ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

XLIII–XLIV

2006-2007

IAŞI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

Tom XLIII–XLIV, 2006–2007

S U M A R

STUDII ŞI ARTICOLE

EVUL MEDIU

IULIAN MIHAI DAMIAN, *Iancu de Hunedoara, Ioan de Capestrano şi Biserica transilvană de rit răsăritean: noi mărturii despre mitropolitul Ioan „de Caffa“* 1
ALEXANDRU SIMON, *Domnul Moldovei şi regii Ungariei la 1490. Un document de la Ştefan cel Mare* .. 15
LAURENŢIU RĂDVAN, *Noi interpretări cu privire la raporturile comerciale dintre Ţara Românească şi Braşov (a doua jumătate a secolului XIV – începutul secolului XVI)* 37
SORIN IFTIMI, *Lemnul Sfintei Cruci şi Ţările Române. Însemnări privitoare la ideologia medievală a puterii în spaţiul ortodox* 47

MODERNIZAREA: ACTORI, PROGRAME, IDEOLOGII

ALEXANDRU GAVRIŞ, *Manolache Costache Epureanu în viaţa parlamentară românească (1866–1880)* 59
DINU BALAN, *Statul naţional român şi naţionalismul modern (1866-1918). Aspecte comparative* 79
BOGDAN MOŞNEAGU, *Locul Bisericii Ortodoxe Române în doctrina şi practicile PNL* 101
MONICA MARŢINCU, *Biserica Ortodoxă Română din Vechiul Regat la începutul secolului XX* 123
MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU, *Die Bukowiner Rumänen Zwischen 1914-1918: vom Loyalismus zum Irredentismus* 139
CRISTINA SPINEI, *Überblick über die postkommunistische Zivilgesellschaft in Rumänien* 151

ISTORIA CULTURII

OLIMPIA MITRIC, *Elemente noi privind datarea iconostaselor de la mănăstirile Voroneţ şi Moldoviţa* 165
DRAGOŞ PALADE, *Societatea literară greco-dacică (1810-1812)* 171
DOINA CALISTRU, CARMEN VORONEANU, *Între Orient şi Occident: mentalităţi în tranziţie (Principatele Române în a doua jumătate a secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX)* 185
RUXANDRA MOAŞA NAZARE, *Un manuscris grec de literatură franceză din spaţiul românesc în secolul XIX* 207
IOANA CIOFLÂNCĂ, *Grădinile publice din Iaşi în a doua jumătate a secolului XIX* 215

ŞCOALA ŞI SOCIETATEA

LEONIDAS RADOS, *Instrucţia tinerilor în şcolile greceşti din România (1860-1905)* 223
GABRIEL ASANDULUI, *Mişcările studenţeşti de la Universitatea ieşeană, în perioada interbelică* 253
CĂTĂLINA MIHALACHE, *O lectură asupra reformei învăţământului la sfârşitul secolului XX* 273

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. I–VI, 1–822

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELAȚII INTERNAȚIONALE

PETRICĂ DUMITRACHE, *Instituțiile centrale ale Principatelor Române între sistemul politic european şi cel otoman (1683-1756)* 291
VENIAMIN CIOBANU, *Rivalități politice în Europa centrală şi de est (1721-1740)* 309
DUMITRU VITCU, *The treaty of Paris (1856) and the Bolgrad crisis of its execution* 335
IONUȚ NISTOR, *Problema aromână în politica externă românească (1912-1913)* 355
CLAUDIU LUCIAN TOPOR, *Interferențe politice germano-române în timpul primului război balcanic (1912-1913)* 375
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *România în politica sud-est europeană a Marii Britanii, septembrie 1939 – februarie 1941* 421
SILVIU MILOIU, *Small powers in big wars: a theoretical approach focused on the case of Finland and Romania during the World War II* (partea I) 435
PAUL NISTOR, *Diplomația de război rece. Statele Unite şi România în 1949* 449
ANSBERT BAUMANN, *L'application du Traité de l'Élysée entre la France et l'Allemagne dans les années 60* 459
DAN CONSTANTIN MÂȚĂ, *„Noi vă acceptăm aşa cum sunteți!" Despre vizita generalului Charles de Gaulle în România (14–18 mai 1968)* 473

COMUNISMUL ÎN ROMÂNIA

RADU FILIPESCU, *Atitudini româneşti pro şi contra U.R.S.S. în Parlamentul României (1919-1925)* 493
ARMIN HEINEN, *Stalinizarea României şi logica argumentelor între anii 1944-1947* 507
SORIN D. IVĂNESCU, *Cadrele Securității în anii '50* 519
ADRIAN CIOFLÂNCĂ, *Repere pentru o istorie a Uniunii Tineretului Comunist* 527
DORIN DOBRINCU, *Formațiunile „minore" de rezistență anticomunistă din Banat (1947/1948 – începutul anilor '60)* 549
DUMITRU ŞANDRU, *Agricultorii din România şi colectările forțate* 573
CĂTĂLIN TURLIUC, *Organizarea administrativ-teritorială şi puterea locală în România „democrației populare" 1947-1965* 597

ISTORIA ISTORIOGRAFIEI

ALEXANDRU ISTRATE, *Discursul istoric în Țările Române la începutul epocii moderne: modalități de expresie* 605
SERINELA PINTILIE, *Mihail Kogălniceanu şi intelectualii din Prusia* 633
GH. CLIVETI, *România modernă – un concept istoriografic* 649

RESTITUIRI

PETRONEL ZAHARIUC, *Date noi despre două vechi mănăstiri ieşene: Clatia şi Dancu* 673

DOCUMENTE

DUMITRU IVĂNESCU, *Mihail Kogălniceanu în documente publice şi private* 683
DAN PRODAN, *Inventarele inedite ale Bibliotecii Institutului de Turcologie de la Iaşi, 1940-1945* (I) 691

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECENZII

NELU ZUGRAVU, *Antichitatea târzie* (Lucian-Valeriu Lefter) 709
CRISTIAN BĂDILIȚĂ, ATTILA JAKAB (éditeurs), *Jean Cassien. Entre l'Orient et l'Occident* (Constantin Mihai) 710
EMIL DRAGNEV, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad şi manuscrisele grupului Parisinus graecus 74* (Olimpia Mitric) 712
TAMARA NESTEROV, *Situl Orheiul Vechi – monumente de arhitectură* (Teodor Octavian Gheorghiu) 715
VENIAMIN CIOBANU (coord.), *Raportul putere centrală – factori politici interni: reflex al statutului juridic al Principatelor Române, sec. XVII -XVIII* (Petrică Dumitrache) 717
ALEXANDRINA IONIȚĂ, *Studii de bibliologie* (Olimpia Mitric) 719
VENIAMIN CIOBANU (ed.), *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question*, Vol. III, *Swedish Diplomatic Reports, 1799-1808*, 506 p.; Vol. IV, *Swedish Diplomatic Reports, 1791-1796* (Dragoş Palade) 721
MIHAI DIM. STURDZA, *Familiile boiereşti din Moldova şi Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi heraldică*, volumul I, *Abaza – Bogdan* (Mircea Ciubotaru) 724
LIVIU ROTMAN, *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965* (Cristian Flavius Zaharia) 727
NEAGU DJUVARA, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri* (Ligia Dobrincu) 734

NOTE BIBLIOGRAFICE

VLADIMIR HANGA, MIRCEA-DAN BOCŞAN, *Curs de drept privat roman* (Betinio Diamant) 737
ŞERBAN PAPACOSTEA, *La Mer Noire, carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453* (Leonidas Rados) 738
Bibliografia românească veche – îmbogățită şi actualizată, vol. I: A-C (Olimpia Mitric) 739
P. P. PANAITESCU, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II (Olimpia Mitric) 740
IOAN CAPROŞU (ed.), *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. VII şi vol. VIII (Arcadie M. Bodale) 741
GHEORGHE CLIVETI, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX* (Claudiu-Lucian Topor) 743
UTE SCHMIDT, *Die Deutschen aus Bessarabien. Eine Minderheit aus Südosteuropa (1814 bis heute)*. 2., durchgesehene Auflage [*Germanii din Basarabia. O minoritate din Europa de Sud-Est, din 1814 şi până în prezent*. Ediția a doua, revăzută] (Flavius Solomon) 745
KRISTA ZACH und CORNELIUS R. ZACH (hrsg.), *Modernisierung auf Raten in Rumänien. Anspruch, Umsetzung, Wirkung* (Claudiu-Lucian Topor) 747
ELENA LAZĂR, *Literatura neoelenă în România (1837-2005). O bibliografie* (Leonidas Rados) 748
DUMITRU IVĂNESCU (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagonişti* (Alexandru Gavriş) 749
LUCIAN NASTASĂ (ed.), *Teohari Antonescu*, *Jurnal (1893-1908)* (Leonidas Rados) 750
DUMITRU VITCU (ed.), *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese. Drept, istorie şi cultură* (Bogdan Moşneagu) 751
DUMITRU IVĂNESCU, SORIN D. IVĂNESCU (ed.), *La Roumanie et La Grande Guerre* (Bogdan Moşneagu) 752
I. CIUPERCĂ, *Totalitarismul – fenomen al secolului XX. Repere* (Bogdan-Alexandru Schipor) 753
ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI, *Partidul Comunist din România în anii celui de al doilea război mondial. 1939-1944* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 754
ALEXANDRU ZUB, ADRIAN CIOFLÂNCĂ (ed.), *Cultură politică şi politici culturale în România modernă* (Alexandru Muraru) 755
UNIUNEA POLONEZILOR DIN ROMÂNIA (ed.), *Bliżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z sympozjum* (Petrică Dumitrache) 756

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANTONELLA ASTORRI, PATRIZIA SALVADORI, *Istoria ilustrată a primului război mondial* (Ligia Dobrincu) 757
MIHAI CHIOVEANU, *Feţele Fascismului. Politică, ideologie şi scrisul istoric în secolul XX* (Alexandru Gavriş) 759
LUCIAN NASTASĂ, *Intelectualii şi promovarea socială. Pentru o morfologie a câmpului universitar* (Leonidas Rados) 760
DUMITRU IVĂNESCU, MARIUS CHELCU (ed.), *Istorie şi societate în spaţiul est-carpatic, secolele XIII-XX* (Mihai Chiper) 761
CONSTANTIN MIHAI, *La logique d'Hermes. Études sur l'Imaginaire* (Alexandru Istrate) 763

REVISTA REVISTELOR

„Argesis", seria Istorie, tom XII, 2003 (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 765
„Revue historique de droit français et étranger", nr. 1 Janvier-Mars 2005 (Betinio Diamant) 766
„Revue historique de droit français et étranger", nr. 3 Juillet-Septembre 2005 (Betinio Diamant) 767
„Revue historique de droit français et étranger", nr. 4 Octobre-Decembre 2005 (Betinio Diamant) 768
„Codrul Cosminului", nr. 12 (22), 2006 (Bogdan-Alexandru Schipor) 770

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" în anul 2005 (Dumitru Ivănescu) 771
Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" în anul 2006 (Dumitru Ivănescu) 781

ANIVERSĂRI

Profesorul Attila László la 65 de ani (Elvira Safta, Alexandru-Florin Platon) 791
Istoricul Demir Dragnev la 70 de ani (Valentin Constantinov) 795

IN MEMORIAM

Prof. Dr. Ekkehard Völkl (Flavius Solomon) 797
O dureroasă comemorare: profesorul Vasile Cristian (Gheorghe Cliveti) 799
Grigore Ploeşteanu, în amintire (Alexandru Zub) 801
Paul Cernovodeanu, 1927-2006 (Petronel Zahariuc) 803
Gh. Platon, Profesorul nostru (Ion Agrigoroaiei) 805
Istoria modernă a românilor în opera lui Gh. Platon (Gheorghe Cliveti) 807
Gh. Platon – schiţă de portret (Gh. Iacob) 809
Liberalismul românesc în viziunea profesorului Gh. Platon (Doina Calistru) 811
Profesorul Gheorghe Platon, aşa cum l-am cunoscut (Dumitru Ivănescu) 816
Gheorghe Platon – un Profesor emblematic (Ion Toderaşcu) 818
Virgil Cândea, în amintire (Dan Berindei) 819

ABREVIERI 821

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE «A. D. XENOPOL»

TOME XLIII–XLIV, 2006–2007

SOMMAIRE

ÉTUDES ET ARTICLES

MOYEN AGE

IULIAN MIHAI DAMIAN, *Iancu de Hunedoara, Ioan Capestrano et l'église de Transylvania de rite orthodoxe: nouveaux témoignages sur le métropolite Ioan «de Caffa»* 1
ALEXANDRU SIMON, *Le prince de la Moldavie et les rois de la Hongrie en 1490. Un document d'Etien le Grand* 15
LAURENȚIU RĂDVAN, *Nouvelles interprétations sur les rapports commerciaux entre la Valachie et Brasov (la 2e moitié du XIVe siècle – début du XVIe siècle)* 37
SORIN IFTIMI, *Le bois de la Sainte Croix et les Principautés Roumaines. Notes sur l'idéologie moyenâgeuse du pouvoir dans l'espace orthodoxe* 47

LA MODERNISATION: ACTEURS, PROGRAMMES, IDEOLOGIES

ALEXANDRU GAVRIȘ, *Manolake Costake Epoureano dans la vie parlementaire roumaine (1866–1880)* 59
DINU BALAN, *L'état national roumain et le nationalisme moderne (1866-1918). Aspects comparatifs* 79
BOGDAN MOȘNEAGU, *Place de l'Eglise Orthodoxe Roumaine dans la doctrine et les pratiques du PNL* 101
MONICA MARȚINCU, *L'Eglise Orthodoxe Roumaine de l'Ancien Royaume au début du XXe siècle* 123
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, *Die Bukowiner Rumänen Zwischen 1914-1918: vom Loyalismus zum Irredentismus* 139
CRISTINA SPINEI, *Überblick über die postkommunistische Zivilgesellschaft in Rumänien* 151

HISTOIRE DE LA CULTURE

OLIMPIA MITRIC, *Nouvelles éléments sur la datation des iconostases des monastères de Voroneț et Moldovița* 165
DRAGOȘ PALADE, *La société littéraire gréco-dacique (1810-1812)* 171
DOINA CALISTRU, CARMEN VORONEANU, *Entre Orient et Occident: mentalités en transition (Les Principautés Roumaines dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle – première moitié du XIXe)* 185
RUXANDRA MOAȘA NAZARE, *Un manuscrit grec de littérature française dans l'espace roumain (XIXe siècle)* 207
IOANA CIOFLÂNCĂ, *Les jardins publiques de Iași dans la deuxième moitié du XIXe siècle* 215

L'ECOLE ET LA SOCIETE

LEONIDAS RADOS, *L'éducation des jeunes dans les écoles grecques de la Roumanie (1860-1905)* 223
GABRIEL ASANDULUI, *Mouvements estudiantins de l'Université de Iasi pendant l'entre deux guerres* ... 253
CĂTĂLINA MIHALACHE, *Une lecture de la réforme de l'éducation à la fin du XXe siècle* 273

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006-2007, p. I–VI, 1–822

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELATIONS INTERNATIONALES

PETRICĂ DUMITRACHE, *Le régime juridique des institutions centrales des Principautés Roumaines du point de vue des systèms politiques européen et ottoman (1683-1756)* 291
VENIAMIN CIOBANU, *Rivalités politiques dans l'Europe centrale et de l'Est (1721-1740)* 309
DUMITRU VITCU, *The treaty of Paris (1856) and the Bolgrad crisis of its execution*..... 335
IONUȚ NISTOR, *Le problème des Roumains de Macédonie dans la politique externe roumaine (1912-1913)* 355
CLAUDIU LUCIAN TOPOR, *Interférences politiques allemandes-roumaines pendant la première guerre balkanique (1912-1913)* 375
BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR, *La Roumanie au cadre de la politique sud-est européenne de la Grand Bretagne (septembre 1939-février 1941)* 421
SILVIU MILOIU, *Small powers in big wars: a theoretical approach focused on the case of Finland and Romania during the World War II* (I[e] partie) 435
PAUL NISTOR, *Diplomatie de guerre froide. Les Etats Unis et la Roumanie en 1949* 449
ANSBERT BAUMANN, *L'application du Traité de l'Élysée entre la France et l'Allemagne dans les années 60* 459
DAN CONSTANTIN MÂȚĂ, *«Nous vous acceptons tels que vous êtes!» Sur la visite du générale Charles de Gaulle en Roumanie (14–18 mai 1968)* 473

LE COMMUNISME EN ROUMANIE

RADU FILIPESCU, *Attitudes roumaines pro et contre l'U.R.S.S. dans le Parlement roumain (1919-1925)* 493
ARMIN HEINEN, *La stalinisation de la Roumanie et la logique de l'argumentation entre 1944-1947*..... 507
SORIN D. IVĂNESCU, *Les cadres de la Securitate dans les années '50* 519
ADRIAN CIOFLÂNCĂ, *Repères pour une histoire de L'Union de la Jeunesse Communiste* 527
DORIN DOBRINCU, *Formations «minores» de résistance anti-communiste du Banat (1947/1948 – début des années '60)* 549
DUMITRU ȘANDRU, *Les fermiers de la Roumanie et les collectes forcées* 573
CĂTĂLIN TURLIUC, *L'organisation administrative-territoriale et le pouvoir local pendant la Roumanie de la «démocratie populaire» 1947-1965* 597

HISTOIRE DE L'HISTORIOGRAPHIE

ALEXANDRU ISTRATE, *Le discours historique dans les Principautés Roumaines au début de l'époque moderne: modalités d'expression* 605
SERINELA PINTILIE, *Mihail Kogălniceanu et les intellectuels de la Prussie* 633
GH. CLIVETI, *La Roumanie moderne – un concept historiographique* 649

RESTITUTIONS

PETRONEL ZAHARIUC, *Nouvelles données sur deux monastères anciens de Iasi: Clatia și Dancu* 673

DOCUMENTS

DUMITRU IVĂNESCU, *Mihail Kogălniceanu en documents publiques et privés* 683
DAN PRODAN, *Les inventaires inédits de la Bibliothèque de l'Institut de Turcologie de Jassy, 1940-1945* (I) 691

COMPTES RENDUS..... 709
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES..... 737
REVUES 765
VIE SCIENTIFIQUE 771
ANNIVERSAIRES 791
IN MEMORIAM 797
ABREVIATIONS..... 821

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IULIAN MIHAI DAMIAN

IANCU DE HUNEDOARA, IOAN DE CAPESTRANO ŞI BISERICA TRANSILVANĂ DE RIT RĂSĂRITEAN: NOI MĂRTURII DESPRE MITROPOLITUL IOAN „DE CAFFA“[*]

Prezența în Transilvania a unui mitropolit de rit grec (ortodox) la jumătatea secolului XV a făcut obiectul unor aprinse dezbateri în cadrul istoriografiilor „confesionale“ din România primei jumătăți a secolului XX. Pe de-o parte, istoriografia ortodoxă, reprezentată de contribuțiile lui Ştefan Lupşa, Victor Popa şi Ioan D. Suciu[1], tindea să-l transforme în martir pe acest „prim vlădică ortodox din Ardeal“ (ca să reluăm fericita expresie din 1913 a lui Zenovie Pâclişanu[2]); pe de altă parte, Timotei Cipariu, Ioan Botoş şi Augustin Bunea[3], de pe pozițiile greco-catolicismului, tindeau să pună un semn de egalitate între consecințele unirii florentine în Transilvania şi actul de unire din preajma anului 1700. Doar relativ recent (şi în pofida persistenței unor ecouri ale acestor poziții „fundamentaliste“), o serie de istorici[4] s-au aplecat asupra problemelor ridicate de prezența sa în spațiul transilvănean, încadrând figura şi rolul său în contextul mai amplu al „implicațiilor confesionale“ ale Conciliului de la Florența (1437-1443). Cea mai utilă reconstrucție recentă a firului evenimentelor, cea a istoricului Marius

[*] Conținutul prezentului articol a fost prezentat în cadrul Simpozionului Internațional *Între lumi: Ioan/Iancu de Hunedoara şi vremea sa*, Alba Iulia, 8-11 august 2006. O versiune în limba italiană este în curs de publicare în lucrările simpozionului. Mulțumim pentru sprijinul constant şi utilele sugestii pe care ni le-au propus profesorilor Cesare Alzati, Ioan Aurel Pop, Dan Ioan Mureşan şi Alexandru Simon. În mod cu totul special, dorim să-i mulțumim cercetătorului francez Thierry Ganchou (Centre d'Etudes Byzantines, Collège de France) care ne-a transmis cu multa amabilitate spre publicare documentul în anexa 2, descoperit de domnia sa în arhivele orașului Genova.

[1] Ştefan Lupşea, *Catolicismul la românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 82-101; Victor Popa, *Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din sec. XV şi XVI şi a rapoartelor ei cu Moldova,* în MB, VIII (1958), p. 387-436; Ioan D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 51-75.

[2] Zenovie Pâclişanu, *Cel dintâiu vlădică românesc ortodox din Ardeal*, în *Cultura creştină*, Blaj, 1913, p. 162-165.

[3] Timotei Cipariu, *Acta et fragmentae*, Blaj, 1855, p. XII-XVI ; Ioan Botoş, *Relațiile ecleziastice ale Românilor din Ungaria şi Transilvania în veacul al XV-lea*, în *Unirea*, Blaş, 1897; Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagiului, Silivaşului şi Belgradului*, Blaş, 1902, p. 6-7; Idem, *Ierarhia românilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaş, 1904, passim.

[4] Viorel Achim, *La féodalité roumaine du royaume de Hongrie entre orthodoxie et catholicisme. Le cas du Banat,* în „Colloquia“*,* tom I, n. II (1994), p. 17-28; Idem, *Catolicismul la românii din Banat în Evul Mediu*, în RI, tom VII (s.n.), I-II (1996), p. 41-55; Adrian Andrei Rusu, *Nobilimea românească şi biserica în secolul al XV-lea (exemplul hațegan)*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, coord. M. Diaconescu, Satu Mare, 1997, p. 131-145; Idem, *Ctitori şi biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 32-43; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între 1440-1514*, Bucureşti 2000; Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 1998, pentru a cita doar titlurile mai semnificative.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 1–14

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diaconescu[5], printre multele merite pe care le cumulează (cum ar fi cel de a prezenta problema nu doar din perspectiva istoriografiei românești, ci și din punctul de vedere ucrainean și maghiar), are meritul de a analiza abundentele surse aparținând istoriografiei interne ordinului minorit[6] referitoare la activitatea lui Ioan de Capestrano în Transilvania, încadrându-le în filonul de cercetare a istoriei „uitate" a Conciliului florentin, inițiat de edițiile și studiile lui Georg Hofmann, Joseph Gill, Vitalien Laurent[7], continuate, mai recent, de meritoriile contribuții ale lui Vittorio Peri[8] sau Giuseppe Alberigo[9]. Tocmai aspectele legate de consecințele în plan eclezial și politic a unirii florentine, care pentru spațiul Europei Central-Orientale nu se bucură de o reconstrucție de talia celei făcute de Oskar Halecki[10] pentru cel polono-lituan, necesită o cunoaștere mai aprofundată, întrucât oferă posibilitatea desluşirii coerente a complicatelor (și, adeseori, ambigue) realități și echilibre ecleziale și politice ale celei de a doua jumătăți a secolului XV.

Cu toate acestea, putem reconstitui cu ușurință liniile generale ale moștenirii unirii florentine în Europa Central-Orientală. În plan politic, se asistă la contrapunerea de pe poziții antagoniste a diferitelor facțiuni dinastice ale „*Commonwealth*-ului bizantin" – fie prin acceptarea unui rol în noua ordine otomană, fie prin participarea la procesul de lungă durată de restaurare și apărare a Creștinătății. Relansarea și funcționarea, vreme de mai multe decenii, a cruciadei târzii pontificale, va constitui o opțiune valabilă nu numai pentru statele din aria eclezială răsăriteană, ci și o importantă pârghie de înnoire socială și ridicare în plan politic a unor grupuri sociale cuprinse în *Respublica christiana* occidentală, Corvinii constituind, probabil, exemplul cel mai grăitor: ar fi suficient să amintim faptul că singurul apărător al Creștinătății (*athleta Christi*) amintit în prima bulă de proclamare a cruciadei de după conciliu (1443)[11] este tocmai Iancu de Hunedoara sau că în alegerea pe tronul Ungariei a fiului său susținerea din partea pontifului roman și a colegiului cardinalilor va fi hotărâtoare și se va datora tocmai necesității de a garanta pentru operațiunile terestre un *dux belli* stabil și devotat cauzei. Pe de altă parte, în planul eclezial și, mai ales, la nivelul dreptului canonic, în anii

[5] Marius Diaconescu, *Les implications confessionnelles du Concile de Florence en Hongrie*, în „Mediaevalia Transilvanica", tom I, n. 1-2 (1997), 29-62.

[6] Optăm pentru folosirea termenului „minorit" față de „franciscan", pentru a păstra în limba română fidelitatea față de numele latinesc al ordinului Sfântului Francisc (*Ordo Fratrum Minorum*) și întrucât termenul de „franciscan" se impune în Occident doar începând cu secolul XVI.

[7] În primul rând, seria „Concilium Florentinum. Documenta et scriptores", printre care, mai importante: *Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes*, ed. Georgius Hofmann, vol. I-III, Romae, Pontificio Istituto Orientale, 1940-1946; *Quae supersunt Actorum Graecorum Concilii Florentini*, ed. Iosephus Gill, Romae, Pontificio Istituto Orientale, 1953-1964; Andreas de Santacroce, advocatus consistorialis, *Acta Latina Concilii Florentini*, ed. Georgius Hofmann; Romae, Pontificio Istituto Orientale, 1955; Vitalien Laurent, *Les „Mémoires" du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439),* Paris – Roma, Editions CNRS, 1971; Joseph Gill, *The Council of Florence*, Cambridge (at the University Press), 1959.

[8] Vittorio Peri, *Il concilio di Firenze: un appuntamento ecclesiale mancato*, în „Il Veltro", XXVII (1983), p. 197-215 și în Mirella Ferrari (ed.), *Da Oriente e da Occidente. Le chiese cristiane dall'impero romano all'Europa moderna*, Roma-Padova, Antenore, 2002, p. 348-374.

[9] Alberigo, Giuseppe, *The unity of Christians: 550 years after the Council of Ferrara-Florence. Tensions, disappointments and perspectives*, în Giuseppe Alberigo (ed.), *Christian Unity. The Council of Ferrara-Florence 1438/39 - 1989*, („Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium", XCVII), Leuven, University Press – Uitgeverij Peeters, 1991, p. 1-19.

[10] Oskar Halecki, *From Florence to Brest,* Rome, Sacrum Poloniae Millennium, 1958.

[11] Bula *Postquam ad apicem summi apostolatus* (1 ianuarie 1443), în „Concilium Florentinum. Documenta" *(op. cit.)*, III, doc. 261, p. 69, 1.14; *Monumenta Ucrainae Historica,* collegit Metropolita A. Septyckyi, vol. I, Romae 1964, p. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imediați următori decretului de unire, se asistă la o decantare a moştenirii conciliului florentin din prisma tradiției canonice medievale latine (e suficient să amintim distanța dintre dezbaterea conciliară şi decretul sinodal de unire şi, pe de altă parte, lectura sa din perspectiva unionistă romană[12], perfect ilustrată de opera cardinalului Juan de Torquemada – *Apparatus super Decretum Florentinum*[13], scrisă doar un an mai târziu). Din acest moment, din perspectiva bisericii romane şi, în special, la nivelul juridic, restaurarea unității *in capite* presupune, inevitabil, şi dreptul de constrângere la unitate a membrelor despărțite. Formularea şi, într-o fază succesivă, încercarea de aplicare a dreptului de *reductio ad unitatem*, inițial cu mijloacele dialecticii şi acțiunii diplomatice (1440-1452)[14] şi, în intervalul următor, chiar şi prin recursul la măsuri coercitive proprii epocii, s-a făcut în paralel cu un lent proces de reformă liturgică a ritului grec-unit promovată de patriarhii – cardinali Isidor de Kiev şi Besarion Nicenul; pe de altă parte, începând cu anul 1452, când ruptura în biserica răsăriteană pare definitivă, se asistă la o acțiune sistematică, coordonată de grupul antiunionist constantinopolitan, de înlocuire, respectiv dublare a episcopilor uniți, condusă până în 1454 de pe pozițiile autointitulatei *Hiera Synaxis* şi, mai apoi, din postura patriarhală a lui Genadios Scholarios, restaurată de către Mehmet al II-lea Cuceritorul[15].

Paralelismul dintre planul politic şi cel eclezial îl vom regăsi şi în evenimentele transilvănene din anii 1455-1456. În acest sens, demascarea de către partida condusă de Iancu de Hunedoara, în iulie 1455, în cadrul dietei de la Győr, a politicii duplicitare a despotului sârb şi magnat ungar, George (Đurađ) Branković, îşi va găsi corolarul în plan eclezial, în acțiunea lui Ioan de Capestrano de denunțare a falsei uniri promovate de despot (susținut în politica sa filo-otomană de fiica sa Mara, ea însăşi protectoare a Patriarhiei de Constantinopol şi, adeseori, mediatoare în raporturile dintre sultan şi înaltul cler răsăritean), sub protecția unor mult prea generoase, în opinia inchizitorului franciscan, privilegii acordate de papa Nicolae al V-lea.

Din acest punct de vedere, intervenția concertată din anii 1455-1456 a lui Iancu de Hunedoara şi Ioan de Capestrano în Biserica transilvană ni se pare un moment de răscruce în interpretarea canonică şi aplicarea unirii florentine. Departe de a fi o simplă reîntoarcere la practicile din secolul XIV ale bisericii latine în raporturile cu biserica

[12] Cf. Vittorio Peri, *La lettura del Concilio di Firenze nella prospettiva unionistica romana*, în *Christian Unity (op. cit.)*, p. 593-611.

[13] Joannes de Torquemada O.P., Cardinalis Sancti Sixti, *Apparatus super Decretum Florentinum Unionis Graecorum.* Ad fidem manuscriptorum edidit, introductione, notis, indicibus ornavit Emmanuel Candal S.I., („Concilium Florentinum. Documenta et scriptores“), Romae, Pontificio Istituto Orientale, 1944.

[14] Fantino Valaresso afirmă că activitatea lui Cristoforo Garatoni, nunțiu apostolic al lui Eugeniu al IV-lea măcelărit la Kosovopolie în 1448 împreună cu trupele lui Iancu de Hunedoara, ar fi constat în principal în contacte cu diferiții ierarhi din biserica răsăriteană, a căror opoziție s-ar fi datorat „ex solo ignorantiae fundamento“. *Fantinus Valaressus, archiepiscopus Cretensis, Libellus de ordine generalium conciliorum et unione florentina*, Ed. Bernardus Schultze S.I., („Concilium Florentinum. Documenta et scriptores“), Romae, Pontificio Istituto Orientale, 1944, p. 3-4. Calea dialogului a fost prioritară şi în cursul misiunilor mitropolitului Isidor de Kiev, deşi acesta, în raportul către Nicolae al V-lea din 1452, nu excludea posibilitatea folosirii unor raporturi de forță împotriva adversarilor mai înverşunați. Citta del Vaticano. Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Gr. 1858, ff. 44-51, reprodus parțial în traducere de Joseph Gill, *The Council (op. cit.)*, p. 379. De asemenea, Giovanni Mercati, *Scritti d'Isidoro il cardinale Ruteno*, („Studi e testi“, 46), Città del Vaticano, 1939, p. 54-55.

[15] Acțiunea grupului anti-unionist nu pare a fi cu nimic diminuată de momentul cuceririi Constantinopolului, pretinsa ruptură produsă la 29 mai 1453 în acest caz ținând, mai degrabă, de persistența unui clişeu istoriografic. Aceasta este una din concluziile *Colocviului Internațional „Le Patriarcat oecumenique de Constantinople aux XIVe – XVIe siècles: rupture et continuité“, Roma, 5-7 decembrie 2005*, ale cărui lucrări sunt în curs de publicare sub îngrijirea profesorilor Paolo Odorico şi Dan Ioan Mureşan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dominată, credem că acțiunea lui Capestrano trebuie interpretată prin prisma normativei canonice post-florentine, ba chiar din perspectiva consecințelor extreme ale acesteia, inclusiv a dreptului capului bisericii de reducere (chiar şi forțată) la unitate. În acest agitat context eclezial şi sub presiunea asaltului frontal din partea oştilor otomane, în iarna anului 1455/'56 Capestrano inițiia, la invitația episcopului latin de Transilvania, o amplă activitate de convertire la unire a „schismaticilor", avalându-se de calitatea sa de *„inquisitor haereticae et schismaticae pravitatis"*. Astfel, la 18 ianuarie 1456, Iancu de Hunedoara îl informa pe Ioan de Capestrano că reuşise să-l captureze pe acel *„perfidus Wladika"*[16], *„haeresiarcha et Magister omnium schismatum et haeresum"* (cum, în mod ambiguu, avea să-l definească acelaşi Ioan de Capestrano într-o scrisoare adresată papei[17]). În perioada 6-10 februarie va fi condusă o amplă acțiune de prindere şi reconfirmare a tuturor preoților de rit grec consacrați după venirea lui Ioan de Caffa în regiune, considerați ca aflându-se într-o poziție ne-canonică datorită presupusului statut al acestuia din urmă de *pseudo-episcopus*[18]. În urma unei acurate investigații din partea lui Ioan de Capestrano şi, mai ales, a retractării solemne într-o ceremonie publică desfăşurate la Buda a „erorilor" de care era acuzat, Ioan de Caffa era trimis, la 15 aprilie, la Roma, către cardinalul protector al ordinului franciscan, Domenico Capranica, alias Firmanus (1400-1458), pentru a fi restaurat în demnitate (*ut restituatur ad dignitates*)[19], însoțit de o scrisoare către papă, prin care, după ce prezenta pe scurt situația sa, Capestrano afirma că prelatul de rit grec retractase „erorile" sale, fusese reprimit în comuniunea catolică (*baptizatus ad cautelam*) şi recomanda să fie restabilit în demnitățile sale[20].

După această dată, singurele informații pe care le mai avem la dispoziție despre activitatea Vlădicii Ioan de Caffa ne sunt transmise de Piotr Skarga (1536-1612), iezuit polonez din prima generație, capelan al curții din Cracovia a lui Ştefan Bathory, inspirator împreună cu Antonio Possevino al unirii de la Brest. Într-o *vita Capistrani* (cuprinsă în lucrarea sa dedicată *Vieților sfinților*[21] şi reluată de Lukas Wadding[22]), învățatul iezuit afirma că Vlădica Ioan, după ce primise la Roma autoritate asupra

[16] *Schematismus almae provinciae Sancti Joannis a Capistrano Ord. Fr. Min. S.P. Francisci in Hungaria ad annum Christi MCMIX*, Koloszvar 1909, doc. 37, p. 35, republicare a ediției lui Béla Pettkó, *Kapistran Janos levelezése a magyarokkal 1444-1456*, în *Történelmi Tar,* Budapest, 1901.

[17] Lucas Wadding, *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum,* Quaracchi, 1932, tomul XII, p. 367-368. Cf. recenta noastră contribuție *„Vetus et nova haeresis": inchiziția franciscană pe hotarul sud-estic al regatului ungar la mijlocul secolului XV*, în curs de publicare în *Anuarul Şcolii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură"*, Cluj-Napoca, 2 / 2006.

[18] Scrisoarea lui Iancu de Hunedoara către castelanii din Şoimoş, Hunedoara şi Deva (7 februarie 1456), ed. în Lucas Wadding, *Annales Minorum (op. cit.),* XII, doc. 316, p. 366; lacunar în *Schematismus (op. cit.)*, doc. 41, p. 38: acțiunea se rezumă exclusiv la *„omnes presbyteros Valachorum per Wladicam ordinatos, in terris nostris existentes, comperta prius legitima comprobatione et veritate, quod per dictum Wladicam in presbyteros ordinati sint et ante presbyteri non fuerunt"*, deci nu se justifică supoziția anumitor istorici că ar fi fost o acțiune condusă împotriva tuturor preoților de rit răsăritean din regiune sau, *tout court,* români.

[19] Lucas Wadding, *Annales Minorum (op. cit.),* XII, doc. 317, p. 367.

[20] *Ibidem*, doc. 318, p. 367-368: *„multi resistebant confugientes ad D. Joannem de Capha presentium latorem, qui se pro Episcopo, haeresiarcha et Magistro omnium schismatum et haeresum gerebat. Hic enim cum multitudine sequacium et complicum suorum neque Romanum neque Graecum ritum tenebat. Factum est autem postea, ut ad manus meas ductus esset per Magnif. D. Joan. De Hunyad olim Gubernatorem regni. Examinavi illum subtilius, et comperi ipsum promotum usque ad Episcopatum, sed nulla unquam auctoritate sanctae Sedis Apostolicae confirmatum. Non enim Ecclesiam Dei, non Papam, non sanctam Sedem Apostolicam quidquam pendebat, sed abscisus et alienus effectus".*

[21] *Żywoty świętych*, Vilna 1579. Alte opt ediții până în 1612.

[22] Lucas Wadding, *Annales Minorum (op. cit.),* XII, p. 368. Cf. M. Diaconescu, *op. cit.,* p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poporului său, s-ar fi întors într-una dintre țările române (o *Valachia* nedesemnată mai precis), unde ar fi reunit cu biserica universală un număr impresionant, pentru acele timpuri, de credincioşi (10.000), şi anume români şi sârbi (*Valachi et Sclavi*). Desigur, creditul ce se putea acorda acestei tradiții, transmisă într-un moment de relansare a doctrinei unioniste şi a cruciadei târzii, însă pe principii profund diferite de cele florentine, cum ne rezultă a fi interpretarea dată conciliului tridentin, se dovedeşte a fi relativ. Se constată chiar tendința (prezentă şi în edițiile operelor lui Ioan de Capestrano din a doua jumătate a secolului XVI[23]) de a perpetua o anumită ambiguitate în interpretarea acțiunii sale unioniste, redusă în istoriografia şi hagiografia secolului XVI la o simplă acțiune de conversiune la catolicismul de rit latin; credem, însă, că ambiguitatea, departe de a fi cazuală, se datorează tocmai acelor mecanisme interne bisericii latine (dar prezente şi în biserica răsăriteană) indicate de Vittorio Peri, care constata, exact pentru acelaşi moment istoric, dispariția (suspectă, în opinia sa) a documentației notariale latine referitoare la dezbaterile avute în cadrul Conciliului florentin, devenită incomodă pentru eclesiologia bisericii romane din epoca contrareformei[24].

Un document recent descoperit din Arhiva Secretă Vaticană (copie de cancelarie a documentului original)[25], editat de Cesare Cenci[26] şi propus spre reeditare de noi (Anexa 1) aduce o serie de noi informații cu privire la tradiția istoriografică transmisă de Piotr Skarga. La 2 iulie 1456, la ceva mai bine de două luni de la scrisorile de recomandare ale lui Capestrano către papă şi cardinalul Firmanus, Calixt al III-lea i se adresează lui Ioan de Caffa (*Iohannutius*, în textul latin) atribuindu-i titlul de arhiepiscop de Goția (*Arhiepiscopus Gothensis*), titular, aşadar al scaunului metropolitan de rit grec din Mangop/Theodoro, în peninsula Crimeea. În document, papa constata că, recent, patriarhul ecumenic în exil la Roma, Grigore Mammas (din 1451), acționând în virtutea autorității sale ordinare, îl ridicase pe Ioan Vlădica la demnitatea arhiepiscopală (în înțeles latin), *recte* metropolitană (în sens grecesc), după ce se operase, în prealabil (şi cu acordul interesaților), mutarea de pe scaunul metropolitan de Goția pe cel de Seres, în Macedonia, a mitropolitului Macarie[27], prezent şi el, se pare, la Roma, la ceremonia de consacrare. Dată fiind această nouă ridicare – de această dată canonică, în viziunea emitentului – la înalta demnitate metropolitană, precum şi intrarea în posesia drepturilor de administrație ecleziastică derivate din funcția metropolitană (dat fiind acordul predecesorului), deci a tuturor premiselor necesare deplinei exercitări a puterii spirituale şi temporale în aria sa de jurisdicție, papa întărea numirea patriarhală, dându-i deplină forță juridică şi, implicit, completă recunoaştere în fața oricărei autorități creştine.

[23] *De Papae et Concilii sive Ecclesiae auctoritate*, B. Ioannis a Capistrano e Minorum Observantium familia, concionatoris celeberrimi, Opus nunc primum excusum, eiusdem *Speculum Clericorum et Defensorium Tertii Ordinis D. Francisci*, adiectis indicibus locupletissimis. Venetiis: apud Antonium Ferrarium MDLXXX.

[24] Vittorio Peri, *Ricerche sull' „editio princeps“ degli atti greci del concilio di Firenze* (Studi e Testi, 275), Città del Vaticano, 1975, 3-27; Idem, *La lettura (op. cit.)*, în *Christian Unity (op. cit.)*, p. 594-596.

[25] Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, Registro Vaticano 446 (*Calixti III, de Curia annorum I-II*, tom XI), f. 101r-v.

[26] *Supplementum ad Bullarium Franciscanum continens litteras Romanorum Pontificum annorum 1378-1484,* ed. Cesar Cenci, o.f.m., vol. I (1378-1471), Grottaferrata (Romae), 2002, n. 1286, p. 614-615.

[27] *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae illustrantia*, ed. A.G. Welykyj, Roma, 1953, vol. I, n. 78 ; Cf. O. Halecki, *From Florence (op. cit.)*, p. 84, care afirmă că acest document (datat 16 ianuarie 1458) ar fi singura sursă cu privire la existența acestui Mitropolit al Serbiei, transferat, în opinia sa, la data respectivă de către papa Pius al II-lea pe scaunul episcopal de Halich. Documentul nostru ar întregi, aşadar, şi istoria personală a lui Macarie „de Halich“. Pe de altă parte, un egumen Macarie, fost mitropolit de Seres, este destinatarul scrisorii lui Isidor de Kiev păstrată în codicele *Vat. Gr. 1858* (cit.), ff. 1-5, fapt ce pare să contravină identificării lui Halecki. Cf. G. Mercati, *Scritti d'Isidoro (op. cit.)*, p. 36-39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Documentul se dovedeşte, însă, deosebit de important, întrucât redă, amănunţit, evoluţia poziţiei canonice a episcopului Ioan: de la situaţia de neregularitate canonică invocată de Capestrano, la cea de penitent reprimit în sânul comuniunii catolice şi, mai apoi, de arhiepiscop uns de patriarhul considerat legitim, confirmat, în cele din urmă, de către papă. Este unul dintre puţinele exemple ce le avem la dispoziţie referitor la modul de decantare a decretului de unire de la Florenţa în normativa canonică a secolului XV. Astfel, motivul real al „persecuţiei" lui Ioan de Caffa nu se rezumă doar la aspectul formal, invocat de inchizitorul general şi reluat în documentul pontifical (*inibi sine litteris provisionis et praefactionis huiusmodi repertum*), ci trebuie căutat în statutul său canonic la momentul declanşării acţiunii inchizitoriale, când Capestrano considera că vlădica s-ar fi aflat în afara bisericii, trup mistic al Mântuitorului, *abscisus et alienus effectus*[28]. Or, această „înstrăinare" de *ecclesia Dei* presupune, automat, existenţa unei rupturi între el şi capul de drept al bisericii de rit răsăritean, patriarhul ecumenic Grigore al III-lea Mammas, *verus et unicus patriarcha Constantinopolitanus* începând cu anul 1451, când papa îi întregise autoritatea prin extinderea jurisdicţiei sale şi asupra „grecilor" din aria eclezială ce în precedenţă îi revenea patriarhului latin de Constantinopol. Tocmai în virtutea unificării în persoana sa şi a succesorilor săi a celor două structuri patriarhale paralele (greacă şi latină), care se confruntaseră vreme de mai bine de două secole, Grigore al III-lea procedase în cursul lunii august 1455 la numirea şi consacrarea în cadrul unei ceremonii desfăşurate în rotonda Sfântului Andrei, în bazilica Sf. Petru din Vatican, a unui mitropolit de Rodos, în persoana ieromonahului Nil[29]. Consacrarea acestui mitropolit de Rodos prezintă numeroase similitudini cu cea a lui Ioan de Caffa şi, chiar mai mult, ne permite o ipotetică reconstrucţie a compoziţiei soborului de înalţi ierarhi de rit răsăritean participanţi la ceremonia consacrării sale, în vara anului 1456. Sursa referitoare la consacrarea mitropolitului de Rodos aminteşte, alături de mai mulţi episcopi şi călugări de rit grec şi numeros cler latin (printre care un cardinal, mai mulţi arhiepiscopi şi episcopi) al căror nume nu este menţionat, numele a doi mitropoliţi care se aflau, în perioada respectivă, în anturajul patriarhului ecumenic şi au intervenit în cadrul ceremoniei: un mitropolit τοῦ Χρισπιανουπόλεως şi, conform lecturii propuse recent de Dan Ioan Mureşan, un mitropolit τοῦ Μολδοβλαχίας[30]. Or, un mitropolit al Moldovei aflat la Roma, în anturajul patriarhului, în vara anului 1455, nu poate fi nimeni altcineva decât mitropolitul unionist Ioachim I, alungat din Moldova în primele luni ale anului 1454 şi refugiat pe lângă propriul consacrator, patriarhul Grigore al III-lea Mammas[31]. Aşadar, un an mai târziu, în ceremonia de consacrare ca mitropolit de Goţia a lui Ioan de Caffa, alături de patriarhul ecumenic şi de mitropolitul de Seres amintiţi în documentul nostru, este foarte probabil să fi luat parte şi ceilalţi doi mitropoliţi a căror prezenţă la Roma este atestată pentru anul 1455: cel de Hristianoupolis şi cel al Moldovlahiei.

[28] Lucas Wadding, *Annales Minorum (op. cit.),* XII, p. 368.

[29] G. Mercati, *Scritti d'Isidoro (op. cit.)*, p. 132-138.

[30] Dan Ioan Mureşan, *La place de Girolamo Lando, patricien vénitien et titulaire du Patriarcat de Constantinople (1474-1497), dans la politique orientale de l'Église de Rome*, în „Anuarul Institutului Român de Cultură şi Cercetare Umanistică Nicolae Iorga din Venezia", 8 / 2006, în curs de apariţie (cf. cap. 3.2., „Étienne III de Moldavie, le pape Sixte IV et Venise"). Documentul în cauză, păstrat în Biblioteca Sf. Ioan din Patmos, Cod. 447, doc. 2.

[31] M. Lascaris, *Joachim, métropolite de Moldavie et les relations de l'Église moldave avec le patriarcat de Pec et l'archevêché d'Achris au XVe siècle* , *BSHAR*, XIII, 1927, passim. Pentru *prostagma* imperială de numire a lui Ioachim (noiembrie 1447), cf. *ibidem,* p. 129-134, respectiv p. 159 (textul documentului).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O serie de informaţii conţinute în document ne permit să reconstituim câte ceva din istoria personală a lui Ioan de Caffa. Astfel, aflăm că, înaintea contestatei numiri în funcţia episcopală (din partea unor aderenţi la grupul anti-unionist constantinopolitan), calitatea sa juridică era aceea de călugăr în mănăstirea Sf. Teodor din Cizic, centrul metropolitan al provinciei Hellespontos, pe malul mării Marmara. Acest detaliu tinde să confirme interpretarea dată de Petre Ş. Năsturel, care, în 1949, susţinea, bazându-se pe distincţia între el şi episcopul latin contemporan de Caffa, Iacob Campona din Ordinul Predicatorilor, autor al unui discurs în favoarea cruciadei ţinut în faţa lui Ladislau Postumul, că Ioan ar fi fost originar din Caffa şi nu un ipotetic episcop al cetăţii pontine[32]. Caracterul incomplet al listei episcopilor latini titulari ai Caffei între anii 1456-1475[33] lasă însă loc la o serie de supoziţii, printre care una, fără îndoială tentantă, ar sugera că, în ultimii ani de independenţă ai cetăţii Caffei, episcopia latină s-ar fi contopit cu arhiepiscopia Goţiei[34].

Numirea lui Ioan în fruntea mitropoliei Goţiei ar fi semnificat, astfel, întoarcerea în regiunea sa de origine, unde se bucura, probabil, de susţinere politică din partea familiei domnitoare, ceea ce ar explica transferul predecesorului său Macarie pe scaunul metropolitan de Seres. Familiaritatea cu puterea (ce îl făceau, în ochii papei şi în terminologia cancelariei pontificale *in temporalibus circumspectus*) era dublată de toate calităţile necesare pentru importantul magister la care era chemat: zel religios, cunoaşterea literelor, onestitatea vieţii şi a purtării. Calităţi care ne fac să credem că era vorba de un călugăr instruit, provenind poate chiar din mediul aristocratic, nici pe departe un *illiteratus* cum ar lăsa, aparent, să se înţeleagă neştiinţa (*ignorantia*), invocată de Ioan de Capestrano, care ar trebui, mai degrabă, interpretată ca o necunoaştere a dreptului canonic (deci, o *ignorantia iuris*) şi, mai ales, a prevederilor Conciliului florentin în materie[35].

Se pune problema cât de efectivă putea fi autoritatea arhiepiscopului Goţiei după consacrarea patriarhală şi numirea papală din vara anului 1456 şi, mai ales, care era valoarea promisiunii papale de restaurare a drepturilor şi privilegiilor străvechii mitropolii a Goţiei în îndepărtata cetate a Caffei. Dacă originea sa lasă deschisă ipoteza ca Ioan să fi putut exercita, datorită legăturilor sale de familie, o anumită influenţă asupra dinastiei din Mangop – Theodoro, un demers din cursul anului 1457 ne încredinţează de sprijinul pe care şi-l câştigase din partea celeilalte autorităţi implicate în *condominium*-ul peninsulei. Într-o scrisoare din 9 iulie 1457[36], adresată consulului şi celor doi trezorieri genovezi ai Caffei (Anexa 2), ducele Pietro di Campofregoso şi senatul genovez arătau că, în urma solicitărilor primite din partea papei şi a mai multor cardinali (expresie sub care trebuie să se ascundă acei membri ai colegiului cardinalilor deosebit de activi în sprijinirea unirii religioase şi cruciadei, care, vreme de mai bine de

[32] P. Ş. Năsturel, *Un évêque de Caffa et un autre qui ne le fut pas*, in „Revue du Moyen Age Latin“, Strasbourg, t. V, 2/1949, p. 138-140.

[33] Konrad Eubel, *Hierarchia catholica Evi Medii,* Monasterii, 1913-14[2], II, 117, pentru episcopia latină a Caffei, pe lângă Jacobus Camporea (1441-1459) şi Hieronymus (provisor, 1459-1469), ambii episcopi titulari aleşi din rândurile Ordinului Predicatorilor, îl aminteşte pentru anul 1469 pe Pahomie de Amasia, arhiepiscop grec unionist, alungat de pe scaunul de Amasia şi numit de către Pius al II-lea, în 1469, la insistenţele cardinalului Besarion Nicenul, fruntea episcopiei de Caffa.

[34] Eparhia de „Goţia şi Caffa“, de rit grec, a continuat să existe sub această titulatură şi sub stăpânirea otomană, până la desfiinţarea sa în 1796; cf. Alexander Alexandrovich Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge, Mass., The Mediaeval **A**cademy of America, 1936, p. 275 şi *passim*; Anca Popescu, *Mitropolia Goţiei într-o diplomă otomană de învestire a patriarhului de Constantinopol*, in SMIM, XVIII, 2000, p. 167-172.

[35] Cf. nota 14.

[36] Genova, Archivio di Stato, Acta Secreta, Diversorum Frammenti Registri (1450-1458), 712 A.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

douăzeci de ani, aveau să inspire politica orientală a Sfântului Scaun şi să coordoneze efortul cruciat[37]), hotărâseră să sprijine material şi politic instalarea noului mitropolit pe scaunul Goției, solicitând autorităților locale să facă toate cele în putință pentru recuperarea şi, ulterior, păstrarea bunurilor aparținătoare de patriarhia ecumenică de Constantinopol din oraşul Caffa, precum şi pentru susținerea mitropolitului în exercitarea îndatoririlor sale pastorale şi, chiar mai mult, pentru extinderea ariei sale de jurisdicție asupra regiunilor învecinate.

De asemenea, în scrisoarea de recomandare se arăta că, la data respectivă, mitropolitul se afla încă în Italia şi intenționa să-şi înceapă călătoria spre dieceza sa, precum şi că acesta acționa şi în virtutea unui mandat special, acordat de către patriarhul Grigore Mammas, care îl numise vicar general, fără, însă, a se specifica limitele teritoriale ale acestei ulterioare îndatoriri, care făcuse, probabil, obiectul unui alt document, emis direct de patriarhie. Această expresie, proprie terminologiei juridice latine, pare să redea, însă, o instituție răsăriteană mult mai complexă, şi anume, cea a exarhatului patriarhal, care presupune nu doar o efectivă putere de natură administrativă ci, mai cu seamă, o autoritate spirituală extinsă şi în afara ariei tradiționale de jurisdicție a mitropolitului Goției. Deşi, pentru epoca la care ne referim, nu este pe deplin clarificat raportul dintre mitropolia Goției şi celelalte mitropolii onorifice din Crimeea, cea de Sougdaia (care, la 1366, îşi exercita, încă, autoritatea asupra cetății Caffei) şi cea Phoullos, atestate în secolul XIV, şi, foarte probabil, incluse în mitropolia Goției la începutul secolului următor, din documentul pontifical aflăm cu precizie că autoritatea mitropolitului de Goția se exercita asupra oraşului Caffa, asupra diecezei sale şi, mai ales, *in […] locis aliis circumstantibus*, expresie care, cu siguranță, trebuie să traducă dieceza Mangopului. Pe de altă parte, însă, patriarhia ecumenică de Constantinopol deținea bunuri în cetatea Caffei şi în dieceza acesteia, administrate, în mod tradițional, de exarhii patriarhali[38]: în mod cert, funcția de exarh amintită în documentul genovez face referire şi la această realitate. Aluzia la sprijinul pe care autoritățile din cetatea Caffei erau invitate să îl acorde mitropolitului în extinderea jurisdicției sale *in spiritualibus* (*sibique prestetis opem et auxilium pro iuribus patriarchatus exigendis et conservandis et cura Christi fidelium exercenda atque augenda*) pare, însă, să presupună o mai largă arie de jurisdicție derivată din funcția de exarh. În mod cert, extinderea puterilor sale demonstrează fără de tăgadă adeziunea definitivă a lui Ioan de Caffa la politica unionistă a patriarhului şi implicarea sa în operațiunile cruciate de eliberare a Constantinopolului de sub tirania lui Mehmet al II-lea.

Dată fiind implicarea Genovei în instalarea sa în fruntea mitropoliei Goției, e de presupus că, la întoarcerea sa spre Crimeea, mitropolitul să fi urmat principalul drum de comerț care lega metropola ligură de colonia sa din Pont. Date fiind dificultățile parcurgerii căii maritime, datorită impunerii controlului otoman asupra Strâmtorilor, ca urmare a definitivării construcției fortăreței de la Rumeli Hisar (31 august 1452), principalul

[37] Pentru aceşti *Reverendissimi Domnini cardinales Comissarii generalii Sacrosanctae Cruciate* (Besarion, d'Estouteville, Capranica, Orsini şi Barbo, înlocuit, mai apoi, de Carvajal) şi activitatea lor sub Calixt al III-lea, Pius al II-lea şi Paul al II-lea cf. contribuția noastră *La „depositeria della crociata" e i sussidi dei pontefici romani a Mattia Corvino*, în „Anuarul Institutului Român de Cultură şi Cercetare Umanistică Nicolae Iorga din Venezia", 8 / 2006, p. 95-102.

[38] Proprietățile Patriarhiei de Constantinopol în Caffa sunt descrise într-un document din 6 iulie 1366, prin care se garanta statutul patriarhal pentru mănăstirea Sf. Petru din Caffa, aflată în incinta oraşului genovez, în vechiul port; este vorba de o mănăstire de drept patriarhal ce vărsa Marii Biserici o redevență anuală, era liberă de orice imixtiune a mitropolitului de Sugdaia şi era sediul exarhului patriarhal. Cf. J. Darrouzes, *Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I/5, N. 2519.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drum de comerț genovez, utilizat deja de la sfârşitul secolului XIV, presupunea ocolirea domeniilor Serenissimei trecând prin Ancona, Zara, Buda şi via Transilvania şi Moldova, ajungea până la Marea Neagră[39]. Cu toate acestea, nu putem exclude definitiv posibilitatea ca, datorită intervenției dogelui Genovei, aflat în bune relații cu otomanii, ilustrul pasager să fi trecut pe furiş prin Strâmtori la bordul uneia dintre navele de comerț autorizate de autoritățile otomane. Pe de altă parte, întoarcerea sa în Europa Orientală pare să se fi făcut în paralel cu o altă misiune îndreptată, de această dată, către spațiul polono-lituan şi Europa septentrională. Numele său apare printre destinatarii unui alt breve pontifical, din 4 aprilie 1457[40], pe când mitropolitul trebuie că se afla încă la Roma, breve prin care se confirma proclamarea cruciadei generale a lui Nicolae al V-lea din 1455 *in partibus Lithuaniae* şi în teritoriul aflat sub jurisdicția arhiepiscopiei de Lvov[41], solicitându-se sprijinul pentru activitatea în regiune a executorului şi nunțiului pontifical pentru cruciadă, Mariano de Fregene. Cu privire la activitatea acestui nunțiu pontifical, altfel necunoscut, se păstrează în arhiva vaticană un breve din cursul anului 1457[42] prin care i se confereau acestuia ample puteri în colectarea decimei pentru cruciadă şi a celorlalte *subsidia* în regatele Norvegiei, Danemarcei şi Suediei[43]. Documentul nostru completează, într-o anumită măsură, şi cunoştințele cu privire la această tentativă de cruciadă din cursul anului 1457, pornită „din părțile Lituaniei“ şi finanțată de clerul şi regii scandinavi. Prin acest demers, soldat, se pare, cu rezultate fragile, se încerca înlocuirea marelui gol provocat în frontul cruciat de moartea lui Iancu de Hunedoara la 11 august 1456, eveniment care paralizase orice acțiune provenită din interiorul regatului Ungariei. Încercarea de implicare a marelui ducat al Lituaniei, precum şi a puterilor riverane Mării Negre, printre care Mangopul şi Caffa, corelată cu intervenția flotei pontificale conduse de Ludovico Trevisan şi cu acțiunile lui Skanderbeg (victoria de la Albulena din cursul lunii septembrie) din acelaşi an demonstrează tentativa coordonatorilor efortului cruciat de la Roma de a încleşta puterea otomană şi de a „zdrobi capul şarpelui“, eliberând Constantinopolul şi Strâmtorile[44].

Avem, aşadar, confirmarea că, prin noua sa funcție, Ioan „de Gothia“ se regăsea într-o poziție cheie pentru susținerea unirii bisericeşti şi a cruciadei în regiunea Europei Centrale şi Orientale. Mangopul şi Imperiul Trapezuntului, aflate în strânse relații de alianță, se regăseau din ce în ce mai încleştate în prinsoarea otomană, politica cruciadei

[39] Michel Balard, *La Romanie Génoise (XIIe – début du XVe siécle)*, Rome, EFR, 1978, vol. I, p. 475; de asemenea, cf. Ştefan Andreescu, *Genovezii pe „drumul moldovenesc“*, I, în Idem, *Din istoria Mării Negre*, p. 98-103 şi în *In honorem Ioan Caproşu*, ed. L. Leuştean, M. M. Székely, M. R. Ungureanu, P. Zahariuc, Iaşi, 2002, p. 213-219.

[40] Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, Armadio XXXIX, tom 7, 83r-v.

[41] *Ibidem*: *„Cruciata contra ipsos Turchos a felici recordatione Niacolao pp V predecessore nostro indicta apostolica auctoritate confirmamus et de novo concessimus cuius cum in partibus Lictuanie et in Arhiepiscopatu Leopoliensi dilectum filium Marianum de Fregenio deputaverimus executorem et nuntium Cruciate“.*

[42] Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, Registro 447, f. 33: prin care i se acordă puteri lui *„Mariano de Fregeno subdiacono, Parmensi diocesi, jur. can. perito in Norvegiae, Daciae et Sueciae regnis cum suis adhaerentiis (...), nuntio et collectori nostro“*. Cf. Ludwig von Pastor, *Histoire des Papes depuis la fin du Moyen Age*, Paris, 1888, vol. II, p. 327, n. 1.

[43] Corespondența lui Calixt III cu regii scandinavi din cursul anului 1457 este publicată în *Vetera monumenta Hibernorum et Scotorum historiam illustrantia*, ed. Augustin Theiner, Romae, typis Vaticanis, 1864, p. 402-404, 405-406.

[44] Activitatea lui Mariano de Fregene este doar una dintre multele tentative din cursul anilor 1456-1458 de demarare a unei ample operațiuni de eliberare a Constantinopolului. Imensul efort diplomatic pentru această „reconquista“ depus de papa catalan Calixt al III-lea şi de cardinalii apropiați lui va avea, însă, doar rezultate modeste. Cf. Pastor, *op. cit.*, II, p. 377-392; Norman Housley, *The Later Crusades,* Oxford University Press, 1992, p. 104-105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antiotomane coordonată de la Roma de grupul de cardinali între care strălucea tocmai trapezuntinul Besarion[45] dovedindu-se a fi singura opțiune valabilă. Rezistența lor se va dovedi însă efemeră, cele două cetăți fiind cucerite în 1461, respectiv în 1475. Cu această ultimă dată se încheia, cu siguranță, şi activitatea lui Ioan ca mitropolit al Goției.

Cea mai mare parte a documentației referitoare la cetatea Mangopului supraviețuind până în zilele noastre se păstrează, şi astăzi, la Lvov. E posibil, aşadar, ca informațiile publicate de Piotr Skarga să se fi bazat pe ceva mai mult decât o simplă tradiție. Surprinde cel mai mult, însă, că învățatul iezuit reținuse faptul că mitropolitul Ioan, odată revenit de la Roma, s-ar fi întors *„in Valachia"*, aducând la unire şi sub obediența romană români şi sârbi, nicidecum goți şi tătari elenizați. Ni se pare cu neputință ca un bun cunoscător al realităților ecleziale ale Europei Centrale şi Orientale cum era Skarga să se fi înşelat într-o asemenea măsură. E probabil, aşadar, ca tradiția să fie, cu adevărat, bazată pe un miez de adevăr?

Atât documentul din registrul vatican, cât şi cel din arhiva genoveză ne permit să lansăm o ipoteză. Numele sub care noul mitropolit de Goția apare în cele două documente nu este pur şi simplu Ioan, ci *Iohanutius* / *Ioanucius*, care transpune în latina cancelariei pontificale (cu mare fidelitate, am înclina să credem) numele grec sub care acesta era cunoscut în mediile curiei patriarhale în exil la Roma: *Ioanichios*. Or, un mitropolit Ioanichiu/Iovanychik, de această dată având titlul de arhiepiscop de Belgrad (Nandóralba), reapare în nordul Transilvaniei în 1479, exercitându-şi autoritatea tocmai asupra sârbilor şi românilor şi bucurându-se de susținere din partea regelui Matia Corvinul[46]. Să fie, aşadar, Ioan „de Caffa" din 1456 şi Ioanichie din 1479 unul şi acelaşi mitropolit, revenit în Transilvania după o lungă perioadă de timp petrecută pe scaunul metropolitan al Goției (1456-1475), din cauza cuceririi otomane a Crimeei? Documentul din 1479 care îl aminteşte pe arhiepiscopul (mitropolit) Ioanichie, chiar dacă nu face referire în mod explicit la limitele ariei sale de jurisdicție (care putea fi mai vastă decât comitatul Maramureş, la care se rezuma aplicarea privilegiului obținut *gratiose* din partea regelui, în urma solicitării sale), atestă, fără echivoc, faptul că, la momentul respectiv, autoritatea sa era una efectivă. Aşadar, transferul său în fruntea acestei mitropolii a românilor şi sârbilor din nordul Transilvaniei, despre a cărei existență nu avem dovezi anterioare, trebuie să se fi făcut anterior datei documentului, fapt ce se potriveşte cu ipoteticul moment al abandonării scaunului metropolitan al Goției (1475).

Prin însuşi obiectul său, documentul din 1479 conține, însă, un alt indiciu care tinde să confirme tradiția istorică transmisă de Piotr Skarga şi argumentul omonimiei

[45] Recenta dovedire de către Tommaso Braccini a înrudirii cardinalului Besarion cu familia domnitoare a marilor Comneni din Trapezunt clarifică modul prin care acest adevărat „geniu al cruciadei târzii" şi-a exercitat vreme de mai multe decenii influența în plan politic şi eclezial în ceea ce mai rămânea din commonwealth-ul bizantin după 1453. Cf. Tommaso Braccini, *Bessarione Comneno? La tradizione indiretta di una misconosciuta opera storica di Giano Lascaris come fonte biografico genealogica*, in „Quaderni di Storia" (2006), în curs de publicare; complexitatea relațiilor dinastice în interiorul Commonwealth-ului şi rolul acestui „ultim bizantin" în întreținerea şi, mai ales, extinderea alianțelor matrimoniale (care în anul 1472 aveau să implice şi Moscova lui Ivan al III-lea şi la Moldova lui Ştefan al III-lea) este recent bine pus în lumină de Silvia Ronchey, *L'enigma di Piero. L'ultimo bizantino e la crociata fantasma nella rivelazione di un grande quadro,* Milano, Rizzoli, 2006. Referitor la paralelismul dintre căsătoriile lui Zoe/Sofia Paleologina cu Ivan al III-lea şi Maria Asanina Paleologina de Mangop cu Ştefan al III-lea şi la implicațiile lor în plan politic şi eclezial, cf. recent Dan Ioan Mureşan, *La place de Girolamo Lando (op. cit.), passim*.

[46] Ioan Mihalyi de Apşa, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV,* Sighet, 1900[1], reed. anastatică Cluj-Napoca, 2000[3], doc. 313, p. 536-537; A. Petrov, *Drevnyejšija gramoty po istoriji karpato-rusjkij cerkvy i eparchiji 1381-1498 g.,* Praga, 1930, p. 160-161 şi Anexa n. 3 (fotocopie a documentului original păstrat în Arhiva de Stat a Regiunii Zakarpatia, Beregovo (Ucraina), fond 151, opis 25, no. 1, f. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

invocat de noi: în document, regele Mattia le acorda preoților români din nordul Transilvaniei dreptul de a beneficia de aceleaşi scutiri şi privilegii de care se bucura clerul latin şi, mai recent, cel sârbesc din zonă, prevedere strâns corelată de aplicarea decretului florentin de unire în regatul Ungar, întrucât relua dispozițiile cuprinse în faimosul *„privilegium Ruthenorum“* al regelui Vladislav Iagiełło din 1443[47]. Or, privilegiul regelui Vladislav era, la rândul său, o consecință directă şi indubitabilă a solemnei proclamări la Buda a unirii dintre biserici de către mitropolitul Isidor al Kievului, în calitate de legat apostolic, la 5 martie 1440[48] şi a aplicării prevederilor cuprinse în decretul *Laetentur coeli* în cele două regate unite sub sceptrul tânărului rege căzut eroic la Varna. Dacă, aşadar, privilegiul acordat de Matia Corvinul preoților români din nordul Transilvaniei în 1479 are la bază această tradiție şi este, deci, corelat de politica de relansare a unirii bisericilor din timpul pontificatului lui Sixt al IV-lea, alegerea unui cap pentru această comunitate ortodoxă privilegiată tocmai în virtutea comuniunii cu scaunul apostolic nu putea cădea decât pe un arhiepiscop „unit cu Roma“, cum, la momentul respectiv, era, în mod evident, Ioanichie „de Caffa“.

Anexa 1

A.
Roma, 2 iulie 1456
ASV, Reg. Vat. 446
(Calixti III de Curia, annorum I-II, tom XI)
f. 101 r-v

Calistus III et cetera. Venerabili fratri Iohannutio Archiepiscopo Gothiensi salutem et cetera. Ad ea ex apostolicae *servitutis offitio libenter intendimus per quae ecclesiarum praesertim metropolitanum et personarum eis praesidentium statui et indemnitatibus opportune valeamus provideri*[49]. Dudum siquidem ecclesia Gothen., ex eo quod venerabilis frater noster Gregorius, patriarcha Constantinopolitan., ven. fratrem nostrum Macharium, archiepiscopum Seren., tunc archiepiscopum Gothen., a vinculo quo ecclesiae Gothen., cui tunc praeerat, tenebatur, absolvens, ipsum ad ecclesiam Seren., tunc vacantem, auctoritate sua ordinaria duxerat transferendum praeficiendo ipsum eidem ecclesiae Seren. in episcopum et pastorem, dictus patriarcha eidem ecclesiae Gothensem[50], sic vacanti, de persona tua, tunc monacho monasterii S. Theodori in Quisicho Constantinopolitan., ordinis S. Basilii, eadem ordinaria auctoritate providit, teque illi in archiepiscopum et pastorem praefecit, curam, regimen et administrationem dictae ecclesiae Gothen. tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo, tuque *vigore provisionis et perfectionis praedictarum* possessionem vel quasi regiminis et administrationis bonorum eiusdem fuisti pacifice assecutus.

[47] *Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. XIX, ed. Fr. Papee, Cracovia 1927, p. 390-393.

[48] *Litterae encyclicae Isidori metropolitae*, în Joannes KRAJCAR S.I., *Acta slavica Concilii Florentini. Narrationes et documenta* („Concilium Florentinum.Documenta et scriptores“), Romae, Pontificio Istituto Orientale, 1976, p. 140-142. E de relevat, însă, faptul că privilegiul nu se rezuma doar la clerul rutean, ci la toți aceea *„qui ad sanctam oecumenicam ecclesiam Constantinopolitanam pertinent, scilicet Rutheni et Serbi et Valachi et aliae christianae gentes“*, după cum explicit afirma mitropolitul Isidor de Kiev în enciclica sa. Pentru problema raporturilor dintre textul proclamării solemne şi conținutul privilegiului regal acordat clerului ortodox din Polonia şi Ungaria, cf. contribuția noastră *Inspirația, contextul şi aplicarea decretului regal „privilegium Ruthenorum“ (1443) în Transilvania şi Banat,* în „Anuarul Şcolii Doctorale «Istorie. Civilizație. Cultură»“, Cluj-Napoca, 1 / 2005, p. 89-100.

[49] Reproducem cu caractere italice textul din original ce nu apare în ediția lui Cesare Cenci.

[50] În original *Serensem*, evident *lapsus chalami*, sesizat şi de Cesare Cenci.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum autem *sicut exhibita nobis nuper pro parte tua petitio continebat* pro eo quod dilectus filius Iohannes de Capistrano, ordinis fratrum Minorum, qui in Hungariae partibus haereticae pravitatis a sede apostolica inquisitor deputatus existit, te, inibi sine litteris provisionis et praefactionis huiusmodi repertum, mancipaverit et an secundum formam evangelii baptizatus fueras vehementer suspicatus, te, in forma iuris ab eo baptizatum, ad nos et ad eadem sedem remiserit, dubitas propterea et certis aliis de causis provisionem et praefactionem, de persona tua factas huiusmodi, et alia inde secuta viribus non subsistere, nos igitur, attendentes quod non intelligitur iteratum quod ambigitur esse factum ac cupientes eiusdem ecclesiae Gothen. indemnitatibus oportune consulere in praemissis sperantesque quod tu, religionis zelo conspicuus, litterarum scientia praeditus, vitae ac morum honestate decorus, in spiritualibus providus et in temporalibus circumspectus aliisque multiplicium virtutum donis, prout ex fidedignorum testimoniis percepimus, insignitus, tuos laudabiliter in hoc actus insequendo pristinos, ipsi ecclesiae Gothen. efficiente Domino existere debeas multipliciter profuturus, quaecumque per te circa regimen et administrationem praedicta, alias tamen rite gesta, rata et grata habentes, teque ad pontificalis officii exercitium ac executionem ordinum necnon ecclesiarum Gothen. huiusmodi restituentes et reponentes, volumus et eadem auctoritate decernimus quod provisio et praefectio praedicta de te, ut praemittitur, facta valeant plenamque obtineant roboris firmitatem, nos etiam tibi, de novo providendo, etiam si dicta ecclesia Gothen. ac tu quovis modo vel ex alterius cuiuscumque persona vacet et huiusmodi illius provisio et praefactio speciliter vel generaliter ad sedem pertineant antedictam. Non obstantibus praemissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis necnon praedictae ecclesiae Gothen., iuramento, confirmatione apostolica vel quavis alia firmitate roboratis, statutis et consuetudinibus ceterisque quibuscumque.

Datum Romae apud S. Petrum anno Incarnationis Domini 1456, VI nonas iulii, pontificatus nostri anno II.

B.

Calixt al III-lea etc. Venerabilului frate Ioanichie Archiepiscopul Goției sănătate etc. Din îndatorirea serviciului apostolic de bună voie tindem spre acele lucruri prin care să putem veni în ajutorul stării şi indemnizațiilor bisericilor, mai ales a celor de rang metropolitan, şi persoanelor prepuse lor. Tot astfel şi în biserica Goției, întrucât venerabilul frate al nostru Grigore, patriarhul Constantinopolului, dezlegându-l pe fratele nostru Macarie, arhiepiscop de Seres, în vremea aceea arhiepiscop al Goției, de legătura prin care era legat de biserica Goției, în fruntea căreia acesta se afla, prin autoritatea sa ordinară a pus ca acesta să fie transferat la biserica Seresului, pe atunci vacantă, constituindu-l episcop şi păstor al acelei biserici a Seresului; amintitul patriarh, tot în virtutea autorității sale ordinare, s-a îngrijit de biserica Goției, devenită astfel vacantă, prin persoana ta, pe atunci călugăr al mănăstirii Sf. Teodor din Cizic, în jurisdicția Constantinopolului, din ordinul Sf. Vasile, şi te-a uns arhiepiscop şi păstor, atribuindu-ți cu totul grija pastorală, conducerea şi administrarea amintitei biserici a Goției atât în cele spirituale, cât şi în cele temporale, iar tu, în vigoarea numirii episcopale şi a ridicării amintite, de bună voie ai acceptat dieceza precum şi promisiunea conducerii şi administrării bunurilor acesteia.

Întrucât, după cum arăta conținutul petiției prezentată recent nouă în numele tău, pentru aceea că preaiubitul nostru fiu, Ioan de Capestrano, din ordinul fraților minoriți, care se afla în părțile Ungariei numit de scaunul apostolic inchizitor al ereziei, te-a găsit pe tine acolo fără scrisori de numire episcopală şi ridicare în drepturi de felul acesteia, a pus să fii arestat şi, deoarece se îndoia cu tărie de faptul că ai fi fost botezat după formula evanghelică, pe tine, după ce ai fost botezat de el după litera legii, te-a trimis la noi şi la acest scaun arhieresc, datorită faptului că numirea şi ridicarea ta la episcopat era pusă sub îndoială şi datorită altor motive de acest fel legate de persoana ta; astfel, noi, întrucât nu a rezistat verificărilor nici o altă acuzație, certificând faptul că nu trebuie înțeles ca fiind reiterat ceea ce s-a făcut în mod ambiguu şi intenționând să-ți acordăm indemnizațiile bisericii Goției amintite în cele de mai sus, sperând că tu, remarcabil prin zelul tău pentru credință, dedicat cunoaşterii literelor, prevăzător în cele spirituale şi circumspect în cele temporale şi înzestrat cu multe alte haruri ale diferitelor virtuți, după cum

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

am aflat din mărturiile unor oameni demni de încredere, care au urmărit faptele tale lăudabile în această privință, trebuie să stai pentru viitor, cu voia lui Dumnezeu, în fruntea bisericii Goției datorită multor motive; considerând, aşadar, toate cele de mai sus, făcute pentru tine, cu privire la conducerea şi administrarea bisericii, ca fiind conform ritualului, ratificate şi plăcute nouă, şi restabilindu-te şi repunându-te pe tine în exercițiul funcțiunii pontificale şi în dreptul executării canoanelor bisericii Goției, voim şi, prin autoritatea noastră, decretăm ca numirea ta episcopală şi ridicarea ta, făcute după cum s-a arătat mai sus, să aibă valabilitate şi să obțină deplina tărie juridică; şi, de asemenea, decretând din nou, [voim] să-ți aparțină chiar şi dacă amintita biserică a Goției ar fi vacantă din orice gen de motiv sau indiferent de orice persoană şi dacă numirea şi ridicarea sa de acest fel ar reveni sus menționatului scaun episcopal în mod special sau în mod general. Toate acestea fără drept de apel la cele de mai sus, la statutele şi la dreptul apostolic sau al amintitei biserici a Goției, întărite cu jurământ, confirmare apostolică şi orice altă putere juridică, conform tuturor celorlalte normative scrise şi nescrise.

Dat la Roma, în Sf. Petru, în anul întrupării Domnului 1456, în ziua a 6-a a nonelor lunii iulie, în anul al doilea al pontificatului nostru.

Anexa 2

A.
09 iulie 1457, Genova[51]:
ASG, AS, Diversorum Frammenti Registri,
1450-1458, 712 A

Petrus de Campofregoso Dei gratia Ianuensium dux et populi defensor et Consilium Antianorum Communis Ianue. Spectabili et egregiis dilectis nostris Consuli et Massariis Caphe. Commendarunt nobis suis litteris sanctissimus dominus noster Papa ac multi ex reverendissimis dominis cardinalibus, reverendum in Christo patrem dominum Iohannicium, Archiepiscopum Gothiensem in civitate Caphensi eiusque diocesi ac locis aliis circumstantibus, vicarium generalem pro reverendissimo in Christo patre et domino domino Gregorio, Patriarche Constantinopolitano, rogantes cum ad suam iurisdictionem exercendam ad eas partes nunc velit accedere, ut illum iuvemus ac iuvari et defendi faciamus in omnibus que ad dictum Patriarcham eiusque curam et administrationem quacumque ratione pertineant ~~tanquam verum catholicum~~, propter que volumus et vobis commitimus ut ipsum dominum Archiepiscopum suscipiatis nostro presertim intuitu benigne commendatum, sibique prestetis opem et auxilium pro iuribus patriarchatus exigendis et conservandis et cura Christi fidelium exercenda atque augenda. Ita quidem ut nihil ei desit eorum que a vobis iuste et honeste sibi fieri possint. Data die VIIIIa iulii.

B.

Pietro de Campofregoso, prin mila lui Dumnezeu ducele Genovezilor şi apărătorul poporului, şi Consiliul Patricienilor Oraşului Genova. Respectabilului Consul şi stimaților preaiubiților noştri Trezorieri ai cetății Caffei. Preasfințitul domnul nostru Papa şi mulți dintre domnii cardinali l-au pus sub tutela noastră prin scrisorile lor pe venerabilul părinte întru Hristos domnul Ioanichie, Arhiepiscop al Goției în cetatea Caffei, în dieceza acesteia şi în alte locuri din preajma acesteia, vicar general în numele prea venerabilului părinte şi domn întru Hristos domnul Grigore, Patriarhul Constantinopolului, rugându-ne ca, întrucât voieşte să pornească spre acele părți pentru a-şi exercita jurisdicția, să-l favorizăm şi să facem astfel încât să fie favorizat şi apărat în toate cele care aparțin de amintitul Patriarh şi care cad în grija şi administrația sa din orice rațiune, ~~ca pe un adevărat catolic~~, motiv pentru care voim şi vă însărcinăm să îl întâmpinați pe domnul

[51] Document descoperit şi transcris de către Thierry Ganchou (Centre d'Etudes Byzantines, Collège de France).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arhiepiscop la solicitarea noastră ca fiind cu toată bunăvoința sub tutela noastră, să-i acordați sprijinul material şi ajutorul în solicitarea şi păstrarea drepturilor patriarhiei şi în exercitarea grijii pastorale față de credincioşi şi chiar în extinderea ei. Astfel încât să nu-i lipsească nimic dintre cele care vă stau în putință după dreptate şi corectitudine. Dată în ziua a noua a lunii iulie.

JOHN HUNYADI, JOHN CAPISTRAN AND THE TRANSYLVANIAN ORTHODOX CHURCH: NEW EVIDENCE ON THE GREEK RITE ARCHBISHOP JOHN "OF CAFFA" (Summary)

The presence of John of Caffa, Greek rite archbishop, in Transylvania (1455-1456) was viewed as an ecclesiological consequence of the Council of Florence. Coming from abroad, in the framework of the matrimonial agreement between the families Hunyadi and Cilly-Branković, he was arrested in early 1456 at the order of John (Iancu) Hunyadi and was subjected to a detailed inquisition trial by John Capestran (Giovanni da Capestrano, O.F.M.).

A tradition recorded by Lucas Wadding, the Historian of the Franciscan Order, taken from the writings of the Polish scholar Piotr Skarga, told that, after giving up his "doctrine errors", the Greek rite archbishop was sent to Rome in view of having his archbishop authority recognized and that he played and important role in supporting the unification of the Churches. Two new sources, recently found in the Vatican Secret Archives and in the State Archives in Genoa, confirm this tradition and bring new elements that could help understanding the complex realities of the Transylvanian church in the second half of the XVth century.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU SIMON

DOMNUL MOLDOVEI ŞI REGII UNGARIEI LA 1490. UN DOCUMENT DE LA ŞTEFAN CEL MARE

Tratatul de la Wiener Neustadt (1463) a pus capăt conflictului pentru coroana ungară dintre Frederic III (1440 / 1452-1493) şi Matia I Corvin (1458-1490). Cu mari costuri, Matia primea înapoi Sfânta Coroană a Ungariei şi era recunoscut de Frederic ca rege. În schimb, Matia, a cărui primă soţie însărcinată, Katarina Podiebrad, avea să moară peste câteva luni, trebuia să-l accepte pe Frederic drept (co-)rege al Ungariei şi să fie de acord cu prevederea că, în cazul în care nu urma să aibe moştenitori bărbăteşti legitimi, coroana ungară revenea Casei de Habsburg. Nici pe cale amiabilă, nici pe calea armelor şi nici măcar contestând succesiunea imperială a lui Frederic, prin fiul său Maximilian I (1486 / 1508-1519), Matia nu a obţinut anularea prevederilor care i-au marcat restul domniei[1].

La 1463, s-ar părea că legăturile dintre Ştefan III cel Mare (1457-1504) şi Frederic III aveau o vechime de patru ani, Ştefan raliindu-se, la 1459, contestatarilor lui Matia, care-l încoronaseră rege al Ungariei pe Frederic. Sigur este că, la sfârşitul lui 1473, Ştefan era pentru cancelaria vieneză „voievodul, căpitan <al lui Frederic> în Valahia“. Un raport intern al aceleiaşi cancelarii, din primăvara lui 1474, demonstra că activitatea domnitorului era urmărită deoarece, „în urmă cu circa şase ani [!], Ştefan voievod în Moldova l-a capturat pe împăratul tătarilor şi i-a zdrobit poporul“. Deşi legătura dintre Ştefan şi Frederic pare să se piardă în negură până spre 1486 (când, în contextul alegerii lui Maximilian ca rege al romanilor, alegere atacată de Matia, şi al luptelor dintre Buda, Cracovia şi Istanbul pentru Moldova, statul lui Ştefan atrage atenţia habsburgică spre est), acest tip de contact reprezenta un element politic deranjant pentru Matia, tot mai apropiat de Ştefan, din 1471, suzeranul său din 1475 şi până în 1485 şi, din nou, din primele luni ale lui 1489. Fiul lui Iancu de Hunedoara nu-l putea omite din ecuaţia succesiunii sale[2].

---

[1] Vilmos Fraknói, *Mátyás törekvései a császári trónra*, în *ETTK*, XXIII, 1914, 9, p. 609-692; Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donauraum* (= K. Nehring, *Matthias*), zweite Auflage, Munich, 1989, *passim*; Stanislaw Russocki, *Structures politiques dans l'Europe des Jagellon*, în *APH*, XXXIX, 1979, p. 101-142; în cazul anilor de domnie ai Habsburgilor, primul este cel al alegerii ca *rege al romanilor*, al doilea cel al încoronării lor *împărat ai romanilor*.

[2] Câteva date: HHStA, S.A., A.D.S., *Hungarica*, I, Allgemeine Akten, Karton 2, *1525-1527*, fasc. 2-A, *1525-1526*, f. 30^{r-v} [martie-aprilie 1474; *Steffanus wayda in der Molda hats dem Thatarischen Kaisser ongeferlich vor 6 jaren gefangen und sein volk erschlagen*; copie: MOL, DF 276099]; *Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I* (= *DRTA*, Mittlere Reihe, I-VI), volumul I-2, *Reichstag zu Frankfurt 1486* (edited by H. Angermeier), Göttingen, 1989, no. 865, p. 788; no. 879, p. 829; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare* (= *Documente Ştefan*), volumul II, *Hrisoave şi cărţi domneşti, 1493-1503. Tractate, acte*

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 15–36

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfârşitul secolului XV

La 47 de ani, Matia Corvin (1443-1490) urma să intre în rândul oamenilor medievali bătrâni. Mai aproape de această categorie era Ştefan cel Mare (1437/1438?-1504), cu câțiva ani mai în vârstă. Frederic III (1415-1493) trecea drept o figură venerabilă, deşi în continuare activă, la fel şi Cazimir IV (1427-1492, rege din 1447), cu toate că regele Poloniei abia depăşise vârsta de 60 de ani. Părea să fi venit vremea unui prim schimb de generații în lumea monarhică a Europei Central-Răsăritene, unde mai tineri dintre principalii conducători erau Ivan III (1440-1505, mare cneaz din 1462) şi Baiazid II (1447/1448-1512, sultan din 1481), ceea ce, dincolo de normalitatea obligației, le impunea să se gândească deopotrivă la propria lor continuitate pe tron şi la succesiunea lor. Dar, exceptându-l pe Matia, alături de Baiazid II, cel mai contestat dintre ei, toți s-au dovedit stăpânitori longevivi[3].

În pofida eforturilor făcute de Inocențiu VIII (1484-1492) în ultimii ani, cruciada, aşa cum o cunoscuse secolul, nu părea să aibe mari perspective. „Exilul apusean" al lui Djem, fratele lui Baiazid, care determinase o veritabilă luptă între marile puteri europene pentru posesia sa, trebuia să fie factorul cheie în prăbuşirea, măcar parțială, a stăpânirii europene a Imperiului Otoman. Episodul Djem aparținea însă unei lumi care, după confruntări soldate cel mai adesea cu înfrângeri ale *creştinilor*, dovedea tot mai puțină intransigență în acțiune față de partea musulmană, respectiv față de cea creştină[4].

Din 1484, Matia Corvin îşi reînnoise periodic (1486, 1488) armistițiul pe doi ani cu Baiazid II şi, cu toate că acum nu se arăta dispus să-l mai prelungească, nu puțini erau cei care credeau că un nou acord va fi perfectat între Buda şi Istanbul. Din primăvara lui 1489, Cazimir IV, după mari eforturi, reuşise şi el să restabilească tradiționalele relații amicale dintre Polonia şi Poartă, stricate datorită intervenției jagiellone în sprijinul lui Ştefan (1485), care însă, la 1489, avea deja, de trei ani, o pace destul de avantajoasă cu Poarta. Cea mai grea soartă politică părea să o aibe Frederic. Înțelegerile sale cu sultanii eşuaseră, în general, încă din faza de tratative, un caz tipic în acest sens fiind discuțiile din 1483-1484[5].

Monarhii se puteau concentra, mai în voie decât de obicei, asupra raporturilor cu vecinii lor creştini şi asupra propriilor probleme interne, serioase, în primul rând în

---

omagiale, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori, 1457-1503, Bucureşti, 1913, no. 154, p. 346; *Regesten Kaiser Friedrich III. (1440-1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet* (= *JFBRI*, XIII), herausgegeben von Heinrich Koller, Paul-Joachim Heinig, supl. II-1, *Das Taxregister der römischen Kanzlei 1471-1475 (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Hss. „weiss 529" und „weiss 920")*, bearbeitet von P.-J. Heinig, Ines Grund, Köln-Graz-Wien, 2001 (= *Regesten Friedrich*), no. 3534-3542, p. 523-524; Ignatz Aurelius Fessler, *Die Geschichte der Ungarn und iher Landsassen* (ediție Ernst Klein), volumul III, Leipzig, 1873, p. 18-19.

[3] J[ohn] L.I. Fennell, *Ivan the Great of Moscow*, London-New York, 1963, p. 27-29; Ferdinand Seibt, *Europa 1475. Zur Krise des spätmittelalterlichen Staatensystems und ihrer Überwindung*, în *ÖOH*, XVIII, 1976, p. 48-64; Metin Kunt, *State and Sultan up to the Age of Süleyman: Frontier Principality to World Empire*, în *Süleyman the Magnificent and His Age*: *The Ottoman Empire in the Early Modern World* (edited by Metin Kunt, Christine Woodhead), London-New York, 1995, p. 17-18.

[4] Cu precădere în aceste situații introductive, încercăm să reducem trimiterile la un minim. Vezi Nicolas Vatin, *Sultan Djem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines:Vâkicât-i Sultân Cem/ Œuvres de Guillaum Carousin*, Ankara, 1997, *passim*; Alexandru Simon, *Lumea lui Djem. Suceava, Buda şi Istanbul în anii 1480*, în *AIIC*, XLVIII, 2005, p. 11-44.

[5] Câteva date arhivistice mai recente şi la Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century). An annotated Edition of „Ahdnames" and Other Documents*, Leiden-Boston-Köln, 2000, p. 100-101; Al. Simon, *Între porturi şi cer. Chilia, Cetatea Albă, Istanbul şi Veneția în vara anului 1484*, în *AMN*, XXXIX-XL[2], 2002-2003 [2005], p. 232-233, nota 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cazul lui Frederic şi, aşa cum se ştia din 1483, şi cum s-a văzut clar în primăvara lui 1490, în cel al lui Matia. Cazimir era preocupat de satisfacerea ambiţiilor fiilor săi, care trebuiau împăcate cu gândul marii uniuni dinastice jagiellone şi cu costurile ei polone. Frederic era în continuare preocupat de întărirea poziţiei şi succesiunii sale, prin rezolvarea problemei „arivistului", care, din 1485, se instalase la Viena. Ivan părea să controleze situaţia până când 1490 a adus moartea întâiului său născut şi moştenitor, Ivan Ivanovici, căsătorit cu Elena, fiica lui Ştefan (1483), şi a deschis drumul spre criza dinastică moscovită de la sfârşitul anilor 1490[6].

Ştefan cel Mare rămânea cu grijile lui. Pe de o parte, el căuta să adune recunoaşteri interne şi externe ale succesiunii sale, prin Alexăndrel, asociatul său la domnie de la începutul anilor 1480. Pe de altă parte, domnul părea să urmărească instalarea celuilalt fiu al său în viaţă şi în ţară, Bogdan-Vlad, pe tronul Ţării Româneşti. În faţa acestor obiective, stăteau, din afara Moldovei, poziţia şi acordul cu Poarta, precum şi noile dispute dintre Ungaria şi Polonia pentru suzeranitatea asupra Moldovei[7].

La sfârşitul secolului XV, micşorarea semnificativă a distanţelor dintre probleme (creştino-creştine, creştino-musulmane, musulmano-musulmane), fie interne, fie externe, determina o reducere drastică, inclusiv în comparaţie cu deceniile precedente, a spaţiului marilor iluzii. În schimb, implica o creştere substanţială a ariei de condiţionări pentru obiective, la prima vedere, de dimensiuni mai mici şi normale în raport cu practica epocii, un conflict extern putând fi o foarte bună ocazie pentru reglementarea situaţiei interne. Izbucnirea crizei ungare (1490-1491) şi prelungirea ei, la diverse intensităţi, în special până la 1505, a creat unele oportunităţi pentru soluţionarea situaţiilor dificile interne[8].

I. Pretendenţi şi tabere

Pe 6 aprilie 1490, la Viena, murea Matia, practic imobilizat la pat, obligat să se deplaseze în lectică, de câţiva ani, mai ales din 1488. Moartea sa nu era o surpriză pentru mulţi. Pentru Habsburgi era o eliberare pe care nu mai puţin bolnavul Frederic III mizase pe durata ultimului an. În fapt, cursul evenimentelor şi consistenţa reacţiilor politice puteau fi considerate chiar previzibile[9].

---

[6] Principalele repere la John Van Antwerp Fine, *The Muscovite Dynastic Crisis of 1497-1502*, în *CASS*, VIII, 1966, p. 198-215; Stanislaw Russocki, *Zwischen Monarchie, Oligarchie und Adelsdemokratie: das polnische Königstum im 15. Jahrhundert*, in *Das spätmittelalterliche Königstum im europäischen Vergleich*, edited by Reinhard Schneider, Sigmaringen, 1987, p. 392-395.

[7] Constantin Burac, *Bogdan-Vlad, domn al Moldovei (1504-1517)*, în *AIIAI*, XXIII, 1986, p. 314-317; Ştefan Sorin Gorovei, Maria Magdalena Székely, *„Princeps omni laudae maior". O istorie a lui Ştefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 264-270.

[8] Hermann Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit* (= H. Wiesflecker, *Maximilian*), volumul II, *Reichsreform und Kaiserpolitik 1493-1500. Entmachtung des Königs im Reich und in Europa*, München, 1975, p. 151-155, 170-171; volumul III, *Auf der Höhe des Lebens 1500-1508. Der große Systemwechsel. Politischer Wiederaufstieg*, München, 1977, p. 144-148, 151-153, 312-314, 159-163; Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)* (= *MAPS*, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), volumul I, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 389-394, 407-410, 416-419; András Kubinyi, *Historische Skizze Ungarns in der Jagiellonenzeit*, în Idem, *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn*, Herne, 1998, p. 323-366.

[9] Iván Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* (= *MHH*, IV, 1-4); vol. IV, [*1489-1490*; *1458-1490*], Budapest, 1879 (=M.D.E.), no. 25, p. 32-35; no. 46, p. 65; no. 113-117, p. 159-165; [Lodovico Tubero] Ludovicus Tuberonus, *Commentariorum de rebus suo tempore nimirium ab a. 1490 usque ad a. 1522 in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI* (= *Tubero*), în *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres, ac genuine* (editor Johann Georg Schwandtner), volumul II, Vindobonnae, 1746, p. 117; [Antonio Bonfini]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ultimul deceniu, Matia forțase nota, atât în plan intern, cât şi în cel extern. El vroia reuşita monarhică clară. Demersurile lui s-au întors rapid împotriva sa, chiar atunci când credea că poate bloca succesiunea habsburgică şi legifera, „fără contestări majore", un model autoritar de guvernare (1486)[10].

I.1. Miza regală ungară

Matia instituise, mai ales din 1474, un sistem de impozitare excesivă. Angajase regatul în conflicte de durată cu toți vecini catolici. Redusese, riscant, implicarea nobilimii în conflictele, adesea de mică amploare, cu Poarta. O privase, şi astfel, de justificarea simbolică a privilegiilor ei politice[11].

Puțin surprinzătoare au fost astfel disputele ungare din 1490. Moştenitorul dorit de Matia era Ioan, singurul său fiu. Era însă un fiu nelegitim, avut cu o fiică de negustor, Barbara Edelpöck, din Wroclaw (Breslau), în 1473. Regina-văduvă, Beatrice de Aragon, dorea cu orice preț să rămână regină şi nu voia să-l vadă pe Ioan încoronat în locul tatălui său, lucru evident din 1483. Apropiații lui Matia, care ar fi trebuit să-l susțină pe Ioan, mai ales Ştefan (István) Zápolya (Szapolyai), nu erau încântați de perspectiva unei dinastii huniade. Majoritatea elitei ungare, mai ales magnații şi baronii, dorea să se desprindă cât mai repede de amintirea autoritarei domnii a lui Matia, căutând un monarh maleabil. Datele ungare nu puteau decât să alimenteze ambițiile habsburge şi jagiellone şi planurile otomane[12].

Sultanul Baiazid II ținea Belgradul. Prin moartea lui Matia, congresul cruciat de la Roma (martie-iulie 1490) avea tot mai mici şanse de reuşită, Baiazid fiind tot mai încrezător în reuşita sa. Matia trebuia să fie unul dintre conducătorii proiectatei cruciade. Celălalt era Maximilian, de trei ani în relații proaste cu tatăl său şi în raporturi tot mai strânse cu Matia. Spera că satisfacerea dorinței lui Matia de a-l vedea pe Ioan recunoscut ca succesor al său de către Habsburgi, corelată cu retragerea ungară din Viena, îi va întări poziția în raport cu elitele germane şi cu tatăl său[13].

Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades* (= *Bonfini*), editori József Fógel, László Juhász, Béla Iványi, volumul IV, Lipsiae, 1941, p. 166-169; László S. Domonkos, *The Medical History a Medieval Hungarian King: Matthias Corvinus*, in *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv* (szerk. Tusor Péter), Budapest, 1998, p. 133-147.

[10] Vezi, în special, Zsuzsa Teke, *A dekrétum fogalma és társadalmi szerpe Mátyás korában*, în *TSz*, XXIX, 1986, 1-2, p. 197-218.

[11] A. Kubinyi, *Die Wahlkapitulationen Wladislaws II. in Ungarn*, în *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze* (= *ECIHAE*, LIX), herausgegeben von Rudolf Vierhaus, Göttingen, 1977, p. 140-162; K. Nehring, *Matthias*, p. 149-152, 189-193.

[12] Vezi şi M.D.E., volumul III, [*1480-1488*], Budapest, 1878, no. 98, p. 135; J. [von] Zahn, *Über ein Admonter Formelbuch des 15. Jahrhunderts*, în *BKSGQ*, XVII, 1880, no. 6, p. 73-74; *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia. Aragóniai Beatrix magyar királyné éltetére vonatkozó okiratok* (=*MHH*, I, 39), edited by Albert [von] Berzeviczy, Budapest, 1914 (= *Acta Beatrici*), no. 48-49, p. 70-71; no. 70, p. 109; no. 89; p. 133; no. 91, p. 135; Ioan-Aurel Pop, *Mărturii documentare privind domeniul Hunedoara la sfârşitul secolului al XV-lea*, în *SUBB*, XXXII, 1987, 2, no. 1-2, p. 23-24; Vinzenz O. Ludwig, Franz Maschek, *König Matthias Corvinus und Barbara Edelpöck*, în *JLNO*, NF, XXXII, 1955-1956, p. 74-93; A. Kubinyi, *Mátyás Király*, Budapest, 2001, p. 116-122.

[13] ASV, Misc., Arm., II-20, f. 102 (106)^{v}-105 (109)^{v}; f. 110 (114)^{r}-114 (118)^{v}; II-29, f. 43 (47)^{r}-55 (59)^{r}; 57 (61)^{r}-82 (86)^{v}; II-56, f. 122 (132)^{v}-126 (136)^{v}, 306 (307)^{r}-310 (311)^{r}, 374 (375)^{r}-388 (389)^{v} [post 25 martie până pe 26 iulie 1490, cu excepția actelor din II-56, f. 122 (132)^{v}-126 (136)^{v} şi f. 306 (307)^{r}-310 (311)^{r}, din 22 aprilie 1487, respectiv 18 ianuarie 1491]; ASVe, S.S., *Capi del Consiglio de Dieci*, *Deliberazioni Miste*, reg. 24, *1488-1490*, c. 144^{v}-145^{r} (24 martie 1490); BNM, Cod. Lat. X-175 (=3622), f. 83^{r} (15 octombrie 1489; copie: MOL, FT, *Karl Nehring gyűjtése* (= *Nehring*), rol. 30173; rolă, cu cadre nenumerotate, disponibilă acum şi la ASC, *Documente medievale din Regatul Ungariei* (= *Documente*), rol. XV); M.D.E., volumul III, no. 168, p. 277; no. 181, p. 299; no. 183, p. 301; no. 209, p. 339; volumul IV, no. 17-18, p. 23-25; no. 34, p. 50; no. 81, p. 115; no. 110, p. 146-151; no. 112, p. 152-158; „Toldalék", no. 63, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atât cruciada, cât şi această soluție amiabilă, care aducea amânarea materializării, dacă nu anularea dreptului Habsburgilor la coroana Ungariei, nu erau pe placul lui Frederic III. La fel stăteau lucrurile şi în cazul Jagiellonilor. După tentativele nereuşite din 1458 şi 1471, Cazimir IV, şi el bătrân şi bolnav, dorea tronul Ungariei pentru fiii săi, alesul său fiind Jan Albert, cel de al doilea său născut rămas în viață. Fratele său mai mare, Vladislav I (II), cu care Cazimir nu avea cele mai bune relații, în pofida recentei lor normalizări diplomatice (1489), era, de aproape două decenii, rege al Boemiei (1471). Cunoscut pentru maleabilitatea sa, el fusese deja atras în competiția pentru succesiunea lui Matia[14].

Pentru tronul Ungariei se luptau patru pretendenți. Fiii lui Cazimir, Jan Albert şi Vladislav, fiul lui Frederic, Maximilian, „ca reprezentant" al tatălui său şi fiul lui Matia, Ioan, cu forțe diferite, țînteau Sfânta Coroana. Alegerile regale din secolul XV (1437, 1439-1440, 1458) arătaseră însă că, fără o susținere masivă din partea marii nobilimi ungare, o candidatură nu avea şanse de reuşită[15].

I.2. Alegerile

La sfârşitul lui mai, la Rákos, lângă Buda, au început alegerile. Votanții din toate colțurile nobiliare şi urbane ale regatului se adunau greu şi nici nu puteau sta mult în preajma capitalei datorită costurilor ridicate. Inițial, parte din cei 10.000 de alegători l-au ales rege pe Jan Albert, susținut de Balázs Magyar, fost voievod al Transilvaniei ori ban al Slavoniei. Banii Beatricei, căreia Vladislav îi promisese că se va căsători cu ea (promisiune respectată, formal), forța lui Ştefan Zapolya, comite perpetuu de Zips şi căpitan al „Părților Superioare" ale regatului, Pál Kiniszi (Pavel Chinezul), comite de Timiş şi căpitan al „Părților Inferioare", Ştefan (István) Báthory, voievodul Transilvaniei, şi diplomația cancelarului secret, Johann Filipecz, episcopul Orăzii, au înclinat, până la urmă, balanța în favoarea lui Vladislav (15 iunie)[16].

Apariția a 7.000 de „votanți" din sud, conduşi de Lőrinc Újlaki, ducele Bosniei, în sprijinul lui Ioan, dependent de domeniile huniade, altfel imense, dar probate nesigure, din punct de vedere electoral şi militar, n-a putut schimba situația. Pe 4 iulie, Ioan, părăsit şi de marea majoritate a prelaților ungari, a fost învins de Kinizsi la Csontmező. A acceptat oferta învingătorilor, dornici de linişte în fața ciocnirilor care se prefigurau şi a renunțat la drepturile sale la tron (12 iulie). Între timp, Maximilian părea gata de atac. Viza, în primă fază, cuceririle huniade din Austria, prestigioase şi pentru susținătorii lui Vladislav[17].

[14] *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= *MMP*, II, XI-XII, XIV), volumul I, *1384-1492* (editori August Sokolowski, Joseph Szujski), Kraków, 1876, no. 263-264, p. 291-293; volumul III, *1392-1501* (editor Anatol Lewicki), Cracoviae, 1894 (= *Codex*), no. 235-238, p. 256-266; M.D.E., volumul IV, no. 146, p. 211; János M. Bak, *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert* (= J.M. Bak, *Königstum*), Wiesbaden, 1973, p. 56-58; Marianne Birnbaum, *Janus Pannonius: Poet and Politician*, Zagreb, 1981, p. 199-200.

[15] F[ryderik] Papée, *Imperial Expansion and the Supremacy of the Gentry, 1466-1506*, in *The Cambridge History of Poland* (edited by W.F. Reddaway, J.H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski), volumul I, *From the Origins to Sobieski (to 1696)*, Cambridge, 1950, p. 256-257; Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*, London, 2001, p. 306-307.

[16] M.D.E., volumul IV, no. 141, p. 201-202; no. 143, p. 205; no. 147, p. 213; *Bonfini*, volumul IV, p. 179-185; Friedrich Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490-1526)* (= *Beiträge*), în *AKÖGQ*, II, 1849, no. 2 (3), p. 375-551;A. Kubinyi, *Die Komitatsgespannschaften im Jahr 1490 und das Problem der Thronfolge von János Corvin*, în Idem, *Matthias Corvinus. Die Regierung eines Königreiches in Ostmitteleuropa 1458-1490*, Herne, 1999, p. 124-125.

[17] HHStA, U.A., F.A., no. 825, *Journal de Voyage du roi Maximilien en Hongrie*, [f. 1^{r}-3^{r}] [octombrie 1490-noiembrie 1491?; copie: MOL, DF 258378]; MOL, DL 19657 (17 iunie, 31 iulie 1490); M.D.E., volumul IV, no. 164,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maximilian era susţinut de către nobilimea transdanubiană şi slavono-croată, iar Jan Albert de Ungaria de Sus. Vladislav avea însă majoritatea, chiar şi în Secuime. Pe 15 iulie, după abandonul lui Ioan, fusese deja proclamat rege, în absenţă, la Buda, cu legatul papal de faţă. Bătălia părea decisă în favoarea sa, deşi puterile vecine nu interveniseră încă în forţă, iar Roma oscila între el şi Habsburgi[18].

Pe 23 iulie, Vladislav a ieşit din Praga. Pe 31, la Farkashida, a semnat capitulaţia care anula „inovaţiile huniade" şi a fost acceptat ca rege de magnaţi. Susţinut de *Oastea Neagră*, forţa de şoc a defunctului Matia care-l părăsise de ceva timp pe Ioan, a luptat cu Jan Albert, intrat, din iunie, în regat şi ajuns înaintea sa (8 august) la Buda. Dar medierea lui Cazimir şi-a făcut efectul, nedându-i lui Ioan ocazia de a denunţa înţelegerea făcută cu elita şi apoi personal cu Vladislav (15-18 august), şi reducând teama cauzată de succesele lui Maximilian. Pe 19 august, acesta recuperase Viena. Pe 23 septembrie, la Székesfehérvár (Alba Regia), Vladislav era încoronat cu Sfânta Coroană. Devenea regele legitim[19].

Încercările nereuşite de a-l contacta, prin Veneţia, pe Maximilian pentru un acord, măriseră ostilitatea lui Baiazid, puţin dornic să-l vadă pe Ioan pe tron, faţă de o eventuală reuşită habsburgică în Ungaria, o reuşită care, atât prin tehnica demonstrată a invocărilor diplomatice, cât şi prin practica politică, trebuia să se înscrie într-un tipar cruciat (dat fiind rolul şi poziţia *creştină* a Ungariei) şi să se continue printr-o acţiune antiotomană. Mai puţin clară era poziţia statelor ortodoxe, Marele Cnezat al Moscovei şi Domnia Moldovei, în pofida faptului că ambele state avuseră acorduri cu Matia, cel al lui Ivan III implicând ideea partajului Poloniei (1488), iar acum încheiaseră înţelegeri cu Habsburgii (în special cu Maximilian, în cazul lui Ivan, care nu-l agrea încă, din anii 1472-1473, pe Frederic). Din raţiuni politice şi geografice, mai cu seamă, intervenţia lui Ştefan III în criza ungară era aşteptată[20].

II. O declaraţie politică

În iulie 1489, Cazimir îl acuza violent pe Inocenţiu VIII de imixtiune în relaţiile Cracoviei cu Moscova şi Suceava. Reapăruse subiectul coroanei regale pentru Ivan. Mai grav era însă că, probabil în primăvară, în vederea congresului cruciat programat pentru

p. 240; no. 166, p. 242 (o altă dată pentru alegerea lui Vladislav este 10 iunie); Johann Christoph Engel, *Geschichte des Ungrischen Reiches und seiner Nebenländer* (= J. Ch. Engel, *Geschichte*), zweite Auflage, volumul III-2, Wien, 1813, p. 6-9; Gyula Schönherr, *Hunyadi Corvin János 1473-1504*, Budapest, 1894, p. 119-133, 155-159; Jörg K. Hoensch, *Matthias Corvinus. Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz, 1998, p. 233-235.

[18] *Kaiser Maximilians Weißkunig* (herausgegeben von H. Th. Musper), volumul I. Stuttgart, 1956, no. 146, p. 284; no. 148, p. 285; *Beiträge*, nos. 11-12, p. 410-412; no. 45, p. 441-442; no. 54, p. 459-460; no. 57, p. 462; H. Wiesflecker, *Das erste Ungarn-unternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag 1490/1491* (= H. Wiesflecker, *Unternehmen*), în *SOF*, XVIII[2], 1959, p. 26-75; György Székely, *A rendek válaszúton: a dinasztiavátás harcai 1490-1492 ben*, în *HK*, CXVI, 2003, 2, p. 427-462.

[19] Orientativ: AGAD, D.P., *Hungaria*, no. 5589-5592 (23 septembrie 1490, 20 februarie 1491, 5, 8 decembrie 1492; copie: MOL, DF 289010-289013); M.K., *Libri legationum*, III, f. 36[v]-44[r] (20 februarie 1491; copie: DF 290331); MOL, DL 37671 (28 august 1490); *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis* (= *Diplomatarium Sarosiensis*), eruit Carolus Wagner, Posonii-Cassoviae, 1780, no. III-28-38, p. 133-145; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor* (= *Hurmuzaki*), volumul II-2, *1451-1510* (editat de Nicolae Densuşianu), Bucureşti, 1891, no. 283, p. 318; J.M. Bak, *Königstum*, p. 59-62; „Anhang", I, no. 14, p. 152-154.

[20] ASVe, S.S., *Capi del Consiglio de Dieci*, *Deliberazioni Miste*, reg. 24, c. 144[v]-145[r]; *Collegio*, *Lettere segrete*, reg. 6, *1490-1493*, c. 7[v] (24 martie, 23 aprilie 1490); *Hurmuzaki*, volumul XV-1, *Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene Bistriţa, Braşov, Sibiiu, 1358-1600* (editate de Nicolae Iorga), Bucureşti, 1911, no. 217, p. 120; K. Nehring, *Quellen zur ungarischen Außenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), în *LK*, XLVII, 1976, 1, no. 203, p. 119; Idem, *Matthias*, p. 152, 188; Gustave. Alef, *The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View*, în „Speculum" (Cambridge, Mass), XLI, 1966, 1, p. 1-21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1490, şi a cruciadei, căreia Moldova trebuia să-i servească drept deschidere contra Imperiului Otoman, papa îl desfăcuse pe Ştefan de jurământul de vasalitate faţă de Cazimir (1485), permiţându-i să reintre în subordinea monarhică a lui Matia[21].

Desfacerea avusese loc la cererea domnului. Astfel, el se arătase drept un stăpânitor, chiar dacă nu din prima linie monarhică, evitând statutul de obiect vasalic „pasat" între cele două regate. Gestul său nu a venit la cel mai potrivit moment pentru Matia, care căuta să-i menajeze, cât de cât, pe Jagielloni pentru a se asigura măcar că nu va fi atacat pe la spate în timpul conflictului cu Frederic[22].

Trecând peste tulburele apropieri şi conflicte din anii 1458-1460, 1462-1463, 1465-1467 sau 1471-1472, era probabil al patrulea acord moldo-ungar din cursul domniilor lui Matia Corvin şi Ştefan cel Mare, după tratatul de la Iaşi (1475) şi renegocierile din anii 1480 şi 1481. Ar fi trebuit să fie mai funcţional decât precedentele. Pentru Matia, mai mult decât pentru Ştefan, miza era enormă[23].

II.1. Un răspuns

În ziua morţii lui Matia, din Viena, legatul papal Angelo Pecchinoli transmitea că ultimul ordin al Huniadului ar fi fost de a-l trimite pe Báthory, dovedit repede un adversar al succesiunii lui Ioan, înapoi în Transilvania pentru a bloca trecătorile în faţa unui atac otoman susţinut de *moldavi şi valahi*. După peste trei decenii de convieţuire politică cu Ştefan cel Mare şi de domnie în Ungaria, o asemenea reacţie a lui Matia Corvin apare drept firească, atât sub raportul problemei lui Ioan, cât şi din perspectiva vecinătăţii cu domnul Moldovei, având deja un renume de „monarh schimbător"[24].

Singurul lucru de care putea fi relativ sigur Matia era că Ştefan nu-l va susţine pe candidatul lui Cazimir, al cărui regat (care pare-se luase Hotinul de la Ştefan, după Colomeea, făcându-l, ca la 1490, adăpost pentru pretendenţii moldavi) era atacat de Ştefan, prin intermediari, cert din anul 1488. Când Jan Albert i-a cerut ajutor lui Ştefan cel Mare, care alături de Ştefan Báthory era socotit drept cel care decidea soarta Transilvaniei, solicitându-i fie soldaţi, fie bani, Ştefan l-a amânat, iar apoi l-a refuzat, iniţial politicos. Promisiunile fiului lui Cazimir erau şi prea mari în raport cu posibilităţile acestuia[25].

Pe de altă parte, proclamaţia lui Maximilian I (11 august 1490), din Graz, către stările transilvane, neconvocate de către Matia după ciudata rebeliune din 1467, conferă consistenţă istorică temerii moldave a defunctului monarh. Maximilian cerea elitelor din voievodat să-l primească pe „vestitul Ştefan, Voievodul Moldovei", ca „guvernator" al

[21] ASVe, M.A.C.R., *Collezione Podocataro*, VII [II-4]; no. 457 (26 iulie 1489; editat în *Codex*, volumul I, no. 265, p. 293-294).

[22] *Codex*, volumul III, no. 353, p. 349-363; Kaspar Weinreich, *Die Danziger Chronik von Pfaffenkriege*, în *SRPru*, IV, 1870, p. 688.

[23] Vezi şi M.D.E., volumul II, [*1466-1480*], Budapest, 1877, no. 23, p. 41; *Actae*, no. 32, p. 34; *Bonfini*, volumul IV, p. 124, 129; Al. Simon, *Ştefan cel Mare şi Matia Corvin. O coexistenţă medievală*, Cluj-Napoca, 2005 [2006], p. 65-66, 206-209, 287-290.

[24] *Acta Beatrici*, no. 101, p. 148 (şi în N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, volumul III, Bucureşti, 1898, p. 65); Şerban Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în *RdI*, XXXV, 1982, 5-6, p. 607-638.

[25] *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagrżebski)*, editor Jósef Garbacik, Wroclaw-Warszaw-Kraków, 1966 (= *Materialy*), no. 4-7, p. 12-16; M.D.E., volumul IV, no. 164-167, p. 237-245; *Documente Ştefan*, volumul II, no. 167, p. 370-378; *Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ioan Bogdan* (= *Cronicile*), ediţie P.P. Panaitescu, Bucureşti 1959, p. 36; Ilie Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii poloneze* (= I. Corfus, *Pagini*), în *AIIAI*, V, 1968, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Transilvaniei, în numele regelui romanilor. Cu peste două săptămâni înainte însă, din curtea de la Hârlău, plecase o scrisoare către Frederic III[26].

Prealuminatului şi neînvinsului Principe, Domnul Frederic, din milostivirea dumnezeiască Împărat al Romanilor, veşnic venerat, Rege al Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei etc., precum şi Duce al Austriei, Stiriei, Carintiei etc., Domnul nostru veşnic de cinstit şi preamilostiv.

Ştefan Voievod, din milostivirea lui Dumnezeu, Domn al Ţării Moldovei.

Luminate şi neînvinsule Principe şi Domn, dăm de ştire Luminăţiei Voastre, prin rândurile scrisorii de faţă, că noi am primit, cu cea mai mare cinstire, scrisoarea L<uminăţiei> *V*<oastre> *înfăţişată nouă de către solul aceleaşi L*<uminăţii a> *V*<*oastre*>*, pe nume Ladislau, şi am înţeles-o foarte bine, împreună cu poruncile aceleaşi L*<uminăţii a> *Voastre. Prin urmare, Prealuminate şi neînvinsule Principe şi Domn al nostru milostiv, o rugăm, cu cea mai mare silinţă, pe L*<uminăţia> *V*<oastră> *ca aceeaşi L*<uminăţie a> *V*<oastră> *să nu vrea să ne reproşeze faptul că noi ne-am aliat cu vestitul Principe, Domnul Ioan, fiul lui Matia, răposatul Rege al Ungariei, şi ţinem şi insistăm ca el să poată fi ales ca rege al Ungariei, adică să fie aşezat în locul părintelui său, care l-a precedat, întrucât este sigur că noi şi fiii noştri am făcut jurământ faţă de Matia, regele de cuvioasă pomenire al Ungariei, anume să păstrăm şi să ţinem un respect credincios* <jurământului> *până la sfârşitul prezentei noastre vieţi. Ca atare, să binevoioască L*<uminăţia> *V*<oastră> *să afle că noi nu vrem, cu de la noi putere, să încălcăm acest jurământ al nostru de credinţă şi de aceea o rugăm din inimă şi pe Luminăţia Voastră, ca domn al nostru preamilostiv, în eventualitatea ca şi L*<uminăţia> *V*<oastră> *ar vrea să-şi îndrepte privirea cu bunăvoinţă asupra aceluiaşi susnumit Ioan, fiul regelui etc., şi să-l aşeze ca rege al Ungariei în locul tatălui său, care l-a precedat. Credem fără nici o îndoială şi statornic că el trebuie să fie ales ca rege, numai să fie pe placul L*<uminăţiei> *V*<oastre>*. În cazul acesta, el ar putea fi ales, fără nici o vătămare gravă şi nici o piedică, şi aşezat ca nou rege al Ungariei. În sfârşit, orice Vă V-a fi spus L*<uminăţiei> *V*<oastre>*, din partea noastră, acelaşi sol, cu numele Ladislau, O rugăm pe L*<uminăţia> *V*<oastră> *să primească ca şi când noi înşine ne-am fi adresat L*<uminăţiei> *V*<oastre>.

Acestea fiind spuse, dorim L<uminăţiei> *V*<oastre> *să trăiască în sănătate şi fericire. Dat în târgul nostru Hârlău, în a 25-a zi a lunii iulie, în Anul Domnului 1490.*

(Verso) *Prealuminatului şi neînvinsului Principe şi* <Domn Frederic,> *din îndurarea* <dumnezeiască> *Împărat al Romanilor, Rege al* <Ungariei, Croaţiei, Dal>*maţiei etc.,* <Duce al> *Austriei, Stiriei, Carin*<tiei...>.

La o dată la care nu este sigur că refuzul politicos al lui Ştefan cel Mare faţă de Jan Albert se transformase într-o respingere tăioasă a cererii polone, care a dus la retrogradarea lui Ştefan de la rangul de *Luminăţia Voastră* la cel de *palatin* (în limbajul anturajului lui Jan Albert), cuvintele lui Ştefan, crez şi cifru politic deopotrivă, sunt doar o parte, cea acum cunoscută şi cea mai mică însă, din corespondenţa sa cu Casa de Habsburg în 1490. O rugăciune pentru un muribund politic, Ioan (cel al cărui sol, peste timp, în 1503, va merge, împreună cu trimisul lui Ştefan, la Veneţia unde vor alege, tot

[26] HHStA, R.H.K., *Fridericana (1442-1493)*, Karton 7, *1488-1490*, fasc. 8-2, *1490*, f. 88^{r-v} (25 iulie 1490; vezi Anexa; pentru revizuirea şi corectarea traducerii îi suntem îndatoraţi domnului profesor Vasile Rus); *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= *FRT*, IV, VI), collegit et edidit Andreas Veress, volumul I, *1468-1540*, Budapest, 1914 (= *Actae*), no. 38, p. 42-43 (editat după *Beiträge*, no. 10, p. 410-411); documentul din 25 iulie 1490 (citat de Krzysztof Baczkowski, *Walka o Węgry w latach 1490-1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju* (= *ASLH*, CXVI), Kraków, 1993 [1995], p. 34) este primul act emis de Ştefan III cel Mare editat după 1998, când a fost publicată scrisoarea sa către braşoveni din 19 aprilie 1459, şi primul din corespondenţa sa monarhică editat după 1934, când a apărut, cu traducere în română, scrisoarea lui Ştefan III către Cazimir IV, din 1 ianuarie 1468 (P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în *AARMSI*, s. III, t. XV, 1933-1934, p. 62-66; Marius Diaconescu, Géza Érszegi, *Documenta quibus Hungariae, Valachiae et Moldaviae relationes melius illustrantur (1417-1484)*, în *MT*, II, 1998, 2, no. 5, p. 286-287).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împreună, ultimul doctor italic pentru domnul moldav), scrisoarea lui Ştefan către Frederic este, la prima vedere, o misivă oarecare, iar la doua, începe să devină o măsură a celor 33 de ani de domnie şi o schiţă a unei turnuri politice în raportul de forţe regional. Scrisoarea ar părea străină de aşa-numitul *realism politic al nobilimii ungare* în faţa presiunilor externe, care a determinat abandonarea lui Ioan (sintagma este justificată strict prin raportarea la presiuni). Ea face însă parte dintr-o logică a echilibrului politic, dintr-un joc al cererii şi ofertei diplomatice din vara lui 1490. Dar, prima dată, contrar regulilor, să vorbim despre ce putea să urmeze dacă Ştefan accepta oferta habsburgică[27].

II.2. Despre o posibilitate

În primăvara lui 1490, ochiul apusean al Moldovei era învăluit de o ofertă habsburgică. Era mai sigură decât precedenta de la 1473-1474, când, în discuţie pentru obţinerea credinţei sigure a lui Ştefan, fusese adus acordul habsburgic pentru ocuparea şi stăpânirea Ţării Româneşti. Era şi mai amplă şi avantajoasă decât cererea jagiellonă de la 1471, atunci când alesese să nu-l susţină pe Cazimir şi să-l informeze pe Matia despre campania polonă pregătită contra lui. Fie era vorba de un statut monarhic superior, fie era vorba de o poziţie de forţă în regat, fie de toate la un loc, sigur este că Habsburgii, împreună ori şi separat, nu-i puteau oferi puţin în schimbul ajutorului său, care era mai mult decât o simplă datorie de vasal. Încă de dinainte de proclamaţia lui Maximilian I, aliat cu Ivan III, dar şi după aceasta şi scrisoarea din 25 iulie, Ştefan III putea acţiona mizând pe tulburările ungare, pe precedentul creat de Croaţia, care îl recunoştea pe fiul lui Frederic III ca rege al ei[28].

Ştefan ar fi provocat un război de proporţii, dar ar fi acordat şi o ultimă mare şansă cruciadei, înainte ca, în decembrie, Inocenţiu VIII să accepte „oferta djemiană" a lui Baiazid II, o pensie anuală de 40.000 ducaţi, vărsată papei pentru ţinerea la distanţă de Istanbul a fratelui sultanului. Decizia moldavă ar fi grăbit însă joncţiunea jagiellonă dintre fraţii şi rivalii Vladislav şi Jan Albert, fratele mai mic, şi mai capabil, aparent, care vroia măcar Transilvania (ori 300.000 ducaţi în schimb) pentru el. Dinspre nord, Ştefan, care din 1488-1489 întreţinea tulburări în stânga Nistrului, întrerupte pe moment de „retragerea" agentului provocator Muha, ar fi putut fi lovit. Dinspre nord ar fi fost atacaţi şi Jagiellonii, dintre care alţi doi, Alexandru şi Sigismund, aşteptau o coroană de la Cazimir IV. Ivan III ar fi intrat în acţiune, dacă nu în virtutea „prieteniei moldo-ruse", sigur pentru profitul deschis de evenimente[29].

---

[27] În principal: *Materialy*, no. 5-7, p. 13-16; [Marino Sanudo], *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall'autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX-CDLXXVII* (publicati per cura di Guglielmo Berchet, Frederico Stefani, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri), volumul V, *1503-1504* (publicato per cura di M. Allegri), Venezia, 1881, col. 577, 617, 639; A. Kubinyi, *Hungary's Power Factions and the Turkish Threat in the Jagellonian Period (1490-1526)*, în *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century* (edited by István Zombori), Budapest, 2004, p. 115-117, 124, 126, 145.

[28] *Beiträge*, no. 1-2; p. 397-400; *Documente Ştefan*, volumul II, no. 139, p. 311; [Johannes Tichtel], *Johannes Tichtels Tagebuch: MCCCCLXXVII bis MCCCCXCV* (= *Tichtel*), Herausgegeber Theodor von Karajan, în *FRA*, I, 1855, 1, p. 30, 54; Jean Mollinet, *Chroniques* (= *Mollinet*), publiées par Georges Doutrepont, Omer Jodogne), volumul II, *1488-1506*, Bruxelles, 1935, p. 199-200; I[oan] Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra Neamţ, 1900, p. 132-133; Ştefana Simionescu, *Ştiri noi despre relaţiile diplomatice dintre Ştefan cel Mare şi Maximilian I de Habsburg*, în *RdI*, XXXIII, 1980, 12, p. 1983-1984.

[29] ASVe, S.S., *Collegio*, *Lettere segrete*, reg. 6, c. 81^{v}, 89^{r} (29 octombrie 1491, 3 februarie 1491 *More Veneto* = 1492); *Akta Stanów Prus królewskich. Acta statuum terrarum Prussiae regalis* (= *FTNT*, XLI, XLIII, L, LIV, LVII, LXIV-LXVI, LXVIII, LXXI, LXVII"), wydal Karol Górski, Marian Biskup, volumul II, *1489-1492*, Toruń, 1957,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Abia scăpată de cruciadă prin eşecul congresului roman, Poarta n-ar fi rămas inactivă. Nici Cazimir IV, căruia încă Mehmed II îi oferea sprijinul pentru obținerea dinastică a Boemiei şi Ungariei, n-ar fi ezitat să apeleze la ea. Pentru Baiazid II, un succes habsburgo-moldav în regat însemna, cel puțin, coagularea unei puternice baze antiotomane. Din 1490, şi în special din 1491, Ungaria a fost atacată de trupele sultanului, prea sigur de succes, şi care astfel a ratat cucerirea Belgradului, dacă nu şi mai mult (1492-1493). De asemenea, dinspre Cetatea Albă, întărită în regim de urgență în prima parte a anului 1490, sub spectrul cruciadei care se pregătea la Roma, Baiazid nu mai părea interesat să continue colaborările anti-polone cu Suceava, din lunile precedente (1489-1490)[30].

Războiul s-ar fi generalizat, complicat de situația din uniunea polono-lituaniană. La patru ani de la pacea cu Poarta, Moldova ar fi luptat pentru existență, nu pentru expansiune. Ajuns la limita conflictuală a echilibrului, Ştefan nu putea accepta oferta lui Maximilian. Era o tentație de moment, care nu se proba rentabilă în timp. În 1491, Ştefan se afla de partea lui Vladislav. Dar, tensiunea danubiană nu se încheiase. Ungaria avea însă un rege, Ştefan un aliat major, dar ale cărui limitări interne îi amenințau domeniile date de Matia. Era de lucru la acest capitol moldo-ungar. Totuşi, „eliberat" prin eşecul congresului de la Roma, din mai 1490, de obligația cruciată reasumată cu Matia la 1489 (proiect de care rămăsese legat teoretic, prin Maximilian, „partenerul" lui Matia la conducerea „noii cruciade"), Ştefan III urca peste condiția de „Gheorghe (Đurađ) Branković" (1427-1456), pe care domeniile sale din regatul ungar şi mersul pe „sârma" otomană i-ar fi putut-o acorda în ultimii ani de domnie, când amintirea huniadă încă persista[31].

Ştefan simțise că vânturile bat împotriva candidaturii habsburgice. Este posibil ca, de la bun început, să fi căutat o negociere simplă şi avantajoasă. Situația era oarecum similară cu cea de la 1471, când, tot în detrimentul Poloniei, şi în cel al Casei de Habsburg, Ştefan se înțelesese cu Matia. Peste două decenii, linia sa de conduită politică, întregită de înțelegerea cu Vladislav, i-a dat şi ocazia unui acord cu soția lui Cazimir, Elisabeta de Habsburg, la moartea regelui (iulie 1492). La acea dată, prin feude, Ştefan era oficial, chiar dacă încă nu şi practic, unul dintre primii magnați ai Ungariei[32].

---

no. 93, p. 217; no. 96, p. 229; M.D.E., volumul III, no. 98, p. 135; volumul IV, no. 175, p. 364; Olgierd Górka, *Cronica epocei lui Ştefan cel Mare (1457-1499)* (II), în *RIR*, V-VI, 1935-1936, p. 70 (= O. Górka, *Cronica*); Dorothy M. Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances. 1350-1700*, Liverpool, 1954, p. 80.

[30] Vezi şi *Codex*, volumul III, no. 331, p. 368; *Hurmuzaki*, volumul II-2, no. 289-290, p. 324-325; no. 292, p. 327; no. 322, p. 364; volumul VIII, *1376-1604*, Bucureşti, 1894, no. 32-33, p. 28-29; volumul XV-1, no. 238, p. 131; no. 240, p. 132; *Bonfini*, volumul IV, p. 169-174, 186-187, 210-214; Naghi Pienaru, *Moldova şi Hanatul din Crimeea. 1484-1492*, în *SMIM*, XXII, 2004, p. 130, nota 26.

[31] Câteva informații: HHStA, R.H.K. *Fridericiana*, Karton 7, fasc. 8-2, f. 80^{r}, 88^{r} (3, 25 iulie 1490); Karton 8, *1491-1493*, fasc. 8-3, 1491, f. 21^{r-v}, 75^{r}-77^{v} (19 iulie, 15 august 1491); *Actae,* no. 39-41, p. 43-48; [Giovanni Maria Angiolello] Donado Da Lezze, *Historia Turchesca* (ediție I. Ursu), Bucureşti, 1910, p. 190; Momčilo Spremić, *La Serbie, entre les Turcs, les Grecs et les Latins au XVe siècle*, în *BF*, XI, 1987, p. 435-438; Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, Bucureşti, 2000 (= I. Drăgan, *Nobilimea*), p. 98, 233, 388; Al. Simon, *Țările Române ca loc de pasaj cruciat în anii 1490*, în *AŞD*, I, 2005, p. 101-116.

[32] *Documente Ştefan*, volumul II, no. 139, p. 311-313; *Hurmuzaki*, volumul XV-1, no. 133, p. 77; Liborius Naker, *Tagebuch über der Kriegszug des Hochmeisters Johann von Tiefen gegen die Türken im Jahre 1497*, în *SRPru*, IV, 1870, p. 307; Ignácz Ácsády, *Régi magyar birtokviszonyok 1494-1598* (extras din *ETTK*, XVI, 3), Budapest, 1894, p. 24, 32, 38; H. Wiesflecker, *Maximilian*, volumul I, *Jugend Burgundisches Erbe und Römischen Königstum bis zur Alleinherrschaft 1459-1493*, Wien, 1971, p. 311, 348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II.3. Perspective regale, perspective domneşti

Ştefan cel Mare era, în iulie 1490, vasalul lui Frederic III. Motivaţiile acestei vasalităţi vin din titulatura lui Frederic. Acesta era atât rege al Ungariei, cât şi împărat al romanilor. Ca şi rege al Ungariei, era suzeranul direct al lui Ştefan, ceea ce coboară vasalitatea acestuia faţă de Frederic cel mult până la 1459 şi cel puţin până la începutul anilor 1470, atunci când (ca o asigurare apuseană suplimentară şi pentru limitarea spaţiului de manevră a lui Matia, altfel, tot mai binevoitor faţă de Ştefan) domnul Moldovei trebuie să fi reluat legătura cu Frederic. Ca *împărat al romanilor*, Frederic reprezenta vârful ierarhiei monarhice apusene, în care Ştefan era doar *duce al Moldovei*. În paralel însă, Ştefan se raporta şi la celălalt vârf monarhic al epocii, mult mai apropiat de Moldova şi mult mai prezent în istoria ei: sultanul de la Istanbul. Ştefan cel Mare accepta aşadar doi superiori, un lucru firesc pentru gândirea sa politică, înfierată însă de Matia după Baia, ca fiind o cumulare de stăpâni pentru apărarea propriei şi totalei necredinţe[33].

Tonul scrisorii lui Ştefan ar fi, numai prin însumarea adresărilor faţă de Frederic, prin voltele deosebit de politicoase, unul extrem de supus, probabil cel mai umil în comparaţie cu celelalte acte adresate de Ştefan altor monarhi şi cunoscute până acum. Prin mesajul transmis, prin datele invocate, scrisoarea are o înaltă ţinută, care, prin raportarea la cauza huniadă, la şansele ei de reuşită, la istoria raporturilor dintre tatăl lui Ioan Corvin şi Ştefan, evidenţiază un profund simţ al onoarei. Ar fi scrisoarea unui cavaler loial, supus Sfintei Coroane a Ungariei, nu doar datorită mai vechii invocări din 1475 a acestei credinţe, ci şi prin faptul că el se recunoştea vasal, înainte de 1490, ambilor regi legitimi şi recunoscuţi reciproc ca atare, în urma tratatului de la Wiener Neustadt din 1463. Ştefan se punea în postura unui cavaler aflat, după moartea lui Matia, într-o teribilă dilemă, cea a fidelităţii, faţă de regele rămas în viaţă, faţă de fiul celui mort. Dar Ştefan cel Mare a fost om politic, înainte de a fi cavaler, ca toţi omologii săi, în raport cu care se găsise oricum mult mai des în prima linie de luptă[34].

Ştefan III i se adresa lui Frederic cerându-i să-l accepte şi să-l sprijine pe Ioan Corvin ca rege, în locul tatălui său. El nu făcea altceva decât să-i propună lui Frederic să reînnoiască acordul din 1463 cu Ioan, în locul lui Matia. Ceea ce era utopic din cel puţin trei puncte de vedere[35].

Tratatul de la Wiener Neustadt prevedea clar că moartea lui Matia Corvin, fără urmaş de sex masculin legitim, atrăgea după sine trecerea coroanei ungare în posesia Casei de Habsburg. Iar Ioan era un fiu nelegitim. Frederic nu dorea să audă de o eventuală înţelegere în această problemă, încă de când Matia îl pusese sub presiune, o presiune crescută apoi de propriul său fiu Maximilian. Iar acum Frederic avea ocazia să obţină ceea ce urmărea de peste trei decenii. Ioan Corvin suferise o grea înfrângere în luptă şi renunţase la drepturile sale la coroana ungară, punându-se la dispoziţia magna-

[33] Ca repere: MOL, DF 276099; V. Fraknói, *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály* (M.K.L.), volumul I, *1458-1479*, Budapest, 1879, no. 149, p. 211-213 (reluat în *Actae,* no. 5, p. 5-6); no. 189, p. 266; M.D.E., volumul II, no. 167, p. 233; *Materialy*, no. 4, p. 12; *Regesten Friedrich*, supl. II-1, no. 3539, p. 523; Ş. Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea)*, în *RSL*, XVII, 1970, p. 525-554; vezi şi Al. Simon, *The Use of the „Gate of Christendom". Hungary's Mathias Corvinus and Moldavia's Stephen the Great Politics in the late 1400's*, în *QCR*, III, 2004, p. 205-224.

[34] *Documente Ştefan*, volumul II, no. 146-147, p. 335-337; K. Nehring, *Matthias*, „Anhang", no. 1, p. 202-203; legat de tonul scrisorii lui Ştefan, ar trebui spus că este şi singurul document cunoscut în care acesta se adresează vârfului secular al „creştinătăţii libere".

[35] HHStA, R.H.K., Karton 7, fasc. 8-2, f. 88^{r}; vezi şi H. Wiesflecker, *Unternehmen*, p. 36-38; Al. Simon, *Ştefan-Matia*, p. 389-391.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ților ale căror decizii se angaja să le susțină. Iar Ştefan sigur ştia de înfrângerea lui Ioan, la trei săptămâni după producerea ei. Aflase poate şi de abandonul lui Ioan, din urmă cu aproape două săptămâni. Privită în această lumină, scurta scrisoare a lui Ştefan cel Mare devine o destul de lungă listă de revendicări[36].

Impresia este şi mai puternică dacă ne gândim că el ştia deja că are un jurământ pentru cauza lui Ioan, atunci când a intrat, în 1490, în discuții cu Frederic şi cu Maximilian, la care însă nu face vreo referire în scrisoare. De jurământ şi-a adus aminte la peste trei luni de la moartea lui Matia. Iar acum, Ştefan avea destule motive să uite de promisiunea făcută[37].

II.4. Calcule şi obiective

Ştefan specula, de la bun început, un lucru simplu. Înțelegerea sa cu Matia fusese una secretă. Altfel, Maximilian nu ar fi putut promite stărilor ungare că alegerea sa va readuce Moldova în ascultarea Sfintei Coroane, pentru că aceasta se produsese deja. Când Cazimir îi reproşa lui Inocențiu imixtiunea moldavă (iulie 1489), se referea numai la desfacerea lui Ştefan de jurământ, putând doar bănui cui i se supunea acesta. Era o desfacere de notorietate. Însăşi Matia îi propusese lui Cazimir, de formă mai ales, să discute soarta Moldovei (invocând motive de boală, el n-a mai venit la discuții, în aprilie şi apoi în noiembrie 1489, la „al doilea termen"). Apoi, Maximilian, în continuarea promisiunii sale, amenința stările că, dacă în locul său pe tronul ungar va veni *un rege al Poloniei*, Moldova va reveni Poloniei[38].

Al doilea lucru speculat de Ştefan era onoarea, rară altfel, de a respecta un jurământ. Era şi un capitol la care, din punct de vedere al imaginii apusene, domnul nu a stat „întotdeauna" bine. În cazul de față, prin insistența lui Ştefan pe lângă Frederic III, pentru cauza lui Ioan, se subînțelegea posibilitatea unei intervenții moldave în forță în favoarea lui Ioan, deşi bătălia acestuia era pierdută, ceea ce ar fi complicat serios situația, fără a displace Porții, care vroia dezordine în regatul ungar[39].

Această onoare, bine accentuată de Ştefan, este cea care a dat tărie scrisorii, cererii sale, dar şi cea care foarte probabil l-a păstrat în atenția Casei de Habsburg şi chiar i-a crescut valoarea în fața acesteia în anii care au urmat. Ştefan respecta până la capăt înțelegerea făcută. Era un aliat de nădejde, indiferent de situație. El a ales partea lui Vladislav doar după ce Ioan a renunțat la drepturile sale şi astfel l-a eliberat de obli-

[36] Vezi M.D.E., volumul IV, no. 164, p. 239-240; no. 166-167, p. 242-244; K. Nehring, *Matthias*, „Anhang", no. 1, p. 202-203; *A Magyar nemzet története* (szerk. Szilágyi Sándor), volumul IV, V. Fraknói, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1520)*, Budapest, 1896, p. 341-346; Gyula. Rázsó, *Die Feldzüge Königs Mathias Corvinus in Niederösterreich 1477-1490*, Wien, 1973, *passim.*

[37] *Actae*, no. 38, p. 42; Antal Hodinka, *Az Orosz évkönyvek Magyar vonatkozásai. „Az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye"*, Budapest, 1916, IV, *A Moszkvai évkönyvek magyar vonatkozású helyei (Hunyadi Mátyás és II. Ulászló követségei Moszkvába) 1482-1504*, p. 490; *Bonfini*, volumul IV, p. 182; *Tichtel*, p. 54; A. Kubinyi, *Két sorsdöntő esztendő (1490-1491)*, în *TSz*, XXXIII, 1991, no. 1, p. 1-54.

[38] Vezi *Codex*; volumul I, no. 265, p. 293; volumul III, no. 353, p. 357-359; *Beiträge*, no. 45, p. 441; *Mollinet*, volumul I, p. 199-200.

[39] Vezi şi Philippi Callimachi Florentini, *Consilium non ineunde societatis cum Italis in bello contra Turcos suscipendo*, în *ATom*, I, 1850, „Appendix", p. 15-17; Idem, *Ad Innocentium VIII. De bello Turcis inferendo oratio* [ediție Irmina Lichonska, Thaddeus Kowalewski], Varsaviae, 1964, p. 50, 84-86; în acest context reținem acel „Vă v-a fi spus", din finalul scrisorii lui Ştefan, legat de precedentul mesaj transmis lui Frederic prin Ladislau, şi posibilitatea unei întâlniri ai lui Ştefan cu Ioan Corvin (deşi singura întâlnire la vârf, în „condiții paşnice", cunoscută, cu certitudine, a lui Ştefan, a fost cu Cazimir la Colomeea), pe care o altă traducere a lui „nos cum illustri Principe Domino Iohanne filio Mathie Regis condam Hungarie sumus adunati" (vezi Anexa) decât „noi ne-am aliat cu vestitul Principe, Domnul Ioan, fiul lui Matia, răposatul Rege al Ungariei", ar putea-o susține. Detaliile, dar mai ales primul, ar putea fi relevante.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gația de a-l sprijini (în plus, punerea lui Ioan la dispoziția magnaților, putea fi folosită de către Ştefan şi ca şi un transfer de loialitate în funcție de decizia acestora). Apoi, Maximilian, la început fără consimțământul lui Frederic, s-a înțeles cu Vladislav, recunoscându-se reciproc ca regi ai Ungariei şi repetând practic prevederile de la Wiener Neustadt. Din punct de vedere juridic, fie el doar teoretic, Ştefan cel Mare nu greşise cu nimic față de Frederic III, pentru care însă, din acelaşi punct de vedere, cu aceeaşi nuanță, domnul Moldovei nici nu putea face mai mult[40].

Ca Ştefan III să poată întreprinde ceva în favoarea lui Frederic III, trebuia să fie desfăcută de jurământul din 1489. Desfacerea era posibilă doar prin decizie papală. Dacă Frederic voia sprijinul lui Ştefan, trebuia să obțină prima dată consimțământul Romei (ceea ce părea destul de improbabil dată fiind istoria cruciată recentă, cu toate că Roma a ezitat până în vara anului 1491 să ia ferm partea lui Vladislav, regele ales şi încoronat cu Sfânta Coroană), după care venea prețul real al susținerii moldave. În acest timp, Ştefan avea cel puțin serioase îndoieli în „capacitatea ungară" a Habsburgilor şi încerca să-şi reducă, dacă nu să-şi anuleze, obligațiile avute față de Frederic (şi față de Maximilian)[41].

Caracterul secret al tratatului dintre Ştefan şi Matia însemna că domnul primise doar pe hârtie feudele, solicitate încă din vara lui 1482. Acelaşi lucru era valabil şi pentru finanțarea anuală a domnului, cu probabil 2.000 florini, la care Matia consimțise. Pe de altă parte, până când Ştefan nu-şi proba sprijinul față de Ioan, Matia nu pare să fi fost dispus să susțină deschis succesiunea lui Ştefan. În schimb, arătase bunăvoința față de planurile dinastice, ale domnului. Era probabil unul dintre sensurile mixte (duble) ale jurământului depus de Ştefan împreună cu fiii săi (Alexăndrel şi Bogdan-Vlad) şi nu doar cu fiul său[42].

Ştefan cel Mare avea destule de obținut şi de întărit din partea noului rege al Ungariei şi sigur domeniile aduceau numeroase probleme cu vechii (actuali la 1489 şi 1490 şi până la 1492) proprietari. Matia ştiuse exact ce şi din ce cauză îi dădea lui Ştefan ca feude în Transilvania. Maximilian, temut de Dieta ungară mai mult decât *Turcul şi Diavolul*, nu părea persoana în măsură să facă aceasta, Frederic III nu era nici el mai bine văzut. Trebuia ca noul rege al Ungariei, succesorul nepopularului Matia, să fie foarte îndatorat lui Ştefan şi să fie totodată susținut de majoritatea magnaților ungari, dispuşi să-i facă compromisuri pentru a-şi asigura un rege maleabil. Singurul potrivit pentru acest „post" era, şi din punct de vedere moldav, Vladislav, care trebuia astfel să facă public şi acceptat de către elită acordul încheiat de Ştefan cu Matia[43].

---

[40] Vezi şi *Beiträge*, no. 69-71, p. 469-494; no. 77-78, p. 500-504; no. 81, p. 506-507; no. 84-85, p. 511-515; *Materialy*, no. 7, p. 15-16;

[41] HHStA, R.H.K., *Fridericiana*, Karton 8, fasc. 8b-3, f. 21^{r-v} (15 august 1491); *Regesten Friedrich*, volumul III, *Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken des Regierungsbezirks Kassel (vornehmlich aus dem Hessischen Staatsarchiv Marburg/L.)*, bearbeitet von P.-J. Heinig, Wien-Köln-Graz, 1983, no. 188, p. 117; volumul IV, *Die Urkunden und Briefe aus dem Stadtsarchiv Frankfurt am Main* (bearbeitet von P.-J. Heinig), Wien-Köln-Graz, 1986, no. 1010, p. 477; *Weinreich*, p. 687-689.

[42] RAS, Extranea, Hs. 216a, *Formular Bok. Ungarike Kanaliet*, f. 29^{v} (1495/1496; copie: MOL, DF 289137; o ediție in *Actae,* no. 40, p. 45-46); UKB, Mk 9, *mikulovsky rukopis*, f .276^{r}-277^{r} (acte din 20 august 1482 şi post; copii: MOL, FT, *Nehring*, rol. 30174; ASC, *Documente*, rol. XVI; documentele au fost editate, sub 1475, în M.K.L., volumul I, no. 220-221, p. 313-315; *Hurmuzaki*, volumul II-1, 1451-1575 (editat de N. Densuşianu), *Bucureşti*, 1891, no. 2, p. 2; no. 7, p. 5; *Actae,* no. 14, p. 15-16; cf. K. Nehring, *Angaben zur einer unveröffentlichten Kopie eines Registers aus der Kanzlei von Matthias Corvinus*, in *LK*, XLIII, 1972, 1, no. 108-109, p. 92); *Actae,* no. 39, p. 43-45; no 41-42, p. 46-49; *Hurmuzaki*, volumul II-2, no. 322, p. 364; volumul II-3, *1510-1530* (editat de N. Densuşianu), Bucureşti, 1893, no. 358, p. 510; volumul XV-1, no. 283-284, p. 155-156; no. 395, p. 219; no. 419, p. 269.

[43] L. de Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (extras din *ArchT*, s. III, VII, 1), Trieste, 1913, p. 55; *Diplomatarium Sarosiensis*, no. I-6, p. 14; no. III-23-28, p. 133-145; no. III-39,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III. Rezultatele ungare şi moldave

1490 fusese şi o ruptură şi o „normalizare". Ştefan, probabil în mai, îi jurase credinţă lui Frederic (implicit lui Maximilian, „delegatul" său), poate şi lui Maximilian, în parte. Cu două săptămâni înainte de proclamaţia lui Maximilian către Transilvania, Ştefan îl anunţa pe Frederic că avea deja un jurământ cu Matia, valabil pentru tot restul vieţii sale pământeşti. Dacă Frederic, „domnul său", nu rezolva cumva situaţia, nu avea cum să-l ajute. Dar, dacă o rezolva, „era evident" că Ştefan îi susţinea din plin[44].

În tot acest timp, magnaţii ungari, care-l controlau pe Vladislav, s-ar fi putut opune uşor intrării lui Ştefan în posesia domeniilor şi susţinerii succesiunii sale. La acest nivel politic ungar nu avea încă susţinerea de mai târziu. Dar, prin cuscrul său Bartolomeu Dragffy, paharnicul lui Matia (a cărui voinţă a nesocotit-o rapid apoi), comite al Szolonk-ului Interior, fiica lui Bartolomeu, Maria, se căsătorise cu Alexăndrel, la sfârşitul verii lui 1489, Ştefan era legat de partida pro-Vladislav a magnaţilor[45].

III.1. Evoluţia

Ştefan III refuzase deja cererea de ajutor, în oşteni sau/şi în bani, a lui Jan Albert. Din primăvară, el îi promisese să-l ajute să cucerească porturile pierdute la 1484 şi Ţara Românească. Domnul Moldovei avea însă alte gânduri şi griji, Poarta, domeniile din regatul ungar, succesiunea lui Alexăndrel şi, din punct de vedere polon, Pocuţia şi probabil Hotinul, pe care l-a recuperat curând[46].

Ştefan III a atacat, înainte de august 1490, ţinuturile podoliene ale regatului din nord. A lovit apoi, demonstrativ, şi în Maramureş, pare-se, domeniul Beatricei. Era ostil faţă de Jagielloni ca dinastie, cum o percepea Cazimir, al cărui favorit era Jan Albert. Îşi lăsa loc de noi discuţii cu Maximilian, pe care Baiazid îl contacta în vederea unei înţelegeri, în primăvara lui 1491, prin mijlocirea Veneţiei, după ce acesta intrase în Ungaria, dar şi cu Vladislav. Ultimul, dacă vroia să aibe linişte în est, trebuia să se înţeleagă neapărat cu el, care n-a pornit în favoarea lui Maximilian nici măcar după ce, pe 17 noiembrie 1490, acesta ocupase Székesfehérvár-ul. Era greu de crezut că majoritatea elitei ungare îl va mai părăsi pe Vladislav *Dobje*[47].

---

p. 146; Jakob Unrest, *Österreichische Chronik* (= *MGH*, sectio Ia, „Scriptores", NS, 11), herausgegeben von Karl Grossmann, Weimar, 1957, p. 187-188; Al. Simon, *Ştefan-Matia*, p. 193-198, 528-534.

[44] În general: HHStA, R.H.K., Karton 7, fasc. 8-2, f. 88[r]; *Actae*, no. 38, p. 42-43; *Mollinet*, volumul I, p. 199-200; *Tubero*, p. 119-122.

[45] *Actae*, no. 37, p. 41-42; *„Letopiseţul de când s-a început Ţara Moldovei" – Letopiseţul lui Ştefan cel Mare* (ediţie G[heorghe] Mihăilă), Bucureşti, 2005, p. 48; Dezső Csanki, *Magyarország Történelmi Földrajza. A Hunyadiak Korában*, volumul I., Budapest, 1890, p. 578.

[46] *Materialy*, no. 5-7, p. 13-16; *Cronica moldo-germană*, p. 37; Marian Biskup, *Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*, în *JGOE*, XXVI[2], 1978, p. 161-178; O. Górka, *Cronica*, p. 69-70; I. Corfus, *Pagini*, p. 223; întrucât găzduirea unui pretendent în Hotin pare de neimaginat în condiţiile unei stăpâniri moldave (sau dacă avem de a face cu complot major), meritã remarcată şi prezenţa constantă a pârcălabului de Hotin în sfatul domnesc în acea perioadă (*DRH*, seria A, *Moldova*, volumul III, 1487-1504, întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproşu şi Nicolae Ciocan, Bucureşti, 1980, p. 592, index; vezi, în acest caz, şi Al. Simon, *Ştefan-Matia*, p. 164, 167, 569-570).

[47] ASVe, S.S., *Collegio*, *Lettere segrete*, reg. 6, c. 3[r]-4[r], 43[r], 59[r-v], 81[v]; *Capi del Consiglio de Dieci*, *Deliberazioni Miste*, reg. 24, c. 144[v]-145[r]; *Deliberazioni*, reg. 34, c. 82[r-v] (17, 24, 31 martie 27 octombrie, 13 decembrie 1490, 1 mai, 29 octombrie 1491); MOL, DF 258393 (5 decembrie 1492; actul se găsea în HHStA, S.A. A.D.S., *Polonica*, I, fasc. 1-B); *A Római Szent Birodalmi Széke Gróf Teleki Család Gyömoi léveltára. Archivum Gyömrözense gentes comitum Teleki de Szék* (összeálitotta Iványi Béla), Szeged, 1931, no. 378, p. 179; Ioan Mihályi de Apşa, *Diplome maramureşene din secolele XIV şi XV* (ediţia a II-a de Vasile Iuga de Sălişte), Cluj-Napoca, 2000, no. 362, p. 628; M. Diaconescu, *Răscoala nobililor maramureşeni din 1492*, în *Nobilimea*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După recucerirea Vienei, Maximilian avusese nevoie de două luni pentru ca să intre în regat (octombrie) şi de o lună ca să ajungă pe Dunărea de Mijloc. Marşul, de o glorie falsă, sporită însă şi de recunoaşterea sa de către Branković ca rege al Ungariei (noiembrie 1490), a fost întrerupt de lipsa banilor, de iarnă şi de refuzul principilor germani de a-l urma. Jagiellonii au încheiat un armistiţiu oficial (februarie 1491). Maximilian a început să-şi retragă treptat trupele. Jan Albert a continuat însă să prade în regat, până în vară. În toamna lui 1491, a fost învins, iar apoi a abdicat ca rege al Ungariei (1492)[48].

Anterior, la Bratislava (7 noiembrie 1491), între Maximilian şi Vladislav se făcuse pace, spre liniştea lui Vladislav care căutase să se înţeleagă şi cu Baiazid. Oferta lui Ivan de a vorbi el cu Ştefan pentru un atac asupra Jagiellonilor nu-i mai folosea lui Maximilian (20 noiembrie). Vladislav era rege. În revanşă, se reafirma dreptul de succesiune regală al Habsburgilor, îngreunând recunoaşterea păcii de Dietă (7 martie 1492). Drepturile întărite şi acordate elitei au rezolvat problema, determinând abdicarea aşteptată a lui Jan Albert. Din punct de vedere al raporturilor elitei ungare cu regele nimic nu se schimbase, practic, faţă de 1458 şi 1463, faţă de obligaţiile asumate de unchiul lui Matia, Mihail Szilágyi**,** pentru alegerea nepotului ca rege, respectiv faţă de limitările acceptate de Matia Corvin pentru recuperarea Sfintei Coroane. Elita şi Habsburgii, în parte, aveau cam ceea ce îşi doriseră, la fel şi Ştefan cel Mare[49].

Ştefan discutase cu Vladislav probabil de dinainte de scrisoarea către Frederic. S-a aliat cu el „în principiu", de început printr-o „neutralitate binevoitoare", în timp util, fie înainte ca Maximilian să intre în regat, fie când campania sa părea un marş triumfal. Era acum în relaţii bune şi cu Baiazid, înainte de blocajul antiotoman făcut de domn în primăvara şi vara lui 1492. Printr-un şir de presiuni la adresa lui Vladislav II (1490-1492), Ştefan şi-a văzut garantate şi extinse din punct de vedere dinastic (Alexăndrel a devenit coproprietar al domeniilor), aşa cum era necesar în plan intern şi extern, avantajele promise de Matia (18 aprilie 1492), o lună după ratificarea dietală a păcii de la Bratislava[50].

Succesor al lui Matia ca „crăişor al valahilor" (fusese acuza adusă de elită lui Matia la 1458 şi consemnată de cronicarul acestuia, Antonio Bonfini, care, admirativ, „a conferit" titlul lui Ştefan la 1492), Ştefan III nu avea de ce să intre în jocul lui Ivan III, „altfel decât" prin a permite raidurile otomane asupra Podoliei. Ivan însă insista. Dornic să profite cât mai mult de pe urma aparentei disoluţii a uniunii polono-lituaniene, marele cneaz îi scrisese lui Maximilian că, la o lună după moartea lui Cazimir, survenise o nouă ruptură între Vladislav şi Jan Albert, ambii dorind coroana polonă (august 1492)[51].

---

românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség (coordonator M. Diaconescu), Satu Mare, 1997, p. 188; J.M. Bak, *Königstum*, p. 62-65.

[48] ELTEK, Codices, *Kaprinai*, A (in folio), [tomul] LI, no. 84-85, p. 179-182 (11, 13 iulie 1491); HHStA, R.H.K., *Fridericiana*, fasc. 8-3, f. 21^{r-v}, 75^{r}-77^{v} (19 iulie, 15 august 1491); *Beiträge*, no. 2, p. 399-400, no. 28, p. 423-424; no. 45, p. 441; *Tichtel*, p. 53-54.

[49] AGAD, M.K., *Libri legationum*, reg. III, f. 53^{r}-63^{r} (7 noiembrie 1491, 16 martie 1492; în MOL, DF 290333); *Diplomatarium Sarosiensis*, no. I-6, p. 14; *Beiträge*, no. 69-71, p. 469-494; no. 77-78, p. 500-504; no. 81, p. 506-507; no. 84-85, p. 511-515; [Georgius de Sirmium] Szerémi György, *Magyorország Romlásáról 1484-1543* (= *MHH*, II, 1), közli Wenzel Gusztáv, Pest, 1857, p. 19-24, 32-39.

[50] Dintre informaţii: *Actae,* no. 39-41 p. 43-47; [Miklós Istvánffy/ Istvánfi] Nicolaus Isthvánffy, *Regni Hungarici historia post obitum gloriosissimi Mathiae Corvini Regis libris XXXIV, ab anno 1490 exacte descripta* (= *Istvánffy*), Coloniae Agrippinae, 1724, p. 9-14; Alexandru V. Boldur, *Ştefan cel Mare voievod al Moldovei (1457-1504). Studii de istorie socială şi politică*, Madrid, 1970, p. 252-253; Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526*, în *AOASH*, XXXIII, 1979, 1, p. 99-103.

[51] Vezi şi *Codex*, [volumul IV], *Index auctorum saeculi XV ad res publicas Poloniae spectantiam,* editor A. Lewicki, Cracoviae, 1888, no. 4609, p. 525; no. 4629, p. 525; no. 4651, p. 528; no. 4663, p. 529; *Bonfini*, volumul III, p. 243; volumul IV, p. 212 (*valachorum regulus*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ivan nu exagera, dar Ştefan avea de lucru la situaţia sa ungară. Vechii proprietari se pregăteau să atace intrarea sa în posesia domeniilor Ciceului şi Cetăţii de Baltă (octombrie 1492), amânând debutul administraţiei moldave a feudelor, până după numirea lui Bartolomeu Dragffy, cuscrul domnului. În 1493, acesta era co-voievod al Transilvaniei şi apoi singurul voievod din 1495, ceea ce a întărit poziţia feudală ungară a lui Ştefan, deşi contestările nu aveau să dispară vreodată. În plus, mai erau de obţinut drepturi, fiscale în primul rând, pe care Ştefan le-a primit de la Vladislav până la mijlocul anului 1494[52].

III.2. Timpul

Până la urmă, succesiunea lui Matia a fost şi un exerciţiu de luciditate. Singurul stat care l-ar fi putut (şi ar fi trebuit prin acordul din anul 1489) sprijini pe Ioan Corvin era Moldova. După ce se desprinsese definitiv din sfera hegemonică a lui Ştefan (1484-1486), Ţara Românească a lui Vlad IV Călugărul, în curs de revenire politică şi economică, era în legături cu Frederic şi cu Veneţia, două forţe ostile lui Matia (1489-1490). Cu doi pretendenţi externi majori, Maximilian şi Vladislav, unul minor, Jan Albert, şi o forţă mereu interesată de ocuparea Belgradului, Poarta, şansele regatului cu Ioan erau mici. Probabil, Matia Corvin conştientizase aceasta, de când strânsese jurămintele formale, ale elitei nobiliare şi urbane de pe cuprinsul stăpânirilor sale pentru sprijinirea lui Ioan ca viitor rege. Fiul a realizat-o în mod sigur. Îşi dăduseră seama şi nobilii români, oricum doar o mică parte a nobilimii ungare[53].

Ştefan ar fi greşit susţinându-l „prea mult“ pe Ioan. În schimb, sprijinul pe care i l-a dat lui Vladislav i-a adus şi un profit statal, după ce, prin acordul din 1489 şi domeniile aferente acestuia, Ştefan se angajase să-l ajute pe Ioan. În plus, în numele interesului intra- şi extra-ungar, era destul de evidentă alegerea (amânată din raţiuni electorale, la peste o lună de la moartea lui Matia) între un moştenitor al imensei averi huniade şi un monarh, cu considerabile dificultăţi financiare[54].

Ştefan a pus interesul său înaintea crucii. Alegerea lui Ioan, datorită nevoii acordului roman pentru aceasta (între 1488-1489, Inocenţiu VIII amânase acordarea binecuvântării pentru succesiunea lui Ioan, dorind să câştige un control relativ asupra lui Matia), ori a lui Maximilian, din cauza congresului de la Roma din 1490 şi a puterii creştine astfel formate, duceau la război cu Poarta. Jagiellonii, toleraţi ca „oi negre“ de Roma, aveau, din 1489, liniştea prea-dorită din partea lui Baiazid, care astfel îşi permitea totuşi să supună Polonia unor raiduri preventive şi demonstrative. Poate doar un succes ungar, puţin probabil, al lui Jan Albert care avea mari visuri cruciate, ar fi putut schimba aceasta atitudine politică polonă[55].

---

[52] MOL, DL 20346, 30306, 82056 (11 mai 1493, 15 iulie, 8 august 1495); *Székely Oklevéltár*, volumul III, *1270-1571* (szerk. Szábo Károly), Kolozsvár, 1877, no. 500, p. 122; *Hurmuzaki*, volumul II-2, no. 322-323, p. 364-366; *Actae*, no. 40, p. 45; no. 42, p. 46-47.

[53] *DRH*, seria B, *Ţara Românească*, volumul I, *1250-1500*, îngrijit de P.P. Panaitescu, Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, no. IV, p. 515; Ştefan Ştefănescu, *Eléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în *RRH*, IV, 1965, 5, p. 895; A. Kubinyi, *Stände und Staat in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, în „Bohemia“ (München), XXXI, 1990, p. 318-319.

[54] Repetăm marile repere: HHStA, R.H.K., Karton 7, fasc. 8-2, f. 88^r; *Hurmuzaki*, volumul II-2, no. 322, p. 365; *Actae*, no. 39-40, p. 43-45.

[55] ASV, Misc., Arm., II-56, f. 298 (308)^r (17[18?] ianuarie 1491); M.D.E., volumul IV, no. 150, p. 216-217; *Acta Beatrici*, no. 101, p. 148-149; [Bernard Wapowski], *Chronicorum Bernardii Vapovii partem posteriorem 1480-1535* (editor J[ózef]. Szujki), în *SRPol*, II, 1874, p. 9-10, 18-20; [Johann Burkhard], *Joannis Burkardi Liber Notarum ab anno CCCCLXXXIII usque ad annum MDVI* (= *RIS*, NS, XXXII, 1), a cura di Enrico Celani, volumul I, [*1483-1496*], Città di Castello, 1906, p. 324, Al. Simon, *Ştefan-Matia*, p. 143-145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Indiferent de calculele justificative şi de vârsta lor, implicaţiile de tip *creştin* ale neangajării lui Ştefan de partea lui Ioan ori Maximilian se cuvin subliniate. Trebuie spus şi că, la nivelul discursurilor şi contactelor diplomatice vest-est, efectele poziţiei lui Ştefan par minime şi din cauză că el nu rata ocazii de a da efecte antiotomane politicii sale, ceea ce anula adesea urmările acţiunilor sale pro-otomane. Roma cerea cruciada, în ciuda acordului cu Baiazid. În 1492, după ce Ştefan a oprit trupele otomane din drumul spre Buda, cu care avea şi un „contract de finanţare", s-a vorbit de „70.000-80.000 de ducaţi" pregătiţi de Veneţia pentru el, „căpitan general" al Republicii. Reintrase în admiraţia peninsulei[56].

Asupra unui ultim element mai merită insistat, şi din perspectiva deciziilor lui Ştefan. Nobilii români, promovaţi masiv de Iancu de Hunedoara, dar şi de Matia Corvin, care, în primul rând, i-a integrat în sistemul politic ungar, dându-le poziţii cheie, de la banate şi comitate la păstrarea bijuteriilor şi a Sfintei Coroane. La 1490, toate însă par să fi fost puse, „fără discuţii", la dispoziţia marilor adversari ai lui Ioan Corvin, făcând iluzorie, din punct de vedere intern ungar, „sumeţirea" sa sprijinită pe români, de care vorbea mai târziu Gheorghe Şincai. Nu erau simple licenţe ori speculaţii, mai vechi ori mai tardive[57].

La 1505, în cursul ultimului deceniu, poziţia „ne-maghiarilor" în regat slăbise mult, puterea ungară a lui Ştefan sporind mai ales, şi firesc pe culoare „ne-valahe". Forţa acestor nu foarte numeroase elite româneşti din regat era încă importantă. La o lună după ce Vladislav II fusese aproape detronat, fiind nevoit să se refugieze în celălalt regat al său, la Praga, Jan Laski, specialistul în probleme valahe şi ungare ale coroanei polone, recomanda, în vederea păstrării Budei în mâinile Jagiellonilor, folosirea urgentă a „valahilor" contra „ungurilor" („naţionaliştii" lui Ioan Zápolya), care-i „disprețuiau", existând pe deasupra riscul ca Maximilian I, gata din nou de atac, să-i folosească pe aceşti „valahi" în folosul său[58].

Ungaria, Moldova şi Casa de Habsburg

Tratatul de la Bratislava nu a adus linişte în regat. Ungaria a devenit câmpul de bătălie al marilor facţiuni nobiliare, adesea ostile lui Vladislav II, în special cea condusă de Lőrinc Újlaki şi Ioan Corvin, nemulţumit cu ceea ce-i adusese anul 1490. Maximilian I, printre alţii, nu a ezitat să întreţină disputele. Conflictele, mai ales între 1493-1495, au făcut din Ungaria „omul bolnav" al creştinătăţii. Un calm relativ a venit după 1497-1498, dar nu a durat decât, cel mult, până la 1504-1505. Ca om politic, dar ca şi vechi „atlet" al crucii, Ştefan III a fost, pe ansamblu, avantajat de situaţie[59].

Interesul habsburgic pentru zonă s-a păstrat, după 1490, nu doar prin Transilvania, ori prin Moldova, ci şi prin Ţara Românească. Din punct de vedere moldav, a fost însă

[56] [Viakeslav] Vicentio Makuscev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, volumul I-2, *Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum*, Belgradi 1882, no. 15, p. 137; *Bonfini*, p. 212.

[57] Gheorghe Şincai, *Hronica românilor*, în Idem, *Opere* (ediţie Florea Fugariu), volumul II, Bucureşti, 1968, p. 116; I.-A. Pop, *Privilegii obţinute de români în epoca lui Matia Corvinul*, în *RI*, sn, II, 1991, 11-12, p. 667-677; I. Drăgan, *Nobilimea*, p. 93, 98, 289, 330.

[58] *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501-1506)* (= *MMP*, XIX), editor F. Papée, Cracoviae, 1927, no. 304, p. 515; *Istvánffy*, p. 33-34; A. Kubinyi, *Az 1505-ös rákosi országgyűles és a szittya ideológia*, în *Sz*, CXL, 2006, 2, p. 361-374.

[59] Vezi şi A. Kubinyi, *Bárók a királyi tanácsban Mátyás es tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején,* în *Sz*, CXXI, 1988, 1-2, p. 147-215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nevoie de patru ani, de moartea lui Frederic III (1493) şi de congresul jagiellon de la Lewocza (1494), pentru ca relaţiile dintre Casa de Habsburg şi Ştefan să crească în intensitate, la 1494, lui Maximilian recomandându-i-se de la Roma ca atacul proiectat de el asupra Imperiul Otoman să se deschidă „prin ambele Valahii". Cu un an în urmă, planul cruciat, cu două etape anuale (1494 şi 1495), făcut de Maximilian nu includea Moldova, deşi implica Moscova lui Ivan III. Apoi, probabil în a doua jumătate a lui 1495, Maximilian a intervenit pe lângă cardinali pentru sistarea planului polon care prevedea mutarea ordinului teuton – vasal regelui de la Cracovia în urma tratatului de la Toruń (1466), dar al cărui protector rămânea „împăratul romanilor", respectiv „regele romanilor" – din aria baltică în Podolia şi Moldova[60].

Vârful colaborării dintre Ştefan III şi Habsburgi a fost atins probabil la 1497. „Conspiraţia Regelui Romanilor Maximilian cu Ştefan, Voievodul Moldovei, contra poziţiei Luminatului Principe Vladislav, din milostivirea dumnezeiască Regele Ungariei, Boemiei etc., precum şi împotriva poziţiei Luminatului Principe Albert, Regele Polonezilor" a fost un element cheie pentru salvarea tronului lui Ştefan şi pentru împiedicarea formării unei imense stăpâniri jagiellone între statele lui Maximilian I, Ivan III şi Baiazid II. Relaţiile dintre Ştefan şi Maximilian au continuat în anii următori, complicând situaţia la frontiera creştinătăţii, unde ultimul cuvânt părea să fie apanajul Romei, Veneţiei şi Budei. Astfel, nu este tocmai neaşteptat faptul că, în vara lui 1513, aparatul birocratic habsburgic îşi exprima speranţa că Bogdan III se va bucura de „mireasa (die Braut)" care tocmai îi fusese trimisă de către Maximilian[61].

Evenimentele din 1490 au fost doar o etapă din cursul relaţiilor dintre Casa de Habsburg şi Moldova de la sfârşitul Evului Mediu. Ele au corespuns numai unei porţiuni din sistemul politic format în jurul mizei ungare, în a doua jumătate a secolului XV, şi a răspuns relaţiilor şi proiectelor stabilite, într-un mod geopolitic aproape modern, din Peninsula Italică până la Moscova şi Istanbul. Succesiunea lui Matia Corvin a reprezentat un moment de turnură în evoluţia politică a zonei, pe care Ştefan III cel Mare a reuşit să-l folosească în favoarea sa, prevalându-se atât de acordul încheiat cu defunctul rege ungar la 1489, cât şi de forţa reacumulată de domn, după 1484-1486, în contextul unei instabilităţi interne ungare şi regionale pronunţate. Atitudinea lui Ştefan cel Mare a fost definitorie pentru o carieră monarhică începută cu trei decenii în urmă şi care mai avea să dureze şi să urce vreme de 15 ani[62].

[60] ASV, Misc., Arm., II-56, f. 112(116)^{r} [1494]; HHStA, R.R.B., reg. *JJ*, f. 265^{r}-266^{r} [martie-mai 1495; regest în *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I., 1493-1519* (= *JBRI*, XIV), herausgegeben von H. Wiesflecker, volumul I-1, *Maximilian I., 1493-1495* (bearbeitet von Christa Beer, Manfred Hollegger, Kurt Riedl, H. Wiesflecker, Ingeborg Wiesflecker-Friedhuber), Wien-Köln-Weimar, 1989, no. 1481, p. 159]; MOL, DL 82076 [1493]; a se vedea şi J.Ch. Engel, *Geschichte*, volumul III-2, p. 77-82, 87-91.

[61] HHStA, R.H.K., *Maximiliana (1477-1519),* Karton 29, *1513 März-September*, fasc. 23a-2, *1513 Juli-August;* f. 133^{r}-138^{r} (27 august 1513); SUAB, [secţia] L, Rody i panstavá, I. Rody, Erdödy Ústredný Archív, *Galgóci Hitbizományi*, *Oklevelek*, no. 108 [1498; *Modus conspirationis Romanorum Regis Maximiliani cum Stephano Waywoda Moldauo contra Statum Serenissimi Principis Wladislai Dei gratia Regis Hungariae, Bohemie etc et similiter contra Statum Serenissimi Principis Domini Alberti Polonorum Regis*: copie în MOL, DF 278383]; Marianna Mur, *Die Ostpolitik Kaiser Maximilians I. in den Jahren 1506-1519* (teză de doctorat), Graz, 1977 (mss), p. 131.

[62] Vezi şi Al. Simon, *The Hungarian Means of the Relations between the Habsburgs and Moldavia at the End of the 15th Century*, în *AIRCRU*, VIII, 2006 (sub tipar); pentru ajutorul acordat, suntem îndatoraţi profesorilor István Fazekas, Ioan-Aurel Pop şi Vasile Rus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexă

Serenissimo et invictissimo Principi Domino Fridrico/ favente divina gratia Romanorum Imperatori semper augusto/ Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Regi ac Austrie, Stirie, Carinthie etc./ Duci, Domino nostro semper honorando et graciosissimo.

Sthephanus voyevoda Dei gracia Dominus terre Moldaviensis.

Serenis/sime et invictissime Princeps et Domine, Domine noster graciose, serie presencium Vestre Serenitati/ significamus, quod nos litteras V<estre> *S*<erenitatis> *per nunccium eiusdem V*<estre> *S*<erenitatis> *nomine Ladislaum/ nobis presentatas, summo cum honore suscepimus ac ipsas unasimul cum/ intimatis eiusdem V*<estre> *S*<erenitatis> *sane intelleximus. Igitur serenissime et invictissime/ Princeps et Domine noster gratiose, V*<estram> *S*<erenitatem> *summopere rogamus, quatenus eadem V*<estra> *S*<erenitas>*/ noluerit imputare eoque nos cum illustri Principe Domino Iohanne filio Mathie Regis/ condam Hungarie sumus adunati et tenemus stamusque*[63] *super hoc, ut posset elegi in regis/ Hungarie, videlicet in loco patris sui predecessoris statui*[64]*, certum est enim, quod nos et filii nostri/ cum serenissimo Mathia pie memorie Rege Hungarie iuramentum fecissemus scilicet*[65] *ob/sequium fidelem ad presentis vite nostre terminum fideliter servare et tenere./ Igitur scire velit V*<estra> *S*<erenitas>, *quod nos non voluntarie hanc nostram fideiussionem vellemus frangere/ ideoque et Vestram Serenitatem affectuose tanquam Dominum nostrum graciosum rogamus,/ utinam et V*<estra> *S*<erenitas> *suo benigno intentu velit ad eundem predictum Iohannem filium regis etc./ inspicere eundemque in loco patris sui predecessoris pro rege Hungarie statuere. Sine/ omni dubio* <et> *firmiter credimus, dum voluntatis V*<estre> *S*<erenitatis> *affuerit, ipsum in regem elegendum./ Extunc sine gravis vexacione et impedimento possit elegi et statui pro novo rege/ Hungarie. Demumque quicquid idem nunccius nomine Ladislaus V*<estre> *S*<erenitati> *a nobis/ dixerit rogamus V*<estram> *S*<erenitatem>, *ut ipsi fidem creditivam eodem V*<estra> *S*<erenitas> *velit adhibere/ non minus quam secum V*<estre> *S*<erenitati> *propria in persona loqueremur.*

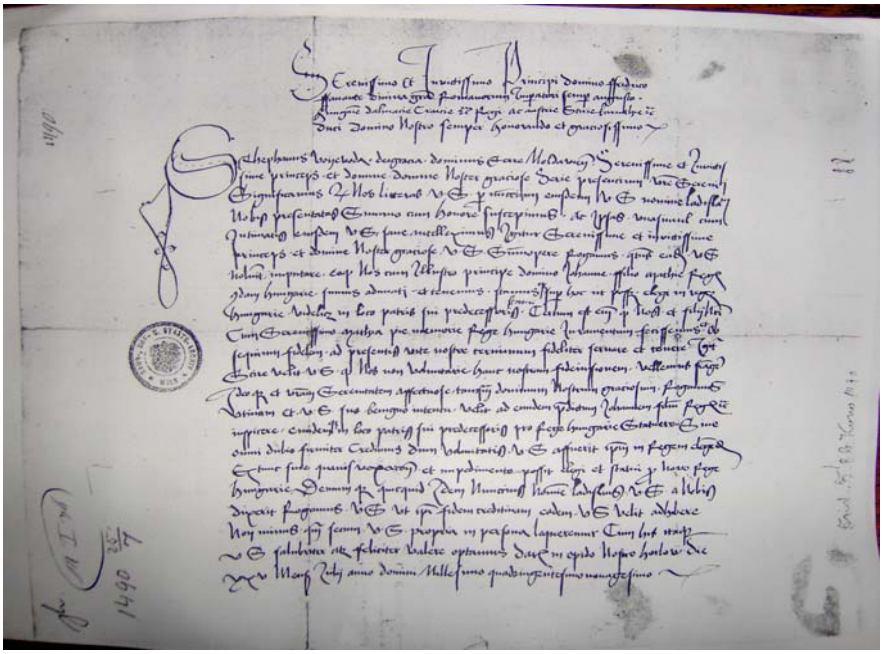
Cum his itaque/ V<estre> *S*<erenitati> *salubriter atque feliciter valere optamus. Datum in oppido nostro Horlow, die XXV mensis Iulii, anno Domini milessimo quadrigentessimo nonagesimo.*

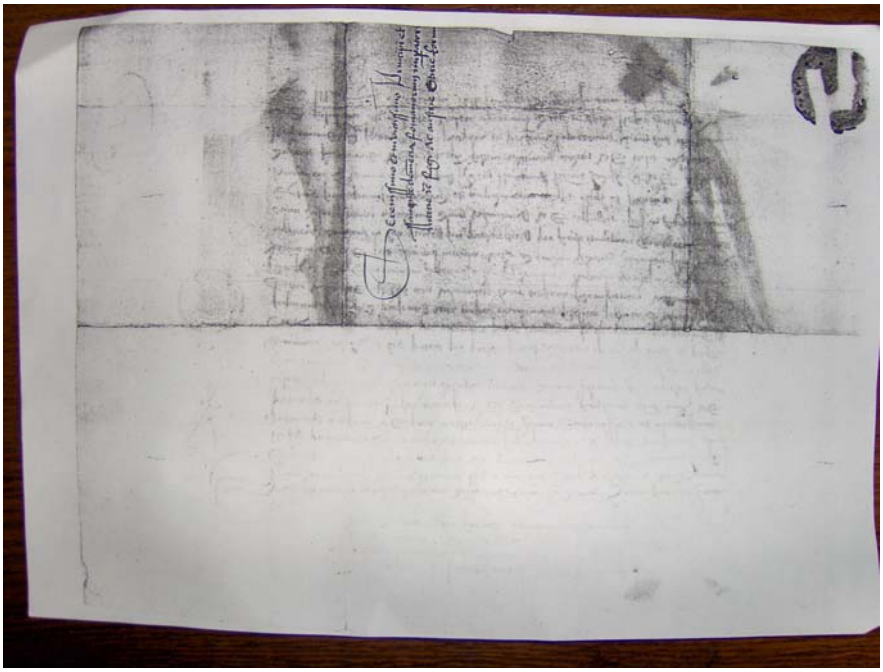
(Verso) *Serenissimo et invictissimo Principi et* <Domino Fridrico divina>[66] *favente clemencia Romanorum Imperatori* <semper augusto Hungarie, Croacie, Dal>[67] *macie etc. Regi ac Austrie, Stirie, Carin* <tie Duci …>[68].

HHStA, R.H.K, *Fridericiana (1442-1493)*, Karton 7, *1488-1490*, fasc. 8-2, *1490*, f. 88^{r-v}; original hârtie.

[63] Terminația *que* a cuvântului *stamusque* a fost suprascrisă.
[64] Suprascris.
[65] Suprascris.
[66] Lipsește datorită tăierii documentului. Completat după stilionar.
[67] Vezi nota 66. Este însă o întregire probabilă. Pe *recto*, ordinea este *Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Regi*, iar Regatul Croației trebuia (şi urma, sigur din 1495, când problema a fost reglementată clar) să-i revină lui Ioan Corvin, ca duce, "corect spus" ca ban.
[68] Vezi nota 66. Documentul a fost tăiat pentru a putea fi potrivit în fasciculă. Astfel, sigiliul a fost pierdut. La HHStA, notația f. are valoare convențională pentru majoritatea fondurile, actele scurte fiind înseriate împreună cu cele copiate pe mai multe file, făcând sau nu parte dintr-un mic caiet, pentru a da unitate fondului, "scop" în care din unele acte s-a tăiat partea pe care era aplicat sigiliul, în cazul în care operațiunea afecta doar parțial adresa de pe verso, nu şi sensul, conținutul propriu-zis al actului (aceasta a fost soarta documentului de față, dar şi a altor documente din *Fridericana* şi *Maximiliana*, în cazul în care operațiunea nu afecta conținutul documentului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Abrevieri

Arhive

AGAD	=	Archiwum Glowne Akt Dawnych, Warszawa (www.archiwa.gov.pl) Dokumenty Pergaminove (D.P.), Metrika koronna (M.K.)
ASV	=	Archivio Segreto Vaticano, Città di Vaticano (www. vatican.va/library_archives.htm) Miscellaneorum Armarium/ Miscellanea Armadi/ Varia Politicorum (Misc.), Armarium (Arm.)
ASVe	=	Archivio di Stato di Venezia, Venezia (www.archivi.beniculturali.it/ASVE/index.html) Miscellanea, Atti della Curia Romana (M.C.A.R.), Senato Secreto [Senato Secreti] (S.S.)
BNM	=	Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia (www.marciana.venezia.sbn.it) Ufficio Manoscritti: Codici Latini (Cod. Lat.), classa X, *Historia profana*.
ELTEK	=	Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár, Budapest (www.konyvtar.elte.hu)
HHStA	=	Haus-, Hofs- und Saatsarchiv, Wien (www.oesta.gv.at/ebestand/ehh/efr1hh.htm) Reichshofkanzlei (R.H.K.); Reichsregisterbücher (R.R.B.); Staatenabteilungen (S.A.): Ausser-deutsche Staaten (A.D.S.); Urkundenabteilung (U.A.): Familien Archiv-Abschriftensammlung (F.A.)
MOL	=	Magyar Országos Levéltár, Budapest (documentele medievale: www.arcanum.hu/ mol) *Antemohácsiana*: (Secția U) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF), (Secția Q) Diplomatikai Levéltár (DL); Filmtár (FT)
RAS	=	Riksarkivet och Landsarkiven, Stockholm (www.ra.se sau www.nad.ra.se)
SUAB	=	Státny Ústredný Archív, Bratislava (www.civil.gov.sk/SNARCHIV/ul.htm)
UKB	=	MasarykovyUniversitni knihovny, Brno (www.library.muni.cz)

Periodice şi colecții de surse

AIRCRU	=	Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica, Venezia, 1999-
AKÖGQ	=	Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Wien, 1848-1857
AOASH	=	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1947-
APH	=	Acta Poloniae Historica, Warszawa, Wroclaw, 1958-
ArchT	=	Archeografo triestino, Trieste, 1829-
ASLH	=	Universitas Iagiellonica. Acta Scientiarum Litterarumque. Schedae Historicae, Kraków, 1992-
AŞD	=	Anuarul Şcolii Doctorale "Istorie. Civilizație. Cultură", Cluj-Napoca, 2005-
BKSGQ	=	Beiträge zur Kunde steiermarkischer Geschichtsquellen, Graz, 1864-
BF	=	Byzantinische Forschungen: internationale Zeitschrift für Byzantinistik, Amsterdam, 1966-
CASS	=	Canadian-American Slavic Studies. A Quaterly Devoted to Russia and East Europe, Pittsburgh, 1967-
DRTA	=	Deutsche Reichstagsakten, Gotha, Göttingen, München, Stuttgart, 1867-
ECIHAE	=	Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États, Louvain [iar apoi localitatea variază în funcție de locul de desfăşurare al conferințe], 1937
ETTK	=	Értekezések a történeti tudományok köréből, Budapest, 1867-1917
FRA	=	Fontes Rerum Austriacarum.Österreichische Geschichts-Quellen, Wien,1849-
FRT	=	Fontes Rerum Transylvanicarum. Erdélyi történelmi források, Budapest-Kolozsvár, 1911-1921
FTNT	=	Fontes Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Toruń, 1897-
HK	=	Hadtörténelmi Közlemények: Hadtörtenelmi Intézet és Múzeum Folyóirta, Budapest, 1888-
JFBRI	=	J[ohann].F[riedrich]. Böhmer, *Regesta Imperii*, Stuttgart, Frankfurt am Main, Innsbruck, Wien, Köln, Graz, 1829-
JGOE	=	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Stuttgart, 1936-
JLNO	=	Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Wien, 1867-
LK	=	Levéltári Közlemények, Budapest, 1928-
MGH	=	Monumenta Germaniae Historica, Hannover, [Leipzig, Weimar, München, Berlin, 1826
MHH	=	Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelemi emlékek, Pest, Budapest, 1857-1917

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MMP	=	Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia, Cracoviae, 1861-1938
MT	=	Mediaevalia Transilvanica, Satu Mare, 1997-
ÖOH	=	Österreichische Osthefte, Wien, 1959-
QCR	=	Quaderni della Casa Romena di Venezia, Venezia, 2001-
RIS	=	Rerum Italicarum Scriptores. Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al Millecinquecento, Mediolani, 1723-1751; NS Città di Castello-Bologna, 1900-
SRPol	=	Scriptores Rerum Polonicarum, Cracoviae, 1872-1917
SRPru	=	Scriptores Rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit, bis zum Untergang der Ordensherrschaft, Leipzig, 1865-1874
Sz	=	Századok, Budapest, 1867-
TSz	=	Történelmi Szemle, Budapest, 1950-

THE RULER OF MOLDAVIA AND THE KINGS OF HUNGARY OF 1490. A DOCUMENT FROM STEPHEN THE GREAT
(Summary)

The Hungarian Crisis of 1490 represents yet another turning point in the very tormented history of 15th century. The failure of Frederic III and Maximilian I of Habsburg, and that of John Corvinus, the illegitimate son of the late Hungarian King Mathias, to secure the Hungarian throne was to dramatically increase the weaknesses of the Hungarian political system, under the rule of Wladislaw II Jagiello, who was elected and crowned king. In these events a major part, now brought into a clearer light by a new document, was played by Stephen the Great of Moldavia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LAURENȚIU RĂDVAN

NOI INTERPRETĂRI CU PRIVIRE LA RAPORTURILE COMERCIALE DINTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ŞI BRAŞOV
(A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIV – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVI)

Problema raporturilor comerciale existente în evul mediu între oraşele din Țara Românească şi negustorii din Braşov sau Sibiu a suscitat mult interes în istoriografia românească. Cercetările în acest domeniu au fost încurajate de faptul că au supraviețuit numeroase surse istorice, situație care se explică atât prin faptul că domnii Țării Româneşti au dat privilegii braşovenilor, cât şi datorită păstrării, în condiții destul de bune, a arhivelor oraşelor transilvănene[1]; cercetătorii au astfel azi posibilitatea de a dezvălui detaliat raporturile dintre cele două părți. Registrele vamale ale Braşovului şi Sibiului sunt foarte prețioase deoarece furnizează informații privind tipul de mărfuri căutate pe piețele Țării Româneşti şi Transilvaniei, ca şi nivelul schimburilor dintre oraşe sau felul negustorilor implicați în comerț, oferind posibilitatea realizării unor statistici şi a unei ierarhii economice a centrelor urbane. Nicolae Iorga[2], Ştefan Meteş[3], Radu Manolescu[4], Şerban Papacostea[5] şi alții au acordat o atenție deosebită relațiilor comerciale dintre oraşele din țările române şi cele din Transilvania, cărora le-au consacrat cercetări amănunțite. Studiul de față nu îşi propune reluarea unor chestiuni deja clarificate, ci discutarea unei probleme neglijate, anume felul în care domnii țării de la sud de Carpați au încercat să protejeze drepturile negustorilor proprii în raporturile cu Braşovul.

*

Motivul pentru care Braşovul s-a bucurat de o situație privilegiată în relațiile economice cu Țara Românească ține de poziția geografică favorabilă (în apropierea mai multor trecători folosite pentru trecerea spre sudul munților), de raporturile politice

[1] Cele mai vechi şi mai folosite de istorici sunt vechile colecții *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, vol. I (1380-1516), Sibiu, 1880; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, vol. I-III, Braşov, 1886-1896, ca şi Ioan Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Braşovul şi Ungaria în secolele XV- XVI*, Bucureşti, 1902, şi idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Braşovul şi Țara Ungurească în secolele XV-XVI*, vol. I (1413-1508), Bucureşti, 1905.

[2] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, epoca veche*, ed. a II-a, Bucureşti, 1925, p. 45-74.

[3] Ştefan Meteş, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1921.

[4] Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1965.

[5] Şerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești şi Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum şi stat*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Corint, 1999, p. 164-195.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 37–46

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stabilite între domnii de la sud de Carpați şi regalitatea maghiară, precum şi de interesul acesteia din urmă de a-şi deschide şi de a-şi asigura legătura cu Marea Neagră (prin intermediul episcopiei Milcoviei). Raporturile comerciale dintre Țara Românească şi Braşov, stabilite în timpul domniei lui Ludovic cel Mare, reflectă tocmai această din urmă orientare[6]. În 1358, an în care se încheia pacea de la Zara, prin care Veneția era obligată să renunțe la oraşele dalmate în favoarea Ungariei, Ludovic emitea un act (28 iunie)[7], prin care îi asigura pe braşoveni că pot circula liberi împreună cu mărfurile lor prin teritoriul cuprins între Buzău şi Prahova şi vărsarea Ialomiței şi a Siretului în Dunăre[8]. Prin acest act, care reprezintă prima mențiune a unui privilegiu dat braşovenilor („puteți trece slobod şi netulburat“) şi, totodată, prima pomenire explicită a legăturilor economice dintre Braşov şi regiunea Dunării, se urmărea încurajarea comerțul pe unul din drumurile aflate între Buzău şi Prahova, probabil drumul de pe valea Teleajenului[9]. Istoricii au avut păreri împărțite în ceea ce priveşte interpretarea acestui izvor. N. Iorga, urmat de o parte a cercetătorilor, a mers pe ideea afirmării existenței în sud-estul Țării Româneşti a unui „culoar unguresc“[10], în timp ce alți medievişti, continuând pe Petre P. Panaitescu, consideră actul ca fiind o manifestare a drepturilor puterii suzerane[11]. Maria Holban a nuanțat interpretările lui N. Iorga, considerând că avem de-a face de fapt cu afirmarea de către regele maghiar a unor pretenții teritoriale, în baza stăpânirii din secolul XIII a episcopiei Cumaniei[12] (reafirmată în secolul XIV, sub forma episcopiei Milcoviei[13]). Actul lui Ludovic are ca obiect acordarea de drepturi braşovenilor; după felul succint în care este redactat este posibil ca şi înainte de 1358 aceştia să fi beneficiat de anumite drepturi în comerțul cu regiunea Dunării. Faptul este surprins în privilegiul următor, dat tot braşovenilor de Vladislav I, care aminteşte „libertățile pe care le-au avut ei din vechime“ şi „dreapta vamă de demult“. Forma „din vechime“ (*ab antiquis*) credem că trimite la o vechime mai mare de zece ani (intervalul dintre 1358 şi 1368), braşovenii primind libertăți comerciale de la unul din primii domni ai Țării Româneşti, Basarab I sau Nicolae Alexandru[14]. Explicarea motivului real al acordării actului din 1358 ține deci de circumstanțele politice şi economice de la jumătatea secolului XIV şi de politica consecventă a regelui maghiar, care urmărea, după ce îşi asigurase controlul asupra regiunilor adriatice ale regatului, să realizeze acelaşi lucru pentru zona de răsărit şi de sud. Spre deosebire de acțiunea dalmată, în sud-estul Europei, regele nu a avut acelaşi succes, fiind nevoit să se limiteze la obținerea pentru

[6] *Ibidem*, p. 167-169.

[7] DRH, D, I, p. 72, nr. 39.

[8] Pentru drumurile care legau Braşovul de Țara Românească, vezi Pavel Binder, *Drumurile şi plaiurile Țării Bârsei*, în SAI, XIV (1969), p. 211-212, şi Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală şi sud-estică şi însemnătatea lor politică (sec. XIV-XVI)*, în AIIAI, XIX (1982), p. 275.

[9] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Batrân*, ed. a II-a de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, Editura Corint, 2000, p. 115.

[10] N. Iorga, *op. cit.*, p. 38; idem, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, ed. a II-a, vol. îngrijit de Victor Spinei, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 143-144; Şerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în *Constituirea statelor feudale româneşti*, coord. Nicolae Stoicescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1980, p. 170-172 (autorul pune acordarea unui regim vamal privilegiat braşovenilor în legătură cu „exercițiul unei autorități politice în acest teritoriu“, în speță autoritatea maghiară).

[11] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 115; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ed. de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, Editura All, 2000, p. 305.

[12] Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească şi Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului şi a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în idem, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1981, p. 148-152.

[13] DRH, D, I, p. 63, nr. 34.

[14] *Ibidem*, p. 197, nr. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

braşoveni a unui regim comercial şi vamal privilegiat. „Culoarul maghiar", zona de pretenție a regalității, a fost obiect de dispută în secolul XV între Țara Românească şi Țara Moldovei, prima stăpânind inițial cea mai mare parte din acest spațiu, pentru ca în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, partea de nord cu tot ținutul din jurul cetății Crăciuna să intre în componența Țării Moldovei[15].

Primul privilegiu în care se reglementa în mod clar regimul relațiilor cu braşovenii, precizându-se care sunt scutirile de vămi de care aceştia beneficiau la sud de Carpați, a fost dat de Vladislav I, la 20 ianuarie 1368. Dacă în 1358 se încuraja comerțul Braşovului pe unul dintre drumurile din răsăritul Țării Româneşti, în actul din 1368 domnul Țării Româneşti încerca promovarea altei rute comerciale spre Dunăre, anume drumul care pleca de la Braşov şi mergea la Brăila prin Bran şi Câmpulung („drumul Brăilei" – *via Braylan/Braylam*)[16]. În parte, motivele acestei politici sunt economice: dorința domnului ca de acest comerț să profite şi alte oraşe din țară, nu numai cele din apropierea drumului care cobora spre Dunăre pe valea Teleajenului, ce era mai scurt. În prima variantă, din 1358, beneficiau probabil Gherghița, Buzăul şi Brăila, în timp ce, începând cu 1368, acestora li se adăugau Câmpulungul şi Târgovişteа, centre importante ale țării. Ultimul oraş amintit îndeplinea şi funcția de reşedință domnească, prin urmare domnia beneficia şi ea de pe urma fluxului de produse, ca şi de pe urma încasării vămilor; chiar dacă la prima vedere acestea par simbolice, în condițiile unor schimburi intense, cum erau în perioadele de liniște, sumele sau produsele încasate puteau fi considerabile. Orăşenii de la sud de Carpați îşi puteau vinde mai uşor produsele, în special materii prime obținute de către aceştia în urma schimburilor cu mediul rural. Braşovenii erau favorizați pentru că obțineau scutire de vămi pentru comerțul desfăşurat în țară, ca şi pentru negoțul cu Vidinul (eliminarea vămii de la Slatina). Faptul că erau totuşi obligați la plata vămii de la Câmpulung nu este lipsit de semnificație, din moment ce aici era una din cele mai importante piețe ale țării; pe fondul dificultăților de transport, mulți braşoveni se mulțumeau să vină numai până la Câmpulung să facă negoț. Hrisovul din 1368 nu trebuie deci interpretat numai din perspectiva faptului că ar fi avut o influență negativă asupra dezvoltării oraşelor Țării Româneşti. Chiar dacă se pare că nu a fost întocmit la curtea domnului[17], nu credem că acest document nu a ținut cont şi de interesele acestuia, căci altfel era nul, aplicarea lui depinzând în întregime de domn şi de slujbaşi săi.

În perioada de până la domnia lui Mircea cel Bătrân s-a stabilit un nou regim al raporturilor comerciale şi vamale cu braşovenii. Domnii Țării Româneşti (Radu I, Dan I, poate chiar Vladislav I[18]) au modificat privilegiul acordat acestora, precizând noile vămi

[15] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 19; DRH, A, II, p. 398, nr. 260; vezi şi *Letopisețul* lui Ureche (interpolare Misail Călugărul): „ş-au luat Ştefan vodă cetatea Crăciuna cu țânut cu tot, ce să chiamă țânutul Putnii şi l-au lipit de Moldova" (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 101, 106). Pentru ultimele contribuții pe această temă vezi şi Sergiu Iosipescu, *Vrancea, Putna şi Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani*, volum îngrijit de Ionel Cândea, Paul Cernovodeanu şi Gheorghe Lazăr, Brăila, Editura Istros, 2003, p. 205-220.

[16] Drumul Brăilei, pe la Câmpulung, ca direcție privilegiată a comerțului braşovenilor spre Dunăre, s-a hotărât probabil în urma unor negocieri pe care domnul le-a purtat cu magistrul Dumitru Lepes, trimis la sud de Carpați de regele Ludovic (DRH, D, I, p. 86, nr. 46).

[17] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 26.

[18] La puțin timp după acordarea privilegiului, în toamna şi iarna anului 1368, între Vladislav I şi Ludovic cel Mare izbucneşte un nou conflict, din care regele iese învins; probabil, pe durata conflictului, aplicarea prevederilor privilegiului a fost suspendată, fiind reluată o dată cu împăcarea din 1369 (vezi Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în idem, *Din cronica relațiilor româno-ungare*, p. 192-202).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la care se luau taxe, precum şi cuantumul acestora. Acest privilegiu nu s-a păstrat, dar este amintit în primul act păstrat din intervalul 1368-1413, o reînnoire dată în 1412 de Ştibor, voievodul Transilvaniei (braşovenii au înfăţişat „scrisori vechi, drepturi privilegiale de demult", „libertăţi sau statorniciri vamale")[19], fiind preluat şi în actele acordate de Mircea cel Bătrân în 1413 („privilegiile ce le-au avut de la strămoşii domniei mele")[20]. Specialiştii sunt de acord că aceste acte copie pe unul mai vechi[21], dar nu privilegiul din 1368, deoarece prevederile vamale sunt schimbate. Un asemenea act probabil nu a fost emis de Ştibor sau de regele maghiar, ci de cancelaria domnească de la sud de Carpaţi, având în vedere că în privilegiul din 6 august 1413, redactat în limba slavonă, Mircea figura ca domn „de sine stătător". Faptul că actul lui Ştibor devansează pe cel al lui Mircea reprezintă cea mai bună dovadă în favoarea afirmaţiilor de mai sus; voievodul Transilvaniei nu a făcut decât să reia prevederile unui privilegiu mai vechi dat de unul din predecesorii lui Mircea.

O importantă prevedere a privilegiului din 1412-1413 este aceea că elimina vama de la Câmpulung, păstrând-o însă pe cea din apropiere (*vel iuxta*), de la cetatea Dâmboviţei; era introdusă o altă vamă la Rucăr, limitată la un număr de produse; la Brăila, Târgşor, Târgovişte şi cetatea Dâmboviţei s-au introdus taxe pe peşte[22]. Acest privilegiu a fost permanent reînnoit de domnii Ţării Româneşti. Până la Vlad Dracul inclusiv, domnii au confirmat prevederile sale[23], pentru ca în perioada următoare să nu se mai amintească explicit conţinutul actului; se făcea doar trimitere la textul original, care era rezumat[24]. Pe lângă privilegiile din Ţara Românească, braşovenii obţinuseră de la regele Ludovic, apoi şi de la regele Sigismund, drept de depozit (*ius stapuli*), la care se adăuga monopolul pentru ceara adusă de la sud de Carpaţi şi libertatea de a merge cu mărfuri spre Viena[25]. Deşi dreptul de depozit se aplica şi faţă de negustorii veniţi din Ţara Românească, primul act păstrat care impune acestora să-şi desfacă mărfurile la Braşov datează abia din 1468[26]. Aceste măsuri au avut efecte asupra comerţului Ţării Româneşti, deoarece se acorda Braşovului (ca şi Sibiului) controlul asupra produselor care erau exportate la sud de munţi şi asupra celor care intrau în Transilvania. Impactul a fost negativ, deoarece erau controlate preţurile, care creşteau pentru mărfurile exportate şi erau scăzute pentru cele care intrau în Transilvania; de asemenea, era mult stânjenită libertatea de mişcare în Transilvania a negustorilor din oraşele Ţării Româneşti. Aceasta nu era o procedură neobişnuită în evul mediu, astfel de restricţii fiind specifice relaţiilor comerciale din epocă[27].

[19] DRH, D, I, p. 191, p. 118.

[20] *Ibidem*, p. 197, nr. 120 (actul slavon); p. 198, nr. 121 (actul latin).

[21] Maria Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor (Problema stăpânirii efective a Severinului)*, p. 150; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 28-29.

[22] Taxe simbolice pe peşte au fost păstrate şi în Ţara Moldovei, unde orăşenii din Vaslui şi Bârlad erau scutiţi de vama din târg, cu excepţia peştelui, din care dădeau un peşte de majă sau căruţă (DRH, A, III, p. 188, nr. 96; p. 279, nr. 151)

23 Ibidem, D, I, p. 218, nr. 134; p. 221, nr. 136; p. 227-230, nr. 141-142; p. 276, nr. 175; p. 340, nr. 243.

[24] *Ibidem*, p. 383, nr. 275; Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti*, p. 95, 118, nr. XCI, LXXIV.

[25] DRH, D, I, p. 135, nr. 86.

[26] *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. XV, partea 1, p. 69, nr. 121.

[27] Oraşele din Ungaria s-au lovit de aceeaşi problemă în prima parte a secolului XIV, deoarece Viena primise drept de depozit. Regele Carol Robert de Anjou a replicat prin introducerea unui embargo împotriva comerţului cu Austria; măsura a fost anulată de Ludovic cel Mare, în 1346 (Zs. P. Pach, *Levantine Trade and Hungary in the Middle Ages (Theses, Controversies, Arguments)*, în „Etudes Historiques Hongroises", Budapesta, 1975, I, p. 296).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

*

Cu toate că la sud de Carpaţi braşovenii beneficiau de privilegiile amintite, nu putem spune că domnii Ţării Româneşti au dus o politică împotriva propriilor oraşe. Precum în regatul Ungariei şi în alte state medievale, unele oraşe erau favorizate, altele nu. În privilegiile date polonezilor şi lituanienilor, în 1403 şi 1409, se prevedea drept de depozit pentru Târgovişte, „dezlegarea mărfurilor" fiind permisă mai întâi aici[28]. Acest drept a fost completat de scutirea de toate dările şi vămile din ţară, cu excepţia celor din propriul lor oraş, întărită orăşenilor din Târgovişte de Dan al II-lea. Vama pe ceară era la fel ca pentru braşoveni, 12 ducaţi dintr-o majă; sunt enumerate şi alte produse pe care le comercializau orăşenii, şofran, fier, bumbac, la care vama era micşorată („cum aţi dat în zilele vechilor domni, astfel şi acum")[29]. Pomenirea „vechilor domni" trimite la emiterea acestui privilegiu de către un înaintaş mai îndepărtat al lui Dan al II-lea, probabil dinainte de Mircea cel Bătrân. De scutiri se bucurau şi orăşenii din Câmpulung, care erau liberi de vămi în propriul oraş, scutiri pe care le aveau cel puţin din timpul lui Mircea cel Bătrân, fiind date de către acesta sau de către fiul său, Mihail, asociat la domnie[30]. Domnia căuta astfel să păstreze un echilibru şi încuraja comerţul local, o sursă importantă de existenţă în oraşele ţării, compensând pierderile pe care acestea le-ar fi avut în negoţul cu centrele transilvane.

Se pune întrebarea dacă orăşenii din celelalte centre urbane din Ţara Românească au beneficiat şi ei de pe urma unor privilegii comerciale acordate de către domnie. La sfârşitul secolului XIV, începutul secolului XV, pe fondul stabilirii la un alt nivel a relaţiilor dintre Ţara Românească şi Braşov, credem că au fost impuse şi drepturi pentru negustorii Ţării Româneşti. Putem considera aceste drepturi ca un privilegiu, iar singura dovadă directă a existenţei acestui act o reprezintă înnoirea acestor libertăţi făcută de către Dan al II-lea, într-un document emis după 30 ianuarie 1431, adresat negustorilor din târgurile din ţară, dintre care unele atinseseră statutul orăşenesc: Câmpulung, Argeş, Târgovişte, Târgşor, Gherghiţa, Brăila, Buzău şi Floci[31]. Privilegiul cuprinde numai numele unor astfel de aşezări de la răsărit de Olt, cele din Oltenia nefiind amintite, fiind trecute la categoria „şi celorlalte târguri". Această situaţie se datorează probabil faptului că negustorii târgurilor aflate la răsărit de Olt erau mult mai implicaţi în negoţul cu Braşovul decât cei de la apus de Olt (orientaţi mai mult spre Ţara Haţegului sau Sibiu). La înşiruirea târgurilor se adaugă şi numele câtorva vămi: Rucăr, Săcuieni şi cetatea Dâmboviţei, toate situate pe principalele drumuri spre Braşov, prezenţa acestora justificându-se prin faptul că aici urmau să se aplice prevederile privilegiului; nu se pomeneşte numele vreunei vămi din sudul ţării. Actul se adresa „celor mari şi mici", comunităţilor din centrele urbane, numite târguri datorită principalei funcţii pe care o exercitau, funcţia comercială.

Deşi cuprins într-un act cunoscut de multă vreme, importanţa acestui privilegiu a fost neglijată până în prezent în istoriografia românească. În studiile consacrate relaţiilor economice ale Ţării Româneşti, Dinu C. Giurescu şi Radu Manolescu se referă foarte pe scurt şi la „libertatea muntenilor de a exporta la Braşov", fără a insista prea mult pe acest subiect şi fără a afirma că această „libertate" reprezintă de fapt un privilegiu[32].

[28] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, tom I, partea I, Bucureşti, 1865, p. 3-4; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 419, anexa II.

[29] DRH, B, I, p. 109, nr. 55.

[30] *Ibidem*, XXV, p. 262, nr. 250 şi p. 468, nr. 424.

[31] *Ibidem*, I, p. 130, nr. 69.

[32] Dinu C. Giurescu, *Relaţiile economice ale Ţării Româneşti cu ţările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Romanoslavica", seria Istorie, XI (1965), p. 170; Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doar Şerban Papacostea afirmă, în *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești şi Moldovei*, că pentru negustorii munteni regimul vamal era formal, căci aceştia oricum se loveau de dreptul de depozit al Braşovului, spre deosebire de braşoveni care aveau libertăți mult mai mari în Țara Românească. Totuşi, se recunoaşte faptul că a existat „poate în unele momente o situație de egalitate între negustorii celor două țări“[33]. La un astfel de moment face referire actul lui Dan al II-lea, al cărui conținut îl analizăm mai jos.

Grigore Tocilescu şi Ioan Bogdan au considerat actul ca fiind o simplă poruncă domnească[34], prin care negustorii din târguri şi vameşii țării erau anunțați de reînnoirea privilegiului acordat braşovenilor de către Mircea cel Bătrân[35]. Reanalizând documentul observăm că avem de-a face cu o cu totul altă situație. În primul rând, actul nu cuprinde prevederi referitoare la drepturile braşovenilor, aceştia fiind amintiți doar în contextul unor negocieri care au avut loc între ei şi domnul Țării Românești: „s-a *tocmit* [subl. ns.] domnia mea cu braşovenii“. Obiectul principal al negocierilor a fost dreptul negustorilor din Țara Românească de a face comerț liber pe piața Braşovului, negustori ce apar sub numele de „oamenii domniei mele“ (din târguri). În această formulă nu-i putem vedea decât pe supuşii domnului Țării Românești şi nu pe braşoveni, deoarece în toate privilegiile acordate acestora se specifica cine beneficiază de drepturile acordate sau la cererea cui s-au acordat acestea: „negustorii din Braşov şi din districtul Braşovului“ (1368)[36], „am împlinit rugămintea pârgarilor din Braşov“ (6 august 1413)[37], „toți orăşenii, oaspeții şi locuitorii oraşului Braşov şi ai întregului district Bârsa“ (25 august 1413)[38], situația repetându-se în privilegiile următoare[39]. De asemenea, în toate poruncile trimise vameşilor țării, numele braşovenilor este cuprins explicit. Actele domneşti nu menționează pe braşoveni ca „oameni ai domniei“, prin urmare este indubitabil faptul că actul dat de Dan al II-lea se referă la supuşi ai domnului, din Țara Românească.

Data de emitere a privilegiului nu este precizată. Actul a fost redactat probabil imediat după terminarea negocierilor dintre domnul Țării Românești şi reprezentanții braşovenilor (Hana Hopândei, ce aduce hrisovul dat de Mircea cel Bătrân), care au dus la reîntărirea drepturilor acestora din urmă, după cum reiese din documentul emis la 30 ianuarie 1431[40]. Dan al II-lea a căzut pe câmpul de luptă înainte sau la 1 iunie în anul 1431[41], prin urmare privilegiul dat orăşenilor din țară a fost emis în intervalul 30 ianuarie – mai 1431. Discuțiile dintre Dan al II-lea şi braşoveni au urmărit nu numai întărirea scutirilor braşovenilor, ci şi confirmarea drepturilor date negustorilor din oraşele Țării Românești, în vigoare cel puțin din timpul lui Mircea cel Bătrân: „să fie cum a fost şi în zilele părintelui domniei mele, Ioan Mircea voievod, tot aşa să fie şi acum, slobode toate“[42]. În acest cuvânt, „slobode“, se află cuprinsă esența privilegiului. „Slobozenia“ conținea scutirea sau reducerea vămilor, acordată nu numai braşovenilor,

[33] Şerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești*, p. 177-179.

[34] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 38, nr. XVIII; Grigore G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346-1603)*, Bucureşti, 1931, p. 27, nr. 20.

[35] Privilegiul Târgoviştei este păstrat sub formă de poruncă.

[36] DRH, D, I, p. 86, nr. 46.

[37] *Ibidem*, p. 197, nr. 120.

[38] *Ibidem*, p. 198, nr. 121.

[39] *Ibidem*, p. 219, nr. 134; p. 221, nr. 136; p. 227, nr. 141; p. 276, nr. 175.

[40] *Ibidem*, p. 276, nr. 175.

[41] Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească şi Moldova. a. 1324-1881*, I. *Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 89-90.

[42] Dan numeşte pe Mircea „părintele domniei mele“, cu toate că tatăl său a fost Dan I; această afirmație a fost făcută probabil pentru a accentua continuitatea dinastică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum s-a crezut, ci şi negustorilor autohtoni. Privilegiul cuprindea dreptul acestor negustori de a merge pe piața Braşovului şi a vinde „ce le va plăcea, fie ceară, fie seu, fie argint, fie aur, fie mărgăritar, fie ce le va plăcea şi să nu se teamă de nimic“, şi să cumpere de acolo „fie postav, fie argint, fie florini, fie ce le va plăcea“. Negustorii duceau seu sau ceară, produse căutate la Braşov, şi aduceau postavul solicitat pe piața Țării Româneşti. Actul se încheie cu adresarea trimisă direct vameşilor să ia vamă după cum luaseră în vremea lui Mircea cel Bătrân, precum şi cu o prevedere pe care o vom mai întâlni în actele ulterioare: „şi iarăşi dacă cineva are vreo datorie la vreun om din țara aceea, el să-şi găsească acel om, care îi este dator şi să-i plătească, iar de omul drept să se ferească ca de foc“. Aceasta relua de fapt prevederea cuprinsă în privilegiile din 1413, prin care în cazul braşovenilor nu se aplica despăgubirea prin responsabilitatea solidară a membrilor comunității, ci numai prin responsabilitate individuală[43].

Acest privilegiu schimbă puțin datele problemei raporturilor cu braşovenii, deoarece prevederile sale aveau rolul de a echilibra, într-o anumită măsură, pozițiile pe care aceştia le aveau la începutul secolului XV în comerțul de la sud de Carpați. Mulți istorici s-au referit la politica de apărare a drepturilor negustorilor munteni dusă de domnii Țării Româneşti, fără a aduce argumentul decisiv, baza legală a susținerii acestor drepturi, anume privilegiul dat negustorilor autohtoni. Mircea cel Bătrân, sau un predecesor al său, a reuşit impunerea unei anumite reciprocități în relațiile comerciale cu Braşovul; pe fondul discuțiilor pentru reînnoirea şi precizarea libertăților orăşenilor din acest oraş, domnul a solicitat şi a obținut drepturi pentru negustorii din oraşele sale. Această reciprocitate nu a fost întotdeauna respectată de braşoveni sau de vameşii acestora, dovadă numeroasele intervenții ale domnilor de mai târziu în favoarea propriilor negustori. Probleme punea respectarea scutirii de vămi a negustorilor Țării Româneşti de către vameşii de la Bran. Înainte de data reînnoirii privilegiului, s-a păstrat o singură mărturie, indirectă, a existenței sale, mărturie ce vine din direcția maghiară. La 3 februarie 1426, regele Sigismund poruncea castelanilor de la Bran să înceteze abuzurile vamale la adresa negustorilor din Țara Românească, şi Braşov: aceştia luau „pe deasupra o *nedatorată şi nedreaptă tricesimă şi vamă* [subl. ns.] de la toți şi mai ales de la românii care, din deosebite părți şi mai ales din Țara Românească, vin cu lucrurile şi cu mărfurile lor la cetatea noastră“[44]. Dan al II-lea se plângea braşovenilor de comportamentul abuziv al vameşilor de la Bran[45], cerând eliminarea taxelor, căci „vama ce este acolo la cetate să nu fie, căci n-a fost niciodată“[46]. Şi alte izvoare, de mai târziu, confirmă faptul că negustorii din Țara Românească beneficiau, şi ei, de anumite scutiri sau reduceri de vămi în comerțul cu Braşovul. În jurul anului 1438, Vlad Dracul se plângea braşovenilor că nu respectă vechile înțelegeri: „m-am lipit de voi, ca să aibă supuşii mei bine de la voi şi să se hrănească slobod şi ai voştri şi ai noştri, şi aici şi acolo“; pârcălabii de la Bran împiedicau pe siromahii domnului să se „hrănească slobod“[47]. În 1452, Iancu de Hunedoara scria castelanilor de la Bran, reînnoind cererea de a nu mai lua „vamă nedreaptă“ de la negustorii români, „împotriva libertăților hărăzite lor (*eorum libertates*) de către răposații regi şi apoi de către noi“[48]. Din acest

[43] Judecarea pricinilor legate de negoț urma să se facă de către domnie, în cazul supuşilor săi, şi de către conducătorii Braşovului, pentru supuşii lor (DRH, D, I, p. 217, nr. 133).
[44] *Ibidem*, p. 236, nr. 148.
[45] *Ibidem*, p. 263, nr. 166.
[46] *Ibidem*, p. 265, nr. 168.
[47] *Ibidem*, p. 350, nr. 253.
[48] *Ibidem*, p. 426, nr. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

motiv, braşovenii se plângeau la rândul lor că atunci când ei mergeau cu mărfuri în Țara Românească li se cerea, ca măsură punitivă, „plata îndoită a tricesimii şi a vămii obişnuite“[49]. Din faptul că la sud de Carpați se răspundea cu aceeaşi monedă, reiese încercarea domnilor munteni de a impune o reciprocitate în relațiile cu braşovenii. Relația era însă din start inegală. Negustorii din oraşele Țării Româneşti se loveau de dreptul de depozit al Braşovului, fiind deseori nevoiți să vândă la prețul pieței de acolo, în timp ce braşovenii aveau libertate mult mai mare de circulație[50].

Ulterior, domnii Țării Româneşti au încercat să extindă drepturile negustorilor țării, trecând peste dreptul de depozit al Braşovului sau Sibiului. Acest fapt a fost posibil datorită transformării situației Țării Româneşti, al cărei regim politic internațional se schimbase în condițiile creşterii influenței otomane. Tratativele diplomatice dintre regatul maghiar şi Imperiul Otoman prevedeau, începând din 1451, dubla legătură a țării de la sud de munți cu fiecare din cele două puteri, care se angajau să-i respecte autonomia. Pe fondul echilibrării relațiilor dintre Țara Românească şi Ungaria, în urma instituirii controlului otoman, Radu cel Frumos a fost cel care a încercat introducerea regimului de depozit pentru negustorii veniți din Braşov[51].

*

Domnii din ultima parte a secolului XV au înnoit privilegiul Braşovului sau au încercat să treacă peste el, în funcție de situația politică şi de raporturile cu Ungaria. Un bun exemplu este dat de domnia lui Vlad Țepeş. În a doua sa domnie (1456-1462), Vlad a avut relații foarte încordate cu Braşovul şi cu Sibiul, acuzând cele două oraşe săseşti că adăpostesc pretendenți la domnie[52]. Domnul a inițiat în mai multe rânduri campanii militare împotriva braşovenilor, în 1457, 1458-1459 şi 1460, afectându-le interesele economice[53]. În ultima sa domnie (1476), obținută cu sprijinul direct al lui Matia Corvin, Vlad a reînnoit privilegiul braşovenilor, numit „legea veche“, eliminând „scala ce a fost“[54] şi deschizând drumurile[55]. „Scala“ la care face referire actul sugerează existența unor locuri obligatorii, vămi, care nu fiinţaseră anterior şi care introduceau restricții în legătură cu desfacerea mărfurilor[56], cum vor fi temporar în timpul lui Neagoe Basarab. Aceste restricții au fost impuse de către unul din domnii care au urmat după a doua domnie a lui Vlad Țepeş. Este vorba de Radu cel Frumos[57] care, în 1470, a negociat cu un reprezentant al lui Matia Corvin dreptul negustorilor munteni de a merge cu mărfuri până la Oradea, unde aceştia puteau să-şi lase marfa o lună sau mai mult, putând să o recupereze în caz că nu era toată vândută. În act sunt pomenite şi nedreptățile pe care braşovenii le făceau „săracilor“ domnului[58].

[49] *Ibidem*, p. 236, nr. 148.

[50] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 178-179.

[51] *Ibidem*, p. 183-191.

[52] În 1457, Vlad îi acuza pe sibieni că îl adăposteau pe Vlad Călugărul (Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 318, nr. CCLIX), iar în 1460, într-o scrisoare adresată Braşovului, ruga trimiterea în țară a boierilor pribegi care îşi găsiseră refugiu acolo (*ibidem*, p. 320, nr. CCLXII).

[53] Ştefan Andreescu, *Vlad Țepeş (Dracula) între legendă şi adevăr istoric*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 77-84.

[54] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 95, nr. LXXIV.

[55] *Ibidem*, p. 98, nr. LXXVI.

[56] Vezi punctul de vedere al lui Ştefan Andreescu, care consideră că aceste „scale“ ar fi fost introduse de Vlad Țepeş (Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 75-76).

[57] Şerban Papacostea combate opinia lui Ştefan Andreescu (vezi nota anterioară), conform căreia lui Vlad Țepeş i s-ar datora politica protecționistă a comerțului Țării Româneşti (Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 187-191).

[58] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 108, nr. LXXXIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Basarab Țepeluş a fost mult mai insistent în acceptarea de către braşoveni a dreptului negustorilor Țării Româneşti de a face negoț liber pe piața Braşovului. Pentru a negocia, a fost trimis un anume Vlad care, probabil, a obținut acest drept[59], de vreme ce domnul a dat carte braşovenilor pentru libertate de comerț, solicitându-le să procedeze la fel pentru negustorii săi[60]. Deşi braşovenii au consimțit la cererile domnului[61], nu au respectat înțelegerea, mărind vama şi neplătind datoriile, fapt ce le-a atras reproşuri din partea acestuia, precum şi hotărârea ca să vină să ia marfa numai la hotar[62]. Vlad Călugărul a continuat parțial această politică, întărind „vechea lege", „ca să se poată hrăni slobod şi siromahii noştri şi ai lor, cum s-au hrănit şi mai înainte"[63]. În acest caz, „vechea lege" se referă nu numai la privilegiul braşovenilor, ci şi la cel al negustorilor din Țara Românească. Neîncrederea în respectarea reciprocității de către braşoveni se simte în zvonurile care circulau referitor la impunerea unor interdicții în circulația mărfurilor (numai până la Târgşor), zvonuri care probabil nu erau departe de realitate. Pentru a le confirma sau nu, braşovenii au trimis o solie, domnul infirmându-le[64]. Cu toate acestea, neînțelegerile dintre cele două părți nu se sfârşesc, Vlad Călugărul trimițând în scris mai multe plângeri la Braşov referitoare la nerespectarea libertății negustorilor munteni[65]. Radu cel Mare amenința la rândul său cu represalii în cazul confiscării unor obezi de fier de către vameşii din Bran: „dacă le veți opri lor fierul, apoi domnia mea voi opri altă marfă"[66].

Una din problemele care apăreau cel mai des în relațiile cu braşovenii provenea din nereturnarea datoriilor pe care aceştia le aveau la negustorii Țării Româneşti. Braşovenii erau responsabili individual pentru datoriile lor, în schimb ei nu aplicau acelaşi principiu negustorilor munteni, deşi vechile înțelegeri precizau acest lucru. După mai mulți ani de tatonări, în care domnii au impus restricții temporare, au închis drumurile şi au confiscat mărfurile sau au amenințat cu alte represalii, Neagoe Basarab a făcut pasul hotărâtor, limitând libertățile braşovenilor şi argumentând cu inegalitatea pricinuită negustorilor autohtoni de aceste libertăți: „dacă vom slobozi negustorilor domniei voastre ca să cumpere şi să vândă prin oraşele noastre, atunci siromahii şi negustorii noştri cum se vor hrăni, şi peştele cui îl vor vinde şi cum îşi vor agonisi ca să plătească dăjdile domniei mele"[67]. Preluând măsurile luate de-a lungul timpului de Vladislav al II-lea, Vlad Țepeş, Radu cel Frumos şi Basarab Țepeluş, Neagoe Basarab a impus restricții libertății de mişcare a negustorilor braşoveni, care nu mai aveau voie să vândă sau să cumpere decât la Câmpulung, Târgovişte şi Târgşor. Acum se introduce aşa-numitul sistem al „iarmaroacelor de graniță", denumire nu tocmai potrivită[68], deoarece iarmarocul era un târg anual, în timp ce piețele în care veneau braşovenii erau permanente (pe lângă bâlciurile anuale). Mai potrivită considerăm a fi formularea „târguri de hotar", Câmpulungul, Târgovişteа şi Târgşorul fiind pentru braşoveni primele oraşe pe care le întâlneau în cale, dacă urmau drumul Dâmboviței sau al

[59] *Ibidem*, p. 134, nr. CVII.
[60] *Ibidem*, p. 136-137, nr. CIX-CX.
[61] Grigore G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 119, nr. 124.
[62] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 175, nr. CXLV. Pentru rezolvarea diferendului, Basarab Țepeluş se adresează şi voievodului Transilvaniei, Ştefan Báthory (*ibidem*, p. 145, nr. CXVIII).
[63] DRH, B, I, p. 295, nr. 182.
[64] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 188, nr. CLV.
[65] *Ibidem*, p. 192-193, nr. CLVIII-CLIX.
[66] *Ibidem*, p. 241, nr. CCII.
[67] Ioan Bogdan, *Documente şi regeste*, p. 80, nr. LXXXII.
[68] Radu Manolescu, *op. cit.*, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prahovei. Cele trei oraşe primeau drept de depozit, masura fiind justificata de dreptul de depozit al Braşovului; dacă se permitea negustorilor munteni să meargă prin Transilvania, la Oradea, Cluj, Timişoara şi în Țara Bârsei, domnul dădea de înțeles că măsura se putea anula[69]. Braşovenii au reacționat cu duritate la aceste măsuri, atacând şi omorând mai mulți negustori munteni[70]. Situația revine la normal sub urmaşul lui Neagoe, Teodosie, referitor la perioada următoare păstrându-se puține informații.

Măsurile de apărare a drepturilor negustorilor din Țara Românească luate de Radu cel Frumos, Basarab Țepeluş, Vlad Călugărul şi Neagoe Basarab pot fi astfel privite nu numai ca o dorință a domnilor de a-şi proteja supuşii şi de a-şi asigura venituri, ci şi ca o continuare a unui regim comercial care îşi are începuturile dinainte sau din timpul domniei lui Mircea cel Bătrân. Cedând inițial în fața pretențiilor regalității maghiare, domnii au căutat ulterior să echilibreze cât au putut situația, ştiind că un regim cum era cel stabilit în 1358-1368 nu putea decât să fie defavorabil atât negustorilor din țară, majoritatea provenind din oraşe, cât şi intereselor domniei însăşi; rațiunile acestei politici au fost deci economice şi politice. Cu toate acestea, „legea veche“ este pomenită şi la Pătraşcu cel Bun[71], semn că unele prevederi ale privilegiului braşovenilor continuau încă să fie aplicate.

NOUVELLES INTERPRETATIONS DES RAPPORTS COMMERCIAUX ENTRE LA VALACHIE ET LA VILLE DE BRASOV (LA DEUXIEME MOITIE DU XIVe SIECLE – DEBUT DU XVIe SIECLE)

(Résumé)

Cette étude traite sur la manière dont se sont développés les rapports commerciaux entre la Valachie et la ville de Braşov du XIVe siècle jusqu'au XVIe siècle. Ces rapports ont acquis un nouveau statut à la moitié du XIVe siècle, entre 1358 et 1368, lorsque Wladyslaw I, prince de Valachie, accorda un privilège aux marchands de Braşov, par lequel on encourageait le négoce pratiqué sur la soi-disante « route de Brăila », qui unissait la ville de Braşov du Danube. Pendant la période suivante, jusqu'au règne de Mircea cel Bătrân, on a établi un nouveau régime des rapports commerciaux et douaniers avec les marchands de Braşov. Les princes de Valachie (Radu I, Dan I, peut-être même Wladyslaw I) ont modifié le privilège qu'on vient de présenter, en précisant de nouvelles douanes sur lesquelles on prenait des charges, tout comme leur quantification. Le document original de ce privilège n'existe plus, mais on a des preuves certes sur son existence dans les actes qu'on a gardés de Mircea cel Bătrân. Bien que les marchands de Braşov aient été avantagés par ces privilèges, on ne peut pas affirmer que les princes de Valachie avaient mené une politique contre leurs propres villes. Tout comme dans le royaume de la Hongrie et dans d'autres Etats médiévaux, certaines villes étaient favorisées, tandis que d'autres ne l'étaient pas. Cette étude introduit dans le circuit scientifique une nouvelle interprétation, selon laquelle les marchands de Valachie bénéficiaient eux aussi d'un certain privilège qui leur permettait le négoce libre sur le marché de Braşov, tout comme de probables réductions de douanes dans le pays. Cependant, les marchands qui habitaient les villes situées au sud des Carpates se heurtaient au droit de dépôt (*ius stapuli*) dont bénéficiaient les centres transylvaines, ce qui limitait leur possibilité de chercher des marchés plus avantageux pour la vente de leurs marchandises. Bien qu'ils aient cédé initialement aux pressions de la royauté hongroise, en accordant de larges privilèges aux marchands de la ville de Braşov (1368), les princes de Valachie ont essayé de protéger leurs intérêts, en avantageant les propres marchands, pour lesquels ils ont négocié et obtenu des libertés de négoce à Braşov, ou ils ont donné des exemptions de douanes dans le pays, comme c'est le cas des marchands des villes de Câmpulung et de Târgovişte.

[69] Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 80, nr. LXXXII.
[70] *Ibidem*, p. 154, nr. CLVI.
[71] *Ibidem*, p. 195, nr. CXCI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN IFTIMI

LEMNUL SFINTEI CRUCI ŞI ŢĂRILE ROMÂNE. ÎNSEMNĂRI PRIVITOARE LA IDEOLOGIA MEDIEVALĂ A PUTERII ÎN SPAŢIUL ORTODOX

Dintre relicvele Lumii Creştine, cele mai preţuite au fost acelea legate direct de existenţa pământească a lui Iisus Hristos, iar între acestea un loc aparte revine fragmentelor din crucea răstignirii, cinstite ca „Sfântul Lemn al Adevăratei Cruci". Un asemenea fragment, păstrat în catedrala din Limburg (Germania), ajunsese în posesia lui Carol cel Mare, contribuind la clădirea legitimităţii sale de împărat. Fragmente din Sfânta Cruce, aduse din Constantinopol, de cavalerii cruciaţi după 1204, au conferit o legitimitate divină principilor locali din Occident, toţi dobândind puterea seculară „prin graţia lui Dumnezeu". Acest transfer masiv al relicvelor din Bizanţ în spaţiul Apusean este considerat, în plan simbolic, drept începutul *europocentrismului*.

Bucăţile din Lemnul Sf. Cruci, încrustate sau ferecate în materiale preţioase, au jucat un rol foarte important în cadrul ceremoniilor regale şi au continuat să fie considerate multă vreme ca daruri demne doar de capetele încoronate. Din această cauză istoria lor reprezintă, în fapt, o ilustrare a ideologiei medievale a Puterii[1].

Încă de la 1870 datează lucrarea lui Rohault de Fleury[2], în care autorul şi-a propus să studieze toate fragmentele din Sf. Lemn, păstrate şi cunoscute la acea epocă. Avatarurile prin care au trecut aceste fragmente şi implicaţiile lor în ansamblul istoriei Creştinătăţii constituie şi astăzi un subiect generos, menit să ofere încă multe contribuţii. Dimensiunile unei investigaţii de ansamblu ale chestiunii sunt mult amplificate de semnificativa cantitate de falsuri ale acestor relicve vehiculate de-a lungul secolelor. S-a scris că dacă s-ar aduna toate pretinsele fragmente din Lemnul Sfintei Cruci, s-ar putea construi din acestea o corabie, sau s-ar obţine o cruce de trei ori mai mare decât turnul Eiffel. Există însă şi evaluări efectuate cu meticulozitate care demonstrează că, în realitate, fragmentele păstrate constituie între 1/5 şi 1/3 din dimensiunile pe care le-a putut avea Sfânta Cruce. Chiar acele fragmente care, din punct de vedere material reprezintă contrafaceri, au produs efecte reale în plan istoric, demne de a fi consemnate şi luate în considerare pentru simbolistica Puterii şi studiul mentalităţilor. De aceea problema autenticităţii acestor relicve nu reprezintă decât un aspect secundar în cadrul acestei teme.

[1] Vezi, în acest sens, foarte recentul studiu publicat de Radu G. Păun, *Reliques et pouvoir au XVIIIe siècle roumain. Le dossier du problème*, în RESEE, XXXIX, 2002, nr. 1-4, p. 63-74.

[2] Rohault de Fleury, *Mémoire sur les instruments de la Passion*, Paris, 1870. Vezi şi A. Frolow, *La relique de la Vraie Croix. Recherches sur le développement d'un culte*, Paris, 1961.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 47–58

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În spațiul ortodox, după spolierea din 1204 şi după căderea Constantinopolului (1453), cele mai multe şi mai însemnate fragmente din Sf. Lemn s-au păstrat la Muntele Athos, centru religios care se aflase sub patronajul direct al împăraților bizantini şi nu sub acela al patriarhilor ecumenici. De aici şi competiția între principii ortodocşi în exercitarea unei forme de protectorat asupra Sfântului Munte, legată de moştenirea ideii imperiale bizantine, aspect subliniat în repetate rânduri de istoricul Dumitru Năstase. Prețuirea acordată de capetele încoronate fragmentelor din Lemnul Sfintei Cruci izvorăşte din statutul acestora de imitatori, deopotrivă, a lui Hristos şi ai Basileului.

Deoarece o abordare sistematică pentru spațiul românesc nu ştim să fi fost întreprinsă până în prezent, ne propunem, în cele ce urmează, să adunăm o serie de mărturii ce se subscriu subiectului enunțat. Acestea plasează istoria noastră în cadrul mai larg al creştinătății orientale, punând în evidență strânsele legături spirituale cu lumea greacă precum şi cu țările slave învecinate.

I. Fragmente din lemnul adevăratei cruci păstrate în mănăstirile din Grecia

I.1. Mănăstirea Sf. Pavel (Athos)

Potrivit tradiției păstrate de călugării acestei mănăstiri, în secolul IX, un anume „crai bulgar“ a donat la această mănăstire cinci-şase *bucățele din lemn sfânt*, „ce le-a dăruit lui şi celorlalți crai înainte de dânsul, ce erau creştini, împărații romeilor (bizantini, n.ns.), ca să aibă pace şi ca să nu-i bată cu război“. Este probabil că asemenea fragmente a primit din partea Bizanțului chiar Boris-Mihail, cu prilejul convertirii sale la creştinism (865). Un urmaş al său, moştenitor al acestor fragmente, „le-a conunit, le-a legat şi le-a pus într-o cruce“, care se păstra şi în veacul XVIII de către călugării mănăstirii. Cu această cruce skevofilaxul şi arhimandritul de aici au plecat în călătorie la Moscova, pentru milostenie, în zilele împărătesei Elisabeta. La acea vreme Sf. Pavel era mănăstirea călugărilor ruşi de la Athos şi se afla, deci, sub protecția țarilor. Împărăteasa, pentru evlavie, a desprins şi a luat o bucată din acele cinstite lemne, „lungă cât o încheietură de degete, precum sunt şi celelalte“. În schimbul acestei favori, țarina a comandat pentru fragmentele rămase o cutie de mare preț, fixând printr-un hrisov un ajutor de 100 ruble pe an pentru mănăstirea Sf. Pavel, din partea Moscovei. Dapontes scria că „fiind Elisabeta milostivă, era şi simpatică, căci aceea atrage la aceasta; adică milostenia la simpatie. De aceea în zilele ei capete nu s-au tăiat, sânge nu s-a vărsat, călăi nu s-au întrebuințat, încât şi tâlharii Rusiei, şi ucigătorii şi alți vrednici de moarte nu s-au omorât. Dar alții s-au surghiunit, unii la locurile de mine, alții aiurea“[3].

I.2. Mănăstirea Philotheiu

Țarul sârb Ştefan Duşan dăruia acestui lăcaş, pe la 1345-47, un alt fragment din *lemnul crucii*, ca înnoitor al timpurilor când doi prinți sârbeşti[4] stăteau în chiliile Muntelui Athos, ca urmaş al stăpânirilor Macedoniei şi Salonicului, ca reprezentant şi el

[3] Chesarie Dapontes, *Catalog istoric al oamenilor însemnați din secolul XVIII, dintre care majoritatea au trăit în țările române, Valahia şi Moldova*, publicat de C. Erbiceanu, în *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. 156.

[4] Rastislav, cel de-al treilea fiu al lui Ştefan Nemania, s-a retras la Athos, călugărindu-se la mănăstirea Vatoped, sub numele de Sava. În 1196, chiar Ştefan Nemania, deja călugărit, s-a retras şi el la Athos, întemeind mănăstirea Hilandar. Ei au devenit patronii spirituali ai Serbiei, fiind canonizați ca Sfinții Sava şi Ştefan (cf. Constantin Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine şi a neamului românesc în evul mediu*, Bucureşti, 1998, p. 357-358).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al neapăratei protecții imperiale. Acesta era sensul vizitei pe care a făcut-o la Sfântul Munte, împreună cu soția sa, după încoronarea ca *țar*, în 1347[5].

I.3. Mănăstirea Xeropotamos (Athos)

Acest lăcaş era, la jumătatea veacului XVIII, aproape o ruină şi avea grabnică nevoie de o refacere. Recent a fost semnalat un document prin care eparhiile din Serbia (Niš, Kruševac, Leskovac ş.a.) erau înştiințate că a venit ieromonahul proegumen Venedict de la mănăstirea Xeropotam, care a adus Crucea cu Lemnul Sfânt, însoțită de mai multe moaşte de sfinți, pentru a aduna ajutoare, în bani sau grâne. Spera atât în ajutorul cnezilor şi conducătorilor provinciilor, cât şi în donații venite de la persoane particulare[6].

S-au păstrat două documente din 1746 prin care Ioan Mavrocordat, domnul Moldovei, dăruia mănăstirii athonite un ajutor de 100 groşi pe an, pentru aducerea temporară în țară a părții din *Sfânta Cruce* păstrată în tezaurul acestui lăcaş[7]. Privilegiul a fost întărit în 1748, prin hrisovul lui Constantin vodă Mavrocordat.

Constantin Erbiceanu scrie cum s-au sfătuit călugării de la mănăstire să-l trimită în Țările Române, după ajutoare pentru refacerea bisericii, pe Chesarie Dapontes[8]. Acesta a ezitat să primească misiunea ce i se pregătea, deoarece nu-i venea prea uşor să se prezinte ca simplu monah acolo unde fusese cunoscut ca secretar al domnului şi ca om cu renume mare. De aceea a invocat pretextul că misiunea nu ar putea avea succes decât dacă ar fi însoțit de *Sfântul Lemn* care se păstra la mănăstire. Deoarece nu era obiceiul ca această prețioasă relicvă să părăsească mănăstirea, spre a se expune oricărui risc, Dapontes spera că în nici un caz nu i se va acorda învoirea de a ridica Sf. Lemn pentru a merge în pelerinaj. Spre surprinderea lui, călugării au fost de acord cu acest sacrificiu, astfel încât, la 22 mai 1757, Dapontes părăsea Athosul, însoțit de alți doi călugări, colindând, pentru milostenie, mai multe localități din peninsula Balcanică. Trecând apoi Dunărea, pe la Şiştov, pătrunde în Valahia. În Bucureşti a fost primit cu mare pompă ca un personaj de vază, cunoscut, fiind găzduit şi ospătat la mănăstirea Sărindar. Referiri la această misiune se fac şi în prefața cunoscutei sale scrieri *Ephémérides Daces*[9]. Se arată că Dapontes trecuse mai întâi prin insula Chios, dar grecii de acolo nu i-au făcut nici un fel de donații, fapt pentru care călugărul era cât se poate de dezamăgit. „La Bucureşti însă, lemnul sfânt face furori. Boieri, cucoane, neguțători, preoți dau pe întrecute. Căminăreasa Marghiolița Rosetti, Răducanu Văcărescu, logofătul Constantin Brâncoveanu (nepotul voievodului omonim, n.ns.), Pârvu Cantacuzino, toți primesc scrisori de îndemn de la Dapontes şi toți dau. Lui Constantin clucerul Cândescu, şiretul grec îi zice în scrisoare: „*Te numeşti Constantin, soția şi fiica ta se numesc Elena; Sfinții Constantin şi Elena au descoperit Sfânta Cruce; deci dă cât mai mult pentru Sfânta Cruce*“[10]. Constantin Dudescu, zice Dapontes în altă scriere a lui, era

[5] N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în AARMSI, II, XXXVI, 1913-1914, p. 457.

[6] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog*, vol. I, editat de Florin Marinescu, Ioan Caproşu, Petronel Zahariuc, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2005, p. 113, nr. 206 (document datat la „începutul sec. al XVIII-lea“).

[7] Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, II, 1998, p. 114, nr. 136 (documente din 1 şi 13 martie 1746).

[8] C. Erbiceanu, *op. cit.*, Introducere, p. LXVII. Pentru această călătorie a lui Dapontes cu Lemnul Sfintei Cruci, vezi şi Nestor Camariano-Cioran, *Constantin Dapontes et les Principautés Roumaines*, în RESEE, 7, 1970, 3, p. 481-492; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, ed. Maria Holban, Bucureşti, 1997, p. 381 şi urm.

[9] Em. Legrand, *Ephémérides Daces*, III, p. XXX şi urm.

[10] Apud Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, p. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un boier corpolent, politicos, călugăros şi pios; a dat 500 lei pentru Sf. Cruce; ba chiar era să plece cu Dapontes la Muntele Athos, să se călugărească acolo. S-a călugărit în cele din urmă la o mănăstire din Bucureşti[11].

Dapontes ajunge apoi în Moldova, unde poposeşte cu *Sf. Lemn*, la mănăstirea Cetăţuia de lângă Iaşi, care era locuită de călugări greci, fiind închinată la Sf. Mormânt. El venea însoţit de o recomandare din partea lui Scarlat Grigore Ghica vodă, scrisă la Bucureşti, la 31 aprilie 1759. Prin acest document, domnul aducea la cunoştinţa tuturor „egumenilor şi preoţilor, boierilor, boiernaşilor mazili şi locuitorilor despre sosirea Lemnului Sfintei Cruci de la monastirea Xeropotamu, adus de monahul Chesarie", îndemnându-i ca fiecare, după posibilităţi, să ajute cu milostenii pentru ca mănăstirea să poată fi reparată, deoarece era „stricată şi risipită"; cerea deci muntenilor să întâmpine Sfânta Cruce cu cinste şi cu dragoste, aşa cum a fost întâmpinată şi la Bucureşti[12].

Atunci se întâmpla în Moldova şi o invazie a tătarilor[13], iar călugărul cărturar susţinea că prin prezenţa aici a *sfântului lemn* a făcut de s-au retras tătarii din ţară. Mitropolitul Iacov Putneanul, şi domnul ţării îi dau hrisoave scrise prin care îl învoiesc a cere milă şi ajutor pentru refacerea mănăstirii Xeropotamos. Cu acest prilej, se pare, un fragment din lemnul Sfintei Cruci a fost donat de Dapontes mănăstirii Putna, necropola familiei lui Ştefan cel Mare şi locul de metanie al mitropolitului Iacov.

Încărcat cu daruri şi bani din Moldova, revine la Bucureşti. Acelaşi Scarlat Grigore Ghica vodă, printr-un act din 30 februarie 1760, aducea la cunoştinţă de sosirea în capitala munteană a „Lemnului Sfintei Cruci (a cărui dimensiune este apreciată «ca de un cot»)[14], făcător de minuni, dăruit de împăratul Romanos mănăstirii Xeropotamu, cu hramul Patruzeci de Mucenici, de la Sfântul Munte". Cu această ocazie domnul crea un venit mănăstirii amintite, care avea să primească câte 500 de taleri de la cămăraşii de ocne, pe care avea să-i ia în fiecare an, la 9 martie (la sărbătoarea hramului mănăstirii). Ca epitrop (executor) al acestei porunci a fost numit mitropolitul Fliaret şi urmaşii săi în scaunul mitropolitan[15].

După ce adună iarăşi sume mari de bani şi daruri domneşti, Dapontes se întorcea spre Athos, ocolind însă pe la Constantinopol. O scrisoare a postelnicului Constantin, din 15 octombrie 1761, înştiinţa pe Anthim, schevofilaxul mănăstirii Xeropotam, că partea din Sfânta Cruce trimisă în Moldova se va întoarce la mănăstire într-o cutie nouă de aur, lucrată de un meşter priceput, sub supravegherea lui Chesarie Dapontes, dar va rămâne un timp la Constantinopol, la cererea credincioşilor de acolo[16]. În capitala Imperiului Otoman a mai zăbovit încă patru ani, împreună cu *cinstitul lemn*, având acolo „casă şi conac" în Fanar (cartierul în care se afla şi biserica Patriarhiei ecumenice), fiind „amic sincer tuturor fanarioţilor"[17]. În arhiva mănăstirii Xeropotamos se păstrează şi astăzi catastifele prin care Chesarie Dapontes dădea seama de sumele încasate şi cheltuite în timpul acestui pelerinaj, din anii 1760-1765[18].

---

[11] C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 221 (*Catalogul lui Dapontes*).

[12] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos*, vol. I, p. 172, nr. 354.

[13] Această invazie a tătarilor în Moldova, ultima cunoscută în istorie, a avut loc totuşi în 1758.

[14] Cotul trebuie socotit aici ca unitate de măsură, larg folosită în epocă, care depăşea cu mult dimensiunile anatomice pe care le invocă.

[15] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos*, vol. I, p. 174, nr. 358. Vezi şi Th. Codrescu, *Uricariul*, XII, Iaşi, 1891, p. 110-111 (rezumat); Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare,* vol. I, nr. 539 (rezumat).

[16] V. Cândea, *op. cit.*, II, p. 115, nr. 147. O altă scrisoare, din 17 aprilie 1762, vestea acelaşi lucru.

[17] C. Erbiceanu, *op. cit*., p. 194.

[18] *Katasticho exodôn tou Kaisariou Dapontes*, din 1762, cuprinzând lista cheltuielilor acestuia în perioada 19 august 1760-30 septembrie 1762, când se afla cu părţi din Sfânta Cruce, după danii (V. Cândea,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o altă domnie a lui Scarlat Ghica în Țara Românească a avut loc un nou pelerinaj cu acelaşi fragment din Sf. Lemn. Într-un privilegiu din 10 martie 1775, pentru mănăstirea Xeropotamos se arată precum: „Domnul şi mântuitorul nostru Iisus Hristos, după iubirea sa de oameni, spre a noastră mântuire, ne-au lăsat *semn şi steag de biruință împotriva diavolului acea de viață izvorâtoare Sfânta Cruce, pe care însuşi a fost răstignit pentru păcatele noastre, din care sfântă şi dumnezeească cruce aflându-se partea cea mai mare decât se află în lume la mănăstirea Xeropotamu de la Sveata Gora… dată danie de pururea pomenitul pravoslavnicul împărat Romano, precum se află dintru al Împărăției sale hrisov, care Sfânt Lemn aducându-se aici în țară când aflându-se domn răposatul întru fericire Domnia Sa Scarlat Ghica Voievod, după obicinuita evlavie ce avea către sfânta cruce…*“, i se stabilea un ajutor anual de 500 taleri. Privilegiul era reconfirmat de Alexandru vodă Ipsilanti[19].

Pelerinajul prețioasei relicve s-a prelungit apoi şi în împărăția Rusiei. În anul următor, 1776, îl aflăm pe arhimandritul Ghedeon la Moscova, după ajutoare, însă cu libertatea sa de mişcare fusese mult îngrădită de autoritățile ruseşti. El scria că i s-a dat voie să colinde doar acea eparhie, pentru cheltuiala întreținerii sale. Nu avea voie să meargă mai departe din două motive: pentru că în *scrisoarea patriarhală* trimisă către Sf. Sinod al Bisericii Ruse nu se arăta clar că el are şi daruri destinate împărătesei şi pentru că nu avea atestat de autenticitate pentru fragmentul din Sf. Cruce pe care îl purta în pelerinaj. De aceea el cere să se trimită cât mai repede o altă scrisoare către chir Platon, mitropolitul Moscovei, în care „desluşind totodată şi toată afacerea de misiune“ a sa, „să cuprindă şi *mărturia lemnului dătător de viață*“[20].

Întoarcerea din Rusia s-a făcut probabil prin Moldova, deoarece domnul Constantin Dimitrie Moruzi a emis din Iaşi un hrisov prin care întărea mai vechiul privilegiu al mănăstiri athonite: 150 de lei din vama mare domnească[21]. Nu este exclus însă ca această înnoire a daniei să se facă şi în lipsa unui pelerinaj la acel an.

Pelerinajele cu lemnul Sfintei Cruci de la mănăstirea Xeropotamos în Țările Române au continuat şi după aceea. S-a păstrat o scrisoare a egumenului mănăstirii Văcăreşti, Ghermano (din 3 ianuarie 1785), către patriarhul Avramie, în care se amintea, printre altele, şi de *lemnul sfânt* cerut din partea mai multor boieri, spre a fi readus în Țara Românească[22].

La Bucureşti este consemnată o judecată în fața divanului la 22 august 1786, având ca pricină „*neşte sfântu lemnu moaşte*“. Disputa era între un cihodar şi marele logofăt Grigore Băleanu. „Moaştele“ acestea fuseseră amanetate de către cihodar la popa Ion de la Biserica Negustătorilor. Băleanu le-a cumpărat de la popă cu 70 lei. Ciohodarul a vrut să le răscumpere, susținând că le lăsase doar amanet, iar Băleanu răspunde că nu le mai are, că „au fost jăfuite în timpul mai din urmă“. Nicolae vodă Mavrogheni îl scuteşte pe marele logofăt de pretențiile ciohodarului[23].

---

op. cit., II, p. 118, nr. 183). Un catastih asemănător, redactat tot în limba greacă, cuprinde lista *încasărilor* lui Dapontes, în perioada 19 august 1760-21 iulie 1764 (*ibidem*, nr. 184). Alt manuscris grecesc al lui Dapontes, din 1765, conține de asemenea *lista donațiilor* primite în intervalul 22 mai 1757-septembrie 1765, copii după hrisoave de danie de la Ioan Teodor Callimachi, domnul Moldovei (1758-1761), şi Scarlat Ghica, domnul Țării Româneşti (1761), (*ibidem*, nr. 187). Vezi şi nr. 188, un alt catastih cuprinzând lista cheltuielilor lui Dapontes în perioada 19 august 1760-11 septembrie 1765, când s-a aflat în acest pelerinaj.

[19] V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1891, p. 124-125.

[20] *Ibidem*, vol. II, p. 305 (Scrisoarea lui Vartolomeu către Avramie, patriarhul de Constantinopol, din noiembrie 1776).

[21] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos*, vol. I, p. 209, nr. 451 (inedit).

[22] V. A. Urechiă, *op. cit.*, II, p. 482.

[23] *Ibidem*, vol. III, p. 52 (Condica nr. XVII, fila 92).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi Alexandru vodă Ipsilanti, printr-un hrisov redactat la Bucureşti, în ziua de 2 martie 1797, întărea cunoscutele privilegii mănăstirii Xeropotamos, „unde se află Lemnul Sfintei Cruci, dăruit de împăratul Romano“[24]. Surprinzătoare este precizarea că nu călugării athoniți trebuiau să vină pentru a-şi lua ce li se cuvine, ci talerii respectivi „prin grija epitropului, mitropolitul țării, să fie trimişi la mănăstire, de unde să se aducă adeverință“. Un alt document, din 1 iulie 1797, referitor la mănăstirea din Slatina, de pe Olt, emis de acelaşi Alexandru Ipsilanti, consemna că la vremea „*Ce din voia lui Dumnezeu au fost venit aici în pământul țărei sfântul şi de viață făcătoriu lemn din Cinstita şi de viață făcătoarea Cruce a Domnului nostru Iisus Hristos, de la Sfetagora, de al sfânta mănăstire Xeropotamul, fiindcă au fost minuni şi bineşaguri, aice, în pământul țării, cu creştinescul acest norod*“, boierul Radu Slătineanu (fiul ctitorului, răposatul Iani Slătineanu) a închinat biserica la Xeropotamu, cu toată averea ei[25].

Pelerinajele de acest fel au continuat şi după căderea în dizgrație a fanarioților, în urma „zaverei“ eteriste de la 1821. Astfel, la 1 decembrie 1824, Grigore Ghica, domnul Țării Româneşti, întărea mănăstirii Xeropotamos dania de 500 taleri pe an pentru trimiterea în țară a unor părți din Sfântul Lemn[26].

I.4. M-rea Dochiariu (Athos)

Arhimandritul Cristofor Ktenas publica, în 1930, un catalog al obiectelor prețioase datând din epoca bizantină şi otomană, aflate la mănăstirea Dochiariu şi care au scăpat de jaful turcilor, venit ca represalii după mişcarea eteristă din 1821. Între „sicriele care conțin sfinte moaşte“ amintite în această listă se afla şi un relicvariu (32x23 cm) ce avea pe capac o *cruce din lemn sfânt* (19x11 cm) însoțită de stema Munteniei şi inscripția: „*Sicriul acesta a fost ferecat în argint în anul 1779, cu ajutorul şi cheltuiala preastrălucitei doamne Ralu, fiica lui (Alexandru vodă) Ipsilanti, în Bucureştii Țării Româneşti; apoi fiind crăpat şi deteriorat, a fost refăcut din nou cu adăugiri şi ornamente de către preacinstitul proegumen chir Partenie al Lesbosului, în anul 1798, ofrandă mănăstirii Dochiariu*“[27]. Relicvariul refăcut la 1779 de către domnița Ralu (dar în fapt tatăl acesteia, Alexandru vodă Ipsilanti), fusese dăruit mănăstirii athonite în veacul XVI de către domnul Moldovei, Alexandru Lăpuşneanu[28]. Dumitru Năstase sublinia că „această danie se înscrie într-un sistem general de ajutorare, cu funcție legitimatoare, sistem în care domnii români erau continuatorii împăraților bizantini, protectori ai Muntelui Athos, el însuşi microcosmos al «împărăției creştine»“. „Cât despre Sfânta Cruce, ea devenise de mult un simbol de căpetenie al luptei antiotomane şi al nădejdii în dezordinea aceleiaşi împărății creştine“[29].

[24] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos*, vol. I, p. 243, nr. 507 (inedit). Domnul amintea privilegiile mai vechi date de Scarlat Ghica şi Constantin Mavrocordat, precum şi de el însuşi, la 1775.

[25] *Ibidem*, vol. VII (seria 1774-1800), p. 335. Sunt amintite privilegiile mai vechi de la Constantin Cehan Racoviță şi de la Scarlat Ghica vodă, pe care domnul le întăreşte.

[26] V. Cândea, *op. cit.*, II, p. 117, nr. 174. Documentul este redactat în limba română.

[27] D. Ionescu, *Ştiri greceşti privitoare la istoria noastră*, în RI, XVIII, 1932, p. 107. În acest relicvar se aflau moaşte ale sfinților Teodor Stratilat, Haralambie, Ermolau, Artemie, Paraschiva şi Trifon.

[28] Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 209.

[29] Dumitru Năstase, *Originea imperială plăsmuită şi înrudirile româneşti autentice ale Ipsilanților*, în ArhGen, II (VII), 1995, 3-4, p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I.5. Mănăstirea Sf. Ştefan de la Meteore

Arsenie, egumenul mănăstirii Sf. Ştefan de la Meteore (Thessalia), venise în Țara Românească spre a restabili privilegiile pe care le avea asupra schitului Butoiu din Dâmbovița, cu sprijinul lui Nicolae vodă Mavrocordat. Reîntors la Meteore el a consemnat o legendă ciudată în legătură cu fundarea schitului muntean. Se arată în scrierea sa că Vlaicu vodă, la sfârşitul veacului XIV, ar fi construit schitul din lemn, drept mulțumire pentru că în acel codru îşi găsise scăparea după ce fusese înfrânt în bătălie de păgâni. Potrivit acestei tradiții, ctitorul dăruise modestei biserici un fragment din *lemnul crucii* alături de alte relicve sfinte (un deget al Sf. Ioan Botezătorul şi un alt deget al Sf. Ştefan) care se păstrau încă, la 1786, la mănăstirea Sf. Ştefan din Thessalia[30].

II. Alte fragmente din lemnul Sf. Cruci, relative la spațiul românesc

II.1. Omagiul domnilor Moldovei în fața regilor polonezi

Într-o scrisoare din 29 iunie 1456, prin care Petru Aron, domnul Moldovei, se adresa regelui Cazimir IV al Poloniei, făgăduia acestuia respectarea vechilor tratate, „călcând pe urmele părintelui şi fraților noştri“, adăugând că „suntem îndatorați şi legați prin făgăduiala jurământului păstrat, atingând trupeşte şi sărutând noi înşine *lemnul Crucii dătătoare de viață*…“[31]. Aceasta nu pare a fi o formulă retorică, pentru a desemna o cruce de mână oarecare, folosită în asemenea ceremonii, ci una care se referă la un fragment din Lemnul Adevăratei Cruci, denumit adesea „dătător de viață“, simbol al Învierii. Exista la acea dată, o asemenea cruce la curtea regală a Poloniei, folosită în acest fel de ritualuri. Este vorba despre o cruce cu dublă traversă („patriarhală“), de 21 cm înălțime, ferecată în argint aurit, având o inscripție grecească, de la Manuel I Comnenul. Această prețioasă relicvă a fost dăruită, se pare, la 1420, regelui Vladislav Jagello, de o delegație bizantină venită la Cracovia. Crucea ar fi servit la ceremoniile de încoronare ale regilor iagelloni, iar forma sa ar fi inspirat chiar şi monograma acestei familii[32]. Sunt şi păreri potrivit cărora această cruce ar fi fost dăruită regilor polonezi încă din 1386, fiind folosită mai întâi la încoronarea lui Vladislav Jagello. În acest caz, crucea a fost utilizată, probabil, la ceremoniile de depunere a omagiului primilor domni ai Moldovei către regii poloni, începând cu Petru I (1387), întrucât documentele consemnează momentul în care domnul „*a atins crucea cu gura proprie, sărutând-o*“[33].

II.2. La curtea lui Vasile Lupu (1653)

Printre numeroasele relicve aduse la curte lui Vasile vodă Lupu de la Iaşi (8 februarie 1653), de către Macarie, patriarhul Antiohiei (care venea de la Constantinopol), nepotul său, diaconul Paul de Alep, arată că se aflau şi fragmente din *Sf. Cruce*: „Țăndări din *lemnul Sfintei Cruci*, de culoare neagră, ca abanosul… Erau închise într-o cutie rotundă, o lucrătură indiană, sculptată cu măiestrie, lucrare migăloasă şi sub ea era

[30] N. Iorga, *Fundațiuni religioase ale domnilor români în Orient. Mănăstiri tesaliene. Meteorele*, în AARMSI, II, XXXVI, 1913-1914, p. 867.

[31] Ana Cristina Halchias, *Pe marginea unui document de la Petru Aron. Note de lectură*, în RA, 1993, nr. 3, p. 320.

[32] Marek Derwicw, *Le baiser de paix utilisé lors du couronnement des rois de Pologne et déposé au Trésor de Notre-Dame de Paris*, în „Cahiers de civilisation médiévale. X^{e}-XIIe siècles“, 37, 1995, p. 337-344 (cu bibliografia aferenta).

[33] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 600.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bumbac, şi peste ea era o stofă de brocart cu fir de aur; cutia era aşezată într-o pungă roşie-trandafirie. Când a văzut-o, domnul Moldovei, a rămas foarte mirat şi apoi s-a bucurat nespus de mult când i-a spus domnul nostru patriarh «– *Aceasta este dată în numele tău şi ea să te aibă în pază*»". El face şi proba autenticității relicvelor de lemn: „Le-am încercat băgându-le în foc şi s-au făcut aşa ca el; le-am scos, s-au răcit şi au revenit la starea lor dintâi. Le-am încercat cu apă; au coborât la fund"[34].

II.3. Constantin vodă Şerban şi mănăstirea Sf. Onufrie din Sawrow (1681)

În nefericita lor pribegie care a urmat domniei, Constantin vodă Şerban şi soția sa Nedelea circaziana, păstrau un alt fragment din lemnul Sfintei Cruci, care să le vegheze destinul. La capătul acestui lung drum fără speranță ei au dăruit acea „bucățică de *lemn sfânt din crucea lui Hristos* **mănăstirii Sf. Onufrie din Sawrow**, cercul Now-Sobor (în Galiția)". S-a păstrat documentul din 21 august 1681: „fiind noi cuprinşi de mare dragoste către acest sfânt lăcaş şi având la noi, prin voia lui Dumnezeu, *preacinstitul dar al prea-sfântului şi de viață dătătorul lemn al Domnului, mărturisitor de multe minuni, şi care lemn sfânt a arătat prin sine minunea învierii de la moarte la viață pe locul vestit*, el trebuie să fie pus de-a pururea întru laudă şi spre închinăciune întotdeauna la cântarea dogmelor bisericeşti şi la aducerea a tot sfintelor şi dumnezeeştilor taine, ca un înalt şi preasfânt dar. L-am dăruit când milostivul Dumnezeu ne-a învrednicit şi pe noi să fim înşine la acest sfânt lăcaş, cel mai sus numit, cu hramul preacuviosului Onufrie, în anul şi luna mai jos date, într-o zi de Duminică, am trimis acest *lemn prea-sfânt şi dătător de viață din Crucea Domnului*, pe care l-am oferit, l-am dat şi l-am dăruit de vecie lăcaşului mai sus pomenit, dorind pentru aceasta a se face rugi pentru noi întru Domnul pentru iertarea păcatelor şi pentru sănătatea noastră trupească şi sufletească. Iar dacă cineva din cinul duhovnicesc şi mirenesc ar cuteza să ridice din acest lăcaş prin vreun mijloc omenesc şi supt orice pretext să-l înstrăineze, *să-l împartă*, sau să-l dea la alt lăcaş, să nu fie volnic, ci numai în cazul de pedeapsă dumnezeiască asupra acestui lăcaş, de se va prileji robire de către spurcații agareni (turcii, n.ns.) sau din cauza răzmeriții făptuitorilor de rele şi de răzvrătire, numai atunci e volnic, se poate ridica de către binecinstitorii părinți din acest lăcaş şi duce într-alt lăcaş bine-cinstitor şi de pace, iar după liniştire să fie din nou adus *întreg* la acelaşi lăcaş. Iar într-alt caz oricine va îndrăzni să-l ia, sau să-l împartă, să fie blăstămat de cei 318 sfinți părinți de la Niceea şi să aibă împărtăşire cu Iuda, carele din lăcomie pentru bani a vândut pe Hristos jidovilor, carele *l-au răstignit pe acest lemn*. Şi să fie blăstămat întru acest veac şi în cel ce va să vie. Iar cei ce cu evlavie se închină acestui lemn de viață dătător din acest sfânt lăcaş, să aibă a primi de la Dumnezeu mântuire prin rugile lor şi toată vindecarea durerilor prin bunătatea lui Hristos Dumnezeul nostru, *carele pe acest sfânt lemn cu trupul său pentru noi a suferit* şi a cărui slavă este întru Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh, în veci, amin"[35].

II.4. Crucea din „Sf. Lemn" de la mănăstirea Putna (1759)

În tezaurul acestei mănăstiri s-a păstrat o asemenea piesă, considerată multă vreme ca fiind autentică. Este vorba de o elegantă cruce, de 31,4 cm, având două brațe orizontale inegale (10,5 şi respectiv 14,3 cm), deci de formă „patriarhală". Brațele crucii nu au fost aplicate prin îmbinare, întreaga piesă fiind lucrată dintr-o singură bucată de

[34] *Călători străini*, VI, p. 43.
[35] (L.P.), *Ultima ştire despre Constantin Şerban*, în RI, XII, 1923, 7-8, p. 214-215.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lemn. Crucea nu este ferecată în argint sau decorată cu alte materiale prețioase. În schimb, pe suprafața sa este pictat Iisus Hristos răstignit, iar în colțurile celor două brațe transversale au fost zugrăvite chipurile celor patru evangheliști. Reversul crucii este acoperit în întregime de o inscripție în limba greacă, scrisă cu litere unciale, de culoare neagră, pe un fond roşu. În traducere, conținutul inscripției este următorul: „*Aceasta este o parte din Scumpul Lemn cel dăruit de împăratul Romano sfintei şi împărăteştii mănăstiri Xeropotamos, cea închinată măriților şi marilor 40 de martiri, în anul 6409* (=894). *Ea este cea mai mare (parte) din câte se păstrează în întreaga lume, potrivit cu mărturia împărătescului hrisov, a cărei neînvinsă şi netrecătoare şi minunată putere scuteşte pre cei carii I se închină de tot răul sufletesc şi trupesc. Amin*“[36]. Autorul era înclinat să creadă că această prețioasă relicvă a fost primită de unul dintre vechii voievozi ai Moldovei, în semn de recunoştință pentru sprijinul consistent oferit mănăstirilor de la Muntele Athos timp de secole şi că acel voievod a depus crucea la mănăstirea Putna, necropola lui Ştefan cel Mare. Orest Tafrali era încredințat de faptul că piesa fusese primită chiar de marele voievod şi de soția sa Maria de Mangop, descendentă a Paleologilor.

Vitalien Laurent a demonstrat însă că piesa păstrată în tezaurul mănăstirii Putna nu este decât *o copie* a crucii din Sf. Lemn care se păstra la mănăstirea Xeropotamos de la Muntele Athos, care fusese adusă în pelerinaj prin Țările Române de Chesarie Dapontes, la 1758-1759. El a demonstrat că atunci au fost făcute mai multe replici (fără intenția de falsificare), la solicitarea unor donatori deosebit de generoşi[37].

II.5. Învestitura domnilor „pământeni“ (1822)

Manolachi Drăghici, „ultimul cronicar moldovean“, ne informează despre un episod consumat la Istanbul, cu ocazia învestiturii domnilor Grigore Ghica (pentru Țara Românească) şi Ioan Sandu Sturdza (pentru Moldova). După ceremonia otomană de la Serai, cei doi au făcut o vizită proaspătului patriarh de Ierusalim, Policarp. Apoi, după ceremonia cafelei au urmat discuțiile despre zavera Eteriei şi întemnițarea patriarhului anterior, împreună cu cinci dintre arhiereii săi, precum şi despre „uciderea preaferi-citului Grigorie“ (Grigore III Ghica?). „După aceasta patriarhul Ierusalimului i-a poftit pe cei doi domnitori lângă dânsul. S-a făcut de asemenea o ceremonie, iar la plecarea lor de acolo patriarhul a dăruit domnitorilor *câte o cruce de aur cu sfântul lemn* şi i-a rugat să le fie milă de mănăstirile din Moldova şi Țara Românească ce erau închinate acestui lăcaş sfânt, şi să trimită embaticul, după cum se obişnuia, căci avea o mare datorie la patriarhia armeană şi la evrei (cămătari), care au luat ca amanet până şi odoarele bisericii de acolo“[38]. Nu mai avem nici un fel de ştiri despre ce s-a întâmplat ulterior cu amintitele cruci.

II.6. Capela Sturdzeştilor de la Miclăuşeni şi lemnul Sf. Cruci

La 1848, Alecu D. Sturdza dăruia bisericii (Bunavestire şi Sf. Voievozi, ridicată de D. Sturdza, pe la 1823-1825) de la Miclăuşeni, aflată în incinta vestitului palat al acestei familii, o cruce mare de argint „cu *Sfântul Lemn* şi cu pietre (prețioase) de la

[36] Vasile Gheorghiu, *Crucea din „Scumpul Lemn“ din Sf. Mânăstire Putna*, în BOR, XLI, 1923, p. 706-711.

[37] V. Laurent, *La prétendue croix byzantine du trésor de Putna*, în „Bulletin de la Section Historique“ al Academiei Române, XXV/1, 1944, p. 71-96 (cu două planşe).

[38] Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre*, ed. II, îngrijită de Constantin Mihăescu-Gruiu, vol. 2, Bucureşti, 1999, p. 287. Acest paragraf lipseşte din prima variantă a articolului de față.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Foca împăratul", pe care se putea citi următoarea inscripție, în limba greacă: „*Afieroti par emu autocratoros Nicheforos Foca kata to etos 964*" („S-a dăruit de mine, autocratul Nikefor Focas, în anul 964"). În anul 1898 aceasta se păstra în bună stare, având 27 de rubine, 12 smaralde (3 lipsă), 28 diamante şi 34 de mărgăritare (2 lipsă)[39], deasupra crucii din mijloc coroană împărătească de diamante şi în jurul ei un şir de mărgăritare mici[40]. Virgil Drăghiceanu, într-o scrisoare către Maria G. Sturdza (1912), îşi exprima îndoielile asupra datei înscrise pe această cruce, „care, dacă s-ar adeveri, am avea, nu numai noi, dar întreaga artă bizantină, cea mai valoroasă relicvă, dintr-un timp când au rămas atât de puține lucruri de artă". Acelaşi adăuga mai departe: „Trebuie să observ că limba are prea multe inflexiuni ale limbii greceşti de azi; cuvântul *avtocrator* e mai mult întrebuințat de împărații ruşi decât de cei bizantini, care aveau altă titulatură; apoi, cronologia bizantină socoteşte anii de la facerea lumii, nu de la Hristos; un bizantin ar fi pus anul 6472, iar nu 964". Şi Costin Merişca, identificând această cruce în colecțiile Mitropoliei de la Iaşi, considera că este vorba de un fals realizat în Rusia şi achiziționat de Alecu D. Sturdza cu prilejul călătoriei sale în Basarabia, deşi Gh. Ungureanu, fost director al Arhivelor ieşene, susținea că piciorul cu inscripția e adăugat mai târziu.

III. De la împărăteasa Elena la „doamna" Elena

Sunt cunoscute importantele ajutoare pe care le-au acordat domnii români mănăstirilor de la Muntele Athos. Se cunoaşte mai puțin faptul că locul răstignirii lui Iisus este marcat de o piesă de argintărie dăruită de un domn al Țării Româneşti. Discul, ce poate fi văzut şi astăzi, a fost comandat de către Şerban vodă Cantacuzino (1678-1688)[41]. El a fost dăruit de mama acestui domn, Elina, cu prilejul pelerinajului făcut la Ierusalim spre sfârşitul vieții sale, imitând gestul Sf. Împărătească Elena, căreia i se atribuie descoperirea Adevăratei Cruci a lui Hristos şi aducerea acestei prețioase relicve la Constantinopol[42].

Dar cine era această femeie de excepție? Fiică de domn, soră de domn, cumnată de domn şi mamă de domn, nu a avut şansa de a urca ea însăşi pe tron ca soție de domn (soțul ei refuzând o asemenea ofertă). Constantin Gane arăta că „prin personalitatea şi prin sufletul ei ar merita o carte întreagă, scrisă de o pană iscusită"[43].

Elina era fiica lui Radu Şerban vodă, fost căpitan în oastea lui Mihai Viteazul. S-a născut în pribegie, la Suceava, în 1601, având ca naş de botez pe însuşi mitropolitul Moldovei, Anastasie Crimca (ctitor al Dragomirnei şi inițiator al vestitei şcoli de miniaturistică de acolo). A fost crescută tot în exil, la curtea imperială de la Viena, revenind în Țara Românească în domnia lui Matei Basarab. La vârsta de 17 ani, domnul a măritat-o cu sfetnicul său favorit, înțeleptul Constantin Cantacuzino postelnicul (1628). Elina a dat naştere la 12 copii, fiind mama vestiților frați Cantacuzini, aflați în prim-planul istoriei muntene în veacul XVII. Între fiii ei se distinge Şerban vodă Cantacuzino, ctitorul Cotrocenilor, cel sub patronajul căruia s-a tipărit prima variantă integrală a *Bibliei* în limba română (Bucureşti, 1688), precum şi stolnicul Constantin Cantacuzino, cel cu multă învățătură, dobândită la Constantinopol şi la Padova.

[39] Costin Merişca, *Castelul de la Miclăuşeni în cultura română*, Iaşi, 1996, p. 37-38.
[40] *Ibidem*, p. 37. După inventarul bisericii din anul 1843, Arhivele Naționale Iaşi, ms. 1610.
[41] Virgil Cândea, Constantin Simionescu, *Prezențe culturale româneşti* (album), Bucureşti, 1982.
[42] Pentru împărăteasa Elena şi înfăptuirile sale de la Ierusalim, vezi D. Tudor, *Femei vestite din lumea antică*, Bucureşti, 1972, p. 361-370.
[43] C. Gane, *Trecute vieți de doamne şi domnițe*, vol. I, Chişinău, 1991, p. 321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unul dintre Cantacuzinii de astăzi i-a dedicat câteva rânduri într-o istorie a familiei. Referindu-se la judecarea lui Stroe Leurdeanul (1669), cel vinovat de uciderea eruditului stolnic, autorul nota, cu o caldă ironie: „Atunci s-a descoperit că această familie, care număra deja un martir, *avea şi o sfântă* (n.ns.): Elina, soţia lui Constantin Cantacuzino, a cerut tribunalului să-l ierte pe asasinul soţului ei şi să-l lase să-şi ispăşească crimele în rasa de călugăr, la Snagov, chiar în mănăstirea unde Constantin fusese strangulat în Ajunul Crăciunului, 1663“[44].

Tratatul de pace ruso-otoman de la Radzin, din 1681, stabilea ca de atunci înainte le este permis creştinilor să meargă când voiau la Locurile Sfinte[45]. Acesta este prilejul care îi va permite Elinei (ce tocmai împlinise 70 de ani) să se gândească la un pelerinaj către Sfântul Mormânt, pe urmele împărătesei bizantine al cărei nume îl purta (patroana sa spirituală). Înainte de a pleca în marele hagialâc, neştiind dacă slăbiciunea vârstei îi va mai permite să se întoarcă în ţară, şi-a reînnoit testamentul, dorind să lase în ordine afacerile de familie, pe care le administrase până atunci cu multă hotărâre.

Cronica ţării relatează despre acest pelerinaj, început în 1682, consemnând mai multe detalii: „Şi iar în zilele acestui domn fiind maică-sa, doamna Elena, prea slăbită în bătrâneţe, cugetatu-au cu inima ei către Dumnezeu şi s-au rădicat de aicea din ţară, luând şi pre fie-său, Mihai Cantacuzino vel spătarul, de au mers cu dânsa împreună pân la Ierusalim, de s-au închinat acolo Sfântului Mormânt al Domnului nostru Iisus Hristos. Iar fie-său, Mihai spătarul, au luat pre Dumnezeu într-ajutor şi au purces de acolo şi s-au dus pân la Sinai de s-au închinat sfântului loc, unde au făcut Dumnezeu vorbă cu Moisi proroc şi i-au arătat multe ciudése (minuni, n.ns.) dumnezeeşti, precum iaste scris. Şi iarăşi s-au învârtejit înapoi, găsind pre maică-sa sănătoasă la Sfântul Ierusalim. *Şi cât avură lângă dânşii, aur, argint, tot îl închinară Sfântului Mormânt* (s.ns.). Şi împărţiră pre la toţi săracii multă milostenie, dând mare laudă milostivului Dumnezeu, căci i-au învrednicit cu viaţă şi i-au purtat făr de nici o zminteală pân ce i-au adus de s-au închinat la sfântul mormântul sfinţii sale şi au văzut cu ochii lor toate minunile ce au făcut. După aceia iar au luat pre Dumnezeu într-ajutor şi au purces de acolo cu mare cinste, petrecându-i toţi părinţii ai bisericii cei mari a Ierusalimului şi toţi cetăţenii. Şi aşa făcându-se pân la un loc, luându-şi ziua bună unii către alţii, învârtejindu-se iar înapoi. Iar doamna Elena cu fie-său Mihai spătarul au venit iar aici în ţară. Eşit-au înainte fie-său Şărban voevod cu toţi boiarii lui şi cu toată curtea lui, împreunându-se cu maica sa, sărutatu-i-au cinstita mână cu mare liubov şi o au dus cu mare cinste pân au întrat în casele domneşti, în Bucureşti“[46].

Revenită acasă în 1684, bătrâna Elina a mai trăit câţiva ani, murind la 2 martie 1687, în casele sale din Bucureşti. Printre cei aflaţi la căpătâiul său se număra şi patriarhul Sfântului Mormânt, Dositei Notaras, care locuia mai mult la Constantinopol şi în Ţările Române. Aceeaşi cronică a ţării a consemnat şi sfârşitul său: „Atunce Şărban vodă cu toţi fraţii lui şi cu toate surorile lui şi cu tot neamul lor, luându-şi fieştecare ertăciune de la maica lor, ridicatu-i-au *sfintele moaşte* (s.ns.) şi o au petrecut pân în marginea oraşului împreună cu părintele vlădica Theodosie şi cu mulţime de părinţi călugări şi popi şi toată boierimea şi cu toate gloatele curţii, cu cântări dumnezeeşti şi cu mare cinste. Învârtejindu-se Şărban vodă iar la scaunul lui, iar pre maică-sa o duseră

[44] Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, Bucureşti, 1996, p. 158.

[45] *Ibidem*, p. 170.

[46] *Istoria Ţării Româneşti (1290-1690). Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 180-181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fraţii lui şi surorile şi tot neamul lor până la sfânta mănăstire Mărgineni… care iaste de dânşii făcută, făcându-se pogrebania şi alte sfinte slujbe dumnezeeşti, pân să dederă *moaştele ei* în gropniţă, ce iaste în tinda bisericii den-a-dreapta, alăturea cu gropniţa soţului ei, fericitul răposatul Costandin Cantacuzino biv vel postelnicul, care gropniţă au fost zidită de dânsa încă mai dinainte vreme. Vécinoe pameiat!“[47].

THE WOOD OF THE HOLY CROSS AND THE ROMANIAN PRINCIPALITIES. REMARKS ON THE MEDIAEVAL IDEOLOGY OF POWER WITHIN THE ORTHODOX SPACE
(Summary)

The high esteem shown by the Orthodox princes to the fragments of the Wood of the Holy Cross can be explained by their status of imitators of both Christ and the Emperor. This also caused the competition for carrying out a kind of protectorate over the monasteries from the Holy Mountain of Athos, in connection with the inheritance of the Byzantine imperial idea. This was the way adopted also by the Romanian princes, already during the 15th century. Prince Alexandru Lăpuşneanu had donated to the monastery of Dochiaru a fragment of the Holy Wood, which was later bound in silver by Ralu, Prince Alexandru Ipsilanti's daughter, in 1779. The biggest and most venerated fragment of the Holy Wood is being preserved at the monastery of Xeropothamos (on the Holy Mountain of Athos). The paper follows the repeated pilgrimages of this relic in the Romanian Principalities, during 1757-59, 1785, 1797 and 1824, as well as the emotional impact which it produced within the Romanian society. A copy of this relic, considered for a long time authentic, is part of the treasure of the monastery Putna, the burial place of Stephen the Great.

The fragments of the Holy Wood were, for a long period, gifts destined to the crowned ones only. During the vassalage to the Polish kings, the Moldavian princes, starting with Peter I (1387), would kiss such a relic – the Jagellonian double cross, gesture carried out at the end of the homage ritual displayed in front the suzerain. This relic had been given to the Jagellonian kings by the Byzantine Emperor in 1386 (or 1420, according to others). Vasile Lupu, the one who, once he became a prince, took the forename of Vasile (Basilevs meaning emperor), also received a gift from the Patriarch of Jerusalem (1653). In his turn, Prince Constantin Şerban, during his peregrination after he was dethroned, would carry with him a fragment of the Holy Wood, which he donated in 1681, to the Church of Sy. Onufrie in Sawrow (Novy Sobor, in Galicia).

In the end, the paper refers to the pilgrimage to Jerusalem, of 1682-1684, by Helen, Prince Şerban Cantacuzino's mother. This was probably possible thanks to the Russian-Ottoman peace of 1681, in Radzin, which allowed Christians the freedom to visit the Holy Places in the Middle East. Helen's gesture can be seen as homage to her homonym patron, St. Empress Helen, the one who is traditionally supposed to have discovered the Wood of the Holy Cross.

[47] *Ibidem*, p. 181-182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU GAVRIŞ

MANOLACHE COSTACHE EPUREANU ÎN VIAŢA PARLAMENTARĂ ROMÂNEASCĂ (1866–1880)

Manolache Costache Epureanu a avut, începând din 1848 şi până în 1880, o consistentă participare la viaţa publică românească. Născut la 22 august 1820[1] la Bârlad, el a studiat în mediul german, la Heidelberg, Berlin, Göttingen şi Jena, în cadrul ultimei universităţi menţionate obţinându-şi doctoratul. A participat la revoluţia de la 1848 din Moldova, pribegind apoi în Austria şi Franţa. Întors în ţară, a devenit preşedinte al Divanului de Întăriturí (1854) şi s-a implicat, după 1856, în mişcarea unionistă. Ascensiunea sa politică a început după Unire, el având în acea perioadă o orientare apropiată de cea a liberalilor moderaţi. Manolache Costache Epureanu a fost numit ministru al justiţiei în guvernul Moldovei (17 ianuarie – 6 martie 1859) şi apoi preşedinte al aceluiaşi cabinet (27 aprilie 1859 – 3 aprilie 1860). A condus, de asemenea, guvernul Ţării Româneşti (13 iulie 1860 – 14 aprilie 1861), dar, confruntat cu ostilitatea Adunării Legislative, a primit un vot de blam, după care Camera a deschis o acţiune în justiţie împotriva sa[2]. Costache Epureanu a făcut apoi parte din Adunare, ca deputat, din 1862 (momentul achitării sale) şi până în 1866, el numărându-se printre apropiaţii lui Cuza până spre sfârşitul domniei acestuia.

Locul ocupat de cel care avea să devină primul lider al Partidului Conservator (1880) a rămas însă, din punct de vedere istoriografic, mult mai modest. Evocărilor lui Eminescu şi Caragiale[3] li s-a adăugat, înainte de Marele Război, doar colecţia de documente editată de avocatul Emil Ioachimovici (în 1913). Din perioada interbelică începând, studiile dedicate lui Manolache Costache Epureanu lipsesc cu totul; motivul „uitării" rezidă probabil în dispariţia din primul plan al vieţii politice a conservatorilor, şi, după 1945, în dificultatea abordării de către istorici a unor teme de acest gen.

Pentru lămurirea implicării lui Manolache Costache Epureanu în viaţa parlamentară românească de după 1866 sunt necesare unele explicaţii cu privire la situaţia politică din epocă. Aceasta poate trece drept una deosebit de agitată. Grupările politice, atât liberale cât şi conservatoare, nu au reuşit decât cu mare dificultate să alcătuiască

[1] Unele lucrări semnalează ca an al naşterii sale 1824. Faptul că şi-a susţinut doctoratul în drept la 26 octombrie 1839 face însă această datare nerealistă (el neputând deveni doctor la 15 ani). De asemenea, necrologul ţinut de Theodor Rosetti la înmormântarea sa, în septembrie 1880, indică drept an al naşterii 1820. Textul acestuia apare în Emil Ioachimovici (ed.), *O pagină din istoria politică a României. Manolache Costache Epureanu. Genealogia, biografia şi activitatea lui, cu descrierea evenimentelor politice la care a luat parte. Documente originale inedite*, Bucureşti, 1913, p. 99-100.

[2] *Ibidem*, p. 16-33.

[3] Ioan Stanomir, *Reacţiune şi conservatorism. Eseu asupra imaginarului politic eminescian*, Bucureşti, 2000, p. 208.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 59–77

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partide sau coaliții coerente, între ele putând fi sesizate importante deosebiri de ordin politic şi doctrinar. Conservatorii („albii“) se găseau astfel scindați între grupurile „tradiționale“ (reprezentate de Lascăr Catargiu sau Constantin Brăiloiu) la care se adăugau vechi moderați ce se deplasaseră spre dreapta (Gheorghe Costaforu sau Christian Tell). Ei încercau conturarea unui model al modernizării bazat pe transformările lente, pe respectarea instituțiilor şi a practicii politice tradiționale. Fără a respinge reformele, conservatorii cereau aplicarea lor în funcție de oportunități şi nu de principii pe care tindeau să le considere abstracte, livreşti. Aceeaşi rezervă față de ideologie se regăsea la reprezentanții grupării junimiste ieşene (între care se remarcau Petre P. Carp, Titu Maiorescu sau Theodor Rosetti) care aduceau însă o perspectivă politică şi socială mai sistematică, dublată de rezerva față de comportamentul politic al vechilor conservatori. O grupare aparte o constituia „Juna dreaptă“, apropiată de junimiştii moldoveni ca orientare, dar constituită în principal din politicieni de dincolo de Milcov (Nicolae Blaremberg sau Aristide Pascal) şi având o vreme o pronunțată orientare antidinastică.

Nici liberalii nu apăreau ca un grup politic unitar. Între ei, se remarcau radicalii munteni („roşii“), conduşi de I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Formați în mediul francez, aceştia se arătau tentați de reformismul intransigent, căpătând uneori chiar nuanțe revoluționare. Moderații se grupaseră în jurul lui Mihail Kogălniceanu (în Moldova) şi Ion Ghica (Muntenia), ei arătându-se dispuşi la compromisuri atât cu radicalii, cât şi cu dreapta. O interesantă construcție politică a rămas gruparea cu nume uşor tautologic „fracțiunea liberă şi independentă“ („şcoala Bărnuțiu“), condusă de Nicolae Ionescu şi având în Moldova o destul de puternică bază electorală. Republicană, naționalistă şi antisemită, aceasta avea să întrețină cu junimiştii o permanentă rivalitate[4].

În viața parlamentară românească de după 1866, Manolache Costache Epureanu a ocupat un loc privilegiat. Prezent aproape în permanență în legislativ (cu excepția intervalelor noiembrie 1867-mai 1869 şi iulie 1875-aprilie 1876) el s-a implicat constant în dezbaterile Camerei de până în 1877 (cu o scurtă întrerupere în aprilie 1876), apoi în disputele din Senat. Susținând sau combătând proiecte de lege, adresând interpelări şi propunând amendamente, a devenit un susținător valoros şi un adversar incomod pentru oamenii politici ai vremii. Deşi se orienta ca oricare alt om politic, în funcție de cerințele momentului, a avut, la nivelul principiilor, repere de la care nu a abdicat. Conservator prin respectul față de tradiție şi legalitate care îl apropia de Edmund Burke[5], se arăta în acelaşi timp ataşat ideii de libertate individuală, idee care îl îndemna să se exprime elogios cu privire la modelul politic american[6]. Paradoxal, el se apropia destul de mult din acest punct de vedere şi de John Stuart Mill[7], pe care nu pierdea ocazia de a-l ironiza în Parlament, în 1878[8].

În lucrarea de față m-am ocupat în primul rând de intervențiile cu caracter politic ale lui Costache Epureanu, fără a neglija însă explicațiile cu caracter doctrinar. Principalele surse folosite au rămas dezbaterile parlamentare şi presa vremii, la acestea adăugându-se memorialistica şi discursurile publicate în volume. În ceea ce priveşte

[4] O prezentare mai amănunțită a formațiunilor politice din epocă o oferă lucrarea lui Apostol Stan, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Independență (1859-1877)*, Bucureşti, 1979.

[5] Edmund Burke, *Reflecții asupra revoluției din Franța*, traducere, studiu introductiv şi note de Mihaela Czobor-Lupp, Bucureşti, 2000.

[6] MOf, no 43, 8/24 februarie 1877, p. 1435.

[7] John Stuart Mill, *Despre libertate*, traducere de Adrian-Paul Iliescu, Bucureşti, 1994; Edouard Laboulaye, *Limitele statului*, traducere din limba franceză de Cristian Preda, Camelia Runceanu, Miruna Tătaru-Cazaban, Bucureşti, 2001, p. 64-65.

[8] MOf, 81, 11/23 aprilie 1878, p. 2381.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

transcrierea citatelor din izvoare, s-a preferat aducerea lor, din punct de vedere ortografic şi gramatical, într-o formă cât mai apropiată de limba română actuală. Textul a căutat, în acelaşi timp, conservarea vervei şi umorului care l-au caracterizat pe unul din cei mai apreciați oratori ai epocii.

Primele intervenții ale lui Manolache Costache Epureanu în viața parlamentară după proclamarea ca principe al României a lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen au avut loc chiar cu ocazia discutării proiectului viitoarei Constituții a țării. Pe tărâm politic, două pledoarii ale acestuia atrag atenția: cea cu privire la Senat şi aceea referitoare la colegiile electorale, probleme care îl vor preocupa şi mai târziu pe liderul conservator.

Lucrările Adunării Constituante din 1866 au însă o importanță deosebită în cariera politică a lui Manolache Costache Epureanu şi prin faptul că el a condus, ca preşedinte, lucrările acesteia. Astfel, politicianul a fost ales de o Adunare dominată de conservatori la 9 mai 1866 (el depăşindu-l pe I. C. Brătianu cu 76 de voturi la 46)[9], după ce la 28 aprilie dobândise funcția de vicepreşedinte[10]. Faptul are semnificația unei veritabile recunoaşteri a lui Manolache Costache Epureanu ca lider parlamentar al conservatorilor[11], paradoxală la prima vedere, dacă luăm în considerare vechea apropiere între acesta şi Alexandru Ioan Cuza[12], ca şi imaginea sa de liberal „legalist“[13], în jurul căruia se încercase chiar, la 1860, constituirea unei grupări de centru[14]. Orientarea conservatorilor către Costache Epureanu pare motivată de îndepărtarea acestuia de Cuza în ultima parte a domniei acestuia[15], ca şi de concepțiile sale asupra organizării vieții parlamentare şi de talentul său de orator. Reputația sa de moderat putea servi ca o garanție pentru „partenerii“ radicali, a căror „neverosimilă“ coaliție cu dreapta funcționa în condiții din ce în ce mai dificile[16]. În plus, omul politic nu se afla pentru prima oară alături de conservatori, primele încercări de colaborare cu aceştia apărând încă din 1859[17].

Chestiunea Senatului a provocat în epocă dezbateri intense. Grupările conservatoare susțineau menținerea acestuia ca fiind mai potrivit cu percepția lor asupra modernizării, pe care o doreau lentă, fără revoluții[18]. Liberalii, în schimb, îl considerau ca pe un potențial „refugiu“ conservator (Senatul urmând a fi ales pe baza unui cens restrictiv) în fața unei Adunări pe care sperau să o domine[19]. Contând şi pe sprijinul principelui[20], Costache

[9] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România,* Bucureşti, 1910, p. 539.

[10] MOf, 97, 1/13 mai 1866, p. 421.

[11] A. D. Xenopol, *op. cit*., p. 537.

[12] Marchizul de Moustier îl considera, într-o scrisoare din 28 mai către Drouyn de Louys, ca pe o rudă apropiată a prințului detronat. Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avenèment de la dynastie de Hohenzollern au trône de la Roumanie,* Paris, 1930, p. 278.

[13] Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918,* Bucureşti, 1996, p. 17.

[14] Apostol Stan, *op. cit*., p. 67.

[15] În decembrie 1865, Costache Epureanu fusese numit de Cuza preşedinte al Adunării şi demis doar după câteva zile din pricina unui discurs în care critica regimul personal. *Istoria parlamentului şi a vieții parlamentare din România până la 1918,* Bucureşti, 1983, p. 146.

[16] Keith Hitchins, *România 1866-1947,* Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 27 şi urm.

[17] Dan Berindei (coord.), *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I (1859-1862), Bucureşti, 1989, p. 29-30.

[18] Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871),* volumul I*, De la domnia pământeană la prințul străin,* Iaşi, 2001, p. 107.

[19] *Istoria parlamentului…,* p. 156-157.

[20] *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular),* volumul I, Bucureşti, f. a., p. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Epureanu susținea necesitatea Senatului în şedința Constituantei din 25 iunie. Combătându-i pe Nicolae Ionescu şi P. Cernătescu, politicianul conservator considera că baza electorală a camerei superioare, formată în principal din mari proprietari, descendenți ai vechii boierimi, reprezenta un factor de stabilitate. Manolache Costache Epureanu îşi argumenta opinia invocând precedentele istorice de opoziție a „protipendadei" împotriva arbitrariului executivului (opoziție datând, după părerea sa, încă din evul mediu). Combătând „democratismul" adversarilor săi, el îi privea pe marii proprietari ca pe veritabili garanți ai libertății, care, motivați de avere şi educație, se arătau capabili, mai mult decât alte categorii sociale, de a eluda eventuale încercări de manipulare din partea guvernului. Manolache Costache Epureanu insinua, de asemenea, în discursul său, asupra caracterului demagogic al demersului stângii[21]. Susținut în cele din urmă şi de liberali, motivați de atitudinea lui Carol I, dar şi de faptul că țările occidentale (în majoritatea cărora funcționa o Cameră superioară) îl agreau[22], proiectul cu privire la Senat a sfârşit prin a fi adoptat.

A doua problemă politică de importanță majoră discutată, aceea a colegiilor electorale, a prilejuit o nouă confruntare între Costache Epureanu şi liderul fracționist Nicolae Ionescu. În şedința Constituantei de la 28 iunie, acesta din urmă propunea un amendament prin care cerea modificarea articolului 58 din proiectul de constituție, în sensul instituirii a două colegii electorale în loc de patru[23], idee respinsă atât de conservatori cât şi de radicali[24]. Discursul lui Manolache Costache Epureanu, care dezvolta argumente folosite şi în dezbaterea chestiunii Senatului, este relevant şi în ceea ce priveşte concepțiile sale asupra sistemului electoral. Elogiind sistemul Convenției de la Paris, el se declara împotriva votului universal, dar şi împotriva împărțirii societății în funcție de interese. Proiectul prezentat în Adunare nu i se părea astfel decât un paleativ, acceptabil în condițiile în care Statutul dezvoltător al Convenției de la Paris dăduse țăranilor dreptul de vot, de care aceştia nu puteau fi deposedați, cu toată presupusa lor incapacitate de a-l exercita. Modelul electoral ideal pentru Manolache Costache Epureanu rămânea însă acela în care dreptul de vot ar fi constituit apanajul unei elite dispunând de „putere morală", de pregătirea necesară pentru a rezista ingerințelor inevitabile, directe sau nu, ale puterii executive sau ale autorităților locale în alegeri. Binomul guvern-electorat era astfel perceput ca alcătuit din termeni a căror confruntare părea inevitabilă; în aceste condiții, lărgirea dreptului de vot la categorii încă nepregătite pentru a-l asimila ar fi condus, în opinia omului politic, la compromiterea definitivă a însuşi sistemului constituțional[25]. Confruntarea dintre cele două modele politice, „elitist" şi „democratic", „libertar" şi egalitar, avea să însoțească întreaga carieră

[21] Alexandru Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituțiunii şi legii electorale din România,* Bucureşti, 1883, p. 205-206. „Noi, domnilor, vorbim mai puțin în numele poporului, dar lucrăm întotdeauna pentru popor", afirma Costache Epureanu.

[22] A. D. Xenopol, *op. cit,* p. 528.

[23] Alexandru Pencovici, *op. cit.,* p. 214-216.

[24] *Istoria parlamentului…*, p. 158-159.

[25] Alexandru Pencovici, *op. cit*., p. 219-222. „Ce voim, domnilor, să dobândim noi prin regimul constituțional?, se întreba Costache Epureanu. Negreşit că un control în contra puterii executive. Eu din experiență vă spun, domnilor, că neatârnarea creşte din concursul unor oameni ce se ridică deasupra oamenilor de rând; atunci aceşti oameni exercită o putere morală, putere ce rezistă unei puteri absolute, şi această rezistență eu o numesc o rezistență morală a omului într-adevăr civilizat. Când aceasta nu există, apoi rezistența care înfățişează mai multe garanții este aceea care reprezintă o pozițiune, o avere; şi cu cât am văzut condițiunile de alegători că au fost în România mai îngreuiate, mai mari, cu atât şi rezistența, puterea morală a colegiilor a fost mai mare. […] Nu măguliți numărul şi masele, fiindcă supremația lor omoară acele colegii pentru care dumneavoastră cereți drepturi electorale atât de largi".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politică a lui Costache Epureanu, prilejuindu-i în mai multe rânduri implicarea în dezbateri şi polemici pe această temă.

Decizia Adunării Constituante cu privire la colegiile electorale încheia participarea politicianului la dezbaterile acesteia[26]. Revenirea lui Manolache Costache Epureanu în viața parlamentară după adoptarea constituției avea să aibă loc în noiembrie, odată cu deschiderea noilor camere. Alegerile, organizate de guvernul Ion Ghica, instalat la 15 iulie, nu dăduseră executivului o majoritate suficientă, ilustrând practic fragmentarea corpului politic românesc la acea dată[27]. Guvernarea Ion Ghica a deschis astfel perioada cunoscută în istoriografie ca aceea a „instabilității guvernamentale". În timpul ei, grupurile angajate în lupta pentru putere, divizate de diferențele de opinii şi de lipsa unor partide politice, funcționând într-un context internațional complicat, nu au reuşit formarea unor majorități stabile, capabile de guvernări coerente[28].

Între grupările reprezentate în legislativ se regăsea şi Comitetul ordinii, care a editat, din 18/30 august 1866, publicația numită, de asemenea, „Ordinea", ziar cu o durată scurtă de apariție dar cu publicişti de înaltă calitate intelectuală[29], din a cărui conducere făcea parte şi Manolache Costache Epureanu[30]. Facțiunea în discuție avea, după cum o arată şi numele ales, o orientare conservatoare şi se plasase de la început printre grupările care susțineau cabinetul[31], fapt explicabil prin alcătuirea acestuia din moderați şi conservatori, fără participarea „extremelor"[32]. Deşi considerat, alături de Dimitrie Ghica şi Nicolae Blaremberg, drept lider al dreptei din Cameră, Costache Epureanu nu a reuşit să îşi asigure o situație asemănătoare cu aceea de care beneficiase în cadrul Adunării Constituante. Astfel, el nu izbutea în încercarea de a deveni vicepreşedinte al Camerei; tot eşuate au fost şi candidaturile pentru funcția de chestor (Manolache Costache Epureanu obținând doar un vot) şi membru în comisia pentru alcătuirea regulamentului interior al Adunării (cu patru voturi). Politicianul a făcut parte doar din comisia pentru elaborarea proiectului de răspuns la mesajul tronului[33].

Încă de la început, s-a conturat clar ostilitatea dintre Costache Epureanu şi gruparea radicală, dornică de a ajunge cât mai repede la guvernare şi combătând, în consecință, cabinetul Ion Ghica. La 10 decembrie, C. A. Rosetti şi Dumitru Brătianu îşi manifestau deschis dezaprobarea față de guvern. Astfel, ei se retrăgeau din comisia de răspuns la mesajul tronului, invocând faptul că nu făceau parte din majoritatea Adunării. Critica lui Manolache Costache Epureanu a venit prompt, el reproşându-le celor doi atitudinea „neconstituțională"[34]. Se contura o rivalitate care avea să ia, în mai puțin de un an, forme extreme şi care se va menține până în 1875.

Sprijinul politicianului pentru guvern s-a manifestat din nou la 21 decembrie 1866, atunci când Ion Ghica, nereuşind să impună votarea de către parlament a împru-

[26] *Ibidem,* p. 309. Manolache Costache Epureanu a renunțat să mai prezideze dezbaterile legii electorale, luându-şi concediu.

[27] *Memoriile regelui Carol I al României,* volumul III, p. 11.

[28] V. Russu, *Cauzele luptelor politice dintre grupările liberale şi conservatoare în anii instabilității guvernamentale şi parlamentare (1866-1871),* în CI, I, 9-10, 1978-1979, p. 411-437.

[29] În paginile ziarului se regăseau trimiteri la gânditori reprezentativi ai liberalismului şi conservatorismului european, precum Joseph de Maistre, Alexis de Tocqueville sau Benjamin Constant. Cf. „Ordinea", 9, 1866.

[30] Anastasie Iordache, *Originile conservatorismului politic din România (1821-1882),* Bucureşti, 1987.

[31] Vasile V. Russu, *Viața politică în România,* volumul I, p. 173.

[32] *Ibidem*, p. 163.

[33] MOf, 269, 11/23 decembrie 1866, p. 1289.

[34] *Ibidem*, 270, 13/25 decembrie 1866, p. 1293.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mutului Oppenheim, şi-a prezentat demisia[35]. Costache Epureanu, invocând nevoia de stabilitate, s-a pronunțat, alături de conservatori şi moderați, pentru rămânerea cabinetului[36]. Tot „guvernamental" s-a arătat politicianul conservator şi la începutul dezbaterilor privitoare la acelaşi împrumut Oppenheim. Încheiat de Ion Bălăceanu, apropiat al preşedintelui consiliului de miniştri, în condiții grele şi fără împuternicire[37], acesta fusese dezaprobat de raportul comisiei bugetare, prezentat de Grigore Balş în şedința camerei din 13 ianuarie 1867[38]. Discursul lui Manolache Costache Epureanu de la 14 ianuarie s-a constituit într-o veritabilă pledoarie conservatoare. Respingând schimbarea, Costache Epureanu făcea din stabilitatea guvernamentală centrul vieții de stat şi justifica împrumutul prin necesitatea acoperirii datoriei flotante[39]. „Atunci când nu este necesar să schimbi, este necesar să nu schimbi", părea să afirme acesta, însă, cu toată rezolvarea situației în favoarea guvernului[40], discreditarea rezultată din această afacere şi slaba majoritate de care executivul dispunea nu anunțau stabilitatea dorită. Asocierea celorlalte grupări liberale, la 15 februarie, în vederea formării unui nou cabinet, avea în curând să dea o altă direcție vieții politice.

Mai mult decât atât, Manolache Costache Epureanu a reuşit în curând să îşi atragă ostilitatea coaliției, când, la 21 februarie, a insinuat posibilitatea dizolvării Adunării în cazul în care deputații ar fi refuzat votarea bugetului, şi aceasta în condițiile în care Petre Grădişteanu, apropiat al lui Kogălniceanu, propusese un vot de blam. Într-un discurs vehement, omul politic arăta că guvernul Ion Ghica nu purta responsabilitatea pentru situația dificilă generată, în primul rând, de problemele financiare cu care se confrunta statul. Costache Epureanu considera chiar că legile adoptate într-un timp prea scurt în timpul domniei lui Cuza ar fi provocat dezordine, ele neputând fi asimilate într-un mod mulțumitor. Deputatul constata decalajul înregistrat între dezvoltarea României şi aceea a statelor occidentale şi găsea în încercarea grăbită, radicală, de recuperare a acestuia cauzele neajunsurilor cu care societatea românească se confrunta[41]. Politicianul elabora aşadar propria „teorie a formelor fără conținut", înscriindu-se în curentul de gândire din ce în ce mai larg[42] (care avea să includă ulterior paradigma junimistă), axat pe analiza istoricizantă şi critică.

Discursul lui Manolache Costache Epureanu nu a avut însă efect. I.C. Brătianu îi răspundea cu aciditate[43], iar Adunarea primea moțiunea lui Petre Grădişteanu[44]. La 1 martie se prezenta Parlamentului noul guvern, condus de moderatul C.A. Crețulescu,

[35] *Istoria parlamentului…*, p. 174.

[36] MOf, 286, 31 decembrie 1866/12 ianuarie 1867, p. 1356

[37] Victor Slăvescu, *Viața şi opera lui Petre Mavrogheni,* extras din AR, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tom XXI, şedința de la 27 ianuarie 1939, p. 24-27.

[38] MOf, 14, 18/30 ianuarie 1867, p. 66-67.

[39] *Ibidem*, 16, 20 ianuarie/1 februarie 1867, p. 83-84. „Am fost şi sunt întotdeauna în contra răsturnării ministerelor. Am zis că prefer să am în curgere de mai mulți ani un minister care negreşit nu poate să nu aibă greşelile lui decât un minister mai bun la fiecare trei luni".

[40] *Ibidem,* p. 88.

[41] *Ibidem,* 45, 25 februarie/9 martie 1867, p. 326. „Ei bine, domnilor, când o țară care nu a fost în contact direct cu ideile civilizațiunii occidentale, căci, domnilor, deşi suntem în secolul XIX, în privința civilizațiunii ne aflăm încă în al patrusprezecelea secol, nu am putut să ne ținem de progresul celorlalte state; când, zic, o țară într-un timp aşa de scurt primeşte o reformă radicală, cum voiți să nu fie nemulțumiri?"

[42] „Ordinea", 13, 1866.

[43] MOf, 45, 25 februarie/9 martie 1867, p. 326. La apelul lui Epureanu, cerând coalizarea tuturor forțelor politice în jurul guvernului, Brătianu replica: „Onor. d. Manolache Costache a făcut apel la mine să mă asociez cu d-lui; poate că aş fi făcut-o, dacă n-aş fi văzut că toți aceia care s-au asociat cu d-sa s-au căit în urmă".

[44] *Ibidem,* p. 328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar dominat de radicalii conduşi de I.C. Brătianu, devenit ministru de interne. Atitudinea omului politic faţă de noul cabinet s-a dovedit oscilantă; el îi ataca în continuare pe radicali, aşa cum a procedat la discutarea împrumutului Stern[45] şi îşi atrăgea din partea lui I.C. Brătianu suspiciunea că ar dori să propună un vot de blam[46]. Cu toate acestea, el acorda sprijin guvernului la votarea bugetului. La cererea lui A. Holban de a se refuza acceptarea acestuia, provocată de trecerea fracțiunii libere şi independente din care deputatul făcea parte în opoziție[47], Costache Epureanu, deşi manifesta anumite rezerve, considera aprobarea bugetului ca pe un imperativ, disociind aspectul financiar de cel politic[48]. Atitudinea sa putea fi motivată de dorința de a nu intra în contradicție cu afirmațiile pe care le făcuse anterior, dar şi de o încercare de apropiere de moderații din guvern, în speranța izolării radicalilor. Un motiv plauzibil îl putea constitui şi politica financiară a guvernului, influențată la acel moment de concepțiile primului ministru, mai austeră[49], deci mai conformă cu propriile sale idei.

Până la sfârşitul sesiunii parlamentare, în aprilie, Manolache Costache Epureanu avea să se facă încă o dată remarcat, la dezbaterile privitoare la mutarea Curții de Casație la Iaşi până la construirea unei căi ferate între vechiul centru al Moldovei şi Bucureşti. Problema, actuală încă din 1862-1863 şi readusă în discuție odată cu dezbaterile Constituantei, făcuse obiectul unui memoriu adresat de ieşeni lui Carol I, devenit sprijinitor al ideii. Revendicările moldoveneşti, explicabile prin frustrarea provocată de decăderea acută a Iaşilor după pierderea statutului de capitală, depăşeau de altfel, la un anumit nivel, această doleanță. Faptul era explicabil prin schimbarea de regim şi prin atitudinea favorabilă a unor oameni politici, altădată adversari ai tendințelor „moldoveniste“ (Mihail Kogălniceanu, de exemplu)[50].

Motivul principal invocat de Costache Epureanu în sprijinul mutării instituției la Iaşi ținea de posibilitatea aplicării eficiente a reformelor în Moldova. În concepția sa, izolarea generată de centralizare punea sub semnul întrebării atât eficiența efortului de modernizare în România de dincolo de Milcov cât şi consolidarea Unirii. Politicianul conservator mergea până la folosirea termenului de „anexare“, vorbind de condiția inegală a celor două provincii româneşti[51]. De asemenea, deputatul îl ataca dur pe I.C. Brătianu, care considera mutarea instituției ca pe o concesie făcută „mandarinilor“ din Moldova. La fel ca mai târziu Petre P. Carp, în celebrul său program „Era nouă“[52],

[45] *Ibidem,* 55, 9/21 martie 1867, p. 374.

[46] *Ibidem,* p. 376.

[47] Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871),* volumul II, *De la liberalismul radical la conservatorismul autoritar*, p. 10-11.

[48] MOf, 58, 12/24 martie, p. 390-391. „D-lor, eu unul […] zic că nu admit deloc ca o discuțiune asupra bugetului să se transforme într-o discuțiune politică, şi aceasta o susțin totdeauna, fie ministerul oricare ar fi, aibă el orice principii“.

[49] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, X, Bucureşti, 1939, p. 40.

[50] A. D. Xenopol, *op. cit.,* p. 488-499. Avocatul fracționist Gh. Cigaras propunea astfel o administrație civilă separată pentru Moldova, iar Titu Maiorescu se pronunța pentru mutarea la Iaşi a tuturor instituțiilor de învățământ superior, cu excepția facultății bucureştene de drept. În ceea ce îl priveşte pe Mihail Kogălniceanu, el îşi schimbase opiniile după ce opoziția faţă de mutarea Curții de Casație îi adusese o mare impopularitate în rândul ieşenilor.

[51] MOf, 61, 16/28 martie 1867, p. 395 şi urm. „Toate reformele apoi care s-au introdus în ramul administrativ, în ramul judiciar, au provocat mai mare, nu voi zice nemulțumire, dară o mai mare mefiență, ca să zic aşa, în Moldova decât aici. Şi iarăşi, d-lor, şi aceasta este lesne de înțeles: fiindcă fiind guvernul la Bucureşti, românii de dincoa de Milcov s-au familiarizat mai uşor cu reformele în administrațiune şi justiție decât Moldova, care, ca să explic într-un singur cuvânt, se simte mai mult anexată Țării Româneşti“.

[52] P. P. Carp, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită de Marcel Duță, studiu introductiv de Ion Bulei, Bucureşti, 2000, p. 183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Manolache Costache Epureanu se revendica de la tradiția paşoptistă, combătând „monopolul“ instituit de radicali asupra acesteia şi accentuând rolul jucat de viitorii politicieni conservatori la acea dată[53]. Modelul de modernizare alternativ la liberalism lua astfel, prin vocea liderului dreptei, din ce în ce mai mult contur. Deşi constituit mai degrabă fragmentar, el avea să capete, în perioada următoare, o expresie din ce în ce mai clară.

Convocarea, în octombrie, a corpurilor legiuitoare oferea vieții politice româneşti o nouă situație. După demisia guvernului C.A. Crețulescu, conducerea statului o preluase la 17 august un cabinet condus de Ştefan Golescu, în care influența radicalilor şi mai ales a lui I.C. Brătianu se arăta covârşitoare. Atmosfera politică încordată le indusese acestora ideea dizolvării legislativului[54]. Paradoxal, pretextul le-a fost oferit chiar de Costache Epureanu. În şedința Adunării de la 31 octombrie, el adresa guvernului o interpelare în care îi contesta, practic, identitatea constituțională, ca nefiind nici rezultat din majoritatea parlamentară, nici cabinet de tranziție. Somându-i pe miniştri să „spună cine sunt“[55], deputatul încerca să provoace un vot de blam din partea Adunării. Interpelarea sa nu a fost însă susținută de nici un deputat în şedință publică, fapt care a încurajat guvernul să dizolve chiar a doua zi corpurile legiuitoare[56], fără să mai răspundă atacurilor pe cale parlamentară. Mai mult, la 3 noiembrie, apărea în Monitorul Oficial un jurnal al Consiliului de Miniştri în care Manolache Costache Epureanu se vedea asociat cu separatiştii („s-a pus în chestiune în fața țării şi a Europei unirea“) şi atacat pentru lipsă de considerație față de prerogativele constituționale ale principelui („s-a negat chiar prerogativa tronului de a-şi alege consilierii“)[57]. Imputările guvernamentale nu făceau, în parte, decât să reia suspiciuni mai vechi, bănuieli asupra colaborării lui Manolache Costache Epureanu cu antiunionişti ca Alexandru şi Constantin Moruzi sau Gheorghe Asachi planând încă din 1862[58]. Oficiosul radical populariza şi el atacurile, contestându-i politicianului dreptul de a vorbi în numele unei majorități parlamentare inexistente[59].

Revenirea lui Manolache Costache Epureanu în viața parlamentară (în Camera Deputaților) avea să se producă abia în 1869, după alegerile din luna martie, organizate de guvernul condus de principele Dimitrie Ghica, politician de orientare conservatoare. Combătut de ministrul de interne, Mihail Kogălniceanu, liderul dreptei moldovene se apropia încă de la început de primul ministru, solicitându-i să preia conducerea Ministerului de Interne în perioada alegerilor[60]. Pe de altă parte însă, se contura un curent de opinie al conservatorilor din Cameră, ostili lui Kogălniceanu, care considerau că autoritatea acestuia putea fi contracarată printr-o coalizare a dreptei din care să rezulte un guvern condus de Manolache Costache Epureanu[61].

[53] MOf, 61, 16/28 martie 1867, p. 359360. „Dacă aşa de des şi cu pretențiuni aşa de pompoase s-a vorbit de 48, am onoarea a spune d-lui Brătianu că şi eu am făcut pe 48, şi am mai mulți mandarini în Moldova care am făcut pe 48, cum sunt d. N. Catargiu, d. L. Catargiu şi alții; prin urmare nu cred că ar fi drept ca d-sa, în fața unei întregi națiuni, să-şi însuşească acest drept nelegitimat şi exclusiv, acest monopol de patriotism“.

[54] C. A. Rosetti, *Corespondență*, ediție îngrijită, prefață, note şi comentarii de Marin Bucur, Bucureşti, 1980, p. 60.

[55] MOf, 258, 17 noiembrie 1867, p. 1273.

[56] *Istoria parlamentului…*, p. 176.

[57] MOf, 247, 3/15 noiembrie 1867, p. 1231.

[58] Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conştiința posterității*, Iaşi, 2001, p. 121.

[59] „Românul“, an XI, 2 noiembrie 1867.

[60] Vasile V. Russu, *Viața politică în România*, volumul II, p. 156-157.

[61] V. Russu şi D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870),* II, în AIIAI, VIII, 1971, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aversiunea deputatului față de radicali şi de Kogălniceanu s-a manifestat încă de la validarea parlamentară a deputaților. Astfel, el le reproşa celor dintâi în şedința de la 6 mai dizolvarea parlamentului. În acelaşi timp, politicianul conservator vorbea despre „prea marea libertate" a presei şi eticheta colegiul al IV-lea (colegiul satelor) ca lipsit de „viață politică", din pricina nepregătirii electoratului[62]. La 7 mai, Costache Epureanu cerea invalidarea alegerii lui Iorgu Radu la Tutova, motivându-şi demersul prin ingerințele guvernamentale şi stârnind reacția imediată a ministrului de interne, susținut de Petre Grădişteanu[63].

Beneficiind de un sprijin puternic în Adunare şi chiar în guvern, Manolache Costache Epureanu îşi continua atacurile la adresa radicalilor. La 26 mai, el adresa o interpelare ministrului de finanțe A. G. Golescu cu privire la utilizarea de către I. C. Brătianu, ca ministru de finanțe, a fondurilor rezultate din împrumutul Oppenheim şi menite a acoperi datoria flotantă, ca şi despre creditele extraordinare şi suplimentare votate în timpul guvernării radicale. Deputatul bârlădean considera că, prin folosirea în alte scopuri a banilor dobândiți prin acel împrumut, Brătianu ar fi încălcat legea contabilității. Aceasta cerea informarea parlamentului de către executiv cu privire la destinația banilor proveniți din împrumuturi şi interzicea schimbarea destinației acestora. De asemenea, el îi reproşa acestuia cheltuielile excesive şi cerea instituirea unei comisii de anchetă care să cerceteze cazul, propunere susținută şi de ministrul de finanțe A. G. Golescu. În replică, Brătianu îşi declina răspunderea, afirmând că banii ar fi fost cheltuiți încă din timpul guvernărilor Ion Ghica şi C. A. Crețulescu[64]. Liderul radical, atacat acum de mai toate grupările unei Camere în care se găsea în izolare[65], avea să se vadă confruntat şi cu perspectiva formării unei comisii de anchetă, comisie din care făcea parte şi Manolache Costache Epureanu[66]. Aceasta şi-a început lucrările în luna iunie, iar la 9 decembrie a prezentat un raport prin care se cerea studierea situației financiare a anilor 1867 şi 1868 de către secțiunile Adunării Deputaților[67].

Deşi considerat un posibil succesor al lui Dimitrie Ghica, Manolache Costache Epureanu i-a acordat sprijin primului ministru până la demisia acestuia. Astfel, la 25 ianuarie 1870, George Brătianu a propus o moțiune de neîncredere, care avea de altfel să provoace retragerea guvernului. Costache Epureanu a luat poziție în favoarea cabinetului. Omul politic îşi motiva atitudinea prin necesitatea votării bugetului şi a altor legi importante. El critica, de asemenea, atacurile adresate guvernului prin prisma atitudinii de partid. Într-o frază reprezentativă, poate, pentru întreaga sa filosofie politică, deputatul afirma: „Eu cred că adevărații conservatori vor fi întotdeauna adevărații liberali"[68].

Noul guvern, condus de moderatul A.G. Golescu, ministru de finanțe în cabinetul Dimitrie Ghica, a fost primit cu ostilitate de Cameră[69]. Astfel, la chiar prima sa apariție în Adunare, acelaşi George Brătianu propunea un vot de blam, contestând într-un discurs nu lipsit de accente antidinastice constituționalitatea cabinetului. Manolache

[62] „Dezbaterile Camerei Deputaților a României", V, 6 mai 1869, p. 30-31.

[63] *Ibidem,* VI, 7 mai 1869, p. 51-56.

[64] *Ibidem*, XVII, 26 mai 1869, p. 201-212.

[65] Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu,* volumul I, îngrijire de ediție, introducere şi note de Elisabeta Simion, Bucureşti, 1994, p. 39.

[66] V. Russu şi D. Vitcu, *op. cit.*, p. 85.

[67] George D. Nicolescu, *Parlamentul român. 1866-1901*, Bucureşti, 1903, p. 53-56.

[68] MOf, 24, 1/13 februarie 1870, p. 129-130.

[69] V. Russu şi M. Timofte, *Semnificația instaurării guvernării conservatoare Lascăr Catargiu*, în AIIAI, XVI, 1979, p. 363.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costache Epureanu lua poziție și în favoarea lui Golescu, vorbind, ca și în 1867, de perspectiva dizolvării Parlamentului[70]. Totuși atitudinea sa avea să se schimbe rapid; până la sfârșitul sesiunii Camerei, deputatul a adresat numeroase critici proiectului de buget al guvernului, propunând o serie lungă de amendamente[71]. Intervențiile sale au făcut demersurile executivului foarte dificile; de altfel, slaba coeziune a guvernului și lipsa sprijinului parlamentar au provocat, în aprilie, demisia acestuia.

Principele Carol l-a chemat într-o primă fază la guvernare pe Ion Ghica, dar acesta a refuzat să formeze cabinetul, motivându-și decizia prin lipsa susținerii politice. Prințul s-a orientat atunci spre Manolache Costache Epureanu, datorită prestigiului acestuia printre conservatori, dar și receptării favorabile de care se bucura în străinătate[72]. Cabinetul a fost format din politicieni tineri (fiind numit „cloșca cu pui"), atașați grupării junimiștilor ieșeni și „Junei drepte" muntene. Aceștia se raportau cu destul scepticism la președintele consiliului, considerat un „bizantin" aparținând unei generații politice „depășite" și nu tindeau decât la o colaborare temporară cu acesta[73]. Instalarea guvernului a fost urmată de dizolvarea Camerelor, la 3 mai. Noile alegeri (mai-iunie 1870) nu au dat executivului majoritatea necesară, în Adunare intrând doar 48 de conservatori. Radicalii reușiseră să obțină 32 de locuri, susținătorii lui Kogălniceanu 28, fracțiunea 25, iar apropiații lui Ion Ghica – 14[74] . Nici opinia publică nu a primit noul guvern cu entuziasm. „Românul" se arăta sceptic cu privire la primul ministru[75], iar „Trompeta Carpaților", periodic altfel mult mai favorabil conservatorilor, își manifesta de asemenea rezervele față de acesta[76], cauzate probabil de atitudinea filosemită a politicianului[77].

Încă de la 15 iunie (data convocării noilor Camere în sesiune extraordinară), primul ministru se arăta dispus să demisioneze, rămânând la putere doar în urma succesului conservatorilor în alegerile pentru șefia corpurilor legiuitoare. Atacurile vehemente în parlament[78], ca și mișcarea radicalilor din Ploiești de la 8 august, care, republicană sau nu, a subminat serios autoritatea cabinetului[79], i-au grăbit însă acestuia sfârșitul. Achitarea, la 15 octombrie, la Târgoviște, a celor implicați în „revoluția" ploieșteană a sporit opoziția împotriva guvernului, care, la deschiderea parlamentului, s-a văzut obligat la o permanentă defensivă. Camera nu se remarca decât prin atacuri antidinastice mai mult sau mai puțin subtile (generate și de sentimentele de simpatie ale liberalilor față de Franța, implicată în războiul împotriva Prusiei). Deputații refuzau cu obstinație să ia în discuție bugetul și legile financiare, pe care „Românul" le vedea în contradicție cu interesele naționale[80]. În cele din urmă, scandalul provocat de afacerea Strousberg (neregulile săvârșite de reprezentanții consorțiului care se angajase să

[70] MOf, 27, 5/17 februarie 1870, p. 144-146.

[71] Astfel, într-o singură ședință, el prezenta nu mai puțin de trei amendamente la bugetul propus pentru ministerul cultelor și instrucțiunii. Cf. MOf, 35, 15/27 februarie 1870, p. 194.

[72] *Memoriile regelui Carol I al României*, volumul VI, p. 90-94.

[73] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, I (1855-1880), publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, 1937, p. 126-139.

[74] Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Istoria partidului național liberal*, București, 2000, p. 39.

[75] „Românul", XIV, 22 aprilie 1870.

[76] „Trompeta Carpaților", VIII, 816, 19 aprilie 1870.

[77] Costache Epureanu intervenise în numeroase rânduri în favoarea evreilor, făcându-se remarcat în acest sens mai ales în dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 cu privire la posibilitatea acestora de a dobândi naturalizarea. Alexandru Pencovici, *op. cit.*, p. 102-107.

[78] *Istoria parlamentului…*, p. 191-192.

[79] Gheorghe Cristea, *Conspirația „republicană" din august 1870*, în „ Studii", 1-3, 1969, p. 231-247.

[80] „Românul", XIV, 28 noiembrie 1870.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

construiască primele căi ferate din România), de ale cărei premise guvernul Manolache Costache Epureanu se arăta de altfel străin, a provocat demisia acestuia. Atacat pentru că nu ar fi luat măsuri împotriva lui Ambronn, comisarul german ce reprezenta guvernul pe lângă Strousberg, cabinetul s-a retras în urma unui vot de blam primit la 14 decembrie[81]. Mai mult, principele Carol s-a aflat în situația de a accepta ideea premierului demisionat, care propusese numirea succesorului său prin consultarea Camerelor, întreprinsă personal de Costache Epureanu[82].

Noul guvern s-a format sub conducerea lui Ion Ghica. În timpul acestui „minister al lichidării dinastice" (Nicolae Iorga)[83], având un lider care se apropiase mult de radicalii anticarlişti[84], Manolache Costache Epureanu a trebuit să facă față din nou la numeroase critici şi chiar amenințări cu justiția[85]. El îl ataca la rândul său pe Ion Ghica pentru schimbarea prefecților, înlocuiți cu apropiați ai radicalilor[86]. Pe Alexandru Candiano-Popescu, liderul mişcării de la Ploieşti care se declarase republican în plină şedință a Camerei, Manolache Costache Epureanu îl taxa de ridicol[87]. La discutarea raportului privitor la chestiunea Strousberg, la 2 martie, politicianul îi combătea din nou pe radicali, ca inițiatori ai concesiunii construirii căilor ferate, în timpul guvernării din 1867-1868[88].

Devenit din nou lider al opoziției conservatoare din Cameră, experimentatul om politic avea să facă parte în curând din prima majoritate parlamentară stabilă de după 1866. Demiterea lui Ion Ghica, provocată de atacarea reprezentanților coloniei germane din Bucureşti, care sărbătoreau la sala Slătineanu aniversarea împăratului Wilhelm I, a adus la conducere un cabinet conservator avându-l în frunte pe Lascăr Catargiu, la 11 martie 1871. Format chiar în casa lui Manolache Costache Epureanu[89], care refuzase, se pare, să preia din nou puterea[90], executivul s-a lovit de la început de ostilitatea Camerei, pe care a dizolvat-o la 16 martie.

Situația lui Costache Epureanu în noul context apărea oarecum paradoxală. Contribuind la formarea guvernului, el nu s-a numărat totuşi printre membrii acestuia până în octombrie 1872, când a devenit ministru al justiției. Mai mult, nu a izbutit în încercarea de a deveni preşedinte al Adunării deputaților, în noiembrie 1871. La întrunirea majorității conservatoare din noua Cameră la hotelul „Concordia nouă", în scopul desemnării unui candidat unic pentru această funcție, Costache Epureanu nu a primit decât 9 voturi, față de 41 ale principelui Dimitrie Ghica[91]. Explicațiile acestui fapt pot fi căutate în impactul guvernării sale nereuşite, dar şi în efectul negativ provocat de *Petiția de la Iaşi*, cu care numele lui Manolache Costache Epureanu a fost asociat. Nu voi insista asupra acestui document, analizat deja în mai multe lucrări[92].

[81] *Istoria parlamentului…*, p. 193.

[82] *Memoriile regelui Carol I al României*, volumul VII, p. 6-7; „Trompeta Carpaților", VIII, 979, 17 decembrie 1870.

[83] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, X, p. 120.

[84] V. Russu şi M. Timofte, *op. cit.*, p. 377-378.

[85] MOf, 38, 19 februarie/3 martie 1871, p. 206-207. În şedința din 13 februarie, Epureanu se vedea nevoit să ia apărarea fostului prefect de Vlașca, Theodor Dobrescu, atacat pentru ingerințe electorale.

[86] *Ibidem,* 39, 20 februarie/4 martie 1871, p. 214.

[87] *Ibidem,* 45, 27 februarie/11 martie 1871, p. 244.

[88] *Ibidem*, 62, 19/31 martie, p. 364-366.

[89] Emil Ioachimovici, *op. cit.,* p. 61-62; Apostol Stan, *Grupări şi curente…*, p. 416; „Trompeta Carpaților", XIV, 1247, 2 mai 1876.

[90] *Ibidem,* p. 58-60.

[91] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 176.

[92] Între acestea pot fi amintite Anastasie Iordache, *Sub zodia Strousberg*, Bucureşti, 1991, p. 51-55; Apostol Stan, *Grupări şi curente…*, p. 324-325; *Istoria parlamentului…*, p. 195-198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Câteva precizări se impun totuşi, atât cu privire la conținutul acestuia, cât şi despre contribuția deputatului la elaborarea sa.

Petiția de la Iaşi răspundea unor inițiative mai vechi. Astfel, la 16 aprilie 1870, Constantin Suțu îi vorbea lui Titu Maiorescu despre necesitatea unor măsuri mai ferme în privința presei licențioase şi despre modificarea Constituției în sensul creşterii prerogativelor Senatului[93]. Excesele radicalilor, urmate de ascensiunea unui puternic guvern conservator, au încurajat tendințele dreptei de schimbare a *statu-quo*-ului constituțional. Astfel, în mai 1871, era conceput, probabil de către Grigore M. Sturdza, documentul în discuție. Bazat pe respingerea trinomului libertate-egalitate-fraternitate, acesta stipula doar necesitatea libertății, însoțită de dreptate, în sens justițiar. Se cerea, printre altele, modificarea drastică a legii electorale (cens de 700 de galbeni la colegiul I), formarea unui Senat cu membrii numiți de principe şi a unui consiliu de stat, colonizarea de germani pe moşiile statului, modificarea legii comunale în sensul numirii primarilor de către guvern, preponderența marilor proprietari în desemnarea membrilor consiliilor comunale, sancțiuni mai dure împotriva agitatorilor politici (în special, a presei dominate de aceştia) şi reinstituirea pedepsei cu moartea[94].

Deşi a fost considerat drept coautor şi inițiator al petiției[95], Manolache Costache Epureanu nu se număra printre semnatarii acesteia, ci doar printre cei care o subscriseseră, declarând că se unesc cu „tendința sa generală" şi angajându-se să o prezinte în parlament. Costache Epureanu se găsea astfel în aceeaşi situație cu junimiştii[96], cu excepția lui Theodor Rosetti şi a lui Petre Carp, care, de altfel, a dezavuat-o[97]. O parte din ideile sale politice s-au regăsit între cele exprimate de document, după cum se va vedea mai jos. Cu toate acestea pare puțin probabil ca abilul şi încercatul politician să fi contribuit decisiv la o inițiativă revoluționară cu şanse minime de reuşită, pe care Lascăr Catargiu şi apropiații săi nici măcar nu au adus-o în discuția Camerelor[98]. Modificarea radicală a Constituției pe cale petiționară nu putea reprezenta mai mult decât un proiect utopic şi, cu toată afinitatea între acesta şi gândirea lui Costache Epureanu, asumarea de către omul politic în discuție a inițiativei pare destul de improbabilă. De altfel, printre semnatarii actului nu se regăsea nici un nume important al vieții politice româneşti, cu excepția lui Grigore M. Sturdza. Nici cei care subscriseseră actul nu se făcuseră încă remarcați (cu excepția lui Manolache Costache Epureanu) în viața politică; Titu Maiorescu sau Vasile Pogor se aflau doar la primele mandate de parlamentari. Conservatorul intenționa probabil să folosească petiția doar ca pe un mijloc de presiune, ca pe un argument în plus în susținerea propriilor principii, modificarea Constituției fiind doar un deziderat pe termen lung ce avea să se realizeze doar în eventualitatea obținerii unui sprijin mai larg.

Costache Epureanu avea să promoveze, în primul rând, în Parlament proiectul limitării libertății presei. La 16 ianuarie 1873, politicianul conservator, la acea dată ministru al justiției (de la 28 octombrie 1872), pleda în favoarea modificărilor aduse în acest sens codului penal de comisia parlamentară din care făcuse şi el parte, alături de Alexandru Lahovary, Vasile şi Constantin Boerescu, George Gr. Cantacuzino şi G. Vernescu. Acestea includeau în lege sancțiuni pentru cei care aduceau injurii princi-

[93] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 131.
[94] Idem, *Istoria contimporană a României (1866 -1900)*, Bucureşti, 1925, p. 49-62.
[95] Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 51.
[96] Titu Maiorescu, *Istoria contimporană*..., p. 63.
[97] C. Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a țării*, volumul I, Bucureşti, 1936, p. 153-154.
[98] Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pelui, principesei sau fiilor acestora şi pentru cei care proferau calomnii la adresa demnitarilor. De asemenea, interveneau modificări importante în ceea ce priveşte procedura, tipografiile şi ziarele putând fi confiscate, iar ziariştii reținuți printr-o simplă dispoziție a judecătorului de instrucție[99]. Combătându-l pe Titu Maiorescu (acesta ceruse înlăturarea modificărilor de procedură), Manolache Costache Epureanu promova proiectul comisiei în numele ideii de ordine socială. El invoca natura restrictivă a regulamentului Camerei şi justifica prin comparație modificările prevăzute în proiect, vorbind de necesitatea limitării puterii, care, odată devenită abuzivă, reprezenta un pericol major[100]. Deşi uşor sofistică (asocierea între puterea exercitată de Camere şi aceea a presei suprapunând doi termeni aparținând unor sfere diferite), argumentația lui Costache Epureanu putea găsi ecou în contextul în care publicații precum „Ghimpele" se pretau la atacuri (îndeosebi antidinastice) necontrolate şi la o violență extremă a limbajului[101]. Cu toate acestea, amendamentul propus de Maiorescu, solicitând eliminarea articolului privitor la reținerea ziariştilor, a fost adoptat de Adunare[102].

Şi la dezbaterile privitoare la legea comunală, Manolache Costache Epureanu s-a pronunțat în sensul ideilor exprimate în *Petiția de la Iaşi*. Deşi moderat în opiniile privitoare la numirea primarilor de către guvern, susținând chiar împotriva proiectului prezentat în Cameră, menținerea parțială a eligibilității acestora, omul politic sprijinea ideea preponderenței marilor proprietari în administrația comunelor, chiar atunci când aceştia se stabiliseră în alte localități. Deputatul îşi legitima opinia îndeosebi prin tradiție. Evocând nostalgic situația comunelor înaintea legii din 1864, el stabilea o comunitate de interese între proprietari şi săteni, pe care legislația şi intervenția statului tindea să o submineze. Pleda practic pentru o formă de autonomie comunală în care proprietarii să aibă preponderența în comunitate, pentru un transfer al autorității din zona politico-administrativă către cea economică. Se opunea, de asemenea, centralizării şi tendințelor nivelatoare, pe care le considera periculoase pentru libertatea comunităților şi a indivizilor[103].

În calitate de ministru al justiției, Manolache Costache Epureanu a avut o inițiativă notabilă, anume revizuirea codului de procedură civilă. Deşi a rămas în stadiul de expunere de motive, proiectul atrage totuşi atenția prin faptul că ilustrează o concepție politică şi juridică bine închegată. Ministrul se lansa astfel într-o critică a vechiului cod, considerat nepotrivit cu tradițiile şi gradul de dezvoltare al societății româneşti, elaborat fără un studiu serios al legislației anterioare autohtone. Liderul conservator compara codul românesc de procedură civilă cu modelul său genevez, găsindu-l pe acesta din urmă superior la nivelul aplicabilității practice. El constata dificultatea de a aplica legea românească, generată de lipsa unor magistrați pregătiți.

[99] MOf, 14, 19/31 ianuarie 1873, p. 58-61.

[100] *Ibidem*, 19, 25 ianuarie/6 februarie 1873, p. 156-157. „Dară oare noi înşine nu ne-am pus aici un frâu în exprimarea ideilor noastre? Nu am făcut un regulament? Nu am dat autoritatea unui birou al Adunării, care să ne controleze? Apoi, dacă legislatorii unei țări încă recunosc pentru dânşii o autoritate – cu toate că libertatea cuvântului nostru este garantată – cum putem admite ca o armă atât de puternică […] să fie sustrasă de la orice control, să fie liberă a pronunța în societate ideile cele mai distrugătoare ordinii sociale? Prin urmare vedeți foarte bine că în acest moment nu pledați libertatea presei, ci distrugerea corpului social printr-o presă excesivă şi cu un cuvânt rău serviți cauza libertății presei".

[101] Constantin Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, vol. I (1871-1877), ediție îngrijită de Aristița şi Tiberiu Avramescu, Bucureşti, 1987, p. 287-292.

[102] MOf, 19, 25 ianuarie/6februarie 1873, p. 158.

[103] *Ibidem*, 28, 5/17 februarie 1874, p. 163- 164. „Aceasta este, d-lor, boala noastră, sacrificăm idolului de egalitate adevărata libertate, suntem din nefericire de acea şcoală cesariană care flatează pasiunile maselor şi ajunge în adevăr la o egalitate, la egalitatea servituții (Aplauze)".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Criticând înnoirile ce eludau tradiţia şi practica socială, Costache Epureanu îl cita pe Burke, operând o comparaţie implicită între legislaţia din România şi aceea a Franţei revoluţionare. În final, ministrul conservator propunea instituirea unei „comisii ad- hoc" sub conducerea ministrului justiţiei „compusă din oameni de ştiinţă şi de experienţă" care să se ocupe de revizuire[104].

O schimbare de atitudine a lui Manolache Costache Epureanu faţă de cabinet s-a făcut simţită în momentul retragerii acestuia de la conducerea Ministerului de Justiţie, la 31 martie 1873. Aceasta a fost motivată oficial prin adoptarea unui proiect de înfiinţare a unui institut de credit funciar, proiect care excludea capitalul străin. Ideea fondării unei instituţii care să asigure un credit stabil proprietarilor de pământ apăruse în dezbaterile parlamentare încă din 1869[105]. În iunie 1872, Manolache Costache Epureanu prezenta Camerei un raport prin care expunea dificultăţile pe care le întâmpinau proprietarii în obţinerea creditului necesar exploatării eficiente a pământului. El propunea formarea unui institut de credit funciar de către o societate de capitalişti străini care urma să obţină largi privilegii. Comisia parlamentară pe care Manolache Costache Epureanu o reprezenta ca raportor a aprobat în unanimitate ideea; proiectul urma a fi votat după găsirea unei societăţi care să propună condiţii avantajoase. La începutul lui 1873 însă, un grup de proprietari şi oameni politici din care făceau parte I. C. Brătianu, Ion Cantacuzino, Aristide Pascal, Dimitrie Ghica, Vasile Boerescu, G. Gr. Cantacuzino, Ion Ghica, prezentau un proiect alternativ prin care cereau înfiinţarea creditului sub forma unei asociaţii de proprietari, organizată pe principiul solidarităţii şi al împrumutului ipotecar, cerând în acelaşi timp un privilegiu exclusiv pe 35 de ani. Deşi guvernul nu agrea ideea, aceasta a ajuns, la presiunile opiniei publice, în dezbaterea Camerelor[106].

La 26 februarie 1873, o nouă comisie parlamentară aducea în faţa Adunării un raport prin care pleda în favoarea sistemului asociativ. Printre argumentele expuse în acest document se numărau garanţia oferită de solidaritatea proprietarilor, înlăturarea riscului operaţiunilor bancare şi caracterul naţional al viitoarei instituţii. De asemenea, raportul pleda pentru un singur institut de credit, aşadar pentru principiul privilegiului[107]. În aceeaşi şedinţă, Costache Epureanu îşi expunea propria opinie. Vorbind despre deprecierea valorii pământului în urma legii rurale şi despre dificultăţile legislative (termenul mai lung al împrumutului ipotecar în comparaţie cu acela bazat pe poliţă), el susţinea vechea formulă de organizare propusă[108]. La 27 februarie, Manolache Costache Epureanu revenea cu o părere mai nuanţată, acceptând în principiu ideea asociaţiei de proprietari. Ministrul cerea însă, în numele liberei iniţiative, respingerea privilegiului[109]. Deşi guvernul s-a plasat pe poziţii asemănătoare, generalul Christian Tell (ministrul cultelor şi instrucţiunii) ameninţând chiar cu demisia cabinetului[110], proiectul a fost adoptat, la 9 martie, cu 72 de voturi contra 26[111]. La 29 martie, Senatul vota şi el proiectul[112]. În aceste condiţii, dublate de o violentă campanie a presei de opoziţie la adresa sa[113], Costache Epureanu se retrăgea din executiv, la 31 martie 1873.

[104] *Ibidem*, 57, 13/25 martie 1873, p. 469- 470.
[105] Grigore Vulturescu, *Explicaţie teoretică şi practică a legii şi statutelor creditului funciar*, volumul I, Bucureşti, 1906, p. 10.
[106] *Ibidem*, p. 12-19.
[107] MOf, 53, 8/20 martie 1873, p. 344.
[108] *Ibidem*, 55, 10/22 martie 1873, p. 457- 458.
[109] *Ibidem*, 57, 13/25 martie 1873, p. 482- 483.
[110] *Ibidem,* 60, 16/28 martie, p. 497.
[111] *Ibidem*, 68, 25 martie/6 aprilie 1873, p. 550.
[112] *Ibidem*, 76, 4/16 aprilie 1873, p. 603.
[113] „Românul", XVII, 2 martie 1873; XVII, 11 martie 1873.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-au făcut totuşi speculaţii cu privire la caracterul politic al demisiei ministrului justiției[114], care pot apărea ca justificate dacă luăm în considerare atitudinea avută de politician până în mai 1874. Păstrând o situație destul de solidă în cadrul legislativului[115], el a început polemicile cu Lascăr Catargiu[116]. În acelaşi timp, îl contesta vehement pe ministrul de finanțe Petre Mavrogheni[117], ceea ce nu îl împiedica însă a păstra o atitudine conciliantă față de Vasile Boerescu, ministrul de externe[118]. Manolache Costache Epureanu încerca astfel aplicarea tacticii din 1867 şi 1870, anume divizarea cabinetului în speranța răsturnării sale, căutându-şi aliați în guvern în încercarea de a forma o altă majoritate.

Din mai 1874, la discuția privitoare la convertirea datoriei flotante într-un împrumut cu rentă perpetuă de 5%, idee susținută de ministrul de finanțe, Costache Epureanu trecea definitiv în opoziție[119] propunând, în calitate de raportor al comitetului de delegați ai secțiunilor, respingerea proiectului. Expunerea de motive elaborată se baza în primul rând pe considerația că împrumutul ar provoca un deficit prea mare[120], nejustificată având în vedere bugetul excedentar al anului 1873[121]. A urmat replica vehementă a lui Petre P. Carp, care, fără a evita nici chiar aluziile cu caracter personal, cerea respingerea concluziilor raportului[122], Adunarea adoptând propunerea sa cu 66 de voturi pentru şi doar 21 împotrivă[123].

La redeschiderea Camerelor, la 15 noiembrie, Manolache Costache Epureanu nu a mai fost ales în nici o comisie parlamentară, semn al îndepărtării sale definitive de majoritatea Adunării. În ianuarie 1875, politicianul începea combaterea sistematică a guvernului[124]. La 14 ianuarie, el pronunța un discurs acid la adresa lui Mavrogheni, susținându-l pe Nicolae Ionescu. Deputații insinuau că acesta ar fi fost implicat în afaceri oneroase cu bancherul Oppenheim, care reprezenta consorțiul ce se ocupase de construcția liniei ferate Suceava-Iaşi; ei aveau sprijinul unui alt deputat conservator, ministrul demisionar al cultelor şi instrucțiunii, generalul Tell[125]. La 1 februarie, Costache Epureanu se asocia la o moțiune propusă de George Vernescu, care eticheta drept contrare Constituției candidaturile „ oficiale“ propuse de guvern pentru alegerile ce urmau să aibă loc în primăvară. Manolache Costache Epureanu invoca ideea independenței alegătorilor, luând ca exemplu modelul german, precum şi tradiția românească, bazată, în concepția sa, pe separarea puterilor. De asemenea, la 3 februarie, el dezvolta o interpelare adresată lui Lascăr Catargiu, în care semnala nereguli în alcătuirea listelor de alegători în județul Tutova[126].

---

[114] *Ibidem*, XVII, 9 decembrie 1873; „Trompeta Carpaților“, XI, 1069, 7/19 aprilie 1873. Periodicul radical considera plecarea lui Costache Epureanu din guvern ca pe o consecință a „trădării“ junei drepte, iar ziarul lui Cezar Bolliac o eticheta ca pe rezultatul incapacității acestuia de a domina executivul.

[115] MOf, 253, 21 noiembrie/3 decembrie 1873, p. 2248. La deschiderea sesiunii parlamentului, Costache Epureanu a fost ales în comisiile financiară şi bugetară.

[116] *Ibidem*, 38, 16/28 februarie 1874, p. 236 .

[117] *Ibidem*, 5, 6/18 ianuarie 1874, p. 26 şi 70, 27 martie/3 aprilie 1874, p. 465-466.

[118] *Ibidem,* 258, 28 noiembrie/10 decembrie 1873. În şedința din 22 noiembrie, Manolache Costache Epureanu îi lua apărarea acestuia în fața imputărilor lui Nicolae Ionescu. Liderul fracționist îi reproşase ministrului că ar dori să proclame independența României fără acordul Camerelor.

[119] După propria declarație din 1876. *Ibidem*, 171, 4/16 august 1876, p. 4311.

[120] *Ibidem*, 139, 27 iunie/9 iulie 1874, p. 884-885.

[121] Theodor C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul Organic până astăzi*, Bucureşti, 1905, p. 147.

[122] MOf*,* 141, 29 iunie/11 iulie 1874, p. 897-898.

[123] *Ibidem,* 142, 2/14 iulie 1874, p. 904

[124] Apostol Stan, *Grupări şi curente…*, p. 424.

[125] MOf, 16, 22 ianuarie/3 februarie 1875, p. 300-302.

[126] *Ibidem*, 35, 14/26 februarie 1875, p. 780 c1- 789 c5. La răspunsul primului ministru, care îi atrăgea atenția asupra unei circulare pe care o dăduse pentru a asigura legalitatea alcătuirii listelor electorale şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cu toate acestea, Costache Epureanu se menținea pe poziții conservatoare, el apărând la 8 februarie proiectul guvernului de introducere în codul de procedură penală a unui articol în care se cerea un cens de 1.500 lei pentru juraţi. Polemizând cu radicalul G. Chițu, deputatul făcea din discursul său o veritabilă declarație de principii. El critica astfel ideile de libertate, egalitate şi fraternitate şi considera articolul propus de guvern ca pe un pas important în vederea unei viitoare modificări a legii electorale. De asemenea, omul politic expunea concepția potrivit căreia moralitatea, la nivel colectiv, s-ar afla în strânsă conexiune cu gradul de cultură[127]. Manolache Costache Epureanu rămânea aşadar în cadrul paradigmei elitiste expusă în petiția de la Iaşi. În acelaşi sens, avea să se pronunțe Epureanu şi la discutarea tratatului cu Austro-Ungaria, în iunie, regretând respingerea ideii de colonizare a României cu străini, pe care o considera ca pe o inițiativă civilizatoare[128].

Dacă în Cameră Costache Epureanu se situa alături de lideri ai opoziției ca G. Vernescu sau N. Ionescu, apropierea sa de radicali, deşi prevăzută de opinia publică[129], s-a făcut mai greu, practic abia în aprilie, în perioada alegerilor. Apare în acest sens foarte interesantă schimbarea de atitudine a „Românului“ în decurs de doar câteva zile. Dacă la 20 aprilie 1875 Manolache Costache Epureanu era calificat drept „stâlp al partidei ordinii“ şi criticat pentru situația financiară a guvernării sale[130], la 26 aprilie periodicul radical reproducea o scrisoare a politicianului în discuție către G. Cantacuzino, în care se vorbea despre amestecul guvernamental în alegeri[131]. La 24 mai 1875, opoziția, grupată în „coaliția de la Mazar-paşa“, publica un program în şapte puncte, avându-l ca prim semnatar pe Manolache Costache Epureanu. Criticând activitatea cabinetului, programul proclama uitarea „divergențelor trecute“ dintre membrii coaliției (reprezentând toate nuanțele liberale şi conservatorii disidenți grupați în jurul lui Costache Epureanu) şi preconiza „o politică de pace“ în exterior, iar în politica internă îmbunătățirea condiției păturilor sărace, schimbări în armată, reducerea cheltuielilor statului şi comunelor, descentralizarea şi independența justiției, a clerului şi a profesorilor[132]. Manifestul era reprodus şi în „Românul“ din 4 iunie, sub numele de „programul partidului național liberal“[133]. Deşi aleşi cu toții în Cameră, liderii coaliției au demisionat la 30 iunie, după votarea de către aceasta a tratatului de comerț cu Austro-Ungaria[134]. Ei au preferat astfel luptei parlamentare aşteptarea unei eventuale dizolvări a Senatului pentru a încerca preluarea puterii.

În martie 1876, dizolvarea camerei superioare s-a produs, iar opoziția coalizată a câştigat alegerile. Guvernul Lascăr Catargiu a demisionat, fiind înlocuit de un cabinet de tranziție, condus de generalul Ioan Emanoil Florescu. La 20 aprilie, Manolache

afişarea lor la timp, Manolache Costache eticheta dispoziția acestuia ca pe „de la moutarde apres diner“ (muştar după masă). „Ei, d-le Epurene, circulara mea nu e de la moutarde apres diner, e tocmai la masa şi-l mănânci cu rasol“, îi replica exasperat Lascăr Catargiu.

[127] *Ibidem*, 38, 18 februarie/2 martie 1875, p. 919-921. „Acum vin la o argumentație mai precisă a d-lui Chițu. D-sa spune că poporul nostru este moral, dar incult. E departe de mine de a arunca cel mai mic cuvânt în contra poporului, voi zice că e un popor binecuvântat care are conştiința binelui în sine; dar nimeni nu poate zice că un popor poate fi moral fără cultură; aceasta ar fi un nonsens; ideea de morală stă în strânsă legătură cu dezvoltarea intelectuală a poporului“.

[128] *Ibidem*, 151, 12/24 iulie 1875, p. 3417.

[129] „Trompeta Carpaților“, XIII, 1178, 26 ianuarie 1875.

[130] „Românul“, XIX, 20 aprilie 1875.

[131] *Ibidem*, XIX, 26 aprilie 1875.

[132] *Istoricul partidului național liberal de la 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, 1923, p. 98-103.

[133] „Românul“, XIX, 2, 3, 4 iunie 1875.

[134] MOf, 164, 27 iulie/8 august 1875, p. 3736.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costache Epureanu era ales cu 33 de voturi în funcția de vicepreşedinte al Senatului, alături de George Vernescu[135]. În discursul de investitură, Costache Epureanu, vorbind în numele partidului liberal, considera Senatul un „depozitar al libertăților publice". El contesta acestei instituții caracterul aristocratic pe care i-l atribuise în 1866, aceasta constituind practic singura disociere de vechile sale idei în cadrul Parlamentului. A doua zi, Manolache Costache Epureanu, susținându-l pe Nicolae Ionescu, solicita invalidarea alegerii primului ministru în Senat pentru presupuse neregularități[136]. În fața ostilității camerei superioare, generalul Florescu demisiona la 26 aprilie. La 28 aprilie, Costache Epureanu îşi prezenta programul de guvernare în calitate de premier.

Numirea lui Manolache Costache Epureanu în această funcție apărea ca o soluție de compromis. Nereuşind să se înțeleagă cu G. Vernescu în vederea formării cabinetului, principele Carol îl accepta doar ca pe un premier de tranziție. De altfel, Manolache Costache Epureanu nu numai că nu intra de la început în vederile coaliției, dar nu urma să ocupe într-un guvern Vernescu decât funcția de ministru al lucrărilor publice[137], post pe care de altfel l-a păstrat şi ca prim ministru. Programul noului cabinet afirma, pe lângă dorința de conciliere cu vechii adversari conservatori, generalități cu privire la politica financiară de urmat (bazată pe economii), precum şi la aceea față de Biserică şi şcoală, ca instituții esențiale pentru statul român[138]. Alegerile pentru Cameră, câştigate categoric de radicali, neînțelegerile premierului cu principele[139] şi cu liderii stângii[140] au făcut situația acestuia foarte dificilă. În Parlament, Costache Epureanu avea de întâmpinat atacuri ale radicalilor, el trebuind să răspundă unei serii de interpelări[141], precum şi imputărilor lui Nicolae Fleva, privitoare la menținerea în cadrul ministerului lucrărilor publice a unui funcționar al cărui contract expirase[142].

Demisia sa avea să vină în urma raportului care cerea urmărirea în justiție a miniştrilor din cabinetul Lascăr Catargiu (cu excepția lui Costache Epureanu, Ion Strat şi Ion Bălăceanu). Intervențiile lui Manolache Costache Epureanu, mai întâi în favoarea lui Theodor Rosetti[143] (ministru al lucrărilor publice în guvernul conservator) şi apoi pentru a semnala imposibilitatea asumării de către Cameră a dublului rol de anchetator şi judecător de instrucție[144] au rămas fără rezultat. În consecință, la 22 iulie, Costache Epureanu îşi anunța demisia, declarând că se simte „ca un copil orfan" între colegii săi. Manifestând temeri cu privire la o posibilă revanşă conservatoare (care avea de altfel să se producă în 1888) şi amintind de acțiunea deschisă împotriva sa de Cameră, în 1861, premierul declara, mucalit dar şi sfidător: „Vă foarte mulțumesc. Mai bine mă duc să treier grâu la Iepureni"[145]. A doua zi, „Timpul" publica fraze elogioase la adresa sa[146], semn al unei posibile apropieri de conservatori. Aceasta avea totuşi să se producă mai târziu, animozitățile acumulate provocând respingerea lui Costache Epureanu de către o mare parte a acestora.

[135] *Ibidem*, 94, 29 aprilie/11 mai 1876, p. 2374-2375.
[136] *Ibidem*, 95, 30 aprilie/12 mai 1876, p. 2400.
[137] *Memoriile regelui Carol I al României*, volumul VIII, p. 45-49.
[138] MOf, 100, 6/18 mai 1876, p. 2499-2500.
[139] *Memoriile regelui Carol I al României*, volumul VIII, p. 52-53.
[140] *Ibidem*, p. 67-68.
[141] MOf, 146, 4/16 iulie 1876, p. 3510; 147, 6/18 iulie 1876, p. 3550-3551; 148, 7/19 iulie 1876, p. 582.
[142] *Ibidem*, 152, 11/23 iulie 1876, p. 3710-3714.
[143] *Ibidem*, 176, 11/23 august 1876, p. 4432-4442.
[144] *Ibidem*, 178, 13/25 august 1876, p. 4492-4493.
[145] *Ibidem*, p. 4516- 4517
[146] „Timpul", I, 83, 23 iulie 1876.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În următoarea perioadă, atitudinea lui Manolache Costache Epureanu faţă de noul guvern condus de I. C. Brătianu s-a dovedit una ambiguă. Deşi încă din noiembrie 1876 acesta începea să atace cabinetul, combătând proiectul de lege cu privire la şcolile primare[147], în februarie 1877 el îşi manifesta disponibilitatea de a reintra în executiv[148], iar în aprilie era ales vicepreşedinte al noului Senat[149], deşi se opusese dizolvării celui ales cu un an înainte[150]. După acest moment, relaţiile sale cu liberalii s-au deteriorat rapid, mai ales din pricina criticilor aduse de Costache Epureanu politicii externe a cabinetului. La 1 februarie 1878, „Românul“ răspundea atacurilor sale cu privire la cedarea Basarabiei, vorbind în acelaşi timp de o încercare conservatoare de răsturnare a cabinetului[151]. Primit în audienţă de principele Carol, la 10 februarie, Epureanu îndreptăţea oarecum suspiciunile, anunţându-şi intenţia de a „face actualului minister straşnică opoziţie în Senat“[152].

Totuşi, între 1877 şi 1880, prezenţa lui Manolache Costache Epureanu în dezbaterile privitoare la politica internă românească a scăzut mult. Discursurile sale pe această temă au pierdut din consistenţă, încremenind în frazeologie şi manierism. Practic, în afara atacurilor permanente la adresa guvernului, privitoare la nerespectarea de către acesta a garanţiilor constituţionale, nu a mai apărut nimic notabil. Singurul moment mai important s-a consemnat la 7 martie 1879, când, în vederea convocării Camerelor de revizuire a Constituţiei (pentru naturalizarea evreilor), Costache Epureanu, susţinut de Kogălniceanu, a încercat să forţeze retragerea primului ministru reproşându-i că guvernarea sa nu ar prezenta garanţii suficiente pentru libertatea alegerilor[153]. Atacat de liberali, contestat de o parte a dreptei[154], el reuşea totuşi să fie ales în fruntea Partidului Conservator, organizat la 3 februarie 1880. Nici această funcţie nu i-a fost recunoscută unanim, o parte a tinerilor conservatori (între care G. Gr. Cantacuzino şi Petre P. Carp) şi generalul Tell refuzând să ia parte la activitatea clubului pe toată durata conducerii sale[155].

Manolache Costache Epureanu nu a ocupat de altfel pentru mult timp acest loc, la 7 septembrie 1880 el murind în Germania, la Wiesbaden. Moartea sa nu avea să potolească disensiunile din partid. Între junimişti şi „bătrânii de la 1848“, conservatori ca Lascăr Catargiu sau Christian Tell, mai apropiaţi prin stilul şi concepţiile lor de personalitatea primului şef al partidului, s-a prelungit un veritabil conflict de generaţii Acesta avea să ţină partidul departe de putere până în 1888, întreţinând dominaţia liberalilor şi sporind dezorganizarea în care se afla marele grup de individualităţi puternice, dar lipsite de coerenţă în acţiune, pe care îl formau conservatorii[156].

[147] MOf, 262, 24 noiembrie/6 decembrie 1874, p. 6342-6344.
[148] *Memoriile regelui Carol I al României*, volumul IX, p. 35.
[149] „Românul“, XXI, 17 aprilie 1877.
[150] MOf, 33, 12/24 februarie 1877, p. 1090-1096.
[151] „Românul“, XXII, 1 februarie 1878.
[152] *Memoriile regelui Carol I al României*, volumul XIII, p. 50.
[153] MOf, 59, 14/26 martie 1879, p. 1743-1748.
[154] P. P. Carp, *op. cit.*, p. 78-83; Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, volumul II, p. 237-238.
[155] Paraschiva Câncea, *Viaţa politică în România în primul deceniu al independenţei de stat*, Bucureşti, 1974, p. 51-52; Anastasie Iordache, Constantin Vlăduţ, *Christian Tell*, Craiova, 1976.
[156] Cu privire la istoria partidului conservator rămâne de referinţă cartea lui Ion Bulei, *Conservatori şi conservatorism în România*, Bucureşti, 2000, care acoperă perioada cuprinsă între organizarea acestuia, în 1880, şi reculul de după Marele Război.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MANOLAKE KOSTAKE EPOUREANO DANS LA VIE PARLEMENTAIRE ROUMAINE (1866-1880)

(Résumé)

Entre 1866 et 1880, Manolake Kostake Epoureano fût, par ses actions et par sa conception politique, un personnage représentatif du conservatisme roumain. Entre ses idées politiques, on peut rappeler lesquelles concernant le rôle décisif qu'une élite, sélectionnée par la richesse et l'éducation, devait avoir dans l` état. En même temps, l'homme politique a été un «constitutionaliste», un admirateur du model politique anglais, caractérisé par la légalité et le respect pour la tradition. En matière économique, il a soutenu toujours la réduction des dépenses publiques et la liberté des initiatives privées. Dans la vie parlementaire, Manolake Kostake Epoureano a suivi, jusqu'en 1875, les programmes de la droite (devenant aussi premier ministre, pour quelque mois, en 1870). Quoi qu'il a pris part après à la fondation du Parti National Libéral, dont il a été le premier chef de gouvernement (en 1876), Manolake Kostake s'est retourné vers les conservateurs. En 1880, justement avant sa mort, il est devenu le président d'une structure politique récemment fondée – le Parti Conservateur.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DINU BALAN

STATUL NAȚIONAL ROMÂN ŞI NAȚIONALISMUL MODERN (1866-1918). ASPECTE COMPARATIVE

Ideea unității naționale a acționat ca un catalizator al istoriei românilor în epoca modernă. Înfăptuită, parțial, în 1859, a fost augmentată de politica centralistă a statului român şi de emergența unui naționalism etnicist. Această temă a unității a cumulat elemente ale politicului şi ale miticului, în vederea realizării unei organizări colective armonioase[1]. Şi după crearea statului național, națiunea a fost gândită mai degrabă etno-cultural decât politic[2]. Studierea evoluției statului român nu poate fi separată, din această cauză, de aceea a națiunii şi a naționalismului. Ideea națională a devenit valoarea supremă, promovată de elitele secolului XIX[3]. O inserție a cazului românesc în orizontul național-statal al Europei este necesară pentru înțelegerea particularităților, dar şi a elementelor de convergență, care dau justețe caracterizării secolului XIX drept „secol al naționalităților".

Similitudinile existente în procesul de constituire a statelor naționale italian, român şi german în secolul XIX justifică o abordare comparată, cel puțin pentru începutul perioadei avute de noi în discuție[4]. Urmând „o mai veche evoluție"[5], în secolul XIX s-au constituit statele naționale din centrul Europei, „atunci când a fost găsită o modalitate practică de a îmbina şi armoniza interesele marilor puteri cu cele ale națiunilor în cauză"[6]. Germanii, italienii şi românii au reuşit să-şi edifice statele proprii.

Forța ideii de unitate în spațiul german a determinat constituirea pieței unice (*Zollverein*). S-a consolidat ideea unificării politice, a fost stimulat efortul intelectual în direcția deschisă de Herder, având în vedere necesitatea unui stat german şi afirmând

[1] Raoul Girardet, *Mituri şi mitologii politice*, traducere de Daniel Dimitriu, prefață de Gabriela Adameşteanu, Iaşi, Institutul European, 1997, p. 123-130.

[2] Al. Zub, *Națiune culturală şi națiune politică la români în secolul XIX*, în *Vârstele Unirii. De la conştiința etnică la unitatea națională*, vol. editat de Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, Florin Cântec, Iaşi, Fundația Academică „A.D. Xenopol", 2001, p. 51-57.

[3] L. Boia, *Istorie şi mit în conştiința românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997, p. 147.

[4] Vezi şi Dan Berindei, *Constituirea statelor naționale în secolul al XIX-lea: Italia, România şi Germania. Paralele istorice*, în idem, *Românii şi Europa în perioadele premodernă şi modernă*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 245-267; Dinu C. Giurescu, *Repere în formarea unor state naționale europene: prima jumătate a secolului XIX*, în *Cultură şi societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, vol. îngrijit de Al. Zub, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1991, p. 48-72.

[5] Istoricul german Hagen Schulze aprecia că formarea statelor europene din centrul Europei (Germania, Italia) s-a produs într-un mod cu totul diferit față de vestul Europei, datorită divizării acestor teritorii. Cf. Hagen Schulze, *Stat şi națiune în istoria europeană*, traducere coordonată de Hans Neumann, Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 197-199.

[6] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 51.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 79–100

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

misiunea civilizatoare a culturii germane[7]. Prusia era considerată în lumea germană ca fiind singurul stat capabil să retransmită idealul politic al Sfântului Imperiu Romano-German, convertindu-l într-un proiect modern de reconstrucție imperială[8]. Era o viziune concordantă cu aceea hegeliană, în virtutea căreia statul prusac era „expresia politică a Spiritului lumii, în stadiul său evolutiv ultim“[9].

Şi în spațiul italian se făcea referire la trecutul plin de glorie şi la unitatea intelectuală. Dificultățile erau foarte mari, datorită chestiunii romane şi particularismului, mai degrabă municipal decât regional. Ca atare şi modalitățile de acțiune au fost diferite. Rolul societăților secrete şi apelul la străinătate au fost considerabile[10], spre deosebire de Germania, unde, până la 1848, s-a încercat legarea chestiunii unității de aceea a modernizării şi a liberalizării[11]. Dominația austriacă a favorizat dezvoltarea spiritului național italian, dorința de unitate teritorială şi de libertate şi explică succesul societăților secrete – cu care au colaborat chiar şi unele guverne din Peninsulă – şi a ideilor liberale[12]. Ulterior, consolidarea Piemontului a condus la situația unei opoziții ferme a statului din nord-vestul spațiului italian față de Austria. A fost o atitudine de rivalitate care merită a fi remarcată, pentru că ea dă cheia evenimentelor ulterioare.

„Revoluțiile de la 1848-1849 reprezintă o etapă importantă în constituirea statelor naționale: pe de o parte, prin experiențele directe […]; pe de altă parte, prin formularea explicită a conceptului de unitate pentru fiecare din națiunile în cauză“[13]. În fapt, în spațiul german, deşi în multe locuri sunt obținute constituțiile cerute, cel puțin pentru moment, acțiunea revoluționară a eşuat. Odată cu ea, s-au năruit şi speranțele Parlamentului de la Frankfurt, care urmărea constituirea unui stat german modern. Primul război de independență al italienilor, din 1848, urmare a revoluției începute în Sicilia şi extinse în întreaga peninsulă, cu o componentă antiaustriacă puternică, sfârşeşte lamentabil, datorită deosebirilor dintre regiuni, lipsei unei armate puternice, disensiunilor dintre adepții diferitelor partide: mazzinieni, democrați, moderați[14].

Eşecul revoluțiilor de la 1848 a determinat reaşezarea, pe baze noi, a chestiunii naționale. S-a înțeles că acțiunea revoluționară trebuia abandonată şi războiul de eliberare coordonat cu acțiunea diplomatică[15]. Prusia şi Piemontul au devenit nucleele care au condensat lupta germanilor şi, respectiv, italienilor pentru unitate națională. Procesul de unificare s-a realizat în mai multe etape. Al doilea război de independență, din 1859, în care Piemontul s-a aliat cu Franța lui Napoleon al III-lea, a condus la obținerea Lombardiei. În 1860, statele din centrul peninsulei s-au unit cu Piemontul în urma plebiscitelor organizate în fiecare dintre ele. Cavour a fost nevoit să cedeze Franței Nisa şi Savoia, aşa cum se stabilise în discuțiile purtate între primul ministru sard şi

[7] Georges Weill, *L'Europe de XIXe siècle et l'idée de nationalité*, Paris, Éditions Albin Michel, 1938, p. 96-105.

[8] Louis Dumont, *Essais sur l'individualisme*, Paris, Éditions du Seuil, 1983, p. 251.

[9] Jean-Luc Chabot, *Le nationalisme*, Paris, P.U.F., 1986, p. 32.

[10] Vezi Paul Guichonet, *L'unité italienne*, Paris, 1965, p. 40; apud Dan Berindei, *Constituirea statelor naționale în secolul al XIX-lea: Italia, România şi Germania. Paralele istorice*, p. 252.

[11] Pierre Ayçoberry, *L'unité allemande*, Paris, 1968, p. 58-60; apud D. Berindei, *op. cit.*, p. 252.

[12] Stefan-Pascal Luca, *Les rivalités franco-anglaises et l'élaboration de l'unité italienne 1789-1849*, Genève, Georg & Cie, S.A., Librairie de l'Université, 1941, p. 91-100.

[13] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 56.

[14] Pentru o perspectivă de ansamblu, vezi Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei,* vol. 4, *Naționalismele şi concertul european. Secolul XIX (1815-1919)*, traducere de Monica Timu, ed. îngrijită, note şi comentarii de Ovidiu Pecican, Iaşi, Institutul European, 1998, cap. 3: *1848. „Primăvara popoarelor“*, mai ales p. 69-85.

[15] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 66-67; Dan Berindei, *Constituirea statelor naționale…*, p. 255-256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împăratul francezilor la Plombières, în 22 iunie 1858[16]. Expediția „celor o mie", condusă de Garibaldi, a avut ca rezultat cucerirea Regatului celor Două Sicilii, care a fost alipit structurii statale din jurul Piemontului, în urma unor acțiuni plebiscitare (21-22 octombrie 1860). A fost proclamat regatul Italiei (17 martie 1861), cu Victor Emanuel II ca suveran, iar Roma a fost declarată capitala regatului (27 martie 1861). În 1866, în urma războiului împotriva Austriei, datorită aliatei sale, Prusia, Italia a obținut Veneția, dar nu şi Trentino. La 20 septembrie 1870, după ce garnizoana franceză a fost nevoită să părăsească Roma, trupele italiene au ocupat oraşul, care a fost alipit regatului în urma unui plebiscit. Raporturile dintre statul italian şi Vatican vor fi rezolvate mult mai târziu însă[17].

Unificarea Germaniei, prin „fier şi sânge", sub conducerea cancelarului Bismarck, a început prin războiul din 1864, împotriva Danemarcei, Prusiei revenindu-i ducatele Schleswig şi Launeburg. În 1866, în urma victoriei de la Sadova împotriva fostei aliate conjuncturale, Austria, statele germane din sud, Bavaria în special, au semnat acorduri cu Prusia. Mai important este faptul că Austria, care-i ceda Prusiei ducatul Holstein, era exclusă din Germania, iar Confederația germanică era dizolvată (pacea de la Praga). La 1 iulie 1867 a fost constituită Confederația Germaniei de Nord, dominată de Prusia, care anexase alte patru teritorii. Ultima etapă în constituirea statului german a urmat războiului din 1870, câştigat de Prusia în fața Franței. La 18 ianuarie 1871, regele prusac a fost încoronat împărat german, în Sala Oglinzilor, de la Versailles[18]. Se încheia un proces îndelungat şi complex, în urma căruia, spre deosebire de vestul european, în Germania şi Italia – dar nu numai – națiunea îşi crease statul[19].

Am stăruit mai mult asupra realizării unității celor două state central-europene, datorită similitudinilor cu procesul realizării statului român[20]. Deosebirile sunt însă marcante, iar asupra individualității procesului istoric de constituire a statului de la gurile Dunării ne vom opri în rândurile următoare.

E necesar să remarcăm, dintru început, că unitatea românească înfăptuită în 1859 a fost parțială, desăvârşirea ei realizându-se abia la sfârşitul primului război mondial. Şi Italia a ieşit cu câştiguri teritoriale din război, dar importanța lor era mai mult strategică şi economică decât o întregire.

Un al doilea element caracteristic, datorat poziției Țărilor Române, aflate la întretăierea intereselor geostrategice, politice şi economice a mai multor mari puteri, a constat în faptul că unitatea Principatelor a trebuit să fie acceptată formal de concertul european. S-a apreciat că, în estul Europei, ideea unui stat național era în contradicție cu ordinea politică existentă aici. Nu era cunoscut nici modul de formare a statului pe baze instituționale sau constituționale, ca în apusul Europei, nici diversitatea micilor teritorii din Europa Centrală. În estul Europei, existența celor trei imperii – țarist, habsburgic, otoman – era o piedică în calea deziderateloe naționale. Pentru aceste imperii, dorința popoarelor de a avea un stat național era periculoasă din două motive: pe de o parte, ideea suveranității poporului contrazicea structurile de putere existente, iar, pe de altă parte, ideea unui stat național era un pericol pentru unitatea acestor imperii[21]. Aşa se explică de ce au fost necesare întrunirile diplomatice ale concertului european, în 1856,

[16] N. Corivan, *Contribuții la anexarea Savoei şi Nisei* (Extras), Iaşi, Tipografia Alexandru A. Țerek, 1947.

[17] Vezi Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 150-153: *Inevitabila problemă romană*.

[18] Pierre Ayçoberry, *op. cit.*, p. 119-125; Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.*, p. 154-167.

[19] Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 222.

[20] Pentru asemănările şi deosebirile în formarea statelor naționale italian şi german, vezi *ibidem*, p. 201-223.

[21] *Ibidem*, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1858, 1859 şi mai târziu. Românii au trebuit să manevreze cu abilitate printre cele două tabere ale marilor puteri europene, unionistă şi antiunionistă, constituite pe baza jocului de interese – Franța, Rusia, Prusia şi Sardinia, pe de o parte, Turcia, Austria şi, parțial, Anglia, pe de altă parte.

O altă particularitate constă în faptul că ideea unității naționale româneşti a fost fortificată de proiectele, interesate, ale puterilor europene în privința Țărilor Române[22] şi de ideile, dezinteresate, dar adeseori utopice, ale unor intelectuali, francezi îndeosebi, care au aflat în patrioții români „buni discipoli"[23]. Dar, neîndoielnic, paşoptiştii înşişi au fost cei care au făcut unirea. Apreciind că „rezultatul lucrării noastre va constitui viitorul"[24], unioniştii au perceput faptul că „o nouă eră se deschide românilor"[25] şi au ştiut, cu răbdare, tenacitate, abilitate şi inteligență, să-şi urmărească scopul şi, în condiții favorabile, să-l transpună în practică. Statul național avea să fie, în concepția paşoptiştilor, unul în care ideile înnoitoare, de libertate şi modernizare, de aşezare sub semnul progresului, se suprapuneau peste cele implicite, ale naționalității[26]. Dorința de a consolida „naționalitatea românilor", de a lupta pentru unire, pentru ca națiunea să-şi capete drepturile sale, tinzând spre „recuperarea demnității de odinioară a poporului român"[27], s-a conjugat cu lupta pentru realizarea acestor idealuri[28].

După 1870, emergența regimurilor conservatoare în Europa a determinat desfăşurarea unei politici externe agresive[29], sprijinite pe opțiunile agresive ale unei mari părți a populației. Pe de altă parte, s-a încercat atragerea opiniei publice naționaliste, pentru realizarea scopurilor politice interne, ceea ce a însemnat vizibilitatea remarcabilă a unor „minorități fanatice şi zgomotoase". „Naționalismul era încă un fenomen social şi nu unul manifestat la nivel de stat", crede istoricul Hagen Schulze, dar „a dinamizat popoarele Europei mai puternic decât greşelile guvernanților, ale diplomaților şi ale armatei"[30]. Intelectualii au avut un rol remarcabil în proliferarea acestui fenomen. Suprapusă tensiunilor politice şi frustrărilor populare, ideile şi concepțiile despre stat şi națiune, răspândite de elitele intelectuale, au accentuat controversele şi au fortificat

[22] Vezi L. Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională*, Iaşi, Editura Junimea, 1975, p. 28.

[23] Catherine Durandine, *Révolution à la française ou à la russe. Polonais, Roumains et Russes au XIXe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, 1989, p. 89-152: *Le bon disciple roumain: illusions et désillusions*. Vezi şi idem, *Discurs politic şi modernizare în România (sec. XIX-XX)*, studiu introductiv Simona Nicoară, traducere din limba franceză Toader Nicoară, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 21-30. Trimitem de asemenea la studiul lui Lucian Boia, *Sur la diffusion de la culture européenne en Roumanie (XIXe siècle et début du XX siècle)*, în AUB. Istorie, XXXIV, 1985, p. 51-69. Autorul sesizează un „sincronism cultural între România şi Occident", realizat, mai întâi, la nivelul elitelor, în secolul XIX şi extins, într-o a doua etapă, la clasele medii, în ajunul primului război mondial (*ibidem*, p. 69). În acord cu ideile lui Eugen Lovinescu, istoricul bucureştean evidenția rolul culturii care a precedat şi a determinat modernizarea socială şi politică (*ibidem*, p. 51).

[24] „Națională", nr. 80, 15 septembrie 1858.

[25] *Ibidem*, nr. 71, 14 august 1848.

[26] Dan Berindei, *Statul modern în viziunea făuritorilor unirii Principatelor*, în *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, vol. îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 118-127.

[27] Al. Zub, *Resurecția demnității colective*, în idem, *Cunoaştere de sine şi integrare*, Iaşi, Editura Junimea, 1986, p. 73.

[28] Cf. Aug. R. Clavel, *Vasile Alecsandri. Mircești. Schițe şi impresiuni*, Bucureşti, 1890, p. 12-13.

[29] Vezi, mai ales, R. Girault, *Diplomatie européenne et impérialisme 1871-1914*, Paris, Éditions Masson, 1979; H. Gollwitzer, *L'impérialisme de 1880 à 1919*, Paris, Éditions Flammarion, 1970; Norman Stone, *Europe Transformed 1879-1918*, London, Fontana Paperbacks, 1983; A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, Oxford University Press, 1954.

[30] Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 254-255.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sentimentele naționaliste. Simptomatică este disputa în jurul provinciilor Alsacia şi Lorena, intervenită în urma războiului franco-prusac din 1870-1871.

Istoricul german Theodor Mommsen a apărat dreptul statului german asupra teritoriului Alsaciei şi Lorenei, în condițiile izbucnirii conflictului armat. El emitea opinia că, potrivit principiului naționalităților, acest teritoriu aparținea germanilor, datorită etniei şi limbii localnicilor. Mai mult, conform dreptului istoric, Prusia putea să revendice acest teritoriu, întrucât aparținuse spațiului german până la încheierea Războiului de 30 de ani[31]. În replică, Numa Denis Fustel de Coulanges afirma că naționalitatea se bazează pe voință, unitate de interese şi de idei. „Invocați principiul naționalității, dar îl înțelegeți altfel decât întreaga Europă. Potrivit vouă, acest principiu ar autoriza un stat puternic să pună stăpânire pe o provincie prin forță, având drept singur argument că acea provincie este ocupată de aceeaşi rasă ca acel stat. Potrivit Europei şi potrivit bunului-simț, acest principiu autorizează o provincie sau o populație să nu se supună, împotriva voinței ei, unui stăpân străin. […] Credeți că ați dovedit că Alsacia este de naționalitate germană pentru că populația sa este de rasă germanică şi pentru că limba sa este germana. Dar sunt uimit că un istoric ca Dumneavoastră – îl apostrofa pe preopinentul său german – pare să nu ştie că nici rasa, nici limba nu fac naționalitatea“[32]. Ideile sale sunt rafinate, ulterior, de Ernest Renan. În anul 1882, într-o conferință celebră, ținută la Sorbona, *Qu'est-ce qu'une Nation?*, preciza: „O națiune este un suflet, un principiu spiritual. Două lucruri care, la drept vorbind, nu fac decât unul, constituind acest suflet, acest principiu spiritual. Unul este în trecut, altul în prezent. Unul este posesia în comun a unei bogate moşteniri spirituale; altul este consimțământul actual, dorința de a trăi împreună […]. O națiune este deci o mare solidaritate constituită de sentimentul sacrificiilor care s-au făcut şi de cele pe care suntem dispuşi să le facem încă. Ea presupune un trecut; ea se rezumă totuşi în prezent printr-un fapt tangibil: consimțământul, dorința clar exprimată de a continua viața comună. Existența unei națiuni este (iertați-mi această metaforă) un plebiscit al tuturor zilelor, aşa cum existența individului este o afirmare perpetuă a vieții“[33]. Aceste poziții exprimau însă şi dezorientarea societății franceze, afectată de lipsa unității, de dezacordurile profunde, intervenite mai cu seamă în urma înfrângerii din războiul cu Prusia. Republica franceză resimțea profund pierderile teritoriale şi se hrănea dintr-o dorință uriaşă de revanşă[34]. Politica colonială şi misiunea civilizatoare asumată de metropolă, bazată pe presupusa superioritate istorică a Franței, au oferit, o vreme, un cadru de manifestare pasiunilor naționaliste[35]. Dar dorința de revanşă în fața Germaniei, ascensiunea naționalismului de dreapta, care a aspirat şi nemulțumirile sociale, a contribuit la întărirea unui spirit xenofob, antisemit şi rasist[36]. *La Ligue des Patriotes*, fondată în 1882 de Paul Déroulède, ori *La Ligue antisémite*, apărută în 1889, sub influența lui Édouard Drumont şi condusă, după 1897, de Jules Guérin, beneficiază, ambele, de o considerabilă

[31] Apud Raoul Girardet, *Le nationalisme français. Anthologie 1871-1914*, Paris, Éditions du Seuil, 1992, p. 62.

[32] Apud idem, *Naționalisme şi națiune*, traducere de Patricia Enea, prefață de Al. Zub, Iaşi, Institutul European, 2003, p. 123-124.

[33] *Ibidem*, p. 125-126.

[34] Pierre Barral, *Les Fondateurs de la troisième République*, Paris, Librairie Armand Colin, 1968, p. 211.

[35] Claude Nicolet, *L'Idée républicaine en France*, Paris, Éditions Gallimard, 1982, p. 238.

[36] Georges Weill aprecia că proclamarea imperiului german părea să marcheze, în acelaşi timp, victoria şi sfârşitul principiului naționalităților. Totuşi – concede istoricul –, ideea națională rămânea vie şi fecundă în conflicte noi sau la popoarele aflate sub dominația imperiilor. Cf. G. Weill, *op. cit.*, p. 297-298. Despre „dezbaterea asupra raselor“, din marile state europene, vezi *ibidem*, p. 299-314.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

influență și de zeci de mii de aderenți, organizați într-o manieră paramilitară. „Moda" ajunge până în școli. În 1881, Paul Bert, ministru al instrucțiunii publice, dispune crearea unei „comisii de educație militară", în scopul organizării batalioanelor școlare. În opinia ministrului, rolul educației era de a forma viitori cetățeni a căror „unică religie să fie patria"[37].

La sfârșitul secolului XIX, în regatul României școala se afla într-o complexă operațiune de deschidere spre lumea satului. Spiru Haret a făcut apel la învățători și la preoți, pentru luminarea sătenilor prin cultură, inclusiv prin activități culturale extrașcolare. Considerând „chestia țărănească" una mai curând culturală decât socială, „haretismul" a dorit să orienteze școala spre țăran și spre aspectele practice, în dorința de a-i ușura nivelul de viață[38]. Instrucția publică avea să fie considerată „adevărata temelie a naționalității, adevărata temelie a Românismului"[39], evidențiind politizarea idealului național, cu o transformare lentă, dar continuă, a locuitorilor principatelor în cetățeni, cu o accentuare a rolului școlii în edificarea unei națiuni moderne.

Revenind la spațiul francez, „republica națională", militarizarea, radicalizarea conservatorismului și aportul catolicismului au determinat reculul stângii republicane anticlericale și neîncrederea în parlamentarism, favorizând impunerea boulangism-ului și ascensiunea naționalismului mai agresiv, de dreapta[40]. Retragerea în sine, închiderea, obsesiile revanșarde, lupta împotriva „decadenței" și-au aflat, ulterior, forța de coeziune în antisemitism[41]. „Mitul arian" are fundamentul în prejudecata iudaică, iar rasa devine principiu explicativ. Naționalismul francez de la sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor eșuează, în felul acesta, în rasism politic[42]. La începutul secolului XX, *Action Française*, fondată în 1898 de Charles Maurras, răspândindu-și ideile prin intermediul revistei cu același nume, apărută în 1908, ilustra, cu prisosință, această tendință politică în Franța[43].

Imperiul german s-a confruntat, la rându-i, cu probleme care nu au putut fi ușor surmontate. Diviziunile sociale, teritoriale, confesionale s-au menținut, în parte datorită lipsei de consistență a programelor partidelor politice, în parte pentru că atenția era mutată spre militarizarea națiunii. De altfel, Germania a fost printre puținele state care nu au înregistrat modificări în sens pozitiv ale standardelor politice, rigoarea prusacă exacerbată impunându-se în întreaga societate[44]. Factorul principal de unitate era statul, prin instituțiile sale și, în principal, prin armată. Soluția de ieșire din situația aceasta de înapoiere politică și de lipsă efectivă a coeziunii naționale, în condițiile dezvoltării economice a țării, este văzută în posibilitatea expansiunii mondiale, prin intermediul unei politici coloniale agresive. Contemporanii, dar și istoricii au interpretat diferit

[37] Raoul Girardet, *Le nationalisme français*..., p. 78; Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 224-225.

[38] Emil Bâldescu, *Spiru Haret în știință, filozofie, politică, pedagogie, învățământ*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 248

[39] Mirela Luminița Murgescu, *Between „the Good Christian" and „the Brave Romanian". Educational Goals and Priorities in the Romanian School during the XIXth Century*, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (eds.), *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, Cluj University Press, 1995, p. 288, nota 15. Vezi și Gh. Asachi, *Cvestia învățăturii publice în Principatul Moldovei* [februarie 1865], în *Antologia gândirii românești. Sec. XV-XIX*, Partea I, București, Editura Politică, 1967, p. 176-178.

[40] Michel Winock, *La fièvre hexagonale. Les grandes crises politiques 1871-1968*, Nouvelle édition revue et augmentée, Paris, Éditions du Seuil, 2001, p. 167-169.

[41] Vezi, mai ales, Marcel Thomas, *L'Affaire sans Dreyfus*, Paris, Éditions Fayard, 1961, *passim*.

[42] Michel Winock, *op. cit.*, p. 169-170.

[43] Eugene Weber, *L'Action Française*, Paris, Éditions Stock, 1962.

[44] Vezi descrierea, pe larg, a aspectelor problematice ale Germaniei imperiale, în Pierre Guillen, *L'Empire allemand 1871-1918*, Paris, Éditions Hatier, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această *Weltpolitik*, promovată începând din 1897[45]. Poate „o imitație palidă a modelului englez", „tentația imperiului" a fost „ruptura esențială de politica lui Bismarck, care se limitase strict la spațiul Europei Centrale"[46].

În acelaşi timp, „pangermanismul" a încurajat dezvoltarea unei gândiri rasiale extrem de agresive. „Reacțiunea rasistă" a avut o complexitate şi o amplitudine remarcabile, având drept scop protejarea „germanității"[47], în plan politic, economic, cultural. Exclusivismul rasial, bazat pe un determinism biologic şi etnic, plecat de la darwinism, avea să circumscrie naționalismul german. Cunoscuta cercetătoare Hannah Arendt a identificat acest traseu, care a plecat de la ideile naționaliste şi a sfârşit în fundătura rasismului politic: „Insistența asupra originii comune tribale ca fiind o caracteristică esențială a apartenenței la națiune, formulată de naționaliştii germani înainte şi după războiul din 1814, şi accentul pus de romantici asupra personalității înnăscute şi a nobleței naturale au pregătit, din punct de vedere intelectual, drumul pentru gândirea rasială în Germania. De la primii a pornit doctrina organică a istoriei cu legile ei naturale; de la ceilalți, s-a ridicat la sfârşitul secolului grotescul homunculus al supraomului, al cărui destin era să conducă lumea"[48].

O situație diferită s-a înregistrat în Italia. După unificarea statală, încheiată în 1870, s-a încercat modernizarea politică şi dezvoltarea economică, sub dominația liberalilor. Regimul parlamentar s-a impus, iar învățământul de stat urma să creeze un cetățean devotat statului. Industrializarea nordului Italiei a fost intensă, dar, în sud, sărăcia s-a menținut. Liberalismul, triumfător în primele decenii după unificare, a trebuit să se confrunte, la cumpăna secolelor XIX-XX, cu apariția unor noi ideologii politice, susținute de partide: socialismul, catolicismul politic, naționalismul. Nemulțumirile interne s-au acumulat, amplificate de mari greve şi proteste populare. Limitele reformei se explică şi prin răspunsul dur al autorităților, care, în 1894, au scos în afara legii *fasciile* şi au interzis socialismul, iar în 1898 au înăbuşit, cu ajutorul armatei, revoltele de o amploare nemaiîntâlnită. Sunt anii regimului autoritar al primului ministru Francesco Crispi (1887-1896), în care dezvoltarea economică a fost însoțită de accentuarea diferențierilor sociale, de criză morală şi de lipsa coeziunii naționale, amplificată de diferențele între nord şi sud, precum şi de marele val de emigrație de la sfârşitul secolului XIX. La începutul secolului XX, viața politică internă a fost dominată de Giovanni Giolitti şi de proiectul său de *Transformismo* al societății italiene. Acest liberal, care credea că țara are nevoie să se unească în jurul unui scop comun, a încercat să ofere soluții constituționale şi moderne dezechilibrelor care măcinau, politic şi moral, regatul. Introducerea dreptului de vot universal, în 1912, pentru bărbații de peste 30 de ani, cu dispense pentru ştiutorii de carte şi cei care îşi satisfăcuseră serviciul militar, nu a putut opri instabilitatea politică şi nemulțumirea populară[49]. În context, Italia a desfăşurat o politică externă activă, etalându-şi pretențiile de mare putere, dar şi văzând în aceasta o cale de defulare a problemelor şi protestelor interne. În 1882, a devenit membră a Triplei Alianțe. În acelaşi timp, s-a aventurat într-o încercare, în mare parte

[45] Geoff Layton, *De la Bismarck la Hitler: Germania 1890-1933*, traducere de Simona Ceauşu, Bucureşti, Editura All Educational, 2002, p. 55-57.

[46] Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 240-241.

[47] Vezi Léon Poliakov, *Istoria antisemitismului. Europa sinucigaşă 1870-1933*, vol. IV, traducere Andriana Fianu, Bucureşti, Editura Hasefer, 2000, p. 11-33.

[48] Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994, p. 229.

[49] C. Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism 1870-1925*, London, Methuen, 1967, cap. I, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eşuată, de constituire a unui mare imperiu colonial în Africa, juxtapusă tendinţei iredentiste, de lărgire a graniţelor, pentru înglobarea italienilor din afara graniţelor regatului[50].

„Anglia triumfătoare“ sintetizează cel mai bine evoluţia statului insular în secolul XIX. Posedând un imperiu colonial uriaş (aproximativ 30 milioane kilometri pătraţi şi 400 milioane de locuitori), Londra s-a străduit să-i ofere legitimitate, încadrându-l într-un sistem constituţional. Bazat pe teoria rasială a superiorităţii omului alb, imperialismul britanic al secolului XIX avea, în acelaşi timp, justificări morale, care se juxtapuneau dorinţei de integrare manifestate în plan economic, politic sau militar, deosebind, de altfel, politica colonială a Regatului Unit de aceea a altor state europene[51]. Ideea superiorităţii europene, dar şi „povara“ implicată de rolul statelor de pe bătrânul continent în administrarea şi ridicarea popoarelor din colonii au fost strălucit reliefate de istoricul René Girault, care a operat diferenţieri între „imperialismele“ europene[52]. Dar şi Anglia a trebuit să se adapteze noilor condiţii de pe continent. Modificările legislaţiei electorale între 1867 şi 1884, care au lărgit considerabil dreptul de vot, întărirea rolului statului, privit ca o garanţie a echilibrului intern şi a coerenţei politicii externe, rezolvarea treptată a problemelor sociale au încercat să răspundă nevoilor de a uni populaţia într-un consens naţional şi a consolida imperiul multinaţional[53]. În anii ’90, sub influenţa ideilor ministrului pentru colonii, Joseph Chamberlain, s-a dorit realizarea unui *constructive imperialism*, avându-se în vedere coeziunea imperiului şi integrarea internă mai puternică a insulelor britanice, bazat pe acordul asupra noţiunilor de stat, naţiune, imperiu şi *britishness*[54].

România a traversat în perioada cuprinsă între anii 1866 şi 1914 diferite etape, evidenţiindu-se o succesiune de crize şi de realizări remarcabile, ce au jalonat modernizarea statului naţional şi a societăţii româneşti. O prelungită stare de criză, începută în 1866, odată cu debarcarea lui Cuza[55], sporită de tribulaţiile diplomatice ale lui Napoleon al III-lea[56], sprijinitorul proiectului de unire a Principatelor, a continuat până în 1871, când perspectiva abdicării domnitorului Carol I a condus la o situaţie periculoasă pentru statul român: pe canale diplomatice erau reiterate ameninţări privind o posibilă intervenţie şi ocupaţie armată otomană, pierderea autonomiei şi chiar împărţirea Moldovei şi Valahiei între Rusia şi Austria[57]. Situaţia era cu atât mai gravă cu cât acţiunea rusă din 1870-1871 de revizuire a tratatului de la Paris din 1856 „punea cercurile politice româneşti nu doar în faţa unor alternative vizând regimul politic ci existenţa statului“[58].

[50] Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 247.

[51] Vezi François Bédarida, *L'Angleterre triomphante (1832-1914)*, Paris, Éditions Hatier, 1974, *passim*. Vezi şi André Maurois, *Istoria Angliei*, traducere Raul Joil, îngrijire ştiinţifică, prefaţă şi note prof. Camil Mureşan, Bucureşti, Editura Orizonturi, f.a., p. 619-626.

[52] René Girault, *Diplomatie européenne et Impérialismes (1871-1914)*, Paris, Éditions Masson, 1979.

[53] Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 231-233.

[54] *Ibidem*, p. 235-237.

[55] Vezi Dumitru Vitcu, *11 februarie 1866: hermeneutica unei pretinse revoluţii*, în AIIX, XXIX, 1992, p. 159-188.

[56] N. Corivan, *Principatele Unite în combinaţiile politice internaţionale ale lui Napoleon al III-lea în 1866*, în „Studii şi materiale de istorie“, III, Suceava, 1973, p. 195-215. Istoricul Henri Beer scria că Napoleon al III-lea, prin ezitările sale, a dezamăgit naţionalităţi, dar „il a hautement proclamé le principe nouveau [des nationalités]“ (Henri Beer, *Avant-propos. Nation, nationalité, nationalisme*, în G. Weill, *op. cit.*, p. VIII).

[57] Mihai Timofte, *România la 1870-1871: Monarhie sau republică. Studiu de caz asupra scenei politice interne şi a relaţiilor internaţionale*, Iaşi, 1996, p. 51-52. Pentru analiza detaliată a vieţii politice din epocă, a se vedea Vasile V. Russu, *Viaţa politică din România (1866-1871). De la domnia pământeană la prinţul străin*, Iaşi, 2001.

[58] Mihai Timofte, *op. cit.*, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iar, dacă în țară nu exista pericolul unui război intern sau al unei revoluții[59], raporturile dintre România şi marile puteri, care cunoscuseră o tensionare crescândă după 1866, puteau pune în pericol existența statală, în condiții internaționale neprielnice[60].

Criza orientală, declanşată în vara anului 1875, prin răscoala Bosniei şi Herțegovina, urmată, la începutul anului următor, de cea a bulgarilor şi, în vară, de declarația de război adresată Imperiului Otoman de Serbia şi Muntenegru, a antrenat şi România, dornică a rupe legăturile de vasalitate, formale, față de Poartă. Participarea la războiul ruso-turc din 1877-1878, urmată de o stare tensionată cu fosta aliată, Rusia țaristă, a fost încununată, în cele din urmă, prin recunoaşterea independenței, potrivit stipulațiilor Tratatului de la Berlin (1/13 iulie 1878). Se impunea însă asigurarea de către România a libertății tuturor confesiunilor şi a acordării de drepturi cetățeneşti practicanților lor. De asemenea, prin articolul 45, statul român era obligat să cedeze Rusiei sudul Basarabiei, primind însă Dobrogea[61].

După recunoaşterea independenței sale, statul român şi-a sporit prestigiul şi importanța. Proclamarea Regatului (1881), stabilitatea politică, girată de cele două importante partide ale epocii moderne, Partidul Național Liberal şi Partidul Conservator, modernizarea structurilor instituțional-administrative, activitatea legislativă şi modificările constituționale, dezvoltarea economică, creşterea influenței Regatului în politica externă, toate acestea şi multe altele[62] au jalonat parcursul României în epoca modernă. Pe plan intern, mari crize sociale au emers datorită amplitudinii problemei agrare şi chestiunii evreieşti. Ştefan Antim asocia, de altfel, „problema evreiască" cu „problema țărănească". Problema evreiască „nu e decât unul din aspectele chestiei agrare"[63]. Prezența în țară a unui sfert de milion de „iloți" a avut urmări catastrofale asupra administrației şi a mentalităților oficialităților: permițându-şi totul față de „aceşti oameni [evreii – n.ns. D.B.], lipsiți de drepturi înăuntru şi de orice sprijin din afară", apucăturile „de despot" ale funcționarului român s-au extins „şi față de românii băştinaşi"[64].

Răscoalele țărăneşti, mai ce seamă cele din 1888 şi 1907, au zguduit din temelii societatea românească. Dacă ele au avut implicații predominant interne, chestiunea evreiască a fost una dintre problemele care au condus la disensiuni şi complicații în relațiile României cu alte state. A fost o problemă sensibilă, dată fiind conexiunea sa cu naționalismul şi posibilitatea comparării cu naționalismele europene din perioada avută în vedere în cadrul acestui studiu.

Regimul monarhiei constituționale, instaurat prin venirea lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României, s-a bazat pe prevederile Constituției din 1866. Proiectul prezentat Constituantei cuprindea un articol favorabil emancipării evreilor (articolul 6), pentru că religia nu constituia un impediment în încercarea dobândirii calității de cetățean. După dezbateri încinse, în care s-au prezentat argumente

[59] Paul Michelson, *Conflict and Crisis. Romanian Political Development 1861-1871*, New York and London, H. Garland Publishing, Inc., 1987, p. 213.

[60] Gheorghe Cliveti, *România şi puterile garante 1856-1878*, Iaşi, Universitatea „Al. I. Cuza", 1988, p. 182.

[61] Barbara Jelavich, *Russia and the formation of the Romanian national state 1821-1878*, Cambridge…, Cambridge University Press, 1984, p. 277-286.

[62] Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1993; I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984.

[63] Ştefan Antim, *Chestia evreiască*, ediția a II-a, Craiova, Editura Institutului de Arte Grafice „Samitca", Societate Anonimă, f.a., p. 60.

[64] *Ibidem,* p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în favoarea şi împotriva emancipării evreilor[65], dar şi în urma agitaţiilor mulţimii, incitată de cei care se opuneau adoptării acestui articol[66], guvernul şi-a schimbat poziţia, declarând că nu intenţiona „a da ţara evreilor, nici a le da drepturi care să atingă, să jignească cât de puţin interesele României“[67]. Protestele mulţimii (degenerate în acţiuni de stradă, vandalizarea unor sinagogi, etc.) şi decizia finală privind schimbarea conţinutului art. 6 (devenit 7 în textul final al Constituţiei) au fost provocate de prezenţa în capitală şi încercarea de corupere a factorilor decizionali de către A. I. Cremieux[68]. La 20 iunie/2 iulie 1866, Ion Brătianu, adresându-se Adunării Constituante, îşi motiva punctul de vedere, spunând că evreii „au devenit o plagă socială pentru România, o plagă de care trebuie să ne scăpăm“, datorită „marelui lor număr care ameninţă […] naţionalitatea noastră“, reclamând „măsuri administrative [care] ne pot scăpa de această pacoste şi îi pot împiedica pe proletarii străini să invadeze ţara“[69]. A doua zi, Constituanta a votat textul final, devenit articolul 7, care condiţiona dobândirea cetăţeniei de exercitarea religiei creştine.

Fără a limita libertatea de conştiinţă şi de cult, evreii erau, în fapt, excluşi de la beneficiul drepturilor civile şi politice, pe care le câştigaseră, parţial, sub Cuza. Era un regres considerabil şi istoricii au fost prompţi în a sublinia degradarea statutului acestei populaţii. D. Vitcu îşi formula astfel opinia despre consecinţele votării articolului 7: „Constituţia română din 1866, prin caracterul ei restrictiv în privinţa drepturilor politice şi civile cuvenite străinilor non-creştini, a constituit punctul de plecare în procesul *metamorfozării «chestiunii evreieşti», dintr-una economică şi socială esenţialmente internă, într-una politică, de dimensiune internaţională*“[70] [subl. ns. D.B.].

Perioada dintre 1866-1878 s-a caracterizat printr-o serie de măsuri administrative şi legislative luate de statul român împotriva evreilor, interpretate şi ca o „cale importantă în dobândirea independenţei“, datorită rezistenţei la presiunile marilor puteri, stimulate de marile organizaţii evreieşti naţionale şi internaţionale[71]. Puterile europene au fost ostile faţă de politica guvernelor radicale în legătură cu problema evreiască. Statutul juridic de inferioritate a evreilor s-a menţinut şi sub guvernul conservator,

---

[65] Al. Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituţiei şi legii electorale*, Bucureşti, 1883, *passim*, mai ales p. 94-117; Apostol Stan, *Putere politică şi democraţie în România 1859-1918*, Bucureşti, Editura Albatros, 1995, p. 47-53.

[66] C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, I, Bucureşti, 1927, p. 39-40; apud A. Stan, *op. cit*., p. 49.

[67] MOf, 19 iunie 1866; A. Stan, *op. cit*.; Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1918). De la excludere la emancipare*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1996, p. 67-72.

[68] Cf. D. Vitcu, *Chestiunea evreiască în relaţiile româno-americane timpurii*, în SAHIR, I, 1996, p. 173.

[69] MOf, nr. 102, 20 iunie 1866, p. 548.

[70] D. Vitcu, *Chestiunea evreiască…*, p. 174. Şi Carol Iancu a interpretat votarea acestui text drept „oficializarea problemei evreieşti în perspectiva sa istorică“, „închizând pentru mai mult de jumătate de veac, drumul emancipării politice a evreilor“ (Carol Iancu, *op. cit*., p. 72-73). Un punct de vedere apropiat împărtăşeşte Victor Neumann, în *Istoria evreilor din România. Studii documentare şi teoretice*, Timişoara, Editura Amarcord, 1996, p. 169-170. Cătălin Turliuc sublinia desincronizarea faţă de Europa timpului, care, „abia acum“, acorda evreilor drepturi politice, în vreme ce, în România, articolul 7 „le prohibea şi oficializa situaţia discriminatorie“ (C. Turliuc, *Statutul juridic al naţionalităţilor în România (1866-1878)*, în AIIX, tom XXXVII, 2000, p. 169). Autorul identifica patru categorii de motive care au determinat autorităţile române să ajungă la această formulare: demografice, economice, politice şi culturale (*ibidem*, p. 170). Istoricul Liviu Rotman considera că „anul 1866 este o piatră de hotar, atât în statutul evreului în România, cât mai ales în proliferarea şi consolidarea imaginii negative a evreului în spiritualitatea românească“ (Liviu Rotman, *Şcoala israelito-română (1851-1914)*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1999, p. 74).

[71] C. Turliuc, *Marile puteri şi problema naţionalităţilor în România, 1866-1918*, în *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iaşi, 1996, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condus de Lascăr Catargiu. Abia Tratatul de la Berlin a determinat, sub presiune internațională, modificarea situației juridice a israeliților. Congresul a condiționat recunoaşterea independenței de modificarea articolului 7 al Constituției din 1866 şi de retrocedarea sudului Basarabiei Rusiei. Adunările de revizuire convocate au votat Legea Revizuitoare a articolului 7 din Constituție, la 12/24 octombrie 1879, articolul fiind reformulat, în sensul că „diferența între credințe religioase şi confesiuni nu constituie în România o piedică pentru a dobândi drepturi civile şi politice şi de a le exercita“[72]. Nu se acorda emanciparea generală, ci procedura de naturalizare prevedea obținerea dreptului de cetățenie în mod individual. Cererea, adresată de solicitant Camerei, putea fi rezolvată favorabil după o perioadă de zece ani, dacă se dovedea că respectivul petent a fost folositor țării. Reduceri erau acordate celor ce ar fi adus în țară „industrii, investiții utile sau talente distinse“. A fost elaborată şi o lege cu două articole, promulgată la 6 noiembrie 1879, care acorda naturalizarea evreilor care luptaseră în războiul de independență (1888), ca şi văduvelor şi fiilor israeliților morți sub drapel până la promulgarea acestei măsuri legislative[73]. Revizuirea Constituției din 1884 a înscris toate aceste modificări.

După 1879-1880, situația evreilor a devenit, în optica statului român, „o chestiune de politică internă“[74], răspunzându-se criticilor cu argumentul potrivit căruia „problemele naționale aveau prioritate în fața celor străine“[75]. Prevalându-se de aceste motivații, guvernele româneşti au continuat să impună restricții evreilor, existente în circa 200 de legi şi dispoziții, ceea ce l-a determinat pe Carol Iancu să afirme că România a practicat un antisemitism de stat[76].

Situația israeliților era diferită în Europa occidentală şi Europa de est în asemenea măsură, încât unii cercetători vorbesc de „două istorii paralele“. „E vorba de două tipuri de populații umane, ale căror condiții externe (natura statelor) şi interne (caractere sociologice) sunt complet diferite“[77]. În vestul continentului, până spre 1880, evreii se integrează în masa populației, beneficiind de drepturi cetățeneşti. În estul Europei, lupta continuă şi după această dată, revendicarea drepturilor individuale transformându-se în solicitarea de „drepturi naționale“[78]. James Parkes identifica diferențele existente între statutul evreului occidental şi al celui din România: ponderea populației evreieşti în ansamblul corpului demografic (1% în Occident față de 5-6% în România); evreii din Occident nu dețineau monopolul în viața economică, în nici un domeniu; în vestul Europei, se asimilaseră relativ uşor, datorită capacității de iradiere a culturilor europene de prestigiu. În schimb, în România, cele două comunități trăiau şi voiau să trăiască separat[79].

Raliindu-ne acestor aserțiuni, observăm că, în România, spre deosebire de restul continentului, au activat alte „nivele“ ale „antisemitismului“. O atitudine antievreiască

[72] MOf, nr. 232, 13 octombrie 1879. Vezi şi Paraschiva Câncea, Mircea Iosa, Apostol Stan, *Istoria Parlamentului şi a vieții parlamentare din România până la 1918*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1983, p. 271.

[73] MOf, nr. 255, 11 noiembrie 1879, p. 7078-7093. Vezi şi Ion Stanciu, *Statutul juridic al populației evreieşti din România în perioada 1878 – septembrie 1940*, în RI, serie nouă, tomul 3, 1992, 3-4, p. 331-332.

[74] D. Vitcu, *Chestiunea evreiască*..., p. 191.

[75] James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem (1878-1939)*, Oxford, Oxford University Press, 1946, p. 102.

[76] Carol Iancu, *L'Émancipation des Juifs de Roumanie (1913-1919)*, Montpellier, Centre des recherches et d'études juives et hebraïques, Université „Paul Valéry“, 1992, p. 32.

[77] Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, traducere de Jean Roşu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 246.

[78] *Ibidem.*

[79] James Parkes, *op. cit*., p. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spontană, manifestată fragmentar şi dezarticulat, a putut să fie sesizabilă în toată Europa şi ea se mula pe o ostilitate cu rădăcini vechi, medievale sau mai timpurii, construită fiind pe un filon teologic extrem de puternic[80]. Diferența fundamentală constă însă în faptul că evreii din România au suferit discriminări legale, datorită prevederilor constituționale şi a legilor ulterioare. Au existat acțiuni şi măsuri concrete, deseori instituționalizate. Spre 1870, Europa occidentală rezolvase deja această problemă. Fără a vorbi de un „antisemitism de stat", căci excluderea evreilor nu este, în istoria modernă a românilor, un sistem politic, patronat de stat – abia anii 1938-1944 se vor circumscrie, în România, unui asemenea nivel –, s-a manifestat totuşi un antievreism virulent, care, din deceniile opt-nouă, a beneficiat de sprijinul considerabil al unui antievreism intelectual.

Comparând spațiul românesc şi cel occidental, ies în evidență deosebirile existente în evoluția statului-națiune şi a naționalismului. Politicii coloniale şi imperialiste a statelor din Europa de vest trebuie să-i fie contrapusă, în cazul României, preocuparea pentru cucerirea independenței şi, ulterior, pentru reunirea românilor din provinciile ocupate şi sporirea prestigiului internațional. Dacă politica Franței a fost motivată de o dorință de revanşă, în cazul României, a fost ghidată de dorința de a ocoli izolarea diplomatică şi de nevoia asigurării securității[81]. Chiar şi politica externă italiană diferă, datorită, mai cu seamă, dimensiunii sale coloniale, chiar dacă iredentismul este un punct comun. Idealul daco-român, promovat cu forță încă din 1861 de Al. Papiu Ilarian, ca o contrapondere la „germanism", „slavism", „magyarism"[82], avea corespondente în epocă[83]. Convergența liberalismului şi a naționalismului, atât în cazul României[84], cât şi în acela al Italiei, reprezintă o altă trăsătură comună. În ambele țări s-au înregistrat crize ample, determinate de nemulțumirea unor largi categorii de oameni, cu altă dominantă socială, totuşi.

„Naționalismul integral" de la cumpăna secolelor XIX-XX, glorificarea statului național, opoziția între „național" şi „internațional" au sporit sentimentul nevoii de coeziune socială şi de identificare a celuilalt. Evreii erau considerați pretutindeni un factor de perturbare a unității naționale. Această percepție a contribuit la dezvoltarea antisemitismului[85]. Şi republicana Franță a cunoscut fenomenul, care, generat, îndeosebi, de aspecte economice, dar şi culturale sau politice, s-a transformat în rasism politic[86]. Această dimensiune rasială, specifică Occidentului, nu se regăseşte în spațiul românesc, unde antisemitismul a fost generat de naționalism şi de mobiluri materiale, pragmatice[87]. Să nu uităm a reaminti distincția realizată de Carol Iancu, care, citându-l pe F. Lovsky[88], deosebeşte antisemitismul românesc („material", juridic, cauzat mai ales

[80] Léon Poliakov, *op. cit*., III, *passim*.

[81] Vezi Şerban Rădulescu-Zoner, *Poziția internațională a României după Congresul de la Berlin. Premise ale unei opțiuni*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", 6, 1979, p. 39-65; Gh. N. Căzan, Şerban Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianță. 1878-1914*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979, etc.

[82] Alesandru Papiu Ilarian, *Antologie*, ediție îngrijită, prefață, note şi comentarii de Corneliu Albu, București, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1981, p. 207-222.

[83] Hyppolite Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie*, 2 vol., Paris, 1850: *Introduction*.

[84] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 224-225.

[85] Hagen Schulze, *op. cit.*, p. 245-251.

[86] Michel Winock, *op. cit.*, p. 169-170.

[87] Eugen Weber, *România*, în Hans Rogger şi Eugen Weber (coord.), *Dreapta europeană. Profil istoric*, Bucureşti, Editura Minerva, 1995, p. 388.

[88] F. Lovsky, *Antisémitisme et Mystère d'Israël*, Paris, Edit. Albin Michel, 1995, p. 11; apud Carol Iancu, *op. cit.,* p. 24, nota 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de factori economici) – personal, nu acceptăm termenul *antisemitism* pentru perioada avută în discuție: nu credem că a existat un astfel de fenomen – de cel european (definit ca „tentație spirituală", cu cauze culturale şi politice)[89]. Lipsa de drepturi, legal atribuite, a conturat, în estul european, inclusiv în spațiul românesc, o dureroasă specificitate.

Deosebirea este importantă chiar şi față de spațiile vecine. În Polonia, de pildă, unde tradițiile antisemite erau puternice, în secolul XIX, „când statul polonez nu exista, națiunea modernă avea să ia naştere sub influența formatoare a legăturilor etnice şi religioase, ca şi a opoziției comune în fața unor vecini ostili visului unei Polonii independente. Antisemitismul a fost cel care a unit, din punct de vedere ideologic, marile formațiuni politice naționaliste"[90].

Ideile elitei culturale, la care am făcut trimitere, ne arată că antievreismul a fost un fenomen conştient. El poate fi definit istoric, existând etape, cu diferite tipuri de manifestare. În epocă, a avut un caracter axiologic, afirmarea şi practicarea sa constituind un model de întărire a specificului național, o urmărire a intereselor naționale, incompatibile, în percepția oamenilor acelor vremuri, cu acceptarea celuilalt. O interesantă dialectică a temporalității dezvăluie mecanismul percepției evreului ca o construcție situată la granița dintre tradiție şi transformare. Adică o confruntare între „evreul real" şi „evreul imaginar", după Andrei Oişteanu.

Evreul, în Occident, este o versiune degradată (rasă inferioară) a europeanului. La noi, evreul e „străinul" prin excelență, cel care este diferit structural de românul adevărat, de țăranul român, dar nu inferior (de aceea este periculos). Ostilitatea față de evreu rezultă din accentuarea filonului tradiționalist, patriarhal, rustic al naționalismului.

O scurtă incursiune în istoria imperiului multinațional al Austriei şi în tumultuosul spațiu al Balcanilor ajută la aprofundarea comparației asupra evoluției statalității şi naționalismului în a doua jumătate a secolului XIX. După 1866, în Europa centrală s-au înfruntat două concepții concurente despre stat: cea a unei Europe dunărene, dominată de Austro-Ungaria, şi cea a unei *Mitteleuropa* sub influență germană, „marcată de antisemitism, antislavism şi de o tendință spre «mesianismul» lui *Drang nach Osten* […]"[91].

Imperiul Habsburgic s-a confruntat, în această perioadă, cu o situație problematică: necesitatea de a lărgi drepturile indivizilor, dar şi ale comunităților etnice, păstrând, în acelaşi timp, integritatea statului. Ca urmare, au avut loc restructurări de amploare. Înfrângerea din 1866, în războiul cu Prusia şi Piemontul, a determinat renunțarea la federalismul epocii anterioare, fiind adoptată, în 1866, soluția dualismului. Pierderea poziției în Germania şi Italia a avut drept consecință rezolvarea urgentă a „chestiunii ungare", devenită „problema principală a monarhiei"[92]. Acordul prin care Imperiul austriac s-a transformat în monarhie dualistă, austro-ungară, a urmărit sporirea stabilității interne şi cointeresarea puternicei nobilimi maghiare în conducerea statului. Ungaria încorpora Transilvania, Slovacia şi regatul Croația-Slovenia, acesta din urmă cu o oarecare autonomie, revendicând şi posesiunea asupra Dalmației. Istoricul Erich Zöllner se întreba „dacă mai poate fi vorba de o «Austrie»; *de iure* «țările coroanei ungare» se aflau față în față cu «regatele şi țările reprezentate în consiliul imperial» desemnate neoficial sub numele generic de «Cisleithania» adică țara de dincoace de

[89] Carol Iancu, *op. cit*., p. 17, 24.

[90] Adam Michnik*, Polonezii şi evreii. Cât de mare e vina*?, în „22", anul XII (579), nr. 14, 2001, p. 10.

[91] Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, traducere Anca Opric, prefață Andrei Corbea, Iaşi, Editura Polirom, 1997, p. 95-96.

[92] Erich Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, ediția a VIII-a, vol. II, traducere de Adolf Ambruster, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 508.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Leitha. Numele de «Austria» a apărut în limbajul oficial de acum încolo doar în denumirea globală «Österrechisch-ungarische Monarchie» / «monarhia austro-ungară» / şi în titlul monarhului «Kaiser von Österreich und König von Ungarn» / «împărat al Austriei şi rege al Ungariei» /; abia după 1915 exista şi o stemă «austriacă»"[93]. În ceea ce priveşte apartenenţa la naţiune, Jacques Le Rider aprecia că „naţionalitatea în sistemul habsburgic aparţine mai întâi faptului «etnic». Ea constituie un semn distinctiv/ individual, la fel ca şi confesiunea religioasă. Ea nu corespunde unui teritoriu şi încă mai puţin unui stat"[94].

Atât politica promovată de cercurile vieneze, cât şi cea a autorităţilor maghiare, avea în vedere uniformizarea culturală şi lingvistică a naţionalităţilor subordonate, în cazul Ungariei, chiar asimilarea. Imediat după pactul dualist, situaţia naţionalităţilor din Transleithania s-a înrăutăţit[95]. Pe plan intern, statul ungar avea un regim politic liberal, care acorda locuitorilor drepturi individuale destul de largi, în calitatea lor de cetăţeni maghiari. Din punct de vedere naţional, maghiarizarea forţată a fost o realitate dureroasă, resimţită puternic în Transilvania. Chiar din 1868, legea naţionalităţilor proclama existenţa unei singure naţiuni în Ungaria: cea maghiară, măsurile legislative şi practica administrativă continuând pe acelaşi făgaş până în preajma primului război mondial[96]. Legile din 1879, privind interzicerea limbilor materne şi obligativitatea limbii maghiare în unităţile de învăţământ, completate, în 1891, cu legea privind introducerea aceleiaşi limbi în azilele şi grădiniţele pentru copii din Transilvania, culminând cu vestita lege Apponyi, din 1907, care prevedea aplicarea de sancţiuni şcolilor confesionale ale diferitelor etnii, dacă cunoştinţele de limbă maghiară ale învăţătorilor şi elevilor nu erau considerate suficiente, arată dimensiunea incredibilă a politicii de deznaţionalizare şi de maghiarizare coordonată de statul ungar.

Această politică de stat, atât de nefavorabilă naţionalităţilor, a trezit reacţii pe măsură. Perioada a fost caracterizată ca fiind aceea a naşterii „isteriilor colective"[97] la nivelul comunităţilor naţionale. S-au căutat soluţii pentru garantarea drepturilor politice reale şi pentru asigurarea egalităţii între naţiunile subordonate şi cele dominante. Mişcarea naţională s-a intensificat peste tot, în cuprinsul imperiului. În acelaşi timp, intelectuali şi oameni politici aparţinând minorităţilor au propus diferite soluţii, privind reglementarea situaţiei lor. Edvard Beneš, viitorul preşedinte al Republicii Cehoslovace, scria, în 1908, în teza sa de doctorat în drept, *Le problème autrichien et la question tchèque*, că dezagregarea Austriei nu se va produce, cu condiţia de a se acorda votul universal şi a se proceda la democratizarea reală a ţării[98]. Românii din Transilvania solicitau acordarea autonomiei, pe baza dreptului istoric şi a dreptului public, egala îndreptăţire fiind recunoscută în trecut (la 1848, în cadrul dietelor Transilvaniei din 1863-1865) chiar de curtea vieneză[99]. La începutul secolului XX, Aurel C. Popovici,

[93] *Ibidem*, p. 510-511.
[94] Jacques Le Rider, *op. cit.*, p. 82-83, n. 36.
[95] Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 511.
[96] Şt. Pascu, C. Göllner, *La lutte des Roumains de la monarchie de Habsbourg contre le dualisme*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 7, 1968, 1, p. 39-55. Pe un plan mai general, referitor la reacţia naţiunilor din Austro-Ungaria, la cumpăna secolelor XIX-XX, vezi Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 527-545: *Criza politică şi lupta naţionalităţilor (1894-1914)*.
[97] Bibo Istvan, *Misère des petits Etats d'Europe de l'Est*, Paris, Éditions Harmattan, 1986, p. 25.
[98] Apud Viorica Moisuc (coord.), *Afirmarea statelor naţionale independente, unitare, din centrul şi sud-estul Europei, 1821-1923*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. 158.
[99] *Memorandumul românilor din Transilvania şi Ungaria către Maiestatea Sa Imperială şi Regală Apostolică Francisc Iosif I*, Sibiu, 1892. Vezi şi Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiţionalismului românesc*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1992.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropiat al prințului moştenitor Franz Ferdinand, propunea federalismul ca soluție pentru păstrarea imperiului. În concepția sa, naționalitățile trebuiau organizate constituțional, sub sceptrul împăratului, ca „state naționale", indisolubil legate între ele[100]. Omul politic român propunea, aşadar, transformarea imperiului într-o federație de state naționale, justificată prin omogenitatea etnică a diverselor teritorii.

Oricum, chiar dacă nu pun tot timpul în discuție apartenența la imperiu, naționalitățile îşi revitalizează lupta națională.

Conform lui Ernest Gellner, „naționalismul apare numai în medii în care existența statului este deja foarte mult considerată de la sine înțeleasă"[101], adică acolo unde, deşi nu există un stat unitar, înfăptuirea lui este imperioasă. Dar acest mod de a gândi este specific societății moderne, cu efectele ei de omogenizare[102]. Corectă, în sine, afirmația trebuie amendată, din punct de vedere al desfăşurărilor evenimențiale şi al evoluției fenomenelor istorice, pentru a înțelege mai bine cum a apărut şi s-a dezvoltat naționalismul în societățile periferice, de pildă în spațiul balcanic[103]. Căci apariția naționalismului nu s-a produs, aici, printr-o simplă colonizare „narativă"[104], ci a răspuns unor cerințe specifice ale societăților balcanice, este adevărat, inspirându-se din modelul occidental şi beneficiind, uneori – cazul grec –, de sprijin exterior.

În sud-estul Europei, deşteptarea națională a fost mai târzie, datorită condițiilor specifice. Ca atare şi formarea noilor state, independente, a fost un proces care s-a desfăşurat cu întârziere față de restul continentului. În cazul Greciei, simpatia creată în lumea occidentală de războiul de eliberare a contribuit la obținerea, relativ rapidă, a independenței. Pretenția reconstituirii Imperiului Bizantin a fost repede abandonată în favoarea ideii naționale[105]. Existența unei arii de cultură şi a unui spirit sud-est european distinct[106] avea o puternică rezonanță în Grecia, unde „toate partidele rămâneau atașate proiectului Marii Idei, a constituirii unui imperiu reunind părțile vechiului imperiu grec"[107]. Angajați în lupta pentru fondarea propriei identități naționale, prin apelul la trecutul eroic al antichității greceşti, prin constituirea unei limbi şi afirmarea continuității literare cu aceea a strămoşilor din vechime[108], ei au obținut, din partea puterilor

[100] Aurel C. Popovici, *Stat şi națiune. Statele Unite ale Austriei Mari* [1906], ediție şi note de Constantin Schifirneț, Bucureşti, Editura Albatros, 1997.

[101] E. Gellner, *Națiuni şi naționalism. Noi perspective asupra trecutului*, traducere din limba engleză de Robert Adam, Bucureşti, Editura Antet, 1997, p. 14.

[102] *Ibidem*, p. 43.

[103] Pentru particularitățile istoriei Balcanilor şi explicațiile, de multe ori divergente, asupra apariției națiunilor şi naționalismelor balcanice, vezi, între alții, Jacques Ancel, *Peuples et Nations des Balkans*, Paris, Librairie Armand Colin, 1926; Dimitrje Djordjevič, *Le mouvement pour l'indépendance nationale et économique des Balkans au XIXe et XXe siècle jusqu'à 1914*, în Comité International des Sciences historiques. XIIe Congrès International des sciences historiques, *Rapports*, vol. IV, Wien, 1965; Dimitri T. Analis, *Les Balkans*, Paris, P.U.F., 1978; V. Traikov, *Curente ideologice şi programe ale mişcărilor de eliberare națională din Balcani până în anul 1878*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986; N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei, în epoca modernă*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1987; Maria Todorova, *Balcanii şi balcanismul*, traducere de Mihaela Constantinescu şi Sofia Oprescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 2000; Vesna Goldworthy, *Inventarea Ruritaniei. Imperialismul imaginației*, traducere de Luminița Cioroianu, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002; Stevan K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor: 1804-1945*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, etc.

[104] Vesna Goldworthy, *op. cit.*, *passim*.

[105] Jacques Ancel, *op. cit.*, p. 104; D. Djordjevič, *Révolutions nationales des peuples balkaniques*, Beograd, Istoriski Institut, 1965, p. 23 şi urm.

[106] Cf. Alexandra Anastasiu-Popa, *„L'esprit sud-est européen", L'Orient et les relations entre littératures nationales*, în RESEE, tom XX, 1982, nr. 2 (avril-juin), p. 250.

[107] Georges Weill, *op. cit.*, p. 193.

[108] Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XIX*, traducere de Andrei-Paul Corescu, Camelia Capverde şi Giuliano Sfichi, Iaşi, Editura Polirom, 2000, p. 61-67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

europene, independența, soluție radicală în contextul în care celelalte popoare rămâneau sub suzeranitatea Porții. Acest rezultat a determinat însă consolidarea dimensiunii naționale a politicii greceşti. Războiul de independență crease un sentiment național al grecilor, dar nu exista încă o loialitate bine definită față de regatul grec, perceput ca arbitrar şi restrâns la o mică parte a populației greceşti. Spre mijlocul secolului XIX a apărut, consolidându-se ulterior, preocuparea pentru unificarea tuturor aşezărilor greceşti din Orientul Apropiat în granițele aceluiaşi stat. Identitatea noului stat a continuat să rămână problematică[109].

Spre deosebire de greci, slavii sudici nu au reuşit să trezească simpatia Europei. Identitatea lor națională s-a constituit, datorită conflictului secular cu Poarta otomană, dar şi cu comunitățile etnice din jurul lor. Între 1860 şi 1878, panslavismul politic a avut numeroşi adepți, dar nu s-a putut materializa, datorită numeroaselor şi puternicilor piedici, unele venite chiar din interior[110]. Politica externă a Rusiei, în secolul XIX, nu a fost dominată de slavofilism, ci a urmărit propriile interese strategice în zona Europei de sud-est şi a Strâmtorilor, venind, fortuit, în sprijinul naționalităților de aici, aflate sub dominație otomană. Aşa încât, deşi implicau Balcanii, interesele Rusiei nu s-au fixat doar asupra lor[111].

La jumătatea secolului naționalităților, în Europa de Sud-Est exista un regat al Greciei, principatele Serbiei şi Muntenegrului, Principatele Române, aflate, potrivit stipulațiilor Tratatului de la Paris, sub suzeranitate otomană şi garanție colectivă a marilor puteri, iar după 1859, reunite într-un stat național, Principatele Unite. Bulgarii şi albanezii nu aveau încă un stat. În deceniile următoare, România şi Serbia au încercat să-şi cucerească independența, bulgarii au urmărit reconstituirea statalității, iar Grecia a început să manifeste tendințe de sporire a teritoriului, prin întregire etnică[112].

În ultima treime a secolului XIX, conflictele naționale se acutizează. Redeschiderea crizei orientale în 1875-1876 şi războiul ruso-turc din 1877-1878 reprezintă dovezi elocvente. În urma Congresului de la Berlin, se consacra independența Serbiei, Muntenegrului şi României, precum şi autonomia principatului Bulgariei. Hotărârile luate nu au mulțumit însă popoarele din sud-estul Europei, fiind considerate, mai degrabă, expresia intereselor marilor puteri şi având un caracter arbitrar. În plus, tinerele state s-au simțit lezate, nu doar în interesele lor, ci şi în mândria lor națională. La sud de lanțul muntos al Balcanilor se înființa provincia otomană Rumelia Orientală, condusă de un conducător creştin, reducându-se astfel principatul bulgar creat prin stipulațiile Tratatului de la San Stefano (19 februarie / 3 martie 1878). Macedonia, inițial acordată tot Bulgariei, a revenit sub stăpânirea Imperiului Otoman. Statul slav de la sud de Dunăre rămânea sub suzeranitatea Porții şi plătea tribut, iar administrarea provizorie era încredințată unui comisar imperial rus, asistat de un omolog otoman şi de consulii celorlalte puteri. Garnizoanele turceşti trebuiau evacuate, iar la Târnovo o adunare a notabililor bulgari urma să elaboreze un Regulament Organic. Sârbii erau, la rându-le, nemulțumiți de prevederile tratatului berlinez, întrucât administrația austro-ungară se extindea asupra Bosniei şi Herțegovinei. În plus, independența Serbiei, Muntenegrului şi României era condiționată de acordarea de drepturi necreştinilor. României i se cerea să cedeze cele trei județe din sudul Basarabiei Rusiei țariste. Muntenegrului i se

[109] Stevan K. Pavlowitch, *op. cit.*, p. 67.
[110] G. Weill, *op. cit.*, p. 234-255.
[111] Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
[112] Dimitrje Djordjevič, *op. cit.*, p. 121 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

impuneau restricții în legătură cu sistemul de fortificații şi amenajarea infrastructurii. Alte prevederi limitative vizau regimul încheierii, de către noile structuri statale, a convențiilor comerciale cu alte state. Existau şi alte elemente care au rănit iluziile popoarelor din zonă şi au constituit germenii conflictelor ulterioare. Nu am făcut decât să le enumerăm pe cele mai semnificative, analizând noua construcție geopolitică. Nemulțumirile teritoriale (ale Bulgariei şi Serbiei, dar şi ale Greciei) şi existența unor enclave minoritare în interiorul granițelor statelor din zonă a alimentat neîncrederea şi disputa asupra frontierelor[113].

Statele balcanice, asemenea adepților *Risorgimento*-ului italian, adoptau o politică hotărâtă, ca şi cum ar fi fost state suverane. Ele doreau să-şi ia soarta în propriile mâini, fiind adeptele principiului „prin noi înşine“[114]. Într-un secol în care conceptele de *specificitate* şi *inegalitate* erau justificate prin ideologii, dar şi prin teorii bazate pe avatarurile ştiinței, Balcanii şi-au găsit justificarea acțiunilor proprii în idealizarea trecutului. Noile state s-au format pe criterii etnice, dar ideologiile şi cadrul instituțional au provenit din Occidentul creştin şi din Rusia, datorită separării nete dintre creştinism şi islam[115]. Ruptura de Imperiul Otoman a început o dată cu cucerirea independenței şi a fost terminată la sfârşitul primului război mondial[116]. Noii conducători „împărtăşeau naționalismul opiniei publice şi au devenit prizonierii săi“. În fapt, ei aspirau la realizarea unor monarhii centralizate birocratice, utilizând limbajul liberal. În scopul construirii unui stat puternic marcat de valorile etnice, au făcut apel la sentimentul trecutului național, chiar dacă aceasta „însemna fabricarea unor mituri moderne cu material din istoria medievală“[117]. Istoricul J.-B. Duroselle a descris acest efort de restaurare a gloriei trecute. Mişcările naționaliste intelectuale şi eforturile politice se întrepătrund, „iar toți cei care *țintesc către viitor* privesc cu simpatie acest freamăt al libertății şi al demnității imane“[118]. „Mitul unei Europe fărâmițate la extrem a contribuit la fărâmițarea sa efectivă“[119].

Pe fondul acestui tip de naționalism, impregnat de tradiție şi valori mesianice[120], dar şi a nemulțumirilor generate de prevederile tratatului de la Berlin, s-au activat noi conflicte în zonă. Astfel, în septembrie 1885, în urma unei răscoale din Rumelia Orientală, guvernatorul a fost înlăturat şi s-a proclamat reunificarea acestui teritoriu cu Bulgaria. Serbia, având revendicări teritoriale, a declarat război Bulgariei, dar a fost înfrântă în scurt timp. Pacea de la Bucureşti, din februarie 1886, prevedea revenirea la situația de dinaintea declanşării conflictului, fără a stinge şi dușmănia dintre părți[121].

---

[113] Vezi Pierre Renouvin (sous la direction), *Histoire des relations internationales*, VI, *Le XIXe siècle*, II. *De 1871 à 1914*, Paris, Éditions Hachette, 1955, p. 71 şi urm.; Dimitrje Djordjevič, *op. cit.*, p. 140 şi urm.; V. Cristian, *La Roumanie et les Traités de paix de San Stefano et de Berlin*, în „Revue Roumaine d'Histoire“, 17, 1978, 1, p. 51-76; Nicolae Ciachir, *România şi lupta de eliberare a popoarelor din sud-estul Europei în anii 1875-1878*, în vol. *Din cronica relațiilor poporului român cu popoarele vecine*, I, Bucureşti, 1984, p. 162-199.

[114] Stevan K. Pavlowitch, *op. cit.*, p. 76.

[115] *Ibidem*, p. 77; Maria Todorova, *op. cit.*, p. 280.

[116] *Ibidem*, p. 283.

[117] Stevan K. Pavlowitch, *op. cit.*, p. 77.

[118] Jean-Baptiste Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, P.U.F., 1993, p. 125.

[119] Lucian Boia, *Două secole de mitologie națională*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 64.

[120] Aprecierea îi aparține lui Mircea Eliade. Cf. Ştefan Lemny, *Originea şi cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Bucureşti, Editura Minerva, 1986, p. 17.

[121] Nicolae Ciachir, *La conclusion de la paix de Bucarest en 1886 au lendemain des événements balkaniques de 1885-1886*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes“, tom III, 1965, 3-4, p. 563-583.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La începutul secolului XX, criza s-a amplificat, mărul discordiei devenind Macedonia[122], dorită de Serbia, Bulgaria şi Grecia, datorită ieşirii la Marea Egee, ceea ce îi conferea un rol geostrategic important. Între timp, s-au produs modificări în statutul politic al unor ţări din regiune. În 1908, a început revoluţia „Junilor turci", care a aruncat Imperiul Otoman într-o stare de accentuată slăbiciune, Bosnia-Herţegovina, aflată sub administrare austro-ungară, este anexată, iar Bulgaria, devenită apropiată a imperiului dualist, a încorporat Rumelia şi s-a proclamat regat independent. Aceste evoluţii au slăbit şi mai mult precarul echilibru din zonă. Dorinţa de a obţine părţi cât mai mari din Macedonia, aflată încă sub dominaţie otomană, a determinat izbucnirea primului război balcanic. După complicate şi multiple negocieri între statele din zonă, la 17/30 octombrie 1912, Serbia, Grecia şi Bulgaria au declanşat operaţiunile împotriva Imperiului Otoman, deja slăbit în urma războiului cu Italia, din 1911. La 17/30 mai 1913, a fost semnată pacea de la Londra, prin care se cedau aliaţilor balcanici teritoriile situate la vest de linia Enos-Midia şi insula Creta. Situaţia insulelor din Marea Egee şi a Albaniei, ţară în care, la 18 noiembrie 1912, Congresul Naţional Albanez, reunit la Vlöre, proclamase independenţa, urma să fie rezolvată de marile puteri.

Înfrângerea Porţii nu a dus la stingerea conflictului. Neînţelegerile dintre foştii aliaţi au devenit cronice, încât, la 17/30 iunie 1913, Bulgaria şi-a atacat foştii aliaţi, fără declaraţie de război. România, simţindu-se ameninţată, a intervenit în conflict, determinând capitularea Sofiei. Prin pacea de la Bucureşti (28 iulie / 10 august 1913), Macedonia era împărţită între Serbia, Grecia şi Bulgaria, care primea doar o mică parte a acesteia. De asemenea, Bulgaria ceda Greciei unele teritorii din Tracia apuseană, iar o parte a Traciei răsăritene, cu oraşul Adrianopol, era retrocedată Porţii. România primea Dobrogea de sud, până la linia Turtucaia-Ekrene[123].

Astfel pulverizată, Europa de sud-est avea să constituie un teren favorabil pentru conflictele interstatale, dar şi pentru practicile de purificare etnică, capitol dureros din istoria zonei, care a continuat, din păcate, mult timp după aceea, reizbucnind cu o formidabilă violenţă şi ură, la sfârşitul secolului XX. Nu este de mirare că acest „butoi cu pulbere" nu a putut fi ţinut sub control, scânteia primului război mondial declanşându-se în vara anului 1914.

Gellner opinează că naţionalismul şi-a avut originea „în necesităţile structurale distinctive ale societăţii industriale", fiind „manifestarea exterioară a unei profunde şi inevitabile reglări a relaţiei dintre organizarea statală şi cultură"[124]. El reliefa faptul că naţionalismul nu reprezintă „deşteptarea şi afirmarea acestor *unităţi mitice*" [naţiunile etnice – n.ns. D.B.], ci „constituie, din contră, cristalizarea unor unităţi noi, adecvate condiţiilor de acum predominante, deşi folosesc în mod declarat ca materie primă moştenirea culturală, istorică şi de altă natură a lumii prenaţionale"[125].

[122] Pentru implicaţiile crizei macedonene asupra României, vezi Ionuţ Nistor, *România şi criza macedoneană din 1903*, în AIIX, t. XLII, 2005, p. 321-348.

[123] Am rezumat evoluţia situaţiei din zona Europei de sud-est, între 1900 şi primul război mondial, pe baza următoarelor lucrări: Ion Gh. Şendrulescu, *Relaţiile diplomatice ale României cu statele balcanice în perioada 1900-1914*, în SAI, 47-48, 1983, p. 78-92; Ş. Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă la începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti, 1977; Gheorghe Zbuchea, *România şi războaiele balcanice. 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Bucureşti, 1999; Jacques Ancel, *op. cit.*, p. 167-188; Claudiu Lucian Topor, *Pacea de la Bucureşti (1913) şi relaţiile României cu Puterile Centrale*, în AIIX, t. XLII, 2005, p. 349-362.

[124] E. Gellner, *op. cit.*, p. 58.

[125] *Ibidem*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din această importantă lucrare lipsesc „deşteptătorii“, fiind ignorat rolul inteligheņției în construirea ideologiei naționale şi în conducerea mişcării naționaliste. Studiul oferă doar o explicație teoretică convingătoare, deşi foarte generală, a genezei naționalismului în epoca modernă. Trebuie realizate corelații cu alte teorii, cel puțin pentru anumite spații, cum este cel românesc, unde condițiile socio-economice şi politico-ideologice erau destul de diferite față de societățile industrializate ale Apusului. Iar apelul la ideile lui Hroch este o soluție teoretică, capabilă să explice apariția naționalismului în spațiile est-europene, inclusiv în cel românesc.

Voința de modernizare şi prestigiul Occidentului a făcut ca modelul apusean să fie asimilat şi în Principate, cu deosebire după 1859. Pe de altă parte, vivacitatea ideilor herderiene a determinat o concepție organică despre națiune, favorizând dezvoltarea națională în legătură cu prioritatea acordată limbii şi culturii[126]. Este, de aceea, greşită aserțiunea lui Richard Wagner, după care „naționalismul sud-est-european este un naționalism izvorât din lipsuri şi frustrări“[127].

Istoricul Mihai Cojocariu a observat cum, „concomitent cu adâncirea procesului de «renaştere» națională, a evoluat însăşi înțelegerea conceptului de națiune“[128]. Lupta aceasta pentru stat a întărit naționalismul. Perioada dintre anii 1856-1866 a fost una în care „naționalismul începea a se trezi şi a-şi da treptat seama de forța lui inerentă“[129]. După 1866, începea o altă etapă a naționalismului. Acesta nu mai era doar ideologia generoasă a unei inteligheņții dornice să edifice un stat național, nu mai era doar o mişcare a partidei naționale, ci devenea, în primul rând, o politică de stat[130]. Avea să fie legitimată acțiunea de centralizare statală, justificată prin eforturile depuse pentru recunoaşterea internațională a unirii[131], şi stimulată de acțiunile cercurilor separatiste şi de temerile față de acestea. Naționalismul românesc devenea, după formula lui Peter Sugar, „birocratic“[132], fiind pus în practică de politica guvernului. Se prelungea o anumită orientare mazziniană, republicană şi unitară, orientată împotriva federalizării, cum este cazul societății „Junimea Română“, înființată la Paris, în februarie 1851, din inițiativa lui George Crețeanu[133].

Datorită situației Principatelor, care abia după mijlocul secolului XIX vor constitui un stat unitar – mai târziu şi independent –, ne interesează relația dintre stat şi naționalism. Istoricul Eric Hobsbawm scria într-una din lucrările sale că „Nationalism

[126] La 1852, Papiu Ilarian scria: „Cultura, cultura va scăpa pe români şi cultura numai națională poate fi“. Alesandru Papiu Ilarian, *Antologie*, ed. cit., p. 85.

[127] Autorul apreciază totuşi că „începând din secolul al XIX-lea naționalismul constituie centrul conştiinței de sine a popoarelor din sud-estul Europei. Este un naționalism care a început să se contureze ferm în revoluțiile din 1848“. Richard Wagner, *Calea românească. Reportaj dintr-o țară în curs de dezvoltare*, traducere din limba germană de Ida Alexandrescu, cu un eseu introductiv de Andrei Cornea, Bucureşti, Editura Kriterion, 1996, p. 20.

[128] Mihai Cojocariu, *Partida națională şi constituirea statului român (1856-1859)*, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza“, 1995, p. 286-287.

[129] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856-1866*, Iaşi, Editura Alfa, 2000, p. VI.

[130] Leon Volovici, *Ideologia naționalistă şi „problema evreiască“. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1995, p. 25.

[131] Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, p. 157-158.

[132] Peter Sugar, *External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism*, în Peter Sugar and Ivo J. Lederer, *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle, University of Washington Press, 1969, p. 50-51.

[133] D. Vatamaniuc, *Mişcarea europeană mazziniană şi lupta „Junimii“ române pentru independență, libertate şi unitate statală*, în „Septentrion. Foaia Societății pentru Cultura şi Literatura Română din Bucovina“, an XIII, nr. 18, 2002, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comes before nations. Nations do not make states and nationalisms but the other way round"[134]. În opinia sa, naționalismul reprezenta un program politic prin care o națiune își putea realiza un stat „de tipul celor devenite standard după Revoluția franceză"[135]. Destul de neclare în precizările sale şi, oricum, nevalide pentru spațiul central şi est-european sunt considerațiile asupra basculării naționalismului de la cel clasic, bazat pe valori civice, spre definirea sa în termeni etno-naționali, la sfârşitul secolului XIX, aşadar o deplasare de la filonul liberal către o doctrină de dreapta[136]. Cum se face atunci că Herder şi Fichte privilegiau poporul şi cultura acestuia, încă de la sfârşitul secolului XVIII şi începutul veacului următor?

O variantă a abordării moderniste a naționalismului este modelul elaborat de Benedict Anderson. Susținând ideea priorității apariției naționalismului pe continentul american, autorul a evidențiat emergența fenomenului în Europa prin sentimentul „rupturii radicale" din Revoluția franceză. După acest moment, națiunea a devenit „mai degrabă ceva la care se putea aspira în mod conştient, decât un cadru pentru o viziune ce se contura treptat". În opinia sa, mişcările naționaliste din „a doua generație", circumscrise primei jumătăți a secolului XIX european, se caracterizează printr-un sentiment de paralelism (de întârziere față de naționalismele americane), prin legătura cu limba şi istoria, precum şi prin urmărirea ideologică şi politică a obiectivelor de către mişcările naționale. Naționalismele europene timpurii au avut mai degrabă un caracter „populist" (în sensul că nu erau promovate şi controlate de stat) şi se inspirau din modelul francez, ceea ce impunea respectarea anumitor standarde. În a doua jumătate a secolului, s-a produs o tendință evidentă a monarhiilor „euro-mediteraneene", dar şi a imperiilor coloniale, „de a aluneca treptat spre o identificare națională". Apariția „naționalismelor oficiale" s-a dezvoltat „*după*, şi *ca reacție față de*, mişcările populare naționale" [subl. B.A. – n.ns. D.B.]. Erau expresia reacției unor grupuri de putere (dinastice, aristocratice ş.a.), temătoare că îşi vor pierde puterea şi vor fi marginalizate în urma apariției naționalismelor lingvistice populare; ca urmare, se dovedeau, în opinia autorului, conservatoare şi reacționare[137].

De altfel, există o paletă foarte largă de interpretări, care evidențiază această dihotomie între un naționalism civic, specific spațiului occidental şi un altul etnic, exclusivist, propriu Europei de Est. Desigur, Hans Kohn este un înainte-mergător al unor asemenea concepții[138]. În opinia sa, naționalismul vestic, cu precădere de dinainte de 1848, al cărui prototip este naționalismul american, a reprezentat o mişcare de emancipare generoasă, axată pe ideea de autodeterminare, având la bază principiile liberale ale rațiunii umane şi ale valorii individului. Naționalismul estic, bazat pe tradiție şi trecut, care a abandonat ideile iluministe şi a servit ca rampă de lansare pentru rasism şi expansionism, a cuprins, treptat, o mare parte a Occidentului[139]. Era acreditată ideea

[134] Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, p. 12.

[135] Idem, *Etnicitate şi naționalism în Europa contemporană*, traducere de Daniela Rusu, în „Polis", nr. 2/1994, p. 60.

[136] *Ibidem*, p. 60 şi urm.; idem, *Nations and Nationalism since 1780*, p. 144.

[137] B. Anderson, *Comunități imaginate. Reflecții asupra originii şi răspândirii naționalismului*, traducere de Roxana Oltean şi Ioana Potrache, Bucureşti, Editura Integral, 2000, p. 172-177, 66-79, 179-181, 80-104.

[138] A se vedea, în special, cartea sa *A History of Nationalism in East*, London, George Routledge & Sons Ltd., 1929. Fără a o lega neapărat de apartenența geografică, distincția între un naționalism „civic-teritorial" şi un altul „etnic-genealogic" este însuşită şi de Anthony D. Smith, *National Identity*, London, Harmondsworth, Penguin Books, 1991, p. 79.

[139] Hans Kohn, *The Age of Nationalism. The First Era of Global History*, New York, Evanston and London, Harper & Row, Publishers, 1962, p. 13-20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existenței a două tipuri de naționalisme: unul „bun", care cristaliza „human aspirations for equality and dignity", respectiv altul „rău", care provoacă „the passion for power over others"[140]. Şi John Plamenatz contrapune naționalismului liberal al mişcărilor unificatoare din secolul XIX acțiunea brutală a celor care au construit culturi naționale acolo unde acestea nu existau sau le-au centralizat pe cele existente deja[141]. Ideea că modernitatea a accentuat conflictele dintre state şi că națiunea a servit mai degrabă ca motivație ideologică pentru acestea, este împărtăşită şi de Lucian Boia[142]. De aceea, „experimentul crucial" declanşat de Napoleon al III-lea, vizând o nouă ordine europeană, care să corespundă idealului națiunilor, s-a lovit atât de structurile statale existente, cât şi de nepotrivirile naționale concurente. În această logică, războiul franco-prusac din 1870 „a dovedit că era naționalismului idealist şi fratern se încheiase"[143].

Spațiul românesc este paradigmatic pentru această dificultate de separare a două tipuri de naționalism. Întemeiat pe istorism şi făcând apel la tradiție, nu s-a închis însă în sine, ci a stimulat ideea de regenerare, de reformă[144]. Discutând lucrurile dintr-o perspectivă mai generală, C. Turliuc arăta că între naționalism şi modernizare a existat o relație complexă, de interdependență, dar nu neapărat organică[145]. După realizarea statului național, ideile liberale au avut o contribuție esențială, stând la „temelia procesului de modernizare a societății româneşti". „În dezacord cu principiile liberalismului clasic, statul național nou creat a reprezentat instrumentul de promovare al procesului de modernizare. […] liberalii români au fost mai puțin sensibili față de aspectele doctrinare; ei au fost preocupați, mai mult, de găsirea unor soluții capabile să întărească pozițiile noului stat. A prevalat, firesc, interesul național […]"[146].

Naționalismele din ce în ce mai agresive, starea de criză şi de divizare a societăților europene, prefațează urgia primului război mondial. Evoluția politică generală din a doua jumătate a secolului XIX spre regimuri democratice sau constituționale nu poate ascunde slăbiciunile interne ale statelor. Atacate atât dinspre dreapta, cât şi dinspre stânga eşichierului politic, regimurile constituționale şi conservatoare s-au văzut nevoite să instrumenteze pasiunile naționaliste ale mulțimilor, canalizate, în cazul statelor occidentale, într-o frenezie a înarmării, a imperialismului şi a politicii coloniale agresive. Constituirea alianțelor militare, lupta pentru sfere de influență şi pentru resurse economice au grăbit „epoca războiului total"[147].

[140] *Ibidem*, p. XVI.

[141] John Plamenatz, *Two Types of Nationalism*, în Eugen Kamenka, (ed.), *Nationalism. The Nature and Evolution of a Idea*, London, Edward Arnold, 1976. O taxonomie diferită a naționalismului, pe baza situațiilor sociale, la Ernest Gellner, *Națiuni şi naționalism*, p. 143.

[142] L. Boia, *Două secole de mitologie națională*, p. 52.

[143] *Ibidem*, p. 53-54.

[144] Al. Zub, *Istorism şi naționalism în România modernă*, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale şi realități româneşti*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 132-134.

[145] C. Turliuc, *Naționalismul – sursă a populismului în construcția politică modernă*, în C. Turliuc, Al. Zub (ed.), *Populism, demagogie, realism politic*, Iaşi, Fundația Academică „A.D. Xenopol", Fundația Konrad Adenauer, 2001, p. 28-29.

[146] Gh. Platon, *Liberalismul românesc în secolul al XIX-lea: emergență, etape, forme de expresie*, în idem, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, II, Iaşi, Editura Universității „Al.I. Cuza", 1998, p. 220.

[147] Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor*, traducere Anca Irina Ionescu, Bucureşti, Editura Lider, f.a., p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'ETAT NATIONAL ROUMAIN ET LE NATIONALISME MODERNE (1866-1918). ASPECTS COMPARATIFS
(Résumé)

Cet étude part de l'idée de souligner la relation entre l'évolution de l'état national et le développement du nationalisme dans la deuxième partie du XIXème siècle et dans les premieres années de celui suivant. L'auteur fait une comparaison des formes des différents nationalismes, en Europe occidentale, centrale et de sud-est. Ce sont bien prouvées, par la comparaison, les similitudes et les particularités des manifestations de l'idée nationale roumaine, soit en politique de l'état, soit en avatars du nationalisme.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BOGDAN MOŞNEAGU

LOCUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE ÎN DOCTRINA ŞI PRACTICILE PNL

1. Precizări conceptuale şi teoretice

Liberalismului clasic este cunoscut, de obicei, pentru avansarea unor principii cum ar fi încurajarea libertății individuale, a proprietății private, a domniei legii şi a suveranității individului, iar „părintele" său spiritual este considerat John Locke. Anterior liberalismului economic (Adam Smith), cel politic a accentuat ideea că orice ordine socială ar trebui să respecte suveranitatea individului şi drepturile sale naturale, cu condiția ca acestea să fie localizate în contextul unui set de legi aflate în continuă modificare. De asemenea, evaluarea ordinii politice ar fi trebuit să aibă loc după modul în care aceasta ar putea încuraja libertatea, în virtutea faptului că individul era crezut a fi capabil să creeze o societate a echității.

În opinia cercetătorilor, liberalismul s-a născut şi autodefinit, în acelaşi timp, în raport cu adversarii săi, teocrația, puterea absolută şi conservatorismul. Astfel, majoritatea istoricilor gândirii politice sunt de acord că liberalismul şi-a precizat doctrina şi instrumentele politice în urma războaielor religioase din secolele XVI-XVII, ca o încercare de rezolvare a diferendului dintre *auctoritas* şi *potestas*, dintre altar şi coroană[1].

Privind voința arbitrară a monarhului ca o amenințare nemijlocită la adresa libertății individului, liberalii au început să-şi pună întrebări asupra limitelor legitime ale puterii politice. Şi pentru că legitimitatea monarhică a fost întotdeauna susținută de o religie dominantă în stat, care obținea favoarea, prin intermediul reprezentanților ei, de a transmite şi mijloci binecuvântarea divină, liberalii au identificat în intoleranța religioasă o altă amenințare. Tentată să acționeze, de obicei, prin marginalizarea sau chiar excluderea celorlalte confesiuni concurente, religia dominantă devenea credința obligatorie în stat, acestuia revenindu-i sarcina de a o proteja şi susține prin mijloace morale sau coercitive[2].

Pe de altă parte, vorbind despre modul în care teologia ortodoxă defineşte autoritatea politică sau statul, trebuie spus că atitudinea Bisericii Ortodoxe este hristocentrică, întemeindu-se pe învățătura şi exemplul lui Iisus Hristos, care a recunoscut rolul obiectiv al unei autorități, structura puterii politice şi loialitatea civică a ucenicilor săi: „Dați Cezarului cele ce sunt ale Cezarului şi lui Dumnezeu cele ce sunt

[1] Aurelian Crăiuțu, *A fi sau a nu fi liberal*, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale şi realități românești*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 19.

[2] Iain McLean (coord.), *Dicționar de politică*, traducere de Leonard Gavriliu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001, p. 250.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 101–122

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale lui Dumnezeu“ (Matei, 22,21). Teologul Ion Bria afirmă că apostolul Pavel a acceptat funcţia statului şi a respectat autoritatea acestuia, iar apostolul Petru i-a îndemnat pe creştini să se supună „stăpânirii omeneşti“, deoarece aceasta era trimisă de Dumnezeu să controleze respectarea legii, sancţionându-i pe „cei răi“ şi recompensându-i pe „cei buni“[3].

Teologul Dumitru Stăniloae merge chiar mai departe, susţinând că statul reprezintă o parte din natură, existenţa şi fiinţa lui fiind în mod necesar legitimate transcendental[4]. În Biserică, Dumnezeu acţionează în mod direct, pe când în stat el acţionează indirect, puterea politică fiind reprezentată de „sabia de foc“ ce păzeşte calea spre pomul vieţii[5]. Din perspectivă interconfesională şi istorică, teologul Dumitru Stăniloae afirmă că unele curente au încercat să reducă importanţa statului: pe de o parte Bisericile neoprotestante au transformat statul în Biserică, iar pe de altă parte, catolicismul a transformat Biserica în stat, ambele cazuri conducând ori la anarhie, ori la dispariţia Bisericii[6]. Concluzia teologului este că numai Ortodoxia poate oferi calea corectă privind întemeierea raporturilor cu statul de-a lungul timpului: „Astfel, între Biserică şi Stat, între împărăţia legii şi a harului, e de dorit o strânsă colaborare, preţuind fiecare misiunea celuilalt, dar nici una din aceste instituţii nu are să se amestece cu domeniul celeilalte, să o substituie cu cealaltă“[7].

Nu se poate afirma cu certitudine că gândirea ortodoxă a dezvoltat o gândire politică particulară, elaborată sistematic, în funcţie de individualitatea sa confesională. De asemenea, nici că teologia ortodoxă a dat personalităţi (ierarhi sau intelectuali) care să se fi preocupat de limpezirea raporturilor dintre puterea spirituală şi cea politică (cu excepţia literaturii religioase ruse de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX – Vladimir Soloviov, Nicolae Berdiaev, Serghei Bulgakov). Desigur, faptul că marile teorii despre relaţiile stat-Biserică au lipsit din orizontul teologiei ortodoxe, asta nu înseamnă că raporturile *dintre auctoritas şi potestas* nu au respectat şi urmat anumite tipologii istorice.

Cea mai cunoscută formă a fost aceea a tipologiei bizantine, regăsită în Bisericile Ortodoxe, constând în guvernarea bicefală a unui teritoriu prin intermediul „simfoniei“ dintre puterea politică şi cea bisericească. În această situaţie, hotărârile privind chestiunile religioase s-au împletit mereu cu interesele vieţii politice, elitele bisericeşti participând activ la guvernarea imperiului/statului, dar fiind în acelaşi timp supuse autorităţii monarhului/domnitorului, considerat o persoană prin care Providenţa îşi făcea simţită prezenţa în istorie[8].

Acest model îl întâlnim şi în cazul Principatelor Române, unde conducerea statului era exercitată de un voievod/domnitor, consiliat atât în chestiunile politice, dar mai ales în cele religioase, de un mitropolit. Abia după unirea celor două ţări româneşti, în 1859, modelul bizantin în relaţiile stat-Biserică avea să sufere modificări, sub impactul transformărilor prin care societatea românească a fost nevoită să treacă pentru

[3] Preot Prof. Dr. Ion Bria, *Dicţionar de teologie ortodoxă A – Z*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994, p. 47-48.

[4] Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie şi Românism*, publicată de Asociaţia Românilor din Bucovina de Nord, 1992, p. 186.

[5] *Ibidem*, p. 169.

[6] *Ibidem*, p. 177.

[7] *Ibidem*, p. 181.

[8] Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislaţie şi administraţie bisericească*, vol. II, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a se moderniza. Rolul Bisericii în stat a scăzut în importanță, puterea politică încercând să-şi găsească legitimarea în voința reprezentanților națiunii, o formă de recunoaştere în care confesiunea dominantă era prezentă numai ca actor secundar. Biserica era practic obligată să binecuvânteze pe cel ce oamenii îl alegeau drept conducător, în mod direct, iar Providența, în mod indirect, prin mijlocirea ierarhilor[9]. O altă etapă importantă a fost alegerea lui Carol I ca domnitor al României, moment ce a favorizat dezvoltarea parlamentarismului şi cristalizarea unui regim politic democratic, deci pluralist. Era un context provocator pentru Biserica Ortodoxă, nevoită de acum înainte să-şi precizeze intențiile şi interesele, în funcție de trei dimensiuni, toate reprezentând niveluri diferite ale puterii politice: regele, Partidul Național Liberal şi Partidul Conservator[10].

În acest studiu ne propunem să urmărim numai una din dimensiunile de mai sus, în limitele intervalului 1885-1914, şi anume raporturile dintre Partidul Național Liberal şi discursul ortodox. Metoda de cercetare este cea sugerată de cartea deja notorie a lui Jean-Claude Eslin, în care autorul propune o investigație analitică, prin intermediul contextualizării relației putere politică-Biserică şi identificării dezvoltării şi evoluției sale specifice într-un anumit interval de timp[11].

2. Locul Bisericii Ortodoxe în doctrina PNL

Primele idei liberale, formulate coerent şi sistematic, răspândite sub formă de manifest, au apărut în contextul revoluției de la 1848, când Mihail Kogălniceanu a publicat în august, acelaşi an, celebrul program intitulat „Dorințele Partidei naționale în Moldova“, unde erau menționate egalitatea civică şi politică, garantarea libertății individuale, adunarea compusă din reprezentanții tuturor stărilor, şi, nu în ultimul rând, libertatea cultelor[12].

Apariția acestui program politic nu a fost bine primită în Muntenia de mitropolitul Neofit, care, cu toate că acceptase inițial preşedinția guvernului revoluționar provizoriu, a publicat, la aflarea ştirii că trupele ruse se îndreptau spre Principate, o proclamație în care îi cataloga pe revoluționari drept „rebeli“. Atitudinea lui oscilantă nu s-a schimbat nici după întoarcerea membrilor guvernului de la Târgovişte, cărora li s-a alăturat din nou, publicând o „dezicere“ de cuvintele sale, dar scriindu-i în acelaşi timp şi consulului rus Kotzebue despre convingerea sa că criza din Principate nu putea fi oprită decât cu ajutorul Rusiei. Dorința mitropolitului a devenit realitate, iar în octombrie 1848, îl găsim pe Neofit, oficiind un tedeum în cinstea venirii trupelor imperiale ruse, în timpul căruia s-a absolvit pe sine şi pe ceilalți de jurământul pe care îl făcuse față de Constituția din timpul revoluției[13].

Opoziția mitropolitului Neofit față de ideile programului politic, pare, cel puțin retrospectiv, nejustificată, din moment ce punctele 23 şi 24 detaliau, într-un manieră extrem de pozitivă, poziția clerului şi a Bisericii Ortodoxe. Astfel, revoluționarii cereau libertatea cultelor în general, dar şi „ridicarea morală şi socială a clerului ortodox“. Se

[9] Carl Schmitt, *Teologia politică*, traducere de Lavinia Stan şi Lucian Turcescu, Bucureşti, Editura Universal Dalsi, 1996, p. 75.

[10] Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, Editura Corint, 2002, p. 310.

[11] Jean-Claude Eslin, *Dumnezeu şi puterea. Teologie şi politică în Occident*, traducere Tatiana Petrache şi Irina Floare, Bucureşti, Editura Anastasia, 2001, p. 25-31.

[12] A. D. Xenopol, *Istoria Partidelor politice în România de la origini până la 1866*, Bucureşti, Tipografia Albert Baer, 1910, p. 247.

[13] ANB, Colecția microfilme, Anglia, Rola 20, Public Record Office, Foreign Office, dosar 78743, f. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exprima dorința formării unui cler educat, în stare să insufle prestigiu moral şi intelectual, asigurându-se că acest punct reprezenta „una din cele mai mari şi sfinte îngrijiri ale fiecărui guvern pătruns de îndatoririle sale“, alături de „înapoierea averilor mănăstirilor închinate“. Formulând nişte principii liberale de factură moderată, mai mult decât evidente, Mihail Kogălniceanu nu uita însă că românii puteau avea şi altă confesiune decât cea ortodoxă, amintind la punctul 25 organizarea clerului catolic, la punctul 26 acordarea drepturilor politice pentru orice compatriot indiferent de credința sa creştină, iar la punctul 27 „emanciparea graduală a evreilor moldoveni“[14].

Reticența unei părți a clerului față de ideile liberale nu a fost neapărat o surpriză, din moment ce principiul toleranței religioase nu făcea decât să relativizeze poziția de putere a Bisericii Ortodoxe Române, ea fiind nevoită să împartă spațiul public şi cel politic cu reprezentanții celorlalte confesiuni. Dezbaterea acestui subiect nu s-a consumat în 1848, ba din contra, o găsim la fel de intensă în 1857, când Mihail Kogălniceanu a intrat în polemică cu Neofit Scriban, deranjat de faptul că Adunarea redactase un raport în care susținea exercitarea liberă a credinței religioase[15]. Condamnând faptul că discuțiile libere asupra toleranței religioase erau blocate de „patriotismul de clopotniță“, Mihail Kogălniceanu a încercat constant în intervențiile sale publice să aducă în discuție libertatea conştiinței ca fundament al unei gândiri neîngrădite, furnizând ca argument toleranța domnitorilor față de alte religii în istoria românilor[16].

Oricum, discuțiile, chiar şi „aprinse“, reprezentau la acea vreme un fapt pozitiv, semn că dezbaterea de idei, caracteristică profund liberală, începuse să se manifeste. Chiar dacă la o primă impresie simpatizanții liberalismului păreau să nu aibă nici un fel de interes, pentru religie sau clerici, la o privire mai atentă se poate descoperi o înclinație mai mult decât evidentă a fruntaşilor liberali de a colabora cu elita bisericească[17]. Într-o asemenea situație, de exemplu, îl găsim pe C. A. Rosettti, care îi comunica lui I. C. Brătianu, la 13 mai 1857, că episcopul de Râmnic a redactat o circulară către toți protopopii, cerându-le să se roage pentru triumful unirii, autonomiei, guvernului constituțional şi prințului străin, mai precis, pentru toate idealurile național-liberale enunțate încă de la 1848[18].

Aceleaşi doleanțe le regăsim şi în „Programul Unioniştilor din Moldova“, din 13 martie 1857, în care se cerea, printre altele, ca puterea legiuitoare să fie încredințată unei Adunări Obşteşti care să reprezinte interesele întregii națiuni[19]. Chiar dacă programul nu conținea nici un punct privitor la Biserica Ortodoxă Română, trebuie remarcat faptul că, în acelaşi timp, programul nu includea nici un punct prin intermediul căruia liberalii să sugereze că prezența arhiereilor în Divanele ad-hoc ar fi fost mai puțin dezirabilă. Din contra, atunci când Adunările au fost convocate, în 1857, clerul şi-a ales delegații săi proprii, iar episcopii eparhioți şi mitropoliții au fost primiți ca membrii de

[14] Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *Partide şi curente politice în România, 1821-1918. Programe şi orientări doctrinare*, Bucureşti, Editura Eficient, 2000, p. 73.

[15] *** *Documente privind Unirea Principatelor*, volumul II, *Rapoartele Consulatului Austriei din Iaşi 1856-1859,* Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 284-285.

[16] Ion Pillat (ed.), *Mihail Kogălniceanu. Cuvântări*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească“, f.a., p. 43 şi 45.

[17] *Lui C. A. Rosetti (1816-1916). La o sută de ani de la naşterea sa. Volum comemorativ închinat de „Democrația“, revista cercului de studii P.N.L.,* iunie, 1916, p. 5-6.

[18] *C. A. Rosetti. Corespondență*, ediție îngrijită, prefață, note şi comentarii de Marin Bucur, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. 132.

[19] Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. IV, Bucureşti, Tipografia Carol Gobl, 1889, p. 40-41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drept, participând alături de liberali, şi fiind alături de ei, în cele mai multe cazuri, la discuţiile şi hotărârile ce s-au luat[20].

Buna colaborare dintre anumiţi ierarhi şi membrii grupării liberale era explicabilă în contextul epocii, mai ales că ierarhi ca Neofit Scriban şi Melchisedec Ştefănescu s-au alăturat partidei unioniste, publicând broşuri prin care încercau să convingă societatea românească de utilitatea unirii Principatelor. Crezul lor politic s-a materializat încă din anul 1856, când cei doi au publicat „Unirea şi neunirea Principatelor Române“ (Neofit Scriban) şi „Jertfă pentru unirea Principatelor“ (Melchisedec Ştefănescu), intrând chiar în conflict cu patriarhul ecumenic[21]. Mai mult, în toamna anului 1857, Neofit şi Filaret Scriban, Melchisedec Ştefănescu şi Calinic Miclescu, deputaţi ai clerului în Adunarea ad-hoc, au întocmit un proiect de organizare bisericească în 14 puncte, din care trei se refereau la autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, la problema mănăstirilor închinate (lăsată în sarcina viitorului guvern al ţării) şi la alegerea mitropoliţilor şi episcopilor numai dintre români („niciodată dintre străini sau împământeniţi“). Legate între ele, cele trei puncte aveau în vedere, în acel moment, nevoia clerului român de a înlătura starea de dependenţă faţă de Patriarhia de Constantinopol şi de a recupera averile mănăstirilor închinate. În cadrul procesului de construire şi definire politică a unei naţiuni, ideile de autonomie, eliberare şi progres implicau măsuri practice şi acţiuni precise, elita politică de atunci (laică şi bisericească) fiind concentrată asupra demersurilor de ieşire de sub dominaţia mentală şi politică a Orientului (reprezentat de Imperiul Otoman).

Apropiate din punct de vedere al concepţiei, dar mai ales din perspectiva ideii centrale, doleanţele elitei bisericeşti din toamna anului 1857 se întâlneau cu idealurile „Programei liberale din 1863“, care, aşa cum mărturiseau autorii (C.A. Rosetti, Gr. M. Sturdza, Anastase Panu, I. C. Brătianu, I. Ghica şi alţii), se construia în jurul principiilor de naţionalitate, libertate şi moralitate, realizate prin intermediul reformelor principale în domeniile electoral, administrativ şi rural. Printre propunerile liberale îşi găsea locul şi o chestiune bisericească care captase atenţia opiniei publice şi suscitase numeroase dezbateri pe plan intern şi internaţional: averile mănăstirilor închinate. Semnatarii programului considerau că aceasta reprezenta „o chestiune totodată naţională şi religioasă pentru români şi credem că aceste averi trebuie să intre în rândul moşiilor mănăstirilor neînchinate fără a intra peste dispoziţiile testatarilor“[22].

Programul nu făcea decât să reflecte, de altfel, măsuri pe care liberali ca V.A. Urechia şi C.A. Rosetti (miniştri ai Cultelor, primul în 1859, al doilea în 1860) le luaseră imediat după unirea Principatelor, având exact aceeaşi motivaţie: chestiunea averilor mănăstirilor închinate era o problemă în primul rând naţională, dar în acelaşi timp, şi o nişă periculoasă prin care puteri ca Rusia puteau interveni pentru a ţine în şah elita politică română[23]. Tot un liberal avea să limpezească această chestiune, materializând, în anul 1863, principiul doctrinar despre care am vorbit. Mihail Kogălniceanu a naţionalizat, prin legea din decembrie 1863, toate averile bisericeşti, indiferent dacă ele erau închinate sau nu, tranşând într-o manieră extrem de diplomatică o problemă,

[20] Nicolae Dobrescu, *Studii de istoria Bisericii contemporane,* I. *Istoria Bisericii din România (1850-1895)*, Bucureşti, Tipografia „Bukarester Tagblatt“, 1905, p. 21.

[21] Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza, Dimitrie C. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. III, Bucureşti, Tipografia Carol Gobl, 1889, p. 1-7 şi 620- 627.

[22] Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *op. cit.*, p. 117.

[23] Dan Berindei (responsabil), Elisabeta Oprescu, Valeriu Stan, *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I (1859-1861), Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989, p. 81 şi 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezentă de prea multă vreme în discuțiile purtate între consulii cabinetelor europene. Primul articol al legii stipula că „toate averile mănăstireşti din România sunt şi rămân averi ale Statului“, iar articolul al doilea că „veniturile acestor averi se înscriu între veniturile ordinare ale bugetului Statului“. Dacă inițial problema fusese ridicată de averile mănăstirilor închinate, acum, puterea politică a găsit de cuviință să rezolve această dilemă într-o manieră în care Marile Puteri să nu mai poată interveni în afacerile interne ale statului român[24].

Următorul program politic liberal, apărut în „Românul“, la 19 octombrie 1866, includea un alt principiu enunțat deja în 1857 de raportorii clerului în Adunarea ad-hoc, şi anume, autocefalia Bisericii Ortodoxe Române. La punctul trei al programului, liberalii aminteau de necesitatea unei reforme radicale care să aducă Bisericii independența religioasă (de fapt recunoaşterea ei pe plan internațional, deoarece independența fusese decretată de Alexandru Ioan Cuza la data de 3 decembrie 1864, prin „Decretul organic pentru înființarea unei autorități sinodale centrale“) şi „demnitatea ei“, înjosită de „guvernul căzut la 11 februarie“[25].

În acest context, liberalii făceau referire la „Legea pentru numirea de mitropoliți şi episcopi eparhioți în România“, votată la 20 ianuarie în Adunarea Deputaților şi la 5 februarie în Senat, 1865, prin care mitropoliții şi episcopii urmau să fie numiți de domn după o prezentare a ministrului de Culte, în urma deliberării Consiliului de Miniştri, aceştia fiind justițiabili pentru delicte penale înaintea Curții de Casație. De aceea, în programul din 1866, termenul de „independență“ mai avea şi o altă conotație, pe lângă cea de autocefalie, deja legiferată în articolul 21 al Constituției (operă liberală) din 1866[26]. Termenul încerca să sublinieze că Biserica Ortodoxă Română avea nevoie de mai multă libertate în raporturile sale cu statul român, care îşi arogase dreptul de a-i numi pe conducătorii ei spirituali, supunându-i în acest fel jocurilor politice de culise. Însă acest principiu a rămas numai un deziderat al doctrinei liberale, dat fiind că acela care a redat Bisericii Ortodoxe o oarecare libertate în relațiile cu puterea politică a fost Partidul Conservator, prin „Legea organică a Bisericii Ortodoxe Române“ din 1872.

Un alt manifest, votat de liberali la 21 februarie 1867, punea accent pe dezvoltarea naționalității române şi pe libertatea conştiinței. Înțeleasă ca toleranță religioasă, cea din urmă era privită ca o „moştenire sacră“, însă echilibrată de ataşamentul față de „religia părinților noştri“, confesiunea ortodoxă, văzută şi ea la rândul ei ca un fel de sinonim al identității: „Religia ortodoxă a apărat şi păstrat secole întregi naționalitatea română“[27]. Materializarea principiului toleranței religioase a fost testată în următorul an, 1868, când I.C. Brătianu comunicase prefecților să ia măsuri împotriva „evreilor vagabonzi“[28]. Ulterior, când un grup de 33 de deputați a depus un proiect de lege pentru restrângerea drepturilor evreilor, Adunarea Deputaților l-a respins. Însă chestiunea luase deja amploare în unele oraşe din Moldova, aşa că în noiembrie 1868, domnitorul Carol I a format un nou guvern care îl avea drept ministru de Interne pe Mihail Kogălniceanu.

[24] Ion M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi şi noi câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, Bucureşti, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1873, p. 1796.

[25] Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *op. cit.*, p. 118.

[26] Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 14. În titlul al II-lea al Constituției, la articolul 21 se specifica faptul că „Biserica Ortodoxă Română este şi rămâne neatârnată de orice chiriarhie străină, păstrându-şi unitatea cu Biserica Ecumenică în privința dogmelor“.

[27] Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *op. cit.*, p. 120-121.

[28] Ion Stanciu, Iulian Oncescu, *Românii în timpurile moderne. Reperele unei epoci*, Târgovişte, Editura Cetății de Scaun, 2004, p. 258.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Liberal moderat, în stare să trateze agitația politică cu mai mult tact decât I. C. Brătianu, M. Kogălniceanu a încercat să calmeze spiritele, făcând apel la toleranță, şi amintindu-le colegilor săi, politicienilor, că România nu ar trebui să-şi schimbe imaginea de „patrie a toleranței", mai ales că „Europa" considera această problemă drept una de natură strict confesională, şi nu economică, cum o vedeau românii[29].

La o primă vedere, diferențele de viziune ale fruntaşilor liberali asupra Bisericii Ortodoxe ar fi putut crea o falsă impresie. Pe de o parte, Mihail Kogălniceanu, dispus să acorde un loc important religiei în contextul dezvoltării națiunii moderne, iar pe de altă parte, Ion C. Brătianu, mai degrabă interesat de procesul strict politic al construcției statului-națiune, lăsând religia undeva la periferia acestui demers. E adevărat că declarațiile lui Ion C. Brătianu privind Biserica au fost mai degrabă „rarități" în spațiul public, însă acestea există, iar atunci când au loc, exprimă o viziune extrem de limpede a raporturilor dintre Biserică şi stat. Astfel, în „toastul-program" enunțat de Ion C. Brătianu la 8 ianuarie 1869, aflăm că el putea „afirma cu mândrie că este ortodox" şi că „aşa va rămâne". Nici timpul petrecut în Occident la studii, la Paris, şi nici contactul cu o lume mult mai secularizată nu l-au făcut „să-şi piardă religia". Dimpotrivă, s-a întors „mai ortodox", fiind ferm convins că trebuie să păstreze „religia strămoşilor pentru care aceştia au luptat". Confruntat cu propunerea salvării României prin trecerea ei la catolicism, aşa cum el însuşi mărturiseşte, a refuzat categoric, oferind drept contra-exemplu situația polonezilor ce nu au putut scăpa de ruşi. El atribuie credinței ortodoxe un rol de prim rang în modelarea naționalității, prin asemănare cu cel jucat de aceeaşi confesiune în cazul grecilor, sârbilor şi bulgarilor. Mai mult, spre deosebire de Biserica Ortodoxă Rusă, cea română a luptat de partea celor care doreau crearea unui stat-națiune cu identitate proprie, negând valoarea universalismului ortodox, confundat adesea cu panslavismul: „Suntem şi vom rămâne ortodocşi, credincioşi tradiției religioase a strămunilor, adică naționalității noastre"[30].

Confruntați cu activitatea guvernelor conservatoare, mai puțin favorabile laturii naționale, liberalii au început să strângă rândurile în 1871, gândindu-se la un program comun. Realizând că numai sub forma unui partid omogen ar putea câştiga alegerile, şi implicit, materializa proiectele politice, liderii celor patru mari grupări liberale (I.C. Brătianu, M. Kogălniceanu, I. Ghica şi N. Ionescu) au hotărât, în iunie 1875, să acționeze împreună, pecetluind alianța parlamentară prin acordul de la Mazar-Paşa[31]. De-abia din acest moment se poate vorbi de înființarea şi existența unui partid politic liberal, preocupat de organizare internă şi de transmiterea unui mesaj-program, menit a coagula lumea oraşelor şi satelor[32]. Programul politic nu a întârziat să apară, menționând sistematic problemele societății româneşti şi soluțiile întrevăzute de liberali. De la politica externă, la instrucția publică şi îmbunătățirea nivelului de trai, doctrina oficială a Partidului Național Liberal nu uita să amintească de condiția umilitoare a preoților ortodocşi, forțați să-şi îndeplinească misiunea ca „simpli funcționari administrativi"[33].

[29] *Mihail Kogălniceanu. Discursuri parlamentare*, antologie, prefață, tabel cronologic şi note de Georgeta Penelea Filitti, Bucureşti, Editura Minerva, 1994, p. 73-74, şi *Ion. C. Brătianu. Viața şi faptele sale (1821-1921)*, Bucureşti, Imprimeriile Independenței, f. an., p. 55.

[30] G. Marinescu, C. Grecescu (ed.), *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări,* vol. I, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1935, p. 10-12.

[31] Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 167.

[32] Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, Bucureşti, Editura Militară, 1992, p. 175-176.

[33] G. Marinescu, C. Grecescu (ed.), *op. cit.*, p. 488.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuşi, locul Bisericii Ortodoxe nu era unul privilegiat în doctrina liberală, „roşii“ fiind interesaţi mai curând de maniera colaborării cu ierarhii şi clericii din perspectiva efortului de modelare a identităţii naţionale, rezervându-i Bisericii un rol educativ şi cultural. Dar, atunci când în joc se aflau chestiuni politice, liberalii nu erau dispuşi să facă favoruri prelaţilor. Un exemplu concret a fost poziţia lui Mihail Kogălniceanu în problema acordării cetăţeniei române arhiereului Vladimir Irinupoleos, primul subliniind faptul că în ciuda respectului faţă de arhiereul ortodox, s-a simţit nevoit să se împotrivească împământenirii acestuia. Chiar dacă Mihail Kogălniceanu şi-a susţinut poziţia folosind argumente din Regulamentele Organice, în acel moment departe de a mai fi valabile, perspectiva politicianului liberal faţă de cinul monahal a fost exprimată destul de limpede: monahii nu puteau fi cu adevărat cetăţeni români deoarece ei nu erau contribuabili, cu alte cuvinte, plătitori de impozite. Insinuarea politicianului liberal în acest caz era destul de evidentă. Mihail Kogălniceanu nu era de acord cu o implicare activă a clerului în politică, chiar dacă, probabil, era conştient că Constituţia din 1866 abrogase diferenţa dintre laici şi clerici în privinţa drepturilor civile[34].

Despre exact acelaşi subiect, participarea Bisericii la viaţa politică, a fost nevoit să vorbească şi Ion C. Brătianu, în februarie 1879, prezentând programul şi activitatea guvernului liberal. Provocat de Titu Maiorescu, care a reproşat liberalilor subordonarea elitelor bisericeşti şi neglijarea autonomiei Bisericii în relaţie cu puterea politică, Ion C. Brătianu a replicat că Biserica Ortodoxă a avut privilegiul, sub guvernarea liberală, de a-şi lega destinele de istoria luptei pentru independenţa poporului român. Argumentând, contra lui Maiorescu, care susţinea neimplicarea Bisericii în politică, Ion C. Brătianu afirma că amestecul instituţiei religioase în spaţiul puterii nu ar fi făcut un serviciu nici ei, nici ţării, însă tradiţia raporturilor dintre Biserică şi stat impunea o legătură strânsă între naţiune şi confesiune, fapt pe care liberalii îl sesizaseră foarte bine mai ales în discursul lor public de atragere a electoratului[35].

O dovadă în plus că politicienii liberali observaseră miza pe care o reprezenta instituţia Bisericii în spaţiul public, dar mai ales în ochii celor care urmăreau cu atenţie cursul vieţii politice, a fost intervenţia lui Ion C. Brătianu în favoarea votării „cheltuielilor de reprezentare“ pentru mitropolitul primat. În ierarhia personalităţilor cu un rol de prestigiu politic şi simbolic, Brătianu l-a aşezat după rege pe primatul Bisericii Ortodoxe, reprezentantul unei instituţii autocefale, cu o importantă poziţie de mediere diplomatică. Suma votată în bugetul Ministerului Instrucţiunii Publice şi Cultelor avea ca justificare ultimă serviciile aduse de înaltul ierarh, adesea solicitat să facă oficiile de gazdă pentru diplomaţi străini, dar şi eforturi de reprezentare a României şi a Bisericii Ortodoxe peste hotare. Convins că demersul său era unul pozitiv, Ion C. Brătianu afirma: „D-lor, Biserica a fost totdeauna în România o instituţie eminamente naţională, trebuie să păstrăm acel caracter; este una din pietrele unghiulare ale naţionalităţii noastre, trebuie să facem ca Biserica română să fie la înălţimea sa. La bugetul viitor avem să facem mari îmbunătăţiri pentru clerul român“[36].

Pentru liberali, imaginea unei Biserici Ortodoxe autocefale şi prospere făcea parte dintr-un proiect mai mare, dintr-un tablou general al unei Românii independente pe

[34] *Mihail Kogălniceanu. Opere IV. Oratorie II, 1864-1878. Partea a IV-a, 1874-1878*, text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Georgeta Penelea, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978, p. 41-42.

[35] N. Georgescu-Tistu (ed.), *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări*, vol. IV *(1 mai 1878-30 aprilie 1879)*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească“, 1932, p. 218.

[36] G. Marinescu, C. Grecescu (ed.), *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări*, vol. VI *(1 mai 1880-30 iunie 1881)*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească“, 1936, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deplin, eliberată complet de orice legătură de dependență față de orice instituție a Imperiului Otoman. Cu toate că independența Bisericii Ortodoxe Române fusese decretată în decembrie 1864, reluată în Constituția din 1866 şi ulterior în „Legea organică a Bisericii Ortodoxe Române“ din 1872, autocefalia ei nu a fost recunoscută în mod oficial şi de Patriarhia Ecumenică, independența politică a României fiind oarecum umbrită de acest fapt[37].

De aceea, orice pretenție de hegemonie a patriarhului ecumenic a fost privită cu suspiciune maximă de politicienii liberali, care, prin vocea lui Mihail Kogălniceanu, susțineau, în acest caz, intervenția puterii politice în afacerile bisericeşti, în sensul unui sprijin diplomatic acordat Sinodului Bisericii Ortodoxe în efortul recunoaşterii autocefaliei. Lăudând curajul lui Alexandru Ioan Cuza de a fi răspuns ferm şi categoric pretențiilor Patriarhiei Ecumenice de subordonare a Bisericii Ortodoxe Române, Kogălniceanu a amintit de scrisoarea faimoasă trimisă ierarhului grec, în care demonstra cu argumente solide independența religioasă a Bisericii române. Criticând o scrisoare recentă (1882) a patriarhului ecumenic prin care acesta condamna sfințirea Marelui Mir în România, Mihail Kogălniceanu a propus intervenția Parlamentului şi Guvernului în acest diferend, tocmai pentru a conferi fiecărei decizii sau hotărâri a Sinodului general caracterul de lege: „Nu putem noi să lăsăm ca această chestiune să se sfârşească numai între Sinodul nostru şi Patriarhie“. Şi pentru a nu lăsa impresia că ideea intervenției puterii politice în afacerile ecleziastice era doar un moft de moment, Kogălniceanu dorea să-şi justifice intenția arătând că Sinodul şi arhiereii români erau intimidați de Patriarhia Ecumenică, pe când oamenii politici beneficiau de un cu totul alt statut, care le permitea să vorbească fără rețineri: „Eu spun că trebuie să rupem legăturile noastre cu obediența patriarhală ce ni se cere de Constantinopol, pentru că de acolo nu ne mai vine lumina şi nu se poate să ne mai vină de acolo decât împiedicări la introducerea reformelor de care avem nevoie în Biserica noastră“[38].

În aceeaşi intervenție, în legătură cu pretențiile hegemonice ale Patriarhiei de Constantinopol, Ion C. Brătianu a sugerat că puterea politică ar trebui să aştepte mai întâi hotărârea Sinodului general, argumentând că Biserica Ortodoxă era o instituție în care se putea avea încredere, deoarece acesta îşi dovedise, în timp, atașamentul față de națiune. În viziunea lui, demersul politic ar fi trebuit să urmeze deciziei Sinodului şi nu invers, pentru că autocefalia Bisericii Ortodoxe era deja o lege organică a statului român pe care Patriarhia Ecumenică nu o putea încălca[39].

Ulterior, în 1888, o dată cu lansarea „Apelului către țară“, din 8 mai, liberalii au fixat momentele majore din istoria României, realizate cu sprijinul şi efortul PNL. Unul dintre acestea era independența politică, de care, aşa cum menționa programul politic, era strâns legată autocefalia Bisericii Ortodoxe, două evenimente considerate definitorii în „lupta“ pentru afirmarea naționalității.

În acelaşi an, dar pe data de 11 septembrie, într-un manifest către alegători, PNL relua, în ordine cronologică, rezultatele deosebite din punct de vedere istoric şi politic pentru construcția României moderne. De data aceasta, nici un cuvânt despre independența Bisericii Ortodoxe. Schimbarea ideilor de la un program la altul, într-un timp atât

[37] Ion M. Bujoreanu, *op. cit.*, p. 1789 şi p. 14.

[38] *Mihail Kogălniceanu. Opere V. Oratorie II, 1878-1891, Partea a II-a, 1881-1883*, text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Georgeta Penelea, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986, p. 355-357.

[39] G. Marinescu, C. Grecescu (ed.), *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări*, vol. VIII *(oct. 1882-nov. 1883)*, București, Editura „Cartea Românească“, 1941, p. 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de scurt, putea fi privită ca un fel de incorectitudine politică, însă PNL nu făcea decât să mute accentul de pe o promisiune pe alta, mai ales că independența religioasă era un fapt îndeplinit. În schimb, liberalii promiteau îmbunătățirea stării morale şi materiale a clerului, fundament al ameliorării statutului țăranului, deprins a privi spre sacerdotul ortodox ca spre un model moral: „Înălțarea nivelului moral şi condiția materială a preoților este o necesitate socială de satisfăcut, pentru progresul în acelaşi sens al populației rurale. Înălțarea clerului va fi pe lângă instrucțiune o pârghie pentru progresul culturii noastre naționale“[40].

Apariția oarecum bruscă a unei noi idei susținute de PNL în programul său politic în ceea ce priveşte Biserica Ortodoxă avea o explicație foarte simplă în contextul epocii. În numărul din aprilie al revistei „Biserica Ortodoxă Română“, Melchisedec Ştefănescu, unul din cei mai respectați ierarhi ai vremii, în special pentru erudiția şi inteligența sa, a publicat un articol intitulat „Memoriu despre starea preoților din România şi despre poziția lor morală şi materială“ , în care cerea implicarea Sfântului Sinod, mai precis a ierarhilor membri de drept ai Senatului român, pentru obținerea unei ameliorări a statutului preoților rurali, dar şi urbani[41]. Acelaşi lucru îl cerea şi episcopul Huşilor, Silvestru Bălănescu, în numărul următor al revistei, într-un articol intitulat „Îmbunătățirea soartei clerului din România“, unde se comunica deja cititorilor instituirea unei Comisii speciale a Sfântului Sinod, formată din mitropolitul primat, Melchisedec Ştefănescu şi Silvestru Bălănescu, pentru fixarea cu exactitate a numărului din parohii din România. Raportul Comisiei ajunsese la concluzia că, pentru îndeplinirea unei reforme în sprijinul clerului, era neapărată nevoie de întocmirea unei statistici în fiecare eparhie care să conțină numărul de parohii, numărul preoților din fiecare parohie şi averea imobiliară a acesteia[42].

Aceeaşi idee a fost reluată în programul din 1892, când PNL, sub conducerea lui D.A. Sturdza, a început să pună accent pe continuitatea principiilor liberale, dorind să creeze impresia unui partid bine închegat, determinat să-şi pună în aplicare promisiunile. Programul aminteşte alegătorilor că PNL a luptat pentru independența Bisericii pe care a obținut-o, „corolar necesar şi nedespărțit al independenței naționale…“, însă, pentru ca aceasta să rodească, clerul mirean trebuia să primească o instrucție adecvată pentru a-şi îndeplini misiunea de „conducător şi mângâietor al poporului“. De asemenea, se promitea un sprijin necondiționat din partea statului în ceea ce priveşte resursele financiare, susținându-se şi necesitatea salarizării preoților, văzuți de liberali ca persoane dedicate unei misiuni considerate nobile, şi anume educarea morală a lumii rurale, de care PNL se simțea foarte apropiat[43].

Reiterând la 13 octombrie 1895, la Iaşi, principiile şi ideile din 1892, D.A. Sturdza le amintea colegilor săi că programul politic al PNL era legat de cele din 1848 şi 1857, afirmând şi susținând naționalitatea, libertatea şi democrația. Cu toate că liberalii încercaseră, atunci când se aflau în opoziție, să protejeze Biserica, aceasta fusese transformată într-o „sucursală a administrației politice“, iar preotul „în polițist şi agent electoral“[44].

[40] Dimitrie A. Sturdza, *Partidul Național-Liberal de la 1876 până la 1888*, Bucureşti, Tipografia Carol Gobl, 1888, p. 61-63 şi 72-74.

[41] BOR, Anul XII (1888), p. 24-39.

[42] *Ibidem*, p. 162-163.

[43] *Programul Partidului Național-Liberal din 1892 şi discursurile preşedintelui Consiliului de miniştri D. A. Sturdza din 1895*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1896, p. 10 şi 23-24.

[44] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concentrându-şi discursul în jurul a două mari realizări liberale, independența politică şi Constituția din 1866[45], D.A. Sturdza sublinia, începând cu 1892, necesitatea unei Biserici autonome în raport cu instituțiile statului, liberă de constrângerile pe care proiectul de lege conservator intitulat „Legea clerului mirean şi a seminariilor“ i le impunea: „Neamul românesc a trecut prin multe şi grele încercări. Biserica şi limba i-au fost tăria. Biserica şi limba i-au fost forța şi rezistența. Încercările de a ne înstrăina de Biserică şi de limbă au fost până acum zadarnice. Politicienii se muncesc a face din Biserică un instrument servil pentru a se menține la putere în contra voinței şi conştiinței națiunii“. Criticând poziția conservatorilor, care argumentau că necesitatea acestei legi apărea în scopul protejării societății civile, D.A. Sturdza încerca să demonstreze că ea venea în conflict direct cu legea constitutivă a statului şi a Bisericii. Raporturile dintre Biserică şi stat se bucurau de o tradiție solidă, care avea ca repere anii 1856 (Congresul de la Paris nu a schimbat nimic din organizarea Bisericii Ortodoxe), 1857 (Divanurile ad-hoc au specificat organizarea clară a Bisericii, pe bazele autocefaliei, alături de conducerea episcopală reunită într-un sinod, şi, mai important în acest caz, alegerea capilor Bisericii după „vechiul obicei“). În viziunea lui D.A. Sturdza, „Legea clerului mirean“ era o întoarcere în timp la reformele lui Alexandru Ioan Cuza din 1864-1865 care „au zguduit“ societatea românească deoarece ele au schimbat fundamentele canonice ale Bisericii Ortodoxe, făcând din ea o simplă servitoare a statului[46].

Într-o notă mai puțin intensă în ceea ce priveşte Biserica, dar mai puternică în ceea ce priveşte PNL, Ion I. C. Brătianu avea să-l înlocuiască pe D.A. Sturdza, pentru a revigora doctrinar partidul. Concepția lui despre rolul PNL era o moştenire a principiilor tatălui său care imaginau un partid puternic, în stare să ducă la bun sfârşit o misiune istorică[47].

Însă, chiar dacă Ion I. C. Brătianu nu a exprimat atât de des cum a făcut-o D.A. Sturdza, ataşamentul său şi al partidului față de Biserica Ortodoxă, el nu a ezitat să-şi facă publică viziunea sa față de rolul important pe care i-l acorda Bisericii alături de Învățământ, într-o misiune de emancipare morală şi intelectuală a lumii rurale[48]. Conştient mai mult de binefacerile religiei în general decât de importanța instituției Bisericii în sens administrativ, Ion I. C. Brătianu, afirma: „… suntem convinşi că dacă pe mai multe căi trebuie să intervenim pentru întărirea şi dezvoltarea forțelor naționale, nu este nici una însă care să poată fi mai eficace decât ridicarea simțământului religios“[49].

Nu este de mirare că în Manifestul program al PNL din ianuarie 1911 se pot regăsi, în mod fidel, ideile vehiculate de Ion. I. C. Brătianu, Şcoala şi Biserica găsindu-se pe locul trei în ierarhia principiilor-promisiuni cu care partidul dorea să-şi convingă electoratul: „Pătruns de rolul național şi social al preotului şi învățătorului, PNL s-a împotrivit întotdeauna oricărei încercări de a micşora acțiunea lor binefăcătoare, sau de

[45] Dimitrie A. Sturdza, *Istoria şi conservatorii*, Bucureşti, Tipografia „Voința Națională“, 1892, p. 21.

[46] Idem, *Biserica Ortodoxă Română. Cuvântare rostită în Senat*, Bucureşti, Tipografia „Voința Națională“, 1893, p. 6-7.

[47] Anastasie Iordache, *Ion I. C. Brătianu*, Bucureşti, Editura Albatros, 1994, p. 87.

[48] George Fotino (ed.), *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, vol. I *(21 noiembrie 1895-9 decembrie 1903)*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească“, 1933, p. 3, şi Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România, 1899-1910*, Bucureşti, Editura Politică, 1977, p. 99.

[49] George Fotino (ed.) *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, vol. III *(1 ianuarie 1909-19 decembrie 1912)*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească“, 1939, p. 153-154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a pune o stavilă luminii, fie prin desfiinţarea şcolilor normale, fie prin lipsa de interes pentru sporirea clădirilor şcolare, fie – în sfârşit – prin discreditarea ce s-a încercat să se arunce asupra preoţimii şi învăţătorimii…“[50].

3. Legislaţia liberală privind Biserica Ortodoxă Română

Nu numai doctrina PNL şi discursul liderilor săi au fost, într-un anumit sens, favorabile Bisericii Ortodoxe Române, ci şi legislaţia bisericească alcătuită de parlamentarii liberali. Mai mult, în contextul dezbaterii *Legii asupra clerului mirean şi seminariilor* (1893), propusă de un guvern conservator, în care ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice era Take Ionescu, senatorii liberali au fost extrem de activi, ei fiind depăşiţi în entuziasmul lor doar de preşedintele PNL, Dimitrie A. Sturdza, despre care Titu Maiorescu spunea că era foarte rar întâlnit ca un om de stat „să fi făcut în Parlament atâtea declaraţii de evlavie“[51].

Sub păstorirea mitropolitului Iosif Gheorghian, Take Ionescu a prezentat *Legea asupra clerului mirean şi seminariilor*, însă arhiereul a primit-o, încă din primele momente, cu un scepticism manifest, care s-a concretizat ulterior, mai întâi în declararea necanonicităţii legii, şi mai apoi, în retragerea mitropolitului, sub formă de protest, la Mănăstirea Căldăruşani[52]. Toate aceste evenimente aveau să conducă mai târziu la „criza mitropolitană“, declanşată de vacantarea postului de mitropolit primat şi de alegerea la 18 mai 1893 a lui Ghenadie Petrescu, sprijinit de Partidul Conservator, cu scopul direct de susţinere parlamentară a *Legii clerului şi seminariilor*[53].

Aparent, la începutul derulării secvenţelor temporale care au condus la sancţionarea acesteia prin decret regal, la data de 29 mai 1893, nimic nu ar fi justificat opoziţia clerului, şi mai ales a mitropolitului primat, faţă de o măsură legislativă care dorea ameliorarea statutului social al preoţilor[54]. Mai ales că, în testamentul mitropolitului Calinic Miclescu, încă din 1886, se lăsa ca moştenire pastorală urmaşilor acestuia datoria de a încerca să convingă „instituţiile politice“ că din „îmbunătăţirea stării sociale“ (a tuturor categoriilor sociale, deci şi a clerului) „izvorăşte fericirea Statului şi a cetăţenilor“. Cu o umbră de regret, mitropolitul Calinic Miclescu împărtăşea, peste timp, cititorilor testamentului său, un proiect pe care el nu mai avusese timp să-l finalizeze. Era vorba de „poziţia materială a clerului“, pe care el ar fi dorit să o îmbunătăţească în timpul păstoririi sale, argumentând că un cler lipsit de mijloace materiale nu s-ar putea ridica niciodată la înălţimea misiunii sale: „Succesorului meu, recomand călduros să se intereseze de acest lucru de căpetenie [ameliorarea statutului clerului – n.n.], atât pentru viitorul Bisericii Ortodoxe Române, cât şi pentru Statul român“[55].

Convingerea mitropolitului Calinic Miclescu nu reprezenta o ambiţie personală, un proiect individual lipsit de orice formă de concretețe, ci un ecou real al dorinţelor

[50] Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *op. cit.*, p. 181.

[51] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866-1900)*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Co. Societate Anonimă, 1925, p. 343.

[52] Mircea Păcurariu, *Reglementări privind Biserica Ortodoxă Română până la Marea Unire: pravile, regulamente, legi*, în *** *Istoria Senatului României*, Bucureşti, Regia autonomă a Monitorului Oficial, 2004, p. 212.

[53] Ion Bulei, *Conservatori şi conservatorism în România*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000, p. 203.

[54] Ministerul Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, *Colecţiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziţiuni generale ale acestui departament (1864-1901)*, adunată şi publicată sub îngrijirea d-lor C. Lascar şi I. Bibiri, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1901, p. 186-191.

[55] BOR, Anul X (1886), nr. 8 (august), p. 589.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clerului ortodox, care se adunase încă din 1882 într-un congres la Bucureşti, iar în 1883 la Focşani, pentru a-şi formula dorinţele prin care cerea reforma Sinodului, reforma seminariilor şi mărirea parohiilor. În acest context, episcopul Melchisedec Ştefănescu a fost însărcinat de Sfântul Sinod să se ocupe de întocmirea unui raport care să aibă ca subiect central situaţia socială a preoţilor[56]. Raportul a fost întocmit şi prezentat în şedinţele Sfântului Sinod din 27-28 octombrie 1883, însă discuţiile asupra lui nu au condus la rezultate concrete. Ulterior, în 1888, episcopul Melchisedec Ştefănescu a publicat, de data aceasta din proprie iniţiativă, în revista „Biserica Ortodoxă Română", un raport intitulat „Memoriu despre starea preoţilor din România şi despre poziţia lor morală şi materială"[57]. De altfel, el nu a fost singurul episcop care s-a ocupat de această realitate, fiind dublat de episcopul Huşilor, Silvestru Bălănescu, care a publicat, la rândul său, un raport cu titlul „Îmbunătăţirea soartei clerului din România", dar şi de Ghenadie al Râmnicului, cu articolul „Îmbunătăţirea soartei clerului"[58].

Iniţiativa arhiereilor a căpătat, mai apoi, o formă oficială prin adresa trimisă de către mitropolitul Iosif Gheorghian, ministrului Instrucţiunii Publice şi Cultelor, Titu Maiorescu. În acest document, mitropolitul primat a subliniat importanţa acestei probleme, atât pentru Biserica Ortodoxă, cât şi pentru statul român, sugerând o variantă de rezolvare prin reducerea numărului de hirotonii la bisericile întreţinute de stat. În răspuns, Titu Maiorescu a subliniat că propunerile ierarhului privind reorganizarea parohiilor şi reforma seminariilor era de bun augur, sugerând că proiectul ar fi putut avea şi o considerabilă susţinere financiară prin stabilirea monopolului Bisericii Ortodoxe asupra lumânărilor din ceară şi înfiinţarea unor fabrici de prelucrare a acestora la Mănăstirile Neamţ şi Căldăruşani[59].

Din varii motive, ameliorarea statutului clerului nu a fost privită cu aceeaşi seriozitate şi de către puterea politică, cu toate că ea a primit un raport ce trata pe larg această chestiune, chiar din partea Sfântului Sinod[60]. Mai mult, în şedinţa Senatului din data de 17 decembrie 1890, episcopul Huşilor, Silvestru Bălănescu, a ţinut un discurs, chiar cu ocazia discutării adresei de răspuns la mesajul tronului, în care a încercat să explice politicienilor că problema statutului preoţilor era strâns legată de „dezvoltarea moralităţii poporului", un „instrument" indispensabil „propăşirii Statului român". Argumentându-şi ideile printr-o teorie foarte răspândită atunci, care susţinea că legile civile, pentru a fi respectate, aveau nevoie nu numai de concursul puterii coercitive (justiţia ce sancţionează şi pedepseşte), ci şi de corectitudinea cetăţenilor, episcopul Huşilor a subliniat importanţa misiunii sociale a clerului, privind, în mod special, datoria acestora de a modela conştiinţa credincioşilor ortodocşi, cea mai mare parte a cetăţenilor statului român. De aici şi nevoia unei reforme care să ofere clerului, prin intermediul unei situaţii materiale onorabile, un plus de autoritate morală în faţa credincioşilor săi[61].

---

[56] Veniamin Pocitan, *Melchisedec ca membru al Sfântului Sinod (1861-1892)*, Bucureşti, Tipografia Sfintei Mănăstiri Cernica-Ilfov, 1939, p. 47-49.

[57] BOR, Anul XII (1888), nr. 1 (aprilie), p. 24-39.

[58] BOR, Anul XII (1888), nr. 2 (mai), p. 162-163, şi BOR, Anul XII (1888), nr. 9 (decembrie), p. 649-650.

[59] BOR, Anul XII (1888), nr. 7 (octombrie), p. 495-497 şi p. 498, dar şi Ghenadie al Râmnicului, *Îmbunătăţirea soartei clerului. Monopolul lumânărilor de ceară. Studiu social şi economic cu un apendice dedicat clerului român parohial şi recomandat dragostei tagmei monahale*, Bucureşti, Tipografia „Cărţilor Bisericeşti", 1888.

[60] BOR, Anul XIII (1889-1890), *Procesele verbale ale Sfântului Sinod, sesiunea primăvară-vară a anului 1889,* p. 160.

[61] BOR, Anul XIV (1890-1891), p. 791-794. De altfel, episcopul Huşilor nu era singurul care credea în aceste idei, fiind sprijinit de mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu, care avea aceeaşi viziune asupra ordinii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Opinia exprimată de membrii clerului superior era împărtăşită, fără nici cea mai mică reţinere, şi de membrii clerului inferior, care, dorind să trezească interesul politicienilor faţă de soarta lor, aleseseră o metodă directă, prin care ei îşi făceau publice doleanţele. Era vorba de trimiterea regulată, la diferite intervale de timp, a unor petiţii adresate Parlamentului român, prin care cereau „îmbunătăţirea soartei clerului“[62].

Această insistenţă a preoţilor a fost observată de V.A. Urechia (senator liberal), care în februarie 1892 a atras atenţia colegilor săi parlamentari că, în ciuda existenţei unui proiect de lege favorabil doleanţelor deja exprimate de preoţi, nu s-au luat măsuri pentru aducerea acestuia în discuţie[63]. Tot în acest sens, în cadrul şedinţei Sfântului Sinod, s-a remarcat multitudinea de petiţii pe care clerul inferior a adresat-o atât Parlamentului, cât şi Sinodului, luându-se hotărârea de a se comunica Guvernului această situaţie, pentru a clarifica necesitatea începerii unei dezbateri oficiale care să vină în întâmpinarea revendicărilor Bisericii Ortodoxe[64]. În acest context, episcopul Dunării de Jos, într-o şedinţă a Senatului, a adoptat o poziţie mai tranşantă, arătând că maniera în care Guvernul tergiversa şi amâna, de la o sesiune la alta problemele preoţilor, era intolerabilă: „D-lor senatori, fiecare om are o toamnă şi o primăvară. Noi am vrea să ştim în mod pozitiv când are să se sfârşească acest lucru? La toamnă? Dar care toamnă?”[65].

Răspunsul la această întrebare, în acel moment retorică, l-a dat chiar regele Carol I, câteva luni mai târziu, la deschiderea lucrărilor Adunării Deputaţilor, afirmând că *Legea clerului mirean şi a seminariilor* va răspunde unei cereri „aşa de des exprimată“, asigurând Bisericii române condiţiile necesare pentru împlinirea „înaltei şi sfintei sale misiuni“[66].

Aşa se ajunge ca guvernul conservator, prin ministrul Cultelor, Take Ionescu, să iniţieze un proiect de lege, destul de controversat, în opinia lui Ion Mamina şi Ion Bulei, care, pe de o parte, promitea „întărirea Bisericii“, dar, pe de altă parte, introducea un nou impozit asupra populaţiei[67]. Legea a fost prezentată, de raportorul ei, N. Filipescu, pe data de 11 februarie 1893, subliniind beneficiile pe care aceasta le aducea clerului, în special, şi Bisericii Ortodoxe, în general. Proiectul cuprindea două mari părţi: prima detalia nivelul de pregătire al sacerdoţilor care urmau să fie numiţi în parohiile rurale şi urbane, dar şi dreptul statului de a interveni şi suspenda salariile preoţilor în cazul în care aceştia s-ar fi făcut vinovaţi de încălcarea legilor ţării; a doua se ocupa de remunerarea clerului, clarificând statutul preoţilor ce slujeau la bisericile foste mănăstiri, dar şi pe cel al supranumerarilor care oficiau la bisericile din comunele rurale[68].

Prima intervenţie, în dezbaterea generală a Legii, a avut-o D.A. Sturdza, care, în afara prerogativului de lider al opoziţiei liberale, avea şi un ascendent simbolic, pe cel de fost ministru al Cultelor în timpul căruia se recunoscuse autocefalia Bisericii Ortodoxe Române[69]. Astfel, discursul său beneficia de o dublă autoritate, în virtutea

sociale. *Scurta cuvântare zisă de I. P. Sfinţitul şi Mitropolit al Moldovei şi Sucevei D. D. Iosif Naniescu*, Bucureşti, Tipografia „Cărţilor Bisericeşti“, 1891, p. 5.

[62] De exemplu, *D. S.*, Şedinţa din 26 februarie 1892, p. 29; *D. S.*, Şedinţa nr. 20, din 12 martie 1892, p. 81; *D. S.*, Şedinţa nr. 28, din 28 martie 1892, p. 175, şi *D. S.*, Şedinţa nr. 29, din 13 aprilie 1892, p. 193.

[63] *D. S.*, Şedinţa nr. 11, din 29 februarie 1892, p. 31.

[64] BOR, Anul XVI (1892-1893), *Procesele verbale ale Sfântului Sinod, sesiunea primăvară-vară a anului 1892*, p. 7-8.

[65] *D. S.*, Şedinţa nr. 15, din 5 martie 1892, p. 44.

[66] DAD, Şedinţa nr. 1, din 15 noiembrie 1892, p. 2.

[67] Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne şi guvernanţi (1866-1916)*, Bucureşti, Silex – Casă de Editură, Presă şi Impresariat S.R.L., 1994, p. 84.

[68] DAD, Şedinţa nr. 39, din 11 februarie 1893, p. 504-505.

[69] George D. Nicolescu, *Parlamentul român, 1866-1901*, Bucureşti, Editura I. V. Socec, 1903, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căreia D.A. Sturdza a cerut guvernului conservator verificarea Legii şi, ca urmare, amânarea discuției în Camera Deputaților, şi trimiterea ei în plenul Senatului în scopul îmbunătățirii acesteia prin posibilele amendamente ale prelaților senatori, mult mai pricepuți în subtilități teologice. Criticând dur incompetența guvernului conservator în probleme ecleziastice, liderul liberal a afirmat că proiectul legislativ „zdruncină fundamentele Bisericii", încălcând în mod iresponsabil canoanele bisericeşti: „Ştim cu toții că Biserica şi Şcoala sunt o tărie de necesitate absolută la noi şi în toată lumea, şi trebuie, când se face legea Bisericilor şi a clerului, să fie discutată în cunoştință de cauză şi în conştiință"[70].

Continuând ideea incompetenței conservatorilor, Em. M. Porumbaru (liberal) l-a acuzat pe Take Ionescu că el a încercat, prin acest proiect, să modifice radical raporturile curente între stat şi Biserică, încălcând în mod deliberat tradiția relației dintre cele două puteri, aşa cum fusese ea stabilită de-a lungul timpului. Şi pentru a conferi un grad mai ridicat de autoritate spuselor sale, deputatul liberal a prezentat Camerei un memoriu întocmit de clerul ieşean, în care ministrul Cultelor era blamat pentru amestecul inoportun în delicata relație stat-Biserică. Argumentându-şi discursul în funcție de ideea principală a memoriului, Em. Porumbaru a sugerat că Take Ionescu nu avea căderea morală să propună o Lege de asemenea importanță, despre care „… bărbații noştri de Stat cei mai bătrâni şi mai experimentați" ar fi vorbit „… cu respect şi cu sfială", referindu-se la politicienii care participaseră la dezbaterile Adunării Ad-hoc din 1857, şi care nu s-au atins de prestigiul unei instituții foarte vechi, „atât de intim legată de istoria neamului nostru": „Biserica ortodoxă nu poate fi cu desăvârşire separată de existența Statului, căci ea a trăit totdeauna în strânsă comunitate de idei cu societatea civilă, că reprezentanții ei nu o dată au recunoscut puterii laice dreptul de a interveni în afacerile Bisericii. Aceasta este adevărat după cum o dovedesc înseşi legile organice ale Statului"[71].

Perspectiva lui Em. Porumbaru nu era una izolată în epocă, astfel că în paginile oficiosului PNL, „Voința Națională", a apărut un articol în care se detaliau relațiile stat-Biserică, completând viziunea senatorului liberal. Trecându-se în revistă doctrina liberalismului modern, autorul recunoştea că aceasta presupunea, pe de o parte, înlăturarea influenței Bisericii din afacerile politice, iar pe de alta, subordonarea puterii spirituale celei temporale. Însă, sublinia autorul, acest fenomen era valabil în țările al căror trecut cunoscuse o istorie încărcată de conflicte între „tron şi altar". În cazul românilor, unde disputele dintre puterea politică şi cea spirituală au reprezentat mai degrabă o raritate, Biserica a fost mereu supusă autorității civile. De aceea, chiar dacă preoții fuseseră numiți de episcopi, din acest fapt nu a rezultat niciodată o supremație a puterii episcopale asupra celei temporale, pentru că nu a existat nici un caz în care ierarhia ortodoxă să se fi folosit de puterea sa morală pentru a-i instiga pe preoți contra puterii civile[72].

Mai mult, aşa cum opina Em. Porumbaru în aceeaşi şedință senatorială, Biserica Ortodoxă a luat parte în mod activ la bunul mers al procesului legislativ, alături de puterea politică, dând voie acesteia să numească episcopi, deci să intervină în alegerea conducerii Bisericii. Totuşi, Legea conservatoare mergea prea departe cu imixtiunea în autonomia ecleziastică, rezervându-şi dreptul de a numi parohi şi protoierei şi, nu în ultimul rând, de a confirma hotărârile judecătoreşti ale consistoriilor eparhiale. Cu alte

[70] DAD, Şedința nr. 40, din 12 februarie 1893, p. 514-515.
[71] *Ibidem*, p. 519-520.
[72] „Voința Națională", 5 (17) ianuarie, 1893, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuvinte, sublinia senatorul Em. Porumbaru, legea dorea distrugerea totală a unei „instituții naționale“, iar liberalii aveau misiunea de a împiedica votarea Legii clerului: „Făcând aceasta, noi, liberalii, suntem fideli unei misiuni ce avem de a pune mai presus de orice conservarea şi întărirea naționalității noastre“[73].

În cadrul aceleiaşi şedințe, liberalul N. Micescu a justificat, prin descrierea pe larg a situației alarmante de scădere a religiozității şi credinței în cazul populației urbane şi rurale, necesitatea unui proiect de lege bisericească, amintindu-le colegilor săi că în noiembrie 1888, alături de M. Kogălniceanu şi N. Ionescu, a susținut proiectul lui Titu Maiorescu de divizare a parohiilor în urbane şi rurale. Nici atunci nu a ținut cont de culoarea politică a ministrului Cultelor, fiind convins că participă la reformarea unei instituții naționale care cerea, cel puțin atunci, ignorarea pasiunilor partinice. În acest caz însă, N. Micescu nu mai putea să facă acelaşi lucru, pentru că Take Ionescu dorea să-i transforme pe sacerdoți „în slugi“, măsură legislativă inacceptabilă din punctul său de vedere. Păstrând linia discursivă începută de colegii săi de partid, senatorul A. Stolojan a recunoscut şi el starea de „înapoiere“ a Bisericii, însă guvernul, încercând să o ajute prin intermediul Legii clerului, se depărta de misiunea unui stat modern, care ar fi trebuit să păstreze neutralitatea din punct de vedere confesional, şi se amesteca în organizarea administrativă a unui cult, încercând în acest fel să-l controleze[74].

Biserica Ortodoxă, în opinia lui C.I. Nicolaescu, nu avea numai o poziție importantă în societate în virtutea tradiției, ci şi datorită statutului ei legal, consemnat chiar în Constituție. Dacă în Orient religia se confunda cu statul, iar în SUA şi Canada cele două puteri erau absolut independente, în Europa, statul nu se confunda cu Biserica, dar nici nu era complet independent de ea. Aici, Biserica nu era văzută ca o instituție socială, ci ca o mare forță de moralizare şi disciplinare a oamenilor, necesară în alcătuirea şi conducerea statului. Aşa au privit-o şi românii, care, în 1857, prin reprezentanții lor politici, au oferit drepturi Bisericii, reconfirmate ulterior în Constituția din 1866. În textul legii organice, se stabilea că Ortodoxia era „religia dominantă“, prin aceste cuvinte înțelegându-se că statul „a contractat“ o alianță cu Biserica, asumându-şi

[73] DAD, Şedința nr. 40, din 12 februarie 1893, p. 520-523. Aceeaşi viziune o împărtăşea şi ziarul preoților bucureşteni, dovedind că în această chestiune majoritatea clerului şi liberalilor se aflau de aceeaşi parte a baricadei: „Afară de guvern, pornit fatalmente contra Bisericii, guvern conservator secundat în părerea sa de umilirea Bisericii şi de către gazetele radicale, şi de gazetele guvernamentale, încolo toată lumea creştină este contra proiectului. Aceasta ne dovedeşte că lumea luminată a națiunii liberale vede în proiect o tendință de aservire a Bisericii, acomodată principiului de centralizare a Partidului Conservator“, *Pornirea rea*, în „Voința Bisericii Române“, 21 februarie, 1893, p. 2. Şi „Românul“ consemna, la începutul lunii ianuarie, că preoții constituiți în „Societatea Amvonul“ s-au întâlnit pentru a protesta contra proiectului de Lege inițiat de Take Ionescu, *Întrunirea preoților*, în „Românul“, 3 ianuarie (22 dec. st.v.), 1893, p. 6.

[74] DAD, Şedința nr. 40, din 12 februarie 1893, p. 530, 535 şi 541. De asemenea, *Se îmbunătățeşte soarta?*, în „Voința Bisericii Române“, 7 martie 1893, p. 1, dar şi *Laicizarea clerului*, în „Voința Națională“, 6 (18) ianuarie, 1893, p. 1. Din perspectivă creştin-ortodoxă, o parte dintre teologi afirmau că Biserica (comunitate de persoane) trebuie să se supună legilor statului, deoarece, ca instituție publică, ea se află în directă dependență de stat în ceea ce priveşte dimensiunea exterioară, mai precis administrația, stabilirea instanțelor judiciare, înființarea de noi eparhii, parohii, sărbătorile bisericeşti, predarea religiei, şcolile bisericeşti etc. I.S. Berdnikov, *Curs de drept bisericesc*, traducere de Silvestru Bălănescu, Bucureşti, Tipografia „Cărților Bisericeşti“, 1892, p. 323-324. Conform acestei viziuni, liberalul A. Stolojan se înşela atunci când afirma că guvernul conservator încălca autonomia Bisericii prin încercarea sa de a face schimbări în administrația ecleziastică. Însă argumentul lui A. Stolojan, în acest caz, se sprijinea pe neînțelegerea care exista atunci printre teologii ortodocşi în privința gradului de imixtiune a puterii politice în viața Bisericii. De exemplu, teologii laici (profesori la Facultatea de Teologie) publicaseră o broşură prin care susțineau proiectul Legii clerului mirean, oferind argumente teologice în sprijinul acestei întreprinderi legislative, *O broşură de Un preot*, în „Voința Bisericii Române“, 24 ianuarie 1893, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

responsabilitatea de a lăsa „toate afacerile disciplinare, canonice şi spirituale“ în mâna Bisericii, adică a conducerii acesteia, Sfântul Sinod[75].

Opoziția senatorilor liberali nu s-a concretizat, în final, prin blocarea proiectului de Lege, care a fost adoptat la sfârşitul lunii februarie[76]. Însă experiența comună pe care au trăit-o liberalii şi clericii ortodocşi, situându-se de aceeaşi parte a baricadei, în contextul dezbaterii Legii clerului, a creat o oarecare apropiere. Iar acest fapt transpare foarte bine din presa bisericească, care, pe de o parte, încearcă să prezinte elita conservatoare ca o comunitate de atei declarați, indiferenți la nevoile Bisericii, dar mai ales la necesitățile religioase şi morale ale oamenilor[77], iar pe de altă parte, descria în culori favorabile „lupta“ PNL, interesat de „existența canonică a Bisericii Ortodoxe Române“[78].

De aceea, în 1902, când raportorul Dragoş Demetrescu a dat citire, în numele guvernului liberal, proiectului de lege pentru înființarea şi organizarea Casei Bisericii, clerul ortodox nu a manifestat o atitudine ostilă, aşa cum s-a întâmplat în 1893[79].

Argumentele comitetului delegaților, în favoarea aducerii în dezbatere a Legii Casei Bisericii, erau în număr de două. Primul avea în centru „averea materială“ a bisericilor, considerată a fi „expresia pietății şi a religiozității poporului nostru român“, de care depindea însăşi conservarea bisericilor, înfrumusețarea şi splendoarea cultului divin, dar şi întreținerea locaşurilor şi a personalului deservent. Mai mult, în opinia liberală, Legea ar fi asigurat şi garantat scopul inițial urmărit de cei care înzestraseră bisericile, adică de ctitorii sau patronii lor, protejând respectarea dorinței testatarilor. Al doilea argument, considerat mai important chiar şi decât primul, era nevoia statului şi a Bisericii de a putea controla în mod legal modalitatea de administrare a veniturilor ecleziastice, mai ales că în mintea multora dintre politicieni erau încă prezente conflictele pe care românii le avuseseră cu ierarhii greci în chestiunea averilor mănăstirilor închinate Locurilor Sfinte[80].

Acum se poate afirma cu siguranță că *Legea Casei Bisericii* nu a avut tocmai efectul dorit de artizanul ei, ministrul Cultelor, Spiru Haret, însă, pe atunci, în 1905, Ion I.C. Brătianu, rezumând într-un discurs opera PNL, menționa şi Legea despre care vorbim, susținând importanța şi valoarea acesteia[81].

Pe scurt, Casa Bisericii se înființa pe lângă Ministerul Cultelor, sub autoritatea ministrului aceluiaşi departament, şi era menită să administreze toate fondurile bisericeşti create prin prezenta lege şi prin alte legi, să asigure conservarea averilor mobile şi imobile ale bisericilor catedrale şi chiriarhale, ale mănăstirilor şi schiturilor, ale bisericilor parohiale şi filiale, dar şi să controleze administrarea şi utilizarea averilor ecleziastice în funcție de doleanțele testatarilor care înzestraseră locaşurile sfinte[82].

Chiar dacă la prima vedere *Legea Casei Bisericii* conducea către o centralizare excesivă a veniturilor bisericeşti, liberalii au încercat să demonstreze prin vocea lui

[75] DAD, Şedința nr. 42, din 15 februarie 1893, p. 549. La fel gândea şi C.C. Dobrescu-Prahova, cf. DAD, Şedința nr. 44, din 16 februarie 1893, p. 562-566.

[76] DAD, Sesiunea ordinară prelungită 1892-1893, Şedința nr. 47, din 22 februarie 1893, p. 624.

[77] „Voința Bisericii Române“, 25 aprilie 1893, p. 1.

[78] „Voința Bisericii Române“, 2 mai 1893, p. 1. În contraserviciu, oficiosul PNL prelua articole din „Voința Bisericii Române“ şi le publica în paginile lui, mărind sentimentul de solidaritate dintre preoți şi liberali. De exemplu, „Voința Națională“, 16 (28) ianuarie 1893, p. 3; *ibidem*, 24 februarie (8 martie) 1893, p. 1.

[79] „Voința Națională“, 12 (25) ianuarie 1902, p. 3.

[80] *D.S.*, Sesiunea ordinară 1901-1902, Şedința nr. 18, din 17 decembrie 1901, p. 117.

[81] George Fotino (ed.) *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu,* vol. II *(9 decembrie 1903-11 ianuarie 1909)*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească“, 1933, p. 101.

[82] *D. S.*, Sesiunea ordinară 1901-1902, Şedința nr. 18, din 17 decembrie 1901, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D.A. Sturdza că măsura legislativă era extrem de necesară pentru bunul mers al Bisericii, care ar fi primit un ajutor în plus din partea puterii politice. Fiind o instituție de stat, în viziunea preşedintelui PNL, Biserica creştină reprezenta o instituție cu totul aparte în ceea ce priveşte idealul ei spiritual, însă în privința laturii ei materiale, Biserica era datoare să se supună statului, mai ales că rolul puterii politice era acela de a asigura respectarea principiului egalității şi caritații, care nu mai reprezentau prerogativele puterii spirituale. Vorbind de votul monahal şi de renunțarea la posesiunile materiale, D.A. Sturdza l-a contrazis pe episcopul de Râmnic care discutase despre nevoile materiale ale ierarhilor. Oferind exemple convingătoare ale fazelor de decădere şi de transformare în ruină a multor biserici valoroase din punct de vedere istoric şi religios (Mitropolia din Iaşi, Curtea de Argeş, Trei Ierarhi sau Sfântul Nicolae, care fuseseră restaurate prin concursul statului), senatorul liberal a atins un punct sensibil, greu de contrazis, afirmând că puterea politică trebuia să intervină în administrarea averilor bisericeşti, deoarece clerul nu reuşise să gestioneze această sarcină. Şi chiar dacă această măsură legislativă reuşea să trezească în mintea unor episcopi o mică asemănare cu *Legea secularizării* (tot un produs liberal), D.A. Sturdza a încercat să împrăştie această teamă, arătând că Legea de față nu era decât o urmare firească a celei din Învățământ, unde deja fusese înființată o Casă a Şcolilor[83].

Nicolae Manolescu, senator liberal, l-a susținut pe D. A. Sturdza, dar nu a utilizat argumentele acestuia, ci a justificat necesitatea *Legii Casei Bisericii* tocmai prin mult criticatul principiu al centralizării, care, în opinia acestuia, reprezenta garanția unei mai bune organizări[84].

Un alt senator PNL, Matei Corbescu, considera că Legea nu făcea decât să dea statului dreptul de a controla şi administra patrimoniul Bisericii Ortodoxe Române. Aşa cum Constituția din 1866 dădea dreptul puterii politice de a proteja, cu autoritatea sa religia ortodoxă, conferind acesteia, în acelaşi timp, şi o obligație în raport cu puterea spirituală, aşa şi Legea din 1902 nu făcea decât să extindă acest principiu la un caz concret, averea Bisericii. În fond, spunea Nicolae Manolescu, averea mănăstirilor şi bisericilor îşi avea originea tot în donații civile cu scopuri bine precizate de protejare a moralității sociale, şi nu a unor „persoane tolerate şi admise a convietui în mănăstiri" (referindu-se aici la unii episcopi care nu erau în totalitate de acord cu Legea liberală).

Atunci când statul a fost obligat să recurgă la *Legea secularizării* (1863) a avut motive foarte serioase, salvând o mare parte din averea mănăstirilor şi transferând-o în bugetul statului, evitând în acest fel continua imixtiune a Rusiei în afacerile interne. În acest context, măsura a avut un caracter național şi a dat rezultate bune, iar cei care criticau (cu trimitere directă la episcopul de Râmnic) secularizarea nu erau decât „vrăjmaşii neamului românesc"[85].

---

[83] *D. S.*, Sesiunea ordinară 1901-1902, Şedința nr. 19, din 17 decembrie 1901, p. 131-132; „Voința Națională", 16 (29) ianuarie 1902, p. 1.

[84] *D. S.*, Sesiunea ordinară 1901-1902, Şedința nr. 20, din 18 decembrie 1901, p. 139-140.

[85] *D. S.*, Sesiunea ordinară 1901-1902, Şedința nr. 21, din 18 decembrie 1901, p. 141. Supunerea Bisericii față de puterea politică (numită „stăpânii") era o obligație, deoarece, dacă statul îşi lua angajamentul de a proteja Biserica, însemna că Dumnezeu îi conferise puterea de a apăra cuvântul divin. Gherasim Timuş (traducere), *Teologia dogmatică ortodoxă (de Macarie)*, vol. I, Bucureşti, Tipografia „Cărților Bisericeşti", 1886, p. 748-749. În ceea ce priveşte expresia „vrăjmaşii neamului", ea se referea la episcopii care, ca şi Partenie S. Clinceni, declaraseră că secularizarea fusese o lovitură fatală dată Bisericii de către stat. Doctor Parthenie S. Clinceni, *Sfântul Sinod al Bisericii autocefale Ortodoxe Române şi puterea lumească*, Bucureşti, Lito-Tipografia Carol Gobl, 1895, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tonul ofensiv al colegului de partid a fost temperat de intervenţia mai conciliantă a ministrului Cultelor, Spiru Haret, care a explicat scopul dublu al Legii. Pe de o parte, ea trebuia să asigure o mai bună administrare a averilor bisericeşti, iar pe de alta, să se asigure că acele averi care rămăseseră fără administratori şi erau în pericolul de a fi luate în proprietate de către cetăţeni străini să intre sub jurisdicţia Casei Bisericii. Până acum, afirma Spiru Haret, existaseră mai multe categorii de biserici. Din prima categorie făceau parte bisericile parohiale cu resurse financiare furnizate prin intermediul primăriilor, din a doua categorie, mănăstirile şi schiturile, care nu erau supuse controlului primăriilor, iar din a treia categorie făceau parte bisericile particulare cu averi proprii, şi care, într-o oarecare măsură, erau supuse primăriilor din punct de vedere financiar. Din păcate, afirma Spiru Haret, sistemul în care averile au fost administrate de primării, aşa cum fusese el construit în 1893, nu funcţionase prea bine. Pe de altă parte, Legea Casei Şcolilor funcţiona de mai bine de şase ani şi dăduse rezultate foarte bune, şi pentru că *Legea Casei Bisericii* a fost gândită după modelul *Legii Casei Şcolilor*, ministrul Cultelor afirma că avea toate motivele să creadă că şi prima lege urma să dea acelaşi tip de rezultate[86].

Intervenind în dezbaterea *Legii Casei Bisericii*, care risca să devieze într-o discuţie despre raporturile stat-Biserică, în sensul că episcopii începuseră să insinueze că puterea politică se amesteca, prin intermediul legislaţiei, în autonomia puterii spirituale, D.A. Sturdza a afirmat că statul nu trebuie să „se ferească" de Biserică şi nici invers, pentru că ambele instituţii „sunt una şi trebuie să lucreze mână în mână, ca să ducă omenirea tot mai sus în dezvoltarea ei"[87].

Aceeaşi convingere o împărtăşea şi Ion I.C. Brătianu, care, în 1910, fiind acuzat de conservatori că nu se ocupă de „chestiunea religioasă", a replicat opoziţiei că liberalii au încurajat întotdeauna instituţiile religioase, iar ultima măsură legislativă, intitulată *Legea Consistoriului*, o dovedea cu prisosinţă: „Noi privim Biserica cu dragoste şi cu încredere […], Guvernul nu a şovăit nici un moment în această chestiune; el a văzut clar că rolul său este de a da tot sprijinul acelei instituţii care reprezintă Biserica, adică Sfântul Sinod român, şi rolul său se mărgineşte de a da putere şi ajutor hotărârilor instituţiilor bisericeşti"[88].

Viziunea liderului PNL Ion I.C. Brătianu nu reprezenta o noutate, ci reactualiza o tradiţie moştenită de la D.A. Sturdza. În plus, argumentele colaborării dintre stat şi Biserică, furnizate de şeful PNL, erau completate de tradiţia teologică ortodoxă, care nu-şi schimbase perspectiva asupra relaţiilor dintre cele două puteri. Astfel, teologul D.G. Boroianu credea că în creştinism, doctrina celor două instituţii era foarte clară. Şi una şi alta aveau origine divină, şi aveau menirea de a asigura fericirea şi binele „vremelnicesc" al oamenilor. Dacă statul era creştin, el avea datoria de a ajuta Biserica, deoarece societatea era formată în jurul familiei binecuvântate şi create de Dumnezeu, iar statul erau un rezultat al scopului şi misiunii religioase a familiei. Pe de altă parte, Biserica era obligată să asculte statul şi să-i sancţioneze pe cei care lezau autoritatea acestuia, iar statul trebuia să dea Bisericii tot concursul său, fără a apela însă la mijloace de constrângere[89].

[86] *D. S.*, Sesiunea ordinară 1901-1902, Şedinţa nr. 21, din 18 decembrie 1901, p. 143-145.
[87] *D. S.*, Sesiunea ordinară 1901-1902, Şedinţa nr. 22, din 19 decembrie 1901, p. 153-154.
[88] George Fotino (ed.) *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu,* vol. III *(1 ianuarie 1909-19 decembrie 1912)*, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1939, p. 289-290.
[89] BOR, Anul XXXIII (1908-1909), nr. 5 (august), p. 517-530.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În virtutea acestei tradiții, în 1909, liberalii au prezentat un proiect de Lege relativ la modificarea câtorva articole din *Legea pentru alegerea Mitropoliților şi Episcopilor eparhioți, cum şi a constituirii Sfântului Sinod al Bisericii autocefale Ortodoxe Române*, din 19 decembrie 1872. Astfel, un număr de cinci senatori, în frunte cu mitropolitul Moldovei, s-au întâlnit la 26 februarie 1909 şi s-au constituit într-un comitet al delegaților, admițând ulterior proiectul pe baza următoarelor considerente: a) nevoia unei acțiuni binefăcătoare asupra vieții sufleteşti a poporului; b) dorința de a oferi posibilitatea şi clerului mirean, în special celor mai bine pregătiți preoți, de a participa la rezolvarea chestiunilor bisericeşti, dezvoltând în acest fel în cât mai mulți sacerdoți interesul pentru bunul mers al Bisericii; c) conştientizarea numărului restrâns de membri ai Sfântului Sinod şi implicit dificultatea acestora de a se interesa cât mai eficient de viața religioasă a spațiului rural; d) de aceea se doreşte înființarea unui nou departament bisericesc care, împreună cu Sfântul Sinod, să se ocupe de administrația bisericească şi educația clerului[90].

Ministrul Cultelor, Spiru Haret, în intervenția sa în Senat, a detaliat argumentele delegaților, afirmând că, în ciuda unei opoziții fățişe a episcopului de Roman Gherasim Saffirin, statul avea dreptul de a propune legi bisericeşti, mai ales că în tradiția relațiilor putere politică-Biserică se crease deja un precedent similar, în anul 1872. Trimiterea la această dată nu era întâmplătoare, deoarece legea din acel an fusese inițiată şi votată de un guvern conservator, iar aluzia liberalului Spiru Haret era mai mult decât evidentă: dacă conservatorii au avut dreptul de a vota legi bisericeşti, însemna că exact acelaşi drept îl aveau şi liberalii.

O altă critică adusă de episcopul de Roman era aceea că Legea din 1909 menținea instituția arhiereilor titulari, cu toate că ei erau necanonici, în viziunea acestuia. Însă, tot un cleric, mitropolitul primat, susținuse, pe baza aproximativ aceloraşi legi ecleziastice, principiul canonicității acestora, şi deci a necesității arhiereilor titulari în Biserica Ortodoxă Română. Acest diferend avea să fie lămurit tot de ministrul Cultelor, Spiru Haret, care, definind canoanele bisericeşti, a afirmat că ele nu erau decât reguli stabilite de diferite Sinoade ale Bisericii în perioada ei de formare, pentru alcătuirea cărora se ținuse cont de contextul şi împrejurările istorice. Senzația că legislația bisericească se contrazicea, venea din faptul că împrejurările istorice se schimbau cu timpul, iar canoanele îşi pierdeau din eficacitatea lor, ele fiind alcătuite pentru a servi unor scopuri bine precizate în epocă[91].

În ajutorul ministrului Cultelor a venit şi mitropolitul primat, care, în privința arhiereilor titulari, a afirmat, într-un mod paradoxal că „este pentru-contra", adică şi pentru menținerea arhiereilor titulari, şi pentru desființarea lor. Cu alte cuvinte, dacă ei erau necesari Bisericii, atunci ei puteau fi catalogați drept canonici, iar dacă nu erau utili administrării instituției bisericeşti, atunci ei ar fi putut fi declarați anticanonici. Mitropolitul primat credea că instituția arhiereilor titulari reprezenta o dimensiune încă folositoare pentru bunul mers al Bisericii, de aceea, conform definiției date canoanelor dar şi interpretării lor de către Spiru Haret, legislația bisericească trebuia să servească interesele Bisericii, iar acest context trebuia înțeles în funcție de acest tip de definiție. În plus, mitropolitul credea că inaugurarea libertăților în viața civilă şi a formelor parlamentare în viața publică a deşteptat spiritul de asociere şi dezbatere mai liberă chiar şi pe teren bisericesc. Mai mult, parlamentarismul ecleziastic, mai ales în Europa,

[90] *D. S.*, Sesiunea ordinară 1908-1909, Şedința nr. 28 din 1 martie 1909, p. 306-307.
[91] *D. S.*, Sesiunea ordinară prelungită 1908-1909, Şedința nr. 29 din 6 martie 1909, p. 328-330.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

produsese efecte foarte bune pentru că fusese exercitat cu prudență, iar în cazul României, el avea ca punct de reper anul 1857, cel al Adunărilor ad-hoc, care stabilise majoritatea principiilor pe care avea să se clădească viața Bisericii Ortodoxe Române: autocefalie şi conducere sinodală. Atunci, reprezentanții clerului participaseră alături de oamenii politici la dezbaterile care avuseseră loc, însă nu se amestecaseră în conflictele dintre facțiunile partinice[92].

Aluzia mitropolitului primat se referea la intervențiile dure ale episcopului Gherasim Saffirin, care riscau să creeze impresia că episcopii Bisericii Ortodoxe erau, în afara intereselor bisericeşti, o parte în favoarea taberei liberale, iar o parte în favoare celei conservatoare. Cu toate acestea, Take Ionescu, fostul ministru al Cultelor, declara că Partidul Conservator nu avea nici un interes politic în discuția asupra *Legii Sinodale*, deoarece el credea că „Politica n-are ce căuta, sau mai bine n-ar trebui să aibă ce căuta în chestii de ordine şi de dreptate ecleziastică“[93].

Totuşi, în ciuda declarațiilor de neutralitate politică, legea a provocat conflicte nu numai la nivelul vieții bisericeşti („criza bisericească“ 1909-1911), ci şi la nivelul vieții politice. Astfel, s-a ajuns în situația în care episcopul Gherasim Saffirin, prin acuzațiile aduse mitropolitului primat, să declanşeze un proces sinodal, care l-a anchetat pe acesta din urmă şi l-a găsit nevinovat. În şedința Sfântului Sinod din iunie 1911, mitropolitul primat Athanasie Mironescu a fost achitat, iar soarta s-a întors împotriva reclamantului, care, în aceeaşi şedință, a fost depus din scaun[94].

Concluzii

În ciuda unei percepții larg răspândite, care aşează, de obicei, Biserica creştină în proximitatea sferei doctrinare conservatoare, în cazul studiului de față informațiile arată exact contrariul. Chiar dacă cercetarea nu s-a ocupat şi de locul Bisericii Ortodoxe în doctrina Partidului Conservator, istoricii familiarizați cu istoria politică a României din a doua jumătate a secolului XIX ştiu că programele politice conservatoare nu au arătat nici pe departe atât de multă atenție Bisericii Ortodoxe, aşa cum au făcut-o, programele doctrinare liberale. Aproape în fiecare manifest public important, elaborat de elita liberală, s-a vorbit despre autocefalie sau despre rolul instituției ecleziastice în reformarea morală sau asanarea etică a societății româneşti.

Preocuparea la nivel ideatic, doctrinar, s-a regăsit nu numai pe palierul teoretic, cel al nevoii de delimitare față de adversari sau convingere a simpatizanților, ci şi pe palierul practic, cel al măsurilor legislative adoptate în Parlament. În acest caz, legile bisericeşti votate în 1902 şi 1909 s-au constituit în repere în ceea ce priveşte relațiile stat-Biserică, pentru începutul secolului XX, continuând un traseu al secularizării început de domnitorul Alexandru Ioan Cuza şi Mihail Kogălniceanu în 1863.

[92] *D. S.*, Sesiunea ordinară prelungită 1908-1909, Şedința nr. 31, din 9 martie 1909, p. 349.

[93] *Documente privitoare la turburarea bisericească pricinuită de Legea Sinodală din 1909 şi apărarea Prea Sfințitului Episcop al Romanului D. D. Gerasimu Saffirinu în procesul sinodal din vara anului 1911*, Bucureşti, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, 1912, p. 166.

[94] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, p. 140.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMANIAN ORTHODOX CHURCH AND THE NATIONAL-LIBERAL PARTY
(Summary)

Despite of a wide spredead point of view, which usually places the Orthodox Church close to the conservative doctrine, my paper points out rather the opposite. Even if this study didn't approach the relation between the Romanian Orthodox Church and the Conservative Party, historians interested in political history of Romania in the second half of the nineteenth century would know that the conservative doctrine didn't show a great deal of concern to Romanian Orthodox Church, like it used to do the doctrine of the Liberal Party. In this particular case, almost every political programme issued to the public used to talk about religious independence and the important role of the Orthodox faith in Romanian society.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MONICA MARȚINCU

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN VECHIUL REGAT LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

1. Considerații preambulare

Perioada de început a secolului XX se caracterizează prin amploarea şi intensitatea modernizării. Aceasta presupunea mari schimbări structurale, precum înlocuirea tradiției cu rațiunea, astfel încât principiile călăuzitoare ale acțiunii umane să fie eficiența, democrația, urbanizarea, schimbul liber de mărfuri, libera circulație a indivizilor, secularizarea vieții publice, drepturile şi libertățile individuale etc.

Ritmul accelerat al modernizării caracterizează societatea românească din acel timp, fapt care i-a determinat pe unii observatori străini să numească România începutului de veac – „Belgia Orientului" sau „Japonia europeană"[1]. Construcția în sens modern s-a realizat însă într-o stare de permanentă confruntare politică, existând o continuitate doar în privința activității de administrare a țării, în menținerea acelor legi (votate fie de liberali, fie de conservatori) care corespundeau necesităților de dezvoltare ale țării[2].

Lumea românească se prezenta la începutul secolului XX ca deținătoarea deopotrivă a două realități. Prima, marcată de „performanțele" creării unei industrii naționale, organizării sistemului bancar, construirii de numeroase edificii publice în principalele oraşe ale țării, rezumând o societate caracterizată de raționalitate, de adaptarea mijloacelor la scopuri. A doua ipostază, dezvăluia o societate tradițională, fundamentată pe obiceiuri şi cutume, cu un analfabetism în proporție de 75% şi cu o asistență medicală deficitară. Cele două fațete dădeau naştere unor interpretări contradictorii ale modernității româneşti. Dacă Ştefan Zeletin dorea să demonstreze în lucrările sale, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric* şi *Neoliberalismul*, că economia românească a refăcut etapele parcurse de statele occidentale, existând astfel doar un decalaj cronologic de aproximativ un secol – un secol şi jumătate între vestul şi estul Europei, Eugen Lovinescu afirma că elementul fundamental al procesului de modernizare îl reprezintă influența ideilor din Apus, care a produs în societatea românească o „revoluție de sus în jos".

Istoriografia de până la 1989 a „omis" să trateze importanța factorului religios în modernizarea statului român. În epocă, rolul social al Bisericii era definit şi redefinit, preocupând mai îndeaproape pe laici. Nicolae Iorga are numeroase cărți care tratează

[1] Gh. Iacob, Luminița Iacob, *Modernizare – Europenism, românia de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, 1, Iaşi, 1995, p. 74.

[2] *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, coord. Acad. Gheorghe Platon, Bucureşti, 2003, p. 33.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 123–138

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această temă, încercând să readucă în atenția opiniei publice relația cu Biserica, de această dată în contextul secularizării „de sus în jos", de la intelectuali la oameni de rând, invers față de creştinarea din Antichitate. Pentru studierea rolului Bisericii în România am consultat un vast material bibliografic, redactat şi publicat la începutul secolului trecut, cât şi documente din Arhivele Naționale Istorice din Bucureşti, din fondurile Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice şi fondul Spiru Haret. Se observă cu uşurință că în tratarea acestei tematici nu lipsesc lucrările care ne prezintă subiectul din perspectivă sociologică, o contribuție mai consistentă a istoricilor lăsându-se încă aşteptată. Apariția mentalităților moderne se reflectă în educația clericilor şi în legislația cu privire la viața religioasă, care au devenit mai permisive de-a lungul timpului. Din această perspectivă vom urmări evoluția legislației privind Biserica Ortodoxă Română în intervalul cuprins între anii 1900-1914, acordând o atenție specială formării clericilor în cadrul seminariilor teologice.

Până la începutul secolului XX, Biserica Ortodoxă Română era numită „autohtonă", celelalte culte fiind considerate „străine". Pătrunderea şi consolidarea relațiilor moderne a determinat schimbarea raporturilor dintre Biserică şi Stat. Prin tradiție, biserica ortodoxă a fost mereu un aliat al sistemului politic, cele două autorități colaborând permanent: statul oferea baza materială şi diverse avantaje, în timp ce Biserica asigura suportul spiritual. Dar dacă în Europa relațiile s-au dezvoltat în sensul laicizării statului, în Vechiul Regat Biserica era încă susținută financiar de autoritățile române. De altfel, țările care au păşit mai târziu pe calea modernizării, cum a fost şi cazul României, au fost obligate să suporte intervenția statului, manifestată prin: secularizare (etatizare), crearea instituțiilor moderne (birocratizare) şi implicarea în viața economică[3]. În acest sens, dacă ar fi să judecăm după afirmația lui Constantin Rădulescu Motru, potrivit căruia „în caracterele instituționale sunt cuprinse manifestările tipice de natură spirituală"[4], am deduce că o atenție deosebită s-a acordat Bisericii Ortodoxe. Calea deschisă spre autocefalie, prin secularizarea averilor mănăstireşti în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza, a fost continuată de prevederile Constituției din 1866, prin care „Biserica Ortodoxă Română este şi rămâne neatârnată de orice chiriarhie străină, păstrându-şi însă unitatea cu Biserica ecumenică a Răsăritului în privința dogmelor".

După aproape douăzeci de ani de strădanii, din partea arhiereilor, cât şi a oamenilor politici, în aprilie 1885, în condițiile create de cucerirea şi recunoaşterea independenței de stat, Tomosul de autocefalie, semnat de patriarhul ecumenic împreună cu cei zece mitropoliți ai celorlalte biserici ortodoxe autocefale, a fost trimis la Bucureşti. Dobândirea autocefaliei de către Biserica Ortodoxă Română, alături de proclamarea regatului din martie 1881, reprezenta un act politic, menit să consolideze independența şi poziția României în Europa.

Pe lângă dorința firească de dobândire a independenței față de Patriarhia de Constantinopol, Biserica Ortodoxă Română s-a bucurat şi de creşterea interesului statului față de această instituție, urmată, în consecință, de o serie de măsuri încadrate, conform spiritului vremii, în tendința modernizării.

Considerată a fi prioritate națională, reforma bisericească era realizată de Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, simultan cu reorganizarea învățământului. Momentele semnificative sunt surprinse punctual prin: legea alegerii episcopilor eparhioți şi a constituirii Sf. Sinod – 1872; legea clerului mirean şi a seminariilor –

[3] *Istoria Românilor*, vol. VII, tom II, coord. Acad. Gheorghe Platon, Bucureşti, 2003, p. 48.

[4] Constantin Rădulescu Motru, *Psihologia poporului român*, în *Enciclopedia României*, vol. I. Statul, 1938, p. 161-167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1893; legea învățământului primar şi primar normal – 1896; legea învățământului secundar şi superior – 1898; legea învățământului profesional – 1899; fondarea Casei Şcoalelor – 1896 şi a Casei Bisericii Autocefale Ortodoxe Române – 1902).

Studiul nostru este organizat în trei părți, care tratează educația religioasă a teologilor şi mirenilor, „reformele" legislative ale Bisericii Ortodoxe Române şi societățile filantropice din România de la începutul secolului XX. Am ales drept studiu de caz „Societatea Ortodoxă a Femeilor Române" pentru a oferi un tablou al relațiilor dintre Biserica ortodoxă şi societatea românească.

2. Educația religioasă a teologilor şi a mirenilor la începutul secolului XX

Seminariile erau puse „sub înalta oblăduire a chiriarhului respectiv şi a Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice", grație noului regulament al seminariilor, aprobat de Carol I prin decretul no. 3863 din 14 decembrie 1896[5], care avea un caracter conservator, fiind foarte sever în privința conduitei morale şi spirituale (apreciate la sfârşitul fiecărei luni şi cuantificată printr-o notă, dată de director în colaborare cu spiritualul), corectitudinii şi relațiilor cu societatea.

Se fixa conduita („să învețe a iubi țara şi neamul, pe Suveranul țării şi pe chiriarhul respectiv, a fi *împăciuitorii certelor dintre creştini şi a străluci prin viața lor mai mult decât oricare alt creştin ca, văzându-se faptele lor, toți să mărească pe Tatăl nostru din ceruri*") pe care se cuvenea să o adopte preoții, comportamentul lor trebuind să se înscrie în morala creştină, să fie un exemplu pentru cetățeni în privința respectării legilor şi a cinstirii Suveranului. Considerăm interesantă şi această ierarhizare în funcție de însemnătatea principiilor pe care tânărul seminarist şi le însuşea drept model: iubirea pentru tară, devotamentul pentru rege şi misiunea creştină. Se evidenția creşterea nivelului de educație al clericilor prin *Legea clerului mirean şi a seminariilor* din 1893 şi prin ultimul regulament, care nu mai permitea primirea hirotoniei fără terminarea seminarului de către candidați. De asemenea, în premieră, se dispunea înființarea pe lângă fiecare seminar a unei şcoli practice de aplicație. Concursul de admitere era organizat numai pentru „fiii de români, de religiune ortodoxă", eliminându-se prin această prevedere posibilitatea celorlalte minorități de a intra în rândul clerului național.

Ne-a atras fără îndoială atenția rezervarea anuală a unui număr de locuri de bursieri pentru absolvenții şcolilor primare din Dobrogea, care dovedeau că s-au născut în acea parte a țării şi care urmau să fie primiți fără concurs. Motivația acestei măsuri o putem interpreta ca fiind, în primul rând, o necesitate practică din cauza lipsei unui seminar creştin ortodox în această provincie a Regatului. În Dobrogea, ortodocşii erau majoritari (73,7%), în timp ce celelalte confesiuni reprezentau cel mai mare procent, de 27,3%, din toate provinciile Regatului României[6].

După terminarea cursului integral al seminarului, elevii susțineau un examen general din materiilor studiate, format din probe scrise (cu caracter eliminatoriu)[7] şi

[5] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziții generale ale acestui departament de la ianuarie 1901-iulie 1904*, Bucureşti, 1904, p. 135-139.

[6] *Biserica Ortodoxă şi Cultele Streine din Regatul Român*, Bucureşti, 1904, p. 59.

[7] Probele scrise erau alcătuite din: traducere din limba elenă în limba română, o temă din limba română în limba germană şi o compoziție în limba română, cu conținut religios, care urma să fie evaluată din punctul de vedere al formei, cât şi al fondului, în timp ce probele orale cuprindeau întrebări din istoria bisericii universale şi a bisericii române, din dogmatică, morală, drept bisericesc, liturgică şi pastorală; se adăuga lectura dintr-un autor german şi explicarea lui în limba germană; citirea şi explicarea unui autor latin dintre cei predați în clasă; citirea şi explicarea unui fragment din literatura română, din autorii studiați în cursul seminarului; susținerea unei predici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probe orale. În diploma de capacitate erau prezente media generală de studiu, cea de a conduită, precum şi „locul de clasificaţie al câtelea din câţi“, urmărindu-se crearea unei societăţi ierarhizate după criteriul valorii şi al concurenţei. Ratarea obţinerii diplomei de absolvire a seminarului atrăgea după sine imposibilitatea candidatului de a se înscrie la facultatea de teologie şi de a fi hirotonit ca preot sau diacon.

În ceea ce priveşte Facultatea de Teologie din Bucureşti, regulamentul a fost publicat în *Monitorul Oficial* la 15 decembrie 1900. Ministrul instrucţiunii publice şi cultelor, conservatorul C.C. Arion, dorea să îmbunătăţească calitatea sistemului care forma viitorii preoţi. Dacă prin intermediul primului regulament, adoptat la 14 decembrie 1893, de către Take Ionescu, se puneau bazele învăţământului teologic modern, C.C. Arion fixa, în 1896, un program coerent şi realist de pregătire a teologilor în raport cu cerinţele societăţii.

Structura programei de învăţământ a fost diversificată şi completată prin introducerea unor noi discipline de studiu, atât teologice[8], cât şi laice[9]. Lărgirea orizontului de cunoaştere teologic, cât şi aplicarea practică a cunoştinţelor acumulate prin ţinerea de predici în capela facultăţii, apropiau studenţii de misiunea pe care o aveau de îndeplinit în societate. Dezvoltarea culturii generale a clerului, prin studierea dreptului roman, a ştiinţelor sociale (psihologie, logică), a limbilor clasice (latina, greaca şi ebraica) şi a istoriei literaturii române pregătea terenul pentru schimbarea mentalităţii în conformitate cu „spiritului vremii“, formând teologii nu numai ca „doctori ai sufletului“, ci şi ca adevăraţi intelectuali.

Se modifica modalitatea de susţinere a examenelor şi a lucrării de licenţă. În locul examinărilor generale susţinute la sfârşitul anului III de către studenţi, conform regulamentului din 1893[10], urmau să se susţină două examene de stat (la sfârşitul anilor II şi IV) din disciplinele teologice fundamentale, nu înainte de a fi absolvit cele de latină, greacă, istoria limbii şi literaturii române, pe de o parte, şi a fi frecventat cursurile de psihologie, logică, istoria românilor şi drept roman, pe de alta.

Prezenţa la cursuri era foarte strict urmărită de către preoţii profesori prin intermediul caietului de studii, echivalentul carnetului de note de astăzi. Refuzarea semnăturii pentru frecvenţă, de către profesorul titular al cursului, înainte de sesiune, echivala cu repetarea anului. Se recunoaşte aici influenţa spiritului german din educaţia conservatorilor, dornici să cultive un comportament-model, în care preotul trebuia să exceleze.

Teza de licenţă era cuantificată prin note, renunţându-se la sistemul bilelor albe, care simbolizau calificativele *magna cum laudae* sau *cum laudae*. Transparenţa învăţământului teologic emana din prevederea conform căreia toate examenele erau publice, în contrast cu caracterul oarecum conservator şi închis de până atunci al educaţiei teologilor, cât şi al conducerii Bisericii Ortodoxe Române. Se încerca astfel clădirea unei punţi între societate şi viitorii clerici, în virtutea următorului raţionament: dacă preoţii trebuiau să fie educaţi pentru a se implica în rezolvarea problemelor sociale, şi societatea îşi revendica dreptul de a urmări pregătirea păstorilor săi spirituali.

Tot cu prilejul acestui nou regulament se fixau zilele în care nu se făceau cursuri: duminicile de peste an, cele douăsprezece praznice împărăteşti, sărbătorile sfinţilor

[8] Istoria canonului, istoria dogmelor şi exercitări de predici.

[9] Drept roman, istoria limbii şi literaturii române.

[10] Regulamentul pentru Facultatea de Teologie din Bucureşti, din *Colecţiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziţiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, Bucureşti, 1901, p. 543-544.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trecute cu roşu în calendare, prima şi ultima săptămână a postului mare, perioada sărbătorilor de iarnă, cuprinsă între Crăciun şi Bobotează, ziua întronării lui Carol I (10 mai) şi aceea a unirii Principatelor (24 ianuarie). În art. 57 era prevăzut ca titlul de licenţiat în teologie să fie conferit numai creştinilor ortodocşi. Studenţii, care în curs de doi ani consecutivi nu treceau examenele, îşi pierdeau dreptul de a mai obţine licenţa.

Regulamentul Facultăţii de Teologie din Bucureşti intra în vigoare începând cu data de 15 decembrie 1900 şi moderniza învăţământul teologic superior, fixând criterii clare de admitere la facultate, respectiv de susţinere a examenului de licenţă. Oferea o variantă atent studiată şi îndelung elaborată, în comparaţie cu încercarea iniţială de organizare din anul 1893. La distanţă de doar un an, în 1901, se introducea un nou amendament în regulamentul Facultăţii de Teologie privind susţinerea doctoratului. Această nouă prevedere denota stadiul de dezvoltare atins de către învăţământul teologic românesc, care începea să-şi formeze propria-i elită intelectuală, educată în ţară, şi nu în Occident. Educaţia teologică serioasă dată tinerilor la începutul secolului XX a contribuit la apariţia unor personalităţi interbelice renumite precum Dumitru Stăniloae, Iustin Moisescu, Iuliu Scriban, profesorul universitar Grigore Pişculescu, alias Gala Galaction, Petru Rezuş, Milan-Pavel Şesan, Ioan G. Coman ş.a.

Biserica primea fonduri din bugetul României. Tipografia, înfiinţată în anul 1881, era subvenţionată cu bani de către statul român până la obţinerea propriilor fonduri. Imprimarea cărţilor bisericeşti contribuia şi ea la activitatea misionară a bisericii ortodoxe române, iar educaţia făcută în cadrul seminarului, privind însuşirea limbilor clasice (elena, slavon şi ebraica) se dovedea eficientă şi în practică. În activitatea de publicare a cărţilor Sf. Părinţi, preoţii, care erau deprinşi cu arta traducerii, se confruntau cu dificila sarcină a inventării unor cuvinte potrivite cu spiritul limbilor clasice. Biserica contribuia astfel şi la îmbogăţirea vocabularului limbii române cu neologisme, meritând titlul de „mare şcoală a poporului român“ pentru educaţia intelectuală şi cea morală. În acest regulament era precizată una din funcţiile bisericii în societatea românească: „Biserica, deşi eminamente conservatoare, este totodată o *mare şcoală pentru popor*, unde se cultivă şi intelectualmente şi moraliceşce, învaţă treptat şi idei şi expresiuni“[11]. Implicarea statului în administrarea Tipografiei era evident precizată în regulamentul numirii directorului, care se făcea de către Sf. Sinod „în înţelegere“ cu ministrul cultelor, şi se aproba de către Domnitor. Cărţile tipărite erau premisele formării laicilor în spiritul educaţiei religioase.

Educaţia religioasă a reprezentat un factor important în formarea tinerilor laici de la începutul secolului XX. Dacă studiem programele de învăţământ aplicate şcolilor primare, observăm că pe primul loc, în materiile de învăţământ, se afla instrucţia morală şi religioasă, urmată de catehism (învăţătura ortodoxă de credinţă) şi de rugăciunile ritului ortodox[12]. Cu ajutorul Bisericii, statul realiza educaţia în spiritul patriotic a societăţii româneşti. Printr-o circulară din 14 decembrie 1902, ministrul cultelor şi instrucţiunii publice aproba solicitarea mitropolitului Moldovei şi Sucevei ca elevii şcolilor să participe la oficierea Sf. Liturghii şi a parastasului aniversar, celebrate anual la data de 28 noiembrie, în cinstea eroilor căzuţi pe câmpul de luptă în războiul de independenţă.

[11] Regulament de revizuire şi editare a cărţilor bisericeşti româneşti, publicat în MOf la 25 septembrie 1881, în *Colecţiunea legilor, regulamentelor , programelor şi diferitelor decisiuni şi dispositiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, Bucureşti, 1901, p. 856.

[12] Legea asupra învăţământului primar şi normal-primar, în *Colecţiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispositiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, Bucureşti, 1901, p. 114-115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul 1905, inspectorul general B. Spirescu înainta o circulară adresată revizorilor şcolari, relativă la prezența învățătorilor şi elevilor în biserici, subliniind scopul fundamental al studierii religiei în şcoală: „dezvoltarea sentimentului religios şi formarea caracterului moral al individului“. Pentru a eradica lipsa spiritului de economie, absența respectului pentru avutul altuia, cât şi fragilitatea educației creştine, pedagogii trebuiau să pună în practică, mult mai atent, cunoştințele predate la orele de religie. Se propuneau mai multe soluții pentru rezolvarea fiecărei probleme: constituirea unor societăți economice prin strângerea de mici economii la Casa de economii sau băncile populare, inițierea, după terminarea muncilor agricole, a şcolilor de adulți (de către învățători) şi a şezătorilor săteşti (de către învățătoare). Demersul institutorului va fi îndeplinit în 1906, prin adoptarea, în Regulamentul pentru administrarea interioară a şcolilor normale de învățători[13], a ordinii pentru rugăciune şi mers la biserică. Rugăciunile erau rostite în comun, în fiecare seară şi dimineață, sâmbăta şi duminica, participându-se la vecernie şi Sf. Liturghie prin organizarea unui cor.

Colaborarea preoților cu învățătorii pentru ridicarea stării morale şi culturale a sătenilor a fost un proiect îndelung dezbătut şi încurajat de către ministrul cultelor şi instrucțiunii publice, Spiru Haret. La data de 20 februarie 1902, solicita, printr-o adresă, Prea Sfinților Mitropoliți şi Episcopi, colaborarea preoților cu învățătorii în activitatea culturală întreprinsă pentru îmbunătățirea stării morale sau materiale a muncitorilor şi îndeosebi a sătenilor. Ministrul cultelor şi instrucțiunii publice credea că rolul preotului în acest demers era mai important decât cel al învățătorului. Preoții erau, în opinia liberalului, ca şi învățătorii, „oameni oneşti, cu iubire de aproapele şi de țara lor“[14]. Curând s-au văzut efectele acestei colaborări, remarcate îndeosebi la constituirea societăților rurale de economie, al căror scop era dezvoltarea deprinderii sătenilor de a face economii şi de a evita astfel de „flagelul cămătăriei“.

Învățătorii din cadrul comunelor rurale, grupați în cercuri culturale, se întruneau o dată pe lună, în ziua de duminică, din rațiuni de deontologie profesională, dar şi cu scopul de a ridica starea morală a sătenilor: demers susținut şi binecunoscut în epocă de semănătorişti. Ziua începea cu asistarea la serviciul divin, unde unul dintre învățători putea să țină predica[15], practică liberală susținută de biserica ortodoxă, în contul bunei colaborări cu dascălii. În cadrul şedințelor publice, sătenii asistau la discutarea unor tematici moralizatoare, cultivându-li-se iubirea de bine, credința în Dumnezeu, dragostea de țară, utilitatea şcolii, igiena casei, agricultura rațională.

Observăm că, în spațiul rural, colaborarea socială cu biserica se afla în legături strânse, preotul răspunzând cât se poate de fidel necesităților spirituale ale sătenilor. Implicarea mirenilor în slujba de duminică denotă o integrare a instituției eclesiale în societate, cât şi o participare activă a credincioşilor în viața bisericească, fiind „vii mădulare ale Bisericii lui Hristos“.

Toată această activitate duminicală era subvenționată de stat, care căuta cele mai potrivite mijloace pentru a-şi şcoli cetățenii şi a-i face compatibili cu tendința generală de modernizare a societății româneşti. Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice monitoriza aceste întruniri, fiecare învățător fiind obligat să dea, după fiecare şedință, o

[13] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziții generale ale acestui departament de la 1906-1910*, Bucureşti, 1910, p. 723-752.

[14] *Colecțiunea legilor, regulamentelor , programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziții generale ale acestui departament de la ianuarie 1901 - iulie 1904*, Bucureşti, 1904, p. 528-529.

[15] Decisiune în privința împărțirii şcoalelor rurale în grupe şi grupele în cercuri culturale, publicată în MOf, no. 262 din 28 februarie 1902.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dare de seamă. În aceste declarații un loc special era ocupat de interesul manifestat pentru prezența şi activitatea preotului. Este limpede că Spiru Haret îşi dorea să perfecteze, pe cât era posibil, această relație, spre bunul mers al societății şi formarea sănătoasă şi echilibrată a fiilor acesteia.

Ținând cont de termenii în general buni ai acestei colaborări, Spiru Haret, în raportul predat lui Carol I la data de 13 august 1907, prezenta situația învățătorilor şi preoților de la sate, acuzați de a fi fost instigatorii şi propagatorii răscoalei. Ministrul cultelor ținea să menționeze progresul efectuat în pregătirea dascălilor şi clericilor, care erau condiționați de absolvirea şcolii normale sau a seminarului complet de opt ani.

Educația, în schimb, nu era corespunzătoare cu „lupta zilnică cu nevoile celui mai greu apostolat". În sat ei erau „uitați şi oropsiți, lipsiți de localuri, de concursul tuturor, în luptă cu reaua voință şi cu lipsa de cultură a sătenilor, izolați de orice mişcare intelectuală, ei erau condamnați să vegeteze, urmăriți toată viața lor de amintirea anilor când în şcoală li se deschiseseră ochii şi inima spre o viață inteligentă şi de părerea de rău pentru realitatea prezentă"[16].

Această stare de fapt se datora discrepanței dintre lumea urbană şi cea rurală. Aproape toate proiectele pentru îmbunătățirea situației țăranului rămâneau sterpe, nu din lipsa legilor, ci a organismelor chemate să le popularizeze şi să le explice. Pentru a curăța satul de o serie de vicii, Spiru Haret a inițiat o serie de conferințe susținute de învățători pe teme etice, practice şi igienice pentru „iluminarea țăranilor", la care participau bineînțeles şi preoții. Din colaborarea slujitorilor şcolii şi bisericii au apărut băncile populare, merit recunoscut din plin de ministrul liberal. De aceea, propunea conferirea unor medalii, „Răsplata Muncii pentru şcoală" şi „Răsplata Muncii pentru Biserică", acelor învățători şi preoți care se remarcaseră prin activitatea lor.

În continuare, Haret aprecia numărul celor implicați în răscoală la 9 preoți şi 18 învățători, arătând că până şi vinovăția acestora era pusă în discuție. Îşi amintea fără îndoială de apelul făcut prin circulara din 14 martie 1907 către toți cucernicii preoți şi către toți învățătorii din comunele rurale cu scopul de a ajuta la liniştirea spiritelor. În acest document se amintea datoria creştinilor de a potoli violențele, de a aduce pacea şi liniştea printre oameni. Cum pot face acest lucru? „Trebuie acum ca voi, preoți şi învățători, să umblați din om în om şi să le arătați şi să-i lămuriți ce înseamnă lucrurile pe care le-am scris noi în manifestul nostru"[17], convingând țăranii de puterea cuvântului dat de regele Carol I. Pentru a asculta garanțiile guvernului şi a le da o valoare recunoscută, preoții erau îndemnați să adune poporul la biserică, cum se făcea odinioară, în caz de mare primejdie, prin dangătul clopotelor şi, îmbrăcați în sfintele veşminte, să îşi aducă enoriaşii pe calea cea bună. Aceasta era considerată a fi chemarea şi misiunea preoților în societate, ei purtând, din acest punct de vedere, o mare răspundere în fața lui Dumnezeu. Circulara era semnată de membrii Sf. Sinod în frunte cu mitropolitul primat, Iosif Naniescu.

Luând în considerare misiunea de conciliere purtată de slujitorii bisericii, cât şi de învățători, se punea întrebarea dacă 27 de vinovați puteau să atragă condamnarea celor două bresle, numărând 11.000 de membri. De fapt, învinovățirile proveneau din neştiință, rea voință, invidie, graba unora de a arunca răspunderea asupra altora şi mai ales suprimarea oamenilor care începuseră a deveni „o piedică serioasă pentru multe obiceiuri rele din trecut".

[16] Spiru Haret, Gh. Adamescu, *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, *Oficiale 1907-1910*, p. 22.
[17] *Ibidem*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. „Reformele“ legislative ale Bisericii Ortodoxe Române la începutul secolului XX

După ce ne-am făcut o imagine asupra educației clerului superior şi inferior, vom reflecta la simbolistica „reformelor“ legislative inițiate de către Ministerul Instrucțiunii Publice şi Cultelor la începutul secolului XX în Biserica Ortodoxă Română.

Prin legea promulgată la 23 ianuarie 1902[18] se înființa Casa Sf. Biserici Autocefale Ortodoxe Române, care urma să funcționeze pe lângă Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice. La conducerea ei se va afla un administrator[19], numit pe un termen de cinci ani, pus sub directa autoritate a ministrului. Scopurile Casei Bisericii erau: asigurarea întreținerii materiale şi conservării bisericilor, conservarea averilor mişcătoare şi nemişcătoare. Elementele novatoare introduse vizează, în primul rând, înlocuirea controlului exercitat de primării asupra administrației averilor bisericeşti cu supravegherea lor de către autoritatea statului. Excepție făceau fondurile religioase administrate de Eforia spitalelor civile Bucureşti, Epitropia Sf. Spiridon Iaşi, Epitropia aşezămintelor Brâncoveneşti şi Epitropia bisericii Madona din Craiova. În al doilea rând, Casa Bisericii controla toate fondurile acordate prin bugetul anual al Statutului pentru administrarea bisericii şi întreținerea cultului creştin ortodox. Toate deciziile Casei Bisericii, care priveau fețele bisericeşti, se executau numai însoțite de avizul chiriarhului respectiv.

În atribuțiile administratorului intrau: propunerile pentru numirea personalului clerical mirean, aprobarea diurnelelor şi cheltuielilor membrilor cancelariei Sf. Sinod, întocmirea proiectului de buget, de venituri şi de cheltuieli al Casei Bisericii, delegații pentru instalarea mitropoliților, episcopilor şi stareților de mănăstiri, controlul veniturilor tuturor bisericilor, lucrările de statistică anuală a cultului, publicând „Anuarul cultelor“ (prezenta starea morală şi materială a tuturor parohiilor, bisericilor şi mănăstirilor din țară), îndeplinirea obligațiilor de poliție ecleziastică a tuturor cultelor din România.

Observăm că atribuțiile Casei Bisericii pregăteau apariția Ministerului Cultelor din 1920, fapt argumentat şi de alcătuirea şi votarea separată a bugetului acestei noi instituții în Camera Deputaților, de Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice. Din acest punct de vedere, Casa Bisericii avea o administrație independentă, identică cu statutul Casei Pensiilor, Casei Dotațiunii Oştei sau Casei de Depuneri. Inclusiv fundațiile de caritate sunt obligate să ceară avizul Casei Bisericii pentru a se putea constitui în termeni legali, după cum actele de donație trebuiau să fie acceptate prin decret regal, aprobat de Consiliul de Miniştri. Implicarea statului în administrația bisericii creştea odată cu promulgarea acestei legi, statuând *de jure* o situație de fapt, existentă încă de la secularizea averilor mănăstireşti. Fondurile propuse de consiliile eparhiale erau vizate de administrator, liber să hotărască cuantumul care avea să fie extras din această sumă pentru întreținerea Casei, Biserica fiind de acum înainte total supusă bunăvoinței statului. În datoria administratorului Casei Şcoalelor a intrat, începând din anul 1901, până la înființarea Casei Bisericii, împărțirea pământului între

[18] Legea pentru înființarea şi organizarea Casei Sf. Biserici autocefale ortodoxe române (p. 63-65), Regulamentul pentru aplicarea Legii Casei Sf. Biserici autocefale ortodoxe române (p. 154-168), în *Colecțiunea legilor, regulamentelor , programelor şi diferitelor decisiuni şi dispositiuni generale ale acestui departament de la ianuarie 1901 - iulie 1904*, Bucureşti, 1904.

[19] Condițiile pe care trebuia să le îndeplinească administratorul Casei Bisericii pentru a fi numit erau: confesiunea creştin-ortodoxă, licența sau doctoratul în teologie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preoții parohi şi cei supranumerari din cadrul comunelor rurale, fixat prin lege la un lot de 8 hectare[20]. Prin publicarea Regulamentului Casei Bisericii în Monitorul Oficial la 29 martie 1902 s-au reglementat întocmirea bugetului, constituirea şi administrarea fondurilor, arendarea pământurilor şi înscrierea acareturilor, donațiuni şi legate, precum şi averea monahilor.

Înființarea Casei Bisericii a fost proiectată ca un liant între organizarea centrală a legatului român şi administrația, cu caracter particular, a instituției eclesiastice. Numirea pe cinci ani a administratorului coincidea, în mare parte, cu termenul rotativei guvernamentale, ivindu-se astfel posibilitatea implicării partidelor politice în bugetul bisericii, cu atât mai mult cu cât acesta depindea inevitabil de stat. Pe de altă parte, putem privi Casa Bisericii ca un prim pas spre constituirea Ministerului Cultelor, înfăptuită în 1920, după Marea Unire, şi detaşarea problemelor bisericii de cele ale învățământului. Printr-o decizie din toamna anului 1902, se înființa, pe lângă acest organism, şi o bibliotecă cu tipărituri de ritual, istorie bisericească, scrieri duhovniceşti etc.

O altă modificare, dictată de nevoile societății, a fost făcută *Legii clerului mirean şi seminariilor,* promulgată în 1893, în timpul ministrului conservator Take Ionescu. Limitarea numărului de parohii urbane la 297 şi a celor rurale la 2.734 a dus la o criză resimțită din plin în primii ani ai secolului XX. Sate întregi nu aveau preoți, iar aşa numiții preoți supranumerari încă îşi aşteptau rândul să fie hirotoniți. Modificarea din 1906, promulgată prin decret regal, a permis creşterea numărului parohiilor urbane la 368, precum şi a celor rurale la 3.326, dând posibilitatea mitropoliilor să mărească, în caz de nevoie, numărul acestora cu cel mult 1/6 din capacitatea precizată. Celelalte prevederi referitoare la îndatoririle clericilor, salarii, „taxe de epitrahil" ori judecarea acestora se păstrau conform legii din 1893. În art. 52 se preciza faptul că „întreținerea personalului şi a bisericilor, mănăstirilor, schiturilor şi monumentelor istorice restaurate, precum şi a personalului administrativ clerical va fi în sarcina Statului"[21].

În ultimul capitol din lege, referitor la dispoziții diverse, se prevedea ca, în cazul în care ministrul cultelor şi instrucțiunii nu era ortodox, atribuțiile sale față de Biserica Ortodoxă Română să fie preluate de către un coleg, aparținând acestei confesiuni. Este clar că în România nu se făcea discriminare în accederea la funcțiile din stat pe criteriul religios. De asemenea, se hotăra ca bisericile şi capelele române din străinătate să depindă canonic şi administrativ de Mitropolitul Primat. Se înlocuiau denumirile greceşti de „chiriarhi" acordate clerului superior, cu cele de „mitropolit" şi „episcop". Legea de față a încercat să rezolve problema preoților supranumerari şi a parohiilor care nu beneficiau de servicii religioase.

Pentru a crea un model în societatea românească, biserica avea îndatorirea să îşi pună la punct propria-i deontologie. Dacă întregul comportament al clerului monahal fusese reglementat de sinoadele ecumenice şi de Sf. Părinți, clerul mirean se ghida după niște dispoziții din 1884. În privința acestuia, vârsta hirotonirii era fixată, conform canoanelor, la 30 de ani pentru preoți şi la 25 de ani pentru diaconi. Poziția preotului față de ierarhie era reflectată în declarația făcută înainte de hirotonire, moment în care jură să fie supus „chiriarhului său, prea Sfințitului Mitropolit sau Episcop, şi dispozițiunilor privitoare la biserică şi cler ale Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române,

[20] *Colecțiunea legilor, regulamentelor , programelor şi diferitelor decisiuni şi dispositiuni generale ale acestui departament de la ianuarie 1901 - iulie 1904*, Bucureşti, 1904, p. 502.

[21] Legea asupra clerului mirean şi seminariilor, publicată în MOf, no. 869 din 25 februarie 1906, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispositiuni generale ale acestui departament de la 1 iulie 1904 – 1 noembrie 1906*, Bucureşti, 1906, p. 19-27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precum şi legilor Regatului român, ca şi toți membrii Statului român“[22]. Din mărturisirea viitorului preot se desprindea o anumită ierarhie, pe care o putem considera valabilă pentru slujitorii bisericii, conform spuselor Mântuitorului de „a da Cezarului ce este a Cezarului şi lui Dumnezeu, ce este al lui Dumnezeu“. În perioada modernă, observăm că membrii clerului îşi pierdeau privilegiul de a mai fi scutiți de taxe, existent în Evul Mediu, fiind tratați de către Regatul român în mod egal cu ceilalți cetățeni. În privința activității sale misionare şi a învățăturii teologice, preotul datora ascultare arhiereului eparhiei şi Sf. Sinod.

Statutul moral al preoților se cerea respectat în toate momentele vieții lor, inclusiv în aspectul privat, pentru a fi pildă veridică credincioşilor cu însăşi viața lor. Iată că nu numai conduita a fost indicată, ci şi ținuta preotului era prescrisă printr-un act legislativ[23] adoptat de Ghenadie, mitropolitul primat al României. Costumele utilizate aveau o descriere foarte exactă în acest text. Ne atrage atenția purtarea obligatorie, ca semn al autorității pastorale, cât şi ca semn de distincție între clerul parohial şi membrii consistoriului, revizorii eclesiastici, protoierei etc., a bastonului, diferit ornamentat. Ținuta vestimentară valabilă în fața autorităților civile, cât şi în fața celor eclesiastice era în mod obligatoriu costumul de biserică. Apoi, misiunea preotului nu era compatibilă cu exercitarea unor funcții civile sau militare, în afară de cea de membru al corpului didactic.

În ceea ce privea averea cinului monahal, această chestiune a fost legalizată în regulamentul Casei Bisericii din anul 1902. Toate averile mobiliare şi imobiliare ale monahilor rămâneau în proprietatea mănăstirii în caz de schimbare a domiciliului sau după trecerea acestora la cele veşnice, în timp ce obiectele de cult (veşminte, cruci, mitre) erau moştenite indubitabil de Casa Bisericii, care se ocupa de repartizarea lor ulterioară[24].

Independența învățăturii de credință a Bisericii Ortodoxe Române, obținută odată cu recunoaşterea oficială a autocefaliei, precum şi conservatorismul acesteia sunt sugerate de „interzicerea oricăror inovații străine introduse în biserică sau în uzurile noastre tradiționale bisericeşti, fără consimțământul şi aprobarea Sf. Sinod“. Sf. Sinod reglementa printr-un act, numit „Regulamentul pentru sărbătorile ce trebuie a ține creştinii ortodocşii în curgerea anului“[25], apărut încă din a doua jumătate a secolului XIX (1874), conduita creştinilor ortodocşi pe întregul an bisericesc (1 septembrie – 31 august). Zilele sfinte enumerate se serbau „prin repaus de alte lucrări şi petrecând la îndeletniciri duhovniceşti, precum: mergerea la biserică spre rugăciune şi ascultarea cuvântului lui Dumnezeu*, acasă prin citirea cărților folositoare de suflet, pentru buna educare a familiei, prin facerea de bine la cei nevoiaşi, prin cercetarea bolnavilor,* mai ales a celor fără ajutor, şi prin alte fapte bune, căci *serbările sunt destine de Biserică anume pentru cultura spirituală şi pentru îmbunătățirea moravurilor*“.

[22] Regulament pentru buna conduită a clerului în genere, publicat în MOf*,* la 13 iunie 1884, în *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziții generale ale acestui departament de la 1864-1901*, Bucureşti, 1901, p. 863.

[23] Regulament pentru costumul clerului, al studenților în teologie şi al elevilor seminariști, publicat în MOf*,* la 28 aprilie 1895, în *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziții generale ale acestui departament de la 1864-1901*, Bucureşti, 1901, p. 891-892.

[24] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziții generale ale acestui departament de la ianuarie 1901 - iulie 1904*, Bucureşti, 1904, p. 167-198.

[25] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispoziții generale ale acestui departament de la 1864-1901*, Bucureşti, 1901, p. 847-848.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rândurile de mai sus reprezintă un adevărat catehism pentru creştinul de rând. Biserica recomanda existența unei educații religioase realizate în familie, pe lângă cea frecventată mai mult sau mai puțin la școală (75% români erau analfabeți). Exemplului livresc i se adăuga şi modelul personal, al înfăptuirii acțiunilor caritabile, care definesc mila creştină. Serbările erau prezentate ca fiind un adevărat *remember* spiritual pentru creştinii ancorați din ce în ce mai mult în realitatea imediată şi tentați să omită dimensiunea metafizică a existenței lor. Cultura spirituală conducea fără îndoială la introspecție, la analiza fină a faptelor şi trăirilor persoanei, conforme sau nu cuvintelor şi învățăturii lui Iisus Hristos. Deasa „investigare" a tainelor sufletului, coroborată cu activitatea preotului, îndreptau moravurile, construind astfel un om religios, care-şi cântărea cu seriozitate şi sinceritate faptele şi vorbele.

După stabilirea sărbătorilor din calendarul bisericesc, care trebuiau a fi ținute cu strășnicie de credincioşi, se reglementa „partea Cezarului" – inițierea unei educații naționale a ortodocşilor. Dacă participarea la slujbele oficiate în zilele de sărbătoare era o chestiune privată şi benevolă, serbările naționale cuprindeau solemn toate bisericile ortodoxe din România la naşterea M.S. Carol I (8 aprilie), M.S. D-nei Elisabeta (24 aprilie) şi întronării M.S. Carol I, Domnul României (10 mai), în care se săvârşea Sf. Liturghie însoțită de un Te Deum. Era interzisă ținerea serbărilor superstiționase (Pălie, Foca, Paparuda), care, în opinia ierarhilor şi a canoanelor Sf. Părinți, nu aduceau nici un folos sufletesc. Acest regulament era foarte important, deoarece se fixau zilele de lucru şi cele de sărbătoare, în care creştinii erau liberi.

Observăm puternica influență pe care o exercita Biserica în mentalitățile societății româneşti de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. Spiritul tolerant față de celelalte confesiuni creştine este statuat şi în noua organizare pe care o experimentează această instituție la sfârşitul secolului XIX. Printr-un regulament, legalizat la 17 septembrie 1881, se precizau relațiile clerului ortodox român cu creştinii eterodocşi sau de alt rit şi cu necredincioşii care trăiau în regatul României.

Pentru a deveni fiu spiritual al bisericii ortodoxe în România, creştinul eterodox urma un curs de catehizare în punctele dogmatice specifice ritului oriental, apoi era uns cu Sf. Mir (taină aplicată la Botez). Actul unirii cu biserica ortodoxă era consemnat printr-un certificat episcopal, dat la mână proaspătului ortodox. Se mai prevedea că aceştia se pot căsători cu credincioşi de altă religie, cu condiția să se angajeze în scris că îşi vor boteza copiii în religia ortodoxă. Serviciile religioase oferite de către preot creştinilor orientali erau oferite şi eterodocşilor, la cererea acestora sau în caz de nevoie. Restricțiile săvârşirii slujbelor erau aplicate doar în cazul ateilor şi acelora care nu făceau parte din rândul creştinilor.

De asemenea, Biserica a stabilit un regulament[26] clar cu privire la adunarea ofrandelor de la creştini, pentru a evita escrocarea credincioşilor. Strângerea de fonduri se făcea doar în baza unei suplici, aprobate de ierarhul eparhiei, şi prevedea o sumă fixă de bani, necesară unei anumite parohii sau unui aşezământ de binefacere. La îndeplinirea termenului fixat, precum şi la împlinirea fondului solicitat, se oprea adunarea banilor. Dovadă a legăturii strânse între Biserică şi societate este prevederea prezentă în art. 1, care stipula faptul că „ierarhul putea refuza adunarea de mile, dacă

[26] *Regulament pentru adunarea ofrandelor de la pioşii creştini în favoarea bisericilor sărace şi stabilimentelor de binefacere*, publicat în MOf, la 3 ianuarie 1880, în *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispositiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, București, 1901, p. 853-854.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

starea prosperității poporului nu permitea cererea de ajutoare, precum erau cazurile anilor neroditori, crizele comerciale“ ș.a.

În ceea ce privește acordarea milosteniei de către biserică, banii corespunzători activităților de caritate creștină erau alocați de către Regatul român în „fondul milelor“ din bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, împărțindu-se persoanelor lipsite de mijloace de existență. Actele care certificau situația acestor nevoiași erau semnate de „trei proprietari onorabili, preotul bisericii și notar“[27], fiind aprobate de către primarul comunei pe răspunderea sa. Beneficiarii respectivelor sume, distribuite trimestrial prin intermediul bonurilor, proveneau din categorii defavorizate ale societății: văduve lipsite de mijloace de subzistență, orfani, persoane scăpătate, incapabile să își câștige existența prin muncă, bătrâni și infirmi. Buna reputație morală reprezenta o garanție suficientă pentru acordarea acestui tip de ajutor. Persoanele pedepsite în justiție pentru diferite delicte, faliții frauduloși, cele atinse de vicii sau ruinate din această pricină, cele care practicaseră „meserii reprobate de societate“ sau serviseră ca „mediatori pentru corupțiune“ nu beneficiau de ajutoare bănești.

4. Societăți filantropice la începutul secolului XX

Politica de încurajare a unei societăți cu moravuri sănătoase este foarte limpede precizată, persoanele cu conduită îndoielnică fiind ocolite de mila publică. Criteriul conduitei bune era des solicitat și în cadrul unor societăți de binefacere laice[28] sau eclesiastice[29].

Prin decretul no. 1057, din 1 aprilie 1903, Institutul surorilor de caritate „Sf. Elisabeta“, de sub patronajul M.S. Reginei, se recunoaștea ca persoană juridică în drept de a funcționa după statutele ei din 1879[30]. În sfera acțiunii acestei organizații, fondată pe cheltuiala proprie a A.S.R. Elisabeta, intra serviciul spitalelor, îngrijirea bolnavilor „pe la casele lor“, a săracilor și a răniților în caz de război. Personalul acestui institut va fi format din „fetele și văduvele care-și simt vocațiunea pentru îngrijirea bolnavilor și care, renunțând la lucrurile lumești, se devotează omenirei suferinde“. Se observa accentul pe educația creștină sub amprenta vocației filantropice, de natură catolică, a reginei Elisabeta.

Institutul implica și biserica în acțiunile lui, surorile din mănăstiri „care se vor crede proprii a se consacra cu devotament serviciului“ fiind admise, dar avându-se în vedere un acord prealabil cu mitropoliții și episcopii eparhiilor respective. Pentru a fi acceptate, surorile trebuie să îndeplinească următoarele condiții: să fi absolvit cel puțin patru clase primare, să aibă vârsta cuprinsă între 20 și maxim 35 de ani; să posede o constituție sănătoasă și nealterată de vreo boală incurabilă și, în sfârșit, să aibă învoirea părinților sau a epitropilor.

---

[27] *Regulament pentru împărțirea ajutoarelor de mile din fondul alocat în bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice*, publicat în MOf, la 28 aprilie 1885, în *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispositiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, București, 1901, p. 865-867.

[28] Societatea de ajutor reciproc și de binefacere „Ajutorul“ din Pitești, înființată în anul 1902, pentru a ajuta membrii săi la nevoie, dar și persoanele „care nu fac parte din societate, dar merită a primi binefacerile societății“ îndeosebi cu asistență medicală. Societatea „Femeilor Române“ (1905), activa și ea pe teren religios și cultural.

[29] Societatea clerului mirean „Frăția“ din Pitești, fondată în anul 1901; Societatea clerului român din Iași „Binefacerea“ (1901); Societatea „Ion Cucuzel“ a cântăreților bisericești din România (1904).

[30] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispositiuni generale ale acestui departament de la ianuarie 1901 - iulie 1904*, București, 1904, p. 84-85.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între îndeletnicirile surorilor de caritate era trecută pe lângă îndatoririle firești și grija față de biserică. Iată că acest caz confirmă regula conform căreia așezămintele de asistență sociale aveau în cadrul lor și un sfânt lăcaș de închinăciune, tratat cu toată atenția și seriozitatea de către slujitorii instituției filantropice. Un articol din acest statut privește și participarea tuturor surorilor de caritate în fiecare duminică și sărbătoare la serviciul divin; fapt care reliefează țelul acestui institut, care nu se dorea a fi doar un centru filantropic, ci și un model de viață creștină, o adevărată „casă a Domnului", unde erau primiți toți cei osteniți, bolnavi și împovărați. O altă condiție impusă era celibatul, sinonim, în viziunea surorilor, cu „devotamentul și abnegația unei adevărate surori de caritate creștină". Iată că virtutea curățeniei sufletești și trupești era considerată o condiție mai mult decât necesară reușitei unui astfel de așezământ instituit pe principii creștine.

Întemeierea instituțiilor de caritate nu este neglijată nici de familia regală, reprezentată de regina Elisabeta, alias poetesa Carmen Sylva, numită într-un articol din ziarul „Prezentul", apărut la 28 noiembrie 1906, „ocrotitoarea orbilor". Regina Elisabeta a întemeiat instituția caritabilă „Vatra luminoasă", care avea drept scop să adune laolaltă pe toți cei fără vedere. Apelând la profesori, meșteri și minți iscusite, „Vatra luminoasă" oferea, pe cât îi era cu putință, „cunoașterea citirei, scrisului și deprinderilor unui meșteșug, cu a cărui îndeletnicire sărmanul orb să-și piardă vremea cu folos și să-și țină firul zilelor prin sineși"[31].

Un alt exemplu, Institutul Nicolae Sofian, opera societății civile din Botoșani, era autorizat, încă din anul 1893, cu scopul de a înființa școli primare sau profesionale pe moșiile ctitorului său și a contribui la ajutarea bătrânilor, infirmilor ș.a. prin construirea unui azil. Cei trei epitropi care conduceau acest așezământ de binefacere erau numiți viager din rândul mirenilor, având dreptul să își desemneze singuri succesorul. Deosebită era maniera în care acest organism solicita ajutorul Bisericii, ca în cazul inexistenței unui urmaș, succesorul să fie numit de I.P.S.S. Mitropolitul Moldovei și Sucevei[32]. Acest exemplu poate fi sugestiv pentru rolul conferit Bisericii, ca mediator și instituție de încredere în relațiile sociale.

5. Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române: studiu de caz

Ca expresie a receptării mesajului creștin de către societatea românească, la București, în anul 1910, de ziua Înălțării Domnului, „doamnele române", reprezentate prin prezidenta lor Anastasia Gr. Philippescu, adresau o chemare la îmbunătățirea educării tineretului. „Doamnele române, văzând cu mâhnire neajunsurile creștine ce se dă fiicelor Patriei, din punct de vedere religios și național și simțind pericolul de care țara și neamul sunt amenințate prin aceasta, cum și prin faptul că copilele noastre se încredințează în parte unor instituții străine – am crezut că e de datoria noastră să înființăm o societate, în scopul de a cultiva în tinerime sentimentul religios și național, care sunt și trebuie să fie temelia educației patriotice și podoaba neamului"[33].

Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române a luat ființă în anul 1910, la București, fiind inițiativa unui grup de doamne din înalta societate: Anastasia Gr. Philippescu, Ana Florescu, Alexandrina Gr. Cantacuzino, Elena Glogoveanu, Elena Odobescu, Eliza Mavrocordat, Zoe Gr. Râmniceanu. A funcționat cu succes până în

[31] ANIC, fond Spiru Haret, dosar nr. 5/1899-1912, fila 32.

[32] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispoșițiuni generale ale acestui departament de la ianuarie 1901 - iulie 1904*, București, 1904, p. 153.

[33] ANIC, fond S.O.N.F.R. Comitetul Central, dosar nr. 4/1910-1918, fila 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anul 1948, având peste 70 de filiale în întreaga țară. Activitatea sa a fost reluată după revoluția din 1989, începând cu anul 1990 şi continuă şi astăzi, colaborând cu Patriarhia Română şi Mitropolia Olteniei.

S.O.N.F.R.-ul a inițiat o fructuoasă colaborare cu mitropoliții şi episcopii ortodocşi, la aceasta raliindu-se şi Societatea Institutorilor. Societatea a primit încă de la începuturile sale (2 iunie 1910), un ajutor de 2.000 lei de la Mitropolitul Primat, Athanasie Mironescu, preşedintele de onoare al organizației, alături de donația simbolică făcută de P.S.S. Teodosie Ploieşteanu pentru şcoli, grădinițe de copii[34] ş.a. Dintre membri, care trebuiau să fie de cetățenie română, confesiune ortodoxă şi să fi împlinit vârsta majoratului, îi amintim pe Simion Mehedinți, Dim. Onciul, Iuliu Scriban ş.a.

La data de 4 iunie 1910, P.S.S. Teodosie Ploieşteanu a dat citire Regulamentului Societății pentru parohii[35]. Preoții şi institutorii erau membrii „de drept" al acestui organism, având următoarele îndatoriri:

1. realizarea anchetelor asupra stării morale şi materiale a enoriaşilor;
2. deşteptarea sentimentelor patriotice;
3. grija pentru instrucția religioasă a membrilor;
4. organizarea în duminici şi sărbători a cursurilor pentru adulți şi pentru enoriaşi.

Din statutul Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române aflăm scopul pe care şi l-a propus sa-l atingă, constând în „dezvoltarea culturii şi educației copiilor români, din punct de vedere religios şi național, conform interesului patriotic"[36]. Mijloacele utilizate pentru atingerea acestui țel erau concretizate în organizarea de conferințe religioase, istorice, literare şi de igienă, cu ajutorul clerului, corpului didactic şi medicilor; înființarea de grădinițe de copii (continuând inițiativa fostului ministru al instrucțiunii publice şi cultelor – Spiru Haret), şcoli (licee teoretice, licee comerciale şi şcoli profesionale), internate pentru elevi, cantine; încurajarea Bibliotecilor populare; încurajarea autorilor de scrieri educative şi patriotice pentru copii şi tinerime. Societatea este foarte bine organizată, având sediul în capitală, unde funcționa şi comitetul central, cel care conducea activitățile filialelor S.O.N.F.R.-ului din fiecare eparhie, colaborând cu proprietarii rurali, preoții şi învățăturii în ceea ce priveşte starea morală şi religioasă a sătenilor. Fondurile se obțineau din donațiile de valori mobiliare şi imobiliare, subscripțiile anuale ale membrilor, cotizații, precum şi din beneficiul concertelor religioase şi serbărilor culturale.

Anul social începea la 1 noiembrie, urmând ca la jumătatea lui, în luna mai, să fie organizată o adunare generală a societății la Bucureşti. Activitatea societății nu se reducea doar la acțiuni de caritate, aşa cum ne-am putea aştepta, ci urmărea, de asemenea, educația religioasă şi națională a membrelor sale. În acest sens, au fost organizate mai multe serii de conferințe, care tratau probleme contemporane ale societății româneşti. Una dintre acestea, susținută la Teatrul Național din Iaşi de către Nicolae Iorga, acum aproape 100 de ani, impresiona prin titlul „Să părăsim ortodoxia?", tendință care caracteriza comportamentul multor intelectuali a acelui moment. „Vedeți de o bucată de vreme ni se cere acest lucru: *să lăsăm ortodoxia, în deosebite forme*, făcându-se apel chiar la interesul naționalității noastre, care ar fi mai bine servită printr-o altă formă a creştinismului. Ortodoxia ar fi adică o formă veche, oarecum demodată, barbară, orientală şi prin urmare, în legătură cu occidentalismul timpului nostru, în legătură cu avântul spre civilizație al Românilor din timpurile cele nouă, cu *schimbările sufleteşti*

[34] *Ibidem*, fila 58.
[35] *Ibidem*, fila 63.
[36] *Ibidem*, fila 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

petrecute la noi şi care ne apropie de Vestul Europei, îndepărtându-ne de Est, în legătura cu ura pe care o avem faţă de Răsărit în genere – ne-am înfuriat când în Bucureşti ni s-a spus de un Francez că suntem la porţile Orientului“[37].

Printr-o moţiune, redactată la 26 mai 1916, Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române „înfiera purtarea Vaticanului, care a dat bisericii unite a fraţilor noştri de peste Carpaţi ca mijloc de maghiarizare şi care pare că uită de câte libertăţi şi privilegii se bucură biserica şi instituţiile catolice din România“. Actul era semnat de prezidenta Anastasia Gr. Philippesco şi secretara Maria I. Glogoveanu[38].

Dintre acţiunile renumite ale S.O.N.F.R.-ului putem aminti sprijinirea bisericii româneşti din Ardeal, campania pentru căsătorirea civilă şi religioasă a familiilor concubine, precum şi construirea, după terminarea primului război mondial, a Bisericii Neamului de la Mărăşeşti.

Concluzii

Modernizarea nu numai că a afectat toate structurile organice ale societăţii, ci şi mentalitatea românilor, în special a intelectualilor. Efectele educaţiei primite în Occident s-au răsfrânt asupra mentalităţii religioase a acestora, care a început să se secularizeze încet, căutând să imprime de acum această caracteristică a lumii „moderne“ şi creştinilor din România.

Evoluţia istorică diferită a regiunilor geografice româneşti a determinat ivirea unor adevărate tipuri sociale pe care le identificăm şi astăzi prin denumiri ca bănăţean, ungurean, muntean şi moldovean. Acestea nu exprimă doar simple realităţi geografice, ci reprezintă mentalităţi diferite, exprimate atât economic, social, cât şi religios prin tradiţii distincte. Constantin Rădulescu Motru schiţa caracteristicile sufletului românilor enumerând inconstanţa lucrului început, răbdarea, conservatorismul, tradiţionalismul, indisciplina la locul de muncă („munca în salturi“), lipsa spiritului comercial, cheltuitor, nu apreciază timpul, ospitalier, tolerant, iubitor de dreptate şi religios. Una dintre tendinţele societăţii interbelice, reprezentată îndeosebi prin tineri, a fost să facă „în contra spiritului burghez care consideră pe om ca o forţă productivă anonimă, un membru al marii familii naţionaliste române ortodoxe, căreia Dumnezeu i-a hărăzit pe vecii vecilor să muncească pe pământul care-l locuieşte“[39]. Religiozitatea nativă a românilor era pusă sub semnul întrebării la începutul secolului trecut din diferite motive, fie din cauza politicianismului intrat în biserică, fie din cauza influenţei tot mai mari a spiritului catolic.

Opinia despre rolul preotului în societate era exprimată realist de către N. Iorga, acesta luându-şi misiunea de apostol pentru a reaminti clericilor şi credincioşilor menirea lor în lume. La 13 mai 1907, N. Iorga lansa un apel preoţilor români, evocându-le misiunea sfântă cu care au fost însărcinaţi: „până acum preoţii nu s-au simţit atâta preoţi şi preoţi români, cât membri sau agenţi ai partidelor. O nemaipomenită ruşine a fost să vezi preoţi cu grămada plecându-se adânc înaintea unor oameni ca Take Ionescu şi Bădărău pentru a li se face în schimb, atâtea înlesniri în viaţă“.

Menirea preotului român, în viziunea lui N. Iorga, era „să nu se înstrăineze de viaţa politică, ci are datoria sfântă de a se lupta, ca preoţii cei mari şi viteji din vremuri, pentru cartea românească, pentru morala şi cinstea românească, pentru viitorul

[37] N. Iorga – *Să părăsim ortodoxia ?*, conferinţă ţinută la Teatrul Naţional din Iaşi în ziua de 15 aprilie 1912 în folosul Societăţii Naţionale Ortodoxe a Doamnelor Române, Vălenii de Munte, 1912 , p. 4.

[38] ANIC, fond S.O.N.F.R. Comitetul Central, dosar nr. 4/1910-1918, fila 16.

[39] Constantin Rădulescu Motru, *op. cit.*, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc“[40]. Pe de altă parte, era statuată relația de subordonare a bisericii față de regatul român, „mijloacele de întreținere a clerului fiind regulate prin legi şi dispoziţiuni guvernamentale“[41]. Având în vedere distribuirea anuală de fonduri pe cale guvernamentală, deducem implicarea distinctă a partidului conservator şi a celui liberal în această chestiune, conform ideologiilor lor specifice. De asemenea desele dispute izbucnite în Parlamentul României, la începutul secolului XX, privind legislația bisericească se datorează tot principiului enunțat mai sus.

Un exemplu edificator ar fi criza bisericească izbucnită în anul 1909, prin votarea Legii sinodale, propusă de către ministrul liberal Spiru Haret şi continuată până în anul 1911, când ministrul conservator al instrucțiunii şi al cultelor C.C. Arion aducea modificări importante acestui act legislativ, schimbându-i complect semnificația. Neajunsurile Legii sinodale din 1872 (cercul restrâns al eligibililor la demnitățile de episcopi şi mitropoliți, existența nejustificată a arhiereilor titulari, excluderea clerului de mir de la alegerea ierarhilor) l-au determinat pe Spiru Haret să propună, în anul 1909, modificarea acestui act legislativ şi crearea Consistoriului Superior Bisericesc. Acest organism avea rolul de a apropia clerul superior de cel inferior, de a fi un adevărat parlament preoțesc unit cu Sfântul Sinod şi de a se ocupa de unele atribuții administrative şi judecătoreşti preluate de la sinod, care căpăta de acum înainte un rol consultativ.

Datorită posibilității de a strânge voturi de la preoți, partidele căutau să se asigure în campania electorală de asentimentul Bisericii. În acest sens, este ilustrativ un articol din ziarul liberal „Viitorul“, apărut la 9 mai 1912 şi intitulat ironic „Ce e cu fierul roşu sau popii d. C.C. Arion“. Articolul prezenta punctul de vedere liberal: „partidul conservator pentru a obține puterea a promis asanarea moravurilor, iar fiind la putere a spus că va întrebuința fierul roşu în acest scop“[42]. Din păcate, în locul promisei „reforme“ a moravurilor au fost reintegrați câțiva preoți, eliminați din cler în 1908, în timpul guvernării liberale, din cauza unor vicii evidente.

Astfel, constatăm că problema conştiinței în raport cu religia este prezentă mai mult în spațiul rural, în timp ce mare parte din intelectualitate utiliza Biserica doar ca un capital electoral. Constantin Cernăianu într-un articol, apărut în „Vestitorul“ în aprilie 1910, în timpul crizei bisericeşti, constata dispariția idealului creştin din societatea românească. „S-a făcut acea nenorocită confundare între *persoane şi instituție*, prețuindu-se idealul curat şi mântuitor al creştinismului după regimul nenorocit al timpului“[43]. Biserica, deşi este considerată o instituție divino-umană, a fost supusă măsurilor legislative luate de parlament spre modernizarea acesteia, începându-şi trecerea din ipostaza contemplativă în cea socială.

Summary

Between the end of 19th century and the beginning of 20th century, the Romanian Orthodox Church had bring-up-to date from the legislative viewpoint and, also, from the relationship with State. For the first time, the internal regulations are printed, reestablishing a new connection with the civil society. The words „bringing to life” of the Bible finds recaultness in the young lady’s soul from good families, which are creating, in co-operation with clerics, charity establishments, despite given western education.

[40] „Neamul românesc“, an. II, no. 3, 13 mai 1907, Bucureşti, p. 33-34.

[41] *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor şi diferitelor decisiuni şi dispositiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, Bucureşti, 1901, p. 864.

[42] ANIC, fond Spiru Haret, dosar nr. 5/1899-1912, fila 197.

[43] C. Cernăianu, *Biserica din Regat. 1908-1918*, Bucureşti, 1920, p. 56-60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI-ŞTEFAN CEAUŞU

DIE BUKOWINER RUMÄNEN ZWISCHEN 1914-1918: VOM LOYALISMUS ZUM IRREDENTISMUS

In diesem Beitrag nehmen wir uns vor, einige Aspekte zu behandeln bezüglich der Position der Rumänen, und insbesondere der rumänischen Elite aus der Bukowina, gegenüber dem Habsburgerhaus, im Bezug auf die Evolution der nationalen Problematik, in der Zeit des ersten Weltkriegs und insbesondere zu dessen Ende.

Die Ermordung des Erzherzogs Franz-Ferdinand und der Anfang des ersten Weltkriegs haben Erschütterung in der bukowinischen rumänischen Gesellschaft verursacht. Die Mehrheit der Rumänen und insbesondere die politische Elite haben im Sinne des österreichischen Patriotismus reagiert, indem sie ihre Solidarität mit Österreich ausdrückten. Dieses kann aus den an die Wiener Autoritäten gerichteten Telegrammen herausgelesen werden, die von dem Landeshauptmann der Bukowina, dem rumänischen Abgeordneten Alexandru Baron von Hurmuzaki, im Namen der Bukowinischen Landtags und der ganzen Provinz gesendet wurden[1].

Ihrerseits haben die Leaders der zwei rumänischen Parteien der Bukowina eine Reihe von öffentlichen Äußerungen gemacht, die in den Seiten ihrer offiziellen Publikationen erschienen sind, durch welche sie ihre politische Zustimmung angesichts der Entscheidung Wiens hervorgehoben haben, Serbien und vor allem Russland den Krieg zu erklären. So äusserte sich Aurel Onciul, der Anführer der Demokratischen Bauernpartei, in den Seiten der „Foaia Poporului“, daß die Interessen des rumänischen Volks mit denen des Habsburgerreichs übereinstimmen. Onciul, ein überzeugter Austrophil war der Meinung, dass das rumänische Volk – zwar zu gross um unterzugehen, aber doch zu klein um sich alleine vor den ihn umgebenden Grossmächten zu behaupten – dass das rumänische Volk also weiterbestehen und sein Desiderat der Nationalen Einheit nur innerhalb eines starken Österreichs verwirklichen konnte[2]. Dazu bekannte er sich und im Namen dieser Überzeugung hat er bis zum Zusammenbruch der Habsburgermonarchie gehandelt.

Ihrerseits vertrat die Rumänische Nationalpartei in ihrem Sprechorgan „Viata Noua“ die Meinung, dass das Schicksal der Bukowinarumänen mit dem Österreichs gleich ist, und behauptete, dass diesen am Kriegsende neue Rechte und Freiheiten für die bewiesene Loyalität zuteil werden[3]. In diesem Sinne veröffentlichte der Redakteur Ion Gramada einen Appell an das rumänische Volk aus der Bukowina[4].

---

[1] Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial,* in „Codrul Cosminului“. Buletinul Institutului de Istorie şi Limbă de la Universitatea din Cernăuţi, VI/1929, Cernăuţi 1929, S. 11.

[2] *Ebda,* S.14.

[3] „Viaţa Nouă“, vom 2. August und 9. August 1914.

[4] *Ebda*, vom 30. August 1914.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 139–150

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Einige dieser offiziellen äußerungen waren nicht vorgetäuscht, andere jedoch einfache Geste politischen Oportunismus. Für alle gilt aber, dass Rumänien, als treuer Alliierter Österreichs, den Krieg seitens der Mittelmächte führen wird. Mit dem Gedanken spielten selbst die Vertreter der Habsburger Monarchie und dieser bestand einige Zeit fort, selbst nach der Erklärung der Neutralität Rumäniens am 3. August 1914.

Auf der Ebene des rumänischen Dorfes stellte das Gefühl der Loyalität gegenüber dem Habsburger Haus ein relativ allgemein verbreitetes Gefühl, obwohl eben hier viele irredenstistische Ideen, in Bezug auf die Annektierung der Bukowina an das Königreich Rumänien, in Gang waren[5].

Darauf basierend haben die Habsburger Behörden und der Abgeordnete Aurel Onciul, im November 1914, eine Bauernversammlung in Suceava veranstalt. Diese hatte als Ziel das Treffen einer Entscheidung angesichts de Entstehung einer Legion rumänischer Freiwilligen, die zur Abwehr der Provinz gegen die bevorstehende Gefahr einer russischen Invasion beitragen sollte. Gleichzeitig erzielte man anlässlich der Versammlung in Suceava, der öffentlichen Meinung sowohl den Beweis der Treue des rumänischen Bauerntums zum Reich als auch den der ihm gebührenden Meinungsfreiheit bekanntzumachen. Auf diese Weise antwortete man der Bukarester Pressekampagne zugunsten des Eintritts Rumäniens in den Krieg auf Seiten der Entente, dessen Ziel die Befreiung der unterdrückten Rumänen aus Siebenbürgen und der Bukowina war. Mehr noch: in einem an König Ferdinand gerichteten Telegramm, verlagte man den Eintritt Rumäniens in den Krieg an der Seite Österreichs, als die einzige Rettung für das rumänische Volk[6].

Diesem Entschluss zufolge wurden ungefähr 1500 Bauern mit Hilfe der österreichischen Gendarmerie in eine „rumänische Legion“ einberufen. Schwach ausgebildet und ausgerüstet, wurden diese als Nachhut der österreichischen Armee während der Kämpfe benutzt, die man gegen die Russen im Süden der Bukowina im Herbst und Winter 1914-1915 führte. Viele davon wurden von der russischen Armee gefangengenommen und als Freischärler hingerichtet. Das Korps der rumänischen Legionäre und das vom Abgeordneten Nicolae Vasilco aufgestellte ukrainische Korps konnten nicht lange dem zweiten russischen Angriff in der Bukowina Widerstand leisten und lösten sich Anfang des Jahres 1915 auf[7].

Über die offizielle Tätigkeit und Deklaration hinausgehend erwärmte sich ein Teil des rumänischen Volks, insbesondere die jungen Intelektuellen, nicht für den austrophilen Gedanke, sondern waren Anhänger der rumänischen Hoheit über die von den Rumänen bewohnten Gebiete. Die jungen rumänischen national gesinnten Intelekutellen, Anhänger des Irredentismus und des Panrumänismus, scharten sich um die Universitätsprofessoren, Ion Nistor, Sextil Puşcariu und um die Zeitschrift „Junimea Literară“. Demzufolge werden einige von diesen von den zwei russischen Invasionen in die Bukowina (Sommer-Herbst 1914) profitieren, um Zuflucht in Rumänien zu finden. Hier werden viele von ihnen eine rege Propaganda für den Eintritt Rumäniens in den Krieg an der Seite der Entente durchführen.

Im August 1916 erklärte Rumänien den Mittelmächten den Krieg, wobei einer der wichtigsten territoriallen Ansprüche eben die Bukowina betraf. Anfangs forderte

[5] Teodor Bălan, *Suprimarea mişcărilor naţionale din Bucovina pe timpul războiului mondial. 1914-1918,* Cernăuţi, 1923, S. 174 ff.

[6] „Neue Freie Presse“, vom 24 November 1914; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei,* Bucureşti, 1991, S. 358-360.

[7] Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial,* S. 25-29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rumänien für sich das ganze Gebiet, aber weil auch Russland Anspruch auf dasselbe Gebiet erhoben hatte, beging man schliesslich einen Kompromiss. Dementsprechend einigte man sich darüber, dass die Bukowina bis zum Pruth im Falle eines Sieges Rumänien zufallen, während der Norden zwischen Pruth und Dnjester von Russland annektiert werden sollte[8].

Als offizielle Reaktion zum Eintritt Rumäniens in den Krieg erklärte sich die parlamentarische rumänische Fraktion im Reichsrat, durch die Stimme von Aurel Onciul und Constantin Isopescul-Grecul, dem Vorsitzenden des parlamentarsichen Clubs, treu gegenüber der Habsburger Monarchie. Die Deklaration kam im Namen der zwei rumänischen Parteien, als Vertreter der rumänischen Bevölkerung aus der Bukowina[9]. Aber, in Kriegszeiten, viele von diese offiziellen Äußerungen jedoch einfache Geste politischen Oportunismus, und nur weniger aufrichtig waren.

Andererseits veranstaltete eine Gruppe von rumänischen Intelektuellen in Suceava, – einer unter russischer Besatzung sich befindenden Stadt – im Voivodenschloss eine von Rumänen gut besuchte Festlichkeit, die den Eintritt Rumäniens in den Krieg feiern sollte. In den hier gehaltenen Vorträgen hob man die Idee hervor, dass Grossrumänien – die Bukowina eingeschlossen – bald entstehen sollte[10].

Aber die russischen Besatzung mit seinem ganzen Gefolge von Entbehrungen und Verletzungen, sowie die militärischen Mißerfolgen der Rumänischen Königreichs, war für viele bukowinischen Rumänen ein Überlegungsgrund betreffs der Einstellung gegen Österreich. Im Folge, im Sommer des Jahres 1917, bei der Wiederherstellung der österreichischen Behörde in der Bukowina, der Landespräsident berichtete an Ministerium des Innern daß: „die Rumänen heute – nach dem Zusammenbruch des Königreiches Rumänien und ihrer bitteren Enttäuschung über die russischen Verfügungen mit besonderer Freunde die Rückkehr unseres für alle Volksstämme gerechten Regierungssytems begrüßen“[11].

Die Attitüde der Bukowiner Rumänen wird sich am Ende des Ersten Wekltkriegs radikal ändern, in Sienne der Irredentismus, indem sich auch die Nationalbewegungen aus der Habsburger Monarchie ständig dramatischer radikalisierten.

Gegen Ende des Ersten Weltkrieges versuchte das vom 16. Oktober 1918 verfaßte Manifest des Kaisers Karl von Habsburg im letzten Augenblick das österreichisch-ungarische Monarchie zu retten. Indem es die Umwandlung des Kaiserreiches in einen Föderativen Staat versprach Gleichzeitig wurde das Selbstbestimmungsrecht für die sich in dem Monarchie befindenen Völker mittels ihrer Nationalräte erkannt[12]. Das Manifest kam aber zu spät. Infolge der Radikalisierung ihrer Nationalbewegung neigten die Völker aus dem Kaiserreich entweder zur Gründung von eigenen Nationalstaaten oder zur Einigung der gleichetnischen bevölkerten Länder. Auf diesen Internen Hintergrund und unter dem starken Druck von draußen, seitens der Entente, war der Zusammenfall und die Zergliederung Österreich-Ungarns unfermeidbar.

---

[8] Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913-1947*, Bucureşti, Editura Politică, 1980, S. 123.

[9] Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina,* München, 1982, S. 251-252.

[10] Teodor Bălan, *Suprimarea mişcărilor naţionale din Bucovina pe timpul războiului mondial,* S.182.

[11] Direcţia Naţională a Arhivelor Istorice Centrale Bucureşti, fond Guvernământul Bucovinei, mapa 16, nr. 1/1917, fol. 67.

[12] Hugo Hantsch, *Die Geschichte Österreichs,* II. Band, Graz-Wien-Köln 1953, S. 570; Francois Fejtö, *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie,* Paris, 1993, S. 296.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unter dieser Bedingungen Trat die rumänische Nationalbewegung aus der Bukowina in einen Radikalisierungsprozeß, nachdem sie vier Jahre lang dem strengen Regime der Kriegsgesetze unterworfen war[13]. Angesichts der Zufriedenstellung der Nationaldesiderata der bukowinischen Rumänen, die nach der Einigung aller Rumänen in einen einzigen Staat trachteten, zeichneten sich jetzt drei Aktionsgruppierungen- einigermaßen separat-aus. Die erste Gruppierung bildeten die auf dem Territorium des Rumäniens befindenden bukowinischen Flüchtlinge an der Spitze des Universitäts-professors Ion Nistor; eine andere Gruppierung war aus den aus Wien bukowinisch-rumänischer Reichsratsabgeordneten gebildet; die dritte war diejenige die sich an der Spitze der Nationalaktion der Rumänen aus der Bukowina befand.

Was die politische Aktionsgruppe der sich in Rumänien befindenden bukowinisch-rumänischen Flüchtlinge anbelangt, stellte man fest daß die Mehrheit dieser Gruppe die Intellektuellen aus der junge Generation bildeten. Diese Generation, an Spitze von Ion Nistor, George Tofan, Iorgu Toma, Ion Grămadă, u.a., bildete sich unter dem Einfluß der aus Rumänien kommenden nationalistischen Ideen, im Geiste der Iredentismus und Panromanismus heran. Anhänger einer Außenlösung für die Verwirklichung des rumänischen Nationalproblems aus der Bukowina, zweifelten diese an der Fähigkeit der rumänische politischen Innenkräfte dieses Problem zu ihren Gunsten zu lösen. Als Folge flüchteten diese irredentistischen Intellektuellen, auf das Territorium des Rumänischen Königreiches von welchem sie erwarten „die Befreiung" ihrer Heimat von der Fremdherrschaft und dadurch die Verwirklichung der Nationaleinheit.

Auf dem rumänischen Territorium gaben sich die Flüchtlinge als Wortführer der unter der Fremdherrschaft zu Hause Gebliebenen aus, die ihrer Meinung nach in der Unmöglichkeit waren ihre Option betreffend des Nationalproblems frei auszusprechen. Um ihre Ideen zu verwirklichen übten diese Vertreter des irredentistischen Extrems der Rumänen aus der Bukowina zusammen mit diejenigen aus Siebenbürgen, die sich auch in Rumänien geflüchtet haben, eine wichtige propagandistichen Kampagne durch Kundgebungen, Versammlungen und Konferenzen, als auch durch die Presse angesichts des Entritts Rumänien in der Krieg, neben der Entente-aus[14]. In ihrer Auffassung war das die einzige mögliche Lösung zweks der Bildung Groß-Rumäniens durch die Angliederung Bukowinas und der anderen Ländern, bewohnte von Rumänen, aus dem österreichisch-ungarischen Kaiserreich an Rumänien.

Die Aktion der bukowinischen Flüchtlinge indentifizierten sich mit dem von Ion I.C. Bratianu und seiner Liberale Partei geäußerten Standpunkt, der den Vorschlag machte, daß die rumänischen Natinalbestrebungen im wesentlichen durch die eigenen Bemühungen Rumäniens verwirklicht werden sollten[15].

Deshalb warben sich viele von den bukowinischen Flüchtlingen freiwillig in die rumänische Armee an, die als befreiende Armee betrachtet wurde, und einige von ihnen- zum Beispiel Ion Grămadă – opferten sogar ihr Leben in Namen dieses Ideals

[13] Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus,* Gratz-Köln, 1965, S. 130 ff.

[14] *Congresul românilor de peste hotare aflători în țară,* Bucureşti, 1915; Teodor Bălan, *Suprimarea mişcărilor naționale din Bucovina,* S. 188-192; Constantin Nuțu, *România în anii neutralității. 1914-1916*, Bucureşti, 1972, S.168.

[15] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Ion Nistor, luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România,* in *Ion Nistor. 1876-1962,* Hersg. von Al. Zub, Iaşi, 1993, S. 114-115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

während der Verteidigungskämpfe aus der Moldau, im Sommer 1917, in der Zeit der deutsch-österreichischen militärischen Offensive[16].

Im Herbst 1918 hatte *das Nationalkomitee der sich in der Moldau und Bassarabien befindenden siebenbürgischen und bukowinischen Rumänen und des Freiwilligenoffizierskorps* am 6/19 Oktober, als Antwort zum Manifest des Kaisers Karl von Habsburg, dem König Ferdinand von Rumänien eine Manifesterklärung geschickt, die der „österreichisch-ungarischen Monarchie das Recht abstritt, sich mit dem Schicksal der Rumänen aus Siebenbürgen und der Bukowina zu befassen". Da durch dieses Manifest „alle Föderalisierungsversuche des Hauses von Habsburg" abgewiesen wurden, behaupteten die Flüchtlinge erneut, daß ihr politisches Ideal betreffend des Nationalproblems „die Bildung des rumänischen Elements in einen einzigen freien Nationalstaat unter rumänischen Herrscherhaus war". Im Namen „der sich auf dem rumänischen Territorium befindenden siebenbürgischen und bukowinischen Rumänen", die sich als Wortführer der „von zu Hause unterdrückten Brüder" ausgaben, verlangte man dem König von Rumänien in widerholter Reihe, daß das ganze von Rumänen in überwiegender Mehrheit bevölkerte Territorium von der Habsburgermonarchie befreit und dem Rumänischen Königreich annektiert werden sollte, gemäß dem Bündnisvertrag Rumäniens mit den Mächten der Vereinbarung[17].

Da die Flüchtlinge weiterhin glaubten, daß die Verwirklichung der Nationaleinheit nur durch „dem Sieg der rumänischen Armee" und durch die unmittelbare Handlung der „öffentlichen Vertreter des befreienden Rumäniens beim Friedenskongreß" erzielt werden konnte, verneinten die Flüchtlinge gleichzeitig den in der Bukowina zurückgebliebenen Rumänen die Möglichkeit, sich frei zu äußern. Als Folge verlagten sie, daß „alle Deklarationen der Rumänen aus Siebenbürgen und der Bukowina, die diesen Nationalberstrebungen widersprachen" nicht in acht genommen werden sollten, well sie von den „feindlichen Behörden abgezwungen worden waren"[18].

In Kischineu wurde in derselben Zeit ein Executivkomitee der bukowinischen Flüchtinge mit folgenden Mitgliedern gebildet: N. Cotos, Emanuel Iliut, Teodor V. Stefaneli, George Tofan und Ion Nistor als Vorsitzender, die eine starke Propaganda im Geiste der in dem Manifest geäußerten politischen Ideen zu entfalten, vorhatten[19].

Das Executivkomitee hatte sogar „eine Statut zum Aufbau des rumänischen Propagandadienstes in der Bukowina" aufgestellt, der vom Innenministerium Rumäniens am 1. November 1918, also nach vier Tagen nach der Konstituante Bukowinas von 27. Oktober, zugestimmt wurde. Die Vorschriften des Statuts betreffend der Bildung eines Propagandadienstes aus bukowinischen Flüchtlingen bestehend, der die bukowinische Bevölkerung „über die Berechtigung und Notwendikeit der Einigung Bukowinas mit allen rumänischen Ländern" aufklären sollte, nachdem diese Einigung schon von der Konstituante Bukowinas behauptet worden war, beweisen einen isolierungszustand der Flüchtlinge und sogar auch eine Handlungsweigerung deren aus dem Land. Auf anderer Seite, durch diesen Dienst wollte man, sowohl die in der Bukowina zurückgeblibenen rumänischen politischen Führer, als auch ihre Aktionen,

[16] Pompiliu Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni-bucovineni,* in „Gazeta Transilvaniei", vom 16. August-14. September 1922; Silvestru Netea, *Câteva amintiri de acum 20 de ani în urmă,* in *Amintiri răzleţe din timpul unirii. 1918,* Hersg. von Ion Nistor, Cernăuţi, 1938, S. 268-270.

[17] Ion Nistor, *Unirea Bucovinei. 28 Noembrie 1918. Studiu şi documente*, Bucureşti, 1928, S. 29-30.

[18] *Ebda*.

[19] Doina Huzdup, *Un episod din viaţa lui Ion Nistor. Chişinău 1918,* in *Ion Nistor. 1876-1962,* S. 124-125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aus der Perspektive "der Reinheit ihrer nationalen Gefühlen", die von dem Dienst der Bukowinischen Flüchtlinge geprüft werden mußten, – zuzensurieren[20].

Was die zweite Gruppierung anbelangt, stellte man fest, daß infolge des kaiserlichen Manifests die fünf rumänischen Abgeordneten aus dem Wiener Reichsrat, die alle Rumänen aus der Habsburgermonarchie und nicht nur die Rumänen aus der Bukowina darzustellen neigten, bildeten sich in den Rumänischen Nationalrat[21]. Der neue Rumänische Nationalrat, geführt von Claudiu Isopescul-Grecul, weigerte sich Anhänglichkeitserklärungen dem Kaiser gegenüber abzugeben, und schlug das kaiserliche Manifest als unvollständig ab, weil es über Ungarn und über das Schicksal der sich dort befindenden Rumänen nichts erwählte.

In diesem Sinne, in der Sitzung vom 22. Oktober 1918, die als Folge der Insistenz der Mitglider des Rumänischen Nationalrates einberufen, vor dem wienerischen Abgeordnetenhaus und der Vertreter österreichischen Regierung, den rumänischen Standpunkt bekanntgemacht wurde. Die Rumänen verlangten jetzt das Selbst-bestimmungsrecht angesichts der Einigung aller rumänischen Provinzen aus Österreich und Ungarn in einen einzigen Staat als ein selbstverstendliches und unverjährbares Recht der Rumänen[22].

Der Abgeordnete Keschmann, der sich dem rumänischen Standpunkt anschloß, erklärte im Namen der Deutschen aus der Bukowina, daß diese das Schicksal der Rumänen teilen möchten. In Gegensatz zu diese befand sich der Abgeordnete, Nicolae Wasilko, Leiter der parlamentarischen Gruppe der bukowinaer Ukrainer; in seiner Rede, indem er den Norden Bukowinas für die Ukraine beanspruchte, verlangte er ein Plebiszit zwecks der Einigung Bukowinas mit Siebenbürgen[23].

Indem der sozial-demokraten Abgeordnete George Grigorovici die Einstellung, der rumänischen Abgeordneten aus der Bukowina betreffend des Frages der Nationaleinheit zusammenfaßte, behauptete er daß „die Einigung der Rumänen ist ein Ideal und ein Ziel, das die Rumänen für immer und ewig verfolgen werden, in jeden Momment und jeden Umständen, ohne Rücksicht auf die momentane politische Konstellation oder die Art und Weise wie sie ihr Weg ins Leben bauen werden"[24]. In der Auffassung dieses bukowinisch-rumänischen Politikers konnte die Einigung der Rumänen auf föderalistische Weise erzielt werden, entweder durch die Einigung aller Rumänen aus der Monarchie und aus dem Rumänischen Königreich mit dem neuen demokratischen und föderalisierten Österreich, oder durch die Gruppierung aller Länder bewohnte von Rumänen aus Österreich- Ungarn um das Rumänische Königreich[25].

Am zweiten Tag nach dieser Sitzung waren die Abgeordneten Aurel Onciul, George Sirbul und George Grigorovici in der Bukowina gegangen um in Verbindung mit den Spitezender rumänischen Nationalbewegung aus der Land zu treteten und sie über die getroffenen Entscheidungen des Rumänischen Nationalrates aus Wien zu benachrichtigen[26].

Die anderen zwei Abgeordneten, Isopescul-Grecul und Teofil Simionovici waren, um weiterhin Kontakt mit den Vertretern der siebenbürgischen Rumänen Iuliu Maniu

[20] Ion Nistor, *Unirea*, S. 84-86, Beilage nr. V und VI.

[21] Constantin Isopescul-Grecul, *Amintiri asupra evenimentelor din 1918,* in *Amintiri răzleţe,* S. 180-182.

[22] *Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten,* Wien, Sitzung vom 22. Oktober 1918, S. 4641-4664.

[23] *Ebda*, S. 4654-4664.

[24] *Ebda*, S. 4648.

[25] *Ebda*, S. 4647 ff.

[26] George Sîrbul, *Amintiri din vremea unirii,* in *Amintiri răzleţe,* S. 376-377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

und Miron Cristea zu haben, angesichts einer gemeinsamen Aktion, –in Wien geblieben. Gleichzeitig verfolgte man die Anknüpfung eines permanenten und direkten Verbindung des Rumänischen Nationalrates mit den Vertretern der anderen Nationalräte der Völker aus der Monarchie, als auch mit der politischen Welt aus der Hauptstadt Österreichs[27].

In der Moment in dem man über die Aktion der Nationalemanzipierung von Czernowitz erfuhr, hatte der Rumänische Nationalrat aus Wien – telegraphisch – sich vorbehalttes den Entscheidungen des Rumänischen Nationalrates angeschlossen. Dadurch hatte sich die rumänische Aktion aus Wien der Aktion aus Czernowitz angeschlossen, und in diese sich auf organische Weise integriert. Die Mehrheit der Mitglieder des Rumänischen Nationalrates aus Wien waren in die Reihen der neuen Repräsentativorgane des in der Bukowina gebildeten öffentlichen Lebens eingetreten, während Constantin Isopescul-Grecul, als Vertreter des Rumänischen Nationalrates aus Czernowitz, in Wien geblieben war[28].

In der Bukowina aber weder die Ideen des Nationalrates aus Wien, noch die aus dem Manifest des Rates der Flüchtlinge rezeptirend, hatte die rumänische politische Nationalaktion einen eigenen Weg genommen, gestützt auf die politischen Innenmächte. Die Initiative hatte einer beschränkten Gruppe von Intellektuellen aus Czernowitz angehört, an der Spitze des Universitätsprofessors Sextil Puşcariu und des Arztes Isidor Bodea[29].

Während der geführten Diskussionen über die Innenlage Österreichs und die weltpolitische Situation, hatten diese Anfang Oktober die Möglichkeit der Auflösung der Habsburger Monarchie erkannt.

Angesichts dieser Möglichkeit stellte man am 13. Oktober 1918 das Problem der Bildung eines lokalen Initiativenrates ein, welcher mittels eines eigennen Presseorgans „Glasul Bucovinei“ (Die Stimme der Bukowina) betitelt, die rumänische Öffentlichkeit, im Sinne der Verwirklichung einer rumänischen Nationaleinheit, verbereiten sollte[30].

Vor der Erscheinung der ersten Nummer fanden Beratungen zwischen der neuen politischen Nationalgruppierung und einigen Vertreter der rumänischen politischen Gruppierungen und Parteien aus der Bukowina, am 15. Oktober 1918, im Hause des Barons Alexander von Hurmuzaki, -statt; an diesen Beratungen nahm unter anderen auch Aurel Onciul, der Vorsitzende der Demokratischen Partei und Abgeordnete im Wiener Reichsrat, teil. Alle Versuche von Puşcariu um Onciul zu überzeugen, daß die einzige richtige Haltung der Anspruch auf die ganzen Bukowina für die Rumänen war, waren ergebnislos[31]. Aurel Onciul, mit seinen eigenen Überzeugungen, blieb bei seiner Idee betreffend der Notwendigkeit, daß die Rumänen sich auf einen Kompromiß mit den politischen Vertretern der Ukraine einigen sollten. Mittels dieses, die Abtretung der Gebiete nördlich des Pruts an die Ukraine, und die Einigung der restlichen Bukowina mit dem Rumänischen Königreich, unter der Habsburgerhaus, vorhaben sollte. Diese Idee veröffentlichte Onciul, einige Tagen später, in der Zeitung „Foaia Poporului“ (Das Blatt des Volkes)[32]. Aber seine Ideen, von neue politischen Gruppirung, abgewiesen wurde.

[27] Constantin Isopescul-Grecul, *Amintiri,* S. 183.

[28] Teodor Bălan, *Bucovina,* S. 92-93.

[29] Cornelia Bodea, *Isidor Bodea, Sextil Puşcariu şi Bucovina,* in „Glasul Bucovinei“. Revistă trimestrială de istorie şi cultură, Cernăuţi-Bucureşti , nr. 3/1994, S. 35-36.

[30] Sextil Puşcariu, *Cum a luat fiinţă „Glasul Bucovinei“*, in *Amintiri răzleţe,* S. 334-336.

[31] *Ebda*.

[32] „Foaia Poporului“, Cernăuţi, vom 9/22 Oktober 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eine neue Abgrenzung der neuen Nationalgruppierung, von den damaligen politischen Vertretern der Rumänen aus der Bukowina, fand mehrere Tage später statt, am 17. Oktober, gelegentlich der Veröffentlichung des kaiserlichen Manifest. Eusebie Popovici verlangte Puşcariu – im Namen der Rumänischen National Partei – die Erscheinung der Zeitung, bis nach der Einberufung – von dieser Partei – einer Nationalversammlung, die sich als Konstituante ausrufen sollte, zuvertagen. Diese hinhaltende Vorschlag, Alecu Procopovici, Maximilian Hakman, Vasile Bodnarescu und die anderen Intellektuelen, um Puşcariu gruppiert, lehnten kategorisch ab[33].

In dem Programmartikel der ersten Nummer der Zeitung „Glasul Bucovinei", von 9/22. Oktober 1918, mit dem Titel: „Was wollen wir?", verlangte die neue politische Nationalgruppierung die Unabhängigkeit für die Rumänen aus der ganzen Bukowina, ihre Zasammenarbeit mit den Rumänen aus Siebenbürgen um die Verwirklichung der Nationaleinheit, die Ernennung von eigenen Abgeordneten, gewählt aus der Reihen der rumänischen Nation, für den zukünftigen Friedenskongreß, die ihre Desiderata vertreten sollten. Als Antwort zu den Ansprüchen des Ukrainischen Nationalrates aus Lemberg auf den Norden Bukowinas bis zum Siret für Ostgallizien, Gebiet das größtenteils von den Ukrainern bevölkert war, beanspruchte in demselben Programartikel die neue rumänische politischen Gruppirung – im Namen des Geschichtsrechts – die ganze Bukowina für die Rumänen[34].

Der neuen Nationalgruppierung schloß sich von Anfang an, der bekannte rumänischen Politiker und Nationalist, Iancu Ritter von Flondor[35], der an die Spitze der rumänische Nationalbewegung aus Czernowitz ankommend, sie in den Sieg zu führen gewußt hatte.

Infolge der Beharrlichkeiten von Iancu Flondor und der politischen Spitzen um die Zeitung „Glasul Bucovinei" gruppiert, wurde am 14/27. Oktober 1918 eine Nationalversammlung der Rumänen zu Czernowitz eineberufen, an der Vertreter aus allen Schichten Bukowinas teilnahmen. Diese proklamierte sich zur Konstituante und entschied sich im „Namen der nationalen Souveranität" für die Einigung der ganzen Bukowina mit den anderen rumänischen Ländern in einen unabhängigen Nationalstaat. Die Nationalversammlung, die Konstituante geworden war, gründete einen Rumänischen Nationalrat in Czernowitz, als ein Repräsentativorganismus der Rumänen aus der Bukowina. Der Nationalrat war aus 50 Mitgliedern gebildet, die aus allen Sozialschichten der bukowinisch-rumänischen Gesellschaft gewählt waren. Der neue Nationalrat mußte „das rumänische Volk aus der Bukowina" zuführen, seine Rechte zuverteidigen und es bei der zukünftigen Friedenskonferenz – durch Abgeordneten – zuvertreten.

Der Rat hatte ein Exekutivkomitee – aus seinen Reihen – ernannt, gebildet aus 14 Staatssekretären, mit Iancu Flondor als Vorsitzende. Es wurden auch drei Abteilungen des Nationalrates gegründet: eine Außen-, eine Verwaltungs – und eine Versorgungsabteilung[36].

Fast alle rumänischen Abgeordneten aus dem Wiener Reichsrat und Landtag wurden in das Exekutivkomitee des Rumänischen Nationalrates gewählt. Von die

[33] Sextil Puşcariu, *Cum a luat fiinţă*, S. 337-339.

[34] „Glasul Bucovinei", Cernăuţi, nr. 1, vom 22. Oktober 1918.

[35] Über Iancu Ritter von Flondor siehe: Constantin Loghin, *Iancu cavaler de Flondor (1865-1924)*, Cernăuţi, 1944; Mihai Pînzaru, *Iancu Flondor. Eroul Bucovinei,* Chişinău, 1992; Radu Economu, *Iancu Flondor (1865-1924),* in „Glasul Bucovinei". Revistă trimestrială de istorie şi cultură, Cernăuţi-Bucureşti, nr. 3/1994, S. 39 ff; Mihai-Ştefan Ceauşu, *Iancu Flondor. Omul politic şi epoca sa*, in AIIX, XLII/2005, S. 221 ff.

[36] „Monitorul Bucovinei", Cernăuţi, nr. 1, vom 14. November 1914; Ion Nistor , *Unirea,* S. 86- 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anwesenden, George Grigorovici und George Sârbu wurden, neben Iancu Flondor, am 28. Oktober 1918 in die Delegation gewählt, die beauftragt worden war dem österreichischen Landespräsident, Graf von Etzdorf, die Entscheidungen der Konstituante Bukowinas zur Kenntnis zu bringen und die Machtübergabe an die rumänische Konstituante zu verlangen[37].

Etzdorf hatte aber keine bejahende Antwort gegeben, weil die genauen Anweisungen seitens das Wiener Kabinetts fehlten[38]. An seine Reihe, der Rumänische Nationalrat konnte sich nicht mit Gewalt durchsetzen, weil ihm die notwendige Militärmacht fehlte, weil in der Bukowina keine rumänischen Nationalgarde gegründet werden konnte.

Aus andere Seite, die Vertreter der ukrainischen Nationalbewegung hatten die Entscheidungen der rumänischen Konstituante abgewiesen, und durch den Entschluß der Nationalversammlung der Ukrainer von 3. November 1918 aus Czernowitz, beschloßen sie die Einigung der Bukowina mit dem am 18. Oktober auf dem Territorium des österreichischen Galliziens neue gegründeten ukrainischen Staat. Die Ukrainer verlangten ihrenseits dem Landespräsident ihren die Macht zu übermitteln, was dieser aber abwies. Etzdorf verlangte, daß Bukowina bis zur Entscheidung der Friedenskonferenz sowohl von den Vertretern der ukrainischen, als auch von denen der rumänischen Nation regiert werden sollte[39].

Als Folge trat der Nationalrat der Ukrainer mit dem rumänischen Politiker Aurel Onciul in Verbindung, der mit dieser Idee einverstanden war. Infolge der unter dem österreichischen Landespräsident geführten Verhandlungen beschloßen die beiden Seiten, daß der Norden Bukowinas bis zum Prutfluss von den Ukrainer und der südliche Teil bis zum Siretfluss von den Rumänen beherrscht weden sollte, und das Gebiet zwischen Siret- und Prut-Fluss sollte eine ukrainisch-rumänisches Kondominium bilden[40].

Iancu Flondor erklärte dem Landespräsident am 4. November 1918 gelegentlich der von diesem beantragten Zusammenkunft- indem er gegenüber der von Etzdorf mit den Ukrainern getroffenen Vereinbarung reagierte- daß der Rumänische Nationalrat den von Onciul geschlossenen Pakt nicht anerkannte und die Rumänen weiterhin die Entscheidungen der Konstituante von 27. Oktober behaupteten, indem sie, im Namen des Geschichtsrechts, die ganze Bukowina zurükforderten. Gleichzeitig, Flondor machte dem Graf von Etzdorf bekannt, daß er von der Regierung Rumäniens, die Intervention der rumänischen Armee in der Bukowina, durch einen nach Jassy geschickten Delegierten, verlangt hatte[41].

Am 4. November 1918 in Jassy angekommen, wurde Vasile Bodnarescul, der Abgesandte des Rumänischen Nationalrates aus Czernowitz, von dem Präsidenten der Ministerräte Rumäniens, Alexandru Marghiloman, empfangen, dem er den Text der Resolution der Nationalversammlung vom 27. Oktober, die von der Ukrainer in der Bukowina geschaffenen Situation und die Beanspruchung der Intervention der rumänischen Armee verstellte. Bei all diesen Sollizitationen, angesichts der Lage

[37] Radu Economu, *Unirea Bucovinei. 1918,* Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1994, S. 10-11.
[38] *Ebda*.
[39] Erich Prokopowitsch, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina,* München, 1959, S. 48 ff.
[40] „Czernowitzer Morgenblatt", vom 4. November 1918; Teodor Bălan, *Bucovina,* S. 93-97; Erich Prokopowitsch, *Das Ende*, S. 44-45.
[41] Aurel Ţurcanu, *Misiunea mea pe lângă guvernul Etzdorf,* in *Amintiri răzleţe,* S. 470-473.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rumäniens, als ein im Krieg besiegter Staat, antwortete Marghiloman, daß er ihm nur Waffen für die Bildung einer Nationalgarde versprechen konnte. Nach seiner Rückkehr in Czernowitz wurde Bodnarescu wieder nach Jassy – am Abend des 5. November – geschickt, mit dem drücklichen Auftrag der rumänischen Regierung zu zeigen, „daß die kritische Lage des Rumänischen Nationalrates aus der Bukowina die unverzügliche Intervention der rumänischen Armee verlangte“[42].

Die Situation aus der Bukowina verschlimmerte sich am 6. November 1918 durch die Übernahme der politischen Macht von den Vertretern der Ukrainer verbündet mit Aurel Onciul[43]; somit schien die Aktion des Rumänischen Nationalrates eine Niderlage zu erleiden.

Angesichts dieser Perspektive, bei der Insistenz der Abgesante Vasile Bodnarescul, beschloßen der König von Rumänien und die neue rumänische Regierung die verlangte militärische Hilfe zu gewähren, nach der Beanspruchung und den Empfang der Genehmigung seitens der Entente. Durch dem Befehl des Kriegsministers vom 6. November 1918 beschloß man, daß die achte Division in die Bukowina vorrücken und diese progressif bis Czernowitz besetzen sollten[44], laut vorherigen Abmachung mit der Entente. Damit diese Gebietsverletzung nicht als einen von den Rumänien hervorgerufenen „casus belli“ betrachtet werden sollte, schickte gleichzeltig der Präsident der rumänischen Regierung dem österreichisch-ungarischen Botschafter aus Bukarest ein Telegramm, in dem er zeigte, daß die Aktion der rumänischen Armee auf Anspruch des Rumänischen Nationalrates aus Czernowitz stattfand, da die kaiserlichen Behörden die Provinz verlassen hatten und man nach dem Schutz der Bevölkerung vor der Anarchie trachtete[45].

Obwohl es auf keinen bewaffneten Widerstand gestoßen hatte, verlief das Vorrücken der rumänischen Armee ziemlich langsam. Ein Versuch Aurel Onciuls diese Intervention zu stoppieren, blieb ergebnislos[46]. Damit sich der Rhythmus des Vorrückens der rumänischen Armee nach Czernowitz beschleunigen sollte, war am 9. November eine andere Sollizitation seitens des Rumänischen Nationalrates erforderlich, der mit dem Rücktritt drohte[47].

Infolge des Rückzugs in Galizien der Ukrainischen Nationalrat und seiner Truppen, hatte der Rumänische Nationalrat am 10. November effektiv die politische Macht in Czernowitz übernommen; in dieser Funktion hatte der Rumänische Nationalrat am 11. November die rumänischen Armee in der Hauptstadt Bukowinas empfangen.

Bei der Nachricht des Einzugs der rumänischen Truppen in Czernowitz hatte Ion Nistor im Namen der bukowinisch-rumänischen Flüchtlinge dem König von Rumänien ein Festtelegremm aus Kischineu geschickt, in dem er als Wortführer der Rumänen aus der Bukowina seinen Dank „für die vielerwartete Befreiung und Eintverleibung der Bukowina – in alle Ewigkeit – an die Urheimat“, zeigte[48].

[42] Teodor Bălan, *Rolul lui Vasile Bodnărescul în preajma Unirii,* Cernăuți, 1938, S. 7-9.

[43] „Czernowitzer Morgenblatt“, vom 7. November 1918; Teodor Bălan, *Bucovina,* S. 93-94.

[44] *Intrarea armatei române în Bucovina şi cooperarea ei cu celelalte instituții de stat pentru educarea straturilor sociale,* in *Zece ani de la Unirea Bucovinei. 1918-1928*, Cernăuți, 1928, S. 37.

[45] Direcția Națională a Arhivelor Istorice Centrale Bucureşti, Mikrofilmen Österreich, Role 119.

[46] Radu Economu, *Unirea*, S. 19-20.

[47] Teodor Bălan, *Rolul lui Vasile Bodnărescu*, S. 30-32.

[48] Ion Nistor, *Unirea,* S. 42-43; *Ebda*, *Istoria Bucovinei,* S. 387-388.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In der Bukowina vereinigte sich am 12. November 1918 der Rumänische Nationalrat in die öffentliche Sitzung und stimmte das provisorische Grundgesetz betreffend der Mächte Bukowinas ab. Das Gesetz, die autonomen Traditionen folgent, bestimmte, daß der von der Konstituante Bukowinas gegründete Rumänische Nationalrat die höchste Gewalt des Landes darstellte, seine Stellung auch als gesetzgebende Körperschaft ausübte. Gleichzeitig wurde eine Regierung der Bukowina gebildet mit Iancu Flondor als Präsidenten, Regierung die aus einer Anzahl von Staatssekretären bestand. Alle diese Staatssekretäre, aus den Reihen der rumänischen intellektuellen Elite gewählt, waren – jeder alleine und alle zusammen – für den Rumänischen Nationalrat verantwortlich[49].

In der Sitzung vom 13. November – da Iancu Flondor die Idee hegte, daß bis zu der endgültigen Einigung eine Übergangsperiode vergehen mußte, in der jede Provinz ihre Autonomie behalten sollte[50] – hatte er ein echtes Regierungsprogramm auf lange Frist vorgestellt; dieses Programm sah die Aufstellung eines neuen Wahlgesetzes in der Bukowina aufgrund des allgemeinen, direkten und geheimen Wahlrechts veraus, das die Teilnahme aller Schichten, Nationalitäten und Konfessionen an der Tätigkeit in den Kammer Bukowinas, die Durchführung einer Agrarreform, die Gründung einer bukowinischen militärischen Legion, u.a. erlauten sollte[51].

Die Analyse der Sitzungsprotokolle vom 12. Und 13. November des Rumänischen Nationalrates zeigte, daß die Führer der rumänischen Nationalbewegung aus der Bukowina zu jenem Zeitpunkt der Meinung waren, daß die Einigung mit Rumänien durch die Vorschriften der Konstituante vom 27. Oktober durchgeführt worden war, unter der Voraussetzung der Bewahrung einer lokalen Autonomie, mit Vertretern in dem lokalen und zentralen Parlament, alles unter der Schutzherrschaft des rumänischen Könighauses. Das war auch der Sinn der vom 15. November dem König von Rumänien geschickte Botschaft, von Rumänischen Nationalrat durch seinen Sekretär des Außenministeriums, Sextil Puşcariu.

Die Regierung Rumäniens wünschte aber die bedingungslose Einigung Bukowinas mit Rumänien. In dieser Hinsicht wurde ein Brief Iancu Flondor vom Regierungschef durch den bukowinischen Flüchtling Dimitrie Marmeliuc geschicht, in dem er ihr unverzüglich nach Jassy einlud, um mit der Regierung über die bedigungslose Einigung zu sprechen. Das Problem wurde verlegt, nachdem sie zur Diskussion des Staatssekretärenrates der Bukowina gestellt wurde, und man beschloß die Entsendung nur des Sekretärs des Außenministeriums nach Jassy, für die Verhandlungen[52].

Nach seinem Empfang vom König am 22. November 1918 begegnete Sextil Puşcariu mit Ion Nistor, der an demselben Tag aus Kischineu von der rumänischen Regierung nach Jassy gerufen wurde. Diese informierte Puşcariu über die Tatsache, daß die bukowinischen Flüchtlinge und die Politiker aus Rumänien, wie z.B. Ion I.C. Bratianu, mit der kumulativen Einigung der von den Rumänen bewohnten Provinzen aus Österreich – Ungarn mit dem rumänischen Staat nicht einverstanden waren, sondern sie äußerten sich für eine direkte und bedingungslose Einigung mit Rumänien. Infolge der geführten Diskussionen war Puşcariu mit der bedigungslose Einigung Bukowinas mit dem Rumänischen Königreich einverstanden[53].

[49] Ion Nistor, *Unirea,* S. 113-114.
[50] Sextil Puşcariu, *Memorii,* Bucureşti, 1978, S. 338.
[51] Ion Nistor, *Unirea,* S. 119-125.
[52] Sextil Puşcariu, *Câteva scrisori,* in *Omagiul lui Ion I. Nistor. 1912-1937,* Cernăuţi, 1937, S. 12-13.
[53] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Ion Nistor,* S. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Infolge dieser Verhandlungen kehrte Sextil Puşcariu am 23. November zusammen mit Ion Nistor nach Czernowitz mit einem von der rumänischen Regierung zur verfügung gestellten Sonderzug, zurück. Nistor mußte als Ermächtigte der rumänischen Regierung alle Probleme betreffend der bedigungslose Einigung abhandeln. Der Rumänische Nationalrat hatte schließlich die Einberufung – in kurzer Zeit – eines aligemeinen Kongress der Bukowina angenommen, der die bedingungslose Einigung mit Rumänien abstimmen sollte. Als er nach Jassy zurückkehrte, hatte Nistor der rumänischen Regierung am 24. November einen Bericht betreffend der Annahme der Einberufung des Einigungskongress vorgestellt[54].

In der vierten Sitzung des Rumänischen Nationalrates aus Czernowitz vom 25. November gelegentlich des Empfanges der bukowinischen Flüchtlinge als neue Mitglieder, las George Tofan eine Mitteilung in ihren Namen, durch die sich zu den Änhängern der bedingungslosen Einigung Rumäniens erklärten.

Diese Sitzung des Rates hatte die Einberufung des allgemeinen Kongress am 15/28. November 1918 beschloßen, der sich über die bedingungslose Einigung mit Rumänien zu äußern hatte.

Nach seiner Rückkehr aus Jassy hatte Ion Nistor am 27. November dem Rumänischen Nationalrat aus Czernowitz das von ihm redaktierte Projekt des Einigungsaktes vorgestellt, das schließlich vom Rat genehmigt wurde[55].

Der vom 15/28 November 1918 in Czernowitz vereinigte allgemeinen Kongress der Rumänen hatte einmütig die Motion der bedingungslosen Einigung Bukowinas mit Rumänien abgestimmt, mit den Grenzen mit der sie in 1774 von den Österreichern dem Moldauischen Gebiet weggenommen wurde. An dem Entschluß der Einigung seitens der sich in der Bukowina befindenden Nationaliteten hatten sich nur die Deutschen und Polen angeschlossen, während die Juden und besonders die Ukrainern an der Arbeiten des Kongress nicht teilgenommen hatte[56].

Infolge dises Entschlußes, der den Sieg des iredentistischen Flügels der rumänischen Nationalbewegung verzeichnete, von den bukowinischen Flüchtlingen dargestellt, hatte Bukowina als politische Individualität zu existieren aufgehört. Die Einigungsgesetze die dem Moment der Bildung Groß-Rumäniens gefolgt hatten, lösten jedwelche Form von provinziellen Autonomie auf und ordneten Bukowina als auch die anderen Provinzen in den Rahmen des rumänischen einheitlichen Nationalstaates ein, in dem nur ein Zentrum der Macht existierte, das aus Bukarest.

[54] Radu Economu, *Unirea,* S. 27.
[55] *Ebda*, S. 120.
[56] „Monitorul Bucovinei“, Cernăuți, 1919, Faszikel 8, S. 2-4; Faszikel 9, S. 1-4; Faszikel 10, S. 3-4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRISTINA SPINEI

ÜBERBLICK ÜBER DIE POSTKOMMUNISTISCHE ZIVILGESELLSCHAFT IN RUMÄNIEN

1. EINLEITUNG

„In Osteuropa […] wird bürgerliche Gesellschaft im Gegensatz zu Staat begriffen und drückt die Überzeugung aus, dass die Gesellschaft nicht auf die staatlichen Strukturen reduzierbar sind. Gegenüber einem kommunistischen Staat, einem Staat, der alle Bereiche des Gemeinwesens unter seine Kontrolle zu bringen versucht, wird der Begriff „bürgerliche Gesellschaft" zum Maß der Widerstandsfähigkeit der Gesellschaft gegen den Totalitätsanspruch des Staates […]."[1]

Denn genau in solchen Ländern, die mit demokratischen Strukturen und mit Marktwirtschaft für das erste Mal und seit kurzer Zeit konfrontiert sind, ist die Rolle der Zivilgesellschaft besonders groß: Ihre Rolle soll darin bestehen, dass die Bürger in dem neu zustande gekommenen modernen demokratischen Staat sich politisch engagieren können, und durch die Übernahme und Bewältigung neuer Aufgaben für die Durchsetzung gesellschaftlicher Ziele sich einsetzen. Darüber hinaus soll eine aktive Zivilgesellschaft verhindern, dass die Bürger zu Opfern der Inkompetenz oder der Interessen der Politiker werden.

Rumänien hat ein überaus schlechtes Image in Europa, ebenso schlecht ist es um das Selbstvertrauen der Bürger des Landes bestellt, die sehr unter den Vorurteilen Westeuropas leiden. Dabei gehört das Land mit seiner bewegten Geschichte nicht nur geographisch zu dem europäischen Kontinent, sondern hat fast immer auch an der „Idee Europa" Teil gehabt. Geprägt durch griechische Kolonisation und römische Verwaltung in der Antike, christliche Tradition im Mittelalter, Multikulturalität in der K. u. K. Zeit, kulturelle und literarische Blüte im 19. Jahrhundert, Avantgarde Europas in der Zwischenkriegszeit und neuzeitliche kulturelle Westorientierung der rumänischen Intellektuellen hat Rumänien seinen Beitrag zur europäischen Kultur geleistet.

Von der im westlichen Europa oft wenig beachteten Tatsache ausgehend, dass Rumänien sich aufgrund seiner an der europäischen Tradition angelehnten kulturellen und politischen Entwicklung an der Ausbildung einer allgemeinen europäischer Identität trotz zeitweise widrigster Umstände Teil hatte und hat, wird diese Arbeit versuchen einen Einblick in die rumänische Zivilgesellschaft zu geben.

Diese Arbeit hat sich zum Ziel gesetzt, die im Titel anvisierte Thematik unter Rekurs auf die von Croissant, Lauth und Merkel[2] zusammengetragenen fünf Funktionen

[1] Krysztof Michalski, *Vorwort*, in Ders. (Hrsg.), *Europa und die Civil Society / Castelgandolfo-Gespräche 1989*, Stuttgart, 1991, S. 7-13. Hier S. 8.

[2] Gemeint ist der Aufsatz: Aurel Croissant, Hans-Joachim Lauth, Wolfgang Merkel, *Zivilgesellschaft und Transformation: ein internationaler Vergleich*, in Wolfgang Merkel (Hrsg.), *Systemwechsel*, 5, *Zivilgesellschaft und Transformation*, Opladen, 2000, S. 9-51. Die folgenden Rekurse oder Zitate auf dieses

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 151–163

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

einer Zivilgesellschaft zu untersuchen und – anhand einer Darstellung der wichtigsten Merkmale der rumänischen Zivilgesellschaft – zu eruieren, in welchem Maße welche zivile Sektoren die unten aufgezeigten Funktionen erfüllen. Auf diesem Fundament und in Anlehnung an hervorgehobene Aspekte des Untersuchungsgegenstandes wird überprüft, ob im Fall Rumäniens die Zivilgesellschaft sich in einem Wandlungsprozess[3] befindet oder nur eine Wunschvorstellung ist.

Als Ausgangspunkt für die Analyse werden die erwähnten Funktionen einer idealen[4] Zivilgesellschaft veranschaulicht; in einem nächsten Schritt bedarf es einer Untersuchung hinsichtlich des von Bendel und Kropp[5] entworfenen Variablen-Modells, das unter Herausarbeitung auf die rumänische Zivilgesellschaft angewendet wird, und mittels Erläuterung der politisch(-institutionellen) und politisch-kulturellen Faktoren sprich der sozialpolitischen Ausgangssituation der kommunistischen Jahre, der Transition und der neu entstandenen Institutionen resp. der politischen Kultur, der Mentalität, der Vergangenheitsbewältigung und der Minderheiten versucht, eine Antwort auf die beiden in der Fragestellung angeführten Leitgedanken zu geben.

Auf eine Zusammenfassung der verschiedenen Theoriestränge über das Konzept der Zivilgesellschaft wird hier verzichtet, und nur eine Denotation herangezogen: Die Zivilgesellschaft bezeichnet einen Bereich freiwilliger Zusammenschlüsse und Initiativen zwischen Privatleben und Staat, dem für die Bürger positive Effekte zugeschrieben wird.[6]

Außer den in dem Literaturverzeichnis angegebenen Quellen stützt sich diese Analyse auf gelesene Berichte aus der rumänischen Presse und auf verschiedene Gespräche, die nicht alle herangezogen werden konnten, um alle Aussagen zu bekunden. Neuere Erscheinungen in der Fachliteratur wurden älteren Beiträgen vorgezogen, da im Falle eines Transitionslandes einige Ergebnisse sich inzwischen als hinfällig erweisen können. Wegen dem zur Verfügung stehenden Entfaltungsraum und des komplexitätshalber eher für eine Doktorarbeit geeignetes Themas bietet die vorliegende Untersuchung mehr Orientierungsmöglichkeiten und Reflexionsperspektiven als Antworten.

2. THEORETISCHER HINTERGRUND FÜR DEN ZIVILGESELLSCHAFTLICHEN VORDERGRUND

Die Zivilgesellschaften zugesprochenen fünf allgemeinen Funktionen werden von Croissant, Lauth und Merkel aus der politischen Philosophie abgeleitet.

Die Schutzfunktion geht zurück auf John Locke und dessen Theorie des politischen Liberalismus, die im Rahmen der *protektiven* Funktion der Zivilgesellschaft die Bereiche des Staates und der zivilen Gesellschaft gegeneinander abgrenzt. In diesem

Buch, wie auch die anderen angewendeten Quellen, werden nach der ersten Angabe mit Namen des Autors / Herausgebers, Erscheinungsjahr und Seitenzahl angeführt.

[3] Als Grundlage für die Problemstellung werden die im Rahmen des Seminars für alle Systemtransformationen drei Schritte: die Grenzen des Wissens, die Akteurslücke und der Institutionenumbruch – berücksichtigt und auf die Analyse der Zivilgesellschaft übertragen.

[4] Croissant, Lauth, Merkel, 2000, S. 14.

[5] Rekurriert wird auf den Beitrag: Petra Bendel, Sabine Kropp, *Zivilgesellschaft – ein geeignetes Konzept zur Analyse von Systemwechseln? Ergebnisse eines interregionalen Vergleichs: Lateinamerika und Osteuropa*, „Zeitschrift für Politikwissenschaft", 8. Jahrgang, Heft 1, 1998, S. 39-67.

[6] Winfried Thaa, *„Zivilgesellschaft". Von der Vergesellschaftung der Politik zur Privatisierung der Gesellschaft*, „Widersprüche: Zeitschrift für sozialistische Politik im Bildungs-, Gesundheits- und Sozialbereich", Heft 76, Juni 2000, S. 9-19. Hier S. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sinne wird Zivilgesellschaft als eine soziale Sphäre jenseits des Staates definiert und ihre Rolle soll darin bestehen, die Bürger vor ungerechtfertigten staatlichen Eingriffen in ihre Privatsphäre zu schützen. Die Aufgabe dieses autonom fungierenden Raumes ist es, den Staat an die Erfüllung seiner Pflichten und das Respektieren seiner Grenzen zu erinnern sowie die Sicherung der drei vom Staat gewährleisteten Elemente, die als Eigentum des Menschen gelten: Leben, Freiheit, Besitz.[7]

Die Vermittlungsfunktion ist eines der Hauptargumente bei Montesquieu (*Vom Geist der Gesetze*, 1748) und fokussiert wird die Interaktion zwischen politischer und ziviler Sphäre, die als Grundlage für ein gelungenes Funktionieren der Netzwerke eines Landes ist: Die Zivilgesellschaft hat die Funktion einer „corps intermédiares" und bildet somit die notwendige Voraussetzung für die Sicherung der „Herrschaft des Gesetzes".[8]

Die Sozialisierungsfunktion wurde von Tocqueville in seiner Schrift *Über die Demokratie in Amerika* (1835/40) dargelegt. Sein zentrales Anliegen ist der demokratisch-partizipatorische Prozess, im Rahmen dessen die Bürger sich an den demokratischen Verfahren beteiligen sollen. Die Zivilgesellschaft unterstützt die Vermittlung ziviler Tugenden wie Solidarität, Toleranz, Vertrauen und Kompromißbereitschaft unter den Bürgern sowie die Bildung eines öffentlichen Raumes für gesellschaftliche und politische Diskurse. Ein entfaltetes und freies Assoziationsleben soll für eine Ausbreitung der Interessenmöglichkeiten sorgen, die wiederum die Basis für eine repräsentative Demokratie schafft.[9]

Die Gemeinschaftsfunktion, die sich in einigen Argumentationspunkten mit der Sozialisierungsfunktion zu decken anmutet, hebt die „sozialisatorische und kulturelle Dimension der Zivilgesellschaft"[10] hervor. Die Bürger sollen aktiv sein, vom Öffentlichkeitsbewusstsein beseelt, und eifrig in den sozialen Organisationen mitwirken. Die dergestalt geschaffenen zwischenmenschlichen Bindungen konstituieren sich als Macht vor dem Etatismus und dem Autoritarismus.[11]

Die Kommunikationsfunktion wurde von den Vertretern der Kritischen Theorie aufgegriffen und näher bestimmt. Zentral ist hier das Zustandebringen einer „demokratischen Öffentlichkeit"[12]. Habermas betont die Wichtigkeit der Existenz einer freien ‚öffentlichen Sphäre', die außerhalb des Staates und der Wirtschaft den Bürgern einen Raum für freien Dialog, Gedankenaustausch, Beratung und Beteiligung an der Demokratie[13] und an alles was sie einbezieht, bietet.

3. POLITISCH(-INSTITUTIONELLE) FAKTOREN

3.1. Typus der autoritären Regime

In seinem Bestreben, eine klassenlose Gesellschaft zu errichten, hat das kommunistische Regime mit seinem Organisationsmonopol der Staatspartei die *civil society* völlig zerstört.[14] Das Ziel des Kommunismus und des von ihm geschaffenen autoritären Staates war, die gesellschaftlichen Vereinigungen, Gewerkschaften, Organisationen zu zerschlagen, in einem Wort den moralischen Widerstand der Gesellschaft zu

[7] Croissant, Lauth, Merkel, 2000, S. 11.
[8] Ebd., S. 11-12.
[9] Ebd., S. 12.
[10] Ebd., S. 13.
[11] Ebd.
[12] Ebd., S. 14.
[13] Ebd.
[14] Vgl. in dieser Hinsicht Michalski, in Michalski, 1991, S. 8; Bronislaw Geremek, *Die* Civil Society *gegen den Kommunismus: Polens Botschaft*, in Michalski, 1991, S. 264-274. Hier S. 264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

brechen.[15] Wenn eine *civil society* überhaupt wagte, in irgendeiner Form ein offenes Wort zu sprechen, dann wurde sie kriminalisiert und nachgestellt.[16] Dieser Ausgangsstatus ist von großer Bedeutung für die Ansätze zu einer Herausbildung der rumänischen Zivilgesellschaft.

In Rumänien gab es keine *civil society* im Untergrund, die – wie etwa in Polen und der ehemaligen Tschechoslowakei – eine Gegenöffentlichkeit mit alternativen Gesellschaftsentwürfen und eine Gegenelite politischen Führungspersonals hätte entwickeln können; die vereinzelten Formen wurden vom Staat und von der kommunistischen Partei scharf kontrolliert und verwegene Stellungnahmen im Keim erstickt. Diese Tatsache geht auf die Übermacht der Sicherheitsdienstes (rum. Securitate) zurück, die ein omnipotenter Repressionsapparat war. Trotz offiziellen Verlautbarungen, das Departement stützte sich auf 400000 bis 700000 Informanten[17], spricht man gegenwärtig von einer großen Zahl von Mitläufern innerhalb der Bevölkerung, nämlich, dass jeder fünfte Rumäne mitgemacht habe. Trotzdem war die Securitate auch ein unübersichtlicher und politisch heterogener Geheimdienst. Unter Ceauşescu kam es ein Paar Male zu größeren Streiks und lokalen Revolten gegen das Regime, unter anderem 1977 bei einem Bergarbeiterstreik und 1987, als unzufriedene Arbeiter Parteigebäude verwüsteten. Beide Revolten wurden von der Securitate blutig niedergeschlagen.

Regimekritische Intellektuelle erregten ebenfalls immer wieder Aufmerksamkeit. So wurde in den 70er Jahren versucht, eine Dissidentenbewegung nach dem Muster der tschechischen Charta ’77 zu gründen. Die zwangsläufige Folge davon war, dass alle Beteiligten von der Securitate inhaftiert wurden. Überdies wagten andere, deren Namen in übernationalen kulturellen Kreisen einen guten Klang hatten, den Versuch, in den 80er Jahren durch Appelle, Briefe und Artikel in westlichen Medien auf die düstereren Zustände in Rumänien hinzuweisen. Die Securitate antwortete wiederum mit jahrelangem psychologischen Terror, Hausarrest und Gefängnis. Oppositionelle Intellektuelle wurden durch vielfältige Androhungen zum Schweigen gebracht. Wenn Familienmitglieder ins Ausland flohen und dort die Stimme gegen das Regime erhoben, wurden Eltern oder Verwandte verhaftet und in der Gefangenschaft zu Tode gefoltert[18]. Die Bevölkerung wurde durch einen umfassenden, brutalen Spitzel- und Unterdrückungsapparat gefügig gemacht, der sie schließlich in den 80er Jahren sogar Hunger und Kälte und den fast vollständigen Verzicht auf Westkontakte ertragen ließ.

3.2. Art der Transition

Das Regime des größenwahnsinnigen Diktators Nicolae Ceauşescu und seiner Geheimpolizei war eines der gefürchtesten und repressivsten in ganz Europa. Mit seiner Autarkiepolitik trieb Ceauşescu Rumänien in eine komplette wirtschaftliche Rückständigkeit und soziale Verelendung. Dem Urteil des vor Ceauşescu amtierenden Parteivorsitzenden Gheorghiu-Dej über das rumänische Volk, demzufolge „Maisbrei nicht explodiert“ wurde von den Aufständen in vielen Großstädten und anschließend von der Revolution 1989 widersprochen.

[15] Geremek, in Michalski, 1991, S. 265.
[16] Ebd.; Bendel, Kropp, 1998, S. 52.
[17] Gabanyi, 2002, S. 311.
[18] Dies war der Fall von Monica Lovinescus Mutter, die in der Gefangenschaft starb, weil die Tochter sich gegen das kommunistische Regime oftmals im Radio *Free Europe* und in ihren im Ausland erschienenen Büchern geäußert hatte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Wie schon die Politik der Ceauşescu-Epoche mit dem komplett erstickten Handel und der einschüchternden Repression durch die Geheimpolizei, verlief auch der Sturz des Diktators anders als in den anderen osteuropäischen Ländern: In Rumänien wurde die Diktatur durch einen „revolutionären Staatsstreich“[19] gestürzt und es kam zu blutigen Auseinandersetzungen[20]. Auch wenn der rumänische Machtwechsel und der gesellschaftliche Umbruch in der Fachliteratur[21] als „verratene, gestohlene, inszenierte Revolution“ bezeichnet wird, ist der Begriff „Revolution“ schon in seiner legitimen Verwendung, denn als Gegenkonzept fungiert die sogenannte „Revolution“[22] (Kombination aus Reform und Revolution) als Ausdruck für einen sozialen Wandel von oben als Reaktion auf revolutionären Druck von unten, so wie er in Polen und Ungarn[23] vollzogen war. Und diese Deutung scheint auch vorausblickend für die Zeit danach: Im Dezember 1989 manövrierte[24] sich der Ex-Kommunist Ion Iliescu an die Macht und errichtete sieben Jahre lang ein reformfeindliches Regime, bis es 1996 zu einer Machtübernahme durch demokratische Parteien kam, die aber ebenfalls gescheitert ist.[25] Rumänien ist somit das einzige Land aus dem ehemaligen Ostblock, das nach 1989 keine antikommunistische Regierung gehabt hat.

Der Neubeginn stand im Zeichen einer von hohen Funktionären aus der alten Garde[26] der kommunistischen Partei und Armeegeneralen geführten Politik. Statt einem revolutionären Bruch mit alten Ordnungen begegnete Kontinuität. Ein ‚von oben‘ angeschobener Systemwechsel setzt eine Eigendynamik in Gang, eine Entfernung der ehemaligen Kadern aus Wirtschaft, Verwaltung und Kommunistischer Partei und daraus ergeben sich neue Handlungsspielräume.[27] Im Falle dieses ‚von unten‘ vollzogenen Umbruchs waren hingegen die Reformen zur Pluralisierung und Dezentralisierung des politischen Systems wieder eine staatliche Initiative.

3.3. Die neuen Institutionengefüge

3.3.1. Gewerkschaften, Vereine, Nichtregierungsorganisationen

Infolge des angestoßenen Liberalisierungsprozesses erhielten gesellschaftliche Gruppen nach 1989 mehr Partizipationschancen und sie sind in unterschiedlicher Reichweite ausgeprägt. Aus der Tradition der „Schule von Păltiniş“ sich speisend, die bedeutende Geisteswissenschaftler mit einem betont elitären Habitus[28] sammelte, konstituierte sich schon 1989 eine „Gruppe für sozialen Dialog“ (GDS), deren

[19] Anneli Ute Gabanyi, *Rumänien*, in: Dies., Klaus Schroeder (Koordinatoren), *Vom Baltikum zum Schwarzen Meer: Transformation im östlichen Europa*, München, 2002, S. 309-338. Hier S. 309.

[20] Vgl. Gabanyi, 2002. S. 309.

[21] Henrik Bischof, *Rumänien – die „gestohlene“ Revolution*, Bonn, 1992; Anneli Ute Gabanyi, *Die unvollendete Revolution: Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie*, München, 1990; Dies., *Rumänien: Die inszenierte Revolution*, in Christa Zach (Hrsg.), *Rumänien im Brennpunkt,* München, 1998, S. 391-407; Dies., *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation*, München, 1998.

[22] Ralf Dahrendorf, *Betrachtungen über die Revolution in Europa*, Stuttgart, 1990, zitiert nach Anneli Ute Gabanyi, *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation,* München, 1998, S. 15.

[23] Gabanyi, 1998 [*Systemwechsel*], S. 15, die hiermit Timothy Garton Ash zitiert.

[24] Gabanyi, 2002, S. 310-311.

[25] Gabanyi, 2002, S. 313-318; Dies., *Die unvollendete Revolution: Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie,* München, 1990, S. 19-65, 137-173.

[26] Gabanyi, 1990, S. 19-34.

[27] Bendel, Kropp, 1998, S. 51.

[28] Gabriel Liiceanu, *Was bedeutet es, in der Nachkriegszeit im Osten Europäer zu sein?*, in Ilina Gregori, Angelika Schaser (Hrsg.), *Rumänien im Umbruch: Chancen und Probleme der europäischen Integration*, Bochum, 1993, S. 109-115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mitglieder bekannte Intellektuelle waren. Die GDS beabsichtigte als Instanz für eine kritische Reflexion über die Probleme der rumänischen Zivilgesellschaft zu fungieren[29], erhob keine Machtansprüche und verweigerte jegliche politische Unterordnung. Die von der Gruppe herausgegebene Wochenzeitschrift *22* (benannt nach dem Tag, an dem Ceauşescu stürzte) wurde zu einer der wichtigsten demokratischen Publikationen und setzte den Maßstab einer zivilen, toleranten, rationalen und hochrangigen Debattenkultur. Trotz der mannigfaltigen organisierten Debatten zu aktuellen politischen, sozialen und wirtschaftlichen Themen, blieb die GDS eine „Vereinigung für den Gedankenaustausch von Intellektuellen", so wie sie in einer Erklärung behauptete. Wegen dieser gewissermaßen elitären Haltung der GDS, konnte der ursprüngliche Anspruch eines alle gesellschaftliche Schichten einschließenden Dialogs nicht verwirklicht werden.

Ein weiterer wichtiger Versuch, eine zivile Organisation mit gesamtgesellschaftlicher Wirkung zu gründen, fand ein Jahr später statt, als sich antikommunistische Gruppen zur „Bürgerallianz" (AC) zusammenschlossen, um gemeinsam gegen das Iliescu-Regime und für eine Demokratisierung Rumäniens einzutreten. Ein konkretes Ziel war die Verwirklichung der gegen das Weiterwirken kommunistischer Tendenzen und ihrer Initiatoren („Proklamation von Timişoara") und zu diesem Zweck organisierte die AC antikommunistische Demonstrationen im ganzen Land[30]. Eine Massenbasis erreichte sie damit jedoch nicht. Nach ein Paar Monaten kam es zu einer paradoxen Situation: Ein Teil der zivilen Organisation ging in eine politische über, Tatsache die zu einer Fragmentierung der gleichen zivilen Interessen führte. Die Mitglieder der so entstandenen Bürgerallianz setzen sich vor allem die Aufarbeitung der kommunistischen Vergangenheit zum Ziel und initiierten die Gründung einer Gedenk- und Tagungsstätte sowie eines Dokumentationszentrums im ehemaligen Gefängnis von Sighet.[31]

Die zwei Beispiele veranschaulichen die Schwierigkeit, eine gesellschaftliche Menge für die Idee und die Formen der Zivilgesellschaft zu gewinnen. Wenn durch die GDS die Aussicht auf Kommunikation und auf eine aus gemeinsamen Interessen resultierende Solidarität möglich wurde, eröffnete die AC die Chance auf Einwirken in die unmittelbar umgebende politische Realität und somit die Gelegenheit Gemeinschaftsgeist zu zeigen. Auch wegen unzureichender Infrastruktur und mangelhafter Kommunikation wird die Arbeit der zivilen Organisation wesentlich erschwert.

Rumänien verfügt über einen gut entwickelten Sektor von Gewerkschaften, die als Repräsentant der Arbeiter fungieren oder sich für unterschiedlichste Ziele einsetzen: Menschen- und Minderheitenrechte, soziale Arbeit, Medienunabhängigkeit u.a. Aus mangelnden überzeugenden Diskursen, griffen viele Arbeitergewerkschaften – die so ihre Schutz- und Vermittlungsfunktion verstanden – zu Erpressung, Nötigung und Gewalt[32] wenn sie für die Rechte der Arbeitnehmer eintraten oder Kredite und Subventionen von der Regierung erhalten wollten. Die Einflussnahme auf die staatlichen Institutionen erfolgte mittels Gewalt und nicht durch Dialog oder Verhandlungen. Die internationalen Protest nach sich ziehenden sogenannten Bergarbeiter-Pogrome

[29] Gabanyi, 2002, S. 323.
[30] Ebd.
[31] Ebd.
[32] Gabanyi, 2002. S. 324. Unter Anleitung von Geheimdienstoffizieren prügelten mehr als 10000 Bergarbeiter auf Demonstranten oder solche ein, die sie für Intellektuelle, Studenten oder Oppositionelle hielten, verwüsteten Gebäude der Universität, Zentralen von Oppositionsparteien und Redaktionen unabhängiger Zeitungen. Trotz außenpolitischem Protest, überfielen sie 1991 die Bergarbeiter erneut Bukarest, diesmal wegen Subventionsstreichungen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(„Mineriade“) zeugen von der Einfachheit, demokratisch legitimierte Verfahren durch Gewaltandrohungen auszuhebeln.

Seit 1990 wurden mehrere zehntausend Nichtregierungsorganisationen, Stiftungen und Vereine gegründet[33]. Die meisten widmen ihre Arbeit den Straßenkindern, Obdachlosen, Behinderten, Aids-Kranken. Der dergestalt geförderte soziale Zusammenhalt in der Entwicklung sozialer Fähigkeiten und Gewährung von Chancen für sozial schwache und benachteiligte Personen spricht auch für eine Beschützung der Bevölkerung seitens der Zivilgesellschaft. Die Tätigkeit der NGOs wird auch durch andere Organisationen gestützt: durch Betätigungen in Bereichen wie Arbeit mit Jugendlichen, Umwelt, Bildungswesen, Frauenpolitik oder Sport.

3.3.2. Die Massenmedien

Sofort nachdem Ceauşescu stürzte, wurden das staatliche Fernsehen und der Rundfunk vom Iliescu-Regime kontrolliert und dienten als Propagandaorgane für die neu installierte Ordnung; schrittweise passten sie sich jedoch etablierten Maßstäben von Objektivität und Professionalität an. Nach der Wende vom Herbst 1996 schwenkten sie *ex abrupto* auf die Linie der neuen Machthaber um.

Ab 1991 entstand eine Reihe privater regionaler oder lokaler Fernsehstationen, die inzwischen überregional und landesweit senden. Sowohl die öffentlich-rechtlichen als auch die kommerziellen Sender situieren sich zwischen objektiven und professionellen Nachrichtensendungen, politischen Magazinen und Talk-Shows und kommerziellen Formaten[34] – es besteht allerdings eine gewisse Tendenz, das Programmangebot stark auf Macht-Linie (wegen sehr großen Schulden) zu verschieben.

Der Sektor der Printmedien verläuft auch vielfältig. Neben den unabhängigen anspruchsvollen Wochenzeitungen mit ausführlichen aus kompetenter Feder gelieferten Kommentaren und Analysen, die eher von einem kleinen Kreis von Intellektuellen gelesen werden, gibt es die innerhalb der breiten Bevölkerung eher beliebte Lokalpresse. Vertreten sind auch ausländische Pressekonzerne, die obendrein als Vorbild dienen. Ein nationalistisches bzw. nationalkommunistisches Hetzblatt, dessen Direktor Hofdichter von Ceauşescu war und das durch eine aggressive aber bilderreiche Sprache an die Öffentlichkeit tritt, existiert immer noch.[35]

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass durch ihren kritischen, oft sehr polemischen Charakter, die Presse sich großes Verdienst um die Vermittlung objektiver Information und die Aufdeckung von zahlreichen Korruptionsskandalen erworben hat.

Die neu entstandenen Institutionen, darunter die NGOs, die unterschiedlichen Vereine und die Medien haben sich zu einem integrations- und repräsentationsfähigen Sektor entwickelt und die auf diese Weise geschaffenen Partizipationsanreize können nicht in Frage gestellt werden.

4. POLITISCH-KULTURELLE FAKTOREN

4.1. Merkmale politischer Kultur

Ein Erbe der Ceauşescu-Zeit ist die Autoritätsfixierung der Politik: Parteien sind oft Unterstützungsorganisationen für Politiker, die sie als Chance für ihre Führungspersönlichkeiten betrachten, als programmatisch begründete Verbände gleichgesinnter Bürger. Darauf lässt sich auch der leichte Etikettenwechsel einiger Parteien zurückführen.

[33] Gabanyi, 2002, S. 325.
[34] Ebd. S. 324.
[35] Ebd.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Obwohl die Regierung nach 1989 einschneidende marktwirtschaftliche zum Arbeitsplatzverlust führende Reformen vermied, und die daraus resultierende Konsequenz war, dass die soziale Lage sich verschlechterte, die Preise stiegen und das Einkommen vieler Menschen sank, fand die Bevölkerung keine Kraft, sich für ihre eigenen Interessen einzusetzen: Die populistischen Maßnahmen wurden nicht als solche angeprangert besonders in dem Kontext einer mit Fragen des wirtschaftlichen Überlebens befaßten Bevölkerung.

Die als Hoffnungsträgerin angetretene neue demokratische Führung diskreditierte sich in den Augen der Bevölkerung durch ständiges Auswechseln der Minister und sogar Ministerpräsidenten, Verzögerung von Entscheidungen, Nachgiebigkeit gegenüber Erpressungen durch die Bergarbeiter-Verbände[36]. Die rumänische Voreingenommenheit gegen Intellektuelle in Führungspositionen erwies sich in diesem Fall alles andere als ausgerottet, vielmehr als nahe liegend: Dem Land schienen nicht nur engagementbereite demokratisch gesinnte Bürger zu fehlen, die den Aufbau einer funktionierenden Demokratie vornehmen könnten, selbst die Schicht der Berufsintellektuellen konnte sich nur schwer mit dem „Geschäft" der Politik anfreunden. Für den begangenen Vertrauensbruch wurde die Regierungspartei von den Wählern hart abgestraft: Sie blieb ohne Vertretung im Parlament und Ion Iliescu wurde wieder Staatspräsident. Hierin ist wieder die große Akteurslücke zu erblicken: Die alten Eliten, die nicht von der Revolution abgelöst wurden, kamen erneut an die Macht. Die Alternative wäre allerdings die nationalistisch-chauvinistische Großrumänienpartei gewesen, die 30% der Wähler für sich gewann.

Das Verhältnis zu Europa und den entsprechenden Institutionen ist meistenteils positiv. ‚Europa' bedeutet vor allem die Mitgliedschaft Rumäniens im Europarat und der Europäischen Union mitsamt den damit verbundenen Hoffnungen auf politische Gleichberechtigung und wirtschaftlichen Aufschwung. Schon das Wort ‚Europa' an sich dient als Argument, als Maßstab der Dinge und als Symbol guter, vernünftiger Absichten. Wie auch in Polen und Tschechien[37], wird auch in Rumänien ein gewisses Maß an Fremdbestimmung durch Europa befürchtet, hauptsächlich von den älteren Leute, die sich wegen eines potenziellen Verkaufens des Landes an Ausländer grämen.

Umfragen ergeben, dass die meisten Rumänen ein großes Vertrauen in Institutionen wie Kirche, Armee oder Präsidentenschaft haben, während Institutionen wie Parlament oder Gewerkschaften wenig Ansehen genießen. Das spiegelt sich auch im Alltag wider: Selbstbewusstsein gegenüber Behörden, das Wissen um die eigenen Rechte, Fähigkeit zur Eigeninitiative, Verantwortungsbewusstsein in verschiedenen Situationen fehlen vielen Menschen. Wenn man jahrelang mit gemeinschaftlich-kollektivistischen Orientierungsmustern konfrontiert ist, werden Kompetenzbereiche lieber in Personen als in Institutionen gelagert.[38] Diese Einstellung bildet dennoch einen Gegensatz zu der Definition von Demokratie, die vor allem Vertrauen in Verfahren und nicht in Personen oder auf Personen begründete Loyalitäten impliziert.[39]

Die politische Kultur in Rumänien verweist somit auf tief liegende Defizite, denn sie fällt noch nicht unter die Kategorie demokratisch-partizipatorisch. Dies lässt sich auch aus dem Hintergrund einer seit Jahrzehnten vom Verzicht auf Selbstbestimmung

[36] S. Kapitel über Gewerkschaften, Verbände und NGOs.
[37] Croissant, Lauth, Merkel, 2000, S. 18.
[38] Bendel, Kropp, 1998, S. 56.
[39] Ralf Dahrendorf, *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society*. New York, 1997, S. 61.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

geprägten politischen Kultur erklären, die vom Kommunismus trotz beträchtlicher Unzufriedenheit zu einer geduldigen Anpassung an Herrschaft verwandelt wurde.[40]

4.2. Mentalität[41]

Eines der größten Problem bei der praktischen Verwirklichung eines sozialen Wandels ist nach der Anschauung Ralf Dahrendorfs das der Institutionen, die nicht eingerichtet werden sollten, sondern wachsen müssen. Unter Institutionen, die in erster Linie als ‚Opfer' der tief reichenden sozialen Bindungen fallen, nennt er die Familie, die Kirche und möglicherweise auch die Nation.[42] Die *civil society* sei nicht nur ein abstrakter Begriff in den Lehrbüchern der Demokratie – so Dahrendorf – sie ereigne sich im wirklichen Leben vor wirklichen Menschen.[43]

Schwierigkeiten beim Aufbau einer Zivilgesellschaft liegen in Rumänien auch bei den Einstellungen der Menschen, bei deren Reflexen, bei der *forma mentis*, bei der Inertie und den psychologischen Reminiszenzen, die im Bewusstsein geblieben sind, bei der Schizophrenie, unter der ein ganzes Volk Jahre lang gelitten hat. Denn das kommunistische Regime hat in der Tat nicht nur die demokratischen Institutionen vernichtet und die Freiheiten zerschlagen, sondern auch die Seelen verdorben, indem die ganze Gesellschaft anhand der Lüge, der Repression und einer prophylaktischen Angst funktioniert hat.[44]

Sogar in den Jahren nach dem Umbruch konnte besonders wegen der Transparenzlosigkeit der Machtverhältnisse die verlorene Hoffnung der Menschen nicht wieder belebt werden. Die rumänische Gesellschaft ist moralisch krank.[45] Die Mängel und das Fehlen einer Perspektive führen zu einem Gefühl der Nostalgie für den egalitären und autoritären Paternalismus, und die mitten im Akkulturationsprozess sich befindenden Massen werden in die Richtung eines Nationalismus geleitet.[46]

In einem Land, wo die kommunistische Diktatur und die Intensität des Terrors selbst für osteuropäische Verhältnisse extrem war, kann das auch nicht so sehr verwundern. Im Gegenteil zu Geremeks Aussage – „Bei uns im Osten ist es genau umgekehrt: Gemeinschaft und Solidarität, das haben wir; was wir anstreben, ist die Demokratie"[47] – kann man behaupten, dass das kommunistische Regime in Rumänien

[40] Bendel, Kropp, 1998, S. 56.

[41] Dieser Abschnitt wird im direkten Anschluss an den vorigen besprochen, denn obwohl man ihn diesem auch subsumieren könnte, schließt ‚Mentalität' vielmehr individuell-humane Züge ein, ‚politische Kultur' wiederum kollektiv-identifikatorische: ‚Mentalität' dient als „Sammelbezeichnung für die Untersuchung von Entstehung, Umbildung und Funktion der kollektiven mentalen, ethischen und affektiven Dispositionen der Menschen im Prozeß der Geschichte" (s. Hartmut Böhme, Peter Matussek, Lothar Müller, *Orientierung Kulturwissenschaft. Was sie kann, was sie will*, Hamburg, 2000, S. 16.) Aus der Kritik an der ereignisorientierten politischen Geschichte wird eine Fokussierung nicht mehr des *homo politicus* (des politischen Menschen), sondern des *homo humanus* (des menschlichen Menschen) angestrebt. Dabei wird die entscheidende und epochemachende Bedeutung von kollektiven Vorstellungen, zeittypischen Anschauungen, latenten Dispositionen betont. Die Mentalität einer Epoche ist besser an alltäglichen Umgangsformen, sozialen Praktiken u. Ä. erkennbar als an einmaligen politischen Ereignissen; deshalb konzentriert sich die ‚Mentalität' vorwiegend auf die Alltagsgeschichte.

[42] S. Ralf Dahrendorf, *Die gefährdete* civil society, in Michalski, 1991, S. 247-264. Hier S. 258.

[43] Ebd., S. 260.

[44] Paul Cornea, *La démocratie roumaine dans l'ère post-totalitaire. Legs du passé et inconnues de l'avenir*, in Ilina Gregori, Angelika Schaser (Hrsg.), *Rumänien im Umbruch: Chancen und Probleme der europäischen Integration*, Bochum, 1993, S. 101-109. Hier S. 107; Ralf Dahrendorf, *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society,* New York, 1997, S.28.

[45] Cornea, 1993, S. 107.

[46] Ebd., S. 108.

[47] Geremek, in Michalski, 1991, S. 265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derart repressiv war, dass auch diese zwei menschenverbindenden Elemente verstümmelt wurden.

4.3. Aufarbeitung der Vergangenheit

Angesichts einer vor 1989 von oben gesteuerten, willkürlich modellierten Vergangenheit überrascht es nicht, dass das Land nach dem Ende der Diktatur seine moderne Geschichte nahezu obsessiv von neuem diskutierte. Schon im ersten postkommunistischen Jahr erschienen in großer Zahl und großen Auflagen einst verbotene oder nicht publizierbare Bücher, neue, oft kurzlebige Zeitungen und Zeitschriften unterschiedlichster Thematik, Orientierung und Qualität.[48] Gruppen und Organisationen veranstalteten Gespräche, Podiumsdiskussionen, Runde Tische, im Rahmen derer die Menschen zum ersten Mal seit Jahrzehnten wieder offen sprechen, Fragen stellen, ohne Angst diskutieren konnten.

Auf die Streitfrage, ob der Aufstand gegen den Diktator eine Revolution oder ein Putsch der Iliescu-Clique war, wurde in den vergangenen Jahren der Hauptakzent gelegt, viel spekuliert und geschrieben. Der 1996 gewählte aus der Bürgerbewegung entstammte Staatspräsident versprach Licht in die heikle Frage der „Wahrheit über die Revolution" zu bringen. Wohin die Leichen des Ceauşescu-Ehepaares verschwanden, ist bis jetzt ebenso wenig geklärt wie der Verbleib des angeblichen Schweizer Milliardenvermögens des Diktators. Von den vermeintlich eingeschleusten ausländischen Terroristen wurden keine gefunden. Die Mörder von mehr als tausend Menschen sind größtenteils unbekannt, die wenigen, die identifiziert werden konnten, wurden für kurze Zeit im Gefängnis behalten und dann freigelassen. Nichtsdestoweniger wurden viele Exponenten der Nomenklatura, der Armee und der Securitate vor das Tribunal gestellt und lebenslänglich inhaftiert.[49]

Das Thema der Schuld und der Verantwortung in dem totalitären kommunistischem Regime griffen viele Intellektuelle auf, die Bürgerrechtsorganisationen betrieben eine groß angelegte Aufklärungsarbeit[50] und es kam zu ansehnlichen Publikationen und zu großen Debatten darüber. Die „Bürgerallianz" intendierte auch eine Umsetzung der Debatte um die kommunistische Diktatur ins Konkrete: Im März 1990 verfaßten antikommunistische Demonstranten in Timişoara / Temeswar eine Proklamation, in der es hieß, dass der Aufstand im Dezember 1989 nicht nur gegen Ceauşescu, sondern gegen den Kommunismus insgesamt gerichtet gewesen sei. Der berühmte Punkt acht der „Proklamation von Timişoara" verlangte, dass ehemalige kommunistische Funktionäre und Offiziere der Securitate für drei Legislaturperioden nicht an Wahlen teilnehmen und sich aus dem öffentlichen Leben zurückziehen sollten. Umgesetzt wurde sie trotzdem nie, und die Beschlüsse lehnte die damalige Regierung ab.[51] Da die zivilen Gruppen insgesamt über keinen landesweiten Unterbau verfügen, war es der „Bürgerallianz" schwer, auch in dieser wichtigen Angelegenheit eine Vernetzung von Interessen zu etablieren, und die Menschen dafür zu gewinnen.

4.4. Ethnische Strukturen

Zur Zeiten Ceauşescus wurden Minderheiten kommunistisch-nationalistischer Ideologie zufolge als „mitwohnende Nationalitäten" betrachtet. Der Gebrauch der Minderheitensprachen im Bildungswesen wurde bis 1989 einigermaßen eingeschränkt,

[48] Keno Verseck, *Rumänien,* 2. Auflage, München, 2001 [1998], S. 168.
[49] Gabanyi, 2002, S. 322.
[50] Ebd., S. 323.
[51] Ebd., S. 323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

geographische Namen durften selbst in nicht-rumänischsprachigen Publikationen nur in Rumänisch verwendet werden.

Nach dem Umbruch gewährte der Staat den Minderheiten mehr Spielraum und sie konnten von der Liberalisierung des öffentlichen Raumes profitieren. Trotz manchmal problematischer Koexistenz rumänischer und ungarischer Bevölkerung, wurde eine ungarische Universität eingerichtet, und Mehrsprachigkeit im Verwaltungsapparat eingeführt. Selbst wenn die deutsche Minderheit inzwischen sehr klein geworden ist, gibt es deutsche Kindergarten und Gymnasien in jeder Großstadt mit deutschsprachiger Tradition, die auch während des Kommunismus existierten. Die Roma bilden die ethnische Gruppe, die wegen Unruhen innerhalb der Bevölkerung und Delikten im In- und Ausland zu einer Verschlechterung des Image Rumäniens beitrug.[52] Sie werden mit dem Problem konfrontiert, sich an ein ansässiges und unbohèmes Leben anpassen zu müssen. Seit 1996 wurden Maßnahmen zur Förderung der Roma im Bildungsbereich und zu ihrer gesellschaftlichen Integration getroffen.[53]

Die Minderheiten haben das Recht auf Interessenvertretungen und haben ihren Vertreter im Parlament. Durch den eingerichteten Minderheitenrat, das im Rahmen der Regierung bestehende Minderheitendepartement und die in der Verfassung zugesicherten Minderheitenrechte werden den Minderheiten vielfältige Rechte und ein geschütztes Leben gewährleistet.

5. FAZIT

Silviu Brucans – der heute als prominenter Politiker gilt, früher aber als stalinistischer Parteiideologe, dann als Reformkommunist tätig war – berühmt gewordene Aussage, dass Rumänien noch zwanzig Jahre brauche, bis es ein demokratisches Land wird, löste einen großen Schock und sogar Empörung in der öffentlichen Meinung aus, da Anfang 1990 die Gemütsverfassung positiv angelegt war. Leider bestätigte sich seine Prophezeiung, die auch unmittelbare Rückwirkungen auf die Lage der Zivilgesellschaft herbeiführte.

Wenn man die drei Problemkreise der Systemtransformationen betrachtet – Grenzen des Wissens, Akteurslücke und Institutionenumbruch – und sie an die Analyse der Zivilgesellschaft zu übertragen versucht, lässt sich resümierend feststellen, dass wegen dem langlebigen autoritären Regime, man im Falle Rumäniens mit einer fehlenden demokratischen Kultur zu tun hat. In einem Artikel aus der bedeutenden rumänischen Zeitschrift *22*, erklärt die Chefredakteurin Gabriela Adameşteanu anhand einer ‚Gallup'-Umfrage, warum die EU-Bürger gegenüber dem Beitritt Rumäniens Reserve zeigen: Die Option für eine Diktatur des Militärs (ca. 42%), das Ablehnen der demokratischen Institutionen (ähnlicher Prozentsatz), Intoleranz gegenüber sexuellen Minderheiten, der hohe Prozentsatz der Anhänger der nationalistisch-chauvinistischen Partei Großrumänien, die Unfähigkeit, den Extremismus zu bekämpfen sind nur einige Beispiele – unter genügend anderen – die für ein ernst zu nehmendes Defizit der politischen Kultur sprechen.[54]

Die Leute, die noch vor Stunden zu Ceauşescus Getreuer, zur Securitate oder zur Nomenklatura gezählt hatten, sind diejenigen, die die Macht 1989 übernommen haben.

[52] Ebd., S. 321.

[53] Ebd.

[54] Gabriela Adameşteanu, *Deficit de cultură politică* (Defizite der politischen Kultur), „22", Jahrgang XIV, Nr. 712 (27. Okt. – 3. Nov. 2003), S. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die Revolution hatte die alten Eliten nicht abgelöst, sondern in Amt bestätigt. Iliescus Plädoyer für eine „originelle, eigene Demokratie" schlug fehl und bewies sich nur als Verzögerung und unentschlossene Durchführung demokratischer und wirtschaftlicher Reformen. Dieses Prozedere des reformfeindlichen Regimes Iliescus führten leider zu keiner authentischen Demokratisierung.

Zu behaupten, dass die Gewerkschaften nicht auf die politische Szene einzuwirken versuchten, wäre trotzdem nicht legitim: Ihre Forderungen reichten von der Nivellierung des Staatshaushalts bis hin zur Auswechslung von Ministern, der Novellierung des Wahlgesetztes und der Verfassung.[55] Dass die Vertreter der zivilen Organisationen sich in den Schoß der Politik begaben – mehrere Gewerkschaftsführer stiegen sogar in hohe Ämter auf, wurden Premierminister und Minister – zeugt von mangelndem Engagement für die ihre zu vertretenden zivilen Interessen und zugleich von Rückwirkungslosigkeit seitens der Zivilgesellschaft auf eine derartige Richtungsverschiebung ihrer Repräsentanten.

Wie die Wahlen mehrmals bewiesen, zeigte sich die Mehrheit der Bevölkerung mit dem formal-demokratischen, halbautoritären Iliescu-Regime zufrieden. Das ist unter anderem auch auf keine existierende Alternative auf der politischen Szene zurückzuführen. Die Bilanz des gescheiterten Wandels zeigte sich auch in den Wahlen von November 2000: Die nationalsozialistische Großrumänienpartei wurde zweitstärkste Kraft im Parlament und ihr Chef war aussichtsreicher Kandidat für die Stichwahlen um das Präsidentschaftsamt.

Der Zusammenbruch des kommunistischen Systems und allen ‚von oben' regulierten Leistungen und Reformen führte zu einer abrupten Veränderung in der Struktur der Institutionen sowie in den gesellschaftlichen Netzwerken. Viele Wähler sind unter dem Einfluss der sozialistischen Erbe jedoch nicht genug bewusst, dass sie das Geschehen aktiv beeinflussen können und erwarten Entscheidungen und Initiativen von staatlichen Institutionen. Autoritarismus, Output-Orientierung und mangelnde Partizipationsbereitschaft[56] sind Reminiszenzen der post-kommunistischen Zeit und beeinträchtigen zivilgesellschaftliche Aktivitäten maßgebend. Neben der sozio-kulturellen Erbe[57] spielen der Sozialneid und die wirtschaftliche Frustration der Menschen eine wachsende Rolle bei der Wahlentscheidung.[58]

All diese Konstellationen haben jedoch in einem post-kommunistischen Land, wo man immer wieder auf das Nebeneinander von Ende und Neubeginn, auf eine Grundstimmung, die zwischen Unsicherheit und erhofftem Aufschwung schwebt, stößt, eine hohe Erklärungskraft.

Die national-kommunistische Ideologie als ein Satellit Moskau erduldend, wurden im Land die Ansätze zu einem Entstehen der Zivilgesellschaft an ihren Wurzeln beschädigt. Trotz erfüllten formalen Bedingungen für ein voraussetzungsentsprechendes Konzept der *civil society* – Freiheit der Meinungsäußerung, religiöse Toleranz, Rechtsgleichheit, Parteienpluralismus, allgemeines Wahlrecht, Pressefreiheit, ein relativ unparteiischer Beamtenapparat[59] – erweist die rumänische Zivilgesellschaft mehrere Schwächen: Schwache Vernetzung, Fragmentierung der Interessen, keine landesweiten Organisationen, unzureichende Infrastruktur, Mitgliederschwäche, durchschnittliche

[55] Gabanyi, 2002, S. 324.
[56] Bendel, Kropp, 1998, S. 50.
[57] Croissant, Lauth, Merkel, 2000, S. 21.
[58] Gabanyi, 2002, S. 333.
[59] Edward Shils, *Was ist eine Civil Society?*, in Michalski, 1991, S. 13-52. Hier S. 48-9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Einflußnahme auf staatliche Institutionen.[60] Auch wenn die Konturen für eine offene Zivilgesellschaft abgezeichnet sind und Faktoren existieren, die eine vitale Zivilgesellschaft vorantreiben können, lässt sich als *ceterum censeo* behaupten, dass die rumänische Zivilgesellschaft ein noch nicht vollendetes Projekt ist.

LITERATURVERZEICHNIS

Adameşteanu, Gabriela, *Deficit de cultură politică* (Defizite der politischen Kultur), „22", Jahrgang XIV, Nr. 712 (27. Okt. – 3. Nov. 2003), S. 1.

Bendel, Petra; Kropp, Sabine, *Zivilgesellschaft – ein geeignetes Konzept zur Analyse von Systemwechseln? Ergebnisse eines interregionalen Vergleichs: Lateinamerika und Osteuropa*, „Zeitschrift für Politikwissenschaft", 8. Jahrgang, Heft 1, 1998, S. 39-67.

Bischof, Henrik, *Rumänien – die „gestohlene" Revolution*, Bonn, 1992.

Böhme, Hartmut; Matussek, Peter; Müller, Lothar, *Orientierung Kulturwissenschaft. Was sie kann, was sie will*, Hamburg, 2000.

Cornea, Paul, *La democratie roumaine dans l'ère post-totalitaire. Legs du passé et inconnues de l'avenir*, in Ilina Gregori, Angelika Schaser (Hrsg.), *Rumänien im Umbruch: Chancen und Probleme der europäischen Integration*, Bochum, 1993, S. 101-109.

Croissant, Aurel; Lauth, Hans-Joachim; Merkel, Wolfgang, *Zivilgesellschaft und Transformation: ein internationaler Vergleich,* in Wolfgang Merkel (Hrsg.), *Systemwechsel*, 5, *Zivilgesellschaft und Transformation*, Opladen, 2000, S. 9-51.

Dahrendorf, Ralf, *Die gefährdete civil society*, in Krysztof Michalski (Hrsg.), *Europa und die Civil Society / Castelgandolfo-Gespräche 1989*, Stuttgart, 1991, S. 247-264.

Ders., *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society*, New York, 1997.

Gabanyi, Anneli Ute, *Die unvollendete Revolution: Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie*, München, 1990.

Dies., *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation*, München, 1998.

Dies., *Rumänien: Die inszenierte Revolution*, in Christa Zach (Hrsg.), *Rumänien im Brennpunkt*, München, 1998, S. 391-407.

Dies., *Rumänien*, in Dies., Klaus Schroeder (Koordinatoren), *Vom Baltikum zum Schwarzen Meer: Transformation im östlichen Europa*, München, 2002, S. 309-338.

Geremek, Bronislaw, *Die* Civil Society *gegen den Kommunismus: Polens Botschaft*, in Krysztof Michalski (Hrsg.), *Europa und die Civil Society / Castelgandolfo-Gespräche 1989*, Stuttgart, 1991, S. 264-274.

Liiceanu, Gabriel, *Was bedeutet es, in der Nachkriegszeit im Osten Europäer zu sein?*, in Ilina Gregori, Angelika Schaser (Hrsg.), *Rumänien im Umbruch: Chancen und Probleme der europäischen Integration*, Bochum, 1993, S. 109-115.

Michalski, Krysztof, *Vorwort*, in Krysztof Michalski (Hrsg.), *Europa und die Civil Society / Castelgandolfo-Gespräche 1989*, Stuttgart, 1991, S. 7-13.

Shils, Edward, *Was ist eine Civil Society ?*, in Krysztof Michalski (Hrsg.), *Europa und die Civil Society / Castelgandolfo-Gespräche 1989*, Stuttgart, 1991, S. 13-52.

Thaa, Winfried, *„Zivilgesellschaft". Von der Vergesellschaftung der Politik zur Privatisierung der Gesellschaft*, „Widersprüche: Zeitschrift für sozialistische Politik im Bildungs-, Gesundheits- und Sozialbereich", Heft 76, Juni 2000, S. 9-19.

Verseck, Keno, *Rumänien*, 2. Auflage, München, 2001 [1998].

[60] Bendel, Kropp, 1998, S. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OLIMPIA MITRIC

ELEMENTE NOI PRIVIND DATAREA ICONOSTASELOR DE LA MĂNĂSTIRILE VORONEȚ ŞI MOLDOVIȚA*

Operațiunile de curățire şi restaurare a iconostaselor de la mănăstirile Voroneț şi Moldovița, importante ctitorii domneşti din nordul Moldovei (în anul 2001 la mănăstirea Voroneț şi în anul 2002 la mănăstirea Moldovița), au prilejuit restauratorilor Cornelia şi Dinu Săvescu coborârea coronamentelor, constituite, cum se ştie, din crucea Răstignirii şi moleniile, adică icoanele cu Maica Domnului şi Sfântul Ioan Evanghelistul.

Cu această ocazie, au putut fi descifrate, la fața locului, inscripțiile de pe spatele lor, unele necunoscute (cum sunt cele de la mănăstirea Voroneț), iar cele de la mănăstirea Moldovița, publicate cu multe decenii în urmă[1], au putut fi acum corectate şi completate. Aceiaşi restauratori, Cornelia şi Dinu Săvescu, ne-au mai pus la dispoziție, pentru inscripția de pe spatele moleniei Maica Domnului de la Voroneț (ale cărei prime două rânduri sunt şterse aproape în totalitate) o macrofotografie realizată la stereo-microscop şi fotografiile inscripțiilor de la Moldovița, spre a le putea valorifica ştiințific, ceea ce avem posibilitatea să facem acum. Pentru aceasta, le aducem, şi cu acest prilej, cele mai respectuoase mulțumiri.

Reproducem în continuare aceste inscripții, însoțite de traducerea lor.

Cu uşurință, se pot remarca frumusețea grafiei (în special la inscripțiile de la mănăstirea Moldovița) şi, totodată, corectitudinea textului din punct de vedere grafic şi gramatical. Lipsa terminațiilor substantivelor abreviate este un fapt obişnuit, mai cu seamă atunci când ultima consoană este suprascrisă. Literele înalte (3,5-4 cm), elegante, însoțite de abrevieri (prin suprascriere, contracție, îmbinare) aproape întotdeauna marcate de titlă, semnele diacritice, câteva semne de punctuație, corect folosite, sunt creația unei mâini de cărturar deprins cu scrierea în scriptorii sau cancelarii. Desigur, prescurtările, în special ligaturile, dau distincție scurtelor noastre texte. Scrise în continuare, cuvintele sunt uneori despărțite de mici romburi, aşezate deasupra rândurilor (folosite şi în realizarea stilizată a literei A), care au rolul de a orna textul.

În transcrierea textelor, am respectat criteriile cunoscute: literele suprascrise au fost coborâte în paranteze rotunde, iar întregirile noastre au fost marcate în paranteze ascuțite.

În bibliografia de specialitate, iconostasul de la Voroneț, cel mai vechi şi mai bine păstrat, alături de cel de la mănăstirea Humor, a fost datat la sfârşitul secolului XVI şi

* În versiune franceză, articolul a apărut în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", serie „Beaux Arts", tom XLI-XLII, Bucureşti, 2004-2005, p. 103-106.

[1] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea, 1527-1582,* în BCMI, 1928, p. 39, 306, 347-348.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 165–169

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începutul secolului XVII, uşile împărăteşti fiind considerate dintr-o epocă mai târzie (secolul XVIII)[2]; niciodată nu s-a vehiculat vreun an. Numai cele două molenii posedă inscripţii. Din păcate, cum apreciam mai sus, primele două rânduri ale inscripţiei de pe versoul moleniei Maicii Domnului au porţiuni şterse, citirea ei fiind posibilă numai cu ajutorul stereomicroscopului. Şi aşa unele pasaje ne-au ridicat mari probleme, în special din lipsa literelor suprascrise şi a hastelor din cuprinsul unor ligaturi. De aceea a trebuit să reconstituim unele cuvinte, cu presupusele îmbinări ale literelor. În situaţia aceasta ne-am bucurat de sprijinul colegial, deosebit de prompt, al d-lui conf. dr. Pavel Mircea Florea de la Facultatea de Arhivistică, din Bucureşti, căruia îi mulţumim şi pe această cale. Astfel, prin eforturi conjugate, propunem următoarea lectură: + □ <□□□□>□□ □< □> □<□□> □< □□□□> □ □□□□□□[3] □□□□□□□□□□[4] / □□□□ □□ □□□□□□□□□[5] □□□ / □□< □□> □□ □□□□ □□□□□ □□□□□□ □□ /□□(□) □□□□□□□□□< □> □□□[6] □□□□ □□□□□□ □□ □□□□ □□□□□. (Fig. 1) (+ Doamne Iisuse Hristoase, primeşte prinosul mic ca trudă (sârguinţă), această cruce a robului lui Dumnezeu, smeritul monah Casiian, în numele Tău sfânt, în anul 7089 < = 1580 sau 1581 >).

Pe un strat de culoare ocru pe grund, cu vopsea maronie, literele inscripţiei de pe spatele moleniei Sf. Ioan Evanghelistul sunt foarte clare. Purtând acelaşi an, 7089, ea ne indică numele meşterului, Gavril: □□□□□(□) □□□□(□) □ □□ /□□□□□ (□)□ □□(□) □□□□□. (Gavril a săpat şi a aurit, anul 7089 < = 1580 sau 1581 >).

* *
*

Inscripţiile de la mănăstirea Moldovița, prezente pe spatele crucii mari şi a moleniilor, sunt perfecte din punctul de vedere al conservării. Scrise cu cerneală neagră, pe spaţii liniate, toate literele, semnele diacritice şi cele câteva semne de punctuaţie sunt perfect lizibile. Scrisul este artistic şi avem impresia că se găseşte pe filele unui manuscris şi nu pe fibrele unui suport din lemn. Numai unele spaţii mai mari dintre cuvinte sunt dovada întreruperii textului din pricina suportului neprielnic. Vechile transcrieri[7] ne indică pe spatele crucii mari anul 7101 < = 1593 > în loc de 7110 < = 1602 >; de asemenea, câteva cuvinte sunt, fie incomplete, fie lipsă: □□□□□□□□ □□□□□□, în loc de □□□□ □□□□□□□□, □□□□□□□□ în loc de □(□□□)□□ □□□. Iată textul complet al inscripţiei: + □□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□ □□□□(□) □□□(□) □□(□)□□(□)□□□□□□□□ □□□□ □□□□□□□□(□)□□□□□□□ □□(□)□□ □□□ □□□□□□□ □□□□□□□ □□□□□(□)□□□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□(□) □□□ . (Fig. 2) (Această Răstignire a făcut-o, întru pomenirea sa, Boul vistiernicul, în zilele binecinstitorului domn Io<an > Ieremia Moghilă voevod, în anul 7110 < = 1602 >, luna iunie 19).

[2] *Voroneţ,* ed. II, Text introductiv de Maria Ana Musicescu, Antologia imaginilor de Sorin Ulea, Bucureşti, Editura Meridiane, 1971; Andrei Pănoiu, *Mobilierul vechi românesc,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1975, p. 19.

[3] Am reconstituit hastele ligaturii lui □ cu □.

[4] Am reconstituit hasta orizontală a ligaturii lui □ cu □.

[5] Cuvânt reconstituit şi tradus de Pavel Mircea Florea; consideră mai mult ca probabilă o ligatură între literele □ şi □.

[6] Construcţie descifrată şi tradusă de Pavel Mircea Florea.

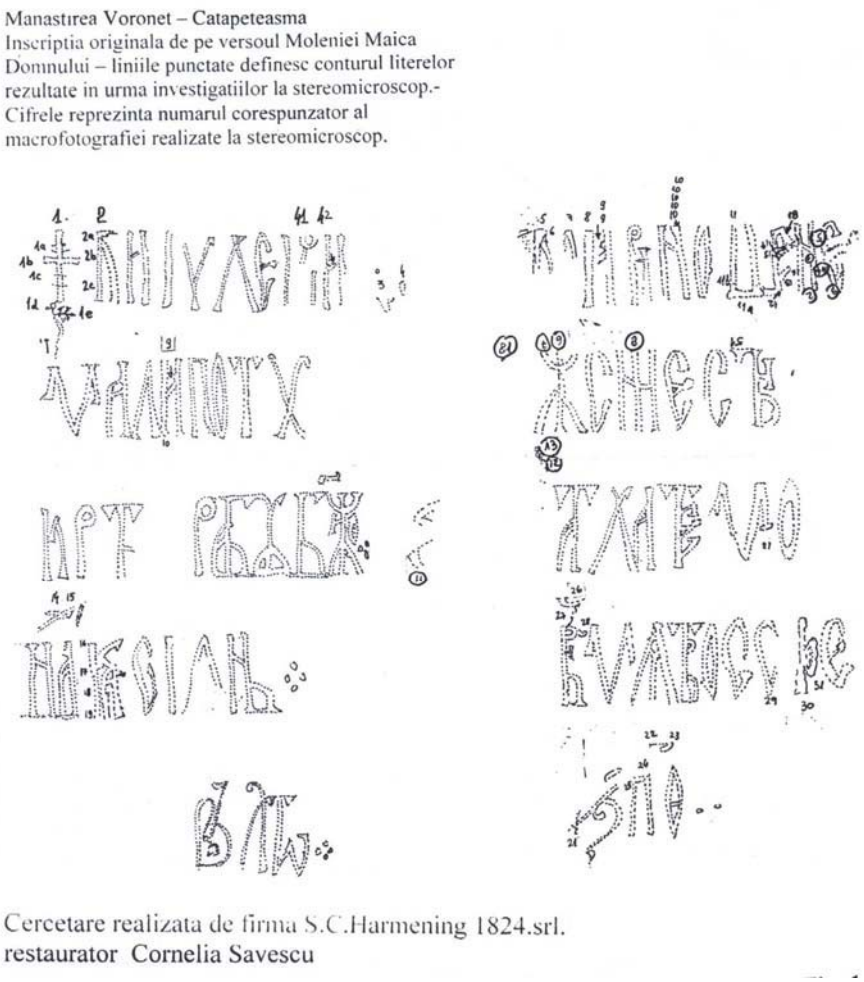
[7] G. Balş, *op. cit.*, p. 347-348.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe spatele moleniei Sf. Ioan Evanghelistul forma corectă este □□, nu □□□ □□□□□□(□) □□ □□(□)<□ > □□□□□(□) □(□) □□□(□)<□ > □□□□(□)<□□□□□ > (Fig. 3) (Meşter era popa Gavril din oraşul Suceava).

În sfârşit, pe versoul moleniei Maica Domnului, se găseşte inscripția: □□□ □□□□□(□)<□ > / □□□□ ./ (Fig. 4) (În timpul egumenului Isaiia).

Plecând de la premiza că orice sursă de informație trebuie introdusă în circuitul ştiințific, am considerat necesară publicarea acestor inscripții descoperite şi redescoperite de restauratorii Cornelia şi Dinu Săvescu, care ne-au invitat să le vedem la fața locului şi ne-au facilitat, prin fotografiile puse la dispoziție, o analiză mai atentă a textelor. În ceea ce priveşte prima inscripție, cu porțiuni şterse, nu excludem şi alte propuneri de reconstituire a cuvintelor incomplete.

Manastirea Voronet – Catapeteasma
Inscriptia originala de pe versoul Moleniei Maica Domnului – liniile punctate definesc conturul literelor rezultate in urma investigatiilor la stereomicroscop.- Cifrele reprezinta numarul corespunzator al macrofotografiei realizate la stereomicroscop.

Cercetare realizata de firma S.C.Harmening 1824.srl.
restaurator Cornelia Savescu

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fig. 2

Fig.4.

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOUVELLES ELEMENTS SUR LA DATATION DES ICONOSTASES DES MONASTERES DE VORONET ET MOLDOVITA
(Résumé)

À travers l'article ci-joint, l'auteur apporte des informations sur les inscriptions dans la langue slavone qui se trouvent derrière la croix de la Crucifixion et des «molenii» des monastères Voroneț et Moldovița (département de Suceava); ces inscriptions ont été déchiffrées à l'occasion des opérations de nettoyage et restauration des iconostases de Voroneț (2001) et de Moldovița (2002).

Les inscriptions des «molenii» de l'iconostase de la monastère de Voroneț ne sont pas connues dans la bibliographie de spécialité; c'est pour la première fois qu'elles ont été déchiffrées. Datées en 7089 <= 1580 ou 1581>, elles contiennent les noms du moine Casiian (la croix de la Crucifixion a été réalisée de son initiative) et du maître Gavril.

Les inscriptions de la monastère Moldovița publiées il y a plusieurs décennies, ont été corrigées et complétées maintenant. La plus importante correction est celle de l'année; l'ancienne transcription indiquait l'année 7101 <= 1593>, au lieu de 7110 <= 1602>.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DRAGOŞ PALADE

SOCIETATEA LITERARĂ GRECO-DACICĂ (1810-1812)

Realităţile spaţiului sud-est european, ce încadrau numeroase popoare aflate în stadii diferite de dependenţă faţă de Imperiul Otoman, au determinat căutarea unor soluţii adaptate nevoilor de resuscitare a unei conştiinţe naţionale, primul pas spre independenţă. În principiu, mişcarea de eliberare naţională s-a dezvoltat în condiţii comune pentru toate popoarele aflate sub dominaţia Porţii, fapt ce a făcut ca o serie de manifestări să fie asemănătoare. Însă, primii care au pornit pe drumul redeşteptării naţionale şi al formării naţiunii au fost grecii[1].

Implicarea tinerilor, aflaţi la studii, în curentele intelectuale, ideologice şi politice din Apus, le-a permis să experimenteze noi modele de viaţă şi noi metode de lucru pentru a inspira activităţi similare în Grecia[2]. Bunăstarea economică, creată după 1774, a condus la formarea unei burghezii comerciale care a încercat să-şi facă simţită prezenţa în sferele sociale şi intelectuale din societatea neogreacă. Acestor condiţii specifice se adaugă atitudinea Bisericii faţă de noile idei, legăturile cu diaspora, poziţiile deţinute în aparatul de stat otoman şi în Principate, toate acestea conducând la maturizarea unor elemente neogreceşti care au luat iniţiativa mişcării de eliberare. Dacă naşterea Republicii celor Şapte Insule Unite a fost percepută de greci, la 1800, ca un stimul puternic pentru emanciparea naţională şi ca o legătură mobilizatoare între speranţe şi realitatea politică[3], prin Pacea de la Tilsit (1807), această bază revoluţionară se prăbuşea. Continuarea luptei naţionale impunea necesitatea transferării acţiunilor în coloniile neogreceşti din vecinătatea Imperiului Otoman. Acest fapt, ca şi prefacerile din cadrul societăţii au deschis perspective inedite în educaţie şi au transmis încurajări inteligenţiei pentru a-şi formula programele[4]. Întrucât pătura comercianţilor, în primul deceniu al secolului XIX, nu-şi consolidase pe deplin conştiinţa naţională şi nu dădea semne clare de dezvoltare social-politică şi, mai ales, culturală, intelectualitatea a preferat colaborarea cu elita politică, fără a respinge, însă, sprijinul oferit de diasporă. Înţelegând dificultatea luptei pentru realizarea deziderateloor naţionale, un segment al cărturarilor s-a arătat interesat de sprijinul popoarelor din sud-estul Europei, în speţă a românilor. În acest context s-a înfiinţat Societatea literară greco-dacică între anii 1810-1812.

[1] Veselin Traikov, *Curente ideologice şi programe din mişcările de eliberare naţională din Balcani până în anul 1878*, traducere realizată de Constantin N. Velichi, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 27.

[2] Catherine Koumarianou, *The Contribution of the Intelligentsia toward the Greek Independence Movement 1798-1821,* în *The Struggle for Greek Independence. Essays to mark the 150th anniversary of the Grek War of Independence*, Edited by Richard Clogg, London, 1973, p. 75.

[3] Existenţa unui stat semi-autonom permitea punerea în practică a maşinăriei social-politice care să pregătească societatea în vederea declanşării conflictului armat (*Ibidem*, p. 73).

[4] *Ibidem,* p. 74.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 171–183

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Războiul ruso-otoman dintre anii 1806 şi 1812 s-a impus ca un important factor accidental în mişcarea de eliberare naţională a grecilor, mai ales prin formularea unor concepţii politice legate de ideile de transformare a situaţiei existente. Dar acest conflict militar a permis şi o atmosferă de emulaţie în capitala Ţării Româneşti, ferită de reacţiile violente ale Patriarhiei.

După Tilsit (1807) şi, mai ales, după Convenţia de la Erfurt (1808), Rusia căuta cele mai eficiente mijloace de înregimentare a Principatelor în graniţele Imperiului rus, simpla ocupaţie militară nefiind o garanţie suficientă pentru sustragerea din cadrul sistemului politic otoman. În plus, se afirma necesitatea convingerii poporului de beneficiile unui atare act. Este posibil ca în calculele Petersburgului să fi intrat şi varianta unui eşec în acţiunea de anexare a spaţiului dintre Nistru, Carpaţi şi Dunăre. De aceea, împământenirea unor pârghii asupra cărora Cabinetul rus să menţină un control permanent, în absenţa unor forţe coercitive, l-a determinat să-şi sporească influenţa în Moldova şi Ţara Românească[5].

Numirea lui Gavriil Bănulescu în scaunul mitropolitan de la Iaşi (1808)[6] şi impunerea unui model de organizare a Bisericii române, împrumutat de la cea rusă, păreau a se înscrie într-un program de consolidare, pe cale ecleziastică, a influenţei ţariste în Principate. Artizanul acesteia, Gavriil Bănulescu, a realizat o reformă instituţională a Bisericii prin crearea unui „consistoriu duhovnicesc“ şi a unei „dicasterii exarhale“[7]. Succesul acestor reforme în Moldova a stat la baza deciziei de extindere a procesului şi în Ţara Românească. Anticipându-se o reacţie de opoziţie din partea mitropolitului Dositei Filitti, aşa cum s-a şi întâmplat, s-a decis, mai întâi, subordonarea autorităţii acestuia faţă de cea a omologului său moldovean[8]. Presiunea exercitată asupra înaltului ierarh a sporit şi prin numirea pe lângă acesta a unui „coajutor“, în persoana episcopului Iosif de Argeş, precum şi a unor clerici ruşi[9]. Ultimul pas a fost recomandarea făcută Sinodului rus de îndepărtare din scaunul ecleziastic, fapt produs prin ucazul din 23 decembrie 1809[10]. Punerea în practică a hotărârii sinodale a fost făcută chiar de „exarhul“ Gavriil, la 7 ianuarie 1810, deplasându-se în acest sens la Bucureşti[11]. Ca urmare a deblocării situaţiei, la 1 februarie 1810, mitropolitul moldovean informa Sinodul rus asupra transformărilor efectuate, pe linie ecleziastică, în Ţara Românească[12].

[5] Semn că demersurile din Principate nu erau izolate ci, făceau parte dintr-o tendinţă hegemonică mai largă, o dovedesc proiectele de extindere a modelului autocratic al Bisericii ruse şi în Serbia (Constantin N. Tomescu, *Exarhul Gavriil şi mitropolitul Ignatie al Ungrovlahiei*, în AB, tom II, 2, 1930, p. 174). Aceste planuri reprezentau o calchiere, în plan ecleziastic, a demersurilor politice ale domnului Constantin Ipsilanti, fiind formulate în contextul colaborării militare pe frontul dunărean. Pentru mai multe detalii vezi lucrarea lui Notis Botzaris, *Visions Balkaniques dans la préparation de la Revolution grecque (1789-1821)*, Geneve, Paris, 1962.

[6] Constantin N. Tomescu, *op. cit*., p. 177.

[7] *Ibidem*, p. 178 şi urm.

[8] T. G. Bulat, *Precizări cu privire la detronarea Mitropolitului Dositei Filitti şi înscăunarea lui Ignatie de Arta de către ruşi* (*1809*), în AB, tom II, 2, 1930, p. 164. Măsura a fost singulară în istoria Bisericii Ortodoxe Române.

[9] Unul dintre aceştia, protopopului Gheorghe Rodostat, a fost adus „din eparhia Ecaterinoslavului şi care cunoştea ordinea“ (Constantin N. Tomescu, *Iarăşi despre detronarea mitropolitului Ungro-Vlahiei Dositei Filitti*, în AB, tom IV, 3, 1932, p. 170).

[10] Această hotărâre nu trebuie privită exclusiv prin prisma neajunsurilor ecleziastice, deoarece ascundea implicaţii politice majore, de natură a şubrezi poziţiile opoziţiei faţă de autorităţile de ocupaţie, precum şi implicaţii materiale care vizau veniturile şi odoarele Mitropoliei Ţării Româneşti (cf., *ibidem*, p. 172).

[11] T. G. Bulat, *op. cit*, p. 164 şi urm.

[12] Crearea unui „consistoriu“ (organism de judecată ecleziastică), a unei „dicasterii a eparhiei mitropoliei, cu oamenii necesari“, „interzicerea hirotoniriii preoţilor de mir“, reorganizarea gestiunii veniturilor, făceau parte dintr-un program prestabilit de Sinodul rus (cf. Constantin N. Tomescu, *Exarhul Gavriil şi mitropolitul Ignatie al Ungrovlahiei*, p. 173).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această reorganizare a avut şi o finalitate imediată, ce a constat în pregătirea terenului pentru înscăunarea noului mitropolit, Ignatie de Arta[13]. Faptul că acesta a depus jurământul de credință, drept o excepție, în limba greacă ilustrează caracterul provizoriu al mandatului încredințat[14]. Caracterul de simplu funcționar reiese şi din faptul că mitropolitul Gavriil şi-a prelungit şederea în Bucureşti pentru a se ocupa de „aducerea în regulă şi cât se poate a activității clerului local", precum şi din obligația consultării prealabile a înaltului ierarh de la Iaşi înaintea luării unei decizii considerate delicate[15].

Activitatea lui Ignatie din Țara Românească a fost şi urmarea unei maturități social-politice la care a ajuns societatea neogreacă, evoluție asociată unui context politic internațional cu urmări nemijlocite pentru întregul popor, dată fiind afirmarea tacită, din 1798, a problemei greceşti[16], ca una subsecventă chestiunii orientale[17].

Sub impulsul mitropolitului Ignatie s-a constituit, la 7 iulie 1810, la Bucureşti, Societatea literară greco-dacică[18]. Această denumire, cât şi afirmațiile înaltului ierarh[19] trădau un program de colaborare greco-român pentru renaşterea națională şi regenerarea culturală a celor două popoare. Invitația adresată românilor ascundea anumite obiective de natură tactică, din dorința de a preîntâmpina noi manifestări de opoziție contra persoanei mitropolitului, precum memoriul adresat Sinodului rus la începutul anului 1810[20]. Considerăm că inițierea unui organism filologic, care să conducă acțiunile de culturalizare ale societății neoelene, se găseşte la confluența relației lui Capodistria cu Ignatie de Arta[21].

---

[13] De abia la 5 mai 1810, Ignatie a intrat în Bucureşti unde „exarhul" Gavriil i-a pregătit ceremonia de investire în funcție (cf. *Cronicul Protosinghelului Naum Râmniceanu 1768-1810*, în C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*, Textul grecesc şi traducerea românească, Bucureşti, Tipografia Cărților Bisericeşti, 1888, p. 292 şi urm.).

[14] Constantin N. Tomescu*, Exarhul Gavriil şi mitropolitul Ignatie al Ungrovlahiei*, p. 184. Menținerea originii etnice a persoanei mitropolitului semnifica o tendință de păstrare a unui tip de legătură cu poporul, dar şi lipsa unei alternative potrivite pentru scopurile politice ale țarului. Mai probabil, numirea s-a datorat memoriului *Précis historique sur l'état actuel de l'Église orthodoxe d'Orient, adressé à Son Excellence Monsieur le Comte Nicolas de Romanzoff, Ministre des Affaires Étrangères et du Commerce, chevalier de plusieurs Ordres e.c., Par Ignace Archevêque, Métropolitain d'Arta*, realizat în colaborare cu I. Capodistria şi prezentat cancelarului Rumianțev (cf. Zacharias N. Tsirpanlis*, Mémoires et rapports de Jean Capodistrias (1809-1822). Problèmes et recherche*, în BS, 19, 1, 1978, p. 6; Domna Dontas, *Greek Historians on John Capodistrias: A Selective Bibliography*, în BS, 31, 1, 1990, p. 90). Documentul, care analiza starea Bisericii Ortodoxe sub dominația otomană, a fost utilizat de către Petersburg în pregătirea strategiei de implementare a pârghiilor ecleziastice ale politicii orientale ruse.

[15] Problemele ce priveau „schimbarea sau numirea egumenilor (…), corespondența în locurile de peste hotare, şi altele (…) ce ar privi dogmele credinței sau interese de stat" erau de competența mitropolitului de la Iaşi (Constantin N. Tomescu*, Iarăşi despre detronarea mitropolitului Ungro-Vlahiei Dositei Filitti,* p. 177).

[16] O parte a istoriografiei greceşti consideră *de facto* constituirea Republicii celor Şapte Insule Unite (21 martie 1800) drept afirmarea unei probleme greceşti (Pentru mai multe detalii vezi Veselin Traikov, *op. cit*., p. 33).

[17] Am făcut această expunere prelungită a contextului intern şi internațional în care s-a constituit Societatea literară pentru înțelegerea împrejurărilor în care a luat naştere organismul filologic şi pentru cunoaşterea condițiilor particulare în care a fost nevoit să îşi desfăşoare activitatea, condiții care, în final, i-au întrerupt prolificul parcurs.

[18] Nestor Camariano, *Sur l'activité de la „Société littéraire gréco-dacique" de Bucarest (1810-1812*), în RESEE, VI, 1, 1968, p. 39.

[19] „Deci cele două părți unite în noua societate se străduiesc să transmită luminile lor în Dacia şi Grecia" (*Loghios Ermis*, 1811, p. 60, apud Nestor Camariano, *op. cit*., p. 44).

[20] T. G. Bulat, *op. cit*., p. 16.

[21] Conlucrarea intensă dintre cei doi patrioți, în lunile iulie şi august ale anului 1809, pentru realizarea aşa-numitului *Grand rapport*, ce prezenta informații despre Biserica Ortodoxă Orientală a fost urmată şi în plan cultural de *Une forme de mémoire sur l'instruction publique à Bucarest* (cf. Zacharias N. Tsirpanlis*, op. cit*., p. 7).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numărul membrilor Societății a sporit treptat ajungând până la 70 de persoane, printre care figurau profesori[22], medici[23], clerici[24] şi boieri[25]. Această eterogenitate socială se explică prin dorința de a forma un centru reprezentativ pentru inteligența neogreacă. Caracterul exclusiv intelectual ce se dorea a fi imprimat instituției filologice îşi avea resorturile juridice în statutul şi regulamentul de ordine interioară ale Societății, redactate de juristul român Nestor Craiovescu şi ulterior popularizate în ziarul rusesc „Journal du Nord"[26], cu sprijinul lui Capodistria.

Considerăm necesară prezentarea câtorva dintre cele mai importante articole, întrucât furnizează informații utile despre activitatea Societății literare greco-dacice. Se pare că o condiție obligatorie de admitere în organismul literar era reprezentată de manifestarea unor preocupări culturale sau educative, deoarece s-a impus ca membrii Societății să fie recrutați dintre „personnes étudiante et d'un caractère connu" (art. 1)[27] şi care să se afirme printr-o producție literară sau printr-o altă sarcină de natură culturală (art. 4)[28]. Din dorința de a forma solidarități utile unei Societăți cu obiective naționale s-a impus ca „les animosités personnelles et les partialités doivent être oubliées dans le cours des séances, où il ne doit s'agir que de l'intérêt commun" (art. 3)[29].

Necunoscând prevederile acestui statut, Nestor Camariano menționa greşit faptul că banul Grigore Brâncoveanu a fost înlocuit din funcția de preşedinte al Societății cu vornicul Iordache Slătineanu. Probabil că ilustrul elenist a consultat doar două numere din *Loghios Ermis*, în care apăreau pe rând numele celor doi mari boieri români deținând această demnitate. În fapt, era vorba de o rotație în funcții, întrucât articolul 7 al statutului prevedea că „*à chaque Séance l'on changera de président*" (s.ns.)[30]. Rolul acestuia era unul de moderator (art. 10)[31]. Prezența regulată la şedințele organismului literar era obligatorie, în afară de situațiile urgente care să-i rețină[32]. Şedințele Societății erau bilunare, iar numărul compozițiilor date citirii nu putea fi mai mare de trei lucrări, ce trebuiau a fi anunțate, cu o şedință înainte (art. 8)[33]. Statutul obliga pe fiecare membru prezent să-şi exprime opiniile față de materialele expuse, fie oral, fie în scris (art. 9)[34]. Secretarul Societății era ales anual (art. 12), atribuțiile sale fiind mai mult administrative[35]. Nu este cunoscută decât prezența lui M. Schina în această funcție, cu

[22] Constantin Vardalah, Athanasie Vogoridi, Nicolo Sava Piccolos, Chiriac şi Atanasie Papaioanu (cf. Nestor Camariano, *op. cit*., p. 40).

[23] Gh. Schina, Constantin Darvari, Silvestru Filitti, Constantin Caracaş, Dimitrie Marcos, Mihail Hristaris (*Ibidem*).

[24] Mitropolitul Ignatie de Arta, arhimandriții Neofit Duca şi Anthimos Gazis, episcopii de Buzău şi de Argeş, Constandie şi respectiv Iosif (*Ibidem*).

[25] Banul Grigore Brâncoveanu, vornicii Iordache şi Gheorghe Slătineanu, căminarul Nestor Craiovescu (*Ibidem*).

[26] „Journal du Nord", tom 7, St. Petersburg , martie, 1811, numărul 11, p. 174-176, cu titlul *Précis de l'ouverture de la Société littéraire, établie à Bukarest par S. E. Monseigneur Ignace, Métropolitain de la Valachie* (cf. G. L. Arş*, I. Capodistrija i Greceskoe Nacional'no-osvoboditel'noe dviženie 1809-1822gg*., Moskva, 1976, p. 253).

[27] *Ibidem*, p. 251.

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.*

[30] *Ibidem.*

[31] „… mais si la discussion dégénère en querelle le Président imposera silence aux deux partis" (*Ibidem*).

[32] *Ibidem*, p. 252.

[33] *Ibidem.*

[34] *Ibidem.*

[35] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate că instituția culturală a funcționat aproape doi ani de zile. Scrierile organismului cultural, cheltuielile cu scrisorile trimise sau primite de la membrii corespondenți, ca şi altele, erau suportate de casieria societății, la care fiecare membru era obligat să cotizeze. Bugetul a fost sporit şi prin contribuții benevole[36].

Întrunirile membrilor Societății se țineau în sala de festivități a Academiei din Bucureşti, fiind patronate de portretele țarinei Ecaterina a II-a şi al nepotului său Alexandru I. Faptul că instituția s-a constituit sub ocupație rusă, a fost popularizat în Imperiul țarilor, printre membrii săi marcanți aflându-se chiar preşedintele Divanului Țării Româneşti, generalul Engelhard, ceea ce demonstrează sprijinul tacit acordat de Petersburg mişcării de eliberare neoelene.

Scopul declarat al Societății era de a „lumina" cele două popoare, aflate în faza desăvârşirii conştiinței lor naționale. Manifestările şi acțiunile întreprinse au evidențiat preocupări concrete, în beneficiul exclusiv al lumii neoelene şi, numai în subsidiar, pentru români. Asumarea individualistă a misiunii de mobilizare culturală şi educațională a grecilor se înscrie în anumite tipare de constituire a națiunii moderne, adaptate, însă, realităților spațiului sud-est european. Fondarea unui organism filologic ce ascundea obiective naționale denotă febrilitatea căutărilor în privința modalităților de organizare şi a căilor de parcurs până la angajarea luptei propriu-zise. Dacă ținem cont de condițiile în care mişcarea de eliberare neogreacă a fost nevoită să îşi desfăşoare activitatea, renaşterea culturală şi reforma educațională reprezentau, în sine, acte politice. În ciuda contradicțiilor sociale şi de principii, în cadrul lumii neoelene exista o unitate de vederi în privința finalității mişcării de eliberare, şi anume crearea unui stat național care să cuprindă în granițele sale pe toți grecii[37].

Cultivarea limbii naționale reprezenta un factor al regenerării neamului[38]. De aceea, în a doua şedință a Societății literare, cea din 15 octombrie 1810, s-a ridicat problema adoptării unei limbi comune pentru întreaga societate neogreacă[39]. Dezbaterea creată era expresia unei polemici virulente ce se purta în primul deceniu al secolului XIX, între intelectuali, prin corespondență, broşuri şi cărți[40]. În timp ce arhaizanții în frunte cu Neofit Duca, Ştefan Comitas şi Codrica căutau să pună într-o lumină cât mai puternică legăturile cu vechii greci, Moesiodax, Catargi, Christopoulos, Vardalah, Corai şi cea mai mare parte a cărturarilor de la Bucureşti, influențați de ideile iluministe şi având convingerea că numai o limbă accesibilă poporului poate înlesni procesul formării națiunii, au militat pentru greaca vorbită[41]. Contradicțiile de această factură au complicat orientarea generală a eforturilor de emancipare națională şi au întârziat închegarea unei conştiințe neogreceşti. În ciuda acestor dispute, membrii Societății, în frunte cu Ignatie, au hotărât adoptarea limbii vorbite. Cu toate acestea, nu au îndrăznit

[36] La 15 mai 1811, Ioan Capodistria scria lui Dimitrie Mostris, secretarul mitropolitului, informându-l că a reuşit să convingă un bogat negustor grec din Petersburg să doneze o sumă mare de bani pentru nevoile Societății din Bucureşti. Nestor Camariano consideră că acest personaj nu putea fi decât Ioan Dompolis, prietenul omului politic corfiot, întrucât la data de 12/24 august 1811, D. Mostris era încunoştiințat, din nou, că i se va trimite o sumă de bani din partea lui Dompolis (cf. Nestor Camariano, *op. cit*., p. 41).

[37] Apostolos Daskalakis, *Mouvements nationaux et sociaux en Grèce au XIXe siècle*, în BS, 16, 1, 1975, p. 17.

[38] Nicolae Isar, *Principatele Române în epoca luminilor* (*1770-1830*). *Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale,* Bucureşti, Editura Universității, 1999, p. 102.

[39] Nestor Camariano, *op. cit.,* p. 44.

[40] Nestor Camariano, Athanasios Christopoulos, *Sa vie, son oeuvre littéraire et ses rapports avec la culture roumaine,* Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1981, p. 88.

[41] Ariadna Camariano-Cioran*, Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, p. 208.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să impună scriitorilor greci această hotărâre poate şi datorită acuzei lui Corai, că nu avea nici o competență în „a face lege o limbă“ şi nici „adevărați legislatori comparabili cu autorii şi poeții clasici“[42]. Asemenea polemici aveau în fond şi un substrat social. În vederea conservării şi canalizării energiilor naționale, literații au încercat să atenueze contradicțiile, din cadrul societății neogreceşti, cel puțin în plan intelectual[43].

Ideile iluministe privind ridicarea poporului prin educație şi cultură, ca fază anterioară constituirii unei Grecii independente[44], s-au materializat în cadrul Societății literare greco-dacice prin legăturile cu Academia domnească de la Măgureanu[45]. Poziția în Divan a Mitropolitului Ignatie, ca şi aceea de trimis special al Sinodului rus, cu acceptul împăratului[46], i-au permis să obțină consimțământul autorităților țariste de ocupație pentru reorganizarea şcolii greceşti. Contactele cu Apusul au accelerat procesul modernizării educației şi au determinat continuarea reformelor educaționale inițiate de Moesiodax[47], Veniamin din Lesbos[48] şi Dimitrie Catargi[49], intelectuali apropiați de mediile fanariote. În ciuda apartenenței sociale a Mitropolitului şi a relațiilor sale cu administrația fanariotă[50], gândirea şi acțiunea sa politică se apropiau de un liberalism moderat, în timp ce ideile sale sociale îl plasau în spațiul curentului conservator. De aceea, ridicarea națiunii prin cultură nu era privită ca o incongruență majoră cu ideologia păturii sociale pe care o reprezenta.

Meritul funcționării neîntrerupte a Academiei, într-o perioadă de ocupație țaristă, îi aparținea lui Ignatie, cu atât mai mult cu cât o constantă a războaielor ruso-austro-otomane din epoca fanariotă era reprezentată de întreruperea activității educaționale pe perioada desfăşurării ostilităților militare, deturnarea resurselor financiare spre nevoile

---

[42] Scrisoarea lui Adamantios Corai către Alexandre Vasiliou, din 17 august 1811, în *Epistole Adamantiu Corai*, ed. Nicolas Damalas, Athina, 1885, p. 225 apud Nestor Camariano, *op. cit.,* p. 45.

[43] Nikolaos J. Pantazopoulos, *Human Liberties in the pre-revolutionary Greek Community System*, în BS, 30, 1, 1989, p. 10.

[44] Iluminismul din Sud-Estul Europei era puternic legat de problema națională. Cristalizarea națiunii moderne în sud-estul Europei presupunea existența unui nivel cultural omogen, realizat prin acțiunea intensă a factorului educațional (cf. Valentin Al. Georgescu*, La philosophie des Lumières et la formation de la conscience nationale dans le Sud-Est de L'Europe,* în volumul *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européenne*, Bucarest, 1970, p. 23-42, şi André Mirabel, *La littérature et la langue, vecteurs de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européen*, în *loc. cit*. p. 17-21).

[45] Datorită deteriorării clădirii de la Mănăstirea „Domnița Bălaşa“, în urma cutremurului din 1802, locul de desfăşurare al cursurilor s-a mutat la „metohul Măgureanu“ (cf. Ariadna Camariano-Cioran*, op. cit.*, p. 46).

[46] T. G. Bulat*, op. cit*. p. 161.

[47] Profesor la Academia din Iaşi (1797-1807) a pus bazele gândirii neogreceşti prin cultivarea spiritului critic şi prin adaptarea ideilor pedagogice din operele occidentale la nevoile Academiei. A utilizat greaca vorbită în predarea filosofiei, creând şi o terminologie aferentă. Totodată, a pledat pentru trezirea unei conştiințe de sine printr-o educație modernă realizată cu ajutorul traducerilor din autorii apuseni (cf. Cornelia Papacostea-Danielopolu*, Literatura în limba greacă din Principatele Române* (*1774-1830*)*,* Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 84 şi urm).

[48] Vădind preocupări social-politice şi simpatizând cu ideile lui Rousseau, cărturarul a pus în evidență rolul învățământului ca mijloc de promovare a omului în societate (*Ibidem*, p. 94 şi urm).

[49] Eseurile sale pedagogice au făcut apologia dezvoltării enciclopedismului în vederea formării unor buni cetățeni. Sistemul său educativ se baza pe predarea gramaticii, logicii şi filosofiei, insistând pentru cunoaşterea limbilor străine (*Ibidem*, p. 123 şi urm).

[50] Chiar dacă Principatele se aflau sub ocupație țaristă, administrația colaboraționistă se infiltrase în principalele dregătorii, prin practica venalității funcțiilor. Pentru semnificațiile accepțiunii de „fanariot“ vezi lucrările lui A. Pippidi, *Phanar, Phanariote, Phanariotisme*, în *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne,* Paris, Bucureşti, 1980, p. 338, şi Mihai Chioveanu, *Acuza de fanariotism: atitudini post-politice şi alterități fictive în structurarea identității naționale şi a culturii politice la români*, în „Xenopoliana“, VIII, 1-4, 2000, p. 61-71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

războiului şi transformarea sălilor de clase în adăposturi pentru soldaţi. În plus, Mitropolitul Ţării Româneşti a luat iniţiativa reorganizării şcolii pentru eficientizarea procesului educaţional şi orientarea sa spre nevoile Societăţii proiectate[51]. Astfel, Academia s-a transformat în *Lykeion* (liceu)[52], au fost aduşi noi dascăli şi s-a continuat specializarea lor. Materiile au fost organizate, în baza unui statut[53], pe trei categorii: ştiinţă, literatură şi limbi străine[54], fapt ce apropia şcoala, în planul nivelului educaţional, de universităţile occidentale, ambiţie nutrită, de altfel, şi de directorul său, Constantin Vardalah. Diversitatea disciplinelor studiate evidenţiază nivelul atins de ştiinţa modernă, dar mai ales, concepţia enciclopedistă a formării individului, conform căreia, educaţia trebuie să aibă o influenţă generală, menită a forma caracterul şi a dezvolta simţul moral.

Înfiinţarea instituţiei culturale a coincis cu ziua începerii examenelor publice la Academia greacă (7 iulie 1810)[55], fapt ce a determinat-o pe elenista Ariadna Camariano-Cioran să aprecieze că „pentru a sprijini şcoala Ignatie a înfiinţat societatea filologică greco-dacică“[56]. În realitate, manifestările societăţii au fost mult mai ample şi mai profunde decât se întrevedea, la un prim contact. Examenele publice de la Măgureanu ar putea fi interpretate ca o măsură de popularizare a actului educaţional în vederea atragerii de membri şi, mai ales, de fonduri la bugetul organismului filologic. Totodată, evaluarea cu auditoriu avea menirea de a spori prestigiul liceului şi de a creşte numărul elevilor, potenţiali apostoli ai „luminilor“ în locurile natale şi îndeosebi în Grecia.

Conţinutul predării a fost modernizat, fie prin realizarea unor lucrări compilative din autorii occidentali, fie prin reactualizarea periodică a informaţiilor din ultimele opere publicate în Europa „luminilor“. Racordarea la cuceririle ştiinţei apusene ilustrează întru totul caracterul european ce se dorea a fi imprimat învăţământului. Pentru aceasta, membrii Societăţii s-au angajat într-o acţiune coerentă de traduceri utilitare care să răspundă unor necesităţi generale. Ideologia luminilor a funcţionat, deci, în cadrul instituţiei culturale ca un element constructiv, cărturarii urmărind să lămurească gândurile compatrioţilor prin intermediul unor opere adresate naţiei şi să contribuie la formarea unei conştiinţe publice neogreceşti. Aşadar, aceşti intermediari ai culturii avansate europene, prin filtrarea şi adaptarea ideilor la realităţile şi nevoile societăţii greceşti, se transformau în factori activi ai mişcării de regenerare a poporului neoelen[57].

[51] Întrucât se urmărea crearea, la Bucureşti, a unui „cartier general“ al mişcării de regenerare culturală, educarea tinerilor care să transmită mai departe, în şcolile din Grecia, cunoştinţele dobândite la Academie, se înscria într-o altă direcţie de acţiune a instituţiei filologice.

[52] Această reorganizare a învăţământului elen din Principate dovedea o dorinţă de integrare în sistemul educaţional european. Grija acordată de Ignatie Academiei domneşti şi neglijarea celorlalte şcoli arată preocuparea doar pentru faza finală a pregătirii educaţiei tinerilor greci.

[53] Acesta stabilea obligaţiile profesorilor, îndatoririle elevilor, data şi modul de desfăşurare al examenelor publice, componenţa asistenţei (cf. Ariadna Camariano-Cioran*, op. cit*., p. 49).

[54] Secţia de ştiinţe cuprindea: matematica, fizica experimentală, chimia, geografia, metafizica, logica, etica, istoria naturală, cea de literatură, retorica, poetica, istoria, mitologia şi arheologia, în timp ce între limbile studiate figurau greaca veche, latina, rusa, franceza şi germana (*Ibidem*).

[55] N. Camariano, *op. cit*., p. 39.

[56] Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit*., p. 47.

[57] Fiind o epocă de tranziţie spre modernitate, astfel de lucrări ar putea fi incluse în categoria actelor de cultură, întrucât afirmau opţiuni şi tendinţe ideologice. În plus, pe calea traducerilor se asigura afirmarea şi dezvoltarea limbii naţionale (N. Isar, *op. cit.*, p. 92). În acest sens a fost aprobată propunerea Mitropolitului de traducere a *Istoriei universale* a lui Anquetil în timp ce Vardalah a publicat un manual de fizică (1811) şi unul de fizică experimentală (1812) (cf. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.,* p. 236). Prin tipărirea manualului de retorică a lui Hermogen (1810) precum şi a *Retoricii* lui Vardalah, elevii de la Academie au intrat în contact cu gândirea şi concepţiile lingvistice ale iluminiştilor d'Alembert, Montesquieu, Voltaire, Marmontel, fapt semnificativ pentru procesul de ridicare a nivelului cultural al poporului neoelen (cf., *ibidem*, p. 136 şi urm).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pe lângă aspectele educative vizate, aceste sinteze ştiinţifice se constituiau într-un mijloc de combatere a superstiţiilor şi a conservatorismului întreţinute de Biserică. Sub influenţa aceloraşi „lumini" s-au tradus şi opere ale Antichităţii eline în vederea potenţării valorilor literare, morale şi pedagogice clasice, oferind elevilor modele de conduită cetăţenească, de dragoste pentru libertate şi de demnitate umană[58]. Îmbinarea traducerilor din autorii moderni şi din cei clasici, fără a se realiza, însă, o simbioză, ci o complementaritate, ne dau dimensiunea unui program conştient, bine organizat, de regenerare culturală a poporului grec[59]. Se avea în vedere, în felul acesta, o trecere de la mentalitatea tradiţională la una revoluţionară.

Necesitatea asimilării noilor valori, într-un ritm susţinut, a impus continuarea demersurilor pedagogice ale lui Rigas Velestinlis[60] şi Dimitrie Catargi[61]. Astfel, Nicolae Sava Piccolos a tradus opera lui Rousseau, *Emil sau despre educaţie* (1811)[62], în timp ce Dimitrie Darvaris a publicat la Viena *Culegere de înţelepciune* (1811)[63] şi *Îndreptarul vieţii* (1812)[64]. Aceste iniţiative întăreau convingerea că succesul educaţional nu depindea doar de volumul şi nivelul ştiinţific al cunoştinţelor profesorilor, ci şi de maniera de predare[65]. Prin atenţia acordată pedagogiei, se urmărea crearea premiselor necesare unificării metodologiei de predare din învăţământul neogrecesc. Dezvoltarea unor concepte pedagogice precum predarea noţiunilor de la simplu la complex, evitarea supraîncărcării minţii elevilor cu date şi amănunte, alături de derularea unei politici de educaţie[66], se situau pe acelaşi coordonate cu sporirea calităţii şi eficienţei actului şcolar. Barometrul acestei calităţi consta în monitorizarea, de către eforii Academiei, a lucrărilor elevilor redactate sub îndrumarea profesorilor[67]. Astfel, învăţământul Academiei, pe lângă un firesc conţinut teoretic şi ştiinţific, s-a îmbogăţit şi cu unul practic[68]. În urma acestei reorganizări, liceul a înregistrat rezultate semnificative la examenele desfăşurate în luna iulie a anului 1810[69], dar mai ales, la cele din 1811[70].

---

[58] Rezultate deosebite s-au înregistrat în studierea operelor lui Euripide, Aristofan, Xenofon, Pindar, Isocrate, Lucian, ce se comentau la Academia bucureşteană (*Ibidem*, p. 49). Sesizând o diminuare a studiului literaturii clasice, în faţa concurenţei literaturii occidentale, Athanasie Vogoridi a publicat un curs de analiză a tragediilor lui Sofocle (1811) precum şi un studiu despre Homer (1812) (*Ibidem*, p. 124). Măsura dorea să îi ajute pe elevi în conştientizarea măreţiei culturii clasice eline.

[59] Originalitatea sintezei iluminismului neoelen se explică prin antrenarea forţelor preexistente, a influenţei clasice greceşti şi a celei apusene (cf. Pashalis M. Kitromilides, *Iluminismul neoelen. Ideile politice şi sociale*, traducere din limba greacă de Olga Cicanci, cuvânt înainte de acad. Răzvan Theodorescu, Bucureşti, Editura Omonia, 2005, p. 69).

[60] Pentru aceasta vezi exemplara lucrare a lui C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, în româneşte de Mihai Vasiliu, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1968, p. 218.

[61] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit*., p. 124 şi urm.

[62] Roxane D. Argyropoulos, *Nicolas Piccolos et la Philosophie néohellénique*, în BS, 6, 1, 1966, p. 236.

[63] Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit*., p. 206.

[64] *Ibidem*.

[65] Gh. Cronţ, *L'Académie de Saint-Sava de Bucarest au XVIIIe siècle. Le contenu de l'enseignement*, în RESEE, IV, 3-4, 1966, p. 438.

[66] Stabilirea unui conţinut informaţional selectat care să fie furnizat elevilor, a unei limbi de studiu precum şi aducerea unor profesori cu studii făcute în Occident, toate acestea vizau obţinerea unor progrese educaţionale rapide şi de substanţă.

[67] Şcolarii ce frecventau cursurile de fizică şi geografie elaborau lunar câte o disertaţie, cei înscrişi la literatură compuneau versuri, redactau epistole sau deveneau profesorii începătorilor, în timp ce practicanţii desenului organizau expoziţii (cf., Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit*., p. 48).

[68] Gh. Cronţ, *op. cit*., p. 465.

[69] Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit*., p. 48.

[70] *Ibidem*. Meritele deosebite ale profesorilor şi elevilor au fost recompensate de mitropolitul Ignatie care a elogiat părţile implicate în procesul educaţional. Premierea elevilor şi a profesorilor după încheierea examenelor era o metodă motivaţională în vederea obţinerii de rezultate apreciabile şi în anii şcolari următori (*Ibidem*, p. 50).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dorindu-se depăşirea etapei teoretizărilor literare şi să extinderea ariei de impact a Societăţii dincolo de raza de acţiune a Academiei domneşti, s-a hotărât fondarea unui organism de presă, la Viena[71]. *Loghios Ermis* (Hermes Învăţatul) era expresia necesităţii acute de informare şi de uniformizare culturală menite a apropia de societatea greacă noile idei mobilizatoare. Apariţia acestei reviste, la treisprezece ani de la dispariţia *Ephimeris*-ului, publicaţie ce purta amprenta lui Rigas[72], a determinat revigorarea direcţiei de lucru a mişcării de emancipare. Modificarea curriculei, sporirea traducerilor, fondarea unui organism de presă, adoptarea unei limbi unitare, toate ilustrează intensitatea, dar şi nivelurile de profunzime ale acţiunilor mişcării de eliberare greceşti.

Faptul că scaunul mitropolitan al Ţării Româneşti a fost ocupat de un grec, care şi-a promovat conaţionalii în principalele dregătorii, a stârnit numeroase reacţii în rândul boierimii române. Iniţiativa în declanşarea unei mişcări contra lui Ignatie a aparţinut unor boieri de rangul al doilea[73]. Pentru a avea un mai mare impact aceştia s-au adresat banului Costache Ghica, vornicilor Ştefan şi Barbu Văcărescu, vistiernicului Constantin Varlaam, boieri din primul rang, cunoscuţi pentru sentimentele lor antigreceşti. Redactarea unei petiţii către Sinodul rus în care Ignatie era acuzat că nu respectă posturile[74], *remue toute sorte de machines pour amasser de l'argent*[75] *[...], vend les revenus des monastères au plus offrant, comme s'il vendait son patrimoine*[76] *[...], s'est accorde avec des Grecs de Constantinople abandonnés par les Princes et domiciliés à Bucharest*[77], l-au determinat pe mitropolit să ceară ajutorul preşedintelui Divanului, Crasno Milaşevici, pentru liniştirea opozanţilor. Acesta din urmă, temându-se de o extindere a mişcării şi de faptul că incidentul ar putea ajunge la cunoştinţa ţarului, a luat măsuri energice pentru descoperirea complotului. Banul Costache Ghica, considerat a fi liderul conspiraţiei boiereşti, a fost închis şi apoi reţinut, pentru o vreme, la Iaşi[78], în timp ce general-maiorul Şteter a primit ordin să cerceteze împrejurările în care s-a conturat reacţia românească împotriva înaltului ierarh. Ancheta desfăşurată pe parcursul a trei luni de zile a dovedit aversiunea elitei boiereşti contra grecilor care ocupaseră dregătoriile destinate, prin tradiţie, românilor. Acţiunea a fost alimentată şi de indiferenţa manifestată de către conaţionalii mitropolitului faţă de soarta ţării[79]. Astfel, spiritul militant al iluminismului românesc s-a dovedit deschis spre mase, cel puţin în ponderea acordată poporului în cadrul argumentării, deşi, mult mai sensibil s-a arătat faţă de pierderea privilegiilor boiereşti[80].

---

[71] D. Russo, *Elenizmul în România. Epoca bizantină şi fanariotă*, în *Studii istorice greco-române. Opere postume,* publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu de Ariadna Camariano şi Nestor Camariano, tom II, Bucureşti, 1939, p. 540.

[72] *Ibidem,* p. 359.

[73] Printre aceştia s-au numărat: stolnicii Ştefan Costescu, Şerban şi Grigore Grădişteanu, paharnicii Ştefan Catargi şi Mihăiţă Filipescu, postelnicul Constantin Creţulescu, serdarul Ioan Cocorăscu, pitarul Ioan Perdicari, căminarii Alexandru Ghica şi Alexandru Creţulescu, vătaful Grigore Filipescu, şetrarul Dimitrie Slătineanu (cf. T. G. Bulat*, O conspiraţie boerească contra Mitropolitului Ignatie grecul al Ungrovlahiei,* în AB, tom VIII, 2-3, 1936, p. 3).

[74] *Ibidem*, p. 4.

[75] *Ibidem*, p. 5.

[76] *Ibidem*, p. 6.

[77] *Ibidem*, p. 9.

[78] *Ibidem*, p. 13.

[79] „*Neavând nici o durere dă nimea prin patrie o jăfuesc cu felurimi de jafuri, iar pă pământeni cari jărtfesc toate ale lor pentru armiile împărăteştii sale măriri cu totu i-au dapărtat dă drepturile patriei lor*" (s.ns.) (*Ibidem*, p. 19).

[80] Grecii erau acuzaţi „*că vor să ne isterisească dă privileghiorile şi chiverniselile patrii făr dă nici un temeio al dreptăţii... căci nu-i doare inima a ocroti pă locuitori*" (s.ns.) (*Ibidem*, p. 2 şi urm).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nesoluționarea petiției trimise Sinodului rus, prin intermediul „exarhului" Gavriil, i-au determinat pe membrii mişcării să-l suspecteze pe înaltul ierarh de o încercare de muşamalizare a afacerii şi să-l amenințe cu dezvăluirea acestui fapt în capitala Imperiului[81]. Adresa din 25 martie 1812, anonimă de această dată, l-a îngrijorat pe mitropolit, care a expediat-o de urgență la Petersburg, astfel încât, în aceeaşi lună, țarul Alexandru I lua măsura destituirii lui Ignatie de la conducerea mitropoliei Țării Româneşti[82]. Decizia a fost executată cu întârziere, probabil datorită influenței lui Ignatie în cadrul Divanului. Acest fapt i-a permis să propună lui Crasno Milaşevici „să stoarcă de la clericii Ungrovlahiei suma de 300.000 lei ne luând în seamă starea lor şi nici oprirea Adunării fără ştirea şi învoirea exarhului"[83]. A fost nevoie de ucazul Sinodului rus către Divanul Țării Româneşti, din 8 aprilie 1812, pentru ca ordinul țarului să se materializeze[84].

Se pare că acțiunea îndreptată împotriva lui Ignatie era doar un aspect al luptei contra grecilor (întruchipați de fanarioți), precum şi o modalitate de evidențiere a procesului de formare a conştiinței naționale româneşti. Dacă gândirea politică românească nu s-a arătat receptivă la un ideal pan-balcanic deoarece nu era convinsă de identitatea sa de interese cu popoarele din Sud-Estul Europei[85], în 1811, se confirma că totala divergență de interese dintre greci şi pământeni „rend impossible toute réconciliation politique"[86]. Această parte a elitei, aflată sub presiunea dominației străine, a constatat discrepanțele dintre sistemul existent şi aspirațiile naționale, reclamând schimbarea acestuia. Aşadar, incompatibilitatea dintre vechile stări de lucruri şi noua conştiință a păturii boiereşti impulsiona adaptarea ei la noul mod de a gândi[87].

Dacă în secolul XVIII elenismul a asimilat elementele româneşti mai receptive[88], la începutul veacului următor se producea o segregare, cel puțin în rândul elitei intelectuale şi politice româneşti, care nu a intrat în contact cu Academia domnească, văzută ca un bastion al grecismului. Această tendință de diferențiere s-a manifestat şi în cadrul Societății literare printr-un refuz de aderare[89] la un organism ce dovedea preocupări în interesul exclusiv al națiunii greceşti. Cărturarii români nu puteau participa ca simpli spectatori sau ca membri angajați în emanciparea culturală a unui popor străin în timp

[81] „*… referitor la mitropolitul Ignatie… poate doriți a vă împotrivi de a trimite acele hârtii către sf. Sinod, după cum am cerut. Drept aceea, să fie cunoscut î.p.s.v. că dacă ne vom încredința despre aceasta suntem gata să ne jeluim acolo* (la Petersburg – n.ns.), *asupra însăş persoanei î.p.s.v., arătând că voi netemându-vă de Dumnezeu, necinstindu-vă darul arhieresc, cu care sunteți împodobit, … ați oprit şi n-ați înnaintat acele hârtii, după cum ceream*" (s.ns.) (cf. Const. N. Tomescu, *Tot despre Ignatie din scaunul Ungrovlahiei-Martie 1812*, în AB, tom VI, 2, 1934, p. 167 şi urm).

[82] „*În urma împrejurărilor ce s-au ivit, găsind necesară îndepărtarea voastră din conducerea eparhiei Valahiei poruncesc: predând eparhia cui va fi însărcinat de exarhul Moldovei, veți porni neîntârziat în Crimeia, unde vă veți putea alege locul de trai*" (s.ns.) (*Ibidem*, p. 169).

[83] *Ibidem*, p. 171.

[84] *Ibidem*.

[85] Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 159.

[86] T. G. Bulat, *op. cit.,* p. 11.

[87] Traian Stoianovich, *The Social Foundations of Balkan Politics, 1750-1941*, în volumul *Balkan in Transition*. Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century, Edited by Charles and Barbara Jelavich, Berkeley and Los Angeles, Russian and East European Studies, University of California Press, 1963, p. 305.

[88] Leonidas Rados, *Influența greacă în cultura română după 1821. Manifestări şi tendințe,* în volumul *Istorie şi societate în spațiul est carpatic (secolele XIII-XIX)*, Omagiu profesorului Alexandru Zub, volum editat de Dumitru Ivănescu şi Marius Chelcu, Iaşi, Editura Junimea, 2005, p. 125.

[89] Excepție au făcut banul Grigore Brâncoveanu, vornicul Iordache Slătineanu şi căminarul Nestor Craiovescu, probabil datorită legăturilor puternice cu mediile intelectuale greceşti, dar mai ales cu Academia domnească de la Bucureşti, unde au fost elevi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce propria națiune trăia în ignoranță. De asemenea, nu puteau fi părtaşi nici la susținerea financiară a instituției literare cu resursele furnizate de patrie. Reacția de natură culturală se încadrează în periodizarea istoriei culturii româneşti propusă, din alte considerente, de N. Iorga[90] şi, ulterior, de Al. Duțu[91]. Aceştia au identificat o etapă care începea la 1810 şi în care cultura națională românească, precum şi cea similară neogreacă „se separă tot mai mult una de alta şi se împuternicesc fiecare“[92]. Chiar tradiția selectivă funcționează diferențiat. Dacă în ochii cărturarilor neogreci trecutul părea dominat de Antichitatea elină, intelectualii români erau marcați de prestigiul romanității, văzut ca o linie frântă de dominația străină. Astfel, cultura română se orienta spre o formă națională, dar care nu abandona o parte din direcțiile sale anterioare, după cum a dovedit-o sprijinul acordat în continuare culturilor balcanice[93].

Chiar dacă impactul Societății în lumea greacă nu poate fi dimensionat statistic, cert este că efectele sale s-au resimțit în timp, concretizându-se în catalizarea desăvârşirii conştiinței naționale elene prin răspândirea luminilor în Balcani şi în special în Grecia continentală. Acest lucru a fost posibil printr-o acțiune de profunzime în domeniul educației, al unității limbii, al trezirii şi nivelării spiritelor, al tendințelor de unificare a comandamentului precum şi asupra căilor de parcurs ale mişcării de eliberare neogreceşti.

Impulsul dat învățământului Academiei din Bucureşti a continuat sub oblăduirea domnilor fanarioți[94]. Sprijinind şi politica de traduceri[95], aristocrația greacă a contribuit în mod iremediabil la surparea zidului care despărțea societatea greacă de Europa „iluministă“. Afirmarea unor tendințe ale burgheziei, după 1814, de asumare a conducerii mişcării, a determinat un nou conținut al conştiinței naționale, ce se exprima prin dezvoltarea simțului istoric, dar mai ales printr-o excesivă preocupare morală. Aceasta, ca şi precipitarea renaşterii naționale, au impus găsirea unei forme de exprimare cu un impact rapid în rândul maselor. Astfel, teatrul grec, reînsuflețit, reclama traducerea unor piese italiene[96] şi franceze[97] cu un vădit caracter mobilizator-patriotic, fără a se neglija operele clasicilor greci[98].

---

[90] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti,* ediția a II-a, volumul III, Bucureşti, 1933, p. 18.

[91] Al. Duțu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. 254.

[92] N. Iorga, *op. cit.* p. 18.

[93] Al. Duțu, *Iluminismul sud-est european. Reconsiderarea unei probleme de istorie culturală*, în SRdI, 28, 7, 1975, p. 1051.

[94] În timpul domniei lui Caragea, învățământului grecesc a fost reorganizat. Acest fapt a determinat sporirea prestigiului Academiei, unde, în 1816, studiau 400 de elevi, îndrumați de 12 profesori. Biblioteca a fost îmbogățită cu noi lucrări ale autorilor occidentali, iar materialele didactice necesare experimentelor au sporit numeric (cf. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit*., p. 54).

[95] Scopul eruditilor greci era de a oferi tinerilor o formație filosofică bazată pe o cunoaştere a propriei lor personalități. De aceea, s-a tradus pentru uz şcolar, în 1812, *Précis d'Histoire de la Philosophie* de Wilhelm Gottlieb Tenemann. Eforturile intelighenției neoelene s-au îndreptat şi spre domeniul moral. Astfel, s-au tradus *Entretiens de Phocion* de Gabriel Bonnot de Mably (1813), *Les Nouvelles morales* de Fr. Soave (1816), *L'Avis d'une mère à sa fille* de Anne-Thérèse de Lambert (1819) şi *Conseils à ma fille* de Jean-Nicolas Bouilly (1820) (cf. Roxane Argyropoulos, *Traductions en grec moderne d'ouvrages philosophiques*, în RESEE, X, 2, 1972, p. 371). Tot în 1816, Mihail Hristaris a tradus *Traité élémentaire de morale et de bonheur* a lui Jean Zacharie Paradis (cf. idem, *A 19th Century Greek Scholar in Bucharest: Mihail Christaris and his Library*, în BS, 30, 1, 1989, p. 68).

[96] *Oreste* de Alfieri (cf. Ariadna Camariano-Cioran*, Le theatre grec à Bucarest au début du XIX-e siècle,* în „Balcania", VI, 1943, p. 387).

[97] *Brutus* şi *Meropa* de Voltaire (cf., *ibidem*).

[98] I. Horia Rădulescu, *Teatrul francez în Muntenia în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Sibiu, 1943, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fondarea unei reviste literare, la Viena, care a publicat timp de zece ani (1811-1821) toate ştirile culturale ce priveau lumea elenă în general şi Principatele în special[99] a determinat apariţia unor noi publicaţii care să suplinească nevoile mişcării de eliberare. Aşa a luat naştere, la 3 ianuarie 1812*, Ellinikos Tilegraphos sau ziar periodic, politic, literar şi comercial*[100]. Aceste periodice la care s-au alăturat *Mellisa*[101] şi *Kalliope*[102], în 1819, au reprezentat un factor constant de uniformizare a spiritelor şi a gândirii neoelene până la izbucnirea Revoluţiei de independenţă.

Societatea s-a constituit într-un model de organizare, în diaspora, a emancipării culturale a naţiunii elene, model preluat de Capodistria, în 1813, în fondarea, la Viena, a *Philomousos Etairia*[103]. Faptul este dovedit de prezenţa lui Ignatie şi a lui Anthimos Gazis, în cadrul acesteia, încă de la înfiinţare[104]. Fiind apanajul păturii superioare a societăţii neogreceşti, instituţiile de o asemenea factură militau doar pentru dezvoltarea culturală, fără a se preciza formele ulterioare de luptă care să conducă la constituirea statului naţional independent. Odată cu întemeierea, la Odessa, în 1814, a *Philiki Etairia*[105], conducerea efectivă a luptei de emancipare neoelenă a fost acaparată de burghezia comercială, chiar dacă acţiunile celor două categorii sociale s-au derulat în paralel. O caracteristică semnificativă a noii forme organizaţionale a fost folosirea preocupărilor culturale drept faţadă pentru acţiunile subversive. Pregătirea insurecţiei pe teritoriul Imperiului rus evidenţia, încă o dată, dacă mai era nevoie, că Petersburgul era ancorat în proiectele intelighenţiei de eliberare naţională. Este o dovadă clară a faptului că, în societatea greacă, domina curentul care şi-a pus speranţele în Rusia, curent mult mai puternic decât cel care acorda credit Franţei în susţinerea mişcării naţionale neoelene.

Iniţiativa constituirii unei instituţii culturale mixte greco-române, la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XIX, era expresia unor reminiscenţe ale spiritului balcanic, ce avea ca substrat sentimentul comuniunii ortodoxe. Faptul este ilustrat şi de exclusivitatea etnică reprezentată în cadrul Societăţii, lucru care ar putea fi privit şi prin prisma nivelului ridicat de „luminare" al celor două popoare, comparativ cu restul spaţiului sud-est european.

Aşadar, condiţiile particulare ale societăţii neogreceşti au determinat diaspora să îşi asume tot mai mult misiunea de conducere a luptei de eliberare. Dacă exista o unitate de vederi în privinţa ţelului final, nu acelaşi lucru se putea afirma şi despre mijloacele de accedere la acesta. Chiar dacă instituţia filologică nu s-a permanentizat la nivelul prevăzut de membrii săi, în primul rând, din cauza conjuncturii politice internaţionale, ea s-a constituit într-un model de organizare a emancipării naţionale. Reflectând o nevoie de coordonare a luptei naţionale datorită tocmai topirii acestor contradicţii, Societatea literară greco-dacică s-a înscris într-o evoluţie a mişcării de eliberare a societăţii neoelene.

---

[99] Nestor Camariano*, Athanasios Christopoulos*, *sa vie, son oeuvre littéraire et ses rapports avec la culture roumaine,* Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1981, p. 87.

[100] D. Russo, *Telegraful grecesc*, în *Studii istorice greco-române. Opere postume,* publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu de Ariadna Camariano şi Nestor Camariano, tom II, Bucureşti, 1939, p. 389.

[101] Catherine Koumarianou, *op. cit*., 1973, p. 75.

[102] *Ibidem.*

[103] Domna Dontas, *op. cit.,* p. 102.

[104] Vezi recenzia lui Nestor Camariano la lucrarea lui Emanuil G. Protopsaltis*, Ignatios, mitropolitis Ungrovlahias* (*1766-1828*), (I), Viografia*,* Athina, 1959, în SRdI, XVI, 3, 1963, p. 730.

[105] Vezi lucrarea lui C. M. Woodhouse, *Kapodistrias and the Philiki Etairia, 1814-1821*, în volumul *The Struggle for Greek Independence.* Essays to mark the 150th anniversary of the Grek War of Independence, Edited by Richard Clogg, London, 1973, p. 104 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

THE GREEK-DACIAN LITERARY SOCIETY (1810-1812)
(Summary)

The Greek-Dacian Literary Society was founded in Bucharest from mitropolit Ignatiu's initiative and functioned in 1810-1812. The declared objective of the cultural institution was the national revival of both Greek and Romanians. However, the policy of their leaders showed exclusive preoccupations towards the Greek world. It is because of this, the Romanians refused to collaborate with them. Moreover, they started a fierce compaign against mitropolit Ignatius. In 1812, at the same time with the withdrawal of the Russian occupation troops, the mitropolit was dismissed from his job.

Despite these difficulties the cultural institution had a prodigious activity. In support of the Society, Ignatius reorganised the Greek Academy from Wallachia. Teachers trained in Western Europe were brought here, the educational material became more modern, works by the occidental authors were translated. The methods of teaching were also taken into consideration. All these were meant to spread the Illuminist ideas in Greece.

The spoken Greek becomes the nation's official language. In order to extend the Illuminism's area of the impact a press organism was also founded. *Loghios Ermis* was, for ten years, the paper that provided the Greek world with the most significant informations.

The consequences of the institution's functioning can't be strictly determined, but it is certain that it's organisation stood at the basis of Greek emancipation process.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOINA CALISTRU, CARMEN VORONEANU

ÎNTRE ORIENT ŞI OCCIDENT: MENTALITĂŢI ÎN TRANZIŢIE (PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVIII – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX)

În prelegerea inaugurală de la Collège de France din 1933, Lucien Febvre reafirma că istoria este, în primul rând, ştiinţă a omului şi nu ştiinţă a lucrurilor sau conceptelor: „Nu există decât istoria omului şi istorie în sensul cel mai larg […], istoria-ştiinţă a omului şi atunci faptele, da, sunt fapte umane; îndatorirea istoricului este să regăsească oamenii care le-au trăit şi cei care, mai târziu, s-au instalat în ele cu toate ideile lor pentru a le interpreta“[1].

Şi Kogălniceanu, în cunoscutul *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională*, pledase pentru dimensiunea umană a istoriei. Astfel, menirea istoriei era, înainte de toate, de a „scoate din morminte pre strămoşii noştri“ şi a-i înfăţişa „ca vii dinaintea ochilor, cu toate patimile, cu toate năravurile lor“. Doi ani mai târziu, în prospectul „Magazinului istoric pentru Dacia“, Bălcescu relua ideea, subliniind că „partea cea mai interesantă a istoriei“ sunt nu numai „instituţiile, industria, comerciul“, ci şi „cultura intelectuală şi morală, obiceiurile şi chipul de viaţă“.

Una din problemele fundamentale ale înţelegerii istoriei Europei este raportarea corectă a Orientului la Occidentul continentului. S-a discutat mult, contradictoriu în legătură cu această problemă. Sintetizând aceste idei, o autoare contemporană, Agnes Heller, arăta că: „mitul Occidentului şi al Orientului nu înseamnă a pune alături civilizaţia de barbarie, ci o civilizaţie de alta“.

De altfel, cu mult înainte, în opinia lui Alecu Russo, călătorul ideal prin Principatele Române ale primei jumătăţi a secolului XIX ar fi cel care şi-ar începe astfel descrierea: „Într-un ţinut neştiut al Europei, ori necunoscut bine, am găsit un popor bun şi naiv încă, poetic în tradiţiile lui de obârşie, poetic chiar şi în sălbatica neştiinţă, un popor cu bun simţ, din care ai putea să faci tot ce vrei, impresionabil, locuind o ţară pe care destinul a înfrumuseţat-o şi a îmbogăţit-o“[2]. Pentru unii occidentali însă, precum Salaberry, valahii ar fi „orbi din născare“, deoarece nu văzuseră niciodată Europa de Vest.

Marea campanie a europenizării spaţiului românesc nu va putea fi înţeleasă fără succinte referiri la modul în care Europa (având, în epocă, înţelesul de comunitate occidentală de ţări civilizate) a influenţat, potenţând, diversele angrenaje ale vieţii cotidiene. Miron Costin vorbea despre „această parte a lumii care se cheamă Europa“, românii fiind, firește, în Europa. Spre sfârşitul secolului XVIII, un teolog sublinia

[1] *Apud* Alexandru Duţu, *Dimensiunea umană a istoriei*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1986, p. 5.

[2] Alecu Russo, *Studii naţionale (1840)*, în *Piatra Teiului – Scrieri alese*, Chişinău, Ed. Hyperion, 1991, p. 229-230.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 185–205

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meritele continentului nostru, întrucât: „într-însa au înflorit şi înfloresc ştiinţele, meşteşugurile, bunele obiceiuri şi buna nemuire“, pentru care „iaste cu cuviinţă ca această Europă să se numească podoaba lumii“[3].

Aflaţi într-o regiune de convergenţă a civilizaţiilor, românii au avut o situaţie periferică din punct de vedere economic faţă de ţările din Apus; dialogul lor permanent cu lumea i-a propulsat însă spiritual, sincronizându-i cu Europa. „Duhul veacului“ a căzut pe un sol pregătit să absoarbă noile idei, fertilizat, spre sfârşitul secolului XVIII, de schimbările în gusturi, moravuri, stil de viaţă; însăşi axa sufletească a românilor se schimbase dinspre Răsărit spre Apus. O vom dovedi, sperăm, în cele ce urmează.

Aflaţi în unul din centrele de interes ale politicii europene, reprezentând, într-un anume sens, chiar miezul „chestiunii orientale“, românii s-au integrat activ şi organic în cuprinsul sensibilităţii europene comune, receptând şi fiind, la rându-le, receptaţi cu mai multă intensitate ca în trecut. Nici un aspect semnificativ al vieţii publice şi private a Principatelor nu a scăpat amprentei Europei. Prevederile *Convenţiei de la Akerman* (1826) şi mai ales pacea de la Adrianopol (1829) reprezintă o adevărată piatră de hotar în existenţa Principatelor. După 1821, diplomaţi străini sfătuiau Poarta „să nu uite că aceste provincii au fost leagănul acestei revoluţii zămislite în regiuni străine şi că majoritatea boierilor munteni şi moldoveni preferă Nordul-Sudului“[4] (aluzie la opţiunea românească, tot mai clară şi mai manifestă, a integrării în cultura şi civilizaţia europeană, respingând deopotrivă setul de norme şi valori otomane, cât şi pe acela slav, reprezentat de Rusia).

În condiţiile în care, pe deasupra frontierelor politice, capitalismul îşi universalizase dominaţia, „aruncarea de punţi“ şi „deschiderea de ferestre“ are loc mai întâi în domeniul economic. Înlăturarea monopolului otoman şi accesul liber pe piaţa internaţională au deschis, pentru Principate, calea unei dezvoltări mai rapide în toate domeniile[5]. Produsele manufacturate occidentale invadau, literalmente, piaţa românească. Europa, aflată în plin avânt al dezvoltării capitaliste, dominată de un model al burgheziei victorioase, începe să acorde interes teritoriilor româneşti. Mai buna cunoaştere a realităţilor din zonă atrage atenţia asupra bogăţiei Principatelor şi a multiplelor posibilităţi de valorificare a acesteia. „Făuritorii de proiecte“[6] din Occident insistă asupra necesităţii angrenării Ţărilor Române în circuitul european de mărfuri şi valori.

Capitalismul scoate „societatea românească din interregnul fanariot, aşezând-o în orizontul de idei, valori, conduite tipice pentru Occidentul mai «înaintat» în acel moment cu circa 300 de ani de schimbări şi progrese capitaliste“[7]. Acest fapt a condus la o creştere constantă a preţului cerealelor (de exemplu, dacă în 1777 o chilă de grâu costa 16 piaştri, în 1838 preţul acesteia urcă la 45 piaştri).

La rândul lor, mărfurile apusene, în general de bună calitate, cuceresc piaţa românească. Mobilele scumpe, stofele, cărora li se adaugă, prin intermediari occidentali, mătăsurile de Alep, covoarele persane, produsele rafinate din India, China şi Constantinopol, mărfurile de lux (de exemplu, trăsurile de Viena), intrau în posesia unei

[3] Grigore Râmniceanu, prefaţa *Triodului* din 1798, în Vlad Georgescu, *Istoria românilor*, Bucureşti, Humanitas, 1992, p. 118-119.

[4] Hurmuzaki, vol. X, Bucureşti, Ed. Socec, 1897, p. 153.

[5] Gh. Platon, *Rădăcinile istorice ale revoluţiei române de la 1848*, Extras din AIIAI, XI, 1974, p. 56.

[6] Expresia îi aparţine lui Ilie Bădescu, *Sincronism european şi cultură critică românească*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 157.

[7] *Ibidem*, p. 161. Ghilimele de la „înaintat“ subliniază unele rezerve ale autorului în legătură cu acest decalaj.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anumite părţi a boierimii, care face o adevărată pasiune pentru acestea şi îşi cheltuie cu uşurinţă averile pentru a le procura (la începutul secolului XIX, când o moşie mare se cumpăra cu 15.000 de taleri, Iancu Golescu plătea, pentru rochia de mireasă a soţiei sale, 20.000 de taleri)[8]. Boierii dădeau contravaloarea arendei unei moşii pe o bucată de pânză de Olanda fabricată în Galiţia sau pentru câteva ocale de cafea şi o căpăţână de zahăr.

Numeroşi călători străini, dar şi reprezentanţi diplomatici au sesizat contrastul între bogăţiile Principatelor şi înapoierea în care acestea erau menţinute de Poartă şi fanarioţi. Viaţa grea a ţăranilor din Principate este un *leit-motiv* al rapoartelor consulare: în 1823 se considera că „oricare ar fi jugul turcesc, aceşti nefericiţi se tem de el mai puţin decât de acela al boierilor valahi“[9]. În 1843, ţăranii erau descrişi ca fiind nişte personaje demne de milă: „oameni îmbrăcaţi sărăcăcios, femei şi copii mergând desculţi prin noroi, pe un frig aspru“[10].

Boierii greci s-au „românizat“ treptat, considerând că au „dreptăţile şi privilegiurile pământenilor fără deosebire“. Spre deosebire de aceştia, boierii români făceau o distincţie clară între noblеţea adevărată, „după vechimea şi strălucirea familiei lor, cât şi după serviţiurile strămoşilor lor“[11] şi cea recentă, datând „numai de la îmbrăcarea caftanelor introduse de domni după datina turcilor“[12]. Datorită monopolului comercial otoman, moşiile erau imposibil de rentabilizat, făcând din slujbă sursa de venituri a boierimii.

Teama generată de teroarea provocată de turci sau mai ales de fanarioţi este starea de spirit din Principate care-i impresiona pe occidentali. Contele de Moriolles sesiza că: „fiecare se fereşte, se preface, se ascunde. Boierul are grijă să-şi ascundă averea, negustorul câştigurile sale. Totul este acoperit, îngropat chiar în pământ“[13]. Un alt francez, contele de Salaberry, remarca anxietatea continuă în care trăiau boierii din Principate datorită fanarioţilor; aceştia, înainte de a fi chemaţi la domnitor, îşi făceau semnul crucii[14].

În epoca fanariotă se înregistrează un veritabil vârf al carierelor şi averilor realizate „din nimic“, de către indivizi lipsiţi de scrupule, dotaţi cu o abilitate şi o ingeniozitate ieşite din comun, puţini fiind aceia care mizează pe metode onorabile. Un reprezentant al boierimii autentice, Dinicu Golescu, îi caracteriza astfel: foşti „trenţăroşi… care, făr’ de avere de o sută de lei, au ajuns, în puţini ani, milionişti“[15].

După 1800, clasa boierească a devenit o clasă nouă. Aceasta îi includea, pe lângă fanarioţii românizaţi, şi pe aşa-numiţii „ciocoi“, elemente active, decise să se îmbogăţească şi să parvină. Toate genurile literare (scrierea istorică, nuvela, romanul, piesa de teatru, poezia, fabula, pamfletul, satira, memorialistica) analizează – direct sau indirect – acest vast tablou social în continuă prefacere. Scriitorii vremii şi-au îndreptat atenţia

[8] Vlad Georgescu, *Istoria românilor…*, p. 50.
[9] Hurmuzaki, vol. XVI, p. 1102.
[10] *Ibidem*, vol. XVII, p. 946.
[11] Dan Berindei, *Mutations dans le sein de la classe dirigeante valaque au cours du deuxième quart de XIX-e siècle*, în *Genealogica and Heraldica*, Copenhagen, 1980, p. 360.
[12] Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750-1831*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 91.
[13] *Apud* N. Isar, *Istoria modernă a românilor. Imaginea societăţii româneşti în Franţa 1774-1848*, Bucureşti, Universitatea din Bucureşti, 1992, p. 53.
[14] Charles-Marie de Salaberry, *Histoire de l’Empire ottoman jusqu’à la paix d’Yassy en 1792*, t. III, Paris, 1817, p. 338 şi 340. *Apud* Dan Amedeo Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. II, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1986, p. 47 şi 64.
[15] Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1977, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra diferitelor categorii ale boierimii şi a diferenţelor dintre boieri şi „ciocoi", dintre boierii „vechi" şi boierii „noi". Acest fapt se întrevede în devalorizarea rapidă a termenului „chir", în vremea când Iordache Golescu scria, într-unul din „proverbele" sale: „Pe uliţă chir, chiriţă şi la masă nici chiseliţă"[16]. Ciocoii sunt uşor de recunoscut după vestimentaţie (Alecsandri: „ciocoiaşul, boier mic / Poartă şlic cât un mirtic / Evhenistul, oboroacă / Unde şoarecii se joacă"[17]), fiind însă mai greu de clasificat din punct de vedere social-politic.

S-a înfiripat mentalitatea (mai ales în Ţara Românească), potrivit căreia adevăratul boier poate fi întâlnit exclusiv în capitală, unde îşi ocupă timpul cu îndeletniciri mondene. De aici, disprețul pentru cei ce avuseseră ocupaţii de interes economic[18] sau nu dovedeau prin comportamentul lor un desăvârşit aristocratism[19].

Pe fundalul libertăţilor comerciale oferite după 1829 şi apoi în contextul adoptării *Regulamentului Organic* a crescut valoarea materială a moşiilor şi a scăzut proporţional aceea a dregătoriilor. Un alt element de îmburghezire a boierimii, care a stârnit protestele segmentului ultraconservator, a constat în practica domnitorilor regulamentari (preluată de la ruşi) de a conferi ranguri nobiliare intelectualilor: astfel, un D. Căliman, având în 1846 rang de boier, exercita profesia de librar[20], iar tânărul profesor Ion Albineţ, devenit stolnic, se îndeletnicea cu achiziţionarea de moşii, de case boiereşti şi de comerţul cu carte[21].

Indubitabil, unii dintre domnitorii fanarioţi au avut un rol esenţial în pătrunderea ideilor iluministe în sfera politicului, economicului, socialului şi culturalului. Posedând „sentimentul culturii şi un interes viu pentru ceea ce se petrece în Europa"[22], fanarioţii – în majoritate oameni cu aptitudini intelectuale şi cunoştinţe întinse, de multe ori cu un nivel cultural mult superior celui al moldo-vlahilor –, stimulează traducerile şi publicaţiile, se înconjoară de oameni învăţaţi, se preocupă de şcoli; toate acestea duc la „surparea zidului impenetrabil care despărţea, la mijlocul secolului XVIII, societatea românească de Europa luminilor"[23].

Cel mai reprezentativ dintre străinii de limbă franceză, prinţul de Ligne, „vestit fluture de saloane"[24], a rămas încântat de primirea făcută la curtea „beiului Mavrocordat" şi totodată surprins a auzi aici vorbindu-se franţuzeşte. Într-o scrisoare alcătuită la Iaşi constată că gazdele sale încă nu acceptaseră cu desăvârşire modelele occidentale, deşi luxul femeilor era fără margini. Primit în intimitatea saloanelor

[16] Iordache Golescu, *Scrieri alese. Proverbe*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1990, p. 194.

[17] Cf. Gh. Crutzescu, *Podul Mogoşoaiei. Povestea unei străzi*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1986, p. 64.

[18] Referitor la detractorii lui Bibescu, care-l numeau „olteanul herghelegiu", C. Gane observă: „Căci, dacă bunicul Bibeştilor o fi vândut în adevăr cai, nu înseamnă că nu era un boier cuminte şi gospodar, care se pricepea să-şi fructifice averea în loc s-o risipească. De altfel, Alecu Balş, în Moldova, vindea lemne şi prin 1838 făcea chiar o intensă reclamă prin ziare pentru negoţul lui, fără să se fi gândit cineva să spună de el că nu era boier, ci herghelegiu" (*Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, vol. II, Chişinău, Ed. Universitas, 1991, p. 556-557).

[19] Explicând antipatia dintre domnitorul Bibescu şi casta aristocratică, De Nion îi scria lui Guizot: „Discipolul şcolilor noastre, oaspetele saloanelor noastre, lasă să se întrevadă cu uşurinţă sub acest înveliş străin fiul foştilor panduri, cu mânile asprite de mânerul sabiei şi de brăzdarul plugului…" (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVIII, p. 2).

[20] Leonid Boicu, *Despre structura socială a oraşului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în SrdI, nr. 2, anul XVI, 1963, p. 299.

[21] *Ibidem*, p. 300.

[22] Paul Cornea, O*riginile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1972, p. 50.

[23] *Ibidem*, p. 53.

[24] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1981, p. 398.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

protipendadei, a încercat să-i înţeleagă mentalitatea, petrecând ceasuri întregi „ascultând liniştea“ culcat pe sofale, îmbrăcat turceşte şi fumând pipă.

Un eminent om de ştiinţă din secolul XVIII, abatele Boscovich, a călătorit, în 1762, prin Bulgaria şi Moldova până în Polonia. În Moldova, Boscovich a găsit motive să creadă că această ţară se afla mai aproape de civilizaţie decât Bulgaria. S-a simţit extrem de măgulit atunci când domnul Grigore Callimachi a trimis după el. Intrat mai întâi într-un cabinet curat, cu sofale, dar şi cu o mică bibliotecă cu cărţi bune, mai ales de ştiinţă, cu două globuri, unul terestru şi altul ceresc, Boscovich este condus în odaia unde se afla domnul şi fratele său. Suitei abatelui i se oferă scaune, înjghebându-se apoi o conversaţie în franceză despre fizică şi camera optică; Vodă mai doreşte detalii în plus şi cere să-i fie şi lui trimise nişte instrumente noi[25]. Deoarece nu bănuia că „un om de litere“ ca el se va bucura de o „primire distinsă într-o ţară a ignoranţei şi a barbariei“, lui Boscovich i-a făcut plăcere să constate că Moldova „avea legături cu Republica Literelor şi că îi recunoştea luminile călăuzitoare“[26].

Ştefan Raicevich aminteşte, între altele, de şcolile întemeiate în Principate şi de influenţa franceză care se face simţită aici: „Limba franceză este foarte mult *en vogue* (s.a.), şi sunt multe femei care o vorbesc“[27].

În majoritate foşti dragomani ai Porţii, domnitorii fanarioţi erau obligaţi să înveţe franceza, limba diplomaţiei secolului XVIII, şi cunoscând această limbă erau în măsură să studieze scrierile franceze[28]. Astfel se explică faptul că, în plină epocă fanariotă, în Principate fuseseră deja introduse forme de civilizaţie şi idei apusene.

Vreme îndelungată, o călătorie însemna pentru oricine asumarea unor mari riscuri datorită absenţei şoselelor, vadurilor periculoase ale apelor, podurilor rudimentare de lemn, posibilităţii răsturnărilor cu pericolul de fracturi multiple sau pericolul de înec, jefuirea sau chiar uciderea călătorului[29]. Pe măsură ce societatea se modernizează, călătoriile nu vor mai fi evenimente aflate sub semnul pericolelor de tot felul, consemnate în gazete, ci vor deveni o parte componentă a unui mod de viaţă.

Tot mai greu controlabile de către cârmuire, contactele românilor cu Occidentul au început să se înmulţească. Mulţi călătoreau în Apus nu doar pentru că aceasta era la modă, ci şi pentru a vedea cu proprii ochi minunile pe care le ştiau din cărţi sau le aflaseră pe căi indirecte. O scrisoare adresată lui Ştefan Greceanu cuprinde îndemnul: „Continuă-ţi în mod fericit călătoria şi profită, în favoarea educaţiei tale, de tot ceea ce vezi remarcabil în regiunile pe care le vizitezi. Nu fără motiv s-a spus despre călătorii că educă tinereţea“[30]. „Peregrinul transilvan“, Ion Codru-Drăguşanu, resimţea trecerea din spaţiul românesc în Occident ca pe un „salt mortal“, fiind şocat de diferenţa de nivel, de ritm, de civilizaţie[31].

[25] *Ibidem*, p. 358.

[26] Ruggiero Guiseppe Boscovich, *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia dell'abate Ruggiero Guiseppe Boscovich,* Milano, Giordano Editore, 1966, p. 5; *apud* Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizaţiei în Epoca Luminilor*, Bucureşti, Humanitas, 2000, p. 241.

[27] *Apud* N. Iorga, *op. cit*., p. 388-391.

[28] Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Ed. Academiei Bucureşti & Éditions du C.N.R.S. Paris, 1980, p. 349.

[29] Vezi Nestor Urechia, *Căruţa poştei*, Bucureşti, Ed. Leon Alcaly, 1907.

[30] ASB, Fondul familial Greceanu, dosar 47 fila 1, *apud* Diana Barbu, *Boierimea din Principate în prima jumătate a secolului al XIX-lea (1800-1850). Psihologia unei elite*, Iaşi, Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza“, 2003.

[31] I. Codru-Drăguşanu, *Peregrinul transilvan,* Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După lovitura de stat din 18 brumar şi mai ales după bătălia de la Marengo, „partida naţională“ din Muntenia şi-a îndreptat speranţele către Primul Consul, hotărând, în timpul iernii anului 1800, să-l trimită la Paris pe acela dintre ei care ştia cel mai bine franţuzeşte: boierul Nicolae Dudescu. Cu butca plină de dulceţuri şi de provizii, împreună cu arnăuţii şi ţiganii lui, ajuns la Paris după săptămâni întregi de cale, bogatul boier Dudescu devine vestit pentru risipa lui. S-au povestit lucruri extraordinare despre el: supranumit „Nebunul“, a sosit la Paris cu o suită de treizeci de arnăuţi, cu cai ale căror ornamente erau brodate cu fir de aur, într-un costum de postav roşu, eclipsându-l prin pompă pe însuşi Napoleon[32]. A socotit că cel mai bine ar fi să caute să-i atragă cel puţin pe oamenii de seamă din anturajul lui Napoleon: Madame de Stäel, Madame Récamier sau generalul Poniatowski. Legenda ne spune că, în miezul verii lui 1801, a presărat cu zahăr o mare parte din Champs-Elysées, invitând nobilimea franceză la o plimbare cu sania şi că oferea mari banchete, la care doamnele de Stäel şi Récamier găseau întotdeauna ascunsă, sub şervetul lor, câte o bijuterie. Oricum, pasiunea sa pentru risipă avea să îl coste, în câţiva ani, toate proprietăţile.

Sulzer vorbea laudativ despre un Balş, ce fusese la Viena. Spre 1780, Barbu Ştirbei a fost la Karlsbad şi costumul său, care nu era tocmai obişnuit, a suscitat un mare entuziasm. Din scrisori (publicate de Iorga, care nu le consideră deloc banale)[33], aflăm că-i plăcea atât de mult acolo, între „duchi şi duchese“, încât nu mai voia să revină acasă, cu toate insistenţele nevestei. Este, de asemenea, cunoscută călătoria lui Iordache Catargiu la Paris, oraş în care locuia şi fiul postelnicului Manu. Un relativ complex de inferioritate, dublat de regretul că românii, deşi ar merita-o, nu se află la acelaşi nivel de civilizaţie, pune stăpânire pe „călători“, care îşi povestesc, cu lux de amănunte, peripeţiile.

Punând la bătaie toate resursele financiare şi întreg arsenalul de relaţii de care dispun, cu mari sacrificii, boierii şi chiar boiernaşii îşi trimit copiii la studii în străinătate, cu aspiraţia mărturisită ca aceştia să-i continue întru totul şi sunt decepţionaţi când aceştia se întorc cu idei revoluţionare, cu proiecte în care folosul imediat lipseşte cu desăvârşire.

Primii studenţi români în străinătate sunt de extracţie socială modestă. Dacă, într-o primă etapă, Parisul este ocolit datorită temerilor inspirate de evenimentele revoluţionare, după 1800 numărul românilor călători în Franţa sporeşte substanţial. Lui Gheorghe Bogdan, fiu de boier care studia dreptul la Paris prin 1803, îi urmează, în 1806, un alt fiu de boier, Furnaraki. Petre Manega îşi finalizează cursurile în litere la Sorbona în 1818; Gheorghe Bibescu şi Barbu Ştirbey sunt atestaţi prin 1819-1820 ca studenţi în drept la Paris. În jurul anului 1821, numărul românilor care studiau în Franţa sporeşte substanţial: erau acolo fraţii Golescu, viitorii luptători de la 1848 (pe care tatăl lor i-a chemat înapoi în 1828, la începerea războiului ruso-turc), Constantin Brăiloiu (care studiase mai întâi la Geneva), Nicolae Bălteanu, fraţii Lenş şi un Racoviţă[34].

Tatăl lui Vasile Alecsandri scria fiului său: „sileşte-te zi şi noapte cu învăţătura… Limba nemţească s-o înveţi bine… Caută să-i întreci pe toţi cu învăţătura“[35]. Ruşii

[32] După N. Iorga, *Les voyageurs orientaux en France*, Paris, Librairie J. Gamber, 1927, p. 46.

[33] *Ibidem*, p. 45-46.

[34] Bibescu şi-a luat şi doctoratul, dar Ştirbei s-a întors doar cu un atestat de la un profesor particular. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, vol. I, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Minerva“, 1907, p. 63.

[35] Vasile Alecsandri, *Scrisori – însemnări*, ediţie îngrijită de Marta Anineanu, Bucureşti, B.P.T., 1964, p. 244-245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încearcă pe toate căile să stăvilească entuziasmul şi curiozitatea pentru Franţa, manifestate de tinerii din Principate, constatând cu îngrijorare şi neplăcere că numeroase familii boiereşti îşi trimit fiii la studii la Paris.

Tot în timpul şi, în parte, datorită domnilor fanarioţi, limba franceză a început a fi cunoscută în cele două Principate. După greacă şi italiană, franceza era a treia limbă vorbită de protipendadă, căci atât din interes, cât şi din spirit de imitaţie, boierii români care voiau să aibă un rol în conducerea ţării urmau exemplul stăpânilor. Călătorii străini erau uimiţi când auzeau vorbindu-se atâtea limbi: „Mulţi boieri ştiu franţuzeşte şi toţi, foarte bine italieneşte“[36]; „Franceza e foarte la modă şi este vorbită chiar şi de unele doamne“[37].

Pe la 1790, generalului de Langeron i s-a întâmplat să vadă un boier „cu barba deasă şi lungă“ vorbind despre Paris, unde nu fusese, cu mai multă uşurinţă decât prinţul Gagarin, care locuise acolo. Portretul pe care ofiţerul Francez Rochechouart îl schiţează, la 1807, boierilor moldoveni denotă subtilitate şi spirit de observaţie, boierii fiind consideraţi drept: „oameni foarte distinşi prin educaţia lor şi prin manierele lor europene, cei mai mulţi vorbind franţuzeşte cu o mare perfecţiune şi cu accentul cel mai ales“[38].

Salaberry, care a vizitat Oltenia în 1791, ne spune că, la Craiova, boierii vorbesc „destul de bine“ franţuzeşte[39]. Soţia diplomatului francez Reinhard, aflat în misiune la Iaşi în 1806, afirma că: „Prinţul Ipsilanti… mi-a vorbit în limba noastră, pe care o vorbeşte curent“, iar doamna vorbeşte cu farmec în limba franceză şi „literatura noastră nu-i e necunoscută“[40]. Panzini, preceptorul italian al beizadelelor lui Ipsilanti[41], afirma că boierii de la Curte vorbesc cu străinii fie limba italiană, fie franceza[42]. Grecul Kosmeli consideră că pentru limba franceză „pronunţia moldovenilor e mult mai bună ca a grecilor“[43].

În 1834, limba greacă mai era încă folosită de bătrâni, dar „tinerii şi tinerele la modă“ se obişnuiseră cu franceza, lucru care îl va determina pe Asachi să tipărească „Albina“ pe două coloane: cea dintâi în româneşte, cu litere chirilice, a doua în franţuzeşte[44].

După încheierea păcii de la Adrianopol, procesul mimetic „atinge toate sferele existenţei“, modelul adoptat fiind prin excelenţă cel galic[45]. Evoluţia limbii n-a cunoscut nicicând o epocă de transformări mai evidente, mai profunde, mai ample. Scriitorii epocii oglindesc această trecere de la o lume la alta, asociind, fie prin alternanţă, fie prin suprapunere, clasicismul şi romantismul. Negruzzi şi Heliade îşi încep drumul literar cu traduceri din neogreacă, iar Cârlova cu compuneri originale în aceeaşi limbă[46].

---

[36] Langeron, *Journal des Campagnes faites au service de la Russie en 1790, par le Comte de Langeron, Général en Chef*, în Hurmuzaki, Suplement I. Volumul III (1709-1812). Documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A.I. Odobescu, Bucureşti, 1889, p. 75.

[37] Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1822, p. 137; cf. George Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine du XIX-eme siècle*, Bruxelles, 1895, vol. I, p. 25.

[38] Cf. Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor. Imaginea societăţii româneşti în Franţa (1774-1848)*, Bucureşti, 1992, p. 152.

[39] Salaberry, *op. cit*., p. 98.

[40] *Une femme diplomate. Lettres de Madame Reinhard à sa mère (1798-1815)*, Paris, 1900.

[41] Alexandru Ipsilanti, domn al Ţării Româneşti între 1774-1782.

[42] Lionardo Panzini, *Scrisori din Ţara Românească*, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei Române, p. 214.

[43] Vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călători…*, p. 465.

[44] *Ibidem*, p. 94.

[45] *Ibidem*, p. 16.

[46] *Ibidem*, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Declinul influenței neogreceşti şi afirmarea limbii franceze intră în sfera simțului comun: oamenii epocii se exprimau „într-o frumoasă limbă franceză“ şi vorbeau „despre Franța ca şi cum ar fi fost cu toții acolo“[47]; în conversații, „aş zice aproape nici cel mai mic sunet nu arată pe străin“[48], conchide Girardin. Principiul dominant în însuşirea neologismelor de origine franceză a fost al preluării lor *tale quale* sau în forme cât mai apropiate de original, fiind deci doar adoptate, nu şi adaptate. Influența grecească, turcismele şi slavonismele n-au dispărut brusc din limba română, ci au cunoscut o recesiune lentă; „odată cu oamenii, au murit şi cuvintele…“[49]

Boierii, imitându-l pe domnitor şi pe cei din anturajul acestuia, au învățat franțuzeşte, şi-au alcătuit biblioteci cu opere în limbile greacă şi franceză şi, mai ales, au angajat preceptori străini pentru educația copiilor lor. Dascălul grec şi-a pierdut cu totul vechea importanță, deoarece nu puteai fi considerat un boier instruit sau, în limbajul epocii, „cu carte“, fără a fi frecventat un profesor francez. Orléanezii erau la mare căutare pentru pronunția lor. Uneori, profesorul „beizadelelor“ oferea lecții şi în casele boierilor. O imagine credibilă o datorăm lui Dimitrie Bantăş-Kamenski, care sesizează că pasiunea pentru limba franceză genera câştiguri extraordinare pentru cei care o predau.

În 1780, serdarul Barbu Ştirbey îl ruga pe negustorul Hagi Pop din Sibiu să-i găsească un preceptor de limbă franceză pentru copiii săi. Documentele consemnează multe nume ale unor astfel de preceptori: Jean-Louis Carra, un oarecare Lorenes (trimis în 1783 ca preceptor la Bucureşti de către ambasadorul francez la Constantinopol), Jacques Ledoulx şi Cado de Lille, care dădeau lecții în casele boierilor la Iaşi în 1794, frații François şi Jean-Baptiste Trécourt, preceptori în Moldova anului 1796, Martinot (adus de Callimah în 1798), Clémaron, preceptorul fiilor lui Alexandru Moruzi (1802), St. Aulaire, profesorul copiilor lui Constantin Ipsilanti în 1804[50], şi lista ar putea continua.

Şcoala grecească, frecventată de fii de negustori, de preoți, de boieri de rangul al treilea şi chiar de fii de boieri din „protipendadă“, îi învăța pe elevi, pe lângă altele, franceza şi italiana. Constantin Mavrocordat a contribuit decisiv la orientarea spiritului românilor spre civilizația Europei occidentale[51], încurajând învățământul, în special studierea limbilor străine şi aducând reale îmbunătățiri şcolilor superioare din Bucureşti şi Iaşi[52]. El a fost, de altfel, şi primul care s-a gândit să introducă în mod oficial învățarea limbii franceze în Colegiul domnesc din Muntenia. Nu mult după aceea, studiul limbii franceze este introdus şi în şcolile moldoveneşti. De altfel, în epoca fanariotă, puțini erau boierii care să nu aibă măcar cunoştințe vagi de limbă şi literatură franceză[53]. Deşi este sigur că nu toți ştiau franțuzeşte, erau unii care vorbeau fluent această limbă, pe care tinerii o cunoşteau întotdeauna mai bine decât părinții lor.

---

[47] M. Cochelet, *Itinerar în principatele Valahiei şi Moldovei*, în vol. [***]*Prin Țările Române. Călători străini din secolul al XIX-lea*, Ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 61.

[48] Saint-Marc Girardin, *Amintiri de călătorie şi de studii*, în *ibidem.*

[49] Ştefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1986, p. 90.

[50] Adriana Camariano, *Spiritul revoluționar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1946, p. 7-8.

[51] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, ed. a III-a, Bucureşti, 1930, p. 36-38.

[52] Matei D. Vlad, *Iluminism în politica şcolară a unor domnitori fanarioți din secolul al XVIII-lea*, în SAI, LVII-LVIII, 1988, Bucureşti, p. 203.

[53] Cu toate acestea, în epoca fanariotă, femeile nu aveau acces la instrucție, la fel ca soții lor. O dovadă în acest sens este mărturia lui lady Elisabeth Craven despre discuția purtată cu soția domnului Nicolae Mavrogheni: „Doamna a crezut pe semne că îmi îngădui libertatea călătorilor de a povesti lucruri neadevărate, când i-am spus că, la noi, doamnele învață să danseze şi să scrie, împreună cu alte lucruri de care de asemenea se cam îndoia…“ Vezi Lady Elisabeth Craven, *Trecerea prin Țara Românească*, în vol. *Călători străini…*, p. 723.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Până la căsătorie, tinerele se aflau sub jurisdicţia tatălui sau a fraţilor mai mari: „Fetele erau ţinute şi mai aspru: de-abia aveau voie să iasă în grădină şi grădina era înconjurată cu zid nalt sau cu uluci de scânduri de stejar. Nici măcar peţitorii nu le vedeau până nu se isprăvea vorba de căsătorie, încât ginerele nu era totdeauna sigur că a văzut bine faţa logodnicii sale“[54].

De pe la sfârşitul veacului XVIII, în marile familii, franceza şi pianul au devenit indispensabile educaţiei unei fete, pentru care se aduc institutoare de la Viena şi Frankfurt. Această nouă modă are ca principal scop crearea unei imagini publice. Iar în privinţa femeilor s-au manifestat exigenţe sporite, uneori chiar exagerate: în secolul XIX, o fată de măritat trebuia să cunoască o limbă străină, un instrument muzical, să aibă talente şi veleităţi artistice. O adevărată prăpastie s-a creat între tinerele căsătorite şi soţii lor, tributari unor reminescenţe orientale: „… acei tineri rămâneau în păturile neştiinţei, precum rămâneau în antereiele lor orientale şi nu erau în stare a răspunde nici la visurile poetice, nici la aspiraţiile sufleteşti ale gingaşelor soţioare“[55].

Se ştie că fiica lui Caragea, domniţa Ralu (care a înfiinţat primul teatru din Bucureşti), îndrăgea muzica lui Beethoven. Fiica lui Alexandru Vodă Ipsilanti, *la principessina* (cum o numeşte Panzini), se străduia să înveţe franţuzeşte. Doamnele îşi dădeau multă osteneală să danseze *à la française*, „evropeneşte“, valsuri, polci, cadriluri; soţia lui Nicolae Mavrogheni vorbeşte cu lady Craven despre dansurile Apusului. La curtea ieşeană a lui Alexandru Moruzi se dansau „poloneza“ şi „engleza“. Doamnele cântau „muzica Apusului“, cu vocea sau la mandolină. În 1788, tot la Iaşi, s-a ascultat, în prezenţa cneazului Potemkin, primul concert. În afară de plimbarea zilnică pe Copou, la Iaşi, femeile răsfoiau romanele franţuzeşti. Vezi declaraţia unei mame:

„Bunătatea dumitale…
Cu toate aste gândesc
Că li-o fi educaţionul leit ca un franţuzesc.
Fiindcă toată maalaua vede ce fel ne-am silit
Cât am făcut pentru ele şi ce bani s-au cheltuit.
Apoi le-am scos şi la clupuri, la masche, la nobil bal
Şi-acum vor să mai înveţe cum să-ncalice pă cal“[56].

În legătură cu doamnele, poeţii epocii scriau:

„Le vezi foarte împodobite, ies la pod ca la o luptă
Strânse-s toate în corsete să stea drept, să fie suptă
Cari pe cari să se întreacă, să fie mai vorbitoare,
Mai zărite, mai la modă, la obraz unse mai tare“[57].

Despre Dora d’Istria şi Pulcheria Rasponi se aprecia: „pe semne că perd prin bibliotece şi archive multe ore din acelea care ar trebui date tratelelor şi petrecerilor prin acele cercuri înalte ale societăţilor europene din care fac parte“[58].

Lupta dintre vechi şi nou se oglindeşte şi în relaţiile de familie: o adevărată prăpastie îi desparte pe taţii ce regretă vremile „fără pravile şi delle“ şi odrasle care, susţinute de mame, vor „clupuri, masche, nobil bal“[59] şi echitaţie. Educaţia tinerilor

[54] Ion Ghica, *Din vremea lui Caragea*, în *Opere*, I, Bucureşti, E.P.L., 1967, p. 148.
[55] V. Alecsandri, *Dridri (Proză)*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1984, p. 61-62.
[56] C. Facca, *Comodia vremii*, în *Primii noştri dramaturgi*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1956, p. 107.
[57] Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut*, II, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1987, p. 260-261.
[58] Vladimir Diculescu, *Viaţa cotidiană a Ţării Româneşti în documente 1806-1848*, Ed. Meridiane, 1970, p. 192.
[59] C. Facca, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

boieri era costisitoare, chitanțe diverse precizând cu minuțiozitate salariile şi tarifele profesorilor: „pentru două bucăți de muzică – 25 piaştri… pentru studiile de Czerny (digitație) – 22 de piaştri şi jumătate… pentru mazurca 35 de piaştri… pentru lecțiile din 20 aprilie – 5 ducați“[60].

De Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril, pe 8 noiembrie 1834 (onomastica lui Vodă Sturdza), s-a făcut deschiderea şcolii de fete de la Mănăstirea Bărboi „şi boierii ieşeni sunt atât de încântați de viitoarea cultură ce se va da fiicelor lor, încât aga Scarlat Donici dăruieşte şcoalei 5.000 de piaştri“[61]. Această şcoală a fost asaltată de eleve, „toate locurile fiind cuprinse“ de îndată, aşa încât *Buletinul* îi înştiința pe părinți că „la anul şcoala va fi mărită“[62].

Tissot, profesorul francez de la Gimnaziul Vasilian, a cerut, în acelaşi an de grație 1834, învoirea de a înființa un „pensionat“ de băieți, care s-a şi deschis la 1 septembrie în casa vornicului Grigore Ghica[63]. 15 elevi ai pensionatului lui „monseur Cuénim“ au dat o reprezentație în limba franceză la Teatrul Varietăților, urmată de o piesă în limbă „românească“. Domnul îi face cadou tânărului Matei Millo (care s-a distins dintre „actori“), un ceas de argint, în timp ce dascălul său primeşte un ceas de aur.

La Gimnaziul Vasilian se studiau logica, algebra şi istoria universală „rezonată“. În aşteptarea deschiderii Academiei Ştiințelor, în 1834 sosesc la Iaşi „doctorii Tollhausen şi Murgu“[64]. Pe lângă acest „colegiu“ (Academia Mihăileană), funcționa Societatea de medici şi naturalişti, iar spitalul Sf. Spiridon ținea 200 de bolnavi.

Wilkinson apreciază cu un ochi critic educația boierilor, găsind-o limitată la cunoaşterea limbii române, a limbilor greacă modernă şi franceză, într-o formă precară, învățarea limbii franceze fiind, crede autorul, efectul prezenței ofițerilor ruşi. El le reproşează boierilor conversațiile destul de grosolane, chiar în prezența femeilor, lenevia şi inacțiunea, care favorizează imoralitatea. Dar majoritatea defectelor lor au o justificare în insecuritatea Principatelor. Sau (prin cuvintele altui boier): „noi nu ştim *pentru cine* (s.a.) să ne educăm copiii şi este posibil ca educația pe care le-o dăm să fie pentru ei o cauză a nenorocirii: deoarece le dăm o educație franceză: ce vor face dacă trebuie să ne rusificăm?“[65]

Din vanitate sau spirit de imitație, boierii şi-au alcătuit biblioteci în care, pe lângă romane distractive şi galante, aflăm operele istorice şi filosofice ale marilor enciclopedişti. În opera sa, publicată la 1781-1782, Sulzer ne aduce la cunoştință că lumea bună din Bucureşti şi Iaşi citea *Istoria romană* a lui Rollin, *Analele imperiului*, *Istoria universală*, tragediile şi operele filosofice ale lui Voltaire. Ienăchiță Văcărescu îi considera pe „dascălii Europei oameni vrednici de laudă“, fiind unul dintre cei care „îşi hrăneau sufletul citind operele lui Voltaire“.

Traducerile din scriitorii francezi au oferit încă o posibilitate de contact cu ideile Apusului. S-a tradus mult şi inegal ca valoare literară: *Numa Pompilie* a lui Florian, *Enriada* lui Voltaire (tradusă de Ienăchiță Văcărescu), *Întâmplările lui Telemac* a lui Fénélon (care se utilizau şi ca un material didactic pentru învățarea limbii franceze: de exemplu, în *Coana Chirița*, Guliță îi declară mamei că pleacă „să învețe Telemacul cu

[60] ASB, Fondul familial Balş, dosar 19, fila 3, în Diana Barbu, *op. cit.*

[61] C. Gane, *Acum o sută de ani. Cronica lunară a anului 1834*, Bucureşti, Tipografia de Artă Leopold Geller, 1935, p. 104-105.

[62] *Ibidem*, p. 107.

[63] *Ibidem*, p. 67-68.

[64] *Ibidem*, p. 106.

[65] Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyage et d'études*, I-II, Paris, 1852, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Musiu Şarl"). Romanele, picante, uneori chiar frivole, stârneau indignarea feţelor bisericeşti, ceea ce punea serioase piedici în calea difuzării lor. Totuşi, nu puţine erau femeile care citeau *Manon Lescaut*, *Întâmpările lui Ismin şi ale Ismeniei*, *Istoria celor mai gingaşe amoruri ale Parisului*, istoria lui Raimond şi a Marinei, a lui Alţidalis şi a Zelidei… Pe marginile foilor *Corinei* d-nei de Staël, o cititoare l-a gratulat, în greceşte, pe Osvald ca „măgar", „dobitoc" şi chiar „măgar cu coarne"! În bibliotecile boieroaicelor se întâlnesc, pe lângă romanele de largă circulaţie, manuale şi dicţionare. Se citea, de asemenea, presă franceză: „Mercure de France", „Journal littéraire", „L'Almanach des Dames". În timpul ocupaţiei ruseşti a fost editată, pe la 1790, prima gazetă apărută pe teritoriul românesc, „Courier de Moldavie".

Ştim că fuseseră introduse câteva exemplare din *Enciclopedia franceză*, care era binecunoscută în Principate. Din 1790, răspândirea continentală a *Declaraţiei drepturilor omului şi ale cetăţeanului* determină apariţia, şi în Principate, a ideilor profesate de burghezia franceză. Jeremy Bentham, cunoscutul apostol al utilitarismului şi părintele radicalismului liberal englez, ajuns la Bucureşti la mijlocul lui decembrie 1785, a avut prilejul să cunoască aici, pe lângă „doi boieri cu spirit european", şi nişte „discipoli" ai lui Helvétius[66]. Agenţii diplomatici din Principate semnalau cu îngrijorare progresele „duhului iacobin".

Biblioteca de la Stânca, a boierului Rosetti-Roznovanu, era renumită în epocă şi număra, la 1821, 1.939 de volume, un sfert dintre acestea fiind în limba franceză[67]. În 1818, medicul englez Mac-Michael a străbătut Moldova, prilej cu care a fost primit de domnul Scarlat Callimachi, căruia i se aduceau multe ziare şi cărţi bune. La Bucureşti, un domnitor cult era vodă Caragea; el plătea o mie de galbeni pe lună vestitului Frederic de Gentz, la Viena, „ca să aibă din Apus ştirile proaspete şi bune pe care le trimite Porţii".

Cărţile se bucurau de un deosebit respect; ele erau scumpe ca preţ, dar aveau şi o mare valoare sentimentală, fiind dăruite în momente semnificative (exil, înălţare în rang), ascunse sau încredinţate unor oameni de încredere în împrejurări dificile (pribegie, prigoană politică). Bibliotecile boiereşti ilustrează deci transformările social-politice, ideologice şi de mentalităţi. Ele reflectă mai întâi influenţa greacă, iar într-o a doua fază – cea franceză; „bonjuriştii" vor pleda pentru colecţionarea cărţilor în limba română. Intensa circulaţie a cărţii relevă deschiderea spirituală spre Europa, nevoia crescută de informaţii a unei părţi din populaţia Principatelor.

Întâlnim boieri cu vederi cosmopolite, ce încurajează teatrul în limba română, ştiinţa şi arta: Dinicu Golescu a realizat traduceri de filosofie şi jurisprudenţă din limba greacă, Ienăchiţă Văcărescu este autorul primei gramatici a limbii române, iar Costache Gane, poet şi traducător, a fost redactor-responsabil la jurnalul „Nepărtinitorul" şi editor al foii „Patria". Există însă şi alţii, precum Manolache Negruzzi care, dezamăgit că nepotul său Costache a vândut moşia Sărăuţi, exclamă: „O fi bună literatura nepotului Costache, dar moşia părintească era mai bună".

Încă dintr-o vreme în care spiritul ştiinţific era o raritate la boierii români, Gheorghe Golescu a realizat un atlas al Ţării Româneşti, tipărit la Viena cu banii tatălui său, marele ban Radu Golescu[68]. La rândul său, Dinicu Golescu este primul mare boier care a caracterizat convingător discrepanţele dintre societatea Principatelor şi cea

[66] Jeremy Bentham, *Călătoria în Ţara Românească şi Moldova*, în *Călători străini despre Ţările Române…*, p. 710.

[67] Alexandru-Florin Platon, *Imaginea Franţei în Principatele române: modalităţi de receptare (sec. XVIII-XIX)*, în AIIAI, XVIII, 1981, p. 203-204.

[68] Anastasie Iordache, *Pe urmele Goleştilor*, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

occidentală, văzută ca un ideal al civilizației şi culturii. Inspirat de călătoria în Europa occidentală, dar şi de ideile lui Eufrosin Poteca, Dinicu Golescu redeschidea şcoala din Goleşti, ce urma să cuprindă învățarea limbilor clasice, limbilor moderne şi a filosofiei[69].

În epoca *Regulamentului Organic*, directorul închisorilor din Muntenia, Florescu, îl citea pe Tocqueville, iar Petrache Poenaru, directorul Colegiului de la Sf. Sava, om umblat prin Anglia şi Franța, alcătuia un interesant şi documentat memoriu cu privire la industria acestor state. Între ofițeri erau şi din aceia care, precum colonelul Filipescu, crescut în Franța, nu se deosebeau prea mult de foştii lor colegi din Apus. Se traducea din Lamartine şi Hugo, iar C.A. Rosetti, Heliade, Pogor, Văcărescu, Asachi şi fiica sa, d-na Moruzi (viitoarea soție a lui Edgar Quinet), scriau literatură. Deceniile patru şi cinci ale veacului XIX abundă în traduceri din Dumas, Hugo, Lamartine, Anne Noble, Madame A. Arnaud, Elie Berthet, Soulié, Berthoud Valière, Ligniau. În cele trei noi cafenele de pe Lipscani se citeau gazete româneşti: „Curierul românesc" şi „Curierul de ambe sexe", a căror editare a început în 1829, respectiv 1837.

Schimbări importante au avut loc şi în domeniul urbanistic şi demografic. Dacă în ceea ce priveşte mediul rural nu se constată mutații semnificative, nu acelaşi lucru se poate afirma şi în legătură cu oraşele. Deşi comparate cu cele din apusul şi centrul Europei, aşezările urbane din Moldova erau mai înapoiate – nu atât din cauza numărului de locuitori cât mai ales a concentrării populației, a dezvoltării şi sistematizării urbanistice[70]. În prima jumătate a secolului XIX, populația urbană a crescut de peste cinci ori[71]. În 1831, în Bucureşti trăiau 615 boieri capi de familie, având 2.371 de slugi, slujnice şi copii ai slugilor şi 3.386 de țigani şi țigănci cu copiii lor[72].

O comparație între cele două capitale, Bucureşti şi Iaşi, sugerează pendularea între Orient şi Occident. Iaşii îi apăreau lui Alecu Russo drept „un monstruos amestec de clădiri masive ori elegante, de palate şi de magherniți împrejmuite de ogrăzi nemăsurate; pe ulițele lui furnică lucruri de la țară, lux îmbielşugat, echipaje repezi, livrele, toalete pariziene ori vieneze, zdrențe franco-moldave, fizionomii vesele, aspre, felurit îmbrăcate, ca pentru un bal mascat"[73].

În Iaşi, pe străzile mai largi, se puteau vedea şi case moderne, curate, cu curți mari. Exista chiar o librărie, trei tipografii şi un cabinet de lectură franceză. Lui Haquet, Iaşul i se părea, în 1789, un „sat mare" în mijlocul vastelor curți şi a grădinilor. În 1817, acelaşi oraş i se înfățişa francezului Bascheville ca având circa 40.000 de locuitori, cu destule case de piatră, construite după obiceiul „italian" şi multe biserici, care i se par „remarcabile". Curtea din Iaşi era suficient de încăpătoare ca să poată cuprinde, în odăile ei de stil „semi-oriental şi semi-european" peste o mie de persoane. Contele de Moriolles o caracteriza ca fiind „o adevărată locuință de suveran. De o construcție elegantă şi modernă, clădită de puțini ani şi cu o împodobire grandioasă, era, pe lângă aceasta, aşezată într-o poziție încântătoare… Împărțirea înlăuntru era vastă, impunătoare, puțintel în stil oriental, şi mobilarea măreață"[74]. Mihail Sturdza a poruncit să se

[69] Paul Cornea, *Societatea literară de la 1827 – expresie a conştiinței de sine a luminismului românesc*, în „Buletinul Societății de Ştiințe Filologice din România", Bucureşti, 1978, p. 31.

[70] Ecaterina Negruți, *Structura demografică a oraşelor şi târgurilor din Moldova 1800-1859*, Iaşi, Fundația Academică „A. D. Xenopol", 1997, p. 7.

[71] În 1832, Iaşii concentrau 37,33% din populația urbană a Moldovei, fiind unul din oraşele cele mai bine populate nu doar din Țările Române, ci şi din sud-estul Europei. Cf. *ibidem*, p. 30.

[72] Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ediția a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1979, p. 230.

[73] În Alecu Russo, *Piatra Teiului*, Chişinău, Ed. Hyperion, 1991, p. 258.

[74] *Le voyage en Moldavie du comte de Moriolles*, Bucureşti, 1903, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sădească o mie de brazi în Copou, pentru „a închipui o grădină", în mijlocul căreia s-a ridicat „un mare şi elegant pavilion" şi un „amfiteatru cu circ, în stil antic"[75].

Bucureştiul, refăcut după marele cutremur din 1802, oferea privirii case boiereşti frumoase, cu acoperişuri de şindrilă şi chiar de tablă, cu sere de plante rare, poduri „de obicei bine întreţinute", trei băi turceşti şi cafenele europene.

Erau vremuri pitoreşti în care „În tot Bucureştiu nu se aflau decât un singur piano şi o harpă. Muzica aparţinea lăutarilor şi cântăreţilor de la biserică"[76]. „Oraş boieresc, loc al bucuriei şi al sărbătorilor, al nepăsării şi al voluptăţii. Vastă arenă pentru moravurile europene şi obişnuinţele asiatice, pentru privilegiile aristocratice şi libertăţile constituţionale… străzi capricioase, mahalale misterioase"[77]. Majoritatea descrierilor străine ce prezintă oraşul Bucureşti au considerat că include două capitale[78]: una a aristocraţiei, luxuriantă şi îmbelşugată, cealaltă sărăcăcioasă şi tristă, a locuitorilor nevoiaşi[79].

Relatările despre cele două capitale, Bucureşti şi Iaşi, sugerează deci transformările care avuseseră loc.

În domeniul arhitecturii, noul stil neoclasic îşi pune amprenta asupra conacelor, transformate în mici palate cu un etaj, scări interioare, faţade cu elemente curbe, (corespunzând saloanelor cu rotondă din interior), portice şi balcoane în stil doric, terase şi intrare cu boltă pentru trăsuri[80]. Moda neogoticului (apărută în Franţa în timpul Monarhiei din Iulie) a avut în Principate ecouri prompte, unele notabile. Pecetea acestui stil se resimte din plin în înfăţişarea clădirilor publice şi particulare din deceniile patru-şase ale veacului XIX. Conacul sturdzesc de la Ruginoasa îi prilejuia lui Negruzzi comparaţia cu „un castel descris de Walter Scott"; cel de la Miclăuşeni îi aducea aminte de „peizajul" Elveţiei[81]. Nicolas de Giers, viitorul ministru al afacerilor externe al Rusiei, elogiază, în memoriile sale, reşedinţa boierului Nicolae Rosett-Roznovanu. Case boiereşti impunătoare, adevărate castele, sunt amintite în egală măsură în Moldova şi în Ţara Românească[82]. În Bucureşti, boierii nu s-au limitat la o zonă anume de locuire, ci şi-au ridicat case în întregul oraş[83].

Încetul cu încetul, s-au făcut schimbări şi în mobilier: pe lângă sofale, câteva scaune, o masă „evropenească" şi, alături de covoarele cu paşale şi sultani ce împodobeau pereţii, câte un tablou. Mobilierul oriental este treptat înlocuit cu cel adus din Europa: „Se putură vedea în curând, în toate casele, mobile puţin demodate, aduse cu

[75] C. Gane, *op. cit*., p. 73.

[76] Cf. Ion Ghica, *op. cit.*, p. 148.

[77] I. C. Filitti, *Domniile Române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, p. 245.

[78] Vezi Gabriel Barbu, *Arta vindecării în Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1967, p. 125.

[79] Cornel Radu Constantinescu, *Metamorfozele unui oraş nefericit*, în „Adevărul literar şi artistic", Bucureşti, nr. 325, 30 iunie 1996, p. 6.

[80] Ştefan Lemny, *Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc,* Bucureşti, Ed. Meridiane, 1990, p. 44-45.

[81] C. Negruzzi, *Plimbare* (1837).

[82] O descriere a casei boierului Niculescu din Râmnic, în Anatol de Demidov, *O călătorie în Rusia de Miazăzi şi Crimeea pin Ungaria, Valahia şi Moldova*: „Locuinţa acestui boier ni s-a părut măreaţă. Ea este zidită în gustul italian cu galerii deschise". Casele banului Ghica şi ale fiului său Scarlat sunt, în viziunea lui Ion Ghica: „… două namile de case, cu pridvoare, săli mari, tinzi şi paratinzi, sagnasie, odăi mari de musafiri, sofragerie de iarnă şi de vară, iatacuri cu cămări cu arcade şi bolte învârtite, beciuri şi pimniţe pe dedesubt; învelitoarea de şindrilă mai înaltă decât casa şi cu ştreaşina scoasă de jur-împrejur de doi coţi. D-a rândul, pe lângă zidul curţii în şir, cuhnii, odăi de slugi şi de logofeţi, grajduri, şoproane, grădini de flori şi zarzavaturi, livezi de pomi roditori, fânărie şi lemnărie". În *Opere*, vol. I, E.P.L., Bucureşti, 1967, p. 347.

[83] Mihai Tătărâm, *Prin Bucureştiul iubit*, capitolul *Uliţe şi poduri*, Bucureşti, Ed. Ţara Noastră, 1992, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare cheltuială din Viena“. Apărură servitori străini, lucrători francezi, şi, poate cel mai important în receptarea noului mod de viaţă: „nu se mai vorbi decât franţuzeşte în saloane şi iatacuri“[84]. Pe Podul Mogoşoaiei treceau rădvane de Viena, precedate de masalale. Langeron recunoaşte că, dacă la 1806 mai erau femei în costum oriental şi se jucau încă dansuri vechi, sub ocupaţia rusească a avut loc o adevărată revoluţie: s-au adus trăsuri din Apus şi bucătari francezi, iar tinerii au îmbrăcat fracul.

Nenumărate consemnări ale călătorilor străini şi ale diplomaţilor care au avut ocazia să cunoască societatea din Principate, ca şi scrierile de epocă subliniază preferinţa boierilor pentru obiectele de lux, cheltuielile nebuneşti pentru toalete, trăsuri şi călătorii, jocuri de cărţi. Boierii îşi afirmau rangul şi puterea printr-o veritabilă competiţie având ca scop achiziţionarea celor mai scumpe şi mai extravagante obiecte.

Timpul multor boieri şi boieroaice părea ocupat de „boala amorului“ (de care vorbea Poteca în 1829), partidele de vânătoare se organizau cu fast, fiecare boier mândrindu-se cu „tacâmul“ său, alcătuit din diferite rase de câini; Vodă Caragea însuşi asista, la 1818, în marginea Bucureştiului, la ascensiunea unui balon, numit în documentele vremii „băşică“! „Românii se dau în vânt după distracţii, dar le place în egală măsură şi să lenevească. Atunci când se odihnesc, îşi împart timpul între plimbări, spectacole, sindrofii, vizite şi jocul de cărţi“[85].

Jocul de cărţi (mai ales „faraonul“) e introdus pretutindeni. J. A. Vaillant deplânge ultima ocupaţie rusă a Principatelor, mai funestă chiar decât pierderea Basarabiei, întrucât, „plecând ruşii, le-au lăsat cutia Pandorei şi ei au găsit în cutie, deschizând-o, cel mai preţios dintre toate darurile, un joc de cărţi“[86]. Pasiunea bărbaţilor pentru jocul de cărţi nu îşi află echivalent decât în eleganţa femeilor: „Pentru o rochie şi pentru jocul de cărţi toată lumea are bani, nimeni nu-i are pentru o binefacere“[87].

Se petrece mult: în Bucureşti, tinerii fac plimbări pe insula Sfântului Elefterie, iar în Iaşi, pe dealul Copoului. Călătorii găsesc că, la Iaşi, ca şi la Bucureşti, nimeni nu se simte în vreun colţ uitat de lume. De două ori pe săptămână, la Bucureşti se dădea bal mascat la „clubul nobil“. Circul francez al fraţilor Mahieux era frecventat de domnitor şi doamnă, jupânese şi boieri. Mesele, a căror cheltuială se ridica până la 2-3.000 de galbeni, cuprindeau cincisprezece, până la douăzeci de feluri. Logofătul moldovean Constantin Balş a dat, în 1820, o petrecere. Din relatări, aflăm că la bufet se găsea cafea, îngheţată, oranjadă, iar boierii, deoparte, jucau boston, whist, ombre, faro. Supeul s-a servit la miezul nopţii, dansul a ţinut până în ziuă.

Relatări româneşti şi străine remarcă rolul important al alimentaţiei, şi acest domeniu fiind o formă de precizare a apartenenţei la o clasă socială, de confruntare a tradiţiei cu modernitatea. Mesele boiereşti constituiau o desfătare, un prilej de manifestare a opulenţei, luxului şi bunului (sau prostului) gust. Aici îşi găseau locul vasele de cristal, tacâmurile şi vasele de argint, lumânările de ceară curată. Ritualul dulceţurilor şi şerbeturilor, cafelelor şi ciubucelor era respectat cu sfinţenie.

Ţăranii se hrăneau de obicei cu mămăligă cu ceapă sau usturoi, brânză, peşte sărat. În marile familii boiereşti însă, mesele includeau 10-11 feluri de mâncare. Pe

[84] În Hurmuzaki, Supl. I, vol. II (1781-1814), documente culese din Arhivele Ministerului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu, Bucureşti, 1885, p. 79.

[85] Adolphe Joanne, *Călătorie ilustrată în cele cinci colţuri ale lumii*, în *Călători străini din secolul al XIX-lea…*, p. 115.

[86] J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, langue, littérature, orthographie, statistique des peuples de la langue d'or ardialiens, valaques et moldave: résumés sous le nom de romans*, t. II, Paris, Arhus Bertrand, 1844, p. 287.

[87] *Ibidem*, p. 288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mesele boierilor români se puteau întâlni produse exotice şi occidentale: andive, ananas, orez de Italia, prezentină, lămâi, portocale, melci, vinuri franţuzeşti, ungureşti, nemţeşti, spaniole. La 1816, marii boieri moldoveni comandau cafea, ciocolată, migdale, nucşoară, rodii, chitre şi chiar caracatiţă[88] (mesele îmbelşugate, lenevia şi sedentarismul erau însă şi o sursă de boli ale aparatului digestiv).

Călătoarea din 1786, lady Elisabeth Craven, a notat cu uimire că Valahia nu era tocmai Orientul[89]. Domnul (Nicolae Mavrogheni) ştia franţuzeşte şi italieneşte. În vizita făcută bogatului boier Dudescu, lady Craven descoperă o grădină în stil englezesc. Masa domnească se dovedeşte a fi una europeană: „Cina a fost servită într-un mod mai european decât mi-aş fi imaginat; o masă cu picioare şi scaune pe care să şezi erau lucruri la care nu mă aşteptam". Oaspeţii stau pe scaune, vasele de argint par a fi de provenienţă engleză, iar masa este luminată de un şfeşnic de alabastru încrustat cu flori din rubine şi smaralde; se vorbeşte despre dansurile Apusului[90]. Trăgea concluzia: „Această ţară poate fi numită o piatră preţioasă rău montată; ce ar putea ea fi dacă ar fi cârmuită de oameni înţelepţi şi harnici"[91]. Un alt călător, Ludolf, observa, la rândul său, în legătură cu masa servită la domnul Alexandru Ipsilanti: „Totul era servit după moda de la noi. Au fost cinci servicii, fiecare de câte zece feluri… Vinul era destul de bun; erau şi vinuri din Franţa"[92].

După 1806, „ambianţa se occidentalizează – moda constantinopolitană pierde definitiv terenul acum, când prin saloane şi aparteuri se vorbeşte în franceză şi când podurile bucureştene gem şi răsună sub roţile caleştilor de Viena"[93]. Dacă boieroaicele îşi manifestă gustul pentru lux şi dorinţa de a fi considerate etalon de eleganţă comandându-şi mai ales rochii, pălării şi alte accesorii după moda occidentală, boierii se dovedesc foarte pretenţioşi în privinţa caleştilor[94]. Din Viena soseau nu mai puţin de 800 de trăsuri pe an; pentru luxul femeilor, erau aduse caşmiruri din India şi mătăsuri din Lyon[95]. În 1820, învăţatul englez sir Robert Ker Porter afirma că boierii „trăiesc într-un lux şi cu o splendoare care abia pot fi întrecute în vreo capitală din Europa. Balurile şi partidele lor, cu rochiile cu pietre scumpe ale doamnelor lor, sunt peste orice închipuire"[96]. Marea majoritate a foilor de zestre sunt inventare impresionante, incluzând bijuterii, rochii scumpe, obiecte de uz casnic (mai ales din argint), salbe, moşii[97].

[88] Ştefan Ştefănescu, *Aspects de la révolution démographique dans les pays roumains a la fin de XVIII-e siècle*, în „Nouvelles études d'histoire, publiées a l'occasion du XV-e Congres International des Sciences historiques", vol. 6, partea I, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, p. 322.

[89] Relatarea ei se înfăţişează sub formă de scrisori adresate viitorului ei soţ, prinţul de Ansbach.

[90] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*..., p. 396-397.

[91] Elisabeth Craven, *A Journey Through the Crimeea to Constantinople: In a Series of Letters from the Right Honourable Elisabeth Lady Craven, to His Serene Higness the Margrave of Brandenbourg, Anspach, and Bareith, Written in the Year MDCCLXXXVI*, Dublin, 1789; republicat: Arno Press şi New York Times, New York, 1970, p. 361-362; vezi şi *Anspach, Elisabeth*, în *Dictionary of National Biography*, Oxford Univ. Press, vol. I, p. 508-509.

[92] Constantino-Gugliemo Ludolf, *Scrisori despre trecerea prin Ţara Românească şi Transilvania*, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2000, p. 435.

[93] Mircea Constantinescu, *Când toca la Radu-Vodă*, Bucureşti, Ed. Militară, 1992, p. 117.

[94] Boierul oltean Oteteleşanu cere o „butcă englezească" sau „de Beciu"; contele Constantin Dudescu reclama o „carozza" occidentală, iar boierul Glogoveanu îi cere lui Tudor Vladimirescu să-i găsească la Viena o „caleaşcă de frunte". Exemplele sunt amintite de N. Iorga, *Istoria industriilor*, Bucureşti, 1927, p. 92-93.

[95] În N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*..., p. 463.

[96] *Travels in Georgia, Armenia, ancient Babylonia, etc., during the years 1817, 1818, 1819, and 1820*, II, Londra, 1817, în *ibidem*, p. 466-467.

[97] Vladimir Diculescu, *op. cit.*, p. 181-188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru trăsuri, rochii şi bijuterii, dar şi pentru jocuri de cărţi sau sejururi în străinătate, unii boieri ajung să se ruineze. Cheltuielile la jocul de cărţi, luxul, cumpărăturile costisitoare, călătoriile în străinătate şi lipsa oricărui simţ gospodăresc îi vor pierde pe aceia care „scontau valoarea grâului lor nerăsărit“[98] (nu întâmplător cămătarul şi bancherul devin personaje emblematice în societatea vremii).

Luxul nebunesc al boierilor din Principate este un *leit-motiv* al descrierilor străine: Recordon, Laurençon, sir Kerr Robert Porter, Marc-Philippe Zallony[99] şi nenumăraţi alţii oferă amănunte pline de savoare asupra modului în care boierii îşi etalează bogăţia ca însemn al puterii. Unii străini găsesc justificarea acestui comportament în necesitatea de a uita încercările prin care au trecut Principatele Române („mai ales acestei naţiuni care se deşteaptă din somn îi este îngăduit să i se zică, din când în când: Pe mâine, treburile serioase“[100]).

Însemnările călătorilor străini se opresc însă şi asupra importantelor transformări din viaţa cotidiană, ce atestă îndepărtarea boierilor de maniera orientală[101] şi apropierea de Occident (vezi cazul vornicului Grigore Filipescu, cel care, la 54 de ani, sub influenţa fiului său întors de la Paris „va adopta costumul occidental (o cutezanţă deosebită pentru moravurile acelor timpuri. Soţia lui Balş, văzută în budoarul ei mobilat în stil francez, culcată din cauza „migrenei“, uimea prin bogăţia dantelelor, mătăsurilor şi caşmirului scump care o acopereau. Doamna lui Constantin Ipsilanti era îmbrăcată european, într-o rochie de crep roşu, în timp fetele de casă, ca şi domniţele, purtau vechiul costum de curte, de inspiraţie orientală.

Iorga zugrăveşte un tablou cu fine trăsături de penel, care ne face să vedem, cu ochii minţii, societatea Principatelor în preajma revoluţiei lui Tudor: „… boierimea petrecea cu tarafurile de lăutari ţigani cari «ziceau» ceva din cântecele bătrânului Conachi, care, ele, rămăseseră tot tinere şi sprenţare, ori la mesele de cărţi de whist şi faro… În casele lui Canta de la Copou actori nemţi jucau piese uşoare cu pacăleli şi meşteşuguri ale trupului pe care le putea înţelege şi preţui chiar şi acela cari nu li înţelegea limba. O «musică italienească»… cânta arii europene. Primblarea în marginea oraşului, cu caleştele dela Viena, în coada cărora stătea viteazul Arnăut, aveau aceiaşi strălucire ca de obiceiu. Vechea viaţă de bielşug, de huzur şi de amorţeală fericită se urma fără nici-o schimbare“[102]. Anii de dinaintea revoluţiei de la 1821 marcau tranziţia spre adoptarea completă a costumaţiei europene: costumul e turcesc la bărbaţi, cingătorile femeilor sunt orientale, pantofii de modă constantinopolitană, în schimb, rochiile sunt europene, de fabricaţie vieneză. Analizând modul de viaţă boieresc, s-a constatat că, sub influenţa europeană, boierimea şi-a schimbat gustul: predilecţia pentru valori sigure (aur, pietre preţioase, argint, bani gheaţă), ce puteau fi puse la adăpost în caz de nevoie, este înlocuită cu preferinţa pentru călătorii[103]. Moravurile nobilimii occidentale au influenţat boierimea română şi în adoptarea blazoanelor şi a stemelor de familie. Tot ca un reflex al preocupărilor aristocratice, au apărut grija pentru arhivele de familie, preocuparea pentru a împiedica stingerea spiţei[104] sau ruinarea economică.

[98] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907, p. 163.

[99] Pentru o analiză mai minuţioasă, vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călători…*, passim, şi Neagu Djuvara, *Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul epocii moderne*, Humanitas, 1995, p. 92-93.

[100] Anatol de Demidov, *op. cit.*, p. 38.

[101] Remarcabile descrieri ale veşmintelor orientale la Ion Ghica, *Bălţăreţu*, în *op. cit*., p. 351. Idem, *Din vremea lui Caragea*, p. 149.

[102] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, vol. I, p. 52.

[103] *Ibidem*, p. 133-134.

[104] Este vorba de fenomenul înfierii unor tineri de origine boierească, dar fără posibilităţi materiale, de către mari boieri bogaţi, dar fără moştenitori. Barbu Bibescu a acceptat să devină Barbu Ştirbey dar Costache

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Domnitorul Alexandru Dimitrie Ghica, care „vorbea franţuzeşte ca un francez", apărea la plimbare şi la teatru în frac şi cu pălăria franceză. I.C. Filitti afirmă că acestui domn i se datorează desfiinţarea obiceiului sărutării mâinii, atribuindu-i următoarele cuvinte: „Socotesc că cea mai destoinică dovadă din partea fiecăruia este supunerea la pravili şi la poruncile stăpânirii, nu sărutatul mânei"[105]. În Moldova, Mihail Sturdza îşi primea invitaţii cu o „afabilitate cu totul franceză", fără etichetă şi mândrie.

Comportamente şi mentalităţi de tip nou se întâlnesc chiar la reprezentanţi ai marii boierimi, la acele personalităţi racordate la spiritul vremii. Un exemplu în acest sens îl constituie marele ban Radu Golescu: rupând tradiţia medievală a îmbogăţirii prin danii, acaparări, recompense pentru calităţile militare puse în slujba domniei, el se angajează în relaţii de schimb, în construirea de manufacturi, prăvălii, hanuri[106]. Adoptarea unor idei novatoare va stârni însă ilaritate, chiar în preajma revoluţiei de la 1848. Amintindu-şi de vremea în care el fusese numit „medic de culoare", iar Alexandru Golescu – Arăpilă „conducător de şosele", Nicolae Kretzulescu nota reacţia a doi negustori care îi „tânguiau" spunând: „Uită-te de vezi ce-au ajuns astăzi feciorii de boieri, un Golescu care măsoară drumurile şi un Kretzulescu, doctor"[107].

Absolvent, în 1839, a Facultăţii de Medicină, Nicolae Kretzulescu este certat de domnitorul Alexandru Ghica pentru că nu urmează tradiţia familiei şi o face de râs cu „lucrarea unei meserii murdare, bună numai pentru felceri beţivi"[108]. Când a auzit că a deschis o librărie, mama lui C. A. Rosetti, îmbrăcată cu cea mai scumpă rochie pe care o avea şi încărcată de bijuterii, s-a dus să se convingă; la vederea firmei, a leşinat[109].

Din punctul de vedere al vestimentaţiei, în perioada 1821-1848, Principatele păreau ţara unde fracul e vecin cu anteriul. Saint-Marc Girardin, profesor de literatură franceză la Paris vorbea, în deceniul al patrulea al secolului XIX, de o „tranziţie universală", sesizând printre altele că „cele două tipuri de îmbrăcăminte se întâlnesc în cadrul aceleiaşi familii: tatăl este îmbrăcat ca un boier, fiul, *à la française*, fiindcă numai tinerii au adoptat costumul european, ceea ce indică sensul şi spiritul în care se îndreaptă societatea"[110].

Acest acut sentiment al mutaţiei devine o dimensiune a conştiinţei colective. Între „fracul cel dintâi" şi „cel de pe urmă anteriu" a existat un timp al coexistenţei lor; aceasta este o epocă de tranziţie[111]. Dacă „veliţii" şi bătrânii şi-au continuat obiceiurile până către 1830, unii chiar şi după adoptarea *Regulamentului Organic*, boierii cei tineri au început să-şi schimbe şalvarii, contaşele şi işlicele cu pantaloni, frac şi joben: „Cu excepţia câtorva mari boieri, care purtau încă cu mare demnitate vechiul şi impunătorul costum valah, toţi ceilalţi membri ai divanului purtau încântătoare haine împodobite cu aur şi argint, croite după moda noastră"[112], constata Cochelet, consul al Franţei la Bucureşti. În prima jumătate a secolului XIX, divizările politice şi culturale se traduc,

Negri a refuzat să se lase înfiat de Costache Conachi. Cf. Pericle Martinescu, *Costache Negri*, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1965, p. 90.

[105] În lucrarea *Domniile române sub Regulamentul Organic*, în *Opere alese*, ediţia Georgeta Penelea, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1985, p. 65.

[106] Anastasie Iordache, *Pe urmele Goleştilor*, Ed. Sport-Turism, 1982, p. 67-68.

[107] Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice*, Bucureşti, 1895.

[108] Alexandru Predescu, *Vremuri vechi bucureştene*, Bucureşti, Ed. pentru Turism, 1990.

[109] Vezi Al. Alexianu, *Mode şi veşminte din trecut (Cinci secole de istorie costumară românească)*, II, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1987, p. 308.

[110] Saint-Marc Girardin, *op. cit.*, p. 61.

[111] Ştefan Cazimir, *op. cit.*, p. 7-11.

[112] M. Cochelet, *Itinerar în principatele Valahiei şi Moldovei*, în vol. *Prin Ţările române…*, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

printre altele, şi prin alegerea simbolică a costumaţiei şi a modului de viaţă. Costumul european sau hainele croite după moda occidentală (numite şi „ale egalităţii“), se impun pe la 1830[113].

Gazetele vesteau adoptarea ţinutei occidentale de către anumiţi boieri ca pe un fapt vrednic de cea mai mare atenţie. „Curierul românesc“ din 17 august 1830 scria: „D. marele vornic Grigore Filipescu, ca să dea dovadă a veacului în care ne aflăm şi a simtimenturilor sale celor civilizate şi nesupuse la prejudecăţi, la 15 ale aceştii [luni] lepădând hainele cele purtate până acum, au ras barba şi au îmbrăcat hainele Evropii celei civilizate“[114]. Şi, dacă avem vreme să poposim în faţa portretelor epocii, vedem că elegantele timpului pozează în rochii stil „empire“, fără a renunţa însă la bogatele şaluri de caşmir şi giuvaerurile orientale.

„Burghezii se dedau la mănuşi, pălării şi pantofi cu toc înalt. Ehei, ce pălărie roz avea frumoasa băcăneasă de la Trei Ierarhi. Şi-i venea mai bine ca unei cucoane. Sau bătrânul spătar C., care acum o lună n-ar fi renunţat nici pentru o împărăţie la costumul său impozant oriental, cum s-a lepădat de el pentru uniforma de prefect. A procedat foarte bine, fiindcă haina de blană era găurită, şalvarii decoloraţi, işlicul tocit, iar în buzunarele fracului pe care l-a îmbrăcat a găsit 20.000 de piaştri“[115].

Contemporanii sesizează discrepanţele modei celor bogaţi, de la calpace la pălării şi fracuri, şi semnalează rapiditatea cu care pătrund pe malurile Dâmboviţei ultimele noutăţi pariziene. Termenul „bonjurişti“ are şi sensul de purtători ai hainei numită „bonjour“ (este un termen cu nuanţă peiorativă, de desconsiderare, fenomen ilustrat similar de termenii „işlicari“, „papugii“, „surtucari“).

O lume saturată de contraste, vorbă folosită foarte des de contemporanii acelei epoci de tranziţie care a fost perioada 1830-1860. Scriind despre cele două feţe ale Iaşului, „una orientală şi alta evropienească“, Alecsandri remarca[116]: „Nu este oraş în lume alcătuit de mai multe contrasturi“. Acest timp al contrastelor este sesizat şi de consulul francez Poujade, atunci când vorbeşte despre capitala Valahiei: „Viaţa orientală, care se duce, şi cea europeană, care îi ia locul, se ating între ele la tot pasul, succedându-se ca într-o panoramă“[117].

Unii dintre contemporanii săi, care adoptaseră costumul ruso-turc, îi apăreau lui Kogălniceanu ca nişte „amfibii“: „Un fel de amfibie, îmbrăcat jumătate turceşte şi jumătate căzăceşte“[118]; „Ispravnicul era o amfibie cu straie moldoveneşti sau leho-asiatice, la picioare neamţ, la cap franţoz, la brâu purta sabie şi la şapcă roş“[119]. Gustul de compoziţie amfibie se manifestă, între anii 1830-1858, şi în domeniul muzical: „compoziţiunile lăutăreşti începură a lua un caracter european, amestecat cu cel turcesc; prima şi secunda parte a horelor începură a se compune din imitaţiunea vreunui vals sau mazurcă, iar finalele era luat din muzica orientală“[120]. Această separare, confruntare şi, totodată, juxtapunere Orient-Occident izbeşte privirea călătorilor apuseni. Ştefan Cazimir conchide: „acesta e duhul epocii, multiplu şi divers, mobil şi contradictoriu, plin de opoziţii şi avid de sinteze, înţesat de parataxe, de hibrizi şi de amfibii“[121].

[113] Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 73.
[114] În Ştefan Cazimir, *op. cit*., p. 30.
[115] J. A. Vaillant, *La Roumanie. Le dixième et dernier itinéraire*, apud *Prin Ţările Române*..., p. 106.
[116] În lucrarea *Iaşii în 1844*.
[117] În Ştefan Cazimir, *op. cit*., p. 14.
[118] M. Kogălniceanu, *Fiziologia provincialului în Iaşi*.
[119] G. Sion, *Un curcan. Novelă din Moldova*.
[120] N. Filimon, cf. Ştefan Cazimir, *op. cit*., p. 67.
[121] Ştefan Cazimir, *op. cit*., p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vaillant, profesor de limba franceză la Sf. Sava, face observaţii pertinente şi interesante asupra stării de lucruri existentă în Principate în deceniile patru şi cinci ale secolului XIX[122]. Un boier întâlnit în 1841 de Vaillant la Dulceşti, lângă Roman, purta încă veşmântul oriental, însă înlocuise işlicul cu o şapcă: „sunt bucuros că am aflat de la el ideile de progres pe care şapca lui mă făcuse să le întrevăd". Chiar şi în 1844, Iaşul îi apărea lui Vaillant „jumătate în frac, jumătate în caftan", „contrast neîncetat al mizeriei şi luxului", un oraş unde „patrioţii n-au înţeles încă cu cine să se alieze", iar „tineretul se zbate în propria neputinţă"[123].

„Un amestec de principii, de idei şi de moravuri opuse. Este imaginea împestriţată a unei epoci de tranziţie"[124], un interval al schimbării perceptibile, când ritmul prefacerilor depăşeşte cadenţa normală, iar timpul, care curgea până deunăzi molcom în albia lui, începe să nu mai aibă răbdare… O mărturie literară a lamentării vechilor boieri: „Se duce vechea noastră Moldovă şi în curând n-o să mai rămâie în ea decât nişte sturluibaţi cu mintea stricată"[125].

Iată, deci, imaginea unei societăţi care „se zbate între vechile obiceiuri orientale şi cele noi, europene, care a luat de la civilizaţia occidentală mai degrabă aspectele ei exterioare şi eleganţa, decât spiritul şi substanţa ei specifică; o transformare generală a caselor, a portului, a legilor şi chiar a limbii: iată spectacolul pe care îl oferă azi (1836 – n.n.), cele două principate"[126].

Schimbarea modului de viaţă devansa constant modificarea modului de gândire; se puseseră cel puţin bazele intuitive ale „formelor fără fond"[127]. Când citeşti *Studie moldovană* a lui Alecu Russo, ai impresia că autorul zâmbeşte în cursul propriei demonstraţii, atunci când afirmă că „ideea şi progresul au ieşit din coada fracului şi din buzunarul jiletcii"[128]; „ideea nouă a năvălit în ţară o dată cu pantalonii, şi mai straşnici decât năvălirile tătăreşti; cât ai scăpăra, au pârjolit şacşiri, şlicuri, mestii, giubele şi toată garderoba strămoşească"[129]; noi, citind aceeaşi *Studie*... nu zâmbim, deoarece ştim cât de mult adevăr conţin consideraţiile sale. Anticipând parcă tonul critic maiorescian, Kogălniceanu cugeta, în *Tainele inimei*: „am împrumutat de la străini numai superficialităţi, haina din afară, litera, iar nu spiritul, sau spre a vorbi după stilul vechi, slova, iar nu duhul". Aparenţele păşeau dezinvolt înaintea realităţii, însă decalajul creat astfel va demonstra în timp virtuţi propulsive.

Alecu Russo, în *Iaşii şi locuitorii lui în 1840* condamnă deopotrivă conservatorismul boierilor bătrâni şi snobismul celor tineri, dragostea pentru confort a celor dintâi, ataşamentul lor pentru vechile veşminte, şi veşnicul plictis al celor din urmă (scriitorul aminteşte cu umor că „avem şi noi englejii noştri").

---

[122] În 1844, la Paris a apărut marea sa operă în trei volume, intitulată *La Roumanie ou l'histoire, langue, littérature, orographie, statistique des Roumains*; lui Vaillant i se atribuie şi broşura din 1842, *Épisode de la question d'Orient, Russie, Valachie, Moldavie*.

[123] J. A. Vaillant, *România*, în *Prin Ţările Române*..., p. 106, 110.

[124] Astfel îşi rezuma, în 1834, imaginea despre Bucureşti baronul Bois-le-Comte.

[125] C. Negruzzi, *Scrisoarea VIII (Pentru ce ţiganii nu sunt români)*, în *Pagini alese*, Bucureşti, Ed. Albatros, p. 189.

[126] M. Cochelet*, op. cit.,* p. 62.

[127] În lucrarea citată, Ştefan Cazimir face o frumoasă demonstraţie a celor două sensuri semantice ale cuvântului „fură". Spune el: „A existat o vreme în care formele *fură* fond, adică ele înseşi constituiau fondul, identificându-se provizoriu cu el în scopul de a-l genera. Şi tot atât de adevărat este că, în orice timp, formele *fură* fond, aşa cum ucenicul fură meseria: sunt goluri dornice, primitoare, fremătătoare, o întrupare sensibilă a spaimei de vid (s.a.)"; vezi p. 81.

[128] Alecu Russo, *Studie moldovană*, în Paul Cornea, Mihai Zamfir, *Gândirea românească în epoca paşoptistă*, II, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 355.

[129] *Ibidem*, p. 353.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mihail Kogălniceanu propune o analiză comică prin intermediul a două personaje emblematice: Stihescu, proprietar din Bender (Basarabia), înfocat apărător al tradiției, din domeniul vestimentației până în cel culinar, şi colonelul Leşescu, un „europenist" *avant la lettre*.

Confruntarea dintre oamenii care „nu-şi bat capul de politică", îşi iubesc soția şi copiii mai mult din datorie decât de amor şi pre care moartea îi găseşte la masă" şi cei cărora „le place mai mult teatrul decât biserica" devine de-a dreptul dramatică[130] la Costache Negruzzi. Numeroasele sale *Scrisori* se cuvin a fi citate şi analizate nu numai pentru portretul scriitorului însuşi, ci şi pentru portretul provincialului, al boierului învechit, criticând cu accente mizantropice societatea.

Rememorându-şi tinerețea, Ion Ghica nota: „… multe idei greşite de ale bătrânilor şi de ale boierilor am spulberat şi multe idei moderne am implântat în spirite; multă rugină am curățit de pe mulți"[131]. Dar tot el recunoştea: „Noi înşine, fiii unei epoci de civilizație, care ne-am încălzit la vetrele Europei, nu suntem liberi de prejudecățile noastre, de rang, de măruntă vanitate, uitate în străinătate, dar pe care suntem încântați să le regăsim la întoarcerea acasă"[132].

Felix Colson (care a dat, în 1839, trei lucrări care îi privesc pe români[133]) afirma că, dacă întâia generație în contact cu Apusul a adus de acolo numai limba, costumul, obiceiurile, a doua generație se dovedeşte pătrunsă de un alt spirit, de altă mentalitate, aducând şi încercând să aplice în Principate ideile apusene. Într-o conversație cu Bois-le Comte, bătrânul vornic muntean Gheorghe Filipescu îi declara: „Ideile şi lucrurile cărora le aparținem se pierd în fiecare zi. Generația noastră trebuie să meargă cu conducătorii ei. Avem oameni destoinici, capabili să conducă. Rolul nostru este să observăm, să dăm sfaturi salutare, să opunem rezistența necesară împotriva măsurilor necinstite şi imprudente"[134].

Reprezentând, sub toate aspectele, noul, în forma sa cea mai frapantă şi mai elocventă, tinerii şocau prin vestimentație, obiceiuri, maniere, idei şi mod de viață, existența şi afirmarea lor fiind resimțite de către cei „vechi" ca o amenințare la adresa clasei boiereşti[135].

Boierii „învechiți" reproşau „bonjuriştilor" mai ales aspecte legate de haine, pălării, cravate, frizuri, renunțarea la barba „boierească" (însemn al rangului şi al autorității), dar şi preferințele literare, filosofice şi politice şi chiar cele culinare sau mondene, folosirea cuvintelor străine, în special a celor franceze.

Şi, dacă destinul oricărui copil într-o perioadă de stabilitate este „de a face bucuria şi supărarea părinților şi de a o lua şi el pe-ncetul pe acelaşi drum pe care l-au luat şi-l vor lua toți", destinul fiilor de boieri în epoca de tranziție a fost acela de a „divorsa de părinți"[136], stârnindu-le mânia şi îngrijorarea şi luând-o, finalmente, pe alt drum decât ei[137].

---

[130] Costache Negruzzi, *op. cit*.

[131] Ion Ghica, *O călătorie de la Bucureşti la Iaşi înainte de 1848*, în *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1997, p. 110-111.

[132] Alecu Russo, *Iaşii şi locuitorii săi în 1840*, în vol. *Scrieri*, Ed. Academiei Române, 1908, p. 256.

[133] *Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chrétiennes de la Turquie d'Europe*; *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondés sur le droit des gens et sur les traités* şi *Considérations sur l'état présent et sur l'avenir des Principautés de Valachie et de Moldavie*.

[134] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 387-388.

[135] „Neputând să le țină piept şi cu atât mai puțin să le ignoreze prezența, bătrânii încercau să-i denigreze pe tinerii indezirabili, invectivând în fel şi chip concepțiile şi comportările lor ce contrastau violent cu vechile tabieturi ale feudalismului autohton". Cf. Pericle Martinescu, *op. cit.*, p. 61.

[136] Expresia îi aparține lui D. Bolintineanu, în *Cuza-vodă şi oamenii săi*.

[137] Ştefan Cazimir, *op. cit.*, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ne este greu să răspundem astăzi de la ce element a început revoluționarea şi înnoirea societății: vestimentația, limbajul, scrierea, preferința pentru anumite genuri literare, noile idei în politică şi în viața publică. Pentru unii a primat dorința de a fi la modă; pentru alții a contat aspirația de a se pune de acord cu vremurile în care trăiau. În general însă, între diferitele aspecte ale înnoirii în sensul modernizării există explicit sau, cel mai adesea, implicit, o legătură, astfel încât modificarea sub un anume raport atrage şi schimbări sub alte raporturi.

Dacă inițial influențele occidentale se limitau la implicarea în viața publică, la vizite şi petreceri care urmau un ceremonial destul de complicat, pe măsură ce societatea românească a început să se modernizeze, dezvoltarea şi cultivarea gustului pentru lectură, impulsionarea culturii naționale, integrarea în viața publică reprezintă tot atâtea semne ale dorinței de schimbare.

Contactul cu civilizația apuseană a acționat, pentru anumite categorii, chiar în direcția schimbării „axei sufleteşti" de la Răsărit la Apus, din Orient către Occident fie din dorința de a fi în pas cu moda sau din admirația sinceră pentru valorile occidentale, dintr-un impuls care, la unii, se oprea la aparențe (moda)[138] iar, pentru alții, mergea până la esență (mentalități, mod de viață, concepții socio-politice sau filosofice).

Simplă constatare uneori, adevărat complex de inferioritate alteori, o anumită diferență de nivel dintre Principatele Române şi Europa occidentală a împins spre căutarea unor soluții inițial în adoptarea unui model străin de economie şi mentalitate, modelul care a exercitat cea mai mare atracție în Principatele Române fiind cel francez. În fapt, orientalizarea pe care românii (cel puțin o parte a lor) o respingeau, s-a făcut simțită în modul lor de viață, dar nu şi în activitatea intelectuală. Generația paşoptistă, adeptă în ansamblu a modernizării, şi-a propus să o realizeze prin cultivarea trăsăturilor naționale şi a acelor valori spirituale autentic româneşti.

În fapt, cei care (spre deosebire de predecesorii lor care acceptaseră orientalizarea) o respingeau, căutau în Occident un model de viață, de acțiune, de gândire, încercând, în acelaşi timp, să le îmbrace în sufletul național.

ENTRE ORIENT ET OCCIDENT: MENTALITES EN TRANSITION (LES PRINCIPAUTES ROUMAINES DANS LA DEUXIEME MOITIE DU XVIIIe SIÈCLE – PREMIERE MOITIE DU XIXe)

(Résumé)

Presque immédiatement après son apparition, la civilisation roumaine a été située dans une région de convergence entre l'Orient et l'Occident. On peut parler même d'une frontière entre les deux régions. Au vrai dire, on peut parler d'une double frontière avec une géométrie variable. L'Orient a poussée avec son poids, sa tradition, l'Occident avec son dynamisme. Le contact avec la culture occidentale, surtout avec celle française, a déterminée la jeunesses moldave et valaque se rapprocher des biens des valeurs modernes. C'est un rapprochement parfois superficiellement, parfois profondément, des modelés occidentaux. Ceci s'est exprimée tant le mode de vie, que dans l'exprimation intellectuelle.

Orientale dans son essence, à l'aube de l'époque moderne, la société roumaine a progressé rapidement sur les voies modernes, en tant que vers son fin on peut parler d'un développement synchronique avec les régions des plus avancées de l'Europe.

[138] Turcii vedeau în îmbrăcăminte o ameninţare politică, astfel încât îl forţau pe Grigore Ghica (la 27 iulie 1823) să poruncească acelora îmbrăcaţi după moda franţuzească să renunţe în termen de trei zile la costumul occidental şi să revină la cel oriental. În Al. Alexianu, *op. cit.*, I, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RUXANDRA MOAŞA NAZARE

UN MANUSCRIS GREC DE LITERATURĂ FRANCEZĂ DIN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎN SECOLUL XIX

Bibliotecile din România păstrează fonduri bogate de manuscrise greceşti, care au fost descrise în cataloage, analizate şi editate în lucrări mai vechi şi mai noi de Constantin Litzica[1], Nestor Camariano[2], Ariadna Camariano-Cioran[3], Cornelia Papacostea-Danielopolu[4], Olga Cicanci[5] şi, recent, Lia Brad Chisacof[6]. Studiile lor s-au concentrat mai ales asupra valorificării celei mai consistente şi însemnate părți din aceste manuscrise, aflată azi la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti şi Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" Iaşi. Cu excepția acestor oraşe, în țară s-au conservat, în mod izolat, cărți şi manuscrise scrise integral sau cu însemnări în limba greacă, interesante pentru că dezvăluie gândirea şi sensibilitatea lectorilor din trecut. Un astfel de exemplu este manuscrisul grec nr. 482 de la Biblioteca Județeană „George Barițiu" Braşov, moştenit de la Biblioteca Astra şi provenit probabil din Fondul Episcopiei ortodoxe din Sibiu.

Datat 1 octombrie? 1823 şi localizat în Bucureşti? (lecțiună nesigură), potrivit însemnării *ex libris* de pe prima filă, volumul are 90 file nenumerotate şi dimensiunile 19,5x22 cm, in 4°. Intitulat *'Επιστολές φιλικές καί 'αστείες* (Scrisori către prieteni şi agreabile), manuscrisul cuprinde texte în limba greacă modernă şi în franceză (doar fila 9) cu excepția filelor 10-14 care sunt albe. Exemplarul se compune din 12 caiete cu un număr variabil de file, acoperite de o scriere caligrafică, dar şi cu corecturi, tăieturi, adaosuri, în mai multe nuanțe de cerneală. Hârtia prezintă un filigran alcătuit din stema Ungariei (scut cu coroana deasupra) şi inițialele majuscule KM, ceea ce indică proveniența ei din import[7]. Copertele sunt din carton decorativ cu motive florale, iar

[1] Constantin Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti de la Biblioteca Academiei Române*, Bucureşti, 1909.

[2] Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor greceşti*, Bucureşti, vol. II, 1940; *Cronica Ghiculeştilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar şi indice. Ediție îngrijită de Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, Editura Academiei, 1965.

[3] *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 – decembrie 1742)*, traducere din limba greacă, studiu introductiv, note şi comentarii de Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, Editura Academiei, 1985.

[4] Vezi mai ales subcapitolul intitulat *Manuscrisele italo-greceşti de la B.A.R.S.R.*, din cartea *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, Bucureşti, Editura Minerva, 1982, p. 177-182.

[5] Olga Cicanci, *Un codex inédit de la compagnie de Sibiu (20 février 1690)*, în *RRH*, 1981, 20, nr. 4, p. 673-679.

[6] Lia Brad Chisacof, *Antologie de literatură greacă din Principatele Române. Proză şi teatru. Secolele XVIII-XIX*, ediție bilingvă, Bucureşti, Editura Pegasus Press, 2003.

[7] Bogdán István, *A Magyarországi papíripar története (1530-1900)* [Istoria industriei hârtiei din Ungaria (1530-1900)], Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1963, p. 203 şi figura 46.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 207–213

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cotorul şi colţurile au fost îmbrăcate în piele pentru a asigura securitatea şi protecţia volumului. Se pare că proprietarul a aplicat o etichetă pe prima copertă exterioară, confecţionată din hârtie albă, decupată în forma unei inimi. Aspectul elegant, îngrijit şi starea bună de conservare denotă atenţia şi preţuirea faţă de carte şi scris.

Manuscrisul constituie o antologie care cuprinde fragmente din literatura franceză traduse în neogreacă: scrisorile doamnei de La Fayette[8] către doamna de Sevigné[9] (f. 3), doamnei de Maintenon[10] către doamna de Chantelou (f. 4^{v}-5^{r}), domnului Bouhours[11] către contele de Bussy[12] (f. 5), a ultimului către domnul Rapin despre moartea primului preşedinte al Parlamentului francez, Guillaume de Lamoignon[13], datată 22 decembrie 1677 (f. 6), a lui Racine către fiul lui (f. 6^{v}-7^{r}), doamnei de Maintenon către fratele şi nepotul ei (f. 7^{r}-8), ale lui Voltaire către marchiza de Mimeure[14], abatele de Chaulieu[15], domnul Thiériot[16], J. B. Rousseau[17] (f. 16-22), urmate de romanul francez *Malvina de*

[8] Marie-Madeleine Pioche de la Vergne, contesă de La Fayette (1634, Paris – 1693, Paris), scriitoare franceză, autoare a cărţii *Prinţesa de Cleves*, de nuvele (*Zayde*) şi scrieri memorialistice (*Memorii de la Curtea Franţei în anii 1688-1689*), ultimele apărute în 1731.

[9] Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de Sevigné (1626, Paris – 1696, Grignan), este autoarea *Scrisorilor*, elaborate timp de 30 de ani, într-un stil pitoresc şi o manieră impresionistă care rup cu formalismul retoric al genului din epocă.

[10] Françoise d'Aubigné, marchiză de Maintenon (1635, Niort – 1719, Saint-Cyr), a fost crescută în religia calvină. Convertită la catolicism, s-a căsătorit cu poetul Scarron (1652). După moartea soţului, i-a revenit misiunea educării copiilor regelui Ludovic al XIV-lea şi ai doamnei de Montespan. A exercitat o influenţă notabilă mai ales în domeniul religios. După moartea regelui în anul 1715, s-a retras la reşedinţa de pe domeniul Saint-Cyr, unde a fondat o şcoală pentru educaţia tinerelor nobile sărace.

[11] Dominique Bouhours (1628, Paris – 1702, Paris), iezuit şi gramatician francez, a susţinut şi apărat doctrina clasică şi puritatea limbii.

[12] Roger de Rabutin, conte de Bussy (1618, Épiry – 1693, Autun), general şi scriitor francez. Văr al Doamnei de Sevigné, este autorul *Istoriei amoroase a Galiei*.

[13] Guillaume de Lamoignon (1617-1677, Paris), magistrat francez. Prim preşedinte al Parlamentului francez (1658-1664), el a prezidat cu imparţialitate procesul lui Fouquet. A jucat un rol capital în unificarea legislaţiei penale.

[14] Charlote-Madeleine de Carvoisin, marchiză de Mimeure, avea împreună cu soţul ei un salon literar în Rue des Saints Peres unde Voltaire l-a cunoscut pe Piron. Am identificat scrisorile traduse din franceza în limba greacă modernă şi transcrise în manuscris la filele 16-19, vezi Voltaire, *Correspondance I (décembre 1704 – décembre 1738)*, édition Theodore Besterman, Paris, Gallimard, 1977, scrisoarea nr. 22 din 25 iunie 1715, p. 31-33, scrisoarea nr. 47 din iunie 1719, p. 60, scrisoarea nr. 49 din iulie 1719, p. 62, scrisoarea nr. 50 din august 1719, p. 63-64. Vezi şi *Oeuvres complétes de Voltaire*, tome trente-deuxième, Paris, Librairie de L. Hachette et Cie, 1869, scrisoarea nr. XV din iulie 1715, p. 14-15, scrisoarea nr. XXVIII din anul 1719, p. 30, scrisoarea nr. XXIX din 1719, p. 30-31, scrisoarea nr. XXXI trimisă din Villars în anul 1719, p. 32-33.

[15] Guillaume Amfrye, abate de Chaulieu (1639-1720), epicurean şi poet care l-a introdus pe Voltaire în cunoscuta Societate a Templului. Am identificat epistola, trimisă din Sully-sur-Loire, 20 iulie 1716, conform Voltaire, *Correspondance I,* scrisoarea nr. 25, p. 36-37. Vezi şi *Oeuvres complétes de Voltaire*, tome trente-deuxième, scrisoarea nr. XVI, 20 iunie 1716, p. 16-17 şi *Voltaire, Lettres choisies*, avec une notice biographique, une notice historiques et littéraire, des notes explicatives… par Roger Pétit, Classiques Larousse, s.l., s.a., p. 11.

[16] Nicolas-Claude Thiériot (1696-1772), prieten din tinereţe al lui Voltaire, cu care a păstrat o relaţie statornică toată viaţa şi multă vreme a fost principalul lui confident. Thiériot s-a îngrijit de publicarea multora din operele ilustrului său amic. Am identificat epistolele, vezi Voltaire, *Correspondance I*, scrisoarea nr. 56 din 2 iunie 1721, p. 70-71, şi scrisoarea nr. 86 din 4 decembrie 1722, p. 96, *Oeuvres complétes de Voltaire*, tome trente-deuxième, scrisoarea nr. XXXIII din anul 1721, p. 34-35 şi scrisoarea nr. XXXV din Blois, 2 ianuarie 1722, p. 35. Ultima scrisoare a fost selectata şi tradusa în româna, vezi Voltaire, *Corespondenţă*, antologie, traducere şi aparat critic de Maria Carpov, Bucureşti, Editura Univers, 1978, p. 25. Curios este că prima scrisoare în traducerea greacă prezentă în manuscrisul nostru combină, sub raportul conţinutului, informaţii din două epistole: nr. 56 şi nr. 60, vezi Voltaire, *Correspondance I*, p. 35 şi p. 63, scrisoare din 13 noiembrie 1721, trimisă din Bruel.

[17] Este vorba de Jean-Baptiste Rousseau (1671-1741) şi nu de filosoful Jean Jacques Rousseau. Autor al *Odelor* şi *Cantatelor*, cunoscut ca poet, J. B. Rousseau trebuia să devină membru al Academiei în 1707 ca urmare a deciziei acesteia. Dar numeroşii duşmani, pe care şi-i făcuse din cauza firii lui dificile, au organizat o cabală. Incapabil să se apere şi compromis grav, a fost silit să părăsească Franţa şi să trăiască restul vieţii în Elveţia,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sophie Ristaud Cottin[18], transcris incomplet. Nu am putut identifica paternitatea scrisorii de început (f. 1^{v}-2). Între texte sunt intercalate un fragment epistolar în franceză, originalul traducerii neogreceşti neidentificate de la început, sumare tematice ale corespondenţei lui Voltaire, liste de cheltuieli şi foi albe. În cele ce urmează vom oferi câteva amănunte asupra organizării şi conţinutului manuscrisului pe structurile ce se degajă din descriere: corespondenţă, tablele de materii, fragmentul literar şi în final socotelile.

Cu excepţia primei scrisori, celelalte de la început (f. 4^{v}- 6^{r}) au fost grupate într-o secţiune aparte cu titlul *'Επιστολές σπουδαίες και 'ηθικές* (Scrisori frumoase şi morale). Lectura lor atrage prin eleganţă şi cursivitate, impresionând prin argumentele invocate şi bogăţia descrierilor. Stilul reprezintă motivul pentru care aceste creaţii au fost transcrise[19]. Epistolele lui Racine şi ale doamnei de Maintenon sunt reunite într-un capitol separat sub titlul *'Επιστολές νουθετικές* (Scrisori de povețe). Expeditorii recomandă destinatarilor un comportament cumpătat în societate, tatăl sfătuindu-şi fiul să se cultive prin studiul istoriei Franţei şi să îşi păstreze credinţa religioasă. Corespondenţa lui Voltaire se distinge prin informaţiile despre evenimentele culturale ale epocii (publicaţiile recent editate, piesele de teatru la care asistă, aprecieri asupra artei interpretative a actorilor, opiniile şi discuţiile dintre intelectuali), despre lucrările literare pe care le scria (tragedia *Oedip*, poemul epic *La Henriade*), dar şi despre problemele cotidiene (deplasările frecvente, starea de sănătate etc.)[20] într-un ton elegant, măsurat[21] şi natural. Opţiunea traducătorului şi lectorului grec pentru scrisorile voltairiene se explică prin conţinutul de idei şi prin maniera proprie. Probabil că prezenţa referinţelor clasice, de pildă la personalităţile Eladei antice, a contribuit în plus la această preferinţă[22]. Atragem atenţia asupra locului într-un fel deosebit ocupat în volum de corespondenţa voltairiană, despărţită, poate nu întâmplător, de restul scrisorilor prin mai multe foi albe. Totuşi, textele originale nu au fost preluate integral, ci s-au operat modificări prin renunţarea la versuri, epigrame şi chiar la pasaje întregi, poate considerate inoportune ori inutile[23].

Belgia, Anglia. Din anul 1732 a devenit adversarul lui Voltaire, vezi *Voltaire, Lettres choisies*…, p. 13, nota 3 şi *Voltaire, Corespondenţă*, p. 497, nota 4. Scrisoarea din manuscris am identificat-o cu cea din 23 ianuarie 1722, cf. *Oeuvres complétes de Voltaire*, tome trente-deuxième, scrisoarea nr. XXXVI, p. 36-37, *Voltaire, Lettres choisies*…, p. 13-15 şi *Voltaire, Corespondenţă*, p. 26-27. Data lunii este diferită în ediţia Besterman, vezi Voltaire, *Correspondance I*, scrisoarea nr. 63 din 23 februarie 1722, p. 74-76.

[18] În manuscris nu se indică autorul, pe care am reuşit să îl identificăm în final prin căutări laborioase pe internet, vezi site-ul http://www.british-fiction.cf.ac.uk. Informaţiile din această bază de date despre scriitoare şi romanele ei, precum şi articolele criticii literare ale timpului ataşate la descriere ne-au oferit posibilitatea să aflăm detalii despre naraţiune şi personajele romanului original şi să comparăm datele cu cele din versiunea noastră. Astfel, am putut să aflăm precis ce creaţie literară a fost tradusă în manuscrisul nostru şi cine este autorul ei.

[19] Pentru aprecierea stilului epistolar din secolul XVII vezi Voltaire, *Opere alese*, vol. III, în româneşte de Iulia Soare, cu note introductive şi note de subsol de prof. N. N. Condeescu, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1960, p. 251-252.

[20] Pentru caracterizarea stilului şi problematicii genului epistolar din secolul XVIII, vezi Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, în româneşte de Viorel Grecu, Bucureşti, Editura Univers, 1981, p. 224-225.

[21] Silvian Iosifescu, *Contemporanul nostru Voltaire – 1983*, traducerea paginilor alese de Irina Eliade, Bucureşti, Editura Albatros, 1983, p. 105.

[22] Cornelia Papacostea Danielopolu remarca marele succes al teatrului voltairian la publicul grec din spaţiul românesc, explicabil prin perspectiva clasică şi prin ideile patriotice şi democratice ce animau tragediile în mod special, în *op. cit.*, 48-49.

[23] Scrisorile în care se operează modificări prin renunţarea la versuri, epigrame şi chiar fragmente, cum este cel ironic despre prinţul Eugeniu de Savoia, din scrisoarea lui Voltaire către J.B. Rousseau, sunt epistolele nr. 22 către marchiza de Mimeure, nr. 25 către abatele de Chalieu şi nr. 63 către poetul Rousseau. Vezi Voltaire, *Correspondance I*, p. 31-33, 36-37, 74-76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sumarele se referă numai la scrisorile lui Voltaire pe care le ordonează după subiectele tratate. Astfel, la filele 4, 49 şi 64 au fost întocmite rezumate tematice ale corespondenței lui Voltaire. Reproducem mai jos principalele idei sintetizate din cuprinsul scrisorilor, indicate în aceste rezumate în dreptul fiecărei epistole numerotate în ordinea traducerii şi transcrierii lor în manuscris. De pildă, epistola a treia către marchiza de Mimeure din anul 1719 includea diferite probleme: cum se justifică o deducție, cum se mulțumeşte pentru un medicament, cum se dezaprobă dragostea, cum se exprimă părerea de rău pentru suferința cuiva, cum te interesezi de noutăți şi de starea sănătății cuiva, cum să urezi unei persoane însănătoşire grabnică; scrisoarea a patra către abatele de Chaulieu reprezenta un model de convingere a destinatarului, să devină consilierul literar al lui Voltaire, pentru o lucrare aflată în curs de redactare; cea de a cincea, către aceeaşi marchiză din 1719, de la Villars, cuprindea laude la adresa ei, formule elegante de a cere răspunsul rapid al acesteia şi o încheiere într-o notă de respect, potrivită cu rangul; următoarea, numărul şase din volumul I, către domnul Thiériot din anul 1721, ilustrează genul epistolar destinat unui prieten, pe care expeditorul dorea să îl revadă, deşi nu ştia ce îi rezerva viitorul în curând; scrisoarea a şaptea, către acelaşi destinatar, din 1722, descria vizita lui Voltaire la lordul Bolingbroke, cuprindea portretul elogios al acestuia, precum şi referirea plină de modestie a lui Voltaire la propria creație *La Henriade* care fusese apreciată de Bolingbroke; în sfârşit, epistola a opta către J. B. Rousseau din anul 1722 era un omagiu adus poetului francez exilat. Se cuvine să precizăm că ultima scrisoare nu este tradusă complet, deşi în sumar se reținea în mod special modelul de epilog adresat unui prieten. De asemenea, trebuie să remarcăm că sunt excluse primele două epistole din structura sumarelor.

Din parcurgerea cuprinsului şi confruntarea cu textul scrisorilor se deduce rostul acestor liste de materii. Este vorba atât de sinteze ale diferitelor aspecte întâlnite, probabil în scopul rezumării, orientării şi consultării mai uşoare, cât şi semnalarea de expresii estetice interesante pentru lector, demne de reținut şi de folosit în anumite cazuri, mai ales formulele finale alese în funcție de natura relației şi rangul social al destinatarului. Astfel, ele în sine oferă o cheie în descifrarea preocupărilor cititorului şi tălmăcitorului care a descoperit în rândurile lui Voltaire un ghid practic ce îi putea călăuzi comportarea. Manuscrisul ilustrează interesul pentru epistolele lui Voltaire şi tălmăcirea lor în neogreacă, alături de operele politice, istorice şi literare, mai bine cunoscute şi studiate în literatura de specialitate. Deşi deocamdată se ştie puțin despre prezența corespondenței lui Voltaire în cultura neogreacă, aceasta nu înseamnă că nu a fost cunoscută şi apreciată de intelectualii timpului. Un exemplu este Nicolae Papadopol, care, într-o carte publicată la Veneția în 1815, îl critica pe Voltaire pentru atitudinea sa față de religie, dar îl prețuia pentru puritatea limbii şi stilul din operele literare, istorice şi *epistolare* (sublinierea noastră). Astfel, acesta separa lucrările anticreştine de cele pe care le considera valoroase şi care meritau să fie cunoscute[24]. Exemplarul prezentat de noi demonstrează receptarea acestei dimensiuni a operei voltairiene şi confirmă perspectiva estetică proiectată asupra corespondenței lui.

Se cuvine să observăm că manuscrisul nostru se înscrie pe coordonatele influenței franceze şi receptării lui Voltaire în spațiul cultural grec şi român, începând din 1766 cu

[24] Ariadna Camariano, *Spiritul revoluționar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, 1946, p. 56-57; Al. Duțu, *Voltairianism şi rousseauism*, în *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1969, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Logica lui Evghenie Vulgaris[25]. Ideile scriitorului francez au fost contestate, criticate vehement şi respinse ca dăunătoare după 1790, moment crucial pentru definirea conservatorismului şi liberalismului în cultura greacă modernă[26]. Începând de atunci, disputa a dus la confruntarea dintre tradiţionalişti şi inovatori, primii atacând lipsa de apetenţa a tinerilor faţă de clasici şi preferinţa pentru literatura franceză, redusă adesea la romane[27]. Perioada de respingere vehementă a durat aproximativ până către 1820, când Voltaire înceta să fie perceput ca un simbol şi intra în rândul autorilor clasici[28]. Desigur, opera sa a continuat să fie citită şi tradusă în limbile greacă şi română şi după acest moment cronologic[29]. Exemplarul nostru este important din acest punct de vedere, fiind o probă despre continuarea procesului de receptare a scrierilor voltairiene în spaţă şi a literaturii franceze clasice şi preromantice de către publicul de limbă greacă din spaţiul românesc, pe coordonatele specifice după anul 1820.

Cea mai mare parte din volum (f. 23^{v}-89^{v}) o constituie romanul *Malvina* al autoarei franceze Sophie Ristaud Cottin, apărut în anul 1800 şi tradus incomplet în manuscris. Duioasă şi sentimentală, excesivă pe alocuri, această creaţie relatează povestea de iubire dintre Malvina şi sir Edmond Seymour, cu un tragic sfârşit din cauza piedicilor şi intrigilor ce intervin între ei. Prin sensibilitatea şi puritatea ei sufletească, eroina reprezintă un ideal al virtuţii feminine în timp ce eroul dovedeşte cunoaşterea metodelor rafinate ale seducţiei. Cartea exprimă gustul literar al epocii prin simţă-mintele puternice de dragoste şi melancolie provocate de pasiunea de care sunt animate personajele povestirii, prin turnura moralizatoare a naraţiunii şi prin descrierile de natură[30]. Autoare minoră, Sophie Ristaud Cottin a fost apreciată de cititorii ei din epocă, greci şi români deopotrivă. Romanele ei figurau printre lecturile cărturarilor români din primele decenii ale secolului XIX[31] şi erau traduse în limba română de Alecu Beldiman[32] şi Costache Conachi, ultimul socotit admirator al autoarei franceze, dar şi discipol al lui J. J. Rousseau, prin cultul arătat faţă de sentiment[33].

[25] Ariadna Camariano, *op. cit.*, p. 77; C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, în româneşte de Mihai Vasiliu, Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1968, p. 183-185, 209, 213, 220, 257; Idem, *La fortune de Voltaire en Grèce*, în *La Grèce au temps des Lumières*, Genève, Librairie Droz, 1969, p. 61-95.

[26] Idem, *Istoria literaturii neogreceşti*, p. 188-189, 209; Paschalis M. Kitromilides, *Ἡ Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ἐυρωπή*, *δεύτερη έκδοση* [Revoluţia franceză şi Europa de Sud-Est, ediţia a doua], Atena, Poreia, 2000, p. 73-77 şi Idem, *Iluminismul neoelen. Ideile politice şi sociale*, traducere din limba greacă de Olga Cicanci, cuvânt înainte de acad. Răzvan Theodorescu, Bucureşti, Editura Omonia, 2005, p. 362-365, 368.

[27] N. Iorga, *Études roumaines.* II. *Idées et formes littéraires française dans le Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1924, p. 60; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 47-48, 130; Vlad Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele române 1750-1831*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 67-68.

[28] C. Th. Dimaras, *Notes sur la présence de Voltaire en Grèce*, în *Studies on Voltaire and the eighteenth century*, LV, 1967, p. 439 şi reluat în *La Grèce au temps des Lumières*, p. 95.

[29] Şi după această perioadă operele lui Voltaire continuă să fie citite şi traduse în limbile greacă şi română, în ultima limbă tălmăcitorii folosind atât originalul francez, cât şi versiuni greceşti, vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Intelectualii români din Principate şi cultura greacă 1821-1859*, cuvânt înainte de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1979, p. 137-138.

[30] C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, p. 219, 221.

[31] Pompiliu Eliade, *Influenţa franceză asupra spiritului public în România. Studiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote*, în româneşte de Aurelia Creţia, prefaţă şi note de Alexandru Duţu, Bucureşti, Editura Univers, 1982, p. 269.

[32] Al. Piru atrage atenţia că Alecu Beldiman traducea piesa lui Guilbert de Pixérécourt după romanul *Elisabeth ou les Exilés de Sibérie* de Sophie Cottin, vezi *Literatura română premodernă*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1964, p. 220.

[33] D. Popovici, *Studii literare.* I. *Literatura română în epoca „luminilor"*, postfaţă la ediţie de Aurel Martin, ediţie îngrijită şi note de I. Em. Petrescu, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 106-107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Volumul face parte din categoria cărților de delectare analizate de Alexandru Duțu[34]. Este vorba de scrieri beletristice care ofereau cititorilor prilej de reverie şi de sondare a adâncimilor universului sufletesc prin aventurile relatate conținând, în acelaşi timp, învățături etice. Conform notei de pe prima filă a manuscrisului nostru, acesta făcea parte din cărțile lui Alexandros Ritorides care dezvăluia rostul cărții în cuvintele următoare: „πρός χάριν γένογε… (?) <των> φ<ι>λαναγνώστων μόνον, οίτινες κρίνουσιν ορθω˜ς και νόημα και τόνον“, adică în traducere românească „făcută (?) numai spre plăcerea iubitorilor de lectură, care să judece drept şi înțelesul şi accentul (recte stilul)“. Faptul confirmă integrarea manuscrisului în rândul acestor scrieri de delectare prin caracterul şi destinația avute.

Listele de cheltuieli cuprind diverse sume de bani date slugilor şi funcționarilor (bucătar, croitor, dascălul copilului Petrache, doică, moaşă, rândaş, vier, vizitiu) pentru serviciile lor, donațiile către biserică, preot şi episcop, efectuarea de plăți pentru aprovizionarea casei, cumpărarea de articole de îmbrăcăminte, igienă şi cosmetice, executarea unor munci agricole la vie, procurarea de medicamente. Prin detaliile pe care le dezvăluie, socotelile ilustrează aspecte de viață cotidiană dintr-o familie şi gospodărie din trecut şi pun în evidență preocupările culturale în acest context, al ritmului obişnuit al existenței.

Cu mici excepții, grafia din manuscris este în general ordonată, elegantă şi prezintă două aspecte diferite: astfel avem de a face cu o grafie simplă, cu forme subțiri pe de o parte şi cu alta înflorită, cu forme mai rotunjite, pe de altă parte. Interesant este că cele două grafii nu se separă net, ci sunt interşanjabile, textul începe cu o grafie, continuă cu alta, apoi revine cealaltă. Este drept că deosebirile s-ar putea datora instrumentelor de scris. Cine este cititorul, traducătorul şi copistul acestor fragmente din literatura franceză? Diferența de scris între însemnarea de proprietate aparținând lui Alexandros Ritorides şi scrierea din majoritatea textelor literare sugerează că manuscrisul a ajuns la un moment dat în posesia lui Ritorides, dar nu a fost scris de el. Dar până în prezent, pe baza datelor ştiute, nu putem propune nici o ipoteză cu privire la identitatea traducătorului. Unele indicii ar putea conduce la concluzia că lectorul este o femeie, cum se poate ghici din interesul pentru scrieri destinate educației feminine. Din păcate, nu avem multe informații nici despre proprietarul manuscrisului, Al. Ritorides. Nu figurează în cataloagele de manuscrise greceşti consultate de noi. În schimb, numele Ritorides sub diferite forme se întâlneşte în documentele epocii. Astfel, în 1811 un Petrachis Ritoridis făcea parte din Societatea literară greco-română, fondată la Bucureşti, sub impulsul mitropolitului Ignatie[35]. În acelaşi an un medic Gheorghe Ritoride era împrumutat cu bani de negustorii din Braşov şi se obliga să plătească datoria la Bucureşti[36]. Nu ştim ce relație ar exista între aceştia şi posesorul manuscrisului nostru. Cert este că, mai târziu în anii 1838 şi 1853, la Bucureşti, un Alexandru Ritoride apare implicat în afaceri (intervenția lui într-un proces pentru moşia socrului său din județul Muscel, împrumutul contractat de la Ştefan Moscu)[37]. Prezența lui printre datornici poate fi pusă în legătură cu listele de cheltuieli existente în manuscrisul nostru. Trebuie să precizăm că în ultimul an menționat, 1853, este indicată

[34] Alexandru Duțu, *Les livres de déléctation dans la culture roumaine*, în *RESEE*, XI, 1973, 2, p. 307-325.

[35] K. N. Sathas, *Νεοελληνική Φιλολογία* [Filologia Neogreacă], Atena, 1868, p. 693, nota 1.

[36] Dumitru şi Elena Limona, *Catalogul documentelor greceşti din Arhivele Statului de la oraşul Stalin (Braşov)*, vol. I, Bucureşti, 1958, nr. 2037 şi nr. 2041, p. 624-625.

[37] Dumitru Limona, Natalia Trandafirescu, *Documente economice din arhiva casei comerciale Ioan St. Stamu, 1714-1876*, vol. I, Bucureşti, 1983, nr. 2181, p. 526 şi nr. 3560, p. 821.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcția pe care o avea, aceea de comis. Aceasta este posibila identitate a celui ce deținea, în 1823, volumul analizat de noi.

De asemenea, nu am putut identifica ediția originală a corespondenței lui Voltaire care a servit drept model pentru traducerea manuscrisă. Orientându-ne după mențiunea expresă existentă într-unul din sumarele tematice ale corespondenței voltairiene relativă la o scrisoare inserată în primul volum, presupunem că originalul francez ar putea fi *Lettres choisies de Voltaire, précédées d'une préface, accompagnées de notes et d'éclaircissement, etc., par Eugène Fallex*, Paris, Delagrave, 2 volume, in 8° et in 12°[38]. Dincolo de aceste probleme de identificare, sigur este că lectorul traducător cunoştea limba şi literatura franceză. Traducerea este făcută într-o limbă greacă modernă simplă şi elegantă. Frecvent se dau în paranteză variante ale tălmăcirii aceleiaşi expresii la diateză activă sau pasivă. În cazul numelor proprii se păstrează forma lor originală cu litere latine în scrisori în timp ce numele personajelor din cuprinsul romanului sunt transcrise cu caractere greceşti. În text sunt prezente cuvinte franceze preluate de neogreacă – de exemplu άσυλον (azil), καπινέτο (cabinet), κομπλιμέντο (compliment), ενθουσιασμός (entuziasm), γαλαρία (galerie), μόδα (modă), πορτρέτα (portret), σαλόνι (salon)[39], fapt care relevă obişnuința de a folosi limba franceză în comunicare şi abilitate lingvistică. Ceea ce i-a permis să intre în contact cu scrieri care i-au procurat plăcerea lecturii şi modele demne de urmat. Astfel, prin intermediul cărților s-au difuzat idei cu impact direct asupra vieții cititorilor din trecut.

A GREEK MANUSCRIPT, CONTAINING A FRENCHTRANSLATION, DISCOVERED ON THE ROMANIAN TERRITORY IN THE 19th CENTURY

(Summary)

The paper presents the Greek manuscript no. 482 existing in the collection of the 'George Baritiu' County Library Brasov, Romania. Dated probably on the 1st of October 1823, in Bucharest, the manuscript is entitled 'Beautiful Letters to the Friends'. The manuscript consists in a collection of letters from French literature, translated into New Modern Greek language. It contains different letters belonging to Lady La Fayette, Lady de Sevigné, Racine, Voltaire a.o. followed by a French novel, entitled 'Malvina' by Sophie Ristaud Cottin, in incomplete transcription. There are also thematic tables of Voltaire's correspondence.

The letters are organized in two sections. The first is called 'Ethical and Beautiful Letters'. They enchant the reader by their elegance and fluency, giving great impression by their arguments called upon and the richness of their descriptions. The special style they use represents the real reason they have been transcribed. Racine's and Lady de Maintenon's letters are separately grouped in a chapter entitled 'Advisory Letters'. Voltaire's correspondence contains rich data on cultural events of the time and on his own literary works. The choice of these literary fragments from French literature at the beginning of the 19th century indicates the translator's sensitivity and reading interests. At the same time their presence in a Greek manuscript reflects the process of the French influence on New Modern Greek culture. Unfortunately, the translator's identity could not be identified and we do not know to whom we owe this translation from French into Greek.

[38] Georges Bengesco, *Voltaire – bibliographie de ses oeuvres*, tome troisième, Paris, Librairie Académique Didier, Perrin et Cie, 1889, nr. 2105, p. 280.

[39] Biblioteca Județeană „George Barițiu" Brașov, ms. gr. nr. 482, filele 25^{v}, 32^{v}, 8^{v}, 56^{r}, 35^{v}, 8^{r}.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IOANA CIOFLÂNCĂ

GRĂDINILE PUBLICE DIN IAŞI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

Apariția grădinii publice este un semn al modernității, dar şi răspuns la aceasta. În aceeaşi măsură, este o urmare a urbanizării, dar şi expresia distanțării de aceasta. Cultul naturii apare tocmai atunci când aceasta începe să cedeze teren în fața modernizării alerte. Acest cult cu funcție compensatorie – al cărei subprodus este şi grădina publică, mai ales în formula peisagistă sau în cea mixtă – este, până la urmă, o formă de nostalgie, iar, aşa cum se ştie, nostalgia se instalează odată cu apariția sentimentului unei pierderi ireparabile. Identitatea modernă este compusă nu doar din ceea ce am fost, ci şi din „ceea suntem capabili să nu mai fim", afirmă F.R. Ankersmit într-un excelent articol[1]. Grădina publică este un omagiu în fața naturii, dar şi semnul despărțirii ireversibile de aceasta. În secolul XIX – o epocă în care conştiința patrimonială este în plină emergență – grădinile publice pot fi considerate veritabile muzee ale naturii, „ale lumii pe care am pierdut-o" (după formula faimoasă a lui Peter Laslett), şi totodată locuri ale memoriei[2], în care natura este păstrată cât mai aproape de modelul inițial (spre deosebire, de exemplu, de grădinile baroce, după model francez, din secolele XVII-XVIII, care sunt geometrice şi transformiste). „Naturalismul" secolului XIX tinde spre sălbatic, dar de cele mai multe ori nu exclude prelucrarea estetică. Arta grădinii, o nouă meserie care se naşte acum, este numită aşa tocmai pentru că este văzută ca o artă, ca o modalitate de estetizare a naturii decupate, pentru a o face să interacționeze cu vizitatorul şi a-l ajuta să se transpună. Condiția intervenției asupra naturii este discreția. Totuşi, discreția nu mai poate elimina senzația pierderii iremediabile, grădinile nefiind altceva decât reproduceri, la urma urmei nenaturale, din natură, metonimii ale unei lumi în recesiune.

Ideea de grădină publică este consubstanțială imaginarului refugiului. Într-o perioadă în care spațiul se comprimă, iar timpul se accelerează[3], grădina apare ca refugiu ideal. Ea oferă orăşeanului un „dincolo" mai la îndemână decât vilegiatura şi o întrerupere rezonabilă a ritmului cotidian. Totuşi, de multe ori, grădina publică nu este decât o prelungire, într-un alt cadru, a spațiului urban, a zonelor de promenadă ale acestuia. Unii caută într-adevăr izolarea în liniştea grădinii, evadarea în atemporalitatea ei, alții, dimpotrivă, merg la grădină pentru a se întâlni şi pentru a se expune. În secolul XIX, coexistă stiluri şi funcții ale modelelor anterioare de grădină. Grădina-scenă după

[1] F. R. Ankersmit, *The Sublime Dissociation of the Past: Or How to Be(come) What Is No Longer*, în „History and Theory", October 2001, p. 292-323.

[2] Monique Mosser, Philippe Nys (sous la direction de), *Le jardin, art et lieu de mémoire*, Paris, L'Editions de l'Imprimeur, 1995.

[3] Stephen Kern, *The Culture of Time and Space, 1880-1918*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 215–221

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

model baroc se combină cu grădina-refugiu după modelul englezesc, peisagist[4]. Din acest motiv, marea invenție a secolului XIX este grădina mixtă, care, încă o dată, amestecă eclectic nu doar stiluri, ci şi funcții. Grădina mixtă este cea care a făcut tranziția spre parcul modern[5].

Aceasta este faza în care apare şi în România modernă un interes consistent pentru grădinile publice. Ca în multe alte privințe ale modernității românești, localnicii au trebuit să împrumute experiență occidentală şi să ardă etape pentru a asimila rapid diferitele stiluri din istoria grădinii. Asimilarea este prin natura ei eclectică, iar faptul că aceasta s-a produs într-o perioadă în care Occidentul însuşi trecea prin perioada eclectică a făcut ca amestecul şi confuzia stilistică să marcheze constituirea grădinilor româneşti din secolul XIX.

Pentru a ilustra câteva din tendințele vremii ne-am oprit asupra grădinilor publice din Iaşi în a doua jumătate a secolului XIX.

*

Grădinile publice pot fi considerate o oglindă şi un produs al societății în cadrul căreia se dezvoltă. Istoria acestora nu poate fi înțeleasă fără istoria socială.

Iată exemplul frumoasei grădini de la Socola, construită pe locul unde se afla reşedința de vară a domnitorului Mihail Sturdza. După cum povesteşte Alecu Russo, „cu mare cheltuială, stăpânirea a plantat o grădină regulată, cu boschete, cu bănci, cu pavilioane, cu drumuşoare bine îngrijite, pe care picioarele delicate ale cucoanelor noastre pot să le atingă fără a-şi face rău (…). O grădină ca un trandafir de îngrijită, cu sere, cu ape țâşnitoare şi răcoroase, cu izvoare care murmură, cu pâraie în cascadă“[6]. Amenajată în stilul peisagist, ca să arate cât mai natural, grădina avea doar câțiva arbori piramidali şi câteva accente verticale, iar aleile erau înguste şi pietruite, făcute pentru cei cărora le plăcea să se plimbe pe jos[7]. Acest ultim amănunt nu era pe placul exigenților boieri şi a comodelor consoarte, care nu înțelegeau să se relaxeze atunci când ieşeau altfel decât în trăsură. Plimbarea în trăsură era încă o modalitate de a marca distanța socială dintre boieri şi restul categoriilor sociale. Or, aleile grădinii Socola erau prea strâmte pentru trăsuri, obligându-i pe vizitatori să apeleze la un comportament plebeu: mersul pe jos. Din acest motiv, cocheta grădină de la Socola nu s-a bucurat de succes. S-a mai adăugat faptul că locul era destul de departe de centrul oraşului şi că plimbările erau permise doar de două ori pe săptămână.

Căzută în dizgrație, rafinata grădină domnească a ajuns să fie vizitată doar de slugile boierilor. În a doua jumătate a secolului, grădina de la Socola a fost vândută de Grigore Sturdza, francezului Rivalet. Acesta a schimbat radical imaginea grădinii şi a aranjat prin copaci „platforme de scânduri în care te puteai urca prin o scară şi unde erau mese şi bănci“[8]. Rivalet a introdus şi o taxă de intrare în schimbul căreia clienții beneficiau de o consumație. Reformarea a adus popularitate grădinii, publicul fiind nesofisticat, dar numeros[9].

[4] Pentru o introducere în istoria grădinii, vezi Viorica S. Constantinescu, *Arta grădinii*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1992; vezi şi *Garden History Style Guide*, http://www.gardenvisit.com/s/estyle2/estyle.htm

[5] Roderick Nash, *The American Invention of National Parks*, în „American Quarterly“, Vol. 22, No. 3 (Autumn, 1970), p. 726-735.

[6] Alecu Russo, *Opere complete,* Bucureşti, 1942, p. 117.

[7] Rică Marcus, *Parcuri şi grădini în România*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1958, p. 68.

[8] Rudolf Suțu, *Iaşii de odinioară*, Bucureşti, vol. I, Iaşi, 1923*,* p. 438.

[9] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria grădinii de la Socola are semnificațiile ei. Ea arată, în primul rând, că o grădină nu are succes, în ciuda calităților estetice, dacă nu ține cont de tendințele sociale. În al doilea rând, ea ilustrează perfect trecerea de la grădina princiară, rezervată elitei, la grădina cu acces democratic, prefigurare a parcului, din a doua jumătate a secolului XIX.

Călătorii străini care au trecut prin Iaşi în prima jumătate a secolului XIX observau că oraşul era plin de grădini splendide[10]. Era vorba de grădini private, îngrijite de proprietari şi deschise în general doar apropiaților. Gazdele erau cele se ocupau de buna dispoziție a vizitatorilor. În a doua jumătate a secolului XIX se trece la amenajarea grădinilor cu caracter public, a cărora întreținere cade în sarcina autorităților locale. Tot acestea asigurau şi divertismentul publicului.

Numărul exact al grădinilor publice din Iaşul celei de-a doua jumătăți a secolului XIX este dificil de stabilit. Ministerul Agriculturii, Comerțului şi Lucrărilor Publice cerea, în decembrie 1868, printr-o adresă trimisă Primăriei Iaşi, informații despre grădinile publice înființate în oraş. În document se afirmă că grădinile „servă nu numai la petrecerea publicului, dar şi la înfrumusețarea oraşului“[11]. Astfel, aflăm că în Iaşi existau cinci grădini. Una era cea particulară a doctorului Fătu, la care se adăugau alte patru grădini şi anume:

„1. grădina publică de la Podul Verde;
2. grădina publică situată pe platoul Copoului;
3. grădina situată în Strada Mare pe locul de vis-a-vis cu biserica Banului;
4. grădina autorizată a se planta pe locul de lângă monastirea Barnovschi“[12].

În alte surse apar nume precum grădina Aleilor (în prelungirea grădinii Copou), grădina Primăriei (aflată atunci pe strada Alexandru Lăpuşneanu), „Pester“, „La Gafencu“, „Tivoli“, „Chateaux au Fleurs“, „Passini“ ş.a.m.d.[13]

Pentru îngrijirea grădinilor aflate în administrarea municipalității, Primăria angaja grădinari şefi, care aveau la dispoziție un întreg personal, suplimentat pe timp de vară. Dintre aceştia, îi menționăm pe Wilhem Racu, Samuil Greeff, Petru Dieudonne, Gheorghe Apostolescu, care au adus fiecare în parte îmbunătățiri grădinilor publice.

O atenție deosebită era acordată grădinilor de pe Copou, care erau şi cele mai frecventate. Aleile acestora erau îngrijite în permanență, completate cu nisip şi stropite, băncile erau vopsite, fântânile erau ținute în bună stare, la fel fanarele şi serele, pentru păstrarea florilor pe timp de iarnă[14].

Aleile grădinilor din Copou erau armonios distribuite şi ample, permițând vizitatorilor din înalta societate să intre şi cu trăsura. Acestea erau suficient de încăpătoare şi pentru grupuri mari de oameni. Totodată, au fost construite alei întortocheate şi strâmte, caracteristice parcurilor englezeşti, care erau preferate de îndrăgostiți şi de persoanele solitare.

Cum grădina Aleilor devenea neîncăpătoare pentru toți cei care se plimbau, şi în mod special pentru cei care veneau călare sau în caleşti, în anul 1852 s-a organizat o nouă zonă de promenadă. Ea îi făcea, inițial, pe vizitatori să urce agale încă jumătate de kilometru. Treptat locul s-a extins până în afara oraşului. Autoritățile locale au dispus ca

[10] Vezi D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza. De la Convenția de la Petersburg la Convenția de la Balta Liman*, Iaşi, 1947, p. 142.
[11] Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iaşi (DJAN Iaşi), fond Primărie, dosar 37/1868, f. 2.
[12] *Ibidem.*
[13] Rudolf Şuțu, *op. cit.*, p. 435 şi urm.
[14] DJAN Iaşi, fond Primărie, dosar 27/1870, f. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de o parte şi de alta a drumului să se planteze, în loturi de 50 m lățime fiecare, plante decorative. Pentru a înlesni întoarcerile trăsurilor au fost organizate spații circulare speciale. Pietonii aveau la dispoziție un drum ce şerpuia printre grupuri de flori şi arbori decorativi[15].

Grădina Copou. Carte poştală aflată în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei

O notă specială o dădeau refugiile realizate de vegetație luxuriantă. Aclimatizarea era marea noutate a secolului XIX[16]. Plantele exotice sporeau farmecul şi misterul grădinilor, atrăgând totodată vizitatorii. Grădinarii ieşeni comandau adeseori semințe sau plante exotice din Franța sau Anglia, țări pentru care aclimatizarea nu mai era un secret. În anul 1869, Petru Dieudonne comanda plante de la firma „Jacquin" Frères din Paris în valoare de 90 de franci[17]. Câțiva ani mai târziu, în 1880, Gheorghe Apostolescu, noul grădinar şef, cerea permisiunea Primăriei de a cumpăra semințe de flori din Anglia prin intermediul lui H. W. Triscott[18].

Democratizarea accesului în parcuri poate fi subînțelesă din incidentele neplăcute care intervin. În decembrie 1870, Dieudonne raporta primarului faptul că soldații de la Cazarma din Copou rupeau adeseori lemne din gardul grădinii[19]. Incidentele sporesc după anul 1900 când Apostolescu raporta atât furturi de flori, cât şi stricăciuni făcute pomilor sau mobilierului din grădini[20]. Probleme de acest fel i-au determinat pe şefii grădinari să ceară primarului în anul 1870 impunerea unor regulamente scrise pe panouri şi expuse în grădini. Dacă în 1870 se interzicea vizitatorilor doar intrarea cu câini în grădini şi a rupe florile sau a călca gazonul[21], în anul 1900 regulamentul era

[15] Rică Marcus, *op. cit.*, p. 67.
[16] Viorica S. Constantinescu, *op. cit.*, p. 277.
[17] DJAN Iaşi, fond Primărie, dosar 37/1868, f. 32.
[18] *Ibidem*, dosar 24/1880, f. 3.
[19] *Ibidem*, dosar 27/1870, f. 93.
[20] *Ibidem*, dosar 24/1902, f. 7; dosar 24/1900, f. 32.
[21] *Ibidem*, dosar 24/1870, f. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult mai complex. Acesta stipula pe lângă interdicțiile de mai sus, altele noi. Vizitatorii nu aveau voie să „intre în grădini cu velocipede, să se rezime de arborii tineri, să strămute băncile de la locul lor, să stea în grădină după stingerea lămpilor, să intre îmbrăcați în chip necuviincios, să scrie pe bănci ori să le murdărească, să scrie în cofa arborilor“[22].

Despre celelalte grădini publice, socotite de mai mică importanță, s-au păstrat informații mai puține. Cele mai multe dintre ele nu aveau calități stilistice notabile, fiind realizate de oameni aflați în slujba municipalității care se îngrijeau în mod deosebit de aspectul social-utilitar şi nu neapărat de cel artistic. Grădina Primăriei ca şi cea de la Barnovschi se aflau în atenția meşterilor grădinari, dar pentru acestea se cheltuiau sume mai mici de bani. Cele două grădini aveau la rândul lor alei nisipite, bănci, sere, însă nu erau luminate. În octombrie 1902, Gheorghe Apostolescu avertiza primarul că grădina Primăriei nu era luminată şi, fiind deschisă până la 11 şi jumătate noaptea, acolo se petreceau „lucruri necuviincioase şi foarte multă murdărie“[23]. Un alt neajuns al acestei grădini consta în faptul că era redusă ca dimensiuni şi avea aleile foarte înguste[24].

La sfârşitul secolului o atenție deosebită era acordată de către Ministerul Lucrărilor Publice grădinii din spatele Palatului Administrativ, pentru amenajarea căreia era trimis de la Bucureşti grădinarul Knechtel[25], în timp ce de amenajarea celor două grădini din fața palatului urma să se ocupe grădinarul şef Gheorghe Apostolescu[26]. Grădina-parc din spatele palatului se deosebea de celelalte prin îmbinarea aleilor importante cu plantații de aliniament, terase, ziduri de sprijin, scări monumentale, dar şi cu traseul peisager al lacului şi aleilor mai puțin importante[27].

Datorită dezvoltării pasiunii pentru grădinărit la începutul secolului XX au apărut firme româneşti specializate în acest domeniu. Acestea îşi făceau reclamă în presa vremii, anunțându-şi virtualii cumpărători că distribuie gratuit celor interesați cataloage cu oferta de plante şi prețuri. Anunțuri de acest fel dădea Grădina de Arte şi Comerciu „Rudolf Grabovieschi“ din Iaşi, în ziarul „Evenimentul“ din anul 1904[28], sau, în 1908, Direcția Pepinierelor de la Buftea, proprietatea lui Barbu Ştirbey, în ziarele „Evenimentul“ şi în „Opinia“[29].

*

Publicul care se plimba în grădinile publice era diferit. Grădinile din Copou erau preferate de înalta societate, în timp ce celelalte aveau un public variat, mai puțin pretenții, alcătuit mai mult din copii[30]. Familiile modeste evitau să se plimbe în Copou deoarece aici riscau să se expună sarcasmelor mondene. Dintre vizitatorii de marcă a grădinilor din Copou amintim pe Marghiolița Rosetti Rosnovanu, Leon Bogdan, Natalia Suțu, Maria Catargi, Aglaia Moruzzi, Dimitrie Mavrocordat, Elena Suțu ş.a.m.d.

Datorită dorinței boierilor de a avea şi vara un spațiu public privilegiat, Copoul a evoluat impresionant pe tot parcursul secolului XIX. Modestul pavilion ridicat în timpul

[22] *Ibidem*, dosar 24/1900, f. 32.
[23] *Ibidem*, dosar 24/1902, f. 75.
[24] *Ibidem*, dosar 41/1885, f. 43.
[25] *Ibidem*, dosar 163/1879, f. 3.
[26] *Ibidem*, f. 12, 14, 16, 18, 23.
[27] Rică Marcus, *op. cit.*, p. 68.
[28] „Evenimentul“, seria II, an XII, no. 34, 18 martie 1904, p. 3.
[29] *Ibidem*, seria II, an XVI, no. 161, 21 august 1908, p. 3; „Opinia“, an V, no. 556, 10 octombrie 1908, p. 3.
[30] DJAN Iaşi, fond Primărie, dosar 41/1885, f. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domnitorul Matei Ghica pentru odihnă şi relaxare s-a transformat în timpul lui Mihail Sturdza, începând cu 1834, într-o elegantă grădină publică. Locul ales de Sturdza a fost de la început favorizat, pe strada Podul Verde, deoarece aceasta era locul unde domiciliau cele mai de faimoase familii boiereşti: „toate casele din dreapta şi din stânga străzii, până la grădina publică, erau proprietăți de ale Ghiculeştilor, Bălsăştilor, Sturdzeştilor, Catargieştilor şi fiecare din acestea mişuna de lume“[31].

În a doua jumătate a secolului XIX, plimbările în grădini devin adevărate festivități, care se desfăşurau într-un anumit interval orar, acestea „ocupând o parte din după-amiază şi din seară“[32]. Promenadele s-au contaminat de ceremonialul vizitelor, ajungând o uzanță. Natura devenea pentru omul modern doar un spațiu de divertisment, de relaxare temporară, „un acompaniament discret al odihnei săptămânale“[33]. Grădinile se transformau într-o „scenă a plăcerilor mult diversificată“[34].

În cadrul generos al grădinilor, vizitatorii mâncau, flirtau, ascultau muzică, dansau, asistau la focuri de artificii sau urmăreau teatru de societate sau marionete. Seratele dansante, vânzările în scopuri caritabile, activitățile sportive reprezentau doar câteva exemple de sociabilitatea burgheză care ofereau tinerilor diverse pretexte pentru a se reuni. Orăşenii transferau în grădini toate manierele caracteristice interioarelor şi utilizau natura ca pe un fond decorativ pentru o multitudine de divertismente urbane. Grădinile erau în a doua jumătate a secolului XIX locul în care „legăturile de sociabilitate se multiplicau“[35]. Pentru omul modern, grădina era o „soluție gregară“[36] împotriva plictiselii din oraş. Serbările practicate cotidian aveau ritualurile lor, timpi aparte şi spații de străbătut. Combinațiile făcute depindeau de fiecare în parte şi aveau ca singur scop folosirea optimă a timpului liber. În acest context, grădinile veneau să completeze distracțiile casnice cu noi senzații.

Plimbările pe Copou ofereau familiilor boiereşti prilejul de a-şi etala atât rafinatele veşminte şi bijuterii, cât şi elegantele trăsuri recent achiziționate de la Viena sau Paris. Înlocuind salonul, aristocraticul Copou prelua toate funcțiile sociabilității, devenind un imens salon fără frontiere: „Copoul este teatrul unde tânărul debutează în lume, sentimental culcat într-o caleaşcă, cu obişnuita țigară în vârful buzelor. Copoul mai este arena în care cucoanele noastre, mari şi mici, tinere şi bătrâne, urâte ori frumoase, se întrec în strălucirea toaletelor“[37]. Pe lângă conversațiile pe teme mondene sau politice, boierii puteau asculta muzica fanfarei militare sau, la adăpostul vegetației luxuriante, tinerii îşi puteau mărturisi dragostea.

Grădinile de la Copou erau preferate şi ca spații de petreceri pe timp de vară. Aglaia Moruzzi era recunoscută în epocă ca fiind cea care organiza anual frumoase serbări în grădina Copou[38]. Petrecerile beneficiau de muzica Regimentului No. 13 „Ştefan cel Mare“. În anul 1900, membrii formației Regimentului cântau în grădina Copou de la opt la unsprezece seara în zilele de marți, joi, sâmbătă şi duminică, iar miercurea şi vinerea de la şapte jumătate la zece jumătate dimineața, în schimbul a 40

[31] Rudolf Suțu, *op. cit.,* p. 105.
[32] André Rauch, *Vacances en France de 1830 à nous jours*, Paris, Hachette Littératures, 1996, p. 34.
[33] Andrei Pleşu, *Pitoresc şi melancolie*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1992, p. 100.
[34] Nicholas Green, *The spectacle of nature. Landscape and bourgeois culture in 19-th century France*, New York, Manchester University, 1990, p. 73.
[35] Alain Corbin, *L'avènement des loisirs 1850-1960*, Paris, Flammarion, 1995, p. 137.
[36] Andrei Pleşu, *op. cit.*, p. 101.
[37] Alecu Russo, *op. cit.*, p. 118.
[38] Rudolf Suțu, *op. cit.,* p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de lei pe seară[39]. Muzicanții erau angajați de la 1 mai până la 1 septembrie. În 1901, din cauza plângerilor făcute de o serie de proprietari de restaurante şi berării din oraş care-şi pierdeau clienții din cauza distracțiilor gratuite oferite în grădina Copou, primăria a decis modificarea programului de muzică. Muzica militară cânta în grădină în zilele de luni, miercuri, vineri de la şapte la nouă dimineața şi doar joia şi duminica de la opt la unsprezece seara[40].

Natalia Suțu, acompaniată de frații Mavrocordat, conducea „faimoasele cavalcade din oraşul nostru, pe cei mai frumoşi cai, pe Aleia călăreților de la Copou“[41]. Pe aceiaşi alee defilau mândri pe cai de rasă membrii Jockey Club-ului ieşean, precum Leon Bogdan sau colonelul Vărnav. Tot în grădina Copou se organiza în anul 1902 de către comitetul Alianței Franceze conduse de C. Thiron „un frumos kermes din a cărui profit se vor ajuta victimele poporului francez de la Martinica“[42].

*

Grădina publică este o expresie a sociabilității moderne. Inițial scenă pentru ritualul expunerii elitei boiereşti se transformă, pe măsura democratizării accesului, în loc de divertisment pentru toate categoriile sociale. Autoritățile locale preiau treptat de la persoanele private misiunea de a întreține astfel de medii de relaxare, făcând din grădini spații publice prin excelență, în care societatea se poate pune în scenă.

PUBLIC GARDENS IN IAŞI, DURING THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY
(Summary)

The article comprises a short presentation of the public gardens from Iaşi, during the second half of the 19th Century. The most famous of them was the Copou Garden, which was preferred by the local elites as a scene for social competition, as a medium for sociability and a tool for *loisir*. The gardens were administered by the local authorities, which were responsible with the lighting, the tidiness and the good disposition of the visitors.

[39] Arh. St. Iaşi, fond Primărie, dosar 303/1900, f. 2, 5.
[40] *Ibidem*, f. 28-30.
[41] Rudolf Suțu, *op. cit.*, p. 104.
[42] „Liberalul“, an III, no. 65 (643), 9 mai 1902, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LEONIDAS RADOS

INSTRUCŢIA TINERILOR ÎN ŞCOLILE GRECEŞTI DIN ROMÂNIA (1860-1905)

Studiul de faţă doreşte să lămurească, fie şi în parte, variatele aspecte ale unei teme insuficient abordate[1], aceea a şcolilor greceşti din România şi a instrucţiei tinerilor în aceste instituţii. Limitele în care înscriem demersul nostru sunt date de două momente de referinţă: 1860, când are loc recunoaşterea comunităţilor elene de către domnitorul Al.I. Cuza, şi 1905, an în care, pe fondul răcirii raporturilor bilaterale cu statul elen, România a denunţat Convenţia comercială româno-elenă şi Protocolul anex (semnate cinci ani mai devreme), fapt care a atras consecinţe dintre cele mai serioase asupra instituţiilor educative greceşti de pe teritoriul românesc.

În general, existenţa acestor şcoli[2] poate fi descrisă ca sinuoasă, pentru unele îndelungată, pentru altele, dimpotrivă, efemeră, dar oricum, plină de modificări în ceea ce priveşte adresa, corpul didactic, numele, proprietarul sau direcţiunea, numărul de clase ori programa de studii. Să amintim doar cazul institutului privat condus de Denis Pylarinos, care, după ce şi-a schimbat sediul de la Brăila la Galaţi, apare în documente sub diferite denumiri: Institutul „Pylarinos“, Liceul elen din Galaţi, Liceul grecesc „Unirea“ (Ένωσις), Institutul „Minerva“ (Αθήνα), Institutul „Minerva-Lumina“ (Αθήνα-Φως).

Pilonul principal al acestei investigaţii îl reprezintă sursele arhivistice româneşti (Arhivele Istorice Centrale din Bucureşti) concentrate în fondul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Insuficienţa resurselor ne-a impus restricţii în cercetarea arhivelor locale din oraşe importante în economia demersului nostru – Brăila, Galaţi, Constanţa – dar am compensat cu documente aflate în Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi ori cu informaţii obţinute din presa de limbă greacă şi, în mod necesar, din bibliografia aferentă.

[1] Din fericire, în anii din urmă s-au înmulţit preocupările privitoare la şcolile greceşti din România. Nu ne referim aici la abordările colaterale, în cadrul istoriei comunităţilor greceşti, unde capitolul rezervat şcolilor beneficiază de un important aport informaţional, dar care păcătuiesc uneori prin lipsa de metodă şi chiar de instrumente, pentru că o asemenea temă necesită un instrumentar specific provenit atât din domeniul istoriei instituţiilor, cât şi din cel al istoriei educaţiei. Trebuie să remarcăm aici iniţiativa lăudabilă a elenistei Olga Cicanci, de a propune absolvenţilor şi masteranzilor Facultăţii de Arhivistică subiecte de disertaţii care privesc şcolile comunităţilor elene, având în vedere imensul material documentar şi de presă care abia aşteaptă să fie valorificat.

[2] Numărul unităţilor şcolare din această categorie nu este unul redus. De regulă, fiecare comunitate elenă din oraşe precum Brăila, Galaţi, Constanţa, Tulcea, Sulina, Giurgiu, Calafat, Mangalia, Turnu-Severin, Bucureşti, etc., avea cel puţin două asemenea şcoli, la care se adăugau cele rezultate din iniţiativele private, totalizând astfel o cifră de câteva zeci.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 223–251

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1. Organizarea şcolilor şi cadrul legal de funcţionare

Se impune *ab initio* o clarificare. Şcolile greceşti din România pot fi împărţite în patru categorii: 1. fondate şi întreţinute de comunităţi; 2. fondate şi întreţinute de asociaţii (συλλογοί); 3. private, dar cu o oarecare contribuţie financiară sau morală, de cele mai multe ori ocazională, a comunităţii; 4. private, care îşi gestionau independent „afacerea". În cazul primelor două categorii, instrucţia era, de regulă, gratuită (părinţii achitau însă o taxă anuală epitropiei comunităţii[3]). Important este că toate cele patru forme enumerate mai sus intrau sub incidenţa normelor legale stabilite pentru învăţământul particular, fiind tratate ca atare de autorităţile române.

Succesul unei şcoli depindea direct de numărul grecilor din respectiva localitate, lucru demn de luat în consideraţie, mai ales că la finele secolului XIX se înregistrează ultimele valuri importante de imigraţie elenă în oraşele dunărene[4]. Astfel, şcolile cele mai renumite au fiinţat în Bucureşti, Galaţi şi Brăila, acolo unde comunităţile elene era bine reprezentate numeric[5]. Se remarcă la Galaţi îndeosebi Institutul „Venieris", cel al lui Denis Pylarinos şi cel condus de Aglaia Levidi-Pylarinou, la Brăila Institutul elen „Progresul", apoi Institutele Dimopoulou[6], iar la Bucureşti, chiar şcoala comunităţii. În legătură cu aceasta din urmă, este nevoie să aducem o îndreptare necesară unei afirmaţii a reputatei neoeleniste Cornelia Papacostea Danielopolu[7] (preluată apoi în lucrări mai mult sau mai puţin documentate), anume că, până la 1906, comunitatea elenă din capitală nu a avut o şcoală proprie. Documentele arată că exista şi înainte de această dată o şcoală de băieţi şi de fete, directori fiind, în 1905, Alexandru Iovanakis (după ce Hristodulo Stergiu nu a abţinut autorizarea) şi Olympia Iovanaki, fosta directoare (vreme de 15 ani) a şcolii comunităţii din Giurgiu. Cunoaştem inclusiv programa analitică, orarul, lista personalului didactic şi registrul matricol al acestor şcoli pentru

[3] Pentru ca şcolile să poată funcţiona, se adăugau subvenţiile prenumeranţilor (între care îi aflăm constant pe consulii Greciei) şi alte sume, provenite din bugetul comunităţii.

[4] Cf. I.K. Chasiotis, *Επισκόπηση της ιστορίας της Νεοελληνικής διασποράς* (*Incursiune în istoria diasporei neogreceşti*), Thessaloniki, 1993, p. 85. Între primele lucrări asupra elenismului românesc se află Dion. Metaxas-Laskaratos, *Ελληνικαί παροικίαι Ρωσσίας και Ρωμουνίας* (*Coloniile greceşti din Rusia şi România*), Brăila, 1900. Să o amintim şi pe Eleni D. Belia, cu studiul *Ο Ελληνισμός της Ρουμανίας κατά το διάστημα 1835-1878. Συμβουλή στην ιστορία του επί της βάσει των ελληνικών πηγών* (*Elenismul din România în perioada 1835-1878. Contribuţie la istoria sa pe baza surselor greceşti*), în *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* (*Buletin al societăţii istorice şi etnologice din Grecia*), 26, 1983, p. 5-62.

[5] Asupra realităţilor culturale ale comunităţilor greceşti din România, vezi studiile semnate de Cornelia Papacostea-Danielopolu, *La vie culturelle de la communauté grecque de Bucarest dans la seconde moitié du XIX-e siècle*, în RESEE, 1969, VII, 2, p. 311-333, şi *La vie culturelle des communautés grecque de Roumanie dans la seconde moitié du XIX-e siècle*, în RESEE, 1969, VII, 3, p. 475-493, texte care au intrat ulterior în formă prelucrată în cartea reputatei eleniste dedicată comunităţilor greceşti şi citată mai jos.

[6] Charilaos Dimopoulos dirija şcoala de băieţi iar Eliza Dimopoulou, născută Tritten, pe cea de fete, cunoscută şi sub numele de „Institutul Elveţian", o instituţie în care ordinea şi disciplina erau la mare cinste. Vezi *Regulamentul Şcolii elveţiene de fete din Brăila* (Κανονισμός της εν Βραΐλα Ελβετικής Σχολής Θηλέων), Brăila, 1892, 16 p. La rându-i, Charilaos Dimopoulos fusese profesor de limbă greacă la gimnaziul comercial din Brăila în perioada 1863-1871, unde ajunsese prin concurs (publicase o culegere de poezii la Atena, în 1856, şi o piesă de teatru la Constantinopol, în 1860). Printre alţii, a concurat atunci cu K. Stavridis, care nu a uitat să îşi ironizeze contracandidatul într-un pamflet, amendând ceea ce considera el a fi instrucţia superficială şi insuficienţa cunoaşterii limbii elene. Vezi Radu Perianu, *Istoria şcoalelor din oraşul şi judeţul Brăila, 1832-1864*, Bucureşti, 1941, p. 84 şi 105.

[7] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Comunităţile greceşti din România în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, Omonia, 1996, p. 27. Aureola regretatei eleniste nu poate fi însă ştirbită cu nimic de o asemenea eroare minoră, fie şi pentru faptul că baza respectivului studiu o reprezenta o cercetare efectuată tocmai la finele anilor 1960.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anul amintit[8]. Mai mult, chiar în presa greacă, mai accesibilă decât documentele de arhivă, aflăm informații utile despre acest subiect. Există o relatare despre serbarea pomului de Anul Nou (1902) care s-a desfăşurat în clădirea vechii ambasade şi unde au participat, alături de conducerea comunității şi de ambasadorul Greciei (G. Argyropoulos), elevii şi elevele, în frunte cu directorii şcolii, doamna Karapanou (secția de fete) şi domnul Karapanos (secția de băieți)[9]. Mai ştim că şcoala era neîncăpătoare astfel încât, prin eforturile unei comisii alcătuite din oameni energici, un nou local, aflat pe str. Domniței 20, era pus la dispoziția copiilor pentru anul şcolar 1903-1904[10].

Indiferent de tipologie, fiecare şcoală elenă avea o epitropie (în cazul şcolilor comunităților dintr-un anume oraş, epitropia era aceeaşi pentru şcoala de băieți şi pentru cea de fete) din care făceau parte personalități publice, reprezentanți diplomatici ai Greciei, evergheți, intelectuali, în general, personaje care se bucurau de o largă autoritate în comunitatea respectivă. La Institutul „Venieris“ din Galați bunăoară, epitropia avea în frunte, la 1872, pe consulul general al Greciei, Sp. Manolatos, între membri numărându-se P.Ch. Varnalis, Ioannis Sekiaris, Panagiotis Akatos, Panagiotis Theofilatos, Epaminondas Lambrinidis, Menelaos Negrepontis[11]. La „Institutul elen“ din Brăila al lui G.D. Chryssochoides (întemeiat la 1882), epitropia era alcătuită, la 1885, din nouă personaje de vază ale oraşului, printre care şi trei medici: D. Chrysovelonis, Antonios Theofilatos, A. Karandinos, dr. D. Eustratiadis, dr. D. Kunduris, dr. D. Gardeis, O. Stathatos, F. Frangopoulos, I. Vlassopoulos[12]. La rându-i, şcoala de băieți a societății filantropice „Hermes“ a comunității elene din Brăila avea în 1887 o epitropie din care făceau parte D. K. Platis, P. Kavadias, M. Darios, A. Kamulis, V. Theologhidis, M. Drosinos şi T.K. Soukas, peste care se suprapunea epitropia generală a şcolilor comunității, alcătuită din Z. Deimezis, D.E. Livadas, P. Destounis şi A. Koundouris[13].

Îndeosebi la şcolile comunității şi ale asociațiilor, epitropia deținea puterea decizională, directorii şcolilor având mai degrabă atribuții administrative, de punere în practică a hotărârilor acesteia. Dintr-o asemenea perspectivă, relevant este faptul că în cazul chemării în judecată a unor direcțiuni de şcoli (cum se petrece în anul 1905), epitropia trimite un delegat în instanța specială a Ministerului şi declară că îşi asumă răspunderea pentru situație, directorii nefiind decât angajații epitropiei[14].

Pentru a funcționa şi a-şi îndeplini menirea, şcolile private erau obligate să obțină autorizație de funcționare de la Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice. Aceasta putea fi refuzată, între altele, dacă regulamentul şcolii conținea prevederi neconforme legilor şi regulamentelor şcolare române. Astfel, lui Spyridon Papadopoulos i s-a respins în 1877 dosarul – foarte bine întocmit, de altfel – de autorizare a unui pension la Turnu Măgurele, pentru că în regulamentul propus era prevăzut un internat comun copiilor de ambele sexe, fapt ce contravenea „ordinii şi disciplinei şcolare“[15].

[8] Vezi ANIC, fond *Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice* (în continuare MCIP), dosar 809/1905, care cuprinde exclusiv date despre această şcoală.

[9] Cf. „Patris“, nr. de vineri, 4/17 ianuarie 1902.

[10] Tot acum apare pentru prima dată menționată ca directoare Olympia Iovanaky. Vezi anunțul intitulat „Şcoala comunitară elenă din Bucureşti“ (Κοινοτική Ελληνική Σχολή Βουκουρεστίου), în „Patris“, 23 august/5 septembrie 1903.

[11] *Programul Institutului Elen din Galați în anul şcolar 1872-1873* (Πρόγραμμα του εν Γαλλατσίω Ελληνικού Εκπαιδευτήριου), Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“ din Iaşi, Documente, 72/1872.

[12] „Syllogoi“, nr. 3289, 3\15 octombrie 1886, p. 3, *apud* Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit*., p. 82.

[13] „Syllogoi“, nr. 3548, 26\7 septembrie 1887, p. 3, *apud* Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*

[14] Situația este confuză şi pentru autoritățile române, care, în anumite momente, par a nu şti pe cine să tragă la răspundere pentru neregulile constatate la inspecții.

[15] Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 175/1877, f. 128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Destule şcoli funcţionau fără autorizaţie, dar lucrul acesta este valabil cu deosebire pentru începutul perioadei la care ne raportăm. Mai ales în mahalale supravieţuiesc tacit asemenea instituţii de dimensiuni foarte mici, adesea cu un singur dascăl, fără ca autorităţile să ştie de prezenţa lor şi, evident, fără o importanţă deosebită în ansamblul sistemului educativ privat. Acestor „şcoli de mahala", cum le numea Radu Perianu, li se adăugau însă altele, tot fără autorizaţie, dar cu pretenţii şi cu succes la public. Împotriva unei asemenea pension deschis de grecul constantinopolitan Serian şi a competiţiei neloiale depune o plângere, la 14 februarie 1863, Maria Atanasiu, proprietara unui pension de tinere domnişoare din Brăila (care funcţiona legal, cu autorizaţia eforiei), afirmând că şcoala lui Serian, pe lângă faptul că există în afara legii, îşi alimentează populaţia şcolară din elevele pensionului său[16].

La începutul anilor 90 ai secolului XIX, o autorizaţie putea fi acordată şi în mod provizoriu, în cazul în care respectiva instituţie educativă mai avea de îndeplinit unele cerinţe mai puţin importante[17]. Cu deosebire după aplicarea Regulamentului din 1896, autorizaţiile iniţiale au nevoie de vize anuale, existând obligaţia şcolii ca, înainte de începerea înscrierilor (de regulă la final de august – început de septembrie), să trimită spre aprobare schiţa şcolii, lista profesorilor şi a cărţilor didactice, programa şi orarul.

În 1893 Ministerul amâna până la 15 septembrie deschiderea şcolilor private, pentru că numeroase asemenea instituţii nu au trimis actele pentru autorizare. Din totalul şcolilor particulare (câteva sute), doar 64 obţinuseră autorizaţie, alte dosare fiind în lucru. Şcolile greceşti incluse în respectiva listă erau, de altfel, foarte puţine: „Institutul elveţian" al Elizei Dimopoulou şi Institutul de băieţi „Lumina" al lui Aristide Ieroclis, „Institutul Chryssochoides", condus de G.D. Chryssochoides, Şcoala de fete a comunităţii elene, condusă de Maria Ianulato, Şcoala de băieţi a comunităţii elene, condusă de Christos Nikolaidis, toate din Brăila, „Institutul de domnişoare Levidi" al Aglaei Levidi, „Institutul elin" al lui Anastasios Venieris, „Institutul elin" al lui Ioan Fumagali, toate trei din Galaţi[18].

Situaţia statistică este ceva mai clară (sau, cel puţin, mai bine prelucrată de către funcţionarii ministerului) după adoptarea Regulamentului din 1896. Un număr aproximativ al şcolilor greceşti care funcţionau legal[19] în primii ani de aplicare a

[16] Cf. Radu Perianu, *op. cit.*, p. 126.

[17] Şcolile greceşti aveau o serioasă „tradiţie" în a nu fi recunoscute facil de autorităţi, dar această situaţie se datorează îndeosebi nerespectării de către direcţiuni a dispoziţiilor legale. Pentru perioada de la jumătatea secolului XIX şi chiar anterior, vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 81. Pentru şcolile din zona Brăilei vezi lucrarea citată mai sus a profesorului de la Colegiul „Sf. Sava", Radu Perianu. El constata că multe din şcolile particulare brăilene, între care şi cele greceşti, funcţionau pe la 1840 fără autorizaţie, în contradicţie cu articolul 364, paragraful 3 din Regulamentul şcolilor particulare (Radu Perianu, *op. cit.*, p. 112).

[18] Cf. „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice", vol. I, nr. 1-7, p. 67-68, cu rectificări în vol. II, 1893, nr. 8, p 6-7. În acelaşi an, autorizaţii provizorii erau acordate de Minister Institutului eleno-român „Atena" din Brăila, condus de S. Gheorghiadis, Institutului de fete „Dimopoulou" din acelaşi oraş, Şcolii de băieţi a comunităţii elene din Galaţi, conduse de M. Chrysovelonis, Institutului de fete „Levidi" din aceeaşi localitate, condus de Aglae Levidi, Şcoala de fete a comunităţii elene din Giurgiu, condusă de Olympia Constantinidi (*ibidem*, vol. I, nr. 1-7, p. 323). Interesant este că institutul condus de Aglae Levidi apare atât la autorizări provizorii, cât şi definitive. Un an mai târziu (la 13 septembrie 1894) obţinea autorizaţie provizorie şi şcoala greacă de băieţi a lui Christos Nikolaidis (Brăila) (*ibidem,* vol. II, nr. 8, 1894, p. 134).

[19] Chiar datele concentrate la minister sunt incomplete, aceasta pentru că unii directori de şcoală întârzie cu expedierea situaţiei propriei instituţii, în vreme ce funcţionarii ministerului nu sunt întotdeauna capabili a centraliza toate datele şi informaţiile din arhivă (deşi conform legii trebuia să existe un Registru al tuturor şcolilor private din ţară). Aşa se explică faptul nu apar în oglinda redată în oficiosul ministerului mai bine de o treime din şcolile greceşti din România.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectivului regulament îl aflăm din paginile oficiosului Ministerului. Din cele 16 instituții educative elene (cinci la Galați[20], tot atâtea la Brăila[21] și câte două la Giurgiu[22], Tulcea[23] și Constanța[24]), nu mai puțin de 7 obțin doar autorizații provizorii pe motiv că directorii sunt destituiți sau, întârziind cu depunerea dosarului personal (articolul 15 din Regulament), nu sunt autorizați de Minister[25].

Fiind instituții particulare, fără subvenții bugetare, școlile grecești percepeau taxe școlare în funcție de notorietatea lor ori a dascălilor, de statutul lor juridic, etc.[26]. Aceste taxe erau mici, aproape simbolice (câțiva franci pe lună) la școlile administrate de comunitate sau asociații, dar ajungeau la sume considerabile, de câteva mii de franci anual (pentru elevii interni), în cazul institutelor de prestigiu. Uneori, dependența de aceste taxe este atât de stringent și dureros percepută, încât la anumite școli private (nu însă la cele ale comunităților) se stipulează în regulament faptul că „nici un elev nu va fi primit fără plata anticipată", iar învățăcelul ai cărui părinți sau tutori nu achită în prima zi de școală taxa stabilită urma a fi „șters de la cataloagele institutului"[27].

De altfel, școlile comunităților supraviețuiau nu datorită taxelor școlare, ci a cotizațiilor anuale sau lunare, a donațiilor, a subscripțiilor regulate sau ocazionale[28] și a sumelor, deloc de neglijat, provenite din organizarea unor evenimente mondene și filantropice (baluri sau reprezentații teatrale)[29]. Pentru copiii grecilor fără posibilități materiale, educația era gratuită, însă cel mai adesea doar în limita locurilor disponibile.

Cadrul legal în care funcționau aceste școli era stabilit, e drept, superficial, încă prin Regulamentul Organic (care introducea, cu articolul 365, cerința ca școlile private să fie așezate sub controlul Eforiei Școlilor)[30], cu unele îmbunătățiri progresive. În

[20] Institutul Annei Kardamitzy, cu patru clase primare și două secundare, școala primară de băieți a comunității elene, condusă de Ștefan Solomonidis, apoi cea de fete, cu directoare neautorizată, Institutul „Venieris", condus de G. Fumagalli (curs primar și secundar), Institutul „Minerva-Lumina" al lui Denis Pylarinos (curs primar și secundar).

[21] Școala primară de fete a Penelopei Deftereou, cea a Euridiciei Pangidis, Școala primară de băieți a comunității elene, Institutul de băieți condus de Charilaos Dimopoulos (curs primar) și cel condus de G.D. Chryssochoides (curs primar, trei clase secundare și altele trei comerciale).

[22] Școlile de băieți și de fete ale comunității elene Giurgiu (curs primar), cu directori neaprobați.

[23] Școlile de băieți și de fete ale comunității elene Tulcea (curs primar), cu directori neaprobați.

[24] Școlile de băieți și de fete ale comunității elene Constanța (curs primar), cu directori neaprobați.

[25] „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice", nr. 88, 1 aprilie 1897, p. 778-800.

[26] În ultimul deceniu al secolului XIX și mai ales în legătură cu dezbaterea legii învățământului primar, se purtau serioase discuții conexe în Parlament despre oportunitatea introducerea taxelor școlare pentru copiii supușilor străini. Sprijinitorii acestei idei, între care însuși ministrul Petru Poni, argumentau că străinii nu se pot bucura de gratuitatea învățământului primar stipulată în Constituție, câtă vreme nu sunt plătitori de dări și nici nu contribuie la efectivele armatei. Adversarii replicau faptul că, dincolo de prevederea constituțională referitoare la gratuitatea învățământului primar (unde nu se diferenția între copiii români și cei ai supușilor străini), nu se poate impune o taxă pe educația obligatorie. Pentru cei care nu cunosc perioada, să mai spunem că subiectul disputei erau evreii, nicidecum supușii greci, mult mai ușor de asimilat (vezi, spre exemplu DAD din 7 aprilie 1896).

[27] Cf. Regulamentul școlii primare private din Turnu-Măgurele propus Ministerului spre aprobare de Sp. Papadopoulos. Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 175/1877, f. 125-127.

[28] Între donatori se numără, alături de numeroase persoane fizice din Grecia, chiar statul elen, prin intermediul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, care trimitea adesea epitropiilor comunităților grecești manuale și materiale didactice pentru bibliotecile școlilor. Despre asemenea gesturi îndreptate spre comunitatea din Brăila, vezi Cristian Filip, *Comunitatea greacă de la Brăila 1864-1900*, Brăila, 2004, p. 113.

[29] Nu trebuie neglijată importanța unui eveniment caritabil și, în același timp, monden, precum balul anual de binefacere organizat de Epitropia comunității elene din Brăila, de care se ocupau soțiile celor cinci epitropi ai comunității, în interesul școlilor și „pentru sfântul scop al instrucției grecești". Vezi amănunte la Cristian Filip, *op. cit.*, p. 86-87.

[30] Cf. C. Angelescu, *Loi de l'enseignement particulier*, Bucarest, Institut „Cartea Românească", 1925, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1842, Moldova făcea un pas înainte prin publicarea unor „Instrucțiuni pentru pensioanele de educație“[31], în 26 de puncte, mult înăsprite în vremea lui Gr. Ghica, care identificase în pensioanele private o piedică în calea dezvoltării sistemului educației publice[32]. Câțiva ani mai târziu, la 1864, legea educației, promovată într-un timp record de N. Crețulescu, omogenizează prevederile legislative din cele două provincii şi întăresc uniform controlul statului. Cele 12 articole (406-417) care priveau şcolile particulare fac referire la posibilitatea acoperirii tuturor nivelelor de învățământ (primar, secundar, special), la respectarea condițiilor de moralitate şi igienă (sub amenințarea suspendării sau a închiderii şcolii), la supravegherea lor de către Ministrul Educației, a rectorilor de la Iaşi şi Bucureşti şi a revizorilor şcolari, la posibilitatea inspectării lor repetate de către revizori. În caz de dezordine, imoralitate sau incompetență, directorul unei şcoli private era avertizat de către Minister, iar dacă „răul continua“, Consiliul Permanent putea dispune măsura închiderii respectivei instituții[33].

Un „Regulament al şcolilor particulare“ apare însă abia la 1896, fiind bine echilibrat şi deosebit de complex; chiar primul articol al noului act anunța că şcolile private sunt puse sub „privegherea şi controlul Ministerului Instrucțiunii Publice“. Potrivit acestui document, pentru deschiderea unei şcoli particulare era nevoie de acordul prealabil al ministerului de profil. Cererea de autorizare trebuia să conțină numele directorului, categoria şcolii, programa şi regulamentul, lista corpului didactic şi schița clădirii (art. 3). Condițiile pentru acceptarea unui director erau destul de severe, în acord cu noile dezvoltări ale sistemului de învățământ: să posede titluri academice echivalente celor solicitate directorilor de şcoli publice; să nu fi fost supus unei condamnări judecătoreşti pentru crime sau delicte prevăzute la art. 74 al legii învățământului primar; să nu fi primit în trecut, în cazul funcționării ca profesor în sistemul public, pedeapsa suspendării sau a destituirii; să prezinte un certificat de bună purtare din partea autorității comunale unde şi-a avut reşedința în ultimii trei ani; să aducă un certificat din partea autorității şcolare din țara de origine că posedă calitățile necesare în respectivul stat pentru conducerea unei instituții analoge de educație (art. 4)[34].

Pentru şcolile cu programă proprie (cum este cazul celor care ne interesează aici şi care funcționau după o programă diferită de cea a şcolilor publice) se menționa faptul că învățământul se poate derula în orice limbă, însă, acolo unde se aflau şi elevi români, predarea limbii române şi a istoriei României (în limba română) erau obligatorii (art. 54). Exista obligația dotării corespunzătoare cu material didactic iar programa şi cărțile didactice trebuiau aprobate de Minister (art. 55 şi 56), în vreme ce trebuiau ținute în limba română registrul matricol cu datele elevilor (numele elevilor, data şi locul naşterii, numărul actului de stare civilă, studiile copiilor înainte de intrarea în respectiva şcoală, mediile obținute, numele, domiciliul şi profesiunea părinților), un registru de evidență a profesorilor şi unul pentru inspecțiile şcolare şi medicale (art. 57). Pentru inspecții erau desemnați inspectorii învățământului primar şi secundar, revizorii şcolari, delegații speciali ai Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice şi medici (pentru inspecțiile sanitare). Rezultatele acestor „vizite“ erau trecute în registrul de inspecții al fiecărei şcoli iar un duplicat al procesului-verbal ajungea la Minister, care deținea, la rându-i, un

[31] V.A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, vol. II, p. 171.

[32] Vezi amănunte la Gh. Rășcanu, *Istoricul învățământului particular în România din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre*, Bucureşti, 1906, p. 124-128, preluate şi de C. Angelescu, *op. cit.*, p. 178-179.

[33] *Ibidem*, p. 180-181.

[34] Cererea de recunoaştere a directorului era însoțită de o scurtă expunere biografică, în care se indicau studiile, lucrările ştiințifice sau didactice, ocupațiile avute, funcțiile deținute şi motivul părăsirii acestora (art. 6).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

registru special al şcolilor private, pe categorii de şcoli şi pe județe, unde se notau lucrările cu ocazia autorizării, inspecțiile şi, în fine, măsurile luate de Minister (art. 80-81). Să mai spunem că pedepsele date în urma unor inspecții care constatau nereguli şi abateri de la regulamente puteau merge de la avertisment secret, la avertisment public şi închiderea şcolii (art. 82)[35].

Comunitățile greceşti din România, unele din ele recunoscute oficial de principele Al. I. Cuza în 1860, cunoscuseră şi anterior acestei consacrări forme culturale comune, ale căror valențe esențiale sunt date, pe de o parte, de numeroasele şcoli înființate de particulari, cu sprijinul tacit al conaționalilor, unde învățau copiii din coloniile elene şi, pe de altă parte, de bisericile româneşti sau greceşti, în care se țineau slujbe cu participarea întregii comunități[36]. Istoria le-a oferit destule ocazii care să scoată la iveală solidaritatea membrilor, sudând destinele iar consulatele Regatului Greciei acționau, cel mai adesea, ca un liant necesar în acest proces.

După recunoaşterea comunităților de către domnul Unirii, viața socio-culturală, dar mai ales economică a grecilor din România a înregistrat un avânt aparte, dovedit mai cu seamă de afluxul de noi veniți, constant până la începutul secolului XX, şi întâlnit îndeosebi în zonele cu evident potențial comercial (Brăila, Galați, Tulcea, Sulina, Giurgiu, Constanța, Bucureşti, etc.). Pe acest teren extrem de favorabil, comunitățile au manifestat tendința firească de a-şi instituționaliza cele două filoane esențiale, biserica şi şcoala. Astfel, se formează epitropii mandatate să înființeze şcoli dependente juridic de comunitate şi să asigure finanțarea şi buna funcționare a acestora, în concordanță cu legile româneşti în vigoare.

În 1900 se deschide o nouă etapă în existența comunităților şi a şcolilor greceşti[37], odată cu semnarea, de către România şi Grecia, a unei Convenții comerciale conținând şi un Protocol anex care recunoştea retroactiv comunitățile din Galați, Brăila, Tulcea, Sulina, Constanța, Mangalia, Giurgiu şi Calafat, ca persoane „juridice, morale şi legale" şi menționa faptul că aceste comunități de origine greacă existau anterior şi funcționau prin semnătură, posedând avere, şcoli şi biserici proprii[38].

Interesul statului elen pentru şcolile diasporei nu este nici el foarte vechi. Pentru că nu este locul aici să inițiem o analiză a fenomenului „asociațiilor" greceşti create în a doua jumătate a secolului XIX, ne vom rezuma la câteva date concrete[39]. La 1869 ia ființă Asociația pentru propagarea literelor greceşti[40], iar doi ani mai târziu, o circulară a Ministerului Afacerilor Externe recomanda grecilor din România organizarea în comunități şi fondarea de asociații pentru propagarea literelor greceşti[41]. Implicarea asociațiilor mai puternice, din Atena sau din Constantinopol, considerate capete ale rețelei, în viața syllogurilor din diasporă a variat în funcție de perioadă şi de dinamismul acestora

[35] Cf. *Regulament pentru şcolile private*, publicat în MOf nr. 74 din 4/16 iulie 1896, p. 2649-2653.

[36] Asupra acestei chestiuni, vezi pe larg Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*

[37] Intervalul favorabil a fost însă de doar cinci ani, pentru că la 1905, pe fondul diferendelor greco-române în chestiunea macedoneană, România a denunțat Convenția comercială.

[38] Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 63-64.

[39] O competentă analiză a acestui fenomen am avut ocazia să audiem la Congresul al III-lea de studii neogreceşti, desfăşurat la Bucureşti (2-4 iunie 2006), unde Dimitrios M. Kontogeorgis, beneficiind de un îndelungat stagiu în arhivele şi bibliotecile române, a prezentat comunicarea „Asociațiile greceşti în România secolului XIX" (*Οι ελληνικοί σύλλογοι στη Ρουμανία κατά τον 19ο αιώνα. Συμβολή στη μελέτη της ανάπτυξης του συλλογικού φαινομένου στον παροικιακό ελληνισμό*).

[40] Σύλλογος προς διαδόσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.

[41] Hélène D. Belia, *L'instruction aux communautés Grecques en Roumanie (1869-1878)*, în BS, 16, 1975, 1, p. 5-13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din urmă. Ele intermediau adesea (mai cu seamă cea din capitala elenă) atât procurarea de manuale pentru şcoli, cât şi angajările personalului didactic din şcolile comunităților greceşti din România[42].

Într-adevăr, de la finele deceniului şapte al secolului XIX, în localitățile cu o puternică componentă demografică greacă (Galați, Brăila, Tulcea, Sulina) apar asemenea asociații sub diverse denumiri (filologice sau ale filomuzei, etc.), organizate mai cu seamă după modelul celei din Constantinopol şi care aveau scopuri cultural-politice (prelecțiuni populare, înființarea de biblioteci, reviste[43], biserici şi chiar de şcoli cu ciclu primar pentru copiii membrilor fără disponibilități financiare ai comunităților), militând activ pentru menținerea identității etnico-culturale a zecilor de mii de greci din România. Cum lesne se poate deduce chiar de la prima vedere, aceste sylloguri interferau, atât la nivelul scopurilor şi al acțiunilor concrete, cu înseşi structurile comunităților elene. În ceea ce priveşte influența asupra şcolilor greceşti, propria lor experiență a arătat că, după o perioadă de avânt inițial, nu puteau supraviețui pe termen lung, în aceeaşi localitate, atât şcoli susținute de comunitate, cât şi şcoli finanțate de sylloguri, pentru faptul că sursa de finanțare era, în cele din urmă, aceeaşi (contribuțiile strânse de la membrii mai bine situați economic ai comunității); inevitabil, cele mai puțin viabile s-au autoexclus, astfel că spre finele secolului XIX nu mai întâlnim situația „romantică" a deceniilor trecute, în care şcoli de acelaşi tip şi dedicate aceluiaşi public erau subvenționate separat de ambele organisme.

2. Profesori şi elevi

Spre a funcționa legal în cadrul învățământului privat din România, cadrele didactice aveau nevoie, ca şi instituțiile educative, de autorizarea Ministerului, lucru în măsură a încurca adesea planurile directorilor şcolilor greceşti[44]. Aceasta pentru că la nivelul direcțiunilor exista tentația, de altfel explicabilă financiar, de a face serioase economii în buget prin angajarea unor persoane subcalificate, care nu aveau aceleaşi pretenții salariale ca profesorii recunoscuți. În fond, o şcoală privată (exceptând pe cele ale comunităților şi asociațiilor) se ghida după principiile economiei de piață, scopul principal fiind acela de a aduce un oarecare profit material proprietarului. Numeroase cereri de autorizare sunt respinse de Minister, în vreme alți institutori obțin cu dificultate autorizarea de a profesa, motivul principal al acestor piedici fiind lipsa de titluri de studii suficiente. Unii sunt considerați îndeajuns de calificați pentru a preda în ciclul secundar, în vreme ce altora li se refuză chiar autorizarea pentru ciclul primar, unde pretențiile erau mult mai mici.

Dacă ar fi să luăm în calcul sursele româneşti, majoritatea profesorilor şcolilor greceşti erau prost pregătiți şi nu îşi luau în serios misiunea didactică. Totuşi, nume

[42] Cf. Cristian Filip, *op. cit.*, p. 84.

[43] Revista „Syllogoi" (Συλλογοί), în traducere „Asociații", din Brăila este un exemplu de reuşită exemplară în acest registru; cu o existență îndelungată, foaia amintită, la care am recurs abundent în cercetările noastre, a jucat un rol esențial în evoluția elenismului modern din România.

[44] Chiar şi ei aveau nevoie de autorizație de la Minister, nefiind rare cazurile în care problemele plecau tocmai de la lipsa calificării directorilor sau necunoaşterii de către aceştia a limbii române. Un asemenea caz, în care Ministerul a refuzat autorizarea unui director, s-a consumat în primăvara anului 1905, când Epitropia comunității elene din Bucureşti îl dorea la conducerea şcolii de băieți pe Hristodulo Stergiu, care nu era însă cunoscător al limbii române. Ministerul nu a aprobat cererea, acceptând însă ca director pe Alexandru Iovanaky, ca unul care fusese profesor de limba română la şcoala de fete „Progresul" din Giurgiu, între 1901 şi 1904. Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 809/1905, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

celebre pentru elenismul de aici au făcut parte din acest corp profesoral; dintr-o lungă listă, să amintim numai pe N.G. Dossios[45], Demosthene Russo[46] şi Antonios Papaconstantinidis[47]. Apoi, directorii şcolilor şi chiar profesorii mai titraţi sunt de multe ori doctori în ştiinţe, cu titluri obţinute la universităţi de prestigiu din Europa sau la Universitatea din Atena. Pe ansamblu însă, situaţia corpului didactic al acestor şcoli nu diferă esenţial de cea a şcolilor publice, iar lucrul cel mai des imputabil este necunoaşterea limbii române, element central în criticile şi rapoartele Ministerului şi considerat obligatoriu măcar pentru directorii unităţilor de învăţământ.

Cu certitudine, dimensiunea unei cancelarii depindea direct de faima şcolii respective şi de resursele de care dispunea, astfel încât se putea porni de la trei-patru institutori, pentru a se ajunge la aproape douăzeci de profesori. În anul şcolar 1872-1873, la Institutul „Venieris“ din Galaţi corpul didactic, sub conducerea lui Anastasios Venieris, era alcătuit din G. Moustakas, St. Lefakis, G. Pamboukis, Gr. Lesvios, Th. Paraschidis, M. Vistis, G. Kyriakos, I. Dimitriadis, (pentru obiectele predate în limba greacă şi latină), A. Dimitrescu şi Anastasie Frimu (română), L. Toussaint, R. Morin, L. Perey (franceză), R. Scotti (germană), Jean Ierinch (italiană), I. Fittof (rusă), A. Szep şi Johan Herdina (obiecte cu specific artistic)[48]. Institutul condus de Denis Pylarinos anunţa la 1903 părinţii că direcţiunea a reuşit să angajeze, „cu mare cheltuială“, profesori de prestigiu atât din domeniul real cât şi din cel clasic, în vreme ce pedagogi greci şi străini „vrednici de această misiune înaltă“ se ocupau de învăţarea şi menţinerea disciplinei: Denis Pylarinos (doctor în filologie şi director), D. Triantafyllidis (doctor în filologie), A. Papadimitriou (director adjunct), P. Loukas, Ev. Kodris, K. Alexandrou, S. Louka, I. Foumagallis, A. Parne, A. Coutant, G. Thoudorie, P. Hodel, G. Peliuţă, Chrysanthos Pylarinos[49].

În Brăila, Institutul elen „Progresul“ avea, la 1902, o cancelarie alcătuită din Gerasimos Chorokopos, protoiereu al comunităţii elene din oraş, ierodiaconul I. Kyriakos, K. Papazachariou (doctor în matematici), Antonios Papaconstantinidis (doctor în filologie), Spyridon Panagiotopoulos şi Apostolos Arvanitakis (profesori de greacă), M. Simionescu şi Şt. Bucur (profesori de română), L. Grac şi Jean Georgul (franceză), W. Mayer şi G. Schell (germană), M. Isidoropoulos şi Lambrinos (contabilitate), K. Anninos (engleză), precum şi un pedagog elveţian, al cărui nume nu este dat[50]. Doi ani mai târziu, Institutul condus de Charilaos Dimopoulos se putea lăuda cu un corp didactic consistent: Ch. Dimopoulos, Evstatios Velios, Ap. Arvanitakis, I. Skaperdas, K. Vagias,

[45] N.G. Dossios este profesor la Institutul „Venieris“ din Galaţi între 1882 şi 1894, când îl aflăm predând limba greacă şi filozofia. Despre personalitatea savantului, vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 115-118, şi Leonidas Rados, *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, p. 343-345.

[46] Demosthene Russo a predat la mai multe şcoli greceşti, dar la „Venieris“ a activat chiar la venirea sa din Germania, în 1894. Două decenii mai târziu devenea profesor universitar la Bucureşti şi una din figurile de referinţă ale vieţii intelectuale româneşti, creator de şcoală în cultura română. Dintre abordările mai noi ale activităţii acestuia, vezi Leonidas Rados, *O pagină controversată din istoria bizantinisticii române. „Dosarul“ numirii lui Demosthene Russo la Universitatea din Bucureşti (1915)*, în AIIX, nr. 42, 2005, p. 585-602.

[47] Doctor în filologie şi director al Şcolii de băieţi a Comunităţii elene din Brăila în 1904-1905.

[48] Vezi *Programul Institutului Elen din Galaţi în anul şcolar 1872-1873*.

[49] Cf. „Patris“, nr. din 10/23 august 1903.

[50] „Patris“, nr. de marţi, 4/17 septembrie 1902. Un an mai târziu, cancelaria institutului îi deţinea şi pe grecii Stefanos Lafakis, Apostolos Voutsinas şi Athanasios Chrystidis (limba elenă) dar şi pe pedagogul francez E. Burney (gimnastica), astfel că numărul cadrelor didactice ajungea la 20, constituind una din cele mai bine reprezentate cancelarii din lumea şcolilor private (cf. „Patris“, nr. din 27/9 septembrie 1903). După încă un an, numărul profesorilor scade din nou, ajungând la 14, între figurile noi numărându-se Al. Leontiadis, Th. Rouzis, I. Fokitis, francezul Daigney şi germanul Kraus (cf. „Patris“, nr. din 28/10 septembrie 1904).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. Kyriakos (ciclul primar), Char. Papantoniu, Antonios Papakonstantinidis, Georgios Pikos (gimnaziu), Al. Macedonescu, I. Cărbunar, Corneliu Guşăilă (limba română), L. Demongeut din Paris şi Ed. Maillard din Elveţia (limba franceză), M. Zembre din Germania şi C. Henoch (limba germană), M. Cioran din Transilvania, B. Frimond din America, N. Panait (cursurile comerciale)[51].

În alte şcoli, mai puţin titrate, numărul profesorilor era redus, iar lucrul acesta este mai evident în şcolile de fete. Institutul de domnişoare a Ninei Donga din Brăila, mai bine situat, număra în anul 1903 nu mai puţin de 12 cadre didactice[52], dar şcoala comunităţii elene din Sulina (doar cu ciclu primar) nu avea decât trei institutoare, din care una cu atribuţii şi în direcţiune[53].

În general, se poate afirma faptul că profesorii şcolilor greceşti dovedesc o mobilitate deosebită; institutorii francezi, germani sau italieni, cât şi dascălii greci sau chiar români se mută cu lejeritate de la o şcoală la alta, fiind preferate de regulă instituţiile private, sau pot preda în paralel la mai multe asemenea aşezăminte din acelaşi oraş. Relevant este chiar exemplul Institutului „Progresul“ din Brăila, unde an după an apar figuri noi, în vreme ce unii dintre profesorii mai vechi se orientează către alte şcoli, unde negociaseră salarii mai atractive. Fără îndoială, nu doar factorul material trebuie luat în calcul, ci şi alte elemente, precum ivirea unor oportunităţi sau funcţii, dificultăţi de adaptare, eventualele conflicte cu ceilalţi colegi sau cu direcţiunea instituţiei etc. Pe de altă parte, predarea la mai multe instituţii în acelaşi an şcolar este o practică obişnuită, cel puţin pentru dascălii mai cunoscuţi. Astfel, trei profesori ai institutului amintit mai sus („Progresul“), în frunte cu însuşi directorul (Spyridon Panagiotopoulos, Stefanos Lefakis, Mihai Simionescu), predau în paralel şi la pensionul de domnişoare al Ninei Donga din Brăila pentru a-şi întregi veniturile[54], la fel cum, de la aceeaşi instituţie, profesorii Antonios Papaconstantinidis, Apostolos Arvanitakis şi I. Kyriakos ţin ore şi la Institutul condus de Charilaos Dimopoulos[55].

Ca proveniență, corpul didactic nu este unitar, ci, lucru normal în localităţi cu puternică componentă comercială, cosmopolit. Alături de profesori greci născuţi în spaţiul românesc, există numeroşi alţii proveniţi din teritoriile elene aflate sub stăpânire străină, din Grecia sau din diaspora elenă europeană[56]. Lor li se adaugă institutori din Occident, mai cu seamă din Franţa, Germania, Elveţia, şi excepţional chiar din Statele Unite (cazul lui B. Frimond), dar şi o întreagă pleiadă de profesori români (care predau, conform regulamentelor şcolare, cu deosebire limba, istoria şi geografia ţării).

Să mai spunem că în general poziţia dascălului în societatea greacă era una generatoare de respect, deşi excepţiile nu lipsesc. Într-o excelent discurs rostit la 26

[51] Cf. „Patris“, nr. din 25/7 septembrie 1904.

[52] Georgios Vretos, preotul bisericii comunităţii elene din Brăila (religia), Nina Donga (directoare şi limba elenă), Spyridon Panagiotopoulos, Zacharias Skaperdas, Stefanos Lefakis (limba greacă), Mihai Simionescu (româna), Olga Delvechio (franceza), R. Hill (germana), I. Ionescu şi Zoi Vlasopoulou (lucru manual, cusut), Netti Facon (desenul, pictura, muzica), A. Vlatis.

[53] Zenovia Porfirati (limba elenă), Maria Condrea (limba română) şi Fotica Avgoustidi (limba elenă şi directoare). Cf. *Şcoala elenă de fete din Sulina. Situaţiunea corpului didactic şi veghetorilor la finea anului şcolar 1895-1896*, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“ din Iaşi, *Documente*, 365/1896.

[54] Cf. „Patris“, 2/15 septembrie 1903.

[55] *Ibidem*, 25/7 septembrie 1904.

[56] Dacă nu aveau o ofertă fermă de la o şcoală greacă, aceştia dădeau anunţ într-unul din periodicele greceşti, solicitând un post în România sau în străinătate, punându-şi competenţa la dispoziţia directorilor; ca atare, dascălii din afară ajung pe teritoriul românesc numai dacă obţin mai întâi o slujbă avantajoasă. Vezi un asemenea anunţ al unui absolvent de şcoală normală, „cu experienţă şi recomandări“ în ziarul „Patris“, 27/9 august 1905.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iunie 1888 cu prilejul festivității decernării premiilor şi atestatelor şcolare, Panagiotis Spetzieris (originar din Chefalonia), doctor în filozofie şi experimentat director al Institutului „Lumina“ din Brăila, atrăgea atenția asupra erorilor pe care părinții le pot comite în raporturile cu şcoala şi profesorii, subminând astfel tocmai instrucția propriilor fii. În această ordine de idei, el condamnă, între altele, practica însoțirii copiilor la şcoală de către părinți pentru verificarea institutorului şi apostrofarea acestuia din urmă pentru o eventuală greşeală, în prezența elevilor. Dacă părinții doresc într-adevăr ca şcoala să joace un rol important, continuă titratul director, atunci trebuie să îi respecte regulamentele şi să renunțe la metehnele de mai sus, căci, în caz contrar, copilul va crede că beneficiază din partea părintelui de o încredere mai mare decât are profesorul, fapt ce îl transformă pe acesta din urmă într-un simplu sclav al educației. De asemenea, afirma acelaşi, dascălul (un veritabil „tămăduitor al societății“) are datoria de „a studia multe pentru a preda puține“ (ducând o viață plină de griji şi încheind-o sărac) dar şi dreptul de a fi respectat de părinți şi copii, lucru pe care îl constată, precum Neofit Duca cu jumătate de veac înainte[57], ca fiind tot mai rar[58].

În privința populației şcolare trebuie să spunem că, dacă în anii anteriori ultimului deceniu al secolului XIX, se întâlneau la şcolile greceşti din oraşele-port numeroase cazuri de elevi de naționalitate română sau de alte naționalități (evrei, bulgari[59]), numărul acestora se reduce drastic, pe măsură ce sistemul public de învățământ câştigă teren. Majoritatea elevilor, mai ales la şcolile comunităților, unde cursurile sunt gratuite, sunt de condiție modestă şi lucrul acesta apare clar chiar în corespondența cu Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice. Mai rare sunt cazurile în care părinții înstăriți îşi trimit copiii la şcoli private, chiar din alte oraşe, unde taxele nu erau mici. Între actele înaintate ministerului de direcțiunile şcolilor, pentru autorizare, există şi statistici care conțin cel puțin numele şi naționalitatea cursanților. Aproape fără excepție toți sunt de naționalitate greacă, iar pentru cei proveniți din teritoriile stăpânite de Imperiul Otoman, apare specificația „grec, supus otoman“. De exemplu, 45 din cei 253 de elevi ai şcolii comunității elene din Brăila în anul şcolar 1905-1906 sunt în această situație, adică aproape o cincime[60]. Alte tabele sunt mai complexe, arătând, pe lângă numele şi naționalitatea elevului, data şi locul naşterii, dar şi numele, profesiunea, religia şi domiciliul părinților. La institutul „Minerva“ din Galați, unde studiază copiii elitei economice greceşti din zonă mai bine de 90% din părinți au profesiunea de comerciant, iar ceilalți sunt profesori, arendaşi, căpitani. Toți elevii sunt de naționalitate elenă şi de religie ortodoxă[61].

Din punct de vedere administrativ, tipologia elevilor institutelor greceşti era, ca şi în cazul şcolilor publice, una tripartită, distingând între elevii interni, semiinterni şi cei externi, taxele cele mai mari fiind încasate de la prima categorie[62]. Există o practică în

[57] Vezi N. Bănescu, *Academia grecească din Bucureşti şi şcoala lui Gheorghe Lazăr*, extras din *Anuariul Universității Cluj* pe anul 1923-1924.

[58] Vezi articolul *Despre instrucție* (Εκπαιδευτικά), în „Ellin“, nr. 12 din 9 august 1888. Câteva luni mai târziu, directorul şcolii îşi serba ziua numelui (la final de decembrie), invitând la masa sa reprezentanți ai elitei comerciale şi intelectuale elene din oraş, pe profesorii şi elevii institutului primind de la aceştia din urmă, pentru „grija paternă“ un ceas de aur cu lanț din acelaşi metal prețios, fapt care demonstrează prețuirea de care se bucura totuşi în societate. De altfel, redactorul ziarului îl şi aşează laolaltă cu nume sonore ale academiilor greceşti din Iaşi şi Bucureşti. Cf. „Ellin“, nr. 52 din 1 ianuarie 1889.

[59] Institutul elen „Progresul“ din Brăila se adresa, la 1902, familiilor greceşti şi bulgare, deşi numărul elevilor bulgari ai acestui aşezământ era foarte redus. Vezi „Patris“, nr. de marți, 4/17 septembrie 1902.

[60] Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 939/1905, f. 31.

[61] Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 964/1905, f. 48, 51-53.

[62] În 1890, taxele şcolare la Institutul „Lumina“ erau de 1.000 de franci anual pentru elevii interni, 600 pentru cei semi-interni şi 300 pentru cei externi. La aceste taxe se adăugau sume plătite separat pentru unele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care tocmai statul subvenţionează locuri inclusiv la institutele greceşti, dar această situaţie, pe care o mai întâlnim încă în deceniul şapte, încetează treptat, pe măsură ce sistemul public educativ câştigă teren în detrimentul celui privat[63].

Numărul total de elevi al unei şcoli dependente de comunitate depăşea cel mai adesea cifra de 100[64]. În 1896, an pentru care avem mai multe informaţii, şcolile de fete ale comunităţilor elene din Sulina şi Tulcea numărau 81, respectiv 83 de eleve, în vreme ce şcolile similare din Galaţi, Giurgiu şi Constanţa aveau 180, 37, respectiv 90 de eleve, toate externe. În acelaşi timp, şcoala de băieţi a comunităţii elene din Galaţi număra 160 de elevi, cea din Brăila avea 54 de elevi, cea din Tulcea, 83, şcoala din Constanţa, 90, în vreme ce instituţia similară din Giurgiu nu putuse înregistra decât 17, sumă total insuficientă derulării unui învăţământ de calitate[65].

Uneori, la şcolile particulare situaţia părea chiar mai gravă. Dacă un prestigios institut precum „Venieris“ din Galaţi se putea lăuda cu 152 de elevi (din care două treimi interni), în alte cazuri, 50-60 de elevi erau consideraţi o oportunitate acceptabilă de afaceri. Institutul de fete al Annei Kardamitzy avea 63 de eleve, dintre care doar 16 interne, Institutul de băieţi condus de Charilaos Dimopoulos avea 58 (dintre care numai 8 interni), iar cel al lui G.D. Chryssochoides 63 (dintre care 20 interni); în schimb, şcoala de fete a Penelopei Deftereou nu putuse înscrie mai mult de 41 de eleve, toate externe, fapt care avea să influenţeze în mod negativ bugetul aşezământului.

O parte dintre elevii săraci primesc ajutoare şi burse de la comunitate sau la iniţiativa conaţionalilor mai înstăriţi, aşa cum s-a petrecut în decembrie 1905, când Maria Caravia, soţia doctorului Caravia, preşedintele comunităţii elene Galaţi, a strâns, împreună cu Ana Corvicianu[66], o sumă considerabilă de la grecii înstăriţi din Galaţi, pe care a dat-o pentru întreţinerea a 100 de elevi şi eleve de la şcolile comunităţii elene din oraş[67].

---

cursuri, cum ar fi engleza şi italiana. Cf. *Regulament al Institutului privat din Brăila „Lumina“*, Brăila, Tipo-Litografia „Pericle M. Pestemaltzioglou“, 1890, p. 3-5.

[63] A. Tabacopoulos, cunoscutul director al ziarului „Spectatorul“ (după 1860), al tipografiei cu acelaşi nume (înfiinţată în 1862, cf. Olga Cicanci, *Presa de limbă greacă din România în veacul la XIX-lea*, Bucureşti, Editura Omonia, 1995, p. 41) şi proprietar al pensionului grecesc „Tabacopoulos“ din capitală, solicita Ministerului în ianuarie 1867 şi primea doi bursieri ai statului în instituţia sa privată (pentru care încasa 50 de galbeni lunar): pe Antonie Băluţă şi pe Constandin Izescu, cu începere de la 1 aprilie 1867. Vezi ANIC, fond MCIP, dosarul 208/1867, f. 10-11. Acesta beneficia de autorizaţia de profesor de elină încă de la 1846 şi avusese o experienţă nefericită în calitate de proprietar al unui pension de băieţi în Brăila. În aprilie 1853, eforia şcoalelor îl recomanda autorităţilor judeţene brăilene drept un om capabil şi moral, cu o vastă experienţă didactică, o persoană potrivită pentru a deschide un pension în oraşul de la Dunăre. Primeşte autorizaţia şi şcoala este deschisă, funcţionează 20 de luni, perioadă în care a investit aproape 1.500 de galbeni, dar izbucnirea războiului Crimeei, care face ca negustorii locali să se preocupe mai puţin de soarta propriilor copii, conduce la falimentul iniţiativei şcolare a lui Tabacopoulos. El se retrage la Bucureşti, unde ţine un curs de elină în clădirile colegiului „Sf. Sava“, având un auditoriu de 69 de copii (cursul se desfăşura de la orele 12 la 14 şi de la 16 la 18). Cf. Radu Perianu, *op. cit.*, p. 120-121. Mai puţin importantă în acest context pare activitatea sa de traducător; să spunem însă că el este cel care s-a îngrijit de traducerea textului semnat de G. Papadopol, *Discurs asupra elenismului între vlahi*, Bucureşti, 1859. Asupra acestei chestiuni, vezi Leonidas Rados, *Sub semnul acvilei* ..., p. 178-183.

[64] O cifră record a înregistrat în anul şcolar 1905-1906 şcoala de băieţi a comunităţii elene din Brăila, sub conducerea lui A. Papaconstantinidis, număra 253 de elevi. Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 939/1905, f. 31. Nu era însă o cifră cu totul neobişnuită, pentru că un raport al Epitropiei comunităţii din acelaşi oraş menţionase pentru anul şcolar 1885-1886 un număr de 255 de eleve la şcoala de fete. Cf. Cristian Filip, *op. cit.*, p. 87. Este însă posibil ca aici să fie incluşi şi copiii de la grădiniţă.

[65] Situaţia era similară celei din sistemul public de învăţământ urban, care a depăşit definitiv inerţiile şi greutăţile abia în perioada interbelică.

[66] Anna Korvitsianou, dacă ar fi să respectăm grafia articolului din presa greacă. Nu avem indicii dacă evergheta era de origine greacă sau română.

[67] Cf. „Kosmos“, Bucureşti, nr. 14 (decembrie 1905).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Avem informații despre existența unor elevi cu rezultate deosebite, remarcați în străinătate. Astfel, Eleni Georgiadou, absolventă a şcolii conduse de Aglaea Levidi (soția lui Denis Pylarinos) la Galați, obținea în 1888 licența la Sorbona, fiind prima studentă de origine greacă la renumita universitate franceză. Fericitul părinte, pe nume Thomas Georgiadis, era felicitat de către unul din profesorii de la Sorbona pentru rezultatele excepționale ale fiicei, într-o scrisoare a cărei conținut era redat în ziarul „Ellin" din Brăila[68]. În general însă, informațiile noastre ne conduc spre concluzia că elevii instituțiilor greceşti renunță facil la studii în favoarea găsirii rapide a unui loc de muncă; în marea lor majoritate, absolvenții claselor primare şi ai celor două clase gimnaziale nu caută să-şi completeze studiile, din motive mai degrabă economice. Situația pare mai gravă în cazul elevelor, abandonul şcolar fiind, în cazul lor, foarte ridicat[69].

Pe lângă obligația de a studia cu seriozitate, învățăceii aveau câteva îndatoriri care, puse în practică, le modelau caracterul şi felul de a fi: să arate respect față de profesori şi personalul auxiliar; să se îngrijească de curățenia trupului, a hainelor, cărților şi caietelor, a lucrurilor personale; să vorbească frumos şi civilizat, cuvintele şi gesturile indecente fiind aspru pedepsite, cu deosebire la institutele particulare, de la care aşteptările erau mai mari. Aceste sancțiuni difereau de la o instituție la alta[70], dar, în linii mari, constau în mustrarea secretă, cea mai uşoară, apoi mustrarea de către profesor în fața clasei, de către director în fața colegilor, interzicerea temporară a relațiilor cu ceilalți copii, privarea de repaus, de jocuri sau plimbări, închisoare[71] şi, cea mai gravă, exmatricularea[72].

3. Programă, orar, materii, manuale şcolare şi dotări

Scopurile declarate ale şcolilor greceşti diferă de la o unitate la alta, în funcție de structură, posibilități financiare, corp profesoral şi populație şcolară. Cu toate converg însă în a facilita tinerilor o instrucție morală şi o dezvoltare intelectuală care să le permită, după absolvire, ocuparea unor poziții în societate pe măsura eforturilor depuse. Unele şcoli merg mai departe, formând elevii pentru profesia de comerciant, sau pentru studiile superioare, pe care aceştia le-ar fi urmat în Grecia sau în centre universitare europene. Nu am întâlnit, în sursele pe care le-am avut la dispoziție, cazuri în care elevii sunt pregătiți pentru accesul la universitățile româneşti, mai ales că, aşa cum vom vedea mai jos, structura cursurilor şi chiar programa şcolară erau calchiate după cele aflate în uz în regatul elen[73].

---

[68] Cf. „Ellin", Brăila, nr. 39 din 11 noiembrie 1888.

[69] Relevantă este panta şcolarizării, de la clasa I la clasa a IV-a; astfel, la şcoala comunității elene din Sulina aflăm, în anul şcolar 1895-1896, 46 de eleve în clasa I, 12 în clasa a II-a, 16 în clasa a III-a şi doar 8 în clasa a IV-a. Vezi *Şcoala elenă de fete din Sulina. Situațiunea elevelor la finea anului şcolar 1895-1896*, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" din Iaşi, *Documente*, 365/1896.

[70] Pedepsele se asemănau în mai toată Europa. În Grecia, bunăoară, ele erau 10 la număr, stabilite precis printr-un „Regulament de ordine interioară pentru gimnazii şi şcoli primare" încă din 1857. Cf. David Antoniou, *Τα προγράμματα της μέσης εκπαίδευσης 1833-1929* (*Programele învățământului secundar 1833-1929*), volumul I, Atena, 1987, p. 146.

[71] Mai toate instituțiile educative aveau, încă din evul mediu, o cameră ce era folosită ocazional pe post de „închisoare", unde îşi petreceau un anume timp (de la câteva ore la câteva zile) studioşii dificili şi recalcitranți.

[72] Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 175/1877, f. 125-127.

[73] Spre exemplu, despre Institutul „Lumina" din Brăila, direcțiunea declara că „are drept scop dezvoltarea intelectuală, educațiunea morală şi, pe cât posibil, instrucțiunea practică a elevilor, printr-un învățământ enciclopedic". Cf. *Regulament al Institutului privat din Brăila „Lumina"*, Brăila, Tipo-Litografia „Pericle M. Pestemaltzioglou", 1890, p. 3-5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Educația națională şi cea creştină jucau şi ele un rol important, fiind printre lianții fundamentali care mai legau comunitățile greceşti din România de restul diasporei şi de statul grec, nucleul elenismului. În articolul intitulat „Literele greceşti în România“ (Τα Ελληνικά γράμματα εν Ρουμανία), reporterul ziarului „Ellas“ scria despre şcoala dirijată de Christos Nikolaidis, convins că din această instituție „vor ieşi oameni căliți la trup şi caracter şi în a căror inimi se va găsi mereu patriotismul curat şi pur elen“[74]. Evident, constatarea se aplică, în egală măsură, şcolilor de fete. Între altele, institutul Annei Kardamitzy din Galați îşi propunea să asigure elevelor o „educație creştină, națională şi etică“[75], iar scopul enunțat de titrata directoare se poate aplica fără rezerve şi celorlalte şcoli.

Dacă majoritatea şcolilor greceşti nu aveau decât ciclul primar, unde clasele I şi a II-a puteau fi mixte (alcătuite din elevi şi eleve cu vârste de până la 9 ani)[76], existau şi unele care ofereau elevilor, după absolvirea claselor primare, posibilitatea unei educații secundare, cel puțin parțiale[77]; acestea din urmă trebuiesc căutate mai cu seamă în rândul institutelor private de prestigiu, pentru că şcolile aflate în dependența comunităților sau a syllogurilor nu îşi propuneau decât să faciliteze membrilor coloniilor greceşti accesul la o instrucție elementară[78]. Între institutele de băieți cu ciclu secundar amintim „Venieris“, „Minerva-Lumina“ (Αθήνα-Φως) condus de Denis Pylarinos (ambele din Galați), apoi „Progresul“ şi pe cel al lui de G. D. Chryssochoides (ambele din Brăila). În schimb, şcolile de fete din această categorie erau mai rare, dar handicapul tinde a se reduce rapid la cumpăna secolelor XIX-XX; se disting institutele din Galați conduse de Aglaea Levidi şi Anna Kardamitzy, şi cel din Brăila condus de Nina Donga.

Cum legislația românească permitea unităților de educație private să acceseze inclusiv module din învățământul special, institutele greceşti îşi lărgesc oferta, introducând cursuri libere de doi-trei ani, în special – dat fiind specificul ocupațional al grecilor din România[79] – din registrul comercial. Pentru accesul la aceste cursuri speciale, cu orice conținut ar fi fost ele, se cerea cursantului să fie măcar absolvent de ciclu primar.

Anastasios Venieris avea planuri mari pentru institutul ce dirija, pentru că la 1872 punea la dispoziția cursanților o secție de trei ani de studii comerciale în franceză şi română (pentru care adusese ca profesor pe L. Troussaint, fostul director al şcolii comerciale de stat din capitală), dar cerea studioşilor (exclusiv elevi de la gimnaziu) să

[74] Cf. „Ellas“, nr. 16, 25 decembrie 1894/6 ianuarie 1895, p. 3.

[75] Cf. „Patris“, 6/19 septembrie 1902.

[76] În sistemul educativ specific culturii elene moderne, ciclul primar cunoaşte două trepte, lancasterul (αλληλοδιδακτικόν), de 1-2 ani, şi „şcoala greacă“ (ελληνικόν σχολείον), de trei sau patru ani.

[77] Unele şcoli aveau două, altele trei clase gimnaziale, în vreme ce câteva declarau chiar introducerea clasei a patra gimnaziale. Este şi cazul liceului grecesc „Unirea“ (Ένωσις) din Galați, care anunța în presă faptul că, pentru a veni în întâmpinarea cerințelor contemporane, a adăugat o a patra clasă gimnazială. Cf. „Patris“, 5/18 septembrie 1902.

[78] Mai mult, situația se complică datorită faptului că şcolile private posedă o mobilitate exemplară, adaptându-se imediat cerințelor pieței educației. Aşa se face că, pentru a evita un colaps financiar, oricare dintre institutele greceşti avea posibilitatea ca, la un moment dat, să renunțe la clasele secundare (dacă numărul de elevi s-ar fi redus drastic), păstrând doar ciclul primar.

[79] Într-un articol din periodicul grecesc „Ellin“ (nr. 12 din 9 august 1888) se deplângea lipsa de transparență cu privire la cursurile comerciale, în programul tipărit al Institutului „Lumina“ din Brăila, dirijat de Panagiotis Spetzieris; în acesta nu s-ar face referire „din păcate, la obiectele din domeniul comercial, asupra cărora s-ar cădea să se îndrepte atenția, pentru că populația greacă din România... are îndeosebi îndeletniciri comerciale“.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezinte o cerere semnată de părinți şi să treacă anumite examene de departajare[80]. De asemenea, „luând în considerare nevoile elevilor“, Denis Pylarinos punea în 1902 la dispoziția elevilor institutului său cursuri comerciale de trei ani, dar şi o secție de matematici superioare, unde urmau a se pregăti cei care doreau a-şi completa studiile în universitățile şi institutele politehnice din Europa[81].

Până şi şcolile comunitare introduc unele cursuri profesionale, spre a veni în sprijinul elevilor, majoritatea fără posibilități materiale şi chiar pentru a face față concurenței celor particulare. Astfel, şcoala de fete a comunității elene din capitală propunea o asemenea secție profesională unde erau predate în limbile greacă, franceză şi germană, cursuri practice de gospodărie, economie, igienă, lucru manual şi muzică vocală. De altfel, lucrul nu trebuie să mire, pentru că scopul declarat al instrucției în respectivul aşezământ era „educarea de bune mame, cu morală sănătoasă, cultivate“[82], după cum Institutul Annei Kardamitzy din Galați îşi propunea să dea tinerelor o „educație creştină, națională şi etică“, să le învețe regulile de comportare în familie şi societate şi să le pună la dispoziție „cunoştințe tehnice şi practice... pentru a fi bune şi virtuoase fiice şi gospodine, adevărate creştine şi grecoaice“[83].

Tot în ultimele decenii ale secolului XIX, unele direcțiuni ale şcolilor private greceşti identifică o nouă oportunitate pe piața instrucției, şi ne referim aici la „grădinile de copii“[84]. Potrivit reglementărilor, personalul pedagogic şi de conducere care deservea aceste stabilimente de „primă educațiune“ urma a fi selectat exclusiv dintre reprezentantele sexului feminin, aşa că nu găsim grădinițe decât pe lângă şcolile de fete. Dacă inițiativa privată deschide calea în această privință[85], şcolile de fete ale comunităților se adaptează imediat noii direcții, oferind şi acest serviciu membrilor coloniilor. Astfel, la începutul secolului XX, şcoala comunității din Bucureşti deținea şi o grădiniță, pentru copiii cu vârste între 4-7 ani, cu trei secții, dintre care una frobeliană, unde micuții puteau învăța între orele 8-20 rudimentele socializării, cântece şi jocuri în limbile greacă şi franceză[86].

Anul şcolar începea în luna septembrie, cu variații de 2-3 săptămâni dar, cu toate că regulamentele şcolare erau destul de stricte, în practică se acceptau elevi chiar şi după o lună de la deschiderea oficială a cursurilor[87]. Pentru înscriere, care se făcea direct la sediul şcolii, cu doar câteva săptămâni înainte de începerea anului şcolar, părinții erau obligați să prezinte certificatul de naştere/botez şi o adeverință de la

[80] În primul an cursantul era introdus în lumea comerțului (Generalități despre comerț, Comercianți şi practici comerciale, Societăți comerciale, Intermedieri, Comenzi, Vânzare-cumpărare, Schimb valutar), în anul secund urma obiecte specializate pe sectorul naval (Despre navigație, Înțelegeri navale, Cărăuşie, Asigurări, Împrumuturi navale) în vreme ce ultimul an era rezervat finanțelor şi contabilității (Evidența simplă şi dublă, Calcule comerciale, Liste de prețuri, Corespondența comercială). Cf. *Programul Institutului Elen din Galați în anul şcolar 1872-1873*.

[81] Cf. „Patris“, 5/18 septembrie 1902.

[82] *Ibidem*, 24/6 septembrie 1903.

[83] *Ibidem*, 6/19 septembrie 1902.

[84] Mai ales după 1896, odată cu apariția Regulamentului şcolilor private, care dedică o întreagă secțiune, cu 14 articole (articolele 22-35) acestei chestiuni.

[85] La 1902, Institutul de fete din Galați condus de Anna Kardamitzy oferea cinci module de educație, între care şi o grădiniță frobeliană pentru copiii de ambele sexe între 4 şi 7 ani. În același an, Institutul de domnişoare al Ninei Donga din Brăila conținea o grădiniță frobeliană pentru copiii între 4 şi 8 ani, pentru care angajase o educatoare de origine germană. Cf. „Patris“, 3/16 septembrie 1902.

[86] *Ibidem*, 24/6 septembrie 1903.

[87] Mărturie stau chiar anunțurile pe care şcolile le plătesc în presa greacă şi care continuă a fi prezente în ziarele respective mult timp după începerea anului şcolar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

medicul localității în care să se precizeze că elevul nu are nici o boală contagioasă şi este vaccinat[88].

Examenele de final de an[89] aveau loc în luna iunie şi se bucurau, pe lângă prezența unor personalități culturale sau a unor oficialități, de o largă participare a părinților[90]. Pentru elevi era, în fapt, cel mai important moment, căci pe lângă faptul că aceştia obțineau confirmarea eforturilor de peste an, se marca începutul vacanței de vară care dura până la începutul lunii septembrie.

În 1888, şcoala comunității elene din Brăila încheia perioada de examene (la 1 iulie) anunțând, pentru ziua de duminică (2 iulie), decernarea într-un cadru festiv a atestatelor şi, pentru cei mai silitori elevi, a premiilor şi distincțiilor. Dintr-un articol din presa locală, intitulat sugestiv *Sărbătoare spirituală la Comunitatea Elenă*, aflăm faptul că spațiul din jurul şcolii era „plin de lume", dar, în ciuda aglomerației[91], la manifestare domnea „ordinea şi disciplina". După ce un bun orator, în persoana lui Z. Deimezis (unul dintre epitropii comunității) a vorbit despre scopul şcolilor greceşti din străinătate, audiența s-a delectat cu o selecție de poezii recitate de eleve şi elevi. A urmat citirea, de către comisia examinatorie (profesorii Gardelis, Estathiadou şi Georgiadis) a numelor învățăceilor mai silitori, care pe lângă această consacrare, primesc şi premii (medalii de diverse categorii, „după normele europene")[92].

Aproape două decenii mai târziu, aceeaşi instituție educativă invita (prin ziarul „Patris" de data aceasta) părinții, tutorii elevilor şi „pe toți iubitorii de carte" să asiste la examinarea tinerilor, derulată în două etape: între 12 şi 15 iunie 1905, la şcoala de băieți şi de la 16 la 19 ale lunii, la cea de fete; tot pe 19 iunie, în ziua de duminică, se împărțeau diplomele, atestatele şi premiile[93]. Interesant este că o situație identică (aceeaşi perioadă de examinare şi aceleaşi etape) întâlnim şi la şcoala comunității din Galați[94].

La rându-i, Denis Pylarinos făcea o invitație pe 1 iunie tuturor doritorilor de a lua parte la manifestarea ce marca finele anului şcolar 1905-1906 la institutul pe care îl conducea şi care începea într-o zi de duminică, 4 iunie 1906, orele 10, pentru a se încheia peste exact o săptămână. De marți (5 iunie) până sâmbătă (10 iunie) dimineața, între orele 8-12, elevii dădeau examenele scrise, iar după-amiază, între orele 15-20, pe

[88] Cerința se aplica inclusiv grădinițelor de copii. Cf. *Regulamentului pentru şcolile private*, în MOf, nr. 74 din 4/16 iulie 1896.

[89] Avem şi o descriere mai detaliată a acestui tip de examene, publicată în „Patris", nr. 2157, 3/5 iunie 1898.

[90] Teoretic, aceste examene trebuiau susținute în rețeaua de şcoli publice din România, dar, din informațiile pe care le avem, se pare că nici un elev al şcolilor greceşti nu a călcat pragul vreunei şcoli publice pentru a da examenul de final de an. Din nefericire, faptul întăreşte izolarea comunităților greceşti, de multe ori autoimpusă prin legăturile aproape exclusive cu diaspora şi cu statul elen şi trezeşte suspiciunea firească a autorităților, care văd în acesta refuzul ferm al unei asimilări paşnice. În rapoartele inspecțiilor anului 1905 bunăoară, lipsa elevilor şcolilor greceşti de la examenele publice, mai ales de la cele de absolvire a ciclului primar, pare un element central şi el a atârnat greu în balanța Consiliului General de Instrucțiune. Pentru constatările referitoare la şcolile comunității elene din Constanța, vezi ANIC, fond MCIP, dosar 964/1905, f. 20-21. Despre condițiile (cereri de examen cu lista elevilor, notele fiecărui şcolar în parte, etc.) ce trebuiau îndeplinite de directorii de şcoli particulare pentru a trimite elevi la examenele finale la şcolile publice, vezi „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice", nr. 3 din 15 septembrie 1893, p. 277-280 (exemplarul pe care l-am avut la dispoziție se afla într-o stare deteriorată, lipsind fila cu data şi numărul revistei, astfel încât avem unele rezerve că identificarea noastră este corectă; paginația nu rezervă însă surprize) şi nr. 199 din 1 iunie 1902, p. 2872-2877.

[91] Prezența grecilor în număr mare la festivitate demonstra, în viziunea reporterului, că „deşi trăiesc de multă vreme în afara Greciei, membrii comunității nu şi-au pierdut patriotismul".

[92] Cf. „Ellin", nr. 2 din 5 iulie 1888.

[93] Vezi „Patris", 12/25 iunie 1905.

[94] *Ibidem*, 11/24 iunie 1905.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele orale. Perioada de examinare se finaliza duminică, 11 iunie, de la orele 15 la 20, printr-o festivitate care cuprindea, între altele, un recital de poezie şi dialoguri în limbile de predare ale liceului, o piesă de teatru grecească şi exerciții de gimnastică[95].

Sărbătorile şi zilele libere, destul de numeroase, variază ca număr pentru că dincolo de calculele fiecărei şcoli, autoritățile şcolare caută să intervină şi să ordoneze acest registru. Institutul „Venieris“ declara, pentru anul şcolar 1872-1873, zile libere datele de 8 şi 14 septembrie, 26 octombrie, 8 şi 21 noiembrie, 24 decembrie-7 ianuarie, 30 ianuarie, 2 februarie, 25 martie, 23 aprilie, 21 mai, 29 şi 30 iunie. Se adăugau Sâmbăta Mare, săptămâna de Paşte, Înălțarea, Pogorârea Sf. Duh şi Lunea Sfântului Duh[96].

Un sfert de veac mai târziu, Ministerul constata într-o circulară din 17 noiembrie 1897 adresată şcolilor private din România „abuzurile ce se comit de unele şcoli private cu sporirea zilelor de vacanță… precum şi începerea târzie a anului şcolar“ şi reamintea direcțiunilor în cauză sărbătorile religioase (Naşterea Maicii Domnului, pe 8 septembrie, Înălțarea Sfintei Cruci, pe 14 septembrie, Sf. Dimitrie, pe 8 noiembrie, Sfinții Arhangheli Mihail şi Gavril, pe 8 noiembrie, Sf. Nicolae, pe 6 decembrie, Buna-Vestire, pe 25 martie, Sf. Gheorghe, pe 23 aprilie, Înălțarea Domnului, la 40 de zile după Paşte, Sfinții Constantin şi Elena, pe 21 mai, şi Pogorârea Sf. Duh, la 51 de zile după Paşte) şi laice (celebrarea monarhiei, pe 10 mai şi ziua patronului fiecărei şcoli) considerate zile libere, precum şi datele vacanțelor (de iarnă sau a Naşterii Domnului, între 24 decembrie-7 ianuarie şi de primăvară sau a Înălțării Domnului, care cuprindea săptămâna patimilor şi săptămâna luminată)[97].

În general, şcolile greceşti din România propun o programă proprie, dar urmează programa şcolilor publice româneşti la secțiile de limbă română. Ca o excepție, există şi câteva şcoli private de fete după programa statului român. Directorii şcolilor greceşti şi epitropii comunităților urmăreau să calibreze programa după aceea a şcolilor publice din Grecia, pe de o parte, din patriotism, mai ales în cazul obiectelor limba elenă, istoria şi geografia, dar şi din rațiuni pur practice, pentru că unii dintre absolvenții învățământului secundar de aici aveau să urmeze studii superioare la Universitatea din Atena sau studii speciale în alte instituții educative elene.

Despre dotarea şi starea materială a şcolilor avem informații contradictorii. Bunăoară, în vreme ce în presa greacă o şcoală precum cea dirijată de G.D. Chryssochoides întrecea aşteptările reporterilor veniți în vizită, beneficiind de o clădire potrivită misiunii sale, o bibliotecă generoasă şi un internat pe măsură, ce „rivalizează cu cele mai bune licee din Geneva şi întreaga Europă“[98], rapoartele redactate în 1905 de inspectorii ministerului atrag atenția asupra proastei dotări a şcolilor greceşti; să luăm totuşi cu rezerva necesară concluziile acestor inspecții, pe care evidențele le indică drept comandate politic. Oricum, cert este că, în mai toate situațiile, numărul de elevi depăşeşte limita stabilită de specificațiile tehnice ale clădirilor, aceasta în ciuda eforturilor celor direct interesați în găsirea unor clădiri încăpătoare[99].

[95] Cf. „Kosmos“, nr. 72, 73, 74, din 5, 8 şi 11 iunie 1906.

[96] Vezi *Programul Institutului Elen din Galați în anul şcolar 1872-1873*.

[97] Cf. „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice“, nr. 103, 15 noiembrie 1897, p. 1287.

[98] Cf. „Syllogoi“, nr. 3289, 3/15 octombrie 1886.

[99] La Institutul „Lumina“ din Brăila se dădea în 1892 o nouă aripă în folosință, cu mai mult spațiu pentru dormitoare, o nouă cantină, bucătărie şi alte anexe necesare (cf. „Iris“, nr. 964 din 26 iulie 1892). De asemenea, Institutul condus de Denis Pylarinos era considerat podoaba comunității elene din Galați, beneficiind, prin grija şi sacrificiile conducerii, de „un local spațios, cu toate condițiile cerute de un institut model, în care domneşte o disciplină severă şi părintească“. Vezi „Revista istorică româno-elenă“, nr. 10, 5 iulie 1904, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Să mai spunem că celebra dispută între aticişti şi dimoticişti continua, în vremea la care facem referire, chiar în interiorul şcolilor greceşti din România[100]. Lucrul nu trebuie să mire, deoarece spiritele cele mai cultivate erau profesori la aceste aşezăminte. Unul dintre cărturarii implicați a fost N. G. Dossios, „fostul coleg şi amic" al renumitului Karl Krumbacher, cum îi plăcea să se declare. Dincolo de luările de poziție în chestiuni de pură factură pedagogică, savantul îşi developa concepția filologico-pedagogică în lucrări precum *Studii greco-române* şi *Chestii şcolare. Limbile străine*, adoptând principiile propuse de Societatea filelenă de la Amsterdam[101]. Era vorba, în primul rând, de dezideratul predării în şcoli a limbii elene ca limbă vie, pentru că „în multe din liceele clasice limba elină se predă după o pronunțare care în realitate n-a existat niciodată"[102]. Oricum, trebuie spus că, mai ales în şcolile comunităților, predarea se făcea mai ales în limba vorbită, opțiunea fiind la dispoziția epitropiei fiecărei colonii[103]. Mai mult, chiar în sistemul public românesc, se prevedea că „citirea limbii elene va fi uniformă în toate şcolile", utilizând pronunția modernă[104].

Deşi în perioada luată în discuție programa şcolilor greceşti a suferit multiple modificări, putem aprecia că la ciclul primar ea cuprindea cursuri de limbă elenă, română, dar şi germană şi franceză, apoi de religie, aritmetică, gimnastică, lucru manual, muzică, caligrafie, desen, istorie, „patridografie" (geografia patriei, adică a Greciei), uneori chiar şi de fizică. Gimnastica, muzica (vocală sau instrumentală) şi religia (pentru cei de altă religie decât cea creştin-ortodoxă) apar în programă drept facultative iar orele de rusa, italiana sau engleza se predau şi se achitau separat. În ultima clasă primară se studiau adesea şi corespondența şi noțiuni de comerț, pentru a da ocazia, celor care nu intenționau să-şi continue instrucția, să fie pregătiți pentru profesia predilectă, aceea de comerciant şi pentru viața în oraşele porturi din România[105] sau din zone. După publicarea „Regulamentului şcolilor private" (1896) apare şi o secție specială de limba română, cu doi-trei ani de studiu.

De pildă, în şcoala de fete a comunității elene din Bucureşti, printre lecțiile predate elevelor se aflau, la istorie (clasele a III-a şi a IV-a), Biografiile eroilor din timpurile mitologice (Hercule, Teseu, Perseu, Iason, Oedip), Eroii războiului troian (Achile, Ulise, Hector, Eneas), Istoria biografică de la Hercule până la Pericle (Kodras, Licurg, Aristodem, Aristomen, Solon, Pisistrat, Armodius, Aristagora), Războaiele persane (Miltiade, Leonida, Temistocle, Aristide, Pausania şi Chemon), iar la geografie (clasele a III-a şi a IV-a), Şcoala cu împrejurimile sale, Edificii publice şi private, Topografia Atenei, Distincția între cătun, sat, târg, oraş, județ, stat, Formele de relief, Statele Europei şi capitalele lor, Descrierea formei pământului (axă, poli, paralele,

[100] Limba greacă îşi avea bătăliile sale importante, pe care le ducea, pentru supraviețuire sau afirmare, în marile centre universitare. La Cambridge de pildă, în 1905, se vota introducerea limbii elene în programa cursurilor obligatorii ale studenților cu un scor de 1.559 pentru (însuşi premierul în exercițiu a votat pentru) şi 1.052 împotrivă. Cf. periodicului „Iris", nr. 1516 din 15 martie 1905.

[101] Societatea avea şi o revistă unde vedeau lumina articole şi luări de poziție ale diferiților neoeleniști europeni: „Revue de la Société Philhellene d'Amsterdam".

[102] Vezi Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Comunitățile greceşti* ..., p. 116.

[103] Eforia comunității Brăila a optat pentru greaca vorbită ca limbă de instrucție. Vezi Cristian Filip, *op. cit.*, p. 85.

[104] Amănunte în legătură cu programa şcolilor publice la limba elenă vezi în „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice", nr. 136 din 1 aprilie 1899, p. 1223-1226.

[105] Despre prezența comercială elenă în zonă, vezi deja clasica monografie a lui Sp. G. Focas, *Οι έλληνες εις την ποταμοπλοίαν του Κάτω Δουνάβεως* (*Grecii în navigația fluvială la Dunărea de Jos*), Thessaloniki, 1975. De asemenea, Ecaterina Negruți, *Grecii în viața economică a Moldovei în secolul XIX*, în Leonidas Rados (editor), *Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)*, Iaşi, 2003, p. 61-86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

meridiane, longitudine şi latitudine, Ecuator, Tropice, Cercurile polare), Vânturi, Climă, Populație, Geografia fizică, politică şi economică a Greciei, Cartografia şi voiajuri imaginare[106].

La institutul gălățean „Venieris“ (anul şcolar 1872-1873) gimnaziul era organizat pe trei clase. Clasa I cuprindea cursuri de gramatică, de limba elenă, *Discursurile* lui Licurg, aritmetică, geografie, istorie generală şi a popoarelor antice[107], epistolografie cu exerciții din Xenofon. În clasa a II-a se studiau sintaxa şi retorica, dialectologia, texte din Demostene, teoria logaritmilor şi aplicarea ei în problemele de algebră, antropologie, istoria popoarelor antice (continuare), compunere în greaca veche iar în ultima clasă programa cuprindea dialectologia, texte din Tucidide şi Homer, geometrie şi algebră, fizică experimentală, psihologie, istoria generală de la 1491 până în modernitate, compunere. Obiectele „artistice“: caligrafie, muzică instrumentală pian şi vioară se predau atât în ciclul primar cât şi la gimnaziu, iar limba latină se studia numai la cererea scrisă a părinților; limbile moderne (română, franceză, germană, italiană, engleză şi rusă) se predau separat, în funcție de opțiunile elevilor[108].

Există într-adevăr o asemănare frapantă între programa şcolilor greceşti din România şi cea a şcolilor publice din regatul elen, iar constatarea este valabilă pentru ambele cicluri. Conform decretului emis de guvernul elen la 1867, ciclul primar avea şase ani (trei clase de câte doi ani) iar cel secundar sau gimnazial, patru ani[109]. Numărul de ore săptămânale varia acolo de la 29 la 31, în vreme ce în majoritatea şcolilor greceşti din România acesta depăşea cu uşurință cifra de 35. În aceste condiții orarul acestora din urmă era, cel puțin pe hârtie[110], destul de încărcat, iar faptul avea să fie imputat de către inspectori unor direcțiuni de şcoală, deoarece timpul zilnic de predare pentru elevii din ciclul primar trebuia să nu depăşească, conform dispozițiilor ministeriale, cinci ore[111].

Nu este lipsit de importanță să vedem care era programul diurn pentru învățăceii şcolilor greceşti. Astfel, ziua unui elev intern la Institutul „Venieris“ din Galați începea, într-un veritabil spirit spartan, la orele cinci dimineața. Jumătate de oră era dedicată

[106] Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 809/1905, f. 19-21.

[107] Istoria românilor „din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre“ se preda în limba română de către însuşi profesorul de română, după programa statului.

[108] Cf. *Programul Institutului Elen din Galați în anul şcolar 1872-1873*.

[109] Ministrul elen al Cultelor ajunsese în 1867 la concluzia că libertatea exagerată a dascălilor de a-şi alege conținutul cursurilor şi lipsa unei programe unitare pentru şcolile publice impieta asupra sistemului educativ grecesc drept pentru care s-a stabilit o programă oficială. Potrivit acesteia, elevilor din ciclul primar li se predau noțiuni de gramatică, dialogurile lui Lucian, fragmente din Plutarh şi Diogene Laertius, apoi din Teofrast şi Strabon, aritmetică, geometrie, Vechiul şi Noul Testament, geografia Greciei şi a Europei, limba franceză, istorie generală (antică, medievală, modernă) şi a Greciei, limba latină (doar în ultima clasă primară). De asemenea, elevii de la gimnaziu audiau cursuri de matematică, limbile elenă, latină şi franceză, istorie sacră şi profană, filosofie, etică creştină, aprofundând texte din Plutarh, Demostene, Tucidide, Eschin, Platon, Homer (acesta din urmă doar în ultimii doi ani). Cf. David Antoniou, *op. cit.*, p. 173-183.

[110] Nu întotdeauna însă orele de predare se respectau cu strictețe, după cum au şi descoperit inspecțiile Ministerului. În orice caz, şcolile private secundare aveau obligația de a trimite orarele în dublu exemplar celor două inspectorate generale secundare (din Iaşi, cu sediul la Universitate şi București, cu sediul la Ministerul Instrucțiunii). Cf. „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice“, nr. 3 din 15 septembrie 1893, p. 358.

[111] Ca şi alte şcoli greceşti, Institutul lui Denis Pylarinos din Galați avea opt ore de predare pe zi, ceea ce era considerat de inspectorul şcolilor private, Gh. Răşcanu, ca fiind „un program monstruos“ pentru copii (vezi ANIC, fond MCIP, dosar 964/1905, filele 42 şi 56). La fel, Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice găsea orarul acestui institut „contrar cerințelor pedagogice“, pentru care îl sancționa pe director în decembrie 1905 cu avertisment secret (vezi *loc. cit*., filele 37 față-verso şi 41).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trezirii, spălării şi rugăciunii. De la cinci şi jumătate până la şapte şi jumătate elevii îşi repetau lecţiile în sala comună sub supravegherea unui pedagog. O altă jumătate de oră era rezervată micului dejun şi repausului, iar de la 8 la 12 micuţii intrau la cursuri în clasele corespunzătoare. Prânzul (de la 12 la 13), era urmat de odihnă (între 13 şi 14), după care se întorceau la clase pentru alte trei ore. De trei ori pe săptămână, între 17 şi 18, elevii se bucurau de gimnastică şi de plimbare, iar de la 18 la 20 se adunau din nou în sala comună, pentru studiu sub supravegherea unui pedagog. Masa de seară se lua între 20 şi 20.30, pentru ca următoarea jumătate de oră să fie dedicată rugăciunii şi pregătirii pentru somn. Elevii semi-interni veneau dimineaţa înainte de începerea orelor şi plecau seara, după meditaţie, în vreme ce elevii externi veneau dimineaţa ca şi cei semi-interni, dar plecau la orele 12 pentru a reveni numai la orele de după-amiază[112].

Şcolile şi elevii erau alimentaţi cu cărţi şi materiale didactice prin intermediul unor librari locali din Bucureşti, Brăila, Galaţi, sau de la cei din Constantinopol şi Atena, ale căror reclame sunt prezente, uneori cu o listă a cărţilor, în ziarele de limbă greacă din România[113]. Alte cărţi erau procurate prin intermediul „Asociaţiei pentru răspândirea literelor greceşti“ din Atena, la solicitarea epitropiilor locale[114]. De asemenea, statul român a încercat să păstreze un control asupra materiei predate şi prin avizarea cărţilor şcolare. În urma raportului din 1898 al profesorului universitar Dragomir Dimitrescu, au obţinut aprobarea Ministerului un număr de 46 de titluri de manuale[115], în vreme ce alte trei cărţi erau strict interzise: *Istoria prescurtată a grecilor de la începutul lor în zilele noastre*, de Alcibiade S. Ioanid; *Scene din revoluţia Greciei, cu cânturi eroice*, de S.C. Vlastos, Atena 1894; *Geografia ţărilor elenice*, de P.G. Casimi, Atena, 1892[116].

Metoda folosită era cu deosebire cea alilodidactică (la fel ca în regatul elen), considerată mai potrivită scopurilor şcolilor greceşti. Cu toate acestea, în mediile elene din România, şi cu deosebire în interiorul păturii cultivate, exista sentimentul că, pe măsură ce timpul înainta, propriile şcoli scădeau în prestigiu şi ofereau o instrucţie superficială[117]. Firește, constatarea apărea pe fondul creşterii calităţii şi a sistematizării învăţământului urban public românesc, la care se raportau în cele din urmă şcolile greceşti.

În aceste condiţii, unele personalităţi au luat chiar atitudine publică, propunând soluţii pentru ieşirea din impasul pentru care se făceau vinovate tocmai realităţile unei

[112] Cf. *Programul Institutului Elen din Galaţi în anul şcolar 1872-1873*. De regulă, în timpul iernii programul suferea modificări care aveau drept scop folosirea optimă a luminii naturale, astfel că trezirea se făcea în jur de şapte dimineaţa.

[113] În Brăila bunăoară, librăria Kostomyris, adaptându-se pieţei locale, punea la dispoziţia clienţilor numeroase cărţi didactice în limbile greacă, franceză, germană şi română, în vreme ce pe rafturile librăriei V. Theologhides se aflau volume diverse, din mai toate registrele, predominând beletristica şi cărţile cu specific istoric (vezi „Kosmos“, nr. 10 din 11 decembrie 1905, şi „Patris“, 13/16 ianuarie 1902). Una dintre cele mai variate şi consistente oferte de carte, inclusiv didactică, venea însă de la editura lui Georgios Fexis (cf. „Kosmos“, nr. 1, 10 noiembrie 1905). Uneori, tipografii locali donează manuale şcolilor comunităţii, aşa cum a făcut la 22 martie 1884 Pericle M. Pestemaltzioglou, care a dăruit şcolii de fete nu mai puţin de 400 de abecedare greceşti ieşite din tipografia sa (Cf. Cristian Filip, *op. cit.*, p. 90). În capitală, una din cele mai importante librării de profil era deţinută de Nicolaos Stergiu (situată pe calea Moşilor nr. 229), care se aproviziona cu toate materialele „necesare studiului“ (vezi „Elpis“, nr. 9 din 22/5 mai 1900).

[114] Cf. Cristian Filip, *op. cit.*, p. 90.

[115] Aceasta într-o primă instanţă, pentru că, pe parcursul anilor următori, alte câteva cărţi didactice au primit aprobarea forului tutelar.

[116] Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 954/1905, f. 25, preluat şi în „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice“, nr. 125 din 15 octombrie 1898, f. 803-804.

[117] Vezi articolul *Grecii din România* (Οι Έλληνες εν Ρωμουνία), în „Elpis“, nr. 9 din 22/5 mai 1900.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epoci în schimbare accelerată. Într-un articol pertinent, Antonios Papaconstantinidis, profesor în Brăila, doctor în filozofie şi viitor director al şcolii comunității elene, critica pe un ton ce nu admitea replică, educația în şcolile greceşti din România la început de secol XX. Şcolile, educația, literele, scria renumitul dascăl în speranța că va putea afla „leacul împotriva răului", au fost în trecut esența vieții naționale dar, din păcate, şcolile comunității greceşti nu mai îndeplinesc acelaşi rol. Acuza în primul rând prezența în rândul cadrelor didactice a tinerilor imaturi şi insuficient pregătiți, apoi faptul că profesorii nu mai au metodă şi că, în lipsa programelor potrivite, nu se face educație pedagogică, religioasă sau națională. Aceasta, credea Papaconstantinidis, în ciuda bunăvoinței noii generații de elevi, care se prezenta la şcoală cu aceeaşi dorință de instrucție. „Sărmanii copii" sunt însă părăsiți de dascăli şi de autoritățile şcolare la jumătatea drumului, pentru că şcolile performante presupun infinit mai mult decât „laboratoare şi maşinării" ori decât educația polivalentă. Pornind de la această stare de fapt, de la lipsa preocupărilor pedagogice în instituțiile educative şi identificând direcția greşită („cu sistemul actual, ne îndreptăm spre colaps"), dr. Papaconstantinidis propunea a se căuta mijloace de îndreptare chiar în afara şcolii, pentru că ar fi de preferat „o picătură de iubire şi de educație adevărată, unui ocean întreg de cunoştințe ştiințifice"[118].

Cu alte cuvinte, pedagogul ataca sistemul educativ elen în mai toate manifestările sale, nemulțumit de noile realități ale instrucției într-un secol care părea a nu mai oferi răbdare sau posibilitatea studiului profund, nici alte elemente specifice educației veacului XIX. El punea accent pe formarea omului, ca ființă morală, religioasă şi națională şi nu pe asimilarea mecanică, aproape fără discernământ a cunoştințelor din varii domenii[119].

La problemele semnalate de Antonios Papaconstantinidis se adăugau situații mai puțin prozaice. Bunăoară, la grădinița de copii a şcolii comunității, Epitropia de supraveghere afla în 1889 o stare generală de neglijență şi propunea schimbarea celor trei „sub-învățători", lipsiți de experiență, cu un educator capabil, cu experiență şi metodă, adus de preferință de la Atena. Nici ciclul primar (compus din secția inferioară şi superioară) nu se bucura, la şcoala de fete, de o imagine mai bună, deoarece, constata o comisie specială, „instrucția ce se înfăptuia în această şcoală nu avea nici o legătură cu sistemul didactic şi pedagogic consfințit deja"[120].

Se pare însă că lucrurile nu au fost rezolvate atunci, pentru că la 1891 eforii descopereau grave nereguli, cauzate de lipsa de interes a directorilor şcolii de băieți şi a celei de fete, D. Pylarinos şi Maria Margaridis. Numeroasele plângeri ale părinților şi elevilor care vorbeau despre haosul şi neregulile din şcoli conving într-un final epitropia (care avea ea însăşi vina alegerii conducerilor) să supravegheze mai atent aceste instituții. Ea identifica şi cauzele acestei situații incomode care avea să ducă, în cazul neluării unor măsuri imediate, la pierderea irecuperabilă a prestigiului şi la migrarea elevilor la alte şcoli: netutelarea şcolilor de către direcțiuni, neîndeplinirea obligațiilor şi alegerea cel puțin neinspirată a personalului didactic. Rezolvarea ținea, în ochii epitropiei, de implicarea mai accentuată şi de efectuarea de inspecții repetate, dar şi de

[118] Antonios Papaconstantinidis, *Şcolile noastre* (Τα σχολεία μας), în „Patris", numerele din 25 şi 26 mai 1902.

[119] Putem vedea în aceste gânduri ale profesorului brăilean un adevărat program de acțiune, pentru că, la scurtă vreme după apariția articolului, era numit director al şcolii de băieți a comunității elene, postură în care l-au găsit inspecțiile comandate de Minister în anul 1905, în urma cărora şcoala sa a fost închisă.

[120] Cristian Filip, *op. cit.*, p. 89-90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luarea unor măsuri imediate, precum „restabilirea imediată a rânduielii şi disciplinei“ şi mărirea numărului de ore la limbile română şi franceză şi la aritmetică[121].

Mai mult, în martie 1897, inspectorul şcolilor particulare, dr. N. Leon, vizita şcoala de băieţi a comunităţii elene din Brăila aflată sub direcţiunea lui Stefanos Gheorghiadis[122] şi sub epitropia domnilor F. Frangopoulos, A. Karandinos şi K. Papanicolaou. Inspecţia avea drept scop verificarea respectării autorizaţiei primite în 1896 de această şcoală (nr. 19347 din 29 noiembrie 1896), prin care două camere igrasioase de la subsol, considerate ca punând în pericol sănătatea copiilor, erau închise, iar numărul de elevi era limitat la 54. Epitropia trecuse însă peste decizia autorizaţiei şi acceptase 118 elevi, redând folosirii sălile închise. În aceste condiţii, ministrul a chemat în audienţă (17 mai 1897) pe cei responsabili şi, constatând lipsa de întemeiere a justificărilor acestora, a hotărât să sancţioneze cu avertisment public epitropia şcolii de băieţi[123].

Nici şcolile sau institutele particularilor nu erau scutite de probleme, mai ales că intervenţiile Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice nu se lăsau aşteptate. La 1 februarie 1899, inspectoarea şcolilor private de fete, E.T. Cancicov, descindea în Brăila la şcoala primară particulară de fete condusă de Euridicia C. Pangidis, pe care a aflat-o într-o mare dezordine (cursurile neîncepute la ora 9, deşi în program începeau la 8, eleve fără ocupaţie, sufrageria neîncălzită, zgomot intens în clase, lipsa curăţeniei)[124]. Ea a fost chemată pe 5 martie 1899 la judecata Consiliului General de Instrucţiune unde s-a ajuns la concluzia că instituţia pe care o conduce „este cu totul în conflict cu scopul unei şcoli, nedând şi neputând da niciun rezultat, nici ca intrucţiune, nici ca educaţiune“, hotărându-se închiderea şcolii cu începere de la 28 aprilie 1899[125].

Trei ani mai târziu, Institutul „Progresul“ din acelaşi oraş intra în vizorul autorităţilor şi, în urma raportului inspectorului C. Banu, directorul acesteia, K. Papazachariou primea, la 28 mai 1902, acelaşi avertisment public pentru „grave neorânduieli în administraţia institutului şi abateri de la ordinele ministeriale“[126]. La un an de zile după această lovitură, C. Banu revenea la „Progresul“ într-o nouă inspecţie, întocmind la final un referat profund negativ; în acesta se menţiona faptul că elevii interni nu numai că nu erau supravegheaţi noaptea, ci ieşeau cu însuşi pedagogul (Frantz Matanschek) „în locuri de depravare“, ajungându-se la situaţia tragică în care elevul Mihai Antipa „a comis crima de omor“ ucigând o reprezentantă a sexului frumos[127]. După asemenea evenimente care aveau prea puţin de-a face cu universul şcolar, măsura închiderii, luată pe baza avizului Consiliului Permanent de Instrucţiune (nr. 297 din 30 mai 1903) părea una firească. Institutul a obţinut reautorizarea având în frunte pe Sp. Panagiotopoulos, dar nu pentru mult timp, pentru că în 1905 avea să fie închis din nou, laolaltă cu multe alte şcoli greceşti.

[121] *Ibidem*, p. 93-94.

[122] Acesta fusese director şi înainte de redeschiderea, în 1894, a şcolii de băieţi. Cf. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 85.

[123] Cf. „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice“, nr. 92 din 1 iunie 1897, p. 859.

[124] Şcoala abia fusese autorizată în 1896 şi probabil nu se afla la prima inspecţie de la Minister.

[125] Cf. „Buletinul Oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice“, nr. 137 din 15 aprilie 1899, p. 1248-1249.

[126] *Ibidem*, nr. 200 din 1 iulie 1902, p. 2909.

[127] *Ibidem*, nr. 213 din 1 iulie 1903, p. 3498-3499. Să mai spunem că pedagogului, care era şi profesor de limba germană, i s-a retras autorizaţia de a funcţiona în cadrul învăţământului privat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4. Relațiile politice greco-române la cumpăna secolelor XIX-XX

Datorită unei prezențe elene consistente în România şi îndeosebi la Dunărea de Jos, Grecia era prima interesată de menținerea unor relații politice amiabile cu statul român. Chiar înainte de jumătatea secolului existau agenți consulari eleni în România, a căror sarcină era apărarea intereselor supuşilor greci[128] iar din 1873 datează prima tentativă de deschidere a unei agenții diplomatice române la Atena. Reuşita vine însă abia după obținerea independenței de stat, când C. Esarcu este numit „ministru rezident" la Atena (28 decembrie 1879)[129], act urmat peste câteva luni de numirea lui Markos Dragoumis ca ministru al Greciei la Bucureşti (20 iulie 1880)[130].

Din acest moment, raporturile bilaterale între statul grec şi cel român au înregistrat un curs sinuos, cu perioade negative, în ciuda perspectivei de aliați naturali în Balcani, dar şi cu evoluții pozitive[131]. Au existat numeroase încercări de construcție a unei alianțe, dar România, în ciuda simpatiei opiniei publice pentru încercările greceşti de unificare, a dat dovadă de o firească circumspecție față de planurile acestei *reconquiste*, în principal datorită faptului că regatul elen cunoştea o cronică deficiență a structurilor militare[132].

Un important eveniment pozitiv a fost, fără îndoială, semnarea, pe fondul creşterii pericolului bulgar, a unei Convenții comerciale ce s-a dovedit avantajoasă ambelor state (dar în special Greciei), act însoțit de un Protocol anex prin care comunitățile greceşti din România erau recunoscute ca persoane juridice[133]. Acesta sublinia trei niveluri ale chestiunii comunităților: 1. apartenența etnică (greacă) a acestora; 2. existența anterioară, recunoscută tacit de România; 3. averile pe care le stăpâneau[134].

Între factorii care au înveninat aceste raporturi se cuvin amintiți chestiunea macedoneană şi afacerea Zappa. S-a ajuns în două rânduri la întreruperea relațiilor diplomatice (în fapt au continuat să existe legături, fie directe, fie prin intermediari, între cele două guverne)[135], prima dată între 1892-1896, datorită problemelor insurmontabile

[128] Vezi amănunte în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, Bucureşti, 1967, volumul I (1859-1917), capitolul „Atena", semnat de Constantin N. Velichi, p. 325.

[129] El a rămas la post până la 1882, dar în acest scurt răgaz a reuşit să câştige încrederea regelui George al Greciei pe care îl şi consilia adesea. *Ibidem*, p. 335.

[130] Cf. Constantin N. Velichi, *Les relations roumano-grecques 1879-1911*, in RESEE, 7, 1969, nr. 3, p. 511.

[131] România avea o poziție privilegiată, pentru că îşi permitea teoretic luxul unor raporturi tensionate cu Grecia, aşa cum se exprimase chiar ministrul C. Esarcu, atenționând partea elenă că există zeci de mii de supuşi în România care ar fi lezați în interesele lor dacă ar apare aici „un curent contrar Greciei". Cf. *Reprezentanțele diplomatice ale României*, p. 338. Pe de altă parte, nici măcar perioadele de „normalitate" în raporturile bilaterale nu sunt scutite de bulversări negative în opinia publică iar faptul este sesizat în majoritatea gazetelor greceşti din România, sensibile la „curentele împotriva străinilor" dintr-un moment sau altul. Săptămânalul „Elpis", bunăoară, observa că unele foi româneşti fac jocul „naționalismului" (termenul apare cu obstinație şi este redactat cu litere latine în limba franceză) şi dă cazul „României June" care editează articole împotriva grecilor şi a istoriei lor şi care ar avea înscris în program „atacul împotriva străinilor şi al grecilor". Vezi „Elpis", nr. 9 din 22/5 mai 1900.

[132] Cauza acestei situații trebuie urmărită în starea economică a Greciei, al cărei buget anual se afla mereu în deficit. Astfel, forurile conducătoare preferau ca fondurile necesare înființării şi menținerii unei armate competitive să fie îndreptate spre consolidarea economiei. Spre exemplu, prețul plătit pentru mobilizarea decretată în 1880 a fost, conform raportului întocmit de ministrul român la Atena (Esarcu), un deficit de 60 de milioane de drahme. Cf. Constantin N. Velichi, *Les relations roumano-grecques 1879-1911*, p. 514.

[133] În text se face referire la un număr de opt comunități din Brăila, Calafat, Constanța, Galați, Giurgiu, Mangalia, Tulcea, Sulina.

[134] Cf. Stelian Brezeanu, Constantin Iordan, Horia C. Matei, Tudor Teoteoi, Gheorghe Zbuchea, *Relațiile româno-elene. O istorie cronologică*, Bucureşti, Omonia, 2003, p. 217-218.

[135] Cf. Constantin N. Velichi, *op. cit.*, p. 537.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care le punea succesiunea Zappa[136], apoi în 1905[137], după iradeaua sultanului Abdul Hamid (9 mai 1905) care acorda vlahilor drepturi egale cu ceilalți supuși din Imperiul Otoman[138].

Mediile greceşti din România au demarat campanii menite a apropia publicul românesc de probleme elenismului, cum a fost cea inițiată de T. Rubini în 1904. Acesta a creat un săptămânal bilingv, „Revista istorică româno-elenă“[139], în care se publicau articole despre influențele reciproce greco-române redactate de filoeleni ca academicianul C. Erbiceanu, sau de elenişti cunoscuți ca N.G. Dossios, alături de incursiuni ceva mai echilibrate, comparativ cu celelalte organe de presă greacă din România, sau cu ziarele româneşti „Țara“, „Universul“, „Adevărul“, în problema macedoneană[140]. Din păcate, inițiativa lui T. Rubini nu a putut supraviețui financiar mai mult de câteva luni, căci abonații, după un mai vechi obicei al locului, nu îşi onorau obligațiile materiale către redacția periodicului.

În ciuda unor eforturi lăudabile precum cel de mai sus, ambasadorul elen la Bucureşti, Tombazis, şi-a părăsit postul, eveniment urmat de reacția identică a ambasadorului român la Atena, I. Papiliu. De aici şi până la declanşarea unor ample şi violente campanii de presă în cele două state nu a fost decât un pas. Faptul a avut urmări din cele mai importante asupra comunităților şi şcolilor elene, mai ales că România a denunțat în acelaşi an (1 octombrie 1905) Convenția comercială încheiată la 19 decembrie 1900 cu Grecia, dar şi Protocolul anex. Pe de altă parte, dacă renunțarea la convenție era un fapt situat în limitele normalității şi acceptat de partea elenă, denunțarea protocolului anex a prilejuit noi dispute diplomatice care, în loc să limpezească situația, au accentuat diferendul, ducând la poziții ireconciliabile[141].

---

[136] Lucrurile sunt cunoscute şi nu vom insista. Vanghelie Zappa şi-a lăsat averea imobilă vărului Constantin (şi nu nepotului, cum apare în unele lucrări), iar acesta din urmă a stabilit prin testament statul elen ca moştenitor general, cu obligația îndeplinirii unor legate. La decesul acestuia, ambasada elenă de la Bucureşti a solicitat averea în cauză, dar autoritățile române au refuzat, invocând Constituția, după cum au refuzat şi arbitrajul Marilor Puteri semnatare ale Tratatului de la Berlin. În consecință Grecia, urmată de România şi-au retras ambasadorii şi doar după patru ani, prin eforturile Austro-Ungariei, s-au putut relua raporturile diplomatice. Cf. Spyridon Sfetas, *Cadrul istoric al relațiilor politice greco-române (1866-1913)*, în Leonidas Rados (editor), *Interferențe româno-elene (secolele XV-XX)*, p. 201.

[137] Chiar în 1904, opinia publică din România primea cu indignare vestea că Patriarhia Ecumenică refuza să aprobe cererea unor aromâni privind folosirea limbii române în serviciul divin.

[138] Terenul pe care s-au ciocnit violent interesele române şi elene a fost Macedonia, în vreme ce la Bucureşti şi Atena se înregistrau masive manifestări antigreceşti, respectiv antiromâneşti. Vezi sinoptica descriere a momentului în Stelian Brezeanu, Constantin Iordan, Horia C. Matei, Tudor Teoteoi, Gheorghe Zbuchea, *op. cit*. Să mai spunem că interesul grecilor pentru elenismul macedonean era un loc comun în presa de limbă greacă din România încă din deceniul opt al secolului XIX (în acest sens, vezi Olga Cicanci, *Presa de limbă greacă din România în veacul al XIX-lea*, p. 31-38).

[139] Programul revistei sublinia necesitatea „contactului intelectual între scriitorii ambelor națiuni“, cu atât mai necesar, pe măsură ce „duşmanii elenismului şi ai românismului, folosindu-se de ignoranța maselor… zădărnicesc încercările sincere făcute de bărbați înțelepți pentru stabilirea unui acord asupra intereselor reciproce“. Opinia publică era avertizată de acțiunea lor care ar avea un dublu şi periculos scop: înăsprirea relațiilor bilaterale româno-elene şi surparea sentimentelor de fraternitate dintre greci şi români. Cf. „Revista istorică româno-elenă“, nr. 1, 1 mai 1904, p. 2.

[140] O asemenea abordare echilibrată se poate observa în articolul „O lămurire” (nr. 1, 1 mai 1904, p. 8-10), unde se explicau motivațiile refuzului Patriarhului ecumenic Ioachim III de a recunoaşte româna ca limbă de cult în Macedonia. Alte asemenea exemple sunt articolele „Să judecăm drept“ (nr. 2 din 10 mai 1904, p. 6-9) şi „Să fim tari“ (nr. 3 din 17 mai 1904), ambele semnate de un anonim („un bun român“), primul despre introducerea limbii române în bisericile macedonene iar al doilea despre cadrul relațiilor politice între Grecia şi România şi a perspectivelor de colaborare, inclusiv militară.

[141] În răspunsul ministrului elen de externe din 10 octombrie 1905, la denunțarea Convenției comerciale, se afirma (şi argumentele ni s-au părut, cel puțin la prima vedere, logice) că elementele cuprinse

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

5. Inspecțiile autorităților şi pedepsirea şcolilor în anul 1905. Consecințele acestor inițiative şi reacțiile mediilor greceşti

În condițiile externe dificile ale anului 1905 şi pe fondul unui uşor dar continuu recul al elenismului din România[142], faptul că în unele şcoli greceşti se neglija minima educație în spiritul culturii române şi a ataşamentului față de patria gazdă, convinge Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice să inițieze, aşa cum o dovedesc documentele epocii, o serie de controale repetate la instituțiile educative greceşti, fie ale comunităților, fie particulare, aplicând sancțiuni extrem de dure, care mergeau până la închiderea şcolilor.

După cum s-a văzut mai sus, autoritățile luaseră şi până atunci, în urma unor inspecții, măsuri împotriva directorilor de şcoli private care nu respectau, din diverse motive, normele şi regulamentele din domeniu, dar de această dată toate elementele indică o campanie premeditată şi motivată politic (între altele pentru că sunt vizate cu deosebire instituțiile educative greceşti) care trebuia să funcționeze ca mijloc de presiune împotriva guvernului elen.

Pe baza unor rapoarte întocmite de inspectorii competenți (E. T. Cancicov, pentru şcolile de fete, şi Gh. Răşcanu, pentru cele de băieți), care acuzau grave nereguli la şcolile inspectate (adunarea în clădirea şcolii de la elevi de fonduri destinate marinei Greciei, utilizarea de cărți didactice neautorizate, suprapopularea claselor, lipsa igienei, încărcarea orarului, prezența unor cadre didactice subcalificate şi a unor directori care nu cunosc limba română) şi la recomandarea Consiliului Permanent al Instrucțiunii, ministrul M. Vlădescu ia decizia închiderii unor şcoli din Brăila (şcoala de băieți a comunității greceşti, condusă de Anton Papaconstantinidis şi Institutul „Progresul", condus de Spyridon Panagiotopoulos), Sulina[143] (şcolile de fete şi băieți ale comunității elene, conduse de Zenovia Porfyra şi Polytimios Kelaiditos), Tulcea (şcoala de băieți a comunității, director Evangelos Kodris), Constanța (şcolile de fete şi băieți ale comu-

în Protocolul anex nu pot fi subiect al denunțării, pentru că recunoaşterea unor persoane morale (comunitățile elene) nu poate fi efemeră, nici subordonată unei convenții încheiată pe o durată stabilită. În plus, susținea Rhallis, articolul III (pe baza căruia a acționat unilateral partea română) face referire doar la posibilitatea denunțării convenției în vreme ce Protocolul, un acord diplomatic independent de Convenția comercială, care a recunoscut definitiv ca persoane juridice bisericile greceşti (de care depindeau şi şcolile) din lista anexată, nu poate fi denunțat. Reacționând, guvernul român susținea ideea că respectivele comunități greceşti, la fel ca toate instituțiile similare româneşti sau străine, beneficiază de statut de persoane juridice în virtutea legilor interne ale țării. În continuare, misiva generalului Lahovary atenționa clar partea elenă că atitudinea guvernului pe care îl reprezenta în chestiunea comunităților greceşti se va calchia pe cea a guvernului grec într-o chestiune „qui a blessè si profondement les droits sacrés de l'humanité et le sentiment national du peuple roumain", aluzie la interesele româneşti în Macedonia, o altă față a aceleiaşi monede. Vezi *Documents diplomatiques. Conflict Gréco-Roumain 1905*, Ministère des Affaires Étrangere, Bucarest, 1905, documentele V2 şi V6, p. 95, respectiv 103-104.

[142] La finalul secolului XIX se înregistrează ultimele valuri de imigranți greci şi situația deloc mulțumitoare a comunităților elene, după atâtea zeci de ani de conviețuire pe teritoriul românesc, iese pregnant în evidență. Cauzele erau multiple, iar săptămânalul „Elpis" le aranja în două categorii. Pe de o parte, cele externe, între care mai importantă este părăsirea culturii greceşti de către societatea română şi orientarea spre civilizația apuseană. Cele interne erau însă mai dificil de acceptat pentru grecii de aici: lipsa unui sistem educativ competitiv; o perspectivă greşită asupra relației cu ceilalți (autoizolarea); şocul integrării într-o țară în care nimic nu mai seamănă cu realitățile de acasă; absența sprijinului statului elen, unde nu există nici măcar un departament al emigrației; inconsistența sentimentului ajutorului reciproc între coloniştii greci. Vezi articolul „Grecii din România" (Οι Έλληνες εν Ρωμουνία), în „Elpis", nr. 9 din 22/5 mai 1900.

[143] La 1898, un călător grec pe Dunăre, S.V. Paraskevopoulos, se arăta încântat de comunitatea elenă foarte energică din Sulina, admirându-i „şcolile excelente şi biserica cum se cuvine". Cf. Paula Scalcău, *Grecii din România*, Bucureşti, Editura Omonia, ediția a II-a, 2005, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nităţii elene, conduse de Matida Zannetou şi Filip Manos). Alte şcoli au primit, prin aceeaşi procedură, pedeapsa avertismentului secret: Institutul Atena din Galaţi, condus de Denis Pylarinos[144], şcoala de fete a comunităţii Tulcea, condusă de Aspasia Nikoidou, şcolile de băieţi şi fete a comunităţii Galaţi, conduse de Pan. Panagopoulos şi Aik. Kardamitzy.

Campania dirijată împotriva şcolilor greceşti nu putea trezi reacţii ferme din partea autorităţilor statului elen, relaţiile diplomatice fiind oficial întrerupte, şi chiar în sânul comunităţilor greceşti din România răspunsurile au fost firave, pentru că atmosfera era supratensionată pe fondul diferendului româno-elen, în care evenimente, precum atacarea unor localuri greceşti sau expulzarea unor personalităţi de origine elenă, consumau mai toată energia mediilor greceşti[145].

Dacă elevii instituţiilor închise s-au putut îndrepta spre alte şcoli greceşti, contextul devenea critic pentru unii profesori[146] iar situaţia aceasta se reflectă foarte bine în presa greacă a vremii, unde anunţurile de dascăli şi chiar directori în căutare de lucru se înmulţesc simţitor[147]. Pe de altă parte, în aprilie 1906 era programat Congresul al II-lea al educaţiei greceşti, la care numeroşi profesori din România şi-au anulat participarea din pricina evoluţiilor negative în acest registru[148].

În general, comunităţile s-au supus deciziilor aspre ale Ministerului; cunoaştem o singură excepţie: şcoala comunităţii elene din Brăila, condusă de Anton Papaconstantinidis, care a continuat să funcţioneze pentru scurt timp şi după ce a fost închisă oficial. A fost nevoie de intervenţia calmă şi fără incidente a poliţiei, care a închis şcoala şi a trimis acasă copiii[149].

Concluzii

Nu încape îndoială asupra faptului că şcolile greceşti (atât aşezămintele private cât şi cele ale comunităţilor) din România erau instituţii concepute exclusiv, mai ales începând cu deceniile nouă-zece, pentru educaţia copiilor grecilor stabiliţi provizoriu sau definitiv, în spaţiul românesc. Cazurile elevilor de alte naţionalităţi (evrei, bulgari, români, etc.) sunt rare şi nereprezentative. Mai mult, programa după care studiau aceşti copii era cea a şcolilor publice din regatul elen, iar profesorii şi manualele şcolare provin, în mare parte, tot de acolo.

Scopurile declarate diferă de la o unitate la alta, în funcţie de structură, posibilităţi financiare, corp profesoral şi populaţie şcolară. Ceea ce le apropie este tendinţa de a facilita tinerilor o instrucţie morală şi o dezvoltare intelectuală care să le permită, după absolvire, ocuparea unor poziţii în societate pe măsura instrucţiei primite. Unele şcoli merg mai departe, pregătind elevii pentru profesia de comerciant sau pentru studiile

[144] Documentele de arhivă ne arată că autorităţile intenţionau închiderea institutului (maximul pedepsei), dar D. Pylarinos s-a apărat foarte bine la judecată şi a beneficiat de sprijinul consistent al presei elene; astfel, un lung articol intitulat „Institutele greceşti în România“ (Τα ελληνικά εκπαιδευτήρια εν Ρωμουνία) era dedicat exclusiv cazului Pylarinos (vezi „Iris“, nr. 1531 din 11 noiembrie 1905).

[145] Doar ziarul „Iris“ a fost mai receptiv la acest scandal. Articolul în care se prezenta judecarea institutului Pylarinos (nr. 1531 din 11 noiembrie 1905) era urmat de un altul, la numai o lună de zile, în care se întocmea un bilanţ al pedepselor primite de şcolile greceşti (nr. 1544 din 10 decembrie 1905).

[146] Obiceiul de a preda la mai multe instituţii a redus însă din şocul resimţit la închiderea şcolilor.

[147] Vezi, spre exemplu, ziarul „Kosmos“, nr. 50, 10 aprilie 1906 („profesor licenţiat, cu experienţă îndelungată, cunoscător de limbi străine, cu autorizaţie de predare, caută post“).

[148] Cf. „Iris“, nr. 1540, 1 decembrie 1905.

[149] Cf. „Iris“, nr. 1545, 15 decembrie 1905.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

superioare pe care aceştia le puteau urma în Grecia sau în centre universitare europene. Interesant şi îngrijorător totodată (şi aceasta nu doar din perspectiva autorităților, care doreau, în mod evident, asimilarea grabnică a minorităților) este faptul că nicio şcoală elenă nu îşi propunea a pregăti elevii pentru accesul la universitățile româneşti. În mod tradițional, educația națională alături de cea creştină jucau un rol important, fiind printre lianții fundamentali care legau comunitățile greceşti din România de restul diasporei şi de statul grec.

Aceste construcții educative se adaptează în ritmuri inegale mediului românesc şi cerințelor unei educații moderne, pe măsură ce autoritățile sporesc controlul asupra lor. De altfel, s-a văzut clar la 1905 că şcolile elene reprezentau doar nişte instituții tolerate de statul român, considerate adesea de responsabilii ministerului de profil ca aducătoare de deservicii în fapt instrucției autohtone, aceasta după ce sistemul public românesc de instrucție reuşise să se organizeze mai bine şi să se conecteze la circuitele europene.

Să spunem că, dacă inspecțiile concretizate la finalul perioadei luate în dezbatere, au fost condiționate politic, problemele erau reale, iar două categorii de nereguli atrăgeau, conform Regulamentului din 1896, automat închiderea şcolilor: utilizarea de manuale neautorizate şi lipsa cunoştințelor de limbă română la directorii de şcoli. Celelalte nereguli de care se făceau vinovate direcțiunile şcolilor greceşti, legate de încărcarea orarului, de lipsa igienei în şcoli, prezența unui personal subcalificat etc., erau tare ale sistemului de învățământ din România care s-au menținut mult peste ani.

Astfel, Dr. Drugescu, inspectorul sanitar al şcolilor din Bucureşti, constata la 1905 şi la şcolile publice aceleaşi probleme de ordin material ca în institutele particulare: multe clase sunt necorespunzătoare (umbră sau soare excesiv, igrasie, suprapopulare, neventilate, mobilier necorespunzător, latrine cu risc pentru sănătatea elevilor, murdărie) şi recomanda Ministerului să nu mai dea autorizații pentru institute private decât celor ce aduc garanții morale şi materiale că vor găsi localuri bune[150]. Dincolo de latura materială, nici cea educativă nu era în măsură de a satisface pretențiile unei societăți într-o evoluție accelerată, dornică de ajunge din urmă Europa civilizată. Aşadar, nu poate mira faptul că un raport din 1892-1893 constata că la majoritatea şcolilor secundare din România atât administrația, cât şi procesul didactic lasă mult de dorit, iar educația patriotică lipseşte aproape cu desăvârşire[151].

Observăm că un motiv esențial al pedepselor acordate şcolilor greceşti, pe lângă cel amintit deja (mijloc de presiune pentru modelarea atitudinii guvernului elen în chestiunea macedoneană) pare să fi fost, după cum rezultă dintr-un raport confidențial din Constanța, stoparea propagandei panelenice întâlnită aici şi educarea, cel puțin a fiilor de cetățeni români, în iubirea față de noua patrie, România[152]. Presiunea asupra şcolilor era în aceste condiții un instrument de purificare ideologică şi de sprijin în politica externă.

Există încă o dovadă, poate mai evidentă, care vine în sprijinul afirmației noastre. Şansa face ca unul dintre inspectorii şcolilor private din acea perioadă, Gh. Răşcanu, să publice o carte în care îşi developează concepția şi, prin extensie, a contemporanilor săi

[150] *Îmbunătățirile ce trebuiesc aduse şcolilor publice şi private*, în „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice“, nr. 242 din 1 aprilie 1905, p. 5033-5073. Interesant că în tabelul său conținând şcolile private din București, „Şcoala greacă Bunavestire“ (din str. Domniței) apare ca având o stare bună, cu 90 de locuri şi 104 elevi.

[151] *Raport general pe anul şcolar 1892-1893*, în „Buletinul oficial al Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice“, vol. 1, nr. din 3-15 septembrie 1893, p. 85-87.

[152] Cf. ANIC, fond MCIP, dosar 954/1905, f. 44-45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(dar cu deosebire a funcționarilor din registrul educației), cu privire la școlile private conduse de străini. El constată că în majoritatea școlilor particulare străine instrucția este de o calitate foarte slabă, că nu se aplică legile și regulamentele școlare, și mai ales, nu există respect „față de țară și față de români", profesorii străini urmărind scopuri naționaliste. Propunea ca soluție imediată numirea în fiecare școală privată a câte unui agent care să vegheze la respectarea legii, un fel de director de studii, plătit de asociația institutelor private, și care, fiind implicat didactic la fața locului, avea posibilitatea „să împiedice din vreme spiritul antinațional, când îl observă". Cum nici această măsură nu i se pare inspectorului suficientă pentru durata lungă, opinează că doar „naționalizarea învățământului particular" ar putea rezolva numeroasele probleme ale sistemului educativ privat, pentru că există suficiente cadre didactice de naționalitate română care i-ar putea înlocui lesne pe străini, mai ales că „s-a dovedit că școlile conduse de profesori români sunt mai bune decât cele conduse de străini"[153].

Evident, asemenea poziții extreme nu puteau fi puse în aplicare și, la fel ca celelalte instituții private, școlile grecești și-au continuat existența, limitându-se la instrucția elevilor din propria etnie. Problemele reale semnalate de inspecții nu și-au aflat o rezolvare durabilă, pentru că trei decenii după evenimentele din 1905 și după semnarea unui nou Protocol privind bisericile și școlile grecești din România[154], alte inspecții scoteau la iveală același gen de cronice deficiențe.

YOUTH'S EDUCATION IN GREEK SCHOOLS OF ROMANIA (1860-1905)

This study undertakes to clarify at least part of the sundry aspects regarding the Greek schools of Romania and youth's instruction in these institutions between two essential dates: 1860 (the recognition of Hellenic communities by Al. I. Cuza) and 1905, year in which, against the background of the cooling bilateral relations with Greece, Romania denounced the Romanian-Hellenic Commercial Convention (and of the ancillary Protocol) entered into 5 years before, fact which had the most serious consequences on the educational Greek institutions on the Romanian territory.

There is not doubt that Greek schools of Romania were institutions designed mostly starting with the 9th-10th decades for the education of the children of the Greeks settled provisionally or permanently in the Romanian space. The cases of students of other nationalities (Jewish, Bulgarians, Romanians etc.) are rare and irrelevant. Moreover, the school curriculum of these children was the public school curriculum used in the Hellenic kingdom, and most teachers and school handbooks came from there too.

The success of a school depended directly on the number of Greeks of that locality, which is worth considering, especially as at the end of the 19th century, the last important waves of Hellenic immigration in Danubian cities are reported. Therefore, the most renowned schools were set up in Bucharest, Galati and Braila, where the Hellenic community was best represented numerically. We see in Galati, especially at the "Venieris" Institute, at that of Denis Pylarinos and at that run by Aglaia Levidi-Pylarinou, at Braila the "Progresul" Hellenic Institute and the "Dimoloulou" Institutes, and at Bucharest, even the school of the Hellenic community.

These educational establishments adapt unevenly to the Romanian environment and to the requirements of a modern education, as authorities increase their control over them. Hence, it was clearly seen in 1905 that Hellenic schools were merely institutions tolerated by the Romanian

[153] Gh. Răşcanu, *Istoricul învățământului particular în România…*, p. 250-251 şi 255-256.

[154] Alături de actul menționat, la Bucureşti erau semnate, la 31 august 1931, o Convenție de comerț şi de navigație şi o Convenție de stabilire. Cf. Stelian Brezeanu, Constantin Iordan, Horia C. Matei, Tudor Teoteoi, Gheorghe Zbuchea, *op. cit.*, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

state, often considered by the responsible of the specialized ministries as being detrimental to the autochtonous education, after the Romanian public educational system succeeded in getting better organized and in connecting to the European circuits.

In 1905, against the background of some acute political bilateral differences, against Greek schools there is an offensive managed by the Ministry of Education of the time that aimed, on the one hand, to stop the Hellenic propaganda met here and the education, at least of the Romanian citizens' children, to love their new country, Romania, and, on the other hand, it aimed to tailor the Hellenic Governments' attitude in the Macedonian issue. Therefore, the pressure on schools was, under these circumstances, an ideological purification tool and a foreign-policy supporting tool.

Greek schools declare different purposes from one establishment to another, depending on structure, financial possibilities, teaching staff and school population. They all converge to facilitate for the youth a moral education and an intellectual development that would enable them to fill after graduation certain positions in the society, according to the efforts made. Some schools go further, training students to be merchants or preparing them for higher education in Greece or European academic centers. We have not met, in the sources we had available, any Hellenic school that would aim to prepare students for Romanian universities, especially that, as we shall see below, the course structure and even the school curriculum were copies after those used in the Hellenic kingdom. National and Christian education played also an important part, being among the fundamental ligands that related Greek communities of Romania to the rest of the diaspora and to the Greek state, the nucleus of Hellenism.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GABRIEL ASANDULUI

MIŞCĂRILE STUDENȚEŞTI DE LA UNIVERSITATEA IEŞEANĂ, ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Primul război mondial a afectat profund mediul universitar românesc. Universitatea din Iaşi a fost închisă, din cauză că, după evacuarea Bucureştiului, localul acesteia a fost rechiziționat pentru Ministerul de Război. Organele de conducere ale acestei importante instituții de cultură, împreună cu profesorii, au făcut eforturi, pe parcursul anilor 1917 şi 1918, de a relua activitatea şcolară. În acest sens, au fost înaintate Ministerului Instrucțiunii şi guvernului numeroase cereri, prin care se solicita evacuarea Ministerului de Război din Palatul Universității[1]. De asemenea, se dorea asigurarea unor minime condiții pentru desfăşurarea procesului educațional.

Cererile repetate ale Senatului şi Rectorului au obligat Ministerul de război să înceapă evacuarea localului Universității ieşene, la 23 august 1918. Operația s-a dovedit una anevoioasă, astfel că anul universitar avea să se deschidă târziu, pe 14 februarie 1919, cu o solemnitate ținută în aula Universității[2].

Redeschiderea celei mai vechi instituții de învățământ superior din țară a condus la o serie de tulburări în mediul universitar şi nu numai. Menționăm că mişcările studențeşti, dintre cele două conflicte mondiale, au avut precedente şi înainte de primul război mondial. Astfel, în septembrie 1915, un grup de studenți ieşeni au comunicat Rectoratului, prin intermediul presei locale, că profesorii Virgil Arion şi Ilie Bărbulescu urmau a fi împiedicați a-şi ține cursurile[3]. Primul dintre ei a fost deranjat, la 20 decembrie 1915, cu ocazia unei conferințe ținute în aula Universității, de către un grup de 27 de studenți conduşi de Gr. Popa, student la medicină şi preşedintele *Centrului studențesc*[4]. Consecințele acestei mişcări au fost extrem de dure pentru studenți. Senatul universitar, întrunit în şedința din 22 decembrie 1915, a aplicat demonstranților următoarele pedepse: 23 dintre ei au fost admonestați; conducătorilor mişcării li s-a interzis să se prezinte la sesiunea din iunie 1916[5]. Aceste pedepse au fost considerate prea blânde de rectorul Universității, Constantin Stere, care dorea ca măsurile luate să fi fost mult mai severe. Pedepsele aplicate n-au avut însă darul de a calma spiritele, ba dimpotrivă, putem spune că le-au inflamat. Astfel, *Cercul studențesc* a refuzat să se supună hotărârilor Senatului. *Societatea studenților în medicină români*, printr-o adresă oficială, înaintată rectorului Stere, şi-a făcut cunoscută poziția, declarând că aprobă

[1] Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței*, Iaşi, Editura Junimea, 1977, p. 61.
[2] ANI, fond Univ. „Al. I. Cuza", Rectorat (în continuare Rectorat), dosar 902/1919, f. 256.
[3] *Ibidem*, dosar 858/1916, f. 5.
[4] *Ibidem*, f. 7.
[5] *Ibidem*, f. 8.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 253–272

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„fapta demnă şi patriotică“ a studenților care au împiedicat conferința profesorului Virgil Arion[6].

Luând act de atitudinea celor două asociații studențești, membrii Senatului universitar, întruniți în şedința din 29 ianuarie 1916, au hotărât retragerea autorizațiilor de funcționare a celor două organizații studențești[7]. Măsura adoptată n-a făcut decât să accentueze starea de tensiune din cadrul Universității ieşene. La 26 ianuarie 1916 fusese declanşată deja „greva generală“ care degenerase în violențe extrem de grave. În fața acestei situații, conducerea Universității a hotărât suspendarea cursurilor, pe o perioadă de două săptămâni, începând cu 28 ianuarie 1916[8].

În fața valului de tulburări, cărora nu îi găsea rezolvare, rectorul Stere şi-a prezentat demisia, la 16 februarie 1916[9]. El nu a văzut în studenți principalii vinovați ai mişcărilor care aveau loc, ci doar instrumente ale celor „care i-au îndemnat la insubordonare şi la rezistență“[10]. Mişcările studențeşti de la finele anului 1915 şi începutul celui următor au încheiat un ciclu şi au deschis calea spre o nouă etapă a mişcărilor studențeşti. Evenimentele prezentate au fost ultimele mişcări studențeşti dinainte de închiderea Universității ieşene.

Anul universitar 1918-1919 avea să fie redeschis cu o întârziere de câteva luni, în condițiile grele cauzate de război. Astfel, laboratoarele Facultății de Ştiințe erau descompletate. De asemenea, lipsea combustibilul necesar încălzirii sălilor de curs. Cu toate acestea, conducerea Universității, avându-l în frunte pe profesorul N. Leon, iar după demisia acestuia[11], din 28 decembrie 1918, pe profesorul Iulian Teodorescu, a făcut eforturi pentru redeschiderea şi funcționarea, în condiții normale, a celei mai vechi instituții de învățământ superior a României moderne.

Universitatea din Iaşi s-a confruntat, după primul război mondial, cu o serie de noi probleme pe care nu le cunoscuse până atunci. Numărul studenților a crescut constant, astfel că, în anul şcolar 1918-1919, Universitatea avea peste 3.000 de studenți[12]. Aceştia se vor organiza în mai multe societăți care vor iniția ample mişcări în rândul studențimii. Senatul universitar, întrunit în şedința din 21 mai 1919, a autorizat constituirea *Societății studenților în Drept*, *Societății studenților români în Electrotehnică*, dar şi a *Asociației generale a studenților evrei*[13]. Aceste societăți s-au constituit într-un centru universitar cum, de altfel, se vor crea şi în celelalte oraşe universitare ale țării (Bucureşti, Cluj, Cernăuți). Primul congres național al asociațiilor studențeşti a avut loc, în perioada 4-6 septembrie 1920, la Cluj. Delegația studenților ieşeni a fost condusă de Corneliu Zelea Codreanu, care a încercat să impună grupărilor studențeşti un program de orientare „național-creştină“. Cu toată opoziția studențimii „democrate“, propunerea sa a fost votată de Congres. Prima consecință a acestei măsuri a fost excluderea societăților studențeşti evreieşti din centrele universitare[14].

Întreaga perioadă interbelică a fost marcată de mişcări ale studențimii române, care au avut ca prim obiectiv introducerea lui *numerus clausus* sau *numerus nullus* în

[6] *Ibidem*, f. 11.
[7] *Ibidem*, f. 12.
[8] *Ibidem*, f. 12-13.
[9] *Ibidem*, f. 23-25.
[10] *Ibidem*, f. 13-14.
[11] *Ibidem*, dosar 893/1918, f. 54.
[12] *Ibidem*, f. 76.
[13] *Ibidem*, f. 85.
[14] Maria Someşan, *Mişcarea studențească din 1922*, în „Anuarul Institutului de Istorie Recentă“, vol. I, 2002, Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

învățământ. Atitudinea studenților români reprezenta o continuare a agitațiilor studenţeşti naționaliste care au cuprins centrul şi estul Europei, imediat după primul război mondial. Astfel, în Ungaria, ca reacție la *Republica lui Bela Kun,* a fost legiferat, în septembrie 1920, *numerus clausus* în învățământ[15]. De asemenea, în noul stat cehoslovac a avut loc o puternică mişcare naționalistă a studenților, cauzată de numirea unui rector evreu în fruntea Universității din Praga[16]. De asemenea, universități din Germania, Austria, Polonia, Lituania au devenit, la diferite intervale de timp, teatrul unor acțiuni de aceeaşi natură.

La Universitatea ieşeană lucrurile au fost şi mai complicate din cauza apartenenței unor studenți la mişcarea comunistă. În marea lor majoritate simpatizanții acestui curent, care venea dinspre Răsărit, proveneau din rândul studențimii basarabene. Astfel, Siguranța avea să-i aresteze pentru acțiunile lor, cu tentă propagandistică, pe studenții Timotei Marin, Elisei Marin şi Liuba Elbert. În semn de protest față de arestarea acelor colegi, o parte a studenților originari din Basarabia a declanşat „greva cursurilor pe timp de 3 zile", între 28 şi 30 martie 1921, cerând eliberarea celor arestați[17].

Putem spune că, după primul război mondial, studențimea din România a fost atrasă tot mai mult în sfera politicului, din rândurile ei recrutându-se cadrele de conducere a tuturor formațiunilor politice, inclusiv a grupărilor de dreapta sau de extremă dreaptă. Ostilitatea față de studenții evrei a devenit cu timpul tot mai evidentă, iar acțiunile studenților creştini tot mai numeroase. Mişcările acestora au avut loc atât în interiorul Universității cât şi în afara acesteia. La 24 octombrie 1922, la Teatrul Național din Iaşi, a fost prezentată piesa *V-a venit numirea*, care a avut în distribuție şi o artistă evreică. Un grup de 50-60 de studenți „naționalişti" conduşi de I. Sârbu, A. Ibrăileanu şi I. Gârneață a împiedicat desfăşurarea piesei. Ba mai mult, cantina studenților evrei din strada Lăpuşneanu cât şi căminul lor din strada Păcurari au devenit ținta studenților „naționalişti"[18].

În replică, comunitatea evreiască a luat hotărârea ca nici un membru al ei să nu mai participe la nici o piesă de teatru până când „nu li se va acorda satisfacția legitimă"[19].

În acelaşi timp, *Asociația Generală a studenților evrei* din Universitatea ieşeană s-a întrunit, în data de 31 octombrie 1922, şi a redactat un memoriu pe care l-a înaintat rectorului Traian Bratu. Reprezentanții ei solicitau conducerii Universității convocarea, într-o şedință comună, a tuturor comitetelor societăților studenţeşti legal constituite, prilej cu care trebuiau să fie blamați cei care au tulburat desfăşurarea spectacolului, iar actul prin care aceştia erau dezavuați trebuia să fie dat publicității şi înaintat autorităților[20]. De asemenea, reprezentanții *Asociației* doreau judecarea conducătorilor mişcării potrivit Regulamentului de disciplină al Universității. Totodată, se considera necesară constituirea unei reprezentanțe legale şi autorizate a studențimii pe lângă autoritățile Iaşului pentru a preveni declanşarea unor noi tulburări. În componența acesteia urma să intre şi un reprezentant al *Asociației Generale a studenților evrei*.

La finele lui 1922 s-a declanşat în mediul universitar românesc cea mai amplă mişcare de protest a studențimii care a constituit un punct de reper pentru toate mişcările

[15] Nicolas M. Nagy-Talavera, *Fascismul în Ungaria şi România*, Bucureşti, Editura Hasefer, 1996, p. 96.

[16] Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail". Mişcare socială şi organizație politică – O contribuție la problema fascismului internațional*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 110.

[17] ANI, Rectorat, dosar 953/1921, f. 3.

[18] *Ibidem*, dosar 1000/1921, f. 481.

[19] *Ibidem.*

[20] *Ibidem*, p. 482.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ce au urmat. Întregul an fusese marcat de câteva evenimente care influențaseră într-o anumită măsură mișcarea studenților din decembrie. Astfel, în ianuarie 1922 a luat ființă *Uniunea Național Creștină*. Organul de presă al noii formațiuni politice a apărut la 1 aprilie 1922 şi a avut drept scop soluționarea „problemei jidovești" în România[21]. Bazele *Uniunii* au fost puse de profesori cu o mare influență asupra studenților, savantul Nicolae Paulescu de la Facultatea de Medicină din București, profesorul Corneliu Şumuleanu de la Facultatea de Medicină din Iaşi şi profesorul A. C. Cuza de la Facultatea de Drept a Universității ieşene.

Un alt eveniment important, strâns legat de evenimentele din decembrie 1922, a fost desființarea *Centrului universitar studențesc* din Iaşi şi înlocuirea sa, la 20 mai 1922, cu *Asociația Studenților Creştini*, care a jucat un rol important în acțiunile desfăşurate de studențimea ieşeană în perioada interbelică. Paralel cu constituirea acestei asociații, la Iaşi, s-au pus bazele, la 27 mai 1922, unui grup format din Grigore Ghica, Ilie Gârneața, Ion Blănaru, Aurel Ibrăileanu, Vladimir Frimu, Vasile Iaşinschi, Constantin Ghica, Grigore Mihuț ş.a. Avându-l în frunte pe Corneliu Zelea Codreanu, respectivul grup avea ca obiectiv lupta împotriva elementelor străine pentru reînstăpânirea românismului[22].

Declanşarea incidentelor de la finele anului 1922 s-a suprapus peste un val de nemulțumiri care existau în sânul studențimii. Lipsurilor materiale pe care studenții trebuiau să le suporte (hrană, cazare, transport, taxe) li se mai adăugau insuficiența sălilor de curs şi a materialului didactic. Universitățile din Iaşi şi Bucureşti resimțeau efectele creşterii exagerate a numărului de studenți în comparație cu anii antebelici. Astfel, dacă în 1914 Facultatea de Drept din Iaşi a avut 152 de studenți, în 1921 numărul lor a crescut la 725. De asemenea, Facultatea de Litere şi Filosofie nu avea, în 1914, decât 32 de studenți, pentru ca, în 1921, numărul acestora să ajungă la 281[23]. Aceeaşi situație o întâlnim şi la Facultatea de Medicină, precum şi la aceea de Ştiințe. La nivelul Universității numărul studenților a crescut de peste cinci ori în 1921 comparativ cu anul 1914, mai exact de la 335 la 1.794 studenți[24].

Mişcarea studențească de la finele anului 1922 a izbucnit la Institutul de Anatomie al Facultății de Medicină din Cluj. Pretextul declanşării tulburărilor a fost oferit de aducerea şi expunerea în sala de disecție a cadavrului unui evreu. La vederea acestuia, toți studenții de religie mozaică au lăsat lucrul şi au părăsit sala de disecție, declarând grevă până când cadavrul conaționalului lor nu era predat comunității[25]. Atitudinea studenților evrei a atras reacția colegilor creştini, care s-au solidarizat împotriva primilor, declarând că refuză să intre în sala de disecție dacă nu este reglementată problema frecvenței studenților evrei în sala de disecție şi dacă se mai face caz de originea şi confesiunea cadavrelor aduse pentru studiul comun al studenților[26]. În seara aceleiaşi zile, de 29 noiembrie 1922, studenții creştini, cărora li s-au adăugat un număr important de persoane particulare (români, unguri, saşi), au manifestat pe străzile Clujului, spărgând firmele unor prăvălii cunoscute ca practicând prețuri speculative şi devastând redacția şi tipografia ziarului „Uj Kelet", ostil studențimii[27].

[21] „Apărarea Națională", an I, nr. 1, 1 aprilie 1922, p. 1.
[22] Maria Someşan, *op. cit.*, p. 191.
[23] ANI, Rectorat, dosar 1003/1922, f. 428.
[24] *Ibidem.*
[25] „Înfrățirea", Cluj, an III, No 671, 30 noiembrie 1922, p. 4.
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, studenţii creştini de la Facultatea de Medicină au înaintat rectorului Iacobovici un memoriu: „Noi, studenţii anului întâi de la Facultatea de medicină din Cluj, observând lipsa totală a cadavrelor evreieşti din sălile de disecţie şi cum numărul studenţilor israieliţi e în majoritate covârşitoare, cu onoare vă rugăm să binevoiţi a primi cererea noastră de a interveni pe lângă comunitatea israielită ca aceasta să facă pentru ştiinţă aceleaşi sacrificii faţă de credinţele religioase, cum noi creştinii le-am făcut şi le facem.

Creştinii şi evreii au aceleaşi drepturi, se vor bucura de aceleaşi privilegii, trebuie deci ca şi datoriile şi sacrificiile să fie egale şi pentru unii şi pentru alţii.

Socotim că nu este vina noastră dacă societatea israielită priveşte ştiinţa şi binefacerile ei prin prisma concepţiilor de acum câteva secole şi ca atare noi credem, considerând şi noi disecarea cadavrelor ca o profanare a credinţelor şi datinilor noastre strămoşeşti, rugăm Consiliul profesoral să aprobe hotărârea noastră de a nu îngădui studenţilor evrei să disece până ce comunitatea israielită nu va trimite treptat Institutului de Anatomie cadavre de evrei în raport cu numărul de studenţi evrei“[28]. După cum am mai precizat, nemulţumirile studenţilor creştini erau cauzate de insuficienţa cadavrelor pentru disecţie şi, în special, de absenţa cadavrelor de evrei, ştiut fiind faptul că nici un cadavru de evreu nu intra în sălile de disecţie fără ca imediat să fie revendicat de comunitatea israielită.

Evenimentele de la Cluj aveau să fie prezentate de presa din România în funcţie de poziţia şi interesele fiecărui cotidian. Astfel, ziarul „Adevărul“, din 3 decembrie 1922, a arătat că devastările care au avut loc la Cluj au reprezentat „un pas mai departe în acţiunea antisemită“ de la instalarea liberalilor la conducerea ţării[29]. Ziariştii acestui organ de presă au văzut în lipsa cadavrelor evreieşti din sălile de disecţie doar „un pretext neserios“ pentru declanşarea acestor manifestări, pretext folosit cu dibăcie de cabinetul I.I.C. Brătianu. „Adevărul“, ca, de altfel, şi alte ziare bucureştene îi considerau pe liberali adevăraţii iniţiatori ai evenimentelor de la sfârşitul anului 1922.

Mişcarea studenţească de la Cluj avea să se extindă în toate centrele universitare, inclusiv la Iaşi. Aici atenţia studenţilor avea să se îndrepte asupra redacţiilor ziarelor „Opinia“ şi „Lumea“, cu o orientare filosemită. Pe 5 decembrie 1922, studenţii creştini au devastat sediul redacţiei şi administraţiei ziarului „Opinia“, precum şi tipografia Goldner[30]. După ce au terminat cu sediul acestui ziar, studenţii creştini s-au îndreptat spre strada Ştefan cel Mare, unde se afla sediul cotidianului „Lumea“, care a avut şi el soarta „Opiniei“. De aici s-au dus la Institutul de editură „Versuri şi proză“ pe care l-au distrus complet[31]. Devastarea celor două ziare a împiedicat apariţia lor în următoarele zile. Dar redacţiile celor două cotidiene au încercat să înlăture consecinţele nefaste ale evenimentelor din 5 decembrie. Astfel, redactorii de la „Opinia“ au fost primiţi în sediul „Vieţii româneşti“. În acelaşi timp, ediţia din 8 decembrie 1922 a „Opiniei“ a apărut în editura „Vieţii româneşti“. Acest fapt a stârnit nemulţumirea studenţilor creştini care au solicitat direcţiunii „Vieţii româneşti“ să renunţe la tipărirea respectivului ziar, subliniind că, în caz contrar, vor avea loc manifestaţii împotriva „Vieţii româneşti“[32].

În faţa amplelor proteste studenţeşti, profesorii Universităţii ieşene s-au întrunit, în şedinţa din 7 decembrie 1922 a marelui colegiu unde, în urma unor discuţii aprinse, a

[28] *Ibidem.*
[29] „Adevărul“, Bucureşti, an XXXV, nr. 11683, 3 decembrie 1922, p. 3.
[30] „Opinia“, Iaşi, an XIX, nr. 4662, 8 decembrie 1922, p. 4.
[31] *Ibidem.*
[32] „Dimineaţa“, Bucureşti, an XIX, nr. 5784, 9 decembrie 1922, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost adoptat un apel adresat studenţimii. Profesorii prezenţi au dezaprobat actele de violenţă la care s-au dedat unii studenţi, subliniind că manifestări de acest gen nu fac decât să micşoreze prestigiul Universităţii[33]. În acelaşi timp, corpul profesoral a făcut un apel călduros „la sentimentele de umanitate şi bună chibzuinţă a tuturor studenţilor, îndemnându-i la linişte“[34]. În finalul apelului, colegiul universitar adresa studenţilor invitaţia de a reveni la cursuri pentru a evita, astfel, sancţiunile cerute de Minister.

În aceeaşi zi, în Camera Deputaţilor, profesorul I. Simionescu s-a adresat ministrului instrucţiunii arătând că, pe lângă evenimentele cunoscute, s-a mai desfăşurat la locuinţa rectorului Traian Bratu o altă manifestaţie a studenţilor, în timpul căreia s-a cerut demisia acestuia. În opinia sa, această acţiune îşi avea obârşia „într-un îndelungat conflict ce dăinuieşte la Universitatea din Iaşi între decanul unei facultăţi deoparte şi senatul universitar împreună cu rectorul de altă parte. Hotărâri ale senatului nu sunt urmate de decanul facultăţii de drept, care paralizează astfel armonia ce trebuie să existe într-o universitate, periclitând şi menţinerea ordinii printre studenţi“[35]. Intervenţia profesorului ieşean era, de fapt, o capcană întinsă ministrului Angelescu, care nu luase măsuri hotărâte pentru aplanarea conflictului dintre rectorul Bratu şi decanul A. C. Cuza, ştiut fiind faptul că ultimul era un apropiat al ministrului.

Preşedintele Uniunii Evreilor Pământeni (U.E.P.), dr. Adolphe Stern, deputat în Parlamentul României, a intervenit în discuţiile provocate de agitaţiile antisemite, subliniind că acestea reprezentau pentru el „o adevărată dezamăgire amară şi dureroasă, pentru că se pare că ar fi reînvierea acelei boli complicate, care a bântuit în vechiul regat, şi în contra căreia eu am dus o aprigă luptă mai bine de o jumătate de veac“[36]. Acelaşi deputat afirmă că cererile studenţilor creştini au fost doar pretexte pentru declanşarea mişcărilor antisemite în rândul studenţimii. El vedea drept cauză, a acestor tensiuni din sânul societăţii româneşti, constituirea *Uniunii Naţionale Creştine*, ale cărei baze fuseseră puse la începutul anului 1922 de A. C. Cuza, profesorul Paulescu şi o serie de apropiaţi ai primului, care părăsiseră odată cu el Partidul Naţionalist-Democrat[37]. Aceeaşi cauză avea să fie identificată şi de C. G. Costa-Foru, care a susţinut această idee în articolul *Protestare contra faptelor de violenţă* apărut în ziarul „Adevărul“[38].

Mişcările studenţeşti au determinat guvernul liberal să ia atitudine, după ce, la început, stătuse în expectativă. Astfel, la Iaşi au fost trimişi, pentru a calma spiritele, secretarul general al Ministerului de Interne, Richard Franasovici, şi secretarul general al Ministerului Instrucţiunii, Valaori. Acesta din urmă s-a întâlnit cu rectorul Universităţii din Iaşi, Traian Bratu, care i-a înmânat moţiunea votată de marele colegiu, prin care răspunderea era aruncată în curtea Ministerului Instrucţiunii, acuzat că n-ar fi rezolvat la timp Conflictul dintre Facultatea de Drept şi Senatul universitar[39].

De asemenea, reprezentantul Ministerului Instrucţiunii s-a întâlnit cu două delegaţii ale studenţilor creştini. Una dintre acestea şi-a exprimat dorinţa ca liniştea să fie restabilită în Universitate şi să nu se mai protesteze contra prezenţei studenţilor evrei la cursuri. Cealaltă delegaţie, a studenţilor naţionalişti, a cerut cu insistenţă aplicarea

[33] „Opinia“, an XIX, nr. 4664, 10 decembrie 1922, p. 1.
[34] *Ibidem*.
[35] DAD, nr. 5, şedinţa din 7 decembrie 1922, p. 31-32.
[36] *Ibidem*, p. 33.
[37] *Ibidem*, p. 34.
[38] „Adevărul“, an XXXV, nr. 11890, 10 decembrie 1922, p. 1.
[39] „Dimineaţa“, an XIX, nr. 5785, 10 decembrie 1922, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principiului „numerus clausus“ în ceea ce îi priveşte pe studenţii evrei, precum şi rezolvarea chestiunii cadavrelor evreieşti la facultatea de medicină. În timp ce reprezentantul ministerului se întâlnea cu cele două delegaţii, studenţii Facultăţii de litere au organizat o întrunire care s-a încheiat cu votarea unei moţiuni cu următorul cuprins: „1. Se protestează contra acuzaţiunii de antisemitism adusă studenţimii; 2. Se protestează contra presei care insultă şi provoacă; 3. Se regretă violenţele comise până acum, dar se recunoaşte legitimitatea manifestaţiunilor; 4. Se aderă la cele patru puncte formulate de medicinişti: «numerus clausus»; studenţii evrei să facă experienţe pe cadavre evreieşti; măsuri contra «Mântuirii» şi «Aurorei»; închiderea cercetărilor de la Cluj“[40]. Interesant este faptul că la această întrunire au luat parte şi studenţii evrei de la Facultatea de Litere.

La 10 decembrie 1922, în aula Facultăţii de Medicină din Bucureşti s-au adunat peste 1.000 de studenţi reprezentând toate centrele universitare ale ţării. În acest cadru au avut loc discuţii aprinse, încheiate cu alegerea unui comitet de acţiune şi cu votarea unei moţiuni.

Comitetul de acţiune a fost constituit, în special, din studenţii medicinişti: Ion Simionescu, Constantin Dănulescu, Titus Jipescu, Dumitrescu Marinescu-Slatina, Titus Cureleanu, Richard Tătaru, Sergiu Băcescu, Mircea Constantinescu ş.a.[41]. Moţiunea votată, la 10 decembrie, constituie documentul reprezentativ al generaţiei ’22, care reitera ideea că mişcarea studenţească nu avea un caracter antisemit, scopul ei fiind acela de a soluţiona unele „probleme de ordin superior cultural naţional“[42].

Aceeaşi moţiune conţinea şi alte cereri ale studenţimii, care vizau îngrădirea accesului la studii superioare a persoanelor care nu aveau cetăţenie română. De asemenea, se dorea ca admiterea în Universităţi şi în şcoli speciale superioare a concetăţenilor nenaţionali (în special evrei) să se facă în funcţie de proporţia lor numerică. Studenţii mai doreau şi adoptarea unor măsuri de încurajare a elementului naţional, pentru ca în toate ramurile de activitate ale societăţii să primeze elementul românesc. Problema cadavrelor a fost şi ea cuprinsă în moţiunea votată pe 10 decembrie 1922. Deşi studenţii se declarau apărători ai libertăţii presei, ei doreau sancţionarea acelor ziare „care insultă credinţa, neamul şi naţiunea română“. Se dorea astfel suprimarea definitivă a ziarului „Mântuirea“. O altă doleanţă înscrisă în moţiunea votată de reprezentanţii centrelor universitare a fost redeschiderea facultăţilor şi încetarea urmăririi penale a tuturor studenţilor implicaţi în mişcările declanşate la sfârşitul anului 1922. În încheierea documentului erau condamnate excesele la care s-au dedat unii studenţi cerându-se totodată sancţiuni contra provocatorilor[43]. După votarea moţiunii, studenţii au părăsit Facultatea de Medicină şi s-au îndreptat spre Universitate. Poliţia a încercat să împiedice manifestaţia studenţilor, însă a eşuat în tentativa sa. Acţiunea organelor de ordine nu a făcut altceva decât să amplifice nemulţumirile protestatarilor. Dacă până atunci se cerea ca „numerus clausus“ să fie aplicat doar în Universităţi, după acţiunea în forţă a poliţiei, studenţii au cerut extinderea sferei de aplicare a principiului „numerus clausus“ şi la nivelul barourilor. Revendicările s-au radicalizat, dorindu-se înlăturarea evreilor din comandamentele militare, expulzarea celor intraţi în ţară după 1916 şi interzicerea schimbărilor de patronime.

Ministerul Instrucţiunii şi-a exprimat public punctul de vedere vizavi de aceste cereri, declarând că în ceea ce priveşte „numerus clausus“ nu se poate admite o

[40] *Ibidem.*
[41] Maria Someşan, *op. cit.*, p. 196.
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem*, p. 196-197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asemenea cerere şi că nici un guvern nu ar accepta o distincție de asemenea natură „între cetățenii aceleaşi țări, făcând deosebire de cult sau de origine". În ceea ce priveşte cererea ca studenții facultăților de medicină să disece numai cadavrele coreligionarilor lor, ministrul a declarat că „aşa ceva nu există nicăieri în lume"[44]. În pofida atitudinii ostile a autorităților, studenții creştini au rămas fermi în susținerea prevederilor moțiunii adoptate, la 10 decembrie, şi au decis să-i împiedice pe colegii lor evrei să ia parte la cursuri.

Această situație o regăsim la toate Universitățile din țară. Cererile studențimii au fost analizate şi în şedințele Senatelor universitare. La Iaşi, în şedința din 16 decembrie 1922, decanul Facultății de drept, profesorul A.C. Cuza, a arătat necesitatea ca evreii să folosească cadavrele de evrei în sălile de disecție declarând că: „Chestiunea ridicată de studenți n-o putem discuta decât din punctul lor de vedere; cer cadavre de creştini pentru creştini şi căminuri numai pentru creştini. Dacă dumneavoastră nu aprobați cererile studenților, eu fac părere deosebită şi nu-mi asum răspunderea consecințelor"[45]. Starea tensionată existentă la Universitatea ieşeană l-a determinat pe prorectorul C. Bacaloglu, care gira conducerea acestei instituții de învățământ, în urma demisiei rectorului Traian Bratu, să suspende activitatea în sala de disecție până la primirea unui răspuns din partea Ministerului.

Nemulțumit de adoptarea acestei măsuri, A. C. Cuza a cerut ca sala de disecție să fie deschisă pentru studenții creştini, în timp ce colegii lor evrei să disece pe cadavrele ce le vor fi puse la dispoziție de comunitatea căreia îi aparțin[46]. Profesorul ieşean considera că Senatul universitar trebuie să-şi decline competența în chestiunea cadavrelor în favoarea Ministerului Instrucțiunii, care era autoritatea îndrituită să rezolve această problemă de „gravitate excepțională şi mare urgență"[47].

Cu acelaşi prilej, A. C. Cuza a adus în atenția Senatului universitar situația cauzată de un evreu medicinist care şi-ar fi bătut joc de cadavrul fostului brigadier silvic Răşcanu, „sfârtecându-l fără ca măcar familia să fi fost înştiințată despre încetarea din viață a membrului ei"[48].

După lungi discuții, Senatul a stabilit că chestiunea sălilor de disecție cât şi cea a rămânerii studenților evrei în căminele Universității sunt probleme de ordin general care privesc toate instituțiile de învățământ superior din țară şi, ca atare, competența pentru soluționarea acestei probleme revenea ministerului.

În cursul dimineții de 27 decembrie 1922, studenții evrei au fost împiedicați să pătrundă la cursul profesorului C. Şumuleanu, care a fost nevoit să-l suspende[49]. În şedința Senatului, din aceeaşi zi, s-a luat hotărârea încetării întregii activități de la spitalul Sf. Spiridon. Cu acest prilej, majoritatea profesorilor prezenți s-au pronunțat pentru continuarea cursurilor, în timp ce A. C. Cuza a declarat că profesorii nu se pot opune măsurilor luate de studenți şi tendinței de suspendare a activității Universităților, care se manifesta şi la nivelul celorlalte centre universitare.

Reacția guvernului a fost tardivă, iar principala măsură, luată de cabinetul I.I.C. Brătianu, a constat în interzicerea întrunirilor publice, exact în momentul în care partidele politice din opoziție aveau intenția de a iniția o serie de întruniri antiguver-

[44] *Ibidem*, p. 198.
[45] ANI, Rectorat, dosar 1004/1922, f. 188.
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem*, f. 189.
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem*, dosar 1006/1922, f. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

namentale. Ministrul Instrucţiunii, C. Angelescu, direct implicat în evenimentele care au zguduit România la finele anului 1922, a fost acuzat de presă că nu a reuşit să detensioneze situaţia şi că l-a sprijinit pe A. C. Cuza în disputa cu rectorul Traian Bratu. Astfel, ziarul „Adevărul", în numărul său din 27 decembrie 1922, îl incrimina pe conducătorul învăţământului românesc că nu face decât „să lucreze pe faţă în concordanţă cu dorinţele şi cerinţele d-lui A. C. Cuza"[50]. În ceea ce priveşte situaţia de la Iaşi, mai sus menţionatul ziar făcea referire la faptul că ministrul Angelescu n-a reuşit să dea o soluţie viabilă conflictului dintre rectorul Traian Bratu şi decanul A. C. Cuza, dându-se câştig de cauză ultimului: „Triumf pe toată linia pentru d. Cuza (…). Astăzi lucrul e clar. D. dr. Angelescu lucrează din răsputeri la trecerea Universităţii din Iaşi în mâinile d-lui A. C. Cuza"[51]. În finalul articolului era cerută demisia ministrului care, în opinia redactorului de la ziarul „Adevărul", nu era altceva decât un acolit al lui A.C. Cuza.

La finele lunii decembrie a anului 1922, pe fondul tensiunilor existente în centrele universitare, unde studenţii evrei erau împiedicaţi să participe la cursuri, s-a luat, de către Minister, hotărârea întreruperii activităţii universităţilor, în speranţa că, după vacanţă, cursurile vor reintra pe făgaşul normal. Potrivit ordinului ministerului, activitatea urma a se relua pe 22 ianuarie 1923 cu toţi studenţii, inclusiv cei evrei[52]. Ordinul ministrului prevedea ca, în cazul în care tulburările vor continua, să se închidă căminele, cantinele şi Universităţile până la sfârşitul anului, iar vinovaţii să fie eliminaţi din facultăţi.

Redeschiderea Universităţilor, în ianuarie 1923, nu a adus o normalizare a situaţiei, întrucât studenţimea şi-a continuat acţiunea. Studenţii obţinuseră, până atunci, doar promisiuni de ameliorare a situaţiei lor materiale şi a condiţiilor de studiu (inclusiv problema disecţiilor). Dar le-a fost refuzată, în mod categoric, doleanţa lor principală: „numerus clausus". De fapt, această cerinţă a reprezentat o cerere constantă a studenţimii române, pe tot parcursul perioadei interbelice. De aceea, studenţii creştini vor încerca, în continuare, blocarea accesului evreilor la cursuri, fapt ce a provocat grave ciocniri între cele două tabere. La Iaşi, Senatul universitar, întrunit în urma incidentelor care au avut loc la reînceperea studiului, a luat hotărârea suspendării cursurilor, lucrărilor de laborator, activităţilor din clinici şi a tuturor examenelor pe o perioadă de 20 de zile[53]. Membrii Senatului şi-au declinat competenţa, în ceea ce priveşte cererile studenţilor referitoare la „numerus clausus", „cadavrele pentru disecţie" şi „primirea studenţilor evrei în cămine". Lăsau toată responsabilitatea pe seama ministerului, considerând că astfel de cereri nu sunt de competenţa Senatului universitar.

La începutul anului 1923, mişcările studenţeşti au continuat cu aceeaşi intensitate, activitatea Universităţilor fiind paralizată. Acţiunea studenţilor s-a bucurat însă şi de sprijinul unei părţi a opiniei publice. În acest sens, putem aminti faptul că, după închiderea căminelor şi cantinelor Universităţii bucureştene, numeroase familii din capitală s-au oferit să-i găzduiască pe cei evacuaţi. De asemenea, Cercul Avocaţilor din Bucureşti a asigurat masa studenţilor grevişti[54].

În faţa acestei situaţii, comunitatea israelită din România a reacţionat. Ca o primă măsură, a fost propusă boicotarea tuturor instituţiilor, librăriilor, teatrelor, ziarelor, care direct sau indirect sprijineau agitaţiile antisetime. De asemenea, conducătorii acesteia

[50] „Adevărul", an XXXV, nr. 11107, 27 decembrie 1922, p. 4.
[51] *Ibidem*.
[52] ANI, Rectorat, dosar 1006/1922, f. 88 .
[53] *Ibidem*, f. 89.
[54] Maria Someşan*, op. cit.*, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmau a prezenta protestul lor regelui şi guvernului[55]. Ca măsură extremă, în mediile evreieşti a fost vehiculată chiar ideea retragerii tuturor copiilor evrei din toate şcolile statului „pentru a se face, astfel, o demonstrațiune în fața lumii întregi, de situația ce s-a creat şi se creează evreilor, în urma îngăduinței guvernului“[56].

Conducerile Universităților şi Ministerul Instrucțiunii au încercat, prin toate mijloacele, să reinstaureze ordinea în instituțiile de învățământ superior din țară. Astfel, între 28-30 martie 1923, s-a desfăşurat, la Bucureşti, o consfătuire a Rectorilor şi Decanilor, sub preşedinția ministrului Angelescu. Cu acest prilej, s-a decis redeschiderea Universităților, Academiilor Comerciale şi Şcolilor Politehnice pe data de 16 aprilie 1923. Potrivit hotărârilor luate de cei prezenți, intrarea în localurile de învățământ urma a fi permisă doar studenților înscrişi regulat la cursul pe care doreau să-l audieze[57].

De asemenea, profesorii prezenți la această consfătuire au hotărât ca la începutul anului universitar 1923/1924, între 1-15 octombrie 1923, toți studenții să se reînscrie prezentând toate actele cerute, în original. În acelaşi timp, s-a stabilit că, în cazul în care în interiorul instituțiilor de învățământ superior ar avea loc tulburări, conducerile acestora să apeleze la forța publică „pentru a asigura respectul legii şi a regulamentului“[58]. Pentru a evita pierderea anului şcolar, cei prezenți au considerat necesară prelungirea acestuia până la sfârşitul lunii iunie.

Prezent la această consfătuire, în calitate de decan al Facultății de Drept din Iaşi, A.C. Cuza a considerat că revendicările studenților ridică o problemă căreia nimeni nu i-a dat atenție ani de zile şi ca atare tinerimea studioasă nu ar avea „dreptul să o părăsească“[59].

Profesorul ieşean considera că măsurile adoptate de Rectorii şi Decanii convocați de ministrul Angelescu nu pot avea nici un efect dacă studenții creştini, care urmau a se întruni în cadrul unui Congres, la Cernăuți, nu vor fi de acord cu ele. Cuza a subliniat faptul că nu se pot „lua măsuri coercitive contra solidarității studenților creştini, deschizând Universitățile pentru studenții jidani“[60]. Totodată, A. C. Cuza a susținut necesitatea redeschiderii Universităților declarând însă că: „Introducerea poliției în Universitate este, în principiu, neadmisibilă, în fapt, odioasă, inutilă şi provocatoare de mari dezordini“[61].

Cu toate că s-au luat o serie de măsuri pentru reluarea activității instituțiilor de învățământ superior, totuşi acest lucru se va realiza cu greutate. La Universitatea din Bucureşti s-a recurs la forța publică pentru ca studenții evrei să poată pătrunde în amfiteatre. Prezența jandarmilor a exacerbat antisemitismul studenților creştini, care boicotează cursurile. Prelegerile se țineau fie numai cu studenții evrei, fie nu se țineau deloc, întrucât unii profesori preferau să îşi suspende cursurile decât să vorbească doar în fața câtorva auditori. Rectorul Universității clujene, profesorul Iacobovici, a apelat chiar la procuratură şi armată pentru a putea impune reluarea normală a cursurilor.

La Universitatea din Iaşi, ca de altfel la toate celelalte instituții de învățământ superior, cursurile urmau a se relua pe 16 aprilie. Pe 11 aprilie, Ministerul a trimis o adresă prin care a solicitat amânarea cu o săptămână a reluării cursurilor deoarece, între

[55] „Adevărul“, Bucureşti, an XXXVI, nr. 11940, 31 ianuarie 1923, p. 4.
[56] ANI, Rectorat, dosar 1006/1922, f. 97.
[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem*.
[59] *Ibidem*.
[60] *Ibidem*.
[61] *Ibidem*, f. 97-98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16-23 aprilie, urmau să aibă loc alegeri pentru funcţia de Rector. Ministerul dorea confirmarea noului rector pentru ca acesta „să poată el însuşi lua măsurile necesare pentru mersul regulat al Universităţii“[62]. În acest timp, la Universităţile din Cluj şi Cernăuţi s-a desfăşurat o grevă pasivă, în timp ce la Bucureşti cursurile s-au ţinut cu sprijinul armatei. Cu toate că s-au luat măsuri extrem de dure, studenţimea nu a renunţat la grevă. Astfel, în cursul lunii mai a anului 1923, Universităţile din Cluj şi din Iaşi au fost închise, în timp ce la Bucureşti şi Cernăuţi se ţineau cursuri dar fără prezenţa studenţilor creştini. La Politehnica din Timişoara cursurile s-au reluat abia pe 24 mai, dar fără participarea studenţilor evrei.

La începutul lunii iunie, unele organizaţii ale studenţilor au început a se declara de acord cu reluarea studiilor în condiţiile cerute de autorităţi. Cu toate acestea, Universitatea din Iaşi continua să rămână închisă. Corpul profesoral făcea însă eforturi pentru redeschiderea ei în toamna anului 1923. Neînţelegerile existente între profesori, atitudinea partizană, antisemită a decanului A. C. Cuza, ataşamentul studenţilor faţă de programul de la 10 decembrie şi lipsa de autoritate a Ministerului au condus la pierderea anului universitar. Dacă la Bucureşti şi Cluj conducerile instituţiilor de învăţământ superior au făcut eforturi de depăşire a impasului, organizând cursuri de vară, lucrări practice suplimentare, sesiuni extraordinare de examen, la Iaşi nu s-a putut recupera timpul pierdut. Astfel, Universitatea ieşeană avea să-şi deschidă porţile abia în următorul an şcolar[63]. Redeschiderea ei avea să aibă loc sub auspicii nu tocmai favorabile, tulburările continuând şi în anul universitar 1923/1924. În aceste condiţii, conducerea Universităţii a luat hotărârea de a introduce armata în Universitate. Acest fapt a determinat absenţa studenţilor de la cursuri. Aceştia au cerut, cu insistenţă, ca armata să se retragă din Universitate pentru ca activitatea şcolară să revină la normal[64].

Apropierea zilei de 10 decembrie a determinat studenţimea din cele patru centre universitare să se adune în cadrul unui congres, care a luat hotărârea sărbătoririi unui an de la declanşarea mişcărilor studenţilor. La Iaşi, *Asociaţia studenţilor creştini* a încercat să obţină acordul Rectoratului pentru suspendarea cursurilor în data de 10 decembrie 1923. În cursul dimineţii, studenţii au hotărât oficierea unui Te-Deum, de către P.S.S. Vicarul Mitropoliei pentru ca, după-amiază, să se organizeze un festival studenţesc. De asemenea, profesorul Găvănescu urma să ţină, la orele 16, o prelegere despre „Sufletul Românesc“, în timp ce un student nenominalizat urma să vorbească despre „necesitatea sărbătorilor studenţilor“[65]. Deşi iniţial cererea *Asociaţiei* a fost respinsă, totuşi, conducerea Universităţii din Iaşi a revenit asupra deciziei, astfel că, prin înştiinţarea afişată în ziua de 8 decembrie în palatul instituţiei, sunt aprobate unele cereri ale studenţilor „creştini“[66]. În dimineaţa zilei de 10 decembrie, contrar asigurărilor date de reprezentantul studenţilor, s-au semnalat incidente la Laboratorul de fizică-optică şi la cele de chimie medicală. Noul rector, Alexandru Slătineanu[67], s-a văzut nevoit să solicite sprijinul prefectului de poliţie şi apoi al armatei, pentru a restabili şi menţine ordinea. În zilele ce au urmat, în interiorul Universităţii a fost prezentă forţa publică astfel că nu s-au mai semnat încăierări între studenţi[68].

[62] *Ibidem*, f. 105.
[63] Maria Someşan, *op. cit.*, p. 204.
[64] ANI, Rectorat, dosar 1022/1923, f. 537-538.
[65] *Ibidem*, dosar 1026/1923, f. 45-47.
[66] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 258.
[67] ANI, Rectorat, dosar 1023/1923, f. 71.
[68] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 258-259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Agitațiile studenților au continuat pe tot parcursul anului universitar 1923/1924, însă nu au perturbat grav procesul de învățământ. Treptat, mișcarea studențimii se va muta din incinta Universității în stradă. Noul inamic identificat de studenții naționaliști va fi prefectul de poliție Constantin Manciu. Tensiunile existente între studenți şi reprezentantul guvernului în teritoriu se vor amplifica pe parcursul timpului. Totul va culmina cu incidentul regretabil, din dimineața zilei de 25 octombrie 1924, când fostul absolvent al Facultății de Drept din Iaşi, Corneliu Zelea-Codreanu, îl ucide pe prefectul poliției. Acest asasinat va afecta grav imaginea Universității. Pe lângă Codreanu, procurorul general al Palatului de pe lângă Curtea de Apel din Iaşi i-a arestat, în calitate de complici, şi pe studenții Ion I. Moța, Ilie Gârneață, Radu Mironovici, Teodosie I. Popescu, Corneliu Georgescu[69]. De asemenea, o parte a presei româneşti a mers mai departe, identificându-i ca autori morali ai crimei comise de Corneliu Zelea-Codreanu pe unii dintre foştii săi profesori, în frunte cu A. C. Cuza. Ziarul Partidului Național Liberal, „Viitorul", în articolul *Antisemitism şi terorism*, îl declara pe profesorul Cuza ca fiind autorul moral al uciderii lui Manciu[70]. Iar ziaristul M. Schweig a publicat, în paginile „Curierului israielit", un articol în care arată că alături de acuzat trebuiau aşezați „înşişi dascălii săi, ei sunt adevărații autori morali ai acestui asasinat"[71].

Asasinarea lui Manciu a devenit subiect de dezbatere în şedința Consiliului universitar din 31 octombrie 1924. După discuții aprinse, profesorii prezenți au adoptat o moțiune în care s-a arătat că gestul comis de Codreanu era „rezultatul unei şcoli conduse de profesorul A. C. Cuza, şcoală care, sub cuvânt de religie şi naționalism, rătăceşte spiritele tineretului şi excită pasiunile lui, în loc de a le îndruma spre cultură, ridicată la rang de apostolat, curat de orice amestec afară de învățătură şi a cărei consecință a fost violența şi crima"[72].

Starea de agitație existentă în rândul studențimii a determinat Senatul universitar să hotărască suprimarea deschiderii solemne a anului şcolar 1924/1925. În şedința din 29 octombrie, membrii Senatului au declarat deschise cursurile la toate facultățile[73]. La 28 noiembrie 1924, „Asociația studenților creştini" a înaintat Rectoratului o cerere prin care solicita serbarea zilei de 10 decembrie, vizând, în acest sens, sala paşilor pierduți sau aula Universității. Răspunzând, rectorul Slătineanu a arătat că ziua de 10 decembrie nu poate fi considerată zi de sărbătoare a Universității şi ca atare nu poate satisface cererile înaintate de asociație. De asemenea, Senatul universitar l-a însărcinat pe rector să ia toate măsurile pentru asigurarea liniştii, iar în caz de nevoie să închidă Universitatea şi căminele[74]. În seara zilei de 9 decembrie, profesorul Myller a fost insultat, iar a doua zi a fost împiedicat a-şi ține seminarul de matematică. În dimineața zilei de 10 decembrie 1924, în sala paşilor pierduți, a fost organizată o întrunire a studenților „naționaliști". Cu acest prilej, rectorul Slătineanu a fost huiduit şi fluierat de către cei prezenți. Atitudinea studenților îl va determina pe acesta să plece la Bucureşti pentru a-şi depune demisia la Minister[75].

Şi alți profesori au fost împiedicați a-şi ține cursurile de către studenți. De exemplu, profesorul Borcea a fost împiedicat de studenții „naționaliști" a-şi ține prele-

[69] Arhivele Naționale Bucureşti (în continuare ANB), fond A. C. Cuza, dosar 8/1925, f. 1-2.
[70] „Viitorul", Bucureşti, an XVII, nr. 5003, 7 noiembrie 1924, p. 1.
[71] „Curierului israielit", Bucureşti, an XVII, nr. 53, 2 noiembrie 1924, p. 1.
[72] ANI, Rectorat, dosar 1051/1924-1925, f. 27-28.
[73] „Anuarul Universității din Iaşi (1924-1925)", Iaşi, Tipografia „T. M. Carpați", 1925, p. 25.
[74] *Ibidem*, p. 27.
[75] ANI, Rectorat, dosar 1049/1924, f. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gerile. Ba mai mult, profesorul Parhon, decanul Facultății de medicină, a fost blocat de studenți în propriul său cabinet. În şedința Senatului universitar din 11 decembrie 1924, profesorul Petrovici a cerut pedepsirea celor vinovați de incidentele din 9 şi 10 decembrie şi găsirea unei soluții care să permită continuarea activității Universității[76]. În semn de protest față de noile manifestații studenţeşti, profesorul Matei B. Cantacuzino şi-a prezentat, în fața membrilor Senatului, demisia din Universitate, după ce, în prealabil, îi ceruse lui A. C. Cuza să-i liniştească pe studenți şi acesta îl refuzase[77]. Evenimentele din 9 şi 10 decembrie 1924 au fost posibile şi din cauza lipsei de reacție a autorităților. De aceea, Senatul universitar a intervenit, pe lângă Ministerul Instrucțiunii, pentru a se institui o anchetă asupra activității colonelului de jandarmi Vasiliu, care era detaşat, pe perioadă determinată, ca prefect de poliție al oraşului Iaşi[78].

În Consiliul universitar din 5 ianuarie 1925, profesorii prezenți au hotărât ca Universitatea să fie redeschisă după ce vor fi aplicate sancțiuni studenților care s-au făcut vinovați de ultimele tulburări. De asemenea, s-a cerut desemnarea unei autorități competente, al cărei scop era să aplice sancțiuni autorului moral „al acestor grave neorânduieli, d. profesor A. C. Cuza“[79]. Hotărârea de sancționare a celor vinovați a fost repede pusă în practică de Senatul universitar, întrunit în şedința din 6 ianuarie 1925. Astfel, pe baza declarațiilor făcute în scris de prefectul poliției, au fost eliminați pentru totdeauna din Universitate studenții: Ion Gh. Sava (Drept); Sârbu Iulian (Drept); Urziceanu Gheorghe (Drept); Elvira Ionescu (Medicină); Constantin Capră (Litere); Marcel Adam (Ştiințe). De asemenea, s-a hotărât eliminarea din Universitate, pe timp de un an, a celor 52 de semnatari ai moțiunii *Asociației studenților creştini*, considerată amenințătoare de către autoritățile universitare[80]. Printre cei exmatriculați se afla şi sora lui Corneliu Zelea-Codreanu, Iredenta, studentă la Facultatea de Litere şi Filosofie[81].

Măsurile adoptate de Senat erau în conformitate cu ceea ce se hotărâse în 4 ianuarie 1925, la întrunirea Rectorilor şi Decanilor instituțiilor de învățământ superior din România. Cu acest prilej, cei prezenți au considerat că, în cazul în care este nevoie, să se apeleze şi la sprijinul armatei pentru redeschiderea Universităților[82]. În cazul în care tulburările urmau să continue, trebuia să se procedeze la închiderea Universităților, căminelor şi cantinelor, anul universitar urmând a fi înghețat. Studenții implicați în agitațiile şi manifestațiile care au avut loc urmau a fi eliminați din Universitate, cămine şi cantine, împotriva lor luându-se măsurile disciplinare prevăzute de lege şi de regulament[83].

La 15 ianuarie 1925, Universitatea din Iaşi şi-a redeschis porțile, după vacanța de iarnă, însă numai pentru facultățile de litere şi ştiințe. Facultatea de medicină urma să se deschidă ulterior, la o dată ce urma a fi fixată de Consiliul profesoral respectiv[84]. Facultatea de Drept a rămas însă închisă, fapt ce a stârnit nemulțumirea studenților acesteia. De aceea, la 25 februarie 1925, studenții de la Drept au înaintat preşedintelui Consiliului de Miniştri, ministrului Instrucțiunii Publice, ministrului Justiției, rectorului

[76] *Ibidem*, f. 150.
[77] *Ibidem*, f. 152-153.
[78] „Anuarul Universității din Iaşi (1924-1925)“, p. 30.
[79] ANI, Rectorat, dosar 1051/1924, f. 66.
[80] *Ibidem*, f. 68.
[81] *Ibidem*, dosar 1087/1925, f. 4.
[82] *Ibidem*, f. 9.
[83] *Ibidem.*
[84] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Universității, profesorilor Facultății de Drept şi presei un memoriu în care îşi exprimau nemulțumirea că Facultatea de Drept nu şi-a deschis porțile odată cu celelalte facultăți. De asemenea, studenții considerau că erau învinuiți, pe nedrept, pentru faptul de a fi „promotorul viilor agitații cu caracter anarhic din țară“[85].

Dorința lor de a se redeschide facultatea şi de a se începe examenele nu a fost satisfăcută imediat, deşi conducerea acesteia a făcut eforturi pentru reluarea procesului de învățământ. Astfel, printr-o adresă către rector, semnată de prodecanul A. C. Cuza, din 11 martie 1925, conducerea facultății protesta față de neînscrierea pe ordinea de zi a şedinței Senatului universitar din 11 martie 1925 a cererii de redeschidere a Facultății de Drept, aşa cum a fost hotărâtă în şedința din 1 februarie 1925. În semn de protest, Cuza a refuzat să ia parte la şedința Senatului, aducând în atenția Consiliului facultății această problemă. Acelaşi profesor, A. C. Cuza, i-a comunicat rectorului Slătineanu că, în şedința din 13 martie 1925, Consiliul facultății a decis redeschiderea cursurilor începând cu 16 martie 1925[86].

Continuarea manifestațiilor studențeşti l-a obligat pe rector să aducă la cunoştința studenților că, dacă până pe 12 martie 1925, nu se va restabili liniştea în Universitate, aceasta îşi va închide porțile, împreună cu căminele şi cantina. De asemenea, studenții urmau a pierde dreptul la „inscripțiuni“ şi la sesiunile de examene din iunie şi octombrie 1924[87]. În încercarea de a asigura desfăşurarea normală a activității Universității, Senatul, în şedința din 26 mai 1925, a hotărât să acorde studenților Facultății de Drept o dispensă de frecvență pentru a putea trece examenele anuale (anii I, II, III) în sesiunea din iunie 1925[88].

Ambiguitatea care domnea în învățământul superior românesc nu a împiedicat demararea pregătirilor pentru începerea noului an universitar. Deschiderea cursurilor urma a avea loc pe 5 noiembrie 1925, când profesorul I. Petrovici, prorectorul Universității, trebuia să țină o scurtă cuvântare, înlocuind obişnuita dare de seamă a rectorului şi lecția inaugurală. Înainte de intervenția distinsului profesor, se programase un serviciu religios, oficiat de preotul Agapie de la biserica „40 de Sfinți“ şi la care erau invitați toți studenții şi profesorii.

Conducerea Universității dorea să nu facă apel la forța publică sau la armată pentru desfăşurarea în condiții normale a şedinței de deschidere a noului an şcolar. Pe parcursul anilor 1925 şi 1926, o mare parte dintre pedepsele aplicate de Senat la 6 ianuarie 1925 studenților participanți la evenimentele de la finele anului 1924 au fost ridicate. Dar manifestațiile studențeşti au continuat şi în anul universitar 1925-1926. Astfel, la începutul lunii martie a anului 1926, un grup de studenți, adepți ai mişcării cuziste, au declarat „grevă“ şi au încercat să împiedice participarea la cursuri a celor care nu susțineau demersul lor. Grupul grevist a depus la Rectorat un memoriu cu 22 de puncte. Ei cereau, printre altele, rechemarea la catedră a lui A. C. Cuza care, condamnând „atitudinea dușmănoasă“ față de Facultatea de Drept manifestată de Rectorat, trimisese Ministerului, împreună cu profesorii M. B. Cantacuzino, I. Leatris, E. Herovanu, Fl. Sion, P. Dragomirescu, demisia din postul de profesor pe care îl ocupa la Universitatea ieşeană[89]. Greviştii mai doreau ca: studenții medicinişti să facă disecții doar pe cadavrele coreligionarilor lor; să fie recunoscute oficial toate centrele universitare şi,

[85] ANI, Rectorat, dosar 1081/1925, f. 179.
[86] *Ibidem*, dosar 1087/1925, f. 67.
[87] *Ibidem*, f. 29.
[88] „Anuarul Universității din Iaşi (1924-1925)“, p. 39-40.
[89] ANI, Rectorat, dosar 1087/1925, f. 67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implicit, toate asociaţiile studenţeşti dependente de acestea; să fie înlăturat noul regulament universitar; studenţii comunişti să fie excluşi din facultăţi, cămine şi cantine; aprobarea a trei sesiuni de examene la toate facultăţile şi şcolile speciale; suprimarea burselor de studii în străinătate pentru studenţii evrei; ridicarea tuturor pedepselor disciplinare aplicate studenţilor creştini; examene riguroase cu privire la echivalarea studiilor şi cunoaşterea perfectă a limbii române[90]. În răspunsul adresat studenţilor grevişti, rectorul Slătineanu a afirmat că cele mai multe din cererile studenţilor nu sunt de competenţa conducerii Universităţii. Senatul universitar, întrunit la 5 martie 1926, a luat act de răspunsul comunicat de rector studenţilor, aprobându-l. Cu acelaşi prilej, membrii forului conducător al Universităţii au hotărât să adreseze studenţimii un *Apel* prin care solicitau încetarea „încercărilor de tulburare a vieţii normale a Universităţii din Iaşi“[91]. Senatul formula şi un avertisment: dacă până la 12 martie 1926 studenţii nu vor înceta agitaţiile, Universitatea urma a-şi închide porţile împreună cu cantina şi căminele[92]. De asemenea, s-a luat hotărârea de a se introduce armata în localurile Universităţii, din cauză că prelegerile ţinute de profesorii Bratu, Iordan, Bogdan au fost perturbate de grupuri de studenţi care cântau pe coridoare şi încercau a evacua sălile de curs.

La 13 martie 1926, Senatul a luat act de răspunsul telegrafic al Ministerului Instrucţiunii care a hotărât închiderea imediată a Universităţii, căminelor şi a cantinei din cauza tensiunilor existente în mai toate centrele universitare. Situaţia tensionată existentă în mediul universitar ieşean a obligat Senatul să adopte măsuri dure menite să liniştească spiritele. În şedinţa din 8 aprilie 1926, s-a luat hotărârea eliminării din Universitate a 15 studenţi, dintre care opt proveneau de la Facultatea de Drept, cinci de la Medicină şi doi de la Ştiinţe[93]. În acelaşi timp, conducerea instituţiei a fixat ca dată a reluării studiilor universitare ziua de 19 aprilie 1926. Cu acelaşi prilej s-a hotărât ca, între 12-17 aprilie, toţi studenţii care doreau a urma cursurile Universităţii să semneze o declaraţie-tip, după modelul celei semnate de studenţii Universităţii bucureştene, prin care se angajau să respecte Regulamentul şi să nu mai participe la astfel de mişcări[94]. Redeschiderea instituţiei de învăţământ superior ieşean a avut loc, cu întârziere, abia pe 22 aprilie, după ce armata s-a retras atât din palatul universitar, cât şi din anexele Universităţii (institute, cămine). Procesul educaţional s-a desfăşurat normal, astfel că la 1 iulie 1926 a luat sfârşit anul universitar. Acesta a fost extrem de agitat, cu ample mişcări studenţeşti, dar, din fericire, s-a reuşit finalizarea cursurilor şi susţinerea examenelor[95].

În şedinţa din 21 septembrie 1926, Senatul a hotărât ca redeschiderea cursurilor să aibă loc pe 16 octombrie. Profesorul I. Simionescu, reprezentantul Facultăţii de Ştiinţe în forul de conducere a Universităţii, a fost însărcinat să ţină conferinţa de deschidere. Prelegerea acestuia urma a fi precedată de un serviciu divin oficiat de acelaşi preot Agapie de la biserica „40 de Sfinţi“[96]. Dar noul an universitar avea însă să fie umbrit de retragerea rectorului Al. Slătineanu. Era al treilea rector, după N. Leon şi Tr. Bratu, care demisiona din această înaltă demnitate, într-un interval de timp relativ scurt, după primul război mondial. La 1 noiembrie, ministerul a acceptat demisia acestuia, delegându-l pe prorectorul P. Bogdan la conducerea Universităţii ieşene[97]. Tot în

[90] „Anuarul Universităţii din Iaşi. 1925-1926“, Iaşi, Viaţa românească, 1927, p. 24-25.
[91] *Ibidem*, p. 26-27.
[92] ANI, Rectorat, dosar 1084/1925, f. 29.
[93] *Ibidem*, f. 36.
[94] *Ibidem*.
[95] *Ibidem*, dosar 1155/1926, f. 33.
[96] *Ibidem*, f. 40.
[97] *Ibidem*, f. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

această perioadă a demisionat din funcție și decanul Facultății de medicină, profesorul C. I. Parhon, căruia îi fusese reînnoit mandatul la 15 decembrie 1925. A fost ales un nou decan în persoana lui M. Ștefănescu-Galați[98].

Pentru a evita tulburările studențești, care aveau loc an de an în 10 decembrie, Senatul universitar a hotărât, în ședința din 8 decembrie 1926, să suspende cursurile și laboratoarele în respectiva zi[99]. Anul școlar 1926/1927 s-a derulat totuși în liniște, fără prea multe incidente. Doar un grup de studenți cuziști, care participase la serbările de la Chișinău (27 martie 1927), au fost îmbarcați în tren și returnați la Iași, din cauza unor excese de zel patriotard. Studenții recalcitranți au încercat, fără să izbutească, să declanșeze o grevă pentru abținerea de la cursuri. Acțiunea lor n-a perturbat însă activitatea Universității[100].

Anul universitar 1927/1928 s-a deschis, la 16 octombrie 1927, cu un serviciu religios, care a fost precedat de expunerea rectorului și de lecția inaugurală ținută de profesorul M. Ștefănescu-Galați. Noul an școlar a stat sub semnul desfășurării unuia din cele mai mari congrese ale studenților, grupați în asociații creștine, din toate centrele universitare. Acesta a avut loc, între 5-7 decembrie 1927, la Oradea și a avut aprobarea președintelui Consiliului de miniștri, I.I.C. Brătianu, și a subsecretarului său de la Interne, Gheorghe Tătărescu. Cu ocazia lui, au avut loc incidente în Oradea, dar și pe drumul de întoarcere, în localitățile Huedin, Ciucea și în special la Cluj.

De la Universitatea din Iași au venit la Oradea în jur de 76 de studenți[101]. Dintre aceștia, unii au fost arestați și au fost trimiși spre judecare în fața Consiliului de Război al Corpului de Armată din Cluj[102]. Reîntoarcerea studenților plecați la Congresul de la Oradea a condus la noi manifestări în capitala Moldovei. Astfel, în ziua de 10 decembrie 1927, 22 de studenți au participat la devastarea Sinagogii și a magazinelor evreiești din strada Păcurari[103]. O parte dintre participanții la aceste evenimente au fost arestați: Popa C. (Drept, an III), Rusu Adrian (Drept, an II), Buzoianu Constantin (Drept, an I), Berejan Virgil (Științe, an I), Sârbulescu D. (Drept, an II), Ambrozie I. (Drept, an I) și trimiși în judecată pentru distrugerea avutului particular[104].

Anul 1928 a debutat cu ședința Senatului din 9 ianuarie, prilej cu care cei prezenți și-au exprimat indignarea față de cele petrecute la congresul de la Oradea și au solicitat ministerului să nu mai autorizeze asemenea manifestări fără avizul Senatelor universitare[105]. O primă consecință a evenimentelor generate de Congresul de la Oradea a fost interzicerea, de către guvern, a întrunirilor în aer liber[106]. Anul universitar 1927/1928 avea să fie tulburat, în 13 februarie 1928, de o mișcare de protest a studenților medicinești. Aceștia, întruniți în curtea Facultății de Medicină, au hotărât să se îndrepte, în grupuri mici, spre Piața Unirii. Aici au manifestat împotriva profesorului Ștefănescu-Galați strigând „trăiască greva medicinștilor", „jos decanul"[107].

Noile evenimente au obligat Senatul Universității din Iași să aprobe cererea Consiliului profesoral de la Facultatea de Medicină de închidere a cursurilor acesteia.

[98] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 320.
[99] „Anuarul Universității din Iași (1926-1927)", p. 29.
[100] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 321.
[101] ANI, Rectorat, dosar 1174/1927, f. 7.
[102] *Ibidem*, f. 1.
[103] *Ibidem*, f. 8.
[104] *Ibidem*, dosar 1077/1927, f. 22.
[105] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 323.
[106] ANI, Rectorat, dosar 1211/1928, f. 112.
[107] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Atitudinea profesorilor acestei facultăţi a fost determinată şi de memoriul redactat de studenţii medicinişti prin care aceştia declarau că nu recunosc regulamentul facultăţii. Cursurile urmau să se deschidă atunci când studenţii răzvrătiţi acceptau să semneze un memoriu în care trebuiau să declare că recunosc regulamentul facultăţii. Studenţii anului VI au fost primii care s-au conformat cererii consiliului profesoral şi, astfel, pe 16 februarie 1928, au fost redeschise cursurile Facultăţii de Medicină din Iaşi. Datorită măsurilor de preîntâmpinare a agitaţiilor studenţeşti, luate atât de Senatul Universitar cât şi de Ministerul instrucţiunii publice, anul universitar 1928/1929 nu a mai fost perturbat de mişcări ale studenţimii.

Mişcările studenţeşti vor continua, însă, pe tot parcursul deceniului patru al secolului trecut. Incidentele vor fi de mai mică amploare şi vor sta în umbra celor din deceniul trecut. Dintre tensiunile care au marcat viaţa universitară în perioada respectivă amintim, în primul rând, incidentele produse la Institutul de Chimie, la cursul profesorului Şumuleanu. Evenimentele au fost prezentate în mod diferit de părţile implicate în conflict. Astfel, potrivit memoriului adresat Ministrului de Interne de Clubul Parlamentar Evreiesc, incidentele s-ar fi datorat profesorului Şumuleanu, care n-ar fi permis percheziţionarea studenţilor antisemiţi de către poliţişti. Potrivit autorilor memoriului, profesorul Şumuleanu ar fi ordonat percheziţionarea studenţilor evrei de către asistenta sa, d-na Gârneaţă, şi de către studentul Petrovanu. Studenţii antisemiţi n-ar fi fost controlaţi nici de poliţie, nici de asistenţii profesorului ieşean[108]. În memoriul prezentat de Clubul Parlamentar Evreiesc, se arăta că, după terminarea cursului, studenţii antisemiţi i-ar fi lovit cu cuţitele pe studenţii evrei, ba mai mult, comisarul şef Gasparovici ar fi fost bătut de către studenţii cuzişti. Semnatarii memoriului îl mai acuzau pe profesorul Şumuleanu că ar fi participat direct la incidente, „bătându-l crunt“ pe studentul evreu care l-ar fi rugat să intervină pentru liniştirea agresorilor[109].

Parlamentarii evrei considerau că între evenimentele de la Iaşi şi starea de agitaţie antisemită din ţară exista o strânsă legătură. În opinia lor, nu se urmărea decât „să se dea cel mai larg concurs regimului militar din Germania, considerându-se acum mai mult decât oricând în stare de război permanent împotriva evreilor. Codreniştii şi cuziştii (…) nu fac altceva decât să execute ordinele aliaţilor lor din Berlin“[110]. Ministerul de Interne era rugat a permite reprezentanţilor evreimii să participe la ancheta ce urma a stabili răspunderea pentru aceste tulburări. De asemenea, se dorea interzicerea ţinerii Congresului L.A.N.C., anunţat pentru data de 14 mai 1932[111].

Potrivit însă raportului întocmit de Chestura Poliţiei municipiului Iaşi, evenimentele din 6 mai 1933 au avut o altă turnură şi, implicit, alţi vinovaţi. Astfel, un grup de studenţi evrei „au provocat scandal şi molestat studenţii creştini“ rămaşi în urmă, după ce au ieşit de la cursul profesorului Şumuleanu. Acelaşi grup s-ar fi confruntat cu un grup de studenţi creştini, din această ciocnire ieşind victorioşi studenţii evrei. După acest succes, aceştia s-ar fi îndreptat spre Facultatea de Medicină, unde s-au dedat la noi acte de violenţă proferând insulte la adresa profesorilor. Forţele poliţieneşti n-au putut interveni pentru liniştirea turbulenţilor din cauza numărului lor insuficient[112].

Profesorul Şumuleanu a negat acuzaţiile aduse, în special de *Asociaţia studenţilor evrei*, care, într-un comunicat remis ziarului „Dimineaţa“, susţinea că tulburările ar fi

[108] *Ibidem*, dosar 1397/1932, f. 729.
[109] *Ibidem*.
[110] *Ibidem*.
[111] *Ibidem*.
[112] *Ibidem*, dosar 1398/1932, f. 739.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost provocate şi încurajate de amintitul profesor[113]. Ba mai mult, el i-a considerat vinovaţi de devastările din Laboratorul de chimie pe studenţii evrei din anul de îndrumare de la Medicină şi Farmacie. Senatul Universitar şi-a propus să-i sancţioneze dur pe cei care l-au calomniat pe profesorul Şumuleanu. Astfel, în şedinţa din 21 iunie 1933, Senatul a decis eliminarea definitivă din Universitate a studenţilor Weissman Pinhas (Medicină), Rechlis Schlioma (Medicină), Zaliasnic Abram (Medicină), Făinaru Jean (Farmacie). S-a considerat că aceştia îl ofensaseră pe Şumuleanu, acuzându-l că ar fi iniţiatorul tulburărilor din 6 mai 1933, de la Laboratorul de chimie medicală[114]. De asemenea, membrii Senatului au hotărât chemarea la Rectorat a preşedintelui şi a *Comitetului asociaţiei studenţilor evrei*, care trebuiau să se recunoască ca autori ai comunicatului apărut în ziarul „Dimineaţa“, prin care profesorul Şumuleanu era calomniat. Cei care recunoşteau că au furnizat această informaţie presei urmau a fi eliminaţi din Universitate[115]. Senatul a luat în discuţie şi problema apartenenţei studenţilor la o formaţiune politică. În acest sens, s-a hotărât ca, pe cererea de înscriere sau reînscriere în facultate, fiecare student să scrie o declaraţie prin care se angaja că pe perioada în care va locui în cămin nu va face parte din nici o organizaţie politică, în caz contrar, urmând să-şi piardă dreptul la cămin[116].

Un alt incident major care a împiedicat desfăşurarea normală a vieţii universitare în deceniul al patrulea al secolului trecut a fost Congresul studenţesc de la Târgu Mureş, din 3-5 aprilie 1936. Ministerul de Interne a aprobat ţinerea acestuia trecând astfel peste autoritatea Universităţilor. Congresul de la Târgu Mureş a fost organizat de Uniunea Studenţilor Creştini Români (UNSCR), Ministerul de Interne susţinându-l prin punerea la dispoziţie a unor trenuri speciale. Un prim incident a avut loc în gara Sinaia, când un tren special care se îndrepta spre Târgu Mureş a fost forţat de studenţi să oprească. Câţiva dintre studenţi au coborât şi s-au îndreptat spre locul unde fusese omorât Duca, profanând crucea şi placa comemorativă ridicate în memoria fostului prim ministru asasinat acolo. Incidentul a luat amploare când, la Târgu Mureş, în timpul congresului, s-au format zece „echipe de onoare“ pentru pedepsirea „trădătorilor“ şi „ticăloşilor“. Printre cei catalogaţi astfel se aflau Stelescu, Gh. Beza şi Tăzlăuanu de la *Cruciada Românismului*, dar şi Armand Călinescu şi Virgil Madgearu, care, din partea *Partidului Naţional-Ţărănesc*, se dovediseră adversarii cei mai hotărâţi ai Legiunii. În aceeaşi categorie au intrat şi Gabriel Marinescu, prefectul poliţiei Capitalei, şi Elena Lupescu, amanta lui Carol al II-lea[117].

Evenimentele de la Sinaia şi Târgu Mureş au intrat în atenţia presei, în special a celei de stânga. Procuratura şi instanţele de judecată au fost nevoite să aresteze şi apoi să-i judece pe unii din participanţii la cele două evenimente. Numai că arestarea unora dintre participanţi a agitat spiritele printre studenţi. În prima decadă a lunii mai a anului 1936 a fost planificată declanşarea unei greve generale, la nivel naţional, având drept scop susţinerea celor arestaţi. În sprijinul grevi̧stilor au intervenit chiar şi o serie de profesori. Astfel, la Bucureşti, în data de 7 mai 1936, a avut loc, la cantina Gutenberg, o adunare convocată de centrul studenţesc Bucureşti, la care au luat parte prof. Gerota, de la Facultatea de Medicină, prof. Simion Mehedinţi, prof. Rădulescu-Pogoceanu, prof.

[113] *Ibidem*, f. 743.
[114] *Ibidem*, dosar 1474/1933, f. 15-17.
[115] *Ibidem*, f. 18.
[116] *Ibidem*.
[117] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 284-285.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C.C. Giurescu, prof. Marin Ştefănescu, prof. Şerban Ionescu[118]. Cu acest prilej, prof. Gerota a declarat că acuzaţiile aduse celor arestaţi erau „fanteziste sau banale. În tot cazul, aceste pretinse incidente ce se pun în seama studenţilor nu pot avea gravitatea declaraţiilor unui fost ministru că studenţii trebuiesc bătuţi şi supuşi unor măsuri opresive“[119]. Şi la Iaşi, în 7-9 mai 1936, a avut loc o mişcare de sprijinire a celor arestaţi pentru incidentele de la Sinaia şi Târgu Mureş. Cu ocazia acestei greve, au avut loc o serie de incidente între studenţii grevişti şi cei „democraţi“. Astfel, la Facultatea de Litere şi Filosofie, majoritatea profesorilor şi-au anulat cursurile. În schimb, profesorul Iorgu Iordan a insistat ca studenţii să intre la prelegerea sa. Împreună cu asistentul său Ivaşcu a căutat să liniştească spiritele. „Răsplata“ a venit imediat, asistentul său a fost bătut de către studenţii grevişti. De asemenea, profesorul Iorgu Iordan a avut parte de un tratament aproape asemănător, fiind huiduit de studenţi, unul dintre aceştia încercând chiar să-l lovească[120]. Senatul universitar, întrunit în şedinţa din 8 mai 1936, a luat în discuţie greva generală de trei zile a studenţimii naţionaliste. Cu acest prilej, rectorul Bratu a declarat că studenţii creştini reprezintă, în Universitate, „elementul cel mai dizolvant şi distructiv“[121]. După discuţii aprinse, membrii forului de conducere au hotărât a le cere tuturor studenţilor să intre, în linişte, la cursuri, în caz contrar, sesiunea de examene din iunie urma a fi suprimată[122]. Evenimentele, petrecute în aprilie 1936, s-au soldat cu sancţionarea celor arestaţi. Astfel, la 18 mai 1936, studenţii acuzaţi de profanarea monumentului lui Duca au fost condamnaţi de judecători la o lună de închisoare[123].

Până la cel de-al doilea război mondial, Universitatea ieşeană a mai fost implicată într-o serie de mişcări studenţeşti care au avut, însă, mai mult un caracter local. O astfel de mişcare avea să aibă loc la sfârşitul lunii noiembrie a anului 1937, când s-a hotărât declanşarea unei greve pe termen nelimitat. Scopul acestei mişcări era de a obţine înfiinţarea unei Politehnici la Iaşi, în locul Institutelor tehnice care fuseseră desfiinţate[124]. Mişcarea avea să îmbrace forme extreme. În data de 2 decembrie 1937, 80 de studenţi grevişti s-au închis într-o sală, de la Facultatea de Ştiinţe, declarând greva foamei[125]. Acţiunea studenţilor s-a încheiat abia după ce ministrul Angelescu a aprobat înfiinţarea unei Şcoli Politehnice la Iaşi şi a avizat formularul de diplomă pe care noua instituţie urma a-l elibera noilor ingineri[126].

Mişcările studenţeşti din perioada interbelică s-au înscris în mersul firesc al societăţii româneşti de după primul război mondial. Mediul universitar românesc s-a confruntat, după 1918, cu noi realităţi create de creşterea numărului de studenţi şi în special a celor de alte naţionalităţi şi de apariţia unor noi centre universitare. Acest proces de transformare nu s-a putut realiza fără tensiuni. Pe acest fundal, au apărut mişcările studenţeşti care, în multe cazuri, au avut drept scop rezolvarea unor probleme sociale şi materiale cu care se confrunta studenţimea. La fel de adevărat este şi faptul că anumite incidente au avut cauze politice a căror rezolvare nu se putea face la nivelul Universităţilor şi nici măcar la cel al Ministerului Instrucţiunii.

[118] „Universul“, Bucureşti, an 53, nr. 125, 8 mai 1936, p. 9.
[119] *Ibidem*.
[120] ANI, Rectorat, dosar 1621/1936, f. 91.
[121] *Ibidem*, f. 88.
[122] *Ibidem*, f. 91.
[123] Armin Heinen, *op. cit.*, p. 286.
[124] ANI, Rectorat, dosar 1673/1937, f. 34.
[125] *Ibidem*, f. 36.
[126] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studenții s-au format într-un mediu marcat de cei patru ani de război, dar şi tensiunile de după 1918. Evenimentele de pe plan european au avut o anumită influență asupra climatului din Universitățile românești. Societatea românească a suportat ea însăşi influențe externe, de aceea şi asupra instituțiilor de învățământ superior din România s-au repercutat consecințele marilor schimbări din plan european.

MOUVEMENTS ESTUDIANTINS DE L'UNIVERSITE DE IASI
PENDANT L'ENTRE DEUX GUERRES
(Résumé)

Dans la période entre les deux guerres mondiales, en Roumanie, ont eu lieu plusieurs mouvements estudiantins. La plus important action étaient cela de la fin de l'année 1922 et elle a constituée un repère et un model pour les mouvements ultérieurs.

L'Université de Iasi a été prise de ces mouvements estudiantins aussi. En plus les événements avec caractère national, ont eu lieu des événements locaux, déterminés des divers mécontentements de ceux qui ont suivi les cours de l'Université.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLINA MIHALACHE

O LECTURĂ ASUPRA REFORMEI ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA SFÂRŞITUL SECOLULUI XX

Prezentul demers a fost inițiat din dorința unei mai bune înțelegeri a cazului nostru, reconstituirea, fie şi foarte sumară, a experiențelor din alte țări fiind cumva un pretext. Studiul propus este oricum marcat de orizontul românesc al reformei, ceea ce aduce o limitare şi în sensul imediat, al accesului la bibliografia necesară. Un ultim avertisment asupra analizei noastre se referă la natura surselor, care sunt emise de „autorități" în domeniu şi au fost din start destinate circulației internaționale. Se doresc a fi „priviri din afară" asupra reformelor respective deşi, frecvent, autorii au fost implicați în inițiativele de proiectare, realizare sau evaluare pe care le expun. Împreună, alcătuiesc totuşi un grupaj credibil de „voci" ale reformei, între atâtea alte posibile opțiuni. Au în comun efortul de obiectivare, coerența şi consistența investigației. Sunt mai mult decât simple exerciții de a face publicitate anumitor politici educaționale.

Vom parcurge, mai întâi, cazul paradigmatic al Rusiei post-totalitare şi apoi cel al Germaniei de Est, țara care a trăit, în cel mai scurt timp, „căderea comunismului" şi intrarea, la propriu, în Occident, prin unificarea cu Germania Federală. Vom urmări apoi, în sinteza lui Cezar Bârzea, o perspectivă regională asupra reformelor est-europene[1]. Studiul său grupează mai mult aspectele prescriptive, specifice începutului „tranziției" post-comuniste.

Pe urmele „modelului occidental" aplicat în Est, vom aminti câteva reforme educaționale din S.U.A şi din Marea Britanie[2]. Impulsurile acestor transformări sunt conjuncturale, grupându-se mai ales în anii 1980. Cel puțin ca pretext, ele invocă solicitările unui context internațional din care nu pot absenta. Spre deosebire de

[1] Care îşi are originea în timpul „războiului rece", când s-a cultivat opoziția simplificatoare Est/Vest. Şi după căderea regimurilor comuniste, această percepție s-a perpetuat, chiar în politicile organismelor internaționale (Banca Mondială, UNESCO) care şi-au propus intervenții pentru dezvoltarea țărilor foste socialiste şi alinierea lor la standardele occidentale.

[2] Ar fi fost interesant de urmărit un eventual „caz francez", mai ales datorită „tradiționalei" orientări structurale a învățământului românesc modern spre cel francez. Referințele bibliografice ne îngăduie doar să notăm că, în ultimul deceniu, au fost preocupări destul de frecvente pentru schimbarea curriculum-ului, a ponderii unor obiecte în orarul şcolar şi a probelor de bacalaureat (vezi „Le Monde de l'éducation", Avril 2000, No. 280, p. 3, 21-23; „Historiens & Geographes", No. 348, Mai-Juin 1995, p. 17-19; *ibidem*, No. 352, Mars-Avril 1996, p. 13-17; *ibidem*, No. 353, Juin-Juillet 1996, p. 9-10; *ibidem*, No. 356, Février-Mars 1997, p. 11-13; *ibidem*, No. 365, Janvier-Février 1999, 9-13; *ibidem*, No. 367, Juillet-Août 1999, p. 9-14; *ibidem*, No. 370, Mai-Juin 2000, p. 16-18; *ibidem*, No. 372, Octobre 2000, p. 7-14; *ibidem*, No. 378, Mai 2002, p. 7). În aceste relatări, utilizarea termenului „reformă" pare să sugereze, pe de o parte, intenția administratorilor de a supraevalua importanța actelor proprii, iar pe de altă parte, să justifice, prin insistența denunțului, critica lor în mass-media.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 273–289

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reformele estice de „aliniere“ şi de „integrare“, au avut evidente intenţii competitive, de creştere a eficienţei, printr-o bună utilizare propriilor resurse şi modele manageriale. Studiile invocate s-au realizat la câţiva ani buni după introducerea reformelor în aceste state, urmărind efecte mai mult sau mai puţin dezirabile. Autorii lor şi-au propus ieşirea din discursul reformist, confruntarea „teoriei“ cu realitatea care contrazice zilnic intenţiile autorităţilor. În cazul Germaniei de Est, s-a reuşit chiar o investigaţie a *memoriei reformei*, prin cumularea relatărilor personale ale celor direct afectaţi de „schimbare“ (*Wende*)[3].

1. Rusia: o lume în sine

Şcoala sovietică a fost singurul model acceptat în Europa răsăriteană postbelică. Era un model impus cu brutalitate, dar până la urmă însuşit, prin uzajul îndelungat şi prin izolare. În România[4], internalizarea sa a avut o intensitate mai mare decât, de exemplu, în Ungaria, unde au fost serioase intervenţii reformatoare în anii 1980[5]. Rusia sovietică a oferit şi un model al sfârşitului de sistem, cu deosebirile inerente unui imperiu în curs de federalizare. Vom urmări deci, mai întâi din această locaţie, cum s-a ajuns la *criza învăţământului*, axioma care justifică reforma, în orice stat modern. Totuşi, cei care o acuză se preocupă în primul rând să îi apere *unicitatea* şi *gravitatea*.

Încă din anii 1980 s-a vorbit despre *criza şcolii* şi s-a acreditat ideea că se datorează în primul rând unei insuficienţe bugetare, atât de grave încât periclita şi simpla menţinere în activitate a „industriei şcolare“[6], făcând aproape iluzorie ideea de „performanţă“. S-a afirmat că neglijarea financiară a şcolii de către statul sovietic a produs demoralizarea profesorilor, distrugerea clădirilor, creşterea dezinteresului şi chiar abandonarea studiilor de către un număr tot mai mare de elevi. Toate aceste simptome au fost prezentate drept evidenţe[7], şi lor li s-a alăturat aprecierea că „nivelul educaţional al tinerilor ruşi de astăzi este mai scăzut decât cel al părinţilor lor“[8],

[3] Termenul *Wende* se poate traduce prin „schimbare“ sau „punct de cotitură“ [în engleză „changing“, „turning point“]. Se referă la unificarea RDG cu Republica Federală Germană. Termenul (folosit pentru prima oară oficial de succesorul lui Erick Honecker, Egon Krenz) este încă problematic şi foarte disputat, ca şi alte denumiri în uz, precum *Zusammenbruch*, *Anschluß*, *Kolonializierung*, *Wiedervereiningung*, *Vereiningung*. Pentru a desemna căderea guvernului RDG în 1989, ar trebui folosit termenul *Umbruch, Wende* semnificând adaptarea instituţiilor R.D.G. la cele ale Republicii Federale, după 1991, când s-a oficializat unificarea celor două state (vezi Bernhard Thomas Streitwiser, *Memory and judgement: how east German Schools and teachers have been regarded in the post-unification decade*, în David Philips (ed.), *Education in Germany since Unification*, Symposium Books, Oxford, 2000, p. 75-76, nota 3). Din această perspectivă, *Wende* poate fi echivalat cu „tranziţia“ spre „democraţie“ a fostelor ţări socialiste.

[4] Parcurgerea unei simple înşiruiri de termeni specifici şcolii sovietice din anii 1980-1990 este deosebit de revelatoare pentru cunoscătorii învăţământului din România aceloraşi ani. Vezi *List of Terms and Abbreviations*, un veritabil dicţionar instituţional, din Stephen L. Webber, *School, Reform and Society in the New Russia*, Macmillan Press/London, St. Martin's Press/New York, 2000, p XVI-XIX.

[5] Se vorbeşte chiar de o istorie a reformei şcolii socialiste, începând mai ales din anii 1960. Apogeul schimbării se situează în 1985, când s-a introdus o descentralizare radicală, incluzând micşorarea drastică a controlului extern al şcolilor şi lărgirea semnificativă a autonomiei profesionale a personalului didactic. Această tendinţă s-a accentuat la sfârşitul anilor 1980 şi a fost confirmată, cu unele modificări, de noua lege a învăţământului, din 1993 (Gábor Halász, *Secundary education in Hungary*, Strassbourg, Council of Europe Press, 1998, p. 15-17).

[6] Formularea exactă a autorului citat este „the fabric of the schools“ (Anthony Jones, *Foreward*, p. XII, în Stephen L. Webber, *op. cit.*).

[7] Fiind preluate ca atare de autorii occidentali contemporani, chiar şi în anii 1990.

[8] *Ibidem*, p. XIII. Vom întâlni această plângere în majoritatea criticilor aduse învăţământului public. Ea ascunde o evoluţie istorică ignorată şi anume creşterea continuă a contingentelor şcolare, mai ales din a doua

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintind de specia lamentărilor generale pe tema vremurilor bune de altădată[9]. Declinul educației în Rusia a fost considerat cu atât mai grav cu cât afecta unul din puținele succese internaționale ale fostei U.R.S.S. Performanțele învățământului sovietic au fost eficient utilizate propagandistic în timpul „războiului rece", provocând temeri şi reforme în țările „capitaliste", cum a fost cazul şi în S.U.A.[10] Imaginea redutabilei şcoli sovietice a depăşit nivelul decidenților politici, ajungând în uzajul curent[11]. Nu este de mirare că în lumea socialistă a fost şi mai percutantă, ea adoptând atât ideea superiorității față de învățământul din țările democratice cât şi discursul despre deficiențele interne.

Sfârşitul oficial regimului comunist a adăugat noi mize şi aşteptări, mutând definiția crizei dinspre *subfinanțare* spre *restructurare*. Media celor două tendințe, de *remediere* şi de *contestare*, a produs un discurs reformist incoerent, în care se combină finalitățile macro-sociale, de „susținere a democrației şi dezvoltarea economiei de piață", cu cele strict pedagogice, de „revizuire a conținutului şi naturii şcolarizării însăşi"[12]. O altă axiomă s-a adăugat celei despre „criză": căderea U.R.S.S.-ului însemna şi „căderea" şcolii sale, iar „noua" Rusie trebuia să îşi construiască şi o „nouă" şcoală. Demonstrația faptului că „vechea" şcoală era categoric compromisă a rămas mereu incompletă, deşi investigațiile nu au lipsit. Ele s-au axat însă pe dificultățile ei materiale, „rezultat al deceniilor de neglijare, sub deviza auto-conducerii"[13]. „Criza" era prezentată ca produs al relei voințe a regimului anterior şi oferea un nou prilej de a sublinia incapacitatea sa. Denunțul opera în sfera adevărurilor curente, dar neasumate oficial, cum era acela al discrepanței uriaşe între oferta şcolară urbană şi cea rurală.

Aspecte familiare ale vieții în fosta U.R.S.S. erau puse sub acuzare atât sub aspectul material, al amenajării lor concrete, cât şi în registrul abstract al unei ideologii totalitare, care a oprimat deopotrivă indivizi şi entități colective. „Sistemul" a folosit şcoala pe care, în acelaşi timp, a neglijat-o, pentru a „înrobi" milioane de şcolari şi

jumătate a secolului XX. Democratizarea învățământului, care nu mai este destinat *excelenței intelectuale*, ci *echității sociale*, nu a fost însoțită şi de o modificare substanțială a criteriilor de evaluare formală, care subliniază în continuare performanța eliminatorie, ierarhizantă.

[9] Sunt lamentări din specia atemporală a nostalgiei, care constituie totuşi cea mai frecventă formă de raportarea personală la trecut (vezi David Lowenthal, *Trecutul e o țară străină*, trad. Radu Eugeniu Stan, București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 28-38).

[10] A fost, la începutul anilor 1980, motivul invocat în celebrul raport *A Nation at Risk*, care acuza performanțele inferioare ale elevilor americani, mai ales în ceea ce priveşte ştiințele şi tehnologia. Corelând aceste rezultate cu dezvoltarea economică, se concluziona că America poate pierde competiția cu URSS. Raportul a provocat dezbateri publice aprinse şi o mişcare de reformă ce a continuat şi în anii 1990, când sistemul comunist s-a prăbuşit şi motivația inițială a reformei a fost practic ridiculizată de colapsul general al lumii sovietice.

[11] Găsim o descriere credibilă a şcolii sovietice, cu plusurile şi minusurile sale, în paginile unui manual de liceu din Franța, publicat în 1980. Un decupaj despre „cultul progresului" în U.R.S.S. preia deviza oficială a regimului sovietic, conform căreia învățământul „are prioritate". Explicațiile sunt ideologice: şcoala este o miză politică importantă pentru că difuzează valorile regimului (colectivism, socialism, patriotism, „dragoste de muncă") şi are ca obiectiv concret alimentarea economiei centralizate cu specialişti „indispensabili pentru creşterea producției". Se acceptă faptul că extinderea şcolarizării a „ridicat nivelul cultural al maselor", într-o formulare demnă de un autor sovietic. Este amintită „disputa" încă nefinalizată a educatorilor sovietici între teorie şi practică, între intelectualism şi munca fizică, manuală. Se mai afirmă că în ciuda eforturilor egalizatoare ale regimului, proveniența socio-culturală rămâne determinantă pentru educația superioară, care este foarte selectivă. Recunoaştem aici câteva nemulțumiri din interiorul sistemului, care vor deveni publice peste câțiva ani, dar şi preluări aproape integrale din imaginea oficială, propagandistică a şcolii sovietice (E.P. Désiré, F. Lebrun, V. Zanghellini, *Espaces & Civilisations. 3 e. Histoire, Géographie, Économie, Éducation Civique*, Paris, Belin, 1980, p. 202-203).

[12] Stephen L. Webber, *op. cit*., p. 1.

[13] „The left-over principle" (*Ibidem*, p. 13).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

familiile lor. „Tirania“ a fost multiplicată prin exces birocratic. Tot ce putea fi criticat în public trebuia neîntârziat înlăturat şi simultan înlocuit cu opusul său[14]. Radicalismul acestor aprecieri, selecția exclusiv negativă şi imprecizia argumentării nu au atras în mod special atenția, lipsa de nuanțări şi denunțul generalizat fiind tehnici discursive comune anilor 1990.

Până aici, „istoria reformei“ este foarte similară cu cea din România, dar situarea cronologică este diferită. La sfârşitul anilor 1980, în plină *perestroikă*, profesorii din Rusia sovietică aveau o libertate de opinie de neconceput în România ultimului deceniu al regimului Ceauşescu. S-a creat o adevărată mişcare de înnoire pedagogică, prin campanii de presă şi prin înființarea unor noi asociații profesionale. „Centrul“ a fost până la urmă convins de importanța problemei, emițând semnale de confirmare, la nivelul superior al deciziei politice[15]. Au fost promovați în funcții „de răspundere“ vechi reformişti ai regimului şi s-a format un grup de specialişti care să studieze problemele, să ofere soluții. În următorii ani, acest grup solicitat de guvern a publicat numeroase rapoarte. Reacțiile conservatoare nu au întârziat, în primul rând din partea Academiei de ştiințe pedagogice, instituția a cărei legitimitate era pusă la îndoială prin însăşi dezbaterea despre criza învățământului sovietic. Respectivul for a publicat, la rândul său, propria variantă asupra perspectivei de dezvoltare a şcolii. Competiția între programe a fost acerbă, iar „între 1988 şi 1990 reformatorii s-au plâns de furtul reformei de către veche gardă regrupată şi de diluarea propunerilor ce au fost înaintate“ de specialiştii selectați de guvern[16]. Dincolo de asemenea acuzații, s-a conturat o certă pluralitate a elaborării noilor politici, care face şi mai dificilă aprecierea exactă a rolului jucat de fiecare instituție, grup sau corp profesional. Este însă mai uşor de remarcat absența de la dezbateri a unor largi segmente sociale cât şi reducționismul cu care oamenii politici şi-au însuşit ideile reformei[17].

În final, legea învățământului din 1992[18] s-a fundamentat pe criticile aduse şcolii la sfârşitul anilor 1980, inclusiv pe caracterul lor radical deconstructiv şi pe imprecizia proiectului ameliorativ. Schimbarea se reducea la negarea sistematică a ceea ce se considera a fi reprezentativ pentru „vechiul regim“: *centralismul* trebuia înlocuit cu *descentralizarea* şi cu *regionalismul*, *autoritarismul* cu *democratizarea*, *ideologizarea* cu *deideologizarea*, *uniformitatea* cu *diversificarea*. Singura noutate, oarecum surprinzătoare ca formulare, era dorința de „umanizare“ a şcolii[19], care trimite la orientările internaționale ale pedagogiei centrate pe elev. Era încă o formă de a acuza rigiditatea şi tehnicismul şcolii sovietice, dar finalitatea ei era foarte vagă. Toate obiectivele acestui program se raportau, în primul rând, la discursul public asupra educației sovietice, ignorând realitatea, care la rândul său ignorase de multe ori retorica socialistă.

Fiind concepută în primul rând ca negație, „reforma“ a început prin a desființa diferite componente ale unui sistem deja foarte slăbit de abandonurile mai mult sau mai puțin oficializate, acumulate de-a lungul întregului regim comunist. Impulsurile constructive au fost mai curând recuperatorii, încurajând un nou elitism şi un academism clasicizant. Erau atribute care aminteau de „vechea“ şcoală, de dinainte de

[14] *Ibidem*, p. 20.
[15] *Ibidem*, p. 22-25.
[16] *Ibidem*, p. 26.
[17] *Ibidem*, p. 27-29.
[18] De exemplu, legea modifică şcolarizarea obligatorie de la 11 la 9 clase şi reduce drastic şansele de frecventare a învățământului seral (vezi *Ibidem*, p. 180-181).
[19] *Ibidem*, p. 32-33, 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sovietici, şi erau considerate „bune“ tocmai pentru că fuseseră oficial descurajate. Aceste opțiuni au atins mai puțin şcoala generală şi obligatorie, luând forma organizării unor şcoli alternative sau măcar a unor clase speciale, adevărate insule de performanță, modernitate sau cel puțin de snobism, apărute încă din 1987, în peisajul monoton al educației sovietice[20]. Era o cale sigură de a ignora din nou majoritatea, formată din copii şi părinții „obişnuiți“, exact cei care furnizau reformiştilor argumentele cantitative.

Reforma a cunoscut mai multe tempo-uri şi personalizări, camuflate într-un aparent consens conceptual. Un nou grup de cercetători a fost desemnat de ministerul educației, pentru a propune textul propriu-zis al programului de reformă, dar pe baza noii legi a învățământului. Între timp, societatea şi-a impus propriile constrângeri, mai ales financiare, asupra şcolilor[21], deteriorând multe din bunele intenții ale reformiştilor, cum a fost de pildă descentralizarea. Ca şi elevii sau profesorii lor, şcolile au avut propriile lor bătălii pentru supraviețuire[22], deciziile reformiste mai degrabă complicându-le decât uşurându-le activitatea.

Agenda reformei viza practic schimbarea simultană a tuturor realităților şcolare: curriculum-ul, administrarea teritorială şi centrală a şcolii, mecanismele de finanțare, evaluarea rezultatelor instituționale şi individuale în interiorul sistemului, formarea personalului didactic[23]. În toate direcțiile enumerate s-au introdus, din 1993, mai multe modificări, prin publicarea de noi conținuturi, standarde şi diferite acte normative, care supuneau la eforturi suplimentare pe toți cei implicați în învățământ. Concepte vagi au fost însoțite de prescripții procedurale stufoase, care aveau drept finalitate transformarea întregii vieți profesionale a cadrelor didactice şi a administratorilor educației[24]. De la început, au lipsit răspunsurile convingătoare la întrebări de genul: cu ce resurse umane şi materiale se vor realiza schimbările?, în cât timp se vor îndeplini?, cum se vor recompensa reuşitele?, cum se vor corecta erorile?[25] Mai precis, ele au fost lăsate de proiectanți în sarcina executanților, adesea depăşiți de schimbările care aveau loc *în afara* sau chiar *împotriva reformei*.

După toate acestea, în 1997, primul ministru al Rusiei anunța un *nou* program de reforme, care includea şi trecerea la învățământul obligatoriu de 12 ani, prin amendarea legii din 1992[26]. Invitația la noi dezbateri publice nu a avut ecoul aşteptat, nici în interiorul breslei didactice. Reforma s-a banalizat, redevenind un simplu exercițiu administrativ, chiar opresiv din cauza intențiilor de reducere a costurilor[27].

[20] *Ibidem*, p. 37-40.

[21] Este vorba de criza economică acută care a lovit toate țările ex-socialiste, cu toate urmările sale, mai ales şomajul şi inflația, care au luat proporții necunoscute în aceste lumi destul de stabile. În ceea ce priveşte bugetul alocat educației, care era de multă vreme considerat insuficient, s-a micşorat în continuare, subminând practic din start intențiile de relansare a sistemului de învățământ (vezi *Ibidem*, p. 68-69).

[22] *Ibidem*, p. 67, 69, 73, 75.

[23] *Ibidem,* p. 132-149.

[24] *Ibidem,* p. 142.

[25] Programul descentralizării efective a sistemului de învățământ, aprobat în 1994 de guvern, a provocat între altele şi această obiecție, că seamănă mai mult cu o „listă de cumpărături“, de rezultate vizate, omițând măsurile concrete şi mai ales descrierea mijloacelor ce vor fi folosite pentru realizarea lor (vezi *Ibidem*, p. 63).

[26] *Ibidem*, p. 194. Situația este similară celei din România, care avea în 1989 un învățământ obligatoriu de 10 ani (conform art. 23, din legea nr. 28/1978), cu tendința evidentă de prelungire la 12. După căderea regimului comunist, a fost mai întâi redus la 8 ani (conform art. 6, din legea nr. 84/1995), ulterior extins la 9 (conform art. I, 2, din legea nr. 151/1999, de republicarea a legii învățământului din 1995) şi la 10 ani (conform art. I, 1, din legea nr. 268/2003, de republicare a legii învățământului din 1995).

[27] Se preconizează creşterea normei didactice de la 18 la 27 de ore pe săptămână şi a numărului de elevi într-o clasă de la 25 la 45! (*Ibidem*, p. 195-196). Practic ar fi o contrareformă, o anulare a măsurilor reparatorii, de la sfârşitul regimului comunist, de îmbunătățire a condițiilor de lucru a cadrelor didactice şi de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. Germania: şcoala din Vest în Est

Sfârşitul regimului comunist a surprins şcoala din R.D.G. într-o „normalitate" necontestată public. Existau unele intenţii moderate şi discrete de îmbunătăţire „din interior", dar se aşteptau semnale politice favorabile[28]. Succesiunea rapidă a evenimentelor la sfârşitul anului 1989 şi în anul următor a încurajat însă o explozie a iniţiativelor pentru realizarea unei *reforme socialiste*[29] a sistemului de învăţământ din R.D.G. şi dezbateri aprinse în jurul lor[30]. Paralel cu aceste discuţii între specialişti, publicul a solicitat revenirea la formule antebelice prestigioase, la şcoli mai selective. A luat amploare studierea unor obiecte dintr-o dată „la modă", mai ales a limbii engleze.

Nu existase presentimentul unui colaps complet al modului de viaţă, deci şi al şcolii din Germania democrată. Cel mult, se prognoza o posibilă autodezvoltare prin achiziţii ştiinţifice proprii şi prin studierea evoluţiilor internaţionale, „progres" întârziat datorită dezinteresului forurilor superioare[31]. Evoluţia politică spre unificare a anulat însă toate proiectele specialiştilor est-germani, aducând în schimb perspectiva dezafectării instituţiilor sau a pierderii locului de muncă. În realitate, majoritatea celor care lucrau în învăţământ şi-au păstrat atât locul, cât şi modul de lucru[32], deşi modelul învăţământului public din Germania Federală a fost pur şi simplu transplantat în fosta R.D.G. Entuziasmul iniţial al „renaşterii" s-a epuizat destul de repede în cadrul instituţional şi birocratic al noilor landuri, care cerea, în definitiv, alt tip de conformism unui public foarte exersat în acest sens. Personalul şcolilor a rămas în bună parte acelaşi, lecţiile se ţineau în continuare, atâta doar că „erau mai multe de vorbit decât înainte"[33] Totuşi, cel puţin la un deceniu după unificare, transpare un sentiment difuz de pierdere completă, de extincţie a unei lumi în sine, care era şcoala socialistă. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât profesioniştii se definesc în termenii atemporali şi apolitici ai performanţei[34], trimiţând spre o anume autonomie sau chiar izolare a instituţiei şcolare.

Pentru Germania de Est, reforma este un termen aproape irelevant. Se vorbeşte despre transformările aduse de unificare, pe care cei mai mulţi le-au tratat individual, cu resurse proprii, şi le-au suportat cât au putut de bine. Pentru unii a fost mai greu: „la început, naivi cum eram, credeam că vom putea pune în practică ideile noastre, dar am fost doar o zonă anexă, nu se aştepta să aducem nimic cu noi [în procesul unificării], trebuia doar să ne conformăm"[35]. Era mai mult decât conformare, ajungându-se la

şcolarizare a elevilor. Dar aceste măsuri nu mai au o retorică a „îmbunătăţirii calităţii", ci sunt pragmatic puse sub semnul reducerii costurilor. Şi în România au apărut propuneri de acest gen, în ideea reducerii „privilegiilor" profesorilor, aşa cum au fost ele prevăzute în Legea Statutului Cadrului Didactic (nr. 128/1997), deşi au fost de la început aplicate incomplet.

[28] După cum îşi aminteşte o formatoare de profesori [Ursula], despre aşteptările participanţilor la congresul pedagogic din mai 1989 (vezi E.J. Neather, *Change and continuity in the education after the Wende*, în David Philips (ed.), *op. cit.*, p. 18).

[29] *Ibidem*.

[30] David Philips, *The Legacy of Unification*, în idem (ed.), *op. cit.*, p. 12 (nota 2).

[31] E.J. Neather, *op. cit.*, p. 21.

[32] Schimbările neplăcute îi vizau în primul rând pe cei care colaboraseră cu STASI sau avuseseră funcţii de responsabilitate publică, ceea ce a creat totuşi anumite tensiuni şi a produs destule drame personale. Dintre profesori, cea mai vulnerabilă poziţie o aveau cei care predaseră educaţie cetăţenească, istorie sau limba rusă, ultimii fiind invitaţi la reciclări rapide de limbă engleză.

[33] E.J. Neather, *op. cit*., p. 30.

[34] O profesoară a exprimat această convingere în formula: „calităţile didactice nu depind de căderea Zidului [Berlinului]" (vezi Stephanie Wilde, *A study of teachers' perceptions in Brandenburg Gesamtschule*, în David Philips (ed.), *op. cit*., p. 47).

[35] *Ibidem*, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suprasolicitare. Un rezumat al schimbărilor aduse de „plantarea" modelului vest-german depăşeşte simpla cumulare de acte legislative. În anii care au urmat unificării, profesorii au trebuit să se adapteze la noile tipuri de şcoală[36], la noile direcții de curriculum, uneori la noi subiecte de predat, la noi examinări, la o nesiguranța crescută a locului de muncă, la retribuții inferioare față de cele ale colegilor din Vest.

Totuşi, cel mai dificil le-a fost să accepte criticismul continuu al presei[37], şocant pentru oameni obişnuiți cu o anume deferență publică, aşa cum erau educatorii în societatea socialistă. O mare parte din populație consideră că profesorii lucrează prea puțin şi sunt plătiți prea mult. Trecutul lor socialist, ca şi prezentul de funcționari publici ai Germaniei Federale le este la fel de reproşat, fiind mereu invocată obedienta pe care o au față de puterea politică[38]. Se denunță anumite continuități condamnabile cu acel trecut care nu este comun tuturor germanilor[39], acuzații alimentate de reprezentarea profesorilor ca fiind „repetitori" prin excelență, incapabili de inovare. Vocile „inculpaților" sunt foarte puțin prezente în aceste rechizitorii, dar varianta lor este total diferită: ei, care au făcut totuşi față schimbării, deplâng faptul că în 1989, la căderea regimului comunist, s-a ratat şansa unei reforme reale, creative, a şcolii *din întreaga Germanie*[40].

A fost o *substituție* care a funcționat pe principiul superiorității indiscutabile a modelului vestic, capabil să-şi alimenteze material şi managerial transferul în Est. Eliminându-se practic orice competiție, nu s-a produs o *înnoire*, ci o *confirmare* zdrobitoare, care justifică percepția unei „reforme conservatoare"[41], oricât de paradoxală ar putea părea această formulare.

Cei care au fost în mijlocul acestui vast transfer instituțional s-au considerat însă îndreptățiți în deciziile lor. Chiar *timpul* a fost principalul argument: totul trebuia făcut repede, fără posibilitatea unor testări prealabile. Au fost înființate comisii de experți care să culeagă informații şi să facă recomandări, dar activitatea lor a fost devansată de deciziile politice şi de multe ori au fost puse în situația inversă, de a se adapta la hotărâri deja luate, nu de a le consilia[42]. S-au intensificat şi presiunile internaționale: comunitatea europeană aloca încă din 1991 fonduri speciale de susținere a programelor educaționale în estul Germaniei, introducerea lor fiind însă condiționată de adaptarea cât mai rapidă a modelului vestic[43]. Efectele practice ale acestei operațiuni nu au fost vizibile imediat: nici dezirabila dezvoltare miraculoasă a şcolii, nici problemele pe care

[36] În R.D.G era un singur tip de şcoală generală, „politehnică", pe când în Germania federală erau posibile mai multe opțiuni, între *Gesamtschule*, *Realschule*, *Gymnasium* sau diferitele tipuri de şcoli profesionale (*Berufschule*) (vezi, pentru detalii, Gerdi Jonen and Klaus Boele (eds.), *The Education System in the Federal Republic of Germany. A description of responsabilities, structures and developments in education policy for the exchange of information in the European Union*, Bonn, KMK, 1997). În plus, fiecare land avea largi atribuții în organizarea şcolii publice de pe teritoriul său, programele şcolare alegându-se în acord cu autoritățile locale, ca şi manualele.

[37] Stephanie Wilde, *op. cit*., p. 54.

[38] Bernhard Thomas Streitwiser, *op. cit*., p. 65.

[39] Cum ar fi un stil de predare autoritar, rigid, foarte ataşat de textul manualului şi de „învățarea pe de rost", foarte puțin problematizat şi, în final, nu foarte democratic (vezi *ibidem*, p. 62, 71).

[40] *Ibidem*, p. 63, 75.

[41] Nina Arnhold, *The transformation of higher education and research in eastern Germany: a review 10 years after the Wende*, in David Philips (ed.), *op. cit*., p. 94.

[42] David Philips, *The* Wissenschaftsrat *and the investigation of teacher education in the former German Democratic Republic, 1991: a personal account*, în idem (ed.), *op. cit*., p. 115.

[43] Hubert Erl, *Vocational Education and Training in Eastern Germany: some reasons and explanations for current problems*, în David Philips (ed.), *op. cit.*, p. 135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

introducerea acestei şcoli le ridica în noile landuri. O concluzie tranşantă, care nu vizează doar şcoala, ar fi că „transferul ne-critic al sistemului occidental în Est a neglijat diferența de experiență socială şi de cunoaştere în general, creând puternice resentimente împotriva oricăror importuri din vest“[44]. Este, indiscutabil, un regret cu puternice mize politice, care se alimentează din nostalgiile curente, transpuse cu succes în registrul estetic[45], după ce au fost explicit acceptate în cel educațional[46].

La o privire de ansamblu, se poate spune că problemele cu care s-a confruntat învățământul în întreaga Germanie, după 1989, s-au rezolvat mai curând prin reacții de adaptare spontane, din interior, decât prin dezvoltarea unui alt sistem. Poate chiar această perspectivă, favorizând un anume *laisser-faire*, ca şi neîncrederea în intervenția ierarhică, este minimalistă sau chiar conservatoare. Recomandarea vine însă destul de convingător, de la specialişti şi practicieni care preferă „un proces de modernizare precaută în interiorul sistemului, înlocuirii acestuia“[47]. În final, *modernizarea* rămâne opțiunea cea mai frecventată, chiar şi disimulată sub termenul consacrat, de *reformă*, care produce un fals dar generos consens.

3. Tranziții şi reforme în tot Estul Europei

Noile realități, care au irupt după căderea regimurilor comuniste, au adus şi în limbajul mass-mediei termeni corespunzători. Sau, poate, ordinea a fost uneori inversă, realitățile au fost mai întâi numite şi apoi luate în considerare ca atare. „Estul Europei“[48], sau pur şi simplu „Estul“, a ajuns treptat tot una cu „fostele țări socialiste“ sau cu „țările aflate în tranziție“. Privite dinspre Occident, aveau o evoluție similară, întreruptă de sincope violente, care punctau traseul idealizat de la „totalitarism“ la „pluralism politic şi economie de piață“.

Şi în cazul sistemelor de învățământ, observatorii occidentali au perceput o „tranziție“ în bloc, prin politici educaționale consonante, mai ales în anii 1990-1991. Nu erau încă reforme, ci „măsuri de rectificare“, care îşi propuneau să înlăture aspectele „cele mai incomode“ ale educației comuniste. Similitudinea lor nu era însă o dovadă a premeditării, ci a disconfortului resimțit peste tot la fel în şcolile socialiste. Între noile

[44] *Ibidem*, p. 139.

[45] Filmul „Good-bye Lenin“ (2003), al lui Wolfgang Becker, a făcut din tema dispariției R.D.G. şi a fracturilor pe care le-a produs în viața oamenilor obişnuiți un adevărat eseu cinematografic.

[46] Într-un manual de istorie pentru clasa a 10-a găsim opinia unei eleve de 16 ani, din Estul Germaniei, la scurt timp după unificare (1993): „sunt foarte bucuroasă că a venit revoluția, mie îmi place acum, dar nu totul era rău în R.D.G. Poate se pot păstra măcar creşele şi grădinițele. Mai demult, oamenii se ajutau mai mult între ei. Acum fiecare se gândeşte numai la el, oamenii se tem pentru locurile lor de muncă. Tatăl meu poate devine la vară şomer. Atunci vom pleca la Konstanz, unde trăieşte o mătuşă de-a mea. Dar eu nu mi-aş dori să plec pentru că aici îi am pe toți prietenii mei“ (*Ausgabe Thüringen. Klasse 10. Deutschland nach 1945/ Strukturen der Antike*, Braunschweig, Westermann Schulbuchverlag Gmbh, 2000, p. 103. Fragmentul citat a fost tradus din limba germană de Puia Teodora). În percepția autorilor manualului, întârzierea prosperității sperate de estici este principala cauză a dezamăgirilor, la care se adaugă violența generală a schimbărilor (*Ibidem*, p. 105).

[47] Hubert Erl, *op. cit*., p. 140.

[48] În timpul „războiului rece“, expresia a fost percepută prioritar în termeni politico-militari, desemnând un conglomerat de state, aproape complet „înghițite“ de imaginea URSS. Erau rareori amintite distinct, de obicei pentru acțiunile de opoziție față de sistemul socialist, cum a fost cazul mai ales pentru Ungaria, Cehoslovacia sau Polonia. Diluarea perceperii individuale a fiecărui stat s-a reflectat şi în manualele vremii (vezi Cătălina Mihalache, *Communism in post-communist history textbook. What to be remembered*, în „Xenopoliana“, XI, 2003, 3-4, p. 136-138). Competițiile între diferite entități etnice şi statale, care au izbucnit în zonă după 1990, au surprins cu atât mai mult opinia publică.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interdicții, proclamate pentru a corecta stări de lucruri care deranjau de multă vreme, întâlnim îndoctrinarea politică şi propaganda ateistă, monopolul ideologic al partidului de guvernământ, primatul învățământului politehnic, munca obligatorie a elevilor şi studenților în aşa-zisele perioade de „instruire practică", pregătirea paramilitară a tinerilor, controlul instituțiilor şi al indivizilor de către aparatul represiv. Au fost considerate măsuri de urgență, adoptate fără vreo opoziție vizibilă, firescul lor spunând aproape totul despre nemulțumirile reale ale celor din învățământ. Din această perspectivă, ele constituie *reforma dorită*: nu o altă şcoală, ci „adevărata" şcoală, pentru aceeaşi oameni. Intervențiile grupurilor de presiune au părut mai puțin normale, după decenii de monocromie politică[49], dar revendicările lor, de multă vreme formulate, aveau acelaşi specific reparatoriu sau justițiar. Se cerea, uneori vehement, creşterea numărului de studenți, reînființarea unor şcoli sau profile de studiu, redistribuirea unor prerogative ministeriale etc. Dintr-o dată, „democratica" şcoală socialistă apărea în văzul tuturor, cu toate restricțiile, care nu se mai puteau legitima „de sus".

Abia după aceste acte de „dreptate", a urmat etapa autoevaluărilor. Astfel, ministerele au încercat să introducă mai multă previzibilitate într-o lume tot mai neaşezată. S-au instituit comisii de experți, formate din cercetători şi din înalți funcționari, care au elaborat rapoarte pline de generalizări pesimiste şi de proiecții imprecise, puse invariabil sub semnul „democrației".

În acest timp, postcomunismul a lăsat spații ample, în care s-au aglomerat „noile" mixaje ideologice, de genul naționalismului, panslavismului, ortodoxismului, catolicismului social, țărănismului, neomarxismului, antioccidentalismului sau a populismelor şi fundamentalismelor de tot felul[50]. Țările fostei Uniuni Sovietice, propunându-şi ca obiectiv distinct cultivarea valorilor naționale în şcoală, agenda noilor politici educaționale a cuprins explicit şi intenția de revenire la „valorile de dinainte de război" sau chiar de „revoluția sovietică"[51]. Dintre toate cazurile analizate în studiul lui Cezar Bârzea, Republica Moldova are programul cel mai „naționalist", insistând asupra introducerii limbii române şi a alfabetului latin. „Modernizarea gestiunii învățământului" era aici printre ultimele deziderate, fiind departe de a sugera intenția unei schimbări radicale a şcolii de tip sovietic, printr-o viitoare „reformă"[52]. Mai curând, pare să fi fost vorba de refolosirea sa în cadrele naționale ale noului stat, mult mai preocupat de consolidarea recent dobânditei independențe, decât de adoptarea unor modele ale democrației occidentale.

Multe țări se confruntau cu tentative mai vechi de reformare a şcolii socialiste. Aceste moşteniri au fost preluate într-un registru ambiguu, de continuare, dar şi de contestare sau deturnare. Acestor inițiative optzeciste de sorginte socialist-reformistă li s-au adăugat, la începutul anilor 1990, ofertele occidentale standardizate, mai ales în forma asistenței oferite de organismele internaționale. Primele domenii vizate, în logica intervenției occidentale, au fost manualele (în principal cele de educație civică şi de istorie) şi învățământul profesional. Inserțiile occidentale s-au suprapus peste realitățile şi intențiile postcomuniste, fără a le marca în profunzime, şi astfel au funcționat simultan şi independent mai multe „reforme" ale aceleiaşi şcoli.

[49] Cezar Bârzea (ed.), *Les politiques éducatives dans les pays en transition*, Strasbourg, Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994, p. 40, 74.

[50] *Ibidem*, p. 42-43.

[51] În cazul Bulgariei, al Letoniei, al Lituaniei, al Ucrainei (*Ibidem*, p. 48, 52, 53, 55).

[52] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între teoriile şi practicile de reformă, promulgarea legilor pentru un „nou" învățământ a ocupat un loc special. Deşi „transformările" s-au dovedit de multe ori „mai rapide decât legiferarea lor", legislația rămâne semnificativă. Există chiar o accepție strict legislativă a reformei, fie şi în forma mai extinsă a unui pachet de acte normative[53].

Reflectând asupra politicilor educaționale est-europene în plină tranziție, Cezar Bârzea, autor care s-a preocupat încă din anii 1970 de studiul reformelor educaționale[54], propune diferențierea între *modernizare* şi *restructurare*. Primul termen se referă la o schimbare *fără* reformă, cu scopul de a realiza o ameliorare generală prin modificări punctuale. El admite că „deşi discursul oficial promite uneori «marea reformă», multe din schimbări nu sunt decât demersuri de modernizare"[55].

De fapt, multe dintre intervențiile puse sub titlul larg al reformei sunt activități curente, necesare pentru buna administrare a oricărui sistem de învățământ modern, indiferent de regimul politic în care operează: revizuirea programelor, a manualelor şi a raporturilor dintre diferite discipline de studiu, preocupările pentru diversificarea metodelor şi a mijloacelor didactice, reevaluarea metodelor de evaluare etc. Alte măsuri, cum ar fi introducerea disciplinelor opționale, creşterea ponderii limbilor străine în oferta şcolară, introducerea educației religioase, renunțarea la manualul unic, recunoaşterea dreptului de a învăța în limba maternă, creşterea posibilităților de acces la învățământul superior, redimensionarea învățământului teoretic, „umanist" ş.a.m.d., pot fi percepute şi ca *măsuri restitutive*, de remediere a unor acte considerate injuste, de recuperarea a unor „normalități" agresate de foştii guvernanți. Nici „noile" obiecte de studiu, de felul educației ecologice, civice, sau familiale, nu erau întru totul necunoscute. Ele au fost mai curând realimentate cu informație, suporturi educaționale, spații orare de mai mare amploare şi, mai ales, cu o finalitate ideologică diferită. În plus, li s-a conferit un caracter dinamic, cu posibilități extinse de relaționare extraşcolară[56]. *Modernizarea* poate fi deci văzută ca redistribuire a unor realități curente, fără mari surprize sau tensiuni normative. Este o schimbare pe înțelesul tuturor.

Restructurarea ar fi dimensiunea ultimă, aproape utopică a reformei. Trebuie să notăm că această perspectivă se bazează pe reprezentarea sistemului educativ ca un întreg autonom, care execută întocmai comenzile transmise pe cale ierarhică. „Sistemul" este un obiect controlabil, demontabil şi reansamblabil după voința unică a „centrului". Viziunea teoretică şi decizia politică sunt considerate suficiente pentru realizarea unei transformări „fără rest". Restructurarea presupune regândirea prealabilă a finalităților şi a caracteristicilor „sistemului". Se ştie însă că reflecția nu a fost punctul forte al decidenților în materie de politici educaționale postcomuniste. Agenda reformelor a fost dominată de negarea precedentelor imediate, şi acelea simplist definite, într-o ceartă de neoprit cu trecutul.

Ceea ce justifică invocarea termenului de „restructurare" sunt mai curând declarațiile de principii ale noilor autorități din țările postcomuniste. În această categorie intră dorința de descentralizare, de reorganizare a ministerelor educației, de „abolire a monopolului statului asupra sistemului educativ", de dezvoltare a învățământului în zonele defavorizate[57]. Măsurile concrete pentru realizarea lor variază destul de mult, ba

[53] *Ibidem*, p. 71-72.

[54] Vezi Cezar Bârzea, *Reforme de învățământ contemporane. Tendințe şi semnificații*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1976.

[55] Idem (ed.), *Les politiques éducatives dans les pays en transition*s, p. 74-75.

[56] *Ibidem*, p. 75-77.

[57] *Ibidem*, p. 78-80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chiar se contrazic[58]. Oricum, o anume succesiune temporală, care anulează din start schimbarea în bloc, era inevitabilă. Au fost mereu decalaje, omisiuni, renunțări din mers, datorită crizelor politice şi financiare.

Un ideal în sine, restructurarea s-a proiectat privind spre un trecut aproape mitic, cel care a precedat regimul comunist. Reintroducerea unor forme de învățământ din perioada interbelică face parte din aceste secvențe de restituție naivă, care s-au redus de cele mai multe ori la reactivarea unor denumiri, titulaturi sau personaje istorice din panteonul cultural antecomunist. Tot din trecut, dar fără a conştientiza recurența fenomenului, au fost extrase şi alte lăudabile intenții insolvabile, cum ar fi „mai buna articulare a învățământului secundar şi a celui superior". Formularea ridică serioase îndoieli asupra pertinenței sale, pe de o parte pentru că ignoră continuitățile tăcute de la un nivel de învățământ la altul[59] şi, pe de altă parte, pentru că legitimitatea, finalitățile şi publicul-țintă al celor două tipuri de educație rămân fundamental distincte.

4. Reforma în afara tranziției: S.U.A.

Conform Constituției S.U.A., învățământul public este de competența autorităților fiecărui stat component. Nu există un minister federal al educației, astfel încât controlul asupra şcolilor şi deci asupra schimbării sau reformei lor se concentrează la nivel statal. De aici au venit în repetate rânduri acuzații de inadecvare a finanțării, de corupție, de amestec politic şi slabe rezultate şcolare[60], care au influențat şi construcția reformelor în anii 1980. Introducerea lor s-a făcut prin acte normative explicite, care răspundeau rapoartelor negative publicate de specialişti ai domeniului.

Raportul federal care a deschis seria acestor inițiative a fost celebrul *A Nation at Risk: Imperative for Change*, publicat în 1983, care acuza un declin general al sistemului educațional, pe criterii predominant cantitative[61]. Ca reacție, în mai puțin de un deceniu, aproape toate statele au promovat programe reformiste pentru corectarea acestui deficit național de educație. Unul dintre primele state care s-a aliniat mişcării reformatoare a fost Texasul, unde s-a publicat, în acelaşi an, documentul: *A State in Motion in the Midst of a Nation at Risk*. Autoritatea emitentă, „Texas State Board of Education", trebuia să convingă însă numeroasele consilii şcolare regionale, obişnuite să dețină un control local strâns şi foarte reticente la inițiativele legislative statale[62]. S-a creat o comisie specială, care a propus un program detaliat de reformă, adoptat de forul legislativ al statului în vara anului 1984.

---

[58] Cum a fost cazul modificării duratei învățământului obligatoriu. Într-o primă fază, a fost drastic micşorată, opțiune care acuza implicit calitatea şi utilitate învățământului din şcolile socialiste. După câțiva ani, s-a revenit asupra acestor decizii, invocându-se nevoia de compatibilizare cu normele europene în vigoare. Vezi anterior cazul Rusiei, la care se poate adăuga şi cel al României, care a parcurs între 1989 şi 2003 un circuit complet al legiferării învățământului obligatoriu de la 10 ani, la 8, 9 şi înapoi la 10 ani.

[59] Care sunt vizibile atât în conținuturile obiectelor de studiu, cât şi în maniera lor de prezentare/solicitare, uneori chiar inversate ca distribuție: abordări mai complexe la nivel liceal şi o inerție foarte solicitantă cantitativ la nivelul studiilor superioare.

[60] Betty E. Steffy and Fenwick W. English, *Radical legislated school reform in the United States: an examination of Chicago and Kentucky*, în David S.G. Carter and Marnie H. O'Neill (eds.), *Case studies in educational change: an international perspective*, London/Washington, The Falmer Press, 1995, p. 29.

[61] Raportul a fost rezultatul investigațiilor Comisiei Naționale pentru Excelență în Educație, creată în august 1981 de „Departamentul S.U.A. pentru Educație", sub conducerea lui David Pierpont Gardner, preşedinte al Universității Utah (vezi Sandra Neubert, *Texas Educational Reform: Why? Why not? Who? What? and So What?*, în David S.G. Carter and Marnie H. O'Neill (eds.), *op. cit*., p. 43).

[62] *Ibidem*, p. 46-47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conceptele cheie ale programului erau *echitatea*, adică o distribuire mai atentă a resurselor pentru şcolile şi comunităţile sărace, şi *calitatea*, adică o creştere generală a rezultatelor şcolare. Ultimul termen ne sugerează un vot de neîncredere acordat întregului sistem de învăţământ, începând cu profesorii, consideraţi a fi insuficient pregătiţi profesional. Ca urmare, toţi cei care voiau să mai predea în şcolile din Texas trebuiau să absolve, până în 1986, un examen scris de atestare a competenţelor pedagogice. Pentru efortul suplimentar care revenea profesorilor, prin aplicarea pe viitor a noilor cerinţe didactice, se prevedea o creştere salarială şi introducerea unei scări de plată diferenţiate după performanţele individuale. În ceea ce îi privea pe elevi, se preconiza încurajarea unui efort de studiu mai intens, prin mărirea numărului de examinări şi prin introducerea limitei de cinci absenţe nemotivate permise pe semestru. În plus, pentru a avea dreptul să participe la activităţi extraşcolare, elevii trebuiau să obţină cel puţin note de trecere la toate obiectele[63]. Toate aceste măsuri au fost contestate pe diferite voci, încă înainte de aplicarea lor. Deşi aproape 96% dintre profesori au absolvit examenul cerut, acest fapt nu a schimbat vizibil nici modul lor de lucru, nici rezultatele elevilor, producând în schimb nemulţumire, angoasă şi un stres suplimentar tuturor celor vizaţi[64]. Mai mult, unii au observat că această manieră de evaluare a profesorilor este reducţionistă, descurajând creativitatea personală. Şi administratorii şcolilor au fost obligaţi să frecventeze cursuri de pedagogie, pentru a dobândi competenţe didactice şi a comunica mai eficient cu profesorii aflaţi în subordine.

Măsurile luate par să fi produs mai frecvent rezultate opuse: creşterea reală a absenţelor, pentru că se găseau mereu pretexte de a fi motivate, scăderea performanţelor academice a celor care aveau oricum rezultate mai slabe, reducerea participării generale la activităţi extra-curriculare. Elevii „obişnuiţi“ par să nu fi fost aproape deloc afectaţi. Singura consecinţă satisfăcătoare este că, pe ansamblu, rezultatele la testări s-au îmbunătăţit, ceea ce nu se poate spune şi despre modul de finanţare a şcolilor sau despre creşterea de principiu a calităţii învăţământului[65].

În statul Illinois s-a adoptat, în decembrie 1988, *The Chicago School Reform Act*, ce cuprindea un grupaj destul de incoerent de propuneri pentru schimbare. Unele erau simple restaurări de programe la care se renunţase nu de mult, din raţiuni bugetare, altele erau declaraţii de bune şi simpliste intenţii, de genul „îmbunătăţirea frecvenţei, a capacităţii de memorare şi a procentului de absolvire a elevilor“. Tendinţa generală de rezolvare a problemelor sistemului era favorabilă descentralizării, aplicată evident într-un context foarte diferit de cel din Estul Europei. Puterea decizională era deplasată de la nivelul administraţiilor regionale şi statale la cel al fiecărei şcoli, în domenii cheie cum ar fi utilizarea resurselor financiare, definirea curriculumului, angajarea, evaluarea sau chiar demiterea profesorilor. În toate aceste aspecte trebuiau cooptaţi şi părinţii elevilor. De la început, sindicatul profesorilor a anulat aproape integral punerea în practică a ultimelor prevederi, iar insuficienţa resurselor financiare a întârziat câţiva ani derularea efectivă a reformei. Consiliile şcolare formate din părinţi şi profesori, care trebuiau să preia puterea decizională – concedată cu greu de autorităţile regionale –, nu au reuşit să se îndepărteze de practicile strict administrative şi să se ocupe de chestiuni legate direct

[63] *Ibidem*, p. 50-52.

[64] Contribuind, în final, la faptul că promotorul reformei, guvernatorul Mark White – care fusese puternic susţinut de profesori la alegerile din 1983, atunci când a promis doar creşteri salariale –, nu a mai fost reales (*Ibidem*, p. 55, 56, 59).

[65] *Ibidem*, p. 56-59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de instrucția elevilor[66]. Rezultatele şcolare, apreciate după aceleaşi criterii ca şi înainte de aplicarea reformei, nu au evoluat semnificativ[67].

Se consideră că în statul Kentucky s-a introdus o reformă totală, de „restructurare a sistemului“[68], ceea ce pare a fi, cel puțin terminologic, mai aproape de agenda țărilor postcomuniste. Principala deosebire constă însă în nivelul de finanțare a reformei: în timp ce bugetul de stat pentru educație a scăzut constant în Estul Europei, în Kentucky a crescut, din 1990 în 1991, cu 34,8%[69]. Finalitatea ultimă a reformei a fost, ca şi în statul Illinois, creşterea rezultatelor şcolare prin creşterea cantității de muncă a profesorilor şi a elevilor, prin susținerea suplimentară a elevilor din medii defavorizate şi prin intensificarea evaluărilor. Şi aici s-a considerat că o implicare mai mare a părinților în gestionarea directă a şcolii va mări eficiența fiecărei instituții în parte. S-a pus un accent deosebit pe controlul performanței individuale şi colective, prin sisteme de recompense şi sancțiuni financiare[70].

Rezultatele acestor reforme par să se opună intențiilor care le-au declanşat. Descentralizarea, oricât de redusă a fost aplicarea sa în realitate, a produs noi forme de centralism. Eforturile pentru limitarea birocrației, oricât de rațional au fost proiectate, au produs noi rețele birocratice, tocmai prin elaborarea foarte detaliată scriptic a controlului realizării reformei. Mai mult, schimbarea a fost încredințată unor organisme profund antireformiste, foarte exersate în a-şi justifica utilitatea propriei existențe, indiferent de solicitările adresate. În final, cei care par să fi beneficiat cel mai mult de pe urma aplicării reformei, par să fi fost chiar inițiatorii şi executanții, care au câştigat o imagine publică avantajoasă, finanțări şi, în general, mai multă putere administrativă[71].

De remarcat că, spre deosebire de reformele europene amintite până acum, în statele americane s-a apelat la o evaluare externă a rezultatelor reformei, fixată din start, pentru un interval temporal clar delimitat. În celelalte cazuri, evaluarea nu este neapărat menționată sau este de la sine înțeles că va reveni autorităților care o şi promovează, ministerele naționale ale educației[72].

5. Un model de reformă conservatoare: Marea Britanie

Când începe istoria recentă a problemelor curente?[73] *Vizibilitatea* şi *frecvența*, definitorii în marcarea istorică a *evenimentului*, sunt, de obicei, criterii suficient de convingătoare pentru oricare din răspunsurile alese. Astfel, începutul dezbaterilor publice despre reforma învățământului în Marea Britanie este plasat în 1976, când primul ministru laburist James Callaghan a ținut un discurs pe teme de educație la colegiul Ruskin[74]. Este un debut stabilit în mod convențional, pentru că tonul general al

[66] Consiliile şcolare se preocupau mai mult de problema codurilor vestimentare, a regulilor de funcționare interne şi a procedurilor de aplicare a regulamentelor din şcoli (vezi *Ibidem*, p. 33).

[67] *Ibidem*, p. 33-34. Se poate pune bineînțeles şi problema consistenței, a validității criteriilor de evaluare utilizate.

[68] Prin votarea, în aprilie 1990, a documentului *The Kentucky Education Reform Act* (*Ibidem*, p. 34-35)

[69] Creşterea a rezultat din mărirea unor taxe locale şi din redistribuirea fondurilor alocate fiecărei şcoli după a nouă formulă de calcul (*Ibidem*, p. 38).

[70] *Ibidem*, p. 37-38.

[71] *Ibidem*, p. 40-42. Firește, ne putem aştepta ca punctul lor de vedere şi argumentele corespunzătoare să fie foarte diferite de cele prezentate de autorii citați.

[72] Instituții care au astfel un nou prilej să-şi confirme propriile aserțiuni, să-şi ignore sau să-şi disimuleze eventualele eşecuri, ş.a.

[73] Ron Brooks, *Contemporary Debates in Education: An Historical Perspective*, London and New York, Longman, 1991, p. 4.

[74] *Ibidem*. De notat preferința istoriografică britanică pentru identificarea noilor realități istorice în alocuțiunile oamenilor politici. Discursul lui Winston Churchill, de la Fulton, Missouri, din 5 martie 1947, în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuvântării a fost confirmat prin atitudinea şi prin deciziile ulterioare ale guvernului. În esență, discursul avea un mesaj amenințător: educația trebuie să contribuie efectiv la dezvoltarea bunăstării națiunii, să justifice concret banii publici cheltuiți, iar guvernul trebuie să supravegheze mai atent cum se desfăşoară aceste lucruri[75]. Intenția expunerii a fost transpusă în acte normative, de guvernările conservatoare care i-au urmat, culminând cu adoptarea unui amplu *Education Reform Act*, în 1988.

Discursul din 1976 se fundamenta pe două tipuri de aprecieri „populare", care țineau de „simțul comun", dar erau deja infirmate în acei ani de specialiştii în educație: 1) faptul că nivelul instrucției elementare este în scădere[76]; 2) convingerea că scopul principal al şcolarizării era acela de a înzestra elevii cu abilitățile necesare pentru a avea un loc de muncă[77]. În schimbul banilor cheltuiți pentru funcționarea sa, şcoala trebuia să ofere „părinților, angajatorilor şi profesorilor înşişi *siguranță*"[78] (s.n. C.M.).

Un curriculum național[79], însoțit de standarde şi testări corespunzătoare, urma să ofere tuturor adulților *certitudinile* aşteptate de la învățământul public. Testarea, un simbol al valorilor educaționale tradiționale, era un instrument eficient pentru a asigura conformismul şi cantitatea de efort cerută de la toți cei implicați. Conținutul principal al studiului şcolar urma să devină mult mai aplicat, mai orientat spre ştiințe şi tehnologii de actualitate, pentru a corecta o tendință apreciată drept excesivă, spre o educație liberală şi prea academică, care desconsideră „practica". Educația vocațională trebuia, mai ales, reconsiderată şi extinsă[80]. Finanțarea şi administrarea şcolilor era un alt subiect al reformei, un obiectiv inevitabil pentru cei care doreau să aducă cheltuielile sub un control mai strict[81]. Părinții au primit, încă din 1980, drepturi mai mari în alegerea şcolii pentru copiii lor, alegere care urma să se realizeze pe baza politicilor educaționale, a curriculum-ului şi a rezultatelor fiecărei instituții în parte. Astfel, şcolile deveneau mai uşor de supravegheat de către comunitate[82], intrând într-un circuit de piață destul de tensionat[83]. Această opțiune s-a diminuat în anii următori, când autoritățile centrale şi-au

care se vorbeşte despre instalarea „cortinei de fier" între Est şi Vest, este, după aceeaşi logică, asociat începutului „războiului rece".

[75] Nu este o opțiune inedită. Aşa numita mişcare „accountability", cu varianta mai cunoscută a „managerismului", a dominat politicile educaționale moderne. Din această perspectivă, învățământul este conceput ca o activitate industrială, care trebuie să „producă" mai mult decât „costul" întreținerii sale. „Eficiența" este cuvântul de ordine şi „producția" este evaluată prin măsurători standardizate, cantitative (vezi o analiză a demersurilor pentru „eficienței şi managementului" în S.U.A., la sfârşit de secol XIX şi început de secol XX, în H. Warren Button, Eugene F. Provenzo, Jr., *History of Education and Culture in America*, New York, Prentice-Hall, Inc., p. 215-232).

[76] Triada clasică „scris-citit-socotit", tradusă în majoritatea cazurilor prin însuşirea limbii literare oficiale (exemplificată de texte cu un conținut moralizator şi identitar ridicat) şi a noțiunilor de matematică aplicată, necesare în viața de zi cu zi.

[77] Ron Brooks, *op. cit*., p. 9. Aceste opinii nu sunt false ci, mai curând, este greşit să fie luate exclusiv în considerație ca fenomene caracteristice şcolii.

[78] După cum se afirma, în 1977, în *Education in Schools: A Consultative Document* (*Ibidem*, p. 16).

[79] În 1862 a fost pentru prima oară adoptat în Marea Britanie un Curriculum național. Prescripțiile sale au fost parțial anulate încă din 1895, iar în 1926 controlul central asupra curriculum-ului a fost abandonat (*Ibidem*, p. 186-187).

[80] Despre neglijarea învățământului vocațional, care ar trebui să asigure absolvenților cunoştințele necesare pentru practicarea imediată a unei profesiuni, se discută de multă vreme, în multe țări, inclusiv în România. Nu e de mirare că multe reforme debutează exact cu acest segment al învățământului, cum s-a întâmplat şi în spațiul postcomunist.

[81] Ron Brooks, *op. cit*., p. 18-19, 28-29.

[82] *Ibidem*, p. 31.

[83] „Piața" funcționează pe baza cerințelor imediate, a „modelor" şi unor adevărate competiții publicitare, penalizând financiar nereuşitele de promovare a imaginii, pe când politicile educaționale au ca principală resursă *timpul* şi se bazează pe prospecțiuni mai ample, promițând rezultate de durată, într-un ritm mai lent (*Ibidem*, p. 188).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

extins propriile prerogative, micşorând opțiunile curriculare locale şi impunând testări naționale. În acelaşi timp, s-a manifestat un interes crescut pentru unificarea şi prelungirea formării profesionale a cadrelor didactice, cu scopul creşterii standardelor academice şi a perioadei lor de pregătire practică, în şcoală[84]. Exigențele profesionale au fost considerate insuficiente pentru a produce efectiv o „nouă" calitate, mai ales într-un domeniu aflat în lipsă cronică de personal calificat, aşa încât au fost însoțite de promisiunea unor recompense materiale. S-a apreciat că o schemă de salarizare mai atractivă va menține un personal mai bine pregătit, chiar şi pentru acele obiecte şi zone geografice care erau tradițional deficitare[85].

Actul reformei din 1988 nu a fost suficient, iar inițiativele reformiste au continuat, pornind de la obişnuitele „denunțuri" publice ale neajunsurilor din învățământ. Un manifest al partidului laburist, din 1990, amintea de tonul raportului *A Nation at Risk*: „toată lumea ştie că Marea Britanie oferă tinerilor săi mai puțină educație decât țările industriale cu care concurează. Tinerii de 16 ani care îşi continuă educația sunt mai puțini decât cei din Coreea de sud sau Taiwan". Remarcăm o schimbare a termenilor de comparație, care nu mai au semnificația ideologică din timpul „războiului rece". Intențiile sunt însă aceleaşi cu ale reformiştilor din deceniul anterior: mai multe oportunități educaționale, mai multe rezultate concrete obținute din resursele investite în învățământ, creşterea standardelor pentru toți elevii. Calitatea învățământului ar trebui asigurată printr-un „riguros sistem de măsurare a performanțelor şcolilor", prin observarea strictă a curriculum-ului național şi prin evaluări mai atente ale şcolilor particulare[86].

Reformele din Marea Britanie au deci în comun, în ciuda diferiților autori, o perspectivă *recuperatorie* şi *melioristă*, cu un puternic accent pe dimensiunea cantitativă: *mai multe* testări, *mai mulți* elevi angrenați în studii şcolare, *mai multe* instituții supuse unor forme de control, *mai multe* prescripții pentru funcționarea şcolilor, standarde şi rezultate şcolare *mai mari*. Toate ar trebui să concureze, în final, la o eficiență *mai mare* şi *mult mai* vizibilă a şcolii publice, fără restructurări sau investiții spectaculoase. În acest sens, se poate vorbi de o *reformă conservatoare*, întreținută de un spirit public consensual, dincolo de competiția pentru putere a partidelor politice.

6. Reformele: portret de grup

Primul element comun al reformelor educaționale din anii 1990 este originea lor, situată în acumulările anilor 1970-1980. Nu este o simplă continuitate discursivă, dimpotrivă, de multe ori predomină *negarea*, *corectarea* sau cel puțin *minimalizarea* precedenței. Disconfortul relaționării cu trecutul recent este agravat de conjuncturа politică, mai ales în țările postcomuniste. Dar chiar şi în aceste cazuri, dezideratul restructurării întregului sistem educațional, echivalat cu un regim politic compromis, este departe de a avea urmări radicale. Axioma inadecvării de principiu între învățământul de construcție socialistă şi noile repere social-economice, ale democrației politice şi ale unei economiei de tip concurențial, aparține observatorilor occidentali[87].

[84] *Ibidem*, p. 38.
[85] *Ibidem*, p. 190-191.
[86] *Ibidem*, p. 193-194.
[87] În 1995, un raport al Băncii Mondiale asupra stării educației din Rusia semnala că şcoala cultivă „abilități nepotrivite pentru economia de piață" şi recomanda măsuri pentru a corecta această deficiență. Ne putem firește întreba ce se înțelege mai precis prin aceste „abilități nepotrivite" [„wrong skills", în documentul original, *Rusia: Education in Transition*, Washington, D.C.: World Bank, 1995, p. 23] şi în ce măsură se poate spune despre sistemele de educație occidentale că oferă abilitățile „corecte" (vezi şi Stephen L. Webber, *op. cit*.,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Reformiştii din Estul Europei şi-au însuşit de o manieră mai mult retorică această negaţie. Substituţia completă a unui tip de şcoală cu un altul era practic imposibilă, de vreme ce trebuiau utilizate în continuare aceleaşi resurse. Administratorii erau mult mai interesaţi de menajarea şi conservarea mijloacelor existente, decât de suspendarea lor, de vreme ce primii ani după căderea regimului comunist au fost însoţiţi de o criză economică fără precedent.

În ciuda teoretizării unor „restructurări", reformele postcomuniste s-au redus, pe diferite căi, la reamenajări de titulaturi, conţinuturi, durate de studiu şi examinări, similare celor operate deja în Occident. A existat, inevitabil, un decalaj temporal şi o firească pierdere de substanţă în cursul transferului de modele din vest în est, la care s-au adăugat inerţiile proprii sistemului socialist. Cumulând tendinţele recuperatorii autohtone cu cele preluate din Occident, cu titlul de noutate, a rezultat un curent de schimbare prea puţin novator în substanţă. Vizibilitatea intenţiilor reformiste şi inovaţiile terminologice pe care le-au promovat sunt mai curând adevăratele noutăţi ale reformei decât reforma însăşi[88]. Cum atenţia specialiştilor este captată îndeosebi de actualitatea mijloacelor de învăţământ şi de eficienţa utilizării lor, se poate mai curând vorbi de intenţii de *modernizare* a unor componente, decât de o *re-formare* a instituţiei şcolare. *Restructurarea* rămâne varianta discursivă cea mai ambiţioasă a reformei, pe când *modernizarea*, cu puternicele sale conotaţii materiale, pare să fie varianta sa pragmatică. Primul termen operează cu perspective temporale şi manageriale ample, pe când cel de al doilea fragmentează aceste largi orizonturi în secvenţe măsurabile, accesibile, realizabile. În primul caz domină sugestia inovării, a diferenţei radicale, pe când în celălalt se presupune doar o firească aducere la zi.

Un alt aspect comun cazurilor studiate este chiar abuzul lingvistic. Nicăieri nu a fost *o singură reformă,* ci mai multe *fragmente de reforme*, proiectate, asumate, realizate, ignorate, evaluate sau anulate de diferite autorităţi, pe diferite căi, în diferite intervale de timp. Dar invocarea la singular aduce avantaje vorbitorului, care se plasează de fiecare dată într-o naraţiune coerentă, deci credibilă. Istoria reformelor este un proiect istoriografic dificil, pentru că incomodează chiar reformiştii momentului. De aceeaşi manieră se apelează şi la motivaţia reformelor, *criza*, descrisă printr-o combinaţie standard de aprecieri calitative şi argumentări cantitative, din interiorul şi din afara şcolii, toate concurând la ameninţarea finală: viitorul. Trecutul este aproape absent din aceste demonstraţii sau este secţionat unilateral, doar pentru a denigra şi mai mult prezentul[89], dar este readus în discurs, mai mult sau mai puţin voalat, prin soluţiile de remediere propuse. Dintre cele mai improbabile secvenţe temporale, trecutul şi viitorul, „reforma" îl alege pe cel mai deschis speculaţiilor: viitorul.

---

p. 44). În 2006, pe site-ul Băncii Mondiale putem citi acelaşi tip de referinţă la educaţia din Europa Centrală şi de Est, ca şi din statele fostei Uniuni Sovietice. Se afirmă că în tranziţia de la regimul comunist la o „dinamică economie de piaţă", sistemele de educaţie publică din aceste ţări au recunoscut cu greu faptul că noul mediu economic cere abilităţi mai flexibile, mai cuprinzătoare decât cele asociate vechiului regim. Mai mult, lipsa acestor noi abilităţi şi aptitudini a fost o piedică pentru creşterea economică şi a contribuit la creşterea şomajului peste tot în zonă (vezi www.worldbank.org). Reducţionismul este, din nou, principala componentă a mesajului reformist.

[88] „Reforma şcolii nu a fost, de fapt, realizată. Eforturile făcute de comunitatea pedagogică, de peste cinci ani, pentru schimbarea şcolii şi promovarea de noi metode de predare a culminat, de multe ori, cu «inovaţii verbale»: profesorii şi administratorii sunt fundamental incapabili să transforme abordările sau modul lor de gândire" (citat din „Uchitel'skaya gazeta", no. 31, August 15, 1995, din Rusia, preluat în Stephen L. Webber, *op. cit*., p. 51).

[89] Trecutul este invocat mai ales ca termen de comparaţie implicit, în formule „clasice", care constată degradarea calităţii învăţământului, scăderea prestigiului profesorilor, devalorizarea diplomelor de studiu, inutilitatea practică a cunoştinţelor învăţate în şcoală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Urmărind povestirile despre reformă, observăm că începutul este întotdeauna legat de un raport public, de o comisie de specialişti şi de un discurs politic, nu neapărat în această ordine. Continuarea este un act sau un pachet de acte legislative, la rândul lor urmate de alte texte administrative sau educaționale. Până în acest punct, autorii se recrutează dintr-un cerc previzibil, cel al „specialiştilor". Reforma le aparține. Dacă ieşim însă din acest perimetru, vom fi derutați de multitudinea vocilor care se pot pronunța asupra „reformei". Diferența între monologul emitentului şi pluralitatea receptorilor marchează trecerea de la inițiativă la realizarea propriu-zisă. Acolo unde sunt mai multe posibilități de raportare la textul oficial, acolo se află şi urmările efective ale „reformei", oricare ar fi conținutul său prescriptiv. Reforma este deci, în esență, un *text*[90], iar existența sa concretă, în afara hârtiei, este condiționată de practicile culturale şi instituționale ale „cititorilor" săi. Practicanții au întotdeauna posibilitatea de a ignora „teoria", dar capacitatea unui text de a produce schimbarea nu trebuie subestimată. În definitiv, acesta este principiul fundamental de funcționare al şcolilor şi al misiunilor de convertire, în general. Totuşi, dacă şcoala se află într-adevăr în criză, încercarea de a o salva prin apelul la ceea ce se consideră deja pierdut este mult mai dificilă decât au presupus reformatorii.

READING THE REFORM OF SCHOOL AT THE END OF THE XXth CENTURY
(Summary)

The author is trying to present a coherent perspective on the reform of school in the last two decades of the XXth century. The point is to make a credible picture of the politics of education in the former socialist countries in Eastern Europe, for a better understanding of the Romanian case. The author is resuming some case studies (from URSS, East Germany, USA and UK) and is invoking a regional synthesis from the beginning of the 1990^{s}, in order to propose a functional "profile" of reforming the school in very recent times.

[90] Reforma este, figurativ, „un text", care la rândul său se construieşte dintr-o multitudine de fragmente textuale, de proveniență diversă, care rezumă de o manieră impersonală, atemporală, o multitudine de istorii individuale şi de interese divergente.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRICĂ DUMITRACHE

INSTITUȚIILE CENTRALE ALE PRINCIPATELOR ROMÂNE ÎNTRE SISTEMUL POLITIC EUROPEAN ŞI CEL OTOMAN (1683-1756)

Statutul juridic al Principatelor Române a beneficiat de o atenție deosebită în istoriografia română. Istoricii care au avut printre preocupările lor tratarea acestui domeniu – şi nu puțini au fost cei care şi-au propus cercetarea subiectului amintit – s-au aflat în fața unor dileme, deoarece, de foarte multe ori, problematica abordată a lăsat loc multor interpretări.

Ceea ce încercăm să realizăm în paginile următoare, şi anume, analiza regimului juridic al instituțiilor centrale ale Principatelor Române din perspectiva sistemului politic european şi al celui otoman în perioada cuprinsă între asediul eşuat al Vienei (1683) şi „revoluția diplomatică" (1756), nu se doreşte a fi, nici pe departe, o epuizare a subiectului. Sperăm că demersul nostru va fi primit ca o încercare de a repune în discuție necesitatea tratării raporturilor româno-otomane şi din această perspectivă.

Regimul juridic al instituției domniei din cele două Principate Române constituie una din problemele fundamentale ale istoriei politice a românilor, „a cărei cunoaştere necesită coroborarea mai multor surse"[1]. Pentru înțelegerea problematicii abordate de un real folos sunt sursele documentare[2], cele narative, interne şi externe, precum şi

[1] Cătălina Chelcu, *Statutul juridic al instituției domniei în Moldova oglindit în izvoare narative românești şi străine (sec. XVII),* în vol. *Raportul putere centrală – factori politici interni: reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII),* volum coordonat de Veniamin Ciobanu, Iaşi, Editura Junimea, 2006, p. 15.

[2] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* vol. I, Supliment 1, volum întocmit de Gr. C. Tocilescu şi Al . I. Odobescu, Bucureşti, 1886, *passim*; Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor* (în continuare: *Acte şi fragmente*), vol. I, Bucureşti, 1895, *passim*; Idem, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate de prin depozitele de manuscrise ale Apusului* (în continuare: *Acte şi fragmente*), vol. II, Bucureşti, 1896, *passim*; Idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. IX, Bucureşti, 1905, *passim*; Idem, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine*, în AARMSI, seria II, tom XXXII, 1909-1910, Bucureşti, 1910, *passim*; *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 aprilie 1741–decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat.* Traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note, comentarii, glosar şi indice de Ariadna Camariano-Cioran, Bucureşti, Editura Academiei, 1985, *passim;* Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană, în documente turceşti, 1601-1711,* Bucureşti, 1984, *passim*; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti,* vol. II, *(1455-1829),* Bucureşti, 1965, *passim*; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711-1821. Documente turceşti,* Bucureşti, 1984, *passim.*

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 291–308

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cronicile lui Miron Costin[3] şi Ion Neculce[4], lucrarea „principelui-cărturar" Dimitrie Cantemir[5], relatările călătorilor străini[6], informaţiile incluse în cronicile turceşti[7] etc.

Înainte de a trece la tratarea temei enunţate, dorim să facem câteva precizări. Pentru început, menţionăm că atât evoluţia statutului juridic al Principatelor Române, cât şi regimul juridic al instituţiilor centrale ale acestora au fost influenţate de mutaţiile politice şi confruntările de la sfârşitul secolului XVII şi începutul secolului XVIII. Ne referim aici la rolul continental al Angliei şi Franţei, decăderea accentuată a Imperiului Otoman (care a dus la intensificarea problemei orientale), ascensiunea Imperiului Habsburgic şi ulterior a Rusiei, ultimele trei Mari Puteri influenţând în mod direct evoluţia Principatelor Române. Statutul juridic al Principatelor Române a suferit spre sfârşitul secolului XVII „modificări notabile care au premers instaurării aici a regimului turco-fanariot la începutul secolului XVIII"[8]. În virtutea obligaţiilor care decurgeau din raporturile de vasalitate, domnul Ţării Româneşti (Şerban Cantacuzino) şi al Moldovei (Gheorghe Duca) au participat la asediul Vienei, dar au întreţinut în secret legături cu imperialii, furnizându-le informaţii despre armata otomană[9]. Oricum, moldo-muntenii au fost utilizaţi doar ca salahori şi constructori de poduri, după defecţiunile din 1664 (St. Gotthard) şi, în special, din 1673 (Hotin), otomanii nemaiavând încredere să-i folosească drept combatanţi[10]. Asediul eşuat al Vienei, încheiat prin grava înfrângere a oştilor Porţii (12 septembrie 1683) de către coaliţia formată din imperiali, poloni şi trupe ale principilor germani (în fruntea cărora se afla regele Poloniei, Jan al III-lea Sobieski), a avut drept urmare o gravă criză politico-militară a Imperiului Otoman[11]. Rezultatul imediat al înfrângerii turcilor în faţa zidurilor Vienei a fost reprezentat de ocuparea unei părţi a Ungariei otomane de către austrieci. La 5 martie 1684, strădaniile energicului papă Inocenţiu al XI-lea au fost încununate de succes, la Linz semnându-se între împăratul Leopold I şi plenipotenţiarii care reprezentau Polonia, Veneţia şi Malta o

[3] Miron Costin, *Opere,* Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, *passim.*

[4] Ion Neculce, *Opere. Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte,* Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, *passim.*

[5] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei.* Traducere după originalul latin de Gh. Guţu. Introducere de Maria Holban. Comentariu istoric de N. Stoicescu. Studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu. Indice de Ioana Constantinescu. Cu o notă asupra ediţiei de D. M. Pippidi, Bucureşti, 1983, *passim.*

[6] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban – redactor responsabil, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, *passim* şi Dan Amedeu Lăzărescu, *Imaginea României prin călători***,** vol. I, *1716-1789,* Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1985, *passim.*

[7] *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase. Vol. III, Sfârşitul sec. XVI – începutul sec. XIX*, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, *passim* şi *Vakayi-i Eflâk (Evenimentele din Ţara Românească, recte Moldova). Cronică anonimă*, în volumul *Saeculum*, Îngrijirea ediţiei, traducere şi note de Valeriu Veliman, Iaşi, Editura Junimea, 1977, p. 20-43.

[8] Viorel M. Butnariu, *Europa de la medieval la modern. Secolele XVI-XVII,* în volumul *Moldova şi economia de schimb europeană. Secolele XIV-XVIII*, Editat de Viorel M. Butnariu, Iaşi, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol", Editura Panfilius, 2003, p. 60.

[9] Andrina Stiles, *Imperiul Otoman, 1450-1700*, Traducere de Felicia Pavel, Bucureşti, Editura Bic All, 2001, p. 172; cf., pentru alte detalii, Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român,* Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 162.

[10] Mircea Soreanu, *Marii viziri Köprülü (1656-1710). Relaţii politice şi militare între Ţările Române şi Imperiul otoman*, Bucureşti, Editura Militară, 2002, p. 161; „*De aceea, în ziua următoare, era zi de vineri, s-au gândit* (sfatul căpeteniilor armatei otomane care asedia Viena – n.ns.) *ca voievozii Ţării Româneşti şi Moldovei să fie puşi să construiască, în două locuri, poduri peste Dunăre, iar ei s-au apucat de lucru* (s.ns.)" (cf. *Cronici turceşti privind Ţările Române,* p. 160).

[11] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alianță antiotomană cunoscută sub numele de Liga Sfântă. Membrii acestei Ligi (Imperiul Habsburgic, Polonia şi Veneția, cărora li s-a adăugat în 1686 şi Rusia) au început să dezmembreze teritoriile turceşti din Balcani. Pentru ca lucrurile să fie şi mai rele pentru otomani, a urmat o perioadă de secetă şi foamete în Anatolia. Nemulțumirile publice şi dezordinea sporeau iar Imperiul părea că se dezintegrează. Tulburările interne şi frământările din exterior păreau a fi dificultăți de neînvins[12]. Totuşi, printr-un concurs de împrejurări, Imperiul Otoman şi-a revenit, demonstrând că mai avea încă suficiente resurse. Luptele au continuat cu rezultate schimbătoare. Înfrângerea turcilor la Zenta, la 11 septembrie 1687, de către imperialii conduşi de prințul Eugeniu de Savoia, participant şi la despresurarea Vienei în 1683, a deschis calea unor eşecuri succesive[13]. Având nevoie de o perioadă de răgaz, Imperiul Otoman trebuia să încheie pace. Aceasta s-a realizat prin intermediul ambasadorilor Angliei şi Olandei la Istanbul. Trimişii sultanului au tratat cu membrii Ligii Sfinte la Karlowitz (azi Sremski Karlovci, un orăşel din Croația)[14], iar după negocieri dificile şi îndelungate, a fost întocmit un tratat de pace pe baza principiului *uti possidetis – ita possidete*, prin care se recunoşteau posesiunile teritoriale din acel moment ale beligeranților. Formula determina, pe de o parte, Puterile creştine să ocupe cât mai mult, să „posede“ cât mai multe teritorii în momentul încheierii păcii, iar pe de altă parte, Imperiul Otoman să limiteze, cât mai mult posibil, pierderile teritoriale până la începutul tratativelor finale[15]. Semnat pe 26 ianuarie 1699, tratatul de la Karlowitz prezintă importanță deoarece este primul acord între otomani şi o coaliție europeană şi prima ocazie în care otomanii au recunoscut în mod oficial o înfrângere[16]. Tratatul de pace dintre Imperiul Otoman şi Rusia, parafat la Istanbul, la 15 iulie 1700, pe o durată de 30 de ani, recunoştea acesteia din urmă dreptul de a avea un reprezentant permanent la Poartă, Rusia intrând astfel în rândul Marilor Puteri europene, care întreținea relații diplomatice cu Imperiul Otoman. Evenimentele ulterioare aveau să demonstreze că Imperiul Otoman, Hanatul Crimeii şi Polonia au avut numai de suferit în urma schimbărilor importante petrecute în zonă în favoarea duşmanului lor tradițional, Rusia, care va deveni o putere dominantă în răsăritul Europei[17].

După şocul de la Viena, Poarta Otomană a trebuit să accepte noul raport de forțe din Europa centrală şi de sud-est şi să renunțe la concepția de superioritate cu care tratase până atunci statele creştine. Aceasta ar fi rațiunea pentru care Imperiul Otoman şi-a numit ulterior ambasadori la Curțile Marilor Puteri europene. Astfel, „conquista otomană a luat sfârşit şi Poarta a intrat în defensivă“[18]. Tratatul de la Karlowitz a însemnat limitarea tendințelor de expansiune otomană, marcând consolidarea treptată a Austriei şi Rusiei, nu numai la hotarele Imperiului Otoman, ci şi în interiorul acestuia, datorită creşterii influenței acestora în evoluția societății otomane[19]. Poarta a căutat ulterior împrejurări favorabile care să-i permită să modifice din nou raportul de forțe în folosul ei. Dealtfel, ea dovedise realism şi flexibilitate chiar şi cu prilejul tratativelor de

[12] *Ibidem*; pentru detalii, şi Andrina Stiles, *op. cit.,* p. 108-109.

[13] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 172; cf., pentru detalii, Robert Mantran (coordonator), *Istoria Imperiului otoman*, Traducere de Cristina Bîrsan, București, Editura Bic All, 2001, p. 212-213.

[14] Robert Mantran, *op. cit.,* p. 213.

[15] Gabriel Bădărău, *Raporturile politice româno-austriece între 1683 şi 1718,* (II), în AIIAI, tom XXIII/1, 1986, p. 163.

[16] Andrina Stiles, *op. cit.,* p.110.

[17] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 258.

[18] *Ibidem,* p. 170.

[19] Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor,* București, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1976*,* p. 244.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Karlowitz, reuşind să se adapteze noilor condiţii pentru a-şi continua existenţa[20]. Pierderea Transilvaniei de către Imperiul Otoman în favoarea Imperiului Habsburgic încă din 1688 (Dieta a declarat sfârşitul dominaţiei otomane în urma înfrângerilor repetate ale armatelor turceşti)[21], însă recunoscută *de jure* în 1699 la Karlowitz, a determinat Poarta să-şi intensifice controlul asupra Principatelor Române de la sud şi est de Carpaţi. Momentele de criză prin care a trecut Imperiul sultanilor au contribuit la întărirea controlului asupra spaţiului românesc. Aparent paradoxal, consecinţe grave asupra Principatelor Române a avut şi gradul de stabilitate internă din statul otoman. Momentele de vârf ale acestei stabilităţi, de exemplu, perioada marilor viziri Köprülü, puteau însemna o agravare a situaţiei Principatelor Române. Însă, şi momentele de vârf ale instabilităţii puteau avea un rezultat asemănător. Un exemplu în acest sens este criza sultanală de la 1703, când rebeliunea de la Adrianopol (Edirne) a provocat uciderea marelui muftiu Feyzullah Efendi, dascălul sultanului Mustafa al II-lea, şi chiar detronarea acestuia, eveniment care a pus problema înlocuirii Casei lui Osman cu Casa Ghiraizilor din Crimeea. În ansamblul ei, criza l-a afectat profund pe Constantin Brâncoveanu, chemat la Adrianopol şi obligat să facă faţă unor cheltuieli enorme cu peşcheşurile (darurile legale), dar mai ales cu ruşfeturile (darurile neoficiale), precum şi cu sporirea în 1704 a haraciului. Departe de a mai fi puterea mondială din timpul lui Süleyman Magnificul, Imperiul Otoman rămânea, totuşi, în perioada de care ne ocupăm, o mare forţă, iar pentru Principatele Române un adevărat colos[22].

Anexarea Transilvaniei şi prozelitismul catolic promovat de Curtea de la Viena în principatul intracarpatic au făcut ca domnii Moldovei şi Ţării Româneşti să-şi întoarcă privirile spre Rusia, ai cărei ţari ortodocşi se prezentau drept succesorii împăraţilor bizantini, Moscova fiind (în viziunea lor) „a treia Romă“[23]. Victoria lui Petru I cel Mare la Poltava (1709) asupra regelui Suediei, Carol al XII-lea, a sporit prestigiul Rusiei. Domnul Moldovei, Mihai Racoviţă, a luat în considerare o legătură cu Rusia, dar a fost mazilit imediat, defecţiunea sa generând temeri că Moldova ar fi putut fi transformată în paşalâc. Dacă statutul de autonomie a fost menţinut, Poarta a numit în schimb ca domn pe Nicolae Mavrocordat, fiul marelui dragoman Alexandru Mavrocordat Exaporitul, negociatorul păcii de la Karlowitz, personalitatea cea mai de seamă a Fanarului (cartierul grecesc al Istanbulului)[24]. În acelaşi timp, victoria obţinută de Petru I împotriva suedezilor la Poltava şi retragerea lui Carol al XII-lea cu rămăşiţele armatei sale înfrânte şi ale hatmanului Ivan Mazepa pe teritoriul turcesc, la Tighina (Bender) –

[20] *Ibidem,* p. 245; cf., pentru detalii, Rifaat A. Abou-El-Haj, *The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703,* în „Journal of the American Oriental Society“, nr. 3, 1964, p. 467-475 şi Idem, *Ottoman Diplomacy at Karlowitz,* în „Journal of the American Oriental Society“, nr. 4, 1967, p. 498-512.

[21] Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea,* vol. I, Traducere de Mihai-Eugen Avădanei, Postfaţă de I. Ciupercă, Iaşi, Editura Institutului European, 2000, p. 143; Generalul austriac Antonio Caraffa a smuls declaraţia din 9 mai 1688, prin care reprezentanţii principatului Transilvaniei au renunţat la „protecţia“ otomană. Prin această declaraţie, care a fost întărită la 13 mai 1688, la Făgăraş, de Dieta Principatului, a luat sfârşit – *de facto,* suzeranitatea otomană în Transilvania (cf. Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 196).

[22] *Istoria românilor*, vol. V, *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711 / 1716)*, Coordonator acad. Virgil Cândea, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 817.

[23] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 170-171.

[24] *Ibidem*; cf., pentru detalii, Jérôme Hélie, *Mic atlas istoric al Timpurilor moderne*, Traducere din limba franceză de Oana-Maria Toma, Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 113; Paul Cernovodeanu, *Alexandros Mavrokordatos „Ex Aporriton“ (Alexandru Mavrocordat Exaporitul), 1641-1709,* în volumul *Diplomaţi iluştri*, vol. IV, Bucureşti, Editura Politică, 1983, p. 5-64 şi Nicolae Iorga, *Istoria românilor,* vol. VII, *Reformatorii,* volum îngrijit de Sorin Iftimi, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Poarta oferindu-le o ospitalitate scump plătită de Principatele Române[25] – au răsturnat complet echilibrul politic din sud-estul Europei, determinându-i pe otomani să-i considere definitiv pe ruşi drept cei mai periculoşi adversari ai lor, înaintea austriecilor[26]. De aici, regele Suediei a dus o intensă activitate diplomatică în scopul atragerii Porții în războiul împotriva Rusiei[27].

Numirea lui Nicolae Mavrocordat ar putea părea accidentală – contracandidatul său, Antioh Cantemir, nedispunând de suma cerută de Poartă pentru acordarea domniei –, dar ea avea să constituie, de fapt, preludiul epocii fanariote. Misiunea noului domn era cea de observator al desfăşurărilor din vecinătatea avanpostului împărăției otomane, care era Moldova[28]. Deşi Petru cel Mare era interesat să evite, pentru moment, un război cu Poarta – aflându-se într-un conflict dur cu suedezii –, totuşi, a intensificat propaganda antiotomană şi prorusească în rândul creştinilor ortodocşi din Principatele Române şi Peninsula Balcanică, în vederea eliberării lor şi a alungării otomanilor din Constantinopol. Propaganda țaristă a fost atât de abil întreținută, încât a izbutit să câştige încrederea multor supuşi creştini ai sultanului, ocultându-se adevăratele țeluri imperiale, de expansiune, ale politicii ruseşti tradiționale[29]. Petru cel Mare, care îşi anunțase deja intenția de a-i „elibera" pe creştinii ortodocşi din Balcani de sub „jugul necredincioşilor", a obținut promisiuni de sprijin din partea domnilor Moldovei şi Țării Româneşti, ambii fiind vasali otomani, care s-au angajat să furnizeze, totodată, hrană pentru soldați şi nutreț pentru cai în eventualitatea prezenței oricărei armate ruseşti „eliberatoare"[30]. Defecțiunea celui considerat un fidel al Porții (Dimitrie Cantemir) şi atitudinea ambiguă a lui Constantin Brâncoveanu, în timpul campaniei antiotomane a lui Petru I, încheiată cu înfrângerea de la Stănileşti (în timp ce domnul a rămas în expectativă, pentru a vedea cui revine victoria, spătarul Toma Cantacuzino a trecut deschis de partea ruşilor), au determinat Poarta să adopte măsuri care să-i consolideze controlul asupra Principatelor Române, aflate pe punctul de a se „haini"[31]. Una dintre ele a fost mazilirea şi apoi decapitarea, la 15 august 1714, a lui Constantin Brâncoveanu, a celor patru fii ai săi şi a ginerelui său, Ianache Văcărescu, ca urmare a intrigilor la Poartă ale stolnicului Constantin Cantacuzino. Stolnicul şi fiul său, domnul Ştefan Cantacuzino, au fost şi ei, dealtfel, executați (1716), domnia Țării Româneşti fiind acordată fanariotului Nicolae Mavrocordat[32]. Secătuită de secetă şi lipsuri şi de invazia oştilor străine, Moldova a reintrat, după înfrângerea lui Petru I la Stănileşti, sub dominația Porții, care l-a readus la domnie pe Nicolae Mavrocordat[33]. Victoria obținută de otomani asupra ruşilor la Stănileşti nu a fost una hotărâtoare, ci doar a ponderat, pentru moment, apetitul teritorial al Rusiei, întârziindu-i avansul către sud-estul Europei. Reînnoită în anii 1712 şi 1713, pacea dintre Poartă şi Rusia, deşi favorabilă otomanilor, a lăsat deschise problemele litigioase între cele două imperii, care s-au dovedit, în timp, ireconciliabile[34].

[25] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 274.

[26] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII,* Bucureşti, Editura Academiei, 1974, p. 251.

[27] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 274.

[28] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 171.

[29] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 273; detalii în Geoffrey Hosking, *Rusia. Popor şi imperiu, 1552-1917,* Iaşi, Editura Polirom, 2001, p. 64-77.

[30] Andrina Stiles, *Rusia, Polonia şi Imperiul otoman 1725-1800,* Traducere de Radu Paraschivescu, București, Editura All Educațional, 2001, p. 61.

[31] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 173.

[32] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 279.

[33] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.,* p. 264.

[34] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 279.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tratatul de la Prut, cu precizările ulterioare, a marcat stagnarea momentană a tendinţelor de lărgire şi de întărire a poziţiilor militaro-strategice ale Rusiei şi de sporire a influenţei ruseşti în jurul Mării Negre, ca şi în sud-estul Europei. Putem afirma că a fost chiar o retragere faţă de avansurile înregistrate până atunci. Deşi au fost supuse unor modificări, cu prilejul încheierii „păcii veşnice" din noiembrie 1720 la Istanbul, totuşi clauzele tratatului de la Prut, cu precizările şi completările din 1712 şi 1713, au stat timp de peste un sfert de secol, până la pacea de la Belgrad (1739), la baza reglementării raporturilor turco-ruse, constituind, din acest punct de vedere, elemente importante pentru precizarea conţinutului relaţiilor Porţii Otomane cu unul din cei mai de seamă factori externi (Rusia), care avea să influenţeze în mod constant problema orientală de-a lungul evoluţiei ei[35]. Cu toate limitele sale, tratatul de la Prut a fost bine primit la Istanbul, unde a avut rolul de a şterge din memorie imaginea recentelor eşecuri înregistrate de către otomani[36]. Datorită unui concurs favorabil de împrejurări, Imperiul Otoman a reuşit să realizeze unele din obiectivele majore ale politicii sale, odată cu îndepărtarea ruşilor de la Marea Neagră şi limitarea influenţei ţarului în regatul polon, fără să fi fost atras în Marele Război Nordic (1700-1721), aşa cum dorea Carol al XII-lea, care devenise un aliat extrem de incomod şi prea puţin înţelegător al situaţiei create în spaţiul sud-estic al Europei[37].

Ascendentul dobândit de Imperiul Habsburgic la Dunărea de Jos, faţă de Imperiul Otoman, pe de o parte, şi cel al Rusiei faţă de Polonia, în urma evoluţiei Marelui Război Nordic şi apropierea ei, facilitată tocmai de acest fapt, deosebit de periculoasă de graniţele politice ale Imperiului Otoman din Europa, pe de altă parte, au determinat Poarta Otomană „să recurgă la o *soluţie extremă,* considerată*,* în acele împrejurări, ca singura capabilă să salveze ceea ce se mai putea salva din rămăşiţele poziţiilor sale de la nord de Dunăre, şi anume *instituţionalizarea regimului politic fanariot* în Moldova şi în Ţara Românească"[38], ceea ce avea să afecteze grav statutul juridic al instituţiei centrale a Moldovei şi Ţării Româneşti, anume domnia. Aşadar, deşi deznodământul campaniei militare din 1711 fusese favorabil Imperiului Otoman, Poarta a devenit conştientă de creşterea pericolului rusesc – în calea căruia nu se mai putea interpune Polonia – şi de ameninţarea constituită de semnele evidente de emancipare politică a Principatelor Române[39]. Pe de o parte, atât victoria rusească de la Poltava şi subordonarea Poloniei de către ruşi, cât şi acţiunile procreştine ale lui Constantin Brâncoveanu şi Dimitrie Cantemir au condus la acordarea scaunelor domneşti de la Bucureşti şi Iaşi numai unor persoane de încredere, originare, în general, din cartierul grecesc al Istanbulului (Fanar), aceasta realizându-se fără consultarea boierilor din ţară[40]. Pe de altă parte, după cucerirea Ungariei şi Transilvaniei de către imperiali şi reintrarea Cameniţei în posesia Poloniei, sarcina procurării din zonă de informaţii vitale pentru Poartă revenea cu deosebire domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, care trebuiau astfel aleşi dintre elementele fidele Porţii Otomane[41]. Prin instaurarea regimului fanariot, Poarta a urmărit

[35] Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.,* p. 254.
[36] Andrina Stiles, *op. cit.,* p. 62.
[37] Ludovic Demény , Paul Cernovodeanu, *op. cit.,* p. 265.
[38] Veniamin Ciobanu, *Românii în politica Est-Central Europeană 1648-1711,* Iaşi, Editura Institutului European, 1997, p. 172.
[39] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 280.
[40] Mihai Maxim, *Le statut des Pays Roumains envers la Porte Ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XXIV, nr. 1-2, Bucarest, 1985, p. 49.
[41] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 280.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consolidarea controlului ei asupra celor două Principate, în condițiile instaurării stăpânirii habsburgice în Transilvania şi a apariției Rusiei ca factor de putere în Europa de Sud-Est, precum şi a manifestării tot mai viguroase a mişcării de emancipare de sub dominația otomană. Față de domnii pământeni, tentați, în noul context strategic şi politic, să colaboreze cu adversarii Porții (habsburgii şi ruşii), fanarioții (greci sau români grecizați), integrați în ierarhia de stat otomană (înainte de a fi domni, ei dețineau, de regulă, funcția de mari dragomani ai Porții), apăreau ca „mandatari fideli ai sultanului în scaunele de domnie de la Iaşi şi Bucureşti“[42]. Formula fanariotă era, de fapt, un compromis între statutul de autonomie al Principatelor Române şi cel al administrației directe. Instituirea paşalâcului la nord de Dunăre nu mai era posibilă în secolul XVIII, deoarece nici Viena, nici Petersburgul nu ar fi tolerat-o, iar impunerea ei ar fi dezlănțuit reacția violentă a elitei politice moldo-muntene. Statutul de autonomie a fost, aşadar, păstrat, dar el a înregistrat o limitare considerabilă. Alegerea domnilor de către boieri (oricum, devenită mai mult formală) a fost abolită definitiv în 1730, ei fiind numiți direct de către sultan şi considerați ca înalți dregători ai Porții otomane[43].

Noua situație a conferit domnilor fanarioți o autoritate mai mare, făcând ca în raportul domn-boieri balanța să încline, în mod hotărât, în partea celui dintâi. Instaurarea regimului fanariot nu a fost percepută ca o cezură de societatea moldo-munteană. Sistemul nu era nou, datând din secolul XVII[44], inedită era doar aplicarea lui sistematică, pe termen lung[45]. Şi înainte de 1711/1716 scaunele de domnie de la Iaşi şi Bucureşti fuseseră ocupate, în câteva rânduri, de domni greci. Deşi printre domnii din perioada fanariotă se aflau şi români, ei au fost cu toții priviți ca străini. Ca urmare a pătrunderii de mai bine de un secol a elementului levantin, numirea unor domni greci sau asimilați acestora nu a fost interpretată ca un eveniment excepțional de către contemporani[46]. Elita politică moldo-munteană a înțeles abia după câteva decenii că în 1711/1716 a avut loc o însemnată schimbare în viața politică a celor două Principate Române[47]. Supuşii erau nevoiți să plătească numeroase dări nu doar pentru că domnii fanarioți erau străini ca etnie, ci şi pentru faptul că trebuiau să îndeplinească poruncile puterii suzerane cu vistieria mereu goală, iar condiția precară a puterii lor nu putea să le permită nesocotirea acestor porunci[48].

Consecința deteriorării poziției internaționale a Imperiului Otoman a fost întărirea dominației otomane asupra spațiului românesc, realizată prin introducerea regimului fanariot, care avea ca scop împiedicarea desprinderii Principatelor Române din sistemul politic otoman, precum şi de a limita posibilitățile de realizare a tendințelor expansioniste, pe seama Imperiului sultanilor, a celor două Mari Puteri vecine lui, Imperiile Habsburgic şi cel Rus. Se poate considera că „instaurarea domniilor fanariote în Moldova (1711) şi Țara Românească (1716) a fost determinată de necesitatea imperioasă a Porții de a-şi întări pozițiile în Principatele Române, care aveau un rol strategic decisiv pentru păstrarea controlului asupra liniei Dunării inferioare şi chiar pentru

[42] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 180.

[43] *Ibidem.*

[44] Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, Editura Academiei, 1983, p. 215-217.

[45] Mihai Maxim, *op. cit.,* p. 49.

[46] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 280.

[47] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 180-181.

[48] Leonid Boicu, *Coordonate politice europene în secolul XVIII. Interferențe româneşti,* în AIIAI, tom XXIII/1, 1986, p. 264; cf., pentru detalii, Idem, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea),* Iaşi, Editura Junimea, 1986, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asigurarea siguranței Istanbulului“[49]. Pe teritoriul țărilor române s-au desfăşurat, în perioada abordată de noi, războaie purtate de otomani cu adversarii lor europeni în 1710-1711, 1716-1718 şi 1736-1739. Urmările unora dintre aceste războaie s-au concretizat în trecerea unor zone aparținând Principatelor Române fie sub administrarea directă a otomanilor (cazul cetății Hotin şi a teritoriului înconjurător, transformate în 1713, în raia)[50], fie anexate de Imperiul Habsburgic (cazul Banatului şi Olteniei, ocupate de austrieci în perioada 1718-1739, cea din urmă restituită Porții Otomane, în urma războiului ruso-austro-turc din anii 1735-1739). Distrugerile cauzate de aceste războaie au provocat pagube imense şi au impus sacrificii grave populației din cele două Principate Române[51].

Un alt aspect se referă la distincția care trebuie făcută între statutul domnilor şi statutul țărilor lor. Un foarte bun specialist al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu, istoricul Mihai Maxim, a atras atenția asupra gravei erori făcute, în general, de diplomații europeni, care nu cunoşteau nici dreptul islamic, nici realitățile din teren, de la nord şi sud de Dunăre. Statutul juridic al Principatelor Române față de Poarta Otomană însemna, în perioada avută de noi în vedere, statutul de protecție tributară rezervat comunităților nemusulmane, entităților teritorial-statale autonome față de Imperiul Otoman (un Imperiu islamic), în timp ce statutul juridic al domnilor era tot mai mult asociat cu statutul supuşilor interni nemusulmani dintr-un stat islamic[52]. Potrivit concepției turco-islamice asupra raporturilor cu un alt stat, atitudinea amiabilă a partenerului era acceptată de otomani ca ofertă de supunere[53]. De aici rezultă importanța ce trebuie acordată în judecarea statutului juridic al teritoriilor cu populație nemusulmană aflată sub protecția Porții, care s-a dovedit interesată în cultivarea confuziei dintre *haraci* („impozit funciar“) şi *djizia* („capitație“ în profitul tezaurului public), în vreme ce *ahdnâme* („privilegiu“ şi/sau „protecție“) a căpătat, cu timpul, caracterul de *berat* („diplomă de investire în funcție“), apoi de *hatt-i-şerif* („rescript imperial“)[54].

Acestea fiind precizate, revenim la tema noastră deoarece nu intenționăm să depăşim cadrul propus pentru analiză. La început, vom căuta să trecem în revistă aspectele definitorii ale instituțiilor centrale în Principatele Române din perspectiva sistemului politic european. Statutul juridic al domniei, atât în Moldova, cât şi în Țara Românească, a stat sub semnul naturii raporturilor statelor situate la est şi sud de Carpați cu Marile Puteri vecine. Principatele Române s-au aflat într-un statut de dependență față de Poartă, mai concret, în regim de protecție tributară. Evoluția acestui statut a fost dictată de raportul de forțe dintre Imperiul Otoman şi Marile Puteri

[49] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 280.

[50] Mai mult chiar, în anul 1718, Poarta Otomană, pentru a avea posibilitatea să plătească garnizoana din Hotin, a înființat o raia, formată din 45 de sate moldoveneşti (cf. *România în relațiile internaționale. 1699-1939,* coordonatori: L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 28).

[51] Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800),* Bucureşti, Editura Silex, 1993, p. 125-126; cf., pentru detalii, Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 187; Dan Berindei, *Românii şi Europa. Istorie, societate, cultură*, vol. I, *Secolele XVIII-XIX,* Bucureşti, Editura Museion, 1991, p. 4; Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă (1718-1739),* Ediție îngrijită de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 9.

[52] *Istoria românilor,* vol. V, *O epocă de înnoiri*, p. 824.

[53] Tahsin Gemil, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991, p. 25.

[54] Cf., pentru detalii, Viorel Panaite, *Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina „djihad“-ului,* (I), în AIIAI, tom XXII/2, 1985, p. 707-718 şi (II), în AIIAI, tom XXIII/1, 1986, p. 409-418; Idem, *Considerații privind legea păcii în Islamul medieval,* (I), în AIIAI, tom XXIV/2, 1987, p. 567-586, (II), în AIIAI, tom XXV/2, 1988, p. 397-413 şi (III), în AIIAI, tom XXVI/1, 1989, p. 481-497.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

europene, mai ales acelea aflate în imediata vecinătate a spațiului românesc, precum şi de poziția puterii suzerane pe plan internațional[55]. Prin urmare, şi statutul domniei, respectiv al domnilor, a suportat, mai ales în condițiile decăderii Imperiului Otoman, o degradare continuă. Sursele care ilustrează acest aspect, socotite mai sigure în ceea ce priveşte calitatea informațiilor, sunt cele diplomatice. Nu trebuie însă trecute cu vederea izvoarele narative, deoarece unii dintre autorii lor au fost martori ai evenimentelor, iar informațiile furnizate de ei redau realitățile perioadei respective.

Regimul juridic al instituției domniei în Principatele Române în perioada avută în vedere este reflectat şi de titlurile şi apelativele atribuite domnilor Moldovei şi Țării Româneşti. În secolul XVII, sultanii au făcut apel la doctrina hanefită, potrivit căreia suzeranul islamic era stăpân absolut al celor care îi plăteau tribut şi al pământurilor acestora. Urmarea a fost impunerea controlului otoman asupra instituției domniei. Profitând şi de rivalitățile din interior pentru putere, sultanii au încălcat principiul alegerii domnilor de către „țară" (factorii politici interni) şi au considerat că puteau acorda temporar scaunul domnesc candidaților pe care îi preferau[56]. În secolul XVIII, cancelariile europene au fost extrem de interesate de titlurile sau apelativele care se cuveneau a fi atribuite domnilor Principatelor Române, „care să corespundă atât naturii raporturilor lor juridice cu Poarta Otomană, cât şi intereselor directe pe care le puteau avea, în funcție de obiectivele generale ale politicii lor orientale sau de considerente limitate la necesități pasagere, la Dunărea de Jos"[57]. Diplomația austriacă a folosit uneori în corespondența cu domnii Țării Româneşti titlul de *principe,* acordat acestora din urmă. Aceasta nu însemna şi renunțarea cercurilor conducătoare imperiale la vechiul obiectiv al anexării celor două țări române. Dimpotrivă, după înfrângerea turcilor sub zidurilor Vienei (în septembrie 1683) şi după alungarea lor din Ungaria şi Transilvania, tendințele expansioniste ale Imperiului Habsburgic erau tot mai vizibile: Austria a anexat *de jure* Transilvania (1699) şi, mai târziu, Oltenia (1718)[58]. Aceste tendințe erau în contradicție totală cu cele ale Republicii Nobiliare Polone. Jan Sobieski a opus teoriei imperiale (potrivit căreia principatele Moldova şi Țara Românească fuseseră „fără îndoială, dependente de Regatul Ungariei") teoria poloneză, a apartenenței celor două țări „din vechime, prin moştenire, polonezilor"[59]. Ca urmare, domnii celor două țări, mai ales cei ai Moldovei, din motive uşor de înțeles, erau numiți *palatini, voievozi* sau *domni.* Aceşti termeni aveau aceeaşi semnificație juridică, de „locțiitori ai regelui polon"[60]. Această interpretare a sursei puterii domnilor celor două Principate Române nu corespundea, însă, statutului lor juridic şi, în consecință, ea a rămas, cu unele mici excepții, doar în sfera interpretării juridice[61]. Titlul de *principe* a fost folosit şi de cancelaria venețiană. În schimb, nunții apostolici din Polonia, fiind influențați de cancelaria polonă, au utilizat de cele mai multe ori titlul de *palatini*[62]. Terminologia

[55] *Istoria românilor,* vol. V, *O epocă de înnoiri*, p. 118.

[56] Veniamin Ciobanu, *Titluri atribuite principilor Transilvaniei, domnilor Moldovei şi Țării Româneşti, expresie a statutului lor juridic (secolul XVII),* în AIIX, tom XXXIV, 1997, p. 23.

[57] Idem, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea),* Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1999, p. 56.

[58] Cf., Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* Ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993, p. 175.

[59] Veniamin Ciobanu, *Titluri atribuite principilor Transilvaniei, domnilor Moldovei şi Țării Româneşti…,* p. 34.

[60] *Ibidem.*

[61] Cf., pentru detalii, Idem, *Românii în politica Est-Central Europeană*, *passim.*

[62] Idem, *Titluri atribuite…,* p. 35-36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

folosită de diplomația franceză la sfârşitul secolului XVII era mai apropiată de concepția otomană referitoare la statutul juridic al domnilor Principatelor Române[63]. Politica de echilibru promovată de Constantin Brâncoveanu a încurcat planurile politicii orientale franceze. Prin urmare, titlul acordat de diplomația franceză domnilor Țării Româneşti, dar şi celor ai Moldovei a fost, cu precădere, cel de *bei.* Pentru a justifica acest titlu, ambasadorul Franței la Istanbul, de Castagnères, îl informa pe Ludovic al XIV-lea, într-o scrisoare datată 11 octombrie 1694, că „beiul Moldovei nu este decât un guvernator (al sultanului) şi cu mai puțină autoritate decât un paşă"[64]. Diplomația franceză a folosit, este adevărat, mai rar, şi titlurile de *voievod, domn* şi *principe*, ceea ce dovedeşte că titlurile atribuite domnilor Moldovei şi Țării Româneşti de cancelariile europene erau, de cele mai multe ori, doar o problemă de protocol, fiind utilizate în funcție de interesele politice ale statelor respective, care le determinau să-i considere, fie „principi ai Europei", fie simpli dregători ai Imperiului sultanilor, pentru că adevăratul lor statut juridic era cel impus de Poarta otomană[65].

La începutul secolului XVIII a sporit interesul cercurilor conducătoare franceze față de statutul juridic al principatelor de la nord de Dunăre, în condițiile acutizării rivalității franco-austriece. Urmarea a fost reprezentată de elaborarea unui chestionar care reflecta unele obiective ale politicii orientale franceze, în contextul evenimentelor desfăşurate în timpul Marelui Război Nordic. Autorul răspunsurilor constata instabilitatea domniei (datorată corupției sistemului politic otoman), agravarea formelor de manifestare a suzeranității otomane (cauzată de rivalitatea pentru putere dintre facțiunile boiereşti care încuraja venalitatea funcțiilor şi corupția cercurilor conducătoare otomane) şi desele schimbări ale domnilor, care se aflau de multe ori în pericol de a-şi pierde viața[66]. Totodată, diplomația franceză a mai observat şi „frecventa schimbare de domni dintr-o țară în alta, devenită sistem, începând, mai ales, cu sfârşitul deceniului trei al secolului XVIII, prin intermediul căruia Poarta extorca sume de bani din cele două Principate"[67].

În perioada cuprinsă între pacea de la Belgrad (1739) şi „revoluția diplomatică" (1756), a ieşit clar în evidență faptul că, în ciuda statutului lor juridic, atitudinea domnilor români era un factor important care putea uşura sau zădărnici eforturile statelor competitoare la supremația în centrul şi răsăritul Europei. Acest adevăr, ignorat inițial, dar recunoscut curând de politicieni şi diplomați cu experiență, a fost demonstrat de „îndârjita luptă diplomatică purtată mai ales de Franța şi Rusia, de care nu au fost însă străine nici Austria şi nici Prusia, pentru preponderență în Polonia"[68]. Datorită poziției geografice şi politice a Principatelor Române, domnii acestora aveau un rol important în orientarea diplomației otomane în problemele europene, prin informațiile pe care le trimiteau la Istanbul. Ca urmare, diplomația franceză, oficială şi secretă, a încercat să-i utilizeze cât mai mult posibil pentru a-şi spori mijloacele de influențare a deciziilor Porții Otomane. Intervenția activă a otomanilor în problema poloneză – problemă care a preocupat în mod deosebit diplomația franceză în această perioadă –, ar fi creat dificultăți Imperiilor Rus şi Habsburgic şi ar fi contribuit la ameliorarea situației internaționale a Franței. Din acest motiv, ministrul de externe Puysieulx s-a decis, în

[63] *Ibidem,* p. 36.
[64] *Ibidem*, p. 37.
[65] *Ibidem.*
[66] Cf., pentru detalii, Idem, *Statutul juridic al Principatelor…,* p. 29-30.
[67] *Ibidem*, p. 36.
[68] *România în relațiile internaționale…*, p. 33-34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1749, să desemneze câte un agent politic francez pe lângă cei doi domni[69]. Intenția sa a fost, însă, combătută de ambasadorul de la Istanbul, Desalleurs, care considera măsura ca fiind inutilă, deoarece, după opinia sa, domnii celor două Principate erau doar un gen de „arendaşi“ ai sultanului şi, prin urmare, nu aveau nici o însemnătate pentru politica franceză[70]. Judecata sa era doar parțial justificată de starea de fapt a lucrurilor, ceea ce avea să constate foarte curând el însuşi, deoarece dregătorii otomani acordau credit, în primul rând, informațiilor provenite de la domnii români. În consecință, ambasadorul a depus eforturi pentru a determina Poarta Otomană să ceară domnilor să urmărească cu mai multă atenție evenimentele din Polonia. El a mers până la a solicita sultanului să admită acreditarea în Polonia a unor agenți politici ai domnilor români, a căror misiune nu este greu de bănuit[71]. În toamna anului 1753, ambasadorul francez la Istanbul, Desalleurs, a remarcat că Poarta restrânsese numărul celor ce puteau aspira la scaunele domneşti de la Iaşi şi Bucureşti la trei familii, pe care, însă, nu le-a numit, precizând că acele familii de fanarioți erau nevoite să cheltuiască mari sume de bani[72].

Statutul juridic al instituției centrale în Principatele Române a fost analizat şi de diplomația venețiană. Potrivit acesteia, situația precară în care se afla instituția şi totala lipsă de considerație cu care erau tratați reprezentanții ei se datora dobândirii scaunelor domneşti doar prin intermediul marilor sume de bani oferite înalților dregători otomani[73]. Potrivit aprecierilor diplomatului englez Sir John Porter, constrânşi să fie temători şi supuşi față de Poarta Otomană, domnii fanarioți, în parte atraşi de petreceri şi de fast, erau priviți de contemporanii din lumea europeană ca nişte „prinți de carnaval“[74].

Regimul juridic al instituției domniei din Principatele Române nu a scăpat nici atenției diplomației prusiene. Pentru Marele Elector Frederic Wilhelm, domnitorul Moldovei, Gheorghe Ştefan, era *ilustrissime principe* şi *domine amice* (într-o scrisoare în care îi ura succes în luptă împotriva Poloniei)[75], dar după instaurarea regimului fanariot Principatele Române au ajuns într-o stare de dependență mult mai accentuată față de Poarta otomană, iar acest aspect a fost sesizat imediat de cei care conduceau destinele Prusiei. Ca urmare, contemporanii n-au mai acordat domnilor fanarioți considerația arătată mai înainte domnilor români. Dacă Gheorghe Ştefan era pentru Marele Elector, la jumătatea secolului XVII, *ilustrissime principe*, pentru Frederic al II-lea domnul fanariot căruia i s-a adresat nu a mai fost decât *Monsieur le prince de Moldavie*[76]. Era o desconsiderare, de altfel, nu totdeauna meritată, deoarece, în ciuda faptului că dependența față de Poartă se accentuase, domnii fanarioți şi-au exercitat pe deplin autoritatea asupra supuşilor în fiecare dintre cele două țări române aflate sub suzeranitatea sultanului şi au avut un rol important şi în cadrul acțiunilor de politică externă otomană[77]. Apoi, pentru regele Frederic Wilhelm I, „respectivul hospodar“ (referire la domnul fanariot al Moldovei, Grigore Ghica) nu era altceva, în 1739, decât „un vasal al Porții Otomane“[78]. Câteva luni mai târziu, trimisul Prusiei la Petersburg îi

[69] *Ibidem,* p. 34.
[70] Eudoxiu Hurmuzaki, *op. cit.,* p. 594-595; cf., pentru detalii, *România în relațiile internaționale…,* p. 34.
[71] Cf. *România în relațiile internaționale…,* p. 34.
[72] Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor*…, p. 36-37.
[73] *Ibidem*, p. 31.
[74] Dan Amedeu Lăzărescu, *op. cit.,* p. 72.
[75] Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. I, Bucureşti, 1895, p. 247-248.
[76] Idem, *Acte şi fragmente*, vol. II, Bucureşti, 1895, p. 136.
[77] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 12.
[78] *Ibidem,* p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scria regelui că domnii Moldovei nu au decât „rangul unui paşă cu o coadă de cal“[79], informație care diminua poziția reală a „hospodarilor“ din secolul XVIII. „Hospodarii“ fanarioți au trebuit să fie luați în considerație în jocurile politice ale Marilor Puteri ale epocii. În afară de aceasta, aşa cum a scris Nicolae Iorga, „curțile din Iaşi şi Bucureşti erau fereştile Turciei de spre Europa“[80], domnilor revenindu-le obligația, chiar din însărcinarea suzeranului lor, să recepteze şi să transmită informații Porții Otomane despre evenimentele marcante ale politicii europene, ei fiind chiar autorizați de a avea, pentru aceasta, agenți în unele centre ale Europei Centrale. În realitate, unii dintre ei, care credeau într-o apropiată eliberare a popoarelor supuse dominației otomane, au întreprins deseori un joc dublu, culegând, dar şi dând informații reprezentanților Puterilor creştine. Principatele mai erau şi unul din principalele canale prin care se scurgea corespondența diplomatică dinspre şi spre Istanbul[81].

În ceea ce-i priveşte pe domnii români, ei nu s-au mulțumit, însă, să joace doar simplul rol de instrumente ale diplomației franceze sau ruso-austriece. Gradul de subordonare a lor față de una sau alta din cele două tabere a variat în funcție de personalitatea fiecăruia. Toți domnii din această perioadă au urmărit însă să profite de acele divergențe şi de rolul pe care erau chemați să-l joace, pentru a menține şi a consolida, înainte de toate, scaunele lor domneşti, inclusiv autonomia internă a Moldovei sau a Țării Româneşti[82].

În continuare, vom reveni asupra analizei regimului juridic al instituției domniei cu scopul de a face unele nuanțări, absolut necesare înțelegerii corecte a tematicii avute în vedere. Aşadar, cum am menționat, asediul eşuat al Vienei din 1683 a pus clar în evidență faptul că Imperiul Otoman trecuse ireversibil la defensivă. Era un efect al declinului otoman instituțional, dar, totodată, şi o cauză – prin gravele pierderi teritoriale – a accentuării acestui declin[83]. După instaurarea regimului fanariot nu a intervenit o schimbare fundamentală în ceea ce priveşte statutul juridic al Moldovei şi Țării Româneşti față de Poartă, ci a continuat statutul de protecție tributară (’ahd ad-dhimma), deşi s-a deteriorat grav statutul domnilor şi s-au comis încălcări fără precedent ale statutului țării de către partea otomană. Voievozii fanarioți erau numiți din rândul grecilor bogați (foşti mari dragomani) din Istanbul, pe baza unor referințe din partea unor înalte personaje din „cercul puterii“. După efectuarea unor plăți în avans (oficiale şi, mai ales, neoficiale) deveneau „arendaşi“ (*mültezim-i*), primeau în „arendă“ demnitatea de domn în Țara Românească sau în Moldova, considerată cea mai lucrativă

[79] Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente,* vol. I, p. 368; o analiză atentă a acestui aspect o întâlnim în lucrarea lui Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1978, p. 140. Potrivit autorului, domnii Țării Româneşti şi Moldovei erau egali în rang cu beilerbeii (beii peste sangeacbeii unui vilaet sau eyalet), care purtau două tuiuri. Trei tuiuri îl distingeau pe un vizir, iar sultanul avea şase tuiuri. Un bei (sangeacbei) purta un singur tui. Întâlnim şi informația potrivit căreia, în ierarhia Imperiului Otoman, domnul Țării Româneşti era considerat egalul unui vizir, iar cel al Moldovei, aşezat pe o treaptă ierarhică puțin inferioară, egal unui beilerbei (Dan Berindei, *op. cit.,* p. 6). În documentele otomane referitoare la domnii fanarioți şi scrisorile adresate acestora întâlnim deseori apelativele *beiul Țării Româneşti* sau *beiul Moldovei*. De aici, credem, s-a ajuns la confuzia înregistrată de documentele perioadei avută de noi în vedere. Un lucru este cert însă, şi anume, cel referitor la faptul că asistăm la degradarea continuă a statutului juridic al instituției domniei în Principatele Române, mai ales după instaurarea regimului fanariot.

[80] Nicolae Iorga, *Prefață* la *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki,* vol. X, Întocmit de Nicolae Iorga, Bucureşti, 1897, p. XIV.

[81] Dan Berindei, *op. cit.,* p. 13.

[82] *România în relațiile internaționale…,* p. 37.

[83] *Istoria românilor*, vol. VI, *Românii între Europa Clasică şi Europa Luminilor (1711-1821),* Coordonatori: dr. Paul Cernovodeanu, prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2002, p. 590.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demnitate provincială din Imperiul Otoman, şi încasa pe cont propriu haraciul, plătind *mukkarer* (confirmare) la un an (mucarerul mic) sau trei ani (mucarerul mare) şi peşcheşuri oficiale, al căror număr s-a înmulțit considerabil cu sume noi pentru sultan: de Bayram, la schimbarea unor dregători otomani, dări pentru diverşi dregători otomani[84] etc. Interesul acestor „arendaşi" sau „chiriaşi" era să scoată maximum de venit într-un timp cât mai scurt, să unifice impozitele (ca în statul otoman) şi să subarendeze (subînchirieze) cât mai avantajos încasarea acestor impozite din țară[85]. În secolul XVIII, ca şi în secolul anterior, voievozii români erau echivalați în protocolul otoman cu un *paşă cu două tuiuri.* Din acest punct de vedere nu avem de-a face cu nici o noutate față de perioada anterioară. Nou este însă faptul că, între timp, raportul dintre puterea centrală otomană şi periferie s-a deteriorat grav, în favoarea acesteia din urmă, iar rezultatul a fost o excesivă creştere în forță şi prestigiu a *autorităților de margine.* În cazul românilor, este vorba despre creşterea excesivă a influenței paşalelor de Hotin, Bender (Tighina) şi Silistra-Oceakov, *paşale cu trei tuiuri,* pe care domnii moldo-munteni le primeau ținându-le scara şeii şi sărutându-le piciorul, cu acest prilej cheltuindu-se sume imense[86]. Expresie a regimului instituit de Poartă în Principatele Române, instituția domniei trebuia să asigure nu numai îndeplinirea funcțiilor statului, ci, mai ales, să vegheze la menținerea celor două țări în strânsă dependență de Imperiul Otoman şi să satisfacă cererile şi poruncile demnitarilor de la Istanbul. De obicei, domniile erau acordate pe trei ani, putând fi reconfirmate de sultan, prin plata mucarerului. Doar în două cazuri cei numiți au domnit, datorită unor împrejurări deosebite, 11 ani: Nicolae Mavrocordat în Țara Românească (1719-1730), căruia i-a fost reconfirmată domnia pe viață, şi Mihai Racoviță în Moldova (1715-1726). De obicei însă, cei mai mulți şi-au păstrat atribuțiile doar un an sau doi. Ca urmare, s-a ajuns la o adevărată competiție a diferiților pretendenți pentru acapararea scaunelor Principatelor Române, cu consecințe grave în plan economic şi social, ținând seama de cheltuielile impresionante ale acestora[87]. Domnii fanarioți dețineau acelaşi rang ca paşalele cu două tuiuri, iar dacă erau primiți de padişah beneficiau de ceremonialul acordat mai înainte voievozilor aleşi de țară şi confirmați de Poartă. Ei erau însoțiți de o camarilă formată din rude, favoriți din mediul grecesc, ca şi de cămătari, protejați la Curtea domnească[88]. Această clientelă defavoriza pozițiile boierimii autohtone. În general, alogenii din camarila domnilor, fiind în legătură cu capuchehaielele (reprezentanții la Poartă ai domnilor) şi beneficiind de sprijinul dragomanilor şi a unor viziri de la Poartă, erau apropiați şi sfetnici de taină ai acestora, îndeosebi în probleme politico-diplomatice, dar şi fiscale. Dintre ei, unii dregători au comis, sub diferiți principi, grave abuzuri. Sporind dările şi obligațiile pe seama contribuabililor sau a mănăstirilor şi a boierimii autohtone, unii din cei ce se împotriveau cererilor acestora, fiind întemnițați, au provocat proteste şi revolte, atât la Iaşi, cât şi la Bucureşti, care au avut urmări pentru domnie. În vara anului 1753, Matei Ghica era mutat de pe scaunul domnesc al Țării Româneşti la Iaşi, apoi tot aici, Constantin Racoviță, la 8 februarie 1756, după mişcările din Bucureşti din anul precedent[89]. În perioada avută în vedere de noi, regimul juridic al instituției domniei este reflectat şi de jocurile de interese susținute împreună cu demnitarii de la Istanbul.

[84] *Ibidem,* p. 593.
[85] *Ibidem.*
[86] *Ibidem,* p. 598.
[87] *Ibidem,* p. 303.
[88] *Ibidem,* p. 304.
[89] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un exemplu în acest sens ni-l oferă Constantin Mavrocordat, care se bucura de legături strânse cu dregători ai Porții, ceea ce i-a asigurat înscăunarea de zece ori în țările române. După a cincea lui domnie la București (1756-1758), era pedepsit de sultanul Mustafa al III-lea, care i-a surprins o corespondență de taină compromițătoare. Aceasta i-a adus mazilirea şi întemnițarea pentru scurt timp la Ediculé (închisoarea celor şapte turnuri), pedeapsă suferită şi de capuchehaielele sale, de care nu au scăpat nici *meghistanii* (miniştrii) de la Poartă, surghiuniți pentru sprijinul oferit domnului, desigur, în schimbul unor însemnate sume[90]. După cum dovedesc sursele vremii, nu au existat numai înfruntări între domnie şi boierimea autohtonă, ci şi rivalități ale unor reprezentanți ai familiilor fanariote, interesate în menținerea sau acapararea puterii în cele două Principate Române. În rapoartele agenților lui Constantin Mavrocordat la Istanbul, adversarii săi din clanurile Ghiculeştilor şi Racovițeştilor erau defăimați. Despre Țara Românească se arăta în mai 1742 că aici „domnesc zece" principi şi că „Mihai vodă <Racoviță> este ca o umbră"[91], ca un „falit", dintre „vagabonzii care strică țara"[92] (după cum arăta o informație din iunie 1742), în timp ce Grigore vodă <Ghica> „se străduieşte prin orice chip să ia Moldova, prin mijlocirea lui reis-efendi" (ministrul de externe)[93].

Sfârşitul secolului XVII a reprezentat pentru Țara Românească un efort financiar important, chiar dacă era mult mai mic decât cel făcut cu un secol înainte, până la domnia lui Mihai Viteazul, sau decât cel ce va urma, începând cu chemarea domnului Constantin Brâncoveanu la Adrianopol, în 1703[94]. După cum am mai menționat, Gheorghe Duca şi Şerban Cantacuzino, domni ai Moldovei şi ai Țării Româneşti, s-au supus poruncii sultanului şi au fost prezenți în 1683 la asediul Vienei[95]. Participând la campania turcilor împotriva coaliției austro-polone, domnii din Principate s-au supus obligațiilor derivate din regimul de suzeranitate otomană[96]. Spre sfârşitul secolului XVII se constată accentuarea dependenței Țării Româneşti şi Moldovei, ajungându-se până la definirea lor în epocă ca „țările bine păzite ale sultanului", aceasta datorându-se unor măsuri „abuzive şi discreționare care, prin uzurparea sistematică a autonomiei româneşti, au înlocuit aici vechiul regim tributar cu cel de vasalitate orientală efectivă"[97]. Domnia a devenit o funcție ca oricare alta din Imperiul Otoman, fiindu-i anulat caracterul electiv şi dinastic. Statutul ei era precar în perioada avută de noi în vedere. Numai în Moldova au avut loc opt schimbări de domni între 1685 şi 1707. Acest fenomen s-a extins după 1714 şi în Țara Românească[98]. Scurtarea duratei domniei a făcut-o instabilă, iar precedarea ritualului creştin al ungerii cu cel al investirii voievodului de şeful politic şi spiritual al lumii islamice i-a şterbit prestigiul sacramental al puterii. Putem afirma că „formulele şi expresiile – adjectival, de obedință – adresate de sultani voievozilor români denotă atât rigorile diplomatice ale Porții, cât şi autoritatea înstăpânită deplin asupra spațiului românesc, socotit, teritorial, parte integrantă a Imperiului, dar cu un statut juridic privilegiat – fără funcționarea sistemului economico-administrativ timariot şi al celui confesional islamic – totuşi, subordonat strategiei otomane într-o regiune europeană asupra căreia presiunile militare şi prozelitismul

[90] *Ibidem,* p. 304-305.
[91] *Reprezentanța diplomatică a Moldovei…,* p. 151.
[92] *Ibidem,* p. 172.
[93] *Ibidem.*
[94] Pentru detalii, vezi Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 251 şi urm.
[95] Gabriel Bădărău, *Raporturile politice româno-austriece 1683-1718,* (I), în AIIAI, tom XXII/2, 1985, p. 464.
[96] *Ibidem,* p. 466.
[97] Viorel M. Butnariu, *op. cit.,* p. 60.
[98] Leonid Boicu, *Coordonate politice europene*…, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

occidental i-au determinat pe români să prefere, conjunctural, puterea islamică", aceasta fiind, în acele momente dificile, „unica garantă a individualității lor de neam"[99]. După instaurarea regimului fanariot, domnul a devenit o „slugă" a Porții Otomane. Lipsit de o bază de susținere internă, domnul fanariot era conștient că dobândea și își menținea situația excepțională de „prinț domnitor" mulțumită sultanului și considera că era absolut normal să-i fie credincios acestuia. Totuși, fidelitatea lui era pusă la grea încercare pentru că, în acelaşi timp, era perfect conștient că se afla în serviciul unei Puteri pornite pe panta decăderii. Aceasta explică, dealtfel, și trădările, „hainirile", relațiile nemărturisite și „vinovate" cu Marile Puteri creştine. Domnul fanariot era un umil servitor al sultanului, însă, în interior se comporta ca un despot investit cu toate atributele puterii[100]. Elementul esențial care hotăra soarta Principatelor era enorma presiune fiscală a regimului fanariot. După ce-şi cumpărau posturile, domnii trebuiau să restituie împrumuturile și aveau de gând să realizeze mari profituri personale. Ei trebuiau să întrețină o curte luxoasă și să trimită frecvent sume mari de bani anumitor oficiali de la Istanbul ca să fie siguri că se află în continuare în grațiile Porții. Pe lângă tribut și bacşişurile personale, ei erau nevoiți, de asemenea, să expedieze o serie de contribuții periodice Porții Otomane[101]. Își recuperau banii din vânzarea slujbelor aflate în puterea lor și prin administrarea frauduloasă a finanțelor statului. Sume uriaşe de bani luau astfel calea Istanbulului și intrau în posesia celor care îi susțineau pe fanarioți[102]. În afară de povara corupției, Poarta Otomană avea nevoie disperată de bani și, ca urmare, a contribuit la înrăutățirea situației Principatelor Române prin impunerea altor sarcini financiare și materiale. În perioada avută în vedere de noi s-au făcut presiuni constante asupra Principatelor pentru mărirea plăților în bani și a livrărilor de alimente ale acestora. Cele mai mari sume erau cheltuite pentru întreținerea armatei și pentru purtarea războaielor. Pe lângă faptul că suportau cheltuielile de război, fiind provincii de graniță, Moldova și Țara Românească aveau enorm de suferit din cauză că multe dintre lupte se desfăşurau pe teritoriul lor. Deoarece Imperiul Otoman era angajat în războaie cu rușii și austriecii, Principatele Române erau scena unor bătălii, trebuind, în plus, să întrețină armatele otomane și străine cât timp acestea se aflau pe teritoriul lor[103].

Domniile lui Gheorghe Duca în Moldova (1665-1666; 1668-1672; 1679-1683), rămase în memoria istorică datorită măsurilor arbitrare cu substrat economic, pot contribui la înțelegerea practicilor economice și politice, care se vor contura deplin în secolul XVIII. Măsurile luate de Gheorghe Duca, „preocupat de acumularea capitalului politic și economic necesar păstrării tronului, dar și redobândirii firmanului în caz de mazilire" demonstrează că acesta s-a dovedit a fi un „domn adecvat poziției țărilor române în raporturile cu un imperiu ce pregătea ultimul asalt spre centrul Europei"[104]. În a treia sa domnie, Duca Vodă a introdus un sistem fiscal dur în folosul vistieriei otomane, accentuat după întoarcerea de la Istanbul, în 1681, beneficiind de o încredere sporită și purtând înaintea lui trei tuiuri, ca semn al hătmăniei Ucrainei, care se adăuga la domnia Moldovei[105]. În acel an, Gheorghe Duca mai primise un tui (pe lângă cele

[99] Viorel M. Butnariu, *op. cit.,* p. 60.
[100] Leonid Boicu, *op. cit.,* p. 267.
[101] Barbara Jelavich, *op. cit.,* p. 101.
[102] *Ibidem,* p. 101-102.
[103] *Ibidem,* p. 102.
[104] Marius Chelcu, *Gheorghe Duca: un negustor pe tronul Moldovei*, în vol. *Moldova și economia de schimb*..., p. 121.
[105] Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două ce le deținea ca domn al Moldovei) pentru hătmănia Ucrainei (căpătând astfel un rang echivalent cu cel de beilerbei), buzduganul aurit şi bătut cu nestemate şi un cal bogat înşeuat, dăruit de sultan[106]. Pentru hătmănia Ucrainei, Poarta nu pretindea tribut, ci doar ca Duca să repopuleze țara şi să furnizeze câteva mii de cazaci pentru oaste. Ucraina, ca şi regatul efemer al lui Thököly Imre din Ungaria, reprezentau de fapt state-tampon, aflate sub suzeranitatea otomană, menite să consolideze prezența Porții în aceste regiuni foarte importante strategic, aflate în vecinătatea marilor inamici ai otomanilor (Rusia şi Imperiul Habsburgic)[107]. Izvoarele narative interne de la sfârşitul secolului XVII, cât şi cele străine (mai ales cele turceşti), precum şi alte categorii de surse ce au stat în atenția cercetătorilor acestei perioade dovedesc faptul că statutul juridic al instituției domniei în Moldova a înregistrat o degradare severă, cauzată de agravarea consecințelor aplicării tuturor mijloacelor de natură politică sau economică folosite de otomani[108]. Chemarea la divanul împărătesc, îmbrăcarea caftanului şi a cucii cu surguci şi „*închinarea la picioarele înaltului tron, în fața padişahului*" – sunt doar câteva dintre elementele care ilustrează acea degradare la sfârşitul secolului XVII[109].

Pătrunderea influenței greceşti în Principate este un fenomen anterior instaurării regimului fanariot. În secolul XVII au existat domni greci sau grecizați iar presiunea fiscală cauzată de exigențele Porții s-a făcut simțită cu mult înainte ca marii dragomani, cu originea în cartierul Fanar, să primească firmane de investire pentru scaunele domneşti de la Bucureşti şi Iaşi. Odată cu instaurarea regimului fanariot, s-a schimbat şi modul de succesiune al domnilor. Alegerea de către Stări, în realitate o adunare a înalților ierarhi şi a marilor boieri, aşa cum se mai practica în a doua jumătate a secolului XVII, a făcut loc acum definitiv numirii de către padişah, care considera domniile Țării Româneşti şi Moldovei ca demnități ale Imperiului Otoman. Chiar şi Ştefan Cantacuzino, în 1714, în ziua mazilirii lui Constantin Brâncoveanu, a fost căftănit de imbrohorul turc, care s-a dezbrăcat de propria sa haină, în lipsa alteia, pentru a i-o aşeza pe umeri[110]. Domnii fanarioți s-au confruntat cu crize demografice şi fiscale, generate de războaiele ruso-austro-turce, desfăşurate în spațiul românesc, de rapacitatea altor domni fanarioți, călăuziți de singurul gând al îmbogățirii şi de agravarea considerabilă a regimului obligațiilor materiale către Poartă. Toate provocau evaziunea fiscală prin ascunderea sau fuga contribuabililor. Secolul XVIII marchează, după sfârşitul secolului XVI, cel de-al doilea vârf al exploatării otomane, prin cereri de bani, grâu, lemn, oi etc.[111]. La acestea se adăugau sumele considerabile plătite de fanarioți pentru a obține domnia sau a se menține pe scaunul domnesc. S-au păstrat rapoartele capuchehaielelor lui Constantin Mavrocordat şi acestea arată că reprezentanții domnului la Istanbul practicau o adevărată „diplomație a bacşişului", încercând să câştige, prin daruri constând în bani, blănuri, obiecte prețioase etc., bunăvoința înalților dregători ai Porții. Schimbarea frecventă a domnilor un era prilej de noi cheltuieli, sumele de bani fiind de regulă obținute prin dări impuse contribuabililor, astfel că unii demnitari ai Porții avertizau asupra caracterului contraproductiv al unei practici ce încălca principiul tradițional al administrației otomane al protejării contribuabililor („sărmanele raiale"). „Ce va să zică asta – se întreba chehaiaua – să ceară să schimbe pe domni la fiecare zece

[106] Mircea Soreanu, *op. cit.,* p. 148.
[107] *Ibidem,* p. 149.
[108] Cătălina Chelcu, *op. cit.*, p. 49.
[109] *Ibidem.*
[110] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.,* p. 100-101.
[111] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 181-182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luni? Această nedreptate […] nu se face numai unui singur om, ci unei țări întregi şi raialei (contribuabilii – n.a.) pentru că beii (domnii – n.a.) nu dau de la ei, ci sug sângele raialei şi ne adapă pe noi“[112]. Este vorba însă despre o excepție, regula fiind cea descrisă de aceeaşi capuchehaie în martie 1742: „mulți (din demnitarii Porții – n.a.) sunt supărați că nu primesc des daruri, dar dacă o să vrem să-i cultivăm pe toți, nu ajung nici veniturile Moldovei şi nici ale unei împărății, mai ales în vremuri ca acestea, când cei mari nu au nici un pic de milă“[113].

Aşadar, înfrângerea țarului Petru I la Stănileşti în 1711 şi trădarea lui Dimitrie Cantemir au avut consecințe politice enorme pentru Principate. Poarta avea nevoie de conducători pe care să se poată baza şi care să nu conspire cu dușmanii ei. Domnii autohtoni nu mai păreau demni de încredere. Deoarece grecii fanarioți se dovediseră slujitori capabili în alte domenii ale administrației, numirea lor în cele mai înalte poziții în Principate părea să fie acum cea mai recomandabilă alegere. Numirea de către otomani a domnilor fanarioți a constituit pentru români o grea lovitură, nu numai din cauza corupției sistemului, ci şi a extorcărilor fiscale la care au fost supuse de către Poartă cele două Principate Române. Desemnarea domnitorilor greci a marcat o modificare esențială a statutului juridic al Principatelor. Noii conducători nu erau reprezentanți ai populației Moldovei şi Țării Româneşti, ci agenți ai Porții Otomane trimişi să apere interesele suzeranului lor, iar rangul lor, reamintim, era cel de paşă cu două tuiuri. Din punctul de vedere al otomanilor, datoria acestora era asigurarea controlului regiunii împotriva intrigilor şi a intervenției străine şi livrarea unor sume uriaşe de bani către Poartă pentru necesitățile ei militare şi civile. Asigurarea trimiterii proviziilor de hrană era de asemenea necesară atât pentru armată, cât şi pentru oraşul Istanbul. Totuşi, Poarta nu a transformat Principatele de la nord de Dunăre în paşalâcuri, acestea nu au fost ocupate de armata otomană, şi-au păstrat principalele drepturi ce le asigurau autonomia, chiar dacă domnii lor se aflau sub control otoman direct[114]. Românii nu şi-au pierdut autonomia politică, au fost conduşi de domnii lor, în condițiile în care ungurii, bulgarii şi sârbii au devenit supuşi direcți ai sultanului, țările lor fiind transformate în paşalâcuri. Se poate afirma că exista „o mare deosebire între un domn fanariot care storcea țara şi un paşă turc“[115], deoarece țara stăpânită de turci devenea efectiv proprietatea lor, moşiile erau transformate în *ciftlik-uri* (suprafețe de pământ lucrate de supuşii musulmani, care trebuiau să plătească impozite statului otoman) sau în *timare* (fiefuri militare turceşti, ale căror încasări erau păstrate de posesorii condiționați, spahiii, în schimbul prestării serviciului militar)[116].

Viziunea otomană oficială asupra regimului juridic al instituției domniei din Principatele Române, în perioada avută de noi în vedere, este reflectată şi de condițiile în care se putea accede la demnitatea de domn, condițiile confirmării şi reconfirmării în domnie, cauzele mazilirii, titlurile şi apelativele atribuite domnilor Moldovei şi celor ai Țării Româneşti, precum şi de raportul domnie-factori politici interni[117]. Domnii fideli

[112] *Ibidem,* p. 182; cf., pentru detalii, *Reprezentanța diplomatică a Moldovei, passim.*

[113] Florin Constantiniu, *op. cit.,* p. 182.

[114] Barbara Jelavich, *op. cit.,* p. 99-100.

[115] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială,* Ediția a II-a, Postfață, note şi comentarii de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 113.

[116] *Ibidem;* cf., pentru detalii, Halil Inalcik, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300-1600,* Ediție şi studiu introductiv de Mihai Maxim, Traducere, notă, completarea dosarului şi indicelui de Dan Prodan, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 406 şi 418.

[117] Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al instituțiilor centrale şi locale ale Principatelor Române în viziune otomană (sec. XVIII),* în vol. *Raportul putere centrală – factori politici interni,* p. 140-233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Porții, printre care s-a numărat şi „Mihai bei“[118], erau apelați cu formule de genul: „voievodul Mihai, din Moldova, onoare a principilor naţiei creştine, ales între mai marii neamului lui Isus şi care este voievod al Moldovei“[119]. În urma analizării acestei cronici se constată frecvența expresiilor: „Mihai bei“, „beiul Moldovei“, „voievodul Moldovei“, „Mihai bei, voievodul în funcțiune în țara pomenită“, „prea fidelul Mihai bei“ etc.[120]. Toate aceste apelative demonstrează, o dată în plus, decăderea accentuată a statutului juridic al domniei în Moldova, această apreciere fiind valabilă şi pentru Principatul de la sud de Carpați. Coroborarea datelor prezentate conduc spre concluzia potrivit căreia, în perioada abordată de noi, asistăm la încălcarea gravă a *regimului juridic al instituțiilor centrale din Principatele Române*, aspect care a contribuit în mod decisiv, printre altele, şi la degradarea severă a statutului juridic al Principatelor Române.

LE RÉGIME JURIDIQUE DES INSTITUTIONS CENTRALES DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES DU POINT DE VUE DES SYSTÈMS POLITIQUES EUROPÉEN ET OTTOMAN (1683-1756)
(Résumé)

Dans cet article, l'auteur essaie d'analyser le régime juridique des institutions centrales des Principautés Roumaines du point de vue des systèmes politiques européen et ottoman, entre 1683 – le siège échoué de Vienne – et 1756 – la «révolution diplomatique». Dans ce but, il emploie des sources documentaires, narratives, internes et externes, des récits des voyageurs étrangers, des informations extraites des chroniques turques, argumentant la théorie conformément à laquelle le régime juridique de l'institution princière, c'est-à-dire des princes régnants des deux Principautés Roumaines, a connu, pendant la période mentionnée, une dégradation continue, phénomène qui a eu des conséquences fâcheuses sur le statut juridique de la Moldavie et de la Valachie.

[118] Referire la Mihai Racoviță, domn al Moldovei (1703-1705; 1707-1709 şi 1715-1726) şi al Țării Românești (1730-1731 şi 1741-1744). Cf., *Vakayi-i Eflâk,* p. 20.
[119] *Ibidem.*
[120] *Ibidem,* p. 20-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VENIAMIN CIOBANU

RIVALITĂȚI POLITICE ÎN EUROPA CENTRALĂ ŞI DE EST (1721-1740)

La sfârşitul celui de-al doilea deceniu al secolului XVIII, Rusia dobândise calitatea de mare putere europeană, ca urmare a cuceririi provinciilor baltice, în cursul Marelui Război Nordic. Această „performanță" avea să-i marcheze, pentru foarte multă vreme, politica externă, deoarece „moştenirea" lui Petru I nu a putut fi apărată, decât prin evitarea pericolului pierderii lor. Iată de ce Polonia, dar, mai ales, Suedia, cele două mari perdante ale Marelui Război Nordic, trebuiau supravegheate, îndeaproape şi în permanență, pentru a nu li se lăsa răgazul să pună în discuție sistemul creat de Rusia în Europa de Nord-Est. În acest scop, era necesar să se întrețină anarhia internă din cele două țări, prin asigurarea „libertăților" stărilor şi împiedicarea introducerii oricăror reforme care ar fi putut contribui la consolidarea lor. Primul, şi cel mai important pas, prin gravitatea consecințelor ulterioare pentru societatea poloneză, cât şi pentru sistemul politic european, a fost făcut de Petru I, încă din anul 1717, când, prin intermediul aşa numitului „seim mut", ce şi-a desfăşurat lucrările la Grodno, a reuşit să instaureze controlul militar asupra Republicii Nobiliare Polone[1]. Cu aceasta, țarul şi-a asigurat „das Instrument für die diplomatische Vorherrschaft in Osteuropa"[2], iar Austria şi Prusia, ajunse în „politische Nachbarschaft" a Rusiei, au fost implicate „in die Dynamik der jetzt von Rußland gesteuerten polnischen Frage"[3].

Petru I nu a luat în considerare necesitatea împărțirii Poloniei[4] cu „vecinii" săi „politici". Polonia trebuia să rămână, în toată întinderea teritorială, sub controlul Rusiei, în ideea că oferea „capul de pod" necesar promovării politicii sale baltice şi general-europene. În aceeaşi situație se afla şi Suedia. Prin tratatul de la Nystadtt, Petru I nu numai că şi-a asigurat mijloacele de control asupra politicii interne suedeze, dar a mai inserat şi o clauză a cărei ambiguitate premeditată îi conferea un „anumit drept" de a interveni şi în treburile interne ale Regatului[5].

Deşi a participat, alături de Danemarca şi Rusia, la despuierea teritorială a imperiului baltic al Suediei, Anglia, ca şi Danemarca, de altfel, a fost nevoită să constate, în

[1] Klaus Zernack, *Das Zeitalter der nordischen Kriege von 1558 bis 1809 als frühneuzeitliche Geschichtsepoche,* în „Zeitschrift für historische Forschung", 1, 1974, p. 75; pentru seimul de la Grodno, vezi, de exemplu, şi Henryk Samsonowicz, *Historia Polski da roku 1795*, Warzawa, 1990, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, p. 226-227.

[2] Klaus Zernack, *op. cit.*, p. 75.

[3] *Ibidem*, p. 76.

[4] *Ibidem*, p. 75.

[5] Walter Leitsch, *Der Wandel der österreichischen Rußlandpolitik im der Jahren 1724-1726,* în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", N.F., 6, 1958, p. 37.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 309–333

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scurt timp, eroarea de calcul politic pe care o comisese[6]. Aflată, după cum se ştie, în uniune personală cu Hanovra, al cărei principe elector, din dinastia de Brauschweig, a devenit, la 18 septembrie 1714, rege, sub numele de George I[7], Anglia era direct interesată în evoluția evenimentelor din nordul Germaniei, mai ales că natura relațiilor stabilite de Rusia cu Suedia, după pacea de la Nystadtt, îşi pusese, în mod vădit, amprenta asupra întregului complex al raporturilor interstatale din Europa. Mai mult, datorită intereselor sale comerciale îndeosebi, avea un motiv în plus şi de maximă importanță să urmărească sistemul politic pe care Petru I îl crea în zona Mării Baltice[8]. Or, Anglia a înțeles că, de fapt, singurul beneficiar al Războiului Nordic a fost țarul. Ca urmare, „*nun an die Stelle des schwedischen das russische Dominium Maris Baltici treten würde*“ (s. Ven.C.)[9]. Încercarea ei de a preveni acel pericol, prin salvarea imperiului suedez, în care vedea garantul *statu-quo*-ului comercial din zona Mării Baltice, a eşuat. Prin urmare, pacea de la Nystadtt a constituit pentru Anglia o înfrângere diplomatică, unii istorici fiind chiar de părere că, din acest motiv, între Anglia şi Rusia s-a instalat un adevărat „război rece“, în ultimii ani ai vieții şi domniei lui Petru I[10].

Altele au fost, însă, obiectivele urmărite de Franța, după încheierea celor două mari conflagrații care au răvăşit Europa, în primele două decenii ale secolului XVIII. În primul plan al preocupărilor diplomației franceze se afla necesitatea de a crea o puternică alianță împotriva Imperiului Habsburgilor Austrieci, prin ataşarea la interesele Franței a Spaniei, Angliei şi a Rusiei. Dacă Madridul era uşor de convins, deoarece Franța urmărea să îl sprijine, pentru recuperarea teritoriilor pierdute pe seama imperialilor, în urma Războiului pentru succesiunea la tronul Spaniei, cu totul altfel se punea problema, în cazul Angliei. Pe de o parte, la începutul celui de-al treilea deceniu al secolului XVIII, raporturile dintre Anglia şi Rusia erau mult prea încordate, din motivele expuse deja, pentru a putea fi aduse în aceeaşi tabără; pe de altă parte, Marea Britanie nu credea că ar fi fost în avantajul poziției pe care o dobândise în sistemul politic european, dacă ar fi contribuit la slăbirea continentală a Imperiului Habsburgic şi la consolidarea Bourbonilor francezi şi spanioli[11].

În context, Franța a luat în considerare, ca element capabil să contribuie la revitalizarea poziției sale în sistemul politic european, şi realizarea vechii sale politici poloneze (fondată încă din a doua jumătate a secolului XVI), care consta în instalarea pe tronul Poloniei fie a unui candidat francez, fie, cel puțin, a unuia profrancez. De data aceea, alegerea a căzut asupra fostului rege al Poloniei, care domnise, în „umbra“ lui Carol al XII-lea, între 1704 şi 1709, anume Stanislaw Leszczynski. Devenit socrul regelui Franței, în urma căsătoriei dintre fiica sa, Maria Leszczynska, şi Ludovic XV (1725), misiunea lui era, din punctul de vedere al intereselor franceze, să împiedice ocuparea tronului polon (după August al II-lea, atunci când s-ar fi produs decesul) de către fiul său, Friedrich August. Deoarece, în caz contrar, puterea şi influența Imperiului în Europa ar fi sporit considerabil, de vreme ce potențialul succesor la tronul polon era

[6] Cf., Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 37.

[7] Vezi, în acest sens, şi Paul Cernovodeanu, *Relațiile Angliei cu Principatele dunărene în secolul al XVIII-lea. Vedere de ansamblu*, în RI, serie nouă, tomul VI, 1995, nr. 11-12, p. 926.

[8] Klaus Zernack, *op. cit.*, p. 73.

[9] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 37.

[10] Cf., Klaus Zernack, *op. cit.*, p. 73.

[11] Mai poate fi luat în calcul şi un alt element, anume criza financiară cu care era confruntată, atunci, întreaga Europă, deci şi Anglia; de aceea, englezii aveau un motiv în plus să mențină pacea care le oferea răgazul să-şi refacă situația financiară (cf. Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 39).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

căsătorit cu una din fiicele fostului împărat Iosif I, Maria Josefina[12]. Reactivarea politicii poloneze a avut, însă, ca prim rezultat, modificarea sistemului de alianțe promovat de Franța, prin crearea altora care trebuiau să-l contracareze. În primul rând, căsătoria lui Ludovic al XV-lea cu Maria Leszczynska, a provocat deteriorarea raporturilor cu Spania, de vreme ce, potrivit unui plan comun, regele Franței trebuia să se căsătorească cu o tânără infantă spaniolă, aflată deja la Curtea franceză. Ca urmare, regele Spaniei, Bourbonul Filip al V-lea, nu a ezitat să treacă imediat în tabăra imperială[13].

Îndepărtarea de Spania, a cărei colaborare trebuia să-i asigure independența de mişcare față de Anglia, a determinat diplomația franceză să insiste asupra apropierii de Rusia, ca punct de sprijin împotriva Imperiului şi a câştigării ei pentru planul său de a-l instala la Varşovia pe Stanislaw Leszczynski. Demersurile au fost, însă, din start compromise de faptul că Franța renunțase la tratativele având ca obiect o altă preconizată alianță matrimonială, anume aceea a lui Ludovic al XV-lea, cu Elisabeta, fiica lui Petru I. Astfel că Franța a pierdut şi această speranță, Rusia preferând alianța cu Imperiul[14].

După încheierea Războiului de succesiune la tronul Spaniei, împăratul Carol al VI-lea s-a străduit să fructifice avantajele asigurate de păcile de la Utrecht (1713) şi Rastatt (1714) în scopul consolidării poziției sale în Imperiu. Premisele realizării acelui program existau deja şi constau în faptul că cele două mai puteri, Franța şi Suedia, care impuseseră Imperiului păcile westfalice, în anul 1648, cu bine cunoscutele lor implicații nefaste asupra unității acestuia, îşi pierduseră acea calitate, motiv pentru care „wären nicht mehr imstande den Reichsfürsten den Rücken zu decken“[15]. Prevenirea destrămării monarhiei Habsburgilor a devenit, prin urmare, *leit-motivul* politicii interne şi externe a lui Carol al VI-lea şi a fost concretizată în celebrul act numit „*Pragmatica Sancțiune*“, care proclama principiul indivizibilității domeniilor Casei Habsburgice, introducând sistemul succesiunii şi pe linie feminină, în cazul inexistenței urmaşilor masculini.

Impunerea recunoaşterii Pragmaticii Sancțiuni s-a dovedit a fi deosebit de dificilă, atât pe plan intern, cât şi extern, în cel din urmă caz absorbind atenția diplomației multor state europene[16].

Dar dacă în interior, Carol al VI-lea „*presided over a divided Reich*“ (s. Ven.C.)[17], poziția sa pe plan extern a devenit, mai ales din anul 1720, deosebit de critică, din cauză că a fost părăsit de aliații săi tradiționali[18] – Puterile Maritime. În acele împrejurări, aflarea unui alt sprijin în sistemul politic european constituia o necesitate incontestabilă. Astfel că, evoluția situației internaționale, concretizată prin divizarea Europei, în anii 1724-1725, în două supertabere rivale, a constrâns atât Imperiul, cât şi Rusia, să ajungă, după o lungă perioadă de tatonări[19], la încheierea alianței defensive, din 6 august 1726; „*zu einer Allianz, die sich im Vergleich zu anderen Bündnissen jener Zeit als sehr dauerhaft erwies, als eine Konstante im europäischen Staatensystem*“ (s. Ven.C.)[20].

[12] Cf., Edmund Cieslak, *W obronie tronu króla Stanislawa Leszczynskiego*, Gdansk, Wydawnictwo Morskie, 1986, p. 26.

[13] *Ibidem.*

[14] Cf., Edmund Cieslak, *op. cit.*, p. 25-27.

[15] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 40.

[16] Edmund Cieslak, *op. cit.*, p. 28.

[17] Charles Ingaro, *Conflict or Consensus? Habsburg Absolutism and Foreign Policy 1700-1748*, în „Austrian History Yearbook“, Volume XIX-XX, Part 1, 1983-1984, p. 39.

[18] *Ibidem.*

[19] Pentru detalii, vezi Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 33 şi urm.

[20] *Ibidem,* p. 91.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Teoretic, alianța defensivă austro-rusă trebuia să asigure rezolvarea a două mari probleme care se profilau ca fiind cruciale pentru poziția celor două imperii, în sistemul politic european, anume cea *turcă* şi cea *poloneză. Teoretic*, deoarece întreaga atenție a lui Carol al II-lea era, de fapt, concentrată în vestul Europei. Prin urmare, „*der Kaiser, der gleichsam zwischen dem Osten und Westen stand, verband sich nicht mit dem mächtigsten Staat des Ostens* (Rusia – n. Ven.C.) *um Probleme dieses Teiles Europas zu lösen, sondern er wollte seinen neuen östlichen Partner als Bundesgenossen in die westliche Interessensphäre hineinziehen*“ (s. Ven.C.)[21].

În ceea ce o priveşte, Rusia a dobândit „erstenmal *in seiner Geschichte in gesamteuropäischen Bündnissystem, eine Klare Stellung ein*“ (s. Ven.C.)[22]. Pentru că, Petru I, deşi ridicase Rusia la rangul de mare putere europeană, nu a reuşit, în schimb, să-i asigure un loc, bine precizat, în sistemul politic european, nefiind capabil să rezolve dilema „*Isolation oder Sicherung",* altfel spus *„Aktionsfreicheit oder Engagement"* (s. Ven.C.)[23]. Deoarece succesoarea sa, Ecaterina I, care nu dispunea, nici pe departe, de calitățile soțului său, a fost nevoită să alăture Rusia uneia din cele două mari grupări care configurau sistemul politic european. Mai ales că, până la acea dată, nici o putere europeană nu garantase pacea de la Nystadtt, ceea ce lăsa loc posibilității ca statele păgubite de acea pace să încerce să o anuleze, cu toate consecințele, uşor de imaginat, pentru Rusia. În perspectiva imediată, se profila pericolul unui conflict militar între Rusia şi Imperiu, în problema poloneză, agravată de contradicțiile confesionale, izbucnite, la sfârşitul anului 1724, între catolicii şi protestanții din Torun, când Rusia şi Prusia s-au grăbit să-i ia sub protecție pe cei din urmă. Or, nu exista nici o îndoială că împăratul nu ar fi asistat pasiv la un conflict care ar fi avut ca urmare sporirea teritorială a celor două puteri, pe seama Poloniei[24], situație care ar fi antrenat, desigur, deteriorarea, şi mai accentuată, a poziției Imperiului în sistemul politic european. Declanşarea crizei a fost evitată de Ecaterina I care a renunțat, imediat, la politica poloneză a lui Petru I, deschizând, astfel, o nouă cale către alianța cu Imperiul Habsburgilor Austrieci. Astfel, Rusia s-a implicat profund în politica vest-europeană a Casei de Austria, amploarea acelei implicări fiind sugerată de aderarea la alianța austro-spaniolă, deşi nu avea nici un interes direct în stabilirea unor astfel de raporturi cu Spania. Iată, deci, prețul cu care Rusia plătea devenirea sa, ca „*parte activă*“, a sistemului politic european (s. Ven.C.)[25].

Încheierea alianței defensive austro-ruse, din 6 august 1726, la care a aderat, apoi, şi Prusia, a marcat, totodată, eşecul eforturilor diplomației franceze de a obține sprijinul Rusiei, în vederea readucerii pe tronul Poloniei a lui Stanislaw Leszczynski. În consecință, Franța s-a văzut constrânsă să revină la vechiul său sistem de alianțe în răsăritul Europei, bazat pe colaborarea cu Suedia şi Imperiul Otoman, împotriva Rusiei, şi, deci, pentru asigurarea succesului politicii sale, în problema poloneză. Manevra diplomației franceze era cu atât mai necesară, cu cât iminența declanşării crizei dinastice din Polonia, datorită deteriorării progresive a stării sănătății regelui August al II-lea, începea să atragă interesul celorlalte puteri ale Europei, față de succesiunea polonă. Preluarea, în luna iunie 1726, a domniei personale de către regele Ludovic al

[21] *Ibidem*; „*erst mit der Allianz von 6. August 1726 sollte es ihm auch gelingen, Rußland als seinen Bundesgenossen in die westeuropäische Politik hineinzubringen*“ (s.Ven.C.) (cf. *ibidem*).
[22] *Ibidem*, p. 33-34.
[23] *Ibidem*, p. 44.
[24] *Ibidem*, p. 54, 65.
[25] *Ibidem*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

XV-lea şi încredințarea de către acesta a funcției de „prim ministru“, fostului său preceptor, episcopul de Fréjus, dar avansat, apoi, la scurt timp, la rangul de cardinal – Hercule de Fleury, păreau să fie de bun augur, pentru politica polonezã a Franței[26]. Limitele acelei politici aveau să fie dezvăluite în cursul aşa numitului Război pentru succesiunea Poloniei, care a izbucnit în anul 1733. Începea, astfel, o nouă etapă în evoluția raportului de forțe pe Continent, ale cărei premise fuseseră oferite de bilanțul politicii de „integrare“ a Estului în structurile ordinii europene, promovată de Petru I.

Un studiu relativ recent[27] a readus în discuție, sintetizându-l, un subiect deosebit de interesant, privind una din caracteristicile sistemului politic european. Anume, procesul de „uniformizare“ a politicii interne a statelor europene, evident în secolele XVII şi XVIII, decurgând din necesitatea imperioasă a modernizării structurilor economice şi a creării instituțiilor corespunzătoare, ca urmare a rivalității politice, completate, uneori, cu una economică, rivalitate care s-a concretizat, îndeosebi, în conflicte militare, de mai mică sau mai mare amploare. Or, una dintre marile consecințe ale acelei rivalități a fost „o intensă politică de modernizare, promovată de diferiți conducători“, care s-a concretizat în „copierea dezvoltării economice şi a instituțiilor sociale ale țărilor mai bine dezvoltate“, acțiune demarată, „nu o dată“, după pierderea de către statele mai slab dezvoltate economic a războiului purtat cu adversare mult mai bine dezvoltate economic[28]. Sunt *acțiuni care, în ultimă instanță, au definit şi procesul de „integrare“ europeană*. Prima țară care a dat tonul procesului de modernizare şi care avea să devină în scurt timp *etalonul* acestui concept a fost Olanda, care şi-a dobândit independența față de Spania, în urma Războiului de 30 de ani. Iar elementele care defineau amintitul etalon erau: deplina descentralizare administrativă, cu respectarea „drepturilor inviolabile“ ale oraşelor; principiul toleranței religioase; „miracolul economic“, în sensul că Olanda a devenit „centrul comercial“ şi industrial al Europei; sistemul financiar[29].

Procesul de modernizare „a privit în mod direct trei țări“[30], şi anume: Anglia, Franța şi Suedia. În context, reține, însă, atenția opinia autorului şi despre tentativele lui Petru I de a integra Rusia, în structurile ordinii europene, *exact pe calea modernizării structurilor economice şi sociale* ale Rusiei, într-o manieră care să-i permită să le pună, *mutatis mutandis,* în consonanță cu cele ale țărilor aflate în această nouă fază, pentru ca, în sfârşit, să poată concura la asigurarea unui echilibru de forțe cât mai favorabil Rusiei pe Continent. O primă observație ar fi aceea că politica lui Petru I a vizat, ca şi în cazul statelor germane, de după Războiul de 30 de ani, realizarea „statului bunei ordini“[31]. Concret, aşa cum s-a încercat în statele germane, țarul s-a străduit să schimbe comportamentul social; domeniu în care s-a lovit, însă, de un serios handicap, reprezentat de faptul că, spre deosebire de „alte monarhii“, el a fost nevoit „să edifice multe instituții de la bază, ca de exemplu, autoconducerea orăşenească“[32]. În legătură cu acest element

[26] Cf., Edmund Cieslak, *op. cit.*, p. 27.

[27] Mariusz Markiewicz, *Ryvalizacjia i modernizacja. Ujednolicanie sie polityki wewnetrznej europejskich w XVII i XVIII w*, în „Z dziejów prób integracji panstw europejskiej od sredniowiecza do wspólczesnosci“, pod redakcja Michala Pulaskiego, Nakladem Instytutu Jagiellonskiego, 1995, p. 25-31.

[28] *Ibidem*, p. 25.

[29] „În Țările de Jos acționa Banca de Stat, care acorda credite cu dobândă mica guvernului, după cum excelent funcționa *bursa*, unde se puteau procura fondurile necesare“; ca urmare, „*se pare că viziunea Olandei a fost primul impuls modernizator în istoria Europei*“ (s. Ven.C.) (cf. *ibidem*, p. 26).

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem*, p. 28.

[32] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al procesului de modernizare, deci de „integrare“ a Rusiei în structurile „ordinii europene“, se pune problema rolului statului în „modificarea instituțiilor economice“[33]. În Olanda și Anglia, statul nu și-a creat propriile sale instituții economice. În schimb, în Franța și în răsăritul Europei (Rusia de exemplu), fenomenul a fost prezent, cel mai activ manifestându-se, însă, în Rusia. Astfel că, politica lui Petru I „a întâmpinat mari greutăți, datorită lipsei structurilor autonome, care au fost folosite în alte țări, pentru realizarea politicii de modernizare“[34].

După cum se știe, Petru I, a cărui personalitate „nie ganz geheuer gewesen war“ pentru Cabinetele europene[35], nu și-a realizat, în întregime, nici programul său de modernizare a Rusiei. I-a pus, însă, bazele, iar urmașii săi au fost la fel de convinși, ca și el, că drumul către Marea Neagră putea fi deschis, pentru asigurarea ofensivei în Balcani, numai dacă Rusia „sich bewußt und konsequent der europäischen Kultur und Technik geöffnet hatte, sich Industrie aufbaute und dadurch gegenüber der Türkei einen Entwickelungsvorsprung erreichte, der in der Auseinandersetzung beider Staaten den Zaren begünstige“[36].

Nu este însă lipsit de importanță să se reamintească constatarea făcută deja în istoriografia europeană, potrivit căreia, în secolul XVIII, ideea constituirii unei „Sfinte Alianțe“ împotriva Imperiului Otoman a căzut definitiv în desuetudine. Și aceasta din cauză că Europa a fost pusă în fața unui fenomen nou, anume eforturile Porții Otomane, făcute, îndeosebi, pe plan militar și diplomatic, pentru a se încadra în *jus publicum europaeum*, „*der Weg in die Rechtsgemenischaft der europäischen Staaten*“ (s. Ven.C.)[37]. Iar una din expresiile cele mai evidente ale acelei tendințe a reprezentat-o oferta sa de mediere, în Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei[38]. Sub semnul acestei „inovații“ aveau să se desfășoare, deci, și raporturile Rusiei cu Imperiul Otoman. Ele au fost revigorate, prin tratatul de pace din 16 noiembrie 1720. În esență, noul act juridic internațional era o reconfirmare a celor din anii 1711, 1712 și 1713[39]. Demersul lui Petru I s-a dovedit a fi, de asemenea, conjunctural, necesar pentru a-și asigura spatele, în condițiile în care Războiul Nordic nu fusese, încă, încheiat. Deoarece, la scurt timp după pacea de la Nystadtt, el și-a reconsiderat politica otomană, acordând-o vastelor sale

[33] *Ibidem,* p. 25-29.

[34] *Ibidem*, p. 29; nu este lipsit de interes, cred, să se reamintească un alt aspect, *specific, al procesului de modernizare*, deci, de *„*integrare*“ europeană* a Rusiei lui Petru I, anume faptul ca Petersburgul a devenit *emblema* acelui proces. Procesul a întâmpinat, însă, o puternica opoziție din partea unei părți a nobilimii ruse ale cărei interese economice directe îi erau afectate de politica de mare putere a țarului care reclama mari eforturi financiare. De aceea, „nicht umsonst richtete sich der ganze Haß des Kriegs müden Adels gegen Petresburg”. Ca urmare, “die Rückkehr nach der alten Hauptstadt Moskau…einer der Hauptpunkte im Programm der Opposition gegen Peters Werk, *bedeutete die Abkehr von der Küste mit ihren Belastungen und Gefahren, die Abwendung von der Verbindung mit dem Westen, den Rückzug in die politische, und wenn es nach einem Teil des Geistlichkeit gegangen wäre, auch in die kulturelle Isolierung*“ (s. Ven.C.) (cf. Walther Mediger, *Rußland und die Ostsee im 18. Jahrhundert*, in „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, Neue Folge,, Band 16, Jahrgang 1968, Heft 1, p. 97-98).

[35] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 56.

[36] Karl Pröhl, *Die Bedeutung preußischer Politik in den Phasen der orientalischen Frage. Ein Beitrag zur Entwicklung deutsch-türkischer Beziehungen von 1606 bis 1874*, Peter Lang, Frankfurt am Main-Bern-New York, f.a., p. 51.

[37] Cf., Heinz Duchhardt, *Altes Reich und europäische Staatenwelt 1648-1806*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1990, p. 72.

[38] *Ibidem*, p. 71-72.

[39] Cf. Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 56, nr. 30; în mod deosebit, reține atenția art. 12 care stipula obligația părților contractante de a garanta suveranitatea Poloniei, prin respectarea drepturilor și libertăților poloneze, inclusiv în domeniul alegerii regelui (cf. *Ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

planuri de a transforma Rusia în „placa turnantă“ a comerțului dintre Orient şi Occident. Ca urmare, a pus stăpânire, prin forța armelor, pe provinciile iraniene de la Marea Caspică, producătoare de mătase[40].

Revenirea Rusiei la vechiul curs al politicii sale orientale a grăbit şi procesul de clarificare a raporturilor acesteia cu Imperiul Habsburgilor Austrieci, rămas în suspensie, după Karlowitz, mai ales că, în *litera şi spiritul* păcii de la Passarowitz, din anul 1718, Austria îşi asigurase un evident ascendent în raporturile cu Poarta Otomană. De altfel, cercurile conducătoare imperiale nu făceau un secret din indispoziția lor, provocată de prea marea implicare a Rusiei în problemele baltice, ca şi în cele otomane, după anul 1721[41]. Rezultatul a fost modificarea politicii ruse a Casei de Austria, în sensul că s-a înțeles necesitatea de a se găsi modalitatea de coordonare a politicii Austriei şi Rusiei față de Imperiul Otoman şi față de Polonia[42]. Această modalitate şi-a găsit expresia în alianța defensivă, încheiată la Viena, la 6 august 1726, şi a parcurs un drum destul de anevoios, având, deci, „eine lange Vorgeschichte“[43]. Una dintre etape a constituit-o aderarea Vienei la alianța defensivă ruso-suedeză, din 22 februarie 1724. Tergiversarea luării unei decizii de către Curtea Imperială s-a datorat necesității de a se cunoaşte, mai întâi, deznodământul situației creată de Petru cel Mare în Orient, prin declanşarea, în anul 1722, a campaniilor militare împotriva Iranului, de pe urma cărora putea izbucni, oricând, un război ruso-turc. O altă necunoscută, care întreținea starea ei de incertitudine, era şi atitudinea pe care aveau să o adopte englezii față de împărat[44]. Deteriorarea raporturilor cu Spania, datorată contradicțiilor în problema stăpânirii principatelor italiene, ca şi perspectiva finalizării tratativelor franco-ruse, purtate, de multă vreme, la Petersburg, impulsionate de încheierea înțelegerii ruso-turce, la 24 iunie 1724, puteau avea repercusiuni negative asupra intereselor imperiale în Orient şi în Europa Est-Centrală. În această din urmă zonă, pericolul era reprezentat de posibilitatea unei înțelegeri între Franța, Spania şi Rusia, în vederea determinării turcilor să atace Imperiul, sau, cel puțin, să-i acorde sprijin militar şi logistic, lui Rákóczi, ca să reaprindă focul răscoalei antihabsburgice în Ungaria, pe fondul căreia, Franța şi Rusia ar fi putut invada, cu uşurință, Imperiul. Ca urmare, cercurile Curții Imperiale au decis, la 15 octombrie 1724, să accepte oferta țarului de a adera la alianța defensivă ruso-suedeză, din 22 februarie 1724, nu înainte, însă, de a clarifica atitudinea Rusiei în problema poloneză. Potrivit opiniei acestora, Petru I trebuia să se abțină de la orice ingerință unilaterală în domeniu, nici, măcar, prin implicarea Suediei, care se bănuia că se produsese, totuşi, în baza actului din 24 februarie 1724, ambii monarhi urmând să garanteze, de comun acord, perpetuarea libertăților nobilimii poloneze. Apoi, imperialii doreau ca Viena şi Petersburgul să-şi coordoneze, în aceeaşi manieră, atitudinea față de Imperiul Otoman, Polonia fiind, astfel, considerată ca unul din factorii, *pasivi*, însă, ai *problemei orientale*[45].

Decesul lui Petru I, la 8 februarie 1725, după o scurtă boală, a deschis o nouă etapă în evoluția raporturilor austro-ruse. Trimisul austriac la Petersburg, Hochholzer, a fost mandatat să-i convingă pe ruşi că, în noile împrejurări, aveau nevoie stringentă de

[40] Cf., Walther Mediger, *op. cit.*, p. 95; Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 38.
[41] Cf. Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 33.
[42] *Ibidem*, p. 34.
[43] *Ibidem*, p. 33.
[44] *Ibidem*, p. 48-50; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1976, p. 261.
[45] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 50-51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un sprijin împotriva turcilor pe care îl puteau primi, însă, numai de la împărat. Un sprijin limitat, totuşi, de vreme ce Curtea de la Viena era dispusă să garanteze Rusiei numai *graniţele sale europene*, şi nicidecum şi noile achiziţii făcute de Petru I, în Iran. Interesant este că natura viitoare a raporturilor cu Turcia nu era interpretată unitar în cercurile conducătoare imperiale. Una dintre poziţii era reprezentată de cancelarul Sinzendorf şi se baza pe convingerea că alianţa cu Rusia va permite împăratului să facă faţă, cu şanse mult mai mari, unei posibile agresiuni otomane. Cealaltă, reprezentată de Eugeniu de Savoia, o incrimina pe prima, invocând, drept argument, tocmai faptul că plănuita alianţă austro-rusă i-ar fi putut expune pe imperiali represaliilor otomane, şi deci, să pericliteze şi poziţia acestora în Apusul Europei. Fiind *ex officio* responsabil pentru problemele otomane, Eugeniu de Savoia a reuşit să-şi impună punctul de vedere şi, prin urmare, asumarea adoptării unei decizii. Atitudinea tot mai decis ostilă a Angliei i-a determinat pe imperiali să facă pasul decisiv şi să semneze, la Viena, la 6 august 1726, alianţa defensivă cu Rusia[46].

Evoluţia raporturilor austro-ruse a fost urmărită cu atenţie şi de Anglia, deoarece ea viza coordonarea politicii celor două Imperii, într-o zonă în care Imperiul Britanic avea interese directe de protejat. Englezii s-au sesizat, mai întâi, de agresiunea Rusiei asupra Iranului, ce afecta prosperul lor comerţ cu mătase din zonă, şi au încercat să-i anuleze consecinţele, îndemnând Poarta să declanşeze războiul cu Rusia. Eforturile au eşuat, deoarece, turcii erau incapabili să lupte pe două fronturi: şi cu iranienii, împotriva cărora interveniseră, deja, sub pretextul „sprijinirii populaţiilor de rit *sunnit*, împotriva persanilor *şiiţi*“ (s. Ven.C.)[47], şi cu ruşii[48]. Politica engleză în Orient se afla, însă, în contradicţie cu cea a Franţei. Pentru aceasta, nu războiul turco-rus trebuia încurajat, ci pacificarea celor doi adversari, în speranţa că-i va putea implica într-un eventual conflict militar franco-imperial; sau, cel puţin, să-l ţină pe împărat sub ameninţarea unui război cu turcii şi să-l împiedice, astfel, să-şi desfăşoare politica sa vest-europeană. Franţa mai avea, însă, încă un motiv serios să urmărească pacificarea ruso-otomană, de vreme ce Rusia trebuia, în viziunea franceză, să joace un rol în viitorul sistem politic european, pe două planuri: pe cel dintâi, să-i permită redobândirea libertăţii de acţiune faţă de Casa de Austria, deci să nu mai depindă de Anglia, iar pe de alta, să înlocuiască Suedia, în calitate de „contrapondere nordică“ a Imperiului. În acest din urmă scop, cercurile conducătoare franceze ar fi dorit să atragă şi Anglia în proiectata alianţă franco-rusă. Din toate aceste planuri, Franţa a reuşit doar să înlesnească pacificarea ruso-turcă[49], fără a culege, însă, vreunul din beneficiile scontate. De aceea, Franţa a trebuit să revină la vechiul său sistem de alianţe, în Europa Răsăriteană, bazat pe Suedia, Polonia şi Imperiul Otoman.

Planul diplomaţiei franceze de a revitaliza „Barrière de l”Est“ mai era subminat, însă, şi de natura relaţiilor dintre foştii şi virtualii ei componenţi. Cele mai afectate erau, în deceniul trei al secolului XVIII, cele dintre Suedia şi Polonia, care nu încheiaseră pacea după terminarea Marelui Război Nordic, diferendele dintre ele fiind, încă, foarte mari[50]. Pacea a fost încheiată şi ratificată, abia la 7 octombrie (st. n.) 1732[51].

[46] *Ibidem*, p. 83 şi urm.
[47] Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 262.
[48] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 38.
[49] *Ibidem*, p. 38-39.
[50] *Ibidem*, p. 82.
[51] Cf., Sveriges traktater med frömmande magter. Jemte andra dit horande handlinger. Attonde delen 1723-1771. Ugifven Boethius, Stockholm, 1922, p. 163; ratificarea părţii suedeze, *ibidem*, p. 162-164; ratificarea părţii poloneze, *ibidem*, p. 164-166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La rândul ei, Polonia îşi pierduse toată importanța în sistemul politic european. Ea nu mai era luată în considerare, decât ca *obiect* al relațiilor internaționale, vecinii fiind interesați, direct, în menținerea stării de dezorganizare internă a Republicii Nobiliare Polone, în timp ce Rusia şi Prusia „warteten auf eine günstige Gelegenheit, *um ihre Landhunger an dem kopflosen Koloß zu stillen*“[52].

Totuşi, cercurile conducătoare ale Republicii Nobiliare Polone nu şi-au cruțat eforturile, în vederea redresării, cât de cât, a situației sale internaționale. Or, în împrejurările de atunci, singura direcție, în care se mai putea spera în obținerea unui oarecare succes, era cea care ducea, prin Principatele Române – Moldova şi Țara Românească – spre Istanbul. În perspectiva redeschiderii succesiunii la tronul polon, asigurarea securității granițelor sud-estice, cu posesiunile otomane, devenise o necesitate stringentă, prin determinarea otomanilor să dărâme fortificațiile cetății Hotin, transformată, în anul 1713, în *caza* otomană, în timp ce promovarea intereselor comerciale în cuprinsul Imperiului otoman reclama înființarea unui consulat permanent, cel puțin la Istanbul. Ambele tentative, făcute între anii 1718 şi 1721, au eşuat, datorită opoziției categorice a Porții Otomane. Magnații poloni, ale căror domenii se întindeau în sud-estul Poloniei, la granița cu Moldova, nu au ținut cont de realități, persistând – cu aprobarea declarată sau măcar tacită a autorităților centrale ale statului – în aceeaşi atitudine ostilă față de aceasta, ceea ce avea să-i îndepărteze nu numai pe români, ci, în acelaşi timp, să provoace accentuarea deteriorării raporturilor Poloniei cu Imperiul Otoman. Cel din urmă, dat fiind pericolul reprezentat de Rusia, în primul rând, avea în vedere necesitatea menținerii unor raporturi cât mai acceptabile cu Polonia, temperând zelul autorităților Moldovei care doreau să pună capăt litigiilor, îndeosebi în domeniul frontierelor, aşa încât domnii Moldovei au fost determinați să se conformeze politicii Porții Otomane față de Polonia[53].

Constelația politică din Europa de Nord-Est a fost configurată, însă, şi de o nouă forță care începuse să-şi facă simțită prezența şi în problema orientală. Relevarea faptului că atât Prusia, cât şi Imperiul Otoman aveau, de fapt, aceiaşi adversari, anume Rusia şi Austria, a devenit vizibil către jumătatea secolului XVIII, de când datează şi primele contacte *oficiale, directe,* dintre cele două state[54]. Cu mici şi de scurtă durată devieri, regele Prusiei, Friedrich Wilhelm I, şi-a fixat drept normă a politicii sale externe menținerea celor mai bune raporturi cu Rusia, în care vedea aliatul „natural“, care îi asigura menținerea sub control a problemei polono-saxone[55]. Atenția exagerată, aproape patologică, pe care o acorda armatei, l-a determinat să caute peste tot soldați dispuşi să intre în solda sa, inclusiv în teritoriile supuse jurisdicției Porții Otomane, de unde a încercat să procure şi „materiale strategice“, în primul rând cai de remontă, pentru cavaleria prusiană. Cu această misiune a fost trimis la Istanbul, în anul 1720, comisul Johannes Jurgowski. S-a emis însă ipoteza că aceasta era doar însărcinarea „oficială“; cea neoficială fiind de a sonda terenul, în vederea încheierii unui acord comercial prusiano-otoman, dat fiind interesul pe care îl manifestase încă Friedrich I (1688-1713), preluat de succesorul său, Friedrich Wilhelm I, față de *regimul capitulațiilor*. Poarta Otomană a considerat că era prematur să accepte stabilirea de relații diplomatice[56] cu un stat care nu-şi definise, încă, la acea dată, identitatea în sistemul politic european.

[52] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 41.

[53] Cf., Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 şi 1848*, Bucureşti, Editura Academiei, 1980, p. 58-60.

[54] Walter Leitsch, *op. cit.*, p. 48.

[55] *Ibidem*, p. 41.

[56] Cf., Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 63-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prima remarcă care trebuie făcută este aceea, bine cunoscută, de altfel, că între sistemul politic european şi între sistemul politic otoman exista o deosebire fundamentală: „the European system was state-centred while the Ottoman was imperial and Islamic“[57]. Ca urmare, şi relaţiile externe ale Imperiului otoman, ca şi alte aspecte ale activităţii statale, erau „at least in theory, inspired and shopped by religious precepts, which accounts for the infusion of a deep sense of tradition in the Ottoman system and for the influence often exercised by religious authorities – the guardians of tradition – on diplomacy“[58]. La începuturile sale, când musulmanii erau în plină expansiune, statul „as the instrument of universal religion“, a fost considerat că era capabil „of expansion *ad infinitum*“ (s. Ven.C.)[59]. Altfel spus, statul islamic nu recunoştea, „în teorie“, nici o altă formaţiune statală, indiferent de gradul său de dezvoltare. Evoluţia relaţiilor sale internaţionale a impus, însă, revizuirea acelui concept, în conformitate cu realităţile, în sensul acceptării principiului „*of coexistence with other states*“ (s. Ven.C.)[60]. De aceea, în relaţiile externe, statul musulman a trebuit să acţioneze „*in accordance with principles derived not only from Islamic doctrine, but also from its long experiences with other states*“[61].

Evenimentele politice şi militare desfăşurate în Europa, în cursul secolului XVIII, în care a fost implicat şi Imperiul Otoman, după pacea de la Karlowitz (1699), care a stabilit „Europe's military superiority“, au constrâns cercurile conducătoare otomane să recunoască „that it was no longer capable of defending the Empire *without European allies*“ (s. Ven.C.)[62]. Totuşi, până în anul 1799, când se consideră că sultanul Selim al III-lea a introdus, formal, Imperiul Otoman, „in Europe's alliance system through the defensive treaty with Russia and Britain“[63], turcii au avut de făcut faţă unui şir de adversari care acţionau, de obicei, în „sisteme de alianţe“ ce se întindeau „along its European borders to its Asian frontiers with Russia and Persia“[64].

În primul deceniu al secolului XVIII, Imperiul Otoman a adoptat, faţă de Europa, o politică defensivă. Victoria obţinută de otomani în războiul cu Rusia în anul 1711 a creat impresia revigorării puterii otomane, ceea ce explică atacarea Veneţiei, trei ani mai târziu (1714), de la care urmărea să redobândească Morea, pierdută în favoarea ei, la Karlowitz. Lipsa de consistenţă a suportului economic, şi nu numai, a ieşit, însă, repede în evidenţă, cu prilejul confruntărilor cu armatele imperiale, angajate în război, de partea Veneţiei, din anul 1714, care au reuşit, sub comanda lui Eugeniu de Savoia, să

[57] Thomas Naff, *Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends*, în „Studies in Eighteenth Century Islamic History“, Edited by Thomas Naff and Roger Owen, Southern Illinois University Press, 1977, p. 90.

[58] *Ibidem*, p. 90-91.

[59] Rajid Khadduri, *The Islamic Theory of International Relations and its Contemporary Relevance*, în „Islam and International Relations“, Edited by J. Harris Proctor, New York, Washington, London, 1965, p. 29-30.

[60] *Ibidem*, p. 31; „unable to incorporate the whole of mankind, tha state tacitly, accepted the principle of coexistence with other states“ (cf., *ibidem*).

[61] *Ibidem*; „the acceptance of the principle of coexistence compelled Islam to accept territorial limitations. Consequently, the law was bound to became territorial as well as personal“ (cf., *ibidem*); vezi şi Viorel Panaite, *Pace, război şi comerţ în Islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Bucureşti, 1997, p. 381.

[62] Thomas Naff, *op. cit.*, p. 88. Aşadar, pentru otomani, pacea de la Karlowitz a însemnat momentul care a marcat „am Tiefpunkt osmanischen Prestiges und türkischer Macht“, deoarece, „die Pforte erstmals bestimmte Konventionen und Regeln des staatlichen Nebeneinanders in Europa für sich akzeptierte (Vermittler, feste Grenzen, Friede statt befristeten Waffenstillstand“. (cf. Heinz Duchhardt, *op. cit.*, p. 72).

[63] Thomas Naff, *op. cit.*, p. 88.

[64] *Ibidem*, p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cucerească cetatea Belgrad. Or, această achiziție a imperialilor „altered the balance of power in the Balkans for the next two decades in favour of the Habsburgs", până când a fost redobândită, şi cu sprijinul diplomației franceze, în urma păcii de la Belgrad, din anul 1739[65]. Astfel că, până în anul 1736, când a fost atacat de Rusia, Imperiul Otoman nu a mai purtat alt război în Europa[66].

În acest timp, Poarta Otomană a acționat şi pentru reglementarea unor probleme litigioase, rămase în suspensie, încă din deceniul trecut, în raporturile cu Suedia. După reconcilierea cu Rusia, prin acordul din 24 iunie 1724, ratificat de sultanul Ahmed al III-lea, printr-un *ahidname*, din 6-15 ianuarie 1725, dar care privea „împărțirea moştenirii persane dintre Caspică şi Marea Neagră"[67], a fost trimisă o solie în Suedia care a ajuns la Stockholm, la 9 iunie 1727. Misiunea soliei era de a recupera o primă tranşă din împrumuturile rămase nerambursate, acordate de Poartă regelui suedez Carol al XII-lea, pe parcursul celor cinci ani (1709-1714), cât a stat pe teritoriul otoman. În subsidiar, dar nu de mai mică importanță, solul Kozbekgi Mustafa aga trebuia să sondeze terenul, pentru încheierea unui tratat comercial cu Suedia şi înființarea unei reprezentanțe suedeze la Istanbul. A fost realizat doar cel din urmă obiectiv, dar rezidentul suedez din Hamburg, contele Runstierna, desemnat pentru a reprezenta Suedia la Istanbul, a decedat, înainte de a pleca la noul său post. În ce priveşte banii, solul otoman a părăsit capitala suedeză, după un an şi câteva luni de aşteptare, adică la 2 septembrie 1728, fără să fi luat ceva, deoarece Suedia se afla în incapacitate de plată, datorită pierderilor uriaşe pe care i le provocase războiul ce tocmai se încheiase[68]. În schimb, prezența otomanului în capitala suedeză a produs nelinişte la Petersburg, cercurile conducătoare ruse temându-se ca nu cumva misiunea aceluia să fi vizat încheierea unei alianțe ofensive otomano-suedeze, îndreptată împotriva Rusiei, ceea ce, bineînțeles, nu era cazul[69].

Poarta nu avea nici posibilitatea, dar nici intenția de a forța Suedia să-şi achite datoriile contractate de fostul său suveran, deoarece menținerea relațiilor bune cu ea conta drept una din posibilitățile de a diminua, pe cât posibil, presiunea rusă la granițele nord-vestice ale Imperiului otoman. Din acelaşi considerent, Poarta a menajat şi Polonia, forțând autoritățile Moldovei, vecina nemijlocită a acesteia, să abandoneze litigiile pe care le aveau cu cele poloneze, în favoarea stabilirii, chiar cu prețul unor sacrificii din partea românilor, a celor mai bune raporturi între cele două părți.

Românii se aflau, deci, din nou în postura de executanți ai unui important compartiment al politicii externe europene a Porții Otomane. Ultima lor mare tentativă de a face, *mutatis mutandis*, şi propria lor politică, prin care să se poată desprinde de Orientul musulman, pentru a se *integra* în Europa creştină, a eşuat, lamentabil, pe Prut, un râu din Moldova, în luna iulie 1711. Şi nu din vina lor, în primul rând, ci din aceea a *țarului pravoslavnic*, Petru I, ce le fluturase prin fața ochilor mirajul unei „integrări" într-un alt spațiu care, deşi nu avea decât legături incipiente cu Europa, era, totuşi, singura soluție acceptabilă şi, virtual, posibilă, de a deveni, în timp, o națiune

[65] *Ibidem*.
[66] *Ibidem*.
[67] Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 262.
[68] Walther Björkman, *Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800*, în „Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932", Gewidmet von Freunden und Schülern. Herausgegeben von Theodor Menzel, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1932, p. 19-20.
[69] Constantin I. Karadja, *Detalii asupra ambasadorilor turceşti la Stockholm din 1729-1732*, în RI, XIII, nr. 7-9, 1927, p. 273; după cum se vede, autorul a plasat în anul 1729 solia lui Mustafa aga (cf., *ibidem*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

europeană, nu numai din punct de vedere geografic. Pravoslavnicul Petru I, care a beneficiat de ataşamentul domnului de atunci al Moldovei, Dimitrie Cantemir, a comis, însă, erori strategice de nejustificat, la un monarh ce-şi înscrisese, deja, numele în analele marilor bătălii, câştigate împotriva unui mare geniu militar, Carol al XII-lea, regele Suediei, năruind speranţele acelor români care au văzut în el pe deschizătorul unui alt orizont. Un *orizont* a cărui conotaţie europeană era, şi în deceniul trei al secolului XVIII, predominant geografică, componenta politică fiind, încă, subsidiară, prin ea înţelegându-se, în primul rând, teritoriile europene stăpânite de turci. Chiar dacă Dimitrie Cantemir, de exemplu, a încercat să demonstreze, în celebra sa operă *Descriptio Moldaviæ*, că zona sud-est europeană, în care se afla ţara sa, era parte integrantă a Europei, şi din punct de vedere spiritual, de vreme ce contribuia la procesul de cristalizare a acelui concept[70].

Despre o „integrare europeană" de tipul celei din Apusul, Centrul şi Nordul Continentului, adică pe calea modernizării structurilor politico-instituţionale, nici nu putea fi vorba, în acea perioadă. Este greu de afirmat dacă până şi cei ce aveau acces la unele lecturi aveau o imagine oarecare despre „modelul olandez", în domeniu. Dacă acel „model" nu a putut fi asimilat, în totalitate, nici măcar de o mare putere, cum era Franţa – ceea ce l-a determinat pe biograful lui J. B. Colbert să constate, nu fără o undă de regret, că, din acest punct de vedere, „*Parisul este departe de Amsterdam*" (s. Ven.C.)[71] – atunci, distanţa care separa Iaşul şi Bucureştiul de acelaşi Amsterdam, care sintetiza nivelul maxim de civilizaţie atins de o naţiune europeană, era, trebuie să recunoaştem, de-a dreptul astronomică. În pofida marii deziluzii ce le-o provocase eşecul campaniei de la Prut, care le-a adus, ca singur „beneficiu", precipitarea instalării regimului fanariot – care avea să întrerupă, timp de o jumătate de secol, aproape total, orice contact direct cu Europa, diminuându-le, considerabil, credinţa în *virtuţile eliberatoare* ale Rusiei[72] – în faţa românilor nu se va mai afla un alt „model", *decât cel rus*. Un „model" care, la acea dată, avea el însuşi în comun cu „modelul olandez" doar eforturile disperate ale lui Petru I de a-l copia şi în Rusia. Valoarea modelului era, deci, înainte de toate, de factură *ideologică*, în sensul că Rusia era singurul mare imperiu ce avea, ca religie de stat, acelaşi *ortodoxism*, ca şi cel împărtăşit de români. Deci, pentru exponenţii politici ai perioadei, eliberarea, cu sprijinul Rusiei, de sub dominaţia otomană – o dominaţie care, după cum bine se ştie, devenise, de foarte multă vreme, odioasă pentru că era exercitată de „duşmanul de moştenire" al Creştinătăţii – avea şi semnificaţia integrării într-o altă lume, *de factură europeană*, totuşi, de vreme ce era sensibil diferită de cea *orientală*, a Constantinopolului otoman.

Noua etapă a tentativelor româneşti de „integrare" în Europa Creştină se detaşează însă de cea anterioară, printr-o caracteristică semnificativă, pentru înţelegerea dimensiunilor statutului juridic al Principatelor Române, înţelegere fără de care nu se pot aprecia, cum se cuvine, *conţinutul ideologic, obiectivele politice şi rezultatele practice* ale tuturor iniţiativelor de acest gen. Anume că, după instaurarea regimului fanariot, domnii Principatelor Române nu se mai puteau manifesta, deschis, ca lideri ai

[70] Cf., Veniamin Ciobanu, *Die Europarezeption in den rumänischen Fürstentümern des 18.Jahrhunderts*, în Harold Heppner (Hg), *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar, 1997, p. 67 şi urm.

[71] Marius Markiewicz, *op. cit.*, p. 27.

[72] Cf., pentru detalii, Veniamin Ciobanu, *Imagini ale străinului în cronici din Moldova şi Ţara Românească (secolul XVIII)*, în volumul *Identitate-alteritate în spaţiul românesc*, volum îngrijit de Al. Zub, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1996, p. 133 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luptei, vizând înlăturarea dominației otomane, fără riscul major de a fi destituiți şi chiar lichidați fizic. De aceea, chiar şi atunci când unii dintre ei au avut, totuşi, inițiative, singurul lor resort a fost cel menționat. „În schimb – remarca un bun cunoscător al fenomenului – boierimea autohtonă, grație tocmai poziției sale față de domnitorii fanarioți, ca exponenți ai regimului turco-fanariot, va acționa subteran sau «legal» prin plângeri, *ceea ce dă o notă reală, validă, luptelor țintind la impunerea revendicărilor majore: domnitor național şi, în general, administrație națională*“ (s. Ven.C.)[73], revendicări care reflectă, chiar dacă nu întru totul, tendința acesteia către „integrarea“ europeană. Realizarea acelor obiective putea deschide – în măsura în care cei ce le urmăreau atunci, adică în deceniul trei al secolului XVIII, erau conştienți de dimensiunile europene – calea către modernizarea structurilor politico-instituționale, după „modelul european“. Aceasta ar putea fi o explicație, în plus, a faptului că, aflat în exil rusesc, după anul 1711, Dimitrie Cantemir a fost în permanent contact cu diplomații puterilor europene acreditați la Petersburg, urmărind, cu un interes pe deplin justificat, tratativele austro-ruse care aveau să se încheie cu bine cunoscuta alianță defensivă, semnată la Viena, la 6 august 1726, „către care înclina“[74], de vreme ce este de presupus că, îi bănuia, dacă nu, cumva, era la curent, cu componenta ei antiotomană. În acest context, se poate plasa şi redeşteptarea speranțelor unuia din domnii Moldovei, Mihai Racoviță, care, în timpul primelor două domnii (septembrie 1703-12 februarie 1705; 20 iulie 1707-17 octombrie 1709), întreținuse strânse relații cu Rusia lui Petru I, în eventualitatea izbucnirii, în anul 1724, a unui alt război ruso-turc. De aceea, s-a gândit să se pună la dispoziția aceluiaşi Petru I, cerându-i protecția. Iar faptul că demersul său fusese precedat, apoi, secondat, de unul din exponenții de seamă ai cercurilor marii boierimi, marele spătar al Moldovei, Constantin Gavriliță, sugerează o stare de spirit animată de speranța „integrării“ țării într-o altă „lume“, *de factură europeană*. Această speranță era, într-adevăr, formulată prin sintagme care au putut, şi mai pot, încă, la o lectură superficială, induce în eroare – de tipul „carte de miluire“, „adică de protecție“, „sub stăpânire“, „în supuşenie“ – care abundă în corespondența lui Mihai Racoviță cu țarul, din anul 1724. În realitate, „formulele amintite au o tentă şi o semnificație feudală… *trecerea sub protecție, sub suzeranitate, cu păstrarea individualității de stat*“ (s. Ven.C.)[75]; adică a cadrului în care, în cazul unei evoluții normale, se puteau concepe programe de modernizare ce ar fi putut *apropia* societatea românească de nivelul la care se aflau cele europene. Prin urmare, recursul la sintagmele în discuție s-a datorat faptului că „un domnitor al Principatelor, *vasal al sultanului*, nu putea spera în acele împrejurări la *independență* ci la o altă *suzeranitate de natură să amelioreze statutul de autonomie a țării, grav încălcat de Poartă*“ (s. Ven.C.)[76].

Evoluția politicii orientale a lui Petru I, din ultimii ani ai domniei şi ai vieții sale, permite supoziția că soarta Principatelor Române nu constituia una din prioritățile sale. Conflictul cu Imperiul Otoman era cantonat într-o zonă – cea a Mării Caspice – mult prea îndepărtată şi era determinat de o motivație care, de asemenea, nu avea nimic comun cu aspirațiile românilor. Pe de altă parte, politica sa a fost marcată de problema polonă şi de cea suedeză, a căror rezolvare avea prioritate absolută. Revenirea Principatelor Române în centrul atenției cercurilor conducătoare ruse s-a datorat unei alte

[73] Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale. Secolul al XVIII-lea*, Iaşi, Editura Junimea, 1986, p. 99.

[74] *Ibidem.*

[75] *Ibidem*, p. 99-100.

[76] *Ibidem*, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etape din evoluția raporturilor dintre Europa şi Imperiul Otoman, etapă precedată, la rândul ei, de o altă criză a sistemului politic european, anume *criza polonezǎ*, care a degenerat în aşa numitul *Război pentru succesiunea la tronul Poloniei*, izbucnit în anul 1733, în urma vacanței tronului polonez, datorată decesului regelui August al II-lea.

În perspectiva declanşării crizei dinastice în Polonia, puterile europene s-au grăbit să-şi clarifice raporturile. Tendința a fost precipitată de schimbarea de domnie din Rusia, unde, în urma decesului țarului Petru al II-lea, la 30 ianuarie 1730, a fost proclamată țarină Ana Ivanovna.

Atenția Rusiei era îndreptată, în mod deosebit, către Varşovia, deoarece acolo urma să se decidă o nouă configurație a sistemului politic european, în general, a celui nord-estic, în special. De aceea, la 30 septembrie 1730, a reînnoit alianța cu Prusia, a cărei motivație principală era bararea drumului către tronul polon atât a candidatului francez, fostul rege polon, dintre anii 1704 şi 1709, Stanislaw Leszczynski, cât şi al contracandidatului său, Friedrich August de Saxa, fiul regelui polon August al II-lea. Măsurile de precauție ale Rusiei au mers mai departe, obținând, în toamna aceluiaşi an, acordul Austriei, în vederea consolidării acțiunilor menite să împiedice ascensiunea lui Stanislaw Leszczynski, în favoarea unui candidat aparținând vechii dinastii „naționale" polone, cea a Piaştilor. În cazul în care nu ar fi existat un astfel de pretendent, era luată în considerare necesitatea promovării unuia dintre prinții germani sau, chiar, şi a lui Friedrich August de Saxa, dacă acesta ar fi acceptat condițiile puse de cele două puteri. Astfel că, tratativele purtate, din însărcinarea țarinei Ana Ivanovna, de contele Gustav Löwenwalde, la Viena şi Berlin, s-au concretizat prin încheierea, la 12 decembrie 1732, a unei triple înțelegeri – ruso-austro-prusiană – în problema succesiunii poloneze[77].

Tratatul nu a fost ratificat, totuşi, datorită faptului că țarina Ana şi favoritul ei, Biron, care dorea să şi-l adjudece, nu au fost de acord cu stipulația introdusă în act, potrivit căreia ducatul Curlandei urma a fi cedat Hohenzollernilor[78], desigur, ca preț al aderării acestora la politica poloneză a Rusiei şi a Austriei. Ca urmare, Prusia a fost scoasă din „jocul pentru tronul polon", în competiție rămânând Rusia, Austria, pe de o parte, şi Franța, pe de alta. Poziția celei din urmă, revigorată, odată cu preluarea postului de ambasador al regelui la Varşovia de către marchizul Antoine Felix de Monti, la jumătatea anului 1729, a fost, deci, chiar de la începutul crizei, serios amenințată[79].

Decesul lui August al II-lea s-a produs în dimineața zilei de 1 februarie 1733, la Varşovia, declanşându-se, astfel, de mult aşteptata criză dinastică în Polonia şi care a alertat toarte puterile europene, inclusiv grupările politice corespunzătoare din Republica Nobiliară Polonă. Austria şi Rusia au fost nevoite să avanseze un alt candidat, în locul lui don Emanuel, asupra căruia căzuseră de acord, dar care s-a retras din competiția pentru tronul polon, în persoana fratelui mai tânăr al acestuia, don Antonio, pentru ca, în cele din urmă, să opteze pentru fiul lui August al II-lea, Friedrich August de Saxa. Deşi, inițial, Austria secondase şi planul Rusiei de a instala trupe la granițele polone, pentru a spori şansele candidatului comun, Curtea Imperială a renunțat repede la idee. Deoarece proaspăta sa aliată, Anglia, cu care încheiase, în anul 1731, un tratat de prietenie, de pe urma căruia se alesese cu recunoaşterea Pragmaticei Sancțiuni, a avertizat-o că, în cazul în care trupele austriece ar fi intervenit în Polonia, în sprijinul lui Friedrich August, Marea Britanie se va considera dezlegată de obligațiile asumate prin

[77] Cf., Edmund Cieslak, *op. cit.*, p. 29.
[78] *Ibidem*.
[79] *Ibidem*, p. 29-30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintitul tratat. Astfel că sarcina de a-l impune, dacă era necesar, chiar cu forța armelor, pe candidatul austro-rus, a fost asumată, în exclusivitate, de Rusia care, în primăvara anului 1733, a concentrat armata la granițele Lituaniei, comandată de generalul Piotr Lacy (Lasy, Lascy)[80].

Măsurile de forță ale Rusiei s-au produs paralel cu declarația lui Ludovic al XV-lea, din 17 martie 1733, potrivit căreia Franța era decisă să asigure, prin orice mijloace, libera desfăşurare a alegerilor în Polonia. În context, regele francez avertiza că orice violare a acesteia va fi considerată „ca o violare a păcii în Europa“[81]. Avertismentul nu era, totuşi, acoperit, la acea dată, de posibilitatea Franței de a crea o coaliție, capabilă să se opună Austriei şi Rusiei. Este locul să se amintească faptul că cercurile conducătoare de la Versailles considerau, în realitate, problema succesiunii dinastice în Polonia doar ca pe o etapă, necesară şi obligatorie, în eforturile de a slăbi presiunea imperială asupra pozițiilor franceze în Europa. Atenția principală era reținută, în împrejurările de atunci, de statutul Lotharingiei care putea deveni habsburgică, în condițiile în care ducele ei, Francisk al III-lea, era virtualul soț al Mariei Tereza, devenită moştenitoarea lui Carol al VI-lea, *în spiritul şi litera* Pragmaticei Sancțiuni, adică împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană. Pentru a înlătura o astfel de eventualitate, cardinalul de Fleury s-a grăbit să-şi unească forțele cu doi dintre vechii rivali ai imperialilor în Italia, Sardinia şi Spania, încheind alianța cu prima, la Toulon, la 26 septembrie 1733, iar cu a doua, la Escorial, la 7 noiembrie acelaşi an[82].

„Cărțile“ fiind, astfel „făcute“, se aştepta doar momentul, pentru a fi „jucate“. Limitele „mizei“ pe care înțelegea Franța să o arunce în jocul intereselor sale au fost, însă, strict fixate, încă de la început, şi respectate cu aceeaşi strictețe: Franța a dorit şi a făcut tot ce i-a stat în putință, fără a-şi face scrupule din sacrificarea regalității socrului suveranului său, Stanislaw Leszczynski, să evite *starea de război* cu Rusia. Un principiu pe care l-a urmărit, deci, pe întreaga durată a războiului, „denumit, probabil datorită acestei aparențe, războiul pentru succesiunea poloneză“[83]. Nu mai puțin adevărat este, totodată, că reținerea de la o angajare totală în sprijinul lui Stanislaw Leszczynski s-a datorat, într-o oarecare măsură, şi temerii de o intervenție a Angliei şi a Olandei, de partea Rusiei şi a Austriei. O intervenție care, date fiind contradicțiile de interese anglo-franceze, rămânea potențială, în pofida faptului că, în schimbul garanției că nu avea să atace Țările de Jos, imperiale, Franța îşi asigurase neutralitatea, mai întâi a Olandei, prin acordul din 24 noiembrie 1733, apoi şi a Angliei[84].

Declanşarea, propriu zisă, a războiului a fost determinată de alegerea, la 12 septembrie 1733, a lui Stanislaw Leszczynski, urmată, la scurt timp, de proclamarea de către tabăra adversă, a lui Friedrich August, ca rege polon, sub numele de August al III-lea. În obiectivele acestui studiu nu intră, însă, şi urmărirea desfăşurării conflictului militar[85], ci, într-o anumită măsură, a celui politico-diplomatic.

Dubla alegere din Polonia a acutizat contradicțiile de interese dintre Franța şi Imperiul Habsburgilor Austrieci, constituind pretextul pentru „izbucnirea războiului european, numit războiul pentru succesiunea polonă“[86]. Prima care a declanşat războiul

[80] *Ibidem*, p. 30-32.
[81] *Ibidem*, p. 32.
[82] *Ibidem*.
[83] *Ibidem*.
[84] *Ibidem*.
[85] Pentru aceasta, vezi *ibidem*, p. 47 şi urm.
[86] *Ibidem*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împotriva Austriei a fost Franța, în alianță cu Sardinia şi Spania, fiecare având interese speciale de apărat, în raporturile cu imperialii, în context, importanță prezentând, îndeosebi, dorința Franței de a anexa Lotharingia. Anemica angajare a Franței în sprijinul lui Stanislaw Leszczynski, asediat în toamna anului 1733, de ruşi, în Gdansk, unde se retrăsese, a declanşat o puternică reacție negativă şi din partea Suediei, care a refuzat să trimită trupe, pentru degajarea oraşului-port, blocat, de feldmareşalul rus Münich[87]. Ca urmare, a rămas fără apărare şi, luând notă de fuga lui Stanislaw Leszczynski în Prusia Ducală, Municipalitatea a decis capitularea oraşului în fața armatelor ruse şi saxone, actul cuvenit fiind semnat la 7 iulie 1734[88].

Refugierea lui Stanislaw Leszczynski în Prusia Ducală nu a fost întâmplătoare. Regele Prusiei, Friedrich Wilhelm I, a considerat că evoluția situație Gdansk-ului îi oferea ocazia de a-şi instala influența acolo. Cum tentativa, făcută în lunile iunie-iulie 1734, de a instala, în oraş, o garnizoană a fost respinsă, categoric, de feldmareşalul Münich[89], regele Prusiei şi-a făcut calculul de a profita cât mai mult de refugierea regelui Stanislaw Leszczynski, căruia s-a grăbit să-i acorde azil. Permițându-i să se stabilească în Królewiec, deci în imediata apropiere a granițelor nordice ale Poloniei, Friedrich Wilhelm I, care era adversar al lui August al III-lea, credea că va putea influența, în sensul intereselor sale, lupta internă pentru tron din Republica Nobiliară. El viza, în primul rând, determinarea lui Leszczynski, după ce ar fi revenit pe tronul polon, să cedeze Prusiei dacă nu Prusia Ducală şi Curlanda, cel puțin o fâşie de teritoriu, la capătul căreia se afla Elblag-ul, râvnit de multă vreme de prusieni, sau şi a unor teritorii din Germania, cu sprijinul Franței, „patronul“ lui Leszczynski[90].

Nici măcar în acele împrejurări, cardinalul de Fleury nu intenționa să se angajeze în sprijinul revenii lui Stanislaw Leszczynski pe tronul polon. Pentru el, întreținerea stării de *război civil* în Polonia era necesară doar pentru reținerea acolo a atenției Rusiei şi a o împiedica, astfel, să-l sprijine, ulterior, pe Carol al VI-lea, până când Franța avea să încheie pacea cu acesta. Cum principalul obiectiv, adică ocuparea Lotharingiei, fusese realizat, de Fleury a început tratative cu Viena, la jumătatea anului 1735, concretizate în semnarea, la 3 octombrie 1735, a preliminariilor de pace de la Viena, ale cărei condiții asigurau granițele răsăritene ale Franței. Acceptarea de către dieta imperială, în luna mai 1736, a cedării Lotharingiei şi Bar-ului lui Stanislaw Leszczynski, şi, apoi, Franței, ca recompensă, şi renunțării celui dintâi la tronul Poloniei, au înlesnit încheierea celui de-al doilea tratat de la Viena, din 2 mai 1738, subscris atât de beligeranții din războiul pentru succesiunea la tronul polon, cât şi de statele neutre, Anglia şi Olanda. Ca urmare a preliminariilor de la Viena, la 27 ianuarie 1736, la insistențele Franței, Stanislaw Leszczynski a renunțat formal la tronul Poloniei, după care s-a retras din Lotharingia[91].

Se încheia, astfel, o altă fază a evoluției sistemului politic european, în timpul consumării căreia Imperiul Otoman a păstrat o strictă neutralitate. O neutralitate pe care Franța nu a putut-o înlocui cu beligeranța, deşi, în planurile diplomației franceze, şi-a făcut loc ideea incitării cazacilor şi a tătarilor împotriva Rusiei, pentru ca, prin manevrele diplomatice de la Istanbul, să fie determinată şi Poarta să-i declare război. Tratativele începute în acest scop nu au dus la rezultatul scontat, deoarece cardinalul de

[87] Cf., *ibidem*, p. 91, 122-123, 131, 231.
[88] Cf., *ibidem*, p. 133 şi urm.
[89] Cf., *ibidem*, p. 151.
[90] *Ibidem*, p. 246 şi urm.
[91] *Ibidem*, p. 248 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fleury, care dorea, cum am menționat, să evite starea de război cu Rusia, a refuzat cererea Porții care condiționa angajarea în război de încheierea, în prealabil, a unei alianțe bilaterale cu Franța. Diplomația franceză nu a renunțat, totuşi, la vechea concepție a implicării Porții Otomane în problema succesiunii la tronul polon, sugerând, la sfârşitul lunii martie 1734, evacuarea din Gdansk a lui Stanislaw Leszczynski, la Istanbul. Deoarece se mai spera că încheierea păcii turco-iraniene îi putea determina pe turci şi pe tătari să atace Rusia. Toate aceste proiecte, cât şi cel al lui Stanislaw Leszczynski, vizând aceleaşi direcții, au rămas doar în această fază, din motivul amintit, deja[92].

Poarta Otomană nu a rămas, totuşi, total indiferentă față de evoluția problemei succesiunii la tronul polon, de vreme ce în persoana viitorului rege vedea, şi pe bună dreptate, adjudecarea preponderenței, în imediata vecinătate a zonei sale de interese, a uneia din cele două tabere rivale. De aceea, nu l-a recunoscut ca rege pe August al III-lea, pe care îl considera ca exponent al politicii orientale ruse şi al celei austriece. În schimb, a favorizat demersurile partizanilor lui Leszczynski, grupați în *partida republicană*, care vizau obținerea unor facilități pentru cauza lor[93].

Impunerea punctului de vedere rus, în problema poloneză, a precipitat, însă, şi redeclanşarea crizei din raporturile ruso-turce. Conflictul s-a reactualizat, tot în domeniul preponderenței în bazinul Mării Negre. În timp ce Poarta dorea să-şi mențină, în continuare, dreptul exclusiv de a-l controla şi, chiar, de a-l extinde şi asupra regiunilor caucaziene, Rusia „depunea eforturi pentru asigurarea şi extinderea hotarelor ei meridionale, în primul rând prin izolarea tătarilor de turci“[94]. Angajamentele externe ale Rusiei, din primele trei decenii ale secolului XVIII, nu i-au permis să readucă în discuție *contenciosul* ruso-turc. Includerea în sfera sa de influență a Poloniei şi a Suediei îi permitea, însă, să-şi revizuiască politica sa otomană, mai ales că Imperiul Otoman se afla într-o situație critică şi datorită războiului cu Iranul. Or, tocmai acest din urmă element a constituit argumentul de care s-au folosit cancelarul Ostermann şi feldmareşalul Münich, pentru a convinge pe aceia dintre exponenții cercurilor conducătoare ruse, care mai ezitau, încă, asupra faptului că existau premisele tranşării rivalității cu Poarta Otomană. Ca urmare, în anul 1735, armata comandată de feldmareşalul Münich a atacat cetatea Azov, concomitent cu tentativa de a cuceri peninsula Crimeea, încercare rămasă, însă, fără rezultat. În replică, la 2 mai 1736, Poarta Otomană a declarat război Rusiei, declarație urmată de note justificative adresate Angliei, Olandei, Franței, dar, mai ales, Curții Imperiale, potențialul cobeligerant al Rusiei, deoarece, se avea în vedere alianța austro-rusă, din anul 1726[95]. Astfel, pentru prima dată, în istoria sa, Poarta Otomană „*soumit sa cause au jugement de l'Europe*“ (s. Ven.C.)[96].

Alianța era subminată, însă, de incompatibilitatea obiectivelor politicii orientale a fiecăruia dintre cei doi parteneri, a cărei expresie diplomatică s-a concretizat în prea bine cunoscutul Congres de la Nemirów, din anul 1737. El a fost convocat, din inițiativa Curții de la Viena, alarmată nu atât de intenția Rusiei de a stăpâni țărmul nordic al Mării Negre, cât, mai ales, de posibilitatea ca, „Russians might win a decisive victory over the Turks *and push into Moldavia and Walachia – two provinces bordering Habsburgs lands which the government in Vienna considered highly important to the safeguarding*

[92] *Ibidem*, p. 30, 32, 90, 248.
[93] Cf., pentru detalii Veniamin Ciobanu, *Raporturile politice româno-polone*, p. 61-62.
[94] Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 264.
[95] Cf., *ibidem*, p. 265; Veniamin Ciobanu, Cap. I, *1699-1848*, din vol. *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Iaşi, Editura Junimea, 1980, p. 29; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 100.
[96] T. G. Djuvara, *Cent projet de partage de la Turquie (1281-1913)*, Paris, 1914, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of its own interests“ (s. Ven.C.)[97]. Pentru că, odată cu înstăpânirea asupra celor două Principate, Rusia ar fi controlat şi ţărmul stâng al Dunării de Jos şi gurile fluviului, ceea ce ar fi făcut iluzorii toate proiectele imperiale de „integrare“ a acestor spaţii, împreună cu cele vizate în Balcani – în Serbia şi în Bosnia, în structurile „ordinii europene“, prin intermediul celor ale Imperiului Habsburgilor Austrieci[98].

Într-adevăr, în cea de a treia şedinţă a Congresului, din 19 august 1737[99], delegaţia rusă a dezvăluit planul de a reclama, „on «right of conquest»“, anexarea Crimeii şi a Cubanului, libera navigaţie a navelor ruseşti pe Marea Neagră, ca şi „*the establishment of Moldavia and Walachia as independent Orthodox principalities under Russian protection*“ (s. Ven.C.)[100]. Cererile ruşilor au stârnit protestele austriecilor care le considerau „*as outrageous and absurd*“ (s. Ven.C.), sperând că partenerii lor de beligeranţă (începând din luna iunie 1737) se vor acomoda la dimensiunile reale ale victoriilor asupra turcilor şi, în consecinţă, vor accepta „*modest gains along the Black Sea*“ (s. Ven.C.)[101].

Este locul să se reamintească un adevăr istoric, ignorat sau eronat interpretat, anume că, pentru Rusia, problema Moldovei şi a Ţării Româneşti „*nu îmbrăca forma unui obiectiv politic de sine stătător, ci a unuia topit într-o largă viziune antiotomană de avans către sud-estul continentului în numele «slobozeniei» şi al ortodoxismului*“ (s. Ven.C.)[102]. Iată deci limitele concepţiei cercurilor conducătoare ruse asupra procesului de aşa zisă „integrare“ a Principatelor Române în structurile „ordinii europene“, ce nu difereau, de altfel, de cele ale imperialilor, de vreme ce şi aceştia erau stimulaţi, în derularea acelui proces, dar din perspectivă vieneză, „*de idei anexioniste de esenţă feudală*“ (s. Ven.C.)[103].

În acel context, au fost formulate, totuşi, şi idei care făceau notă discordantă, şi cu cele aparţinând *ideologiei oficiale* a Cabinetelor europene, angajate în rezolvarea *problemei orientale, expresia politică* a tentativelor de *extindere* a „ordinii europene“, în Orientul European. Ele au fost formulate în anul 1738, deci în timp ce Rusia şi Austria se străduiau să impună, prin forţa armelor, propriul program de „integrare europeană“, şi au aparţinut bine cunoscutului om politic şi de stat, René-Louis de Voyer, marchiz d'Argenson, ce se remarcase, deja, atât în viaţa politică, cât şi în cea ştiinţifică din Franţa, pentru ca, în anii 1744-1747, să conducă politica externă a lui Ludovic al XV-lea, în calitate de ministru al Afacerilor Străine[104].

Spre deosebire de ideile vehiculate în epocă, ca şi în perioadele anterioare, de altfel, vizând modalităţile de extindere a „ordinii europene“, „cet homme d'Etat, vraiment profond, *a pour la première fois, une conception plus haute de la question*

[97] Karl A. Rodiger, Jr., *Futile Peacemaking. Austria and the Congress of Nemirov (1737)*, în „Austrian History Yearbook“, Volume XII-XIII, 1976-1977, Part I: Articles, p. 95.

[98] T. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 270.

[99] Pentru detalii, privind „istoria“ acestui Congres, îndeosebi a faptului că, pentru prima dată, în istoria diplomaţiei, o parte, recte Austria, era şi *mediatoare* şi *beligeranta*, precum şi pentru detalii asupra obiectivelor de război ale Austriei, vezi, *ibidem,* p. 95 şi urm; de asemenea, şi *Comments*, semnate de Rajko Veselinovici (p. 107-111) şi Karl Vocelko (p. 112-114).

[100] *Ibidem*, p. 101, 110.

[101] *Ibidem*, p. 102.

[102] Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române“ ca problemă internaţională“,* Iaşi, Editura Junimea, 1975, p. 20.

[103] *Ibidem*; „această manieră de concepere politică – aprecia acelaşi istoric – este cât se poate de firească pentru o epocă în care oamenii de stat nu se desprinsese încă de viziuni medievale“ (cf. *ibidem*, p. 21).

[104] Cf., T. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'Orient" (s. Ven. C.)[105]. Anticipând, cu mai bine de un secol, finalitatea unui proces istoric, marchizul d'Argenson propunea nu distribuirea posesiunilor Imperiului otoman, puterilor europene, existente, deja, ci constituirea, din acestea, a unor state creştine. Ca urmare, s-a apreciat că „il prophétise ce qui devra se réaliser plus tard: *le réveil de nationalités chrétiennes de l'Orient européen*" (s. Ven. C.)[106].

Obiectivul *imediat* al opțiunii sale îl constituia, însă, necesitatea de a împiedica Austria „*de mettre la main sur les provinces turques et s'il ne s'élève pas également contre les tendances russes* (de aceeaşi factură – n. Ven. C.) *c'est qu'à son époque la Russie n'était pas trop à craindre*" (s. Ven. C.)[107]. Între viitoarele state independente, pe care le vedea apărând, pe ruinele fostului Imperiu otoman, el indica „un Roi de Grece, un Roi de Macèdonie, un Empereur de Constantinople, qui aurait l'Asi-Mineure, *et que serait le plus puissant de tous ces Rois de nouvelle promotion*… un Roi de Palestyne et de Syrie, un Roi d'Egypte, un Roi de Barbarie, un Roi de Maroc etc." (s. Ven. C.)[108]. Cum s-a remarcat, d'Argenson nu sugera „naționalitatea" nici unuia dintre viitorii potențiali noi suverani, după cum lăsa în suspensie unul din cele mai importante componente ale problemei orientale: *statutul juridic al Principatelor Române*. Ele puteau fi subînțelese, totuşi, prin acel „*etc.*" ce încheia enumerarea. Ignorarea acestora s-ar putea datora, în primul rând, unei *cauze subiective*, anume că d'Argenson „partageait les sentiments de ses contemporains, *imbus des souvenirs de l'antiquité classique*"[109]. De aceea, d'Argenson era convins că „ce serait un beau projet aujourd'hui, l'Europe etant en paix, que de conquérir, à frais commun, tout ce pays là (Imperiul Otoman – n. Ven. C.) *d'y établir le christianisme, d'y arranger les lieux saints, d'y établir des puissances, des rois chrétiens et policés*, *en divisant bien, tout cela pour l'équilibre et le commerce européen*" (s. Ven. C.)[110].

„Echilibrul european" preconizat de d'Argenson avea să fie, *mutatis-mutandis*, cum bine se ştie, opera altei epoci istorice. La data când el îşi redacta memoriile, altele erau comandamentele *politicii orientale* a Austriei şi a Rusiei, vizate direct şi indirect de d'Argenson, etalate, cu acuitate, şi în cadrul Congresului de pace de la Nemiróv. Un congres care s-a desfăşurat, într-o atmosferă „*of mutual distrust*", deoarece interesele Rusiei şi cele ale Austriei erau „*in conflict with regard to Walachia and Moldavia, despite the mutual agreement that existed between them*" (s. Ven.C.)[111]. Această contradicție ireductibilă, la care s-au adăugat eşecurile militare, îndeosebi ale austriecilor, i-au încurajat pe otomani să respingă cererile adversarilor lor şi să părăsească Congresul care, astfel, a eşuat. Războiul a mai continuat doi ani, încheindu-se cu pacea, semnată mai întâi de austrieci, la 19 septembrie 1739, apoi şi de ruşi, prin medierea diplomatului francez, de Villeneuve. O pace care era, în fond, datorită concesiilor la care au fost determinate Austria şi Rusia, expresia eşecului politicii lor orientale, în general[112], dar şi a tentativei de „integrare", a Principatelor Române în structurile „ordinii europene", din perspectiva interpretării date de către cele două puteri conceptului de „integrare".

[105] *Ibidem*, p. 275.
[106] *Ibidem*.
[107] *Ibidem*.
[108] *Ibidem*, p. 276.
[109] *Ibidem*, p. 274.
[110] *Ibidem*, p. 275.
[111] Cf., *Comments* of Rajko Veselinovici, în *loc. cit.*, p. 110.
[112] Cf., *ibidem*, p. 110-111; Mustafa Ali Mehmed, *op. cit.*, p. 268-271.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Confruntată cu alianța austro-rusă, Poarta Otomană a luat în considerare necesitatea menținerii potențialilor aderenți la aceasta, într-o neutralitate, cel puțin binevoitoare. Datorită poziției geostrategice, prima vizată a fost Polonia. În consecință, în luna aprilie 1736, l-a recunoscut, formal, pe August al III-lea „pro legitimo Rege Poloniae“[113]. Demersul a dat rezultate, în sensul că Polonia a hotărât să rămână neutră. Aceasta nu a împiedicat-o, totuşi, să încerce să obțină, la Congresul de la Nemirów, cel puțin transformarea Moldovei în „stat tampon“, între ea şi Imperiul Otoman. Eşecul tentativei nu a determinat-o, însă, să cedeze insistențelor Rusiei şi ale Austriei de a intra în război, la sfârşitul căruia îi promiteau tot Moldova şi Țara Românească. Lipsa de sinceritate a ofertei a fost dezvăluită, de altfel, prin faptul că aliații nu ofereau şi garanțiile juridice necesare. În cele din urmă, a trebuit să cedeze, totuşi, presiunilor Rusiei şi ale Austriei, acceptând utilizarea teritoriului său, ca bază de operații pentru armatele acestora. Ca urmare, Poarta nu a ezitat să-şi manifeste indispoziția, susținând confederația împotriva regelui, înființată în anul 1736. Avea să se convingă, încă o dată, că polonezii nu erau capabili să-i secondeze planurile, incapacitate manifestată de lipsa de coeziune din tabăra confederată[114].

Demersurile pe lângă Polonia au fost desfăşurate paralel cu cele întreprinse pe lângă Prusia, dar, mai ales, Suedia, firește, cu acelaşi obiectiv: de a le determina să nu intre în alianța antiotomană a Rusiei şi a Austriei. De aceea, în anul 1737, marele vizir, i s-a adresat regelui Friedrich Wilhelm I, cu rugămintea de a nu mai acorda împăratului Carol al VI-lea şi alte subsidii, în afara corpului auxiliar pe care i-l pusese la dispoziție, împotriva Turciei, şi nu întâmplător, desigur, misiunea de a înmâna regelui prusian misiva marelui vizir a fost încredințată trimişilor suedezi la Istanbul, Hopken şi Carlson. Cum demersul a rămas fără răspuns[115], Poarta Otomană a încercat, doi ani mai târziu, o altă cale, pentru a-l convinge pe Friedrich Wilhelm I să i se alăture, în eforturile de a determina Austria să încheie pacea. De data aceea, adică în anul 1739, misiunea i-a fost încredințată domnului de atunci al Moldovei, Grigore al II-lea Ghica. Nici acesta nu a avut mai mult succes. Luând act de statutul său juridic, precum şi al țării, în fruntea căreia se afla, regele Prusiei a refuzat, categoric, să discute cu un *vasal* al Porții Otomane, pentru că, declara el, „ich werde keine Intrige machen“; ca urmare, emisarul domnului, Podeville, nu a mai ajuns la Berlin, ci a fost oprit, din ordinul regelui, la Gdansk[116].

Dacă a refuzat să trateze cu un vasal al Porții, în schimb, regele prusian a căutat propria cale de a intra în legătură cu aceasta. Una dintre ele a fost considerată Hanatul Crimeii, unde, potrivit unor informații, a fost trimis, în anul 1739, un ofițer, locotenentul Johann Salter. Aceeaşi sursă a înregistrat, în acelaşi an, misiunea secretă a contelui Joseph Seewald, în Polonia, „*denn die Verbindung zur Pforte war nur über Polen möglich*“ (s. Ven.C.)[117]. Emisarul a trebuit să se adapteze, totuşi, unei realități evidente, şi anume rolului diplomatic atribuit de Poartă domnului Moldovei, în domeniul raporturilor sale cu statele europene[118].

Misiunea decisivă în stabilirea raporturilor diplomatice otomano-prusiene i-a revenit, însă, renegatului francez Claude Alexander, conte de Bonneval, alias Ahmed

[113] Cf., Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone*, p. 63-64.

[114] Cf., pentru detalii, *ibidem*, p. 64-65.

[115] Cf., Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 67.

[116] Cf., Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeana (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza“, 1999, p. 73 şi n. 93.

[117] Karl Pröhl, *op. cit.*, p. 67-78.

[118] Ca urmare, Seewald „pendelte zwischen dem Hospodaren der Moldau, *dem Verbindungsmann der Pforte und Berlin* (Königberg)“ (s. Ven.C.). Cf. *ibidem*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bonneval paşa, intrat în slujba marelui vizir Topal Osman paşa, şi a divanului imperial, în calitate de „consilier“, în anul 1732, după răscoala ienicerilor din Istanbul. Cunoscător al sistemului politic european, renegatul francez s-a numărat printre primii care au sesizat „die Interessengemeinschaft Berlin-Konstantinopel und erhob ein Bündnis mit Preußen gegen Rußland zum der Hauptpunkt seiner Politik – «le point principal»[119]. Aşa s-ar explica, potrivit opiniei lui Karl Pröhl, „daß die Pforte ab 1739 mit dem Bemühen um Allianzen und Bündnisse gegen Rußland an die Staaten Frankreich, Schweden, Preußen und Polen herantrat“[120].

După cum s-a putut constata, Poarta şi-a manifestat, fără echivoc, intenția de a restabili raporturile cu Suedia, încă în a doua jumătate a deceniului trei al secolului XVIII. Problema datoriilor Suediei s-a dovedit a fi un impediment în calea acelor demersuri. Nu atât de serios, însă, pentru a nu fi depăşit, mai precis, ocolit, de vreme ce *miza politică* a acelor relații era mult mai mare, pentru că viza atragerea Suediei într-o alianță care să le fi oferit posibilitatea de a face față, cu mai multe şanse, duşmanului comun: Rusia. Iată pentru ce turcii au reluat „ofensiva“ diplomatică, trimițând în Suedia, în primăvara anului 1733, un alt emisar, în persoana lui Said Mahommed efendi; cu o dublă misiune: recuperarea datoriilor şi încheierea unei alianțe împotriva Rusiei[121]. Personajul nu era unul oarecare, ci ocupa dregătoria de al treilea defterdar şi, fapt ce subliniază, o dată în plus, ponderea politică a misiunii, avea oarecare experiență diplomatică, obținută ca însoțitor al tatălui său, Mohammed efendi, trimis ambasador la Paris, în anul 1720. Şi, la fel de sugestiv, pentru intențiile Porții, este şi amănuntul că rolul principal în negocierile cu suedezii i-a fost încredințat unuia din dragomanii acestuia, Karadja, care, de asemenea, nu era un oarecare, ci unul din frații „principelui onorific al Munteniei (Țara Românească – n. Ven.C.), marele dragoman Scarlat Karadja“[122]. Nici momentul ales pentru derularea demersului în discuție nu a fost întâmplător. La data când turcul a ajuns în Stockholm (1 aprilie 1733), criza dinastică din Polonia se declanşase şi Poarta dorea să atenueze impactul implicării Rusiei, asupra intereselor sale din zonă, prin cointeresarea şi a Suediei. De aceea, emisarul turc nici nu a insistat să obțină întreaga datorie reclamată, acceptând reducerea ei la jumătate din valoare. Nu a obținut, însă, nici atât. În schimb, a plecat din Istanbul, la 24 iulie 1733, cu promisiunea suedezilor că se vor alătura otomanilor, în cazul unui război al acestora cu Rusia şi că vor restabili relațiile diplomatice cu Poarta, prin trimiterea unui reprezentant la Istanbul[123].

Acolo se aflau, însă, doi „Handelsstipendiaten“ ai „Colegiului Comercial“ din Stockholm, anume Carl Frederik von Höpken şi Ifwar Carlson care au primit, însă, doar calitatea de „chargés d'affaires“. Pentru misiunea de *reprezentant oficial* a fost desemnat Karl Rudenschöld ce reprezentase, până atunci, Suedia în Polonia, dar care nu şi-a mai luat postul în primire. Ca urmare, sarcina restabilirii *oficiale* a raporturilor Suediei cu Imperiul Otoman a revenit celor doi *chargés d'affaires*. Ei s-au achitat excelent de ea, deşi, în concepția Porții, aşa cum îi informase marele său dragoman de atunci, Alexandru Ghica, „*Changés des Affaires*“ se traducea prin „*Legati Sine titulo vel Charactere publico*“ (s. Ven.C.)[124].

[119] *Ibidem*, p. 60.
[120] *Ibidem*, p. 57.
[121] Cf., Walter Bjorman, *op. cit.*, p. 20.
[122] Constantin I. Karadja, *op. cit.*, p. 273.
[123] Cf., Walter Bjorman, *op. cit.*, p. 20.
[124] Sveriges Riksarkiv, *Turcica*, vol. 20, C.F. von Höpkens och E. Carlson brev till Kungl. Maj:, 1734-1738, anul 1735.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Primul lor obiectiv a constat în încheierea unui tratat comercial şi naval între Suedia şi Imperiul Otoman. Paralel, s-au purtat tratative şi în vederea încheierii unei alianţe ofensive şi defensive, vizând Rusia. Articolele IV şi IX ale proiectului, comunicat de van Höpkens şi Carlson la Stockholm, în data de 4 august 1735, trădează însă intenţia, desigur, de inspiraţie franceză, a virtualilor parteneri de a reface acea „*Barrière de l'Est*", deci, scoaterea Poloniei de sub controlul Rusiei, prin susţinerea cauzei lui Stanislaw Leszczynski. Pentru a netezi calea către o alianţă cu Suedia, Poarta se declarase dispusă să renunţe la reclamarea datoriilor contractate de Carol al XII-lea (art. VI)[125], angajament stipulat şi în alt proiect, ca cel comunicat de cei doi „chargés d'affaires", la 22 septembrie 1735. Mai cuprinzător, actul stipula obligaţia de a-şi acorda sprijin reciproc împotriva duşmanului comun – adică Rusia – de a nu se încheia pace separată; fiecare parte să stăpânească ceea ce urma să dobândească prin forţa armelor de la duşmanul comun – o formulare prin care se înţelegeau, desigur, provinciile baltice, foste suedeze, pe de o parte, iar pe de alta, recuperarea zonei caucaziene, anexată de Petru I, în anul 1724. Cât de departe intenţionau să meargă turcii este sugerat de faptul că, într-un alt proiect, ce fusese comunicat, la 12 septembrie aceluiaşi an, se stipula scutirea reciprocă de taxe a negustorilor aparţinând celor două state şi înfiinţarea de consulate suedeze, în cuprinsul Imperiului otoman, consulii urmând să fie scutiţi de plata „*haraciului*"[126].

Tratatul comercial şi de navigaţie a fost încheiat la 10 ianuarie (st.n.) 1737. Suedia viza, atunci, doar acest obiectiv şi nu-şi punea, cum nu şi-a pus niciodată, în secolul XVIII, problema statutului juridic al Principatelor Române, care erau recunoscute, implicit, ca făcând parte dintre posesiunile sultanului, indicate, ca atare, şi în preambulul actului în discuţie[127]. Încheierea tratatului a fost considerată, de altfel, ca o mare realizare de către Poarta Otomană. Această stare de spirit transpiră din notele adresate de sultanul Mahomed I, regelui Suediei, Frederik I, la 20 ianuarie 1737, şi de marele vizir, Silahdar Seid Mehmed paşa, în care regele suedez era desemnat, între altele, şi cu calificativul de „*arbitre Universel de la Repubique Chretienne*", în primul caz, sau de „*arbitre des différents qui surviennent dans la Republique Chretienne*", în al doilea caz[128]. Mai mult chiar, sultanul Mahomed I îl asigura pe regele Suediei că acceptase toate propunerile celor doi reprezentanţi ai săi, care negociaseră încheierea tratatului, şi pentru faptul că era convins că actul „*a pour but non seulement les affaires de Commerce, mais d'autres encore également avantageuse aux deux Cours*" (s. Ven.C.)[129]. Aşa se şi explică protocolul de excepţie uzitat faţă de reprezentanţii regelui, cu acel prilej[130]. Ce anume înţelegea Poarta prin alte „scopuri", a dezvăluit un dregător otoman care declara, în scrisoarea adresată celor doi negociatori suedezi, că tratatul de comerţ şi navigaţie, ce tocmai fusese încheiat „*Sera un fondement Solide sur le quel on bâtera un édifice Si forte qu'aucun envieux ne saura jamais détruire*", deoarece, „*ce sera un roche contre lequel tous ceux échoueront, qui ne nous veulent pas du bien et qui oseront tenter de rompre les biens d'amitié qui subsistent entre les deux Empires*", adică între cel otoman şi Suedia (s. Ven.C.)[131]; iar cei care nu le „doreau binele" erau atât de notorii, încât nici nu mai era necesar să fie indicaţi, *în mod explicit*.

[125] Cf., *loc. cit.*
[126] *Loc. cit.*
[127] *Sveriges traktates*, p. 238.
[128] Sveriges Riksarkiv, *fond cit.*, anul 1737.
[129] *Loc. cit*.
[130] Cf., *loc. cit.*
[131] *Loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tratativele suedo-otomane, încheiate cu tratatul în discuție, s-au desfăşurat în timp ce Poarta se afla în plin război cu Rusia şi cu Austria. Eşecurile militare înregistrate de ruşi şi austrieci, care şi-au pus amprenta asupra evoluției tratativelor, au fortificat tonusul moral al turcilor care, aşa cum se exprimau cei doi diplomați suedezi, „*voyant que les Moscovites ne seront pas si méchants ni si Diables, comme ils s'étaient fait de pendre noir*" (s. Ven.C.) sperau, că, în scurt timp, vor încheia războiul cu aceştia, în primul rând[132]. C. F. Höpken şi Carlson erau, însă, convinşi că viitoarea pace turco-rusă „*sera une paix plâtrée mal arrangée et de peu de durée* et que le premier brave Visir qui viendra tirera raison des Moscovites de tout ce qui s'est passé cette fois cy" (s. Ven.C.)[133]. Totuşi, sau poate tocmai şi din cauza acestei perspective, suedezii nu se grăbeau să meargă mai departe, pe calea colaborării cu Poarta, în direcția şi cu finalitatea dorite de otomani, adică alianța antirusă. Indispoziția provocată cercurilor conducătoare otomane de acea „*négligeance*", manifestată de cele suedeze a fost clar exprimată de marele vizir Avaz paşa, cu prilejul audienței pe care i-a acordat-o, în tabăra de la Adrianopol, la 1/12 mai 1739, baronului Sinclaire, trimisul regelui Suediei. Acea stare de spirit era cu atât mai justificată, cu cât, sublinia înaltul demnitar otoman, era limpede că, dacă prietenia Suediei era avantajoasă Porții, nu mai puțin adevărat era şi „que celle de la Porte sera utile et nécessaire à la Suède *pour reprendre tous ses pays perdues, et passer audella à la conquête de plusieurs autres places*" (s. Ven.C.)[134].

A fost nevoie de intervenția diplomației franceze, direct interesată în încheierea unei alianțe antiruse suedo-turce, pentru a-i stimula pe suedezi. De data aceea, turcii au fost cei care au început să temporizeze, deoarece întrevedeau clar sfârşitul favorabil lor al războiului purtat cu ruşii şi cu austriecii. Cercurile conducătoare ale Porții doreau, deci, să vadă, mai întâi, ratificată pacea cu ruşii, şi numai după aceea erau gata să încheie alianța defensivă în care erau interesați, în egală măsură, ca şi suedezii[135]. Ele se temeau, doar, de posibilitatea „*que la Russie pourra refuser d'accepter la paix aux conditions stipulées* (de către turci – n. Ven.C.) *si elle vient à savoir si la Porte avait une alliance avec la Suède*" (s. Ven.C.)[136]. Insistențele suedezilor[137], sprijinite de Villeneuve, i-au convins pe turci să cedeze, aşa încât, la 24 decembrie 1739, a fost încheiat tratatul de alianță defensivă între Suedia şi Imperiul Otoman. Articolele 2, 3, 4 şi 5 reglementau obligațiile reciproce, în cazul unei agresiuni comise de Rusia, fie împotriva Suediei, fie împotriva Imperiului otoman[138].

Alianța defensivă suedo-turcă este considerată, după cum se ştie, drept un alt succes al diplomației franceze, pe lângă cel înregistrat, cu prilejul medierii şi încheierii păcii de la Belgrad, din luna septembrie 1739. Este de presupus, totuşi, că avansul Franței în problema orientală n-ar fi fost atât de evident, dacă nu ar fi fost favorizat şi de imposibilitatea concilierii intereselor Rusiei, cu cele ale Austriei, în aceeaşi *problemă orientală.* Or, după cum s-a putut constata, din nou, unul din punctele nevralgice ale raporturilor austro-ruse îl constituia statutul juridic al Principatelor Române, ce

[132] *Loc. cit.*

[133] *Loc. cit.*

[134] *Loc. cit.*, vol. 21, 1739-1741, anul 1739; toate citatele din acest fond au fost reproduse, respectându-se ortografia originală.

[135] Aceştia nu aveau nici o obiecție contra păcii ruso-turce, ci doreau „de resserrer les noeuds d'amitié entre les deux puissances (Suedia şi Turcia – n. Ven.C.) *pour leur sûreté et défenses mutuelle à l'avenir contre un voisin incommode, turbulent et redoutable*", cum era Rusia (s. Ven. C.) (cf. *loc. cit.*).

[136] *Loc. cit.*

[137] *Loc. cit.*

[138] *Sveriges traktates*, p. 278-280; vezi şi Walter Bjorman, *op. cit.*, p. 20-21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deveniseră, deja, de peste trei decenii, unul din cele mai importante elemente ale *problemei orientale*.

Pe fondul acelei rivalități și în condițiile războiului ruso-austro-turc, s-a manifestat, însă, și o altă incompatibilitate, adică cea dintre interesele vitale ale unora dintre domnii fanarioți și tentativele de „integrare" a Principatelor Române, *fie după modelul austriac, fie după cel rus*. Cel mai notoriu și mai concludent exemplu în acest sens îl reprezintă Grigore al II-lea Ghica. Readus de Poarta Otomană pe scaunul domnesc de la Iași, la 16 noiembrie 1735, deci, după declanșarea atacurilor ruseşti asupra Azovului, Grigore al II-lea Ghica s-a angajat, fără rezerve, în eforturile stăpânilor săi de la Istanbul de a menține Principatele în *sistemul politic otoman*, ataşamentul său având o singură, dar *vitală* motivație: convingerea că modificarea statutului juridic al Principatelor, preconizată de Rusia și Austria, era identică cu înlăturarea *regimului fanariot* și, pe cale de consecință, și a posibilităților de a mai domni în vreunul din ele[139]. Ideea rămânerii Principatelor sub regim fanariot era împărtășită și de numeroşii greci stabiliți aici, deoarece era *singurul regim* care le putea asigura posibilitatea de a se îmbogăți, din exploatarea populației autohtone. Marea majoritate a celor cu posibilități de exprimare a opțiunilor înclina spre un *protectorat* rus, datorită tristei experiențe pe care o avuseseră cu administrația austriacă, instalată în Oltenia, în urma păcii de la Passarowitz, protectorat care să asigure autonomia deplină în interior; adică „conservarea individualității țărilor"[140]. De altfel, românii avuseră și prilejul de a face cunoştință și cu virtualii lor „eliberatori": ruşii. O experiență, de asemenea, dureroasă, sintetizată de unul din cei mai avizați cunoscători, stolnicul Constantin Cantacuzino, al Țării Româneşti, în sintagma „*ruşii în haine nemțești tot muscali sunt*" (s. Ven.C.)[141]. Iar comportamentul trupelor ruse, care au ocupat Moldova, începând din luna septembrie 1739, și, mai ales, al comandantului lor, feldmareşalul Münich, care le dorea anexate la Imperiul rus, la fel ca și țările baltice[142], „a lecuit pe moldoveni de simpatiile pe care le puteau avea pentru ruşi"[143]. Astfel că românii au ajuns la concluzia că nici una, nici cealaltă posibilă variantă – *adică rusă sau austriacă* – de „integrare" a Principatelor Române în structurile „ordinii europene" nu oferea, atunci, nici una din presupusele avantaje ale unui atare proces. Ca urmare, „în ceea ce-i priveşte pe români, marele rezultat al păcii de la Belgrad a constat în revenirea Olteniei (la Țara Românească – n. Ven.C.) *și un spor de informație pentru Europa relativă la situația lor* ca urmare a mediației Franței și a peripețiilor delimitării Olteniei" (s. Ven.C.)[144].

[139] Cf., Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone*, p. 63-64; Leonid Boicu, *Principatele Române* p. 100-101.

[140] Leonid Boicu, *Principatele Române*, p. 102; vezi și p. 102-106; „aceasta nu însemna – observa istoricul – ca sfârșitul n-ar fi putut fi, ca în atâtea alte cazuri, cel nemărturisit. Noua suzeranitate (rusă – n. Ven.C.) creştină părea un rău mai mic decât insuportabila dominație otomană, *zelul boierimii sporind odată cu nădejdea în limitarea puterii domneşti în propriul beneficiu*" (s. Ven.C.) (cf. *ibidem*, p. 102-103).

[141] Cf., Nicolae Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, 1928, p. 146 și urm.

[142] Leonid Boicu, *Principatele Române*, p. 104.

[143] N. Iorga, *op. cit.*, p. 168; pentru detalii, privind „amintirea" lăsată românilor de feldmareşalul Münich și armata sa, vezi Veniamin Ciobanu, *Imagini ale străinului*, p. 137-139.

[144] Leonid Boicu, *Principatele Române*, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RIVALITES POLITIQUES DANS L'EUROPE CENTRALE ET DE L'EST (1721-1740)
(Résumé)

L'auteur approche la dynamique des relations internationales de l'Europe Centrale et de l'Est pendant la 3e et 4e décennie du XVIIIe siècle. C'est justement l'étape qui délimite deux grandes périodes dans l'évolution du système politique européen, c'est-à-dire la fin de la Guerre pour la Succession au trône de l'Espagne et la Grande Guerre du Nord d'un côté et le début de la Guerre pour la Succession au Trône d'Autriche, de l'autre côté. Les pouvoirs bénéficiaires des conséquences des deux premiers événements se sont efforcés de consolider les positions acquises et même de les étendre, ce qui explique d'ailleurs l'intense activité diplômatique, couronnée par la création de nouvelles alliances et l'annulation d'autres, domaine où se sont surtout remarquées la Russie, la France, l'Autriche et la Grande Bretagne. L'auteur a suivi les effets au domaine des relations internationales de l'Europe Centrale et de l'Est des démarches diplômatiques de la Prussie, le nouvel état qui voulait se faire une place aussi «confortable» que possible dans le système politique européen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU VITCU

THE TREATY OF PARIS (1856) AND THE BOLGRAD CRISIS OF ITS EXECUTION

The ink had not yet dried out on the final text of the document elaborated by the official representatives of the European powers, gathered in Paris after the Crimean War (1853-1856), when the signers of the March 18/30 act already started to ascertain the fact that, instead of offering the expected advantages their own decision of pacification, was proved to be fragile, inconsistent and vulnerable once put into practice. Otherwise, few had been those protagonists (if any) who really believed in the firmness and durability of the new regulations based on the obvious contradiction between their alleged European sense and the tendencies of some contracting parties (Austria, Russia and Turkey) to ascribe to them the causes as well as the effects on the always slippery ground of the oriental issue. In fact, after the failure of the Viennese diplomatic prelude, it became clear that the peace conclusion could not be carried out without a compromise "honorable pour tous et humiliante pour personne."[1] We must also note that among all the political makes and diplomatic "recipes" prepared behind the scenes of the great peace congresses or conferences of the 19th century those owed to Paris in the spring of 1856 had the shortest "validity term" – even if they were called upon as a model or inspiration source by the peace makers later on[2] – while the decisions taken, for instance, in Vienna (1815) or in Berlin (1878), in spite of the circumstantial rectifications suffered on the way, resisted almost twice as long. The disagreements and dissensions, confusions and contestations accompanied, in this case much too early, the process of application of the peace treaty, sensitising in a paradoxical way not only naturally the defeated ones but also the defeaters. An authentic sample of premature disturbance of the peace foundations concluded in Paris (1856) was offered by the actions, efforts, or political-diplomatic manoeuvres which accompanied the delimitation operation of the European border of Russia in its South-Bessarabian sector.

According to Article 20 of the treaty, in exchange of the towns, ports and territories liberated by the troops of the victorious coalition, which are mentioned in the contents of the Article 4 of the same document, and in order to ensure a better freedom of the navigation on the Danube, Czar Alexander II of Russia consented to the rectification of the boundary of his empire in Bessarabia: "La nouvelle frontière partira de la Mer Noire, à un kilomètre à l'est du lac Bourna-Sola, rejoindra perpendiculairement la route d'Akkerman, suivra cette route jusqu'au val de Trajan, passera au sud

[1] François Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoleon III*, Paris, 1913, p. 103.
[2] G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în tratatele de pace din 1919-1920*, Bucureşti, 1936, p. 35ff.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 335–353

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Bolgrad, remontera le long de la rivière de Yalpuck jusqu'à la hauteur de Saratsika, et ira aboutir à Katamori sur le Pruth. En amont de ce point, l'ancienne frontière entre les deux Empires ne subira aucune modification. Des délégués des Puissances contractantes fixeront, dans ses détails, le tracé de la nouvelle frontière."[3] Within the next article the destination of the "territory conceded to Russia" was established with enough verbal ambiguity to generate another diplomatic quarrel about the subject of the Danube Delta and the Serpents Island.[4] That territory was to be "annexed to the Principality of Moldavia under the sovereignty of the Sublime Porte", while the inhabitants who populated it benefited, besides the rights and privileges common to all the inhabitants of the country, from a three-year time limit for the free disposal of their domicile and property.[5]

For all we know, it was for the first time that Russia was forced to retrocede previously annexed territories of which the South of Bessarabia and the Danube Delta (including the Serpents Island) were the greatest losses, not because of their intrinsic material value,[6] but for their strategic importance. It must be specified that the idea of territorial transfer to Russia's detriment belonged to the Austrian Minister for Foreign Affairs, Buol von Schauenstein, and was included at his demand in the five points of the peace preliminaries.[7] Whereas the giving up of the Kars area and the prohibition of its arsenals and a naval force on the Black Sea, added to the forced giving up of its exclusive protectorate on the Principalities of Romania and Serbia aimed at and carried out, even if only temporarily, the obscuration of Russia in the aggregate of international affairs, the loss of South Bessarabia moved it away from the mouths of the Danube and deprived it of the riverside attribute, as well as of the arbitration role in the disputes of the German world and of its well-known role of *gendarme* of Europe. For Vienna, blocking Russia's access to the main navigable river course of Europe was also associated with the possibility of maintaining some armed forces of their own in the Principalities, in the intended view of including them in the Austrian system of defence.[8]

In spite of all this, judging these events in the view of the protagonists' expectations, one can consider that the clauses of the Paris Treaty were closer to Russia's optimistic anticipations than to its pessimistic ones. In the valuation of the consequences, without minimizing its losses and especially without forgetting them,[9]

[3] *Acte şi documente relative la istoria renascerei României*, II, eds. D.C. Sturdza, Ghenadie Petrescu, D.A. Sturdza, Bucureşti, 1889, p. 1081; see also A.H. Oakes, R.B. Mowat (eds.), *The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, Oxford, 1918.

[4] *Acte şi documente…*, III, p. 743-744.

[5] *Ibidem*, II, p. 1081.

[6] The statistical information concerning the area and population of the territory lost by Russia at that time differ from one source to another. Ion Nistor estimated the area then gained by Moldavia to be of 10,288 square versts (the equivalent of 10,977.3 km^2), with a population of 127,330 souls (cf. *Istoria Basarabiei*, ed. Stelian Neagoe, Bucureşti, 1991, p. 192-193); according to the Russian governor of Bessarabia, in the 70's of the 19th century, Nikolaj I. Sebeko, in 1856 the Empire conceded to Moldavia an area of only 1354 square miles (3506.5 km^2) with 127,030 inhabitants; or, according to the data provided by N. Suțu, based on the statistics of the years 1859-1860, the territory regained by Moldavia by the decision of the peace congress in Paris was of 4088 square miles (10,586.7 km^2) and 178,007 inhabitants (cf. Frederick Kellogg, *The Road to Romanian Independence*, Indiana, Purdue University Press, 1995, p. 192).

[7] Comte de Hübner, *Neuf ans de souvenirs d'un Ambassadeur d'Autriche à Paris sous le second Empire 1851-1859* t. I, publiés par son fils le Comte Alexandre de Hübner, Paris, 1904, p. 350.

[8] Leonid Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, Bucureşti, 1972, p. 366.

[9] Two decades after the events, in the context of the outbreak of the new conflict between Russia and Turkey, the Russian Defense Minister, anticipating the recovery of the loss of 1856, declares in the presence

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

the czarist Empire placed its hopes on the new strategy imprinted on its foreign policy which was aimed at breaking up the system of alliances functioning at the time of the Crimean War, and at the neutralisation of the Anglo-Austrian influence in the South-East of the continent. The most reliable way to achieving this was called France. The idea of an agreement between Russia and France, prefigured ever since the conclusion of the hostilities on the Crimean front, was based on the conviction that for Napoleon III the European Orient represented only a detail which he would have been ready to sacrifice – as his more famous predecessor did and, as a matter of fact, as he himself was going to do – on the altar of his European interests (in Italy as well as on the Rhine), which implied a perfectly convergent and compatible partnership with Petersburg. As a result of the Russian-Austrian competition in the Orient, Napoleon III could hope for attracting Russia on his side in the imminent conflict with Austria for the Italian territories, while Alexander the II, at the reciprocity, was counting on the co-operation of France in the oriental matter and, implicitly, on the moving away of France from England[10]. Such a "divorce", theoretically possible through the evidence of the divergent contradictions or aspirations between Paris and London (in Africa, European Orient and especially Turkey), represented the ideal solution, from the point of view of the Czarist diplomacy, for breaking up the system of alliances which had subjugated Russia and Crimea. For this reason he strove with might and main for maintaining and cultivating on the one hand the availabilities of the Napoleonic political-diplomatic circles of getting close to Russia and, on the other hand for keeping up the British infidelity suspicions regarding the French ally (still) who was repeatedly caught practicing the political game "at two ends."

A perfect illustration of the intentions, preoccupations and frames of mind describing the directions or strategies configured in this way, representing also the first steps taken by Russia towards undermining the Paris treaty, became obvious on the occasion of the delimitation of the new European boundary between the two empires, the Czarist and the Ottoman, in the Southern part of Bessarabia.[11] Just two months after the treaty was signed, at the beginning of June 1856, the commissioners designated by the European "contracting" powers to set out the new border between Russia and Turkey on land, gathered in the obscure (until then) locality of Bolgrad. Placed in the South of Bessarabia, it was referred to as the geographical landmark of the future boundary. When they were ready to start their work the "allied" members of the commission were offered an unpleasant surprise by their Russian colleagues, a surprise that made the operation, which could have been carried out in a couple of weeks at most, take more than a year of negotiations on the character and spirit of the treaty. The Russian delegates showed them, on the very first presentation, their own map of the region, unknown until then, according to which Bolgrad was placed not at a certain

of the Romanian Prime-Minister Ion C. Brătianu that the South of Bessarabia represented a painful wound for all Russians, a wound the war was expected to heal (Fr. Kellogg, *op. cit.,* p. 84), while for the czar and the chancellor the same recovery represents "a matter of national honour and dignity" (General R. Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghika*, Bucureşti, 1930, p. 128).

[10] For details see, N.S. Kinjapina, *Bor'ba Rosii za otmenu organičitel'nykh uslovii parižskogo dogavora 1856 goda*, in "Voprosy Istorii", Moskva, nr. 8, 1972, p. 35ff.

[11] In regard to terminology we specify that, from the point of view of international law, the boundary that was rectified by the decision of the Paris Congress was the one separating two ex-belligerent sovereign states, Russia and Turkey. That is why, although Moldavia was the one which benefited then by the territorial return and, on land, the border was *Moldavian-Russian*, officially the modified boundary was the *Russian-Turkish* one.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

distance north of Lake Yalpug (as it had been believed, and as the spirit of the treaty had suggested), but on the very lakeside. Thus ardent controversies and suspicions rose between the commissioners on the subject of settling the new boundary. In the Russian interpretation the demarcation line had to be drawn not north of the lake, but on the thalweg of it (the lake having been "created" as an extension of the river with the same name), following the east-west direction so that the superior part would further remain in the possession of the empire and only the inferior part would get back to Moldavia. The aim of such a manoeuvre, which ensured the Russian access to the lake, was to try to elude the treaty in respect of what the essence of Article 20 actually was: exactly the blocking of any contact of Russia with the navigable parts of the Danube and the Pruth.[12] But, the object of the allies imposed after Great Britain's insistence, aimed exactly at the withdrawal of the Russian boundary to the interior at a distance of about 20 miles (ca. 32 km) from the Lower Danube, including the Danube Delta, the Lower Pruth and the surrounding lakes with direct or potential openings, in order to prevent presence or actions of the Czarist naval forces on the Danube or the Black Sea.[13]

Of course, the reaction of the delegation representing the beneficiary was prompt. Through the voice of Dervish Pasha, Turkey requested that the boundary line should observe the letter and spirit of the treaty, which meant that it should be drawn north of the lake so that there should be enough space between the Yalpug and Bolgrad. That space was necessary for connection and free communication between Moldavia and its territories east of the lake regained through the act of 30 March. Interesting from this point on are also the positions adopted by the other commissioners, especially the French and the English ones, whose political game, inclining towards "eternisation", was running the risk of inflaming the spirits in the European Orient on a seemingly minor subject. Worth remembering is also the fact that just two weeks after the conclusion of the Paris Congress, on April 15, 1856, England, France and Austria signed the *Triple Alliance* Treaty, destined to secure the neutralization of any attempt of infringement of the stipulations in the peace treaty. According to the second article of that agreement, any infringement of the March 30 treaty was considered *casus belli*, in which case Austria, France and England, in agreement with Turkey, were to establish the manner of action of their naval and terrestrial forces. Although the act of the Triple Alliance ought to have remained a secret, it became known very soon in Petersburg, where, above all, the conduct of France was catalogued as disloyal or as an "undeserved act of mistrust and even insult."[14]

To return onto the field, among the European commissioners, in the contents of a report dated June 17, 1856, handed over in Paris to the Minister for Foreign Affairs Walewski, the French commissioner, Colonel Besson, offered a few preliminary pieces of information, with accents of admiration for Bolgrad: an apparently very clean locality, placed at a distance of ca. 50 m from Lake Yalpug, including 824 houses and 8,214 inhabitants. Besides the broad and pleasant geometry of the streets, he also noticed the church and the public garden, as well as the weekly fair visited by Bulgarian colonists. The colonel concluded with the appreciation that "the Russian authorities can

[12] For details see W.E. Mosse, *Britain, Russia and the Questions of Serpents Island and Bolgrad. Two incidents in the execution of the Treaty of Paris, 1856*, in SEER, volume XXIX, number 72, December 1950, University of London, p. 86.

[13] Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 and its Execution*, part I, in "The Journal of Modern History", vol. IV, March-December 1932, Chicago, Illinois, The University of Chicago Press, p. 405-406.

[14] *Ibidem*, part II, December 1932, p. 527-528.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

be proud of having created Bolgrad", and they were entitled to count on a certain and beneficent influence of the locality on the Bulgarians south of the Danube.[15] However, before that piece of correspondence, the entire group of "allied" commissaries had been surprised when, during a mission of recognition in the area they ascertained the existence of a village, geographically placed at a distance of ca. 3 miles (ca. 5 km) to the north of the lake. It was identified as Tabak, but it had been known before under the name of Bolgrad. The "discovery" was immediately transmitted to the Russian delegates, and it was attended by a verbal note that clearly expressed the conviction of the European commissioners that the locality Tabak was in fact the old Bolgrad, meaning exactly the toponym called upon in Article 20 of the treaty. Consequently the homonymous locality placed right on the shore of Lake Yalpug had nothing in common (except the name!) with the "primeval Bolgrad", a confusion which allowed the Russians to try to impose their own solution of drawing the South-Bessarabian boundary and, at the same time to nourish partisan suspicions and French-English diplomatic controversies regarding the application of the Treaty.[16]

Against all evidence, the commissioners of the Czarist Empire, by the voice of Fonton de Verayon, replied that the toponym marked as Bolgrad on the map presented by their French colleague as an official document had always been known by the name of Tabak, and that the real Bolgrad was the one placed on the lakeshore, and it had been founded between 1820 and 1828 by the inhabitants of the older rural settlement from the nearby region to the north.[17] But, at the first signal of the map-drawing confusion, telegraphically transmitted to London by commissioner Staton, the Prime Minister, H. J. Palmerston, as well as the British Foreign Secretary, G. W. Clarendon, answered promptly by resuming the imperative demand for sufficient space to be reserved between Bolgrad and Lake Yalpug for the arrangement of an exclusively Moldavian transport road. In that sense, on June 11 directions were sent to the English ambassador in Paris, H. R. Cowley, who was authorized to inform and obtain from Walewski the assurance of repulsing any attempt of violation or inobservance of the treaty from the Russian part. The positive answer of the latter did not take long, and it was followed by the directions given on June 14 to the French commissioner Besson, who was asked to appeal to "the good faith" of his Russian colleagues and to remind them that, in the spirit of the treaty, the border had to pass north of the lake, in order to allow the building of that Moldavian road.[18]

To dispel any interpretative doubts, the British Foreign Secretary returned on 1 July with new directions for his own commissioner, requiring of him to be on the lookout so

[15] W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 103.

[16] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 535.

[17] W. E. Mosse, *op. cit.*, p. 103-104. With or without intention, out of ignorance or out of carelessness, Louis Thouvenel, ambassador of France in Istanbul in the years 1855-1860, and author of a well-known volume of memoirs (*Trois années de la question d'Orient, 1856-1859*, Paris, Calmann Lévy, 1897), increased the confusion: in a footnote of chapter II of the above mentioned book, in referring to the provisions of the Paris treaty and to the existence of the two homonymous settlements in Southern Bessarabia, he observed that "the Russians pretend that in the convention [i. e. treaty] there is reference to Bolgrad-Tabak, not to the other Bolgrad, which, since the Peace of Adrianople, has been the capital of the Bulgarian colonies in that region" (*Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conştiinţa europeană. Texte străine*, vol. II, Bucureşti, 1984, p. 260). However, the Russian demand was wrongly understood: their wish was that the new border should be referred to the new Bolgrad, the settlements on the shore of Lake Yalpug, and not to the old one, called Tabak, for which they could not invoke the thalveg of the lake.

[18] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 104.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

that Lake Yalpug would get entirely in the possession of Moldavia and that the space needed for the transport road in the surroundings would be reserved. He was also required to apply that clear and indisputable decision of the congress, by saying that the new Russian border should not have any indirect or direct way of access to the Danube, including the navigable sector of the Pruth. A copy of these directions was sent also to Cowley, in order to be handed to the French Minister for Foreign Affairs, but at the time the copy reached Paris Walewski had already broken up for the holidays, a fact that caused a diplomatic interruption in the matter of Bolgrad.

After the activity was resumed, in the contents of other directions sent to Staton, there apparently was more flexibility in the British authorities' position. In their vision and formulation "the Bessarabian border should be established *to the north of the present town Bolgrad*," therefore not to the south of the old locality, a solution which was accepted as being the only satisfactory one and compatible with the intentions of the congress. These new specifications were also directed, as usually, in a copy to Paris with the express recommendation that commissioner Besson should be instructed by his superiors in the same way.[19]

Unlike London, the reaction of Paris, although consensual, proved to be less rigid: Napoleon III and Walewski showed themselves to be willing to discuss the matter "in the most equitable manner possible," taking into account the appeal of the Russian plenipotentiaries (Orlov and Brünow), made during the congress, that the centre or residence of the Bulgarian colonists, Bolgrad, should remain within the boundaries of the empire.[20] For reasons which promoted the "good faith" of the petitioners (on the surface), the French commissioner was initially authorized to share the point of view of his Russian colleagues, only to be advised afterwards to separate himself from them and join the opinion of the other delegates. On August 6, after his return from the holidays, Walewski met again with the British ambassador in Paris and admitted to the latter the availability of France to meet the request of Russia that it should remain in possession of the south of Bolgrad, with the express stipulation that the new locality should be separated totally from the lake by the transport road which was to be owned exclusively by Moldavia. Without engaging the official answer, Cowley expressed his belief that Clarendon would also consent to the French solution, which Walewski hurried to inform his minister, Morny, in Petersburg, as well as commissioner Besson, in the field.[21]

But in less than a week, the answer received from London surprised not only Walewski, but also the British ambassador, Cowley: England was no longer satisfied only with the long-discussed Moldavian transport road, and it demanded that Russia should observe the letter and spirit of the treaty, which pointed out as the geographic landmark of the future rectified boundary only one Bolgrad, and that was the old one. The attempt at replacing one locality by another, that is, the Northern Bolgrad by the Southern, old one, was labelled as "an act unworthy of a great power like Russia," a gesture England and France could not accept without exposing themselves and their commissioners to contempt or mockery. The change in attitude of the British cabinet

[19] *Ibidem*, p. 106.

[20] Napoleon III remained consequent in his duplicity towards England. When Palmerston tried to append to the constitution act of the Triple Alliance a secret article saying that "any notable increase of the Russian naval forces in the estuaries of the Black Sea should be submitted to the deliberation of the allies," which was equivalent to an infringement of the peace treaty, the emperor of France strove to eliminate that text, showing himself hesitant in signing the final document (Harold Temperley, *op. cit.,* p. 528).

[21] W.E. Mosse, *op. cit.*, p. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

thus marked the display of the English-French public disagreement in the most sensitive political matter of the moment.[22]

The misunderstandings among the allies later generated sterile political debates and diplomatic controversies on the subject of the interpretation of the congress' intentions, even mutual accusations for decisions of common interest which were adopted without the previous consultation of the partners. Chancellor Gorchakov tried to take advantage of the situation. At ambassador Morny's suggestion, he showed himself to be ready for compromise, and he transmitted to Paris, through the agency of his own diplomatic representative, Ph. Brünow, that although the thalweg of the lake would have constituted the ideal solution to get over the local difficulties, he had already asked his commissioners to give up the claim and join the French option for the Moldavian separation road between the new Bolgrad and Yalpug. Thus, also knowing about the divergent opinion of the British cabinet, he placed himself on a position that suited him, and he hoped, on the one hand, for a deepening of the misunderstandings and the weakening of the English-French alliance, and, on the other hand, for the chance of obtaining from the allies a compensation, namely the Serpents Island.[23]

The alternative object, that unpopulated patch of land with a surface of ca. 17 ha, placed at a distance of ca. 40 km from the shore[24], in front of the Kilia channel, had long attracted the attention of the Czarist authorities, due to the strategic value of the island. Whereas after the peace treaty of Bucharest, on May 16/28, 1812, Russia had established its South-Bessarabian border with the Ottoman Empire on the Kilia channel, without precisely stating the juridical status of the island,[25] the next step made in the same direction was to confirm, by the treaty of Adrianople, on September 2/14, 1829, Russia's possession by right of the island, through the gain of the entire Delta and of the islands afferent to the Danube mouths, once the border with Turkey was established on the thalweg of the river and on the Sfântul Gheorghe channel[26].

Russia's moving off from the Danube mouths, by virtue of the Paris Treaty, meant automatically that it also lost the power over the island, on which the Russians had erected and kept a lighthouse,[27] considered to be indispensable for the navigators coming from Odessa or Akkerman.[28] In the attempt of taking advantage of the ambiguity of the new treaty text, maybe also of the absence of mind, inability or indifference of those designated to apply it and of course also of the more and more favourably inclined attitude of France, Russia tried to maintain its control over the island under the pretext of providing good service to the navigation in the area.

---

[22] Within the above-mentioned volume of memoirs, the diplomat L. Thouvenel, admitted the pro-Russian position of France in the matter of the South-Bessarabian border delimitation, and he deplored – together with the English ambassador in Paris – the disagreement with the British authorities and its unforeseeable consequences: "Since Lord Clarendon received our last official statement, says Lord Cowley with tears in his voice, our alliance is struck straight in its heart, and Bolgrad is the first word of a history that could become very sad if it is not paid enough attention to" (*Românii la 1859*..., II, p. 261).

[23] W. E. Mosse, *op. cit.,* p. 108.

[24] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 534; W. E. Mosse estimated the distance to be 90 sea miles (meaning 167 km), which is, of course, exaggerated (*op. cit.*, p. 89).

[25] It seems that its status was assimilated to the one of all the small and unpopulated islands of the Danube, which, according to Article 4 of the treaty, "shall not be occupied or enter into the possession of either state, and henceforth no fortifications or entrenchments shall be build on these islands, and they shall be left deserted" (cf. *Documente turceşti privind istoria României*, vol. III, *1791-1812*, ed. Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, 1986, p. 362).

[26] *Acte şi documente*..., I, p. 319-320.

[27] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 534.

[28] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

England, however, whose war crafts were still stationed on the Black Sea, considered the Russian claim intolerable. Palmerston considered, in a memorandum dated June 17, 1856, that the above-mentioned island was Turkish territory according to the treaty and that it had to remain so. The obligation of maintaining the existent lighthouse reverted, from his point of view, to the European Commission of the Danube, a creation of the same congress, but the territorial sovereignty belonged exclusively to Turkey. Its intransigent attitude was communicated the next day to Paris too, through the agency of Cowley, authorized to declare that ceding or offering to Russia an island placed at the Danube mouths, against the spirit of the treaty, was the equivalent of "a reckless act which the British government will not allow as long as their war crafts remain on the Black Sea"[29]. As a measure of precaution the Turkish government was advised to immediately place a little garrison there.[30] For the assistance of that garrison the British naval authorities from Bosphorus sent, at the end of July, the frigate *Gladiator* to the island. But at the moment the vessel reached its destination its captain was surprised to find on the island not only the Turkish flag and a garrison of 50 people, but also of a small group of Russian sailors, led by an officer, unarmed and sheltered in a room of the lighthouse. More peculiarly, it seemed to the captain that the Russians were not regarded by the Turks as usurpers, but as guests, and they were also treated accordingly, even if – as reported the captain – they had no intention of leaving the island and the lighthouse without an express order from their own authorities.[31]

Despite the numerous diplomatic efforts and the insistent local applications by the captain of the British frigate, first to the military governor of Odessa and then to the general governor of Bessarabia, the withdrawal from the island of the few Russian sailors with their officer (who in the meantime had caught a bad influenza) was not possible at that time, although the English had offered free transportation to any base the "beneficiaries" would have wished to go to. The official response received by the British in this case confirmed Russia's decision to obey only the common resolution of the signatory powers of the treaty, speculating, of course, on the defection of the former allies. The policy of the Czarist government – justly estimated by one of the ministers of the Palmerston cabinet on September 3, 1856 – consists in "throwing all kinds of petty difficulties and delays in the way of the execution of the late Treaty, not so much with the hope of ultimately evading the fulfilment of its conditions, but with the view to raise questions which may cause dissension between the Allied Powers, and especially between England and France, and thus ultimately to break up the Western Alliance"[32]. Even if the solution of forced evacuation of the Russian sailors (who were incapable of any resistance) existed, and it was invoked, England abstained from it, not without disputations, also at the level of the decisional political factors from within. They preferred to keep their war crafts around and to prevent the potential dislocations of Russian staff from the island until Russia's fulfilment of all the clauses of the peace treaty.

By summarizing the specific popularization language of "the more important historic events" at the end of 1856, Urhazy György noted in his *World Chronicle*, published two years later in Pesta: "One of the important matters was Russia's conceding of the territories established by the peace Treaty of Paris, as well as the

[29] *Ibidem*, p. 90.
[30] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 534.
[31] W.E. Mosse, *op. cit.*, p. 91-92.
[32] *Ibidem*, p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evacuation of the ones occupied by the powers involved in the war. Russia, as we already know, did not want to give up Bolgrad to Moldavia and the Danube Delta and the Serpents Island to Turkey; Austria did not want to withdraw its troops from the Danubian principalities until the conceding was fulfilled; England refused to recall its naval force from the Russian territorial waters; in one word, Europe's peace was again endangered. The situation being so tense it was desirable that a new congress should gather in Paris in order to definitively solve the litigious problems."[33] Because of the Russian obstructions the tension was indeed increasing between the former allies, especially England and France, which required an urgent re-summoning of the European diplomatic forum in the same place where the confusion generating decisions had been made in spring.

On the September 10, 1856, Palmerston renewed its appeal to Walewski for a common reaction against the former adversary, by declaring that Russia's claim to Serpents Island was in fact "nothing else but an attempt of attack against Turkey," and that its request concerning the new Bolgrad was no more than "a dishonouring ruse." The British Prime Minister – having the co-operation of Austria and Turkey on his side, as well as the one of Persigny, the French ambassador in London and Walewski's rival – estimated that, if the situation continued with the indecision or tolerance of France, the treaty would become a dead letter, to Europe's detriment. Therefore he asked Walewski to advise the Russian imperial authorities to observe the decision of the congress concerning Bolgrad and to order the withdrawal of the sailors and the ill officer from the island.[34]

Being aware of the potential complications he could generate through refuse or silence, Walewski complied with the request and addressed the cabinet in Petersburg by a new piece of advice in regard to concessions, with the reiteration of his own position concerning the Bolgrad matter. But, before this appeal reached its destination, as a result of the good advice received from Morny, on September 18 Gorchakov agreed to the idea that Russia should give up its claim to the Serpents Island and admit the separation of the new Bolgrad from Lake Yalpug by a "Moldavian road," as France had previously suggested.[35] Probably satisfied by the conciliating attitude of the Russian partner, although the terms negotiated by the latter had no covering in the text of the peace treaty, Walewski replied to Palmerston on September 20, and he suggested his own solution of compromise to the British cabinet: either to give up the new Bolgrad in exchange for the Serpents Island, or to admit both litigious matters to be subject to the debates of a new conference of the European powers. The French option, in the view of the addressee, was inclined towards the postponing of the decision.

The concerns of the French minister, however, had not been dissipated, because, on the one hand, his own ambassador in London was warning him (with the express request of informing Napoleon III too) that any concession on behalf of the British government in the matter of Bolgrad would have endangered the position of Palmerston's administration; on the other hand, Morny informed him from Petersburg, on September 25, that the same controversial matter of Bolgrad was there considered to be "la pierre de touche de notre fermeté et de notre sincèrité"[36].

[33] *Românii la 1859*, II, p. 132.
[34] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 110.
[35] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 535-536.
[36] W.E. Mosse, *op. cit.*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

For the emperor of France, who was at that time on holidays in Biarritz, and from whom the solution of the dilemma was expected, the dispute between England and Russia was troubling his plans of building the future Europe. His primordial objective was not the European Orient anymore, but the reorganisation of Italy.[37] But, in order to reach that, he needed both England and Russia, a thought he confessed to a Russian official right after the congress: if the three powers should come to an agreement, then they could succeed in solving all the important problems of the continent. He transmitted the same message, maybe even more explicitly, to Cowley: "There would be great advantages for Europe, if France and England drew Russia on their side; with Russia as an ally, Germany would be paralysed and thus, together, they would be able to dictate to Austria their own terms concerning Italy."[38] Therefore, the European Orient, the future of the Ottoman Empire and the issue of the South-Bessarabian borderline, including the destiny of the Serpents Island, did not represent the priorities of the moment for Napoleon III, or, in any case, those problems were not so much his concern as they were for Palmerston. Whatever moral discomfort hew may have felt about his old allies, that could be generated by the promise he had made to prince Orlov during the peace congress (later on also repeated to Brünov) that Russia should be allowed to rule over Bolgrad as residence of the Bulgarian colonies of the area. His agreement, however, raises a question mark which remains without an answer. Did the emperor have any idea, at the time he made the promise, about the existence of the two homonymous localities? Anyway, concerning Serpents Island, Napoleon III shared the British government's point of view, provided that, as *another matter*, it remained open to debates.

The attitude of the French emperor, which was transmitted at once to the cabinets of London and Petersburg, arouse the former, as expected, and it encouraged the latter to continue its efforts and actions aimed to a reconvening of the Congress,[39] or a European diplomatic conference devoted to the litigious subjects, Bolgrad and Serpents Island. Russia counted on the support of France and its satellite, Sardinia, as well as on the benevolent attitude of Prussia, which was able to counteract the hostility of England, Austria and Turkey. The reconvening initiative formally belonged also to France, although Russia was behind it. Russia's claim, accompanied by the afferent directions transmitted through its diplomatic representatives in European capitals, had finally been accepted by the former partners but not without difficulties. The main objection came from Palmerston, who estimated that a new Paris meeting of the representatives of the powers that had signed the treaty on March 30 was justified only if the former allies took part in it exclusively; from his point of view, Russia, which was bargaining for each and every meter of the territory that had to be restored,[40] could not be a "voice" in the decision regarding Bolgrad, because it did not have the right of judging its own case. The same way Prussia – which had been accepted at the congress only after the adoption of the Article 20 of the treaty – was not entitled to the same treatment as the other signers. Therefore the protagonists remained England, France and Turkey, possibly also Austria and Sardinia. With this distribution of competence, the European conference was favoured also by Great Britain.[41]

[37] Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge University Press, 1984, p. 81.

[38] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 112.

[39] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 537.

[40] Paul E. Schroeder, *Austria, Great Britain and the Crimean War. The destruction of the European Concert*, Ithaca & London, 1972, p. 384-385.

[41] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

While he was insistently looking for a solution of compromise, satisfactory for both Palmerston and Gorchakov, Walewski was informed – by the Russian embassy in Vienna – of the project initiated by the French commissioner Besson, according to which Russia was going to be given, in exchange for the new Bolgrad, an equivalent area, placed more to the north of the territory under the incidence of the article 20 of the treaty, that is, the territory which had to be retroceded to Moldavia. Although Besson was going to be repudiated by the French cabinet before the details of his plan had reached Paris, on October 15, the same Walewski subscribed to the initiative of the commissioner and transmitted it, through the agency of Morny, to Petersburg. At the same time, in order not to offend the decisional political factors in London, he suggested to them, through Cowley, the arbitration variant of a "disinterested power" in the matter of Bolgrad; he advanced the name of the king of Belgium and mentioned that he was ready to accept any other European sovereign the British cabinet prefered. "The question under discussion – Palmerston answered promptly, estimating it to be incompatible with the arbitration – is whether the allies should accept another town in place of the town of the Treaty. It is a question of policy which could not be determined by a third party. It concerns the interests of the allies, both present and future, and of those interests they alone could be judges. It is their considered opinion that to make to Russia the concessions she asked for would be «seriously prejudicial to their interests»"[42].

The intransigence of the British Prime Minister, even though it was "cracked" by the moderation or the predisposition to arbitration of some people around him (Clarendon, Wood, Granville), as well as of the queen, was also reflected in the British cabinet's official answer (sent to Paris on October 31), which considered the mediation by a third power to be *absolutely inadmissibl*e. It seemed that Lord Cowley's premonition – "our alliance is struck straight to the heart…"[43] – left no space for the alternative, and that the Russian obstructions against the factual transposing of the decisions taken by the former peace congress were implacably leading to a re-inflammation of international relations, but with another *mise en scène*. The diplomatic tension and military manoeuvres became manifest everywhere: the Russian troops still ruled over Bolgrad, the Turkish soldiers occupied Serpents Island, the Austrian troops were present in the Principalities, and the British naval force patrolled on the Black Sea. The deadlock looked perfect, in Harold Temperley's view.[44]

Even though he was completely aware of the risk taken by an insistence on the pro-Russian political direction on the matter of the South-Bessarabian borderline delimitation, Walewski tried to minimise the object and potential complications, by emphasising in exchange "the guilt" and advantages of other competitors. "Dear Ambassador – he wrote to Thouvenel on October 11, 1856 – we are entering a real period of crisis. It is in everybody's interest, and especially in Turkey's, that it should be a short one […]. Concerning Bolgrad there is only one real obstacle, but it is a big one: the vanity of Lord Palmerston! I will conscientiously ask any honest man: is it possible to put in parallel, at least for one moment, the too little inconvenience of leaving Bolgrad to Russia, especially since Bolgrad is separated from Lake Yalpug by a Moldavian road and the incontestable advantages for the Ottoman Empire resulting from a solution favourable to it with regard to the Danube Delta, the Serpents Island, and all the other problems of the delimitation, and, finally, the particular advantage of

[42] *Ibidem*, p. 117.
[43] L. Thouvenel, *op. cit.,* in *Românii la 1859*, II, p. 260-261.
[44] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 537.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

not leaving in suspension the execution of the Paris treaty, the most favourable treaty concluded for Turkey in one and a half century?"[45] The aim and impulse confessed by the French Minister for Foreign Affairs to his accredited diplomat who was in that "nest of plots" called Istanbul was "to explain to this unfortunate Turkey which are its real interests and who are its present disinterested friends."[46] Therefore, the illusion was created that Turkey's acceptance of the compromise would have left England isolated and thus constrained to be more flexible. In regard to the official attitude of Russia, although Czar Alexander II and chancellor Gorchakov accepted, in the main, the French proposal of giving up the claim to Bolgrad in exchange for an adequate territorial compensation, they had formulated the acceptance in such a manner that they left the path for the French-English divergence of opinion open.[47]

In hurrying to find a way to compromise, Napoleon III tried, however, a new solution, and he immediately communicated it to the queen of England: the European powers initially summoned to Paris (without Prussia) should send their representatives to the same place, not necessarily to vote any resolution, but for a consultation on the matters raised by the non-execution of the treaty. But the expressed anxiety, together with the queen's readiness for understanding, did not make the British Prime Minister change his mind. He was convinced that such a reconvening of the representatives of the six European powers could generate, through the diverging opinions expressed, a division among the former partners, which could appear, in the public perception, as more dangerous than the new French-Russian alliance against Turkey. The old French-English alliance seemed to "hang on a thread", and that determining Count J.A. von Hübner, the Austria's ambassador in Paris, to concisely note, in his memoirs, on the cause of the fast deterioration of the situation before that time: "Bolgrad is a bad strategic border of Moldavia."[48]

And yet, without definitively abandoning the hope of conciliation with France in order to receive the necessary support so that Bolgrad could be conceded to Moldavia, Palmerston profited by the good offices of Persigny, the French ambassador in London, and he sent to Napoleon III a message which, at least apparently, did not remain without an outcome. The emperor, also informed of the anti-Russian attitude of Sardinia within the framework of a future international conference on the subject of Bolgrad, showed himself willing to collaborate in keeping the good relations with Albion. On the occasion of receiving the accreditation letters from Pavel D. Kisselev, the new Russian ambassador in Paris, Napoleon III expressed his wish of preserving the alliance with England as well as his decision to supervise the "strict execution" of the clauses of the already signed treaty.[49] His declaration, which was received with great satisfaction in London (probably due to the double dealing policy promoted by France right after the end of the Crimean War) and provoked the Russians, was also interpreted by the Austrian ambassador in Paris as "a demonstration in favour of the old alliances."[50] When Hudson, the English minister in Turin also confirmed, on November 13, 1856, the convenient position of Sardinia for the possibility of convening the European conference[51], it seemed that Palmerston's policy had triumphed.

[45] *Românii la 1859*, II, p. 261.
[46] *Ibidem*, p. 262.
[47] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 119.
[48] Comte de Hübner, *op. cit.,* I, p. 444.
[49] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 123.
[50] Comte de Hübner, *op. cit.,* I, p. 449.
[51] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 123-124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

However, the French-English diplomatic competition for the more visible positioning of Turkey in a conflict which was not only its own and in which it was not only an object, but also a subject of future developments, was experienced and felt in a different way in Istanbul, if we take into account Thouvenel's later confessions. According to him, on November 10, 1856, he had required of the Ottoman government, which was then seized with the fever of some spectacular reorganisations, "to answer by *yes* or *no* the following three questions: 1. Does Turkey wish to come to the conference, or does it prefer to instantly give up Bolgrad in exchange for the Serpents Island and the Danube Delta? 2. Does the presence of the English crafts in the Bosphorus and of the Austrians in the Principalities not represent a flagrant violation of the Paris treaty and of the sovereign rights of the Porte? 3. Does the Ottoman government cherish illusions that it will be able to go on opposing the idea that the *ad-hoc* Assemblies (representatives of the Wallachian and Moldavian elite) could declare themselves in favour of the *union,* and that the future congress of Paris, if it takes place, could proclaim that solution?"[52] Only for one single reason, H. Temperley mentioned, was Turkey ready to take part in the conference: by mistake the Sulina channel had been conceded to Moldavia and not directly to the Porte, an error which could be amended only by reconvening the Conference. The Turks hoped to obtain Sulina as well as the Serpents Island so that they could control the entire Delta. Once in possession of the Danube mouths they would not care for what happened further with Bolgrad.[53]

While the British cabinet, still fractioned in opinions, hesitated to accept the opportunity of the diplomatic conference, Napoleon III and Walewski returned to the idea of offering Russia a territorial compensation in exchange for its giving up all of its claims to the new Bolgrad. At the same time, Palmerston's prolonged resistance against the French pressures for imposing the compensation solution[54] was added to his steadiness in favour of a simple reconvening of the conference. That prefigured a new blocking of the negotiations, and it gave Gorchakov another opportunity to affirm his own diplomatic abilities. On November 9, calling upon the Czar's authorisation, the chancellor offered Morny (who was supposed to send it to the emperor of France) the solution "to all existing disagreements": the Serpents Island shall be given to Russia and the new Bolgrad shall be conceded to Moldavia for whatever compensation that Napoleon III would consider equitable. That way, he thought, the still persistent difficulties would have been removed, and Alexander II could count on the loyalty of the emperor, in order to bring back each of the signatory powers to the exact observance of all the clauses of the Paris Treaty.[55]

The details of the proposals formulated by Gorchakov were transmitted through a messenger to Paris in the form of three separate documents, of which the most important was considered to be the project of a French-Russian convention, based on the mutual agreement on imposing and observing a few principles, such as: 1. the closing the Bosphorus and the Dardanelle straits; 2. the neutrality of the Black Sea; 3. the collective guarantee for the principalities of Moldavia and Wallachia, excluding any protection, encroachment or intervention of one or more of the guarantor powers.[56]

---

[52] L. Thouvenel, *op. cit.,* in *loc. cit.,* II, p. 265.

[53] Harold Temperley, *op. cit.,* p. 537.

[54] Augustus Craven, *Lord Palmerston. Sa correspondance intime pour servir l'histoire diplomatique de l'Europe de 1830 à 1865*, II, Paris, 1879, p. 513.

[55] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 124-125.

[56] V. Boutenko, *Un projet d'alliance franco-russe en 1856*, in "Revue Historique", 52 année (1927), p. 315. The most important of the documents transmitted by Morny to Paris was the draft of the Franco-Russian

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

On November 23, Walewski agreed to the principles of Gorchakov's project[57] and, after a few days, he retransmitted to Petersburg his counter-proposals regarding the French-Russian convention, as requested by the Czarist authorities.[58] Meanwhile, on November 24, the British cabinet decided to offer France the possibility of choosing in favour of either reconvening the conference, or continuing the negotiations regarding Russia's compensation. For fear of an excessive prolongation of the debates and of the unforeseeable complications the compensation subject could generate, Napoleon III – even though privately he would have declared himself to be a supporter of that solution – chose the reconvening of the diplomatic conference. His decision meant the definitive blocking of the negotiations for the conclusion of a French-Russian convention, and on November 30 Walewski already sent to Persigny the concept of the circular letter addressed to the ambassadors of France at the courts of the former signatory powers of the treaty. The letter authorised them to invite the implied governments to designate their representatives for the new conference in Paris which was meant to solve the controversial matters.[59]

At the beginning of December, after the consulted British authorities also subscribed to the convening of that diplomatic reunion, the statute of Bolgrad and the Serpents Island came to appear as "a matter of days". The reckoning of the probabilities, transposed in the field of the interests and attitudes of the other participants in the conference,[60] determined first Clarendon and then Palmerston to admit the need for a previous agreement with France, which should register the compensation principle for Russia. The agreement was concluded on December 23 and communicated to Petersburg on the next day. Napoleon III thought – Walewski wrote to Morny on the December 24 – that Russia would adhere at once to the French-English solution, considering that the greatest difficulty, but also satisfaction, was to persuade the British cabinet to accept the compromise. After another two days, on December 26, the French emissary in Petersburg reported to the authorities in Paris the "grumbling" acceptance of Gorchakov, who would have liked that compromise to be carried out as part of the conference; it is said that he accepted it in this form only because of his deference for Napoleon III. Czar Alexander II reacted in the same way, to the desperate joy of the intermediary diplomat: "Voilà donc Grâce à Dieu", wrote Morny to Walewski that day, "cette affaire termineé et j'espère bien, d'ici à la fin de mes jours, ne plus entendre parler de Bolgrad"[61].

convention "par laquelle les deux puissances garantissaient conjointement et réciproquement les principes 1. de la fermeture des détroits du Bosphore et des Dardanelles; 2. de la neutralité de la Mer Noire; 3. de la garantie collective des principautés de la Moldavie et de la Walachie à l'exclusion de toute protection, ingérence et intervention d'une ou de plusieurs des puissances garantes…" The proposed Convention was directed principally against the continued activities of the Royal Navy in the Bosphorus and Black Sea and against the continued occupation of the Danubian Principalities by Austrian troops, in both of which the Russian Government professed to see a breach of the Treaty of Paris (W.E. Mosse, *op. cit.* p.125).

[57] V. Boutenko, *op. cit*., p. 320.

[58] For details see: W.E. Mosse, *The Negociations for a Franco-Russian Convention, November 1856*, in "The Cambridge Historical Journal", vol. X, no. 1, 1950, p. 192ff.

[59] Idem, *Britain, Russia*..., p. 126.

[60] Increased attention was then paid to Sardinia. On December 9, Villamarina, the ambassador of Sardinia in Paris, handed Cowley a private letter from Cavour in regard to the fortune of Bolgrad, as well as to his intention of sticking to legal terms and voting against Russia's claims. But, at the same time, Cavour was ready to share the British standpoint in regard to a cessation to Russia of the capital of the Bulgarian colonies (*Ibidem,* p. 127).

[61] *Ibidem*, p. 128. Also see Harold Temperley, *op. cit.,* p. 540-541.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The formal acceptance of the French-English compromise solution, an equivalent rather to a diplomatic victory of Russia (which had actually forced and succeeded in finally revising the contract), had made the official reconvening of the conference possible on December 31, 1856. That conference of the representative ambassadors in Paris was qualified by some contemporaries as "*the second congress of Paris*". Gathered under the presidency of the same Walewski, in Quay d'Orsay, on a day which was rather destined to the ritual proceedings specific to the New Year's Eve, the conference was resumed on January 6, 1857, when a protocol was signed, which contained the terms agreed on after such difficult "hagglings". The document, entitled *Protocole relatif aux limites de la Russie et de la Turquie vers Bolgrade et l'Ile des Serpents,* specified that "the present document will have power and value right after it is reformulated in the form of a convention; but it will be followed after the delimitation commission will finish the works and a convention assigned to the frontiers will be signed by the high contracting parties, even if, through the commissaries, there will be established resolutions regarding the Serpents Island and the Danube Delta."[62]

In the most recent perception of a chronicler of the events, validated by official documents, the protocol sanctioned: "the border between Moldavia and Russia was established along Valul lui Traian to the river Yalpug, thus Bolgrad and Tabak remaining in Moldavia's possession. The Serpents Island and the Danube Delta reverted directly to Turkey – thus separating, as Leon Plée observed, the Romanian Principalities from the Black Sea;[63] in exchange for the conceded territory Russia got the town of Komrat with a territory of 330 square versts and 5600 souls;[64] the delimitation of the territories as well as the evacuation of the Turkish territorial waters were to be accomplished by the March 30, 1857."[65] In regard to the Serpents Island, as a territory depending on the Danube Delta, we must also observe, that the responsibility for the maintenance of the lighthouse, meant to be of service for the navigation of the vessels sailing on the Danube to the port of Odessa,[66] was assigned to the Turkish government, however under the control of the European Danube Commission, which was rather justly considered by Hübner to be "our great trophy."[67]

So, the new Bolgrad was to become part of Moldavia, and the Russo-Turkish border to the north of the conceded territory – according to the information sent to London by the British ambassador Cowley on January 7 – was to be revised and partially rectified, that time in favour of Russia.[68] The protocol once signed, the represented powers assumed the obligation to observe it, an obligation marked however, as until then, by some obstructions coming from Russia. The most evident and

[62] Ministerul Afacerilor Străine, *Cestiunea Dunării. Acte şi documente*, Bucureşti, MDCCCLXXXIII, p. 146.

[63] *Acte şi documente*, III, p. 1121: "The new Russian frontier was to follow the Ackerman road westward, to run north of all the lakes and of Lake Yalpug, so as to give both Bolgrads to Moldavia. North of Old (or Upper) Bolgrad it followed the line of the river Yalpug to its affluent – the Kirsan ascending this in a northerly direction to Saratsika. By this means Russia, though regaining considerably more territory than under either the ultimatum line or the treaty line, gained little or no strategic advantage. She was headed off from the lakes and from the Danube and from something like two hundred miles of the Pruth. Neither in form nor in substance had the treaty been altered, but some deference had been paid to Russia's feelings by resummoning the conference" (Harold Temperley, *op. cit.,* p. 451).

[64] H. Temperley gives the figure of over 8000 souls (*op. cit.,* p. 540).

[65] Urházy György, *Cronică mondială...*, in *Românii la 1858*, II, p. 132-133.

[66] Dominuț I. Pădureanu, *Insula Şerpilor*, in RI, tom VI, nr. 9-10, p. 828.

[67] Comte de Hübner, *op. cit.,* I, p. 409.

[68] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 127-128.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suggestive of them, committed during the period of 11 months between the peace conclusion and the definitive withdrawal from the South-Bessarabian area by some individuals, was doubtlessly the simultaneous putting for auction and sale of a few estates of the territory conceded to Moldavia.[69] The estates had belonged, only with the right of usufruct, to the Cossak army of the Danube, that is, to those advanced detachments of the imperial army, formed of Zaporozhe Cossaks who had returned after their long refuge in Turkey, and whose assignment was to watch over the border and to maintain internal order in Bessarabia and in the Kherson guberniya. By defying any legislation, the Czarist authorities – also profiting from the tolerance, or even the irresponsibility of the Caimacam's office (provisional Government) of Iaşi – succeeded in taking away, from the public domain, the total surface of over 15,457 desjatinas (the equivalent of 16,887 ha), of which 13,172 desjatinas (14,390 ha) entered under Romanian administration, and the rest of 2285 desjatinas (2496 ha) were left to the empire, thus generating a land litigation that subsequently stretched over a period of two decades.[70]

On the grounds of the protocol of January 26, 1857, the mixed commission for the delimitation of the South-Bessarabian border between the two empires was able to finish its mission, even though that was conditioned by withdrawal of the Austrian occupation troops from the Principalities by, as well as by the retreat of the English Royal Navy from the Black Sea.[71] On January 26, General Marziani, Coronini's substitute, already received the order of retreat[72], its time limit being March 30, 1857. It was only on February 20 that the Moldavian troops entered the ceded region and successively occupied Bolgrad, Ismail and Reni, and after a week the Austrians started to withdraw from the Principalities, to the "general happiness" of the inhabitants.[73] The operation would end on March 25, when the Austrian troops left first Bucureşti (on March 14), then Iaşi (on March 16), thus also determining the Russians to withdraw from the Serpents Island.

Since the English Royal Navy, which was stationed on the territorial waters of Turkey, had left Bosphorus on March 31, in practice there was nothing left for the signatories of the January 6 protocol but to consider it as carried out: on June 19, 1857, they gathered again in Paris, where they signed the document which established, on the grounds of the protocol, the Russian-Turkish borderline in Bessarabia, as well as the statute of the Danube Delta and the Serpents Island.[74]

On July 17 the engineer-officer Ch. G. Gordon, adjutant of the British commissioner Stanton, wrote from Akkerman that he had finished verifying the 200 miles (ca. 320 km) of the new Russian-Turkish border between the Pruth and the Black Sea, which was going to be precisely defined on the map and correspondingly marked on land, which operations should be finished, according to his estimation, in the

[69] For details see: Vitalie Văratec, *Trasarea noului hotar în sudul Basarabiei la 1856/1857 şi lichidarea aşezărilor căzăceşti din preajma Dunării*, in RI, tom VI, nr. 5-6, 1995, p. 509-527.

[70] *Ibidem*, p. 511-512, 526.

[71] Comte de Hübner, *op. cit.,* I, p. 444. An article published on January 21, 1857, in "Journal de Débats", suggested that the Austrians also delayed the conclusion of the proceedings meant to delimitate the Russian-Turkish borderline, since their mandatory had taken a vacation; so the activity of that team could not be finished until March 30 (*Acte şi documente*, III, p. 1078).

[72] Ion Nistor, *Ocupaţia austriacă în Principate (1854-1857). După rapoartele lui Coronini*, Bucureşti, 1938, p. 1069; Leonid Boicu, *op. cit.,* p. 443.

[73] *Acte şi documente*, III, p. 1070.

[74] *Românii la 1859*, II, p. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

following two and a half months.[75] As it is known, the "logic" of interests imposed, at the same time, the unjust attribution of the Danube Delta and the Serpents Island to the Ottoman Empire, thus depriving the Principalities of a direct and beneficent contact with the Black Sea.[76] The signing of the agreement, whose ratification by the contracting powers extended to the end of the year 1857, also meant the extinction, at least for the moment, of the disputes brought about by the carrying out of the Paris peace treaty.

On a local plane, worth mentioning are also the preoccupations of the (provisional) political authorities of Iaşi, represented by the *caimacam* Nicolae Conachi Vogoride, with solving the "continuous lamentations" of the inhabitants, "to the government as well as to the special consulates, about the various oppressions done to them by officials of that area [that is, Bessarabia]." The solution was the naming of an extraordinary commissary there, namely *aga* Dimitrie Meleghi, with multiple mandates,[77] "up until a full re-organisation of the country."

On a wider plane, the final solution, which equally satisfied or dissatisfied the protagonists, pointed out with enough conspicuousness the weakness of the French-English alliance in regard to the oriental policy. Despite Palmerston's hopes, those disputes did not prove to Russia any firm determination of the allies with a view to prevent its attacks against Turkey, but, in exchange, they showed enough disunion in the French-English attitude in regard to the future objectives of Russia. It is true that, for the moment, both Gorchakov and his British opponent had failed to attain their own ends; because Napoleon III, by his initiatives or actions (which often misled his own collaborators), and more concretely by his retort to Kisselev, showed the world that he still preferred the alliance with England to a possible agreement with Russia.

But there were also satisfactions. Gorchakov succeeded in imposing his own belief, namely that a general agreement concerning the execution of the peace treaty ought to be the creation of all its signers, without discrimination. As a matter of fact the entire dispute had pointed him out as a sly diplomat, a shrewd tactician, capable of exploiting the entire advantage generated by the French-English disagreement, as well as by Walewski's predisposition to tolerate and even support Russia's aims. But his attitude, his inclination towards always placing himself, by all means, in agreement with France's position, in order to weaken thus the latter's relations with England, deprived him of the chance to exploit more efficiently and to regard with more detachment the disagreements between the former opponents of Russia.

The British Prime Minister finally got what he wanted, except the unconditional capitulation of the Czarist Empire. He was forced to accept the reconvening of the conference and the territorial compensation for Russia in exchange for Bolgrad. His diplomatic skill, which became evident during the entire dispute concerning Bolgrad and the Serpents Island, was imposed through his calm determination and his avoidance

[75] E. D. Tappe, *General Gordon in Romania*, in SEER, vol. XXXV, nr. 85, June 1957, p. 567; Dumitru Vitcu, *„România" anilor 1854-1856: mărturii străine adnotate*, in the vol. *Istorie şi societate în spaţiul est carpatic (secolele XIII-XX)*, Iaşi, 2005, p. 101.

[76] *Acte şi documente*, III, p. 1032-1033, 1121.

[77] Decree 120, passed on Sept 30, 1857, by *caimacam* N. Conachi Vogoride, included special instructions sent to his plenipotentiary mandatory who was supposed to supervise the area "allotted" to Moldavia, before it came under the authority of the "commission established for the administration of the part of Bessarabia." A copy of the document is to be found in the State Archives of Iaşi, country militia fund, file 9/1857, 278-279. For details regarding the same administrative problems, see *loc. cit.,* Secretary of State - Moldavia, file 2192, 116-117, 379-388, and 438-440.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of the fears generated by premature or potential concessions. The historic moment came up to his expectation of the fact that the emperor of France was still ready to make any concessions in order to preserve the alliance with Great Britain. Palmerston's "expectation game" – as it was justly defined[78] – proved to be a masterpiece of cold, cerebral diplomacy based on the correct evaluation and the profitable exploitation of all the constituent and competitive elements of the international political life.

To return to the region under discussion, the delimitation of the South-Bessarabian border between the two empires, the Russian and the Turkish, with the direct involvement of the Romanian space and authorities, was considered by Gaston de Monicault "a less important part of the peace treaty,"[79] but only by reference to appearances. In fact, the matter proved to be a real touchstone, at first for the relations among the former allies, who were now led by disjointed objects and interests, then for the anticipated bilateral connections of each of them with the common adversary, Russia.[80] The latter was determined, beginning with the very first day after the congress, to recover as fast as possible its international prestige and the damage caused by the war. Against such a background, the Romanian Principalities – freed from under the Russian-Turkish condominium and placed under the collective warrant of the European powers – could not wish for more[81] than they were offered by the competition of vainglories and the game of interests played by the great actors; and it was against the same background that the Principalities continued to be an object (somehow privileged) of the international relations.

Translated by Andrea Bargan

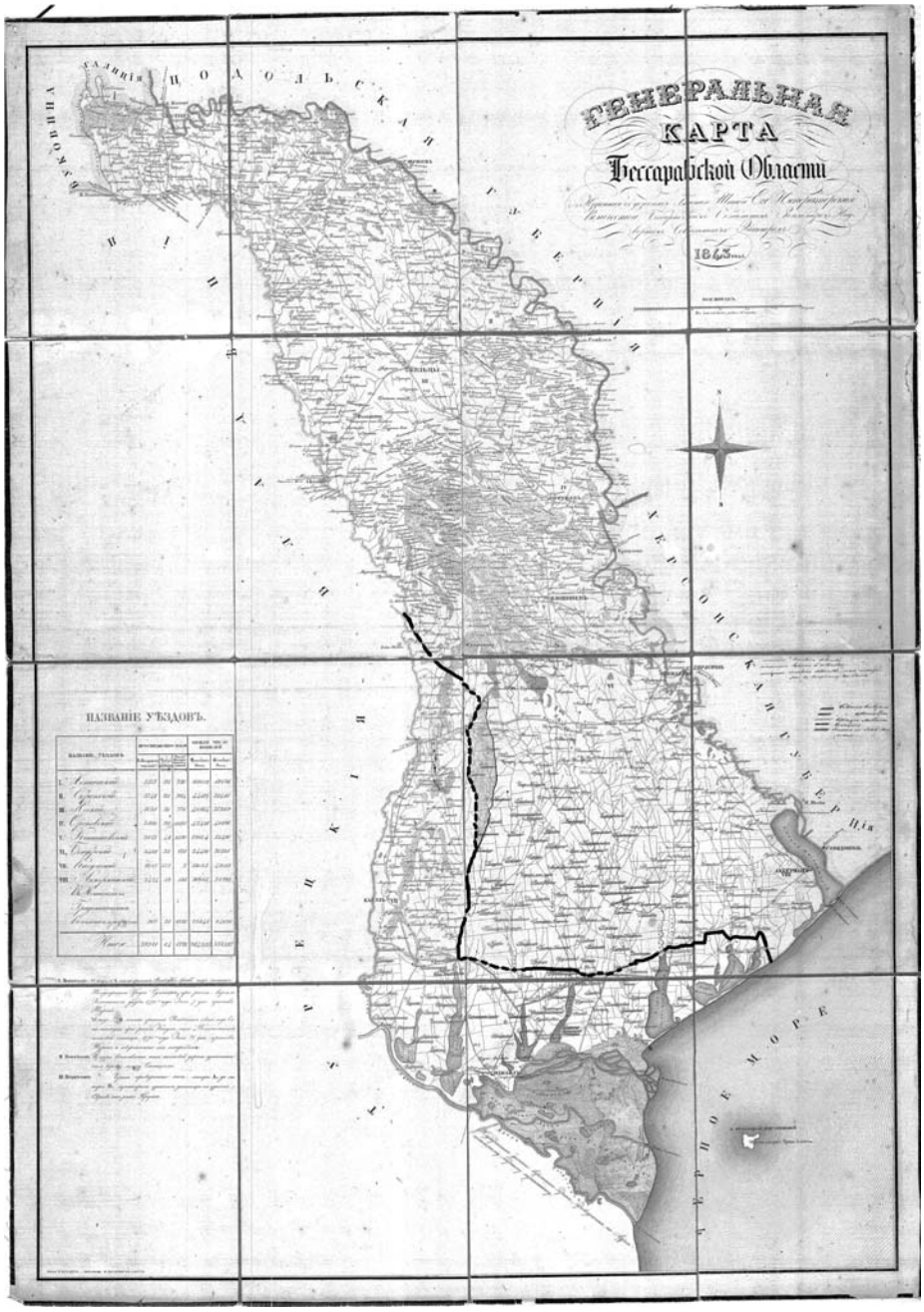
[78] W.E. Mosse, *op. cit.,* p. 130-131.

[79] Gaston de Monicault, *La Question d'Orient. Le traité de Paris et ses suites (1856-1871)*, Paris, 1898, in *Românii la 1859*, II, p. 354.

[80] Included among the immediate consequences of the Congress was the irreconcilable diplomatic isolation of Austria. By the latter's circumstantial joining France and England against Russia, it lost a traditional ally, which would offer it no support three years later, when Austria was humiliated at Solferino (H. Temperley, *op. cit.,* p. 542).

[81] Nevertheless there existed some preoccupations in that respect. See Paul Cernovodeanu, *Inițiative românești de redobândire a Basarabiei în perioada războiului Crimeii (1853-1856)*, in RI, tom III, nr. 1-2, 1992, p. 81-95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A map of Bessarabia (dating from 1843) on which the new borderline between Russia and Turkey was marked, in accordance with the decisions of the Paris Congress of 1856.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IONUȚ NISTOR

PROBLEMA AROMÂNĂ ÎN POLITICA EXTERNĂ ROMÂNEASCĂ (1912-1913)

Studierea conflictelor balcanice din anii 1912-1913 şi a păcii de la Bucureşti a trezit atenția cercetătorilor încă din primii ani ce au urmat semnării tratatului din capitala României. Preocupările în această direcție s-au axat mai ales pe analiza problemelor legate de fixarea frontierelor şi de raportul de forțe între statele din regiune. Or, diplomații români au susținut tot timpul că interesele lor în Balcani sunt şi de ordin național, nu doar geopolitic. Din aceste considerente, interesul pentru situația etniei aromâne pe parcursul evenimentelor din anii 1912-1913 ar trebui să ocupe un loc la fel de important între temele de cercetare. În aceste condiții, ne propunem să analizăm măsura în care problemele comunității aromâne au constituit, într-adevăr, un scop în sine pentru autoritățile de la București şi dacă rezolvarea acestor probleme a depins mai degrabă de situațiile conjuncturale ale negocierilor diplomatice decât de implicarea fermă a României. De asemenea, ne propunem să surprindem măsura în care oficialitățile române au ştiut să se folosească de conferința de pace la Bucureşti, pentru a-şi impune punctul de vedere şi pentru a face toate demersurile în vederea garantării drepturilor culturale şi politice pentru membrii comunității aromâne. Nu în ultimul rând, vom căuta să constatăm dacă, în problema aromânilor, România a dus o politică independentă, condusă de propriile interese, sau s-a aflat „la remorca" acțiunilor unor puteri europene, interesate direct de zona balcanilor.

Criza orientală din 1912-1913 a fost ultimul „moment", dinaintea Marelui Război, în care, atât statele din Balcani, cât şi puterile europene au avut ocazia să-şi facă cunoscute poziția şi intențiile față de această zonă. De altfel, războaiele balcanice au fost o „repetiție generală" a conflagrației mondiale, ocazie cu care au fost „verificate" atât alianțele continentale, cât şi dispunerea micilor state față de aceste sisteme politico-militare. Nu în ultimul rând, evenimentele din 1912-1913 mai au o semnificație, deloc de neglijat. Ele se înscriu în seria conflictelor încadrate în ceea ce s-a numit „chestiunea orientală"[1], fiind, de fapt, ultima ciocnire armată, generată exclusiv de rezolvarea problemelor din sud-estul Europei, înaintea epilogului de la Laussane, din 1923. Războaiele balcanice s-au distins, însă, nu atât prin semnificația momentului, ci mai ales prin importanța „actanților" şi a soluțiilor găsite acestei crize.

În 1912 Imperiul Otoman părea a fi în pragul prăbuşirii. Eşecul înregistrat de Junii Turci în reorganizarea şi modernizarea Imperiului, ca şi insuccesele militare în confrun-

[1] Problema orientală este înțeleasă, în acest context, ca dispută pentru împărțirea teritoriilor balcanice ale Imperiului Otoman.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 355–373

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea cu Italia din 1911-1912 epuizaseră atât material cât şi moral statul turc[2]. De această situație au încercat să profite atât statele balcanice, cât şi Marile Puteri, în speranța îndeplinirii programelor politice în Peninsulă. Bulgaria, Serbia şi Grecia nu puteau „rata" acest moment dificil din evoluția Imperiului Otoman, pentru a obține cât mai mult din teritoriile stăpânite de turci în Europa. Ele au încercat să-şi concerteze acțiunile, formând o „ligă balcanică"[3], apărută sub auspiciile şi cu acordul Rusiei[4]. În viziunea Petersburgului, independența popoarelor slave din Peninsula Balcanică era serios amenințată de neînțelegerile datorate antagonismelor în problema Macedoneană[5]. În plus, statele balcanice trebuiau apărate de tendințele expansioniste ale Austro-Ungariei şi atrase în sfera de influență rusească[6]. Diplomația țaristă nu putea să refuze ajutorul moral necesar Serbiei şi Bulgariei în momentul în care ele se pregăteau să soluționeze definitiv soarta „slavismului" în Turcia. O atitudine contrară ar fi echivalat nu doar cu abandonul misiunii istorice a Rusiei, ci şi a „oricăror avantaje morale şi politice, care erau fructul eforturilor sale seculare în Orientul Apropiat"[7]. Rusia a testat, de altfel, din vreme şi atitudinea aliaților ei, față de un eventual război turco-sârbo-bulgar. Dacă până la începutul anului 1912 diplomația franceză susținea că atât Franța cât şi Rusia ar trebui să stea deoparte sau să se opună războiului, o dată cu venirea la conducere a lui Poincaré (care dorea ca statul francez să-şi recapete poziția şi prestigiul între Marile Puteri), tonul s-a schimbat. Franța susținea, în continuare, că nu va interveni în probleme strict balcanice, dar, dacă Germania se va implica şi se vor îndeplini condițiile de *casus foederis*, cabinetul de la Paris nu va mai rămâne neutru[8]. De altfel, nici Rusia nu era dispusă să intervină direct în război, decât în cazul în care strâmtorile ar fi fost puse în pericol[9], în timp ce Germania, care colabora foarte strâns cu Anglia în problema Balcanilor[10], nu considera că venise vremea unui război general. Diplomația engleză, condusă de E. Grey, a susținut, de altfel, în fața Germaniei, că în cazul războiului balcanic şi a victoriei aliaților „totul va depinde de Rusia, Austro-Ungaria şi România"[11], iar puterile vor trebui să medieze conflictul, situație în care Petersburgul şi Viena vor fi obligate să coopereze[12]. Acest angajament era dificil de asumat, în condițiile în care Austro-Ungaria avea interesele ei în Balcani şi a acționat tot timpul pentru a contracara pretențiile Rusiei. De altfel, Viena a recomandat autorităților turce, încă din august 1912, să aplice o nouă politică de reforme, idee care, în fond, urmărea provocarea de agitații interne, ce ar fi destabilizat şi mai mult situația din Imperiu şi a încurajat ambițiile Bulgariei de a anexa teritorii din Turcia Europeană[13]. Față de aceste manevre

[2] A. J. P. Taylor, *The struggle for mastery in Europe 1848-1918*, London-New York, Oxford University Press, s.a., p. 484.

[3] *Ibidem*.

[4] *Les années fatales. Souvenirs de S. Sazonov ancien ministre des Affaires Etrangères de Russie (1910-1916*), (în continuare se va cita *Les années fatales*…), Paris, Payot, 1927, p. 56.

[5] *Ibidem*.

[6] R. J. Crampton, *The decline of the concert of Europe in the Balkans 1913-1914*, în SEER, vol. LII, nr. 128, London, 1974, p. 394.

[7] *Les années fatales*…, p. 58.

[8] A. J. P. Taylor, *op. cit*., p. 487.

[9] *Ibidem*.

[10] R. J. Crampton, *The Balkans as a factor in the German foreign policy 1912-1914*, în SEER, vol. LV, nr. 3, London, 1977, p. 371.

[11] G. P. Gooch, *Before the War. Studies in diplomacy*, vol. II, *The coming of the Storm*, New York, Russell and Russell, s.a., p. 100.

[12] *Ibidem*.

[13] Paulos Petridis, *Les relations bulgares et austro-hongroises durant les guerres balkaniques*, în BS, vol. 25, t. 2, 1984, p. 445.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de culise, Germania şi-a exprimat dezacordul, fapt adus la cunoştinţa guvernului de la Viena de ambasadorul său la Berlin, care susţinea că „Germania se opune politicii bulgarofile a Austro-Ungariei“[14].

Fără a intra prea mult în amănunte, care ar depăşi cadrul propus pentru lucrarea de faţă, putem afirma că ultimul act al problemei orientale a fost generat de motivaţii eminamente balcanice şi a fost „jucat“ mai ales de factorii politici din zonă, spre deosebire de etapele anterioare, în care puterile europene deţineau rolul „viorii întâi“. Intervenţia marilor cabinete în evenimentele din anii 1912-1913 a ţinut, mai de grabă, de intrigile de culise, prin care încercau să atragă în propria tabără unul sau altul dintre statele din regiune şi s-a rezumat la un demers mediator între beligeranţi, mai mult pentru a ţine sub control situaţia. De altfel, în plan simbolic, importanţa conferinţelor de la Londra şi Sankt Petersburg a fost umbrită, în percepţia factorilor de putere balcanici, de tratativele de la Bucureşti, care au adus statele din zonă în postura de a se pronunţa direct asupra destinului regiunii.

Faţă de aceste evenimente, România nu putea rămâne indiferentă, mai ales că interesele declarate ale Bucureştiului ţineau de echilibrul în zonă şi de promovarea drepturilor comunităţii aromâne. După cum susţinea Sazonov, ministrul de externe rus, România, fără a constitui în sensul propriu un stat balcanic, era direct interesată, prin poziţia geografică, de reglementarea chestiunii balcanice[15]. Aceste deziderate naţionale şi de politică externă au fost exprimate şi susţinute de oamenii politici români, indiferent de apartenenţa lor la un partid sau altul, pe tot parcursul primei decade a secolului XX.

În condiţiile începerii războaielor balcanice, în 1912, situaţia s-a complicat, unii dintre politicieni modificându-şi discursul. Guvernul conservator, prin vocea premierului Titu Maiorescu, s-a pronunţat pe tonuri diferite faţă de cele două probleme (echilibrul regional şi destinul comunităţii aromâne), în timp ce Ionel Brătianu, aflat în opoziţie, continua să susţină, cu aceeaşi tărie, ambele puncte programatice. El declara în Senat că: „Evenimentele care se desfăşoară în Balcani vor hotărî viitorul Orientului European. Ele nu se pot dezlega fără să se ţină seama de temeinicele noastre drepturi şi de legitimele noastre interese. Ni se impune, deci, o îndoită datorie: aceea de a menţine situaţia politică pe care am dobândit-o, precum şi aceea de a chezăşui viaţa naţională a românilor din Peninsula Balcanică, a căror soartă ne este atât de scumpă“[16]. Poziţia lui Maiorescu era mult mai rezervată faţă de situaţia aromânilor. În două rapoarte trimise regelui, el şi-a exprimat doar interesul pentru eventualele schimbări teritoriale şi de echilibrul în Balcani, faţă de care s-ar fi văzut nevoit să ia poziţie, dar nu şi faţă de destinul comunităţii aromâne. Astfel, el scria la 20 sept./3 oct. 1912 că „dacă cele trei popoare creştine ortodoxe vor să lupte pentru îmbunătăţirea situaţiei conaţionalilor lor de sub stăpânire turcă, România va păstra neutralitatea, întrucât nu va fi vorba de schimbări teritoriale“[17]. La 16/29 oct. mai declara că „dacă se vor produce schimbări teritoriale în Balcani, România va avea să-şi spună cuvântul“[18].

[14] *Ibidem*, p. 446.

[15] *Les années fatales…*, p. 93.

[16] Ionel Brătianu, *Situaţia din Balcani şi atitudinea PNL*, în „Dezbaterile Senatului“, MOf, nr. 10, 15 dec. 1912, apud *Discursurile lui Ion I.C. Brătianu*, publicate de G. Fotino, vol. III (1 ian. 1909-19 dec. 1912), Bucureşti, Cartea Românească, 1939, p. 553.

[17] Raportat M.S. Regelui de Titu Maiorescu, Sinaia, 20 sept./3 oct. 1912, în *Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acţiunea României 20 sept. 1912-1 aug. 1913* (în continuare se va cita *Documente diplomatice…*), Bucureşti, Imprimeria Statului, 1913, p. 1.

[18] Raportat M.S. Regelui de Titu Maiorescu, Sinaia, 22 oct./4 nov. 1912, în *ibidem*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Diferențele de nuanță între declarațiile celor doi oameni politici, lideri ai celor mai importante partide, pot primi diverse explicații. Cadrul politic din România acelei perioade, ce se caracteriza prin instabilitate guvernamentală, poate reprezenta o primă motivație. Executivul era format din personalități ce propuneau perspective diferite de guvernare, personalități strânse la un loc mai cu seamă de voința lui Carol, ceea ce determina poziția ezitantă şi oscilantă a României. La aceasta se adăuga necesitatea concentrării asupra problemelor interne, generate de „afacerea tramvaielor“ şi mai puțin asupra celei externe[19]. Pe de altă parte, abandonarea cauzei aromâne poate fi cu greu justificată prin dificultăți de ordin intern. Una dintre posibilele explicații ar fi că, pe fondul instabilității, guvernul nu a vrut să se angajeze prea mult în programul extern, nefiind pregătit la acel moment să susțină atât cauza aromână, cât şi principiul echilibrului de forțe. De altfel, într-un discurs ținut în Senat, în primăvara lui 1913, Maiorescu a recunoscut că neutralitatea României a fost determinată de împrejurări externe şi mai ales de „stăruința puterilor“, care sfătuiau România să nu mobilizeze. El a precizat chiar că Germania şi Austro-Ungaria „ne sfătuiau să avem o atitudine pacifică pentru că vom primi satisfacție“[20]. Această idee a fost reluată ulterior de deputatul I.C. Grădişteanu, care susținea că, pentru a ne determina să nu ne amestecăm în disputele din Balcani, Austro-Ungaria „umbla la orgoliul nostru […] spunea că Silistra nu are mare importanță pentru România, că nu era decât un sat fără însemnătate“[21]. Declarațiile oamenilor politici români erau deosebit de importante, întrucât, intenționat sau nu, ei au confirmat că statele Puterilor Centrale (şi mai ales Germania) aveau, în toamna lui 1912, o mare influență la Bucureşti. Această influență se adăuga lipsei de strategie în problema aromână, inconsecvenței şi eterogenității echipei de guvernare, realitate confirmată de faptul că, în pofida declarațiilor lui Titu Maiorescu, România şi-a sprijinit etnicii din Balcani, în condițiile în care membrii acestei comunități au fost agresați de sârbi, greci şi bulgari pe parcursul conflictelor balcanice din 1912-1913.

De altfel, una dintre trăsăturile acestor războaie a fost tocmai intoleranța față de „celălalt“, indiferent dacă acesta se afla în tabăra duşmanilor sau a aliaților, intoleranță dusă până la violențe extreme. Atrocitățile comise atunci nu pot fi puse doar pe seama presiunii psihologice a stării de război, ci şi pe descătuşarea unor energii, frustrări şi tensiuni acumulate în timp. Războiul a fost doar ocazia oferită popoarelor balcanice de a-şi elibera aceste porniri, stârnite de discursurile naționaliste ale elitei politice şi culturale. Ele au elaborat „teorii“ ale națiunii bazate pe etnocentrism, valorizând excesiv discreditarea, culpabilizarea şi stigmatizarea „celuilalt“. Urmările acestor construcții teoretice au ieşit din plin la iveală cu ocazia războaielor balcanice, când fiecare dintre combatanți au săvârşit abuzuri față de populația civilă. Încă din timpul evenimentelor din anii 1912-1913, comisia Carnegie a întocmit rapoarte care evidențiau cauzele, implicațiile şi dimensiunea violențelor. Într-un raport al membrilor comisiei de anchetă erau prezentate scrisori recuperate de la combatanți, care certificau amploarea represiunii. Într-o astfel de scrisoare a unui soldat grec se scria: „Nu am făcut decât un număr mic de prizonieri şi i-am omorât, căci acestea sunt ordinele pe care le-am primit […] Noi trebuie să ardem satele, să masacrăm tinerele şi să nu menajăm nici bătrânii, nici

[19] Gh. Zbuchea, *România şi războaiele balcanice 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Bucureşti, 1999, p. 67, 68.

[20] „Adevărul“, XXVI, nr. 8501, 15 mai 1913, p. 2.

[21] I.C. Grădişteanu, *Criza balcanică şi politica României. Discurs rostit în şedința Camerei de la 16 dec. 1913*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1914, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

copiii“[22]. O altă scrisoare, de data aceasta aparţinând unui soldat sârb, publicată în ziarul „Rodnitchke Novene“, din 9/22 oct. 1912, menţiona şi ea abuzurile comise contra populaţiei civile. Soldatul scria: „Sunt înspăimântat şi mă întreb fără încetare cum pot fi oamenii atât de barbari, pentru a comite asemenea cruzimi. Este oribil. Nu îndrăznesc să-ţi vorbesc mai mult, dar îţi pot spune că Liouma (o regiune din Albania) nu mai există. Totul în jur nu sunt decât cadavre, praf şi cenuşă. Sunt sate de 100, 120 de case în care nu a mai rămas un singur om. Îi strângem în grupuri de 40-50 şi apoi îi străpungem cu baionetele până la ultimul“[23]. Armata sârbă a comis atrocităţi şi masacre cumplite împotriva femeilor, copiilor şi bătrânilor, „case şi sate întregi au fost reduse la scrum, populaţia neînarmată şi inocentă a fost masacrată în masă, s-au produs acte de violenţă incredibile, jafuri şi brutalităţi de tot felul“[24]. Pentru a evita aceste contacte tragice cu armatele aliate, populaţia civilă a preferat să ia calea exilului, refugiindu-se pe teritoriul statelor vecine. Acest adevărat exod a fost înregistrat de comisia Carnegie, care estima că prin Salonic au trecut, până în septembrie 1913, 135.000 de oameni, iar autorităţile bulgare, la rândul lor[25], consemnau că 111.560 de emigranţi au intrat în Bulgaria, din care aproape 50.000 veneau din partea sârbă şi greacă a Macedoniei[26].

Populaţia aromână nu a fost ferită de acest gen de tratamente, cărora li s-au adăugat presiuni de ordin cultural, ce vizau desfiinţarea şcolilor şi a bisericilor. O corespondenţă din Macedonia a ziarului „Adevărul“, din 1 februarie 1913, descria amănunţit situaţia aromânilor. Vom reda, spre exemplificare, un fragment, care, deşi mai întins, este foarte sugestiv pentru cele întâmplate în 1912-1913 cu aromânii: „De la ocuparea Turciei Europene de către aliaţii creştini bisericile şi şcolile noastre au suferit mult. În localităţile ocupate de greci s-au închis toate şcolile şi bisericile române. La Dolieni, unde nu există picior de grecoman preotul nostru a fost gonit şi sechestrat la Veria şi s-a trimis un preot grec […] În localităţile ocupate de sârbi, şcolile tuturor naţiunilor sunt închise, pe motivul că Constituţia sârbească nu permite alte şcoli decât cele sârbeşti. În localităţile ocupate de bulgari, la început autorităţile s-au purtat bine şi chiar prieteneşte. De când s-a ivit însă conflictul româno-bulgar se poartă foarte rău cu românii. Nedreptăţi se comit cu grămada pentru că dictează bunul plac şi nu dreptatea“[27]. Aceeaşi situaţie era consemnată şi în scrierile vremii[28] şi reluată şi de către corespondentul ziarului „Adevărul“, care nota că: „Nu mai e de trăit în Macedonia. De la începutul războiului şi până astăzi Macedonia este un mormânt fără fund. În comunele aromâneşti de la Pind este jale şi mâhnire. Cine cată să se opună furiei antarţilor n-are judecată, căci este omorât“[29]. Persecuţiile îndreptate împotriva aromânilor au fost aduse şi la cunoştinţa oficialităţilor de la Bucureşti. Încă din noiembrie 1912, 44 de aromâni,

[22] *Anchetă în Balcani. Raport prezentat Directorului Comisiei Carnagie de către membrii comisiei de anchetă*, capitolul IV, *Războiul şi naţionalităţile*, 1. *Exterminare, emigrare, asimilare*, Paris, 1914, p. 133-140; apud Patrick Cabanel, *Nation, nationalites et nationalismes en Europe 1850-1920*, Paris, Ophrys, 1995, p. 203.

[23] *Ibidem*.

[24] Carnegie Endowment for international peace division of intercourse and education, *Report of the international commission to inquire into the causes and conduct of the Balkan Wars*, Washington, 1914, p. 150.

[25] Autorităţile bulgare nu au fost singurele care s-au confruntat cu problema emigraţiei populaţiei macedonene, iar protecţia oferită acestor emigranţi nu înseamnă că armata bulgară nu a comis la rândul ei atrocităţi.

[26] Carnegie Endowment for international peace division of intercourse and education, *op. cit*., p. 154.

[27] „Adevărul“, XXVI, nr. 8401, 1 feb. 1913, p. 1.

[28] Eugen Ionescu, *Războiul din Balcani şi diferendul româno-bulgar*, Ploieşti, Institutul grafic Lumina, 1913, p. 91.

[29] „Adevărul“, XXVI, nr. 8501, 15 mai 1913, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnatari ai unui memoriu trimis premierului Maiorescu arătau că antarții greci au devastat şi incendiat 250 de case, locuitorii fiind nevoiți să se refugieze[30]. La rândul lui, ministrul român la Constantinopol, D.C. Ionescu îi raporta lui Maiorescu, la 8 ianuarie 1913, că din cauza războiului multe familii s-au refugiat, iar casele au fost prădate de başbuzici şi cete de „revoluționari" creştini[31]. La Vlaho Clisura başbuzicii şi grecii au ars cărțile româneşti şi au distrus din temelii şcoala română, acelaşi tratament avându-l şi şcoala şi biserica din Lumnița[32]. Tot din surse oficiale aflăm că administrația sârbească din zonele ocupate nu a permis redeschiderea liceului român din Monastir, şcoala normală de fete şi şcolile primare, invocând starea de război în care se găseau încă[33]. Liceul a fost închis din 23 octombrie 1912, când a fost transformat în spital pentru răniți, însă după Crăciun, când au plecat ultimii pacienți, autoritățile sârbeşti nu au mai redat localul comunității române[34]. În martie 1913, consulul român la Ianina raporta, la rândul lui, dificultățile prin care trecea populația aromână, anexând notei sale trimise guvernului o listă a macedo-românilor care au fost ucişi sau cărora li s-au ars casele[35]. În urma acestor persecuții mulți dintre membrii comunității româneşti sud-dunărene s-au refugiat în România[36] şi au trimis memorii autorităților de la Bucureşti. Într-un astfel de memoriu scria: „atrocitățile greceşti contra macedo-românilor continuă, în pofida faptului că autoritățile greceşti asigură guvernul că nu au acționat în nici un fel contra românilor macedoneni"[37]. De altfel, aceşti refugiați au editat în capitala română o revistă numită „Glasul victimelor", care prezenta îndeaproape situația aromânilor şi acțiunile statelor combatante[38]. După cum am constatat din notele oficiale primite de guvern sau din relatările presei, asupra populației de etnie română a fost folosită o gamă diversă de mijloace de presiune şi teroare. Țintele turcilor, dar şi ale combatanților creştini, variau de la populația simplă, care era obligată să-şi părăsească locuințele, până la liderii locali ai comunităților, care erau amenințați şi molestați. Alături de aceste acțiuni, ce vizau în primul rând factorul psihologic şi care urmăreau întreținerea unei permanente stări de tensiune, armatele statelor balcanice au produs şi numeroase pagube materiale aromânilor, distrugând de la case şi bunuri uzuale, până la instituții cu valoare simbolică, cum ar fi bisericile şi şcolile.

În aceste condiții, autoritățile române au acordat o atenție sporită membrilor comunității aromâne şi au încercat să găsească mijloacele potrivite pentru a le veni în ajutor. Responsabilul cu problemele românilor balcanici din Ministerul Afacerilor Străine, M. Burghele, a alcătuit tabele nominale cu cei păgubiți, făcând totodată aprecieri privind evaluarea pierderilor. Pe baza tabelelor se acordau ajutoare din fonduri alocate din bugetul general, ce completau fondurile special constituite şi distribuite de Ministerul Afacerilor Străine şi Ministerul de Interne. Ajutoare au fost date aromânilor

[30] Gh. Zbuchea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică (secolele XVII-XX)*, Bucureşti, 1999, p. 104.
[31] *Ibidem*, p. 103.
[32] *Ibidem*, p. 105.
[33] Consulatul Regal al României din Monastir către Legația din Constantinopol, Monastir, 10 mai 1913, în AMAE, Problema 21, fond Constantinopol, dosar 62, 1910-1913, f. 313 r.
[34] Direcțiunea Liceului românesc din Bitolia către Consulatul din Monastir, Bitolia, 14 februarie 1913, în *ibidem*, f. 315.
[35] Radu Tudorancea, *The macedo-romanians question within the romanian-greek relations in the early twentieth century (1900-1913)*, în „Historical Yearbook", I, Bucharest, 2004, p. 218.
[36] Gh. Zbuchea, *Românii din Peninsula Balcanică şi tratatul de pace de la Bucureşti din anul 1913*, în „Caleidoscop aromân", Bucureşti, 1998, p. 305.
[37] Radu Tudorancea, *op. cit*., p. 218.
[38] Gh. Zbuchea, *Românii din Peninsula Balcanică*..., p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi de către Societatea de Cultură Macedo-Română şi diverse persoane particulare, însă contribuţiile erau insuficiente în comparaţie cu valoarea pagubelor[39]. Astfel G.C. Ionescu, consulul României la Bitolia, a estimat, numai pentru vilaetul Monastir, pagube de 156.696 lei, în timp ce la sfârşitul anului 1912 Parlamentul României aloca un fond special de 100.000 lei pentru ajutorarea păgubiţilor[40]. Tot la nivel oficial s-a constituit şi o comisie formată din M. Burghele, George Murnu şi Iuliu Valaori, care i-au împărţit pe cei păgubiţi în trei categorii: cei care şi-au pierdut casa sau prăvălia, cei cărora li s-a prădat avutul şi cei care au pierdut diverse bunuri. Şi cum mulţi dintre aromâni s-au refugiat în România, la Bucureşti a luat fiinţă un „Comitet al aromânilor", care îşi desfăşura activitatea cu sprijinul autorităţilor şi al Societăţii de Cultură Macedo-Română[41]. În acest sens, în ianuarie 1913, Ministrul de Interne a alocat 5.300 de lei lunar pentru aromânii veniţi în ţară[42], intenţie binevenită, care oferă o altă dovadă a interesului autorităţilor române faţă de soarta acestei etnii. Pentru a aprecia, însă, în mod exact, valoarea ajutoarelor oferite de guvernul Maiorescu ar fi trebuit să avem date concrete despre numărul aromânilor veniţi în România. Din cercetările făcute până acum nu am întâlnit referinţe despre această situaţie, astfel încât raportul exact între nevoile aromânilor şi fondurile destinate lor de guvernul român este dificil de stabilit. Chiar şi fără acestea, nu este greu să realizăm că acţiunile oficialităţilor de la Bucureşti nu s-au ridicat nici la înălţimea aşteptărilor populaţiei aromâneşti, nici nu au satisfăcut necesităţile materiale ale etniei. Această stare de fapt, marcată de nemulţumire şi tensiune a generat reacţia extremă a unui membru al comunităţii aromâne, un tânăr de 23 de ani, numit Hânciu Năstase, care a tras un foc de revolver asupra lui Take Ionescu, în timp ce omul politic român se pregătea să răspundă la o interpelare în Camera Deputaţilor[43]. Actul comis de aromân a fost singular şi nu avem informaţii că Hânciu Năstase ar fi făcut parte din vreo organizaţie care să fi pus la cale atentatul. De altfel, el a susţinut că nu a vrut să omoare pe nimeni, limitându-se să tragă un singur foc[44], ci doar să atragă atenţia asupra problemei macedonene, strigând în Parlament „Să se audă şi glasul macedonenilor"[45]. Pentru a limita posibilele efecte ale acestui atentat, care ar fi putut descătuşa nemulţumirile aromânilor refugiaţi în România, autorităţile de la Bucureşti l-au achitat pe Hânciu Năstase, dând astfel un semnal de conciliere populaţiei aromâneşti.

La fel de dificilă era poziţia României şi pe plan extern, deoarece trebuia să urmărească atât îndeplinirea obiectivelor sale politico-strategice şi naţionale, cât şi menajarea susceptibilităţilor şi orgoliilor puterilor europene şi a vecinilor balcanici. Raportându-ne strict la acţiunile diplomaţiei de la Bucureşti pentru rezolvarea problemelor comunităţii aromâne[46], nu putem să nu începem de la „momentul" conferinţei de la Londra, a cărui analiză ne oferă o perspectivă mai largă asupra preliminariilor tratatului de la Bucureşti şi asupra originii soluţiilor adoptate cu ocazia încheierii actului din capitala română. Lucrările conferinţei au fost deschise la 3/16 dec. 1912, în St.

[39] Gh. Zbuchea, *O istorie…*, 105.
[40] *Ibidem*, p. 106.
[41] *Ibidem*.
[42] *Ibidem*.
[43] „Adevărul", XXVI, 8464, 6 apr. 1913, p. 3.
[44] *Ibidem*, XXVI, 8465, 7 apr. 1913, p. 1.
[45] *Ibidem*, XXVI, 8464, 6 apr. 1913, p. 2.
[46] Nu ne propunem să analizăm întreg spectrul de probleme care au apărut în timpul războaielor balcanice şi a tratativelor de pace, ci doar modalitatea de a rezolva situaţia comunităţii aromâneşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

James Palace, de ministrul de externe englez, Sir E. Grey, care a şi prezidat întrunirea internațională în urma propunerii făcută de Danev[47].

Încă din 15/28 decembrie 1912, trimisul român în capitala britanică, N. Mişu, a primit instrucțiuni clare cu privire la poziția pe care trebuia să o adopte față de „chestiunea aromână". Lui i s-a transmis ca, în cazul participării la conferință, să apere „înainte de toate interesele aromânilor. În acest sens, poate fi vorba de o Macedonie sau o Albanie autonomă, eventual o Macedonie cât mai mare. Statele balcanice şi îndeosebi Grecia să respecte şcoalele şi bisericile aromânilor şi să nu se opună înființării unui Episcopat al lor"[48]. Această poziție a fost reiterată în nota trimisă lui Mişu, la 9/22 martie 1913, prin care guvernul de la Bucureşti preciza că susținea soluționarea chestiunii aromâne prin anexarea Pindului la Albania[49]. Acest punct de vedere a fost prezentat de ministrul român la 13/26 martie 1913, în fața Marilor Puteri, după ce România obținuse acest drept la solicitarea Austro-Ungariei[50]. Specificarea expresă a preocupării prioritare pentru destinul aromânilor a fost, de altfel, reluată sub forma: „interesului pentru soarta viitoare a românilor din Turcia"[51] şi într-o circulară remisă de Maiorescu guvernelor celor şase Mari Puteri. Indicațiile premierului român sunt deosebit de interesante, deoarece situează problema aromânească înaintea altor probleme mult mai des invocate de istoriografia română. Motivațiile acestei intenții de politică externă sunt, însă, dificil de analizat, dacă avem în vedere inconsecvența şi reținerea manifestată față de destinul comunității la începutul războiului şi față de soluția la care au ajuns factorii responsabili de la Bucureşti. O parte a răspunsului la această dilemă îl găsim tot în indicațiile date de Maiorescu. El era adeptul integrării aromânilor într-un singur stat, fie Macedonia, fie Albania, pentru a controla mai eficient respectarea drepturilor acestei etnii. Acestui obiectiv i se adăuga, cu siguranță, un altul, neexprimat direct, dar subînțeles din corelarea declarației redată mai sus cu alte luări de poziții pe aceeaşi temă. Este vorba despre mult invocatul echilibru de forțe în Peninsulă, care devenise pentru România principalul obiectiv de politică externă. Acest echilibru nu însemna atât menținerea *statu-quo*-ului sub forma păstrării limitelor Imperiului Otoman la stadiul anului 1912, cât mai ales prevenirea unor anexiuni prin care statele balcanice şi-ar fi mărit excesiv teritoriul. Principala vizată era Bulgaria, a cărei expansiune era privită ca o amenințare directă la adresa siguranței frontierelor româneşti. În aceste condiții, liderii de la Bucureşti preferau fie formarea unei Macedonii autonome, fie crearea Albaniei independente, care ar fi înglobat teritorii râvnite atât de bulgari, cât şi de greci şi sârbi. Autoritățile române au susținut această idee cu multă consecvență, chiar şi atunci când Marile Puteri, prin intermediul Franței, Angliei şi Rusiei au propus guvernului Maiorescu să încorporeze zona de maximă

[47] Georgi Marcov, *The Bulgarian delegation at the London peace conference (December 1912-May 1913*), în „Bulgarian Historical Review", 3, Sofia, 1984, p. 32.

[48] Titu Maiorescu către N. Mişu, Bucureşti, 15/28 dec. 1912, în *Documente diplomatice*..., p. 14.

[49] Nicolae Şerban Tanaşoca, *Chestiunea aromânească între diplomație şi utopie*, în *Perenitatea vlahilor în Balcani. Selecție de comunicări de la edițiile I-IX, anii 1995-2003*, coord. Aurel Papori, Constanța, 2003, p. 53.

[50] Jipa Rotaru, *Războaiele balcanice şi situația aromânilor*, în *Perenitatea vlahilor în Balcani*, Constanța, 1996, p. 121; Conform informațiilor deținute de Maiorescu, Thurn i-a declarat lui Sazonov că Austria nu va participa la conferința ambasadorilor decât dacă nu se va desfăşura la Paris şi dacă participa şi România. Vezi Alexandru Marghiloman, *Note politice 1897-1924*, s.l., 1927, p. 133.

[51] Memoriul guvernului român asupra diferendului româno-bulgar (Remis confidențial guvernelor celor şase mari puteri şi reprezentanților lor la Bucureşti, Londra şi S. Petersburg), Bucureşti, 15/28 feb. 1913, în *Documente diplomatice*..., p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

densitate a aromânilor statului grec, care oferise deja garanții acestei comunități. Maiorescu a exclus categoric această variantă, declarând că: „Încorporarea la Albania este cea mai bună garanție pentru macedo-români, dacă constituirea unei Macedonii autonome este imposibilă“[52]. Această problemă, a destinului etniei aromâne şi a poziției României față de conflictul balcanic, a făcut şi obiectul unei întruniri între liderii Partidului Conservator, la 19 decembrie 1912, la care au participat Maiorescu, N. Filipescu, Mihai Cantacuzino, Th. Rosetti, J. Lahovary, Greceanu, B. Şt. Delavrancea, Vlădescu, Pangratti, V. Arion, Nenițescu şi Marghiloman[53]. Vlădescu a pledat pentru interesele româneşti în sudul Peninsulei Balcanice, care cereau încadrarea în noua Albanie a teritoriilor locuite de aromâni, în timp ce eventuala mobilizare a României împărțea grupul în două tabere, ce aduceau argumente pro şi contra[54]. Crearea Albaniei reprezenta pentru România una dintre garanțiile echilibrului în Peninsulă, în condițiile în care ea urma să beneficieze şi de o atenție specială din partea Marilor Puteri. Cunoscând aceste detalii şi evoluția ulterioară a problemei, opinăm că, deşi menționată prima pe lista priorităților diplomatice ale României, situația aromânilor era subsidiară strategiei geopolitice a cabinetului Maiorescu şi era folosită, în parte, ca element de propagandă.

Interesantă a fost şi poziția Bulgariei față de comunitatea aromână, mai ales că obiectivele sale de ordin teritorial se intersectau cu cele româneşti, iar situația românilor de la Pind putea fi folosită ca monedă de schimb în perspectiva unor eventuale probleme la frontiera comună. Această oportunitate a fost folosită de oficialitățile bulgare, care prin ministrul Danev au făcut o propunere tentantă autorităților române. Danev a dat asigurări, în timpul unei vizite în România, că Bulgaria va respecta libertatea de funcționare a şcolilor şi bisericilor aromâneşti şi va admite înființarea unui Episcopat aromân în Macedonia[55]. Angajamentele luate de Danev reprezinta un pas important pentru reglementarea situației etniei aromâne, dar considerăm că trebuie să le privim ca pe un mijloc de a capta bunăvoința părții române şi de a se asigura, pe de o parte, de neintervenția ei în războaiele balcanice şi, pe de altă parte, de flexibilitate în negocierile ulterioare. Diplomația de la Sofia a fost conştientă de acest aspect, mai ales că una din aliatele României, Italia, făcea demersuri în capitala bulgară pentru a veni în întâmpinarea intereselor naționale româneşti[56]. Cabinetul italian sprijinea demersurile Bucureştiului pentru protejarea drepturilor populației aromâneşti, nu atât din spirit de solidaritate cu aliata ei, ci din calcule geopolitice precise. Înglobarea într-un singur stat a românilor balcanici, de preferat în granițele unei Albanii independente, însemna câştigarea României de partea unui proiect politic a cărui finalitate avea să fie deopotrivă favorabil Bucureştiului şi Romei. România reuşea să mențină echilibrul în Balcani, prin împiedicarea extinderii teritoriale a Bulgariei şi Greciei, iar Italia putea spera la controlul asupra statului albanez şi implicit asupra țărmului estic al Adriaticii. Acest proiect a fost susținut şi de Austro-Ungaria, a cărei ingerință în afacerile balcanice a determinat, într-o măsură apreciabilă, atât poziția României, cât şi a Bulgariei[57].

De altfel, soluționarea problemei aromâne nu a creat dificultăți în negocierile bipartite, deoarece Sofia, aşa după cum am constatat, s-a arătat dispusă încă de la

[52] Nicolae Şerban Tanaşoca, *op. cit.*, p. 54.
[53] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 136.
[54] *Ibidem*.
[55] Titu Maiorescu către N. Mişu, Bucureşti, 15/28 dec. 1912, în *Documente diplomatice*..., p. 14.
[56] Raportat M.S. Regelui de Titu Maiorescu, Bucureşti, 23 dec./5 ian. 1913, în *ibidem*, p. 19.
[57] Considerăm că susținerea internațională a „proiectului albanez“ a determinat într-o măsură însemnată România să renunțe la ideea Macedoniei autonome.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

început să dea satisfacție Bucureştiului. În protocolul semnat la Londra, în ianuarie 1913, se prevedea, chiar de la început, că Bulgaria recunoştea autonomia şcolilor şi bisericilor aromânilor din acea parte a Macedoniei care urma să intre în componența statului bulgar şi permitea crearea unui episcopat, oferind posibilitatea guvernului român de a subvenționa instituțiile culturale[58]. Trebuie să observăm că soluția găsită de cele două părți are o dublă semnificație. Pe de o parte, statul român a obținut satisfacție în ceea ce priveşte respectarea drepturilor culturale ale aromânilor, ba chiar i s-a permis intervenția pentru subvenționarea şi controlul şcolilor şi bisericilor. Pe de altă parte, diplomația de la Bucureşti admitea ca o parte a Macedoniei să intre în componența Bulgariei, ceea ce însemna o ajustare semnificativă a programului de politică externă, a cărui obiectiv viza inițial o Macedonie autonomă sau o Albanie Mare. Această schimbare de poziție era văzută ca o soluție de compromis, guvernul Maiorescu continuând să spere că „proiectul albanez" va avea sorți de izbândă. Faptul reiese în mod evident din scrisoarea pe care premierul român a trimis-o ministrului de externe britanic, în martie 1913, în care preciza că: „Guvernul român vede cu satisfacție crearea unui stat Albanez independent, cu atât mai mult cu cât speră ca, prin măsurile pe care le vor lua Marile Puteri, individualitatea numeroşilor români care vor fi încorporați va fi respectată […] România este de părere că individualitatea lor națională va fi mai bine conservată într-un stat albanez independent sub controlul şi garanția Marilor Puteri"[59].

Cum se raportau, însă, aceste obiective de politică externă la proiectele liderilor comunității aromâne? Exista o compatibilitate între dorințele lor şi programul urmărit de guvernul României? Iată nişte întrebări ale căror răspunsuri pot completa imaginea asupra complexității „chestiunii aromâne" şi asupra eficienței şi reprezentativității demersurilor diplomației de la Bucureşti. Cel mai semnificativ punct de reper, în acest caz, este turneul diplomatic în principalele capitale europene făcut de o delegație a Societății de Cultură Macedo-Română, în perioada februarie-aprilie 1913. Fără a angaja răspunderea guvernului român, Nicolae Papahagi, George Murnu şi Iuliu Valaori, ultimii doi fiind membri ai comisiei specializate pentru supravegherea bunei funcționări a şcolilor româneşti din Balcani, din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice şi al Cultelor, au promovat interesele macedo-românilor în fața Marilor Cabinete. Revendicarea principală era organizarea Macedoniei ca un stat autonom, neutru, de tip cantonal, în cadrul căruia toate naționalitățile să se bucure de drepturi egale[60], sub deviza „Macedonia macedonenilor". Conştientă de dificultățile pe care avea să le întâmpine un astfel de proiect, delegația pregătise şi o variantă de rezervă, agreată şi de România, aceea a creării unui stat albano-românesc, în care teritoriile aromânilor să fie autonome. Prima capitală vizitată a fost Budapesta, între 9/22 şi 13/26 feb. 1913, unde cei trei aromâni, sprijiniți de reprezentanții diplomatici ai României, au fost primiți de G. Lukacs, premierul guvernului maghiar, şi contele Tisza, preşedintele Camerei, care le-au dat asigurări de sprijin[61]. A doua etapă s-a consumat la Viena, între 13/26 feb. – 20 feb./5 martie 1913, unde ministrul român Edgar Mavrocordat a intermediat discuțiile cu baronul C. Macchio, şef de secție în ministerul de externe. Din discuțiile oficiale a

[58] N. Mişu către Titu Maiorescu, Londra, 16/29 ian. 1913, în *Documente diplomatice…,* p. 44.

[59] Promemoria remis la Foreign Office în urma cererii lui Sir E. Grey, Londra, 14/27 martie 1913, în *ibidem*, p. 92.

[60] Nicolae Şerban Tanaşoca, *Realism şi idealism în „chestiunea aromânească". Un episod diplomatic din viața lui George Murnu în lumina corespondenței sale inedite (1913)*, în RI, serie nouă, tom VIII, nr. 11-12, 1997, p. 772.

[61] *Ibidem*, p. 724.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reieşit sprijinul şi interesul pe care cabinetul austriac îl acordă problemelor aromâneşti, lăsând să se înţeleagă că priveşte cu interes ideea „Macedonia macedonenilor". Cu această ocazie, a vizitei în capitala imperială a delegaţiei condusă de G. Murnu, societatea „România Jună" a studenţilor din Viena a organizat o recepţie, la care a fost invitat şi romanistul Wilhelm Mezer Lubke[62].

A treia capitală vizitată a fost Parisul, între 21 feb./6 martie – 1/14 martie 1913. Cu sprijinul lui Al. Em. Lahovary, fost ministru la Constantinopol şi deci bun cunoscător al problemei, delegaţia aromână s-a întâlnit cu Jonnart, ministrul de externe al Franţei, care a promis sprijinul şi a dat asigurări că va furniza instrucţiuni corespunzătoare lui Paul Cambon, ambasadorul francez la Londra[63]. În cea de-a patra etapă, delegaţia a ajuns în capitala Marii Britanii, unde, cu ajutorul lui N. Mişu, s-a întâlnit cu ambasadorii puterilor reunite în conferinţă. Cei trei reprezentanţi ai intereselor aromâneşti au fost primiţi şi de Sir E. Grey, care şi-a exprimat simpatia pentru cauza lor. În pofida acestor declaraţii, membrii delegaţiei au fost mai curând dezamăgiţi de rezultatele întâlnirilor de la Londra. Ei şi-au dat seama de limitele capacităţii lor de a influenţa deciziile la nivel înalt, pentru G. Murnu devenind din ce în ce mai limpede că autonomia Macedoniei se transforma într-o cauză pierdută[64]. Mai mult, ambasadorii au sugerat delegaţilor să încredinţeze guvernului român reprezentarea intereselor lor, ceea ce constituia o altă lovitură, în măsura în care G. Murnu îşi exprimase nemulţumirea faţă de fermitatea acţiunilor guvernului de la Bucureşti.

În a cincea etapă, delegaţia aromână, ajutată de Al. Beldiman, reprezentantul României, a ajuns la Berlin şi s-a întâlnit pe 13 martie/1 apr. 1913 cu von Jagow, secretar de stat în Ministerul de Externe, pentru ca, după câteva zile, să fie la Roma, unde, asistaţi de ministrul României, C. Diamandi, aromânii au fost primiţi de principele Scalea, subsecretar de stat la Ministerul de Externe şi de San Giuliano, ministru de externe[65]. Murnu, Valaori şi Papahagi au lăsat, de altfel, în capitala italiană un memoriu, în care precizau că soluţia optimă a „chestiunii aromâne" ar fi fost crearea unei Macedonii autonome sau a unui canton românesc, alipit Albaniei[66]. Acest demers nu a fost făcut întâmplător la Roma. Delegaţia aromână cunoştea interesele Italiei în Balcani şi faptul că diplomaţia italiană milita pentru înfiinţarea unui stat albanez, care să asigure echilibrul în Peninsulă, în sensul menţinerii sub control a tendinţelor expansioniste ale Bulgariei şi Greciei şi a controlului ţărmului Adriaticii.

Rezultatele acestui turneu european nu au fost, însă, pe măsura aşteptărilor, asigurările primite din partea marilor cabinete neavând vreo finalitate concretă. Ba mai mult, lipsa de reacţie a puterilor a fost pusă pe seama dezinteresului manifestat de România faţă de problemele comunităţii aromâneşti. Într-un articol publicat în februarie 1913, George Murnu scria: „Se pare că, din împrejurări ce nu suntem încă în măsură a le cunoaşte, cei din Bucureşti, preocupaţi mai mult de rectificarea hotarelor ţării din sudul Dobrogei şi nevrând să treacă drept stat balcanic, au găsit inoportună intervenţia pentru aromâni în înţelesul cerut de întreaga opinie publică românească şi s-au mărginit a cere pentru ei unele concesiuni culturale, care însă, avându-se în vedere trecutul acestor state şi cu deosebire şovinismul bolnav şi intransigent al tuturor, nu ar putea fi decât o slabă

[62] *Ibidem*.
[63] *Ibidem*, p. 726.
[64] *Ibidem*, p. 729.
[65] *Ibidem*, p. 730.
[66] *Ibidem*, p. 731.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chezăşie pentru viitorul național al aromânilor“[67]. Aceste idei au fost reluate de acelaşi Murnu într-o scrisoare trimisă fratelui său, la 14/24 aprilie 1913: „Ideea noastră de a se crea o Macedonie autonomă e irealizabilă: nicăieri în cercurile politice europene n-a găsit ecou […] De vină sunt cei de la Bucureşti, care n-au ştiut a pune chestia la vreme. Vinovăția lor o ştie azi şi o recunoaşte oricine. Că România a suferit o înfrângere din cele mai jalnice nu încape îndoială. Nu numai că a părăsit în mod laş elementul macedo-român, pe care l-a legănat ani îndelungați cu speranțe, ci a pierdut interese mari, naționale…“[68] Acuzațiile sunt grave, mai ales că vin din partea unui reprezentant de seamă al aromânilor, ce făcea parte atât din structurile de conducere ale Societății de Cultură Macedo-Română, cât şi din personalul Ministerului de Externe român. Aceste aprecieri critice erau, de altfel, într-o bună măsură fondate, însă trebuie să ținem seama şi de contextul în care s-au produs. Nemulțumirea generată de nerealizarea obiectivelor propuse era firească, mai ales că aceste neîmpliniri erau şi rezultatul unei reacții destul de târzii şi lipsite de multe ori de coerență şi fermitate din partea autorităților de la Bucureşti. Nu trebuie, însă, trecut cu vederea sprijinul primit de membrii delegației din partea miniştrilor români în capitalele vizitate, care au facilitat contactul cu oficialitățile din statele respective şi nici ajutorul financiar, în valoare de 12.000 lei primit de dr. Leonte, preşedintele Societății de Cultură Macedo-Română din partea guvernului, pentru susținerea deplasării delegației aromâneşti[69]. Cauza divergențelor dintre oficialii de la Bucureşti şi liderii aromânilor trebuie căutată în diferența de perspectivă asupra rezolvării problemelor comunității româneşti sud-dunărene. Guvernul condus de Titu Maiorescu a preferat să susțină proiectul formării unei Albanii independente, în care să intre şi teritoriile locuite de aromâni, în timp ce reprezentanții acestei comunități militau pentru formarea statului macedonean.

Treptat, însă, autoritățile române au abandonat, cel puțin temporar, ideea creării unui stat albanez, ale cărui granițe să cuprindă şi teritoriile aromâneşti. Diplomația de la Bucureşti s-a concentrat asupra negocierilor cu statele balcanice, în vederea obținerii de garanții pentru populația românească, în condițiile în care zonele locuite de ea urmau să fie împărțite între Serbia, Bulgaria şi Grecia. Această schimbare de perspectivă în politica externă românească ține, în viziunea noastră, de contextul regional şi european, din primăvara anului 1913. Statele balcanice obținuseră victorii importante împotriva Turciei şi negociau împărțirea teritoriilor cucerite, iar Marile Puteri erau, ca de obicei, divizate: Rusia se declara împotriva creării unei Albanii Mari independente, iar Italia şi Austro-Ungaria, principalele artizane ale acestui proiect, nu reuşiseră la acel moment să convingă Londra, Parisul şi Berlinul de necesitatea punerii lui în practică. România, ca stat ce nu participase la războiul balcanic şi deci nu avea posibilitatea de a-şi impune punctul de vedere, a preferat să se reorienteze şi să accepte ideea negocierilor cu Sofia mai întâi şi apoi cu Atena şi Belgradul, pentru a obține cât mai multe concesii în beneficiul aromânilor. Această schimbare de atitudine a fost bine surprinsă şi argumentată de Take Ionescu într-o intervenție în Senat, în mai 1913. El declara că: „Să nu ne facem iluzii. Autonomia Macedoniei chiar dacă se va face acum e un lucru tranzitoriu, căci în această Macedonie vor fi aceleaşi lupte între neamuri, care astăzi sunt între cele trei regate, care le reprezintă. Oricine înțelege însă că autonomia Macedoniei nu o

[67] G. Murnu, *Aromânii în primejdie*, în „Luceafărul. Revistă pentru literatură, artă şi ştiință“, an. XII, nr. 3, Sibiu, 1 feb. 1913, p. 88.

[68] Nicolae Şerban Tanaşoca, *Realism şi idealism…*, p. 733.

[69] Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, vol. edit. de Stelian Neagoe, București, Ed. Machiavelli, 1995, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puteau impune decât luând parte la război alături de aliaţi şi aţi văzut că lucrul a fost imposibil. Rămâne a treia formulă: autonomia şcolară şi bisericească cu episcopat şi, ceea ce e câştigul cel mai important, dreptul ca stat de a subvenţiona şcolile şi bisericile supuşilor altor state“[70].

De altfel, soluţia prezentată de Take Ionescu fusese deja pusă în aplicare de guvernul român. Încă din timpul tratativelor de la Londra, N. Mişu reprezentantul României a acceptat propunerea delegaţiei bulgare de a recunoaşte drepturile aromânilor la utilizarea limbii române în şcoli şi biserici, la un episcop român şi la subvenţii din partea Bucureştiului pentru sprijinirea mişcării culturale de la sud de Dunăre. Aceste prevederi, propuse de Danev încă din noiembrie 1912, cu ocazia vizitei sale în capitala română, şi-au găsit locul în acordul româno-bulgar, din aprilie 1913. În articolul 6 al protocolului semnat atunci la Sankt Petersburg se stipula, pe lângă prevederile referitoare la soluţionarea problemei Silistrei şi faptul că reuniunea diplomatică „ia act de declaraţiile Bulgariei din protocolul de la Londra, prin care se asigura cuţovlahilor autonomia şcolară şi bisericească, cu dreptul României de a subvenţiona bisericile şi şcolile, întrucât acestea vor fi frecventate de români“[71].

Poziţia României era, deci, în ajunul celui de-al doilea război balcanic, destul de bine conturată, fiind determinată de contextul regional şi european existent în primăvara anului 1913. Ambasadorul Franţei la Bucureşti, Blondel, scria în acest sens ministrului de externe Pichon că după discuţiile avute cu Maiorescu impresia lui era că Bucureştiul îşi va menţine libertatea de acţiune în cazul unui conflict sârbo-bulgar[72]. Atitudinea României se găsea, astfel, într-o iremediabilă opoziţie faţă de politica Austro-Ungariei, care încerca să determine guvernul român să sprijine acţiunile cabinetului de la Sofia[73]. De altfel, într-o discuţie avută cu Carol, reprezentantul Vienei la Bucureşti, prinţul de Furstenburg şi-a exprimat regretul că, după atâţia ani, cele două state se „separă în chestiunea balcanică“[74], după ce, doar cu câteva luni în urmă (în noiembrie 1912), Berchtold îşi exprima încrederea în parteneriatul cu România, declarând în faţa delegaţiei maghiare că „atitudinea pasivă şi moderată a României, cu care suntem uniţi prin legături de prietenie nu a fost lipsită de importanţă pentru evenimentele ce au urmat şi sperăm că interesele ei considerabile vor găsi consideraţia pe care o merită“[75]. Răspunsul regelui român nu a făcut decât să puncteze motivele detaşării de politica Austro-Ungariei şi să traseze o linie de politică externă ce avea să fie urmată în decursul verii lui 1913. El spunea că: „Evenimentele sunt de aşa natură încât trebuie să ne gândim un pic la noi înşine. Găsiţi o soluţie la dificultăţile actuale care nu pun interesele României în opoziţie cu cele ale voastre. Trebuie să vă gândiţi că dacă mai consimţim extinderea Bulgariei fără să avem garanţia contra ambiţiilor sale vom comite o greşeală foarte gravă“[76]. Această poziţie a fost reluată de un om politic român, care şi-a păstrat anonimatul şi care declara pentru ziarul „Adevărul“ că: „Politica noastră este tot mai

[70] „Universul“, XXXI, nr. 134, 18 mai 1913, p. 1.

[71] *Ibidem*, XXXI, nr. 142, 16 mai 1913, p. 1.

[72] Blondel către Picon, Bucureşti, 8 iunie 1913, în *Documents Diplomatiques Français* (în continuare *Documents*...), 1871-1914, 3 serie, 1911-1914, tome II, Paris, Imprimerie Nationale, 1935, p. 60.

[73] Neînţelegile provocate de susţinerea politică şi militară a Bulgariei au determinat, de altfel, şi răcirea relaţiilor româno-austro-ungare, relaţii care, la începutul războaielor balcanice, nu erau atât de încordate, aşa după cum am demonstrat în prima parte a textului nostru.

[74] Blondel către Picon, Bucureşti, 8 iunie 1913, în *Documents*..., p. 60.

[75] D. Iancovici, *La crise balkanique (1912-1913)*, Paris, 1916, p. VII.

[76] Blondel către Picon, Bucureşti, 8 iunie 1913, în *Documents*..., p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferită de Austria. Ea nu vrea o Serbie Mare, noi nu vrem o Bulgarie Mare“[77]. Poziția fermă a României în vara lui 1913 în disputa cu Viena s-a datorat, însă, şi ca urmare a atitudinii îngăduitoare a Rusiei şi a susținerii tacite a Germaniei[78], care se distanțase, într-o oarecare măsură, în chestiunea balcanică, de punctul de vedere austriac.

În aceste condiții, participarea României la cel de-al doilea război balcanic şi formula de organizare a păcii nu ne surprind. Din declarațiile oficiale, dar şi din logica evoluției obiectivelor de politică externă, reiese că motivul principal al implicării Bucureştiului în evenimentele balcanice a fost menținerea echilibrului în Peninsulă. Încă din 11 ianuarie 1913, Marghiloman a propus regelui, în cadrul unei întâlniri particulare, ca România să ceară Bulgariei cel puțin Silistra, iar în caz de amânare a răspunsului favorabil, să se procedeze la o demonstrație militară. Carol a replicat atunci că războiul ar fi fost în acel moment „cea mai mare nebunie“[79], mai ales că Marile Puteri nu doreau o extindere a conflictului din Balcani. De altfel, Rusia, în încercarea de a atrage România de partea sa şi de a-şi crea un avantaj evident în fața Austro-Ungariei, i-a propus lui Carol, la începutul lui 1913, prin intermediul Marelui Duce Nicolae, constituirea unei Confederații balcanice. Interesant este faptul că regele a acceptat ideea, cu condiția să conducă această confederație, ceea ce demonstrează o dată în plus primatul intereselor geopolitice în fața celor naționale, în decizia implicării statului român în conflictul balcanic. Menținerea echilibrului în Peninsulă sau o eventuală supremație a României ar fi atras şi un beneficiu de ordin național, Bucureştiul având posibilitatea de a supraveghea mai atent situația aromânilor, din postura de factor de decizie şi de garant al păcii şi ordinii în sud-estul Europei. În mod evident, în viziunea noastră, acest din urmă punct nu era decât un obiectiv secundar, folosit ca mijloc de intervenție în Balcani şi ca o redutabilă armă propagandistică în disputa cu statele din zonă. Ipoteza este confirmată de o declarație a unui oficial român, care preciza pentru ziarul „Adevărul“ că: „România nu face un război de cucerire în sud, ci unul de apărare. Două sunt necesitățile acestei apărări: o serioasă frontieră strategică, devenită cu atât mai urgentă cu cât bulgarii au arătat în luptele cu aliații lor la ce te poți aştepta de la dânşii şi o anume împărțire a teritoriilor balcanice, aşa ca Bulgaria să nu aibă hegemonia, iar echilibrul între puterile diferitelor state să ne fie favorabil nouă“[80]. Această declarație este susținută şi de documente oficiale, care pretindeau că intervenția României în cel de-al doilea război balcanic s-a datorat intenției de a „asigura Dobrogei o frontieră, adică Turtucaia-Dobrigi-Balcic“, „de a participa la tratatul ce va regula teritoriile cucerite de turci“ şi „ca o datorie de a participa la reglarea definitivă a unei chestiuni care prea mult timp a amenințat şi pe urmă a tulburat pacea generală“[81].

Această opinie a noastră este întărită de maniera în care au primit rezolvare problemele comunității aromâneşti în timpul conferinței de pace şi a tratatului de la București. Victoria armatelor române şi situația politică din zonă, coroborate cu jocul intereselor Marilor Puteri au făcut din capitala României locul de desfăşurare al tratativelor de pace, în iulie-august 1913. La aceste tratative au luat parte reprezentanții Serbiei conduşi de premierul Pasici, cei ai Muntenegrului, în frunte cu Vukotici, cei ai

[77] „Adevărul“, XXVI, nr. 8536, 19 iunie 1913, p. 1.

[78] Claudiu Lucian Topor, *Pacea de la Bucureşti (1913) şi relațiile României cu Puterile Centrale*, în AIIX, XLII, 2005, p. 350.

[79] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 141.

[80] „Adevărul“, XXVI, nr. 8551, 4 iulie 1913, p. 1.

[81] Daniela Buşă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin şi primul război mondial (1878-1914)*, Bucureşti, 2003, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Greciei, în frunte cu Venizelos, cei ai Bulgariei, conduşi de Toncev şi cei ai României, care îl aveau ca şef de delegaţie pe Titu Maiorescu, desemnat şi preşedinte al conferinţei[82]. Componenţa delegaţiei române a fost stabilită în urma consultărilor între premier şi rege, Carol dorind să fie chemaţi la tratative şi reprezentanţi ai PNL. Cererea de participare la delegaţie i-a fost adresată lui Emil Costinescu, dar după consultările avute cu Ionel Brătianu (şeful partidului) el a refuzat oferta[83]. În cele din urmă, alături de Maiorescu au fost desemnaţi Take Ionescu, Al. Marghiloman, D.C. Dissescu, generalul Coandă şi colonelul Cristescu. Conferinţa, începută pe 19 august 1913, s-a desfăşurat, la propunerea premierului român, ca un şir de şedinţe separate: româno-bulgară, sârbo-bulgară şi greco-bulgară, rezultatele negocierilor urmând a fi prezentate zilnic, în plen. Seria tratativelor a debutat cu discuţiile româno-bulgare, pe a căror ordine de zi se înscriau două puncte: problema frontierei şi problema aromânilor. Această din urmă „chestiune", tratată în şedinţa din 22 iulie 1913, nu a generat dificultăţi, deoarece soluţia fusese oferită încă din aprilie, în cadrul conferinţei de la Sankt Petersburg. Delegaţii României şi Bulgariei nu au făcut altceva decât să reînnoiască angajamentul luat în capitala rusă, conform căruia statul bulgar acorda drepturi culturale aromânilor, iar statul român dădea subvenţii şcolilor şi bisericilor aromâneşti, controlând totodată gestionarea fondurilor şi activităţilor organizate de comunitate[84]. Acestea au fost, de altfel, singurele discuţii purtate de România cu statele balcanice, în cadrul conferinţei de la Bucureşti pe tema situaţiei aromânilor în noua configuraţie politică din Peninsulă. „Chestiunea aromână", atât de invocată în discursurile oamenilor politici de la Bucureşti, nu şi-a găsit loc pe agenda discuţiilor prilejuite de conferinţă, decât într-un mod cu totul secundar. Nici în cazul actului final al conferinţei lucrurile nu s-au prezentat mai bine. Tratatul de la Bucureşti nu conţine nici o prevedere referitoare la comunitatea aromână, deşi unul dintre motivele invocate de autorităţile române pentru implicarea în afacerile balcanice era tocmai rezolvarea situaţiei culturale şi politice a acestei etnii.

România nu a profitat de postura în care se afla în acel moment, de stat învingător, de mediator şi de organizator al tratativelor de pace pentru a impune şi în cadrul tratatului prevederi care să reglementeze statutul şi drepturile comunităţii aromâne. Aceste aspecte şi-au găsit locul doar într-o serie de scrisori oficiale trimise de premierii Bulgariei, Serbiei şi Greciei lui Titu Maiorescu pe 22, 23 şi 25 iulie 1913. Telegramele precizau că guvernele celor trei state acordau autonomia şcolilor şi bisericilor cuţo-vlahilor, permiteau crearea unui episcopat al aromânilor şi ofereau posibilitatea autorităţilor de la Bucureşti să subvenţioneze, sub supravegherea cabinetelor „gazdă", instituţiile culturale ale comunităţii aromâne[85]. De altfel, la această soluţie au ajuns şi

[82] Despre problema stabilirii locului conferinţei şi a principalelor teme de dezbatere vezi Claudiu Lucian Topor, *op. cit.*

[83] „Adevărul", XXVI, nr. 8556, 18 iulie 1913, p. 1.

[84] *Ibidem*, XXVI, nr. 8569, 22 iulie 1913, p. 2.

[85] „Conform declaraţiei pe care Bulgaria a făcut-o în Protocolul semnat la Londra în 13/29 ianuarie 1913 şi la articolul 6 din Protocolul de la Petersburg, din 26 aprilie/9 mai al aceluiaşi an, Bulgaria consimte să dea autonomia şcolilor şi bisericilor cuţo-vlahilor găsindu-se în viitoarele posesiuni bulgare şi permiţând crearea unui episcopat pentru aceşti cuţo-vlahi, cu facultatea pentru guvernul român să subvenţioneze sub supravegherea guvernului bulgar sus-zisele instituţiuni prezente şi viitoare" (Toncev către Maiorescu, Bucureşti, 22 iulie 1913, în *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, coord. Stelian Brezeanu Bucureşti, 1997, p. 238.); „Grecia consimte să dea autonomia şcolilor şi bisericilor cuţo-vlahilor aflători în viitoarele posesiuni greceşti şi permiţând crearea unui episcopat pentru aceşti cuţo-vlahi, cu facultatea guvernului roman să subvenţioneze, sub supravegherea guvernului elenic sus-zisele instituţiuni culturale prezente şi viitoare"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Marele Puteri, în cadrul conferinței de la Londra, însă nu putem stabili o legătură directă între deciziile luate în capitala engleză şi acțiunea guvernului român. România a cunoscut, cu siguranță, intențiile cabinetelor europene, dar considerăm că decizia luată, de a reglementa problema aromânilor printr-un schimb de scrisori a fost anterioară şedinței de la începutul lunii august a ambasadorilor reuniți la Londra. În acea şedință, Austro-Ungaria a propus inserarea în rezoluția ce urma a fi adoptată de puterile participante la conferință a unei dispoziții care să recunoască României posibilitatea de a apăra drepturile şi interesele aromânilor. E. Grey a precizat, însă, că România şi Grecia sunt aliate şi se pot înțelege direct asupra garanțiilor ce aveau să fie date cuțo-vlahilor în teritoriile anexate statului elen[86].

Soluția guvernului britanic fusese anticipată de autoritățile de la Atena, care au propus guvernului român „să garanteze acestor cuțo-vlahi toate privilegiile pe care le-a prevăzut protocolul de la Sankt Petersburg pentru cuțo-vlahii din Bulgaria“[87]. Iată, aşadar, că înțelegerea româno-bulgară a funcționat ca un model pentru celelalte state balcanice interesate să rezolve cu oficialitățile de la Bucureşti problemele comunității aromâne. Acest interes venea din dorința de a capta bunăvoința diplomației româneşti, în speranța unei alianțe antibulgare, care ar fi înclinat balanța puterii în favoarea tandemului greco-sârb. Faptul era evident, din moment ce ministrul grec la Bucureşti, Papadiamantopoulos, i-a comunicat lui Maiorescu că bisericile şi şcolile aromânilor vor putea beneficia de deplina libertate de funcționare, cu ocazia aceleiaşi întrevederi cu care îi propunea încheierea unei alianțe împotriva Bulgariei[88].

Analizând contextul internațional în care guvernul de la Bucureşti a luat decizia de a reglementa situația comunității româneşti sud-dunărene, printr-un schimb de scrisori cu statele din Balcani, dar şi prevederile acestor documente oficiale, putem aprecia că diplomația română a obținut concesii importante în „problema aromână“. Acest sistem de referință, însă, nu este suficient pentru a ne forma o opinie corectă asupra deciziilor diplomației de la Bucureşti. În primul rând, trebuie precizat faptul că oricât ar fi fost de cuprinzătoare şi favorabile prevederile referitoare la aromâni, ele nu şi-au găsit loc şi în tratat. Includerea lor în actul final al conferinței ar fi reprezentat, cel puțin în plan simbolic, o încununare a eforturilor României şi o recunoaştere internațională a importanței elementului aromân. În al doilea rând, considerăm că Bucureştiul trebuia să ceară garanții suplimentare din partea Atenei, Sofiei şi Belgradului sau să găsească o altă formulă pentru a obține „satisfacția“ în această problemă, cunoscând faptul că, de-a lungul ultimilor zece ani şi mai ales în timpul războaielor balcanice, populația aromână s-a dovedit a fi destul de vulnerabilă în fața agresiunilor şi presiunilor celorlalte națiuni din zonă. Nu mai departe de luna iulie a anului 1913, şcolile româneşti din satele arondate Veriei şi din Xirolivad au fost închise de greci[89], iar ziarul

(Venizelos către Maiorescu, 23 iulie 1913, în *ibidem*.); „Ca răspuns notei pe care Excelența Voastră a binevoit să o adreseze cu data 23 curent, nr. 17276, am onoarea să vă informez că Serbia consimte să dea autonomia şcolilor şi bisericilor cuțo-vlahilor aflători în viitoarele posesiuni sârbeşti şi permițând crearea unui episcopat pentru aceşti cuțo-vlahi, cu facultatea guvernului roman să subvenționeze, sub supravegherea guvernului sârb sus-zisele instituțiuni culturale prezente şi viitoare“ (Pasici către Maiorescu, 23 iulie 1913, în *ibidem*).

[86] Sir E. Grey către Sir F. Cartwright, Foreign Office, 5 aug. 1913, în *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, edited by G.P. Gooch, vol. IX, The Balkan Wars, part II, The League and Turkey, London, 1934, p. 955.

[87] F. Elliot către Sir E. Grey, Atena, 17 iunie 1913, în *ibidem*, p. 857.

[88] Raportat M.S. Regelui de Maiorescu, 2/15 mai 1913, în *Documente diplomatice*..., p. 101; şi Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 149.

[89] „Adevărul“, XXVI, nr. 8561, 14 iulie 1913, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maghiar „Budapester Hirlop“ preciza că bulgarii şi sârbii „masacrau populaţia cuţo-vlahă din vilaetul Ianina“[90].

Ştiri despre abuzurile şi crimele comise împotriva aromânilor au fost oferite opiniei publice şi factorilor de decizie de la Bucureşti nu doar de presa centrală, ci şi de autorităţile diplomatice ale statelor balcanice. În încercarea de a atrage simpatia României prin culpabilizarea adversarilor sau potenţialilor adversari, guvernele de la Atena, Belgrad şi Sofia au trimis în repetate rânduri oficialităţilor române scrisori în care îşi acuzau rivalii de crime comise împotriva aromânilor. Dincolo de aceste manevre propagandistice, de schimbul de acuzaţii şi de răspunsurile diplomatice oferite României, prin care fiecare dintre cele trei state încercau să-şi apere poziţia, trebuie să vedem dimensiunea crizei cu care se confrunta comunitatea aromână.

În spiritul ideilor de mai sus am analizat dialogul dintre oficialităţile bulgare şi cele greceşti, din timpul conferinţei de pace de la Bucureşti. Astfel, ministrul bulgar Toncev declara ziarului „Adevărul“ că în timpul luptelor date în Macedonia mulţi profesori aromâni au fost maltrataţi de către greci, iar din cauza crimelor şi abuzurilor, în Bulgaria se refugiau zilnic numeroase familii de aromâni[91]. Într-o altă telegramă, semnată de Tanev, se scria că „fruntaşii români macedoneni mi s-au prezentat rugându-mă să intervin pe lângă guvernul bulgar pentru trimiterea lor în România. Primul ministru Radoslavov a promis din partea guvernului tot sprijinului său“[92].

În replică la aceste acuzaţii, regele Greciei i-a telegrafiat lui Venizelos, aflat la Bucureşti, că aromânii din Meglena „au fost trataţi cu multă bunăvoinţă de autorităţile noastre şi de populaţia greacă, care se găseşte în foarte bune relaţii cu ei. Bulgarii incendiază şi masacrează totul în jurul lor şi ne acuză pe noi pentru a induce în eroare opinia publică“[93]. La rândul lui, Papadiamantopoulos declara că „Numai duşmanii noştri au putut lansa cu atâta uşurinţă asemenea ştiri inexacte. Pentru noi nu a existat niciodată o problemă a aromânilor“[94]. Conform informaţiilor oferite de acelaşi ziar „Adevărul“, situaţia era însă cu totul alta. Numai din plasa Ghevgheli plecaseră 200-300 de familii de aromâni, care se refugiaseră în Bulgaria de teama armatelor greceşti[95], cât despre relaţiile bune dintre aromâni şi armatele combatante nici nu poate fi vorba. Un corespondent de presă transmitea că, în zonele vizitate de el (comunele Kukuci, Doiran, Dumir-Hissar, Barakli-Djumadja şi Serres), imaginile atrocităţilor comise împotriva populaţiei civile erau greu de suportat: „Pretutindeni erau împrăştiate cadavre omeneşti. Pe străzile localităţii Kukuci era un spectacol fioros: la mici distanţe zăceau cadavre de copii cu ochii scoşi, bătrâni cu limba tăiată şi femei cu gâtul rupt. Intrând în Doiran am fost izbit de duhoarea pestilenţială a cadavrelor intrate în putrefacţie“[96].

Puteau aromânii, în aceste condiţii, să uite de crimele inutile ale războiului sau de întreaga istorie a ultimilor zece ani, în care abuzurile şi nedreptăţile au caracterizat relaţiile dintre ei şi greci sau bulgari? Este greu de crezut. De altfel, disperarea aromânilor în faţa posibilităţii ca teritoriile locuite de ei să fie împărţite între cele trei state Serbia, Grecia şi Bulgaria a fost concludent ilustrată în scrisoarea lui Mihai Bendu, membru al Eforiei Centrale din Macedonia, trimisă ziarului „Adevărul“. El scria că

[90] „Universul“, XXXI, nr. 204, 27 iulie 1913, p. 3.
[91] „Adevărul“, XXVI, nr. 8562, 15 iul. 1913, p. 1.
[92] *Ibidem*, XXVI, nr. 8563, 17 iul. 1913, p. 1.
[93] „Universul“, XXXI, nr. 196, 9 iul. 1913, p. 1.
[94] „Adevărul“, XXVI, nr. 8567, 20 iul. 1913, p. 1.
[95] *Ibidem*, XXVI, nr. 8560, 23 iul. 1913, p. 2.
[96] *Ibidem*, XXVI, nr. 8563, 17 iul. 1913, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Urâm pe bulgari din toată puterea temperamentului nostru românesc. Suntem pe deplin conştienți că poporul acesta prefăcut va rămâne un duşman pentru noi oricare ar fi mărinimia ce le-am arăta acum“[97].

„Profeția“ liderului român, împărtăşită, de altfel, de un număr mai mare de fruntaşi ai acestei etnii s-a îndeplinit, din păcate, nu după mult timp. Fără să aştepte ca cerneala semnăturilor de pe tratat să se usuce, autoritățile statelor balcanice au început un proces sistematic de asimilare a românilor din Peninsulă, proces ce a debutat chiar din toamna lui 1913, când multe dintre bisericile şi şcolile acestei comunități nu au mai fost deschise. Liderii de la Belgrad au luat măsuri extraordinare în partea sârbească a Macedoniei, care a fost pusă sub controlul unor ofițeri învestiți cu puteri nelimitate[98]. O dată cu legea din 21 sep./4 oct. 1913, autoritățile sârbe au declanşat procesul de asimilare prin teroare, la care au fost supuşi inclusiv membrii comunității aromâne. Acest proces i-a vizat în primul rând pe liderii etniilor nou încorporate, lideri care erau obligați să semneze cereri prin care „deveneau sârbi“[99]. Aceleaşi mijloace de presiune, având ca scop final deznaționalizarea, au fost folosite şi de statul bulgar şi de cel grec, cu diferența că cel din urmă aplica măsurile de asimilare şi exterminare „mult mai sistematic şi fără umanitate“[100]. În aceste condiții, ne punem problema dacă România a obținut într-adevăr, în 1913, un succes diplomatic, din perspectiva soluționării „chestiunii aromâne“. Nu acuzăm guvernul Maiorescu că a acceptat împărțirea teritoriului locuit de aromâni celor trei state balcanice, deoarece aceasta devenise singura soluție, în condițiile în care puterile nu au reuşit să ajungă la un acord, iar Italia şi Austro-Ungaria nu au fost capabile să-şi impună punctul de vedere pentru constituirea unei Albanii Mari, din care să facă parte şi românii de la Pind. Ceea ce considerăm că a lipsit autorităților de la Bucureşti a fost fermitatea de a negocia mai bine controlul asupra activităților culturale ale aromânilor şi faptul că nu s-au folosit de avantajul poziției în care se găseau în vara lui 1913: organizator al tratativelor de pace şi de principal factor de putere în Balcani pentru a include şi în cadrul tratatului prevederi referitoare la comunitatea macedo-română. Această soluție ar fi fost atât o încununare, în plan simbolic, a unor eforturi făcute de guvernele României, în decursul a aproximativ 25 de ani, dar şi o recunoaştere internațională a importanței „chestiunii aromâne“. Despre valoarea şi semnificațiile acestui tratat pentru destinul comunității aromâne, Iorga scria: „Aşa era de mare satisfacția pentru biruința de prestigiu, încât se patronau dezbateri cu privire la ținuturi total necunoscute, unde trăiau totuşi sute de mii de-ai noştri. Nici un macedonean n-a fost întrebat şi clauza că am putea ține o ierarhie autonomă părea a pune capăt pentru totdeauna unei chestiuni care nu o dată, după ce fusese şi cal de bătaie al partidelor, devenise jenantă pentru huzurul vieții uşoare a clasei de sus româneşti“[101]. În aceeaşi ordine de idei, C. Brăileanu, fost consul al României la Bitolia, scria: „Din nenorocire, cei care conduceau statul român în acele vremuri critice nu cunoşteau chestiunea, încât politica ne-a adus la pacea de la Bucureşti din 1913, care a echivalat cu lovitura de moarte dată chestiunii macedonene“[102], în timp ce D. Abeleanu, un bun cunoscător al problemelor comunității aromâne, nota în 1916: „Prin tratatul de la Bucureşti n-a fost propriu-zis fixată şi garantată soarta aromânilor, ci tot ce s-a putut

[97] *Ibidem*, XXVI, nr. 8570, 23 iul. 1913, p. 2.
[98] Carnegie Endowment for international peace division of intercourse and education, *Report*..., p. 162.
[99] *Ibidem*, p. 168.
[100] *Ibidem*, p. 186.
[101] Sterie Diamandi, *Oameni şi aspecte din istoria aromânilor*, Bucureşti, s.a., p. 22.
[102] *Ibidem*, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dobândi au fost numai nişte simple promisiuni pentru un tratament mai omenesc al acestei părți a neamului nostru… România trebuie să fie vigilentă şi să repare greşeala din 1913, când a semnat sentința la moarte a aromânilor, bazându-se numai pe simple promisiuni pentru un trai mai bun“[103]. Atitudinea României din 1913 a prefigurat poziția pe care acest stat o va avea în timpul Marelui Război. Iar pacea de la București, „remediu pasager al rănilor popoarelor balcanice, care se vor redeschide mai târziu“[104], analizată din perspectiva chestiunii aromâne, poate fi considerată punctul final al unei etape, ce a debutat o dată cu primele încercări ale autorităților din Vechiul Regat de a încuraja şi sprijini mişcarea culturală din Balcani. Epilogul a fost marcat, din păcate pentru etnia aromână, de aceleaşi ezitări şi inconsecvențe ca întreaga evoluție de până atunci a problemei. Şi în 1913 rezolvarea dificultăților prin care treceau aromânii nu a fost, în opinia noastră, decât unul din pretextele implicării României în afacerile balcanice, implicare ce ținea, mai degrabă, de motivații de ordin geopolitic, de echilibrul de forțe şi de interese strategice.

Summary

The Balkan wars from 1912-1913 were the final act of the Oriental Problem before the First World War, and Romania couldn't stand indifferent to this conflict when political and strategic interests were in stake. Romanian involvement in the Balkan problems took little in account the situation of Rumanian population, placed secondary. Not in the conflict time nor the Bucharest negotiations, did Romania use its position to ensure a better future for the Rumanians. Their destiny was sealed due to a letter correspondence between the Romanian Prime Minister and the Serb, Greek and Bulgarian Prime Ministers, after making peace that guaranteed to this community free access to culture in maternal language and Romanian support for the maintenance of the culture institutions.

[103] Gh. Zbuchea, *Românii din Peninsula Balcanică*..., p. 310.
[104] *Les années fatales*..., p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CLAUDIU LUCIAN TOPOR

INTERFERENȚE POLITICE GERMANO-ROMÂNE ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI BALCANIC (1912-1913)

La începutul anului 1912, relațiile politice dintre Germania şi România nu anunțau nimic spectaculos. Ele păreau a se desfăşura în tiparele obişnuite ale unei cooperări, limitată strict de cadrul juridic al acordurilor din cadrul Triplei Alianțe. Exista chiar o atmosferă de relativă acalmie, tulburată însă brusc de marile evenimente ce urmau să se producă în Balcani, de felul unei teribile provocări pentru liniştea şi pacea Europei. Într-adevăr, nimic pare să nu fi modificat mai mult agenda diplomației europene la începutul secolului XX, decât tensiunile balcanice, al căror punct culminant, războaiele dintre 1912-1913, au reprezentat preludiul unui conflict de relevanță mondială. Popoarele din Balcani aproape că nici nu au perceput perioada scurtă de pace dintre cele două mari confruntări. Senzația a fost aceea a războiului continuu. Soldații, însuflețiți de ideologii naționale, au luptat până la epuizare, folosind tactici, arme sau strategii militare similare, iar multe dintre teatrele de război din Peninsula Balcanică (Gallipoli, Salonic, Strumița, Doiran, Bitolia) au fost utilizate şi în primul război mondial. Cât despre puterile europene ori statele cu interese direct angajate în regiune (este şi cazul României), se poate spune că au acționat cu destulă întârziere, de o manieră nesigură, cu paşi timizi, ba chiar incoerent. În cazul Germaniei, deşi Otto von Bismarck afirmase cândva că întreaga chestiune a Orientului nu valorează nici măcar cât oasele unui singur grenadier pomeranian, interese de natură politică, strategică sau economică o legau din ce în ce mai strâns de soarta Turciei. Orice transformări, care aduceau atingere integrității Imperiului Otoman şi amenințau în special provinciile din Asia, provocau indignare la Berlin. Este lesne de dedus că războiul din Balcani, cu toată desfăşurarea sa complicată, nu putea fi considerat un incident de importanță minoră. Spre deosebire de Germania, România, deşi fără a se socoti un stat balcanic în vreo privință, pretindea că are interese cu adevărat importante de susținut în Balcani şi, drept urmare, orice transformări produse în această regiune o afectau în mod direct. Politica externă a României de până la războaiele balcanice se sprijinise constant pe doi piloni de bază: Puterile Centrale şi stabilitatea Turciei. Odată cu formarea alianței balcanice[1] şi

[1] România s-a menținut în afara sistemului de alianțe politice din Balcani, pentru că nici una din cele două condiții majore, care au ajutat statele balcanice să-şi unească forțele, – teama față de Austro-Ungaria şi rivalitatea istorică împotriva Imperiului Otoman – nu au preocupat-o în mod direct. România nu deținea o frontieră comună cu Turcia iar implicarea ei în problema macedoneană nu depăşise, de obicei, cadrul strict delimitat de soarta aromânilor. Abținerea diplomației de la București în a da curs vreunei astfel de oferte de cooperare se mai explică şi prin faptul că nici o forță politică din țară nu era interesată să sprijine acțiuni ce puteau avea drept finalitate perturbarea echilibrului de forțe în Balcani. Situația era diferită în cazul Germaniei. Aici, încercările de formare a unei alianțe politice de anvergură în Balcani nu puteau fi trecute prea uşor cu vederea. În afara faptului că afectau provinciile europene ale Turciei, aceste inițiative se puteau transforma oricând într-o provocare la adresa de Austro-Ungariei, care, luând forma unui conflict armat, reprezenta principala amenințare directă la adresa păcii europene.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 375–419

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

declanşarea războiului, unul dintre aceşti doi piloni s-a prăbuşit. Era evident că ţara se afla în dificultate iar soluţiile trebuiau cumpănite atent. La Berlin, dosarul aparent prăfuit al chestiunii balcanice a fost redeschis, dar cel mai acut resimţea pericolul Austro-Ungaria. La fel ca şi în 1908, dar în împrejurări cu totul schimbate, Germania era din nou chemată să intervină în gestionarea unei situaţii de criză izbucnită în Balcani. Războiul balcanic din 1912 a concentrat atenţia Germaniei asupra problemelor grave din sud-estul Europei. Berlinul conştientiza că are nevoie de o altă strategie politică în raport cu răsturnările din Turcia europeană, o direcţie ale cărei vibraţii se vor resimţi şi în cazul intereselor României, chiar dacă efectele imediate nu s-au putut decanta de la început. Atunci când a devenit certă confruntarea statelor balcanice cu Imperiul Otoman, la Bucureşti mai toate privirile s-au întors întrebătoare către Austro-Ungaria şi Germania. De acolo se aşteptau soluţii pentru satisfacerea intereselor româneşti, iar situaţia a devenit tot mai complicată pe măsură ce timpul nu s-a mai dovedit un aliat de nădejde. Deşi aparent acţionau ca şi cum şi-ar fi dorit pacea, odată alianţa dintre ele încheiată, statele balcanice se pregăteau de război. Un război care a elucidat, în momentele sale de cumpănă, rolul şi importanţa României pentru politica Germaniei din Balcani.

După Congresul de la Berlin (1878), crizele politice din cel mai agitat spaţiu geografic al continentului, departe de a se împuţina, s-au succedat cu mai mare repeziciune. Spre a realiza cât de greu a fost drumul spre edificarea păcii în Peninsula Balcanică, este suficient să amintim de succesiunea aproape ameţitoare a disputelor din perioada 1885-1908. Politica de reforme în Macedonia, pretinsă imperativ Turciei prin articolul 23 al tratatului de la Berlin, nu oferea decât şansa unei ipotetice autonomii locale. Ceea ce a rezultat în final, a fost o confruntare de uzură între naţionalismele balcanice şi conservatorismul cu valenţe autoritare al administraţiei turceşti. S-au înteţit masacrele şi tensiunile locale. Pentru Imperiul Otoman, altădată atât de puternic, posesiunile balcanice jucau un rol foarte însemnat. Ele demonstrau că statul de lângă Bosfor, aflat în plină decadenţă, mai putea ridica pretenţii la statutul de putere în Europa. Statele balcanice nu mai reprezentau nici ele doar simple comunităţi de etnie şi religie diferită, uşor de învrăjbit şi influenţat. În Peninsula Balcanică nu se mai înfruntau de multă vreme creştinii cu musulmanii, pentru ca aceştia din urmă, în diferite forme, să ajungă mai mereu învingători. Conştiinţa naţională produsese transformări adânci. Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru se afirmau în calitate de state naţionale suverane, conştiente de misiunea lor. Ele îşi asumau responsabilităţi enorme şi aşteptau doar momentul prielnic eliberării „fraţilor“ macedoneni înrobiţi de administraţia asupritoare a junilor turci[2]. Situaţia a devenit cu atât mai complicată, cu cât statele balcanice păreau mai puţin dispuse să accepte noi compromisuri sau soluţii sugerate în spiritul politicii de odinioară a concertului european. Nimeni nu mai putea să stea în calea acestei furii cu reverberaţii istorice, iar ceea ce părea mai puţin posibil, în final s-a produs. De la sfârşitul lunii august 1912, războiul a devenit inevitabil, iar pregătirile au decurs în pas grăbit. Existau suficiente motive pentru ca lucrurile să evolueze spre un conflict deschis.

[2] Istoriografia dedicată afirmării naţionalismelor balcanice nu este bogată doar cantitativ, ci însemnată şi sub aspectul calităţii. Semnalăm, în cele ce urmează, câteva dintre contribuţiile cele mai reprezentative: Nicolae Iorga, *Histoire des Etats balkanique a l'époque moderne*, Bucarest, 1914; Wesley M. Gewehr, *The Rise of Nationalism in the Balkans, 1800-1930*, New York, H. Holt and Company, 1931; Seton Watson, *The Rise of Nationality in the Balkans*, New York, 1966; William Miller, *The Ottoman Empire and its Succesors (1801-1927),* London, 1966; St. Papadoupoulos, *La renaissance nationale des peuples balkanique pendant la XIXe siècle*, Thesaloniki, 1975; Charles şi Barbara Jelavich, *Formarea statelor naţionale balcanice 1804-1920*, Cluj-Napoca, 1999.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai întâi, Turcia şi Italia dădeau semne că în scurt timp doreau să pună capăt războiului dintre ele. Dacă cele două state ar fi încheiat pacea, Tripla Alianță redevenea puternică, iar Rusiei i-ar fi fost infinit mai greu să intervină de partea slavilor balcanici, în situația în care Austro-Ungaria ar fi acționat împotriva lor, sau deznodământul războiului cu Turcia nu ar mai fi fost unul fericit. Pe lângă această împrejurare, autoritățile de la Constantinopol au contribuit şi ele din plin la decretarea mobilizării, urmată de izbucnirea războiului. Crimele şi atrocitățile împotriva creştinilor din Macedonia nu mai conteneau[3]. Ele au incitat în aşa măsură spiritele din capitalele statelor balcanice, încât nici un guvern nu se mai putea menține la putere dacă ar fi amânat declanşarea ostilităților. În afara acestor tensiuni, au mai existat însă şi alte provocări iresponsabile din partea Turciei. După ce autoritățile din Salonic au interzis tranzitul a peste 20 de vagoane cu materiale de război destinate Serbiei[4], a urmat confiscarea vaselor greceşti din porturile Turciei, care au fost apoi utilizate pentru aprovizionarea armatei[5].

Tensiunile dintre statele balcanice şi Turcia nu au trecut neobservate în capitalele marilor puteri europene. Reacții au existat, dar nimeni nu a făcut ceva cu adevărat eficient pentru ca incendiul să nu se dezlănțuie. Diplomația germană a urmărit cu încordare evoluția întregii situații. Berlinul a căutat să-şi sincronizeze paşii cu cei ai aliaților de la Viena sau Roma, dar nu întotdeauna acest „dans" în doi sau în trei a fost unul pe deplin reuşit. Discordanțele şi-au făcut, chiar dacă discret, simțită prezența. Un prim moment important, la nivelul inițiativelor europene în direcția prevenirii războiului, a fost nota expediată puterilor la 13 august 1912 de contele Leopold von Berchtold, liderul diplomației austro-ungare. În document se vorbea despre necesitatea unui „schimb de opinii" între cabinetele celorlalte mari puteri, cu scopul de a se observa în ce măsură ele sunt dispuse, pe de o parte să insiste, „printr-o intervenție amicală" la Poartă, în vederea aplicării principiilor descentralizării în provinciile europene, iar, pe de altă parte, să solicite statelor balcanice acordarea unui răgaz noului cabinet de la Constantinopol (Muchtar Paşa), pentru ca el să aplice reforme administrative, evitând orice manifestare care ar putea periclita liniştea Balcanilor[6]. Proiectul lui Berchtold a luat prin surprindere diplomația de la Berlin, care nu a fost înştiințată în prealabil. La nivel oficial, deşi inițiativa s-a bucurat de sprijinul Germaniei, au rămas totuşi anumite îndoieli. Kiderlen Wächter a dat semne că sprijină, cu deplină convingere, o asemenea acțiune, deşi intențiile Grafului Berchtold îi lăsau de fapt impresia de înfumurare[7]. Dacă

[3] Cea mai mare agitație a provocat-o masacrul de la Coceana. La 1/14 august 1912, ca urmare a exploziei a două maşini în bazarul de la Coceana (vilaietul Kosovo), şi-au pierdut viața 47 de persoane de naționalitate bulgară (inclusiv femei, bătrâni sau copii). Ştirea s-a răspândit cu rapiditate în toată Bulgaria. La 20 august, guvernul de la Sofia a solicitat explicații din partea autorităților turceşti, care, aşa cum era de aşteptat, au fost complet irelevante. A urmat imediat la Sofia o demonstrație de proporții (peste 30.000 de oameni), la care s-a cerut decretarea mobilizării şi implicit război, ajungându-se chiar la amenințări cu moartea la adresa țarului Ferdinand.

[4] Richard J. Crampton, *Bulgaria 1878-1918. A History*, New York, East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia Press University, p. 411.

[5] Hellenic Army General Staff. Army History Directorate, *A concise History of the Balkan Wars, 1912-1913*, Athens, An Army History Directorate Publication, 1998, p. 9.

[6] *Diplomatische Aktenstücke betreffend die Ereignisse am Balkan. 13. August 1912 bis 6. November 1913*, Wien und Leipzig, Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930 (*Graf Berchtold an die k.u.k. Botschaften in Berlin, London, Paris, Rom und St. Petersburg*, Wien, 13. August 1913), p. 2 [în continuare, *K.U.K. Ministerium des Äussern*].

[7] *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes*, herausgegeben von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, 33. Bd., *Der erste Balkankrieg 1912*, Kapitel CCLXI, *Die Genesis des Krieges. Oktober 1911 bis August 1912*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1927 (*Aufzeichnung des Staatssekretärs des Auswärtigen Amtes von Kiderlen*, Berlin, 15. August 1912), p. 49-50 [în continuare, *Die Grosse Politik*].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secretarul de stat s-a arătat totuşi ponderat în afirmaţii, nu la fel s-a întâmplat şi în cazul ambasadorului de la Constantinopol, Freiherr von Wangenheim. Reacţiile lui au fost cele mai tăioase. Într-un raport din 24 august 1912, el observa că, din perspectiva intereselor germane, proiectul Austro-Ungariei reprezenta o tentativă eşuată. În vreme ce puterile Triplei Înţelegeri se străduiau să se înţeleagă în privinţa finalităţilor politice, pe care le aveau de urmărit şi creionau impresia unei depline solidarităţi, printre partenerii Triplei Alianţe se încetăţenise tot mai mult obiceiul ca deciziile importante să se adopte în cadrul unor proceduri sau iniţiative internaţionale, fără ca împăratul german să fie informat în prealabil sau să i se solicite acordul. Multe dintre acţiunile temerare întreprinse de Italia şi Austria nu ar fi avut succes, dacă aceste state nu beneficiau de sprijinul coerent al întregii Triple Alianţe. În acest fel – arăta Wangenheim – s-a uzat de poziţia de mare putere a Germaniei, fără ca diplomaţia de la Berlin să fie consultată, pentru a se constata în ce măsură ar fi fost dispusă să-şi strice imaginea în folosul intereselor speciale ale aliaţilor. În această privinţă, Graf Berchtold mergea pe urmele predecesorilor săi. Proiectul pe care el îl înaintase spre informare puterilor afecta, de fapt, interesele Germaniei în Imperiul Otoman.

La Constantinopol, mai ales după antecedentele crizei bosniace din 1908, nimeni nu se mai îndoia că Austria acţionează cu asentimentul Germaniei, iar proiectul lui Berchtold reprezintă în fapt o acţiune a politicii comune germano-austriece. Nemulţumirile Turciei faţă de Austria se îndreptau, prin ricoşeu, şi împotriva Berlinului[8]. Observaţiile lui Wangenheim erau în general corecte, dar neinspirat comunicate. De la înălţimea rangului de ambasador, el ştia cel mai bine că Germania, preocupată să-şi apere propriile interese economice dar şi politice în Orient, avea nevoie să-şi apropie guvernanţii de la Constantinopol, evitând orice intrigi sau altercaţii pricinuite de aliaţii irascibili din cadrul Triplicei. Kiderlen Wächter conştientiza pericolele dar, în calitate de secretar de stat, răspundea de întreaga politică externă a Reich-ului şi, în situaţia respectivă, nu avea de ales. Dispus, cu orice preţ, până la urmă să rişte, el a sprijinit iniţiativa lui Berchtold, pentru că, în alte condiţii, dinamita practic solidaritatea de netrecut a Triplei Alianţe, într-un moment de maximă încordare politică în Europa. În acest registru explicativ poate fi analizat, mai întâi, răspunsul pe care Wächter l-a formulat pe marginea observaţiilor ambasadorului Wangenheim şi apoi mesajul transmis cancelarului Bethmann Hollweg. El i-a scris ambasadorului de la Constantinopol că „ar fi fost de dorit“ să sprijine, în calitate de reprezentant al Germaniei, într-o formă „sigură şi insistentă“, iniţiativa contelui Berchtold pe lângă membrii de vază ai guvernului otoman. Consideraţiile ce se refereau la aspecte de „politică generală“ nu-şi aveau rostul, pentru că ele depăşeau cadrul unui raport diplomatic, misiune esenţială pentru care un ambasador german era acreditat în străinătate. Competenţa unui şef de misiune nu putea fi alta, decât să elaboreze rapoarte pe teme ale politicilor curente şi, mai ales, să se pronunţe faţă de deciziile conducerii centrale într-o formulă consultativă[9]. Adevăratele raţiuni ale atitudinii Germaniei faţă de această iniţiativă a Vienei reies totuşi dintr-o comunicare adresată cancelarului. La 2 septembrie 1912 (dată la care Leopold von Berchtold expediase deja a doua sa notă menită a atenua eşecul celei dintâi)[10],

[8] *Ibidem* (*Der Botschafter in Konstantinopel Freiherr von Wangenheim an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Therapia, 24. August 1912), p. 77-78.

[9] *Ibidem* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Botschafter in Konstantinopel Freiherrn von Wangenheim*, Berlin, 30. August, 1912), p. 82.

[10] *K.U.K. Ministerium des Äussern* (*Graf Berchtold an die k.u.k. Botschaften in Berlin, London, Paris, Rom und St. Petersburg*, Wien, 29. August 1912), p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bethmann Hollweg afla despre „motivații politice generale", ce ar face dificilă orice separare a Germaniei de „aliații" ei, chiar dacă, în cadrul Triplicei, nu exista o armonie deplină. Kiderlen Wächter lăsa de înțeles că, în viitor, guvernul austro-ungar se va strădui să înțeleagă că, „mai întâi", trebuie să se consulte cu aliații de la Berlin, în privința proiectelor politice din Balcani, pentru a nu mai produce, cum se întâmplase deja, confuzie sau indispoziție în anumite cabinete europene. Germania nu mai agrea nici un fel de „surprize" din partea Austro-Ungariei, pentru că ele puneau în pericol temuta *Nibelungentreue*. Potrivit tratatelor şi acordurilor, în vigoare la acea dată, Germania nu era obligată să sprijine Austro-Ungaria în proiectele sale din Balcani, cu atât mai mult cu cât, în contextul crizei marocane recent încheiate, nici diplomația de la Ballhauplatz nu a susținut corespunzător interesele imperiului german împotriva Franței. Berlinul anunța că intenționează să-şi prezinte nuanțat, „de la caz la caz", poziția în raport cu atitudinea Austro-Ungariei față de problemele balcanice. „Nu vrem să ne facem satelitul Austriei în Orient", răsuna sentința lui Kiderlen Wächter, cel a cărui indignare a crescut şi mai mult, când a aflat despre un nou eveniment, în jurul căruia bănuia anumite aranjamente secrete şi despre care, ca de obicei, nimeni la Viena nu spunea nimic: vizita din luna august a lui Berchtold în România[11]. De altfel, judecând în lumina realităților deja expuse, se poate afirma că relațiile României cu Austro-Ungaria au fost, în acest interval de timp, mai puțin tensionate decât cele cu Germania. Începând din vara anului 1912 şi până la încheierea armistițiului beligeranților balcanici cu Sublima Poartă, între Berlin şi Bucureşti s-a creat o stare de indispoziție, datorată unor incidente minore, care au avut în centrul atenției firea impulsivă a lui Kiderlen Wächter. Fără un motiv convingător, mai curând din etalarea orgoliului nemăsurat, s-a iscat din neant un conflict între secretarul de stat german şi factorii politici cu capacitate de decizie din România. La nivel înalt, s-a vânturat, mai întâi, ipoteza conform căreia liderul de la Auswärtige Amt dorea cu ardoare să fie invitat în România. Evenimentul s-ar fi produs într-un moment cu totul neadecvat, pentru că indignarea regelui Carol, prilejuită de rechemarea ambasadorului Rosen (devenit un apropiat al suveranului de Hohenzollern), era încă departe de a se stinge. Din acest motiv, guvernul român a tergiversat chestiunea, lăsând să se înțeleagă că momentul vizitei ar trebuie reconsiderat. Mai apoi, tensiunile dintre Kiderlen şi ministrul român din capitala Germaniei (Beldiman) depăşiseră orice limită, mai ales că în țară, dinspre Berlin, nu mai veneau de multă vreme informații prețioase cu încărcătură politică[12]. Totodată, Kiderlen Wächter nu îl agrea pe Titu Maiorescu şi l-ar fi dorit în fruntea guvernului pe bunul său amic Tache Ionescu. Regele Carol detesta acest gen de amestec din exterior şi nu ar fi încuviințat niciodată o asemenea manevră, mai ales sub incidență unor „sfaturi" din partea celui care, nu cu mult timp în urmă, îl considerase un nerod bătrân (alten Trottel)[13]. Fricțiunile din vara lui 1912 nu au influențat însă orientarea generală a politicii externe româneşti, care a rămas în continuare fidelă Triplei Alianțe. Faptul reiese clar din poziția exprimată de guvernul de la Bucureşti față de proiectul Berchtold. Regele Carol l-a mandatat pe ministrul român la Constantinopol (Mişu) să arate că România sprijină inițiativa Austro-Ungariei. Propunerea austriacă nu urmărea – potrivit opiniei regelui –

[11] *Die Grosse Politik*., 33. Band, Kapitel CCLXI (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg z.z. in Berchtesgaden*, Berlin, 2. September 1912), p. 92-93.

[12] Ralf Forsbach, *Alfred Kiderlen-Wächter (1852-1912). Ein Diplomatleben im Kaiserreich*, Zweiter Band, Vandenhoeck und Ruprecht in Göttingen, 1997, p. 691-692.

[13] Friedrich Rosen, *Aus einem diplomatischen Wanderleben, Bukarest-Lisabon, Berlin*, Berlin, Transmare Verlag, 1932, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici o ingerință în problemele interne ale Turciei, dimpotrivă, ea avea în vedere consolidarea puterii turceşti împotriva unor evenimente deplorabile, ce ar putea să se petreacă în viitor. Turcia „şi-ar nesocoti grav interesele", dacă nu ar întâmpina cu deplină încredere demersul Austro-Ungariei. Neîncrederea în acțiunile Dublei Monarhii nu se justifica, iar România se considera pregătită să observe în relația cu Austro-Ungaria, indiferent de împrejurare, „temelia politicii sale externe"[14]. După eşecul demersului propus de Berchtold, puterile europene nu au abandonat calea unor firave tentative de prevenire a conflictului. În noul context, în acțiune avea să intre Rusia. La jumătatea lunii septembrie, Sazonov propunea un nou demers al puterilor la Constantinopol. Scopul acestei inițiative, care se deosebea de proiectul lui Berchtold pentru că se preconizau presiuni doar în direcția Turciei nu şi asupra statelor balcanice, era de a convinge Poarta să introducă, „neîntârziat" şi „ca ultim mijloc de izbăvire", reforme în Macedonia. Liderul diplomației de la Sankt Petersburg considera că noua propunere nu reprezenta un demers concurențial ci o „completare" a consultărilor inițiate de Austro-Ungaria[15]. Germania a reacționat previzibil la această nouă inițiativă. Kiderlen Wächter i-a comunicat însărcinatului cu afaceri de la Viena (prințul Stolberg) că eforturile comune în vederea asigurării păcii ar putea fi zădărnicite prin demersul propus de Sazonov, pentru că o intervenție asupra guvernului de pe malurile Bosforului, în sensul indicat de Rusia, ar provoca o creştere corespunzătoare a numărului de revendicări din partea statelor balcanice şi astfel toate îndemnurile la echilibru, cumpătare ar putea părea drept secvențe ale unui discurs demagogic. Turcia, greu încercată din cauza războiului cu Italia, avea nevoie de timp pentru implementarea reformelor şi satisfacerea revendicărilor față de diferitele naționalități din provinciile europene. Germania nu se putea asocia inițiativei lui Sazonov şi spera că Austro-Ungaria va proceda la fel. Kiderlen considera că situația din Serbia şi Bulgaria nu era atât de explozivă pe cât o prezentau diplomații ruşi, iar războiul, chiar dacă se putea declanşa oricând, existau mijloace suficiente pentru a-i evita extinderea[16]. Rusia îşi dorea însă cu adevărat să împiedice războiul. După ce s-a implicat activ în realizarea alianței balcanice, diplomația de la Petersburg se găsea însă din ce în ce mai mult în imposibilitatea de a mai controla evoluția evenimentelor. Hartwig, ministrul de la Belgrad, îi comunica lui Pasici că Rusia a privit cu simpatie formarea alianței statelor balcanice, doar ca instrument al păcii şi stabilității şi nu ca mijloc de agresiune împotriva Turciei. În viziunea Rusiei, Liga balcanică reprezenta o garanție de securitate în fața unei agresiuni din partea unei alte puteri europene. Guvernul de la Sankt Petersburg a avertizat din timp că, în măsura în care Serbia şi Bulgaria vor tulbura pacea în Balcani, provocând războiul împotriva Turciei, el îşi va urmări doar propriile interese[17]. Din perspectiva priorităților statelor

[14] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des österreich-ungarischen Ministerium des Äussern*, Ausgewählt von Ludwig Bittner, Albert Francis Pribram, Heinrich Srbik, bearbeitet von Ludwig Bittner und Hans Ueberberger, 4. Bd., *19. Februar bis 30. November 1912* (*Bericht des Legationsrates Grafen Otto Czernin aus Bukarest – Sinaia*), p. 486-487 [în continuare, *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*].

[15] *K.U.K. Ministerium des Äussern* (*Herr von Szilassy an Graf Berchtold*, St. Petersburg, 17. September 1912), p. 11-14.

[16] *Die Grosse Politik*, 33. Bd., Kapitel CCLXI (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Geschäftsträger in Wien Prinzen zu Stolberg*, Berlin, 21. September 1912), p. 112.

[17] M. Boghitschewitsch, *Die Auswärtige Politik Serbiens (1903-1914)*, I Bd., *Geheimakten aus serbischen Archiven*, Berlin, 1928 (*Persönliche Aufzeichnung des Ministerpräsidenten Paschitch über eine ihm vom russischen Gesandten Hartwig mitgeteilte Depesche des russischen Ministeriums des Äussern*, Belgrad, den 7./20. September 1912), p. 232.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

balcanice, ar fi apărut o situație extrem de dificilă, dacă ele declarau război Turciei, fără asigurarea fermă a sprijinului Rusiei. Singure nu ar fi făcut față unei agresiuni din partea Austro-Ungariei. Rusia nu le putea oferi ajutor armat, pentru că autoritățile se opuneau războiului şi nici nu exista suficientă pregătire militară[18]. În ciuda acestor avertismente, preparativele pentru război au continuat nestingherite, iar la 30 septembrie 1912 mobilizarea generală era pretutindeni instituită. Războiul se putea declanşa în orice moment[19].

Marile puteri europene nu au reacționat irascibil la situația destul de neplăcută a mobilizării armatelor balcanice. În cazul Germaniei, diplomația nu a părut în nici un fel descumpănită de iminenta deschidere a confruntării. Majoritatea factorilor politici anticipau de ceva timp războiul şi aşteptau o victorie strălucitoare a Turciei. Întreaga strategie politică a fost gândită pe baza acestei false presupuneri. Cancelarul von Bethmann Hollweg l-a informat pe împăratul Wilhelm al II-lea despre preparativele statelor balcanice şi a sugerat că, pentru Germania, nu existau motive serioase de îngrijorare, atâta vreme cât puterile acționau pentru localizarea războiului. Excesiv de prudent, cancelarul îi sugera totuşi monarhului să rămână la reşedința de la Rominten, iar acesta din urmă adnota ironic, pe marginea textului telegramei, că şi de acolo, la nevoie, se putea decreta mobilizarea generală[20]. De altfel, împăratul Wilhelm al II-lea a salutat evoluția spre conflict a întregii situații şi s-a exprimat, după obiceiul casei, în tonalități dintre cele mai pitoreşti. După ce mai multe articole de presă au publicat diverse exprimări provocatoare, într-o însemnare privată, datată 4 octombrie 1912, el susținea convins cauza războiului. Sesizând că lucrurile se îndreptau spre o confruntare decisivă între statele balcanice şi Turcia, împăratul părea convins că era mai bine ca înfruntarea să se producă atunci, într-un moment în care Franța şi Rusia nu erau pregătite pentru războiul cu Germania şi Austro-Ungaria. Dacă ar fi biruit, statele

[18] *Ibidem* (*Der serbische Gesandte Popowitsch an das Ministerium des Äussern in Belgrad*, Petersburg, den 9./22. September 1912), p. 233.

[19] În multe privințe, armatele statelor din Balcani se asemănau între ele. Cu excepția Muntenegrului, ele urmau modele europene de pregătire, logistică, serviciu sanitar. Efectivele armatei bulgare erau cele mai numeroase. Bulgaria dispunea de 60.000 soldați pe timp de pace şi 350.000 în timp de război. Extrem de bine antrenată şi disciplinată, armata bulgară era organizată în nouă divizii de infanterie dotate cu carabine Mannlicher şi o divizie de cavalerie. Bulgaria mai deținea şi o mică flotă, compusă din şase torpiloare şi un crucişător de 726 tone (Nadezhda), achiziționat în 1898. La declanşarea primului război balcanic, bulgarii au cumpărat şi cinci aeroplane de fabricație britanică, franceză sau rusă. Armata Greciei dispunea de 25.000 soldați pe timp de pace şi 110.000 mobilizați în caz de război. Efectivele erau împărțite în patru divizii şi şase batalioane de infanterie uşoară. Fiecărei divizii i-a fost ataşat şi un regiment de artilerie. La începutul războiului balcanic, grecii mai dispuneau de încă două regimente de artilerie montană şi patru avioane. Mândria lor era însă flota. Grecia deținea un crucişător de mare capacitate (Georgios Averov), achiziționat din Italia în 1910, opt distrugătoare fabricate în 1912 şi 19 torpiloare. Flota greacă putea mobiliza 11.000 de oameni, iar comandantul ei era amiralul Paul Kundouriotis. În cazul Muntenegrului, principala forță militară o reprezentau milițiile locale. Armele şi dotările erau de proveniență rusă. Soldații muntenegreni erau singurii, între combatanții statelor balcanice, care dispuneau de o experiență de război relativ recentă, datorită tensiunilor permanente de la frontiera cu Turcia. Serbia a mobilizat aproximativ 230.000 de oameni, împărțiți în zece divizii de infanterie şi una de cavalerie. Judecând după numărul de locuitori, statele balcanice dispuneau de o forță inferioară Imperiului Otoman. Acest fapt nu reprezenta însă un mare avantaj, pentru că doar jumătate din trupele turceşti staționau în Europa. Vezi şi alte detalii în Richard Hall, *The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War*, Routledge, London and New York, 2000, p. 15-21.

[20] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches 1871-1914. Einzige vom Auswärtigen Amt autorisierte gekürzte Ausgabe der amtlichen grossen Aktenpublikation der deutschen Reichsregierung*, Unter Leitung von Albrecht Mendelssohn Bartholdy und Friedrich Thimme, hrsg. vom Institut für Auswärtige Politik in Hamburg, 4.Bd., Kapitel 53, *Der Ausbruch des Balkankrieges und die Bemühungen der Mächte um der Frieden*, Institut für Auswärtige Politik in Hamburg, 1928 (*Der Reichskanzler an den Kaizer, z.z. in Rominten*, Berlin, 1.10.1912), p. 250 [în continuare, *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

balcanice aveau tot dreptul să-şi urmeze îndreptățitele lor pretenții teritoriale iar puterile europene nu trebuiau să intervină în conflict[21]. Dintre factorii politici responsabili din Germania, Kiderlen Wächter a adoptat poziția cea mai echilibrată. El conştientiza dificultățile reale din calea împiedicării războiului, odată ce statele balcanice mobilizaseră fiecare armata. Diplomația germană se asocia tuturor măsurilor, pe care guvernele europene le-ar fi acceptat pentru evitarea războiului, dar rămânea un fapt esențial ca puterile să evite confruntarea între ele, odată ce ostilitățile în Balcani vor fi deschise. Kiderlen Wächter considera că nu exista decât o singură soluție de localizare a conflictului dintre statele balcanice şi Imperiul Otoman. Marile puteri să declare beligeranților că nu vor admite nici un fel de modificări teritoriale rezultate în urma războiului. Această soluție – remarca secretarul de la Auswärtige Amt – le era puterilor facilitată de declarația deja făcută de beligeranții balcanici, cum că ei nu ar urmări altceva decât aplicarea reformelor şi în nici un caz creşteri teritoriale. Ea mai dispunea şi de marele avantaj că punea la adăpost statele din Balcani în cazul unei victorii a Turciei[22]. Kiderlen aprecia că Germaniei îi va fi indiferent dacă demersul destinat să prevină sau să localizeze războiul era întreprins de toate puterile sau doar de Austro-Ungaria şi Rusia în numele Europei. Din perspectiva Berlinului, el nu putea ocoli două puncte esențiale. Dacă ar fi izbucnit războiul între Poartă şi statele balcanice, puterile europene nu admiteau modificarea statu-quo-ului teritorial şi, în plus, manifestau intenția „de a lua în propriile mâini" executarea reformelor administrative în Macedonia, atât timp cât aceste reforme nu ar fi atins integritatea Imperiului Otoman. Cu excepția acestor două puncte, diplomația germană se declara de acord cu toate acțiunile, pe care Rusia şi Austro-Ungaria le-ar fi întreprins în folosul păcii europene[23].

Ştirea mobilizării armatelor statelor balcanice şi pericolul războiului au produs o mai mare îngrijorare în România. Titu Maiorescu i-a comunicat lui Kalinkov (ministrul Bulgariei la Bucureşti) că, într-un eventual conflict militar bulgaro-turc, poziția guvernului român va fi una de strictă neutralitate. România – susținea Maiorescu – nu putea uita că ea însăşi şi-a câştigat independența în lupta contra turcilor şi, prin urmare, dacă bulgarii, sârbii şi grecii, creştini ortodocşi ca şi românii, vor dori să lupte pentru îmbunătățirea situației conaționalilor lor, aflați sub stăpânirea turcească, țara va păstra o strictă neutralitate, atâta vreme cât nu va fi vorba de schimbări teritoriale[24]. Poziția adoptată de oficialitățile române a putut fi comunicată la timp şi reprezentanților Turciei. Într-o discuție purtată cu ministrul turc Sefa Bey, care ceruse audiență cu scopul de a obține cooperarea României, regele Carol arăta că lucrul cel mai bun pe care puteau să îl facă autoritățile de la Constantinopol era, în situația grea ce se profila, asigurarea neutralității Greciei, prin eventuala cedare a insulei Creta[25]. În realitate,

[21] *Die Grosse Politik*, 33. Bd., Kapitel CCLXIII, *Der Kriegsausbruch. September bis Oktober 1912* (*Aufzeichnung Kaiser Wilhelms II, z.z. in Rominten*, Rominten, den 4. Oktober 1912), p. 164-166.

[22] Ministère des Affaires Etrangères. Commission des publication des documents relatives aux origines de la guerre de 1914. *Documents diplomatique (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914)*, Tome IV, *1-er octobre – 4 décembre 1912*, Paris, Imprimerie Nationale, 1935 (*M. Jules Cambon Ambassadeur de France à Berlin à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères*, Berlin 1-er octobre 1912), p. 5-6.

[23] *Ibidem* (*M. Jules Cambon Ambassadeur de France à Berlin à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères*, Berlin, 4 octobre 1912), p. 40-41.

[24] Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, partea a II-a, *Documente diplomatice secrete. 20 septembrie / 1 octombrie 1912 – 21 iulie / 10 august 1913*, volum editat de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995 (*Raportat M. S. Regelui*, Sinaia, 20 septembrie / 1 octombrie 1912), p. 162.

[25] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, 4. Bd. (*Telegramm des Legationsrates Grafen Otto Czernin aus Bukarest*, Sinaia, 11. Oktober 1912), p. 353-354.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diplomația română considera situația din Balcani foarte periculoasă, chiar dacă mobilizarea nu însemna de fapt războiul. Maiorescu i-a explicat ambasadorului german (Waldthausen) că România nu făcuse până atunci nimic altceva, decât să aştepte ceea ce urmau să întreprindă marile puteri europene. Acțiunile gândite de diplomația română s-ar fi orientat în viitor doar după indicațiile pe care Austro-Ungaria şi în primul rând Germania le-ar fi transmis la Bucureşti[26].

Puterile europene au încercat în continuare să-şi coreleze eforturile în vederea păcii dar, pe măsură ce tensiunile escaladau, inițiativele lor deveneau zadarnice, întrucât realitatea demonstra de mai multă vreme că ele nu mai puteau acționa într-un mod concertat. Cea mai interesantă propunere a venit din partea Franței şi fusese elaborată chiar de către Raymond Poincaré. Puterile Europei urmau „a se concerta" imediat pentru a interpune, „en temps opportun", medierea lor între Sublima Poartă şi guvernele statelor balcanice. Dacă medierea ar fi reuşit, în timpul cel mai scurt posibil s-ar fi impus convocarea unei conferințe internaționale, pentru a studia perspectiva aplicării reformelor de introdus în Turcia europeană. Dacă medierea ar fi eşuat, conferința s-ar fi reunit oricum, măcar pentru a pune capăt ostilităților şi a lua toate măsurile necesare menținerii păcii generale, în interesul comun al Europei. În finalul propunerii, Poincaré sugera că puterile nu trebuie să întreprindă ceva contrar cu suveranitatea şi integritatea Imperiului Otoman. Din perspectiva politicii Germaniei, Kiderlen Wächter a declarat că acceptă ideea unor consultări între puteri pentru a interpune medierea beligeranților. Expresia „en temps opportun" s-ar fi impus revizuită, pentru că ea nu trebuia să însemne că medierea va avea loc imediat. În privința convocării unei conferințe, secretarul de stat german aprecia că propunerea trebuie examinată mai atent şi nu poate face obiectul unei decizii pripite. Conferința trebuia oricum să fie precedată de consultări între cabinete, pentru aplanarea eventualelor diferențe, ce ar putea să producă un eşec pe timpul deliberărilor. Kiderlen mai amintea apoi că un alt impediment esențial privea identificarea acelor puteri, care doreau să participe la conferință şi a celor care, dimpotrivă, resping acest proiect[27].

În ciuda eforturilor întreprinse de puterile europene, hotărârea declanşării războiului era de mai mult timp adoptată. Statele balcanice se temeau tocmai de posibilitatea identificării unor soluții paşnice la revendicările lor. Puterile nu trebuiau să fie lăsate să împiedice acest conflict, pentru că, în viitor, cu certitudine nu s-ar mai fi găsit un moment atât de favorabil. Timpul inițiativelor de pace a expirat, iar declarația de război a Bulgariei a fost redactată chiar de la 1 septembrie 1912, tocmai în ideea de a preveni apariția unor soluții miraculoase de ultim moment. Dintr-o scrisoare, trimisă prin intermediul generalului Ficev la Belgrad, rezultă că premierul bulgar mai avea nelămuriri doar în legătură cu alegerea pretextului pentru deschiderea ostilităților. El vroia să ştie dacă Serbia ar fi acceptat ca problema introducerii reformelor administrative în Turcia europeană să reprezinte principalul motiv de conflict. Gheşov considera că această justificare a declanşării războiului putea câştiga, de partea beligeranților balcanici, simpatia naționalităților din Turcia europeană şi a opiniei publice din toată Europa. Mai mult decât atât, acest gen de discurs putea bloca şi o eventuală intervenție a României în conflict, situație față de care Bulgaria se temea foarte mult. De cealaltă

[26] *Die Grosse Politik*, 33. Bd., Kapitel CCLXIII (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen, z-z. in Sinaia, an das Auswärige Amt*, Sinaia, den 3. Oktober 1912), p. 157.

[27] *Ibidem* (*Aufzeichnung des Staatssekretärs des Auswärtigen Amtes von Kiderlen*, Berlin, den 16. Oktober 1912), p. 222-223. Vezi şi *K.U.K. Ministerium des Äussern* (*Graf Szögyény an Graf Berchtold*, Berlin, 16. Oktober 1912), p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte, Pasić considera că invocarea nerespectării articolului 23 din tratatul de la Berlin, drept motivație pentru un asemenea război, nu era potrivită. Tratatul semnat la 1878 era emanația puterilor europene, singurele care își puteau asuma realizarea reformelor macedonene şi îi privau pe aliați de principalul lor pretext de război. Premierul Serbiei propunea ca statele balcanice să pretindă introducerea reformelor, laolaltă cu posibilitatea de a decide alături de puteri în legătură cu natura lor şi de a observa punerea în aplicare. Guvernele aliate urmau să facă acest pas cu speranța că el nu va fi acceptat nici de către puteri şi nici de către Poartă. În această situație, războiul nu mai putea fi evitat. Deşi era limpede că existau nepotriviri, în final, Serbia şi Bulgaria s-au înțeles cu privire la următorul scenariu: ambele state trebuiau să mobilizeze şi să poarte simultan războiul cu Turcia. Cât priveşte principala cauză a conflictului, cele patru state balcanice urmau să facă o expunere de motive consistentă la Constantinopol, solicitând, în forma unui angajament oficial, promisiunea că Turcia acceptă să introducă, în cel mai scurt timp, reformele definite de articolul 23 din tratatul de la Berlin. Drept dovadă a bunăvoinței sale şi garanție fermă că reformele se vor aplica la timp, Turcia era sfătuită să-şi retragă toate trupele din teritoriile unde urmau să se producă aceste înnoiri. La câteva zile după prezentarea acestei solicitări, intra în acțiune Grecia. Guvernul elen urma să convoace, într-o sesiune extraordinară a Camerei Deputaților, reprezentanții din insula Creta, iar Muntenegrul începea operațiunile militare în zona frontierei comune cu Turcia. După ce expunerea de motive era comunicată Porții, ea urma să fie înaintată şi reprezentanților marilor puteri, dar doar cu titlu strict informativ. Se înțelege de la sine că secretul întregii operațiuni trebuia păzit cu străşnicie[28]. Sub pretextul unei mai vechi dispute de graniță, Muntenegrul „a rotit mingea“[29], iar Serbia, Bulgaria şi Grecia l-au urmat în foarte scurt timp. Începea astfel primul război balcanic, un conflict la capătul căruia cea mai agitată peninsulă a Europei a cunoscut schimbări fără precedent. În decurs de numai o lună, armatele balcanice au repurtat victorii însemnate pe toate fronturile, astfel încât, din toată Turcia europeană, mai rămăseseră doar câteva fortărețe asediate (Scutari, Ianina, Adrianopol). Sârbii au pătruns în Skoplje şi s-au alăturat muntenegrenilor în Novi Bazar, grecii au învins la Salonic, iar bulgarii s-au oprit doar în fața liniilor defensive Otomane de la Ceatalgea, la numai 40 de kilometri de Constantinopol[30].

În lumea germană, acest război a fost privit cu un interes aparte şi a reprezentat un bun prilej pentru redescoperirea popoarelor balcanice, despre care, cu excepția grecilor, se ştiau, în Europa civilizată, destul de puține lucruri cu adevărat semnificative[31]. Cei

[28] Andrew Rossos, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and russian foreign policy 1908-1914*, University of Toronto Press, [f.a.], p. 59-61.

[29] Stevan K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor 1804-1945*, Polirom, Iaşi, 2000, p. 189.

[30] Principalele confruntări s-au desfăşurat la Buni Hissar, Lozengrad (Kirkkilisse), între bulgari şi turci, respectiv Kumanovo între sârbi şi turci. Cea mai mare şi sângeroasă confruntare a avut loc la Lüle Burgas, în extremitatea de sud-est a teatrului de conflict. După numărul de combatanți implicați şi victime, această bătălie a rămas cea mai importantă de pe frontul din Europa, în perioada cuprinsă între războiul franco-prusian şi primul război mondial. Ea a durat cinci zile şi a început la 29 octombrie 1912. S-a încheiat cu victoria strălucitoare a bulgarilor, care, dacă ar mai fi avut resurse să-şi urmărească inamicul în retragere, aveau şansa de a-l răpune decisiv. Fortificațiile de la Ceatalgea erau poziționate la 20 de mile vest de Constantinopol. Numele fortificațiilor provine de la un sat şi o stație de cale ferată. Mai multe detalii tehnice despre desfăşurarea luptelor, în special de pe frontul din Tracia, în cartea lui Zoli Corrado, *Der Balkankrieg. Mit den Bulgaren gegen die Türken*, Übertragen von Adolf Sommerfeld, mit zalreichen Illustrationen und Kartenskizzen, Berlin, Verlag Continent, 1913, p. 25-146.

[31] Există un număr relativ mare de relatări ale unor autori germani despre războaiele balcanice, dovada unui interes relativ constant. Puțini dintre autorii, care au lăsat însemnări, au putut fi martori ai ambelor războaie balcanice, iar cei mai mulți dintre ei sunt politicieni, scriitori, medici, militari sau diplomați de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai „câştigaţi“, din acest punct de vedere, au fost bulgarii, marii învingători ai Imperiului Otoman. Dacă între anii 1878-1911, în Germania, apăreau în total 160 de publicaţii despre istoria şi literatura bulgară, în timpul marilor confruntări dintre 1912 şi 1918 numărul acestor broşuri a crescut la 359[32]. Faptul este reprezentativ pentru a explica nu doar motivele metamorfozei pe care imaginea Bulgariei, în anii războaielor balcanice, a suportat-o în mediul german, ci şi dificultatea oricărui alt stat de a solicita concesii din partea aliaţilor balcanici, într-o perioadă de maximă consolidare a puterii lor[33]. Dincolo de percepţiile diferiţilor autori europeni, care au relatat despre evenimentele primului război balcanic, diplomaţia germană a fost luată prin surprindere de victoriile aliaţilor iar acelaşi lucru i s-a întâmplat şi României. Pe de o parte, înfrângerea Turciei nu avea cum să nu lase urme la Berlin. În primul rând, prestigiul militar german era cel mai afectat. El suferise cel mai mult ca urmare a înfrângerilor Turciei, pentru că se ştia bine în Europa, cât de mult contribuise Germania la pregătirea şi reformarea armatei odinioară gloriosului Imperiu Otoman[34]. Pe lângă acest dezavantaj, Germania era afectată şi prin faptul că prăbuşirea Turciei europene putea oricând ridica problema moştenirii provinciilor asiatice ale imperiului. Aici interesele germane erau cu adevărat solide. Din momentul în care Anglia se stabilise în Egipt şi făcuse din ţara Nilului punctul de rezistenţă al poziţiei de mare putere, Constantinopolul i-a devenit ceva mai indiferent, iar Germania a primit cu bucurie misiunea de protector real al integrităţii Imperiului Semilunei. Spre deosebire de britanici, germanii prezentau avantajul că nu solicitau pentru sprijinul oferit concesii politice, ci doar înlesniri economice. Wilhelm al II-lea îi asigura, de altfel, pe credincioşii Islamului, într-o cuvântare ţinută în 1899 la Damasc, de întreaga protecţie a Germaniei, iar rezultatul practic al acestei iniţiative a fost concesionarea către Deutsche Bank a construirii drumului de fier Berlin-Bagdad[35].

carieră. Un cercetător de origine poloneză, Mechtild Golczewski, a avut inspiraţia să adune informaţii inedite despre această temă într-o carte de mare interes, intitulată *Der Balkan in deutschen und österreichischen Reise und Erlebnisberichten 1912-1918*, publicată la Wiesbaden în 1981. Printre autorii germani ale căror relatări fac obiectul lucrării lui Golczewski merită să-i amintim pe Carl Pauli (*Kriegsgreuel. Erlebnisse in türkisch – bulgarischen Kriege 1912*); Hans Rohde (*Meine Erlebnisse in Balkankrieg und kleine Skizzen aus dem türkischen Soldatenleben,* Charlottenburg, 1913); Wagner Hermenegild (*Mit den siegreichen Bulgaren*, Oldenburg, 1913); Eugen Zwenger (*Meine Erlebnisse mit den Türken im Balkankriege*, Berlin, 1913).

[32] Ivan Ilcev, *Are dreptate sau nu e patria mea. Propaganda în politica externă a ţărilor balcanice (1821-1923)*, traducere de Nicolae Moderău şi Valentina Ristea, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2002, p. 94.

[33] Despre bulgari, Otto Kesler în broşura intitulată *Der Balkanbrand 1912/1913. Militärgeschichtliche Darstellung des Krieges gegen Türken unter Berücksichtigung der volkswirtschaftlichen und politischen Interessen nebst Tagebuch und Kriegserinnerungen*, tipărită la Leipzig în 1913, oferă o imagine ceva mai realistă. El le laudă vitejia din primul război balcanic, dar incriminează o serie întreagă de alte „însuşiri“, între care grandomania, neglijenţa, autosuficienţa. Un alt scriitor german, dr. W. R. Weisz-Bartenstein le dedică chiar o carte, sugestiv denumită *Bulgarien. Land, Leute und Wirtschaft zur Zeit des Balkankrieges*, publicată şi ea tot la Leipzig în 1913. Din această lucrare aflăm că, în urma victoriilor împotriva Porţii, bulgarii deveniseră o naţiune ce merita aceeaşi atenţie ca şi statele mari ale Europei. Ei se înfăţişau – ne asigură autorul – drept un popor în plină afirmare, şi se cuvenea să fie priviţi ca un factor economic, cultural sau politic de prim rang (p. 23).

[34] Este cazul să menţionăm că reorganizarea armatei turceşti s-a datorat şi baronului german Kalmar von der Goltz. În 1885, el a fost ataşat pe lângă statul major al armatei turceşti, în grad de maior, şi a fost numit adjuvant personal al sultanului. În Turcia a rămas 12 ani, timp în care a avut misiunea de reforma armata otomană. El a încurajat dezvoltarea legăturilor dintre corpul de ofiţeri din cele două state. În 1897 Kalmar von der Goltz a revenit în Germania, unde a preluat comanda unei divizii de infanterie. Prezenţa unei misiuni germane la Constantinopol a favorizat şi încheierea unor contracte cu firme celebre de armament. Începând din 1890, Krupp şi Mauser au devenit principalii furnizori pentru armata otomană. R. J. Crampton, *The Hollow Detente. Anglo-German Relations in the Balkans, 1911-1914*, England, George Prior Publishers London, New Jersey, Humanities Press Inc. Atlantic Highlands; Chapter II: *British and german Interests in the Balkans*, p. 21.

[35] Heinrich Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus 1884-1914*, Berlin, 1922, p. 371-372.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După câțiva ani, în plină criză balcanică, ambasadorul german la Constantinopol (Wangenheim) i-a comunicat şi el reprezentantului român (Al. Em. Lahovary) că nerecunoaşterea intereselor germane în Asia Mică putea să aducă cu sine războiul, iar chestiunea Asiei Mici constituia pentru Germania un fel de *noli me tangere*[36]. Pe de altă parte, Germania nu intenționa să compromită, în vreun fel, succesele balcanicilor, pentru că nu dispunea de instrumentele necesare iar, în calitate de cel mai puternic stat național din Europa, ea nu putea să nu simtă cum, în viitor, succesele naționalismelor balcanice i-ar putea aduce unele avantaje. Germania, ca putere europeană în plină ascensiune, nu a înțeles niciodată prea bine marea spaimă a Austro-Ungariei față de naționalism şi dorea să se folosească de această teribilă armă pentru a îngrădi politica Vienei, înainte să se trezească din nou în pragul vreunui război european[37].

În tot acest timp, la Bucureşti, noul guvern de coaliție condus de Maiorescu, întrunit prima dată în şedință la 15 octombrie 1912, s-a pronunțat pentru o politică strictă de neutralitate şi a decis să trimită ajutoare prin Crucea Roşie, atât la bulgari cât şi la turci[38]. România nu s-a implicat în primul război balcanic, fiind convinsă că puterile europene nu vor permite modificarea statu-quo-ului, dar, înainte de orice, crezând că Turcia va ieşi sigur învingătoare. Aceste argumente reies cu claritate şi din Mesajul Tronului, comunicat celor două camere la 26 noiembrie 1912, în sala de şedințe a Adunării Deputaților. În textul documentului se specifică, între altele, că România, „în voința ei de a contribui la localizarea războiului", a adoptat o poziție de neutralitate față de statele din Peninsula Balcanică, urmărind cu maximă preocupare desfăşurarea evenimentelor. Ca urmare a acestei politici adoptată de guvern, România era privită drept „un factor important în concertul european", iar la reglementarea definitivă a chestiunilor izvorâte din criza balcanică – credea regele – „glasul ei va fi ascultat"[39]. Dincolo de tonalitățile mult prea optimiste ale *Mesajului*, cel puțin într-o singură privință suveranul de la Bucureşti avea dreptate: la începutul războiului balcanic atitudinea României a fost atent observată de către principalele puteri europene. Ministrul Franței (Blondel) consemna, la 9 octombrie 1912, că guvernul şi opinia publică din România au primit cu calm ştirile relative la mobilizarea statelor balcanice şi începerea ostilităților. Guvernul român – arăta Blondel – a declarat că se limitează la o atitudine de completă neutralitate şi este preocupat de urmările, pe care un „război norocos" pentru Bulgaria le-ar putea avea asupra României. Observațiile lui porneau de la un interviu, acordat de Tache Ionescu publicației „Morning Post", în care se relata că România optase pentru expectativă fără a mobiliza, ceea ce nu însemna că ar rămâne indiferentă față de evoluția evenimentelor sau că nu îşi va exprima mai târziu punctul de vedere[40]. Nici ministrul

[36] AMAE, fond *Problema 21 (1878-1913)*, dosar Constantinopol, f. 158-159. Influența economică, politică sau militară a Germaniei asupra Imperiului otoman a îmbrăcat chiar şi forme ideologice. Încă din 1886, Alois Sprengler publica o carte, intitulată *Babilon, the richest Land in ancient Times*, din paginile căreia reiese că poporul german trebuia să colonizeze Asia Mică. Peste numai câțiva ani, Liga Pan-Germană a publicat şi ea o broşură cu titlul *Pretențiile Germaniei față de moştenirea Turciei*. Alte detalii, importante pentru înțelegerea impactului pe care înfrângerea Turciei l-a produs asupra politicii germane în Orient, se găsesc în cartea lui A. L. Macfie, *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, London and New York, Longman, 1998 (Chapter four: *The Balkan Wars*, p. 73-102).

[37] A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, 1984. Vezi, Chapter XXI: *The Balkan Wars and after 1912-1914*, p. 489.

[38] Anastasie Iordache, *Criza politică din România şi războaiele balcanice, 1911-1913*, Bucureşti, Editura Paideea, 1998, p. 176.

[39] MOf, *Dezbaterile Senatului (27 noiembrie 1912 – 4 iulie 1913)*, Bucureşti, Imprimeria Statului. Vezi, şedința din 26 noiembrie 1912.

[40] *Documents diplomatique français (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914),* Tome IV (*M. Blondel, Ministre de France à Bucarest, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères*, Bucarest, 9 octobre 1912), p. 101-102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusiei la Bucureşti (Şebeco) nu s-a lăsat mai prejos. El a redactat o scrisoare cuprinzătoare despre situația din România, pe care a expediat-o către Sankt Petersburg la 11/30 octombrie 1912. Din text reieşea, mai întâi, că ştirile despre izbucnirea acțiunilor militare ale coaliției celor patru state balcanice împotriva Turciei au fost primite liniştitor în România. Opinia publică ar fi sprijinit atitudinea de neutralitate adoptată de guvern, chiar dacă au mai existat cercuri politice, ce au ridicat anumite „obiecțiuni". Şebeco observa cum această atitudine corespundea, de fapt, adevăratelor interese ale României, pentru că, pe de o parte, ea prevenea risipa şi acțiunile zgomotoase inerente mobilizării armatei, iar pe de altă parte, aceeaşi atitudine nu ar fi exclus posibilitatea unor revendicări teritoriale din partea guvernului, în cazul în care harta Balcanilor ar fi cunoscut modificări majore după război. România juca în această chestiune, „pentru prima dată", rolul unui factor important al politicii europene[41]. Ceea ce relatau însă miniştrii Franței şi Rusiei era doar o parte din adevăr, pentru că realitatea întreagă nu putea să le fie cu totul cunoscută. În perioada crizei balcanice, a fost evident că, între diplomații străini acreditați în România, reprezentanții Puterilor Centrale s-au dovedit cel mai bine informați. Chiar înainte de declanşarea ostilităților, ministrul Austro-Ungariei a sesizat, cel dintâi, că regele Carol întrevedea un pericol extrem de grav într-o eventuală închidere a Dardanelelor, determinată de vreo acțiune a flotei italiene, întrucât, în acest caz, trebuia luată în seamă şi o intervenție a Rusiei, ce putea atrage apoi implicarea Austro-Ungariei şi a altor mari puteri. Cât priveşte atitudinea față de războiul balcanic, regele declarase că România adopta o poziție de expectativă, ce o aşeza de partea marilor puteri. Cuvintele suveranului de Hohenzollern ar putea, desprinse de context, să pară oarecum atipice pentru un act major de politică externă românească. Tocmai pentru că, peste timp, opiniile regelui Carol aveau să depăşească posibilitățile de afirmare ale poporului peste care fusese chemat să domnească, am considerat că ele merită să fie redate integral: „România nu trebuie să se identifice cu statele balcanice. România va aştepta, *la fel ca şi Austro-Ungaria*, cu arma la picior *momentul potrivit* ca să-şi apere apoi cu toate mijloacele interesele sale. Numai o înfrângere devastatoare şi surprinzătoare a Turciei ar putea eventual determina România să iasă din rezerva sa şi să ocupe, pentru asigurarea pretențiilor compensatorii de mai târziu, o linie strategică în Dobrogea bulgară"[42]. În ciuda declarațiilor îndrăznețe ale regelui, nemulțumirile începeau să-şi facă simțită prezența chiar de la sfârşitul lunii octombrie. Din ce în ce mai evident, se încetățenea la Bucureşti convingerea că guvernul săvârşise o mare greşeală, prin adoptarea unei atitudini de expectativă. Fiecare ştire despre o victorie bulgărească era percepută în țară asemeni unei lovituri de bici[43]. Reacțiile presei şi stările de spirit din rândul populației nu puteau să treacă neobservate de reprezentanții puterilor europene. Din motive uşor de anticipat, cel mai bine par să fi perceput dificultatea situației reprezentanții diplomatici ai Vienei. Dintr-o telegramă, expediată de agenția diplomatică austriacă din Bucureşti la 31 octombrie 1912, rezulta că, după ce bulgarii câştigaseră lupta de la Kirkkilisse, iar sârbii erau aproape să pătrundă în Üsküb, în opinia publică românească şi-au făcut loc tot mai multe

[41] *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der zarischen und der provisorischen Regierung 1878-1917*, Reihe III, *Vom Frühjahr 1911 bis zum Ende 1913*, 4 Bd., *18. Oktober 1912 – 4. Dezember 1912*, hrsg. von Otto Hoetsch, Berlin, Steiniger-Verlage, 1942 (*Der russische Gesandte in Bukarest an den russischen Aussenminister*, 23./10. Oktober 1912), p. 53-54.

[42] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, 4. Bd. (*Bericht aus Bukarest-Sinaia*, 17. Oktober 1912), p. 436.

[43] Dr. Ernst Ebel, *Rumänien und die Mittelmächte von der russisch-türkischen Krise 1877/1878 bis zum Bukarester Frieden vom 10. August 1913*, Berlin, Verlag D. Emil Ebering, 1939, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îngrijorări. Exista o stare de nemulțumire în creştere față de politica regelui Carol. Liderul liberalilor din România, Ion I. C. Brătianu, propaga în presă necesitatea chemării rezerviştilor sub arme, pentru a arăta Bulgariei că România nu-i va permite să-şi extindă teritoriul[44]. Îngrijorat de presiunile la care era supus guvernul, regele i-a comunicat prințului Fürstenberg că va pretinde, la o eventuală conferință europeană, în cazul în care România nu ar interveni în război, linia Oltenița – Cavarna. Dacă sub loviturile Bulgariei ar fi căzut însă şi Constantinopolul, monarhul arăta că va fi constrâns de presiunile populare să mobilizeze armata şi să acționeze, deşi lăsa să se întrevadă unele consultări prealabile cu Austro-Ungaria şi Germania[45]. Era evident că atitudinea României nu echivala deloc cu ceea ce oamenii de stat de la Berlin se aşteptau să se întâmple. Kiderlen Wächter a resimțit din plin avertismentul şi a scris la Bucureşti pentru a încerca să calmeze situația. El susținea că, odată cu ocuparea Constantinopolului de către armatele statelor balcanice, s-ar leza atât de grav interesele politice şi aspirațiile tradiționale ale Rusiei, încât guvernul rus s-ar vedea nevoit să abandoneze poziția de spectator atent al evenimentelor şi să se implice activ. În aceste condiții, României i se recomanda, la îndeplinirea eventualității de care se temea cel mai mult regele Carol, să aştepte în liniște măsurile, pe care Rusia şi celelalte puteri interesate de chestiune le-ar fi inițiat şi, abia după cunoaşterea acestor demersuri, să adopte propriile decizii[46]. Germania, la fel ca şi Austro-Ungaria, nu avea nici un interes să-i oprească pe bulgari din drumul lor spre Constantinopol, după cum nici Rusia nu părea convinsă că trebuie să-i rețină pe sârbi să ocupe poziții solide la Marea Adriatică. Dar, secretarul de la Auswärtige Amt credea că va extrage termenii compromisului tocmai din această înlănțuire a intereselor contradictorii. El credea într-o posibilă înțelegere între Rusia şi Austro-Ungaria. Diplomația de la Viena şi aliații ei trebuiau să intervină asupra Bulgariei, pentru a o constrânge să renunțe la ideea de a cuceri Constantinopolul, iar Rusia, în replică, i-ar fi convins pe sârbi, că mai există şi alte posibilități de câştigare a independenței economice, în afara mult râvnitului port la Marea Adriatică[47]. Deşi compromisul nu s-a mai realizat, datorită opoziției Vienei, Constantinopolul nu a mai putut fi nici el cucerit de către bulgari. Armatele țarului Ferdinand s-au oprit în fața liniilor de la Ceatalgea, iar din acest moment războiul părea tot mai aproape de sfârşit. Chiar dacă termenii definitivi ai păcii nici nu se profilau pe atunci, atât în viziunea puterilor cât şi pe agenda beligeranților balcanici devenise limpede că menținerea statu-quo-ului teritorial nu mai era de actualitate. În aceste condiții, pentru Germania devenea extrem de importantă necesitatea satisfacerii pretențiilor Austro-Ungariei şi, în special, evoluția încordată a relațiilor Dublei Monarhii cu Serbia. Într-o discuție, purtată la Letzlingen între împărat, cancelar şi secretarul de stat, au fost trasate practic noi coordonate pentru politica germană în Balcani. În privința relațiilor cu Austro-Ungaria, s-a convenit că Viena adoptase față de pretențiile Serbiei, în exprimările cu caracter oficial dar şi în presă, un ton cu mult prea aspru, pe alocuri chiar lipsit de tact. Exista pericolul ca războiul balcanic să se extindă în întreaga Europă. Guvernul Serbiei, susținut cu fermitate de diplomația şi cercurile panslaviste ale Rusiei,

[44] ANIC, fond *Microfilme Austria*, rola nr. 31, c. 209.

[45] *Die Grosse Politik*, 33. Bd., Kapitel CCLIV, *Die Erfolge der Allierten. Die Interventionsfrage. Oktober bis November 1912*. (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, den 2. November, 1912), p. 266-267.

[46] *Ibidem* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Gesandten in Bukarest von Waldthausen*, Berlin, den 3. November 1912), p. 267.

[47] *Ibidem* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Botschafter in Wien von Tschirschky*, Berlin, 5. November 1912), p. 280-281.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pretindea că are nevoie de acces liber la Marea Adriatică iar armata ocupase, drept garanție, o parte din zona de coastă ce ar fi revenit Albaniei. Austro-Ungaria se opunea cu fermitate acestui deziderat sârbesc, pentru că întrevedea în realizarea lui atingerea intereselor sale vitale. Războiul a părut multora o chestiune de timp. Conform tratatului din 1879, pentru Germania apărea posibilitatea unui *casus foederis*, doar dacă Dubla Monarhie ar fi fost atacată de Rusia. Faptul echivala cu mobilizarea imediată a armatei şi implica probabilitatea nedorită a unui război pe două fronturi, pentru că, înainte de a putea înainta spre Rusia, Germania trebuia să încheie socotelile cu Franța. Parisul ar fi fost însă neîndoielnic sprijinit de Londra, iar de aici încolo situația s-ar fi complicat şi mai mult. Germania trebuia să intre în luptă împotriva a trei mari puteri, să pună totul în joc şi, eventual, chiar să se scufunde, pentru că Austria nu-i vroia pe sârbi în vecinătate, pe teritoriul albanez. Judecând cu luciditate, oamenii politici din Germania au sesizat că acest obiectiv era mult prea neînsemnat, ca să justifice un război de asemenea proporții. Nimeni nu putea să-şi asume răspunderea de a pune în joc soarta Germaniei pentru asemenea motive. Concluziile dezbaterilor pe această temă au fost că Berlinul nu era obligat să intervină într-un conflict, care s-ar fi declanşat spre a servi capriciilor vreunuia dintre aliați. Viena trebuia să evite necondiționat războiul cu Serbia. Dacă acest fapt nu era posibil, în nici un caz aliații Germaniei nu puteau să îndeplinească rolul agresorului[48]. Dacă acțiunile diplomatice, întreprinse de Germania în luna noiembrie 1912, s-au conformat obiectivului menținerii păcii europene şi au fost marcate de problema împărțirii prăzii de război între aliații învingători, ori de tensiunile dintre Serbia şi Austro-Ungaria pe seama portului la Marea Adriatică, politica balcanică României a fost interesată de problema echilibrului politico-teritorial în regiune, cu întreaga atenție îndreptată spre chestiunea compensațiilor teritoriale (rectificarea frontierei din Dobrogea), care urmau a fi solicitate Bulgariei vecine. Celălalt motiv important, ce ar fi justificat implicarea guvernului român în evenimentele balcanice, soarta aromânilor din Macedonia, s-a aflat şi el în atenția autorităților, dar nu în fruntea acțiunilor stringente.

În momentul declanşării crizei balcanice din 1912, tensiunile româno-bulgare în chestiunea frontierei dobrogene aveau deja o „tradiție“ bogată. Congresul de la Berlin (1878) „compensa“ România cu atribuirea unei părți din Dobrogea, în schimbul cedării injuste către Rusia a județelor din sudul Basarabiei. În articolul 46 al tratatului se prevedea: „Insulele formate de Delta Dunării precum şi Insula Şerpilor; Sangeacul Tulcei, cuprinzând districtele Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Kiustenge, Medgidia se vor uni cu România. Principatul mai primeşte apoi ținutul cuprins la sudul Dobrogei de o linie, care începe de la Silistra şi se termină la sud de Mangalia, pe Marea Neagră. Linia granițelor se va fixa de comisia europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei“[49]. De aici încolo au apărut însă şi dificultățile. Chiar de la începutul discuțiilor pe marginea frontierei, dezacordurile s-au amplificat constant. Diplomația rusă „s-a străduit“ şi a reuşit să impună o linie de frontieră, care avantaja Bulgaria. Vecinilor de peste Dunăre le rămâneau principalele fortărețe ce dominau Dobrogea, iar România nu dispunea de nici un fel de facilități strategice, pentru a-şi apăra noul teritoriu, dobândit în urma unor reale sacrificii. În plus, deşi fortificațiile de pe malul drept al Dunării trebuiau distruse, potrivit tratatului de la Berlin, Bulgaria nu s-a conformat acestei obligații şi a demarat chiar lucrări de consolidare. România nu s-a mulțumit niciodată cu

[48] *Ibidem* (*Aufzeichnung Kaiser Wilhelms II*, undatiert), p. 302-303.

[49] *Tractatul de la Berlin urmat de Protocoalele Congresului şi de charta Basarabiei române, a Deltei Dunării şi a Dobrogei*, Traducțiunea Ministerului Afacerilor Străine, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1878, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noua frontieră, stabilită, după lungi discuţii şi cu mari dificultăţi, abia prin luna iunie 1880, în tiparele unui proiect elaborat de către diplomaţia Austro-Ungariei, care îşi oferise „bunele oficii“[50]. Existau şi serioase motive de îngrijorare. La sudul Dunării începea să se afirme o naţiune viguroasă, dornică să obţină supremaţia în Balcani şi nu să rămână veşnic recunoscătore pentru jertfele româneşti de la 1878. Deloc întâmplător, tensiunile, pe marginea frontierei comune, au continuat să aprindă patima răfuielii dintre cele două popoare vecine. După ce în toamna anului 1884, în urma întâlnirii de la Rusciuk dintre regele Carol I şi principele Alexandru Battenberg, diferendul părea aplanat, în august 1885, fără vreun motiv anume sau vreo înştiinţare prealabilă, autorităţile bulgare au ocupat Arab Tabia şi au instituit, în mare grabă, un pichet de grăniceri şi un punct de vamă. După ce autorităţile române au reacţionat şi au reuşit să reintre în posesia teritoriului abuziv ocupat de bulgari (la 22 august / 3 septembrie 1885), s-a pus capăt unui nou capitol tensionat în relaţiile bilaterale. Nu însă pentru mult timp. Deja în primăvara anului 1900 a izbucnit o nouă criză, atunci când grănicerii români au ocupat o insulă de aproximativ 10-15 ha, formată din aluviunile depuse de Dunăre în apropierea ostrovului Bujorescu, între Zimnicea şi Şiştov. Bulgaria revendica această insulă, deşi, de drept, ea aparţinea României, iar guvernul de la Bucureşti îi despăgubise pe cetăţenii bulgari, care suportaseră daune. Deşi tensiunile de acest gen au fost reglementate prin semnarea, în anul 1908, a *Convenţiunii pentru delimitarea frontierei fluviale pe Dunăre*, începutul de veac a găsit cele două naţiuni în prag de confruntare, datorită asasinării profesorului Ştefan Mihăileanu la Bucureşti, un cunoscut redactor la ziarul „Peninsula Balcanică“, de către un membru al comitetului macedo-bulgar de la Sofia[51]. Ceea ce apărea însă şi mai evident în tot acest timp, era faptul că Dobrogea românească, delimitată de o frontieră nesigură, a devenit obiect al propagandei naţionale bulgăreşti. Himeră sau realitate, Bulgaria de la San Stefano tulbura destule suflete şi continua să mai înfierbânte încă multe minţi. Locotenentul colonel Todor Kantargiev, profesor la Şcoala de Război din Sofia, a publicat o *Geografie militară a Bulgariei*, în care susţinea că ţara vecină nu poate să-şi împlinească idealul naţional (Bulgaria de la San Stefano cuprindea şi sangeacul Tulcea) decât atacând în inima României, folosind o puternică flotă dunăreană. În *Manualul pentru tânărul soldat de toate armele*, aprobat de ministerul de război de la Sofia prin ordinul nr. 75 din 14/27 martie 1907 şi trimis comandanţilor de unităţi, prin ordinul circular din 21 martie / 3 aprilie 1908, se afla o hartă a „Bulgariei Mari“, unde Dobrogea era reprezentată ca „teritoriu încă neeliberat“[52]. În contextul creat de succesele bulgarilor din primul război balcanic, tratativele în privinţa rectificării frontierei au întârziat destul de mult timp. Potrivit părţii bulgare, până la 12 noiembrie 1912, guvernul român nu înaintase încă nici un fel de propuneri, dar la Sofia se ştia, din surse neoficiale, că România solicită o rectificare de frontieră din considerente strategice. Chiar de la început s-a putut observa că bulgarii nu doresc să cedeze nici o palmă de pământ. Diplomaţia bulgară considera, drept cea mai sigură

[50] Vezi, B. Stambler, *Les roumains et les bulgares. Le Traité de Bucarest (28 juillet / 10 août 1913)*, Paris, 1914, p. 57-90; Principele Gh. Bibescu, *Istoria unei fruntarii. România pe malul drept al Dunării*, Tradusă din limba franceză de Alexandru Em. Florescu, Bucuresci, 1883; Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 91-92.

[51] Vezi, pentru toate aceste inedite informaţii şi alte detalii importante, Daniela Buşă, *Frontiera sudică a României. Evoluţia unui traseu 1878-1913*, în RI, 2003, 14, nr. 3-4, p. 122-124.

[52] Mihai Macuc, *Cum am redobândit Cadrilaterul? Rolul şi acţiunea politico-diplomatică a României în al doilea război balcanic*, în DI, 2002, 7, nr. 1, p. 18-19. Vezi şi A. Dabija *Amintirile unui ataşat militar în Bulgaria, 1910-1913*, Bucureşti, Editura ziarului „Universul“, 1936, p. 141-142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

garanție a stăpânirii românești în Dobrogea, declarația guvernului de la Sofia, întărită prin confirmarea Rusiei, că această provincie va rămâne mereu una românească. În rest, Bulgaria era pregătită să ofere o soluționare favorabilă tuturor problemelor ridicate de partea română: poduri peste Dunăre, acord vamal, autonomia școlară și ecleziastică a comunităților de aromâni[53]. Stoian Danev, președintele Sobraniei bulgare, a venit la București, după lungi tergiversări, abia în data de 25 noiembrie 1912, fără a fi pregătit să negocieze nimic concret[54]. El a efectuat o vizită la Cameră, a fost primit de rege și a purtat discuții cu Maiorescu, Tache Ionescu și Ion I. C. Brătianu. Potrivit părții române, odată cu repunerea în discuție a prevederilor tratatului de la Berlin din 1878, devenea absolut necesară reluarea discuțiilor având drept temă frontiera comună dintre cele două state. În același timp, Maiorescu dorea o reglementare directă, fără amestecul marilor puteri[55]. Danev a deschis discuția în privința frontierei și a declarat că nimeni în Bulgaria nu se gândea serios la ocuparea Dobrogei. În aceste condiții, atâta vreme cât nu existau motive întemeiate de teamă în fața unei agresiuni, nu putea fi vorba despre nici o compensație pentru România, iar Bulgaria nu putea admite cedarea Silistrei. În replică, Maiorescu a susținut că, atâta vreme cât între București și Sofia nu există nici un fel de dușmănie, Silistra s-ar cuveni să revină de drept României, pentru că ea a fost atribuită Bulgariei, prin Tratatul de la Berlin, cu o evidentă intenție agresivă, întrucât pe atunci partea română a protestat față de cedarea Basarabiei. Silistra – considera Maiorescu – se află doar la 800 de metri de frontieră și reprezintă „un punct strategic" al Bulgariei împotriva Dobrogei. Orice rectificare de fruntarie trebuia să înceapă cu anexarea Silistrei la România[56]. În acest fel, chiar de la debutul tratativelor, chestiunea Silistrei a provocat amorul-propriu al celor două popoare vecine, ajungând chiar să definească, într-o anumită măsură, orgoliul național. Faptul nu a trecut neobservat, iar puterile cele mai interesate de situația politică din Balcani au reacționat, fiecare după posibilități și interese. Austro-Ungaria și Rusia nu puteau nesocoti o oportunitate atât de atractivă pentru a tranșa disputele în privința orientării politicii externe a celor două state învecinate. La Viena nu s-a minimalizat în nici un moment încărcătura politică și dimensiunea istorică a disputei. Prințul Fürstenberg a avertizat, din timp, că dobândirea Silistrei echivala cu refacerea unei frontiere istorice și repara o ofensă, pe care România, sub presiunea Rusiei, a trebuit să o suporte la Congresul de la Berlin[57]. Tot el a observat primul și „beneficiile" ce puteau fi explorate din acest conflict, în perspectiva îmbunătățirii relațiilor Dublei Monarhii cu România: „Cine va înțelege să utilizeze actualul moment psihologic în existența României va avea cel mai mult de câștigat"[58]. Pentru Austro-Ungaria – se știe – nu doar temerile românești păreau pe deplin justificate (Graf Berchtold a inclus satisfacerea „îndreptățitelor pretenții" ale României pe lista revendi-

[53] *Die internationalen Beziehungen*, Reihe III, 4. Bd. (*Aide – mémoire der bulgarischen Gesandschaft in Petersburg an den russischen Aussenminister*, 31. Oktober / 13. November 1912), p. 239.

[54] La plecarea spre București, Danev declara gazetei pariziene „Le Journal" că dorește rezolvarea divergențelor într-un mod care să satisfacă România dar să nu lezeze interesele Bulgariei. Vezi, Constantin Bacalbașa, *București de altădată*, vol. IV, *1910-1914*, București, Editura Universul, 1936, p. 114. La București, însă, liderul Sobranei bulgare îi declara lui Kalinkov (ministrul Bulgariei) că va trata cu guvernul Maiorescu doar „convenția pescuitului", întrucât, sigur pe sprijinul Rusiei, nu credea în posibilitatea vreunui atac din partea trupelor române. Vezi, A. Dabija, *op. cit.*, p. 219.

[55] Vezi, Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, partea I, *Însemnări zilnice 1/14 septembrie 1912 – 1/14 august 1913*, p. 51.

[56] *Ibidem*, p. 166-167.

[57] *Österreich-Ungarn Aussernpolitik*, 5. Bd., *1. Dezember 1912 – 31 März 1913* (*Bericht aus Bukarest*, 7. Jänner 1913), p. 366.

[58] *Ibidem* (*Privatschreiben aus Bukarest – Sinaia*, 17. Oktober 1912), p. 438.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cărilor esențiale ale cabinetului de la Viena în criza balcanică). Situația din Balcani făcea la fel de importante şi argumentele părții bulgare. După o întrevedere cu Stoian Danev, Graf Mensdorff, ambasadorul Austro-Ungariei de la Londra, a rămas cu impresia că forul legislativ bulgar (Sobrania) nu va putea niciodată să accepte cedarea unei părți din teritoriul național, întrucât s-ar compromite în fața celor care obținuseră victoriile din Balcani, cu prețul unor grele şi reale sacrificii[59]. În măsura în care Serbia a fost de la început adevărata obsesie din politica balcanică a diplomației Dublei Monarhii, raporturile româno-bulgare au fost judecate de o manieră ce nu reflectă mereu o preocupare deosebită pentru satisfacerea intereselor aliaților de la București. Austro-Ungaria, deşi nu a produs prejudicii grave intereselor româneşti în Balcani, nici nu a contribuit decisiv la depăşirea momentelor de criză. Apropierea româno-bulgară, propusă de la Viena, servea de fapt proiectelor de izolare diplomatică a Serbiei şi de destrămare a alianței balcanice. La fel de adevărat este şi faptul că Rusia, celălalt mare actor politic din regiune, a propus şi ea, de data aceasta în interesul politicii Antantei, o conciliere româno-bulgară, cu scopul declarat de extindere a alianței balcanice. Rusia şi puterile occidentale intuiau că o astfel de alianță lărgită reprezenta un fel de *finis Austriae* în Balcani. Din acest motiv, la debutul crizei balcanice, tonul Rusiei față de diferendul româno-bulgar a fost ceva mai circumspect. Nevoită să intervină diplomatic de partea „fraților slavi", ori de câte ori aceştia se găseau în suferință, Rusia a avertizat, de la început, în România că nu va permite ocuparea prin forță a unei părți din teritoriul bulgar[60]. Sesizând pericolul unor noi tensiuni între Rusia şi România, de teamă să nu-şi vadă compromisă munca de până atunci, în direcția atragerii guvernelor de la Bucureşti în orbita politicii Antantei, diplomația franceză a reacționat cu promptitudine. Ministrul de la Sofia, Panafieu, cunoştea chestiunea şi aprecia că Rusia dispune de posibilități mai mari de a „tranşa" disputa, evitând consecințele care ar putea nemulțumi România. El schița un proiect, prin care Rusiei i se pretindea un sacrificiu „minor", spre a şterge din memoria românilor amintirile ceva mai triste de la 1878. Adormirea vigilenței unei națiuni se putea realiza prin cedarea unui teritoriu restrâns de pe malul stâng al Prutului, situat undeva între Fălciu şi Reni. O concesie suficientă pentru a determina România să renunțe la revendicarea Silistrei şi să regândească, de o manieră pacifistă, raporturile cu vecinii bulgari[61]. Ceva mai târziu, în februarie 1913, ambasadorul francez de la Londra, Paul Cambon, îndemna ca Rusia să adopte un ton moderat față de revendicările României. Într-o discuție purtată cu omologul din Rusia (Benckendorff), el preconiza formarea unei confederații balcanice lărgite, care nu putea exclude tocmai România, „avangarda Triplicei în direcția Mării Negre"[62]. Rusia a evitat să se angajeze concret pe calea sugerată de francezi. A sprijinit cu adevărat România doar conjunctural, atunci când Bulgaria „trăda" marea cauză a unității lumii slave, provocând ruptura legăturilor cu Serbia.

Momentele de glorie ale confruntărilor aliaților balcanici cu Poarta nu au fost tocmai benefice pentru desfăşurarea tratativelor plenipotențiarilor României cu diplomații bulgari. Victoriile Bulgariei aşezau România pe o poziție de inferioritate la masa tratativelor. În condițiile în care pentru autoritățile din Rusia, sub presiunile opiniei

[59] *Ibidem* (*Bericht aus London*, 17. Jänner 1913), p. 476.

[60] *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914),* Tome V, *5 décembre 1912 – 14 mars 1913* (*Note de l'Ambassadeur de Russie,* Paris, 17/30 janvier, 1913), p. 374.

[61] *Ibidem* (*M. de Panafieu, Ministre de France a Sofia, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Etrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), p. 520.

[62] *Ibidem* (*M. Paul Cambon, Ambassadeur de France a Londre, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Etrangères*, Londres, 20 février 1913), p. 580.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publice, era de neconceput ca Bulgaria să cedeze vreun teritoriu vecinilor de la nord de Dunăre, soluțiile favorabile se aşteptau numai din partea Triplei Alianțe. Într-un anume fel, şi Germania avea acum posibilitatea să răsplătească fidelitatea politicii româneşti sau onestitatea probată de regele Carol I vreme de peste trei decenii. Este de aceea esențial să observăm în ce măsură Berlinul a adoptat, în raport cu interesele României, o politică diferită de cea a Vienei în această dispută teritorială. La ora deschiderii tratativelor româno-bulgare, Kiderlen Wächter, liderul de la Auswärtige Amt, era deja suficient de bine informat în legătură cu conținutul problemei. Încă din perioada mandatului de ministru al Germaniei la Bucureşti, el purtase discuții lămuritoare cu liderul liberalilor, incisivul Ion I. C. Brătianu. Într-una dintre aceste convorbiri, desfăşurată în octombrie 1909 la reşedința de la Florica, Kiderlen aprecia că România nu trebuie să solicite o creştere a propriului teritoriu în cazul dereglării echilibrului de forțe în Peninsula Balcanică. Un asemenea gest nu ar produce întărirea țării ci o slăbire a ei. Teritoriile cu populație străină se administrau cu mari dificultăți şi puteau reprezenta un focar permanent de conflict cu vecinii. La „momentul psihologic" oportun, România era îndemnată să se înțeleagă direct cu Bulgaria, dar, dacă o asemenea înțelegere ar fi eşuat, ea putea conta pe sprijinul moral al aliaților[63]. După discuțiile purtate în toamna anului 1909, poziția Germaniei nu a cunoscut schimbări semnificative, chiar dacă, între timp, Kiderlen Wächter a devenit secretar de stat, iar Bulgaria marele învingător al Turciei. Faptul a permis Sofiei să acționeze predilect exact acolo unde România se simțea protejată şi susținută. Autoritățile de la Sofia au tergiversat deliberat tratativele, în ideea de a încheia mai întâi pacea cu Turcia şi de a câştiga simpatii mai multe din partea Germaniei[64] sau a Austro-Ungariei[65]. La începutul lunii noiembrie 1912, Kiderlen Wächter era sceptic în privința unei înțelegeri directe româno-bulgare. El considera că ar fi destul de „îndoielnică" ipoteza prin care Bulgaria va accepta să poarte tratative tocmai în acel moment[66]. În privința reacțiilor guvernului german, Kiderlen a dat noi asigurări că, „atunci când va sosi momentul", Germania şi Austro-Ungaria se vor îngriji de interesele României. Această declarație era considerată un gest diplomatic suficient,

[63] Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ionel Gal, Mircea Muşat (coord.), *1918 la români. Desăvârşirea unității național-statale a poporului român*, vol. I, *Documente externe. 1879-1916*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1983 (*Raportul ministrului plenipotențiar al Germaniei la Bucureşti, Alfred von Kiderlen, către cancelarul Germaniei, Theobald Bethmann Hollweg despre situația din România în cazul unor modificări teritoriale în Balcani*, Bucureşti, 17/30 octombrie 1909), p. 309-311.

[64] Cu toate că de la oamenii politici din Berlin se aştepta mult mai puțin, Bulgaria a inițiat o veritabilă campanie de presă în capitala Germaniei. Ziare importante, precum „Vossische Zeitung" sau „Tägliche Rundschau", publicau cu frenezie telegrame din Sofia, în conținutul cărora erau respinse revendicările României. Vezi, Anastasie Iordache, *Criza politică din România şi războaiele balcanice, 1911-1913*, Bucureşti, Editura Paideea, 1998, p. 180.

[65] La sfârşitul lunii noiembrie 1912, Stoian Danev a efectuat o vizită la Budapesta, care, datorită secretului bine păzit al convorbirilor, a creat destulă panică la Bucureşti. Semnificațiile momentului au fost exagerate, uneori chiar în mod deliberat, prin străduințele oficialului bulgar. El dorea, de fapt, să vadă până unde va fi dispusă Austro-Ungaria să susțină pretențiile României. Atunci când i s-a cerut să se pronunțe în legătură cu compensațiile teritoriale, pretinse de partea română, a răspuns printr-un refuz categoric. În legătură cu această vizită, s-a înțeles, cu totul eronat, în anumite cercuri, că prezența preşedintelui Sobraniei bulgare la Budapesta, primirea care i s-a făcut, reprezentau dovezi referitoare la consolidarea relațiilor Dublei Monarhii cu Bulgaria în detrimentul României. Vezi, alte detalii cu privire la conținutul convorbirilor dintre Danev şi Berchtold în AMAE, fond *Problema 21,* vol. 30, *Budapesta (Rapoarte politice 1909-1913)*, f. 150; *Die Grosse Politik*, 33. Bd., Kapitel CCLIV (*Der Botschafter in Wien von Tschirschky z.z. in Budapest an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, Budapest, den 9. November 1912), p. 312-313; *Die internationalen Beziehungen*, Reihe III, 4. Bd. (*Der russische Gesandte in Sofia an den russischen Aussenminister*, 14. November 1912), p. 258; Hugo Hantsch, *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann*, Verlag Styria, 1963, p. 346.

[66] ANIC, fond *Casa Regală (Oficiale)*, dosar nr. 25/1912, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru ca guvernul român să nu se mai preocupe de gravele evenimente, ce răsturnaseră întreaga „situaţiune“ din Orientul european[67]. Chiar şi astăzi este dificil de analizat înţelesul, destul de ambiguu, al acestor cuvinte. Însuşi ministrul de atunci al României la Berlin (Beldiman), în lipsa unor instrucţiuni precise din partea guvernului, a evitat să pronunţe o sentinţă oficială şi s-a rezumat la prezentarea unei opinii strict personale: „(…) dacă dispariţiunea puterii militare, pe care o reprezenta până acum Turcia, este o pierdere simţitoare pentru Germania şi Austro-Ungaria, ţara care este mai tare şi direct atinsă în poziţia ei, prin dislocarea forţelor în sudul Dunării, este România“[68]. Situaţia părea într-adevăr dificilă, mai ales că Germania solicita guvernului de la Bucureşti, în disputa cu Bulgaria, exact ceea ce, sub presiunea opiniei publice, devenise tot mai greu de oferit: cumpătarea şi echilibrul. Nu era în avantajul României să-şi mobilizeze atunci armata şi să înainteze pe teritoriul bulgar. Faptul era limpede pentru oricine judeca lucid lucrurile şi nu cădea în patima naţionalismului deşănţat. Din nefericire, pe atunci, ţara dispunea de tot mai puţini politicieni cu viziune asupra politicii internaţionale, iar criticile la adresa guvernului s-au înmulţit. Se considera că alianţa cu Puterile Centrale împiedicase România să acţioneze în favoarea propriilor sale interese şi se cerea, tot mai insistent, mobilizarea şi intrarea imediată în război[69].

Situaţia încordată din România a făcut obiectul unor noi informări punctuale la Berlin. Tache Ionescu, unul dintre puţinii amici ai lui Kiderlen de la Bucureşti, a exprimat, într-o scrisoare privată, vii îngrijorări faţă de evoluţiile viitoare din politica externă a României. Semnale asemănătoare a mai transmis la Berlin şi preşedintele comunităţii evanghelice din Bucureşti. Într-un raport din 15 noiembrie 1912, pastorul Schlawe arăta că neacordarea compensaţiilor teritoriale României ar provoca o schimbare radicală în politica externă. Kiderlen Wächter, care evitase pentru o vreme să-i mai trimită instrucţiuni precise lui Waldthausen, aflat la Bucureşti şi se găsea în relaţii destul de reci cu Beldiman[70], a răspuns în nota sa obişnuită, arătând că nu se considera în măsură a consilia pe marginea unei înţelegeri directe româno-bulgare, pentru că nu dorea să aibă vreo influenţă asupra tratativelor între terţe părţi[71]. Prudenţa secretarului de stat german se explică numai având în vedere situaţia politică de ansamblu existentă atunci în Balcani. Odată cu perspectiva încheierii armistiţiului între beligeranţi şi tensionarea raporturilor dintre Austro-Ungaria şi Rusia, ca urmare a pretenţiilor sârbeşti privind accesul la Marea Adriatică, Germania a evitat să se angajeze ferm de partea aliaţilor ei, pentru a nu risca generalizarea conflictului balcanic. Din acest motiv, de la sfârşitul lunii noiembrie, s-a crezut că Austro-Ungaria şi nu Germania ar trebui să ofere României soluţiile necesare menţinerii unei atitudini de expectativă. Era necesar ca Tripla Alianţă să strângă din nou rândurile, să analizeze cu realism situaţia din Balcani şi să adopte cele mai inspirate decizii. Pe aceste coordonate se înscrie şi vizita generalului Conrad von Hötzendorf la Bucureşti. Ea a reprezentat o veritabilă lovitură de imagine, de care România pe atunci avea mare nevoie. Se dovedea

[67] AMAE, fond *Problema 21*, vol. 22, *Berlin. Rapoarte politice (1905-1913)*, f. 168.

[68] *Ibidem*, f. 168-169.

[69] Anastasie Iordache, *op. cit*, p. 184-189.

[70] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, *România şi războaiele balcanice (1912-1913). România şi primul război mondial (1914-1919). Neutralitatea (1914-1916)*, Ediţie şi introducere de Stelian Neagoe, Bucureşti, Editura Scripta, 1993, p. 88.

[71] *Die Grosse Politik*, 33. Bd., Kapitel CCLXV, *Der serbisch – österreichischen Konflikt und die Gefahr eines russisch – österreichischen Konflikts. November bis Dezember 1912* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Gesandten in Bukarest von Waldthausen*, Berlin, den 21. November 1912), p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

astfel că, în ciuda anumitor derapaje sau a dezechilibrelor produse în Balcani, România şi Austro-Ungaria sunt hotărâte să împartă în continuare acelaşi drum. Chiar din momentul sosirii generalului austriac la Bucureşti, a fost evident că principalul motiv al vizitei ascundea raţiuni de ordin militar, care pregăteau calea spre noi angajamente politice. Înainte ca inspectorul şef al armatei austro-ungare să primească instrucţiuni cu privire la misiune, la Berlin au avut loc discuţii importante între generalul austriac Schemua (şeful Marelui Stat Major al Austro-Ungariei), arhiducele Franz Ferdinand, respectiv împăratul Wilhelm al II-lea şi alte înalte oficialităţi germane[72]. Deşi există anumite incertitudini în legătură cu rezultatul acestor convorbiri şi nu se cunoaşte exact măsura sprijinului, pe care Germania era pregătită să îl acorde Vienei[73], se poate deduce că venirea lui Hötzendorf în România s-a produs în continuitatea acestui important reper diplomatic. În urma acestei vizite, s-au produs clarificări importante sub aspect militar, care demonstrează că România era dispusă, la finele anului 1912, să ofere Austro-Ungariei sprijin militar, în caz de război cu Rusia[74]. Astăzi ni se pare evident că întreaga acţiune s-a desfăşurat cu acordul şi posibil chiar la sugestia Berlinului. Diplomaţia germană a fost permanent informată în legătură cu mersul discuţiilor, de vreme ce însuşi Kiderlen Wächter a ţinut să-l instruiască pe ministrul acreditat la Bucureşti, în termenii unui raport, neobişnuit de lung pentru obiceiurile lui[75]. Indiferent dacă lucrurile stau în acest fel sau nu, este limpede că, odată cu vizita lui Hötzendorf la Bucureşti, nu s-a consumat decât partea de început a unor iniţiative germane, ce aproape că trădează existenţa unui proiect mai amplu de reorientare a politicii Reich-ului în Balcani, după modificarea statu-quo-ului teritorial în favoarea aliaţilor. Pe aceeaşi linie se înscrie şi o altă vizită importantă, cea a prinţului Ferdinand al României la noul palat imperial de la Potsdam. Evenimentul, petrecut chiar la începutul lunii decembrie, rămâne unul foarte important, pentru că, în prezenţa împăratului Wilhelm al II-lea şi a secretarului de stat, s-a dezbătut poziţia României în urma schimbărilor produse în Peninsula Balcanică. Kaizerul s-a referit la dificultăţile care reies şi pentru România, „nu mai puţin decât pentru marile puteri direct interesate“, din noua dispunere a raportului de forţe la sud de Dunăre. El a dat asigurări că poziţia de până atunci a guvernului imperial german faţă de interesele româneşti va rămâne una neschimbată, dar, în acelaşi timp, a dat şi de înţeles că modificarea raportului de forţe din Balcani nu poate afecta în nici un caz progresele economice, culturale sau militare, pe care le realizase România în ultimii ani. Chiar dacă Bulgaria, Serbia sau Grecia îşi sporeau considerabil teritoriul, aceste state mai aveau de făcut încă destule şi grele sacrificii, într-un timp relativ scurt, pentru a putea emite cu adevărat pretenţii de supremaţie în regiune. Dintre toate statele balcanice – considera împăratul Wilhelm al II-lea – prin coeziunea populară dovedită şi înţelepciunea condu-

[72] Vezi, *Die internationalen Beziehungen*, Reihe III, 4. Bd. (*Der russische Militärattaché in Deutschland an die Abteilung des Generalquartiermeisters*, 10./23. November 1912), p. 319-320.

[73] Se ştie că împăratul Wilhelm al II-lea ar fi promis solemn Austro-Ungariei cooperarea Germaniei, în situaţia unui război împotriva Serbiei, dar Kiderlen-Wächter, liderul de la Auswärtige Amt, a căutat, prin mijloace felurite (inclusiv un interviu publicat de „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“), să mai tempereze câte ceva din înţelesul exuberant al cuvintelor suveranului de la Berlin. Vezi, Ernst Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars (1912-1913)*, New York, 1969, p. 236 şi 244.

[74] Vezi, toate detaliile convorbirilor şi alte aspecte inedite, în Feldmarschall Conrad, *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918.* Zweiter Band: *1910-1912. Die Zeit des libyschen Krieges und des Balkankrieges bis Ende 1912*, Wien, Berlin, Leipzig, München, Rikola Verlag, 1922, p. 351-356; Mareşal Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice din război*, vol. I, *1914-1916 (Neutralitatea)*, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Eftimiu Ardeleanu şi Adrian Pandea, Bucureşti, Editura Militară, 1922, p. 30.

[75] *Die Grosse Politik,* 33. Bd., Kapitel CCLXV (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Kiderlen an den Gesandten im Bukarest von Waldthausen*, Berlin, den 30. November 1912), p. 431.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cătorilor ei, Bulgaria promitea, cel mai mult, să devină un stat balcanic cu adevărat capabil să înlăture influența Rusiei. Experiența, acumulată în timp de către statul bulgar, arăta că, pe măsură ce s-au realizat progrese interne şi externe, el a resimțit tot mai acut nevoia de emancipare de sub preponderența rusă, pentru a căuta apropierea naturală de România. „Printr-o politică fermă şi conştientă", României îi revenea misiunea de a se transforma într-un membru de legătură între Tripla Alianță şi noua Bulgarie, a cărei aderare la acest sistem de alianțe era prevăzută într-un viitor apropiat. Kaizerul descoperea că între România şi Bulgaria, pe teren economic sau din perspectiva idealului național, nu exista o contradicție de interese ireconciliabilă, la fel cum se întâmpla în cazul raporturilor dintre celelalte state balcanice. Dacă între România şi Bulgaria s-ar fi reuşit crearea unei relații durabile de încredere, sub patronajul Triplei Alianțe, urma să se fundamenteze, în timp, o barieră de netrecut pentru planurile de expansiune ale Rusiei. Această situație ar fi corespuns şi intereselor naționale ale României în raport cu lumea slavă şi ar fi reprezentat doar o continuare a politicii sale de până atunci, într-o formă revizuită de noile realități balcanice. Apropierea României de Bulgaria echivala şi cu renunțarea definitivă din partea Sofiei la orice tendințe şovine îndreptate împotriva Dobrogei[76]. Aşadar, drumul Bulgariei spre Tripla Alianță trecea prin Bucureşti, iar satisfacerea legitimelor pretenții ale României se putea realiza în cadrul unui acord mai amplu, care să necesite, dacă nu amiciția, cel puțin coabitarea celor două state riverane Dunării, sub umbrela Puterilor Centrale. Din perspectiva diferendului româno-bulgar, la finele anului 1912, politica Germaniei, în spiritul animat de Kiderlen Wächter, nu făcea altceva decât să susțină poziția ambivalentă a Austro-Ungariei. Chiar dacă şi Italia reprezenta o voce distinctă, nimic nu ne poate convinge că alta ar fi fost inițial poziția Triplei Alianțe.

După consumarea acestor convorbiri, devenise foarte clar că rezolvarea disputei româno-bulgare este mult mai dificilă decât a intuit la început guvernul român. Totul urma să se decidă, de fapt, în cadrul tratativelor de la Londra, preconizate a se desfăşura „în dubla dispunere"[77] a marilor puteri şi a statelor balcanice beligerante. După mai bine de trei decenii de la încheierea lucrărilor Congresului de la Berlin, reuniunilor londoneze le-a fost dat să decidă asupra viitorului provinciilor europene ale Imperiului Otoman şi refacerii echilibrul puterii în Europa. Înainte ca beligeranții balcanici să se înțeleagă asupra unei soluționări definitive a conflictului lor cu Poarta, puterile trebuiau să stabilească ce aspecte ale chestiunii rămâneau strict în competența lor decizională. Aranjamentul politico-teritorial de la Berlin urma să fie înlocuit cu un altul mai adecvat momentului, dar necesitatea convocării unei noi reuniuni internaționale s-a impus cu destulă dificultate. Pe fondul derulării crizei din Balcani, prima menționare explicită asupra oportunității unei conferințe cu participarea puterilor europene a apărut încă din data de 22 noiembrie 1912, într-o convorbire purtată de Edward Grey cu ambasadorul Franței de la Londra, Paul Cambon[78]. Între timp discuțiile au continuat dar, chiar de la început, a ieşit în evidență faptul că puterile europene se pronunțau în mod diferit asupra preconizatului eveniment. În vreme ce Rusia, Franța sau Anglia ar fi dorit ca reuniunea internațională să se desfăşoare la Paris, Germania, prin vocea lui Kiderlen Wächter, propunea Londra drept loc de desfăşurare, pentru că prezența la Paris a unor diplomați de talia lui Isvolski sau Tittoni, în calitate de ambasadori ai Rusiei respectiv Italiei, ca şi

[76] *Ibidem* (*Aufzeichnung des rumänischen Gesandten in Berlin Beldiman für König Karl I von Rumänien*, Berlin, den 4. Dezember 1912), p. 448-449.

[77] Gheorghe Cliveti, *România şi crizele internaționale 1853-1913*, Iaşi, Editura Fundației Axis, 1997, p. 259.

[78] Ernst Helmreich, *op. cit.*, p. 221-222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

indiscreţiile presei franceze ar fi produs anumite inconveniente[79]. După unele mici tergiversări, puterile au reuşit să ajungă totuşi la un acord final, astfel că, în ziua de 16 decembrie 1912, la Foreign Office, avea loc prima întrunire a conferinței, sub președinția lui Sir Edward Grey. Evenimentul s-a desfăşurat în mare secret. Din mai multe puncte de vedere, reuniunea ambasadorilor a fost una atipică. Nu există nici un fel de însemnări, cu pretenții de autenticitate, referitoare la anumite şedințe, după cum chiar şi rapoartele privitoare la detaliile discuțiilor sunt insuficient de relevante[80]. Participanții, Graf Alexander Benckendorff (Rusia), Paul Cambon (Franța), Graf Albert von Mensdorff (Austro-Ungaria), Prințul Karl Max Lichnowsky (Germania), Marchizul Guglielmo Imperiali (Italia), se întruneau de obicei după-amiaza, în jurul orei 16,00, iar discuțiile se desfăşurau până către ora 18,00 sau chiar 19,00, dar cu o scurtă pauză pentru ceai. Nu au existat zile prestabilite pentru întâlniri. Ambasadorii se întruneau ori de câte ori erau pregătiți să discute pe marginea unei chestiuni. Dacă tratativele ajungeau într-un punct mort, ele se suspendau, iar impasul era raportat imediat ministerelor de externe. Din aceste motive, lucrările au evoluat anevoios şi au durat până în luna august 1913[81]. Se spune chiar că ambasadorul francez, întrebat, după primele săptămâni, despre progresele conferinței, ar fi răspuns că aceasta va continua, până când în jurul mesei se vor afla şase schelete[82]. Şedințele din lunile ianuarie-februarie 1913 au abordat chestiunea delimitării Albaniei, preluarea unei părți din datoria de stat a Turciei de către statele balcanice, stabilirea frontierei dintre Turcia şi Bulgaria, iar cele de la începutul lunii martie au avut în vedere medierea conflictului dintre Poartă şi statele balcanice de către cele şase mari puteri europene. Conferința ambasadorilor de la Londra şi-a propus să aplaneze diferențele dintre puteri, în special acelea direct interesate de soarta Balcanilor (Rusia, Austro-Ungaria şi Italia). Marile puteri europene şi-au propus să înlocuiască aranjamentul de la Berlin cu unul nou, londonez. După unele opinii[83], aceasta avea să fie practic „ultima răsuflare“ a sistemului de congrese, care a limitat ambițiile puterilor începând cu întrunirea de la Viena din 1815.

Germania a privit cu maximă preocupare tratativele din capitala Marii Britanii. Cu punctualitatea specific germană, la 15 decembrie, Kiderlen Wächter i-a comunicat ambasadorului Lichnowsky[84] instrucțiunile necesare unei bune reprezentări. Mai întâi,

[79] R. J. Crampton, *The Hollow Detente*, p. 67.

[80] Theodor Niemeyer, *Die Londoner Botschaftervereinigung*, in „Jahrbuch des Völkerrechts“, hrsg. von Th. Niemeyer und K. Strupp, 2. Bd., München und Lepzig, Verlag von Duncker und Humblot, 1914, p. 488.

[81] La ultima şedință, din 11 august 1913, ambasadorii au dezbătut chestiunea Muntelui Athos, căruia i-au garantat independența şi neutralitatea. S-a convenit *ad referendum* să se respingă solicitările României şi Greciei cu privire la admiterea unui delegat al lor în Comisia internațională de control a Albaniei. Au rămas nesoluționate problema delimitării frontierei de sud a Albaniei şi cea a viitoarei destinații a insulelor egeene. Vezi, R. J. Crampton, *The Hollow Detente*, p. 120.

[82] *Twenty-five years 1892-1916*, by Viscount Grey of Fallondon, volume II, Chapter XIV, *The fourth Crisis – The Balkan War*, London, Hodder and Staughton Limited, 1928, p. 95.

[83] Richard Hall, *op. cit.*, p. 72.

[84] Prințul Karl Max Lichnowsky a rămas un personaj controversat între diplomații de carieră ai Germaniei wilhelmiene. Circumstanțele numirii sale, în calitate de ambasador al Germaniei la Londra, sunt destul de neclare. Odată cu retragerea din funcție a lui Paul Metternich (sacrificat ca urmare a intrigilor lui Tirpitz), pentru postul de ambasador la Londra candidau, între alții, Freiherr von Wangenheim, pe atunci ministru acreditat la Atena, şi Ferdinand Stumm, fost ambasador la Madrid şi mare favorit al lui Kiderlen. În final a fost trimis la Londra bătrânul Marschall von Bieberstein, titularul postului de la Constantinopol. După decesul acestuia din urmă, Herbert Bismarck şi Kiderlen i-au sugerat împăratului candidatura lui Lichnowsky. El mai activase, până atunci, în calitate de secretar de legație la București şi consilier personal al lui Bernhard von Bülow la Auswärtige Amt. Nu a fost niciodată un personaj plin de tact, ci dimpotrivă o persoană extrem de nervoasă, trimisă într-un post (Londra) unde sângele rece şi nervii tari nu puteau lipsi din calitățile diplomaților. Vezi, Bernhard Fürst von Bülow, *Denkwürdigkeiten*, 4. Bd., *Jugend und Diplomatenjahre*, Berlin, Ullstein, 1931, p. 122-123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

secretarul de stat german a stabilit detaliile de procedură. În toate chestiunile dezbătute la conferință, reprezentantul Germaniei trebuia să se pună de acord cu colegii din cadrul Triplei Alianțe, pentru a se înțelege, în prealabil, asupra propunerilor ce urmau să fie înaintate. Acestea din urmă aveau să fie prezentate nu în numele Triplicei, ci doar în dreptul propriului guvern. Trebuia evitată astfel reprezentarea în bloc a intereselor Triplei Alianțe, cu excepția cazului în care celelalte puteri, ale Antantei, ar fi procedat contrar acestei maniere. Kiderlen nu avea nimic de obiectat în privința președinției conferinței, dar cerea ca toate tratativele să se poarte în secret, departe de ochii presei. După epuizarea observațiilor generale, în comunicarea lui Kiderlen urmau instrucțiunile elaborate punctual pe marginea diferitelor chestiuni. Astfel, în privința chestiunii portului sârbesc la Marea Adriatică, obiecțiile Germaniei trebuiau prezentate nu ca un gest de opoziție la adresa aspirațiilor Serbiei, ci drept o necesitate pentru o dispunere mai eficientă a intereselor Albaniei şi Serbiei deopotrivă. Tripla Alianță dorea ca formula autonomiei Albaniei să devină funcțională, iar prima condiție, pentru realizarea acestei cerințe, era ca noul stat să devină singurul stăpân asupra țărmului adriatic, incluzând Valona şi portul San Giovanni di Medua. La delimitarea granițelor, se cerea să se țină seama de traiectoria frontierelor naturale dar şi de criteriul etnicității. Era de dorit ca delimitarea Albaniei să se realizeze la Londra, măcar în linii generale, pentru a crea posibilitatea evacuării teritoriilor ocupate de către sârbi, cei care începuseră să adune deja impozite şi să caute recruți. Era în interesul Triplei Alianțe să-i fie garantată Serbiei deplina independență politică şi economică. În acest sens, se putea admite asigurarea unui debuşeu la Marea Adriatică – utilizabil oricând şi în orice circumstanțe – cu acces la un port şi o cale ferată. În chestiunile privind datoriile sau concesiunile Porții, Lichnowsky era îndemnat să se mențină într-o strânsă comunicare cu ambasadorul francez, întrucât la Paris era preconizată întrunirea unei comisii speciale, abilitată să dezbată doar asemenea chestiuni (Comisia internațională financiară). Asupra chestiunii insulelor egeene, Kiderlen recomanda inițial expectativa. Trebuia aşteptată mai întâi reacția Angliei, iar Germania urma să intervină, doar dacă Italia ar fi intenționat să păstreze în gaj unele dintre aceste insule. Nu putea fi acceptată situația în care Grecia obținea *de facto* controlul asupra insulelor din vecinătatea Dardanelelor şi a Asiei Mici. Se impunea ca populația autohtonă să păstreze unele drepturi de autonomie, chiar sub forma unui protectorat grecesc[85]. Analizând după instrucțiunile prezentate, este dificil de caracterizat într-o sintagmă generală politica Germaniei din timpul lucrărilor conferinței de la Londra. Evenimentul s-a desfăşurat într-o perioadă extrem de agitată şi a presupus oscilații semnificative în abordările participanților. Chiar dacă ambasadorul Lichnowsky aprecia, peste ani, în spiritul său austrofob, că Berlinul a luat partea Austriei şi Italiei în toate chestiunile esențiale[86], noi credem că esența politicii germane, în cadrul acestei reuniuni, a fost cooperarea cu Marea Britanie, în scopul menținerii păcii europene. Apropierea dintre Berlin şi Londra a reprezentat un fel de *deus ex machina*, care a contribuit la prevenirea războiului şi a adus servicii însemnate păcii europene. Germania şi Marea Britanie au creat un veritabil „forum“ în care marile puteri direct interesate de Balcani şi-au putut articula şi echilibra interesele[87]. În acest context, se poate observa că sprijinul, acordat de Germania aliaților săi, şi în special

[85] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 54, *Der serbische Krisis und der Beginn der Londoner Botschafterreunion* (*Der Staatssekretär an den Botschafter in London*, Berlin, 15.12.1912), p. 330-333.

[86] Fürst Lichnowsky, *Auf dem Wege zum Abgrund. Erinnerungen und sonstige Schriften*, I. Bd., *Mein Londoner Berichte*, Dresden, Carl-Kessner Verlag, 1927, p. 125.

[87] R. J. Crampton, *The Hollow Détente*..., p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austro-Ungariei, nu a depăşit limitele unor angajamente strict diplomatice. Nimeni la Berlin nu şi-a dorit cu adevărat războiul şi, poate tocmai de aceea, pericolul a fost atunci evitat. Au existat evident momente de încordare, tensiuni, din a căror evoluție nimeni nu s-a mai îndoit că relațiile din cadrul Triplei Alianțe suportaseră transformări. În unele situații se părea chiar că Austro-Ungaria se înțelegea mai bine cu Italia decât cu partenerii de la Berlin, dar faptul era absolut firesc, atâta vreme cât nu a existat o politică specifică Triplei Alianțe față de problemele concrete ale conferinței. Membrii acestui sistem de alianțe europene s-au comportat diferit, în funcție de propriile interese, şi au făcut eforturi însemnate pentru a lăsa măcar aparența unei solidarități indestructibile. Din această neaşteptată provocare, unii au avut de câştigat, iar alții de pierdut. Într-un fel sau altul, atunci venise şi vremea României.

Diplomația de la Bucureşti a aşteptat cu încordare convocarea unei reuniuni internaționale, care să dezbată asupra chestiunilor din Balcani. Chiar de la începutul ostilităților, România nu a ascuns interesul de a participa, cu drepturi depline, la o astfel de conferință, în compania selectă a marilor puteri. Într-o convorbire, purtată la 17 octombrie 1912 cu ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti, Titu Maiorescu susținea că România, prin atitudinea adoptată față de situația din Balcani, demonstra lumii întregi că nu este un stat balcanic, „aşa cum deseori se crezuse în afară", iar, prin sprijinul acordat marilor puteri, şi în special Austro-Ungariei, ea face un real serviciu menținerii păcii. Atitudinea înțeleaptă a României putea fi apreciată la justa ei valoare doar de către puterile europene, în cadrul unei conferințe generale pentru reglementarea chestiunilor balcanice[88]. La aceeaşi dată, diplomatul austriac expedia o scrisoare la Viena, din conținutul căreia rezultă că mai dezbătuse subiectul şi în compania regelui Carol I, înțelegând exact ceea ce se dorea la București. El arăta că însuşi suveranul de Hohenzollern considera că România ar putea obține mai mult în viitor, prin poziția rezervată de la începutul războiului balcanic, decât printr-o intervenție activă. După calculele pe care le prefigura regele, Austro-Ungaria şi Rusia nu ar fi riscat un conflict direct, iar celelalte puteri, după o anumită perioadă a războiului, ar fi intervenit oricum în reglementarea disputelor, prin convocarea unei conferințe internaționale. Un asemenea eveniment ar fi găsit Bulgaria slăbită de război şi România acționând de partea marilor puteri. Alături de ele – asemenea unui judecător suprem – ea ar evalua pretențiile statelor balcanice şi ar putea emite mai uşor pretenții la unele compensații. În egală măsură, din conținutul aceluiaşi document, reiese că mai exista şi un alt motiv, pentru care România îşi dorea participarea la o astfel de conferință, şi anume prestigiul. Fürstenberg observase cum regele Carol I, ca şi întregul popor român, s-au străduit constant pentru ca țara să se deosebească de celelalte state balcanice. Prin inițiative politice, ce presupuneau vederi mai largi, România dobândise o poziție apropiată de cea a marilor puteri din Europa. Concluziile ministrului austriac erau scurte dar sugestive: „cine va înțelege să folosească corect actualul moment psihologic, acela va cânta aici la cel dintâi fluier"[89].

La 15/28 decembrie 1912, Titu Maiorescu expedia ministrului român la Londra (Mişu) instrucțiuni, care se refereau şi la o eventuală participare a României la reuniunea ambasadorilor[90]. De la primele contacte cu delegații puterilor, ministrul

[88] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, 4. Bd. (*Bericht aus Bukarest Sinaia*, 17. Oktober 1912), p. 437.

[89] *Ibidem* (*Privatschreiben aus Bukarest – Sinaia*, 17. Oktober 1912), p. 438.

[90] În această situație, indicațiile lui Titu Maiorescu erau clare: „ (…) veți căuta a apăra, mai înainte de toate, interesele aromânilor. În acest sens, poate fi vorba de o Macedonie şi de o Albanie autonome, eventual de o Albanie cât de mare. În tratativele dumneavoastră, veți insista ca statele balcanice, şi îndeosebi Grecia, să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României a precizat care sunt chestiunile de interes pentru guvernul de la Bucureşti, ce ar putea face obiectul unor discuţii în cadrul conferinţei. Odată cu reluarea tratativelor între ambasadori, după vacanţa de Crăciun, ambasadorul Germaniei a luat chestiunea în propriile mâini şi a susţinut cu multă căldură participarea reprezentantului României la şedinţe. Contele Mensdorff şi marchizul Imperiali l-au susţinut cu convingere. În cadrul primei întruniri, reprezentanţii celorlalte puteri au propus amânarea unui verdict asupra întregii chestiuni, fără a face însă clară poziţia lor. Ei au susţinut doar că exista pericolul real ca reprezentanţii statelor balcanice să pretindă şi ei a lua parte la deliberările conferinţei, ceea ce puterile europene nu puteau admite. La cea de a treia întrunire, prinţul Lichnowsky a readus în discuţie problema participării României la conferinţă, iar, de această dată, puterile au admis, în principiu, necesitatea prezenţei ministrului român la dezbateri, dar numai în situaţii speciale, când vreo problemă ce interesa România s-ar fi aflat în centrul deliberărilor. Această admitere condiţionată a fost motivată tot de teama ca statele balcanice să nu ridice şi ele pretenţii similare, deşi, până atunci, nu se înregistrase nici o solicitare oficială în acest sens. Singura ţară care mai făcuse astfel de demersuri era Spania, pentru motivul că războiul din Balcani ar fi produs şi o răsturnare a echilibrului de forţe în Mediterana, acolo unde ea se considera o putere cu interese nemijlocit angajate[91]. Este evident că puterile Antantei au fost cele care s-au opus de la început admiterii unui reprezentant al României la reuniunea ambasadorilor de la Londra. Mai întâi s-a pronunţat Franţa. La 7 decembrie 1912, Raymond Poincaré adopta un ton ferm şi se pronunţa convingător asupra chestiunii. El aprecia că România ar trebui să fie reprezentată la o conferinţă generală, dar prezenţa ei ar fi greu de explicat la o reuniune, în cadrul căreia statele balcanice nu vor participa. Ministrul francez de externe părea convins că România solicită participarea la conferinţă pentru a face jocul Austro-Ungariei în problema frontierelor albaneze şi pentru a pretinde, cu succes, cedarea teritoriilor locuite de aromâni doar Albaniei nu şi Serbiei, Greciei sau Bulgariei. În concluzie, România ar fi putut acţiona împotriva intereselor statelor balcanice şi ale Rusiei, de aceea s-ar fi cuvenit ca ea să nu participe la o reuniune, care nu accepta decât prezenţa diplomaţilor în rang de ambasador şi de la care erau excluse statele balcanice[92]. Liderul diplomaţiei franceze judeca prea aspru eventuala atitudine a României[93], cu toate că, în chestiunea albaneză, nu se poate spune că nu avea dreptate. În opinia regelui Carol I, delimitarea frontierelor Albaniei reprezenta o problemă de maxim interes pentru România. Nu doar din pricina aromânilor care trăiau în Macedonia, ci şi din alte motive politice, România era datoare să manifeste cel mai mare interes faţă de crearea şi consolidarea unei Albanii autonome[94]. Baronul austriac Giesl, unul dintre cei mai buni cunoscători ai realităţilor balcanice prezenţi la Londra, a

respecte şcolile şi bisericile aromânilor şi să nu stânjenească întru nimic înfiinţarea unui episcopat al lor. Şi interesele călugărilor români de la Muntele Athos pot forma obiectul observaţiilor dumneavoastră, călăuzindu-vă de alăturata notiţă specială şi punându-vă anume pentru această chestiune în contact mai intim cu ambasadorul Rusiei". Vezi, Titu Maiorescu, *op. cit.*, partea a II-a (*Ministrul afacerilor străine către ministrul plenipotenţiar al României la Londra*, Bucureşti, sâmbătă 15/28 decembrie 1912), p. 169-170.

[91] AMAE, fond *Problema 21*, vol. 68, *Rapoarte politice de la Londra*, f. 218-222.

[92] *Documents diplomatique français, (1871-1914)*, 3 – Série, (*1911 -1914*), Tome V (*M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères, à M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londres*, Paris, 7 décembre 1913), p. 24.

[93] Titu Maiorescu i-a cerut ministrului plenipotenţiar la Londra să susţină exclusiv numai interesele României. Diplomaţia română nu trebuia să apară la Londra drept aservită politicii unei alte puteri. Vezi, Titu Maiorescu, *op. cit.*, partea a II-a (*Telegrama ministrului afacerilor străine către ministrul plenipotenţiar al României la Londra*, Bucureşti, 20 decembrie 1913), p. 171.

[94] *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, 5. Bd., *1. Dezember 1912 - 13 März 1913* (*Bericht aus Bukarest*, 23. Dezember 1912), p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dezbătut împreună cu ministrul României (Mişu) posibilitatea includerii coloniei cuțo-valahilor de la Samarina-Terivolj (situată undeva la nord de Metzovo) în teritoriul Albaniei. Diplomatul român dispunea de instrucțiuni ce i-ar fi permis să sprijine orice inițiativă a Austro-Ungariei, pentru că România prefera să vadă aşezările aromânilor mai degrabă făcând parte din Albania, decât sub o viitoare dominație greacă[95]. La numai o săptămână după ce respingea ipoteza participării României la conferința ambasadorilor, cu o zi înainte de deschiderea lucrărilor, Poincaré îi scria din nou lui Paul Cambon, e drept acum într-o ținută ceva mai rezervată. De această dată, se putea doar „anticipa" cum puterile germanice aveau să recomande admiterea României la conferința ambasadorilor, situație în care Franța ar fi trebuit să urmeze cât mai strâns sugestiile Rusiei şi Angliei. Reprezentanții României puteau fi acceptați să formuleze doleanțe, cu asentimentul membrilor reuniunii şi numai atunci când interesele țării lor se aflau în discuție. Sub nici o formă nu era acceptată participarea României cu atribute deliberative[96]. Atitudinea Franței a nemulțumit guvernul român. Vizibil iritat, Maiorescu lăsa să se înțeleagă că, prin refuzul admiterii unui reprezentant al său la lucrările conferinței, România nu mai avea în fața cui să-şi facă totuşi cunoscute pretențiile. Dacă ar fi fost parte beligerantă – îi spunea el ministrului Franței (Blondel) – România ar fi fost în drept să participe la conferința dintre delegații statelor balcanice şi cei ai Turciei, dar, în situația dată, se părea că ea rămânea victima propriei prudențe. La auzul acestor proteste, Blondel s-a grăbit să înştiințeze Parisul că guvernul de la Bucureşti s-ar mulțumi, în cele din urmă, cu garantarea prezenței ministrului Mişu la conferință, chiar şi numai la discutarea acelor chestiuni, ce ar putea interesa în mod direct România. El avertiza că prin refuzul Parisului, Austro-Ungaria ar beneficia de o nouă şi nesperată oportunitate de a puncta în dreptul imaginii proprii, arătând cât de puțin sprijin înțelege Franța să ofere României[97]. Ideea admiterii unui delegat român la lucrările conferinței, doar în situația când interesele țării s-ar fi aflat în joc, nu a făcut decât să sporească indignarea lui Maiorescu. El i-a comunicat ministrului român la Berlin (Beldiman) că, atâta vreme cât conferința discuta despre destinul Macedoniei, interesele României erau viciate, pentru că şcolile şi bisericile româneşti din această provincie au primit subvenții de la buget fie din partea autorităților române, fie chiar din partea celor din Turcia. România se declara interesată de soarta cuțo-valahilor, care urmau să fie înglobați în teritoriul Albaniei. Cum reuniunea ambasadorilor nu avea un program fix iar deliberările se desfăşurau în funcție de circumstanțele de moment, ar fi fost o problemă de prestigiu ca ministrul României să fie invitat, cât mai repede, a lua parte la discuții. Beldiman urma să insiste din nou pe lângă autoritățile germane, pentru ca Lichnowsky să reia solicitarea în fața conferinței[98]. Reacția diplomației germane a fost una promptă. Auswärtige Amt a transmis imediat noi instrucțiuni la Londra şi i-a înştiințat concomitent pe aliații de la Viena sau Roma[99]. La reuniunea din 31 ianuarie / 13 februarie 1913, ambasadorul Lichnowsky, în acord cu colegii săi Mensdorff şi Imperiali, a insistat şi a readus în dezbatere chestiunea. Cum toți ambasadorii puterilor

[95] *Ibidem* (*Bericht aus London*, 17. Januar 1913), p. 478.

[96] *Documents diplomatique français, (1871-1914)*, 3 – Série, (*1911 -1914*), Tome V (*M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères, à M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londres*, Paris, 15 décembre 1913), p. 83-85.

[97] *Ibidem* (*M. Blondel, Ministre de France à Bucarest, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères*, Bucarest, 19 décembre 1912), p. 111-112.

[98] AMAE, fond *Problema 21 (1878 -1913)*, vol. 22, Berlin, *Rapoarte politice (1905-1913),* f. 183.

[99] *Ibidem*, f. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-ar fi declarat în principiu de acord cu propunerea, Sir Edward Grey i-a comunicat lui Mişu că va fi invitat să ia parte la una dintre viitoarele şedinţe, care vor dezbate şi în legătură cu interesele româneşti în viitorul Principat al Albaniei[100]. Evenimentul s-a petrecut însă destul de târziu. Abia în data de 19 martie 1913 s-a dat curs solicitării admiterii unui reprezentant român la deliberările conferinţei[101]. Peste o săptămână, la şedinţa din 26 martie, ministrul României (Mişu) a prezentat, conform instrucţiunilor, viziunea guvernului de la Bucureşti în chestiunea aromânilor. El a cerut atunci includerea, în graniţele Albaniei, a teritoriilor locuite de cuţo-valahi în munţii Pind şi recunoaşterea limbii române, pentru comunităţile unde exista o populaţie majoritară, drept limbă oficială nu doar în şcoală sau în biserici, ci şi în administraţie. În afară de acest aspect, diplomatul român mai solicita şi garantarea drepturilor religioase, culturale, administrative sau politice ale aromânilor, atât prin tratatul de pace, cât şi în viitoarea constituţie albaneză[102]. Admiterea reprezentantului României la şedinţele conferinţei ambasadorilor de la Londra mai relevă şi o altă semnificaţie importantă. În condiţiile în care Bulgaria se prezenta la tratative purtând laurii biruinţei împotriva Turciei, invitarea ministrului român la „festinul" puterilor, chiar dacă nu deliberativ şi cu titlu excepţional, reprezenta, de fapt, un avantaj esenţial prin care, cel puţin la nivelul imaginii, guvernul de la Bucureşti ar fi putut echilibra disputa teritorială cu Bulgaria.

În aceste circumstanţe, în paralel cu tratativele dintre beligeranţii balcanici şi Poarta Otomană, dar în afara deliberărilor din cadrul reuniunii la nivel de ambasadori, la Londra au continuat şi discuţiile româno-bulgare cu privire la rectificarea frontierei dobrogene. În instrucţiunile pe care Titu Maiorescu i le-a comunicat, la 15/28 decembrie 1912, ministrului de la Londra, se preciza că România aspira să obţină o linie de hotar care, pornind de la Dunăre şi ajungând la Marea Neagră, urma să fie trasată cât mai la sud de graniţa existentă atunci. Erau propuse patru trasee diferite, dar în fiecare dintre ele populaţia românească rămânea minoritară în raport cu etnicii turci sau bulgari. Principalul argument, care ar fi justificat concesiile părţii bulgare, era faptul că România s-a menţinut în permanentă expectativă de la începutul războiului balcanic şi ea ar fi înlesnit astfel succesele armatelor ţarului Ferdinand. Dacă s-ar fi ajuns la un acord, preciza Maiorescu, România se arăta dispusă să susţină cauza Bulgariei pe lângă puterile europene[103]. Tratativele, purtate la început în nefericita formulă Stoian Danev – Tache Ionescu[104], nu au condus spre rezultatul dorit. Stăpână pe situaţie, Bulgaria a tergiversat permanent în aşteptarea încheierii unei păci glorioase cu Turcia, iar discuţiile

[100] *Ibidem*, f. 186.

[101] *K.u.K. Ministerium des Äussern* (*Graf Mensdorff an Graf Berchtold*, London, 19. März 1913), p. 176.

[102] Max Demeter Preyfuss, *Die aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Hermann Böhlhaus Gesellschaft, Graz, 1974, p. 118-119.

[103] Titu Maiorescu, *op. cit.*, partea a II-a (*Ministrul afacerilor străine către ministrul plenipotenţiar al României la Londra*, Bucureşti, sâmbătă 15/28 decembrie 1912), p. 170-171.

[104] Deplasarea lui Tache Ionescu la Londra, pentru simplificarea tratativelor, a avut un deznodământ contrar aşteptărilor. În fapt, el mai mult a complicat discuţiile, întrucât nu a reflectat mereu fidel pretenţiile guvernului român. Alegerea lui Danev, în calitate de plenipotenţiar pentru Bulgaria, nu a fost nici ea cea mai fericită. Şi el interpreta în manieră personală instrucţiunile guvernului. În plus, se pare că era arogant şi lipsit de onestitate. Orgoliile celor doi lideri de delegaţie ca şi interpretarea tendenţioasă a instrucţiunilor diplomatice au contribuit decisiv la eşecul tratativelor româno-bulgare de la Londra. Vezi, *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914)*, Tome V (*M. de Panafieu, Ministre de France a Sofia, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Etrangères*, Sofia, 26 janvier 1913), p. 335-340. Mai multe informaţii despre prestaţia lui Tache Ionescu la Londra şi motivele rechemării sale la Bucureşti, în I.C. Filitti, *Jurnal*, I şi II, editat de Georgeta Penelea Filitti, în RI, tom I, nr. 6-8/1990, p. 662-663; Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 199-200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost când întrerupte când reluate, fără un deznodământ concret. În cele din urmă, chiar când aliații balcanici se pregăteau să rupă armistițiul şi să reia ostilitățile cu inamicul istoric, s-a semnat un protocol a cărui valoare nu trebuie subestimată dar nici apreciată laudativ. Documentul stabilea în scris ultimele concesii ale părții bulgare şi revendicările părții româneşti[105]. El servea drept bază pentru continuarea negocierilor, atunci când ar fi apărut momentul oportun. În toată perioada desfăşurării lor, tratativele româno-bulgare, angajate la Londra, au stat sub semnul unei mari nervozități. Atât în Bulgaria cât şi în România, frontiera dobrogeană şi relațiile politice bilaterale au devenit o temă de dezbatere la tribuna parlamentară şi în însemnările de presă. În privința opiniei publice româneşti, se poate observa că disputa teritorială cu Bulgaria a reprezentat unul dintre rarele momente când ea s-a pronunțat cu vivacitate asupra unei teme de politică externă. Lideri de partid, deputați, istorici sau publicişti incitau şi mai mult spiritele solicitând repararea unei nedreptăți istorice prin implicarea imediată a țării în război. În şedința din 15 decembrie a Adunării Deputaților, în aceeaşi zi în care Titu Maiorescu transmitea primele sale instrucțiuni cu privire la conținutul tratativelor de la Londra, deputatul C. Fortunescu susținea că „fără compensațiuni teritoriale" sau „fără rectificare de frontieră" era greu de înțeles cum „glasul României" ar fi fost ascultat de către marile puteri. În opinia lui, în concertul european existau şi voci care nu se auzeau, glasuri care vociferau după cum li se impunea de către alții. Concluziile acestui discurs cu vibrații demagogice, rostit chiar în preziua deschiderii şedințelor reuniunii londoneze, dovedesc că, în probleme de politică externă, între viziunea guvernului susținută de către rege şi cea a unora dintre membrii forului legislativ existau deosebiri enorme. Cuvintele deputatului conservator spun de fapt totul: „Şi ținem să se ştie că dacă este posibil să se închidă porțile Palatului Saint James în calea plenipotențiarilor noştri şi ca ambasadorii să ne oprească de a vorbi, nu este posibil ca cineva să stea în calea soldaților noştri şi nimic nu va opri pe leii satelor noastre ca să poarte oriunde vor călca vitejiile şi noblețea de zeci de ori seculară a unui popor daco-roman"[106]. În cadrul aceleaşi şedințe, a luat cuvântul şi deputatul D. I. Grădişteanu. După ce a încercat să argumenteze necesitatea rectificării frontierei dobrogene prin considerente de ordin strategic, el a lăsat să se înțeleagă că pretențiile României şi-ar găsi o deplină aderență în principiul menținerii echilibrului de forțe în Peninsula Balcanică. În acest fel, țara ar fi fost îndreptățită să-şi extindă frontierele. La împărțirea teritoriilor cucerite, aliații balcanici nu se puteau orienta decât după principiul compensațiilor teritoriale. Fiecare stat balcanic beligerant urma să primească, în raport cu principiul compensațiilor, o întindere de pământ cu populații amestecate, care trebuia să fie direct proporțională cu ponderea numerică a întregii populații naționale din cadrul Imperiului Otoman. Conform acestui algoritm, România urma să beneficieze de compensații fabuloase. Socotind că populația românească din Macedonia ar fi ajuns undeva în jurul cifrei de 300.000 suflete, regatul avea dreptul să solicite o întindere de 13.000 km^2, adică exact suprafața cadrilaterului bulgar (!!!). Dacă totuşi România nu ar fi cerut Cadrilaterul, ea trebuia să solicite minim linia Turtucaia – Balcic, ceea ce însemna în mod obligatoriu şi includerea porțiunii Silistra – Cavarna. Dacă bulgarii erau refractari cedării acestui teritoriu, în ciuda faptului că țara şi-a vărsat sângele pentru libertatea lor, puterile europene rămâneau ele profund îndatorate României, pentru că, la începutul războiului

[105] AMAE, fond *Problema 21 (1878 -1913)*, vol. 68, *Rapoarte politice de la Londra (1912 -1913)*, f. 206.

[106] MOf, *Dezbaterile Adunării Deputaților (27 noiembrie 1912 – 4 iulie 1913),* şedința de sâmbătă 15 decembrie 1912, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

balcanic, au îndrumat-o să nu mobilizeze armata şi i-au produs astfel un imens dezavantaj. Şi de această dată finalul discursului era apoteotic. Fără a mai insera alte comentarii, trebuie să-l redăm integral: „Nu mai voim să ni se spună mereu că suntem un element de ordine şi pace; toate lucrurile acestea, departe de a ne face plăcere, oricum mai mult ne amărăsc, căci, de câte ori ni s-au spus acestea, s-au nesocotit interesele noastre. Acum nu mai voim laude, voim să se țină seama de interesele noastre“[107]. La rândul său, istoricul A. D. Xenopol publica, în numărul din 10 decembrie 1912 al prestigiosului „Journal de Débats“, un articol intitulat *Les Revendications de la Roumanie*, în care îşi propunea să demonteze toate acele „opinii rău voitoare“ din Occident, care acreditau ideea că românii ar pretinde să se îmbogățească sau să-şi extindă teritoriul pe seama sângelui vărsat de bulgari. Motivul, pentru care România solicita rectificarea frontierei, era legat de cedarea fortăreței Silistra. Vechiul Regat avea tot dreptul să revendice obținerea acestui oraş, fiindcă numai aşa i se putea garanta stăpânirea paşnică asupra Dobrogei. Xenopol inserează în articolul său şi un scurt istoric al disputelor dintre cele două popoare în chestiunea Dobrogei, ajungând la concluzia că turcii au fost cei care au stăpânit acest teritoriu vreme de aproape 500 de ani (1400-1878), după care el a revenit României prin tratatul de la Berlin, în schimbul celor trei județe din sudul Basarabiei. România a plătit obținerea Dobrogei de la ruşi cu o parte din teritoriul său național. În concluzie, bulgarii nu aveau nici un drept asupra Dobrogei, pentru că ea nu le-a aparținut niciodată în istorie[108]. Acest gen de reacții erau familiare pe ambele maluri ale Dunării. În Bulgaria s-a iscat o veritabilă campanie de presă împotriva revendicărilor teritoriale româneşti. În ziarul „Vecerna-Posta“, din 3 ianuarie 1913, apărea un articol intitulat sugestiv *Pentru români*, în cuprinsul căruia se exprimau opinii despre disputa privind Silistra. Se acredita ideea că, în cadrul Congresului de la Berlin, prin cedarea Dobrogei către România, s-ar fi comis o nedreptate istorică, pentru că acest teritoriu era locuit majoritar de către bulgari (!!!). Românii prețuiau foarte puțin amiciția vecinilor lor şi aduceau în discuție o problemă definitiv „îngropată“ la 1878. Argumentele părții române, conform cărora viitoarele relații de bună vecinătate dintre cele două state necesită o frontieră bine păzită, erau considerate drept „comice“ de către publicația sofiotă. Se considera că frontiera comună ar trebui modificată, dar în detrimentul României. În acest fel, cel mai nimerit traseu ar fi fost respectat urmând linia „fruntariei naturale“, adică Dunărea. Faptul ar fi permis „unirea definitivă a tuturor teritoriilor bulgăreşti“, iar această rectificare de frontieră, la care Sofia se putea gândi să o propună, se întemeia pe acorduri internaționale (conform tratatului de la San Stefano, Dobrogea până la Tulcea revenea Bulgariei). În concluzie se susținea că, în măsura în care „românii erau amatori de asemenea anticvarii“, bulgarii le propuneau o variantă de frontieră extrem de „convenabilă“, prin a cărei concretizare nu s-ar fi pierdut nici o palmă din „adevăratul lor pământ“. Dacă România, după Dobrogea, mai pretindea încă şi alte noi teritorii bulgăreşti, însemna că ea pretindea „taxă de mâncare“, după ce se ospătase vreme îndelungată la masa bulgarilor (!!!)[109]. În ziarul „Bulgaria“, numărul 62 din 5 ianuarie 1913, disputa româno-bulgară revenea în centrul atenției, de această dată printr-o interesantă asociere Silistra – Adrianopol. Se considera că, din punct de vedere „istoric“ şi „etnografic“, asupra celor două oraşe numai Bulgaria putea emite pretenții. Silistra ar fi fost mereu percepută drept o aşezare populată numai de bulgari, istoriceşte

[107] *Ibidem*, p. 65.
[108] A. D. Xenopol, *Românii şi Austro-Ungaria*, Iaşi, Tipografia H. Goldner, 1914, p. 37-39.
[109] AMAE, fond *Problema 21 (1878 -1913)*, vol. 113, *Rapoarte politice de la Sofia (1912-1913)*, f. 50-51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aparținea doar Bulgariei şi, în plus, oferise țării două regimente de soldați, care luptaseră precum leii pe câmpiile Traciei, urmând a se întoarce victorioşi la casele lor. Prin tratatul de la Berlin, Silistra ar fi fost privată de hinterlandul său, iar Bulgaria de o provincie bogată. Aşadar, în măsura în care pierderea Dobrogei la 1878 era o nedreptate în sine, cine ar mai fi tolerat ca Bulgaria să suporte o nouă umilință şi la 1912!?[110]. Este cât se poate de evident că această atmosferă de încordare a creat o imensă presiune în jurul tratativelor româno-bulgare. Dacă delegații de la Sofia aveau motive să încetinească ritmul discuțiilor, la Bucureşti, întreaga problemă s-a dezbătut în termenii unui veritabil ultimatum, iar faptul s-a repercutat negativ asupra stabilității guvernului condus de Maiorescu. În repetate rânduri, rapoartele diplomatice ale miniştrilor acreditați în România au indicat o stare de încordare, ce s-a răsfrânt negativ asupra imaginii țării în afara granițelor ei.

Germania şi Austro-Ungaria, principalii aliați ai României, au urmărit cu maximă preocupare evoluția tratativelor româno-bulgare de la Londra, dar, chiar de la început, a fost evident că sprijinul oferit satisfacerii intereselor româneşti devenise condiționat de menținerea unor raporturi paşnice cu vecinii de peste Dunăre. În toată această perioadă, nici guvernul român nu a mai acționat cu aceeaşi cumpătare ca la începutul războiului balcanic. Din dorința de a atrage atenția puterilor europene asupra necesității soluționării favorabile a diferendului cu Bulgaria, autoritățile de la Bucureşti au amenințat permanent cu ocuparea militară a teritoriului în litigiu şi intervenția în războiul balcanic. Principalele avertismente au vizat în primul rând Viena şi Berlinul, pentru că de acolo se aştepta o intervenție izbăvitoare pentru evoluția tratativelor. La 8 ianuarie 1913, Fürstenberg comunica de la Bucureşti că discuțiile ajunseseră într-un punct mort, iar Danev declarase că nu mai este dispus să le reia, urmând a desemna un alt reprezentant pentru partea bulgară. Faptul ar fi iritat atât de mult guvernul condus de Maiorescu, încât acesta a văzut în gestul Bulgariei nu doar o intenție clară de a tergiversa, ci şi un act de desconsiderare față de România. Ceea ce urma să se întâmple, echivala practic cu războiul între cele două țări. Regele Carol hotărâse că trebuia ocupată de către armată întreaga linie Turtucaia – Balcic[111]. Este drept că măsura, ultimativ preconizată, nu a mai fost transpusă în practică, ea servind mai mult ca mijloc de presiune. Cu toate acestea, nu se poate spune că în țară dezamăgirile au scăzut în intensitate. Pretutindeni domnea convingerea că România jucase rolul voinicului curajos, dar lipsit de minte, care în final a fost înşelat şi a căzut în derizoriu. Nemulțumirile, care începeau să cuprindă toate straturile țării, se reflectau într-o dezaprobare, aproape unanimă, la adresa regelui, care a fost direct responsabilizat pentru eşecul politicii externe. Cu excepția miniştrilor aflați în funcțiune, dar nici printre aceştia în unanimitate, nu puteai întâlni măcar o singură persoană cunoscătoare de politică, ce să nu exprime critici dure, față de modul în care fuseseră gestionate afacerile externe. Fiecare român avea sentimentul că patria sa şi-a încheiat rolul primordial, pe care îl jucase până atunci în partea de sud-est a Europei. Întreaga stare de spirit lăsa impresia că România, în ciuda puternicei sale armate sau a supremației economice ori culturale, indiferent de legăturile care existau cu Tripla Alianță, urma să iasă păgubită din criza balcanică. Se înrădăcina tot mai mult convingerea că sistemul politic al Triplicei nu a fost suficient de puternic pentru a oferi satisfacțiile pretinse şi nimeni nu trebuia să se mire dacă, înşelată în propriile aşteptări, România ar căuta o altă orientare în politica sa externă[112]. Maiorescu invoca posibi-

[110] *Ibidem*, f. 52.
[111] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Telegramm aus Bukarest*, 8. Januar 1913), p. 378-379.
[112] *Ibidem* (*Bericht aus Bukarest*, 18. Januar 1913), p. 483-485.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

litatea căderii guvernului, scenariul preluării puterii de către liberali, cei care păreau hotărâți să înceapă răfuiala cu bulgarii. „Fantoma“ guvernării liberale nu era chiar o amenințare oarecare. La începutul lunii februarie, Ion I. C. Brătianu îi comunica lui Waldthausen că, atâta timp cât în joc nu era de fapt Silistra ci prestigiul României, situația era extrem de gravă. În special Austro-Ungaria, considera liderul liberalilor de la Bucureşti, ar trebui să îşi asume pretențiile României şi să le susțină în fața Europei, asemenea propriilor interese la Adriatica. Germania lăsa impresia că se teme de război şi nu exercită suficientă presiune asupra Austro-Ungariei, pentru a interveni hotărât la Petersburg, în vederea satisfacerii pretențiilor româneşti. Existau temeri exagerate în legătură cu posibilitatea ca un război româno-bulgar să degenereze într-unul european. Rusia – arăta Brătianu – nu dorea o Bulgarie puternică, se confrunta cu dificultăți interne şi nu s-ar fi amestecat într-un astfel de conflict, iar Anglia nu-şi dorea nici ea războiul, din pricina reacțiilor musulmanilor de pe cuprinsul întinsului imperiu colonial. Dacă Tripla Alianță nu ar fi apărat *la timp* prestigiul României, imaginea ei ar fi avut foarte mult de suferit în Orient, iar autoritățile române ar fi putut identifica şi *o altă orientare* în politica externă[113]. În afara unor amenințări voalate, guvernul român a mai identificat şi un alt mijloc de presiune în direcția Triplei Alianțe, ilustrat de încercarea tergiversării procedurilor formale în prelungirea tratatului de bază cu Austro-Ungaria, ultima dată reînnoit în 1909. Regele a pretins amânarea ratificării, motivând iminența unei crize ministeriale, în vreme ce Maiorescu a condiționat prelungirea înțelegerilor de asumarea, în scris, de către Dubla Monarhie, a angajamentului că nu va permite nici o reglementare definitivă a chestiunilor balcanice, fără ca aliniamentele Silistra – Cavarna ori Silistra – Caliacra să devină teritorii româneşti[114]. Acesta a fost şi punctul maxim al presiunilor la adresa Triplicei. Regele Carol a semnat în final instrumentele de ratificare, iar chestiunea garanțiilor austriece nu a mai fost vehiculată. Conştient că nu trebuie să supraliciteze, Maiorescu şi-a modificat planurile. România a căutat să obțină cât mai mult din tratativele directe de la Sofia, iar, în cazul în care rezultatul ar fi rămas tot contrar aşteptărilor, ea urma să se adreseze direct reuniunii ambasadorilor, în ideea de a propune Bulgariei arbitrajul[115]. În ciuda prudenței, afişate la reluarea ostilităților dintre aliații balcanici şi Poarta Otomană, atitudinea amenințătoare a României nu a putut trece neobservată. Gesturile guvernului de la Bucureşti erau percepute în forma unei încercări de şantaj. Chiar dacă dezamăgirea era aceeaşi, reacțiile de la Berlin, spre deosebire de cele dinspre Viena, au fost, în tonalitatea lor, ceva mai temperate. Noul secretar de stat, Gottlieb von Jagow, s-a mulțumit doar să avertizeze că, în acel moment, nu exista de fapt o alternativă viabilă pentru reorientarea politicii externe a României. Gesturile curtenitoare ale Rusiei, evidente în ultima perioadă, riscau să fie greşit înțelese de către unii politicieni români. Nu era vorba de o bunăvoință a Rusiei față de vecinul român, neînrudit cu ea prin rasă, ci de preocuparea pentru viitorul slavilor din Balcani, gândit şi asumat sub propria ei tutelă. După cum indicau divergențele din sânul alianței balcanice, schimbările teritoriale din Balcani nu se puteau încheia la sfârşitul războiului cu Turcia.

[113] *Die Grosse Politik*, 34. Bd., *Die Londoner Botschafterreunion und der zweite Balkankrieg 1912-1913*, Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX, *Der Wiederausbruch der Feinseligkeiten. Die Mediation der Mächte zwischen der Türkei und den Allierten. Die Mediation der Mächte zwischen Rumänien und Bulgarien. Der Streit um Dibra und Diakowa. Februar bis März 1913* (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, den 11. Februar 1913), p. 358.

[114] *Ibidem* (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, den 11. Februar 1913), p. 357.

[115] *Ibidem* (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, den 15. Februar 1913), p. 364-365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusia încerca să izoleze România de Tripla Alianță şi să o transforme într-o enclavă în blocul statelor slave, ale cărei pretenții să poată fi, mai apoi, cu uşurință, ignorate în contextul divergențelor dintre foştii aliați. Tocmai de aceea, în ochii Berlinului, apărea greu de înțeles cum anumite cercuri politice din România, în speranța obținerii unui sprijin activ, considerau că politica de şantaj față de puterile Triplei Alianțe este cea mai potrivită. Germania „a intervenit" şi urma să o mai facă şi în viitor de partea intereselor româneşti, nu doar la Petersburg sau Sofia, ci şi pe lângă puterile occidentale. Ea ar fi continuat această politică, chiar în ciuda „atitudinii româneşti bolnăvicioase", dar guvernul de la Bucureşti trebuia să se limiteze, în continuare, la o politică paşnică şi să evite orice provocare. În calitate de „prieten al României" şi în raport cu viitoarele posibilități de dezvoltare în Balcani, Berlinul nu putea decât să îndemne ca „prestigiul să fie lăsat la o parte" şi să se acționeze numai pentru acele câştiguri, care aduceau României reale foloase şi puteau fi acordate de Bulgaria, fără ca acest fapt să aducă prejudicii bunei vecinătăți[116]. De cealaltă parte, Graf Berchtold aprecia că România nu trebuie să forțeze pretențiile față de Bulgaria, într-un moment în care aliații se aflau din nou în stare de război cu Turcia. România nu avea de ce să se teamă la reizbucnirea ostilităților, pentru că evenimentul nu echivala cu o atitudine şi mai intransigentă din partea Bulgariei, întrucât, până la încheierea păcii, Sofia nu ar mai fi fost în situația de a opune vreo rezistență militară. Chiar şi după sfârşitul conflictului, Bulgaria nu putea fi scutită de complicații, pentru că, la împărțirea teritoriului cucerit, s-ar confrunta cu o puternică opoziție din partea aliaților ei. Aceste divergențe puteau reprezenta, în viziunea lui Berchtold, şansa României de a obține încheierea unui acord favorabil cu Bulgaria. Austro-Ungaria nu ar fi ridicat obiecțiuni față de înglobarea de către Bulgaria a unei părți din teritoriul Macedoniei, dar numai cu obligația, asumată de guvernul sofiot, de a semna un tratat secret, prin care să satisfacă şi pretențiile României, aceasta totuşi numai atunci când compensațiile macedonene îi vor fi fost acordate. Reizbucnirea ostilităților tocmai blocase acest gen de tratative, pentru că era dificil de discutat despre împărțirea teritoriilor între aliații balcanici, când ei se mai aflau încă pe câmpul de luptă. Austro-Ungaria considera că Bulgaria va riposta în cazul ocupării militare a teritoriului revendicat. România ar intra în conflict astfel nu doar cu Bulgaria ci şi cu întreaga alianță balcanică, în spatele căreia se afla Rusia. România era îndemnată să aştepte noi oportunități, ce ar fi putut să apară odată cu noua evoluție a ostilităților[117]. Berchtold aprecia că Austro-Ungaria nu poate să-şi asume nici o garanție formală asupra realizării, *în orice împrejurări*, a deziderateloromâneşti, după cum nici diplomația de la Viena nu le putea cere aliaților ei să-şi asume o asemenea garanție, pentru îndeplinirea proiectelor sale balcanice. România putea ajunge la o înțelegere cu Bulgaria, fie prin intermediul tratativelor directe, fie prin apelul la medierea puterilor[118]. Spre deosebire de Austro-Ungaria care, deşi conştientă că supraviețuirea alianței cu România depindea de soluționarea favorabilă a diferendului cu Bulgaria, practic nu a putut să întreprindă nimic concret, în afara unor îndemnuri dezinteresate la conciliere, Germania a încercat totuşi să facă ceva mai mult. Ambasadorul de la Londra, sprijinit de colegii săi din Italia şi Austro-Ungaria, a fost cel care a adus întreaga dispută în atenția conferinței ambasadorilor, arătând şi cum puterile europene ar putea interveni în soluționarea ei. În cadrul şedinței din după-amiaza zilei de 6 ianuarie 1913, prințul Lichnowsky a comunicat că,

[116] *Ibidem* (*Der Gesandte in Bukarest von Waldthausen an das Auswärtige Amt*, Bukarest, den 15. Februar 1913), p. 364-365.
[117] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Telegramm nach Bukarest*, 9. Februar 1913), p. 678-679.
[118] *Ibidem* (*Telegramm nach Bukarest*, 15. Februar 1913), p. 734.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în urma unei întrevederi cu Tache Ionescu, ar fi aflat despre o inițiativă a ministrului de externe francez (Poincaré), care şi-ar fi dat concursul în vederea unui demers al puterilor la Sofia, pentru a determina Bulgaria să devină mai conciliantă față de cererile româneşti, demers proiectat să se desfăşoare simultan cu cel deja convenit la Constantinopol, în vederea încheierii păcii. Lichnowsky, în cuprinsul unei note scrise, declara că se asociază bucuros ideii domnului Poincaré şi încerca să obțină acordul celorlalte puteri, sub pretextul că ele aveau interesul să înlăture orice focar de conflict din regiunea Balcanilor. Deşi ambasadorul german, după impresiile lui Paul Cambon, ar fi făcut chiar „expresia unei prea mari vivacități", Edward Grey a ridicat anumite obiecțiuni, iar problema nu a găsit soluționarea preconizată. La finalul şedinței, s-a convenit pur formal că Bulgariei nu îi va fi prea dificil să arate mai multă preocupare față de pretențiile româneşti, în cazul în care va obține, datorită demersului puterilor la Constantinopol, condiții de pace conforme cu pretențiile ei[119]. Era vorba despre o formulă neutră, care de fapt nu angaja nimic concret din partea puterilor europene. Ea prezenta doar avantajul că lăsa deschisă calea spre o viitoare deliberare, mai consistentă, în tema compensațiilor. Ceea ce propunea Lichnowsky, lăsa impresia unui act de reparație, gândit sub patronaj european. Dacă puterile ar fi ajutat Bulgaria să obțină Adrianopolul, atunci tot ele trebuiau să sprijine şi România să obțină Silistra. Din acest motiv, la reuniunea din 7 ianuarie, ambasadorul german a readus în discuție întreaga chestiune, dar şi acum s-a izbit de refuzul hotărât al Rusiei. Prin vocea ambasadorului Benckendorff, cel care inițial se plângea de lipsa instrucțiunilor guvernului de la Petersburg, diplomația rusă declara că tratativele dintre Danev şi Tache Ionescu se aflau în plină desfăşurare şi se putea spera la un acord mulțumitor, fără ca puterile să mai intervină[120]. Pentru a capta un mai mare interes din partea ambasadorilor, peste numai două zile, Lichnowsky, în acord cu Graf Mensdorff şi marchizul Imperiali, a recurs la formularea în scris a solicitării. El a prezentat în fața reuniunii o notă, din care reiese preocuparea „guvernului imperial" pentru ca intervenția puterilor la Sofia, în favoarea pretențiilor româneşti, să nu urmeze demersului colectiv pe lângă Sublima Poartă, ci să fie simultană. În această ordine de idei, o intervenție „amicală" la Sofia urmărea, la fel ca şi cea de la Constantinopol, să îndepărteze pericolul războiului. Ea se putea dovedi un sprijin necesar pentru ca guvernul bulgar să se poată justifica în fața opiniei publice, pentru concesiile făcute României. Propunerile prezentate de ambasadorul Germaniei s-au lovit din nou de indiferența puterilor Antantei şi, mai presus de orice, de rigiditatea atitudinii Rusiei. Benckendorff reamintea că tratativele româno-bulgare se aflau în plină desfăşurare şi propunea ca un demers, analog celui avansat la Sofia, să se deruleze şi la București (!!!), atâta timp cât guvernul român se pregătea în vederea unei intervenții militare[121]. Într-o perioadă în care Bulgaria se bucura de sprijinul necondiționat al Rusiei, demersul la Sofia, propus de guvernul german, nu putea avea prea mulți sorți de izbândă. Cu toate acestea, inițiativele în favoarea intereselor româneşti nu s-au oprit aici. La intervenția reprezentanților Triplei Alianțe, cu deosebire la insistențele Germaniei, Bulgaria a acceptat să continue tratativele întrerupte la Londra. Ministrul

[119] *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914)*, Tome V (*M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londres, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères*, Londre, 6 janvier 1913), p. 223-224.

[120] *Ibidem* (*M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londres, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères*, Londre, 7 janvier 1913), p. 233.

[121] *Ibidem* (*M. Paul Cambon, Ambassadeur de France à Londres, à M. Poincaré, Ministre des Affaires Etrangères*, Londre, 9 janvier 1913), p. 248-249. Vezi, în anexa documentului, *Proposition de l'ambassadeur d'Allemagne à la réunion des ambassadeurs du 9 janvier*, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plenipotențiar al României raporta de la Sofia, în data de 15/28 ianuarie 1913, despre acțiunea „colegului german", cel care, conform instrucțiunilor de la Berlin, a insistat pe lângă Gheşov, îndemnând cu stăruință ca cererile româneşti (minim linia Silistra – Balcic) să fie luate în considerare. El ar fi făcut chiar anumite aprecieri extrem de severe la adresa tergiversărilor bulgare, pe care preşedintele consiliului de miniştrii de la Sofia le-ar fi ascultat fără să protesteze[122]. După intervenția de la Sofia, Berlinul a intuit că trebuie să acționeze şi la Sankt Petersburg, pentru ca eforturile de până atunci să nu rămână zadarnice. Pe la mijlocul lunii februarie, diplomația germană a sesizat cum pericolul intervenției României în război creştea de la o zi la alta şi a dedus că singura şansă, pentru ca războiul balcanic să nu se extindă, o reprezenta câştigarea neutralității Rusiei. Secretarul de la Auswärtige Amt, Gottlieb von Jagow, aprecia că un război european, din pricina disputei româno-bulgare, ar fi cu totul iresponsabil şi îi cerea ambasadorului de la Petersburg (Pourtalés) să propună lui Sazonov, „confidențial şi amical", ca puterile europene să se oblige, în această situație, la o poziție de strictă neutralitate[123]. Ambasadorul german declara deschis că Germania, „în virtutea legăturilor dinastice" cu România, nu ar putea rămâne indiferentă, dacă Rusia ar interveni de partea Bulgariei. În plus de aceasta, se pare că Berlinul nu s-a mulțumit doar cu propria intervenție, ba chiar a solicitat şi concursul Austro-Ungariei. Prin intermediul ambasadorului de la Viena (von Tschirschky), Jagow a pretins un demers similar. Pentru Monarhia dunăreană, situația se schimbase mult între timp, iar disputa româno-bulgară era privită diferit față de momentul de debut al confruntărilor din Peninsula Balcanică. Berchtold a replicat cererii germane susținând că, „momentan", Dubla Monarhie se simțea legată de România până la un anumit grad şi numai în virtutea obligațiilor, ce ar fi decurs din tratatul de alianță. În acest caz, conform cu asigurările formulate față de rege încă din luna ianuarie, doar în situația unei intervenții a Serbiei într-un război româno-bulgar, Viena nu ar fi rămas indiferentă[124]. Sazonov a răspuns cererii formulate de ambasadorul german, arătând că el este, în principiu, de acord cu propunerea neutralității. În acelaşi timp, liderul diplomației de pe Neva nu a putut să-şi ascundă preocuparea pentru situația dificilă în care s-ar găsi guvernul imperial, în cazul unui conflict militar între Bulgaria şi România. A lăsat să se înțeleagă că, într-un atare război, Rusia va rămâne neutră, atât timp cât îi va fi omeneşte posibil. Ea nu va admite, sub nici o formă, ca Bulgaria să cunoască vreodată „asuprirea" României. Limita maximă a concesiilor ce puteau fi făcute de bulgari, cu acordul protectorului de la Sankt Petersburg, era linia ce pornea de la fortul Silistra şi se întindea până la Sabla lângă Marea Neagră[125]. Deşi în urma eforturilor diplomatice depuse de Germania pentru tratativele româno-bulgare nu au rezultat clarificări esențiale, importanța inițiativelor de la Berlin nu poate fi trecută cu vederea. Mai întâi, chiar de la sfârşitul lunii ianuarie, odată cu ruperea armistițiului şi reînceperea ostilităților militare, în politica balcanică a Germaniei au apărut o serie de schimbări, care au influențat şi situația României. Decesul neaşteptat al secretarului de stat Kiderlen Wächter şi lovitura de stat a junilor turci au fost evenimentele expo-

[122] *Cartea Verde. Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României. Septembrie 1912 – august 1913* (*Telegrama ministrului plenipotențiar al României la Sofia către ministrul Afacerilor Străine*, Sofia, 15/28 ianuarie 1913), p. 59-60. Vezi şi AMAE, fond *Problema 21 (1878 -1913)*, dosar 113, *Rapoarte politice de la Sofia* (1912-1913), f. 65.

[123] *Die auswärtige Politik des deutschen Reiches*, 4. Bd., Kapitel 55, *Der Fortgang der Londoner Botschafterreunion und die Skutarikrise* (*Der Staatssekretär an den Kaiser*, Berlin, 15.02.1913), p. 403.

[124] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Telegramm nach Bukarest*, 16. Februar 1913), p. 748.

[125] *Die Grosse Politik*, 34. Bd., Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX (*Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtalés an das Auswärtige Amt*, St. Petersburg, den 16. Februar 1913), p. 384.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nențiale, ce au modificat vizibil poziția Germaniei față de Turcia. Atât împăratul Wilhelm al II-lea cât şi noul lider de la Auswärtige Amt (Gottlieb von Jagow) au înțeles, în sfârşit, că victoriile balcanicilor şi slăbiciunile Turciei nu ajută la nesfârşit intereselor germane. Hotărârea cu care noile autorități de la Constantinopol au refuzat cedarea Adrianopolului şi implicit semnarea unei păci ruşinoase nu este străină de sprijinul discret al guvernului german. Totodată, dacă relațiile, altădată cu deosebire amicale, cu factorii politici de pe malurile Bosforului păreau din nou să se îmbunătățească, nu la fel se poate spune şi despre atitudinea Germaniei față de aliații balcanici. Berlinul a observat, cu uşurință, existența divergențelor de netrecut între greci, sârbi sau bulgari şi a decis că trebuie să-i sprijine doar pe cei care aveau cu adevărat de oferit ceva. Cum alianța balcanică se destrăma şi fără ca cineva să acționeze special în această direcție, Germania a constatat că nu are de ce să mai acorde vreun ajutor Bulgariei şi s-a orientat mai mult spre promovarea intereselor Greciei. Schimbarea era spectaculoasă. După ce fostul secretar de stat, regretatul Kiderlen Wächter, recomandase o cât mai strânsă legătură a Bulgariei cu Tripla Alianță, Jagow avertiza că autorităților de la Sofia nu trebuia să li se acorde o prea mare încredere. Încântarea împăratului Wilhelm al II-lea față de faptele de arme ale bulgarilor a dispărut subit, iar în fundal reapăruse vechea antipatie față de regele Ferdinand, un caracter alunecos, ale cărui simpatii personale s-ar fi găsit mereu de partea puterilor occidentale. Toată lumea la Berlin era acum convinsă că Bulgaria, după ce îşi va consolida poziția în Balcani, va căuta mai puțin apropierea de Tripla Alianță decât sprijinul Antantei. În acest fel, departe de strategia gândită de diplomația de la Viena, în politica Germaniei se contura încă de pe atunci un proiect de alianță balcanică între România, Grecia, Serbia şi Turcia, aşezat evident sub influența Triplicei[126]. Acesta reprezenta doar începutul unor evidente schimbări de atitudine politică, ce au supus unor încercări severe raporturile dintre Viena şi Berlin. Evoluția dificilă a disputei teritoriale româno-bulgare din lunile martie şi aprilie 1913 relevă, în primul rând, adâncirea contradicțiilor din politica celor două mari puteri în privința priorităților balcanice.

Din momentul în care guvernele de la Bucureşti şi Sofia au acceptat principiul medierii internaționale, în conformitate cu prevederile convenției de la Haga din 1907, disensiunile dintre Germania şi Austro-Ungaria au devenit evidente, mai ales atunci când se aflau în joc şi interese ale României. După ce Edward Grey a expediat două depeşe la Bucureşti şi Sofia, în care sugera posibilitatea medierii *uneia* sau a *tuturor* marilor puteri[127], degajați de o certă presiune, regele Carol şi Titu Maiorescu au acționat cu ceva mai multă inspirație. Preşedintele consiliului de miniştrii român a acceptat oferta de mediere şi a propus ca demersul să se desfăşoare sub forma unei conferințe a ambasadorilor puterilor europene, acreditați la Sankt Petersburg, un omagiu adus țarului Rusiei, inițiator, chiar din secolul trecut, al conferințelor asupra păcii de la Haga. Pe lângă anumite argumente de natură tehnică (în arhivele din capitala Rusiei exista întreaga documentație asupra chestiunii), alegerea se dovedea fericită şi pentru că diplomația rusă, care până atunci se angajase ferm de partea Bulgariei, era pentru prima dată pusă într-o reală dificultate[128]. România era sigură de sprijinul puterilor Triplei

[126] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Bericht aus Berlin*, 13. März 1913), p. 941.

[127] *Die Grosse Politik*, 34. Bd. Erste Hälfte, Kapitel CCLXIX (*Der Botschafter in London Fürst Lichnowsky an das Auswärtige Amt*, London den 14. Februar 1913), p. 369.

[128] Conştient de riscurile asumate, Sazonov nu a preconizat, de la început, o mediere a tuturor puterilor europene, ci doar una a puterilor Antantei. El ar fi fost de acord doar cu o intervenție a Rusiei împreună cu Anglia la Bucureşti şi Sofia. În capitala României, intervenția îmbrăca forma unei „action énergique", iar în capitala Bulgariei s-ar fi desfăşurat de maniera unui „conseil pressant". Abia la 17 februarie, liderul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alianțe, iar Rusia, în calitate de țară organizatoare a conferinței, ar fi trebuit să intervină în favoarea intereselor românești, mai ales că ar fi vrut să nu reaprindă la București animozitățile din trecut. Dacă decizia conferinței dădea satisfacție României, guvernul ar fi prezentat rezultatul drept un succes datorat contribuției tuturor puterilor, iar, în caz de eșec, Rusia ar fi fost responsabilizată[129]. Pe de altă parte, așteptările Bulgariei erau și ele cel puțin la fel de mari. Atunci când s-au deschis lucrările conferinței de la Sankt Petersburg (31 martie 1913), bulgarii au capturat Adrianopolul, iar ecoul acestei victorii istorice s-a răspândit în întreaga Rusie. În aceste condiții, presiunile cercurilor panslaviste s-au accentuat, iar Sazonov nu putea să acționeze altfel decât în sprijinul „fraților slavi"[130]. Conștient de pericolul expunerii Rusiei la o avalanșă de nemulțumiri, el a încercat să identifice măcar unele mijloace formale, prin care responsabilitatea deciziilor conferinței să nu anuleze credibilitatea intențiilor politicii ruseți. În acest sens, a considerat că Bulgaria și România, odată ce au consimțit ca puterile să medieze disputa dintre ele, renunță la pretenția de a se pronunța asupra procedurilor de desfășurare a deliberărilor conferinței. Prin vocea ambasadorului de la Berlin (Swerbejew), Sazonov propunea, în vederea adoptării deciziei finale, principiul majorității simple. În cazul în care această majoritate nu ar fi fost posibilă, Rusia sugera ca fiecare dintre cele două grupe de puteri să delege câte un reprezentant, care să continue tratativele. Dacă nici în acest „comitet al celor două puteri" nu s-ar fi ajuns la o înțelegere, se propunea cooptarea unei alte puteri, astfel încât, sub forma unui „triumvirat", să se poată adopta o hotărâre comună. Aceste propuneri au fost respinse categoric de către diplomația de la Berlin. Von Jagow considera că propunerea rusă ar fi trebuit amendată, de o așa manieră încât „comitetul celor două puteri" să mai coopteze un al treilea membru, din rândul statelor complet dezinteresate. Noua formulă nu era însă pe placul Austriei. Berchtold a observat că ea nu garanta satisfacerea pretențiilor românești, întrucât acestea nu se fundamentau pe o bază juridică, ci pe raționamente politice, iar un al treilea membru, ales din rândul neutrilor, era posibil să nu se ghideze după principii politice în adoptarea unei decizii[131]. Pe lângă „interesul" special față de satisfacerea pretențiilor românești, liderul diplomației de la Viena era îngrijorat și de posibilitatea ca, prin consacrarea principiului majorității, să se creeze un precedent periculos pentru viitoarele reuniuni internaționale de același gen[132]. Deși au căutat formule reciproc avantajoase, puterile nu s-au înțeles în privința desemnării unui eventual arbitru, în caz de paritate a voturilor, astfel încât, în final, ca soluție de compromis, s-a convenit pentru admiterea principiului unanimității.

Chiar de la începutul lucrărilor conferinței, impresiile inițiale au devenit certitudini. Existau deosebiri semnificative între ambasadorii marilor puteri. Tripla Alianță s-a exprimat ferm în favoarea intereselor României, în vreme ce reprezentanții Antantei au ridicat tot timpul serioase obiecțiuni. La prima ședință (31 martie 1913), ambasadorul Germaniei (Friederich von Pourtalès) amintea că pretențiile românești erau ceva mai

diplomației de la Sankt Petersburg și-a însușit ideea unui demers colectiv al celor șase puteri, după ce a observat că și miniștrii Puterilor Centrale au susținut propunerea engleză.

[129] *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914)*, Tome V (*M. Blondel, Ministre de France à Bucarest*, *à M. Jonnart, Ministre des Affaires Etrangères*, Bucarest, 12 mars 1913), p. 690-691.

[130] Ernst Helmreich, *op. cit*., p. 302.

[131] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Tagesbericht über einen Besuch des deutschen Botschafters*, 9. März 1913), p. 909-910.

[132] *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914)*, Tome VI, *31 mars – 30 mai 1913* (*M. Jules Cambon, Ambassadeur de France à Berlin, à M. Jonnart, Ministre des Affaires Etrangères*, Berlin, 20 mars 1913), p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vechi, dar nu au putut fi cunoscute de la începutul războiului balcanic, atunci când puterile au declarat că nu vor recunoaşte beligeranţilor nici un avantaj teritorial, pentru că autorităţile de la Bucureşti nu au vrut să se îndepărteze de îndemnurile pacifiste ale puterilor. Între timp, circumstanţele s-ar fi modificat, în etape succesive, iar revendicările teritoriale româneşti îşi găseau pe deplin justificarea. Dacă României nu i se putea acorda nici un avantaj teritorial, s-ar crea impresia că ea primeşte din partea puterilor o „pedeapsă" injustă. Pretenţiile ei – arăta ambasadorul german – se legitimează în imperative de ordin strategic. În intenţia de a stabili relaţii paşnice între români şi bulgari, era mai bine ca Bulgaria să fie privată de o armă ofensivă (stăpânirea asupra Silistrei), iar aceasta să revină României. Opoziţia cea mai virulentă a venit din partea ambasadorului britanic, George W. Buchanan[133]. El avertiza că principiul premierii neutralităţii unui stat pe timp de război rămâne unul periculos şi combătea ideea, conform căreia achiziţiile teritoriale ale Bulgariei ar fi oferit României vreun drept la compensaţii. Bulgaria şi-a mărit teritoriul conform cu drepturile cuceritorului şi cu preţul unor reale sacrificii, iar România nu dispunea juridic de nici o bază reală, pe care să-şi întemeieze revendicările. Delimitarea frontierei dintre cele două state ar fi fost rezultatul unei convenţii, pe care nici una dintre părţi nu o putea contesta. Buchanan a propus ca Bulgaria să acorde României anumite garanţii de ordin strategic dar nu şi alte concesii care, aşa după cum era cazul oraşului Silistra, ar fi fost străine de orice implicaţii de această natură. Au existat şi sugestii privitoare la un posibil compromis. În mod surprinzător, o asemenea propunere a venit din partea reprezentantului Austriei, contele Thurn-Valsassina. El semnala că Bulgaria ar trebui să ţină seama de faptul că România, prin poziţia de neutralitate adoptată în timpul războiului balcanic, i-a lăsat practic mâinile libere în campania împotriva Turciei. Silistra trebuia să revină României, pentru că în Bulgaria existau tendinţe agresive îndreptate împotriva Dobrogei româneşti. Silistra facilita legătura cu teritoriul de pe cealaltă parte a Dunării, iar dacă s-ar afla în posesiunea României, s-ar înlesni chiar şi construcţia unui un pod peste marele fluviu. În plus, localitatea îşi diminuase mult din importanţă, cu atât mai mult cu cât, vreme de peste treizeci de ani, numărul de locuitori nu a mai crescut. După prezentarea acestor argumente, contele Thurn a adus în discuţie şi ideea compensării Bulgariei cu portul Salonic, pentru „sacrificiul" cedării Silistrei României[134]. În această chestiune, care nu era tocmai nouă pe agenda diplomaţiei de la Viena, poziţia Germaniei era complet diferită. Deşi la începutul conflictului balcanic Berlinul a sacrificat, în multe

[133] Atitudinea filo-bulgară a reprezentantului Marii Britanii se explică prin simpatia ce o nutrea faţă de vecinii de la sud de Dunăre, încă din perioada în care a îndeplinit funcţia de agent politic şi consul general la Sofia. Pentru succesul de care s-a bucurat misiunea lui în capitala Bulgariei, la întoarcerea în Anglia a fost decorat cu Marea Cruce a ordinului Victoria. În cadrul Conferinţei ambasadorilor de la Petersburg, în calitate de cel mai vechi diplomat în rang, a fost desemnat de Sazonov să abordeze chestiunea bulgară. A făcut-o în manieră proprie, într-un fel vădit părtinitor. Pentru această atitudine, viitoarea regină a României (pe atunci încă prinţesa Maria) i-a adus serioase reproşuri. Cu prilejul unei vizite la Petersburg, ea era chiar decisă nici măcar să nu-i vorbească, în semn de dispreţ pentru atitudinea din timpul conferinţei. Buchanan, un personaj rigid, ce nu putea menaja nici măcar sensibilitatea unei doamne, i-a răspuns cu sinceritate viitoarei regine, arătând că opiniile din timpul conferinţei ar fi fost, probabil, cu totul altele, dacă România nu s-ar fi mişcat pe „căi germane" şi ar fi intrat în cercul Triplei Antante. Toate aceste detalii şi alte aspecte ale perioadei petrecute de el în calitate de ambasador în Rusia sunt inserate în memoriile pe care le-a lăsat moştenire posterităţii. Pentru ediţia în limba germană, George Buchanan, *Meine Mission in Russland*, Berlin, Verlag für Kulturpolitik, 1926.

[134] Rudolf Dinu, Ion Bulei (editori), *35 de ani de relaţii italo-române, 1879-1914. Documente diplomatice italiene*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001 (*Ambasadorul Italiei la Petersburg, Carlotti, către ministrul de externe, di San Giuliano,* Petersburg, 31 martie 1913), p. 541-542.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privințe, interesele vitale ale grecilor, în noul context creat odată cu denunțarea armistițiului situația s-a schimbat radical. Germania a revenit la sentimente dintre cele mai bune față de Grecia şi a susținut interesele diplomației de la Atena chiar în contradicție cu pretențiile Austro-Ungariei[135]. Combinația Silistra contra Salonic a fost adusă în discuție, pentru prima dată, de către ambasadorul Austro-Ungariei la Berlin (von Tschirschky), la data de 5 martie 1913. Cu ocazia unei discuții purtate în compania secretarului de stat, von Jagow, el a semnalat, mai întâi, că Balcanii reprezintă pentru Dubla Monarhie terenul cel mai important al activității politice sau economice, iar prietenia Bulgariei ar fi Triplei Alianțe cu mult mai prețioasă decât cea a Greciei. Interesul prioritar al Austro-Ungariei urmărea dislocarea alianței balcanice, iar acest lucru nu s-ar fi putut realiza decât prin „câştigarea" uneia dintre cele două puteri slave. Cum în privința raporturilor Austro-Ungariei cu Serbia lucrurile păreau neschimbate, singura soluție pentru realizarea acestui scop rămânea obținerea adeziunii Bulgariei. Berchtold îşi exprima convingerea că viitoarea politică a Bulgariei se va îndrepta spre Tripla Alianță, iar momentul putea fi grăbit prin eventuala intervenție a Puterilor Centrale în chestiunea dobândirii Salonicului, coroborată cu un eventual veto al Rusiei. Von Jagow a admis că viitoarea destinație a oraşului Salonic trebuia să se reglementeze cu acordul Austro-Ungariei dar nu a înțeles să-şi asume nici un fel de obligații sau angajamente prealabile în acest sens. Drept urmare, Viena era îndemnată să nu promită nimic Bulgariei, mai ales că „trocul" Silistra contra Salonic ar fi fost îngreunat şi datorită opoziției Rusiei. În cazul acordării oraşului Salonic Bulgariei ar fi apărut o nouă chestiune litigioasă, pe lângă cea a Silistrei, o controversă poate şi mai greu de soluționat. Von Jagow avea motive să creadă că Bulgaria nu putea fi „câştigată" durabil de partea Triplei Alianțe, din pricina disputei teritoriale cu România şi din cauza personalității şovăielnice a regelui Ferdinand[136]. Germania propunea ca viitoarea destinație a oraşului Salonic să fie stabilită de către statele balcanice între ele. Deosebiri destul de mari existau, între cele două puteri, şi în privința argumentelor de natură economică sau strategică. În vreme ce Dubla Monarhie aprecia că acordarea oraşului Salonic Greciei ar produce dezechilibre ce ar conduce la prăbuşirea unui însemnat centru comercial, datorită concurenței altor porturi grecești (în special Pireu), Germania considera că doar Grecia îi poate asigura acestui port condiții bune pentru dezvoltarea economică. Totodată, dacă diplomația de la Viena considera că această combinație ar reprezenta singura soluție de rezolvare a diferendului româno-bulgar, care nu ar fi exclus pe viitor o relație pașnică între cele două state, liderul de la Auswärtige Amt aprecia că nu era de dorit amestecarea chestiunilor Silistra, respectiv Salonic, pentru că nu s-ar fi creat avantaje României şi s-ar fi produs destule prejudicii chiar Bulgariei. Guvernul german considera că puterile Triplei Alianțe trebuiau să sprijine necondiționat interesele României în chestiune Silistrei, pentru că de o soluționare favorabilă ar fi depins viitorul relațiilor amicale[137]. Berchtold însă nu a înțeles nimic din această judecată complexă. La Petersburg el încerca să facă imposibilul, să-i mulțumească pe români fără a-i irita şi pe bulgari[138]. Th. Delcassé, ambasadorul Franței, a respins propunerea Austro-Ungariei,

[135] Vezi, Konstantin Loulos, *Die deutsche Griechenlandpolitik von der Jahrhundertwende bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Frankfurt am Main – Bern – New York, Verlag Peter Lang, 1986, p. 247-252.

[136] *Österreich-Ungarn Aussenpolitik*, 5. Bd. (*Telegramm nach Berlin*, 5. März 1913), p. 874-875.

[137] *Ibidem* (*Erlass nach Berllin*, 5. März 1913; *Bericht aus Berlin*, 8. März 1913; *Tagesbericht über einen Besuch des rumänischen Gesandten*, 8. März 1913), p. 877-939.

[138] Oswald Henry Wedel, *Austro-German Diplomatic Relations 1908-1914*, Stanford University Press, 1932, p. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

motivând că, în acest fel, diferendul româno-bulgar ar fi fost dublat de un conflict greco-bulgar, care ar îndepărta şi mai mult posibilitatea ca pacea să revină pe continent. Pentru a păstra „amiciția" României, credea Delcassé, Bulgaria avea să consimtă în a acorda o rectificare de frontieră, iar acest „sacrificiu" trebuia să elimine în viitor germenii discordiei dintre cele două popoare[139]. În ciuda opoziției majorității puterilor, întrunite în conferință, Dubla Monarhie nu a renunțat la ideea despăgubirii Bulgariei, fapt ce a iritat nu doar pe reprezentantul Germaniei, ci şi diplomația de la Bucureşti, care aştepta cu înfrigurare un deznodământ favorabil. O primă variantă de compensație teritorială, propusă de Berchtold, odată cu eşecul schimbului Silistra contra Salonic, a fost extinderea graniței bulgare pe malul stâng al Mariței, către o linie care s-ar fi întins în sud, spre mare, până în apele Golfului Xeros. Diplomația germană a respins categoric şi această nouă formulă de compensare a Bulgariei, pentru că ea urma să se realizeze pe spezele Turciei, cea care ar fi pierdut astfel frontiera naturală reprezentată de râul Marița şi s-ar fi găsit strategic într-o situație extrem de dificilă. Dacă Tripla Alianță asocia o asemenea propunere revendicărilor româneşti, Rusia dobândea posibilitatea de a deveni ea un fel de protector al Turciei, iar Bulgaria ar fi primit oricum o compensație prea costisitoare în raport cu sacrificiul minim, pe care era chemată să îl accepte în folosul României[140]. Deşi opoziția era puternică, Austro-Ungaria nu a abandonat prea uşor tema compensațiilor de acordat Bulgariei. La şedința din 9 aprilie 1913, contele Thurn a propus ca puterile să îşi asume angajamentul de a se pronunța în favoarea cedării insulei Samotrace, pentru că, potrivit ultimelor informații de la Sofia, guvernul bulgar ar fi fost pregătit să cedeze Silistra, doar în cazul unor compensații teritoriale precise, iar, până atunci, propunerile pe care Austro-Ungaria le făcuse în cadrul conferinței nu au găsit vreun ecou favorabil[141]. De la Berlin, răspunsul lui Jagow a venit din nou cu promptitudine, dar tot în nota unui categoric refuz. Liderul diplomației germane susținea că puterile Europei şi-au rezervat, în cadrul conferinței de la Londra, dreptul de decizie în privința insulelor din Marea Egee şi era cu totul de neînțeles cum Puterile Centrale trebuiau să asigure Bulgariei atâtea avantaje. Instrucțiunile secretarului de stat către ambasadorul de la Petersburg arătau că, în măsura în care colegul austriac ar mai propune la conferință soluția compensării Bulgariei, Germania urma să declare problema discutabilă şi să aştepte punctul de vedere al celorlalte puteri[142]. Cu toate acestea, Berchtold a insistat în continuare la Berlin pentru ca ambasadorul de la Petersburg să susțină, inclusiv în şedința din 11 aprilie, propunerea compensațiilor pentru bulgari. El credea că nu existau motive întemeiate, menite să justifice împotrivirea față de proiectul cedării insulei Samotrace Bulgariei. Nu putea fi vorba despre periclitarea securității Strâmtorilor, pentru că Bulgaria, spre deosebire de Grecia, nu era o putere maritimă[143]. Contele Berchtold a fost convins cu greu să abandoneze această

[139] *Documents diplomatique française (1871-1914)*, 3 – Série, *(1911-1914)*, Tome VI (*M. Delcassé, Ambassadeur de France à Saint-Petersburg, à M. Pichon, Ministre des Affaires Etrangères*, Saint Petersburg, 1-er Avril 1913), p. 185-186.

[140] *Die Grosse Politik*, 34. Bd., Zweite Hälfte, *Die Londoner Botschafterreunion und der zweite Balkankrieg 1912-1913*, Kapitel CCLXXI, *Der rumänisch-bulgarische Konflikt auf der Petersburger Botschafterkonferenz. Neue Zuspitzung der Skutari – Frage. Die Flottendemonstration der Mächte gegen Muntenegro. März bis April 1913* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Botschafter in Rom von Flotow*, Berlin, den 25. März, 1913), p. 577-578.

[141] *Ibidem* (*Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtalés an das Auswärtige Amt*, St. Petersburg, den 9. April 1913), p. 654-655.

[142] *Ibidem* (*Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes von Jagow an den Botschafter in Petersburg Grafen von Pourtalés*, Berlin, den 10. April 1913), p. 660-661.

[143] *Ibidem* (*Der Botschafter in Wien von Tschirschky an das Auswärtige Amt*, Wien, den 12. April 1913), p. 663.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

propunere, numai după ce a văzut că şi Italia susținea punctul de vedere german[144]. Redactarea, în formă finală, a deciziilor conferinței de la Petersburg a prevăzut cedarea Silistrei României, frontiera urmând a fi delimitată de către o comisie mixtă, cu includerea în teritoriul românesc a fortificațiilor de la Medjidia Tabia, la o distanță de aproximativ 3 kilometri de oraş. În privința concesiilor față de Bulgaria s-a optat, evident pornind tot de la o sugestie a Austro-Ungariei, pentru o declarație care nu angaja absolut nimic concret din partea puterilor europene. Propusă de către Sazonov, în redactarea lui Delcassé, formularea finală evidenția că puterile europene erau profund recunoscătoare Bulgariei pentru atitudinea din timpul lucrărilor conferinței, şi îşi exprimau convingerea că, odată cu cedarea Silistrei României, nu va întârzia să se producă între cele două popoare concilierea unanim aşteptată[145]. Puterile Triplei Alianțe au încercat să obțină chiar mai mult decât Silistra pentru România, dar s-au izbit de refuzul ferm al ambasadorilor Antantei. Într-un raport mai amplu, expediat de Pourtalés la Berlin, în data de 12 aprilie 1913, există explicații ceva mai edificatoare asupra intențiilor şi a rezultatelor obținute în urma deliberărilor conferinței. Ambasadorul german s-a străduit zadarnic să explice că România nu-şi va putea atinge obiectivul (o frontieră strategică în Dobrogea) doar prin obținerea Silistrei. El avertiza că, pentru siguranța Dobrogei româneşti, era nevoie de o frontieră, care să se sprijine, în ambele sale puncte, pe câte o fortăreață puternică. Portul Mangalia, considera ambasadorul german, ar rămâne mereu expus în fața unei agresiuni, atâta vreme cât, prin aşezarea sa geografică, va fi dominat de formele de relief mai înalte ce se vor afla în stăpânirea Bulgariei. Din acest motiv, România ar fi avut nevoie de o îmbunătățire a frontierei cu Bulgaria, pe întreaga linie cuprinsă între Dunăre şi Marea Neagră. Deşi multe dintre aceste argumente erau îndreptățite, puterile Antantei nu au admis, sub aspect teritorial, nimic nou în afara concesiilor privind Silistra. Dacă opoziția lui Buchanan, Sazonov sau Delcassé era de anticipat, nimeni nu ar fi crezut că situația se va complica şi cu ajutorul unor declarații din interiorul Triplei Alianțe. Mai întâi, potrivit unor informații vehiculate de ambasadorul italian Carlotti, regele Carol i-ar fi declarat baronului Fasciotti, ministrul Italiei în România, că spera măcar ca *o parte* din Silistra să fie cedată de către bulgari. Această declarație a suveranului de la Bucureşti, colportată de către Sazonov, ar fi creat, la conferință, impresia că România putea, în final, să se mulțumească chiar şi cu concesii mai mici decât cedarea propriu-zisă a Silistrei. Nu în ultimul rând, arăta Pourtalés, în raportul expediat la Berlin, ambasadorul Austro-Ungariei nu ar fi avut mereu instrucțiuni potrivite să faciliteze misiunea reprezentanților Triplei Alianțe. El a trebuit, conform instrucțiunilor, să solicite cu aceeaşi vigoare nu doar satisfacerea pretențiilor româneşti, ci şi compensații în favoarea Bulgariei (Salonic; Samotrace). O mare parte din pledoariile sale s-au consumat în intervenții pentru satisfacerea acestor compensații[146]. Deşi s-ar părea că România a obținut, în cele din urmă, cu o relativă uşurință Silistra, situația a fost mai complicată în realitate. Chiar şi în Reichstag-ul german s-au făcut auzite unele voci, care condamnau pretențiile româneşti. Ele proveneau din partea unor deputați cu antecedente în susținerea pozițiilor emise de organizațiile israelite. În şedința Reichstag-ului din 14 aprilie 1913, discuțiile au pornit de la expunerea secretarului de stat Gottlieb von Jagow, despre atitudinea Berlinului față de

[144] *Ibidem* (*Der Botschafter in Rom von Flotow an das Auswärtige Amt*, Rom, den 11. April 1913), p. 664.

[145] *Ibidem* (*Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtalés an das Auswärtige Amt*, St. Petersburg, den 15. April 1913), p. 692-693.

[146] *Ibidem* (*Der Botschafter in Petersburg Graf von Pourtalés an den Reichskanzler von Bethmann Hollweg*, St. Petersburg, den 12. April 1913), p. 684-686.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

disputa româno-bulgară pentru Silistra. Referindu-se la tratativele de la Petersburg, el a menționat că diplomația germană susține revendicările românești, datorită raporturilor amicale existente între cele două state și împrejurării că România a fost singurul stat din Balcani care a ascultat de voința puterilor și a renunțat la o intervenție militară. România – aprecia von Jagow – devenise, sub înțeleapta conducere a regelui Carol, un element de pace și de ordine în Balcani. A urmat imediat replica deputatului Bernstein, cel care, într-un discurs de proporții însemnate, a sugerat că România nu trebuie să primească Silistra, din pricina modului deficitar, în care a înțeles să-și onoreze obligațiile, asumate prin tratatul de la Berlin din 1878, față de populația evreiască. După ce a realizat o expunere amplă asupra situației „deplorabile" a evreilor din România, Bernstein a depus pe masa Camerei și o petiție, din anul 1910, a evreilor români către parlamentul de la București. Din textul acestui document, deputații germani urmau să afle cum evreilor români le-au fost refuzate, printr-un șir nesfârșit de legi, drepturi elementare într-un stat modern. Concluziile lui Bernstein indicau că nu exista pe atunci măcar o singură țară în toată Europa civilizată, care să manifeste aceeași atitudine față de evrei, ca și în cazul României. În ceea ce privea strict orașul Silistra, deputatul social-democrat aprecia că, doar dacă orașul va rămâne în posesiunea Bulgariei, populația evreiască se va putea simți protejată. În situația în care României i-ar fi revenit această așezare, evreii bulgari ar fi „beneficiat" de același tratament ca și cei români, iar faptul nu trebuia tolerat de către marile puteri europene. Bernstein se întreba ce va face Imperiul german în această situație și sugera că Berlinul trebuia să-i sprijine pe cei asupriți, în numele umanității și al civilizației. Replicile la acest discurs nu au întârziat nici ele să apară. În ședința din 15 aprilie 1913, deputatul Vertel considera că guvernul german adoptase poziția corectă. Pretențiile românești, chiar dacă nu se justificau din punct de vedere juridic, erau îndreptățite sub aspect politic. În privința drepturilor și libertăților populației evreiești, se aprecia că Germania nu avea nici un fel de instrumente, prin care să se amestece în chestiunile interne ale României. Chiar dacă atitudinea guvernului român față de problemele cu care se confruntau evreii apărea drept una îngrijorătoare, nimeni nu dovedise de fapt cum autoritățile române încălcaseră în vreun fel clauzele tratatului de la Berlin. Nu era de competența diplomației germane, ceea ce guvernele românești stabiliseră prin lege în raport cu populația evreiască. Chiar dacă, sub aspect formal, autoritățile române ar fi produs încălcări ale tratatului de la Berlin, faptul tot nu justifica vreo intervenție a Germaniei singure, ci a puterilor europene, chemate să acționeze într-un mod concertat. La auzul acestor cuvinte, deputatul social-democrat Lebedour a simțit și el nevoia să intervină, pentru a susține punctul de vedere emis de Bernstein, întru susținerea drepturilor populației israelite. El schimba, cu abilitate, registrul revendicărilor și arăta că Germania, la fel ca și celelalte puteri europene, era interesată ca popoarele din Peninsula Balcanică să-și păstreze intacte frontierele lor etnice. Deși nu era posibil ca limitele teritoriale să se suprapună perfect peste aria de exprimare a naționalității, întrucât popoarele trăiau, de cele mai multe ori, amestecate unele cu altele, ar fi fost de dorit ca toate acele state, care înglobau în componența lor populații străine ca naționalitate și limbă vorbită, să fie obligate la adoptarea anumitor măsuri în spiritul toleranței naționale. Deputatul german susținea că spiritul acestei politici de conciliere nu avea nimic în comun cu ceea ce revendica România. Orașul Silistra nu era populat în majoritate de români și, tocmai din acest motiv, diplomația germană nu ar trebui să se asocieze unei decizii nedrepte. Dacă totuși, *prin mijlocirea Europei*, România ar fi obținut Silistra, atunci diplomația germană ar trebui să-i atragă atenția că îi revin obligații importante, în direcția acordării egalității în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

drepturi tuturor confesiunilor, inclusiv băştinaşilor evrei. Dr. Vertel admitea că, pe baza prevederilor tratatului de la Berlin, nu se putea acționa pentru acordarea de drepturi egale evreilor din România, pentru că nu exista unanimitate deplină între puteri. El afirma că ar fi suficientă chiar şi acțiunea unei singure puteri, pentru a convinge autoritățile române asupra importanței acestei chestiuni şi propunea ca Germania, în calitate de putere prietenă a României, să îndeplinească acest rol. În măsura în care se discuta despre o inițiativă internațională, în spiritul dreptului şi a rațiunii, Germania trebuia să acționeze înainte ca Franța sau Anglia să-şi mai asume încă o dată rolul de purtătoare ale civilizației europene. Sesizând pericolul, național-liberalii germani, cei mai fervenți susținători ai intereselor româneşti, au replicat prin vocea prințului Schvenaich-Garolath. El a menționat, în spiritul intervenției secretarului de stat din ziua precedentă, că România s-a comportat, vreme de mai mulți ani, ca un prieten de încredere al Germaniei. „Înțelepciunea, loialitatea şi iscusința regelui", aptitudinile deosebite ale oamenilor de stat români, sau inteligența politică a națiunii au creat o Românie puternică, prosperă şi influentă. Germania avea nevoie de această Românie ca arbitru al situației din Peninsula Balcanică şi, din acest motiv, Berlinul trebuia să vină în întâmpinarea pretențiilor ei. Guvernul de la Bucureşti aştepta un sprijin concret din partea aliaților şi de aceea ajutorul acordat României nu reprezenta o politică a sentimentelor, ci una a înțelepciunii. O înțelepciune care alimenta speranțe reale că şi în viitor se vor menține raporturile amicale de până atunci. Germania dispunea oricum de prea puțini prieteni, ca să-şi permită a renunța la cei pe care mai conta tocmai în acea dificilă perioadă[147].

Din momentul reînceperii ostilităților între statele balcanice şi Poartă, diferendul româno-bulgar nu a fost singurul incident major în atenția puterilor europene. Ocuparea oraşului Scutari de către trupele muntenegrene, la 24 aprilie 1913, avea să ridice la cote maxime tensiunea din capitalele europene. Acesta fost probabil momentul cel mai dificil al întregii crize balcanice, atunci când nu puțini au fost cei care au crezut că înfruntarea Rusiei cu Austro-Ungaria nu mai putea fi evitată. În cazul Germaniei, soluția preconizată de Kaiser, pentru rezolvarea noii crize, era desfăşurarea în Muntenegru a unei expediții comune, italo-austro-ungară, sub comandă britanică. Deşi cabinetul de la Londra a respins inițial orice intenție de implicare într-o asemenea acțiune, Wilhelm al II-lea continua să creadă în capacitatea lui Edward Grey de a-şi impune propria politică. Era însă evident că de această dată se înşela. Pe măsură ce pericolul izbucnirii unui război european se afla în creştere, liderul diplomației de pe Tamisa manifesta o pronunțată tendință de apropiere față de Franța şi chiar Rusia. Criza oraşului Scutari a dovedit că Marea Britanie nu se îndepărtase atât de mult de puterile Antantei, iar conferința ambasadorilor de la Londra nu a putut oferi Germaniei şansa reală a unei cooperări mai consistente cu înfumuratul Albion[148]. Pe de altă parte, Germania, deşi a făcut tot ce se putea pentru aplanarea tensiunilor, nu a lăsat nicicând să se înțeleagă că s-ar dezice de obligațiile sale de aliat al Austro-Ungariei. În cele din urmă, criza oraşului Scutari s-a putut soluționa pașnic doar pentru că în Austro-Ungaria nu exista suficientă determinare în privința declanşării unui război european.

Pe lângă disputele prilejuite de capitularea Muntenegrului în fața Europei, au mai existat şi alte evoluții semnificative din perspectiva conflictului aliaților balcanici cu

[147] *Verhandlungen des Reichstags*. XIII. Legislaturperiode, 1. Session, Band 291. *Stenographische Berichte. Von der 174. Sitzung am 25. November 1913 bis zur 193. Sitzung am 17. Januar 1914*, Berlin, 1914, p. 4732-4781.

[148] Vezi, R. J. Crampton, *The Balkans as a Factor in german Foreign Policy, 1912-1914*, in SEER, vol. LV, no. 3, july 1977, Cambridge University Press, p. 378.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sublima Poartă. Chiar înainte ca chestiunea oraşului Scutari să fie rezolvată, s-au făcut progrese semnificative în privința tratativelor de pace. Atât cabinetul de la Constantinopol cât şi guvernele balcanice au acceptat medierea puterilor europene, iar următorul pas a fost stabilirea bazelor negocierii. Şi de această dată beligeranții erau separați de diferențe semnificative. În vreme ce reprezentanții Turciei au acceptat imediat condițiile păcii, guvernelor balcanice le-au trebuit peste două săptămâni să prezinte un răspuns coerent. Aliații doreau să le revină insulele din Marea Egee, fără mijlocirea puterilor, să fie, în prealabil, informați despre viitoarea dispunere a granițelor albaneze şi să obțină indemnizații compensatorii pentru efortul de război. După ce puterile europene au mai expediat o notă diplomatică în capitalele statelor balcanice, termenii păcii au fost acceptați la 21 aprilie 1913, iar la jumătatea lunii mai au fost trimişi plenipotențiari la Londra. Tratativele au decurs atât de anevoios, încât Edward Grey a fost silit să-i convoace pe reprezentanții statelor balcanice la Foreign Office şi să le solicite ultimativ semnarea păcii. Rezultatele acestui gest, mai puțin obişnuit în diplomația de conferințe, au apărut imediat. În ziua de 30 mai 1913, prin semnarea preliminariilor păcii de la Londra, se încheia practic primul război balcanic[149]. Un conflict care a bulversat nu doar Peninsula Balcanică ci şi raporturile dintre puterile europene.

Germania a căutat, de la început, să acționeze eficient pentru a combate extinderea incendiului balcanic la nivel european. Acest imperativ al menținerii păcii cu orice preț, tradus printr-o conduită politică excesiv de prudentă, a dominat mai toate acțiunile pe care le-a inițiat Berlinul, sau acele demersuri prin care el doar s-a asociat deciziilor adoptate la unison împreună cu celelalte puteri. Judecând după răsturnările produse în politica balcanică a Germaniei, după decesul fulgerător al secretarului de stat Kiderlen Wächter şi reînceperea ostilităților între beligeranții balcanici şi Poartă, se poate observa că România a dobândit cu timpul o poziție privilegiată în relațiile cu Germania. Dacă la începutul războiului balcanic, în toamna anului 1912, atitudinea diplomației de la Bucureşti prezenta importanță pentru politica Germaniei aproape exclusiv prin cooperarea cu Austro-Ungaria, odată cu ruperea armistițiului, după lovitura de stat de la Constantinopol, România a devenit un pilon de bază pentru interesele germane în Balcani. În măsura în care atât împăratul Wilhelm al II-lea, cât şi noul secretar de stat, Gottlieb von Jagow, anticipau dezmembrarea alianței balcanice şi conturau posibilitatea unei cooperări de durată a României cu Serbia, Turcia sau Grecia în orbita politicii Triplei Alianțe, devenea tot mai limpede că diplomației de la Bucureşti îi era rezervat rolul de arbitru într-o viitoare reaşezare a echilibrului puterii, din regiunea cea mai agitată de pe bătrânul continent. Era o misiune pe care România o aşteptase răbdătoare aproape jumătate de veac, în orizontul unei politici externe înțelepte, ce nu se îndepărtase vreun moment de rațiunile securității şi menținerii integrității teritoriale. Pentru prima dată, în toată această perioadă tensionată, pigmentată cu critici aspre şi amenințări din interior, interesele României se intersectau cu imperativele politicii germane, rezultând o vremelnică simbioză, mai presus de interesele Dublei Monarhii.

[149] Ernst Helmreich, *op. cit*., p. 327-330.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GERMAN-ROMANIAN POLITICAL INTERFERENCES DURING THE FIRST BALKAN WAR (1912-1913)
(Summary)

The First Balkan War (1912-1913) represented a turning point for the evolution of reports between Germany and Romania. The events in this period have brought into Germany's attention the political problems from the South-East of Europe and thus Romania gained a privileged position in diplomatic projects from Berlin. At the beginning of the Balkan War, in the autumn of 1912, the diplomatic position from Bucharest was important for Germany's politics only in what regards the cooperation with Austro-Hungary. With the new political complications that appeared through the changing of boarders in the Balkans, Romania became an essential factor for the German interests in Eastern side of Europe. Germany supported the Romanian diplomacy both during the Conference of ambassadors in London and the winding evolution of the argument over Bulgarian border. German government and the emperor Wilhelm II sustained the idea of a new Balkan League between Romania, Serbia, Greece and Turkey. The history of relations between Romanian and the powers of Triple Alliance have changed for the first time in 30 years. The interests of the government in Bucharest have crossed with the political priorities of the German Empire. Thus, only this way was possible the cooperation between the two friendly nations. The present study is dedicated to understand the nature of political interferences between Germany and Romania during the First Balkan War, immediate or long-term effects of this cooperation. At the end of our research we noticed that the complicated evolution of the Balkan War produced an unexpected renewal of the German-Romanian friendship and a steady degrading of the relationship between Romania and Austro-Hungary. Within the projects of "German inspiration" of Triple Alliance for the diplomacy from Bucharest was given the role of referee of the political situation on the South-East of Europe. Germany considered that Romania represented a powerful point in the Balkans. Starting with January 1913 until July 1914, German political initiative took into account this situation context.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR

ROMÂNIA ÎN POLITICA SUD-EST EUROPEANĂ A MARII BRITANII, SEPTEMBRIE 1939 – FEBRUARIE 1941

Până în anul 1938, Marea Britanie nu a avut, față de România, o strategie bine conturată. Raporturile bilaterale din perioada interbelică ar putea fi caracterizate drept amicale[1], însă nu mai mult. Din acest punct de vedere, acțiunile diplomației britanice, atâtea câte au fost, s-au desfășurat într-o manieră oarecum aleatorie, având la bază unele principii generale ale Societății Națiunilor şi sprijinirea eforturilor de menținere a *statu-quo*-ului teritorial[2].

Pentru Marea Britanie, România era importantă datorită apropierii ei de strâmtorile Bosfor şi Dardanele, ca şi de bazinul oriental al Mediteranei, astfel încât, în cazul unui conflict european de anvergură, prezenta o certă valoare strategică[3]. În plus, interesul Londrei era să se asigure că petrolul românesc nu avea să cadă în mâinile unor potențiali inamici, precum Germania sau Uniunea Sovietică.

În anul 1938, politica britanică față de România s-a modificat substanțial. Astfel, în perioada mai-iunie 1938, asistăm la conturarea unui plan de implicare politică şi economică a Marii Britanii în România, britanicii începând să pună în practică un program al cărui obiectiv era, în primul rând, menținerea unui nivel ridicat al comerțului cu România, pentru a contracara un posibil monopol economic german. În acest scop, Marea Britanie era chiar pregătită să accepte importuri puțin necesare, la un preț situat chiar peste cel al pieței. Mecanismul central al acestui plan îl constituia Departamentul de Garantare a Creditelor de Export, organism economic ce superviza acordarea de împrumuturi. Pe termen lung, scopul principal al acestui plan era acela de a se obține un echilibru al intereselor marilor puteri în sud-estul Europei[4].

Totuşi, momentul de maximă apropiere al relațiilor dintre Marea Britanie şi România, la sfârşitul anilor ’30, poate fi identificat imediat după dezmembrarea Cehoslovaciei, în martie 1939, atunci când Londra s-a decis să ofere garanții Poloniei, Greciei şi României. Marea Britanie a garantat însă doar independența acestor state, nu şi integritatea lor teritorială. Mai mult decât atât, cel puțin în ceea ce privește România, britanicii au consimțit să ofere garanțiile numai în urma insistențelor Franței.

Cu toate că a oferit aceste asigurări date României, la 13 aprilie 1939, Marea Britanie nu a acordat ulterior o importanță semnificativă intereselor româneşti în

[1] Paul D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România 1938-1947*, traducere de Gheorghe Onişoru, Iaşi, Centrul de Studii Româneşti, Fundația Culturală Română, 1995, p. 12.

[2] David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România 1938-1940. Studiu asupra strategiei economice şi politice*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1983, p. 13.

[3] *Ibidem*, p. 13-14.

[4] David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 15-16.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 421–434

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politica sa europeană, ci dimpotrivă. Diplomația Londrei a încercat să exercite presiuni la Bucureşti în favoarea unor concesii teritoriale ale României față de Bulgaria şi Ungaria[5]. Demersurile britanice au eşuat datorită refuzului ferm şi categoric al autorităților române, sprijinite de Franța, însă ele nu erau lipsite de substanță. În fapt, Marea Britanie era dispusă să sacrifice interesele naționale ale României pentru a evita ca Ungaria şi Bulgaria să se alăture Germaniei. Din punctul de vedere al Londrei, satisfacerea pretențiilor teritoriale ale Ungariei şi Bulgariei față de România ar fi eliminat două surse potențiale de conflict în sud-estul Europei, lipsind Germania de pârghii importante ale expansiunii sale în această parte a continentului.

Odată cu izbucnirea războiului, la 1 septembrie 1939, a debutat o etapă distinctă a politicii britanice față de România. Aceasta poate fi identificată la nivelul atitudinii şi intereselor britanice față de România, chiar dacă instrumentele acestei politici au rămas, în general, aceleaşi: reprezentanța diplomatică şi schimburile comerciale[6]. În orice caz, politica britanică față de România, până în 1941, trebuie judecată în contextul războiului.

Eşecul tratativelor tripartite dintre Marea Britanie, Franța şi U.R.S.S., desfăşurate în primăvara şi vara anului 1939, încheierea pactului de neagresiune sovieto-german, ca şi prăbuşirea neaşteptat de rapidă a Poloniei în fața atacurilor combinate ale trupelor germane şi ale Armatei Roşii au pus capăt speranțelor britanice de a determina Uniunea Sovietică să intre în război alături de Polonia, împotriva Germaniei. Marea Britanie, care a declarat război Germaniei la 3 septembrie 1939[7], era astfel nevoită să încerce crearea unui al doilea front în alte zone ale Europei. Din acest punct de vedere, britanicii luau în calcul două posibilități, în nordul şi respectiv sud-estul continentului[8].

Marea Britanie a optat, inițial, pentru sud-estul Europei. Această variantă îşi câştigase adepți încă de la începutul ostilităților, atunci când britanicii încă mai credeau în forța Poloniei de a se opune Germaniei. Odată cu intervenția sovietică asupra Poloniei, survenită la 17 septembrie 1939, atât Marea Britanie, cât şi Franța şi-au reconsiderat poziția față de România, văzută acum drept singura cale de aprovizionare şi comunicare cu Polonia. Mai mult decât atât, britanicii considerau necesar ca armata poloneză să fie salvată pentru o folosire ulterioară, printr-o retragere în România, unde să nu fie internată şi să aibă posibilitatea de a se reface[9].

România, care îşi declarase neutralitatea la 6 septembrie 1939, dorea să dezvolte cu Marea Britanie o relație care să țină cont de acest statut şi care să nu-i afecteze raporturile cu Germania şi Uniunea Sovietică, Ungaria şi Bulgaria. Din punctul de vedere al Bucureştilor, prioritară era obținerea unei extinderi a prevederilor garanțiilor unilaterale de la 13 aprilie 1939, pentru a-i conferi valabilitate şi în cazul unei agresiuni sovietice împotriva României[10]. Pe lângă această chestiune, relațiile dintre România şi Marea Britanie s-au concentrat şi în direcția constituirii unui bloc al neutrilor ori a unui bloc balcanic, capabil să se opună expansiunii germane sau sovietice, dar şi asupra schimburilor comerciale.

[5] Gheorghe Pașcalău, *România şi Marea Britanie. Relații politico-diplomatice 1933-1939*, Bucureşti, Editura Albatros, 2001, p. 253.

[6] Maurice Pearton, *British Policy towards Romania 1939-1941*, în AIIAI, XXIII/2, 1986, p. 527.

[7] Vezi *The British War Blue Book. Documents concerning german-polish relations and the outbreak of hostilities between Great Britain and Germany on September 3, 1939*, Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs to Parliament by Command of His Majesty, s.a., documentul nr. 120, p. 228-230.

[8] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, Bucureşti, Humanitas, 1994, p. 97.

[9] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 48.

[10] Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi Anglia în anii 1940-1941*, în AIIAI, XXVI/1, 1989, p. 345.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La aceste două coordonate principale ale relațiilor dintre Marea Britanie şi România, în perioada 1939-1941, mai poate fi adăugată una şi anume problema petrolului românesc. În această perioadă, britanicii au încercat să împiedice, pe cât era posibil, aprovizionarea Germaniei cu petrol românesc, luând în calcul distrugerea industriei petroliere româneşti şi blocarea tranzitării petrolului către Germania[11].

Prăbuşirea Franței, survenită în iunie 1940, ca şi intrarea în război a Italiei au complicat politica Marii Britanii față de sud-estul Europei. Rămasă singură în fața Germaniei şi Italiei, Marea Britanie era nevoită să ducă de una singură o luptă de supraviețuire, încercând să-şi conserve interesele în statele neutre ale Europei şi căutând posibili aliați. De partea cealaltă, România pierdea în vara anului 1940 Basarabia, nordul Bucovinei, ținutul Herța, Cadrilaterul şi partea de nord-vest a Transilvaniei, alunecând treptat în orbita Germaniei şi depărtându-se de Marea Britanie.

Demersul nostru încearcă să identifice locul exact al României în politica est-europeană a Marii Britanii de-a lungul anilor 1939-1941. În acest caz putem vorbi de *realpolitik*, deoarece Londra a dus constant o politică pragmatică, lipsită de sentimentalisme şi marcată adeseori de accente care ar putea fi caracterizate drept cinice. În cazul concret al României, putem aprecia că Marea Britanie şi-a urmărit aproape exclusiv propriile interese în perioada 1939-1941. Totuşi, atitudinea aceasta nu poate fi înțeleasă decât dacă luăm în considerare, printre altele, evoluția războiului ori încercările britanice de a se apropia de Italia şi Uniunea Sovietică pentru a le câştiga de partea sa.

În perioada premergătoare declanşării celui de-al doilea război mondial şi până în 1941, politica Marii Britanii față de România a depins, în mare măsură, de importanța acordată petrolului românesc. Planurile strategice ale Marii Britanii luau în considerare petrolul românesc ca eventual înlocuitor al livrărilor de petrol din Golful Persic, în cazul în care acesta din urmă ar fi fost necesar într-un conflict al Marii Britanii cu Japonia[12]. În plus, Marea Britanie controla în România societăți petroliere puternice, cu poziții importante şi în piața de capital, precum „Astra Română", „Steaua Română" sau „Unirea"[13]. Pe măsură ce războiul devenea tot mai previzibil, Londra a căutat să mențină România, pe cât posibil, deschisă din punct de vedere economic şi a încercat să acționeze pentru a proteja poziția societăților deținute de cetățeni britanici, astfel încât acestea să nu fie forțate să sprijine economia şi efortul de război al Germaniei[14]. Mai mult decât atât, autoritățile britanice, conştientizând dependența Germaniei de petrolul românesc, au încercat, în diverse moduri, să reducă importurile de petrol ale *Reich*-ului din România. Paralizarea importurilor germane de materii prime din țările sud-estului Europei ori blocarea tranzitului acestora către Germania au constituit obiective strategice ale Marii Britanii încă dinainte de izbucnirea războiului[15].

Astfel, Londra a propus Bucureştilor, în primăvara anului 1939, un plan ce viza distrugerea instalațiilor petroliere româneşti în cazul unei invazii germane. Regele şi-a dat acordul în această problemă, dar a insistat ca Marea Britanie să ofere României, în compensație, armament şi despăgubiri financiare. Autoritățile de la Bucureşti au integrat

[11] Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 99.

[12] Maurice Pearton, *op. cit.*, p. 528.

[13] Philippe Marguerat, *Le IIIe Reich et le pétrole roumain 1938-1940. Contribution à l'étude de la pénétration économique allemande dans les Balkans à la veille et au début de la Seconde Guerre mondiale*, Thèse présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Neuchâtel pour obtenir le grade de docteur ès lettres, Genève, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, 1977, p. 168.

[14] Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 345.

[15] *Ibidem*, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totuşi ideea distrugerii instalaţiilor petroliere ca parte componentă a unui plan strategic de apărare a ţării, elaborat de către Secţia Operaţii a Marelui Stat Major şi apreciat în mod pozitiv de către experţii britanici şi francezi[16].

O dată cu izbucnirea războiului, România a jucat un rol destul de puţin semnificativ în strategia generală a Marii Britanii. La acest fapt a contribuit, într-o măsură deloc neglijabilă şi evoluţia politică internă din România, echilibrul dintre forţele politice interne influenţând constant posibilităţile de acţiune ale britanicilor. În consecinţă, România a devenit, în primul rând, teatrul unui război economic, ale cărui obiective principale constituiau dezorganizarea economiei inamice şi împiedicarea inamicului de a continua războiul[17]. Acţiunile britanicilor în această direcţie nu pot fi înţelese fără a lua în calcul faptul că lumea se afla în epoca „războiului total", iar în acest context Marea Britanie încerca din răsputeri să impună o blocadă eficientă împotriva Germaniei. Chiar dacă România era un stat neutru, ea furniza totuşi materii prime importante Germaniei, astfel încât acţiunile Marii Britanii pot fi justificate[18].

În acest context, la 11 şi 12 septembrie 1939, ambasadorul Franţei la Bucureşti, Adrien Thierry, ministrul Marii Britanii, Reginald Hoare, şi primul ministru român, Armand Călinescu, au convenit asupra necesităţii distrugerii industriei petroliere româneşti în caz de agresiune împotriva României[19]. În plus, experţii aliaţi au întocmit un plan ce prevedea două variante de acţiune: distrugerea industriei petroliere şi împiedicarea transporturilor germane pe Dunăre[20]. Aceste acţiuni trebuiau puse în practică în cazul unei agresiuni împotriva României, dacă ar fi existat presiuni străine care să pună în pericol neutralitatea acesteia sau în cazul unui ultimatum de natură politică, economică ori militară adresat ţării noastre. Pentru pagubele ce ar fi rezultat, Marea Britanie şi Franţa erau dispuse să acorde despăgubiri statului român şi micilor proprietari care ar fi suferit daune, astfel încât industria petrolieră românească să poată fi refăcută integral după război[21].

Partea română a refuzat planul franco-britanic, considerând că numai România poate decide când îşi va distruge industria petrolieră şi ce metode vor fi folosite. În plus, România nu aştepta din partea Marii Britanii şi a Franţei doar acest gen de „sugestii" şi planuri, ci, în primul rând, un sprijin substanţial pentru înarmare, angajamente concrete în direcţia consolidării securităţii în sud-estul Europei şi o participare masivă în comerţul ţării, pentru a se putea evita dependenţa economică de Germania[22].

În această ultimă direcţie, Marea Britanie a acţionat totuşi în România, până la mijlocul anului 1940, cu destulă eficienţă. Practic, încă din primele zile ale lunii septembrie 1939, Marea Britanie a declanşat în România o adevărată ofensivă economică. Astfel, la 6 septembrie 1939, la iniţiativa ministrului britanic la Bucureşti, a avut loc o întrevedere, la sediul Legaţiei Marii Britanii, cu reprezentaţii principalelor companii din România, aflate sub control britanic. Au fost luate în calcul diverse măsuri

[16] *Ibidem*, p. 346-347. Vezi şi Viorica Moisuc, *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938 – mai 1940*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 268-269.

[17] Maurice Pearton, *op. cit.*, p. 532-533.

[18] *Ibidem*, p. 534.

[19] AMAE, fond 71, Anglia, vol. 40, notă asupra convorbirilor primului ministru, Armand Călinescu, cu ambasadorul Franţei şi ministrul Angliei la Bucureşti în zilele de 11 şi 12 septembrie 1939.

[20] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 269.

[21] AMAE, fond 71, Anglia, vol. 40, Notă asupra convorbirii din ziua de 3 noiembrie 1939 dintre ministrul de externe român şi miniştrii Franţei şi Marii Britanii la Bucureşti.

[22] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru împiedicarea aprovizionării cu petrol a Germaniei – în primul rând prin reducerea producției companiilor britanice –, dar şi achiziționarea de către Marea Britanie a unor importante cantități de petrol românesc. Aceste sugestii au fost comunicate Cabinetului de Război de la Londra, care a decis, la 12 septembrie 1939, să le pună în practică, în acest scop fiind creat un comitet prezidat de lordul Hankey, ministru fără portofoliu[23].

În consecință, societățile petroliere din România aflate sub control britanic au încercat să cumpere tot petrolul disponibil – provenind de la alte companii – de pe piața românească. Efectele acestor acțiuni s-au resimțit imediat în două direcții, prin creşterea vertiginoasă a prețului petrolului românesc şi prin diminuarea livrărilor către Germania. Astfel, până la mijlocul anului 1940, prețul petrolului românesc a ajuns mai mult decât dublul celui de la sfârşitul anului 1939, pentru Germania situația fiind, din acest punct de vedere, aproape catastrofală, deoarece datorită achizițiilor britanice la prețuri ridicate, nu numai societățile sub control britanic, dar şi ceilalți exportatori din România preferau să nu mai vândă Germaniei[24].

În România, Marea Britanie nu şi-a limitat eforturile economice doar la domeniul petrolier, chiar dacă nu a înregistrat succese similare. Astfel, la recomandarea guvernului român, Ministerul Comerțului de la Londra a sprijinit crearea societății „British Centropa Co Ltd", pentru a îmbunătăți schimburile comerciale cu România. Obiectivul real al acestei companii era însă cumpărarea în secret de mărfuri româneşti. În iarna şi primăvara anului 1940, această companie a încercat să împiedice achizițiile germane de mărfuri româneşti, prin cumpărări prioritare şi schimburi cu mărfuri din colonii, indiferent de prețurile de pe piața internațională[25].

Ofensiva economică britanică de la sfârşitul anului 1939 şi începutul anului 1940 a fost dublată de o serie întreagă de sabotaje, la care s-a adăugat faptul că Dunărea a înghețat până în martie 1940[26].

În aprilie 1940, serviciile secrete britanice au încercat să împiedice îmbunătățirea aprovizionării Germaniei, previzibilă o dată cu dezghețul Dunării, prin blocarea navigației în zona Cazane şi Porțile de Fier. Era luată în calcul fie dinamitarea unor mase de stâncă, fie scufundarea unor şlepuri şi barje pe şenalul navigabil al fluviului. Autoritățile de la Bucureşti au hotărât, la insistențele ministrului plenipotențiar al Germaniei în România, să oprească din drum convoiul destinat acestor acțiuni, iar după ce planul britanic a devenit cunoscut, Grigore Gafencu a exprimat iritarea şi nemulțumirea autorităților române însărcinatului cu afaceri al Marii Britanii în capitala României[27]. Eşecul acțiunii s-a datorat însă exclusiv deficiențelor de organizare ale britanicilor şi nu autorităților de la Bucureşti[28].

Era un fapt care a marcat, în acelaşi timp, o diminuare a eficienței ofensivei economice britanice din România în primăvara anului 1940. Marea Britanie a încercat totuşi să impulsioneze acțiunile economice din România, organizând la Londra, la 8 şi 15 aprilie 1940, o conferință cu participarea reprezentanților diplomatici britanici din statele balcanice, menită să producă noi evoluții în sensul unei ofensive economice a Marii Britanii în regiune[29]. Era însă prea târziu, deoarece România avea nevoie de un

[23] Philippe Marguerat, *op. cit.*, p. 168-169.
[24] *Ibidem*, p. 171-174.
[25] David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 157-158.
[26] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 57.
[27] Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 102.
[28] Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 348.
[29] David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sprijin mult mai substanțial pentru a face față presiunilor crescânde ale Germaniei. Mai mult decât atât, autoritățile de la Bucureşti priveau cu tot mai multe rezerve mijloacele prin care Marea Britanie înțelegea acum să acționeze în România contra expansiunii economice germane[30]. Toate acestea indicau faptul că obiectivul principal al puterilor occidentale în România, în primăvara anului 1940, era acela de a împiedica prin orice mijloace livrările de petrol românesc spre Germania, expunând astfel România unei eventuale invazii germane, caz în care Marea Britanie şi Franța intenționau să distrugă zăcămintele de petrol. Era clar că apărarea României nu mai preocupa prea mult Londra şi Parisul, deoarece, pe măsură ce îşi intensificau presiunile la Bucureşti în vederea obținerii unui angajament al guvernului român pentru distrugerea zăcămintelor de petrol, în caz de agresiune germană, britanicii şi francezii opreau aproape complet livrările de arme destinate armatei române[31].

Politica Marii Britanii față de România nu s-a limitat totuşi, în perioada la care ne referim, la relații comerciale. Atât Marea Britanie, cât şi Franța erau interesate să țină departe de frontul de vest principalele forțe militare ale Germaniei şi, totodată, să folosească armatele statelor din Balcani pentru a echilibra, cel puțin din punct de vedere numeric, balanța forțelor armate în favoarea Aliaților. Atâta vreme cât Germania nu ataca țările din sud-estul Europei, guvernele Marii Britanii şi Franței erau de acord că interesele lor ar fi fost cel mai bine servite de crearea unui bloc al statelor balcanice, decis să reziste unei agresiuni germane. În orice caz, acțiunile aliaților în această direcție trebuiau să evite provocarea Italiei, însă tocmai această problemă a generat divergențe între Londra şi Paris, deoarece francezii doreau şi deplasarea în Balcani a unei forțe militare aliate, pe când britanicii, dimpotrivă, considerau ideea ca fiind incompatibilă cu planul unui bloc balcanic format din state neutre şi susceptibilă să ofere Italiei pretextul unei intervenții[32].

Mai mult decât atât, pentru a se ajunge la formarea unui asemenea bloc, trebuiau depăşite mai multe obstacole. Statele din sud-estul Europei se temeau de o agresiune germană. În plus, România se temea şi de o eventuală agresiune sovietică, Grecia şi Iugoslavia de o agresiune a Italiei, iar Ungaria şi Bulgaria manifestau pretenții teritoriale față de statele vecine[33].

În acest context, Marea Britanie şi Franța au încercat, în primul rând, să încheie un tratat de asistență mutuală cu Turcia, însă dificultățile negocierilor cu Ankara i-au făcut pe aliați să aibă rezerve seriose în privința posibilităților reale de cooperare militară a țărilor din sud-estul Europei[34]. Cu toate acestea, cele două puteri au încheiat un tratat tripartit cu Ankara, la 28 septembrie 1939. Prevederile acestuia stipulau promisiunea Marii Britanii şi a Franței de a ajuta Turcia în cazul unei agresiuni din partea unei puteri europene, asistență mutuală în cazul unei agresiuni din partea unei puteri europene, care ar fi dus la implicarea părților într-un război în Mediterana, promisiunea Turciei de a sprijini Marea Britanie şi Franța în îndeplinirea garanțiilor acordate Greciei şi României şi neutralitatea binevoitoare a Turciei față de celelalte două părți, în cazul în care acestea s-ar afla în război cu o putere europeană care nu amenință Turcia. În

[30] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 276.

[31] Dov Lungu, *Romania and the Great Powers, 1933-1940*, Durham and London, Duke University Press, 1989, p. 224-225.

[32] Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, London, His Majesty's Stationery Office, 1962, p. 12-14.

[33] *Ibidem*, p. 12-13.

[34] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plus, o clauză care ar fi trebuit să rămână secretă prevedea faptul că toate aceste prevederi urmau să intre în vigoare doar după ce Turcia primea din partea celorlalte două părți semnatare suficient material de război pentru a-şi putea apăra frontierele şi, în plus, faptul că acest tratat nu era valabil în cazul unui conflict între Turcia şi Uniunea Sovietică. Turcia a dat însă publicității această clauză[35].

Guvernul României a privit cu un deosebit interes tratatul tripartit încheiat de Marea Britanie, Franța şi Turcia, considerând că acesta era un instrument prin care puterile occidentale puteau contribui la consolidarea securității în Balcani şi puteau contracara influența Germaniei în regiune. Într-adevăr, alianța dintre cele două puteri şi Turcia deschidea perspectivele întăririi influenței occidentale în sud-estul Europei, ale dezvoltării relațiilor cu statele membre ale Înțelegerii Balcanice şi putea amplifica forța unui eventual front balcanic[36].

Ideea unui bloc balcanic sau al statelor neutre nu a preocupat doar Marea Britanie, Franța sau România. La 15 septembrie 1939, Mussolini s-a arătat interesat de constituirea unui bloc al statelor balcanice şi dunărene, aflat, bineînțeles, sub tutelă italiană. Mai mult chiar, proiectul italian a primit încurajări şi din partea Berlinului[37]. Încheierea tratatului tripartit dintre Marea Britanie, Franța şi Turcia a determinat Italia să abandoneze proiectul. Italienii erau conştienți că, în noile condiții create de implicarea puterilor occidentale, nu îşi vor mai putea impune punctul de vedere unui grup de state care avea încă legături strânse cu Marea Britanie şi Franța[38].

Mai mult decât atât, stimulat de implicarea Marii Britanii şi a Franței în eforturile de întărire a unui eventual bloc balcanic, guvernul român a elaborat el însuşi, la sfârşitul lunii octombrie 1939, proiectul unui bloc al statelor neutre din regiune, ce prevedea neutralitatea părților în cadrul conflictului ce izbucnise în Europa, neagresiune între părți, păstrarea cel puțin a unei neutralități binevoitoare a statelor semnatare în cazul unei agresiuni asupra uneia dintre părți, schimb de informații politice şi economice şi măsuri comune de ordin economic[39]. Şi acest proiect avea să eşueze, în cele din urmă, datorită refuzului Italiei, Bulgariei şi Ungariei – survenit în urma presiunilor Berlinului – de a participa la o asemenea construcție politică[40].

Ceea ce a interesat totuşi România mai mult poate decât posibila creare a unui bloc balcanic, „al neutrilor“ sau dunărean, în contextul alianței dintre Marea Britanie, Franța şi Turcia, a fost funcționarea garanțiilor franco-britanice oferite României. Fiind unilaterale, acestea puteau fi retrase în orice moment, astfel încât eventuala angajare a Turciei ar fi devenit caducă. Pe de altă parte, ceea ce doreau autoritățile de la Bucureşti era ca aceste garanții să rămână valabile şi, mai mult decât atât, să funcționeze şi în cazul unei agresiuni sovietice împotriva României. La sfârşitul anului 1939 şi începutul lui 1940, speranțele României privind extinderea acestor garanții erau mai mult decât justificate de atacul Uniunii Sovietice asupra Finlandei.

De fapt, încă de la 27 septembrie 1939, V.V. Tilea, ministrul României la Londra, îl întreba pe Alexander Cadogan dacă garanția britanică oferită în aprilie României se aplica şi în cazul unui atac sovietic. Două zile mai târziu, la 29 septembrie, Cabinetul de

[35] *Ibidem*, p. 13-14. Vezi şi Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 256-257.
[36] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 257.
[37] Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei 1938-1940*, Bucureşti, Editura Politică, 1980, p. 194-195.
[38] *Ibidem*, p. 198.
[39] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 258. Vezi şi Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 203-204.
[40] Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 234-235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Război al Marii Britanii se decidea împotriva extinderii acestei garanții, pentru ca astfel să se evite o apropiere mai strânsă a Uniunii Sovietice de Germania. Britanicii erau conştienți de imposibilitatea de a interveni eficient în sprijinul României, astfel încât ar fi preferat să comunice Bucureştilor faptul că garanțiile se aplicau doar în cazul Germaniei şi Ungariei. S-au opus însă francezii care, pentru moment, doreau să evite un răspuns clar[41].

Bucureştii au insistat însă, în mod repetat, pentru obținerea unei poziții clare a Marii Britanii în această chestiune. Londra a acceptat, în cele din urmă, să dea un răspuns favorabil, însă punea unele condiții despre care era convinsă că nu puteau fi îndeplinite. Astfel, Sir Reginald Hoare, ministrul Marii Britanii în capitala României, primea instrucțiuni, la 11 decembrie 1939, să-i informeze pe Gr. Gafencu şi V.V. Tilea că Marea Britanie lua în considerare o eventuală extindere a garanțiilor doar în cazul în care Italia rămânea neutră, iar Turcia îşi declara intenția fermă de a lupta contra sovieticilor în cazul agresiunii acestora împotriva României[42].

În aceste condiții, guvernul de la Bucureşti cerea, la 29 decembrie 1939, ajutorul neîntârziat al Londrei, exprimându-şi convingerea că în primăvara anului următor, „sau chiar mai curând", Moscova va ridica problema Basarabiei, aceasta având drept consecință imediată invadarea României. O asemenea perspectivă, considerau oficialitățile noastre, constituia o amenințare nu numai asupra României, ci asupra întregii Europe[43]. România propunea chiar unele măsuri concrete pe care Marea Britanie le-ar fi putut lua față de Uniunea Sovietică, fie prin acțiuni de propagandă, fie prin tăierea conductei de petrol dintre Batumi şi Baku[44].

În privința sprijinului Turciei față de România, în cazul unei agresiuni sovietice, autoritățile de la Bucureşti îşi manifestau neîncrederea, datorită faptului că Turcia nu-şi precizase niciodată o poziție clară în această chestiune, limitându-se doar la încurajări adresate guvernului român. De data aceasta, britanicii recunoşteau faptul că Turcia nu dorea să intre în război cu Uniunea Sovietică sau cu o altă țară înainte de a fi pregătită pentru aşa ceva, astfel încât, în condițiile unui atac sovietic asupra României, Ankara putea să nu intervină deloc[45].

Turcia comunica Marii Britanii, la începutul lunii ianuarie 1940, faptul că problema Basarabiei nu o deranja şi nu o interesa. Ankara ar fi reacționat ferm numai dacă interesele ei directe ar fi fost afectate. Cât timp însă Armata Roşie nu ar fi trecut dincolo de Basarabia, Turcia intenționa să se limiteze la îndeplinirea cu strictețe a obligațiilor ce îi reveneau în urma Convenției de la Montreux[46]. Pe de altă parte, nici britanicii nu agreau ideea unei implicări serioase în sprijinul României, la începutul anului 1940. Ei se declarau însă dispuşi să dezvolte relațiile comerciale şi economice cu statul român, atâta timp cât autoritățile de la Bucureşti se abțineau să ia angajamente care să atingă direct interesele vitale ale Marii Britanii[47].

Încheierea conflictului sovieto-finlandez, survenită la 12 martie 1940, i-a determinat pe britanici să reexamineze problema aplicabilității garanțiilor oferite

[41] Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 52-53.
[42] *Ibidem*, p. 55.
[43] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, ediție îngrijită de Ionel Sârbu, Iaşi, Editura Junimea, 2004, p. 15-16, Vicontele Halifax, către D-l R. Hoare, 2 ianuarie 1940.
[44] *Ibidem*, p. 17, Vicontele Halifax, către d-l R. Hoare, 3 ianuarie 1940.
[45] *Ibidem*, p. 19.
[46] *Ibidem*, p. 26-27, H. Knatchbull-Hugessen, către Bowker, 13 ianuarie 1940.
[47] Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României în cazul unei agresiuni sovietice. În noul context, o agresiune germană asupra României, fie de una singură, fie în cooperare cu uniune Sovietică – aşa cum se întâmplase în cazul Poloniei – părea tot mai probabilă, la fel ca şi o agresiune exclusiv sovietică. În consecinţă, ministrul britanic la Bucureşti sugera guvernului său, la 19 martie 1940, să fie împuternicit a da cât mai curând un răspuns afirmativ autorităţilor române, la solicitarea acestora de extindere a garanţiei, deoarece considera că un răspuns întârziat în această problemă echivala cu unul negativ[48].

Atitudinea ministrului britanic nu era însă motivată doar de pericolul unei agresiuni – mai mult sau mai puţin iminente – asupra României. O atitudine mai fermă de sprijin din partea marii Britanii ar fi impulsionat, în primul rând, angajamentul României în favoarea cauzei aliate şi gradul de colaborare cu puterile occidentale, ceea ce, din punct de vedere economic şi politic, servea intereselor Marii Britanii. Pe de altă parte, dacă guvernul de la Bucureşti s-ar fi decis să coopereze efectiv cu Germania, eficienţa blocadei britanice s-ar fi redus considerabil. Diplomatul britanic era conştient de faptul că România nu avea posibilitatea să reziste atacurilor germane ori sovietice, indiferent de consistenţa sprijinului Marii Britanii, însă era convins că statul român se va apăra până la capăt dacă avea certitudinea unui ajutor britanic[49].

Problema extinderii garanţiilor pentru România, în cazul unui atac al Uniunii Sovietice, a fost în cele din urmă luată în discuţie, la a doua consfătuire a conducătorilor misiunilor din sud-estul Europei, desfăşurată la Ministerul Afacerilor Externe de la Londra, la 11 aprilie 1940. De data aceasta, guvernul britanic, fiind supus punctului de vedere al Statului Major, a informat guvernul român că în cazul unui atac sovietic Marea Britanie va acorda ajutor României, după posibilităţi, dar gradul şi caracterul acestui ajutor urma să depindă de atitudinea Turciei, Italiei şi Bulgariei. În plus, guvernul britanic urma să ceară concursul guvernului turc şi să obţină acceptul Franţei[50].

La acea vreme însă, guvernul britanic era mai preocupat să împiedice o eventuală invazie italiană a Iugoslaviei, decât să întărească şi să extindă garanţiile pentru România, cu atât mai mult cu cât Londra era convinsă că încercările de a forma un front comun al României, Turciei şi Greciei, cu scopul de a sprijini Iugoslavia, erau pierdere de vreme[51]. Mai mult decât atât, Londra avea informaţii conform cărora Italia oferise deja României asigurări în privinţa ajutorului Romei, în cazul unei agresiuni din partea Uniunii Sovietice[52].

Cu toate acestea, Neville Chamberlain a acceptat să reînnoiască, în mod public, garanţiile oferite cu un an înainte Greciei şi României, îndemnându-le, totodată, la rezistenţă comună în faţa agresorilor şi la o înţelegere cu Bulgaria[53].

Declanşarea atacului german în vestul Europei a complicat şi mai mult poziţia Marii Britanii în sud-estul continentului. În acest context, ministrul britanic la Bucureşti îşi exprima din nou rezervele faţă de capacitatea şi voinţa României de a se opune unei

[48] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 37-38, R. Hoare, către Nichols, 19 martie 1940.

[49] *Ibidem*, p. 38-40, Telegramă necodificată de la Sir R. Hoare către Foreign Office, 23 martie 1940.

[50] *Ibidem*, p. 47-48, P. Nichols către Lt. Col. L.C. Hollis, War Cabinet Offices, Foreign Office, 15 aprilie 1940. Vezi şi p. 48-49, F.J. Bowker către Foreign Office, 18 aprilie 1940. Vezi şi Maria Brătianu, *Roumanie 1938-1940 vue de France. Recherche dans les archives françaises*, Paris, 1996, p. 210-211.

[51] Maria Brătianu, *op. cit.*, p. 210.

[52] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 47, Ambasada Britanică Ankara către Arhiva Ankara, Foreign Office, 13 aprilie 1940.

[53] Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, Bucureşti, Editura Politică, 1980, p. 517.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agresiuni germane. Mai mult decât atât, o eventuală intrare în război a Italiei ar fi avut repercusiuni grave asupra posibilităților, şi aşa limitate, ale Marii Britanii de a oferi statelor din regiune, inclusiv României, vreun ajutor eficient[54].

Chiar dacă erau conştienți de situația gravă în care se găsea România, la sfârşitul lunii iunie 1940 – când ministrul britanic de la Bucureşti aprecia numărul trupelor sovietice, germane, maghiare şi bulgare masate la frontierele româneşti la aproximativ 100 de divizii –, britanicii au continuat să le sugereze autorităților de la Bucureşti să folosească împotriva Germaniei amenințarea cu distrugerea bazelor petroliere[55], în acest scop fiind dispuşi să ofere României un ajutor concret.

În iunie 1940, diplomația britanică se concentra însă într-o cu totul altă direcție. Prăbuşirea iminentă a Franței, ca urmare a ofensivei germane din vest şi intrarea în război a Italiei – eveniment care a şocat opinia publică românească[56] –, a determinat Marea Britanie să încerce o nouă apropiere față de sovietici[57]. În acest sens, Londra şi-a numit, la începutul lunii iunie 1940, un nou ambasador la Moscova, în persoana laburistului Sir Stafford Cripps. Acesta a sosit la Moscova la 12 iunie 1940, într-un moment când sovieticii erau nevoiți să facă față unei situații internaționale neaşteptate, generată de prăbuşirea rapidă a forțelor aliate în vestul Europei. Ori sovieticii mizaseră mult, în politica externă, pe un îndelungat război de uzură între Germania şi puterile occidentale[58].

Diplomatul britanic a încercat imediat să sondeze opinia liderilor sovietici cu privire la situația statelor din sud-estul Europei. Această problemă a fost discutată cu Molotov, la 14 iunie 1940, comisarul sovietic pentru afacerile externe declarându-se interesat de crearea unui bloc balcanic. În ceea ce priveşte România, Molotov a declarat însă că Uniunea Sovietică avea un interes special[59].

Marea Britanie se aştepta ca Uniunea Sovietică să profite de faptul că Hitler era încă ocupat în vestul Europei pentru a-şi consolida poziția şi a-şi materializa interesul special față de România. Între 14 şi 17 iunie, Moscova a anexat Lituania, Letonia şi Estonia, iar la 26 iunie a dat un ultimatum României, cerând cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei, pretenții satisfăcute de guvernul de la Bucureşti[60].

Opinia publică din Marea Britanie a salutat „succesul diplomației ruse pentru intrarea în România". Pretențiile Uniunii Sovietice față de România erau considerate ca fiind îndreptățite în cotidiene precum „News Chronicle", „Daily Herald" sau „Times", presa britanică arătând că o eventuală creştere a influenței şi dominației Moscovei în sud-estul Europei nu era îndreptată împotriva intereselor occidentale, dar se putea dovedi dezastruoasă pentru Germania şi Italia[61]. Guvernul britanic nu considera însă că

[54] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 54, Hoare către Foreign Office, 21 mai 1940.
[55] *Ibidem*, p. 55-57, Hoare către Foreign Office şi Cabinetul de Război, 4 iunie 1940.
[56] *Ibidem*, p. 57, Hoare către Foreign Office, 13 iunie 1940
[57] Această încercare de apropiere avea loc în ciuda faptului că Winston Churchill, cunoscut pentru atitudinea sa antisovietică, îl înlocuise pe Neville Chamberlain în fruntea Cabinetului britanic. Bucureştii au sperat totuşi că noul prim-ministru de la Londra avea să fie mai favorabil României şi mai înțelegător față de politica pe care statul român era nevoit să o urmeze. Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 348.
[58] Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 140-141. Pentru scopurile sovietice în ajunul declanşării războiului, vezi textul discursului lui Iosif V. Stalin în cadrul şedinței Biroului Politic al P.C. (b.) al U.R.S.S., din 19 august 1939, în Universitatea de Stat din Moldova, Catedra de Istorie Universală, *Polonezii în anii celui de-al doilea război mondial. Culegere de documente*, alcătuitor, introducere, note şi comentarii – Anatol Petrencu, doctor habilitat în ştiințe istorice, profesor universitar, Chişinău, Cartdidact, 2004, documentul nr. 8, p. 24-26.
[59] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 58.
[60] Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 141.
[61] Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anexarea Basarabiei, a nordului Bucovinei şi a Ţinutului Herţa schimbau în vreun fel situaţia României. Garanţiile oricum nu mai erau valabile, de vreme ce Italia intrase în război de partea Germaniei, iar Turcia declarase că nu va interveni dacă sovieticii nu coborau mai la sud de Basarabia. În orice caz, atâta vreme cât sovieticii nu puneau în pericol resursele petroliere ale României şi, implicit, livrările de petrol românesc spre Germania, nimic nu se schimbase[62].

În urma pierderii Basarabiei, a nordului Bucovinei şi a Ţinutului Herţa, România a conştientizat nulitatea garanţiilor occidentale, astfel încât, la 1 iulie 1940, a renunţat la ele. Mai mult decât atât, la 3 iulie România se retrăgea, oficial, din Societatea Naţiunilor[63]. Totuşi, guvernul român a dat asigurări Marii Britanii că nu intenţionează elaborarea vreunui proiect de lege vizând confiscarea capitalurilor britanice investite în România. Aceste asigurări au fost bine primite la Londra, astfel încât a fost evitată o ruptură a relaţiilor diplomatice bilaterale[64].

Tocmai problema investiţiilor britanice din România, dar şi din statele baltice, i-a determinat pe britanici să nu recunoască imediat anexiunile sovietice din iunie 1940. O recunoaştere deplină a unui *fait accompli* ar fi însemnat ca Marea Britanie, pe de o parte, să renunţe la bunurile din teritoriile ocupate şi, pe de altă parte, să restituie sovieticilor bunurile şi valorile statelor respective pe care le avea în păstrare, dacă aceştia ar fi cerut acest lucru. Din acest motiv, Londra s-a decis să recunoască aceste teritorii ca fiind *de facto* în administrare sovietică, astfel încât Moscova să nu poată reclama în vreun tribunal britanic bunurile şi valorile ce aparţinuseră acestor state şi care se aflau în Marea Britanie[65].

Poziţia Marii Britanii faţă de România nu a suferit modificări semnificative nici pe măsură ce Bulgaria şi Ungaria afişau tot mai agresiv pretenţii teritoriale faţă de România, în vara anului 1940. Marea Britanie privea favorabil cererile Bulgariei, însă considera că este în interesul ei să încurajeze rezistenţa românească faţă de Ungaria. Londra nu era convinsă că România era cu totul pierdută pentru cauza sa, chiar dacă, la Bucureşti, noul guvern, condus de Gigurtu, optase pentru o apropiere de Germania şi Italia. În plus, o eventuală rezistenţă românească în faţa Ungariei putea perturba aprovizionarea cu petrol a Germaniei şi, de ce nu, putea duce chiar la o implicare a Uniunii Sovietice, evident, împotriva intereselor Axei[66].

La sfârşitul lunii august 1940, atunci când soarta părţii de nord-vest a României era deja hotărâtă, principala preocupare a Marii Britanii s-a rezumat la identificarea atitudinii Uniunii Sovietice faţă de România, cu atât mai mult cu cât politica Moscovei în sud-estul Europei şi Balcani putea afecta raporturile Marii Britanii cu sovieticii. În orice caz, britanicii apreciau, la 4 septembrie 1940, că Uniunea Sovietică „s-a descurcat destul de bine în ce priveşte cucerirea celor trei state baltice, o parte a Poloniei şi a marii provincii a Basarabiei" şi, dacă sovieticii doreau o îmbunătăţire a relaţiilor cu Londra, trebuiau să înţeleagă faptul că Marea Britanie avea „atât interese sentimentale cât şi practice" în teritoriile anexate, dar cu toate acestea a preferat să adopte „o ţinută decentă

[62] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 61, Brown, *Observaţii la telegrama de la Bucureşti nr. 592*, 27 iunie 1940.

[63] Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 351. Vezi şi Eliza Campus, *op. cit.*, p. 535-536.

[64] AMAE, fond 71, Anglia, dosar nr. 41, f. 243.

[65] Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 143.

[66] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 91-93, *Guvernul Majestăţii Sale să ia măsuri cu privire la doleanţele Ungariei faţă de România.* Vezi şi *ibidem*, p. 71, Foreign Office către D-l O'Malley (Budapesta).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la funeralii“[67]. Devenea clar faptul că Marea Britanie era pregătită să sacrifice România pentru a obține o apropiere față de Uniunea Sovietică. Mai mult, evoluția politică internă de la București, survenită pe fondul abdicării regelui Carol al II-lea și a venirii la putere a generalului Ion Antonescu, i-a convins pe britanici că nu se mai pot baza în nici un fel pe România[68], astfel încât o apropiere față de Uniunea Sovietică devenea tot mai necesară[69].

Existau însă și alte motive care justificau atitudinea britanică. După încheierea întâlnirii dintre Hitler și Mussolini de la Brenner, desfășurată la începutul lunii octombrie 1940, guvernul de la București anunțase faptul că trupele germane urmau să sosească în România pentru a sprijini reorganizarea armatei. Britanicii știau însă că, la Brenner, cei doi lideri ai Axei conveniseră asupra mai multor chestiuni, printre care amânarea atacului direct asupra Marii Britanii și concentrarea acțiunilor în zona Mediteranei, spre Suez și Gibraltar, controlul României și a porturilor de la Marea Neagră, neutralizarea Uniunii Sovietice și operațiuni împotriva Greciei și Turciei[70].

Marea Britanie a comunicat ambasadorului său de la Moscova aceste informații, la 12 octombrie 1940, pentru a fi transmise guvernului sovietic. Sir Stafford Cripps considera că interesul sovieticilor nu era acela ca Germania să câștige războiul și spera ca, în aceste condiții, Marea Britanie să facă Moscovei o ofertă prin care să atragă Uniunea Sovietică de partea sa. În opinia diplomatului britanic, o asemenea ofertă era mai mult decât necesară, deoarece considera că sovieticii se temeau mai mult de eventuala atitudine postbelică ostilă a Londrei decât de poziția unei Germanii victorioase[71].

Cabinetul britanic nu împărtășea însă opiniile lui Cripps. Cel puțin pentru moment, britanicii nu așteptau prea mult de la o apropiere de Uniunea Sovietică, însă oricum o asemenea apropiere era de dorit[72]. În consecință, a fost elaborată o schiță de răspuns. Britanicii refuzau o recunoaștere *de drept* a agresiunilor sovietice în Europa de Est, însă erau gata să admită situația *de facto*, fiind convinși că nu aveau cum să o modifice, cel puțin până la încheierea războiului. Londra era însă de acord că poate câștiga Uniunea Sovietică de partea sa numai oferindu-i ceva durabil, deoarece, pentru moment, Germania era capabilă să ofere Moscovei mult mai mult. Ca urmare, Marea Britanie se declara pregătită, în cazul victoriei în război, să consulte și să țină seama de poziția Moscovei pentru rezolvarea situației din Europa, promitea să nu ia parte, după război, la vreo alianță ostilă Uniunii Sovietice – dacă Moscova se abținea să acționeze, direct sau indirect, prin intermediul mișcărilor interne, împotriva Marii Britanii –, să recunoască până la sfârșitul războiului suveranitatea *de facto* a Uniunii Sovietice în Estonia, Letonia, Lituania, Basarabia, nordul Bucovinei și în regiunile fostului stat polonez aflate sub control sovietic[73], să asigure Moscovei asistență specială împotriva

[67] *Ibidem*, p. 112, Vicontele Halifax către Sir S. Cripps, 23 septembrie 1940, reproduce discuția avută la 4 septembrie 1940 de Butler, secretar parlamentar la Foreign Office, cu ambasadorul sovietic, Maiski.

[68] Cabinetul britanic a luat în calcul chiar întreruperea relațiilor diplomatice cu România, la începutul lunii octombrie, însă a hotărât să amâne o decizie definitivă în acest sens. Vezi Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 356.

[69] *Ibidem*, p. 117, Telegramă a lui Orme Sargent.

[70] Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 144-145.

[71] *Ibidem*, p. 145.

[72] *Ibidem*.

[73] Recunoașterea suveranității *de facto* era prezentă în schița înmânată de Cripps autorităților sovietice, dar se pare că Londra a trimis instrucțiuni pentru a se menționa *controlul de fapt*, deoarece nu dorea să afecteze în acest fel relațiile cu guvernul polonez din exil și cu cel american. Modificarea acestei exprimări a reprezentat o inițiativă personală a lui Cripps. Cabinetul de la Londra i-a reproșat acest lucru, deoarece

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unui atac din partea vecinilor şi să garanteze că nici un atac nu se va produce asupra Uniunii Sovietice din partea Turciei, a Iranului sau altor state aliate cu acestea[74].

Sovieticii au ezitat să ofere un răspuns propunerilor britanice din octombrie 1940, chiar dacă Stafford Cripps a încercat în mod repetat să-l obţină în lunile care au urmat. Finalmente, exasperat de tăcerea Moscovei, ambasadorul britanic a cerut aprobarea guvernului său pentru a retrage ofertele de natură economică, însă Londra a refuzat, deoarece nu considera aceste propuneri ca fiind un mijloc de presiune, cu atât mai mult cu cât sovieticii le arătaseră un interes scăzut[75].

În acest context, în decembrie 1941, avea loc vizita lui A. Eden – cel care tocmai îl înlocuise pe Halifax în funcţia de ministru de externe al Marii Britanii – la Moscova, cu scopul de a afla poziţia sovieticilor. Stalin a fost însă deosebit de tranşant. În opinia sa, Basarabia şi nordul Bucovinei trebuiau să fie definitiv luate României, urmând ca România să primească, în schimb, o lărgire a frontierei sale vestice, în defavoarea Ungariei. În plus, Uniunea Sovietică dorea alianţe cu România şi Finlanda, astfel încât aceste state să găzduiască baze militare sau navale sovietice pe teritoriul lor[76]. Eden a amânat un răspuns oficial al Marii Britanii în aceste chestiuni, promiţând că va comunica la Londra poziţia Kremlinului.

La 16 ianuarie 1941, Eden a discutat aceste probleme cu Winston Churchill. Cei doi erau conştienţi însă de faptul că victoriile sovieticilor „aşezaseră, în mare, chestiunea ţărilor baltice, Bucovinei şi Basarabiei". Mai mult decât atât, Eden se declara încrezător în faptul că Marea Britanie putea fi de acord cu toate cererile Moscovei. Diplomatul britanic îşi argumenta punctul de vedere prin aceea că Basarabia „a fost teritoriu rusesc înainte de 1918" şi că, oricum, „nu era profitabil ca cineva să-şi facă necazuri cu frontierele româneşti"[77].

În orice caz, contactele diplomatice dintre Marea Britanie şi România deveniseră, la începutul anului 1941, tot mai rare. Mai mult decât atât, la 10 februarie 1941, ministrul britanic la Bucureşti înainta lui Cretzeanu o notă prin care-l informa despre decizia guvernului său de a-l rechema şi de a retrage misiunea diplomatică din România şi pe funcţionarii consulatelor. Plecarea efectivă a Legaţiei britanice s-a produs la 15 februarie 1941, ministrul american la Bucureşti preluând sarcina de a apăra interesele Marii Britanii în România[78], însă contactele bilaterale au continuat sub forma legăturilor personale, marcând o nouă etapă a relaţiilor dintre cele două state.

Concluzionând, se poate spune că, în perioada 1939-1941, relaţiile dintre Marea Britanie şi România nu au fost bilaterale, ci au tins să fie un reflex al atitudinii celor două state faţă de Germania, în primul rând, dar şi faţă de Uniunea Sovietică. Din acest punct de vedere, perspectiva românească şi aceea britanică asupra relaţiilor bilaterale diferă semnificativ. Însă dacă perspectiva românească ne este mai bine cunoscută, aceea britanică a fost mai puţin cercetată şi analizată. Studiul nostru încearcă aşadar să

expresia putea fi interpretată ca o recunoaştere a faptului că Polonia nu mai exista. În opinia Londrei, un stat nu înceta să existe dacă puteri străine îi ocupaseră teritoriul, iar din acest punct de vedere, cazul polonez era analog celui belgian, olandez sau norvegian. Vezi *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 121-122, şi Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 145, nota de subsol nr. 2.

[74] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 112-114, Extras din Concluziile Cabinetului de război U.R.S.S. Relaţiile anglo-sovietice. Vezi şi Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 145-146.

[75] Sir Llewellyn Woodward, *op. cit.*, p. 146.

[76] *Documente britanice despre România anilor 1940-1945*, p. 118, Vizita lui Eden la Moscova.

[77] *Ibidem*, p. 119, Minuta discuţiei pe care la 16 ianuarie Eden a avut-o cu Churchill (alcătuită la 25 ianuarie).

[78] Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

suplinească această lacună, încercând să contureze o imagine britanică asupra României, în perioada 1939-1941, poate diferită de aceea reflectată de relațiile bilaterale, însă nu mai puțin importantă. O înțelegere mai bună a rolului jucat de România în politica britanică din estul Europei şi a motivațiilor care au dictat linia acestei politici, fie pe coordonate economice, fie diplomatice, poate duce la o mai bună descifrare a evoluțiilor politice ulterioare din sud-estul Europei.

ROMANIA IN THE GREAT BRITAIN'S SOUTH-EASTERN EUROPEAN POLICY, SEPTEMBER 1939-FEBRUARY 1941
(Summary)

Along with the beginning of the war, in September 1939, Romania played a less important role in Great Britain general strategy. At this fact contributed, in a significant measure, the evolution of the internal policy, the equilibrium between the internal political forces constantly influencing the Great Britain's possibilities of action, who finally decided, in February 1941, to withdraw its diplomatic mission from Bucharest and the consulate's employees. In the period of which we refer, Romania firstly became for the British the theatre of an economic war of which main objectives were the disorganization of the enemy's economy and preventing the enemy from continuing the war. The London's actions in this direction can not be analyzed without considering the fact that the world was in the age of "total war", and, in this context, Great Britain was hardly trying to impose an efficient blockade against Germany. Even Romania was a neutral state, she provided very important row materials to the third Reich so that the Great Britain's actions can be justified. Secondly, we have to consider, among others, the general evolution of the war and the Great Britain's attempts to approach to Italy and Soviet Union to gain them for its side. From this point of view the relations between Romania and Great Britain also concentrated in the direction of organizing a bloc of neutrals or a Balkan bloc, capable of opposing the German or Soviet expansion.

So, in the period at witch we refer, the relations between Great Britain and Romania were not bilateral in the first place, but tended to be a reflex of the attitude of those two states both to Germany and Soviet Union. From this point of view the Romanian and British perspectives upon bilateral relations differs in a significant measure. But if the Romanian perspective is better known to us, the British one was less researched and analyzed in Romania. Our study is trying to supply this gap, by defining a British image upon Romania in the period between September 1939 and February 1941, maybe different from those reflected by the bilateral relations, but no less important. A better understanding of the role played by Romania in the south-eastern European British policy and the motivations which dictated the line of this policy, both on economic and diplomatic coordinates, can contribute to a better understanding of the political evolution in the south-east Europe thenceforth.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SILVIU MILOIU

SMALL POWERS IN BIG WARS: A THEORETICAL APPROACH FOCUSED ON THE CASE OF FINLAND AND ROMANIA DURING THE WORLD WAR II (partea I)

This article is basically a theoretical framework for more empirical analysis investigating the position of the small states in big wars. Although it aims to suggest an answer to such topics as the criteria for defining small states during great conflagrations, the strategies of small states in such wars (including neutrality, in her various shapes, and belligerency) this article is not an entirely deserted theoretical approach, but it is framed mainly in the light of Romania's and Finland's experiences during the World War II. Therefore, while taking into account during the analyses the story of other nation-states (for instance, Sweden, a permanent neutral) the article does not aim to approach the multifarious kinds of situations a small state can experience when general war is being waged around. The scope of this article is thus limited by two factors: the geographical space it covers (East-Central Europe, mostly the experiences of Finland and Romania) and the timing of the analysis (World War II). Our choice has been determined by the common grounds on which Romania's and Finland's policies were pursued during the biggest war in history thus far, the Second World War, and also because of the sometimes puzzling foreign policy lines (either similar or divergent) the two countries have chosen during the conflagration.

1. DEFINING SMALL POWERS?

1.a. Quantitative criteria

The difficulty of defining the notion of small power cannot be exaggerated. The defining criteria vary a lot and so vary the countries included in the various categories which have been proposed. W.R. Mead is one of the authors who perhaps gave the simplest definition of what a small power would be: a country with a population of 100,000 to 10 million inhabitants. Of course, this is too simple a definition to be taken seriously, but at least it introduces one of the criteria that have been taken into consideration during the 20th century in evaluating a state: the quantitative standard. According to this criterion, Romania and Finland could not and can not be considered members of the same category of states: as opposed to Finland, whose 5 million inhabitants fitted her well into what Mead considered a small power, Romania, even between September 1940 and July 1941, when its population has decreased to only 13.5 million inhabitants due to her enormous territorial losses, was by this standard a middle power. This definition would hardly fit into the way the Romanians themselves saw

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 435–448

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

their country.[1] However, the British author recognises the impossibility of generalisation in this respect. He also attempts to give a definition of what a middle power (or medium power) would be, namely a country with extensive territory but relative little population. However, Mead is not a determinist, supporting the view that the influence of small countries "is not a function of their size and population alone".[2]

Other definitions are more complex. They take into account, in defining a state as being small, middle or large its geographic extent, the size of its population, its GNP or the number of diplomatic representations. According to Laurent Goetschel these criteria are essential in measuring the degree to which a given state would aim to influence affairs beyond its immediate environment and the extent to which its leaders would be prepared to assume risks in the pursuit of extra-regional ends. However, this qualitative definition has additionally taken into consideration the capacity of the state to withstand stress and its ability to pursue a policy of its own devising. Speaking in terms of power, the characteristic of a small state is given by its deficit of both influence and autonomy. "Small states have relatively little influence on their international environment, and their autonomy in respect to this environment is relatively small." They suffer from a power deficit. The question which is being asked is to what extent this deficit depends on quantitative factors and how much do they influence a state's foreign and security policy.[3]

1.b. Psychological criteria

The concept of small power, which has a root in the territorial or population size, can be also understood by taking into account its *psychological dimension*. *The small power is understood as such by its population, the mentality of its inhabitants is specific to that of a small nation, its people think in terms of limited aims and designs, defensively rather than offensively and tend to accuse the international developments for their miseries.* They look upon themselves as victims or possible victims of the international order.[4] They accuse the big powers for cynically neglecting the rights of the small nation-states and peoples to work, defend and develop their own states and lands.[5] This idea has been emphasised in many political speeches during the war and had a great impact on the historiography after the war.[6] The small power struggles to

[1] See, for instance, the correspondence between the leader of the government, Ion Antonescu, and the leader of the illegal opposition, Iuliu Maniu, which shows, amongst a few agreements between the two, the understanding that Romania was a small power, not comparable, for instance, with Germany, Japan, the USSR or Italy, Ion Calafeteanu (editor), *Iuliu Maniu - Ion Antonescu. Opinii şi confruntări politice, 1940-1944*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1994.

[2] W.R. Mead, *Small countries – some British reflections*, in *The role of small countries. Reports of the Finnish-Dutch Symposium at Hanasaari/Hanaholmen, November 20-21, 1987*, Turku, 1988, p. 25-27.

[3] Laurent Goetschel, *Interests of small states*, in Laurent Goetschel (ed.), *Small states inside and outside the European Union. Interests and policies*, Boston, Kluwer Academic Publishers, London, Dordrecht, 1998, p. 15.

[4] It is suggestive in this sense a brochure published by a former Estonian dignitary, see August Rei, *Have the small nations a right to freedom and independence?*, London, Boreas Publishing Company, 1946, p. 3-5.

[5] Nicolae Iorga, the Romanian exceptionally gifted historian, has emphasized this idea in his course titled *The development of the contemporary imperialism* taught at the University of Bucharest in the academic year 1939/1940, see N. Iorga, *Dezvoltarea imperialismului contemporan. Lecţii la Universitatea din Bucureşti*, vol. I-II, Bucureşti, Ed. Albatros, 1997, p. 4.

[6] Leaving aside many wartime political speeches, we can quote the Finnish initiative to publish the documents about the Finnish-Soviet relations or the work of two Romanian historians suggesting the idea of a plot against Romania, Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei şi Ţinutul Herţa în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, Bucureşti, Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, 1994.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

enhance their security though having little trust in their own possibilities to defend the country against any potential aggressor. In general, the duty of their armed forces is to deter aggression, to make it too costly or to withhold the aggressor long enough to receive support from other powers or to turn the attention of the public opinion towards their fate.

I.c. Geopolitical criteria

On the other hand, the condition and mentality of a small state depends greatly upon its geographical position. In this respect, small nation-states such as Belgium or the Netherlands reacted to the international challenges in a similar fashion as the much larger states of Czechoslovakia and Romania. They were keenly aware of their insecurity vis-à-vis their much larger neighbours. When one such a state is surrounded by two or more big powers the mentality of its people is even more marked by the small power complex. The case of pre-1914 Romania is a case in point. Surrounded by Russia, Austria-Hungary and close to the Ottoman Empire, the Romanian nation developed a sort of reaction to this international environment by trying to enlist the support of some of the Great Powers against the others in order to preserve its political territory. This meant that Romania had to compromise with Austria-Hungary despite the worsening of the situation of the Romanian minority in Transylvania and the Romanian domestic irredentism. A middle-sized state after 1918 (the eighth largest state and the seventh most populated in Europe), Romania continued to face a difficult geopolitical situation with no less than 3,400 km to be guarded. Moreover, her revisionist neighbours (the Soviet Union, Hungary and Bulgaria) were ready to take every opportunity in order to move the frontiers in their favour and the end of the 1930s will turn out to be the occasion they were looking for.[7] Therefore, the geopolitical position of a state is also responsible for the kind of self-definition a state looks more likely to accept for describing its status. The small powers are also more likely to use the tool of propaganda and public opinion in their attempt to make up for their deficit of strong security, e.g. strong armed forces. Finland has traditionally employed the tool of propaganda starting with the last decades of the 19th century when it used it against the Russian imperialism.[8] Similarly, the Finnish Government will also successfully seek to influence the Western public opinion during the Winter War and perhaps less successfully during the Continuation War.

I.d. Big or small?

There were, however, cases when the nation, although small in terms of population, territory or natural resources, should be rather considered as a part of the category of the medium powers, because of such reasons as its high level of technology, sound budget, military capabilities, favourable geopolitical positions, historical memories etc. An example is Sweden, a country with a memory of the time when it was a Great Power on her own, possessing many attributes and mentalities not specific to small nations (powers), including a respectable armament industry. Some countries can undertake changes of status because of the modifications taking place within the international situation. Romania, a medium power in the 1920s and 1930s, enjoying the benefits of

[7] Petre Otu, *Situația geopolitică a României în anii 1939-1940: considerații de ordin militar*, in E.I. Emandi, Gh. Buzatu, V.S. Cucu, *Geopolitica*, Iaşi, Editura Glasul Bucovinei, 1994, p. 476.

[8] Pekka Lähteenkorva, Jussi Pekkarinen, *Ikuisen poudan maa. Virallinen Suomi-kuva 1918-1945*, Helsinki, Werner Söderström Osakeyhtiö, 2004, p. 23-24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alliances with France (from 1926), Poland (from March 1921), the Little Entente (from 1920-1921) and the Balkan Entente (February 1934), who had by 1940 all her alliances broken, is a case in point.

A state may be big and small at the same time. Indicators of power are not only the control the states posses over its military or economic resources. The state may attempt to overcome its quantitative weakness with qualitative virtues such as mediation, bridge building, in other words its bargaining power.[9] This is what Sweden aimed to do during the Second World War in order to increase its chances of being left out of the war and preserve its sovereignty. However, even for Sweden pursuing such a policy has proven a risky and difficult task. After the fall of France, the Swedes had to tilt the balance in favour of Germany, although taking great pains to maintain their *de jure* neutrality.[10]

I.e. Criteria based on international behaviour

The smaller countries can be classified according to the kinds of actions/reactions they take in front of the challenges they encounter. There may be neutral, submissive or resisting states. The neutral states can easily sink into the second and third categories. The submission of a country in front of a larger or more powerful actor can be explained in terms of national cohesion, military soundness, technological performances, attitudes and calculations by the elites, international isolation etc. The submitting country takes this attitude in the hope that, sometimes in the future, it may recover its losses by preserving as much as possible of its traditional institutions and the core of its state. Romania chose to submit to Soviet Union's ultimatums of June 26 and 27, 1940 because it anticipated that, in case of resistance, the Red Army will be joined by the Hungarian, Bulgarian and, finally, German armies to put an end to any Romanian sovereignty.[11] The decision was taken in order to preserve the state and the traditional institutions of the country. Eventually, she will have to submit again in August-September 1940 in face of the Hungarian and Bulgarian territorial demands supported by Nazi Germany and Soviet Union.[12]

Due to these losses and submissions Romania sank into the category of small powers lacking prestige on the international arena. This was immediately acknowledged by the Romanian political elite. Less than a month after his country gave in to Soviet demands for Bessarabia and Northern Bucovina, the foreign minister Mihail Manoilescu sent a circular to all Romanian legations abroad ending with the phrase: 'the diminishing of our prestige brought about by the retreat of our army from Bessarabia and Northern Bucovina demands a reaction from us in order to put an end to a totally

[9] L. Goetschel, *op. cit.,* p. 16.

[10] German Legation in Stockholm's telegram of 25.06.1941 to the German Foreign Office, *Documents on German Foreign Policy 1918-1945, Series D, vol. XIII, The War Years. June 23, 1941 – December 11, 1941*, London, 1964, p. 21-22.

[11] Indeed, it was exactly by that time that Soviet Union was stressing in conversations with German and Italian diplomats her support for the Hungarian and Bulgarian claims over Romania and the good state of her relations with those states, see Schulenburg's telegram 1235 of 26.06.1940 to the German Foreign Office, R. J. Sontag, J. S. Beddie (eds.), *Nazi-Soviet Relations, 1939-1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office*, Department of State Publication, 1948, p. 160-161.

[12] The foreign minister of Romania and the envoy to Moscow of the time attest in their notes and telegrams the role of Soviet Union in putting pressure on Romania during the Vienna Diktate imposed by Germany and Italy on their country, Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii: iulie-august 1940*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1991, p. 238-241; Grigore Gafencu, *Misiune la Moscova*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1995, p. 37-43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unfavourable development of the perspective in which Romania has been seen'.[13] Romania's participation in the Operation Barbarossa against Soviet Union can be understood mainly in terms of attempting to recover the lost territories of Bessarabia and North Bucovina, but also as being brought about by the aim of enhancing her prestige, of recovering the status of a medium power, even of gaining the attributes of a regional leader. This can be seen from the active diplomatic contacts it entertained with regional smaller powers such as Croatia, Slovakia (there were even attempts to reform the Little Entente), with small nations situated outside South-Eastern Europe such as Finland and Sweden or with Great Powers of Germany and Italy.[14] This enhanced status, especially in front of Germany, was considered also as a tool for bringing about the recovery of Northern and Central Transylvania annexed by Hungary.

During the inter-war period, as a state, Finland was considerably firmer than the Baltic states. This happened despite the fact that Finland, just like Latvia and Estonia, had been part of the Swedish Empire, then being acquired by Russia. The decisive factor was that Finland had never been united with the central government of Russia. This was due to the different times of the Russian occupation and respective differences in the Russian system of government. It can be also explained in terms of geopolitical position, national cohesion or political system.[15] This firmness increased the status of Finland as a tough small power whom one would be best advised to think twice before attacking it. This perspective will be strengthened during the Winter War.

As opposed to the firmness of Finland in face of Soviet demands, the Baltic states chose another path which had as an effect their perception as tiny small states on their way to be annexed by Soviet Union. Thus, after the signature of the treaties of mutual assistance with Soviet Union and the establishment of Soviet garrisons on the territory of the Baltic states, the British officials were amazed by the degree of optimism showed by a part of the Baltic population and their elites. For instance, one of the British officials working in the Northern Department, L. Collier, reported a dialogue with the Latvian envoy of 23 November 1939, the latter arguing that the people in Latvia were beginning to pluck up courage again after the entry of the Russian troops, since the Soviet Government had behaved with scrupulous correctness, had made no demands affecting the internal affairs of Latvia and insisted on isolating the Soviet bases from the local population due to danger that the soldiers could be contaminated with bourgeoisie ideas.[16] In fact, the Baltic states' prestige on the international arena had already sank and there were but little analysts to give them any chance of preserving their sovereignty. Their initial submission made them un-capable to offer any resistance in front of the Soviet aggression.

1.f. Complex criteria

Perhaps the most complex definition of the criteria defining the position of a state (small or big) on the international arena was given by Franz von Däniken. He referred in his definition to criteria such as:

[13] Corneliu Mihail Lungu, Ioana Alexandra Negreanu, *România în jocul marilor puteri: 1939-1940*, Bucureşti, Curtea Veche, 2003, Doc. 90, 310.

[14] See, for instance, Ion Calafeteanu, *Mihai Antonescu şi ideea 'Axei Latine'*, in Institutul Român de Studii Internaţionale, *România şi politica de alianţe. Istorie şi actualitate*, Bucureşti, 1993, p. 154-156.

[15] Osmo Jussila, *From province to state. The historical image of Finland in the cabinet of the Great Powers*, in *The role of small countries. Reports of the Finnish-Dutch symposium at Hanasaari/Hanaholmen November 20-21, 1987*, Turku, Henrik Gabriel Porthan Instituutti, 1988, p. 80.

[16] Collier's notes of conversation with the Latvian envoy of 23.11.1939, Public Record Office (PRO) FO 371/23610, 140-141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- economic strength and competitiveness
- strategic position, military potential
- cultural reputation
- leading, respected personalities
- excellence in science and technology
- and, above all, ability to join those international institutions where the challenges and risks of the modern world are met and dealt with.

He draws the attention that there is much evidence that these factors do not depend on the size of a country. In his opinion, they hinge rather on:

- its readiness to renounce to a part of its national sovereignty, which is fictional anyway, in order to get more influence in international institutions and
- the country's determination to create conditions needed at home to develop strength in areas like economy, culture, science and technology, and institutional networking.[17]

One of the aims of this study is to approach how these small states pursued a sound strategy of enhancing their position during one of the most meaningful period of their history: the Second World War. This is even more interesting to research as the concept of small state has always been a relative term. Because the qualification of a state as small only makes sense in relation to large states, its position towards its environment, this period when the significance of being a big or small power was greater is naturally more challenging to study the strategies of small states. This is the time when a great power leader such as Hitler described the small state as a meaningless feature without any future: 'eine Verdampfungserscheinung der Weltgeschichte'.[18] In fact, the war clearly demonstrated that the consequences of being large or small are not always just relative. The categorization of states according to their territorial extension or the size of their population can have a crucial importance. The strategic depth and military manpower of a country were essential factors during the war which were instrumental in the survival of states. Small states were not just smaller than others; the consequences of this relative quality could be absolute during the war. As Goetschel has underlined, their position is characterised by a deficit in influence and in autonomy.

Therefore, the foreign and security policy chosen by a small state is supposed to minimise or to compensate for its power deficit. As we have noticed, the result is subject to psychological feedback. In Goetschel's own words: 'the final power deficit is the product of interlinked quantitative, relational and psychological factors. The possibilities of small states compensating for their quantitative handicap depend, on the one hand on the relative importance of the different power dimensions, i.e. the external valorisation of their so-called *qualitative virtues* and, on the other hand, on the internal acceptability of different policy strategies. The first factor depends on the nature of the international system, the second on the security identity of the corresponding state.'[19]

1.g. Have the small states a right to exist?

This is not only a question asked by politicians or representatives of small powers. Some authors have thought they have not, Carr being one of them. Analysts and politicians coming from small states have stated they have. Let us take the Finnish war

[17] Franz von Däniken*, Notion of small state*, in L. Goetschel, *op. cit.,* p. 44.
[18] Daniel Thürer, *The perception of small states: myths and reality*, in L. Goetschel, *op. cit.*, p. 35.
[19] L. Goetschel, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

president, Risto Ryti. He approached this topic with the occasion of the Finnish national celebration on 6 December 1943, at a time when most small countries had been conquered or forced into submission by the Great Powers. Ryti wanted to answer in his speech to the theories that neither economically nor militarily can the small states maintain their sovereignty. He accepted the fact that the small states had been the main victims of the war then being fought. Instead, Ryti came out with examples of successful small states proving their ability to better progress as nation-states than as parts of empires. Naturally, he took the example of the Baltic States that, according to the orator, have achieved more in only two decades of independence than under Russian rule. How did the Finnish chief of state argue his view? He claimed that in the small states it is easier to understand and deal with the tendencies, needs and wishes of the people. Looking to the inter-war period with nostalgia, Ryti made the apology of small states: 'the small states were a kind of laboratory of the general human progress and the results which they achieved have also beneficently influenced the development of great nations. Regardless their military weakness, the small states have often been great spiritual powers.' The obvious conclusion of the orator was that the destruction of these states' independence constituted the germ of a new war.[20]

2. FROM BIG WARS TO A TOTAL WAR

Big wars involve both bigger and smaller states as well as significant resources (whether human or material) allocated to the scope of winning the conflagration. E.H. Carr argues that the war of 1914-1918 made an end to the view that war is a matter which affects only professional soldiers and, in so doing, dissipated the corresponding impression that international politics could safely be left in the hands of professional diplomats.[21] In fact, the idea that the war involves only warriors was never true as even during the Middle Age when the conflict was merely a competition between warlords. Indeed, even then the war involved resources, collateral victims and material destruction. Not un-frequently, the war was accompanied by epidemics, fire, hunger and poverty which could turn into ruins a prosper region, village or town. Nevertheless, during the modern age not only the resources allocated to the war have been bigger and the society as a whole have been involved in the war to an un-paralleled degree, but a new philosophy about pursuing the war emerged. As Iorga has stated while previously the military cast had enjoyed the war as a kind of enjoyment which any blue-blooded aristocrat considered as a duty to practice from time to time, the new political philosophy of the Modern Age involves the defining of the scopes of war, its rationalisation and propagation into society. Iorga sets the time of this change during the French Revolution of 1789.[22]

Analysing the inter-war period and obviously referring more generally to the Modern Age, Carr identifies three critical factors that have to be present to make any potential crisis dangerous and threatening:

- the existence of powerful and resentful states situated outside of the international order;

[20] Caranfil's report no. 1031 of 20.12.1943 to Mihai Antonescu, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (AMAE) 71 Finland 2, 394-397.

[21] E.H. Carr, *The Twenty Years' Crisis. An introduction to the study of international relations*, London, Palgrave, 2001, p. 3.

[22] N. Iorga, *op. cit.*, p. 92-93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- a profound and sustained disruption to the operation of the global economy;
- the unwillingness or inability by any single power or 'hegemon' to underwrite international order.[23]

They were all present among the causes which led to the World War II and had a great impact on the fierce character of the military and political competition during the conflict, greatly affecting small states such as, in our case-study, Finland and Romania.

In the development of the war principles as identified by Iorga has to be added another idea born out of the French Revolution: nationalism. This idea grew up and by the end of the 19th and beginning of the 20th centuries it became a popular movement marked by symbols (flags, national holidays, public ceremonies) and special lyricism and songs (national anthems, patriotic poetry and literature). It spread to the masses by compulsory education and the growing role of mass-media. Each nation considered herself as having unique or superior features while the others were alien, untrustworthy or even menacing.[24] The love of one own country was considered the justification of these wars and this idea reached the paroxysm during the two world wars.

Truly, the world conflagrations represent the next stage in the development of war. Eric Hobsbawm analysis of the Twentieth Century is illustrative in this regard: the author considers that the typical feature of this century was the war. This century has lived and thought in terms of war even when the guns were silent. Hobsbawm also remarks the colossal, catastrophic change occurring in 1914 with the opening of the fronts of the Great War. In the mentality of the generation which filled the trenches of the Great War the era before 1914 was the time of peace. Thereafter, nothing deserved this name. The war turned into a mass war. It mobilised over 10% of the population of the belligerent country and necessitated a mass production. They are popular, national and ideological wars, the adversaries being presented as demons. Therefore, the total war can be argued to represent the mankind' largest enterprise. The victims were citizens of both bigger and smaller states, Hobsbawm rightly claiming such local belligerents as Serbia and Romania having suffered – proportionally speaking – even bigger military losses than other greater powers. Moreover, the technology permitted the achievement of mass murder in the ranks of enemy often without the victims being even visible. While some of the great powers struggled for achieving world dominance, it is interesting to note that most of the belligerents, especially during the World War II, aimed nothing more but survive. Whereas the Second World War created not such a tremendous mental challenge to human thinking as the First World War, by enlisting ideology in motivating its scopes it turned from a mass war into a total war.[25]

This war of attrition was experienced by Finland between 1939 and 1940 and 1941 and 1945 and Romania between 1941 and 1945. Therefore, their traumatic experiences with this total war are worthy researching especially from the perspective of a comparative study. How these small nations got involved in a war which was for the most part a competition of will and resources in which the main actors were the great powers? What was the meaning of their struggle? How the Finnish and Romanian societies did experience the war and is it possible that their experiences can be paralleled in order to draw a more general conclusion from them? We can suggest a preliminary answer to the last question by returning to the speech which President Ryti

[23] E.H. Carr, *op. cit.*
[24] Andrew Heywood, *Political ideologies. An introduction*, London, Macmillan Press, 1998, p. 153-154.
[25] Eric Hobsbawm, *Secolul extremelor*, Bucureşti s.a., Lider, p. 36, 42, 60, 62-63, 68-69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

held in Turku. He thought that the total war, mercilessly affecting the human being and his creations, had the result of spreading a lasting hatred, while also creating the danger that the nations headed by anger and misery will provoke disorders and revolutions.[26]

3. STRATEGIES OF THE SMALL STATES

As it has been underscored in this chapter, the traditional dilemma of small states consists in the contradiction between influence and autonomy. The small states would like to increase both their influence and autonomy. This is impossible because of their limited resources. As Goetschel has pointed out, if small states succeed in enhancing their influence through institutional solutions, they risk suffering a loss of autonomy. Goetschel takes into discussion the outcome of this situation: 'they may not be entitled to participate in decision-making as equal partners', 'the core values of their national foreign and security policy might be questioned', or 'they might be forced to participate in international actions which do not fit their interests.'[27]

Therefore, the small states have to take into account in order to maximise their sovereignty or to minimise their power deficit the developments of the international system and the specific international arrangements concerned (i.e. a military alliance, an organisation of regional and collective security). This is important insofar as the small states' sovereignty 'is not affected by adaptation of the states rule-bound behaviour to changes within the international setting.'[28] However, as Goetschel has acknowledged, the difficulty is to assess the reasons for which small countries react differently to a similar international environment. This research tries to give an answer based on the peculiar case of Finland and Romania during the World War II. This work also aims at checking Goetschel's supposition that the possible answer is that small states define their interests in different ways and that the optimal ratio between influence and autonomy varies from one state to another. He thinks that the goal of sovereignty or power maximisation is not important in making for these differences because 'the policy options of states may be constrained by other than purely rational reasons', mostly by what he calls 'security identity'. Goetschel defines this expression as 'a product of past behaviour and images and myths linked to it which have been internalised over long periods of time by the political elite and the population of a state.'[29]

3.a. Small states and the public opinion

Among the strategies used by Finland and Romania in order to reach their goals was the appeal to public opinion. The belief that public opinion can be relied on to judge rightly on any question rationally presented to it, combined with the assumption that it will act in accordance with this right judgement, is an essential foundation of the liberal creed. The nineteenth-century belief in public opinion comprised two ideas: that public opinion is bound in the long run to prevail; that public opinion is always right.[30] The small states are concerned with gaining the public opinion on their side as Finland had successfully done at the end of the 19th century against the Russification. However, during the Winter War and especially during the Continuation War the results, although

[26] Caranfil's report no. 1031 of 20.12.1943 to Mihai Antonescu, AMAE 71 Finland 2, 394-397.
[27] L. Goetschel, *Interests of small states*, in L. Goetschel, *op. cit.,* p. 17.
[28] *Ibidem*, p. 27.
[29] *Ibidem*, p. 27-28.
[30] See Carr's substantial chapter on this theme, E.H.Carr, *op. cit.*, p. 120-134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

not disappointing, were mixed. The public opinion in a certain targeted-country did little to change the position of their government in order to support Finland in her bids. It seems that in time of war it is rather when the interest of the governments of external powers coincides or comes close to the attitude of the public opinion a foreign government can be expected to take actions in the support of a small nation.

4. SMALL POWERS AS NEUTRAL ACTORS

Small nations, having little to win from a conflagration, Finland and Romania naturally chose neutrality at the beginning of the World War II. In the case of Finland, the destruction of the Finnish commercial fleet during the Crimean War had already convinced the Finns to ask for a neutral status already even before asking for a separation from Russia. The Finns even planned to insert a declaration of neutrality as an appendix to the declaration of independence. The idea of embracing neutrality returned on the agenda in the second half of the 1930s.[31] During the inter-war period the Romanians were less favourably inclined towards neutrality. They aimed at sticking to their wartime alliance which they knew it was crucially important for maintaining the status quo in the region. Nevertheless, in September 1939 both Romania and Finland had proclaimed their neutrality and hoped to be able to stay for as long as possible outside the conflagration.

4.a. The obligations and rights of the neutral

In theory, the essence of the spirit of neutrality relates to the principle of impartiality which dictates the behaviour of the neutral state towards the belligerents. The principle of neutrality does not relate to the ideological level and enjoys the full right to sympathise or identify with one of them which was an important asset in a competition in which ideology played a major role. But what are the obligations, the rights, the assets and the chances of a neutral state to stay outside the war?

As Efraim Karsh has underlined, the essence of the belligerent's obligations towards a neutral state is the undertaking to respect that state's independence and territorial integrity, and to avoid taking any action liable to work to the detriment of those rights. The preservation of independence and territorial integrity constitutes the most fundamental national interest of a state. Naturally, any damage against a state's independence and integrity greatly affects that state as a sovereign actor and 'may even undermine its very existence'. Karsh's emphasis on the consequences of such an action is worth quoting: 'the belligerents' failure to respect neutral state's sovereignty and territorial integrity will constitute the criterion for the identification of any external violation of neutrality.' Indeed, as the history of Finland and Romania during the World War II clearly shows, the initial Soviet infringement upon their territorial integrity resulted into a long and costly war between these states and their aggressor between 1941 and 1944. On the other hand, the neutral state is under the obligation to maintain impartiality in its relations with the two parties fighting a war. It must avoid delivering any support to any of the belligerents that might injure other belligerent(s).[32]

[31] Jukka Nevakivi, *Finnish neutrality*, in Jukka Nevakivi (editor), *Neutrality in history. Proceedings of the Conference on the history of neutrality organised in Helsinki under the auspices of the Commission of History of International Relation*s, Helsinki, SHS, 1993, p. 33-35.

[32] Efraim Karsh, *Neutrality and small states*, London and New York, Routledge, 1988, p. 22-25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4.b. The issue of credibility of the neutral in international relations

The first difficulty that a neutral state encounters after proclaiming neutrality is that of credibility. The neutrality being a foreign policy tool intended to serve the fundamental goal of national preservation, of insuring independence and sovereignty of the state during wartime, the question arises how can the belligerents be sure that it will not be discarded in favour of an alternative foreign policy instrument? This was one of the major problems in the case of both Finland and Romania. Soviet Union did not believe that Finland genuinely wished to remain outside the war, or that it was prepared to fight a war against a great power (it was meant Germany) willing to move across its territory in order to attack Leningrad. To this it should be added the security dilemma which starts from the fact that states create armaments and deploy them. Neutral states do the same in scope of self-defence. However genuine their aims would be, a state's build-up arises suspicion among its neighbours. Because their neighbours cannot accept the peaceful pretensions of the first state, competitive arming is the result. This is why Kalevi Holsti has stated that the price of domestic sovereignty is external insecurity and war.[33] How then did Finland and Romania attempt to overcome this problem of credibility and what are the reasons for which their solution was unsuccessful? As Karsh emphasised, 'the policy of neutrality, if taken seriously, tends to become more and more identified with the end of foreign policy and may tend to become a state's raison d'être.'[34] This is even more obvious in the case of the states aiming at being accepted as permanent neutrals.

4.c. Permanent neutrality

Whereas permanent neutrality remains the best way through which the small states opting for wartime neutrality can hope to establish the credibility of this policy in the minds of the potential belligerents, there are also risks when making this choice. The major risk that a permanent neutral has to face is that such a state cannot adequately react to the changes occurring into the external environment in which the state functions.[35] In the case of the permanent neutral the difficulty still remains that of credibility of the self-proclaimed neutral and that of interest of the outside powers to respect neutral's choice.

4.d. Assets for neutrality

If a small state has chosen a policy of neutrality there can be assets for empowering its position in face of outside powers unpleased with this choice. Thus, assets for neutrality can be a state's economic power (giving it the strength to resist to economic hostile acts of other states), technical capabilities, domestic stability, social cohesion, military strength or international recognition and visibility. To them, Karsh adds some other factors which he rightly considers vital to a state's ability to avoid a weak image encouraging invasion: the existence of a political regime based on historical tradition and enjoying overall legitimacy among the population or ethnic homogeneity, meaning the absence of minorities raising territorial demands.[36] Romania lacked both

[33] K.J. Holsti, *The state, war and the state of war*, Cambridge University Press, 1996, p. 9.
[34] E. Karsh, *op. cit.*, p. 36.
[35] *Ibidem*, p. 37.
[36] *Ibidem*, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

these factors in the summer of 1940, a fact which was of a crucial importance in its inability to maintain the inter-war integrity of Rounded Romania.[37]

4.e. The case of Sweden

The case of Sweden demonstrates the difficulties posed to a country willing to maintain neutrality in a general war. Neutrality has brought to Sweden domestic difficulties, mostly because of the fact that an important segment of the Swedish public opinion has been willing to come to Finland's aid. The slogan was 'Finland's cause is ours'. This attitude was shared by a part of the political elite headed by foreign minister Rickard Sandler himself and the Conservative Party. The crisis brought about a governmental change and Sandler was left out of the government.[38] In the external arena Sweden was faced with France and Britain's demand for permission to transfer forces through Swedish territory to Finland. Because they considered it of a paramount importance to stop Germany's supply of iron ore from Sweden, the French and British General Staffs have agreed on 31 January 1940 to take action in this sense and, if possible, to prevent Finland from being overwhelmed by Russia.[39] The rejection of both inner and foreign pressures has contributed to her successfully maintaining its neutrality. However, Sweden was aware of the danger that war might spread to Scandinavia and acted vigorously, for a while with the cooperation of Germany, to achieve o cease-fire between the belligerents. They put pressure on both belligerents: they attempted to alleviate the Finns' fears by promising increased economic aid after the war, while also warning the Soviets that they might be forced to intervene directly in the war if a settlement was not quickly reached. In this respect they exerted a measure of influence, though not the most important one. After the fall of France, Sweden felt the need of a subtle change in its foreign policy and propaganda. They maintained that their sympathy was to the Axis states, occasionally expressing readiness to take their places in Europe of the Third Reich. This took a practical form in the agreement of 8 July 1940 whereby German replacement troops were being shuttled to and from Norway could travel via Sweden. Initially, the soldiers were to be transported in special trains and to be unarmed. Eventually, the notes exchanged on 8 September increased the frequency of these replacements and the soldiers were being allowed to bear weapons. This agreement was of considerable benefit to Germany as the soldiers could travel by land and not by sea where they could be attacked by Britain. Hundreds of thousands soldiers were transported this way. [40] However, in several instances, in February 1942 and February and March 1943 Sweden received alarming reports stating that it might be occupied by the Wehrmacht and ordered partial mobilisations. The alarms have proven false but Sweden remained vigilant. On the other hand, despite Churchill and Stalin's attempts to convince Sweden join the anti-German coalition, the Swedish Government refused. During the last phase of the war the Swedes have been pressed to diminish, and then bring to a halt on 1 January 1945 the trade with Germany. The neutrality of

[37] A correspondent of 'National Zeitung', a Swiss newspaper, has underlined the defeatism of the Romanian elite which contributed to their country's giving in to Hungarian demands and the Axis' ultimatum in August 1940, Lungu, Negreanu 2003, Doc. 163, 474-476.

[38] Max Jakobson, *The Diplomacy of the Winter War: An Account of the Russian-Finnish War, 1939-1940*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1961, p. 180-183.

[39] Notes of the discussion with the French High Command on 31st January 1940, PRO War Cabinet 21/1291, 16A.

[40] See E. Karsh, *op. cit.,* p. 40, 45, 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sweden was not infringed and this country ended the war in the small group of successful neutrals.[41]

One of the aims of our work is to show why neutrality of the Swedish kind was not an option open to Finland and Romania. This has to do not only with the choices the Finns and the Romanians have done or have not done. In fact, in many situations their choices were divergent, whereas the outcome, their participation in the Barbarossa Operation, was similar.

5. SMALL POWERS AS BELLIGERENT POWERS

The most important question is who adopts and how is adopted the decision that a small power goes to a war. In this sense one of the most important contributors to analysing the issues generating wars was the Finnish-American author Kalevi Holsti. Therefore, we shall frame our analysis by making use of some of this author's conclusions.

Distribution of issues that generated wars, 1815-1914				
	Issues	Frequency	% of all issues	Previous period %
1.	Maintain integrity of state/empire	17	18	3
2.	Territory	13	14	26
3.	National liberation/state creation	9	10	3
4.	National unification/consolidation	8	9	1
5.	Protect ethnic confreres	5	5	-
6.	Government composition	4	4	5
7.	Strategic territory	4	4	7
8.	Commerce/navigation	4	4	14
9.	Dynastic/succession claims	3	3	9

Distribution of issues that generated wars, 1918-1941				
	Issues	Frequency	% of all issues	Previous period %
1.	Territory	14	47	42
2.	State/regime survival	11	37	6
3.	Enforce treaty terms	9	30	3
4.	Strategic territory	9	30	13
5.	Maintain integrity of state/empire	9	30	55
6.	Commerce/resources	6	20	-
7.	Empire creation	6	20	10
8.	Ethnic unification/irredenta	5	17	6
9.	Government composition	5	17	13
10.	Protect nationals/commercial interests abroad	5	17	3
11.	National liberation/state creation	4	13	29
12.	Ideological liberation	3	10	10

Cf. Kalevi Holsti, *Peace and war: armed conflicts and international order 1648-1989*, Cambridge University Press, 1991, p. 144, 229.

[41] T.K. Derry, *A History of Scandinavia. Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*, London, George Allen&Unwin, 1979, p. 350.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Naturally, as can also be understood by carefully looking to these tables, more than in the case of the bigger powers, small states fight for maintaining integrity of the state, ethnic unification while being less concerned with acquiring of strategic territory and only seldom envisaging empire creation. However, as Kalevi Holsti's analysis proves, in terms of territory smaller and bigger states during the scrutinised period have equally contributed to and taken part in the conflict.[42] When a Great Power is involved in a conflict, smaller states if they are faced with such a threat can only fight successfully and on a longer period if they have managed to build up alliances.

Nevertheless, in the case of the small states of Eastern Europe, the issue was the Ribbentrop-Molotov Pact of 23 August 1939, which destroyed the balance of power in the region painfully affecting Poland, the Baltic states, Romania and Finland. This made it possible for Soviet Union to take action against its western neighbours, especially after the defeat of Poland, a country of a crucial importance in maintaining the status quo in the Baltic-Black seas' area.[43] The result of this dramatic change in the regional distribution of power has been the annexation of the Baltic states in two rounds, the Winter War and Romania's failure to defend the provinces of Bessarabia, Northern Bucovina and Herza. Finland was the only country within those nominated as future victims in the Ribbentrop-Molotov Pact to take up arms in order to defend herself against Soviet Union. Referring to Holsti's 'taxonomy' of issues generating war, the Winter War has mixed the search for strategic territory and for territory, in general, with ideological liberation from the perspective of Soviet Union. The latter was obvious in the Soviet policy of supporting a Communist regime with O.V. Kuusinen at its helm. From the perspective of Finland the war took the form of a mixture of state/regime survival and struggle for territory. Eventually, both Romania and Finland will come out against Soviet Union and take up arms as Germany's cobelligerents. Their aims: recapturing the lost territory, acquiring strategic territory and ethnic unification with other issues enjoying a lower profile. This will end in a military disaster.

This is not, of course, something a small states cannot expect to take place when involved in a big war. It also makes more challenging to approach on the theoretical or empirical grounds the status and possibilities of the small states in big wars.

[42] See Kalevi Holsti, *Peace and war: armed conflicts and international order 1648-1989*, Cambridge University Press, 1991, p. 229.

[43] Poland's crucial role in the region has been stressed upon by Piotr S. Wandycz, *Poland between East and West*, in Gordon Martel (editor), *The Origins of the Second World War. The A.J.P. Taylor debate after twenty-five years*, London and New York, Routedge, 1995, p. 189-192, and Kalervo Hovi, *Puolan historia*, Otava, Helsinki, 1993, p. 130-138, 145-148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL NISTOR

DIPLOMAȚIA DE RĂZBOI RECE. STATELE UNITE ŞI ROMÂNIA ÎN 1949

Raporturile României comuniste cu Vestul, la începutul Războiului Rece, s-au înscris în starea de încordare generală existentă între cei doi poli de putere mondială. Statele Unite, în calitate de lider al lumii libere, au declanşat o strategie de obstrucționare a comunismului estic. În aceste condiții, relațiile diplomatice dintre America şi România au început să ia o turnură stranie, subordonată ideologicului. Astfel, trucarea rezultatelor alegerilor din noiembrie 1946, anihilarea opoziției, dizolvarea partidelor politice, procesele şi încarcerările abuzive aplicate fostei elite ori obstrucționarea intereselor economice americane s-au desfăşurat într-o fază în care diplomația se afla încă la un nivel acceptabil de curtoazie reciprocă. După 1948-1949, ambele state au învățat că diplomația nu este un domeniu tabu şi că el poate fi impregnat ideologic şi presărat cu măsuri şi contramăsuri de o brutalitate rar imaginată până în acea perioadă.

În anii 1947-1949, legațiile României şi S.U.A. au trecut printr-o etapă curioasă de adaptare la noile realități, până atunci dovedindu-se incapabile să facă față situațiilor impuse de Războiul Rece. Românii, trimițând oameni noi în diplomație, se aflau într-o şcoală a uceniciei internaționale. Mulți diplomați ai Bucureştiului nici nu ştiau atunci limba engleză, nici nu aveau formate abilități de comunicare cu reprezentanții altor state şi nici nu le era clar ce trebuiau să facă în America pentru servirea interesului național. Pe de altă parte, diplomații Statelor Unite au fost luați prin surprindere şi realmente depăşiți de rapiditatea şi complexitatea derulării evenimentelor în Europa de Est. Treptat, cu toții s-au adaptat şi au reuşit să anticipeze sau să blocheze mişcările adversarilor. Către 1949, putem vorbi de un realism dur, care se manifesta şi în lumea, până atunci ferită de violențe, a diplomației.

Anul 1949 debuta cu un eveniment deosebit în planurile de politică externă ale S.U.A. La 14 ianuarie 1949 a fost definitivată o strategie nouă pentru România, considerată a fi mult mai realistă decât precedenta deoarece lua în calcul toate schimbările produse în ultimii ani cât şi perspectivele de viitor, care includeau o dominație sovietică prelungită. Obiectivele urmărite pe termen lung de America erau expuse încă din primele rânduri: obținerea unui statut de reală independență pentru România, integrarea țării – politic şi economic – într-o comunitate balcanică paşnică, reinstaurarea unui regim nedictatorial, respectarea libertăților fundamentale, instituții libere şi o economie sănătoasă care să excludă tutela unui singur stat[1]. Deoarece nu se întrevedea posibilitatea unor schimbări majore prin modificări substanțiale în raporturile mondiale de

[1] *Problems in the relations between the United States and Romania*, în *Foreign Relations of United States* (*F.R.U.S.),* 1949, vol. V, Washington D.C., U.S. Government Printing Office, 1972, p. 521-522.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 449–458

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putere, Administrația Truman propunea şi obiective pe termen scurt: protejarea intereselor americane în România, implementarea corectă a Tratatului de Pace, urgentarea retragerii trupelor sovietice, sprijinirea moralului poporului român şi încurajarea rezistenței pasive, dezvoltarea unor relații comerciale între România şi Occident[2]. Chiar dacă erau mai realiste decât primele, obiectivele pe termen scurt păstrau aceeaşi nuanță de optimism exagerat şi dădeau impresia că americanii nu evaluaseră bine voința sovietică de a-şi construi propria sferă de influență în Europa de Est. Obiectivele derivau mai mult din ceea ce şi-ar fi dorit americanii să realizeze în Răsărit, decât din situația exactă din întregul spațiu geopolitic estic. Confundarea idealurilor cu finalitățile practice nu era de natură să eficientizeze politica Washingtonului în aria dunăreană.

Pentru prima oară, însă, era acceptată ideea că această strategie derivă din marea *politică de îngrădire* aplicată U.R.S.S. Nu mai exista un specific românesc, ci situația Bucureştiului deriva automat din conjunctura generală a estului european. Documentul afirma că „Problemele actuale cu privire la relațiile Statelor Unite cu România nu pot fi rezolvate… în afara contextului mai larg al relațiilor noastre cu U.R.S.S., cu sfera est-europeană a dominației sovietice şi cu statele Europei de Vest. (…) Politica S.U.A. față de România ține de, şi derivă din, politica S.U.A. referitoare la aceste elemente politice, economice şi geografice importante“[3]. Textul amintea ultimele schimbări politice şi economice din România, subliniind omniprezența elementelor sovietice şi eforturile guvernului de a reduce influența occidentală. În relațiile externe ale Bucureştiului se putea întrevedea tendința de izolare față de Vest şi de strângere a legăturilor cu sateliții Moscovei. În afară de S.U.A. şi Marea Britanie, care erau țintele preferate ale propagandei româneşti, probleme delicate au intervenit în raporturile cu Iugoslavia, Grecia, Turcia şi Vatican[4].

Finalul documentului indica unele probleme de interes principal pentru dezvoltarea politicii americane privind România. Dar ele nu erau, aşa cum ne-am fi aşteptat, enumerarea unor paşi concreți ce puteau fi străbătuți pentru punerea în aplicare a acestei strategii. În loc să detalieze condițiile concrete de implementare a planului Departamentului de Stat, ultimele paragrafe prezentau nişte chestiuni colaterale, absolut irelevante pentru influențarea destinului României: posibilitatea încorporării țării într-o federație danubiană, pericolul dezvoltării unei mişcări naționaliste gen Garda de Fier, nivelul antisemitismului românesc şi gradul în care vechea elită emigrată în Vest va mai fi acceptată de populația României eliberate[5]. Ca imagine globală, documentul Departamentului de Stat era o îmbinare ciudată de realism şi utopie, demonstrându-se că, nici după cele mai clare semnale sovietice pe arena internațională, Washingtonul nu era capabil să prevadă, în limite logice, cursul evenimentelor viitoare.

Slăbiciunea şi nesiguranța acestei strategii au fost însă înțelese de însărcinatul cu afaceri al S.U.A. în România, C. Montagu Pigott, care, într-o scrisoare din 26 martie 1949, transmitea opiniile sale secretarului de stat: „Trebuie să mărturisesc că la citirea unor fragmente ale declarației am avut o anume senzație de irealism în legătură cu obiectivele exprimate şi un sentiment de idealism nobil, care nu era adaptat posibilităților practice de finalizare“[6]. Într-un memorandum alcătuit de Legația S.U.A. din

[2] *Ibidem*, p. 533-534.
[3] *Ibidem*, p. 522.
[4] *Ibidem*, p. 532.
[5] *Ibidem*, p. 533-534.
[6] *Letter. The Charge in Romania to the Secretary of State*, în *F.R.U.S.,* 1949, vol. V, p. 535 (în continuare: *Letter*...)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bucureşti erau disecate toate paragrafele strategiei emise de către Departamentul de Stat[7]. Mai toate ipotezele lansate la Washington au fost contestate: posibilitatea de a apăra interesele americane în România, retragerea trupelor sovietice, dezvoltarea comerțului între România şi Occident, încurajarea unei rezistențe pasive a poporului. Legația americană se dovedea mult mai familiarizată cu problemele româneşti şi sugera o schimbare în abordarea politicii către Est. Montagu Pigott punea sub semnul întrebării chiar şi ataşarea artificială a României la grupul sateliților, vorbind de necesitatea unei abordări specifice pentru fiecare stat[8]. În cazul României, se prevedea că izolarea geografică poate face mult mai ineficiente presiunile vestice, în comparație cu alți sateliți ai Moscovei.

În 1949 a fost continuat schimbul de note diplomatice, cele mai multe dezvoltând tema respectării drepturilor omului. Deşi, după cum am văzut, încă din 1948, de la întâlnirea de la Roma, americanii au realizat că presiunile legate de interpretarea corectă a Tratatului de Pace erau inutile, în cazul României a fost continuată această tactică. Chiar cu o intensitate crescută. Aşadar, la 2 aprilie 1949 guvernul S.U.A. protesta împotriva limitării libertăților fundamentale în România, adăugând că disprețul arătat de guvernul român față de drepturile persoanelor a devenit atât de notoriu încât condamnarea nedreaptă a oamenilor liberi este ceva obişnuit în țară[9]. Date fiind aceste realități, România se făcea vinovată de încălcarea articolului 3 din Tratatul de Pace. Referirile americane nu se mai concentrau acum doar pe arestările abuzive ci şi pe încălcările grosolane ale libertăților religioase (din toamna anului 1948 începea prigoana împotriva catolicilor şi greco-catolicilor). Răspunsul românesc, prin nota diplomatică din 18 aprilie, dezmințea acuzele şi afirma că cetățenii români au toate libertățile religioase posibile, iar discriminarea națională şi rasială erau pedepsite prin lege[10]. Din contră, afirma guvernul de la Bucureşti, imixtiunea americană în treburile interne ar fi împiedicat aplicarea articolului 5, care prevedea dezintegrarea organizaților de tip fascist pe teritoriul român. Atât timp cât Washingtonul avea ceva de reproşat guvernului Groza, nici acesta nu înțelegea să se lase mai prejos şi replica întotdeauna cu argumente care incriminau Statele Unite: „guvernul român constată că guvernul S.U.A. încurajează activitatea şi organizarea fugarilor fascişti, a delapidatorilor de bani publici, a trădătorilor din România pe teritoriul S.U.A. sau pe teritorii sub control american, oferindu-le azil, punându-le la dispoziție posturile oficiale de radio etc…“[11]

România nu era însă unicul stat căruia i se aplica o asemenea strategie din partea Americii. Ungaria şi Bulgaria au primit note diplomatice cu conținut oarecum asemănător. În toamna anului 1949, când Statele Unite au ridicat în fața Adunării Generale O.N.U. problema respectării drepturilor omului în Europa de Est, cele trei state riverane Dunării erau tratate în bloc.

Schimbul de note diplomatice între Washington şi Bucureşti a continuat, americanii înaintând documente oficiale, la 31 mai şi 1 august, iar românii răspunzând pe 3 septembrie[12]. Departamentul de Stat aprecia că între România şi S.U.A. exista un

[7] *Memorandum prepared by the Legation in Romania. Comments on Policy Statement on Romania*, în *F.R.U.S.,* 1949, vol. V, p. 537-543.

[8] *Letter…*, p. 536.

[9] „Scânteia“, Serie III, an XVIII, 20 aprilie 1949.

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

[12] Ion Calafeteanu (coord.), *Istoria politicii externe româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

diferend în interpretarea şi aplicarea Tratatului, astfel încât, conform procedurilor, la început au solicitat sprijinul britanicilor şi sovieticilor, iar mai târziu au cerut formarea unei comisii (în care şi România trebuia să trimită un reprezentant), conform articolului 38 din Tratatul de Pace[13]. Guvernul român, încurajat de sovieticii care înţelegeau să nu facă jocul juridic al Washingtonului, ignora aceste detalii tehnice şi se mulţumea cu declaraţii de conjunctură: „În aceste încercări stăruitoare ale guvernului S.U.A. se vădeşte clar tendinţa acestui guvern de a se amesteca în afacerile interne ale R.P.R. şi de a încerca să folosească articolele Tratatului de Pace ca pretext pentru a exercita presiuni în scopul schimbării politicii externe a guvernului român în direcţia favorabilă guvernelor S.U.A. şi Marii Britanii“[14]. Argumentele Bucureştiului, în răspunsul din 3 septembrie, erau identice cu cele din 18 aprilie, susţinându-se că în România exista maximum de libertăţi, judecăţile dure dar corecte aplicându-se doar sabotorilor şi fasciştilor.

Sesizând imposibilitatea comunicării cu guvernul român, americanii au ridicat problema înaintea Adunării Generale a O.N.U., iar aceasta a decis, în octombrie 1949, să ceară părerea Curţii Internaţionale de Justiţie, referitoare la existenţa sau neexistenţa unui diferend între România şi S.U.A. în materie de interpretare a Tratatului. În acest context, Trygve Lie, secretar general al O.N.U., anunţa Ministerul Afacerilor Externe că România poate trimite un observator la lucrările celei de-a patra sesiuni a Adunării Generale, când se discuta chestiunea respectării drepturilor omului în Ungaria, Bulgaria şi România[15]. Răspunsul dat de Ana Pauker lui Trygve Lie, în octombrie 1949, cuprindea refuzul de a trimite un reprezentant la New York, pe motiv că discutarea problemei drepturilor omului la nivelul O.N.U. „este nefondată şi constituie un amestec în problemele interne ale României“[16]. Guvernul român nega cu vehemenţă existenţa unor cazuri de încălcare a drepturilor omului şi aprecia că era vorba doar de măsuri fireşti contra unor terorişti şi sabotori.

Pentru a contraataca, Bucureştiul lansa acuzaţii la adresa Statelor Unite. Într-o notă de protest din 31 martie, guvernul român afirma că autorităţile militare americane din Germania, care ar fi trebuit să sprijine Comisia pentru găsirea şi recuperarea bunurilor româneşti, mai mult i-au jenat pe români, sub diferite pretexte, împiedicând restituirile[17]. Dacă textul înaintat oficial păstra o anume decenţă, comentariul făcut în oficiosul P.M.R. pe această temă era emblematic pentru genul de propagandă comunistă. „În disprețul angajamentelor internaţionale… cercurile conducătoare din Statele Unite fac totul pentru ca ţara noastră să nu poată intra în posesia bunurilor ce i se cuvin. Şi de această dată imperialiştii îşi arată faţa hidoasă de moştenitori ai metodelor de jaf hitleriste“[18].

În afara metodelor oficiale, existau multe alte mijloace care puteau fi utilizate la şifonarea imaginii americanilor. Astfel, în 1949 lua amploare aşa-numita Mişcare a Partizanilor Păcii, susţinută de U.R.S.S., dar care reuşea să prindă în torentul ei şi fel de fel de naivi şi idealişti din Occident. Simpatizanţii Mişcării învinuiau SUA de punerea în aplicare a unui plan pentru dominaţia lumii, plan care lua în calcul şi războiul contra unui Est paşnic. În aprilie 1949, a fost organizat un Congres mondial al partizanilor păcii, la Paris, unde s-a prezentat şi o delegaţie română, condusă de Mihail Sadoveanu.

[13] *Ibidem*.
[14] „Scânteia“, Serie III, an XVIII, 4 septembrie 1949.
[15] *Ibidem*.
[16] J. Harrington, B. Courtney, *Relaţii româno-americane 1940-1990*, Iaşi, Institutul European, 2002, p. 93.
[17] „Scânteia“, Serie III, an XVIII, 6 aprilie 1949.
[18] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acesta a lansat critici isterice la adresa celor care, chipurile, ar fi dorit un nou război global şi care intenționau să înrobească Estul[19]. Mişcarea mondială gândită de sovietici şi-a creat filiale în multe țări ale lumii. În România, constituirea Comitetului Permanent pentru Apărarea Păcii din R.P.R. şi activitatea sa în anii următori au însemnat instrumentul cu ajutorul căruia s-a permanentizat o furibundă campanie antiamericană, ce uza adesea de minciuni, falsuri şi jumătăți de adevăruri. Comitetul Permanent Român, care includea oameni de cultură, cadre universitare, ingineri, studenți, a ales un birou executiv (Mihail Sadoveanu, Mihai Roller, Leonte Răutu, Mircea Malița, Zaharia Stancu, Emil Petrovici etc.) ce avea sarcina de a mobiliza societatea în aşa-zisa luptă pentru pace, împotriva unui Occident presupus războinic[20].

Partizanii Păcii au organizat zeci de adunări populare în marile oraşe, mitinguri de fabrică, şedințe în toate instituțiile de stat, au trecut la propagandă în şcoli, în sate, în întreprinderi. După seria de mitinguri din mai-iunie, cu ocazia constituirii filialei române a Partizanilor Păcii, ziua de 2 octombrie 1949 a fost decretată „Zi Internațională a Luptei pentru Pace". La uzinele Laminorul Bucureşti, Atelierele Grivița Bucureşti, Uzinele ISS Hunedoara, în zeci de fabrici din țară, în Piața Universității şi în marile oraşe oamenii au fost scoşi în stradă pentru a-şi manifesta ura față de America, impulsionată de propaganda oficială. În Piața Universității a fost adoptată chiar o moțiune populară prin care se cerea O.N.U. să intervină pentru stoparea pregătirilor de război ale imperialiştilor[21]. Pretutindeni a fost depus un mare efort prin care se sugera postura de posibil agresor a Statelor Unite. Prin acest mod de acțiune, comuniştii nu doar că permanentizau teama românilor față de un ipotetic pericol extern, dar încercau şi să creeze un curent de opinie favorabil guvernului Groza, care apărea înaintea lor de pe pozițiile salvatorului providențial.

Pe lângă aceste mijloace populare de intimidare a americanilor, era utilizat, mai departe, vechiul procedeu al compromiterii S.U.A., prin asocierea cu cei care erau numiți teroriști, sabotori şi spioni. În prima parte a anului 1949, procesul de la Timişoara al unui grup al rezistenței armate (Spiru Blănaru, Petre Domoşneanu, Ion Tănase etc.) a reconfirmat legătura ocultă dintre „bandiții" români şi „imperialiştii" americani[22]. O altă metodă defăimătoare era aceea de a învinui Statele Unite pentru toate crizele care interveneau în lume. Astfel, dacă japonezii sufereau intoxicații alimentare, dacă muncitorii francezi erau rău tratați de jandarmerie sau dacă popoarele din Asia nu obțineau independența, cei vinovați trebuiau să fie americanii. În cazurile în care implicarea Washingtonului era oficială, apăreau şi comunicate ale guvernului român şi nu doar articole anonime în presă. Este cazul reacției româneşti la formarea unui guvern separat în Germania occidentală, ca prim pas spre crearea R.F.G. Atunci s-a spus că americanii declanşează un „focar de neliniște" în Europa, de natură să amenințe munca paşnică a poporului român şi a altor popoare, „urmărindu-se gândul ascuns de a transforma partea occidentală a Germaniei într-un focar al agresiunii imperialiste, îndreptat împotriva Uniunii Sovietice şi a țărilor de democrație populară"[23]. Prin aceste declarații oficiale, România încerca să contrabalanseze protestele permanente ale diplomației S.U.A. la Bucureşti sau la O.N.U. şi să arate că atenționările la adresa guvernului Groza erau doar calomnii ale unei mari puteri ce se pregătea de un război injust.

[19] *Ibidem*, 26 aprilie 1949.
[20] *Ibidem*, 13 mai 1949.
[21] *Ibidem*, 2 octombrie 1949.
[22] ANIC*, Microfilme S.U.A.*, rola 667, *Rezumat al evenimentelor politice din România, luna iunie 1949*, p. 1.
[23] „Scânteia", Serie III, an XVIII, 16 octombrie 1949.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a se demonstra hotărârea şi intransigenţa guvernului român atunci când se punea problema anihilării acelor acte de spionaj provenite din activitatea diplomaţilor americani, Ana Pauker propunea şi obţinea, în aprilie 1949, modificarea regulilor aplicate reprezentanţilor altor state. Aşadar, existau şi măsuri oficiale ce puteau intra în vigoare pentru a forţa restrângerea acţiunilor Legaţiei S.U.A. Astfel, s-a aprobat reducerea generală a numărului de consulate, posibilitatea cercetării locuinţelor ocupate de personalul legaţiilor străine (care aparţineau criminalilor de război şi celor fugiţi din ţară). În plus, au fost stabilite localităţi şi regiuni din R.P.R. în care accesul era interzis diplomaţilor străini[24].

Pentru toate aceste reacţii tăioase ale guvernului Groza existau explicaţii logice. Aparent, Bucureştiul se afla doar într-o permanentă defensivă faţă de americanii care blocau intrarea României la O.N.U., obstrucţionau activitatea Legaţiei române din Washington şi alcătuiau planuri secrete, în speranţa distrugerii noului regim de democraţie populară. Un document intitulat „Lupta imperialismului anglo-american împotriva României democratice“ ne oferă o perspectivă mai largă asupra modului în care înţelegeau relaţiile internaţionale comuniştii români. Ideea de bază era aceea conform căreia lumea capitalistă, în frunte cu imperialiştii anglo-americani, încerca să împiedice dezvoltarea economică şi politică a Republicii Populare Române, iar „diplomaţia, fiind într-un strâns contact cu biroul federal american de cercetări şi cu serviciile speciale engleze, caută să intensifice activitatea elementelor subversive, antipopulare, înlăuntrul ţării“[25]. Documentul enumera toate şicanele aplicate de americani României şi atenţiona asupra metodelor active de propagandă anglo-americane: redactarea unor buletine informative ale legaţiilor, răspândirea de ziare şi reviste în limba engleză, propaganda religioasă (în special baptistă şi metodistă), manifestaţii culturale şi propagandă de la om la om[26]. Concluziile textului reveneau la activitatea de spionaj depusă de Legaţiile S.U.A. şi Marii Britanii pentru cunoaşterea în detaliu a relaţiilor româno-sovietice, a activităţii N.K.V.D., Armatei Roşii şi a schimbărilor politico-economice care aveau loc în România. Toate aceste date erau strânse cu ajutorul unor informatori români recrutaţi din rândurile adversarilor regimului: industriaşi, bancheri, ofiţeri, ziarişti şi persoane cu acces în cercurile oficiale. Documentul mai preciza că „informatorii sunt plătiţi bine…, contactele cu funcţionarii legaţiilor sunt bine camuflate, iar informaţiile sunt verificate adesea pe teren, prin deplasarea personală a funcţionarilor legaţiilor“[27]. Această analiză nu mai lăsa loc de justificare reprezentanţilor Americii şi furniza motive depline guvernului român pentru a trece la măsuri de o duritate extremă contra legaţiilor şi ambasadelor occidentale. Deşi gândite încă din 1949, contramăsurile autorităţilor române vor fi puse în practică abia în 1950, ele finalizându-se cu izolarea aproape perfectă a personalului legaţiilor occidentale.

Lunga listă a nemulţumirilor guvernului român faţă de Administraţia Truman se completa în 1949 cu alte puncte. La 10 mai 1949 era anunţată oficial constituirea Comitetului Naţional Român, cu sediul la Washington, care grupa toate facţiunile externe româneşti implicate în activităţi împotriva guvernului comunist de la Bucureşti. Oficialităţile americane au salutat această solidarizare, considerând că pe viitor va exista o conlucrare mai eficientă, datorită noii formule organizatorice[28]. Tot în 1949, la nivelul

[24] ANIC, fond *Preşedinţia Consiliului de Miniştri. Stenograme*, dosar 39/1949, şedinţa din 14 aprilie 1949, fila 3.

[25] ANIC, fond *C.C. al P.C.R., Secţia Relaţii Externe*, dosar 3/1949, fila 18.

[26] *Ibidem*, filele 43, 44.

[27] *Ibidem*, fila 45.

[28] Ion Calafeteanu (coord.), *Istoria politicii externe româneşti*, p. 364.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

emigrației române a circulat proiectul unei „Armate române de eliberare", în care generalul Rădescu propunea ridicarea a 30.000 oameni, din care 6.000 legionari sau simpatizanți ai Mișcării Legionare. Serviciile secrete americane nu erau străine de asemenea propuneri şi nici nu refuzau colaborarea cu reprezentanți ai extremei drepte românești[29].

Datorită sensibilității problemelor religioase din țară, relațiile dintre S.U.A. şi Vatican au fost utilizate şi ele ca probă în sprijinul ideii de conspirație mondială antiromânească. Încă din 1948, când a fost denunțat Concordatul cu Vaticanul, Ana Pauker afirma, într-o şedință de guvern, că „așa-zisul stat al Vaticanului este o agentură… a monopoliştilor americani… ce se crede obligată să răspândească şi să impună tot mai mult ordinele primite de la stăpânii din America"[30]. În anul 1949, probele împotriva catolicilor, derivate din presupusa colaborare subversivă cu americanii, s-au înmulțit. Raportul intitulat „Activitatea organizațiilor catolice, legale şi ilegale, din țară" preciza că, la instigarea americanilor, clerul catolic nu avea o atitudine potrivită față de regimul democrației populare din România[31]. Chiar şi atunci când papa Pius XII a decis să-i excomunice pe toți catolicii înscrişi în partidele comuniste, „măsura cu caracter terorist", considerau românii, era luată tot sub presiuni americane. *Scânteia* titra: „La ordinele Wall-Street-ului, Vaticanul încearcă reînvierea Inchiziției"[32]. Religia, aşadar, era şi ea doar un domeniu ca toate celelalte, în care se ascundea omniprezența diabolică a Statelor Unite.

Dar maxima insultă externă suferită de români în 1949, prin influența Washingtonului, a fost o nouă respingere a cererii de primire în O.N.U. În septembrie, în Consiliul de Securitate, România nu a primit decât trei voturi favorabile (Egipt, Ucraina şi U.R.S.S.), unul împotrivă (Canada) şi şapte abțineri[33]. Reprezentantul Statelor Unite a declarat din nou, în mod public, că se opune participării în organizația mondială a statelor estice care practică grave încălcări ale drepturilor omului. În aceste condiții, României nu-i mai rămânea altceva de făcut decât să protesteze neoficial, prin reluarea la nesfârşit, în ziarele interne, a temei dominării Națiunilor Unite de către America şi Anglia. Washingtonul era acuzat, în presă, de şantaj, minciuni şi calomnii la adresa României, Bulgariei şi Ungariei[34].

Sentimentele şi atitudinea ostilă erau însă reciproce, după cum o dovedesc telegramele şi rapoartele trimise de Rudolph Schoenfeld Departamentului de Stat. Ministrul Statelor Unite nu mai era impresionat de arestările abuzive, de procesele publice care se doreau a fi un avertisment la adresa adversarilor clasei muncitoare sau de dizolvarea ultimelor partide politice. Acestea intraseră deja în banalitatea cotidianului. În schimb, Schoenfeld semnala cu îngrijorare intensificarea unei campanii antioccidentale, care îşi propunea totodată promovarea unor modele sovietice. Într-un raport din iulie 1949 al Legației S.U.A. se spunea: „propaganda guvernamentală şi-a intensificat masiv eforturile de a reorienta România de la o cultură occidentală către una sovietică", iar în capitolul „Sovietizarea gândirii românești" se analiza mai detaliat „campania de propagandă pentru glorificarea modului de viață sovietic şi de atacare a

[29] Elizabeth Hazard, *Cold War Crucible. United States Foreign Policy and The Conflict in Romania (1943-1953*), 1996, p. 201-202.
[30] ANIC, fond *Preşedinția Consiliului de Miniştri. Stenograme*, dosar 7/1948, fila 8.
[31] ANIC, fond *C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe*, dosar 3/1949, fila 62.
[32] „Scânteia", Serie III, an XVIII, 20 iulie 1949.
[33] *Ibidem*, 20 septembrie 1949.
[34] *Ibidem*, 3 noiembrie 1949.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concepțiilor occidentale care au dominat cultura română în ultimul secol“[35]. Americanii deveniseră îngrijorați de faptul că acțiunea guvernamentală era dublată la nivelul unor instituții importante: academie, biserică, armată, care își concertaseră eforturile în vederea izolării României de un Vest perceput ca tot mai agresiv. Astfel, o decizie a Academiei, din 29 iunie 1949, ataca „cosmopolitismul“ şi „rădăcinile culturii burgheze“, cerând oamenilor de ştiință români să urmeze exclusiv ştiința sovietică[36]. Americanii observau îngrijorați şi coordonarea vieții religioase de către comuniști şi alianța cultelor, pentru a inhiba manifestările rebele ale Bisericii catolice. În iunie 1949, capii a nouă biserici (ortodoxă, germană luterană, maghiară luterană, reformată, unită, lipovenească, ebraică, armenească, islamică) s-au întrunit sub preşedinția patriarhului Justinian pentru a condamna atitudinea Bisericii Catolice, care nu înțelegea să se supună statului român şi prefera colaborarea cu „imperialiştii“[37]. După cum observa Schoenfeld, aproape că nu mai rămânea nici un grup organizat, în statul român, care să apere interesele sau valorile Vestului.

Rapoartele Legației S.U.A. apreciau că în vara lui 1949 guvernul Groza era pe punctul de a anihila orice rezistență anticomunistă. După arestările şi procesele politice din anii anteriori, plus ultimele dizolvări de partide minore, se constata dispariția aproape totală a unei opoziții coerente în România. Micile facțiuni politice erau în continuare terorizate de comuniști şi anul 1949 însemna sfârşitul deplin al oricărei opoziții politice. Mai grav era că şi rezistența armată nu transmitea nici un fel de încredere americanilor. În urma proceselor intentate diferitelor grupuscule din munți, Schoenfeld trăgea concluzia că această rezistență este alcătuită din „unități mici şi dezorganizate, cu oameni fără importanță politică, care în această fază nu se gândesc că aparțin unei opoziții puternice față de actualul guvern“[38]. Ministrul american considera că sentimentele de insatisfacție populară, care grupau foşti ofițeri, negustori provinciali sau țărani obscuri, nu vor conduce la un curent armat anticomunist de proporții. După opinia sa, „organizarea acestor grupuri este extrem de rudimentară şi la acest nivel nu se poate vorbi de o mişcare de rezistență aşa cum a existat în Europa Occidentală în timpul celui de-al doilea război mondial“[39]. Paradoxal, deşi Schoenfeld a trimis către Washington multe rapoarte pe această temă, paraşutările au continuat şi C.I.A. s-a încăpățânat să spere în succese ale unor acțiuni subversive. Toate acestea chiar în condițiile în care primea confirmări evidente despre inexistența unei conjuncturi potrivite pe teritoriul României.

Rapoartele lui Schoenfeld insistau în 1949 asupra distrugerii oricărei opoziții anticomuniste. El făcea precizări despre destinul oamenilor politici români şi despre condițiile terifiante din gulagul românesc[40]. Nicăieri, în rapoartele sale, nu se întâlnesc semnale optimiste, ci doar argumente pentru o sovietizare tot mai brutală a României. Campania dusă contra Bisericii Catolice, ultima grupare instituționalizată care se opunea comuniştilor, părea să aibă un sfârşit apropiat, victorios pentru guvern.

În 1949, în rapoartele diplomaților americani au început să abunde informațiile referitoare la relațiile româno-iugoslave. Deoarece, brusc, Tito devenise aliatul

[35] ANIC, *Microfilme S.U.A.*, rola 667, *Tendințe ale politicii interne în România în al doilea trimestru al anului 1949,* p. 7.
[36] *Ibidem*, p. 8.
[37] *Ibidem*, *Rezumat al evenimentelor politice din România, luna iunie 1949,* p. 3.
[38] *Ibidem*, p. 1.
[39] *Ibidem*, p. 3.
[40] *Ibidem*, *O privire în interiorul închisorilor româneşti.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Americii, Schoenfeld nota orice informații care se refereau la o posibilă amenințare contra Iugoslaviei, venită de pe teritoriul românesc. Aproape lună de lună, Schoenfeld preciza Washingtonului că zvonurile referitoare la concentrarea trupelor române sau sovietice spre granița sârbească erau nefondate. Legația americană înregistra totuşi toate deplasările de trupe motorizate către Turnu Severin, Caransebeş sau Ungaria[41]. Pe aceeaşi relație dintre Washington şi Belgrad se dezvolta şi o altă colaborare cu privire la români. Foarte multe documente demonstrează schimbul de informații dintre iugoslavi şi americani sau chiar colaborarea ofițerilor din serviciile speciale, pe teren, atunci când se punea problema interogării transfugilor români sau a colectării de date din România[42]. Confruntându-se cu acelaşi inamic comun, Belgradul şi Washingtonul priveau România ca pe o extensie a puterii Moscovei.

O atenție sporită era acordată de americani şi metamorfozelor din interiorul Partidului Muncitoresc Român. Pe linia strategiei încurajării dizidenților comunişti față de U.R.S.S., după modelul Tito, Legația S.U.A. încerca să depisteze cât mai multe tabere şi facțiuni în interiorul partidului de la putere. Analizele făcute în acest sens nu au avut succesul scontat, deoarece oamenii fideli Kremlinului au inițiat o epurare masivă în interiorul P.M.R. Oricum, americanii mai înregistrau totuşi semnale ale unor modificări minore. Astfel, se spunea că era de aşteptat schimbarea lui Petru Groza din funcția de premier, în iulie 1949, cu un comunist de prim rang, pentru suprapunerea ierarhiei de partid cu cea de stat[43]. Din alte surse, chiar Gheorghe Tătărescu spera să formeze un cabinet, mai ales după ce cazul României referitor la încălcarea drepturilor omului fusese adus înaintea O.N.U.[44] Totuşi, programul de epurare al PMR de aşa-numiții „oportunişti", o modă în toată Europa de Est după erezia lui Tito, a demonstrat intransigența comuniştilor români rămaşi fideli Kremlinului. În aceste condiții, americanii nu au întâlnit lideri comunişti dizidenți pe care să-i sprijine în virtutea unor atitudini antimoscovite.

Anul 1949 se încheia în linia unei inamiciții totale între guvernele de la Bucureşti şi Washington. Tensiunile acumulate atunci au pregătit terenul pentru realitățile anului 1950, când relațiile diplomatice bilaterale vor ajunge la un punct critic. După cum afirmau rapoartele lui Schoenfeld, la finalul anului 1949 raporturile româno-americane se deterioraseră în mod deosebit, iar „doamna Pauker a atins noi cote în creşterea tonului utilizat în recente atacuri contra imperialiştilor anglo-americani"[45]. În accese de furie propagandistică, ministrul de externe român acuza de complot mondial la adresa clasei muncitoare, făcea referiri la intervențiile americane în treburile interne ale României şi agita din nou sperietoarea unui război iminent. Pentru Ana Pauker, americanii deveniseră doar „imperialiştii care jupoaie de vii pe cetățenii dornici de libertate"[46]. În plus, toate ceremoniile publice ale comuniştilor (1 mai, 23 august, 7 noiembrie, 30 decembrie) erau prilejuri de calomnii deschise la adresa Statelor Unite.

Să mai notăm că în toamna anului 1949 Bucureştiul l-a schimbat pe ministrul său la Washington, Mihail Ralea fiind înlocuit de Mihail Magheru. Scrisori din partea Prezidiului Marii Adunări Naționale îl acreditau pe Magheru în calitate de ministru extraordinar şi plenipotențiar pe lângă guvernul Statelor Unite. La 26 septembrie 1949, preşedintele

[41] *Ibidem*, *Rezumat asupra ultimelor dezvoltări ale politicii interne în România,* august 1949, p. 7.
[42] *Ibidem*, *Documente ale contrainformațiilor Armatei Americane de la Trieste.*
[43] *Ibidem*, *Tendințe ale politicii interne în România în al doilea trimestru al anului 1949,* p. 3.
[44] *Ibidem*, Telegramă a Legației S.U.A. către Departamentul de Stat din 30 august 1949.
[45] *Ibidem*, Document al Departamentului Armatei, p. 1.
[46] „Scânteia", Serie III, an XVIII, 6 noiembrie 1949.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Truman răspundea, printr-un text oficial, scrisorilor de acreditare ale noului ministru român. Ținând cont de realitatea delicată a raporturilor bilaterale, Truman atenționa pe Magheru asupra „responsabilității dumneavoastră în această țară de a promova bune relații între poporul român şi poporul Statelor Unite“[47]. Truman îi oferea lui Magheru întreg sprijinul său, măcar în formule de politețe diplomatică, dar în acelaşi timp îl asigura de preocuparea permanentă a Americii pentru situația cetățenilor statului român.

* *
*

Aflate în momente de ostilitate „caldă“ la finalul anilor ’40, raporturile diplomatice au înghețat într-o poziție de inamiciție, mai mult sau mai puțin politicoasă, până la moartea lui Stalin. Se pare că între aceşti ani România a avut uneori o fațetă originală pentru Statele Unite, fie că era primul stat unde se puteau observa metodele practice de sovietizare a unui satelit al Moscovei, fie că era un subordonat care depunea mai mult zel antioccidental decât însuşi stăpânul. Deşi parte a disputei globale Est-Vest, relațiile între S.U.A. şi R.P.R. erau percepute, mai ales la București, uneori şi la Washington, ca un al doilea Război Rece, un război care îl dubla pe primul, dar care avea uneori accente originale, dramatice. Exista totuşi o diferență de percepție, astfel încât ceea ce pentru americani era o pistă aparte, ciudată şi enervantă, în politica externă, pentru români devenea o luptă orgolioasă pentru asigurarea „supraviețuirii“ internaționale.

COLD WAR DIPLOMACY. UNITED STATES AND ROMANIA IN 1949
(Summary)

Between 1947-1949 the diplomatic missions of Romania and USA had a period of intriguing adaptation to the new realities. Until then they had seem unable to manage the new situations created by the Cold War. Sending new people in diplomacy, the Romanians were attending an international apprenticeship school. On the other hand, the diplomats of the USA were taken by surprise and were really outrun by the rapidity and complexity of the events in the Eastern Europe.

Being in some kind of “warm” hostility atmosphere at the end of the 40s, the diplomatic relationships had been frozen in an inimical position which was more or less polite, until Stalin’s death. It seems that in this period, Romania had an original image for the United States – either because it was the first state where they could observe the practical soviet methods working in a Moscow satellite, or because it was a subordinate that seemed to be against the West even more than its master. Although they were part of the global East-West dispute, the relations between the USA and PRR were seen especially by Bucharest, and sometimes by Washington, as being a second Cold War, a war that doubled the first one, but which sometimes presented original, dramatic elements. Anyway, there is a difference of perception and, consequently, what was, for the Americans, a different, strange and annoying way of approaching external affairs, had become for the Romanians a proud fight for assuring international “survival”.

[47] Arhiva M.A.E., fond *S.U.A., Telegrame Washington*, septembrie 1950, *The president’s reply to the remarks of the newly appointed minister of the People’s Republic of Romania.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANSBERT BAUMANN

L'APPLICATION DU TRAITE DE L'ELYSEE ENTRE LA FRANCE ET L'ALLEMAGNE DANS LES ANNEES 60

Les relations actuelles de la France avec l'Allemagne sont marquées par l'application du Traité de l'Elysée. Il y a quatre ans, à l'occasion de son 40e anniversaire, ce traité fut célébré avec une grande solennité comme un fondement essentiel à l'amitié franco-allemande. Néanmoins, tout au début, sa naissance fut peu solennelle: Le matin du 22 janvier 1963, un homme exténué court dans les rues du huitième arrondissement et se précipite chez Hermès, où il parvient enfin à acheter une chemise en cuir bleue. Cet homme était Per Fischer, un jeune diplomate allemand, quant à la chemise, elle allait contenir peu de temps après un traité fort important: «le Traité entre la République fédérale d'Allemagne et la République française sur la coopération germano-française», dit, en abrégé, le «Traité de l'Elysée»[1].

Cet épisode éclaircit un peu la situation avant la signature du traité, qui ne fut pas – comme cela pourrait apparaître aujourd'hui – conçu et préparé de longue date: En fait sa signature le 22 janvier 1963 à midi, fut le point culminant d'une évolution relativement spontanée. La délégation allemande n'avait avec elle ni les feuilles ni le sous-main de cuir bleu officiel propres aux traités internationaux de la République fédérale d'Allemagne, si bien que le texte du traité fut écrit sur du papier français et agrafé dans la chemise Hermès, à laquelle il manquait toutefois l'aigle fédéral. Les projets de départ de la conférence franco-allemande des 21 et 22 janvier 1963 prévoyaient uniquement l'adoption d'un protocole sur la coopération germano-française[2]. Dans les pourparlers franco-allemands pour la préparation de l'entrevue entre Adenauer et de Gaulle, on était, de même, d'accord jusqu'au dernier moment sur le fait qu'un traité de droit international ne devait pas être conclu, mais qu'une déclaration commune suffirait[3]. Pourquoi alors un traité de droit international fut toutefois signé? Contrairement à une opinion plutôt fort répandue, ce fut, à partir de l'été 1962, manifestement surtout Adenauer qui poussa à une institutionalisation des relations franco-allemandes. Dès le début de l'année 1963 environ, Adenauer, influencé

[1] Hans Peter Schwarz, *Le président de Gaulle, le chancelier fédéral Adenauer et la genèse du traité de l'Elysée*, en *De Gaulle en son siècle. Actes des Journées internationales tenues à l'Unesco. Paris, 19-24 novembre 1990, t. 5*, éd. Institut Charles de Gaulle, Paris, 1992, p. 364-373.

[2] Dans une note du 10 janvier 1963, le secrétaire d'état aux Affaires Etrangères Carstens s'était même exprimé contre la signature d'un document quel qu'il soit et avait suggéré plutôt qu'Adenauer et de Gaulle se contentent de livrer seulement une déclaration commune (*Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963*, *t. 1*, éd. Institut für Zeitgeschichte, München, 1995, p. 42).

[3] *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963*, *t. 1*, éd. Institut für Zeitgeschichte, München, 1995, p. 56, 73.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 459–472

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

par le directeur du bureau des Affaires Etrangères à la chancellerie Horst Osterheld, s'était fait à l'idée de conclure un traité de droit international entre l'Allemagne et la France[4]. Le ministère des Affaires Etrangères ne fut pas, cependant, informé au départ de ses projets. Ce fut seulement après que l'on avait terminé les préparatifs pour la rencontre des deux chefs d'états que le chancelier en informa le ministre des Affaires Etrangères Schröder[5].

La conférence de presse du 14 juillet 1963 du Général de Gaulle, dans laquelle il avait refusé l'admission de la Grande Bretagne dans la CEE ainsi que la création d'une force multilatérale avec les Etats-Unis[6], avait embarrassé Adenauer en politique intérieure et extérieure[7], si bien qu'il ne lui apparaissait maintenant plus opportun de défendre l'idée d'un traité de droit international avec la France en public. Le partenaire présumé de ce traité, le Général de Gaulle, n'avait même pas été mis au courant par Adenauer de ses réflexions avant l'arrivée de la délégation allemande. Adenauer jugeait pourtant plutôt probable la chance de la signature d'un traité, justement après la conférence de presse et l'isolement international provisoire de la France qui en découlait. Les attentes d'Adenauer se confirmèrent pendant l'entrevue des deux chefs d'états dans l'âpres midi du 21 janvier: La décision de signer un traité de droit international fut alors prise[8].

Donc, la question se pose de déterminer les motivations d'Adenauer qui le poussèrent à faire avancer si énergiquement le projet de ce traité à ce moment là. Incontestablement, la personnalité du Rhénan Adenauer, son attitude plutôt francophile ainsi que l'excellente relation personnelle qui le liait avec le Général de Gaulle, furent des éléments déterminants[9]. Les sentiments qui émanaient de sa visite d'état à Paris en juillet 1962 et de la contre visite du Général en Allemagne en septembre 1962 confirmèrent à ses yeux l'impression que le moment était venu de placer sur un nouveau plan les relations franco-allemandes. Cette position fut renforcée à l'époque par une méfiance croissante vis-à-vis des politiques étrangères américaine et britannique[10]. Une raison qu'il ne faut pas négliger non plus résidait très certainement dans la politique intérieure allemande: Les difficultés du gouvernement – il n'y a qu'à penser à la «crise du Spiegel» – entraînaient aussi une perte de prestige importante pour Adenauer. Même à l'intérieur de son parti, «le vieux» n'était plus aussi incontesté que pendant les premières années. Ceci s'exprimait aussi dans la critique de sa politique préférentielle vis-à-vis de la France, contre laquelle se dressait une opposition qu'incarnaient en particulier le ministre des Affaires Etrangères Schröder et le ministre de l'Économie Erhard[11]. Adenauer voulait sans aucun doute, peu avant son retrait imminent des affaires

[4] Horst Osterheld, «*Ich gehe nicht leichten Herzens…*». *Adenauers letzte Kanzlerjahre – ein dokumentarischer Bericht*, Mainz, 1986, p. 186.

[5] Ansbert Baumann, *Die organisierte Zusammenarbeit. Die deutsch-französischen Beziehungen am Vorabend des Elysée-Vertrags 1958-1963,* Ludwigsburg, 2002, p. 50-54.

[6] Charles de Gaulle, *Discours et Messages. Pour l'Effort, Août 1962–Décembre 1965,* Paris, 1970, p. 61-79.

[7] Hermann Kusterer, *Der Kanzler und der General,* Stuttgart, 1995, p. 304.

[8] Herbert Blankenhorn, *Verständnis und Verständigung, Blätter eines politischen Tagebuchs. 1949 bis 1979,* Frankfurt / Mainz / Berlin / Wien, 1980, p. 437.

[9] Jacques Bariéty, *De Gaulle, Adenauer et la genèse du traité franco-allemand du 22 janvier 1963*, en «Revue d'Allemagne et des pays de langue allemande», 22 (1990), p. 539-564.

[10] Wilhelm Arnolds, *Die Entstehung des deutsch-französischen Vertrages vom 22. Januar 1963 und seine Bedeutung für die Außen- und Europapolitik Konrad Adenauers,* Köln, 1980, p. 275-276.

[11] Ulrich Lappenküper, *Ich bin wirklich ein guter Europäer – Ludwig Erhards Europapolitik 1949-1966*, en «Francia», 18/3 (1991), p. 85-121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publiques, lier politiquement son successeur potentiel à la France. Et ceci nécessitait un traité de droit international ratifié par le Bundestag!

A contre-courant d'une histoire nationale qui s'est construite sur l'opposition des passions politiques et la valorisation du libéralisme triomphante, l'histoire du républicanisme sous la révolution demande qu'on prenne en compte le discours militant, pour voir comment un concept clé de la culture politique s'est concrètement actualisé dans un premier temps.

Mais, effectivement, la signature inattendue du traité renforça la rupture au sein du parti de gouvernement entre deux camps: d'un côté les «Gaullistes», qui prônaient une coopération étroite avec la France et dont les représentants les plus significatifs étaient par exemple les leaders politiques du Parti Social Chrétien Strauß et Guttenberg, et de l'autre les «Atlantistes» autour du ministre des Affaires Etrangères Schröder et du ministre de l'Economie Erhard qui défendaient une politique plutôt nord atlantiste. Les premiers mois de l'année 1963 furent ainsi marqués par une discussion interne dure en République Fédérale. En outre les services des Affaires Etrangères s'efforcèrent de rassurer les Etats-Unis, qui avaient fortement critiqué le traité, sur le respect des engagements de l'Allemagne et d'éviter les irritations internationales[12].

Les réactions nationales et internationales parfois très négatives à la signature du traité conduisirent à ce que soit ajouté un préambule au texte de loi de ratification du traité qui avait été approuvé le 16 mai par le Bundestag avec une grande majorité. Dans ce préambule, les engagements de la République Fédérale vis-à-vis des traités signés auparavant étaient rappelés et donc le caractère exclusif du traité franco-allemand affaibli – évidemment il s'agissait concrètement de rassurer sur l'adhésion de l'Allemagne à l'OTAN.

Le ministre de l'Economie Ludwig Erhard s'exprima toujours à l'époque de manière tranchée contre un coopération préférentielle franco-allemande. Après son entrée en fonction à la chancellerie en octobre 1963, cette attitude maladroite et peu diplomatique s'avéra plusieurs fois être une hypothèque politique. Erhard s'efforça ainsi, par la suite, d'améliorer le climat des relations franco-allemandes, ce qui aboutit partiellement jusqu'au printemps 1964. Toutefois les irritations crurent par la suite, et lors de la rencontre au sommet des 3 et 4 juillet 1964 les désaccords entre Erhard et de Gaulle devinrent si importants qu'il ne purent plus être résolus en totalité par la suite. Les relations franco-allemandes se refroidirent alors au niveau étatique jusqu'à la fin de la chancellerie de Ludwig Erhard[13].

La politique culturel et le problème du fédéralisme allemand

Du fait de cette évolution, le traité franco-allemand de 1963 est – contradictoire avec le jugement politique officiel – souvent jugé négativement dans l'historiographie. Mais le Traité de l'Elysée prévoyait non seulement une coopération dans le domaine des affaires étrangères et de la défense, mais aussi dans celui de l'éducation et de la jeunesse et il répondait ainsi à des objectifs qui s'inscrivaient dans une perspective beaucoup plus

[12] Le secrétaire d'état aux Affaires Etrangères Karl Carstens voyagea à Washington dés le 5 février. Il assura par cette démarche, que le traité franco-allemand n'avait en aucune manière des effets rétroactifs sur l'alliance de la République fédérale avec les Etats-Unis. Les Américains demandèrent à cette occasion une résolution sur le maintient des engagements de la République Fédérale vis-à-vis du Traité de l'Atlantique Nord, ce qui conduisit au préambule de la loi de ratification du traité (Karl Carstens, *Erinnerungen und Erfahrungen,* Boppard, 1993, p. 251-252).

[13] Reiner Marcowitz, *Wendejahre 1963/1964*, en «Francia», 22/3 (1995), p. 83-103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

large: c'est pourquoi la déclaration commune préliminaire mettait l'accent sur le fait que la «réconciliation du peuple allemand et du peuple français, mettant fin à une rivalité séculaire, constitue un événement historique qui transforme profondément les relations entre les deux peuples»[14]. Cela signifie clairement que pour Adenauer et de Gaulle le Traité de l'Elysée constituait bien plus qu'une simple alliance politique. C'est ainsi que, déjà a la suite de la visite d'Adenauer en France en juillet 1962, la politique culturelle elle aussi préoccupait de plus en plus les acteurs politiques, et avant sa visite de retour en République fédérale en septembre de Gaulle annonça, qu'il avait pour but, en dehors des affaires politiques et militaires, d'instituer une étroite coopération dans les secteurs culturel et scientifique[15]. En conséquence, le ministre de l'Éducation nationale, Pierre Sudreau, rédigea une note où il faisait des propositions concrètes dans ce domaine[16]. La visite d'Etat du Général se transforma en spectacle médiatique et eut presque le caractère d'un défilé triomphal; de Gaulle mobilisa les foules et ses discours séduisirent et conquirent le public allemand. Au cours des négociations, de Gaulle et Adenauer se mirent d'accord pour réaliser des avancées sur l'intégralité des relations franco-allemandes, y compris la politique culturelle[17]. Les «questions concernant l'éducation et la jeunesse» firent ensuite leur apparition dans un mémorandum du gouvernement français du 19 septembre 1962[18]. Dans sa réponse du 8 novembre 1962[19], le gouvernement fédéral réagit certes nettement positive, mais il signala aussi un problème essentiel: celui de la compétence des *Länder* dans le secteur de l'éducation[20].

Au cours des semaines suivantes, lors de l'élaboration des projets de déclaration franco-allemande commune, il apparut toujours plus clairement que le problème de la participation des *Länder* devait être pris en considération de façon adéquate si on voulait que les intentions affichées au point de vue culturel aient une chance d'être réalisées[21]. Le traité de l'Élysée a enfin essayé de trouver une solution à ce problème interne à l'Allemagne fédérale en proposant de «désigner», sans autre précision, une «personnalité» qui puisse faire l'interlocuteur du ministre français de l'Éducation nationale lors des consultations prévues; cette «désignation» devait intervenir avec l'accord des gouvernements des *Länder*[22]. Après des négociations laborieuses, le gouvernement fédéral et les gouvernements des Länder fixèrent enfin par écrit, en février 1969[23], leurs relations mutuelles en ce qui concerne la coopération dans le cadre du traité. Cet accord définit surtout la position du «plénipotentiaire pour la coopération

[14] *Journal officiel, Lois et décrets*, 3 septembre 1963, p. 8028-8029.

[15] Knut Linsel, *Charles de Gaulle und Deutschland 1914-1969,* Sigmaringen, 1998, p. 200.

[16] Note du ministre de l'Éducation nationale à l'attention du ministre des Affaires étrangères, 1er septembre 1962 (Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961-1965, Allemagne, 1578).

[17] Konrad Adenauer, *Erinnerungen 1959-1963. Fragmente,* Stuttgart, 1968, p. 179-180.

[18] Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961-1965, Allemagne, 1598.

[19] Mémorandum du gouvernement fédéral du 8 novembre 1962 (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, B 90-600, 411).

[20] «La proposition […] sera examinée par le gouvernement fédéral en liaison avec les gouvernements des *Länder* qui sont compétents pour toute décision touchant à l'éducation en République fédérale» (Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961-1965, Allemagne, 1598).

[21] Ansbert Baumann, *Begegnung der Völker? Der Elysée-Vertrag und die Bundesrepublik Deutschland. Deutsch-französische Kulturpolitik von 1963 bis 1969,* Frankfurt/M., 2003, p. 129-132.

[22] Martin J. Sattler, *Der deutsch-französische Zusammenarbeitsvertrag. Eine Untersuchung zur Vertragsmacht des Bundes und der Länder,* Meisenheim, 1976, p. 6-7.

[23] Baumann, *Begegnung der Völker?,* p. 141-181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culturelle», qui serait l'un des chefs de gouvernement des Länder. De cette façon, la République fédérale dispose vis-à-vis de la France d'une sorte de «ministre fédéral des Affaires culturelles». Cela est sûrement l'une des conséquences remarquables du Traité de l'Elysée! Le premier plénipotentiaire Kurt Georg Kiesinger fut choisi pour ce poste en juin 1963, et y resta jusqu'à son élection à la Chancellerie en décembre 1966. Il y défendit avec acharnement les droits de Länder et jeta les bases sur lesquelles s'appuie encore aujourd'hui l'activité du plénipotentiaire[24]. Grâce à ce poste, les objectifs éducateurs, formulés dans la partie C du traité, pouvaient eux aussi être examinés dans le cadre des consultations prévues par le traité. Le traité de l'Élysée reste donc à ce jour le seul «traité culturel» de droit international signé par la RFA et sa partie C revêt, si l'on prend en compte le long terme, une importance particulière.

L'enseignement de la langue du partenaire

En considérant les clauses contenues dans cette partie intitulée «Éducation et Jeunesse» on constate que l'objectif premier – encourager l'enseignement des langues étrangères – était l'une des priorités de la politique française à l'époque[25], tandis que ce sujet ne jouait qu'un rôle assez secondaire dans la politique étrangère de l'Allemagne fédérale[26].

Un autre problème était, comme cela a déjà été évoqué, que, selon le *Grundgesetz*, les *Länder* seuls sont autorisés à légiférer en matière d'enseignement des langues à l'école.

Rappelons dans ce contexte que le français était resté jusqu'en 1937 grosso modo la première langue vivante enseignée dans les lycées allemands, et que ce n'est qu'avec le national-socialisme – aussi pour des raisons idéologiques – que l'enseignement du français fut marginalisé au profit de l'anglais[27]. Certes après 1945, le français redevint première langue vivante dans la zone française d'occupation[28], mais dans le reste du territoire de la future République fédérale, les puissances d'occupation britannique et américaine avaient encouragé l'enseignement de l'anglais[29]. Apres la fondation de la RFA, l'anglais était ainsi devenu la première langue vivante dans tous les *Länder*, à l'exception du pays de Bade, de la Rhénanie-Palatinat et du Wurtemberg-Hohenzollern: la poursuite de la marginalisation du français ne semblait être qu'une question de temps. Par des interventions répétées auprès des gouvernements des *Länder*, le gouvernement de Paris avait plusieurs fois essayé, d'améliorer la situation de l'enseignement du français dans son ensemble, sans néanmoins parvenir à des améliorations décisives en ce domaine[30]. C'est pourquoi la question de l'enseignement des langues avait déjà joué un rôle important lors des négociations engagées au début des années cinquante en vue

[24] Ansbert Baumann, *Kurt Georg Kiesinger – Ein Freund Frankreichs?*, en «Historisch-politische Mitteilungen. Archiv für Christlich-Demokratische Politik», 10 (2003), 225-253.

[25] Suzanne Balous, *L'action culturelle de la France dans le monde,* Paris, 1970, p. 17.

[26] Ulrich Ammon, *Die internationale Stellung der deutschen Sprache,* Berlin / New York, 1991, p. 524.

[27] Ansbert Baumann, *Der sprachlose Partner. Das Memorandum vom 19. September 1962 und das Scheitern der französischen Sprachenpolitik in der Bundesrepublik Deutschland*, en «Revue d'Allemagne et des pays de langue allemande», 34 (2002), p. 55-76.

[28] Georges Cuer, *Der Französischunterricht und die französische Sprachpolitik in Deutschland nach 1945*, en *Frankreichs Kulturpolitik in Deutschland 1945-1950*, éd. Franz Knipping / Jacques le Rider, Tübingen, 1987, p. 57-83.

[29] Roland Lejeune, *La vie universitaire et scolaire. Menaces sur l'enseignement du français en Allemagne*, en *Allemagne d'Aujourd'hui,* 1955, p. 28-35.

[30] Baumann, *Der sprachlose Partner*, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'un accord culturel franco-allemand[31]. Mais les efforts du gouvernement français ne furent à nouveau pas vraiment couronnés de succès: Dans l'accord culturel franco-allemand du 23 octobre 1954, les parties finirent par s'accorder sur une formule de compromis, selon laquelle on ne ferait que «veiller, dans la mesure du possible, à organiser (…) un enseignement de la langue et de la littérature de l'autre partie»[32].

Cette déclaration d'intentions laissait une grande marge d'interprétation, comme on devait le constater quelques semaines plus tard : Déjà le 17 février 1955, les ministres-présidents des *Länder* signèrent à Düsseldorf un «accord entre les Länder de la République fédérale sur l'unification des systèmes scolaires»[33] dans lequel l'anglais devenait première langue vivante étrangère dans les lycées, à l'exception des lycées classiques. Le gouvernement fédéral ne put que prendre acte de la décision des chefs de gouvernements régionaux sans pouvoir l'infléchir. Dans les années qui suivirent, le gouvernement français s'efforça de faire pièce aux conséquences de cette décision, mais sans succès véritable. En effet, l'enseignement du français en République fédérale régressa même dans son ensemble jusqu'en 1962[34]. Dans ce contexte, il est hautement compréhensible que le gouvernement français ait veillé, avec insistance, à ce que cette question fût remise à l'ordre du jour dans le traité de l'Élysée.

C'est ainsi que, déjà dans son mémorandum de septembre 1962, la partie française demanda que la possibilité fût donnée aux élèves des lycées de choisir le français comme première langue vivante étrangère[35]. Étant donné la complexité de la situation juridique, la réaction allemande du 8 novembre fut formulée avec une grande prudence: «La proposition […] sera examinée par le gouvernement fédéral en liaison avec les gouvernements des Länder qui sont compétents pour toute décision touchant à l'éducation en République fédérale»[36].

Cette réponse était bien trop vague pour satisfaire Paris[37] et la formulation définitive du texte du traité fut âprement discutée jusqu'à la dernière minute[38]. En fin de compte, le traité comporta une déclaration très générale: «Les deux gouvernements […] s'efforceront […] de prendre des mesures concrètes en vue d'accroître le nombre des élèves allemands apprenant la langue français et celui des élèves français apprenant la langue allemande. Le gouvernement fédéral examinera, avec les gouvernements des *Länder*, compétents en la matière, comment il est possible d'introduire une réglementation qui permette d'atteindre cet objectif.»

Malgré le caractère peu contraignant de cette formulation, qui ait à peine plus de substance que l'accord culturel de 1954, la politique française espérait, à l'aide de cette

[31] Ulrich Lappenküper, *Sprachlose Freundschaft? Zur Genese des deutschfranzösischen Kulturabkommens vom 23. Oktober 1954*, en «Lendemains», 84 (1996), p. 67-82.

[32] Accord culturel franco-allemand du 23 octobre 1954, article 7 (*Die Bundesrepublik Deutschland und Frankreich. Dokumente 1949–1963*, éd. Horst Möller / Klaus Hildebrandt, München, 1997, p. 184-188).

[33] *Archiv der Gegenwart,* 1955, p. 5055.

[34] Klaus-Berto von Doemming, *Deutsch in Frankreich, Französisch in Deutschland. Die Entwicklung seit 1959*, en «Frankfurter Allgemeine Zeitung», 5 juillet 1963.

[35] Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961-1965, Allemagne, 1598.

[36] Hauptstaatsarchiv Stuttgart, EA 3/505, Bü. 327/1, Bl. 12.

[37] C'est ainsi que François Seydoux critiqua clairement la réponse allemande le 19 novembre 1962: «Cette réponse ne va pas au-delà d'une simple manifestation de bonne volonté sur un terrain que nous considérons comme capital», compte rendu de séance de la commission interministérielle du 19 novembre 1962 (Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961-1965, Allemagne, 1574).

[38] Baumann, *Der sprachlose Partner*, p. 66-69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clause, parvenir à développer l'enseignement du français en République fédérale[39]. La raison de cet optimisme est certainement à rechercher dans le fait que l'«accord de Düsseldorf», portant aux yeux des acteurs politiques la responsabilité principale dans le recul de l'enseignement du français, n'avait été signé que pour une durée de dix ans et qu'il devait donc être réexaminé l'année suivante[40]. Côté allemand aussi, quelques voix d'hommes politiques s'élevèrent, lors de la renégociation de l'accord de Düsseldorf, pour demander l'amélioration de la position de l'enseignement du français[41]. Mais il apparut bien vite qu'une grande majorité des gouvernements des *Länder* de la RFA était pour le maintien du texte existant et les ministres-présidents signèrent effectivement en octobre 1964 la «nouvelle version de l'accord entre les *Länder* de la République fédérale pour l'unification des systèmes scolaires» qui devait être connue plus tard sous le nom d'accord de Hambourg[42]. Il prévoyait que l'anglais devait rester, «en règle générale», la première langue étrangère enseignée. La marge de manœuvre contenue dans cette formulation ne fut en fait utilisée qu'en Sarre où, depuis le rattachement à la République fédérale (1956), le français était et devait demeurer la première langue étrangère. Dans le reste du pays, on assista au contraire à la poursuite du recul du français dans les lycées. Dans le dialogue franco-allemand des années qui suivirent, l'accent était pourtant mis, avec fierté, sur les statistiques qui prouvaient l'accroissement du nombre d'élèves apprenant le français[43]. Mais cette augmentation, en chiffres absolus, n'était due qu'au seul facteur démographique et ne pouvait, en aucun cas, être imputée à un intérêt accru pour le français[44]. Après la chute du Mur, l'enseignement du français a continué à enregistrer un déficit considérable dans les années quatre-vingt-dix. Aujourd'hui, c'est l'anglais qui joue sans aucun doute le rôle essentiel en Allemagne!

La France elle-aussi connaissait une évolution similaire: depuis la Première Guerre mondiale, l'enseignement de l'anglais avait toujours davantage relégué l'enseignement de l'allemand au second rang. Dans les années soixante, il était certes toujours possible, en principe, de choisir l'allemand comme première langue étrangère dans les lycées, mais, dans la pratique, peu d'élèves faisaient ce choix. Au cours des

[39] C'est ainsi qu'en novembre 1963 encore, le directeur des Affaires culturelles du Quai d'Orsay, Jean Basdevant, se montrait très confiant: «Il nous appartient alors, non pas d'engager une bataille absurde pour éliminer l'anglais, mais de rechercher les moyens de reconquérir la place que nous estimons devoir revenir à notre langue. Pour ne parler que de l'Allemagne, c'est un des objectifs du traité de coopération franco-allemand du 22 janvier 1963 et je suis persuadé que nous parviendrons à l'atteindre», Jean Basdevant, «La langue française dans le monde d'aujourd'hui», conférence prononcée le 27 novembre 1963, Université des Annales (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, B 90-600, 597).

[40] Paragraphe 19 de l'accord de Düsseldorf, *Archiv der Gegenwart,* 1955, p. 5056.

[41] Le ministre fédéral de la famille, Bruno Heck, fit même remarquer que le français pourrait devenir partout la première langue étrangère à partir de 1965, ce qui lui valut cependant d'être résolument contredit lors de la conférence des ministres de la culture, («Französisch als erste Fremdsprache», *Augsburger Allgemeine* – 26/27. Januar 1963).

[42] Nouvelle version de l'accord entre les *Länder* de la République fédérale pour l'unification des systèmes scolaires du 28 octobre 1964 (*Deutsche Kulturpolitik. Dokumente*, éd. Manfred Abelein, Düsseldorf, 1970, p. 185-190).

[43] C'est ainsi par exemple qu'on indiquait que le nombre de lycéens allemands qui suivait des cours de français obligatoires avait augmenté «de presque 10%» entre 1963 (314.000) et 1966 (343.000), «bref compte rendu de la réunion de travail de la Commission culturelle mixte franco-allemande», Bonn, 21 avril 1967, p. 2 (Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, MK, Nr. 65915).

[44] Dans le même laps de temps, le nombre d'élèves suivant des cours d'anglais augmenta de 443.778 à 912.177 (Arno Euler, *Zur Entwicklung des Französischunterrichts seit 1945*, en *Kritik der Frankreichforschung*, éd. Michael Nerlich, Karlsruhe, 1977, p. 216-233).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trente dernières années la prépondérance de l'anglais comme première langue vivante étudiée s'est beaucoup renforcée – surtout au détriment de l'allemand!

Donc, en réalité, la langue du partenaire perdait du terrain dans les deux pays. Même l'accord de 1972 sur la création de lycées franco-allemands ne put enrayer cette évolution. À la fin des années soixante-dix, la réforme allemande du second cycle accentua encore le recul de l'enseignement du français[45]; dans le même temps diminuait aussi, en France, l'intérêt pour l'enseignement de l'allemand[46]. Dans les années quatre-vingt-dix, l'enseignement de la langue du partenaire chuta de manière dramatique, de sorte que le soutien à l'enseignement des langues demeure l'un des points névralgiques de la coopération franco-allemande.

Les équivalences des examens et des diplômes

Le deuxième objectif énoncé dans la partie C du traité concerne les «équivalences des périodes de scolarité, des examens, des titres et diplômes universitaires»; elles représentent sans conteste un élément central de la libre circulation entre les deux pays et donc aussi des contacts entre les populations.

Des initiatives en ce sens avaient déjà été prises par plusieurs institutions européennes dans les années cinquante[47] et même l'accord culturel franco-allemand de 1954 contenait une clause de ce type[48]. La commission mixte permanente, créée dans le sillage de l'accord de 1954 et comptant des représentants des *Länder*, fut chargée de poursuivre le travail[49]. En 1958, la Conférence franco-allemande des recteurs commença son travail et se consacra principalement, par la suite, à mettre au point un système d'équivalences scolaires et universitaires[50]. Le problème des équivalences était donc à l'ordre du jour politique avant la signature du traité de l'Élysée et, sur ce point, les points de vue français et allemand exprimés dans les mémorandums de 1962, puis lors de l'élaboration du texte du traité, convergeaient. Dans la version définitive, il était spécifié qu'il ne fallait en aucun cas contrecarrer «l'action des organismes déjà existants» et que les «services compétents des deux États» étaient priés de prendre des mesures en ce sens. De ce fait, les compétences de la Conférence franco-allemande des recteurs et de la Commission mixte permanente se trouvaient expressément respectées comme l'étaient implicitement celles des *Länder* et des administrations universitaires du côté allemand. Il y eut bien des conflits d'importance minime entre le *Bund* et les *Länder*[51], mais les organes déjà mis en place n'en continuèrent pas moins de faire un

[45] Herbert Christ, *Fremdsprachenunterricht und Sprachenpolitik,* Stuttgart, 1980, p. 128.

[46] Jean-Michel Hannequart, *Deutschunterricht in Frankreich – Ein Zustandsbericht*, en *Dokumente,* 2003, 28-35.

[47] Andreas Rucker, *Äquivalenz der Hochschulabschlüsse im internationalen Bereich*, en *Jahrbuch der auswärtigen Kulturbeziehungen 1965*, éd. Berthold Martin, Bonn, 1965, p. 133-143.

[48] Dans l'article 8 de l'accord culturel, les deux parties s'engageaient à «rechercher les moyens d'accorder aux études effectuées, aux concours et examens passés et aux diplômes obtenus sur le territoire de l'une d'elles, une équivalence partielle ou totale sur le territoire de l'autre, soit dans les établissements universitaires et scolaires, soit, dans des cas déterminés, pour l'exercice de certaines professions» (*Die Bundesrepublik Deutschland und Frankreich. Dokumente 1949-1963*, éd. Horst Möller / Klaus Hildebrandt, t. 1, München, 1997, p. 186).

[49] Reinhart Meyer-Kalkus, *Die akademische Mobilität zwischen Deutschland und Frankreich 1925-1992*, Bonn, 1994, p. 172.

[50] Herbert Coing, *Les relations entre les universités françaises et allemandes pendant les années 50*, en *Paris – Bonn: Eine dauerhafte Bindung schwieriger Partner. Beiträge zum deutsch-französischen Verhältnis in Kultur, Wirtschaft und Politik seit 1949*, éd. Klaus Manfrass, Sigmaringen, 1984, p. 84-89.

[51] Baumann, *Begegnung der Völker*, p. 236-241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

travail efficace, de sorte que la Conférence franco-allemandes des recteurs put présenter jusqu'en 1968 toute une série d'équivalences dans le domaine universitaire. Mais la réforme globale de l'enseignement supérieur, en 1968, les rendit largement caduques!

Dans les années qui suivirent, la politique éducative de chacun des deux États se consacra essentiellement à des problèmes nationaux: certes, une Commission d'experts franco-allemands pour la coopération dans les secteurs universitaire et scientifique fut créée et un programme d'échanges d'enseignants universitaires fut mis sur pied en 1974, sans pourtant que des progrès substantiels fussent réalisés dans le domaine des équivalences d'études. La meilleure preuve de ce blocage fut le fait que la Conférence franco-allemande des recteurs ne se réunit plus après 1968 et que les contacts réguliers entre la Conférence des recteurs ouest-allemands et celle des Présidents d'université ne reprirent qu'en 1975[52]. Ce n'est que le 10 juillet 1980 que fut signée une «Convention sur l'exemption de cursus, d'enseignement et d'examens»[53] qui fut étendue progressivement à la plupart des Unités d'enseignement et de recherche – 23 ans après la signature du traité de l'Élysée, cette convention permettait de jeter les bases nécessaires au développement d'échanges interuniversitaires.

La signification de la coopération dans le domaine des formations fut soulignée lors de plusieurs consultations franco-allemandes au cours des années quatre-vingt. Après que la «déclaration culturelle commune» du 6 février 1981 eut demandé un renforcement des échanges «d'enseignants, de chercheurs et d'étudiants, dans le cadre d'accords spécifiques, de programme commun de travail [et] de cursus intégrés», fut annoncée, le 28 octobre 1986, la création d'un Collège franco-allemand pour l'enseignement supérieur, constitué de personnalités allemandes et françaises et chargé d'élaborer des projets susceptibles de faciliter la mobilité des étudiants et des enseignants. L'un de ses objectifs à long terme était de mettre sur pied des programmes d'études communs et des cursus intégrés. L'accord portant création de ce Collège fut signé le 12 novembre 1987[54].

D'abord, le Collège fixa des critères fondamentaux pour la création de cursus intégrés binationaux. Puis, à partir de l'année universitaire 1990/91, les premiers cursus de ce type furent créés entre des établissements d'enseignement supérieur français et allemands, au sein desquels des groupes mixtes d'étudiants allemands et français pouvaient poursuivre leurs études, et, après les avoir menés à terme avec succès, obtenir les diplômes délivrés par chacun des deux établissements partenaires[55]. Dans les années suivantes environ 70 cursus de ce type furent créés, essentiellement dans les disciplines scientifiques, techniques et économiques, mais aussi en droit et en sciences humaines et sociales.

Enfin, le 19 septembre 1997 fut signé l'accord gouvernemental portant création de l'Université franco-allemande[56], ayant pour tâche de poursuivre et de développer le travail effectué par le Collège franco-allemand pour l'enseignement supérieur. Mais cet accord se contenta de jeter les bases juridiques de la nouvelle institution universitaire

[52] Meyer-Kalkus, *Die akademische Mobilität*, p. 89.

[53] Sekretariat des Ständigen Konferenz der Kultusminister der Länder der Bundesrepublik Deutschland, *Sammlung der Beschlüsse der deutsch-französischen Zusammenarbeit in den Bereichen Schule, berufliche Bildung und Hochschule auf der Grundlage des deutsch-französischen Vertrags,* Bonn, 1995, p. 98.

[54] *Bundesgesetzblatt,* 1988, Teil II, 137.

[55] Ansbert Baumann, *Grenzenlos studieren. Deutsch-französische Doppeldiplom- Studiengänge*, en «Geschichte in Wissenschaft und Unterricht», 9 (2002), p. 530-534.

[56] *Bundesgesetzblatt,* 1999, Teil II, 451-454.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

supranationale qui put alors absorber une grande partie des cursus intégrés créés précédemment par le Collège; ce n'est qu'en septembre 1999 que cette Université franco-allemande commença officiellement son travail. Elle a certes le statut d'une université, mais est en fait constituée d'un ensemble d'universités partenaires: Sarrebruck n'en est que le siège administratif. Depuis sa fondation, l'Université franco-allemande poursuit des objectifs ambitieux, comme, par exemple, la création d'un diplôme universitaire binational unique. Ce en quoi on peut craindre qu'elle courre le risque de méconnaître les réalités des systèmes universitaires des deux pays. Le caractère spectaculaire des projets annoncés est ainsi quelque peu en contradiction avec la situation allemande actuelle: en effet, les projets se heurtent non seulement au problème de la compétence des gouvernements des *Länder,* mais aussi à la question de l'autonomie de principe des universités, qui continue à exister en Allemagne fédérale. C'est précisément dans ce domaine que la réglementation sur les diplômes trouve une expression particulière, une réglementation dont l'importance est même censée s'accroître à une époque où la concurrence entre universités est toujours proclamée. Il est donc fort peu vraisemblable que les universités allemandes renoncent à cette réglementation au profit d'une institution administrative! Une autre difficulté réside dans la participation à ces programmes d'universités, de grandes écoles et de Fachhochschulen qui sont au plan national en concurrence.

Dans le secteur des équivalences scolaires et universitaires, les conséquences du traité de l'Élysée sont donc plutôt critiquables. Il est vraisemblable que les résultats obtenus auraient pu l'être tout aussi bien sur la base de la coopération existante. Même l'Université franco-allemande, qui correspond sans aucun doute aux intentions du traité, si elle a certes fait nettement avancer les contacts entre les universités allemandes et françaises – ce qui est un mérite incontestable – n'a réalisé que peu de progrès dans le domaine de l'élaboration d'un système d'équivalences.

La coopération scientifique

En ce qui concerne l'approfondissement de la coopération scientifique exigée par le traité de l'Élysée, les différences entre les systèmes universitaires et les organismes de recherche de chacun des deux pays ont également joué un grand rôle. Pourtant c'est précisément dans ce domaine que l'on enregistre de remarquables initiatives dès avant 1963, comme le prouvent les nombreux accords de partenariat entre universités allemandes et françaises conclus à partir du milieu des années cinquante[57]. De plus, la transformation d'un laboratoire militaire en institut de recherche binational en 1959, à Saint-Louis en Alsace, montre que la coopération ne s'est pas cantonnée au seul secteur universitaire[58]. Pour ce qui est du seul domaine universitaire, on comptait déjà, au début des années soixante, trente projets de recherche franco-allemands communs[59].

Mais sur ce point aussi, on assista à de violentes discussions entre le *Bund* et les *Länder*, d'autant plus que les gouvernements des *Länder* réagirent avec une susceptibilité particulière à la transformation en décembre 1962 du «ministère fédéral de l'Énergie nucléaire et de la Gestion de l'eau» en un «ministère fédéral de la Recherche scientifique». Peu après la signature du Traité de l'Elysée, il eût alors quelques

[57] Coing, *Les relations entre les universités*, p. 84-89.

[58] Robert Schall, *Vom Laboratoire zum Institut. Eine Chronik zur Entstehung des Instituts Saint-Louis,* Saint-Louis, 1988, p. 34.

[59] Claus Müller-Daehn, *Die deutsch-französische Zusammenarbeit im Bereiche der wissenschaftlichen Forschung*, en *Schwarze Hefte der Westdeutschen Rektorenkonferenz,* 360-395 (1962), p. 31-34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dissensions entre le ministère des sciences et le plénipotentiaire représentant des *Länder*, Kurt Georg Kiesinger[60].

Néanmoins, sur le plan du contenu, malgré tous les problèmes de compétences, cette partie du traité de l'Élysée, peut être considéré comme un succès: la coopération scientifique prit un essor remarquable à partir de 1963. L'un des résultats les plus marquants de cette coopération s'esquissa dès septembre 1964, lorsque les ministres compétents des deux pays se mirent d'accord pour construire en commun un réacteur à neutrons[61]. L'accord gouvernemental portant sur la création de l'institut franco-allemand Max von Laue-Paul Langevin (ILL) à Grenoble et sur la construction corrélative du réacteur fut signé le 19 janvier 1967. Jusqu'à aujourd'hui, cet institut de Grenoble mène des recherches de pointe dans le secteur de la physique nucléaire et de la physique des solides.

Dans le secteur des télécommunications la coopération fut aussi un grand succès. En avril 1967, les deux pays se mirent d'accord pour développer et construire un satellite commun[62]. Un accord en ce sens fut signé le 6 juin 1967 par les deux ministres de la Recherche. Le nouveau satellite «Symphonie», qui était un combiné du satellite de télécommunications français «Saros II» et du satellite de télévision allemand «Olympia», devait devenir le premier satellite de télécommunications européen à pénétrer le domaine de la recherche spatiale, jusque-là dominé par les seuls États-Unis. Le premier satellite de ce type fut en effet envoyé dans l'espace en décembre 1974, mais il fut placé en orbite par une fusée américaine et non par la fusée mise au point par les Européens. D'importants progrès furent encore accomplis dans l'aviation et la navigation spatiale jusqu'à la fin des années soixante-dix, de sorte que ce secteur constitue l'un des piliers essentiels de la coopération franco-allemande à l'intérieur du centre européen d'études spatiales «European Space Agency» (ESA). En décembre 1979, le lancement d'Ariane 1 sur la base de Kourou (Guyane française) marqua le début de la participation européenne à la navigation spatiale internationale. Le développement de l'Airbus – le modèle A 300B effectua son premier vol en octobre 1972 – est lui aussi un exemple remarquable de la coopération dans le cadre européen. Tandis que cette coopération s'intensifia dans les années quatre-vingt et quatre-vingt-dix, on assista également, dans le secteur des sciences humaines et sociales, à l'émergence de projets remarquables[63].

Même si la concurrence américaine a continué jusqu'à aujourd'hui de dominer presque tous les secteurs de la recherche, les succès obtenus par la coopération scientifique franco-allemande, dans leur ensemble, ne doivent pas être sous-estimés.

La fondation de l'Office franco-allemand pour la jeunesse

La mesure, peut-être la plus importante, prévue dans la troisième partie du traité de l'Élysée fut l'institution annoncée d'un office d'échanges et de soutien destiné à la jeunesse des deux pays, office doté d'un fonds commun franco-allemand et ayant à sa tête un organisme de curatelle indépendant.

[60] Baumann, *Begegnung der Völker*, p. 249-253.

[61] Irmgard Heinemann, *Le traité franco-allemand du 22 janvier 1963 et sa mise en œuvre sous le général de Gaulle 1963-1969,* Nice, 1977, p. 333.

[62] *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*, du 3 mai 1967, p. 396.

[63] Hans-Manfred Bock, *Der DAAD in den deutsch-französischen Beziehungen*, en *Der DAAD in der Zeit. Geschichte, Gegenwart und zukünftige Aufgaben*, éd. Peter Alter, Bonn, 2000, 196-217.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Avec cette clause on reprenait aussi des initiatives précédentes: dès la fin de la guerre, des organismes privés et aussi le bureau «Jeunesse et Éducation populaire» du gouvernement militaire français en Allemagne avaient organisé de grandes rencontres entre jeunes Français et Allemands[64]; dans l'accord culturel de 1954, il avait été prévu d'élargir davantage les rencontres entre les jeunes des deux pays et, depuis décembre 1959[65], le sujet avait été abordé à plusieurs reprises par les deux gouvernements.

En septembre 1962, de Gaulle confia à son ministre de l'Éducation nationale qu'il souhaitait voir s'intensifier les contacts directs entre jeunes Allemands et Français, pour que la jeunesse des deux pays pût jouer un rôle décisif dans le rapprochement bilatéral[66]. Dans son discours de Ludwigsburg adressé à la jeunesse allemande, il proclama cette idée encore une fois avec force[67]. Côté allemand, la proposition française rencontra une résonance largement positive, de sorte que ces réflexions purent être concrétisées dans les semaines suivantes. Un office d'échanges et de soutien fut proposé par la France le 15 janvier 1963 et mentionné pour la première fois le 16 janvier dans un «projet de déclaration commune» du gouvernement allemand[68].

La bonne coopération qui régna pendant la mise au point du texte du traité se poursuivit après la signature: on comprit très tôt que la création d'un tel organisme binational, sans précédent, ne pouvait être réalisée que sur la base d'un nouvel accord binational. Les travaux des juristes et les programmes préparatoires avancèrent rapidement, si bien que l'accord portant création de ce qui s'appelait désormais l'Office franco-allemand pour la jeunesse[69] (OFAJ) put être signé dès la première rencontre gouvernementale, le 5 juillet 1963. L'objectif majeur de l'Office était de permettre à la jeunesse des deux pays d'apprendre à se connaître pour que la compréhension mutuelle soit le fondement indispensable à une entente, une solidarité et une coopération futures[70].

En ce qui concerne les finances, le Traité de l'Elysée se référa expressément au «fonds commun franco-allemand» pour indiquer que les signataires entendent non seulement créer une nouvelle institution mais qu'ils voulaient lui assurer les moyens financiers nécessaires. Côté allemand, la dotation financière de 40 millions de Mark accordée par les deux gouvernements à ce nouvel organisme selon l'accord du 5 juillet pourtant ne fit pas l'unanimité: certaines des organisations de jeunesse déjà existantes craignaient de voir baisser leurs propres subventions[71]. Cette inquiétude se révéla

[64] Corine Defrance, *La politique culturelle de la France sur la rive gauche du Rhin 1945-1955,* Strasbourg, 1994, p. 121.

[65] *Documents diplomatiques français*, 1959, tome II, p. 656-665.

[66] Lettre du ministre de l'Éducation nationale, Pierre Sudreau, au ministre des Affaires étrangères, Maurice Couve de Murville, du 3 septembre 1962, (Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961-1965, Allemagne 1578).

[67] Charles de Gaulle, *Discours et messages: pour l'effort. août 1962-décembre 1965,* Paris, 1970, p. 15-17.

[68] Projet d'une déclaration commune du Chancelier de la République fédérale d'Allemagne et du Président de la République française à la suite de la conférence des 21, 22 et 23 janvier 1963 à Paris (Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961-1965, Allemagne 1598).

[69] «Journal officiel», Lois et décrets, no 182, 4 août 1963, p. 7254.

[70] Ansbert Baumann, *Die Gründung des Deutsch-Französischen Jugendwerks: Im Spannungsfeld zwischen Bund, Ländern, Gemeinden und Zivilgesellschaft «Olympia»*, en *Deutsch-französische Begegnung und europäischer Bürgersinn. Studien zum deutsch-französischen Jugendwerk 1963–2003*, éd. Hans-Manfred Bock, Opladen, 2003, p. 39-60.

[71] Voir le compte rendu des entretiens avec des représentants des principales organisations franco-allemandes du 28 mars 1963 au ministère fédéral des Affaires étrangères (Bundesarchiv Koblenz, B 106/34564).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cependant injustifiée: l'OFAJ n'eut d'abord pour tâche primordiale que de servir à fournir repères et financements à l'extension des rencontres de la jeunesse franco-allemande et accorda en conséquence un soutien à ces mêmes organisations. L'Office ne devait réaliser lui-même des programmes qu'à titre exceptionnel. Par ailleurs, les représentants des organisations de jeunesse existantes disposaient d'une majorité dans le Conseil d'administration et avaient donc une influence considérable sur les décisions.

Les premières années, l'OFAJ rencontra quelques problèmes et quelquefois les échanges entre jeunes risquaient de devenir un véritable phénomène de masse où la quantité des contacts importait davantage que la qualité. Mais à l'époque où les rapports franco-allemands ont connu maintes complications et maintes déceptions dans la «haute politique» l'Office fut de plus en plus un facteur stable dans les relations fraco-allemand, tant que le bulletin du bureau de presse fédéral constata en septembre 1965: «Mais, pour ce qui est de l'OFAJ, il constitue une exception qu'on peut citer en exemple»[72]. Côté français, les rapports semestriels des services culturels du Quai d'Orsay signalèrent eux aussi à quel point le travail de l'OFAJ était un rayon de soleil dans des relations obscurcies[73]. En fait on ne peut pas ignorer que les chiffres concernant les seules activités d'échanges étaient impressionnants: en 1964, l'OFAJ apporta son soutien à 2.979 programmes en France et 2.246 en Allemagne[74], accordant une aide financière à 97.297 jeunes Français et à 120.336 jeunes Allemands. En outre, les responsables de l'organisation s'efforcèrent par la suite d'améliorer les programmes d'échange[75], de sorte que c'est précisément au moment où les relations franco-allemandes se refroidissaient que ces échanges connurent un développement satisfaisant.

Mais à la fin des années soixante, l'Office, doté au départ d'un budget important, voyait cette masse fondre progressivement en raison de l'inflation et de la réduction des contributions gouvernementales: De 1963 à 1968, l'OFAJ put exercer ses activités dans des conditions financièrement assurées; après la crise financière de 1968, le gouvernement français réduisit sa quote-part au budget général, qui passa de 25 millions à 23,5 millions de francs – soit de 20 millions à 18,8 millions de Mark – pour l'exercice 1969[76]. Quant à la contribution du gouvernement ouest-allemand, elle passa même à 18 millions de Mark. Dans les années qui suivirent, les subventions des deux États furent encore réduites, restreignant ainsi toujours plus la marge de manœuvre de l'organisation. Le budget de 40 millions de Mark accordé en 1963 ne devait être rétabli qu'en 1991!

Malgré ces difficultés financières, l'OFAJ a pu promouvoir le programme d'échanges de jeunes le plus intensif que les deux pays aient jamais mis en place: jusqu'à ce jour, 7 millions de jeunes ont participé à plus de 200.000 programmes. Ce qui est remarquable, c'est que, dès le début, les jeunes qui, d'ordinaire, étaient exclus de ce genre d'échanges (en particulier les jeunes professionnels) se virent offrir la possibilité de participer à ces rencontres. De surcroît, les activités de l'OFAJ n'étaient pas exclusivement réservées à la «jeunesse»; dans les années qui suivirent furent encouragés aussi des jumelages entre villes et établissements scolaires: les villes

[72] «Bulletin des Bundespresseamts», n° 153 du 15 septembre 1965, p. 1238.

[73] Ministère des Affaires Etrangères Paris, Archives diplomatiques, Europe 1961–1965, Allemagne 1477.

[74] OFAJ, *Rapport d'activité 1963-1968,* Bad Honnef, 1969, p. 10.

[75] Annotation de la chancellerie fédérale du 18 mai 1965, BA KO, B 136/5531.

[76] Henri Ménudier, *Das Deutsch-Französische Jugendwerk. Ein exemplarischer Beitrag zur Einheit Europas,* Stuttgart / München, 1991, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

allemandes et françaises qui souhaitaient se jumeler se virent accorder des subventions considérables[77]. Le succès fut au rendez-vous: le nombre de nouveaux jumelages s'accrut considérablement en 1963 puis demeura jusqu'en 1975 à un niveau élevé[78]. Peut-être que ce soit dans ce genre d'influences indirectes que réside une importance essentielle du traité de l'Élysée!

Le succès des clauses culturelles dans la partie C du traité

En tout, les exigences contenues dans ce chapitre eurent ainsi des résultats divers: l'apprentissage de la langue du partenaire fut l'un des points cruciaux, surtout du côté français. Dans ce domaine, le bilan est assez décevant. De même, l'ambition de reconnaître bilatéralement les examens de fin d'étude et les diplômes, telle qu'elle était formulée dans le traité, ne fut réalisée que partiellement malgré la création en 1999 de l'Université franco-allemand à Sarrebruck. La coopération dans le domaine de la recherche par contre s'est très bien développée jusqu'à aujourd'hui. Enfin la création de l'Office franco-allemand pour la Jeunesse en juillet 1963 est certainement la plus importante des réalisations du traité dans ce domaine.

Pour porter un jugement d'ensemble sur la partie C du traité, on constate qu'on a essayé d'ancrer la réconciliation franco-allemande dans les sociétés civiles des deux pays en créant un réseau de relations multiples, qui fut dans la plupart des cas très peu influencé par la situation politique immédiate. De ce point de vue, le traité de l'Élysée est beaucoup plus qu'une simple entente de raison: Malgré tous les échecs dans les domaines politiques et militaires, l'objectif principal du traité, la réconciliation des peuples semble bien être faite – un grand succès pour un traité politique, même sans l'aigle fédéral sur sa chemise en cuir!

[77] OFAJ, *Rapport d'activité 1963-1973,* Paris, 1974, p. 77.

[78] Thomas Grunert, *Langzeitwirkungen von Städte-Partnerschaften. Ein Beitrag zur europäischen Integration,* Kehl / Strasbourg, 1981, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN CONSTANTIN MÂȚĂ

„NOI VĂ ACCEPTĂM AȘA CUM SUNTEȚI!“ DESPRE VIZITA GENERALULUI CHARLES DE GAULLE ÎN ROMÂNIA (14–18 MAI 1968)

În momentul în care, în ziua de 14 mai 1968, spre orele amiezii, Charles de Gaulle şi Nicolae Ceauşescu s-au întâlnit pentru prima dată, pe platoul aeroportului din Băneasa, toată lumea observă că cei doi şefi de stat erau deosebiți din multe puncte de vedere. Făcând parte din generații diferite, având un destin, o pregătire profesională şi, nu în ultimul rând, o prezență publică diferită, cei doi oameni de stat desfăşurau unele aspecte ale politicii lor externe, care i-au apropiat într-o anumită măsură.

În cei aproape zece ani de când era preşedintele Republicii franceze, Charles de Gaulle îşi crease, în mediile diplomatice, imaginea unui personaj dificil, contestatar al ordinii mondiale care se instaurase după 1945. Promotor al unei politici externe originale, caracterizată drept arogantă în cancelariile occidentale şi, uneori, caricaturizată în spațiul mediatic, cu perspective ce depăşeau cu mult zona Europei Apusene, el s-a hrănit din visul, în mare parte irealizabil, al restabilirii, în relațiile internaționale, a „grandorii“ Franței. Cuvântul „grandeur“, componentă esențială a concepției politice gaulliste, însemna nu doar „independența totală a Franței“[1], ci şi recuperarea, pentru statul francez, a unui statut pierdut o dată cu dezastrul din 1940.

În realizarea acestui formidabil program politic, latura externă a politicii generalului Charles de Gaulle cuprinde o serie de gesturi şi fapte care au şocat în epocă, dar care nu au avut, în viziunea gaullistă, decât rolul de a servi intereselor Franței. Scopul acestei spectaculoase atitudini a fost arătat de către liderul francez încă din primele zile de după reîntoarcerea sa la putere: asumarea pe scena politicii internaționale a „unui loc

[1] Ghiță Ionescu, *Oameni de stat într-o lume interdependentă. Adenauer, de Gaulle, Thatcher, Reagan şi Gorbaciov*, traducere Roxana Aura Dima, București, Editura All, 1998, p. 116. Noțiunea de „independență“, atât politică, cât şi economică, este (alături de „stat“, „suveranitate“ şi „națiune“) una dintre valorile în jurul cărora se construieşte întregul discurs gaullist. În alocuțiunea radio-televizată din 27 aprilie 1965, preşedintele Charles de Gaulle prezintă coordonatele acestei noțiuni: „Il est vrai que l'indépendance implique des conditions et que celles-ci ne sont pas faciles. Mais, comme on peut le voir, nous parvenons à les remplir. /.../ Quant aux problèmes qui se posent dans le reste de l'univers, notre indépendance nous conduit à mener une action conforme à ce qui est à présent notre propre conception, savoir: qu'aucune hégémonie exercée par qui que ce soit, aucune intervention étrangère dans les affaires intérieures d'un État, aucune interdiction faite à n'importe quel pays d'entretenir des relations pacifiques avec n'importe quel autre, ne sauraient être justifiées“ (Charles de Gaulle, *Doctrine politique, Recueil de déclarations et textes authentiques, avec références de date, de lieu et de documents, classés par thème, sans analyse ni commentaire, constituant la doctrine politique du Général de Gaulle*, Textes recueillis par André Astoux et Guy Sabatier, Préfaces de Daniel Picouly et de Philippe Ragueneau, Monaco, Éditions du Rocher, p. 27-28).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 473–492

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care ne este propriu, trasarea unei acțiuni care este acțiunea noastră“[2]. După ce în februarie 1960[3], la Reggane, în Sahara, a fost testată prima bombă atomică franceză[4], văzută drept garanție a independenței Franței[5], în anii următori, statul francez şi-a diminuat progresiv participarea în organismele şi comandamentele integrate ale N.A.T.O., ajungându-se la retragerea totală a forțelor franceze (1 iulie 1966) şi la plecarea forțelor străine staționate pe teritoriul francez (1 aprilie 1967)[6]. Explicația acestui gest, ce a produs „o tăcere consternată“[7] în cadrul Consiliului Alianței, a fost expusă de General în scrisoarea adresată preşedintelui Johnson la data de 7 martie 1966: „Franța îşi propune să asigure pe teritoriul său exercitarea întregii sale suveranități, actualmente afectată de prezența permanentă a elementelor militare aliate sau de întrebuințarea care este dată cerului său“[8].

„Obsesia americană“ a diplomației gaulliste se observă în gestul stabilirii relațiilor diplomatice cu China comunistă (27 ianuarie 1964), în criticarea intervenției Statelor Unite în Saint-Domingo (aprilie-mai 1965), în sprijinul acordat țărilor lumii a treia împotriva dominației americane, în contestarea sistemului monetar internațional fondat pe primatul dolarului şi propunerea reîntoarcerii la etalonul aur şi, mai ales, în dezaprobarea războiului dus de SUA în Vietnam şi propunerea de neutralizare a peninsulei indochineze[9].

Un alt aspect important al politicii externe promovate de Franța gaullistă este atitudinea față de unitatea Europei. Nicăieri nu a funcționat mai bine decât în cercurile politice şi intelectuale franceze aşa-zisul „mit Ialta“. Considerată laboratorul în care s-a

[2] Apud Frédéric Bozo, *La Politique étrangère de la France depuis 1945*, Paris, Éditions La Découverte, 1997, p. 31.

[3] Jean Doise, Maurice Vaïsse, *Diplomatie et outil militaire, 1871-1969*, Paris, Imprimerie nationale, 1987, p. 482.

[4] Proiectul „Franței atomice“ a fost inițiat încă din anul 1954, de către guvernul condus de Pierre Mendes France, în condițiile în care tot mai multe voci (precum cea a lui René Pleven, ministru al Apărării Naționale în guvernul Laniel, sau a generalului de Gaulle) susțineau necesitatea includerii Franței în „clubul atomic“. Amenințarea sovietică din contextul crizei Suezului nu a făcut decât să dea mai multă consistență acestui proiect prin construcția de centrale şi uzine în vederea separării izotopice. O dată cu venirea sa la putere, Charles de Gaulle, sprijinit de ministrul Apărării, Pierre Guillaumat, şi de generalul Ailleret, a acordat o atenție prioritară dezvoltării programului nuclear francez, perceput drept „cheia de boltă a politicii sale de independență națională“, încât peste un deceniu, datorită celor trei componente ale armamentului strategic (avioanele Mirage IV, rachetele SSBS şi proiectilele MSBS), Franța a devenit a treia putere nucleară a lumii (Serge Berstein, Pierre Milza, *Histoire de la France au XXe siècle*, Tome IV: *1958-1974*, Editions Complexe, 1992, p. 313-317; Jacques Dalloz, *La France et le monde depuis 1945*, Deuxième édition, Paris, Armand Colin, 2002, p. 163-166).

[5] În discursul de la Şcoala Militară din Paris (15 februarie 1963), preşedintele francez a subliniat că: „Dans ces conditions, il est évident que, pour un pays, il n'y a pas d'indépendance imaginable s'il ne dispose pas d'un armement nucléaire, parce que, s'il n'en a pas, il est forcé de s'en remettre à un autre, qui en a, de sa sécurité et, par conséquent, de sa politique" (Charles de Gaulle, *op. cit.*, p. 61). Pentru detalii cu privire la această chestiune a se vedea Wolf Mendl, *De Gaulle et la politique nucléaire*, în *De Gaulle en son siècle*, Tome IV, *La sécurité et l'indépendance de la France*, Paris, La Documentation Française, Plon, 1992, p. 186-196.

[6] Frédéric Bozo, *op. cit.*, p. 50-51; Pentru detalii cu privire la decizia retragerii şi la reacțiile stârnite în Franța şi în structurile Alianței a se vedea: idem, *Deux strategies pour l'Europe, De Gaulle, les États-Unis et l'Alliance atlantique, 1958-1969*, Plon, Fondation Charles de Gaulle, 1996, p. 151-158.

[7] Gerd Schmückle, *Le général de Gaulle quitte l'organisation militaire de l'OTAN. Réactions et actions du Conseil de l'OTAN*, în *De Gaulle en son siècle*, Tome IV, *La sécurité et l'indépendance de la France*, p. 108.

[8] Apud Alfred Grosser, *Occidentalii. Țările Europei şi Statele Unite după război*, traducere de Dragoş Stoenescu, București, Editura Du Style, 1999, p. 293; Frédéric Bozo, *op. cit.*, p. 263-264.

[9] Idem, *Affaires extérieures. La politique de la France, 1944-1989*, Flammarion, 1989, p. 208-219; Jacques Dalloz, *op. cit.*, p. 169-171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partajat lumea în două mari blocuri, controlate de cele două superputeri, ultima mare întâlnire a aliaților înainte de prăbuşirea Reich-ului nazist a fost incriminată drept locul unde s-a săvârşit „păcatul originar". Refuzul acestei „împărțeli" stă la baza formulei cu cea mai mare rezonanță din discursul politic gaullist: „l'Europe de l'Atlantique jusqu'à l'Oural". Credința în necesitatea restabilirii „vechii Europe", „unită prin spiritul de libertate şi de democrație reală, grupată în vederea progresului economic, social şi cultural comun"[10], a fost exprimată de către omul politic francez încă din perioada imediat postbelică. Paginile memorialistice, precum şi discursurile şi conferințele de presă din această perioadă şi din anii următori conțin, în reprezentarea gaullistă asupra unității Europei, mesaje ce au rămas în memoria publică europeană[11]. Deşi nu a fost niciodată suficient de bine explicată de către General[12], această noțiune, construită în egală măsură pe un concept geografic, istoric şi pe o viziune de viitor, reprezenta „condamnarea politicii blocurilor, afirmarea rangului Europei în lume, în sfârşit un pariu asupra viitorului, riscant dar chibzuit"[13].

În materializarea ei se înscriu acțiunile de deschidere ale diplomației franceze spre regimurile comuniste din Europa Centrală şi Orientală. Încă din primii ani ai mandatului de preşedinte, Charles de Gaulle a insistat asupra faptului că „nimeni nu poate pune la îndoială că noi considerăm, în Franța, problema relațiilor Est-Vest drept cea care domină întreaga Europă", pledând pentru destindere, dezarmare nucleară şi „cooperare sinceră"[14]. Ulterior, după anul 1963, odată cu ştergerea „ipotecii algeriene", această disponibilitate spre dialog s-a concretizat în mai multe vizite reciproce finalizate cu importante acorduri economice şi culturale. Noua perspectivă asupra blocului răsăritean a fost determinată, printre altele[15], de dorința echilibrării dialogului cu Statele Unite prin

[10] Alocuțiunea în fața presei anglo-americane (Paris, 9 iulie 1947) în Charles de Gaulle, *op. cit.*, p. 71.

[11] Alături de cea mai cunoscută expresie („l'Europe de l'Atlantique jusqu'a l'Oural") amintim şi: „depuis l'Islande jusqu'a Stamboul et de Gibraltar a l'Oural", „de Gibraltar a l'Oural, du Spitzberg a la Sicile". Pentru detalii şi context a se vedea *ibidem*, p. 70-74.

[12] Întrebat de Hervé Alphand, ambasadorul Franței la Washington, cum trebuie explicată această formulă americanilor, generalul de Gaulle a dat următorul răspuns: „Pour que cette Europe [de l'Atlantique à l'Oural] soit possible, il faut de grands changements. D'abord que l'Union soviétique ne soit plus ce qu'elle est, mais la Russie. Ensuite que la Chine menace ses frontières orientales, donc la Sibérie. Et que peut-il advenir dans un certain nombre d'années? [Cette formule] ne constitue cependant qu'une anticipation historique et ne signifie aucun relâchement de l'Alliance atlantique", apud Ernst Weisenfeld, *L'Europe de l'Atlantique à l'Oural: une formule magique, une vision, une politique*, în *De Gaulle en son siècle*, Tome V, *L'Europe*, Paris, La Documentation Française, Plon, 1992, p. 444.

[13] Maurice Vaïsse, *La Grandeur, Politique étrangère du général de Gaulle, 1958-1969*, Fayard, 1998, p. 419-420; Pentru o interesantă dezbatere cu privire la semnificațiile acestei expresii şi locul ei în discursul gaullist a se vedea *L'Europe de l'Atlantique à l'Oural : concepts et réalités*, în *De Gaulle en son siècle*, Tome V, *L'Europe*, p. 497-510.

[14] A se vedea Conferința de presă ținută la Paris, la data de 5 septembrie 1960, în Charles de Gaulle, *op. cit.*, p. 40. Doi ani mai târziu, într-o altă conferință de presă (Paris, 9 septembrie 1962), omul politic francez vorbea despre restabilirea „cu țările din Est, în primul rând cu Rusia, a raporturilor în continuă creştere" şi despre refacerea „cu țările de la Vistula, de la Dunăre şi din Balcani, a legăturilor privilegiate care, de mai multe secole, ne-au unit în atât de multe privințe" (*Ibidem*, p. 46).

[15] Ovidiu Bozgan enumeră principalele motivații care au dus la politica estică a generalului de Gaulle. Alături de problema algeriană, profesorul bucureştean identifică: „dispariția crizelor europene, ruptura sovieto-chineză care a dus la prăbuşirea monolitismului sistemului comunist mondial, eşecul alianței franco-germane din 1963, care ar fi trebuit în concepția franceză să ducă la edificarea unei Europe independente față de SUA, antiamericanismul francez şi, desigur, sentimentele personale ale generalului față de americani" (Ovidiu Bozgan, *Franța – România 1964-1968: Spre un parteneriat strategic?*, în RI, tomul XIV, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2003, p. 42).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ridicarea la rangul de partener al Uniunii Sovietice[16], de eşecul relativ al planului francez asupra construcției europene[17], şi, mai ales, de viziunea gaullistă asupra Istoriei. Caracterizat drept „un şef de stat Ianus, cu o față îndreptată spre Istoria trecută şi cu alta spre Istoria viitoare“[18], Charles de Gaulle considera că harta politică a Europei se întemeia pe conceptele imuabile de „națiune“ şi „independență“[19] şi nu pe cel de regim politic, prin esența sa pasager[20]. De aici şi credința liderului francez în succesul discursului său pentru „depăşirea blocurilor“, în vederea „punerii în operă a unor raporturi noi în vederea destinderii, înțelegerii şi cooperării“[21].

Efortul Franței de a-şi regăsi locul privilegiat în „cealaltă Europă“ nu fost lipsit însă de serioase dificultăți. Chiar dacă, într-un puseu de entuziasm, generalul de Gaulle declara în octombrie 1966, că între popoarele din Polonia, România, Iugoslavia, Cehoslovacia, Bulgaria, Ungaria şi poporul francez „războiul rece apare ca derizoriu în timp ce se organizează o continuă şi amicală cooperare“[22], existau încă suficiente elemente care să facă aprecierea liderului de la Elysée mult prea optimistă. În Cehoslovacia stalinistului Novotny, francezii găsesc o atmosferă „tristă şi ştearsă“[23], în Ungaria, deşi se remarcau unele perspective de liberalizare internă, politica externă rămânea încă prudentă[24], iar Bulgaria cultiva „fără complexe prietenia sa tradițională cu o Rusie geografic îndepărtată şi în permanență binevoitoare“[25]. În Polonia, generalul Charles de Gaulle, aflat în vizită oficială în decembrie 1967, găsea o conducere rezervată, obsedată de pericolul german care făcea din alianța cu Uniunea Sovietică „piatra unghiulară“ a politicii acestui stat[26].

O relativă compatibilitate este găsită însă de Franța gaullistă în pozițiile recente ale liderilor comunişti de la Bucureşti. Atitudinea avută în cadrul conflictului sino-sovietic şi relativa autonomie față de direcțiile politice promovate de la Kremlin, pe baza principiilor de politică externă conturate în ceea ce unii numesc „doctrina Maurer“[27], au atras atenția la Paris, la fel ca în toate marile capitale europene. În plus, dorința comuniştilor români de a industrializa şi moderniza rapid economia națională (aceasta şi ca un răspuns la tot mai insidioasele propuneri sovietice în favoarea unei „diviziuni socialiste internaționale a muncii“) nu făcea decât să sporească interesul francezilor, care aveau multe de oferit în această privință. România era primul satelit al Moscovei care trimisese la Paris, în iulie 1964, un oficial de rang înalt în persoana

[16] Maurice Vaïsse, *op. cit.*, p. 414.

[17] Frédéric Bozo, *La Politique étrangère de la France depuis 1945*…, p. 45. Despre conținutul noțiunilor „Europa europenilor“ şi „Europa statelor“ în cadrul politicii europene a generalului de Gaulle a se vedea Maurice Delarue, *Europe européenne et Europe des Etats*, în *De Gaulle en son siècle*, Tome V, *L'Europe*, p. 88-93.

[18] Alfred Grosser, *op. cit.*, p. 159.

[19] Étienne Burin des Roziers, *L'indépendance nationale selon de Gaulle: fondement et pratique d'une politique*, în *De Gaulle en son siècle*, Tome IV, *La sécurité et l'indépendance de la France*, p. 226-238.

[20] Jacques Dalloz, *op. cit.*, p. 148.

[21] *Réponse à M. Podgorny, Président du Présidium du Soviet Suprême de l'U.R.S.S., 20 juin 1966*, în Charles de Gaulle, *op. cit.*, p. 86.

[22] Apud Thomas Schreiber, *Les actions de la France à l'Est ou Les absences de Marianne*, Paris, L'Harmattan, 2001, p. 108.

[23] Maurice Couve de Murville, *Une politique étrangère, 1958-1969*, Paris, Plon, 1971, p. 217.

[24] Thomas Schreiber, *op. cit.*, p. 114.

[25] Maurice Couve de Murville, *op. cit.*, p. 214.

[26] Marie-Pierre Rey, *La tentation du rapprochement. France et URSS a l'heure de la détente (1964-1974)*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1991, p. 60-61.

[27] Liviu Țăranu, *Politica externă a României (1953-1965) – Mecanism, ideologie, protagonişti*, în „Opțiuni istoriografice“, nr. II-VI, 2001-2005, p. 180.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preşedintelui Consiliului de Miniştri, Ion Gheorghe Maurer[28], iar în anii următori[29] încheiase acorduri şi înţelegeri economice şi comerciale care au dus, până în anul 1967, la creşterea schimburilor comerciale româno-franceze cu aproape 300% faţă de anul 1960[30]. În felul acesta, statul român a cunoscut cel mai accelerat ritm din Europa comunistă în privinţa recuperării unor relaţii economice consistente cu Franţa.

Fiind aproape nule până în anul 1952, schimburile economice româno-franceze s-au menţinut la un nivel timid în cea mai mare parte a deceniului şase, în anul 1958 România situându-se după Uniunea Sovietică, Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria în ceea ce priveşte valoarea acestor schimburi[31]. În primii ani ai deceniului următor, în ciuda unor dificultăţi reale (precum preţurile mari ale produselor franceze şi politica restrictivă de credite), schimburile comerciale cunosc o evoluţie ascendentă determinată, pe de o parte, de nevoia stringentă a economiei româneşti de înaltă tehnologie, iar pe de altă parte de politica concesivă a partenerului francez[32]. Astfel, ca urmare a contribuţiei franceze la industrializarea României în diverse ramuri, precum industria siderurgică (participarea unui consorţiu franco-britanic la construirea unui laminor la Galaţi), industria aluminiului (aportul societăţii Pechiney la construcţia uzinei de la Slatina), industria construcţiilor de maşini (ridicarea, cu sprijinul regiei Renault, a uzinei de automobile de la Piteşti), industria chimică (echiparea combinatelor chimice de la Craiova şi Turnu-Măgurele), industria electrică şi electrotehnică, Franţa a devenit, după jumătatea deceniului şapte, al treilea furnizor din rândul puterilor occidentale şi al patrulea partener comercial al României[33].

În privinţa relaţiilor culturale, autorităţile române au fost mai reţinute, nefiind dispuse să slăbească monopolul ideologic şi cultural. Oricum, în comparaţie cu deceniul imediat postbelic s-au înregistrat progrese considerabile şi în acest domeniu atât de sensibil. După anul 1948, datorită radicalismului guvernului comunist în anihilarea efortului de revigorare a acţiunii culturale franceze, „cazul românesc“ a devenit un exemplu tipic pentru „expulzarea cea mai timpurie şi cea mai rapidă a instrumentelor influenţei intelectuale şi culturale franceze“[34]. Logica războiului rece a redus relaţiile culturale româno-franceze doar la simple manifestări ideologice, ce gravitau în jurul asociaţiei *France-Roumanie*, faţă de care cercurile guvernamentale franceze erau extrem de rezervate datorită implicării făţişe a Partidului Comunist Francez[35].

---

[28] Ovidiu Bozgan, *Opţiunea occidentală a României, în 1964 – Franţa, Privind dincolo de „Cortina de fier“*, în DI, an VIII, nr. 8, 2003, p. 28-36. În legătură cu această vizită, de remarcat şi susţinerea ministrului de Externe al României din acea perioadă: „Primirea lui Maurer de către de Gaulle reprezenta reuşita intenţiilor de a deschide relaţiile cu Vestul“ (Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate, Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Iaşi, Polirom, 2001, p. 159).

[29] Pentru o competentă prezentare a emergenţei relaţiilor (politice, economice şi culturale) dintre România şi Franţa în perioada 1964-1968 a se vedea excelentul studiu semnat de Ovidiu Bozgan în RI, nr. 1-2/2003, p. 41-74.

[30] Constantin Flitan, *Terenul fecund al colaborării româno-franceze*, în „Lumea“, nr. 20 din 9 mai 1968, p. 8.

[31] Pentru detalii a se vedea C. Cordebas, *Les conditions des échanges entre la France et les pays de l'Est*, în „Revue économique“, Année 1958, Volume 9, Numéro 3, p. 444-460.

[32] Ovidiu Bozgan, *Franţa – România 1964-1968: Spre un parteneriat strategic?*…, p. 61-64.

[33] *Ibidem*, p. 62.

[34] Annie Guénard, *De la reconstruction à l'éviction. Entre 1944 et 1949, une politique culturelle française en Europe centrale et orientale confrontée à l'organisation du Bloc communiste*, în „Matériaux pour l'histoire de notre temps“, Année 1994, Volume 36, Numéro 36, p. 25. La data de 19 noiembrie 1948, guvernul comunist de la Bucureşti a denunţat unilateral convenţia culturală franco-română din 1939, fapt care a atras şi încetarea existenţei Institutului Francez, creat în mai 1924 (Ovidiu Bozgan, *Biblioteca Franceză din Bucureşti: preliminarii diplomatice, creare, primii ani de funcţionare,* în Manuela Dobre (coord.), *Istorie şi ideologie, Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2002, p. 278).

[35] Cu privire la activitatea acestei asociaţii şi la unele particularităţi ale promovării culturale româneşti în spaţiul francez în a doua jumătate a deceniului şase („afacerea ansamblului folcloric“, încercarea de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La începutul anilor ’60, însă, încercarea regimului de la Bucureşti de a ieşi de sub tutela Moscovei şi disponibilitatea recuperării, chiar dacă parțial, a unor tradiții culturale valoroase din trecut au determinat o poziție mai responsabilă a comuniştilor români față de relația culturală cu Franța. În această perioadă, tendința generală este aceea de ameliorare a acestei relații, concretizată prin vizitele reciproce ale unor delegații universitare, prin conferințe ale unor savanți şi oameni de cultură români la Paris, prin difuzarea de filme şi traducerea unor opere literare de reală valoare[36]. După anul 1963, România deținea primul loc între țările din zonă în privința procentajului elevilor şi studenților care studiau limba franceză şi al importului de carte din Hexagon[37], dar solicitările părții franceze de instituționalizare a relațiilor culturale erau încă tratate cu rezervă de către conducerea românească[38].

Din martie 1965, la Bucureşti se afla cel mai tânăr secretar general al unui partid comunist din Europa, care prin pozițiile sale nonconformiste în cadrul blocului sovietic „surprinde pe mulți“ şi „nu lasă deloc indiferente cancelariile din Vest“[39]. În contextul unei politici franceze tot mai active în favoarea consolidării independenței statelor şi a realizării unei „Europe a patriilor“, un discurs precum cel ținut de Nicolae Ceauşescu la sesiunea Marii Adunări Naționale cu privire la politica externă a României socialiste, din 24-26 iulie 1967 („relațiile pe care le desfăşoară România cu toate statele lumii se fundamentează pe respectarea dreptului fiecărui popor de a-şi hotărî singur soarta, pe neamestecul în treburile interne ale altor popoare, pe promovarea neabătută a principiilor independenței şi suveranității naționale“[40]) se făcea, în mod firesc, remarcat de către diplomații de la Quai d’Orsay[41]. Aflat în vizită la Bucureşti la un an de la

recuperare a unor personalități culturale române din exil şi compromiterea altora) a se vedea Ovidiu Bozgan, *Diplomația culturală românească: Promovare, recuperare, compromitere. Cazul franco-român, 1955-1960*, în AUB. Istorie, anul XLVIII, 1999, p. 23-60.

[36] *Ibidem*, p. 45.

[37] Suzanne Balous, *L’action culturelle de la France dans le monde*, Préface de Maurice Genevoix, Paris, Presses Universitaire de France, 1970, p. 148-150. Dorința, expres exprimată, a comuniştilor români era aceea ca, în privința importului de carte franceză, ponderea să fie deținută de cartea ştiințifică şi tehnică. Ascultând în şedința Biroului Politic din 11 noiembrie 1963, informarea ministrului de Externe român, Corneliu Mănescu, despre întâlnirea acestuia cu Maurice Couve de Murville, Gheorghe Gheorghiu-Dej insistă pe această problemă: „Ei vorbeau despre cultura franceză, despre cărți franceze, însă trebuie să fim atenți, deoarece nouă ne trebuie numai anumite cărți. /…/ De asta ne arde nouă, să importăm cărți? El a sesizat just că noi am tradus şi am publicat clasicii literaturii franceze, dar acei clasici care ne interesau pe noi. /…/ Desigur, noi o să stăm de vorbă şi în ce priveşte această literatură contemporană şi vom lua atâta cât ne interesează, dar în momentul de față ne interesează documentația tehnică. Sigur, în măsura în care nu apar tendințe din acelea pe care noi trebuie să le combatem, influențe ale ideologiei burgheze în domeniul culturii, muzicii, în măsura în care acestea nu ne deranjează, vom cumpăra“ (*Stenograma şedinței Biroului Politic al CC al PMR din 11 noiembrie 1963 cu privire la vizita delegației de partid şi guvernamentale conduse de Gheorghiu-Dej în Iugoslavia şi informarea lui Corneliu Mănescu despre activitatea delegației române la ONU şi a vizitelor din Argentina, Brazilia şi Franța*, în Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 270-271).

[38] În timpul vizitei premierului Ion Gheorghe Maurer în Franța (iulie 1964), s-au evitat discuțiile asupra redeschiderii Institutului Francez din Bucureşti, pe motivul, real până la un anumit punct, că acest gest ar fi determinat o cerere similară din partea autorităților sovietice (Ovidiu Bozgan, *Franța – România 1964-1968: Spre un parteneriat strategic?*…, p. 50-52).

[39] Christian Duplan, Vincent Giret, *Viața în roşu, Pionierii, Varşovia, Praga, Budapesta, Bucureşti, 1944-1968*, vol. II, Bucureşti, Nemira, 1997, p. 376-377.

[40] *Dezbaterile sesiunii Marii Adunări Naționale din 24-26 iulie 1967 cu privire la politica externă a României socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 36.

[41] Se remarcă o anumită similitudine între discursul preşedintelui francez şi cel al liderului român. Nu este lipsită de semnificație observația că de Gaulle a fost, poate, singurul lider străin care l-a impresionat în mod real pe Nicolae Ceauşescu (Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 154). Fără îndoială, aceste asemănări există cel puțin în folosirea în mod identic a unor expresii pe care le regăsim, cu relativă periodicitate, în cuvântările

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preluarea puterii de către Nicolae Ceauşescu, ministrul francez al Afacerilor Străine, Maurice Couve de Murville[42], îl caracteriza pe acesta drept o „forță a naturii“ care împreună cu premierul Maurer afirma „voința lor de independență și speranța lor privind o destrămare a blocurilor. Cu Franța a cărei limbă o vorbesc toți, cu Franța generalului de Gaulle mai ales, contactul se stabileşte de la sine“[43].

Date fiind aceste premise, pare de înțeles dorința preşedintelui francez ca România să fie una dintre primele țări vizitate, după istorica vizită în Uniunea Sovietică (20 iunie-1 iulie 1966)[44]. În cursul audienței acordate ambasadorului român la Paris, Victor Dimitriu, la data de 2 martie 1967, generalul de Gaulle şi-a exprimat dorința de a veni în România la începutul toamnei[45], iar într-o scrisoare adresată Marthei Bibescu, datată 3 aprilie 1967, el mărturiseşte că „voi merge fără îndoială în acest an în România“[46]. Precipitarea evenimentelor din Orientul Mijlociu şi izbucnirea „Războiului de şase zile“[47] (cu prilejul căruia Franța şi-a manifestat cunoscuta poziție antiisraeliană) a amânat acest proiect, astfel că de Gaulle a mers în acel an doar în Polonia, o altă țară față de care Franța îşi declara sentimente speciale[48], urmând ca vizita în România să se desfăşoare în primăvara anului următor.

Apreciată drept una dintre vizitele „serioase“[49], „simbolice“[50], care trebuia să fie „diferită de toate celelalte“[51], călătoria în România a generalului de Gaulle a determinat, în lunile anterioare ei, o dinamizare a relațiilor româno-franceze. Între 23 şi 25 martie 1968, se află la Bucureşti delegația Comisiei legislative a Adunării Naționale franceze, condusă de Rene Capitant[52], iar între 22 şi 30 aprilie o delegație a Marii Adunări Naționale, condusă de academicianul Ilie Murgulescu, vizita Franța[53], având întâlniri, printre altele, şi cu Lucien Neuwirth, preşedintele Grupului de prietenie Franța-România din cadrul Adunării Naționale franceze. În direcția dezvoltării cooperării ştiințifice, la 6 aprilie se semnează la Bucureşti *Programul de colaborare culturală, ştiințifică şi*

celor doi lideri. De pildă, în alocuțiunea radio-televizată susținută la Paris, în data de 10 august 1967, Charles de Gaulle vorbea despre obligația Franței de a susține, „urmându-şi vocația, dreptul fiecărui popor de a dispune de el însuşi, drept care este astăzi fundamentul necesar al întregii confederații, condiția imperativă a înțelegerii internaționale, baza indispensabilă a unei organizări reale a păcii“ (Charles de Gaulle, *op. cit.*, p. 31).

[42] Pentru detalii privind vizita şefului diplomației franceze la București (25-28 aprilie 1966) a se vedea Ovidiu Bozgan, *loc. cit.*, p. 55-61.

[43] Maurice Couve de Murville, *op. cit.*, p. 214.

[44] Zinaïda Bieloussova, *La visite du général de Gaulle en URSS en juin 1966*, în *De Gaulle en son siècle*, Tome IV, *La sécurité et l'indépendance de la France*, p. 392-401; Maurice Vaïsse, *op. cit.*, p. 425-431.

[45] Ovidiu Bozgan, *loc. cit.*, p. 65.

[46] Apud Thomas Schreiber, *op. cit.*, p. 110.

[47] Sanda Stolojan, *L'entretien Ceauşescu-de Gaulle en mai 1968*, în Stéphane Courtois, Marc Lazar, *50 ans d'une passion française, De Gaulle et les communistes*, Préface de René Rémond, Paris, Éditions Balland, 1991; Eadem, *Cu de Gaulle în România*, traducere de Rodica Chiriacescu, București, Editura Albatros, 1994, p. 7.

[48] Explicațiile faptului că Polonia a fost prima țară vizitată după Uniunea Sovietică sunt multiple şi ele țin de motivații culturale, istorice şi psihologice: „Amintirile secolului al XVIII-lea, prietenia pentru Polonia renăscută în perioada interbelică, şederea făcută acolo între 1919 şi 1921 de către căpitanul de Gaulle, compasiunea pentru națiunea victimă a celui de-al Doilea Război şi deja balotată între cele două tabere după întâlnirile de la Moscova din decembrie 1944, în sfârşit simpatia pentru deschiderea din 1956“ (Maurice Vaisse, *op. cit.*, p. 436-437).

[49] Claude Paillat, *Archives secrètes, 1968-1969, Les coulisses d'une année terrible*, Denoël, 1969, p. 149.

[50] Maurice Vaïsse, *op. cit.*, p. 440.

[51] Thomas Schreiber, *op. cit.*, p. 115.

[52] „Scânteia“, nr. 7651 din 23 martie 1968, p. 5.

[53] Idem, nr. 7682 din 23 aprilie 1968, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tehnică între România şi Franța pe anii 1968-1969[54], iar la 29 aprilie s-a încheiat un *Protocol de colaborare româno-francez în domeniul nuclear* pe anii 1968-1969 la Comisariatul francez pentru energia atomică[55]. De asemenea, în scopul mediatizării relațiilor dintre cele două țări, televiziunile din Franța şi România prezentau emisiuni şi reportaje despre realizările economice, instituțiile culturale şi obiectivele turistice reprezentative pentru fiecare țară[56].

Foarte importantă din perspectiva dezvoltării relațiilor culturale franco-române a fost dorința oficialităților de la Bucureşti de a rezolva problema statutului Bibliotecii Franceze din Bucureşti înainte de vizita preşedintelui de Gaulle. Extrem de reținuți în slăbirea monopolului ideologic şi cultural, comuniştii români au avut o atitudine oscilantă față de propunerile franceze privind reînființarea Institutului francez, România fiind printre ultimele țări comuniste din blocul sovietic care nu accepta revigorarea acestui simbol al francofoniei[57]. La data de 10 mai 1968, Vasile Gliga, ministrul-adjunct al Afacerilor Externe de la Bucureşti, expune ambasadorului francez Jean Louis Pons propunerile părții române. Prezentate a doua zi şi la Paris de către ambasadorul Constantin Flitan lui Jean Basdevant, directorul direcției relații culturale din Ministerul de Externe, aceste propuneri au fost apreciate drept „constructive“ de către partea franceză[58].

Cu câteva săptămâni înainte de plecare, Charles de Gaulle s-a interesat de imaginea Franței în România şi de evoluția relațiilor franco-române, solicitând mai multe materiale în acest sens. Dintr-o adresă a ambasadorului Franței la Bucureşti, Jean-Louis Pons, către Serviciul de Protocol al Ministerului Afacerilor Externe din data de 29 aprilie 1968, reiese consistența dosarului pregătit pentru delegația franceză[59]. Cu ajutorul Sandei Stolojan, care (împreună cu Mihail Sturdza) a jucat rolul de interpret al delegației franceze, de Gaulle a ales şi a învățat câteva fraze în limba română, pe care le-a rostit în cele mai importante discursuri din timpul vizitei[60]. Pe de altă parte, şi protocolul românesc a excelat în atenții, mergându-se, datorită staturii generalului, până la procurarea unui pat identic cu cel din Palatul Elysée[61].

Complexitatea şi importanța vizitei erau accentuate şi de situația internă a Franței în primăvara anului 1968. Acest an rămânea în istoria postbelică drept anul simbol al crizei societății occidentale, care în decurs de câteva luni de zile cuprindea mai multe țări: Anglia, R.F.G., Italia, Spania, Olanda, Belgia, Suedia, Brazilia, Argentina, Mexic şi, bineînțeles, S.U.A. În Franța, criza din 1968 se manifesta ca o amplă mişcare de protest a studenților care vedeau în regimul gaullist un regim autoritar şi conservator, ce evolua apoi spre o uriaşă criză socială şi politică.

---

[54] Idem, nr. 7666 din 7 aprilie 1968, p. 5.

[55] Idem, nr. 7689 din 30 aprilie 1968, p. 6.

[56] La data de 12 mai 1968, la televiziunea franceză este difuzată o emisiune în culori despre România (*România '68*), iar la cea românească un reportaj despre Centrul francez de cercetări nucleare de la Soclay – Chinon, de lângă Paris, şi despre obiective turistice din Franța (vezi „Scânteia“, nr. 7701 din 13 mai 1968, p. 1).

[57] Pentru detalii cu privire la ritmul negocierilor şi consistența propunerilor referitoare la statutul juridic şi la coordonatele activității Bibliotecii Franceze din Bucureşti a se vedea Ovidiu Bozgan, *Biblioteca Franceză din Bucureşti: preliminarii diplomatice, creare, primii ani de funcționare*…, p. 277-295.

[58] *Ibidem*, p. 284.

[59] Ministère des Affaires Étrangères, Centre des Archives Diplomatique de Nantes, fond Bucarest-Ambassade, carton 465: *République Socialiste Roumaine. Relations franco-roumaines politiques, Visites Chefs d'Etats ou Ministre des Affaires Etrangères, Visite en Roumanie du Général de Gaulle (1968)*.

[60] Sanda Stolojan, *L'entretien Ceauşescu-de Gaulle en mai 1968*…, p. 128-129; Eadem, *Cu de Gaulle în România*, p. 8-9.

[61] Thomas Kunze, *Nicolae Ceauşescu. O biografie,* Bucureşti, Editura Vremea, 2002, p. 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 22 martie 1968, în campusul Universității Nanterre, studenții solicită o reformă universitară şi o repunere în discuție a ordinii sociale şi politice interne şi internaționale. În general, sunt aceleaşi revendicări pe care studenții berlinezi le prezintă de la începutul anului. După închiderea Universității din Nanterre, la 3 mai 1968, studenții se mutau la Sorbonne, în inima Parisului. Criza se accentua progresiv, creştea numărul participanților, ridicându-se, în vechea tradiție pariziană, baricade şi ajungându-se la „noaptea teribilă" din 10 mai, când „le Quartier Latin" era ocupat de 10.000 de manifestanți şi aveau loc confruntări sângeroase cu poliția[62]. Cu o zi înainte de plecarea generalului de Gaulle la București, la 13 mai (zi în care se împlineau 10 ani de la rebeliunea algeriană în urma căreia s-a instalat regimul gaullist) începea greva generală la uzinele Sud-Aviation din Nantes, iar la Paris se desfăşura o amplă manifestație antigaullistă. A doua zi greva se extindea la uzinele regiei Renault şi apoi la celelalte ramuri industriale, urmând cea mai lungă grevă generală din toată istoria socială franceză, care antrena peste 10 milioane de muncitori[63].

În aceste condiții, plecarea spre România a rămas o incertitudine până cu câteva ore înainte de decolarea avionului prezidențial de pe aeroportul Orly. Problema anulării vizitei s-a pus încă din data de 8 mai, în şedința Consiliului de Miniştri, însă, după mărturia unuia dintre miniştri, preşedintele, arătând „o mare seninătate", a afirmat că „evenimentele nu justifică" o asemenea eventualitate[64]. Cum în zilele următoare lucrurile au luat o turnură periculoasă, amânarea călătoriei s-a pus cu acuitate. Sfătuit insistent, în dimineața zilei de 14 mai, de către ministrul de Interne, Christian Fouchet, să nu părăsească Parisul în asemenea momente, de Gaulle a urmat, totuşi, opiniile mai puțin alarmiste ale premierului Pompidou şi ministrului de Externe, Couve de Murville[65]. La ora 12, când în Adunarea Națională René Capitant cerea hotărât demisia guvernului, preşedintele de Gaulle era primit cu cele mai înalte onoruri pe aeroportul din Băneasa.

Prezența generalului Charles de Gaulle în România poate fi considerată momentul cu cea mai înaltă rezonanță publică dintre toate vizitele liderilor occidentali în România, rivalizând doar cu vizita preşedintelui american Richard Nixon (1-3 august 1969). Numai că, spre deosebire de preşedintele american, care a vizitat doar Bucureştii, preşedintele francez a desfăşurat un adevărat tur de forță, vizitând şi rostind discursuri şi alocuțiuni nu doar în București, ci şi la Craiova, Piteşti, Slatina, Târgovişte, Găeşti, Topoloveni şi Ploieşti.

Figură patriarhală, cu o tonalitate solemnă a vocii şi gesturi teatrale[66], Charles de Gaulle impresiona orice auditoriu. Datorită activității sale din timpul războiului, el reprezenta pentru mulți europeni simbolul demnității, al onoarei şi al puterii de a spune

[62] Georges Carrot, *Le maintien de l'ordre en France au XXe siècle*, Paris, Henri Veyrier, 1990, p. 312-314.

[63] Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 5, *Secolul XX (din 1919 până în zilele noastre*), traducere de Monica Timu, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 297.

[64] Philippe Alexandre, avec la collaboration de Raoul Tubiana, *L'Élysés en péril, 2-30 mai 1968*, Fayard, 1969, p. 299-300.

[65] *Ibidem*, p. 300; Jean-Pierre Guichard, *De Gaulle face aux crises (1940-1968)*, Paris, Le cherche midi éditeur, 2000, p. 377-378.

[66] În literatura de specialitate s-a subliniat aspectul teatral al prezenței publice a preşedintelui francez. Conştient că omul de stat trebuie sa fie şi un actor care într-un mod controlat trebuie să îşi arate emoțiile, Charles de Gaulle s-a impus atât în politica internă, cât şi în cea internațională printr-un stil original al comportamentului şi, mai cu seamă, al limbajului politic (Alfred Grosser, *op. cit.*, p. 160). Din această perspectivă, s-a arătat că „de Gaulle este un om al cuvântului şi al măştii. De Gaulle îl joacă pe de Gaulle, şi ştie că îl joacă bine" (Jacques Dalloz, *op. cit.*, p. 147).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„nu". Poate că pentru unii reprezenta însăşi Franța. În felul acesta se explică uriaşul şi nedisimulatul entuziasm popular generat, în societatea românească, de această vizită[67]. Cuvintele spuse în limba română[68] şi gesturile prieteneşti ale Generalului au avut un puternic impact asupra unui public din conştiința căruia două decenii de comunism feroce nu reuşiseră să şteargă complet sentimentele, mai mult sau mai puțin îndreptățite, față de marea țară din Apus. Aflat în delegația franceză şi impresionat de o asemenea primire, Maurice Couve de Murville încearcă să-şi explice acest entuziasm: „acolo /…/ se confundau prietenia istorică şi sentimentul național, într-o manieră de inteligență elementară şi instinctivă a solidarității care lega cele două țări pe temelia ideilor de independență, de pace şi de înțelegere generală în serviciul uneia şi a alteia, solidaritate pe care o afirma şi pe care o simboliza Preşedintele Republicii franceze"[69].

În afară de aceste valențe simbolice, vizita a avut şi o importantă componentă politică manifestată, îndeosebi, cu prilejul discuțiilor din spatele uşilor închise de la Consiliul de Stat. Aceste discuții au constituit cadrul pentru expunerea de către ambele delegații a viziunilor proprii asupra dezvoltării relațiilor reciproce şi asupra marilor probleme ale politicii internaționale. Cu inevitabilele nuanțe care decurgeau din poziția şi statutul diferit al celor două state, se observă o evidentă convergență de idei care individualizau şi, în parte, apropiau. În singura întâlnire tête-à-tête dintre cei doi lideri, din după-amiaza zilei de 14 mai[70], preşedintele francez a făcut o lungă prezentare asupra viziunii Franței despre politica internațională, insistând asupra relațiilor cu fostele colonii, cu SUA („după cel de-al doilea război mondial /.../ forța lor a crescut, ele devenind o putere imperialistă")[71], cu Uniunea Sovietică („trebuie evitată dezvoltarea peste măsură a Rusiei, altfel se va sfârşi cu independența celorlalte state")[72] şi cu Germania („atâta vreme cât nu va exista o reunificare a Germaniei într-o formă oarecare, în Europa nu va exista liniște")[73]. La rândul său, Nicolae Ceauşescu a arătat că „a fi în termeni buni cu URSS este o necesitate pentru România"[74], dar spre satisfacția generalului, a subliniat că „şi noi considerăm că blocurile constituie o piedică în calea dezvoltării şi a păcii în Europa, iată de ce ne pronunțăm împotriva lor"[75].

Tema relațiilor bilaterale dintre cele două țări a fost abordată, mai pe larg, în întrevederea de a doua zi, 15 mai 1968, în cadrul unei întâlniri extinse la care au participat şi ministrul Couve de Murville, premierul Maurer, adjunctul ministrului Afacerilor Externe Macovescu şi ambasadorii celor două state, Jean-Louis Pons şi

[67] Maurice Vaïsse, *op. cit.*, p. 441. În momentul sosirii în România, peste două mii de oameni l-au aclamat pe preşedintele francez pe traseul de la aeroport până în centrul oraşului Bucureşti (Christian Duplan, Vincent Giret, *op. cit.*, p. 377).

[68] Dintre aceste urări amintim: „Trăiască România" (cuvântarea din momentul sosirii pe aeroportul Băneasa, 14 mai), „Hai să dăm mână cu mână. Trăiască Craiova" (cuvântarea de la Craiova din 16 mai), „Mult e dulce şi frumoasă limba ce vorbim" (cuvântarea de la Universitatea Bucureşti, 18 mai). A se vedea „Scânteia", nr. 7703 din 15 mai 1968, nr. 7705 din 17 mai 1968 şi nr. 7707 din 19 mai 1968.

[69] Maurice Couve de Murville, *op. cit.*, p. 225.

[70] Textul convorbirii dintre de Charles de Gaulle şi Nicolae Ceauşescu poate fi găsit în Sanda Stolojan, *Cu de Gaulle în România*, p. 69-80; Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 320-326, şi Pierre-Jean Rémy, *Trésors et secrets du Quai d'Orsay*, J.C. Lattès, 2001, p. 1051-1060.

[71] Apud Sanda Stolojan, *op. cit.*, p. 71.

[72] Apud *ibidem*, p. 73.

[73] Apud *ibidem*, p. 77.

[74] Apud *ibidem*, p. 75. În contextul prezentării de către Nicolae Ceauşescu a „necesității" păstrării relațiilor bune cu Uniunea Sovietică şi a realității că „pentru România, ca şi pentru alte state din Est, dezvoltarea este o chestiune vitală", Charles de Gaulle rostea fraza ce apare în titlul acestui articol: „Noi vă acceptăm aşa cum sunteți!".

[75] Apud *ibidem*, p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantin Flitan. Din darea de seamă[76] a acestei întâlniri reieşeau aşteptările fiecărei ţări vizavi de această colaborare. Dacă Franţa s-a arătat foarte interesată de dezvoltarea cooperării în domeniul atomic (întrebarea generalului de Gaulle – al cărei răspuns direct a fost evitat de către delegaţia română – „Cred că aveţi uraniu în România?“ fiind elocventă pentru acest interes), România a solicitat condiţii avantajoase pentru accederea cu produse proprii pe piaţa Comunităţii Economice Europene şi sprijinul Franţei pentru aderarea României la Acordul General pentru Tarife şi Comerţ (GATT) şi la Banca Internaţională pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare. Totodată, românii au cerut ajutorul Franţei în dezvoltarea producţiei de armament, în special a aviaţiei militare[77] (solicitare considerată de către de Gaulle drept „un proiect foarte ambiţios“, iar de către Couve de Murville „o mare afacere“) şi acceptul pentru creşterea numărului de studenţi şi cercetători români care să se specializeze în Franţa (în special în domeniile energiei nucleare, electronicii şi informaticii) şi deschiderea unei biblioteci româneşti la Paris.

La ultima întâlnire oficială[78], din data de 18 mai, discuţiile au reprezentat un bilanţ al rezultatelor întregii vizite, fiind reluate o serie de chestiuni legate de politica internaţională a celor două state, îndeosebi faţă Statele Unite ale Americii, Uniunea Sovietică şi problema germană. Remarcând viziunea comună asupra unităţii Europei, în sensul unei „cooperări sincere şi cordiale între toate naţiunile continentului nostru, indiferent de regimul lor politic“, de Gaulle şi-a exprimat dorinţa de a încuraja „cele mai bune relaţii posibile cu Estul şi Centrul Europei“ evidenţiind stabilirea relaţiilor diplomatice între România şi Republica Federală Germană. În analiza sa, Nicolae Ceauşescu a reluat o serie de idei, pe care le susţinuse şi în intervenţiile anterioare, cu privire la necesitatea menţinerii bunelor relaţii cu Uniunea Sovietică şi la intenţia de a dezvolta legăturile cu Statele Unite „în ciuda diferenţelor care pot exista cu privire la Vietnam şi la alte probleme“. Interesantă este şi insistenţa liderului român asupra rolului Chinei în viaţa internaţională şi asupra utilităţii reglementării poziţiei acestui stat în cadrul Organizaţiei Naţiunilor Unite.

În România, vizita generalului Charles de Gaulle a fost prezentată în mod amănunţit atât în presă, cât şi la radio şi televiziune. Principalele cotidiene, *Scânteia* şi *România Liberă*, au publicat timp de o săptămână articole despre biografia lui de Gaulle, fotografii şi reportaje, extrase din presa franceză. Au fost redate integral toate alocuţiunile şi discursurile preşedintelui francez, iar ceremonia sosirii, plecării, ca şi primirea la Marea Adunare Naţională au fost, în mod inedit, radio-televizate în direct. Celelalte publicaţii cu profil cultural, precum *Gazeta literară*, *Flacăra, Contemporanul, Lumea, Secolul XX, Magazin Istoric* au dedicat pagini întregi personalităţii generalului de Gaulle şi au comentat „Memoriile de război“[79]. În Franţa, reflectarea „ultimului voiaj

[76] Ministère des Affaires Étrangères, Centre des Archives Diplomatique de Nantes, fond Bucarest-Ambassade, carton 465.

[77] Impresionaţi de prestaţia spectaculoasă a avioanelor Mirage III C în timpul „Războiul de şase zile“ (iunie 1967) şi pe fondul refuzului sovietic de a sprijini fabricarea sub licenţă a avioanelor Mig-21, liderii români au tatonat în anii 1967 şi 1969 posibilitatea convingerii oficialităţilor statului francez de a ajuta România să producă avioane de luptă. Acest „proiect foarte ambiţios“ a eşuat ca urmare cheltuielilor uriaşe pe care le-ar fi presupus un asemenea demers şi a ezitării Franţei de a sprijini un stat din Organizaţia Tratatului de la Varşovia în producerea de înaltă tehnologie militară. Un relativ succes s-a înregistrat în chestiunea fabricării în România a elicopterului Alouette III 316 B (pentru detalii a se vedea Ovidiu Bozgan, *Din istoria unui miraj politico-militar: „Mirage“, „Ambiţia, virtutea săracilor“*, în DI, an VII, nr. 5, 2002, p. 54-58).

[78] Ministère des Affaires Étrangères, Centre des Archives Diplomatique de Nantes, fond Bucarest-Ambassade, carton 465.

[79] Nicolae Fotino, Cristian Popişteanu, *Imaginea generalului Charles de Gaulle în România*, în MI, nr. 5, 1993, p. 55. În anul 1969, se publică şi în România primul volum din „Memoriile de război“ ale lui Charles de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

triumfal al generalului de Gaulle“[80] a fost mult mai modestă, ziarele franceze fiind ocupate aproape integral cu imagini şi relatări despre manifestaţiile şi violenţele stradale din acele zile.

Din cauza agravării crizei sociale şi politice[81], delegaţia franceză a părăsit România, în seara zilei de 18 mai, cu o zi mai devreme decât fusese prevăzut iniţial. Rezultatul imediat al vizitei l-au constituit reconfirmarea *Acordului de cooperare economică şi industrială* din 2 februarie 1967, încheierea unor acorduri culturale şi a unei convenţii consulare[82]. Simbolică pentru încercarea recuperării unei tradiţii culturale a fost acceptarea deschiderii Bibliotecii Franceze din Bucureşti[83]. Cu excepţia episodului legat de discursul preşedintelui de Gaulle în faţa Marii Adunări Naţionale (Nicolae Ceauşescu solicitând scoaterea din discurs a frazei care făcea, în mod deschis, aluzie la hegemonia Uniunii Sovietice: „pentru a pune capăt sistemului celor două blocuri formate în jurul a două hegemonii“)[84], nu a existat nici un moment mai deosebit, astfel încât este veridică mărturisirea ministrului de Externe francez: „concordanţa dintre punctele noastre de vedere şi cele ale liderilor Ceauşescu şi Maurer era completă“[85].

Prezenţa în România a generalului Charles de Gaulle, primul preşedinte francez care a venit la Bucureşti, a constituit apogeul eforturilor de redescoperire a unor legături privilegiate dintre cele două state. De patru ani, acest efort se desfăşura într-un ritm tot mai susţinut, determinat de acţiunile intense ale Franţei în Europa Centrală şi Orientală şi de politica originală a regimului din România în cadrul blocului comunist[86]. După această vizită, relaţiile româno-franceze vor cunoaşte o stagnare şi, treptat, chiar o degradare. Invazia sovietică împotriva procesului reformator imaginat de Alexander Dubcek, condamnată de generalul de Gaulle ca fiind de natură „a contracara destinderea europeană“, a arătat limitele politicii gaulliste în Est[87]. Deşi, ulterior, Franţa a menţinut discursul destinderii, privind intervenţia în Cehoslovacia ca „un simplu incident de parcurs“[88], după demisia generalului de Gaulle, noul preşedinte Georges Pompidou nu a

---

Gaulle, prezentat, la începutul cărţii, prin prisma contribuţiei lui „în războiul împotriva fascismului“ şi a activităţii „depuse de el în slujba cauzei destinderii, promovării politicii de independenţă, colaborare şi înţelegere între state în perioada de după cel de-al doilea război mondial“ drept „eminent om de stat şi personalitate marcantă a vieţii politice contemporane“ (a se vedea Charles de Gaulle, *Memorii de război. Chemarea. 1940-1942*, traducere din limba franceză de Mihai Popescu, Bucureşti, Editura Politică, 1969).

[80] Sanda Stolojan, *L'entretien Ceauşescu-de Gaulle en mai 1968*, p. 129.

[81] Cu privire la evoluţia crizei sociale şi politice în zilele de 14-18 mai 1968 a se vedea Jean-Pierre Guichard, *op. cit.*, p. 378-381.

[82] Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României. 1965-1975*, vol. IV, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 104-108.

[83] Deşi imediat după vizita generalului de Gaulle ambasadorul Pons îşi exprima speranţa că Biblioteca va fi deschisă parţial în octombrie 1968, din cauza ambiguităţilor din politica Bucureştiului inaugurarea oficială a avut loc la 22 ianuarie 1970, pe baza acordului semnat la data de 25 iunie 1969 de către Vasile Gliga şi Pierre Pelen, noul ambasador francez (Ovidiu Bozgan, *Biblioteca Franceză din Bucureşti: preliminarii diplomatice, creare, primii ani de funcţionare*…., p. 285-288).

[84] Sanda Stolojan, *Cu de Gaulle în România*, p. 33; Paul Niculescu-Mizil, *De la Comintern la comunism naţional. Despre Consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti*, Moscova, 1969, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 2001, p. 189; *Destinul unui exilat: Mihail Dim. Sturdza. De la Ministerul de Externe francez la Europa Liberă*, interviu realizat, transcris şi editat de Armand Goşu, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă“, volumul II, *Politica externă comunistă şi exil anticomunist*, p. 299.

[85] Maurice Couve de Murville, *op. cit.*, p. 225.

[86] În acest context, merită toată atenţia ideea prezentării evoluţiei relaţiilor din această perioadă ca fiind o încercare de coagulare a unui „parteneriat strategic franco-român“. A se vedea, în acest sens, Ovidiu Bozgan, *Franţa – România 1964-1968: Spre un parteneriat strategic?*…, p. 41-74.

[87] Thomas Schreiber, *op. cit.*, p. 119-120.

[88] Maurice Vaïsse, *op. cit.*, p. 451.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avut nici forța și nici legitimitatea de a susține o idee atât de generoasă, precum „Europa de la Atlantic la Urali". Chiar dacă gestul liderului de la București de a critica acțiunea aliaților din Organizația Tratatului de la Varșovia a fost bine apreciat la Paris, deraparea rapidă a regimului lui Nicolae Ceaușescu spre o traiectorie dictatorială și absurdă a făcut ca o apreciere precum aceea din unele cercuri politice franceze de la jumătatea anilor '60 despre existența la București a unui „de Gaulle al Estului" să apară ca o tristă amintire și ca o amară ironie.

ANEXE

Entretien franco-roumain
tenu à Bucarest, le 15 mai 1968 [*]

LE GÉNÉRAL DE GAULLE	LE PRESIDENT CEAUŞESCU
M. COUVE DE MURVILLE	LE PRESIDENT MAURER
	M. MACOVESCU
M. PONS	M. FLITAN

M. CEAUȘESCU : J'aimerais donner la parole à notre hôte, Monsieur le Président de Gaulle.
LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Comme vous voudrez. Pour vous répéter mon sentiment, je suis heureux de me trouver en Roumanie. En effet, nous attribuons à cette visite un caractère non seulement européen mais aussi mondial, et nous lui attachons un très grand intérêt. Hier soir, vous et moi avons passé en revue la situation dans son ensemble, telle qu'elle apparaît pour la France et la Roumanie dans le contexte européen et mondial actuel. Sans revenir sur ces considérations, on peut résumer en disant qu'il y a des conditions particulières à la Roumanie, comme il y en a de particulières à la France dans le cadre occidental. Entre la France et la Roumanie, il existe une amitié séculaire. De plus il y a entre elles une analogie dûe à leur volonté commune d'être elles-mêmes et ceci, quelles que soient les conditions spéciales dans lesquelles elles se trouvent, et qu'elles qu'aient été nos conditions auparavant, car aujourd'hui la France a changé à certains égards, sans pour cela méconnaître ses anciennes amitiés.

Nous pensons, nous aussi, que la situation présente des dangers en Europe et dans le monde, à cause de la rivalité entre les grandes puissances qui inévitablement s'efforcent de grouper autour d'elles les pays, et que pour mettre un terme à cette situation il faut mettre fin à la politique des blocs qui a succédé au partage de Yalta. Vous et nous pensons que chaque nation doit pouvoir affirmer sa propre manière d'être, sa propre politique, sa propre ligne économique et culturelle.

[*] Spre deosebire de textul convorbirii din 14 mai 1968, publicat de către Sanda Stolojan după notele luate pe parcursul întâlnirii (Cf. Sanda Stolojan, *Cu de Gaulle în România*, În anexă textul inedit al convorbirii dintre de Gaulle și Ceaușescu din 14 mai 1968, traducere de Rodica Chiriacescu, București, Editura Albatros, 1994, p. 69-80) și reluat, ulterior, și în alte lucrări, conținutul discuțiilor dintre Charles de Gaulle și Nicolae Ceaușescu din zilele de 15 și 18 mai 1968 este mai puțin cunoscut. Cele două *Dări de seamă* au fost folosite și comentate de către profesorul bucureștean Ovidiu Bozgan în studiul său despre relațiile româno-franceze între anii 1964 și 1968 (Cf. Ovidiu Bozgan, *Franța – România 1964-1968: Spre un parteneriat strategic?*, în RI, tomul XIV, nr. 1-2, ianuarie-aprilie 2003, p. 70-71). După știința noastră, însă, publicarea lor integrală nu s-a făcut până în acest moment. În speranța că punerea în circuitul științific al celor două texte va contribui la înțelegerea mai aprofundată a relațiilor franco-române în deceniul șapte al secolului trecut și, probabil, a unor aspecte ale politicii externe a României socialiste publicăm cele două *Dări de seamă* în variantele găsite în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Centrul Arhivelor Diplomatice din Nantes, fondul București – Ambasada, carton 465.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Naturellement, pour promouvoir cette attitude commune, il ne suffit pas d'être amis et de formuler des vœux communs. Il faut que nos deux peuples se rapprochent. Voilà pourquoi les accords de coopération doivent être mis en pratique. Il existe certes des conditions particulières à la France et à la Roumanie qui empêchent une coopération très étendue. Cette coopération a fait des progrès mais il faut l'accroître encore. Dans le domaine de la coopération culturelle, il y a des progrès, mais on pourrait faire plus. Pour ce qui est de l'enseignement du français, vous avez beaucoup fait dans vos écoles, mais on peut faire plus encore. Une coopération dans le domaine atomique peut s'avérer une tâche réelle et utile. Bien entendu elle implique un problème de formation et de documentation et c'est en cela que réside le travail pratique. Il est question de créer un centre de documentation technique à Bucarest. Un arrangement en vue d'un échange de jeunes est amorcé. C'est la le genre de contacts populaires qui a le plus de résonance dans les rangs de la jeunesse. C'est un bon moyen à mettre en œuvre. C'est ainsi que nous pourrons manifester notre désir de coopérer.

M. CEAUŞESCU : Je veux dire ma satisfaction au sujet des discussions ouvertes que nous avons entre nous sur beaucoup de questions qui intéressent la politique de nos deux pays dans le contexte international. Il existe bien entendu des situations et des positions dûes à nos situations particulières, comme vous l'avez dit, mais elles ne peuvent pas nous empêcher de coopérer dans tous les domaines. Nous pensons que rien ne peut entraver notre coopérations culturelle et technique ou scientifique, destinée à promouvoir en fin de compte l'union des pays européens et la paix en Europe.

Sans doute, il faut passer des déclarations aux réalisations concrètes de ces vœux qui s'expriment des deux côtés. Je crois que pendant votre visite les ministres des Affaires Etrangères pourraient mieux concrétiser certains problèmes actuels qui concernent la situation internationale. Il convient également de trouver de meilleures formes de coopération à l'avenir dans les problèmes internationaux et dans l'application pratique. Je suis absolument d'accord avec les résultats et les perspectives de coopération technique et scientifique entre nos deux pays que vous avez évoqués tout à l'heure. Il faudrait, par exemple, que dans les années à venir les échanges économiques entre la France et la Roumanie prennent une place prioritaire.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : C'est une grande ambition! Nous sommes loin de là. D'ailleurs ce que vous pouvez nous fournir ne correspond pas toujours à ce que nous souhaitons acheter.

M. CEAUŞESCU : Il y a un bon début de coopération dans le domaine de l'automobile, mais ce n'est qu'un début. Il existe d'autres domaine à explorer, comme l'électronique, les machines à calculer, dans lesquels les discussions sont en route. Il y a l'énergie nucléaire. La Roumanie s'y intéresse beaucoup, et elle voudrait développer ce domaine en coopération avec la France, qui a les connaissances théoriques et pratiques nécessaires.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Je crois que vous avez de l'uranium en Roumanie ?

M. CEAUŞESCU : Il faudrait trouver des possibilités pour que les échanges économiques entre la France et la Roumanie soient satisfaisants. A ce propos, il y a quelques difficultés. Nous ne réussissons pas toujours à trouver des produits qui puissent être compétitifs sur le marché français, soit parce que les produits que nous voulons importer sont trop chers, soit à cause de certaines réticences que nous ne comprenons pas et ceci concerne le passé aussi bien que le présent. Peut-être faudrait-il envisager la création d'une commission gouvernementale mixte de coopération technique et scientifique franco-roumaine pour étudier et promouvoir ces relations.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : C'est là une bonne idée, nous la pratiquons déjà avec l'URSS et l'Allemagne.

M. CEAUŞESCU : Un autre problème est lié à la CEE. Depuis l'année dernière certaines restrictions ont fait apparaître des conséquences graves. Nous voudrions faire appel à l'appui de la France pour trouver le moyen de contrebalancer ces restrictions et afin de créer des conditions pour que les produits roumains puissent se vendre dans les mêmes conditions que ceux des pays de la CEE. Nous voudrions connaître votre opinion à ce sujet.

Nous voudrions également solliciter l'appui de la France dans la question de l'adhésion de la Roumanie à certaines organisations internationales, comme le GATT et le BIRD.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Je partage votre opinion quant au développement des relations scientifiques et culturelles, pour dire qu'il y a de bons résultats mais qu'il y a encore beaucoup à faire. Nous approuvons l'idée d'un centre d'information technique à Bucarest. Le problème de la bibliothèque française à Bucarest est en bonne voie. On pourrait aussi envisager une bibliothèque roumaine à Paris. A ce propos, je voudrais dire que la Roumanie serait intéressée à ce qu'un plus grand nombre d'étudiants et de chercheurs puissent faire des stages en France, surtout dans des branches spéciales comme l'énergie nucléaire, l'électronique, l'informatique. Nous aimerions également encourager la coopération entre instituts de recherches français et roumains.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Il y a un accord entre nos académies des sciences. Est-ce que cela donne des résultats ?

M. CEAUŞESCU : Voilà donc des domaines dans lesquels on pourrait coopérer dans l'avenir immédiat. En ce qui concerne la Roumanie, je déclare qu'il n'y a aucun obstacle à mettre les bases d'une telle coopération.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Monsieur le Président, vous avez évoqué tous les domaines qui pourraient faire l'objet d'une coopération pratique (le Général les résume). Je souhaiterais donner la parole au Ministre des Affaires Etrangères.

M. COUVE DE MURVILLE : Tout d'abord, pour les questions commerciales la situation est différente selon qu'il s'agisse de produits industriels ou agricoles. Ce que vous avez dit de la CEE concerne, d'après ce que je sais, les produits agricoles. Vous avez dit que la CEE est protectionniste, vous avez même dit qu'elle est restrictive, et vous avez peut-être raison. Il y a le problème de l'huile de tournesol, mais il ne faut pas dramatiser. Ce produit ne figurait pas sur la liste des produits au début du Marché commun. C'est une question récente et les difficultés concernent l'avenir. C'est une question que vous auriez intérêt à discuter avec la Commission à Bruxelles. Si vous avez d'autres questions de ce genre, il vous sera facile d'en parler à Bruxelles.

Pour les produits industriels. C'est différent. C'est en réalité une question de débouchés, compte tenu des achats de la Roumanie en France. Il y a d'une part, du côté roumain, une question de développement des ventes de produits industriels selon les moyens classiques, d'autre part pour la France il y a le problème du maintien des contingentements. Sur ce dernier point vous savez que nous avons libéré un certain nombre de produits et nous continuerons à le faire. Vous auriez donc avantage à nous parler des produits qui vous intéressent.

Il y a, par ailleurs, les questions spécifiques, comme l'industrie nucléaire, la construction d'une centrale atomique en Roumanie. Il y a un point sur lequel ne comprenons pas bien quel est votre souhait, quelles sont vos intentions : l'informatique. Des spécialistes roumains et français en discutent, je crois. Pour le GATT et le BIRD, il n'y a pas de problèmes : si la Roumanie veut adhérer au GATT, il faudra voir la question directement. Il existe d'ailleurs un précédent, la Pologne, qui est déjà membre du GATT, et les Tchèques ont les mêmes intentions que la Roumanie. Il en va de même pour la BIRD et la France est prête à appuyer la Roumanie.

Pour ce qui est de la coopération culturelle et technique (échanges de chercheurs, de techniciens, etc…) si nous donnons suite à votre proposition, c'est-à-dire la formation d'une commission pour traiter de problèmes techniques, culturels et scientifiques, nous aurons ainsi créé une enceinte bien placée pour discuter de toutes ces questions.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Nos ambassadeurs font pratiquement tout ce qu'ils peuvent mais les questions sont si nombreuses et complexes que des réunions périodiques s'avèrent nécessaires. Par la création d'une institution de ce genre, de tels contacts seront facilités.

M. CEAUŞESCU : Pour revenir à la CEE, il est certain que ce sont les produits agricoles qui préoccupent la Roumanie, mais il ne s'agit pas seulement de l'huile de tournesol. Il y a les céréales, dont nous exportons déjà un million de tonnes par an, les légumes, les fruits, la viande, les produits animaux comme le beurre. Ce dernier n'intéressera évidemment pas la France mais d'autres pays du Marché Commun. Nous sommes d'accord pour discuter ces problèmes à Bruxelles, mais nous sollicitons l'appui de la France. L'année dernière, nous avons eu des pertes considérables, plusieurs dizaines de millions de francs, à la suite des restrictions intervenues. Quant au contingentement, les Ministres de l'Economie pourront en discuter. En ce qui concerne l'informatique, c'est une question de préparation des cadres. Je pense, comme vous, Monsieur le Président, qu'une commission

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gouvernementale aidera beaucoup à résoudre ces problèmes. J'aimerais dire à présent, que la Roumanie voudrait développer la production d'armement, en particulier d'avions militaires. La France pourrait-elle aider la Roumanie à organiser la production d'avions ?
LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Vous voulez fabriquer des avions avec la technique française ? C'est un projet très ambitieux !
M. MAURER : L'ambition est la qualité des pauvres !
LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Nous prenons note avec beaucoup d'attention. Si je comprends, les produits agricoles nous causeront quelques difficultés, car pour les produits industriels, c'est une question commerciale qui concerne l'achat de produits industriels en Roumanie. Il est certain que la CEE est protectionniste, elle veut vendre ce qui se produit dans les pays de la CEE, c'est là son principe. La question du tournesol est secondaire, elle va pouvoir être réglée. Pour les céréales c'est plus difficile (M. Couve de Murville rappelle au Général de Gaulle que la CEE a importé des céréales, du blé). Pour le beurre, c'est très difficile. Pour la viande, on pourrait en acheter plus en Roumanie, car il y a un déficit de viande dans la CEE, étant donné la consommation accrue de viande. (M. Couve de Murville observe que la Roumanie exporte surtout de la viande de porc). On pourrait faire quelque chose pour la viande, en acheter en Roumanie, jusqu'au moment où les pays de la CEE en produiront eux-mêmes en quantité suffisante. Il y a donc, le tournesol, le maïs, la viande. Il faudra voir tout cela à Bruxelles avec la Commission, mais il n'empêche que voyons ces affaires entre nous, car on peut beaucoup faire par contacts bilatéraux. Pour le reste, d'accord pour resserrer les liens avec le Commissariat à l'Energie Atomique, pour l'informatique. A ce propos, que recherchez-vous ? Voulez-vous fabriquer des ordinateurs ? Pas d'objection de principe. Pour l'armement, quels sont vos rapports avec l'industrie aéronautique française ? Avec Sud-Aviation ?
LA DÉLÉGATION ROUMAINE : Il n'y a pas de rapports.
LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Pour les avions militaires, il faudrait envoyer quelqu'un à l'Etat-Major, ne vous gênez pas. (M. Couve de Murville observe que c'est une grosse affaire). Il y a les avions et il a les moteurs, avez-vous des contacts avec la SENCMA ou avec TURBOMECA ? Il serait utile de leur en parler.
M. CEAUŞESCU : Il semblerait que nous sommes d'accord sur les questions principales. Nous voudrions commencer le plus tôt possible des discussions à Bruxelles. La Commission gouvernementale envisagée sera un cadre adéquat pour la discussion de tous ces problèmes.
LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Un autre point qui pourrait faire l'objet d'une coopération, c'est la télévision en couleurs, selon le procédé français SECAM. Ce procédé a déjà été adopté par l'URSS. Avez-vous des projets dans cette direction ?
M. CEAUŞESCU : Nous ne pensons pas introduire la télévision en couleurs, en tous les cas pas avant 1970, mais on pourrait en discuter dès maintenant.
LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Nous en prenons bonne note.
M. CEAUŞESCU : Ayant ainsi passé en revue les sujets qui nous intéressent, je me déclare heureux d'avoir constaté qu'il existe un désir mutuel de trouver des solutions à ces questions.
LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Nous savons que des progrès sont possibles d'autres certains, nous sommes conscientes des difficultés qui existent, mais ce qui compte, c'est la volonté de coopérer. Quand nous parlons avec les Russes, ils nous disent : il faut développer les échanges ! Quand nous parlons avec les Polonais, avec les Tchèques, les Hongrois, les Bulgares et même avec les Espagnols, ils nous disent : il faut développer les échanges ! C'est vrai, et c'est surtout vrai de la Roumanie avec laquelle nous sommes particulièrement désireux de coopérer. Nous sommes, comme vous le savez un pays protectionniste par tradition ; notre commerce s'est fait surtout avec les pays occidentaux, un peu avec l'Orient et avec les pays d'Afrique du Nord. Nous avons donc des difficultés à nous adapter à la situation commerciale mondiale. On s'applique, car il faut devenir des commerçants mondiaux, comme les Allemands et les Anglais. Vous aussi, d'ailleurs ! On peut s'accorder de préférence avec vous !
M. CEAUŞESCU : Nous voudrions que nos relations avec la France deviennent un modèle de relations entre deux pays de régimes différents, il est vrai, mais qui sont liés entre eux par la tradition et qui ont toutes les raisons d'entendre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Entretiens franco-roumains
Séance plénière du samedi 18 mai 1968 – 11 h

Liste de participants

Du côté français :	**Du côté roumain :**
Le Général de GAULLE,	M. CEAUŞESCU,
M. COUVE de MURVILLE,	M. MAURER,
M. PONS,	M. MACOVESCU,
M. TRICOT,	M. STĂTESCU,
M. VAURS,	M. FLITAN,
M. de SAINT-LEGIER,	M. GLIGA,
M. RAIMOND.	M. BĂLĂNESCU.

M. CEAUŞESCU: Nous sommes arrivés au terme de nos entretiens. Je crois pouvoir synthétiser nos impressions en disant qu'ils ont été particulièrement féconds et qu'ils nous ont conduits à de bons résultats. Nous sommes très satisfaits de votre visite en Roumanie et, en disant cela, je pense non seulement à ce que vous avez fait à Bucarest, mais aussi à ce qui s'est passé au cours de ces deux derniers jours en province. Je puis dire que votre visite revêt un caractère historique et qu'elle marquera dans les relations franco-roumaines. Le projet de communiqué que nous devons publier est presque achevé. Nous avons exprimé ensemble bien des points de vues et nous avons eu des discussions fécondes. De notre côté, nous ne voyons pas de problème à soulever encore, sauf peut-être un seul, à savoir que nous regrettons que votre séjour soit si bref. Si vous aviez disposé de quelques jours de plus, vous auriez pu parcourir d'autres provinces et mieux apprécier la réalité et la diversité de notre pays.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Notre rencontre est sans aucun doute très importante pour chacun de nos deux pays et pour ce qu'ils peuvent et doivent faire ensemble. Elle a été très franche et n'a été encombrée d'aucune combinaison, d'aucun calcul, d'aucune dissimulation. Nous nous sommes expliqués et nous sommes compris. Bien entendu, nous savons, vous et nous, ce qu'est la vie. La vie d'un pays, comme la vie d'un homme, est toujours difficile. La vie de la Roumanie a été dans l'histoire, comme celle de la France, semée de difficultés et elle l'est encore aujourd'hui. Mais nous avons vu aussi votre capacité de gouverne, d'avoir une politique et de la réaliser. J'ai vu quelques-unes de vos réalisations les plus modernes à Craiova. Nous en avons été impressionnes. Nous savions que la Roumanie avait commencé son évolution industrielle mais nous avons vu combien cette évolution est déjà importante et profonde.

Au point de vue politique, nous avons senti qu'il existait entre nous accord pour l'union de l'Europe, c'est-à-dire en fait pour une coopération franche et cordiale entre toutes les nations de notre continent, quel que soit leur régime. Nous avons constaté que vous approuviez cette coopération et vous pouvez être surs de notre propre approbation. Naturellement, nous ne voulons pas faire de cette entente une provocation. Nous sommes, chacun pour ce qui nous concerne dans une situation particulière dont nous entendons tenir compte. Mais, pour ce qui est de l'aspect pratique de la coopération entre tous les peuples d'Europe, nous sommes d'accord. Soyez certaines que, pour notre part, nous le ferons valoir. Nous comptons que vous voudrez bien, vous aussi, le faire valoir.

Pour ce qui est de l'Union Soviétique, à laquelle il faut penser quand on fait de la politique, et spécialement ici, nous n'avons que de cordiales intentions et de bonnes relations, au moins en ce qui nous concerne. Nos intentions sont constructives. Elles visent à instituer la détente, l'entente et la coopération en vue d'aboutir à la fin des blocs. Nous encourageons l'Union Soviétique à se prêter à tout ce qui peut tendre à ce résultat.

Pour ce qui est de l'Amérique, nous savons qu'elle est puissante et qu'elle dispose des moyens nécessaires pour faire valoir sa puissance. Bien que nous désapprouvions son attitude sur

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

certains points, et en particulier au Vietnam, nous sommes liés à elle par une amitié ancienne que nous ne renions pas et que nous considérons comme utile. Mais nous pensons que l'Amérique n'est pas européenne. Sa politique et son attitude peuvent être un élément à prendre en considération dans le règlement des affaires qui intéressent les Européens, mais elles ne doivent pas en constituer l'élément déterminant. Nos rapports avec elle sont bons et nous entendons qu'ils le restent, malgré les disputes qui peuvent surgir de temps en temps, comme à propos du Vietnam, car nous considérons que le maintien de l'amitié franco-américaine correspond à l'intérêt du monde entier.

La France a souffert de l'Allemagne autant et plus qu'aucun autre pays d'Europe, notamment au cours de la dernière guerre. Mais le fait est que l'Allemagne est à côté de nous, que c'est un grand peuple et que l'Europe ne peut s'en passer, à moins de l'écraser. Cela est vrai de l'Europe de l'Est comme de l'Europe de l'Ouest.

Le règlement du problème allemand dépend pour nous de conditions précises qui sont les suivantes :

– il faut qu'elle s'accommode de sa frontière avec la Pologne et la Tchécoslovaquie ainsi que de sa séparation définitive d'avec l'Autriche. Nous ne voulons plus d'Anschluss.

– nous ne pouvons pas accepter que l'Allemagne ait des armes atomiques.

Si ces conditions sont réalisées, il faut trouver le moyen d'insérer l'Allemagne parmi les pays d'Europe. A cet égard, nous considérons qu'il n'y a qu'un seul peuple allemand. Peut-être y-a-t-il actuellement deux Etats, mais c'est un fait transitoire et artificiel. Bien entendu, il faudra peut-être trouver des modalités pour la vie en commun des deux fractions du peuple allemand. Mais il serait mauvais qu'il reste séparé à tout jamais.

En un mot, nous devons aboutir à une solution où l'Allemagne, ayant reconnu ses frontières et renoncé à l'arme atomique, puisse se retrouver. Il faudra bien un jour ou l'autre que l'Europe tout entière s'y mette. Nous y sommes, pour notre part, d'avance disposés.

Nous avons indiqué ces conditions aux Allemands. Ils tiennent néanmoins beaucoup à avoir avec nous de bons rapports. Nous avons constitué avec eux une communauté économique et conclu un traité de coopération. Nous avons accepté tout cela, malgré la grande difficulté que présente la formation d'une communauté économique. Nous estimons qu'il est de bonne politique d'avoir les Allemands avec nous plutôt que de les laisser aller à l'aventure. C'est pourquoi nous pratiquons de bons rapports avec eux. Nous les encourageons à avoir les meilleures relations possibles avec l'Est et le Centre de l'Europe. Nous avons approuvé l'établissement de relations diplomatiques entre la Roumanie et la République Fédérale. Nous ne verrions que des avantages à ce que la même chose se fasse à Prague, à Budapest et, peut-être, un jour à Varsovie. Cela se fait d'ailleurs depuis longtemps déjà à Moscou. Ce que nous avons dit aux Allemands, ce que nous vous disons aujourd'hui, nous le disons aussi aux Russes.

En résumé, notre position est une position de paix et de construction de l'Europe. Nous savons bien que cela prendra beaucoup de temps. Mais nous pensons que c'est beaucoup de l'avoir voulu et de l'avoir commencé. La France souhaite ardemment voir la Roumanie à ses côtés dans cette grande entreprise.

M. CEAUŞESCU : Je vous remercie pour les appréciations que vous avez bien voulu porter sur les efforts de la Roumanie pour la construction d'une économie moderne et pacifique. Pour notre part, nous attachons la plus grande importance à la coopération qui pourra s'établir entre nos deux pays dans les domaines de l'économie, de la science et, plus généralement, dans tous les ordres d'idées.

Vous savez combien nous sommes préoccupes d'établir une sécurité véritable en Europe. Tout doit être mis en œuvre pour normaliser les relations, généraliser la coopération et renforcer la paix.

Nous attachons une grande importance à nos relations avec l'Union Soviétique. Elles sont bonnes, ne serait-ce que parce que l'existence d'un régime social et économique similaire offre une base favorable au développement de la coopération et de l'entente. L'organisation de la sécurité européenne ne saurait être envisagée sans la participation de l'Union Soviétique. A cet

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

égard nous apprécions hautement le fait que de bonnes relations se soient établies entre la France et l'Union Soviétique, car nous y voyons une garantie pour une paix durable sur notre continent.

Nous portons aussi un jugement positif sur la nécessite d'avoir de bonnes relations avec les Etats-Unis, malgré les différences qui peuvent exister à ce propos du Vietnam ou d'autres problèmes. Nous l'avons dit ouvertement aux Américains. Nous entretenons avec eux de bonnes relations, que nous entendons développer. Nous sommes d'accord avec vous pour penser que la participation des Etats-Unis à un règlement européen ne peut être particulièrement active. Mais nous pensons que si les Européens parviennent à établir entre eux de meilleures relations, cela favorisera le développement de leurs rapports avec l'Amérique.

La situation en Allemagne nous paraît préoccupante. La Roumanie a eu à partir du militarisme allemand. Nous sommes intéresses à ce que s'établisse dans ce pays une situation telle que les autres pays d'Europe ne se sentent plus menacés. Nous pensons qu'il faut partir de réalités établies aujourd'hui, c'est-à-dire de l'existence de deux Etats allemands. Il y a des chances pour que cet état de choses se maintienne longtemps. Il n'y aura pas de solution des problèmes européens sans que les deux Etats allemands y participent. Les conditions que nous posons se rapportent en premier lieu à la reconnaissance de la frontière Oder-Neisse qui est d'une nécessite urgente. Il faut d'autre part que l'Allemagne ne puisse pas avoir accès à l'arme atomique. Plus, généralement, nous pensons que, pour établir un climat de paix, la question du désarmement est d'une grande importance.

Il nous semble que l'Europe est parvenue à une sorte de palier ou de point statique. Il faut trouver une issue. La situation dans laquelle nous nous trouvons empêche en effet la coopération de s'étendre. Nous devons trouver le moyen de dépasser ce point et nous croyons que la solution comporte nécessairement le concours des deux Etats allemands. Nous sommes d'avis qu'une coopération active entre la France et la Roumanie sur les problèmes européens pourrait aider à trouver une solution. Nous sommes décides à explorer ensemble de nouvelles voies, si la France partage notre désir. Nous devons chercher ensemble quels pas peuvent être faits.

Il y a encore un problème dont je voudrais dire un mot. Il conviendrait, selon nous, de porter une plus grande attention au rôle de la Chine dans la vie internationale. Il faut que ce pays contribue au règlement des grands problèmes, y compris celui de la paix. Cela ne sera pas possible tant que la Chine n'occupera pas sa place dans la communauté internationale, en particulier aux Nations-Unies, et ne sera pas en mesure de dire son mot. Je ne suis certes pas partisan de la prépondérance de quelques grands pays. Mais je suis pour la participation de tous les pays, grands et petits, à l'examen et à la solution des problèmes internationaux, car tous ont le droit de le faire.

Je voudrais conclure en réaffirmant ma conviction que la coopération va se développer entre la France et la Roumanie pour résoudre les problèmes qui nous intéressent les uns et les autres.

LE GÉNÉRAL DE GAULLE : Je vous remercie et voudrais, avant que nous nous séparions, vous répéter officiellement ce que je vous ai déjà dit en privé, à savoir que nous souhaitons que vous nous rendiez visite en France, aussitôt que vous le pourrez et le voudrez.

M. CEAUŞESCU : Je vous remercie de cette invitation que j'accepte bien volontiers. Si vous le voulez bien, nos représentants prendront contact pour arrêter une date.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

«NOUS VOUS ACCEPTONS TELS QUE VOUS ETES!» SUR LA VISITE DU GENERALE CHARLES DE GAULLE EN ROUMANIE (14–18 MAI 1968)

(Résumé)

Le discours du président français Charles de Gaulle, concernant la nécessité de refaire l'unité de l'Europe «de l'Atlantique à l'Oural» par l'extension et la politique de «dépassement des blocs» a eu une forte résonance dans certains pays communistes. L'effort de la France de retrouver sa place privilégiée dans «l'autre Europe» s'est heurté quand-même à des difficultés importantes, déterminées par les implications de la guerre froide et par les perspectives différentes sur la «coexistence pacifique». A partir des premières années de la septième décennie, les attitudes et les gestes des leaders communistes de Bucarest ont présenté une certaine compatibilité avec le discours de De Gaulle. Leur position au cadre du conflit sino-soviétique et leur autonomie relative vis-à-vis des orientations politiques promues par Kremlin, ont attiré, de façon positive, l'attention des sphères diplomatiques de Paris, tandis que le désir des communistes roumains d'industrialiser et de moderniser rapidement l'économie nationale a trouvé son correspondant dans la politique concessive de l'Etat français.

Ainsi, après l'année 1964 (quand la Roumanie a été le premier pays satellite de Moscou à envoyer à Paris un haut officiel, le président du Conseil des Ministres, Ion Gheorghe Maurer), les relations politiques, économiques et culturelles ont enregistré un dynamisme unique dans la période d'après les guerres. L'apogée symbolique de ce processus de «redécouverte» d'un lien spécial a été représenté par la visite historique du président Charles de Gaulle en Roumanie. La complexité et l'importance de la visite ont été accentuées par la situation interne de la France au printemps de l'année 1968, qui se confrontait au fort mouvement de proteste des étudiants qui a dégénéré plus tard dans une grande crise sociale et politique. L'article présente le contexte de cette visite, son déroulement spectaculaire (les discours de Bucarest, le tour de l'Olténie et de la Munténie) et ses conséquences. Une attention spéciale a été accordée aux entretiens entre Charles de Gaulle et Nicolae Ceauşescu (le 14 mai, le 15 mai et le 18 mai 1968), et particulièrement aux repères principaux et aux points communs de la position des deux leaders.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RADU FILIPESCU

ATITUDINI ROMÂNEŞTI PRO ŞI CONTRA U.R.S.S. ÎN PARLAMENTUL ROMÂNIEI (1919-1925)

La sfârşitul Primului Război Mondial, România se învecina cu Rusia Sovietică, singurul stat comunist din lume la acea vreme. Între cele două state exista o situaţie tensionată. Relaţiile diplomatice erau întrerupte din ianuarie 1918, iar apartenenţa Basarabiei la statul român era pusă în discuţie de către sovietici. Mai mult, existau temeri referitoare la o posibilă încercare de comunizare forţată a României, cu largul sprijin al Internaţionalei a III-a.

Oamenii politici români au privit cu interes apariţia statului bolşevic şi evoluţiile acestuia. Exceptând zvonurile şi speculaţiile, realităţile sovietice sunt cunoscute în România interbelică. Opere ale liderilor bolşevici[1], discursuri ale acestora[2], mărturii ale unor foşti prizonieri întorşi din Rusia Sovietică[3], articole din ziare româneşti şi străine, au constituit suportul unor discursuri din Adunarea Deputaţilor.

Pentru început, vom încerca să analizăm atitudinile opiniei publice româneşti faţă de Rusia Sovietică. Ne-am permis să ne aplecăm asupra conceptului de „Rusie eternă", asupra receptivităţii modelului bolşevic în societatea românească şi asupra dezvăluirii posibilelor legături dintre regimul bolşevic şi diverse personalităţi şi partide din România.

Majoritatea deputaţilor considerau, cel puţin din punctul de vedere al politicii externe, o continuitate între vechiul şi noul stat rus[4]. Publicarea de către bolşevici a mai multor documente compromiţătoare pentru politica externă a Rusiei Ţariste[5] a întărit

[1] Este vorba despre cartea lui Troţki, *Terorismul şi comunismul*, şi cea a lui Buharin, *ABC-ul comunismului*, din care citează liberalii Ion Inculeţ şi Vespasian V. Pella. Vezi Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor (în continuare D.A.N.C.D.), şedinţa de marţi, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1107-1108.

[2] Cuvântările şi articolele lui Lenin au fost tipărite şi în România, sub forma unor broşuri, cum ar fi *Problemele puterii Sovietelor*, din care citează A.C. Cuza. DAD, şedinţa de luni, 9 august 1920, în MOf, partea a III-a, nr. 43, din 18 august 1920, p. 919. Vezi N. Lenin, *Problemele puterei sovietelor*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, f.a.. Alte discursuri au apărut în diverse ziare, cum ar fi „Lupta de clasă", „Socialismul", citate în Parlamentul României.

[3] Mişa Vasiescu deputat ţărănist din Banat, prezenta mărturiile unor foşti prizonieri de război, „fraţi ţărani", ostili comunismului. DAD, şedinţa de sâmbătă, 30 iulie 1920, în MOf, nr. 49, din 27 august 1920. Socialistul N.D. Cocea oferea impresiile altor foşti prizonieri români, favorabile regimului sovietic. DAD, şedinţa de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 44, din 19 august 1920, p. 961.

[4] Exista şi o continuitate a denumirii de „Rusia" şi „ruşi". În majoritatea dezbaterilor interbelice cercetate de noi, termeni ca „Rusia Sovietică", „U.R.S.S." sunt rar folosiţi, chiar de către unii deputaţi socialişti. Recent, în acelaşi spirit, Ion M. Oprea şi-a intitulat o carte *România şi Imperiul Rus*, chiar dacă sunt tratate relaţiile bilaterale între anii 1900 şi 1947. Vezi vol. I şi II, Bucureşti, Editura Albatros, 1998, respectiv 2003.

[5] Aceste documente adunate din arhivele secrete ţariste au fost tipărite în limbile rusă şi – cel puţin – engleză. Constantin Stere a prezentat câteva documente, prin care oficiali ruşi prevesteau înglobarea unor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

imaginea acesteia de vecin perfid, nesigur[6]. Alianța temporară dintre România şi Rusia Bolşevică, sub egida Antantei, era la rândul ei supusă criticilor. Era înfierată înțelegerea statului sovietic cu Germania, care a dus la semnarea armistițiului de la Bucureşti, „act care părea că distruge atâtea speranțe“[7].

Poziția aparent unitară[8], atât a guvernului de la Moscova, a oponenților săi din timpul războiului civil, cât şi a întregii emigrații ruse[9], față de unirea Basarabiei cu România, a stârnit dezamăgire la Bucureşti. Acesta este unul dintre motivele pentru care statul român a păstrat o neutralitate exemplară în timpul războiului civil din Rusia şi a tratat cu răceală contactele cu oponenții ruşi ai Uniunii Sovietice[10]. Mai mult, deputații români considerau „imperialismul roşu“ continuatorul celui „alb“[11]. Liberalul Ion Florescu vorbea despre un rus etern, „fie că este stăpânit de cnutul țarist, fie că este îngenunchiat şi exploatat de dictatura lui Trotsky [sic!]“[12]. Iar N. Georgescu, aprecia – exagerat, după părerea noastră – că atât ucrainenii, cazacii sau ruşii „veritabili“ au „acelaşi substrat sufletesc, aceleaşi intenții duşmănoase“ față de români[13]. Mai aproape de adevăr ni se pare observația țărănistului M. Vlădescu care avertiza, în decembrie

teritorii româneşti în Imperiul Rus. Deputatul țărănist dorea prin aceasta să îşi justifice atitudinea pro germană din timpul războiului. DAD, şedința de sâmbătă, 5 martie 1921, în MOf, nr. 56, din 12 martie 1921, p. 1115-1117. Şi alți deputați au intrat în posesia respectivei broşuri. Însăşi istoriografia comunistă a evidențiat indignarea lui Ghiorghi Cicerin față de publicarea sau distrugerea unor documente confidențiale ale politicii externe țariste, în elanul revoluționar de după 7 noiembrie 1917. Această atitudine dovedeşte luciditatea omului politic sovietic, care conştientiza importanța lor nu doar pentru diplomația țaristă, cât şi pentru cea bolşevică. Vezi *Diplomați iluştri*, Bucureşti, Editura Politică, vol. II, 1970.

[6] În ziua de 16 decembrie 1919, I.I.C. Brătianu declara, în Adunarea Deputaților, că în 1916 diplomația românească a cerut ca Tratatul de alianță cu Antanta să fie „garantat de acele state care au respectul istoric al semnăturii lor“. Probabil se făcea referire la Franța şi Anglia, în condițiile în care „experiența trecutului“ împiedica încrederea României în „cuvântul Rusiei, chiar scris“. DAD, şedința de marți, 16 decembrie 1919, în MOf, nr. 14, din 30 decembrie 1919, p. 159. În mod clar deputatul liberal înfiera politica externă rusă, dar credem că, în acelaşi timp, ironiza marile puteri. Discursul respectiv era ținut la câteva zile după părăsirea de către omul politic român a lucrărilor Conferinței de Pace de la Paris.

[7] Expresia îi aparține lui Nicolae Iorga. În martie 1921, el declara că România a fost forțată să încheie armistițiul, vinovată fiind „ticăloasa armată trădătoare a Rusiei descompuse“. DAD, şedința de marți, 8 martie 1921, în MOf, nr. 60, din 17 martie 1921, p. 1129. Titlul cărții scrise de deputatul Ion Rusu-Abrudeanu, *Pacostea rusească*, care descrie imaginea vecinului de la răsărit în vremurile tulburi ale sfârşitului Războiului Mondial, este edificator. A.C. Cuza a folosit în Cameră citate din această lucrare în martie 1921, aducând elogii autorului. *Ibidem*, p. 1229.

[8] Considerăm pline de tâlc afirmațiile bolşevicului Karl Radek, reproduse de Virgil Madgearu, care dorea astfel să avertizeze diplomația românească asupra pericolului izolării Rusiei Sovietice. Liderul comunist afirma că „nici un fel de Rusie, fie țaristă, albă, roşie, verde sau de orice fel, nu va putea face altceva decât să lupte, în caz[ul] când va fi provocată într-un fel sau altul“. Apud D.A.N.C.D., şedința de joi, 22 noiembrie 1923, în MOf, partea a III-a, nr. 16, din 4 decembrie 1923, p. 193.

[9] Nicolae Iorga preciza că a întâlnit la Paris în 1920 numeroşi propagandişti, unguri, bulgari, dar şi „misionari ai Rusiei țariste, misionari ai lui Wranghel, misionari ai Rusiei bolşeviste“, cu toții ostili intereselor României. Acesta era unul din motivele înființării Şcolii Române din capitala Franței. DAD, şedința de joi, 10 februarie 1921, în MOf, nr. 35, din 12 februarie 1921, p. 761.

[10] Take Ionescu a refuzat să-l întâlnească la Londra, în 1919, pe unul dintre liderii marcanți ai opoziției ruse, Pavel Miliukov, datorită felului în care acesta a dezaprobat unirea Basarabiei cu România. DAD, şedința de sâmbătă, 19 martie 1921, în MOf, nr. 67, din 25 martie 1921, p. 1347.

[11] Expresia îi aparține lui Nicolae Iorga după eşecul Conferinței de la Viena. Asta caracteriza atitudinea sovieticilor drept „ipocrizie asiatică“. D.A.N.C.D., şedința de joi, 3 aprilie 1924, în MOf, nr. 86, din 15 mai 1924, p. 2319.

[12] Ion Florescu rostea aceste cuvinte pentru a demonstra continuitatea dintre politica externă țaristă şi cea sovietică. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 319.

[13] Deputatul de Tulcea rămăsese cu impresia refugiaților veniți după 1917 de peste Nistru în oraşul său. Se pare că aceştia au lăsat o impresie proastă în respectiva regiune. DAD, şedința de luni, 9 februarie 1920, în MOf, nr. 33, din 11 februarie 1920, p. 452.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1921, că „vor fi totdeauna uri în Rusia contra noastră“[14], evitând o generalizare a acestor sentimente.

Primele impresii despre statul sovietic sunt extrem de diverse[15]. Fără îndoială, perioada de început a guvernării sovietice nu a fost una liniştită. Ca în cazul oricărei schimbări de regim, dezordinea tinde să domine asupra ordinii. De aceea, unele voci acuzau bolşevicii de răsturnare a vechii ordini, fără a aduce alta în loc[16]. Comuniştii de la est de Nistru erau socotiți anarhişti, „care nu vor să ştie de lege, de disciplină“[17].

Tonul entuziast aparținea socialiştilor, care glorificau fiecare gest al Rusiei Bolşevice. Gheorghe Cristescu vizitase statul vecin şi se întorsese în România cu convingerea că „întreaga politică“ a statului vecin este canalizată spre reconstrucție[18]. Socialiştii români recunoşteau că peste Nistru viața cotidiană era plină de greutăți, dar considerau răspunzători pentru aceasta Războiul Mondial[19] şi blocada economică europeană[20]. Cu acest prilej, era apreciată sinceritatea[21] conducătorilor sovietici, care nu negau greutățile cu care se confrunta țara lor[22]. Ceea ce deputații Partidului Socialist refuzau să accepte erau victimele datorate greşelilor mai mult sau mai puțin intenționate ale guvernării sovietice.

Disputele apăreau şi atunci când se prezentau condițiile de viață ale noilor elite din Rusia Sovietică. Socialiştii afirmau că liderii bolşevici „suferă la fel cu imensa majoritate a poporului rus“[23]. În replică, Grigore L. Trancu-Iaşi acuza discrepanța dintre

[14] Acesta recomanda ministrului de externe menajarea acestor stări de spirit, printr-o atentă relație cu Polonia. DAD, şedința de vineri, 9 decembrie 1921, în MOf, nr. 11, din 14 decembrie 1921, p. 69.

[15] Considerăm că nu există o lucrare fundamentală despre regimul sovietic. Pentru informații despre structura acestui regim, despre diverşi lideri bolşevici, am folosit lucrările lui Nicolas Werth – o lucrare generală despre U.R.S.S., Dmitri Volkogonov – două lucrări bine documentate despre Vladimir Lenin şi Lev Troțki, Alain Besancon – pentru probleme de doctrină, Jacques de Launay – legat de istoria Cominternului. Sunt doar o parte dintre autorii care s-au aplecat asupra istoriei regimului comunist sovietic.

[16] A.C. Cuza, un anticomunist notoriu, deplângea distrugerea „marii Rusii“, de „o mână de indivizi organizați, care au adus-o în halul în care se găseşte“. DAD, şedința de vineri, 13 februarie 1920, în MOf, nr. 36, din 15 februarie 1920, p. 521.

[17] Prizonieri bănățeni, „frați țărani“, întorşi din Siberia îi relataseră aceste impresii deputatului țărănist Mişa Vasiescu. Acesta le-a prezentat în Cameră pentru a dovedi că mediul rural românesc este ostil comunismului. DAD, şedința de sâmbătă, 30 iulie 1920, în MOf, nr. 49, din 27 august 1920, p. 1092.

[18] Deputatul socialist oferea drept exemplu politica sovietică de intensificare a muncii. DAD, şedința de joi, 10 februarie 1921, în MOf, nr. 35, din 12 februarie 1921, p. 743.

[19] Socotit de socialişti un război imperialist, de cucerire, fapt care atrăgea proteste vehemente. N.D. Cocea le amintea colegilor deputați că şi în România anilor 1916-1918 s-a murit de foame, fără a fi bolşevici la putere. DAD, şedința de miercuri, 28 iulie 1920, în MOf, nr. 31, din 31 iulie 1920, p. 256.

[20] Cu acest prilej era criticată politica izolaționistă a puterilor europene față de Rusia Sovietică, din cauza căreia poporului sovietic îi lipseau hrana şi îmbrăcămintea. DAD, şedința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 44, din 19 august 1920, p. 961. Acestei opinii i se ralia şi doctorul Nicolae Lupu, care avea un nou prilej de a ataca politica externă românească. Deputatul țărănist considera poporul vecin din est un „popor de martirizați“. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 28 noiembrie 1923, în MOf, nr. 21 din 15 decembrie 1923, p. 323.

[21] Şi cu alte prilejuri deputații socialişti au elogiat sinceritatea politicienilor sovietici. Aceştia erau „oameni cinstiți“ (Gheorghe Cristescu), care „nu ştiu să mintă“ – aluzie la politicienii români – (N.D. Cocea). DAD, şedința de marți, 8 martie 1921, în MOf. nr. 57, din 13 martie 1921, p. 1129, respectiv DAD, şedința de miercuri, 28 iulie 1920, în MOf, nr. 31, din 31 iulie 1920, p. 527.

[22] Alexandru Dobrogeanu considera că sinceritatea liderilor sovietici era datorată optimismului acestora „în izbânda clasei proletare, care are capacitatea istorică să îndrepte tot ce e de îndreptat în Rusia“. DAD, şedința de sâmbătă, 7 august 1920, în MOf, nr. 42, din 17 august 1920, p. 892.

[23] Aceasta era impresia unui fost prizonier român cu simpatii socialiste, întors în România. El însuşi, deşi a ocupat o funcție „înaltă“, a suferit permanent de foame. La aceste amintiri, destăinuite lui N.D. Cocea, se adaugă aceea că „însuşi Lenin trăieşte mai modest şi mănâncă mai prost decât cel din urmă muncitor al republicii sovietelor“. Majoritatea Camerei a protestat vehement la auzul acestor cuvinte. DAD, şedința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 44, din 19 august 1920, p. 961.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traiul greu al cetățeanului de rând şi viața îmbelşugată a comisarilor poporului[24]. Take Ionescu, la rândul său, considera că delegațiile diplomatice sovietice impresionează prin opulență[25], spre deosebire de cele ale altor state[26].

Societatea comunistă nu putea apare imediat într-o țară ca Rusia. Aceasta se afla încă în faza capitalismului timpuriu. Conducătorii de la Moscova au fost siliți să recunoască faptul că drumul spre dispariția statului este lung. Paradoxal, era nevoie de consolidarea statului, de o dezvoltare a capitalismului pentru a ajunge la profețiile lui Karl Marx. Pentru aceasta, în industrie era nevoie de vechii specialiştii „burghezi", iar în Armata Roşie de vechiul corp ofițeresc țarist[27]. Măsurile luate au fost primite cu satisfacție de întreg spectrul politic românesc. Socialiştii primeau cu satisfacție întărirea statului bolşevic, în condițiile ostilității inițiale a lumii capitaliste. Alți deputați salutau persistența ierarhiei[28] în diverse domenii[29] drept un eşec al bolşevicilor de a realiza societatea comunistă. Ierarhia, persistența proprietății individuale rurale[30] în statul vecin erau considerate concesii „radicale" făcute „spiritului burghez". În replică, socialistul Toma Dragu remarca faptul că, totuşi, burghezia „nu mai este la cârmă" în Rusia Bolşevică[31]. Iar N.D. Cocea aprecia aceste gesturi ale sovieticilor drept „înțelepciune politică" şi o dovadă că socialismul, ca toate „marile doctrine", nu este unilateral, ci deschis schimbărilor[32].

Unii deputați considerau aceste realități preludiul prăbuşirii guvernării bolşevice, întocmai cum se întâmplase cu Imperiul țarilor şi cu guvernul provizoriu al lui Kerenski. „Iacobinii" roşii urmau să cunoască, la rândul lor, catastrofa unui Thermidor[33]. Aceasta

[24] Drept exemplu era oferit un articol din „Le Journal", scris de Jacques Marsillac. Acesta descria „un festin" al membrilor guvernului sovietic la Nijni-Novgorod, în timp ce afară, la ferestre, priveau „lucrătorii" înfometați. Doctorul Lupu şi-a exprimat neîncrederea în acest ziar, acuzându-l că aparține „marii finanțe franceze care nu este favorabil[ă] stării de lucruri din Rusia". *Ibidem*, p. 983. Sunt dese momentele când diverşi deputați criticau informațiile apărute în anumite ziare, socotindu-le părtinitoare.

[25] Ministrul român de externe se baza pe surse poloneze. Potrivit acestora, delegația sovietică prezentă la tratativele de pace cu Polonia de la Riga impresionase prin costumele elegante, dineurile oferite şi automobilele folosite. DAD, şedința de sâmbătă, 19 martie 1921 în MOf, nr. 67, din 25 martie 1921, p. 1347. Eleganța era un apanaj al diplomației – Take Ionescu ştia bine aceasta – dar în acest caz se considera o exagerare, bănuim noi, dorită de sovietici. Aceasta în condițiile în care membrii delegației poloneze ar fi remarcat ironic faptul că au „aerul unor coate goale" în comparație cu omologii lor. Această afirmație a fost considerată de Gheorghe Cristescu o dovadă a faptului că „în Rusia Sovietică lumea are ce să mănânce". A fost una din gafele deputatului socialist, care declanşau „ilaritate mare" în Cameră, după cum notau grefierii. *Ibidem*.

[26] Take Ionescu l-a asigurat pe Gheorghe Cristescu că, în vederea tratativelor de la Reval, delegația română va închiria acolo automobile, „mai puțin elegante[sic]". *Ibidem*.

[27] Grigore Trancu-Iaşi, în martie 1921, compara armata statului vecin cu o ridiche, „roşie pe dinafară şi albă pe dinăuntru". Politicianul român parafraza un „orator francez" – nu am descoperit despre cine este vorba. DAD, şedința de sâmbătă, 12 martie 1921, în MOf, nr. 60, din 17 martie 1921, p. 1206.

[28] P.G. Papacostea reproducea cuvintele lui Ghiorghi Cicerin, care ar fi apreciat drept „o calamitate distrugerea de ierarhie". DAD, şedința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 44, din 19 august 1920, p. 957.

[29] Atât D.R. Ioanițescu cât şi A.C. Cuza observau că specialiştii sovietici din diverse domenii tehnice aveau salarii mai mari decât cei ale altor categorii. Ambii deputați remarcau că acest lucru fusese acceptat de conducerea de la Moscova în dorința bunului mers al industriei. A.C. Cuza oferea un citat dintr-un discurs al lui Lenin, „Problemele puterii sovietelor", în care liderul de la Kremlin căuta să justifice recurgerea la „vechiul mijloc burghez". Apud *ibidem*, p. 920-972.

[30] Ion Petrovici, deputat al Partidului Poporului, exagera, socotind această proprietate „intactă". DAD, şedința de vineri, 30 iulie 1920, în MOf, nr. 34 din 7 august 1920, p. 603.

[31] *Ibidem*.

[32] Păstrarea micilor proprietăți țărăneşti, de 5-10 ha, era considerată o dovadă de respect al statului sovietic „pentru petecul acela de pământ" care asigura existența muncitorului agricol. DAD, şedința de miercuri, 28 iulie 1920, în MOf, nr. 31, din 31 iulie 1920, p. 529.

[33] Alain Becançon constata incapacitatea iacobinilor de a controla societatea civilă, care, după Thermidor, „le-a scăpat şi i-a zdrobit". El observa că regimul bolşevic a evitat aceasta printr-o dictatură

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nu putea decât să-l umple de bucurie pe A.C. Cuza, care, în martie 1921, anunța prăbuşirea iminentă a „bolşevismului rusesc“[34]. Într-adevăr, bolşevicii au adoptat inițial comunismul „de război“, bazat pe regulamente dure, control riguros şi coerciție, vizat ca o „terapie de şoc“ în procesul construirii societății socialiste. Aceste măsuri au generat proteste în diverse regiuni sovietice, unele degenerând în revolte, înăbuşite cu greu de autorități.

Eşecul comunismului de război a determinat proclamarea N.E.P., în martie 1921. Această măsură, „colacul de salvare“[35] al regimului sovietic, a fost socotită de către sovietici un „Brest-Litovsk economic“, o amânare a colectivizării forțate de mai târziu. Dar în Adunarea Deputaților de la Bucureşti, deputații țărănişti au salutat-o drept o capitulare a bolşevismului „în fața țărănimii ruseşti“[36]. Prin aceasta, partidul lui Ion Mihalache riposta la acuzele de bolşevism aduse de către deputații dreptei. Atât timp cât însăşi regimul de peste Nistru era nevoit „să facă față realităților“ şi să se plece în fața „cerințelor clasei țărăneşti şi muncitoreşti“, puterea roşie sovietică devenise „o democrație puternică, rurală şi muncitorească“[37]. Iar țărăniştii jubilau la gândul că România „dictaturii liberale“ este înconjurată „din toate părțile, de alte state de țărani slavi [sic!]“[38]. Alți deputați au privit acest lucru cu prudență, prevestind o renaştere a mişcării panslaviste.

Percepțiile realităților din Rusia Sovietică depindeau de acuratețea informațiilor primite din această țară. În aceste condiții, multe din relatările de peste Nistru erau învăluite în mister[39] şi speranță[40]. Era percepută o efervescență politico-socială, interpretată după simpatii şi interese politice[41]. Moartea lui Vladimir Ilici Lenin, la

---

continuă asupra cetățenilor săi. Alain Becançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 37.

[34] Deputatul ieşean anunța declanşarea unor mişcări sociale puternice ale maselor „muncitoreşti şi țărăneşti, cărora nu li se mai putea da nimic pentru a înlătura această ultimă ruşine şi acest ultim dezastru, care a dus la ruină acest mare Imperiu“. DAD, şedința de vineri, 18 martie 1921, în MOf, nr. 66, din 24 martie 1921, p. 1337. Bănuim că se făcea referire la revolta antibolşevică de pe insula Kronstadt, începută în ziua de 1 martie 1921 şi înăbuşită chiar în ziua discursului lui A.C. Cuza.

[35] Dimitri Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, Bucureşti, Editurile Orizonturi şi Lider, f.a., p. 367.

[36] Expresia îi aparține lui Constantin Stere. D.A.N.C.D., şedința de marți, 20 noiembrie 1923, p. 182. Iar colegul său de partid, doctorul Nicolae Lupu, aprecia pe un ton ironic faptul că „în Rusia, unde s-a căutat să se înfăptuiască comunismul, chiar acolo, comunismul nu s-a înfăptuit“. D.A.N.C.D., şedința de joi, 19 iunie 1924, în MOf, nr. 108, din 24 iulie 1924, p. 3003.

[37] D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 28 noiembrie 1923, în MOf, nr. 21, din 15 decembrie 1923, p. 332. „Acolo se zideşte democrația unui popor de țărani slavi“, afirma Constantin Stere. D.A.N.C.D., şedința de marți, 20 noiembrie 1923, în MOf, nr. 15, din 1 decembrie 1923, p. 182.

[38] *Ibidem*.

[39] Ion Simionescu constata că vecinul din răsărit este acoperit „de prea deşi nori pentru noi spre a şti în totul ce se petrece acolo“. D.A.N.C.D., şedința de duminică, 9 aprilie 1922, în MOf, nr. 21, din 5 mai 1922, p. 464.

[40] În decembrie 1919, în Cameră se discutau despre o serie de drepturi băneşti datorate de „Rusia“ Marii Britanii. Acestea au fost cedate de către britanici României. Un deputat a întrebat „ce entitate politică reprezintă Rusia“ şi „în ce fel“ drepturile băneşti sunt garantate de acest stat vecin țării noastre. Ministrul Agriculturii şi Domeniilor, V. Bontescu, a răspuns că România îşi rezervă față de „Rusia“ o „nădejde-o creanță asupra ei în viitor“. DAD, şedința de marți 30 decembrie 1919, în MOf, nr. 23, din 24 ianuarie 1920, p. 322.

[41] Criticând „reticența“ guvernului Brătianu față de statul sovietic, Virgil Madgearu aprecia că la est „clocoteşte un vulcan, dar va ieşi o lume nouă, un imperiu mai puternic decât acela care a fost“. D.A.N.C.D., şedința de joi, 22 noiembrie 1923, în MOf, nr. 16, din 4 decembrie 1923, p. 206. Şi Tiberiu Zima observa faptul că „anarhia se transformă cu încetul în democrație […] în imperiul poporului rus [sic!]“. Viitorul „Stat democratic“ urma să îşi exercite autoritatea „fatală“ în Europa Răsăriteană şi Centrală. Pentru deputatul minorității maghiare, singura soluție de stopare a tendințelor dominatoare ale acestui stat ipotetic ar fi fost o alianță româno-maghiară, într-o mare „ostilă“ de slavi. D.A.N.C.D., şedința de joi, 4 decembrie 1924, în MOf, nr. 35, din 13 ianuarie 1925, p. 778.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începutul anului 1924, a generat o serie de alte speculații privind viitorul U.R.S.S.. Era anunțată – pe baza informațiilor din ziare, probabil occidentale – declanşarea unei „serioase mişcări contrarevoluționare a țăranilor ruşi", doritori să înlăture regimul sovietic[42]. Şi presa sovietică lăsa să se înțeleagă situația de criză existentă la nivel înalt[43]. La Bucureşti se încerca aflarea numelui viitorului conducător de la Kremlin. Cele mai mari şanse le aveau, în viziunea deputaților români, Lev Troțki[44] şi Grigori Zinoviev[45]. Într-adevăr, în primii ani ai regimului sovietic, cei doi se impuneau prin cultură, entuziasm şi talent oratoric. Absența lui Iosif V. Stalin din discursuri[46] şi articole de ziar sau cărți[47] nu trebuie să provoace mirare. Taciturn şi meticulos deopotrivă, georgianul era în acei ani preocupat să adune în jurul său oameni de încredere şi să-şi sporească puterea[48], aşteptând răbdător momentul gloriei sale.

Regimul sovietic a fost analizat cu amănunțime în Adunarea Deputaților. Mai ales după căderea guvernului Vaida-Voevod[49], deputați ai majorității au căutat să înfățişeze statul vecin drept un regim bazat pe teroare şi crimă. Cu acest prilej erau incriminate simpatiile față de bolşevici şi se motivau acțiunile anticomuniste[50].

Se dorea demontarea lozincii statului sovietic ideal, propagată de socialişti. D.R. Ioanițescu (Partidul Poporului) şi Ion Inculeț (P.N.L.), la distanță de patru ani, au prezentat aceeaşi realitate politică din Rusia Sovietică. Votul universal şi secret, existent în România – cu toate carențele sale –, era considerat „o temelie" la baza statului

[42] Informația, apărută în presă, a fost prezentată de către deputatul P.N.L., I. Florescu. Vezi D.A.N.C.D., şedința de joi, 21 februarie 1924, în MOf, nr. 58, din 29 februarie 1924, p. 1605.

[43] Ion Inculeț, bun cunoscător al limbii ruse, anunța formarea la Moscova a unui „aşezământ de drept", în cadrul căruia liderii sovietici purtau discuții pentru a găsi metode pentru ieşirea din criză. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 3 decembrie 1924, în MOf, nr. 30, din 30 decembrie 1924, p. 493.

[44] În anii 1920-1921, majoritatea parlamentarilor români identificau Rusia Sovietică cu sintagma „Lenin şi Troțki". Fie că era vorba de glorificarea sau de critica lor, de simple relatări, aceşti doi lideri erau socotiți stăpânii statului vecin.

[45] Ion Inculeț a făcut în Cameră o scurtă descriere a conducătorului Internaționalei a III-a, pe care îl cunoscuse personal. Ministrul secretar de stat nu îşi făcea iluzii cu privire la convingerile politice ale lui Zinoviev. Erau prezentate fragmente dintr-un discurs al acestuia, în care liderul bolşevic îşi exprima convingerea în calea dreaptă a dictaturii proletariatului. Aceasta nu îl împiedica pe omul politic basarabean să îl considere un „om cuminte, hotărât, sincer şi deschis", care se bucura, în acel moment „de cea mai mare autoritate în întreaga Rusie". *Ibidem*, p. 490.

[46] Cel puțin până în primăvara anului 1925, Iosif V. Stalin nu apare în discursurile din Adunarea Deputaților. În decembrie 1924, Vespasian V. Pella amintea de Rusia Sovietică, „acel stat condus până mai ieri de Lenin, iar astăzi de Zinoviev, de Trotski, de Radek, etc." D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1108.

[47] Singura prezentare mai amplă a fruntaşilor bolşevici a fost făcută de liberalul Ion Florescu. Acesta dezvăluia Camerei, în noiembrie 1924, o listă cu 50 de persoane, care se aflau în 1920 – anul întocmirii listei – la conducerea Rusiei Bolşevice sau, cel puțin, „erau răspunzătoare de stabilirea acelui regim". Sursa era o carte apărută în Occident, intitulată „Cauza turburărilor [sic!] lumii". Erau prezenți aproape toți liderii marcanți ai regimului bolşevic, cu excepția lui Stalin şi Rykov. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, 12 decembrie 1924, p. 317 şi urm.

[48] Dimitri Volkogonov, *op. cit.*, p. 286 şi urm.

[49] Au existat critici la adresa acestui guvern, socotit prea tolerant cu mişcările de stânga. De exemplu, A.C. Cuza nu scăpa prilejul de a critica politica guvernului Vaida-Voevod, care ar fi putut trimite România „în plin bolşevism". DAD, şedința de vineri, 18 martie 1921, în MOf, nr. 66, din 24 martie 1921, p. 1331. La rândul său, Vaida-Voevod, în memoriile sale, ironiza teama exagerată față de bolşevism a unor cercuri politice, fapt care a dus la căderea guvernului său. Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, passim. Nu trebuie omis faptul că Alexandru Vaida-Voevod era un om politic ardelean, cu un cult al democrației diferit față de cel din Vechiul Regat.

[50] În 1921, guvernul Averescu a arestat socialiştii care au aderat la Internaționala a III-a, iar trei ani mai târziu, guvernul Brătianu interzicea activitatea P.C.d.R.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

român[51]. Această „temelie“ lipsea în statul vecin[52], în condițiile în care majoritatea „democratică“ era bazată pe unanimitate[53] – cuvânt cu semnificații profunde și în cazul României comuniste de peste ani. Era amintită, de asemenea, și discriminarea socială la care erau supuși membrii claselor „exploatatoare“[54] și țărănimea.[55]

Deputații opoziției, în special socialiștii și țărăniștii, au acuzat adesea guvernele de la Bucureşti de practicarea unei politici dictatoriale[56], bazate pe stare de asediu şi cenzură, considerată – pe nedrept – un apanaj exclusiv[57] al guvernelor care au urmat celui condus de Alexandru Vaida-Voevod[58]. Guvernele Averescu și Brătianu erau acuzate că urmăresc subordonarea instituțiilor statului. În replică, deputații majorităților parlamentare înfățișau unele gesturi ale opoziției ca fiind asemănătoare cu politica de forță din Rusia Sovietică[59].

În discursurile din cameră, în special liberalii considerau regimul bolşevic drept tiranic, inuman. Ei căutau să dezvăluie „adevărata subordonare“, cea din Rusia Sovietică. Dictatura proletariatului era considerată un eşec, în condițiile în care evoluția era preferată „zguduirilor“ revoluționare[60]. Era subliniat cinismul liderilor de la Moscova,

[51] D.A.N.C.D., ședința de miercuri, 3 decembrie 1924, în MOf, nr. 30, din 30 decembrie 1924, p. 492.

[52] Singurele alegeri universale din Rusia Sovietică au avut loc în 1918, convocate chiar de către guvernul bolşevic. Rezultatul lor, defavorabil pentru putere, a dus la dizolvarea Constituantei. D.R. Ioanițescu aprecia ironic faptul că bolșevicii au înlocuit Constituanta cu sovietele, o „formă superioară de democrație politică“. DAD, ședința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, din 21 august 1920, p. 972.

[53] Autoritățile ar fi desființat votul secret deoarece orice cetățean sovietic trebuie să aibă „curajul civic“ de a vota „pe față“. Acest vot deschis se manifesta, la nivelul cel mai de jos, prin aplaudarea unei liste cu propuneri. Ion Inculeț aflase aceste lucruri de la un văr, fost inginer într-o fabrică din Harkov. *Ibidem*, p. 493. Fiind vorba despre o listă unică, alegătorii aveau libertatea de a vota pentru sau de a se abține, dar din rațiuni „extrem de concrete“, 99% votau „pentru“. Raymond Aron, *Democrație și totalitarism*, Bucureşti, Editura All, 2001, p. 182.

[54] Comercianții, clerul, marii proprietari funciari și-au pierdut dreptul de vot. D.R. Ioanițescu îi cuprindea pe toți în sintagma „clasa burgheză“, care „nu împărtășește punctul de vedere al socialiștilor [sic!]“. DAD, ședința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, din 21 august 1920, p. 973.

[55] Era amintită discriminarea țărănimii sovietice în raport cu muncitorimea, cu scopul de a nu transforma electoratul numeros din mediul rural într-un factor de decizie politică. DAD, ședința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, din 21 august 1920, p. 972 și urm. D.A.N.C.D., ședința de miercuri, 3 decembrie 1924, în MOf, nr. 30, din 30 decembrie 1924, p. 493.

[56] Mai ales guvernul național liberal era acuzat de adoptarea unor tactici bolșevice, dacă nu ca „tendință“, măcar ca „metodă“. Ion Mihalache deplângea abuzurile liberalilor în timpul campaniei electorale și a alegerilor din 1922. Era denunțată subordonarea tuturor factorilor de decizie și autoritate statală, din diverse structuri administrative, de către agenții electorali liberali.

[57] Nu trebuie uitat că în România interbelică a existat o fluctuație a instaurării și ridicării complete sau parțiale a stării de asediu și cenzură. Guvernul Vaida-Voevod a ridicat starea de asediu în Vechiul Regat, cu excepția Dobrogei în ziua de 13 ianuarie 1920. Dar un artificiu legislativ a făcut ca această stare să persiste în noile provincii, spre indignarea unor deputați, care o considerau inutilă. De exemplu, deputatul minorității germane, Hans O. Roth, ironiza grija cu care cenzura acționa în cazul presei din Transilvania, în condițiile în care ziarele din Bucureşti publicau largi informații despre liderii sovietici și Internaționala a III-a, contribuind la propagarea ideilor bolșevice. DAD, ședința de sâmbătă, 14 februarie 1920, în MOf, nr. 37, din 17 februarie 1920, p. 535. Vezi Anghel Andreescu s.a., *Starea de Asediu în România Modernă*, Bucureşti, Editura All, 2000.

[58] Deputatul Partidului Național, D. Manu, critica persistența stării de asediu, în al șaselea an după război. El acuza Partidul Liberal că a profitat de această realitate pentru a instaura o adevărată dictatură în România, considerată unică în Europa acelor vremuri. D.A.N.C.D., ședința de luni, 17 noiembrie 1924, în MOf, nr. 16, din 29 noiembrie 1924, p. 207. Dar se poate observa că introducerea stării de asediu și a cenzurii erau strâns legate de contextul politic extern, uneori nefavorabil României. Vezi Anghel Andreescu, *op. cit.*, p. 24-25.

[59] În martie 1921, membrii Partidului Național din Blaj au organizat întruniri publice neautorizate. Un deputat al puterii i-a acuzat de proceduri bolșevice, „așa cum se procedează în Rusia, cu forța, cu teroarea“. DAD, ședința din 12 martie 1921, în MOf, nr. 62, din 19 martie 1921, p. 1273-1275.

[60] Liberalul D. Micescu considera că dictatura bolșevică, în dorința de a grăbi tranziția spre noul regim, s-a lovit de „sufletul vechii Rusii“, nepregătit pentru schimbări rapide, deoarece „sufletul“ unui popor urmează „regulile continui ale evoluției peste care nu se poate trece“. Greșeala bolșevicilor ar fi fost dorința

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru care „libertatea este o noțiune burgheză“[61], demnă de dispreț. Se ofereau citate care dovedeau admirația lui Lenin[62] pentru „teroare şi violență“ în lupta contra „claselor reacționare“.

Oamenii politici români înțelegeau legătura vitală dintre regimul sovietic şi teroare. Fără aceasta, minoritatea bolşevică nu ar fi putut controla o majoritate ostilă[63]. Acest lucru era recunoscut şi de Lev Troțki, în cartea sa, „Terorismul şi comunismul“[64]. La Bucureşti, Rusia Sovietică era percepută ca un stat dictatorial, în care controlul asupra cetățenilor căpăta valențe permanente. Anarhia inițială, de care se temeau unii politicieni români, se transformase într-o autoritate „exagerată“, care „a absorbit toate izvoarele de energii individuale“[65]. Singurii care acceptau starea de lucruri din statul vecin erau socialiştii, pentru care „măsurile cele mai drastice“ de la răsărit de Nistru erau spre „folosul a optzeci de milioane de oameni“[66]. Aceşti deputați considerau că muncitorii sovietici acceptă aceste măsuri, deoarece înțeleg rolul lor benefic[67].

---

de a găsi „în sufletul poporului rus concepțiuni care să depăşească cel puțin cu 100 sau 200 de ani concepția sa actuală“. DAD, şedința din 9 august 1920, în MOf, nr. 49, din 27 august 1920, p. 1100. Patru ani mai târziu, Ion Florescu relua aceste constatări. El observa că transformările sociale sunt condiționate de „prefacerea sufletului omenesc [care] în nici un caz nu se poate modifica decât pe calea naturală a evoluțiunii“. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 318. În acelaşi spirit, în lucrarea „Ce-i de făcut“, teoreticianul marxist rus Gheorghi Plehanov se întreba, încă din 1904, dacă nu este prematură răspândirea marxismului „într-o Rusie înapoiată, semi-asiatică“. Apud Alain Besançon, *op. cit.*, p. 175.

[61] Grigore L. Trancu-Iaşi cita dintr-o cuvântare a lui Lenin, din 1920, publicată într-un „oficios“ bolşevic, „Proletarsko Eko“. Liderul bolşevic îşi exprima satisfacția că statul sovietic este condus de „un guvern de fier, compus din câțiva oameni inflexibili, cu inteligența limpede şi însuflețiți de spiritul de clasă“. Apud DAD, şedința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, din 21 august 1920, p. 983.

[62] Vespasian V. Pella a folosit citate din discursul acestuia în cadrul Congresului al III-lea al Internaționalei Comuniste, în care se aprecia că dictatura proletariatului nu poate fi posibilă fără „teroare şi violență“. Într-o scrisoare către muncitorii americani, acelaşi lider politic îi îndemna la „distrugerea radicală [sic!] a instituțiilor existente, însoțite de cea mai groaznică teroare“. Apud D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1106.

[63] Remarca îi aparține lui Grigore Trancu-Iaşi. DAD, şedința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, partea a III-a, din 21 august 1920, p. 986.

[64] În viziunea sa, citată de Vespasian V. Pella, „teroarea constituie cel mai eficace mijloc de luptă împotriva claselor reacționare, deoarece […] revoluțiunea sângeroasă se bazează pe ideea de intimidare, idee care asigură izbânda în orice acțiune politică“. Apud D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1107. Elogierea metodelor de „presiune şi intimidare împotriva contrarevoluției, înarmate şi feroce“, în cartea mai sus amintită, sunt amintite de istoriografie. Prin aceasta, conducătorul bolşevic dorea să ofere o replică lui Karl Kautski, care, în 1919, a scris o carte cu un titlu identic, în care ridica problema incompatibilității dintre revoluția socialistă proletară şi violență. Vezi Dmitri Volkogonov, *Troțki, eternul radical*, Bucureşti, Editura Lider, f.a., p. 225-226.

[65] Vespasian V. Pella, în D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1106. Anterior, A.C. Cuza, comentând realitățile de peste Nistru, afirmase răspicat că nici o dictatură nu a supraviețuit în istorie. DAD, şedința de luni, 9 august 1920, în MOf, nr. 43, din 18 august 1920, p. 921. Această afirmație nu avea să-l împiedice, peste ani, să fie un admirator asiduu al regimului nazist.

[66] În iulie 1920, N.D. Cocea considera starea de asediu din România o măsură luată „în beneficiul unei clase de privilegiați“, spre deosebire de Rusia Bolşevică, unde măsurile severe ale puterii ar fi fost spre folosul întregii societăți. DAD, şedința de miercuri, 28 iulie 1920, în MOf, nr. 31, din 31 iulie 1920, p. 530. Deputați ai dreptei au acuzat Internaționala a III-a că propagă violența. N.D. Cocea îi acuza pe aceştia, la rândul său, de confuzie între violența firească unei revoluții şi principiile socialiste. El amintea că revoluția franceză a fost „mai violentă decât cea rusească, cu toate că atunci nici vorbă nu era de bolşevism [sic!]“. *Ibidem*. Probabil deputatul socialist se referea strict la ziua de 7 noiembrie 1917, deşi pentru comuniştii sovietici revoluția era practic continuă. În acel moment, numărul de victime al terorii iacobine era depăşit de cel al terorii bolşevice. Vezi I. Ciupercă, *Totalitarismul*, *fenomen al secolului XX*, Iaşi, Editura Universității „Al. I. Cuza“, 1995, p. 126.

[67] D.R. Ioanițescu acuza socialiştii români că duc o politică duplicitară. Pe plan intern criticau prelungirea zilei de lucru, munca intensivă, „pe motivul epuizării fizice […], al sleirii forței de muncă“. Pe plan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În condiţiile acuzelor opoziţiei privind subordonarea justiţiei de către putere, deputaţii majorităţii căutau să arate adevărata subordonare, cea din Uniunea Sovietică. Liberalul Vespasian V. Pella prezenta un rechizitoriu amplu, însoţit de trimiteri bibliografice. Arbitrariul era prezent în toate aspectele. Scopul tribunalelor, în viziunea sovietică, era cel de a servi „intereselor revoluţiunii proletariatului“[68], prin urmare clasei muncitoare, „care l-a creiat [sic!]“[69]. Codul Penal[70] şi procedura penală aveau o importanţă secundară, „suverana apreciere“ revenind judecătorului[71]. Cu toate acestea, decizia finală aparţinea Comisariatului Justiţiei, care putea anula orice hotărâre judecătorească „contrară intereselor muncitorilor [sic!]“[72]. Pentru deputatul român, în concluzie, justiţia sovietică era „o parodie“, „o caricatură“[73].

Libertatea opiniei, prezentă în România – este drept, cu unele îngrădiri, era interzisă în Rusia Sovietică. Liberalul Mircea Djuvara acuza regimul sovietic că nu permite exprimarea altor păreri, cu excepţia celor oficiale[74]. Colegul său de partid, Vespasian V. Pella, cita din textele lui Troţki, care efectiv declara război presei

extern, elogiau regimul bolşevic, unde era permisă „această sleire a forţei de muncă“, fabricile fiind militarizate. La observaţia lui Ilie Moscovici că muncitorilor români le place regimul sovietic, colegul din Partidul Poporului aprecia că acestora nu li s-a explicat deslușit „abisul“ de dincolo de Nistru. DAD, şedinţa de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, din 21 august 1920, p. 973. Cu alt prilej, socialiştilor li s-a amintit că muncitorii moscoviţi lucrează 14 ore pe zi. Replica a fost clasică. S-a presupus că muncitorii sovietici acceptă acest regim draconic, conştienţi fiind că lucrează doar (sic!) pentru propriul lor interes. DAD, şedinţa de miercuri-joi, 28-29 ianuarie 1920, în MOf, nr. 29, din 3 februarie 1920, p. 384.

[68] Citat din Decretul din 18 martie 1920, art. 24. Apud D.A.N.C.D., şedinţa de marţi, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1108.

[69] Citat din „Revista oficială a justiţiei sovietice“, nr. 1/1922. *Ibidem*.

[70] Intrat în vigoare la 1 iunie 1922, acest cod „trebuia să legifereze violenţa exercitată împotriva inamicilor politici, etapa eliminării expeditive, justificată de războiul civil, fiind oficial încheiată“, se afirmă în *Cartea neagră*..., p. 123.

[71] În „Revista săptămânală a justiţiei sovietice“, nr. 26/1922, s-ar fi afirmat că lipsa unui cod penal nu constituie un pericol într-o societate condusă de proletari. Aceasta în condiţiile în care judecătorii erau oameni de încredere, datorită originii lor. Şi Nikolai Buharin încuraja „proletarizarea“ justiţiei în „ABC-ul comunismului“. O statistică sovietică din 1921 dovedea amploarea acestui fenomen. Potrivit acesteia, judecătorii din 22 de gubernii aveau: 18% titluri universitare, 10% studii secundare, 66% şcoala primară şi 6% erau analfabeţi. D.A.N.C.D., şedinţa de marţi, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1108.

[72] Citat din cartea lui Eduard Herriot, Rusia Nouă. *Ibidem*. Burghezii aveau, după Nikolai Buharin, un singur drept, „acela de a fi judecaţi şi pedepsiţi“. Aceasta în condiţiile în care subsecretarul Comisariatului Justiţiei şi autor al codului de procedură penală declara în 1922 că „satisfacerea intereselor proletariatului constituie singura şi suprema raţiune a existenţei tribunalelor sovietice“. *Ibidem*.

[73] Erau citate opiniile similare ale diverselor personalităţi (socialistul belgian Emil Wandervelde, profesori universitari germani de la Hamburg şi Heidelberg). Aceştia criticau procesul „monstruos“ al socialiştilor revoluţionari. *Ibidem*. La presiunile opiniei publice internaţionale, în 1924, condamnările la moarte au fost comutate în pedepse de cinci ani închisoare. Ulterior, în anii ’30, vor fi executaţi, „într-un moment când nici opinia publică internaţională, nici pericolul insurecţiilor ţărăneşti nu mai intrau în calculele conducerii bolşevice“. *Cartea Neagră*..., p. 122. Ion Florescu prezentase anterior păreri identice ale lui Raymond Poincare şi ale tuturor Universităţilor şi Asociaţiilor Culturale din Apus, care protestau împotriva condamnării la moarte a 18 profesori universitari sovietici. D.A.N.C.D., şedinţa de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 317.

[74] D.A.N.C.D., şedinţa de marţi, 2 decembrie 1924, în MOf, nr. 29, din 23 decembrie 1924, p. 472. Este cunoscută ostilitatea regimului faţă de intelectualii care „în scrierile lor s-au abţinut de a-şi manifesta simpatia pentru regimul sovietic“. Măsura decisă în cazul celor „cu o necontestată reputaţiune literară ori ştiinţifică“ a fost expulzarea pe viaţă în străinătate. Vespasian V. Pella a prezentat cazul lotului masiv, arestat în august 1922 şi expulzat sub ameninţarea pedepsei cu moartea, în caz de întoarcere. D.A.N.C.D., şedinţa de marţi, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1109. Printre cei arestaţi atunci se aflau Nikolai Berdeaev, Serghei Bulgakov şi Nikolai Losski. *Cartea Neagră...,* p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„contrarevoluționare“[75]. Nu numai publicațiile, dar și simplele păreri erau atent controlate și pedepsite în caz că ar fi deranjat autoritățile[76].

Lipsa libertăților religioase în Rusia Sovietică era un nou motiv pentru deputați de a dovedi caracterul inuman al regimului bolșevic[77]. Erau citate afirmațiile diferitelor personalități ale statului vecin, care dovedeau o aversiune puternică față de religie. Unul dintre principalele acuze ale bolșevicilor ar fi fost atitudinea retrogradă a instituțiilor religioase, neconcordantă cu doctrina „marxist-leninistă“[78]. De această părere era și deputatul țărănist Paul Bujor. Ca și colegii săi liberali, el accepta făgașul greșit pe care se îndrepta Rusia sub conducerea bolșevicilor. Dar tocmai „exclusivismul religios“ ar fi fost cauza „anarhi[ei] și bolșevismului de azi“ din această țară[79]. Dimpotrivă, alți deputați, inclusiv un coleg de partid, considerau drept cauze ale anarhiei și bolșevismului lipsa contactului strâns dintre școală, biserică și societate[80].

În special deputații liberali au căutat să dezvăluie nu doar această atitudine antireligioasă[81], cât și acțiunile concrete îndreptate împotriva Bisericii. Vespasian V. Pella specifica faptul că nu se încearcă convingerea maselor prin propagandă, ci prin constrângere, prin represiune[82]. Cu acest prilej era dezvăluită fățărnicia autorităților din

[75] Liderul comunist considera presa care nu împărtășea ideile conducerii de la Kremlin ca fiind „fundamentul corupțiunii întreprinsă de capitaliști“. În această situație, soluția ideală ar fi fost distrugerea ei, asemenea unei fortificații sau unui depozit de muniții în timp de război. D.A.N.C.D., ședința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1109.

[76] Grigore L. Trancu-Iași cita din impresiile lui J. Marsillac, apărute în „Le Journal“. Ziaristul francez își amintea că la Kazan, o delegație de femei a fost brutalizată deoarece s-a plâns – probabil datorită condițiilor de viață – unei delegații engleze prezente în acel oraș. D.A.D., ședința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, din 21 august 1920, p. 983.

[77] Mircea Djuvara căuta să demonstreze disprețul conducerii U.R.S.S. față de morală în sine, „socotită numai ca un instrument burghez de opresiune“. D.A.N.C.D., ședința de marți, 2 decembrie 1924, în MOf, nr. 29, din 23 decembrie 1924, p. 472. Acest dispreț este dovedit de articolul unui ziar al C.E.K.A. din Kiev. Acesta critica vechea morală și „umanitate“ burgheză, acuzând vechea putere că a folosit-o pentru a domina masele asuprite. *Cartea Neagră…,* p. 100.

[78] Vespasian V. Pella prezenta afirmațiile lui Nikolai Buharin – probabil din sursă franceză, deoarece numele apare sub forma de „Boucharin“ – potrivit cărora statul sovietic are ca principiu „lupta în contra oricărei religiuni, în contra oricărei biserici“. Conform afirmațiilor liderului bolșevic, Biserica ar fi fost interesată, din punct de vedere material, de aservirea religioasă a maselor și de menținerea lor într-o stare de ignoranță și inconștiență. Era citată și afirmația lui Lev Troțki, din *Terorismul și comunismul*, prin care acesta acuza creștinismul din „toate timpurile“ că a fost „un mijloc de a adormi conștiința masselor oprimate“. Apud D.A.N.C.D., ședința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1109.

[79] Paul Bujor se declara ostil nu religiei, ci teocrației, „dominațiunei religioase care a adus atâtea dureri în lume“. El atrăgea atenția asupra acestui pericol care ar fi planat asupra societății românești și critica imixtiunea bisericii în problemele generale ale societății. Alături de Rusia Țaristă, era oferit exemplul Spaniei, o altă țară clericală și înapoiată. D.A.N.C.D., ședința de vineri, 20 iunie 1920, în MOf, nr. 110, din 29 iulie 1924, p. 3142-3143.

[80] Economul P. Partenie a cerut preoților și învățătorilor să meargă în fabrici și uzine pentru a educa muncitorii, pentru care zilele de sărbătoare sunt doar 1 mai, 14 iulie și 13 decembrie. DAD, ședința de luni, 1 martie 1920, în MOf, nr. 59, din 3 martie 1920, p. 349. Misa Vasiescu considera că pericolul bolșevic este mai mare în cazul unui popor cult și „fără frica lui Dumnezeu“ decât atunci când un popor este „în cultură mai slab, dar crește cu frica lui Dumnezeu“. DAD, ședința din 30 iulie 1920, în MOf, nr. 49, din 27 august 1920, p. 1094. În cazul poporului rus, această ultimă apreciere considerăm că nu s-a aplicat în anul 1917.

[81] Cel puțin în două discursuri parlamentare ale deputaților P.N.L. a fost menționată prezența pe frontispiciul primăriei din Moscova a citatului marxist: „Religiunea este opium pentru popor“. D.A.N.C.D., ședința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 317, și în varianta „Religia este opium-ul poporului“. D.A.N.C.D., ședința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1109.

[82] Se afirma că Nikolai Buharin ar fi recomandat dezrădăcinarea credințelor religioase din sufletul poporului „prin orice mijloc“. *Ibidem*, p. 1108-1109. Considerăm că ambele metode au fost folosite, atât propaganda cât și represiunea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rusia Sovietică, care ar fi prezentat peste hotare situația confesiunilor religioase din acest stat într-un mod idilic, lipsit de adevăr[83]. În realitate, legislația sovietică combătea atitudinile religioase exprimate în public, predarea religiei era interzisă în şcoli[84], bisericile erau deposedate de patrimoniu şi transformate în instituții laice[85], iar clerul persecutat[86]. Au fost şi voci care au atras atenția asupra atitudinii grijului a autorităților sovietice față de confesiunile minorităților naționale[87]. Dar această grijă era considerată de unii deputați o discriminare față de situația grea a Bisericii Ortodoxe Ruse[88]. Drama Bisericii Ruse stârnea compasiune. Folosind acest pretext, deputatul Partidului Național, Ioan Lupaş îşi exprima credința în oportunitatea Bisericii Ortodoxe Române de a recâştiga autoritatea pierdută asupra lumii balcanice[89].

Cel mai impresionant aspect al terorii exercitate de bolşevici este cel al crimei[90]. În Adunarea Deputaților erau oferite citate anterioare anului 1917, ale actualilor lideri de la Kremlin, prin care aceştia condamnau pedeapsa capitală[91]. Aceste declarații erau comparate cu cele ale aceloraşi personalități, după obținerea puterii. Deputații români doreau să sublinieze ipocrizia lui Lenin, Troțki şi a celorlalți „tovarăşi“, care odată

[83] Ion Florescu prezenta asigurările făcute de Cicerin episcopului de Genova, conform cărora toate confesiunile religioase se bucură de o completă libertate în Rusia Sovietică. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 317.

[84] Vespasian V. Pella oferea citate din recentul Codul Penal sovietic. Articolele 121 şi 124 considerau predarea religiei în şcolile de stat şi particulare drept o infracțiune. Aceleaşi articole prevedeau pedepse pentru oficierea ceremoniilor religioase în edificii publice, pentru afişarea în public a diverselor însemne religioase, etc. D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 iunie 1925, p. 1109.

[85] Ion Florescu cita din „Le Temps“, numărul din 6 mai 1922. Conform ziarului francez, aproape toate bisericile din Rusia Sovietică au fost transformate în teatre şi cinematografe, icoanele şi alte obiecte de valoare au fost rechiziționate, iar relicvele „pângărite“. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 317.

[86] Acelaşi deputat liberal critica arestarea repetată a Patriarhului Moscovei şi al tuturor Rusiilor şi chiar uciderea unor episcopi şi preoți din Rusia Sovietică. *Ibidem*. Despre acest ultim aspect vezi *Cartea Neagră…,* p. 121-122. Anterior, deputatul L. Ghilezan afirmase că în statul vecin preoții sunt puşi să mănture strada. D.A.D., şedința de sâmbătă, 10 decembrie 1921, în MOf, nr. 13, din 16 decembrie 1921, p. 102.

[87] În februarie 1921, deputatul Partidului Național, I. Cămărăşescu anunța existența la Petrograd a unui „departament al confesiunilor pentru minorități“. D.A.D., şedința de sâmbătă, 19 februarie 1921, în MOf, nr. 41, din 23 februarie 1921, p. 857.

[88] Ion Florescu cita din cartea *Cauza turburărilor lumii* informația potrivit căreia, în timp ce bisericile creştine sunt profanate şi preoții persecutați, „templele ovreilor rămân neatinse şi rabinii lor sunt respectați“. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 317-318. Această pledoarie trebuia să dovedească faptul că „bolşevismul este o mişcare în întregime [sic!] ovreiască, întreținută şi alimentată de ei pentru ca să tragă cât mai multe foloase“. *Ibidem*. Considerăm exagerate aceste afirmații. La începutului anilor ’20, Lev Troțki a fost exclus în mod oficial din cadrul comunității evreieşti din oraşul natal, Ecaterinoslav. Această „excomunicare“ a fost cerută de părinții săi, deoarece „a trădat credința strămoşească şi s-a făcut duşman al iudaismului“. Vezi „Universul“, an XL, nr. 8, vineri, 13 ianuarie 1922, p. 1.

[89] Prelatul ardelean compara situația anilor ’20 cu cea din a doua jumătate a secolului XVII, când Petru cel Mare încă „nu-şi croise programul de expansiune religioasă şi politică“. Atunci, „toate popoarele creştine din răsărit“ primeau ajutor bănesc şi cărți bisericeşti din Țările Române, fapt care sporea prestigiul acestora în lumea ortodoxă. Ioan Lupaş critica guvernul că nu a înțeles oportunitățile actuale. D.A.N.C.D., şedința de luni, 24 decembrie 1923, în MOf, nr. 36, din 22 ianuarie 1924, p. 807.

[90] Vespasian V. Pella considera pedeapsa cu moartea drept „barbară în drept comun şi monstruoasă în materie politică“. D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1108. Această afirmație era cu atât mai incriminatoare pentru regimul sovietic, în condițiile în care, în România interbelică, pedeapsa maximă a fost închisoarea pe viață.

[91] Vespasian V. Pella amintea moțiunea Congresului Internaționalei a II-a Socialiste din anul 1910. Această moțiune protesta împotriva „barbariei pedepsei cu moarte[a]“ şi hotăra combaterea energică a acesteia, în țările unde este încă în vigoare. Printre semnatarii moțiunii erau amintiți Vladimir Lenin, Lev Troțki, Grigori Zinoviev, Lev Kamenev. *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajunşi la putere şi-au schimbat subit opiniile[92]. Pedeapsa cu moartea, abolită în februarie 1917, a fost considerată de bolşevici un mijloc eficient de neutralizare a duşmanilor de clasă, chiar când vinovăția lor efectivă nu era dovedită[93]. Aceasta îl făcea pe Vespasian V. Pella să vorbească despre „masacrul organizat care a început în Rusia încă de la 7 Noiembrie 1917"[94]. O dovadă ar fi fost chiar statisticile oficiale ale guvernului sovietic privind execuțiile din Rusia, din momentul obținerii puterii[95]. Acestea impresionau prin număr şi diversitate a categoriilor sociale[96]. Din ziarele străine erau citate descrierile unor execuții în stiluri care aminteau de Evul Mediu[97].

Cucerirea puterii de către bolşevici a fost privită de clasa politică din România în funcție de simpatiile şi interesele ei politice. Aceste aspecte pot fi observate şi în cadrul dezbaterilor parlamentare. Socialiştii au privit cu speranță lovitura de stat de la 7 noiembrie 1917, deşi unii au fost dezamăgiți ulterior de evoluțiile din Rusia Bolşevică. Celelalte partide, fie că era vorba de putere sau de opoziție, priveau cu reticență statul vecin de la răsărit, în condițiile în care politica externă sovietică se confunda uneori cu directivele Internaționalei a III-a. Din acest punct de vedere a existat o poziție unitară a partidelor puterii şi opoziției. Unele opinii aparent divergente aveau cauze care țineau strict de politica internă românească.

Realitățile sovietice stârneau interes în România. Ele erau dezbătute în şedințele Parlamentului fiind adesea comparate cu aspecte sociale şi politice locale. Deputații socialişti erau singurii pentru care Rusia Sovietică era țara libertăților, dreptății şi egalității. Chiar şi aspectele negative erau considerate obstacole inerente, dar posibil de depăşit, în drumul spre comunism al statului vecin. Țărăniştii au privit cu speranță N.E.P.-ul, considerând această măsură un semn al slăbirii iminente a regimului bolşevic

[92] Este drept, în 1903, la congresul Partidului Social-Democrat, când s-a pus în discuție abolirea pedepsei cu moartea, unii delegați au ridicat problema posibilei execuții a țarului Nicolae al II-lea. Vezi Dmitri Volkogonov, *Lenin*... p. 240.

[93] Vespasian V. Pella a oferit citate din cartea lui Nikolai Buharin, *ABC-ul comunismului*. Cunoscutul om politic sovietic considera imposibilă abolirea pedepsei cu moartea „în timpul luptei sângeroase în contra capitalismului". Clasa burgheză „parazitară" era sortită oricum dispariției, dar pedeapsa capitală era considerată cel mai sigur mijloc pentru lichidarea ei. Apud D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1108. La rândul său, Ion Inculeț, prezenta punctul de vedere al lui Lev Troțki, din cartea acestuia, *Comunism şi Terorism*. Politicianul basarabean aprecia drept „rar cinism" modul în care era preconizată întărirea dictaturii proletariatului, prin „măturarea" tuturor oponenților. Era nuanțată satisfacția lui Troțki când vorbea despre execuția de către guvernul bolşevic a peste 1.800.000 de intelectuali. Motivul ar fi fost „eventuala rezistență" pe care aceştia ar fi putut să o prezinte împotriva statului. D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 3 decembrie 1924, în MOf, nr. 30, din 30 decembrie 1924, p. 492.

[94] D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1108.

[95] Nu a existat o listă completă a execuțiilor. Cel puțin în anii 1918-1925, ziarele sovietice ofereau informații privind numărul de pedepse capitale. Vezi *Cartea Neagră*..., passim.

[96] Parlamentarii români au intrat indirect în posesia lor, prin intermediul ziarului britanic „Times", din ianuarie 1922. Statistica a apărut şi în presa română, fiind impresionantă prin amploarea ei. Pe lista execuțiilor se aflau membrii familiei imperiale ruse, mari demnitari țarişti, ofițeri, soldați, polițişti, profesori, medici, intelectuali, proprietari, prelați, preoți, muncitori şi țărani. Ea a fost prezentată amănunțit de Ion Florescu, care menționa şi cei 20 de milioane de țărani sovietici morți în timpul Marii Foamete. Vezi D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 317. O prezentare sumară a aceleiaşi surse făcea şi Vespasian V. Pella, vezi D.A.N.C.D., şedința de marți, 16 decembrie 1924, în MOf, nr. 47, din 28 ianuarie 1925, p. 1108.

[97] Ion Florescu, pe baza ziarului „Le Temps", amintea de Tihon, episcopul de Voroneț [probabil Voronej, n.n.], care ar fi fost „opărit într-o căldare cu apă fiartă". D.A.N.C.D., şedința de miercuri, 26 noiembrie 1924, în MOf, nr. 23, din 12 decembrie 1924, p. 317. Grigore Trancu-Iaşi amintea impresiile lui J. Marsillac din Rusia Sovietică, apărute în „Le Journal". Ziaristul francez afirma că a văzut „lucrători şi femei omorâți cu pumnul şi patul puştii". DAD, şedința de miercuri, 11 august 1920, în MOf, nr. 45, din 21 august 1920, p. 983.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi al unei ipotetice înfrângeri politice a acestora în fața țărănimii ruse. Dar aceasta nu semnifica o declarație de simpatie față de regimul bolşevic. Mai ales parlamentarii basarabeni ai P.Ț. au criticat politica sovietică, atât pe plan intern, cât şi extern.

Toate partidele parlamentare româneşti considerau benefică neintervenția în politica internă sovietică. Aceasta nu a împiedicat parlamentarii averescani, liberali şi național-democrați să atace dur regimul sovietic, considerat inuman şi ipocrit. Mai ales în cazul liberalilor şi averescanilor, criticile aduse statului vecin constituiau un răspuns la adresa acuzelor de „bolşevism alb", aduse de opoziție[98]. De asemenea, se căuta o justificare a eşecurilor încheierii de relații diplomatice cu U.R.S.S.

Această multitudine de opinii legate de statul vecin dovedeşte interesul față de problemele interne sovietice. Fără îndoială, au existat multe zvonuri nefondate, în condițiile lipsei de informații întotdeauna corecte, din statul vecin de la est. Dar modul variat în care au fost analizate aceste informații, seriozitatea cu care se încerca documentarea pe marginea lor, este dovada unui parlamentarism cu adevărat democratic, în care opiniile au circulat liber, fără îngrădire, atâta vreme cât nu puneau în primejdie siguranța națională.

ATTITUDES IN FAVOUR OF U.S.S.R. AND AGAINST IT IN ROMANIAN PARLIAMENT (1919-1925)

(Summary)

In the period between the World Wars, Romania has a neighbour, U.S.S.R., the first communist state in the world. Because of the litigation concerning Basarabia, the two states have no diplomatic relations. In spite of this, information concerning the bolshevic state, although not always accurate, are rich, and are discussed by the Romanian public opinion.

In the Parliament from Bucharest, the bolshevic state has no a good fame. More than this, the "Red Russia" was considered the heiress of the "White Russia", of the former Empire foreign affaires. The hopes regarding a possible reconciliation were weak, because both the Kremlin authorities and the Russian emigration have the same ideas concerning the territory between Prut and Dniester.

The Soviet realities were regarded carefully in Romania. They were debated in Parliament being often compared with the local political and social ones. Romanian socialists were the only admirers of U.S.S.R. At least, till the 1921 scission, they were idealizing the Soviet state. Later, became illegal, some communists remained followers of the bolshevism. Others, like the socialists, were critics of the soviet regime, considered a failure.

The National Liberal Party tried to present the negative aspects of the Soviet society. It often accused the Romanian opposition of secret links with the bolshevics. At its turn, the opposition highlighted some abuses of the government party, charged of dictatorial practices. Also, it is important to mention that all the members of the Romanian Parliament were against an intervention in the Soviet home affairs. Some soviet realities were wrongly perceived in Romania. For example, the New Political Economy was considered by the Peasant Party a triumph of the Russian Peasants against bolshevics. Also, after the death of Vladimir I. Lenin, Gregory Zinoviev was considered the sure successor. The name of Joseph Stalin did not appear in the Romanian Gazette along these years.

The great number of discussions regarding U.S.S.R. proves a great concern among the Romanian politicians regarding the neighbouring country. It was understood that the events over the Dniester could influence even our country's history.

[98] Expresia folosită de deputații majorității în astfel de situații era de genul: „în Rusia este mai rău".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARMIN HEINEN

STALINIZAREA ROMÂNIEI ŞI LOGICA ARGUMENTELOR ÎNTRE ANII 1944-1947[1]

Colecţiile de documente şi literatura de specialitate asupra istoriei României între anii 1944-1947 umplu biblioteci întregi. În atari circumstanţe, se impune o analiză critică a faptelor şi interpretărilor de până acum, pentru a decela direcţiile dezbaterilor anterioare şi pentru a integra în discursul istoric şi politic actual diferitele teorii propuse. În ultimii ani, complexului de probleme relativ la cauzele stalinizării României i-au fost date două soluţii diferite, care, arareori, au fost analizate comparativ. Absenţa demersului comparativ este surprinzătoare, întrucât ambele interpretări conţin naraţiuni diferenţiate asupra identităţii românilor şi, implicit, proiecţii specifice asupra prezentului. Este mai puţin surprinzător că ambele încercări de explicare valorizează diferit, însă, şi istoria minorităţilor etnice.

Primul complex de probleme îl voi desemna prin sintagma *teoria cuceririi străine*, în vreme ce al doilea îmi pare potrivit a fi denumit *teoria implicării*. Al treilea – care are ca element central *logica utilizării limbajului politic* – le va pune în relaţie pe primele două şi va deschide perspectivele cercetării viitoare. Sintetic, acest complex de probleme va fi desemnat prin sintagma *inadecvarea discursului politic*.

În cele ce urmează, nu vor fi prezentate lucrări şi interpretări individuale, ci –accentuând, conştient, *interpretarea* şi independent de contribuţiile în cauză – voi încerca să pun în evidenţă logica şi structura respectivelor argumentări.

*

I. *Teoria cuceririi străine* este convenabil susţinută de izvoarele istorice şi este împărtăşită nu numai de aproape toţi istoricii români[2], ci şi de istorici străini, experţi în

[1] Textul acesta a fost tălmăcit de către Vasile Lica (Seminarul de Istorie Antică şi Epigrafie „Nicolae Gostar“ al Universităţii Galaţi), care mulţumeşte d-lui prof. Klaus Heitmann (Universitatea Heidelberg) pentru o seamă de preţioase sugestii şi d-lui prof. Ion Agrigoroaiei (Universitatea „Al. I. Cuza“ Iaşi) pentru bunăvoinţa de a lectura împreună, ameliorativ, versiunea românească finală.

[2] Drept exemplare, în acest sens, pot fi menţionate colecţiile de izvoare şi expunerile semnate de către Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Gheorghe Onişoru şi Ioan Scurtu: Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop (ed.), *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane*, *1944-1947*, Bucureşti, 1993; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997; Gheorghe Onişoru, *Alianţe şi confruntări între partidele politice, 1944-1947*, Bucureşti, 1998; idem, *România în anii 1944-1948. Transformări economice şi realităţi sociale*, Bucureşti, 1998; idem, *Instaurarea regimului comunist în România*, Bucureşti, 2002; Ioan Scurtu, *23 August 1944 în arhivele comuniste*, Bucureşti, 2000; idem (ed.), *România. Viaţa politică în documente, 1945*, Bucureşti, 1994; idem (ed.), *România. Viaţa politică în documente, 1946*, Bucureşti, 1996; idem (ed.), *România. Viaţa politică în documente, 1947*, Bucureşti, 1994.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 507–518

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoria României, precum Theodor Schieder[3], Robert King[4], Denis Deletant[5], Ulrich Burger[6] sau Keith Hitchins[7]. Din perspectiva metodologică a cercetărilor asupra Războiului Rece, aceşti istorici ar putea fi consideraţi *tradiţionalişti* moderaţi ori radicali dacă sunt raportaţi la responsabilitatea atribuită, preponderent, URSS ori dacă ei atribuie o anumită co-responsabilitate şi marilor puteri occidentale, care ar fi abandonat România în zona sovietică. Esenţa demonstraţiei acestor istorici poate fi sintetizată astfel: România ar fi înaintat cu succes în secolele XIX-XX pe drumul europenizării, iar în 1944 exista şansa ca acest parcurs să fie continuat; numai că ţara a fost împinsă într-un regim totalitar datorită intervenţiei brutale a URSS, care a favorizat preluarea puterii de către o clică de outsideri, subordonată Moscovei; fenomenul a fost facilitat şi de trădarea marilor puteri occidentale. Victime ale acestei acţiuni cinice şi violente au fost şi etnicii germani, în vreme ce, iniţial, ungurii, ţiganii şi evreii ar fi profitat de noua situaţie, pentru ca, ulterior, să fie şi ei supuşi procesului de uniformizare. Istoria anilor 1944-1949 trebuie înţeleasă, potrivit acestei orientări istoriografice, drept o „paranteză", o perioadă de abatere – *impusă de o intervenţie externă* – de la o evoluţie naţională pozitivă, aşa cum a fost ea până la război.

Cel mai important element al explicaţiei oferite de această proiecţie istoriografică îl reprezintă trimiterea la politica expansionistă, motivată ideologic, a Moscovei. Potrivit istoricilor menţionaţi, Moscova ar fi vrut de la bun început stalinizarea României, singurele ei probleme, pentru moment, fiind calea de urmat şi rapiditatea aplicării acestei politici. Pentru sovietici era de preferat un regim de ocupaţie militară, care ar fi creat posibilitatea aducerii nemijlocite la putere a grupului comunist moscovit, condus de Ana Pauker şi Vasile Luca. De aceea, Stalin nu s-a angajat niciodată, serios, în negocieri asupra armistiţiului înainte de 23 august 1944. O a doua variantă a strategiei sovietice avea în vedere producerea unei revoluţii româneşti înaintea cuceririi ţării de către Armata Roşie, formarea a diferite guverne de coaliţie cu participarea comuniştilor români din ţară, conduşi de către Gheorghiu-Dej. Numai că nu doar URSS este responsabilă de sovietizarea României! Şi marile puteri occidentale – potrivit aceloraşi istorici – şi-ar fi avut partea lor de responsabilitate. Statele Unite ale Americii nu aveau nici un interes real în Europa de Sud-Est şi sperau, ca după război, să atragă URSS în noua ordine internaţională. Pe de altă parte, Churchill avea o viziune mai puţin optimistă asupra evoluţiei viitoare şi o evalua încă în contextul categoriilor geopolitice ale imperialismului clasic. De aceea, s-a şi declarat dispus să vândă lui Stalin România, în schimbul libertăţii de acţiune a Marii Britanii în Grecia, aşa cum rezultă din aşa-zisul „acord al procentelor" de la Moscova, din octombrie 1944.

Când la 23 august 1944, mai devreme decât era prevăzut, regele şi anturajul lui l-au înlăturat, prin lovitură de stat, pe Antonescu, faptul acesta a zădărnicit planurile

[3] Theodor Schieder (ed.), *Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*) III, Bonn, 1957.

[4] Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980.

[5] Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Bucureşti, 1997; idem, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948-1965*, Londra, 1999.

[6] Ulrich Burger, *Zwischen Konfrontation und Kooperation. Die 'historischen' Parteien Rumäniens in der politischen Auseinandersetzung mit der Sowjetunion in den Jahre 1944 und 1945*, St. Augustin, 2003; idem, *Von der Zusammenarbeit über die Konfrontation zur Auflösung. Die Strategie der Kommunisten in Rumänien zur Gleichschaltung des Parteiensystems zwischen 1944 und 1949*, in Stefan Creuzberger, Manfred Görtemaker (ed.), *Gleichschaltung unter Stalin? Die Entwicklung der Parteien im östlichen Europa, 1944-1949*, Paderborn, 2002, p. 123-165.

[7] Keith Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Oxford, 1993.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moscovei. Trupele sovietice au invadat o țară, în condițiile în care aceasta încetase operațiunile militare împotriva Armatei Roşii şi începea ofensiva împotriva Germaniei. Dacă în Polonia, Moscova şi-a putut instala imediat proprii ei guvernatori, monarhul român şi vechile partide dovedeau vitalitate şi voință de supraviețuire. Practic, în nici o altă țară a Europei Răsăritene poziția Uniunii Sovietice nu era la fel de anemică. Este o realitate explicabilă prin convergența mai multor elemente: confruntările teritoriale pentru Basarabia şi Bucovina de Nord, care au provocat reacția de apărare a românilor; absența sentimentelor filo- şi panslaviste; latinitatea lor, care, evident, le-a îndreptat mereu privirile către Occident. De asemenea, la fel de consistent contau lipsa de simpatii pentru URSS într-o societate preponderent rurală şi, desigur, debilitatea Partidului Comunist din România, lipsit de aderenți.

Prin clauzele armistițiului din 12 septembrie 1944, semnat la Moscova, URSS a primit cuprinzătoare competențe de control. În orice moment, Moscova putea interveni prin intermediul Comisiei Aliate, în orice moment ea putea utiliza, în propriu-i interes, prezența trupelor sovietice şi, în orice moment, Moscova putea jefui economia românească. În orice caz, promisiunea unei retrocedări a Nordului Transilvaniei către România a avut o influență pozitivă, ea detensionând, oarecum, situația.

Întrucât au fost ținuți, cu succes, departe de exercitarea puterii absolute, comuniştii au trecut la ofensiva politică, utilizând strada şi întreprinzând nenumărate manevre pentru a diviza partidele burgheze. Vechii politicieni au fost încă în măsură să reziste şi l-au înlocuit, la 6 decembrie 1944, pe generalul Sănătescu, un ineficient preşedinte al Consiliului de Miniştri, cu energicul general Rădescu, aprig adversar al lui Antonescu. Acesta a reuşit, într-adevăr, să-i împiedice pe comunişti să preia Ministerul de Interne, dar, chiar şi din poziția de adjunct al ministrului, Teohari Georgescu a fost în măsură să-şi infiltreze oamenii de încredere în poziții importante, în cadrul prefecturilor şi, în egală măsură, să împiedice dizolvarea unităților paramilitare ale comuniştilor.

La începutul lui ianuarie 1945[8], Stalin însuşi a intervenit în desfăşurarea evenimentelor şi l-a numit secretar general al PC pe Gheorghiu-Dej, întrucât partidul ar avea, acum, nevoie să aibă în frunte, potrivit aceluiaşi Stalin, un român şi un lider al muncitorilor. Era necesar, încă, din considerente de politică externă şi internă, ca dorința de putere a comuniştilor să fie camuflată. De aceea, ei s-au ascuns în spatele unei alianțe de stânga cu *Frontul Plugarilor*, cu acei social-democrați (*e.g.* Ştefan Voitec), care l-au trădat pe Titel-Petrescu şi alte grupări minore. Au reuşit să obțină chiar colaborarea unui fost preşedinte liberal al Consiliului de Miniştri, liberalul Gheorghe Tătărescu şi a unor tineri lideri ai Partidului Național-Țărănesc. Noul şef al guvernului ar fi trebuit să fie dr. Petru Groza, un lider de la stânga țărănistă şi având, în perioada interbelică, o oarecare notorietate. Aşa-zisul *Front Național-Democrat* milita pentru o reformă agrară, care – pentru a nu îndepărta Biserica – ar fi urmat să ocolească mănăstirile şi alte aşezăminte religioase. Retrocedarea Transilvaniei de Nord ar fi sporit – potrivit estimărilor – popularitatea noului regim.

Fără ajutorul moscovit, şansele Frontului Național-Democrat ar fi fost nule. De aceea, Frontul a inițiat demonstrații de stradă violente, care i-au creat lui Andrei Vîşinski, adjunctul de la Externele sovietice, posibilitatea de a interveni. Ultimativ, acesta i-a cerut Regelui să-l demită pe Rădescu şi să aducă la putere un guvern al FND, întrucât numai astfel ar putea fi asigurată liniştea necesară în timpul războiului împotriva Germaniei.

[8] U. Burger, *Von der Zusammenarbeit* (*supra* n. 6), p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Guvernul Groza, instalat la 6 martie 1945, a urmat cu fidelitate politica trasată de către Moscova. Pentru a-i asigura acestui guvern un start favorabil, URSS a dispus, la 9 martie, retrocedarea *de facto* către România a Transilvaniei de Nord. Până atunci, Moscova crease – în această chestiune – cele mai mari dificultăți. Impunea chiar instituții capabile să guverneze regiunea şi flutura insistent ideea autonomiei acesteia, tocmai pentru a spori presiunea asupra României. La 23 martie 1945, guvernul Groza a decretat aplicarea unei reforme agrare, mascate ca măsură de justiție politică şi socială împotriva colaboraționiştilor şi a absenteiştilor. În acelaşi timp, comuniştii – care obținuseră Ministerul de Interne – îşi consolidau poziția de putere prin instalarea oamenilor lor de încredere în serviciile secrete, armată, poliție, prefecturi şi primării, concediind vechile cadre. Oricine nu voia să se plieze trebuia să se teamă că va fi îndată acuzat ca filonazist şi colaboraționist. Radioul şi presa au căzut în mâinile noii puteri, în timp ce opoziția, lovită de cenzura şi de lipsa hârtiei de tipar, nu mai avea posibilitatea de reacție ideologică.

Cu toate acestea, rezistența opoziției nu a putut fi sfărâmată. Când marile puteri occidentale l-au lăsat pe Rege să înțeleagă că ele se vor opune Moscovei şi că – întemeindu-se pe Declarația de la Ialta – ar fi dispuse să sisteze negocierile de pace până la instalarea unui guvern cu adevărat reprezentativ, Regele Mihai a cerut guvernului Groza să demisioneze. Preşedintele Consiliului de Miniştri a refuzat, evident, să respecte regulile jocului constituțional şi, întemeiat pe susținerea Moscovei, a rămas în continuare la putere. Chiar dacă Regele – deschizând greva regală – a refuzat să mai semneze legile, faptul a rămas fără urmări, întrucât guvernul şi-a continuat activitatea, emițând decrete. O mare demonstrație în onoarea Regelui Mihai, la 8 noiembrie 1945, a arătat însă comuniştilor şi susținătorilor lor cât de popular era monarhul şi ce sprijin puternic posedau, încă, partidele istorice. Mulțimea adunată să-l omagieze pe Rege nu a fost înspăimântată nici măcar de focurile de armă trase din clădirea Ministerului de Interne.

Soarta României a fost decisă însă de marile puteri occidentale. Ele au acceptat un compromis lipsit de consistență, menit doar să le salveze prestigiul: guvernul Groza îşi sporea componența prin includerea a doi reprezentanți – ca miniştri fără portofoliu – ai PNȚ şi PNL şi, totodată, a fost promisă organizarea imediată de alegeri parlamentare. Numai că chemarea la urne s-a produs mult mai târziu, abia la 19 noiembrie 1946.

Toate rafinamentele balcanice pentru influențarea alegătorilor au rămas fără efect. FND a pierdut eclatant alegerile, câştigate, senzațional, de către PNȚ. Potrivit istoricilor menționați anterior, românii au dovedit încă o dată – cu toate obstacolele şi şicanele – puterea de a rezista, maturitatea politică şi dorința de a fi independenți. În această situație, Moscovei nu i-a rămas decât soluția falsificării – la lumina zilei – a alegerilor, operațiune care a durat două zile şi a condus, în final, la obținerea rezultatelor dorite. Ritmul evenimentelor s-a accelerat după semnarea, la 10 februarie 1947, a Tratatului de Pace: personalitățile proeminente ale partidelor istorice au fost arestate şi condamnate, iar „tovarăşii de drum“ din echipa Tătărescu şi-au pierdut demnitățile. La 30 decembrie 1947, guvernul Groza l-a forțat pe Regele Mihai să abdice.

Aceiaşi istorici susțin că forța de rezistență a fost distrusă prin violență, moralul oamenilor sfărâmat, iar legăturile sociale destrămate. De acum încolo, esența luptei pentru supraviețuire era alcătuită din apărarea față de exigențele nemăsurate ale regimului, integrarea pragmatică în noua ordine, imitarea pur formală a jargonului politic şi rezistența personală în cadrul unor micro-universuri.

Până acum, *teoria cuceririi străine* a fost analizată cu referire la istoria generală a României, urmând ca, în continuare, să analizăm – *din aceeaşi perspectivă* – istoria

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

minorităților naționale între 1944-1947. În centrul acestei interpretări se află, iarăşi, politica URSS. Aceasta ar fi responsabilă pentru vacuumul de putere creat artificial în Transilvania de Nord, ea ar fi incitat animozitățile naționale şi ar fi provocat panică. Violențele dintre români şi unguri, atacurile aşa-numitelor *Gărzi ale lui Maniu* (o noțiune falsă, întrucât Iuliu Maniu, liderul PNȚ, nu a avut nimic de-a face cu aceasta) ar fi fost provocate de către armata sovietică. Cel mai puternic lovită – în acest context – ar fi fost minoritatea germană. Sfârşitul războiului ar fi venit pe neaşteptate, însă românii ar fi fost în măsură să facă diferența dintre *trupele germane*, cărora le-au asigurat o retragere onorabilă, şi *elementele paşnice ale minorității germane* şi *colaboraționişti*. Traşi la răspundere au fost doar cei cu adevărat vinovați, ceea ce nu înseamnă că administrația românească, neglijentă şi superficială, nu a creat probleme şi celor nevinovați. Abia intervenția sovieticilor a cauzat arestările arbitrare. Situația s-a agravat în mod deosebit când, la începutul anului 1945, sovieticii au impus trimiterea etnicilor germani la muncă forțată în URSS. În timp ce administrația românească a încercat respectarea legislației şi a procedurilor în vigoare, zbirii sovietici au arestat şi inclus în loturile de deținuți toate femeile şi toți bărbații al căror nume avea o sonoritate germană, iar între aceştia erau şi români şi evrei şi unguri. Cu privire la numărul acestor deținuți, sursele sunt contradictorii: 41.000 ori 75.000[9]. Noua conducere burgheză a minorității germane, instalată după înlăturarea naziştilor, a protestat împotriva deportărilor şi a cerut stabilirea responsabilităților individuale, potrivit legislației. Aceste exigențe au fost sprijinite şi de liderii partidelor istorice româneşti, ceea ce, însă, a agravat şi mai mult situația.

Cât de departe putea merge cinismul, a dovedit reforma agrară. Dacă, oficial, ea urma să-i exproprieze pe absenteişti şi pe criminalii de război, *de facto* ea a reprezentat o expropriere a proprietarilor funciari germani şi unguri – 90% şi, respectiv, 80% – în favoarea țăranilor din regiunile montane, a românilor expropriați din teritoriile cedate URSS, a țiganilor şi a altor grupe.

Dincolo de toate acestea însă, comuniştii s-au declarat *urbi et orbi* favorabili minorităților etnice. Au instituit, legal, pedepsirea discriminării publice pe criterii de rasă, religie şi naționalitate, introducând în uz noțiunea de *naționalități conlocuitoare*. Utilizarea liberă a limbii materne a fost garantată. Ungurii, ca cea mai însemnată minoritate etnică, au primit chiar propria lor universitate. Sârbii, ucrainenii, țiganii, turcii şi, evident, ungurii din Transilvania trebuiau – în consecința acestor măsuri – să devină susținători ai regimului comunist. Chiar şi etnicilor germani, după 1948, li s-a „oferit" – prin comitetele antifasciste – posibilitatea „reconcilierii", altfel spus a *integrării prin uniformizare*. Întrucât conducerea PCR era alcătuită, majoritar, din străini, românii fiind minoritari, teoria cuceririi străine susține că această politică, aparent progresistă, servea doar asigurării dominației unei clici politice de outsideri.

De ce *teoria cuceririi străine* este, practic, dominantă în istoriografia românească, unde nu are, efectiv, nici un „concurent"? Factori puternic structurați împiedică, încă, intrarea în scenă a unei *expuneri magistrale* alternative. În această privință, îmi pare interesantă interpretarea Cristinei Petrescu, potrivit căreia ar putea fi evidențiate trei argumente, care ar dezvălui „secretul" acestei cvasi-unanimități istoriografice: nevoia foştilor deținuți politici de a obține compasiune, tradiția istoriografiei române de a utiliza sursele aparatului de stat şi, în final, obținerea aprecierii Occidentului. Repre-

[9] Cf. Serviciul Român de Informații (ed.), *Cartea Albă a Securității, 23 august 1944-30 august 1948*, I, București, 1997, 54 u.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zentarea României ca o victimă lipsită de ajutor în fața totalitarismului ar asigura atenție și susținere internațională[10].

*

II. În timp ce *teoria cuceririi străine* localizează stalinizarea României în exteriorul istoriei românești, *teoria implicării* descrie *uniformizarea real-socialistă* drept o posibilitate a salvării statului național român. Prin aceasta, istoricii în cauză nu pun, nicidecum, la îndoială realitatea că doar singură prezența militară a URSS a dus la instaurarea comunismului în România. În centrul acestei teorii se află însă următoarea chestiune: *de ce nu a fost depusă o opoziție mai viguroasă, de ce a eșuat „finlandizarea" României și de ce uniformizarea comunistă s-a realizat atât de neted și de rapid?*

Doar puțini istorici români își pun asemenea probleme și dintre ei ar putea fi amintit Lucian Boia[11], care și-a formulat interpretarea într-o carte apărută în străinătate. În afara României, această teorie este, dimpotrivă, mai larg reprezentată. Ar putea fi menționați, în acest context, Donal O'Sullivan[12], Catherine Durandin[13], Othmar Kolar[14], Mariana Hausleitner[15], Hildrun Glass[16] și Wilfried Loth[17], iar din perspectiva științelor sociale, cu siguranță Eniko Baga și Melanie Tatur[18].

Dacă istoricii, care susțin prima teorie, își proiectează soarta României de la bun început ca lineară, cu un final imposibil de evitat, ceilalți interpretează evoluția ca fiind rezultatul unui proces. Potrivit acestor din urmă istorici, obiectivul URSS ar fi fost realizarea unui *cordon sanitar* invers, alcătuit dintr-o alianță de state prietene. În acest sens, România ar fi urmat să aibă baze militare sovietice și să încheie un pact de asistență cu Moscova. În același timp, se atrage atenția asupra declarației lui Molotov, conform căreia URSS nu ar fi intenționat să cucerească România și nici să-i modifice structura socială. Istoricii pomeniți nu contestă că dezvoltarea evenimentelor a luat, însă, o altă direcție. Ei susțin, în același timp, că Molotov nu ar fi rostit vreun neadevăr și că, în realitate, Moscova nu avea vreun plan anterior conceput și nici nu avea situația din România sub control. Lucrurile au evoluat însă în direcția cunoscută, întrucât societatea românească a contribuit la accelerarea stalinizării.

Ocupația militară sovietică a adus România într-un haos economic. Moscova își hrănea trupele cu resursele românești, solicitând, în același timp, și o substanțială contribuție la reconstrucția URSS. Rechizițiile din producția curentă, demontarea capacităților industriale românești și transportarea lor în URSS, modificarea direcțiilor

[10] Cristina Petrescu, *Recent Pasts. Post-communist (Hi)stories of Romanian Communism*, comunicare prezentată pe 10.12.2005 la Conferința internațională *Fascism and Communism. Histories and Memories Compared*, București, 9-10.12.2005, organizată de Institutul Român de Istorie Recentă.

[11] Lucian Boia, *Romania. Borderland of Europe*, Londra, 2001.

[12] Donal O'Sullivan, *"Wer immer ein Gebiet besetzt…". Sowjetische Osteuropapolitik, 1943-1947/48*, în Stefan Creuzberger, Manfred Görtmeaker (ed.), *Gleichschaltung unter Stalin?*, p. 45-83.

[13] Catherine Durandin, *Histoire de la Nation Roumaine*, Paris, 1994.

[14] Othmar Kolar, *Rumänien und seine nationalen Minderheiten, 1918 bis heute*, Viena, 1997.

[15] Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens, 1918-1944*, München, 2001.

[16] Hildrun Glass, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien, 1944-1949*, München, 2002.

[17] Wilfried Loth, *Die Teilung der Welt, 1941-1955*, München, 1980.

[18] Eniko Baga, Melanie Tatur, *Rumäniens Sonderweg in Mitteleuropa. Ein Beitrag zu den zivilgesellschaftlichen Ressourcen der Transformation in Mitteleuropa*, în „Comparativ", Heft 3, 1997, p. 114-135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tradiționale ale comerțului, reforma agrară, politica socială favorabilă muncitorilor şi constituirea Sovromurilor au zdruncinat extrem de serios economia. În consecință, a apărut foametea, victimele ei, neputând, din cauza inflației, să mai achiziționeze mărfurile de strictă necesitate. Dacă, inițial, comuniştii încă mai puteau conta pe ceva simpatii în rândul muncitorilor, problema socială a contribuit la scăderea popularității lor în rândul tuturor grupurilor profesionale, care depindeau de un salariu ca de singurul venit sigur: funcționari, ofițeri, studenți, clerici şi chiar o parte a muncitorilor vor trece la Partidul Social-Democrat al lui C. Titel-Petrescu.

La fel de negativă este şi imaginea armatei de ocupație. Trupele sovietice trăiau într-o țară bogată, care, până atunci, luptase alături de Germania, inamicul lor. Nu este de mirare că au încercat să profite de toate avantajele oferite de cucerire, în parte împotriva ordinelor date de ofițeri. Soldații sovietici îi ignorau, din poziția lor de armată de ocupație, pe jandarmii români, jefuiau populația de ceasuri, biciclete, automobile şi îşi dezlănțuiau din plin sexualitatea pe seama fetelor şi a femeilor din România. Toate acestea i-au îndepărtat pe români de viitoarea lor „putere protectoare“ şi a consolidat tradiționala rusofobie, întrucât URSS – cu toată „politica națională progresistă“ şi reforma agrară impusă în martie 1945 – nu era în măsură să impună, nici cultural şi nici economic, un „imperialism filantropic“.

Teoria implicării preia considerațiile „şcolii realiste şi postrevizioniste“, rezultate din cercetările asupra Războiului Rece, cu care se regăseşte în consonanță argumentativă. Potrivit acestor cercetări, a rezultat o înghețare a fronturilor datorită logicii bipolare a sistemului internațional, respectiv din percepțiile reciproce eronate ale actorilor relațiilor internaționale. Statele Unite ale Americii şi Anglia au sperat tot timpul că vor putea determina URSS să adere la principiile fundamentale ale Chartei Atlantice. Chiar „protocolul procentelor“ a fost semnat de către Churchill sub impresia că Stalin nu ar avea nici o intenție de a aduce vreo modificare structurii sociale din România. Dar după ce diplomații anglo-americani aflați în România au protestat împotriva politicii Moscovei şi au sprijinit liderii români antisovietici, URSS şi-a pierdut orice încredere într-o posibilă colaborare cu puterile occidentale.

Într-adevăr, cultura politică a României constituia, pentru aspirațiile sovieticilor, un câmp de acțiune plin de contradicții. Spre deosebire de Finlanda, armatele române au avansat adânc în teritoriul URSS, evident împotriva voinței lui Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu, care au protestat – în scrisori mai mult sau mai puțin publice, adresate lui Antonescu – împotriva acțiunii militare române dincolo de Nistru. Ulterior însă, cei doi oameni politici au făcut totul pentru a brusca, diplomatic, Moscova şi de a-i aduce pe anglo-americani în România. Cum ar fi putut Stalin să aibă încredere într-o asemenea țară plină de incoerență?

Mai mult, cultura politică din România era departe de avea sentimentul civilizatoriu al valorii proprii, precum cultura politică din Finlanda. Domnea un haos singular, adâncit, evident, şi de către politica sovietică. Aventurieri de toate culorile au profitat, cu mare entuziasm, de ocazia de a-şi asuma titluri şi demnități, de a-şi prigoni, plin de sadism, aproapele, de a se bălăci în averea statului şi de a se îmbogăți pe toate căile imaginabile. Noile elite de la putere au atomizat satul, l-au atras în vâltoarea politicii, oferind sătenilor şansa carierei politice şi preluând, ca pe nişte obiecte din magazinele de amanet, elemente ale mentalității rurale.

Cine ar fi fost în măsură să-i oprească pe politicienii plini de violență ai Frontului Național Democrat? O elită intelectuală activă anticomunistă lipsea, întrucât intelectualii – până în 1941, unii chiar până 1944 – au susținut sloganurile fascismului şi ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

antisemitismului, alții preluând, apoi din mers, mai mult sau mai puțin voluntar, trenul extremismului de stânga. În afară de aceasta, nu trebuie uitată lipsa notorie de principii a politicienilor burgheziei. Gheorghe Tătărescu îl servise deja pe Regele Carol al II-lea. Acum, în noua situație, el declara că vrea să conducă burghezia română spre socialism. Petru Groza își oferea serviciile ca lider și chiar Anton Alexandrescu, un tânăr lider PNȚ, se exersa în limbajul stângii. Mulți dintre politicienii epocii interbelice erau adânc pătrunși de ideea că puterea însemna totul. Pierderea puterii însemna decăderea, dezastrul. În mod tradițional, în politica românească lipsea o solidaritate a societății civile, ceea ce ar fi făcut posibilă o rezistență colectivă. Cum ar putea fi, altfel, explicat faptul că Frontul Plugarilor, condus de Petru Groza, a ajuns, de la câteva organizații de bază, pe care le avea în octombrie 1944, să aibă, în mai 1945, 170.768 membri, iar comuniștii să-și sporească numărul de susținători de la mai puțin de 1.000, în august 1944, la 720.000 în iunie 1946?

Mai trebuie încă ceva subliniat. Pe termen lung, chiar și aceia dintre politicienii burghezi, care erau cei mai dispuși la cooperare, erau refractari față de interesele sovietice, tocmai pentru că partea sovietică nu prezenta nici încrederea și nici mijloacele necesare realizării unui concept alternativ de organizare a puterii. Astfel, Tătărescu nu putea renunța, ca național-liberal, la un gen de ordine întemeiată pe principiul economiei libere de piață și la ideea alegerilor libere. În public, el susținea ideea că orice rezistență prematură ar fi inutilă, dar că, în același timp, întreaga situație se va ameliora dacă trupele sovietice ar părăsi România[19]. Moscovei îi lipseau motivele în măsură să o determine să-și modereze neîncrederea – atitudine pe care comuniștii români se străduiau să i-o consolideze – față de viața politică din România. Grupului din jurul lui Stalin nu i-a rămas, în aceste circumstanțe, decât soluția sprijinului total pentru comuniști și a uniformizării tuturor forțelor politice într-o singură organizație. Aplicarea – în România – a experimentului blocului de partide, așa cum s-a întâmplat în R.D.G. apărea, după experiențele acumulate în anilor 1944-1947, mult prea periculoasă.

Victime ale uniformizării au fost, de asemenea, și minoritățile etnice. Potrivit istoricilor susținători ai *teoriei intervenției străine*, minoritățile etnice au fost, până în 1948, beneficiari, în repetate rânduri, ai politicii sovietice și, doar arareori, au avut de suferit de pe urma prezenței Armatei Roșii în România. Românii, dimpotrivă, ar fi avut de suferit, ca și minoritatea germană, datorită politicii represive a Moscovei, ceea ce a determinat, de multe ori, compasiune mărturisită față de etnicii germani. Din perspectiva *tezei implicării* interpretarea anterioară rămâne, însă, doar la suprafața lucrurilor. În realitate, potrivit acestei ultime teze, istoria minorităților etnice din România anilor 1944-1947 ar fi fost influențată de două stări de lucruri fundamentale: a. politica stalinistă a naționalităților și b. disoluția standardelor societății civile. Aceasta ar explica conflictele din Transilvania de Nord dintre români și unguri, aplicarea abuzivă a „reformelor agrare“ și atacurile sălbatice ale lumpenilor de toate originile etnice. Când era cazul, politicienii români ar fi acționat cinic și ar fi adoptat jargonul sovietic, sau, potrivit împrejurărilor, ar fi întrerupt munca forțată pentru URSS ori ar fi găsit pământul necesar pentru proiectata reforma agrară.

În locul unei conștiințe împăcate, care ar fi asigurată de ideea că România a fost, ireversibil, supusă unui destin implacabil, construit în afara frontierelor ei, *teoria implicării* proiectează imaginea apăsătoare a unei democrații tradițional nedesăvârșite, a

[19] Cf. K. Hitchins (*supra* n. 7), p. 517 urm., p. 523; U. Burger, *Von der Zusammenarbeit* (*supra* n. 6), p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei societăți în disoluție, fără suficient curaj civic, fără o solidaritate reală. Rezultă, aşadar, imaginea unei ordini sociale creată pentru aventurieri, care, în România, au făcut, totdeauna, carieră, dar şi o ordine socială marcată de un naționalism cinic sau populist, chiar dacă el este moderat şi limitat la grupuri singulare.

*

III. Dacă *teoria cuceririi străine* invocă *forța baionetelor sovietice*, iar *teoria implicării* se întemeiază pe *continuitatea mentalităților*, eu propun şi o altă interpretare, care pune accentul pe *importanța legitimării verbale a rezistenței şi a dominației*. Chiar şi cele mai brutale dictaturi moderne au avut nevoie de minimă susținere argumentativă. În consecința acestei minimale argumentări, opoziția rămânea debilă şi fără influență, fără sprijin intern şi extern, dacă nu era în măsură să-şi creeze un discurs justificativ propriu. În continuare, voi arăta cum a exploatat stânga radicală *inadecvarea discursului politic* al opoziției burgheze româneşti, pentru a-şi fundamenta pretențiile la putere. Când PNȚ şi PNL au găsit discursul potrivit, care să-l contracareze pe cel al stângii, era deja prea târziu.

Pentru ipoteza mea, este deosebit de important fundalul istoric concret. „Jocurile" discursive, duelurile ideologice ale iernii şi primăverii anilor 1944-1945 au utilizat etichetele includerii şi excluderii pe baza unei valorizări imitative a acțiunii politice a trecutului. Într-adevăr, Iuliu Maniu şi Gheorghe Brătianu au încheiat un pact de neagresiune electorală cu Garda de Fier fascistă[20]. Într-un discurs electoral din 1937, Maniu a afirmat că Mussolini şi Hitler au devenit conducători în Italia şi, respectiv, Germania, întrucât ar fi fost în măsură să înțeleagă adevăratele tendințe sufleteşti ale popoarelor lor. Desigur, lovitura de stat a Regelui Carol al II-lea a fost îndreptată împotriva partidelor politice, iar regimul militar autoritar al lui Antonescu a format un guvern din generali şi tehnocrați, dar liderii politici ai partidelor burgheze au rămas parteneri de discuții prețioşi pentru deținătorii puterii. Aceşti lideri îşi exprimau pozițiile lor – pozitive ori negative – față de evoluțiile politice, astfel încât, în august 1944, ei nu au apărut în fața opiniei publice ca fiind cu totul necunoscuți şi imaculați.

În mod tradițional, limbajului şi practicii politice din România le-au lipsit noblețea şi eleganța parlamentarismului englez. Adversarul devenea dușmanul, care nu avea nici un drept moral, care trebuia distrus şi care era exclus din comunitatea națională. Astfel, discursul politic anterior anului 1938 avea trăsăturile limbajului extremist, nelăsând nici un fel de posibilitate pentru avertismentele efective asupra pericolului totalitar.

În egală măsură, chiar şi istoria minorității germane devine inteligibilă doar atunci când – în cadrul restituirii istorice – este integrat şi procesul autouniformizării parțiale de la sfârşitul anilor '30 şi începutul anilor '40 ai secolului XX. Într-adevăr, dacă la începutul celui de-al doilea război mondial etnicii germani erau înrolați în armata română, după Stalingrad s-a produs integrarea lor în Waffen-SS. La sfârşitul anului 1943, în unitățile SS luptau 53.000 de etnici germani din România, adică 10% din populația de etnie germană, existentă, atunci, în țară.

Odată cu lovitura de stat de la 23 august 1944 a început confruntarea pentru determinarea viitoarei configurații a peisajului politic al țării. PNȚ şi PNL, marile

[20] Cf., în acest sens, printre alții, Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

partide istorice, au apelat la un discurs politic mai degrabă defensiv, care încerca să restabilească linia tradițională şi să evite delimitările. Într-un anumit sens, partidele istorice au tras concluziile necesare din gravul lor eşec din anul 1938. Într-o perioadă dificilă, precum cea a războiului şi a reorientărilor inerente epocii, ele au creat însă, în mod obiectiv, şi „suprafețe“ libere pentru atacuri şi au lăsat spații neocupate, care vor fi cucerite, unilateral, de către discursul politic al comuniştilor. Semnificativ este argumentul „reputației nepătate“ față de URSS, pe care-l invoca PNȚ în toamna-iarna anilor 1944-1945, când susținea că liderii partidului s-ar fi străduit, continuu, să realizeze un compromis cu puternicul vecin de la Răsărit, subliniind că Moscova ar cunoaşte prea bine realitățile din România pentru a ignora contribuția PNȚ la noua direcție politică a țării[21]. Cu aceasta, PNȚ accepta dependența față de Moscova şi se conforma politicii puterilor occidentale, care doreau să evite orice conflict în interiorul Coaliției Marilor Aliați. Abia în vara-toamna anului 1945, când anglo-americanii au început presiunile asupra lui Stalin, PNȚ şi-a schimbat tonul discursului. Utilizarea comparației intrată, acum, în uz, dintre acțiunea politică a comuniştilor şi metodele hitlerismului[22] – amintind de teoria identității acțiunii violenței politice de tip totalitar a dreptei şi a stângii – a rămas însă, în mare măsură, ineficientă.

Semnificativă pentru dificultatea de a prelua ofensiva politică a fost *metafora victimei*[23]. Un partid, care ar fi sprijinit mereu democrația şi ar fi luptat împotriva hitlerismului, nu ar avea, nicidecum, nevoie să se apere de acuzațiile că ar vrea să sprijine resturile fascismului. Nu PNȚ şi PNL ar fi refugiul pentru foştii legionari, ci Partidul Comunist. Cine este şicanat de administrație, cine trebuie să suporte violența trupelor paramilitare şi este obiectul abuzurilor poliției şi ale jandarmeriei? Acelaşi gen de discurs acuzator – şi deplin întemeiat – a fost utilizat, în epoca interbelică, de toate opozițiile. Prin urmare, acest gen de discurs nu era nou şi nici extrem de emoționant, astfel încât el a rămas ineficient.

Motivul tradiției, ca o altă temă centrală a opoziției democratice, se întemeia pe receptarea deja verificată a identității naționale. Țăranul român ar fi prea profund religios, pentru nu se opune creării unui stat ateu[24]. Dacă pe de o parte, o atare definiție amintea de teoria mistică a legionarilor, pe de alta însă, era în dezbatere publică problema realizării unei aşezări sociale noi, mai bune decât cea din trecut.

La 24 februarie 1945, Preşedintele Consiliului de Miniştri, generalul Nicolae Rădescu, declara război comuniştilor, în mod deschis. Într-un discurs la radio, el declara următoarele: „Frați români, aceia care – vorba poporului – nu au nici Dumnezeu şi nici patrie – sunt hotărâți să dea foc țării şi să o înece într-o baie de sânge. O mână de indivizi, conduşi de derbedei fugari, ca Ana Pauker şi ungurul Luca, încearcă să supună poporul prin teroare. Ei vor fi zdrobiți. Poporul nostru a ştiut întotdeauna să-şi apere existența şi nu va fi, acum, îngenunchеat de câțiva neisprăviți“[25]. Discursul lui Rădescu a avut efect, el oglindind percepția multora, totuşi – întrucât a apelat la vechiul vocabular naționalist – l-a făcut vulnerabil şi a divizat opoziția democratică şi i-a împins în rândurile FND chiar pe unii adversari ai machiavelismului comunist.

[21] Februarie 1945, Comunicat al PNȚ, în I. Scurtu (ed.), *România. Viața politică, 1945*, p. 156 urm.

[22] 1.8.1945, București, Comunicat al PNȚ, în I. Scurtu (ed.), *loc. cit.*, p. 311 urm.; 22.9.1945, Convorbirea lui I. Maniu cu corespondenții presei străine, în *ibidem*, 363 urm.; 13.11.1945, Memoriu al PNL adresat lui Mark Ethridge, în *ibidem*, p. 423 urm.

[23] Februarie 1945, Comunicat PNȚ, în I. Scurtu (ed.), *loc. cit.*, p. 156 urm.; Declarația lui Maniu privitoare la situația din România, februarie 1945, în Serviciul român de informații, *Cartea Albă* I, p. 188 urm.

[24] 30.10.1944, Notă asupra unei proclamații a PNȚ, în Serviciul român de informații, *loc. cit.,* I, p. 132.

[25] 24.2.1945, Manuscrisul discursului lui Rădescu, în I. Scurtu (ed.), *loc. cit.*, p. 149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este limpede că, în toamna-iarna anilor 1944-1945, opoziției burgheze i-a lipsit vocabularul politic şi capacitatea discursivă de a pretinde o ordine democratică. Această situație a fost generată de cauze obiective: războiul şi lipsa de receptivitate a puterilor occidentale față de criticile aduse URSS-ului. Pe de altă parte, este incontestabil că şi lunga tradiție a unui tip special de vocabular politic a împiedicat soluționarea deschisă a conflictelor, întrucât decăderea calitativă a acestui vocabular şi a practicii politice, începând cu anii '20 ai secolului XX, au făcut, practic, imposibile delimitările limpezi între actorii vieții politice. Acest complex de circumstanțe i-a aşezat pe oamenii politici români într-o lumină defavorabilă, din punct de vedere occidental, şi a împiedicat, totodată, receptarea eficientă a unui apel la solidaritate națională, unificator, adresat tuturor grupărilor politice pentru apărarea democrației. Pe de altă parte, tocmai proverbiala abilitate balcanică le-a creat politicienilor burghezi imposibilitatea de a deveni credibili, atunci când promiteau să dea curs exigenței minimale a Moscovei: apărarea frontierei occidentale a URSS.

Premisele – din acest unghi de vedere – erau mult mai favorabile pentru comunişti. Ei utilizau vocabularul militar, care, în perioada războiului şi în cea imediat următoare, simboliza ruperea cu trecutul şi delimitarea limpede de el. Hitlerismul trebuia stârpit din rădăcină, trebuia creată ordinea în spatele frontului, iar anarhia şi revoltele armate trebuiau reprimate[26]. Potrivit acestei logici, întrucât, odinioară, unele partide burgheze colaboraseră, într-adevăr, cu Codreanu şi Antonescu, iar *Gărzile lui Maniu* erau implicate în revolte naționaliste, retorica stângii radicale avea, fie şi aparent, o boare de adevăr. Nu trebuie uitat, în acelaşi timp, că pretutindeni în Europa stânga era în plin avânt, întrucât ideea că fascismul a fost generat de către spiritul capitalismului avea mulți aderenți.

Petru Groza condamna la primul congres al Frontului Plugarilor politicianismul corupt al partidelor istorice, care, în trecut, nu a făcut altceva decât să exploateze poporul şi să dea bogățiile țării capitaliştilor străini. Ar trebui, în sfârşit, să se pună capăt urii față de alte popoare, condamnării altor confesiuni, iar şovinismul să dispară cu totul[27]. De altfel, FND putea invoca, mult mai credibil decât partidele istorice, că politica sa va fi sprijinită de către URSS iar România va evita, astfel, izolarea internațională şi o suprasolicitare a economiei. Pe temeiul experiențelor devastatoare ale trecutului – dictatura regală, fascismul, militarismul – România ar trebui să construiască, alături de Aliați, o nouă, o veritabilă democrație[28]. Întrucât şi în trecut a fost utilizată politica străzii pentru susținerea deținătorilor puterii, deciziile plebiscitare înlocuind urnele, acum FND apelează la acelaşi instrument pentru restructurarea politică a țării potrivit propriilor interese.

Cum a putut fi utilizat discursul politic *pentru a crea o realitate*, o dovedeşte maniera de procedare în cazul etnicilor germani. Ei au fost stigmatizați ca o comunitate de criminali şi profitori de război, care ar trebui pedepsiți prin exproprierea averilor şi deportare. Întrucât organizațiile oficiale ale etnicilor germani din România, într-adevăr, au accentuat legătura cu Al III-lea Reich iar din anul 1943 mulți etnici germani au fost înrolați în Waffen-SS, etichetarea aceasta era, într-o anumită măsură, convingătoare. În egală măsură, însă, existau anumite bariere fixe ale manipulării verbal-ideologice, care nu puteau fi, arbitrar, depăşite, întrucât exista, oficial, şi pentru etnicii germani oferta de

[26] 5.3.1945, Stenograma procesului-verbal al şedinței conducerii FND, în I. Scurtu (ed.), *loc. cit.*, p. 170 urm.
[27] Dorin Liviu Bîtfoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, București, 2004, p. 296.
[28] 29.1.1945, Programul politic al FND, în I. Scurtu (ed.), *loc. cit.*, p. 93 urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a colabora – în cadrul noului stat – ca „naționalitate conlocuitoare“. Pe această bază s-a produs, după 1948, integrarea în dictatura industrializării staliniste a lui Gheorghiu-Dej.

*

Teoria intervenției sovietice este în măsură să descrie, convingător, structura raporturilor de putere dintre 1944-1947, în timp ce *teoria implicării* evidențiază predispoziția manifestată de societatea românească pentru strategia comuniștilor de recrutare a forțelor radicale, a profitorilor și oportuniștilor și demonstrează absența unor forțe de opoziție viguroase ale societății civile. *Teoria logicilor discursului și a inadecvării discursului politic al opoziției democratice* ilustrează circumstanțele care au favorizat succesul strategiei frontului popular în epoca transformărilor și a frământărilor dintre anii 1944-1947 și de ce forțele burgheziei s-au dovedit incapabile să constituie, la timp, o rezistență politică externă și internă.

În concluzie, apelul singular doar la *teoria cuceririi străine, a intervenției sovietice* pentru interpretarea istoriei românești a anilor 1944-1947 este insuficient și ineficace. Ea doar facilitează fuga din fața responsabilității istorice. Pe de altă parte, *teoria implicării interne* și *teoria inadecvării discursului politic* localizează evenimentele, nemijlocit, în cultura politică românească.

Pentru istoria minorităților naționale aceste teorii conțin, în egală măsură, proiecții diferite. Și în acest caz istoric particular, ultimele două teorii sunt semnificative: naționalismul românesc nu a fost, principial, blajin față de etniile „conlocuitoare“, iar jocurile verbale radicale nu sunt doar nesemnificative frânturi de cuvinte. Limba creează realitate, iar jocurile verbale radicale creează și ele realitate. Aceasta a aflat-o, prin propria-i experiență traumatizantă, populația evreiască a României între anii 1941-1944, dar și etnicii germani de aici între 1944-1945. După 1948, *pentru o anumită perioadă de timp,* etnicii germani din România au profitat, într-adevăr, de pe urma logicii inerente a discursului politic.

LA STALINISATION DE LA ROUMANIE ET LA LOGIQUE DE L'ARGUMENTATION ENTRE 1944-1947
(Résumé)

L'auteur passe en revue les interprétations que les historiens roumains ont données à la période d'entre 1944-1947. L'article tâche de surprendre non pas tant la succession des événements qui ont porté à la stalinisation de la Roumanie que surtout les modèles argumentatifs par le biais desquels les rechercheurs roumains essaient d'expliquer ce phénomène.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SORIN D. IVĂNESCU

CADRELE SECURITĂȚII ÎN ANII ’50

Orice regim politic nou instaurat, fie el democratic sau dictatorial, se confruntă cu dificila problemă a cadrelor şi anume cu deficitul profesioniştilor din aparatul de stat, în special din administrație şi ordine publică. Un cadru nou se construieşte în timp, fiind necesară pregătirea şi experiența, precum şi un anumit grad de fidelitate față de un regim sau altul.

Perioada de după 1945 şi până la începutul anilor ’60 a însemnat pentru structurile M.A.I. o acută criză de cadre, trecerea de la un regim politic democratic, la cel instaurat după 6 martie 1945, a reclamat purificarea şi înlocuirea funcționarilor vechi, cu alții, loiali noului regim. O importanță specială a avut-o Decretul nr. 207, din 18 august 1948, în baza căruia M.A.I. a emis Ordinul nr. 26.500, ce a dus la arestarea şi închiderea a peste 1.000 de foşti lucrători ai S.S.I., Siguranței şi Jandarmeriei.

Lipsiți de cadre, comuniştii au înregimentat în Poliția de Siguranță elemente provenite din pătura de jos a populației, aşa-numitul lumpenproletariat, aceştia învățând meserie de la polițiştii vechi, care sperau că prin excesul de zel depus pentru noua putere le vor fi iertate vechile „păcate“ de pe vremea când partidul comunist era în ilegalitate. Astfel, tactica „tovarăşilor de drum“, aplicată cu succes în plan politic, a funcționat şi la nivel instituțional.

Schimbările care au avut loc în cadrul M.A.I. au fost destul de importante, noile cadre fiind introduse treptat în interiorul aparatului, metoda utilizată fiind desființarea vechilor instituții şi înființarea altora cu atribuții aproape similare. Au fost cooptate şi elemente din vechile structuri, acestea fiind păstrate mai ales în direcțiile regionale sau în birourile locate de Securitate acolo unde prezența consilierilor sovietici era mai puțin incomodă. Încadrarea noilor veniți în structurile M.A.I. a condus, în general, la reducerea dramatică a personalului calificat şi cu experiență şi la calitatea slabă a muncii prestate.

Schimbările din rândul cadrelor M.A.I. au fost amplificate de crearea aparatului politic la nivel de unitate, ce avea ca atribuții verificarea şi pregătirea ofițerilor şi subofițerilor. În 1949 este creată Direcția Superioară Politică, cu rol în controlarea opiniilor politice ale angajaților din trupele de jandarmi, asigurând controlul Partidului Comunist asupra structurilor M.A.I.

Deficitul real al angajării în Ministerul Afacerilor Interne a fost cauzat în principal de criteriul de recrutare şi anume dosarul personal, respectiv originea socială sănătoasă. Astfel, persoane bine calificate şi pregătite nu îndeplineau condițiile cerute şi se evita încadrarea lor.

Preferința pentru persoanele cu „o origine socială sănătoasă“ era reflectată în structura cadrelor D.G.S.P., imediat după înființare: 64% muncitori, 4% țărani, 28%

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 519–525

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funcționari, 2% intelectuali şi 2% cu origine neprecizată[1]. La 31 decembrie 1951 erau angajate 10.423 de cadre, dintre aceştia 4.173 erau de origine muncitorească, 3.484 proveneau din rândul țăranilor săraci, 508 din țărani mijlocaşi, 143 din muncitori agricoli, 853 din funcționari, 131 din mici meseriaşi, iar 107 proveneau din familii de mici comercianți[2]. În 1956, situația după originea socială era următoarea: 47,43% muncitori, din familii țărăneşti cu gospodărie mică 33,76%, din familii de țărani cu gospodărie mijlocie 8,10%, din funcționari 5,51%, din angajați, mici meseriaşi sau comercianți 2,21%, iar din țărani colectiviști 1,85%. Ponderea cea mai redusă o aveau angajații cu părinți chiaburi sau burghezi, respectiv 0,62%, sau militari, 0,52%[3].

Din punct de vedere etnic, personalul Securității, în februarie 1949, era structurat astfel: 83% români, 10% evrei, 6% maghiari, iar restul de 1% alte naționalități. Primele statistici întocmite de ofițerii de cadre ai Securității relevă că din 60 de ofițeri superiori, aflați în structurile de comandă, 38 erau români, 15 evrei, 3 unguri, 2 ucraineni, un ceh şi un armean. În raportul din 11 februarie 1949 a lui Gheorghe Pintilie se găseşte şi componența etnică a personalului pe întreaga Securitate; astfel, la Direcția Centrală erau 89 români, 127 evrei, 7 maghiari, 5 ruşi, 6 greci, 2 armeni şi câte un iugoslav, ceh, bulgar, polonez, german şi italian, la Direcția de Securitate a Municipiului Bucureşti erau 260 de români, 22 evrei, 2 maghiari, un rus, un armean şi un polonez, iar la Direcțiile Regionale de Securitate erau 1.781 de români, 192 evrei, 205 maghiari, 15 ruşi, 12 iugoslavi, 5 cehi, 4 germani şi câte 3 bulgari, greci şi armeni[4]. Este adevărat că în funcțiile de decizie au fost preferate, inițial, persoanele alogene, raportul români / neromâni în poziții cheie reflectând ponderea existentă în componența Biroului Politic al P.M.R. În fond, munca „de mare răspundere" privind organizarea represiunii trebuia dată în sarcina unor veterani ai mişcării comuniste şi a unor foşti agenți acoperiți ai NKVD, dintre care mulți nu erau români. De asemenea, pentru a fi numit într-o funcție de comandă era absolut obligatorie calitatea de membru de partid şi absolvirea unui curs de specializare la Institutul „Felix Derjinski" din Moscova, diploma sovietică putând propulsa candidatul pe scara funcțiilor ierarhiei aparatului de Securitate.

În 1956, structura etnică a Securității era dominată de români, ce reprezentau 89,22%, urmați de maghiari 7,71%, evrei 1,85%, ruşi 0,47%, germani 0,14%, alte naționalități 0,61%[5].

Din punctul de vedere al profesiei de bază, conform datelor din 1956, 66, 34% dintre angajați proveneau din rândul muncitorilor industriali, 6,31% fuseseră muncitori agricoli, 0,03% țărani colectiviști şi 1,82% țărani săraci, 24,05% erau foşti funcționari, 1,24% proveneau din intelectuali şi 0,21% din militari[6]. Se observă că cele mai multe cadre de securitate fuseseră în fapt recrutate direct din producție, atât pentru sectoarele operative, cât şi pentru cele tehnice sau administrative. Ele s-au dovedit total inapte pentru activitatea de intelligence, în sens de culegere, analiză, sinteză şi difuzare a informațiilor secrete, dar bune pentru munca de securitate, în sensul de represiune a „dușmanului de clasă", ceea ce a reprezentat o practică dezastruoasă pentru instituție ca serviciu secret. Deosebit de importantă este structura efectivelor de Securitate în raport

[1] ASRI, fond Documentar, dosar 1089, f. 24-38.

[2] Florian Banu, *Profilul angajatului Securității în anii '50*, în *Totalitarism şi rezistență, teroare şi represiune în România comunistă,* în „Studii" nr. 1, editat de CNSAS, Bucureşti, 2001, p. 83.

[3] *Ibidem.*

[4] ASRI, fond Documentar, dosar 7790, f. 5.

[5] Florian Banu, *op. cit.*, p. 83.

[6] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu studiile efectuate. La începutul anului 1956 era următoarea: 13,85% aveau doar patru clase elementare, 17,16% urmaseră cinci-şase clase, 49,83% aveau un certificat de şapte clase, 6,83% aveau opt-nouă clase, 9,51% absolviseră zece clase, iar 3,36% aveau studii superioare[7]. Pentru a ne da seama cât de mari erau deosebirile sub aspect calitativ față de principalul duşman din exterior, trebuie să spunem că în aceeaşi perioadă C.I.A. dispunea de un personal de 18.000 de agenți, din care 68% erau absolvenți de cursuri universitare şi doctorat, iar 78% din angajați cunoşteau limbi străine de circulație internațională[8].

Pentru „remedierea neajunsurilor", conducerea Securității împreună cu Ministerul Învățământului au organizat o serie de cursuri, la toate nivelele, pentru ca întreg personalul să poată absolvi cel puțin şapte clase. Interesante în această privință sunt concluziile lui Alexandru Drăghici, din 7 decembrie 1964, cu ocazia unei şedințe avute cu activul de comandă: „Există într-adevăr în trupele M.A.I. ofițeri care au avut la încadrare numai 4-6 clase. Unii au depus eforturi şi au luat examene de maturitate; unii pe drept, alții şi pe nedrept. Pe unii i-am prins, am luat măsuri, pe alții nu am reuşit să-i prindem"[9].

Din punctul de vedere al studiilor militare efectuate de personalul Securității predominau cei care urmaseră un „curs de securitate" cu durata de 3-6 luni, respectiv 17,03%, următorul loc fiind deținut de cei ce „trecuseră" printr-o şcoală militară şi anume 12,10%, urmați de absolvenții unei şcoli de securitate cu durata de un an, 10,98%. Cei ce urmaseră cursurile Academiei Militare reprezentau 0,15% din angajați, iar la şcolile speciale în URSS fuseseră 0,96% dintre ofițeri[10].

Structura pe vârste a angajaților indică faptul că cei mai mulți erau tineri şi anume 27,43% aveau vârste până la 25 de ani, 44,58% erau între 26 şi 30 de ani, 22,6% până în 40 de ani, iar persoanele peste 40 de ani reprezentau doar 5,39%[11].

Un alt element ce definea angajatul Securității era apartenența politică a acestuia. După acest criteriu, în 1956, structura personalului se prezenta astfel: 35,68% erau membrii P.M.R., 8,52% erau candidați P.M.R., 43,92% făceau parte din U.T.M., iar 7,35 fuseseră scoşi din U.T.U. pentru că depăşiseră limita de vârstă. Cu o situație „neprincipială din punct de vedere politic" erau doar 4,36% din angajați, care erau incluşi în categoria celor „fără de partid", în vreme ce 0,17 fuseseră excluşi din partid[12].

Conform datelor păstrate în arhiva Ministerului de Interne, Securitatea dispunea, la înființarea sa, în august 1948, de 1.148 de cadre, în cele 10 direcții naționale, cărora li se adăugau 2.822 salariați în direcțiile regionale[13]. Comparativ cu 1948, în 1951 organigrama a crescut de aproape cinci ori, la 15.280 de posturi, efectivul existent fiind de 7.283 cadre, diferența urmând a fi acoperită în decurs de doi ani. În 1951 s-a reuşit angajarea a 3.345 de noi oameni. În perioada 1954-1955 schema atinge un record de 25.468 posturi. La începutul anului 1956, când a avut loc o nouă reorganizare a aparatului, acesta avea 16.279 posturi, reduse în 1 mai 1956 la 12.865, iar la finalul procesului de reorganizare la 11.340 cadre. Schema de încadrare a fost păstrată din

[7] *Ibidem*.
[8] John Ranclagh, *Agenția. Ascensiunea şi declinul CIA*, Bucureşti, 1997, p. 165 şi 249.
[9] Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceauşescu*, Bucureşti, Ed. Ion Cristoiu, 1999, p. 321.
[10] Florian Banu, *op. cit.,* p. 83.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*.
[13] ASRI, fond Documentar, dosar 10970, f. 107.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

punct de vedere numeric, cu mici fluctuații, până în 1989[14]. Cifrele nu cuprind ofițerii ce lucrau în Direcția de informații externe a Securității, precum şi trupele de Securitate. Pentru a ne da seama de importanța acestor cifre, trebuie să amintim că, în aceiași perioadă a anilor '50, C.I.A. dispunea de un personal de aproximativ 18.000 de agenți[15].

Complicitatea dintre P.C.R., Securitate şi consilierii sovietici a constituit baza criteriilor de selecție a cadrelor DGSP. Pentru o completare cât mai rapidă a posturilor şi acoperirea deficitului de cadre s-a recurs la o înregimentare rapidă, al cărei criteriu îl constituiau „originea socială sănătoasă" şi „ura de clasă".

Angajarea la Securitate se făcea în urma unor prelungi verificări pe linie de cadre. Aceasta nu înceta nici după admiterea în rândurile instituției. Fiecare angajat al acesteia, chiar şi personalul de serviciu, avea un dosar, întocmit de Secția de cadre, ce cuprindea[16] jurământul militar scris, fişa personală (ce conținea datele de identitate, calificarea, profesia, originea socială, stagiul militar, ce politică au făcut părinții în trecut şi ce politică fac în momentul respectiv, starea civilă, copii, averea personală înainte şi după 23 august 1944, averea soției în aceleaşi perioade, apartenența politică, dacă are sau nu rude în străinătate, dacă a urmat şcoala DGSS) şi referatele de cadre în general întocmite în momente critice pentru cel avizat. Acestea cuprindeau informații precum: anul din care este membru P.M.R. sau U.T.M., data şi locul naşterii, originea socială, pregătirea şcolară, profesia de bază, situația militară, starea civilă, limbi străine cunoscute, data de la care este încadrat în M.A.I. şi postul care îl ocupa în momentul respectiv. Urma o scurtă prezentare a ocupației şi averii părinților, după care o biografie detaliată a ofițerului de la terminarea claselor primare până în momentul în care i se făcea referatul. În continuare se prezentau părțile bune ale caracterului sau muncii depuse, ca apoi să i se puncteze aspectele negative ale personalității sau ale prestației în cadrul M.A.I. Erau prezentate rudele şi legăturile pe care le avea ofițerul, precum şi apartenența lor politică, averea etc.

Cu toată vigilența cadriştilor, atât în M.A.I. cât şi în organele de Securitate au fost angajați şi oameni cu cazier judiciar sau cu fapte care, încadrate juridic, constituiau infracțiuni grave pedepsite de Codul Penal. Colonelul (r) Gheorghe Crăciun ne oferă următoarele amănunte: „Nu puțini dintre cei care au fost ofițeri şi subofițeri în Ministerul de Interne şi au făcut delapidări, furturi, abuzuri, au fost greşit încadrați în Ministerul de Interne; ei trebuiau să fie direct încadrați în puşcărie"[17]. Într-o discuție pe marginea unor abuzuri ale ofițerilor de securitate, purtată în ianuarie 1955, Gheorghe Apostol recunoştea că „au fost elemente care nici în fabrică nu s-au ținut de treabă"[18], iar la şedința de bilanț, din 2-3 decembrie 1957, Alexandru Drăghici atrăgea atenția activului de comandă din Securitate că „adesea alegerea şi repartizarea cadrelor se face numai pe baza dosarelor personale, fără să se țină seama de calitățile profesionale şi politice ale tovarăşilor respectivi"[19].

Un alt lucru ciudat al politici de cadre îl constituie faptul că în timpul verificărilor dosarelor de personal, efectuate de o comisie a P.M.R. special împuternicită la începutul

[14] Cristian Troncotă, *op. cit.,* p. 324, 336-337.

[15] John Ranclagh, *op. cit.,* p. 249.

[16] AMI, fond Direcția Management Resurse Umane (în continuare DMRU), număr inventar 7351, dosar 1, f. 6; idem, nr. inventar 7358, dosar 3, f. 9.

[17] Colonel (r) Gheorghe Crăciun, *Aiudul temniță grea*, în *Securitatea, poliția politică, dosare informatori,* ed. General div. (r) Neagu Cosma, Bucureşti, 1998, p. 203.

[18] ANIC, fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar 7/1955, f. 10.

[19] ASRI, fond Documentar, dosar 10256, f. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anilor ’60, în vederea epurării aparatului de securitate, a rezultat că un număr de aproximativ 300 de angajați avuseseră, în perioada de dinainte de 23 august 1944, afinități cu ideologia legionară[20]. E greu de înțeles cum a fost posibil ca toți aceştia să fie angajați, având în vedere vigilența ofițerilor cadrişti şi supravegherea consilierilor sovietici. Probabil trecerea sub tăcere a trecutului lor legionar a fost un fapt premeditat, spiritul revoluționar „tăios“ a celor care cochetaseră cu extrema dreaptă fiind considerat util în acțiunile de curățire a burghezo-moşierimii. În această privință există similitudini cu Ungaria, unde membrii ai formațiunii „Crucea cu săgeți“ au fost încadrați în AVH, noua poliție politică secretă controlată de comuniști[21]. Epurarea de la începutul anilor ’60, dar şi celelalte care au urmat, nu a atins pe toți ofițerii de securitate români cu trecut legionar. S-a luat totuşi măsura întocmirii unui dosar cuprinzător cu datele personale ale fiecăruia, însoțite de documentele compromițătoare, adică cele care atestau trecutul lor legionar. Până în decembrie 1989 acest „dosar compromițător“ s-a păstrat în casa de fier a şefului Serviciului arhivă, şi nu era dat la consultarea decât cu aprobarea şefului Securității ori a ministrului de Interne.

Calitatea îndoielnică a cadrelor Securității, cel puțin în primii ani de la formarea instituției, se explică şi prin faptul că în ochii sovieticilor românii cu studii superioare fuseseră compromişi datorită alianței cu Germania din timpul celui de-al doilea război mondial, precum şi a faptului că foarte puțini titrați manifestau entuziasm față de regim şi cu atât mai puțin față de Securitate.

Un rol nefast în pregătirea ofițerilor l-a avut învățământul din şcolile de securitate, puternic politizat şi ineficient. Programa de învățământ era compusă din două laturi şi anume: pregătirea militară de specialitate şi formarea culturii politice şi a celei generale. În 1965, la Şcoala militară de ofițeri „N. Bălcescu“ din Câmpina, totalul orelor de studiu, în patru ani, pe discipline, era următorul: ştiințe sociale 380 de ore, instrucție de front 150 de ore, reguli militare generale, legislație şi pregătire sanitară 90 de ore, pregătire fizică 140 de ore, topografie militară 142 de ore, instrucție genistică 91 ore, cunoaşterea ANM 82 ore, pregătire auto 140 de ore, metodică generală 72 ore, cunoaşterea tehnicii 30 de ore, instrucție transmisiuni 55 ore, limbi străine 60 ore, instrucție de pază-securitate 601 de ore, analiză matematică 180 de ore, geometrie analitică 120 ore, geometrie descriptivă 60 ore, chimie generală 86 ore, mecanică 190 ore. La sfârşitul şcolii, în funcție de media de absolvire, cursanții erau ridicați la gradul de sublocotenenți sau locotenenți[22].

Salarizarea cadrelor Securității era direct proporțională cu abnegația lor în aplicarea măsurilor represive cerute de documentele de partid ale epocii. Ea a fost stabilită în 1948, la înființarea Securității, printr-o grilă proprie de salarizare. Cumulând salariul de bază cu cel al funcției militare, un sergent major avea 8.500 de lei lunar, un plutonier între 11.000 şi 14.500, un locotenent 18.000 lei, un căpitan 23.000 lei, un maior 28.000 lei, un colonel 42.000 lei pe lună. Pintilie, ca general-locotenent, avea 55.000 lei, iar Mazuru şi Nicolschi câştigau 49.000 lei pe lună. Cel mai mic salariu din Securitate, cel al omului de serviciu, fusese stabilit în 1948 la 6.500 lei, iar cel al unui cusător de dosare la 7.500 lei, mai mult decât retribuția unui învățător cu grad superior şi 35 de ani vechime, care avea atunci 7.465 lei lunar[23]. Comparativ, salariul mediu în

[20] Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității. 23 august 1944-30 august 1948*, vol. I, București, 1997, p. 25.

[21] John Ranclagh, *op. cit.,* p. 270.

[22] AMI, fond Comandamentul trupelor de Securitate, dosar 549/1970, f. 3.

[23] Iuliu Crăcană, *Salarizarea cadrelor Securității*, în *Totalitarism şi rezistență, teroare şi represiune în România comunistă*, în „Studii“, 1, Bucureşti, Ed. CNSAS, 2001, p. 71-80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

industrie era în toamna anului 1948 de 3.280 de lei[24], un arhitect încadrat la Ministerul Artelor şi Culturii avea 5.605 lei pe lună, iar cadrele de conducere din industrie primeau 11.575 lei lunar[25].

Prin hotărârea 6060 a M.A.I. din 1950, se realizează o majorare substanțială, cu circa o treime, a salariilor celor ce lucrau în Securitate, iar acestea se mențin supradimensionate, în comparație cu restul veniturilor populației, până în 1989.

La salariul de bază şi sporuri se adăugau, conform legislației, solda de haine, recompensele, indemnizațiile şi primele: prima pentru conducători auto şi motocicliști, prima pentru pază interioară, de frontieră, indemnizațiile pentru activitatea de conducere sau colaborare la publicații, pentru ore de curs (plata orelor prestate putea ajunge până la 25% din solda tarifară a ofițerului), recompense pentru activitatea profesională şi politică etc.

Diferențele de venituri se pot observa şi în sistemul de pensii. Spre exemplu, în 1959, pensia medie de bătrânețe era de 331 de lei[26], în timp ce pensia medie militară pentru cei trecuți în rezervă era de 763 de lei[27].

În legătură cu locuințele, cei care lucrau în Securitate nu aveau probleme, în contextul în care instituția se număra printre priorități la repartizarea spațiilor locative, atunci când acestea nu era rechiziționate. Rechiziționarea locuințelor se făcea în baza Legii nr. 439/1945 pentru efectuarea de rechiziții pentru cartiruirea de persoane, autorități şi instituții, care reglementa: „rechizițiile de locuințe pentru cartiruirea de persoane, precum şi rechizițiile de imobile necesare ministerelor, instituțiilor publice de stat, județ sau comună, persoanelor juridice de drept public şi aşezămintelor de utilitate publică“[28].

În momentul înființării DGSP, penuria de cadre a determinat o recrutare în masă fără a se ține cont de criterii de ideologie, trecut politic, extracție socială, pregătire şcolară sau experiență. Pentru înlăturarea selecției întâmplătoare de până atunci şi pentru realizarea unei profesionalizări a cadrelor, la începutul anilor ’50 s-a trecut la o campanie de verificări şi treceri în rezervă a personalului considerat necorespunzător. Această campanie a fost încredințată Direcției de cadre a DGSS.

În mod uzual, trecerea în rezervă se făcea pe baza următoarelor criterii: limită de vârstă, vechime în câmpul muncii, incapacitate de muncă, incompetență profesională şi abateri grave de la munca de Securitate (munca defectuoasă cu agentura, dificultăți în crearea şi instruirea rețelelor de agenți, desconspirări) sau de la morala proletară (beție, relații extraconjugale, delicvență etc.). În cadrul acestui proces de trecere în rezervă se remarcă însă îndepărtarea unor cadre foarte bine pregătite, competente profesional, cu rezultate apreciate de superiori, unele având chiar poziții de conducere. Acest lucru s-a datorat originii sociale „nesănătoase“ (burgheză sau chiabură), trecutului „compromițător“ (membrii sau simpatizanți ai Mişcării Legionare sau ai partidelor istorice – PNL şi PNȚ), aveau familie sau rude „necorespunzătoare“ (membrii sau simpatizanți ai partidelor invocate mai sus, chiaburi, preoți, rude plecate în străinătate) sau participaseră voluntari la lupte pe frontul sovietic. Pentru a justifica aceste abuzuri şi a eluda adevăratele motive ale renunțării la aceste persoane au fost invocate o serie de pretexte, cum ar fi: „nesinceritate“, „superficialitate“, „îngâmfare“, „element şovăielnic“, „atitu-

[24] ANIC, fond C.C. al P.C.R. – secția economică, dosar 41/1948, f. 5.
[25] Idem, dosar 14/1948, f. 8.
[26] Idem, dosar 27/1959, vol. I, f. 73.
[27] *Ibidem*, f. 100.
[28] MOf, nr. 125, din 5 iunie 1945, lege promulgată prin Decretul nr. 1772 din 4 iunie 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dine împăciuitoristă“, „lipsă de vigilență“, „familiarism“, „fără spirit critic“, „lipsa sentimentului de ură față de dușmanul de clasă“.

Unul din reperele importante de care se ținea cont în evaluarea cadrelor era activitatea pe linie de partid, marea majoritate a celor trecuți în rezervă fiind criticați, sancționați sau chiar excluși din P.M.R.

Începând cu anii ’60, trecerea în rezervă se făcea preponderent pe baza limitei de vârstă și a vechimii în muncă, urmărindu-se înlocuirea vechilor cadre, slab pregătite, cu primii absolvenți ai școlilor de ofițeri ale M.A.I. Totodată, procesul de eliminare a angajaților cu un trecut sau rude necorespunzătoare era aproape încheiat, fiind tot mai rare trecerile în rezervă ale celor din această categorie.

Ofițerul de securitate în anii ’50 trebuia să îndeplinească câteva condiții esențiale: să-și fi demonstrat devotamentul „în focul bătăliilor de clasă“ din anii 1944-1947 și încrederea în triumful cauzei comuniste. La acestea se adăugau „originea socială sănătoasă“, altfel spus erau preferate persoanele provenite din rândul muncitorilor, de multe ori necalificați, și ai țăranilor săraci, care nu compătimeau „burghezo-moșierimea“ și care executau cele mai aberante ordine. De cele mai multe ori, ofițerul de securitate era o persoană tânără, până în treizeci de ani, cu o pregătire generală și profesională de un nivel scăzut, dar obedientă față de șefi și plină de încredere în protecția pe care instituția și partidul i-o oferea, chiar și pentru cele mai serioase încălcări ale legii. Cei mai mulți dintre ofițeri erau, sau pe cale de a deveni, membri de partid, lucru ce le asigura un plus de invulnerabilitate și, în același timp, o rampă de lansare în cariera profesională. Cu cât vechimea în partid era mai mare cu atât sporeau șansele de parvenire. Un alt element era atașamentul față de „măreața patrie a socialismului URSS“, considerat o veritabilă „piatră de încercare“ pentru orice bun ofițer de securitate.

Cu toate salariile lor supradimensionate și a altor avantaje materiale, viața personală a ofițerului de securitate era, de multe ori, un veritabil eșec, datorită deselor schimbări de domiciliu, „abaterilor de la morala proletară“ (a relațiilor extraconjugale, în special) și, cel mai adesea, alcoolismului cronic căruia îi cădeau pradă. Toate aceste neîmpliniri ale vieții private se reflectau adesea în munca pe care o efectua, sporindu-i violența și sălbăticia.

Summary

This study makes an analysis on the Securitate’s personal in the 50’s, considering numbers, social origin, nationality, school background and political sympathies.

It also contains informations regarding wages and advantages that these persons benefited, the mentalities, and practices that existed in the Securitate system.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN CIOFLÂNCĂ

REPERE PENTRU O ISTORIE A UNIUNII TINERETULUI COMUNIST[1]

1. Un Leviathan organizatoric

Într-un stat totalitar, partidul comunist îşi disimulează statutul de partid-unic prin intermediul unei vaste, dense şi complicate reţele de organizaţii menite a cuprinde cât mai mult din populaţia ţării. Este vorba despre ceea ce ideologia comunistă numeşte „organizaţii de masă". Lenin a fost primul care, în 1902, în faimosul text programatic „Ce-i de făcut?", a distins între funcţiile partidului de avangardă (conspirativ, disciplinat, puţin numeros şi compus doar din revoluţionari de profesie) şi cele ale organizaţiilor de masă (cum ar fi sindicatele, care trebuia să aibă o cuprindere cât mai largă şi, sub controlul secret al partidului, să prelungească influenţa acestuia spre toate categoriile de muncitori)[2]. După câştigarea puterii de către bolşevici, Lenin s-a opus „facţiunii de stânga" din partid reprezentate de Troţki, care, printre altele, cerea desfiinţarea sindicatelor şi a altor organizaţii profesionale socotite a fi devenit „revolute" în noul context. Lenin a solicitat, în schimb, preluarea, transformarea şi controlarea strictă a acestora pentru a fi utilizate conform scopurilor partidului unic. Menirea organizaţiilor de masă era, după cele afirmate de Lenin în alt text faimos, de a funcţiona pe post de „curele de transmisie" între partidul comunist (care, pentru a-şi păstra caracterul revoluţionar, de clasă, trebuia să limiteze numărul membrilor) şi „masa celor ce muncesc". „Un adversar mai puternic, scria ideologul comunist, poate fi învins numai printr-o încordare maximă a forţelor şi numai cu condiţia *obligatorie* de a folosi cu maximum de atenţie, grijă, prudenţă şi pricepere orice «*fisură*», fie cât de mică, între duşmani […], cât şi orice posibilitate, oricât de mică, de a găsi un aliat de masă, fie chiar vremelnic, şovăielnic, nestatornic, nesigur, condiţionat"[3]. Acest gradualism aparent, propovăduit de Lenin, avea, exclusiv, raţiuni tactice, puterea comunistă urmând a face anumite „compromisuri" cu vechea orânduire până ce comunismul se va fi instalat pe deplin.

Stalin a preluat teoria curelelor de transmisie şi a făcut din ea model organizatoric pentru Uniunea Sovietică şi, ulterior, pentru toate statele comunizate din Europa de Est. În

[1] Studiul reprezintă contribuţia autorului la Raportul Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, formată în 2006 de preşedintele Traian Băsescu şi condusă de profesorul Vladimir Tismăneanu. Mulţumesc lui Dorin Dobrincu, Cristian Vasile şi Ioanei Boca pentru ajutorul dat la definitivarea acestui text.

[2] V. I. Lenin, *Ce-i de făcut. Probleme acute ale mişcării noastre*, în *Opere complete*, ediţia a II-a, vol. VI (ianuarie-august 1902), Bucureşti, Editura Politică, 1964, p. 1-190.

[3] Idem, *Despre sindicate, despre momentul actual şi despre greşelile lui Troţki*, în *Lenin despre sindicate, 1895-1923*, Bucureşti, Editura Consiliului Central al Sindicatelor, 1958, p. 767-789; vezi şi Idem, *„Stângismul" – boala copilăriei comunismului*, ediţia a IV-a, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, 1953.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 527–548

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

accepția lui Stalin, în rândul organizațiilor de masă intrau sindicatele, cooperativele, organizațiile de fabrică şi uzină, asociații fără partid ale femeilor, organe de presă, organizații cultural-educative, uniuni ale tineretului, sovietele sau alte forme de organe alese etc.

Acestora le erau rezervate roluri ancilare, în siajul partidului comunist: de a aplica fără rest directivele centrului, de a dezbate cele mai eficiente căi de „transpunere în practică", de a mobiliza masele, de a se constitui în rezervă de cadre pentru partid şi pentru stat, de a fi o primă şcoală a comunismului, de a reprezenta interesele partidului acolo unde acesta nu se întindea organizatoric ş.a.[4]. În fapt, funcțiile organizațiilor de masă se suprapuneau într-o mare măsură peste cele ale partidului: mobilizarea politică şi socială, (re)socializarea maselor în acord cu ideologia comunistă, recrutarea, selectarea şi formarea noii elite, în fine, controlul social[5]. Pe scurt, deşi regimul simula prin intermediul lor mecanismele democratice, organizațiile de masă nu erau decât încă un instrument de putere la dispoziția dictaturii comuniste.

2. Modelul sovietic

Regimurile totalitare se remarcă prin atenția extraordinară pe care o acordă încadrării politice a tinerilor şi socializării politice primare[6]. Proiectul totalitar vizează cuprinderea tuturor tinerilor şi copiilor, de la cele mai fragede vârste, într-un cadru organizat şi îndoctrinarea sistematică a acestora în scopul creării „omului nou". Ideologii comunişti împărtăşeau cu alți autori de inginerii sociale din secolele XIX şi XX credința în maleabilitatea radicală a ființei umane şi în puterile melioriste, transformatoare, nelimitate ale propagandei şi organizării. Totuşi, această credință era dublată de o mizantropie structurală, bazată pe supoziții sumbre despre natura umană şi a societății, care a deschis calea utilizării pe scară largă la nivel social a instrumentelor coercitive şi de control. Deşi colectivist, marxism-leninismul amesteca fascinația față de mulțime cu teama şi neîncrederea față de aceasta. Ambivalența se observă foarte bine în cazul atitudinii față de tineri, care, pe de o parte, apăreau, din cauza legăturilor slabe cu vechiul regim, ca ipostazierea perfectă a „omului nou" şi ca masă de manevră ideală, dar, pe de alta, erau tratați cu infinită suspiciune. De altfel, rețeaua de organizații comuniste s-a întins cu precădere spre categoriile de populație de care regimul îşi lega interesele şi care, totodată, erau suspectate ideologic: tinerii, țăranii, intelectualii, soldații şi, nu în ultimul rând, muncitorii.

Scrierile leniniste şi staliniste, precum şi experiența sovietică în organizarea tineretului au fost determinante pentru atitudinea față de tineri din statele comunizate după al doilea război mondial.

Lenin era preocupat încă din tinerețe de teama „idioată, filistină" față de tineri. „E nevoie de forțe tinere. Eu aş zice că merită să fie pur şi simplu împuşcați pe loc cei ce-şi permit să spună că nu se găsesc oameni. […] Trebuie să recrutăm tineretul pe o scară mai largă […] *fără să ne temem de el*", scria Lenin în perioada când pregătea revoluția împotriva regimului țarist şi îi îndemna pe tineri inclusiv la acte de terorism[7]. După

[4] I. Stalin, *Problemele leninismului*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1948, în special p. 119-121.

[5] Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, in Fred Greenstein, Nelson Polsby (eds.), *Handbook of Political Science*, vol. III, Adison Wesley, 1975, p. 208-211.

[6] Julius Gould, *The Komsomol and the Hitler Jugend*, în „The British Journal of Sociology", vol. 2, no. 4, Dec. 1941, p. 305-314.

[7] V. I. Lenin, *Scrisoare către A. A. Bogdanov şi S. I. Gusev* şi *Către S. I. Gusev*, în V. I. Lenin, *Despre tineret*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Politică, 1963, p. 149-155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preluarea puterii de către bolşevici, noul regim a trecut la organizarea tinerilor într-o organizaţie comunistă unică. Aşa s-a format Comsomolul (***Kom****munisticeski* ***So****iuz* ***Mol****odioji* – Uniunea Tineretului Comunist), care şi-a ţinut primul congres în octombrie-noiembrie 1918. Iniţial autodeclarată ca organizaţie „independentă" şi doar „solidară cu Partidul Comunist", Uniunea şi-a recunoscut la congresele ulterioare subordonarea faţă de PCUS.

Într-un discurs devenit canonic pentru propaganda comunistă, Lenin fixa, la al III-lea Congres al Comsomolului (octombrie 1920), „sarcinile Uniunilor Tineretului". În viziunea lui Lenin, principala „sarcină" a tinerilor era învăţarea comunismului, prin îmbinarea studiului cu activităţile practice. Se deschidea astfel calea, pe de o parte, spre îndoctrinarea masivă a tinerilor şi, pe de alta, spre implicarea acestora, încă din timpul şcolii, în activităţi economice patronate de noul regim. Lenin mai spunea că tinerii sunt datori să-şi însuşească „morala comunistă", care este „deplin subordonată intereselor luptei de clasă", şi că trebuie să apere pe cale armată noul regim[8].

Prescripţii asemănătoare se găsesc şi la Stalin. Pentru acesta, Comsomolul era cureaua de transmisie prin intermediul căreia partidul educa generaţia tânără şi forma rezerve tinere pentru partid şi pentru celelalte organizaţii de masă. „Aceasta, formula Stalin «dialectic», este o organizaţie de masă a tineretului muncitoresc şi ţărănesc, nu o organizaţie de partid, dar care ţine direct de partid". Comsomolul trebuia să-şi întărească nucleul proletar şi să ducă o „luptă necruţătoare" împotriva „elementelor complet descompuse" din Uniune. Tineretul mai era dator să se implice în construirea societăţii comuniste şi să-şi apere patria împotriva duşmanilor din afară şi dinăuntru[9].

Aşadar, Comsomolul se prefigura ca având triplă funcţionalitate – ideologică, economică şi militară. În timpul războiului civil, tinerii din Comsomol au activat pe post de agitatori, comisari sau trupe de şoc. La Congresul al V-lea (octombrie 1922), Uniunea a luat sub patronajul său flota navală de război. În al doilea război mondial, comsomoliştii au constituit o resursă umană importantă pentru Armata Roşie. În plan economic, Comsomolul a fost mobilizat, asemeni celorlalte organizaţii de masă, pentru realizarea planurilor cincinale, care au demarat în 1928. Dintre membrii organizaţiei s-au recrutat o bună parte a stahanoviştilor. Tinerii activişti au fost trimişi cu miile pentru a participa la lichidarea culacilor şi pentru a sprijini colectivizarea. Au avut de asemenea un rol important în epurările din învăţământ. Comsomolul însuşi a trecut prin mai multe valuri de epurări. Marea Teroare s-a soldat cu decimarea aparatului central al organizaţiei. Totuşi, vechea gardă a partidului a fost afectată într-o mai mare măsură de represiunea stalinistă, aşa încât, din deceniul patru, comsomoliştii au început să preia posturile din partid şi din stat rămase vacante. După război, accentul în preocupările Comsomolului s-a mutat dinspre economie spre educaţie politică şi activităţi „cultural-sportive"[10].

Apartenenţa la organizaţie era rezervată, până la mijlocul anilor '30, cu precădere proletariatului şi ţărănimii sărace. Ulterior, pentru a fi sporit numărul membrilor, criteriul „de clasă" a fost înlocuit cu acela al loialităţii faţă de regimul sovietic. Dacă la primul Congres Comsomolul număra doar 22.000 de membri, până spre sfârşitul celui

[8] V. I. Lenin, *Sarcinile Uniunilor Tineretului*, ediţia a XI-a, Bucureşti, Editura Tineretului, 1959.

[9] I. Stalin, *Despre sarcinile Comsomolului*, Bucureşti, Editura Tineretului a CC al UTM, 1953.

[10] Ralph Talcott Fisher, *Pattern for Soviet Youth. A Study of the Congresses of the Komsomol, 1918-1954*, New York, Columbia University Press, 1959; Merle Fainsod, *The Komsomols – a Study of Youth under Dictatorship*, în „The American Political Science Review", vol. 45, no. 1, Mar. 1951, p. 18-40; M. I. Kalinin, *Drumul glorios al Comsomolului*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Tineretului, 1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de-al doilea război mondial a atins dimensiuni gigantice, încorporând 15.000.000 de tineri, circa jumătate din populația tânără a Uniunii Sovietice. Organizația de pionieri, fondată în 1922, a căpătat un rol mai important, ajungând la rându-i la dimensiuni uriaşe (13-14 milioane de membri). Comsomolul controla activitatea Organizației Pionierilor (rezervată elevilor cu vârste între 9 şi 14 ani) precum şi pe aceea a Organizației „Octombriştilor" (care cuprindea copiii de până la 8 ani).

3. Uniunea Tineretului Comunist din România

Uniunea Tineretului Comunist din România are mai multe date de naştere. Istoria sa timpurie este efemeră, intermitentă şi neclară, fiind, ulterior, după venirea comuniştilor la putere, falsificată şi reinventată.

În 1951, PMR a format o Comisie care să stabilească data înființării UTC-ului, dar aceasta nu s-a putut hotărî asupra unui moment precis[11]. Până la urmă, s-a optat pentru 19-20 martie 1922, când a avut loc la Bucureşti „Conferința generală a tineretului socialist". În fapt, Conferința nu a fost decât o tentativă între altele a comuniştilor autohtoni, ghidați de Internaționala Tineretului Comunist (KIM), de a radicaliza tineretul cu orientare de stânga şi de a deturna organizațiile de tineret social-democrate sau sindicale în scopul creării unei organizații de masă comuniste. KIM a fost creată de Comintern, în noiembrie 1919, la Berlin, pentru a servi ca interfață internațională a regimului bolşevic de la Moscova în efortul de a atrage tineretul din diferite zone ale lumii de partea comunismului[12]. Rețeta aplicată de KIM era aceeaşi care a dus la propria formare: infiltrarea, radicalizarea şi scindarea organizațiilor social-democrate şi socialiste, urmată de constituirea unei organizații comuniste unitare.

Întocmai s-au petrecut lucrurile şi în România, unde comuniştii locali şi KIM au încercat să preia organizațiile de tineret ale Partidului Socialist (fostul Partid Social Democrat din România, rebotezat în 1918). După sciziunea Partidului Socialist în timpul Congresului de la Bucureşti din mai 1921 (cunoscut, în istoriografia comunistă, ca prim congres al Partidului Comunist Român) şi arestarea delegaților care au votat în favoarea afilierii la Internaționala a III-a, tinerii comuniştii aflați în libertate au intenționat să provoace o sciziune similară în mişcarea de tineret social-democrată. Tentativele de „unificare" a organizațiilor tineretului de pe întreg teritoriul României sub conducerea comuniştilor şi de afiliere a acestora la KIM au eşuat, în mare parte, ca urmare a opoziției social-democraților, a Comisiei Generale a Sindicatelor, dar mai ales din cauza măsurilor punitive ale autorităților, care priveau gruparea comunistă ca pe o mişcare anti-sistem. Singurul rezultat concret a fost desprinderea din organizațiile socialiste şi sindicale a unor lideri şi grupuscule radicale, care au activat sub diferite titulaturi. Cel mai activ grup a fost Comitetul Central provizoriu al Mişcării Tineretului Socialist, care a decis, în martie 1923, transformarea în Uniunea Tineretului Socialist (UTS) – nume înşelător, ales pentru a-i atrage pe social-democrați. Acest grup a convocat „Conferința generală a tineretului socialist", aleasă de regimul comunist ca dată de naştere a UTC[13].

Între timp, Partidul Comunist din România, reorganizat în străinătate de Comintern, a preluat inițiativa, anunțând, pentru 1 mai 1924, transformarea UTS în

[11] ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 106/1951, f. 1-6.

[12] Gh. Moț, V. Ştefănescu, C. Mocanu, *Contribuții la istoria organizației marxist-leniniste de tineret din România*, vol. I, Bucureşti, Editura Tineretului, 1959, p. 79 şi urm.

[13] Constantin Petculescu, *Crearea Uniunii Tineretului Comunist*, Bucureşti, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uniunea Tineretului Comunist din România (UTCdR) şi afilierea acesteia la KIM. A fost un act formal, pe hârtie, decis conspirativ, neavând loc un congres propriu-zis de constituire[14].

Primul statut al UTCdR, elaborat în 1925, specifica în articolul 1 că Uniunea este secţie a KIM, iar, la articolul 3, că este „complet subordonată" PCR din punct de vedere politic. Deveneau membri aceia care recunoşteau nu doar statutul PCR, ci şi pe acela al KIM. Membrii erau datori să respecte, sub ameninţarea sancţiunilor, regulile strictei discipline revoluţionare şi normele de conspirativitate[15].

Chiar în aceeaşi perioadă, între aprilie şi decembrie 1924, autorităţile au emis mai multe decizii de interzicere a activităţii organizaţiilor comuniste, culminând cu Legea Mîrzescu care a scos PCR şi UTCdR în afara legii. Până spre sfârşitul celui de-al doilea război mondial, comuniştii au activat în ilegalitate, nedepăşind statutul de mişcare marginală. Activitatea UTCdR, care nu a numărat mai mult de câteva sute de membri[16], s-a rezumat la publicistica şi propaganda clandestină şi la organizarea de acţiuni greviste şi subversive. Conducerea Uniunii, care era numită şi controlată de KIM, a fost măcinată, asemeni conducerii Partidului Comunist, de nenumărate lupte interne şi epurări. În plus, a fost în permanenţă hărţuită şi decimată de autorităţi.

În 1936, pe fondul slabelor performanţe, UTCdR s-a autodizolvat, ca urmare a deciziei KIM. Internaţionala Tineretului Comunist va dispărea şi ea, odată cu dizolvarea Cominternului în 1943[17].

În februarie 1939, PCR a calificat desfiinţarea UTCdR drept „o greşeală" şi a hotărât reînfiinţarea Uniunii. Nici de data aceasta UTCdR nu s-a bucurat de aderenţă de masă şi nici de libertate de mişcare, organizaţia fiind persecutată de regimul antonescian.

Uniunea Tineretului Comunist (UTC) s-a reactivat după 23 august 1944, de data aceasta într-un mediu incomparabil mai favorabil, aflându-se sub protecţia Armatei Roşii, a autorităţilor şi a unui Partid Comunist din ce în ce mai puternic. Primul secretar general al UTC după 23 august a fost Nicolae Ceauşescu, care activase în Uniune în perioada interbelică şi după 1939, fiind de mai multe ori închis. În fruntea UTC, Ceauşescu a păstrat metodele clandestine utilizate în perioada interbelică, nesesizând noul context politic, drept pentru care în scurt timp a primit alte însărcinări, în provincie[18].

Uniunea Tineretului Comunist a fost o piesă importantă în strategia „frontului popular" pe care Partidul Comunist a utilizat-o în ascensiunea sa spre putere. Asemeni Partidului Comunist, UTC a urmat politica de „compromisuri" recomandată de Lenin, căutând să se asocieze cu alte grupări de tineret, sub titulatura generoasă şi înşelătoare a unor organizaţii-umbrelă, pentru a obţine sprijin de masă. După cum explica Teohari Georgescu, Uniunea Tineretului Comunist a ajuns să fie considerată de către liderii comunişti, în primii ani de după război, „o organizaţie prea îngustă, îngustă şi din punct de vedere politic prin denumirea sa care împiedica o parte din tineret să vină în Organizaţia Tineretului Comunist, şi îngustă din punct de vedere al numărului mic de membri"[19]. În 1945, UTC cuprindea circa 63.000 de membri[20].

[14] „Tineretul Socialist", 1 mai 1924.

[15] *Statutul provizoriu al Uniunii Tineretului Comunist din România*, în *Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist din România, 1917-1944*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1958, p. 103-115.

[16] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 1066/1929, f. 2; *Ibidem*, dosar nr. 615/1933, f. 1-7.

[17] *Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist*…, p. 93 şi urm.; C. Bărbulescu ş.a., *File din istoria UTC*, Bucureşti, 1971, *passim*.

[18] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Cadre, dosar C 2050, Nicolae Ceauşescu, f. 1-24; Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, p. 171.

[19] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 84/1949, f. 4-5.

[20] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 32/1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca urmare, au fost create diferite paravane organizatorice în jurul UTC: *Frontul Unic al Tineretului Muncitoresc* (constituit în septembrie 1944, după modelul Frontului Unic Muncitoresc, din tineri comunişti şi social-democraţi), *Frontul Naţional Democrat al Tineretului* (creat formal în octombrie 1944, după modelul Frontului Naţional Democrat) şi *Mişcarea Tineretului Progresist din România* (ianuarie 1945, formată, pe lângă comunişti şi social-democraţi, din tinerii Frontului Plugarilor, partidul lui Petru Groza creat în 1933, şi din alte grupări care gravitau în jurul PCR). Nici una din aceste formule organizatorice nu a dus la rezultatele scontate. În Plenara din martie 1945, UTC admitea acest lucru, iar o lună mai târziu decidea formarea unei alte organizaţii-umbrelă, *Tineretul Progresist* (TP), care se va dovedi ceva mai eficientă. Preşedintele TP, Constantin Drăgoescu era şi secretar al organizaţiei UTC. În TP vor intra comuniştii, social-democraţii, tineretul „plugăresc", tinerii ţărănişti din facţiunea lui Anton Alexandrescu, cei liberali din facţiunea Gheorghe Tătărescu precum şi alte grupări mai mici. Pentru a da credibilitate noii organizaţii, UTC se autodizolvă oficial în iunie 1945. Programul TP era general şi generos, promiţând promovarea intereselor tineretului şi nefăcând decât vag menţiuni la comandamentele comuniste. Activiştii comunişti au fost instruiţi să nu facă „paradă de marxism" şi să-şi disimuleze activitatea politică în spatele unor acţiuni culturale, sportive sau sindicale. Filialele organizaţiilor se constituiau în jurul unor „comitete de iniţiativă", urmând ca alegeri pentru desemnarea conducerii să aibă loc doar atunci când era asigurată victoria comuniştilor. „Ce, noi suntem legalişti? Noi suntem comunişti. Noi spunem: alegerile sunt bune atâta vreme cât dau rezultate democratice", spunea Miron Constantinescu în primăvara anului 1946 la un instructaj cu tinerii activişti[21]. „Democratic" însemna, în idiomul comunist, „favorabil comuniştilor".

Activitatea TP s-a lovit de boicotul organizaţiilor de partid ale liberalilor, ţărăniştilor şi social-democraţilor, de opoziţia unor organizaţii sindicale, profesionale şi religioase, precum şi de rezistenţa tinerilor neîncadraţi, în special a celor din mediul universitar şi din zona rurală.

Drept urmare, la Plenara din ianuarie 1946, Partidul Comunist califica din nou desfiinţarea UTC drept o greşeală, cerând reactivarea ei. Concomitent, continua să înfiinţeze organizaţii de masă satelit. În august 1946 s-a înfiinţat Federaţia Naţională a Tineretului Democrat din România (FNTDR), ca o interfaţă internă pentru Federaţia Mondială a Tineretului Democrat (FMTD), creată în octombrie 1945 de Uniunea Sovietică pentru a prelua o parte din funcţiile KIM.

În perioada următoare, pe măsură ce Partidul Comunist îşi consolida puterea, au fost înfiinţate organizaţii de tineret pe categorii: Frontul Democrat Universitar, transformat în mai 1947 în Uniunea Naţională a Studenţilor din România (care număra, în 1948, 40.000 de membri dintr-un număr de 59.000 de studenţi), Organizaţia Tineretului Sătesc (februarie 1948, cuprinzând 235.000 din cele 2 milioane de tineri ţărani), Uniunea Asociaţiilor de Elevi (februarie 1948, numărând 200.000 de membri din 380.000 de elevi), Tineretul Uniunii Populare Maghiare (cuprinzând, tot în 1948, 32.000 de membri, din cei 90.000 de tineri maghiari), Frontul Tineretului Democrat Evreu (cu 30.000 de membri din circa 50.000 de tineri evrei)[22]. În fine, după constituirea Partidului Muncitoresc Român (PMR) prin unificarea PCR cu o parte din PSD, în februarie 1948, s-a format Uniunea Tineretului Muncitoresc (UTM)[23]. În această

[21] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 41/1948, f. 1-22.

[22] *Ibidem*, dosar 124/1948, f. 35-43.

[23] ANIC, fond 3 – CC al UTC, dosar nr. 4/1948. Uniunea Tineretului Muncitoresc a fost, la origine, denumirea unei organizaţii formate de muncitorii ceferişti în februarie 1947, care a fost preluată imediat de PCR.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadă, secretar general al Uniunii era Mihai Dalea. În UTM intrau, la începutul anului 1948, 300.000 din cei 450.000 de tineri muncitori şi din cei 3.300.000 de tineri ai României[24].

4. Uniunea Tineretului Muncitor

Începând cu 1948[25], după cucerirea deplină a puterii, PMR şi-a pus problema unificării şi epurării organizațiilor de tineret. Concomitent, tinerii au fost vizați în mai multe valuri de arestări. Inițial, din 1945, au fost arestați participanții la manifestațiilor anticomuniste, iar din 1948 au început arestările pe categorii, fiind urmăriți membrii organizațiilor de tineret liberale, țărăniste şi legionare. Organizațiile de tineret politice şi religioase au fost desființate[26].

Plenara CC al PMR din 22-24 decembrie 1948 a decis formarea organizației unice de tineret, după modelul Comsomolului[27]. De altfel, Comsomolul a avut un rol decisiv în luarea acestei hotărâri, unificarea fiind cerută în cursul vizitei unei delegații UTM la Moscova, în 1948[28]. Anunțarea intenției PMR şi „prelucrarea" rezoluției PMR în organizațiile de tineret a stârnit proteste şi incidente violente în mai multe zone din țară[29].

Congresul de „unificare", de fapt de absorbție, a tuturor organizațiilor de tineret în Uniunea Tineretului Muncitor a avut loc, în prezența liderilor comuniști, la Sala Ateneului Român, în zilele de 19-21 martie 1949. Gheorghe Florescu, un fost tipograf, în vârstă de 38 de ani, care a fost şi preşedinte al FNTD, a devenit prim-secretar al UTM, rămânând în funcție până în 1952[30].

Rezoluția Congresului a schițat sarcinile UTM în stilul gongoric al epocii: organizația era datoare să mobilizeze tineretul în producție pentru realizarea şi depăşirea planului de stat în industrie şi agricultură; să selecteze cadre pentru funcțiile de partid şi de stat; să educe tineretul în spiritul marxism-leninismului, al moralei proletare, al eroismului şi patriotismului, al iubirii față de Uniunea Sovietică, PCUS şi Stalin, față de Republica Populară Română şi PMR; să cultive vigilența de clasă, ura neîmpăcată împotriva exploatatorilor, împotriva agenților slugarnici ai duşmanului de clasă dinăuntrul şi din afara țării; să contribuie la ridicarea nivelului pregătirii profesionale şi a nivelului cultural al tineretului, la lichidarea analfabetismului, la dezvoltarea sportului de masă; să combată putregaiul ideologiei burgheze, huliganismul, beția, atitudinile netovărăşeşti față de femeie, ploconirea nedemnă față de cultura imperialismului şi deprinderile burgheze[31]. Toate acestea vor fi preluate şi în Statutul UTM, nerespectarea sarcinilor putând duce la sancțiuni sau la excluderea din organizație.

Aşa cum se poate observa, UTM, ca şi PMR, nu se rezuma la un set de cerințe strict politice, fixând standarde etice, atitudinale şi caracteriale (şi ele cu substrat

[24] *Ibidem*, f. 36; ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 86/1949, f. 7.

[25] În 1948, conducerea UTM era asigurată de Gheorghe Florescu – secretar general, Petre Lupu, Pavel Lala, Drăgan Ilie, Manea Anton – secretari; ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 52/1948, f. 24.

[26] Ioana Boca, *Studenții în anii '50*, în „Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă", volumul I, 2002, p. 234-235; Maria Someşan, *Universitate şi politică în deceniile 4-6 ale secolului XX. Episoade şi Documente*, Bucureşti, Editura Universității Bucureşti, 2004, p. 241 şi urm.

[27] *Rezoluția Şedinței Plenare a CC al PMR din 22-24 decembrie 1948 asupra activității Partidului în rândurile tineretului*, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1949.

[28] *Raport asupra problemelor discutate de delegația CC al UTM cu conducerea Comsomolului la Moscova*, ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 124/1948, f. 6.

[29] *Ibidem*, dosar nr. 74/1949, f. 103-106.

[30] *Ibidem*, dosar nr. 88/1949, f. 1.

[31] *Rezoluția Congresului de unificare a tineretului muncitor, 19-21 martie 1949*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1949.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideologic) prin care urmărea o normare *in extenso* a gândirii şi comportamentului membrilor. Acest lucru va permite intruziunea în viaţa personală a tinerilor, orice amănunt biografic din viaţa privată putând constitui pretext pentru o sancţiune politică.

Statutul şi structura de organizare a UTM au copiat modelul Comsomolului – definiţia organizaţiei, natura relaţiilor cu partidul, organizarea, funcţiile şi modul de funcţionare fiind, cu deosebiri nesemnificative, aceleaşi. Între conducerea UTM şi aceea a Comsomolului au avut loc întâlniri frecvente la sfârşitul anilor '40, partea sovietică ghidând atent structurarea UTM[32]. Au fost organizate periodic pelerinaje la Moscova ale liderilor şi membrilor UTM, iar câteva zeci dintre ei au urmat Şcoala Centrală de Cadre a Comsomolului[33]. Au fost traduse sau scrise, în cantităţi industriale, materiale, broşuri şi cărţi privind „experienţa Comsomolului"[34] Orice discurs privind tineretul din anii '40-50 începea cu invocarea modelului sovietic.

În acelaşi timp, structura UTM reproducea şi dublá structura PMR, el însuşi o copie a PCUS[35]. UTM se afla sub coordonarea Secţiei organelor conducătoare de partid, sindicale şi de tineret a Comitetului Central al PMR, cunoscută ulterior sub numele de Secţia Organizatorică. „Organul suprem" al UTM era Congresul şi, în cazuri excepţionale, Conferinţa pe ţară. Între Congrese, Uniunea era condusă de un Comitet Central (45 de membri în 1949), dar puterea reală era exercitată de un birou executiv (11 membri) şi, mai precis, de secretariatul biroului (5 membri), condus de un prim-secretar. Organismele de conducere erau alese de organizaţiile UTM, însă alegerile erau formale, partidul fixând în prealabil rezultatele. Pe lângă CC funcţionau secţii şi comisii, iar în teritoriu conducerea era asigurată de comitete judeţene. Un număr de instructori făceau inspecţii în teritoriu şi verificau aplicarea deciziilor[36].

Secţiile au avut o geografie variabilă de-a lungul timpului, dar cele mai importante au rămas secţia organizatorică (exercita controlul asupra organizaţiilor Uniunii şi verifica biografia membrilor UTM), secţia de propagandă şi agitaţie (care răspândea mesajele în interiorul şi în afara organizaţiei, coordonând şi sectorul presă), secţia administrativă sau gospodărie (care gestiona fondurile şi patrimoniul organizaţiei), secţia de pionieri (care coordona organizaţia elevilor), secţia de relaţii internaţionale (care asigura contactul cu Federaţia Mondială a Tineretului Democrat, Uniunea Internaţională a Studenţilor, Comsomolul şi alte organizaţii de tineret)[37].

Pentru instruirea cadrelor, UTM a avut la dispoziţie din 1949 o şcoală centrală purtând numele „Filimon Sârbu" (cu circa o sută de absolvenţi anual) şi o întreagă reţea de şcoli de câteva luni sau secţii pe lângă şcolile de partid (prin care treceau câteva mii de activişti anual). La acestea se predau cursuri de istoria PCUS, a PMR şi istorie universală, materialism dialectic, economie politică, cultură generală (adică noţiuni de limba română, limba rusă, matematică, fizică, geografie, ştiinţe naturale), tehnici de organizare şi propagandă. Membrii de rând erau supuşi îndoctrinării prin diferite metode – cercuri, lecţii, şedinţe, „prelucrări" prin care treceau sute de mii de persoane anual

[32] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 84/1949, f. 39-66.

[33] *Ibidem*, f. 21-29; *Ibidem*, dosar nr. 65/1949, f. 1-10; *Ibidem*, dosar nr. 36/1950, f. 19-27 etc.

[34] *Să învăţăm din experienţa gloriosului Comsomol al lui Lenin şi Stalin*, Bucureşti, Editura Frontul Plugarilor, 1948; *Ce cere Comsomolul de la comsomolişti*, Bucureşti, Editura Tineretului, 1949; *Din experienţa propagandiştilor comsomolişti*, Bucureşti, Editura Tineretului a CC al UTM, 1952 etc.

[35] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 23/1950, f. 2-55; *Ibidem*, dosar nr. 64/1955, f. 1-50;

[36] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1949, f. 1-19.

[37] *Ibidem*, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 86/1949, f. 1-6; *Ibidem*, dosar nr. 87/1949, f. 1-6; *Ibidem*, dosar nr. 141/1952, f. 1-21 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

etc.[38] În 1958, în plină criză politică, şcoala „Filimon Sârbu“ a fost desfiinţată, pe motiv de ineficienţă, instruirea tinerelor cadre fiind preluată de „Ştefan Gheorghiu“[39]. În timpul lui Nicolae Ceauşescu a funcţionat o Şcoală Centrală de cadre a Uniunii.

Cele mai importante publicaţii periodice ale UTM/UTC au fost: „Tânărul Muncitor“ (1947-1949, cu suplimentul „Brigadierul“), „Scânteia Tineretului“ (apărută în 1944, seria a II-a din 1949), „Tânărul Leninist“ (1951-1974), „Din experienţa Comsomolului“ (buletin devenit ulterior supliment în „Tânărul Leninist“), „Pionierul“ (apărută în 1949, între 1953-1967 „Scânteia Pionierului“), „Instructorul de pionieri“ (1951-1958), „Pogonici“ (apărută în 1949, din 1967 „Luminiţa“, între 1956-1979 a avut suplimentul „Arici Pogonici“), „Licurici“ (apărută în 1947, între 1953-1967 „Cravata Roşie“), „Cutezătorii“ (din 1967), „Şoimii patriei“ (din 1980; ediţie în maghiară „A Haza Solymai“), „Ştiinţă şi tehnică“ (care mai edita „Colecţia de povestiri ştiinţifico-fantastice“, „Tehnium“), „Racheta cutezătorilor“ (1966-1974), „Viaţa Studenţească“ (din 1956), „Amfiteatru“ (din 1966), „Ifjúmunkás“ (din 1948), „Pionir“ (1950-1967, urmată de „Jóbarát“), „Napsugár“ (din 1957) etc. Periodicele, care aveau misiunea de a traduce pe înţelesul diferitelor categorii de tineri ideologia comunistă, au fost menţinute sub un control strict de către UTM şi PMR, fiind cenzurate sistematic.

Imediat după formarea organizaţiei unice, PMR a cerut epurarea ei, operaţiune care, într-o primă fază, va fi realizată sub pretextul „reînscrierii“ membrilor în UTM – echivalentă campaniei de „verificare“ a membrilor PMR. Ca şi Partidul Comunist, organizaţia de tineret a oscilat între rolul de organizaţie de avangardă şi acela de organizaţie de masă, înregistrând fluxuri şi refluxuri în funcţie de situaţia politică. Mai ales în perioada Dej, orice criză politică era însoţită sau urmată de dure campanii de epurare.

Efortul de la mijlocul anilor ’40 de a cuprinde cât mai mulţi tineri în organizaţiile pro-comuniste a făcut ca, după unificare, în UTM să se găsească membri care nu mai corespundeau criteriilor ideologice, politice şi de clasă, instituite prin instrucţiunile date de partid. Deşi Statutul UTM aprobat la Congres prevedea că putea fi membru al organizaţiei orice tânăr „din rândurile tineretului muncitor şi studios, de la oraşe şi sate“, cu vârsta între 15 şi 25 de ani, care recunoştea programul, statutul şi deciziile Uniunii[40], instrucţiunile din 1949 indicau că membrii UTM „vor fi recrutaţi din rândurile tinerilor muncitori şi ţărani săraci, din rândurile elementelor cele mai bune ale tinerilor ţărani mijlocaşi, din tinerii funcţionari, din rândurile elevilor şi studenţilor cei mai apropiaţi din punct de vedere ideologic de proletariat“[41].

Reînscrierea s-a făcut pe baza acestor criterii. Cei care erau primiţi în UTM trebuiau, conform statutului, să aibă o recomandare de la un membru al PMR sau de la doi membri ai UTM şi să prezinte o autobiografie, documentele fiind ulterior verificate. În urma procedurii, au fost excluşi din organizaţie 538 de membri ai aparatului de conducere al Uniunii, reprezentând „elemente duşmănoase“ (adică „chiaburi“, foşti legionari sau cuzişti, foşti membri ai partidelor democratice, activişti religioşi, în special ai cultelor minoritare, lideri UTM care nu respectau deciziile PMR etc.), iar alţi circa 5.500 au fost trimişi „la munca de jos“ pentru că nu aveau „origine socială corespunzătoare“ (în special „chiaburi“) sau pentru abateri de la statut şi de la morala proletară

[38] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 14/1956, f. 220-222; *Ibidem*, dosar nr. 4/1958, f. 135; *Ibidem*, dosar nr. 30/1958, f. 129-131.

[39] *Ibidem*, dosar nr. 4/1958, f. 140.

[40] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 124/1948, f. 123, art. 8.

[41] *Instrucţiuni pentru reînscrierea membrilor în Uniunea Tineretului Muncitor*, în *Ibidem*, dosar nr. 87/1949, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(aici intra orice atitudine sau comportament care era considerat nepotrivit de responsabilii comuniști). Din rândul membrilor obișnuiți, au fost date afară din UTM 33.800 de persoane, majoritatea „elemente dușmănoase".

Excluderea din UTM nu era o simplă procedură administrativă. Încă din primii ani ai comunismului, excluderea putea însemna excludere socială, marginalizarea profesională şi chiar putea deschide calea unei anchete penale. Originea socială şi apartenența la o organizație comunistă erau criteriile cele mai importante care filtrau ascensiunea politică, socială şi profesională în perioada Dej. „Reînscrierea" a fost una din căile importante prin care au fost epurate, în afara filialelor UTM, instituțiile, facultățile, şcolile, unitățile armatei, întreprinderile etc. Nu întâmplător, procedura a provocat numeroase incidente violente (între care şi uciderea unor responsabili utemişti). Întrucât organizațiile comuniste deveneau din ce în ce mai numeroase (UTM cuprindea în 1950 aproximativ o cincime din populația tânără, la sfârşitul anilor '50 o treime, după un deceniu, jumătate, iar în anii '80 marea majoritate a tinerilor), se poate spune că epurarea acestora a avut un impact social major, contribuind la schimbarea rapidă şi brutală a profilului societății.

Cu ocazia reînscrierilor au fost recrutați alți 30.000 de tineri, UTM ajungând să numere după terminarea operațiunii 650.000 de membri. Compoziția socială, conform categoriilor comuniste, arăta astfel: 30,99% muncitori, 40,38% țărani muncitori, 6,20% funcționari, 18,65% elevi, 3,78% studenți. În organismele de conducere erau 62,5% muncitori şi doar 12,7% țărani; 80,78% erau români, 19,22 de alte naționalități[42].

„Am reuşit să lichidăm vechea moştenire lăsată de organizațiile de tineret dinainte de unificare", scria triumfalist autorul unui raport pe tema reînscrierilor, care, totuşi, avertiza că „mai există agenți nemernici ai imperialiştilor anglo-americani şi ai dușmanului de clasă intern rămaşi nedescoperiți, strecurați în rândurile noastre". „Trebuiesc combătute tendințele de a cuprinde întregul tineret în UTM", mai spunea acesta[43].

Epurările vor continua, sub forma campaniilor de „îmbunătățire a compoziției de clasă", şi în perioada următoare, cu precădere în preajma unor ani „fierbinți", după 1952, 1956 sau 1968.

Ținta principală a politicilor de recrutare în perioada Dej au fost muncitorii. Cu cât era mai mare ponderea acestora în UTM cu atât mai bună era considerată „compoziția socială". La un moment dat, în anii '50, s-a atins un vârf de 35%[44], însă în restul perioadei Dej proporția acestora din totalul membrilor a oscilat între 25-30%. Cu toate eforturile UTM, la mijlocul anilor '50, doar 50% dintre tinerii muncitori din fabrici erau prinşi în organizație[45]. În anii '80, ponderea muncitorilor (categorie în care intrau şi maiştrii şi tehnicienii) a oscilat în jurul a 50%[46]. Cuprinderea muncitorilor în organizațiile comuniste era o formă de legitimare, dar mai ales o modalitate de mobilizare a acestora pentru reconstrucția postbelică şi pentru implementarea deciziilor de comunizare a economiei[47]. Fie prin mobilizare forțată, fie prin punerea la punct a unui

[42] *Ibidem*, dosar nr. 25/1950, f. 1-48; *Ibidem*, dosar nr. 66/1949, f. 1-28.

[43] *Ibidem*, dosar nr. 25/1950, f. 17. Cerința avea la bază tot un comandament leninist: „Singurul partid de guvernământ din lume care se preocupă nu de sporirea numărului de membri, ci de creşterea lui calitativă, de curățirea rândurilor partidului de cei «strecurați» în el este partidul nostru – partidul clasei muncitoare revoluționare"; V. I. Lenin, *Opere*, vol. 30, Bucureşti, 1956, p. 46.

[44] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 13/1957, f. 119.

[45] *Ibidem*, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar 45/1956, f. 49.

[46] *Ibidem*, fond CC al UTC, dosar nr. 62/1984, neinventariat şi nepaginat.

[47] Gheorghe Florescu, *Despre sarcinile Uniunii Tineretului Muncitor în îndeplinirea planului cincinal*, București, Editura Tineretului, 1951.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sistem de recompense materiale (facilitarea migrației dinspre sat spre oraş, asigurarea locuinței şi a locului de muncă, excursii, concedii gratuite ş.a.) şi simbolice (de exemplu, prin acordarea, în „întrecerile socialiste", a titlului de „fruntaş", „inovator", „stahanovist"), tinerii au fost angajați în politicile transformiste ale regimului – în întreprinderile naționalizate, la a căror preluare au participat, pe „şantierele tineretului", în munci comunitare etc. UTM era o pârghie între altele de mobilizare şi de controlare a vieții profesionale şi private a muncitorilor.

Prima dilemă majoră a regimului a fost legată de gradul de cuprindere în organizațiile sale a populației rurale. După cum se ştie, aceasta era o dilemă istorică a mişcării comuniste, pentru care Lenin găsise formula „alianței dintre muncitori şi țărani", mai precis, o parte a țărănimii. În România comunistă, am văzut că într-o primă fază au fost primiți în UTM cu precădere țăranii săraci. 40% din cei excluşi prin reînscriere erau țărani. Însă acest lucru punea problema reprezentativității Uniunii în condițiile în care trei sferturi din populația României consta în populație rurală. Apoi, demararea, în 1949, a „transformării socialiste a agriculturii" reclama o prezență masivă a organizațiilor comuniste în sate, mai ales că discursurile vremii rezervau tinerilor rolul de pionieri ai colectivizări. Aşa încât, la scurt timp, s-a cerut încadrarea în UTM a tuturor tinerilor țărani angajați în Stațiuni de Maşini şi Tractoare (SMT), Gospodării Agricole Colective (GAC), Gospodării Agricole de Stat (GAS) şi a celor „mai buni țărani muncitori care susțin politica partidului"[48] – în această ultimă categorie intrând țăranii săraci sau mijlocaşi din sectorul particular care nu se găseau în contradicție cu partidul. În formularul de aderiune la UTM exista o rubrică privind „Profesia şi averea părinților"[49], care viza descoperirea fiilor de „chiaburi".

Primirea țăranilor în UTM a fost problematică pe toată durata colectivizării. Pe de o parte, activiştii utemişti căutau să cuprindă o parte cât mai mare parte din tineretul rural în organizație, dar pe de alta se străduiau să reducă ponderea acestuia în UTM, pentru a „îmbunătăți" compoziția socială. Spre sfârşitul anilor 1950, UTM reuşise să cuprindă în rândurile sale doar circa 28,5% din populația rurală încadrabilă[50]. Tot atunci, în UTM se aflau doar 30-35% țărani, în timp ce ponderea lor a coborât, şi pe fondul schimbării profilului social al populației, în anii 1960 spre 25%, iar în anii '80 sub 20%[51].

Începând din 1950, activiştii utemişti au fost mobilizați pentru a ajuta la reuşita colectivizării, aceştia participând la acțiunile propagandistice şi de demascare puse la cale de regimul comunist. În consfătuirile din organizație, li se cerea să-şi convingă rudele şi apropiații să-şi dea pământul la colectiv, să-i denunțe pe „chiaburi" şi pe cei ostili colectivizării şi chiar să se opună căsătoriei dintre „chiaburi" şi fete sărace. Documentele înregistrează însă constant şi nemulțumirea conducerii partidului şi a UTM față de felul în care cerințele erau puse în practică, semn că acestea nu erau respectate întotdeauna pe teren[52].

După 1952, în urma demascării „devierii de dreapta", a început o nouă epurare a UTM. Întrucât grupul „francționist" în frunte cu Ana Pauker a fost acuzat, printre altele,

[48] ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 35/1950, f. 31.
[49] *Ibidem*, dosar nr. 56/1953, f. 25.
[50] *Ibidem*, dosar nr. 37/1958, f. 3.
[51] *Ibidem*, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 23/1958, f. 3; *Ibidem*, dosar nr. 14/1968, f. 3; *Ibidem*, fond CC al UTC, dosar nr. 62/1984, neinventariat şi nepaginat.
[52] *Ibidem*, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 96/1951, f. 17; *Ibidem*, dosar nr. 97/1951, f. 1-12 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, prin „metoda înscrierii în bloc“, a făcut ca în partid să intre numeroşi „legionari“ şi alte „elemente duşmănoase“ (lucru pe care Ana Pauker l-a recunoscut public în „autocritica“ sa forţată de partid[53]), a început o nouă vânătoare împotriva acestora în PMR, în organizaţiile comuniste şi în instituţii. UTM a fost una din principalele ţinte ale acestei campanii de epurare, între august 1952 şi iunie 1953 fiind excluşi din organizaţie pentru „deviere de dreapta“ 1.000 de activişti şi peste 18.000 de membri. Aceasta în condiţiile în care excluderile cumulate din perioada octombrie 1950 – august 1952 nu au depăşit cifra de 12.000[54]. Criza a avut repercusiuni şi asupra conducerii UTM, în această perioadă schimbându-se de mai multe ori ocupantul funcţiei de prim-secretar. Gheorghe Florescu a fost schimbat în august 1952, fiind urmat de Vasile Muşat, un strungar intrat în 1945 în partid[55], care nu a rezistat pe post decât doi ani (august 1952 – iulie 1954). Tot doi ani a rezistat şi urmaşul său, Cornel Fulger, un fost electrician (iulie 1954 – iunie 1956). Prin Virgil Trofin[56], un activist din noul val (la bază ajustor mecanic şi cazangiu de locomotive), care a lucrat ca ofiţer la Direcţia Superioară Politică a Armatei, Partidul a găsit mâna de fier pe care o dorea pentru a controla UTM. Acesta a rămas în funcţie între iunie 1956 şi iunie 1964, supravieţuind crizelor succesive din partid din a doua parte a anilor ’50.

După revoluţia din Ungaria din 1956, a venit rândul studenţilor şi elevilor să devină o problemă pentru UTM. De fapt, din considerente ideologice, aceştia au fost priviţi cu suspiciune de către comunişti din capul locului. Studenţii au fost în primele rânduri ale manifestaţiilor anticomuniste din anii 1945-1946, fiind totodată o ţintă importantă a represiunii comuniste. În momentul unificării organizaţiilor de tineret, Miron Constantinescu propunea ca UNSR şi UAER să nu fie primite în UTM imediat, până nu sunt epurate[57]. Până la urmă au fost primite, dar dintre cei excluşi în urma procedurii de „reînscriere“ 50% erau studenţi şi elevi. În instrucţiunile date în 1950 pentru înscrierea de noi membri, se spunea că vor fi admişi în UTM „elevii şi studenţii buni la învăţătură, merituoşi, devotaţi organizaţiei şi Partidului“[58]. Au fost de asemenea

[53] *Scrisori ale Anei Pauker prin care îşi analizează în mod autocritic greşelile din activitatea sa (devierea de dreapta)*, *Ibidem*, dosar nr. 58/1953, f. 2; *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român, 23-28 decembrie 1955*, Bucureşti, 1956, p. 128.

[54] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 49/1953, f. 42, f. 53-54.

[55] În documentele UTC, Vasile Muşat era descris astfel: „Muncitor. Serios în muncă. Spirit organizat. În munca de tineret a făcut progrese serioase. Se exprimă frumos şi uşor. Adânceşte problemele. Fire cam închisă. Puţin moale.“ (ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 123/1948, f. 1); „Este un element muncitoresc sănătos. A urmat şcoala de cadre a PMR Constanţa, unde a acumulat multe cunoştinţe. Este un tov. cu nivel politic, un bun vorbitor şi cu pregătire teoretică. Este energic şi îşi planifică munca. Uneori este puţin încăpăţânat, iar critica şi-o însuşeşte greu.“ (*Ibidem*, dosar nr. 88/1949, f. 7; vezi şi ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 105/1951, f. 3).

[56] *Ibidem*, fond CC al PCR – Secţia Cadre, dosar T 313, Virgil Trofin, f. 1; Iată cum este descris în documentele UTM: „Lucrează în organizaţiile de tineret imediat după 23 august. Este un tov. energic, capabil, cu putere de muncă şi spirit organizatoric Reuşeşte să antreneze şi pe alţii alături de el şi ştie să se orienteze just. Nivel politic şi spirit de observaţie desvoltat. Este încrezut şi cu atitudini de superioritate faţă de unii tov. Puţin sentimental.“ (*Ibidem*, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 88/1949, f. 3); „Ataşat partidului. Cinstit. Activ. Experienţă organizatorică. Puţin molatec. Se supra-apreciază. Judecă uneori cu inima. Ajutat are perspective serioase de creştere.“ (*Ibidem*, dosar nr. 123/1948, f. 3; vezi şi *Ibidem*, 105/1951, f. 3). Pentru un portret al lui Trofin, vezi Vladimir Tismăneanu, *Virgil Trofin sau scurta memorie a Nomenklaturii*, în *Arheologia terorii*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Allfa, 1998, p. 119-124.

[57] ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 63/1948, f. 3.

[58] *Ibidem*, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 35/1950, f. 31; În 1956, erau condiţii similare: „Să fie primiţi în UTC acei elevi şi studenţi care au atitudine corectă faţă de învăţătură şi disciplină, îşi însuşesc şi sprijină prin fapte politica partidului şi guvernului, dovedind prin întreaga lor activitate că sunt demni de a face parte din organizaţia revoluţionară a tineretului“; *Ibidem*, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 13/1957, f. 201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fixate filtre ideologice pentru admiterea în învățământul superior, pe baza originii sociale şi a apartenenței politice înainte de instalarea comunismului a tinerilor sau a părinților acestora[59]. Absorbția studenților în UTM era foarte mare, de circa 80-90% din totalul de 57.000 de studenți[60], statutul de student fiind foarte greu de obținut fără îndeplinirea condiției intrării în UTM.

Ponderea elevilor şi studenților în UTM a urcat până spre 30% în 1953[61], dar a început să se reducă sever după 1956. În 1957, procentajul scade sub 20%, iar în 1958-1959, sub 10%, cu o minimă de 7,7% în decembrie 1958[62]. Explicația pentru aceasta stă în seria de evenimente dramatice înregistrate în a doua parte a anilor '50. Ecoul provocat de revoluția maghiară din 1956 a stârnit efuziune şi proteste în centrele universitare din România, cărora autoritățile le-au răspuns cu arestări şi epurări masive[63]. Apoi, „Raportul secret" al lui Hruşciov din februarie 1956, în care erau denunțate crimele staliniste şi „cultul personalității", a avut la rându-i ecou în România, provocând tentativa, eşuată, a lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi de a-l debarca pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, prin evidențierea cultului personalității şi a abuzurilor produse sub conducerea acestuia. Contraofensiva lui Dej s-a soldat cu noi epurări în PMR şi în UTM[64].

Mijlocul anilor 1950 lăsa impresia unei relaxări în lagărul comunist. Moartea lui Stalin, în 1953, „spiritul Genevei" produs de aparenta îmbunătățire a relațiilor dintre Est şi Vest în 1955 şi discursul lui Hruşciov din 1956 apăreau ca semne ale unui dezgheț inconturnabil. În România, stoparea vremelnică a colectivizării după criza din 1952, Festivalul Mondial al Tineretului, organizat la Bucureşti în 1953 pentru a ipostazia „fericirea" tineretului comunist, apariția în 1956 a Asociațiilor studențeşti care păreau o alternativă democratică la ultrapolitizatul UTM, efectul contagios al revoluției din Ungaria – toate acestea au fost interpretate în rândul tineretului ca semne ale schimbării[65]. Concesiile minimale pe care comunismul le-a făcut au avut efectul pervers al creşterii aşteptărilor[66].

După raportul lui Hruşciov, regimul a organizat mii de „prelucrări" în organizațiile de partid din toată țara pentru a impune versiunea proprie, edulcorantă, asupra semnificației acestuia. Însă informările amănunțite trimise de activiştii din teritoriu relevau că prelucrările au suscitat un val de efecte neintenționate. Criticarea lui Stalin, fie şi cu *sotto voce*, a stârnit o imensă confuzie după ce ani la rând membrii de partid au

[59] Ioana Boca, *Studenții în anii '50*, în *loc. cit.*, p. 210.

[60] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1956, f. 4.

[61] *Ibidem*, dosar nr. 49/1953, f. 59

[62] *Ibidem*, dosar nr. 15/1957, f. 2; *Ibidem*, dosar nr. 15/1958, f. 40; *Ibidem*, dosar nr. 23/1959, f. 59; *Ibidem*, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 37/1958, f. 1.

[63] Ioana Boca, *1956 – Un an de ruptură. România între internaționalismul proletar şi stalinismul antisovietic*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 2001.

[64] Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, Iaşi, Editura Polirom, 2005, p. 173 şi urm.

[65] *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie şi morală în România.* Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 38 şi urm.; Florin Niculescu, *Festivalul mondial al tineretului, Bucureşti, 1953*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1949-1953. Mecanismele terorii. Comunicări prezentate la al VII-lea Simpozion al Memorialului de la Sighetu Marmației (2-4 iulie 1999)*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 1999, p. 83-86.

[66] Teoria „creşterii aşteptărilor" din ştiințele sociale s-a inspirat din scrierile lui Alexis de Tocqueville, care a observat că un regim tiranic devine vulnerabil nu neapărat în situații de sărăcie extremă sau ca urmare a exceselor represiunii, ci tocmai în momentul în care face concesii, se angajează pe calea reformelor sau supralicitează promisiuni pe care nu le poate respecta.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost sufocați de propaganda pro-stalinistă şi, în acelaşi timp, au provocat primele discuții publice curajoase de după instalarea comunismului. Astfel, în timpul dezbaterilor s-au auzit voci care cereau schimbarea liderilor PMR, denunțau URSS şi criticau Partidul (pentru lipsa democrației interne, pentru aplicarea prea ușoară a sancțiunilor şi excluderilor, pentru inventarea de dușmani imaginari, pentru exagerarea puterii chiaburilor, pentru abuzurile față de țărani şi intelectuali). Erau de asemenea criticate Securitatea şi miliția (pentru folosirea membrilor de partid în misiunile sale, pentru perchezițiile, arestările şi trimiterile în judecată abuzive, pentru folosirea metodelor brutale de interogatoriu), aparatul de propagandă şi presă (pentru încurajarea cultului personalității), învățământul politic (pentru dogmatism) şi instituțiile statului (pentru birocrație şi nerespectarea legalității) etc.[67] Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, în încercarea lor de a-l discredita pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, au lansat acuzații similare, subliniind nerespectarea principiului conducerii colective, precum şi abuzurile Securității şi ale Ministerului Afacerilor Interne[68].

După izbucnirea revoluției din Ungaria, a fost organizată o nouă campanie de prelucrări care, la fel, s-a soldat cu discuții cvasi-libere în câteva zone din țară. În şedințele UTM, în special în Bucureşti şi în Transilvania (Timişoara, Cluj, Târgu Mureş), s-au înregistrat solidarizări cu revoluționarii de la Budapesta şi poziții antisovietice. În acelaşi timp, regimul din România a fost acuzat că prezintă denaturat realitatea şi a fost cerută retragerea trupelor sovietice din țară[69].

Mai multe din protestele studențeşti din toamna anului 1956 şi-au avut focarul în şedințe ale UTM sau ale Asociațiilor studențeşti. În Bucureşti, protestele din septembrie au pornit de la şedința pentru alegerea unui nou birou al organizației de bază a UTM din anul IV de Filologie. La Cluj, în octombrie, un grup de studenți de la Facultatea de Filologie-Istorie a Universității „Bolyai" a elaborat, cu ocazia constituirii Asociației studențeşti, un proiect de program în care se stipula că asociația este „liberă, democratică, autonomă"[70].

Dar, după cum spunea la un moment dat Jean-François Revel, „destinderea nu a fost un vis, a fost o capcană". Acelaşi Hruşciov care vituperase regimul stalinist a înăbuşit în sânge revoluția maghiară. În România, membrii de partid şi ai UTM care, în dezbaterile din vara şi toamna lui 1956, au atacat conducerea centrală a PMR sau au criticat Uniunea Sovietică au fost excluşi din organizații, iar unii, arestați. Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi au intrat în dizgrație, nereuşind să atragă de partea platformei lor o masă critică din conducerea partidului. Regimul a conştientizat că prin aceste dezbateri s-a deschis cutia Pandorei, luând imediat măsuri pentru înghețarea discuțiilor publice şi pentru pedepsirea protestatarilor.

Protestele studențeşti au fost un şoc pentru UTM. De la mijlocul anilor '50, PMR şi-a pus serios problema mobilizării şi disciplinării mediului studențesc. Responsabilii din PMR şi UTM erau nemulțumiți din cauza apatiei şi apolitismului studenților, iar, aşa cum se ştie, în timpul comunismului neutralitatea ideologică şi escapismul reprezentau un păcat. Aşa a apărut, în vara anului 1956, ideea formării Asociațiilor studențeşti, care,

[67] ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 26/1956, f. 1-30; *Ibidem*, dosar nr. 58/1956, f. 1-7; *Ibidem*, dosar nr. 59/1956, f. 1-11.

[68] *Ibidem*, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 32/1956, f. 1-116; *Ibidem*, dosar 182/1956, f. 1-25.

[69] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 38/1956, f. 5; *1956. Explozia. Percepții române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria*, ediție întocmită de Corneliu Mihai Lungu şi Mihai Retegan, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 97, 104, 136-137, 145-146, *passim*.

[70] *Ibidem*, p. 372-373.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

printr-un cadru mai relaxat şi adaptat, aveau menirea de a-i atrage pe studenţi[71]. Preşedinte al comitetului de organizare a Asociaţiilor studenţeşti a fost desemnat Ion Iliescu, un tânăr activist în vârstă de 26 de ani, care a avut o carieră spectaculoasă în organizaţiile de tineret comuniste. În 1957, acesta va deveni preşedintele noi formatei Uniuni a Asociaţiilor Studenţeşti din România[72]. Ideea constituirii Asociaţiilor studenţeşti nu a întrunit consensul membrilor Biroului CC al UTC, unii temându-se că Asociaţiile vor fi deturnate şi vor scăpa controlului partidului, lucru care, de altfel, s-a şi întâmplat[73].

În perioada următoare, UTM a decis să ia măsuri, în mai multe şedinţe supravegheate de Nicolae Ceauşescu, care era pe atunci membru în Biroul Politic şi responsabil cu secţia Organizatorică a PMR, deci răspundea de organizaţiile de tineret. Ceauşescu a cerut să fie exmatriculaţi, dacă este nevoie, toţi studenţii dintr-o facultate şi să fie trimişi „la sapă", să fie scăzută ponderea utemiştilor din rândul studenţilor de la 80% la 25% şi ca 80% dintre studenţi să fie de origine muncitorească[74].

Primul secretar al UTM, Virgil Trofin, a lansat mai multe diatribe împotriva studenţilor şi a dat dispoziţie ca şedinţele UTM şi ale Asociaţiilor studenţeşti să fie supravegheate de muncitori. Trofin a înţeles că totul a pornit de la raportul lui Hruşciov, dar, în opinia sa, nu se putea spune că „este o ruşine epoca stalinismului" pentru că aceasta a fost „cea mai glorioasă epocă din istorie pur şi simplu"[75].

La rândul său, spre sfârşitul anilor '50, Ion Iliescu, liderul studenţilor comunişti, s-a arătat revoltat de atitudinea „de împăciuitorism cras în rândul studenţilor", i-a acuzat pe profesori că „nu ştiu să înarmeze studenţii cu teoria marxist-leninistă pentru a lua poziţie faţă de încercările duşmanilor", a dat asigurări că „s-au luat măsuri împotriva elementelor care s-au dovedit a fi duşmănoase" şi că s-a implicat personal în exmatriculări[76].

[71] Stenograma şedinţei CC al UTM din 15 mai 1956, în care se discută directiva partidului, în ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1956, f. 2-23.

[72] Fiu al ilegalistului Alexandru Iliescu, a intrat în UTC în august 1944, a activat în Tineretul Progresist, apoi în UAER (ca responsabil cu organizarea, apoi secretar al secţiei sportive), fiind cooptat, cu ocazia „unificării" din martie 1949, în CC al UTM. Studenţia şi-a făcut-o la Moscova, unde a fost şi secretar al Comitetului unional al studenţilor şi aspiranţilor români aflaţi la studii în URSS (în 1952, numărul acestora era de 2.500, ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 122/1951, f. 3). După întoarcerea în ţară, în 1954, a intrat în Biroul CC al UTM, apoi, din 1956, a devenit secretar al CC al UTM. Întrucât nu urmase o şcoală de partid, a fost recomandat pentru a urma cursurile de trei ani la fără frecvenţă ale Institutului de Aspirantură „A. A. Jdanov", şcoală de cadre (ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 10/1957, f. 184-185). Caracterizările de partid îl descriu astfel: „Origine socială muncitorească. (…) Devotat partidului. (…) Are iniţiativă în muncă. Este priceput – oarecare nivel teoretic. Fiind tânăr, judecă cam pripit lucrurile. Are perspective de creştere" (ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 123/1948, f. 10); „Este ataşat partidului şi organizaţiei. Are iniţiativă şi putere de muncă. Nivel politic şi ideologic corespunzător. S-a achitat întotdeauna de sarcinile primite. Duce muncă colectivă şi are influenţă în rândurile elevilor. Este un tov. perseverent în muncă, nu se străduieşte suficient în ridicarea nivelului său politic şi câteodată este cam repezit. Are largi perspective de dezvoltare." (*Ibidem*, dosar nr. 88/1949, f. 9-10; vezi şi *Ibidem*, dosar nr. 105/1951, f. 6). Dosarul de cadre al lui Ion Iliescu nu a putut fi găsit la ANIC, însă reproducerea fişei sale de cadre a apărut în presă, într-un supliment al revistei „Academia Caţavencu" (www.catavencu.ro/pdf/supliment_Iliescu.pdf).

[73] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1956, f. 3-23.

[74] *Ibidem*, dosar nr. 16/1956, f. 70; *Ibidem*, dosar 11/1957, f. 193.

[75] *Ibidem*, dosar nr. 38/1956, f. 92-111.

[76] *Ibidem*, dosar nr. 15/1959, f. 40-41; *Ibidem*, dosar nr. 7/1958, f. 189-190. Ion Iliescu oferă mai multe exemple de exmatriculări în care s-a implicat. Primul este cazul unui student din Bucureşti la Facultatea de Filosofie, în anul trei, care a propagat „idei străine" şi a fost exmatriculat doar la intervenţia Comitetului Central al UTM. În presa postcomunistă a apărut relatarea unui fost student la filosofie, Constantin Eretescu, care afirmă că Ion Iliescu a cerut exmatricularea sa, vezi „Evenimentul Zilei", 27 august 2005, şi replica dată de Iliescu, în *Ibidem*, 3 septembrie 2005. Al doilea exemplu este cazul unor studenţi de la Institutul Maxim Gorki, pe care nu-i numeşte, însă, din documente, rezultă că era vorba despre poetul Ion Covaci, pedepsit pentru versuri antisovietice, şi Paul Deutsch (Paul Drumaru), exclus pentru că s-a solidarizat cu Ion Covaci (vezi *Ibidem*, dosar 22/1959, f. 216). În

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În timpul protestelor studenţeşti din 1956, activiştii UTM au fost instruiţi să prevină, să descurajeze, să denunţe, să demaşte şi să combată „manifestările duşmănoase“ şi au fost mobilizaţi, alături de activiştii de partid şi de muncitori, pentru a supraveghea adunările studenţeşti, pentru a înăbuşi manifestările de protest, pentru a păzi obiectivele strategice şi pentru a ocupa prin diferite şedinţe şi manifestări timpul liber al tinerilor. În Bucureşti, au fost formate grupuri de tineri muncitori utemişti care i-au luat la bătaie pe „bandiţi“, adică pe studenţii protestatari, iar la Cluj, în 1957, activiştii utemişti au participat la reţinerea unor tineri protestatari[77].

După 1956, au fost reţinuţi, în total, câteva mii de studenţi, iar câteva zeci au fost condamnaţi. Au fost organizate nenumărate şedinţe de demascare şi prelucrare conduse de liderii şi activiştii din PMR şi UTM. Zeci de organizaţii UTM din toată ţara au fost dizolvate. Pentru scurt timp, a fost stopată formarea asociaţiilor studenţeşti în zonele cu probleme şi tot acolo a fost interzisă vremelnic primirea de studenţi şi elevi în UTM. S-au produs excluderi masive – conform statisticilor lunare, 300-500 de excluderi pe lună la nivel naţional în 1957[78] şi între 600-1.500 pe lună în 1958[79]. Numărul total al membrilor UTM a cunoscut variaţii importante, fiind pentru prima dată după 1948 când UTM cunoştea un regres numeric. Astfel, dacă în ianuarie 1956, UTM avea 1.498.381 de membri, în ianuarie 1957 ajunge la cifra de 1.165.170, creşte din nou până în octombrie 1957 la 1.373.562, ca să scadă încă o dată la 1.271.827 până în februarie 1958[80]. Tot atunci, se înregistrează o schimbare spectaculoasă a „compoziţiei sociale“, care era controlată prin procedurile de primire şi excludere din organizaţie. De exemplu, între 1 iulie 1956 şi 1 iulie 1957 proporţia muncitorilor din UTM creşte de la 27% la 35%, iar cea a elevilor şi studenţilor scade de la 14% la 9%[81]. Tinerii care frecventau institutele teologice au fost daţi afară din UTM[82].

Plenarele PMR din 1957 şi 1958, care au dus la marginalizarea lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, respectiv a „grupului“ lui Constantin Doncea, au avut şi ele repercusiuni asupra UTM. De altfel, excluderile masive din UTM din anii 1957-1958 sunt în strânsă legătură cu epurările din PMR. În iulie 1957, liderii UTM au trecut printr-o umilitoare şedinţă, în prezenţa aceluiaşi Nicolae Ceauşescu, în care au trebuit să-şi exprime fiecare în parte adeziunea faţă de rezoluţia Plenarei în care au fost demascaţi Constantinescu şi Chişinevschi şi, eventual, să îşi facă autocritica în cazul în care avuseseră legături cu aceştia[83]. O telegramă în care era respinsă „cu indignare“ poziţia celor doi i-a fost trimisă lui Gheorghe Gheorghiu-Dej[84].

fine, Iliescu pomeneşte de exmatricularea unor studenţi care au participat în Cluj şi Târgu Mureş la manifestările „naţionaliste“ organizate pe 24 ianuarie 1959, la împlinirea unui secol de la unirea Principatelor.

[77] ANIC, fond CC al UTC – Secţia Organizatorică, dosar nr. 45/1956, f. 1-57; ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 7/1958, f. 217.

[78] *Ibidem*, dosar nr. 1/1956, f. 1-48; *Ibidem*, dosar nr. 15/1957, f. 2-163; *Ibidem*, dosar nr. 15/1958, f. 1.

[79] *Ibidem*, dosar nr. 15/1958, f. 35-117.

[80] *Ibidem*, dosar nr. 1/1956, f. 1; *Ibidem*, dosar nr. 15/1957, f. 2; *Ibidem*, dosar nr. 13/1957 f. 113; *Ibidem*, dosar nr. 15/1958, f. 35.

[81] *Ibidem*, dosar nr. 13/1957, f. 119.

[82] *Ibidem*, dosar nr. 34/1958, f. 27-28.

[83] *Ibidem*, dosar nr. 25/1957, f. 12-54. Se remarcă Ion Iliescu, singurul care are două intervenţii autocritice, în care admite că a colaborat cu Miron Constantinescu şi afirmă: „După evenimentele din Ungaria şi Polonia ne putem da seama de pericolul pe care l-ar fi reprezentat pentru ţara noastră orientarea pe care au încercat să o dea [M. Constantinescu şi I. Chişinevschi] dezbaterilor documentelor congresului al XX-lea [al PCUS] şi putem aprecia mai mult orientarea dată de partidul nostru care a ştiut cum să folosească aceste dezbateri pentru a dejuca încercările reacţiunii“.

[84] *Ibidem*, dosar nr. 13/1957, f. 147-149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1958, PMR a cerut încă un tribut din partea UTM, fiind decisă sancționarea sau excluderea unui număr de membri ai CC al UTM[85], care trec și ei prin umilința autocriticii în fața lui Ceaușescu. Toate acestea se explică prin faptul că, după experiența anului 1956, conducerea PMR și-a concentrat atenția pe întărirea controlului asupra partidului și a organizațiilor de masă. Măsurile au dat roade, autoritățile având parte de liniște în cea mai mare parte a anilor '60.

Virgil Trofin a fost promovat în partid în 1964, lăsând funcția de prim-secretar al UTM lui Petru Enache, un strungar absolvent al Școlii Superioare de Partid „Ștefan Gheorghiu", care a făcut carieră exclusiv în UTM. Acesta va face trecerea între Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu, rămânând în funcție până în 1967 când a fost înlocuit de Ion Iliescu (1967-1971). Ceaușescu i-a promovat pe majoritatea activiștilor cu care a colaborat în anii '50 și în prima parte a anilor '60, în special lideri ai tineretului – Petre Lupu, Ion Ioniță, Virgil Trofin, Ion Iliescu, Cornel Burtică, Ștefan Andrei, Maxim Berghianu, Petre Blajovici, Paul Niculescu-Mizil, Cornel Onescu, Gheorghe Pană, Ion Stănescu, Ilie Verdeț etc.[86] De altfel, deja majoritatea membrilor Comitetului Central al PCR de după 1965 avuseseră în prealabil o carieră în UTM[87]. Totuși, o parte dintre favoriții lui Ceaușescu, cum ar fi Virgil Trofin sau Ion Iliescu, au intrat în dizgrație din anii '70, după ce regimul patronat de Ceaușescu a degenerat spre o formă extremă de patrimonialism, caracterizată de personalizarea și concentrarea radicală a puterii, de cultul personalității, tentații dinastice și nepotism, de clientelism și corupție, de imprevizibilitatea și arbitrariul deciziilor, de nesiguranța pozițiilor, de estomparea liniilor de separație dintre partid și stat, dintre sfera privată și cea publică[88].

5. Uniunea Tineretului Comunist

Ambiția refondatoare a lui Ceaușescu a avut efecte imediate și asupra UTM. După modelul rebotezării partidului, la Plenara lărgită a CC al UTM din 4 august 1965 numele organizației de tineret a fost schimbat în Uniunea Tineretului Comunist. Mai mult, Congresul al IV-lea al UTC a fost renumerotat, devenind Congresul al VIII-lea, considerându-se, în mod abuziv, ca prim congres Conferința generală a tineretului

[85] Ion Brad, membru supleant al CC al UTM, sancționat cu vot de blam și demiterea din poziția de responsabil al revistei „Cravata Roșie" pentru că nu a semnalat „ieșirile dușmănoase" ale poetei Doina Sălăjan din timpul revoluției din Ungaria (aceasta afirmase că tancurile sovietice nu au ce căuta pe străzile Budapestei) și pentru că a permis publicarea unor materiale cu referințe religioase; Fred Mahler, membru supleant, vot de blam pentru aceleași motive; Domokoș Gheza, membru al Biroului CC al UTM și responsabil al publicației „Ifjúmunkás", vot de blam pentru articole „dăunătoare"; Camenco Petrovici, membru supleant, cadru didactic la Institutul de Studii Economice, primește inițial vot de blam, după care este exclus din CC și din învățământ, pentru „atitudine șovăielnică" în timpul revoluției din Ungaria și pentru că nu și-a denunțat colegi care criticau economia socialistă. Mai sunt sancționați Dumitru Popescu și Radu Cosașu (ultimul este demis) de la „Scânteia Tineretului", Asztalos Istvan și Ion Farcaș de la „Napsugár" ș.a.; *Ibidem*, dosar nr. 7/1958, f. 39-61, 84-87, 95-257; *Ibidem*, dosar nr. 8/1958, f. 40-87, 133-137.

[86] Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 294.

[87] Este ilustrativ un simplu sondaj în lucrarea *Membrii CC al PCR, 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

[88] Ronald H. Linden, *Socialist Patrimonialism and the Global Economy: the Case of Romania*, în „International Organization", vol. 40, no. 2, 1986, p. 346-380; Juan J. Linz și Alfred Stepan (în *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1996, p. 344-357) folosesc, pentru a desemna regimul ceaușist, un termen nu foarte reușit, „sultanism", dar prin care înțeleg tocmai o formă extremă de patrimonialism, vezi și H. E. Chehabi, Juan J. Linz, *A Theory of Sultanism*, în H. E. Chehabi, Juan J. Linz (eds.), *Sultanistic regimes*, Baltimore and London, 1998, p. 3-48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

socialist din martie 1922. Începea astfel o nouă campanie de falsificare a istoriei UTM. Dacă în 1949, galeria canonizată a tinerilor eroi comuniști cuprindea nume precum Pavel Tcacenko (ucrainean, lider al PCR după 1926, mort în beciurile Siguranței), Lazăr Grünberg, Bernat Andrei (morți în timpul Holocaustului, în Transnistria, la Râbnița), Ştefan Plavăț (mort în luptele de partizani împotriva germanilor), Filimon Sârbu (militant antifascist), Iosif Clisch şi Olga Bancic (implicați în Rezistența franceză), Nicolae Cristea, Haia Lipşiț (moartă după greva foamei în detenție), Constantin Tudose, Vasile Roaită (falsul erou de la Grivița)[89], după 1965 Nicolae Ceauşescu se singularizează, devenind, în scrierile istoricilor de curte, cel mai important erou interbelic al UTC.

Nicolae Ceauşescu s-a confruntat cu probleme din partea tineretului încă de la începutul regimului său, în anul de maximă glorie, 1968. Pe 24 decembrie 1968, în Ajunul Crăciunului, s-a produs o manifestație spontană a câtorva sute de studenți bucureşteni în timpul căreia s-a vociferat împotriva regimului şi în favoarea Cehoslovaciei care tocmai trecuse printr-o intervenție sovietică. Inițial, studenții au pornit pentru un Colind, după care, conduşi de studenta Ana Şincai, s-au prins în Hora Unirii în piețele capitalei, radicalizându-se pe măsură ce constatau prezența în preajma lor a activiştilor de partid şi a Securității. Grupul a încercat să meargă spre Ambasada americană, dar a fost oprit, moment în care Ana Şincai a început să strige „Libertate, libertate pentru studenți". Zarva produsă de colindători a atras atenția şi simpatia locuitorilor capitalei. În cele din urmă, la Gara de Nord şi în complexul Grozăveşti, studenții au fost întâmpinați de activişti în frunte cu Cornel Pacoste, locțiitor al secretarului Comitetului de Partid al Centrului Universitar Bucureşti, şi cu Marin Rădoi, secretar al Comitetului de partid al municipiului Bucureşti, care i-au convins să se disperseze. Față de acest incident relativ minor, autoritățile au reacționat disproporționat, arestând-o pe Ana Şincai[90] şi alte două persoane, exmatriculând pe numeroşi alții şi convocând adunări pe facultăți în care au fost demascați participanții la Colind.

Operațiunea de restabilire a controlului a fost dusă de Securitate şi activiştii de partid şi de tineret. În informarea către Biroul CC al UTC pe care a făcut-o primul-secretar al Uniunii, Ion Iliescu, care deținea şi funcția recent înființată de ministru al Tineretului, a vorbit despre o „manifestare huliganică", la care au participat sute de persoane şi s-a soldat cu arestări. Iliescu era scandalizat de lipsa de reacție a activiştilor UTC: „Mai ales când au venit elementele turbulente, studenții, cadrele de la municipiul UTC trebuiau să ia poziție. Studenții când mergeau pe lângă cămine strigau – veniți cu noi şi aceştia îi urmau ca oile". Unii membri ai CC şi-au făcut autocritica pentru lipsă de reacție şi au fost decise măsuri pentru evitarea unor situații similare[91].

Acesta a fost momentul în care scurtul interstițiu de destindere din interiorul UTC s-a apropiat de sfârşit, partidul cerând resuscitarea comandamentelor ideologice.

Începând din anii '60, Uniunea a început să renunțe la caracterul exclusivist, de avangardă, abandonând orientarea de clasă pentru a deveni cu adevărat o organizație de masă. Partidul cerea acum cuprinderea în organizațiile comuniste a „covârşitoarei majorități" a tineretului[92].

[89] Lista se găseşte în preambulul primului statut al UTM, ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 3/1949, f. 6.

[90] Aceasta a fost închisă la Văcărești, după care a fost mutată la Spitalul 9 (spital de boli psihice în care erau internați, ca și în alte zone din țară, adversari ai regimului) și, după un proces penal care a avut loc abia în mai 1969, a fost trimisă cu domiciliu forțat la Ploiești; vezi *Colindul studențesc din 24-25 decembrie 1958*, interviu cu Ana Şincai, realizat de Cezar Paul-Bădescu, în revista „22", anul VI, nr. 51, 20-27 decembrie 1995, p. 6.

[91] ANIC, fond 3 (CC al UTC), dosar nr. 15/1968, f. 130.

[92] *Ibidem*, dosar nr. 5/1968, f. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Statutul a fost modificat succesiv pentru a lărgi sfera celor eligibili: în 1956, la Congresul al II-lea al UTM, vârsta acestora a fost extinsă la intervalul 14-26 de ani; în 1960, cu ocazia Congresului al III-lea, de la 14 la 28 de ani; în 1966, la Congresul al IV-lea (renumerotat drept Congresul al VIII-lea) se revine la limita superioară de 26 de ani, dar cu posibilitatea de prelungire la cerere până la 30 de ani; în 1971, la Congresul al IX-lea, nu mai există limită pentru prelungire; Congresul al X-lea din 1975 şi Congresul al XI-lea din 1980 păstrează prevederile anterioare; Plenara din 1982, confirmată de Congresul al XII-lea din 1985, măreşte limitele la 14-30 de ani. Aceste schimbări se reflectă în creşterea spectaculoasă a numărului de membri. În 1960, UTM avea 1.900.000 de membri, în 1966, 2.250.000, apoi UTC însumează 2.400.000 de membri în 1971, ajunge la aproape 3.000.000 în 1975, ulterior, în 1985, la 3.900.000, pentru a atinge cifra de 4.100.000 în 1988[93]. În anii '80, UTC avea peste 500.000 de cadre[94].

Recrutarea uteciştilor începea în clasa VIII-a, absorbţia elevilor de la acest nivel în UTC fiind de 25% în 1983 şi de 40% în 1988. În 1983, 90% dintre elevii clasei a IX-a erau utecişti, pentru ca în 1988 să intre în organizaţie 98% dintre aceştia. Începând cu clasa a X-a, practic toţi elevii erau membri în UTC, intrarea în organizaţie făcându-se automat şi obligatoriu[95]. Instrucţiunile de uz intern cu privire la modul de primire în UTC din anii '70 şi '80 amestecau criteriile politice cu cele meritocratice[96], în primă instanţă intrând în UTC, de regulă, elevii cei mai buni la învăţătură care nu aveau o problemă flagrantă la dosarul personal sau al părinţilor. În a doua etapă erau incluşi toţi ceilalţi.

Sateliţii UTC – Organizaţia Pionierilor, UASR şi Şoimii Patriei – au tins la rându-le spre dimensiuni de masă.

În 1949, existau 13.500 de pionieri (elevi între 9-14 ani), în 1960 numărul lor a ajuns la un milion, iar în anii '80, Organizaţia Pionierilor a ajuns să numere peste 2.500.000 de membri, incluzând totalitatea şcolarilor până la 14 ani[97].

În 1976, PCR a decis formarea unei organizaţii de masă pentru copiii preşcolari şi şcolari cu vârste între 4-7 ani, pe care a denumit-o „Şoimii Patriei". Atunci aceasta cuprindea 1.100.000 de copii, pentru ca în deceniul următor să ajungă la circa 1.500.000 de membri[98].

Uniunea Asociaţiilor Studenţeşti din România avea la formare, în 1957, în jur de 50.000 de membri, pentru ca după 1973, când îşi schimbă denumirea în Uniunea Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România, să depăşească suta de mii, iar în deceniul nouă tindea spre 150.000 de membri[99].

---

[93] *Congresul al III-lea al UTM, 18-20 august 1960*, Bucureşti, Editura Politică, 1960, p. 7; *Congresul al VIII-lea al Uniunii Tineretului Comunist din Republica Socialistă România, 23-26 martie 1966*, Bucureşti, Editura Politică, 1966, p. 62; *Congresul al IX-lea al Uniunii Tineretului Comunist din Republica Socialistă România, 18-22 februarie 1971*, Bucureşti, Editura Politică, 1971, p. 83; *Congresul al X-lea al Uniunii Tineretului Comunist din Republica Socialistă România, 3-5 noiembrie 1975*, Bucureşti, Editura Politică, 1975, p. 18; ANIC, fond CC al UTC, dosar nr. 60/1985, nepaginat, f. 205-208; *Ibidem*, dosar 43/1988.

[94] *Ibidem*, dosar 7/1984, f. 74.

[95] *Ibidem*, dosar nr. 63/1983, f. 142; *Ibidem*, dosar nr. 42/1988.

[96] *Ibidem*, dosar nr. 67/1983, f. 141-175.

[97] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 32/1950, f. 31; *Ibidem*, dosar nr. 7/1984, f. 74; Congresul al III-lea…, p. 55. În timpul lui Nicolae Ceauşescu, preşedinţi ai Consiliului Naţional al Organizaţiei Pionierilor au fost: Traian Pop (1966-1968), Virgiliu Radulian (1968-1975), Constantin Boştină (1975-1980), Mihai Hârjău (1980-1983) şi Poliana Cristescu (1983-1989).

[98] ANIC, fond CC al PCR – Secţia Organizatorică, dosar nr. 104/1977, f. 77-90; *Ibidem*, dosar nr. 5/1977, f. 1-18.

[99] Liderii UASR/UASCR au fost: Ion Iliescu (1957-1960), Cornel Burtică (1960-1962), Ştefan Bârlea (1962-1966), Mircea Angelescu (1966-1969), Ion Traian Ştefănescu (1966-1973), Constantin Boştină (1973-1975), Ion Sasu (1975-1980), Tudor Mohora (1980-1985), Ani Matei (1985-1989).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După Ion Iliescu, au urmat în poziția de prim-secretar al UTC şi ministru al Tineretului: Dan Marțian (1971-1972) – absolvent al Universității „M. V. Lomonosov" din Moscova care a deținut şi funcția de secretar al Comitetului UTM al studenților români din capitala sovietică, urmând, după întoarcerea în țară, o carieră politică în UTM; Ion Traian Ştefănescu (1972-1979), un jurist transformat în activist; Pantelimon Găvănescu (1979-1983), un muncitor absolvent de „Ştefan Gheorghiu"; Nicu Ceauşescu (1983-1987), fiul lui Nicolae Ceauşescu şi virtualul moştenitor al conducerii partidului; în fine, o figură ştearsă, Ioan Toma (1987-1989), şi el absolvent la „Ştefan Gheorghiu".

Poziționarea lui Nicu Ceauşescu, în anii '70, în conducerea UASCR şi preluarea, începând cu 1983, a primei funcții din UTC arată, pe de o parte, importanța pe care organizațiile de tineret o aveau în cadrul mecanismelor puterii comuniste şi este, pe de alta, unul din semnele cele mai evidente ale derivei regimului spre comunismul dinastic, nepotism şi clientelism. Soția lui Nicu Ceauşescu, Poliana Cristescu, a deținut în cea mai mare parte a anilor '80 poziția de secretar în CC al UTC şi preşedinția Consiliului Național al Organizației Pionierilor. O bună parte din funcțiile în organizațiile de tineret erau ocupate de apropiați ai fiului preşedintelui. Proasta reputație a acestuia a contribuit la atmosfera de cinism, blazare şi corupție din organizațiile de tineret.

Activitatea UTC s-a birocratizat şi ritualizat, dispărând fervoarea din primul deceniu al comunismului. Principala funcție a organizațiilor de tineret era aceea de a servi în angrenajul baroc al cultului personalității, în care ocupau un loc foarte important. Până şi şedințele Biroului CC al UTC s-au transformat în cadru pentru prestarea de omagii la adresa secretarului general[100].

Cultul personalității era nu doar o formă de consolidare a puterii familiei prezidențiale, ci şi o modalitate complexă de exercitare a controlului social. Era una din formele de „etatizare a timpului"[101], de captare a energiilor private pentru reducerea spontaneității naturale a societății şi mai ales de expunere permanentă într-un spațiu de supraveghere, panoptic.

Rolul organizațiilor de tineret era acela de pârghii, care, acționate birocratic, produceau manifestații de masă. Ocaziile pentru adunări populare erau numeroase, cele mai importante fiind sărbătorile naționale, ziua de naştere a şefului statului, aniversările istorice şi vizitele de lucru. În 1989, de exemplu, Ceauşescu a făcut 38 de vizite de lucru, menținând ritmul din perioadele bune. În privința aniversărilor, anul a oferit numeroase oportunități festive: 130 de ani de la formarea statului român modern, a 112-a aniversare a obținerii independenței, 45 de ani de la „victoria revoluției" din 23 august 1944, 50 de ani de la izbucnirea războiului „fascist", 50 de ani de la manifestația de pe 1 mai 1939, legată de biografia Ceauşeştilor, şi 100 de ani de la declararea lui 1 mai ca zi a muncii, 24 de ani de la înscăunarea lui Ceauşescu şi 15 ani de regim prezidențial, 96 de ani de la formarea primului partid muncitoresc din România, anul patru din cincinalul opt, 100 de ani de la moartea lui Eminescu, 40 de ani de la crearea organizației de pionieri, 40 de ani de la crearea organelor de miliție, 40 de ani de începutul cooperativizării agriculturii. Toate acestea însemnau mitinguri, spectacole, simpozioane, în distribuția cărora tineretul juca rol important. Fervoarea aniversară culmina cu manifestațiile prilejuite de sărbătorile oficiale, 23 august, 1 mai, care adunau sute de mii de tineri, antrenați zeci de ore pentru caligrafia cultului.

[100] Vezi, de exemplu, ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 7/1984, f. 1-38. Între membrii Biroului CC din anii 1980 amintim pe Tudor Mohora, Ana Ferencz, Dinu Drăgan, Florea Voinea, Ani Matei, Ioan Toma, Dan Silviu Pavelescu, Ion Moraru, Dorel Mustățea etc.

[101] Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost şi ce urmează*, traducere a M. Stroe şi I. Codreanu, Iaşi, Institutul European, 2003, p. 71-106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. Regim de includere

În 1989, Nicolae Ceauşescu afirma că „în România, nu există cetățean care să nu facă parte dintr-o organizație“[102]. Afirmația era formal adevărată. Cu precădere după venirea la putere a lui Nicolae Ceauşescu, regimul politic s-a transformat, urmându-şi vocația totalitară, într-un regim de includere (formula îi aparține politologului Kenneth Jowitt), tinzând să absoarbă întreaga societate în structuri aflate sub controlul său[103]. Spre deosebire de statele comuniste central-europene, care, din anii ’60, au evoluat spre regimuri post-totalitare[104], reducând presiunea asupra societății, regimul comunist din România a menținut un nivel de mobilizare extrem de ridicat.

Pentru a controla totalitatea populației regimul a creat o rețea de organizații, pe care din anii ’70 le va reuni sub umbrela Frontului Unității Socialiste (FUS). FUS a fost creat în 1974 şi cuprindea, pe lângă Partidul Comunist Român, aproape 40 de organizații de masă, sindicale, uniuni şi asociații obşteşti, inclusiv UTC[105]. În anii ’80, Partidul Comunist din România ajunsese la dimensiuni impresionante: îngloba 3.800.000 de oameni[106], ceea ce însemna peste 15% din populația țării. În termeni proporționali, era cel mai mare partid din Europa de Est, fiind, raportat la populația țării, de două ori mai mare decât PCUS. Uniunea Generală a Sindicatelor, în care erau integrați automat salariații, număra nu mai puțin de 7.800.000 de membri[107]. Organizațiile Democrației şi Unității Socialiste, rezervate celor care nu erau membri de partid, cuprindeau 4.100.000 de oameni[108].

Frontul, care din 1980 se va numi Frontul Democrației şi Unității Socialiste, a ținut trei congrese (1974, 1980, 1985) şi îl pregătise în amănunt pe al patrulea, care trebuia să aibă loc în 1990. Componența Biroului Executiv al FUS/FDUS nu lasă nici o urmă de îndoială asupra dependenței stricte față de PCR. Nicolae Ceauşescu era preşedinte, iar posturile de vicepreşedinți, secretari şi membri ai biroului au fost deținute de lideri comuniști de rang înalt sau de activiști cu lungă carieră în organizațiile de tineret şi sindicale.

FDUS avea rosturi multiple. Prin ambiguitatea statutului său, FDUS a atras în structurile sale de conducere şi personalități care evitau să se asocieze public cu PCR – intelectuali, artişti, sportivi, lideri religioşi şi specialişti din diferite domenii, precum şi o mare masă de oameni care nu erau membri de partid. Apoi, prin intermediul Frontului,

---

[102] „Scânteia“, 3 iunie 1989, p. 3; *Ibidem*, 15 august 1989, p. 6, interviu pentru revista „Newsweek“.

[103] Kenneth Jowitt, *Inclusion and Mobilization in European Leninist Regimes*, în „World Politics“, vol. 28, nr. 1, Oct. 1975, p. 69-96.

[104] Caracteristicile regimurilor post-totalitare au fost descrise de Juan J. Linz şi Alfred Stepan, *op. cit.*

[105] FUS cuprindea: Organizațiile Democrației şi Unității Socialiste, Uniunea Generală a Sindicatelor, UTC, UASCR, Organizația Pionierilor, Consiliul Național al Femeilor, Consiliile Muncitorilor de naționalitate maghiară, germană, sârbă şi ucraineană, Uniunea Națională a Cooperativelor Agricole de Producție, Uniunea Centrală a Cooperativelor Meşteşugăreşti, Uniunea Centrală a Cooperativelor de Producție, Achiziție şi Desfacere, Asociația Oamenilor de Știință, Consiliul Național al Inginerilor şi Tehnicienilor, Uniunea Societăților de Științe Medicale, Uniunea Societăților Științifice ale Învățătorilor, Societatea de Medicină Veterinară, Uniunea Scriitorilor, Uniunea Artiştilor Plastici, Uniunea Compozitorilor, Consiliul Ziariştilor, Uniunea Arhitecților, Asociația Oamenilor de Artă din Instituțiile Teatrale şi Muzicale, Asociația Cineaştilor, Asociația Juriştilor, Comitetul Foştilor Luptători şi Veterani ai Războiul Antifascist, Comitetul Național pentru Apărarea Păcii, Societatea Crucea Roşie, Consiliul Național pentru Educație Fizică şi Sport, Asociația Generală a Vânătorilor şi Pescarilor Sportivi, Asociația Apicultorilor, Automobil Clubul Român, cultele.

[106] „Scânteia“, 29 iunie 1989.

[107] Mihnea Berindei, *România lui Ceauşescu – un naufragiu planificat*, I, în „22“, nr. 46, 17-23 noiembrie 1998, p. 10.

[108] ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 26/1989, nepaginat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceauşescu simula înăuntrul şi în afara ţării mecanismele democratice. Liderul comunist român declara în 1989 că România este cel mai democratic stat din lume, la fel cum afirma Stalin în anii '30 despre Uniunea Sovietică[109]. Propaganda descria „cadrul democratic" din ţară ca o veritabilă „democraţie directă, participativă" sau ca o democraţie plebiscitară[110]. În fine, prin FDUS, Ceauşescu utiliza un scenariu de tipul „poporul împotriva elitei", contrabalansând puterea nomenclaturii prin invocarea şi convocarea în arenă a societăţii, de la care se reclama tot mai mult în mod direct, fără mijlocirea partidului.

Această complicată ţesătură organizatorică nu a rezistat seismului din 1989, în timpul căruia tinerii au avut o contribuţie foarte importantă la răsturnarea regimului comunist.

PRELIMINARIES FOR THE HISTORY OF THE ROMANIAN COMMUNIST YOUTH UNION
(Summary)

This study stands for the author's contribution to the Final Report of the Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania, constituted in 2006 by the Romanian Presidency and chaired by Professor Vladimir Tismăneanu from the University of Maryland. So far, the history of the Romanian Communist Youth Union (CYU) was under-researched, mainly due to political reasons. Many of the post-communist politicians were connected to CYU and they had no interest to facilitate the disclosure of the communist archives. The files of CYU – which are in a good condition and well organized – have only recently become available for researchers.

The Romanian Communist Youth Union was part of the vast and complicate network of "mass-organizations" created by the communist regime in order to dissimulate its totalitarian nature. In Leninist terms, its main function was to be a "transmission belt" between the Communist Party and the society, specifically to its young part.

In inter-war Romania, CYU was an illegal and marginal organization, with an intermittent history, being strictly controlled by Comintern through the Youth Communist International. It became stronger and a genuine mass-organization only after the Second World War, under the Protection of the Red Army and of the Soviet "Counselors". After the installation of the communist regime, all the other youth organizations (political, religious, cultural and sport organizations) were disbanded.

CYU was a Comsomol-like organization, apparently autonomous but in fact subordinated the Communist Party. It was meant to function as a political instrument for the social and political mobilization, for the ideological socialization of the young population, for the selection and formation of the new elite and for the social control.

During Gheorghe Gheorghiu-Dej, the youth communist organization was repeatedly purged (mainly after 1949, 1952 and 1956) of social enemies (mainly "kulaks") and political adversaries (former members of the democratic parties and of other types of organizations). Nicolae Ceauşescu transformed the political regime into an "inclusion" type (the term belongs to Kenneth Jowitt), tending to include the entire population in communist organizations. At the end of the '40s, CYU included 1/5 of the young population; in the '50s, one third; in the seventies, half, and in the '80s the vast majority of the youth.

CYU was often engaged in repressive campaigns, being part of the nationalization and collectivization process, of the anti-students campaigns in the second half of the '50s, of the purges of schools, universities, institutions, factories, of the army etc. Most of the CYU leaders subsequently had a significant career in the Romanian Communist Party.

[109] „Scânteia", 27 ianuarie 1989, p. 3.
[110] *Ibidem*, 2 septembrie 1989, p. 1; *Ibidem*, 28 martie 1989, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DORIN DOBRINCU

FORMAȚIUNILE „MINORE“ DE REZISTENȚĂ ANTICOMUNISTĂ DIN BANAT (1947/1948 – ÎNCEPUTUL ANILOR ’60)

Rezistența armată anticomunistă din Banat este cunoscută îndeosebi prin activitatea grupurilor mari, aflate sub conducerea colonelului Ion Uță, avocatului Spiru Blănaru, comandorului Petru Domășneanu, notarului Gheorghe Ionescu, funcționarului privat Ion Tănase, inginerului Aurel Vernichescu şi avocatului Ioan Târziu. Au existat însă numeroase alte formațiuni de rezistență, lipsite de notorietate, dar care au îndrăznit să se opună regimului comunist. În paginile următoare ne ocupăm de mai multe asemenea grupări. Despre ele nu deținem informații vaste, dar acestea sunt suficiente pentru a înțelege reala amploare a unui fenomen mai mult aproximat şi mitizat decât cunoscut. Istoria acestor formațiuni „minore“ (în sensul vizibilității şi al numărului de membri) se întinde pe mai bine de un deceniu. Folosim în demersul nostru documente inedite şi publicate, precum şi mărturii care au văzut deja lumina tiparului.

1. Grupul din Duleu

Bazele acestui grup au fost puse de Iosif Cireşan-Loga, în satul Duleu, imediat după alegerile generale din 1946, falsificate de comuniști. În afară de lider, din nucleul inițial au mai făcut parte Gheorghe Bulgăr, Petru Pau şi Ion Franț, toți patru fiind rude între ei. Iosif Cireşan l-a atras în acțiunea subversivă şi pe Ion Boldureanu, din Herendești. Acesta din urmă a avut ideea cooptării în grup a lui Ion Lascu (apare şi ca Lațcu) zis Chera, din localitatea Remetea-Pogonici[1] (care în documente era trecut cu o condamnare la muncă silnică pe viață[2]), şi a lui Ion Dârloni, din Sacoşu-Mare. Aceştia nu erau afiliați politic, dar fuseseră închişi pentru fapte de drept comun şi existau informații că evadaseră de la închisoarea din Lugoj. Se urmărea folosirea experienței acestora de oameni ai pădurilor în folosul rezistenței. Cei doi au acceptat încadrarea şi supunerea la disciplina de grup, cu scopul de a lupta împotriva regimului comunist, aflat în plin proces de consolidare[3].

Grupul nou constituit a luat în calcul declanşarea unor atacuri împotriva comuniştilor din sate: colectori, şefi de batoze, perceptori, şefi de sfaturi populare, jandarmi.

[1] Iosif Cireşan Loga, *Rezistența anticomunistă din Munții Arinişului (1947-1949)*, Timişoara, Editura Marineasa, 1997, p. 7-9.

[2] Emil Sebeşan, Ileana Silveanu, *Rezistența din Banat*, II, în AT, nr. 19-20, 2-3/1998, p. 142 (doc. de la Arhivele Tribunalului Militar Timişoara, fond „Penal“, dosar 64, Caraş, vol. III, f. 143-144, 190-192, în continuare ATMT); Miodrag Milin (ed.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului în documente*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, 2000, p. 195 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraş-Severin“, dosar 64(3)/1949, 142).

[3] Iosif Cireşan Loga, *op. cit.*, p. 9-11.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 549–571

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De obicei atacurile erau date noaptea, urmărindu-se aplicarea de corecţii fizice celor prea zeloşi, dar şi devastarea locuinţelor (o acţiune de acest tip s-a petrecut în Valeamare, la locuinţa lui Petru Băndăşilă, delegat de batoză; de teamă, acesta a fugit din sat). Toate acestea au dus la instalarea fricii în rândurile perceptorilor şi colectorilor, care nu au mai intrat în satele Duleu şi Valeamare[4]. A fost atacat şi notariatul din comuna Valeapai, deoarece notarul Nicolae Turcu devenise extrem de zelos. În prealabil au fost tăiate firele telefonice, apoi s-a tras cu armele asupra clădirii, s-au aruncat grenade şi o încărcătură de dinamită[5].

Partizanii acţionau doar noaptea, nepunându-se nici un moment problema luptei deschise cu jandarmii sau cu Securitatea[6]. Membrii grupului s-au ferit să ia viaţa cuiva, inclusiv a activiştilor comunişti din satele lor[7]. Populaţia îi proteja pe partizani, oferindu-le susţinere materială şi informaţii. Au făcut acest lucru chiar şi oameni care teoretic ar fi trebuit să se dovedească loiali regimului. Spre exemplu, aşa a procedat Gheorghe Banu zis Burda, paznic de câmp, care îi ţinea la el acasă pe Chera şi Dârloni, furnizând informaţii eronate autorităţilor[8].

Securitatea a iniţiat acţiuni de scotocire în satul Duleu şi în împrejurimile acestuia pentru descoperirea fugarilor, apelând în acest scop la trupele de jandarmi (transformate ulterior în trupe de Securitate). Însă rezultatele fuseseră negative, singurii străini de sat, Chera şi Dârloni, plecând anterior în pădurile Bocşei[9]. Chera şi Dârloni s-au implicat în această din urmă zonă în acte justiţiare, vizându-i pe câţiva dintre şefii exploatărilor forestiere care se purtau rău cu subordonaţii lor, neplătindu-le salariile la timp. Pedeapsa de care se foloseau cei doi consta în lovituri cu nuiaua[10]. Aceeaşi pedeapsă i-a fost aplicată şi delegatului comunist Gheorghe Laţcu, din Duleu, care deşi ţăran îi forţa pe ceilalţi ţărani să are potrivit „preţioaselor“ indicaţii ale PRM. Se pare că bătaia cu nuiaua i-a fost de învăţătură, Laţcu predându-şi ulterior carnetul de partid[11]. Alţi activişti care au făcut cunoştinţă cu flexibilitatea nuielelor au fost perceptorul Florescu şi Pavel Liuba, secretarul primăriei din Duleu etc.[12], la fel ca şi unii securişti[13]. Casa lui Alexandru Virag, un alt activist comunist, a fost atacată de partizani cu focuri de armă şi grenade. În aceeaşi noapte a avut loc un schimb de focuri cu jandarmii aflaţi în apropiere[14].

Deşi efectivele postului din Duleu au fost suplimentate (ajungând la 12 persoane), jandarmii nu îndrăzneau să patruleze decât ziua şi doar în grup[15]. Grupul lui Chera-Dârloni nu s-a limitat doar la fuga din faţa autorităţilor, ci a atacat chiar postul de jandarmi din comuna Soceni, la acţiune colaborând un grup de săteni din localitate, sub conducerea lui Petru Lăutaş. Din clădirea postului au fost luate arme şi uniforme. Chera şi Dârloni au stabilit legătura – prin intermediari – cu grupurile colonelului Ion Uţă şi comandorului Petru Domăşneanu, dorind să se alăture acestora, dar au fost refuzaţi, pe motivul că erau în permanenţă atacaţi de Securitate[16].

[4] *Ibidem*, p. 11-12.
[5] *Ibidem*, p. 14-15.
[6] *Ibidem*, p. 16, 20.
[7] *Ibidem*, p. 15.
[8] *Ibidem*, p. 15, 18.
[9] *Ibidem*, p. 15-16.
[10] *Ibidem*, p. 16-17.
[11] *Ibidem*, p. 19-20.
[12] *Ibidem*, p. 20-21.
[13] *Ibidem*, p. 26-27.
[14] *Ibidem*, p. 23-24.
[15] *Ibidem*, p. 17-18.
[16] *Ibidem*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a-l intimida pe Ion Lascu zis Chera şi a-l determina să se predea, Securitatea i-a arestat soția, Sofica, şi cei doi copii, Ion şi Mărie. Însă la scurt timp familia i-a fost eliberată. Chera avea obiceiul să-i persifleze pe oamenii regimului, în birturile din localități – stând la masă cu ei fără ca aceştia să-l cunoască – şi să lase în urmă bilete în care amintea de trecerea sa pe acolo[17].

Grupul din Duleu a ajuns să numere 30-33 de membri, cei mai mulți legionari: Iosif Cireşan, Ion Franț, Iosif Lațcu, Patru Lațcu, Ion Trăilă, Petru Cireşan, Ion Vasi, Ion Lațcu, Martin Groza, Ion Gârboni, din Duleu; Ion Boldureanu, din Herendeşti; Ion Drăgan, fost primar, din Ictar; Viorel Crăciunel, inginer la Ocolul Silvic Chevereşu-Mare; Ion Vancea, Achim Burcă, din Valeapai; Petru Pau şi Achim Buică, din Bărbosu. Doar doi membri erau țărăniști: Iacob Rusu, din Vermeş, şi Petru Pau, din Duleu. Existau şi mulți neafiliați politic: Achim Balcu, Ion Smolean, Gheorghe Bulgăr, „un fel de ideolog al grupului“, Ion Bandu, Maria Căprariu, Iuliana Bulgăr, Elisabeta Teodorescu, Traian Foale, din Duleu; Ion Lațcu zis Chera, din Remetea-Pogonici; Ion Dârloni, din Sacoşu-Mare; Petru Lăutaş, din Soceni. După cum se poate observa, aproape 2/3 din membri (mai exact 19) locuiau în satul Duleu. Mai apar ca membri: Crețu Rusu, fost primar, din Vermeş; Ion Vâgă, din Valeapai[18]. De partea grupului s-a aflat chiar şi un jandarm, sergentul major Iulian, de la postul din Duleu, însă doar pentru o scurtă perioadă, în cele din urmă el fiind mutat la postul din Câlnic[19].

Grupul a fost trădat de Ion Gârboni zis Buzan, din Valeapai, şi de concubina acestuia, Maria Lugojanu[20]. Ținând cont de contextul nefavorabil, cu largile concentrări de trupe în zona montană a Banatului, grupul din Duleu s-a disipat la sfârşitul anului 1948 şi începutul anului 1949[21].

Ioan Chera zis Lascu a plecat cu doi dintre oamenii săi[22]. O patrulă de Miliție a primit de la un locuitor, în după amiaza zilei de 15 februarie 1949, informația că într-o casă din comuna Valea Mare (în vecinătatea localității Duleu), județul Severin, se adăposteau trei persoane îmbrăcate în haine militare, care păreau a fi „bandiți“. Casa a fost înconjurată de patrulă şi s-a descoperit că era vorba de grupul condus de Ioan Lascu zis Chera. S-a cerut sprijinul posturilor de Miliție vecine, dar şi Securității. De la Caransebeş au fost trimişi cei 15 subofițeri aflați la dispoziția Comandamentului Unic, la fața locului deplasându-se şi comandantul Miliției Severin. „Bandiții“ au opus o puternică rezistență, încercând în mai multe rânduri să spargă încercuirea, în pofida disproporției de forțe. În dimineața zilei de 16 februarie 1949 ei au fost însă uciși. În afară de Chera, între morți se aflau: Mihai Durcă, originar din comuna Dolheşti, județul Baia, condamnat la 10 ani muncă silnică, care evadase la 15/16 decembrie 1948 din penitenciarul Caransebeş; Iosif Bela, originar din comuna Moreni-Prahova, care executase 3 ani închisoare corecțională pentru furt, iar la 24 septembrie 1948 fusese eliberat din penitenciarul Caransebeş, după care intrase în grupul lui Chera. De asemenea, a mai fost ucis în timpul luptei şi Ion Damian, proprietarul casei. Asupra morților s-au găsit: două pistoale mitralieră (unul german Deimler şi unul sovietic PPS), o armă ZB, un pistol automat Mauser. Mai avuseseră şase grenade şi un sac de muniție, pe care le folosiseră în timpul luptei[23].

[17] *Ibidem*, p. 24-25.
[18] *Ibidem*, p. 12, 14, 26, 37-38.
[19] *Ibidem*, p. 26-28.
[20] *Ibidem*, p. 15, 29-30.
[21] *Ibidem*, p. 29.
[22] *Ibidem*, p. 29-30.
[23] Emil Sebeşan, Ileana Silveanu, *op. cit.*, II, p. 142-145 (doc. de la ATMT, fond „Penal“, dosar 64, Caraş, vol. III, f. 143-144, 190-192); Miodrag Milin (ed.), *op. cit.*, p. 195 (doc. de la ATMT, fond „jud. Caraş-Severin“, dosar 64(3)/1949, 142). Vezi şi Iosif Cireşan Loga, *op. cit.*, p. 30-32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cadavrele celor trei partizani au fost urcate într-un camion şi duse în localitatea Fârliug, comuna de domiciliu a lui Ioan Lascu zis Chera, unde au fost expuse pentru a intimida populația. Nu se ştie ce s-a întâmplat cu trupurile după aceea[24].

Grupul lui Dârloni s-a retras în toamna anului 1949 în pădurile Buziaşului. Dârloni a fost trădat de un văr de-al lui, dar a reuşit să scape. În schimb, a fost prins un membru al grupului său, Ion Franț. În timpul anchetelor, acesta a încercat să nu dea numele altor luptători sau sprijinitori, ci să-i spună pe unii dintre informatorii Securității. Însă strategia de ocolire nu a dat rezultatele dorite, torturile Securității reuşind să înfrângă fie şi parțial rezistența acestui partizan. Au fost arestați şi alți membri sau susținători ai grupului, supuşi şi ei unor procedee barbare de anchetă: au fost ținuți în beciuri cu apă, au fost legați şi bătuți la tălpi, dar şi în alte părți ale corpului, li s-au strâns mâinile la uşă etc.[25].

Securitatea a considerat grupul lui Ioan Lascu zis Chera de drept comun, nu politic, cu alte cuvinte nu i-a considerat pe membri ca integrabili în categoria partizanilor. Arestații din Duleu au fost trecuți în aceeaşi categorie, cu ajutorul mărturiei sergentului major de Miliție Iulian. A existat şi o parte bună a lucrurilor, inculpații primind pedepse mai mici decât li s-ar fi acordat dacă ar fi fost considerați politici. Fără îndoială, a fost vorba de un tertip. Procesul celor 19 persoane incluse în lotul Duleu s-a judecat la Tribunalul Militar din Timişoara. Securitatea nu a reuşit să-i descopere şi să-i implice în proces pe mulți dintre membrii grupului, inclusiv pe inițiatorii săi: Iosif Cireşan, Gheorghe Bulgăr, Petru Cireşan şi Ion Vasi, datorită faptului că arestații au ținut secrete numele lor. Cei aflați în libertate s-au mobilizat şi au reuşit să strângă bani pentru plata avocatului Oprea, din Timişoara, care a obținut pedepse mici pentru inculpați. Aceasta a fost posibil însă şi datorită complicității delegatului din satul Duleu, Alexandru Virag, care a emis adeverințe de bună purtare pentru acuzați, inclusiv că nu au făcut politică în partidele istorice. Condamnări la câte 6 luni închisoare au primit: Ion Franț, Achim Balcu, Iosif Lațcu, Petru Lațcu, Ion Trăilă, Ion Lațcu, Groza Martin, Traian Foale, Ion Bandu, Iuliana Băciuți, Elisabeta Teodorescu, Maria Căprariu, toți din Duleu, Ion Gârboni, din Valeapai, şi Achim Buică, din Bărbosu. Ion Vancea, din Valeapai, Petru Lăutaş, din Soceni, şi Rusu Crețu, din Vermeş, au avut pedepse de câte 3 ani închisoare. A existat o singură condamnare de 4 ani, acordată lui Viorel Crăciunel, din Chevereşu-Mare. Petru Pau a fost achitat[26]. Ion Franț şi Petru Lațcu au fost uciși[27] în condiții pe care nu le cunoaştem. Ion Rusu, fostul primar al comunei Vermeş, un alt membru al grupului din Duleu, s-a ascuns vreme de doi ani într-o ascunzătoare la el acasă. Însă a fost prins în cele din urmă şi condamnat la ani grei de închisoare[28].

Ion Dârloni şi Achim Burcă au continuat să colinde pădurile din zona Duleu încă doi ani. Din motive necunoscute s-au despărțit la un moment dat, Dârloni retrăgându-se spre satul său, Sacoşu-Mare, iar Burcă la Biniş. Cel din urmă era bolnav de plămâni şi a fost găsit mort, în 1952, în pădurea satului Biniş. Dârloni a fost trădat de un văr de-al său, informator al Securității. În toamna/iarna anului 1952 a fost încercuit chiar în casa vărului său, însă a reuşit să scape, după ce fusese rănit într-un picior. Din cauză că pierduse mult sânge, a căzut în pădure, de unde l-a recuperat Securitatea. Dus la spitalul din Timişoara, a fost îngrijit până şi-a recăpătat sănătatea. Neobținând de la el infor-

[24] Iosif Cireşan Loga, *op. cit.*, p. 33.
[25] *Ibidem*, p. 33-34.
[26] *Ibidem*, p. 35-36.
[27] *Ibidem*, p. 35.
[28] *Ibidem*, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maţiile scontate, securiştii l-au dus în satul său natal, Sacoşu-Mare, şi l-au executat după metoda kaghebistă a glontelui în ceafă[29].

2. Grupul din Rugi

Tinerii Martin Rada, Martin Gruia (sau Guia) şi Toma Tanta, din comuna Rugi, situată între Reşiţa şi Caransebeş, au avut în primăvara anului 1947 o altercaţie cu un grup de activişti comunişti care îi atacaseră pe motivul neefectuării însămânţărilor cuvenite. Pentru a scăpa de arestare, cei trei s-au refugiat în pădurile din zonă, locuind o vreme în sălaşe părăsite sau improvizând adăposturi, inclusiv bordeie. În primăvara anului 1948, prin intermediul plutonierului Achim Liviu, din satul Ruginosu, fugarii au stabilit legătura cu Ioan Lascu zis Chera, dar şi cu alte persoane care se ascundeau de autorităţi[30].

În cele din urmă s-a constituit o organizaţie anticomunistă în care, potrivit unor informaţii, s-au regăsit Martin Rada, Martin Gruia (sau Guia) şi Toma Tanta, din Rugi, Ioan Lascu zis Chera, doctorul Liviu Vuc şi Ioan Beg, din Zorlenţu Mare, Nicolae Cristoi şi Ion Brânzei, din Caransebeş, Nicolae Achim, din Ruginosu, preotul Pavel Bilcă ş.a. Ei s-au adăpostit în 1948 şi la începutul anului 1949 într-o cazemată abandonată din pădurea de la Zârna-Ruget. Membrii grupului au frecventat şi alte sălaşe din pădure, căutându-şi un adăpost mai ferit. Liderii grupului erau dr. Liviu Vuc, din Zorlenţ, şi preotul Pavel Bilcă (sau Bâlcă), din satul Rugi. Pentru strângerea legăturilor dintre ei, au depus un jurământ, conceput de preotul Bilcă: „Eu… jur că voi păstra secretul organizaţiei şi al membrilor grupului, nu voi divulga nimic, şi voi lupta prin toate mijloacele contra comunismului“, care era o reluare a celui pe care fugarii din Rugi îl depuseseră încă de la fuga lor în pădure[31]. Noul grup anticomunist nu a rezistat multă vreme, datorită divergenţelor de ordin politic şi asupra metodelor promovate de membrii de orientare ţărănistă şi liberală, pe de o parte, şi membrii de orientare legionară, de cealaltă parte[32].

În grupul din Rugi au rămas doar membrii de la început: Martin Rada, Toma Tantu, Martin Guia şi Pavel Bilcă. Ei erau sprijiniţi de diferite persoane: Petru Ilca, Ion Rada zis Fulga, Petru Tantu zis Şoiman, Toma Gogoaşă zis Isac, Dimitrie Chera, Lazăr Minescu, Vasile Minescu, Augustin Stoican, din Ohaba Mâtnic. Cei patru partizani deţineau două pistoale automate Oriţa, calibrul 9 mm, un pistol Mauser, un pistol Parabellum, două pistoale ruseşti, carabine ZB, muniţie şi grenade[33].

Securitatea a încercat să-i prindă pe fugarii din Rugi, dar fără succes. De aceea au fost reţinute unele dintre rudele acestora (părinţi sau unchi), care au fost supuse torturilor. Bunăoară, Petre Rada şi Ioan Seiman au fost arestaţi la un sălaş, duşi în pădure, bătuţi, după care au fost legaţi de copaci şi părăsiţi acolo. Ei au fost găsiţi, întâmplător, de un localnic după două zile. Ulterior a fost bătut şi Petru Tanta senior. Represaliile au fost extinse şi asupra soţiilor celor fugiţi în pădure. Trei dintre acestea au sfârşit prin a accepta să divorţeze, după torturi şi diferite ameninţări[34]. Până la urmă, măsurile brutale

[29] *Ibidem*, p. 37.
[30] Ion Hurtupan, *Rezistenţa armată în Caraş-Severin (1944-1958)*, Reşiţa, Editura Timpul, 2000, p. 144-145.
[31] Ileana Silveanu, *Cărările speranţei. Destine ale rezistenţei anticomuniste din Banat*, vol. I, Timişoara, Editura Marineasa, 1998, p. 51-52; Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 145-146.
[32] Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 147.
[33] *Ibidem*.
[34] Ileana Silveanu, *op. cit.*, vol. I, p. 52-53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale Securității au dat rezultate. Martin Rada, Toma Tantu şi Martin Guia au fost surprinşi, la 2 februarie 1949, într-un bordei (cazemată) din locul numit Porumbăţ, situat la 4 km de satul Rugi. Încercuiți de trupe, care pentru intimidare au deschis focul, cei trei partizani s-au predat. Au fost fotografiați cu armamentul găsit asupra lor, apoi duşi pentru cercetări la Caransebeş, Lugoj şi Timişoara. Bătăile erau parte constitutivă a cercetărilor, lui Rada fiindu-i rupți toți dinții din gură[35].

Martin Rada, Toma Tantu şi Martin Guia au fost eliberați în aprilie 1951, impunându-li-se interdicția de a părăsi localitatea fără acordul Securității şi al organizației locale de partid. Ei au fost din nou reținuți în 8 septembrie 1953, datorită legăturilor cu alți partizani din zonă. În consecință, au primit pedepse de până la cinci ani. Martin Guia a fost ucis de securişti la scurt timp după arestare, în condiții neclare, doar ceilalți foşti tovarăşi de partizanat efectuând condamnările justiției comuniste[36]. Tot în septembrie 1953 a fost arestat şi închis preotul Petru Bilcă. La fel s-a întâmplat şi cu Petru Tantu, Ion Rada, Petru Tantu zis Şoiman, Petru Ilca şi Toma Gogoaşă, toți aceştia pentru ajutorul acordat partizanilor în anii 1948-1949[37].

3. Organizații studențeşti de rezistență în Banat (Timişoara), în anii 1949-1951

Sursele memorialistice au reliefat existența la Timişoara, în anii 1949-1951, a unor organizații formate din studenți la principalele facultăți din oraşul de pe Bega: două la Facultatea de Chimie Industrială, iar câte una la Facultatea de Mecanică, Facultatea de Construcții, Facultatea de Mine şi Metalurgie, precum şi la Institutul de Medicină[38].

Un grup subversiv studențesc a existat în anii postbelici la Facultatea de Chimie Industrială, condus de Gheorghe Popescu. Liderul a fost arestat în mai 1949, dar nu cunoaştem alte date. Tot la Facultatea de Chimie Industrială a mai existat o organizație, înființată de Gheorghe Orădan în anul 1949, şi despre care avem ceva mai multe informații. Orădan îşi pregătise acțiunea timp de câteva luni, iar la întrunirea de constituire au mai participat Tănase-Pavel Tăvală, Romulus Palea, Iosif Popovici şi Constantin Pitiş. S-a decis extinderea organizației, modul de identificare şi racolare a recruților, precum şi de organizare, bazându-se pe aşa-numita formulă „spic“, care de altfel era destul de frecventă în epocă. Studenții recrutați – spre exemplu, Tănase-Pavel Tăvală a pregătit nouă persoane – consimțeau să strângă bani şi haine pentru ajutorarea familiilor celor aruncați în închisori sau fugiți în munți. În 1949, Gheorghe Orădan ar fi luat legătura cu țăranii răsculați în comunele Sintea Mare, Şepreuş, Sânmartin, județul Arad. S-ar mai fi stabilit contactul cu un grup de partizani din vestul Munților Apuseni, dar şi cu „Organizația Național-Creştină“, extinsă în partea vestică a României. Această organizație studențească a fost însă descoperită de Securitate, Gheorghe Orădan fiind reținut în iarna anului 1951, iar Tănase-Pavel Tăvală în iulie 1951. Doar ei au fost arestați, judecați şi condamnați pentru „uneltire contra ordinii sociale“, Orădan primind 12 ani, iar Tăvală 6 ani[39].

În anul 1949 s-a înființat un grup clandestin şi la Facultatea de Mecanică din Timişoara, unul din membrii cunoscuți fiind Grigore Frunză. Facultatea de Construcții a

[35] Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 148; Ileana Silveanu, *op. cit.*, vol. I, p. 53.
[36] Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 148-149.
[37] *Ibidem*, p. 146.
[38] Tănase-Pavel Tăvală, *Aspecte ale rezistenței anticomuniste a studenților bănățeni în anii 1949-1951*, în „Analele Sighet“, vol. 7, 1999, p. 376-378.
[39] *Ibidem*, p. 377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

avut şi ea un grup anticomunist subversiv, condus de Ieronim Ispas. Liderul era în legătură cu grupul de rezistență al fraților Spaniol, din raionul Aiud. De asemenea, mai mulți studenți germani de la Facultatea de Electrotehnică împreună cu elevi de aceeaşi naționalitate au pus bazele unei organizații anticomuniste. Unul dintre studenții implicați a fost Hary Mild. Principala lor activitate consta în distribuirea de manifeste cu caracter anticomunist. Au şi fost surprinşi într-un asemenea moment, fapt care a dus la arestarea, judecarea şi condamnarea lor la pedepse foarte grele[40].

Tănase-Pavel Tăvală, implicat în organizația de la Facultatea de Chimie Industrială, l-a pregătit pe Niculae Rusu, colegul său de cameră, care era student la Facultatea de Mine şi Metalurgie, pentru a constitui un grup clandestin la facultatea sa. Securitatea nu a reuşit să afle de nici unul dintre cei care consimțiseră să ia parte la activitatea acestui grup. Şi la Institutul de Medicină din Timişoara a existat un grup de studenți implicați în activități anticomuniste, cei mai cunoscuți fiind Gheorghe şi Marius Niculcioiu. În cea mai mare parte, membrii grupului au fost arestați şi condamnați[41].

Se mai ştie că la Timişoara şi în localitățile din jur a acționat în anii 1950-1952 un grup anticomunist format din elevi şi tineri profesori[42]. De asemenea, mai mulți studenți de la Facultatea de Medicină din Timişoara au fost arestați în 1952 pentru propagandă anticomunistă[43].

4. Organizația anticomunistă din Rusca

În primii ani postbelici, şi în satul Rusca, comuna Teregova, județul Severin, s-a manifestat opoziția față de regimul comunist, punându-se chiar bazele unei organizații anticomuniste, sub conducerea lui Petru Moacă. Cinci oameni şi-au găsit la un moment dat refugiul în pădure, alții rămânând în sat şi ajutându-i cu alimente. Nemulțumirea oamenilor a fost canalizată împotriva primarului Petru Dobre, amintit de martori ca fiind de etnie țigan. Problema nu era atât etnia acestuia, deşi nici acest aspect nu era de neglijat, cât faptul că era venetic („vinitură“) în sat, încercând să schimbe cutuma, iar în plus „se purta foarte rău cu oamenii“. Apăruseră deja informatorii, care spuneau autorităților tot ceea ce se întâmpla în Rusca. Cei fugiți în pădure au inițiat la un moment dat o acțiune care să ducă la lichidarea primarului. Acesta a aflat probabil în timp util şi a reuşit să fugă din localitate, nemaiîntorcându-se vreodată. În condiții neelucidate a fost împuşcată mortal soția primarului şi încă o femeie, din cauză că îi amenințaseră pe partizani cu Miliția[44].

Imediat după aceea, autoritățile au arestat circa 20 de oameni din sat. Duşi la Caransebeş, au încăput pe mâna colonelului Moiş, care a supervizat ancheta, în fapt un lung şir de acte violente. Experiența lui Ianăş Gherga are putere de exemplu: „M-au descălțat. M-au legat de mâini şi de picioare şi s-au pus cu bătaie pe tălpi până n-am mai simțit. M-or durut, cât m-or bătut şi iar mă lăsau, ca să le spun ce a făcut tata. Nu aveam de gând să le spun până când au văzut că nu fac nimic. M-au pus să alerg prin cameră şi

[40] *Ibidem*, p. 377-378.
[41] *Ibidem*, p. 378.
[42] Ioan Munteanu, *Rezistența anticomunistă în Vestul României*, în *O enigmă care împlineşte şapte ani. Timişoara, 1989-1996*, Bucureşti, Fundația Academia Civică, p. 14 (doc. de la ATMT, dosar 514/Timiş, f. 30-252).
[43] *Ibidem*, p. 15 (doc. de la ATMT, dosar 676/Timiş, vol. III, f. 45-65).
[44] Mărturia lui Ianăş Gherga, Rusca, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Domaşnea-Teregova). Interviuri şi evocări*, Timişoara, Editura Marineasa, Editura Presa Universitară Română, 1998, p. 166-169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la fiecare colț era câte un om solid, unul mă prindea în pumni altul la fel şi eu fugeam roată numai în pumni. Până mi-am dat seama că mă aleargă să nu mi se umfle picioarele". Petru Gherga zis Cârciob ajunsese negru din cauza bătăilor. Până la urmă, zdrobiți de torturi, arestații au recunoscut că au dat mâncare consătenilor fugiți în munți. Procesul a avut loc, se pare, la Tribunalul Militar Timişoara, înregistrându-se câteva pedepse extrem de grele: Petru Moacă, şeful organizației anticomuniste din Rusca, şi Stelian (Stelică) Berbecariu (în unele surse acesta apare şi ca membru al grupului frații Duicu-Dumitru Mutaşcu-Dumitru Işfănuț, o „rămăşiță" a grupului inițiat de colonelul Ion Uță) au fost condamnați la moarte; Petru Gherga zis Cârcioabă (Cârciob), 25 de ani; Nicoară Posa, 20 de ani; Petru I. Gherga, 12 ani; Ianăş Gherga, 4 ani; Ion Mihăilescu, 3 ani[45]. Stelian Berbecariu a fost executat la 7 iulie 1951[46], iar Petru Moacă la 9 iulie 1951[47].

Ianăş Gherga a făcut recurs şi i s-a redus pedeapsa la 3 ani, dar avea să facă tot 4 ani, la Caransebeş, Văcăreşti, Canalul Dunăre-Marea Neagră, colonia Galeş. În tot acest timp, familia lui a fost supusă unor persecuții devenite parte a vieții cotidiene în satele cu mişcare de partizani, incluzând munca grea la pădure pentru femeile rămase acasă. După ieşirea din puşcărie, Ianăş Gherga a avut domiciliu forțat chiar în satul său, Rusca, fiindu-i interzis să-l părăsească fără acordul autorităților. Mai mulți vecini de-ai săi au fost puşi să-l urmărească, primind inclusiv bani pentru aceasta, cum aveau să-i destăinuiască chiar ei[48].

5. Organizația fraților Blaj

Luna octombrie 1948 a arătat utilitatea recent înființatei Securități în lupta împotriva „duşmanului de clasă" din județul Caraş. Se descoperise că exista o „legătură puternică" între organizația legionară şi cea țărănistă din județ. Unul dintre liderii legionari ai județului Caraş, Traian Blaj, a pus bazele împreună cu fratele său, Doru Viorel Blaj, membru PNȚ, unui front anticomunist comun. S-a stabilit un sistem de organizare unic, fundamentat pe principiul 1+2 (o echipă formată dintr-un şef şi doi membri recrutați direct, aceştia nemaicunoscând pe membrii altor nuclee), s-a intensificat organizarea subversivă, trecerea la acțiune la momentul potrivit, procurarea de armament şi muniții, identificarea grupurilor înarmate din munți în vederea colaborării cu ele pentru a se provoca acte de sabotaj prin distrugerea podurilor de cale ferată şi a tunelurilor. Grupurile legionare şi cele țărăniste activau independent unele de altele, dar aveau comandamente unice de plasă şi de județ, dirijate de Traian Blaj[49]. Din cercetări avea să reiasă că legăturile strânse între organizația legionară şi cea țărănistă se datorau inițiativei celor doi frați[50].

[45] *Ibidem*, p. 169-172, 175.

[46] ASRI, fond „D", dosar 7805, vol. 1, f. 98.

[47] Mărturia lui Ianăş Gherga, Rusca, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 171; Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar M*, Lucrare revizuită de Mihaela Andreiovici, București, Editura Maşina de Scris, 2005, p. 326.

[48] Mărturia lui Ianăş Gherga, din Rusca, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 172-175.

[49] ASRI, fond „D", dosar 2168, f. 429; *Ibidem*, dosar 909, f. 366. Vezi şi Florica Dobre (coordonator), Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan, Elis Neagoe, Liviu Țăranu, (eds.), *„Bande, bandiți şi eroi". Grupurile de rezistență şi Securitatea (1948-1968). Documente*, Studiu introductiv de Florian Banu şi Silviu B. Moldovan, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 62 (doc. de la Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond „documentar", dosar nr. 36, f. 425-440; în continuare: ACNSAS).

[50] ASRI, fond „D", dosar 2168, f. 430. Vezi şi *„Bande, bandiți şi eroi"…*, p. 62 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar", dosar nr. 36, f. 425-440).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit unor surse, grupul fraților Blaj ar fi numărat 120 de persoane. Asociația Foştilor Deținuți Politici, filiala Caraş-Severin, a reuşit alcătuirea unei liste cu unii (32) dintre membrii acestei formațiuni anticomuniste: Traian Blaj, Doru Blaj, Coriolan Buracu, Gheorghe Bogoevici, Alipie Aldescu (ultimii trei erau preoți), Petre Babeu, Maxim Radovan, Ilie Rusmir, Eugen Cîrdu, Gheorghe Talescu, Bubu Vonea, Petre Țunea, Alexandru Rusmir, Traian Puia, Gheorghe Băeşu, Ion Bubuiescu, Carol Breiceanu, Pavel Tămaş, Ion Nicola, Pavel Raica, Gheorghe Lința, Ion Goian, Petru Negovan, Iosif Beutură, Ioan Ciocu, Ioan Chetrinescu, Viorel Pistrilă, Ion Micicoi, Eva Alexandru, Nicolae Popistaş, Traian Şchiopu şi Mircea Cîrmaciu. Cei de mai sus erau politicieni locali, preoți, profesori, dar şi oameni de condiție modestă[51].

Din datele Securității reiese că au fost arestate 51 de persoane, inclusiv frații Blaj. Anchetele celor capturați în toamna-iarna anului 1948/1949 erau deja încheiate la începutul lunii mai 1949, când dosarul era trimis la Parchetul Militar Timişoara[52]. În acest moment nu ştim cum a decurs procesul acestei organizații, deci nici care au fost pedepsele.

După condamnare, frații Traian şi Doru Viorel Blaj au ajuns la Aiud. În 1950 au fost incluşi în primul lot de deținuți politici trimişi la Baia Sprie, pentru a munci în minele de plumb de acolo, îndeletnicire extrem de periculoasă[53].

Unii dintre cei urmăriți pentru apartenență la această organizație au reuşit să scape de arestare la începutul anului 1949, devenind fugari. Ioan Stângu a fost prins abia la 24 septembrie 1950 în zona comunei Rabna, județul Caraş[54].

6. „Partizanii Regelui Mihai“ (sau grupul maiorului Radu Coman)

Maiorul deblocat Radu Coman, din Caransabeş, era menționat în ianuarie 1949 ca lider al unui grup de partizani format din circa 24 de oameni, care îşi spuneau „partizani ai regelui Mihai“. Formațiunea era implicată în acțiuni împotriva autorităților locale şi a activiştilor comunişti din regiunea Mehadica-Verendin-Luncavița[55].

7. Organizația subversivă Sidociuc („ziarul ilegal *România Mare*“)

Direcția Regională de Securitate Timişoara reținuse cândva în cursul anului 1949 pe membrii organizației subversive a inginerului Sidociuc, care apare şi sub denumirea de „ziarul ilegal *România Mare*“. Liderii acestei organizații se aflau reținuți la începutul lunii octombrie 1949 la Direcția Generală a Securității şi la Serviciul Special de Informații[56].

---

[51] Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 118.

[52] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 430. Vezi şi *„Bande, bandiți şi eroi“…*, p. 62 (doc. de la ACNSAS, fond „documentar“, dosar nr. 36, f. 425-440).

[53] Ion Pantazi, *Am trecut prin iad*, ediția a II-a, Sibiu, Editura Constant, 1992; Gabriel Bălănescu, *Din împărăția morții*, Timişoara, Editura Gordian, 1994, p. 133, 245.

[54] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 335. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, *August 1948-Iulie 1958*, s.l. [București], Serviciul Român de Informații, 1994, p. 250. Îi mulțumim domnului Marius Oprea pentru acest volum.

[55] Adrian Brişcă (ed.), *Rezistența armată din Banat*, vol. I, *1945-1949*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004, p. 104 (doc. de la ASRI, fond „P“, dosar 34431, vol. 1, f. 257-263).

[56] ASRI, fond „D“, dosar 9051, vol. 2, f. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8. Grupul dr. Petre Ambrus

Un grup de fugari legionari, format din patru persoane, sub conducerea doctorului Petre Ambrus, era semnalat în mai 1949 în nordul județului Severin[57]. Ei deveniseră fugari datorită faptului că se simțeau urmăriți de Securitate[58]. Numărând 10 membri, toți legionari, grupul era semnalat şi în septembrie 1949 în regiunea Nădrag-Oțelul Roşu, Zervesti, lansând „zvonuri alarmiste". Cu toate acestea nu se înregistrau atacuri împotriva autorităților[59].

Grupul era menționat cu patru membri la 13 iunie 1950[60] şi cu opt la mai puțin de două săptămâni, mai exact la 24 iunie 1950, ascunzându-se în jurul Poenii de Brazi din regiunea Valea Bistriței[61]. Într-o sinteză a Securității din noiembrie 1950 se nota că grupul avea cinci membri, locul trecut fiind cât se poate de vag, „județul Severin". În acel moment se lucra la crearea unei rețele informative „puternice" pentru identificarea formațiunii[62].

Zona de acțiune a grupului era Muntele Vârful Bătrân, zona Severin. Şeful grupului, dr. Petre Ambrus, a fost prins de Securitate în ianuarie 1951. Ceilalți patru partizani – Manole Vlad, Iosif Tocaci, Ioan Matei şi Moise Roi – s-au despărțit la scurt timp după aceea, fiind urmăriți ca fugari izolați de către Regionala de Securitate Severin[63]. În august 1951, se menționa că din grupul Ambrus fuseseră prinşi doi membri (unul era Ambrus însuşi, desigur, deşi nemenționat), iar alți trei erau urmăriți ca fugari izolați[64]. Ioan Matei a fost şi el prins în toamna anului 1952 la domiciliul său din comuna Zerveşti, raionul Caransebeş, în urma unor informații obținute de Securitate[65].

9. Grupul Moise Roi

La începutul lunii septembrie 1949 acest grup avea trei membri înarmați care „terorizau" populația din regiunea Glimboca, Var, Mal şi Crâsna[66]. Probabil că Moise Roi a intrat în grupul dr. Ambrus cândva în anul 1949 sau în 1950, de vreme ce era menționat ca membru al acelei formațiuni la începutul anului 1951 (vezi *supra*).

10. Grupul colonelului Ştefan Popescu

Un lot de nouă reținuți în frunte cu colonelul Popescu Ştefan era cercetat la Regionala de Securitate Timişoara, la sfârşitul lunii septembrie 1949, pentru constituire în „bandă"[67]. Nu ştim însă nimic altceva despre această formațiune de rezistență.

11. „Batalioanele Naționale de Partizani"

Cinci locuitori din comuna Bencecu de Jos, județul Timiş-Torontal, au primit fiecare, în 1949, câte un avertisment din partea „Batalioanelor Naționale de Partizani".

[57] *Ibidem*, dosar 2168, f. 428, 441.
[58] *Ibidem*, f. 320.
[59] *Ibidem*, f. 421. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 203
[60] ASRI, fond „D", dosar 2168, f. 391.
[61] *Ibidem*, f. 387.
[62] *Ibidem*, f. 336, 406. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 251.
[63] ASRI, fond „D", dosar 2168, f. 320, 304, 275; vezi şi f. 8. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 279.
[64] ASRI, fond „D", dosar 2168, f. 240.
[65] *Ibidem*, f. 126.
[66] *Ibidem*, f. 421. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 203.
[67] ASRI, fond „D", dosar 9051, vol. 2, f. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Locuitorii respectivi erau amenințați că „dacă mai continuă a face politica actualului regim şi dacă mai informează organele poliţieneşti în legătură cu activitatea locuitorilor din comuna Bencecu de Jos, fie că vor fi omorâți, fie că vor fi luați prizonieri“. Jandarmeria şi Securitatea au întreprins cercetări şi au descoperit că autorii „avertismentelor“ erau trei locuitori (Ioan Baban, Ioan Gherman şi Nicola Durac) din comuna Bencecu de Jos[68]. Această „organizație“ ilustrează, destul de probabil, cum putea fi utilizată amenințarea partizanilor de către unii locuitori – posibil deznădăjduiți – pentru a-i „tempera“ pe unii din consătenii lor, prea angajați de partea autorităților.

12. Grupul Avram Matu

Avram Matu s-a născut în 1921 în comuna Glimboca-Banat şi era de profesie muncitor[69]. Informațiile documentare cu privire la grupul constituit de el nu sunt clare. Dintr-o sinteză a Securității reiese că anterior lunii noiembrie 1950 grupul condus de Avram Matu (apare şi sub forma Mitu) numărase patru membri, dar doi dintre ei s-au retras după aceea, devenind fugari izolați[70]. Potrivit altui document, în primăvara anului 1951, pe teritoriul comunei Glimboca, regiunea Severin, s-a constituit un grup format din patru fugari izolați: Avram Matu, Ioan Moraru (ambii din localitatea amintită), Moise Roi şi Ioan Matei, ultimii doi foşti membri ai grupului dr. Petre Ambrus. Cei patru au rămas împreună până la 17 aprilie 1951, când Avram Matu şi Ioan Moraru l-au împuşcat mortal pe şeful postului de Miliție Glimboca, Dumitru Lambru. Ca urmare a acestui fapt, probabil speriați de posibilele consecințe, cei doi foşti partizani din grupul Ambrus s-au despărțit ca fugari izolați, rămânând împreună doar Matu şi Moraru, care se ascundeau pe teritoriul comunei Glimboca. Până în iunie 1951 ei nu mai fuseseră semnalați. După ce le-a găsit şi distrus adăpostul pe care îl folosiseră până în aprilie, Securitatea a organizat o rețea informativă pe teritoriul comunei amintite[71].

Datorită uciderii unui „organ“ ne putem explica de ce, într-o situație alcătuită de Securitate la 20 august 1951, şi privind cele 15 „bande“ urmărite, grupul lui Avram Matu, format din două persoane, era pe poziția a cincea, imediat după cel condus de Dumitru Işfănuț[72]. În septembrie 1951, grupul Matu era trecut tot cu doi membri într-o altă situație a Securității[73].

Pentru prinderea celor doi membri ai grupului se dusese o acțiune informativă şi operativă, însă până în septembrie 1951 rezultatele fuseseră negative. Datorită faptului că doi foşti componenți ai formațiunii se predaseră în iulie acelaşi an în urma „muncii de lămurire cu familiile lor“ (deşi nenumiți, probabil referirea era la Moise Roi şi Ioan Matei), Securitatea a decis să-i introducă pe aceştia ca informatori în vederea capturării lui Avram Matu şi Ioan Moraru[74]. Cei doi erau urmăriți în februarie 1952 ca fugari izolați[75].

Avram Matu şi Ion Moraru au fost prinşi cândva între 1952-1954 şi au fost executați pe 15 iulie 1954, la Timişoara[76].

---

[68] Direcția Județeană Timiş a Arhivelor Naționale, fond „Inspectoratul de Jandarmi Timişoara“, dosar 375/1949, f. 18.

[69] ASRI, fond „D“, dosar 7805, vol. 1, f. 49.

[70] *Ibidem*, dosar 2168, f. 406.

[71] *Ibidem*, f. 275-276. Ion Moraru se născuse în 1904, în comuna Glimboca-Banat, şi era tinichigiu (*Ibidem*, dosar 7805, vol. 1, f. 50).

[72] *Ibidem*, dosar 2168, f. 241.

[73] *Ibidem*, f. 300.

[74] *Ibidem*, f. 291.

[75] *Ibidem*, f. 262-263.

[76] *Ibidem*, dosar 7805, vol. 1, f. 49-50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

13. Grupul Gheorghe Ivanici

Acest grup era amintit la începutul lunii septembrie 1949, în regiunea Ilova-Sadova şi Slatina, fiind format din cinci persoane care se ocupau doar cu furturile de vite[77]. Deşi despre această grupare avem doar o informaţie potrivit căreia era implicată în acţiuni de drept comun, prezenţa ei într-o sinteză a Securităţii dedicată formaţiunilor de rezistenţă armată ne face să ne întrebăm dacă nu cumva era o formaţiune înarmată constituită pe motive politice, care se deda, într-adevăr, ori căreia i se atribuiau fapte reprobabile pentru morala comună.

14. Grupul Valeriu Achim

În comuna Ramna, judeţul Caraş, exista în anul 1949 o organizaţie subversivă legionară. Patru dintre membrii acesteia s-au constituit într-un grup, sub conducerea lui Valeriu Achim, în pofida descinderilor domiciliare ei neputând fi prinşi o vreme. În cele din urmă Securitatea a obţinut unele informaţii, iar pe baza lor a fost capturat Valeriu Achim, înarmat, într-un adăpost aflat sub un grajd. Prinderea liderului avea să ducă şi la capturarea celorlalţi trei fugari, în acest fel descoperindu-se şi anihilându-se întreaga organizaţie subversivă[78].

15. Grupul Nicolae Creţu

Semnalat la începutul lunii septembrie 1949, grupul condus de Nicolae Creţu era format din trei persoane. Aceşti rebeli acţionau în regiunea Făget, Marginea, Glatna-Română, unde atacau instituţiile de stat şi dezarmau pădurarii[79], probabil sub motivul că aceştia deveniseră în majoritate oamenii regimului comunist.

16. Organizaţia lui Vasile Duma

Nu cunoaştem contextul în care s-a înfiinţat organizaţia lui Vasile Duma. În orice caz, ea a acţionat în judeţul Hunedoara la sfârşitul anilor ’40 ai secolului trecut. Despre Vasile Duma ştim că se născuse în 1912, în Sinteşti-Severin, fusese maior, dar în contextul epurărilor operate de comunişti după 1945 fusese deblocat[80]. Într-o „Situaţie cu privire la bandele existente pe întreaga ţară în perioada anilor 1950-1951“, realizată la 20 august 1951, grupul Vasile Duma, anihilat deja, era considerat ca fiind unul din cele mai importante din ţară, cu 250 de membri[81]. Era cu siguranţă, în privinţa numărului, una din cele mai mari formaţiuni anticomuniste care au existat în România după 1948.

În iulie 1949, doi membri ai acestui grup, Cornel Mircea şi Virgil Martinescu, se adăposteau în împrejurimile comunei Dobra, judeţul Hunedoara. Securitatea a organizat o operaţiune pentru capturarea lor. În dimineaţa zilei de 26 iulie 1949, cei doi luptători anticomunişti au fost surprinşi la ieşirea din bordeiul lor, dar au refuzat să se

[77] *Ibidem*, dosar 2168, f. 421. Vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, p. 203.

[78] *„Bande, bandiţi şi eroi“…*, p. 354 (doc. de la Arhivele Ministerului de Interne, fond „Direcţia Management Resurse Umane“, dosar nr. 34, f. 103-106; în continuare: AMI, fond „DMRU“).

[79] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 421. Vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, p. 202.

[80] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 304; *Ibidem*, dosar 7805, vol. 1, f. 45. Vezi şi *Cartea Albă a Securităţii*, vol. II, p. 279-280.

[81] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

predea. În lupta care a avut loc, Virgil Martinescu a fost împuşcat mortal, iar Cornel Mirea a fost grav rănit. De asemenea, un subofițer de securitate a fost ucis în schimbul de focuri[82].

La 7 octombrie 1950, Ioan Simion zis Cioclut (sau Ciocluț), fost membru al grupului condus de Vasile Duma, a fost capturat în regiunea Birchiş, neînarmat[83], în vreme ce un alt membru, Traian Dechel, a fost prins la 10 noiembrie 1950 în comuna Gura Sada, județul Hunedoara[84]. Țăranul înstărit Petre Biriş, şi el fost membru al grupului, era încă urmărit în iarna-primăvara 1951, fiind semnalat anterior în raza comunei Bobâlna, raionul Orăştie, regiunea Hunedoara, de unde era originar[85]. El a fost împuşcat mortal la 25 august 1952 în timpul unei intervenții a Securității[86].

Despre Vasile Duma ştim că a fost executat la 24 mai 1952, la Braşov[87].

17. Grupul Emilian Strian

Emilian Strian fusese membru al organizației conduse de maiorul deblocat Vasile Duma şi reuşise să scape de arestare cu ocazia distrugerii acesteia de către Securitate. Grupul său, din care făceau parte Ioan Seleşan şi Atanasie Bucur, era semnalat în vara anului 1950 în regiunea comunelor Marginea şi Tomeşti, județul Severin, după care nu s-a mai ştiut nimic de el mai bine de jumătate de an[88]. În aprilie 1951, un document al Securității susținea că erau tot trei membri care, potrivit unor informații, s-ar fi ascuns în preajma comunei Marginea, regiunea Severin, şi ar fi întreținut relații cu persoane organizate subversiv din regiunea Timişoara. Securitatea luase măsuri pentru constituirea unei rețele informative în jurul familiilor partizanilor, dar şi în zona în care fuseseră semnalați[89]. Cu toate acestea, până în iunie 1951 nu se aflase nimic despre locul în care se aflau[90].

În august şi septembrie 1951, Biroul 314 al Securității, care se ocupa de „Bande“, menționa că doi dintre membrii acestui grup fugiseră peste graniță, cel de-a treilea fiind urmărit ca fugar izolat. Ioan Seleşan şi Atanasie Bucur erau cei care fugiseră în Italia. Cândva în intervalul amintit ei expediaseră de acolo scrisori către familii. Securitatea luase măsuri pentru urmărirea lor prin intermediul unei „linii“ care se ocupa de fugarii români în străinătate. Rămas singur, Emilian Strian fusese semnalat la 5 august 1951 în comuna Furdea, raionul Lugoj[91].

18. Grupul Ioan Seleşan

Deşi Ioan Seleşan era amintit – cum am văzut – ca membru al grupului Emilian Strian, într-o sinteză a Securității din noiembrie 1950 apărea ca lider al unui grup constituit din trei persoane, regiunea în care activau fiind localizată cu aproximație în

[82] *„Bande, bandiți şi eroi“...*, p. 410, 488, 529, 543 (doc. de la AMI, fond „DMRU“, inv. nr. 7389, dosar nr. 34, f. 13-16, 214, 448-472, 498-499); Olimpian Ungherea, *Suprema jertfă*, în *Pentru Patrie*, nr. 5/1978, p. 29.

[83] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 336. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 251.

[84] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 343.

[85] *Ibidem*, f. 185, 305, 319.

[86] *Ibidem*, f. 151, 185.

[87] ASRI, fond „D“, dosar 7805, vol. 1, f. 45.

[88] *Ibidem*, dosar 2168, f. 8, 320, 406.

[89] *Ibidem*, f. 304. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 279-280.

[90] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 276.

[91] *Ibidem*, f. 241, 291.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

județul Severin. Securitatea luase măsuri în vederea organizării unei rețele informative eficiente, care să permită identificarea precisă şi anihilarea grupului Ioan Seleşan[92].

19. Organizația „Spada lui Mihai"

Pavel Dumitrescu s-a născut în 1912, în comuna Eşelnița, județul Severin. Absolvise Academia Comercială, iar în 1950 era contabil şef la întreprinderea Prodaliment din Lugoj. În decembrie 1950, el i-a propus Silviei Gherman zisă Lenuța, funcționară la aceeaşi întreprindere, să facă parte din organizația subversivă „Spada lui Mihai", pe care o înființase. Silvia Gherman era născută în 1925, în comuna Vişag, județul Severin, şi urmase doi ani cursurile Facultății de Drept din Cluj, dar abandonase studiile universitare datorită problemelor financiare[93].

Recrutările au continuat în anul următor. Pavel Dumitrescu l-a cooptat în ianuarie 1951 pe Iuliu Branda, căruia îi cunoştea sentimentele anticomuniste. Branda era născut în 1913, în comuna Zombor, Iugoslavia, dar domicilia în Lugoj. El s-a angajat chiar să atragă şi alți membri în organizație, în vederea alcătuirii unui comandament. Luându-şi iluziile drept realitate, nutreau speranța că vor primi sprijin de la Bucureşti (?!), motiv pentru care au stabilit legătura cu Maria Glojan, contabilă la fabrica Viitorul, cu care Prodaliment derula contracte. Aflat cu o delegație în Bucureşti, la începutul lunii februarie 1951, Dumitrescu stă de vorbă cu Glojan, care acceptă să facă parte din organizație şi să recruteze alți membri. Tot în februarie 1951 a avut loc o şedință conspirativă în casa lui Iulie Branda, în timpul căreia a fost stabilit biroul de conducere al „Spadei lui Mihai"[94].

Branda l-a atras în organizație şi pe Iosif Benga, din Lugoj. La jumătatea lunii martie 1951 au devenit membri Nicolae Ardeleanu, Ioan Ardeleanu, Ilie Boeru şi Mihai Kovacs, toți din Lugoj. Ioan Işfănuț, țăran din comuna Tapia, şi-a manifestat interesul față de organizație, chemându-i pe liderii acesteia să-i facă o vizită, în condițiile în care existau în satul său mai mulți țărani nemulțumiți de măsurile economice dure impuse de autorități, mai ales în privința cotelor. Pavel Dumitrescu şi Silvia Gherman au făcut o vizită la domiciliul lui Işfănuț, la mijlocul lunii aprilie 1951. Cei doi au prezentat programul organizației, cerând celor prezenți să recruteze alți membri, să strângă armament şi să adune cotizații. Banii urmau să fie utilizați pentru tipărirea de manifeste, achiziționarea de armament şi plata curierului. Iosif Paulescu zis Brebata junior era extrem de revoltat din cauza cotelor foarte mari impuse de stat, de aceea, împreună cu Ioan Işfănuț, a propus incendierea cooperativei din sat[95].

Securitatea avea însă informatori în mai toate mediile din societatea românească. Fără să bănuiască pericolul la care se expunea, Pavel Dumitrescu a avut în aprilie 1951 două discuții cu un informator, care avea indicativul „Timiş", căruia i-a propus să intre în organizație. Mai mult chiar, Dumitrescu l-a invitat să participe la un joc de poker, pe 18 aprilie 1951, unde putea să-i cunoască pe toții colaboratorii săi. Cum se poate lesne imagina, informatorul şi-a înştiințat stăpânii. Un alt informator utilizat în problema acestei organizații purta indicativul „Liliacul A"[96].

Arestările au început în noaptea de 30 aprilie/1 mai 1951, primii reținuți fiind Pavel Dumitrescu şi Silvia Gherman. La scurt timp ei au fost transferați de la Lugoj la

[92] *Ibidem*, f. 336. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 251.
[93] Ileana Silveanu, *op. cit.*, vol. IV, Timişoara, Editura Marineasa, 2003, p. 26-27.
[94] *Ibidem*, p. 27.
[95] *Ibidem*, p. 27-28.
[96] *Ibidem*, p. 28-29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Timişoara. În noaptea de 2 mai 1951 au fost arestaţi Iuliu Branda şi Ioan Işfănuţ, iar în zilele următoare şi alţii[97]. Probabil neputând suporta presiunile din timpul anchetei, Silvia Gherman a cedat şi a devenit ea însăşi una dintre persoanele care ofereau informaţii despre reţinuţii Securităţii[98]. Spre deosebire de ea, Pavel Dumitrescu nu a vrut în prima fază să recunoască nimic despre activitatea subversivă[99].

La 9 noiembrie 1951 era trimis în justiție un lot format din 9 persoane: Pavel Dumitrescu, Silvia Gherman zisă Lenuța, Iuliu Branda, Ioan Işfănuţ zis Aramă, Ioan Ivănescu zis Mutu, Ioan Paulescu zis Blagoe, Iosif Paulescu zis Brebata junior, Iosif Paulescu senior zis Brebata şi Constantin Bancu. Pentru Silvia Gherman zisă Lenuța s-a schimbat încadrarea de la delictul de „uneltire contra ordinii sociale“ la cel de „nedenunțare“. Prin sentința nr. 1246/1951 a Tribunalului Militar Timişoara au fost condamnați: Pavel Dumitrescu, la 20 de ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, confiscarea averii şi 10.000 de lei cheltuieli de judecată; Ioan Işfănuţ zis Aramă, 10 ani muncă silnică, 5 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5.000 de lei cheltuieli de judecată; Iosif Paulescu zis Brebata junior, 9 ani muncă silnică, 5 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5.000 de lei cheltuieli de judecată; Silvia Gherman zisă Lenuța, 6 ani temniță grea, 5 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5.000 de lei cheltuieli de judecată; Constantin Bancu şi Ioan Ivănescu zis Mutu, 5 ani temniță grea, 3 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5.000 de lei cheltuieli de judecată; Iuliu Branda, 4 ani temniță grea, 4 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5.000 de lei cheltuieli de judecată; Ioan Paulescu zis Blagoe, 3 ani temniță grea, 3 ani degradare civică, confiscarea averii şi 5.000 de lei cheltuieli de judecată; Iosif Paulescu senior zis Brebata, un an închisoare corecțională şi 2.000 de lei cheltuieli de judecată[100].

Silvia Gherman a fost rejudecată ca urmare a insistențelor ei repetate, în forma memoriilor, dar mai ales luându-se în considerare serviciile făcute ca agentă de cameră. La 30 mai 1955 a fost condamnată la 2 ani închisoare corecțională, confiscarea averii personale şi plata a 100 de lei cheltuieli de judecată. Întrucât detenția i se computa de la 30 aprilie 1951, s-a dispus punerea ei în libertate, de la 1 iunie 1955. Făcuse mai bine de 4 ani de închisoare[101].

Pavel Dumitrescu a fost închis la Gherla, Dej, colonia Periprava. El a continuat să se manifeste „duşmănos“ la adresa regimului comunist din România, încercând să se informeze asupra situației interne şi internaționale, motiv pentru care a fost pedepsit în mai multe rânduri, iar când era transferat în alte locații ale Gulagului românesc pe foaia de însoțire se nota: „foarte periculos“. Avea să fie eliberat abia la 23 iunie 1964, prin decretul de grațiere 310/1964[102].

20. Organizația „Partizanii Români“

Despre această organizație nu ştim decât că a fost formată din muncitori anticomunişti şi a acționat în anii 1952-1954 la Reşița şi în alte localități din actualul județ Caraş-Severin[103].

[97] *Ibidem*, p. 29-33.
[98] *Ibidem*, p. 29-30, 36-37.
[99] *Ibidem*, p. 36-37.
[100] *Ibidem*, p. 35-36.
[101] *Ibidem*, p. 37-39.
[102] *Ibidem*, p. 40.
[103] Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 15 (doc. de la ATMT, dosar 172/Caraş-Severin, vol. I, f. 155-378).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

21. Organizația subversivă țărănistă din satul Mercina

Mercina este un sat de lângă oraşul Oravița, județul Caraş-Severin. La începuturile instalării regimului comunist, satul avea circa 400 de locuitori. Dintre aceştia, în a doua noapte de Rusalii a anului 1951, aproape 100 au fost deportați în Bărăgan, iar alți 40 au fost condamnați ulterior la închisoare pe diferite termene. Cele mai multe dintre victime erau țărani[104]. Securitatea a organizat două loturi, unul al membrilor Partidului Național Țărănesc, iar celălalt al „legionarilor". Din mărturii reiese că organizația țărăniştilor a existat, pe când cea a legionarilor a fost o ficțiune construită de Securitate.

21.1. Lotul țărăniştilor

În Mercina activa înainte de instalarea regimului comunist o importantă organizație PNȚ, aflată sub conducerea lui Aurel Mioc. După ce comuniştii au falsificat rezultatele alegerilor din noiembrie 1946, țărăniştii din satul Mercina au înțeles ce se urmărea. S-au întrunit pentru a discuta ce era de făcut, pivnița casei lui Ioan Sculici zis Micşoni fiind unul din locurile în care se adunau membrii organizației săteşti. „Eram tineri şi speram că nu este totul pierdut. Oamenii credeau că americanii nu o să ne lase la ruşi. Dar nu au mai venit niciodată. Noi încă speram. Şi ne-am organizat în aşa fel ca atunci când ar fi venit să putem să ne alăturăm lor pentru a-i alunga pe ruşi", îşi amintea Ioan Sculici zis Micşoni[105]. În anul 1948 organizația țărănistă ilegală din Mercina era condusă tot de Aurel Mioc, din ea făcând parte Ioan Guga, Roman Guga, Ioan Boseica, Ioan Ştefan zis David, Ioan Sculici zis Micşoni, Ioan Crist, Ioan Barac Ioan Bâra zis Pâcu, Aurel Cioloca, membru al tineretului țărănist[106]. Activitatea inițială a membrilor a constat în purtarea de „discuțiuni cu caracter duşmănos" şi participarea la şedințe conspirative la domiciliile unora dintre membri, cum aflăm dintr-o sentință[107]. Se plăteau cotizații lunare, în vederea creării unui fond necesar organizației pentru achiziționarea de armament (s-au şi procurat câteva arme – o puşcă Flaubert, arme automate, carabine – şi muniție; deținerea de arme – oricum foarte puține – avea să fie principalul cap de acuzare în dosarul lotului PNȚ). De asemenea, se contribuia cu sume de bani pentru ajutorarea membrilor PNȚ aflați în temniță. Țărăniştii le spuneau consătenilor să nu se înscrie în întovărăşiri şi colhozuri, ascultau emisiunile transmise în limba română de posturile de radio occidentale, pe care le comentau împreună[108].

Membrii organizației au fost denunțați de Vasile Sireca, deşi în cele din urmă şi acesta avea să fie arestat. Un rol important în arestarea lor l-au avut comuniştii din Mercina, evidențiindu-se Ion Corcea şi (?) Blagoie[109]. Securitatea raionului Oravița i-a arestat la 19 iulie 1958 pe Aurel Mioc şi Ioan Ştefan zis David. Cei doi au avut parte de

[104] Ion-Traian Ştefan, *Mercina-satul arestat*, în „Analele Sighet", vol. 9, 2001, p. 237-238.

[105] Mărturia lui Ioan Sculici zic Micşoni, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 246.

[106] Sentința nr. 444/1958 a Tribunalului Militar Timişoara, în *Ibidem*, p. 244. Aurel Cioloca era la sfârşitul anilor '40 membru al tineretului PNȚ din Mercina. La 17 ani a fost acuzat de milițianul din sat că făcuse declarații anticomuniste – ceea ce nu corespundea realității –, motiv pentru care a fost arestat şi închis mai întâi în beciul lui Blagoie (care împreună cu Ion Corcea era zbirul comunist al satului). Dus la Securitatea din Oravița, a fost bătut în mod sălbatic, dar în cele din urmă a fost eliberat. Şi el a făcut parte dintre cei deportați în Bărăgan. Pentru că a fugit de acolo împreună cu alții şi a revenit acasă, a fost trimis la Canal timp de doi ani, imediat după aceea fiind luat în armată. A fost arestat într-o noapte din luna octombrie 1958, dus la Timişoara şi inclus în lotul PNȚ Mercina (mărturia lui Aurel Cioloca, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 247-248).

[107] Sentința nr. 444/1958 a Tribunalului Militar Timişoara, în *Ibidem*, p. 244.

[108] *Ibidem*; mărturia lui Ioan Sculici zic Micşoni, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 246.

[109] Mărturia lui Ioan Sculici zic Micşoni, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„anchetarea îndelungată şi multilaterală“ – eufemism pentru torturile la care au fost supuşi –, inclusiv introducerea de informatori în celule. Pentru a agrava situația celor avuți în vedere, Securitatea nu uita să treacă originea socială şi orientarea politică a membrilor organizației: Ioan Ştefan zis David, „fiul şefului de garnizoană legionară din Mercina“; Ioan Crist, „fiul proprietarului morii din satul Mercina“; Ioan Guga zis Moise, Roman Guga zis Gragea, Ioan Scolici zis Micşoni, Ioan Barac zis Soric, Toma Oşteanu zis Tomiță Spiridon, Iosif Mitrofan zis Baica, Ioan Bâra zis Pâcu şi Aurel Cioloca zis Jâma, membri PNȚ în 1945-1947. Securitatea a afirmat că „legătura superioară“ a lui Aurel Mioc fusese Ioan Boşeica zis Iova Mâțu, chiabur din satul Greoni, raionul Oravița, regiunea Timişoara, fost vicepreşedinte al Comitetului PNȚ al județului Caraş. Prin intermediul lui Radu Constantin zis Ginu, fost membru PNȚ, Aurel Crăciun zis Aurică Chirilă, fost legionar, şi Pavel Toma, fost membru PNL, s-au procurat armament şi muniții. Toți cei de mai sus au fost arestați, anchetați şi „determinați să-şi recunoască vinovăția“. La perchezițiile domiciliare făcute inițial s-a descoperit doar o armă de vânătoare la domiciliul lui Aurel Crăciun. Anchetele aveau să mai ducă la descoperirea unei arme automate, a unei carabine italiene şi a patru pistoale, cu munițiile aferente, toate în bună stare de funcționare[110]. Anchetele tuturor s-au desfăşurat la Securitatea din Timişoara, unde s-au remarcat prin duritate Aurelian Sorbon şi Martin Schnellbach (comandantul local al acestei instituții). Timp de 110 zile arestații au fost bătuți, în cele din urmă recunoscând că se constituiseră într-o organizație de rezistență şi că avuseseră arme. Lotul a fost compus din 13 persoane, între care Ioan Sculici zic Micşoni, Iosif Mitrofan, Ion Moise, Ion Guga şi Ioan Bâra[111].

La proces acuzarea a avut un martor mincinos, Ion Cârdu[112]. Sub acuzația de „crimă de uneltire contra ordinii sociale“, prin sentința nr. 444/1958 a Tribunalului Militar Timişoara, Ioan Bâra zis Pâcu a fost condamnat la 16 ani muncă silnică, 10 ani degradare civică, plata a 500 de lei cheltuieli de judecată şi confiscarea integrală a averii personale. De fapt, cele din urmă prevederi s-au regăsit în cazul tuturor inculpaților din lotul său. Ioan Sculici zic Micşoni a primit 20 de ani muncă silnică, iar Aurel Cioloca s-a ales cu 16 ani muncă silnică[113]. Ioan Bâra zis Pâcu a suportat greu detenția, la Securitate încercând chiar să se spânzure. Ulterior a mai cunoscut şi cruntele realități de la Periprava, în Balta Mare a Brăilei[114]. Ioan Sculici zic Micşoni a trecut prin penitenciarele de la Jilava, Galați şi Botoşani[115], iar Aurel Cioloca a stat aproape 6 ani la Gherla[116]. Nu deținem informații cu privire la condamnările şi locurile de detenție ale celorlalți inculpați din acest lot.

21.2. Lotul legionarilor

Dacă organizația subversivă țărănistă din Mercina existat într-adevăr, organizația legionară a fost – cum anticipam – o creație a Securității. Aceasta ne demonstrează arbitrariul care domina epoca. Cei mai mulți dintre componenții acestui lot nu au avut

[110] „Securitatea în documente“, referat privind rezultatul cercetării penale a grupului PNȚ din Mercina, 25 septembrie 1958, în *Memento*, nr. 4 (76), august 2002, p. 3

[111] Mărturia lui Ioan Sculici zic Micşoni, Mercina, județul Caraş Severin, în Ion-Traian Ştefan, *op. cit.*, p. 246.

[112] Mărturia lui Aurel Cioloca, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 248.

[113] Sentința nr. 444/1958 a Tribunalului Militar Timişoara, în *Ibidem*, p. 244; mărturia lui Ioan Sculici zic Micşoni, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 246; mărturia lui Aurel Cioloca, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 248.

[114] Mărturia lui Ioan Bâra zis Pâcu, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 243-244.

[115] Mărturia lui Ioan Sculici zic Micşoni, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 246.

[116] Mărturia lui Aurel Cioloca, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 247-248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

niciodată de-a face cu Mişcarea Legionară. Spre exemplu, între arestaţi au fost şi persoane care aveau 4 ani în timpul guvernării legionare (septembrie 1940-ianuarie 1941). Totuşi, organizaţia „legionarilor“ avea să fie desemnată de poliţia politică drept „Mişcarea de Rezistenţă Naţională a sectorului II Caraş“[117]. Biografiile a două persoane incluse în acest lot dezvăluie cu prisosinţă arbitrariul de care am amintit.

Născut într-o familie de ţărani înstăriţi din Mercina, Ioan Ştefan zis Gălanu a fost unul dintre deportaţii în Bărăgan, la doar 14 ani. Avea să stea în Siberia românească nu mai puţin de 5 ani. La scurt timp după ce a revenit în satul natal a fost luat în armată. Când mai avea câteva zile până la lăsarea la vatră, a fost arestat şi depus la Securitatea din Braşov, apoi la Hunedoara, iar în cele din urmă la Timişoara, unde a stat între 13 august 1958 şi 6 ianuarie 1959. A fost crunt bătut de torţionarii Parascan şi Sorbon („Mă legau de masă cu cătuşele şi mă băteau până leşinam. Luni de zile, în fiecare dimineaţă la ora 9 ne băteau“), pentru a „recunoaşte“ apartenenţa la Mişcarea Legionară. Acuzaţia era pur şi simplu ridicolă, având în vedere că Ioan Ştefan avea 4 ani în momentul rebeliunii legionare, la venirea comuniştilor la putere abia începuse să meargă la şcoală, iar în momentul deportării în Bărăgan avea 14 ani. În plus, familia sa era de tradiţie politică liberală (bunicul fusese în mai multe rânduri primar liberal, în casa lui fiind oaspeţi unii lideri ai Partidului Naţional Liberal de la Bucureşti, inclusiv din familia Brătianu). În pofida acestor argumente logice, a fost inclus în aşa-numitul lot al „legionarilor“, fiind considerat chiar „un duşman deosebit de periculos pentru ordinea democratică populară“. În loc să-l apere, avocatul s-a transformat el însuşi într-un acuzator la proces. Drept consecinţă, Ioan Ştefan s-a ales cu o condamnare de 16 ani închisoare. În perioada următoare a trecut pe la Aiud (închisoare caracterizată astfel: „Bătăi, mizerie, înfometare, disperare, chin şi moarte“), Balta Mare a Brăilei, Măcin, secţia Grădina (muncă forţată, la săpat şi cărat pământ, dar şi gheaţă pentru export, unde au murit mulţi deţinuţi)[118].

Iancu Frăţilă zis Cuţu era şi el miliar în termen în anul 1958. Când mai avea 21 de zile până la încheierea stagiului militar a fost arestat. Familia îi trimisese mai multe scrisori privind arestările din Mercina, dar nici una nu a ajuns la el, fiindu-i oprite de cei de la serviciul de poştă al armată. După reţinere a ajuns la Securitatea din Timişoara, unde a făcut cunoştinţă cu anchetatorul Aurelian Sorbon. Deoarece arestaţii din Mercina au încercat să vorbească între ei au fost bătuţi mai multe zile la rând. De asemenea, au fost obligaţi să semneze hârtii care nu conţineau declaraţiile lor. Iancu Frăţilă a fost acuzat că fusese legionar, ceea ce era fals, ca şi în cazul altor consăteni inculpaţi; în timpul guvernării legionare el era în şcoala primară. Procesul s-a desfăşurat în ianuarie 1959. Pentru „crima de uneltire contra ordinii sociale“, Iancu Frăţilă a primit 20 de ani de închisoare. Lunga lui călătorie penitenciară a presupus trecerea pe la Aiud şi Balta Mare a Brăilei. Nu doar el a avut de suferit, ci şi familia lui. În perioada cât a fost închis, băiatul său a fost înfiat de un cumnat, în caz contrar neputând urma şcoala. Fiica lui cea mai mică nici nu era născută în momentul arestării. După eliberare şi-a recăpătat oficial fiul. Acesta a dat un concurs la Facultatea de Istorie din Cluj, pe care l-a trecut, dar apoi a fost scos de pe liste deoarece era fiul unui fost deţinut politic[119].

[117] Ion-Traian Ştefan, *op. cit.*, p. 238.

[118] Mărturiile lui Ioan Ştefan zis Gălanu şi Iancu Frăţilă zis Cuţu, Mercina, judeţul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 240-243, 245-246.

[119] Mărturia lui Iancu Frăţilă zis Cuţu, Mercina, judeţul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 244-246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mercina – după cum am văzut un sătuc – a cunoscut o represiune supradimensionată[120]. Cele mai multe arestări s-au derulat în anul 1958[121]. Au fost condamnați la lungi termene de închisoare: Rozalia Manea (singura femeie arestată şi încarcerată), Ioan Manea, Ioan Frățilă, Păun Râta, Paul Râta, Nicolae Râta, Iancu Frățilă, Ştefan Cioloca, Ioan Bufanu, Ioan Ogrin, Iosif Ogrin, Ioan Gaita, Ioan Ocheanu, Ioan Murgu, Ioan Muşa, Ioan Ştefan, Ioan Guşatu, Brutus Popovici, Ioan Sculici-Tâțan, Ştefan Pal, Traian Ivaşcu, Ioan Muşa-Papuc, Ioan Imbri, Ioan Ştefan-David, Iosif Mitrofan, Aurel Mioc, Ioan Guga, Ioan Sculici-Micşoni, Roman Guga, Ioan Bâra, Ion Moise, Ioan Barac, Ion Bunda, Viorel Cojocaru etc.[122].

Comunismul nu ar fi fost posibil fără colaboraționismul a nenumărați oameni, care au făcut-o din interes, oportunism sau din frică. Şi în Mercina s-a înregistrat acelaşi lucru. Când deportații în Bărăgan părăseau satul sub amenințarea armelor, vecinii care nu erau vizați de teribila decizie a Securității intrau în casele celor dintâi şi le goleau de bunurile rămase, bătându-se chiar pentru ele. Iar după o vreme aceeaşi țărani (săraci) idealizați de Partidul Comunist le-au transmis țăranilor deportați „să nu se mai întoarcă niciodată“. Pentru cei din urmă această afirmație a fost sinonimă cu o nouă condamnare. Când, totuşi, au venit acasă, nu au mai găsit nimic din agoniseala lor, toate bunurile fiind furate de vecini[123].

După căderea regimului totalitar, statul român a luat măsuri pentru recunoaşterea calității de victime a deținuților politici din perioada comunistă, precum şi pentru acordarea de drepturi financiare compensatorii acestora. Însă autoritățile de extracție comunistă au introdus în actul normativ o precizare conform căreia „foştii membri ai mişcărilor fasciste nu beneficiază de prevederile legii care acordă despăgubiri foştilor deținuți politici“. Printre aceştia s-au aflat şi foştii componenți ai lotului „legionarilor“ din Mercina. Unii dintre ei au dat în judecată statul român, iar după lungi procese au fost reabilitați (cazurile lui Ioan Ştefan zis Gălanu şi Iancu Frățilă zis Cuțu)[124].

Ceea ce nu se poate cuantifica şi nici răscumpăra este enorma suferință pe care au îndurat-o victimele comunismului, inclusiv țăranii din Mercina: „A fost atâta suferință că nu poate fi spus[ă] în cuvinte. Chiar dacă am povesti nu ne-ar crede nimeni pentru că oamenii nu înțeleg suferința decât dacă o trăiesc pe pielea lor. Dacă am povesti tot ce ni s-a întâmplat s-ar putea scrie trei Evanghelii. Dar pe cine mai interesează să mai vorbeşti despre suferință?“[125]. După anii de deportare, de anchete, de temniță, care au dus la distrugerea atâtor destine, e explicabil de ce unele dintre victime nu pot şi nu vor să uite: „Îi urăsc pe comunişti din tot sufletul. Îi urăsc pe turnători şi pe securişti“[126].

[120] Ion-Traian Ştefan, *op. cit.*, p. 237.

[121] În afară de încadrările în loturi, au existat şi persoane arestate şi judecate izolat. Ion Imbri a fost reținut în aprilie 1957, fiind unul dintre primii arestați din satul său. Căutat acasă, nu a fost găsit, iar securiştii au băgat-o pe mama lui în fântână, pentru a le spune unde se ascundea. Încercase să treacă în Iugoslavia, dar până la urmă s-a predat. A fost dus la Securitatea din Timişoara, apoi judecat singur într-un proces, fiind condamnat la patru ani închisoare. A trecut pe la Jilava, Gherla (unde avea să-i întâlnească pe unii din consătenii să, condamnați şi ei), Aiud, Balta Mare a Brăilei (mărturia lui Ion Imbri, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 239-240).

[122] Ion-Traian Ştefan, *op. cit.*, p. 238-239.

[123] Mărturiile lui Ioan Bâra zis Pâcu şi Aurel Cioloca, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 243-244, 247.

[124] Mărturiile lui Ioan Ştefan zis Gălanu şi Iancu Frățilă zis Cuțu, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 241, 245-246.

[125] Mărturia lui Ion Sculici zis Micşoni, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 246.

[126] Mărturia lui Aurel Cioloca, Mercina, județul Caraş Severin, în *Ibidem*, p. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

22. Rezistența târzie în Banat

La începutul anului 1953, Ministerul Securității Statului a realizat un plan de măsuri pentru combaterea rezistenței armate anticomuniste. Printre altele, se dispunea ca regionalele de Securitate aflate pe frontiera cu Iugoslavia şi cele cu regiuni muntoase să organizeze rețele informative „de calitate“ care să prevină constituirea de noi grupuri armate[127].

Regionala de Securitate Timişoara raporta Centralei, spre jumătatea anilor ’50, că în multe localități din zona sa (actualele județe Timiş, Arad, Bihor şi Caraş-Severin) „se menține o atmosferă încordată şi se poate observa în toată regiunea o rezistență tacită împotriva regimului, considerându-se că aceia care sunt contra regimului sunt buni români“[128].

23. Fugarii izolați

Pe lângă grupurile constituite, Biroul „Bande“ al Securității amintea în sintezele sale şi existența a numeroşi legionari şi țărăniști ca fugari izolați („vagabondează din loc în loc“). Numai în județul Caraş, în urma operațiunilor întreprinse de Securitate în noiembrie şi decembrie 1948 au dispărut de la domiciliu aproximativ 25 de persoane, despre care poliția politică nu ştia la începutul lunii septembrie 1949 unde se aflau cu exactitate. Totuşi, conform unor date fugarii izolați nu depuneau nici o activitate antiguvernamentală, dar menținеau legături cu rudele lor în vederea aprovizionării[129].

În iunie 1950, Regionala de Securitate Timişoara raporta existența pe teritoriul său a 21 de fugari izolați ascunşi în zonele: Muntele Arjana, pădurile Cornerevei, Valea Almaş, aproape de pădurile Reşiței, în jurul Caransebeşului, în jurul comunelor Vălişoara, Luncani, Feneş (zona Plopul Langa), Bunea Mare, Remetea Mare, în regiunea păduroasă Săceni, în jurul comunei Ramna, în pădurile județului Severin şi în Poiana Rosului[130]. Tot în aceeaşi perioadă erau avute în vedere 22 de persoane urmărite pe linia „bande“ care însă reuşiseră să plece în străinătate[131].

Unii din aceşti fugari izolați au fost prinşi de Miliție. Spre exemplu, Tudor Toma, urmărit de multă vreme, a fost capturat de Miliție la 28 septembrie 1950, fără a se găsi armament asupra lui[132]. În februarie 1951, Regiunea de Securitate Severin urmărea un număr de 13 fugari izolați[133]. Regionala de Securitate Severin înregistra în aprilie 1951 un număr de opt fugari izolați[134]. Regionala Severin reuşise în 1951 capturarea a 15 fugari izolați, unii dintre aceştia predându-se de bunăvoie, ca urmare a „muncii de lămurire“ pe lângă familiile lor. În februarie 1952, în aceeaşi regiune se mai înregistrau opt fugari izolați[135]. În aprilie 1951, Regionala Timişoara urmărea cinci fugari izolați[136]. Regionala de Securitate Arad reuşise să aresteze şase fugari în urma verificărilor de pe teren, alți patru fiind sub urmărire[137].

---

[127] Marius Oprea (ed.), *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989*, Studiu introductiv de Dennis Deletant, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 301 (doc. de la ASRI, fond „D“, dosar 10104, f. 13-44).

[128] Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 15 (doc. de la ATMT, fond „Anchetă“, nr. 151, vol. II, f. 27-28).

[129] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 421. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 203.

[130] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 388, 391.

[131] *Ibidem*, f. 391.

[132] *Ibidem*, f. 336. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 251.

[133] ASRI, fond „D“, dosar 2168, f. 321.

[134] *Ibidem*, f. 304.

[135] *Ibidem*, f. 262-263.

[136] *Ibidem*, f. 304.

[137] *Ibidem*, f. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul 1952, Regionala de Securitate Timişoara urmărea 13 fugari izolați (3 dintre ei erau de drept comun). Toți fuseseră încadrați informativ, pentru fiecare dintre ei recrutându-se câte 1-3 informatori, dirijați pe lângă familiile lor[138].

24. Ion Banda, ultimul partizan din Banat

Ion Banda s-a născut în 1909, în comuna Rusca-Teregova, județul Severin. Agricultor de profesie, el a participat la luptele de pe frontul de Răsărit[139]. În 1947 el a devenit susținător al colonelului Ion Uță, inginerului Aurel Vernichescu şi avocatului Ion Târziu. Ultimilor doi le-a oferit chiar găzduire la sălaşul său în 1947-1949, fără a intra efectiv în grupurile de rezistență pe care aceştia le-au inițiat. În timpul operațiunilor derulate de jandarmi în vara anului 1948 pentru reținerea liderilor rezistenței, Banda a intrat şi el în atenția acestora, deoarece îi înfruntase pe reprezentanții înarmați ai autorităților. Ulterior a fost nevoit să intre în clandestinitate, dar nu s-a alăturat nici unei formațiuni anticomuniste înarmate[140]. Familia lui a trecut prin numeroase încercări, soția şi fiul fiind reținuți în 1950, duşi la postul de miliție şi crunt bătuți. Din cauza loviturilor, capul soției sale s-a umflat, ceea ce probabil i-a determinat pe torționari să-i dea drumul acasă. În schimb, fiul său, Ion Banda, nu a scăpat doar cu bătăile aplicate cu „larghețe“, ci a fost lovit cu sălbăticie cu ajutorul unor „bastoane cu cabluri“, dar şi cu mâinile şi picioarele de o întreagă echipă de securişti, condusă de maiorul Kling. În timp ce era lovit, securiştii urlau: „Nu te batem să ne spui nimic, f[…] Dumnezeu' mă-tii, te batem să te omorâm!“ Bătaia a continuat până când arestatul a leşinat. În cele din urmă, Ion Banda jr. a fost condamnat la 3 ani şi trimis la Canalul Dunăre-Marea Neagră[141].

Securitatea a reuşit să descopere în 1950 adăpostul lui Ion Banda senior, ridicându-i lucrurile, inclusiv hrana şi armamentul – două puşti –, în posesia lui rămânând doar un pistol[142]. Partizanul singuratic scria pe scoarța copacilor din pădurile unde se adăpostea diferite mesaje: „Banda trăieşte!“, „Banda se va răzbuna!“, „Trăiască regele Mihai!“ etc.[143]. Banda a stat ca fugar izolat mulți ani, până în 1962. El a trăit în condiții de semisălbăticie, dar cu sprijinul tacit al unor consăteni. Însă când securiştii au înțeles că Banda primea ajutor de la țărani, le-au interzis acestora să-şi mai pască vitele în munți. Zona era necooperativizată, săracă, iar interdicția risca să ducă la înfometarea populației. În aceste condiții, potrivit unor surse orale, pentru a putea supraviețui, câțiva oameni din Cornereva şi-au luat angajamentul în fața securiştilor că îl vor ucide pe Banda. După ce i-au câştigat încrederea, oferindu-i alimente, cândva în cursul anului 1962, doi cornereveni, Dumitru Hirtălot (sau Histălot) şi Ciontu, l-au împuşcat. Potrivit unei versiuni, corpul fugarului nici măcar nu a fost îngropat, ci doar acoperit cu nişte crengi, în vreme ce o altă variantă ar fi că ucigaşii i-au tăiat capul şi l-au dus la Timişoara, pentru a dovedi ceea ce făcuseră[144]. În mod oarecum ironic, unul dintre

[138] *Ibidem*, f. 127, 170-171. Vezi şi *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 342.

[139] Adrian Brişcă (ed.), *op. cit.*, p. 307 (secțiunea „Dicționar biografic“).

[140] Mărturia lui Ion Banda (fiul lui Ion Banda), Rusca, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 155-159; Vezi şi Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 98.

[141] Mărturia lui Ion Banda (fiul lui Ion Banda), Rusca, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 161-163. Vezi şi Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 98-99.

[142] Mărturia lui Ion Banda (fiul lui Ion Banda), Rusca, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 161.

[143] Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 154.

[144] Mărturia lui Ion Banda (fiul lui Ion Banda), Rusca, județul Caraş-Severin, în *op. cit.*, p. 163-165; şi în Ion Hurtupan, *op. cit.*, p. 101; mărturia lui Petru Românu (Petru Partizanu), Domaşnea, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trădătorii lui Ion Banda a fost condamnat la 5 ani închisoare, iar după eliberare ar fi (re)devenit agentul Securității[145]. Unuia dintre ucigaşi i-a fost incendiată casa de către alți partizani care tocmai ieşiseră din închisoare[146]. Ciontu ar fi fost ucis de o femeie, în vreme ce Hirtălot a căzut în patima beției, înainte de moarte destăinuind că avea pe conştiință moartea lui Banda[147]. Prin uciderea lui Ion Banda dispăruse ultimul partizan din Banat şi unul din ultimii din România.

25. Concluzii

Dacă unele formațiuni de rezistență anticomunistă din Banat – cele conduse de colonelul Ion Uță, avocatul Spiru Blănaru, comandorul Petru Domăşneanu, notarul Gheorghe Ionescu, funcționarul privat Ion Tănase, avocatul Ion Târziu şi inginerul Aurel Vernichescu – au intrat în circuitul istoriografic şi în conştiința publică, despre altele se ştiu extrem de puține. Aceste grupuri „minore“ (înțelegem prin aceasta vizibilitatea lor mai mică, numărul redus de membri şi de multe ori existența pentru scurt timp) au jucat totuşi un rol în menținerea spiritului de frondă la adresa autorităților comuniste din cea de-a doua jumătate a anilor ’40 până la începutul anilor ’60. Înregistrarea tuturor acestor grupuri ne ajută să înțelegem mai bine dimensiunile reale ale rezistenței anticomuniste din Banat.

Unele din aceste formațiuni de rezistență au avut denumiri specifice („Partizanii Regelui Mihai“ sau grupul maiorului Radu Coman, „Batalioanele Naționale de Partizani“, organizația „Spada lui Mihai“, organizația „Partizanii Români“), în vreme ce altele au fost desemnate după numele liderilor (organizația fraților Blaj, organizația subversivă Sidociuc sau „ziarul ilegal *România Mare*“, grupul dr. Petre Ambrus, grupul Moise Roi, grupul colonelului Ştefan Popescu, grupul Avram Matu, grupul Gheorghe Ivanici, grupul Valeriu Achim, grupul Nicolae Crețu, organizația lui Vasile Duma, grupul Emilian Strian, grupul Ioan Seleşan) sau localităților de origine a celor mai mulți dintre componenți (grupul din Duleu, grupul din Rugi, organizația anticomunistă din Rusca, organizația țărănistă din satul Mercina), în vreme ce altele nu aveau nici un nume sau nu le cunoaştem noi numele reale (organizațiile studențeşti de rezistență din Timişoara). Între unele din aceste grupuri au existat legături, fie şi temporare, prin unii din membrii lor. Faptul că unii partizani anticomunişti au trecut prin mai multe dintre grupurile amintite scoate în evidență marea fluctuație care a existat în rezistența din zona Banatului, dar şi dificultatea reconstituirii exacte a componenței acestor formațiuni. Au existat şi luptători anticomunişti izolați, care uneori au întreținut legături cu grupuri de rezistență, dar au preferat să acționeze singuri. Un asemenea caz l-a reprezentat Ion Banda, ultimul luptător anticomunist activ din Banat, dar şi din România.

[145] Mărturia lui Ion Banda (fiul lui Ion Banda), Rusca, județul Caraş-Severin, în Miodrag Milin (coord.), *op. cit.*, p. 165.
[146] Mărturia lui Petru Românu (Petru Partizanu), Domaşnea, județul Caraş-Severin, în *Ibidem*, p. 30.
[147] Mărturia lui Ion Banda (fiul lui Ion Banda), Rusca, județul Caraş-Severin, în *Ibidem*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

“MINOR” GROUPS OF ANTICOMMUNIST RESISTANCE IN BANAT, 1947/1948 – BEGINNING OF THE 1960[s]
(Summary)

If some of the anticommunist resistance groups in Banat – those led by colonel Ion Uță, lawyer Spiru Blănaru, commander Petru Domășneanu, notary public Gheorghe Ionescu, private clerk Ion Tănase, lawyer Ion Târziu and engineer Aurel Vernichescu – entered the historiographic circuit and public conscience, we know very few things about others. These “minor” groups (we understand by that their lack of visibility, the small number of members and often their brief existence) played however a part in maintaining the criticizing spirit against the communist authorities during the second half of the 1940s to the beginning of the 1960s. The recording of all these groups helps us better understand the real dimensions of the anticommunist resistance in Banat.

Some of these resistance groups had specific names (“King Mihai’s Partisans” or major Radu Coman’s group, “National Battalions of Partisans”, the organization “Mihai’s Sword”, the organization “Romanian Partisans”), while others were named after their leaders (Blaj brothers organization, Sidociuc subversive organization or the “illegal newspaper *România Mare*”, dr. Petre Ambrus group, Moise Roi group, colonel Ștefan Popescu group, Avram Matu group, Gheorghe Ivanici group, Valeriu Achim group, Nicolae Crețu group, Vasile Duma’s organization, Emilian Strian group, Ioan Seleșan group) or after the origin localities of most of the members (the group of Duleu, the group of Rugi, the anticommunist organization of Rusca, the peasant organization of Mercina village), while others had no name or we do not know their real names (the collegiate resistance organization in Timișoara). Between some of these groups there existed relationships, even though temporary ones, through their members. The fact that some of the anticommunist partisans joined several of the reminded groups underlines the big fluctuation that existed in the resistance movement in Banat, but also the difficulty to reconstruct with high fidelity the composition of these groups.

There also existed isolated anticommunist fighters, who had sometimes contacts with the resistance groups, but who preferred to act alone. Such a case was Ion Banda, the last active anticommunist fighter in Banat, but also in Romania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU ŞANDRU

AGRICULTORII DIN ROMÂNIA ŞI COLECTĂRILE FORŢATE

Punerea în aplicare a planului de socializare a agriculturii, lansat în primele zile ale lunii martie 1949, la plenara comitetului central al Partidului Muncitoresc Român, s-a realizat la început cu o prudenţă aproape excesivă, ceea ce a făcut ca reacţia ţăranilor faţă de colectivizare să nu producă împotriviri prea violente, întrucât conducerea politică şi administrativă a ţării nu a manifestat atunci un interes aparte pentru o colectivizare masivă a agriculturii. Or, dacă în anii 1949-1950 la sate nu s-au înregistrat în prea multe locuri acţiuni de împotrivire ale ţăranilor faţă de colectivizare, în schimb, mai numeroase au fost în acea perioadă revoltele generate de obligaţia impusă sătenilor de a-şi duce recoltele de cereale păioase la ariile de treieriş şi de a preda statului direct de la batoză o bună parte din ele, prin aşa-numitul sistem al colectărilor.

Până în vara lui 1948, în aproape toate satele României ţăranii îşi treieraseră acasă recoltele de cereale păioase, aducându-şi în gospodăriile proprii locomobilele ori tractoarele şi batozele. Noul sistem, instituit în campania de recoltare din acel an, îi dezavantaja pe săteni, întrucât ei efectuau un transport suplimentar de pe ogor până la arie, dar, pe de altă parte, el asigura controlul total al statului asupra cantităţilor de cereale realizate de fiecare dintre ei şi, în plus, permitea organelor sale, în speţă Comisiilor comunale pentru colectarea cerealelor, să preia direct de pe arie cotele impuse asupra acestora. Or, până în 1948, colectarea cerealelor din gospodăria fiecărui proprietar se dovedise oarecum anevoioasă, iar uneori ea fusese însoţită şi de riscul de a se lovi de o împotrivire îndârjită din partea cultivatorilor de pământ.

Iniţial, colectarea produselor agricole a fost impusă de conjunctura economică pe care o determinase starea de război în care se afla implicată România. În vara şi în toamna anului 1944, pe o parte din teritoriul ţării în care s-au purtat atunci operaţiuni militare, recolta a fost parţial sau total distrusă ori, în cel mai bun caz, ea nu a putut fi strânsă la timp, iar în celelalte regiuni multe din rezervele de cereale au fost însuşite în mod samavolnic de către unităţile armatei sovietice în tranzitul lor prin ţară, diminuându-se astfel considerabil stocurile de produse agricole de care dispuneau agricultorii. În aceste condiţii, statul a încercat să îşi asigure cantităţile necesare consumului populaţiei ţării, prin instituirea controlului său la vânzarea, cumpărarea şi circulaţia produselor agricole. La începutul lui 1944, în condiţiile unei recolte abundente realizată în întreaga ţară în anul precedent, guvernul mareşalului Ion Antonescu renunţase la raţionalizarea consumului intern, adoptând un regim de libertate la colectarea, vânzarea şi transportul cerealelor[1].

[1] Vezi legea nr. 397, în MOf, nr. 168, 22.VII.1944; Ministerul Propagandei, *Problema aprovizionărilor în România. 23 august 1945*, Bucureşti, 1945, p. 5.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 573–595

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În noua conjunctură de după 23 august 1944, când România a fost obligată şi să predea Uniunii Sovietice mari cantităţi de bunuri agricole prevăzute în Convenţia de armistiţiu, din 12 septembrie 1944, şi când populaţia din unele regiuni ale ţării devenise total lipsită de rezerve alimentare, din cauza jafurilor comise de către unităţile armatei roşii şi a imposibilităţii efectuării muncilor agricole, menţinerea acelui regim nu a mai fost posibilă, astfel că organele de resort au propus, în septembrie acelaşi an, un plan de reglementare a circulaţiei cerealelor, care a fost legiferat însă abia la 26 ianuarie 1945. Acesta elimina de la achiziţii pe cumpărătorii particulari, înlocuindu-i cu colectorii oficiali; în plus, el reglementa controlul transporturilor de cereale, dispunea inventarierea tuturor disponibilităţilor existente în fiecare judeţ, întocmirea unui plan general de aprovizionare atât pentru armată şi populaţia civilă, cât şi pentru îndeplinirea obligaţiilor ce decurgeau din Convenţia de armistiţiu[2].

Măsura, argumentată atunci de către autorităţi ca o acţiune necesară menită să determine depăşirea unei perioade de criză alimentară profundă, marca însă începutul spolierii agricultorilor prin achiziţionarea obligatorie a produselor agricole la preţuri inferioare celor de producţie. Dacă aplicarea ei până în anul 1947, când şi seceta de pe o parte a teritoriului României lipsise pe locuitorii din zonele respective de mijloacele de trai necesare, a putut fi justificată, după acest an, când în România s-au înregistrat recolte agricole normale, menţinerea unei asemenea măsuri nu îşi mai avea însă nici o raţiune. Şi, totuşi, sistemul colectării forţate a produselor agricole vegetale şi animale s-a păstrat vreme de peste un deceniu, ba, mai rău chiar, în decursul anilor următori, el a devenit şi mai împovărător pentru marea masă a agricultorilor.

Colectări masive s-au putut face abia cu începere din primăvara anului 1945, în urma intrării în vigoare a deciziei guvernamentale din 24 martie 1945 privitoare la blocarea cerealelor. Apoi, la mai puţin de o lună de la instalare, guvernul Petru Groza a introdus inovaţia potrivit căreia, cu începere de la 1 aprilie 1945, agricultorii erau obligaţi a achita impozitul funciar „în natură“, care era diferenţiat pe categorii de exploatări agricole, în funcţie de mărimea lor. Tot cu începere de la acea dată, ţăranii care posedau mai puţin de un hectar erau scutiţi de plata impozitului, însă pentru celelalte categorii de proprietari agricoli erau stabilite cote impozabile progresive, care, în cazul sătenilor posesori ai unor exploatări agricole de peste zece hectare, deveneau de-a dreptul ruinătoare. Câteva luni mai târziu, la 16 iunie 1945, guvernul a încredinţat Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării misiunea de a organiza, îndruma şi colecta cereale, ca singur organ investit cu un asemenea drept. Pentru noua recoltă s-a instituit un cumpărător unic al tuturor „disponibilităţilor“ de cereale, ca mandatar al statului – Institutul Naţional al Cooperaţiei –, care colabora cu Centrele de Exploatare Teritorială ale Armatei. Producătorii au fost obligaţi să predea mandatarilor statului cote fixe din produsele lor, socotite în raport cu suprafaţa însămânţată şi cu producţia medie la hectar, nu cu cea realizată de proprietar. Concomitent, în vederea asigurării stocurilor de sămânţă pentru recolta anului următor, au fost blocate la producători cantităţile necesare de cereale[3].

Apoi, la 13 septembrie 1946, guvernul Petru Groza a instituit, printr-o decizie a Consiliului de Miniştri, regimul cotelor obligatorii, în temeiul căreia ţăranii care posedau între 5 şi 20 ha erau obligaţi să livreze cantităţi duble, socotite la hectar, faţă de cei ce posedau mai puţin de 5 ha, timp în care celor cu peste 20 ha li se impunea sarcina

[2] *România în anii revoluţiei democrat-populare, 1944 -1947,* Bucureşti, 1971, p. 84.
[3] Ministerul Propagandei, *op. cit.,* p. 4, 6, 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a preda statului întregul stoc disponibil[4]. Până la lansarea planului de colectivizare a agriculturii, regimul achitării impozitului în natură şi cel al cotelor obligatorii au suferit o serie de modificări prin legile din 15 iulie 1947, din 1 septembrie 1947 şi prin decizia Comisiei de Stat pentru Colectarea Cerealelor, de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne, din 5 iulie 1948, confirmată prin decretul nr. 121, din 6 iulie 1948[5].

Decizia din 5 iulie 1948 dispunea confiscarea pe scară largă a producţiei agricole din vara acelui an, măsura fiind justificată de Comisie ca o acţiune menită a asigura bunurile alimentare necesare populaţiei muncitoare de la oraşe, care obliga pe ţărani să predea statului o bună parte din recoltele lor. Concomitent, Comisia de Stat pentru Colectarea Cerealelor era împuternicită să stabilească nivelul cotelor ce trebuiau predate din diferite categorii de produse agricole. Pentru fiecare judeţ, comună şi sat urmau a fi întocmite planuri de colectare. Comisia trebuia să înmâneze fiecărui producător agricol o înştiinţare oficială privitoare la cantităţile ce trebuiau predate din toate categoriile de cereale prevăzute în decizie. Nici un agricultor nu îşi putea treiera păioasele dacă nu prezenta la batoză delegatului comisiei comunale documentul de mai sus. Cerealele urmau să fie transportate de către agricultori la batoză, iar colectarea lor se făcea direct de pe arie, imediat după treierarea lor. În plus, producătorii erau obligaţi să transporte cu mijloace proprii cerealele ce reveneau statului de la locul unde fuseseră treierate până la cel mai apropiat centru de colectare. Nepredarea cotelor stabilite de către comisiile comunale pentru colectarea cerealelor, precum şi a uiumurilor de treier şi măciniş constituiau infracţiuni la legea nr. 351 din 3 mai 1945, pentru reprimarea speculei ilicite şi a sabotajului economic, pedepsindu-se conform art. 28 din acea lege[6].

Decizia Consiliului de Miniştri, din 5 iulie 1948, a suferit unele modificări prin decretul nr. 737, din 20 iulie 1949, şi prin hotărârea nr. 774, din 21 iulie 1949, a Comisiei de Stat pentru Colectarea Cerealelor. Ea păstra dispoziţiile deciziei din 5 iulie 1948 în privinţa obligaţiilor impuse agricultorilor şi proprietarilor de batoze de a transporta cotele reţinute de stat la centrele de colectare. Cotele erau stabilite de Consiliul de Miniştri, pe baza propunerilor făcute de Comisia de Stat pentru Colectarea Cerealelor. Noutăţile decretului din 21 iulie 1949 constau, în principal, în penalităţile drastice, mult mai aspre decât în trecut, ce se aplicau organelor de colectare care nu executau dispoziţiile legale ce puteau ajunge până la 20 de ani de muncă silnică, iar pentru agricultorii care se abăteau de la dispoziţiile lui pedeapsa prevăzută consta în închisoare corecţională de la 6 luni la 2 ani pentru cei vinovaţi de neexecutarea dispoziţiilor legale, de neglijenţe sau întârzieri în aplicarea lor, iar pentru abuz şi rea voinţă era prevăzută munca silnică cuprinsă între 5 şi 20 de ani. În aceeaşi zi, Comisia de Stat pentru Colectarea Cerealelor, aprobând, prin hotărârea nr. 774, planul pentru colectarea cerealelor din recolta anului 1949, stabilea, în cazul nepredării cotelor stabilite, a uiumurilor provenite din treieriş şi de la mori, pedeapsa cu închisoarea corecţională de la 1 la 12 ani şi amendă cuprinsă între 10.000 şi 100.000 de lei. În plus, Consiliul de Miniştri era împuternicit să extindă aplicarea decretului la orice alte produse vegetale[7].

[4] MOf, nr. 212, 13.IX.1946.

[5] „Scânteia", 8.VII.1948; Mihail Rusenescu, *Date privind politica agrară a României (martie 1945-februarie 1949),* în *Studii şi materiale de istorie contemporană,* vol. III, Bucureşti, 1978, p. 98.

[6] MOf, nr. 153, 6.VII.1948. Vezi şi Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative, 1945-1962,* Cluj-Napoca, 2000, p. 65-67; Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic,* Fundaţia Academia Civică, 1996*,* p. 362-363.

[7] Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.,* p. 96-100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 18 martie 1952, când Vasile Luca şi Ana Pauker erau deja pe punctul de a fi înlăturaţi din conducerea partidului şi din funcţiile administraţiei centrale a României, a fost introdus un nou sistem de cote agricole. Statul stabilea o gamă largă de cote prin care toţi posesorii şi cultivatorii de pământ agricol erau obligaţi să îi predea produsele agricole la preţuri stabilite de către organele sale. Erau incluse aici toate gospodăriile individuale şi colective, cu excepţia proprietarilor care stăpâneau suprafeţe mai mici de o jumătate de hectar. Au fost stabilite cote fixe la hectar: pentru ţăranii mijlocaşi de la 300 până la 350 kg, iar pentru chiaburi cantităţi cuprinse între 500 şi 825 kg la hectar. Cotele chiaburilor puteau fi însă sporite cu 25%, în timp ce cele ale gospodăriilor colective aflate în primul lor an de activitate puteau fi reduse cu 25%. Potrivit calculelor lui Ghiţă Ionescu, agricultorilor li se luau, pe această cale, de către stat cote ce reprezentau între 20 şi 60% din producţia realizată. La aceste obligaţii se adăugau taxele fiscale, fixate şi ele la un tarif social discriminatoriu, în funcţie de mărimea exploatării, şi plăţile, făcute în cereale, către Staţiunile de Maşini şi Tractoare pentru muncile prestate de către acestea, care contribuiau la o majorare substanţială a procentelor de mai sus[8]. În realitate, în multe cazuri, proprietarii agricoli, mai cu seamă cei ce posedau suprafeţe mai mari de terenuri agricole, nu puteau livra din producţia realizată de ei în acei ani cantităţile de cereale stabilite de către organele de colectare, fiind nevoiţi în mod frecvent să le completeze prin achiziţionarea lor de pe piaţa liberă[9].

Regimul cotelor obligatorii la unele produse agricole, de fapt numai la cereale, nu şi la produsele animaliere, a fost desfiinţat prin Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 549, din 27 aprilie 1957, fiind înlocuit cu unul fondat pe contractarea şi pe achiziţionarea produselor agricole la preţ de înţelegere între părţi[10]. Contractanţilor, indiferent dacă aceştia erau persoane particulare ori gospodării agricole colective, li se asigurau cel puţin preţurile minime de achiziţie, care erau stabilite pe regiuni de către Comitetul de Preţuri şi Comitetul de Stat pentru Valorificarea Produselor Agricole. În plus, agricultorilor li se promiteau o serie de avantaje, precum seminţe selecţionate în schimb, îngrăşăminte chimice şi insectifungicide la preţ de stat cu amănuntul şi credite de producţie. În fond, preţurile de achiziţie stabilite de stat au rămas tot la plafoane joase, dar câştigul real pentru producătorii agricoli a constat în faptul că de acum înainte ei nu mai aveau obligaţia de a livra statului cantităţile de cereale ce le fuseseră până atunci impuse prin deciziile organelor de colectare[11].

Toate legile şi deciziile emise de autorităţile centrale ale statului până în aprilie 1957 au menţinut un sistem discriminatoriu privitor la obligaţiile proprietarilor de pământ, care spolia pur şi simplu nu numai pe agricultorii cu suprafeţe mai mari de teren, ci şi pe cei cu exploatări de întinderi mijlocii. Or, prin faptul că „chiaburilor“ le-au fost impuse la colectări cote mult mai ridicate pe hectar decât ţăranilor cu proprietăţi mici şi din cauză că şi impozitul funciar trebuia achitat, potrivit legislaţiei în vigoare, tot în natură, prin asemenea metode, multor ţărani înstăriţi, dar şi numeroşilor proprietari ai unor suprafeţe de pământ mai mici, le-au fost luate, practic, nu numai toate rezervele de cereale ce le-ar fi putut comercializa pe piaţa liberă în condiţii mult mai avantajoase, ci şi o bună parte din cantităţile de produse agricole destinate propriului consum.

[8] Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România,* Bucureşti, 1994, p. 235.

[9] Corneliu Nicoară, *Adevărul despre alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare,* în „Analele Sighet“, vol. 7, Fundaţia Academia Civică, 1999, p. 653.

[10] Vezi Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.,* p. 387-390.

[11] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Urmările acestui sistem de spoliere a agricultorilor au condus, în numeroase cazuri, la o lipsă de interes a proprietarilor faţă de cultura propriului pământ, în altele la renunţarea de către ţărani la loturile primite prin reforma agrară din 1945 ori la cele deţinute dinainte de împroprietărire, iar în altele la acţiuni de împotrivire ale locuitorilor faţă de colectări. În raportul Secţiei economice a comitetului regional Banat al Partidului Comunist Român pe luna noiembrie 1946, se menţiona că în judeţele Arad, Caraş, Severin şi Timiş semănăturile de toamnă nu fuseseră făcute la timp, din cauza secetei prelungite, apoi a ploilor continui şi a lipsei de asistenţă din partea Centrelor de Maşini Agricole, ale căror tractoare nu au funcţionat, întrucât nu dispuneau de piese de schimb. „Afară de aceasta, – comenta autorul raportului – producătorii s-au abţinut de la lucrări, spunându-şi: de ce să mai lucrez, dacă se colectează totul forţat“[12].

În iulie 1947, cei 72 colonişti din comuna Sfânta Ana, judeţul Arad, veniţi din câteva sate ale aceluiaşi judeţ şi din alte părţi ale ţării, au solicitat ministrului justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu, printr-un memoriu colectiv, să fie scutiţi de a preda cota obligatorie de cereale şi impozitele în natură şi să li se amâne cu cel puţin un an plata ratei de împroprietărire. Li s-a comunicat că ei trebuiau să apeleze la Ministerul de Finanţe, ceea ce au şi făcut. Cum nu li s-a aprobat cererea, la 7 septembrie 1947, ei au intervenit, în acelaşi sens, tot fără succes, la Inspectoratul Regional Agricol Timişoara. Petenţii motivau că majoritatea coloniştilor erau lipsiţi de inventar agricol, în special de vite de tracţiune. Centrul de maşini le pretindea 1.015 lei pentru aratul unui iugăr, ceea ce echivala cu preţul a aproape 200 kg de grâu, iar aratul, împreună cu semănatul, se ridica la 2.000 de lei pe iugăr, adică la valoarea a circa 400 kg de grâu[13]. În vara aceluiaşi an, Lucreţiu Pătrăşcanu a promis Inspectoratului Regional Agricol Timişoara că va interveni la forurile în drept pentru a admite reducerea ratelor de împroprietărire a locuitorilor din comuna Drăuţ, judeţul Arad. Cum doleanţa lor nu a fost satisfăcută, la 27 august 1947, Ocolul agricol Târnova raporta Camerei agricole judeţene că primăria îi adusese la cunoştinţă că, din cauza ratelor de împroprietărire şi a obligaţiei de a plăti impozitul agricol în natură, sătenii din Drăuţ au renunţat la terenurile ce le fuseseră repartizate prin reforma agrară din 1945, neputând achita din recolta realizată de pe un pământ de slabă calitate obligaţiile stabilite de către organele de colectare[14]. Învăţătoarea Profira Tatomir, văduvă de război, primise în comuna Şercaia, judeţul Făgăraş, pentru fiica ei minoră, opt iugăre de teren arabil şi două bivolite, dar nici un fel de inventar agricol mort. În anul 1948, ea a restituit administraţiei comunale bivolitele, iar la 18 martie 1949 a renunţat şi la pământ, declarând că el „nu produce nici un venit, iar sarcinile ce revin după această împroprietărire nu suntem în stare să le suportăm“[15].

Din cauza împovărătoarelor obligaţii impuse asupra agricultorilor, începând din anul 1948, are loc în întreaga ţară un proces de renunţare a ţăranilor la loturile de împroprietărire, care atinge proporţii îngrijorătoare pentru autorităţi în special în regiunile din Transilvania şi din Banat în care se efectuaseră colonizări. La 11 noiembrie 1948, Ministerul Agriculturii cerea Direcţiei Agricole judeţene Bistriţa-Năsăud să ia măsuri foarte urgente pentru a împiedica, pe cât posibil, pe cei împroprietăriţi în cuprinsul judeţului de a-şi abandona pământul. În cazul în care ei ar fi părăsit, totuşi, centrele de colonizare, se solicita întreprinderea măsurilor necesare pentru ca aceştia să nu ia cu

[12] Arhivele Naţionale Timişoara, fond I, Comitetul regional P.C.R. Banat, dosar 24/1946, f. 108.
[13] Arhivele Naţionale Arad, fond Camera agricolă a judeţului Arad, dosar 64/1948, f. 44-47.
[14] Idem, dosar 46/1947, f. 54-56.
[15] ANIC, fond Reforma agrară din 1945, judeţul Făgăraş, dosar 48/1949, f. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dânşii inventarul agricol viu şi mort pe care ei îl primiseră[16]. Intervenţia departamentului de resort pornea de la constatarea că un mare număr de colonişti de aici, circa 2.000, împroprietăriţi pe 6.900 iugăre, renunţaseră la loturile primite[17]. În celelalte judeţe, însă, numărul coloniştilor sau localnicilor care declaraseră că renunţă la beneficiul împroprietăririi a fost mai mic, dar, cu timpul, procesul manifesta aproape pretutindeni o tendinţă de amplificare, el fiind atestat documentar cu precădere în comunele cu populaţie germană din judeţele Transilvaniei şi Banatului, unde se făcuseră, de altfel, şi colonizări masive. Astfel, până la începutul anului 1949, în judeţul Arad renunţaseră la loturi 154 colonişti[18], în comuna Codlea, judeţul Braşov 40[19], în comuna Rusciori, judeţul Sibiu, 37[20]. În 1948, în comuna Jamu Mare, judeţul Timiş, şi-au abandonat loturile doi împroprietăriţi, iar în anul următor 46. Dintre aceştia, şase au plecat în Cehoslovacia, cinci în Moldova, şase la Bucureşti, patru în diferite judeţe din Ardeal, iar restul în judeţul Timiş[21]. În perioada 1947-1950, un număr de 151 colonişti din raionul Agnita, regiunea Braşov (o parte din comunele fostelor judeţe Sibiu şi Târnava Mare), renunţaseră la 662,46 hectare, grupul cel mai compact de colonişti, de 14, fiind venit din comuna Corbeni, judeţul Argeş şi împroprietăriţi în comuna Marpod, pe loturi de câte 4,60 hectare. Alţi colonişti ce abandonaseră loturile erau veniţi din judeţele Bacău şi Turda, ori din raion, dar la loturile de împroprietărire renunţaseră şi 140 de localnici. Majoritatea coloniştilor părăsiseră satele fără a face cereri de renunţare şi fără a avea aprobare din partea ministerului[22]. Direcţia Miliţiei Exterioare din Direcţiunea Generală a Miliţiei comunica, prin adresa nr. 56.231, din 27 februarie 1950, Ministerului Agriculturii, că, din toamna anului 1949 până la acea dată, din comuna Seleuş, judeţul Târnava Mică, se întorseseră în comuna de origine, Măguri, judeţul Cluj, 11 colonişti, cu întregul inventar viu şi mort ce îl primiseră în 1946. Unii dintre cei plecaţi nu predaseră cota de cereale către stat şi nici nu îi restituiseră cerealele luate cu titlu de împrumut pentru însămânţări. Suntem informaţi – se arăta în adresă – că şi alţi colonişti vor să plece, începând chiar să-şi ducă vitele din comună, sub pretextul lipsei de furaje[23].

Declaraţiile de renunţare, în cazurile în care acestea au fost date de către cei care părăseau centrele de colonizare, menţionează rareori motivele care i-au îndemnat pe colonişti să îşi abandoneze pământul, iar ele nu concordă, în general, cu cele din rapoartele oficialităţilor. Intimidarea coloniştilor împroprietăriţi pe pământurile germanilor de către aceştia şi ameninţarea lor, cu scop de a-i determina să părăsească satele în

[16] Idem, Centrala, dosar 80/1945-1949, f. 1.

[17] *Ibidem,* f. 56.

[18] *Ibidem*, f. 42. Până în mai 1948, din comuna Şagul, plecaseră 47 colonişti, abandonându-şi terenurile (Arhivele Naţionale Arad, fond Camera agricolă a judeţului Arad, dosar 60/1947, f. 112). Pentru alte comune din judeţul Arad, vezi *dosarul citat*, f. 216-217 şi 227-228.

[19] ANIC, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 65.

[20] *Ibidem*, f. 22. Pentru alte judeţe, vezi *dosarul citat*, f. 78-322.

[21] Idem, judeţul Timiş-Torontal, dosar 404/1948-1950, f. 240-241.

[22] Idem, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 58-60; idem, fond Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare şi Apelor, Direcţia Gospodărire, Secretariat, Regiunea Braşov, dosar 20/1950-1951, f. 77-78. În februarie 1951, când li s-a anulat plata ratei de împroprietărire, numărul coloniştilor care abandonaseră loturile primite în comuna Metişul, raionul Mediaş, se ridica la 32. Aceştia plecaseră definitiv din comună în cursul anilor 1948 şi 1949 în satele de munte din care veniseră (*ibidem*, f. 68 şi 74). Vezi cazuri similare şi pentru raionul Făgăraş (*ibidem*, f. 76). Procesul a continuat şi în anii următori. Astfel, în toamna lui 1956, cei 27 locuitori din comuna Pelinu, raionul Călăraşi, regiunea Bucureşti, colonizaţi în comuna Peciu Nou, raionul Ciacova, regiunea Banat, au părăsit loturile de colonizare, care au fost preluate de gospodăria agricolă colectivă din localitate (idem, Regiunea Banat, dosar 112/1956-1957, f. 48-49).

[23] Idem, fond Reforma agrară din 1945, judeţul Târnava Mică, dosar 137/1949-1950, f. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care primiseră loturile, despre care se vorbeşte în raportul avocatului Stelian Nițulescu, secretar general al Ministerului Agriculturii şi Domeniilor şi secretar al Comisiei Centrale de reformă agrară, din 8 ianuarie 1946[24], şi în alte acte oficiale, poate să fi avut un efect asupra multora dintre ei, însă, în condițiile în care adesea coloniştii din localitatea respectivă reprezentau majoritatea populației şi în care aveau şi organele forței publice de partea lor, obstrucțiile făcute de puținii germani rămaşi în acea perioadă în satul respectiv, reprezentați atunci în majoritatea cazurilor doar prin bătrânii şi copiii care nu fuseseră deportați în ianuarie 1945 în Uniunea Sovietică, nu mai puteau justifica renunțarea la pământ cerută de miile de țărani colonizați.

Un proces similar, numeric, totuşi, mai redus decât în zonele locuite de germani, este întâlnit pe tot cuprinsul țării, deci şi în sate în care nu s-au făcut colonizări şi unde populația era formată în exclusivitate din locuitori de origine română. Or, în aceşti ani, în România au renunțat la proprietățile lor şi multe din familiile ce dobândiseră pământ prin moştenire sau prin cumpărare[25]. Fenomenul, urmărit în relație nemijlocită cu politica agrară şi agricolă a regimului din acel timp, ne determină să îi căutăm alte cauze decât cele menționate de autoritățile comuniste, cea principală fiind determinată de împovărătoarele sarcini impuse de către stat agricultorilor, de a-i preda, la prețuri foarte joase, neremuneratorii, mari cantități de produse agricole, care depăşeau în multe cazuri producția realizată de plugari pe proprietățile primite prin împroprietărire[26].

În plus, țăranii veniți din alte regiuni au avut de suportat şi alte poveri care le-au stânjenit procesul de consolidare pe loturi. Aşa, de pildă, coloniştii împroprietăriți în baza legii de reformă agrară din 23 martie 1945 nu au mai beneficiat de scutirile de impozite, care erau prevăzute în legea de colonizare din 25 aprilie 1940, aflată atunci încă în vigoare, ei fiind asimilați cu împroprietăriții localnici şi supuşi, ca atare, aceluiaşi regim[27]. Deşi în satele germane coloniştii au fost instalați în locuințele celor ce părăsiseră România sau în cele confiscate de către instanțele reformei agrare de la nemții rămaşi în țară, acestea le-au fost date în folosință, cu chirie, întrucât legea din 23 martie 1945 nu prevedea împroprietărirea şi cu edificii[28]. În multe locuri, însă, românii au fost cazați în locuințele germanilor împreună cu aceştia, aproape pretutindeni conviețuirea lor generând în mod natural conflicte frecvente între ei. Prefectul județului Braşov informa Ministerul Afacerilor Interne, într-un raport din 21 aprilie 1948, că în locuințele saşilor fuseseră cartiruiți, împreună cu ei, colonişti sau chiar localnici care primiseră loturi de împroprietărire. Foştii proprietari de etnie germană au fost lăsați în una, eventual în două camere, conviețuirea lor cu țăranii împroprietăriți fiind „izvorâtă – declara prefectul – din toleranța autorităților noastre şi datorită faptului că nu existau dispoziții guvernamentale asupra soartei persoanelor saşi (sic!) rămase fără inventar agricol şi fără case de locuit.

[24] Idem, Centrala, dosar 99/1946, f. 66.

[25] Idem, dosar 71/1950, f. 1; idem, județul Constanța, dosar 66/1945-1949, f. 149 şi urm.; județul Covurlui, dosar 35/1946-1950, f. 293-326, 349-350; județul Fălciu, dosar 32/1949-1951, f. 4; județul Vâlcea, dosarele 50/1947-1950, f. 20-23; 64/1949, f. 99-107.

[26] În legătură cu aceste obligații vezi MOf, nr. 212, 13.IX.1946; nr. 234, 10.X.1946; nr. 159, 15.VII.1947; nr.200, 1.IX.1947.

[27] Vezi Arhivele Naționale Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 60/1947, f. 300. Pentru alte motive mai importante vezi ANIC, fond Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare şi Apelor, Direcția Gospodărire, Secretariat, Regiunea Banat, dosar 20/1950-1955, f. 43-46; idem, fond Reforma agrară din 1945, județul Arad, dosar 68/1946, f. 60.

[28] Vezi Arhivele Naționale Arad, fond Camera agricolă a județului Arad, dosar 48/1947, f. 30; ANIC, fond Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare şi Apelor, Direcția Gospodărire, Secretariat, Regiunea Banat, dosar 112/1957-1957, f. 172-176 şi 189.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Întrucât sub acelaşi acoperiş locuia atât noul proprietar, cât şi fostul proprietar german, fiecare cu familia şi cu bunurile proprii, chiar de la început şi în fiecare caz s-au ivit grave neînţelegeri şi certuri, ba chiar bătăi, cauzându-se daune materiale“[29].

În plus, coloniştilor le-au fost impuse planuri de cultură, care s-au derulat din chiar anul întocmirii actelor de împroprietărire, noii veniţi fiind obligaţi, potrivit planului agricol stabilit de către autorităţile locale, să însămânţeze şi să cultive terenurile cu plante de care avea nevoie în mod prioritar statul, nu cu cele care erau absolut necesare familiei[30]. Toate aceste cauze, conjugate, au făcut ca în decurs de numai câţiva ani de la venirea la putere, prin politica lor agrară şi agricolă, conducerea comunistă din România să îi determine pe mulţi plugari să îşi convertească tradiţionala lor sete de pământ în adevărată repulsie.

Concomitent, o parte dintre proprietarii insolvabili, pentru a evita penalităţile înscrise în diferite legi, au procedat la vânzarea unor părţi din pământurile deţinute de ei cu scop de a achita din sumele obţinute impozitele restante, alţii la renunţarea la terenurile ce le stăpâneau, pe care declarau în scris că le „donau“ statului. Debitorii care au refuzat să recurgă la asemenea soluţii au fost de regulă judecaţi de către instanţele juridice şi condamnaţi la diferiţi ani de detenţie, precum şi la plata unor penalităţi substanţiale, acestora confiscându-li-se concomitent şi pământurile deţinute. Alexandrina colonel Balaban, de exemplu, solicita, la 22 aprilie 1948, ministrului agriculturii să-i aprobe a vinde cinci hectare, din cele 34, câte avea în comuna Râpile, judeţul Bacău, motivând că în anul precedent, deşi îşi lucrase pământul, din veniturile obţinute, nu putuse să îşi achite, totuşi, impozitele, rămânând în restanţă cu suma de 45.000 de lei, pe care spera să o acopere din terenul pe care l-ar fi vândut[31]. Instalaţiile moşiei Răcăciuni, judeţul Bacău, aparţinând lui Leon Fournaraki, fuseseră devastate de ţărani înainte de promulgarea legii agrare. Moşierul, care deţinea o exploatare agricol modernă, cu o crescătorie de animale de rasă, a reuşit să păstreze, totuşi, după aplicarea legii de reformă agrară, 100 de hectare pe considerentul că ele se încadrau în categoria fermelor model. Ulterior, neputând acoperi din veniturile proprietăţii impozitele către stat, la sfârşitul anului 1948 şi la începutul celui următor el a înstrăinat o parte din inventarul mort (un tractor, un plug pentru tractor şi alte maşini). Din sumele realizate a lichidat datoriile către fisc şi a plătit muncitorii agricoli. Dar moşierul nu a mai dispus de fonduri pentru achiziţionarea nutreţurilor necesare hranei animalelor, astfel că în prejma promulgării decretului-lege nr. 83, din 2 martie 1949, care declara confiscate resturile tuturor moşiilor particulare care fuseseră supuse exproprierii prin legea din 23 martie 1945, stocul de vite îi era ameninţat cu distrugerea[32].

În vederea încasării la timp a impozitelor şi a cotelor agricole, multor familii de ţărani cu debite restante organele administraţiei locale le-au sechestrat bunurile imobile şi mobile spre a le oferi la vânzare prin licitaţii publice. În noiembrie 1948, Administraţia Financiară a judeţului Botoşani a dispus să se scoată la vânzare silită, prin Tribunalul judeţean, 30 de proprietăţi, pentru neachitarea impozitului agricol pe exerciţiul financiar 1947[33]. Până în vara anului 1950, în comuna Valea Mare-Podgoria, judeţul

[29] Idem, fond Reforma agrară din 1945, judeţul Braşov, dosar 43/1945-1949, f. 26. Raportul făcea referiri exprese la plângerea a 95 de coloniști din comuna Ghimbav, care locuiau de trei ani împreună cu germanii în locuinţele acestora (*ibidem,* f. 28-29).

[30] Vezi Arhivele Naţionale Arad, fond Camera agricolă a judeţului Arad, dosar 64/1948, f. 75.

[31] ANIC, fond Reforma agrară din 1945, judeţul Bacău, dosar 46/1947-1948, f. 38, 43-45.

[32] Idem, dosarele 2/1945-1949, f. 1; 67/1949-1950, f. 10.

[33] Idem, judeţul Botoşani, dosar 51/1948-1949, f. 8-9. Cinci dintre ele aveau între 5 şi 8 hectare, restul suprafeţe de peste 10 hectare, cea mai mare fiind de 40 de hectare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Muscel, 42 de proprietăți, cu 210,83 hectare, din care 43,21 hectare arabile, 84,75 hectare vie, 57,65 hectare de livezi, restul alte categorii de teren, fuseseră „donate" de proprietari ori confiscate de stat. Dintre ele, 22 erau preluate de la țărani, în baza hotărârilor Tribunalului județean, emise în temeiul decretului nr. 183, din 30 aprilie 1949, şi al legii mobilizării agricole, din 15 martie 1943, pe motivul sabotării planului de stat şi neexecutării planului agricol pe 1950. Zece dintre aceştia, dintre care numai trei aveau proprietăți de peste zece hectare, restul exploatări mici, cuprinse între 2,1 şi 6,50 hectare, fuseseră condamnați la câte un an şi şase luni de închisoare, 20.000 lei amendă şi confiscarea întregii averi imobile, a inventarului agricol, inclusiv a vitelor trăgătoare, celorlalți 12 confiscându-li-se averea şi impunându-li-se amenzi cuprinse între 5.000 şi 30.000 lei[34]. Trebuie evidențiat aici că țăranii erau condamnați în vară pentru neexecutarea planului agricol pe anul 1950. Or, planul agricol era stabilit numai pentru terenurile cultivate cu cereale, timp în care sătenii din Valea Mare-Podgoria posedau mai mult livezi de pomi şi vii şi numai 43,21 hectare arabile. În plus, la judecarea lor s-a făcut apel la dispozițiile unei legi cu caracter excepțional ce fusese promulgată în anul 1943, în perioada guvernării mareşalului Ion Antonescu, în condiții de război, care căzuse de fapt în desuetudine. La 13 iunie 1950, Tribunalul județean Mehedinți condamna, cu sentința nr. 2.010, pe chiabura Isabela colonel Cilibia, din comuna Poroina Mare, județul Mehedinți, la trei luni de închisoare corecțională pentru că nu predase cota obligatorie de porumb din recolta pe anul 1949, de 12.989 kg. Totodată, conform decretului nr. 312, din 25 august 1948, s-a dispus confiscarea parțială a averii şi anume: a terenului agricol, care a intrat în patrimoniul statului[35].

Adesea, în timpul proceselor intentate împotriva celor care nu îşi cultivau pământul potrivit normelor stabilite de organele de resort ori pentru neachitarea la termenele fixate a impozitelor către stat sau comună şi a cotelor de produse agricole, înainte chiar de a fi fost pronunțată de către tribunal o hotărâre judecătorească, terenurile în discuție erau preluate fără nici un suport legal şi administrate de comitetele provizorii locale, după care, în urma comunicării sentințelor de către instanțele de judecată, ele erau predate, aproape fără excepție, gospodăriilor agricole de stat din apropierea localităților respective, iar inventarul agricol mort Stațiunilor de Maşini şi Tractoare[36].

Măsura confiscării bunurilor agricole a afectat toate păturile agricultorilor, inclusiv pe mulți dintre țăranii care obținuseră pământ prin legea de reformă agrară din 23 martie 1945. Față de situația creată la începutul anului 1949 într-o serie de comune din județul Arad, la 2 martie 1949, Ministerul Agriculturii a aprobat cererile împroprietăriților care renunțaseră la loturi, dispunând ca terenurile lor, împreună cu inventarul viu şi mort primit de țărani să se constituie ca rezervă de stat. În privința sătenilor împroprietăriți care nu îşi cultivau loturile în regie, el a cerut darea acestora în judecată pentru sabotaj şi crearea pe pământul confiscat de la ei a unei asociații de exploatare prin închiriere, în conformitate cu dispozițiile deciziei ministeriale nr. 431/1948[37]. La 29 iulie 1949, Comitetul provizoriu al județului Argeş solicita Direcției Evidenței Cadastrului şi Circulației Bunurilor, din Ministerul Agriculturii, să confişte „moşia" doamnei dr. Minovici, din comuna Cărpiniş, județul Argeş, împreună cu inventarul viu şi mort.

[34] Idem, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 56-58 şi 68.
[35] Idem, județul Mehedinți, dosar 154/1949-1950, f. 190.
[36] Idem, județul Ciuc, dosar 22/1949-1950, f. 2-3.
[37] Idem, Centrala, dosar 80/1948-1949, f. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Proprietatea nu formase obiectul exproprierii din 1945, întrucât, din cele 52 hectare, câte avea, 14 hectare erau formate din pădure. Cererea Comitetului provizoriu era motivată de faptul că pământul fusese cultivat tot timpul în dijmă, că proprietara părăsise „moşia" în martie 1949, şi că, înainte de aceasta, înstrăinase întregul inventar către diferiți locuitori din sat. Terenul fusese însă deja preluat de către organul administrativ al comunei, dar acesta motiva că nu putea realiza planul de cultură impus asupra lui. De aceea, comitetul provizoriu sugera ca pământul să fie predat gospodăriei agricole de stat Şuici, aflată la numai 4 km depărtare. Comitetul provizoriu propunea, totodată, să fie confiscate şi patru proprietăți ale unor țărani, de 6, de 3,5 şi două de câte un hectar, plantate în cea mai mare proporție cu pomi fructiferi, care se mărgineau cu terenul doctoriței Minovici, motivându-se că deținătorii acestora erau „duşmani ai regimului", unii fugiți în munți, alții deja arestați[38].

Alteori, statul a confiscat, fără nici un temei legal, unele proprietăți, doar pe considerentul că ele erau necesare anumitor instituții. Aşa, de exemplu, Ministerul Afacerilor Interne a aprobat cererea, transmisă telegrafic la 20 iunie 1950, de comitetul provizoriu al județului Baia, de a se rechiziționa gospodăria „chiaburului" Costică Munteanu, fost deputat şi prefect al acelui județ, compusă din casă, grajduri, magazii, atenanse, livadă şi teren arabil, în suprafață de 15 hectare, din comuna Stolniceni-Ghițescu, județul Baia, pentru a se instala în ea administrația gospodăriei colective care urma a fi inaugurată la 25 iunie, cu propunerea ca proprietarului deposedat să i se dea un alt teren[39]. Or, Ministerul Afacerilor Interne nu avea nici un drept oferit de vreo lege aflată atunci în vigoare de a emite o decizie în această privință.

La regimul inechitabil de colectare a produselor agricole stabilit de către autoritățile guvernamentale, adesea s-au adăugat numeroasele excese şi abuzuri săvârşite de cei însărcinați cu aplicarea dispozițiilor legislative. În ziua de 18 iunie 1948, căpitanul Valentin Greabu, din aparatul de poliție al Regimentului de jandarmi Bucureşti, a vizitat comuna natală, Țaga, din județul Cluj. Fiind duminică, el s-a întâlnit la cooperativă cu numeroşi localnici, care şi-au exprimat nemulțumirea pentru modul în care fuseseră întocmite în comuna lor procesele-verbale de colectare. Sătenii i s-au plâns că unii dintre conducătorii comunei îi amenințau „la tot pasul că dacă îndrăznesc să vorbească îi ridică cu duba neagră şi-i duce de nici oasele nu li se mai întorc"[40]. Potrivit celor comunicate de țărani căpitanului Valentin Greabu, chiar pretorul plăşii Sărmaş ar fi insistat ca să fie trecuți cât mai mulți săteni în categoria I-a de predare, numai pentru a se putea colecta cotele, deşi lanurile de grâu trebuiau încadrate în categoriile a III-a sau a IV-a, din cauza buruienilor. Solicitat să îşi expună opiniile, pretorul a respins însă acuzațiile ce îi fuseseră aduse, declarând că reclamanții erau chiaburi şi că la grâu comuna era impusă cu 32% din recoltă, populației rămânându-i restul pentru hrană şi sămânță[41].

Determinate de asemenea cauze au apărut numeroase reacții violente ale producătorilor agricoli, care, în unele localități, s-au manifestat în chiar anul introducerii cotelor obligatorii. Susținătorii noului regim politic s-au străduit prin toate mijloacele de propagandă ale comuniştilor să demonstreze cu argumente justificate de teoriile lor, utilitatea colectărilor, care ar fi avut menirea de a asigura aprovizionarea populației

[38] Ministerul a aprobat însă numai preluarea de către stat a bunurilor care aparțineau doamnei dr. Minovici, nefăcând nici o referire privitoare la proprietățile celor patru țărani (idem, județul Argeş, dosar 44/1947-1950, f. 57-58).

[39] Idem, județul Baia, dosar 40/1949-1951, f. 88-90.

[40] Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 235/1948, f. 154.

[41] *Ibidem*, f. 152, 154-155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urbane. Neîndoielnic că un asemenea scop nu trebuia neglijat, dar, în acelaşi timp, liderii comunişti nesocoteau în totalitate interesele agricultorilor, disimulând faptul că, pe de altă parte, alimentarea locuitorilor din oraşe se făcea în numeroase cazuri prin înfometarea şi prin pauperizarea ţăranilor. Nu au lipsit din mijloacele lor de propagandă nici vinovaţii de incitarea sătenilor la împotriviri faţă de colectări. În articolul *Ca să avem pâine*, publicat în ziarul „Scânteia", din 18 octombrie 1946, de pildă, social-democratul Ştefan Voicu, convertit acum la comunism, acuza „slugile maniste, care au avut cutezanţa ca în presa lor pentru oraşe şi sate să îndemne pe faţă la sabotarea colectărilor". Autorul recunoştea că era mai tentant pentru producător să vândă grânele cumpărătorului particular cu un preţ mai ridicat decât cel plătit oficial la colectări, adăugând că o soluţie compensatorie în această privinţă consta în necesitatea aprovizionării sătenilor cu unelte agricole şi cu produse industriale ieftine[42]. Or, o asemenea soluţie compensatorie preconizată în epocă nu numai de Ştefan Voicu nu s-a înregistrat niciodată în România în anii regimului comunist.

Între revoltele sătenilor din primii ani ai colectărilor forţate trebuie menţionată cea din comuna Cenadu Mare, judeţul Timiş. Aici, în ziua de 5 decembrie 1946, circa 250 de localnici s-au adunat la primărie, unde era atunci întrunită Comisia comunală de colectare a cerealelor, cerând să se termine cu metodele de jaf practicate de ea, motivând că în localitate colectările se făcuseră de mai multe ori. Pentru a înfrânge rezistenţa sătenilor, au intervenit jandarmii, care au făcut uz de arme, rănind pe unul dintre ei. Ţăranii au putut fi împrăştiaţi numai după ce în comună au sosit şi jandarmii de la postul din comuna învecinată, Sânicolau Mare[43]. Ancheta întreprinsă aici în zilele următoare de către prefectură a găsit vinovaţi de sabotarea colectărilor pe notarul din localitate, Coriolan Ionescu, şi pe cel din comuna Sânpetru Nou, Ştefan Iacob, fără ca raportul întocmit să indice şi motivele învinuirii, însă, la 13 decembrie 1946, prefectul judeţului, dr. Valeriu Novacu, cerea telegrafic Ministerului Afacerilor Interne să dispună transferarea lor imediată în Moldova[44].

La 16 ianuarie 1947, prefectul judeţului Bihor, dr. Ioan Gherman, raporta ministrului de interne că în comuna Tulca locuitorii opuneau rezistenţă operaţiilor de colectare şi că, în acea zi, atacaseră comisia, fiind loviţi patru dintre membrii ei, din care doi au fost răniţi. Prefectul şi comandantul Legiunii de jandarmi s-au deplasat la faţa locului şi, după lungi parlamentări cu sătenii, spiritele au fost calmate, ajungându-se la o înţelegere potrivit căreia colectările urmau a fi făcute numai prin contribuţie benevolă. Jandarmii au început apoi cercetări pentru descoperirea celor vinovaţi de incitarea locuitorilor la opoziţie faţă de colectări. Locuitorii – comunica prefectul Direcţiei Administraţiei de Stat, din Ministerul Afacerilor Interne –, sunt hotărâţi la rezistenţă până la vărsare de sânge, astfel că nu s-a putut recurge la arestarea instigatorilor, dar exemplul lor ameninţă să contribuie la extinderea rezistenţei şi în alte comune. De aceea, prefectul considera necesară iniţierea unor operaţiuni pentru arestarea instigatorilor din Tulca[45].

La 8 iulie 1947, Legiunea de jandarmi Ilfov transmitea Inspectoratului General al Jandarmeriei, la cererea acestuia, detalii privitoare la acţiunea locuitorilor din comuna Bolintinu din Vale, din 29 aprilie, organizată împotriva colectărilor. În acea zi, a venit în

[42] „Scânteia", 18.X.1946.
[43] ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 46/1946, f. 38.
[44] *Ibidem*, f. 39 şi 41.
[45] *Ibidem*, f. 10-11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comună, de la Bucureşti, o delegaţie, în frunte cu reprezentantul partidului comunist al plăşii Pârlita (Bolintin), Demirul Xenofon, pentru a ridica grâul colectat, potrivit dispoziţiilor emise de către Oficiul Economic al judeţului Ilfov. Imediat după sosirea delegaţiei, notarul comunei a trimis doi săteni cu bicicletele pentru a chema pe localnici să vină la primărie, întrucât cei sosiţi încercau să le ia grâul. Aici, s-au adunat bărbaţi, femei şi copii. Primarul a informat pe delegatul comunist că grâul trebuia împărţit localnicilor. Atunci, un oarecare localnic, Vasile Dumitrescu, a cerut ca grâul să le fie distribuit imediat locuitorilor, declarând că dacă el ar fi fost primar aşa ar fi procedat. Ca urmare, o ţărancă, Maria Feraru, a strigat: „Îl vrem primar pe Vasile Dumitrescu" şi toate celelalte femei au început să aplaude. Apoi, opt persoane au plecat spre sediul preturii, cu intenţia de a cere administraţiei de plasă să le distribuie imediat locuitorilor grâul. Ele au intrat în local şi au solicitat secretarului preturii să emită un atare ordin. Pe de altă parte, o femeie din mulţime a propus ca sătenii să meargă acasă la cel ce deţinea cheile magaziei şi urmarea a fost aceea că circa o mie de persoane au pornit spre locuinţa magazinerului. Cu prilejul cercetărilor ulterioare, s-a constatat că preotul, care se aflase în mulţime, a cerut să se pună în sarcina lui toate acuzaţiile, motivând că, fiind preot, autorităţile nu aveau ce să îi facă. Legiunea raporta că cele opt persoane, care fuseseră arestate în urma anchetei, se făcuseră vinovate „de instigarea populaţiei contra siguranţei de stat" şi că ele se încadrau în dispoziţiile ordinului nr. 50.000 S, din 10 ianuarie 1947, al Ministerului Afacerilor Interne, care dispunea arestarea celor care tulburau ordinea publică internă şi sabotau „opera" de refacere a ţării patronată de guvern. Preotul Nicolae Pâslaru a fost pus ulterior în libertate, printr-o dispoziţie a aceluiaşi minister, însă cei opt ţărani au fost închişi la Centrul de internare din Piteşti[46].

În vara anului 1945, când guvernul Petru Groza a încercat să realizeze prin colectări stocul de seminţe şi de cereale necesare însămânţărilor, predării lor în contul Convenţiei de armistiţiu şi aprovizionării populaţiei urbane, din judeţele Moldovei, care fuseseră în 1944 teatru de război şi impuse la obligaţii similare cu cele stabilite pentru judeţele pe teritoriile cărora nu se desfăşuraseră operaţiuni militare[47], nu s-a putut colecta nimic de la o populaţie sărăcită ori s-au achiziţionat, în cel mai bun caz, doar cantităţi neînsemnate[48]. La 8 noiembrie 1944, Direcţia Administraţiei de Stat, din Ministerul Afacerilor Interne, consemna, într-o notă asupra situaţiei din Moldova şi din Bucovina de Sud, în legătură cu viaţa economică de aici că, în special în nordul Moldovei şi în Bucovina şi cu precădere în regiunea de munte a acestor două provincii, ea era tragică. Porumbul şi grâul lipseau, iar populaţia era ameninţată cu foametea. În judeţul Botoşani, vagonul de grâu se vindea cu 500.000 de lei. Comandamentele sovietice colectaseră mari cantităţi de grâu pe care le depozitaseră. Lipseau petrolul, sarea, zahărul, grăsimile, în general toate articolele de fierărie, apoi îmbrăcămintea, pânzeturile şi hainele. Populaţia îşi cumpăra îmbrăcăminte de la soldaţii ruşi. Transporturile erau complet dezorganizate, calea ferată Iaşi-Dorohoi fiind scoasă din funcţiune, iar şoselele erau deteriorate. Criza era agravată şi de lipsa animalelor de tracţiune, care fuseseră duse de către militarii armatei roşii peste Prut. În multe sate nu mai existau decât 2-4 boi, 2-4 cai, iar în altele nici atât. Toţi porcii fuseseră ridicaţi de către ruşi. Existau sate complet lipsite de păsări. În asemenea condiţii, arăturile de toamnă nu s-au

[46] În raportul Legiunii nu se menţionează dacă locuitorii au împărţit totuşi grâul (idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. III, f. 321-322; vol. IV, f. 32-33).

[47] Vezi Arhivele Naţionale Iaşi, fond I, Comitetul regional Frontul Plugarilor, dosar 3/1945, f. 60-61.

[48] Idem, fond Camera agricolă a judeţului Iaşi, dosar 102/1946, f. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putut face. În afară de judeţele Botoşani şi Roman, unde s-au efectuat totuşi o serie de arături, în celelalte terenurile agricole au rămas nelucrate în cea mai mare parte a întinderii lor[49]. La rândul ei, conducerea administrativă a judeţului Baia informa în 1945 Regionala Iaşi a Partidului Comunist că în judeţ mai erau încă minate 5.672 ha, de pe urma cărora muriseră până atunci 762 de locuitori şi 1.834 animale. Populaţia nu mai avea nici un stoc din recolta anului precedent, întrucât locuitorii fuseseră, în totalitatea lor, evacuaţi, neputându-şi lucra pământul. În 1945, din cauza secetei care bântuise judeţul, recoltele obţinute erau foarte slabe, astfel că nu exista nici o perspectivă de efectuare a colectărilor[50]. Mai rău, în judeţele din această zonă continuau să lipsească şi seminţele, astfel că guvernul, pentru a asigura recolta anului următor, a trebuit să le furnizeze plugarilor din stocurile colectate din alte regiuni, care, în multe sate, au fost însă consumate de către cei ce le primiseră. După ce, în anul 1944, agricultorii din judeţul Dorohoi nu îşi putuseră cultiva în condiţii normale terenurile şi după ce recoltele fuseseră ridicate de armatele de ocupaţie, anul următor a fost excesiv de secetos. În toamna lui 1945 se realizase o recoltă de porumb de 200-300 kg la hectar. Pe 30% din suprafaţa judeţului recolta fusese total compromisă, păşunile pârjolite, iar sătenii nu mai aveau unde să îşi hrănească animalele[51]. Ca urmare, agricultorii, mai cu seamă marii proprietari funciari, nu mai dispuneau de cerealele necesare pentru însămânţări. Cu toate acestea, prin ordinul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor nr. 169.183/1945 s-a dispus ca de aici să fie livrate judeţului Rădăuţi 40 de vagoane de grâu de sămânţă, iar judeţului Câmpulung cinci vagoane. Federala cooperativelor din judeţul Dorohoi, care a primit sarcina colectării acestor cantităţi, nu a putut cumpăra decât şase vagoane, repartizând cinci dintre ele pentru însămânţările locale, iar unul pentru judeţul Rădăuţi[52].

Apoi, seceta, care a lovit cu violenţă timp de trei ani consecutivi întreaga Moldovă, precum şi mai multe judeţe din alte provincii ale României, a făcut imposibilă colectarea bunurilor agricole din aceste regiuni, obligând, în acelaşi timp, statul să recurgă la aprovizionarea locuitorilor de aici cu cereale, pentru a preveni moartea lor prin inaniţie, fără ca o asemenea măsură să fi fost eficientă şi să fi putut stopa decesele din satele bântuite de secetă[53]. În privinţa colectării animalelor prevăzute a fi livrate Uniunii Sovietice, organele autohtone împuternicite cu aplicarea dispoziţiilor Convenţiei de armistiţiu au încercat să cumpere vite şi din oboarele oraşelor Moldovei, dar puţinele animale oferite de către ţărani spre vânzare erau aşa de slabe, din cauza subnutriţiei lor, încât delegaţii ruşi care aveau sarcina de a le prelua au refuzat să le primească[54]. Această procedură practicată aici explică, de altfel, de ce, în perioada 1945-1947, în Moldova nu s-au înregistrat revolte împotriva colectărilor forţate, agitaţiile ţăranilor de aici fiind generate de cu totul alte cauze.

În cursul lunilor iulie şi august 1949, când comuniştii desfăşurau propagandă la sate pe tema colectivizării agriculturii, răscoalele generate de impunerea obligaţiei ţăranilor de a-şi treiera cerealele la arii şi de a li se reţine de aici cotele au sporit în multe regiuni ale ţării, forme extrem de violente înregistrându-se în special într-o serie

[49] ANIC, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcţia Administraţiei de Stat, dosar 22/1944, f. 2-3.
[50] Arhivele Naţionale Iaşi, fond I, Comitetul Regional Moldova, P.M.R., dosar 3/1944-1945, f. 8.
[51] Idem, fond Inspectoratul Regional Agricol Iaşi, dosar 2/1945, f. 37-38.
[52] *Ibidem*, f. 47-48 şi 127.
[53] Pentru detalii vezi ANIC, fond Inspectoratul General Administrativ Bucureşti, dosar 232/1946-1948, vol. II, f. 146 şi 152; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 81/1946-1947, vol. IV, f. 98; Arhivele Naţionale Galaţi, fond Prefectura judeţului Covurlui, dosarele 26-40/1947.
[54] Vezi detalii în ANI, fond Camera agricolă a judeţului Iaşi, dosar 483/1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de comune din județele Bihor şi Arad, unde actele de împotrivire ale țăranilor au fost reprimate cu o brutalitate greu de imaginat. Or, pe lângă faptul că stabilirea pe familii a cantităților de cereale şi de alte produse agricole care trebuiau să fie predate statului era nu numai oneroasă, ci şi discriminatorie, colectarea cotelor a fost însoțită în foarte multe localități – aşa cum s-a mai spus – de excese şi de abuzuri din partea membrilor organelor împuternicite cu executarea acestei operații.

Chiaburii – ne-au relatat sătenii din comuna Pechea, județul Galați, cu care am discutat în câteva rânduri –, se întorceau adesea de la aria de treieriş, unde se efectuau colectările, doar cu paiele, fără a fi putut preda statului, totuşi, cantitățile stabilite. Dar nu numai chiaburii, ci şi unii țărani mijlocaşi ori săraci se dovedeau incapabili de a livra în întregime cotele. Colectorii de la Pechea, însoțiți de milițieni, intrau în gospodăria omului şi căutau până şi în podul casei diverse bunuri pe care le ridicau în contul produselor nepredate. Când țăranii nu puteau preda cota de carne, aceştia ridicau vaca omului din grajd, spre disperarea copiilor, care plângeau şi țipau că nu mai aveau lapte[55]. În februarie 1950, țăranii săraci şi mijlocaşi din comuna Cucuruzu, județul Vlaşca, se plângeau că fuseseră impuşi peste cotele ce le reveneau de drept, fiind obligați să predea cantități mai mari decât puteau produce, iar un agricultor din Oltenița, județul Călăraşi, Silviu Vardianu, relata, în 1992, Comisiei Camerei Deputaților pentru cercetarea abuzurilor şi pentru petiții că perceptorii şi activiştii de partid veneau cu câte opt căruțe pentru a ridica porumbul. „Ne puneau impozite foarte mari care depăşeau realizările la hectar. Adică nu ne mai rămânea nimic de mâncare şi nici de îmbrăcat şi eram nevoiți să vindem lucruri din casă ca să putem să supraviețuim“[56]. În procesul intentat lui Vasile Luca după înlăturarea lui din conducerea Ministerului de Finanțe şi a partidului, martorul Paul Spirea, revizor la acel departament, declara: „În regiunea Constanța, unde ani de-a rândul a fost secetă şi unde țărănimea muncitoare avea, după lege, dreptul la anumite scăderi de impozite, IACOB n-a vrut să le aprobe. Rezultatul a fost că s-a obținut şi în regiunea Constanța o sporire a încasărilor… mergându-se chiar până la vânzarea măgarilor cu care-şi cărau apa locuitorii din comunele lipsite de apă. În comuna Frumuşani, raionul Vidra, a fost sechestrată singura vacă a unei văduve sărace împovărată cu copii. Asemenea cazuri s-au petrecut şi în alte locuri, ducând la vânzarea silită chiar a bunurilor apărate de lege“[57]. Ca şi Spirea, ceilalți martori la proces au aruncat întreaga vină asupra lui Vasile Luca şi a unora dintre subordonații lui, disimulând însă faptul că în asemenea practici era ambalată întreaga maşinărie a statului. La rândul său, un fost chiabur din comuna Reviga, județul Ialomița, îi relata lui Liviu Chelcea, care a întreprins cercetări în această localitate, că i se stabilise sarcini pe care nu le putea achita niciodată, colectorii luându-i tot rodul muncii. În plus, i s-a pus sechestru, confiscându-i-se hainele, maşina de cusut, porumbul şi mielul cel mai mare, care au fost vândute în obor la Slobozia. Un alt țăran din aceeaşi comună povestea că mai avea de plătit 200-300 de lei la stat. El l-a implorat pe perceptor să îl amâne o săptămână, dar acesta a refuzat, luând din locuință rochiile soției şi un sac cu porumb, ceea ce l-a determinat să îl agreseze pe perceptor[58].

[55] Dumitru Şandru, *Gospodăria agricolă Pechea, județul Galați (1949-1989)*, în AIIX, 2004, p. 467.

[56] Apud Octavian Roske, *Colectivizarea şi mecanismul colectărilor: istorii paralele,* în *Țărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962),* Iaşi, 2005, p. 119.

[57] Vezi Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Penal, dosar 40005/108, f. 264-266.

[58] Liviu Chelcea, *„Aici, în Reviga nu a avut cine să facă lupta de clasă“: colectivizarea într-o comună din Bărăgan,* în *Țărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Iaşi, 2005, p. 433.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Normele de colectare impuse în vara lui 1949, cu penalităţile aspre înscrise în decretul din nr. 737, din 20 iulie şi în hotărârea Comisiei de Stat pentru Colectarea Cerealelor, din 21 iulie 1949, au constituit, probabil, motivul creşterii agitaţiilor din rândurile lumii rurale, care, pe lângă faptul că era deposedată prin sistemul colectărilor de cea mai mare parte din recolta realizată, era ameninţată, pe de altă parte, în caz de împotrivire, şi cu pedepse draconice. În vara anului 1949, brutalităţile cu care autorităţile au acţionat în vederea colectării cerealelor au dat naştere la numeroase răzmeriţe în multe regiuni ale ţării. Între răscoalele cele mai violente generate de colectări, înăbuşite cu brutalitate de către organele de represiune în cursul acelui an, trebuie menţionate cele din comuna Roma, judeţul Botoşani, unde trupele de securitate au deschis foc împotriva protestatarilor[59], şi cele din ultima decadă a lunii iulie care au cuprins mai multe localităţi din judeţele Bihor şi Arad.

Agitaţiile ţăranilor dintr-o serie de sate ale judeţului Bihor în legătură cu colectările au început să se producă în cursul lunii iunie 1949, intensificându-se în luna următoare[60]. Între 23 şi 28 iulie 1949, în comunele Spinuş, Pocluşa de Barcău, Sarsing, Mişca, Tria şi Dermişoare, judeţul Bihor, ţăranii au refuzat să iasă la secerat şi la treieriş, în cadrul campaniei de strângere a cotelor, acţiunile lor fiind reprimate de miliţie şi securitate. La 25 iulie 1949, în comuna Tăut, judeţul Bihor, printre săteni au fost răspândite manifeste în care aceştia erau îndemnaţi să se opună colectărilor. „Un bob de grâu să nu daţi acum la nimeni. Veniţi din toată ţara să luptaţi". În ziua următoare, la Sişterea, acelaşi judeţ, peste 300 de ţărani adunaţi în faţa comitetului provizoriu au strigat: „Daţi-ne pâine". Împotriva lor a intervenit miliţia, dar sătenii au ripostat, iar miliţienii au deschis focul, împuşcând pe unul dintre ei. La 29 iulie 1949, o altă revoltă a izbucnit în comuna Girişul Negru, judeţul Bihor, unde locuitorii s-au adunat în faţa comitetului provizoriu scandând: „Vrem pâine. Nu vom lăsa nici un bob de grâu să iasă din comună". Răscoala s-a extins în comunele Batâr, Talpoş, Cociuba Mare, Ucuriş, Susag, Coroiu, Ianoşda, Răut, Belfir, Bicaciu, Craiova, Marginea, Barba, Saldabagiu de Barcău, Gida, Cohani şi Abram. Ţăranii din aceste localităţi, înarmaţi cu furci, topoare şi sape, au devastat primăriile, au dat foc proceselor-verbale de impunere a cotelor şi steagurilor Partidului Muncitoresc Român[61].

În comuna Ucuriş, judeţul Bihor, nemulţumirea sătenilor a fost generată de obligaţia impusă de stat de a le fi colectat grâul în mod obligatoriu chiar de pe aria de treieriş. La 31 iulie 1949, localnicii cu fost convocaţi la primărie pentru a semna obligaţiile de predare a cotelor, fiind anunţaţi că nu va începe treierişul până când nu se îndeplinea această formalitate. Revolta a început imediat ce primarul a folosit câteva cuvinte injurioase la adresa sătenilor, tipice limbajului comunist al epocii, care i-au incitat pe ţărani. Aceştia au smuls obligaţiile de cote din mâinile agentului agricol şi de pe masă, le-au scos în curte şi le-au dat foc. Apoi, ei au alungat pe primar şi pe funcţionarii primăriei şi au luat de pe pereţi tablourile lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin, dându-le şi lor foc. Răsculaţii au tăiat firele telefonice care legau satul de reşedinţa de plasă, Beliu, şi de capitala judeţului, Oradea, şi au ridicat baricade din lemn şi pietre la intrările în sat. S-au tras clopotele, într-o dungă, în semn de alarmă, ceea ce a determinat

[59] Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965,* Iaşi, 2001, p. 106.

[60] Vezi detalii la Dorin Dobrincu, *Colectivizarea, cote şi revolte ţărăneşti în vestul României (1949),* în „Anuarul Institutului de istorie recentă", vol. I, 2002, p. 291-294.

[61] Ion Bălan, *Regimul concentraţionar din România, 1948-1964,* vol. 8, Fundaţia Academia Civică, 2000, p. 282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adunarea întregii populaţii. Seara au sosit deja trupele de Securitate, iar a doua zi, când satul a fost împânzit de armată, au început arestările. Persoanele reţinute au fost închise într-un beci cu apă, unde au fost bătute sau maltratate timp de două zile. La 3 august patru săteni au fost împuşcaţi, iar al cincilea, care fugise, mai târziu, când a fost prins. În aceeaşi zi, în zori, au fost ridicate cincisprezece familii mai înstărite, cu 45 de membri, între care şi cei ai persoanelor împuşcate, îmbarcate imediat într-un camion şi deportate în Dobrogea, unde le-a fost stabilit domiciliul forţat. Contactul deportaţilor cu ţăranii dobrogeni şi relatarea patimilor de către ei i-a determinat pe localnicii înfricoşaţi să se înscrie în gospodăria colectivă. Pământul, în suprafaţă de circa 240 de hectare, şi celelalte bunuri ale deportaţilor au fost trecute în patrimoniul Gospodăriei Agricole Colective Ucuriş, care s-a înfiinţat la 6 august 1950. Când s-au întors acasă, în anul 1954, casele lor deveniseră nelocuibile, iar foştii deportaţi, pentru a-şi crea mijloace de existenţă, au fost nevoiţi să se înscrie în colectiv. După evenimentele din decembrie 1989, când ţăranii şi-au revendicat pământurile ce le fuseseră confiscate, li s-a răspuns că actele de proprietate nu mai existau, astfel că ei nu au putut reintra nici până astăzi în drepturile lor legitime[62].

Tot în data de 31 iulie 1949 o revoltă violentă a izbucnit în patru comune ale judeţului Arad: Somoşcheş, Berechiu, Apateu şi Sepreuş, care s-a extins apoi, în zilele de 1 şi 2 august în comunele Gurba, Chereluş, Matiori, Sintea Mare, Atea şi Siclău. Populaţia din comunele Şomoşcheş, Berechiu, Apateu şi Sepreuş, situate în nordul judeţului, la sud de judeţul Bihor, „incitată de chiaburime“ – potrivit explicaţiei dată de Direcţia Regională a Securităţii Poporului Timişoara – s-a adunat, cu copii, femei şi bătrâni în faţa autorităţilor, „manifestând şi lansând lozinci reacţionare“, după care a atacat sediile autorităţilor şi a bătut pe membrii de partid şi pe tovarăşii din sfaturile populare. În comuna Şomoşcheş a fost bătut şi trântit la pământ preşedintele Sfatului popular judeţean, Bele Petre, când a coborât din maşină pentru a da lămuriri populaţiei în legătură cu treierişul şi cu colectările, iar liniile telefonice au fost tăiate. Preşedintele sfatului popular a putut fi salvat cu mare greutate din mâinile ţăranilor care l-au agresat, fiind internat la Arad, în spital. Apoi, locuitorii, adunaţi în centrul comunei, au depus jurământ că nu vor da cota, iar dacă vreunul va fi fost descoperit că a dat-o, el urma să fie judecat de ceilalţi consăteni. În comuna Berechiu, toţi ţăranii s-au adunat într-un loc şi, văzând că de sat se apropie un camion cu miliţieni, au ieşit până la jumătatea drumului dintre Berechiu şi Şomoşcheş, unde au fost opriţi, după care au forţat pe ofiţerii care însoţeau pe miliţieni să vină fără arme, căci – au declarat ei – numai aşa puteau sta de vorbă. Populaţia era foarte înfuriată şi agitată, strigând tot felul de „lozinci reacţionare“ şi aducând insulte la adresa regimului, a partidului şi a membrilor marcanţi de partid. Locuitorii înfuriaţi au ieşit din comună, pentru a-l prinde şi a-l linşa pe preşedintele sfatului popular local, care s-a refugiat din faţa lor, cu ajutorul unui camion. Seara, pe la ora 21, când miliţienii şi soldaţii s-au apropiat de comuna Apateu, au început să fie trase clopotele de alarmă, iar la marginea satului o echipă compusă din şase persoane înarmate cu ciomege, cu furci şi cu o armă ZB a aşteptat camuflată sosirea miliţienilor. Intrând în contact cu ei, întregul sat i-a întâmpinat cu fluierături şi cu focuri de armă trase din puşca ZB. Cele şase persoane au fost capturate. Miliţienii. împreună cu ofiţeri de la Regimentul 1 Grăniceri de pază şi de la Securitate, i-au ţinut pe săteni sub focul armelor, pentru a se retrage, întrucât era noapte şi nu dispuneau de

[62] Svetlana Breazu, Eleonora Criste, *Revolta ţărănească anticomunistă de la Ucuriş – Bihor din anul 1949,* în „Analele Sighet“, vol. 7, 1999, p. 697-701.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

forțe suficiente. În comuna Sepreuş locuitorii au omorât trei persoane şi au rănit una. Delegatul județenei P.M.R. care se afla în comună dispăruse. Bănuim – se menționa în raportul Direcției Regionale a Securității Timişoara, din 1 august 1949, – că acțiunile de instigare de către chiaburi sunt pornite din comunele județului Bihor, de unde veniseră cinci persoane cu căruțe cu lemne care cântau cântece legionare, au înjurat pe membrii de partid întâlniți în cale şi i-au amenințat. Ca urmare, miliția județeană Arad a trimis la fața locului milițieni înarmați şi un pluton de grăniceri şi securişti pentru a restabili ordinea. Aceste revolte – conchidea raportul – au luat proporții şi, cum cu mijloacele locale, nu li se poate face față, se propunea a se interveni pentru a se obține aprobarea deplasării în zonă a unui batalion de securitate pentru a restabili şi menține ordinea[63]. Trei zile mai târziu, la 4 august, Direcțiunea Regională a Securității Timişoara transmitea Direcțiunii Generale a Securității Poporului un alt raport, cu noi detalii privitoare la revoltele din nordul județului Arad. La 28 iulie, în comuna Berechiu, locuitorii s-au arătat agitați prin discuțiile privitoare la treieratul la arie şi la cota de grâu ce le fusese fixată. Trei zile mai târziu, ei s-au adunat în centrul comunei, începând să se manifeste împotriva măsurilor luate de guvern, scandând lozinci „huliganice" ca: „Vrem pâine, şi nu mălai, vrem libertate, Trăiască Regele Mihai, Trăiască Iuliu Maniu, Trăiască Regele Carol II-lea, Jos comuniştii", – dacă acestea pot fi considerate „huliganice" – după care, în după amiaza aceleiaşi zile, grupuri înarmate cu ciomege şi cu pietre l-au atacat pe secretarul biroului de plasă Ineu, care se afla în comună. În aceeaşi zi, revolta s-a extins în comunele vecine Şomoşcheş, unde sătenii începuseră să se agite încă din data de 23 iulie, Sepreuş şi Apateu. În zonă au fost răspândite manifeste incendiare împotriva regimului. La 1 august 1949, în comunele Şomoşcheş, Apateu şi Berechiu, ordinea a fost restabilită cu ajutorul batalionului de grăniceri din Radna, iar la Sepreuş cu 40 de jandarmi şi 40 de grăniceri. La Sepreuş au fost arestate 57 de persoane, între acestea 13 chiaburi, 28 mijlocaşi, opt țărani săraci şi opt mici burghezi, dintre care patru au fost executate pe loc; în comuna Şomoşcheş numărul arestaților a fost de 49, din care 13 chiaburi, 16 mijlocaşi, 18 țărani săraci şi doi mici burghezi, din care doi chiaburi au fost imediat împuşcați; în comuna Apateu numărul arestaților a fost de 22, din care şase chiaburi, cinci mijlocaşi, 10 țărani săraci şi un mic burghez, aici fiind executați trei chiaburi; în comuna Berechiu, totalul arestaților a fost de 19, din care cinci chiaburi, cinci mijlocaşi şi nouă țărani săraci, fiind împuşcat un chiabur. Familiile celor 33 de persoane executate din comunele de mai sus au fost deportate. Alte 30 de persoane erau date în urmărire. În toate comunele în care s-au produs revolte au fost trimise unități militare pentru menținerea ordinii[64]. În noaptea de 2 spre 3 august, un număr de 315 milițieni şi 65 de securişti au pătruns în satele din județele Arad şi Bihor în care țăranii se răsculaseră, ridicând 257 de persoane de toate vârstele, care au fost deportate în Dobrogea. Astfel, din comuna Bicaciu, județul Bihor, au fost ridicați, între alții, soții Kuyma, cu cei doi copii, din care unul avea doi ani şi jumătate, iar celălalt cinci luni, şi mama lui Iosif Kuyma, de 75 de ani; din comuna Ucuriş, județul Bihor, din familia lui Petru Popa, care fusese împuşcat, iar mama arestată, au fost deportate nepoatele ei, care aveau doi ani şi, respectiv zece luni. Deportările de aici au continuat până în luna septembrie[65].

[63] Teodor Stanca, *Răscoalele țărăneşti din 1949 din județul Arad reflectate în documentele organelor de represiune,* în „Analele Sighet", vol. 7, 1999, p. 674-675.

[64] *Ibidem,* p. 676- 692.

[65] Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a securității în documente, 1949-1989,* Iaşi, 2002, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un „studiu informativ asupra acțiunilor contrarevoluționare chiabureşti“ din județele Arad şi Bihor, întocmit la 12 august 1949, la capitolul intitulat „Reprimarea acțiunilor“ se propunea organizarea unor comandamente unice la Oradea şi Arad, cu misiunea de a restabili ordinea şi liniştea în satele răsculate împotriva colectărilor şi a colectivizării. S-a decis ca „cei care se dau la crime, la acte de teroare, tăieri de fire telefonice sau la jaf, să fie executați. În caz că agresorii întrebuințează forța sau focuri împotriva trupelor şi a autorităților şi nu se supun somațiilor legale, să se întrebuințeze focul, urmărindu-se lichidarea capilor acestor bande. Din fiecare centru în care au avut loc acțiuni chiabureşti, se vor ridica capii acestor acțiuni (în lipsă, familiile acestora) şi câte 10-15 familii de chiaburi, afirmați ca duşmani ai poporului“[66].

Or, autorul studiului informativ din 12 august 1949 denatura în mod flagrant adevărul atunci când califica revoltele țărăneşti din satele celor două județe „acțiuni contrarevoluționare chiabureşti“, căci, din totalul persoanelor pe care Securitatea le arestase în comunele răsculate din județul Arad, de pildă, numai 37, procentual 26,81%, erau catalogați de către autorități ca fiind chiaburi, timp în care numărul țăranilor mijlocaşi implicați în acea răzmeriță a fost de 59, adică procentual de 41,84%, iar al celor săraci de 45 sau de 31,91%.

După 1 august 1949, circa 400 de milițieni şi securişti au ocupat satele răsculate din județele Bihor şi Arad. Ca o primă măsură, 16 țărani au fost împuşcați în județul Bihor şi 12 în județul Arad. Apoi, localitățile implicate în revoltă au fost înconjurate de forțele de represiune, organizându-se patrule pentru supravegherea sătenilor şi interzicându-se accesul străinilor în comunele respective, după care au urmat deportările. Din comuna Coroiu au fost deportate 16 persoane cu vârste cuprinse între 10 şi 65 de ani, din Talpoş 26, având între unul şi 74 de ani, din comuna Tăuți 21, în vârstă de la o lună până la 72 de ani, din comuna Craiova 24, având între 2 şi 72 de ani, din Susag 17 cuprinse între 16 luni şi 72 de ani, din comuna Belfir 20 în vârstă de la 7 luni la 69 de ani, din comuna Cociuba 16, între 2 şi 70 de ani, din comuna Batâr 24 persoane având între 7 şi 67 de ani, iar din comuna Ucuriş 31 de persoane în vârstă de la 10 luni până la 70 de ani[67].

În acelaşi an, revolte înăbuşite la fel de brutal s-au mai înregistrat în județele Rădăuți, Suceava, Sibiu, Satu Mare şi altele. La 5 august 1949, în comuna Calafindeşti, județul Rădăuți, scânteia revoltei a fost produsă de un țăran care, nesocotind ordinul de a transporta întreaga recoltă la arie, a dus acasă doi snopi de grâu secerat de pe ogorul său. Fiind arestat, a doua zi consătenii acestuia s-au adunat la postul de miliție, solicitând eliberarea lui. Împotriva mulțimii au fost chemate forțe de poliție şi Securitatea din Rădăuți, care, în ciocnirea avută cu țăranii, au împuşcat patru localnici, iar 13 persoane au fost arestate. Morții, aduşi acasă de către rude, pentru a fi înmormântați, au fost ridicați de pe mese de către milițieni şi îngropați în secret într-un colț al cimitirului din Rădăuți. Una din familiile celor împuşcați, compusă din soția lui, mama, patru frați şi o noră a fost deportată în Dobrogea, în comuna Saligny, județul Constanța, de unde s-a întors abia în anul 1955[68]. Două zile mai târziu, la 7 august, au mai fost împuşcați patru

[66] *Ibidem.*

[67] Ion Bălan, *op. cit.,* p. 282. Pentru alte detalii privitoare la aceste răscoale vezi şi Dorin Dobrincu, *op. cit.,* p. 294-313.

[68] *Cu unanimitate de voturi. Sentințe politice adunate şi comentate de Marius Lupu, Cornel Nicoară şi Gheorghe Onişoru,* Fundația Academia Civică, 1997, p. 91. Unii țărani au recurs la baterea unei părți din recoltă cu îmblăciul pe ogor, transportându-şi acasă cerealele obținute şi ducând la arie snopii lipsiți de cereale amestecați cu snopii nebătuți. Cei care procedau astfel, dacă erau descoperiți, deveneau pasibili de pedepse similare cu cele aplicate persoanelor ce se opuneau colectărilor. Alții au reuşit să păstreze o parte din recolta de cereale ascunzând-o la vecini (Corneliu Nicoară, *op. cit.,* p. 653).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţărani şi un număr neindicat în documente au fost răniţi în comuna Frătăuţii Noi, judeţul Rădăuţi, care s-au opus ducerii recoltelor de grâu la ariile de treieriş, „înfiinţate pentru uşurarea perceperii cotelor", iar în comuna Bălăceana, judeţul Suceava, s-a deschis foc împotriva mulţimii, fiind ucisă o persoană[69]. La Frătăuţii Noi, pe baza listelor întocmite de comitetul comunal de partid şi secretarul sfatului popular un mare număr de locuitori au fost arestaţi şi după şase săptămâni de anchete, în care s-a utilizat tortura, o parte dintre ei au fost puşi în libertate, iar altora le-au fost intentate procese sub acuzaţia de incitare împotriva ordinii publice. Cei ucişi au fost ridicaţi de pe şosea şi înhumaţi în secret la cimitirul din oraşul Rădăuţi, Ca şi la Calafindeşti, celor împuşcaţi nu li s-au completat actele de deces, cei asasinaţi figurând ca fiind în viaţă. Familiile persoanelor omorâte au fost deportate imediat în Dobrogea şi obligate să muncească la Canalul Dunărea-Marea Neagră până la abandonarea acestei lucrări, reîntorcându-se acasă abia la 20 ianuarie 1955. Toate bunurile lor au fost preluate de stat şi predate gospodăriei agricole colective din localitate, nemairestituindu-li-se după ispăşirea pedepsei[70].

La începutul lunii august 1949, sub influenţa răscoalelor din judeţele Bihor şi Arad, s-au manifestat împotriviri faţă de colectări şi într-o serie de comune din judeţele Satu Mare şi Sălaj. Acţiunile ţăranilor de aici nu au avut însă aceeaşi vigoare ca în satele din Bihor şi Arad, ele constând în special în agitaţii şi în încercări de incendiere. Oricum, organele de represiune, sesizând influenţa mişcărilor din judeţele învecinate asupra locuitorilor de aici, au reacţionat chiar de la începutul manifestării nemulţumirilor, combinând metodele cu caracter represiv cu satisfacerea câtorva din revendicările locuitorilor[71].

Confruntându-se cu numeroase răscoale ţărăneşti determinate de maniera în care se efectuau colectările, la 25 ianuarie 1950, Comitetul de Stat pentru Colectarea Produselor Agricole a emis o hotărâre prin care admitea libera circulaţie a unor produse agricole[72]. Măsura nu a avut, însă, în mod practic, nici un efect favorabil asupra agricultorilor, atâta timp cât, în urma reţinerii de către colectori a cotelor obligatorii, ţăranii nu mai rămâneau, adesea, nici măcar cu cantităţile necesare consumului familiei. De aici şi revoltele de o amploare deosebită împotriva cotelor din vara anului 1950. În noaptea de 5/6 iulie 1950, când organele de Securitate l-au arestat pe învăţătorul Marin Ionescu, din comuna Ciuperceni, judeţul Vlaşca, pentru că ceruse revizuirea cotelor, localnicii i-au sărit în ajutor, declanşând revolta. Izbucnită la Ciuperceni, răscoala s-a extins în comunele Siliştea, Baciu, Udeni, Cosmeşti, Blejeşti, Scurtu, Negreni, Sârbeni, Corbii Mari, Corbii Ciungi şi în alte sate din acelaşi judeţ. Sătenii de aici, bărbaţi, femei şi copii, înarmaţi cu furci, topoare şi ciomege, au devastat sediile comitetelor provizorii, au distrus tablourile membrilor secretariatului comitetului central al Partidului Muncitoresc Român, au atacat sediile organizaţiilor locale ale partidului şi posturile de miliţie şi au întrerupt legăturile telefonice. La Ciuperceni, ţăranii au luat ca ostatici un ofiţer de miliţie, doi de securitate şi pe împuternicitul Comisiei de Stat pentru colectări. Activiştii de partid au fost bătuţi şi alungaţi din comune. Ciocnirile dintre săteni şi trupele de miliţie şi securitate au fost violente. Organele de ordine publică şi de represiune au deschis foc asupra mulţimii, înregistrându-se doi morţi şi doi răniţi la Siliştea, trei morţi şi şapte răniţi la Şopârleşti, la Udeni un mort şi opt răniţi, la Corbii Mari un mort şi doi

[69] *Cu unanimitate de* voturi…, p. 91.

[70] *Ibidem*, p. 92. Pentru alte detalii privitoare la revoltele din această regiune vezi Corneliu Nicoară, *op. cit.,* p. 655-658.

[71] Dorin Dobrincu, *op. cit.,* p. 312-313.

[72] Gheorghe Iancu, Virgiliu Ţârău, Ottmar Traşcă, *op. cit.,* p. 104-106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răniți, iar la Sârbeni doi morți și patru răniți. Numărul celor ce au avut de suferit de pe urma represiunii a fost însă mult mai mare: 64 de țărani au fost trimiși să lucreze la Canalul Dunărea-Marea Neagră, iar 211 deportați în Bărăgan. De remarcat că majoritatea celor răsculați dețineau pământ puțin, fiind de fapt țărani săraci[73], nu chiaburi, cum încercau să demonstreze pretutindeni, de regulă, în rapoartele lor, organele de anchetă.

Oricum, în aproape toate cazurile în care se înregistrau împotriviri față de colectivizare și de colectarea cotelor, organele politice și cele de represiune căutau și găseau vinovați din rândurile chiaburilor. Într-o declarație, din 6 octombrie 1950, a șefului Serviciului de Securitate Turda, maiorul Mihai Kovacs, relativă la împușcarea a doi „chiaburi" din comuna Bistra care ar fi desfășurat propagandă împotriva colectivizării și a cotelor, sunt relevate practicile pe care le foloseau securiștii împotriva acestora. El relatează că a procedat conform indicațiilor date la începutul lunii august 1950 de către colonelul Patriciu de la București, care ceruse ca în comunele unde chiaburii opun rezistență unul sau doi dintre ei „puteau fi trântiți la pământ". După ucidere, declarația lui Mihai Kovacs a fost întocmită în conformitate cu instrucțiunile primite de la același colonel, în ea menționându-se că organele Securității ar fi fost atacate cu focuri de armă, „denaturându-se realitatea". În urma împușcării chiaburilor, au luat ființă gospodăriile colective, iar țăranii au început să își transporte recoltele la arii[74]. Or, după două zile de la comiterea crimei și laudele aduse lui Kovacs în fața colectivului de către colonelul Patriciu, toți șefii de servicii au fost chemați la Direcție, unde li s-a arătat greșeala comisă de Kovacs, „care a executat niște oameni care nu aveau nici o vină"[75]. Maiorul Nicolae Briceag, de la Securitatea din Dej, care a folosit aceleași metode ca și colegul său de la Turda, raporta, la 15 iulie 1950, Direcției Generale a Securității că, după implementarea lor în satele de care răspundea el, „starea de spirit a fost favorabilă, în multe comune – comunica el – țăranii vin și predau cotele cu carele încărcate, strigând lozinci, și cu fanfare, transformând această zi în zi de sărbătoare"[76].

Cotele mari de cereale pe care țăranii erau obligați să le predea statului și maniera în care ele au fost colectate au avut un impact negativ asupra agriculturii și asupra atitudinii plugarilor față de politica de colectări și de autoritățile împuternicite cu aplicarea ei, ducând de fapt la neîndeplinirea în anumiți ani a planului de însămânțări de primăvară și de toamnă. Unii dintre țărani, indignați de faptul că aproape întreaga recoltă le era preluată forțat de către organele de colectare, refuzau să își mai cultive pământul. „Eu nu mai însămânțez, că degeaba muncesc, la toamnă recolta va fi luată tot de comuniști", se tânguia un sătean din comuna Târgușor, județul Constanța, unui informator al Securității. În plus, din cauza cantităților de cereale lăsate țăranilor, unii dintre ei le-au consumat pe cele pe care le păstraseră pentru însămânțări. În comuna Florescu, județul Ilfov un țăran sărac, Stancu Vardianu, după ce a predat în 1949 cota de grâu de pe un pogon, a rămas dator cu șapte duble, astfel că în anul următor el nu a mai putut însămânța nimic[77].

La acest sistem de deposedare a țăranilor de o bună parte din roadele muncii lor se adăugau prețurile modice cu care ele erau plătite, în raport cu cele percepute pe piața liberă și cu cele de producție. Ca efect al deteriorării monedei naționale pe care a

[73] Ion Bălan, *op. cit.,* p. 283. Pentru alte revolte din județul Vlașca, din același an, vezi *volumul citat,* p. 284. Vezi și Dennis Deletant, *op. cit.,* p. 107.

[74] Marius Oprea, *op. cit.*, p. 221-228.

[75] *Ibidem*, p. 225.

[76] *Ibidem*, p. 228.

[77] *Cu unanimitate de voturi…*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoscut-o România de la sfârşitul războiului până la stabilizarea monetară din 15 august 1947 şi a măsurilor intervenţioniste ale statului, discrepanţa dintre preţurile oficiale de achiziţie a produselor agricole şi cele din comerţul liber s-a agravat continuu. Astfel, dacă în august 1944 kilogramul de cartofi se vindea oficial cu 26 de lei, iar la negru cu 35 de lei, în iunie 1947, acesta a fost de 16.000 de lei, respectiv de 130.000 de lei: la carne de vacă, în august 1944, preţurile au fost de 260 şi 400 de lei, iar luna în iunie 1947 de 60.000 şi, respectiv de 280.000 de lei; pâinea neagră de un kilogram se vindea în 1944 cu preţul oficial de 48 de lei, iar la negru cu 50 de lei, timp în care în iunie 1947 preţul oficial a ajuns la 20.000 de lei, iar cel din comerţul liber la 400.000 de lei[78]. În acelaşi timp, preţurile produselor agricole erau cu mult sub nivelul celor înregistrate la bursele internaţionale de cereale. În 1947, după stabilizarea monetară, de pildă, în România o baniţă de grâu costa un dolar, pe când pe piaţa mondială ea se vindea cu 3,19 dolari[79]. Disparitatea dintre preţurile de achiziţie a produselor agricole şi cele de pe piaţa liberă a continuat să rămână şi în anii următori ridicată. În 1949, de exemplu, grâul era achiziţionat de stat cu 1,60 lei pe kg, timp în care pe piaţa liberă a Craiovei el se vindea cu 57 de lei, iar la porumb statul plătea 1,45 lei pe kg, faţă de 48 de lei la cât se ridica preţul în comerţul liber. În 1951, centrele de colectare plăteau producătorilor impuşi la cote doar 5% din preţul de vânzare pe piaţa liberă a cartofilor şi 6,6% din cel a fasolelor[80]. Această discrepanţă dintre cele două preţuri s-a perpetuat, de fapt, datorită politicii intervenţioniste a statului, în întreaga perioadă în care regimul comunist s-a aflat la putere în România.

În plus, s-a păstrat în permanenţă şi o disparitate între preţurile produselor agricole şi preţurile produselor industriale. Ministrul cooperaţiei din guvernul Petru Groza, dizidentul naţional-ţărănist Anton Alexandrescu, critica în termeni destul de duri maniera în care oficialităţile statului patronau atunci schimburile comerciale dintre sat şi oraş: „Noi – spunea el, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 29 mai 1945 – ne ducem la ţară şi luăm sub formă de rechiziţii vitele oamenilor, cereale, tot ce ne trebuie, dar de atâta timp nu le dăm nimic pe aceeaşi cale a unor preţuri controlate de stat, ci-i lăsăm să se aprovizioneze la preţuri negre, cum pot, speculaţi. Aici am cerut şi eu – fiindcă zeci şi zeci de români au pornit constituirea unor cooperative, în speranţa că pot scăpa de speculă – şi cer şi acum un rol în Ţara Românească, să n-aibe numai rolul să se ducă, cu un jandarm al guvernului, să scoată cerealele din pătul şi vitele din grajdul omului, ci să-i dea, la preţuri corespunzătoare, şi haine şi încălţăminte, pentru ca ţăranii să nu umble goi, iar copiii să fie obligaţi să nu se ducă la şcoală, pentru că n-au cu ce se îmbrăca. Pentru aceasta – conchidea el – n-am găsit bunăvoinţa necesară“[81].

Or, în 1945, de exemplu, preţul oficial plătit de stat pentru un kilogram de grâu colectat în mod forţat era de 90 de lei, el echivalând cu costul a patru cutii de chibrituri, timp în care la bursa neagră grâul se vindea cu 600 de lei kilogramul. Dacă se avea în vedere că în acel an un kilogram de cuie costa 4.000 de lei, rezulta că un producător agricol trebuia să vândă, la preţul bursei negre, 6,66 kg de făină de grâu, sau 44,44 kg de grâu la preţul oficial, pentru a-l cumpăra[82]. În unele regiuni, diferenţele erau însă şi mai frapante. Astfel, în septembrie 1945, în judeţul Dorohoi, oul se vindea cu 125 de lei, iar cutia de chibrituri se cumpăra cu 90 de lei, cât era atunci preţul oficial de achiziţie al

[78] Apud Dumitru Şandru, *Reforma agrară din 1945 în România,* Bucureşti, 2000, p. 244.
[79] Reuben H. Markham, *op. cit.,* p. 364.
[80] Octavian Roske, *op. cit.,* p. 119.
[81] ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, Stenogramele şedinţelor, dosar 5/1945, f. 86.
[82] ANI, fond Inspectoratul Regional Agricol Iaşi, dosar 2/1945, f. 47-48 şi 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kilogramului de grâu[83]. O asemenea politică intervenționistă care se aplicase anumitor cereale şi animale, la o scară mult mai redusă însă, după încheierea primului război mondial, a constituit de fapt una din cauzele cele mai importante ale perpetuării stării de sărăcie a multor locuitori de la sate. După un calcul comparativ realizat de Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, rezulta că, la începutul anului 1945, un țăran trebuia să cultive 3,5 hectare de pământ pentru a realiza o sumă echivalentă cu aceea care îi acoperea în 1914 cheltuielile din venitul unui hectar[84].

Această foarfecă a prețurilor a fost întreținută în mod deliberat prin măsurile intervenționiste ale statului şi ea a generat în mod constant o stare de nemulțumire în rândurile populației rurale. În raportul informativ din luna noiembrie 1946, Prefectura județului Ilfov comunica Direcției Administrației de Stat, din Ministerul Afacerilor Interne, că la sate existau nemulțumiri deoarece producătorilor li se fixase cota ce li se lăsa în funcție de numărul de persoane ale familiei, iar întregul surplus de produse agricole fusese blocat şi vărsat centrelor de colectare la preț oficial, în timp ce țăranii erau în mod sistematic speculați pe piață pentru produsele de primă necesitate pe care erau nevoiți să le cumpere[85].

Pe plan politic, regimul cotelor obligatorii făcea parte din programul comunist de terorizare şi de intimidare a populației rurale, cu scop de a înfrânge rezistența ei față de încercările statului de a-şi impune monopolul în acest sector al economiei naționale[86]. În acelaşi timp, aplicarea diferențiată a cotelor, în funcție de suprafața de teren deținută de țărani, a reprezentat un instrument eficient al statului, nu singurul însă, în politica de ruinare a elementelor mai înstărite de la sate şi de constrângere a celorlalți țărani de a se înscrie în gospodăriile agricole colective. Mai mult, colectarea obligatorie a produselor agricole a reprezentat şi principala sursă de constituire a fondului centralizat de produse agro-alimentare a statului.

Sistemul a secătuit însă de orice rezerve de produse agricole nu numai pe țăranii înstăriți, care au fost cel mai greu loviți, ci chiar şi pe micii proprietari funciari rurali, astfel că vânzarea cerealelor, a animalelor şi a derivatelor lor pe piața liberă aproape că dispăruse după 1945. Cum prețurile stabilite de stat pentru toate produsele agricole colectate erau sub nivelul celor de producție, pe această cale, țărănimea a plătit un impozit indirect substanțial, un bir care a asigurat statului importante acumulări de capitaluri pentru investițiile din industrie[87]. Or, dacă în primii trei ani de după turnura de la 23 august 1944, colectarea forțată a cerealelor necesare aprovizionării populației oraşelor, a industriei alimentare şi asigurării cantităților de alimente care trebuiau livrate Uniunii Sovietice în contul Convenției de armistițiu s-a impus în mod necesar ca o soluție tranzitorie menită a depăşi o perioadă de criză acută, determinată de război, de jafurile comise de militarii armatei roşii şi de seceta postbelică, prin faptul că ea s-a realizat la prețuri neremuneratorii, a lipsit marea majoritate a exploatărilor agricole de rentabilitate, constituind în acelaşi timp o barieră în calea stimulării creşterii producției agricole şi a ameliorării standardului de viață a agricultorilor.

În plus, regimul comunist, perpetuând acest sistem şi după anul 1947, când producția agricolă a început să satisfacă, totuşi, toate nevoile de consum ale locuitorilor țării, a ieftinit traiul populației urbane prin eforturile producătorilor rurali şi pe

[83] *Ibidem*, f. 39 şi 48.
[84] ANIC, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 195/1945, f. 111.
[85] Idem, fond Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 9/1946, f. 13.
[86] Constantin Dumitrescu, *Cetatea totală. Comunismul despuiat de legende,* München, 1982, p. 205.
[87] *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare din România,* Bucureşti, 1969, p. 460.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cheltuiala agricultorilor şi a blocat orice posibilitate de progres economic şi social al ţăranilor[88], după cum s-au văzut nevoiţi să recunoască chiar unii dintre cercetătorii Institutului de Istorie a Partidului Comunist într-un volum publicat în anul 1969, care făceau apologia alianţei dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare din România. Mai mult decât atât, după 1949, când a fost lansat programul de colectivizare a agriculturii, colectările forţate au reprezentat şi un mijloc indirect de presiune exercitat asupra plugarilor pentru a-i determina să se înscrie în gospodăriile agricole colective.

LES FERMIERS DE LA ROUMANIE ET LES COLLECTES FORCEES
(Résumé)

L'article suit la stratégie d'expropriation graduelle de la population, mise au point après le 23 août 1944, dans les conditions de l'occupation soviétique et de l'ascension des communistes au pouvoir. Sous le prétexte de la crise alimentaire déterminée par la destruction des récoltes pendant les manoeuvres militaires, les autorités pro-moscovites ont rendu permanentes les réquisitions par la pratique des soi-disants «quotas»: le fermier était obligé de livrer une certaine quantité de produits, fixée d'avant, en fonction de la superficie détenue et non pas de la récolte réelle de l'année en cause. Il est naturel que ces «quotas» se soient constitués en un premier pas vers la confiscation des terres – la fameuse collectivisation – et puis vers leur passage à la propriété de l'état communiste.

[88] *Ibidem*, p. 461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂTĂLIN TURLIUC

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ ŞI PUTEREA LOCALĂ ÎN ROMÂNIA „DEMOCRAȚIEI POPULARE“ 1947-1965

Una dintre problemele majore care impietează încă asupra înțelegerii depline a fenomenelor şi desfăşurărilor istorice conexe modernității, în special în zona central est europeană, este aceea a „babiloniei“ semantice şi terminologice, care învăluie într-o ceață deasă aspectele ce derivă din prezentarea şi explicarea evoluțiilor istorice ale națiunii şi statului. Deşi mai puțin investigată şi prezentată în literatura istorică şi relația stat-administrație este la fel de puțin clarificată în contextul procesului modernizării, ea fiind lăsată în seama celor preocupați de dreptul administrativ. De altfel, nici în istoriografia țărilor occidentale situația nu pare a fi mai clară, istoricii abandonând din varii motive studiile în aceste direcții sociologilor, antropologilor, juriştilor şi politologilor care au ocupat rapid, din anii ’70, câmpul cercetării. Fără îndoială, există şi istorici care şi-au direcționat preocupările în acest sens, adăugând factologiei şi argumentației de tip istoric şi/sau istoricizant interpretări teoretice valoroase şi, mai ales, „valabile“ pentru cei din breasla lor. Singura soluție cu şanse cvasiunanime de acceptare este aceea a unei clarificări şi cercetări interdisciplinare axate în mod expres asupra acestei problematici centrale în înțelegerea statului modern. Ceea ce a afectat însă demersul istoric, parazitându-l constant – dincolo de grosolanul amestec ideologic – a fost stereotipizarea relației națiune-stat şi a celei stat-administrație şi preluarea ei ca atare în cercetarea istorică. Cel mai adesea s-a pus semnul egalității între națiune şi stat, s-au forjat raționamente istorice cu vocație universală, s-a analizat şi interpretat totul pornindu-se de la ideea sacrosantă că acolo unde există națiune trebuie să existe şi un stat, național firește. În cealaltă extremă, alții, tot mai numeroşi în ultimul timp, contestă aspectul național al statului şi încearcă să acrediteze ideea unui mediu „septic“, guvernat doar de un „patriotism civic“ (un soi de adaptare perversă a internaționalismului de factură comunistă) eliberat de povara tradițiilor de tip național, atât de obtuze în fața proiectului integrator al „eurocraților“. În ceea ce priveşte relația intrinsecă stat-administrație, ea a fost constant abordată doar prin prisma teoriei „centralității statului“ şi a procesului birocratizării înțeles ca o fațetă indubitabil aparținând modernizării. În ultimii ani, o nouă problemă, cea a regionalismului, a captat interesul istoricilor, mai ales datorită impulsului venit din cercurile politice interesate în a găsi soluții procesului mereu dinamic al negocierii identității[1] în contextul globalizării. Datorită fragilității şi friabilității

[1] Prin negocierea identității înțelegem redefinirea ei continuă în funcție de contextul ontologic. Pentru mai multe detalii, vezi studiul nostru: Cătălin Turliuc, *Etnic şi național în Basarabia secolului XX*, în vol. F. Solomon, Al. Zub (eds.), *Basarabia. Dilemele identității*, Iaşi, Fundația Academică „A.D. Xenopol“, 2001, p. 49-57.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 597–604

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interpretărilor conexe fenomenului național şi modernității în ansamblul lor s-a creat un „cor" polifonic în lumea istoricilor, şi nu numai, cor ce nu şi-a găsit încă ritmul şi cadența, marcat fiind de numeroase stridențe şi disonanțe. Una din cauzele acestei realități este şi caracterul mitogenetic al „naționalului", mai totdeauna creator de fantasme identitare, provocator în profunzime al afectelor şi pretabil la manipularea mulțimilor sau la asigurarea unei necesare coeziuni interne. Tocmai uşurința cu care modernitatea s-a autoconstruit permițând transgresarea între națiune şi stat a constituit premisa constructului politic statal modern; căci cine poate nega rolul de liturghie secularizantă în stat al naționalismului, aşa cum s-a impus el la nivel european şi chiar mondial. Logica fuziunii, element central al naționalismului de secol XIX, se vede, începând cu perioada interbelică şi până astăzi, opusă unei logici a fisiunii, a separării şi particularismului. În cadrul acestei logici se înscrie şi relația național-regional aşa cum o percep naționaliştii tradiționali[2]. În sens contrar, doctrina „separat dar egal", de sorginte liberală, a căpătat acum o vocație curioasă în procesul mereu sinuos al construcției europene în sensul că s-a creat un spațiu public comun din ce în ce mai larg, iar orizonturile cetățeanului au fost „ghetoizate" în absența unui mare proiect identitar european credibil şi atrăgător. Multiculturalismul, aşa cum există şi este el profesat astăzi, nu e o alternativă credibilă deoarece nu asigură liantul necesar comunităților (vezi metafora „castronului de salată").

Pe de altă parte, de cele mai multe ori, s-a pus semnul egal între modernizare şi occidentalizare[3], iar acest lucru a generat nu numai confuzii, ci şi repercusiuni axiologice, care au încărcat etic termeni uzuali precum: civilizat, modern, occidental, regionalism etc.

În cele ce urmează îmi propun să abordez – din perspectiva paradigmei *moderniste* a studiului naționalismului şi a interpretărilor curente din ştiințele administrative – modul în care în perioada democrației populare a funcționat puterea locală în contextul unei noi organizări administrativ-teritoriale a țării. De asemenea, o să analizez mecanismul prin care identitățile regionale au fost erodate treptat în cadrul procesului modernizării de factură comunistă, fără a exclude realitatea care, uneori, a potențat punctual regionalismul. Voi analiza acest proces din perspectiva organizării administrativ-teritoriale a țării şi a legilor care au reglementat administrația publică din România în cursul perioadei analizate. Vom stabili raporturile dintre administrație şi politică şi vom încerca să demonstrăm cum cele două au interacționat în contextul comunizării şi sovietizării țării. Este un lucru comun faptul că politica statului român, în cea mai mare parte a secolului trecut, a fost una puternic centralizatoare, Bucureştiul asumându-şi efectiv rolul de „inimă a țării" şi confirmând vechea lozincă naționalistă din secolul XIX: „Pentru români, soarele la Bucureşti răsare!". Modelul centralist a fost supus mereu unor diverse critici, încă din epoca primei Uniri din 1859, dar acestea au fost aproape nesemnificative în contextul vieții publice şi culturale româneşti, constituind adesea un fenomen marginal şi/sau marginalizat de elita politică. Pe de altă parte,

[2] Prin naționaliştii tradiționali înțelegem pe cei care se revendică în exclusivitate de la etnonaționalism şi sunt promotorii teoriei „naționalismului integral" aşa cum s-a afirmat acesta la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului trecut.

[3] Teoriile occidentale despre modernizare dezvoltate începând cu deceniul 7 al secolului trecut au echivalat modernizarea cu procesul occidentalizării producând astfel nu numai o confuzie metodologică, ci, mai grav, au introdus elemente de ordin etic într-un concept care s-a vrut neutru din acest punct de vedere. Pentru o analiză mai detaliată vezi lucrarea noastră: D. Vitcu, D. Ivănescu, C. Turliuc, *Modernizare şi construcție națională în România. Rolul factorului alogen 1832-1918*, Iaşi, Editura Junimea, 2002.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specialiştii spun că „organizarea administrativă nu exprimă niciodată numai centralizare sau numai descentralizare“ ci că „există întotdeauna un dozaj între una şi alta“, iar „diferența între o țară sau alta rezidă în partea recunoscută descentralizării“[4]. Este cert că astăzi descentralizarea constituie atributul indispensabil al democrației şi implică şi ideea de autonomie.

*

Scopul studiului meu este oferirea unei analize structurale a organizării administrative a României din perioada analizată şi nu al unei analize funcționale a acesteia. Intervenția noastră este concepută pe trei paliere: primul are drept scop lămurirea viziunii marxiste asupra administrației, cel de-al doilea va prezenta modul în care a fost organizată administrația şi puterea locală şi, în fine cel de-al treilea vizează specificitățile româneşti ale organizării administrative şi ale puterii locale în perioada regimului de democrație populară. Studiul îşi propune să răspundă implicit următoarelor întrebări: care a fost raportul între administrație şi puterea politică comunistă? Ce a reprezentat puterea locală şi care a fost gradul ei de autonomie față de cea centrală? Cât de mult a fost tolerat regionalismul în România „democrației populare“?

Înainte de a răspunde pe scurt tuturor acestor întrebări, câteva precizări teoretice şi conceptuale sunt obligatorii. În sens larg, prin administrație se înțelege toată activitatea statului care nu este strict legislativă sau judecătorească. În sens restrâns, curent, prin administrație înțelegem administrația publică locală şi administrația Ministerului de Interne. Rezultă de aici faptul că între politic şi administrativ a existat întotdeauna o strânsă legătură. Nu întâmplător chestiunile administrative sunt cel mai adesea abordate dintr-o perspectivă ideologică, după cum şi toate regimurile politice au influențat în mod hotărâtor acest domeniu. Presiunea politicului se exercită asupra tuturor nivelurilor piramidei serviciilor publice, în planul serviciilor centrale şi la nivelul administrațiilor locale şi regionale. Administrația este un instrument extrem de important al mecanismelor politice aşa cum vom vedea din cele ce urmează.

Ideologia comunistă şi administrația. Pentru Marx şi urmaşii săi administrația a fost considerată a fi o suprastructură, un instrument al dominației unei clase sociale şi al conservării la putere a acesteia. În viziune comunistă, administrația de tip capitalist a fost esențialmente un aparat represiv în mâinile burgheziei. Mica burghezie, categorie care forma marea majoritate a funcționarilor administrativi, era privită ca o castă destinată să conserve ordinea socială şi care avea un comportament neutru, apolitic şi nu era lipsită de o oarecare putere de a rezista în fața presiunii abuzive a guvernelor. Deîndată ce proletariatul va prelua puterea, el va conserva pe termen scurt acest aparat administrativ care însă va fi pus sub controlul partidului. În faza dictaturii proletariatului administrația nu va mai rămâne neutră, ci va fi politizată la toate nivelele cu scopul de a fi transformată într-un instrument docil al noii puteri. Chiar în aceste condiții, maşina birocratică rămânea în ochii lui Marx şi a epigonilor săi un instrument opresiv şi inuman care era destinat să dispară odată cu instaurarea deplină a comunismului ca societate fără clase. Funcționarii administrativi urmau a fi resorbiți în rândul societății iar administrația s-ar fi redus doar la simple operațiuni de înregistrare şi control care ar fi putut fi îndeplinite de orice membru al comunității. Birocrația ar fi dispărut deci în forma

[4] Antonie Iorgovan, *Drept administrativ*, 1994, vol. 4, p. 212 .

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoscută şi consacrată. În faza tranziţiei spre comunism următoarele măsuri erau necesare: funcţionarii vor fi recrutaţi prin alegeri, privilegiile lor pecuniare vor dispare, lefurile vor fi acelaşi ca ale muncitorilor. Pe de altă parte, organizarea administrativă va fi radical schimbată şi se va urmări transferul a numeroase atribuţii la nivelul local. Această viziune apare clar în lucrarea lui Lenin „Statul şi revoluţia" şi s-a încercat concretizarea ei atât în URSS, cât şi în ţările lagărului socialist. Expresia acestei realităţi a fost concretizată în principiul controlului politic strict asupra administraţiei şi a întrepătrunderii acesteia cu publicul larg prin intermediul organizaţiilor de masă şi obşteşti (sindicate, asociaţii etc.) controlate de partid şi situate la toate nivelele statului. Practic se viza în esenţă reducerea administraţiei doar la chestiunile tehnice.

Organizarea administrativ-teritorială şi puterea locală în România „democraţiei populare". În perioada postbelică, regimul comunist a tins practic spre anularea oricărui fel de autonomii reale, mai ales în sens civic şi politic, constituţiile din 1948, 1952, 1965 marcând efectiv procesul treptat de integrare al statului cu partidul. O notabilă excepţie o constituie situaţia unei minorităţi, cea maghiară, care s-a bucurat de o oarecare autonomie formală, de inspiraţie sovietică, limitată şi apoi anulată de regimul comunist în deceniul 7. După acest moment, naţional-comunismul nu a mai permis existenţa oricărei forme de autonomie, „publicul" a invadat aproape în totalitate spaţiul privat, iar orice demers în direcţia oricărui tip de autonomie a fost practic înăbuşit din faşă.

Imediat după ieşirea României din alianţa cu puterile Axei şi încetarea războiului cu Naţiunile Unite a fost emis decretul Nr. 1623 din 31 august 1944 prin care este repusă în vigoare, parţial, Constituţia din 1923, inclusiv dispoziţiile referitoare la organizarea administrativ teritorială a ţării. La 9 octombrie 1944, în Transilvania se instituia „Comisariatul pentru administrarea regiunilor eliberate". În plan teritorial administrativ au fost menţinute judeţul şi comuna ca forme de organizare cu personalitate juridică. Legea 135 din 1947 va reglementa pentru scurt timp chestiunile de organizare administrativ teritorială instituind comisii interimare la comune şi judeţe. Aceste comisii erau organele administraţiei locale deliberative, iar primarii la comune şi prefecţii la judeţe erau organe ale administraţiei publice locale executive[5]. După proclamarea R.P.R., prima constituţie comunistă, cea din 1948, stabilea în articolul 75 că: „teritoriul Republicii Populare Române se împarte, din punct de vedere administrativ, în comune, plăşi, judeţe şi regiuni. Prin lege se pot aduce modificări acestor împărţiri"[6]. Ca efect al acestei prevederi a fost adoptată Legea Nr. 5/1950[7] pentru raionarea administrativ-economică a teritoriului României, acesta fiind împărţit în regiuni, raioane, oraşe şi comune. Bucureştiul era subordonat direct organelor centrale ale statului şi era împărţit în opt raioane de oraş. Constituantul din 1948 introduce, pentru prima dată, instituţia organelor locale ale puterii de stat, consiliile populare locale, ca organe reprezentative, alese pentru un mandat de patru ani, prin vot universal, egal, direct, secret, precum şi comitetele executive, ca organ de direcţie şi execuţie, concepţie menţinută şi în constituţiile ulterioare din 1952 şi 1965, cât şi de legile adoptate în baza acestora. Potrivit dispoziţiilor constituţionale erau înfiinţate şi secţiuni ale consiliilor populare pe ramuri de activitate, ele fiind subordonate în activitatea lor de „orice fel" consiliilor populare şi comitetelor executive, pe lângă care funcţionau, iar în privinţa îndrumării tehnice de

[5] Valeriu Prisăcaru**,** *Tratat de drept administrativ. Partea generală,* ediţia a II-a, Bucureşti, 1996, p. 478.

[6] Ion Muraru, Gheorghe Iancu, *Constituţiile române. Texte, note, prezentare comparativă*, ediţia a III-a, Bucureşti, Monitorul Oficial, 1995, p. 111-130.

[7] Publicată în MOf , nr. 71, 8 septembrie 1950.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

specialitate „secțiunilor corespunzătoare precum şi organelor administrative de stat competente“[8]. Primele consilii populare sub denumirea de sfaturi populare au fost alese la 3 decembrie 1950, în baza Legii 6/1950, organizarea şi funcționarea acestora fiind apoi stabilită prin Decretul 259 din acelaşi an. În perioada aprilie 1949 – decembrie 1950, în plan local, funcționaseră Comitete provizorii ale sfaturilor populare. În 1949, ca semn clar al politizării administrației este abrogat Statutul funcționarilor publici care fusese promulgat în 1946. El va fi reinstituit, într-o nouă formă, abia după evenimentele din 1989.

Constituția din 1952 reglementează împărțirea administrativ-teritorială prin dispozițiile capitolului II „Orânduiala de stat“, conform cărora țara era împărțită în 18 regiuni nominalizate. O particularitate interesantă o constituie înființarea Regiunii Autonome Maghiare (art. 19-21 şi 57-58), cu nouă raioane, unitate administrativă teritorială cu statut special datorită prezenței masive a unei minorități naționale („naționalitate conlocuitoare“ cum a fost ea numită încă din august 1945). Aceasta se bucura de o conducere administrativă autonomă cu sediul la Târgu-Mureş, regulamentul ei fiind elaborat de sfatul popular propriu şi aprobat de Marea Adunare Națională, iar legile, hotărârile şi dispozițiile organelor centrale ale statului vor fi obligatorii pe teritoriul acestei regiuni. Un statut separat al acestei regiuni nu a mai fost elaborat şi activitatea s-a desfăşurat într-o manieră *sui generis* în contextul general al realităților administrative de la noi. Sistemul organelor locale este reglementat de Constituția din 1952 prin articolele 51-63. Organele locale ale puterii de stat sunt Sfaturile populare. Acestea se compun din deputați aleşi pe doi ani prin vot universal. Ele îndrumă munca organelor administrativ subordonate lor, conduc activitatea locală pe plan economic şi cultural, asigură menținerea ordinii publice, respectarea legilor, întocmesc bugetul local. Organele executive şi de dispoziții ale sfaturilor regionale, raionale, orăşeneşti şi comunale sunt Comitetele Executive alese de deputații sfaturilor populare şi sunt alcătuite din preşedinte, vicepreşedinți, secretar şi membri. Acestea se află în dublă subordonare atât față de Sfatul Popular, cât şi față de Comitetul Executiv al sfatului popular imediat superior. Prin Constituția din 1965 (modificată în mai multe rânduri) se revine la organizarea teritoriului în județe, oraşe şi comune. Oraşele mai importante pot fi organizate ca municipii. Constituția din 21 august 1965 a consacrat sfaturile populare ca organe care, împreună cu Marea Adunare Națională, constituie baza întregului sistem de organe ale statului. Modificările aduse constituției în 1968 schimbă denumirea sfaturilor în consilii populare şi le lărgeşte atribuțiile. Este elaborată Legea 58 din 1968 de organizare şi funcționare a consiliilor populare care va fi republicată în 1980. Principiul fundamental care stă la baza organizării locale este acela al centralismului democratic şi dubla subordonare. Principiul „centralismului democratic“ conținea două laturi considerate complementare, una centralizatoare şi alta descentralizatoare. Prima latură exprima dubla subordonare a organelor locale ale puterii de stat: pe orizontală şi pe verticală. Subordonarea orizontală constă din alegerea comitetelor executive de către consiliile populare, din sânul acestora, ceea ce genera obligația comitetelor consecutive de a răspunde în fața consiliilor populare de propria activitate. Subordonarea verticală se identifică cu relația ierarhică în temeiul căreia comitetele executive ale consiliilor populare sunt subordonate comitetelor executive superioare până la nivelul Consiliului de Miniştri. Latura democratică a fost concepută ca un mijloc de participare a cetățenilor la conducerea treburilor publice, concretizându-se prin instituții ca adunările

[8] Vezi art. 85 al Constituției din 1948.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetățenilor, delegatul sătesc, antrenarea organizațiilor obşteşti în procesul conducerii societății, acestea fiind însă strict îndrumate şi conduse de organele locale de partid. Aşadar, toată această construcție teoretică fundamentată pe „centralismul democratic" exprima în realitate o centralizare severă, expresia nemijlocită a voinței partidului unic.

Particularități ale organizării administrativ-teritoriale şi ale puterii locale în România. Este indubitabil faptul că schimbările de regimuri au adus în siajul lor „revoluții administrative". Acelaşi lucru s-a petrecut şi în România aflată acum în procesul comunizării şi sovietizării. Funcțiile administrației nu s-au schimbat în mod radical, dar importanța unora dintre ele a crescut exponențial. Fără a detalia aici, să ne gândim doar la administrația Ministerului de Interne şi la locul şi rolul jucat de miliție şi securitate în reprimare şi obținerea conformismului social, politic şi ideologic. Structurile administrației au suferit şi ele modificări profunde pornind de la intruziunea politicului şi impunerea unei ideologii atotdominatoare. În mod evident, personalul administrativ a cunoscut procesele unei dureroase epurări care s-a prelungit şi după anul 1947. Gradul de calificare profesională a noilor funcționari a fost total insuficient, mai ales în perioada incipientă a regimului, iar administrația a fost redusă la statutul de pârghie a partidului care şi-a impus „satrapii" locali. Odată cu reforma învățământului din 1948 s-a desființat şi prestigiosul Institut de ştiințe administrative înființat în 1925, ca şi Centrul de pregătire profesională administrativă. Deşi extrem de necesari noului regim, funcționarii au fost mereu ținta facilă a tuturor discursurilor împotriva birocrației. Termenul a căpătat valențe peiorative, care se mențin până astăzi. Chiar atunci când birocrația şi birocrații au devenit, în sfârşit, purtătorii de cuvânt ai regimului şi persoane obediente ale acestuia ei au continuat să fie „țapi ispăşitori" ai greşelilor mai-marilor regimului. Procese similare s-au petrecut în toate țările intrate în orbita sovietică, iar particularitățile s-au manifestat doar în raport cu tradiția anterioară şi *forma mentis* a populației.

În cazul României sunt de subliniat câteva particularități care țin atât de tradiție, cât şi de modul brutal în care s-a produs comunizarea şi sovietizarea țării în anii regimului democrației populare. Prin tradiție administrația românească a fost una centralizată, autoritară, cu multe elemente corupte şi, de cele mai multe ori, puternic politizată. Numeroasă şi de regulă populată cu clienți politici, administrația a fost instrumentul fundamental de transpunere în practică a programelor partidelor aflate la guvernare. Corpul de elită al administrației a fost mai puțin numeros şi a dominat marea masă a micilor funcționari aflați la bunăvoința guvernanților. Experiențele autoritare ale secolului trecut, până la momentul încheierii *de jure* al celui de-al doilea război mondial, au „fragilizat" profesionalismul şi competențele unei administrații mereu abuzată în numele unor comandamente ideologice şi politice. Terenul pentru instituirea unui nou regim totalitar a fost deci unul propice în acest domeniu, mai ales că mulți dintre funcționarii capabili şi profesionişti au trăit sub spectrul amenințător al posibilei acuzații de colaborare cu fostele regimuri şi de participare implicită la războiul împotriva, pe atunci, ocupantului țării.

Abundența actelor normative, legi, decrete, hotărâri ale Consiliului de Miniştri ş.a. au creat o nouă realitate administrativă a țării, o pastişă a modelului sovietic. În ciuda afirmării teoretice a unei mai mari autonomii locale şi a unei participări mai ample a populației la procesul de administrare a țării acestea au rămas, de cele mai multe ori, simple deziderate. Experiența Regiunii Autonome Maghiare şi din decembrie 1960 a unității teritorial administrative numită acum Mureş – Autonomă Maghiară sunt exemple elocvente ale limitelor autonomiei şi regionalismului tolerat în subsidiar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Seismograf al schimbărilor politice pe plan intern şi internaţional, organizarea administrativ teritorială a României în perioada democraţiei populare urmează cu fidelitate evoluţiile interne şi cele ale raportului cu Moscova ale regimului de la Bucureşti. De îndată ce rezistenţa la destalinizare s-a produs prin apelul la naţionalism şi la desovietizare (derusificare în practică) şi organizarea administrativă a urmat aceiaşi direcţie. S-a revenit treptat, sub haina ideologiei comuniste, la tradiţia centralistă afirmată acum sub forma principiului centralismului democratic şi la transformarea administraţiei într-un simplu aparat tehnic aflat la dispoziţia partidului. Numărul funcţionarilor publici care au devenit candidaţi şi mai apoi membri ai P.M.R. a crescut constant în timp ce elementele puterii locale alese au fost recrutate aproape în exclusivitate din rândul candidaţilor propuşi de partidul unic. Componenţa etnică a aparatului administrativ a urmat evoluţiile componenţei etnice a Partidului Muncitoresc Român, treptat crescând numărul funcţionarilor de origine română.

Din perspectiva celor enunţate până acum se pot formula o serie de concluzii:

- Orice schimbare de regim politic presupune şi o schimbare profundă la nivelul administraţiei. Stereotipizarea relaţiei stat-naţiune şi stat-administraţie se transformă într-o barieră serioasă în calea cunoaşterii realităţii şi dinamicii sociale în contextul procesului modernizării;
- Există o legătură strânsă între ideologie (doctrină) şi activitatea administrativă. Ideologia comunistă a rezervat un rol important administraţiei în procesul de schimbare a societăţii, fără însă a-i asigura acesteia din urmă o poziţie şi un rol privilegiat, un status social înalt. Regimul comunist, ca orice alt regim totalitar, a încălcat principiul „neutralităţii" administraţiei, a politizat-o excesiv, a controlat-o în mod direct şi a încercat să-i limiteze atribuţiile doar la latura tehnică. Administraţia a devenit o armă în lupta de clasă, un factor de mobilizare socială, un instrument preferat al controlului social, un câmp de experimentare pentru controlul eficacităţii exercitării puterii politice, o trambulină a propagandei;
- Organizarea administrativ teritorială a României în perioada democraţiei populare a reflectat în bună măsură situaţia conjuncturală a ţării şi raporturile regimului comunist de la Bucureşti cu Moscova. Pastişarea modelului sovietic s-a dovedit a fi un experiment costisitor şi a diminuat popularitatea regimului în rândul populaţiei româneşti. Minoritatea maghiară a putut să-şi satisfacă parţial nevoia de capital simbolic în formula organizării regionale autonome, dar această realitate a fost una pasageră şi strict condiţionată ideologic. În general, numărul minoritarilor din administraţia centrală şi locală a urmat fidel evoluţiile componenţei etnice a P.M.R.;
- Sistemul organizării administrativ-teritoriale a României în perioada analizată a fost grevat de instabilitate legislativă, de adaptări conjuncturale, de slaba pregătire profesională a cadrelor administraţiei publice şi firească de fătişă şi excesivă politizare. Principiul centralismului democratic a anulat din start orice tentativă în direcţia unei mai largi autonomii şi a exercitării reale a puterii locale cu particularităţile ei regionale;
- Se cuvin a fi făcute în continuare studii de factură funcţională pentru a lămuri mai exact rolul şi locul administraţiei în timpul regimului democraţiei populare din România.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Summary

The present papers deals with a very important topic which concerned the process of "communist take-over" of the Romanian administration in the first decades of the postbelic period. The analysed period is also known as the "popular democracy" regime in communist Romania. The author pinpointed how the stereotypical approaches of the relationships between state and nation and state and administration clouded the interpretations of the realities of the daily life during these years. He also described how the communist ideology interfered with the administrative branch of the state power and explained the relationships between class struggle, propaganda, social control and mobilisation and the administrative power of the state. Focusing also on the sovietization process of the Romanian society the present paper emphasizes how this affected the administrative territorial organization of the newly borne Romanian "popular" state. The above mentioned process deeply affected also the status of the Hungarian ethnic group living in Romania and its political and administrative elite. The legislative instability in the field of the administrative power, the lack of well trained civil servants and the excessive politization of this professional body were the easy to find explanations for the "performances" in this domain.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU ISTRATE

DISCURSUL ISTORIC ÎN ȚĂRILE ROMÂNE LA ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE: MODALITĂȚI DE EXPRESIE

1. Curiozități bibliofile în perioada regulamentară

Analizat prin prisma aporturilor culturale identificabile în perioadă, sfârşitul secolului XVIII nu comportă un destin aparte, nu prezintă mutații semnificative care să-l diferențieze în raport cu ceea ce se scrisese şi se tipărise sub administrația fanariotă. Nu doar la noi, istoria ca disciplină se afla, încă, în căutarea mijloacelor proprii de exprimare, a instrumentelor de lucru menite a-i conferi o identitate aparte între ştiințele timpului. Locul ei nu era clarificat pe deplin şi, prin urmare, oamenii de cultură se recomandau drept literați şi nicidecum istorici, deoarece încă nu percepeau ca necesară separarea celor două planuri. Recuperarea trecutului, aşadar, nu era, în sine, un gest de probitate ştiințifică, imparțial, departe de exaltările uzitate în operele literare, ci se baza tocmai pe provocarea stărilor emoționale din dorința de a populariza, în condiții dificile, eroii şi momentele remarcabile din istoria românilor. Proză sau poezie, textul trebuia numaidecât să vibreze resorturile lăuntrice ale individului, redeşteptând în el sentimente şi idealuri demult intrate în amorțire şi care, atunci, se pliau formidabil noului context politic.

Simion Marcovici rememora clipele lecturii unui fragment despre Mihai Viteazul, notând că „mi s-a întâmplat să văz citind domnia prea fericitului şi de veşnica pomenire vrednicului Mihai Viteazul cu lacrămile pe ochi şi cu peptul săltând de suspinuri… Lacrima n-a fost niciodată un tribut silit, ci răsplătirea cea mai adevărată şi mai prețioasă ce o inimă săgetată de înfocarea unei scrieri aduce autorului spre mulțumire. Însumi am citit, față cu bărbați şi cu dame, viața aceluiaşi erou, şi cu mare mulțumire a sufletului am văzut şiroaie de lacrămi curgând din ochii ascultătorilor“[1]. Iată cum ne putem explica succesul de care s-a bucurat, la acea vreme, drama istorică, a cărei geneză este apropiată de cea a romanului istoric[2], abordări literare mult mai accesibile cititorilor interesați mai degrabă de tehnicile de dezvoltare a intrigii captivante, a desfăşurării acțiunii, de atmosfera din jurul acesteia, decât de veridicitatea faptelor.

Documentul, sursa fundamentală a oricărei lucrări istoriografice, rămânea pe mai departe acoperit de colburi de praf în arhivele mănăstireşti din țară, în podurile

[1] Simion Marcovici, *Istoria patriei*, în „Curier de ambe sexe“, periodul I, Bucureşti, în tipografia lui Eliade, 1836, p. 2.

[2] Christophe Charle, *Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea. Eseu de istorie comparată*, Iaşi, Institutul European, 2002, p. 95-96; David Brown, *Walter Scott and the historical imagination*, London, Routledge & Kegan Paul, 1979; Georg Lukács, *Romanul istoric*, vol, I, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 21; Teodor Vârgolici, *Epopeea națională în literatura română*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 23.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 605–632

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conacelor, aşteptând o cât mai grabnică inventariere posibilă. Pe acelea aflate în fondurile publice din străinătate, cărțile vechi uitate cu totul în rafturile bibliotecilor private ori de peste granițe, doar paşii rătăciți ai unui Samuil Micu, Gheorghe Şincai[3], Lazăr-Leon Asachi[4] le mai depistau, întâmplător, dar fără urmări benefice într-un orizont imediat. În cel mai bun caz, ei se mulțumeau să semnaleze depistarea hrisoavelor în speranța unei cercetări sistematice. Nu ani, ci decenii bune vor trece până când tineri studioşi, cu sacrificii imense vor investiga, apelând la veniturile familiei, acolo unde credeau de cuviință[5], sperând să găsească înscrisurile înaintaşilor. Alții, cu înclinații spre lecturile fecunde, neglijând voit restul preocupărilor specifice vârstei, vor încerca să-şi lărgească perspectivele metodologice, apropiindu-şi temele şi ideile cu care interacționau prin intermediul opusurilor ce le cădeau în mână.

Ajuns la Lunéville în septembrie 1834, Mihail Kogălniceanu îşi cheltuia repede o mare parte din bani pe cărțile găsite în librăriile franceze din micul orăşel. Mai mult, achiziționează unele volume pe datorie[6], în speranța că-l va îndupleca pe tatăl său să-i suplimenteze veniturile lunare asigurate de Mihail Sturdza. Mulțumit de calificativele primite precum şi de seriozitatea odraslei, „Băbaca“ va consimți la rugămintea fiului, trimițându-i suma cerută, dar sfătuindu-l, în acelaşi timp, să-şi calculeze mai judicios fondurile pentru a nu intra într-o criză financiară. Răspunsul tânărului nu se lasă aşteptat, şi într-o epistolă, din 17 octombrie 1835[7], încearcă să justifice, într-o formulă de gratitudine la adresa părintelui rămas în Moldova, utilitatea banilor dați pe titlurile recent apărute: „Sfaturile pe care dumneata îmi dai pentru încetarea cărților le-am urmat pre cât au fost cu putință. Pentru că sunt cărți care trebuie să cumpăr până la cel de pe urmă tom, precum *Istoria fireascâ*, care are 45 de tomuri, şi sunt silit să le iau pe toate. De aceea am scris librerului ca să mă şteargă din catalog pentru cărțile care pot să nu ieu. Însă sunt vreo câteva altile care voi fi sălit să plătesc până la săvârşirea lor…“ Încercând să nu-şi necăjească părintele, pe Mihail Kogălniceanu îl încercau sentimente contradictorii față de care nu ştia cum să se poziționeze şi să reacționeze. Îşi dădea neîndoielnic seama că în eventualitatea ratării acelor ocazii de prenumerare la principalele lucrări de istorie, greu i-ar mai fi fost în viitor să găsească astfel de oportunități. Reîntors în Moldova, se aştepta ca rigorile cenzurii să diminueze drastic oferta cărturărească, iar în puținele librării şi cabinete de lectură[8] erau şanse minime să afle scrieri cu subiectele de care el se arăta interesat. Iată de ce, admite să facă unele economii din sumele aferente traiului cotidian doar pentru a-şi vedea îmbogățită o bibliotecă vitală pentru proiectele gândite de dânsul, şi care nu vor întârzia să apară, semn că străduaniile sale nu au fost în zadar. Pe de altă parte, comportamentul său făcea notă discordantă în raport cu manifestările juvenile a celor care reuşeau să ajungă, prin diverse căi, în centrele universitare din apusul Europei.

Jurnalele de călătorie, însemnările zilnice ce ne-au rămas din prima jumătate a secolului XIX sunt extrem de lapidare atunci când vine vorba de menționarea puținelor

[3] Gheorghe Şincai, *Opere*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. XXV-XXVI.

[4] Antonie Plămădeală, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Eparhiale, 1985, p. 13-14.

[5] T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzachi şi colecția lui de documente*, Cluj-Sibiu, Tipografia „Cartea românească“, 1944, p. 7-12; G. Zane, Elena G. Zane, *N. Bălcescu la Biblioteca poloneză din Paris*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1973, p. 28-73.

[6] Mihail Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, ed. Augustin Z. N. Pop, Dan Simonescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 5.

[7] *Ibidem*, p. 7.

[8] Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, Bucureşti, Fundațiile Regele Mihai, 1945, p. 25-33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

achiziții de cărți făcute de boieri ori alte personaje cu o bună stare financiară din epocă, în peregrinările lor prin străinătate. Primau, cum era şi firesc, nimic condamnabil, vizitele mondene, plimbările prin marile oraşe europene; visuri construite şi întreținute cu ardoare în peisajul autohton[9]. Oarecum descumpănit de evidentul decalaj dintre vestul continentului european şi răsăritul condamnat, parcă, la o perpetuă decădere, Dinicu Golescu, plecat într-o călătorie în speranța găsirii unui pension adecvat nivelului de educație al copiilor săi, îşi scria păsurile, lăsându-ne o radiografiere realistă asupra vremurilor sale: „Plină este Europa, precum de altele, aşa şi de asemenea de cărți. Nici un unghi cel mai nebăgat în seamă de pământ, nici o țară, nici un oraş, nici un sat nu este necunoscut la nici un evropeu, ajunge să ştie a citi. Iar noi, ca să ne cunoaştem țara bine, trebuie să câştigăm această cunoştință de citirea a vreunii cărți scrisă de evropei. Mulțime de istorii ale Țării Româneşti se află în Evropa, scrise în limbile ei, şi în limba românească, dar tot de străini; iar de vreun pământean al aceştii țări făcută, nu se pomeneşte“[10]. Ori experiența boierului muntean se consuma cu un deceniu înaintea adolescentului ieşean, undeva între anii 1824-1826, iar lucrurile, după cum putem observa, rămăseseră practic la fel. Pe ici, pe colo, câțiva dregători mai luminați reuşeau să-şi doteze bibliotecile personale[11] consultând cataloagele marilor firme din Paris, Bruxelles etc. Opțiunile acestora nu vizau, cu precădere, un domeniu aparte, ci constituiau expresia părerilor şi recomandărilor care circulau în mediile înalte ale societății.

Nici peste aproximativ un deceniu nu se petrec schimbări majore legate de profilul şi aspirațiile tinerilor studioşi plecați fie cu burse plătite din bugetul vistieriei, fie din resursele particulare ale familiei. Ajunşi la destinație, bursierii români se integrează în sistemul educativ, frecventează orele de curs, însă nimic mai mult. Dorința lor majoră este de a încheia cu bine un ciclu formativ, de a obține o diplomă, un atestat care să le uşureze, la revenirea în țară, o ascensiune cât mai uşoară în aparatul administrativ. Nu respiră nimic din fervoarea şi pasiunea liderilor generației paşoptiste, mulțumindu-se cu obținerea unor calificative satisfăcătoare, fără a mai încerca şi alte posibile valorificări educaționale pe perioada stagiului. La începutul deceniului patru, Epitropia Şcolilor din Țara Românească desemnează cinci elevi ce urmau a fi trimişi, din bani publici, la studii în străinătate. Dintre aceştia cel care se va evidenția a fost doar Petrache Poenaru, restul pierzându-se de timpuriu într-un sistem de guvernare ce-i atrăgea deoarece era mult mai profitabil din punct de vedere financiar decât apostolatul catedrei.

Silit de împrejurări să ia drumul Parisului, Nicolae Bălcescu trimite pentru biblioteca *Magazinului istoric* 57 volume cărți şi periodice şi 3 foi volante[12], plătite integral din banii proprii. Drumurile anterioare prin Viena, Roma, Genoa, Dresda şi într-un final neaşteptat prin capitala franceză[13] au reprezentat tot atâtea ocazii favorabile de a

[9] Nicolae Suțu, *Amintiri de călătorie*, Iaşi, Editura Fides, 2001.

[10] Constantin Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826*, ed. Nerva Hodoş, Bucureşti, Tipografia Cooperativa, 1910, p. 16.

[11] Ioan Lupu, *Date noi privitoare la bibliofilul Constantin Oltelniceanu*, în „Studii şi cercetări de bibliologie“, V, 1963; idem, *Fondul de tipărituri şi manuscrise orientale din biblioteca bibliofilului Constantin Oltelniceanu*, în „Studia bibliologica“, vol. III, 1969; P. Paliu, *Catalogul cărților bibliotecii domnitorului A. D. Ghica*, în RA, X, nr. 1, 1967; Virginia Isac, *Biblioteci personale în Moldova în secolul al XIX-lea*, în RA, XII, nr. 1, 1969; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Catalogul bibliotecii de la Stânca*, în „Studii şi cercetări de bibliologie“, XIII, 1957.

[12] Nicolae Liu, *Nicolae Bălcescu, E. Winterhalder şi biblioteca Magazinului istoric,* în „Studii şi cercetări de bibliologie“, II, 1957, p. 150.

[13] G. Zane, Elena G. Zane, *op. cit*..., p. 6-7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rămâne într-un contact permanent cu noile elaborări culturale, urmărind atent marile teme ce animau spiritele vremii şi cumpărând tot ceea ce credea că îi va servi la conceperea istoriei lui Mihai Viteazul: „temelia unității românilor“[14], cum o definea el. Era un gest de sacrificiu, dar totodată o nouă probă a maturității unor cărturari, care conştientizau, fatalmente, că doar bazându-se pe ceea ce puteau găsi, cu şansă, în țară, nu le era îndeajuns pentru scrierea sintezelor dorite. Din nefericire, Mihail Kogălniceanu şi Nicolae Bălcescu au fost printre puținii care şi-au asumat un atare rol, de colecționar furibund, de la textele vechi, până la ultimele noutăți în materie. Deschizători de drumuri şi într-o astfel de ipostază, cea de bibliofil, ei vor plăti în cele din urmă un preț greu, încărcat de regretul că eforturile au fost parcă zadarnice, munca lor fiind în pericol să se risipească şi să-i oblige să o ia de la capăt asemeni lui Sisif. Cândva, prin anii 1844-1845, Mihail Kogălniceanu îşi va vinde biblioteca către instituțiile statului, Epitropiei învățăturilor publice, Academiei Mihăilene, silit de datoriile contractate la diverşi librari străini, ce nu mai admiteau întârzieri ale plăților şi care interveneau insistent prin canale diplomatice pentru a-şi rezolva problemele[15]. Simțindu-şi sfârşitul, Nicolae Bălcescu le scria bunilor prieteni Ion Ghica şi Eric Winterhalder rugându-i să-i rezolve cât mai bine cu putință o tranzacție ce privea lucrările sale. La 4 noiembrie 1850[16] îi expedia lui Winterhalder câteva rânduri din Paris, fixându-i prețul minim, de 500 de franci şi propunându-i eventualul cumpărător: „Caută dar, te rog, de nu le poți da cu acest preț la Biblioteca națională din Bucureşti“[17]. Nu putea fi vorba de mercantilism. Nu, era în primul rând un drept material, dar şi moral, exercitat de Nicolae Bălcescu, pentru un efort continuu şi chinuitor, în încercarea de a ieşi onorabil, de a-şi încheia conturile în mod principial cu creditorii săi. Donațiile de cărți ai căror beneficiari i-au fost prietenii, dar mai ales biblioteca *Magazinului istoric*, au crescut o notă de plată ce trebuia finalmente achitată.

Am schițat, în câteva fraze introductive, atmosfera culturală a primei jumătăți de veac XIX, reliefând succint opțiunile livreşti ale lui Mihail Kogălniceanu şi Nicolae Bălcescu, încadrându-le într-un context ce în dese rânduri dacă nu le-a fost potrivnic, în orice caz indiferent aspirațiilor propovăduite de dânşii.

Ştefan Lemny, unul din cei mai buni cunoscători ai perioadei, observase judicios „că nimic senzațional nu pare a se fi produs de la momentul cantemirian până la pleiada de cărturari ardeleni de la finele veacului. În absența unei elite intelectuale atenția se îndreaptă astfel spre rândurile mai modeste ale cărturăriei, reprezentată de simpli dieci, de boieri şi prelați mai instruiți a căror evoluție intelectuală pare a anunța începutul unui democratism al culturii, condiție esențială a regenerării naționale de la începutul veacului XIX“[18]. Afirmația lui Ştefan Lemny este corectă, însă credem că suportă unele completări, pentru a înțelege mai bine natura activității intelectualilor români, impactul operelor lui Şincai, Maior, Micu în conştiința românilor. Dacă este vorba doar de valoarea textului, de miza ce coordona întreaga mişcare intelectuală de la răspântia celor două veacuri, ideile lui Ştefan Lemny relevă întocmai realitățile acelui decupaj temporal.

[14] Nicolae Bălcescu, *Opere, IV. Corespondență*, ed. G. Zane, Elena G. Zane, Bucureşti, Editura Academiei, 1990, scrisoarea către Alexandru Zane din 16 iunie 1850, p. 226.

[15] Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, Editura Junimea, 1974, p. 197.

[16] Nicolae Bălcescu, *Opere, IV*..., p. 249.

[17] *Ibidem*, p. 250.

[18] Ştefan Lemny, *Întâlniri cu istoria în secolul XVIII. Teme şi figuri din spațiul românesc*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2004, p. 21; idem, *Românii în veacul XVIII. O bibliografie*, vol. I, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 1988.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dezvoltându-şi atent discursul, prin trimiteri exhaustive la surse, Lemny pare a neglija, la un moment dat, separarea planului constructului ştiinţific de cel al receptării sale.

Nu insistăm aici asupra valorii lucrărilor semnate de reprezentanţii Şcolii Ardelene, ci suntem interesaţi să vedem în ce măsură discursul regenerativ susţinut de aceştia era receptat la nivelul populaţiei de rând, în programele şcolare la acea vreme, nişte instrumente la îndemâna puterii, susceptibile să orienteze decisiv educaţia tinerilor[19]. Pentru a putea vorbi însă de un discurs istoric, de efectele sale în imaginarul politic al timpului, este imperios necesară înţelegerea aportului presei la o cât mai bună vizibilitate a ideilor articulate de elite. Articolul desfăşurat pe câteva pagini, ori autofinanţarea erau singurele forme de adresabilitate către public, la îndemâna autorului. Cum la 1800, în spaţiul românesc nu aveam nici o gazetă cu apariţii regulate, ci doar simple iniţiative, precum cele ale lui Alexie Lazaru, Teodor Racoce[20] şi I.M.K. Rosetti[21], receptarea teoriilor asumate de Gheorghe Şincai, Samuil Micu-Klein şi Petru Maior era aproape imposibilă. Câteva fragmente din volumul întâi al *Cronicii românilor şi a mai multor neamuri a lui Şincai* au fost publicate în *Calendarul* de la Buda pe anii 1808-1809. Rupte din context, oferite cititorilor într-o formă nefinisată, curmate brusc de argumentul insuficienţei spaţiului, perspectivele celor trei reuşeau, cel mult, să demonstreze că spiritul nu căzuse într-un somn profund. Acesta era totuşi doar un semnal, căci până la elaborarea unui discurs istoric era cale lungă. Am deviat puţin de la gândurile lui Ştefan Lemny, din dorinţa de a demonstra că nu întotdeauna textului scris creionat cu a o atentă acribie i se garantează şi succesul mediatic. În acest punct al discuţiei, opinăm, Ştefan Lemny tinde să întreprindă o legitimare postfactum, în sensul că încearcă să crediteze un succes, o influenţă incontestabilă, dar ulterioară, tocmai faptelor de la întretăierea secolelor XVIII şi XIX. Mai clar, el schiţează un peisaj unde îi plasează într-o postură centrală pe cărturarii transilvăneni, ca şi cum aceştia dobândiseră deja recunoaşterea publică. Ori această ipostaziere nu are nimic de a face cu realitatea cotidiană de atunci. Ştim foarte bine că o editare parţială a lui Şincai se va face abia în 1843 la Iaşi şi, peste un an, o alta la Buda. Deci, mai bine de patru decenii au trecut pentru ca, în sfârşit, sub patronajul domnitorului Moldovei, să apară cel dintâi volum, lăsând însă în aşteptare restul operei. Numele celor trei intelectuali se regăseau periodic în schimburile de corespondenţă, în materialele gazetelor din întreg teritoriul nord-dunărean, dar numai ca simplă informaţie, ca un gest de apreciere, o situaţie absolut formală dacă ţinem seama că numai opera lui Petru Maior a reuşit să iasă de sub teascurile tipografiei[22]. Înspre această primă concluzie preliminară am dorit să îndreptăm şirul logicii noastre. Pentru a fi înţeleşi şi cunoscuţi în mediile contemporane lor, nu doar prin menţionarea ocazională a numelor, era vitală editarea şi difuzarea cărţilor semnate de aceştia. Elevii de la Academia Mihăileană sau cei de la Sf. Sava nu

[19] Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană (1835-1848). Menirea patriotică a unei instituţii de învăţământ*, Iaşi, Editura Junimea, 1987, p. 117-118.

[20] Teodor Bălan, *Chrestomaticul românesc din anul 1820*, Cernăuţi, Tipografia Glasul Bucovinei, 1925, p. 6.

[21] Mariana Cristea*, Primul ziar românesc: „Fama Lipschii"*, în „Gazeta literară", nr. 6, 1966; Al. Săndulescu, *„Fama Lipschii", primul periodic românesc şi redactorii săi*, în „România literară", nr. 13, 1969; Octav Păun, *Fama Lipschii pentru Dația*, în „România literară", nr. 5, 1972, p. 16-18; Aurel Petrescu, *Precizări în legătură cu „Fama Lipschii pentru Dația". Prototipul german*, în AUB, seria Limbă şi literatură română, vol. II, 1973, p. 77.

[22] *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmărtin, protopop, şi la înălțatul Crăescu Consilium Locumtenențiale al Ungariei crăesc a cărților revizor. La Buda. În Crăiasca Tipografie a Universității Ungureşti din Pesta, 1812.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au avut în programa şcolară nici măcar o bucată din titlurile menționate, învățând în continuare despre războaiele antice povestite de Herodot, Strabon ori Tucidide.

Mihail Kogălniceanu, de pildă, va afla de scrierile istoricului ardelean din lecțiile particulare tutelate de călugărul Gherman Vida, maramureşean de peste munți. Acesta era în posesia manuscrisului *Hronicului* care a stat la baza apariției din 1843. Se cunosc prea puține amănunte despre întâlnirile private dintre adolescentul ieşean şi „loghiotatul dascăl Gheorghe“[23]. Cert este însă că de atunci viitorul colaborator al lui Cuza a conştientizat importanța eforturilor întreprinse de liderii unei generații respectate, dar nu şi îndeajuns cunoscută. Reîntors de la studiile din străinătate, va constata că nu s-a schimbat aproape nimic, poate doar popularitatea lui Petru Maior, în urma reeditării din 1834 a *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*[24], ieşind mai mult în evidență. În 1840 se simte îndreptățit să readucă în atenție travaliul depus de Şincai în adunarea şi interpretarea documentelor. Într-o succintă biografie întinsă pe cinci pagini[25] evoca figura fostului cenzor de la tipografia din Buda, insistând pe bogatul corpus de acte vechi cercetat cu migală, ce l-a condus în timp către aşezarea în pagină a proiecției sale asupra trecutului. Considerație, respect, mirare, sunt atitudini trăite de Mihail Kogălniceanu în clipele de meditație, notând: „Şincai adună cea mai mare colecție de documenturi româneşti, care putu fi vreodată… *Hronica* lui Şincai este un lucru atât de mare, atât de prețios, încât cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea: Mii de documenturi necunoscute, care se află adunate; şi nu stau la îndoială de a zice, că cât *Hronica* aceasta nu va fi publicată, Românii nu vor ave Istorie“[26].

Iată că, aşadar, la douăzeci de ani de la reinstaurarea domniilor pământene, cultura istorică a românilor se alimenta, în proporție covârşitoare, tot de la textele greceşti sau latine. Mitul latinității noastre, o moştenire problematică lăsată de reprezentanții Şcolii Ardelene, pretindea acum un preț exagerat. Tema ruinelor, a civilizației romane demult apuse, serveau gusturilor şi cerințelor la modă, însă nu aveau nimic de a face cu cercetarea istorică. Cu excepția unor prefețe de cărți, în care vom regăsi idei, păreri despre menirea şi rolurile istoriografiei, prezentate cumpănit, dar într-o notă descurajantă, primele patru decenii par a fi trecut fără a valorifica la maximum resursele unei culturi dornice să-şi reactiveze periodic conexiunile cu zonele de civilizație occidentală. Era nevoie de afirmarea unor programe, de stabilirea priorităților şi a direcțiilor de urmat. Tot Mihail Kogălniceanu şi Nicolae Bălcescu, de pe poziții diferite, vor încerca să aducă clarificările necesare, în încercarea de a scoate istoria de sub spectrul amatorismului.

2. Reflectarea istoriei în periodicele româneşti din prima jumătate a secolului XIX

Dacă ne-am ghida strict după profilul cultural şi derulările unui *început de drum,* caracterizat inspirat de Paul Cornea[27], într-o analiză de largă întindere, opțiunea noastră pentru un asemenea titlu pare oarecum riscantă şi hazardată. În condițiile în care am fi fideli totalmente unei grile cronologice certificată însă de realitatea factuală a momen-

[23] Al. Zub, *op. cit*., p. 41.

[24] *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, întocmită de Petru Maior, Buda, cu tipariul Crăeştei Tipografie a Universitatei Ungureşti, 1834.

[25] Mihai Kogălniceanu, *Georgie Şincai*, în „Arhiva românească“, Tom I, Cantora Foaiei Săteşti, Iaşi, 1840, p. 1-5.

[26] *Ibidem*, p. 3.

[27] Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum: studii şi cercetări asupra epocii paşoptiste*, Bucureşti, Editura Minerva, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului respectiv, ce ne atestă, întemeiat, 1829, drept anul „naşterii" gazetăriei în spațiul românesc, de când presa devine o permanență vizibilă a vieții noastre culturale, semantica titlului ales n-ar mai răspunde problematicii abordate, deoarece până la acea dată ne lipseşte „subiectul" cercetării. Ar fi, totuşi, incorect, să trecem voit peste eforturile anterioare, amintindu-le măcar, deşi interferarea lor pasageră cu istoria pare momentan o amprentă deja clasică ce nu lasă defel loc ipoteticelor abordări complementare, parțial antitetice. Timidele încercări individuale de editare la finele veacului XVIII şi primele decenii din cel următor cu tiraje infime, este drept, a unor calendare în partea nordică a Moldovei, apoi la Sibiu, Buda ori Braşov, s-au dovedit, până la urmă, din nefericire, experiențe nefaste, care au demonstrat la acea vreme că, în lipsa unui suport instituțional susținut, patronat fireşte de domn, orice demers de o asemenea factură va eşua inevitabil cât mai rapid. Alegerea noastră în ceea ce priveşte debutul publicisticii în spațiul nord dunărean, a felului în care aceasta s-a raportat la un trecut spre care se privea cu nostalgie şi admirație, se bazează pe apariția, la finele deceniului trei, pe parcursul doar unui singur an, a principalelor titluri din peisajul presei de atunci. Este vorba, bineînțeles, de *Albina românească*, tutelată autoritar de Gheorghe Asachi, şi de *Curierul românesc*, coordonat de Ion Heliade Rădulescu; nume de referință în societatea românească din epoca modernă, care, e necesar şi principial să menționăm acest lucru, s-au bucurat din plin de avantajele conferite de asigurarea statutului de protejat al puterii în relațiile cu semenii lor, animați, unii dintre dânşii, în bună măsură de aceleaşi preocupări. Un amănunt oarecum secundar la o primă analiză, menit însă a ne facilita înțelegerea corectă a poziționărilor acestor persoane respectabile, altfel, vis à vis de realitățile contemporane lor, de care, obligați sau nu, au ținut seama, mergând nu rareori până la excese de curtoazie atent întreținute. E bine de ştiut că cei doi, şi nu numai ei, nu au fost străini de intrigile politice, angrenându-se prin intermediul publicațiilor conduse de ei în varii dispute.

O primă dovadă ne este oferită chiar de Gheorghe Asachi, care nu ezită să-i solicite lui Kiselev, prin intermediul Secretariatului de Stat al Moldovei, protecție pentru continuarea publicării gazetei, deoarece numărul mic de abonați, mult sub aşteptări şi extrem de fluctuant, amenința existența ei. Totodată, ruga să se facă presiuni imediate către isprăvniciile ținutale pentru a se asigura o cerere susținută şi suficientă de abonamente, altfel punându-se în pericol viitorul proiectului său[28]. Iată cum o inițiativă personală ajunsă într-o conjunctură nefavorabilă nu ezită a face apel la ajutorul celor mai influenți demnitari, opțiune ce se va resimți, peste timp, în reorientarea direcțiilor asumate de *Albina românească*. Era o metodă facilă de a-şi asigura un anume fel de monopol, de a evita o posibilă concurență ce i-ar fi dăunat şi i-ar fi adus atingere prestigiului construit nu tocmai uşor. Se va confrunta, totuşi, peste ani cu ceea ce bănuia, şi de care se temea neîndoielnic, deşi nu avea cum să recunoască în orgoliul său, găsindu-şi în Mihail Kogălniceanu un concurent pe măsură, dornic să se impună, şi care va folosi aceleaşi instrumente pentru diminuarea influenței exercitate de „părintele" culturii din Moldova. În 1841, responsabilul celei dintâi ediții a *Letopisețelor* va înainta o jalbă către Sfatul Administrativ, în care se plângea că Gheorghe Asachi tipăreşte şi alte materiale neprevăzute în contractul încheiat de acesta cu guvernul, la 1 aprilie 1839. Combătând dorința lui Asachi de a deține monopolul asupra tipăriturilor realizate în Moldova, Kogălniceanu plusează, promițând că, în eventualitatea în care i se va aproba

[28] *Secretariatul de Stat al Moldovei 1832-1862*. Inventar arhivistic, Direcția Generală a Arhivelor, București, 1966, nr. 328, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concesionarea tipografiei Mitropoliei, va economisi sume importante din bugetul vistieriei şi va scoate, în plus, *Foaia sătească* pe care se obliga să o difuzeze gratis în mediul rural[29]. Este surprinzătoare atitudinea tânărului recent întors de la studii, dacă ţinem cont de bunele relaţii ce păreau a se consolida între cei doi. Preluarea *Alăutei româneşti*, revistă literară, la mijlocul anilor '38, nu prefigura nimic din disensiunile care se vor amplifica pe parcurs, Kogălniceanu îngrijindu-se de realizarea ultimelor cinci numere ale periodicului amintit, fiind sfătuit şi urmărit îndeaproape de cel căruia ulterior avea să îi reproşeze încălcarea regulilor jocului.

De aici, se înţelege şi atitudinea uneori obedientă a lui Asachi faţă de protectorii săi, cărora trebuia să le mulţumească într-un fel. Este o politică sesizabilă din ce în ce mai mult după 1840, când în paginile *Albinei,* devenită eminamente o gazetă politică, sunt inserate materiale elogioase la adresa guvernanţilor, sensibili evident la oricare formă de gratulare. O atenţie deosebită este acordată puterii protectoare, găzduindu-se orice informaţie privitoare la imperiul rus, precum şi la persoana ţarului. Însuşi Gheorghe Asachi traduce *Istoria Imperii Rosiene* a lui Ivan Kaidanov, tipărită, fireşte, din fondurile publice, în Tipografia Albinei, şi căreia îi face o reclamă agresivă, fiind pe deplin convins că „în limba românească nu s-au văzut încă o asemenea ediţie…“[30]. O exagerare inutilă, dovedită şi de interesul minimal stârnit între posibilii cumpărători, un alt eşec dintr-o listă nedorit de mare. Anunţurilor repetate din cuprinsul periodicului li se va răspunde cu o indiferenţă nebănuită, dezamăgindu-l pe traducător. Şi pentru a nu tulbura prea mult apele, în contrapartidă, şi istoria turcilor se va bucura, la rândul ei, de un spaţiu tipografic destul de însemnat, concretizat în prezentarea unor cronologii sau vieţi ale sultanilor reprezentativi şi pentru istoria românilor, totuşi, mai puţin interesante pentru gusturile noului profil al lectorului, comparativ cu descrierile încărcate cu o doză de mondenitate despre viaţa la curtea ţarului. Sunt ipostazieri evidente care ne permit să contracarăm un eşafodaj teoretic susceptibil de erori privind înţelegerea şi reprezentarea unei secvenţialităţi importante din trecutul nostru. Suntem de părere că nu ar fi normal să se supraevalueze componenta strict culturală, morală, generatoare a sentimentelor şi crezurilor ce au animat generaţia paşoptistă, de vreme ce însăşi cei responsabili de editarea lucrărilor esenţiale nu ascund satisfacerea unor orgolii personale şi substratul pecuniar al acestor ambiţii, interpretat şi ca o formă de impunere în viaţa cetăţii.

O cu totul altă amprentă şi impresie va lăsa *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, apărută în 1838 în cetatea Braşovului, iniţial cu titulatura de *Foaie literară*, sub îndrumarea lui George Bariţ. Urmărind în timp evoluţia acestor iniţiative gazetăreşti, tindem să afirmăm, fără putinţă de tăgadă, că *Foaia* culeasă în tipografia privată a lui Johhan Gött este cea mai reuşită întreprindere culturală, cea mai consecventă crezurilor enunţate încă în cele dintâi rânduri apărute la 1 ianuarie 1838. Dacă ne-am limita doar la calitatea articolelor trimise de colaboratori, ori semnate sub pseudonim de redactorul principal, pentru a da senzaţia unei participări masive, şi a unui interes major pentru orice amintea de gloria evului mediu românesc, *Arhiva românească* a lui Mihail Kogălniceanu s-ar detaşa lesne de restul jurnalelor, fiind cunoscute sensibilităţile, pasiunea viitorului om politic faţă de istoria neamului său. Însă pe noi ne interesează, mai degrabă, modalităţile de manifestare înscrise într-o durată lungă şi perseverenţa de

[29] Dan Simonescu, *Mihail Kogălniceanu ca tipograf şi editor la Iaşi*, în „Studii şi cercetări de bibliologie“, II, 1957, p. 171.

[30] „Albina românească. Gazetă politică şi literară“, nr. 99, 15 decembrie 1832, p. 396; vezi Ivan Kaidanov, *Istoria Imperii Rosiene,* compusă de consilierul de stat şi cavaler Ivan Kaidanov. Tradusă de aga Georgie Asachi mădular Academii de Roma. Eşii. În privilegieta tipografie a Albinei 2 vol. 1832-1833.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care au dat dovadă cei implicați în respectarea programelor la care au subscris. E important de reținut că jurnalele la care facem trimitere erau scrise aproape în întregime de o singură persoană, pornind de la articolul de fond pe probleme de politică internă şi externă până la ştirile mărunte, de senzație, de la studii economice la recenzii, de la traduceri sau literatură originală la istorie, în marea lor majoritate ele configurând opera unui travaliu intelectual considerabil. O concluzie preliminară demonstrează că rareori dorințele au găsit suportul teoretic visat.

La doar 25-26 de ani, George Bariț avea conturate deja mai toate premisele activității sale culturale, una militantă, preferând textul scurt şi incitant, provocator al unui articol, accesibil mai multor cititori, conceperii unei sinteze ce i-ar fi consumat o bună parte din energii, ținându-l departe de frământările cotidiene şi negarantându-i acelaşi succes al apostolatului precum cel obținut din postura de gazetar. Concepută sub formă de scrisori, nouă la număr, ce imaginează diferitele categorii de cititori cărora se va adresa gazeta braşoveană, expunerea sa, viziunea sa asupra destinului revistei pe care o coordona, mediatizată în cele dintâi numere remarcându-se printr-un orizont caracterizat de o întindere greu de bănuit la un tânăr aproape necunoscut mediilor culturale din Transilvania. În orice caz, maturizat şi convins de depăşirea greutăților întâmpinate se bucură că a reuşit măcar să înfrângă inerția celor care nu vedeau necesitatea unor periodice româneşti, din moment ce – ziceau ei – există destule străine.

Prima scrisoare, „a unui bărbat“ serios, cere „o hrană cât mai sănătoasă şi mai împuternicită“, fiind „contra zaharicalelor romantice“. De aceea pretinde să se cultive în paginile *Foii* istoria „cea mai plină de învățătură din toate povestirile“, fără podoabă, respectându-se adevărul. Numai aşa poate ea lumina şi îndruma. În acest scop, urma să se dea biografia bărbaților mari din toate timpurile şi caracterizări de epoci, căci avem nevoie de pilde de urmat[31]. Era, în fond, credința lui George Bariț asupra traiectoriei şi țelurilor spre care se îndreptau speranțele minților luminate din zonele de emergență românească. Cât de receptivi au fost destinatarii şi, în acelaşi timp, partenerii antrenați în acest schimb de idei, reiese explicit din manifestul redacțional de la sfârşitul primului semestru, când face un bilanț provizoriu, o analiză profundă a impactului avut de jurnal printre români şi nu numai, fie ei din Cluj, Braşov, Buda sau Viena. După ce mulțumeşte prenumeranților pentru sprijinul acordat, examinează obiecția ce i s-a adus, prin intermediul numeroaselor scrisori primite pe adresa redacției, anume că a tipărit prea mult lucruri abstracte, ştiințifice, neînțelese de cititorii obişnuiți, adică, concluziona el, prea multe disertații filologice. *Foaia* de aici înainte va cuprinde trei feluri de materiale: pentru minte, inimă şi literatură. În consecință, colaboratorii sunt invitați să lase la o parte tot ce ține de ştiințele înalte, seci, filozoficeşti şi să trimită „articoli mai mult istoriceşti din întâmplările lumei şi mai vârtos a patriilor noastre, zugrăvite cu condei critic, caracteri de nații şi vieți ale bărbaților vestiți…“. Incontestabil, succesul de care se bucura era net superior față de ce obținuseră editorii din teritoriile extracarpatice.

Şi în *Albina românească* programul cultural făcut cunoscut încă de la primele fascicule deplângea într-un stil puțin declamativ „simțitoarea lipsă a unei istorii naționale, alcătuite cu scumpătate în limba română“[32]. Însă urmările acestei stări de fapt nu au corespuns defel speranțelor investite în fazele de început, când proiectele aduse spre înştiințarea publicului conțineau, negreşit, premisele unui succes garantat. La fel

[31] George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă şi literatură. Bibliografie analitică*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, p. 8.

[32] „Albina românească. Gazetă politică şi literară“, nr. 8, 23 iunie, 1829, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vor decurge lucrurile şi în cazul gazetei bilingve *Spicuitorul moldo-român*. Prospectul ei sublinia că „învăţaţii vor afla în acest jurnal articole asupra tuturor ştiinţelor şi, mai cu seamă, asupra arheologiei şi istoriei acestei provincii“, lăsând să se înţeleagă că aşteptările sunt mari. Gheorghe Asachi publică nuvela istorică *Rucsandra-Doamna,* precum şi un studiu despre romanitatea şi continuitatea ei la nordul Dunării, intitulat *Arheologie*[33]; nimic original din prisma argumentului ştiinţific, personalizat, asumat cu bună ştiinţă, ci doar o sumă de relatări adunate din apariţiile vremii, oprindu-se mai mult asupra săpăturilor făcute de Gheorghe Săulescu, în vara anului 1837, la Gertina, lângă Galaţi, un subiect intens mediatizat şi comentat. Calificarea profesorului ieşean într-un astfel de domeniu, concluziile eronate formulate după încheierea stagiului de la vechea cetate dacică, au fost puse sub semnul îndoielii, dar privite cu indulgenţă, admirându-se curajul lui Săulescu de a porni pe un drum necunoscut. Bucurându-se şi de o versiune în limba franceză, textele acceptate pentru tipărire deveneau accesibile şi călătorilor străini, stabiliţi temporar sau doar în trecere prin Moldova. Doi dintre colaboratori, apropiaţi ai familiei Asachi[34], Xavier şi Adèle Hommaire de Hell, vor prelua materiale din *Spicuitorul moldo-român* consemnându-le în volumul I dintr-o lucrare postumă, *Voyage en Turquie et en Perse*[35]. Sumarul capitolului IX: *Coup d'oeil retrospectif sur l'histoire moldave. Alexandre le Bon. – Invasion de Bajazet en Moldavie. – Războieni. – La noble Hélène. – Etienne le Victorieux. – Ballade moldave. L'image de la Vièrge. – Valea Albă. – Testament d'Etienne le Grand. – Le Prince Démètrius Cantemir*, afectat istoriei românilor, se baza pe lecturile soţilor Hommaire din gazeta românească, oarecum stilizate pentru cerinţele şi gustul francezilor.

Cam în aceeaşi termeni, se adresează şi Zaharia Carcalechi, „izvoditoriul“ *Bibliotecii româneşti*, comparând aporturile culturale din zona balcanică şi privind cu regret cum „grecii, ba şi sârbii bărbăteşte tipăresc cărţi, şi neamul atât cel grecesc precum şi cel sârbesc, nu numai cu bucurie le primesc, ci şi cu mulţămire le citesc. Singuri noi românii suntem de această scumpă vistierie mai lipsiţi, măcar că ne tragem, de la cel mai vestit şi mai mărit neam în lume, adecă de la romani“[36].

În istoriografia secolului trecut, în special din a doua lui jumătate, începe să se contureze o imagine idealizată, moştenită în bună măsură de la scrierile apărute în perioada interbelică, căreia îi suntem tributari şi astăzi. Perspectiva romantică creionată în jurul evenimentelor derulate în Principatele Române în zorii modernităţii continuă să pară un construct teoretic solid, imposibil de contestat, al cărui final fericit este lesne de anticipat. Povestea vremurilor de demult se dorea a fi o reţetă de succes, însă în realitate evenimentele luaseră o turnură neaşteptată.

Astfel am învăţat, regăsind, până la saturaţie, în elaborările predecesorilor, cum articolele din periodicele tipărite la Iaşi, Bucureşti sau Braşov au contribuit esenţial la conturarea unei conştiinţe naţionale, la asumarea unor proiecte politice de anvergură, trezind din amorţeală spiritele epocii. O imagine, trebuie să recunoaştem, atrăgătoare, poate prea facilă, însă, nu ştim şi cât de veridică. Ştefan Lemny, bunăoară, admite că putem vorbi de o conştiinţă naţională la începutul secolului XIX, dar numai la un grup

[33] „Spicuitorul moldo-român. Jurnal ştienţific, literar şi industrial“. Redigiut de o societate de literaţi, Iaşi, Institutul Albinei, 1841, numărul 1 (ianuarie-februarie), p. 44.

[34] Marin Bucur, *O relaţie inedită în biografia lui Gheorghe Asachi: Xavier Hommaire de Hell*, în *Gheorghe Asachi. Studii*, coord. Marin Aiftincă, Al. Husar, Bucureşti, Editura Academiei, 1992, p. 25.

[35] Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse*, Paris, 1854.

[36] „Biblioteca românească sau adunări de multe lucruri folositoare“, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universitatei Ungariei, 1829, foaie nenumerotată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

restrâns de cărturari, şi că abia după 1831 componentele ei au găsit ecou în cercurile mai largi ale societății[37] şi datorită implicării în freamătul vremii a celor îndreptățiți prin prisma educației primite în şcolile şi universitățile europene să intre în argumentarea replicilor prilejuite de noua formă de manifestare a ideilor. Însă un calcul simplu al numărului de abonamente însumate de la principalele redacții ne arată o repartizare extrem de densă pe spații mici, scoțând în prim-plan aceleaşi personaje şi zădărnicind o difuzare eficientă.

Mai bine spus, perspectiva tradițională, cronicărească, ce punea istoria într-un centru ideal, unde contau doar funcțiile îndeplinite de elitele puterii, ale banului şi ale culturii, îşi pierdea treptat postura echivalentă discursului oficial ce nu avea cum să fie contracarat, găsindu-se acum totalmente dependentă de argumentul rațiunii şi al documentului. Istoria popoarelor nu mai era absorbită în istoria dinastică, iar istoria religioasă şi a clerului nu se mai dizolva în aceea a bisericii. Inițial ceea ce depăşea sfera erudiției şi a marilor autori nu făcea parte din structura şi fondul scriiturii. Apariția foilor volante, a numerelor într-un ritm lent, dar regulat modifică substanțial optica celui care aşterne pe hârtie concepțiile sale referitoare la finalitatea demersului său. Se dezvoltă o adevărată țesătură complexă a raporturilor dintre cei care, cu diverse roluri, se intersectează pe traseul textului scris către cititor[38]. Centrul de interes îl constituie de acum înainte, modul în care autorul îşi proiectează şi îşi formează o idee privind aşteptările cititorului, antrenând aşadar şi practicile de lectură care se modifică la rândul lor în funcție de convențiile culturale şi sociale. Intervenea o noutate absolută şi anume, intercondiționarea scriitor-abonat, o relație nu de convenință, destul de presantă pentru cel care îşi asuma riscul de a se îngriji de soarta unei gazete. De acum înainte, domeniul culturii începe să se confrunte şi cu o problemă relativ necunoscută, aceea a rentabilității economice. Gazetă, jurnal, foaie, oricum s-ar chema, va rezista atâta timp cât cei interesați de subiectele dezbătute în cuprinsul ei vor fi mulțumiți de ce li se oferă, determinând creşterea ori micşorarea numărului de abonați, astfel încât să fie asigurate fondurile necesare şi pentru următoarele apariții. O realitate nemaiîntâlnită până la finele veacului XVIII, când mecenatul absolvea de orice grijă generată de costurile solicitate de tipografie. Aşa s-a ajuns, parțial, la abandonarea direcțiilor gândite în fazele preliminare, pentru a nu periclita decisiv soarta publicațiilor.

Cazul *Arhivei româneşti,* apărută în două volume, 1840 (1841 – retipărire) şi 1845, comportă un tratament aparte, fiind o revistă ce țintea, în premieră, către un tip de cititori mai familiarizați cu problematicile istoriografiei. În *Introducție*[39], pentru a nu lăsa loc interpretărilor, se insistă într-o tonalitate motivantă, dar şi emotivă, pe ideea actului recuperator asumat cu bună ştiință, deşi nu ştia cum va reuşi să stăpânească atributele concepțiilor proiectate. Nu întâmplător, încă de la paragrafele introductive, semnatarul îşi dezvoltă intriga discursului apelând la o repetiție atent controlată a ideilor ce iau amploare pe măsură ce ne apropiem de schițarea profilului tematic al noii reviste. Nu neapărat descoperirea şi semnalarea înscrisurilor vechi va fi ținta predilectă a „Arhivei româneşti", ci o încercare temerară de alcătuire a unui fond cu valoare arhivistică, după normele şi criteriile aplicate în centrele europene cu tradiție, inexistent la acel moment în țările române. Iată cum putem descifra mai lesne sensul notelor finale

[37] Ştefan Lemny, *Conştiința națională în primele periodice din Moldova*, în AIIAI, XVIII, 1981, p. 1.

[38] Mircea Vasilescu, *„Iubite cetitoriule…". Lectură, public şi comunicare în cultura veche*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2001.

[39] „Arhiva românească" subt redacția lui M. Kogălniceanu, Tom I, Iaşi la Cantora Foaiei Săteşti, 1841, p. VIII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reproduse de noi pentru a reliefa, din nou, un crez nu doar al unui singur individ, ci, mai degrabă, o temă a cărei rezolvare va da cele dintâi semne abia către sfârşitul secolului XIX: „Însă fiind că afară de Letopiseţe, sunt multe urice şi documente vechi, nu mai puţin interesante de cât acele Hronice, noi am hotărât să întocmim o colecţie istorică, care să cuprindă numai scrieri şi acte vechi, ce ar putea desluşi istoria românească şi starea lucrurilor trecute. Această colecţie este *Arhiva Românească*“[40]. Plecând de la speranţele şi ţelurile impuse *Arhivei româneşti,* Nicolae Iorga observa[41] că eforturile bursierului de la Lunéville şi Berlin s-au disipat nefericit deoarece, afirmă el, nu a fost gândită ca un proiect unitar, într-un final rezultând „numai materiale amestecate“, cu trimiteri insuficient explicate şi fără alte corelări necesare. Cam tăioasă şi poate uşor subiectivă o atare reflecţie asupra unei realităţi de care Mihail Kogălniceanu depindea şi nu o controla. Nu avea de unde, nu avea cum să aranjeze puţinele surse, aşa împrăştiate, imposibil de inventariat, într-un corpus de documente atent selecţionate.

Primele iniţiative editoriale i-au relevat lui Kogălniceanu, odată cu interesul scăzut al publicului prenumerabil pentru operele de anvergură, inconvenientele ce rezultau, aşa cum am mai spus, din monopolul tipografic deţinut de Asachi. La 21 martie 1840 îi scria lui Constantin Hurmuzaki, informându-l asupra proiectelor sale, şi anume editarea unui corpus narativ, creionarea unei istorii şi antologii literare, rugându-l să-i trimită „orice documenturi“ va socoti utile pentru reuşita acestora. Experienţa îi arătase marile neajunsuri ce decurgeau pentru istoriografie din lipsa unor colecţii de documente. În consecinţă, cărturarul se arăta dispus să facă sacrificii pentru întocmirea lor, apelând la puţinele persoane calificate în astfel de întreprinderi restitutive.

Informaţiile pe care C. Hurmuzaki i le dăduse, în legătură cu unele documente de la Odesa, gest elogiat cum se cuvine într-o intervenţie scriptică imediată, îl determinau pe istoric să-i ceară detalii suplimentare despre „cuprinderea descoperirilor făcute“. În al doilea număr al *Daciei literare* se şi anunţa apariţia *Arhivei româneşti* căreia i se fixa rostul astfel: „să scape din peire cele mai interesante hrisoave, documente şi compuneri manuscrise româneşti din vremile trecute“. Resimţim un fel de *déjà vu*, o reluare aproximativ identică, dacă ne reîntoarcem în timp şi recitim propunerile pe care le lansase *Albina românească*. Primul opus nu s-a bucurat însă de un ecou prea larg, aşa că istoricul nu se descurajează şi se hotărî să o relanseze, în anul următor. După ce subliniase importanţa istoriei naţionale şi necesitatea de a edita vechile cronici, „acest paladiu“ în care se păstrau „slava şi mărirea strămoşească“, tânărul cărturar anunţa că va tipări „o colecţie a tuturor hronicarilor Valahiei şi Moldovei“. Deşi nu se aflau în relaţii de amiciţie, Gheorghe Asachi aprecia eforturile de sistematizare depuse de ce-l pe care îl considera drept discipolul său, menţionând într-o înştiinţare literară ordinea în care vor apărea volumele coordonate de viitorul om politic. În tomul din 1841 acesta din urmă adaugă câteva rânduri în care nu e greu să descifrăm un anume scepticism, provocat de răceala cu care fuseseră primite întâile iniţiative editoriale. „Această întreprindere însă, completează Mihail Kogălniceanu, este aşa de mare, cere aşa însămnate jertfe în timp şi bani, şi mijloacele necesare sunt aşa de mici, încât noi înşine nu putem hotărî epoca publicării ei. Atâta putem sigur închizăşlui, că numai şi numai să vedem ceva ajutor şi

[40] Mihail Kogălniceanu, *Introducţie*, în „Arhiva românească“, tom I, Iaşi, la Cantora Foaiei Săteşti, 1841, p. VIII.

[41] Nicolae Iorga, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul şi misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor şaptezeci de ani*, Bucureşti, Carol Göbl, 1903, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbrățișare, şi nici o trudă nu ne va fi prea grea, ca să punem în lucrare îndatorirea ce luăm asupră-ne“[42].

Inițiativa de tipărire a documentelor interne necesita, fără îndoială, un sprijin public, nu doar prin intermediul abonamentelor plătite cu regularitate, ci şi semnale pozitive receptate de pretutindeni din spațiul românesc, ori tocmai acest gest de încurajare lipsea. Comentând chiar în corpul revistei necrologul lui Ştefan cel Mare, Kogălniceanu observa că, în afară de George Bariț, nici un confrate n-a luat act în presă, fie şi printr-o banală mențiune, de publicarea *Arhivei românești*, cu toate că ea cuprindea documente importante editate atunci întâia oară. În afară de Hurmuzaki, de la care proveneau documente din secolul XVIII, condica mănăstirii Solca, întocmită de Vartolomei Măzăreanu, 11 acte din arhivele de la Odesa, şase extrase din documente turceşti, Kogălniceanu mai primea de la Sev. Gheorghicescul nişte inscripții şi spera să obțină colaborarea inginerului Alexandru Popovici, un nume căreia i se făcuse reclamă în van, însăşi fostul student de la Lunéville socotindu-l generos „cel mai învățat dintre toți românii în ştiința istoriei naționale“, în ciuda faptului că nu dispunea, nu avusese în fața ochilor, nu citise nici o contribuție semnată de cel atât de pompos elogiat. Îşi mai îndrepta rugămințile şi către A. T. Laurian care, la fel ca şi Popovici, nu i-a răspuns şi nici nu l-a sprijinit efectiv. Dacă în cazul primului explicațiile nu sunt greu de găsit, în schimb atitudinea lui Laurian surprinde neplăcut, deoarece nu putem omite implicarea sa, nu peste mult timp, în îngrijirea şi tipărirea *Magazinului istoric*, în cuprinsul căruia regăsim numeroase izvoare. Chiar dacă meritul principal în studierea şi comentarea surselor vechi l-a avut Nicolae Bălcescu, e greu de crezut că profesorul de la Sf. Sava era cu totul străin de preocupările fostului elev al lui Florian Aaron. Avea, prin urmare, la îndemână, informații destule şi variate pentru o posibilă colaborare la foaia din Moldova. La fel ca şi *Dacia literară* sau *Propăşirea*, conduse tot de el, şi *Arhiva românească*, definită drept cea dintâi revistă retrospectivă, va întruchipa o altă experiență efemeră nefastă, condiționată fatalmente de împrejurările contextului de la care se revendica. Formația intelectuală a fondatorului garanta un aport teoretic aplicabil chestiunilor şi informațiilor păstrate de-a lungul deceniilor în manuscrise depozitate în podurile conacelor şi subsolurile mănăstirilor, dar nu-l absolvea pe cel interesat de evitarea celorlalte obstacole, fie ele materiale, birocratice ori animozități personale.

Echipa *Propăşirii,* scoasă de-a lungul anului 1844, era educată, în întregul său, la şcoala celor trei mari directive spirituale ale secolului XIX: istorismul, pozitivismul şi liberalismul. Prin istorism, înțelegem nu doar pasiunea pentru descifrarea şi înțelegerea trecutului, ci şi ideea că natura şi societatea evoluează străbătând faze care se succed într-o anumită ordine, după anumite legi de perfectibilitate şi progres, un progres imaginat însă sub forma spiralei şi nu a liniei drepte ascendente, cum crezuseră iluminiştii veacului XVIII[43]. Teoretic, perfectibilitatea planurilor părea intangibilă, în fapt, depindea de restricțiile şi lipsurile unui prezent incomod. Astfel, dorinței de a elabora un construct ştiințific care să reziste, i se vor substitui inițiative mărunte, superficiale, de popularizare a unor idei perisabile, fără nici o mizã. A cataloga reorientarea gazetelor drept „resemnare“ pare o sentință prea gravă, ignorând pe nedrept zbuciumul unor destine ce au marcat decisiv prima parte a secolului XIX. Totuşi, atunci când şansa ori oportunitatea publicării unui text istoriografic apărea, disponibilitățile editorilor

[42] „Arhiva românească“, 1841, p. IX.

[43] *Propăşirea. Foaie ştiințifică şi literară.* Vezi studiul introductiv semnat de Paul Cornea, Bucureşti, Editura Minerva, 1980, p. XLVI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răspundeau pe măsură. Ion Ghica fusese acela care, în drum spre Iaşi, lua cu dânsul un manuscris al lui Bălcescu, deşi era conştient că proiecţia îndrăzneaţă a autorului *Istoriei lui Mihai Viteazul* nu putea fi tolerată de rigorile cenzurii controlate de Mihail Sturdza, incomparabil mai dură în raport cu interdicţiile adoptate în celelalte provincii[44].

Periodicele din prima jumătate a secolului XIX mai îndeplinesc, prin urmare, o funcţie deloc neglijabilă, poate la fel de importantă ca şi publicarea textelor în sine. Reprezintă un instrument extrem de eficace, credem noi, cel mai la îndemână, de a aduce la cunoştinţa prenumeranţilor şi tuturor pasionaţilor de lectură, în principal de istorie şi literatură, noutăţile editoriale, facilitându-le achiziţionarea unor volume a căror arie de circulaţie şi aşa nu era prea vastă, iar informaţiile despre ele putând fi obţinute, cu şansă, doar prin intermediul corespondenţelor particulare. Sub raportul contactului istoricului cu publicul său, presa oferea, deci, incontestabile avantaje, pe care istoricii paşoptişti se vor strădui să le fructifice[45].

Vasilie Pop, autorul *Disertaţiilor asupra tipografiilor din Transilvania*, îi scria din Zlagna lui George Bariţ că „*Istoria lui Florian* (n.n. *Idee repede de Istoria Prinţipatului Ţării Româneşti*, I-III, 1835-1838), *Almanahul* şi *Geografia* lui Geanli bucuros le-aş vedea. De poţi, pune silinţă să le capăt“[46]. Îndreptăţit de rugăminţile prietenilor săi şi credincios scopurilor în care investise atâtea energii, Bariţ, în limita posibilităţilor, condiţionate nefast de ochiul vigilent al aparatului administrativ, va juca rolul emisarului tacit, semnalând atunci când era cazul, prin decupajele din gazete, ori prin scrisorile expediate cu regularitate, orice informaţie cu privire la apariţia vreunei cărţi. În momentul scoaterii din tipografia Colegiului Naţional din capitala Valahiei a *Magazinului istoric*, Nicolae Bălcescu se confruntă cu un impediment, cu o situaţie deloc de neglijat, anume cea a difuzării tomurilor, neexistând la acea dată un sistem de distribuţie, iar librăriile lipseau cu desăvârşire, exceptând cele două mari centre urbane, unde tot după 1830 încep să se înfiinţeze, dar de persoane străine nefamiliarizate cu astfel de practici, şi care oricum în ton cu tendinţele epocii aduceau preponderent, spre comercializare, carte din afară[47], lecturi uşoare, pe gustul doamnelor ce frecventau saloanele, locaţii predilecte pentru etalarea celor mai recente ştiri, teorii sau idei. Într-o epistolă din 15 ianuarie 1845, îi parveneau următoarele gânduri: „Eu şi prietenul meu Bălcescu am făcut o întreprindere, care dumneavoastră puteţi să o cunoaşteţi din aici alăturata înştiinţare; şi pentru ca să se poată aduce la cunoştinţa şi celorlalţi români din părţile Transilvaniei şi ale Ungariei, vă rugăm să aveţi bunătatea să ne tipăriţi această înştiinţare în tipografia gazetei dumneavoastră… Domnul Eliade, se menţiona în continuarea scrisorii, ne-a tipărit-o şi în *Curierul românesc*, precum puteţi vedea din numărul 3 al acestui an. Dacă socotiţi şi dumneavoastră de cuviinţă, puneţi-o şi în foaia literară. Şi ne veţi îndatora prea mult dacă veţi adăuga şi părerea dumneavoastră, care ştim că nu poate să fie decât numai în favoarea acestei întreprinderi“[48]. George Bariţ va răspunde prompt solicitărilor amicului său, A. T. Laurian de a-i anunţa pe abonaţii *Foii*

[44] Vezi Adrian Marino, *Libertate şi cenzură în România. Începuturi*, Iaşi, Editura Polirom, 2005.

[45] Vasile Cristian, *Contribuţia primelor noastre periodice la cunoaşterea istoriei naţionale*, în *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza“ din Iaşi la a cincizecea aniversare a Partidului Comunist Român*, Iaşi, 1971, p. 138-139.

[46] *George Bariţ şi contemporanii săi*, vol V. Corespondenţa primită de la Vasile Pop, Iosif Hodoş, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelaru şi Ioan Micu Moldovan. Ediţie de Ştefan Pascu, Ioan Chindriş, Gelu Neamţu, Dumitru Suciu şi George Cipăianu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 29.

[47] Vezi Alexandrina Ioniţă, *Carte franceză în Moldova până la 1859* (teză de doctorat, nepublicată), Iaşi, 2000.

[48] „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“, nr. 3, 15 ianuarie 1845, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru minte, inimă şi literatură de apariția primului volum, elaborând o notă literară pe care o reproducem aici: „Noi primim tocmai acum numărul 1 din această carte folositoare şi ne grăbim a încunoştiința pe publicul nostru şi a i-o recomanda. Numărul acesta cuprinde doă articole, unul subt numele de *Cuvânt preliminariu despre isvoarele istoriei românilor* de Nicolae Bălcescu, şi altul subt numele de *Discurs introductiv la istoria românilor* de A. T. Laurianu. Noi socotind că nu este un om în care bate o inimă cu simțământ de român pe care să nu-l intereseze această operă națională, vom reproduce aici cu plăcere ce ni se păru a merita de cei ce-şi iubesc nația“[49]. Nu era o relație născută instantaneu, doar din dorința de a-şi îndeplini un interes financiar sau de a mări superficial volumul tomului respectiv. Deşi Laurian avea la dispoziție paginile *Magazinului istoric* nu încetează să colaboreze la foile lui Bariț, în semn de mulțumire şi de apreciere, dându-şi seama că astfel de reciprocități sunt în beneficiul amândurora. Dimpotrivă, el întăreşte şi mai mult legăturile cu acesta, făcându-şi servicii reciproce în ceea ce priveşte difuzarea publicațiilor. Scrisorile lui Laurian din aceşti ani, exceptând unele pasaje, au aproximativ acelaşi conținut, de genul celui ilustrat în rândurile de mai sus: liste de abonați la *Gazetă* şi *Foaie* sau informații legate de difuzarea acestora în Țara Românească, iar pe de altă parte, informații despre tipărirea *Magazinului istoric,* indicații privind desfacerea revistei în Transilvania. Îi specifica lui Bariț adresele unor persoane cărora să le trimită mai departe coletele sosite la redacție. Astfel au putut fi identificați Alexandru Gavra la Arad, eternul editor al operei lui Şincai, popa Munteanu din Deda, profesorul Miescu din Logoj, protopopul Man de la Sibiu, şi nu în cele din urmă Timotei Cipariu din Blaj. Strădania de răspândire peste munți a foilor braşovene (printre abonați numărându-se N. Bălăşescu, N. Bălcescu, Cezar Boliac, I. Ghica, Ştefan Golescu, Gavril Munteanu, Eufrosin Poteca) depăşeşte nivelul pragmatic al unui câştig material, vizând mai degrabă o convingere a celor doi în privința rolului de liant național pe care îl putea juca presa în viața românilor, în redescoperirea unui destin, a unei identități naționale. Aşa cum promisese în următoarele săptămâni, va aloca coloane întregi prezentării unor fragmente reprezentative din abordările girate de redactorii *Magazinului istoric*, pledând pentru aprofundarea ideilor, îndeplinind, aşa cum garantase, rolul distribuitorului ocazional, dar sigur, în zonele Ardealului, Banatului şi Ungariei. E interesant de semnalat că, în cazul cărturarilor moldoveni, receptarea nu a fost pe măsura aşteptărilor, determinându-l pe Nicolae Bălcescu să ia drumul Iaşilor, în februarie 1846, pentru a încerca reînnodarea legăturilor ce păreau a fi compromise. Presa ieşeană nu a crezut de cuviință, nici măcar să popularizeze *Prospectul* şi nici să dea vreun anunț asupra apariției primelor fascicule ale revistei culese în tipografia Colegiului Național. Era un răspuns, credem noi, la pasivitatea A. T. Laurian, amintită în rândurile de mai sus, din care nimeni nu a avut de câştigat. Dimpotrivă a urmat diminuarea drastică a persoanelor dornice să aibă în bibliotecile lor colecția respectivelor gazete. Strădaniile celor implicați în acest proiect cultural nu au avut aşadar rezonanța dorită, fapt dovedit şi de micşorarea numărului de abonamente[50] în mai puțin de trei ani, şi nu doar în Bucureşti, acolo unde teoretic era de aşteptat să aibă o cerere masivă, restul urmând a fi completat de doritorii din provincie. O statistică realizată pe baza menționării prenumeranților de la finele fiecărui volum demonstrează că, în intervalul 1845-1848,

[49] *Magazin istoric pentru Dacia, subt redacția lui A. T. Laurianu şi N. Bălcescu*, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“, nr. 29, 16 iulie, 1845, p. 236.

[50] Horia I. Nestorescu, *Ştiri inedite privind tipărirea şi răspândirea „Magazinului istoric pentru Dacia“ în țările române*, în SAI, XI, 1968, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numărul abonaților scade cu 32%, iar al abonamentelor cu 44%. Mai mult, parcurgându-se listele cu numele celor ce plăteau consecvent pentru primirea *Magazinului istoric*, reiese o altă informație, și anume că doar șase profesori din corpul didactic al Colegiului Național, ce număra 25 de persoane, au susținut întreprinderea colegilor de catedră.

Nu era deci un simplu act de înștiințare, de completare a unei pagini, în condițiile în care, până aproape de 1845, în principatele de la sud și est de Carpați, informațiile erau triate cu o atenție sporită de ochiul vigilent al cenzurii. În plus, în circuitul difuzării cărților nu intrau doar autorii locali ori din imediata vecinătate, ci și cărturari de peste munți, din Transilvania, Banat, care reușeau, în ciuda dificultăților întâmpinate, să-și scoată operele la celebra tipografie crăiască de la Buda, favorabilă producțiilor literare românești. La 2 iulie 1833, într-o *Înștiințare literară*[51], se preciza că la tipografia *Albinei* și la poarta Mitropoliei „în dugheana dumisale Gavril Mironovici" se puseră în vânzare lucrările lui Damaschin Bojincă, și anume, *Răspundere dezgursătoare*… și *Anticile romanilor*, greu de procurat pe alte căi. Este doar un exemplu, dintr-o serie de anunțuri ordonate în mici paragrafe intitulate formal *Buletin bibliografic,* care însă depășea limita strictă a unui simplu semnal editorial, facilitând indubitabil difuzarea textelor a căror distribuție era îngreunată de lipsa rețelelor de librării sau cabinete de lectură.

Textele istorice, fie ele materiale analitice, ce se doreau a fi contribuții originale, anunțuri de publicare a unor cărți, traduceri sau compilații realizate după scrierile clasicilor latini ori greci, se vor regăsi constant în periodicele românești, mai ales în deceniul al patrulea, beneficiind de o atenție sporită în special în *Albina românească* și în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*. Se remarcă ușor o diferență de optică în ceea ce-l privește pe Ion Heliade Rădulescu, a cărui pasiune pentru studiul limbii române va influența tematica multor numere ale *Curierului românesc*, lăsând într-un plan secundar preocupările istoriografice. Una din cele mai inspirate pledoarii în favoarea restituirii trecutului principatelor nord-dunărene a fost găzduită de presa gestionată de unul din liderii acelei generații, Simion Marcovici (printre alte funcții exercitate de dânsul, amintind-o aici, paradoxal, pe cea de cenzor). Ea se intitula sugestiv *Istoria patriei,* fiind articolul de deschidere al *Curierului de ambe sexe*[52]. Se simțea dator să facă ceea ce nu ezitaseră să afirme în Moldova Mihail Kogălniceanu, iar în Transilvania George Barițiu. „Nici o învățătură nu poate fi mai temeinică și mai folositoare pentru oricare nație, decât povestirea nepărtinitoare și critică a faptelor strămoșești, adică a istoriei naționale".

Dacă în aceste condiții gazetele au putut avea, prin numeroasele articole de istorie publicate în coloanele lor, un important rol în stimularea interesului pentru *trecut,* nu același lucru îl putem afirma despre contribuția lor la dezvoltarea studiilor istorice. Este perfect adevărat că, în diferite publicații, mai ales cele culturale, și în suplimentele aferente lor, au apărut destule materiale originale. Să mai amintim apoi că prin intermediul unora din ele au fost date la lumină documente care altfel erau condamnate la uitare. Dar, prin însăși natura lor, gazetele nu puteau să aducă decât o contribuție limitată la studierea unor epoci apuse. Abordările nu au avut cum să fie aranjate sistematic, ci doar aleatoriu, întrucât periodicele erau nevoite să respecte gusturile diverse ale cititorilor.

Urmărind astfel destinul studiilor de istorie, atât cât le putem încadra într-o arie semantică aparte, în prima parte a secolului XIX, mărturisim că am fi tentați să negăm aproape cu desăvârșire prezența ei în arealurile de manifestare specifice travaliilor

[51] „Albina românească. Gazetă administrativă și politică literală", nr. 49, 2 iulie, 1833, p. 196.
[52] Simion Marcovici, *op. cit.*, p. 1-2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culturale. Ar fi extrem de uşor să dăm crezare răbufnirii aceluiaşi George Bariț, exasperat de încetineala care amorțise practic schimburile de idei în plan istoriografic. El nota sarcastic, dar în acelaşi timp îngrijorat[53], despre ignoranța unora în câteva rânduri rămase, totuşi, fără ecou: „Din isvor sigur am aflat că graful Iosif Kemeni faimosul istoric din Transilvania au adunat trei mii patru sute douăzeci şi şase documinte istorice, hrisoave, scrisori, acte diplomatice ş.a. din care cele mai multe, deşi foarte interesante, până acuma totuşi sunt necunoscute şi răvarsă o deosebită lumină peste istoria acestor patrii începând cam dela anul 1550 până în zilele noastre. Lăudatul graf începu adunarea din cum era de 16 ani şi acuma el este trecut de ani 50. Cine va întrebuința scumpele acele documinte? Cine din ai noştri boieri patrioți ar şti arăta asemenea colecție neprețuită? Graful Kemeni recunoaşte că, în afară de acele documinte istorice, cere trebuință a mai scoate la lumină o mulțime altele pentru ca să putem avea o istorie completă şi pragmatică. Dumnealui graful are şi câteva scrisori originale de ale prinților României, scrise sau româneşte sau latineşte şi subscrise de ei înşişi. *Ce faceți domnilor istorici, ce faceți?*“. Este practic o ultimă radiografiere a perioadei ce ne interesează pe noi. Nu suntem în măsură a valida poziția radicală a lui Bariț, dar întrebarea de la finalul intervenției sale indică o realitate sensibil diferită în comparație cu proiectele enunțate anterior, dominate de optimism şi încredere. Aici rezidă, credem noi, cheia deslușirii antagonismelor ce au întreținut polemicile vremii. Degeaba se conştientiza necesitatea schimbării dacă nu se căutau instrumentele indispensabile muncii istoricului, dacă nicăieri nu se putea găsi o banală colecție de documente, iar scriitura autohtonă prelua fără discernământ din istoria universală tot ceea ce i se părea verosimil. Marele merit al generației ce şi-a pus amprenta asupra societății româneşti de după 1821 constă în inițierea primelor programe cu adevărat culturale, oferind astfel perspective mai bune pentru succesori. Textul istoriografic, cartea de istorie sau simpla opinie formulată în scris nu aveau cum să iasă din aceste tipare, urmând traseul parcurs de o literatură încă inertă la provocările vremii. Un singur individ sau un grup restrâns de intelectuali, în ciuda eforturilor depuse, nu puteau suplini o şcoală istoriografică, un model de scriere a trecutului, oricât s-ar fi dorit. Era nevoie de răbdare, de susținere instituțională a cercetărilor în arhive şi în bibliotecile particulare pentru a se pretinde elaborări pertinente. Dar toate acestea vor deveni realități încurajatoare abia în a doua jumătate a secolului XIX.

3. Gheorghe Săulescu şi Mihail Kogălniceanu. Două repere, două generații în istoriografia paşoptistă

Am putut observa cum, în primele decenii ale secolului XIX, interesul manifestat pentru istoria națională nu a avut o constanță apreciabilă, o evoluție liniară, ci s-a remarcat mai degrabă, prin elaborări sporadice, generate de impulsuri individuale, din dorința unora, precum Asachi, Bariț, de a reda românilor, prin intermediul textului istoric, a intervențiilor publice ori a apelurilor către conducătorii vremii, demnitatea pierdută parcă definitiv în ultimele două secole. Să fi fost îndeajuns tot zbuciumul „părintelui culturii“ din Moldova, eforturile lui George Bariț de a nu întrerupe seria aparițiilor *Foii pentru minte, inimă şi literatură* şi a-i păstra politica editorială fixată la început? Reuşiseră oare, un Gheorghe Săulescu[54], Florian

[53] George Bariț, *Pentru istoricii patriei*, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură“, Braşov, 1844, p. 55.

[54] *Hronologhia şi istoria universală* prelucrată pe scurt de paharnicul Gheorghe Săulescu, profesor public de istorie şi filologhie, tom I-II, Eşii, în tipografia Sf. Mitropolii, 1837.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aaron[55], Ion Albineț[56], de la înălțimea catedrelor onorate cu pasiune şi onestitate, pornind de la sursele cunoscute atunci, să formuleze un discurs istoric original, detaşat de influența exprimărilor literare neîndoielnic mai pe gustul cititorilor? Dacă da, atunci trebuie să încercăm să explicăm şi ceea ce înțelegem prin discurs istoric, modalitățile prin care acesta a reuşit să insufle românilor respectul față de trecut, demonstrându-le că au aceleaşi drepturi ca şi celelalte naționalități din această parte a Europei, că şi istoria lor nu se confundă numaidecât doar cu faptele reprobabile ale unor domni, rămase mai pregnant în memoria colectivă, întreținând continuu acea latură nefastă a tradiției ce parcă le confirma românilor fatalitatea propriului lor destin. Sunt întrebări fireşti cărora vom încerca să le dăm, nu un răspuns definitiv, limpezind orice nedumerire, ci un sens coerent aşa cum l-am desprins din lecturile noastre pe marginea textelor de istorie scrise după 1800.

În Moldova şi Țara Românească noul veac nu anunța mutații semnificative, nu aducea cu sine o turnură a evenimentelor, prielnică demersurilor culturale. Reinstaurarea domniilor pământene era eminamente un act politic a cărui implicații imediate se resimțiseră în plan administrativ şi nicidecum într-un orizont cultural aproape inert. Nimic important nu s-a petrecut în răstimpul dintre 1821 şi 1829, extrem de rară fiind publicarea vreunei cărți, şi, atunci, sub patronajul instituției domneşti ori a mitropolitului din cele două provincii. În 1825 la tipografia Mănăstirii Neamț apărea *Scrisoarea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir[57], despre care însă nu avem suficiente mărturii contemporane, ocazionate realmente de lectura şi interpretarea tematicii sale. Presa era încă un vis îndepărtat, neîmplinit, iar corespondențele particulare se conduceau după cu totul alte preocupări, sensibil distante de astfel de angajamente. Fusese în fapt un gest elogiativ față de memoria ultimului mare domn pământean, o ediție îngrijită de Vasile Vârnav, după manuscrisele avute la dispoziție, dar fără prea mare succes. Lipsa comentariilor, a notelor critice, inconsistenta difuzare au condus la o previzibilă ignorare, la o uitare timpurie nemeritată. Pe de altă parte, travaliul lui Vasile Vârnav pornea cu un handicap major încă de la început, editorul asumându-şi acel risc. Rostul acelei dificile întreprinderi conținea şi o semnificativă latură educativă. Dar pentru ca acest proces să funcționeze, ambele părți trebuiau să interacționeze. Ori, dacă din partea emitentului bunăvoința era evidentă, dinspre cititori semnalele de receptare au fost practic nule, zădărnicind un efort de durată. Lectura *Scrisorii Moldovei* presupunea minime cunoştințe în domeniu, necesare înțelegerii părerilor asumate de Dimitrie Cantemir, şi bagaj informațional ce ar fi trebuit să se regăsească în programele şcolare. În sistemul de învățământ era de preferat „a se sădi" germenii unei culturi istorice sub o atentă şi

[55] *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumâneşti* de F. Aaron, Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, tom I-III, Bucureşti, Tipografia lui Eliad, 1835, 1837, 1838; *Manual de istoria principatului Romaniei. Dela cele dintâi vremi istorice până în zilele de acum* de F. Aaron, Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, Bucureşti, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839; *Patria, patriotul şi patriotismul* de F. Aron, Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, Tipografia Curții a lui Fr. Valbaum, 1843; *Elemente de istoria lumii*. Pentru trebuința tinerimei începătoare din aşezămintele de învățătură şi creştere publice şi private, de F. Aron, Profesor de Istoria generală a lumii în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, Bucureşti, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1845.

[56] *Manual de istoria Principatului Moldavei* de Prof. I. Albineț, partea I, Iaşii, Institutul Albinei, 1845.

[57] *Scrisoarea Moldovei.* De Dimitrie Cantemir Domnul Ei. Care acum întâiu s-au tipărit în zilele bine credinciosului şi de Hs. iubitoriului Domnului nostru IOANN SANDU STURZA VOEVOD cu Blagoslovenia Prea osfințitului Arhiepiscop şi Mitropolit CHIRIO CHIRIO VENIAMIN al Moldovei. Pe vremea prea cuviosului Stareț al Sfintelor Monastiri Neamțului şi Secului. CHIR DOMETIAN. În sfânta Monastire Neamțul la anul 1825.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

directă supraveghere. Acela era locul ideal de asimilare treptată, graduală, ajungându-se ca la finalizarea studiilor absolventul să aibă o imagine de ansamblu, să fie capabil să-şi motiveze convingerile. O cultură istorică reclama timp şi perseverență, lecturi alese cu grijă, rezultatele simțindu-se abia, undeva, la sfârşitul ciclului formativ. Dar cum până la 1821 gestionarea educației copiilor era o decizie personală, marile familii de boieri rămânând fidele practicilor din secolul XVIII, nu a fost posibilă impunerea studierii obligatorii a unor discipline. Limbile vechi, precum greaca, latina, apoi logica, filosofia şi matematica formau în mare întregul curriculum. Ulterior, franceza şi literatura de inspirație occidentală au devenit țintele predilecte, agreate în aceeaşi măsură şi de părinți cât şi de copii. Istoria îşi căuta, la acea perioadă, locul său între aceste oferte, rareori reuşind să stârnească un interes vădit. O explicație o găsim şi în profilul dascălilor, guvernantelor plătite să se ocupe de creşterea fiilor de dregători. Câți dintre aceştia au avut şansa să-l aibă aproape, în fiecare zi, pe Gherman Vida, să fie deprinşi a căuta răspunsuri nu doar deschizând o carte sau vreo revistă, să li se explice, pe înțelesul lor, orice neclaritate? La 11 aprilie 1838, într-o epistolă adresată prietenului Gheorghe Bariț, Florian Aaron îşi vărsa năduful criticând preferințele literare la modă, transmițându-i intrigat amicului său cum „în casele aristocraților se citesc scrisele lui Voltaire, Rousseau, Diderot, Helvetius, Volney, Abbé Lamenais şi jurnalele cele mai liberale franțozeşti (pe semne, ca să strice şi mai rău) şi norodului celuilalt nu-i dă voie să ştie nimic, mai cu seamă din țara sa! Suntem siliți să scriem secături, ca să astupăm ochii aristocraților şi să împrăştiem gustul cititului“[58].

Acelaşi mitropolit, Veniamin Costache, peste zece ani, îi va pune la dispoziție lui Gheorghe Săulescu, în urma insistențelor acestuia[59], originalul manuscrisului *Hronicului romano-moldo-vlahilor*, scris de Dimitrie Cantemir la 1710 şi păstrat în arhiva împărătească de la Moscova.

Profesorul de filologie şi istorie de la Gimnazia Vasiliană era poate printre cei mai îndreptățiți să se ocupe de „prescrierea acestor manuscripte“, putând să transcrie, cu mențiunile necesare, un text inaccesibil, total necunoscut pasionaților de istorie. Existând dorința de a edita cât mai grabnic *Hronicul*, sprijinul autorităților a făcut ca acesta să intre în tipografie curând după începerea transcrierii, cele două operațiuni executându-se în paralel. Semnalele din presă[60] îi asigurau pe cititori de tot concursul puterii protectoare, ce se arătase binevoitoare față de cererile supuşilor săi, neindicând o dată precisă a apariției celor două volume. Din rațiuni strict politice uşor de înțeles, Gheorghe Săulescu eliminase majoritatea pasajelor cu trimitere directă la puterea suzerană. Unele expresii sunt modificate până la alterarea sensului[61]: „tiranul turc“ devine „monarhul“, iar „zmăul cu şapte capete turcul“ apare ca „pre puternicul monarh al turcilor“, după cum numeroasele epitete ostile la adresa lor sunt pur şi simplu eliminate. Erau mici intervenții ale editorului conştient că dacă lăsa formulările lui Cantemir neschimbate cenzura va opri difuzarea lucrării, iar toate strădaniile mitropolitului

[58] *George Bariț şi contemporanii săi*, vol. I. Corespondența primită de la Florian Aaron, August Treboniu Laurian şi Ioan Maiorescu. Ediție de Ştefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriş şi Titus Moraru, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 14.

[59] Epistola din 5 februarie 1833, în *Hronicul romano-moldo-vlahilor*. Alcătuit de Domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir la anii 1710. Iară acum depe originalul manuscript depozitat de fericitul Autoriu în împărătească Arhivă a Moscvei scoțându-se, cu învoirea preaînălțatului nostru Domn Mihail Grigoriu Sturza vvd. Şi din orânduirea Înalt prea sfințitului Arhiepiscop al Sucevii şi Mitropolit Moldaviei Veniamin Costache s-au tipărit tomul I, Iaşii, în Tipografia S. Mitropolii, 1835. Tomul II, Iaşii, în Tipografia S. Mitropolii, 1836.

[60] „Albina românească“, VI, nr. 106, 16 decembrie 1834, p. 409.

[61] Vasile Cristian, *Istoriografia paşoptistă*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 1996, p. 130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Veniamin Costache şi ale sale s-ar fi irosit fără sens. Pentru ei mult mai importantă era apariția *Hronicului* atunci, cu toate compromisurile acceptate, decât să amâne în continuare, fără un calendar precis, editarea în condițiile dorite de dânşii. Nimeni şi nimic nu le putea garanta că într-un viitor apropiat realitățile politice vor fi mai îngăduitoare, că amestecul, chiar şi în astfel de chestiuni, va dispărea. Am zăbovit puțin pentru a vedea în ce măsură, dacă era cazul, publicarea *Hronicului* lui Dimitrie Cantemir dăduse o notă aparte discursului istoric, mai ales celui construit în jurul marilor victorii româneşti din evul mediu. Ilustrativ pentru noi nu era conținutul operei fostului consilier al lui Petru cel Mare, care purta cu sine perspectivele şi metodologiile unor timpuri parcă uitate, ci maniera de prezentare, comentare a acesteia de către Săulescu. Profesorul ieşean nu a crezut de cuviință să realizeze un studiu menit a problematiza abordările lui Cantemir, legându-le, cum ar fi fost normal, de perioada lui formativă, petrecută la Constantinopol, de evenimentele ce i-au marcat viața, precum şi de ideile şi țelurile ce l-au animat în scrierea ei. Paginile introductive ale celor două volume au servit însă altor scopuri, oferind cititorilor schimbul de corespondență dintre Veniamin Costache şi Kiselef, respectiv consilierul de stat Timkovschi, ce avusese drept subiect solicitarea moldovenilor de a li se permite copierea manuscrisului. Politică de stat sau doar gesturi fireşti, mulțumirilor şi laudelor adresate reprezentanților puterii protectoare li se arăta un interes net disproporționat în raport cu ceea ce se presupunea a fi îngrijirea unei ediții.

Şi nu era singurul exemplu. Viitoarele tipăriri ale lui Florian Aron şi Ion Albineț nu se vor remarca prin ample exegeze istoriografice, conținând liste de domni, preluate din vechile cronici la care adăugaseră mici comentarii, însă nimic inedit. Activitatea didactică nu presupunea şi cercetarea documentelor, nici o programă şcolară neprevăzând ca la orele de istorie elevii să deprindă interpretarea vechilor hrisoave, să citească din puținele cronici cunoscute în mediile cărturăreşti. Deşi în actele oficiale emise de Epitropii, privitoare la conținutul materiilor predate în şcoli, întâlnim frecvent şi istoria ca disciplină distinctă, nu trebuie să înțelegem negreşit că titularul catedrei respective trata precumpănitor istoria neamului său, că adunase material îndeajuns pentru a fi în măsură să țină o prelegere adaptată în funcție de auditoriu. Nu, această disciplină îngloba chestiuni atingătoare religiei, precum şi momentele încărcate de glorie militară petrecute undeva, într-un orizont extrem de îndepărtat, şi prezentate tinerilor învățăcei într-o aură mitică, legendară. Discursul istoric era încă în faza confundării sale cu poveştile de vitejie, poemele eroice, basmele şi legendele păstrate din antichitate. Lecturile micilor învățăcei cuprindeau obligatoriu titluri precum *Întâmplările lui Telemah*[62], *Istoria lui Numa Pompilie*[63], *Istorie despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă şi pustiită crăiasă*[64].

[62] Fenelon, *Întâmplările lui Telemah fiiului lui Ulise (Odisseus),* întocmite de Fenelon Arhiepiscopul Cambrei. Acum întâiu de pre limba italienească, pre limba românească prefăcute de Petru Maior de Dicio Sânmărtin, Protopop, şi Crăescu Revizor a Cărților. Tomu I. La Buda în Crăiasca Tipografie a Universității din Pesta, 1818.

[63] Florian, *Istoria lui Numa Pompilie al doilea craiu al Romii.* Tălmăcită din limba Franțuzească, de Dumnealui Postelnicul Alexandru Beldiman. Şi dată şi în Tipariu cu a Dumisale chieltuială, spre podoaba Limbii Româneşti, şi Îndeletnicirea Patrioților. În zilele Prea Luminatului şi Prea Înălțatului nostru Domn, al Moldoviei. MIHAIL GRIGORIU SUȚUL VOEVOD. Întru al doilea An a Domniei Înălțimii sale. La anul 1820, vol. I-II.

[64] I. Barac, *Istorie despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă şi pustiită crăiasă. Adecă o închipuire supt care să înțelege luarea țării Ardealului prin Traian Cesarul Romaniei.* Cu slobozenia celor mai mari. Sibii, în tipografia lui Petru Bart, 1801.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Devenit profesor de istorie universală, Gheorghe Săulescu avea obligația să alcătuiască un manual, pe care a început să-l redacteze, probabil, încă din 1828; oricum, în 1832 avea finalizată, printre altele, o „istorie universală“[65]. Ulterior, aceasta va fi amplificată mai ales în legătură cu trebuințele și necesitățile învățământului filosofic de la Academia Mihăileană. Astfel s-a conturat, pe parcursul a șapte ani, *Hronologhia și istoria universală*, gândită și ca un instrument de lucru pentru discipolii săi, unde nu s-a crezut de cuviință a se face o separare clară între perspectiva teologică și raționamentul celui chemat să explice, pe baza datelor extrase din vechile însemnări, un anume eveniment. Profesorul de istorie și filologie preferă, acolo unde nu este în măsură să desluşească logica episodului în sine, să facă trimiteri la voința divină, singura în stare să dea seama de firul acțiunii. Ferindu-se să se cantoneze în cercetarea amănunțită și metodică a istoriei românilor, Săulescu încearcă să formuleze, încă din introducere, o posibilă definiție a conceptului de istorie universală, catalogând-o drept o „științelnică spunere de lucrările omineşti și întâmplările trecute vrednince de însămnat, și de credință, prin a cărora sistematică înfățoşare arătând traiul politic din lăuntru și dinafară al societăților omenirei, și cercetând cauzile și efecturile faptelor politice, să cunoaştem cauza și modul creşterei seau a înapoerei staturilor, folosul viețuirei virtuoasă, și stricăciunea celei înrăutățite, ca să ne învățăm după înțăleapta senteție din părțile altora a ne îndrepta pre noi înșiii“[66]. Peste alte paragrafe revine cu lămuriri suplimentare, notând că „istoria omenirii se întinde asupra tuturor întâmplărilor și a faptelor omineşti precum asupra religiei, a făptuirilor politice, a constituțiilor, a măiestrielor, a științelor. De aice urmează a se face mai multe suptiumpărțiri deosebitoare Istoriei universale, precum: de Istoria religiei seau bisericească de istoria politică, a comerțului, a măiestriilor, a literaturii“[67]. Teoretic, profesorul ieşean părea a fi înțeles adevărata menire a disciplinei profesate cu atâta ardoare. În câteva rânduri scurte evidențiază palierele interpretative ale discursului istoric, ordonându-le într-o formulă explicativă, generală, pe înțelesul tuturor: „Condițiile pe care se razimă spunerea istorică sunt patru: 1. Geografia arătând locul unde, 2. Hronologhia înfățoşindu-se timpul când, 3. Narația, spunând fapta ce s-au făcut, 4. Judecata arătând cauza și scoposul pentru ce“[68]. Era una din mențiunile concluzive, sfătuindu-l pe cititor la ce să se aştepte când va deschide un tratat, un compendiu de istorie, să aibă la îndemână cunoştințele utile pentru a decela surplusul de informații, și de a pricepe maniera de lucru adoptată de respectivul semnatar. O întrebare firească s-ar naşte din rândurile de mai sus. De unde provine interesul nostru față de un scriitor ce nu a marcat atât pe cât ne-am dori noi scriitura istorică modernă. Dimpotrivă, în urma cercetărilor arheologice de la Barboşi a stârnit vii controverse după tipărirea *Descrierii istorico-geografice*[69], acuzat fiind de superficialitatea lucrărilor conduse de el pe şantier. Ar părea, într-o primă instanță, a fi o opțiune greşită. Analiza noastră s-a bazat, în mod deosebit, pe interpretarea comparativă a operelor apărute relativ în acelaşi interval cronologic, ale lui Ion Albineț, Florian Aaron și Gheorghe Săulescu. Similitudinile întâlnite în cazul lor ne-ar îndreptăți să minimalizăm abordările uşor variate subscrise de ei. Profesori toți trei, titulari ai catedrelor de istorie, revendicându-se din aceeaşi generație

[65] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, Bucureşti, 1892, p. 208.
[66] *Hronologhia și istoria universală*..., vol. I, p. 1.
[67] *Ibidem*, p. 5.
[68] *Ibidem*, p. 1.
[69] *Descriere istorico-gheografică a cetății CAPUT BOVIS (Capul Boului seau Gertina)*, acăreia ruine să află în apropierea Galațului. De paharnicul G. Seulescul, profesor public de istorie și filologie. Vizitate în vara anului 1837.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maturizată după 1800, constituiau elemente ce mai degrabă îi postau într-un singur curent formativ, împărtăşind aceleaşi teorii şi perspective. Textele lor ne conduc însă spre unele nuanțări favorabile, credem noi, fostului colaborator al lui Veniamin Costache. Dacă în cazul său am avut la îndemână paragrafele introductive ale *Hronologhiei*, de unde am deprins proiecțiile şi concepțiile sale asupra destinului poporului din care se legitima, a felului în care a perceput rolul ştiinței istorice, pentru Albineț şi Aaron rolul formulărilor teoretice a fost minimalizat, necrezând de cuviință să producă lămuriri suplimentare, să plaseze discursul lor într-un cadru mai vast cu multiple conexiuni spre folosul celui care deschidea respectiva carte. *Manualul de istoria prințipatului Moldovei*, apreciat, printr-un referat bun adresat Epitropiei de către Săulescu[70], nu reuşea să depăşească, să lase în urmă moştenirea prea apăsătoare a lui Petru Maior, prelungind un epigonism ce căzuse deja într-o banalitate damnabilă de vocile tinere. Chiar Albineț nu încerca să exagereze misiunea cu care fusese investită munca sa. El o vedea doar ca un firav imbold dat preocupărilor în materie, în speranța acumulării progresive a informațiilor care să conducă apoi spre elaborări credibile. Conținutul *Manualului* întărea temerile dascălului moldovean. Deşi adopta o periodizare mai didactică comparativ cu cele întâlnite în alte manuale din epocă, Albineț nu-şi dezvoltă mai deloc ideile, mulțumindu-se să utilizeze numeroase subtitluri frângând voluntar continuitatea propriului discurs. *Precuvântarea* nu cuprindea însă toate elementele necesare înțelegerii cuprinsului cărții. În ea nu găsim referiri la lucrările întrebuințate, care fie nu priveau direct tematica, fie nu erau accesibile elevilor. Astfel, nu era menționat Florian Aaron cu volumele sale privind istoria Țării Româneşti, după cum lipseau şi cele două lucrări ale lui Dimitrie Cantemir ce fuseseră publicate cu puțin timp în urmă. De asemenea, pe Kogălniceanu nu-l menționează decât ca simplu editor al *Letopisețelor*, nu şi ca autor al *Cuvântului pentru deschidere* şi nici al *Istoriei* din 1837. Deşi nu ezită să scrie că „scrierile mai multor bărbați şi mai cu seamă a lui Petru Maior despre începutul românilor au dat un impuls naționalității noastre“, Ion Albineț recurge în bibliografia parcursă tot la sursele clasice, la autorii greci şi romani, deşi, teoretic, ar fi avut la dispoziție contribuții mult mai recente. Undeva, în discursul său, firul demonstrației se rupe. Dacă avea la dispoziție, aşa cum spune, opere apropiate tematic de preocupările sale, de ce nu le-ar fi introdus în circuit, combătând onest ceea ce i s-ar părut incorect, îmbunătățind formulări mai puțin reuşite? În realitate însă, acele puncte de vedere nu şi-au găsit nici o finalizare scriptică. Mai precis din 1812-1813, când apăreau cele două *Istorii* ale lui Petru Maior, şi mergând până în preajma anului 1835, cataloagele bibliotecilor personale, a librăriilor importante din cele trei provincii nu includ în listele lor vreo carte de istorie românească scrisă de un român. Ca şi Aaron, ca şi Alexandru Gavra şi alții ca ei, Albineț confunda, intenționat, planul discursului istoric cu intriga unei bucăți dintr-o piesă de teatru a cărei moment culminant este aşteptat cu sufletul la gură. Scopul activității sale didactice, în afara valorizării, a popularizării principalelor repere din trecutul regiunii de la est de Carpați, tindea către confirmarea unei stări de spirit printre discipoli, una motivantă, încurajându-i să-şi redescopere înaintaşii în cu totul alte ipostaze decât fuseseră învățați. Or, el înțelegea că o demonstrație corectă, dar totuşi searbădă pentru gusturile unor adolescenți, era privată de la început de şansă. Tinerii trebuiau atraşi, captivați imitându-se modelele de succes

[70] Gheorghe Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina) a căriia ruine se află în apropierea Galațului*, ediție îngrijită de Silviu Sanie şi Vasile Cristian, Bucureşti, Editura Academiei, 1991, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

consacrate din literatura occidentală, unde imaginea cavalerului era sinonimă cu valoarea inestimabilă a vremurilor de altădată, când adevărul şi dreptatea erau descoperite pe câmpul de luptă. Acela era locul unde se pierdea ori se dobândea libertatea şi mândria naţiunii. Traian, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, corespundeau perfect aşteptărilor, motiv pentru care îi regăsim frecvent în scrierile literare. De asemenea personaje avea nevoie şi Albineț în redactarea istoriei sale, în speranța că va reuşi să stârnească curiozități, să întrețină sentimentul patriotic al unei generații ce dorea să se rupă de un prezent ostil idealurilor şi aspirațiilor ei. Să nu uităm că *Manualul* apărea la aproximativ zece ani de la publicarea *Hronologhiei*, timp îndeajuns pentru Albineț să-şi perfecționeze discursul istoric, să dezvolte sugestiile întâlnite la Săulescu, Kogălniceanu sau Aaron, ale căror lucrări fuseseră bine primite. Departe de a fi o scriere originală, cum au considerat-o unii[71], opera lui Albineț a completat o bibliografie şcolară, relevând nivelul unei culturi profesionale destul de scăzut. Radu Rosetti[72] şi Nicolae Iorga[73] s-au exprimat tranşant, desființând întregul construct, negându-i originalitatea, denunțându-i stilul învechit şi etichetând-o drept „o carte cu desăvârşire slabă şi plină de greşeli". Că era o simplă compilație o recunoaşte chiar el deschis: „Eu am îndrăznit a compila acest Manual de *Istoria Principatului Moldovei*, numai din dorința ce am a avut de a face odată un început, fie cât de nedesăvârşit; căci afară de tabloanele din *Istoria Moldovei* de D. Post. G. Asachi nu să află tipărită în limba românească vre o Istorie a Patriei"[74].

De aceea, pentru a elimina orice bănuieli privind ambițiile unui demers exhaustiv şi original, în ultimele rânduri din *Precuvântare* îşi face cunoscut crezul, încheindu-şi intervenția într-o notă încărcată de smerenie: „Dând la lumină acest manual de *Istoria Principatului Moldovei*", însemna Albineț ca într-o mărturie de credință, „deşi nu pot zice că am înlăturat nevoea ce se simțea de o *Istorie* a Patriei care fără sfială să poată fi supusă criticei istorice şi filosofie; însă cel puțin mă măgulesc că am făcut un început şi o prevestire pentru acea Istorie. Ca acel ce am crescut în sânul patriei… dorința mea nu au fost alta decât a încunoaşte compatrioților mei întâmplările Patriei… şi a deştepta prin aceasta un interes mai viu pentru naţie şi pentru Patrie"[75]. Vocea sa a fost ca şi inexistentă în societate, colaborările cu „Albina românească" restrângându-se la simple anunțuri precum traducerea *Macrobioticei* lui Hufeland[76] ori deschiderea unui pension „pentru fii de boieri ca să-i pregătească pentru clasele mai înalte"[77]. Sunt motive întemeiate care ne îndreptățesc să-i atribuim un rol minor în peisajul istoriografiei moderne.

Florian Aaron, ultimul din această triadă, întruchipa soarta dascălului transilvănean peregrin (asemeni lui Ioan Maiorescu şi August Treboniu Laurian), stabilit în Principate şi aducând cu el o tradiție şi un suflu moştenit de la Şcoala ardeleană. După o şedere scurtă la Goleşti şi Craiova, Aaron va fi numit, în 1832, titular al catedrei de istorie universală de la colegiul Sf. Sava, pe care a deținut-o timp de 16 ani. Întorsătura evenimentelor de la 1848 a dus la destituirea sa, învinuit fiind că, „în loc să se mărginească a preda şcolarilor moralul şi învățăturile trebuincioase, s-au abătut din datorii cu luare de parte la cauza revoluției, întrebuințând propaganda"[78].

[71] Vasile Cristian, *op. cit*., p. 152.
[72] Radu Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, I, (extras), Bucureşti, 1907, p. 4.
[73] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, Bucureşti, 1907, p. 175.
[74] Ion Albineț, *op. cit*., p. XVI.
[75] *Ibidem*, p. XXXII.
[76] „Albina românească. Gazetă politică şi literară", nr. 101, 21 decembrie 1838, p. 431.
[77] „Albina românească. Gazetă politică şi literară", nr. 60, 31 iulie, 1841, p. 148.
[78] M. Regleanu, *Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 în Țara Românească*, în RA, nr. 2, 1958, p. 32-33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Era o decizie strict politică ce nu ținea cont de activitatea remarcabilă a lui Florian Aaron. Pe parcursul a 15 ani, a elaborat patru cărți[79] (sprijinite, este adevărat, și cu fonduri publice), militând pentru afirmarea unei identități naționale: un proces posibil doar prin înțelegerea și asumarea trecutului. Istoria era în măsură să le răspundă la principale întrebări vehiculate. Cine suntem, de unde venim, care este menirea noastră în lume? În jurul acestor interogații profesorul de la Sf. Sava și-a proiectat opera. În *Precuvântarea* scrisă la *Idee repede de istoria prințipatului Țării Rumâneşti*, trăgea un semnal de alarmă, avertizând pe seama riscului eminent ca românii să-și piardă dreptul legitimizării ca popor: „Trebuința de o asfel de istorie este atât de pipăită și atât de netăgăduită, în cât nația fără istoria patriei este ca pierdută între celelalte nații, streină chiar în pământul său. Ori care altă nație poată să zică cu desprețuire: Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pământul pe care lăcuiești… leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele, sau premeşte pe acesta ce ți-l dau, ridică-te și du-te din pământul pe care lăcuieşti căci nu este al tău“[80].

Dacă pentru Săulescu și Albineț istoria provinciilor românești îngloba și stăpânirile regilor daci, cu un Decebal hiperbolizat, sacrificându-și viața pentru a nu cădea viu în mâinile cotropitorilor romani, Aaron recompune scenariul genezei românilor, punând sub semnul întrebării autenticitatea oricărui fapt anterior anului 105. Romanii au ajuns în aceste locuri în timpul campaniei militare condusă de Traian, cucerind un teritoriu barbar, pentru a civiliza o zonă extrem de importantă în strategiile de apărare ale imperiului. Nu insistă peste măsură în cercetarea „periodului vechi“ deoarece din „barbaria acea groasă printre atâtea veacuri nu se putură strecura până la noi niscaiva documenturi desluşitoare de starea lor de atunci“[81].

Adevărata naştere a poporului român vine odată cu închegarea statelor medievale, când „limba românească dobândi întindere, îndrăsneală și zbor“. Radu Negru trecu munții în Țara Românească cu gânduri pașnice pentru a-i ocroti pe „români de necazurile și supărările ce i le făcea catolicii“[82]. Versiunea aprobată de dânsul asupra anului în care a avut loc descălecatul lui Radu Negru i-a fost pusă la îndoială și tocmai în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, condusă de amicul său Bariț. Reacția lui a fost promptă, chiar acidă, mustrându-l pe redactorul șef că acceptă materiale ce nu au nimic în comun cu adevărul istoric. Vom reproduce un pasaj mai lung, fiindcă ne atestă rolul fundamental atribuit de Aaron documentului. El își îndeamnă delatorii să se pronunțe doar după ce verificau în arhive informațiile dobândite prin diverse căi. Scrisoarea din 17 septembrie 1842, adresată „fratelui Bariț“, reprezintă o excelentă demonstrație a ceea ce ar fi trebuit să numim spiritul critic al generației pașoptiste: „Ei, dar în nr. *Foii pentru minte*... compromitaşi comisia noastră. Ziseşi că s-ar fi găsit un hrisov al lui Radu Negru, ceea ce nu e adevărat, și-mi aprinseşi pe idioți ca să mă cicălească; apoi mai puseşi și trecerea lui peste Carpați la 6723=1215 și mă băgaşi într-o altă belea. Ascultă!

[79] *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumâneşti* de F. Aaron, Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, tom I-III, Bucureşti, Tipografia lui Eliad, 1835, 1837, 1838; *Manual de istoria principatului Romaniei. Dela cele dintâi vremi istorice până în zilele de acum* de F. Aaron. Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, Bucureşti, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839; *Patria, patriotul și patriotismul* de F. Aron, Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, Tipografia Curții a lui Fr. Valbaum, 1843; *Elemente de istoria lumii*. Pentru trebuința tinerimei începătoare din aşezămintele de învățătură și creştere publice și private, de F. Aron, Profesor de Istoria generală a lumii în Colegiul Național Sf. Sava din Bucureşti, Bucureşti, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1845.

[80] Idem, *Idee repede*..., p. VI-VII.

[81] *Ibidem*, p. 25.

[82] *Ibidem*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maior, luându-se după o inscripție de la Câmpulung, pusă la biserica lui Matei Basarab, a fost cel dintâi care a semănat greşala, zicând că Radu Negru a trecut aici la anul de mai sus. Cercetând eu hrisoavele Câmpulungului, am găsit cu adevărat un hrisov al lui Matei Basarab, în care zice: «Această biserică de la Câmpulung s-a zidit întâi biserică de mir de Radu Negru, descălicătorul țării, la 6723=1215. Iar acum reînnoindu-o eu, am făcut-o să fie obşte de călugări». Cu toate aceste, eu tot nu m-am apucat de anul acela cu mâinile şi cu picioarele, ci am aşteptat să mai capăt şi alte dovezi, mai vârtos că Matei Basarab nu arată de unde ştie că Radu Negru a venit la 6723=1215"[83]. În afara arhivei de la Câmpulung, Aaron s-a deplasat şi la mănăstirea Tismana, ştiind că va lucra pe hrisoave iscălite de Mircea cel Bătrân, de Constantin Şerban. Pentru o mai mare siguranță, cercetează şi „hrisoavele Coziei", în căutarea de dovezi temeinice pe care să-şi fundamenteze disertația. Deşi descoperise destule înscrisuri nu se pripea cu judecata, explicându-i lui Bariț „că poate mai găsim şi alte dovezi"[84]. Sunt foarte diferite raportările celor trei profesori menționați mai sus, fiecare abordând ştiința istorică din cu totul alte perspective. Dacă Gheorghe Săulescu s-a străduit să teoretizeze şi să încerce aplicarea unei metodologii de lucru, dacă Ion Albineț a preferat stilul didactic, Florian Aaron nu concepea ca un istoric, la mijlocul secolului XIX, să reconstituie frânturi din trecut fără a utiliza fondurile de documente semnalate într-o ritmicitate crescândă de presa momentului.

Paginile introductive ale volumului scos în tipografia lui Eliade se încheiau cu o mărturisire de credință, în speranța că „până când va fi țara rumânească norocită ca să se poată făli cu altă istorie a patriei lucrată asfel ca fără sfială să se poată înfățişa înaintea tribunalului celui neîmblânzit al criticei istorice şi filosofice, locale şi streine, eu mă bucur că această idee repede poate fi o prevestire pentru acea Istorie la care este pironită aşteptarea tuturor"[85]. Se încheia un ciclu, o tradiție cărturărească dependentă de autoritatea cronicarilor, un stil de a scrie istoria, a cărei încadrare nu depăşea realități locale sau regionale.

În 1843, când Mihail Kogălniceanu îşi deschidea, la Academia Mihăileană, celebrul *Curs de istorie națională*, Gheorghe Săulescu se retrăgea din activitatea de la catedră. Şi prin această coincidență, momentul poate fi considerat ca departajând două etape distincte din evoluția istoriografiei româneşti. Nimic imprevizibil am putea spune, momentul fiind anunțat de apariția, în 1837, a primului volum din *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*. Structurată în două părți, ea trebuia să prezinte istoria națională de la cucerirea Daciei până la instaurarea domniilor regulamentare. Intervenția lui Mihail Sturdza, extrem de temător de reacțiile Rusiei şi Imperiului Otoman, a blocat culegerea în tipografie a următorului opus. Chiar şi aşa, difuzarea în țară a primelor două părți din sinteza sa i-a conferit o notorietate nemaintâlnită la un tânăr de douăzeci de ani. Un succes construit cu migală, cu sacrificii mari, al cărui început îl bănuim undeva în copilăria fiului agăi Ilie Kogălniceanu, în timpul lecțiilor şi poveştilor spuse de Gherman Vida. Şapte-opt ani, până la debutul experienței formative în spațiul vest european, nu s-au irosit în zadar, înjghebându-şi o bibliotecă personală, citind în special literatură franceză şi cărți de istorie. Ambițiosul învățăcel nutrea sentimente de admirație şi respect față de Gheorghe Asachi, urmărind atent ce apărea în *Albina românească*. Aşadar plecarea spre Lunéville a intervenit într-un

[83] *George Bariț şi contemporanii săi,* vol. I, p. 31-32.
[84] *Ibidem,* p. 31-32.
[85] *Ibidem*, p. XXIV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moment prielnic, dându-i şansa să se detaşeze de influenţele şi perspectivele autohtone, să accepte conştient provocările unui sistem educaţional modern.

Ştia precis cu se va ocupa, avea un plan de la care îşi promitea să nu abdice. Misiunea lui nedeclarată era sintetizarea, pe înţelesul străinilor, a istoriei poporului său, aducând în circuitul dezbaterilor din mediile europene soarta unui neam plasat la graniţa dintre civilizaţie şi barbarie. Informaţii depistate în cărţi, gazete, broşuri şi arhive au fost fişate cu grijă, în aşteptarea prelucrării. Şi pentru el tot efortul conţinea o doză de inedit. Surplusul de ştiri, mult peste ce şi-ar fi închipuit că are şanse să găsească, l-au obligat să purceadă cu metodă, să clasifice şi să pună în ordine însemnările făcute. Avea la îndemână instrumentele necesare pentru a confrunta şi analiza părerile şi subiectele asimilate, un spaţiu de mişcare în câmpul ideilor, de neimaginat în camera sa de lucru din Iaşi. În gândurile adresate familiei menţiona: „Sunt trei ani de când am părăsit Moldova, de atunci până azi, şi chiar înainte de plecarea mea din ţară, unicul meu scop, unicul meu gând, unica mea ambiţie a fost să scriu pe scurt istoria ţării mele… Plecând din Moldova, am avut grijă să iau cu mine toate documentele istorice pe care am putut să mi le procur, mai multe manuscrise ale lui Miron, ale fratelui său, ale altor lithopisiţi, precum şi cântece bătrâneşti. Ajuns în Franţa, am căutat cu grijă, întrebuinţând toate resursele mele modeste, să cumpăr cărţile care se raportau la cele două Principate; am veghiat nopţile cetind şi scoţând din gazete tot ce se spunea despre Moldova şi despre Muntenia; după ce am părăsit Franţa şi m-am aşezat la Berlin, am avut la îndemână bogata bibliotecă regală… Toţi istoricii polonezi, unguri, bizantini, transilvăneni mi-au fost daţi“[86].

Era o confesiune de credinţă, un adevărat program cultural, evocând zbuciumul vieţii unui bursier ce nu-şi cantona energiile doar în rezolvarea cerinţelor didactice şi căuta soluţii viabile prin care românii să devină un punct de interes pe harta lumii. Aveam un trecut ca şi celelalte naţii, nu duceam lipsă de repere glorioase, de voievozi şi domni ce marcaseră o epocă medievală dominată de interminabile războaie. În *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie naţională,* rostea următoarea frază, nu doar pentru a impresiona un auditoriu care atunci rezona imediat, exteriorizându-şi simţă-mintele: „inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ştefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar, domnilor mei, şi nu mă ruşinez a vă zice că aceşti bărbaţi pentru mine sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Anibal, decât Cesar“[87].

Dar toate acestea trebuiau integrate într-o poveste, difuzată în revuistica franceză şi germană, pentru a avea şansa unei mai bune vizibilităţi. Mihail Kogălniceanu se arăta mirat de interesul disproporţionat, manifestat pentru ştirile venite din America sau Africa, în vreme ce Ţările Române nu reuşeau să atragă atenţia nimănui. Constatări triste ce nu-l descurajau, motivându-l şi mai mult. În prefaţa *Istoriei*, amenda această indiferenţă, observând că de la necunoaştere la o critică răuvoitoare este doar un pas. Se simţea îndatorat să conteste un curent de opinie, încercând să modifice o imagine eronată ce părea a fi infailibilă. Ataca problema încă din primele rânduri afirmând: „Déjà trois ans sont passés depuis que j'ai quitté la Moldavie; depuis lors j'ai parcouru toute l'Allemagne et une partie de la France. Partout j'ai trouvé que l'on ne possédait pas les moindres notions vraies sur la Valachie et la Moldavie; on connaît à peine leur

[86] Mihail Kogălniceanu, *Scrisori (1834-1849)*, Bucureşti, Editura Minerva, 1913, p. 74.

[87] *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională* în Academia Mihăileană. Rostit în 24 noiemvrie 1843, în *Propăşirea*..., p. 617.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

position géographique; quant à leur histoire, leurs usages, leurs institutions, leurs malheurs, c'est ce qui est ignoré même des plus savants. Les plus petites contrées de l'Afrique et de l'Amérique sont plus connues que ces principautés. Dans ce siècle de lumières, on regarde encore les Moldaves et les Valaques comme un peuple sauvage, abruti, indigne de la liberté. Et d'où vient cette opinion générale, mais injuste? C'est que les indigènes, réduits en silence par un siècle et demi de tyrannie, n'ont pas élevé la voix pour se dire toutes sortes de mensonges aux transfuges de France et d'Allemagne, lesquelm après avoir été frères par les Moldovalaques, ont payé leur hospitalité par des insultes, d'autant plus grandes qu'elles étaient destinées à diriger l'opinion de l'Europe"[88].

Scoasă într-un tiraj redus, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie*… a avut o circulație restrânsă, chiar și în țară, o bună parte din cereri rămânând neonorate. Totuși, Kogălniceanu s-a îngrijit să împartă câteva exemplare profesorilor săi din Berlin, în speranța că vor introduce istoria românilor în prelegerile academice.

În cele înfățișate aici, am încercat să urmărim, pe parcursul unui interval restrâns, de aproximativ cincisprezece ani (1829-1845), evoluția discursului istoric la începuturile modernității. Limitele cronologice nu au fost alese la întâmplare. Apariția periodicelor, înființarea cabinetelor de lectură și a tipografiilor au conferit istoriografiei o vizibilitate greu de bănuit cu un deceniu în urmă. După 1845, activitățile politice au acaparat manifestările societății românești amânând pentru vremuri mai bune întoarcerea la masa de lucru. Discursul istoric se dovedea, de multe ori, un comportament emoțional, nu informațional. Amprentă ușor de remarcat la mai toți autorii, în piese de teatru, fragmente literare ori cărți de istorie, rememorarea măreției trecutului contrasta puternic cu decăderea prezentului. O permanentă lecție adresată contemporanilor, îndemnându-i să învețe din pildele înaintașilor pentru a ști care le sunt drepturile și locul lor între națiunile europene, învățându-i arta polemicii, a dialogului purtat cu bună credință. Asemeni medievistului a cărui cercetare este dependentă de apelul neîntrerupt la documente, și demonstrația noastră a trebuit să-și probeze veridicitatea, reîntorcându-ne atenția la textele epocii. Citatele folosite din abundență au tocmai această menire de a recompune, așezând fragment lângă fragment, un tablou complex al cărui conexiuni ne obligă să ne oprim deseori din drum, deviind un travaliu ce ne apare drept interminabil. Angajament politic, corespondență sau poezie, toate au ceva să ne spună, de la fiecare putându-se prelua idei pe care, ulterior, ca într-un joc de puzzle, să ne străduim a le ordona într-o schemă explicativă.

[88] *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*. Tome premier. *Histoire de la Dacie*, *des Valaques transdanubiens et de la Valachie (1241-1792)*, în Mihail Kogălniceanu, *Opere II, Scrieri istorice*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Alexandru Zub, București, Editura Academiei, 1976, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

HISTORICAL DISCOURSE IN ROMANIAN PRINCIPALITIES AT THE BEGINNINGS OF MODERN AGE

The first half of the nineteenth century witnessed the beginnings of the modern historical discourse in the Romanian culture. This shaped itself along a difficult and cumbersome process which depended more than other contexts on the agitation of political life and on a lack of elementary tools which legitimize a culture. A carefully considered historical discourse drafted not by professionals but by literary people, various dilletanti or passionate lovers of a past glory which fatefully contrasted with the decay of their present. Far from being a treatise or a methodically articulated work, the attempts to sketch a national history were either disparate articles in the newspapers of the time or justifications for some editorial attempts such as introductions to compilation published at the time.

This is why the author of this article believes that after the 1800^{s} the relationship between the authors of those texts and their predecessors still lacked in clarity. A credible historical discourse needed institutional support and a research program to be carried out in archives and libraries by the intellectuals of the time; this proved to be a utopian projection.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SERINELA PINTILIE

MIHAIL KOGĂLNICEANU ŞI INTELECTUALII DIN PRUSIA

Mihail Kogălniceanu a fost unul dintre primii români din Principate care au avut posibilitatea de a urma cursurile unor prestigioase instituții de învățământ europene. După ce a ajuns la vârsta maturității, fiul lui Ilie Kogălniceanu şi al Catincăi Stavilă[1], cea care ar fi fost „coborâtoare dintr-o familie genoveză“[2], a prezentat, de altfel, întregul context în care i s-a oferit şansa de a studia în străinătate. Mai presus de orice, împrejurările i-au fost favorabile şi au vrut ca el să beneficieze, atunci când trebuia mai mult, de protecția lui Mihail Sturdza[3]. Domnul Moldovei a înțeles să asigure atât fiilor săi, cât şi celui aflat sub propria ocrotire o educație dintre cele mai alese. Pe atunci, o asemenea instruire presupunea accesul la înaltele şcoli ale Europei apusene. Tânărul Kogălniceanu a fost trimis mai întâi la studii „în Francia“, împreună cu cei doi fii ai lui Mihail Sturdza, Dimitrie şi Grigorie[4], în ciuda faptului că primele lui contacte cu reperele civilizației europene au venit mai de timpuriu, chiar din perioada studiilor de la Iaşi. Aici, el a frecventat, ca elev intern, cursurile pensionului francez (fondat de fostul ofițer V. Cuénim, în 1828). Cunoştințele, în special cele de limbă franceză, dobândite în pensionul ieşean s-au dovedit extrem de utile mai târziu, în perioada petrecută la Lunéville[5]. La colegiul din orăşelul francez, tinerii moldoveni ar fi trebuit să studieze timp de trei ani pe cheltuiala statului, iar mai apoi să urmeze cursurile Facultății de Drept la Universitatea din Paris. Cum însă la acea vreme Franța era străbătută de un puternic „suflu“ revoluționar, tinerii studioşi au fost repede strămutați la Berlin (la 7 august 1835 cei patru se aflau deja în capitala Prusiei). Acolo, au fost găzduiți, mai întâi, la pensiunea pastorului Adolphe Frédéric Souchon, iar mai apoi s-au mutat în casa lui Ludwig Jonas din Neue Friedrichstrasse[6], diacon la Nikolai Kirche din Berlin şi, în acelaşi timp, un personaj deloc străin de dezbaterile pe teme de istoriografie din mediile

[1] Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Biobibliografie*, Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1971. Vezi, *Introducere*, p. XXX.

[2] Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credință*, antologie, prefață şi note de Geo Şerban, Bucureşti, Editura Tineretului, 1962, p. 150-151.

[3] Explicația oferită de Kogălniceanu relevă complicate relații de familie, plecând chiar de la naşterea micului Mihail. A fost botezat de către domnița Marghioala Sturdza, soția logofătului Grigore Sturdza (tatăl viitorului domn al Moldovei, Mihail Sturdza). Înainte de a muri, domnița a trecut îndatoririle sale față de nevârstnicul Kogălniceanu, fiului său, viitorul domn al Moldovei. Vezi, Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credință*, p. 150-151.

[4] *Ibidem*.

[5] Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, Editura Sport-Turism, 1979, p. 22-23.

[6] D. C. Amzăr, *Kogălniceanu la Berlin. Câteva date noi din vremea studiilor*, în „Cercetări Literare“, III, 1939, p. 295.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 633–647

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

germane. Ludwig Jonas devenise „discipolul favorit“[7] al istoricului Hans Schleiermacher şi se pare că între cei doi exista chiar şi o relaţie de rudenie[8]. Nu întâmplător, după moartea lui Schleiermacher, pastorul berlinez devenea executor testamentar şi editor postum al corespondenţei pe teme ştiinţifice a istoricului prusian. Mai târziu, însuşi Wilhelm Dilthey se va număra printre cunoştinţele familiei pastorului Jonas[9]. Kogălniceanu şi odraslele de domn au început să studieze, în particular, limbile străine, diplomatica şi matematicile, sub îndrumarea doctorului Hufeland. Avocat, cu titlul de consilier juridic, Hufeland era o rudă îndepărtată a familiei Sturdza, din care motiv ar fi fost preferat pentru tutelarea vlăstarelor domneşti. De aici urmau însă a rezulta şi primele „abateri“ ale lui Kogălniceanu. Neliniştile tinereţii ca şi spiritul mereu dornic de afirmare al viitorului istoric şi om de stat nu se puteau împăca prea multă vreme cu restricţiile rezultate din cotutela doctorului Hufeland şi a pastorului Jonas. În semestrul de vară al anului universitar 1836/1837, el a început deja să studieze *în particular* la universitate, fără a frecventa, ca student înmatriculat, cursurile. Situaţia s-a modificat cu începere din anul universitar următor (1837/1838), atunci când tânărul Kogălniceanu a putut să urmeze efectiv cursuri de ştiinţe juridice în cadrul Universităţii din Berlin. După cum rezultă din registrul matricol al Facultăţii de Drept şi din protocolul încheiat de rectoratul Universităţii din Berlin la finalizarea studiilor, el se înscria la universitate în data de 27 octombrie 1837. În scurta perioadă în care a frecventat cursurile prestigioasei instituţii de învăţământ şi cultură, Mihail Kogălniceanu a studiat *Institutiones*, sub îndrumarea profesorului Klenze, *Naturrecht*, participând la „prelecţiunile“ lui Eduard Gans, sau *Neuere Geschichte*, un curs magistral realizat de Leopold Ranke, aflat atunci în plină ascensiune a carierei. La examenele de la sfârşitul semestrului, studentul Kogălniceanu a obţinut calificativul *sehr fleissig*. Doar Ranke i-a acordat tânărului moldovean o apreciere mai modestă (*fleissig*), după ce iniţial trecuse în documentele şcolare acelaşi mult râvnit *sehr fleissig*. Kogălniceanu a mai frecventat şi un curs de etnografie, iar în completarea studiilor ar fi dorit să urmărească şi unele prelegeri despre opera lui Goethe[10]. În ciuda programului încărcat, a dorit mereu mai mult. A încercat să înţeleagă în profunzime evoluţia şi reformele societăţii din Prusia, ale cărei pulsaţii le găsea oarecum asemănătoare cu realităţile din Moldova natală. Într-o ţară în care pe atunci totul era încă de făcut, Mihail Kogălniceanu a urmărit cu atenţie sporită toate transformările epocii. În planul realizărilor ca istoric, el aparţine primei generaţii chemate să pună bazele scrisului istoric românesc. O generaţie care a reprezentat „baza de personal pentru începuturile istoriografiei româneşti“[11].

În prima jumătate a secolului XIX, scrisul istoric din Prusia se afla el însuşi într-un moment de răscruce şi de profundă transformare. Profitând de teoretizările veacului XVIII, gândirea istorică prusiană a fost percepută ca „rezultatul unei interacţiuni complexe“ între trei mari direcţii: istorismul, iluminismul şi învăţământul academic. Cel care a promovat cel mai intens ideile istorismului în formele cele mai proaspete, însă nesistematizate, a fost Herder. Gânditorul german observa că există diferenţe mari între popoare şi că momentele istoriei sunt irepetabile. El nu era însă singurul filosof german

[7] Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credinţă*, p. 152.

[8] Hans Ulrich Lessing, *Dilthey als Historiker*, în Notker Hammerstein (Hrsg.), *Deutsche Geschichtswissenschaft um 1900*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden GMBH, 1988, p. 120.

[9] *Ibidem.*

[10] D. C. Amzăr, *op. cit.*, p. 306 şi 313. Vezi şi Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 59-63.

[11] Harald Heppner, *Contribuţii la istoria României şi a Românilor*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care a meditat îndelung asupra istoriei. Kant şi Hegel au fost preocupaţi de chestiuni privind filosofia istoriei, raţionamentele lor regăsindu-se în aproape toate teoretizările istoricilor renumiţi ai secolului XIX[12]. La sfârşitul veacului XVIII, istoria îşi depăşise statutul de disciplină auxiliară. A fost regândită, în scurt timp, ca ştiinţă şi profesie. S-au stabilit catedre de istorie în cadrul universităţilor europene (cazul celor din Anglia, Franţa şi Germania); au apărut istoriografi oficiali, colecţii de documente şi s-au colectat tot felul de fonduri publice sau private pentru susţinerea activităţii istoricilor[13]. Mediul universitar german, spre sfârşitul veacului XVIII, a fost clar dominat de Universitatea din Göttingen, care şi-a menţinut primatul şi în primele decenii ale secolului următor. O universitate nouă, fondată în 1734, liberă de constrângerile impuse de canoanele tradiţiei altor instituţii similare germane mai vechi[14]. Preocupările şi teoretizările erudiţilor de la Göttingen s-au concentrat asupra conceptului de *Staatengeschichte*, adică o istorie a statelor percepută în calitate de unică şi constantă dezvoltare a „conjuncturilor de forţe“[15]. Între aceste forţe era inclusă şi aceea reprezentată de către popor (*Volk*), un concept reconsiderat de către istoricii secolului XIX. Sensibile modificări erau percepute şi în forma, nu numai în fondul operelor de istorie. Istoricii perioadei au început să scrie cărţi de mari dimensiuni, care se adresau unui public instruit. Debutul secolului XIX aproape a coincis cu înfiinţarea unei alte universităţi, la Berlin, în anul 1810. La organizarea noii instituţii de învăţământ superior au contribuit aproape toate minţile luminate din capitala Prusiei. Între personalităţile implicate în acest proces de organizare trebuie evident amintit Alexander von Humboldt, cel care îşi prezenta propria viziune asupra destinaţiei noii instituţii într-un memorandum redactat între anii 1809-1810. Nu au fost omise nici sugestiile oferite anterior de către Goethe şi Kant. Aceştia considerau că filosofia trebuia să fie autonomă faţă de imixtiunile statului şi bisericii în desfăşurarea procesului de învăţământ, situaţie frecvent întâlnită în cazul altor discipline (medicină, drept şi, mai ales, teologie). Proiectul celor doi era mult mai amplu şi, în spiritul epocii, punea accent pe educarea clasei de mijloc[16]. Toate acestea au contribuit la afirmarea universităţii berlineze ca înalt for al culturii europene. Ea a devenit atractivă prin renumele profesorilor şi valoarea prelegerilor. Tinerii studioşi din toate colţurile Europei i-au trecut porţile, iar între personalităţile de referinţă în afirmarea prestigioasei *Alma Mater* din Berlin se numără Leopold Ranke, Wilhelm von

[12] Pentru mai multe detalii, pot fi consultate următoarele lucrări: Tilman Borsche, *Wilhelm von Humboldt*, München, Verlag C. H. Beck, 1990, p. 66-68; Michael Gottlob, *Geschichtsschreibung zwischen Aufklärung und Historismus. Johannes von Müller und Friedrich Christoph Schlosser*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, Peter Lang Verlag, 1989, p. 300-310; Ingrid Lecoq-Gellersen, *Die politische Persönlichkeit Wilhelm von Humboldts im der Geschichtsschreibung des deutschen Bildungsbürgertums. Historiographiegeschichtliche Studien zur Problematik des Intellektuellen in der Politik*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Peter Lang Verlag, 1985, p. 29; Fritz Martini, *Istoria literaturii germane de la începuturi până în prezent*, în româneşte de Eugen Filotti şi Adriana Hass, Cuvânt înainte de Liviu Rusu, cu un studiu critic de Tudor Olteanu, Bucureşti, Editura Univers, 1972, p. 307-109; Heinrich Ritter von Srbik, *Geist und Geschichte vom deutschen Humanismus bis zur Gegenwart*, I. Bd., München, Verlag F. Bruckmann, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1950, p. 194-200; Trygve R. Tholfvsen, *Historical Thinking. An Introduction*, New York, Evanston and London, Harper & Row, 1967, p. 132-133.

[13] Donald R Kelley, *Faces of History. Historical Inquiry from Herodotus to Herder*, New Haven and London, Yale University Press, 1998, p. 250.

[14] Trygve Tholfvsen, *op. cit.*, p. 142.

[15] Ernst Breisach, *Historiography: Ancient, Medieval & Modern*, Chicago & London, The University of Chicago Press, 1983, p. 219-220.

[16] Mitchell G. Ash, *German Universities. Past and Future (Crisis or Renewal)*, Providence, Oxford, Berghahn Books, 1997, p. 8-10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Humboldt, Johann Gustav Droysen, Friedrich Karl von Savigny. Toate aceste prefaceri din prim planul vieții științifice și culturale germane au fost dublate în Prusia de o politică reformistă. Vizând, între altele, și sistemul sau instituțiile de învățământ, reformele epocii lui Friedrich Wilhelm al III-lea (1797-1840) preconizau schimbări substanțiale atât în plan politic, cât și economic sau social. Artizanii principali ai reformelor, miniștrii Stein și Hardenberg, se gândeau că Prusia și-ar fi putut descoperi propria identitate națională în rândul puterilor, după ce reușise, cu mare greutate, să îndepărteze dominația franceză din perioada imperiului lui Napoleon.

Acestea erau realitățile din Prusia anului 1835, momentul când cei patru români au fost mutați de la Lunéville la Berlin. O asemenea atmosferă nu avea cum să nu-l impresioneze pe Mihail Kogălniceanu. El a fost fascinat de tot ceea ce vedea în jurul său și a căutat să înțeleagă profundele transformări prin care trecea statul și societatea din Prusia. Mai presus de orice însă, el a identificat atunci și mijloacele prin care prefacerile din lumea germană puteau fi adaptate realităților românești. Nu întâmplător, Kogălniceanu, odată ajuns la vârsta deplinei maturități politice, și-a legat numele de înfăptuirea reformelor care au marcat edificarea României moderne. Este exact contextul care ne impune prezentarea lui în dublă ipostază, aceea de cărturar și om de stat, influențat de performanțele politice și valorile culturale din Prusia primei jumătăți a veacului XIX. Fără îndoială, Mihail Kogălniceanu a fost un admirator constant al învățământului german. Câteva dintre discursurile pe care le-a rostit la vârsta maturității creatoare fac dovada respectului deosebit pe care el îl datora dascălilor. Impresionează oricând cuvintele frumoase și sincere cu care Kogălniceanu a elogiat școala istorică din Berlin și pe cei care profesau acolo. Universității „Fredericia Wilhelma", considerată „a doua mumă"[17], îi datora spiritul liberal și profundul patriotism.

Întâmplarea a făcut ca istoricul Kogălniceanu să fie și primul student român al ilustrului cărturar Leopold Ranke. Chiar și după trecerea a 60 de ani de profesorat, el a rămas pentru Kogălniceanu „marele istoric", iar cu acest prilej fostul student a dorit să-i prezinte un pios omagiu[18]. Născut în 1795 în localitatea Wiehe din Thuringia, Ranke a întruchipat istoricul prin definiție al perioadei moderne. Activitatea sa creatoare aproape s-a suprapus peste veacul XIX. Și-a început studiile la universitatea din Leipzig, în anul 1814[19], iar ecourile operei s-au resimțit după moartea savantului în întreaga Europă și chiar în Statele Unite. Prima reușită semnificativă trebuie căutată în jurul lui 1817, atunci când a elaborat un studiu despre Martin Luther, în contextul celebrării a 300 de ani de la redactarea celor 95 de teze. Lucrarea care l-a consacrat însă definitiv în „breasla" istoricilor a fost *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, publicată în 1824 sau, mai exact, o anexă a acesteia, care i-a adus faima între istorici. Intitulată simplu, *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber*, ea a devenit un veritabil program istoriografic pentru Ranke. A rămas celebru fragmentul în care istoricul prusian prezenta principala îndatorire a celui care scrie istoria, aceea de a reda evenimentele trecutului „întocmai cum s-au petrecut": „*Man hat das Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren*

[17] Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganiloru, oborirea pronomiilor și privilegiilor de nascere și de castă, emanciparea țăraniloru*. Discurs rostit de Mihail Kogălniceanu, membru al Academiei Române, la 1 aprilie 1891, p. 98.

[18] Conform mărturiilor lui Kogălniceanu, momentul a fost marcat prin expedierea unei telegrame de felicitare la Berlin. *Ibidem*, p. 95.

[19] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *Aus Werk und Nachlass*, Band III, *Frühe Schriften*, München, Wien, R. Oldenbourg Verlag, 1975, p. 13-14 și 18-19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

beigemessen, so hoher Amter unterwindet sich gegenwärtiger Versuch nicht: er will bloß zeigen wie es eigentlich gewesen ist [subl. ns. S.P.]"[20]. „*Wie es eigentlich gewesen*" a devenit expresia maximei obiectivității[21], folosită de generații întregi de istorici. Ranke a rămas credincios principiului care făcea din prezentarea trecutului întocmai un scop în sine, istoricul prusian dorind să insufle studenților săi permanent „*dragostea curată pentru adevăr*". Din aceste considerente, în cadrul unei alte prelegeri, el explica de ce prefera să folosească termenul de *Geschichte* în detrimentul celui de *Historie*, deşi ambele aveau acelaşi sens. În concepția sa, termenul de *Geschichte* deriva din verbul *geschechen*, tradus prin *a se întâmpla* şi, în consecință, el conducea spre o anumită obiectivitate, în timp ce cuvântul *Historie*, stabilea o relație mai subiectivă[22]. Referitor la obiectivitatea istoricului, Ranke insista asupra atitudinii nepartizane (*Unparteilichkeit*)[23] a celui care scrie istoria. Între exegeții operei lui istorice, G. Iggers şi J. Powell au considerat că gânditorul german identifica obiectivitatea cu imparțialitatea sau nepartizanatul[24]. Spre deosebire de cei doi, un alt critic al operei lui Ranke, G. Berg susține că obiectivitatea reprezenta mai mult, că ea presupunea o legătură directă cu adevărul divin[25]. Noi credem că istoricul german avea propria perspectivă asupra celor două concepte, iar imparțialitatea implica spunerea adevărului, indiferent de simpatiile politice.

Spre deosebire de Leopold Ranke, Kogălniceanu, nu a lăsat o operă de dimensiuni foarte întinse. Lucrările lui de istorie dovedesc o bună cunoaştere a noilor direcții apărute în istoriografia germană. Spiritul teoretizărilor rankeene transpare din celebrul *Cuvânt introductiv*, rostit în 1843, cu prilejul primului curs de istorie națională la Academia Mihăileană. O prelegere în care şi Kogălniceanu pleda pentru prezentarea faptelor istorice întocmai cum ele s-au petrecut. El îşi asigura auditoriul că „*… răul şi minciuna nu vor găsi niciodată în mine un apărător…*", că întotdeauna se va „*sili a spune adevărul*", iar atunci când, din diferite cauze, acest lucru ar fi fost imposibil de realizat, era preferabilă tăcerea. Deşi istoricul român nu a fost cu totul străin de anumite mici exagerări, el le punea pe seama patriotismului, pe care cu oarecare sensibilitate îl definea drept „*o mică plecare spre nația mea*"[26]. Atunci când trecutul se apropia sensibil de contemporaneitate şi Kogălniceanu simțea că nu poate prezenta decât un adevăr trunchiat, el mărturisea, cu eleganță, că preferă să nu abordeze asemenea subiecte, conştient fiind că „*noi n-am ajuns încă aşa de departe ca să putem trata cu nepărtinire istoria contemporană*"[27]. Misiunea aceasta revenea, în mod firesc, „viitorimii". Era o dovadă a tăriei de caracter, dar în acelaşi timp o demonstrație de înțelegere deplină a esenței gândirii rankeene.

[20] Leopold Ranke, *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, 3. Aufl. Leipzig, 1885, p. VII.

[21] Unul dintre exegeții lui Ranke, Michael Bentley, consideră că termenul *eigentlich* poate fi tradus prin expresia *în esență*. Vezi, Michael Bentley, *Modern Historiography. An Introduction*, London and New York, Routledge, 1999, p. 39. Am optat pentru sensul clasic, *întocmai* sau cum este el semnalat la Ioan Lupaş, „aevea". Cf. I. Lupaş, *Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu*, Bucureşti, 1936. Extras din AARMSI, seria III, tom XVIII, Mem. 10, p. 315.

[22] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *op. cit.*, IV, p. 188.

[23] *Ibidem*, p. 80.

[24] Georg G. Iggers, Janus M. Powell, *Leopold von Ranke and the Shaping of the Historical Discipline*, New York, Syracuse University Press, 1990, p. XVII.

[25] Gunter Berg, *Leopold Ranke als Akademischer Lehrer. Studien zu seinen Vorlesungen und seinem Geschichtsdenken*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1968, p. 181 şi 216.

[26] Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, rostit în 24 noiembrie 1843, în Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970, p. 134.

[27] *Ibidem*, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi Ranke, prin înnoirile metodologice, a devenit firesc un deschizător de drum şi întemeietor de şcoală istorică, el însuşi nu şi-a arogat vreodată vreun merit în acest sens. A rămas mereu recunoscător antecesorului său, Barthold Georg Niebuhr, ale cărui metode le-a aplicat cercetării istorice[28], alături de cele specifice filologiei. El şi-a construit operele istorice după realităţile care pulsau în sursele documentare, iar pentru reconstituirea acestei realităţi a făcut apel la tehnici ştiinţifice. Cu toate că unul dintre cei mai importanţi exegeţi ai săi, Leonard Krieger, tinde să-i refuze aproape orice contribuţie la dezvoltarea scrisului istoric („nici atitudinea critică privind sursele, nici insistenţa asupra documentelor originale, nici măcar aplicarea metodei filologice în scrierea şi predarea istoriei nu au reprezentat o inovaţie a lui Ranke, ci ele au fost folosite de Tucidide, mai întâi, apoi de Jean Mabillon, Hamann şi Herder şi în secolul XIX de către Georg Barthold Niebuhr“[29]), totuşi, Ranke a creat o operă originală, o şcoală istorică şi a devenit un maestru al interpretării documentelor. A petrecut ani întregi în arhivele din Prusia, Austria, Veneţia, Franţa sau Anglia, străduindu-se să reconstituie trecutul „întocmai cum s-a petrecut“. La scurt timp de la apariţia primei lucrări, Ranke se afla în arhivele prusiene, unde documentele descoperite îl făceau să mediteze la viitoarele studii istorice. O parte din planurile privind cercetarea istorică i le împărtăşea fratelui său, Heinrich, principalul punct de sprijin, în absenţa altor prieteni[30]. La 12 mai 1825 îi scria, din Berlin, despre un proiect referitor la „*o istorie a Europei cu includerea istoriei literaturii şi bisericii*“[31]. O lună mai târziu, semnala aceluiaşi frate, cu o bucurie aproape copilărească şi cu entuziasmul specific vârstei, că a găsit în bibliotecă, „*47 de volume de manuscrise italiene neîntrebuinţate de nimeni*“ pentru anii 1530 şi 1550, în care se aflau lucruri excepţionale şi autentice[32]. Această descoperire a marcat începutul unei noi perioade din viaţa sa. Cercetarea documentelor din arhive îi oferea o perspectivă inedită asupra istoriei moderne a Europei. În cele din urmă, rezultatul cercetărilor a luat forma unei istorii a popoarelor din sudul Europei, deşi demersul nu era pe atunci unul cu totul singular. Concomitent cu tendinţa de profesionalizare a scrisului istoric şi activitatea de cercetare a devenit una mult sistematizată. Acest lucru a impus aproape ca o necesitate editarea unor colecţii de documente cât mai complete. Rezultatul anilor de cercetare în aproape toate arhivele Europei apusene s-a relevat şi prin apariţia impresionantei colecţii de documente *Monumenta Germaniae Historica*. Proiectul de publicare şi editare a izvoarelor istoriei germane a fost gândit şi iniţiat chiar din 1819 de către baronul von Stein. În cea mai mare parte, editarea colecţiei a fost opera unor istorici consacraţi, majoritatea foşti studenţi ai universităţii din Göttingen[33]. *Monumenta Germaniae Historica* şi *Regesta Imperii* au reprezentat finalitatea cercetării unor cercetători ca Nikolaus Vogt (1756-1836), exponent al epocii „Sturm und Drang“ şi Heinrich Luden (1780-1847), puternic influenţat de J. G. Fichte dar şi de Herder, Schelling şi Schlegel. Johannes Voigt (1786-1863) şi Friedrich von Raumer (1781-1873), împreună cu Karl Anton Menzel (1784-1855) sau Karl Dietrich Hüllmann, au contribuit la clarificarea unor controverse de istorie medievală. Chiar dacă

[28] Georg G. Iggers, Janus M. Powell, *op. cit.*, p. 32.

[29] Leonard Krieger, *Ranke. The Meaning of History*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1977, p. 3.

[30] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *op. cit.*, III, p. 20.

[31] Alfred Dove (Hrsg.), *Zur eigenen Lebensgeschichte von Leopold von Ranke*, Leipzig, Verlag von Dunker & Humblot, 1890, p. 145.

[32] *Ibidem*, p. 147-148.

[33] Trygve Tholfvsen, *op. cit.*, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Friedrich Wilken (1777-1840), Cristoph Friedrich von Stälin (1805-1873) şi Gustav Adolph Harald Stenzel (1792-1854) au stimulat la apariţia acestei colecţii, editarea majorităţii volumelor se leagă de activitatea lui Heinrich Georg Pertz (1795-1876). După ce a deprins metoda interpretării critice a izvoarelor documentare la Universitatea din Göttingen, Pertz însuşi a călătorit prin Europa. A petrecut o perioadă importantă de timp scotocind arhivele de la Roma şi a cercetat documente din arhivele austriece sau din Ungaria. El a propus o concepţie pragmatică în privinţa împărţirii documentelor şi a structurat colecţia în cinci domenii distincte: *Scriptores*, *Leges*, *Diplomata*, *Epistolae* şi *Antiquitates*. La descoperirile şi cercetările din arhive s-au mai implicat, alături de Pertz şi Georg Waitz, Rudolph Köpke, Wilhelm Wattenbach, Otto Abel, Philipp Jaffe, Wilhelm Giesebrecht şi Ernst Dümmler. Numele lui Pertz s-a identificat cu cel al *Monumentei*, la fel cum cel al lui Johann Friedrich Böhmers a rămas legat editarea colecţiei *Regesta Imperii*[34]. În acelaşi trend european s-a înscris şi demersul lui Kogălniceanu privind editarea primelor colecţii de documente pentru istoria românilor. În perioada ministeriatului lui Titu Maiorescu la Departamentul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, el a primit funcţia de preşedinte al comisiei abilitate să se ocupe de publicarea documentelor din colecţia lui Eudoxiu Hurmuzaki[35]. Şi-a folosit, în acest context, experienţa de editor acumulată în anii anteriori, atunci când a publicat *Letopiseţele Moldovei*, reeditate între anii 1872-1874. Într-o primă etapă, ele au folosit ca bază documentară majorităţii istoricilor de la jumătatea secolului XIX. La fel de importante erau şi textele grupate în colecţia *Fragments tirès des chroniques moldave et valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszinschi, Démétre Cantémir et Constantin Brâncoveanu*, editate în anul 1846. Kogălniceanu deplângea lipsa mărturiilor scrise, multe dintre ele dispărute cu ocazia diferitelor evenimente tragice ale tumultoasei istorii a românilor, dar tot el se străduia să menţioneze foarte precis şi locurile unde s-ar fi putut găsi documente, care ar fi contribuit la scrierea unei istorii naţionale cât mai complete. Asemenea consideraţii îl caracterizau pe neobositul editor de mai târziu. În *Profesiunea de credinţă*, el aprecia că documentele oficiale şi actele publice, „*cea întâi şi cea mai puternică dovadă a adevărurilor istorice*“, lipseau cu desăvârşire. Din pricina revoluţiilor, care pustiiseră ţara în atâtea rânduri, aceste mărturii erau fie pierdute pentru totdeauna, fie împrăştiate prin ţări străine, pe la particulari sau în bibliotecile Ungariei, Transilvaniei, Moscovei, Petersburgului, Vienei şi chiar Stokholmului[36]. Din acest motiv, Mihail Kogălniceanu, mai mult decât oricare dintre contemporanii săi din Moldova, a înţeles necesitatea stringentă a publicării primelor colecţii de documente.

În afara preocupării obsedante pentru document şi înţelesurile izvoarelor, mai există şi alte asemănări între Kogălniceanu şi Ranke. Nici unul nu a aprofundat domeniul psihologiei. Ranke s-a limitat să facă doar unele referiri privind caracteristicile morale ale personalităţilor istorice care defineau poporul. Într-o scrisoare expediată din Berlin în februarie 1827, el impresiona totuşi prin felul în care reuşea să-şi caracterizeze personajele istorice. Pregătind o lucrare despre papalitate (*Römische Päpste*), istoricul din Prusia descoperea cu o anumită încântare faptul că şi în secolul XVI existau „*oameni mari*“; „*naturi extraordinare*“, însuşiri care proveneau „*de la poporul însuşi în sus*“[37]. În

[34] Heinrich Ritter von Srbik, *op. cit.*, p. 234-235.
[35] ANIC – Bucureşti, *Fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, dosar 229/1875, fila 2.
[36] Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credinţă*, p. 132-133.
[37] Alfred Dove (Hrsg.), *op. cit.*, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

realitate, Ranke a dovedit un real talent în zugrăvirea personajelor sale istorice. A rămas memorabilă prezentarea făcută papei Pius al VI-lea în cadrul scrisorii amintite: „*un om aşa de pios, naiv ca un copil*“, dar, în egală măsură, „*cel mai aspru inchizitor, prigonitor al protestantismului*“[38]. A scris despre papalitate cu atenția cuvenită unui mare fenomen istoric, dar fără a se raporta la controversele timpului sau la anumite „reverii romantice“[39]. Asemenea profesorului de la Berlin, Kogălniceanu îşi închipuia poporul în ipostaza de „izvor“ al tuturor mişcărilor şi isprăvilor, fără de care „*stăpânitorii n-ar fi nimică*“[40]. „Spiritul poporului“ nu putea să existe în absența „conştiinței unei naționalități comune“[41]. Pe lângă aceasta, Kogălniceanu a aplicat întocmai şi principiul lui Ranke privind legătura profundă a istoriei cu politica. Dacă în viziunea istoricului german, omul politic trebuia mai întâi să cunoască istoria poporului său şi apoi să-i conducă destinele, Kogălniceanu era perfect conştient că doar istoria era singura în măsură să judece faptele şi oamenii trecutului. Probabil şi din acest motiv, el însuşi a preferat să se înfățişeze contemporanilor mai întâi în lumina unui avizat cunoscător al trecutului şi abia apoi să se implice în viața politică. Istoriei îi revenea menirea de a reînvia trecutul măreț sau decadent. Omului politic îi rămânea însă alegerea întotdeauna dificilă între nemurire şi laudă neştearsă contra defăimare sau hulă[42]. Spre deosebire de Kogălniceanu, Ranke a evitat să se implice în viața politică. Cu toate acestea, chiar opera istorică reflectă anumite afinități cu gândirea conservatoare. Pe această coordonată, de altfel, el a înțeles ideea de progres în sens de „*evoluție şi nu ca revoluție*“[43]. Apropierea de viziunea lui Kogălniceanu asupra politicii moderne este în acest caz frapantă. Pentru viitorul sfetnic al lui Cuza, orice schimbare silnică, orice transformare prea bruscă nu puteau să ne fie decât fatale. În fond, tot el avea să conchidă că atunci când încep revoluțiile, încetează civilizația. Judecățile de acest fel corespund pe deplin cu poziționarea doctrinară a lui Kogălniceanu în sfera politicii. Un liberal moderat, care accepta schimbarea, dacă evidențele demonstrau că ea nu dăunează bunului mers al societății. Oricare alt mijloc de modernizare putea fi dăunător, deoarece, arăta Kogălniceanu, „*țara noastră nu prin grabnice şi zgomotoase schimbări se poate ridica*“, ci prin „*reformele blânde şi graduale, îmbunătățirile serioase, răspândirea instrucției publice*“[44], elemente ce reprezentau soluții pertinente pentru reorganizarea țării. Cu toate acestea, el nu a respins complet ideea de revoluție. Spre deosebire de Leopold Ranke, care se pronunța în mod clar pentru evoluție şi nu pentru revoluție, Mihail Kogălniceanu acceptă măcar necesitatea unor asemenea transformări petrecute de-a lungul istoriei. Îl putem situa aici mai aproape de prelegerile lui Eduard Gans, cel care avea în permanență pline sălile de curs, apologetul revoluției franceze, profesorul „*de un liberalism în idei atât de larg*“, decât de spiritul rafinat al lui Ranke. Kogălniceanu a observat doar că revoluția franceză, „*zguduind Europa până în cele mai adânci temelii*“, promitea pretutindeni „*slobozenia popoarelor*“. O altă revoluție, cea de la 1821, vestea şi ea românilor că venise vremea „*pentru ca iară să*

[38] *Ibidem*.

[39] G. P. Gooch, *Geschichte und Geschichtsschreiber im 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1964, p. 97.

[40] Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credință*, p. 137.

[41] *Ibidem*, p. 125.

[42] Idem, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, p. 134.

[43] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *op. cit.*, IV, p. 82.

[44] Mihail Kogălniceanu, *Scrieri alese*, Ediție îngrijită şi prefață de Dan Simionescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru literatură şi artă, 1956, p. 259.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scuture stăpânirea străinilor, să depărteze abuzurile care o rodeau şi să dobândească guvern naţional, întemeiat pe o chartă liberală. […] De altfel, credea el, *întâmplărilor de la 1821 suntem datori cu orice propăşire ce am făcut de atunce, căci ele ne-au deşteptat duhul naţional ce era adormit cu totul*“[45].

În vreme ce Leopold Ranke gândea că „*istoria tuturor popoarelor şi tuturor statelor ar trebui să stea ca o carte deschisă*“[46], Kogălniceanu, la rândul său, considera că „*istoria, după Biblie, trebuie să fie şi a fost întotdeauna cartea de căpetenie a popoarelor şi a fieştecărui om îndeosebi, pentru fieştecare stare, fieştecare profesie află în ea reguli de purtare, sfat la îndatoririle sale, învăţătură la neştiinţa sa, îndemn la slavă şi la fapta bună*“[47]. Ambii cărturari valorizau rolul educativ al istoriei, cea care ne poartă prin timp pentru a ne împărtăşi din experienţele trecutului. Analogia *istorie – carte* (cu sens de învăţătură) nu este întâmplătoare. Istoria redevenea „îndrumătoarea vieţii“, şi oricine se putea convinge că, fără învăţămintele trecutului, omenirea nu ar putea progresa. Pentru Kogălniceanu, istoria apărea ca rezultat al „*vrâstelor şi experiinţii*“. Ea era singura capabilă să ofere o judecată nepărtinitoare („*… istoria mai are şi nepreţuitul dar de a judeca cu nepărtinire faptele contemporanilor noştri, pe care noi nu avem curajul şi destoinicia de a-i cunoaşte drept şi adevărat*)“[48]. O concepţie similară se întâlneşte şi în opera lui Ranke în înţelesul cuvântului *Unparteilichkeit*, tradus prin imparţialitatea istoricului faţă de oricare dintre partidele adverse, care se confruntă în permanenţă pe scena istoriei. Evident, Ranke se referea la o situaţie generică, existentă de-a lungul timpului, care presupune confruntarea a două forţe opuse. Luptele pe care aceste două partide le conduc au cauze şi scopuri diferite, iar istoricul trebuie să păstreze distanţa faţă de ambele tabere[49]. Un alt aspect al operei rankeene, cu relevanţă în gândirea istorică a discipolului său, poate fi raportat la rolul şi ponderea factorului religios. Dacă în scrierile lui Kogălniceanu se întâlnesc rar referiri la divinitate, în opera lui Ranke invocarea prezenţei divine rămâne o constantă, mai ales în cazul absenţei unor explicaţii raţionale ale faptelor istorice. În aceste condiţii, expresia unuia dintre exegeţii scrierilor rankeene, conform căreia Dumnezeu ar fi fost o realitate vie de-a lungul vieţii sale[50], ni se pare deplin justificată.

Kogălniceanu, ca şi Ranke, a acordat o atenţie sporită istoriei naţionale, singura chemată să confere legitimitate aspiraţiilor unui popor. Istoricul român a relevat importanţa istoriei naţionale dintr-o perspectivă integratoare, în contextul istoriei universale. Istoria românească, de „*un interes şi mai universal*“[51], nu putea fi înţeleasă decât ca parte a unui întreg, evident în cea mai bună tradiţie rankeeană. Se ştie însă că istoricul german nu a neglijat nici el studiul istoriei universale. Cu intenţia declarată de a descoperi „*legendele istoriei universale*“, în toamna anului 1826, el îi scria fratelui său, din Berlin, că citeşte numai istorie universală[52]. S-a ocupat mai întâi de istoria poporului german, pentru ca la vârsta senectuţii, orb şi aproape surd, să revină asupra mai vechilor preocupări şi să-şi proiecteze opera vieţii sub forma unei monumentale istorii

[45] Idem, *Profesie de credinţă*, p. 141.
[46] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *op. cit.*, IV, p. 199.
[47] Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană*, p. 134.
[48] *Ibidem*, p. 136.
[49] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *op. cit.*, IV, p. 80.
[50] Trygve Tholfvsen, *op. cit.*, p. 165.
[51] Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credinţă*, p. 131.
[52] Alfred Dove (Hrsg.), *op. cit.*, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

universale. O operă ce nu putea fi scrisă oricum, ci în urma unei documentări temeinice, întinsă de-a lungul întregii sale vieți.

La fel ca magistrul său[53], Kogălniceanu proclama necesitatea unor exprimări istorice cât mai elaborate. La deschiderea cursului de istorie națională de la Academia Mihăileană își propunea ca, pe lângă „*istoria politică a țărilor*", în măsura în care va fi ajutat și de documente, să schițeze și „*o idee lămurită asupra stării sociale și morale, asupra obiceiurilor și prejudețelor, culturii, negoțului și literaturii vechilor români*"[54]. O asemenea concepție, revoluționară în acel moment, aducea un element de modernitate în scrisul istoric românesc. Ranke însuși a fost preocupat de elaborarea unei istorii a literaturii și a frecventat chiar saloane literare din Berlin. Era o tendință conformă cu spiritul romantic al veacului. În această notă, Kogălniceanu s-a preocupat și el de creațiile literare, încercând chiar o perspectivă critică. Prietenia cu Wilibald Alexis nu putea rămâne fără urmări pe tărâmul influențelor literare. Situația a fost valabilă și în cazul operei lui Ranke, unde rigoarea științifică și valențele artistice s-au contopit, într-o scriitură armonioasă, care demonstra că istoria că este știință și artă în același timp. Ca știință, ea se apropia de filosofie, iar ca artă de poezie[55]. Nu întâmplător, opera lui istorică impresionează și prin talentul literar. Acordând o mare atenție coloritului local, după părerea unor avizați critici[56], scrierile lui Ranke amintesc de stilul de romancier al lui Walther Scott. Nici Kogălniceanu pare să nu fi fost lipsit cu totul de talent literar, dar diferența o impune faptul că Ranke se exprimă în scris pentru a fi citit, în timp ce Kogălniceanu este omul discursului. Scrierile lui sunt gândite, în mare parte, ca și cum s-ar adresa permanent unui auditoriu. El se apropie mai mult de modelul de discurs folosit de către J. G. Fichte[57].

O altă dimensiune de mare interes a operei lui Leopold Ranke a fost cea didactică. Principiile prezentate în studiul intitulat *Zur Kritik der neuerer Geschichtsschreiber* au fost reluate și în cadrul prelegerilor, e drept, într-o formă mult sistematizată. Devenit în anul 1825 profesor al Universității din Berlin, Ranke a dorit să transmită discipolilor, în cadrul unui seminar model preluat mai apoi în aproape toate universitățile lumii, principii și teorii, care le-ar fi asigurat o bună pregătire viitorilor istorici[58]. A privilegiat în prelegerile de la universitate istoria modernă. Gunter Berg, unul dintre editorii cursurilor lui Ranke, observa că 18 din cele 85 de prelegeri fac referire la istoria modernă[59]. De asemenea, Ranke a încercat să imprime discipolilor spiritul critic, receptarea corectă a informației istorice[60]. Chiar din anii 30 ai veacului XIX, teoretizările istoricului german au contribuit la profesionalizarea scrisului istoric. Impactul a fost atât de puternic, încât cu timpul referirile la opera lui Ranke deveniseră aproape obligatorii.

[53] În contextul întrunirii Comisiei Istorice a Academiei Regale a Științelor, la München, în 1858, Leopold Ranke invoca necesitatea elaborării, pe lângă istoria politică, a unei istorii a bisericii germane, a industriei și a artei. Vezi Alfred Dove (Hrsg.), *op. cit.*, p. 702-703.

[54] Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credință*, p. 137.

[55] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *op. cit.*, IV Band, *Leopold von Ranke, Vorlesungseinleitungen*, p. 72.

[56] Eduard Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München und Berlin, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1911, p. 477.

[57] Vezi J. G. Fichte, *Cuvântări către națiunea germană*, Traducere de Constantin Lăzărescu, București, Editura Casei Școalelor, 1928.

[58] Alfred J Andreea, Wolf W. Schmokel, *The Living Past. Western Historiographical Traditions*, New York, London, Sydney, Toronto, John Wiley & Sons, Inc., 1975, p. 194.

[59] Gunter Berg, *op. cit.*, p. 84.

[60] Heinrich Ritter von Srbik, *op. cit.*, p. 265.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Considerațiile privind teoria şi metodologia istoriei nu au constituit însă niciodată un tratat sistematic. În afară de amintitul studiu din 1824, Ranke a lăsat un mare număr de reflecții teoretice, răspândite în paginile mai multor scrieri. El a preferat, începând de pe la 1848, să-şi prezinte teoriile doar în cadrul seminariilor, iar discipolii apropiați – aşa-numiții *Methodiker* – nu le-au publicat în nici un tratat de teoria istoriei[61]. Kogălniceanu a fost şi el atras de cariera universitară. Începând cu anul 1843, a ținut o serie de prelegeri privind istoria românilor la Academia Mihăileană[62], fiecare valorizând o parte din principiile rankeene. Nu a reuşit să întemeieze o şcoală istorică şi nu a avut adepți ca Ranke, dar a contribuit decisiv la dezvoltarea scrisului istoric românesc din a doua jumătate a veacului XIX.

În afară de preocupările privind istoria Europei şi de cariera sa universitară, Ranke a mai fost implicat şi în fondarea Comisiei Istorice a Academiei din Bavaria. A activat în comisiile care au proiectat editarea unor colecții de izvoare istorice şi a unei noi serii a *Bibliografiei Generale Germane*. În plus, între anii 1832 şi 1836, a fost chiar editor al publicației *Historisch-Politische Zeitschrift*[63]. Cu toate acestea, el nu a excelat în publicistică, deoarece îi lipsea spiritul polemic. A fost atras de fenomenul literar şi a frecventat, în anii 20 ai secolului XIX, saloanele patronate fie de către Rahel Varnahagen sau Ense şi Bettina von Arnim. Prefera salonul familiei von Arnim mai ales datorită caracterului său exclusiv literar. Aceste pasiuni s-au tradus în elaborarea unei istorii literare[64], în care încerca să îşi asume literatura drept subiect de interes pentru istorie alături de progresele ştiințelor[65]. Preocupările culturale ale lui Kogălniceanu au fost şi ele multiple. În perioada studiilor, în buna tradiție berlineză de atunci, a frecventat saloanele literare patronate de Friedrich Karl von Savigny. Într-un asemenea context i-a fost prezentat lui Alexander von Humboldt. Acesta a arătat un viu interes pentru Principatele Române, atât de necunoscute pe atunci, încât nici măcar numele de român nu se ştia, ca să nu mai amintim de cel de moldovean ori valah. Tânărul Kogălniceanu a fost deseori numit „der schwartze Grieche“[66], probabil o apariție exotică în peisajul prusian, acolo unde predomina tipul antropologic blond. Alexander von Humboldt l-a îndemnat să debuteze cu două lucrări despre români[67], pentru că era interesat el însuşi să afle cât mai multe despre cele două Principate de la Dunăre[68]. Între aceste prime scrieri trebuie amintită o schiță de istorie culturală intitulată *Romänische oder Wallachische Sprache und Literatur*, apărută în anul 1837 în *Magazin für die Literatur des Auslandes*, urmată, în acelaşi an, de o cunoscută sinteză, publicată în limba franceză, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubien*.

Leopold Ranke nu a fost singura personalitate a culturii germane, care a contribuit la formarea lui Kogălniceanu ca istoric. Prin intermediul magistrului, moldoveanul s-a familiarizat cu sistemul gândirii hegeliene, chiar dacă Ranke nu a fost unul dintre

[61] Georg G. Iggers, Janus M. Powell, *op. cit.*, p. 32.

[62] Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, p. 134.

[63] Alfred J. Andrea, Wolf W. Schmokel, *op. cit.*, p. 194.

[64] Leonard Krieger, *op. cit.*, p. 82-84.

[65] Walther Peter Fuchs und Theodor Schieder (Hrsg.), *op. cit.*, IV, p. 79.

[66] Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganiloru…*, p. 94.

[67] Alexander von Humboldt, fratele nu mai puțin celebrului filosof şi istoric Wilhelm von Humboldt, a fost ales prin anii 30 ai secolului XIX membru al Societății de Medicină şi Ştiințele Naturii din Iaşi şi probabil şi acest lucru i-a stârnit interesul pentru o regiune a Europei mai puțin cunoscută atunci. Vezi, Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iaşi, Editura Junimea, 1974, p. 121.

[68] Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganiloru…*, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adepții teoretizărilor lui Hegel[69]. El a contribuit decisiv la răspândirea ideii de dezvoltare organică a sistemelor de legi. Odată ajuns la maturitatea scrisului istoric, Kogălniceanu trădează şi o anumită influență din direcția şcolii istorice a dreptului, care şi-a găsit în Friedrich Karl von Savigny cel mai ilustru exponent. Membru important al comunității franceze din capitala Prusiei, acesta din urmă se pronunța, alături de un alt adept al teoriilor sale, Friedrich Karl Eichhorn, pentru o evoluție graduală a legislației, în conformitate cu tradițiile şi spiritul poporului. Savigny era partizanul continuității dreptului roman după căderea imperiului şi invaziile barbare. A fost şi un orator desăvârşit, care a umplut tot timpul până la refuz sălile sale de curs ale universității. Kogălniceanu l-a cunoscut mai târziu ca profesor. Înainte de a putea frecventa cursurile Universității din Berlin, el a studiat cu profesorul Otto Goeschen (1808-1865) dreptul canonic, criminal şi privat. A păstrat de-a lungul vieții sale o frumoasă amintire celor care i-au fost profesori. Eduard Gans îl impresiona prin „elocvența atât de mare" şi liberalismul ideilor profesate, astfel încât „din toate părțile Germaniei şi chiar din alte țări alergau cu miile studenții ca să-i asculte vorbirea şi elocvența sa ca o melodie". Din acest motiv, îşi amintea Kogălniceanu, „… au trebuit să se abată pereții de la două săli pentru a se lărgi încăperea unde el predica ştiința tinerei generațiuni germane"[70]. O impresie deosebită i-a produs, prin ataşamentul față de universitatea berlineză, şi episcopul Neander. El se identificase atât de mult cu universitatea, încât, chiar dacă era un vechi locuitor al Berlinului, nu cunoştea din tot oraşul decât o singură stradă, aceea care conducea la Universitate, iar odată ajuns acolo, intra în clădire cu ochii închişi şi numai pipăind pereții ajungea la catedra sa[71].

Aflat între anii 1835-1838 la Berlin, Kogălniceanu nu putea fi străin de monumentala carte a lui Georg Gottfried Gervinus, referitoare la principiile istoriei, publicată în 1837. Autorul *Principiilor* relua o mai veche problemă, întâlnită şi în teoretizările lui Ranke, privind natura istoriei. Se apropie aceasta mai mult de artă, în special de poezie, sau de ştiință? Gervinus rezolva această dilemă raportându-se la scrierile mai vechi ale lui Bodinus sau Vossius, sau ale altor istorici care abordau probleme legate de stil, certitudine şi incertitudine istorică, critica utilizării izvoarelor, dar care nu pomeneau nimic de o artă istorică, ceea ce îi determina să încadreze istoria în categoria ştiințelor. Interesantă era şi încercarea de definire a misiunii istoricului, care trebuia, în viziunea gânditorului german, să fie un „maestru al ştiinței şi un maestru al vieții"[72]. Considerând că, totuşi, domeniul istoriei nu este la fel de nemărginit ca şi cel al poeziei, Gervinus concluziona că scrisul istoric nu este la fel de cultivat ca arta poetică. În istorie, conținutul este la fel de important ca şi forma, spre deosebire de poezie, unde forma dă valoare operei. În aceeaşi succesiune de idei, Gervinus considera că scrisul istoric se ocupă mai ales cu lumea faptelor, accentuând pe primatul evenimențialului în detrimentul reflecției. Odată cu apariția unei noi generații de istorici (el se referă, în special, la istoricii englezi şi îi aminteşte pe Bolingbroke, Hill şi Priestley), care a adoptat un stil pragmatic, se părea că istoria se afla şi ea pe drumul cel bun. (Este posibil ca Gervinus să fi avut în vedere şi contribuția unui alt istoric de valoare, Wilhelm von Humboldt[73].) De cealaltă parte, Kogălniceanu considera că istoria

[69] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 106.

[70] Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganiloru…*, p. 93.

[71] Idem, *Cestiunea Universității de Iaşi înainte Senatului. Cuvinte rostite în şedințele din 1, 2 şi 4 februarie 1877*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1877, p. 27.

[72] G. G. Gervinus, *Grundzüge der Historik*, Leipzig, Verlag von Wilhelm Engemann, 1837, p. 10-15.

[73] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezintă o înaltă ştiinţă[74], fără a mai prelua vechea controversă privind natura ei. Era vorba despre artă sau se putea discuta deja despre o ştiinţă a istoriei, care „*niciodată n-a avut importanţa şi universalitatea de care se bucură astăzi*?“[75]. Spre deosebire de Gervinus, care îşi exprima vizibil preferinţele pentru aspectele lumii contemporane, Kogălniceanu s-a limitat doar în a constata că o abordare obiectivă a istoriei contemporane rămânea destul de dificilă[76]. Sub influenţa lui Johannes von Müller (1752-1809)[77], el a încercat să prezinte într-o perspectivă nouă trecutul, perspectivă din care nu trebuia să mai fie perceput drept unul rău şi barbar[78]. Discursul istoric al lui Kogălniceanu se oprea asupra exemplelor luminoase din istoria românilor. Ele erau chemate să redea adevărata măreţie a unui trecut, care trebuia să furnizeze contemporanilor modele de comportament. Din această perspectivă, el s-a dovedit omul acţiunilor energice. Nu accepta lamentaţia sterilă, ci căuta mereu soluţiile viabile.

Cea de-a doua ipostază care l-a definit pe Kogălniceanu de-a lungul vieţii sale a fost aceea de om politic. Cunoscând trecutul şi tradiţiile româneşti, el a încercat să găsească cele mai potrivite căi de modernizare ale societăţii, în concordanţă cu evoluţiile ei anterioare. Un astfel de model l-a oferit societatea prusiană, aflată ea însăşi într-o epocă a marilor reforme. Istoricul român s-a referit constant la exemplul prusian, ca evoluţie socială, economică, politică şi, nu în ultimul rând, naţională. În mai toate discursurile pe care le-a prezentat, el nu uită să amintească lecţia de patriotism învăţată, acolo, în îndepărtata Prusie. „Focul“ naţionalismului german a dat viaţă şi pentru „făclia“ profundului său patriotism[79]. Destinul politic al lui Mihail Kogălniceanu datora enorm „societăţii germane, bărbaţilor şi marilor patrioţi care au desăvârşit unitatea şi afirmarea Germaniei“[80]. Nu întâmplător, numele lui este asociat cu momentele de glorie ale istoriei românilor din Principate. Chiar din timpul revoluţiei de la 1848, el s-a evidenţiat prin elaborarea unor proiecte reformatoare. Ceva mai târziu, îl găsim implicat în înfăptuirea Unirii de la 1859, pentru ca, odată cu dubla alegere a lui Cuza, să devină unul dintre sfetnicii de nădejde ai noului domn. Urmând modelul văzut odinioară în Prusia lui Stein şi Hardenberg, Kogălniceanu a militat pentru împroprietărirea ţăranilor şi adoptarea unei noi legi electorale. În toată activitatea de om politic a demonstrat cu prisosinţă că peregrinările în Prusia, alături de Wilibald Alexis (pe numele său adevărat Georg Wilhelm Härings)[81], cel care l-a iniţiat „la marea lucrare ce se opera pe atunci în Germania“, atât în privinţa unificării politice dar şi în privinţa aspiraţiilor burgheziei de a intra în viaţa politică[82], nu au fost zadarnice. Pastorului Jonas îi datorează o aşa de bună cunoaştere a legilor din Prusia, al căror exemplu s-a aflat la baza reformelor politice, economice şi sociale, pe care le-a gândit ceva mai târziu. A cunoscut textele multor legiuiri, proclamaţiile şi reformele lui Frederic Wilhelm al III-lea. L-a impresionat cu deosebire edictul din 14 septembrie 1811, care s-a aplicat pe toată suprafaţa Prusiei, desfiinţând claca şi orice alte servicii către stăpânii de moşii şi trecând ogoarele

[74] Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană,* p. 140.

[75] Idem, *profesie de credinţă*, p. 131.

[76] Idem, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană,* p. 136.

[77] Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 119-120.

[78] Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mihăileană,* p. 134-142.

[79] Idem, *Dezrobirea ţiganiloru…*, p. 98.

[80] *Ibidem*.

[81] Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 56-63.

[82] Mihail Kogălniceanu, *Desrobirea ţiganiloru…,* p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în proprietate absolută în mâna țăranilor, cu despăgubiri în bani sau prin rentă perpetuă, ori prin înapoierea unei părți de pământ[83]. Acelaşi pastor Jonas i-a semnalat şi memoriul prezentat de către Hardenberg la Riga în 1812, care conținea sinteza principalelor reforme necesare modernizării statului prusian. Cunoscând detaliile referitoare la reformele proprietății, Kogălniceanu a constatat că „legea proprietății în Prusia avea mare asemănare cu condițiunile proprietății rurale în țările române". Totodată, „principiul ce se găseşte în vechea noastră legislațiune, pentru a se da țăranului spre cultivare până la două treimi din întinderea moşiilor iar o treime se rezerva în seama stăpânului, exista şi în Prusia"[84]. Într-un ultim discurs rostit pe la 1891[85], istoricul şi omul de stat putea deja să se enumere printre creatorii României moderne. S-a implicat, după cum el însuşi afirma, la ultima dintre aparițiile publice, în toate cele „trei mari reforme din istoria contemporană a renaşterii României, trei reforme radicale săvârşite sub ochii noştri *et quorum pars parva fuit*"[86].

Prin formația intelectuală, Mihail Kogălniceanu a reuşit să asimileze cele mai variate sugestii venind dinspre mediul istoriografic german. A avut posibilitatea de a cunoaşte cele mai semnificative înnoiri; şansa de a-i vedea „la lucru" pe istoricii cu renume din secolului XIX, de a le cunoaşte opera. A studiat la una dintre cele mai cunoscute universități europene şi a făcut față, cu succes, provocărilor ştiințifice. Mai mult decât atât, a menținut această conduită şi a promovat-o şi în Moldova natală. A fost martor la înființarea primelor instituții de învățământ superior din Principate şi a prezentat păreri pertinente privind organizarea lor, evident, pornind tot de la modelul oferit de celebra *Alma Mater* berlineză, redenumită, în prezent, după numele unuia dintre întemeietorii săi, Alexander von Humboldt. Se poate observa chiar o anumită asemănare între rolul celor doi în procesul de organizare a învățământului superior. O asemănare deloc întâmplătoare, de vreme ce Alexander von Humboldt a devenit, el însuşi, unul dintre mentorii tânărului moldovean, stimulându-i primele cercetări în domeniul istoriei. A militat pentru respectarea titlului de profesor, invocând din nou, exemplul oferit de universitățile germane, „titlul de profesor este un grad, un titlu de onoare pe care suveranul îl dă acelor învățători, care, după mulți ani de învățătură, ajung în capul ierarhiei corpului didactic"[87]. De aceea, profesorii erau preocupați doar de cursurile şi studenții lor, fără a mai „alerga după alte poziții, oricât de avantajoase ar fi ele". La acestea se adăuga şi o importantă latură pecuniară, în sensul că profesorii „primeau cea mai parte a onorariului de la studenți" şi de aceea „fiecare se sileşte să facă cursul său mai bine", ca să atragă un auditoriu cât mai bogat[88]. A dorit ca exemplul oferit de „aceşti luceferi ai ştiinței germane" să nu se oprească doar la nivelul unui discurs. La Academia Mihăileană a început un drum, continuat mai târziu de reprezentanți de marcă ai domeniului. Din acest punct de vedere, Kogălniceanu poate fi considerat un personaj de excepție al vieții ştiințifice, culturale şi politice româneşti din secolul XIX, un om pe care contactul cu lumea germană l-a dăruit mai pregătit nației la a cărei afirmare a lucrat o viață.

[83] Idem, *Profesie de credință*, p. 155-156.
[84] *Ibidem*, p. 157.
[85] Idem, *Desrobirea țiganiloru…,* p. 93-98.
[86] *Ibidem*, p. 98.
[87] Idem, *Cestiunea Universității de Iaşi înaintea Senatului*, p. 27 şi 31.
[88] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAIL KOGĂLNICEANU AND PRUSIAN SCHOLARS
(Summary)

This study proposes a comparative analysis, starting from the exponential texts, on the historical conception of Leopold Ranke, the patriarch of the German historiography, respectively Mihail Kogălniceanu, the historian and the diplomat, the creator of modern Romania. Research allow us to see the main influences from the German historical school, from the first half of 19th century, on Mihail Kogălniceanu's thinking. He manage to assimilated, due to his intellectual formation, various suggestions coming from the German environment. As a historian, he hasn't left us a work of proportions. Through Kogălniceanu's writing, we met the theories of Leopold Ranke, Eduard Gans, or Friedrich Karl von Savigny. Even if Mihail Kogălniceanu's texts don't usually contain exact notes, they still prove a good knowledge of the principles formulated by the German scholar. The second major stage of Mihail Kogălniceanu's personality is the one as a diplomat. During the period of his staying in Berlin he was "taught" by the novelist Wilibald Alexis, the one who explained him the profound transformations the German society was confronting with at the time. He was preoccupied with the politics of reformation proposed by the well-known ministers in wilhelmine Germany, Stein and Hardenberg. Not accidentally, the politician Mihail Kogălniceanu was the artisan of the important reforms for the modern Romania. Historian and politician, he had formed himself under the influence of the German school and Leopold Ranke offered Kogălniceanu the first suggestions about the conception and the finality of the historical work.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. CLIVETI

ROMÂNIA MODERNĂ – UN CONCEPT ISTORIOGRAFIC

Despre importanța conceptelor pentru mai fiecare dintre domeniile cunoașterii s-a scris și s-a vorbit mult. „Dacă vreți să stați de vorbă cu mine, definiți-vă termenii" – pretindea, interlocutorilor săi, Voltaire[1]. „Definirea termenilor" a fost, se știe, intrinsecă *dialogului* la antici, a întărit *meditația* medievalilor asupra „tulburătorului raport între spiritual și secular", a marcat direcțiile *specializărilor științifice*, inclusiv în orizontul istoriei, la moderni. Pentru specialiști, în genere, pentru istorici, în speță, a și devenit „un loc comun" să se admită că sub puterea conceptelor „a stat și stă" atât aprofundarea temelor sau problemelor de studiu, cât și exprimarea concisă, „mai scurtă și mai convingătoare", a rezultatelor cercetărilor, cu evitarea „beției de cuvinte". Este ceea ce au admis, măcar tacit, și istoricii zișI „pozitiviști", invocatori ai faimosului *credo* că în „specialitatea lor" ar prevala, față de orice altceva, criteriul metodologic, axat de depistarea și valorificarea surselor documentare întru reconstituirea faptelor trecutului („*No documents, no history*")[2]. Nici n-ar fi fost cum, chiar și pentru cei mai fervenți „pozitiviști", să se fi trecut peste evidența că până și în mediul restrâns, extrem de scrupulos, al studiului metodic al istoriei, nu doar în proiecțiile aruncate asupra acestuia din afara lui, cu deosebire din unghiul filosofiei, a sporit mereu necesitatea „definirii termenilor" (*i.e.* a conceptelor). Și n-ar fi fost cum să se fi trecut peste o atare evidență nici de s-ar fi pierdut complet în uitare „cuvântul antic", pronunțat de Dionisos din Halicarnas, după care istoria s-ar vădi „o filosofie… cu ajutorul exemplului"[3]. A rămas, în fond, între istorici, mereu vie, tot mai adesea recunoscută cam de vreo trei secole încoace, tentația „înțelesurilor clar formulate despre om, lume și univers". În căutată balanță sau strânsă presupunere cu registrul metodologic, sub rigorile căruia Lucien Febvre pledase, pe la mijlocul secolului XX, pentru considerarea *documentului* nu doar în sinea lui, în accepțiunea de „înregistrator ireductibil al realităților de demult", ci ca *intermediar* spre dezvăluirea sensurilor profunde ale devenirii „schimbărilor lumii"[4], permanenta extensiune a registrului conceptual a imprimat „forță, timp și culoare" demersurilor istoriografice, întreținând fascinația *lecturii*[5], a *meditației* asupra trecutului[6].

---

[1] *Apud* Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, 1972, p. 9 (*Introducere*).

[2] Charles Langlois și Charles Seignobos, *Introduction to the Study of History*, New York, 1926, p. 17.

[3] *Apud* V. Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979, p. 43.

[4] Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire. Contre l'histoire diplomatique en soi. Histoire ou politique*, Paris, A. Colin, 1945.

[5] Al. Zub, *Istoria ca lectură a lumii*, în *A scrie și a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură*, ed. Cătălina Chelcu și Andi Mihalache, „Xenopoliana", XII, 2004, 1-4, p. 1 și urm.

[6] *Istoria – o meditație asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare*, coord. G. Bădărău, Gh. Cliveti, M. Cojocariu, Iași, 2001.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 649–672

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un concept tot mai des întâlnit în cuprinsul istoriografiei noastre, şi nu doar în al acesteia, a ajuns a fi cel de *România modernă*, unul constituind el însuşi sau întărind, la înalta lui semnificaţie, *titluri* de cărţi, de studii şi de articole de specialitate. Un concept format din două cuvinte. Cel dintâi indică apăsat o anumită comunitate etno-istorică şi o anumită statalitate. Nu la fel de apăsat însă indică ceva anume şi cel de-al doilea cuvânt. *Modern, modernism, modernitate* sunt cuvinte, concepte ele însele, ce au suscitat opinii nu arareori controversate în privinţa semnificaţiilor lor[7]. Ambiguităţile planând asupra cuvântului *modern* nu au avut cum să-l ocolească pe acesta nici în postura sa atributivă, ataşată numelui de România, de unde şi glisările accepţionale (semantice) ale întregului concept de *România modernă*. Concept căruia i-a fost de căutat, de recunoscut, o anumită accepţiune temporală, relevând străbaterea unei anumite epoci istorice de România. Şi i s-a recunoscut aşa ceva în feluri diverse, după cum au fost stabilite şi periodizările nu mai puţin diverse ale istoriei românilor. Aceluiaşi concept i-a fost de recunoscut şi o anumită accepţiune procesuală, fenomenologică, relevând încercarea sau atingerea parametrilor unui anumit tip de societate, corespunzător unei anumite construcţii statale, de România. Şi i s-a recunoscut, această din urmă accepţiune, tot în feluri diverse, fie de istorici, fie de personalităţi politice. Dintre „marile personalităţi", unele şi-au apropiat, altele au revendicat, au pretins, nu arareori retoric, meritul înfăptuirii României moderne. Între înfăptuitori sau, mai emfatic spus, făuritori apar „înregistraţi de anale" Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu, Ion C. Brătianu, Ion I.C. Brătianu, regii Carol I, Ferdinand şi Carol al II-lea; s-au pretins a fi Ion Antonescu şi, care mai de care, liderii comunişti, Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Nicolae Ceauşescu; s-au angajat la a fi preşedinţii „postdecembrişti", sub autoritatea actelor „integrării euro-atlantice". O gamă largă, s-ar putea spune, în care, uneori cu prea mare lejeritate, au fost „pronunţate" accepţiunile unui concept de interes prevalent istoriografic. Sub unghiul sau pe terenul istoriografiei au fost operate periodizările istoriei românilor. Iar după felurile în care au fost acestea operate „s-a mişcat" accepţiunea temporală a conceptului de *România modernă*. O evaluare de ansamblu a periodizărilor ar putea constitui obiectul unui studiu de sine stătător şi relativ întins. În limite permise de studiul de faţă, am căutat să evaluăm doar periodizările care au marcat *cursul sintezei de istorie naţională*. Periodizări care au contat semnificativ şi asupra determinării accepţiunii procesuale, fenomenologice, a conceptului de interes special, aici.

Până la a fi realizată, de A.D. Xenopol, prima sinteză, în toată puterea cuvântului, de *Istoria românilor*[8], ideea sau noţiunea de *epocă nouă* s-a regăsit, e drept, în acte potenţând Regenerarea (*i.e.* deşteptarea naţională), Revoluţia, Independenţa şi Regatul. *Memoriile* politice ale boierilor moldoveni şi munteni[9], acţiunea *suplicantă* a românilor

[7] Adrian Marino, *Modern, modernism, modernitate*, Bucureşti, 1970, *passim*; *La modernisation du Sud-Est Européen*, Actes du colloque international de Bucarest, în RESEE, XXX, 3-4, 1992, p. 177-329; Matei Călinescu, *Cinci feţe ale modernităţii. Modernism. Avangardă. Decadenţă. Kitch. Post-modernism*, Bucureşti, 1995, *passim*; Radu Florian, Damian Hurezeanu, Alexandru Florian, *Tranziţii în modernitate*, Bucureşti, 1997; *Modernizarea în spaţiul românesc*, coord. Al. Zub, „Xenopoliana", VI, 1998, 1-2; Gerard Delanty, *Social Theory in a Changing World. Conceptions of Modernity*, Polity Press, f.a., *passim*; H.-R. Patapievici, *Discernământul modernizării. 7 conferinţe despre situaţia de fapt*, Bucureşti, 2004, p. 29-64 (*Despre faptul de a fi modern*) şi p. 65-96 (*Despre două tipuri de modernizare*).

[8] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I-VI, Iaşi, 1886-1893.

[9] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769-1830*, Bucureşti, 1970; Idem, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1831-1848*, Bucureşti, 1972; Valeriu Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din Ţările Române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1976. Pentru sensul noţiunii de *epocă nouă* şi al celei de *societate nouă* (pe cale de a fi), în *memorii* şi *proiecte*, v. Vlad

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ardeleni[10] s-au pătruns, spre finele secolului XVIII şi la începutul secolului XIX, de spirit „înnoitor". Sub impresia acțiunii lui Tudor Vladimirescu, din 1821, şi sub tot mai viguroase impulsuri date de „mersul deşteptării naționale", până la a atinge un punct culminant prin revoluția de la 1848, „programarea noii societăți" a fost concepută în antiteză nu neapărat cu un „ev mediu întunecat", ci cu „secolul fanarioților". Apoi, în atmosfera Unirii Principatelor şi în anii ce au dus la Independență şi Regat, sensul „noii societății" avea să facă obiect de dispută politică între liberali şi conservatori, dispută ce avea să vădească şi un dens reflex cultural. Asumând rolul de factor dinamizator al „edificării statului național", liberalii aveau să invoce, în programele lor politice, în discursurile lor parlamentare, în presa şi în istoriile lor „de partid", anul 1821 sau, mai evident spre finele secolului XIX şi la începutul celui următor, anul 1848 ca început al „emancipării româneşti"[11]. De partea lor, conservatorii, inclusiv cei din clubul junimist, aveau să pună începutul *epocii noi*, zisă şi „contimporană", la 1857, cu sublinierea trasării „programului național" de Adunările ad-hoc, ori la 1866, cu sublinierea străbaterii de „spiritul bunei tradiții monarhice" a actelor ce au consacrat întronarea „prințului străin", rostul dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen, şi au fundamentat „regimul eminamente constituțional"[12]. Ceea ce a avut însă importanță în viziunile exponenților „partidei naționale", în discursul liberal şi în cel conservator, în „mişcarea ideilor" la români pe timpul secolului XIX, a fost relevarea începutului şi menirii în sine ale unei *epoci* pe care „socialismul gherist" avea să o pună, „critic şi tendențios", sub semnul unui „regim neoiobăgist"[13]. Şi toate acestea într-un timp când, până la sau cu excepția *sintezei* lui Xenopol, nu a fost realizată o clară delimitare cronologică a *epocii noi* față de celelalte, față de cea anterioară ei, cu deosebire. Scrierile istorice, chiar primele încercări de *sinteză națională*, au cam stăruit asupra antichității romane, asupra „începuturilor neamului" şi asupra „secolelor de glorii voievodale". Mihail Kogălniceanu, în *Histoire de la Valachie et de la Moldavie et des valaques transdanubiens*, a focalizat, în viziune romantică, „romanitatea noastră dintru începuturile ei", spre „a vedea… cine sunt moldovalahii şi ce au făcut ei în timpurile trecute"[14]. August Treboniu Laurian, pe un „desfăşurător *ab Urbe condita*", a considerat „trei părți ale istoriei": prima, „din timpurile cele mai vechi până la căderea Imperiului Roman de Apus"; a doua, „până la luarea Constantinopolului de turci"; a treia, „până în zilele noastre" (*i.e.* până în contemporaneitatea autorului)[15]. Bogdan Petriceicu Hasdeu, în *Istoria critică a românilor*, a

Georgescu, *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române, 1750-1830*, Bucureşti, p. 26-39 (*Spiritul critic*), cu deosebire, p. 35-39 (*Sentimentul modernismului şi ideea de Europa*).

[10] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Bucureşti, 1998; cu deosebire, p. 395-437 (*Receptarea noilor idei la noi*).

[11] *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 şi până astăzi*, Bucureşti, 1923, *passim*.

[12] Titu Maiorescu, *Priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, Bucureşti, 1897; mai nou, în *Conservatorismul românesc. Concepte, idei, programe,* antologie de Laurențiu Vlad, Bucureşti, 2006, p. 47-49; Idem, *Istoria contemporană a României. 1866-1900*, Bucureşti, 1925; v., despre opiniile lui P.P. Carp şi ale altor exponenți ai „gândirii conservatoare", opinii privitoare, între altele, la începuturile *epocii noi* (contemporane!), Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ed. Z. Ornea, Bucureşti, 1997, p. 188-202; I. Bulei, *Conservatori şi conservatorism în România*, Bucureşti, 2000, p. 541 şi urm.

[13] Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 274-279.

[14] Mihail Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie et de la Moldavie et des valaques transdanubiens*, Berlin, 1837; v. şi Al. Zub, *Sinteza xenopoliană*, studiu introductiv pentru A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. Al. Zub, vol. I, Bucureşti, 1985, p. 10.

[15] August Treboniu Laurian, *Istoria românilor*, part. I-III, Iaşi, 1853; v. şi Petre Constantinescu-Iaşi, *Caracterizarea şi împărțirea istoriei românilor. O nouă concepție*, în „Arhiva", XXXII, 1925, p. 223; Ioan Lupaş, *Diferitele criterii pentru împărțirea istoriei românilor în epoci*, în Idem, *Scrieri alese*, ed. Ştefan Pascu şi Pompiliu Teodor, vol. I, Cluj-Napoca, 1977, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urmat „o suită de eseuri asupra originilor noastre, din care anevoie s-ar fi putut închega imaginea de ansamblu“[16]. Grigore Tocilescu, într-un manual „de prestigiu“ din ultima parte a secolului XIX, a împrumutat, pentru periodizare, „denumirile istoriei universale“: „*istoria cea mai veche* de la cele dintâi timpuri până la întemeirea Principatelor“; „*istoria veche* până la Mihai Viteazul“; „*istoria nouă* până la 1822“; „*istoria cea mai nouă*, 1882-1887“, cu confuzii de date şi fără argumentarea delimitărilor cronologice ale fiecăreia dintre cele patru „istorii“ (perioade)[17]. Lui A.D. Xenopol i-a revenit meritul de a fi realizat o primă periodizare, într-o exprimare coerentă, cu argumente clar formulate, pentru întreaga istorie a românilor de până la el[18].

Pentru periodizarea „sintezei sale“, Xenopol a luat drept criteriu de bază „exprimarea cugetării“[19]. Volumul I al sintezei a fost rezervat *Daciei anteromane, Daciei romane şi năvălirilor barbare (513 înainte de Hr. – 1290)*[20], acoperind ceea ce autorul însuşi avea să denumească „istoria începătornică a poporului român“[21]. În dreptul celorlalte volume, autorul avea să denumească „perioadele propriu-zise ale istoriei românilor: aceea *medievală* sau predominarea slavonismului, aceea *modernă* sau predominarea grecismului şi aceea *contemporană* cu triumful românismului“[22]. Avea „să schiţeze“, pentru perioada sau *epoca medie* (*medievală*, mai nou numită de specialişti), „răsăritul vieţii politice a românilor şi încercarea lor de a întemeia un trai neatârnat la poalele munţilor ce le ocrotise până atunci naţionalitatea“ şi „să expună… luptele cele mari şi sforţările serioase ale unor state de abia alcătuite, contra tuturor elementelor ce se năpustiră asupra lor (cu scopul de) a le nimici“, o perioadă sau epocă pusă sub semnul *slavonismului* şi căreia „i-au pus capăt… domniile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu“[23]. „Cu anul 1633-1634, aprecia Xenopol[24], încheiem noi istoria medie a

[16] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I-II, Bucureşti, 1873-1875; v. şi Al. Zub, *op. cit.*, în loc. cit., p. 12.

[17] Grigore Tocilescu, *Istoria română*, Bucureşti, 1888; v. şi Petre Constantinescu-Iaşi, *op. cit.* în loc. cit., p. 224.

[18] Al. Zub, *op. cit.*, în loc. cit., p. 10-31.

[19] Nicolae Stoicescu, *Postfaţă* la A.D. Xenopol, *op. cit.*, ed. Al. Zub, vol. IV, Bucureşti, 1993, p. 495.

[20] A.D. Xenopol, *op. cit.*, ed. Al. Zub, vol. I, Bucureşti, 1985.

[21] Idem, *Cuvânt înainte* la *op. cit.*, ed. a III-a, vol. III; v. şi Idem, *op. cit.*, ed. Al. Zub, vol. II, Bucureşti, 1989, p. 11.

[22] Idem, *op. cit.*, ed. a III-a, vol. VII, p. 26; v. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 495. Într-un articol din CvL, An. IV/1970, nr. 1, intitulat *Studii asupra stării noastre actuale*, Xenopol situa cumva altfel, în scară cronologică, evul mediu şi „timpurile moderne“, la români, prin comparaţie cu evul mediu şi „timpurile moderne“ cunoscute de „occidentali“: „Civilisaţiunea Europei moderne e datorită în mare parte atingerei spiritului barbar cu civilisaţiunea antică; renaşterea vieţei noastre, atingerei spiritului nostru cu civilisaţiunea apuseană… Evul mediu al Europei se sfârşeşte către secolul al XV-lea, când Europa venind în atingere cu spiritul antic, leagă iarăşi firul dezvoltării de progresul lumii vechi. Evul mediu al românilor… se sfârşeşte pe la începutul secolului al XIX-lea, când spiritul lor vine în atingere cu civilisaţiunea apuseană… Căci dacă căutăm caracterele distincte ale timpurilor moderne – ştiinţele, artele, industria, comerţul, rafinarea moravurilor, slăbirea credinţelor religioase – toate acestea nu le întâlnim la noi în un mod care să aibă o influenţă puternică şi definitivă asupra vieţii noastre, înainte de începutul secolului acestuia“. Situarea *începuturilor epocii moderne la români* în prima parte a secolului XIX, cu „descinderi doar secvenţiale“ în secolele XVII-XVIII şi cu accentul pus pe raportul *tradiţie-modernitate*, a fost recunoscută de Xenopol, cum avea să fie recunoscută mai ales de istoricii literaturii române, „din perspectiva interdependenţelor modelelor culturale sau de civilizaţie, a decalajului istoric, acuzat de români, dintre Occident şi Orient“; v. Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, ed. a II-a, 1922, p. 22; Eugen Lovinescu, *op. cit.*, ed. cit., p. 245-354; George Călinescu, *Istoria literaturii române*, ed. Al. Piru, 1993, p. 61-125. O situare la care *periodizările sintezei de istorie naţională* nu prea aveau să se raporteze până spre mijlocul secolului XX. Ea avea să fie „lucrată“ de istoriografia marxistă, mai ales după 1947 şi cu accentul pus pe „formarea şi consolidarea orânduirii capitaliste“; v. Andrei Oţetea, *Problema periodizării istoriei României*, în „Studii“, 1957, nr. 6, p. 103-110.

[23] A. D. Xenopol, *op. cit.*, ed. a III-a, vol. III; v. Idem, *op. cit.*, ed. Al. Zub, vol. II, p. 11.

[24] Idem, *op. cit.*, ed. Al. Zub, vol. III, p. 531.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poporului român, caracterizată prin predominarea slavonismului, şi de aici înainte punem îndrumarea unei perioade, aceea a precumpănirii elementului grecesc în dezvoltarea vieții sale. Epoca cea mare a luptelor pentru neatârnare a trecut, poporul român, frânt în energia şi virtutea lui internă, se aşterne tot mai fără împotrivire la picioarele puterilor străine şi mai ales la acele ale turcilor, care ajung în curând nu numai a-l despuia, ci chiar a-şi bate joc de el. Dacă perioada pe care am studiat-o (cea medie – n.ns., G.C.) înfățişa, pe lângă priveliştea unei adânci destrăbălări şi momente înălțătoare, aceea a epocii în care intrăm ne va desfăşura numai mizerii; ele vor fi însă răscumpărate prin adierea unui nou avânt, acela al trezirii minții româneşti, care trebuia la sfârşit să-i învie şi corpul". „Mizerii" care, regăsindu-se în miezul unor „fenomene generale (curente) ale vieții"[25], nu au putut „înăbuşi… mersul exprimării cugetării româneşti". O „exprimare" ce s-a vădit „ca o trezire a minții", străbătând şi înviind „corpul", românismul *epocii contemporane*. O epocă, aceasta, marcată de „seria partidului național", din care aveau să se desprindă „seriile" partidelor politice, liberal şi conservator, „seriile" Unirii şi „triumfului românismului". Începutul *epocii noi* (contemporane) „s-a simțit" în consecința revoluției din 1821 şi prin restaurarea domniilor pământene la 1822. Un început de epocă ce a fost recunoscut şi de un Frédéric Damé, apropiat, se ştie, național-liberalilor, cercurilor lor de opinie şi istoriilor lor „de partid"[26]. De reală simpatie pentru modul „liberal" de înțelegere, de promovare a sensului respectivei „epoci" a fost încercat, de altfel, de Xenopol însuşi. În *Precuvântarea* la *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, carte dedicată lui Titu Maiorescu, însă nu şi afină spiritului maiorescian de percepere a „timpurilor noi", acelaşi Xenopol s-a arătat convins că „istoria poate să devină învățătoarea politicei şi să conducă de la o îndeletnicire teoretică la rezultate practice"; că „acele fapte vor fi mai cu înrâurire asupra vieței… de față, care vor sta în o legătură mai strânsă cu dânsa"; fiindcă, „cu cât istoria se îndepărtează, cu atâta ea se înalță în regiunile curat teoretice ale ştiinței; cu cât, dimpotrivă, se apropie, cu atâta se coboară în sfera practică a politicei"[27]. Criteriul politic, contemporaneizant prin excelență, a impus considerarea „celor petrecute" la 1822 ca „eveniment fondator al noii epoci". În virtutea criteriului de bază, însă, acela al „exprimării cugetării", anul 1822 nu a însemnat „un început absolut… de epocă nouă", o delimitare rigidă între două epoci, ci o redimensionare a unui anumit curs al istoriei românilor, definit de emanciparea națională, un curs demarat, *verba Xenopoli*, în epoca modernă şi culminat în epoca contemporană, prin Revoluție, Unirea Principatelor şi Domnia lui Cuza. Din perspectiva întregii sinteze xenopoliene, periodizarea nu a urmat, mimetic, „metoda filosofiei", după care, „căutându-se în dezvoltarea omenirei găsirea unor concepțiuni filosofice, se introduceau în ea idei străine, în calupul cărora numai cu greu intrau faptele siluite", fiindcă „trebuia cu orice preț să se demonstreze bunăoară că antichitatea a reprezentat ideea frumosului, veacul de mijloc aceea a binelui şi civilizația modernă aceea a adevărului"[28]. Xenopol a căutat să realizeze o desfăşurare a istoriei naționale în mari epoci, corespunzătoare

[25] *Ibidem*, vol. III, p. 403-543 (*Fenomene generale ale vieții românești în perioada slavonismului*) şi vol. IV, p. 388-486 (*Fenomene generale ale vieții românești de la Matei Basarab şi Vasile Lupu până la fanarioți*).

[26] Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avénement des princes indigènes jusqu'à nos jours, 1822-1900*, Paris, 1900.

[27] A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruşi şi turci şi înrâurirea lor asupra Țărilor Române*, ed. Elisabeta Simion, cu *Prefață* de Apostol Stan, București, 1997, p. 3; prima ediție a cărții, în două volume, la Iaşi, în 1880.

[28] Idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. XI. *Regulamentul Organic*, Iaşi, 1896, p. 6 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măcar temporal marilor epoci ale istoriei omenirii, el lăsând deschisă posibilitatea de a fi „glisată“ delimitarea cronologică între epoca modernă şi cea contemporană, prin aducerea celei din urmă la timpul fiecărei „generaţii viitoare“.

Unele „soluţii“, deosebit de interesante, pentru periodizarea istoriei românilor, au fost încercate în chiar „epoca“ lui Xenopol, spre finele secolului XIX şi mai ales la începutul secolului XX. Promotori de vază ai *istoriei critice*[29] s-au referit frecvent la periodizarea xenopoliană, pe care n-au prea agreat-o, cel puţin sub aspectul criteriilor urmate la trasarea acesteia de autorul „primei sinteze integrale“. Ioan Bogdan, spre exemplu, atent la „noua tendinţă de a se orienta studierea trecutului după criteriul social“, a încercat o periodizare a însăşi scrierii istoriei românilor, scriere fiind mai întâi *religioasă*, în secolele XV-XVI, apoi *politică*, în secolele XVII-XVIII, şi *naţională*, în secolul XIX, spre a deveni „din ce în ce mai sociologică“[30]. Dimitrie Onciul a supus periodizarea xenopoliană unei critici directe, severe, nedrepte chiar, pe alocuri. A accentuat observaţia că „pe timpul predominării grecismului… s-a introdus limba română în Biserică şi în Stat“, fapt ce nu fusese însă trecut cu vederea sau subapreciat de Xenopol. Ferm pe poziţia sa străbătută de spirit critic, Onciul a observat că „faţă cu… manifestările culturii naţionale, începând cu secolul al XVII-lea, împărţirea istoriei române, după întemeirea Principatelor ca state româneşti, în o perioadă a slavonismului şi o perioadă a grecismului, până a ajunge la perioada românismului, ca singura perioadă naţională a istoriei noastre abia de la 1821 încoace, nu poate fi menţinută“. A propus, întru căutată surclasare a „utilizării influenţelor culturale străine în periodizarea istoriei“, să fie considerată, cu deosebire, „dezvoltarea politică…, fundamentală în istoria Statelor“[31]. „Perioadele determinate, nota Onciul, din punctul de vedere al dezvoltării politice a Statului român concordă şi cu istoria românilor din afara Statului naţional… Îmbrăţişând istoria tuturor românilor, trebuie deci să deosebim următoarele patru perioade: *istoria veche* până la întemeierea Statului român; perioada vechilor dinastii naţionale, care se poate numi *istoria medie*; perioada domnilor din diferite familii, care se poate numi *istoria nouă*; *istoria contemporană* de la 1866 încoace“[32]. Urmarea criteriului „dezvoltării politice a Statului român“ i-a permis lui Onciul să adecveze periodizarea „istoriei române“[33] la „concepţia generaţiilor“ (*i.e.* a „împărţirii naturale“), promovată de profesorul său la Universitatea din Viena, Ottokar Lorenz, concepţie vădind, după repere îndelung „lucrate“ de filosofia germană, asimilarea timpului istoric celui cosmic. A aşezat „istoria română“ în două perioade mari, fiecare dintre ele cu „subdiviziuni“: *istoria* veche, cu „patru subdiviziuni de câte 3-4 secole în două grupuri de câte şase secole (106-679, epoca ce desparte pe romani de români, şi

[29] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX*, Bucureşti, 1985, p. 103-251.

[30] I. Bogdan, *Istoriografia română şi problemele ei actuale*, Bucureşti, 1905, p. 18; v. şi Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Cluj, 1979, p. 331-346; Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, 1989, p. 283.

[31] D. Onciul, *Epocele istoriei române şi împărţirea ei*, în Idem, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoţeanu, vol. I, Bucureşti, 1946, p. 15 şi urm., p. 9-27 pentru întregul document; v. şi Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 305-312. Text reprezentând Discursul lui Dimitrie Onciul de recepţie la Academia Română, în 1906.

[32] D. Onciul, *op. cit.*, în locurile citate.

[33] Interesant este comentariul lui Onciul asupra termenilor de *epocă* şi de *perioadă*: „Ca în toate ramurile ştiinţei, nu mai puţin în istorie, împărţirea materiei este una din chestiunile fundamentale de metodă… Înţelegem prin *epocă* (… oprire) un punct fix în istorie, o dată, un moment când s-a întâmplat un fapt însemnat; iar prin *perioadă*, un spaţiu de timp între două epoci. Numai în înţeles impropriu, luându-se *pars pro toto*, termenul epocă se întrebuinţează pentru perioadă, după caracterul epocii ca notă caracteristică a perioadei întregi, precum epoca Renaşterii, epoca Fanarioţilor etc.“ *Ibidem*; *cf.* Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 307.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

679-1247/1359, epoca până la întemeierea statelor române); *istoria* Principatelor, tot de şase secole (1359-1866/1906)“[34]. A „aşezat-o“, apoi, în „trei epoci de câte şase secole“, sub titlul de *Fazele dezvoltării istorice a poporului şi statului român*[35], „prima fază de şase secole (106-679), cuprinzând formaţia naţionalităţii române; a doua fază de şase secole (679-1247/1359), cu două perioade caracteristice de câte trei secole, cuprinzând începuturile de organizare naţională şi formaţia politică a poporului românesc; a treia fază de şase secole (1330/1359-1918), faza statului naţional până la unirea politică a patriei străbune, având două perioade de câte trei secole, fiecare cu trei subdiviziuni caracteristice de câte un secol“[36]. O succesiune de „faze“ în care recunoaşterea „pe fond“ a epocii moderne nu a prea contat.

Un punct de vedere autoritar în problema periodizării s-a făcut mult aşteptat din partea lui Nicolae Iorga, a celui mai prodigios autor de sinteze între istoricii români. Uriaşa operă iorghiană respiră intens pledoaria pentru o anumită concepţie, *umană*, a istoriei[37], nu însă şi preocuparea pentru a impune anumite criterii de periodizare sau recunoaşterea anumitor caracteristici epocilor istorice. În lumina unei concepţii după care „erudiţia nu e încă istorie“, fiindcă „istoria e un curs…, un val ce trece şi ce atinge el interesează“[38], problema periodizării nu putea să apară decât sub semnul „zădărniciei“[39]. Dintre marile lucrări ale lui Iorga, doar *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* a răspuns unei „împărţiri obişnuite pe epoci“[40]. Pe întinderea celor patru volume ale unui *Essai*... situat de Al. Zub în „curentul“ iniţiat de Henri Berr de *Synthèse historique* şi într-un primat temporal şi tematic faţă de celebrul *A Study of History* al lui Arnold Toynbee[41], au fost „urmate“, diacronic, *istoria veche* (volumul I), de la statul chaldeean până la consacrarea de romani a Imperiului creştin; istoria *evului mediu* (volumul II), sub înţelesul „formelor de unitate ale lumii medievale“, Papalitatea şi Imperiul; *istoria modernă* (volumul III), de la „conflicte dinastice“ până la Renaştere, cruciada târzie şi centralizările statale; *istoria contemporană* (volumul IV), începută la 1776 de revoluţia americană şi culminată, în anii 1914-1918, de Marele Război[42]. Pentru *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahme seiner Staatsbildungen*, sinteză scrisă de Iorga la solicitarea profesorului său german Karl Lamprecht şi inclusă de acesta colecţiei *Allgemeine Staatengeschichte*[43], a fost luat mijlocul secolului XVI ca „reper despărţitor“ („împărţire“) între tematica primului volum, acoperind „evoluţia completă a neamului românesc“ de la geneza acestuia până la consolidarea statalităţii lui medievale „sub Muşatini şi Basarabi“, şi tematica celui de-al doilea volum, privind devenirea statalităţii româneşti moderne, a unei statalităţi căreia resorturile profunde ale

[34] D. Onciul, *op. cit.*; v. şi Aurelian Sacerdoţeanu, *Studiile lui D. Onciul*, în D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 422.

[35] *Discurs* rostit la Academia Română. Şedinţa solemnă de la 14 mai 1919; D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. cit., vol. I, p. 299-325.

[36] *Ibidem*, vol. I, p. 325.

[37] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 359-366; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 244-251.

[38] N. Iorga, *Spiritul istoric*, în Idem, *Generalităţi cu privire la studiul istoriei*, ed. Andrei Pippidi, Iaşi, 1999, p. 162 şi urm.

[39] Idem, *Zădărnicia împărţirilor obişnuite ale istoriei universale*, în loc. cit., p. 192 şi urm.

[40] *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. I-IV, Paris, 1926-1928.

[41] Al. Zub, *op. cit.*, p. 265.

[42] V. şi *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, coord. Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1978, p. 465 şi urm.

[43] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, I. *Bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, II. *Bis zur Gegenwart*, în colecţia *Allgemeine Staatengeschichte*, hg. von Karl Lamprecht, Erste Abteilung: *Geschichte der europäischen Staaten*, XXXIV, 1-2, Gotha, 1905; trad. de Otilia Teodoru-Ionescu în limba română: N. Iorga, *Istoria poporului român*, vol. I-IV, Bucureşti, 1922-1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„tradiției strămoşeşti“, ale „unității de limbă şi de neam“, i-au permis să străbată „opresiuni străine“ şi să atingă limanul construcției naționale; apoi, pentru fiecare dintre cele două volume, tematica a fost „subîmpărțită“, în cazul celei a primului „o subîmpărțire… până la întemeierea Principatului Țării Româneşti“ şi o alta „până la moartea lui Ioan Vodă cel Cumplit“ (1574), iar în cazul celei cuprinse de al doilea volum „o subîmpărțire… până la fanarioți“, o alta rezervată „timpului fanarioților“ şi o alta, ultima, „naşterii şi izbânzii simțului național“[44]. Deplin convins că „împărțirile istoriei românilor“[45] se cuvin „a porni… de la ce s-a petrecut în noi înşine“ (ca neam), nu de la „influențe străine“, şi a fi considerate mai puțin întru fragmentarea şi mai mult întru relevarea cursului ei continuu, întărit, acesta, sau redimensionat prin „momente cruciale“, reclamante de acte exemplare ale marilor personalități, Iorga şi-a definitivat *sinteza națională* la o înălțime de *epopee*, cu intitularea parcă de *cânt* a fiecăruia dintre cele zece volume: *Strămoşii* (volumul I, 1), *Sigiliul Romei* (volumul I, 2), *Oamenii pământului* (volumul II), *Ctitorii* (volumul III), *Cavalerii* (volumul IV), *Vitejii* (volumul V), *Monarhii* (volumul VI), *Reformatorii* (volumul VII), *Revoluționarii* (volumul VIII), *Unificatorii* (volumul IX), *Întregitorii* (volumul X)[46]. Ca temă de fond a sintezei apare, desigur, „dăinuirea neamului…, a tradiției strămoşeşti“, cu începuturi dacice şi cu nimb romano-bizantin, încât numai prin confirmarea sau resuscitarea „bunei tradiții“ au fost recunoscute de autor semnificațiile durabile ale înfăptuirilor naționale din timpurile moderne şi contemporane.

Şi alți istorici „cu nume“, fie „colegi de generație“ ai lui Iorga, fie mai tineri decât acesta, elevi sau nu ai lui, n-au prea legat aprofundarea unor părți ale *sintezei* sau realizarea întregului ei de o „rezolvare definitivă“ a problemei periodizării. Constantin Giurescu s-a orientat, dintru începutul activității lui ştiințifice, spre *textologia istorică*[47], cu referire predilectă la epoca medievală. Devenit, în 1918, titular al cursului de Istoria modernă şi contemporană a românilor la universitatea bucureşteană, se va fi aplecat, măcar „didactic“, spre elucidarea unor criterii ale periodizării, cu un „cuvânt greu“ pe tema lor, înainte să se fi săvârşit, tânăr încă fiind, de numai patruzeci şi trei de ani, din viață. A apucat însă să demonstreze din plin, între „cei de tagma lui“, atuul specializării. Un atu ce şi l-a apropiat exemplar şi Vasile Pârvan, mentor de şcoală arheologică şi de studii clasice, cu vocația rară de a nuanța *ideile şi formele istorice*, *felurile de a scrie istoria*, *menirea* acesteia, cu vocația de a înălța în vederile şi simțirile contemporanilor lui „datoria spiritualizării vieții marelui organism social-politic şi cultural creator, care e națiunea“, animată întru mirabila ei Devenire, sub aura împlinirii Unirii ei, de Adevărul că „ideea romană… e ideea mamă a întregii culturi (*i.e.* istorii) româneşti“[48]. Nu a lăsat nici el „un cuvânt greu“, scris, asupra periodizării. A lăsat Ioan Ursu, medievist, continuator declarat al lui Dimitrie Onciul la Catedra de Istoria românilor, la Universitatea din Bucureşti. În una din „lecțiile de deschidere“, intitulată *Caracterizarea şi împărțirea*

[44] Ca „reper despărțitor“ mijlocul secolului al XVI-lea apare considerat de Nicolae Iorga şi în *Istoria românilor şi a civilizației lor*, trad. din franceză de A. Lascarov-Moldovanu, Bucureşti, 1929.

[45] N. Iorga, *Împărțirile istoriei românilor*, în Idem, *Sfaturi pe întuneric*, Bucureşti, 1936, p. 388-394.

[46] Idem, *Istoria românilor*, vol. I-X, Bucureşti, 1936-1939; sinteza a apărut şi într-o ediție franceză, cu titlul: *Histoire de Roumains et de la romanité orientale*, Bucureşti, 1937-1945.

[47] Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 347-349.

[48] V. Pârvan, *Datoria vieții noastre*, în Idem, *Idei şi forme istorice. Patru lecții inaugurale*, Bucureşti, 1920, p. 9-42; Idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 5-6; Idem, *Scrieri*, ed. Al. Zub, Bucureşti, 1981, p. 376-389, 455; Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 411-421; Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iaşi, 1974, *passim*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriei românilor[49], a evaluat critic periodizările „principale“ de până la el – a lui Xenopol şi a lui Onciul, cu subliniere de merite mai ales în privinţa celei de-a doua, „a profesorului său“, – şi a opinat că pentru una *nouă*, definit ştiinţifică, se impunea considerarea nu doar a unuia sau a altuia, nu doar a unora dintre factori (*i.e.* criterii), ci a *tuturora*, după exigenţele tot mai extinsei palete a cercetărilor de specialitate. „O împărţire ştiinţifică, insista el, nu se poate face decât prin observarea tuturor factorilor cari au contribuit la formarea şi dezvoltarea poporului român. În cazul contrar, se face operă unilaterală şi prin urmare neştiinţifică. Oricât de important ar fi un factor şi în orice măsură ar fi contribuit la dezvoltarea istorică a poporului nostru, totuşi el singur nu poate constitui un criteriu hotărâtor pentru împărţirea istoriei românilor, din simplul motiv că evenimentele istorice nu sunt produsul unui singur factor, ci al unui complex de factori şi de împrejurări“[50]. A opinat, concluziv, că luarea în considerare „a tuturor criteriilor“ (cultural, politic, social, instituţional, naţional) excludea *ipso facto* admiterea vreunui eveniment, oricât de important, „ca părete despărţitor între două evuri sau perioade“. A optat, la „noua împărţire“, pentru noţiunea de *perioade*, cum „sugerase“ Onciul, şi nu pentru aceea de *epoci*: „perioada I-a (*sic*!) ar cuprinde istoria de la începutul procesului de formaţiune al poporului român (secolul I) şi până în secolul al XIV-lea, când se constată schimbări esenţiale pe toate terenele…; perioada a II-a, din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, când (din nou!) se constată schimbări esenţiale pe toate terenele…; perioada a III-a, de la începutul secolului al XVII-lea până în vremurile noastre, ce se caracterizează din punct de vedere ideal (!) prin răspândirea ideei latinităţii şi a unităţii poporului român, idee care s-a înfiltrat în decursul secolelor următoare în straturi mai adânci ale poporului şi a dat naştere conştiinţei naţionale, care a dus la Unirea Principatelor şi la Întregirea României“[51]. Nu a aplicat celei de-a treia perioade epitetul de *modernă*. A admis că după ea, după 1918, „ar începe o nouă perioadă, în curs de dezvoltare, în care nu se puteau încă (pentru el, când pronunţa asemenea cuvinte – n.ns., G.C.) întrevedea evenimentele“, o nouă perioadă, marcată de „schimbări“, precum „unirea într-un singur stat a tuturor românilor, deplina egalitate pentru toţi românii, echilibrul în proprietate…, votul universal în loc de regimul censitar“, un tonus mai înalt „în moravuri şi în concepţia de viaţă“[52]. Nu a aplicat nici acestei „mai noi“ perioade, ce de-abia începuse, un epitet ce i se cuvenea, cel de *contemporană*. Avea să i-l aplice Ioan Lupaş, „într-o împărţire după diferite criterii a istoriei românilor în epoci“[53], însă fără a-i considera „începutul de cea mai nouă dintre perioade“ la 1918, ci, „pe linia consacrată deja“, la 1821. Comentând „împărţirile“ produse de Xenopol, Iorga (în *Geschichte des rumänischen Volkes*… – n.ns., G.C.) şi Onciul[54], evaluând critic „împărţirile din programele pentru Bacalaureat“, unde apăreau „epoca de formare a poporului român (500 a. Chr. – 1150 p. Chr.); epoca organizărilor politice şi a războaielor de neatârnare faţă de vecini (1150-1504); Principatele Române şi situaţia românilor din Transilvania până la începutul epocii de renaştere naţională (1504-1821), epoca redeşteptării naţionale şi a Unirii (1821-

[49] I. Ursu, *Concepţia istorică. Caracterizarea şi împărţirea istoriei românilor*, Bucureşti, 1924, p. 20-32.
[50] *Ibidem*, p. 24 şi urm.
[51] *Ibidem*, p. 28-30.
[52] *Ibidem*, p. 31 şi urm.
[53] Ioan Lupaş, *Epocile principale în istoria românilor*, ed. a II-a, Cluj, 1928, p. 7-24; v. şi Idem, *Diferitele criterii pentru împărţirea istoriei românilor în epoci*, în Idem, *Scrieri alese*, ed. Ştefan Pascu şi Pompiliu Teodor, vol. I, Cluj-Napoca, 1977, p. 63-71.
[54] Idem, *Diferitele criterii pentru împărţirea istoriei românilor*, în loc. cit., p. 63-66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1927)“[55], Lupaş a căutat să susțină, argumentat, „o împărțire dintr-un manual didactic“ realizat de el la 1921, „o împărțire… în *epoca veche* până la 1241 (invaziunea tătarilor), *epoca medie* până la 1593 (începutul domniei lui Mihai Viteazul), *epoca nouă* până la 1821 (revoluțiunea lui Tudor Vladimirescu), *epoca contemporană*, de la 1821 până în zilele noastre“[56], „o împărțire“ căreia se vedea „obligat“ să-i nuanțeze „criteriile în dreptul fiecărei epoci“: „*epoca veche* sau epoca formațiunii poporului român (până la 1241); *epoca medie* sau epoca organizării politice, culturale, sociale şi economice a voievodatelor şi Principatelor Române (până la 1593), *epoca nouă* sau epoca tendințelor de unitate națională, politică, religioasă şi culturală (până la 1821); *epoca contemporană* sau epoca înfăptuirii succesive a unității naționale (până în prezent)“[57]. Admițând „că neîntrerupta continuitate a vieții istorice – fiind aceasta într-o mişcare perpetuă asemenea unui fluviu puternic, în care nicio undă nu poate să rămână izolată, răzleață de celelalte – se împacă anevoie cu fărămițarea în părți mai mari sau mai mici, în epoci ale căror granițe nu se pot fixa aproape niciodată cu destulă preciziune“, şi „luând… criteriul organic-național (morfologic) ca punct de mânecare şi ca temei al împărțirii istoriei române în epoci“[58], autorul *Istoriei Unirii*[59] a reuşit să tragă linii clare şi de forță într-un *proiect de sinteză*, urmate încă de exponenți de vază ai istoriografiei noastre, cu deosebire din „şcoala clujeană“.

Un impuls deosebit, întru desăvârşire metodologică, a fost dat scrisului istoric în spațiul românesc întregit de „şcoala hipercritică“. Centrul „noii şcoli“ a fost „Revista istorică română“, în ale cărei pagini „accentul“ a fost pus „excesiv pe tehnica cercetării, înțeleasă mai ales ca «toaletă a documentelor», şi pe metoda restituției… evenimențiale“[60]. Supunând „hipercriticii“ producțiile „şcolii tradiționale“, ale lui N. Iorga, cu predilecție, „tineri eruditi“, precum C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu şi, cumva mai detaşat față de „campania antiiorghistă“, Gh. I. Brătianu, şi-au orientat cercetările de specialitate spre „clarificări de amănunt“, spre aprofundări de probleme de istorie socială, economică şi culturală, sub condiția ca „orice demers“, inclusiv „drumul spre sinteză“, să devină strâns „filtrat“ de controlul sever al surselor documentare, de minuțiozitatea „notelor infrapaginale“. Un „drum“ care, urmat de C.C. Giurescu la realizarea unei *Istorii a românilor*, „operă sistematică, pregnantă, persuasivă“[61], în trei volume, nu a prea vădit, cum (culmea ironiei!) nu prea vădise nici „hipercriticata“ sinteză a lui Iorga, o preocupare specială privitoare la periodizare, cel dintâi volum al sintezei giuresciene acoperind evenimentele şi „înlănțuirile“ acestora *din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, al doilea volum *de la Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, iar al treilea volum *de la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote (1601-1821)*[62]. Anul 1821, cu revoluția

[55] *Instrucțiuni şi indicatoare programatice pentru examenele de Bacalaureat*, Bucureşti, 1927, p. 20-24; *apud* Ioan Lupaş, *op. cit.*, în loc. cit., p. 66.

[56] Ioan Lupaş, *Istoria românilor*, Cluj, 1921, p. 17 şi urm.; v. şi Idem, *Diferitele criterii pentru împărțirea istoriei românilor*, în loc. cit., p. 67.

[57] Idem, *Diferitele criterii pentru împărțirea istoriei românilor*, în loc. cit., p. 69.

[58] *Ibidem*.

[59] Idem, *Istoria unirii românilor*, ed. a II-a, București, 1938.

[60] Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 257.

[61] *Ibidem*, p. 265.

[62] C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, I. *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, II. Partea dintâi şi partea a doua, *De la Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, III. Partea întâi şi partea a doua, *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârşitul epocii fanariote*, București, 1935, 1937, 1942 şi 1946.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Tudor Vladimirescu, apare considerat de autorul „sintezei în trei volume“ ca început de „epocă nouă“, a cărei tratare a fost estompată de împrejurările cuprinderii României de regimul comunist. Spre finele anilor ’60 ai „secolului războaielor mondiale şi regimurilor totalitare“, C.C. Giurescu, într-o „libertate strict controlată“, avea să stăruie ceva mai mult asupra *epocii moderne*, conformându-se anevoios delimitărilor cronologice şi încărcăturilor de conţinut prescrise acesteia prin programe de cercetare şi de învăţământ „oficiale“, dar şi să caute o reluare, chiar o îngroşare, asigurată şi de colaborarea fiului său, Dinu C. Giurescu, a *firului sintezei*, „lăsat“, într-un manual din 1943, *până la moartea regelui Ferdinand*[63]. Ca medievist „de profesie“, şi-a permis să trateze în nu tocmai multe pagini *epoca modernă* şi a fost foarte rezervat de „aducerea“ sintezei până la chiar timpul când el scria. Pe când a scris „sinteza în trei volume“, a fost serios încercat de idealul *specializării*. Pentru el şi „cei din generaţia lui“ au contat mai mult *temele* subsumate *sintezei* decât trasarea etapelor (*i.e.* periodizarea) acesteia. Pentru „colegul“ P.P. Panaitescu au contat publicaţiile de documente, ediţiile critice ale operelor cronicarilor, realizarea de studii speciale sau de monografii, toate cu efect salutar până şi asupra (re)scrierii manualelor şcolare[64]. Victor Papacostea a pus jaloane solide, orientative, studiilor balcanice[65]. Pentru Gh. I. Brătianu a contat situarea cercetărilor „de la noi“ în orizontul noilor tendinţe istoriografice „din străinătate“, din Franţa, înainte de toate; a contat „regândirea“ Evului Mediu, printr-o atent studiată conectare a „temelor“ româneşti la cele de istorie universală, în spiritul celebrei *Ecole d’Annales*[66]; a avut în vedere şi teme de istorie modernă a românilor, cu sesizarea nedreptei „socotiri“, de D.A. Sturdza şi de Titu Maiorescu, a anului 1866 ca „barieră rigidă“ între domnia lui Cuza şi cea a lui Carol I, de vreme ce atât „experienţele“ sub domn pământean, cât şi cele sub principe străin s-au regăsit în aceeaşi procesualitate istorică, a construcţiei statale naţionale. „Amintirii“ domniei lui Cuza, sesiza istoricul Brătianu, i s-a atribuit, în condiţiile perioadei imediat următoare anului 1866, „un înţeles aproape subversiv; trecutul ţării, închizând paranteza scurtei sale domnii, părea mărginit la barierele oficiale ale tribunei de la 10 Mai“[67].

Diversificarea şi aprofundarea direcţiilor de specializare, fie în perimetrul „şcolii hipercritice“, fie în alte centre istoriografice, aveau să resuscite, prin natura lucrurilor, interesul pentru o mereu *nouă sinteză naţională*, cu presupunerea necesară a reevaluării criteriilor de periodizare a acesteia. Resuscitarea unui atare interes s-a datorat şi creşterii gradului de absorbţie, în proiectele şi în încercările efective de *sinteză*, a istoriilor „amănunţite“ ale provinciilor ce s-au unit, la 1918, cu Ţara. Contribuţiile unor Al.

[63] Idem, *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand*, Bucureşti, 1943.

[64] Într-un asemenea manual Panaitescu oferea el însuşi una dintre cele mai bine controlate „paralele“ între „împărţirile istoriei universale – perioada antică, de la cele mai vechi urme sacre (egiptenii) până la căderea Imperiului Roman de Apus; evul mediu, de la căderea Imperiului Roman de Apus până la căderea Imperiului de Răsărit, 476-1453; perioada modernă, de la căderea Imperiului Bizantin până la Revoluţia Franceză, 1453-1789 –“ şi „împărţirile istoriei românilor – perioada antică, secolul VI a. Chr. – 271 p. Chr.; perioada Evului Mediu (epoca năvălirilor, 271-1300, şi epoca de fundaţie a statelor, 1300-1600); perioada modernă, 1600-1821; perioada contemporană, de la 1821 încoace“. P.P. Panaitescu, *Istoria românilor*, Chişinău, 1991, p. 7-9; v. şi Dan Zamfirescu, *Profesorul Petre P. Panaitescu. Cu ocazia împlinirii a 65 de ani*, în „Romanoslavica“, XI – Istorie, 1965, p. 357 şi urm.

[65] *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, coord. Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1978, p. 250 şi urm.

[66] *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, ed. V. Spinei, Iaşi, 1988, *passim*.

[67] Gh. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza-Vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională*, în RIR, II, fasc. 2, Bucureşti, 1932, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lapedatu[68], Ioan Lupaş[69], Ion Nistor[70], Ioan Moga[71], Gh. I. Brătianu[72], Al. Boldur[73] etc. s-au dovedit decisive în sensul interesului (imperativului!) de realizare a *noii sinteze*, previzibilă deja ca „operă colectivă". Perspectiva acesteia a fost asumată de institute de cercetare, de reviste şi de catedre universitare. La Iaşi, Ilie Minea a orientat „Cercetările istorice" şi „Buletinul Institutului" pe direcţii de specializare consonante celor ilustrate de „Revista istorică română", la Bucureşti, şi de „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", la Cluj. Profesorul Minea, „mentor al şcolii ieşene de medievistică"[74], a căutat să înscrie în noile tendinţe istoriografice şi problema periodizării sintezei naţionale, remarcând, din abordările „de până la el" ale acelei probleme, glisarea delimitărilor cronologice ale epocilor, mai ales ale epocilor modernă şi contemporană. Sensibil, destul de străveziu, la străbaterea de spirit liberal a întregirii patriei, a propus „împărţirea istoriei româneşti… în *istoria veche*, până în secolul VII, către sfârşitul căruia trebuie să admitem mijirea statului nord-dunărean; *istoria medievală*, până în secolul al XIV-lea, când se consolidează ca state Muntenia şi Moldova; *istoria modernă*, vremea ce a urmat până la 1848, şi *istoria contemporană*, de la anul 1848 până în zilele noastre"[75]. A apăsat, cât i-a fost în putinţă, pârghia recunoaşterii concursului *tuturor* factorilor, după împrejurări, la determinarea fenomenologiei istoriei, inclusiv la determinarea trecerii istoriei românilor prin etapele (perioadele) ei. O recunoaştere căreia Dumitru Bodin, la Universitatea Bucureşti, în anul de cumpănă 1945, a căutat parcă să-i imprime rostul de „legat", din partea istoriografiei ce nu a apucat sau a refuzat să se pătrundă ancilar de ideologie marxistă, spre luarea aminte pentru cei care aveau să preia/reia responsabilitatea *sintezei naţionale*[76]. A ţinut să-şi convingă studenţii că diversitatea frapantă a „împărţirilor istoriei naţionale" s-a datorat nu doar unor considerente didactice şi ştiinţifice, ci şi permanentelor schimbări, pe scara timpului, ale reperelor *epocii contemporane*, fiindcă „oricând ar începe epoca contemporană, ea ar trebui să dureze la infinit", din motivul că „oricând, în viitor, oamenii… vor boteza epoca lor contemporană"[77]. A anticipat, prin „cuvinte consonante vremurilor ce apuneau", epoca în care, potrivit concepţiei marxiste, „lupta de clasă" avea să fie considerată „barometrul istoriei", iar „împărţirea" ei avea să se facă „după orânduiri".

[68] Al. Lapedatu, *Noi împrejurări de dezvoltare a istoriografiei naţionale*, lecţie de deschidere a cursului de *Istoria veche a românilor*, ţinută la Universitatea din Cluj, în ziua de 6 noiembrie 1919, publ. în AIINC, I, 1921-1922, p. 1-18; v. şi *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească. 1843-1943*, antologie de I. Agrigoroaiei, V. Cristian, I. Toderaşcu, Iaşi, 1993, p. 164-177.

[69] I. Lupaş, *Istoria unirii românilor*, *passim*.

[70] Ion Nistor pledase pentru o tratare integrală a istoriei românilor şi în prelegerea inaugurală, ţinută la Universitatea din Cernăuţi, la 19 octombrie 1912, în limba germană: *Die geschichtliche Bedeutung der Rumänen und die Anfänge ihrer staatlichen Organisation*, publ. în 1913, la Cernăuţi; v., pt. trad. în română, *Prelegeri universitare inaugurale*, p. 91-105; v. şi I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923.

[71] I. Moga, *Siebenbürgen in dem Wirtschaftsorganismus des rumänischen Bodens. Geschichtlicher Rückblick*, Bucureşti, 1940; Idem, *Les roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944.

[72] Gh. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucureşti, 1943; Idem, *Prelegere comemorativă a împlinirii unui secol de la „Cuvântul de deschidere"*, în *Prelegeri universitare inaugurale*, p. 384-396.

[73] Al. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la istoria românilor*, Chişinău, 1937; Idem, *Basarabia românească*, Bucureşti, 1943.

[74] *Ilie Minea (1881-1943)*, ed. Al. Zub, Iaşi, 1996, cu deosebire p. 39-45 (Al. Zub, *Ilie Minea în orizontul generalităţilor istorice*) şi p. 46-53 (V. Cristian, *Concepţia istorică a lui Ilie Minea*).

[75] Ilie Minea, *Când începe istoria noastră contemporană?* – Idei din lecţia de deschidere a cursului de *Istoria Românilor* ţinută la 7 noiembrie 1935, publ. în CI, XIII-XVI, 1-2, Iaşi, 1940, p. 622-630.

[76] Dumitru Bodin, *Priviri generale asupra istoriei românilor*, lecţie de deschidere rostită la Facultatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti, în ziua de 19 ianuarie 1945, publ. în RIR, 1945/1, p. 1-16.

[77] *Ibidem*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Asupra concepției marxiste a istoriei, primul text de referință în „gândirea social-politică" din România l-a produs C. Dobrogeanu Gherea[78]. În „lumina" tezei conform căreia „factorul hotărâtor în mersul istoric al omenirii n-a fost nici intelectul, nici pornirile şi pasiunile omeneşti, ci bazele materiale ale societății", istoria însăşi nefiind altceva decât „succesiunea modurilor de producție", pe Gherea l-a preocupat, din unghiul dezbaterilor privind „stadiul şi perspectivele dezvoltării României", să dea „o explicație ştiințifică… prefacerii societății feudale în societate burgheză modernă", să releve, astfel, „rostul socialismului într-o țară înapoiată", apăsată de tarele unui „regim neoiobăgist"[79]. Iar ceea ce el „a explicat", de pe o poziție de militant socialist, avea să fie preluat, fie şi prin „intermediari", de „critica cominternistă aplicată României burghezo-moşiereşti după 1919". Sub impresia acelei „critici", Lucrețiu Pătrăşcanu a realizat „un veac de frământări sociale", demarat, însă, nu de revoluția de la 1848, cum opinase, „la timpul său", Gherea, ci de revoluția de la 1821, „un veac" în decursul căruia „poporul român a trăit… până la 1864 sub regim feudal", iar după acel an, al reformei agrare a lui Cuza, „sub regimul iobăgiei" (!), zdruncinat, acesta, în 1907, de „răscoala țărănimii"[80]. „Explicația gheristă" privind „trecerea de la feudalism la societatea burgheză" şi „fabulațiile" lui Lucrețiu Pătrăşcanu din 1945 asupra „urmării regimului feudal în România de un regim iobăgist" au avut darul de a aprinde spiritele militanților socialişti, respectiv comunişti. Nu au putut însă convinge pe mai niciunul dintre „istoricii de profesie". Exponențiind „gândirea materialist-istorică" încă înainte de instaurarea comunismului în țara noastră, Petre Constantinescu-Iaşi[81] şi Andrei Oțetea[82] nu s-au prea conformat „explicației gheriste" şi nici nu aveau să se întâlnească sau „să se combine", după 1945, cu „fabulațiile" lui Pătrăşcanu. Au vădit „un ataşament din convingere" față de „concepția marxistă… ca metodă de cercetare şi de expunere". O metodă ce „i-a atras" pe nu puțini istorici, „de la noi şi de aiurea", chiar şi istorici „de vază" de la *Ecole d'Annales* fiind, cum avea să remarce Jacques le Goff, „contaminați de marxism…, fie că au fost sau nu convinşi de aşa ceva, fie că l-au acceptat mai mult sau mai puțin rigid ori l-au contestat mai mult sau mai puțin deschis"[83]. Marxismul

[78] C. Dobrogeanu Gherea, *Concepția materialistă a istoriei*, Bucureşti, 1892; v. şi Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 291-299.

[79] C. Dobrogeanu Gherea, *Neoiobăgia. Studiu economico-social al problemei noastre agrare*, Bucureşti, 1910; Idem, *Asupra socialismului în țările înapoiate*, text servind de *Prefață* la lucrarea lui Karl Kautzky, *Basele social-democrației*, trad. în română de Albu Bujor Călin, Bucureşti, 1912.

[80] Lucrețiu Pătrăşcanu, *Un veac de frământări sociale, 1821-1907*, Bucureşti, „Cartea rusă", 1945, p. 11.

[81] Petre Constantinescu-Iaşi, *Caracterizarea şi împărțirea istoriei românilor. O nouă concepție*, în „Arhiva", XXXII, 1925, 3-4, p. 222-245; XXIII, 1926, nr. 1, p. 20-34, nr. 2, p. 92-101, nr. 3-4, p. 204-210; v. şi *Din gândirea materialist-istorică românească (1921-1944)*, culegere de texte de Pompiliu Teodor, Bucureşti, 1972, p. 53-73.

[82] Andrei Oțetea, *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare şi de expunere*, în „Însemnări ieşene", 1938, vol. VII, p. 105-117; v. şi *Din gândirea materialist-istorică românească*, p. 98-114.

[83] Jacques le Goff, *Istoria politică mai poate fi coloana vertebrală a istoriei?*, în Idem, *Imaginarul medieval*, Bucureşti, 1991, p. 439; A. Oțetea – v. *op. cit.*, în *Din gândirea materialist-istorică românească*, p. 114 – invoca, în sensul orientării spre marxism a istoriografiei secolului XX, opinia lui Benedetto Croce, conform căreia „Cine se apucă să studieze istoria, după ce a trecut prin lecțiile materialismului istoric, se poate asemăna cu un miop căruia i se dă o pereche de ochelari: vede cu totul altfel lucrurile şi multe umbre misterioase îi apar în contururi precise"; acelaşi Oțetea – v. *op. cit.*, în loc. cit., p. 104 – „făcea trimiteri" şi la alte „recunoaşteri de vază" ale „valorii concepției marxiste": Ch. Adler, *La conception matérialiste de l'histoire*, în "Revue de métaphysique et de morale", 1897; E. Selligman, *The Economic Interpretation of History*, New York, 1902; R. Mandolfo, *Le matérialisme historique*, Paris, 1917; H. Sée, *Matérialisme historique et interprétation économique de l'historie*, Paris, 1927; A. Labriola, *Essai sur l'interprétation matérialiste de l'histoire*, Paris, 1928; J. Borchardt, *Le matérialisme historique*, Bruxelles, 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marcase serios, conceptual şi metodologic, *ştiinţa socială*. „Gândirea despre om şi societate“ se impregnase puternic, la cumpăna secolelor XIX şi XX, de marxism, în nota „originală“ a acestuia, în cea „revizuită“ sau în cea „revoluționară“. O impregnare de care „nu a scăpat“ nici istoria, ramura de bază a acesteia, *istoria socială*. Istoria ca succesiune de formațiuni social-economice a şi fost anunțată, de „marxişti“, ca „profund ştiințifică“. O istorie pentru care problema periodizării, mai curând a justificării „unui nou tip de periodizare“, a prezentat o importanță specială. Petre Constantinescu-Iaşi a căutat să aplice „noul tip“ („noua concepție“) istoriei românilor, sub acoperirea imperativului racordării etapelor acesteia la cele ale istoriei universale[84] şi cu profesiunea de credință că „viața e complexă, se manifestă variat…, încât faptul istoric nu poate fi unul singur; manifestările societății omeneşti se influențează reciproc luând fiecare aspectul de factor determinant; în cercetarea istorică nu trebuie neglijat niciunul, deşi unul este izvorul intim al celorlalte: factorul social-economic“[85]. Pentru *istoria veche* Petre Constantinescu-Iaşi a considerat, după „tipicul adecvat istoriei universale“, că în spațiul carpato-danubian s-a produs „succesiunea popoarelor preponderente“, scito-agatîrşii (secolul VI î.Hr. – secolul I î.Hr.), geto-dacii (secolul II î.Hr. – secolul I d.Hr.) şi romanii (secolele I-III d.Hr.). „Evul Mediu al istoriei românilor a ținut de la sfârşitul veacului III şi începutul veacului IV, când barbarii se fac stăpâni pe Dacia, iar când stăpânirea romană dispare definitiv o dată cu lumea antică, şi până la începutul veacului XVI, când pretutindeni în Europa schimbările fundamentale, de care se resimt şi românii, fixează începuturile evului modern… A treia epocă a istoriei românilor este epoca modernă, care ține de la începutul veacului XVI, de la domnia lui Petru Rareş, şi până când se fixează *terminus ad quem* pentru istoria modernă a Europei, adică pentru români 1821, când se resimt influențele Revoluției Franceze. Se poate subîmpărți şi istoria modernă a românilor în două perioade bine distincte. Întâia de la începutul veacului XVI şi până la epoca fanarioților (1527-1716), pe care o putem numi «epoca luptelor interne» între domni şi boieri, între boieri şi țărani, şi a renaşterei culturale. A doua (1716-1821) este «epoca fanarioților», când se desăvârşeşte decăderea economică, socială, politică şi culturală a Principatelor, anunțând vremuri de noi prefaceri, ca şi veacul XVIII din Apus. În acest veac apar raționaliştii şi enciclopediştii anglo-francezi, pregătitorii revoluționari ai epocii contemporane; la români apar scriitori ardeleni, prevestitorii renaşterii naționale din veacul următor“[86]. O periodizare ce nu prezenta, cel puțin în cazul epocii moderne, discrepanțe mari de natură cronologică față de periodizările operate „clasic“ de A.D. Xenopol, D. Onciul, I. Ursu sau I. Lupaş. Importantă părea, pentru „concepția marxistă“, recunoaşterea „bazelor materiale“ ale fiecărei epoci sau perioade, înainte ca fiecare dintre acestea să fie „aşezată în coordonatele stricte ale unei anumite formațiuni social-economice“ (*i.e.* ale unui anumit „mod de producție“). Fiecare *perioadă*, *ev* sau *epocă* căpăta, la Petre Constantinescu-Iaşi, trăsături proprii prin interacțiunea *tuturor factorilor* istorici „izvorâți intim din cel economic“. Luarea în considerare a *tuturor factorilor* nu era o noutate pentru „dezbaterile istoriografice de la noi“. Noutatea era dată de admiterea prevalenței absolute, exclusive, a celui economic. Considerarea prevalenței oricărui alt factor – politic, cultural, „sublim uman“ – era plasată în raza concepției idealiste a istoriei. Lui A. Oțetea, „tânăr şi dornic de afirmare“, i-a şi venit „la îndemână“ să persifleze, de pe „poziții marxiste“, modul

[84] Petre Constantinescu-Iaşi, *op. cit.*, în loc. cit., *passim*.
[85] *Ibidem*, în loc. cit., XXXII, p. 235.
[86] *Ibidem*, în loc. cit., XXXIII/1, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„idealist“ de periodizare a istoriei profesat de Leopold von Ranke, „la vremea lui“, prin conferințele *Epochen der neueren Geschichte*, unde „fiecare epocă venea direct de la Dumnezeu şi valoarea ei nu sta în efectul care deriva din ea, ci în însăşi existența ei, în propria ei individualitate“[87].

„Trecerea la periodizarea istoriei patriei după criteriul succesiunii modurilor de producție“ s-a făcut simțită după 1945 şi a devenit obligatorie după 1947, an al apariției „manualului Roller“[88]. O periodizare „cu totul nouă“, „singura ştiințifică“, după „teze“ ce aveau să fie „urmate întocmai“ de manualele şcolare, de cursurile universitare, de cercetările întreprinse sau coordonate de „secția de specialitate a reorganizatei Academii“, de institutele de istorie din Bucureşti, Iaşi, Cluj, şi, mai ales, de Institutul de istorie a Partidului… Un bilanț al „noii istoriografii“, autonominantă „marxistă“, prin comparație cu cea „burgheză“, avea să-l reprezinte *tratatul* din anii 1960-1964, elaborat sub egida Academiei[89]. De la „manualul lui Roller“ şi până la *tratat* s-au făcut, e drept, „paşi“ în direcția „adaptării tezelor general-valabile (marxist-leniniste) la condițiile particulare ale istoriei patriei noastre“, direcție în care A. Oțetea a avut principalul rol, între istorici[90]. „Problema“ era că istoria României, străbătută de „teze marxiste“, prezenta perioade relativ mari de „tranziție de la o orânduire la alta“ (*i.e.* „de la un mod de producție la altul“). *Comuna primitivă*, cu „faza ei de descompunere“, a fost „întinsă“ până în vremea statului dac; *orânduirea sclavagistă*, cu „faza de descompunere a ei şi de *apariție a germenilor* (!) feudalismului“, a fost „întinsă“ până în secolele VIII-IX e.n. (d.Hr.); „*orânduirea feudală*… cuprindea epoca de la sfârşitul mileniului I e.n. până la mijlocul secolului al XIX-lea“; „*orânduirea capitalistă* începea cu revoluția burghezo-democratică din 1848 şi dura până la victorioasa insurecție armată din august 1944, care a marcat începutul revoluției populare în țara noastră“[91]. Amintita „problemă“ a fost resimțită cel mai acut la redactarea volumului III al tratatului, volum „expunând trecutul țării noastre de-a lungul unei perioade de aproape două veacuri şi jumătate: de la restabilirea dominației otomane asupra țărilor române, după scurta lor unire şi independență sub Mihai Viteazul, până la izbucnirea revoluției din 1848, care a marcat sfârşitul orânduirii feudale în istoria noastră… Ținând seama de transformarea modului de producție, care a fost adoptată ca (!) criteriu pentru periodizarea întregii noastre istorii…, volumul a fost împărțit în două părți: partea întâi îmbrățişează, în continuarea expunerii din volumul al II-lea, feudalismul dezvoltat, de la începutul secolului al XVII-lea până în ultimele decenii ale veacului următor; partea a doua, consacrată descompunerii feudalismului şi formării relațiilor capitaliste, cuprinde ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, până la revoluția din 1848; linia de demarcație între cele două părți principale ale volumului a fost fixată în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, fără o precizare absolută a datei pentru începutul destrămării feudalismului, datorită complexității fenomenelor care stau la baza acestui proces“[92]. Prin însuşi faptul expunerii „acelei perioade de aproape două veacuri şi jumătate“, volumul redactat de Andrei

[87] Andrei Oțetea, *op. cit.*, în loc. cit., p. 100.

[88] *Istoria României*, coord. M. Roller, Bucureşti, 1947; manual reeditat în anii 1952 şi 1956.

[89] *Istoria României*, comitetul de coordonare: Petre Constantinescu-Iaşi, Emil Condurache, C. Daicoviciu, A. Oțetea, David Prodan, [M. Roller], T. Bugnariu, I. Nestor, Gh. Ştefan, L. Banyai, M. Berza, Victor Cheresteşiu, B.T. Câmpina, V. Maciu, Gh. Matei, Şt. Pascu, Valerian Popovici, vol. I-IV, Bucureşti, 1960-1964.

[90] A. Oțetea, *Problema periodizării istoriei României*, în loc. cit., p. 103-110.

[91] *Istoria României* (tratat), vol. I, p. IX şi urm. (*Cuvânt înainte*).

[92] *Ibidem*, vol. III, p. VII (*Prefață*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Oțetea, David Prodan şi Mihai Berza, cu Florin Constantiniu şi Liviu Ştefănescu secretari, transpira inconvenientul suprapunerii *epocii medievale* cu orânduirea feudală şi al suprapunerii *epocii moderne* cu orânduirea capitalistă, întregului „comitet de redacție“ fiindu-i anevoios să admită ca procesul formării națiunii şi „mişcarea ideilor noi“ să fie incluse de „perioada feudalismului“. Nu la fel au stat însă lucrurile cu volumul IV, redactat de Petre Constantinescu-Iaşi, V. Maciu, Victor Cheresteşiu, Dan Berindei şi N.N. Constantinescu, secretar fiind Traian Lungu, volum privind *formarea şi consolidarea orânduirii capitaliste (1848-1878)* şi sugerând că „alte volume“ ar fi urmat să cuprindă „dezvoltarea («faza imperialistă») şi descompunerea capitalismului“. În *Prefața* la volumul IV, ultimul publicat al tratatului din anii 1960-1964, apare exprimată strânsa concordanță între istoria modernă şi orânduirea capitalistă. Au fost supuse „criticii materialist-dialectice“ periodizările aparținând „istoriografiei burgheze“, îndeosebi periodizările întreprinse de A.D. Xenopol, ce a definit epoca modernă prin prisma influenței greceşti, şi de N. Iorga, ce „a fixat istoria modernă… pe coordonatele procesului formării şi desăvârşirii statului național român independent, trecând cu vederea faptul că la baza acestui proces istoric de caracter suprastructural a stat dezvoltarea modului de producție capitalist“[93]. De aceeaşi „critică ştiințifică“ nu a scăpat nici „subetapizarea erei noi“ (capitaliste), întreprinsă de Ştefan Zeletin: *1829-1866* („formarea burgheziei române şi a statului modern“), *1866-1886* („bazele oligarhiei“), *1886-1922* („afirmarea oligarhiei şi crearea industriei mari“), „motivul de critică“ fiind acela că „subetapizarea zeletiniană“ nu anticipa „criza de sistem a capitalismului“[94]. În cuvinte „lucrate“ în mod străveziu de Vasile Maciu, sub girul dat de serviciile de propagandă comunistă, se aprecia că „istoria modernă a României a început o dată cu revoluția din 1848, al cărei program a fost să înlăture formațiunea social-economică feudală şi s-o înlocuiască printr-o formațiune burgheză“[95]. De la catedra universitară, într-un curs ce a marcat „stilul şcolii bucureştene de istorie modernă“ măcar până în deceniul opt al secolului trecut, profesorul Maciu şi-a extins „comentariul“ asupra întregii „orânduiri capitaliste ca perioadă istorică“. Şi-a reiterat „convingerea, bazată pe concepția materialismului dialectic şi istoric…, că istoria modernă a României a început cu revoluția de la 1848, care a răsturnat formațiunea feudală, înlocuind-o cu cea capitalistă în Transilvania şi Bucovina, adică pe o treime a țării noastre, şi a zdruncinat iremediabil sistemul feudal în Moldova şi Țara Românească, până în 1947, când s-a trecut la construcția societății socialiste“; şi „pentru că noua formațiune socială de-abia se năştea.., s-a considerat necesar să fie luată ca dată a începerii istoriei contemporane ziua de 1 decembrie 1918, când s-a terminat procesul formării statului unitar român“. Această „primă parte a istoriei contemporane“, delimitată cronologic de 1 decembrie 1918 şi de 30 decembrie 1947, ținea însă de orânduirea capitalistă, „desfăşurată“, aceasta, de Vasile Maciu, „în patru perioade distincte: 1) constituirea formațiunii capitaliste (1848-1866); consolidarea formațiunii capitaliste (1866-1878); 3) dezvoltarea formațiunii capitaliste (1878-1918); 4) criza formațiunii capitaliste (1918-1947)“[96]. Era „mărturisită“, astfel, maniera în care ar fi fost continuată „istoria începută prin volumul IV al primului tratat de sub egida Academiei“, o „istorie a orânduirii capitaliste“, cu o desfăşurare de timp mai întinsă decât „istoria modernă“!

[93] *Ibidem*, vol. IV, p. VI.
[94] *Ibidem*.
[95] *Ibidem*, p. VII.
[96] Vasile Maciu, *Istoria modernă a României. Constituirea şi consolidarea formațiunii capitaliste în România (1848-1878)*, Universitatea din București, Centrul de multiplicare, 1972, p. 4 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu însă criteriile de periodizare urmate în redactarea volumului IV, ci semnalele trase de redactorii volumului III al aceluiaşi tratat asupra inconvenientului „național" al suprapunerii „istoriei moderne" cu orânduirea capitalistă, un inconvenient prea puțin atenuat prin „cedarea ultimei perioade" (1918-1947) a acelei orânduiri „istoriei contemporane", au avut ecou între specialişti. În studii publicate sau de la catedre universitare aveau să ajungă frecvent „acuzate", pe de o parte, „aducerea" până spre mijlocul secolului XIX a orânduirii feudale suprapuse, după „tezele marxist-leniniste", *epocii medii*, şi, pe de altă parte, „stângăcia" demarcației, după aceleaşi „teze", între *epoca modernă* şi *epoca contemporană*. Şi tot în studii şi la cursuri universitare aveau să se regăsească frecvent referiri „critice" la volumul IV al tratatului. La Cluj, cu deosebire, sub impactul extraordinar al ediției din 1967 a cărții lui David Prodan *Supplex Libellus Valachorum* şi sub împrejurarea „controlării" Secției de Istorie a Academiei de ardeleni – acelaşi David Prodan, C. Daicoviciu, Ştefan Pascu şi Andrei Oțetea, ultimul menționat stabilindu-se la Bucureşti, după ce activase şi la universitatea ieşeană –, avea să fie reabilitată definirea epocii moderne înainte de orice prin procesul formării şi afirmării națiunii române. Studiile de specialitate, ca şi cursurile universitare, produse, la Cluj, „pe lângă academicieni", de încă tinerii Camil Mureşanu, Pompiliu Teodor, Liviu Maior *et al*., aveau să ilustreze din plin tendința *națională* de definire a epocii moderne. La Iaşi, „şcoala de istorie modernă", inițiată de Dimitrie Berlescu şi confirmată de Gh. Platon, Leonid Boicu, Al. Zub, V. Cristian, V. Russu, D. Vitcu *et al.*, avea să se racordeze, ceva mai evident, un timp, e drept, prin cursuri şi seminarii universitare, aceleiaşi tendințe. O tendință urmată la Bucureşti nu atât de cursuri universitare, cât de cercetări „de institute de specialitate", prin exemple salutare date de Andrei Oțetea, M. Berza, Val. Al. Georgescu, Dan Berindei, Vlad Georgescu, Florin Constantiniu *et al.* La universitatea bucureşteană s-a menținut „linia Maciu", prin cursurile ținute de „profesorul activist" şi de „dogmaticul" Gh. Georgescu-Buzău[97], o „linie" urmată până spre finele anilor '80 ai secolului trecut de G.D. Iscru[98]. Până în 1970/1975, însă, tendința *națională* avea să câştige decisiv teren, la nivelul general al istoriografiei româneşti. O tendință care, luând de sincer îndemnul ceauşist de „a fi scrisă istoria aşa cum a fost", degajându-se de „clişee dogmatice" şi conectându-se „noilor mari şcoli din străinătate", a marcat până să fi fost abuziv asimilată, spre finele anilor '70 şi, mai ales, în anii '80 ai secolului trecut, naționalismului „de partid"[99], un veritabil reviriment istoriografic. În publicații şi în dezbateri istoriografice, utilizarea termenului (noțiunii) de *epocă istorică* a căpătat un evident ascendent față de cea a termenului (noțiunii) de *orânduire*, termen, acesta, şi aşa cam ancombrant[100], prin raport chiar şi cu cel de *formațiune social-economică* sau *mod de producție*. La Iaşi, „în planul de manifestări ştiințifice ale Institutului «A. D. Xenopol» pe anul 1971", a avut loc o interesantă dezbatere privind „începuturile epocii moderne pentru istoria României". O dezbatere ce s-a desfăşurat pe baza unui referat întocmit de Leonid Boicu şi intitulat *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea – început al epocii moderne*[101]. Autorul referatului, încă tânăr cercetător, cu

[97] Colaborator, şi el, la volumul IV al tratatului de *Istoria României*, din 1964; v., mai ales, Gh. Georgescu-Buzău, *Descompunerea feudalismului şi începuturile capitalismului*, Bucureşti, 1950.

[98] G. D. Iscru, *Prelegeri de istorie modernă a României, 1821-1847*, Bucureşti, 1982; Idem, *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, Bucureşti, 1983.

[99] V., pentru relevanța unui atare „naționalism", Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Bucureşti, 1983.

[100] Un termen derivat, s-a considerat, al verbului *a orândui*, din sl. *urenditi*; v. *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord. Ion Coteanu şi al., Bucureşti, 1975, p. 635.

[101] AIIAI, t. IX, 1972, p. 431-444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mari aptitudini, probate deja, pentru istoria relațiilor internaționale, „orientat", momentan, şi de implicarea lui Miron Constantinescu la dezbatere, a luat ca punct de plecare al referatului său o *intervenție* a lui G.E. Jukov, pe tema periodizării istoriei universale, la Congresul internațional de Științe istorice de la Stockholm, unde a fost recunoscută mai clara adecvență a noțiunii de *epocă* față de cea a noțiunii de *formațiune social-economică* pentru *sinteza istorică*. A luat, apoi, de referință peremptorie, opțiunea pentru *epocă* într-un recent, atunci, compendiu de *Istoria României*[102] şi într-un manual coordonat de Andrei Oțetea[103], pentru a considera că „a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi secolul următor trebuie cuprinse în aceeaşi epocă istorică: epoca modernă"[104]. S-a admis, la dezbaterea din 17 mai 1971[105], ca pentru determinarea istoriografică a epocii moderne să se țină seama nu atât de „formarea şi consolidarea capitalismului", cât de „formarea şi afirmarea națiunii", cu implicarea redefinirii dimensiunii temporale a *României moderne*, printr-o includere, de acea dimensiune, a „premiselor, a înfăptuirii dintâi (la 1859) şi a întregirii statului național". Iar o atare redefinire de dimensiune temporală pentru conceptul de *România modernă* avea să-şi afle o imediată şi tare expresie într-un manual de *Istoria românilor*, publicat în 1975 de C.C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu[106].

Redefinirea dimensiunii temporale şi a conținutului (fenomenologiei) *epocii moderne* a fost de bun augur pentru „mersul" cercetărilor de specialitate, pentru „programa didactică" de profil din România anilor '70 şi '80 ai secolului trecut. O redefinire ce s-a regăsit în una mai largă, a reperelor de bază ale *sintezei naționale*. Au fost anii când au fost reluate, de la stadiul atins înainte de 1945, şi aprofundate marile teme ale istoriei românilor. Au fost, de asemenea, scrutate sau efectiv încercate şi teme noi, consacrate prin lucrările congreselor internaționale ale istoricilor. Semnificativ, pentru un atare reviriment ştiințific, era prestigiul cursurilor de *istoriografie*, ținute de Pompiliu Teodor la universitatea clujeană[107], de Vasile Cristian la universitatea ieşeană[108] şi de Lucian Boia la universitatea bucureşteană[109], cursuri la „întâlnire" cu direcții de cercetare probate, cu notorietate, de Al. Zub[110] şi de Al. Duțu[111]. „La modă" au ajuns

[102] *Istoria României. Compendiu*, coord. Miron Constantinescu, C. Daicoviciu, Şt. Pascu, Bucureşti, 1969.

[103] *Istoria poporului român*, coord. A. Oțetea, Bucureşti, 1969.

[104] L. Boicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea – început al epocii moderne*, în loc. cit., p. 444.

[105] În sensul considerațiilor din referatul lui Leonid Boicu s-au mai pronunțat D. Ciurea (*Problema periodizării*, în loc. cit., p. 444), Iuliu Ciubotariu (*Anul 1821 ca început al epocii moderne în Țările Române*, în loc. cit., p. 444-446), V. Cristian şi V. Russu (*Anul 1848 şi începutul epocii moderne în istoria României*, în loc. cit., p. 448-450), Al. Andronic, Şt. Olteanu, Ilie Corfus, C. Cihodaru, C. Şerban, Miron Constantinescu (*Discuții*, în loc. cit., p. 450-453). O notă discordantă au produs intervențiile avute de C. C. Angelescu (*Anul 1829 şi începuturile epocii moderne în istoria României*, în loc. cit., p. 446-448; cu aprecierea că „perioada modernă a istoriei României a început… după punerea în aplicare a tratatului de la Adrianopol, când… s-a instaurat orânduirea capitalistă") şi Corneliu Istrate (*Discuții*, în loc. cit., p. 452; cu opinia că despre relații capitaliste în Țările Române nu ar fi putut fi vorba prin a doua jumătate a secolului al XVIII-lea).

[106] C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi până astăzi*, Bucureşti, 1975, p. 547-696 (*Epoca modernă... Renaşterea națională*); v., de cei doi, şi *Scurtă istorie a românilor, pentru tineret, îndeosebi*, Bucureşti, 1977, p. 222-275.

[107] Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice româneşti*; Idem, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984.

[108] V. Cristian, *op. cit.*; v. şi Idem, *Contribuția istoriografiei la pregătirea revoluției române de la 1848*, Bucureşti, 1985.

[109] Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Bucureşti, 1976.

[110] Al. Zub, *Junimea, implicații istoriografice, 1864-1885*, Iaşi, 1976; Idem, *A scrie şi a face istorie*, Iaşi, 1981; Idem, *De la istoria critică la criticism*; Idem, *Istorie şi istorici în România interbelică*, etc.

[111] Al. Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, Bucureşti, 1972; Idem, *Umaniştii români şi cultura europeană*, București, 1974, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studiile de istoria culturii şi ideilor[112], de istoria relaţiilor internaţionale[113], de istoria mentalităţilor[114]. *Tema naţiunii*[115], redevenită axială pentru *istoria modernă*, a determinat o sensibilă detaşare a *istoriei sociale*[116] de expresii redundante în producţiile istoriografice din anii 1948-1964, expresii precum „masele populare făuritoare conştiente ale istoriei", „statul – instrument în mâna claselor dominante pentru exploatarea claselor producătoare de bunuri", „regimul burghezo-moşieresc" etc. Mai greu a fost să survină o atare detaşare în cazul *istoriei politice*[117] sau în cel al *istoriei economice*[118], ambele continuând să fie strict controlate de „foruri de partid", asumate, tot ambele, direcţional, de Institutul de Istorie a P.C.R. Dincolo însă de unde „scăderi" sub raport valoric, de inerente, atunci, compromisuri cu factorul politico-ideologic, revirimentul istoriografic pe care l-am prezentat, desigur, succint, s-a dovedit destul de puternic spre a suscita *o nouă sinteză naţională*. Problema realizării acesteia avea să se şi pună, cu acuitate, în perspectiva şi la momentul Congresului internaţional de Ştiinţe istorice de la Bucureşti, for ştiinţific ce a avut loc în anul 1980. A şi fost încercată, cu acea ocazie, realizarea măcar a primului volum din *noul tratat*. Din păcate, imixtiunea abuzivă a factorului politico-ideologic în problemele istoriografiei avea să diminueze fervoarea *sintezei*. Pentru istoricii „de profesie" a fost important să nu se ajungă la o reluare, „cu îmbunătăţiri", a tratatului din anii '60, ci la elaborarea unuia esenţialmente ştiinţific, cu repere căutate în „sintezele clasicilor", programate, de altfel, acestea, spre a

[112] Idem, *Sinteză şi originalitate în cultura română, 1650-1848*, Bucureşti, 1972; Idem, *European Intellectual Movement and Modernization of Romania*, Bucureşti, 1981; Paul Cornea, *op. cit.*; Z. Ornea, *Junimea şi junimismul*, Bucureşti, 1978; *Culture and Society*, coord. Al. Zub, Bucureşti, 1985; Dan Berindei, *Cultura naţională română modernă*, Bucureşti, 1986, etc.

[113] Cu totul meritorii, pentru epoca modernă, s-au dovedit cărţile lui Leonid Boicu: *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853-1856*, Bucureşti, 1972; *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, Iaşi, 1975; *Diplomaţia europeană şi cauza română, 1856-1859*, Iaşi, 1979, etc.; v., cu titlul de referinţă pentru epoca modernă, şi Dan Berindei, *Din începuturile diplomaţiei române moderne*, Bucureşti, 1965; Gh. Căzan şi Şerban Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă, 1878-1914*, Bucureşti, 1979; Teodor Pavel, *Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale*, vol. I-II, Timişoara, 1979-1983; *România în relaţiile internaţionale, 1699-1939*, coord. L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Iaşi, 1980.

[114] V., pentru orientarea cercetărilor, Al. Duţu, *Dimensiunea umană a istoriei. Direcţii în istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1986.

[115] D. Prodan, *op. cit.*; v. şi ediţia din 1984; v. şi *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européen*, Bucureşti – Association internationale d'études du sud-est européen, 1970; *Stat-Naţiune-Societate. Interpretări istorice*, coord. N. Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982; N. Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, 1986, etc.

[116] Revelatorii, în sensul respectivei detaşări, s-au dovedit cărţile lui David Prodan: *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, Bucureşti, 1979-1984; Idem, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848*, Bucureşti, 1989; v. şi Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, Iaşi, 1973; *Populaţie şi societate*, coord. Şt. Pascu, vol. I-IV, Cluj-Napoca, 1972-1980.

[117] Tonul *istoriei politice* a fost dat de specialişti bucureşteni, mai apropiaţi de fonduri de arhive strict centralizate şi controlate; v. Traian Lungu, *Viaţa politică din România la sfârşitul secolului al XX-lea (1888-1899)*, Bucureşti, 1967; Idem şi M. Iosa, *Viaţa politică în România, 1899-1910*, Bucureşti, 1977; An. Iordache, *Viaţa politică în România, 1910-1914*, Bucureşti, 1972; Paraschiva Câncea, *Viaţa politică în România, în primul deceniu al independenţei de stat*, Bucureşti, 1974; Apostol Stan, *Grupări şi curente politice în România, între Unire şi Independenţă, 1859-1877*, Bucureşti, 1979, etc. Au fost şi studii în spirit obiectiv, văzute, la timpul lor, ca „acte de curaj": V. Russu, *Instituirea şi organizarea regimului politic al burgheziei şi moşierimii (februarie-iunie 1866)*, în ASUI, Istorie, XVI, 1970, p. 151-163; Idem, *Cauzele luptelor politice între grupările liberale şi conservatoare în anii instabilităţii guvernamentale şi parlamentare (1866-1871)*, în CI (serie nouă), 9-10, 1978-1979, p. 411-437; I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, Bucureşti, 1987, etc.

[118] Ca lucrare considerată, adeseori, de referinţă pentru istoria economică a României moderne, v. Victor Axenciuc şi I. Tiberian, *Premisele economice ale statului unitar român*, Bucureşti, 1989.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi reeditate[119]. S-a cerut „colectivului" de elaborare a tratatului plata unui anumit „tribut" factorului politico-ideologic, cuprins subit, acesta, de „tracomanie" şi apăsat de „indicaţia" rescrierii istoriei contemporane a României după datele biografiei lui Nicolae Ceauşescu. Un „tribut" pe care, cum atestă recent Dan Berindei, istoricii „de profesie" au refuzat să-l plătească[120]. *Noul tratat* a rămas o problemă deschisă, fără a i se fixa „un termen de realizare". În anii '80, „la ordinea zilei", pentru ceea ce era denumit „frontul istoriografic român", a ajuns, din nou, „manualul unic", străbătut, e drept, nu atât de teze marxist-leniniste, ca „manualul unic Roller" din anii 1948-1958[121], cât de simbioza aceloraşi teze, „adaptate creator", cu naţionalismul comunist, o întreprindere „didactico-ştiinţifică", „noul manual", din care partea privind epoca modernă a căzut „în sarcina" colectivului de specialitate de la Universitatea „Al. I. Cuza"[122]. O parte căreia profesorul Gh. Platon, printr-o asiduă elaborare[123], i-a conferit valenţele unei realizări de sine stătătoare, probantă, între altele, pentru elasticizarea delimitărilor cronologice ale epocii moderne româneşti, cu stabilirea (identificarea) începuturilor acesteia prin secolul XVIII, în premergerea revoluţiei de la 1821. În legătură cu aceleaşi începuturi a fost pusă, între specialişti, problema unei etape extensibile „de trecere de la medieval la modern", ca însemn că, la *o nouă mare sinteză*, avea să conteze prioritar relevarea sensurilor profunde, durabile, ale vieţii naţionale şi tot mai puţin convenirile asupra unor delimitări cronologice. Un fapt evidenţiat şi de unele „mici sinteze" sau „manuale" produse, până la 1989, mai ales „în străinătate"[124], iar după căderea regimului comunist, mai ales „în ţară"[125], până să prindă formă şi conţinut *noul tratat* sub egida Academiei[126]. În ceea ce priveşte aspectul strict al periodizării, noua mare sinteză aduce aminte mai curând de cea iorghiană decât de tratatul din anii 1960-1964, produs, atunci, tot sub egida Academiei. Fiecare dintre cele opt volume ale *noului tratat*, deja publicate, poartă „titlu de sublimă edificaţie": volumul I, *Moştenirea timpurilor îndepărtate*; volumul II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, coordonator D. Protase; volumul III, *Genezele româneşti*, coordonatori Ştefan Pascu şi Răzvan Theodorescu; volumele IV, *De la universitatea creştină către „Europa patriilor"*, coordonatori Ştefan Ştefănescu, Camil Mureşanu; volumul V, *O epocă de înnoiri în spirit european, 1601-1711/1716*, coordonator Virgil Cândea; volumul VI, *Românii între Europa clasică şi Europa Luminilor, 1711-1821*, coordonatori Paul Cernovodeanu şi Nicolae Edroiu; volumul VII, tomul I, *Constituirea României moderne, 1821-1878*, coordonator Dan Berindei;

[119] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. Al. Zub; N. Iorga, *Istoria românilor*, ed. Gh. Buzatu şi Victor Spinei; ambele ediţii, în curs de finalizare.

[120] Dan Berindei, *Prefaţă* la *Istoria românilor*, vol. I. *Moştenirea timpurilor îndepărtate*, coord. M. Petrescu-Dâmboviţa şi Al. Vulpe, Bucureşti, 2001, p. XIX.

[121] Andi Mihalache, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Bucureşti, 2003, p. 144-158.

[122] Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, Bucureşti, 1985.

[123] V., spre exemplu, Idem, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iaşi, 1980.

[124] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Oakland Ca, 1984; George Castellan, *A History of the Romanians*, New York, 1989; după 1989, Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, 1995; Keith Hitchins, *Rumania, 1866-1947*, Oxford, 1994; Idem, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, 1996, etc.

[125] Gh. Platon, I. Agrigoroaiei, I. Toderaşcu şi al., *Istoria românilor*, fasc. I-IV, Chişinău-Galaţi, 1992; *Istoria românilor. Compendiu*, coord. I. Agrigoroaiei şi I. Toderaşcu, Iaşi, 1996; I. Bulei, *Scurtă istorie a poporului român*, Bucureşti, 1996; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997; Costin Scorpan, *Istoria României*, Bucureşti, 1997; Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1998, etc.

[126] *Istoria românilor*, vol. I-VIII, Bucureşti, 2001-2003; vol. IX-XI, în curs de elaborare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

volumul VII, tomul II, *De la Independență la Marea Unire, 1878-1918*, coordonator Gheorghe Platon; volumul VIII, *România întregită, 1918-1940*, coordonator Ioan Scurtu.

La „o repede privire" a titlurilor celor opt volume, deja publicate şi sus menționate, ale celei mai recente şi mai întinse *sinteze naționale*, poate fi sesizată o oarecare relaxare, chiar obnubilare, a problemei periodizării. La o lectură mai atentă, însă, a aceloraşi titluri, ca şi a conținutului indicat de fiecare dintre ele, de cele două tomuri ale volumului VII, în speță, se poate constata o anumită criză a respectivei probleme. *Epoca* (*i.e.* dimensiunea temporală a) *României moderne* a acoperit, în mare, secolul XIX, cu *premise* ce „s-au legat" prin secolul XVIII, mai clar prin a doua jumătate a acestuia. *Constituirea* propriu-zisă a *României moderne* a demarat la 1821, a cunoscut un proces de fundamentare până la 1878 şi o fază de împlinire (*i.e.* de întregire) de la 1878 la 1918, încât *România întregită* s-a regăsit, de la 1918 la 1940, pe o prelungire a celei moderne, dar şi pe temeiuri de epocă nouă, *contemporană*. Revenind la *epoca* (*i.e.* dimensiunea temporală a) *României moderne*, se poate observa că aceasta nu apare în concordanță cu *epoca modernă a istoriei românilor*, „dusă" aceasta, retrospectiv, pe întinderea volumelor V şi VI ale *sintezei*, şi sub expresia unei îndelungi „faze de tranziție… de la medieval la modern", până spre începutul secolului XVII. Dincolo de faptul că mai toată construcția *sintezei* s-a încărcat de prea întinse „faze de tranziție", ar fi de observat, aici, că tocmai una dintre asemenea „faze", cea „de la medieval la modern", a fost considerată, în sintezele de până la 1945/1947, ca *epocă modernă*. *Epoca contemporană* din sintezele „clasice" a devenit în primul tratat de sub egida Academiei, la 1960-1964, „epoca formării şi consolidării capitalismului", iar în al doilea tratat, de sub aceeaşi egidă, la 2001-2003, „epoca constituirii şi întregirii României", altfel spus, *epoca modernă*. Ca explicație pentru o asemenea glisare în timp a *epocii moderne* ar putea fi invocată „succesiunea generațiilor", dintre care ultima mereu înclinată fiind spre a aduce cât mai aproape de trăirile ei epoca istorică zisă *contemporană*. O glisare de epocă pentru care istoria românilor nu s-a constituit într-o excepție. Cum bine este ştiut, înfăptuirea statalității naționale (*i.e.* a statalității fondate de principiul național) a ținut, şi la alte entități etno-istorice, mai ales de secolul XIX, numit şi „secolul naționalităților". Acea statalitate a fost *contemporană* înfăptuitorilor ei şi a devenit, sub unghi istoriografic, pe măsura trecerii timpului, prin secolul XX, *modernă*, şi nu doar la români, ci şi la germani, la italieni, la maghiari, la mai fiecare dintre popoarele ce au cunoscut „deşteptarea națională", cu corolarul ei, statul suveran. Doar pentru istoria francezilor, între popoarele de pe „bătrânul continent", s-a impus un „mai timpuriu" început de *epocă contemporană*, aşa cum a fost el provocat de Revoluția din 1789, eveniment până la care s-a şi scurs în timp, pentru aceeaşi istorie, *epoca modernă*. Prin comparație, însă, cu istoria germanilor, cu cea a italienilor, şi nu numai cu acestea, istoria românilor, în expresia dată de *tratatele* Academiei, se particularizează frapant sub aspectul că asimilează epoca modernă aproape exclusiv, ca timp, secolului XIX şi începutului de secol XX, privând, astfel, de racordarea clară la acea epocă, Principatele Moldova şi Valahia, chiar Transilvania, din secolele XVII-XVIII.

Rămâne, aşadar, încă mult de discutat, între specialişti, pe tema periodizării istoriei românilor, cu presupunerea unei mai convingătoare elucidări a dimensiunii temporale a *României moderne*. Şi mai mult încă de discutat rămâne în privința dimensiunii/accepțiunii fenomenologice a aceleiaşi Românii. La timpul constituirii ei, sub acoperământ de *epocă contemporană*, România „nouă" s-a arătat comentatorilor ei drept corolar statal al „deşteptării naționale" şi marjă a societății „bazate pe progres". Aşa a văzut-o A.D. Xenopol, însă sub avertismentul tăios că istoria ei se pătrundea de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

materialism, „teorie care vrea să reducă viața omenească în întregimea ei la economic", fiind, de aceea, „complet eronată", contrară adevărului că „prin natura sa omul e făcut să împlinească mai multe nevoi, cu totul independente unele de altele, deşi în relație reciprocă şi în consecință reciproc influențabile"[127]. Autorul primei mari sinteze a aşezat sub semnul *modernității* fenomene de genul instituțiilor şi aşezămintelor din secolele XVII şi XVIII, pentru a le aduce, serial şi în presupunere cu altele, precum „deşteptarea națională", până la „timpurile contemporane lui". A definit modernitatea României prin spiritul ce i-a străbătut întregul angrenaj, „complex determinat" de concursul factorilor politic, social, economic, cultural. Nu a admis, sub nici un chip, preeminența factorului economic. O preeminență anunțată de „istoria sociologică"[128] şi de care se arăta preocupat mai fiecare istoric, N. Iorga, spre exemplu, acuzând repercusiunile serioase avute asupra „scrierii istoriei", pe lângă „dezvoltarea foarte mare a ştiințelor naturale, care înfățişau lucrurile într-un *nex* complet, alcătuind un sistem cauzal terminat", pe lângă, totodată, „dorința filosofilor… de a găsi la capătul tuturor lucrurilor un Dumnezeu, încât să se oprească, ei, cu dispreț asupra evenimentelor istorice", de *sociologie*, „ştiință nouă", al cărei „creator", A. Comte, ar fi apreciat „studiile istorice… numai ca schele pentru ridicarea edificiului sociologic, zicând: «Dacă se poate studia corpul omenesc, de ce nu s-ar putea studia tot atât de bine şi corpul social? Dar, precum nu păstrezi toate notițele pregătitoare pentru studiul corpului omenesc, nu e necesar să păstrezi nici materialul pregătitor pentru studiul societății, adică istoria»"[129]. Erau, se înțelege, motive temeinice pentru istoricii „de vocație" să respingă devenirea „materiei lor" ca „sociologie retrospectivă", o devenire suscitată expres de concepția materialistă. Nu întâmplător, perspectiva unei atare deveniri a preocupat pe istorici mai mult şi mai intens, în „anii interbelici", decât tema raportului între *tradiționalism şi modernitate*, o temă „la modă" prin mediile culturale ale vremii[130]. Între istorici discuțiile au vizat de regulă *concepția şi metoda* studiului de specialitate, fiind admisă de ei cu greu „concepția sociologică", mai ales dacă aceasta, infuzionată de marxism, vădea „determinarea materialistă a fenomenelor societății"[131]. Din optica elaborării *sintezei* istorice, „hipercriticul", pe atunci, C.C. Giurescu a şi înțeles să se dezică vehement de marxism („Nu cred că dezvoltarea vieții unui popor, ca şi a umanității de altfel, se poate explica pornindu-se numai de la fapte de ordin material sau economic, aşa cum îşi închipuie, simplist, partizanii materialismului istoric")[132], el sesizând bine faptul că în fața „concepției materialiste", operantă ca „sociologie retrospectivă", deosebit de vulnerabilă era *istoria modernă*, care, de-abia profilându-se ca obiect de studiu metodic, nu şi-a asigurat, precum istoria antică şi istoria medievală, un solid instrumentar conceptual şi documentar. Şi cu totul vulnerabilă acea *istorie* avea să fie, după 1945-1947, în fața „tezelor marxist-leniniste", conform cărora conținutul ei era dat de „formarea şi consolidarea capitalismului". *România modernă* devenea cumva un concept incomod aplicării „noilor teze", în locul său fiind preferată expresia de „România capitalistă" sau, mai rău, cea de „România burghezo-moşierească". O revenire a conceptului de *România*

[127] A. D. Xenopol, *Teoria istoriei*, ed. Al. Zub, Bucureşti, 1997, p. 333.

[128] Al. Zub, *Istorie şi istorici în România interbelică*, p. 283 şi urm.

[129] N. Iorga, *Istorie şi sociologie*, lecție de deschidere, 1903; v. Idem, *Generalități cu privire la studiul istoriei*, ed. A. Pippidi, p. 90 şi urm.

[130] Eugen Lovinescu, *op. cit.*, *passim*; Al. Zub, *op. cit.*, p. 231-236; v. şi Z. Ornea, *Tradiționalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti, 1980, *passim*.

[131] Al. Zub, *op. cit.*, p. 165-185.

[132] C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1935 (*Prefață*); v. şi Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modernă în „practicile discursive“[133] s-a produs, treptat, după 1964, pe fondul considerării *epocii moderne* ca „epocă a formării şi afirmării naţiunii, a constituirii statului naţional“. Tema *modernităţii* s-a regăsit din nou în actualitatea istoriografică, sub provocări date acesteia şi din perimetrul istoriei literare[134]. Numai că, spre deosebire de istoria literară, unde tema modernităţii a contat sub raportul esteticii, în istoriografie aceasta a prezentat interes ca „procesualitate structurală“, ca paradigmă a dezvoltării, ca „modernizare“[135]. O procesualitate care, urmând mai ales „date materiale“ şi relevând determinismul economic al fenomenologiei istorice, s-a văzut turnată peste armătura „procesualităţii modului de producţie capitalist“. Şi apare astfel turnată în cuprinderea volumului VII al recentului tratat al Academiei, cu deosebire în cuprinderea tomului II al volumului menţionat. Departe de a releva, precum *modernitatea*, forme de conştiinţă a unui anume timp istoric[136], „procesul de modernizare“ apare prezentat ca unul „de creştere sau de dezvoltare“, atestabil abuziv prin tabele statistice. Conectat strâns, adeseori „forţat“, constituirii statului naţional, „procesul de modernizare“ nu prea apare menit să evidenţieze, prin el însuşi, tema mai încărcată fenomenologic a *modernităţii* pentru istoria românilor[137]. De unde şi rămânerea pe mai departe de mult timp şi de mult

[133] Andi Mihalache, *op. cit.*, *passim*.

[134] Adrian Marino, *op. cit.*, *passim*; Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 46 şi urm.

[135] V., cu titlu de referinţă, Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării*, Iaşi, 1993; v. şi Nicolae Bocşan, Toader Nicoară, Sorin Mitu, V. Vese, *Manual multifuncţional de istorie modernă a României*, Cluj-Napoca, 1998, *passim*.

[136] Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 20; v. şi Gerard Delanty, *Social Theory in a Changing World. Conceptions of Modernity*, p. 3-5, 17-19.

[137] Tema *modernităţii* are, se ştie, rădăcini adânci în *istoria culturii şi ideilor*. A adoptat-o, într-un spectru larg de semnificaţii, *istoria civilizaţiei*. S-a impus ca temă consonantă spiritului genuin al *istoriei*, fiindcă, nota Adrian Marino, „ori de câte ori accentul cade pe analitic şi descriptiv, noţiunea de *modernitate* este preferabilă… oricărui alt derivat al noţiunii de modern…, nota dominantă a *modernităţii* rămânând în mod incontestabil *noutatea* temporală definită ca atare prin raportare la o etapă *veche*“ (Adrian Marino, *op. cit.*, p. 16, 117). „Se explică“, de aceea, „raporturile“: *antic* şi *modern* (de la „micimea“ modernilor, „văzuţi“ de Bernard din Chartres, încă prin secolul XII şi prin „comparaţie“ cu anticii, „ca nişte pitici neînsemnaţi cocoţaţi pe umerii unor uriaşi“, la „triumful“ modernilor, prin secolele XVII-XVIII, în expresia unei *Querelle des Anciens et des Modernes* sau de *The Battle of the Books* (v. Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 15, 26), *clasic şi modern* (v. Adrian Marino, *op. cit.*, p. 9-35), *tradiţional/tradiţionalism* şi *modern/modernitate* (de la considerarea „modelului occidental“ al modernităţii „altoite“ pe tradiţie la „criza de conştiinţă a esticilor“ sub necesitatea „aruncării tradiţiei la coş“ şi a adaptării la „modelul avansat“, a „imitării“ acestuia (v. H.-R. Patapievici, *op. cit.*, p. 87-89). Cu deosebire raportul între *tradiţie şi modernitate* a străbătut gândirea modernă, la mai toate nivelurile ei: politic, juridic-instituţional, cultural. Un raport în care *modernitatea* s-a impus prin resorturile sale raţionale, atingând tensionat „valorile spirituale… ale bunei tradiţii, ale religiei creştine, în fond“, şi atrăgându-şi, de aceea, „critici conservatoare“ şi chiar reacţia „de ultimă oră“ a postmodernismului („*We hope to do to Nature, Reason and Truth what the eighteenth Century did to God!*“; v. Richard Rorty, *The Continuity between the Enlightenment and Postmodernism*, în *What's Left of Enlightenment? A Postmodern Question*, ed. by Keith Michael Bauer and Peter Hanns Reill, Stanford, 2001, p. 19). Sub unghiul devenirii istorice, *modernitatea*, presupunând secularizarea statului, a legilor şi instituţiilor, recunoaşterea unei împliniri a omului în imanentul „lumesc“, a omului credincios pe mai departe în mântuirea sufletului său „după vrere divină“ (*i.e.* în transcendent), s-a impus faţă de „aşezămintele“ medievale, „făcând“, astfel, *epocă*, numită *modernă*. În „numirea“ sau „definirea“ respectivei epoci s-a ajuns însă, de mai bine de un secol încoace, să se pună tot mai mult accentul pe factorii materiali, pe determinismul material al existenţei, în beneficiul ştiinţific al „istoriei sociologice“. În locul termenului de *modernitate*, a devenit „preferat“, tot mai evident pe timpul celei de-a doua jumătăţi a secolului XX, cum s-a şi constatat, termenul de „modernizare“, cu „echivalente“ precum: „europenizare“, „occidentalizare“, „civilizare“, „industrializare“, „urbanizare“, „transformări revoluţionare“ („européanisation, westernization, Zivilisierung, industrialisation, urbanisation, transformations révolutionnaires“; v. Constantin Iordan, *Modernisation: repères d'un processus historique dans le sud-est européen, XIXe – début du XXe siècles*, în RESEE, XXX, 3-4, 1992, p. 301 şi urm.). Un termen, cel de „modernizare“, mai anevoios „definibil“ decât „perceptibil procesual“, încât s-a şi putut aprecia că „preferinţa“ pentru el a semnificat triumful *sociologiei* asupra *istoriei* (v., cu titlu de referinţă, W. Zapf, *Die Soziologische*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

loc pentru scris şi vorbit despre un concept precum cel de *România modernă*, în toate accepţiunile lui.

LA ROUMANIE MODERNE – UN CONCEPT HISTORIOGRAPHIQUE
(Résumé)

L'importance de l'éclaircissement des concepts est, pour les démarches historiographiques, hors de discussion. Elle est, d'autant plus, hors de discussion dans le cas d'un concept intégrateur, comme celui de la Roumanie moderne. Un tel concept relève une dimension temporaire et une dimension phénoménologique (processuelle). La première dimension a dépendu de la définition de l'époque moderne dans le système de périodisation de l'histoire des roumains. Pour les «classiques» de la synthèse nationale, d'A.D. Xenopol et de N. Iorga à C.C. Giurescu, l'époque moderne a commencé aux XVIe-XVIIe s. Pour l'historiographie marxiste, en revanche, la durée d'époque moderne a été celle de la formation socio-économique capitaliste, que débuterait au milieu du XIXe s. Dans les années 60 et 70 du siècle dernier, lorsque chez nous il y a eu un véritable réviriment historiographique, le terme d'époque moderne a été préféré au celui de formation capitaliste, et le début de l'époque moderne a été fixé au milieu du XVIIIe s. La dimension phénoménologique (processuelle) du concept de la Roumanie moderne a pu, ainsi, être beaucoup approfondie. Les résultats ont été utilisés à l'élaboration de la récente synthèse sous la direction de l'Académie Roumanie. C'est une synthèse où le processus de l'édification de la Roumanie moderne apparaît comme le cours de «renouvellement» («modernisation») de la société et comme la réalisation de l'état national.

Theorie der Modernisierung, Mannheim, 1974; H.U. Wehler, *Modernisierungs Theorie und Geschichte*, Göttingen, 1975). Un termen ce nu indică forme de conştiinţă a unui anumit timp istoric, precum indică termenul de *modernitate*, ci "o permanentă acţiune de îmbunătăţire a ceva deja făcut…, acţiunea de modernizare fiind, de aceea, generatoare de «iluzii» şi «mituri»" (v. Adrian Marino, *op. cit.*, p. 73). O aplicare a lui unui fenomen „de-abia în facere" suferă, inexorabil, de anacronism. O elucidare a lui, până la a-i justifica „preferinţa" faţă de termenul de *modernitate*, nici nu pare să fi survenit încă, cu toate încercările din ultimul timp, unele în chiar istoriografia noastră (Al. Duţu, *Deux périodes de promesses*, în RESEE, XXX, 3-4, p. 177-182; Al. Zub, *La modernisation et ses nuances*, în RESEE, nr. cit., p. 295 şi urm.; Daniel Barbu, *La modernisation et le pouvoir des intelectuels*, în RESEE, nr. cit., p. 297-300). Despre „modernizare", cu referire la cazul României, pare, de altfel, să fie mai confortabil „de scris şi de vorbit" din perspectiva secolului XX decât din cea a epocii propriu-zis moderne! (Al. Zub, *Cultură istorică şi modernizare în România secolului XX*, în vol. *Modernizarea în spaţiul românesc*, p. 17-25; I. Agrigoroaiei, *Modernizarea societăţii româneşti în perioada interbelică*, în loc. cit., p. 36-49). Rămâne, oricum, măcar discutabil să se aprecieze „modernizarea" ca sinonimă înfăptuirii României moderne, să se pretindă că „orice analiză a perioadei (acelei înfăptuiri) trebuie să fie dominată de problematica modernizării" (v. *Istoria românilor*, vol. VII, tom II, p. 44-56; *Istoria României. Compendiu*, coord. Ioan Aurel Pop şi Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2004, p. 547-570). O „problematică" ce a părut „de bon ton", măcar sub raport istoriografic, prin anii '70 şi '80 ai secolului trecut, ea tinzând, atunci, a o substitui pe cea a „modului de producţie capitalist". Ea ar putea însă cu greu ascunde inconvenientul nu doar metodologic că termenul pe care-l focalizează, cel de „modernizare", un termen pretins integrator, se dovedeşte, ca şi cel de „mod de producţie", de fapt uniformizator. Sub expresia că „societatea românească, în ansamblul ei, se moderniza, la fel şi mai fiecare dintre domeniile acesteia, economic, social, instituţional, cultural", apar situate pe coordonate istorice uniforme fenomene care, între ele sau între fazele evoluţiei lor, au prezentat inerente „diferenţe specifice". Pe coordonatele „modernizării" nu prea apar diferenţe calitative între statalitatea Principatelor din „epoca Regulamentului Organic", statalitatea Principatelor Unite din anii 1858-1866 şi statalitatea României de după 1866. Apar considerate într-o evoluţie lineară, aproape într-un unic înţeles, aşezămintele sau legiuirile domnilor fanarioţi, Regulamentele Organice, Convenţia din 1858, Statutul lui Cuza, Constituţia de la 1866. Şi tot la fel apar considerate stările de proprietate de dinainte şi de după 1851, de dinainte şi de după 1864, „procesele" economice, chiar instituţiile de cultură din „epoca" premergătoare Unirii şi de după aceea, toate supuse, asemenea fenomene, „modernizării", mai exact, unei „creşteri continue", redate în statistici. Supuse, aşadar, unei „modernizări" a cărei abordare, de o manieră prezentată, aici, desigur succint, în limitele unei note infrapaginale, trădează contemporaneitatea uneia dintre părţile însemnate ale *noii sinteze naţionale* cu momentul istoriografic 1980. Starea actuală a istoriografiei române reclamă deja o rescriere, contemporană, în formă şi în conţinut, începutului de secol XXI, a acelei părţi de *sinteză*, printr-o mai nuanţată considerare a competenţelor „în materie".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PETRONEL ZAHARIUC

DATE NOI DESPRE DOUĂ VECHI MĂNĂSTIRI IEŞENE: CLATIA ŞI DANCU

Bisericile vechi care au dispărut au soarta oamenilor care au trecut la cele veşnice. Trecând prin câte un cimitir de multe ori ne întrebăm, dacă reuşim să descifrăm literele săpate în lemn sau piatră, cine o fi fost cutare, dar cutare, o fi fost om bun, oare o fi avut copii şi oarece cine se îngrijeşte de mormântul lui. Căutând prin acte vechi de multe ori întâlnim pomenite biserici vechi, iar dacă reuşim să le descifrăm numele, ne întrebăm cine le-o fi ctitorit şi când, cum or fi arătat şi de ce nu au răzbit prin vremuri. Dacă aceste hramuri au fost prin sate, de cele mai multe ori s-au ruinat, după ce neamul ctitorului s-a sfârşit, buruienile urcând de pe morminte pe ziduri, în vreme ce în oraşe necesităţi adevărate sau, de multe ori născocite, pentru retrasarea unor străzi sau pentru ridicarea unor instituţii, au făcut ca mâna omului sau, mai încoace, buldozerul să dărâme zidurile lăcaşurilor sfinte şi mesele altarelor. Iar dacă oraşul a fost sau este capitala unui stat, numărul lăcaşurilor de la care au rămas doar numele Sfinţilor patroni, sau doar vreo piatră sau vreun odor rătăcit este cu mult mai mare, decât în cazul unui oraş obişnuit.

Dintre zidirile dispărute ale Iaşilor, două ne-au lăsat prea puţine urme. De la cea dintâi a rămas un nume, oarecum insolit, Clatia, în traducere „Piatra", şi un clopot ajuns tocmai la biserica domnească din Târgovişte[1], de la cea de-a doua tot un nume, Dancu, mai clar doar în aparenţă, o pisanie, adăpostită în lapidariul din holul Palatului Culturii din Iaşi (constituind un nimerit postament pentru mărfurile expuse de obicei în acest spaţiu), un potir de argint aurit, dăruit bisericii de armaşul Grigore Hăbăşescu, în 1658[2], ajuns acum vreo trei-patru ani în mâinile unui fost arhivist ieşean[3], şi alte câteva odoare şi un clopot, aflate la biserica din satul Crucea (Iaşi)[4]. De la amândouă au rămas în arhivele din Iaşi şi Bucureşti un mic număr de acte, privitoare la averi şi la daraverile din jurul acestor averi, păstrate mai ales în copii, în condicile altor mănăstiri ieşene, cum ar fi Trei Ierarhi şi Sfântul Ioan Zlataust – Gură de Aur.

Acest număr mic de acte a fost covârşit de întreg tezaurul documentar al acestor două mănăstiri, scos la lumină acum câţiva ani de cercetătorul Florin Marinescu[5] (o parte din acest tezaur a fost publicată în limba română în 2005)[6]. În bună măsură, acest imens fond documentar constituie temeiul acestui articol.

---

[1] Radu Gioglovan, *Clopotul bisericii domneşti din Târgovişte*, în „Studia Valachica", 1970, p. 253-257.

[2] Gheorghe Ghibănescu, *Inscripţii*, în „Theodor Codrescu", III, nr. 8, 1934, p. 120-121.

[3] Informaţie de la regretatul profesor univ. dr. Gheorghe Pungă.

[4] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 289-290.

[5] Florin Marinescu, Ρουμανικα εγγραφα του Αγιου Ορους. Αρηειο Ιερας μονις Χιροποταμου, (*Documente româneşti de la Sfântul Munte. Arhiva Sfintei Mănăstiri Xiropotam*), Τομος προτος, Αθινα, 1997.

[6] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog*, vol. I, editat de Florin Marinescu, Ioan Caproşu, Petronel Zahariuc, Iaşi, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mănăstirea Clatia sau Piatra a fost zidită la locul numit „Piatra cea Mică“, pe Dealul Brânzei de lângă Iaşi, de un bogat negustor rumeliot, botezat pe româneşte Păun (din grecescul Pagonis), care a ajuns mare vameş moldovean, în domnia altui vestit rumeliot, Gheorghe Duca. Mănăstirea a fost ridicată în cea dintâi domnie din Moldova a lui Gheorghe Duca, de la 11 septembrie 1665 – la 21 mai 1666, cu hramul Pogorârea Sfântului Duh sau Rusaliile, şi a fost cunoscută şi sub numele de Mănăstirea lui Păun vameş, după numele ctitorului. Prima menţiune documentară privitoare la această mănăstire este un act de întărire prin care Gheorghe Duca întăreşte mănăstirii Clatia, „unde se spune Piatra“, zidită de Paunie vameş, stăpânirea asupra satului Tătăreni, pe pârâul Miletin, mai sus de satul Şipotile, în ţinutul Hârlău, dăruit de Vasilie Ureche fost spătar, fiul lui Gligorie Ureche fost mare vornic, pentru pomenirea lui şi a părinţilor săi şi pentru ca să fie scris în marele pomelnic[7].

După această danie, mănăstirea nu mai este pomenită în acte până în februarie 1671, când ctitorul o închină la mănăstirea Xiropotam de la Muntele Athos, cu hramul Sfinţilor 40 de Mucenici[8]. Până la această dată, istoria legăturilor dintre Moldova şi mănăstirea athonită nu a fost prea bogată[9]; din Moldova au plecat spre Muntele Athos doar cărţi[10] şi daruri în bani[11], la care se poate adăuga şi închinarea mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi către întregul Munte Athos, făcută de către Vasile Lupu, de care a beneficiat şi mănăstirea Xiropotam.

Prin închinarea mănăstirii Clatia, mănăstirea Xiropotam de la Muntele Athos a ajuns să stăpânească o impresionantă avere în Moldova adunată cu sârg de ctitorul metohului, marele vameş Păun. O dată cu închinare la Xiropotam, Păun a cerut de la patriarhul Methodie al Constantinopolului „şi al întregii lumi“, statutul de stavropighie patriarhală pentru ctitoria sa, pentru ca nimeni să nu poată dezbina legătura dintre mănăstirea ieşeană şi mănăstirea athonită şi pentru ca să „se supună numai Scaunului celui a toată lumea, precum şi celelalte toate stavropighiile, şi nici o voie să nu aibă, nici arhiereul locului, nici altcineva vreodată să o calce sau să o supere şi să o tulbure, sau să ceară nici mult, nici puţin, până şi la o para“. Iar ca semn al supunerii faţă de Patriarhie, mănăstirea trebuia să dea, la fel ca toate celelalte stavropighii, patru ocale de ceară în fiecare an. Patriarhul, din câte se pare, se afla în acele zile la Iaşi, împreună cu un întreg sobor de mitropoliţi, al Ivirului, al Cizicului, al Ianinei, astfel încât obţinea şi acordul mitropolitului Ghedeon al Moldovei pentru ruperea mănăstirii ieşene de sub ascultarea Mitropoliei ţării. Actul patriarhal, ca de altminteri şi unele semnături greceşti ale vameşului, arată că părintele lui Pagonis, *ad-litteram* Păgânul, s-a numit Saul, lucru care

[7] *Ibidem*, p. 51, nr. 70.

[8] *Ibidem*, p. 64, nr. 101 (Arhiva Mănăstirii Xiropotam, Muntele Athos, nr. 192, traducere românească).

[9] Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 195-210; Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Orientalia Christiana Analecta, 227, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986, p. 171-175; Petronel Zahariuc, *Introducere*, la *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos*, p. 8.

[10] Emil Turdeanu, *Oameni şi cărţi de altădată*. Ediţie îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely. Note complementare, traduceri şi postfaţă de Ştefan S. Gorovei, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 298-301.

[11] Hrisovul din 24 iunie 1604, prin care Ieremia Movilă întărea mănăstirii Xiropotam stăpânirea asupra satului Colibani de pe râul Bârlad (Damian P. Pogdan, *Despre daniile româneşti la Athos*, extras din AR, VI, Bucureşti, 1941, p. 29), nu priveşte mănăstirea Xiropotam de la Athos, ci mănăstirea Xiropotam sau Secu, din ţinutul Neamţ, ctitoria familiei Ureche. Satul a fost stăpânit de Nestor Ureche până la moarte, pentru că la 16 aprilie 1617 i-a fost întărit, alături de multe altele, de către Radu vodă Mihnea (*Documente privind istoria României*, A. Moldova, veac. XVII, vol. IV, Bucureşti, 1956, p. 146).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ne poate duce cu gândul spre orizonturi nebănuite, dacă nu am şti câte feste pot să ne joace prejudecăţile antroponimice.

La puţină vreme după închinarea mănăstirii la Xiropotam, vameşul Păun a avut de îndurat un mare necaz în vremea răscoalei Hânceştilor, Lăpuşnenilor şi Orheienilor împotriva protectorului său, Gheorghe Duca[12]. Vameşul era unul dintre apropiaţii lui Gheorghe Duca, cel care se arătase în a doua domnie în Moldova „prea vrăjmaşu şi plin de toată răutatea… care a pus dăjdii grele asupra pământenilor, afară de cele obişnuite". Păun, şi din pricina dărilor grele aruncate de domn asupra locuitorilor, a putut cumpăra, bucăţică cu bucăţică, două sate întregi – Comândăreşti (fost Grumădzeni), în ţinutul Hârlău, şi Trohăneşti, în ţinutul Tecuci. Cumpărând bucată cu bucată satele, vameşul a adunat câteva zeci de acte de proprietate, pe care le-a pierdut când răsculaţii au jefuit Iaşii. După ce răscoala s-a potolit, vameşul s-a străduit să-şi refacă arhiva şi a stăruit pe lângă Duca vodă să-i întărească toate cumpărăturile, înainte ca acesta să părăsească ţara. Mai mult, domnul dăruieşte mănăstirii ctitorite de protejatul său moşia din jur, pentru că mănăstirea se afla pe loc domnesc, în Codrul Iaşilor. Pe lângă hotar, domnul dăruieşte mănăstirii şi câţiva oameni, meniţi să o păzească de oameni răi, pentru că, se spune în act, mănăstirea se afla în Codru[13]. Înainte de 5 octombrie 1676, Păun a trecut la cele veşnice, iar întreaga lui avere a fost moştenită de ctitoria sa. La această dată, Antonie Ruset întăreşte călugărilor de la mănăstirea Clatia stăpânirea asupra unui vad de moară, în apa Bârladului, în hotarele satelor Trohăneşti şi Bârlădeni[14]. Într-un act mai târziu, din 6 aprilie 1717, se spune că Păun ar fi plecat din ţară, ceea ce poate fi adevărat; plecarea din ţară, la Constantinopol, o dată cu Gheorghe Duca, s-ar fi putut întâmpla în august 1672, astfel că şi-a putut afla sfârşitul departe de Moldova[15].

O dată cu închinarea mănăstirii Clatia, egumenul de la Xiropotam a primit şi întreaga „arhivă" a acestei mănăstiri, care cuprindea documentele moşiilor Trohăneşti, din ţinutul Tecuci, şi Comândăreşti (fost Grumădzeni), din ţinutul Hârlău, Uşureşti şi Bârlădeni, din ţinutul Lăpuşna, actele dughenelor din Iaşi şi ale viilor de la Buciumi şi de la Huşi, cumpărate de ctitorul ei, Păun mare vameş. Mănăstirea Dancu nu a „moştenit" de la biserica Dancu o „arhivă" prea bogată, pentru că, în afară de locul din jur, biserica nu mai stăpânea alte locuri în Iaşi sau în ţară. În schimb, arhiva mănăstirii Dancu a crescut, o dată cu prefacerea în mănăstire şi cu închinarea la Xiropotam. Astfel, au ajuns în mâinile călugărilor urice vechi, printre care şi uricul cel mai vechi al satului Urlaţi, care a devenit şi cel mai vechi din arhiva de astăzi a Xiropotamului, din 2 septembrie 1432, prin care Ilie voievod i-a dăruit lui Dragoş Urlat satul „unde este casa lui", de pe Tutova[16]. Pe aceeaşi cale, a daniilor făcute mănăstirii Dancu, au ajuns în arhiva mănăstirii şi alte urice vechi pentru satele Fântânele şi Cogeni, din ţinutul Tutova, Bodurceni şi Leuşeni, din ţinutul Orhei, pentru dughene din Iaşi şi Botoşani, pentru vii de la Buciumi şi Odobeşti (Vinişeşti) etc. Din aceste documente se pot reconstitui crâmpeie din viaţa satelor din Moldova, mai ales a satelor Trohăneşti şi Comândăreşti. În cazul acestor sate, împărţite în multe răzeşii, stăpânii şi-au vândut de

[12] Vezi zapisele de cumpărătură din 20 martie 1672 (*Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam*, p. 76-78, nr. 126-130) şi actul de întărire domnească pentru aceste cumpărături din 15 iunie 1672 (*ibidem*, p. 84-87, nr. 140). Pentru acest eveniment din viaţa politică a Moldovei, vezi C. A. Stoide, *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu şi Durac*, în „Arhiva", nr. 1-2, 1936, p. 56-80.

[13] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam*, p. 78-79, nr. 131.

[14] *Ibidem*, p. 92-93, nr. 149.

[15] *Ibidem*, p. 132, nr. 252.

[16] *Ibidem*, p. 21, nr. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voie sau de nevoie bucățile de moşie vameşului Păun. Unii şi-au vândut partea din pricina foametei, alții pentru a scăpa de dări, însă până la urmă hotarul întreg al acestor sate a ajuns în stăpânirea ctitorului mănăstirii Clatia. Din documentele din arhiva mănăstirii Xiropotam ies la lumină şi necazuri mai mici sau mai mari din viețile oamenilor trăitori în Moldova veacurilor XVII-XVIII, pentru că bucuriile mai rar duceau la vânzarea moşiilor. Astfel, îl „vedem" pe Gligorie Isar pierzându-şi părțile din satele Fântânele, Urlați şi Cogeni, pentru că a îndrăznit să primească în casa lui nişte robi fugiți de la tătari, iar aceştia, drept pedeapsă, au trecut Prutul şi l-au luat în robie. Frații şi surorile lui au vândut nişte părți de moşie, pentru a-i „scăpa capul" de la pierzare, dar acesta când s-a întors acasă s-a văzut sărac, de aceea a început un şir lung de judecăți cu rudele sale.

În vara anului 1677, mănăstirea Clatia mai era încă în ființă, dar după puțini ani, în cea de-a treia domnie a lui Gheorghe Duca în Moldova (1678-1683), s-a risipit, iar o parte dintre moşiile ei au fost dăruite de domn ctitoriei ginerelui său, beizadeaua Ştefan, fiul lui Radu Leon, nepotul lui Leon Tomşa şi strănepotul lui Ştefan Tomşa[17]. Acest ultim vlăstar a refăcut din temelie o veche ctitorie ieşeană a familiei Tomşa, mănăstirea Sfântul Ioan Gură de Aur (Zlataust). Trecerea acestor moşii din stăpânirea mănăstirii Clatia în stăpânirea mănăstirii Sfântul Ioan Gură de Aur a fost recunoscută de Dumitraşco vodă Cantacuzino şi de Constantin vodă Cantemir. Mănăstirea Clatia s-a surpat tocmai din pricina numelui ei am putea spune, din dealul pe care era aşezată scotându-se toată piatra necesară construcțiilor din Iaşi. De altfel, moşiile Buciumi şi Poiana lui Păun vor aduce mănăstirii Dancu un important venit în urma pietrei de construcție care se scotea de aici şi a calcarului pentru var. Gheorghe Duca a păstrat bune legături cu mănăstirea Xiropotam, dăruindu-i întâistătătorului ei, în 1685, o pateriță din fildeş şi email roşu[18] şi un epitaf foarte frumos lucrat[19].

Înstrăinarea moşiilor de legiuitul stăpân nu putea să rămână multă vreme netulburată, de vreme ce, chiar dacă metohul de pe dealul de lângă Iaşi de deasupra Buciumilor s-a risipit, marea lavră de la Muntele Athos, mănăstirea Xiropotam, preluase toate drepturile asupra averii acestuia. Dar din pricina „vremurilor cumplite şi a răscoalelor", călugării xiropotamiți, după cum chiar ei recunosc, nu au putut veni în Moldova ca să-şi dobândească dreapta lor avere. În cele din urmă, la cumpăna dintre veacuri a fost trimis în Moldova, ca epitrop al averilor de aici ale Xiropotamului, părintele Irimia, cu porunca limpede a se răfui cu toți aceia care încălcaseră moşiile metohului şi de a găsi o cale pentru a repune sigiliul mănăstirii pe bunurile înstrăinate. La 17 iunie 1701, la câteva zile după Pogorârea Sfântului Duh, părintele Ieremia a obținut de la Constantin Duca, fiul lui Gheorghe Duca, dreptul de a lua zeciuiala din pâinea, grădinile, cânepa şi stupii de la oamenii de pe toate moşiile care aparținuseră ctitoriei lui Păun vameş, potrivit zapiselor pe care le-a înfățişat domnului şi boierilor săi[20]. Cu aceasta, preotul a făcut un pas spre redobândirea averii mănăstirii Clatia, dar drumul până la a ajunge în

[17] *Ibidem*, p. 94, nr. 154.

[18] Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, Bucureşti, 1935, p. 44; Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 202. Tot la Xiropotam a ajuns, o dată cu mulțimea de odoare strânse din Țările Române de Chesarie Dapontes, o icoană a Maicii Domnului, cu ferecătură de aur, lucrată în Rusia la începutul secolului XVI, care a aparținut lui Gheorghe Duca (*ibidem*, p. 203; Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie de creații româneşti şi de izvoare despre români în colecții din străinătate*, I (*Albania-Grecia*), Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991, p. 541).

[19] M. Teocharis, *Church Embroidery*, în *Treasures of Mount Athos*, B' Edition, Thessaloniki, 1997, p. 481-482.

[20] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam*, p. 109, nr. 196.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deplina lor stăpânire va fi lung şi greu, vreo douăzeci şi ceva de ani, câteva zeci de procese la diferite scaune de judecată şi la mai mulţi domni.

Pentru al doilea pas, cu meşteşug făcut, părintele Ieremia pare-se că a reflectat o vreme cum să-l facă: să cumpere un loc pe care să ridice o mică bisericuţă sau măcar o casă, de unde să poată lupta pentru recuperarea averii, sau să-l roage pe domn să-i găsească o biserică în Iaşi, pe care să o închine la Xiropotam, dobândind astfel o rapidă libertate de mişcare şi, de ce nu, şi o rotunjire a averii. Rugămintea a găsit ecou în sufletul domnului, astfel că la 15 decembrie 1701 domnul i-a adunat la Curte pe mitropolitul Sava şi pe marii boieri şi au hotărât, după legea lumească şi după legea bisericească, ca biserica Dancu din Iaşi „să se numească de acmu înainte mănăstire"; apoi, au închinat noua mănăstire la Sfântul Munte, la mănăstirea împărătească „Xeropotamo, zidită de împăraţii Romano şi Andronic", şi l-au pus egumen pe popa Ieremia[21]; din câte se pare, domnul a înnoit biserica în lunile de dinainte şi i-a dăruit câte ceva, pentru ca proaspătul egumen să intre cât mai voios în casa Domnului de pe Ulița Strâmbă din Iaşi. Pentru a arăta că nu a uzurpat o ctitorie străină, domnul, arhiereul şi Sfatul au spus că biserica Dancu a fost zidită din piatră de „creştinul boiarin de demult", Dancul şi soția lui, Sofroniia, iar din pricina „vechimii" nu mai era de nimeni căutată[22]. Pentru că lespedea mormântului a căzut peste neamul ctitorului, biserica a rămas doar sub ascultarea ierarhului locului şi, potrivit dreptului bizantin, a domnului ţării. De aceea, domnul şi mitropolitul au fost pe deplin îndreptăţiţi să prefacă lăcaşul bisericesc în aşezământ monastic şi, în virtutea dreptului ctitoricesc, să-l închine mănăstirii Xiropotam de la Sfântul Munte.

Chiar dacă legal vorbim despre o nouă ctitorie, miezul ei era constituit tot de vechea biserică, cu hramul Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril, zidită în Iaşi cu 160 de ani în urmă, socotind din 1701. Biserica a fost zidită potrivit pisaniei în 1541, cu tehnica şi materialul vremii lui Petru Rareş[23], astfel că, fără a fi căutată, adică îngrijită de ctitori, a ajuns cu bine până în 1701, rezistând şi mai apoi, focurilor şi cutremurelor, până în 1903, când a fost dărâmată. În 1903, la patruzeci de ani după secularizarea averilor mănăstireşti, s-a spus că biserica, pe care o putem vedea doar într-o singură fotografie, făcută de N. A. Bogdan, singura pe care o avem[24], era pe cale să se prăbuşească, ceea ce fără a fi arhitecţi şi fără a ne îndrăgosti prea tare de subiect, pare a fi destul de departe de adevăr. Mai aproape de realitate este faptul că biserica era zid în zid cu Teatrul Naţional, în partea dreaptă a acestuia, pe locul fostei uzine electrice a Teatrului[25] şi pentru ca preoţii să nu se amestece cu actorii, iar dascălii cu actriţele, sau pentru ca piaţa Teatrului să aibă deschidere, biserica a fost dărâmată.

Astăzi ştim cu exactitate când s-a încheiat zidirea bisericii Dancu, la 30 iulie 1641, numai datorită curiozităţii arhimandritului Ilarion Huşanu, care la începutul anilor 80 din veacul XIX, vrând să ştie când a fost durată biserica din mijlocul târgului, a cercetat-o amănunţit, până când a observat în partea sudică a lăcaşului, cam în dreptul zidului care desparte pridvorul de pronaos, un dreptunghi, care se zărea anevoios de sub tencuială. Dând la o parte tencuiala şi un strat subţire de cărămidă, de dedesubt a ieşit la

[21] *Ibidem*, p. 109, nr. 197.
[22] *Ibidem*, p. 109, nr. 197.
[23] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 66-67 (descrierea bisericii după fotografia din 1903).
[24] „Arhiva", an. XVI, 105, nr. 1 (ilustraţia de la p. 24); N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi. Monografie istorică şi socială, ilustrată*, ediţia a II-a, 1913 (ediţie anastatică Iaşi, Ed. Tehnopress, 2004), p. 199.
[25] Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară*, I, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lumină frumoasa pisanie, care se păstrează astăzi în holul Palatului Culturii din Iaşi. Arhimandritul şi-a publicat descoperirea în Revista lui Grigore Tocilescu, a transcris-o şi tălmăcit-o destul de corect, cu excepţia numelui ctitorilor, care în lectura şi tălmăcirea lui sună: „postelnicii Iurie şi Dancu“[26]. La puţină vreme după aceea, episcopul Melchisedec a propus o altă tălmăcire a numelor: „pan Iurie Danco“[27]. În această ultimă formă, slovele săpate au fost legate şi cele două personaje au devenit unul singur, anume panul Iurie Dancu, care a fost căutat în epocă şi identificat în persoana marelui spătar al lui Petru Rareş, Iurie Grumaz[28]. Numai că, citind atent pisania, colega noastră, Maria Magdalena Székely, a propus o altă lectură, deplin justificată: „popa Iurie şi Dancu“[29]. Cei doi sunt greu de identificat în epocă, pentru că numele sunt destul de răspândite, iar istoria Iaşilor din această vreme greu de reconstituit, doar pe temeiul mărturiilor care au ajuns până la noi. Numele popii Iurie a fost repede uitat, dar al lui Dancu a sfârşit prin a deveni numele bisericii. Din actul prin care Constantin Duca devine nou ctitor al bisericii a ieşit la lumină şi numele soţiei lui Dancu, Sofronia, nume luat din pomelnicul de la proscomidie sau de pe pietrele de mormânt care se vor fi aflat în pronaosul bisericii.

Biserica, după cum am mai spus, a fost închinată Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavril, şi a fost zidită în vatra târgului, pe Ulița care s-a numit în veacul XVII Ulița Strâmbă, aproape de cimitirul bisericii armeneşti. Fiind biserică de mir, nu a stăpânit prea multe acareturi prin Iaşi, dar aflându-se în plin vad comercial al târgului a avut dese judecăţi pentru ograda din jur cu stăpânii dughenelor din preajmă, mai ales cu negustorii armeni. Uneori apare în acte, lucru destul de curios, doar sub numele de biserica Sfântul Arhanghel sau Sfântul Arhanghel Mihail, ceea ce ne-ar putea duce cu gândul că avem de-a face cu o altă biserică ieşeană.

Biserica cu hramul Sfinţilor Voievozi şi-a mai întărit zidurile şi şi-a mai primenit odoarele atunci când întregul oraş a crescut în putere şi în faimă, anume în vremea lui Vasile Lupu. Concurenţa în centrul Iaşilor între preoţi şi duhovnici devenise puternică: pe de o parte, la Ulița Mare, domnul înălţase Trei Ierarhii, unde adusese moaştele Sfintei Paraschiva, pe cealaltă parte, spre Ulița Târgului de Sus, ridicase Înălţare Domnului, Golia, unde se afla o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului. Pe drumul dintre una şi alta, pelerinul sau ieşeanul, boier sau om de rând, se abătea şi pe la hramul Sfinţilor Arhangheli. Unii dintre ei (ştiind că în preajma Sfintei Paraschiva se va odihni de veci familia lui Vasile Lupu, iar la Golia, nu departe de icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, râvneau a se îngropa Cantacuzinii) au ales ca loc de veci cimitirul de lângă zidurile Dancului, dăruind bisericii pentru odihna trupului şi pomenirea sufletului câte un odor: unul o Evanghelie ferecată cu argint şi suflată cu aur[30], altul un disc de argint, altul un potir de argint aurit şi vor mai fi fost şi alţi dăruitori, dar darurile lor s-au prăpădit sub greutatea vremurilor şi din răutatea oamenilor.

În vremea lui Vasile Lupu, vatra târgului a primit densitatea cuvenită de biserici, astfel că şi din această cauză un târgoveţ prin excelenţă, cum a fost Gheorghe Duca, şi-a ridicat ctitoria pe pintenul de deal al Cetăţuiei, prietenul şi vameşul său, un alt târgoveţ,

[26] Ilarie Huşanu, *Inscripţiunea de la biserica Sfinţii Voievozi pronumită Dancu din oraşul Iaşi*, în RIAF, I, 1883, 1, p. 180-182.

[27] Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice de pe la 48 mănăstiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 256.

[28] Vezi Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“, 2002, p. 329, nota 79.

[29] *Ibidem*, p. 329.

[30] N. A. Bogdan, *op. cit*., p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Păun, pe un deal mai în spate, în Codrul Iaşilor, deasupra Buciumilor, iar un alt negustor levantin, Iane Hadâmbul, pe un alt deal şi mai departe, unde a construit schitul ce-i poartă astăzi numele – Hadâmbul[31]. De asemenea, toate bisericile importante din centrul Iaşilor şi din jur, mai vechi sau mai noi, au fost închinate Locurilor Sfinte, sau Locurilor din Jos, cum li se spunea în veacul XVIII. Astfel, întorcându-ne la părintele Ieremia Xiropotamitul, acesta şi-a dorit o biserică în Iaşi pentru că grosul venitului mănăstirii Clatia venea din numărul mare de dughene şi case din oraş, rămase de la ctitor, de la viile de la Buciumi şi chiar de la viile de la Huşi, aflate nu atât de departe de capitală; apoi, era ştiut atunci, dar mi se pare că şi acum, că apropierea de Curtea domnească aducea uneori pericole, dar de cele mai multe ori beneficii. Constantin Duca a venit în întâmpinarea dorinţei călugărului şi i-a dăruit singura biserică din centrul oraşului rămasă neînchinată la Locurile Sfinte, biserica Dancu, pe care a prefăcut-o în mănăstire. Despre prefacerea bisericii în mănăstire de Constantin Duca a scris şi Nicolae Costin: „Mănăstirea lui Danco, care a fost înainte biserică de mir, de 140 de ani, iar acum întru acest an au făcut-o mănăstire, dându-i moşii din locul târgului Iaşilor şi bucate şi au închinat-o la Rumelii, la o mănăstire, unde este hramul 40 de Mucenici“.

Calitatea de ctitor trebuia însoţită de dovada capacităţii de a întreţine respectivul aşezământ, de aceea Constantin Duca i-a dăruit, în preajma prefacerii în mănăstire, locul domnesc numit Vacota, pe Ciric, mai sus de Şorogari, şi un heleşteu în hotarul târgului pe Cacaina, ales după obiceiul vechi al tragerii cu arcul. Schimbarea statului bisericii şi închinarea ei la Xiropotam a scos biserica din anonimat pentru o vreme, i-a schimbat înfăţişarea prin construcţia egumeniei, chiliilor şi altor acareturi necesare, a făcut să se vorbească din nou prin Iaşi de Lemnul Sfintei Cruci, adăpostit în marea mănăstire împărătească şi patriarhicească a Xiropotamului, toate acestea ducând la sporirea daniilor către mănăstirea Dancu şi la sporirea averii ei. Urmaşii în scaun ai domnului au socotit-o mănăstire domnească şi s-au străduit să o ajute. De asemenea, boierii şi negustorii, pământenii sau străinii, având nevoie de un loc de închinăciune, de un loc pentru spovedanie şi, bineînţeles, de un loc de mormânt, au dat „partea sufletului“ din averea lor acestei mănăstiri. Câţiva boieri, dar mai ales văduve din case bune, au cerut să fie înmormântate la Dancu: Anița Crupenschi, născută Isar, care „a adus cu ea“ câteva părţi de moşie din ţinutul Tecuci, în satele Fântânele, Cogeni şi Urlaţi sau Anița Roset, care a dăruit mănăstirii, cu limbă de moarte, satul Bodurceni.

Egumenii mănăstirii nu au aşteptat doar minuni sau oameni în nevoie, ci s-au plâns cât de des şi în cât de multe locuri au putut ce mănăstire săracă stăpânesc şi câte nedreptăţi au de înlăturat pentru a redobândi averea mănăstirii risipite a lui Păun vameşul. O parte din averea acesteia a trecut în stăpânirea mănăstirii Sfântul Ioan Gură de Aur, cu care egumenii de la Dancu au dus o luptă îndârjită pentru a o recupera. Constantin Duca, Antioh Cantemir şi Nicolae Mavrocordat au întărit mănăstirii Sfântul Ioan stăpânirea asupra acestor moşii, întemeindu-se pe un act prin care Gheorghe Duca a luat moşiile Clatei şi le-a dat Sfântului Ioan.

În cea de-a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, mănăstirea Xiropotam şi-a numit un nou epitrop asupra averilor din Moldova, în persoana lui Iezechiil, egumenul mănăstirii Copou[32]. Cunoscând bine obiceiurile locului, noul epitrop a obţinut de la domn poruncă pentru cercetarea grelei neînţelegeri dintre cele două mănăstiri. Astfel a ieşit, la Divan, înaintea domnului, a mitropolitului şi a marilor boieri, la 15 decembrie

[31] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 247-248.

[32] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam*, p. 125, nr. 236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1713, şi a înşirat întreaga arhivă a lui Păun vameş; dintre actele înşirate pe masa Divanului, unul a cântărit greu, dovadă că nu fără rost a cheltuit Păun pentru a-l obține, anume „stavropighionul patriarhal“ dat în februarie 1671 de patriarhul Methodie. Tălmăcindu-se actul în Divan, pentru că fusese redactat în greacă, toți cei de față au văzut cu ce mare blestem arhieresc fuseseră legate moşiile de mănăstire şi aceasta de mănăstirea Xiropotam, astfel că i-au dat „rămaşi“ pe călugării de la Sfântul Ioan, considerând că au intrat „cu meşteşug“ în stăpânirea moşiilor mănăstirii lui Păun[33].

Călugării de la Sfântul Ioan nu au avut ce face şi au trebuit să aştepte până când Nicolae Mavrocordat a plecat în Țara Românească. În aprilie 1717 au ieşit în fața lui Mihai Racoviță, spunând că nu ei au umblat cu meşteşuguri, ci egumenul Iezechiel. Cel acuzat împreună cu Nicodim egumenul mănăstirii Dancu a spus că acele moşii au fost dăruite mai înainte de Duca vodă mănăstirii Clatia, zidită de Păun vameş şi închinată metoh la Xiropotam, dar, pentru că mănăstirea aceasta a fost părăsită, iar în țară au fost răscoale mulți ani, călugării de la Xiropotam nu au putut veni să-şi îngrijească moşiile, astfel că acestea au fost „împresurate“ de călugării de la Sfântul Ioan. În domnia lui Nicolae voievod, călugării de la Dancu şi-au luat moşiile înapoi, cu judecata Divanului şi cu pravila; egumenul de la Dancu a spus că mănăstirea a avut şi ispisoc de danie pentru acele moşii de la Duca vodă, dar a „pierit“, bănuind că este la Hrisanth egumenul de la Sfântul Ioan, care l-a luat cu „meşteşuguri“. Egumenul de la Sfântul Ioan a tăgăduit, spunând că nu are acel ispisoc; domnul i-a cerut să arate ispisocul de danie de la Duca vodă pentru acele moşii, dar egumenul a spus că s-a „răsărit“[34].

Domnul, mitropolitul şi Sfatul domnesc au cercetat mult, ca să nu se facă vreo greşeală, şi au aflat la sfânta pravilă că „daniile ce se dau la sfintele biserici nu să pot lua nici odânâoară înapoi de unde s-au închinat, nici de aceia ce le-au dat, nici de alții“. De aceea, domnul a poruncit mitropolitului să facă o carte de blestem asupra acelora care țin ascuns hrisovul lui Duca vodă, ca şi acelora care l-au văzut sau au auzit despre el şi nu mărturisesc drept, ca să rămână legați sub un greu blestem. Astfel, după ce a fost „strâns cu carte de blestem“, egumenul de la Sfântul Ioan a scos hrisovul, în care erau scrise toate moşiile dăruite mănăstirii Clatia. Domnul îi dă „rămaşi“ pe călugării de la Sfântul Ioan „din toată legea țării“ şi le ia toate actele vechi de la domnii care urmaseră lui Duca vodă şi de la el, pe motiv că domnii „din neştiință“ le întăriseră acele moşii[35]. De acum înainte, egumenii mănăstirii Dancu au putut să adune averea risipită a Clatei şi să intre chiar ei în afaceri, atât în comerțul din Iaşi, prin închirierea dughenelor moştenite şi prin cumpărarea altora noi, cât şi prin cumpărarea unui mare număr de pogoane de vie la Vinişeşti, astăzi parte din oraşul Odobeşti[36]. Numai că doi dintre egumenii de dinainte de 1732 au risipit şi pustiit mănăstirea, după cum se spune în actul de numire al unui egumen pământean, Ioanichie, nepotul sulgerului Alexandru: „Egumenii precedenți au prăpădit şi au vândut bucatele mănăstirii, unul s-a dus cu muscalii şi a lăsat mănăstirea pustie şi datoare, altul a prăpădit ce-a mai găsit şi s-a dus în Țara Muntenească, rămânând doar biserica şi câteva moşii“[37]. În egumenia lui Ioanichie, situația mănăstirii s-a îndreptat, iar după 1750, când în egumenie a venit un

[33] *Ibidem*, p. 127-128, nr. 242.
[34] *Ibidem*, p. 132-133, nr. 253.
[35] *Ibidem*.
[36] Vezi şi Constantin C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969; Petronel Zahariuc, *Sugestii genealogice pentru o cercetare a începuturilor burgheziei române*, în „Revista de Istorie Socială“, IV-VII, 1999-2002, Iaşi, p. 26-37.
[37] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam*, p. 145, nr. 288 (14 mai 1732).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alt Ioanichie, mitropolit al Sinadelor, mănăstirea a ajuns a fi una dintre cele mai însemnate aşezăminte monahale din Iaşi.

Reuşita lui Ioanichie s-a datorat şi ajutorului primit în urma vizitei în Ţara Românească şi Moldova a călugărului Chesarie Dapontes (în mirenie Constantin, fost secretar al lui Mihai Racoviţă şi al lui Constantin Mavrocordat[38]), care a adus cu sine o bucată din Lemnul Sfintei Cruci, „ca de un cot“[39], dar, totodată, „partea acea mai mare din câte se află în lume“[40]. Călugărul Chesarie a adunat o mulţime impresionantă de odoare bisericeşti (manuscrise ferecate în aur şi argint, veşminte arhiereşti, icoane ferecate, vase liturgice etc.) şi o sumă imensă de bani, 50.000 de groşi (1.500.000 de franci aur), astfel că la întoarcere a putut să scrie: „Moldova a dat din tot sufletul ei, iar Ţara Românească a împrăştiat cu toată puterea ei“[41] şi să refacă întreg aşezământul monahal, aflat în ruină[42]. Fostul secretar domnesc, ajuns cucernic monah athonit, a împrăştiat şi el prin Moldova şi Ţara Românească cruci, despre care cei care le-au primit au crezut sau au vrut să creadă că păstrează şi bucăţi din Adevărata Cruce[43], dăruind, în schimb, moşii, odoare sau închinând la Xiropotam biserici, cum a fost cazul bisericii Adormirea Maicii Domnului din Slatina. La Iaşi, Chesarie Dapontes a poposit cu lemnul Sfintei Cruci în mănăstirea Dancu, iar poporul care s-a adunat a adus mari jertfe atât pentru mănăstirea Celor 40 de Mucenici de la Athos, cât şi pentru mănăstirea în care se odihnea din drum Adevărata Cruce.

După aceste vremuri de relativă prosperitate, în a doua jumătate a veacului XVIII, mănăstirea a suferit din cauza incendiilor şi cutremurelor, ajungând într-o avansată stare de degradare. În primele decenii ale veacului următor, prin străduania egumenilor greci zidurile au fost drese, astfel că starea mănăstirii s-a îmbunătăţit. Această ultimă etapă din istoria mănăstirii, care precede legea secularizării averilor mănăstireşti, o voi aborda o dată cu întocmirea volumului al doilea din documentele româneşti păstrate în Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Acum însă am dorit să scot la lumină doar câteva date din istoria celor două vechi mănăstiri ieşene, astăzi dispărute, – Clatia şi Dancu –, de la întemeierea lor până la mijlocul veacului XVIII.

[38] Constantin Erbiceanu, *Cronicari greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. LXVI-LXIX.

[39] *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam*, p. 174, nr. 358 (20 februarie 1760).

[40] *Ibidem*, p. 192, nr. 409.

[41] Teodor Bodogae, *op. cit*., p. 203-206; Constantin Erbiceanu, *op. cit*, p. LXVII-LXVIII.

[42] Virgil Cândea, Constantin Simionescu, *Mont Athos. Présences roumaines*, avant-propos de Emil Condurachi, Bucureşti, Ed. Sport-Turism, 1979 (nepaginat).

[43] V. Laurent, *La prétendue croix byzantine du trésor de Putna*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique“, t. XXV, 1944, p. 71-94 (+ două planşe); St. Binon, *Les origines légendaires et l'histoire de Xéropotamou et de Saint-Paul de l'Athos. Etude critique et diplomatique*, Louvain, 1942, p. 154-166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOUVELLES DONNEES SUR DEUX MONASTERES ANCIENS DE IASI: CLATIA SI DANCU
(Résumé)

Grâce aux documents conservés dans l'archive du monastère Xiropotam du Mont Athos, j'ai réalisé une courte histoire des monastères de Iaşi, Clatia et Dancu, aujourd'hui disparus. Le monastère Clatia a été érigé par Păun, grand douanier environ 1665 et a disparu peu après à cause du déplacement de terrain de la zone, et son patrimoine est passé plus tard dans la propriété du monastère Dancu. Le monastère a été sous l'autorité du monastère Xiropotam du Mont Athos. L'église Dancu a été érigée par le prêtre Iurie et par le boyard Dancu, avec son épouse Sofronia, en 1541. En 1701, le voïévode Constantin Duca transforme l'église Dancu en monastère et fait entrer le monastère sous l'autorité du monastère Xiropotam du mont Athos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DUMITRU IVĂNESCU

MIHAIL KOGĂLNICEANU ÎN DOCUMENTE PUBLICE ŞI PRIVATE

Om politic de marcă, literat, istoric, editor de ziare şi reviste, Mihail Kogălniceanu a trăit într-o epocă de adânci transformări, contribuţia sa la dezvoltarea modernă a României fiind covârşitoare. Se poate spune, fără teama de a exagera, că nu s-a întâmplat nimic deosebit în România deceniilor V-IX ale secolului XIX fără iniţiativa, sprijinul şi asentimentul său, fără participarea sa efectivă. Este deci firesc ca viaţa şi opera lui Kogălniceanu să fie cunoscute în amănunţime, orice informaţie nouă fiind bine venită.

Cele mai multe dintre documentele pe care le publicăm cu acest prilej aduc în discuţie o serie de date privind viaţa de familie a lui Mihail Kogălniceanu. În 1857, un proces început împotriva sa de către un anume Iordachi Pavli, care reclama plata unor datorii făcute de unul din fraţii lui Kogălniceanu, decedat între timp, se încheia la sfârşitul anului 1862 prin respingerea acţiunii.

De un interes aparte sunt următoarele cinci documente care fac parte dintr-un voluminos dosar al Curţii de Apel din Iaşi, ce trece cu mult de 1.000 pagini. El cuprinde întreaga desfăşurare a procesului început de Ilie Kogălniceanu şi continuat de fiul său Mihail, pe distanţa a patru decenii, pentru dreptul de proprietate asupra unei moşii. Ca argumente pentru susţinerea cauzei lor, cei doi au prezentat un număr de 14 documente, cele mai vechi datând din secolul XVIII, cu importante referiri la familia Kogălniceanu. Cu acest prilej, ca un bun cunoscător al legilor ce era, el însuşi practicând un timp avocatura, Kogălniceanu a solicitat judecătorilor consultarea legislaţiei de epocă pentru a înţelege modul în care trebuie interpretată moştenirea. Aceasta după ce, cu o zi mai înainte, la 6 noiembrie 1861, rugase să fie invitat la proces unul dintre cei mai cunoscuţi jurişti, Al. Papiu-Ilarian, jurisconsult al statului la acea dată. De altfel, la intervenţia lui Kogălniceanu, ultimul prezentase Curţii de Apel din Iaşi un răspuns privind legile folosite înaintea apariţiei Codului civil, îndeosebi în primul deceniu al secolului XIX şi ce prevedeau ele. Textul lui Papiu Ilarian prezintă un interes special pentru cei care se ocupă de istoria dreptului românesc.

Unul dintre documente se referă la intervenţia lui Mihail Kogălniceanu, adresată municipalităţii din Iaşi, şi priveşte sigiliul acesteia. La 17 martie 1862, în urma şedinţei Consiliului de Miniştri, s-a luat hotărârea unificării tuturor sigiliilor instituţiilor administrative şi judecătoreşti, deoarece neuniformitatea existentă era „necompatibilă cu starea lucrurilor de faţă în urma Unirii definitive“. Fiindcă nu se putea aştepta până când Adunarea legislativă să fixeze „armele Principatelor Unite“ s-a dat dispoziţie ca noile sigilii să aibă „într-un singur scut sub coroana domnească, acvila română cu crucea în

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 683–689

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gură şi capul de zimbru cu stea între coarne", având în jur denumirea autorității. În mai 1862, Ministerul de Interne sugerează Directoratului din Iaşi (instituție creată pentru scurt timp după desființarea ministerelor în fosta capitală a Moldovei) că ar fi mai bine ca sigiliile de oraşe şi târguri să poarte marca districtului. Fără a consulta specialiştii, Directoratul aprobă sugestia, iar Ministerul confecționează un sigiliu nou, având aceeaşi emblemă ca şi ținutul, un cal, iar ca legendă inscripția: „Oraşul Iaşi. Municipalitatea". Aceasta a provocat nemulțumirea cunoscătorilor, printre ei, după cum se vede, aflându-se şi Mihail Kogălniceanu. Chiar ministrul de interne de atunci, Nicolae Kretzulescu, nu şi-a putut ascunde insatisfacția, evidentă în ordinul trimis municipalității Iaşi la 29 mai 1863: „Subsemnatul stă cuprins de cea mai desăvârşită mirare, cum domnilor membri ați putut tăcea atât de îndelungat timp şi nu v-au venit în idei să arătați Ministerului, pe dată, atuncea, când ați primit acele sigiluri, că ele poartă altă marcă, iar nu cea cuvenită oraşului".

O altă ipostază a personalității lui Kogălniceanu, aceea de ctitor al primei universități româneşti, ne prilejuieşte şi dezvăluirea unor constante preocupări asupra bunului mers al acestui aşezământ de cultură. Dând curs solicitării lui Kogălniceanu, care dorea să facă o interpelare în Parlament, la recomandarea rectorului Petru Suciu, i se trimite distinsului om politic un amplu răspuns, din conținutul căruia spicuim următoarele date: Universitatea din Iaşi avea, în 1877, 23 de catedre, câte 8 la Facultatea Juridică şi de Ştiințe şi 7 la Facultatea de Litere. La acea dată erau ocupate doar 22, printre profesori aflându-se personalități cunoscute ale ştiinței şi culturii române ca Iacob Negruzzi, V. Conta, Şt. Micle, Grigore Cobălcescu, N. Culianu, A. Fătu, C. Climescu, N. Ionescu, I. Caragiani, Şt. Vârgolici, C. Leonardescu, Nicolae Quintescu, I. Melik, M. Tzoni, Şt. Emilian, G.A. Urechea, Şt. C. Şendrea ş.a. (ANI, fond Universitatea „Al. I. Cuza". Rectoratul, dosar 318, f. 39-54). Universitatea ieşeană avea înscrişi 170 de studenți, iar unii profesori, pe lângă obligațiile de catedră, mai deținеau şi alte funcții, ca deputați, miniştri, judecători sau diplomați.

1. ***1857 septembrie 4.*** *Întâmpinarea făcută de M. Kogălniceanu către Vornicia de aprozi pentru a nu plăti datoriile fratelui său decedat, nefiind el urmaşul acestuia.*

Onorabilei Vornicii de aprozi
vornic M. Kogălniceanu

La adresa onorabilei Vornicii, sub nr. 4611, cu onoare eu răspund că frate-miu, precum este obşteşte cunoscut, au răposat fără avere. Chiar speciale cheltuieli a boalei sale, chiar înmormântarea sa s-au făcut din mijloacele mele. Prin urmare nu ştiu pe ce temei d. Iordachi Pavli mă califică de clironom*. Clironom a frăține-meu poate să fie acela ce i-au cauzat moartea, iar nu acela ce l-au căutat la boală. Binevoiască dar domnul Pavli a să adresa către fosta Căimăcămie care, destituind pre frate-meu fără dreptate, în mijlocul boalei, nu numai că l-au pus în neputință de a-şi căuta sănătatea, dar chiar prin o nemeritată pedeapsă i-ar fi scurtat-o.

4 septembrie 1857

M. Kogălniceanu

ANI, fond Curtea de Apel Iaşi, secția Iți, dosar 5371, f. 49. Original.
* clironom = moştenitor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

2. ***1861 februarie 6, Iaşi.*** *Cererea lui M. Kogălniceanu către Tribunalul Iaşi prin care contestă dreptul lui I. Pavli de a-i intenta proces.*

Onorabilului Tribunal de Iaşi
secţia a II-a
M. Kogălniceanu

Rog pe tribunal să binevoiască a căuta în nefiinţa mea pretenţia pornită asupra-mi de dumnealui Iordachi Pavli, pentru o sumă de bani ce i-ar datora răposatul meu frate, şi sub cuvânt că eu l-aş fi moştenit. Mai înainte de toate însă Tribunalul binevoiască a se încredinţa că dumnealui nu are drit de a-mi porni proces, fiindcă eu nu-i datoresc nimic şi că nici am moştenit pe fratele meu.

Kogălniceanu

6 februarie 1861

[Rezoluţie]

7 februarie

Se va avea în privire la tratăţie

_____

ANI, fond Curtea de Apel Iaşi, secţia I-a, dosar 5371, f. 85. Original.

3. ***1861 martie 4.*** *Răspunsul dat de M. Kogălniceanu Tribunalului Iaşi privind renunţările făcute în procesul cu fraţii Dăneşti.*

Domnule Candidat,

Am primit adresele d-voastre prin care îmi faceţi întrebare care sunt obiectele la care părintele meu şi moşul meu Iancu Kogălniceanu au renunţat la pretenţia pornită asupra fraţilor Dăneşti. Am onoarea a vă răspunde că aceste pretenţii la care am renunţat sunt ţiganii, dugheana şi nişte argintării; rămânând drept singur fiind al reclamaţiei noastre numai valoarea moşiei Danţienii, de la ţinutul Fălciu. Această valoare o veţi găsi în însuşi asta, precum în declaraţia părintelui meu între aceasta.

Binevoiţi, domnule candidat, a primi expresia deosebitei mele consideraţii.

4 martie 1861

Kogălniceanu

Domnului candidat al Tribunalului de Iaşi secţia I

_____

ANI, fond Curtea de Apel Iaşi, secţia I, dosar 4372, f. 770. Original.

4. ***1861 noiembrie 4.*** *Protestul adresat de M. Kogălniceanu Curţii de Apel din Iaşi în legătură cu pretenţiile formulate de urmaşii familiilor Gherghel şi Cocuta.*

Onorabilei Curţi de Apel,
M. Kogălniceanu

Văd că alături cu mine să pun ca părtaşi în drepturile mele reprezentanţi ai răposatelor mele mătuşe Ghergheloaie şi Cocutoaie. Precum părintele meu au protestat din început; asemenea şi eu acum protestez înaintea acestei ingerinţe.

Reclamaţia în contra fraţilor Dăneşti, pentru restituirea a jumătate din averea răposatului Constantin Kogălniceanu, cuvenită după legi mumei sale rămasă în viaţă, ori

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pornită numai părintelui meu Ilie Kogălniceanu şi moşul meu Iancu Kogălniceanu, fiind aceştia singurii moştenitori ai mumei lor Smaranda Kogălniceanu, aşa precum fiicele acesteia (răposatele Ghergheloaie şi Cocutoaie) sunt ieşite din casa părintească cu zestre, şi prin urmare nu mai sunt îndrituite de a mai cere parte din averea părintească.

Pe acest temei eu dar mă opun la participarea clironomilor mătuşelor mele Cocutoaie şi Ghergheloaie în acest proces ca părți active şi interesante. Dacă clironomii acestor mătuşi se scot îndrituiți de a participa la driturile a cărora îndestulare o urmăresc înaintea d.d. frați Dăneşti, dlor trebuie să o facă aceasta prin citarea clironomilor d. Ilie şi Iancu Kogălniceanu înaintea dreptății, de la cea întâi instanție, iar nu fără aşi fi constatat dritul judecătoresc a veni şi a se pune alături cu mine, în sprijinirea unei reclamații la care din început au fost străini.

Rog dară pre onorabila curte ca să binevoiască a lua în serioasă considerație aceasta a mea legală opoziție în contra participării la cauză a clironomilor răposatelor mele mătuşe Gherghel şi Cocuta.

Kogălniceanu

4 noiembrie 1861

[Rezoluție]

în 6 noiembrie 1861

Considerând încheierea Tribunalului de primă instanță din 16 iunie 1849; considerând restricția pusă în însăşi sentința dată de tribunal, Curtea consecventă cu procedura urmată, învoieşte asistarea la proces a persoanelor ce se cere a fi respinsă prin suplica de față, fără ca aceasta să poată înființa lor vreun drit de partație cu dl. Kogălniceanu, drit care după restricțiile din încheierile citate este lăsată în atârnarea unui alt proces ce ele ar vroi să înființeze. Aceste se vor arăta petiționarului.

V. Pogor N. Cazimir

_____

ANI, fond Curtea de Apel Iaşi, secția I, dosar 4372, f. 894-894. Original.

5. ***1861 noiembrie 6.*** *Cererea adresată de Mihai Kogălniceanu Curții de Apel din Iaşi, prin care solicită invitarea la proces a lui Al. Papiu-Ilarian, jurisconsult al statului.*

Onorabilei Curți de Apel,
M. Kogălniceanu

La cererea cauzei ce am cu d.d. frații Dăneşti pentru averea răposatului meu moş, Constantin Kogălniceanu, rog pe onorabila Curte, ca să binevoiască a invita pe d. jurisconsultul statului de a asista, aşa precum tot fondul acestui proces atârnă de dreapta aplicație a legilor ce erau în vigoare la noi, în anul 1808.

Kogălniceanu

6 noiembrie 1861

[Rezoluție]

în 6 noiemvrie

Să se facă de îndată invitare dom. iureconsult ca mâine, la 7 noiembrie, să binevoiască a veni la ora 10 de dimineață spre a asista la cercetarea procesului.

N. Cazimir V. Pogor

_____

ANI, fond Curtea de Apel Iaşi, secția I, dosar 4372, f. 894. Original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. *1861 noiembrie 7.* *Lista documentelor prezentate de M. Kogălniceanu în procesul cu fraţii Dăneşti.*

Lista documentelor sprijinitoare reclamaţiei mele în contra clironomilor Saftei Danu, născută Scorţescu.

1. Trei titluri de proprietate pentru doi bătrâni* din moşia Danţienii, pe numele străbunului meu Constantin Kogălniceanu şi a bunului meu Ioan Kogălniceanu.

2. Diata** străbunului meu Constantin Kogălniceanu, prin care lasă fiului său Ioan Kogălniceanu (bunul meu) moşia Danţienii, din martie 1767.

3. Actul prin care buna mea, Smaranda Kogălniceanu, împărtăşeşte pe fiul său Constantin Kogălniceanu cu moşia Danţienii şi altă avere, din 18 decembrie 1802.

4. Diata moşului meu Constantin Kogălniceanu, din 4 ianuarie 1808, prin care lasă averea sa mişcătoare şi nemişcătoare copilului său şi soţiei sale Safta Scorţescu, *însă de va trăi fiul său*.

5. Scrisoarea bătrânului Anastasie Scorţescu către buna mea, din 2 februarie 1808, prin care îi face cunoscut că fiica sa Safta şi cu copilul ei au venit la moşia sa, după moartea soţului ei, şi de vreme ce lui Constantin Kogălniceanu (ginerele său) i-au rămas clironom, apoi se cuvine ca toate ale răposatului să fie ale clironomului.

6. Contractul de posesie a moşiei Danţienii pe anul 1801 din partea lui Tansu ot Huşi şi a lui Mihalachi Meleghi.

7. Mărturia preotului că a botezat pe copilul lui Constantin Kogălniceanu şi a mai multor oameni din Botoşani, cu data din octombrie 1843, adeveritoare despre curânda moarte a acestui prunc, după săvârşirea din viaţă a părintelui său.

8. Lista averii lui Constantin Kogălniceanu luată de la soţia acestuia, după moartea sa, adeverită de scriitorul diati cu data din 1808.

9. Petiţia lui Enachi Danu, al doilea soţ al Saftei Scorţescu, către domnul ţării, cu data de 8 februarie 1815, şi prin care se arată proprietatea moşiei Danţienii.

10. Contractul de posesie pentru moşia Danţienii din partea lui Enache Buznei, către Enachi Danu, pe anii 1827, 1828 şi 1829.

11. Petiţia părintelui meu Ilie Kogălniceanu către domnul ţării, din februarie 1825, prin care reclamă averea lui Constantin Kogălniceanu de la clironomii Saftei Scorţescu.

12. Jurnalul din 29 septembrie 1844, închiat între răposatul Mihăiţă Danu, Catinca Carp şi Zoiţa Cerchez, act prin care se cunosc cine sunt clironomii Saftei Danu, născută Scorţescu.

Pe lângă aceste documente, rog să se citească:

a) Hrisovul domnului Alexandru Calimah din 1 iulie 1814, pentru promulgarea Codicei civile (*Uricariul*, tom 18, pagina 300) din care rezultă că înainte de 1814 erau în vigoare în Principatele Române, Vasilicalele, Novelele lui Iustinian, Leon şi celor după dânşii împăraţi, Sinopsis Vasilicalelor. Introducerea legăturii lui Antecenov Teofet, legea greco-romană şi Armenopulu etc.

b) Sinopsis (carte veche a familiei Kogălniceanu) care au servit lui Constantin Kogălniceanu la facerea diatei sale, şi care Sinopsis, la pagina 530, arată novela lui Andronic Paleologu, după care averea rămasă de la un mort lăsător de prunci, ce în urmă se săvârşesc din viaţă, se împarte între soţul rămas în viaţă, între părinţii mortului şi spre pomenirea acestuia.

c) *Armenopulu*, cartea V, titlul VIII, & 9 care cuprinde această dispoziţie.

d) Prezentarea legilor împărăteşti a lui Andronic Donici, cap. XXXVII, & 5, care cuprinde asemenea dispoziţie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7 noiembrie 1861

Kogălniceanu

Documentele cuprinse aici le-am primit
Kogălniceanu

1 decembrie 1861

[Rezoluție]
7 noiembrie 1861. S-a dat în privire la tratație
V. Pogor

_____

ANI, fond Curtea de Apel Iaşi, secția I, dosar 4372, f. 899-900. Original.
* bătrân = partea de moşie rămasă de la un înaintaş al cărui îl poartă.
** diata = testament.

7. *1861 noiembrie 21.* *Cererea lui M. Kogălniceanu adresată Curții de Apel din Iaşi prin care solicită să ridice garanția dată de frații Dăneşti.*

Onorabilei Curți de Apel,
M. Kogălniceanu

Fiindcă de la clironomii răposatei Saftei Scorțescu, cu care sunt în proces pentru o parte din averea răposatului Constantin Kogălniceanu, proces care în trecutele zile s-au şi judecat de către Curte, am primit o deosebită şi privată siguranție, până la rostirea şi a Curții de Casație, apoi rog pre onorabila Curte de Apel ca să elibereze garanția ce de la începutul acestei cauze durează la mai sus citații clironomii, în casele d-lui Dimitrie Danu şi moşia Săndriceni.

Kogălniceanu

21 decemvrie 1861

[Rezoluție]

Să se refereze în ce sunt mărginite lucrările privitoare pe chestia expusă.

V. Pogor, C. Cuza, N. Cazimir, A. Jora

Se va răspunde d. Kogălniceanu, la Bucureşti, că la anul 1851, înființându-se Divanul de Întărituri (Curtea de confirmații), toate actele atingătoare de asigurări, garanții şi vânzări au trecut de la această curte, în a căreia atribuțiuni ele făceau parte până atuncea, la citata curte. Prin urmare d-lui va binevoi a se adresa cu cererea de față la Curtea de Întărituri, de la care atârnă ridicarea sarcinilor.

V. Pogor, C. Cuza, Papadopol Calimah, N. Cazimir

_____

ANI, fond Curtea de Apel Iaşi, secția I, dosar 4372, f. 964. Original.

8. *1863 aprilie 22, Iaşi.* *Cererea lui Mihail Kogălniceanu adresată preşedintelui Eforiei Iaşi privind modificările făcute la sigiliul municipiului Iaşi.*

Domnule Preşedinte,

De un timp văd o schimbare operată în marca municipalității de Iaşi; turnul român cu antica inscripțiune *municipium Iassiorium* îl văd întocmit cu un cal şi cu inscripțiunea *municipalitatea de Iassi*. La o asemenea modificațiune socot că ar fi trebuit a se consulta şi comuna. Ca membru al comunei vă pot încredința că oraşul Iaşi ține la marca sa, doveditoare anticității sale. Crezând dar că modificațiunea actuală este făcută mai mult din neştiință că municipalitatea de Iaşi ar avea o marcă deosebită, vă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rog ca această reclamație să o aduceți la cunoştința domnului ministru de interne, sigur fiind că d-lui se va grăbi a vă adresa invitația de a păstra orașului Iaşi vechea sa marcă.

Primiți, domnule preşedinte, asigurarea deosebitei mele considerații.

Kogălniceanu

22 aprilie 1863

[Rezoluție]

1863 aprilie 23

Avându-se în privire că propunerea de față s-a făcut şi verbal în camera Consiliului de mai mulți orăşeni, apoi suplica de față se va comunica în copie, Ministerul de Interne, rugându-se că dacă schimbarea peceților s-au urmat din vreo scăpare din vedere, apoi să binevoiască a ne înapoia pecețile ce au funcționat în trecut spre a se întrebuința iarăşi acelea.

Burada Zamfir

_____

ANI, fond Eforia Iaşi, dosar 58/1862, f. 17. Original.

9. *1877 ianuarie 11.* *Scrisoarea lui M. Kogălniceanu către Petru Suciu, rectorul Universității din Iaşi.*

Iubite vechi coleg şi amic,

De mai mult timp am anunțat ministrului Instrucțiunii Publice că am ai face o interpelațiune în privința Universității din Iaşi la a cărei fundare, după amabila dumneavoastră afirmație, am luat şi eu o mică parte. Nu vroiesc a face această interpelație fără a avea mai întâi notiță asupra stării ei, de la mâna dumneavoastră *parter et sector* al ei.

V-am căutat şi am avut marea nenorocire a nu vă găsi, şi sunt silit a pleca astăzi la Bucureşti.

Rugându-vă dar, dacă timpul vă permite, a-mi comunica la Bucureşti următoarele date:

1. Câte catedre are Universitatea;
2. Câte sunt ocupate şi de cine;
3. Câți studenți are fiecare profesor;
4. Câte absențe motivate şi nemotivate a avut fiecare profesor şi câte ore de prelecțiuni are fiecare;
5. Ce alte funcțiuni mai ocupă profesorii;
6. Cine sunt suplinitorii dumnealor;
7. Salariile celor în misiune sau în funcțiune se primesc tot de dumnealor, ori de supliniții dumnealor, ori se varsă în casa statului.

Acestea sunt informațiile ce-mi iau libertatea să cer o …….* şi sunt ……* a forma obiectul interpelației mele.

La revedere, iubite şi vechi al meu amic

Al dumitale devotat

Kogălniceanu

11 ianuarie 1877

_____

ANI, fond Universitatea „Al. I. Cuza“, Rectoratul, dosar 31/1876-1877, f. 55, 65. Original.

* Două cuvinte ilizibile.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DAN PRODAN

INVENTARELE INEDITE ALE BIBLIOTECII INSTITUTULUI DE TURCOLOGIE DE LA IAŞI, 1940-1945 (I)

O exemplificare concretă a înaltului nivel al relațiilor complexe româno-turce din perioada interbelică a fost şi *Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)*. Rezultatul fericit al unei inițiative comune, politico-culturale, româno-turce, amintitul Institut a fost o modalitate de formare a studenților şi licențiaților şi de cercetare ştiințifică în domeniul orientalisticii-turcologiei. Institutul de Turcologie a fost condus de polihistorul orientalist ***Nicolae Iorga***, ca *director general onorific* (1 aprilie-27 noiembrie 1940), de turcologul german *Franz Babinger*, ca *director de studii*, având ca personal didactic-de cercetare pe *Mihail Guboglu (secretar ştiințific, asistent şi custode al bibliotecii de specialitate)*[1].

În cadrul *Institutului de Turcologie*, înființat la 1 aprilie 1940, după proiectul de organizare şi funcționare întocmit de Franz Babinger încă din aprilie-mai 1939, s-au desfăşurat activități didactico-formative şi ştiințifice de cercetare inter- şi pluridisciplinare în domeniul turcologiei: cursuri şi seminarii de limbă şi paleografie turco-osmană, de istorie a Imperiului otoman şi a relațiilor româno-otomane, şedințe de comunicări ştiințifice cu participare națională (invitați: tinerii turcologi M.M. Alexandrescu-Dersca, Gh.I. Constantin, M. Guboglu) sau internațională (oaspete: istoricul german Ernst Gemillscheg), campanii ştiințifice de culegere de folclor găgăuz din Basarabia centrală şi sudică (M. Guboglu), editarea unor izvoare istorice turco-osmane (Fr. Babinger) etc. După plecarea definitivă a lui Franz Babinger în Germania (în iunie 1943), în cadrul *Institutului de Turcologie* nu s-a mai desfăşurat nici un fel de activitate didactico-ştiințifică, asistentul Mihail Guboglu reuşind cu greu să-l mențină, scriptic şi financiar, „în viață". Eşecul conducerii Facultății de Litere şi Filosofie din Iaşi de a găsi peste hotare un succesor a lui Franz Babinger, în iunie-septembrie 1945, a însemnat dispariția *de facto* a *Institutului de Turcologie*, deşi *de jure* nu a fost niciodată desființat[2].

Caz unic în peisajul instituțional universitar românesc didactic-formativ şi ştiințific de cercetare, cu o activitate modestă desfăşurată „în vreme de război", *Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)* a fost luat ca exemplu de Franz Babinger atunci când a înființat, în 1948, la München (Germania Federală), *Institut für Geschichte des Nachen Oriens sowie für Turkologie*[3].

[1] Dan Prodan, *Franz Babinger en Roumanie (1935-1943). Étude et sources historiques*, préface par Mihai Maxim, Les Éditions Isis, Istanbul, 2003, p. 167-192.

[2] *Ibidem*.

[3] *Ibidem*, p. 228.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 691–708

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În rețeaua europeană[4] a institutelor de orientalistică-turcologie, *Institutul* de la Iaşi s-a integrat organic, constructiv, având un loc şi un rol bine precizate şi, evident, recunoscute pe plan european[5].

În cadrul Institutului de Turcologie de la Iaşi, aplicând în practică una din cerințele proiectului de înființare a acestei instituții, din 3 mai 1939 (în care proiect turcologul german a precizat: „întemeierea şi dezvoltarea unei biblioteci este o sarcină foarte importantă a Institutului“[6]), Franz Babinger şi Mihail Guboglu au organizat şi înzestrat cu cărțile, dicționarele şi periodicele de specialitate necesare o *bibliotecă de turcologie destul de bine dotată pentru acea perioadă*. Ea cuprindea un număr de peste 1.000 de titluri, cu peste 2.000 de volume. Această bibliotecă a fost dotată prin cumpărarea de cărți, dicționare şi periodice de turcologie cu suma de 100.000 lei, din bugetul anual al Facultății de Litere şi Filosofie Iaşi, din Turcia, Germania, România sau Odessa; aducerea la Iaşi a unor volume de specialitate recuperate din fostele biblioteci publice sau private din oraşul Odessa, distruse în urma luptelor desfăşurate în această zonă în octombrie 1941, donații ale lui Franz Babinger şi ale unor particulari români, istorici din Iaşi sau Bucureşti (Gh. I. Brătianu, Andrei Oțetea, Dimitrie Berlescu, Nicolae Grigoraş, Grigore Botez, Alexandru Andronic, Mihai Spânu etc.); donații ale Ambasadei Republicii Turcia la Bucureşti sau ale ambasadorului turc, universitarul, literatul şi diplomatul Hamdullah Suphî Tanrıover[7].

În noiembrie 1944, în condițiile aplicării prevederilor Convenției de armistițiu ruso-română din 12/13 septembrie 1944, asistentul M. Guboglu a fost obligat să înapoieze autorităților ruseşti, la Alba Iulia, cărțile şi publicațiile de turcologie procurate de la Odessa, catalogate drept „bunuri de proveniență sovietică“[8]. În octombrie 1945 titlurile de specialitate rămase în bibliotecă au fost „împrumutate“ Institutului de studii şi cercetări balcanice din Bucureşti (director: balcanologul Victor Papacostea)[9], iar cele de „istoria românilor“ Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“ din Iaşi (director: istoricul Al. V. Boldur). În felul acesta a fost risipit în diferite localități valorosul fond de carte şi publicațiile de turcologie ale institutului ieşean de profil[10].

Atât *Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)* cât şi biblioteca sa de specialitate au creat un *climat* didactic-formativ, ştiințific de cercetare şi moral-cetățenesc *favorabil* intensificării preocupărilor româneşti de turcologie atât în capitala culturală a Moldovei, în particular, cât şi în România, în general. Institutul amintit a reprezentat o originală contribuție românească la evoluția şi dezvoltarea turcologiei instituționale în România şi în lume[11].

[4] În anul 1940 funcționau mai multe institute, „seminarii“ şi „şcoli“ – instituții de orientalistică-turcologie istorică, filologică, juridică, etnografică etc.: *Akademie für orientalische Sprachen* (Viena, 1754), *L'Ecole des Langues Orientales Vivantes* (Paris, 1795), *Instituto superiore orientale* (Napoli, 1732), *Lazarevskii Institut vostocinîh iazîkov* (Moscova, 1814), *Institut vostokovedenija* (Moscova, 1920, Leningrad, 1920, Taşkent, 1921), *Seminar für orientalische Sprachen* (Berlin, 1887), *School of Oriental Studies* (Londra, 1906), *Türkiyāt Enstitüsü* (Istanbul, 1924), *Instituto di Studi Orientali/Instituto per l'Oriente* (Roma) etc. (Ettore Rossi, *Orientalismo. Turcologia*, în *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, vol. XXV, Roma, 1949, p. 539-543).

[5] D. Prodan, *Din tradițiile orientalisticii româneşti. Franz Babinger şi Institutul de Turcologie de la Iaşi (1940-1945)*, în „C.L.S.O.”, II, 1993, Bucureşti, p. 164-201; idem, *Franz Babinger en Roumanie*, p. 192, 228.

[6] *A.N.R., D.J.I., fond U.I., F.L.F.*, d. 3/1939, ff. 99/1-4; D. Prodan, *op. cit.*, p. 193-194.

[7] D. Prodan, *Din tradițiile orientalisticii româneşti*, p. 193.

[8] D. Prodan, *Franz Babinger en Roumanie*, p. 199-200, 282-283.

[9] *Ibidem*, p. 285-286, doc. n-rele 60 şi 61.

[10] Idem, *Din tradițiile orientalisticii româneşti*, p. 194-195.

[11] *Ibidem,* p. 195; Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turceşti (1601-1712)*, D.G.A.S., Bucureşti, 1984, p. 5, n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Revenind la biblioteca *Institutului de Turcologie*, precizez că am descoperit la A.N.R.D.J. Iaşi inventarele celor două fonduri principale de cărţi şi periodice, respectiv *Fondul „Odessa"* şi *Fondul „Bucureşti"*. Astfel, Fondul „Odessa" conţinea 580 titluri în „883 de cărţi, broşuri şi extrase", iar Fondul „Bucureşti" 434 de titluri în 840 de volume şi exemplare. Deci, un total de 1.014 titluri în 1.753 de volume şi exemplare. Încercând o analiză şi o structurare pe teme şi direcţii de cercetare geografico-istorică, pe categorii biblioteconomice şi în funcţie de limbile de editare a celor 1.014 titluri, obţinem următoarele clasificări: din 1.014 titluri, 485 erau limba rusă (47,83%), 154 în turcă (15,18%), 137 în germană (13,51%), 135 în franceză (13,31%), 76 în româneşte (7,5%), 12 în engleză (1,18%), 6 în latină (0,59%), 5 în italiană (0,49%) şi câte 1 în arabă, ebraică, gruzină şi sârbă (0,04%)[12].

Aplicând în continuare celelalte criterii biblioteconomice amintite anterior, am particularizat, în cadrul celor două fonduri de carte orientalistico-turcologică, următoarele categorii tematice geografico-istorice: enciclopedii şi periodice de specialitate; istoria culturii şi civilizaţiei lumii orientale (Europa sud-estică, Africa nordică, Asia vestică, centrală şi estică); gramatici ale limbilor popoarelor şi populaţiilor din Orientul Apropiat, Mijlociu şi Îndepărtat; dicţionare ale limbilor şi dialectelor vorbite în „lumea orientală"; diferite monografii consacrate unor persoane, evenimente istorice, locuri geografice, religii, concepţii şi credinţe religioase, formaţiuni politice (voievodate, ţări, regate, imperii, etc.) etc. Astfel, dintre enciclopedii amintesc: *Bol'şaia Sovieţskaia Enţiklopedija* şi *L'Encyclopedie de l'Islam*, la care se adăugau 24 de titluri de periodice de orientalistică, arabistică, turcologie, bizantinologie etc. Peste 30 de limbi şi dialecte vorbite în Orientul Apropiat, Mijlociu şi Îndepărtat au fost analizate în diferite manuale de gramatică ale acestora. Peste 50 de dicţionare şi ghiduri de conversaţie bi- şi trilingve făceau accesibile cititorului, studentului sau cercetătorului român limbi şi dialecte vorbite în Europa, Africa nordică şi Asia. Alte peste 300 de monografii consacrate celor peste 160 de subiecte şi teme fundamentale în istoria, cultura şi civilizaţia europeană şi, mai ales, orientală afro-asiatică completau anterior amintitele fonduri de carte[13].

Institutul de Turcologie de la Iaşi şi biblioteca sa de specialitate au funcţionat, în perioada 1940-1945, în trei încăperi, din care două „cabinete mici" (unul pentru Franz Babinger, iar celălalt pentru Mihai Guboglu) flancau sala mare, destinată pentru bibliotecă, studiu şi lectură, cursuri şi seminarii, toate aflate la subsolul Facultăţii de Litere şi Filosofie din Iaşi, în „corpul A", cum se urcă pe Dealul Copou. Astăzi, în acele săli se află Arhiva Universităţii din Iaşi, fiind situate exact sub camerele *125* (Decanul Facultăţii de Matematică) şi *126* (Secretariatul Facultăţii de Fizică) de la parter[14].

Inventarele inedite ale fondurilor de carte ale bibliotecii Institutului de Turcologie de la Iaşi sunt publicate în ordine cronologică, greşelile de dactilografiere din documentele originale au fost corectate tacit iar completările necesare au fost introduse între paranteze drepte.

[12] *A.N.R., D.J.I., fond U.I., R.,* d. 95/1944, ff. 411-426, *fond F.L.F.*, d. 7/1946, ff. 171-183.
[13] *Ibidem.*
[14] D. Prodan, *Din tradiţiile orientalisticii româneşti*, p. 185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

1

Proces-Verbal încheiat între Mihail Guboglu şi Chestura Poliţiei/Alba Iulia, referitor la predarea „cărţilor de proveniență rusă“

Chestura Poliţiei/Alba Iulia

Proces-Verbal nr. 48/17 Noiembrie 1944

Noi, Mihail Guboglu, de profesiune asistent la Institutul de Turcologie al Universităţii Iaşi, evacuată în oraşul Alba Iulia, declar că predau cărţile de proveniență rusă, prevăzute în prezentul Proces-verbal, şi detaliat în inventarul-anexă încheiat de noi, care face parte integrantă din prezentul Proces-Verbal.

Denumirea materialelor	Unit. măs.	Cantitatea	Starea materialelor	Locul, data, autoritatea sau persoana de unde s-au primit Autoriz[aţie] Nr… Aprob[are]:	Cu ce forme s-au primit – contra cost sau cu acte legale	Preţul de cumpărare, parţial sau total
Cărţi, broşuri şi extrase	buc.	883	bune	Serviciul [de] Capturi Odessa, 1944	Cu Proces-Verbal	_____ —

Cărţile sunt cuprinse în 5 lăzi numerotate de la 1-5.

Materialele ne-au fost declarate în termenul de [la] 1-10 Noiembrie 1944, conf[orm] comunicatului de presă şi radio din 30 Octombrie 1944. Drept pentru care am încheiat prezentul Proces-Verbal, în două exemplare, unul pentru predător şi altul pentru primitor.

Am predat,
Asistent la Turcologie, M. Guboglu

Am primit,
M. I. Florea

[Original, scris de mână; în stânga jos, ştampilă:] Universitatea Mihăileană – Iaşi. Institutul de Turcologie.[În dreapta jos, altă ştampilă:] Chestura Poliţiei Municipiului Alba Iulia.

A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 95/1944 (cotă veche), f. 370.

2

Lada nr. 1

Inventarul cărţilor primite de Institutul de Turcologie, Facultatea de Litere [şi Filosofie]-Iaşi, de la Serviciul de Capturi Odessa

1.	*Bolşaia Sovietskaia Entiklopedia*, Moskova, 1934-1941, 53 de tomuri.	Lei 5000
2.	Radlov, V.V., *Wörterbüch der Türk Dialekte*, 4 tomuri, tom III necomplect, S[ank]t Petersburg, 1884-1911.	4000
3.	“ “ , *Proben der Volksliterratur der Türk Stämme*, tom I-IX, S[ank]t-Petersburg, 1866-1907.	6000
4.	“ “, *Uigurische Sprachedenkmäler*, ed. S. Malov, Leningrad, 1928.	1000
5.	“ “, *Das Turkische Material des Codex Cumanicus*, S[ank]t-Petersburg, 1887.	500

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6.	“ “, *Slovari Yakutskago Yarîka*, 11 fascicole, Moskva, 1907-1930, Leningrad.	2000
7.	“ “, *Kratkii Rusko-Yokutskii Slovari*, Petrograd, 1916.	100
8.	, *Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux,* S[ank]t-Petersburg, 1852.	1000
9.	Diran Kelekian, *Dictionnaire Turc-Français*, Istanbul, 1911.	1500
10.	Velaminov-Zernov, *Slovari Djagadaisko-Turețkii*, S[ank]t-Petersburg, 1868.	500
11.	Baskakov- Nasilov, *Uigurski[i]- Ruskii Slovari*, Moskva, 1939.	200
12.	*Mir Ali Sir*, Leningrad, 1928.	300
13.	Iudahin, *Kirghiskii-Ruskii Slovari*, Moskva, 1940.	200
14.	Katanoff, *Opti isledovanija Urianhaiskago Yazîka,* Kazan, 1903.	400
15.	Smirnov, V. D., *Obrozțovije Proizvedenija Osmanskoi Literaturî*, S[ank]t-Petersburg, 1893.	200
16.	I[osef] v[on] Hammer, *Osmanischen Reiches Staatverfassung und Staatverwaltung*, Wien, 1815, 2 vol[ume].	1000
17.	Ancel, I., *Peuples et Nation des Balkans*, 1930.	100
18.	Popov, P. S., *Izrecenija Konfucia,* S[ank]t-Petersburg, 1910.	300
19.	Huseinov, *Azerbeidjan[ca] - Rusca Lugat[î]*, Baku, 1930.	600
20.	“ “ “ “ , 1939, ed[iție] mică.	100
21.	Dimitriev, *Bu Adam,* Leningrad, 1928.	300
22.	Castran, Alex., *Versuch einer koibalischen und karagasischen Sprachlehre,* S[ank]t-Petersburg, 1857.	500
23.	Melioranski, *Arabî filologî ob turețkom yazîke*, Petrograd, 1900.	800
24.	*Beharistan*, 1935.	100
	TOTAL LEI:	**26.700**

Am predat, [.....] Am primit, [.....]

[f. 411]

Lada nr. 2

Inventarul cărților primite de Institutul de Turcologie,
Facultatea de Litere [şi Filosofie]-Iaşi, de la Serviciul de Capturi Odessa

1.	„Vizantinskii Vremennik“, 27 tomuri, S[ank]t -Petersburg-Leningrad, 1894-1927	Lei 20000
2.	Krumbacher, K., *Geschichte des byzantinische Literratur*, München, 1897, ed[itia a] II[-a].	3000
3.	Hayd, W., *Histoire de Commerce du Levant au Moyen-Age*, 2 vol., Leipzig, 1896.	2000
4.	Bartold, W., *Turkestan vă Epohî mongolskoi naşestvia.*	3000
5.	Gordlevskii, V., *Obraztî osmanskojo tvorcestve,* Petrograd.	200
6.	I. von Hammer, *Sur les origines des Russes,* S[ank]t -Petersburg, 1825.	300
7.	Lamartine, *Histoire de la Turquie*, 5 vol., Paris, 1850.	800
8.	Radloff, W., *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, S[ank]t- Petersburg, 1894-1896, 5 fasc[icole].	1500
9.	Krimski A., *Istoria Sasanidov i zavoevanie Irana Arabami*, Moskva, 1905, Leningrad, 1925.	1000
10.	Bartold, W., *Istoria Izucenia Vostoka v Evrope i [v] Rosii*, Leningrad, 1925.	300
11.	Krîmskii, A., *Isledovanie o 1001 noci*, Moskva, 1905.	50
12.	Laptevîm, I., *Materialî po kazak-kirghiskom yazîke*, 1900.	100
13.	Schultze-Smidt, *Constantinopole*, Dresden, 1897.	100
14.	Deguignes, *Geschichte der Hunen und Türken, der Mongols*, 4 tomuri.	400

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

15.	Chalatiant, *Armianskii Arşakidi*, Moskva, 1903.	200
16.	„Trudî po Vostokovedenie“, vîpusk I, 1899.	50
17.	Marquart, I., *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903.	1000
18.	Abdul Gaffarov, *Obrazciki Persidskoi Pismenosti. II. Poezia*, Moskva, 1906.	300
19.	Miller, V., *Tatskie Etudî*, Moskva, 1907.	70
20.	Hehanov, A., *Balivari I Iodassaf,* Moskva, 1902.	30
21.	Attaja, *Skazka o Kamal E. Zaman[e]* Moskva, 1908.	60
22.	Berezine, I., *Guide de Voyageur en Orient*, Moskou, 1857.	20
23.	*Ist[orija] Turok*, S[ank]t -Petersburg, 1829.	100
24.	Jonquičre, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1881.	100
25.	Lucy-Garnet, *Turkish life.*	200
26.	Dorys, G., *Abdoul-Hamid intime*, [Paris], 1903, [275 p].	100
27.	Pierre Loti, *Turquie agnoisante*, Paris.	50
28.	Mak-Koli, *Sultan i Derjava*, S[ank]t-Petersburg, 1897.	300
29.	Alix, M., *Precis de l'Empire Ottoman,* 3 vol. Paris, 1824.	400
30.	Gustav Weil, *Gerchichte der islamischen Volkes*, Stuttgard, 1866.	100
31.	Wámbéry, A., *Westlicher Kultureinfluss im Osten*, Berlin, 1906.	500
32.	Michov, N., *Sources bibliographiques sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie*, Sofia, 1934, 3 vol.	2000

De reportat lei: [38. 330]

[f. 412]

	Report: [38.330 lei]	
33.	Hammer, I., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Pestha, 1840, 4 vol.	2000
34.	Kazem-Bek, *Gramatika Turetzko-Tatarsk[og]o Yazîka*, Kazan, 1839.	1800
35.	Veliaminov-Zernov, *Kasimovskih Tzarehă I Tzareviciahă*, S[ank]t-Petersburg, 1863,vol. II-III	500
36.	Nasilov, V., *Gramatika Uygurskogo Yazîka*, Moskva, 1940.	100
37.	*Ruscia-Tararcia Suzluk*, 1940.	200
38.	Eglicika, *Rukovodstvo dle[a] izucenia Osmanskogo Yazîka.*	200
39.	Halphen, L., *Les Barbares*, Paris, 1936.	500
40.	Wámbéry, A., *Der Ursprung der Magyaren,* Leipzig, 1882.	600
41.	Col[onel] Lamouche, *Histoire de la Turquie,* Paris, 1934.	500
42.	Tiesenhausen, V. G., *Sbornik materialov, otnos[iascihsia] k istorii Zolotoi Ordî*, vol. I, S]ank]t-Petersburg, 1884.	200
43.	Wámbéry, A., *Reise in Mittel Asien*, 1865.	300
44.	Cemerzin, *Turţia*.	50
45.	Cheref ed-Din, *Histoire de Timour*, Paris, 4 vol.	1000
46.	Wambéry, H., *Die primitive Kultur Turko-Tatarische Volkes,* Leipzig, 1879.	400
47.	Nemeth, J., *Türkische Grammatik,* Berlin und Leipzig, 1917.	80
48.	Hammer-Purgstall, *Gemaldesaal der Lebensbeschreibungen*, Leipzig, 1838, 3 tomuri (6 părţi)	600
49.	Pavlovici, Mihail, Revista „Novîi Vostok“, Leningrad, 1928, 17 vol. necomplete.	3000
50.	Denis, J., *La Turquie Nouvelle*, Paris, 1909.	200
51.	Krîmskii, A., *Istoria Turţii i ego literaturî*, Moskou, 1910.	100
52.	Uspenskii, *Istorija Vizantinskoi Imperii*, 2 vol.	2000
53.	*Material[î] po ist[orii] Turkmenii i po Turkmen[om],* 2 volume.	100

TOTAL LEI: 52. 760

Am predat, [....] Am primit, [....]

[f. 413]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lada nr. 3

Inventarul cărţilor primite de Institutul de Turcologie,
Facultatea de Litere [şi Filosofie]-Iaşi, de la Serviciul de Capturi Odessa

1.	Miller, G., *Istoria Sibirii*, 2 vol., Moskva, 1941, Leningrad.	Lei 400
2.	Kaşkarov, D., *Jivotnîia Turkestana*, 1932.	200
3.	Kokoţov, P., *Novîie materialî dlia karakterî Yehudî Chaidja Sm. Nagida,* Petrograd, 1916.	300
4.	*Istorija Tatarii*, 1937.	200
5.	*Materialî istorii Kazaskoi S.S.R.,* t[om] IV, 1940.	100
6.	Romanovskii, *Ocerki iz istorii Gruzii*, Tiflis, 1902.	50
7.	Pantihova - Kucerski, *Kurortnîie bogatstva Azerbaidjana,* 1936.	100
8.	„Literatura Vostoka“, 3 fasc[icole].	200
9.	Kuţiubinski, *Puşkin v Krîmu*, 1937.	50
10.	*Iran,* 3 vol[ume].	200
11.	*Abisinia*, Moskva, 1936.	100
12.	*Ocetki po istorii Vostok[a]*, 1934.	100
13.	Rojdeistvenki, *Rusko-Finskii Slovari.*	75
14.	Niesen, *Kurortnîie Znacenie*, 1938.	20
15.	Muzakievici, N., *Istorija Genuzieskih vă Krîmu*, Odessa, 1937.	100
16.	Levcenko, *Istorija Vizantii*, Moskova, 1940.	150
17.	Peip, V., *Termalnaija Kliuci Kamciatki.*	75
18.	Tocichiston, *Trudî Tagikistana Bazî*, Moskva, 1936.	100
19.	Iuşmanov, E., *Oprediletili Yazîkov*, Moskva, 1920.	20
20.	Krimski, A., *Tiurki iz Novita po literaturî*, Kiev, 1931.	30
21.	Miller, *Osetinsko-Rusko-Nemeţkii Slovari*, Leningrad, 1939.	100
22.	*Problemî Tagikistan[a]* , Leningrad, 1930.	75
23.	„Bibliograficeskii Zbornik“.	30
24.	Grum-Grimailo, *Zapadnaija Mongolia i Urijanskoi Krai*, S[ank]t -Petersurg, 1941.	300
25.	Lesmann, *Geschichte des alten Indiens*, Berlin, 1900.	200
26.	Bamberg, F., *Geschichte d[er] orientalischen Augelegentheit*, Berlin, 1890.	150
27.	Herzberg, *Geschichte der Byz[antinischen] u[nd] Osmanischen Reiches*, Berlin, 1877.	300
28.	Kunika Rozen, *Izvestia Al-BekriiI drughih autorov,* I, S[ank]t - Petersburg, 1878.	100
29.	Aşmarin, A., *Bolgarii i Ciuvaşii*, Kazan, 1902.	100
30.	*Vospominanie o Krîme,* Moskva, 1881.	50
31.	Polievktov, M., *Evropeiskie puteşestveniki po Kaukazu*, Tuflis, 1935.	200
32.	Xenofontov, G., *Uranghai Sahalar,* Irkutzk, 1937.	300
33.	Melnik, A., *Turţia,* 1937.	50
34.	Poppe, N., *Letopisi Horianski[i] Burijat.*	75
35.	Kudriavţev, *Istorija Burijat Mongolskii Noroda.*	100.
36.	*O Nogaiskih Tatarah.*	40
37.	„Tureţkii Sbornik“, S[ank]t-Petersburg, 1909.	80
38.	Blumenfeld, *Krîmskie –Tatarskie Zemlevladenie*, Odessa, 1888.	100
39.	Soveliev, P., *Arheologhiceski[i] i Numizmaticeskii [...],* 1855.	90
40.	Pavlovici, *Turţia v Borbe za Nezavisimosti*, Moskva, 1925.	80

De reportat: **TOTAL LEI: [5.090]**

[f. 414.]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De reportat: LEI: [5090]

41.	Jirecek, K., *Istoria Bulgari[i]*, 2 ex[emplare] dif[erite], 1877.	400
42.	Popov, *Zapiski o Mongolskih Koceviah,* S[ank]t-Petersburg, 1895.	100
43.	*Jizni Ali Paşa Yaninskago,* Moskva, 1922.	200
44.	Laşov, Th., *Istoriceskie Ocerki Krîmsko-Tatarskago Zemlevladenia*, Simfiropol, 1897.	150
45.	Noviçev, A.D., *Ocerki Ekonomii Turtzi[i] do Mirovoi Voinî*, Moskva- Leningrad, 1937.	200
46.	Beligordski, *Sovremennaia Persidskaia Leksika*.	80
47.	Aantigenigen, *Reise der Turkijen, Anatolien, der Krim[m] in Russland, 1784–1789*.	90
48.	Baiov, A., *Ruskaija Armija*, S[ank]t-Petersburg, 1916.	70
49.	Grigoriev, *Vostocinîi ili kitaiski[i] Turkestan*, S[ank]t -Petersburg, 1893.	100
50.	Markov, Ev., *Ocerki Krîma,* S[ank]t-Petersburg, 1873.	200
51.	Skok-Budomir,"Revue Internationale des Études Balkaniquies", 2 n-re, Beograd, 1934/1935	300
52.	Popov, *Japonija*, 1931.	50
53.	„Problemî Istocinikivedenija", vol. III, 1940.	80
54.	*Bielaija Kniga o voine să Turtziei*, Petrograd, 1914.	100
55.	Naita, E., *Revoluţionîi perevorot vă Turtzii*, 1914.	75
56.	Evarnitzki, D.V., *Olimosti Zaporojkih Kazakov*, S[ank]t-Petersburg.	60
57.	Haima, *Japonia*, 1939.	70
58.	Stronin, A., *Anekdoticeskaija turetzkaija voina*, S[ank]t-Petrograd.	50
59.	Maar, I., *Statî, Sobcie i Reziume Dokladov*, Moskva, 1936.	100
60.	*Materialî po istorii Kazak S.S.R*., [vol.] III, 1940.	80
61.	*Agrarnîie Voprosî i Krestianskoe Dvijenie v Tatarii XIX v[eka]*.	100
62.	*Uzbekistan,* Tom II, Leningrad, 1933.	150
63.	Ivanov, P., *Arhiv Hivinskih Hanov XIX veka*, Leningrad, 1940.	200
64.	Mustafa Kemali [Atatürk], *Puti Novoi Turtzi[i],* [vol.] III.	100
65.	Kulakovski, I., *Istoria Vizantii*, I-III, Kiev, 1910.	500
66.	Sârko, K.A., *K istorii Ispravlenija vă Bolgarii*, S[ank]t–Petersburg, 1899.	200
67.	*Naucinîie Trudî XIX [veka]*, Erivan, 1940.	40
68.	Tarbinski, S.P., *Prigaiuşcie Pria Mokrilenije Azerbadjanski[i] S. S. R*, 1940.	100
69.	Poppe, N., *Finno-Ungriskii Norod*, Leningrad, 1927.	20
70.	Kracikovski*, Şeich Tantavi, Profesor S[ank]tî Petersburskogo Universiteta*, Leningrad, 1929	30
71.	Boşkovici, B., *Balkanî i Mejdunarodnîi Imperializm*, 1936.	50
72.	*Konstantiniadi sau Constantinopole*, 1846.	30
73.	Beliavski, *Indija I Kitai*, II, S[ank]t - Petersburg, 1910.	40
74.	Gauşin, *Russko–Frantzuski[i] Slovari*, Moskva, 1910.	20
75.	„Bibliografija Vostoka", Fasc[icole] 8-9, Moskva, 1936.	40
76.	Direnkova, *Grammatika Oiratskago Yazîka*, Moskva, 1940.	160
77.	Poppe, N., *Halha, Mongolskii Geroiceskii Epos*, Moskva- Leningrad, 1937.	60
78.	*Predvaritelnîi Otcet lingvistceskoi ekspeditzii v Severnoi Mongolii*, 1926, Leningrad, 1940.	70
79.	Miller, B., *Predvaritelnîi Otcet o poezdke v Talîşe, 1925*, Baku, 1926.	50
80.	*Materialî po Istorii Uzbeskoi, Tadjiskoi, Tiurkmenskoi [S.S.R]*.	70

De reportat: **TOTAL LEI: [9.675]**

[f. 415.]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Report LEI: [9.675]

81.	Kuliakovski, *K Voprosu o Bâke*, Odessa, 1855.	30
82.	Palladia, *Dorojnie Zametki na puti po Mongolii*, S[ank]t Petersburg, 1892.	100
83.	Ilias Alkur, *Sredniaia Azija*, [vol.] II, 1931.	20
84.	Almaji Mergin, *Buriatskii Epos,* 1936.	30
85.	Pozdniev, A., *Materialî dlea istorii Halhii*, S[ank]t- Petersburg, 1883.	50
86.	Beck, *Neupersische Grammatik (Konversation)*, 1883.	100
87.	Petrov, V., *Flora Yakutii* , Leningrad, 1931.	40
88.	*Literaturnîi Krîm*, 1939.	50
89.	Cianuluski*, Iujnîi Bereg Krîma,* 1926.	20
90.	Chodnieva, A., *Morali i Politika Vostoka*, S[ank]t-Petersburg.	200
91.	„Bibliografia Vostoka“, Fasc[icola a] 10-a, 1937.	10
92.	Bisniek, A., *Bibliografia Bibliografii Sredniei Azii.*	20
93.	Moslov, N., *Evropeiskaia Turtzia*, S[ank]t-Petersburg, 1868.	200
94.	Vasilievici, G., *Ocerki Grammatiki Tunguskogo Yazîka*, L[eningra]d, 1940.	100
95.	Alei, *Lankaşir i Dalnâi Vostok*, Moskva, 1934.	40
96.	Borozdin, I., *Alimanak Hudojestvenîh Literatur T[i]urskih Norodov S.S.S.R.*	50
97.	Veniaminov, V., *Opiti Grammatiki Aleutskogo-Lisievskogo Yazîka*, S[ank]t-Petersburg, 1846.	100
98.	Milikov, P., *Ocerki po istorii Ruskoi Kulturî.*	50
99.	Lorei, G., *Operatzii Germano-Turtzkii Morskih Sil, 1914-1918.*	60
100.	Kohkind-Skliar, *Evreisko-Ruskii Slovari*, Minsk, 1940.	30
101.	*Considerations sur les guerres actuelles des Turcs*, 1878.	70
102.	Grudev, *Autobiografija Abdurrahman Khana*, 1902.	100
103.	Leşvin, Al., *Opisanie Kirghiskii Kazakskih [S.S.R.]*, p[artea a] II[-a], S[ank]t-Petersburg, 1832	100
104.	*Reise Aateningen Constantinopole.*	90
105.	Erista, N., *Izvestija Tavriceskogo Obst[roiki] po ist[orii] arh[eologii] i etnografii [Krîma]*, Simfiropol, 1927.	25
106.	Siuffi, M., *Vostocinîie Monetî*, Mossul, 1879.	40
107.	Suleiman-Smirnov, *Irak*, Tiflis, 1924.	50
108.	„Bibliografija Vostoka“, fasc[icola a] 10-a, 1937.	20
109.	Rastvetaiev, *Yakutskaia A.S.S.R.,* Leningrag, 1930.	40
110.	Aşmarin, N., *De dialectiis Turcarum*, 1926,[Baku].	30
111.	Karl Kein, *Bilder aus dem Harem*, Berlin.	80
112.	Pischel, R., *Leben und Lehre des Budhe,* Berlin, 1906.	90
113.	Samoilovici, A. N., *Ocerki po istorii turkmenskoi literaturî.*	200
114.	Tomson, A., *Ist[oria] Grammatiki Sovremennogo Armianskogo Yazîka*, S[ank]t-Petersburg, 1890	100
115.	Maar, I., *Statî i Soobşcenija*, Moskva-Leningrad, 1939.	70
116.	*Genesis*, text evreiesc.	100
117.	Direnkov, P., *Sorskii Folklor,* Moskva-Leningrad, 1940.	500
118.	Maar, I., *Grammatika Gruzinskogo Yazîka,* 1925.	50
119.	Kozin, S.A., *Sokrovenie Skazanie,* Moskva-Leningrad, 1941.	50
120.	Radlov, V.V., *O yazîke kumanov*, S[ank]t-Petersburg, 1884.	40
121.	Umniakov, I., *Arhitekturnîie Pamiatniki v Srednieі Azii*.	30
122.	Bogliapov, M., *Musulmanskii Mir,* Moskva, 1917.	60
123.	Maximov, *Na Vostoke*, S[ank]t-Petersburg, 1871.	40
124.	Maar, M., *Vibram Tvorii*, 1938.	20
125.	Kultui, B., *La demeure des Tartares de la Crimée*, 1925.	40

De reportat: **TOTAL LEI: [12.910]**

[f. 416.]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Report LEI: [12.910]

126.	Girgas, *Arabskaia Krestomaţia*, S[ank]t-Petersburg, 1912.	75
127.	Kokotzov, *Evreisko-Kazarskaia Perepiska v X[-ogo] veka.*	100
128.	Sandjev, G., *Mongoliskaia povesti o khane Kharangai,* Moskva, 1937.	50
129.	Poppe, N., *Yazîk i kolhoznaia poezia*, Leningrad, 1934.	20
130.	Pahamov, *Kladî Azerbaidjana*, Baku, 1938.	40
131.	Hvolison, *Sbornik evreiskih nadpisei*, S[ank]t-Petersburg, 1884.	150
132.	Serdiucenko*, Yazîk sevre[me]nogo Kavkaza i Dagestana*, 1935.	40
133.	Cordier, H., *Les Voyages en Asie*, Paris, 1891.	200
134.	Okladnikov*, Ocerki iz istorii zapadnîh buriat mongolov*, Leningrad, 1937.	100
135.	S. Lane-Poole, *Musulmanskie Dinastii*, S[ank]t-Petersburg, 1899.	300
136.	Ivanin, M., *O voennom iskustve za voevanie mongol tatar[ov].*	100
137.	Vorobiev, *Material[naia] kulitura kazakskih tatar[ov]*, Kazan, 1930.	50
138.	Thoumann, *Description de la Crimée*, Strassbourg, 1886.	70
139.	Poppe, N., *Grammatika pismenosti mongoli[s]kogo yazîka.*	150
140.	“ “ , *Alarskii govor*, 2 fascicole, Leningrad, 1930.	150
141.	*Sota Rusta Veli*, Kiev, 1938.	60
142.	Maliukov, *Simbirskie Ciuvaşi i poezia ihă*, Kazan, 1873.	70
143.	Mongoli, *Mongolo-oiratskii geroiceskii epos*, 1923.	50
144.	Pozdniev, Dimitrie, *Tukuhm*, Iokohama, 1908.	100
145.	*Literatura Irana X-XV veka.*	200
146.	Medvediev, *Estonia*, 1940.	20
147.	*Cernomorskie kazaki*, S[ank]t-Petersburg, 1858.	100
148.	Samian, R., *Grammaticeskie ocerki aguluskogo yazîka*, Moskva-Leningrad, 1938.	70
149.	*Le Palais de justice*, Paris, 1812.	100
150.	Poppe, N., *Materialî po solonskom yazâku*, 1931.	50
151.	“ “ , *Dagurskoe narecie*, Leningrad, 1930.	70
152.	Freicher Goltz, *Anatolische Ausflüge.*	30
153.	Gins, G., *Deistcie vodnoe pravo Turkestana,* S[ank]t-Petersburg, 1910.	70
154.	Krimskii, A., *Istoria Turecinii (Turtzii?).*	100
155.	Direnkov, *Grammatika oiratskogo yazîka,* Moskva, 1940.	130
156.	Rudenko, *Grammatika gruzinskogo yazîka*, 1940.	200

Lada nr. 4

Inventarul cărţilor primite de la Serviciul de Capturi Odessa de Institutul de Turcologie, Facultatea de Litere şi Filosofie, Universitatea [din] Iaşi

1.	Iankint, *Zapiski o Mongolii*, S[ank]t-Petersburg, 1828.	LEI: 100
2.	Baranov, *Hronika Mohamed[a] Tahira*, Moskva-Leningrad, 1941.	150
3.	*Otomanskaia Imperija*, Moskva, 1928.	70
4.	Irving, W., *Jizni Magomeda.*	111
5.	Kunika, *Izvestia Al-Bekri i drugih autorov*, [vol. al] II[-lea], S[ank]t-Petersburg, 1903.	60
6.	Nalivikin, *Kratkaia istoria Kokandskogo Khanstva*, Kazan, 1885.	100
7.	Koropotkin, *Zavoevanie Turkmenii.*	100
8.	*Musulmanskii Mir*, Petrograd, 1917.	30
9.	Gelal Essad, *Constantinopole.*	20
10.	Litli-Voi, *Jivopisanie po Turtzii (puteşestvie)*, Moskva, 1878.	100

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

11.	Berezin, *Biblioteka vostocinîh istorikov*, 1849.	70
12.	Iakob, G., *Zwei arabische Reiseberichte in Deutschland.*	30
13.	Puteviji, *Zametki o Hivinskih Hanstve.*	40
14.	S[a]vrin, A., *Miniaturî drevniei Armenii*, Moskva-Leningrad, 1939.	100
15.	Artamanov, *Ocerki drevniei istorii khazar[ov],* Leningrad, 1936.	75
16.	*Materialî po istorii turkmen[ov] i Turkmenii,* I-II, 1940.	500
17.	Ghiuzalian-Diakonov, *Iranskie Miniaturî*, 1935.	300
18.	Tiesenhausen, V.G., *Sbornik materialov otnosiaşihsia k istorii Zolotoi Ordî* [vol. I, Sankt-Petersburg, 1884], 2 ex[emplare].	200
19.	Rozen, *Istoria Turtzii,* S[ank]t-Petersburg, 1872.	200
20.	*Kirghizia*, Leningrad, 1934.	20
21.	*Problemî Turkmenii*, Leningrad, 1934.	30
22.	Jan Rod, *Sovremennîi Kitai*, 1912.	50
23.	*Reisen nach dem südlichen Russland.*	60
24.	Spilevschi, *Drevnii gorod i drughie bulgarsko-tatarskie pamiatniki*, Kazan, 1878.	200
25.	Toli, *Nastolnie slovari*, [vol.] I-III.	300
26.	Gesenius, *Evreiskaia Grammatika,* 1874.	100
27.	Taine, H., *Les origines de la France contemporaine*, 3 vol[ume].	300
28.	Trikov A., *Staraia Turţia i mladoturki*, Petrograd.	50
29.	*Monetî Djudjiskaia, Djagadaiskaia, Djelanskaia [S.S.R] i drug[hie... ?]*	100
30.	Reisner, M., *Ideologia Vostoka*, Moskva-Leningrad, 1940.	200
31.	Smirnov, V., *Sovremennîi Islam*, Moskva, 1930.	100
32.	Nasonov, A., *Mongoli[a] i Rusi[a]*, Moskva-Leningrad, 1940.	150
33.	Kukliaşev, *Tatarskaia krestomaţia să kliucem,* Kazan, 1859.	100
34.	Veimaih, B., *Isskustva sredniei Azii*, Moskva-Leningrad, 1940.	300
35.	Markov, A.C., *Ocerki Krîma.*	200
36.	Maar, M., *Opisanie gruzinskih rukopisei Sinai Monastîra*, 1940.	300
37.	Hvolison, *Evreiskii nadgrobnik iz Krîma.*	100
38.	Megrelidze, K., Lazskii, I., *Megrelidskii sloi v guriiskom,* 1938.	250
39.	Kozlov, P., *Comptes-rendus des expeditions du nord de la Mongolie*.	90

De reportat: **TOTAL LEI: [5.341]**

[f. 418.]

Report LEI: [5.341]

40.	*Ocerki po istorii issukstva po Armenii.*	30
41.	*[J. J.] Rousseau*, Berlin-Leipzig.	50
42.	*Neizdannîe buharskie i hivinskie monetî.*	30
43.	Magazinik, *Turetzkii-ruskii slovari*, Moskva, 1931.	50
44.	*Bibliografija dalnii vostocinii krai*, Moskva, 1935.	80
45.	*Stranî Vostoka*, [partea a] 2-a, *Srednii Vostok*, 1936.	70
46.	Koston, I., *Nadgrobnîie soorujenia kirghiz[koi] stepe*, Orenburg, 1911.	40
47.	Iskovliev, V., *K istorii Hadji Beya*, Odessa, 1889.	30
48.	Maliuthnene, A. Tour, *The Taurida or Krimeea, Taurik Kerson*, London, 1802.	300
49.	Poppe, N., *Severno-halhaskie narecie*, Leningrad, 1932.	20
50.	Sokolovski, *Lazakskii Aul,* Taşkent, 1926.	50
51.	Grigoriev, V.V., *O dost[oinstve] yarlîkov dannîh khanami Zolotoi Ordî*, 1842.	80
52.	Pigulevski, *Syriskii istociniki po istorii norodov S.S.S.R.*, 1941.	20
53.	*Opisanie kuficeskih monet X veka,* S[ank]t-Petersburg, 1841.	30
54.	Kondrak, V., *Universalnîie opisanie Krîma*, S[ank]t-Petersburg, 1875.	200

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

55.	*Deistvie Suvora vă Turtzii*, S[ank]t -Petersburg, 1853.	70
56.	*Starinnoe mongolskoe skazanie o Gingis [Hane]*, S[ank]t-Petersburg.	30
57.	*Ibn Eliasir.*	200
58.	Veselovski, N.I., *Han iz Zolotoi Ordî. Nogai i ego vremea,* Petrograd, 1922.	100
59.	Bergeron, P., *Voyage en Asie.*	500
60.	Poppe, M., *Letopisi horinskih burijat [mongolov]*, Moskva-Leningrad, 1935.	100
61.	Col[onel] l'Ecluse, *Monnaies orientalles*, Paris, 1888.	30
62.	Baron von Tott, *Nachrichten von den Türken u[nd] Tataren,* 2 vol., 1787-[1788].	300
63.	Kociubinski, A., *Graf A. Ivanovici Ostermann i razdel Turtzii,* 1889.	200
64.	„Mir Islama", fasc[icola] II.	30
65.	Rudenko, S., *Kazaki*, Leningrad, 1927.	30
66.	Krimskii, A., *Arabskaia Literatura,* I-III, Moskva, 1911.	300
67.	„Bibliografia Buriat Mongolii", [vol.] I.	100
68.	Ballod, F.V., *Starîi i Novîi Sarai–stolitî Zolotoi Ordî. [Rezulitatî arheologiceskih rabot letom 1922 goda]*, Kazan, 1923.	200
69.	*Voyage militaire dans l'Empire Ottoman.*	100
70.	„Kultura i Pismennosti Vostoka", IV, V, VII, VIII.	200
71.	*Tatarskie pisateli Krîma*, 1940.	50
72.	Gesenius, *Evreiskaia Grammatika*, S[ank]t-Petersburg, 1874.	100
73.	" , *Evreiskaia Krestomaţia*, S[ank]t -Petersburg, 1877.	30
74.	*Materialî po Istorii tatarskoi A.S.S.R.,* Leningrad, 1933.	80
75.	Popov, *Izucenia kitaiskogo yazâka,* 1908.	80
76.	Brokengeimer, *Uniformirovanie vă yazîke,* Odessa, 1893.	10
77.	Bischof, *Der Koran.*	100
78.	*Turkmenovedenie.*	50
79.	Riazanov, *Vosstanie Isaaka Taimanova (1836-1838)*	70
80.	Krimskii, A., *Istoria Tiurecini (Turtzii?)*, Kiev, 1927.	80
81.	Dranitzin, D., *Pescianaia stepa v vostocinîh Kara Kuman[ov]*, 1910.	30
82.	Krimskii, A., Bogoliubovski, D., *O istorii Viscioi Osvite i [...],* Kiev, 1928.	20
83.	Macianov, *Boriba Tzarskoi Rossii i Turtzii*, 1929.	30
84.	Kartamişev, *Sovietskaia Tatarija*	40
85.	*Siiuzzi(?) ili opisanie puteşestvia na zapade[...]*, Leningrad.	20
86.	Poppe, N., *Mongolskii Slovari*, III, Moskva, 1939.	100

De reportat **Lei: [9.701]**

[f. 419]

Report Lei: [9.701]

87.	Bartold, V.V., *Kultura Musulmanstva.*	50
88.	" " , *Mohamed Ali Şah*, 1909.	40
89.	Westberg, F., *Komentarii na zapiski Ibraghima ibn Iakuba.*	50
90.	Porfirogenetus C[onstantinus], *De Tafel(?)*, Tubingae, 1846.	70
91.	Teplov, V., *Constantinopole*, S[ank]t-Petersburg, 1890.	100
92.	[Kudriavţev], *Istoria Buriat Mongolskogo Naroda*, 1940.	150
93.	Liuvov, L., *Otnoşenia mejdu Zaporojejiu i Krîmu*, Odessa.	100
94.	Bartold, V.V., *Islam*, Moskva.	50
95.	" " , *Musulmanskii Mir.*	100
96.	Bark, *Voenii russko–kitaiskii razgovornik*, Moskva, 1937.	50
97.	Samoilov, *Malaia Başkiria*, Moskva-Leningrad, 1933.	30
98.	Stambulov, *Namîk Kemâl.*	40
99.	*Putevoditeli po Konstantinopoljiu,* 1912.	100

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

100.	*Die Krîm*, Odessa-Leipzig, 1872.	30
101.	*Putevoditeli po Zalam Otdelu Vostoka*.	60
102.	Bardier, V., *Tadjikistan,* 1930.	20
103.	Nikolski, P., *Ot Krîmskogo Hanstava do naşei dnei,* 1920.	40
104.	Sandjev, G., *Darhatskii Govor i Folklor.*	30
105.	Bocikarev, *Voenii Turetzko–Russkii Slovari.*	60
106.	“ , “ *Russko–Turetzkii Slovari.*	50
107.	Iakubovski, A.I., *Kultura i Iskustovo sredniei Azii.*	40
108.	Haranov, *Trapezundskaia Hronika*, Moskva, 1905.	30
109.	Stepanov, *Lavrenskii Letopisi.*	20
110.	Rudnev, A.D., *Hori Buriatskii Govor*, Fasc[icole] 1-3, 1913.	100
111.	Vestnik, *Tatarskaia Vedenia*, 1927.	20
112.	Lando, I., *Salisko Gospodarce Rainovaniya Turecini*, 1928.	60
113.	Aşmarin, *Ocerki Literaturî Dejatnosti*, Moskva, 1905.	40
114.	Bahruşin, S.B., *Istociniki Sudbî Yakutii*, Leningrad, 1927.	60
115.	*Flora Turkmenii*, Leningrad, 1932.	20
116.	Vladimirtzov, *Obst[oiatelinîi] Stroi Mongolov,* Leningrad, 1934.	80
117.	*Hrestomaţia Başkirii (po istorii),* 1935.	40
118.	Bartold, V.V., *Kultura Musulmanstava*, 1918.	100
119.	*Svednia ob Arabskoi moreja.*	60
120.	Veselovski, N.I., *Perejitki nekotorîh tatarskih obîciaev v russkih,* S-kt Petersburg, 1912	70
121.	*Istoria Musulmanskogo Mira.*	30
122.	Gherschenovici, *Sur le question de Hygiene à la petite enfance chez les Uzbekistens*, Taşkent, 1928.	50
123.	“ , *Simbirskie Ciuvaşî i poezia ihă.*	60
124.	Minaev, *Svednija o Stranah po verhovenstve Amu–Darii.*	100
125.	Poppe, N., *Halha Mongolskii Geroiceskii Epos.*	75
126.	Krimski, A., *Istociniki dlea istorii Mahomeda,* Moskva, 1902.	25
127.	Miller, *Tatskie Etiudî*, Moskva, 1905.	50
128.	“ , *Ocerki morfologii evreisko-tatskogo narecia*, Moskva, 1900.	100
129.	“ , *Ocerki fonetiki evreisko–tatskogo narecia*, Moskva.	75
130.	Hahanov, A., *Bagrat*, Moskva, 1914.	20
131.	*Ispanskii–Russkii Slovari*, 1939.	40
132.	Miller, V., *Digorskaia Skazanija*, Moskva, 1902.	30
133.	“ , *Ossetika*, Moskva, 1904.	50

De reportat **Lei: [12.311]**

[f. 420]

[Report Lei: 12.311]

134.	Snikov, *Ilustr[aţionnîi] Nemetzko–Russkii Slovari*, Moskva, 1937.	30
135.	Stremler, *Fonetika Kazbekskogo Yazîka*, 1874.	40
136.	*Iskustvo Buriat Mongolskii A.S.S.R*., Moskva*,* 1940.	50
137.	Sangev, G., *Darhati*, 1927.	100
138.	Inostranţev, *Trudî Turkologiceskogo Seminarija*, Leningrad, 1936.	30
139.	Laufer, B., *Ocerki Mongolskoi Literaturî*, Leningrad, 1927.	50
140.	Ladijenski*, Otmieta kapitulatzii vă Turtzii*, Moskva, 1914.	30
141.	Prokopief, G., *Selikupskaia Grammatika*, Leningrad, 1935.	100
142.	Poppe, M., *Lingvisticeskie problemî vostocinoi Sibirii.*	30
143.	Laufer, B., *Ocerki Mongolskoi Literaturî*, Lenigrad, 1927.	40
144.	Alikov, *Yazâki i Pismennosti Norodov Severa.*	50

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

145.	Megrelidje, I., Laszki, I., *Megrelidzkii Sloi v Guriiskom*, 1938.	80
146.	Dorna, B., *Kaspii[skoe More],* S[ank]t –Petersburg, 1875.	500
147.	Bulahje, P.A., *Jizni i ucenija Konfucia.*	100
148.	Gurliand, I., *Stepnoe zakonodatelistvo c drevniih vremion*, Kazan, 1904.	50
149.	*Ucebnik Japonskogo Yazîka,* I, 1939.	100
150.	Paris, I., *Consideration sur la crise actuelle de l'Empire Ottoman.*	75
151.	*Iujnîi Bereg Krâîma "Kurort".*	50
152.	Burk, A., *Marko Polo*, Leipzig, 1845.	60
153.	*Iskusstvo Azerbaidjanskogo Noroda.*	40
154.	Nikolski, *Bahceserai*, 2 ex[emplare].	30
155.	*K Istorii Buriat Mongolii*, 1935.	50
156.	Kinkel, G., *Die kristlichen Untertanen der Türker*, Basel, 1876.	80
157.	*Opiti k Istorii Hazarov.*	40
158.	Galunov, R., *Russko–Persidskii Slovari.*	100
159.	Poppe, N., *Letopisi Horinskii Buriat [Mongolov]*, Moskva-Leningrad, 1940.	60
160.	Polkanov, A.I., *Istoria Muzenago [...?]*, Simfiropol, 1931.	80
161.	Maar, N., *Etapî i Razvitija Iafeticeskoi Teorii,* 1933.	200
162.	Volosin, M., *Orientalizm.*	10
163.	Vitkovici, *Kirghizia.*	20
164.	Jukovski, *Zemledeleticiskaia Turtzia*, 1933.	200
165.	Garcin de Tassy, *Rudiments de la Langue Hindustane*, II, 1863.	60
166.	Dolengi, A., *Vajnîe momentî vî istorii Mîsli*, Moskva, 1903.	50
167.	*Materialî po istorii Tatarskoi A.S.S.R.,* 1932.	30
168.	*Letopisi Nestora*, S[ank]t –Petersburg, 1903.	55
169.	Maar, N., *Ani*, 1939.	20
170.	Barth, *Constantinopole,* Leipzig, 1901.	50
171.	Dobrov, L., *Iujnoe Slavistvo i Turtzia*, S[ank]t-Petersburg, 1879.	60
172.	Leskin, A., *Handbuch der altbulgarischen Sprache*, Weimar, 1905.	200
173.	Bobotikin, P., *Kitai[skii] Gorod*, I, S[ank]t –Petersburg, 1883.	30
174.	Gesenius, V., *Handwörterbuch der Alt Testament*, Leipzig, 1815.	50
175.	*Voenî i perevodcik Turetzko–Bulgarskii i Rumînskii.*	60
176.	*Evreisko–Russkii Slovari.*	40
177.	Maar, N., *Ani Ogiz*, 1934.	60
178.	*Trudî vtoroi sesii Akkademii Arabistov.*	70
179.	*Japonia*, 1904.	50

De reportat **Lei: [15.461]**

[f. 421]

Reportat Lei: [15.461]

180.	Seie, J., *Sovremennaia India.*	50
181.	*Sviascennoe Pisanie*, 1893.	30
182.	Taş-Kazarov, O., *Literatura Turkmenii*, 1934.	15
183.	Veselovski, N.I., *Traghedia Turetzkoi Armii*, Moskva.	20
184.	Poppe, N., *Prakticeskii Ucebnik Mongoliskogo Razgovornogo Yazîka*, Leningrad, 1931.	50

TOTAL LEI: [15.726]

[Am predat, …] [Am primit, …]

[f. 422]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lada nr. 5

Inventarul
cărţilor primite de la Serviciul de Capturi Odessa de Institutul de Turcologie, Facultatea de Litere [şi Filosofie,] Universitatea [din] Iaşi

1.	*Kazakstan*, 1935.	LEI: 100
2.	Artaşev, *Tatarskoe zemleadelenija pismo XV v[eka]* , Moskva.	50
3.	Buţinski, P., *Bogdan Hmelniţki*, 1882.	100
4.	“ “, “ “ , Harkov, 1882.	50
5.	Vasiliev, *Gotî v Krâmu.*	60
6.	Dorn, C.S., *Monnaies des Khalifes*, II, S[ank]t-Petersburg, 1877.	30
7.	Rudenko, *Zapisi Gemalî Paşî.*	40
8.	Bartold, V.V., *Persidskaia Nadpisi*, 1911.	40
9.	*Trudî pervoi sesii arabistov,* 1935.	30
10.	*Lingvisticeskaia ekpediţia v severnoi Mongolii*, 1926.	70
11.	*Kustarnaija Promîşlenosti Tataristana,* 1931.	30
12.	*Iskusstvo Sovietzkoi Kirghizii.*	50
13.	*Djiordano Bruno*.	40
14.	*Methode Toussaint–Langenscheit.*	100
15.	Tanfiliev, G., *Galitzia–Bukovina*, Berlin.	30
16.	Alexeev, V., *Kitaiskaia ieroglificeskaia pismennosti i ego latinizatzii*, Leningrad, 1932, 2 ex[emplare].	70
17.	*„The Numismatic Chronicle and Journal“*, 1896.	30
18.	*Arhitektura parkov*.	60
19.	Dermetev, I., *Plo[noe] sobr[anie] soc[inenii] Khitaia*, 1851.	100
20.	Boretzki, I., *Istoria Rumînii*, S[ank]t –Petersburg.	50
21.	Maar, N., *Etno i Glottogonia(?) Vostocinoi Evropî*, 1935.	100
22.	“ “ , *Osobnîe Voprosî Istorii Yazîka*, 1937.	40
23.	Kokotzov, *Novîie materialî dlea harakteristiki Jehudi Hadjia.*	240
24.	Dimitriev, *Grammatika kumiskogo yazâka*, Moskva-Leningrad, 1940.	110
25.	*Budha und der Budhismus*, Leipzig-Berlin.	60
26.	*Pamirskaia Ekspeditzia*, 1928.	30
27.	Poppe, N., *Severno–halhaskoe narecie*, 1932.	40
28.	*Trudî Tadjikistanskoi Bazî*, 1940, 2 ex[emplare].	60
29.	Pahanov, *Kladî Azerbaidjana*, Baku, 1938.	40
30.	Dragunov, *Isledovanie v Oblasti Tunguskoi Grammatiki*, 1900.	50
31.	Kulakovski, *Istoria Vizantii*, II, Kiev, 1912.	200
32.	*Persidskii Teatr,* 1925.	100
33.	Tomson, A., *K fonetike govora polskih armenov*, Odessa, 1899.	50
34.	Beliaev, *Arabskaia rukopisi*, 1932.	70
35.	*Panorama de Constantinopole.*	200
36.	Stassov, V., *Miniaturî,* 1902.	100
37.	Jukovski, *Drevnosti Zakaspiskogo Kraia*, 1894.	60
38.	„Izvestia Imperat[orskoi] Arheologhiceskoi Obst[anovki]“, tom IV, f[ascicola] 5.	30
39.	*Materialî po istorii Kazakskoi S.S.R.(?)* .	200
40.	Movicev, *Economia Turtzii*, 1935.	50

De reportat **Lei :[2.960]**

[f.423]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

41.	Ivanov, I., *Vosstanie Kitai[skih] Kîpciakov v Buharskom Hanstve*, Leningrad, 1937.	10
42.	„Revue Numismatique“, Paris.	50
43.	Vladimirtzov, B., *Srevnitelinaia Grammatika Mongoliskogo Pismennogo Yazîka*, Leningrad, 1926.	100
44.	Bielotzki, *Kirghiskaia Respublika.*	30
45.	Kovalevski, E., *Puteşestvie v Kitai*, S[ank]t-Petersburg, 1853.	20
46.	Kurbatov, V., *Pavlovsk.*	50
47.	Lelevel, *Geographie du Moyen Age*, 1-3, Breslau, 1852.	200
48.	*Voyage en Crimée*, Paris, 1802.	100
49.	*Ocerki Magomedanskogo Prava*, S[ank]t -Petersburg, 1898.	200
50.	Wied, Karl, *Türkische Sprache*.	70
51.	Guerville*, Au Japon.*	50
52.	Inostrantzev, *Persidskaia Literaturnaia Traditzia*, S[ank]t-Petersburg, 1909.	100
53.	Baranov, *Arabsko-Ruskii Slovari*, 2 fascicole.	200
54.	Poppe, M., *Grammatika pismennogo mongoliskogo yazîka*, 1937.	100
55.	Tolstoi, Gr., *Monetî velikogo kneaza Vasilie Dimitrievici,* 1911.	50
56.	Maar, N., *K voprosu o polojenie abhaskogo yazîka,* 1933.	150
57.	Poppe, N., *Grammatika buriat mongoliskogo yazîka,* 1935.	200
58.	“ “ , *Buriat mongolskoe yazîkoznanie*, 1933.	100
59.	*Altaiskii Bukvar*, Kazan, 1882.	60
60.	Bark, *Voennîi russko-kitaiskii slovari*, Moskva, 1937.	50
61.	Grekov, *Istoriceskie zapiski*, 1938.	70
62.	Rozenblum, *Ocerki dogovornogo kitaiskogo prava,* Harkov, 1928.	50
63.	Jusuf Fehmi, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1909.	70
64.	Galunov, R., *Russko-Persidskii Slovari.*	100
65.	*Skazki i Legendî Tatarov Krîma.*	100
66.	Samoilovici, *Kratkaia ucebnaia osm[îslenia] turetzkogo yazîka*, 1925.	150
67.	*Hronologhia istorii Ukraninî*, I, 1938.	60
68.	*Tao-te-king*, 1913 .	40
69.	Müller, *Der Islam*, Berlin, 1885.	70
70.	*Drevnîie avtorî o sredniei Azii*, Taşkent, 1940.	20
71.	Kelermann, B., *Malîi Tibet, Indija, Siam,* Moskva, 1930.	100
72.	Baskakov, A., *Mogaiskii Yazîk i ego Dialektî*, 1941.	200
73.	Rozen, *Zapiski vostocinogo otdelenija, imperat[orskogo] russkogo arheologiceskogo obst[anovka*], S[ank]t-Petersburg, 41 vol[ume].	500
74.	„Zapiski Kolegii Vostokedov“, 1925-1930, 7 vol[ume].	700
75.	„Zapiski Numismaticeskogo Otdelanija“, 2 vol[ume].	300
76.	„Zapiski Instituta Volstokovedenija”, Moskva-Leningrad, 1937, 2 vol[ume].	220
77.	„Numismatische Zeitschrift“, Wien, 1925.	40
78.	„Mir Islam“, 2 fascicole.	60
79.	„Kulitura Pismennosti Vostoka“, 2 fas[lcole].	70
80.	„Izvestija Akademii Nauk“, 15 fasc[icole].	1500
81.	*Opisanie kufeciskie monetî X veka*, 1839.	60
82.	*Kujkovscina*, Odessa, 1879.	40
83.	Berezin, N., *Osnovnaia Grammatika Russkogo Yazîka,* Moskva, 1939.	70
84.	Agazaade, *Kara Kaşlî,* Kazan, 1928.	30

[De reportat **Lei: 8.420**]

[f. 424]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Report Lei: [8.420]

85.	Steinberg, E., *Ocerki istorii Turkmenii*, 1934.	100
86.	Grunun ,T., *Turetzkaia Moda*, 1926.	50
87.	Mehmedzaade, *Samouciteli Turetzkogo Yazîka,* Baku, 1926.	60
88.	Gordlevski, Vl., *Grammatika Turetzkogo Yazîka*, Moskva, 1928.	200
89.	Görg , F., *Die Kunst d[er] ungarische Sparache.*	80
90.	Sergeevski*, Tzigansko-Russki Slovari*, Moskva, 1938.	100
91.	„Zapiski Arheologiceskogo-Numismaticesko [Otdelenija]“, III.	120
92.	Nöldeke, Th., *Die semitischen Sprachen*, Leipzig, 1899.	100
93.	Direnkov, N., *Grammatika Oiratzkogo Yazîka,* Moskva, 1940.	80
94.	Sandjeev, G., *Grammatika Kalmutzkogo Yazîka,* Moskva, 1940.	200
95.	Dozi, *Ocerki istorii Islama*, S[ank]t-Petersburg, 1904.	70
96.	Maar, N., *Megrelidze Posobie*, 1938.	60
97.	“ “ , *Grammatika Oiratskogo Yazîka,* S[ank]t-Petersburg, 1910.	200
98.	Perlin, M., *Mongolskaia Norodnaia Respublika*.	50
99.	Seie, *Sovremennaia India*, II.	70
100.	Jan Rod, *Sovremennîi Kitai.*	100
101.	Wied, K., *Die Kunst der neuegrichische Volksprache*.	90
102.	*Confucius, der Welse von Lu.*	100
103.	*Problemî Buriat Mongoloskoi A.S.S.R.*	60
104.	Harrabin, *Atlas Mirovoi Rolitiki.*	40
105.	*Seliskoe Hoziaistvo Gornogo Daghestana,* 1940.	80
106.	Maar, N., *Zametki o Turetzkom Yazîke.*	60
107.	Kurin, I., *Samouciteli Yaponskogo Yazîka,* 1913.	100
108.	Turcianinov, G., *Grammatika Kabardinskogo Yazîka.*	130
109.	Rudenko, B., *Grammatika Gruzinskogo Yazîka*, Moskva, 1940.	70
110.	„Buleletin des Orientalistes Ukrainies“, Harkov.	60
111.	„Ucebnîie Zapiski Ak[ademii] Nauk“, III, S[ank]t-Petersburg.	60
112.	Validov, D., *Ocerki istorii obrazovanosti i lit[eraturî] u tatarov [...]*	80
113.	„Sovietskaia Vostokovedenija“, I, 1940.	300
114.	Cervanski, Vl., *Mir Islama i ego probujdenie*, I, S[ank]t-Petersburg, 1901.	500
115.	Kisliakov, *Slad pervobitnogo komunisma.*	60
116.	Sergheev, N.A., *Norodnoe Hoziaistvo Kamciatkogo Kraija*, 1936.	40
117.	*Oiratia,* Moskva-Leningrad, 1937.	50
118.	*Numofulacium Orientalae Pototianum Rigae.*	200
119.	Biuller, G., *Rudovostvo Sanskritogo Yazâka,* Stokholm.	100
120.	„Trudî vtoroi sesii arabistov“, Moskva, 1941.	60
121.	„Istoriceskie Zapiski“, [n-le] 7, 9.	200
122.	Palauzov, *Valachia i Moldavia.*	100
123.	*Puteşestvie po Egipetu, Arabiju, Maloi Azii i Persii,* S[ank]t-Petersburg, 1876.	60
124.	Osman-Bey, *Les Femmes en Turquie,* Paris, 1883.	100
125.	“ “ , *Les Turcs chez les Turcs*, Paris, 1878.	80
126.	*Shisnîi Svit-Vostocinîi Mir*, 1929.	20
127.	Baranov, *Krîm,* 1931.	100
128.	Sosnogorov, *Putevoditeli po Krîmu*, 1890.	130
129.	Bescinski, *Putevoiditeli po Krîmu.*	100
130.	Teplov, V., *Smutnîi i dvoinîi perevorot*, S[ank]t–Petersburg.	200

De reportat **Lei: [13.390]**

[f. 425.]

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Report Lei: [13.390]

131.	Jokov, *Voennîi Yaponsko-Russkii Slovari*, Moskva, 1935.	100
132.	Filonenko, *Zagadki Krîmskih Tatar[ov]*, Simfiropol, 1926.	60
133.	Jean de Virgins, *Putevoditeli i sporovocinik po Krîmu,* 1910.	70
134.	*Russko-Angliskii Slovari.*	80
135.	Xenofontov, F., *Uzbekistan i Turkmenistan*, 1925.	60
136.	Fabr, A., *Doslo[vnîe] Pamiatniki Drevnosti Krîma*, Odessa, 1859.	70
137.	*It happen[e]d in Egipt*, Londra.	100
138.	Sandjeev, D., *Grammatika Kalmutzkogo Yazîka,* Moskva, 1940.	150
139.	Samsonov, P., *Ocerki Severno-Vostocinîi (...?)*, Moskva, 1903.	60
140.	*Notes sur les monnaies de Crimée*, Paris, 1806.	20
141.	„Bibliografia Buriat-Mongolii“, Tom IV.	60
142.	Baranov, *Arabskii Slovari,* 2 fasciole.	200
143.	Kazem-Bek, *Derbend Nameh,* S[ank]t-Petersburg, 1851.	500
144.	Petrov, A., *Spornîi vopros missionii deiatelnosti Sventa Kirila. Filosofia na Vostoke.*	200
145.	*70 (şaptezeci) de extrase* de Sanailovici, Bartold, Gordlevski etc.	3000
146.	Dolopcev, V., *Opisi slovarei vă razgovornoi reci,* Odessa.	100
147.	Virski, M., *Adres Kalendarî Samarkandskoi Oblasti.*	80
148.	Smolin, *Po razvolinam Drevnego Bulgarii.*	60
149.	*Putevoditeli po Krîmu.*	80
150.	*Das Neue Testament*, Berlin, 1904.	70
151.	Uşarov, X.A., *Uzbeskii yazîk na sovremennoi etape*, 1931.	70
152.	*Obraztza Vostocinîh Khriftov (...?).*	30
153.	Iasunski, M., *Ocerki gosudarstvennogo ustroistva Turetzkoi Republiki*, Moskva, 1925.	100
154.	Miller, A.F., *Turetzkie norodnîie piesni*, Moskva, 1903.	80
155.	*Stranî Bostoka*, 2-[serija]: *Srednîivostok.*	80
156.	Leskin, A., *Handbuch der altbulgarische Sprache*, Weimar, 1905.	300
157.	Krimski, A., *Istoria Musulmanstva*, II, Moskva, 1904.	65
158.	Kaizer, J., *Evropa i Novaia Turtzia*, Moskva, 1925.	80
159.	Preseasnokov*, Moskovskoe Tzarstvo.*	90
160.	Boliper, M., *Ruskovodiaşcie Zametki*, S[ank]t-Petersburg, 1892.	100
161.	Miş, M., *Gorodovoe Polojenije*, Petrograd, 1915.	?
162.	Kristoforovici, *Paleontologia S.S.S.R.,* Moskva-Leningrad, 1941.	?
163.	Ganzen, A., *Vă Srednei Azii-Pamir-Tibet-Vostocinîi Turkestan*, S[ank]t-Petersburg, 1899.	?

Total Lei: [19.510]

Am predat, [...] Am primit, [...]

[f. 426]

[Copie, text dactilografiat]

A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 95/1944, ff. 411-426 (inventar complet); copii incomplete: ff. 377-392; ff. 393-408.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NELU ZUGRAVU, *Antichitatea târzie*, Traduceri inedite din latină şi greacă de Claudia Tărnăuceanu şi Mihaela Paraschiv, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2005, 154 p.

Aşa cum ține să precizeze autorul încă de la început, lucrarea de față acoperă un gol în peisajul istoriografic autohton, căci „în România n-a existat un interes anume pentru această nouă direcție de cercetare“ (p. 13); de altfel, autorul ne este cunoscut prin deschiderea de noi direcții de cercetare; avem în vedere creştinismul popular. Inițiator al Centrului de Studii Clasice şi Creştine al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Al. I. Cuza“ din Iaşi, profesorul Nelu Zugravu a început să concretizeze tipărirea unor izvoare istorice din perioada de interferențe culturale, Antichitatea târzie, în ediții ştiințifice.

Trecând în revistă conceptul de Antichitate târzie (p. 15-20), autorul se opreşte asupra cronologiei acestei perioade, având în vedere disputele istoriografice existente. Criteriile prin care încearcă să definească Antichitatea târzie sunt evidențiate metodic. Criteriul etnic ocupă un spațiu generos în economia lucrării (p. 27-87), căci tocmai acum putem situa „perioada de geneză a popoarelor actuale ale continentului“ (p. 28). Astfel, naşterea popoarelor occidentale cunoaşte două componente: 1. etnogeneza neamurilor germanice (secolele I î.Hr. – VI d.Hr.); 2. emergența popoarelor medievale ale Europei occidentale (secolele V/VI-VIII/IX), când are loc integrarea barbarilor în Imperiul Roman, prin transformarea acestora în *populus*, fiind încadrați în civilizația romană. Prezentarea criteriului lingvistic relevă dimensiunea complexă a acestuia, fiind structurat pe trei nivele: politic (implementarea limbii latine în administrație), cultural (conviețuirea a două arii lingvistice: latinofonă şi elenofonă) şi personal, unde se regăseşte mozaicul etnic, reprezentat prin multilingvism. Pornind de la aceste criterii enunțate, Nelu Zugravu este îndreptățit să accepte definirea Antichității târzii, în spațiul european, „cel puțin“, ca „perioada de metamorfoză a unei «comunități lationofone» într-o «pluralitate romanofonă», germanofonă, slavofonă şi elenofonă – cu alte cuvinte, ca intervalul de timp în care a avut loc geneza limbilor actuale ale continentului“ (p. 36). Procesul are la bază acțiunea factorilor etno-demografici, sociali şi spirituali, de-a lungul secolelor III-IX, precum: trecerea de la limba latină la limbile romanice, rolul creştinismului în romanizarea lingvistică, grecizarea Imperiului Roman de Răsărit în secolul al VII-lea, aşezarea în ariile latinofone a unor grupe germanice, slave, arabe sau de altă origine. La sfârşitul acestei perioade, în secolul al VIII-lea, şi limba română se diferențiase de latină.

După o trecere în revistă a caracteristicilor criteriului economic, când „economia Antichității târzii din regiunea mediteraneană a cunoscut ultima etapă a înfloririi sale în veacul al VI-lea“ (p. 41), autorul poposeşte mai pe îndelete pentru definirea criteriului religios (p. 42-58) şi a celui cultural-artistic (p. 58-87). Aşa cum am mai amintit mai sus, asistăm în Antichitatea târzie la o perioadă de interferențe culturale, am îndrăzni să o numim, totuşi, crepusculară în contextul dat. Tendința spre monoteism şi universalitate va culmina mai târziu în spațiul mediteranean cu triumful creştinismului, apoi al islamismului. Încă din secolul al II-lea, se prefigura interesul pronunțat al omului mediteranean pentru un Dumnezeu unic, transcendent, absolut, precum şi pentru problema vieții veşnice şi a mântuirii. Toate aceste idei reprezintă Antichitatea târzie, ele căpătând amploare datorită răspândirii religiilor de mistere greco-orientale.

Nici din punct de vedere religios nu poate fi stabilită o dată exactă de început sau de sfârşit a Antichității târzii, ne avertizează autorul. Deşi semnele înnoitoare apar de timpuriu (secolele II-III), în mediul păgân, totuşi, „legalizarea creştinismului prin edictul lui Galerius (305-311) din 30 aprilie 311 de la *Nicomedia* şi prin rescriptul lui Constantinus I (306-337) şi Licinius (308-324) din ianuarie-februarie 313 de la *Mediolanum* a marcat un moment semnificativ“ (p. 50-51). Totodată, acum se deschide o nouă etapă „în conflictul dintre religiozitatea antică şi cea nouă, pe de o parte, şi dintre creştinismul catolic şi cel eretic, pe de alta. *Evoluția acestor două fenomene antinomice poate*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conduce la stabilirea a ceea ce se poate numi sfârşitul Antichităţii târzii (subl. aut.) din punct de vedere religios“ (p. 51).

Începând din secolul al IV-lea, expansiunea creştinismului în afara graniţelor Imperiului Roman capătă o amploare nemaiîntâlnită până atunci. Deosebit de interesant este faptul că „acest progres al creştinismului printre *gentiles* romani sau barbari a generat la popoarele Antichităţii târzii conştiinţa unei noi unităţi – cea a comuniunii «întru Cristos» ca fundament al solidarităţii universale, şi a unei noi identităţi – cea dintre *Romanitas* şi *Christianitas,* pe care la începutul veacului al V-lea istoricul Orosius o credea voită şi reglată de Dumnezeu; astfel, în Antichitatea târzie, s-au pus bazele identităţii spirituale şi culturale a ceea ce – în spaţiul european – se va numi în Evul Mediu *Respublica Christiana*“ (p. 49-50).

Specificitatea Antichităţii târzii o percepem şi în statutul cultural şi artistic al acesteia; specificitate care rezidă din evoluţia paralelă a două spiritualităţi: de factură antică, păgână, şi de factură creştină. De bună seamă, acest fenomen a dat naştere unei culturi noi, originale: „Antichitatea târzie a fost creuzetul temporal în care a avut loc înlocuirea culturilor locale multiple, nutrite din experienţe intelectuale şi sensibilităţi artistice de origini diverse (greco-romane, indigene, orientale, barbare) cu o paradigmă culturală nouă, integrativă, purtând în întregime pecetea creştinismului“ (p. 58-59); de aceea, Antichitatea târzie a fost definită de Michel Banniard drept perioadă de „geneză culturală a Europei“.

Ultima secţiune a lucrării este consacrată unui aspect de civilizaţie urbană: oraşul (p. 88-114), continuitatea aşezărilor urbane în Antichitatea târzie fiind neîndoielnică. Ca şi în capitolele precedente, fenomenul este tratat amănunţit, fiind avute în vedere aspectele juridice, topografice, demografice, sociale şi instituţionale, economice, ideologice şi religioase, în analogie cu cele din Antichitatea clasică. Prezentat ca element definitoriu al civilizaţiei Antichităţii târzii, oraşul din această perioadă stă la originea burgului medieval.

Testimonia (p. 115-130), la sfârşitul lucrării, constituie o secţiune deosebit de importantă a acesteia, incluzând texte documentare, multe traduse acum pentru prima dată în cultura română prin strădaniile Claudiei Tărnăuceanu şi ale Mihaelei Paraschiv, referitoare la anumite probleme ale Antichităţii târzii, de natură religioasă, politică sau economică, ceea ce sporeşte utilitatea lucrării ca un instrument de lucru.

Volumul profesorului Nelu Zugravu se distinge prin erudiţie, notele fiind de-a dreptul impresionante, ceea ce denotă faptul ca autorul vrea să cunoască în profunzime problema avută în vedere. În acest context, lucrarea poate fi socotită un ghid, realizat metodic, pentru cei care doresc să se ocupe de studiul civilizaţiei Antichităţii târzii. De altfel, poate că acesta şi este scopul cărţii, să îndrume pe eventualii interesaţi într-o atât de complexă epocă istorică, precum aceea a Antichităţii târzii. Nu e mai puţin adevărat faptul că lucrarea constituie rezultatul unui curs din cadrul masterului *Societate şi Putere în Antichitate şi Evul Mediu* de la Facultatea de Istorie din Iaşi.

Lucian-Valeriu Lefter

CRISTIAN BĂDILIŢĂ, ATTILA JAKAB **(**éditeurs**),** *Jean Cassien. Entre l'Orient et l'Occident*, Editions Beauchesne-Polirom, 2003, 263 p.

Volumul de faţă, coordonat de Cristian Bădiliţă şi Attila Jakab, reuneşte actele primului colocviu internaţional organizat de Colegiul Noua Europă (NEC), în colaborare cu Fundaţia Ludwig Boltzmann, la Bucureşti, 27-28 septembrie 2001 şi este dedicat Sfântului Ioan Casian, o figură simbolică a Europei creştine, un „eminent discipol al maeştrilor din Răsărit şi un *magister spiritualis* remarcabil printre călugării din Occident“.

„Conţinutul acestui volum – precizează Cristian Bădiliţă, în *Introducere* – încearcă să evidenţieze nu numai rolul jucat de Casian în crearea unui anumit mod de viaţă filosofică şi a unei înţelepciuni practice creştine, la începutul monahismului medieval, ci şi dimensiunea profund «ecumenică» a personalităţii sale“.

În intervenţia sa, Attila Jakab schiţează un tablou al creştinismului din perioada lui Ioan Casian şi se opreşte asupra câtorva figuri păgâne şi creştine care au punctat timpul lor: Didim cel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Orb, Evagrie Ponticul, Synesios din Cirene, Palladius, care ar fi putut să-l influenţeze pe Ioan Casian. Autorul îşi propune să urmărească relaţiile (de altfel, dificile de descifrat) între instituţia episcopală a Alexandriei, reprezentată de Teofil şi cele două grupări adverse: antropomorfiştii, reprezentaţi de călugării de origine egipteană şi origeniştii, reprezentaţi de elenofoni. Acest conflict avea mai degrabă o puternică miză culturală, majoritatea călugărilor de origine egipteană, analfabeţi sau necunoscători de greacă se opuneau unei minorităţi elenofone, impregnată de cultura greacă. Attila Jakab oferă o analiză detaliată triadei monahale de care vorbeşte Ioan Casian: anahoreţii, cenobiţii şi sarabaiţii, aceştia nefiind decât vechii *monachoi*, care trăiau singuri în lume. Cristian Gaşpar se opreşte asupra monahismului sirian care a jucat un rol important în traseul ascetic al lui Ioan Casian. Se urmăreşte procesul prin care Egiptul devine simbol al monahismului sirian, mai ales pentru Teodoret din Cyr, accentuându-se diversitatea mişcărilor ascetice siriene. Specificitatea Siriei, spre deosebire de Egipt, este redată de modelul citadin sau semicitadin al monahismului, potrivit gustului lui Ioan Casian.

Catherine Broc discută influenţa pe care Ioan Hrisostom a exercitat-o asupra teologiei lui Ioan Casian, influenţă decelabilă în *De Incarnatione Domini* şi care implică trei paliere: metodologic – apelul la textul scripturistic în raport cu speculaţiile inutile –, exegetic – preferinţa pentru Apostolul Pavel – şi cristologic – definirea cristologiei în termeni de condescendenţă. Ioan Casian pare să trădeze fidelitatea afişată faţă de Maestrul său prin fapte. Astfel, autoarea analizează un citat din Ioan Hrisostom, din *De Incarnatione Domini* (VII, 30), bazându-se pe doctrina lui *theotokos*. Ioan Casian reclamă reproducerea literală a gândirii magistrului, dar un astfel de citat nu apare în opera Antiohianului care se arăta mai degrabă neutru dacă nu rezervat faţă de acest titlu acordat Fecioarei Maria. Aceeaşi lucrare teoretică, singura cu nuanţă polemică scrisă de Casian, constituie obiectul conferinţei lui Marie-Anne Vannier, traducătoarea în franceză a acestei cărţi. Redactat înaintea Conciliului de la Efes (431), tratatul lui Ioan Casian se află la convergenţa tradiţiilor cristologice alexandrină şi antiohiană. Trecând într-un plan secund experienţa spirituală a Părinţilor pustiei, Ioan Casian devine purtătorul de cuvânt al tradiţiei teologice şi exegezei scripturistice.

Salvatore Taranto propune un amplu studiu problemei destul de complicate a semipelagianismului de care a fost acuzat Ioan Casian încă de timpuriu. Autorul cercetează doctrina graţiei Fericitului Augustin, prezentarea doctrinei graţiei a lui Ioan Casian, realizată de Prosper, precum şi lucrarea polemică a aceluiaşi Prosper împotriva *Conferinţei XIII*. Concluzia la care ajunge cercetătorul în urma acestui demers exegetic este următoarea: Ioan Casian şi Fericitul Augustin împărtăşesc aproape aceleaşi puncte de vedere în ceea ce priveşte chestiunea graţiei şi a mântuirii, autorul punând capăt unei false polemici ce durează de ceva vreme în jurul problemei semipelagianismului lui Casian, polemică întreţinută artificial de Prosper din Aquitania. Textul lui Giovanni Filoramo este consacrat unei teme majore a spiritualităţii creştine din toate timpurile, şi anume: direcţiei spirituale la Ioan Casian. Propunând o perspectivă fenomenologică a faptului religios, autorul încearcă să surprindă trăsăturile distinctive ale raporturilor dintre maestru şi discipol în monahismul egiptean, raportat la şcolile filosofice păgâne şi la mişcările iudaice. Factorul intelectual, determinant atât în tradiţia păgână, cât şi în tradiţia didascalică creştină a primelor veacuri, care implică crearea unei elite urbane, după un model sapienţial, schimbă poziţia, în cadrul monahismului egiptean, în sensul unei relaţii dialogice maestru-discipol, focalizată pe ideea mântuirii, obligatorie pentru ambii actanţi. Astfel, orientarea spirituală de ordin monahal se fundamentează pe supunerea totală a discipolului voinţei maestrului său, mântuirea ca şi pierderea depinzând de fiecare dintre ei.

Dacă Jean-Claude Fredouille analizează problematica „vieţii active şi a celei contemplative la Ioan Casian“, prin prisma câtorva concepte de filosofie stoică, Monique Alexandre oferă un studiu complex „rugăciunii de foc la Casian“. Dintre trăsăturile acestei rugăciuni, cercetătoarea menţionează: experienţa căldurii, experienţa luminii, iluminarea. Această extrem de interesantă problemă a rugăciunii de foc este prezentată şi printr-o abordare comparatistică cu Origen, Antonie, Evagrie Ponticul, Diadoh din Foticeea.

Columba Stewart se opreşte asupra examinării schemei celor opt păcate fundamentale, cu referinţe precise la Origen şi Evgrie Ponticul. În intervenţia sa consacrată lui „Ioan Casian şi mitul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îngerilor decăzuți", Cristian Bădiliță urmăreşte exegezele iudaice şi creştine (apocrife şi patristice) din capitolul 6 al Genezei care se referă la naşterea uriaşilor. Autorul propune trei abordări ale mitului: abordarea mitologică, mitul explicând originea răului şi intrarea păcatului în lume, caracterul malefic al practicilor divinației şi magiei; abordarea alegorico-filosofică sau metafizică, care începe cu Filon din Alexandria şi se continuă cu Origen, Didim cel Orb, Ambrozie, precum şi abordarea alegorico-istorică, care începe cu Flavius Iosif şi se continuă cu Ioan Hrisostom, Fericitul Augustin. Petre Guran reconfigurează istoria cultului lui Ioan Casian în Biserica Răsăriteană. Sfântul Ioan Casian este comemorat în fiecare an în Bisericile Ortodoxe printr-o oficiere liturgică – *acolouthie*. Un fapt remarcabil pentru destinul acestui Părinte latin al Bisericii Creştine în Răsărit îl constituie inserarea unor fragmente din opera sa în *Filocalia lui Nicodim Aghioritul*. Alături de *Filocalia***,** scrierile lui Ioan Casian au devenit o lectură populară în mediile monastice ruseşti. Deşi a fost tradus în greacă de timpuriu, Ioan Casian nu figurează în sinaxarele bizantine decât din secolul XI. Primul manuscris al sinaxarului de la Constantinopol, periodic îmbogățit, care conține comemorarea sa, datează din 1050. Biserica locală din Marsilia îl sărbătoreşte pe Sfântul Ioan Casian pe 27 iulie – data morții sale, 433 –, în timp ce Biserica Ortodoxă îl comemorează în ultima zi a lunii februarie.

Acest volum se adresează nu numai specialiştilor: patrologi, cercetători avizați în opera lui Ioan Casian, teologi, ci şi publicului larg, preocupat de aspecte esențiale ale fenomenului spiritual, ale istoriei creştinismului timpuriu. Un asemenea demers se vrea a constitui totodată o punte de legătură între Occident şi Orient, prin intermediul acestei figuri simbolice a monahismului creştin.

Constantin Mihai

EMIL DRAGNEV, *O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad şi manuscrisele grupului Parisinus graecus 74*, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, Catedra UNESCO Studii sud-est europene, Editura Civitas, 2004, 304 p. + 353 reproduceri color.

Avem de-a face cu o carte voluminoasă (constituită din şapte capitole), apărută sub egida Universității de Stat din Republica Moldova, a Catedrei UNESCO Studii sud-est europene (autorul, conf. univ. Emil Dragnev, fiind şeful acestei catedre) şi dedicată manuscriselor ce formează, potrivit specialiştilor, aşa numitul grup Parisinus graecus 74.

Considerațiile generale privind semnificația numelor manuscriselor, inclusiv a celor din acest grup, precum şi problemele fiecărui capitol, ne sunt prezentate în *Introducere* (p. 5-7). Grupul Parisinus graecus 74 cuprinde opt Tetraevanghele, cunoscute până în prezent, ce au în comun miniaturile în ciclu iconografic, însoțitoare a textului, deosebindu-se prin datare (secolele XI-XVII) şi proveniență (Bizanț, Georgia, Bulgaria, Țara Românească şi Moldova). Problematica acestor manuscrise a fost adusă în discuție, mai recent, de către G. Popescu-Vâlcea, cu ocazia editării parțiale a două manuscrise din acest grup: Suceviţa 23 (*Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea,* Bucureşti, 1984) şi Suceviţa 24 (*Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, Bucureşti, 1984). Acum, Emil Dragnev introduce în circuitul ştiințific, prin publicarea şi comentarea integrală a miniaturilor, manuscrisul mai puțin cunoscut, cel descoperit în oraşul ucrainean Elizavetgrad, în ultimele decenii ale secolului XIX, şi păstrat în prezent la Moscova, la Biblioteca de Stat a Rusiei. După cum se poate observa din multele trimiteri bibliografice, preocupările autorului în acest domeniu sunt mai vechi, prezentul volum datorându-se şi stagiilor de documentare la mari biblioteci din Paris, München sau Moscova. Numai aşa, bibliografia fiecărui manuscris poate fi, credem noi, exhaustivă. Oricum, impresia generală este că nimic din ce s-a scris nu i-a scăpat autorului.

De aproape un secol datează interesul specialiştilor pentru aceste manuscrise. În primul capitol, *„Odiseea" manuscriselor grupului Parisinus graecus 74* (p. 9-16), ni se descoperă circulația, uneori deosebit de complicată, a fiecărui manuscris în parte, prilej cu care ni se fac şi anumite observații privind filiația lor. Se începe cu cel mai vechi manuscris al grupului – Parisinus graecus 74 (secolul XI) – , ce-şi are originea la mănăstirea Studion din Constantinopol;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în anul 1599 intră în colecția Bibliotecii Regale din Paris, astăzi Biblioteca Națională, în componența unei importante colecții de manuscrise greceşti, după o scurtă escală în Italia, prin biblioteca Medicilor. Urmează trei manuscrise în limba georgiană, provenind din trei mănăstiri georgiene, astăzi păstrându-se în colecția Institutului de Manuscrise din Tbilisi: *Tetraevanghelul de la mănăstirea Ghelati*, caligrafiat şi miniat, probabil, în Muntele Athos, în secolul XII; *Tetraevanghelul de la mănăstirea Djuruci*, realizat în Georgia, în secolul XII; *Tetraevanghelul de la mănăstirea Mokvi*, scris şi miniat în Georgia, în anul 1300. *Tetraevanghelul bulgar*, al țarului Ioan Alexandru, din anul 1356, îşi are originea în Veliko Târnovo, într-unul din scriptoriile de aici, în prezent, în colecțiile British Museum. Conform unei însemnări marginale, în limba slavonă, a fost răscumpărat, după ultimele cercetări, de Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare. Este semnalat şi în Țara Românească, la curtea lui Alexandru al II-lea Mircea, unde, după acest model, s-a realizat Tetraevanghelul Sucevița 23. La o dată necunoscută, ajunge la mănăstirea Sf. Pavel din Muntele Athos, unde a fost descoperit şi achiziționat de colecționarul englez R. Curzon, a cărui colecție a intrat în posesia Muzeului amintit; *Tetraevanghelul lui Alexandru al II-lea Mircea (Sucevița 23)* caligrafiat şi miniat la comanda voievodului Țării Româneşti, Alexandru al II-lea Mircea (1568-1577), ferecat în Moldova, în anul 1605, de către Ieremia Movilă. Pentru prima oară, Emil Dragnev emite ipoteza realizării acestui manuscris în Moldova „… prin intermediul fratelui voievodului muntean, Petru Şchiopul, dar neajuns la destinatar din cauza decesului său. Aceasta ar putea explica într-o anumită măsură de ce manuscrisul, fiind o ctitorie domnească, a rămas fără ferecătură, lipsă reparată de Ieremia Movilă“ (p. 15). De altfel, la Sucevița, s-a păstrat fără întrerupere; *Tetraevanghelul lui Ieremia Movilă (Sucevița 24)*, realizat ante 1607, la comanda lui Ieremia Movilă pentru mănăstirea Sucevița, unde s-a şi păstrat până în a doua jumătate a secolului trecut, când a trecut în custodia Muzeului de Istorie a României; *Tetraevanghelul de la Lvov,* elaborat în scriptoriul mănăstirii Dragomirna, între anii 1614-1617, la comanda mitropolitului Anastasie Crimca pentru o mănăstire din Galiția. Păstrat o vreme la Biblioteca Universității din Lvov, astăzi a fost regăsit la Biblioteca Națională din Varşovia. Călugărul Teofil de la Voroneț a realizat textul, iar Ştefan, zugravul din Suceava, miniaturile; *Tetraevanghelul de la Elizavetgrad*, datat la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII. Lipsit de însemnări marginale, i s-au putut reconstitui proveniența şi circulația în urma unui studiu îndelungat privind raporturile dintre manuscrisele grupului. Se presupune a fi o comandă domnească, posibil a lui Petru Şchiopul. Prezența miniaturii Înălțării Domnului, dintr-un loc anume, pe o pagină întreagă, ar lămuri, potrivit autorului, destinația: mănăstirea Galata, ctitoria lui Petru Şchiopul, cu hramul Înălțării, sau biserica cu acelaşi hram, astăzi dispărută, din preajma Mitropoliei din Suceava, unde a slujit Anastasie Crimca.

Capitolul II, *Istoricul cercetării manuscriselor* (p. 17-30), este structurat în două subcapitole: 1. *De la origini până la prima conflagrație mondială;* 2. *De la perioada interbelică până în zilele noastre.* Din câte se poate observa, autorul a identificat toate contribuțiile privind manuscrisele evocate anterior. Astfel, aflăm că Tetraevanghelul bulgar, al țarului Ioan Alexandru, a fost cel dintâi introdus în circuitul ştiințific. În ceea ce ne priveşte, Tetraevanghelele Sucevița 23 şi 24 au fost făcute cunoscute, pentru prima oară, de către episcopul cărturar Melchisedec Ştefănescu, în anul 1883. Următoarele descrieri, ample sau mai limitate, aparțin lui E. A. Kozak, N. Iorga şi G. Balş, D. Dan. Sucevița 24 devine pentru prima oară exponat, în cadrul unei expoziții organizate, în anul 1886, la Cernăuți. Expoziția de artă veche şi modernă românească organizată la Paris, în anul 1925, apoi la Geneva, introduce Tetraevanghelele Sucevița 23 şi 24 în circuitul ştiințific internațional. După acest prilej, S. Der Nersessian publică pentru prima oară configurația privind raporturile, filiațiile, între manuscrisele grupului. Un alt moment important din evoluția studiilor privitoare la aceste manuscrise l-a constituit apariția monografiei semnate de M. V. Şcepkina, în anul 1963, unde, între altele, cercetătoarea rusă atribuie manuscrisul de la Elizavetgrad şcolii mitropolitului Anastasie Crimca, de la începutul secolului XVII. Până atunci, se considera că provine din scriptoriul de la Târnovo. După cercetarea detaliată a Tetraevanghelului de la Elizavetgrad şi a confruntărilor cu miniaturile celorlalte manuscrise, într-un studiu din anul 1989, Emil Dragnev dovedeşte că Tetraevanghelul de la Elizavetgrad a constituit prototipul pentru Sucevița 24, după cum a presupus, cu ani în urmă, S. Der Nersessian.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Capitolul III este consacrat *Descrierii manuscriselor* (p. 31-44), după normele cunoscute specialiştilor, autorul descrie cele opt manuscrise, adoptând următoarea schemă: locul actual de conservare, proveniența, datarea, comanditarii, realizatorii, destinația, conținutul, integritatea, ornamentația, miniaturile, coperta, inscripții, expoziții, bibliografia. Nu totdeauna se regăsesc toate aceste informații pentru că unele manuscrise sunt descrise după surse bibliografice.

În capitolul IV, *Frontispiciile codicelor grupului Parisinus graecus 74* (p. 45-56), ni se prezintă detaliat structurile ornamentale ale decorațiilor întâlnite, precum şi tematica iconografică a medalioanelor din cadrul frontispiciilor.

Capitolul V, *Studiul iconografic şi stilistic al miniaturilor codicelui de la Elizavetgrad* (p. 57-168), constituie de fapt textul propriu-zis al acestui volum prețios. Pe evanghelii, începând cu Evanghelia după Matei, planşă după planşă (în total 72) se succed şi cele 353 de reproduceri color, remarcabile, pe foaie velină. Pentru prima oară sunt făcute publice toate miniaturile acestui manuscris. Se analizează, se compară, se scot în evidență trăsăturile originale ale fiecărei scene, ale fiecărui ciclu iconografic. Am remarcat şi multe trimiteri bibliografice către alte manuscrise miniate, care nu aparțin grupului. Ultimul paragraf al acestui capitol cuprinde observații privind *Poziția stilistică a miniaturilor Tetraevanghelului de la Elizavetgrad.*

Capitolul VI este dedicat *Ecourilor miniaturilor manuscriselor grupului Paris. Gr. 74 în arta Moldovei medievale* **(**p. 169-180). În subcapitolul *Manuscrise din afara grupului* autorul aduce în discuție un Tetraevanghel moldovenesc, din ultimii ani de domnie ai lui Ştefan cel Mare (păstrat astăzi la Biblioteca Națională din Varşovia), ale cărui miniaturi au o structură diferită şi ar pleda în favoarea prezenței Tetraevanghelului bulgar, al țarului Ioan Alexandru, în Moldova, „la răscrucea secolelor XV-XVI". În cel de-al doilea subcapitol, *Pictura murală din Moldova de la sfârşitul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea şi manuscrisele grupului Paris. Gr. 74,* ni se precizează că istoricii de artă disting două perioade în care se înregistrează influența miniaturilor acestui grup de manuscrise asupra picturilor murale din Moldova (1. Ultimul deceniu de domnie a lui Ştefan cel Mare şi primii ani de domnie ai lui Petru Rareş; 2. Sfârşit de secol XVI şi început de secol XVII). De-a lungul timpului, influențe ale miniaturilor manuscriselor acestui grup au fost semnalate în pictura interioară (naos şi altar) de la Voroneț, Bălineşti şi Dobrovăț (prima perioadă), pictura din interiorul mănăstirilor Sucevița şi Dragomirna (a doua perioadă).

În ultimul capitol, al VII-lea, *Considerații privind atribuția Tetraevanghelului de la Elizavetgrad şi poziția sa în stema manuscriselor grupului Paris. Gr. 74* (p. 181-192), aflăm, pentru început, un util istoric al evoluției studiilor ce privesc „problema raporturilor de filiație dintre manuscrisele grupului Paris. Gr. 74", ca apoi, autorul să ne propună propria-i schemă de filiație. Ne atrage atenția asupra unor ipoteze mai vechi, pe care le consideră viabile. Nefiind terminat (Tetraevanghelul de la Elizavetgrad) până la plecarea lui Petru Şchiopul în exil, manuscrisul rămâne la Dragomirna, de unde, potrivit autorului, cazacii lui Timuş Hmielniţki l-ar fi dus în Ucraina, unde a putut intra în posesia ortodocşilor de rit vechi şi, în cele din urmă, să ajungă în mănăstirea lipovenească din Elizavetgrad. Manuscrisul de la Elizavetgrad (sau un alt manuscris descendent din el) a servit ca model pentru Sucevița 24. Asupra calității de caligraf şi miniaturist a lui Anastasie Crimca mai stăruie semne de întrebare.

În *Încheiere* (p. 193-194) sunt formulate câteva concluzii privind valoarea manuscrisului de la Elizavetgrad, între care amintim: rolul său important în evoluția artei miniaturii din Moldova, prin valoarea artistică deosebită „… una dintre lucrările de debut ale celor ce vor constitui faima şcolii de la Dragomirna…" (p. 193); a servit ca model pentru realizarea miniaturilor din alte două importante manuscrise de la începutul secolului XVII: Sucevița 24 şi Tetraevanghelul de la Lvov.

Prezentul volum mai cuprinde: *Lista miniaturilor în ilustrații şi în descrierea iconografică* (p. 195-208), 353 de miniaturi în ordinea succesiunii lor, cu text explicativ trilingv; *Rezumate* în limbile engleză şi rusă (p. 209-218); *Lista abrevierilor* (p. 219), o *Bibliografie* (p. 220-226), ce însumează 170 de titluri în mai multe limbi; un *Indice* (p. 227-230), cu manuscrisele, mozaicurile, picturile murale, icoanele, piesele de fildeş, teracotă, orfevrărie şi broderie liturgică despre care s-a făcut vorbire în cuprinsul volumului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unele mici inadvertențe [de pildă, anii de domnie ai lui Alexandru al II-lea Mircea în Țara Românească: 1568-1577 (p. 13) şi 1668-1777 (p. 38)] sau unele afirmații ce se repetă în mai multe capitole sunt aproape inerente unei lucrări de asemenea dimensiuni.

Elaborat după ani de documentare, studiu şi reflecții, cu netăgăduită acribie ştiințifică, în condiții grafice demne de laudă, în beneficiul cercetătorilor, volumul prezentat, a cărui editare a fost posibilă cu sprijinul Fundației Soros din Republica Moldova, al Institutului Cultural Român şi al Consulatului Onorific al Republicii Elene în Republica Moldova, se impune ca un titlu de referință în domeniu.

Olimpia Mitric

TAMARA NESTEROV, *Situl Orheiul Vechi – monumente de arhitectură*, Chişinău, Ed. Epigraf, 2003

Încă de la început îmi exprim convingerea că, dată fiind metoda utilizată şi unele dintre concluziile la care se ajunge, avem în față o carte care va face o frumoasă carieră ştiințifică. O carte care se adaugă altor publicații din Republica Moldova dedicate istoriei urbanisticii şi arhitecturii moldoveneşti (termen relativ impropriu, dar necesar pentru a defini teritoriul studiat) îndeosebi medievale. Alte nume care s-au impus şi se impun în acest sens în ultimul timp, dintre care menționez doar pe Mariana Şlapac (cu contribuții importante în istoria oraşelor şi cetăților din zona respectivă), Ion Hâncu, Gh. Postică, Tatiana Riaboi (preocupați îndeosebi de Orheiul Vechi) etc., se adaugă mai vechilor cercetători (istorici şi arheologi) basarabeni Gh. Smirnov, Pavel Bârnia. Nu trebuiesc uitați Constantin Giurescu şi, din anii '80-'90, Victor Spinei, ambii cu o privire mai largă asupra istoriei oraşelor moldoveneşti şi relației lor cu spațiile din jur.

Spunând acestea, remarc deosebita efervescență ştiințifică care vine dinspre Chişinău şi contribuția pe care aceasta o aduce la conturarea unei istorii complete a spațiului românesc şi, în domeniul care ne interesează, a urbanisticii româneşti. Dacă acum câțiva ani aveam o reală dificultate de a cunoaşte şi discuta realitățile urbanistice şi arhitecturale medievale ale spațiului dintre Prut şi Nistru şi a le pune în legătură cu cele ale restului teritoriului românesc şi mediilor înconjurătoare, acum, datorită acestor lucrări, informațiile se înmulțesc, devin mai sigure şi conturează deja puncte de vedere diferite. O circumstanță semnificativă este prezența celor câțiva colegi de la Chişinău în Comisia de Istorie a Oraşelor din România, în publicațiile şi la manifestările sale. În acest mod am cunoscut-o pe autoarea acestei cărți şi am început să-i citesc opera, referitoare în special la Orheiul Vechi, misteriosul personaj al cărții la care mă voi referi în continuare.

În ceea ce priveşte caracterul acestei publicații, cu toate că se autodefineşte ca tratând arhitecturile de la Orheiul Vechi, are contribuții deosebite la istoria aşezărilor care s-au succedat aici şi la relația care se poate face cu întregul său areal. Sintetizând, se poate spune că, prin două capitole (de început şi sfârşit), este chiar o lucrare de geografie istorică, extrem de completă (conform datelor de care se dispune), care încearcă să „stoarcă" de informație oricare dintre pistele cercetate şi să ofere o nouă perspectivă asupra istoriei locuirii acestui spațiu.

Structura cărții este în strânsă legătură cu subiectul declarat, dar voi insista mai ales asupra acelor părți care privesc istoria aşezărilor din zona Orhei.

Primul capitol, *Istoriografia şi istoria Orheiului Vechi*, este o necesară introducere în antecedentele cercetării sitului şi concluziilor care se pot trage privind etapizarea locuirii de aici. Istoria zonei este privită în context geografic, istoriografic şi toponimic. Concluziile apar deja spre finalul capitolului (începând cu p. 21), unde, analizându-se diferitele variante propuse până acum, se avansează o formulă cronologică proprie, cu două etape mari (pre-statală şi statală – formula referindu-se la statul moldovenesc), subîmpărțite în câte două faze (pre-mongolă şi mongolă) şi respectiv trei faze (faza I, faza II şi faza III). Dacă faza premongolă se referă la locuirea (fortificată atunci, susține autoarea) de pe platoul respectiv (platoul „Peştere"), datorată unei populații autohtone, probabil creştine, faza mongolă reprezintă fundarea unui nou oraş de către Hoarda de Aur, pe unul dintre traseele caravanelor țintind către vest. „Şehr al- Geadid"

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(Şehr-al-Jadid), nume îndeobşte acceptat de istoriografia recentă pentru respectiva aşezare, înseamnă în arabă tocmai „Oraş Nou“ şi este documentat în special pe cale numismatică.

Următoarele trei etape au durate şi însemnătăţi foarte diferite. Etapa I este o etapă de tranziţie, care durează de la părăsirea de către mongoli a zonei şi până la înglobarea ei în statul moldovenesc medieval. Etapa a II-a începe odată cu apariţia „Cetăţii Orhei“, menţionată indirect prin „Pârcălabul de Orhei“ la 1 aprilie 1470 şi durează până în momentul în care Alexandru Lăpuşneanu, prin anii 1550, mută aşezarea pe actualul amplasament al Orheiului. Târgul Orhei apare documentar în 1554. Ceea ce este extrem de interesant e faptul că, după opinia autoarei, cetatea este „nelocalizată“ (p. 22), prin aceasta punându-se la îndoială toate referirile de până acum asupra „cetăţii lui Ştefan cel Mare“ din istoriografia românească! Etapa a III-a reprezintă o lungă agonie a aşezării de pe platoul „Peştere“, până prin secolul XVIII (deci, mult mai târziu decât se considera până acum), când situl este complet părăsit, urmând să devină din nou interesant doar prin cercetările arheologice din secolul XX.

Caracterul aşezărilor de aici şi componentele lor sunt definite (detaliate) în capitolul *Monumentele de arhitectură*. Sunt analizate „citadela cu clădirea palatină“, „ansamblul constituit din două clădiri monumentale“, „băile publice“, „moscheea“, „mausoleele“, „bisericile“. Din modul în care sunt denumite unele dintre ele, se observă o anume prudenţă în a le atribui o destinaţie sigură, dar este limpede că majoritatea arhitecturilor majore sunt de influenţă orientală şi corespund noului oraş mongol. El este conturat cu destulă claritate, ca centru religios, sediu al unui emir şi centru comercial important.

În ceea ce priveşte complexul fortificat, care adăposteşte o foarte interesantă clădire („palatină“, o numeşte autoarea), el face obiectul unei cercetări impresionante prin aria culturală contextuală avută în vedere, prin minuţia studiului, corelarea tuturor datelor şi concluziile inedite la care se ajunge. Nu-mi propun să fac o judecată de valoare asupra corectitudinii concluziilor, dar sunt convins că ipotezele emise de Tamara Nesterov nu pot fi ocolite de cercetările viitoare privind atât etapa mongolă a respectivului ansamblu, cât şi cea presupus moldovenească. Este un subiect care, în literatura de specialitate, a fost extrem de divers interpretat şi doar cercetările arheologice viitoare vor putea face lumină în acest caz. Exprim astfel exact opinia autoarei, apărută ca atare de mai multe ori pe parcursul lucrării. În acest capitol se poate remarca şi studiul de factură comparatistă care însoţeşte analiza propriu-zisă, studiu care fundamentează avansarea unor concluzii.

Următoarele capitole sunt dedicate „detaliilor arhitectonice“ (un nou prilej de cercetare, prin comparaţie, a unor medii culturale diverse, surse ale modelelor utilizate la Orheiul Vechi) şi aşa numitei „arhitecturi vernaculare“, în fapt a instalaţiilor pentru apă (fântâni, cisterne), foc (vetre) şi a locuirii de aici. În final se oferă un repertoriu complet a locuinţelor şi altor construcţii „minore” de la Orheiul vechi şi a sistemelor constructive utilizate.

Ultimul capitol, *Reconstituirea istoriei Orheiului Vechi în baza studiului arhitecturii sitului*, este o scurtă şi sintetică reluare a concluziilor trecute deja în revistă, pentru a fixa etapizarea propusă la început. Autoarea insistă din nou asupra etapizării pe care o consideră, pentru clădirea din incinta fortificată, succesiune de două mausolee succesive în timp şi o reşedinţă de tip „hauli“, care înglobează fostele mausolee printr-un gest „… ce poate fi pus în raport cu renegarea religiei islamice…“ (p. 192) de către un ipotetic emir creştinat – acel „Demetrios“ la care fac referiri numeroşi istorici români şi străini. Este, trebuie să o recunoaştem, o rezolvare curajoasă a cazului respectiv şi care, în plus, opreşte aici evoluţia ansamblului fortificat. În consecinţă, autoarea crede că cetatea lui Ştefan cel Mare trebuie căutată în altă parte (la Orhei, se sugerează), atât timp cât nimic din ansamblul militar de la Orheiul Vechi nu poate fi atribuit epocii marelui domnitor.

Cartea se sfârşeşte prin această nouă direcţie de studiu care se oferă, prin care se speră să se acopere toate petele albe care persistă şi să se lege lucrurile într-un tot logic şi credibil.

Ultimele pagini ale lucrării sunt *anexe*, extrem de atent şi complet realizate: lista localităţilor cu toponime care conţin formula „orhei“, lista atestărilor documentare a tuturor localităţilor din arealul Orheiului, un studiu de caz genealogic dedicat pârcălabilor Vlaicu şi Galeş, repertorii ale cărămizilor de diferite tipuri utilizate aici, un repertoriu al fragmentelor din marmură, un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

glosar de termeni utilizați în lucrare, o bibliografie extrem de extinsă, adusă la zi, de limbă română, rusă şi câteva limbi străine (cu numeroase lucrări dedicate arhitecturii islamice), urmată de abrevieri. Sunt oferite scurte rezumate în rusă şi engleză.

O evaluare completă a cărții nu poate să omită calitatea machetării (cu notele pe coloanele marginale ale paginii, gruparea ilustrației etc.) şi numărul şi calitatea imaginilor (planuri, fotocopii, fotografii), alb-negru, dar suficient de mari şi clare pentru a putea fi utilizate optim de alți autori în viitor.

În final, cred că lucrarea Tamarei Nesterov poate fi considerată ca fiind cea mai completă monografie a sitului de la Orheiul Vechi şi un debut de investigare a istoriei geografice a arealului respectiv, care poate pune cercetarea viitoare pe piste extrem de promițătoare. Este o carte solid construită, chiar polemică prin unele concluzii pe care le avansează, în orice caz, o sursă bibliografică care trebuie avută în vedere şi tratată cu toată considerația.

Teodor Octavian Gheorghiu

VENIAMIN CIOBANU (coord.), *Raportul putere centrală – factori politici interni: reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII -XVIII)*, Iaşi, Editura Junimea, 2006, 291 p.

Volumul la care ne referim este o culegere de studii care reprezintă rezultatul muncii mai multor cercetători. El a fost editat cu sprijinul financiar al Ministerului Educației si Cercetării în cadrul Proiectului de GRANT CNCSIS, cod 1814/2003, director de proiect fiind dr. Veniamin Ciobanu. Lucrarea este redactată în limba română şi este alcătuită din cinci studii. Pornindu-se de la ideea că tematica volumului ar putea interesa şi specialişti care nu cunosc limba română, s-a considerat a fi necesar ca fiecare studiu să fie însoțit de un rezumat într-o limbă de circulație internațională, autorul traducerii textelor în limba engleză fiind Gabriel Benedek.

Lucrarea începe cu *Câteva lămuriri*, în care coordonatorul volumului prezintă motivele care l-au determinat să se oprească la secolele XVII-XVIII, arătând că „tocmai în acea perioadă au survenit mutații majore în sistemul politico-instituțional" al Principatelor Române, „determinate de competiția pentru preponderență politică, şi nu numai, dintre puterile din Europa Centrală şi Europa de Est, cu precădere, dintre Imperiul otoman, Imperiul Habsburgilor Austrieci şi Polonia, al cărei loc a fost luat, însă, la sfârşitul secolului XVII şi la începutul celui următor, de Rusia".

Primul studiu îi aparține Cătălinei Chelcu şi este intitulat *Statutul juridic al instituției domniei în Moldova oglindit în izvoare narative româneşti şi străine (sec. XVII).* Autoarea analizează statutul juridic al domniei, determinat de raporturile statului situat la est de Carpați cu puterile vecine. Sunt folosite izvoare diplomatice, narative şi documentare, interne şi externe, care reliefează starea de decădere politică şi economică a Țării Moldovei. Studiul îşi propune să readucă în discuție formele în care a fost perceput statutul juridic al instituției domniei în Moldova secolului XVII, în izvoarele narative ale vremii, urmărind conținutul de idei al cronicilor lui Miron Costin şi Ion Neculce, informațiile oferite de Dimitrie Cantemir, folosirea relatărilor călătorilor străini, precum şi a celor incluse în cronicile turceşti, considerate foarte importante, nu atât prin veridicitatea informației istorice, cât mai ales prin modul de expunere a realităților de către reprezentanții puterii suzerane. Concluzia la care ajunge autoarea este că „statutul juridic al instituției domniei în Moldova a înregistrat o degradare severă, cauzată de agravarea consecințelor aplicării tuturor mijloacelor de natură politică sau economică folosite de otomani".

Statutul instituției centrale a Transilvaniei reflectat în raporturile cu Poarta Otomană (sec. XVII), studiu realizat de Călin Felezeu, analizează poziția privilegiată a Principatului Transilvaniei în comparație cu Țara Românească şi Moldova, în cadrul mai larg al contactelor stabilite de cele trei țări române cu societatea otomană. Potrivit autorului, atitudinea otomanilor a fost determinată de competiția dintre Imperiul otoman şi habsburgi, adică de rivalitatea dintre două sisteme politice şi social-economice diferite, cu interese contradictorii şi cu mijloace proprii de acaparare, care a influențat considerabil desfăşurarea raporturilor dintre Transilvania şi Imperiul otoman, mai ales în secolul XVII. Călin Felezeu consideră că „poziția privilegiată a Transilvaniei a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valabilă până la domnia lui Acațiu Barcsay (1658-1660), când Poarta a impus Principatului condiții deosebit de grele“ care, practic, i-au conferit un statut juridic asemănător cu cel al Moldovei şi al Țării Româneşti.

În studiul *Raporturile dintre puterea centrală şi instituția băniei din Țara Românească şi cea din Transilvania în secolul al XVII-lea*, Sorin Bulboacă îşi propune să descifreze, să analizeze şi să explice raporturile care au existat între instituția băniei şi puterea centrală din Țara Românească şi din Transilvania în secolul XVII, în contextul mutațiilor survenite în relațiile internaționale din Europa Est-Centrală în perioada respectivă. Autorul a urmărit abordarea unui subiect de istorie instituțională, cu scopul de a pune în evidență maniera în care evoluția relațiilor dintre cele două instituții s-a reflectat în evoluția statutului juridic al Țării Româneşti şi în cel al Transilvaniei.

Studiul intitulat *Statutul juridic al instituțiilor centrale şi locale ale Principatelor Române în viziune otomană (sec. XVIII)*, realizat de coordonatorul acestui volum, dr. Veniamin Ciobanu, urmăreşte, pe de o parte, raporturile juridice dintre Principate şi Imperiul otoman, iar pe de alta, locul pe care înțelegea Poarta să-l atribuie Țărilor Române în relațiile sale cu puterile europene. Dealtfel, aspecte ale acestei tematici au mai fost abordate de către autor şi în cuprinsul altor studii apărute în diverse publicații. Pentru a uşura observarea „parametrilor“ în care a evoluat viziunea otomană asupra instituțiilor centrale şi locale din Moldova şi Țara Românească, autorul a pus în evidență câteva elemente de referință, aşa cum se desprind din evaluarea informațiilor utilizate: condițiile în care se putea accede la demnitatea de domn, condițiile confirmării şi reconfirmării în domnie, cauzele mazilirii, titlurile şi apelativele atribuite domnilor Moldovei şi Țării Româneşti, raportul domnie-factori politici interni. Din analiza studiului reies mai multe aspecte care demonstrează degradarea statutului juridic al instituțiilor centrale şi locale din Principatele Române. Evoluția evenimentelor militare şi politice în care a fost antrenată Poarta otomană a întărit convingerea cercurilor conducătoare de la Istanbul asupra necesității ca selecția fanarioților ce-şi disputau domniile celor două țări române să fie făcută cu foarte multă grijă. Calitățile personale ale viitorilor domni trebuiau să fie pe măsura obiectivelor pe care şi le propusese Poarta. Dintre acestea, diminuarea şi chiar înlăturarea totală a influenței Rusiei în Principate, mai ales în Moldova, deținea un loc important. Păstrarea domniei era supusă unor condiționări atât de natură financiară, cât şi militară. De exemplu, o condiție necesară pentru confirmarea în domnie era ca domnul să fi dat dovadă de suficientă abilitate pentru a evita orice criză politică internă ce ar fi putut scăpa de sub controlul Porții. Noua conjunctură internațională în care a intrat Imperiul otoman, odată cu reactivarea vechilor sale rivalități cu Rusia şi Austria, a contribuit şi la accentuarea fragilității domniilor fanariote. Cele mai dure acuzații ce justificau mazilirea şi, uneori, lichidarea fizică a unora dintre domnii fanarioți erau legate de acțiunile lor de trădare. Introducerea regimului fanariot a avut ca urmare modificarea radicală a raportului de forțe dintre puterea centrală (domnia) şi factorii politici interni (boierimea). Dacă până la începutul secolului XVIII boierimea a avut, cu unele mici intermitențe, un rol hotărâtor în desemnarea de către Poarta otomană a domnilor celor două Principate, începând de la acea dată, factorii politici interni au trebuit să-i accepte, de obicei fără împotrivire, pe cei numiți de sultan, la propunerea marelui vizir. După cum subliniază autorul studiului, sursele documentare otomane au înregistrat, uneori în cele mai mici detalii, procesul degradării statutului juridic al instituției centrale în Principatele Române, „asigurat“ şi prin amestecul brutal al Porții în relațiile dintre domnie şi factorii politici interni. Erau raporturi de care Istanbulul le-a supravegheat cu strictețe şi le-a dirijat în sensul promovării intereselor sale: menținerea Principatelor Române în sistemul politic otoman şi împiedicarea „evadării“ lor în sistemul politic european. Aceste eforturi au avut, însă, rezultate total contrare celor scontate de cercurile conducătoare otomane. Criza profundă care afecta, de secole, structurile politico-instituționale ale Imperiului otoman le-a împiedicat să facă față presiunilor externe exercitate de cele două mari puteri vecine şi inamice, adică Rusia şi Austria, care urmăreau desprinderea din granițele acestuia a unor zone cât mai vaste din provinciile sale europene. Cele vizate, în primul rând, au fost Principatele Române. Câştig de cauză a avut într-o primă fază Imperiul habsburgic, care a reuşit să detaşeze din teritoriul Moldovei partea sa de nord-vest, ce a intrat în componența Austriei sub numele de Bucovina. Odată cu anexarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acesteia, austriecii au preluat şi instituțiile locale ale statului de la est de Carpați, modificând însă radical statutul lor juridic.

Formele de concretizare a noului raport stabilit între ele şi noua putere centrală de la Viena pot fi aflate din parcurgerea celui din urmă studiu inclus în volum, realizat de Mihai-Ştefan Ceauşu şi intitulat *De la medieval spre modern. Instituțiile politico-administrative din Bucovina sub impactul reformelor iosefiniste.* Potrivit autorului, încorporarea Bucovinei în Imperiul habsburgic în ultimul sfert al secolului XVIII „își are rădăcinile în împrejurările militare şi politico-diplomatice create de războiul ruso-turc din anii 1768-1774, eveniment ce a deschis o nouă etapă în evoluția relațiilor politice internaționale în estul şi sud-estul european, în care chestiunea poloneză şi cea orientală au fost dominante". Instituțiile politico-administrative din zona de nord-vest a Moldovei s-au aflat sub impactul reformelor iosefiniste, fiind direct influențate de „evoluția statutului juridic al noii provincii din cadrul Monarhiei austriece". Dacă în primii ani ai stăpânirii habsburgice a fost menținută, în mare parte, situația din perioada anterioară, treptat, vechile instituții au fost înlocuite cu altele noi, moderne. Rezultat al „ideologiei reformiste iosefiniste, noile instituții politico-administrative răspundeau cerințelor politice ale epocii şi se constituiau într-un veritabil pas înainte, pe calea modernizării instituționale, în funcție de rațiunile dezvoltării economico-sociale de la sfârşitul secolului XVIII".

Lucrarea este interesantă şi importantă în acelaşi timp, deoarece aduce lămuriri unei problematici mai vechi, dar şi datorită consistenței informațiilor şi argumentelor prezentate de semnatarii studiilor. Nu avem pretenția că am realizat o recenzie care să cuprindă toate calitățile acestui volum, dar sperăm că am reuşit să stârnim curiozitatea celor care nu l-au citit încă.

Petrică Dumitrache

ALEXANDRINA IONIȚĂ, *Studii de bibliologie*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2003, 173 p.

Cum ne şi precizează în *Argument* (p. 9-11), în acest volum, Alexandrina Ioniță adună la un loc o parte dintre comunicările prezentate la simpozioane de specialitate, studiile şi articolele publicate în volume cu circulație restrânsă, pe parcursul a două decenii de activitate în Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu" din Iaşi. Fondurile şi colecțiile acestei instituții prestigioase constituie şi sursa subiectelor abordate de autoare (specializată în cartea veche franceză, tema tezei de doctorat fiind *Carte franceză în Moldova până la 1859*), care (alături de alte nume, precum: Liviu Papuc, Luana Troia sau Elena Chiaburu) se numără între bibliotecarii cercetători ieşeni, ce nutresc pasiune sinceră pentru profesia lor, continuând astfel tradiția reprezentată de M. Bordeianu, M. Bodinger, N. Gaidagis, E. F. Paraschiv şi mulți alții, evocați şi de autoare în cuprinsul acestei cărți.

Volumul de față debutează cu studiul *Activitatea biblioteconomică a prof. Petre Andrei în perioada directoratului său la Biblioteca Universității din Iaşi (1922-1927)* (p. 13-50). Autoarea cercetează arhiva Bibliotecii Centrale Universitare, fonduri de la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale – Filiala Iaşi şi scoate la lumină aspecte necunoscute din activitatea Profesorului, „un intelectual de excepție printre contemporanii săi" (p. 13), aflat temporar la cârma Bibliotecii, „… pentru a oferi o imagine de ansamblu asupra concepției, proiectelor şi realizărilor profesorului Petre Andrei în domeniul biblioteconomic" (p. 17). Posibilitățile de recuperare a împrumuturilor restante, de conservare a fondurilor şi reorganizare fundamentală a Bibliotecii au constituit preocupările majore ale directorului. Pe atunci, Biblioteca funcționa în actuala sală de lectură a Bibliotecii Tehnice „Gh. Asachi", corpul A. Este lesne de înțeles de ce lipsa de spațiu a fost invocată din ce în ce mai des, iar solicitarea unui local propriu pentru Bibliotecă se impunea de la sine.

În *Addenda la reconstituirea unei biblioteci teologice moldovene: Biblioteca Seminarului „Veniamin Costache"* (p. 51-68), Alexandrina Ioniță exprimă necesitatea continuării cercetărilor privind reconstituirea vechilor biblioteci din Moldova, particulare şi instituționalizate. Îi susținem ideea, adăugând că acest lucru va fi posibil atunci când fondurile şi colecțiile de carte veche vor fi cunoscute, adică vor fi catalogate. Cunoscătorii ştiu că este o activitate deosebit de migăloasă, care ridică multe probleme, de la identificarea exemplarelor incomplete şi descifrarea însem-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nărilor marginale până la găsirea soluțiilor optime de redactare, dar e deosebit de necesară, întrucât constituie, în timp, o dovadă a existenței cărților şi a informațiilor cuprinse în ele. Apoi, trebuie să se aibă în vedere starea de conservare precară a multor colecții de carte veche şi rară, inclusiv a celor din bibliotecile diverselor Facultăți din Iaşi. De altfel, autoarea însăşi, în demersurile reconstituirii Bibliotecii Seminarului „Veniamin Costache", s-a folosit în primul rând de cele două valoroase cataloage întocmite de Martin Bodinger (*Catalogul cărților rare şi prețioase*, vol. I-IV, Iaşi, 1981) şi Ilie Popa (*Catalogul Bibliotecii Seminarului Matematic al Universității din Iaşi, întocmit la 1 iulie 1943,* Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună"). Desigur, şi în alte biblioteci pot fi întâlnite cărți ce-au aparținut fie lui V. Costache, fie Seminarului, căci, se ştie, ele sunt „călătoare". De pildă, în volumul nostru, *Cartea românească manuscrisă din nordul Moldovei* (Bucureşti, 1998, p. 125-127), este descris manuscrisul autograf al traducerii lui V. Costache, *Funie întreită*, cu însemnări marginale autografe, manuscris tradus în Basarabia, în localitatea Colincăuți; provine de la parohia „Adormirea Maicii Domnului" din Comăneşti (jud. Suceava) şi i-a fost dăruit arhimandritului Filaret Bendevschii de către însuşi V. Costache.

În studiul *Impresii de călătorie despre români într-o carte rară străină din colecțiile Bibliotecii de Istorie: Adam Neale* (p. 69-81), autoarea face cunoscute valorile bibliofile din filialele Bibliotecii Centrale Universitare, în cazul de față cea mai veche carte străină din Biblioteca Facultății de Istorie, *Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie*, Paris, 1818, într-o foarte bună traducere după ediția princeps, *Travels through some parts of Germany, Poland, Moldavia and Turkey*, tipărită la Londra, în anul 1818. Autorul, Adam Neale, medic de profesie, în călătoria dus-întors pe care o face spre Constantinopol, în anul 1805, are posibilitatea să traverseze Moldova. Localitățile vizitate sunt: Cernăuți, Dorohoi, Botoşani, Iaşi (unde este primit la palatul prințului Al. Moruzi), Vaslui, Bârlad, Focşani şi Galați. Impresionează considerațiile istorice, economice, politice, demografice, etnografice, unele potrivindu-se chiar şi astăzi. De asemenea, informațiile (unele preluate de la prof. univ. dr. V. Cristian) privind constituirea Bibliotecii Facultății de Istorie sunt mai mult decât binevenite.

În articolul *Carte românească publicată în limbi străine existentă în fondul Bibliotecii de Istorie (1846-1943)* (p. 83-88) ni se prezintă profilul tematic al cărții româneşti publicată, între anii enunțați, în limbile engleză, germană, italiană, dar mai ales franceză, păstrată în fondul Bibliotecii de Istorie. Comentariile în legătură cu conținutul operelor, momentul apariției editoriale, pe provincii istorice, scopul urmărit de editori, sunt deosebit de interesante.

Studiul *Cartea veche şi rară din colecția Bibliotecii de Istorie (Contribuții la Catalogul cărților vechi şi rare publicate până la 1859, existente în colecțiile filialelor Bibliotecii Centrale Universitare „ M. Eminescu")* (p. 89-113) ne face cunoscut, în Anexă, Catalogul cărților vechi şi rare publicate până la 1859, existente în colecția Bibliotecii Facultății de Istorie, alcătuit cu participarea regretatei Elena Zmeu-Coşofreț. Bănuim că numai din cauza spațiului limitat nu ni s-au redat însemnările marginale şi (cel puțin pentru cartea românească) nu s-au făcut trimiteri la *Bibliografia românească modernă* (vol. I-IV, sub coordonarea generală a lui Gabriel Ştrempel), înțelegând că cea mai veche carte românească este de după anul 1830: un exemplar din *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor…*, Iaşi, 1835. În curs de finalizare sunt cataloagele Bibliotecilor de la Facultățile de Chimie, Fizică, Biologie, Ştiințe Economice, precum şi de la Biblioteca Universității Tehnice. Le aşteptăm finalizate şi publicate.

În articolul următor, *Cercetarea bibliologică în Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu": sinteza rezultatelor, stadiu şi perspective* (p. 114-120), aflăm realizările ştiințifice importante ale bibliotecarilor de ieri şi de astăzi, din această ilustră instituție, concretizate în volume ce cuprind lucrările unor simpozioane de specialitate, Monografia Bibliotecii, Buletine informative, bibliografice, bibliografii sau biobibliografii. Concluzia cu iz pesimist a autoarei, cum că cercetarea bibliologică, la modul general, nu progresează într-un mod foarte energic şi eficient, din păcate, este îndreptățită şi ea priveşte cercetarea din multe alte domenii ale culturii.

Studiul *Cartea franceză din biblioteca lui Teodor Stamati* (p. 121-142) ne prezintă o analiză structurală a secțiunii franceze a Catalogului bibliotecii lui Teodor Stamati (1812-1852), („primul profesor de fizică, chimie şi ştiințe naturale de la Academia Mihăileană", p. 122), catalog publicat chiar de către A. Ioniță (împreună cu C-tin Belțic). În Anexă, ne sunt redate toate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

titlurile de carte franceză (83 de titluri, în 122 de exemplare), reprezentând traduceri, dicționare (am remarcat că Teodor Stamati a alcătuit primul dicționar de cuvinte tehnice în limba română), gramatici, opere complete ale unor scriitori importanți.

În ultimul studiu, *Depozitul legal în biblioteconomia românească între ideal şi realitate* (p. 143-171), este foarte util scurtul istoric al depozitului legal (important mod de completare a colecțiilor) în Europa şi la noi. Ni se aduce la cunoştință că Biblioteca Centrală Universitară din Iaşi, continuatoarea vechilor Biblioteci a Academiei Vasiliene (înființată de Vasile Lupu, în anul 1642), apoi a Academiei Mihăilene (înființată de Mihail Sturdza, în anul 1835), este prima bibliotecă românească care a beneficiat de prevederile legii depozitului legal, înscrise în Regulamentul Bibliotecii Academiei Mihăilene din anul 1840. La fel de importante sunt datele cu privire la tipurile de cenzuri întâlnite în lume şi la noi, începând cu mijlocul secolului XVI şi până la cataloagele sau indexurile de autori şi cărți interzise din secolul trecut.

Exprimându-ne, din nou, opinia asupra necesității cercetării tuturor fondurilor şi colecțiilor de carte veche, în vederea elaborării cataloagelor atât de necesare, rămânem în aşteptarea materializării editoriale şi a celorlalte proiecte dezvăluite de autoare, pe parcursul acestui volum.

Olimpia Mitric

VENIAMIN CIOBANU (ed.), *Europe and the Porte: New Documents on the Eastern Question*, Vol. III, *Swedish Diplomatic Reports, 1799-1808*, 506 p.; Vol. IV, *Swedish Diplomatic Reports, 1791-1796*, 456 p., Introduction and Notes translated by Ioana Manole, Iaşi, Romanian Academy, „A. D. Xenopol" Institute of History, Editura Junimea, 2006

Binecunoscutul cercetător al istoriei relațiilor internaționale, dr. Veniamin Ciobanu, şi-a făcut o profesiune de credință din editarea documentelor care aduc lămuriri importante pentru studierea evoluției chestiunii orientale. Rapoartele diplomatice redactate de însărcinații cu afaceri ai Suediei la Poartă, Carl Gustav König şi Nils Gustaf Palin, precum şi cele alcătuite de consulul general în Levant, Pehr Olof von Asp, au fost extrase din Arhivele regale suedeze (Sveriges Riksarhiv), fondul *Turcica*. Întocmite în limba franceză şi precedate de scurte rezumate în limba engleză, volumele III şi IV din colecția de documente *Europe and the Porte* conțin studii introductive ale editorului, menite a înfățişa cadrul general al desfăşurărilor de forțe din Europa şi implicațiile sale asupra politicii externe suedeze. Devenită o putere de rangul al doilea, Regatul Nordic a desfăşurat o febrilă activitate politică în capitala Imperiului Otoman pentru a contrabalansa tendințele agresive ale Rusiei în Marea Baltică.

Chiar dacă rapoartele diplomatice ale lui Carl Gustav König (10.VII.1799-15.V.1805) nu se ridică la valoarea predecesorului său, Ignatius Mouradgea d'Ohsson, informațiile şi punctele sale de vedere asupra diferitelor „afaceri" politice au o deosebită însemnătate pentru cercetarea istoriei relațiilor internaționale. Presiunile şi disputele diplomatice ale Marilor Puteri la Constantinopol au avut reverberații asupra desfăşurărilor de forțe de pe Continent, într-o perioadă marcată de „alianța monstruoasă" a Rusiei cu Imperiul Otoman[1]. Această legătură s-a concretizat în constituirea Republicii celor Şapte Insule Unite (21.III.1800)[2], fapt înlesnit de deschiderea Strâmtorilor vaselor de război ruseşti[3]. Regimul juridic al noii construcții statale s-a aflat sub o dublă dependență (suzeranitatea Porții şi protectoratul Rusiei). Profitând de noile circumstanțe ale relațiilor ruso-otomane, Curtea Nordică a reuşit să-şi sporească influența în Principatele Române, favorizând emiterea Hatişerifurilor din 1802 pentru Moldova şi Țara Românească[4]. Totodată, diplomația rusă a căutat să mențină Regatul lui Gustav al IV-lea Adolf în orizontul său de interes,

[1] D. A. Sturdza şi C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renascerei României* (în continuare D. A. Sturdza, *Acte şi documente*), vol. I, (1391-1841), București, 1900, p. 233-235, (doc. 48).

[2] *Ibidem*, p. 243-247, (doc. 50).

[3] *Europe and the Porte*: *New Documents on the Eastern Question*, Volumul II: *Swedish Diplomatic Reports (1798-1799)*, Edited by Veniamin Ciobanu, Introduction and Notes translated by Lucian-Dumitru Dîrdală, Iaşi, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 2001, p. 85, (doc. 26).

[4] D. A. Sturdza, *Acte şi documente*, p. 252, (doc. 53).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin rolul jucat în obținerea dreptului de liberă navigație în Marea Neagră pentru vasele comerciale suedeze (p. 182). Efectele acestor demersuri s-au materializat în aderarea Suediei la a treia Coaliție anti-franceză (p. 218).

Conflictul cu Franța napoleoniană s-a mutat şi la Istanbul, miza fiind implicarea Imperiului Otoman alături de una dintre cele două tabere. Eforturile diplomatice combinate ale ambasadorilor Charles Arbuthnot şi Andrej Jakovlević Italinskij, precum şi cele depuse de generalul Sebastiani au fost intens urmărite de Nils Gustaf Palin, noul reprezentant al Suediei la Constantinopol (10 octombrie 1805-1815). Determinarea ambasadorului francez şi efectele victoriilor lui Napoleon asupra Austriei şi Rusiei au reprezentat suficiente motive pentru sultanul Selim al III-lea de a recunoaşte titlul imperial al generalului Bonaparte, a trimite un ambasador la Paris şi a refuza reînnoirea tratatului ruso-otoman din 23.XII.1798[5]. Această apropiere de Franța, urmată de închiderea Strâmtorilor pentru vasele de război ale țarului Alexandru I şi mazilirea domnilor rusofili Constantin Ipsilanti şi Alexandru Moruzi (p. 282) echivalau, în viziunea Cabinetului de la Petersburg, cu pierderea influenței în Balcani, la Poartă şi în Mediterana Răsăriteană, situație de neacceptat. Diplomația rusă a eşuat şi într-o ultimă încercare disperată de ameliorare a poziției sale în capitala otomană amenințând cu război Imperiul sultanilor.

Conştientă de implicațiile apropierii franco-otomane pentru posesiunile sale din India, misiunea diplomatică britanică de la Constantinopol a făcut front comun cu cea a țarului (p. 315 şi urm.). În acest context politic internațional, marcat de izbucnirea războiului ruso-otoman, factorii de decizie ai Porții au făcut presiuni constante în vederea implicării Suediei, cel puțin diplomatic (p. 330), în conflictul care s-a desfăşurat între anii 1806 şi 1812.

Tulburările izbucnite în Imperiu, consecința socială a reformelor nepopulare inițiate de Selim al III-lea, într-o atmosferă dominată de război, au fost amplificate de suspiciunile privind conținutul Tratatului de la Tilsit (7.VII.1807)[6]. Criza ce s-a instalat în relațiile franco-otomane, ca urmare a urcării violente pe tron a sultanului Mustapha al IV-lea, s-a gravat odată cu răspândirea zvonului privind iminenta împărțire a posesiunilor Porții între Franța şi Rusia (p. 429). Teama Înaltului Divan a fost amplificată de ocuparea de către Napoleon a Insulelor Ionice, precum şi toleranța arătată de împărat față de anexarea Finlandei la Imperiul Rus. Aşa se explică refuzul autorităților de la Istanbul de a-l recunoaşte pe Joseph drept rege al Spaniei şi demararea negocierilor pentru încheierea războiului cu Marea Britanie (p. 495 şi urm.).

Deşi volumul IV reprezintă devansarea limitei cronologice a colecției de documente, fapt datorat condițiilor de asimilare a materialului arhivistic, acest aspect nu îi diminuează importanța sa pentru cercetare. Din contra, valoarea notelor diplomatice emise de Pehr Olof von Asp către cancelarul Curții de la Stockholm, baronul Fredrik von Sparre, a fost sporită de cele 32 de note, rapoarte şi scrisori redactate de Ignatius Mouradgea d'Ohsson. Inteligența, talentul şi vastele sale cunoştințe politice au fost puse în slujba întăririi pozițiilor Suediei la Constantinopol. Trecând peste uzanțele diplomatice, primul secretar, interpret şi consilier al legației scandinave, a atras atenția lui Reis Efendi, la 24 decembrie 1792 (p. 47), asupra necesității imperioase de reformare a sistemului militar al Imperiului. Demersul nu era întâmplător, Mehmed Rashid Efendi[7] fiind unul dintre principalii colaboratori ai sultanului Selim al III-lea în eforturile de implementare ale

[5] Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în volumul *Scrieri istorice alese*, prefață de David Prodan, note şi studiu introductiv de Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 160.

[6] D. A. Sturdza, *Acte şi documente*, p. 576, (doc. 87).

[7] Mehmed Rashid Efendi (1753-1798) a servit Poarta în trei rânduri (1787-1788, 1792-1794, 1797-1798), ca Reis Efendi. În al doilea „mandat" la cârma afacerilor externe ale Imperiului a făcut parte din grupul restrâns de reformatori ai sultanului Selim al III-lea, militând pentru subordonarea armatei departamentului pe care îl conducea. Alături de alți lideri din Înaltul Divan a făcut demersuri pentru organizarea corpurilor de artilerie ca unități militare distincte (Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1971, p. 103 şi urm.). Alcătuirea unui sistem de recrutare a soldaților după criterii fizice şi intelectuale, pregătirea lor în spiritul disciplinei şi al respectării legilor, constituirea unor unități moderne de infanterie, concedierea trupelor ineficiente şi mărirea soldelor reprezentau puncte convergente în viziunea lui Mouradgea d'Ohsson şi a înaltului oficial otoman cu privire la modernizarea armatei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

programului *Nizzam-i Djedid* (Noul Sistem)[8]. Bun cunoscător al carențelor din structurile militare otomane, dragomanul ambasadei suedeze propunea adoptarea noilor tactici de luptă ale armatelor europene, antrenarea trupelor, sporirea unităților regulate de infanterie şi cavalerie la 200.000, respectiv 50.000 de oameni. În aceste condiții se impunea desființarea trupelor neregulate şi milițiilor feudale, care şi-au dovedit inconsecvența atât pe câmpul de luptă, cât şi în menținerea ordinii pe timp de pace. Modernizarea aparatului militar defensiv precum şi a celui ofensiv trebuia dublată de puternice stimulente pentru soldați şi ofițeri – introducerea uniformelor, a gradelor militare, unitatea armamentului, salarii atractive – care să contribuie la formarea loialității şi ataşamentului față de cariera armelor. Acestea ca şi întărirea disciplinei şi a marinei erau preconizate a se realiza cu ajutorul a 100-150 de ofițeri europeni din toate rangurile militare şi din toate clasele sociale. Interdependența crescândă dintre instituțiile statului l-a determinat pe interpretul ambasadorului Pehr Olof von Asp să aprecieze rolul unei administrații capabile, dar mai ales, importanța unui aparat fiscal eficient care să susțină cu succes eforturile de reformare a armatei. Ideile împărtăşite înaltului oficial otoman ascundeau intențiile unei colaborări în care ofițeri, ingineri, marinari şi constructori de vase suedezi să participe activ la procesul de transformare a Porții într-un stat modern. În plus, se aştepta o creştere a comenzilor de armament, muniții şi material logistic către armurăriile regale. Luând în calcul posibilele reacții negative ale Rusiei şi Austriei față de sporirea influenței Suediei la Constantinopol, Mouradgea d'Ohsson propunea angajarea, de către sultan, a specialiştilor scandinavi, pe o perioadă de 5-6 ani şi obținerea sprijinului politic al Prusiei şi al Marii Britanii[9]. Protestele aveau să fie temperate mai târziu, când Poarta, speriată de invazia franceză în Egipt, a încheiat o alianță cu guvernul lui Pitt. În plus, tratatul semnat cu Petersburgul a fost de natură a contribui la păstrarea unei relative stabilități interne, factor necesar în aplicarea reformelor. Abilul diplomat suedez întrezărea uriaşele câştiguri pentru Regatul Nordic, rezultate din materializarea proiectului său îndrăzneț. Având loc într-un context politic internațional dominat de a doua împărțire a Poloniei, aceste demersuri îşi arătau roadele la sfârşitul anului 1793, când specialiştii suedezi în construcția de bastimente ajungeau în capitala otomană. Chiar dacă aceste întreprinderi nu erau suficiente pentru a contrabalansa politica Rusiei la Istanbul, ele au contribuit la întărirea relațiilor otomano-suedeze şi au creat premisele unei apropieri a Stockholm-ului de Republica franceză, cel puțin în capitala Imperiului Otoman, dat fiind ajutorul de aceeaşi natură furnizat de regimul de la Paris[10]. Dimensionarea, însă, a câştigurilor politice şi economice, ca urmare a colaborării dintre Suedia şi Poartă, este extrem de greu de realizat în aceste rânduri. Ne mulțumim să precizăm doar că beneficiile activității desfăşurate de Mouradgea d'Ohsson pe această temă au fost resimțite de diplomația regelui Gustav al IV-lea Adolf până la detronarea lui Selim al III-lea (1807).

Volumele III şi IV din colecția de documente *Europe and the Porte* reprezintă o contribuție ştiințifică remarcabilă pentru cercetarea problemei orientale, din perspectiva inedită a intereselor politice ale Suediei în Europa. Cele 155 de rapoarte diplomatice sunt inedite în marea lor majoritate, cu excepția celor publicate de N. Iorga[11] cu privire la familia Callimachi, precum şi a celor adunate de Constantin J. Karadja[12], în perioada când a fost cancelar al României la Stockholm. Apreciem, în mod deosebit, volumul uriaş de muncă, selectarea, transcrierea cu acuratețe a documentelor şi semnalarea greşelilor de ortografie. Întocmită după toate normele ştiințifice, editarea volumelor este însoțită de utile şi elaborate note explicative care uşurează semnificativ munca cercetătorului prin importantele precizări asupra evenimentelor, disputelor internaționale şi a biografiilor contemporanilor vremii.

Dragoş Palade

[8] W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 264; A. F. Miller, *Mustapha Pacha Baïraktar*, Association Internationale d'Études du Sud-Est européen. Études et documents concernant le Sud-Est européen, (7), Bucarest, 1975, p. 74.

[9] Bernard Lewis, *The Impact of the French Revolution on Turkey*. *Some Notes on Transmission of Ideas*, în „Cahiers d'Histoire mondiale", sub direcția lui Lucien Febvre, vol. I, 1, 1953, p. 110, nota 10.

[10] *Ibidem*.

[11] Vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, Bucureşti, 1903.

[12] Constantin J. Karadja, *Extraits des dépêches de la Legation de Suède à Constantinople* (*1811-1813*), în RHSEE, VII, 10-12, Octobre-Decembre, 1930, p. 207-229.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIHAI DIM. STURDZA, *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi heraldică*, volumul I, *Abaza – Bogdan*, Bucureşti, Editura Simetria, 2004, 670 p.

Primul volum al acestei lucrări dă măsura grandorii unui proiect ştiinţific major de care istoriografia noastră avea nevoie de multă vreme. Ne aflăm la începutul unei opere nu numai de recuperare a unui domeniu de cunoaştere aflat la limita interdicţiei, oricum cenzurat şi supus „interpretării" ideologice, dar şi de evaluare a posibilităţilor de racordare a zestrei documentare interne cu ceea ce diaspora românească poate oferi din noianul mărturiilor salvate de sub tăvălugul distructiv al regimului comunist. Nu mai puţin, specificul lecturii sub semnul meditaţiei melancolice *ubi sunt*..., uimirea întreţinută de urieşenia textului şi informaţiei, ca şi plăcerea pur estetică de a răsfoi acest obiect tipografic de mare rafinament vizual, toate acestea concură pentru receptarea *Enciclopediei* cu interes maxim.

Pentru buna înţelegere a momentului editorial şi a perspectivei pe care acest tom o propune pentru ştiinţa genealogiei şi heraldicii româneşti, câteva texte introductive se constituie ca un ghid necesar şi lămuritor cititorului mai mult sau mai puţin familiarizat cu scopurile, metodele şi rezultatele disciplinei. Acad. Dan Cernovodeanu, primul preşedinte al Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta", creat la Iaşi în 1996 şi sub al cărui patronaj se aşează lucrarea, schiţează într-o densă *Introducere* liniile principale şi identifică momentele şi personalităţile semnificative, cu autorizate aprecieri valorice, în evoluţia preocupărilor româneşti de genealogie şi heraldică, de la Dimitrie Cantemir şi până în prezent, iar profesorul Ştefan S. Gorovei situează proiectul într-o dimensiune europeană, comparându-l, prin ceea ce acest prim volum nu numai promite, dar şi înfăptuieşte, cu celebrul *corpus* genealogic francez *d'Hozier*.

Coordonatorul seriei şi autorul celor mai multe texte din volum (26, din totalul de 73), d-l Mihai Dim. Sturdza, întrunea toate exigenţele pentru a demara un asemenea proiect, cu adevărat hasdeean, şi pentru a-l putea duce până la capăt cu succes: îndreptăţire morală, fiindcă descendenţa sa din una dintre cele mai vechi familii nobile, care a dat Moldovei doi domni, îi nutreşte acea conştiinţă a datoriei şi responsabilităţii în lipsa căreia adesea snobismul se insinuează ca mobil adevărat al interesului genealogic; competenţă ştiinţifică probată (nu numai) de monumentalul *Dictionnaire Historique et Généalogique des Grandes Familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983 (ediţia a 2-a, 1999), şi, în mod fericit, acea rară capacitate de a aduna forţele intelectuale necesare unei opere enciclopedice, prin distincţie personală, modestie dezinhibantă, dar şi fermitate în decizie, comunicare agreabilă şi fină intuiţie a disponibilităţilor colaboratorilor. Toate aceste date ale personalităţii sale transpar şi se valorizează nu numai prin contactul direct şi viu cu Domnia Sa, dar şi în substanţa şi forma lucrării înseşi.

O autentică profesiune de credinţă este textul *Geneza, colaboratori, izvoare* (p. 8-17), în care evocările autobiografice parcimonioase, omagiul discret şi recunoscător adus precursorilor, precum şi pledoaria lipsită de patetism pentru importanţa istoriografică a cercetării se dozează cu simţ al măsurii şi eleganţă stilistică.

Preocupat de temă de la vârsta de 17 ani, sub benefica influenţă a genealogiştilor acelor vremi, pe care i-a cunoscut personal, d-l Mihai Dim. Sturdza a preluat şi astfel a salvat, printr-un legat ştiinţific norocos, o parte din arhivele şi manuscrisele lui Ioan C. Filitti, G. D. Florescu, Em. Hagi-Moscu, Dan Pleşia şi Alexandru Perietzeanu-Buzău, la care s-au adăugat informaţiile adunate prin efort propriu din alte arhive private, arhive şi biblioteci publice româneşti şi străine, îndeosebi acelea aflate în fondurile provenite de la Ion Tanoviceanu şi Sever Zotta (cf. p. 30-31). Vicisitudinile vieţii (detenţia politică, între 1952-1954, şi lungul exil, dintre anii 1963 şi 1991) nu au stins, ci doar au întârziat o întreprindere intelectuală de cursă lungă.

Dar dacă informaţia brută vine dintr-o continuitate documentară ce implică munca a trei generaţii de cercetători, d-l Mihai Dim. Sturdza ne propune o nouă concepţie despre rolul istoriografic şi modul de exprimare al ştiinţei genealogice. Simpla identificare a relaţiilor de rudenie, reprezentate prin schema arborelui/spiţei de neam, preocupare aproape exclusivă a vechilor genealogişti şi care justifică o definire reducţionistă a genealogiei ca „disciplină auxiliară a istoriei" (Mihai Berza, 1944), este acum acceptată doar ca o etapă primară a studiului şi nu ca un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scop în sine. Experiența din ultimele trei-patru decenii a valorificării surselor genealogice pentru istoria politică, socială, culturală şi a mentalităților deschide perspective de interpretare nefructificate, dar totuşi intuite de unii istorici din trecut. Astfel, Gh. Ghibănescu (citat de d-l Mihai Dim. Sturdza), care, el însuşi, nu a depăşit etapa acumulării (adesea neglijente) a informației, scria încă în 1901: „Cunoaşterea înrudirilor caselor boiereşti şi a celor domnitoare ne explică aproape toată politica timpului…". Evoluția de la acest deziderat la studiile (relativ) recente care pun în lumină raporturile nu totdeauna evidente între clanuri, familii, autorități şi puteri (Paul Cernovodeanu şi Ştefan S. Gorovei, 1994) sau identifică şi descriu cu mijloace şi concepte moderne structurile familiale şi dinamica lor în epoca medievală, abordează monografic din perspectivă prosopografică o întreagă epocă (Maria Magdalena Szekely, 1997, şi *Sfetnicii lui Petru Rareş*, 2002), alte abordări similare datorate lui Nicolae Grigoraş, Neagu Djuvara, Violeta Barbu, Petronel Zahariuc, Mihai-Răzvan Ungureanu şi alții marchează cu pregnanță un program (uneori mai curând resimțit ca necesar, decât teoretizat) pe care d-l Mihai Dim. Sturdza îl formulează astfel: „Genealogia… trebuie să cedeze locul prosopografiei, studiilor biografice, analizei politice, fără de care îndeletnicirea de genealogist rămâne o înşirare de pomelnice, o pretenție seacă, atâta vreme cât nu este sprijinită de o cultură generală suficientă" (p. 15). *Enciclopedia* acum prezentată întrupează în mare măsură această concepție şi invită (şi) la reconsiderarea definiției înseşi a genealogiei. Structura *vocilor* dicționarului ilustrează cu consecvență lexicografică metoda autorului-coordonator prin care năzuința devine faptă.

Astfel, arborii genealogici rezultați din cele mai noi cercetări ale autorilor, arbori mai vechi verificați, corijați şi completați de d-l Mihai Dim. Sturdza, secondat uneori de d-l Mihai-Alin Pavel, arbori-document, între care cel al familiei Balş (p. 615) reprezintă un *summum* al vechii preocupări genealogice moldoveneşti, sunt dublați sau triplați de studii documentare academice, de evocări portretistice, descriptive sau narațiuni, multe cu valoare literară certă, şi de documente cu semnificație genealogică: mărturii mitrice, izvoade de zestre, testamente, ferpare, epitafuri, acte ale unor litigii şi procese de succesiune etc. Ilustrația *Enciclopediei* este în sine un loc în care cercetarea arhivistică, valorificarea izvoarelor publicate, precum şi relațiile personale ale d-lui Mihai Dim. Sturdza (de unde răsare adesea ineditul revelator) se întâlnesc la un nivel excepțional cu arta plastică. Imaginile sunt de cea mai bună calitate: reproduceri de semnături, scrisori, inscripții funerare, epitafuri, sigilii, monede, steme heraldice, planuri de moşii, urice domneşti, busturi şi statui, desene, stampe şi fotografii de epocă reprezentând persoane, grupuri, scene mondene, interioare cu mobilier, obiecte personale, ctitorii religioase, case, conace boiereşti, şi, în sfârşit, portrete votive şi tablouri de şevalet. Planşele color (p. 607-624), ilustrând aproape toate categoriile de documente iconice menționate, conferă acestei *Enciclopedii* şi calitatea unui album de artă. Un univers uman şi material se relevă pregnant, pitoresc sau cu semnificații generale tocmai prin semnificația detaliului, uneori mai grăitor decât cuvântul evocator.

O problemă importantă a lucrării este aceea a definirii obiectului sau temei de cercetare istoriografică: de ce boierimea din cele două provincii istorice şi, mai ales, chestiunea totdeauna controversată în operele de tip lexicografic, anume cine şi de ce este sau nu este inclus în lista alfabetică a dicționarului/enciclopediei? Mai multe răspunsuri clare preîntâmpină posibile controverse inutile.

Mai întâi, cum prea des se constată în cultura română, suntem iarăşi în condițiile nesfârşitelor recuperări şi întârzieri, boierimea din Moldova şi Țara Românească fiind singura clasă nobiliară din Europa care nu a fost încă studiată într-o sinteză şi un corpus de documente (p. 11), două tentative mai vechi (ale lui Octav G. Lecca şi Ştefan D. Grecianu) eşuând de la începutul lor, prima din cauza prea numeroaselor deficiențe, cealaltă în împrejurări nefavorabile. În privința istoriei sociale a Transilvaniei, domeniul fiind mai complex şi imposibilitatea practică de a se constitui un grup de colaboratori evidentă, ideea însăşi a fost abandonată chiar din faza conceperii proiectului (p. 8). Apoi, abordarea acestei teme timp de aproape două secole cu prea puțină obiectivitate ştiințifică a creat două perspective divergente şi, în egală măsură, păguboase de evocare/restituire a timpului istoric revolut: cea romantică (şi cu varianta sămănătoristă), pendulând ideologic şi sentimental între idealizarea şi satira clasei boiereşti, şi cea bolşevică, având şi un program politic, anume distrugerea vechii nobilimi prin lupta de clasă. Nu între, ci

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evitând această polarizare acaparantă, istoriografia îşi va îndeplini menirea ştiinţifică doar prin cercetarea critică a izvoarelor şi onestitatea interpretării informaţiei.

Selecţia familiilor presupune o definire operaţională a conceptului „boier/boierime". Soluţia convenită ni se pare rezonabilă şi este consecvent aplicată: „se socoteşte familie boierească acea familie al cărei nume se găseşte în lucrările genealogiştilor români, care au desemnat-o ca atare şi i-au alcătuit spiţa de neam. Criteriul este selectiv, dar consonant cu adevărul istoric" (p. 15). Singura problemă care rămâne într-o zonă de indecizie şi relativitate este aceea a includerii în această categorie socială a persoanelor şi familiilor care au fost oficial recunoscute ca având calitate nobiliară în prima jumătate a secolului XIX şi până la abolirea privilegiilor boiereşti (1856), printr-o extensie extrem de laxă a motivelor şi condiţiilor, aici incluzându-se fără oprelişte hatârul domnilor, mita şi corupţia. Este vorba de boierimea de pitac, rezultată din peste trei mii de asemenea documente de privilegiu (dintre care 2.740 au fost acordate de caimacamul Nicolae Vogoride) şi care, la rândul ei, a generat apoi o bună parte a funcţionărimii statului modern românesc.

În acest prim volum al *Enciclopediei*, au fost incluse 25 de familii cu nume având iniţiala **A** (de la **Abaza** la **Aslan**) şi 36 cu iniţiala **B** (de la **Băbean** la **Bogdan**). Cele mai însemnate, precum Băleanu şi Bibescu (din Ţara Românească), Arbore, Barnovschi, Balş, Başotă şi Bogdan (din Moldova), beneficiază de spaţiu generos şi de o abordare complexă. Între toate se detaşează articolul **Balş** (p. 251-326), pe care îl descriem analitic, pentru exemplificarea complexităţii lucrării: marele arbore, rezultat din prelucrarea critică şi completarea arborelui cu steme din 1813, istoria acestui neobişnuit document genealogic, biografiile şi portretele literare ale lui Vasile Balş (1757-1832), autorul arborelui menţionat, a marelui comis Iancu Balş (+1839), a lui Gheorghe Balş (1805-1857), a marelui logofăt Lupu Balş (+1844) şi a fiului său Grigore (+1895), a Elizei Balş (1835-1898), a marelui hatman Teodor Balş (cca 1791-1867), prelucrându-se un text datorat lui Vasile Panopol, a lui Matila C. Ghika, a inginerului Alexandru Balş (1903-1959), a doctorului Matei Balş (1905-1989), toate semnate de d-l Mihai Dim. Sturdza, care adaugă şi un istoric al latifundiului Broşteni de pe valea Bistriţei. Mai sunt evocaţi baş boierul Teodor Balş (1760-1837), de Emanoil Vogoride-Conaki, caimacamul antiunionist Teodor Balş (1805-1857), de A.D. Xenopol, arhitectul George Balş (1868-1934), de Nicolae Iorga şi G. M. Cantacuzino, arhitectul Ştefan Balş (1902-1994), de Vasile Drăguţ. D-l Tudor-Radu Tiron, heraldist, descrie blazonul familiei Balş (1813), iar ca documente sunt reproduse inscripţiile familiei Balş, câteva scrisori, apoi diata marelui logofăt Constantin Balş (1829), testamentul (1833) şi o catagrafie de cărţi aparţinând Smarandei Balş, testamentul (1883) Ecaterinei, văduva caimacamului Teodor Balş. Un amplu colaj de evocări şi descrieri ale moşiei Dumbrăveni, între care regăsim pe acelea datorate lui M. Eminescu, N. Iorga şi G. Călinescu, apoi un text al d-lui Ion T. Sion despre stăpânii, sătenii şi moara de pe moşia Torceşti, care a fost o vreme proprietate bălşească, situează în spaţiul concret al geografiei fizice şi umane o lume demult apusă. Ca în întreaga *Enciclopedie*, ilustraţiile au o forţă evocatoare pe măsura textelor. Articolul **Bibescu**, de 85 de pagini, este similar ca varietate şi bogăţie a informaţiei genealogice, istorice şi culturale.

Diversitatea stilistică, datorată autorilor de formaţii, pregătire istorică şi vârste diferite, conferă volumului un aspect mozaicat, care dă culoare şi concreteţe plastică unei informaţii documentare enorme. Astfel, textele de rigoare academică semnate de Ştefan Andreescu (familia boierilor Băleni), Paul Cernovodeanu (*Înaintaşii lui Nicolae Bălcescu*), Ştefan S. Gorovei (*Găneştii şi Arbureştii*) şi altele alternează cu naraţiunile de tip cronică de familie, cu portretul psihologic şi moral (Andrei Pippidi despre C. Argetoianu, „cinicul mântuit"), cu evocările nostalgice (Matila Ghika) sau texte literare de înaltă calitate (M. Eminescu, C. Negruzzi, N. Iorga). D-l Mihai Dim. Sturdza însuşi adaptează mereu mijloacele de expresie la tipul şi volumul de ştiri disponibil, în spaţiul dintre textul nud (de pildă, arborele Asachi, cu două fotografii şi un ferpar, dar cu note bogate) şi textul analitic (despre Zamfir Arbore), cu disponibilităţi pentru observaţia caracterologică şi naraţiunea alertă.

Ţinuta ştiinţifică a *Enciclopediei* se întregeşte cu instrumente indispensabile consultării eficiente: bibliografii şi indici (tematic şi de personaje şi autori citaţi în text şi note), aceştia de mare utilitate, îndeosebi pentru identificarea rapidă în oceanul de date biografice, culturale,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ideologice etc. a unor chestiuni de interes general sau particular, toate însă definind un mod de viață şi de gândire specific clasei boiereşti de odinioară. De pildă, putem găsi imediat pasajele referitoare la bibliotecile boiereşti, la cursele de cai, concerte, vizite protocolare, funeralii, dueluri, succesiuni şi testamente, dote, risipirea unor averi, divorțuri, conspirații şi comploturi, destine frânte în perioada dictaturii comuniste, dar şi la evaluări ale rolului istoric al nobilimii româneşti, pendulând între critici neiertătoare (Vasile Balş, Cezar Bolliac, paşoptiştii etc.), evocări nostalgice (M. Eminescu, sămănătoriştii) sau analize nepărtinitoare (Paul Zarifopol, Matila Ghika) etc.

Într-o lucrare de asemenea dimensiuni, erorile, inexactitățile sau neglijențele de corectură sunt inevitabile, dar ponderea lor este nesemnificativă. Semnalarea acestora pentru *corrigenda* în volumele următoare este o îndatorire a celor care beneficiază de un dar rezultat dintr-un travaliu intelectual demn de admirație.

Valoarea de excepție a acestei Opere impune necesitatea stringentă a coordonării ritmice şi fără răgaz a eforturilor celor chemați s-o împlinească, pentru a nu se ilustra iarăşi, printr-un alt exemplu, mitul românesc al Meşterului Manole.

Mircea Ciubotaru

LIVIU ROTMAN, *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965*, Iaşi, Editura Polirom, 2004, 200 p.

Liviu Rotman este unul dintre puținii cercetători care s-au aplecat asupra unui subiect sensibil precum existența minorității evreieşti în perioada comunistă. Doctor în istorie din anul 1983, cu o teză despre activitatea Municipalității Bucureştilor în a doua jumătate a secolului XIX, după ce emigrează din România, Rotman devine cercetător principal la Universitatea din Tel Aviv, unde, între anii 1990 şi 2003, conduce Centrul de Studiere a Istoriei Evreilor din România. Preocupat de problematica socio-profesională şi şcolară a evreilor din România, el este autorul cărții *Şcoala israelito-română. Învățământul evreiesc modern din România*, apărută în 1999 la Editura Hasefer, București. De asemeni, este editorul seriei în cinci volume a *Istoriei evreilor din România*, apărută în ebraică între 1997 şi 2003. Interesul cercetătorului s-a canalizat către istoria recentă a României, analizând impactul pe care l-a avut regimul comunist asupra populației evreieşti.

Lucrarea *Evreii din România în perioada comunistă 1944-1965* face parte dintr-o categorie de studii puțin numeroase în țara noastră, care tratează o etnie, în cazul de față cea evreiască, pe parcursul existenței ei în societatea românească din momentul instaurării regimului comunist până în 1965, anul venirii la putere a lui Nicolae Ceauşescu. Sunt analizate o serie de teme, cum ar fi: contribuția etniei la instaurarea comunismului, metodele de protecție/rezistență în fața noilor provocări sociale şi politice, instituțiile de control ale partidului în ceea ce priveşte comunitatea, problematica emigrației, importanța etniei în eşaloanele conducerii partidului unic, relația dintre stat şi minoritatea evreiască. Prin urmare, lucrarea este importantă atât pentru stabilirea istoriei recente a minorității evreieşti, cât şi pentru cea a istoriei populației majoritare.

Încă din „Introducere“, autorul stabileşte trei factori care au influențat dinamica populației evreieşti din România în perioada comunistă, iar analiza sa se desfăşoară de-a lungul întregului studiu ținând cont de aceştia. Primul factor îl reprezintă trecutul apropiat, adică tragedia populației evreieşti în perioada dictaturii fasciste (sau, pentru nuanțe, cu accente fasciste), ceea ce acum istoriografia defineşte ca fiind „capitolul românesc al Holocaustului“. Această experiență a avut un deosebit impact asupra populației evreo-române, trauma determinând un comportament decizional şi o mentalitate radical diferită de perioada anterioară celui de-al doilea război mondial. Aceasta i-a determinat pe evrei să se prezinte ca fiind un grup uman de *supraviețuitori* şi să se considere diferiți de restul populației atât la nivel individual, cât şi la cel colectiv. Cea de-a doua coordonată, care a influențat în mod hotărâtor dinamica comunității evreieşti, a fost proclamarea statului Israel, în mai 1948, eveniment care materializa „milenara năzuință a poporului evreu spre un cămin național“ (p. 11). Odată cu apariția noului stat, mentalul evreiesc suferă o modificare. „De acum înainte – afirmă Liviu Rotman –, în fața evreilor din România se naşte un nou plan de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interes fundamental, cel legat de statul Israel. *Se poate ca, prin acest moment istoric, să se fi născut o nouă definire a evreului, şi anume relaţia sa specială cu noul stat*“ (p. 11). A treia coordonată au constituit-o schimbările economico-juridico-sociale din România, şi anume instaurarea regimului totalitar comunist, care va afecta atât populaţia majoritară, cât şi minorităţile etnice.

Primul capitol, „Coordonate sociale şi demografice ale populaţiei evreieşti din România după Holocaust“, ne prezintă câteva din efectele demografice şi sociale ale politicii antievreieşti dusă de regimul lui Ion Antonescu. După 23 august 1944, populaţia evreiască din România era înjumătăţită, numărând în 1945 aproximativ 350.000 de suflete, care trăiau cu „efectele şocului colectiv“ (p. 28). Studiind o serie de documente de arhivă, Rotman prezintă starea de sănătate a populaţiei evreieşti, situaţia socio-profesională, dar şi dificultăţile revenirii la normalitate, printre care se numără structura socio-profesională tradiţională a acestora, alcătuită în general de meşteşugari şi mici comercianţi (profesii neproductive), dar şi rezistenţa autorităţilor şi a populaţiei de a accepta ca necesar un pachet legislativ reparatoriu.

În capitolul „În umbra terorii“, autorul analizează situaţia evreilor din România comunistă, prezentând atât poziţia oficială a regimului – conformă cu cea a Moscovei, cât şi poziţia lumii evreieşti, prinsă în procesul de comunizare. Climatul politic de la sfârşitul războiului încă mai păstra în discursul public clişee şi sintagme antisemite, fapt exploatat de comunişti pentru a-i atrage pe evrei în tabăra lor. Partidul comunist a acuzat partidele istorice de „fascism rezidual“, iar Liviu Rotman, analizând contextul, afirmă că „populaţiei evreieşti nu i s-a prezentat o alternativă credibilă din partea partidelor «istorice»“ (p. 28).

Perioada de tranziţie (august 1944-1948) este caracterizată printr-o situaţie politică semidemocratică, în care agresiunea comuniştilor la adresa statului de drept şi a libertăţilor individuale începea să transpară. Beneficiind de sprijinul armatei sovietice pe teritoriul României, comuniştii îl impun la 6 martie 1946 ca prim-ministru pe Petru Groza. Pentru evrei, perioada aceasta s-a caracterizat printr-o acţiune de autorefacere a comunităţilor, cu importantul sprijin al unor mari organizaţii evreieşti, precum *Joint Distribution Commitee* (*Joint*), *OSE* şi *ORT*. Anul 1948, care coincide cu un „îngheţ“ generalizat, aduce în scenă lupta PMR împotriva mişcărilor sioniste, desfiinţate în februarie 1949, şi împotriva organizaţiilor evreieşti mai sus menţionate, a căror activitate în România este interzisă în martie acelaşi an. Pe de altă parte, în opoziţie cu campania anti-sionistă sau cea anti-aliya, autorităţile române autorizează practicarea religiei iudaice printr-un statut publicat la 12 iulie 1949.

Prin aplicarea noilor politici educaţionale şi sociale, comunităţii i-au fost luate două funcţii fundamentale: cea şcolară (prin naţionalizarea educaţiei instituţionalizate) şi cea social-sanitară (prin confiscarea reţelei medicale şi de asistenţă socială a comunităţilor evreieşti), rămânând doar cu funcţia religioasă. Aceste politici guvernamentale, inspirate din modelul sovietic, urmăreau obţinerea unui control total asupra societăţii româneşti şi blocarea oricărei posibile opoziţii. Ca şi în URSS, comuniştii îşi creează propriile organizaţii: pentru tineret, femei, muncitori, ţărani, dar şi pentru minorităţi (Comitetul Democratic Evreiesc, în cazul de faţă), toate organe mobilizatoare, de control şi cu sarcini propagandistice de „democratizare“ a grupului ţintă.

„Ascuţirea vigilenţei revoluţionare“ combinată cu un val de antisemitism în ultimii ani din viaţa lui Stalin (procesul Slansky şi procesul „halatelor albe“), fenomen ce avea să cuprindă întregul bloc comunist, au condus în România la situaţia propice pentru Gheorghiu-Dej de a-şi neutraliza opozanţii din cadrul Partidului. Acţiunile din anii ’50 împotriva mişcării sioniste, împotriva emigrării sau a organizaţiilor evreieşti internaţionale se încadrează în scenariul luptei pentru hegemonia în Partid a liderului comunist. Îndemnurile epocii la vigilenţă revoluţionară, la demascarea sioniştilor, „spionilor“, „gură-cască“, a sabotorilor ori speculanţilor au dus, pe de o parte, la compromiterea personalităţilor evreieşti din Partid (în special a Anei Pauker), pe de altă parte, la „îmbunătăţirea“ componenţei etnice a partidului, la „românizarea“ acestuia, deşi nu exista un motiv real, ponderea evreilor din partid fiind în continuă scădere datorită emigrărilor, excluderilor sau intrării în partid a unor noi membri de etnie română.

Participarea şef-rabinului Moses Rosen în delegaţia română la Adunarea Mondială pentru Pace de la Helsinki, din 1955, va reprezenta momentul schimbării de atitudine a PMR faţă de comunitatea evreiască. Liderii comunişti înţeleg că expunerea rabinului poate schimba imaginea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României în Occident şi deturna atenţia de la problemele sensibile precum sioniştii, problema libertăţii practicării cultului, emigraţia, libertatea de circulaţie în afara ţării. Relaxarea anilor 1955-1958 aduce comunităţilor evreieşti creşterea nivelului de trai, îmbunătăţirea aprovizionării, libertatea vieţii religioase, acceptarea tacită a şcolilor Thalmud-Thora, reluarea legăturilor cu marile organizaţii evreieşti, ulterior şi cu unele foruri din Israel, tipărirea „Revistei Cultului Mozaic" (primul număr apare în octombrie 1956). Controlul, realizat prin Comitetul Democratic Evreiesc (CDE), Securitate sau conducerea Federaţiei, s-a accentuat atunci când puterea a conştientizat că sinagoga era mai mult decât un simplu spaţiu religios, ea fiind şi o *agora*, un loc al dezbaterii.

În 1958, în contextul retragerii trupelor sovietice, teroarea redevine politica oficială a regimului de la Bucureşti. Evreii sunt marginalizaţi, iar propaganda, condusă de Leonte Răutu, trece la cenzurarea problemelor evreieşti, inclusiv la mistificarea istoriei Holocaustului. Schimbările din epocă au determinat promovarea naţionalismului ca mod de legitimare unui partid ce fusese impus din afară (p. 55).

În capitolul următor, intitulat „Comunitatea evreiască", autorul prezintă transformările suferite de această structură organizatorică, considerată model social subversiv, sub acţiunea directă a Partidului. Imediat după război, în lumea evreiască pauperizată, cu grave probleme sociale şi sanitare, încercările de revenire la normalitate se desfăşurau pe două planuri: 1. cel al organizării activităţilor comunitare şi supracomunitare – pe care Rotman îl numeşte *planul de reprezentare*; 2. cel al comunităţii, în care predomină elementul social, atât individual, cât şi colectiv. Pentru evrei, normalitatea însemna abrogarea legislaţiei rasiale a regimului antonescian, din care rămăseseră în vigoare anumite legi, referitoare la: cetăţenie, dreptul la muncă, redobândirea proprietăţilor confiscate, recăpătarea calităţii de chiriaş, accesul la sistemul educaţional şi la asistenţă socială. După nenumărate demersuri ale comunităţii evreieşti, la 19 decembrie 1944 a fost adoptată *Legea pentru abrogarea măsurilor legislative antievreieşti*. Rotman consideră că neînţelegerea necesităţii unei astfel de legi, tărăgănarea adoptării ei şi aplicarea ei defectuoasă au reprezentat momentul în care s-a produs *marea ruptură* dintre populaţia evreiască şi societatea românească postbelică, care privea reabilitarea populaţiei evreieşti ca pe o concesie făcută acesteia şi nu ca pe un act de justiţie obligatoriu sau ca reabilitare a societăţii româneşti în ansamblu (p. 62). Autorul consideră acest moment ca fiind şi cel al debutului în refuzul de asumare a istoriei.

În opinia autorului, trei factori s-au conjugat pentru reuşita reconstrucţiei comunitare: 1. existenţa unei *infrastructuri instituţionale* (spitale, azile, orfelinate, cantine etc.); 2. *factorul uman* (medici, asistenţi medicali şi sociali, profesori, funcţionari); 3. *factorul financiar*, la care au contribuit o serie de organizaţii internaţionale evreieşti, în special *Joint* (p. 66). Între 1944-1945, Joint a cheltuit 6.500.000 de dolari pentru: ajutorarea deportaţilor, repatriaţilor, orfanilor de război, sprijinirea financiară a evreilor săraci, sprijinirea activităţilor de tip cooperatist şi ateliere meşteşugăreşti, repararea de sinagogi, băi rituale, cantine, distribuire de medicamente, finanţarea emigrării către Israel, finanţarea programelor de calificare şi recalificare a populaţiei evreieşti etc. (p. 68). Activitatea organizaţiei a fost tolerată de către comunişti, care au fost interesaţi de fondurile aduse de aceasta şi de aceea din conducerea *Joint* a făcut parte Sandu Lieblich, omul de încredere al lui Vasile Luca. În plină campanie anti-sionistă şi anti-*aliya*, la 1 martie 1949, PMR hotărăşte interzicerea activităţii *Joint*, *ORT* şi *OSE* pe teritoriul României, patrimoniul acestora trecând în posesia FCER.

Noua Comunitate desenată de comunişti în anii 1948-1949 şi-a pierdut complet autonomia, devenind o filială a Federaţiei, condusă şi controlată de regim. Preşedinţii de comunitate au fost transformaţi în simpli funcţionari, ce răspundeau doar în faţa conducerii Federaţiei, nu şi a comunităţii. Spre sfârşitul deceniului şase are loc o depolitizare treptată a conducerii comunităţilor, proces finalizat prin alegerea rabinului-şef Moses Rosen în funcţia de preşedinte al Federaţiei, din dorinţa de accentuare a caracterului religios al vieţii comunitare şi de creare a unei imagini mai liberale a puterii politice faţă de evrei (p. 80).

În capitolul „Leadership comunitar", Liviu Rotman face o scurtă prezentare a conducerii evreieşti, începând cu cele două proeminente personalităţi ale perioadei interbelice, dr. Wilhelm

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Filderman şi dr. Alexandru Şafran, şi terminând cu dr. Moses Rosen, cel mai longeviv conducător al evreimii româneşti.

Plecarea din România a lui W. Filderman şi Al. Şafran, la finele anului 1947, a contribuit la uşurarea procesului de comunizare a structurilor comunitare evreieşti. Din 1948 şi până în 1962, când are loc preluarea preşedinţiei Federaţiei de către Moses Rosen, conducerea *de facto* a Federaţiei şi a CDE a fost asigurată de un nucleu „dur" format din activiştii Israel Bacal, Bercu Feldman, Leibovici-Şerban sau dr. Maximillian. Toţi aceşti lideri s-au lovit de lipsă de autoritate atât în faţa evreilor, cât şi în cercurile puterii. Spre deosebire de ei, Moses Rosen, ales în iunie 1948 rabin-şef al României cu sprijinul comuniştilor, se bucura de prestigiu atât în rândul evreilor, cât şi al Partidului, pentru care era un excelent „tovarăş de drum", având un trecut de internat în lagărele politice şi o anume simpatie pentru „stânga", ceea ce reprezenta o garanţie pentru regim şi un motiv pentru care acesta îl promovează la şefia Federaţiei. „Posedând calităţi diplomatice, ştiind să stăpânească un limbaj şi argumente din arsenalul Puterii, rabinul Rosen a reuşit să se impună în faţa acesteia. A fost liderul potrivit pentru o situaţie de anormalitate" (p. 86).

În capitolul „*Aliya* în România comunistă" autorul ne prezintă cauzele, rutele, actorii implicaţi şi politica PCR faţă de fenomenul emigrării. În intervalul 1945-1947, pentru cea mai mare parte a evreilor obsesia emigrării nu era dominantă, perioada fiind una de redresare şi *aliya* reprezentând doar o posibilă alternativă de perspectivă. Abia după succesiunea de transformări legislative din România (1948-1949), prin care se trecea la comunizarea societăţii, problema emigrării a devenit acută, ceea ce demonstrează eşecul procesului de comunizare al comunităţilor evreieşti. Mai mult, crearea statului Israel reactiva în mentalul colectiv speranţa împlinirii unui deziderat milenar.

În procesul de emigrare, cinci actori au jucat un rol important: 1. *mişcarea sionistă*, care organiza transporturi legale şi ilegale, pe căi maritime şi terestre; 2. *sioniştii sosiţi în România din Palestina*, care puneau la punct toate detaliile emigrării; 3. organizaţia *Joint*, care a fost principalul finanţator al emigraţiei legale sau ilegale şi furnizor al mijloacelor de realizare a acesteia, inclusiv mijloace de transport sau documente; 4. *CDE*, organizaţie comunistă care a dus campania anti-*aliya*, deşi şi în rândurile sale s-au înregistrat nenumărate dezertări; 5. PCR, care oficial a emis mesaje anti-*aliya*, însă a permis ca emigrarea să se desfăşoare.

Până la proclamarea statului Israel, comuniştii români au avut două politici articulate în privinţa emigrării evreilor: a. poziţia ideologică, exprimată în discursuri şi b. cea guvernamentală, legată de procesul în sine al emigrării. Asemeni politicii întregului bloc sovietic, politica comuniştilor români a fost oscilantă, uneori permisivă, alteori restrictivă, singurele măsuri fiind luate împotriva emigrării ilegale. Anii 50 au adus elementul birocratic, de tip totalitar, prin intermediul căruia se urmărea obţinerea controlului asupra emigraţiei, dar şi o posibilă descurajare a ei.

Din rapoarte interne credibile ale CDE şi PCR, citate de Liviu Rotman, principalele cauze ale emigrării sunt: a. insuficienţa salariului; b. pericolul antisemitismului; c. uşurinţa (pentru fete) de a se mărita în Israel; d. toţi evreii pleacă; c. necesitatea de a fi alături de rude (p. 98).

În capitolul „Problema emigraţiei în relaţiile de stat România – Israel", autorul descrie natura şi substratul relaţiilor diplomatice dintre statul român şi cel israelian. În contextul proclamării statului Israel, în mai 1948, România a fost unul dintre primele state care l-au recunoscut şi au stabilit relaţii diplomatice cu acesta, actul româno-israelian respectând exigenţele politicii externe a URSS. În condiţiile Războiului Rece, Uniunea Sovietică şi statele comuniste căutau un aliat în evreii din Palestina. Aşa se explică faptul că de pe teritoriul statelor din Europa de Est controlate de URSS au plecat către Haifa numeroase transporturi cu emigranţi, dar şi tehnică militară.

La nivel diplomatic, relaţiile bilaterale dintre Israel şi România s-au caracterizat prin presiunea sistematică a oficialilor israelieni de a obţine emigrarea evreo-românilor, invocând motive precum criza tânărului stat în privinţa recruţilor şi a forţei de muncă, şi refuzul autorităţilor române de a discuta despre „o problemă internă". Din luna mai a anului 1950, emigraţia va fi acceptată, deşi statul român nu va recunoaşte niciodată oficial existenţa unei emigrări, ci doar „rezolvarea umanistă" a unor cazuri de reîntregire familială. Principalul substrat al negării exodului evreiesc din România era de ordin ideologic, căci recunoaşterea emigrărilor ar fi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însemnat recunoaşterea eşecului propriei politici în problema naţională (p. 109) sau că populaţia evreiască părăsea „raiul comunist“ în favoarea „iadului capitalist“. Dar existau şi motive pragmatice: păstrarea unor relaţii bune cu noii aliaţi ai lagărului comunist, statele arabe, rezolvarea problemei locuinţelor şi a locurilor de muncă pentru populaţia autohtonă, faptul că organizarea transportului de emigranţi a fost monopolul statului român, ceea ce aducea societăţii româno-sovietice Sovrom Transport un beneficiu financiar de 2.000.000 de dolari anual (p. 110).

Capitolul „Comitetul Democratic Evreiesc“ ne prezintă o radiografie a activităţii şi evoluţiei acestui organ comunist până la dizolvarea sa în 1953. Printre scopurile creării CDE se afla înlocuirea societăţii civile cu un organism aservit Partidului, eliminându-se astfel orice opoziţie civică. CDE a avut două perioade de funcţionare distincte: prima, de la înfiinţare până în 1948, când a fost acuzat de colaborare cu sioniştii, iar a doua din 1948 până la „auto-dizolvarea“ sa în 1953. Atribuţiile CDE presupuneau: a. *activitatea culturală* – care trebuia să răspundă unor comandamente politice, şi promovarea limbii idiş („limbă progresistă“) în detrimentul limbii ebraice („limbă imperialistă“); astfel, s-au organizat două teatre evreieşti, la Bucureşti şi la Iaşi, s-au construit biblioteci şi atenee populare în limba idiş, s-au editat lucrări în idiş; b. a*ctivitatea de restratificare* – de reorientare profesională a populaţiei evreieşti, prin încurajarea învăţării unor meserii practice, element comun cu mişcarea sionistă şi cu *Joint;* c. *propaganda anti-aliya*, cumulată cu activitatea de tip informativ, care avea ca scop să depisteze „duşmanii“ sau unde au loc agitaţii pro-emigrare etc. CDE şi-a creat în rândurile populaţiei evreieşti imaginea de „pol al răului”, în pofida eforturilor de a-şi mări prestigiul şi de a se legitima prin cooptarea de „tovarăşi de drum“ (rabinul-şef Al. Şafran, H. Maxy, A. Kreindler, profesorul Maximilian Popper).

În capitolul „O temă ambiguă în discursul P.C.R.: problema evreiască“, Liviu Rotman arată că, deşi s-a dorit a fi purtător al unei ideologii atotcuprinzătoare, comunismul românesc nu a oferit un răspuns la problema evreiască, fapt ce a determinat o atitudine ambiguă, vagă şi chiar contradictorie, rezumată de obicei la teoretizări şi nu la găsirea de soluţii.

Primul moment în afirmarea unei poziţii teoretice în problema minorităţilor naţionale este sfârşitul anului 1948, când politica stalinistă faţă de Israel se răceşte şi are loc revenirea îngheţului. În contextul debutului politicii jdanoviste, caracterizată prin antisemitism, conducerea partidului de la Bucureşti a dezbătut în Biroul Politic „problema evreiască“ (la 26 octombrie şi la 15 noiembrie 1948) şi a decis dizolvarea organizaţiilor sioniste şi interzicerea activităţii organizaţiilor evreieşti internaţionale. În documentul rezultat în urma acestei întruniri, sionismul este definit ca „un curent politic naţionalist, reacţionar al burgheziei evreieşti care caută să izoleze populaţia evreiască muncitoare de popoarele în mijlocul cărora trăieşte, s-o împiedice să lupte în rândurile forţelor progresiste împotriva capitalismului şi a propriei burghezii“ (***, *Rezoluţia Biroului Politic al C.C. al P.M.R., în chestiunea naţională*, p. 23, citat de Liviu Rotman, p. 129). Ulterior, în rezoluţia Secretariatului CC din februarie 1949, sionismul va fi definit ca mişcare fascistă. Treptat, prin modificări ale *Statutului Naţionalităţilor* sau ale Codului Penal, dar şi prin diverse alte măsuri şi declaraţii, Partidul pregăteşte trecerea la orientarea naţionalistă. Astfel, Dej va pregăti terenul pentru ceea ce se va numi naţional-comunismul lui Nicolae Ceauşescu.

Al doilea moment îl reprezintă discuţia din Biroul Politic de la 14 ianuarie 1953, când s-a hotărât desfiinţarea comitetelor naţionale ale minorităţilor, „curele de transmisie“ ale politicii PCR în cadrul fiecărei minorităţi. Cadrul internaţional era unul în care teroarea stalinistă făcea un nou apel la „ascuţirea luptei de clasă“, cu precădere la adresa minorităţilor.

Capitolul „O relaţie problematică: sionism şi comunism“ încearcă să lămurească natura relaţiei de colaborare şi ulterior „divorţul“ definitiv al celor două ideologii. În România, eşecului asimilării, cauzat de permanentele discriminări sociale, politice, uneori şi economice, a generat o puternică mişcare sionistă. Existenţa unui proiect al statului evreu în Palestina, dar mai ales apariţia acestuia au modificat radical mentalul evreiesc. Ideologia sionistă, ca şi ideologia socialistă, care aveau multe elemente comune, s-au dovedit principalele doctrine mobilizatoare ale lumii evreieşti. Dar când socialismul şi-a arătat latura represivă, sionismul a rămas singura ideologie salvatoare pentru evrei. Mai mult, el cuprindea atât proiectul naţionalist evreiesc, cât şi pe cel socialist. După 23 august 1944, mişcarea sionistă se reorganizează repede şi devine o voce importantă în lumea evreiască. Un rol foarte important l-a jucat *Ichud*, organizaţie social-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

democrată cu 25.000 de membri şi cu o vastă reţea administrativă la nivel naţional, a cărei activitate principală a fost cea a organizării *centrelor de Ha'acshara* (de pregătire profesională), în care tinerii erau specializaţi în munci productive.

Temele comune dintre comunişti şi sionişti erau: „lupta împotriva imperialismului", schimbarea structurii sociopolitice a populaţiei evreieşti, materializată în epocă prin acţiunea de „restratificare"; în 1948 vorbeau la unison de „binefăcătoarea Uniune Sovietică", iar la 11 martie acelaşi an Executiva Sionistă cerea tuturor organizaţiilor sioniste româneşti să sprijine în alegerile parlamentare Frontul Naţional Democrat, controlat în întregime de comunişti. Dar, dincolo de aceste apropieri, prevala o antipatie reciprocă între reprezentanţii acestor două ideologii. Conflictul s-a accentuat în momentul în care discursul sionist, din ce în ce mai prezent, promova mişcarea de eliberare naţională şi problematica evreiască înaintea „luptei de clasă". Prin urmare, comuniştii l-au tratat ca pe orice alt naţionalism. Un alt motiv a fost acela că tinerii din organizaţiile Partidului migrau în bloc către mişcările sioniste. Pe fondul propagandei antisioniste, în urma şedinţei Secretariatului C.C. al P.M.R. din 18 martie 1949**,** se decide „desfiinţarea organizaţiilor sioniste, declarate *organizaţii fasciste*. „Din acest moment – afirmă Liviu Rotman – binomul *sionism = fascism* va fi o coordonată a propagandei de partid" (p. 140), sionismul va deveni un duşman permanent al Partidului alături de „imperialism", „fascism", „militarism", „titoism" etc.

În capitolul „Evreii în eşaloanele superioare ale P.C.R.", Liviu Rotman analizează amploarea prezenţei şi a rolului membrilor de partid de origine evreiască, plecând de la demonstraţiile lui Pavel Câmpeanu în cartea *Ceauşescu, anii numărătorii inverse* (Iaşi, Editura Polirom, 2002). El demontează stereotipul potrivit căruia evreii au adus comunismul în România. Analizând ponderea şi rolul evreilor din perioada ilegalistă a P.C.d.R., ajunge la concluzia că elementul străin era preponderent, însă nu preponderent evreiesc[1], rolul evreilor fiind important, dar nu cel mai important. Comentând afirmaţia lui P. Câmpeanu, potrivit căreia cei mai mulţi evrei au intrat în partid în perioada ilegalităţii, aceasta fiind singura opţiune validă, Liviu Rotman adaugă că „drumul lor spre comunism trece prin fascism" (p. 147). Ambii sunt de acord că statutul dobândit de mulţi evrei în eşaloanele superioare în perioada postbelică se datorează tocmai înregimentării lor în perioada ilegalistă.

Analizând situaţia şi ponderea evreilor din cadrul Partidului – câteva exemple fiind: Iosif Chişinevschi, responsabilul pentru activitatea ideologică în Biroul Politic; Leonte Răutu, şeful secţiei de propagandă a CC; Mihail Roller, şeful secţiei de ştiinţe a CC – P. Câmpeanu acreditează ipoteza conform căreia numărul mare de evrei a condus la o evreizare a aparatului ideologic, la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50. Aceştia coordonau tot ce însemna „mişcare spirituală", literatură, artă, edituri, presă, învăţământ, cultură, ştiinţe sociale, „înfăptuind comunizarea spirituală a României" (p. 153). O teorie interesantă este aceea că, cei care se loveau de acest zid, nu puteau decât să considere că PCR era „un aparat ideologic iudaizant"[2] şi astfel a apărut stereotipul „evreului-comunizator al României". În fapt, evreii erau prezenţi în exces la sectorul propagandă, dar lipseau din sectoare-cheie cum ar fi secţia organizatorică sau serviciul de cadre. Conform unei statistici a nomenclaturii de partid, ei reprezentau 10% din totalul funcţiilor cuprinse în nomenclator, preponderent în unele sectoare cum ar fi propagandă şi agitaţie, ştiinţă şi cultură, plan, gospodăria de partid şi presă.

În capitolul „O ideologie veche în haine noi: antisemitismul comunist", autorul sesizează trei clişee de care s-a lovit cercetarea antisemitismului în perioada comunistă: a. identificarea fenomenelor antisemite era problematică, căci societatea comunistă se baza pe o ideologie internaţionalistă, opusă oricăror idei naţionaliste şi rasiste; b. se presupunea că existenţa unui număr de evrei în eşaloanele superioare ale Puterii este o garanţie împotriva antisemitismului; c. exista o

[1] Ponderea evreilor, în 1930, din P.C.R. era de 18,1% (români 22,7%, maghiari 26,6%); în 1946 evrei erau 5,85% (români 72%, maghiari 15,8%); în 1947, 4,2 era procentul de evrei (81,7% români şi 11,3% unguri). Numărul de evrei va scădea constant în timpul epurării iniţiate de Gheorghiu-Dej şi ulterior de Nicolae Ceauşescu. Cf. Liviu Rotman, *op. cit.*, p. 149.

[2] Vezi Pavel Câmpeanu, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi, Editura Polirom, 2002, p. 182-183.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

confuzie la nivelul percepției între antisemitism şi aprobarea sau nu a emigrării evreilor în Israel. Prin antisemitism, în perioada comunistă, Rotman înțelege: a. antisemitismul popular – rezultat al pedagogiei sociale de-a lungul deceniilor (evreul ca „lăcustă", „element dizolvant", ca „străin"); b. antisemitismul Puterii – tacit sau declarat, prin manipularea unor clişee mai vechi sau mai noi; c. „antisemitismul uitării", încercarea, într-o etapă mai târzie, de a-i transforma pe evrei într-o masă invizibilă (p. 153). În paralel cu activarea vechilor stereotipii începea procesul de demonetizare a victimelor Holocaustului, de minimalizare a suferinței „elementului evreiesc" în tragedia celui de-al doilea război mondial, cu alte cuvinte, debutul procesului de negare a „Holocaustului românesc".

Formele de manifestare a antisemitismului comunist sunt clasificate de Rotman după cum urmează: a. forme brutale de manifestare (atacuri fizice, profanări de monumente de cult, răspândirea unor zvonuri, discriminări – cum a fost cazul întreprinderilor COMCAR şi RATA, care în 1950 refuzau să angajeze evrei, epurările cadrelor de origine evreiască din MAI din 1952, acțiune condusă direct de Alexandru Drăghici, proaspăt învestit în funcția de ministru de Interne, epurarea de la Ministerul de Externe, parțială în 1952 şi totală în 1961, epurarea sistemului de Comerț exterior); b. publicarea de materiale cu caracter antisemit în diverse publicații sau spectacole; c. ignorarea totală a existenței populației evreieşti şi „uitarea statal organizată".

În „Concluzii", Liviu Rotman afirmă din nou că marea încercare în relațiile dintre statul român şi populația evreiască a fost problema *reparațiilor*, acel „pachet" de măsuri reparatorii.

În structura cărții mai trebuie menționată existența unui „Glosar", în care autorul realizează minibiografiile unor personaje importante ale perioadei comuniste din România, a căror activitate a avut ecouri directe în lumea evreiască, precum: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Ana Pauker, Petru Groza, Emil Bodnăraş, Iosif Chişinevschi, Alexandru Drăghici, Wilhelm Filderman, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Leonte Răutu, Mihai Roller, Lucrețiu Pătrăşcanu, Alexandru Şafran ş.a. De asemeni, „Bibliografia" şi „Indicele de nume proprii" completează lucrarea.

În studiul său, Liviu Rotman a utilizat două tipuri de surse documentare: literatura de specialitate şi informațiile primare arhivistice, cum ar fi: Fondul CC al PCR, Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe, Arhiva Serviciului Român de Informații sau Fonduri Comunitare evreieşti. O altă categorie de surse documentare o reprezintă memoriile, la care se adaugă şi propria experiență a comunismului românesc. Probabil că cele mai valoroase surse sunt Fondurile Comunitare Evreieşti.

Studiul evidențiază evoluția aşa-numitei „minorități active", de la stadiul de minoritate marginală, până la cel de minoritate generatoare de conflict. Evreii din România au fost o astfel de „minoritate activă", care, dorind să-şi depăşească condiția marginală, aderă la o religie seculară şi devine element/sursă a schimbării. O idee ce răzbate de pe parcursul lucrării este aceea că spațiul evreiesc în diaspora, prin construcția sa, este prin definiție un teritoriu paralel. În regimurile totalitare el se dezvoltă odată cu spațiul puterii totalitare, iar sinagoga, asemeni celorlalte locaşuri de cult, cu atât mai mult cele ale cultelor/denominațiilor minoritare, este o sursă de unitate şi, totodată, este generatoare de opoziție.

Atunci când a tratat episodul Moses Rosen, Liviu Rotman a fost obiectiv, însă considerăm că se impunea o atitudine mai critică la adresa fostului lider al evreimii, persoană care la alegerea sa în funcția de rabin-şef, la 20 iunie 1948, spunea: „Nu vin să-l înlocuiesc pe trădătorul Şafran, ci să iau locul răposatului dr. Iacob Niemerower… Domnilor reprezentanți ai guvernului şi ai partidului, vă promit şi-mi iau obligația de a îmi îndeplini misiunea, în spiritul noilor vremuri"[3].

E posibil ca din considerente sentimentale Liviu Rotman să păstreze vechea denumire de Federația Uniunilor de Comunități Evreieşti (p. 70) atunci când face referire la instituție chiar după 1948, când Federația a devenit Federația Comunităților Evreieşti din România. De asemeni, pe întreg parcursul lucrării, Liviu Rotman a folosit denumirea de PCR, chiar dacă în perioada studiată se impunea utilizarea denumirii de PMR, iar pentru referirile la perioada anterioară anului

[3] Ben Şilo, *Angajamentele dlui Rosen*, în „Revista Mea", Tel Aviv, 6.07.1979, p. 32-33, citat în Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, p. 553-554.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1945 trebuia folosită denumirea de PCdR. Probabil din raţiuni de evitare a confuziilor sau din dorinţa de a avea o denumire unitară a partidului, autorul optează pentru PCR.

Unele nume sunt redate greşit. În enumerarea neevreilor din conducerea PCR s-a strecurat o greşeală la numele lui Alexandru Drăghici, probabil că echipa Editurii Polirom, care a îngrijit volumul, a scris greşit Drăgici (p. 156). De asemeni, pot fi reperate greşeli de transcriere a unor date. Condamnarea mişcării sioniste ca fiind fascistă are loc în rezoluţia secretariatului CC al PCR din 18 februarie 1949, cum bine menţionează autorul la p. 129 şi nu în decembrie 1949 (p. 39). De asemeni, se afirmă că dizolvarea mişcării sioniste s-a petrecut în februarie 1948 (p. 39). În fapt evenimentul are loc, prin decizia din 18 martie 1949, ca urmare a mai sus menţionatei rezoluţii, din 18 februarie 1949, cum corect afirma Rotman la pagina 140. Referindu-se la abrogarea legislaţiei antonesciene, Rotman afirmă că aceasta s-a petrecut la 16 decembrie 1944 (p. 172), însă data corectă este 19 decembrie 1944, prin Legea nr. 641 sau *Legea pentru abrogarea măsurilor legislative antievreieşti*.

Spre deosebire de alte lucrări pe aceeaşi temă, care sunt alcătuite din culegeri de documente, lucrarea realizată de Liviu Rotman este una de analiză şi sinteză. Deşi prin structura sa repetitivă, ea rămâne, datorită surselor consultate şi a informaţiei oferite, una dintre cărţile de referinţă ce tratează problematica evreiască în perioada comunistă.

Cristian Flavius Zaharia

NEAGU DJUVARA, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, ediţia a III-a revăzută, Bucureşti, Editura Humanitas, 2001, 240 p.

Prezenţă constantă şi plăcută în spaţiul public românesc de după 1990, Neagu Djuvara are o istorie personală puţin comună, ca să nu spunem foarte complicată. S-a născut în timpul primului război mondial, a crescut şi s-a format în perioada interbelică. În 1941, la începutul războiului dintre România şi Uniunea Sovietică, a participat la luptele de pe frontul de Răsărit. Ulterior a intrat în diplomaţia Bucureştiului. La 23 august 1944 a fost trimis, de către Mihai Antonescu, în calitate de curier diplomatic, cu instrucţiuni către ministrul român în Suedia, pentru reluarea negocierilor de pace cu ambasadoarea sovietică, Alexandra Kollontay. Aşa se face că în timpul loviturii de Palat de la Bucureşti, din 23 august, 1944, Neagu Djuvara se afla în zbor spre Stockholm, via Berlin. Ajuns la destinaţie va afla abia după 18 ore despre evenimentele dramatice de la Bucureşti şi, totodată, că misiunea sa în Suedia a rămas fără obiect. Totuşi, a rămas acolo o perioadă importantă.

Trecând prin Franţa în drum spre ţară, în septembrie 1947, a primit un mesaj de la mama sa, care conţinea o frază memorabilă: „mai bine te faci hamal la Paris decât să te întorci în ţară". Era un avertisment asupra deteriorării situaţiei politice din România, vechile elite fiind direct vizate de regimul comunist. Aceasta îl va determina să ia hotărârea de „a alege libertatea", sintagmă răspândită, după cum mărturiseşte în volumul său de memorii, *Amintiri din pribegie*, o dată cu succesul cărţii lui Kravcenko, *Am ales libertatea*. Îşi începea astfel existenţa de refugiat politic în Apus, care se va prelungi decenii la rând. Până în 1961 s-a implicat în organizarea exilului românesc din Paris. Au urmat apoi 23 de ani de „exil secund" în calitate de consilier tehnic la Ministerul de Externe al Republicii Niger, care tocmai devenise independentă. În 1984, când avea 67 de ani, părăseşte definitiv Africa sub-sahariană, pentru a reveni în Paris, ca secretar general al Casei Româneşti. După o viaţă aventuroasă – nu avem în vedere sensul peiorativ al termenului –, ea însăşi mărturia unui timp zbuciumat din istoria României, revine în ţară în 1990, imediat după prăbuşirea regimului comunist.

În ciuda lungului său exil, interesul lui Neagu Djuvara pentru studiul istoriei a rămas constant, drept mărturie stând atât un doctorat pe puţin frecventatul (de către români) domeniu al filosofiei istoriei, realizat cu un nume foarte important pe harta intelectuală a secolului XX, Raymond Aron, cât şi cărţile sale.

Una dintre cărţile semnate Neagu Djuvara poartă titlul *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*. Este în fapt o microsinteză fără aparat critic, dar nu fără o perspectivă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

critică şi nuanţată asupra istoriei noastre. Narațiunea nu este încărcată de date, ci structurată doar pe reperele esențiale, indispensabile unei bune înțelegeri a trecutului. Titlul său atât de „oral", pentru că este vorba de o istorie *povestită*, se explică prin aceea că înainte de a fi un text *scris*, narațiunea a ajuns la public pe casete audio, ca o replică la „deformarea intenționată a istoriei" ce continua în manualele şcolare şi în primii ani de după 1989. Ea se adresează expres tinerilor, liceenilor chiar.

Tradiția sintezei în istoriografia română nu este una foarte bogată sau, în orice caz, nu la nivelul la care poate ne-am dori. Merită să le amintim, selectiv, pe cele mai relevante, cum ar fi prima sinteză modernă de istorie românească, semnată de A.D. Xenopol, urmată de cele ale lui Nicolae Iorga şi Constantin C. Giurescu sau, mai recent, a lui Florin Constantiniu şi Ion Bulei, ori pe cele colective, ori pe cele elaborate sub egida Academiei Române. Totuşi, nu putem omite precizarea că acestea nu se adresează în mod special tinerilor.

Revenind la cartea lui Neagu Djuvara, trebuie să spunem, mai întâi, ce *nu* este această *scurtă istorie* în opinia autorului. Ea nu are pretenția de a fi o carte obişnuită de istorie, nici un manual şi nici să aducă o perspectivă „definitivă" sau ca fiind „cea adevărată", întrucât – recunoaşte onest autorul – fiecare generație are propria sa viziune asupra trecutului. Este doar o istorie subiectivă, aşa cum o vede domnia sa, dar care presupune curajul de a asuma o privire critică asupra „problemelor cele mai delicate, cele mai controversate din istoria noastră". Este o „povestire foarte rezumativă", dar nu este o „carte de vulgarizare", pentru că narațiunea nu e „simplistă" sau „copilăroasă".

Neagu Djuvara nu este doar un simplu „povestitor" al istoriei, ci şi, aşa cum am amintit, un participant sau contemporan măcar cu unele evenimente importante trecute în revistă în cartea sa. Simțindu-se „direct implicat", autorul mărturiseşte că „nu mai poți *doar povesti*, eşti tentat *să şi judeci*".

La aceasta se adaugă şi perspectiva din care se face această judecată. După ce în tinerețe a găsit atrăgătoare, asemenea multor tineri români, extrema dreaptă, a avut şansa întoarcerii definitive spre liberalism şi democrație. Faptul este evident şi în scriitura sa. Astfel, de pe poziții liberale (în sensul larg al termenului), înțelege că a privi critic istoria propriului popor nu echivalează cu ura de sine, ci cu a pune corect un diagnostic, căci „nimic nu serveşte mai bine țara decât cunoaşterea (sau recunoaşterea) adevărului, pe cât putem noi oamenii să-l desluşim". Aşadar, a fi cât mai aproape de adevăr în scrierea istoriei devine şi o datorie civică.

Deşi din titlu se înțelege că ar fi vorba doar de istoria românilor, în realitate narațiunea pleacă de la îndepărtații indo-europeni, pentru a ajunge apoi la geto-daci şi romani, iar după un periplu – consistent în economia lucrării – printre migratorii care au contribuit în mod direct sau au influențat în mai mică măsură procesul etnogenezei româneşti, intrăm în istoria propriu-zisă a românilor.

După ce îşi justifică în prefață opțiunea pentru sintagma *istoria românilor* şi nu pentru cea de *istoria României*, Neagu Djuvara îşi invită tânărul cititor mai mult la reflecție şi nu la o simplă îngurgitare de date sau evenimente, prin judecățile de valoare cu care îşi presară cartea. Ne vom opri doar la câteva dintre ele, care fac referire la evenimente mai apropiate de noi în timp.

Când ajunge la războaiele balcanice, mai exact la cel de-al doilea, în care a intervenit şi țara noastră, „cu o libertate de spirit care în general nu se găseşte în cărțile de istorie", autorul nu ezită să se exprime critic asupra unei decizii asumate de întreaga clasă politică de atunci. El afirmă că în 1913, când „României *i se pare* (s.n. – L.D.) că devenise o putere importantă care joacă rolul de arbitru în Balcani", Bucureştiul a făcut „greşeala politică" de a lua bulgarilor Cadrilaterul. Eroare plătită scump, atât în 1916, dar şi în 1940. În cea din urmă dată, când a fost silit de germani să retrocedeze Bulgariei regiunea în discuție, statul român a fost nevoit să mute grabnic în teritoriul rămas pe toți cei colonizați acolo (vorbitori de limbă română sau ai unor dialecte româneşti din Balcani, ca să-i numim pe aromâni, megleno-români etc.). „S-a făcut rău" cu atât mai mult cu cât această regiune nu era locuită majoritar de români, chiar dacă, e drept, nici de bulgari, ci de turci. În orice caz, Cadrilaterul nu era vital țării noastre, ci Bulgariei şi… nu ne aparținea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt moment important asupra căruia ne vom opri îl reprezintă pacea separată pe care România o încheia cu Germania, la Bucureşti, pe 7 mai 1918. Vorbind din nou „în nume personal“ şi altfel decât „toate cărţile noastre de istorie“ în care scrie că nu aveam altă opţiune, autorul consideră că retragerea în Rusia şi nu acea pace dureroasă pentru noi ar fi fost alegerea cea mai nimerită. Acest plan, împărtăşit de o minoritate a oamenilor politici ai vremii, printre care regina Maria şi Take Ionescu, nu era unul nebunesc. În condiţiile în care tot se punea în discuţie retragerea Armatei, Casei Regale, oamenilor politici în Rusia era mai bine ca aceasta să se facă fără a ceda. Cine ştie, insistă autorul, poate am fi putut influenţa şi războiul dintre albi şi roşii din Rusia, în favoarea albilor. Opţiunea a fost cu atât mai neinspirată cu cât Statele Unite intrau în război înclinând în doar câteva săptămâni balanţa în favoarea Antantei. Chiar dacă la sfârşitul războiului România s-a aflat din nou în tabăra Aliaţilor, aceştia au putut reproşa ţării noastre, în timpul tratativelor de pace de la Paris, pe bună dreptate, că nu a respectat înţelegerea din august 1916. Aceasta prevedea în mod neechivoc interdicţia de a încheia o pace separată.

Cedarea unor teritorii în 1940 de către România, în urma politicii de forţă a sovieticilor, ungurilor şi bulgarilor, susţinuţi de germani, fără nici o urmă de rezistenţă (chiar dacă situaţia noastră era mai mult decât dramatică), este un alt moment asupra căruia istoricul Neagu Djuvara se opreşte. Domnia sa avertizează că nu numai onoarea personală este importantă, ci şi cea naţională care, iată, în acel context a fost ştirbită, pătată. „Există un principiu – afirmă el imperativ – de la care n-avem voie să ne abatem: nu cedezi un petic de pământ fără să tragi un foc de armă“. Noi l-am încălcat. Contrafactual gândind, autorul îşi exprimă convingerea că „trebuia să ne batem, mai întâi fiindcă *trebuia* să ne batem; apoi fiindcă, judecând *a posteriori*, putem estima că, în ipoteza în care ne-am fi apărat, urmările ar fi fost mai puţin catastrofale pentru ţară. Am fi pierdut infinit mai puţini oameni decât am pierdut apoi în două campanii, una în Rusia până în Caucaz şi la Stalingrad, cealaltă în Apus până la Praga, dar mai cu seamă am fi dat lumii o imagine mult mai nobilă, ceea ce e *de importanţă vitală pentru tine însuţi*“.

Conferinţa de la Yalta, din februarie 1945, cu tristă semnificaţie în memoria colectivă românească, este şi ea abordată dintr-o perspectivă care, e drept, şi-a găsit locul, în ultima vreme, şi în spaţiul nostru. Nuanţând poziţia anglo-americanilor, autorul afirmă că singurul reproş ce poate fi adus acestora este acela de a nu fi avut „curajul să prevină atunci cinstit pe Maniu şi opoziţia română de neputinţa lor şi de hotărârea calculată, categorică, de a nu interveni, ţinând cont de riscuri, în acea fază. Poate că am fi evitat în acest caz sacrificii zadarnice“.

În fine, în evoluţia evenimentelor care au urmat celui de-al doilea război mondial, nu scapă atenţiei autorului nici regimul comunist, asupra căruia nu insistă însă. Concluzionând cu amărăciune că „moştenirea cea mai tragică (a acestui regim – n.n., L.D.) constă în faptul că acea jumătate de secol ne-a stricat sufletul“, istoricul îşi încheie totuşi cartea pe un ton optimist, exprimându-şi convingerea că România are un viitor pe care generaţiile următoare vor şti să-l împlinească.

Aşadar, o carte adresată tinerilor. Poate fi surprinzătoare o asemenea abordare la noi. Nimic prea mult însă pentru Neagu Djuvara, care a avut curajul de a se adresa şi unor vârste mai mici. Oricine are cât de puţină experienţă didactică ştie că ea şi-a atins scopul.

Ligia Dobrincu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE

VLADIMIR HANGA, MIRCEA-DAN BOCŞAN, *Curs de drept privat roman*, Bucureşti, Editura Rosetti, 2005, 231 p.

Reeditarea cunoscutului curs de drept roman al d-lui prof univ. dr. doc. Hanga Vladimir beneficiază de – ca să zicem aşa – o „undă de împrospătare", datorată contribuţiei aduse de colaboratorul lector dr. Mircea-Dan Bocşan, contribuţie care rezultă din avertisment şi din capitolul I al primei părţi intitulată *Preliminarii*.

Structura tratatului: *avertisment* (se arată că: a) a fost urmat planul de expunere adoptat de la prima ediţie a cursului din 1958; b) la sfârşitul fiecărei secţiuni a fost indicată bibliografia, care poate constitui „nivelul minim al unei culturi generale juridice"; am aminti în legătură cu aceasta, ceea ce poate de mult constituie deja un truism, că bibliografia lucrărilor privind dreptul roman, poate fi considerată – datorită vastităţii sale şi publicării permanente a noi volume, studii, note, recenzii, culegeri de texte – ca fiind „monstruoasă", expresie cu care romanistul Val. Al. Georgescu caracteriza această literatură, în cursul pe care-l ţinea studenţilor în anul 1947 la Facultatea de Drept din Iaşi; c) se mai spune în avertisment că „Paginile ce urmează sunt sinteza muncii de o viaţă pentru primul autor şi, concomitent, un început de drum pentru mai tânărul său ucenic şi colaborator. Observaţiile şi recomandările cititorilor vor fi oricând binevenite"), partea I, *Introducere în studiul dreptului roman* (cuprinde capitolele I-V), partea a II-a, *Izvoarele dreptului roman* (capitolele VI-IX), partea a III-a, *Persoanele* (capitolele X-XVII), partea a V-a, *Drepturile reale* (capitolele XVIII-XXV), partea a VI-a, *Succesiunile* (capitolele XXVI-XXX), partea a VII-a, *Obligaţiile* (capitolele XXXI-XLVII), anexa I, *Periodizare istorică*, anexa II, *Bibliografie şi abrevieri*.

Dacă ar fi să începem cu o remarcă de mai mică importanţă ar fi aceea că tratatul nu are un index alfabetic pe materii şi la bibliografia privind revistele lipseşte menţionarea celei mai importante reviste privind studiile de drept roman, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte", Herausgegeben von R. Knütel, G. Thür, G. Köbler, E. Wadle, H.-J. Becker, C. Link, K.W. Nörr, Romanistische Abteilung, care apare anual într-un singur volum masiv.

Autorii au urmat o prezentare firească a dreptului roman în sensul că întâi au expus procedura de judecată şi apoi instituţiile dreptului material, aceasta deoarece aşa s-a născut dreptul roman şi aşa pot fi cel mai bine explicate instituţiile dreptului material şi şi-au justificat punctul de vedere, la pagina 32, în felul următor: „În manualul său intitulat *Institutiones*, jurisconsultul Gaius afirmă că studiul dreptului roman priveşte persoanele, bunurile şi acţiunile (*vel ad personas pertinet, vel ad actiones*) şi, în această ordine, el tratează instituţiile juridice. Iustinian, la rândul său, reia acest sistem de expunere folosindu-l în *Instituţiile* sale. În manualul de faţă vom porni de la aceste indicaţii ale lui Gaius şi Iustinian şi vom trata materia dreptului roman începând cu persoanele, şi apoi cu bunurile, şi, în strânsă legătură cu acestea din urmă, moştenirile şi obligaţiile. În schimb procedura, adică acţiunile, o vom trata la începutul cursului, cum fac şi alte manuale, deoarece în dreptul roman acţiunile aveau un rol excepţional, constituind, aşa cum vom vedea, sorgintea drepturilor subiective, pentru care fapt dreptul roman a şi fost numit «drept al acţiunilor». Aşadar, în afara unei introduceri istorice, manualul nostru va trata problema izvoarelor dreptului, a procedurii, şi apoi materia dreptului material propriu-zis, adică: persoanele, bunurile, moştenirile şi obligaţiile"; sunt şi tratate în care întâi se expun instituţiile dreptului material şi apoi procedura; metoda urmată de autorii tratatului de faţă este raţională şi apropiată de „spiritul dreptului roman".

Vom menţiona unele din ideile, concepţiile, tezele şi susţinerile din tratat:

În capitolul I din *Introducere în studiul dreptului roman* sunt expuse ideile autorilor în legătură cu importanţa studiului dreptului roman, cu problema receptării dreptului roman (sunt cunoscute din deceniile trecute poziţiile diferite ale romaniştilor Vladimir Hanga şi Val. Al.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Georgescu, poziții în care s-au confruntat cele două teze privind receptarea dreptului roman în Statele româneşti, pe de-o parte, şi rolul cutumei, pe de altă parte), precizându-se că: „Încercăm astfel să venim în continuarea tradiției învățământului românesc de istorie juridică ilustrat de personalități ca Ştefan Longinescu, Ion Cătuneanu, Constantin Stoicescu, George Dumitriu, Ştefan Grigore Berechet, Constantin Tomulescu, Valentin Şotropa, Alexandru Herlea sau Valentin Georgescu. Întemeindu-ne pe aceste premize, vom porni de la rezultatele cercetării româneşti în domeniu, îmbogățind-o şi actualizând-o (unde este cazul) cu rezultatele recente atinse de romaniştii din alte țări. Din punctul de vedere tematic, am anticipat deja intenția de a urmări soarta instituțiilor de drept privat roman până în codificările modeme. Se va realiza astfel, credem noi, o utilă familiarizare a studentului din anul întâi cu identitatea, şi maniera de evoluție a noțiunilor ce-i vor popula următorii ani de studiu".

În legătură cu teza autorilor privind rolul actual al dreptului roman şi studiul dreptului roman, aceştia se referă la necesitatea unei reconsiderări constructive a studiului dreptului roman, care drept stă la baza „construcției juridice unice europene" şi mai arată că instituțiile juridice romane trebuie urmărite până în pragul codificării din secolul XIX, studierea dreptului roman nemaiputând fi una exegetică; oricum, fenomenul receptării dreptului roman este încă de actualitate şi nu este încă încheiat.

Am mai dori doar să remarcăm că şi în sistemul anglo-saxon (Anglia şi SUA) a avut loc un fenomen de naştere a dreptului structural asemănător celui din dreptul roman şi anume: din practica judiciară s-a născut dreptul (rolul precedentului judiciar în case law), aceasta îndeplinind aceeaşi funcție pe care praetorul a avut-o în naşterea şi dezvoltarea instituțiilor dreptului roman (*viva vox juris civilis*).

Betinio Diamant

ŞERBAN PAPACOSTEA, *La Mer Noire, carrefour des grandes routes intercontinentales 1204-1453*, Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2006, 379 p.

Mărturisim că atunci când prezenta publicație a ajuns în mâinile noastre, ne-a produs o intensă emoție. Probabil că nu atât studiile cuprinse aici, pe care în parte le cunoşteam, nu atât această dovadă de profesionalism academic a declanşat această stare, cât însuşi viața autorului, una dedicată cu sinceritate şi obstinație domeniului istoriei. Şerban Papacostea poate fi considerat, fără rezerve, unul dintre cei mai serioşi şi verticali intelectuali români, un veritabil reper moral şi științific al lumii de azi, brăzdată de necontenitele exemple de derapaje în fiecare din cele două registre.

Nu înseamnă însă că volumul dedicat Mării Negre nu merită el însuşi o atenție specială, căci valoarea studiilor incluse aici este devansată numai de personalitatea autorului. Este vorba despre 17 contribuții adunate acum laolaltă şi editate în trecut în reviste de prestigiu ca „Revue roumaine d'histoire", „Balcania Posnaniensia", Münchner Zetschrift für Balkankunde" „Revue des études sud-est européennes", „Il Mar Nero", „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A.D. Xenopol" sau volume colective precum *Venezia e il Levanto fino al secolo XV* (Firenze, 1973); *Coloniser au Moyen Âge* (Paris, 1995), *Oriente e Occidente tra Medio Evo ed Età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino* (Genova, 1997).

Marea Neagră, spațiu de convergență şi de confruntare, cum subliniază însuşi autorul în *Avant-Propose*, se relevă în două ipostaze, de mare deschisă, accesibilă navigatorilor din Mediterană şi de mare închisă, a cărei exploatare depindea direct de puterea ce controla strâmtorile, Bizanțul sau Imperiul Otoman. Studiile reunite în prezentul volum urmăresc istoria acestui spațiu în perioada care leagă cele două cuceriri ale Constantinopolului: prima în relație cu violenta cruciadă a IV-a, când „latinii" au preluat controlul asupra capitalei bizantine (1204) şi ultima în 1453, atunci când sultanul otoman Mahomed al II-lea a reuşit să-şi vadă împlinit un vis mai vechi, înstăpânirea asupra „împărătesei cetăților", cum era numit Constantinopolul în epoca bizantină.

Problematica abordată este diversă, dar circumscrisă cu atenție Mării Negre. Iată câteva exemple: tranziția de la monopolul bizantin la dominația latină a strâmtorilor; prima criză bizan-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tino-genoveză după Nymphaion; Bizanțul şi strâmtorile în vremea primilor Paleologi; genovezii şi Hoarda de Aur; bizantini şi genovezi la gurile Dunării în veacul XIV; sfârşitul dominației genoveze la Licostomo; Chilia şi politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg; Genova, Veneția şi cruciada de la Varna; Veneția şi Țările Române în evul de mijloc. Aşadar, un larg evantai de subiecte, reprezentând tot atâtea studii ce merită din partea cititorilor o lectură atentă. Noi îi asigurăm că va fi una interesantă, foarte utilă şi, în acelaşi timp, plăcută.

Leonidas Rados

Bibliografia românească veche – îmbogățită şi actualizată, vol. I (A-C), elaborată de colectivul bibliologic al Institutului de Memorie Culturală (CIMEC) cu contribuția specialiştilor în carte veche din România, Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească" Târgovişte, CIMEC – Institutul de Memorie Culturală, 2004, 263 p. + ilustrații

Anul trecut, la Târgovişte, cu ocazia Sesiunii „Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național", organizată în perioada 4-6 noiembrie, a fost lansat primul volum din *Bibliografia românească veche – îmbogățită şi actualizată*, coordonat de Mariana Iova şi Dan Matei, cu finanțarea asigurată de Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească" din Târgovişte şi Consiliul Județean Dâmbovița.

După primul volum al *Bibliografiei de referință a cărții vechi* (Bucureşti, CIMEC, 1999), am fost plăcut surprinşi de această nouă apariție editorială, mult aşteptată, de fapt şi o altă modalitate de valorificare a miilor de fişe de carte veche trimise, de-a lungul a mai bine de zece ani, de bibliotecarii marilor biblioteci din țară şi muzeografii din Oficiile Județene pentru Patrimoniul Cultural Național. Întrucât prezentul volum, ca şi cele următoare, nu ar fi fost posibil fără eforturile conjugate şi ale celor 34 de bibliotecari şi muzeografi din aproape toate județele țării, specializați în carte veche, le preluăm şi noi numele, indicate la p. 4: Grațiana Alicu, Maria Ambruş Hedvig, Ana Andreescu, Maria Basarab, Gabriela Braun, Rodica Colta, Doina Dreghiciu, Maria Dulgheru, Violeta A. Ghelmez, Mariana Jaklovszky, Eva Isac, Constantin Mălinaş, Eva Mârza, Iacob Mârza, Elena Mihu, Olimpia Mitric, Eva Molnar, Doina Naegler, Mariana A. Olteanu, Cornel Oneț, Ioan-Maria Oros, Rodica Popescu, Nicoleta Răileanu, Dan Râpă-Buicliu, Stelian Sasu, Anna Selejan, Marianne Siegmund, Dumitra Simion-Bulei, Olga Şerbănescu, Monica Tatuşescu, Dorin Teodorescu, Luana Troia, Maria Toader, Lazăr Ureche.

În *Notă asupra ediției* (şi în variantă engleză), (p. 5-8), neobosita Mariana Iova ne prezintă, pentru început, un scurt istoric al preocupărilor de valorificare a potențialului bibliofil din țara noastră, de la prima folosire a termenului de bibliografie până la cataloagele publicate în zilele noastre. Ni se enumeră numai câteva cataloage apărute în diferite centre din țară. Credem că ar fi fost chiar o ocazie de a fi trecute în revistă toate cataloagele de carte veche, mai vechi sau mai noi, întrucât toate sunt la fel de importante şi toate vor fi folosite, la un moment dat, în redactarea următoarelor volume, de către colectivul de bibliologi de la CIMEC. Enumerându-se doar câteva titluri, s-a creat impresia că numai acelea sunt agreate, ca fiind cele mai demne de a fi băgate în seamă. Dacă este aşa, să se indice care au fost criteriile ce au stat la baza unei eventuale departajări. Se înțelege, ne referim numai la cataloage, nu şi la contribuțiile la Bibliografia românească veche. În continuare, ni se aduce la cunoştință că, în curând va fi publicat, pe Internet, *Catalogul colectiv al cărții vechi româneşti*, altă realizare importantă a CIMEC-ului, „care cuprinde atât descrierea de ediție, cât şi descrierea exemplarelor şi consemnarea deținătorilor istorici şi actuali" (p. 6), posibilă tot cu ajutorul bibliotecarilor şi muzeografilor specializați în carte veche şi rară din țară.

În ceea ce priveşte tehnica de redactare a volumului de față, pornind de la titlurile din monumentala *Bibliografie românească veche* (elaborată de Ioan Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu, în patru volume, şi publicată în perioada 1903-1944) şi completările ulterioare în volume (Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgovişte, Muzeul Județean Dâmbovița, 1973, şi Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche Additamenta I (1536-1830)*, Galați, Editura Alma, 2000), s-au efectuat cercetări pe exemplarele complete puse la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dispoziție de marile biblioteci bucureştene (Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Centrală Universitară, Biblioteca Națională, Biblioteca Patriarhiei) sau pe fişele cu descrierea bibliografică, de asemenea, a exemplarelor complete, efectuate de-a lungul anilor, de specialiştii din țară. În felul acesta, s-au putut face noi identificări de cărți, s-au putut aduce completări la titlurile şi edițiile tipărite în perioada 1508-1830. O atenție sporită se acordă lucrărilor în alte limbi (latină, germană, maghiară), tipărite în Transilvania. Spre deosebire de Bibliografia românească veche, unde criteriul folosit în descrierea cărților a fost cel cronologic, prezentul volum adoptă criteriul alfabetic, cuprinzând literele A, B şi C. Timpul scurt avut la dispoziție a făcut ca din acest prim volum să rămână nefinalizate ~ 150 de titluri din Bibliografia românească veche, 40 de titluri noi, contribuții, păstrate în colecțiile Academiei Române şi ~ 30 de titluri noi, contribuții, din rândul transilvanicelor. Toate acestea se vor regăsi într-un supliment la volumul I. Ni se mai specifică că: „Descrierile catalografice <323 la număr – n. n.> respectă normele Standardului internațional de descriere Bibliografică ISBD (A), adoptat în România şi adaptat specificului cărții românești. Acest fapt înlesneşte şi transmiterea la nivel internațional a informațiilor bibliografice legate de cartea veche românească“ (p. 7). Este, într-adevăr, o realizare impresionantă, deoarece mai toți autorii cataloagelor alcătuite în țară, descriind multe exemplare, chiar mii, nu şi-au putut permite să respecte normele ISBD (A), din cauza lipsei spațiului, obligați fiind să-şi cuprindă materialul într-un singur volum.

Volumul de față mai beneficiază de un număr apreciabil de facsimile color (p. 221-244), ce reprezintă foi de titlu, xilogravuri, steme, vignete, aflate pe exemplare mai rare. Recomandăm colectivului de redacție ca pe viitor să folosească şi reproducerile din cataloagele apărute în diferite centre din țară, întrucât şi autorii lor s-au străduit să evidențieze prezența exemplarelor reprezentative.

De asemenea, foarte utili în astfel de lucrări, *Indexul cronologic* (p. 245-247) şi *Indexul de responsabilități* (p. 248-262) permit o mai bună şi rapidă utilizare a informațiilor ce însoțesc fiecare titlu de carte.

Dorim colectivului de redacție, coordonatorilor, putere şi condiții optime de a putea duce mai departe şi, mai ales, de a desăvârşi un proiect deosebit de ambițios, care, probabil, se va concretiza în vreo zece volume, discutat, de multă vreme, sub raportul necesității, la toate perfecționările sau sesiunile de profil, în condițiile în care clasica *Bibliografie românească veche* lipseşte din multe județe ale țării.

Olimpia Mitric

P. P. PANAITESCU, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă şi revizuită de G. Mihăilă, cu o prefață de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003, 515 p. + 32 facsimile color

Editarea, sub egida Bibliotecii Academiei Române, celui de-al doilea volum din *Catalogul manuscriselor slavone din Biblioteca Academiei Române*, alcătuit cu ani în urmă de către istoricul şi slavistul P. P. Panaitescu, a constituit un adevărat eveniment pentru cercetătorii interesați de vechiul scris românesc. „Prin manuscrisele prezentate, lucrarea se constituie într-un instrument deosebit de util nu numai pentru slaviştii de pretutindeni, ci şi pentru alte categorii de cercetători, întrucât pentru o perioadă de câteva secole (XIV-XIX) se dau date nu numai despre operele copiate sau autorii lor, ci şi despre principalele centre de copiere a manuscriselor traduse în a patra limbă sacră – slavona –, ca şi informații istorice, sociale, meteorologice etc., furnizate de adnotările copiştilor“, cum ni se precizează într-una din frazele inserate pe coperta posterioară a volumului.

În *Prefață* (p. 5-6), Profesorul Gabriel Ştrempel, membru de onoare al Academiei Române şi directorul Bibliotecii Academiei Române, aminteşte cititorilor despre începuturile elaborării acestui proiect şi explică motivele întârzierii apariției prezentului volum.

Nota asupra ediției (p. 7-8) este semnată de regretata Dalila-Lucia Aramă, îngrijitoarea ediției. Ei i-a revenit sarcina de a face revizuirile şi a aduce completările necesare, scoase în evidență şi de recenziile la primul volum. Profesorului G. Mihăilă îi aparține revizuirea finală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Precum se cunoaşte, primul volum, apărut în anul 1959, conține o amplă introducere elaborată de P. P. Panaitescu, privitoare la întreg fondul de manuscrise slavone de atunci, ce număra 720 de volume. În acest volum sunt descrise, în continuarea vol. I, manuscrisele sub cotele 301-600, după acelaşi model. Astfel, descrierea fiecărui manuscris conține trei categorii de informații: elementele de identificare (data, paginația, formatul); descrierea conținutului manuscrisului (capitolele textelor, iar în cazul miscelaneelor, şi titlul operelor componente în original şi în traducere; în situația operelor sau capitolelor acefale şi fără sfârşit se dau incipitul şi desinitul), precum şi însemnările marginale de interes documentar, în original şi traducere; urmează o scurtă descriere bibliografică a fiecărui manuscris (observații privind scrisul, cernelurile folosite, prezența elementelor de ornamentică şi a miniaturilor, date succinte privind legătura, limba folosită, proveniența). După cum se poate observa, pentru manuscrisele mai vechi, nu sunt indicate întotdeauna filigranele; de asemenea, lipsesc trimiterile la cataloagele de filigrane. Nu sunt descrise (chiar şi sumar) elementele de ornamentică şi miniaturile, aşa cum precizam mai sus, se semnalează doar prezența lor. Este adevărat, aceste neajunsuri, inerente în cazul unei lucrări de asemenea complexitate, sunt, într-o oarecare măsură, suplinite de cele 32 de facsimile color (un facsimil reprezintă însemnarea lui Gavriil Uric pe una din filele manuscrisului autograf 136) şi 26 de filigrane reproduse.

În ceea ce priveşte conținutul acestui volum, cele mai vechi manuscrise datează din secolele XIII şi XIV (cotele 450, 491). Predomină manuscrisele în limba slavonă de redacție medio-bulgară, ce-şi au originea în Moldova. Sub raportul provenienței, indicele indică, pe lângă provinciile româneşti: Rusia, Ucraina, Muntele Athos, Serbia, Galiția, Bulgaria, Ungaria, Volânia, Macedonia, Epir. La o primă consultare a volumului, am remarcat o Biografie a stareţului Paisie Velicikovski, de la începutul secolului XIX (cota 350); Cronica lui Gh. Amartolos, în trei versiuni (cotele 320, 321, 330); Pomelnicul Schitului Mare, din Galiția, cu multe nume de ctitori din rândul domnilor şi boierilor din Moldova (cota 500); un interesant Miscelaneu, scris în anul 1794, la mănăstirea Vorona, de Nicanor, un ucenic al părintelui Paisie, între texte, O versiune a relației mitropolitului Gheorghe (cota 577).

Se ştie, primul volum a apărut fără indici; conform organizării materialului catalogat de către P. P. Panaitescu, abia ultimul volum trebuia să conțină şi indicii generali. În cazul de față, Tabelele şi indicii pentru ambele volume (p. 486-512) permit, într-adevăr, o mai bună utilizare a informațiilor cuprinse în cele două volume. Avem a face cu două Tabele pereche (A. *Tabel de concordanțe între catalogul lui A. I. Iațimirski şi cotele Bibliotecii Academiei Române* şi B. *Tabel de concordanțe între cotele Bibliotecii Academiei Române şi catalogul lui A. I. Iațimirski), Indicele cronologic al manuscriselor, Indicele manuscriselor (în ordinea cotelor)* (ni se indică numai data manuscriselor), *Țările sau regiunile de proveniență a manuscriselor, Redacțiile manuscriselor, Copiştii manuscriselor (în ordine alfabetică şi în ordine cronologică)*. Totuşi, lipsa unui indice tematic se face simțită, întrucât cercetătorul interesat de un anume titlu, în special atunci când este pus în situația să identifice texte fragmentare, trebuie să parcurgă tot catalogul. Fără îndoială, ultimul volum, pe care-l dorim editat cât mai repede, va cuprinde Indicele general pentru toate cele trei volume, cum a fost preconizat de la bun început, deoarece numai în acest mod, informațiile multe şi variate vor ajunge mai rapid la îndemâna celor interesați.

Olimpia Mitric

IOAN CAPROŞU, *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, editate de ~, vol. VII, Iaşi, Editura „Dosoftei“, 2005, 852 p.; vol. VIII, Iaşi, Editura „Dosoftei“, 2006, 928 p.

În ciuda dificultăților ridicate de precaritatea instrumentarului arhivistic adecvat (cataloage, îndrumătoare, inventare publicate etc.) şi de amplitudinea alcătuirii unei serii tematice de izvoare medievale, semnalăm apariția volumelor VII-VIII, din *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, editate de către Ioan Caproşu. Îndelungata experiență în editarea izvoarelor medievale, preocuparea asiduă pentru depistarea acestor documente în arhivele publice şi particulare din țară şi străinătate, dar şi cunoaşterea temeinică a evoluției istorice a Iaşilor i-au permis reputatului medie-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vist nu numai o repertoriere arhivistică şi bibliografică de mare rigoare ştiinţifică, necesară unei colecţii documentare tematice, cum este cea de faţă, ci şi realizarea unui corpus documentar ieşean.

Apariţia editorială menţionată este una extrem de utilă nu numai pentru toţi istoricii preocupaţi, în general, de istoria medievală sau, în particular, de cunoaşterea temeinică a evoluţiei istorice a celui mai mare şi mai important oraş al Ţării Moldovei, dar şi pentru lingviştii interesaţi de istoria limbii române sau de particularităţile de limbă, mai ales cele de ordin fonetic şi lexical, izvorâte din obârşia şi instrucţia diferită a celor care au redactat actele.

La începutul fiecărui tom este prezentată o *Introducere*, urmată de *Bibliografia* documentelor pe care le conţine şi de lista prescurtărilor folosite.

În continuare, la rubricile *Documente* şi la *Addenda*, sunt redate în succesiune cronologică toate actele interne cunoscute din fonduri româneşti sau străine şi din publicaţiile de până acum privitoare la vatra, hotarul (moşia) şi ocolul târgului Iaşi şi, mai târziu, la teritoriul fostului ocol al capitalei Ţării Moldovei din perioada 1771-1790, precum şi cele care, deşi nu intră în rândul acestora, se referă la fapte şi evenimente importante din istoria oraşului Iaşi. Aceste documente provin din Colecţiile de Documente ale Direcţiei Generale a Arhivelor Naţionale din Bucureşti şi ale filialelor judeţene ale Arhivelor din Bacău, Botoşani, Drobeta Turnu Severin, Galaţi, Iaşi, Piatra Neamţ şi Suceava, din fondurile Arhivei bisericii Sfântul Vasile din Tătăraşi-Iaşi, Arhivei Mitropoliei Moldovei şi Bucovinei-Iaşi, Arhivelor Naţionale din Chişinău, Arhivei Centrale de Stat a Actelor Vechi din Moscova şi Arhivelor mănăstirilor Protaton şi Xiropotam de la Muntele Athos-Grecia, de la Institutul de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Rusiei-Sankt Petersburg, din Muzeul de Istorie al Moldovei din Iaşi, de la Muzeul Naţional de Istorie din Bucureşti, din Acta Prof. Univ. Ilie Minea şi din unele dintre Condicile Ghibănescu (*Ms. Surete şi Izvoade*) aflate într-o colecţie particulară. Marea majoritate a acestor documente s-au publicat după originalele lor româneşti, însoţite de însemnările aferente ulterioare, de o cuprinzătoare descriere arheografică, de menţionarea critică a tuturor celorlalte forme de păstrare ale actului şi, în sfârşit, de consemnarea eventualelor ediţii ale acestuia. Documentele ce nu s-au păstrat în original sunt editate după cea mai bună formă de păstrare arhivistică (copii, rezumate sau menţiuni), indiferent dacă acesta a fost sau nu publicat, urmată de menţionarea critică a tuturor celorlalte forme ale actului şi de adnotările reclamate de deosebirile de text dintre acestea. În cazul documentelor publicate anterior, au fost păstrate particularităţile fonetice ale ediţiei reproduse, inadvertenţele de orice fel fiind semnalate în note de subsol. Dacă actul a fost publicat după original de mai multe ori de unul sau mai mulţi editori, pentru ediţia de faţă a fost aleasă cea mai bună formă a lui. Este remarcabil faptul că în urma investigaţiilor făcute în arhivele din străinătate sub egida Centrului de Cercetări Neogreceşti din Atena s-au înlocuit cele mai multe din formele inferioare de păstrare a documentelor cu originalele lor inedite. Astfel, în aceste volume, actele editate sunt într-o proporţie covârşitoare documente originale, multe dintre documentele păstrate în arhivele mănăstirilor athonite fiind furnizate editorului de către domnul Florin Marinescu de la Centrul de Cercetări menţionat.

Volumul al VII-lea din *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi* a apărut în anul 2005, acesta incluzând în cele 852 pagini ale sale un număr de 519 de documente (originale, copii, rezumate sau menţiuni) din perioada 1771-1780, redactate în marea lor majoritate în limba română. De fapt, doar 12 documente cuprinse în acest volum sunt acte greceşti.

Următorul tom are 928 pagini şi a văzut lumina tiparului un an mai târziu. El cuprinde 574 de izvoare interne dintre anii 1781 şi 1790, redactate, cu excepţia a 8 acte greceşti şi a câtorva texte italiene şi ruseşti, în limba română.

Apoi, în fiecare volum sunt date *abrevierile, simbolurile* şi *lămuriri* succinte despre întocmirea şi folosirea indicilor.

Urmează *Indicii de nume şi de materii*, ce au fost întocmiţi de către domnul Mihai-Cristian Amăriuţei. În cadrul acestora, vocile au fost ordonate alfabetic, iar trimiterile făcându-se la numărul documentului, aşa încât cercetătorul are posibilitatea de a depista rapid informaţiile de care este interesat în sursele documentare.

Spre sfârşitul fiecărui tom, sub titlul *Cuvinte şi expresii slavone din documentele în limba română*, editorul a grupat slavonismele din toate documentele, precum şi cuvintele şi expresiile slavone ce se repetă în actele emise de cancelaria domnească.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Firește, normele de editare a textelor și de întocmire a indicilor sunt similare celor adoptate la publicarea seriei *A*, Moldova, a colecției *Documenta Romaniae Historica*, în cadrul căreia editorul are, de asemenea, o contribuție substanțială.

Editorul atrage atenția că este practic imposibil de a cuprinde în volumele publicate toate documentele privitoare la orașul Iași, deoarece se descoperă continuu acte românești în arhivele mănăstirilor athonite, iar instrumentarul arhivistic publicat este extrem de precar. De aceea, eforul de a alcătui un corpus documentar pentru cel mai mare și mai important oraș al Țării Moldovei rămâne cu totul impresionant. În încercarea de a cuprinde toate actele privitoare la orașul Iași, editorul urmărește nu numai continuarea colecției amintite, ci și completarea sa cu un volum de *Addenda*, în care să fie incluse omisiunile documentare din volumele publicate, deși acestea sunt inerente în cazul unei cercetări de asemenea amploare.

Este neîndoielnic că prezentul demers științific reprezintă una dintre cele mai importante ediții de documente publicate.

Arcadie M. Bodale

GHEORGHE CLIVETI, *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX*, București, Editura Enciclopedică, 2006, 820 p.

Ar fi greu de aflat, în istoriografia românească dedicată relațiilor internaționale, o carte scrisă în topicul și tipicul cercetării întreprinse de profesorul Gh. Cliveti. În delicata chestiune a concertului european și a ordinii stabilite după 1815, majoritatea istoricilor români au preferat să subscrie contemplativ la teze sau orientări verificate în istoriografia europeană, cu o vizibilă preferință pentru evocările dinspre școala franceză și suficientă deschidere asupra istoriografiei din Rusia. O asemenea carte despre concertul european nu putea rezulta decât dintr-o preocupare obsedantă pentru istorie, dintr-un studiu intensiv al surselor și dintr-o mare pasiune pentru acumulări consistente de bibliotecă. Este ceea ce face în general diferența între narațiune (frumoasele povești despre relații internaționale) și analiza istoricului de profesie, axată pe coordonatele spiritului critic. Se pare că demersul a pornit inițial de la dorința de a pătrunde, în toate sensurile ei, o afirmație aproape sentențioasă a istoricului Charles K. Webster, rostită în anul 1950, cu ocazia Congresului internațional de Științe istorice de la Paris. Reputatul specialist britanic (autor al cunoscutei sinteze *The Congress of Viena*, publicată în 1919) susținea că istoriografia concertului european se afunda într-o grea suferință, datorată deopotrivă persistenței unei „viziuni romantice“ asupra păcii de la 1814-1815 și abordărilor politologice, specifice contemporaneității, a formelor istorice de organizare a păcii. O carte adecvată înțelesului concertului european rămânea un act de bravură, un demers asupra căruia istoricii s-ar apleca în zadar. Profesorul Gh. Cliveti a reflectat – se pare vreme de mai mulți ani – la înțelesul acestor cuvinte, iar parcurgerea impresionantei istoriografii a chestiunii (un efort impecabil ilustrat pe cuprinsul întregii lucrări de limpezimea observațiilor critice) i-a relevat dilemele asupra cărora cartea oferă cu generozitate răspunsuri: preludiile concertului european; ordinea europeană în contextul Congresului de la Viena; concertul european și Sfânta Alianță; timpul, performanțele și postludiile la concertul european. S-a observat mai întâi că înțelesul concertului european a fost insuficient relevat de către istorici, pentru că fiecare s-a orientat după textul documentar al uneia sau alteia dintre marile puteri și aproape niciodată după documentele tuturor marilor puteri girante ale păcii de la 1814-1815 (p. 23). Concertul european nu a semnificat el însuși un sistem politic, ci o manieră sau un fel de a delibera asupra „afacerilor de interes general“, un ansamblu interpretativ exponențiat de marile puteri (p. 22). Compoziția pentru concert a reprezentat-o ordinea europeană de la 1815, în determinarea căreia fiecare putere a demonstrat în notă aparte performanțele concertului. La Viena, în 1814-1815, odată cu consacrarea ordinii europene, s-a dat *diapazonul* concertului european, dar nu s-a produs și primul act propriu-zis, cu valoare interpretativă, al acestuia (p. 129). Primul act interpretativ de mare concert l-a reprezentat momentul încheierii celei de-a doua păci cu Franța, atunci când s-a pus, cu o și mai mare stringență, problema asigurării ordinii europene. În vreme ce prima pace cu Franța (mai 1814) a deschis

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perspectiva ordinii şi a păcii generale, cea de-a doua pace, din toamna anului 1815, încheiată după înfrângerea de la Waterloo şi eliminarea definitivă a lui Napoleon, a permis intrarea în scenă a concertului marii politici (p. 264). Preludiile concertului european au răsunat în „tumultul" războaielor napoleoniene, în drumul parcurs de la coaliția anti-franceză, ordonată de acorduri bilaterale, la marea alianță şi ideea păcii generale. Momentul de „cea mai intensă sonoritate" între preludiile concertului european l-a reprezentat tratatul de la Chaumont din 9 martie, antedatat 1 martie 1814. El a fost un act ordonatoriu pentru înțelesurile concertului, căruia în *preambul* îi deschidea o largă perspectivă europeană, şi nu un act exclusiv îndreptat împotriva Franței (p. 98). Actul *alianței celor patru* reprezenta un instrument politic eficient atât în direcția înfrângerii şi eliminării lui Napoleon, cât şi în aceea a evitării instituirii unei păci dictată de Rusia asupra întregului continent (p. 104).

Geneza şi afirmarea concertului marii politici ar fi pentru oricine greu de înțeles, în măsura în care autorul nu ar clarifica una dintre marile dileme istoriografice din orizontul problemei aflate în discuție: asigurarea ordinii de la 1815 s-a aflat în competența Sfintei Alianțe ori în cea a concertului european? A prevalat mult timp credința că Sfânta Alianță de la 1815 ar fi reprezentat „o organizație de pace", o instituție internațională, iar concertul european doar o politică a ei. Viziunea romantică dar mai ales abordările politologice au perpetuat clişee din care rezulta că Sfânta Alianță a fost precursoarea Ligii Națiunilor sau a Organizației Națiunilor Unite. Cartea profesorului Gh. Cliveti nu a rămas tributară acestor convingeri (variațiuni pe aceeaşi temă). Unul dintre meritele ei incontestabile constă în faptul că, mergând pe linia inaugurată de specialiştii britanici, propune o delimitare netă a semnificațiilor concertului european de cele ale Sfintei Alianțe. Calea adecvată aleasă de autor pentru elucidarea auspiciilor sub care s-a situat ordinea politică europeană de la 1815 este recursul la „textele marii politici", la acele părți care au înregistrat resorturile Sfintei Alianțe şi ale concertului european (p. 291). Documentele epocii demonstrează că Actul Sfintei Alianțe nu a fost fondator de sistem politic internațional. Ordinea europeană de la 1815 s-a construit pe ideea reprezentării intereselor generale ale statelor în scară de putere şi nu pornind de la raporturi mutuale între suverani întemeiate pe adevărurile sublime ale credinței creştine. Antrenând statele, şi în special pe cele mari, asigurarea ordinii generale de la 1815 s-a făcut în maniera concertului european (p. 332).

Concertul european şi-a avut timpul şi performanțele proprii, a cunoscut o perioadă de derivă şi i s-au căutat în van anumite postludii. Timpul concertului marii politici nu a fost unul continuu, decurgerea lui a pus în lumină existența unor faze lungi sau mai scurte, pentru că însăşi ordinea europeană stabilită la 1815 nu a fost una fondată sau girată pe termeni definitivi şi omogeni (p. 334). Performanțele concertului european şi-au aflat expresia clasică în sistemul congreselor din perioada 1815-1822 (Aix la Chapelle, Troppau, Laybach şi Verona). Prin aceste acte (performanțe), concertul european s-a detaşat de efuziunile mistice ale pactului de la 26 septembrie 1815 şi a devenit un fel de areopag sau „directoriu european" al marii politici (p. 343). Odată cu ruptura produsă în cadrul Cuadruplei Alianțe cu ocazia Congresului de la Verona (1822), atunci când Wellington, după ce a prezentat un memoriu exprimând modul în care Marea Britanie a înțeles să se raporteze la implicațiile „crizei spaniole", a părăsit reuniunea, a început practic deriva propriu-zisă a concertului european (p. 752-753) şi o stare îndelungată de criză. În absența unui sistem federativ de state, susținut de o alianță defensivă, în genul Cuadruplei de la 1815, concertul nu a mai putut performa. Într-o Europă dominată de impactul forțelor de disoluție a ordinii, deriva concertului a durat în „Occident" până la 1870, iar în „Orient" până la 1878, cu unele ecouri târzii chiar până spre 1914 (p. 758). După 1822 nu au mai avut loc reuniuni internaționale, desfăşurate în acord cu articolul VI din tratatul Cuadruplei Alianțe semnat la 20 noiembrie 1815 la Paris. Concertul a mai performat doar „secvențial şi itinerant", trecând ocazional de la o chestiune internațională la alta. Cu toate că noțiunea de concert european s-a păstrat (utilizată între ghilimele), diapazonul dat la 1815 nu a mai putut fi niciodată recuperat. Performanțele încercate în anii 1830-1841 sau în perioada 1856-1878 pe terenul chestiunii orientale nu exprimă continuitatea cu actele sistemului de congrese dintre 1815 şi 1822. Ordinea politică orientală s-a putut doar juxtapune nu însă şi întrepătrunde cu cea propriu-zis europeană (p. 757). Postludiile la concertul european se vor fi căutat în van, pentru că nici un tratat important

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de alianță în marea politică internațională de după 1878 nu aminteşte de spiritul şi auspiciile în care el s-a manifestat în propriul timp istoric.

În privința documentării unei teme de o atare cuprindere, efortul pare uneori drept unul supraomenesc. Exigențele unei cercetări impecabile i-au impus autorului un travaliu consistent în această privință. Profesorul Cliveti s-a asigurat ca nimeni altul ca partitura concertului european să fie pe deplin cunoscută, întrucât fie şi absența unui singur text esențial ar putea influența fatalmente compoziția. Ceea ce a rezultat, reprezentația autorului în sine este una de gală. Dacă cineva va citi această carte doar la nivelul notelor de text sau al trimiterilor infrapaginale va constata că, în multe situații, izvoarele ne vorbesc de la sine. Necesitatea unei bibliografii la finele cărții a fost „stinsă" prin abundente indicații şi comentarii bibliografice de capitol sau chiar subcapitol. În acest fel, cititorul este de departe mai câştigat, pentru că, în locul unei bibliografii clasice de final, beneficiază aproape la fiecare pagină de interpretări avizate la istoriografia problemei, de o bibliografie comentată. I se poate reproşa totuşi acestui impozant demers istoriografic o anumită carență de stil. Frazele sunt lungi şi alambicate, pe alocuri sensul lor se pierde, iar lectura devine una dificilă. Un text ce relevă mai presus de orice pasiunea autorului. În rest, profesorul a mai scris o nouă *carte*, iar discipolului nu-i rămâne decât să reflecteze la cuvintele ei. Am citit cândva, odată mai demult, că istoria nu înseamnă mai nimic altceva decât „o eternă reluare, sub incidențe implacabile, după timp şi loc, a destinului uman" (p. 27).

Claudiu-Lucian Topor

UTE SCHMIDT, *Die Deutschen aus Bessarabien. Eine Minderheit aus Südosteuropa (1814 bis heute)*. 2., durchgesehene Auflage [*Germanii din Basarabia. O minoritate din Europa de Sud-Est, din 1814 şi până în prezent*. Ediția a doua, revăzută], Köln, Weimar, Wien, Böhlau 2004, 572 p., tabele, hărți, imagini.

Alături de ucraineni, evrei, ruşi, bulgari şi găgăuzi, germanii se numără printre minoritățile etnice importante din Basarabia de până la 1940. Aşezați în cea mai mare parte în sudul şi sud-estul regiunii, în județele Cetatea-Albă, Tighina şi Izmail, țăranii germani au contribuit într-o măsură deloc neglijabilă la valorificarea potențialului agricol deosebit al sudului Basarabiei, la fel ca şi la introducerea unor forme de organizare modernă a vieții comunitare.

Stabilirea țăranilor germani în Basarabia, la fel ca şi a coloniştilor sud-dunăreni (bulgari şi găgăuzi), a fost una dintre urmările imediate ale trecerii teritoriului dintre Prut şi Nistru sub ascultarea țarilor. Motivată inițial mai ales de considerente economice, politica de colonizare a sudului Basarabiei a urmat calea deschisă ceva mai devreme de către autoritățile ruse în Novorossija (Rusia Nouă), adică în spațiul nord pontic intrat în componența Imperiului Romanovilor în a doua jumătate a secolului XVIII: privilegii fiscale şi administrative generoase având darul de a trezi interesul unor grupuri marginalizate politic sau economic în țările de origine, în cazul germanilor fiind vorba mai ales de Württemberg. În perioada 1814-1842 au fost create 24 de *Mutterkolonien* („colonii mamă"), pentru ca până la 1914 să mai apară 65 de *Tochterkolonien* („colonii soră"). La recensământul din 1897 au fost înregistrate în Basarabia 60.206 persoane cu limba maternă germană (58.106 în mediul rural şi doar 2.100 în mediul urban), iar la cel din 1930 – 81.089 (77.753 în mediul rural şi 3.336 în mediul urban).

În primele decenii de după stabilirea în Basarabia, coloniştii germani s-au bucurat de o largă autonomie comunitară, situația lor privilegiată modificându-se însă treptat începând din anii 1860. În timpul primei conflagrații mondiale, germanii din Basarabia au fost chiar amenințați cu deportarea în regiunile din estul Imperiului țarist. Frica de a fi strămutați, incertitudinile legate de evoluțiile politice şi economice de după instaurarea puterii bolşevicilor la Petrograd şi declanşarea războiului civil în Rusia au constituit argumentele principale care au uşurat luarea de către comunitatea germană din Basarabia a unei atitudini înțelegătoare față de decizia din 27 martie/9 aprilie 1918 a Sfatului Țării de la Chişinău, unirea acestei provincii cu România fiind salutată la un congres special organizat la Tarutino în martie 1919. Proba de loialitate a germanilor din Basarabia față de statul român din timpul rebeliunii bolşevice din 1924 de la Tatar-Bunar a consti-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuit chiar motivul ca o parte a liderilor politici români (mai ales a celor originari din Basarabia) să sprijine ideea unei autonomii culturale şi educaționale pentru etnicii germani de aici.

Criza economică din anii 1930, dar şi teama de a fi asimilați au contribuit într-o măsură decisivă la sporirea influenței în mediul etnicilor germani din Basarabia a organizațiilor radicale ale germanilor din alte provincii ale României, în special a „înnoitorilor" din Transilvania. Speranța unui nou început în Germania se afirma mai ales la sfârşitul lunii iunie 1940, o dată cu ocuparea Basarabiei de către Armata Roşie. La scurt timp după strămutarea în Germania, locul entuziasmului va fi luat însă de dezamăgirea colectivă. După o călătorie pe Dunăre până la Semlin şi Prahovo, etnicii germani din Basarabia au fost transportați cu trenul în lagăre de triere şi selecție, unde, în dependență de rezultatele unor examinări rasiale şi politice, au fost împărțiți în diferite categorii, majoritatea ajungând să fie aşezați, în etape, în anii 1941-1943, în teritoriile poloneze ocupate. Odată cu apropierea frontului, în ianuarie 1945, etnicii germani originari din Basarabia au primit, alături de toată populația germană din „teritoriile de est", ordinul de evacuare. De fapt, foarte curând, evacuarea s-a transformat într-o refugiere haotică, însoțită de acte de violență din partea Armatei Roşii şi a detaşamentelor poloneze. Populația germană, inclusiv etnicii germani din Basarabia care nu a reuşit să se refugieze la vest de linia Oder – Neiße, a fost internată, iar unii dintre germanii originari din Basarabia au fost trimişi chiar în lagăre din regiunile de est ale URSS. Conform unor estimări, circa 10% dintre germanii originari din Basarabia au murit pe front, în timpul refugierii sau în locurile de detenție.

Istoria, cultura şi limba germanilor din Basarabia au atras relativ de timpuriu atenția a numeroşi cercetători, foarte mulți dintre ei provenind chiar din sânul acestei comunități. Alături de lucrări generale, ar fi de amintit şi studii speciale privitoare la genealogie, şcoală, biserică, economie sau localități. Chiar şi la peste jumătate de secol de la plecarea în masă din Basarabia, „Societatea Germanilor Basarabeni" (Landsmannschaft der Bessarabiendeutschen) şi „Comitetul de Intrajutorare al Bisericii Evanghelice-Luterane din Basarabia" (Hilfskomitee der Evangelisch-Lutherischen Kirche aus Bessarabien) continuă să editeze „Anuarul Germanilor din Basarabia" (Jahrbuch der Deutschen aus Bessarabien – Heimatkalender).

Prin demersul său, Ute Schmidt, cercetătoare la Institutul de Ştiințe Politice a Universității din Hamburg, vine cu o perspectivă originară asupra istoriei germanilor din Basarabia, mai ales asupra perioadei interbelice, a strămutării, a anilor de război, dar şi a anilor postbelici, pornind chiar de la amintirile supraviețuitorilor şi ale urmaşilor acestora. După o introducere detaliată de ordin geografic şi istoric, a cărei valoare este însă afectată de apelul exclusiv la literatură apărută în limba germană, urmează analiza unui număr impresionant de mărturii. Această parte a lucrării, elaborată din perspectivă sociologică (autoarea însăşi fiind de formație sociolog), constituie, fără de îndoială, piesa de rezistență a cărții.

Informatorii fac parte din trei generații diferite. Prima dintre acestea, cea mai numeroasă de altfel, întruneşte persoanele născute în ajunul primului război mondial sau în primii ani de după 1918, interviurile acoperind o paletă tematică largă: cotidianul germanilor basarabeni în România interbelică (p. 313-339); strămutarea în Germania (p. 340-357); viața în lagărele provizorii (p. 358-368); colonizarea în „teritoriile din Est" (p. 369-386); refugierea şi realitățile germane de după 1945 (p. 387-424). În foarte multe dintre interviuri revine insistent uşurința cu care etnicii germani din Basarabia s-au adaptat la schimbările repetate ale statutului lor politic, juridic şi economic. Cea de-a doua generație este formată din persoane născute în perioade de referință deferite: 1. anii 1930; 2. perioada războiului; 3. sfârşitul anilor 1940 – începutul anilor 1950. Informațiile obținute de la prima categorie sunt relevante mai ales pentru înțelegerea condițiilor în care a avut loc şcolarizarea copiilor născuți în ajunul strămutării în Germania. Astfel, potrivit celor chestionați, aflarea prelungită în lagăre, adaptarea la condițiile din „teritoriile din Est", refugierea şi, nu în ultimul rând, condițiile economice deosebit de dificile din primii ani postbelici, au făcut imposibilă obținerea unei educații care să faciliteze ascensiunea socială ulterioară (p. 429-444). Aceste observații sunt în parte valabile şi pentru informatorii din categoria a doua, cea a „copiilor de război" (p. 446-469). Alt treilea set de interviuri din „generația a doua" aparține grupului de persoane născute în primul deceniu postbelic. Spre deosebire de primele două grupuri, această categorie de persoane nu mai invocă statutul de refugiați, Republica Federală Germania fiind

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru ei „adevărata patrie“ (p. 470-482). Ultima parte a interviurilor cuprinde „generația a treia“, numită de Ute Schmidt şi cea a „copiilor societății de consum“. Pentru acest grup de persoane legătura cu Basarabia este mai degrabă simbolică şi are la bază informațiile ocazionale obținute de la bunici sau părinți (p. 483-487). În sfârşit, pe baza informațiilor obținute, autoarea insistă asupra modului în care percep „patria“ cetățenii germani de origine basarabeană (p. 488-502), constatând că majoritatea persoanelor intervievate se consideră „a fi acasă“ (*Zuhause-Sein*) în Germania, în timp ce Basarabia continuă să fie „patria“ (*Heimat*) sau „patria veche“ (*alte Heimat*). În cele mai multe cazuri, această „patrie“ se identifică cu locul/satul unde persoanele respective şi-au petrecut copilăria, decât cu Basarabia ca entitate istorică sau geografică.

Lucrarea analizată constituie o contribuție importantă la o mai bună cunoaştere a trecutului germanilor din Basarabia, oferind, totodată, un posibil model de urmat pentru explorarea istoriei altor grupuri etnice din spațiul est şi sud-est european.

Flavius Solomon

KRISTA ZACH und CORNELIUS R. ZACH (hrsg.), *Modernisierung auf Raten in Rumänien. Anspruch, Umsetzung, Wirkung*, München, IKGS Verlag, 2004, 453 p.

Volumul, intitulat sugestiv, la propunerea academicianului Dan Berindei, *Modernisierung auf Raten in Rumänien* (*România – o modernizare în rate*), reuneşte 19 contribuții valoroase aparținând unor cercetători din mediul academic românesc şi german, care dezbat asupra unei teme (modernizarea României în acord cu valorile europene) aparent excesiv promovată în istoriografia românească, dar, în realitate, se pare încă actuală. Inițiativa elaborării unei colecții de studii româno-germane, reflectând în controversata problematică a modernizării României, a fost generată de exigențele fenomenului integraționist, întrucât aderarea propriu-zisă la Uniunea Europeană a fostelor state comuniste de pe continent nu se oglindeşte doar în performanțe şi eficiență economică, ci şi în aspecte ce țin de patrimoniul cultural. În perspectiva integrării europene, fiecare stat invitat să adere are datoria morală de a-şi defini propria identitate de a reflecta asupra rolului pe care l-a îndeplinit în viața politică şi culturală a Europei chiar de la începuturile timpurilor moderne. Studiile publicate în volum, structurate în patru secțiuni tematice (*Kontexte und Perzeptionsmustre für Modernisierung*; *Der europäische Rezeptionshorizont-Voraussetzungen und Teilprozesse*; *Entwicklung unter Zwang – Modernisierung ohne tiefgreifenden Wandel*; *Ausblick*), au fost prezentate cu ocazia mai multor manifestări ştiințifice, datând din perioade diferite, atât în Germania (organizate sub egida lui Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas), cât şi în România (în cadrul unei conferințe a Academiei Române din 1998). Volumul excelează prin atenția deosebită pe care autorii au acordat-o formării şi manifestării elitelor politice sau culturale româneşti, în acord cu valorile şi spiritul european al epocii. Anton Sterbling (*Gesellschaftliche Eliten und nationale Mythen im Modernisierungs Prozess – das Beispiel Rumänien*, p. 45-63) observă că în Europa de sud-est începuturile procesului de modernizare sunt legate nu numai de descoperirea şi asumarea propriei culturi sau istorii, ci şi de *inteligentsia*, un grup de elite care s-a dovedit cel mai activ în procesul de modernizare. Membrii unei *inteligentsia* tinere, orientată național, au fost creatori ai valorilor culturale dar şi titulari ai pozițiilor cheie în noile state. În cazul României moderne, statisticile confirmă rolul deosebit pe care acest grup de intelectuali şi l-au asumat în vederea adoptării reformelor europene. Nu mai puțin de o treime (900) din peste 3.000 de intelectuali născuți între 1783 şi 1855, activi în perioada 1800-1880, au obținut posturi în stat, iar membrii guvernelor din perioada 1859-1914 au aparținut în proporții covârşitoare acestui grup. Despre formarea elitelor intelectuale moderne din România şi Europa de sud-est în mediul universitar german ne informează în cuprinsul volumului cercetările Elenei Siupur (*Elitenmodernisierung in Rumänien und Südosteuropa. Studiengänge intellektueller und politischer Führungskräfte an deutschen Universitäten*, p. 145-167), Mihai Sorin Rădulescu (*Die Ausstrahlung der Universität Giessen auf die rumänische Kultur*, p. 167-177) şi Dan Berindei (*Rumänische Historiker und Deutschland. Einige gesellschaftliche Aspekte*, p. 177-191), cu o notă de interes sporit asupra modului în care „învățăturile“ deprinse în şcolile germane au fost asimilate şi aplicate într-un anumit context

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politic. Elena Siupur a observat că predominanța elitelor francofone în societatea şi viața politică românească de până la primul război mondial este discutabilă. Elita politică conservatoare din România s-a format mai ales la universități de limbă germană. Între universitățile germane, cea de la Giessen pare să fi exercitat o mai mare radiație intelectuală asupra culturii române. Aici a fost încununat cu laurii doctoratului, în 1859, şi primul român, Titu Maiorescu, urmat fiind de alte nume ilustre ale elitei româneşti, Dimitrie C. Sturdza-Scheianu (viitor bibliofil), Dimitrie N. Ghica Comăneşti şi A. D. Xenopol (1871). Racordarea la spiritul Europei germane nu a putut ocoli nici domeniul cercetării istorice. În afara lui Xenopol şi alți istorici români de referință pentru veacul XIX şi începutul secolului XX datorează mult universităților din lumea germană. Bibliotecile şi arhivele germane le-au pus la dispoziție numeroase surse de cercetare pentru istoria românilor, folosite ulterior din plin în lucrările elaborate în țară. Importantă s-a dovedit nu numai dezvoltarea scrisului istoric la români, sub impulsul ştiinței germane, ci şi formarea unor relații umane cu colegii germani, unele cu o durată ceva mai îndelungată. Cornelius Zach (*Politische Eliten Rumäniens zwischen 1919 und 1989. Strukturen, Gruppeninteressen, Evolution*, p. 33-45) propune o analiză a structurilor, a funcției şi evoluției elitelor politice ale României pentru perioada ce desparte primul război mondial de sfârşitul dictaturii ceauşiste din decembrie 1989. Autorul este interesat de problema continuității în viața elitelor româneşti, de înțelegerea modalităților în care s-a produs ruptura cu trecutul. În acest interval de timp, se observă cum elita politică a României Mari a fost confruntată cu două probleme complexe: înnoirea propriilor rânduri, nivelarea socială (reforma agrară), juridică (unificarea sistemelor de drept), politică (sufragiul universal pentru bărbați). Şansele reduse de carieră au condus la radicalizarea de dreapta a multor absolvenți de facultăți sau studenți mai săraci, mai mulți oameni politici au criticat distructiv parlamentarismul şi democrația (Constantin Argetoianu, Octavian Goga, mareşalul Averescu, Nichifor Crainic), astfel încât după 1935 s-a ajuns la o criză de legitimitate a sistemului, o discreditare a parlamentului, ce a înlesnit instaurarea dictaturii regale. După 1945, membrii elitei politice româneşti au fost tot mai mult expropriați, închişi sau lichidați ca persoane fizice. Comunismului i-au fost necesare aproape două decenii pentru a-şi definitiva şi multiplica formele de represiune, pentru a se simți mai sigur pe sine. Prin reînființarea partidelor politice, după 1989, puțini dintre vechii militanți şi-au mai putut relua activitatea (Corneliu Coposu). S-a produs o evidentă discontinuitate politică între elita interbelică şi noua elită post-decembristă, una lipsită de origine şi avere, inițial chiar şi de pregătire profesională, în multe privințe dependentă de partidul comunist. În acest fel, marile deficiențe ale elitelor politice româneşti în secolul XX sunt: o legitimare precară, recursul prea frecvent la ideologii, credibilitate scăzută, apetența pentru corupție. Volumul mai include şi alte studii ale unor istorici din lumea germană cu un interes mai vechi sau mai recent în aprofundarea temelor de istorie românească (Ekkehard Vökl, Holm H. Sundhausen, Krista Zach). Meritele unei atari cooperări se reflectă mai ales în deschiderea pe care aceste inițiative şi proiecte ce le-au generat o conferă cunoaşterii europene a istoriei, culturii şi identității româneşti.

Claudiu-Lucian Topor

ELENA LAZĂR, *Literatura neoelenă în România (1837-2005). O bibliografie*, Bucureşti, Editura Omonia, 2005, 205 p.

Această nouă dovadă a diligenței elenistei Elena Lazăr vine să completeze, dacă mai era necesar, o bogată activitate în domeniul literelor greceşti. Beneficiind de colaborarea lui Valeriu Mardare şi a Mariei Rafailă şi de sprijinul financiar atât al Fundației „A.G. Leventis" de la Atena cât şi a Ministerului Educației şi Culturii Republicii Cipru, lucrarea inventariază traducerile apărute în spațiul românesc în orice formă (extras, litografii, ediții independente) între 1837 (când apar primele ediții moderne cu traduceri din literatura neoelenă) şi 2005, cu accent deosebit pe traducerile din beletristică, înregistrate după criteriul alfabetic, în trei secțiuni (antologii, autori, opere anonime).

Perioada sintetizată de Elena Lazăr este împărțită în patru etape: de început (1837-1900), de căutări şi consolidare (1900-1950), de înflorire (1950-1989) şi ultimele decenii, în care se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

redimensionează aceste preocupări. Lucrarea cuprinde şi o bibliografie selectivă şi, mai important, un set complet şi extrem de util de indici, organizat pe autori, autori incluşi în antologii, traducători, îngrijitori de ediţii şi autori de prefeţe sau postfeţe, antologatori, graficieni, edituri, colecţii şi genuri literare. Între altele, ni s-a părut un bun câştigat faptul că numele autorului este redat aici atât în transliterare cât şi în forma de pe copertă, ceea ce facilitează, fără îndoială, navigarea celor interesaţi, dar fără instrumentele specialistului, în universul literaturii neogreceşti.

Receptivitatea publicului românesc faţă de traducerile din literatura elenă, vechi de patru secole, nu se mai cere a fi explicată. Se poate spune că în unele situaţii însăşi istoria României, în coordonatele sale esenţiale, a influenţat activitatea de traducere. Iniţiativa Elenei Lazăr, parte integrantă a programului de inventariere a traducerilor din literatura neoelenă în limbi străine iniţiat în 2001 de Centrul Limbii Greceşti din Thessalonic, are drept rezultat apariţia, în condiţii grafice excelente, a unui ghid foarte util cercetătorilor din aria filologiei şi a istoriei culturale sud-est europene, instrument pe care îl recomandăm tuturor celor interesaţi.

Leonidas Rados

DUMITRU IVĂNESCU (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagonişti*, Iaşi, Junimea, 2005, 191 p.

Apariţia volumului de faţă este prilejuită de o comemorare, şi anume de împlinirea a 150 de ani de la Unirea Principatelor Române. Faptul arată, *ab initio*, înscrierea cărţii în linia clasică a scrisului istoric asumat prin prisma modelului naţional de interpretare, în virtutea concepţiei tradiţionale cu privire la rolul istoriografiei. Alcătuirea lucrării apare, după cum o arată şi titlul, ca una generoasă, nelimitată strict contextual, permiţând diversificarea materialelor, atât la nivelul conţinutului, cât şi în plan teoretic. Ea conţine astfel studii privitoare la chestiuni diferite, cum ar fi problema identităţii naţionale în contextul evenimentelor din 1856-1859, relaţiile internaţionale şi impactul lor asupra luptei pentru Unire, personalităţile politice ale epocii, politica de reforme din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza sau reflectarea evenimentelor perioadei şi a protagoniştilor acestora în memoria colectivă.

Cartea se deschide cu o introducere a editorului, în care sunt precizate scopurile demersului, aducerea de noi fapte şi interpretări privitoare la momentul tratat, precum şi asigurarea unui grad înalt de accesibilitate, volumul adresându-se atât specialistului, cât şi publicului larg. Editorul precizează, de asemenea, cadrul iniţiativei şi realizează o scurtă inventariere a materialelor publicate, necesară unei prime familiarizări a cititorului cu destinaţia şi conţinutul lucrării.

Primul studiu al volumului îi aparţine lui Alexandru Zub şi analizează reflectarea duratei istorice, a timpului „bergsonian" în conştiinţa „oamenilor Unirii", asumarea idealistă şi generaţionistă de către aceştia a construcţiei naţionale, care a dus la comprimarea temporalităţii, în plan mental, şi la raportarea sa la o idee unică. Următorul material, semnat de Cătălin Turliuc, se înscrie într-o direcţie oarecum asemănătoare. Situat la intersecţia istoriei politice şi culturale, având totodată un pronunţat caracter polemic, textul conţine consideraţii asupra caracterului naţionalismului românesc, înscris între curentele şi mişcările de acest tip din restul continentului, prin trăsăturile sale fundamentale, stând la baza unor evenimente ca Unirea din 1859, lesne de încadrat, de asemenea, în contextul european al epocii.

Incursiunile în spaţiul memoric îşi găsesc locul în două studii. Primul, avându-l ca autor pe Liviu Brătescu, tratează interesanta problemă a imaginii personalităţii şi epocii lui Alexandru Ioan Cuza, de la detronare şi până la moartea sa, surprinzând perceperea diferită, uneori paradoxală, de care acesta a avut parte. Cel de-al doilea aparţine Cătălinei Mihalache şi analizează „oficializarea" sărbătorii de la 24 ianuarie şi locul ocupat de aceasta în cadrul memoriei colective, implicaţiile pe care momentul le-a avut, prin celebrarea în mediul şcolar, asupra modelării conştiinţei naţionale, a impunerii unei anumite paradigme la nivel comunitar.

De perioada Unirii văzută prin prisma relaţiilor internaţionale se ocupă studiul lui Dumitru Ivănescu, dedicat influenţei pe care problema Principatelor Române a avut-o asupra relaţiilor franco-ruse. Materialul este important atât prin sursele documentare noi pe care le utilizează, cât

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi prin perspectiva nouă de interpretare a contextului internațional al Unirii. Stela Mărieş abordează o chestiune puțin tratată în istoriografie, atitudinea diplomației prusiene față de ideea Unirii Principatelor, subliniind implicațiile pe care aceasta le avea pentru politica regatului în Orient, precum şi în rivalitatea austro-prusiană. Tot la relațiile internaționale face trimitere şi textul lui Gheorghe Iacob, inventariere a politicii româneşti a „faptului împlinit" între 1859 şi 1881.

Evocarea personalităților care au contribuit la realizarea Unirii se concretizează în studiile lui Dumitru Vitcu şi Mihai-Ştefan Ceauşu. Cel dintâi propune o conturare a biografiei doctorului Ludovic Steege şi, mai ales, a implicării sale în viața politică şi diplomatică, realizând astfel recuperarea unei personalități deosebit de interesante, care a jucat un rol important în recunoaşterea internațională a Unirii şi în susținerea politicii ulterioare a lui Cuza. Al doilea material menționat analizează participarea lui Constantin Hurmuzaki la confruntările politice încheiate cu dubla alegere din ianuarie 1859, duse atât în Divanul ad-hoc al Moldovei, cât şi în publicistica timpului.

La reformele ulterioare Unirii face trimitere studiul lui Sorin D. Ivănescu, ocupându-se de secularizarea averilor mânăstireşti. Folosind pe scară largă documentele inedite din Arhiva Cuza, materialul acordă un spațiu larg şi perenității chestiunii, motiv de dezbateri şi contestări şi după detronarea lui Cuza, până în 1908.

Impactul Unirii Principatelor şi perceperea lui Alexandru Ioan Cuza în provinciile locuite preponderent de români din Austria şi Rusia fac obiectul a trei studii. Astfel, Ioan Bolovan se referă la situația transilvăneană, folosind ca sursă în principal presa românească locală şi insistând asupra Unirii, precum şi asupra detronării şi morții lui Cuza. Studiul lui Igor Ojog şi Igor Şarov analizează două lucrări ruseşti privitoare la istoria Basarabiei, apărute în preajma momentului 1859, surprinzând şi impactul acestuia asupra discursului istoric. Textul lui Ion Agrigoroaiei face referire la un fapt ulterior, Unirea Basarabiei cu România, pe care îl pune în relație, la nivelul semnificației şi al percepției epocii, cu evenimentul de la 24 ianuarie 1859.

Preocupările de genealogie şi heraldică îşi găsesc locul în două materiale. Costin Clit publică documente cu privire la biografia comisului Ioan Cuza, vărul domnului, ilustrând un episod din viața familială a acestuia. Textul lui Sorin Iftimi, un erudit şi subtil studiu heraldic, analizează reprezentări asociate cu Alexandru Ioan Cuza şi apropiații săi, aflate în muzeele din Iaşi, prilej pentru a lămuri confuzii şi a deschide noi posibilități de interpretare a evenimentelor epocii.

Prin diversitatea sa, sesizabilă, după cum am afirmat deja, la mai multe nivele, ca şi prin interesul pe care studiile ce o compun îl pot trezi diferitelor categorii ale publicului, lucrarea în discuție poate fi considerată un succes în plan istoriografic, depăşind limitele actului comemorativ. În acelaşi timp, rămâne remarcabilă unitatea pe care volumul o are, dincolo de caracterul diferit al materialelor care îl compun, fapt datorat caracterului tematic al cărții, dar şi rigorii cu care studiile au fost, în cele mai multe cazuri, concepute, stilului concis şi clarității argumentației, contribuind, de asemenea, la reuşita demersului editorului şi autorilor.

Alexandru Gavriş

LUCIAN NASTASĂ (Ediție îngrijită, studiu introductiv şi note), *Teohari Antonescu, Jurnal (1893-1908)*, cu o prefață de acad. Alexandru Zub şi o postfață de acad. Camil Mureşan, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005, 318 p.

Prea puțină lume mai ştie azi cine a fost Teohari Antonescu, iar opera-i, risipită în reviste şi volume greu accesibile, este aproape necunoscută. Istoric al antichității, cu serioase preocupări de epigrafie, arheologie, lingvistică şi chiar antropologie, Teohari Antonescu şi-a ținut însemnările intime cu unele întreruperi între 1893 şi 1908, scriind în momentele de cumpănă sau de tensiune, totul constituindu-se într-o importantă sursă de informații pentru istorici, sociologi, lingvişti şi literați. Manuscrisul se aflase vreme îndelungată în posesia fiicei lui Teohari Antonescu, Adina, după care a trecut în păstrarea Victoriei Lascu din Cluj, pentru a reveni, acum douăzeci de ani, Muzeului Literaturii din Iaşi, instituție unde l-a găsit şi editorul.

Destinul trist i-a rezervat lui Teohari Antonescu o dispariție prematură, la o vârstă (43 de ani) la care alți istorici încep a-şi scrie opera capitală şi a da măsura propriei valori, întrerupând o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

existență plină de complexe şi frustrări, dar care părea să promită mult sub raport intelectual. În orice caz, chiar dacă integrăm personajul în categoria cărturarilor minori, o restituție care să scoată din uitare atât autorul cât şi opera nu poate fi inutilă. În afară de această considerație, Lucian Nastasă, editorul *Jurnalului*, avea un motiv în plus. El apelase, încă din perioada redactării tezei de doctorat, la informațiile cuprinse de mărturiile acestui jurnal pentru a înțelege rosturile şi mecanismele vieții universitare româneşti şi cu atât mai justificat i se părea punerea în circulație a lucrării.

Lucian Nastasă a păstrat unele neglijențe din redactarea lui Teohari Antonescu, pentru a restitui, cum sublinia Al. Zub în prefață, jurnalul ca „document". Intervențiile au fost reduse la minim, editorul corectând mai ales erorile de limbă pentru ca cei mai avizați dintre cititori să poată extrage seva informațiilor de care au nevoie în demersurile şi cercetările personale. Recomandăm fără rezerve această lectură celor interesați, garantând un pasionant voiaj în lumea elitelor de la finele secolului XIX şi începutul celui următor, o epocă cu prea puține mărturii memorialistice.

Leonidas Rados

DUMITRU VITCU (ed.), *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese. Drept, istorie şi cultură,* Iaşi, Editura Junimea, 2005, 511 p.

Biografiile, ca şi monografiile, lucrări de sinteză, provocatoare prin însăşi natura lor, reprezintă întreprinderi ştiințifice minuțioase, ce necesită timp, răbdare şi determinare. De obicei, scopul lor declarat este întocmirea unui instrument de cercetare destinat atât profesioniştilor, cât şi amatorilor de cunoaştere, pasionați de trecut, dornici a înțelege un fenomen istoric, sau pur şi simplu cititorilor care vor să aprofundeze un subiect anume, pentru a înțelege sau a-şi explica consecințele unui eveniment.

În cazul biografiilor, aflate în faza de proiect, autorii recurg, pe tot parcursul cercetării, la studii şi cărți în stare a facilita recuperarea istoriografică, destul de complexă şi pretențioasă, atât în ochii lectorilor, preocupați să afle cât mai multe detalii, cât şi în ochii colegilor de breaslă, profesioniştilor, exigenți pe bună dreptate, mai ales din punct de vedere ştiințific, fapt care va impune un standard comun, în funcție de care opera va fi ulterior evaluată.

Fundamentul bibliografic al lucrărilor de sinteză îl constituie edițiile care grupează, în cazul biografiilor, studiile şi articolele persoanei care reprezintă subiectul cercetării. Una dintre aceste ediții este şi lucrarea profesorului Dumitru Vitcu, intitulată *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese. Drept, istorie şi cultură*, care încearcă să actualizeze interesul istoricilor şi nu numai, pentru opera postumă, dar şi pentru omul care a scris-o, cercetător ce a făcut parte din colectivul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" timp de douăzeci de ani.

Lucrarea profesorului Dumitru Vitcu cuprinde o „Introducere", în care cititorul este familiarizat cu amănuntele biografice ale lui Constantin C. Angelescu, prezentate cu acribie, cu parcursul său intelectual, dar, poate cel mai important, cu atmosfera şi contextul în care acesta şi-a scris studiile şi articolele, păstrând în acest fel echilibrul dintre epocă şi valoarea operei moştenite de cultura academică. „Nota asupra ediției" argumentează selecția titlurilor editate în lucrarea de care ne ocupăm, fixează criteriile tematice şi cronologice utilizate, vorbeşte despre reproducerea textelor făcută după original, păstrând particularitățile de limbaj şi, nu în ultimul rând, prezintă contribuția jurnalistei Ioana Angelescu, fiica profesorului Constantin C. Angelescu, atât în ceea ce priveşte selecția materialului iconografic, cât şi efortul de publicare a volumului recenzat.

Cartea conține cinci mari segmente, intitulate „Drept şi istorie", „Construcție națională: momente, procese, protagonişti", „Emergența constituționalismului", „Istorie critică şi literară" şi „Constantin C. Angelescu: bibliografia operei", la care se adaugă rezumatul lucrării, două sumare în limba franceză şi engleză, un „Indice de nume" alcătuit de Monica Marțincu şi, nu în ultimul rând, „Anexele" cu fotografii, alese chiar de fiica profesorului, Ioana Angelescu. De la subiecte ca Regulamentul organic în Moldova, pedeapsa cu moartea la români, Mihail Kogălniceanu, Ion C. Brătianu şi până la dezvoltarea Constituției de la 1866 sau scrierile lui Alecu Russu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ion Creangă, Mihai Eminescu, Panait Cerna şi I. L. Caragiale, cititorul este

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

recompensat cu studii minuțioase, ce relevă preocupările complexe şi variate ale profesorului Constantin C. Angelescu.

Printre cele enumerate mai sus, cititorul va găsi şi o mulțime de alte studii deosebit de interesante, care îi vor completa viziunea asupra operei editate de profesorul Dumitru Vitcu.

Cu siguranță, cei care se vor ocupa ulterior de contribuția culturală a omului Constantin C. Angelescu vor găsi în paginile acestei cărți un punct de pornire pentru reconstituirea integrală a operei. Sperăm într-o biografie completă, care va aprecia întru totul genul unor astfel de ediții, adesea trecute cu vederea în aparatul bibliografic.

Bogdan Moşneagu

DUMITRU IVĂNESCU, SORIN D. IVĂNESCU (ed.), *La Roumanie et La Grande Guerre*, Iaşi, Editura Junimea, 2005, 343 p.

Nu spunem un lucru nou sau neobişnuit, atunci când afirmăm că Primul Război Mondial a ocupat pentru multă vreme, şi încă mai ocupă, masa de lucru a istoricilor. Fenomen complex, cu paliere multiple de investigare, el a suscitat, pe bună dreptate, o atenție constantă, justificată pe de o parte de interesul generațiilor care l-au trăit, iar pe de altă parte, de consecințele sale variate, care au trezit în rândul profesioniştilor nevoia de analiză şi explicație.

Istoricii, şi nu numai, au încercat să descifreze derularea acestuia, dar, poate şi mai important, au căutat să înțeleagă moştenirea politică şi socială a unui conflict care a implicat aproape toată lumea modernă, lăsând traume sau accentuând nemulțumiri pentru unii, împlinind idealuri şi vise pentru alții. Dar, cu siguranță că acest fapt nu a fost de-ajuns atunci când vorbim de larga categorie a istoricilor, deoarece Primul Război Mondial a fost trăit diferit de fiecare țară în parte, şi, ca atare, necesită explicații şi investigații specifice, pe care numai cercetătorii fiecărei țări implicate în conflagrație le-ar putea oferi. De aici decurge şi legitimitatea cărții prezentate aici, care înfățişează punctele de vedere a 16 cercetători, preocupați de diferitele dimensiuni ale războiului, de la implicațiile sale militare şi politice şi până la cele culturale şi sociale.

Cartea, editată cu ocazia celui de-al XX-lea Congres de Ştiințe Istorice desfăşurat la Sydney în anul 2005, conține o prefață, redactată de cei doi editori ai săi, în care se oferă argumentele publicării materialului, dar şi modalitatea de grupare a studiilor după criterii tematice, astfel încât lucrările să poată acoperi o cât mai largă arie de interes şi să capteze atenția viitorilor cititori. Aşa cum aflăm în prefață, motivul principal al ediției l-a constituit imensitatea materialului documentar, el însuşi grupat pe categorii, pornind de la actele oficiale, memorii şi până la corespondența privată şi documentele militare.

Lucrarea subsumează cinci mari segmente, intitulate „Lorsque les armes nous parles", „Ancien allies, nouveaux adversaires", „La Grande Guerre et les petits espoirs", „La Guerre a l'ordre du jour, l'histoire au rapport" şi „La Guerre pour paix". La rândul lor, acestea cuprind informații despre factorii care au influențat dezvoltarea conflictului, ofensiva informativă a Puterilor Centrale, provincia Bucovina în timpul derulării războiului şi refugiul din Moldova şi consecințele sale. De asemenea, istoricii ne oferă date despre Pacea de la Brest-Litovsk, demersurile antibolşevice ale unui corp de voluntari, activitatea culturală a legiunii românești din Siberia, percepțiile americane ale implicării României şi ordinea politică internațională de după război. Deopotrivă, cartea se ocupă şi de rolul femeii în marea ecuație a conflictului, statutul istoricilor într-o perioadă puțin favorabilă reflexiei, dar şi de Concertul Europei ca predecesor al Ligii Națiunilor sau de epilogul chestiunii orientale care şi-a găsit rezolvarea abia după încheierea marii conflagrații.

Primul Război Mondial a stârnit şi stârneşte în continuare o mulțime de întrebări, unele rămase fără răspuns, altele lămurite doar în parte. Europa a înregistrat atunci o traumă care a devenit cu atât mai absurdă, cu cât peste câteva decenii avea să înceapă un alt conflict devastator, care şi-a lăsat o amprentă ce nu avea decât să prelungească şi să accentueze nedumerirea şi revolta oamenilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fața unei asemenea crize, pe care o recunoaştem cu uşurință şi azi, explicațiile unor procese istorice cu reverberații contemporane sunt cu atât mai necesare. Ele oferă uneori investigații amănunțite, cercetări întreprinse cu acribie, care vor limpezi, atât cât se poate, ungherele întunecate ale unui secol trecut, întrerupt de conflicte militare şi ideologice.

Bogdan Moşneagu

I. CIUPERCĂ, *Totalitarismul – fenomen al secolului XX. Repere*, ediția a 3-a, Iaşi, Casa editorială „Demiurg“, 2006, 232 p.

Termenii *totalitar* şi *totalitarism* au fost introduşi pentru prima oară în circuitul ştiințific de către dictatorul italian Benito Mussolini, într-un articol publicat în anul 1932 în *Enciclopedia Italiană. Il Duce* se caracteriza pe sine drept *totalitar*, iar statul fascist italian drept *lo stato totalitario* (statul totalitar). Ulterior, cei care s-au refugiat din fața regimului național-socialist au preluat acest termen pentru a reuni şi a caracteriza trăsăturile comune ale dictaturilor. Din acest punct de vedere, funcționalitatea şi operativitatea noțiunii nu poate fi contestată, însă complexitatea acesteia, la fel ca şi aceea a fenomenului în sine explică tendința specialiştilor de a stabili şi de a analiza fațetele multiple ale totalitarismului.

Din punct de vedere cronologic, prima variantă a totalitarismului a rezultat din victoria bolşevicilor în Revoluția rusă din 1917 şi din războiul civil care i-a urmat. Impulsul pe care l-a dat victoria bolşevică folosirii puterii trimite inevitabil către o apreciere a fenomenului din perspectiva destinului individului, a locului său în societate şi a raportului dintre societate şi stat. Mai târziu, varianta germană de fascism, şi anume național-socialismul, a îndeplinit criteriile care permit caracterizarea de regim totalitar. În fapt, conceptul de totalitarism descrie un fenomen cu diverse variante, dar care reunesc, în doze diferite, aceleaşi caracteristici. De fiecare dată, însă, rezultatul este acelaşi: supunerea individului, eludarea lui până la dispariție, în fața priorităților statului şi ale partidului unic (care adesea se confundă), prin anihilarea tuturor formelor de viață privată. Cu toate acestea, o definire scurtă a totalitarismului este imposibilă. Mai mult decât atât, în efortul de a defini acest fenomen, conceptul însuşi a ajuns să fie contestat, generând, totodată, controverse, datorită rolului ideologiei şi mai ales complexității sale ca sistem politic, tehnică de dominație, stil de a face politică sau *ordine totalitară*, mai întotdeauna pretinsă a fi nouă.

Lucrarea de față are menirea de stabili *repere* în acest noian de contestații şi controverse care, de-a lungul vremii, a dat naştere unui adevărat „flux bibliografic“. Autorul, reputat istoric şi profesor la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza“ din Iaşi, se adresează mai multor categorii de cititori, începând, aşa cum era de aşteptat, cu studenții, afirmându-şi speranța ca efortul său să facă posibilă o întâlnire a studentului sau tânărului cercetător cu lecturi fundamentale şi modele de gândire care, ulterior, să incite la noi contribuții în planul cercetării faptelor şi analizei teoretice.

Cercetător fascinat de această articulare unică a puterii – tirania modernă, a secolului XX –, care incită şi impune la o cooperare cu specialişti ai altor discipline, autorul îşi concentrează analiza, în acest volum, asupra totalitarismului, văzut în acelaşi timp ca fenomen întunecat de experimentul executat sistematic asupra ființei umane, parte a istoriei universale şi „copil legitim al Europei“. Cercetarea nu este una exhaustivă, autorul fiind conştient că un asemenea „front de lucru“ depăşeşte puterile unui om. El se prezintă în fața cititorului cu prolegomene şi fragmente de cercetare, care înglobează atât preocupări mai vechi cât şi direcții noi, cum ar fi acelea privitoare la rolul propagandei în regimurile totalitare sau o analiză mai concentrată, mai densă a regimului național-socialist ca regim totalitar.

Aceste fragmente de cercetare nu determină însă un conținut disparat al lucrării. Dimpotrivă. Aşa cum era şi firesc, autorul a urmărit constant o anumită armonie şi complementaritate între cele şapte capitole ale volumului. Conceptul de totalitarism, totalitarismul, autoritarismul şi dictatura, originile totalitarismului, problema terorii într-un regim totalitar – cu două studii de caz, al celui de tip sovietic şi al celui național-socialist –, rolul propagandei în regimurile totalitare – autorul urmărind geneza propagandei politice moderne şi contribuția propagandei la legitimarea regimului bolşevic –, problematica unei analize comparate a totalita-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rismelor, regimul național-socialist ca regim totalitar şi, în fine, totalitarismul, ca fenomen al secolului XX fac subiectul acestor capitole, într-o „curgere“ logică, obişnuită unei lucrări ştiințifice de valoare şi unei cercetări temeinice. Structura volumului este completată de o *Introducere*, p. 7-11, o *Bibliografie*, p. 217-226, şi un *Indice de persoane*, p. 227-232, acesta din urmă, nelipsit unui demers ştiințific veritabil, oferind cititorului un instrument util, care facilitează accesul la conținutul propriu-zis al lucrării. Merită subliniat faptul că revenirile asupra unor capitole nu sunt deloc întâmplătoare. Autorul urmăreşte astfel un adevărat „program“, menit să ofere celui interesat surprize plăcute. În plus, autorul nu renunță, aşa cum se întâmplă frecvent în rândul istoricilor consacrați, la notele de subsol, tocmai pentru a păstra un control mai riguros al informațiilor şi pentru a sugera viitorului cercetător varietatea soluțiilor care-i stau la îndemână. Acesta este, de altfel, şi scopul declarat al lucrării, pe care autorul şi-l îndeplineşte într-o manieră care nu lasă loc echivocului; nu neapărat acela de a oferi „chei“ de lectură, ci *repere* care să trezească interesul, să incite şi să ghideze pe viitor cercetarea acestui fenomen ori căutările celor interesați şi pasionați de istoria întunecată şi tragică a secolului XX.

Bogdan-Alexandru Schipor

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI, *Partidul Comunist din România în anii celui de al doilea război mondial. 1939-1944*, Bucureşti, 2003, p. 424.

Victoria Uniunii Sovietice în marea conflagrație a secolului XX a permis şi instalarea comunismului pe o mare parte a globului, iar România a fost inclusă în prima linie a planurilor staliniste. Era logică această expansiune ideologică din moment ce programul comunist nu putea să coexiste cu o societate obişnuită, care ar fi atras ca un magnet atenția tuturor celor dornici de libertate. Cum învingătorilor li se iartă toate păcatele, membrii partidului comunist au putut să creeze o istorie proprie timp de peste patru decenii prin ascunderea în fonduri speciale a documentelor esențiale şi escamotarea adevărului în spatele unor fraze abil manevrate de condeieri bine plătiți.

Volumul publicat prin contribuția entuziaştilor cercetători de la Arhivele Naționale cuprinde 98 de documente din perioada 26 august 1939-23 septembrie 1944 şi elimină multe mituri create de istoriografia comunistă. S-a scurs multă cerneală despre chinuirea militanților comunişti prin înfometare în închisorile de tristă amintire ale regimului burghezo-moşieresc. Avram Siegelbaum, deținut la Doftana, celebra închisoare Doftana, scria că la prânz se primeau 500 g de supă de cartofi sau zeamă de porumb, iar de trei ori pe săptămână se dădeau resturi de carne. Aceeaşi cantitate se oferea şi seara. O dată pe lună rudele puteau să trimită un colet cu cel mult 25 kg de produse alimentare. Banii permiteau achiziții de alimente prin intermediul administrației. Deținuții care munceau în diferitele ateliere primeau suplimente de pâine şi de alte produse. Exista chiar o autogospodărire a comuniştilor. Seara se dădea chiar salam sau slănină (p. 108). Dacă nu se face o comparație, se poate spune că se trăia rău. Închisoarea de la Piteşti oferea în epoca raiului comunist alimente cu doar 500 de calorii şi chiar cu 300 în 1947, ceea ce înseamnă regim de exterminare. Regimul de detenție era îndulcit şi de existența unei biblioteci cu 2.800 de cărți, inclusiv în limba rusă, iar doi deținuți se ocupau numai de cărți. Intrau pe ascuns şi materialele de partid, ceea ce dovedeşte o supraveghere foarte indulgentă (p. 109). A. Siegelbaum îşi încheie prezentarea cu speranța că tovarăşii *vor fi de folos revoluției proletare din toate țările*. Tot în lucrările de istorie se susținea cu tărie rolul comuniştilor în lupta pentru menținerea Transilvaniei la România în epoca dictatului de la Viena. Repetarea insistentă dădea de bănuit că este vorba doar de o manipulare ideologică şi că realitatea era sumbră. La 8 august 1940 s-a emis de către Comitetul Central al PCdR o circulară prin care organizațiile de partid din teritoriu urmau să poarte o intensă propagandă pentru desprinderea Ardealului de România (p. 120-125). Este evident că se aplicau ideile lui Iosif Stalin privind spargerea Europei organizate pe baza Sistemului Versailles, singura modalitate de a extinde lagărul roşu cu pierderi minime. Alte documente vin să întărească această imagine antinațională şi subversivă împotriva României şi Ungariei, comuniştii având obligația să intensifice propaganda şi sabotajul îndeosebi în industria metalurgică şi militară. Aceeaşi atitudine a fost urmată până în 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ultimul document cuprinde procesul-verbal al primei şedinţe plenare a activului central al PCdR din 23-24 septembrie 1944 unde s-a hotărât, urmând o idee a tovarăşului Stalin, lupta împotriva regimului constituţional la nivelul întregii ţări şi împotriva tuturor organizaţiilor considerate numai fasciste. Cadrele vechi, *cadre minunate*, urmau să conducă lupta.

Ediţia de documente vine să completeze un gol al istoriografiei române şi să contribuie la scrierea adevăratei istorii a poporului român. Nu trebuie să lipsească din programele şcolare şi din pregătirea studenţilor şi profesorilor de istorie. Adevărata istorie se scrie numai pe bază de documente.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

ALEXANDRU ZUB, ADRIAN CIOFLÂNCĂ (ed.), *Cultură politică şi politici culturale în România modernă*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza“, 2005, 444 p.

Volumul *Cultură politică şi politici culturale în România modernă* a fost gândit ca o sinteză, ca un bilanţ interdisciplinar al stadiului actual al cercetărilor în domeniu privind România. Editorii – Alexandru Zub, şeful Secţiei de Ştiinţe Istorice a Academiei Române şi directorul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“ Iaşi, şi Adrian Cioflâncă, cercetător ştiinţific la acelaşi Institut – au convocat pentru această culegere de studii (însumând 450 de pagini, în limbile engleză, franceză sau română, făcând parte dintr-o serie dedicată Congreselor internaţionale de ştiinţe istorice) nume consacrate din România şi străinătate, precum şi tineri cercetători care s-au remarcat în ultimii ani.

Astfel, au semnat în volum, pe lângă editori, specialişti din Statele Unite în problematica românească precum Keith Hitchins, Paul E. Michelson, Vladimir Tismăneanu, Maria Bucur, istorici autohtoni cunoscuţi cum ar fi Alexandru-Florin Platon, Iacob Mârza, Florin Cântec, specialişti în ştiinţe politice şi sociale ca Alina Mungiu-Pippidi, Daniel Barbu, Dragoş Paul Aligică, Mihaela Czobor-Lupp, specialişti în studii evreieşti cum ar fi Leon Volovici, Andrei Oişteanu şi Felicia Waldaman. Grupul tinerilor contributori este compus dintr-o consistentă „falangă“ de absolvenţi ai Central European University – Budapest (Dragoş şi Cristina Petrescu, Mihai Chioveanu, Steliu Lambru, Răzvan Pârâianu), din studioşi ieşeni (Andi Mihalache, Gabriel Leanca, Mihai Chiper, Bogdan Moşneagu, Daniel Şandru) şi Laura Stanciu din Alba-Iulia.

Din punct de vedere cronologic volumul acoperă secolele XVIII-XX, sumarul fiind organizat pe şase secţiuni: „Discurs identitar şi integrare europeană“, „Modernizare şi întâlnirea cu celălalt“, „Intelectualul şi politica“, „Memoria trecutului traumatic“, „Ideologie şi cultură politică sub comunism“, „Moştenire culturală şi democratizare în anii tranziţiei“.

Din punct de vedere metodologic, tocmai pentru că se constituie într-un bilanţ de cercetare, volumul nu este unitar. Doar politologii şi câţiva istorici mai tineri se revendică explicit de la metodologia clasică de studiere a culturii politice, aşa cum s-a dezvoltat ea în spaţiul anglo-saxon după publicarea lucrării de pionierat a lui Gabriel A. Almond şi Sidney Verba, *Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Preponderent, autorii contribuţiilor apelează la instrumentele istoriei culturale – fie aceasta istorie intelectuală tradiţională şi istoria culturii savante, fie istoria mentalităţilor şi „noua istorie culturală“. O scurtă trecere în revistă a modalităţilor în care relaţia cultură-politică a fost abordată de-a lungul timpului face Alexandru Zub în articolul de deschidere.

O parte dintre autori aleg să meargă dinspre individ spre epocă, ocupându-se de câteva figuri tutelare ale sferei publice româneşti. Astfel, sunt analizaţi istorici creatori de canon istoriografic precum A. D. Xenopol şi N. Iorga, intelectuali interbelici faimoşi cu afinităţi politice radicale precum Nae Ionescu (comparat cu Machiavelli) şi Emil Cioran (comparat cu echivalentul său bulgar Yanko Yanev), militanta feministă Calypso Botez sau profesorul ardelean Ioan Rusu. Relaţia dintre intelectual şi politică este problematizată de Leon Volovici, printr-o interesantă comparaţie dintre generaţia revoluţionară de la ’48 şi cea radicală din ’27. Pentru perioada comunistă, este de primă utilitate dosarul consistent al disidenţei româneşti din timpul regimului Ceauşescu pe care Cristina Petrescu îl face.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alți contributori optează pentru macro-perspectivă: Laura Stanciu acoperă două secole de reformism transilvănean, Alexandru-Florin Platon compară fervoarea modernizatoare şi frământările identitare din secolul XIX cu probleme similare ridicate de integrarea europeană din secolul XXI, Mihai Chioveanu propune o nouă analiză a perioadei interbelice din punct de vedere politic şi cultural, Vladimir Tismăneanu şi Dragoş Petrescu fixează cadrele culturii politice ale comunismului românesc, în timp ce Alina Mungiu-Pippidi, Daniel Barbu şi Daniel Şandru inventariază trăsături ale tranziției postcomuniste.

Studiul politicilor culturale ocupă o parte însemnată a volumului. Mihai Chiper se opreşte asupra avatarurilor politice şi culturale ale memoriei revoluției de la 1848. Bogdan Moşneagu surprinde politicile culturale ale Bisericii Ortodoxe Române la începutul regimului comunist. Steliu Lambru urmăreşte construcția „națiunii socialiste" în istoriografia ceauşistă. Adrian Cioflâncă analizează distorsionarea istoriei Holocaustului în perioada comunistă, în timp ce Felicia Waldaman face inventarul politicilor publice postcomuniste privind Holocaustul. În fine, Florin Cântec oferă câteva reflecții asupra politicilor culturale europene actuale.

Volumul mai conține câteva studii interesante de imagologie, privind ori imaginea românilor în perspectiva celuilalt (Alexandru-Florin Platon, Gabriel Leancă), ori imaginea românilor asupra Occidentului (Andi Mihalache) sau a evreilor (Andrei Oişteanu, Răzvan Pârâianu).

În concluzie, volumul este, prin diversitate tematică şi prin profunzimea abordărilor, un instrument extrem de util, primul de acest fel disponibil în bibliografiile româneşti, pentru explorarea culturii politice româneşti.

Alexandru Muraru

UNIUNEA POLONEZILOR DIN ROMÂNIA (ed.), *Bliżej siebie. W kręgu relacji polsko-rumuńskich. Materiały z sympozjum* (*Mai aproape unii de alții. În lumea relațiilor polono-române. Materialele simpozionului*), texte în limba română şi cuvânt introductiv de Elżbieta Wieruszewska, redactare şi corectură de Stanislava Iachimovschi, Tipografia Grup Muşatinii, Suceava, 2005, 272 p.

Devenit deja tradiție, simpozionul ştiințific polono-român desfăşurat sub deviza „Mai aproape unii de alții" şi organizat de Uniunea Polonezilor din România în cadrul *Zilelor Culturii Polone*, a ajuns în 2004 la cea de-a şasea ediție. Începând cu 1999, s-au desfăşurat anual, la Suceava, simpozioane ştiințifice şi manifestări culturale care au promovat cultura polonă şi imaginea Poloniei în România.

Prezenta culegere cuprinde materialele simpozionului desfăşurat în zilele de 10-12 septembrie 2004, care a reprezentat un excelent cadru al cunoaşterii relațiilor polono-române. Varietatea tematică a volumului se datorează participării unui grup numeros de cercetători ai relațiilor polono-române, din foarte multe domenii (istorici, etnografi, lingvişti, traducători din Polonia şi România). După o parte introductivă intitulată „În lumea tematicii bucovinene", capitolele următoare adună studii istorice („În lumea istoriei") şi filologice („În lumea literaturii şi artei"). Textele au fost publicate în limba în care au fost prezentate în cadrul simpozionului, fiind însoțite de scurte rezumate în limba polonă sau română.

În prima secțiune găsim texte referitoare la Bucovina de sud şi de nord, precum şi la comunitățile poloneze din această zonă. Articolele sunt semnate de Eugeniusz Kłosek, Helena Krasowska, Anna Tomczak, Janusz Górecki, Magdalena Pokrzyńska, Sabina Seul, Andrzej Ziólkowski, Marek Gotkiewicz, Ewa Guski, Miroslaw Delost, Pavel Blaj şi Lia Curic. Materialele prezentate la această secțiune tratează o problematică diversă: relațiile locuitorilor satelor poloneze din Bucovina cu satele vecine din România şi Polonia, stadiul cercetărilor şi descrierea limbii muntenilor bucovineni din diferite zone, aspecte ale multiculturalității din zona de frontieră ucraineano-română, caracterizarea atitudinilor polonezilor din Bucovina de nord față de reprezentanții altor naționalități din regiune, aspecte care țin de tradiția muzicală bucovineană în mediul rural din Polonia apuseană, elemente care privesc religiozitatea şi credința muntenilor din zona de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vest a Poloniei, inițiativele economice ale polonezilor din Bucovina în perioada austriacă, o analiză a ritualului şi simbolisticii religioase din arta populară bucovineană etc.

Istoria Bucovinei a prezentat întotdeauna interes pentru istoriografia română, iar o lucrare dedicată relațiilor dintre români şi minorități este deosebit de atractivă dacă ținem cont de faptul că multiculturalismul a fost şi este una din caracteristicile zonei respective. Partea a doua a culegerii, dedicată istoriei, cuprinde articole semnate de Veniamin Ciobanu, Florin Pintescu, Franz Pieszczoch, Sorin Bobeică, Andrzej Nowakowski, Michal Keller, Nicolae Mareş, Henryk Walczak, Agnieszka Kastory, Daniel Hrenciuc, Krzysztof Nowak, Paul Nicolae, Florin Anghel. În această secțiune sunt incluse materiale care se referă la încercările Coroanei Polone de a aduce instituția domniei din Moldova sub controlul ei, în a doua jumătate a secolului XVI, aspectele militare din istoria Moldovei medievale reflectate în cronicile polone, raporturile moldo-polone din a doua jumătate a secolului XIV, relațiile comerciale ale Poloniei cu Moldova în secolul XVII, urmele istorice româneşti din Wadowice (oraşul natal al papei Ioan Paul al II-lea), relațiile economice polono-române din anii 1918-1926, analiza raporturilor polono-române din anii 1919-1921, bazată pe cercetări recente în arhivele poloneze, poziția României față de Polonia în lumina referatelor informative ale autorităților militare poloneze în perioada 1920-1921, demersurile Poloniei de accedere în Comisia Europeană a Dunării în perioada interbelică, vizita din 25 iunie-1 iulie 1937 efectuată de Carol al II-lea în Polonia etc. Dintre contributori se mai remarcă atât cercetătorul Veniamin Ciobanu, binecunoscut atât în mediile istoricilor români, cât şi în cele ale istoricilor polonezi pentru numeroasele sale studii care au ca temă relațiile româno-polone. La rândul lor, Florin Pintescu şi Daniel Hrenciuc au publicat în 2002 lucrarea intitulată *Din istoria polonezilor în Bucovina,* care oferă o perspectivă poloneză asupra relațiilor dintre reprezentanții acestei etnii şi românii din zona amintită.

În partea a treia a lucrării, dedicată literaturii şi artei, au fost publicate materialele prezentate în cadrul simpozionului de Stan Velea, Constantin Geambaşu, Cristina Godun, Olimpia Mitric, Ewa Kocój. Articolele din această secțiune ne prezintă o seară de literatură polonă la librăria „Cărtureşti", prilejuită de lansarea a două cărți aparținând unor scriitori polonezi din generația de mijloc, un manuscris de la Mănăstirea Dragomirna realizat la Rădăuți, în 1783, de un copist de manuscrise româneşti de origine poloneză, o analiză referitoare la ceea ce văd românii în icoanele Judecății de Apoi din bisericile pictate ale Bucovinei (duşmani, prieteni) etc.

Concluzia organizatorilor a fost că simpozionul a dovedit încă o dată interesul pentru relațiile polono-române, pornindu-se de la principiul că doar contactul direct între oameni deschişi dialogului poate să pună bazele cunoaşterii reciproce şi respectului. Atunci când au hotărât să publice culegerea, organizatorii au făcut acest lucru în speranța că ea va contribui la introducerea cititorilor în lumea relațiilor româno-polone şi va fi o veritabilă completare a problematicii polonezilor din Bucovina, a istoriei comune şi a contactelor culturale dintre polonezi şi români.

Parcurgerea lucrării ne-a convins că speranțele sunt perfect îndreptățite şi, mai ales, realizabile. Deoarece scurta trecere în revistă pe care am realizat-o nu poate să dezvăluie mai mult, invităm cititorii la o lectură pe care o considerăm interesantă şi instructivă.

Petrică Dumitrache

ANTONELLA ASTORRI, PATRIZIA SALVADORI, *Istoria ilustrată a primului război mondial*, traducere din limba italiană Ilieş Câmpeanu, Bucureşti, Editura RAO, 2005, 191 p.

Istoria ilustrată a primului război mondial, adusă în atenția publicului românesc de Editura RAO, este o contribuție a două autoare din spațiul italian, Antonella Astorri şi Patrizia Salvadori. Cartea aparține unui gen care începe să acopere şi la noi acel loc necesar, al istoriei ilustrate. Colecția Enciclopedia RAO a oferit de altfel cititorilor şi alte istorii ilustrate, cum sunt cele ale fascismului sau nazismului.

Lucrarea este structurată în şapte capitole: *Pe marginea prăpăstiei, 1914; Tunurile din august, 1915; Marea iluzie, 1916; Măcelul inutil, 1917; Anul cel mai lung, 1918; Ultimele focuri* şi *O pace pierdută şi problemele generate*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prefațată de binecunoscutul istoric francez Jacques le Goff, cartea se închide cu tabele cronologice care includ principalele evenimente sau bătălii ale fiecărui an de conflict, dar şi unul cu declarațiile de război ale diverşilor beligeranți. De asemenea, există un indice de nume proprii facilitând găsirea unor informații şi, ca element de noutate pentru noi, un altul, tematic, de fişe de lectură.

În afara textului propriu-zis, intercalat de „ferestre" dedicate în mare parte personalităților politice şi militare sau unor bătălii, pentru a putea pătrunde mai uşor în intimitatea Marelui Război cititorului i se oferă spre „lectură" şi numeroase imagini. Alături de reproducerea unor embleme, steaguri, decorații, caricaturi, picturi, grafice, interesante hărți alegorice din epocă, dar şi hărți obişnuite, există foarte multe fotografii, primul război mondial având „avantajul" de a fi „primul mare eveniment acoperit de fotografie". Ele redau atât grupuri umane mari (soldați, invalizi, prizonieri, civili etc.), cât şi personalități (oameni politici, generali etc.), toate acestea alternând cu cele care prezintă armamentul sau tehnica militară a timpului. În mare majoritate ele provin din arhiva Giunti şi sunt fotografii de grup, anticipând parcă, dincolo de participarea colectivă la această conflagrație, o intrare pe scena politică şi socială a lumii a celor mulți.

Pentru că un eveniment „nu se naşte şi nu moare dintr-o dată", lucrarea aruncă o privire spre lumea antebelică pentru a face cât mai comprehensibil posibil ceea ce a generat primul război mondial şi apoi trecând succesiv prin ceea ce a însemnat el sub toate aspectele sale, politic, militar, social sau chiar cultural, să lase o fereastră deschisă spre lumea de după război. Aceasta deoarece, aşa cum se ştie, „nerezolvat în substanța sa […] din cauza contradicțiilor pe care le va lăsa moştenire" Europei, Marele Război va genera izbucnirea ultimului mare conflict mondializat.

Detaşându-se de la început de vechea paradigmă politică a statului german agresor, singur responsabil sau mai degrabă vinovat de declanşarea conflictului, Astorri şi Salvadori încearcă o cuprindere totală a unui conflict total, evident în manieră sintetică. Având această perspectivă şi pentru a face mai complex acel tablou al factorilor care au dus la declanşarea războiului, autoarele menționează, pe lângă cauzele cunoscute, şi „disponibilitatea culturală" spre război, la nivel de discurs, a elitelor politice, legitimată ideologic prin „darwinismul social" aplicat şi relațiilor internaționale. O a doua cauză considerată a fi ignorată aproape total până acum este legată de schimbările tehnologice şi sociale ale vremii.

Războiul nu capătă substanță doar în tranşee sau pe câmpurile de luptă. Protagoniştii săi nu sunt doar soldați, ci există şi un „război al femeilor", care în spatele frontului rămân singure, „cu bătrâni sau copii şi cu o viață pe care trebuie s-o inventeze". Cartea propune şi sintagma „Marele Război al prizonierilor", care încercau să supraviețuiască în lagăre, uneori în condiții foarte dure. Aşa a fost cazul celor din lagărele germane în care aprovizionarea era extrem de dificilă din cauza blocadei navale. Acest din urmă „război" capătă un chip familiar istoricilor prin experiența celebrului medievist belgian Henri Pirenne care, alături de alți 8.000 de prizonieri ce au refuzat să participe la redeschiderea Universității din Liège, ceea ce le-ar fi anulat rezistența pasivă, în opinia ocupantului, a fost deportat de germani la Holzminden. Cursul de istorie ținut altor prizonieri şi notat pe „caiete alcătuite din memorie" va fi baza uneia din lucrările sale de referință, *Istoria Europei*.

Fenomen de ruptură între două lumi, Marele Război este la începutul său asemănător conflictelor de secol XIX, pentru ca pe parcurs să-şi schimbe chipul şi, spre final, să capete tot mai multe însuşiri ale încă mai hidosului său „frate" dinspre mijlocul aceluiaşi secol. Odată cu el şi chipul bătrânei Europe se va lepăda de ultimele sale caracteristici ale secolului precedent. Neizbutind să-şi mai găsească echilibrul, cu instituțiile politice, sistemul de valori, chiar modul de a percepe viața, serios clătinate, continentul european va cunoaşte un rapid şi neplăcut declin, în cele din urmă pierzând supremația în lume.

Marele Război, numit aşa chiar de contemporanii săi şi denumit la noi în mod specific, multă vreme, „Războiul pentru întregirea neamului", nu mai suscită astăzi istoricilor noştri acelaşi interes de care se bucură în Occident. Există bogate surse cum ar fi memorialistica şi, alături de ea, documente de arhivă, presă, documente cinematografice, fotografii etc. care se subscriu acestei tematici, dar care sunt insuficient exploatate de către cercetători. Studiile sau lucrările de sinteză, deşi nu puține, favorizează aproape exclusiv evenimențialul şi nu reuşesc să se sustragă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paradigmei naționaliste (şi subspeciei național-comuniste), în timp ce teme mari, fundamentale rămân încă neabordate. Poate aşa se explică şi faptul că nu avem lucrări care să fi intrat în circuitul internațional. Prin urmare, nici locul României în marile sinteze nu e altfel decât extrem de sumar. Este şi cazul acestei istorii ilustrate. La pagina 97 găsim cea mai „consistentă" informație relativă la scoaterea țării noastre din război în numai câteva luni, ca urmare a celei mai bine orchestrate campanii din întreg războiul, un atac concertat al germanilor, austro-ungarilor, turcilor şi bulgarilor. Totul este redat în doar nouă rânduri şi jumătate. De asemenea, la paginile 90, respectiv 165 mai există două foarte scurte mențiuni referitoare la țara noastră.

În economia lucrării autoarele găsesc de cuviință să acorde un spațiu şi memoriei războiului, în special în spațiul european. Jalonată de zile comemorative, monumente, producții literare sau cinematografice, manuale şcolare ş.a.m.d., această memorie a fost gestionată diferit de lumea postbelică. De exemplu, în țările cu regimuri autoritare – autoarele aleg cazul Italiei – monumentele exprimă mai degrabă mândria față de acțiunile celor căzuți, în fond o manieră de a glorifica războiul sau mai exact violența. În statele cu regimuri liberale, cum a fost în Franța, amintirea războiului a fost canalizată de asociațiile foştilor combatanți mai ales înspre zona pacifistă. Astfel, amintirea războiului nu mai presupune doar exaltare, ci şi libertatea de a-l blama. Marmura unor monumente păstrează şi incizia unor blesteme la adresa războiului „care naşte doar moarte şi deznădejde".

Fără îndoială, Astorri şi Salvadori au reuşit să ne ofere o lucrare interesantă, în care raportul text-imagine este echilibrat. Istoria ilustrată face parte din categoria lucrărilor destul de costisitor de realizat, dar care se dovedeşte atrăgătoare pentru un public larg.

Ligia Dobrincu

MIHAI CHIOVEANU, *Fețele Fascismului. Politică, ideologie şi scrisul istoric în secolul XX*, Editura Universității din Bucureşti, 2005, 370 p.

Cartea de față poate reprezenta o apariție paradoxală. Nu afirm aceasta în urma unei evaluări a textului *an sich*, ci gândindu-mă la momentul apariției sale. E surprinzător faptul că această cuprinzătoare sinteză, preocupată de paradigmele interpretative ale fascismului şi atât de necesară cercetătorilor, apare abia după 60 de ani de studiere a fenomenului (aceasta fără a mai lua în calcul lucrările dedicate mişcărilor fasciste, contemporane acestora). Lucrarea lui Mihai Chioveanu este, aşadar, una „de avangardă", impunându-se *ab initio* atenției cititorului prin oportunitatea proiectului propus.

Cartea se ocupă, în principal, după cum o arată şi titlul, de perceperea fascismului la nivelul istoriografiei. Textul trimite însă, inevitabil, şi la alte zone gnoseologice, cum ar fi politologia, sociologia sau filosofia, conținând referiri la „clasici" ca Hannah Arendt sau Raymond Aron, dar şi la autori mai recenți (Tony Judt ori Vladimir Tismăneanu). De asemenea, nu lipsesc trimiterile directe, uneori din perspectivă comparativă, la doctrinele şi practicile fascismului în diferitele sale spații de emergență. Definirea conceptului (acesta având, după cum se ştie, o aplicabilitate destul de largă), precum şi disocierea fascismului de alte noțiuni, precum „extrema dreaptă", ocupă, de asemenea, un loc important în economia lucrării.

Preocupările şi zonele de interes ale autorului se reflectă şi în structura textului. Acesta este împărțit în cinci capitole, precedate de o introducere, care tratează însemnătatea subiectului şi punctează câteva generalități cu privire la destinul istoriografic al fascismului, aducând în acelaşi timp şi necesarele precizări de ordin metodologic. În primul capitol sunt inventariate principalele curente definite în istoriografia preocupată de fascism. În finalul acestuia, autorul inserează un studiu asupra binomului discurs politic/discurs istoric, cu referire punctuală la reconsiderarea, din punct de vedere politic, a fenomenului în discuție, la sfârşitul secolului XX. În cel de-al doilea capitol, istoricul propune o prezentare sintetică a originilor fascismului, a apariției acestuia, a autodefinirilor sale doctrinare, precum şi a primelor încercări ale comentatorilor interbelici europeni de a-i descifra mecanismele. Deosebit de interesantă rămâne, în această etapă a lucrării, compararea comunismului cu mişcări precum aceea a lui Mussolini, fiind detectate asemănări la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nivelul practicii politice, dar şi la cel al doctrinei (în linia inaugurată de James A. Gregor). Al treilea segment al cărții se concentrează asupra acelor istorii ale fascismului marcate de teoriile marxiste, cuprinzând atât considerații privitoare la discursul rigid, stalinist, cât şi la textele mai nuanțate, care îşi regăsesc originile în „materialismul istoric“ . Al patrulea capitol conține o trecere în revistă a oscilațiilor între ocultarea şi asumarea trecutului fascist, prezente în istoriografiile naționale postbelice. Ultima parte a lucrării se referă la cazul fascismului românesc, făcând trimitere la perceperea acestuia în istoriografia occidentală, la emergența sa, la receptarea de care a avut parte în România inter- şi postbelică. În cele din urmă, epilogul tratează redefinirile acestuia în istoriografia şi memoria colectivă românească de după 1989.

În ceea ce priveşte metodologia, autorul preferă, după cum e şi firesc, lectura fascismului „prin prisma realităților constituite socio-cultural şi politico-ideologic“. După cum am lăsat a se înțelege şi mai sus, abordarea pentru care optează istoricul Mihai Chioveanu se apropie de cea a reprezentanților „noii istorii politice“, atât prin natura subiectului, cât şi prin preferința pentru interdisciplinaritate. Într-un alt plan, cartea evită înscrierea rigidă într-un model tradițional de interpretare a fascismului, atât din punct de vedere istoriografic, cât şi politic. Textul apare, din acest punct de vedere, ca unul pragmatic, având capacitatea de a se adapta etapelor cercetării şi de a eluda înregimentarea. Se poate astfel sesiza, la o lectură atentă, îmbinarea de concepte şi perspective aparținând unor zone teoretice diferite, de la tentația paradigmei totalitare la eseul „memoric“ şi de la liberalism la conservatorism, lucrarea legitimându-se, odată în plus, prin complexitatea unui holism atent controlat.

Bibliografia folosită de istoric este vastă, cuprinzând cărți şi studii asupra fenomenului fascist, atât generale cât şi aplicate cazurilor particulare, lucrări teoretice, articole şi, nu în ultimul rând, texte ale doctrinarilor fascişti din perioada interbelică. În ceea ce priveşte atenția acordată de autor istoriografiei principalelor mişcări europene, aceasta se concentrează, în principal, asupra fascismului italian, asupra legionarismului şi a nazismului. Nu lipsesc însă trimiterile la manifestările asemănătoare din alte spații, în primul rând din Franța, dar şi din Ungaria, Belgia, Regatul Unit sau Austria.

Caracterul de noutate al cărții lui Mihai Chioveanu, complexitatea elaborării, bogăția conceptuală, dar şi stilul, dens şi dinamic, o recomandă ca pe o lucrare de rezistență, ca pe un text, putem afirma, indispensabil pentru specialistul în istoria fascismului. De asemenea, cercetătorul preocupat de studiul istoriografiei poate afla în acest volum importante surse şi referințe metodologice, iar politologul sau sociologul – un punct de reper în cadrul unei dezbateri ce nu îşi dezminte actualitatea. Cartea se impune, aşadar, ca un demers complet, în sine, dar şi ca un posibil punct de plecare într-o nouă direcție a cunoaşterii.

Alexandru Gavriş

LUCIAN NASTASĂ, *Intelectualii şi promovarea socială. Pentru o morfologie a câmpului universitar*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, 224 p.

Absolvent al Universității „Al. I. Cuza“ din Iaşi şi actualmente cercetător la Institutul de Istorie „G. Bariț“ din Cluj, Lucian Nastasă a beneficiat din plin de stagiile de pregătire în centre universitare europene de calibru, precum „École des Hautes Études en Sciences Sociales“ sau „Centre de Sociologie de l'Éducation et de la Culture“. El are meritul de a fi utilizat în cercetările şi studiile sale un întreg arsenal de metode şi tehnici aproape necunoscute istoriografiei române, iar lucrul a fost dovedit în timp de buna primire de care s-au bucurat lucrările sale; de altfel, un consistent mănunchi de volume, pe a căror copertă semnează ca autor ori ca editor, l-au propulsat în rândurile istoricilor importanți din România.

Cartea de față este dedicată profesorului Victor Karady şi toate studiile cuprinse între coperte trădează apropierea metodologică de reputatul savant, mai întâi de toate prin abordarea unei perspective sociologizante. Pentru autor este esențial să investigheze, interdisciplinar, nu doar „faptele importante“ ale istoriei intelectualității din România, ci, în egală măsură, universul aflat în spatele acestora. „Preludiul istoriografic“ despre care vorbeşte Ovidiu Pecican în *Cuvântul*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înainte, zonă în care s-a aflat autorul în prima parte a carierei, i-a oferit, cu siguranță, răgazul necesar pentru munca în arhive și antrenarea discernământului.

Capitolele volumului subliniază nu doar fascinația istoricului față de anumite subiecte, ci scot la suprafață și etape semnificative ale istoriei elitelor din spațiul românesc, neglijate în ultima jumătate de secol sau unilateral tratate: *Genealogia între știință, mitologie și monomanie*; *Mecanisme de selecție și integrare a elitei universitare românești. Alianțele familiale*; *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc la sfârșitul secolului XIX. Cazul Nicolae Iorga*; *Pentru o istorie a cuplurilor în mediul intelectual românesc*; *Teohari Antonescu: un destin neîmplinit*; *A.D. Xenopol și „Școala Critică"*; *Lucian Blaga – avatarurile unei catedre universitare*; *Universitățile germane și formarea elitei intelectuale românești (1864-1944). Reflexii memorialistice*; *Geneza a două universități în Clujul multicultural (1944-1945)*; *Etape spre o monografie: Constantin Daicoviciu*.

Lucian Nastasă își plimbă cititorul prin lumea intelectualității românești de la cumpăna secolelor XIX-XX, cu ritualurile societății, mai mult sau mai puțin cunoscute, cu figuri de prim plan, ca Nicolae Iorga, A.D. Xenopol sau Lucian Blaga, sau personaje marginale, dar nu lipsite de interes, precum Teohari Antonescu, reușind decriptarea unora dintre codurile sociale și mecanismelor de selecție ale intelectualității vremii.

Leonidas Rados

DUMITRU IVĂNESCU, MARIUS CHELCU (ed.), *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX)*, Iași, Ed. Junimea, 2005, 544 p.

Volumul editat de către Dumitru Ivănescu și Marius Chelcu, *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX)*, trebuie privit ca un portret istoriografic de grup al colaboratorilor, prietenilor și apropiaților profesorului Alexandru Zub. Din acest motiv, grupajul de studii păstrează regula diversității temelor abordate și particularitatea preocupărilor, reunite, generic, în capitole cuprinzătoare: „Imperii, confesiuni", „Privindu-ne cu ochii celorlalți", „Cuvinte, slove, zugrăveli", „Ce Occident alegem?", „Odiseea modernizării", „Vestul de lângă noi", „Românii noștri, românii altora", „Arhipelagul Comunist", „Cum ne scriem Istoria".

Seria textelor dedicate evului mediu este inaugurată de Șerban Papacostea cu studiul despre *Anul 1204 în istoria Europei: un bilanț*, o evaluare a politicii thalasocrațiilor mediteraneene Veneția și Genova, prin influențarea obiectivelor Cruciatei, cu scopul cuceririi Constantinopolului la 1204 și, de aici, efectele majore pentru lumea occidentală. Oarecum complementar conflictului dintre Occident și Imperiul Bizantin, Ovidiu Pecican schițează, în *Aliați nord-dunăreni ai Imperiului latin de la Constantinopol: regii cumani Jonas și Soroius*, dinamica etnografică a populațiilor cumane de la sud și est de Carpați, în perioada dintre cuceririle teutone și 1241, momentul marii invazii tătare. Conotația confesională a întâlnirii civilizațiilor răsăriteană și apuseană este abordată de Flavius Solomon, *Ortodoxie și catolicism în spațiul extracarpatic în evul mediu. Observații pe marginea unei relații conflictuale*. Autorul insistă asupra modului în care realitățile religioase au determinat cotidianul politic și cultural din Moldova sau Țara Românească, în viziunea mai largă a impactului asupra mediilor culte, a influențării percepției Occidentului.

O succintă și lămuritoare perspectivă istoriografică asupra noțiunii de „națiune medievală" ne oferă Aurelia și Mihai Felea, problemă discutată din perspectiva mai puțin cunoscută a contribuției câtorva istorici central-europeni maghiari, cehi și polonezi, în studiul *Geneza națiunilor medievale în Europa Est-Centrală. Câteva repere istoriografice.* Înscris în același orizont de timp, Marius Chelcu propune un subiect netratat sistematic, *Cauze ale părăsirii Moldovei de către armeni la sfârșitul secolului XVII*, analizând vremurile marcate de instabilitatea politică și economică ce a caracterizat domnia lui Gheorghe Duca și a condus la decăderea vieții urbane în partea nordică a Moldovei.

În seria preocupărilor care i-au definit opera, Veniamin Ciobanu analizează, din perspectiva statutului Principatelor Române, *Implicații românești ale bătăliei de la Poltava* din 1709,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prefigurare a regimului fanariot, dar şi a pericolului care începea să-l reprezinte avansul Rusiei spre gurile Dunării, după înfrângerea armatei suedo-polonă-ucrainiene. La rândul său, studiul lui Dumitru Vitcu, *„România“ anilor 1854-1856: mărturii străine adnotate*, este o contribuţie remarcabilă la cunoaşterea societăţii româneşti din perspectiva corespondenţilor de război James Oscar Noyes şi Charles George Gordon.

În cadrul grupajului „Cuvinte, slove, zugrăveli“, remarcăm efortul sistematizator pe care îl întreprinde Cătălina Chelcu, *Elite şi societate în Moldova la jumătatea secolului XVII. Precizări metodologice*, având ca limită inferioară începutul păstoririi mitropolitului Varlaam peste Ţara Moldovei. În legătură cu acelaşi orizont de timp, Petronel Zahariuc ne oferă amănunte referitoare la opera de ctitorie a lui Miron Vodă Barnovschi, *Un nou document cu portretul votiv al lui Miron vodă Barnovschi*. Prezenţa elementului grec pe lungă durată în spaţiul românesc nu s-a redus drastic după 1821 în Principate, contrar opiniei acreditate în vulgata istoriografică, afirmă Leonidas Rados în studiul *Influenţa greacă în cultura română după 1821. Manifestări şi tendinţe*. Nuanţat, autorul demonstrează că influenţa greacă a devenit una pasivă, prinsă în sfera tabieturilor culturale.

Deosebit de incitant ne apare subiectul propus de Andrei Pippidi, *De ce orientalizare? Din activitatea diplomatică a domnilor fanarioţi*, care deschide grupajul „Ce Occident alegem?“ Mult mai mult decât o încercare de analiză a activităţilor conexe diplomaţiei, studiul reprezintă o radiografie elastică despre cutumele culturale şi percepţiile unei epoci strivită, de regulă, de stereotipuri istoriografice. Strict în sfera discuţiilor de politică externă şi a teoriei relaţiilor internaţionale se încadrează studiile despre *I.C. Brătianu şi aderarea României la Tripla Alianţă* – Liviu Brătescu, *Români şi ONU la începutul Războiului Rece* – Paul Nistor şi *Poziţia geopolitică a României la începutul mileniului III. Permanenţă şi schimbare* – Gh. Iacob.

Problematica modernizării româneşti este adusă în atenţie de Cătălin Turliuc, *Minoritari în procesul industrializării ţării la începutul secolului trecut*. Interpretând datele statistice, autorul insistă asupra rolului evreilor care, prin profilul ocupaţional, au reprezentat un element dinamic al economiei. Dintr-o perspectivă critică, Bogdan Moşneagu tratează un subiect incomod pentru autorităţile bisericeşti: *Biserica Ortodoxă Română şi noile politici educative. Cursurile de îndrumare misionară şi socială*. Textul marchează reforma învăţământului teologic după 1948, care, în viziunea Patriarhului, trebuia să nu mai repete „rătăcirile trecutului“, ci să slujească „noua patrie“, RPR. Procesul comunizării, din perspectivă politică, ne este evidenţiat de Dumitru Şandru, *Ţărăniştii şi problema agrară din România, 1935-1946*, studiu care insistă pe coliziunea dintre programele politice ale PNŢ şi ideologia PCR de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial.

Grupajul „Vestul de lângă noi“ este deschis de Dumitru Ivănescu cu *Principatele Române în raporturile franco-ruse, 1861-1866*. Autorul developează primele semne de independenţă, ca parte componentă a politicii externe din timpul domniei lui Al. I. Cuza, reflectate printr-un joc diplomatic ce a făcut abstracţie atât de suzeranitatea faţă de Turcia, cât şi de regimul de garanţie a marilor puteri. În acelaşi plan al relaţiilor internaţionale, Lucian Leuştean investighează o idee paradoxală care a circulat în mediile diplomatice, *Despre unele „planuri“ de uniune româno-maghiară 1919-1942*, completată cu noi elemente şi cu armonizarea unor prezentări istoriografice contradictorii. Bogdan Alexandru Schipor urmăreşte, în *Relaţiile româno-polone şi politica britanică din estul Europei, 1935-1939*, conturarea unei poziţii diplomatice şi militare britanice, în condiţiile presiunii militare germane în estul Europei, a eşecului politicii de securitate colectivă, *Anschluss*-ului şi încheierii acordurilor de Munchen, în septembrie 1938.

O imagine asupra evoluţiei etno-demografice, politice şi culturale a populaţiei de etnie română, bazată pe recensăminte, propune Constantin Ungureanu în *Românii din Bucovina habsburgică, 1774-1928*, pentru ca Mihai-Ştefan Ceauşu să vină cu aspecte clarificatoare asupra modernizării politice: *„Ausgleich“-ul din 1910, o încercare de rezolvare a problemei naţionalităţilor în Bucovina Habsburgică*, articol referitor la instituirea dreptului naţionalităţilor la vot universal, în ultimii ani ai monarhiei austriece, pentru mărirea reprezentării politice şi atenuarea agitaţiilor naţionale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Reflecțiile asupra destinului celeilalte provincii istorice de la est de Carpați, Basarabia, sunt inventariate de Ion Agrigoroaiei, *Problema Basarabiei în paginile revistei „Viața românească", 1914-1916*, din perspectiva promovării platformei antiruseşti a lui C. Stere, o dezbatere anticipativă de altfel pentru ocupația sovietică a provinciei, după cum ne detaliază Lilia Crudu, *Observații cu privire la destinul elitei politice, culturale şi ştiințifice basarabene din perioada interbelică.* Problematica urmăreşte trasarea destinului tragic al emigrației politice şi academice basarabene în urma acțiunii Kremlinului de înlăturare a „agitației naționaliste" a „elementelor suspecte", „contrarevoluționare". Dimensiunea propagandistică, care a făcut posibilă impunerea şi menținerea regimului comunist este analizată de I. Ciupercă, *Contribuția propagandei la legitimarea regimului bolşevic*, studiu ce insistă pe metodologia, instrumentarul discursiv care a dus la conturarea speranței într-o ordine mondială socialistă, a unei imagini pozitive a URSS în perioada interbelică.

Episodul conversiei ofițerilor de servicii secrete comuniste în prosperi oameni de afaceri este schițat de Sorin D. Ivănescu, *Implicarea Securității în comerțul exterior al României ceaușiste*, text ce oferă câteva indicii despre constituirea „rețelelor de pradă" în economia românească postdecembristă, plecând de la filierele serviciilor secrete specializate, înainte de 1989, în comerțul exterior. Excelent documentat, Dorin Dobrincu prezintă *„Arnota" – un grup de rezistență armată anticomunistă din Oltenia montană (1949)*, opozanți anticomuniști individualizați în ansamblul rezistenței prin faptul că nu erau localnici şi simpatizau doctrina legionară.

În ultimul grupaj, „Cum se scrie istoria", Nelu Zugravu ne rezumă observațiile sale pe seama lucrării de doctorat *Naționalitatea negustorilor în Imperiul Otoman, o cercetare istorico-epigrafică*, susținută de Vasile Pârvan la Breslau, în 1909, în timp ce Igor Şarov supune atenției un „istoric" mai puțin cunoscut istoriografiei româneşti, *I. Lipandri – istoric al Principatelor Române şi al Basarabiei. Noi considerații pe marginea unor lucrări istorice ruse inedite*. Fostul ofițer al Statului Major rus, istoric militar, prieten cu Puşkin, marchează, dintr-o perspectivă filo-rusă, câteva momente esențiale pentru Principatele Române – 1828, 1859, 1878. Un excurs intelectual provocator, remarcabil ca expresie stilistică şi profunzime analitică, ne propune Andi Mihalache în *Ştiință, mit şi autobiografie în gândirea lui Karl Marx*, unul din rarele texte în care putem urmări cum constrângerile unei vieți de marginal sunt „montate" să-şi ia revanşa, utopică, asupra lumii, printr-o construcție radicală, menită să „asalteze ordinea statului prusac".

În fine, Mihai Dorin ne sistematizează, prin intermediul considerațiilor preponderent de natură etică, conduita elitelor intelectuale sub regimul comunist, în articolul care încheie volumul *Prolegomene la un discurs (românesc) asupra revoluției*.

Mihai Chiper

CONSTANTIN MIHAI, *La logique d'Hermes. Études sur l'Imaginaire*, Craiova, Editura Sitech, 2006, 184 p.

La numai doi ani de la publicarea celui dintâi volum intitulat inspirat *Arca lui Noe. Perspective culturale asupra generației '27,* Constantin Mihai revine cu o nouă provocare adresată cititorilor, invitându-i la o lectură pe marginea imaginarului. Semnatarul prefeței, Claude-Gilbert Dubois, observa o aparentă contradicție între cuvintele cheie din titlu, anume *logică* şi *Hermes*. Dacă primul induce ideea unei ordini discursive atent construite, departe de orice sensibilitate, urmând doar căile inteligibile dictate de rațiune, sensul atribuit lui Hermes completează fericit activitatea critică, împărtăşind sensurile multiple, diversitatea, caracteristice demersurilor pluridisciplinare. Un magnetism teoretic se derulează în paginile volumului, aducând în aceeaşi arie semantică sensuri care în contexte diferite produc, inevitabil, interpretări concurente, dar la fel de incitante.

Este evident, urmărind structura lucrării, că finalitatea ei nu vizează neapărat un segment anume de lectori inițiați, specializați pe tematica imaginarului. Nu, Constantin Mihai dorește să echilibreze cât mai bine cu putință raportul dintre meticulozitatea, rigurozitatea specifice demersurilor academice şi binevenitul consum de idei manifestat dinspre aria pasionaților de un

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

astfel de subiect, care însă sunt atraşi mai degrabă de latura descriptivă, narativă, decât de argumentația de specialitate. Totuşi, pentru cel care nu e deprins a opera cu tot felul de neologisme intrate de curând în vocabularul limbii române, apropierea ideilor inserate în discursul tânărului autor îngreunează înțelegerea acestei tematici, şi aceasta nu pentru că au de a face cu o exprimare nefast construită, ci doar pentru că limbajul întâlnit nu e lesne de descifrat. Prin urmare, autorul şi-a gândit atent capitolele, adoptând schema clasică, plecând de la o antropologie a conceptului, insistând apoi asupra termenilor de *imaginar filozofic, religios* şi *literar*. Împărțit în trei capitole, discursul tânărului autor începe cu o expunere axată asupra evoluției şi sensurilor atribuite conceptului de *imaginar*, găsind premise ale interesului pentru acest subiect undeva prin secolul XVII. De la Kant şi până la Paul Ricoeur, o întreagă literatură s-a construit, pe îndelete, în planul secund al marilor dezbateri contemporane. Acest statut, aparent al complementarității, în raport cu temele fundamentale articulate în societățile europene, nu a diminuat defel interesul constant pentru valorificarea cercetărilor asupra imaginarului.

Cel de-al doilea capitol se înscrie perfect în peisajul cultural al ultimilor şaisprezece ani, cel al reanimării vechilor nostalgii față de un trecut furat nouă pe nedrept, curmat brusc şi eliminat din orice proiect cu valoare restitutivă. Posteritatea lui Emil Cioran, Vasile Băncilă ori Mircea Eliade, a celebrei generații interbelice sunt oglindite şi în însemnările lui Constantin Mihai. Rezonând mai bine cu subiectul lucrării, proiecția lui Cioran asupra morții, ca de altfel a întregului grup patronat de Nae Ionescu, este reinterpretată astăzi, la mai bine de şapte decenii, insistându-se pe conexiuni, cu filosofia germană, cu Martin Heidegger îndeosebi. Un alt nume reprezentativ pentru cultura românească dintre cele două războaie mondiale este Vasile Băncilă, căruia i se dedică un studiu pe marginea sărbătorilor religioase văzute ca o modalitate eficientă de organizare şi re-simbolizare a existenței. Acestea reprezintă momente prielnice de evidențiere a unor mecanisme fără de care societatea şi-ar vedea compromise tendințele dominatoare asupra indivizilor. Semnatarul cărții observă inteligent relația între individualismul omului modern şi declinul importanței sărbătorilor, precum şi a semnificațiilor generate de acestea. Profilul omului creştin medieval nu-şi mai găsea cu atâta uşurință locul într-o comunitate din ce în ce mai deschisă spre o modernizare greu de acomodat cu tiparele religioase. Şi aici intervine rolul sărbătorilor, trăiri care combină atât sensul mirajului colectiv şi autenticitatea crezurilor personale.

Bineînțeles, din acest tablou reconstitutiv nu putea lipsi tocmai Mircea Eliade, cu a sa exegeză despre reprezentările sacrului. Un domeniu intens cultivat de grupul de la Criterion, care avea drept obiect de studiu o societate tradițională, precum cea românească, ce le oferea destule exemple de luat în seamă, în contextul procesului modernizării instituțiilor, dar şi a vieții cotidiene. Erau realități care nu aveau cum să nu marcheze şi idealul, profilul omului religios, provocând o transformare imposibil de ignorat de către intelectualii vremii. Eliade se deosebea de restul discipolilor lui Nae Ionescu printr-o teoretizare mult mai aprofundată, încercând să reliefeze sacralitatea, să o explice drept sursă permanentă de modelare a comportamentului uman. Câtă diferență de abordare între dânsul şi un Constantin Rădulescu Motru!

Ultimele pagini ale cărții sunt consacrate imaginarului literar, al celui poetic îndeosebi, autorul evocând succint două nume, cel al lui Paul Valéry şi al lui Mihai Eminescu. Ceea ne-a atras atenția este opțiunea autorului pentru sursele livreşti interbelice, apelând la contribuțiile lui Nichifor Crainic, Nae Ionescu, tangențial şi la cele ale lui Mircea Vulcănescu, pentru a creiona dimensiunea creştină în poeziile eminesciene. Din dorința de a fi cât mai explicit, Constantin Mihai se opreşte la câteva titluri precum *Memento mori*, *Împărat şi proletar*, *Strigoii*, *Luceafărul*, recomandând o lectură a creației poetice prin prisma antropologiei imaginarului, pentru a descifra şi înțelege mai bine sensul şi rostul unei opere care deja poartă cu sine amprenta clasicității.

Avem aşadar de a face cu o sumă de texte menite a populariza o tematică insuficient asimilată în mediile cărturăreşti, promovând un subiect ce-şi caută încă legitimitatea în literatura noastră. Autorul conştient de riscurile asumate doreşte să traseze, atât cât este cu putință, posibile repere ori puncte de plecare în viitoarele dezbateri. Este un volum bazat, în mare măsură, pe o bibliografie străină, o altă dovadă clară că mai sunt multe de spus într-un astfel de domeniu.

Alexandru Istrate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Argesis“, seria Istorie, tom XII, Piteşti, 2003, 634 p.

Deschiderea culturală şi eliminarea ideologiei după evenimentele din 1989 au dus la necesitatea rescrierii istoriei şi la aprofundarea cercetării asupra temelor puţin abordate în timpul regimului comunist. Inimosul colectiv de istorici de la Muzeul judeţean Argeş a menţinut în fiecare an tradiţia simpozioanelor la care participă specialişti din întreaga ţară, studiile fiind publicate în generosul spaţiu tipografic oferit de anuarul „Argesis“.

Tomul XII are şase mari secţiuni şi un total 67 de articole. Prima parte a fost dedicată istoriei de până la revenirea domniilor pământene. La partea rezervată arheologiei amintim studiile *Rit şi ritual în neoeneoliticul de pe teritoriul României* (Alin Frânculescu), *Aşezările culturii Gumelniţa din bazinul Vedea şi Teleormanului (partea a II-a*)(Ion Pătraşcu), *Unelte de piatră neolitice aflate în bazinul Vâlsanului, la Stroeşti-Argeş* (Nicolae Leonăchescu, Gion D. Ionescu), *Sfârşitul epocii pietrei şi începutul epocii metalelor în zona Argeş* (Dragoş Măndescu). Despre epoca romană remarcăm articolul lui Paul I. Dicu intitulat *Segment necunoscut de drum roman între Acidava(Enoşeşti) – Slatina – Arceşti, în sectorul mediu al Limes Alutanus*. Descoperirile arheologice de la Curtea de Argeş au fost incluse în două studii (p. 165-188). Romeo Maschio publică un studiu despre un tezaur monetar descoperit în oraşul Costeşti (p. 233-240), Radu Ştefan Vergatti analizează efectele epidemiilor asupra populaţiei Ţării Româneşti (p. 219-224).

Secţiunea de istorie modernă şi contemporană cuprinde 15 studii, din care amintim: *O catagrafie a Câmpulungului din anul 1832* (Spiridon Cristocea), *Situaţia economică şi socială a locuitorilor din Piscani, oglindită în catagrafia din anul 1838* (Teodor Dina), *Satul Bârla – reflectat în catagrafia Ţării Româneşti de la 1838* (Marius Păduraru), *Societatea Concordia, 1940-1945* (Dan Pintilie), *22 iunie 1941. Avea de ce să se teamă Stalin*? (Ionel-Claudiu Dumitrescu), *Documente militare române şi germane privitoare la aportul României în campania din est în primele luni de război* (Vasile Novac), *Un avion românesc expus în S.U.A*. (Vasile Tudor) etc.

Istoria învăţământului are trei studii dedicate şcolii din Ţiţeşti (Roxana Dorobanţu-Dina), şcolilor din Argeş din perioada 1838-1848 (Spiridon Cristocea) şi celor din Piteşti până la 1833 (Veronica Tamaş).

Dintre studiile de muzeografie remarcăm materialele despre restaurarea unui steag vechi de 75 de ani (Nicoleta Tudose) şi cel despre biodegradatori şi biodeterioratori la cartea veche (Gabriel Bădescu Pletea).

Secţiunea **Istoria culturii, personalităţi** cuprinde 17 materiale. Amintim cele despre însemnări de pe cărţile vechi din biblioteca Muzeul judeţean Argeş (Florentina Cojocaru), preotul Vasile Bălănescu (Corneliu Tamaş), Nicolae G. Krupensky, un numismat celebru în epocă (Aurică Smaranda) şi despre profesorul Dan Simonescu, membru de onoare al Academiei Române (Silvestru Voinescu).

Secţiunea **Addenda** cuprinde studiile aduse cu întârziere şi de aici remarcăm *Studiul resturilor animaliere descoperite în aşezarea de la Radovanu (datată către sfârşitul mileniului I p. Chr* (Sergiu Haimovici), *Relaţii militare româno-franceze în ’30 ai secolului trecut. Colaborarea româno-franceză în domeniul informaţiilor militare* (Andrei Nicolescu) şi *Conacul de la Ştefăneşti al slugerului Muşat* (Maria Mulţescu, Alexandru Mulţescu).

Anuarul „Argesis“ se impune prin valoarea studiilor publicate şi prin prestigiul autorilor, dar tirajul relativ scăzut îl face greu accesibil cercetătorilor români, multe contribuţii fiind incomplete prin lipsa referirilor la rezultatele analizelor deja tipărite.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 765–770

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Revue historique de droit français et étranger“, nr. 1 Janvier-Mars 2005, Trimestrielle, Directeur Joseph-Mélèze Modrzejewski, Publiée avec le concours du centre national de la recherche scientifique, Droit et société, V-XV siècles, Etat des lieux de cinq ans de recherches, Dalloz, 152 p.

Acest număr al revistei istorice de drept francez şi străin cuprinde următoarele rubrici: prima, constituie o cronică bibliografică care prezintă progresele cercetării, progrese realizate în cursul ultimilor cinci ani în domeniul istoriei dreptului şi al instituţiilor din Occident (istorie care priveşte mileniul cuprins între Antichitatea Târzie şi sfârşitul secolului XV).

Această primă parte conţine cinci articole şi anume: primul este intitulat *Introducere* (autor Corinne Leveleux), al doilea *Antichitatea Târzie şi Evul Mediu* (autor Soazik Kerneis), al treilea *Publicaţiile şi studiile izvoarelor* (autor Gérard Giordanengo), al patrulea *Secolele X şi XV* (autor Corinne Leveleux), al cincilea articol este intitulat *Italia în Evul Mediu* (autor Annamaria Monti).

Partea a doua este intitulată *Informaţii diverse* (o relatare despre o sesiune de studii istorice care s-a ţinut în Franţa între 16-20 septembrie 2003, despre şedinţa anuală a societăţii de istorie a dreptului de la Paris din 18 octombrie 2003, o relatare despre Zilele de istorie a dreptului, reuniune şi lucrări care s-au ţinut între 26-29 mai 2004 la Universitatea Erasmus din Rotterdam; această parte mai conţine şi o listă a tezelor de istorie a dreptului şi a instituţiilor, care au fost ţinute la facultăţile de drept din Franţa în anul 2004); mai există, la finele revistei, o listă a lucrărilor publicate care au fost trimise revistei.

În legătură cu prima parte a acestui număr al revistei, cu caracter bibliografic, aşa cum am mai arătat mai sus, menţionăm:

Articolul intitulat *Introducere* conţine o expunere sintetică asupra unor lucrări de istorie a dreptului statului şi societăţii, expunere axată pe următoarele teme: Manuale –Culegeri – Sinteze (dintre lucrările analizate menţionăm: *Una storia della giustizia. Dal pluralismo dei fori al moderno dualismo tra coscienza e diritto*, Bologna, II Mulino, 2000, 499 p.; *The moral world of the law*, dir. Peter Coss, Cambridge, Cambridge U.P., Past and Present publications, 2000, XI+262 p.), Stat şi societate (dintre lucrările analizate menţionăm: Peter B., *The measure of multitude. Population in medieval thought*, Oxford, Oxford University Press, 2000, XVI+476 p.; *Hierarchies et services au Moyen-Âge* (Séminaires sociétés, idéologies et croyances au Moyen-Age), dir. Claude Carozzi et Huguette Taviani-Carozzi, Aix en Provence, Publication de l'Université de Provence, 2001, 312 p.), Istoriografie (dintre lucrările analizate menţionăm: Paolo Grossi, *L'ordine giuridico medievale*, Rome-Bari, Laterza, 1996).

Articolul intitulat *Antichitatea Târzie şi Evul Mediu*; autorul articolului, în introducerea la analizele sale, arată că: „Evoluţia semantică care a dus la înlocuirea expresiei Imperiul de Jos prin cel de Antichitate Târzie este revelatoare pentru o schimbare de orientare în studiul ultimelor trei secole ale Imperiului Roman. Reabilitată de romanişti care o privesc de azi înainte ca un domeniu specific de studii, Antichitatea Târzie interesează de asemenea pe medievişti“. Articolul este împărţit în următoarele rubrici: „Generalităţi“, „Izvoare şi comentariile izvoarelor“, „Puteri şi instituţii“, „Istorie religioasă“, „Economie şi societate“; articolul constituie un studiu extins asupra bibliografiei respective (paginile 14-81 ale revistei); dintre sutele de titluri analizate în esenţa lor în acest articol menţionăm: Jean Durliat, *De l'Antiquité au Moyen Âge: l'Occident de 313 à 800*, Ellipses, 2002; Dominique Alibert et Catherine de Firmas, *Les sociétés en Europe du milieu du VI-ième à la fin du IX-ième*, CNED-SEIDES, 2002; Jean-Claude Schmitt et Otto Gerhard Oexle*, Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Âge en France et en Allemagne*, coll. Histoire ancienne et médiévale nr. 66, Publications de la Sorbonne, 2002; Detlef Liebs, *Römische Jurisprudenz in Gallien (2. bis 8. Jahrhundert)*, Freiburger, Rechttsgeschichtliche Abhandlungen Neue Folge, Band 38, Duncker et Humblot, Berlin, 2002; Edmond Lévy, éd., *La codification des lois dans l'Antiquité,* Actes du colloque de Strasbourg 27-29 novembre 1997, Paris, 2000; Michel Rouche, *Le choc des cultures*, Romanité, Germanité, Chrétienté durant le haut Moyen Âge, Presses Universitaires du Septentrion, 2003; John H.W.G. Liebeschuetz, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford, Oxford U.P., 2001 (ultimele două lucrări fac obiectul unei analize mai largi în revistă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Articolul *Publicații și studii de izvoare* este axat pe următoarele teme: „Manuscrise juridice italiene din sec. XIII", „Feudalismul sicilian. Statute din Liguria (sec. XII-XVIII)", „Legislație din statele orientale", „Cutume din Barcelona".

Articolul intitulat *Secolele X-XV* este împărțit în următoarele părți: Puteri și instituții (temele: Izvoarele dreptului: obiceiul, dreptul savanților, domeniul iberic, common law, Justiția: procedură, incriminări și pedepse. Fiscalitatea, Geopolitica medievală, Istoria urbană, Ritualuri), Istorie religioasă (temele: Societate creștină, Practicile spirituale. Instituțiile credinței), Economie și societate, Istorie intelectuală (menționăm dintre lucrările analizate: Giovanni Chiodi, *Roma e il diritto romano: consulenze di giudici e strategie di avvocati dal X al XII secolo*, Spolete, 2002; John H. Arnold, *Inquisition and power. Catharism and the confessing subject in medieval Lnguedoc*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001, 328 p; David Nirenberg, *Violence et minorités au Moyen Âge*, Paris, PUF, Le noeud gordien, 2001, trad., XX+353 p.; Michel Rouche, *Mariage et sexualité au Moyen Âge. Accord ou crise?,* Paris, Presses universitaires de Paris-Sorbonnie, 2000, 365 p.).

Ultimul articol *Italia în Evul Mediu* expune succint lucrări istorice referitoare la Italia în Evul Mediu apărute sau care erau în curs de apariție în anii 2003-2004 și grupate pe următoarele teme: „Generalități și instrumente de lucru", „Izvoare", „Puteri și instituții", „Economie și societate", „Istorie religioasă", „Istoria ideilor" (menționăm dintre lucrările analizate: A. Grohmann, *La citta medievale*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2003, VI-189 p.; F. Bruni, *La città divisa. Le parti e il bene comune da Dante a Guicciardini*, Società editrice ii Mulino, Bologna, 2003, 620 p.).

La lucrările științifice intitulate Zilele internaționale ale istoriei dreptului ținute la Universitatea Erasmus din Rotterdam între 26-29 mai 2004 au fost prezentate 20 de referate și lucrări (titlurile câtorva din aceste lucrări: M. Mircea Bocșan, *La réception du Code Napoléon en Roumanie*; M. Dirk Heirbaut, *L'emancipation tardive du droit belge après la reception des Codes de Napoleon*; Mme Laura Moscati, *Un phénomène de reception extérieur au Code Civil: le système du droit d'auteur*; M. Tammo Wallinga, *Le transfert de la propriété en droits néerlandais et espagnol*.

Din lista titlurilor tezelor de istorie a dreptului și instituțiilor susținute la facultățile de drept din Franța în anul 2004 menționăm: David Gilles, *La pensée juridique de Jean Domat (1625-1696): du Grand Siècle au Code civil (Université d'Aix Marseille III)*; Paolo Pieraccini, *La juridiction du patriarcat latin de Jérusalem (1847-1864)*, *Université de Paris XI.*

Betinio Diamant

„Revue historique de droit français et étranger", Directeur Joseph Mélèze Modrzejewski, Publiée avec le concours du centre national de la recherche scientifique, Dalloz, nr. 3 Juillet-Septembre 2005, Trimestrielle, p. 337-532

Acest număr al revistei istorice de drept francez și străin are următoarele rubrici: Articole, Diverse, Recenzii, Note de lectură, Cronica „Drepturile antichității", Prezentări de articole din revistă, Noutăți diverse, Lucrări trimise redacției revistei.

Prima rubrică conține trei articole.

Ea debutează cu un studiu intitulat *Statutul preoților în Egiptul Roman. Aspecte economice și sociale*, scris de Silvia Bussi; articolul nu se limitează numai la problema statutului preoților din Egiptul Roman, ci se referă la relațiile create între structura religiei greco-romane și religia indigenă din Egipt, concluzia fiind aceea că, cu tot sincretismul creat, Roma a urmărit perseverent înlocuirea cultelor indigene cu cultul imperial roman sau cel puțin realizarea preeminenței cultului imperial roman; în rezumatul care precede articolul se arată: „Religia în Egiptul Roman este caracterizată printr-o puternică persistență a cultelor indigene, atât în ceea ce privește divinitățile însele, cât și pentru formele reprezentării lor. Romanii acceptă această permanență culturală autohtonă, dar o supun unui control activ pe plan social și fiscal în ceea ce privește autonomia templelor și condițiilor apartenenței ereditare la elitele sacerdotale… Acest grup social al preoților se prezintă sub anumite aspecte ca o castă, pe când pentru altele apare ca un instrumentum regni

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al Romei"; temele articolului: Preoți şi puterea romană: structură şi ierarhie, Preoți şi privilegii: rolul lor social şi fiscal, Rolul preoților în viața economică şi politică a Egiptului Imperial; în concluziile articolul se arată, printre altele: „Religia egipteană, profund înrădăcinată în sânul populației locale, a reuşit totuşi să supraviețuiască alături de noile forme de cult şi alături de cultul imperial roman, în ciuda manifestărilor de elenizare şi romanizare, fenomene în realitate destul de restrânse cât şi în ciuda creştinismului… Roma a intervenit de mai multe ori cu vigoare pentru a reduce puterea clerului egiptean"; în cuprinsul articolului autorul se referă şi la unele privilegii de scutire de taxe a preoților ca şi la faptul că o parte din preoți erau „agrammatoi" (neînvățați).

Al treilea articol este intitulat *O experiență de arbitraj forțat: tribunalele de familie revoluționare*, scris de Véronique Demars-Sion; în acest articol este vorba de tribunalele de familie înființate prin legile din 16 şi 24 august 1790 şi prezentate uneori ca o inovație revoluționară; autoarea îşi susține argumentat teza potrivit căreia aceste tribunale îşi aveau rădăcinile în vechiul drept francez; temele articolului: „O experiență mai puțin originală", „Arbitrajul familial forțat: o instituție având deja vechime", „Concepția rolului arbitrului", „Excepția: arbitrii mediatori. Regula: arbitrii judecători".

Dintre cele două articole cuprinse în rubrica de „Diverse" menționăm articolul semnat de Witold Wolodkiewicz de la Universitatea din Varşovia intitulat *«Cartea preliminară», «titlul preliminar» în proiectul şi textul definitiv al Codului Napoleon* (s-a renunțat la Cartea preliminară care avea 41 de articole şi care era împărțită în: „Definiții generale, împărțirea legilor", „Publicarea legilor", „Efectele legilor", „Aplicarea şi interpretarea legilor", „Abrogarea legilor" şi s-au menținut cele câteva articole aflătoare în partea preliminară în Codul Napoleon).

Dintre recenziile şi dintre notele de lectură menționăm următoarele titluri: Dale K. Van Kley, *Les origines religieuses de la Révolution française, 1560-1791*, Paris, Seuil, 2002, 575 p. (L'Univers historique); Maxine Berg, *Luxury and Pleasure in Eighteenth-Century Britain*, Oxford, Oxford University Press, 2005, XVII+373 p.; Magistri Honorii Summa, *«De Jure Canonico Tractaturus»*, Tome I, éd. Rudolf Weigand, Peter Landau, Waltraud Kozur avec la collaboration des S. Haering, K. Miethaner-Vent, M. Petzolt, Le Vativan, Biblioteca Apostolica Vaticana, 2004, XXX+445 p.

Cronica de Drepturi ale Antichității se referă la publicații privind lumea greacă, publicații împărțite în următoarele categorii: „Generalități", „Izvoare şi studii ale izvoarelor", „Istorie şi civilizație", „Doctrine filosofice şi juridice", „Drept şi justiție".

Rubrica de Reviste conține prezentarea unor reviste juridice dintre care menționăm: „Revista de Historia del Derecho", No 32, Buenos Aires, Instituto de Investigaciones del Derecho, 2004, 619 p.

Rubrica de Informații diverse se referă printre altele şi la programul social de istorie a dreptului pe anii 2005, 2006 ca şi la al VII-lea Premiu Internațional de drept roman Gérard Boulvert.

Ultima rubrică a revistei conține o listă a lucrărilor primite la redacția revistei.

Betinio Diamant

„Revue historique de droit français et étranger", nr. 4 Octobre-Decembre 2005, Trimestrielle, Directeur Joseph Méleze Modrzejewski, Publié avec le concours de centre national de la recherche scientifique, Dalloz, p. 533-688

Acest număr al revistei istorice de drept francez şi străin are următoarea structură: „Articole", „Diverse", „Recenzii", „Tabla de materii" pe anul 2003, Titlurile lucrărilor trimise redacției revistei.

În prima rubrică se află patru articole şi anume:

a) *Dreptul privat şi autonomia juridică a municipiilor cu cetățeni «cives sine suffragio» supuşi jurisdicției funcționarilor «praefecti iure dicundo»*, scris de Elizabeth Filippi; în rezumatul care precede articolul se arată: „Trimiterea specifică de praefecti iure dicundo, delegați ai pretorului urban în municipiile cu cives sine suffragio ne permite ca să analizăm o introducere şi o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aplicare a dreptului roman. Aceste municipii sunt totuşi caracterizate printr-un drept propriu: cu excepția anumitor domenii în care legea romană se aplică obligatoriu, această lege romană se aplică în termenii unei proceduri de adeziune voluntară a municipiului… Această autonomie juridică este totuşi pusă în discuție prin iuris dictio pe care o exercitau praefecti iure dicundo. Această jurisdicție le permite să aplice în municipii diviziunea în două faze a procedurii civile romane: in iure şi in iudicio. Este vorba de această putere de organizare ca şi la Roma a proceselor şi trimiterea în fața judecătorilor locali aleşi printre senatori, ceea ce duce la o romanizare progresivă, dar nu autoritară a drepturilor locale"; temele articolului: *Iuris dictio* exercitată de *praefecti iure dicundo* (domeniul de aplicare: teritoriu, persoane). În ce măsură a fost pusă în discuție autonomia municipală prin *iuris dictio* exercitată de *praefecti iure dicundo*; dintre ideile şi tezele conținute în articol: autonomia locală a fost încălcată de *praefecti iure dicundo*, dar autoarea specifică „Deținători de *iuris dictio* delegată, acești *praefecti iure dicundo* organizează procesul şi arată astfel voința Romei de a crea o legătură juridică cu municipiile care le aparțin şi anume: introducerea dreptului Romei prin intermediul prefecților, dar probabil într-o manieră progresivă"; municipiul a devenit sediul unei prefecturi; delegații pretorului erau însărcinați cu administrarea justiției civile în numele prefectului; s-a produs o identificare între existența municipiilor cu *cives sine suffragio* şi extensiunea instituției prefecturii; sunt citați Aulus Gellus şi Cicero pentru caracterizarea unor astfel de municipii în care se puteau folosi legile municipiilor respective, pe de-o parte, iar, pe de altă parte, există acea procedură de adeziune voluntară a municipiului la legea romană; este citat şi Titus Livius şi opinia autorului este aceea că romanizarea drepturilor locale a avut în final loc; în concluzia articolului se arată că prin activitatea judiciară a acestor *praefecti iure dicundo* s-a adus „o atingere autonomiei municipale";

b) al doilea articol este intitulat *Pallium în dreptul canonic şi clasic de la Grațian la Hortiensius (în jurul anilor 1140-1270)*, scris de Bernart D'Alteroche; este vorba de înlocuirea, dintr-un anumit moment, a tiarei cu îmbrăcămintea denumită pallium de către papi cu ocazia încoronării lor (Ioan Paul I a folosit din nou pallium-ul în 1978, considerat ca o reproducere a îmbrăcămințiI Sf. Petru); temele articolului: Condițiile de atribuire şi folosire a pallium-ului, Puterile conferite de către pallium;

c) al treilea articol este dedicat statutului ofițerilor regali în legislația lui Carol al VI-lea şi este semnat de Caroline Decoster (temele articolului: Onoarea de a fi servitor al regelui, Statutul ofițerului regal);

d) al patrulea articol are ca temă aplicarea Legii separației dintre Biserică şi Stat în dioceza Bordeaux între anii 1905-1925 şi este semnat de Gerard D. Guyon.

În rubrica de Diverse se află trei articole şi anume:

a) articolul intitulat *Cei şase faraoni legislatori potrivit lui Diodor din Sicilia*, semnat de Bernadette Menii; articolul este însoțit de o amplă bibliografie;

b) al doilea articol este intitulat *Dominium şi proprietas în Decretul lui Grațian*, semnat de Florence Deinoulin-Auzary;

c) al treilea articol este intitulat *Preludiul la Polisinodie: un proiect politic de la sfârşitul domniei lui Ludovic al XIV-lea*, semnat de Alexandre Dupilet, Thierry Sarmant; este vorba de memoriul înaintat de cancelarul De Pontchartrain lui Ludovic al XIV-lea conținând propuneri de organizare a statului în ipoteza unei regențe (este vorba de organizarea în consilii specializate pe opt sectoare: război, afaceri externe, afaceri interne, finanțe, marină, comerț, justiție, afaceri ecleziastice); acest proiect din 1712 a precedat sistemul denumit polisinodie pus în aplicare în anul 1715; la articol este anexat textul memoriului din 1712.

Rubrica de recenzii conține prezentarea unei reviste şi anume: „Revista de Dret Historico Catala", Barcelona, vol. IV, 2005, 219 p.

Dintre lucrările trimise redacției revistei menționăm: Katherine Blouin, *Le conflit judéo-alexandrin de 38-41. L'identité juive à l'épreuve*, Préface de Joseph Mélèze-Modrzejewski, Paris, L'Harmattan, 2005, 204 p.; Sylvie Daubresse, *Le Parlement de Paris ou la voix de la Raison (1559-1589)*, Préface de Denis Crouzet, Genève, Droz, 2005, XV+558 p.; Gerald D. Feldman, Wolfgang Seibel, *Ed. Net works of Nazi Persecution, Bureaucracy, Business and the Organization of the Holocaust*, New York-Oxford, Berghahn Books, 2005, XII+376 p.; Edouard

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Richard, *Droit des affaires. Questions actuelles et perspectives historiques*, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2005, 642 p.

Betinio Diamant

„Codrul Cosminului", Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Ştefan cel Mare" din Suceava, serie nouă (Istorie), nr. 12 (22) / 2006, Editura Universităţii din Suceava, 2006, 364 p.

A apărut numărul 12, din 2006, al Analelor Ştiinţifice ale Universităţii „Ştefan cel Mare" din Suceava, intitulată „Codrul Cosminului" şi, aşa cum era de aşteptat, noul număr oferă celor interesaţi un conţinut închegat, ce reliefează preocupările comunităţii ştiinţifice din „Ţara de Sus" a Moldovei şi nu numai.

Fapt obişnuit pentru o publicaţie cu un caracter ştiinţific, şi acest număr este structurat într-o serie de segmente tematice, în cazul de faţă opt la număr. Primul dintre acestea cuprinde douăsprezece studii şi articole, ce abordează un spectru istoric deosebit de extins, de la arheologie preistorică până la perioada comunistă pe care a cunoscut-o România în a doua jumătate a secolului XX. Menţionăm, între acestea, pe acelea semnate de Nicolae Ursulescu, Dumitru Boghian şi Vasile Cotiugă, *Locuinţe de suprafaţă cu platformă din aşezarea precucuteniană de la Târgu-Frumos – Baza Pătule*, p. 3-23; Mihai Lazăr *Aspecte privind relaţiile dintre stăpânii de moşii şi ţărani în Moldova (secolul al XVIII-lea)*, p. 43-51; Dinu Balan, *Etnie, etnicitate, naţiune şi naţionalism. Câteva precizări terminologice*, p. 93-115; Constantin Ungureanu (Chişinău), *Şcolile primare din districtele Rădăuţi şi Suceava în anul 1913*, p. 123-144, sau Dorin Dobrincu, *Grupuri „minore" din rezistenţa anticomunistă bucovineană (1948-1961)*, p. 179-194.

Următoarea secţiune este destinată *Muzeologiei, Arhivisticii şi Cărţii Vechi*, dar cuprinde numai două studii, primul semnat de către Olimpia Mitric, intitulat *O nouă copie din Oxienstiern. Cugetări de multe feluri (secolul al XIX-lea)*, p. 195-203, iar al doilea datorat Doinei-Maria Creangă, *Valori ale artei şi civilizaţiei din timpul lui Ştefan cel Mare, în Muzeul Mănăstirii Putna*, p. 205-213.

Al treilea segment al publicaţiei, *Bucovina în dezbaterea lumii contemporane*, cuprinde doar un singur studiu, semnat de Ladis K. D. Kristof, cunoscutul emigrant bucovinean din Statele Unite ale Americii, şi intitulat *Bukovina and the evolution of its Northern Frontier/Boundary: Migration, Demographic Pressures, and Regional versus Linguistic versus National Identity*, p. 215-222.

Secţiunea *Documente* cuprinde două contribuţii, datorate lui Radu Florian Bruja şi Harieta Marici, care s-au ocupat de prezenţa lui Traian Brăileanu în documente, respectiv de o continuare a cercetărilor despre arhiva lui Teodor Balan.

Anuarul se continuă cu o secţiunea dedicată unor personalităţi precum Emil Biedrzycky, Constantin Argetoianu, Dumitru Stăniloae şi Erich Beck, evocările datorându-se Loredanei Bortă, lui Carmen Bădăluţă, Elenei-Mirela Ciuchea, lui Florin Grigorescu sau Mihai Iacobescu.

O *Cronică*, p. 287-297, prilejuieşte consemnarea unei evocări, semnate de către Mircea Ignat, care încearcă să rememoreze, sub titlul *106-2006. MCM de ani de la întemeierea romanităţii nord-dunărene*, p. 287-291, evenimentele care, acum nouăsprezece veacuri, au marcat momentul de început al etnogenezei noastre. O a doua contribuţie, în cadrul acestui segment, i se datorează lui Vasile Schipor şi semnalează contribuţia pe care „Analele Bucovinei", revista Centrului de studii pentru problemele Bucovinei, patronat de Filiala Iaşi a Academiei Române, şi-a adus-o, în cei doisprezece ani de apariţie constantă, la promovarea valorilor culturii şi civilizaţiei româneşti.

Această secţiune este urmată de alte două, destinate notelor de lectură şi recenziilor, însă trebuie menţionat, în încheiere, faptul că şi acest număr din „Codrul Cosminului" beneficiază de un *Indice* şi o listă de *Abrevieri*, instrumente inerente oricărei lucrări ştiinţifice şi care sunt de natură să faciliteze celor interesaţi accesul la conţinutul propriu-zis al studiilor şi articolelor.

Parcurgerea conţinutului acestei publicaţii lasă impresia unui lucru bine făcut şi a acribiei ştiinţifice. Rezultatul concret se traduce prin oferirea, către public, dar mai ales către specialişti, a unui folositor instrument de lucru, în pofida unor mici carenţe, ce ţin însă mai mult de modul de organizare al materialelor şi nu de calitatea acestora.

Bogdan-Alexandru Schipor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“ ÎN ANUL 2005

Şi în anul 2005, cercetătorii ieşeni au finalizat unele programe şi proiecte, au întocmit, editat sau coordonat un număr însemnat de cărţi, au iniţiat şi participat la numeroase manifestări ştiinţifice naţionale sau internaţionale şi au îngrijit apariţia unor periodice apreciate de către specialişti. De asemenea, în anul de care ne ocupăm, membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“ au acordat atenţia cuvenită investigaţiilor în arhivele interne şi externe, au publicat un număr semnificativ de studii şi articole, au obţinut şi definitivat mai multe granturi. La cele enunţate mai sus, trebuie să adăugăm participarea istoricilor ieşeni la schimburile interacademice, statutul de excelenţă de care beneficiază de o lungă perioadă de timp instituţia academică din care fac parte, precum şi activitatea de îndrumare în cadrul doctoratului efectuată de către cinci din componenţii colectivului nostru.

După cum este cunoscut, maniera de organizare a cercetării în Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“ este cea a programelor şi proiectelor. Fiecare program are o durată de execuţie ce variază în raport cu tema abordată şi numărul de participanţi. Pe parcursul derulării programului, grupul de specialişti valorifică rezultatele obţinute prin intermediul studiilor şi articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări ştiinţifice sau chiar prin tipărirea unor volume. Din acest motiv, chiar dacă în textul de faţă ne ocupăm de activitatea ştiinţifică din anul 2005, pentru cei interesaţi să aibă o imagine completă despre eficienţa acestui mod de cercetare, a programelor şi proiectelor, ne-am permis, în cadrul fiecărui program, să evidenţiem, pe scurt, principalele rezultate obţinute din momentul derulării lui. Aşa încât să justifică pe deplin menţionarea unor titluri care au ca an de apariţie 2003 sau 2004.

Programul 1, *Instrumente de lucru,* coordonat de Silviu Văcaru, csII, conţine patru proiecte.

1.1. *D.R.H., A., Moldova, vol. IX (1595/1598),* ed. dr. Petronel Zahariuc, csII, dr. Silviu Văcaru, csII, drd. Marius Chelcu, c.s., drd. Cătălina Chelcu, c.s.

1.2. *Repertoriu numismatic medieval românesc. Partea a I, 1711-1774*, dr. Viorel Butnariu, csII.

1.3. *Mitropolia Moldovei şi Sucevei, 1948-1900. Bibliografie*, Bogdan Moşneagu, a.c.

1.4. *Istoriografia română în prima jumătate a secolului XIX. Bibliografie*, Alexandru Istrate, a.c.

În cadrul acestui program a apărut volumul XXV din *DRH* seria A, Moldova, 1639-1640 (ed. Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat şi Marius Chelcu), la Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2003, 770 p., şi volumul XXVII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, Dumitru Ciurea şi Nistor Ciocan), 750 p. De asemenea, au mai fost publicate o serie de studii monografice, precum: Petronel Zahariuc, *Ţara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ştefan Voevod (1653-1658)*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2003, 610 p.+12 pl.; Petronel Zahariuc, Florin Marinescu şi Ioan Caproşu, *Documente româneşti din arhiva mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog* (I), Ed. Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, 2005, 450 p.; Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu (ed.), *Istorie şi societate la est de Carpaţi (secolele XIII-XX)*, Iaşi, 2005, Ed. Junimea, 544 p.; culegerea de studii *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, Ed. Alfa, Iaşi, 2004, 456 p. (ed. dr. Silviu Văcaru şi dr. Petronel Zahariuc), sau reeditarea lucrării lui Alexandru Boldur, *Ştefan cel Mare, voevod al Moldovei (1457-1504). Studii de istorie socială*, Ed. Junimea, Iaşi, 2004, 300 p. (ed. Marius şi Cătălina Chelcu).

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 771–790

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Programul 2*, Aspecte ale civilizației premoderne în Moldova secolului XVII*, coordonat de dr. Silviu Văcaru, csII, conține patru proiecte:

2.1. *Cancelaria domnească în Moldova secolului XVII,* dr. Silviu Văcaru, csII.

2.2. *Cultură și societate în Moldova secolului XVII,* drd. Cătălina Chelcu, c.s.

2.3. *Structuri urbane în Moldova secolului XVII*, drd. Marius Chelcu, c.s.

2.4. *Comerț, finanțe și circulație monetară în Moldova secolului XVII*, dr. Viorel Butnariu, csII.

Rezultatele obținute la acest program au fost valorificate prin publicarea unor lucrări (Viorel Butnariu, *Monnais et parures du Complexe de Musées Bucovina de Suceava* (în seria Fontes Numorum Moldaviae), Ed. Panfilius, 2004, 135 p.; idem, *Șilingul în Moldova, secolele XV-XVIII*, 188 p. (sub tipar); Silviu Văcaru, *Un monument uitat. Crucea lui Ferenț*, Ed. Alfa, 2004, 70 p.; Silviu Văcaru, *Hălăuceşti*, Ed. Sapiența, Iași, 2004, 396 p., în colab. cu Dănuț Doboș; Silviu Văcaru, *Monumentul. Cercetare, proiectare, conservare*, Ed. Trinitas, Iași, 2004, 353 p.; Silviu Văcaru și Aurelia Ichim, *Monumentul*, vol. VI, Ed. Trinitas, 2005, 546 p.), susținerea unor comunicări științifice, editarea unor studii în paginile AIIX, „Xenopoliana", SAHIR, „Revista de istorie socială" etc.

Programul 3, *Europenism, modernizare și construcție națională în spațiul românesc,* coordonat de dr. Dumitru Vitcu, csI, cuprinde șase proiecte:

3.1. *Românii și chestiunea hotarelor politice răsăritene în „veacul naționalităților"*, dr. Dumitru Vitcu, csI.

3.2. *Viață politică și strategii electorale în Bucovina habsburgică, 1861-1914*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, csI.

3.3. *Modernizarea Parlamentului României. Instituția imunității parlamentare (1878-1914),* dr. Gabriel Bădărău, csI.

3.4. *Stări de spirit și mentalități în timpul primului război mondial. Prizonierii români din Rusia*, dr. Dumitru Ivănescu, csI.

3.5. *Modernizare și construcție națională în primul deceniu interbelic*, dr. Cătălin Turliuc, csI.

3.6. *Identitate națională / identitate regională în Europa de Est și Sud-Est (secolele XIX-XX)*, dr. Flavius Solomon, csIII.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe volume tipărite în edituri din țară și străinătate. Din rândul lor amintim: Dumitru Ivănescu, *De la revoluția paşoptistă la întregirea națională*, Ed. Junimea, Iași, 2004, 300 p.; Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, *La Roumanie et La grande Guerre*, Ed. Junimea, Iași, 2005, 360 p.; Ion Agrigoroaiei, Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, Silviu Văcaru, *Stări de spirit și mentalități în timpul Marelui Război*, Iași, Ed. Junimea, 2005, 276 p.; Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagoniști*, Ed. Junimea, Iași, 2005, 192 p.; Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu, *Istorie și societate în spațiul est-carpatic, secolele XIII-XX*, Ed. Junimea, Iași, 544 p.; Mihai-Ştefan Ceauşu, *Parlamentarism, partide și elite politice în Bucovina habsburgică*, *1848-1918. Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Ed. Junimea, Iași, 2004, 650 p.; Gabriel Bădărău, *Raporturile politice româno-habsburgice de la Unire la Independență*, Ed. Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 2004, 210 p.; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Regulamentul Organic al Moldovei*, Ed. Junimea, Iași, 2004, 565 p.; Dumitru Vitcu (ed.), *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese*, Junimea, Iași, 2005, 544 p.; Flavius Solomon, *Politică și confesiune la început de ev mediu moldovenesc*, Ed. Universitatea „Al. I. Cuza", Iași, 2004, 285 p.; Flavius Solomon, Alexander Rubel, Alexandru Zub, *Südosteuropa im 20. Jahrhundert. Ethonostrukturen, Identitaten, Konflikte*, Iași-Konstanz, 2004, 255 p.; Flavius Solomon, Krista Zach, Cornelius R. Zach, *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, München: IKGS Verlag 2005, 388 p.; Cătălin Turliuc, *Interwind Destinies. Modern Romania and Its Ethnic Groups*, Ed. Junimea, Iași, 2003, 192 p.; Cătălin Turliuc, *Organizarea României moderne. Statutul naționalităților*, Ed. Junimea, Iași, 2004, 250 p.; Cătălin Turliuc, *Organizarea României moderne. Identitate națională și comunicare socială*, Ed. Performantica, Iași, 2004, 250 p.; Cătălin Turliuc, I. Agrigoroaiei, O. Buruiană, Gh. Iacob (ed.), *România interbelică în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paradigmă europeană, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2005, 318 p. În strânsă legătură cu tema precizată mai înainte este și simpozionul organizat în colaborare cu Fundația Alexander von Humboldt și Südost Institut din München, intitulat *Europa de Sud-Est în secolul XX. Structuri etnice, identități, conflicte*. De asemenea, numerele VIII/2003 și IX/2004 din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, cuprind mai multe contribuții ale cercetătorilor implicați în acest program.

Programul 4, *Cultura română în secolele XIX-XX: idei, curente, instituții*, coordonat de acad. Alexandru Zub, cuprinde șase proiecte:

4.1. *Discursul identitar în România modernă: teme, accente, figuri,* dr. Alexandru Zub, csI

4.2. *Ipostaze ale ideii de patrimoniu în cultura română modernă. Practici, actori, instituții*, dr. Andi Mihalache, csIII

4.3. *Educația greacă a tinerilor din Moldova în secolul XIX*, dr. Leonidas Rados, csIII

4.4. *Tradiționalism și conservatorism în Moldova primei jumătăți a secolului XIX. Actori, discursuri, strategii politice,* drd. Adrian Cioflâncă, c.s.

4.5. *Pașoptismul în cultura românească. Memoria revoluționară în a doua jumătate a secolului XIX,* drd Mihai Chiper, a.c.

4.6. *Discurs istoric și practici educative în România comunistă*, drd Cătălina Mihalache, c.s.

La acest program au fost elaborate mai multe studii, tipărite în publicații din țară și străinătate. Revista *Xenopoliana* a consacrat numere speciale unor teme de mare interes, precum: *Istoria culturală azi*, ed. Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (X, 1-4); *History and Society since 1970/ Istorie și societate după 1970,* ed. Alex Drace-Francis și Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (XI, 1-2); *Memorie și uitare în istorie*, ed. Adrian Cioflâncă, coord. Alexandru Zub (XI, 3-4); *A scrie și a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură*, ed. Cătălina Chelcu, Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (XII, 1-2).

De asemenea, autorii proiectelor au definitivat mai multe volume tematice: Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară"*, Ed. Albatros, București, 2003, 306 p.; idem, *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism și consecințele sale*, Iași, Ed. Alfa, 2005, 240 p.; Leonidas Rados, *Relații româno-elene,* Ed. Fundația Academică „A.D. Xenopol", Iași, 2003, 250 p.; idem, *Sub semnul Acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, București, Ed. Omonia, 2005, 470 p.; Alexandru Zub și Dumitru Ivănescu, *Franța, model cultural și politic*, Ed. Junimea, Iași, 2003, 291 p.; Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, ed. II, Iași, Junimea, 2003, 452 p.; Alexandru Zub, *Istoriografia română la vârsta sintezei: A.D. Xenopol*, Iași, Institutul European, 2004, 115 p.; Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Iași, Institutul European, 2005, 112 p.; Alexandru Zub, *Impasul reîntregirii*, ed. II, Iași, Ed. Timpul, 2004, 178 p.; Alexandru Zub, *Cunoaștere de sine și integrare. Identitate, durată, devenire istorică*, ed. II, Iași, Ed. Universității Al. I. Cuza, 2004, 288 p.; Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza", Iași, 2005, 460 p.; Alexandru Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, cu prefață de Liviu Antonesei, București, Ed. Institutului Cultural Român, 2005, XV+346 p.; Alexandru Zub, *Romanogermanica. Secvențe istorico-culturale*, Ed. Universitatea „Al. I. Cuza", 2005, 174 p.; Alexandru Zub, *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri*, Ed. Polirom, Iași, 2005, 263 p.

Programul 5, *România sub regimul comunist. Anii stalinismului*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, csI, cuprinde trei proiecte:

5.1. *Ocupația sovietică și comunizarea României (anii '40-'50)*, drd. Dorin Dobrincu, csIII.

5.2. *Sistemul represiv din România în anii stalinismului*, drd. Sorin D. Ivănescu, c.s.III.

5.3. *Politica externă a României față de Occident, 1947-1958*, drd. Paul Nistor, a.c.

Mai multe studii și articole, publicate în reviste academice și volume tematice, comunicări științifice la manifestări din țară și străinătate și elaborarea a trei teze de doctorat (Paul Nistor, Dorin Dobrincu și Sorin D. Ivănescu) reprezintă o parte din contribuția cercetătorilor angajați la acest program. Au fost elaborate, de asemenea, și unele volume, precum: Dumitru Ivănescu și Sorin D. Ivănescu, *Mihai Costăchescu. Corespondență*, Ed. Junimea, 2003, 667 p.; Sorin D. Ivănescu, Dumitru Ivănescu, *La Roumanie et La Grande Guerre*, Ed. Junimea, Iași, 2005, 360 p.;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sorin D. Ivănescu, Silviu Moldovan, *Viața unui agent secret de la titoism la stalinism şi retur*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 285 p.; Dorin Dobrincu, *Proba infernului. Personalul de cult şi sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1959-1962*, Bucureşti, Ed. Scriptorium, 2004, 180 p.; Dorin Dobrincu, Constantin Iordache, *Țărănimea şi puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România*, Iaşi, Ed. Polirom, 2005, 502 p. De asemenea, sub conducerea dr. Cătălin Turliuc se află sub tipar vol. *Public şi privat în România regimului de democrație populară*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 350 p.

Programul 6, *Problema orientală. Factori şi implicații în Europa est-centrală*, coordonat de dr. Veniamin Ciobanu, csI, cuprinde trei proiecte:

6.1. *Interferențe politice italo-române în Europa est-centrală în a doua jumătate a secolului XVIII*, dr. Veniamin Ciobanu, csI.

6.2. *I.C. Brătianu şi politica externă a României (1876-1888)*, drd. Liviu Brătescu, c.s.

6.3. *Minoritățile etnice în raporturile internaționale la începutul celui de-al doilea război mondial*, drd. Bogdan-Alexandru Schipor, c.s.

Mai multe studii publicate în reviste româneşti şi străine, comunicări susținute la manifestări ştiințifice naționale şi internaționale, două volume de documente din arhive germane şi suedeze aflate la tipar (Veniamin Ciobanu, *Europe and the Porte. New documents on the Eastern Question*), precum şi cinci publicate (*Romanian and Polish Peoples in East-Central Europe, 17th-20th Centuries*, ed. by Veniamin Ciobanu, Ed. Junimea, Iaşi, 2003, 249 p.; *East Central Europe and the Great Powers Politics (19th-20th Centuries),* ed. by Veniamin Ciobanu, Ed. Junimea, Iaşi, 2004, 376 p.; Veniamin Ciobanu, *Statele nordice şi problema orientală (1792-1814)*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 296 p.; idem, *Raportul putere centrală-factori politici interni, reflex al statutului juridic al Principatelor Române în secolele XVII-XVIII*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 290 p.; Liviu Brătescu (ed.), *Liberalismul românesc, ideii, structuri, personaje, tendințe*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005) constituie rezultatele celor implicați în acest program.

În anul 2005, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" a avut o bogată activitate editorială. Este cazul a evidenția, în primul rând, volumele de autor, cu precizarea că cele care poartă ca dată de editare anul 2004 au apărut, de fapt, în 2005.

a. Volume de autor:

- Veniamin Ciobanu, *Statele Nordice şi problema orientală (1792-1814),* Editura Junimea, Iaşi, 2005, 296 p.
- Adrian Cioflâncă ş.a., *Raport Final al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România*, Iaşi, Polirom, 2005, 424 p. (tipărit şi în versiunea engleză, *Final Report of the International Commission on Holocaust in Romania*, Iaşi, Polirom, 2005, 416 p.)
- Dumitru Ivănescu, Ion Agrigoroaiei, Sorin D. Ivănescu, Silviu Văcaru *Stări de spirit şi mentalități în timpul marelui război. Corpurile de voluntari români din Rusia*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 276 p.
- Andi Mihalache, *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism şi consecințele sale*, Iaşi Editura Alfa, 2005, 240p.
- Leonidas Rados, *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, Bucureşti, Editura Omonia, 2005, 474 p.
- Cătălin Turliuc, I. Agrigoroaiei, O. Buruiană, Gh. Iacob, *România interbelică în paradigmă europeană*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2005
- Petronel Zahariuc, Dănuț Doboş, Lucia Cireş şi Gabriela Butnaru, *Adjudeni. Monografie*, Ed. „Presa Bună", Iaşi, 2005, p. 9-105
- Alexandru Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, cu prefață de Liviu Antonesei, Bucureşti, Ed. Institutului Cultural Român, 2005, XV + 346 p.
- Alexandru Zub, *Romanogermanica. Secvențe istorico-culturale*, Ed. Universitatea „Al. I. Cuza", 2005, 174 p.
- Alexandru Zub, *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri*, Ed. Polirom, Iaşi, 2005, 263 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se adaugă la acestea mai multe lucrări colective şi ediții.

b. Volume editate:

- *Liberalismul românesc. Idei, structuri, personaje,* tendințe („Xenopoliana", I-IV/2005), ed. Liviu Brătescu;
- *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. XXVII (1643-1644), întocmit de Dimitrie Ciurea, Nistor Ciocan, Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, Bucureşti, Ed. Academiei, 2005, 750 p. ;
- *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, coordonator Veniamin Ciobanu, Editura Junimea, Iaşi, 2005, 290 p. ;
- *Țărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Cuvânt înainte de Gail Kligman şi Katherine Verdery, Iaşi, Editura Polirom, 2005, 502 p., editor Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi;
- *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagonişti* (ed.), Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 192 p., ed. Dumitru Ivănescu;
- *Istorie şi societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX)*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 544 p., ed. Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu;
- *La Roumanie et La Grande Guerre*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 360 p., ed. Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu;
- *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*. Hgg. Flavius Solomon, Krista Zach und Cornelius R. Zach, München: IKGS Verlag 2005, 388 p.;
- *Monumentul*, vol. VI, vol. coordonat de Silviu Văcaru şi Aurica Ichim, Editura Trinitas, Iaşi, 2005, 546 p.;
- *Constantin C. Angelescu, Scrieri alese*, ediție şi studiu introductiv de Dumitru Vitcu, ed. Dumitru Vitcu, Editura Junimea, Iaşi, 2005;
- *SAHIR*, vol. IX, Editura Hasefer, Bucureşti, 2005 (ed. Dumitru Vitcu, dr. Silviu Sanie);
- *Documente româneşti din Arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog (I)*, ed. Petronel Zahariuc, Florin Marinescu şi Ioan Caproşu, Ed. Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi, 2005, 450 p.;
- *Cultură politică şi politici culturale în România modernă*, ed. Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, Iaşi, Editura Universității "Al. I. Cuza", 2005, 460 p.;
- *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, tom XLII, 2005, 872 p., ed. Alexandru Zub, Andi Mihalache;
- Alexandru Zub, Krista Zach, Cornelius Zach, *Deutsche und Rümanen in der Erinnerungsliteratur. Memorialistik aus dem 19. und 20. Jahrhundert als Geschichtsquelle*, Munchen, IKGS, Verlag, 2005, 320 p.;
- Alexandru Zub, Flavius Solomon, *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Middle Ages to the Prezent*, Ed. Trinitas, Iaşi, 2005, 380 p.

c. Lucrări dedicate Congresului Mondial de Istorie Sydney 2005:

- *East-Central Europe and the Great Powers Politics (19th-20th Centuries)*, ed. Veniamin Ciobanu, Ed. Junimea, Iaşi, 2004, 376 p. (la care au participat, în afara editorului, acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu şi dr. Mihai-Ştefan Ceauşu);
- *La Roumanie et La Grande Guerre*, ed. Dumitru Ivănescu şi Sorin D. Ivănescu, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 360 p., cu contribuția dr. Alexandru Zub, dr. Dumitru Vitcu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Veniamin Ciobanu şi dr. Silviu Văcaru;
- *Cultura politică şi politici culturale*, ed. Alexandru Zub şi Adrian Cioflâncă, Ed. Univ. „Al. I. Cuza", 2005, 424 p., la care au mai colaborat dr. Andi Mihalache, drd. Mihai Chiper, drd. Bogdan Moşneagu;

La lucrările prezentate mai sus trebuie adăugate 275 studii şi articole tipărite în revistele din țară şi străinătate ce poartă semnătura cercetătorilor noştri.

În anul 2005, colectivul Institutului, în afara obligațiilor contractuale, a obținut şi definitivat 10 granturi, dintre care 2 internaționale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a. naționale

- Prof. dr. Alexandru Zub (coordonator), dr. Dumitru Ivănescu, prof. dr. Dumitru Vitcu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Flavius Solomon, dr. Andi Mihalache, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Marius Chelcu, drd. Cătălina Chelcu, *Spațiu est-carpatic – zonă de convergență culturală din preistorie până în timpurile moderne*, proiect CERES.
- Dr. Veniamin Ciobanu (coordonator), drd. Cătălina Chelcu, *Raportul puterii centrale – factori politici interni – reflex al evoluției statutului Principatelor Române (secolele XVII-XVIII)*, grant CNCSIS.
- Prof. dr. Ion Caproşu (coordonator), drd. Marius Chelcu, *Oraşul românesc în secolul al XVI-lea. Evoluție şi interferențe europene*, grant CNCSIS.
- Drd. Mihai Chiper (director de proiect), Grant TD, cod CNCSIS 362*, Memoria revoluției de la 1848 în a doua jumătate a secolului XIX*
- Conf. univ. Florea Ioncioaia (director de proiect), drd. Mihai Chiper, drd. Liviu Brătescu, drd. Dorin Dobrincu, dr. Leonidas Rados, *Personalul universitar din România: naşterea şi afirmarea unei elite meritocratice. Studiu de caz Universitatea din Iaşi (1860-1950)*, grant CNCSIS.
- Dr. Mihai-Ştefan Ceauşu (director de proiect), dr. Dumitru Ivănescu, dr. Dumitru Vitcu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Leonidas Rados, dr. Flavius Solomon, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Bogdan Schipor, drd. Liviu Brătescu, *Identitate națională şi minorități etnice în spațiul est-carpatic (secolele XIX-XX)*, grant CNCSIS
- Dr. Ion Agrigoroaiei, dr. Dumitru Vitcu, dr. Cătălin Turliuc, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Bogdan Schipor, *România şi Comisia europeană a Dunării (1856-1848)*, grant CNCSIS.
- Prof. dr. Ioan Ciupercă, drd. Bogdan Schipor, *România şi sistemele de securitate europeană (1919-1975)*, grant CNCSIS.

b. internaționale

- Dr. Dumitru Şandru (coordonator), drd. Dorin Dobrincu, *Colectivizarea în România (1949-1962)*, grant coordonat de Katherine Verdery şi Gail Kligman (SUA)
- Dr. Gerhard Seewann (coordonator), dr. Flavius Solomon, *Datenbank Ethnische Minderheiten in Südosteuropa*, Südost-Institut, FOROST, München

Pe parcursul anului 2005, Institutul a organizat, singur sau în colaborare, următoarele simpozioane, congrese şi mese rotunde.

a. naționale

24 ianuarie. *Unirea Principatelor Române.* La simpozion, organizat în colaborare cu Complexul Muzeul Național „Moldova“, au prezentat comunicări acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, drd. Liviu Brătescu, drd. Alexandru Istrate.

11 iunie. *Securitatea şi metamorfozele ei*, simpozion național organizat în colaborare cu Grupul pentru Dialog Social şi Centrul Cultural German din Iaşi. Au avut intervenții, dintre cercetătorii Institutului, acad. Alexandru Zub, dr. Cătălin Turliuc, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Liviu Brătescu.

30 iunie. *Un polihistor: G. Ghibănescu*, simpozion național organizat în colaborare cu Facultatea de Istorie a Univ. „Al. I. Cuza“ din Iaşi. Au prezentat comunicări acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Silviu Văcaru, dr. Petronel Zahariuc, drd. Cătălina Chelcu şi drd. Marius Chelcu.

8 octombrie. *Constantin C. Angelescu, 100 de ani de la naştere*, simpozion organizat în colaborare cu Univ. „Mihail Kogălniceanu“ şi Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“. De la Institutul „A.D. Xenopol“ au susținut comunicări acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Ecaterina Negruți, dr. Corneliu Istrate. Cu acest prilej a fost lansat volumul *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 546 p., ediție îngrijită de dr. Dumitru Vitcu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

b. internaționale

27-28 mai. *La Constitution européene – les Constitutions des Etats membre*, în colaborare cu Univ. „M. Kogălniceanu“ şi Curtea Constituțională a României. Au participat specialişti din Franța, Spania, Brazilia, Rep. Moldova şi România. Dintre cercetătorii ieşeni au luat parte acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Dumitru Vitcu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, drd. Paul Nistor şi drd. Adrian Cioflâncă.

12-17 iunie. *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Middle Ages to the Present*, simpozion organizat în colaborare cu Institutul de Arheologie, Mitropolia Moldovei şi Bucovinei, Arhiepiscopia Sucevei şi Rădăuților, Goethe Zentrum şi Muzeul Literaturii Române. Simpozionul internațional a fost organizat în cadrul programului CERES, proiect 3-83, şi s-a bucurat de participarea unor reputați cercetători din România, Ucraina, Rusia, Rep. Moldova, Germania, Bulgaria, Polonia. Au susținut comunicări, de la Institutul nostru, acad. Alexandru Zub, dr. Silviu Văcaru, drd. Cătălina Chelcu, dr. Flavius Solomon, dr. Petronel Zahariuc, dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Veniamin Ciobanu, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Liviu Brătescu, dr. Andi Mihalache, dr. Cătălin Turliuc, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu.

22-23 septembrie. *Români şi cehi în Monarhia de habsburg*. Simpozion organizat cu prilejul lucrărilor Comisiei mixte de istorie româno-cehă. Au prezentat comunicări acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, drd. Alexandru Istrate, din partea română, şi dr. Jiri Jindra, dr. Miroslav Tejchman, dr. Milan Hlavacka, dr. Jiri Pernes, dr. Ivan Sedivy, din partea cehă.

23-24 septembrie. *Modelul european şi modernizarea Europei Centrale şi de Sud-Est,* simpozion internațional realizat în colaborare cu Alexander von Humboldt Stiftung şi Goethe Zentrum Iaşi. Dintre cercetătorii români au avut comunicări acad. Alexandru Zub, dr. Flavius Somon, drd. Mihai Chiper, drd. Bogdan Moşneagu. Cu acest prilej a fost lansat volumul *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*. Hgg. Krista Zach, Flavius Solomon und Cornelius R. Zach, München: IKGS Verlag 2005, 388 p., rod al colaborării dintre Institutul nostru şi Südost Institut din Munchen. În acest volum semnează, printre alții, acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Flavius Solomon, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Dumitru Şandru, drd. Dorin Dobrincu.

9 noiembrie. *Holocaustul în România: memorie, istorie, receptare*, simpozion internațional organizat în colaborare Ministerul Afacerilor Externe, Univ. „Al. I. Cuza“, Centrul de Istoria evreilor şi ebraistică, la care au participat cercetătorii dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Andi Mihalache, drd. Adrian Cioflâncă, drd. Dorin Dobrincu.

La fiecare dintre aceste manifestări, intervențiile făcute de membrii Institutului nostru au fost bine apreciate. Numeroase comunicări constituie materia unor volume aflate în curs de tipărire sau programate pentru publicațiile noastre periodice: *Anuarul, Xenopoliana, SAHIR, Strabon, Revista de istorie socială.*

Menționăm, în afară de aceasta, că şedințele bilunare de comunicări au continuat la Institut cu regularitate, bucurându-se de un public interesat şi receptiv.

De asemenea, la Institutul nostru, au prezentat comunicări şi câțiva istorici străini: François Hartog (20 mai), Marc Olivier Baruch (14 iun.), Krista Zach (25 sep.).

În afara manifestărilor menționate mai sus, cercetătorii Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“ au prezentat comunicări cu prilejul unor simpozioane şi conferințe, multe dintre ele având un caracter internațional. Astfel, Gabriel Bădărău a fost prezent la Iaşi; Liviu Brătescu la Iaşi, Roman, Vaslui şi Tg. Mureş (la workshop-ul organizat de Project Ethnic Relations, 28 iul. 2005, unde a prezentat comunicarea *Responsabilitatea liderilor politici minoritari şi majoritari*); Viorel Butnariu la Iaşi şi Braşov (la sesiunea națională a Societății Numismatice Române, în 18 mai, unde a susținut conferința *Din politica monetară a Rusiei în secolele XVI şi XVII*); Mihai-Ştefan Ceauşu la Iaşi, Suceava (simpozionul național *Bucovina, file de istorie*, 19-20 nov. 2004, unde a comunicat despre *O încercare de rezolvare a problemei naționalităților în Bucovina la începutul secolului XX*) şi Viena (27-28 sep. 2005, la simpozionul internațional *Echecs et réussites*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

du Joséphisme / Josephinismus – Eine Bilanz, unde a vorbit despre *Die Josephinischen Umgestaltungen in der Bukowina*); Marius Chelcu la Iaşi şi Vaslui (25-26 nov., la sesiunea națională de comunicări ştiințifice, a avut o intervenție despre *Contribuții la istoria catolicilor din oraşele moldoveneşti în secolul XVII*); Cătălina Chelcu la Iaşi; Mihai Chiper la Iaşi; Veniamin Ciobanu la Iaşi, Suceava (la simpozionul internațional *Rumuni i Polacy w Europie. Historia i dzien dzisiejszy*, din 2-4 sep., unde a vorbit despre *Românii şi Europa în secolul XVIII*) şi Craiova (în cadrul celei de-a 13-a reuniuni a comisiei mixte de istorie româno-polone, în 14-15 sep., când a susținut comunicarea *L'etranger dans l'imaginaire roumain au carreifour des XVIIe et du XVIIIe siècle*); Adrian-Mihai Cioflâncă la Iaşi (la British Council, cu ocazia dezbaterii la tema *Memorialul de călătorie ca practică intelectuală*, din 10 mai, a prezentat comunicarea *Ghidurile de călătorie ca sursă pentru studierea mărturiilor călătorilor englezi în Principatele Române în prima jumătate a secolului XIX*) şi Bucureşti (în 2-3 iun., la seminarul internațional *Holocaustul din România: premise, fapte, consecințe*, a conferențiat despre *Istoriografia holocaustului în perioada comunistă. Cazul României în perspectivă comparativă*); Dorin Dobrincu la Iaşi, Bucureşti (4-5 apr., la New Europe College, cu prilejul simpozionului organizat în colaborare cu British Council România, intitulat *Romania and Britain: Relations and Perspectives from 1930 to the Present*, a comunicat despre *Richard Wurmbrand's tours in Great Britain and their international echoes, 1968-1972*) şi Varşovia (în 18-20 mar., la workshop *Social (Trans)formations in East-Central Europe, 1918-1968*, a vorbit despre *„Contending classes" during the first years of agricultural collectivization in Romania. Wealthy peasantry's repression, 1949-1952*); Alexandru Istrate la Iaşi şi Vaslui (la sesiunea națională *Acta Moldaviae Meridionalis*, 24-25 nov., unde a vorbit despre *Reflectarea istoriei în periodicele româneşti în prima jumătate a secolului XIX*); Dumitru Ivănescu la Bârlad (20 mar., la simpozionul național *185 de ani de la naşterea lui Al. I. Cuza*, a susținut comunicarea *Al. I. Cuza şi începuturile diplomației moderne româneşti*), Vârfu Câmpului şi Iaşi (8 oct., simpozionul național *Centenar Constantin C. Angelescu*, a avut o intervenție despre *C.C. Angelescu, decan al Facultății de Drept din Iaşi*); Sorin D. Ivănescu la Iaşi (la Centrul Cultural German, în 13 iun., a susținut comunicarea *Securitatea şi metamorfozele ei*); Monica Marțincu la Iaşi; Andi Mihalache la Iaşi şi Sofia (18-21 mai, simpozion organizat de British Council şi Universitatea din Sofia, intitulat *Under Eastern Eyes: Travel Writing from Eastern Europe and the Balkans*, a vorbit despre *The West in Nicolae Iorga's travelling literature*); Cătălina Mihalache la Debrecen (24-25 nov., la simpozionul internațional *Cultural Recollection in the Range of Carpathians*, a comunicat despre *School Reform and National Identity in Post-Communist Romania: Some Issues about being Hungarian in Romania*); Bogdan Moşneagu la Iaşi; Paul Nistor la Iaşi (26 oct., la Zilele Universității „Al. I. Cuza", a susținut comunicarea *Relațiile diplomatice româno-americane în 1948*) şi Vaslui (la sesiunea națională *Acta Moldaviae Meridionalis*, 24-25 nov., a avut o intervenție despre *Activitatea diplomaților americani în România postbelică*); Leonidas Rados la Iaşi (29 oct., Zilele Universității „Al. I. Cuza", a vorbit despre *Chestiunea influenței greceşti în cultura română. Dispute istoriografice în secolul XIX*) şi Copenhaga (24-26 nov., la manifestarea internațională *Universities and Minorities from the Middle Ages to the Present*, a vorbit despre *Romanian academic minorities in Greece (Athens) in the second half of the nineteenth century*); Bogdan-Alexandru Schipor la Iaşi; Flavius Viaceslav Solomon la Budapesta (3-6 mar., la conferința *Literatur, Werte und Europäische Identität (Europa im Wandel)*, a avut intervenția intitulată *Kommunismus und die ethnischen Minderheiten in Rumänien nach dem Zweiten Weltkrieg*), Chişinău (6-9 apr., la reuniunea regională a lectorilor DAAD, a vorbit despre *Zur Geschichte und Bedeutung der Stadt Chişinău*), Iaşi, Viena (20-21 oct., la *Forum România/Rumänien III*, a vorbit despre *Ethnische und demographische Struktur Bessarabiens bzw. der Moldau, XIX-XX. Jh.*), Munchen (12 nov., în cadrul seriei de prelegeri *Länder am Schwarzen Meer – ihre politische und wirtschaftliche Situation*, a vorbit despre *Rumänien*) şi Debrecen (24 nov., la conferința *Cultural Recollection at the Range of the Carpathians*, a conferențiat despre *Die Russen in Bessarabien und in der Republik Moldau. Abriss einer 200-jährigen Geschichte-Cultural Awareness: Facing Differences and Similarities*); Cătălin Turliuc la Tescani, Vârfu Câmpului, Iaşi (2 apr., la Centrul Cultural German, a vorbit despre *Naționalitate şi statalitate în Republica Moldova*; 5 iun., despre *Economia socială de piață*; 25 iun., despre *Proiectul Madison*; 26 oct., cu prilejul Zilelor Universității „Al. I. Cuza", a conferențiat despre *Universitatea „Al. I. Cuza" la 100 de ani*),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sinaia (6-8 oct., la simpozionul internațional *10 ani de carte românească în Republica Moldova*, a avut o intervenție despre *Identitatea națională în manualele de istorie*) şi Bucureşti (26-30 oct., la *Prima conferință a istoricilor din România şi Rep. Moldova*, a vorbit despre *Etnic şi național în Basarabia secolului XIX*); Silviu Văcaru la Iaşi (10-13 oct., la simpozionul național *Monumentul: tradiție şi viitor*, a conferențiat despre *O nouă relație între istoric şi arhitect în realizarea restaurării monumentelor*) şi Vaslui (25-26 nov., la sesiunea națională *Acta Moldavae Meridionalis*, a vorbit despre *Danii domneşti date bisericii catolice din Moldova în secolul al XVIII-lea*); Dumitru Vitcu la New York (29 nov.-7 dec., la simpozionul şi festivalul comemorativ internațional *George Enescu*, organizat la CUNY Graduate Centre, a vorbit despre *Reflections on Enescu's American Musical Itinerary*), Suceava (19-20 nov., la sesiunea națională de comunicări *Bucovina – File de istorie*, a conferențiat despre *Martirajul lui Grigore Ghica III al Moldovei în postumitate*) şi Iaşi (la simpozionul comemorativ *Constantin C. Angelescu – centenar*, în 8 oct., a vorbit despre *Constantin C. Angelescu – orizont intelectual*); Petronel Zahariuc la Iaşi (10 mar., la simpozionul *Ştefan cel Mare. Izvoare şi interpretări*, a conferențiat despre *Mărturiile Tetraevanghelului de la Humor*); Alexandru Zub la Iaşi (23 apr., în cadrul *Prelegerilor Academiei*, *Filiala Iaşi*, a conferențiat despre *A.D. Xenopol în cultura română*; 14 mai, în cadrul colocviului *Identitate națională şi identitate civică în Uniunea Europeană*, a vorbit despre *România: permanențe şi provocări europene*; 28 mai, la dezbaterea *Ioan Paul al II-lea. Proba evaluării pontificatului din perspectiva istoriei contemporane*, a avut intervenția *Papa Ioan Paul II şi lumea postmodernă*; 2 iun., la Universitatea de Medicină şi Farmacie „Gr. T. Popa", a susținut comunicarea *Discurs istoric în lumea contemporană*; 11 iul., la simpozionul *Unitate, continuitate şi conştiință națională: pentru o adevărată istorie şi o singură România*, a comunicat despre *Fenomenul globalizării şi discursul național*; 23 sep., la Zilele Academice Filiala Iaşi, a susținut conferința *Cultură istorică şi modernizare în România secolului XX*; 24 sep., la simpozionul *Intelectualii şi fascismul în Europa centrală şi de sud-est*, a vorbit despre *Cultură istorică şi modernizare în România secolului XX*; 3 oct., la deschiderea anului academic 2005-2006, a prezentat prelegerea *Kogălniceanu – contemporanul nostru*; 28 oct., la simpozionul organizat de Universitatea „Al. I. Cuza" şi Institutul de Filologie „Al. Philliphide" a prezentat despre *Personalitatea lui P. Caraman*; 1 dec., la Muzeul Literaturii Române, a vorbit despre *1 decembrie 1918*; 3 dec., la Palatul Culturii, a conferențiat despre *Activitatea educativă, culturală a iezuiților din Moldova şi Transilvania*), Vârfu Câmpului, Botoşani (28 nov., la simpozionul *Marea Unire*, a comunicat despre *N. Iorga şi Marea Unire*), Sighet (14 iul., la a 8-a ediție a *Şcolii de vară*, a prezentat prelegerea *Istorie, mit şi demitizare în cultura română*) şi Bucureşti (4 apr., la Academia Română, a conferențiat despre *Academia Militans*).

În cursul anului 2005, mai mulți cercetători de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" s-au deplasat în misiuni ştiințifice peste hotare, fie în cadrul schimburilor interacademice, fie datorită unor burse sau proiecte oferite de centre academice din străinătate. Dr. Mihai-Ştefan Ceauşu s-a aflat în Austria (Viena), în intervalul 27-28 septembrie 2005, la simpozionul internațional *Échecs et réussites du Joséphisme/ Josephinismus – Eine Bilanz*, organizat de Österreichische Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts din cadrul Universității din Viena şi Société française d'ètude du dixhuitième siècle din cadrul Universității din Bordeaux (Franța), unde a prezentat comunicarea *Die Josephinischen Umgestaltungen in der Bukowina* (Reorganizările iosefiniste în Bucovina). În zilele de 5-14 iunie 2005, drd. Marius Chelcu şi drd. Cătălina Chelcu au făcut o deplasare la Republica Moldova (Chişinău), la invitația Facultății de Istorie şi Psihologie a Universității de Stat din Moldova.

În cadrul schimburilor interacademice, dr. Veniamin Ciobanu s-a deplasat în Suedia, 16-29 iunie 2005, şi Anglia, 3-23 octombrie 2005, pentru cercetări în arhive şi biblioteci în vederea completării colecției *Europe and the Porte*.

Drd. Adrian Cioflâncă, membru al Comisiei Internaționale de Studiere a Holocaustului în România s-a deplasat în Polonia (Varşovia), 26-30 iunie 2005, pentru a participa la reuniunea plenară a *The Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*, şi a revenit în această țară (Cracovia), în zilele de 13-17 noiembrie 2005, cu prilejul reuniunii plenare a *The Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Drd. Dorin Dobrincu a făcut o vizită în Polonia (Varşovia), 18-20 martie 2005, pentru a participa la International workshop *Social (Trans)formations in East-Central Europe, 1918-1968*, Fourth Regional Seminar in Recent History, Founded by the Higher Education Support Program. Organizators: Pasts Inc., Central European University's Center for Historical Studies, the Institute of History of the University of Warsaw and the Collegium Civitas, Warsaw. Cu acest prilej a prezentat comunicarea *«Contending classes» during the first years of agricultural collectivization in Romania. Wealthy peasantry's repression (1949-1952)* [«Lupta de clasă» în primii ani ai colectivizării agriculturii în România. Represarea țărănimii înstărite (1949-1952)]. Colegul nostru, în intervalul 12 februarie-1 martie 2005, a fost invitat în SUA (New York) de către profesorii Gail Kligman şi Katherine Verdery, la Russell Sage Foundation, în cadrul colaborării la grantul internațional *Colectivizarea în România (1949-1962)*.

În cadrul schimburilor interacademice, drd. Alexandru Istrate s-a aflat la Praga, în intervalul 10-24 octombrie, pentru un stagiu de documentare în arhive şi biblioteci. Tot în cadrul schimburilor interacademice, dr. Dumitru Ivănescu a făcut cercetări în arhive şi biblioteci din Tel Aviv şi Ierusalim, în intervalul 3-18 nov.

Dr. Andi Mihalache s-a aflat la Sofia, în perioada 18-21 martie 2005, pentru a participa la workshop-ul *Under Eastern Eyes: Travel Writing from Eastern Europe and the Balkans*, organizat de British Council şi Universitatea din Sofia, iar în intervalul 1 august-30 septembrie, a fost la Munchen, cu o bursă de cercetare sponsorizată de Fundația „Alexander von Humboldt" şi Fundația „Fritz Thyssen", instituția gazdă Süd-Ost Institut. Tot în Germania, la Sűd Ost Institut din Munchen, a efectuat un stadiu de cercetare drd. Cătălina Mihalache, în perioada 1 august-30 septembrie. Colega noastră a participat, în zilele de 24-25 noiembrie, la simpozionul internațional *Cultural Recollection in the Range of Carpathians*, organizat la Debrecen, în Ungaria.

Dr. Leonidas Rados s-a aflat în Danemarca (Copenhaga), 21-25.11.2005, la conferința *Universities and minorities from the middle ages to the present*, unde a prezentat comunicarea *Romanian academic minorities in Greece (Athens) in the second half of the nineteenth century.*

O prezență activă în străinătate a avut dr. Flavius Solomon, bursier Humboldt, în intervalul 1 aug. 2005-31 aug. 2006. De asemenea, colegul nostru a participat la o serie de manifestări internaționale, după cum urmează: Ungaria, 3-6 mar. (*Kommunismus und die ethnischen Minderheiten in Rumänien nach dem Zweiten Weltkrieg*, la conferința *Literatur, Werte und Europäische Identität (Europa im Wandel)*, organizată la Budapesta de către Konrad Adenauer Stiftung şi Universitatea Andrássy) şi 23-24 nov. (*Die Russen in Bessarabien und in der Republik Moldau. Abriss einer 200-jährigen Geschichte – Cultural Awareness: Facing Differences and Similarities* – la conferința interdisciplinară maghiaro-română *Cultural Recollection at the Range of the Carpathians*. Debrecen); Austria, 20-25 oct. (*Ethnische und demographische Struktur Bessarabiens bzw. der Moldau, XIX-XX. Jh.* – la *Forum România/Rumänien III*, simpozion organizat de Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut. Viena); Republica Moldova, aprilie (*Zur Geschichte und Bedeutung der Stadt Chişinău* – la *Regionaltreffen der DAAD-Lektorinnen und Lektoren in der Republik Moldau, Rumänien, Ukraine*, reuniune regională a lectorilor DAAD. Universitatea Pedagogică „Ion Creangă" din Chişinău, 6-9 aprilie 2005).

Dr. Cătălin Turliuc a luat parte la conferința internațională *Borderlands – Our Common Heritage*, desfăşurată în Polonia (Cracovia), 6 nov. 2005, iar în cadrul schimburilor interacademice a întreprins investigații în arhivele din Tel Aviv şi Jerusalem, în intervalul 10-25 nov.

Dr. Dumitru Vitcu s-a deplasat în Israel, în intervalul 3-18 noiembrie 2005, la Tel Aviv şi Ierusalim, în cadrul schimbului interacademic, iar de la 29 noiembrie-7 decembrie s-a aflat în SUA, la New York City, ca membru în comitetul de organizare a manifestărilor dedicate lui George Enescu.

În intervalul 22-25 sep. s-au desfăşurat la Iaşi lucrările Comisiei mixte de istorie româno-cehă. Partea română a fost reprezentată de acad. Alexandru Zub (preşedinte), dr. Flavius Solomon (secretar), dr. Dumitru Ivănescu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc şi drd. Alexandru Istrate. Partea cehă a avut următoarea componență: dr. Jiri Jindra, dr. Miroslav Tejchman, dr. Milan Hlavacka, dr. Jiri Pernes, dr. Ivan Sedivy. Cei menționați mai sus au susținut comunicări în cadrul simpozionului *Români şi cehi în Monarhia de Habsburg*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În zilele de 14-15 sep. s-au desfăşurat la Craiova lucrările celei de-a 13-a reuniuni a Comisiei mixte de istorie româno-polonă, care au avut ca tematică *Informaţiile şi imaginarul. Imaginile româneşti despre Polonia şi imagini poloneze despre Europa de Sud-Est în secolele XVI-XIX.* Partea română a fost reprezentată de acad. Dan Berindei (preşedinte), dr. Veniamin Ciobanu (secretarul comisiei), prof. dr. Florin Constantiniu, m.c., prof. dr. Cezar Avram, prof. dr. Vladimir Osiac, dr. Tatiana Cojocaru şi dr. Roxana Radu.

Din iniţiativa preşedintelui României, s-a constituit o comisie internaţională pentru studierea Holocaustului, din care face parte şi colegul nostru, drd. Adrian Cioflâncă. Comisia şi-a desfăşurat, anul acesta, lucrările la Varşovia (26-30 iun.) şi Cracovia (13-17 nov.), iar în cursul anului a fost elaborat şi tipărit *Raportul final Comisiei Internaţionale de studiere a Holocaustului în România*, Iaşi, Ed. Polirom, 2005, 424 p.

Ca o consecinţă a Tratatului româno-rus, în 2003 s-a constituit comisia româno-rusă în problema tezaurului aflat la Moscova, printre membrii ei aflându-se şi dr. Dumitru Ivănescu. Lucrările comisiei s-au desfăşurat la Moscova, în zilele 18-21 iun. a.c., prilej cu care a fost întocmit şi un protocol.

La finele acestei succinte dări de seamă, să amintim că în 2005 doi dintre colegii noştri au fost distinşi cu premii ale Academiei Române: d-lui dr. Andi Mihalache i s-a acordat premiul *Nicolae Bălcescu* pentru lucrarea *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară“*, Ed. Albatros, Bucureşti, 2003, iar d-lui dr. Petronel Zahariuc premiul *A. D. Xenopol* pentru volumul *Ţara Moldovei în vremea lui Ştefan Voevod (1653-1658)*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2003, 610 p.+12 planşe. Tot în 2005, directorul Institutului „A. D. Xenopol“, prof. univ. dr. Alexandru Zub, a devenit membru titular al Academiei Române şi a fost ales preşedinte al Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie. De asemenea, considerăm oportun să spunem că producţia ştiinţifică a colectivului de cercetători a fost apreciată de către Academia Română printr-o nouă reconfirmare a statutului de excelenţă, la care trebuie să mai adăugăm valoroasele periodice scoase sub egida Institutului (*Anuar, Xenopoliana, SAHIR, Strabon*), dar şi activitatea celor cinci îndrumători de doctorat (Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu, Veniamin Ciobanu şi Mihai-Ştefan Ceauşu).

Dumitru Ivănescu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“ ÎN ANUL 2006

Activitatea ştiinţifică desfăşurată de membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“ în 2006 a respectat aceleaşi coordonate impuse în precedenţii ani, după cum, cu uşurinţă, vor remarca cititorii. Pe lângă programele şi proiectele finalizate, care ne legitimează în lumea academică, cercetătorii noştri au elaborat, editat sau coordonat mai multe cărţi, au organizat şi participat la manifestări ştiinţifice interne şi internaţionale şi au patronat apariţia unor periodice care se bucură de o bună primire în lumea specialiştilor. Ar mai trebui adăugat şi numărul important de studii şi articole publicate, participarea la granturi naţionale sau internaţionale, ca şi la schimburile interacademice, precum şi activitatea de îndrumare în cadrul doctoratului practicată de cinci componenţi ai colectivului nostru.

Programele de cercetare ale Institutului pe anul 2006, unele finalizate, altele în curs de elaborare, au produs o serie de rezultate concretizate în studii, articole, comunicări şi volume, pe care le vom evidenţia la momentul oportun.

Programul 1, *Instrumente de lucru,* coordonat de Silviu Văcaru, csII, conţine trei proiecte.

1.1. *D.R.H., A., Moldova, vol. IX (1595-1598); vol. XXVIII (1645-1646),* ed. dr. Petronel Zahariuc, csII, dr. Silviu Văcaru, csII, drd. Marius Chelcu, c.s., drd. Cătălina Chelcu, c.s.

1.2. *Repertoriu numismatic medieval românesc. Partea a I, 1711-1774*, dr.Viorel Butnariu, csII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1.3. *Istoriografia română în prima jumătate a secolului XIX. Bibliografie*, Alexandru Istrate, a.c.

În cadrul acestui program au apărut volumele XXVII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, Dumitru Ciurea şi Nistor Ciocan), 2005, Ed. Ecademiei, Bucureşti, 750 p, şi XXVIII din *DRH*, seria A, Moldova (ed. Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu), Ed. Academiei, Bucureşti, 2006, 970 p. De asemenea, au mai fost publicate o serie de volume, precum: Petronel Zahariuc, Florin Marinescu şi Ioan Caproşu, *Documente româneşti din arhiva Mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Catalog* (I), Ed. Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, 2005, 450 p.; Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu (ed.), *Istorie şi societate la est de Carpaţi (secolele XIII-XX)*, Iaşi, 2005, Ed. Junimea, 544 p.; Flavius Solomon, Alexandru Zub, Marius Chelcu (ed.), *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea*, Ed. Trinitas, 2005, 375 p.

Programul 2*, Aspecte ale civilizației premoderne în Moldova secolului XVII*, coordonat de dr. Silviu Văcaru, csII, conține patru proiecte:

2.1. *Cancelaria domnească în Moldova secolului XVII,* dr. Silviu Văcaru, csII.

2.2. *Cultură şi societate în Moldova secolului XVII,* drd. Cătălina Chelcu, c.s.

2.3. *Structuri urbane în Moldova secolului XVII*, drd. Marius Chelcu, c.s.

2.4. *Comerț, finanțe şi circulație monetară în Moldova secolului XVII*, dr. Viorel Butnariu, csII.

Rezultatele obținute la acest program au fost valorificate prin publicarea unor lucrări: Silviu Văcaru şi Aurelia Ichim, *Monumentul*, vol. VI, Ed. Trinitas, 2005, 546 p.; Silviu Văcaru, *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Ed. Junimea, Iaşi, 2006, 275 p.; Silviu Văcaru, Aurelia Ichim, *Monumentul*, vol. VII, Iaşi, 2006, 592 p., susținerea unor comunicări ştiințifice, editarea unor studii în paginile AIIX, „Xenopoliana“, SAHIR, „Revista de istorie socială“ etc.

Programul 3, *Europenism, modernizare şi construcție națională în spațiul românesc,* coordonat de dr. Dumitru Vitcu, csI, cuprinde şase proiecte:

3.1. *Românii şi chestiunea hotarelor politice răsăritene în „veacul naționalităților“*, dr. Dumitru Vitcu, csI.

3.2. *Viață politică şi strategii electorale în Bucovina habsburgică, 1861-1914*, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, csI.

3.3. *Modernizarea Parlamentului României. Instituția imunității parlamentare (1878-1914),* dr. Gabriel Bădărău, csII.

3.4. *Stări de spirit şi mentalități în timpul primului război mondial. Prizonierii români din Rusia*, dr. Dumitru Ivănescu, csI.

3.5. *Modernizare şi construcție națională în primul deceniu interbelic*, dr. Cătălin Turliuc, csI.

3.6. *Identitate națională / identitate regională în Europa de Est şi Sud-Est (secolele XIX-XX)*, dr. Flavius Solomon, csIII.

În cadrul programului au fost elaborate mai multe volume tipărite în edituri din țară şi străinătate. Din rândul lor amintim: Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, *La Roumanie et La grande Guerre*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 360 p.; Ion Agrigoroaiei, Dumitru Ivănescu, Sorin D. Ivănescu, Silviu Văcaru, *Stări de spirit şi mentalități în timpul Marelui Război*, Iaşi, Ed. Junimea, 2005, 276 p.; Dumitru Ivănescu (ed.), *Unirea Principatelor. Momente, fapte, protagonişti*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 192 p.; Dumitru Ivănescu, Marius Chelcu, *Istorie şi societate în spațiul est-carpatic, secolele XIII-XX*, Junimea, Iaşi, 2005, 544 p.; Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu (ed.), *Congresul de pace de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații româneşti,* Junimea, Iaşi, 2006; Dumitru Vitcu, *Lumea românească şi Balcanii în reportajele corespondenților americani de război (1877-1878)*, Ed. Junimea, 2005; Dumitru Vitcu (ed.), *Constantin C. Angelescu. Scrieri alese*, Junimea, Iaşi, 2005, 544 p.; Flavius Solomon, Krista Zach, Cornelius R. Zach, *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, München: IKGS Verlag 2005, 388 p.; Cătălin Turliuc, I. Agrigoroaiei, O. Buruiană, Gh. Iacob (ed.), *România interbelică în paradigmă europeană,* Editura Universității „Alexandru Ioan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cuza“, Iaşi, 2005, 318 p. În strânsă legătură cu tema precizată mai înainte este şi simpozionul organizat în colaborare cu Fundația Alexander von Humboldt şi Südost Institut din München, intitulat *Europa de Sud-Est în secolul XX. Structuri etnice, identități, conflicte*. De asemenea, numerele IX/2005 şi X/2006 din *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, cuprind mai multe contribuții ale cercetătorilor implicați în acest program.

Programul 4, *Cultură şi modernizare în România: secolele XIX-XX,* coordonat de acad. Alexandru Zub, cuprinde şase proiecte:

4.1. *Studiile bizantine în România interbelică. Teme, protagonişti, tendințe*, dr Leonidas Rados, csIII.

4.2. *Politici comemorative în România primei jumătăți a secolului XX. Eroi, tipologii, semnificații,* dr. Andi Mihalache, csIII.

4.3. *Critica autocrației în perioada regulamentară. „Tiranie“, „despotism“ şi „absolutism“ în discursul politic cultural românesc din prima jumătate a secolului XIX,* drd Adrian Cioflâncă, cs.

4.4. *Onoare, prestigiu şi statut simbolic în perioada 1848-1918: cazul românesc,* drd Mihai Chiper, ac.

4.5. *Legislația – factori al modernizării Bisericii Ortodoxe Române (1873-1928)*, drd. Monica Marțincu, ac.

4.6. *Raporturile dintre Biserică şi Stat în perioada 1885-1902*, drd Bogdan Moşneagu, a.c.

4.7. *Educație şi modernizare în România celei de a doua jumătăți a secolului XX. Politici, instituții, rezultate*, drd Cătălina Mihalache, cs.

La acest program au fost elaborate mai multe studii, tipărite în publicații din țară şi străinătate. Revista *Xenopoliana* a consacrat numere speciale unor teme de mare interes, precum: *A scrie şi a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură*, ed. Cătălina Chelcu, Andi Mihalache, coord. Alexandru Zub (XII, 1-2); *Ritualuri politice şi practici simbolice în România modernă*, ed. Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă, coord. Alexandru Zub (XIV, 1-4).

De asemenea, autorii proiectelor au definitivat mai multe volume tematice: Andi Mihalache, *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism şi consecințele sale*, Iaşi, Ed. Alfa, 2005, 240 p.; idem, în *In Medias Res. Studii de istoria culturii,* Ed. Junimea, Iaşi, 2006 (în colab. cu Adrian Cioflâncă); Leonidas Rados, *Sub semnul Acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, Bucureşti, Ed. Omonia, 2005, 470 p.; idem, *Şcolile greceşti din România (1857-1905). Restituții documentare*, Ed. Omonia, Bucureşti, 2006; Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne*, Iaşi, Institutul European, 2005, 112 p.; idem, *Clio sub semnul interogației: idei, sugestii, figuri*, Iaşi, Polirom, 2006, 266 p; idem, *Romano-germanica. Secvențe istoriografice*, Iaşi, Ed. Univ. „Al. I. Cuza“, 2006, 222 p.; Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, *Cultură politică şi politici culturale în România modernă*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2005, 460 p.; Alexandru Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, cu prefață de Liviu Antonesei, Bucureşti, Ed. Institutului Cultural Român, 2005, XV+346 p.

Programul 5, *Public şi privat în România „democrației populare“*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, csI, cuprinde patru proiecte:

5.1. *Public şi privat în legislația Republicii Populare Române*, drd. Bogdan-Alexandru Schipor, c.s.

5.2. *Securitatea şi viața cotidiană în România „democrației populare“,* drd. Sorin D. Ivănescu, csIII

5.3. *Raportul public-privat în sistemul concentraționar românesc,* dr. Dorin Dobrincu, csIII.

5.4. *Diplomația României şi obiectivul admiterii în Organizația Națiunilor Unite, 1948-1955*, dr. Paul Nistor, a.c.

În cadrul acestui program au fost elaborate o serie de volume, precum: Sorin D. Ivănescu, Dumitru Ivănescu, *La Roumanie et La Grande Guerre*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 360 p.; Dorin Dobrincu, Constantin Iordache, *Țărănimea şi puterea: procesul de colectivizare a agriculturii în România*, Iaşi, Ed. Polirom, 2005, 502 p.; Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, Dorin Dobrincu ş.a., *Raportul Comisiei prezidențiale de analiză a regimului comunist*, Bucureşti, 2006, 700 p.; Cătălin

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Turliuc, Alexander Rubel, *Totalitarism, ideologie şi realitate socială în România şi RDG*, Ed. Univ. „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2006, 242 p.; Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej şi politica americană de îngrădire a comunismului*, Ed. Vremea, Bucureşti, 2006, 376 p. De asemenea, sub conducerea dr. Cătălin Turliuc se află sub tipar vol. *Public şi privat în România regimului de democraţie populară*, Ed. Junimea, Iaşi, 2007, 350 p.

Programul 6, *Problema orientală. Factori şi implicaţii în Europa est-centrală*, coordonat de dr. Veniamin Ciobanu, csI, cuprinde două proiecte:

6.1. *Primul Război Mondial, epilog al problemei orientale ca problemă europeană (1856-1923),* dr. Veniamin Ciobanu, csI.

6.2. *România şi noua fază a chestiunii orientale, 1866-1876*, drd. Liviu Brătescu, cs.

Mai multe studii publicate în reviste româneşti şi străine, comunicări susţinute la manifestări ştiinţifice naţionale şi internaţionale, două volume de documente din arhive germane şi suedeze (Veniamin Ciobanu, *Europe and the Porte. New documents on the Eastern Question*, vol. III, *Swidish Diplomatic Reports, 1799-1808*, Ed. Junimea, Iaşi, 2006, 550 p., şi vol. IV, *1791-1796*, Ed. Junimea, Iaşi, 2006, 456 p.), precum şi trei volume de studii (Veniamin Ciobanu, *Statele nordice şi problema orientală (1792-1814)*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 296 p.; idem, *Raportul putere centrală-factori politici interni, reflex al statutului juridic al Principatelor Române în secolele XVII-XVIII*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005, 290 p.; Liviu Brătescu (ed.), *Liberalismul românesc, tendinţe, structuri, personalităţi*, Iaşi, 2005) constituie rezultatele celor implicaţi în acest program.

În anul 2006, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“ a avut, ca de obicei, o frumoasă activitate editorială, concretizată în mai multe volume de autor, culegeri de studii, ediţii etc.

a. Volume de autor:

- Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (ed.), *In medias res. Studii de istorie culturală*, Iaşi, Junimea, 2006
- Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă, Dorin Dobrincu ş.a., *Raportul Comisiei prezidenţiale de analiză a regimului comunist*, Bucureşti, 2006, 700 p.
- Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej şi politica americană de îngrădire a comunismului*, Editura Vremea, Bucureşti, 2006
- Silviu Văcaru, *Diecii Ţării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Editura Junimea, Iaşi, 2006, 275 p.
- Dumitru Vitcu, *Lumea românească şi Balcanii în reportajele corespondenţilor americani de război (1877-1878)*, Ed. Junimea, Iaşi, 2005
- Alexandru Zub, *Clio, sub semnul interogaţiei: Idei, sugestii, figuri*, Iaşi, Polirom, 2006, 266 p.
- Alexandru Zub, *Romanogermanica. Secvenţe istoriografice*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza“, 2006, 222 p.

b. Volume editate

- *Österreichische Dokumente in rumänischen Archiven/ Documente austriece în arhivele româneşti. Ausstellungskatalog/ Catalogul expoziţiei, Wien, 4.-21. April 2006*, ed. Mihai-Ştefan Ceauşu, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi, 36 p. (color)
- *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol XXVIII (1645-1646), întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Editura Academiei, 2006, 970 p.
- *Ethnic contacts and cultural exchanges North and West of the Black Sea*, edited by Flavius Solomon & Alexandru Zub in cooperation with Marius Chelcu, Iaşi, Editura Trinitas, 2005
- *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, Volume III: *Swedish Diplomatic Reports*, 1799-1808, Edited by Veniamin Ciobanu, Editura Junimea Iaşi, 2006, 505 p.
- *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, Voleme IV: *Swedish Diplomatic Reports 1791-1796*, Edited by Veniamin Ciobanu, Editura Junimea, Iaşi, 2006, 456 p.
- *Raportul putere centrală-factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII-XVIII)*, Edited by Veniamin Ciobanu Editura Junimea, Iaşi, 2006, 291 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- *Ritualuri politice şi practici simbolice în România modernă*, număr tematic al revistei „Xenopoliana“, editori Andi Mihalache şi Adrian Cioflâncă
- *Congresul de Pace de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații românești*, editori Dumitru Ivănescu, Dumitru Vitcu, Ed. Junimea, Iaşi, 2006, 350 p.
- „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol“, editori Alexandru Zub, Andi Mihalache, tom XLIII-XLIV, 2006-2007.
- *Şcolile greceşti din România (1857-1905). Restituții documentare*, Studiu introductiv, notă asupra ediției, note şi indice ale editorului, editor Leonidas Rados, Bucureşti, Editura Omonia, 2006, 318 p.
- *Totalitarism, ideologie şi realitate socială în România şi RDG*, ed. Cătălin Turliuc, Alexander Rubel, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Iaşi, 2006, 242 p.
- *Monumentul*, vol. VII, ed. Silviu Văcaru, Aurica Ichim, Editura Trinitas, Iaşi, 2006, 592 p.
- *SAHIR*, vol. X, ed. Dumitru Vitcu, Ed. HASEFER, Bucureşti, 2006
- „Revista de Istorie Socială“, t. VIII-IX, 2003-2004, ed. Petronel Zahariuc, Editura Polirom, Iaşi, 2006, 675 p.
- *Czechoslovakia and Romania in the Versailles System*, ed. Oldrich Tuma, Jiri Jindra, Alexandru Zub, Praga, 2006, 240 p.
- V. Pârvan, *Scrieri alese*, ed. Alexandru Zub, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

În anul 2006, cercetătorii Institutului, în afara programelor şi proiectelor de cercetare, au obținut şi definitivat 11 granturi, dintre care 5 internaționale:

a. naționale

- Dr. Dumitru Ivănescu (director de proiect), acad. Alexandru Zub, dr. Cătălin Turliuc, dr. Silviu Văcaru, dr. Andi Mihalache, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Liviu Brătescu, dr. Mihai Chiper, drd. Cătălina Mihalache, drd. Alexandru Istrate, drd. Alexandru Dumitru Zub, drd. Bogdan Moşneagu, *Patrimoniu național şi modernizare în societatea românească: instituții, actori şi strategii (secolele XIX-XX)*, grant CNCSIS nr. 1472/2006-2008.
- Conf. univ. Florea Ioncioaia (director de proiect), drd. Mihai Chiper, drd. Liviu Brătescu, dr. Dorin Dobrincu, dr. Leonidas Rados, *Personalul universitar din România: naşterea şi afirmarea unei elite meritocratice. Studiu de caz Universitatea din Iaşi (1860-1950)*, grant CNCSIS.
- Prof. dr. Ion Agrigoroaiei, dr. Dumitru Vitcu, dr. Cătălin Turliuc, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Bogdan Schipor, *România şi Comisia europeană a Dunării (1856-1848)*, grant CNCSIS 1456/2005-2007.
- Prof. dr. Ioan Ciupercă, drd. Bogdan Schipor, *România şi sistemele de securitate europeană (1919-1975)*, grant CNCSIS 1404/2005-2007.
- Conf. univ. dr. Petronel Zahariuc (director de proiect), dr. Leonidas Rados, drd. Cătălina Chelcu, drd. Marius Chelcu, *Relațiile dintre Țările Române şi bisericile răsăritene în secolele XIV-XIX (Muntele Athos, Serbia, Bulgaria, Grecia)*, grant CNCSIS 1197/2005-2007.
- Lector dr. Laurențiu Rădvan (director de proiect), drd. Marius Chelcu, *Oraşul românesc între Orient şi Occident. O perspectivă istorică asupra fenomenului urban în condițiile integrării României în Europa (secolele XVII-XX)*, grant CNCSIS/2005-2007.

b. internaționale

- Dr. Gerhard Seewann (coordonator), dr. Flavius Solomon, *Datenbank Ethnische Minderheiten in Südosteuropa*, Südost-Institut, FOROST, München.
- Prof. dr. Jerzy W. Borejsza (Institutul de Istorie al Academiei Poloneze de Ştiințe), dr. Veniamin Ciobanu, *La guerre de Crimée, 1853-1856. Une confrontation des civilisations diverses*, 2005-2007.
- Maria Todorova (University of Illinois at Urbana-Champaign, USA) şi prof. Stefan Tröbst (University of Leipzig, Germania), dr. Andi Mihalache, drd. Adrian Cioflâncă, drd. Cătălina Mihalache, durata 2006-2009, *Remembering Communism: Methodological and Practical Issues of Approaching the Recent Past in Eastern Europe.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

- Drd. Adrian Cioflâncă ş.a., *Saving the Jewish cemeteries of Moldova*, susținut de Hanadiv Charitable Foundation.
- Dr. Andi Mihalache, drd. Alexandru Istrate, *La comunaute française et francophonie en Moldavie (XIX-XX siècles),* coordonat de Centrul Cultural Francez din Iaşi, mai-iunie 2006.

Institutul a organizat, pe parcursul anului 2006, singur sau în colaborare, mai multe simpozioane, congrese, mese rotunde, dezbateri:

a. naționale

2 feb. *Liberalismul românesc: tendințe, structuri, personalități.* Masă rotundă la care au avut intervenții, dintre cercetătorii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc, drd. Liviu Brătescu, drd. Mihai Chiper, dr. Dorin Dobrincu, drd. Cătălina Chelcu, drd. Bogdan Moşneagu. Cu acelaşi prilej s-a lansat şi vol. XIII (nr. 1-4) din *Xenopoliana* dedicat liberalismului, îngrijit de drd Liviu Brătescu şi drd Ovidiu Buruiană.

27 feb. *Acad. Gh. Platon. In memoriam.* La simpozionul comemorativ, organizat în colaborare cu Facultatea de Istorie de la Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi, au prezentat comunicări acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Dumitru Vitcu, drd. Liviu Brătescu.

25 mai. *Congresul de pace de la Paris (1856). 150 de ani*, simpozion național organizat în colaborare cu Facultatea de Istorie şi Complexul Muzeistic Moldova din Iaşi. Au prezentat comunicări, printre alții, şi cercetătorii: acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Vitcu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Cătălin Turliuc, drd. Monica Marțincu. Comunicările de la acest simpozion au constituit materia pentru volumul *Congresul de pace de la Paris (1856). Prefaceri europene, implicații româneşti*, îngrijit de dr. Dumitru Ivănescu şi dr. Dumitru Vitcu.

9 sep. *Construcție națională şi alogeni în spațiul est-carpatic (secolele XIX-XX)*, simpozion organizat în cadrul Zilelor Academice Ieşene şi la care au susținut comunicări acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Dumitru Vitcu, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Leonidas Rados, dr. Cătălin Turliuc, drd. Sorin D. Ivănescu şi drd. Bogdan Schipor.

10 sep. *Public şi privat în România „democrației-populare"*, simpozion național organizat cu prilejul Zilelor Academice Ieşene. De la Institutul de Istorie au participat acad. Alexandru Zub, dr. Cătălin Turliuc, dr. Andi Mihalache, dr. Paul Nistor, dr. Dorin Dobrincu, drd. Sorin D. Ivănescu, drd. Bogdan Schipor, drd. Cătălina Mihalache, drd. Bogdan Moşneagu.

5-8 oct. *Monumentul. Tradiție şi viitor*, ediția a VIII-a. Simpozionul național organizat în colaborare cu Complexul Muzeistic Moldova din Iaşi şi Mitropolia Moldovei şi Bucovinei, Institutul de Istorie fiind reprezentat de acad. Alexandru Zub, dr. Silviu Văcaru, dr. Cătălin Turliuc, dr. Andi Mihalache.

26 oct. *Istoria universității şi a personalului universitar. Surse, probleme, metodologie*. Simpozion național organizat în colab. cu Facultatea de Litere a Universității din Iaşi, la care şi-au adus contribuția dr. Dumitru Ivănescu, dr. Leonidas Rados, drd. Mihai Chiper, drd. Liviu Brătescu, drd. Alexandru Istrate.

30 nov. *Structuri şi mobilități sociale în spațiul românesc (secolele XVII-XIX)*, simpozion organizat în colab. cu Facultatea de Istorie a Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi. De la Institutul de Istorie au prezentat comunicări: dr. Petronel Zahariuc, dr. Leonidas Rados, drd. Cătălina Mihalache, drd. Cătălina Chelcu, dr. Silviu Văcaru, drd. Alexandru Istrate.

b. internaționale

27 mai. *Istorie şi integrare europeană*, în colab. cu Univ. „M. Kogălniceanu" din Iaşi şi Curtea Constituțională a României. Au participat specialişti din Franța, Spania, Rep. Moldova şi România. Dintre cercetătorii ieşeni au prezentat comunicări: acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Vitcu, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Veniamin Ciobanu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Paul Nistor, drd. Adrian Cioflâncă.

28 iun. *Pogromul de la Iaşi (28-30 iunie 1941)*, *prologul Holocaustului din România*. Simpozion internațional organizat în colab. cu Facultatea de Istorie a Univ. din Iaşi, Ministerul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Afacerilor Externe, Centrul de Istorie a Evreilor şi Ebraistică, Federația Comunităților Evreieşti din România. Dintre cercetătorii Institutului de Istorie au luat parte: dr. Petronel Zahariuc, dr. Dorin Dobrincu, drd. Adrian Cioflâncă.

1-5 nov. *Deutschprachige Offentlichkeit und Presse in Mittelos- und Südosteuropa (1848-1948)*, organizat în colab. cu Facultatea de Litere a Univ. din Iaşi şi Centrul Cultural German. Au participat specialişti din Austria, Germania, România şi Rep. Moldova, de la Institutul nostru având intervenții: acad. Alexandru Zub, dr. Mihai-Ştefan Ceauşu, dr. Flavius Solomon.

8-12 nov. *Românii din afara granițelor țării. Evoluție istorică şi situație prezentă în contextul integrării României în Uniunea Europeană*, Iaşi-Chişinău. Manifestare ştiințifică internațională organizată în colab. cu Univ. „Al. I. Cuza", Univ. de Stat din Chişinău şi ASTRA „M. Kogălniceanu" Iaşi. Au avut intervenții acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Vitcu, dr. Flavius Solomon.

Numeroase comunicări prezentate de membrii Institutului, bine primite de către specialişti, se vor regăsi în volumele aflate în curs de tipărire sau în paginile publicațiilor noastre periodice: *Anuarul, Xenopoliana, SAHIR, Strabon, Revista de istorie socială*.

Precizăm că şedințele bilunare de comunicări au continuat la Institut cu regularitate, bucurându-se, ca de obicei, de un public numeros şi interesat.

De asemenea, la Institutul nostru, au prezentat comunicări şi câțiva istorici străini: Carol Iancu (Montpellier), Jean Chaudouet (Paris), Dennis Deletant (Londra), Paul Michelson (Hungtinton), Miklos Lojho (Budapesta), Keith Hitchins (Urbana Campaign).

Cercetătorii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" au susținut comunicări, pe lângă manifestările ştiințifice prezentate mai sus, cu ocazia unor simpozioane, congrese, conferințe, unele dintre ele având caracter internațional. Astfel, Gabriel Bădărău a fost prezent la Iaşi; Liviu Brătescu la Iaşi, Roman, Piatra Neamț şi Vaslui; Viorel Butnariu la Iaşi şi Bucureşti (la simpozionul național de numismatică, organizat de Banca Națională a României, 4-5 mai 2006, unde a susținut comunicarea *Sigiliul în Moldova secolului XVII,* şi la Sommet de la francophonie, organizat de Biblioteca Academiei Române, 25-26 sep., la care a vorbit despre *Corpus numorum Moldaviae*); Mihai-Ştefan Ceauşu la Iaşi (cu prilejul simpozionului internațional *Deutsch-sprachigen Öffentlichkeit und Presse in Mittelost- und Südosteuropa (1848-1948)*, 1-5 nov., unde a vorbit despre *Die Presse und das politische Leben in Bukowina am Anfang des XX. Jahrhunderts. Der Fall der Zeitschrift „die Wahrheit"*) şi Viena (la vernisajul expoziției „Documente austriece în arhivele româneşti", 4 apr., unde a prezentat *Geschichte der Bukowina in Dokumente*); Marius Chelcu la Iaşi; Cătălina Chelcu la Iaşi; Mihai Chiper la Iaşi; Veniamin Ciobanu la Iaşi (la simpozionul internațional *România şi integrarea europeană*, 27 mai, a conferențiat despre *Proiecte de reorganizare a sistemului politic european în primul sfert al secolului XIX*), Suceava (la simpozionul internațional *Polacy i Rumuni a historyczne i kulturowe dziedzictwo Europy*, 14-16 iul., a vorbit despre *Moldova în raporturile politice polono-otomane şi Movileştii, 1621-1634*) şi Vaslui; Adrian-Mihai Cioflâncă la Iaşi (conferința internațională *Pogromul de la Iaşi 28-30 iunie 1941. Prologul Holocaustului din România*, 28 iun., unde a susținut comunicarea *Mărturia lui Leizer Finchelstein, supraviețuitor al celui de-al doilea tren al morții*), Tg. Mureş (la „Academia Interculturală", 20-22 ian., unde a prezentat comunicarea *Regionalism şi centralizare în România secolului al XIX-lea*), New York (la a unsprezecea Convenție Mondială Anuală organizată de „The Association for the Study of Nationalities", în cadrul panelului *A Walk On The Wild Side: The Evolution Of Romanian Nationalism in the 20th Century*, 25 mar., a susținut comunicarea *National(istic) Pride and Historical Guilt: Politics of Oblivion in Communist Romania*) şi Budapesta (la reuniunile plenare ale Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research, 21-25 mai şi 2-6 dec.); Dorin Dobrincu la Făgăraş (la simpozionul internațional *„Rezistența anticomunistă". Cercetare ştiințifică şi valorificare muzeală*, ediția I, 24-26 mar., prezentând comunicarea *Insurecția de la Bârseşti-Vrancea, 23/24 iulie 1950*), Sarajevo-Srebrenica (la seminarul internațional *Reflecting and Handling Recent History in Memorial Places*, organizat de Des Deutschen Volkshochschul-Verbandes e.V., 10-14 mai), Sighet (în cadrul Memorialul Victimelor Comunismului şi al Rezistenței. Centrul Internațional de Studiu al Comunismului, a susținut conferința *Rezistența*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

anticomunistă din Munții României, 12 iul.), Iași (la simpozionul internațional, interdisciplinar şi interconfesional *Healing of Memories*, prezentând comunicarea *Politică şi religie în Moldova (1938-1948)*, 3-5 mai, şi la conferința internațională *Pogromul de la Iaşi (28-30 iunie 1941): prologul Holocaustului din România*, Universitatea „Al. I. Cuza", comunicarea *Istoriografie şi memorii concurente. Perspective asupra Pogromului de la Iaşi*, 28-29 iun.); Alexandru Istrate la Iaşi şi Vaslui; Dumitru Ivănescu la Iaşi (la simpozionul internațional *România şi integrarea europeană*, 27 mai, a conferențiat despre *Consecințele războiului Crimeii*, iar în 2 oct. a prezentat comunicarea *Prizonierii români din Rusia în timpul primului război mondial*, la simpozionul internațional *L'évolution des concepts de la doctrine classique de droit constitutionnel*), Bârlad, Ruginoasa şi Vaslui; Sorin D. Ivănescu la Iaşi; Monica Marțincu la Iaşi şi Vârful Câmpului; Andi Mihalache la Iaşi; Cătălina Mihalache la Iaşi; Bogdan Moşneagu la Iaşi; Paul Nistor la Iaşi şi Vaslui; Leonidas Rados la Bucureşti (cu prilejul „Congresului al III-lea pan-european de studii neogreceşti", a vorbit despre *Şcolile greceşti din România la finele secolului XIX şi începutul secolului XX*, 2-4 iun.), Iaşi şi Tg. Mureş (la simpozionul *Intelectualitatea şi receptarea valorilor culturale, politice şi economice ale Europei moderne*, a susținut comunicarea *Interferențe universitare sud-est europene. Bursieri români la Universitatea din Atena în secolul XIX*, 22-23 sep.); Bogdan Schipor la Iaşi; Flavius Solomon la München (*Rumänien*, două prelegeri susținute pe data de 12 şi 27 nov. 2005, la seminarul *Länder am Schwarzen Meer – ihre politische und wirtschaftliche Situation*, organizat de Haus des Deutschen Ostens, şi conferința *Republik Moldau. Zwischen Geschichte und Gegenwart*, 22 feb. 2006, la Bayerische Ostgesellschaft München), Innsbruck (la Institut für Geschichte und Ethnologie al Leopold-Franzens-Universität, Austria, a conferențiat despre *Ethnische Identitäten und Konflikte in einer Transformationsgesellschaft: die Republik Moldau,* 26 apr.), Viena (la Institut für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien, a vorbit despre *Die verspäteten Nationsbildungen in Südosteuropa am Beispiel der Republik Moldau*, 18 mai), Iaşi (la conferința internațională *Deutschsprachige Öffentlichkeit und Presse in Mittel- und Südosteuropa (1848-1948)*, a susținut comunicarea *Die deutschsprachige Presse Bessarabiens bis 1940,* 1-5 nov.), Chişinău (la conferința internațională *Românii din afara granițelor țării. Evoluție istorică şi situație prezentă în contextul integrării României în Uniunea Europeană*, a prezentat comunicarea *Minoritățile etnice din Republica Moldova – între reglementări internaționale şi practici interne*, 8-12 nov.) şi Braunschweig (la Georg-Eckert Institut, a vorbit despre *Minoritățile etnice din Europa Centrală şi de Sud-Est în anii 1918-1940,* 14-16 dec.); Cătălin Turliuc la Cluj-Napoca (la simpozionul internațional *Gli Ebrei di Romania e d'Italia dal XVIII al XX secolo*, a prezentat comunicarea *Congresul de pace de la Berlin si statutul juridic al evreilor din Romania*, 3-6 iun.), Strasbourg (la Institut International des Droits de l'Homme, a susținut două comunicări, *La protection europeene des droits de l'Homme* şi *La protection de minorites nationnales en Europe* 28 aug.-6 sep.), Finlanda (conferința internațională *Suffrage, Gender and Citizenship,* unde a prezentat comunicarea *Women Electoral Rights in Romania. The Constitutional Debates from 1866, 1923 and 1938*, 16-17 oct.), Galați (la simpozionul Comisia Europeană a Dunării, a prezentat comunicarea *Regimul navigației pe Dunăre în perioada postbelică. Convenția de la Belgrad 1948*, 6-8 oct.), Iaşi, Constanța (la simpozionul *Minoritățile etnice din Dobrogea,* Arhivele Naționale Direcția județeană Constanța, a vorbit despre *Minoritățile etnice din Romania în perioada 1945-1965,* 10-12 mai), Vaslui, Vârful Câmpului, Țibăneşti; Silviu Văcaru la Iaşi (la simpozionul național *Monumentul – tradiție şi viitor*, a prezentat comunicarea *Schitul Sihla. O încercare de monografie*, 5-9 oct.); Dumitru Vitcu la Chişinău (la Universitatea de Stat a comunicat despre *Probleme controversate ale istoriei moderne româneşti*, 14 nov.), Ruginoasa, Suceava, Galați (la simpozionul național *Comisia europeană a Dunării* a conferențiat despre *150 de ani de la înființarea Comisiei europene a Dunării*, 6-8 oct.) şi Iaşi; Petronel Zahariuc la Iaşi şi Mănăstirea Sucevița; Alexandru Zub la Bucureşti (la sesiunea solemnă dedicată împlinirii a 140 de ani de la înființarea Academiei Române a susținut comunicarea *Rencontres roumano-français dans l'espace de l'historiographie*, 3 apr.; la simpozionul aniversar Cornelia Bodea – 90 de ani, a vorbit despre *Cornelia Bodea: un istoric al resurecției române*, 8 mai; la simpozionul *Reforma învățământului între cerințe şi înfăptuiri*, a prezentat comunicarea *Educație, reformă, integrare europeană*, 26 mai, şi tot la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia Română a comunicat despre *Istorici români în Bibliografia internațională a științelor istorice* (IBOHS), 18 mai, *D. Onciul în contextul „școlii critice*", 28 oct.); Iași (*Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, comunicare susținută la Academia Română, Filiala Iași, 22-23 sep.; la simpozionul național *Deutschsprachige Öffentlichkeit und Pressse in Mittel-und Südosteuropa (1848-1948)*, a vorbit despre *Alexander von Humboldt und der rumänische Kulturraum*, 1-5 nov.; *Junimismul și tradiția critică românească*, comunicată susținută la Muzeul Literaturii Române, Casa Pogor, 13 oct.); Sighet (la simpozionul internațional *Memorial Sighet*, a prezentat comunicările: *Sinteză istorică și identitate națională*, 14 iul., *Despre Memorialul Sighet. Geneză, evoluții, rezultate, perspective*, 14 iul., și *„1956 la Iași", după o jumătate de secol*, 15 iul.); Chișinău (la simpozionul *Limba noastră cea română*, a vorbit despre *Istorie și memorie în România contemporană*, 30-31 aug.); Tg. Mureș (la simpozionul *Interferențe iluministe*, a conferențiat despre *Iluminism târziu în spațiul danubio-carpatin*, 28 sep.); Timișoara (la simpozionul organizat de AFDP a susținut comunicarea *Istorie, memorie și morală în lumea postcomunistă,* 27 oct.).

Pe parcursul anului 2006, unii dintre cercetătorii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" s-au aflat în străinătate în cadrul unor misiuni științifice, efect al schimburilor interacademice sau ca urmare a invitațiilor primite din partea unor centre universitare de peste hotare.

Dr. Mihai-Ștefan Ceaușu s-a aflat în Austria, în intervalele 27 mar.-5 apr. 2006 și 6 nov.-3 dec. prima dată pentru a pregăti, în calitate de custode, expoziția „Documente austriece în arhivele românești", organizată sub egida Ministerului Afacerilor Externe al României, a Arhivelor Naționale ale României și a Arhivei de Stat a Austriei, cu colaborarea Institutului „A. D. Xenopol" Iași, a Ost- und Sudosteuropa Institut din Viena, Institutului Cultural Român din Viena și a Academiei Austriece de Științe. Expoziția a fost vernisată pe 4 aprilie 2006, în prezența unui numeros public (peste 100 de persoane) în sala de expoziție a Arhivelor de Stat din Austria, Nottendorferstrasse 2, rămânând deschisă până pe 22 aprilie 2006. Cu această ocazie a fost lansat și catalogul expoziției pe care l-am editat în limba română și germană. A doua oară, cu prilejul stagiului de documentare în arhivele și bibliotecile din Viena în cadrul schimburilor interacademice dintre Academia Română și Academia Austriaca de Științe.

În cadrul schimburilor interacademice, dr. Veniamin Ciobanu s-a deplasat în Suedia, 20 iul.-2 aug., și Anglia, 21 nov.-17 dec., pentru cercetări în arhive și biblioteci în vederea completării colecției *Europe and the Porte*.

Drd. Adrian Cioflâncă, a participat la New York la a unsprezecea *Convenție Mondială Anuală organizată de „The Association for the Study of Nationalities",* în cadrul panelului *A Walk on the Wild Side: The Evolution of Romanian Nationalism in the 20th Century*, alături de Paul E. Michelson, Michael Shafir, Felicia Waldman și Mihai Chioveanu, 23-26 mar., iar în perioada 21-25 mai și 2-6 dec., s-a aflat la Budapesta pentru a participa la reuniunile plenare ale Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research.

Dr. Dorin Dobrincu s-a deplasat, în perioada 10-14 mai, în Sarajevo-Srebrenica, Bosnia-Herțegovina, pentru a lua parte la seminarul internațional *Reflecting and Handling Recent History in Memorial Places*, organizat de Des Deutschen Volkshochschul-Verbandes e.V.

În cadrul schimburilor interacademice, drd. Alexandru Istrate s-a aflat la Praga, în intervalul 16-30 oct., pentru un stagiu de documentare în arhive și biblioteci, iar dr. Dumitru Ivănescu a făcut investigații în arhivele și bibliotecile din Ierusalim și TelAviv, în perioada 30 oct.-20 nov.

Tot în cadrul schimburilor interacademice, drd. Sorin D. Ivănescu s-a aflat la un stagiu de documentare în Ungaria, în perioada 18 sep.-1 oct., dr. Andi Mihalache, în intervalul 9-23 oct., la Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, iar dr. Leonidas Rados la Atena, în 6-16 nov.

Un timp mai îndelungat s-a aflat în străinătate dr. Flavius Solomon, ca bursier al Fundației Alexander von Humboldt (Germania), 1 ian.-30 aug. și 14-16 dec., și de asemenea pentru a susține unele comunicări științifice în Republica Moldova (8-12 nov.) și Austria (apr.-mai).

Dr. Cătălin Turliuc, s-a aflat la Strasbourg, în 28 aug.-6 sep., pentru a lua parte la simpozionul *La protection européenne des droits de l'Homme*, organizat de Institut International des Droits de l'Homme, unde a conferențiat despre *La protection des minorités nationales en*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Roumanie; iar în cadrul schimburilor interacademice a întreprins investigații în arhivele şi bibliotecile din TelAviv şi Ierusalim, în perioada 30 oct.-20 nov.

Dr. Dumitru Vitcu s-a aflat la Chişinău, de la 12 la 26 nov., în cadrul schimburilor interacademice, iar dr. Petronel Zahariuc a făcut o călătorie de documentare la Muntele Athos (Grecia), în perioada 30 aug.-10 sep.

Activitatea Comisiei mixte de istorie româno-cehă s-a materializat în 2006 prin tipărirea volumului comun *Czechoslovakia and Romania in the Versailles System*, Praga, 2006, 184 p., la care au colaborat, dintre cercetătorii Institutului nostru, acad. Alexandru Zub, dr. Dumitru Ivănescu, dr. Cătălin Turliuc, dr. Flavius Solomon.

Din inițiativa preşedintelui României, s-a constituit o comisie pentru studierea regimului comunist din care fac parte şi cercetătorii acad. Alexandru Zub, dr. Dorin Dobrincu şi drd. Adrian Cioflâncă de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“ din Iaşi. Comisia a elaborat şi tipărit un raport final.

Comisia internațională pentru studierea Holocaustului, din componența căreia face parte şi drd. Adrian Cioflâncă, şi-a desfăşurat, anul acesta, lucrările la New York (23-26 mar.) şi Budapesta (21-25 mai şi 2-6 dec.).

În anul 2006, patru dintre colegii noştri au fost distinşi cu premii ale Academiei Române: dlui Mihai-Ştefan Ceauşu i s-a acordat premiul „Dimitrie Onciul“ pentru lucrarea *Parlamentarism, partide şi elită politică în Bucovina habsburgică (1848-1918)*, Ed. Junimea, Iaşi, 2004; dlui Viorel Butnariu premiul „Gh. Barițiu“ pentru *Transilvania în relațiile internaționale. Interferențe politice şi monetare, 1526-1714*, Ed. Junimea, Iaşi, 2004; dlui Cătălin Turliuc premiul „Mihail Kogălniceanu“ pentru *Organizarea României moderne. Statutul naționalităților, 1866-1918*, Ed. Performantica, Iaşi, 2004; iar dlui Flavius Solomon premiul „A. D. Xenopol“ pentru *Politică şi confesiune la început de ev mediu moldovenesc*, Ed. Universității „Al. I. Cuza“, Iaşi, 2004.

În final să mai amintim că o parte din producția ştiințifică a cercetătorilor a fost tipărită în periodicele scoase sub egida Institutului (*Anuar, Xenopoliana, SAHIR, Strabon*) şi că cinci dintre colegii noştri (Alexandru Zub, Dumitru Vitcu, Veniamin Ciobanu, Dumitru Ivănescu, Mihai-Ştefan Ceauşu) sunt îndrumători de doctorat.

Dumitru Ivănescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL ATTILA LÁSZLÓ LA 65 DE ANI

Cea dintâi constatare care se poate face despre cariera profesorului László este că ea îmbină perfect cercetarea cu activitatea didactică. Domnia sa şi-a asumat, de-a lungul întregii sale biografii academice, cu responsabilitate şi liber, construirea acestei relaţii, care a dat, de altfel, un plus de originalitate şi personalitate catedrei ieşene de istorie şi arheologie. Astfel, actul de cercetare, la cele mai înalte standarde, a ajuns rapid la dispoziţia studenţilor, uneori aceştia fiind direct implicaţi în desfăşurarea lui, cum o demonstrează şantierele-şcoală Malnaş-Băi (jud. Covasna)[1] şi Siret (jud. Suceava)[2]. Pe de altă parte, discursul ştiinţific a fost îmbogăţit şi exigent controlat cu ajutorul limbajului didactic, lucru care a pornit dintr-o cunoaştere realistă a posibilităţilor, dar şi a limitelor cercetării arheologice.

În al doilea rând, este de menţionat faptul că profesorului László îi datorăm un anume model, se poate spune, *de referinţă*, în înţelegerea şi abordarea arheologiei, ca domeniu de studiu. Instrumentele de lucru ale acestui model au fost observaţia atentă, analiza minuţioasă, abordarea exhaustivă a unui subiect, fie el punctual[3], fie de mai mare întindere[4].

Dacă urmărim opera ştiinţifică a domniei sale – în sinteza ei – constatăm că profesorul László a avut, cu consecvenţă, în vedere, următoarele repere: problemele de terminologie[5]; istoricul cercetării[6];

---

[1] Săpături sistematice în 1992, 1994-1995, 1998, 2000-2005. Într-o aşezare fortificată atribuită culturii Cucuteni, din fazele A_{2-3a}; *Cf.* **1980 b,** *Şantierul arheologic Malnaş Băi,* Materiale, Tulcea, 1980, 124-126; **1996 b,** *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*. Comisia Naţională de arheologie. Muzeul Brăilei, Brăila, 1996, 68-69; **1997 a,** *Malnaş Băi,* Cronica cercetărilor arheologice 1983-1992. Comisia Naţională de Arheologie, Bucureşti, 1997, 52-53.

[2] Săpături sistematice în 1992, 1994-1995, 1998, 2000-2005. Într-o aşezare cu mai multe nivele: ale culturii Cucuteni, faza B şi din Hallstatt-ul timpuriu (Ha A, B) – cultura Gáva-Holihrady, grupul Grăniceşti – cu sistem de fortificaţie. *Cf*. **1996 c** (cu M. Ignat, I. Mareş) în Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995, Brăila, 1996**,** p. 114-115; **1999** (cu I. Mareş, B. Niculică), în Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1998, Vaslui, 1999, p. 107-108; **2001 b**, (cu I. Mareş, B. Niculică, Mircea Ignat), în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000, Suceava, 2001, p. 230-232.

[3] **1970,** *Un instrument de lut ars pentru ornamentarea ceramicii hallstattienne,* Aluta 2, 1970, 99-102; **1995,** *Sur la plastique anthropomorphe de la civilisation Gáva-Holihrady,* Marek-Gedl-Festschrift, Krakóv, 1995; **1995 a,** *Statuetele antropomorfe ale culturii Gáva-Holihrady. Statuettes anthropomorphes de la culture Gáva-Holihrady*, Memoria Antiquitatis, 20, 1995, p. 96-97.

[4] **1976 a,** *Începuturile primei vârste a fierului pe teritoriul Moldovei. Unele rezultate si probleme,* CI 7, 1976, p. 57-75; **1976 b,** *Über den Ursprung und die Entwicklung der frühhallstattzeitlichen Kulturen in der Moldau,* Recuil d'études à l'occasion du II-e Congrès International de Thracologie (Bucarest, 4-10 septembre 1976), Thraco-Dacica 1, 1976, p. 89-98; **1980 a,** *La région extracarpatique orientale à la fin de II-e millénaire et dans la première moitié du I-er millénaire avant notre ère*, Actes du II-e Congrès International de Thracologie, Bucarest, 4-10 septembre 1976 (Bucureşti, 1980), p. 181-187; **1985-1986,** *Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldove*i, Rezumatul tezei de doctorat (Iaşi, 1985-1986); **1986 b,** *Zu den Beziehungen zwischen der oberen Theissgegend und dem nord-östlichen ausserkarpatischen Raum in der älteren Hallstattzeit. Eine neue Gruppe der Gáva-Holihrady Kultur in der Suceava-Hochebene,* Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984, Antaeus, Mitt. Des Arch. Inst. Der Ungarischen Akad. der Wiss., Beiheft 3, Budapest, 1986, p. 149-163, 389-393; **1992 b,** *Sur l'archéologie et l'histoire de la Thrace Danubienne au VIII-e-VII-e siècles av.n.è*, 2-e Symposium International des Études Thraciennes, Komotini (Grèce), 20-27 sept. 1992. Résumé; **1994,** *Începuturile epocii fierului la est de Carpaţi. Culturile Gáva-Holihrady şi Corlăteni Chişinău pe teritoriul Moldovei*, Bibliotheca Thracologica VI, Bucureşti, 1994; **2001 a,** *Istoria românilor*, Bucureşti, vol. I, *Moştenirea timpurilor trecute*. Capitolul *Prima epocă a fierului* şi Capitolul *Prelucrarea fierului şi a aurului,* Bucureşti, Editura Academiei, 2001, p. 294-327 şi 347-348.

[5] *Cf. op. cit*. **2001 a,** p. 294 şi urm.

[6] **1973**, *Date privind viaţa şi activitatea ştiinţifică a lui László Ferenc în anii 1923-1925*, StCSf.Gheorghe 1973, p. 171-181; **1998 c,** *L'hypothèse italique de Vasile Pârvan et les commencements de l'âge du fer dans l'espace carpato-danubien*, Studia Antiqua et Archaeologica 5, 1998, p. 20-27. Sau **1992 a,** *Cercetarea începutului epocii fierului în spaţiul est-carpatic,* Symposia Thracolocgica 9, 1992, p. 208-224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

analiza mediului natural şi a impactului său asupra comunităţilor umane[7] împreună cu modul lor de viaţă; conţinutul arheologic al unei culturi, al unui grup sau aspect cultural, cu originea şi aria lor de răspândire[8] şi, nu în ultimul rând, analiza poziţiei cronologice cu raportare la grupuri culturale învecinate[9]. Deducem, astfel, străduinţa de a integra informaţia arheologică într-o imagine de natură să evoce o evoluţie istorică diferenţiată regional. Către aceeaşi finalitate se îndreaptă preocupările exprimate teoretic, dar şi cu aplicaţie practică pentru cercetarea interdisciplinară şi arheologia experimentală. Cartea intitulată *Datarea prin radiocarbon în arheologie* (Bucureşti, 1997) reprezintă, în chiar deplină conformitate cu intenţiile autorului, un „manual" destinat arheologilor. Reproducem un fragment din mărturisirile domniei sale, care se regăsesc în introducerea cărţii, deoarece sunt deosebit de evocatoare pentru profilul personalităţii sale academice, pe care ne străduim să o schiţăm aici: „… naşterea acestei cărţi nu este, totuşi, simplul rezultat al unui concurs de împrejurări. La baza ei stă o anevoioasă şi îndelungată documentare, ce a necesitat timp, efort spiritual şi sacrificii materiale. Fondul lucrării îl reprezintă prelegerile noastre ţinute la Facultatea de Istorie a Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi, în cadrul unui curs privind *Metodele moderne de cercetare în arheologie*". Datarea radiocarbon a fost nu numai prezentată teoretic dar şi folosită pentru complexe aparţinând nivelului II de locuire (Cucuteni A2-3) al aşezării de la Malnaş[10].

În legătură cu situl de la Malnaş sunt de menţionat şi studiile de arheozoologie[11]. Pentru aşezarea de la Siret, se află în derulare, de asemenea, un studiu arheozoologic al resturilor osoase provenite din aşezarea hallstattiană, în colaborare cu dl. Sergiu Haimovici. Datele polinologice de la Malnaş au fost integrate în publicaţii referitoare la istoria vegetaţiei[12].

Arheologia experimentală a atras atenţia[13] şi preocuparea domnului profesor, în aceeaşi dublă măsură: teoretică şi practică[14].

---

[7] **1996 a** (în colaborare cu S. Haimovici)**,** *Nature et culture en Transylvanie orientale dans le néolitique. Contributions archéologiques et archéozoologiques à la connaissance du développement de la civilisation Ariuşd – Cucuteni – Tripolie*, Nature et Culture. Actes du colloque International de Liège, 13-17 décembre 1993 (sous la direction de Marcel Otte), I; ERAUL, No. 68, 1996, 499-528 ; *op. cit.* **2001 a,** Capitolul *Prima epocă a fierului,* 304-305.

[8] Despre aria maximă de răspândire a culturii Gáva-Holihrady: *op. cit*. **1986 b,** p. 149-163, 389-393; *op. cit*. **1994,** p. 48-50, 186 şi notele 1-23 cu bibliografie.

[9] A se vedea lucrările cu caracter monografic: *Hallstattul timpuriu şi mijlociu pe teritoriul Moldovei*, Rezumatul tezei de doctorat (Iaşi, 1985-1986); *Începuturile epocii fierului la est de Carpaţi. Culturile Gáva-Holihrady şi Corlăteni Chişinău pe teritoriul Moldovei*, Bibliotheca Thracologica VI, Bucureşti, 1994. Sau articole şi comunicări cu subiect specific**: 1974,** *Cu privire la legăturile culturii Gáva cu culturile contemporane din bazinul Dunării de Mijloc*, Centenar Muzeal Orădean 1972 (Oradea, 1974), p. 173-184; **1977,** *Poziţia cronologică a culturii Gáva*, Aluta 8-9, 1976-1977, p. 37-51; **1979** (cu István Bona), *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapesta, SCIVA 30, 1979, 1, p. 123-128; *op. cit*. **1980 a,** p. 181-187; **1986 c,** *Asupra legăturilor dintre spaţiul est-carpatic şi zonele de stepă şi silvostepă nord-vest pontice la începutul epocii fierului (sec. XII-VII î.e.n.)*, Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi, SN, 32, Iaşi 1986; **1997 b,** *Legături între regiunea Dunării de Jos şi spaţiul egeo-anatolian la sfârşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului*, MemAntq. 21, 1997, p. 115-130; **1997 c,** *Troy and the Lower Danube region at the End of the Bronze Age*, Studia Antiqua et Archaeologica 3-4, 1997, p. 89-96; **1998 a,** *Connections between the Northern Thrace and Asia Minor during the Late Bronze Age and Early Iron Age,* în N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch (Hrsg.), *Thracians and Prygians. Problems and Parallelism. Proceedings of an International Symposium on the Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia. Ankara 3-4 June 1995* (Ankara 1998), 41-44.

[10] Obţinute în laboratorul de la Heidelberg (efectuate de dr. B. Kromel): 5416 24 BP =3566bc; 5665 40 BP = 3715 bc = 4576 - 4465 CAL B.C.; 5480 100 BP= =3750 bc = 4457 - 4240 CAL B.C. A. Un alt rând de datări cu ^{14}C pentru aceiaşi aşezare a fost realizat în Laboratorul de la Gliwice (Polonia).

[11] *Cf. op. cit*. **1996 a**, p. 499-528.

[12] I. Tantau, M. Reille, J-L de Beaulieu, S. Farcas, T. Goslar and M. Paterne, *Vegetation history in the Eastern Romanian Carpathians: pollen analysis of two sequences from the Mohos crater,* Journal Vegetation History and Archaeobotany, 12, Number 2 / September, 2003, Springer Berlin / Heidelberg, p. 113-125. *Cf.* http://www.springerlink.com/content/rk7q4eh6014y/

[13] **1998 d**, *Die internationale archäologische Konferenz und die Eröffnung des archäologischen Parks von Száhalombatta (Ungarn)*, 3-7 October 1996, Studia Antiqua et Archaeologica, 5, 1998, p. 273-276.

[14] A făcut parte din Consiliul ştiinţific al Proiectului *Parcul arheologic experimental de la Cucuteni (2002-2003).* Aici a fost reconstituită o locuinţă mai puţin întâlnită în mediul cucutenian, de tipul cu furcile şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şantierele arheologice de la Malnaş şi Siret, mai sus menţionate, împreună cu cele de la Cozia, Grăniceşti, Tămăoani, Folteşti, Sfântu Gheorghe[15] indică domeniile prioritare ale activităţii domniei sale: eneoliticul din Transilvania, sfârşitul epocii bronzului şi prima epocă a fierului, mai cu seamă din regiunea Moldovei.

Săpăturile din situl de la Malnaş au prilejuit consideraţii importante privitoare la construcţia locuinţelor sau a sistemului de fortificaţie[16]. Cercetarea s-a concentrat şi asupra reconstituirii ambientului natural, cu toate consecinţele lui asupra vieţii comunităţii de aici. Aspectul regional Ariuşd al culturii Cucuteni, a fost analizat urmând aceleaşi idei directoare în toată aria lui de răspândire[17].

Pentru perioada care cuprinde trecerea de la epoca bronzului la epoca fierului profesorul László a formulat o concepţie personală cu privire la procesul de „hallsttatizare“ pe teritoriul României. Domnia sa a propus o privire de ansamblu în care sunt numite două mari complexe culturale: primul, cu ceramică canelată, răspândit de la vest la est – din bazinul Tisei până în valea Nistrului – cu culturile Gáva-Holihrady[18] şi Corlăteni-Chişinău[19]; al doilea complex, caracterizat de ceramica incizată şi imprimată, care s-a propagat dinspre Dunărea de Jos către sudul şi centrul Moldovei, unde au fost identificate grupurile Tămăuani[20], Babadag/Cozia[21]. Înaintând cu cercetarea către Hallstatt-ul mijlociu, profesorul László a structurat informaţia arheologică privitoare la grupul Stoicani[22], grupul Trestiana, cultura Basarabi, completând, astfel, imaginea cultural-arheologică a primei epoci a fierului de pe teritoriul Moldovei[23].

În sfârşit, un al treilea domeniu abordat a fost cel al metalurgiei, unde autorul a adus contribuţii importante la cronologia bronzurilor[24] sau a metalurgiei fierului[25].

* * *

montanţii plantaţi în gropi, tip identificat în aşezarea de la Malnaş. În legătură cu acest subiect semnalăm participarea cu două comunicări la un simpozion internaţional de arheologie experimentală: **2003 a,** *Archaeological Park in Cucuteni: from project towards accomplishment şi* **2003 b***, Copper Age house building-archaeological observations and some experimental data*, 6th EXARC Meeting, in Százhalombatta, Hungary International Seminar on Experimental Archaeology, October, 13th -15th, 2003.

Cf. http://www.exarc.net/about_us/exarc-past/meetings/EXARC-6/index.html

[15] **1998 b,** *O aşezare a culturii Gáva în hotarul municipiului Sf. Gheorghe. Raport preliminar*, ACTA, 1998.

[16] **1988 a,** *Date noi privind tehnica de construcţie a locuinţelor neolitice,* Arheologia Moldovei, XII, 1988, 23-31; **1990,** *Recent Data on Neolithic House – Building Techniques and Foundation Sacrifices*, Third Symposium on Upper Palaeolithic, Mesolithic and Neolithic Populations of Europe and the Mediterranean Basin. Summaries, Budapest, 1990, 17; *op. cit* **2003 b.**

[17] **1988 b,** *Precizări în legătură cu corpusul aşezărilor culturii Ariuşd-Cucuten*i, Aluta, 17-18, 1985-1986 (1988), p. 121-135; **1993 b,** *Le sud-est de la Transylvanie dans le néolithique tardif et le chalcolitique. Nouvelles données et considérations*, The Fourth Millenium BC. Proceedings of the International Symposium Nessebur, 28-30, August 1992 (Edited by Petya Georgieva), Sofia, 1993, p. 62-76; **1993 c,** *Aşezări întărite ale culturii Ariuşd-Cucuteni în sud-estul Transilvaniei. Fortificarea aşezării de la Malnaş Băi*, Arheologia Moldovei, XVI, 1993, 33-50; *op. cit.* **1996 a**, p. 499-528.

[18] A identificat şi definit în Podişul Sucevei grupul Grăniceşti al acestei culturi. *Cf. op. cit.* **1974,** p. 173-184**;** *op. cit*. **1977,** p. 37-51; **1984,** *Un grup hallstattian timpuriu în Podişul Sucevei*, Cercetări Istorice NS 14-15, 1983-1984, p. 65-84; *op. cit*. **1994**, p. 48-104**;** *op. cit*. **1995 a**; *op. cit*. **2001 a**, p. 347-348.

[19] Aflată în regiunea dintre Carpaţi şi Prut. *Cf.* **1987,** *Grupele culturale hallstattiene timpurii cu ceramică canelată de pe teritoriul Moldovei. Legăturile lor cu spaţiul intracarpatic,* Symposia Thracologica. 5, 1987, p. 83; *op. cit.* 1**994,** p. 105-141 şi *op. cit*. **2001 a,** p. 347 şi urm.

[20] **1986 a,** *Grupul Tămăoani. Asupra „orizontului“ hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldo*vei, Memoria Antiquitatis 12-14, 1980-1982 (1986), p. 65-91.

[21] **1972,** *O aşezare hallstattiană la Cozia [jud. Iaşi],* Arheologia Moldovei 7, p. 207-224; *op. cit*. **1985-1986.**

[22] **1995 c,** *La nécropole de Stoicani et quelques aspects du problème «thraco-cimmerien»,* SAA. II. Iaşi.

[23] *Op. cit*, **1985-1986.**

[24] *Op. cit*. **1979**; *op. cit.* **2001 a.**

[25] A propus, ca ipoteză, calea maritimă de propagare a cunoştinţelor de siderurgie dinspre lumea anatoliană către zonele noastre şi mai departe către Europa Centrală. *Cf.* **1975,** *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIV 26, 1975, 1, p. 17-39 şi *op. cit* **2001 a**, p. 347 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Când noi şi cei din generaţia noastră l-am cunoscut pe profesorul László, acest lucru s-a întâmplat pe la mijlocul anilor ’70 ai secolului de curând încheiat. Pentru domnia sa, acei ani au reprezentat un interstiţiu – ne putem, acum, imagina – nu tocmai uşor. „Exilat“ în Moldova din ţinutul natal şi din Clujul studiilor sale universitare, Attila László a ajuns profesor la Facultatea ieşeană de Istorie într-o vreme în care istoria naţională nu numai că devenise, în variile sale specii (antică, medievală, modernă şi contemporană), predominantă ca materie de studiu, dar predarea ei era făcută atât de patetic, încât nu putea să nu ne impresioneze profund, pe noi, tinerii de atunci, care abia ne descopeream, puţin câte puţin, profesiunea. Istoria românilor (mai exact, a României) era oficiată, în acei ani, cu avânt şi talent oratoric, iar perspectivele largi şi îndrăznețe asupra trecutului păreau (şi chiar erau), în general, incomparabil mai prețuite decât exactitatea detaliilor şi rigoarea reconstituirilor parcelare, operate printr-o critică istorică aplicată. Spunem aceste lucruri, pentru a adăuga imediat că, atât prin specificul disciplinelor pe care le reprezenta la Facultate (Arheologia şi Preistoria), cât şi prin temperament, profesorul László era (sau părea), la prima vedere, cum nu se poate mai inadecvat faţă de acest „spirit al locului“, definit, atunci, prin alte valenţe. Într-o epocă, precum aceea despre care vorbim, când apelul emoţional al istoriei era infinit mai puternic decât cel logic-raţional, cât de atras putea fi cineva care îşi începea atunci studiile universitare de „impersonalitatea“ istoriei străvechi, lipsită – cum ni se părea nouă, la început – de relieful şi culoarea celorlalte interstiţii (atracţia a existat, firește, dar numai pentru câţiva iniţiaţi)? La fel, într-o vreme în care – cum am spus – cei care ne vorbeau despre trecutul naţional parcă îl şi retrăiau, clipă de clipă, sub ochii noştri, la catedră, cât de răscolitor putea fi cineva, ca dl. László, a cărui rostire măsurată (prea măsurată, adeseori), câtuşi de puţin emfatică, aparent lipsită de nerv şi nepersuasivă era, stilistic vorbind, la antipodul discursului oratoric al multora dintre colegii săi?

Şi totuşi! Dacă aveai şansa (şi răbdarea) să-l cunoşti – cum ne-a fost dat nouă, câtorva, din generaţia noastră – impresia dintâi era imediat răsturnată.

Dacă ar fi să numim, la domnia sa, trăsăturile care i-au particularizat, în cel mai înalt chip, frumoasa şi exemplara carieră profesională, acestea ar fi *exactitatea* şi *oroarea de a improviza*. Ceea ce multora a putut să li se pară, la el, o preocupare (obsesivă şi inconsistentă) pentru amănunt în dauna ansamblului, se vădea, de fapt, la o mai atentă privire, expresia unei calme şi stăruitoare preocupări pentru precizie. Profesorul László nu a acceptat niciodată (ca atâţia alţii) să improvizeze. Nu a făcut-o nici în vorbire şi cu atât mai puţin în scris. Nimeni nu a fost mai departe ca domnia sa de precipitarea febrilă a construcţiei, indiferent ce sens dăm acestui cuvânt. În tot ceea ce a gândit şi făptuit, profesorul László a pus o remarcabilă rigoare, dublată, ca un complement firesc, de o corectitudine asertivă, împinsă – ca să spunem aşa – la extrem.

Această dublă virtute merită, în actualele circumstanţe, mai mult decât o recunoaştere formală. Într-o epocă de răscruce între două lumi – ca a noastră – improvizaţia, dintr-un har intelectual şi verbal, cum era înainte vreme, s-a preschimbat, sub imperiul multiplelor solicitări şi oportunităţi actuale, într-o practică socială. Omniprezenţa ei nu se vădeşte astăzi numai la nivelul noilor instituţii, care iau naştere cu repeziciune sub zodia – a câta oară reînnoită? – unei re-modernizări prin europenizare. În egală măsură, ea se ghiceşte şi în felul obişnuit de a fi al celor mai mulţi dintre noi: în modul cum ne facem cursurile şi dăm examenele, cum ne îngrijim de studenţi şi doctoranzi, cum acordăm gradele academice, până la urmă, cum ne concepem cariera şi ne trăim viaţa. Profesorul László nu a făcut, în nici una din aceste privinţe, vreun compromis. Alături de cei câţiva discipoli, pe care i-a strâns, în jurul său, într-o mică şcoală, domnia sa a rămas consecvent cu principiile care l-au călăuzit o viaţă întreagă, fiind, pentru toţi cei care îl cunosc, exemplul unui mare caracter şi al unei discreţii şi bune cuviinţe – vai! – din ce în ce mai rare astăzi. Sunt, acestea, motivele pentru care Profesorul nostru merită, la frumoasa vârstă pe care a împlinit-o, nu numai respectul, ci şi afectuoasa noastră admiraţie.

Elvira Safta
Alexandru-Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORICUL DEMIR DRAGNEV LA 70 DE ANI

Demir Dragnev este o personalitate bine cunoscută în rândurile specialiştilor în domeniul istoriei. Cu o activitate ştiinţifică prodigioasă de aproape jumătate de secol, domnia sa ocupă un loc de frunte în spectrul istoriografic din Basarabia.

El s-a născut la 27 iulie 1936 în satul Cureşniţa, judeţul Soroca. De-a lungul timpului a scris numeroase volume, studii, articole, recenzii, iar din anul 1994 şi până în 2006 a ocupat funcţia de Director al Institutului de Istorie al AŞM. Preocupându-se de perioada medievală, domnia sa a adus contribuţii notabile prin monografiile, studiile şi articolele dedicate epocii în cauză. Vom menţiona aici studiile sale privitoare la istoria socială, studierea unor probleme legate de demografie istorică, istoria armatei ş.a. Dar poate cel mai important domeniu unde domnia sa are o contribuţie incontestabilă este editarea documentelor medievale ale Ţării Moldovei. Iniţial ca membru al colectivului de editori, alături de P. Dmitriev (Dimitriu), E. Rusev şi P. Sovetov, la care mai târziu li s-au alăturat şi alţi editori de acte medievale moldoveneşti, A. Nichitici, L. Svetlicinâi şi E. Bociarov, apoi în calitate de coordonator, a stat la originile colecţiei „Moldova în epoca feudalismului“. Prin această colecţie de documente a fost lărgită considerabil baza documentară de studiere a istoriei Ţării Moldovei în perioada medievală. Primul volum al acestei colecţii, apărut în 1961, a fost urmat de altele şi până în prezent au apărut alte zece volume. Munca de editare a documentelor nu se opreşte aici şi în viitor se preconizează apariţia altor volume din această serie.

În ultima vreme au apărut mai multe volume, studii şi articole scrise sau coordonate de unul singur sau în colaborare, semnate de Demir Dragnev, şi aceasta în pofida îndeplinirii unor obligaţii administrative. Vom menţiona doar câteva din aceste titluri: *Domnii Ţării Moldovei* (biografii ştiinţifice), la care a fost coautor şi coordonator, *Documente privind istoria Ţării Moldovei. Sec. XVIII* (continuarea colecţiei „Moldova în epoca feudalismului“), vol. IX-X (coautori L. Sfetlicinâi şi E. Bociarov). A coordonat editarea materialelor *Simpozionului internaţional „Ştefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei“*. Este, de asemenea, coautor al unei lucrări consacrate unor momente mai puţin studiate din viaţa şi activitatea lui Ştefan cel Mare: *Ştefan cel Mare şi Sfânt în contextul epocii sale şi a posterităţii* (coautori: E. Dragnev, I. Caşu, V. Pâslariuc), *Dicţionar de istorie a românilor*, la care a fost coordonator al colectivului de autori, *Atlas de istorie universală şi a românilor* (coautor E. Dragnev), iar recent a văzut lumina tiparului o istorie a forului ştiinţific suprem din Republica Moldova: *Academia de Ştiinţe a Moldovei. Istorie şi contemporaneitate. 1946-2006*, la care Demir Dragnev este coautor.

În calitate de Director al Institutului de Istorie a stat la bazele reorganizării Institutului şi de stabilire a noilor principii de cercetare şi scriere a istoriei în Republica Moldova. Detaşarea de vechea mentalitate şi de doctrinele tendenţioase a fost deseori însoţită de lupta pentru menţinerea verticalităţii şi adevărului istoric. De menţionat că această perioadă a fost una de grele încercări în care istoricii din Republica Moldova au fost puşi sub o mare presiune, deoarece în schimbul vechiului regim a venit altul care era şi este foarte dornic să-şi găsească legitimitatea în istorie. În noile condiţii s-a preocupat şi de editarea de manuale şi a materialelor didactice la istoria românilor şi istoria universală elaborate de pe noile poziţii ale adevărului istoric.

De-a lungul timpului a fost preocupat de lărgirea relaţiilor cu colegii de specialitate din ţările vecine: Polonia, Rusia, Ucraina, Grecia, Bulgaria, Turcia etc. Rezultatele acestor colaborări au fost remarcate în ultima vreme prin manifestări ştiinţifice comune cu cercetători din ţările menţionate. Evident că un loc de frunte îl ocupă colaborarea cu colegii din România. În această ordine de idei este de menţionat colaborarea lui Demir Dragnev cu colegii din ţară, care s-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

început încă din anul 1960. Colaborarea s-a derulat în pofida diferitelor opreliști. Atunci când istoricii din România aveau probleme în arhivele din URSS, Demir Dragnev, alături de alți colegi de ai săi, au pus la dispoziția colegilor săi din România numeroase materiale de arhivă la care cei din urmă nu aveau acces. Această colaborare nu era fără pericole, iar la începutul anilor ’80 Demir Dragnev avea să primească interdicție, din partea organelor de resort din URSS, de a mai intra în România. Fără îndoială că cea mai importantă perioadă din colaborarea lui Demir Dragnev cu istoricii din Țară avea să înceapă odată cu căderea Cortinei de Fier. Atunci, cunoscutul istoric de la Chișinău s-a angajat în opera de educare a tinerei generații de istorici, contribuind la procesul de formare al acestora la universitățile din România. De asemenea, a participat în calitate de referent oficial la susținerea mai multor teze de doctor la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza“ din Iași. În aceeași ordine de idei, este cunoscut ca un profesor și mentor al tinerei generații de istorici din Republica Moldova. Este profesor la Universitatea Pedagogică de Stat „I. Creangă“ din Chișinău. De-a lungul vremii a fost conducătorul a cinci teze de doctor habilitat și nouă teze de doctorat, care cuprind diferite aspecte ale vieții economice, sociale și politice. Această listă firește nu este încheiată. Se preconizează ca în perioada imediat următoare să fie susținute și alte teze de doctor în istorie.

În prezent, Demir Dragnev lucrează la valorificarea vastului material documentar privitor la istoria Moldovei și Țării Românești în timpul războaielor ruso-turce din secolul XVIII, pe care l-a adunat în anii ’80, lucrând în arhivele din Moscova, Petersburg și Kiev, pentru care îi urăm și noi succes, felicitându-l cu frumoasa vârstă de 70 de ani, vârsta maturității de creație.

Valentin Constantinov

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROF. DR. EKKEHARD VÖLKL

După o lungă suferință, la 3 februarie 2006, a trecut în lumea umbrelor istoricul Ekkehard Völkl. Născut la 1 aprilie 1940 în Amberg, un vechi oraş din Palatinatul Superior al Bavariei, Ekkehard Völkl a urmat studiile liceale la Regensburg. Ulterior îşi va lega destinul şi de München, oraş unde şi-a susținut doctoratul (1965) şi a activat un timp în calitate de bibliotecar. Tot în capitala Bavariei, avea să-şi definitiveze în 1974 şi lucrarea de doctor habilitat. Patru ani mai târziu va veni şi consacrarea universitară, o dată cu obținerea catedrei de istorie a Europei de Est şi Sud-Est de la Universitatea din Regensburg.

Înzestrat cu o erudiție remarcabilă, Ekkehard Völkl şi-a lărgit fără încetare orizontul interesului ştiințific. După ce şi-a făcut intrarea în breasla istoricilor cu o disertație privind relațiile dintre Rusia şi America Latină în epoca modernă (*Russland und Lateinamerika, 1741-1841,* Wiesbaden, 1968) a continuat cu raporturile dintre Moldova şi slavii de est la sfârşit de ev mediu şi început de epocă modernă (*Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert,* Wiesbaden, 1975), pentru a se apleca ulterior asupra altor teme complexe din istoria Europei Orientale şi Oriental-Meridionale. Ar fi de amintit aici, printre altele, subiecte ce țin de relațiile dintre lumea slavă şi cea germană în evul mediu, geneza conştiinței naționale la popoarele din Europa de Sud-Est, relațiile interetnice, problematica celei de-a doua conflagrații mondiale sau evoluțiile din statele blocului socialist. Temele de istorie a românilor au ocupat şi ele de timpuriu un loc important în agenda de cercetare a lui Ekkehard Völkl. Alături de tematica complexă a relațiilor dintre români şi slavi, istoricul şi-a revendicat cu succes competența şi în domenii ca raporturile culturale dintre români şi lumea elenă în epoca fanariotă, evoluția demografică din Moldova în secolul XVIII, geneza şi evoluția sistemului universitar românesc, istoria Transnistriei sub administrație românească în anii 1941-1944. Multe dintre aceste preocupări îşi vor găsi locul şi în lucrarea de sinteză *Rumänien. Vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart* apărută în 1995 la Editura Pustet din Regensburg.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“, t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 797–820

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alături de cercetare şi activitatea la catedră, Ekkehard Völkl s-a remarcat şi prin prezența în diverse comitete editoriale, inclusiv în colegiul de redacție al „Anuarului Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»“. De asemenea, mai ales după 1989, s-a implicat activ în strângerea relațiilor dintre istoricii germani şi cei din țările din Est, foarte mulți tineri din fostul bloc socialist profitând de sprijinul profesorului în timpul sejururilor în Germania.

Cei care l-au cunoscut au apreciat, poate întâi de toate, Omul Ekkehard Völkl. Răbdarea de a asculta, puterea de a înțelege, farmecul de a convinge, dar şi inteligența de a face pasul înapoi atunci când binele comun a cerut acest lucru sunt doar câteva dintre calitățile care i-au asigurat pentru totdeauna un loc în amintirea noastră. Dumnezeu să-l odihnească în pace!

Flavius Solomon

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O DUREROASĂ COMEMORARE: PROFESORUL VASILE CRISTIAN

A plecat dintre noi pentru totdeauna Profesorul Vasile Cristian. Personalitate marcantă a istoriografiei noastre, în a doua jumătate a secolului XX şi la începutul secolului XXI, s-a distins şi prin alese însuşiri umane, reflectate de chipul său luminos, de discursul său elevat, de atitudinea sa totdeauna exemplară în relațiile cu studenții, colegii şi cu mai fiecare dintre cei pe care i-a fost dat să-i cunoască la trecerea sa prin viață. A fost, spre eternă comemorare, un ilustru reprezentant al şcolii ieşene de istorie modernă.

Despre şcoala ieşeană de istorie modernă s-a vorbit, nu o dată, între specialiştii români şi străini. S-a vorbit şi chiar s-a scris prin anii ’70 şi ’80 ai secolului trecut, ceva mai apăsat în anii 1976-1985, când întâmplarea a făcut ca Decan al Facultății de Istorie să fie Vasile Cristian. Inițiatorul şcolii de modernă fusese, e drept, încă prin anii ’60 ai aceluiaşi trecut secol, Dimitrie Berlescu, sub a cărui coordonare s-au format specialişti ce aveau să devină *nume mari*, precum Gheorghe Platon, Leonid Boicu, Alexandru Zub şi, nu în cele din urmă, Vasile Cristian. Elev de predilecție al Inițiatorului, tânărul devenit Decan al Facultății în 1976, cu atribuții, după regulamente academice sau universitare ale vremii, şi în conducerea Institutului „A. D. Xenopol“, s-a văzut în misiunea de a propulsa şcoala spre deosebita ei afirmare.

Încă de la săvârşirea din viață a Profesorului Berlescu, în 1974, Şeful de Catedră, pe atunci, Vasile Cristian s-a văzut direct implicat în ridicarea cotei valorice a cursurilor de istorie modernă. La Istoria modernă a României străluceau tandemul Gheorghe Platon – Vasile Russu. La Istoria modernă universală, o soluție a fost invitarea pentru grupuri de prelegeri a unor specialişti de la Institutul „A. D. Xenopol“, între care Leonid Boicu, Tahsin Gemil şi Veniamin Ciobanu. A insistat pentru titularizarea lui Leonid Boicu, însă „date de dosar personal“ ale acestuia au amânat *sine die* avizul „forurilor ministeriale şi de partid“. S-a orientat, ca urmare, spre o altă soluție, de perspectivă, impunând, o dată devenit Decan, aducerea, prin concursuri, de asistenți la Catedră şi de noi cercetători la Institut, de unde şi şansa ca şcoala de istorie modernă să beneficieze, la Iaşi, peste ani, de o relativ compactă „generație de mijloc“.

De o faimă aparte, pe plan național, s-au bucurat cursurile Profesorului Decan. Publicarea prelegerilor a survenit treptat, cu reluări şi după 1989, pe direcții privind Europa şi lumea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

extraeuropeană, revoluțiile moderne, relațiile internaționale. Manualul universitar de *Istoriografie generală* continuă să fie unul dintre cele mai utile studenților, şi nu numai acestora. Nu mai puțin s-au menținut în atenția studenților prelegerile şi cartea de *Filosofia istoriei*. Toate, prelegeri şi cărți, într-un larg orizont intelectual, într-o exprimare elegantă, cu dens conținut de idei. Calități prin care Profesorul şi-a apropiat un merit de prim rang în consolidarea rostului istoriei la nivelul învățământului românesc. Colaborările frecvente la manuale pentru învățământul gimnazial şi liceal au ilustrat din plin un atare merit.

Şi activitatea de cercetare ştiințifică prezintă împliniri de marcă în dreptul numelui Vasile Cristian, întru faima şcolii ieşene. De certă şi de definitivă valoare sunt studiile privind începuturile istoriografiei româneşti, studiile speciale şi cărțile consacrate istoriografiei paşoptiste. Cercetările au fost constant orientate spre teme direcționale, pretabile dezbaterilor de specialitate. Au putut fi astfel demonstrate disponibilități excepționale pentru mari inițiative ştiințifice. Inițiative prin care Profesorul s-a dorit a fi liantul energic al unor remarcabile realizări „de echipă", incluzând specialişti de la Facultate şi de la Institut. *România în relațiile internaționale* a fost o atare realizare, ce a şi sporit mult renumele şcolii ieşene de istorie modernă. Un succes s-a dovedit şi marele proiect sub titlul *Românii în istoria universală*, proiect din care primele două volume corespund întrutotul reperelor convenite la o dezbatere moderată de Decan, în Amfiteatrul „A. D. Xenopol" al Facultății. La alte mari proiecte/realizări, Profesorul Cristian a fost doar colaborator, e drept, proficient. De referință rămân colaborările la volumele *Unirea Principatelor Române şi Puterile Europene, Cum s-a înfăptuit România modernă*, ca şi contribuțiile la mari sinteze, precum *Istoria militară a poporului român* şi recentul *tratat* al Academiei. Colaborări şi contribuții care au confirmat prestigiul Profesorului între moderniştii români. Un prestigiu întărit şi de participări la congrese şi colocvii internaționale ale istoricilor. Prestigiu de care s-a legat intim cel al şcolii ieşene de istorie modernă.

A fost să plece dintre noi în al 70-lea an al vieții, Vasile Cristian, lăsând spre eternă amintire Omul şi Profesorul ziditor de şcoală de istorie.

Gheorghe Cliveti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GRIGORE PLOEŞTEANU, ÎN AMINTIRE

S-au stins, anul trecut, unul după altul, câțiva dintre istoricii noştri de seamă: Gheorghe Platon, Vasile Cristian, Paul Cernovodeanu, Grigore Ploeşteanu, ultimul puțin înainte chiar de încheierea crugului. Prinsă în vălmăşagul agitațiilor cotidiene, comunitatea istoriografică abia a putut lua notă de fiecare.

Dacă în unele cazuri vârsta înaintată şi boala pot oferi o consolare, cât de slabă, în cazul lui Grigore Ploeşteanu nimic nu făcea să se întrevadă sfârşitul brusc de care a avut parte. Încă nu atinsese 63 de ani, era plin de vigoare şi de proiecte, la început de nou mandat directorial la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai“ din Târgu-Mureş. Asemenea situații ne iau mereu prin surprindere şi ne consternează.

Am avut bucuria să-l cunosc pe regretatul profesor cu mulți ani în urmă, mai întâi în publicații de specialitate, apoi şi direct, după ce îmi fusese recomandat cu multă căldură de istoricul clujean Pompiliu Teodor, unul din cei mai însemnați cărturari pe care i-a dat mediul academic clujean, el însuşi creator de şcoală.

Născut la 13 ianuarie 1943, în Timişoara, Grigore Ploeşteanu a absolvit istoria, în 1965, la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității „Babeş-Bolyai“ din Cluj, beneficiind de o aleasă îndrumare şi de climatul liberalizant ce tocmai se înfiripa.

Admis în cercetare, la Târgu-Mureş, pe bază de concurs, el a ştiut să profite de noul mediu, căruia i s-a dedicat cu nespusă fervoare. Un bun stagiu de specializare la München şi numeroase misiuni de studiu în diverse alte centre i-au îngăduit să-şi extindă sensibil orizontul tematic şi deopotrivă temeiul informațional al muncii sale.

Temele asumate țin de originea sa bănățeană şi de tradițiile istoriografiei ardelene, în spiritul cărora a depus neostoite strădanii. Erudit şi poliglot, sensibil la mişcarea de idei ce anima domeniul mai peste tot, el a început prin a da mici contribuții de istorie social-politică şi culturală, luându-şi doctoratul cu o monografie despre Pavel Vasici, personaj prea puțin cunoscut până atunci.

Atras îndeosebi de fenomenul paşoptist românesc, de epoca Unirii Principatelor şi de alte secvențe importante ale istoriei noastre, Grigore Ploeşteanu a ştiut să aducă informații şi interpretări noi, creându-şi un real prestigiu de modernist, unul din cei mai de seamă ai timpului său.

E destul să-i parcurgem memoriul de activitate şi lista de lucrări pentru a ne edifica asupra dimensiunii şi diversității muncii sale de istoric, dascăl, animator. La temele mari, de istorie națională, abordate în spirit integrativ, se adaugă numeroase inițiative de istorie locală, cu privire

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îndeosebi la zona Mureşului, de care şi-a legat indisolubil numele. Lui îi datorăm câteva cărți (unele în colaborare) despre zona amintită, ca şi prețioasa serie *Reghinul cultural*, din care a făcut să apară mai multe volume.

L-au interesat mereu interferențele noastre cu alte spații istorico-culturale, bazat pe date noi, pe care a ştiut să le pună în valoare. *Românii în conştiința Europei* (I, 1994) e probabil lucrarea sa cea mai semnificativă pentru tipul de discurs practicat, la care se adaugă o alta despre *Confederalismul paşoptist: între utopie şi realitate* (2001).

L-am întâlnit ultima oară în mediul său, la Universitatea „Petru Maior", unde profesa în ultimii ani, şi la Institutul de Cercetări Socio-Umane pe care îl conducea, cu mână sigură, de mai mult timp. Era spre finele lunii septembrie, înconjurat de colegi şi specialişti în epoca Luminilor, epocă de care el însuşi se interesa cu pasiune, pe linia trasată generos de Pompiliu Teodor. Mi-a vorbit atunci de noile proiecte, unele aduse până aproape de încheiere sau chiar finalizate. Semnificativ mi s-a părut mai cu seamă cel despre *Receptarea operei şi personalității lui D. Cantemir în Europa*, ca şi cel despre *Ecoul revoluției române de la 1848 în Europa Centrală*, teme la care ostenise îndelung şi trudnic până la sleirea puterilor sale, după cum s-a văzut. Se plângea de oboseală, dar n-a ştiut să se cruțe.

Ultima călătorie de studii, după consumarea amintitului simpozion internațional, avea să-l şi răpună. Păstrez o misivă din 5 octombrie, anul trecut, prin care îmi mulțumea pentru contribuția la simpozion, adăugând şi o carte pe care îl rugasem să mi-o procure. Un ultim gest, semnificativ pentru conduita academică şi amicală a istoricului. Abia întors din noul stagiu documentar, bucuros de recoltă şi de noile proiecte, s-a stins *ex abrupto*, la Târgu-Mureş, urbea căreia îi închinase o bună parte din ostenelile sale.

Adăugându-se la strămoşi, Grigore Ploeşteanu lasă în urmă o construcție istoriografică cu totul remarcabilă şi un legat moral, la care ne vom întoarce mereu, ca la o sursă revitalizantă. Publicarea manuscriselor sale comportă, de aceea, urgență, iar întocmirea unor volume tematice de studii, din ampla-i operă istorică, o exigență a breslei.

Alexandru Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL CERNOVODEANU (1927-2006)

La începutul toamnei 2006 (6 septembrie) a trecut la cele veşnice un mare istoric şi un om de o mare noblețe sufletească, prof. dr. Paul Cernovodeanu, membru de onoare al Academiei Române. Paul Cernovodeanu s-a născut la 11 februarie 1927, la Bucureşti, într-o familie boierească cu vechi rădăcini, atât în Țara Românească cât şi în Moldova. A absolvit Şcoala Superioară de arhivistică şi paleografie (1948) şi Facultatea de Istorie, din cadrul Universității din Bucureşti, şi a obținut titlul de doctor în ştiințe istorice în 1970. Şi-a început cariera ştiințifică la Institutul de Istorie al Academiei Române din Bucureşti, de unde a fost epurat din motive politice în 1952. Lovit din plin de istorie în anii grei ai comunizării României, profesorul Cernovodeanu şi-a păstrat dragostea pentru trecutul țării şi a revenit printre cercetătorii lui, mai întâi ca muzeograf la Muzeul de istorie al oraşului Bucureşti şi apoi cercetător la Institutul de Istorie „N. Iorga", unde şi-a continuat cariera până la pensionare (1997) şi până în ultima clipă a vieții. A adunat în cele câteva decenii de activitate istoriografică un număr impresionant de studii, cărți şi ediții de izvoare, care s-au impus prin profunzimea analizei, prin acribia ieşită din comun şi prin orizontul larg al interpretărilor. Calitățile umane şi profesionale deosebite au făcut ca Paul Cernovodeanu să facă parte din multe societăți şi instituții ştiințifice de mare prestigiu din țară şi de peste hotare[1].

Cercetător profund al epocilor medievală şi modernă din istoria românilor, lui Paul Cernovodeanu nu i-a „scăpat" aproape nici un domeniu specific de cercetare din aceste vremuri: relațiile internaționale, medicina, economia şi administrația, istoria locală (mai ales a oraşului Bucureşti), genealogia, Biserica şi arta, armata, literatura veche, istoria mentalităților şi a minorităților etc. Dintre toate, istoria relațiilor internaționale, mai exact spus, stabilirea locului românilor în istoria Europei, pare să-i fi fost cea mai dragă şi cea asupra căreia a stăruit îndelung şi cu mari realizări. Cheia de boltă a acestor preocupări a fost salba de volume, *Călători străini despre Țările Române*, lucrare fundamentală a istoriografiei şi a culturii române, pe care a coordonat-o împreună cu Maria Holban şi M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru. Într-o societate şi într-o istoriografie în care proiectele fundamentale de cercetare de multe ori eşuează lamentabil, iar interesul zboară spre lucruri efemere, lesne aducătoare de titluri şi beneficii, colecția de relatări

[1] Vezi *Repere biografice* şi *Opera ştiințifică a lui Paul Cernovodeanu. Bibliografie selectivă (1959-1997)*, întocmită de Mariana Mihăilescu, în volumul *In honorem Paul Cernovodeanu*, Violeta Barbu edita, Ed. Kriterion, Bucureşti, 1998, p. 5-23; de asemenea, Ştefan S. Gorovei, *Paul Cernovodeanu la 70 de ani*, în ArhGen, IV (IX), 1997, 1-2, p. 345-346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale călătorilor străini despre români şi ţările lor a fost şi este un reper pentru lucrul bine făcut şi dus la bun sfârşit. Pentru acest dar de preţ făcut culturii române, se cuvine să-i mulţumim profesorului Cernovodeanu, chiar dacă nu mai este printre noi.

Pornind de la aceste relatări de călătorie şi de la o atentă şi răbdătoare cercetare a arhivelor din ţară şi de peste hotare, Paul Cernovodeanu a scris un şir întreg de studii privitoare la relaţiile românilor cu englezii, ruşii, maghiarii şi otomanii, exemplare prin noutatea informaţiei şi prin claritatea stilului. Multe dintre contribuţiile sale istoriografice privesc spre „amurgul" Evului Mediu şi spre zorii vremurilor moderne (sfârşitul secolului XVII şi începutul secolului XVIII), poposind de multe ori la Curtea lui Constantin Brâncoveanu sau „însoţindu-l" pe drumurile cunoaşterii şi ale politicii pe Dimitrie Cantemir. Paul Cernovodeanu nu şi-a limitat efortul de a cunoaşte şi a scrie istoria românilor doar la Ţara Românească, ci a explorat metodic şi istoria Transilvaniei şi a Moldovei. Unele dintre contribuţiile sale privitoare la istoria Moldovei au fost publicate în paginile „Anuarului Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»" din Iaşi, dintre care se remarcă excelentul studiu despre Gheorghe vodă Ghica şi familia sa[2], care a ţinut şi ţine loc de monografie pentru acest domn şi pentru această domnie.

Legăturile lui Paul Cernovodeanu cu Iaşii au continuat şi după 1989 prin prezenţa anuală la Simpozioanele organizate de Comisia de Heraldică şi Sigilografie a Academiei Române, unde comunicările sale au constituit, de fiecare dată, un model, iar intervenţiile sale pe marginea altor comunicări adevărate lecţii de istorie. Comunicările prezentate au fost publicate în paginile „Arhivei Genealogice", începând cu studiul deschizător de cărări neştiute în istoria medievală românească, intitulat *Clanuri, familii, autorităţi, puteri (Ţara Românească, secolele XV-XVII)*[3]; la acestea s-au adăugat şi contribuţii mai vechi, păstrate de autor în manuscris, pe care profesorul dr. Paul Cernovodeanu le-a încredinţat spre publicare profesorului dr. Ştefan S. Gorovei. Preocupările de genealogie şi părinteasca grijă pentru promovarea studiilor în acest domeniu au făcut ca întâiul preşedinte al Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta", înfiinţat la Iaşi de Ştefan S. Gorovei, să fie Paul Cernovodeanu. Şi un alt proiect ştiinţific, deschis la Iaşi de Mihai-Răzvan Ungureanu, „Revista de Istorie Socială", l-a avut dintru început pe profesorul Cernovodeanu printre sprijinitori şi printre membrii Comitetului de redacţie. Chiar în ultimul număr al revistei a apărut o primă parte a unui întins şi valoros studiu despre „vizitaţia" misionarului franciscan Blasius Kleiner în Ţările Române[4].

Activitatea ştiinţifică a lui Paul Cernovodeanu, întinsă pe aproape jumătate de veac, cuprinde în jur de 300 de titluri; în toate găsim câte o părticică din sufletul şi gândul profesorului. Cei care am avut şi bucuria de a-l cunoaşte, vom însoţi, de fiecare dată, fiecare rând scris cu chipul blând şi cu vorba frumoasă a regretatului Profesor şi Cercetător.

Întreaga obşte a istoricilor îi mulţumeşte şi se roagă ca *Dumnezeu să-l odihnească în pace*!

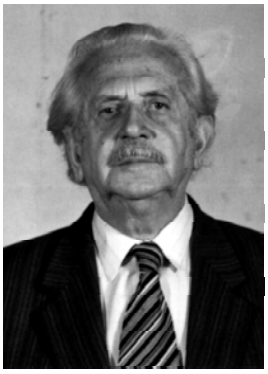
Petronel Zahariuc

[2] *Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica al Moldovei (1658-1659) şi la familia sa*, în AIIAI, XIX, 9182, p. 333-352; XX, 1983, p. 123-133; XXI, 1984, p. 161-178.

[3] Publicat în ArhGen, I (VI), 1994, 1-2, p. 77-93.

[4] *„Vizitaţia" misionarului franciscan Blasius Kleiner în Ţara Românească, Banat şi Sudul Transilvaniei*, în RIS, VIII-IX, 2003-2004, p. 436-485.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. PLATON, PROFESORUL NOSTRU

Sunt 50 de ani de când asistentul Gheorghe Platon ne iniția, pe cei de la grupa 112, secția Istorie, în dezbaterile de seminar referitoare la Istoria modernă a României. Cu puterile noastre de înțelegere, încercam să răspundem invitației de participare la un dialog vrednic, invitației formulate cu eleganță şi cu multă îngăduință. Într-o etapă deosebit de dificilă pentru învățământul istoric, ca şi pentru întregul învățământ din țara noastră, asistentul nostru depunea eforturi extraordinare pentru a ne face să înțelegem procesele şi fenomenele istorice cât mai aproape de desfăşurarea lor reală, ocolind cu iscusință – aşa cum ne-am dat seama mai târziu – „tezele“ dogmatismului stalinist, care tronau, deşi trecuseră câțiva ani de la moartea „generalului conducător al popoarelor“.

Un episod îmi stăruie şi astăzi în minte. Un impostor în ale Istoriei (şi nu erau puțini) scrisese o carte despre acțiunea lui Tudor Vladimirescu, în care încerca să demonstreze că aceasta fusese organizată sub influența mişcării decembriste! Câteva zile, dacă nu chiar săptămâni, zeci de exemplare ale cărții au umplut vitrina Librăriei „Cartea Rusă“, librărie adăpostită atunci în localul fostei Cofetării Tuffli, clădire demolată pentru a se construi Casa Tineretului şi Studenților. Asistentul Gheorghe Platon a trecut sub tăcere apariția volumului, nu ne-a recomandat-o în Bibliografie, insistând – cu unele precizări de fond – asupra operei lui Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în țările româneşti 1821-1822*, apărută în anul 1945.

A avut „probleme de dosar“, fiind amenințat în repetate rânduri cu scoaterea din învățământ; a fost chiar mutat „cu baza“ – pentru o scurtă perioadă – la Muzeul Universității, înființat cu prilejul centenarului Universității. O poziție mai puțin demnă, cu laude la adresa regimului, cum au făcut-o alții cu probleme similare, l-ar fi ferit, suntem siguri, de o lovitură care l-a marcat puternic.

I-am devenit coleg de Catedră şi a constituit pentru mine un model în ce priveşte pregătirea şi desfăşurarea seminariilor, ca o dezbatere bine organizată, dar nu rigidă, cu accent pe stimularea valorificării cunoştințelor, pe înțelegerea legăturilor dintre evenimente, a raportului dintre evoluția internă şi contextul internațional, a valorii istorice diferite a datelor şi faptelor. Ne-a fost mulți ani şef de Catedră, dar nu l-am simțit ca „şef“, ci în calitate de colaborator, îndrumător şi cu o grijă rar întâlnită pentru calitatea procesului didactic universitar, pentru ținuta corectă a universitarului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în raport cu colegii şi cu studenţii, în raport cu mediul extrauniversitar. La Catedra noastră, organizarea asistenţelor la seminarii şi cursuri – şi nu numai la colegii mai tineri – constituia un prilej deosebit de dezbateri ştiinţifice şi metodice, cu utile învăţăminte pentru toată lumea. Aveam exemplul Profesorului nostru care, continuând direcţia imprimată de unii dintre profesorii Facultăţii, îmbina cercetarea ştiinţifică, rezultatele proprii obţinute în domeniul respectiv, cu harul omului de la Catedră, personalizând actul didactic, dându-i un sens mai profund decât simpla predare-învăţare.

Era exigent cu sine însuşi şi exigent, în manieră universitară, cu studenţii şi colegii, considerând că nu avem numai drepturi, ci şi îndatoriri şi obligaţii, o misiune de îndeplinit în Universitate şi Societate. Toţi cei care l-am cunoscut au fost impresionaţi de modul în care îşi organiza munca, într-un program zilnic respectat cu strictețe mulți ani de zile. Izolarea în „separeul“ de după glasvand era numai aparenţă, fiind întotdeauna bucuros să poarte o discuţie pe teme profesionale, să ofere o consultaţie, să ne împărtăşească părerile D-sale faţă de chestiunile cu care se confrunta Facultatea sau Universitatea etc.

A fost de o generozitate rar întâlnită în lumea universitară, îndrumând cu competenţă şi dăruire generaţii şi generaţii de studenţi, de tineri absolvenţi, de profesori şi cercetători în procesul devenirii lor ştiinţifice şi didactice. Lista celor care şi-au susţinut teza de doctorat sub conducerea ştiinţifică a Profesorului şi Academicianului este edificatoare pentru rezultatele remarcabile obţinute de unii tineri, ajunşi pe înaltele trepte ale performanţei.

A păstrat o legătură permanentă cu absolvenţii Facultăţii noastre şi era întâmpinat cu bucurie în numeroasele întâlniri avute cu profesorii de Istorie din diferite judeţe, după cum asemenea întâlniri îi provocau o satisfacţie imensă. Se interesa de realizările absolvenţilor noştri, participa la întâlnirile organizate de diferite promoţii, îl simţeam vibrând la satisfacţiile lor şi amărându-se la dificultăţile cu care se confruntau în practicarea profesiei.

A insistat permanent în sensul realizării unui climat propice împlinirii personalităţii noastre şi a avut un rol determinant în bunul mers al Catedrei şi al Facultăţii, o autoritate cu un cuvânt greu de spus, de care factorii de decizie au ţinut seama sau ar fi trebuit să ţină seama. S-a implicat, la sfârşitul anului 1989 şi începutul anului 1990, în redefinirea statutului Universităţii, contribuind substanţial la noua sa organizare şi promovarea adevăratelor valori. Este regretabil că un om de o asemenea integritate morală şi profesională nu a fost ales decan al Facultăţii noastre, în primele alegeri „libere“ desfăşurate la începutul anului 1990.

M-am bucurat de aprecierea Profesorului, de sprijinul acordat în întreaga mea devenire şi mi-am exprimat (poate cu o anumită întârziere şi într-o formă mai puţin explicită) şi îmi exprim şi acum nemărginita recunoştinţă pentru tot ce a făcut pentru mine, pentru maniera în care m-a făcut să înţeleg însemnătatea colectivului în realizarea fiecăruia dintre noi. Efortul individual găseşte teren mai favorabil de rodire într-un colectiv, într-o şcoală, într-o atmosferă prielnică accelerării acestui efort spre obţinerea adevăratei performanţe. Altfel, s-ar putea să alergi de unul singur şi să ieşi pe locul al doilea, având numai falsa impresie că ai realizat performanţa.

Pentru toate acestea şi pentru multe altele, Gheorghe Platon va rămâne mereu *Profesorul nostru*.

Ion Agrigoroaiei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA MODERNĂ A ROMÂNILOR ÎN OPERA LUI GH. PLATON

Desfăşurată timp de peste cincizeci de ani, activitatea ştiinţifică a Profesorului Gheorghe Platon ar putea fi asemuită unui vast şantier, a cărui mai nimerită denumire n-ar putea fi alta decât aceea de *Istoria modernă a românilor*. Un şantier căruia renumitul modernist ieşean i-a fost de toate, de la arhitect la migălos lucrător. A ştiut să-i traseze magistrale pe care a proiectat şi realizat edificii solide, ultimul dintre acestea purtând un titlu uriaş: *Românii în veacul construcţiei naţionale*. Magistrala ce i-a străbătut şantierul de la un capăt la altul a privit *raportul social-naţional în istoria românilor*. A şi fost firesc, de aceea, ca un atare raport să facă obiectul volumului de omagiere a celei de-a 65-a aniversări a Profesorului, când anumite cuvinte ale acestuia au şi servit respectivului volum de *motto*: „În cazul particular al românilor… ne-am străduit să scoatem în relief existenţa unui raport specific între factorii *naţional* şi *social*“. Şi-a mărturisit, nu o dată, onest şi competent, străduinţele pe amintita magistrală, dar şi pe altele, precum: *evoluţie şi revoluţie în istoria modernă a românilor, unitatea românească de la stare de conştiinţă la împlinire statală, drumul românilor spre Independenţă – sub autoritatea actelor naţionale şi cu implicaţii internaţionale*. Magistrale spre care au fost gândite să ducă „rute secundare“, de studiu îndelung şi amănunţit, toate întru realizarea unui ansamblu ştiinţific cu loc aparte în istoriografia epocii moderne româneşti.

Impresionant, de-a dreptul exemplar, apare, la o evaluare de ansamblu a *operei* Profesorului, parcursul asiduu de la studii speciale la sinteze. Un parcurs care, desigur, a fost marcat de împrejurări, de schimbări de vremuri şi de oameni, vremuri ce au fost unele pentru elevul de şcoală primară, de gimnaziu şi de liceu, altele pentru studentul, altele pentru asistentul, lectorul, conferenţiarul, profesorul, altele pentru profesorul-academician Gheorghe Platon. În anii „uceniciei ştiinţifice“, făcută într-o „echipă“ coordonată de Dimitrie Berlescu, a studiat aspecte de istorie socială, privind starea ţărănimii şi rezerva moşierească din „epoca Regulamentului Organic“. A fost preocupat, totodată, de aspecte de demografie istorică, cu referire la târgurile şi oraşele din Moldova primei jumătăţi a secolului XIX. A recurs, în mai toate studiile din anii 1955-1965, la „metode statistice“, de „istorie cantitativă“, cu date construite direct pe surse de arhivă şi nu preluate „gata întocmite“ de prin alte publicaţii. Şi-a putut afirma, astfel, calităţi deosebite de cercetător, ocolind teme mari, care în anii amintiţi au fost sufocate de tezismul marxist-lininist. Prima mare temă, *revoluţia de la 1948 în Moldova*, a avut şansa să o atace la parametrii programului de doctorat. A fost *şansa* întâlnirii cu cercetările ştiinţifice ale lui Ştefan Pascu şi mai ales cu cele ale lui David Prodan, la Cluj, unde epoca modernă a istoriei românilor nu mai era considerată într-atât ca „epocă a formării şi consolidării capitalismului“, cât ca epocă a formării şi afirmării naţiunii. Întâlnirea cu „şcoala clujeană“ s-a completat fericit cu o alta, anume, cu cărţile profesorului francez Jacques Godechot. Întâlnire căreia i-a datorat perspectiva integrării fenomenologiei modernităţii româneşti într-un orizont euro-atlantic. Rezultatul avea să fie cartea *Geneza revoluţiei române de la 1848*, una din monografiile de prestigiu ale „şcolii ieşene de istorie“. Tema revoluţiei a presupus reveniri sau continuări asupra aspectelor de istorie socială, de demografie istorică, dar şi tentaţia altor *teme mari*: Unirea Principatelor, Independenţa, preludiile Marii Uniri. Ţinta cea mai înaltă a activităţii ştiinţifice a Profesorului devenea *sinteza de istorie modernă a românilor*, cu împliniri de marcă, de la manualul universitar din 1985 la volumul VII al recentului *tratat* al Academiei, toate în urma unei susţinute „muncii de şantier istoriografic“, atestată şi de cele cinci volume de studii la Editura Universităţii „Al. I. Cuza“.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tentația *sintezei* a fost suscitată de o aproape completă contopire a activității de cercetare cu cea didactică. La cursuri şi seminarii, Profesorul a urmat, de asemenea, magistrale, cu incursiuni şi pe „rute ale detaliilor". Nu şi-a ascuns nicicând convingerea că marea sa vocație a fost cea de Profesor. S-a şi făcut binecunoscut, în țară şi în străinătate, ca om de Catedră. I-am fost student, doctorand şi asistent. Am putut cunoaşte în mod direct exigențele la care şi-a supus „ucenicii" pe şantierul istoriografic al epocii moderne. A ținut, la simpozionul din 1999 consacrat Unirii Principatelor şi desfăşurat în Amfiteatrul „A. D. Xenopol" al Universității, să-şi anunțe urmaşii la cursul de Istoria modernă a românilor. Şi doar peste câțiva ani, într-o zi de 24 ianuarie, Profesorul a plecat dintre cei ce i-au fost colegi sau discipoli, însoțindu-l, pe ultimu-i drum lumesc, cu durere profundă, dar şi cu gândul cald că i-a fost dat să fie de-a pururi fericit prin ceea ce a ştiut şi a iubit el însuşi, prin ceea ce, mai ales, a făcut şi pe alții să ştie şi să iubească, prin darul rar de a scruta, de la înălțimea a tot ceea ce a înfăptuit, Nemărginirea, şi de a-şi îndreptăți, de la aceeaşi înălțime, Neuitarea.

Gheorghe Cliveti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GH. PLATON – SCHIȚĂ DE PORTRET

Un astfel de titlu este pretenţios şi riscant. Mulţi oameni – profesori, studenţi, prieteni etc. – s-au aflat în apropierea Profesorului Gh. Platon. Am impresia că în ultimii ani ai vieţii sale am fost între cei foarte apropiaţi. De aceea, îmi vine extrem de greu să scriu aceste rânduri. A fost infinit mai dificil să le rostesc în februarie 2006.

Încercând să redau acea intervenţie, voi structura textul în trei „segmente“: *Sub semnul destinului*, *Schiţă de portret* şi *Concluzii*.

Sub semnul destinului. Voi evoca o serie de momente în care m-am întâlnit cu Profesorul Gh. Platon, momente care mi-au marcat destinul profesional.

– iarna 1972. Se organizau cursuri de pregătire pentru admiterea la facultate. Profesorul a susţinut prelegerea privind unitatea revoluţiei române de la 1848; acest subiect l-am avut pe biletul de examen la admitere, dar şi la examenul din anul III de la facultate…

– 1.VI.1975. Examen de an la „Istoria modernă a României“. Deşi Profesorul avea o mică „reţinere“ în privinţa mea, având în vedere o intervenţie mai „tinerească“ la o sesiune ştiinţifică, a apreciat răspunsul şi l-a întrebat pe „asistentul“ V. Russu ce părere are. Acesta a făcut un semn de „cerc“; bănuiesc că a spus în şoaptă ceva despre „sinteză“. Am fost notat cu 10.

– 26 februarie 1976. Ziua Profesorului. Împlinea 50 de ani. După discursuri s-a discutat despre viitorul Catedrei. Profesorul a spus – între altele – că dacă va primi un loc la doctorat îl ia pe Iacob… Am aflat de la un profesor mai tânăr, fapt care m-a stimulat…

– martie 1976. Bucureşti. Sesiunea naţională a cercurilor ştiinţifice studenţeşti. Beneficiind de aprecierea prof. Gh. Platon, dar şi a prof. Pompiliu Teodor de la Cluj, am primit premiul I pe ţară. A fost singurul premiu I primit de un student de la Iaşi într-un alt centru universitar. Pe locul II s-a situat studentul Vasile Puşcaş, de la Cluj.

– iunie 1976. Am fost chemat la Profesor. Mi-a oferit peste 15 extrase din lucrările sale, cu dedicaţii. A fost un Semn de mare încredere, fapt care m-a încurajat extrem de mult.

– 3 iulie 1976. Ziua repartiţiei. Fiind şef de promoţie pe ţară, aveam de ales între Bucureşti şi Iaşi. Deoarece nu primisem garanţii – era şi greu în acele vremuri, dar eu eram la acea vârstă adeptul soluţiilor radicale – privind un post la facultate, înclinam spre Bucureşti. Am mers la Profesor şi l-am întrebat dacă această alegere afectează locul la doctorat. Mi-a spus că am mai mari şanse de documentare la Bucureşti. Am ales Capitala, spre mirarea multora. Profesorul a avut dreptate.

– 4 iulie 1976. După surpriza alegerii postului din Capitală, s-a organizat la Catedră o întâlnire informală, pentru a schimba postul cu şefa de promoţie de la Bucureşti, care alesese Iaşul… Profesorul a susţinut că o documentare de câţiva ani la Bucureşti nu poate fi decât benefică. Nu am mai schimbat repartiţia.

– 26 iunie 1985. La 32 de ani, mi-am susţinut doctoratul. Atunci era o performanţă. Profesorul a fost extrem de generos, cum numai Marii Oameni o pot face. Deşi multe dintre concluziile mele nu corespundeau viziunii sale asupra istoriei României, mi-a făcut observaţii şi sugestii, dar a fost de acord cu teza.

– 1989-1993. O lungă şi interesantă colaborare care s-a finalizat cu lucrarea colectivă: *Cum s-a înfăptuit România modernă*.

– 2000-2003. Pregătirea şi publicarea volumului VII, t. II de la Tratat. Au fost anii în care m-am simţit elevul, dar şi colaboratorul apropiat al Profesorului. Cu excepţia concediilor sau deplasărilor, ne-am văzut şi am discutat în fiecare zi. Atunci l-am cunoscut cel mai bine.

– 17 decembrie 2003. Alegeri. Convins că pot face un Bine Facultăţii de Istorie, şi încurajat de către unii colegi, mă înscriu în cursă, deşi fusesem avertizat „în clar“ să stau deoparte. Cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

metode modernizate (tip Armaghedon), am fost executat mediatic de către un „grup de interese". S-au aliat adepții metodei medievale „boier Eremia". Rezultatul nu m-a surprins. Metodele, însă, m-au afectat profund. Profesorul m-a consolat. A făcut trimiteri discrete la experiența sa de viață. Mi-a spus că istoria nu iartă. Oamenii mici rămân mici, oricât ar încerca să-şi fabrice sau să-şi cosmetizeze imaginea. M-a ajutat atunci şi îi sunt recunoscător peste timp.

– vineri, 18 noiembrie 2005. Îl ajutam la corectura ultimei cărți. Era, evident, epuizat. Dar avea o voință fantastică de a lucra, de a încheia un lucru început. Nu mai avea puterea să asculte observațiile. Am înțeles că este grav. La un moment dat a spus că ar fi vrut să ajungă la 80 de ani, dar nu mai crede… Am înlemnit. L-am încurajat. Aveam conştiința că trăiesc un moment important. Apoi a cerut manuscrisul pe care urma să-l trimit la editură. Mi-a spus că vrea să scrie dedicația pentru familie. A făcut-o cu un scris ferm. A comentat: să le las ceva moştenire! Nu mai ştiu dacă am putut comenta.

– vineri, 23 decembrie 2005. Într-un timp record, a apărut ultima carte. Mi-a trimis un exemplar cu dedicație. Am sunat să-i mulțumesc, să-i urez sănătate şi Sărbători fericite. Era foarte bucuros pentru carte. Avea un ton echilibrat. Părea împăcat cu viața. Ultimele sale gânduri au fost pentru Istorie şi Familie.

Schița de portret reia ce am spus într-un scurt interviu la o emisiune – inspirată – a TVR Iaşi, din ianuarie 2005. Inspirată şi pentru că peste un an nu ar mai fi fost posibilă.

Apreciam atunci că Profesorul Gh. Platon reprezintă:

– Normalitatea în Tranziție. Trăind în tranziție şi scriind despre tranziție (cum a afirmat de mai mult ori), Profesorul Gh. Platon se comporta ca un OM NORMAL. Avea înțelegere pentru cei care se agitau şi vedeau în tranziție un prilej de afirmare. Şi după 22 decembrie s-a comportat NORMAL; nu a urmărit să profite de suferințele sale în anii comunismului; nu a dorit funcții. A continuat să scrie. Pariul său era cu Viața, nu cu regimurile. Avea un dispreț – afirmat discret – pentru cei care şi-au arătat adevăratul caracter după 22 decembrie.

– Echilibrul. Profesorul Gh. Platon a fost un om, un cercetător şi un profesor echilibrat. Este foarte greu să-i reproşezi excese. În toate situațiile ştia că trebuie să-şi joace corect rolul. Până şi moartea a „jucat-O" demn.

– Esența procesului istoric. Într-o epocă în care istoria se scrie din surse Internet, din câteva dosare şi din comenzi politice, „modelul" Platon este desuet. A sta în arhive ani de zile, a traduce documente, a medita luni şi ani la problematica istoriei poporului român pare a fi cu neputință unui „cercetător" care în câteva zile sau săptămâni îşi construieşte o „operă" ştiințifică în domeniul istoriei şi crede că doar birocrația, de sorginte comunistă, nu-i permite să primească titlul de doctor sau alte titluri academice… Profesorul Platon a meditat o viață şi a lăsat idei care nu vor putea fi înlăturate de nici o „revoluție" politică sau culturală. Pentru că Profesorul a ajuns la esența procesului istoric.

– Verticalitatea. Profesorul Platon a avut mult de suferit în regimul comunist. Nu a afirmat-o în public explicit şi vehement. Dar toți cei care l-au cunoscut îi recunosc verticalitatea.

– Hărnicia. Dacă 10% din elita României ar munci ca Profesorul Gh. Platon, am reduce semnificativ distanța față de Occident. Vreme de decenii puteai să-ți fixezi ceasul după programul său: 7,30 – 12,30 şi 15,30 – 19,30, la Cabinet; vineri seara – la concert; avea program sâmbăta şi duminica (şi după 1990…). Am evocat mai sus ultimii ani şi ultimele zile ale vieții. A muncit cu îndărătnicie, voind să ofere cât mai mult celor din jurul său, din perspectiva istoricului…

Ce se poate spune în *concluzie*: – Pentru noi toți, Profesorul Gh. Platon a fost un Reper. Aveam la ce ne raporta. Şi istoricii de la Bucureşti şi Cluj-Napoca – mai ales –, când veneau la Iaşi, treceau pe la Profesor ca pe la o Instituție… EL reprezenta Înțelegerea Superioară a Istoriei şi Generozitatea Ştiințifică în relațiile cu oamenii. Pentru Şcoala Istorică de la Iaşi, pentru Istoriografia română, este un autentic Simbol. Ne va lipsi tuturor.

Gh. Iacob

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LIBERALISMUL ROMÂNESC ÎN VIZIUNEA PROFESORULUI GH. PLATON

Este cunoscut faptul că mişcarea liberală a animat momentele marilor decizii naţionale: liberalii s-au aflat la cârma destinelor româneşti în ceasuri de cumpănă, izbutind înfăptuirea Unirii Principatelor, Independenței, Regatului şi a Marii Uniri. Cu toate acestea, în anii regimurilor dictatoriale din 1938-1944, liberalismului i-a fost anihilată mai întâi manifestarea politică, pentru ca apoi, în timpul comunismului totalitar, să-i fie interzisă însăşi manifestarea ideologică.

Catalogat, din start, ca „burghezo-moşieresc" sau „burghez", liberalismul a fost împins într-o zonă tabu, contribuțiile gânditorilor liberali au fost puse la index. Din perspectiva acelui unghi de vedere care făcea din istoria modernă a României mai mult „incubatorul" clasei muncitoare, ce-şi anunța „rolul istoric" de conducătoare a „revoluției viitoare", credința liberală era considerată desuetă, ba chiar condamnabilă. Revigorarea interesului pentru liberalism, după 1989, nu face decât să umple uriaşul gol din anii regimului comunist. Puternicul filon liberal pare a oferi societății româneşti actuale un drum printre atâtea altele posibile, edificarea unei societăți liberale înscriindu-se cu largi şanse printre opțiunile politice ale românilor.

Articolul profesorului Gh. Platon, *Liberalismul românesc în secolul al XIX-lea: emergență, etape, forme de expresie*[1], apărut în plină „epocă de aur", a regimului ceauşist (1985), reprezenta un act de curaj al autorului, întrucât lua în discuție un subiect care ieşea cu totul din tiparele „directivelor de partid". Se publicaseră – e drept – monografii asupra vieții politice din România, se studiase cristalizarea Partidului Liberal şi a celui Conservator, fiind, paradoxal, mult mai amplu şi mai bine analizat conservatorismul politic din România[2] (probabil pentru că Partidul Conservator a dispărut după primul război mondial, nemaifiind un adversar pentru comuniști, iar pe de altă parte, conservatorii erau ostili ideii liberale, idee constructoare a istoriei moderne şi contemporane). Chiar la mai bine de 20 de ani de la apariție, lucrarea amintită a profesorului Platon reprezintă un punct de reper datorită seriozității şi modului original în care este tratat subiectul, prin viziunea modernă şi foarte bogata documentare.

Totodată, domnia sa va rămâne – considerăm noi – în istoriografia română postbelică drept cel mai de seamă exeget al epocii moderne a istoriei românilor, privită în ansamblul său, realizând (mai ales pentru prima parte a acesteia), o excelentă îmbinare între analiză şi sinteză. Prima perioadă s-a bucurat de o deosebită atenție din partea profesorului Platon în primul rând pentru că fondurile arhivistice îi erau mult mai la îndemână, iar pe de altă parte pentru că perioada de după 1866 ridica numeroase probleme, care depăşeau sfera istoriografiei propriu-zise[3] (de altfel, majoritatea moderniştilor s-au limitat până la un punct să facă cercetări aproape exclusiv până la

[1] Apărut în 1985 în limba franceză. Vezi Gh. Platon, *Le libéralisme roumaine au XIX-e siècle*, în *Culture and Society*, supliment VI al „Anuarului Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", Iaşi, Ed. Academiei, 1985, p. 63-87; reeditat în limba română mai întâi în vol. *Cultură şi societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, îngrijit de Al. Zub, Bucureşti, Ed. Ştiințifică, 1991, p. 73-103, şi apoi în Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, vol. II, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza", 1998, p. 208-232.

[2] În această privință, vezi monografiile asupra vieții politice în România; autori: Paul Cândea (1878-1888), Traian Lungu (1889-1899), Mircea Iosa, Traian Lungu (1899-1910), Anastasie Iordache (1910-1914), apărute la Editura Ştiințifică în 1974, 1967, 1972, 1977; Apostol Stan, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Independență*, Bucureşti, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979.

[3] O dovadă este faptul că, atunci când a fost publicat *Tratatul de istorie a României* (1960-1964), acesta s-a oprit cu volumul IV la 1878 (volumul al V-lea, cuprinzând perioada 1878-1918, fiind realizat doar în stadiul de machetă, iar mai apoi dat la topit).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

războiul de neatârnare). Analizând pregătirea ideologică a revoluției române de la 1848[4], a insistat asupra elementelor de esență liberală – subliniind că acestora li s-a dat expresie în funcție de realitățile concrete din societatea românească – şi a urmărit totodată modificările de concepție şi de atitudine pe care ideile liberale (receptate la noi mai ales prin filieră franceză[5]) le-au provocat în societatea românească a timpului.

În ceea ce priveşte viziunea profesorului asupra liberalismului românesc, domnia sa porneşte de la constatarea că liberalismului nu i s-a acordat atenția cuvenită în comparație cu locul şi rolul pe care doctrina liberală l-a avut în întreaga istorie modernă a României[6]. Precizează apoi că două interpretări diferite ale fenomenului liberal, istorico-ideologică şi sociologică, şi-au pus amprenta chiar asupra lucrărilor unor cercetători avizați. Astfel, în timp ce Eugen Lovinescu, Ştefan Zeletin sau Ilie Bădescu explică apariția şi evoluția ideilor liberale (în care văd „masca, alibiul intereselor unei clase“[7]) prin prisma intereselor clasei burgheze, viziunea istorico-ideologică (prezentă în discursurile oamenilor politici liberali şi a doctrinarilor neo-liberalismului românesc), susține că liberalismul, care „a exaltat sentimentele cele mai nobile, virtuțile cele mai înalte“[8] reprezintă, „prin însăşi esența lui, ideea de progres“[9]. Profesorul insistă asupra faptului că nici interpretările istorice nu au limpezit esența fenomenului, întrucât au în vedere epoca şi mai puțin liberalismul[10].

Se constată apoi că liberalismul a fost o „doctrină deschisă, unică, ale cărei principii au avut o circulație şi o receptare generală“, fiind însă aplicat „variat, în raport cu împrejurările existente în fiecare țară“[11]. Libertatea devenise o aspirație universală; mişcările care aveau ca scop instaurarea sa se completau reciproc şi se ridicau la nivele superioare[12]. Pentru omenire, „era liberală“ a evoluției burgheziei înseamnă era revoluțiilor burgheze. Începutul acestei ere revoluționare l-a făcut burghezia franceză în 1789. În prima jumătate a secolului XIX, mişcarea liberală se descompune într-o succesiune de „valuri“: primul prin 1820, sub forma conspirațiilor militare şi a comploturilor, al doilea, de mai mare amploare, îl constituie revoluțiile din 1830 (care introduc, în Franța şi Belgia, regimuri şi constituții liberale), iar al treilea (când liberalismul, care nu mai poate ține pasul cu democrația, îşi dezvăluie spiritul şi limitele), este reprezentat de momentul 1848[13]. Această doctrină, care a contribuit la măreția „Secolului naționalităților“ şi i-a conferit o coloratură specifică, a stat la baza tuturor mişcărilor revoluționare de până la 1848 şi va marca, şi după acest an revoluționar, gândirea multor oameni politici şi filosofi. În țările din centrul şi sud-estul Europei, mai puțin dezvoltate din punct de vedere economic, cu o problemă națională veche şi complicată (Polonia, Ungaria, Italia, Țările Române), existența naționalismului este o realitate incontestabilă[14].

---

[4] Vezi: Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza“, 1999; *Moldova şi începuturile revoluției de la 1848*, Chişinău, Ed. Universitas, 1993; *Istoria modernă a României*, Bucureşti, Ed. Didactică şi Pedagogică, 1985; Gh. Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială şi politică*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1995, precum şi studiile: *Despre începuturile revoluției române de la 1848. Pentru o analiză într-o perspectivă mai largă*, în vol. *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, vol. I, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza“, 1995; *Revoluția română de la 1848: genează, strategie politică, importanță şi ecou european. Privire generală*; *Revoluția română de la 1848. Deziderat național şi restricții politice*, ş.a., în vol. *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, vol. III, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza“, 2000. Idem, *Quelques particularités de mouvement national roumain à la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe siècle,* în NedH, 1980.

[5] Idem, *Societatea românească şi ideile Revoluției Franceze. Reconsiderarea unor relații*, în Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, vol. I, Iaşi, Ed. Universității „Al. I. Cuza“, 1995.

[6] Gh. Platon, *Liberalismul românesc…*, p. 208.

[7] René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps,* 1, Seuil, Paris, 1974, p. 29.

[8] Gh. Platon, *Liberalismul românesc…*, p. 209.

[9] Vezi, în *Doctrinele partidelor politice*, studiile lui I. G. Duca, Mihail Manoilescu şi G. Taşcă.

[10] Gh. Platon, *op. cit*., p. 208.

[11] *Ibidem*, p. 209.

[12] Idem, *Quelques particularités….*

[13] *Ibidem*.

[14] Gh. Platon, *Liberalismul românesc…*, p. 212.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Profesorul Platon atrage atenția că liberalismul românesc a avut, de la început, un caracter concret foarte pronunțat, arătându-se mai preocupat de problemele majore care stăteau în fața Principatelor decât de conceptele generale, care reprezentau doar „armătura" teoretică a revendicărilor de ordin economic, politic, social. Totodată, istoria liberalismului nu reprezintă doar istoria unei doctrine politice sau a unei idei[15]; principiile generoase ale doctrinei liberale au fost destul de largi pentru a sluji atât interese de grup, „de partid", cât și interese ale întregii națiuni.

Pornind de la ideea că nu se pot modifica vechi deprinderi de gândire și institui altele fără ca schimbări adânci de nivel, ritm, civilizație să se producă într-o societate, al cărei grad de permeabilitate trebuie, de asemenea, să fie suficient de ridicat pentru a putea asimila creator noi idei cu valoare de sistem, pe aceeași linie demonstrativă ca și Jacques Godechot, profesorul Platon susține că amplul proces de dezvoltare a societății românești, început de la jumătatea secolului XVIII, și-a găsit expresie în adevărate revoluții, manifestate în domeniile demografic, agrar și industrial, cărora li s-a asociat o revoluție ideologică, ce „a creat mijloacele și formele de expresie ale luptei politice naționale, a fixat trăsăturile personalității naționale și conștiința oamenilor timpului"[16]. Sub influența integratoare a acestor revoluții, legăturile dintre provinciile românești s-au amplificat și diversificat, s-a desăvârșit procesul de formare a națiunii române, a fost definitivat programul politic național, s-au multiplicat legăturile economice, politice și spirituale cu Apusul. Analiza repercusiunilor pe care evenimentele europene le-au avut asupra Principatelor ne oferă măsura interdependențelor și a gradului de integrare a acestora în Europa[17].

Secolul XVIII a fost privit de către profesor drept „creuzetul în care s-a plămădit lumea nouă, epoca în care s-au născut toate fenomenele, în care s-au creat toate impulsurile și orientările care au stat la temelia lumii moderne"[18]. Motivația domniei se schimbă, se pun pe alte baze raporturile dintre individ și stat, se produc mutații în mentalitatea epocii. Pentru a-și îndeplini funcția, domnitorii fanarioți au creat noi structuri sociale și politice, întărind rolul statului în relațiile sociale și în administrație[19]. Principatele, aflate la o confluență strategică foarte importantă, devin „piatra unghiulară" a echilibrului european, în condițiile în care centrul de greutate al politicii continentale se deplasase de la Vest spre Est[20]. Pe drept cuvânt, profesorul consideră că, în țările române, „într-un fel sau altul, liberalismul s-a manifestat în cadrul curentelor de idei în secolul al XVIII-lea"[21].

Se constată că, în „dezvoltarea sa pe teritoriul românesc, liberalismul cunoaște două faze esențiale". Într-o primă fază, „de organizare", doctrina a avut un caracter subversiv; după constituirea statului național român, când liberalismul devine doctrină oficială, de guvernământ, se poate vorbi despre un *liberalism sectar*[22] (s.a.).

Profesorul insistă și asupra particularităților liberalismului românesc. O primă particularitate ar fi aceea că liberalismul din Principate a fost, la început, o mișcare reformistă în sânul boierimii luminate în confruntarea cu spiritul conservator al boierimii retrograde. Bazându-se pe considerentele admise și recunoscute de societatea Luminilor: merit, avere, talent, ultima revendica o participare mai activă la putere și o împărțire mai judicioasă a funcțiilor[23]. „Boierimea de categoria a doua și a treia opunea soluțiilor oligarhice ale marii boierimi o alternativă democratică *sui-generis*"[24] – acesta este sensul în care trebuie privite programele de reorganizare a societății propuse de „ciocoi", prin care se cerea dreptul de a participa la conducerea statului alături de protipendadă.

[15] *Ibidem*, p. 208.

[16] Idem, *Societatea românească și ideile Revoluției Franceze. Reconsiderarea unor relații*, în Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, vol. I, Iași, Ed. Universității "Al. I. Cuza", 1995, p. 84.

[17] Idem, *Geneza revoluției române de la 1848*, în *ibidem*, p. 149.

[18] Idem, *Istoria modernă a României…*, p. 15.

[19] Idem, *Societatea românească și ideile Revoluției Franceze…,* p. 14.

[20] Idem, Vezi *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1999.

[21] Gh. Platon, *Liberalismul românesc…*, p. 214.

[22] *Ibidem*, p. 209-210.

[23] Gh. Platon, Alexandru-Florin Platon, *op. cit*., p. 30.

[24] *Ibidem*, p. 99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O a doua particularitate, care își va pune amprenta asupra întregii evoluții a liberalismului românesc, este aceea că ideile liberale, al căror scop a fost în Apus de a moderniza și de a elibera societatea de influența și dominația străină au fost afirmate în Principatele române nu împotriva Vechiului Regim (care, practic, nu a existat), ci împotriva dominației străine. Totodată, are loc o confruntare între liberalism și spiritul conservator; ambele nu neagă nevoia modernizării, dar au viziuni diferite în ceea ce privește profunzimea, ritmul și natura transformărilor[25].

„Glisarea" generației moldo-vlahe de la 1848 spre ideile liberale are loc în condițiile existenței unor regimuri politice princiare însoțite de o meticuloasă cenzură, a unei ordini impusă de Sankt-Petersburg și Constantinopol. Fiind mai mult un produs de import, *Regulamentul Organic*, expresie a unui liberalism cu tendințe conservatoare, include fidel contradicțiile cărora le dădea expresie politica autocrată a țarismului rus[26]. Cu toate acestea, *Regulamentul Organic* a fost văzut ca „un factor de progres, o adevărată Constituție, care a pus baza instituțiilor României moderne". În epoca regulamentară, liberalismul se impune în lupta pentru extinderea egalității politice. Prevederile Tratatului de la Adrianopol și desființarea barierelor vamale dintre Moldova și Țara Românească erau premise materiale decisive în consolidarea liberalismului economic.

Revirimentul din 1840, când „revoluționarii", o nouă generație pregătită „pentru a duce pe alte căi lupta începută de înaintașii săi"[27], intră decisiv în arenă, s-a petrecut pe fondul transformărilor structurale din decada anterioară, caracterizată prin ritmul rapid al recuperării, prin instituționalizarea culturii și prin extinderea mișcării culturale la scară națională. Prin diverse inițiative politice, precum și printr-o largă activitate culturală, oamenii timpului au acționat ca o veritabilă mișcare națională[28], al cărei suport era asigurat de ideile liberale. „Partida națională", unită pe terenul intereselor generale românești, se scinda însă atunci când era vorba despre accesul celor mulți la drepturile pe care le presupunea ordinea liberală. Egalitatea și proprietatea (principii de bază ale liberalismului) au generat în Principate ample discuții în legătură cu limitele de exercitare a dreptului de vot, iar viziunile diferite asupra rezolvării problemei agrare au condus la „distanțarea, mai limpede" a celor două „linii politice interne"[29].

Ideile liberale și-au găsit „cea mai înaltă expresie în largile sinteze programatice ale Revoluției de la 1848"[30]. Tardiv *habeas corpus* autohton, *Petiția-proclamație* izvora din convingerea că „slobozenia persoanei și siguritatea averii" s-ar putea realiza pe calea unei politici reformiste promovate de Mihail Sturdza. Program oficial, care trebuia sancționat de domn, ea era rezultatul unei alianțe și a unui compromis între grupările boierimii liberale și conservatoare. Din necesitatea evitării intervenției imperiilor vecine, nu putea să cuprindă altceva decât reafirmarea legalității regulamentare; moderația care o caracterizează reprezintă o soluție care slujea atât interesele imediate, cât și cele de perspectivă ale „partidei naționale"[31].

Cea de-a doua etapă, a aplicării practice a ideilor liberale se desfășoară, la noi, în momentul în care, în Occident, limitele liberalismului erau vădite în raport cu tendințele democratice. Încă din timpul domniei lui Cuza se definește o variantă românească de liberalism, caracterizată prin aceea că marile reforme, „care trebuiau să asigure sau să lărgească, măcar, limitele egalității politice, să ofere libertatea socială, au fost aplicate nu numai împotriva conservatorilor, dar chiar, a principiilor liberalismului"[32].

Constituția de la 1866 (rezultat al colaborării *sui-generis* între liberali și conservatori)[33] marchează triumful deplin al ideilor liberale. Ea a stabilit forma, structura și atribuțiile celor trei puteri, drepturile și îndatoririle cetățenilor, principiile electorale. Precedentele *Constituției din 1866* se regăsesc pe linia „alternativei naționale" de organizare a statului românesc, fiind

[25] Gh. Platon, *Liberalismul românesc*..., p. 215.
[26] Idem, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*..., p. 200-201.
[27] *Ibidem*, p. 194-195.
[28] *Ibidem*, p. 66.
[29] Idem, *Liberalismul românesc*..., p. 216-217.
[30] *Ibidem,* p. 218.
[31] Idem, *Despre începuturile revoluției române de la 1848...,* p. 176.
[32] Idem, *Liberalismul românesc*..., p. 219.
[33] *Ibidem*, p. 221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentate de „proiectele novatorilor“, ale exponenților „partidei naționale“ din perioada anterioară şi din timpul revoluției de la 1848, cât şi de „dorințele“ Adunărilor ad-hoc din 1857. Putem aşadar vorbi despre existența, la noi, a unui liberalism întârziat, doar în măsura în care se ia în considerare anul instituționalizării sale – 1866[34].

În perioada următoare adoptării Constituției, profesorul constată că: „pentru a-şi apăra interesele naționale, liberalismul românesc şi-a cenzurat propriile sale opțiuni“[35]; cu toate acestea, măsurile adoptate în favoarea industriei autohtone dau expresie formulei liberale „prin noi înşine“.

Profesorul Platon şi-a propus doar ca paginile pe care domnia sa le-a dedicat liberalismului românesc să fie „un îndemn spre o investigație totală, atât de necesară în orizontul istoriografiei de astăzi“, demonstrându-ne cu binecunoscuta sa rigoare că „spiritul liberal s-a răspândit şi a fost receptat nu numai acolo unde erau pregătite toate condițiile, ci pretutindeni unde aspirațiile spre progres şi libertate se aflau încătuşate de întuneric şi tiranie. Şi – se întreabă retoric profesorul – unde exista, oare, libertatea în sensul ei desăvârşit?“[36]

Doina Calistru

[34] *Ibidem*, p. 214.
[35] *Ibidem*, p. 221.
[36] *Ibidem*, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL GHEORGHE PLATON, AŞA CUM L-AM CUNOSCUT

În 1958 am devenit, prin concurs, student al Facultății de Filologie, Istorie, Filozofie, secția Istorie, iar doi ani mai târziu, la seminarul de Istoria modernă a românilor, l-am întâlnit pe Gheorghe Platon, asistent universitar la acea vreme. Trecuseră doi ani de facultate, aveam note destul de bune, dar nu pot să spun că făcusem o pasiune pentru un profesor sau o disciplină anume. Ca cei mai mulți dintre colegii mei, eram mai degrabă preocupat să-mi păstrez bursa, eventual indemnizația de merit, să nu-mi supăr părinții cu examene restante pe toamnă şi, pe cât posibil, să trec neobservat de către autoritățile din facultate şi din afara ei.

Într-o zi, la un seminar cu dl Platon, formulă folosită de când l-am cunoscut şi până la ultima noastră întâlnire, l-am auzit afirmând că nu e de acord cu profesorul la care era asistent şi că opinia sa, diferită de a titularului catedrei, are în vedere investigațiile arhivalice, care demonstrează etc., etc. Am rămas surprins, nu mi se mai întâmplase să aud aşa ceva la vremea aceea. M-am uitat în jur la colegii mei, ca să văd cum reacționează, am observat aceeaşi mirare la unii dintre ei… şi demonstrația a continuat, în liniştea sălii, întreruptă doar de soneria care anunța pauza.

Mi-am spus atunci că ceva nu e în regulă cu acest asistent, care are altă opinie decât cea oficială. Din acea zi i-am urmărit cu atenție mărită seminariile şi cursul (ținut atunci când profesorul lipsea), iar mai târziu cursurile speciale şi am devenit unul din fanii săi. N-aş putea spune că avea prea mulți şi argumente la afirmația mea sunt destule: dl Platon era un profesor exigent, care nu agrea ideea că te poți prezenta la examen citind doar cursul, el îți cerea cât mai multe lecturi şi, ceea ce-l făcea de temut, te obliga să gândeşti şi să înțelegi esența fenomenului istoric. Devenise celebru printre studenți acel apel repetat la seminarii, colocvii şi examene: esențialul tovarăşe X, esențialul…!

Anii au trecut, am terminat facultatea şi am ajuns la Arhivele Statului, mai întâi la Bârlad, circa un an de zile, iar de la 1 ianuarie 1965 la Arhivele Regionale Iaşi. Revenind la Iaşi, l-am reîntâlnit pe dl Platon, acum lector, în sala de lectură de la Mănăstirea Golia. Am stat de multe ori de vorbă, diminețile sau după-amiezile, mai ales când eram custode. Discuțiile noastre se purtau în jurul preocupărilor sale ştiințifice dar, în egală măsură, era curios să ştie dacă şi eu am asemenea preocupări. În câteva rânduri m-a consultat asupra unor texte scrise cu caractere chirilice. M-a felicitat la primele studii publicate şi a fost foarte încântat când i-am spus că, împreună cu Virginia Isac, colega mea din Arhive, vrem să publicăm un volum de scrisori de la Al. I. Cuza, din anii ce i-au precedat domnia. I-a plăcut volumul nostru şi la apariție a scris o recenzie elogioasă.

Trebuie să spun că relația noastră, chiar şi în momentele cele mai apropiate, a rămas aceea dintre elev şi profesor. Pentru mine, ca şi pentru multe alte generații de studenți, dl Platon a fost PROFESORUL, scris cu majuscule.

Într-o zi m-a întrebat de ce nu mă înscriu la doctorat, pentru că dădusem destule probe că pot să fac acest lucru. I-am răspuns că atunci când mă voi hotărî voi opta numai pentru istoria modernă şi numai cu dânsul în calitate de conducător ştiințific. Toate bune şi frumoase, dar eu nu am acest drept, mi-a spus profesorul. Am să aştept până când veți primi acest drept, i-am replicat eu. Şi am aşteptat. Am fost printre primii lui doctoranzi, împreună cu Gabriel Bădărău şi Gheorghe Iacob, dar nu şi printre cei dintâi la predatul tezei. Ştiindu-i exigența, mi-am făcut tot felul de scrupule, deşi între timp „produsesem“ mai multe studii şi volume.

După ce Arhivele Statului s-au mutat în Copou, îl întâlneam şi mai des. Îmi aduc aminte că a făcut un lung stagiu în biroul meu, uneori însoțit şi de prof. Emilian Bold, când a pregătit ultima

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

monografie a Universității „Al. I. Cuza“. Am avut atunci lungi dialoguri pe tema învățământului superior ieşean şi despre profesorii care l-au servit. Foiletând zeci de dosare, se entuziasma în fața unor documente, le comenta, le punea în relație cu mai vechile sale cunoştințe şi conchidea, aproape cu regularitate, că nimic nu se compară, în planul satisfacțiilor profesionale, cu cercetările întreprinse în Arhive. Nu era o afirmație de complezență. Cine i-a citit sau măcar i-a consultat unele articole sau studii monografice ştie ce preț a pus profesorul pe informația de arhivă. Întreaga sa operă stă mărturie acestei afirmații.

E un lucru ştiut că profesorul Platon avea o viață publică foarte bogată. M-am întrebat de mai multe ori de unde găseşte energia necesară să facă față tuturor solicitărilor (presă, radio, televiziune, congrese, simpozioane, conferințe etc.), mai ales că o parte importantă din timpul său o acorda cercetării ştiințifice. N-am auzit să refuze pe cineva, în Iaşi sau aiurea, dacă era vară sau iarnă, dacă ploua sau ningea afară. Era o prezență statornică şi fermecătoare printre bârlădenii mei, mai ales la sesiunile dedicate lui Al. I. Cuza şi nu numai. În Bârlad, unde a fost ales şi cetățean de onoare, profesorului i se făcea totdeauna o primire specială, era înconjurat de multă dragoste şi era ascultat cu sfințenie.

Îmi aduc aminte că la 24 ianuarie, 1988 sau 1989, am plecat cu dl Platon către Bârlad şi am călătorit cu un accelerat în care era mai frig decât afară. Eram singurii călători într-un vagon înghețat şi n-am putut sta jos măcar cinci minute. Ar fi fost să ni se ceară prea mult. În schimb am avut atâtea să ne spunem, încât nici nu ştiu când au trecut cele două ore de călătorie. Mai făcând haz de necaz (profesorul spunea că nimic nu era mai bun pentru reumatismul său ca frigul din vagon) am ajuns la destinație, unde profesorului i s-a făcut o primire plină de afecțiune. A urmat întâlnirea cu un public numeros, încântat că profesorul a revenit în urbe. Am ascultat, alături de ceilalți, a câta oară, o frumoasă prelegere despre această zi importată din istoria noastră. O zi pe care a iubit-o atât de mult şi pe care a ales-o să se despartă de noi toți.

Dumitru Ivănescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE PLATON – UN PROFESOR EMBLEMATIC

Ceea ce ar fi putut să fie o frumoasă aniversare s-a transformat într-o tristă comemorare. Timpul n-a mai aşteptat şi, în ziua de 24 ianuarie, cu puțin înainte de a împlini 80 de ani, l-a trecut în Lumea de Dincolo pe Profesorul nostru Gheorghe Platon. Un *profesor-simbol*, respectat şi iubit pentru ştiința, prestanța şi moralitatea lui.

Este greu să disociezi activitatea unui *Om al Şcolii* de factura şi dimensiunile Profesorului Gheorghe Platon de ansamblul preocupărilor sale. Pentru magistrul nostru şcoala în întregul ei, şcoala superioară mai ales, trebuia să fie un centru de cultură, o piatră unghiulară în expresia intelectuală a unui popor. Pe această idee-forță şi-a conceput întregul discurs didactic, pe care şi l-a profesat cu o mare dăruire şi răspundere civică.

Profesorul şi istoricul Gheorghe Platon sunt aproape cu neputință de separat, pentru că reuşise o adevărată armonie între imperativele didactice şi cele ale cercetării. Cursurile şi seminariile magistrului nostru au integrat permanent propriul act de studiere a trecutului, ceea ce i-a procurat originalitate şi autoritate.

Şi totuşi, Profesorul mai întâi. Mă întorc în timp cu mulți ani. Răsfoind în rafturile cu amintiri ale studenției recompun împrejurările. Îl revăd pe Profesorul meu aflat în amiaza vieții. Prestant, elegant şi cu un frumos discurs, apropiat (cu măsură) de studenți, sever, dar şi înțelegător (tot cu măsură), Gheorghe Platon, pe atunci lector, şi-a asigurat, deopotrivă, audiența şi afecțiunea noastră, ca şi a promoțiilor următoare, multe la număr, care se înscriu în limitele a patru decenii.

Gheorghe Platon, omul de la catedră, impunea prin ceea ce spunea şi prin felul comunicării. Ştia să se facă ascultat şi auzit în egală măsură. Stăpân pe uneltele meseriei sale, cu o logică riguroasă şi o claritate desăvârşită, era preocupat continuu *să explice* fenomenul istoric. Nimic fără explicație şi înțelegere. A rămas, în întreaga-i carieră, un împătimit al acestui binom.

Gheorghe Platon, profesorul, a afectat mult timp şi multă căldură sufletească celor ce au apelat la sfatul şi îndrumarea sa. Solicitudinea a fost una din marile lui calități, prin care şi-a înnobilat misiunea. Pentru noi cei ce i-am fost colaboratori în Catedra de Istoria Românilor, pe care a condus-o vreme de 14 ani (1973-1985 şi 1990-991), a fost un adevărat privilegiu să ne aflăm în preajma unui dascăl de o aşa generozitate, cu o asemenea cuprindere ştiințifică şi o astfel de iubire a meseriei.

Aceste gânduri se doresc o reverență în fața memoriei marelui nostru Profesor, Academicianul Gheorghe Platon. A fost un *profesor-simbol*, un model de dăruire față de şcoală, pe care a slujit-o mai întâi ca învățător (fusese „normalist“ la Şcoala „Gheorghe Asachi“ din Piatra Neamț), iar apoi ca universitar, parcurgând toate treptele afirmării.

Profesorul Gheorghe Platon şi-a iubit mult meseria, pe care a profesat-o cu o rară devoțiune. Şi-a iubit colegii şi studenții cărora le-a dăruit, generos, din timpul, energia şi ştiința sa. Membru al Academiei Române (din 1990), nevoit să-şi diversifice preocupările, Profesorul Gheorghe Platon va rămâne în conştiința noastră ca un mare iubitor al istoriei şi al şcolii.

Ion Toderaşcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VIRGIL CÂNDEA, ÎN AMINTIRE

Virgil Cândea nu mai este printre noi. Este o pierdere ireparabilă pentru Academia Română şi pentru cultura acestei ţări. Oameni ca cel dispărut se întâlnesc rar. Cândea reunea însuşiri remarcabile. Era un cărturar de înalt nivel, care îmbina cunoştinţele sale de istoric cu cele de cultură generală şi cu profunda înţelegere a teologiei. Era un credincios, făcând din Dumnezeu reazemul existenţei sale pământeşti. Avea o puternică viaţă interioară, o credinţă de neclintit. Era totodată un învăţat care privea existenţa cu luciditate, cu o rară putere de comprehensiune. Dar, mai înainte de orice, era un om deosebit, un om bun, gata de a înţelege şi de a ajuta pe semenii săi. Era în acelaşi timp un înzestrat conducător instituţional, dând dovada capacităţilor sale în această privinţă în timpuri grele. A slujit şi Academia Română ca vicepreşedinte cu dăruire şi sârg.

Cândea ne lasă o moştenire de excepţie. Lucrările sale în domeniul culturii medievale şi umaniste româneşti vor rămâne să-l reprezinte dincolo de veac. Pasiunea pentru marele Dimitrie Cantemir şi opera sa l-a făcut să dea contribuţii de seamă în editarea lucrărilor cantemirene. Greu va fi de înlocuit în această privinţă. În egală măsură l-au preocupat până în ultimele clipe ale vieţii soarta tezaurului spiritual şi lingvistic românesc răspândit în lume. A realizat cu dăruire de benedictin volumele sale de *Mărturii româneşti peste hotare*, care vor rămâne o evidenţă nepieritoare, dar şi un nepreţuit instrument de lucru. Revine Academiei Române să se îngrijească de finisarea şi tipărirea celui de-al treilea volum al acestei monumentale lucrări, în amintirea colegului nostru, dar şi pentru deosebita sa importanţă. Academicianul Cândea a ştiut ca nimeni altul să clădească punţi peste timp şi spaţii, străduindu-se, totodată, să aşeze vechea cultură românească la locul de cinste care i se cuvine. A fost apreciat în mod deosebit în cercurile ştiinţifice de peste hotare, unde s-a afirmat prin cursurile şi conferinţele sale, dar şi printr-o parte a lucrărilor. Cartea sa *Les icônes melkites* a reprezentat o contribuţie excepţională privind descoperirea picturii postbizantine de expresie arabă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cândea s-a dăruit cu pasiune țării sale. Ani de zile el a reprezentat o speranță și un prieten apropiat pentru mulți români siliți de împrejurările vremurilor grele să părăsească țara. A căutat să-i păstreze în matca românismului. Le trimitea cărți și-i menținea astfel în parametrii culturii naționale. A făcut-o cu discreție, fără ostentație și fără a ține seama de absurdităţile unui regim, înfruntând cu curaj și respingând aberațiile ce se încerca a fi impuse de activiști strâmți la minte și la suflet.

Virgil Cândea a plecat dintre noi, modest cum l-am cunoscut întotdeauna, consacrându-se până în ultimele clipe cercetării și creației, dar el este mai prezent decât niciodată prin opera sa, care-l reprezintă cu cinste și care, în același timp, înfățișează la înalt nivel cultura românească. Dar, mai înainte de toate ne va lipsi omul, colegul și prietenul de neînlocuit.

Dan Berindei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
AARMSLit.	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol", Iaşi
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", Iaşi
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AnM	= Analele Moldovei
ANI	= Arhivele Naționale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSŞ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Ştiințifice
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= Analele Ştiințifice ale Universității "Al. I. Cuza", Iaşi
AT	= Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB	= Analele Universității Bucureşti
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol", t. XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 821–822

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română "A. Philippide"
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia românească veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
CC	= Codrii Cosminului
CG	= Cuget românesc
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DI	= Dosarele istoriei, Bucureşti
DIR	= Documente privind istoria României
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromaniae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iaşi.
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LR	= Limba română, Bucureşti
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MI	= Magazin Istoric, Bucureşti
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
MOf	= Monitorul Oficial, Bucureşti
MSŞIA	= Memoriile secției de științe istorice și arheologie a Academiei Române, Bucureşti
NedH	= Nouvelles Etudes d'Histoire, Bucureşti
NRR	= Noua revistă română, Bucureşti
RA	= Revista arhivelor
RdI	= Revista de istorie, Bucureşti
RER	= Revue des Études roumaines
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RFR	= Revista Fundațiilor regale
RHSEE	= Revue Historique de Sud-Est Européen, Bucureşti
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie şi teorie literară, Bucureşti
RMM	= Revista Muzeelor şi Monumentelor
Rsl	= Romanoslavica
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, Bucureşti
SAI	= Studii şi articole de istorie, Bucureşti
SCIA	= Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCILF	= Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Bucureşti
SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN	= Studii şi cercetări numismatice
SCSI	= Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie, Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review
SMIM	= Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revistă de istorie
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
VR	= Viața Românească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro